İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ

CİLT III

ANKARA 1949 – MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

GENEL SEKRETER: Agâh Sırrı LEVEND

MÜŞAVİRLER: Ord. Prof. Dr. h. c. Cemil BİLSEL, A. DİLÂÇAR, Dr. Celâl ERTUĞ, Adnan ERZİ, Ord. Prof. Şemsettin GÜNALTAY, Dr. Halil Fikret KANAD, Dr. Füruzan KINAL, Faruk KURTULUŞ, Vedat ÖRS, Adnan ÖTÜKEN, Faik Reşit UNAT, Tahsin YAZICI, Prof. Suut Kemal YETKİN.

RESİM, HARİTA VE FOTOĞRAF İŞLERİ MÜŞAVİRLERİ

Fazıla AKA, Kemal DENKER, Ressam Refik EPİKMAN

ÜÇÜNCÜ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLIYANLAR

Türker ACAROĞLU, Prof. Dr. Sara AKDİK, Prof. Dr. İhsan Şükrü AKSEL, Avni AKTUÇ, Prof. Dr. Ekrem AKURGAL, Prof. Dr. Orhan H. ALİSBAH, Cemal ALPMAN, Prof. Zeki Mesut ALSAN, Cevat Memduh ALTAR Doç. Dr. Enver ALTINLI, Prof. Dr. Şinasi ALTUNDAĞ, Ord. Prof. Sabri Şakir ANSAY, Celâl Esat ARSEVEN, Doç. Ahmet ATEŞ, Lûtfi AY, Nevzat AYAS, Doç. Dr. Nermin AYGEN, Dr. Haydar BAĞDA, Doç. Dr. İrfan BAŞAR, Prof. Dr. Fahire BATTALGAZİ, Prof Dr. Bekir Sıtkı BAYKAL, Prof. Cavit BAYSUN, Doç. Hikmet BELBEZ, Vehbi BELGİL, Prof. Dr. Naci BENGİSU, Prof. Ali Rıza BERKEM, Prof. Dr. Ratıp BERKER, Ord. Prof. Kadri BİLGEMRE, Doç. Dr. Emin BİLGİÇ, Ord. Prof. Dr. h. c. Cemil BİLSEL, Prof. Dr. Hikmet BİRAND Prof. Dr. İzzet BİRAND, Prof. Pertev BORATAV, Yusuf BOYSAL, Aurel DECEI, Doç. Dr. Ş. Halil DEMİRCİOĞLU, Süreyya DENİZERİ, Prof. Dr Cemil DİKMEN, A. DİLÂÇAR, Prof Dr. Muhittin DİLEMRE, Ord. Prof. Hilmi DİLGİMEN, Doç. Güzin DİNO, Prof. Dr. Wolfram EBERHARD, Dr. Janos ECKMANN, Dilhan EGE, Enis ERDİK, Aşki EREN, Azra ERHAT, Doç. Dr. Recai ERMİN, Doç. Baha ERDEM, Dr. Celâl ERTUĞ, Doç. Dr. Afif ERZEN, Adnan ERZİ, Prof. Dr. Bülent ESEN, Abdullah EVRENOS, Dr. Niyazi EZGİN, Nezih FIRATLI, Ord. Prof. Dr. E. FRANK, Dr Reşat GARAN, Doç. Tayyip GÖKBİLGİN, Doç. Dr. Nüzhet GÖKDOĞAN, Fatin GÖKMEN, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Prof. Dr. Muzaffer Esat GÜÇHAN, Nurettin Can GÜLEKLİ, Prof Dr. Kâzım İsmail GÜRKÂN, Nilüfer GÜRSOY, Doç. Nusret HIZIR, Ord. Prof Dr. Felix HAUROWITZ. Prof. Dr. Sadi IRMAK, Doç. Nafiz İLGÜZ, Doç. Dr. Halil İNALCIK, Abdülkadir İNAN, Dr. Jale İNAN, Doç. Dr. Reşat İZBIRAK. Prof. Dr. Tevfik Okyay KABAKÇIOĞLU, Ruşen KAM, Dr. Halil Fikret KANAD, Ord. Prof. Şevket Aziz KANSU, Doç. Tevfik KARABAĞ, Prof. Dr. Nusret KARASU, Baki KASAPLIGİL, Prof. Dr. Nabi KASTARLIK, Dr. Füruzan KINAL, Mahmut Ragıp KÖSEMİHAL, Prof. Kâzım KÖYLÜ, Doç. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN, Prof. Dr. Akdes Nimet KURAT, Faruk KURTULUŞ, İbrahim KUTLUK Agâh Sırrı LEVEND, Prof. Emin MUTAF, Prof. Dr. Kâmile MUTLU, Prof. Hüseyin Cahit OĞUZOĞLU, Prof. Dr. Sabih OKTAY, Sacit OKYAY, Prof. Yük. M. Emin ONAT, Prof. Nail ORAMAN, Hüseyin Namık ORKUN, Ord. Prof. Hasan Şükrü OYTUN, Baki ÖĞÜN, Prof. Dr. Yusuf Ziya ÖKTEM, Prof. Dr. Vahdettin ÖZAN, Doç. Dr. Sabahattin ÖZBEK, Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar ÖZDEN, Doç. Dr. Nimet ÖZGÜÇ, Doç. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Doç. Dr. Nuriye PINAR, Mehmet Emin RESULZADE, Ord. Prof. Dr. Georg ROHDE, Prof. Dr. Walter RUBEN, Doç. Ferruh SANIR, Ahmet Adnan SAYGUN, Dr. Niyazi SEZEN, Doç. Dr. Samim SİNANOĞLU, Doç. Dr. Suat SİNANOĞLU, Cevdet Kudret SOLOK, Kâmil SU, Prof. Dr. Mustafa SUNER, Prof. Dr. Akif Şakir ŞAKAR, Doç. Dr. Muzaffer ŞENYÜREK, Prof. Dr. Celâl TARIMAN, Rıfat TAŞKIN, Ord. Prof. Dr. Sedat TAVAT, Prof. Dr. Vamık TAYŞİ, Esat TEKELİ, Dr. Tarık TEMEL, Dr. Ekrem TEZEL, Prof. Dr. İrfan TİTİZ, Prof. Dr. Burhanettin TOKER, Cemal TOLLU, Prof. Bedrettin TUNCEL, Ord. Prof. Mustafa Şekip TUNÇ, Cemal TURAL, Prof. Dr Besim TURHAN, Edibe TÜZEMEN, Rıza UMAR, Faik Reşit UNAT, Doç. Dr. Adnan URAZ, Prof. Dr. Burhan URUS, Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, Doç. Dr. Lütfi ÜLKÜMEN, Prof. Dr. N. Rıfat YARAR, Mahmut YAZIR, Prof. Dr. Muzaffer Şevki YENER, Prof. Dr. Fahir YENİÇAY, Prof. Suut Kemal YETKİN, Halil Bedii YÖNETKEN, Hüseyin G. YURDAYDIN, Prof. Dr. Zeki ZEREN.

A

ANDİÇME, mesleğe başlarken bunu iyi ve bağlılıkla yapacağına, mahkeme önünde de doğruyu söyliyeceğine dair söz verme. Kimlerin ne yolda andiçeceklerini kanunlar gösterir. Meselâ, Türk Anayasası, Cumhurbaşkanı'nın seçimden hemen sonra Meclis önünde (madde 38) ve milletvekilleri'nin Meclise katıldıklarında nasıl andiçeceklerini (madde 16) açıklar. Eskiden andiçme Tanrı adiyle veya «yemin ederim» demekle yapılırdı, Anayasa bunu namus üzerine söz vermeye çevirmiştir.

Askerlikte: Her Türk askere girdikten bir ay sonra yurduna ve görevine bağlanacağına dair namusu üzerine söz verir.

A. bir törenle yapılır. Her asker andiçer. Harb Okulu öğrencileriyle yüksek öğrenim veren askerî okul öğrencileri de törenle andiçerler. Silâh altına alınan yedeklere eskiden yaptıkları yemin hatırlatılır.

Askere, andiçirmeden silâhsız ve silâhlı özel görevler verilmez. Yabancı öğretmen veya uzmanlardan da Türk ordusunda doğrulukla çalışacaklarına dair söz alınır.

Andiçme töreni: Bu tören sancak önünde yapılır. Sancağı olmıyan küçük birliklerin ve kurumların andiçecek eratı da sancaklı birliğe katılır. Andiçecekler, sancak bölüğünün karşısında bulunmak ve bunların yanında da birliğin eski eratı silâhlı olmak üzere, bir kare yaparlar. Karenin ortasında bayrak ve silâhlarla donatılmış masalar bulunur.

Birliğin bütün subayları ile aynı garnizonda bulunan tümen ve kolordu komutanları törende bulunmak zorundadırlar.

Törene, İstiklâl Marşı ile başlanır. Bunu alay komutanının, andın önemi, yurt ve görev sevgisi, alayın onurlu tarihi, sancağın kutsallığı üzerindeki açık söylevi takibeder. Bunun arkasından sancak, ant masasının yanına kadar yaklaştırılır. Andiçecek olanlar düzenli bir şekilde bayrak ve silâhlarla donanmış masalara gelirler. Her tabur komutanı eratın sağ ellerini masaya koydurarak kendisinin söylediği şu andı onlara tekrarlatır:

«*Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada, her zaman ve her yerde milletime, cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve âmirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında vatan cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda edeceğime namusum üzerine andiçerim.*»

A. bitince orada bulunan en büyük rütbeli komutan, «*Bu gün, hâtırası ölünceye kadar yüreğinizden çıkmaması gereken bir gündür. Siz bugün hayatınızın sonuna kadar yurda sadık ve fedakâr kalmak için andiçtiniz, hazarda ve seferde yapacağınız her hizmette verdiğiniz sözü unutmayınız.*» gibi açık bir konuşma yapar.

Bunun arkasından bir geçit resmi yapılarak törene son verilir.

Folklorda: Tek başına, zamanımızda da hâlâ bazı yerlerde ve çocuklar arasında yaşıyan «kan kardeşi olma» geleneğindeki küçük bir törenin aldığı ad. Kan kardeşi olacak kimseler, bir yerlerini kesip kanlarını karıştırdıktan sonra yalaşırlar. Buna «kan yalaşma» da derler.

Andiçme, bu kan kardeşliği töreninde bir sözleşme ifadesini taşır. Antlaşmanın bu şekliyle başka şekilleri çok eski zamanlardan beri Türkler'de bir gelenektir. Aynı kadının - bu kadın, çok defa antlaşanlardan birinin anası olur - sütünü emerek süt kardeşi olmak da antlaşmanın başka bir şeklidir. Bu şekilde kardeş olma âdeti yetişkin kimseler arasında da vardır. Antlı - veya andalı - olmak için memesini emecekleri kadının sütü olması da şart değildir. Tören böylece, âdeta sembolik bir özlük kazanır. Bu şekil antlaşmaya Kırgızlar'da raslanır.

Kardeşlik antlaşması yapmanın bir başka şekli de «ahret kardeşi olma» dır ki - daha çok kadınlar arasında olmak üzere - bu gelenek bugün bile oldukça yaygındır.

Bir de, birini evlât edinmek istiyen kadının antlaşma şekli vardır. Böyle hallerde kadın, evlât edinmek istediği kimseyi kendi gömleğinden geçirir. Bu antlaşma şeklini doğu illerimiz halk hikâyelerinde görüyoruz.

Altaylar'da, kardeş olmak istiyenlerden biri, bir baltanın yüzünü, öteki topuzunu yalar. Birçok Türk zümrelerinde de, antlaşacakların, aralarına silâhlarını koyarak bir tören yapmaları geleneği vardır.

En eski Türk sözlüğü olan *Divanü lûgat-it-Türk,* ant kelimesinin eskiden beri, aynı zamanda yemin anlamına geldiğini yazmaktadır. Andiçme başta işaret ettiğimiz deyimler biryana bırakılacak olursa, bugün, hiç olmazsa yazı dilimizde ve ortaklaşa konuşma dilinde, yemin anlamında yaşamıyor; yerini yemin, kasem gibi kelimeler almıştır.

Yemin anlamında andın, birçok Türk zümrelerinde türlü şekilleri vardır. Oğuzlar'ın, kadın elbisesi, altın, su ve buğday taneleri üzerine konulmuş bir put önünde andiçtiklerini IX. yüzyıl kaynaklarından öğreniyoruz. XIV. - XV. yüzyıl Oğuz hikâyelerinde gördüğümüz ve hemen bütün Türk zümrelerinde yaygın olan «andiçme», silâh üzerinedir. Oğuzlar'da, kılıçla yeri kertmek ant işaretiydi: «falan işi yapmazsam, kılıcıma doğranayım» denirdi. Silâhla (kılıç, ok, yay) cezasını bulmayı kabul ederek andetmek Altaylılar'da da vardır.

Çoban değneği üzerine ant, çobanlık gelenekleri kuvvetli olan Türk zümrelerinde görülür. Türk Alevîleri'nin de en büyük yeminleri değnek üzerinedir. Birinin doğru söyleyip söylemediği anlaşılmak istendiği zaman, değnek üstünden atlaması teklif edilir. Bunun, çoban değneği üzerine ant geleneğiyle belki bir ilgisi vardır; fakat bugünkü şekliyle bu antta kullanılan değnek, Alevîler'ce kutsal sayılan, Hazret-i Ali'nin kanını ve tenini temsil edecek şekilde kırmızıyle sarıya boyanmış helezonlu alevî değneğinin sembolü olsa gerektir.

Yakutlar'da, Altaylılar'da ve Yenisey boylarında ayı andı, ayının postu üzerinde, hayvanın burun deliklerine raslıyan kısmı öperek yapılır.

Bunlardan başka, her çağın ve çevrenin, kutsal veya değerli saydığı şeyler üzerine andetmek hemen bütün Türk zümrelerinde yaygındır: Kur'an veya Kutsal Kitap, nimet (hususiyle ekmek), cami, kabir, yatır, ecdat, ana, ata, zevce ve evlât... v. b. ant formüllerinde en çok geçen kelimelerdir.

Hukukta: [Arap. yemin, kasem, half], adak, andetmek, adakta bulunmak, söz vermek, ahdetmek anlamlarında bir hukuk terimi. And, Usul Hukuku'nda, mahkeme önündeki bir beyanın belli bir formül altında teyididir. tanık, bilirkişi gibi kimselerin beyanları A. ile kuvvetlendirilir veya taraflar doğrudan doğruya yargıca bir kanıt verir. Birincisine tanık, bilirkişi andı derler ki, hukuk ve ceza dâvalarında başvurulabilir. İkincisine taraf andı derler, ancak kamu çıkariyle ilgisi olmıyan özel hukuk dâvalarında başvurulur. Ceza mahkemelerinde savcıya ve sanığa ant verilemez.

Roma hukukunda bir dâvada, bir taraf öbür tarafa (hasma) ant verebilir ve hasım bu andı yapmazsa dâvasını kaybeder, fakat bu andı verene reddedebilir; eğer o, ant etmezse dâvayı kazanırdı. Yargıç da kanıtların yetersizliği halinde taraflardan birine kendisi ant verebilirdi. Ancak bu taraf ant etmeye mecbur değildi; anttan kaçınması kendisine karşı bir ikrar gibi yorumlanırdı.

İslâm hukukunda da bir dâvada andı ya bir taraf öbürüne verir veya yargıç kendisi verebilir. Bu ikincisine «yemin-i istizhar» derler ki Roma hukuku ve bugünkü hukuk hilâfına olarak ancak belli hallerde, beş yerde (Mecelle'nin 1746 ncı maddesindeki dört hal ile mecelle dışında kalan karının, kayıp kocası aleyhine nafaka dâvasında) dâvacıya verilebilir.

Bugünkü hukuk usulümüze göre antsız dinlenmeleri lâzımgelen kimselerden başka tanıklara yargıç, beyanlarını teyit için ant verebilir. Bu andı etmiyen tanık, para ve hapis cezalarına çarptırılır. Hukuk Yargılama Kanunu'muzun alındığı Neuchâtel kanununa göre bu ant, tanıklığın öğelerinden sayılmaz. Eski Alman hukuk usulünde ise, ant, tanıklığın öğelerindendir. Kanunumuzda her iki kanundan alınan maddelerle iki sistem karşılaşmıştır (md. 263 ve 271). Hukuk dâvalarında tanığa ant, tanıklıktan sonra verildiği halde, bilirkişiye mütalâasından önce veya sonra verilebilir (md. 247). Ceza usulünde ise tanığa ant, kural olarak verilir. bilirkişide daima böyledir.

Taraf andına gelince: bu, Hukuk Usulü Kanunu'muzda da iki türlüdür.

1 — Kesin anttır ki bir tarafın iddia ettiği ve ispat ile yükümlü olduğu maddî veya ruhî olay (*fait*) hakkında kanıtı olmadığı takdirde öbür tarafa verdiği anttır. 2 — Yargıcın kendi başına verdiği anttır ki, başka kanıtlarla tam ispat beklenemiyen veya getirilen kanıtlarla tam bir kanım elde edilemiyen olaylar hakkında taraflardan birine verilir (md. 356). Dâvada taraf olmıyan üçüncü kimselere taraf andı verilemez, bundan kanunî temsilciler müstesnadır.

Andın konusu olan olay, andedecek kimsenin kendi fiili (*facta propria*) veya başkasının fiili (*facta aliena*) olabilir. Birincisinde olayın şöyle veya böyle olmadığına, ikincisinde onu bilmediğine andiçilir. Bununla beraber ant, müspet üzerine de verilebilir. Kendi fiili olan olay üzerine andiçecek taraf, bu andı. o vakıada kendi fiili olmıyan tarafa reddedemez. Fakat her iki taraf da kendi fiili olan olaya veya başkasınınkine andedecek durumda iseler, bu ant öbürüne reddedilebilir. Yargıcın bir tarafa verdiği andı, o taraf öbürüne reddedemez.

Kendisine ant verilen taraf andı etmez veya öbür tarafa reddedebilir olduğu halde reddetmezse, andın konusu hakkındaki iddiasını kaybeder. Ant ederse öbür taraf o olay hakkındaki iddiasını kaybeder. Yargıcın bir takdir hakkı yoktur (kendi başına verilen andda bu sonuç doktrin bakımından ihtilâflıdır). Bir zararı ve miktarını tespit için de yargıç taraflara ant verebilir. Bu anda kıymet ve miktar tayini hakkında ant derler (md. 357).

Gerek tarafların birbirine ve gerek yargıcın taraflardan birine verdiği andın sonucu, yargıcı bağlar. Yargıtay kararları da bu yoldadır. Andın sübjektif bir kanıt olmasına ve bu itibarla bütün zayıflığına rağmen, bu kuvveti çok tenkid edilmiştir. Bundan dolayı bazı kanunlar dinî formül içinde edilen andın da yargıcı bağlamıyacağını kabul etmişler ve tarafın antlı beyanını ant altında dinlenen tanığın beyanı gibi takdirî bir kanıt saymışlardır (İngiltere'de, Kuzey Amerika'da, daha sonra 1895 tarihli Avusturya kanununda ve 1933 Alman kanunu değişmesinde olduğu gibi).

Hukuk Yargılama Usulü'nde gerek tanık ve gerek taraf andı Allah veya Türkçe Tanrı sözüyle verilir. Fakat dinî inançların son yüzyıllarda her tarafta sarsılması ve devlet düzeninin lâikleştirilmesi, din ve vicdan hürriyetinin tabiî bir hak olarak tanınması ile dinî formül altında, ant, kanunla isteğe bırakılmıştır. Andedecek kimse sadece doğru söyliyeceğine (namus veya vicdanı üzerine) söz verebilir. Bunu yalan yapmış ise, yalan ant cezasına çarptırılır. Medenî Kanun'umuzun 150 inci maddesinin 2 inci numarasındaki «yemin makamına kaim beyanat»-tan bu gibi söz vermeler kastedilmiştir. Bazı memleketler (başlıca İsviçre'nin bir kısım kanton kanunları) andı kanunlarından bütün bütün çıkarmışlardır. Anayasa'mızdan dinî ant kaldırılmış ve Ceza Yargılama Usulü Kanunu da andı lâikleştirmiştir.

ANDİFLİ: 1 — Güneybatı Anadolu'da Teke yarımadasının güneyinde, Meis adası karşısında deniz girintisi. A. limanı yarım daire şeklinde olup çapı, yaklaştırma 5 km dir. Kuzeybatısında bulunan ikinci ve ince uzun bir deniz girintisinden 6 km uzunluğunda bir dil ile ayrılmıştır.

2 — Bk. KAŞ.

ANDİGENA, gugukgiller (Coccygomorphae) takımının ramfastidae (Rhamphastidae) familyasına bağlı bir kuş cinsi. Mavi tukan adı da verilen bu kuşun yan tarafı basık ve kenarları keskin bir gagası vardır. Kuyrukları basamak şeklinde girintili çıkıntılıdır. Vücudun alt kısmı mavi veya kül rengi mavidir. Başın üst kısmı ve boynu siyah, sırt ile kanadlar zeytin renginde sarımtıraktır. Kuyruk kül rengi veya siyahtır, ucu kırmızı kahverengidir. 43 cm kadar boyu vardır. Güney Amerika'da Bolivya, Peru ve Ekvador'da dağlarda yaşar.

A. *hypoglauca*, *A. cucullata*, *A. nigrirostris*, *A. spilorhyncha* ve *A. laminirostres* adlı beş türü vardır.

ANDİROS, Eski Anadolu'nun Troas bölgesinde bulunan nehirlerden biri. Kiepert ile Leaf, bunun, Bayramiç'in batısında bir noktada Küçük Menderes (eski Skamandros) ile birleşen *Kurşak* çayının eski adı olduğunu tespit etmişlerdir.

ANDİŞAN: bk. ENDİCAN.

ANDLER [*ãdlęr* ok.], **Charles** (1866 - 1933), Fransız kültür tarihçisi. Strasbourg'da doğmuş, Malesherbes'te ölmüştür. Collège de France'da profesörlük etmiştir. Germanist Fransız ekolünün kurulmasına çok çalışmış, bu suretle Alman - Fransız halkını yaklaştırmak istemiştir. Eserleri, *La philosophie de la nature dans Kant* (Kant'ın tabiat felsefesi) [1891], *Les origines du socialisme d'état en Allemagne* (Almanya'da devlet sosyalizminin menşeleri) [1897], *La pangermanisme* [3 kısım, 1915 - 17], *Nietzsche, sa vie et sa pensée* (Nietzsche, hayatı ve düşüncesi) [6 cilt, 1920 - 1931].

ANDOKİDES, M. Ö. VI. yüzyılın son çeyreğinde Atina'da çalışan vazo ressamı. Resimlerinin çoğu, Yunanca «Andokides yapmıştır» yazısı bulunan vazolarda göründüğü için, sanatçı, arkeolojide bu adı almıştır. Andokides bilhassa amphora'lar üzerinde hem siyah hem de kırmızı figür tekniğiyle çalışmıştır. Aynı vazo üzerindeki kırmızı yahut siyah figürlü sahneler konu ve üslûp bakımından birbirinden hiçbir ayrılık göstermezler. Andokides, Paris Müzesindeki amphora'sında olduğu gibi, ilk eserlerinde simetriye ve ayrılığa önem vermiştir. Sanatçı Boston'daki vazosünda iki kahramanın damaya benzer oyununu tasvir etmesiyle, daha önce bu konuyu işlemiş olan Eksekias'ın tesiri altında kalmış olduğunu gösterir. Paris'te bulunan amphora'daki kitara çalan kızın kıyafeti Akropol'daki Kore(genç kız)leri hatırlatmaktadır. Andokides'in sonraki eserlerinde görülen figürler ve elbise kıvrımları ilk eserlerindekilere nazaran biraz daha hacım kazanmıştır. Bu gelişimi, bir tarafı siyah, öteki tarafı kırmızı figürlü olan ve Herakles'in Kerberos'u yakalayışı sahnesini tasvir eden Paris'teki amphora'da görmek mümkündür. Andokides'in son eserlerinde his ve duygu hâkimdir. Münih'teki imzasız amphora'nın bir tarafında Athena'nın Herakles'i yemek esnasında ziyaret edişi kırmızı figürle tasvir edilmiştir. Amphora'nın öbür tarafında aynı mevzu siyah figürle tekrarlanır. Bununla Andokides'in her iki tekniğe aynı derecede önem verdiği anlaşılmaktadır.

ANDOKİDES

Beazleyn'in ilkin «Lysippides ressamı» adı altında topladığı siyah figürlü eserlerin Andokides'e ait oldukları sonradan anlaşılmıştır.

ANDOKİDES (doğ. M. Ö. 440), Atina'lı hatip ve siyaset adamı. Leogoras'ın oğludur, çok asîl bir ailedendir. Eflâtun'un dialoglarında geçen birçok genç Atina'lılarla ve bizzat Eflâtun'la akrabalığı vardı.

Genç yaşta oligarşi partisine girerek siyasî hayata atılan A. in ömrü çok fırtınalı geçmiştir: 415 te Hermokopid'ler olayı ile ilgili görülerek hapse atılmış, kendisine yüklenen suçu itiraf etmek ve bazı kimselerin adlarını açığa vurmak suretiyle hayatını kurtarmışsa da, sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Dönüş gününü gözeterek bilhassa Kıbrıs'ta ticaretle uğraşıp, Samos'ta bulunan Atina donanmasına maliyet fiatına malzeme bulmuş, bu yararlığa karşılık olarak yurduna dönebileceği ümidi ile Atina'ya gitmiştir (411); fakat iktidarı ele alan Dörtyüzler tarafından düşman sayılan demokrat denizcilere yaptığı yardım hoş görülmediğinden, yine hapse atılmış ve hayatını, ancak bunların iktidardan düşmesi neticesinde kurtarabilmiştir. Bir müddet sürgün yaşadıktan sonra, Atina Halk Meclisi önünde «Dönmesi hakkında» ki nutku ile (407) giriştiği teşebbüs başarısız kalmış, ancak Otuz Tiranlar'ın kovulması üzerine ilân edilen genel aftan istifade ederek Atina'ya dönebilmiş ve şerefli memuriyetlere yükselmiştir. Fakat gençliğinde günah işlediği halde Eleusis gizemlerine katıldığı için, dine aykırı hareket *asebeia* suçu ile suçlandırılmıştır. Yalnız gizemcilerden kurulan mahkeme huzurunda söylediği «Gizemler hakkında» adlı nutku ile A. bu sefer tam bir başarı elde etmiş ve siyasî mevkiini kuvvetlendirmiştir (398/7), o kadar ki Korinthos harbinde Sparta ile yapılacak barış görüşmelerine gönderilen heyete katılmıştır (391). Fakat «Barış hakkında» söylediği nutkuna rağmen Atina meclisinin antlaşmayı tasvip etmemesi üzerine, A. bu sefer bir daha dönmemek üzere sürgün yoluna düşmüş ve bundan sonra da kaybolmuştur.

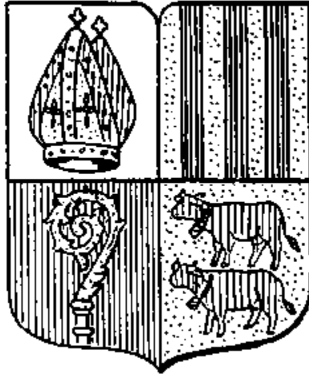
On Attika'lı hatipler listesinde ikinci yeri işgal etmesine rağmen, eski ve yeni çağlarda gerek hayatı, gerek eseri fazlası ile tenkid edilen A., meslekten yetişme bir hatip değil, basit ve ayni zamanda inandırıcı, yer yer çok canlı bir dil kullanmasını bilen siyaset âşığı bir Atinalıdır.

ANDOMETRİT (Endométrite, Yun. = *endon* + *metrite* = dölyatağı içi yangısı), dölyatağı sümükzarının, yani dölyatağı iç tabakasının yangılanması. Çeşitli sebeplerden ileri gelir. Eveğen veya süreğen olur. Eveğen A. en çok belsoğukluğundan (Endometritis gonorrhoica acuta), daha az olarak doğum veya çocuk düşürmeden sonraki loğusa hummasından (Endometritis septica, endometritis post - abortum), daha seyrek olarak intanî hastalıklardan (kızıl, kızamık v. b.) ileri gelir. Süregen A. ler eveğen şekillerin sağıtılmıyarak uzamasından olur.

ANDONOV, İvan (1854 - ?), Bulgar komitecisi. Stefan Stambolov'un yönetiminde yapılan «Eski - Zağra ayaklanması» (1875)na katılmış, bunun bastırılması üzerine Romanya'ya kaçmıştır. «Nisan ayaklanması» (1876) sırasında Çırpan'da bir çete kurmuştur. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması için çok çalışmış olan A., saylav seçilmiş ve Sobranye'nin ikinci başkanlığını yapmıştır. *Spomenitie mi ot tursko vreme* (Türk yönetimi zamanından anılarım) adlı iki ciltlik bir eseri vardır.

ANDORRA (Andorre, Vallées et Suzerainetés d'A., yahut República de A.), Doğu Pireneler'in güney aklanında, İspanya ile Fransa arasında 1278 den beri egemen bir cumhuriyet, tipik bir geçit devleti. Yüzölçümü 534 km², nüfusu 6 200 (1934). A. Fransa'nın Ariège departmanı ile İspanya'nın Katalonya bölgesinin Lérida eyaleti arasındadır ve 3 000 m ye kadar yükselen, kuvvetli buzullaşma ile şekillenmiş dağlarla çevrilidir. Balire vâdisi, bu kapalı alanın tek kapısı gibidir. En az 1 000 m yüksekliğinde birkaç vâdi, Balire vâdisinde birleşir.

Dikkatsizce faydalanıldığı halde ormanları henüz geniştir; bunların üzerinde zayıf dağ otlakları ve çağşaklar bulunur. Vâdilerde tahıl, bunların sıcakça bölümlerinde meyva ve tütün yetiştirilir. Katalonlar'dan olan ahali 50 kadar küçük köye dağılmıştır. Başlıca gelir kaynağı hayvancılık (koyun ve son zamanlarda sığır ve at) tır. Yüksek geçitler üzerinden Fransa'ya yapılan kaçakçılık da gelir kaynağı sayılır. Demir, kurşun yataklarından ve sıcak kükürtlü kaynaklardan henüz faydalanılmamaktadır. Kış mevsimi şiddetli ve uzun olduğundan geçitler, altı ay kadar kapalı kalır. A. nın merkezi A. la Vieja (1934 te 1 200 nüfuslu, denizden 1 070 m yüksek) olup Lérida vâdisi yoliyle İspanya'da La Seo de Urgel'e bağlıdır. Arada telgraf hattı olduğu gibi günlük otomobil seferleri de yapılır.

ANDORRA ARMASI

A. yı seçilmiş 24 üyesi bulunan 4 yıl süreli bir genel meclis yönetir.

DİL. Andorra'nın resmî dili Katalan(Catalan)cadır. Burada konuşulan şekli, Aneu ve Ferrera vâdilerinde konuşulanlarla beraber, Katalanca'nın Batı kolu içerisinde küçük bir grup meydana getirmiş ve gerek fonetik gerek kelime hazinesi bakımından birçok Gascon öğeleriyle karışmıştır. Fransa'nın Pyrénées - Orientales bölümünde konuşulan ve Katalanca'nın Doğu koluna giren Roussillon diyeleği, Andorra Katalancasının komşusudur. Bk. KATALAN DİLİ.

ANDORRE: bk. ANDORRA

ANDOSKOP (Endoscope; Yun. *endon* + *skope* = içine bakan), insan vücudunun bir kovuğunu veya bazı organların içini aydınlatarak (elektrik ışığı veya benzerleriyle) onları doğrudan doğruya görülebilecek hale koyan veya saydamlaştırmak suretiyle dışardan incelenmesini kolaylaştıran (diyafanoskop) optik bir âlet.

ANDOSKOPİ (Endoscopie), andoskop denilen optik âletlerle, vücuttaki dar veya geniş delikli normal kovukların veya organları birbirine birleştiren boru ve yolların (burun ve sinuslar, gırtlak, yemekborusu, sidikkesesi, rektum v. b.) içlerini aydınlatarak bakmak ve incelemek. A. son zamanlarda vücutta normal olarak kapalı bulunan kovuklarda uygulanmıştır (meselâ: plevra, yani akciğerzarı boşluğu için torakoskopi, periton, yani karınzarı boşluğu için laparoskopi).

ANDOSMOZ (Endosmose; Yun. *endon* + *osmos* = içeriye geçme, içine geçişme), yarı geçirimli bir zar ile birbirinden ayrı duran ve erimiş molekülleri bakımından birbirine eşit olmıyan iki sıvının, bu zar arasından karşılıklı olarak birbirine geçmesi sırasında (osmoz = madde geçişi, geçişme), göz önünde bulundurulan ve incelenen kaba göre, kabın içine girmesine, yani dışardan içeriye geçmesine verilen ad. Sıvılar arası madde geçişi her nekadar geçişmel basınca (osmotik presyon) göre hızlanan ve şiddetlenen bir yön (içe doğru veya dışa doğru), alırsa da genel olarak A. terimi dışarıdan içeriye doğru olan en kuvvetli geçişmel akımı belirtmek için kullanılır. Buna karşı içerden dışarıya doğru olan, çokçası zayıf, geçişmel akıma ekzosmos denir.

ANDOTEL veya **ANDOTELYUM** (Endothélium), damarların (kan ve lenf damarları) ve iç organ zarlarının (serözler ve sinovyaller) kovuklarının içini döşeyen yassı hücreler tabakasına verilen ad. Karşıtı epitelyum'dur.

ANDOTELYOM (Endothéliome), lenf damarlarının andotelleri hücreleriyle katılgan dokudan (konjonktiva) üreyen ve bunların zararına olarak gelişen ve büyüyen, sarkom tabiatlı kötü gidişli ur. Beyin zarları, böbrekler ve yumurtalıklarda görülür.

ANDOVER [*ændovır* ok.]. A. B. D. nden Massachusetts'te şehir. Nüfusu 11 122 (1940). A. de dokumacılık ve lâstik eşya yapılır.

ANDOVER, [*ændovır* ok.], İngiltere'nin güneyinde Hampshire bölümünde, demiryolu kavuşağında, küçük bir şehir. Nüfusu 8 750.

ANDOYER [*aduayē* ok.], **Henri** (1862 - 1929), Fransız matematikçisi ve astronomu. Paris'te doğmuş ve orada ölmüştür. İlmî çalışmalarına Toulouse üniversitesinde başlamış, 1903 te Paris üniversitesinde astronomi profesörlüğüne getirilmiş, 1910 da «Bureau des Longitudes» (Boylamlar bürosu) na, 1919 da da Fransa Bilimler Akademisine üye seçilmiştir. Çalışmaları daha çok gök mekaniği alanındadır. Başlıca eserleri: *Cours d'astronomie* (Astronomi dersleri) [1906], *Cours de mécanique céleste* (Gökmekaniği dersleri) [1923].

ANDÖ, Norveç'in kuzey kıyıları yakınında 740 km² genişliğinde dağlık bir ada. Nüfusu 6 000. Merkezi Björnskind'dir. A. da taşkömürü vardır. Ahalisi Eider ördeklerinin tüy ve yumurtalarını toplamakla ve balıkçılıkla geçinir.

ANDRADA E SILVA, José Bonifacio de (1763 - 1838), Brezilya'lı bilgin ve devlet adamı. Petrografi ve mineraloji uzmanı olarak, Portekiz hükümeti hesabına 10 yıl Avrupa'yı dolaşmış, 1800 de Coimbra üniversitesinde profesör olmuş, 1812 de de Portekiz bilimler akademisi sekreterliğine seçilmiştir. 1819 da Brezilya bağımsızlık hareketi başlayınca memleketine dönerek bu savaşta önemli bir rol oynamıştır. Önce, 1821 de kurulan yeni kabinede yer almışken, demokrat yönlü prensiplerinden dolayı 1823 te ödevinden çıkarılmış ve bir aralık Fransa'ya sürülmüştür. 1829 da memleketine dönebilmişse de, münzevi bir hayat yaşamağa mecbur kalmıştır. Böyle olmakla beraber, tarih ona «bağımsızlığın babası» sanını kazandırmıştır.

ANDRADE, Antonino de (1580 - 1634), Portekizli gezgin ve ilm araştırıcı. A, 1600 de Hindistan'da misyonerlik işine girişmiştir. 1624 te Himalaya Dağları'nı aşan ilk Avrupalı budur. Tibet hakkındaki yazıları, yeniden basılmış ve başka dillere çevrilmiştir.

ANDRADE, Olegario (1841 - 1882), Arjantin'li şair. Bir aralık gazetecilik ettikten sonra, Victor Hugo'nun etkisi altında şiir yazmağa başlamış ve şu eserleri meydana getirmiştir: *El arpa perdida* (Kaybolmuş harb), *El nido de cóndores* (Kondorlar yuvası), *Prometo* (Prometheus), Amerika halkının parlak geleceğini terennüm eden *San Martin e Altantida* (San Martin ve Altantit) şaheseridir.

ANDRAE [*andrē* ok.], **Walter** (doğ. 1875), Alman Doğubilgini ve arkeoloğu. Başlıca eski Ön Asya mimarlığı ve sanatı üzerinde araştırmalar yapmıştır. Eserleri ara-

sında şunlar anılmağa değer: *Ausgrobungsergebnisse in Babylon und Assur* (Babil ve Asur kazılarının sonuçları) [1903-14], *Die Kunst Vorderasiens* (Ön Asya sanatı) [1925, «Propyläen Kunstgeschichte», cilt II], *Gotteshaus und Urformen* (Allah evi ve bunun ilk şekilleri) [1930]

ANDRAHNE (Andrachne), sütleğengiller (Euphorbiaceae) den on kadar türü olan ve sıcak bölgelerde yetişen bir çalı cinsi. Akdeniz çevresinde ve Doğu Asya'da yetişen *Andrachne telephiodes* türü ev doktorluğunda müshil olarak, *A. radishaw* türü ise Hindistan'da ülser sağıtımında kullanılır.

ANDRAPA, Eski Anadolu'da bir şehir. Doğu Paphlagonia'da, bugünkü Vezirköprü'nün yerinde bulunuyordu. Şehir, imparator Claudius'un zamanından itibaren Neoklaudipolis adını taşıdı; fakat IV. yüzyılda eski adı tekrar kabul edildi. Vezirköprü ile civarında birçok yazıtlar bulunmuştur. Bunların en önemlisine, bunu bulan Cumont tarafından «le joyau de l'épigraphie pontique» (Karadeniz epigrafyasının cevheri) adı verilmiştir. Bu yazıtta Paphlagonia'lılar ve bilhassa Phazimon sakinlerinin M. Ö. 3. yılda Augustus'a içtikleri sadakat andının metni vardır. Yazıt şimdi İstanbul müzesindedir Bu yazıt etrafında geniş bir tartışma olmuştur; bu tartışmanın konusu şudur: acaba Phazimon ile Andrapa-Neoklaudiopolis aynı şehir midir? Şimdi bu soruya çözülmüş gözü ile bakabiliriz: bu iki şehir birbirinin aynı değildir. Phazimon (bunun başka bir adı da Neapolis'tir) şimdiki Merzifon'un aynıdır. Görülüyor ki yazıt oradan Vezirköprü'ye götürülmüş olmalı. İmparator Macrinus (283-285) şerefine dikilen bir yazıttan A. da zaman hesabının, Paphlagonia'nın Romalı'lar tarafından ilhakı yılı olan M. Ö. 6/5 senesinde başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bizans devrinde A.. Helenopontos iline ait olup bir piskoposluk merkezi idi.

ANDRÁS [ǫndrāş ok.] yahut **ENDRE** (İtal. Andrea, 1327-1345). Macar prensi, Macar kıralı Károly Róbert'in oğlu ve kıral Nagy (Büyük) Lajos'un küçük kardeşi. 1333 te Napoli kıralı Roberto'nun torunu Giovanna ile nişanlanmış, Károly Róbert ile Roberto arasında, Roberto'nun ölümünden sonra Napoli tahtına Giovanna ile A. ın ortaklaşa mirasçı olacaklarına dair bir antlaşma yapılmıştır. A., Giovanna ile 1342 de evlenmiştir. Bununla beraber Roberto, ölümünden (1343) biraz önce yazdığı vasiyetnamesinde, yalnız Giovanna'ya taç giydirilmesini emretmiştir. Oğlunun haklarını korumak için Napoli'ye giden kıraliçe Erzsébet, görünüşte başarı elde etmişse de, A. 1345 te tam taç giyeceği gün, Aversa'da boğdurulmuştur. Bu cinayetle Giovanna ve emri altındaki prensler suçlandırılmıştır. Kıral Lajos, kardeşinin öcünü almak için Napoli'yi iki kere (1348, 1350) işgal etmişse de, yalnız prenslerin cezalandırılmasiyle yetinmek zorunda kalmış ve Giovanna'yı yakalamadan Macaristan'a dönmüştür. Napoli tahtını tekrar işgal eden Giovanna uzun müddet cezasız kalmış, nihayet Lajos'un yardımiyle Dıraç (Durazzo) prensi Carlo tarafından tahtından indirilerek zindana atılmış ve boğdurulmuştur (1382).

A. ile Giovanna hikâyesi Avrupa edebiyatlarına da geçmiş ve birçok tarihî tragedyalara (*Magnon* [1656], *Leharpe* [1781], *Casanova* [1840], *Savage Landor* [1853] *Jenő Rákosi* [1881]) ve operalara (*Monpou-Boraèze* [1840], *Petrella* [1875]) konu olmuştur. Macar klâsik şairi János Arany (b. bk) ın *Toldi szerelme* (Toldi'nin aşkı) [1879] adlı manzum hikâyesinin büyük bir kısmında da bu konu işlenmiştir.

ANDRÁS I. [ǫndrāş ok.], Macaristan'da hüküm süren Árpád hanedanı (b. bk.) nın dördüncü kıralı (hük. 1047-1060). Kıral Szent István (b. bk.) ın yeğeni Vazul(Vászoly) un oğludur. Szent István, Vazul'u kör ettikten sonra, A. iki kardeşi Béla (bk. BÉLA I.) ve Levente ile birlikte Bohemya'ya, oradan da Lehistan'a, kıral Miecisław II. (b. bk.) nin yanına sığınmıştır. Miecisław'ın ölümünden sonra Rus prensi büyük Yaroslav'ın kızı ile evlenen A., karısının hatırı için hıristiyan olmuştur. Bu arada Macaristan'da kıral Péter (b. bk.) e karşı ayaklanan paganlar, A. ı Macaristan'a çağırmışlardır, fakat 1047 de taç giyen A., paganlığın değil, hıristiyanlığın egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Macaristan tahtına hak iddia eden Alman imparatoru Heinrich III. (b. bk.) ü küçük kardeşi Béla'nın yardımiyle yenerek, Tribur'da yapılan barış antlaşmasında (1053), isteklerinden vazgeçmeye mecbur etmiştir. Bundan sonra Macaristan'da tekrar kargaşalıklar çıkmıştır. Çünkü A., Béla'dan yardım istediği zaman, kendisine memleketin üçte biri ile taht varisliğini vadettiği halde, vadini yerine getirmemiştir. Hattâ tahtı oğlu Salamon (b. bk.) a sağlamak için ona. altı yaşında iken taç giydirmiştir (1058). Béla ilkin buna razı olmuşsa da, bir müddet sonra Lehistan'a gitmiş ve bir Leh ordusiyle dönerek A. i yenmiştir. Savaşta ağır surette yaralanan A. biraz sonra ölmüştür.

ANDRÁS II.(1175-1235), Árpád hanedanı(b. bk.)ndan on dokuzuncu Macar kıralı (hük 1205-1235). Kıral Béla III. (b. bk.)ün oğludur. Babasının yapmasını istediği bir haçlı seferi için kendisine bıraktığı büyük serveti, kardeşi kıral Imre(b. bk.)ye karşı açtığı ayaklanmada harcamış, Imre'nin ölümü üzerine tahta çıkmıştır (1205). Kendisinden taç giyme andı istenilen ilk Macar kıralı odur. Karısı, Meran prensi Berthold IV. ün kızı Gertrud'un müsrifliği ve yabancıları tercihi yüzünden, Macaristan'da genel bir memnunsuzluk olmuş ve Gertrud Bánk bán (b. bk.) tarafından öldürülmüştür (1213). A. babasının isteğini yerine getirmek için 1217 de Filistin'e bir haçlı seferi (beşinci haçlı seferi) yapmışsa da, başarı kazanmadan memleketine dönmüş ve kendisi yokken çıkan ayaklanmayı yatıştırmak için, 1222 de *Bulla Aurea* (Altın Mühür) (b. bk.) adı verilen anayasayı yayımlamak zorunda kalmıştır. A. nin yaptığı haçlı seferi ve sarayın fazla masrafları Macaristan'a çok pahalıya mal olmuştur. Kıralın, gittikçe artan enflâsyona bir çare bulmak için memleketin en önemli gelir kaynaklarını yabancılara kiralaması halkın şikâyetlerine sebebolmuş. papanın aracılığı üzerine A., bu duruma son vereceğini vadetmişse de, sözünde durmadığı için aforoz edilmiştir. 1235 te Babenberg'li Friedrich'e karşı sefere çıkmış. fakat hemen geri dönmüştür. Bu seferden biraz sonra ölmüştür.

ANDRÁS III., Árpád hanedanı(b. bk.)ndan yirmi üçüncü Macar kıralı (hük. 1290-1301). András II. nin oğlu prens István ile Tomasina Morosini adında asîl bir Venedikli bayanın oğlu olup Árpád hanedanının son erkek üyesidir. Onunla Árpád hanedanı sönmüştür (1301). Kısa süren hükümdarlığı, oligarşiler ve taht dâvacıları ile yaptığı kesiksiz savaşlar içinde geçmiştir. Bu sonunculardan en kuvvetlisi olan Habsburg'lu Rudolf'un oğlu Albert (Albrecht) Batı Macaristan'ın önemli parçalarını almışsa da, A. onu memleketten çıkarmaya muvaffak olmuştur. Memleket işlerinin yönetilmesine katılmak istiyen asılzadeler, 1298 de A. ün yanına kendi seçtikleri daimî danışmanlar göndermişlerdir. Bununla beraber bazı tarihçilerin ileri sürdüğü gibi bu olayda, sorumlu bakanlıklar kuruluşunun bir nevi başlangıcını aramak doğru değildir. Asılzadelerin bu yoldaki amacı, sadece kıralın danışma kuruluna etki yapmak olabilmiştir.

ANDRÁSSY (*ondrāşi* ok.) **AİLESİ**, soy bakımından Székely(Doğu Erdel Macar halkına verilen ad)lerden olup Macaristan tarihinde önemli bir rol oynıyan kişizade bir aile.

A. nin tarihte ün almış üyeleri şunlardır:

A. Bertalan: János Hunyadi'nin zırhlı süvari birliklerinin askomutanı sıfatiyle 1441 de Szendrő (Türkçe adı Semendre, Semendire) de, 1442 de ise Szeben (Güney Erdel) de Türkler'le savaşmış, nihayet Rigómező (Türkçesi Kosova, Sırpçası Kosovopole) de maktul düşmüştür.

A. Boldizsár: Székely birliklerinin başkomutanı olarak kıral Mátyás(hük. 1458 - 1490)ın yanında Buğdan seferinde bulunmuştur. Burada ağır surette yaralanmışsa da, daha sonra Mátyás'ın bütün seferlerine katılmıştır.

A. György, Kont (1797 - 1872): siyaset adamı.

A. Gyula, Kont (1823 - 1890): ünlü devlet adamı. Kassa (Kuzey Macaristan) da doğmuş ve Volosca (İtalya) da ölmüştür. 1848 - 1849 da Avusturya'ya karşı yapılan Macar hürriyet savaşına katılmıştır. 1849 yazında Kossuth (b. bk.) hükümeti tarafından Türkiye'ye elçi olarak gönderilmiş ve Babıâli'den, Türkiye'ye sığınan Macar orduları için Avusturyalılar'a verilen imtiyazların aynısını sağlamak ödevini almıştır. Macar hürriyet savaşı sonuçsuz kaldıktan sonra Avrupa'ya gitmiştir. Avusturyalılar diğer Macar mültecileri ile beraber A i de ölüme mahkûm etmiş, hattâ 1852 de *in effigie* (yani onun yerine kuklasını) olarak asmışlardır. 1857 de affedilen A., 1858 de Macaristan'a dönmüş ve Avusturya ile uzlaşma politikasını güden Ferenc Deák (b. bk.) grupuna katılmıştır. 1867 de Macaristan Avusturya ile uzlaşınca A. başbakan olmuştur. Başbakanlığının başlıca işleri arasında, Macaristan'ın toprak bütünlüğünün iadesi, bağımsız bir Macar ordusunun kurulması, Hırvatistan'la uzlaşma ve azınlıklar kanunu sayılabilir. Bu arada otoritesi gittikçe artan A., 1870 - 1871 Fransız - Alman savaşında Avusturya - Macaristan'ın tarafsızlığını muhafaza etmiştir. 1871 de Monarşi'nin dışişleri bakanı olmuş ve bütün dışişleri bakanlığı sırasında Monarşi'nin barışta gelişebilmesine çalışmıştır. Bunun için hem Almanya, hem Rusya ile dostça münasebetler kurmuş, fakat Rusya'nın Balkanlar'a doğru yönelen genişleme politikası yüzünden, Rusya'ya arka çevirmiştir. 1877 - 1878 Türk - Rus harbine karışmamışsa da Monarşi'nin güney sınırları boyunca yaptığı yığınak ile Rusya'ya bir baskı yapmak istemiştir. 1878 Berlin Kongresi'nde Bosna ile Hersek'in Avusturya tarafından işgaline büyük devletlerin muvafakatını sağlamıştır. Fakat bu işgal meselesinden dolayı A. nin Macaristandaki itibarı çok azalmıştır. 7 ekim 1879 da Almanya - Avusturya - Macaristan bağlaşma antlaşmasını imzalamış ve ertesi gün dışişleri bakanlığından çekilmiştir. Söylevleri 2 cilt tutmaktadır.

A. Gyula, Kont (1860 - 1929), öncekinin oğlu, devlet adamı. Avusturya - Macaristan Monarşisi'nin son dışişleri bakanı. Tőketerebes(Kuzey Macaristan)te doğmuştur. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra ilk önce Berlin, daha sonra İstanbul Avusturya - Macaristan büyükelçiliklerinde ataşe olarak bulunmuş, 1885 te saylav seçilmiştir. 1894 te kıralın özel bakanlığına atanmıştır. Politikada ilkin liberal partiye katılan A., 1904 te bu partiden çekilerek «1867 Anayasası Partisi» başkanı olmuştur. 1906 dan 1910 a kadar içişleri bakanı idi. Ekim 1918 de Monarşi'nin dışişleri bakanlığına atanmışsa da, aynı ayın sonunda Macaristan'da patlak vermiş olan ihtilâl yüzünden çekilmek zorunda kalmıştır. Macaristan'da proletarya diktatörlüğünün sona ermesi üzerine (ağustos 1919), Hıristiyan Millî Birleşme Partisi başkanlığına seçilmiştir. Eski kıral Károly IV. ün Macaristan tahtına geri getirilmesini amaç tutanlarla birleşmesi yüzünden tevkif edilmiştir. Serbest bırakıldıktan sonra Bethlen kabinesinin muhaliflerinden olmuştur. Habsburg taraflısı olan A., Habsburg hanedanını tekrar Macaristan tahtına oturtmak istiyen lejitimistler grupunun önderliğini kabul etmiştir. A. tarih ve siyasî bilimlerle de uğraşmıştır. Başlıca eserleri: *Az 1867 - i kiegyezés* (1867 uzlaşması) [1896], *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* (Macar devletinin yaşaması ve meşrutî hürriyetinin sebepleri) [1901], *A királykérdés jogi szempontból* (Hukuk bakımından kıral meselesi) [1920], *A világháború előzményei* (Dünya savaşının menşeleri) [1925 - 26].

A. István: Son Erdel beyi Ferenc Rákóczi II. (hük. 1705 - 1711) nin generallerindendi.

A. Márton: kıral János Szapolyai (hük. 1526 - 1540) nin taraflısıdır. 1569 da kıral János Zsigmond (hük. 1556 - 1559) dan Csikszentkirály (Doğu Erdel) köyünü almıştır.

A. Miklós: Gömör ili(Kuzey Macaristan)nin vali yardımcısı olup, 1676 da baron olmuştur.

1766 ile 1779 arasında A. nin bazı üyeleri kontluk sanını almışlardır.

A. Péter: Erdel'den Macaristan'a sığınmış ve 1580 de kıral Rudolf'tan Krasznahorka (Kuzey Macaristan) kalesinin komutanlığını ve biraz sonra buna bağlı toprakları almıştır.

ANDRÉ [*ãdrē* ok.], **Charles** (1842 - 1912), Fransız astronomu. Channy'de doğmuş, Lyon'da ölmüştür. 1878 de Lyon'da kendisinin kurduğu observatuvara müdür olmuştur. Astronomik ve meteorolojik orijinal yayımlarından başka Rayet ve Angot ile *Astronomie pratique et les observatoires en Europe et en Amérique depuis le 17e siècle jusqu'à nos jours* (Pratik astronomi ve XVII. yüzyıldan zamanımıza kadar Avrupa ve Amerika'daki observatuvarlar) [1874 - 78] ve *Traité d'astronomie stellaire* (Yıldızlar astronomisi dersleri) [1898 - 1901] *Les planètes et leur origine* (Planetler ve menşeleri) [1909] adlı eserleri yazmış ve Brünnow'nun *Lehrbuch der sphärischen Astronomie* (Küresel astronomi dersleri) [1851] kitabını *Traité d'astronomie de Brünnow* (Brünnow'nun astronomi dersleri) adı ile fransızcaya çevirmiştir.

ANDRÉ [*andrē* ok.], **Johann** (1741 - 1799), Alman bestecisi ve aynı adı taşıyan tanınmış nota basımevinin kurucusu. Offenbach'ta doğmuş, orada ölmüştür. Birçok opera bestelemiştir. Sözünü Goethe'nin yazmış olduğu, *Erwin ile Elmira* operası da bunlar arasındadır. Melodileri zarif ve tabiîdir. Oğlu **Johann - Anton** (1775 - 1842) da kabiliyetli bir besteci idi. Mozart'ın dul kalan eşinden, büyük sanatçının bıraktığı elyazılarını satın almıştır.

ANDRÉ de Coutances [*ãdre dı kutãs* ok.] XII. yüzyılda yaşamış Normandiya'lı şair. 1202 de Normandiya'nın Fransızlar'a katılmasından önce yazdığı tek kafiyeli (monorime) 99 dörtlükten (quatrain) bileşik *Le Roman des Français* adlı manzum eserinde, Fransız baronlarının boş gururları ve bilgisizlikleriyle alay etmiş ve onları İngiliz asılzadelerinin çok aşağısına düşürmüştür. Bu, o zamanlar iki milleti birbirinden ayıran kin ve yanlış düşüncenin dikkate değer bir belirtisidir. Hayatının sonuna doğru *Evangile de*

Nicodème'in manzum tercümesini yazmıştır. Şiirlerinin birincisi Jubinal tarafından 1842 de *Nouveau recueil de contes, etc.* adı altında, ikincisi de G. Paris ve A. Bos tarafından yayımlanmıştır.

ANDREA (Andreaea), yapraklı yosunlar (Andreaeacede) familyasından 125 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı yosunların hepsi de kireç taşından başka bütün kayaların üzerinde, hususiyle soğuk bölgelerde yetişir. *Andreaea petrophila* türüne Avrupa'nın ve Kuzey Anadolu'nun dağlarında çok raslanır.

ANDREA DEL SARTO: bk. SARTO, Andrea del.

ANDREA DORIA: bk. DORIA, Andrea.

ANDREÆ[*andrẹe* ok.],**Abraham** (ölm. 1607), İsveçli protestan din adamı ve Uppsala başpiskoposu. 1540 sıralarında doğmuş olup Gripsholm şatosunda da hapsedilmiştir.

ANDREANI, Andrea (1560 - 1623), İtalyan ressam ve oymacı. Mantova yakınlarında doğmuş, Roma'da ölmüştür. Tahta üzerine yapılmış birçok değerli oymaları vardır. Tiziano'nun *Tufanı* ve *Firaunun Boğulması*, Mantegna'nın *Julius Caesar'in Zaferi*, Raffaello'nun birçok eseri, başlıca oymaları arasındadır.

ANDREYAṄOVSKİY ADALARI, Aleut adaları sırasındaki ada topluluklarından biri.

ANDREAS, Anadolu'da Kappadokia'daki Caesarea (Kayseri) piskopusu (yaklaşık olarak 500 yılları).

ẠNDREAS, Friedrich Carl (1846 - 1930), Alman dilci ve İranist. Orta İranca (Pehlevî ve Hüzvareş) alanında doktorasını (*Zur Kritik des mittelpersischen Schrift und Sprachsystems* [Orta İranca yazı ve dil sisteminin tenkidi hakkında], 1868) yaptıktan, 1875 - 1882 yıllarında da İran'da incelemelerde bulunduktan sonra, 1903 ten son yıllarına kadar Göttingen üniversitesinde İranistik profesörü olmuştur. Bu alanda değerli birçok buluşları vardır. İlk olarak, İran yazısının menşeine dayanmak suretiyle, *Avesta*'nın güneybatı Sasanî redaksiyonundan evvel bir kuzeydoğu Eşkânî (Arsacid) redaksiyonunun varlığını ortaya çıkarmış (*Die Entstehung des Awestaalphabets und sein ursprünglicher Lautwert*, XIII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi Leiden 1904) ve arkadaşı J. Wackernagel'le beraber bu eski metni rekonstitüe etmeğe çalışmıştır (*Die erste bis fünfte Ghâthâ des Zurathuštbro. Versuch einer Herstellung der älteren Textform,* Berlin 1909 - 1931). Modern İrancanın Fārs diyeleğini inceliyerek onu Sasanî Pehlevicesi üzerinden Aḫamaniş İrancasına bağlamış, Pehlevice *Mainyo - i Khard* metnini yayımlamış (Kiel 1882), ayrıca da *Avesta*'nın vokalizmi ve İran diyalektolojisi üzerinde çalışmıştır. 1904 yılında, ilk olarak, Turfan metinlerinden, başkalarınca bir Pehlevî diyeleği sanılan, fakat ayrı bir Orta İranca dili olan Soğut (Sogd) dilinin kalıntılarını bulmuş, ölümünden sonra da *Bruchstücke einer Pehlevi - Übersetzung der Psalmen* (Pehlevice Mezmur tercümesi parçaları) [Berlin Akad. 1933], *Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch - Turkestan I - II* (Çin Türkistanında Orta İranca Manihaî yazılar [Berlin Akad. 1933 - 34], *Iranische Dialektaufzeichnungen* (İran diyalektolojisi notları) [Berlin 1939] başlıklı eserleri çıkmıştır. 70 inci doğum yılı münasebetiyle de bir armağan kitabı (*Festschrift*, Leipzig 1916) yayımlanmıştır.

ANDRẸAS - SALOME, Lou (doğ. 1861), Rus asıllı Alman kadın yazar. Rus generali V. Salomé'nin kızıdır. Petersburg'da doğmuştur. Öğrenimini Zürich'te yapmış ve 1882 de Nietzsche ile yakın temaslarda bulunmuştur. Yalnız fikrî olan bu münasebet, 1883 te kesilmiş ve Andreas Salomé 1887 de Prof. Friedrich Andreas ile evlenmiştir. Andreas'ın ilk romanı *Im Kampf um Gott* (Allah için mücadele) [1885] oldukça sıkıcıdır. Fakat *Ruth* (1895). *Ma* (1901), *Im Zwischenland* (Ara memlekette) [1902], *Das Haus* (Ev) [1921] adındaki eserleri gittikçe artmakta olan sanattaki olgunluğunu ve şairane tasvirlerindeki üstünlüğünü göstermektedir *Ibsens Frauengestalten* (Ibsen'in kadın kişileri) [1892], *Friedrich Nietzsche in seinen Werken* (Eserlerinde Friedrich Nietzsche) [1894] ve *R. M. Rilke* (1928) hakkındaki etüdleri sanat, erotik ve sosyal konular hakkındaki yazıları anlayışındaki kuvvetle inceleme yeteneğinin derinliğini gösterir.

ANDREASBERGİT (Andréasbergite), Andreasberg yöresinde bulunan baritli bir zeolit (= Andreolit).

ANDREE [*andrē* ok.], **Karl** (1808 - 1875), Alman coğrafyacısı. A., Braunschweig'da doğmuştur. Türlü dergilerin yazı işlerinde çalışmış, 1868 - 1910 yılları arasında çıkan Globus adlı dergiyi kurmuş, değeri bugün de azalmamış bulunan *Geographie des Welthandels* (Dünya ticaretinin coğrafyası) adlı eserini 1859 da yayımlamıştır ki, bunun 4 üncü basımı 1926 - 1930 da yapılmıştır. A., Wildungen'de ölmüştür.

ANDREE, Richard (1835 - 1912), Alman coğrafyacısı ve etnografı. K. Andree'nin oğludur. Braunschweig'de doğmuş, Münih'te ölmüştür. A, *Allgemeine Handatlas* (1881), adlı eseriyle tanınmıştır. Ayrıca *Der Kampf um der Nordpol* (Kuzey kutbu uğruna savaş) [5. basılışı 1889] ile etnografyaya dair araştırmaları ve yazıları vardır.

ANDRÉE [*andrē* ok.], **Salomon** (1854 - 1897), İsveç'li kutup gezgini. A., İsveç'in Gränna kasabasında doğmuş, 1882 - 1883 kutup açınsamasına katılmış, 1897 de Kuzey Kutbuna ulaşmak isteğiyle Strindberg ve Fränkel adlı iki arkadaşiyle birlikte, Spitzberg'den balonla havalanmış, fakat bundan sonra kaybolmuştur. 33 yıl sonra, 6 ağustos 1930 da, bu üç gezginin not defterleriyle fotoğrafları ve gezi için yanlarına aldıkları eşyaları, Spitzberg adalarının kuzeydoğu ucundaki Vitö adasında bulunmuştur.

ANDREEV, Leonid Nikolayeviç (1871 - 1919), Rus yazarı. Kendine meslek edinmemekle beraber avukattı. A. psikolojik tragedyalar, realist ve hayalî hikâyeler yazmıştır. Hikâyelerinde soyut kavramları tüyler ürpertici tasvirlerle göstermiştir. Eserleri: *Bezdna* (Uçurum) [1902], *Mısl* (Düşünce) [1902 de yazılmış 1912 de dram haline konmuştur], *Krasnıy Smeḫ* (Kırmızı gülüş) [1908], *Rasskaz o semi poveşennıḫ* (Asılan yedi kişinin hikâyesi) [1908], *Yarmo Voynı* (Harbin boyun duruğu) [1915], Dramları: *Savva* [1906], *Jızn Çeloveka* (İnsan hayatı) [1906]. *Tṣar golod* (Açlık kıralı) [1908], *Dni naşey jizni* (Hayatımızın günleri) [1908], *Yekaterina İvanovna* [1919]. Eserleri birçok defalar toplu hale getirilmiş ve hemen her dile çevrilmiştir.

Leonid Nikolayeviç ANDREEV

ANDRELINI, Publio Fausto (1460 - 1518), İtalyan humanisti. Paris Üniversitesinde profesörlük yapmış ve «poète royal» (kıral şairi) sanını kazanmıştır.

ANDRENA (Kum arısı), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in akuleata (Aculeata) grupuna bağlı arılar (Apidae) familyasının bir cinsi. Duyargaları birbirinden açıktır. ve vücudun arka kısmı oval veya mızrak şeklindedir. 15 - 30 cm. derinliğinde olan borular şeklindeki yuvalarını çok kere kumlu topraklarda yaparlar ve bu borunun dibinde meydana getirdikleri hücrelere, larvalarını beslemek için pollen taneciklerini ve yumurtalarını bırakırlar. Kırmızımtrak renkli, siyah lekeli ve üzeri beyazımtrak kıllatla örtülü vücudu vardır. 10 - 15 mm boyunda olabilir. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaşıyan pek çok türü vardır. *A. partensis*, *A. vestita* ve *A. labiatus* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANDRENA

ANDRÉOSSI [*ādreọsi* ok], **Antoine - François, Comte d'**, (1761 - 1828), Fransız generali ve diplomatı. Büyük Fransız Devrimi harblerinde kendini göstermiş, Napoléon'un Mısır seferine katılmıştır. Napoléon ile birlikte Fransa'ya dönerek 1799 hükümet darbesinde Napoléon'a yardım etmiştir. Bunun üzerine topçu ve fen kıtalarının başbuğluğuna ve 1800 seferinden sonra askerî depo müdürlüğüne geçirilmiştir. 1802 Amiens Barış antlaşmasından kısa bir zaman sonra, Fransa'nın elçisi olarak Londra'ya yine Napoléon'un temsilcisi olarak 1808 de Viyana'ya ve 1812 de İstanbul'a gönderilmiştir. 1814 te geri çağırılmış. Elbe'dan kaçan Napoléon ile işbirliği yaptıktan sonra hususî hayata dönerek askerî ve tarihî eserlerle ilmî muhtıralar yazmıştır. En tanınmış eserlerinden biri *Histoire du canal du Midi* (Güney kanalının tarihçesi) dir. 1827 de saylav seçilince parlâmentoda liberal muhalefet tarafını tutmuştur.

ANDREUS, Yunan mitolojisinde Andros adası kralı. Adanın adını ondan almış olduğu söylenir. Efsaneye göre, A., Girit kralı Rhasamanthys (b. bk.) in bir generali idi. Bu kıral A.e bu adayı hizmetlerinin mükâfatı olarak vermiştir.

ANDREWS [*ẹndrūz* ok.], **Roy Chapman** (doğ. 1884), Amerikalı tabiiye bilgini ve gezgin. Doğum yeri olan Beloit'daki kolleji bitirince (1906) New York'taki *American Museum of National History* (Amerikan Tabiat Tarihi Müzesi) ne girmiş ve 1908 de ilk inceleme gezisini Alaska'da yapmıştır. 1909 - 1910 da «Albatross» gemisiyle tabiiye incelemelerinde bulunmak üzere Holânda Hindistanı'nın, Borneo ve Seleb adalarına gitmiştir. Bir yıl sonra güney Kore'yi incelemiş, 1913 te Borden'ın Alaska gezisine katılmıştır. 1914 ten sonra Amerikan tabiat tarihi müzesinin Asya'da inceleme gezileri kolunun başkanı olarak kendini Orta Çin ve Borneo'nun az bilinen kısımlarını araştırmaya vermiştir. Başkanlığı altında bulunan bir heyetle Tıbet, güneydoğu Çin, Burma, (Birmanya) kuzey Çin, Moğolistan ve Orta Asya'da araştırmalar yapmış ve Moğolistan'da o zamana kadar bilinen fosil alanlarının en zenginlerinden birkaçını bulmuştur. 1921 - 1922 ve 1925 te yaptığı Orta Asya gezilerinde büyük fosil alanları, yeni jeolojik oluşumlar, dinosaur yumurtaları ve en büyük kara hayvanı olan *Baluchitherium*'un kafatasını ve başka parçalarını bulmuştur. Orta Asya plâtosunda bilinen memelilerin en eskilerini, ilkel insanların yaşayışına ait birçok izler meydana çıkarmıştır. Orta Asyanın bütün dünyanın sürüngenleri ve memelileri için bir kaynak ve dağılış yeri olduğunu açıklıyan deliller de bulmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Whale Hunting with Gun and Camera* (Top ve fotoğraf aleti ile baline avı) [1916], *Camps and Trails in China* (Çinde kamp ve yolculuk hayatı; Yvette Borup Andrews ile birlikte yazılmıştır) [1918], *Across Mongolian Plains* (Mogol ovalarını aşarken) [1921], *On the Trail of Ancient Man* (Eski insanların izini takip ederken) [1926 - 27], *Ends of the Earth* (Dünyanın uçları) [1929], *The New Conquest of Central Asia* (Orta Asya'nın yeni fethi) [1932], *This Business of Exploring* (İnceleme seyahati işleri) [1935], *This Amazing Planet* (Şu acayip planet) [1940], bir çok monografyaları ve fenni raporları da vardır.

ANDREWS (*ẹndrūz* ok.), **Thomas** (1813 - 1886), İngiliz fizikçisi. Belfast'da doğmuş ve orada ölmüştür. Öğrenimini Glasgow'da bitirdikten sonra, pratik doktorluk yapmış, sonra Belfast'taki Queen's College'de kimya profesörü olmuştur. Araştırmalarının en tanınmış olanları, kimyasal reaksiyonlar sırasında yayılan ısının belirtilmesi, gazların iletgenliği ve yüksek basınçlarda genişleme katsayılarının belirtilmesi hakkındadır. En tanınmış keşfi ise, karbondioksit üzerinde yapmış olduğu etütler neticesinde kritik sıcaklık dereceleri anlamını meydana koyması olmuştur. Sıcaklığı kritik sıcaklık derecesi üstünde bulunan gazlar, basınç ile sıvı haline sokulamazlar.

A., gazlerin sıvılaştırılması ve soğutma tekniğinin kurucularındandır.

ANDREY [Romanoviç] (ölm. 1323), Volhynia prensi. Georgi I. in oğludur. Altın - Ordu devletine karşı giriştiği harekette kardeşi Galiçya prensi ile birlikte ölmüş ve böylece 1323 tarihinde Romanoviç hanedanı sönmüştür.

ANDRIA (Andros kızı), Terentius'un bir komedyası. Bk. TERENTIUS.

ANDRIA, İtalya'nın Bari eyaletinde bir şehir. Nüfusu 55 000 (1935). A., Ancona - Brindisi ana demiryoluna, Barletta'da kısa bir kolla bağlıdır. Şehir ve çevresinde zeytincilik, zeytinyağcılık ile kil endüstrisi önemli yer tutar. A. nın 15 km güneyindeki Castello del Monte ile şehirdeki Sant Agostino kilisesi (XIII. yüzyıl) tanınmış eski eserlerindendir.

ANDRİAKE, Eski Anadolu'nun Lykia bölgesindeki şehirlerden biri. A , Dümre dağı yaylasının doğu köşesinde örenleri hâlâ görülen önemli Myra şehrinin limanı idi. Eski A. nın yerinde bir takım yazıtlar bulunmuştur. Myra halkı bunları Augustus. bunun karısı Livia, Agrippa, Drusus, Tiberius, Germanicus ile Titus şerefine dikmişti. Buna yakın bir yerde İmparator Hadrianus tarafından yapılan, yedi kısımdan ibaret büyük buğday ambarı vardır; bu ambar, bu bölgenin eski zamanlardaki buğday zenginliğine bir delil teşkil eder. Görüldüğü gibi, A. limanının her şeyden önce buğday ihracına yaramış olduğu sanılıyor.

ANDRİAS, fosil kurbağagiller (Amphibia) in Urodela takımına bağlı bir cinsi. Bu cinsin *A. Scheuchzeri* türü Konstans gölündeki Oeningen'de Miyosen tabakalarında

1726 da Scheuchzer tarafından bulunmuştur. Fakat Scheuchzer bunu önce Nuh'un tufanı sırasında mahvolmuş bir insanın artıkları olarak kabul etmiştir ve *Homo diluvutestis* adını vermiştir. Fakat bu fosilin gerçek mahiyeti Cuvier tarafından meydana çıkarılmıştır. Ayrı bir semenderi hatırlatan A. bugün Japonya'da ve Kuzey Amerika'da yaşıyan iri semender (Cryptobranchus) in en yakın akrabasıdır.

ANDRIĆ [*ąndriç* ok.], **Ivo** (doğ. 1892), Yugoslav edibi. Bosna'lıdır. Zagreb, Pécs, ve Kraków üniversitelerinde felsefe okumuş, 1920 de Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: lirik düşünce ve mensur şiir kitapları olan *Ex Ponto* (Denizden) [1918] ile *Nemiri* (Huzursuzluklar) [1921]. Semendere sancağının ilk Türk komutanı olup 1437 - 1470 yıllarında Sırplar ve Macarlar'la çarpışan ve bugün Bosna müslümanlarının menkıbeleşmiş kahramanı sayılan Ali Bey'i hikâye eden *Put Alije Djerdjeleza* (Cercelez [veya Cerzelez] Ali'nin seferi) [1921] ve *Propovijetke* (Hikâyeler) [1924].

ANDRIEUX [*ãdriö* ok.], **François-Guillaume-Jean-Stanislas,** (1759 - 1833) Fransız dram yazarı ve şairi. Strasbourg'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1798 de Beşyüzler Meclisi'ne üye olmuştur. Beşyüzler Meclisi'nin mukavemet etmesinden şikâyetçi olan birinci konsüle, hür fikirli olan A. şu karşılığı vermiştir: «Mukavemet edemiyen bir şeye istinadolunamaz». 1829 da Fransız Akademisi'ne daimî sekreter olmuştur. *Helvétius* [1802], *Le Trésor* (Hazine) [1804], *La Soirée d'Auteuil* (Auteuil akşamları) [1804], *La Comédienne* [1816] gibi komediler, çok zarif manzum hikâyeler yazmıştır. *Le Meunier de Sans - souci* (Sans - souci değirmencisi) [1797] en önemli hikâyesidir.

ANDRİKUS (Andricus), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in apokrita (Apocrita) alttakımına bağlı mazı yapan arılar (Cynipidae) familyasının bir cinsi. Meşelerin yapraklarının saplarında ve damarlarında yumru şeklinde mazılar meydana getirirler. Vücudu siyah ve kırmızı renklidir. Boyları 1 - 1,5 mm kadardır. Avrupa'da yaşıyan 20 kadar türü vardır. *A. noduli, A. testaceipes* tanınmış türlerindendir.

ANDRIMONT [*ãdrimõ* ok], Belçika'nın Liège eyaletinde, Verviers yönetim bölümünde, Vesdre çayı boyunda bir kasaba. Nüfusu 5 850 (1926). Denizden yüksekliği 294 m. Yün eğirme ve yün temizleme işleriyle potas yapımı ve taşçılık halkın başlıca geçim kaynağıdır.

ANDRİYALA (Andriala), bileşikgiller (Compositae) den on kadar türü olan bir bitki cinsi. İki yıllık veya sürel otsu bitkilerdir. Bu cinse bağlı türler, Batı Avrupa, Akdeniz bölgesi, Kanarya Adaları ve Kuzey Afrika'da yetişir. Türkiye'de *A. dentata* türü İzmir, Muğla yöresinde ve Hatay ilinin kıyı bölgesinde yetişmektedir.

ANDRQGEOS, efsaneye göre Girit kıralı Minos'un oğlu; söylendiğine göre, Atina'daki Panathenaion yarışmalarında üstün gelince, yenilenler tarafından yolda öldürülmüştür. Kıral Minos, oğlunun öldürüldüğü haberini alınca bir donanma ile Atina'yı cezalandırmaya gitmiştir. Kuşatma uzamış, Minos Zeus'a yalvarmış, bunun üzerine Attika'da veba başlamış ve açlık çıkmıştır. Atinalılar bunu önlemek için tanrıya bâkir kızlar kurban ettikleri halde salgın geçmemiş, nihayet kâhinler, Minos'a tarziye vermelerini söylemişler, bunun üzerine Minos Girit'teki boğa için her yıl yedi erkek ve yedi kız istemiştir.

ANDROGİN (Androgyn; Yun. *andros* = erkek, *gyne* = dişi), her iki eşeme ait eşemsel organları taşıyan organizmalar. Bk. HERMAFRODİT.

ANDROGİN TANRILAR: bk. ERKEK - KADIN TANRILAR.

ANDROGRAFİS (Andrographis), iki çenekliler (Acanthaceae)in familyasından yirmi kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler otsu bitki veya ağaççık halinde Asya'da yetişirler. Bunlardan bazıları süs bitkisi olarak serlerde de yetiştirilir.

ANDROKLEİA, Yunan mitolojisinde Teb (Thebai) kıralı Antipoinos'un kızı. Bir kehanete göre, bu zattan Orkhomenos'a karşı zor bir harbde Thebai'ya zaferi sağlamak üzere gönüllü olarak ölümü kabul etmesi bekleniyordu. Fakat korkaklığı dolayısiyle bunu yapamadı. Onun yerine A. ile kız kardeşi Alkis gönüllü ölümü kabul ederek yurtlarını kurtarmışlardır.

ANDROKLEİDLER, Messenia'dan Attika'ya göç etmiş olan asîl bir soyun adı. Bunların torunları Anadolu'da Ephesos şehrinde görülmektedir.

ANDROKLES, Peloponnesos'ta Messenia kıralı. Sparta ile Messenia arasında mücadele başladığı zaman kardeşi ile birlikte hükümet sürüyordu. A. kardeşi ile anlaşmazlık yüzünden ölmüş, çocukları ve torunları olan Androkleidler (b. bk.) Messenia'dan göç etmişlerdir.

ANDROKLOS, Atina kıralı Kodros'un oğlu. Söylendiğine göre A , Anadolu'ya Hellen kolonistleri götürerek Ephesos şehrini kurmuştur. Karlar'ı, Lelegler'i ve Lydler'i buradan çıkarıp atmıştır. Efsane, A. un Karlar ve Samoslular(Sisamlılar)la olan harblerinden bahseder. A., Samos'u almış, Karlar'a karşı savaşan Prieneliler'e yardım etmişse de kendisi de ölmüştür. A., Ephesos'tan Olympiaion'a giden yol üzerine gömülmüştü. Ephesos'taki Androkleidler soyunun ondan indiği söylenir.

ANDROKOS, Anamur'un güneybatısında bulunan ve Anamur burnunu teşkil eden Karagedik dağının eski adı.

ANDROKTONUS (Androctonus), akrepler (Scorpionidea) takımının androktonide (Androctonidae) familyasına bağlı bir akrep cinsi. Yassı kuyruklu olan bu akreplerin *A.* (*Buthus*) *australis* adlı türü Orta ve Kuzey Tropik Afrika'da yaşar. Boyu 12,5 cm kadardır, zehirlidir, soktuğu insanları öldürebilir. Sarımtırak renklidir. Zehir iğnesinin ucu siyahımtraktır.

ANDROMAKHE (Lât. *Andromacha*), Yunan mitolojisinde Troas Thebe'si (bugünkü Edremit) kıralı Eetion'un kızı, Troia'lı kahraman Hektor'un karısı, Astyanaks (veya Skamandrios)un anası. Hektor, Thebe'yi aldığı zaman babasiyle yedi kardeşini öldürerek onu, kendine almıştı. *İlias*'ta kocasına ve oğluna düşkün, şefkatli bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Harbe gitmek üzere olan Hektor'la Skaiai kapısında vedalaşması, Troia surları etrafında, bir arabaya bağlı, yerlerde sürüklenen kocasını görmesi, vücudu üzerinde ağlaması, *İlias*'ın üç güzel sahnesini teşkil eder. Adının etymologiası açıktır: bu, Andromakhe'nin efsaneye ait olmadığını gösterir. A. herhalde şairlerin yarattığı bir kişidir.

Troia'nın alınmasından sonra, Kyklos şairleri onun, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos (veya Pyrrhos) a verildiğini anlatırlar. Euripides, *Andromakhe* adlı tragedyasında Neoptolemos'tan Molossos adında bir çocuğu olduğunu, bu ço-

cukla beraber Neoptolemos'un karısı Hermione tarafından öldürülmek üzereyken Peleus tarafından kurtarıldığını anlatır. Molos krallarının soyu Akhilleus'a Molossos vasıtasiyle bağlanır (Pindaros, Euripides).

Lâtinler'den Ennius, *Andromacha* adlı bir tragedya yazmıştır. Vergilius, *Aeneis*'te Aineias'ın A. ile Khaonia'da karşılaştığını anlatır. A., Hektor'un kardeşi Helenos'un da karısıdır.

ANDROMAKHOS, M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan bir Yunanlı devlet adamı. Naksos şehri tahrip edilince, orada oturanlardan kurtulabilenleri 358 de Tauromenion da yerleştirerek bu şehri yeniden kurmuş ve idare etmiştir. Syracusa'ya karşı 345 te harbe girişen Timoleon'a yardım etmiştir. Sicilya Birliği'nin kurulmasından sonra tek hükümdar olarak kalmasını belki de bu yardıma borçludur. A. nın yüksek zekâlı ve asîl ruhlu bir adam olduğu söylenir. Tarihçi Timaios onun oğludur.

ANDROMANİ (Andromanie), kadının erkeğe aşırı derecede şehevî düşkünlüğü.

ANDROMAQUE [*andromak* ok.], 175 numaralı küçük plânet. 1877 de Wadson tarafından keşfedilmiştir.

ANDROMAQUE, Racine'in bir tragedyası. İlk defa 10 kasım 1667 de Hôtel de Bourgogne tiyatrosunda oynanmıştır. Konusu, Vergilius'un *Aeneis*'inden alınmıştır: Troia savaşında Yunanlılar'ın öldürdüğü Hector (Hektor) un dul karısı Andromaque (Andromakhe), oğlu Astianax (Astyanaks) ile birlikte, Epir kıralı Pyrrhus(pyrrhos)un sarayında esirdir. Yunan halkı Astianax'ın öldürülmesini istemektedir; Oreste (Orestes) çocuğu almak için elçi olarak saraya gelmiştir. Pyrrhus gönlünü kaptırdığı A. a, ya kendisiyle evlenmesini, veya çocuğunu öldüreceğini bildirir. A., kocasını öldüren Achille (Akhilleus) in oğluna varıp varmamakta tereddütler geçirir; onun tereddütleri, piyesin gidişine yeni yeni istikametler verir: A., Pyrrhus'u istemeyince, Pyrrhus sarayında misafir bulunan nişanlısı Hermione'a döner. Hermione da kendisini seven Oreste'e yüzçevirir; fakat A., Pyrrhus'a ümit verince, bunun aksi bir durum meydana gelir. Neticede, A., çocuğunu kurtarmak için kıralla evlendikten sonra intihara karar verir. Düğün haberini alınca ümitsizliğe kapılan Hermione, Oreste'e evlenme vadederek kıralı ona öldürtür, fakat sonra pişman olarak kıralın cesedi üzerinde kendini öldürür, Oreste çıldırır.

Eser, Fransız tiyatrosuna pisikolojik bir realizm getirmiş ve büyük bir rağbetle karşılanmıştır. Klâsik tiyatro kurallarına uygunluğu, örnek olabilecek niteliktedir.

ANDROMEDA, Yunan mitolojisinde Aithiopia kıralı Kepheus ile Kassiopeia'nın kızı. Anası Nereidler'den daha güzel olmakla övündüğü için, Poseidon, memleketi sularla örtmüş, oraya bir de deniz canavarı saldırtmış. Kâhin Ammon, A. canavara bırakılırsa, memleketin bu âfetten kurtulacağını söyleyince, Kepheus, A. yı denizin ortasında bir kayaya bağlamış. Atı Pegasos üzerinde havalardan uçan Perseus (b. bk.) oradan geçiyormuş, kayaya bağlanmış genç kızı görmüş, acımış ve canavarı öldürdükten sonra, A. ile evlenmiş.

Bu efsane şairlere, heykelcilere ve ressamlara bir ilham kaynağı olmuştur. Euripides *Andromeda* adlı bir tragedya yazmıştır (bu piyesin ancak birkaç mısraı korunabilmiştir). Bugün Roma'da Capitolio müzesinde bulunan güzel bir kabartma, Perseus'un A. yı kayadan indirmesini tasvir eder. Aynı sahne Herculaneum'da meydana çıkarılan resimlerde de görülür. Rubens'in A. nın kurtulmasını tasvir eden resmi Berlinde Kaiser Friedrich müzesindedir.

ANDROMEDA (Andromeda), fundagiller (Ericaceae) den 6 kadar türü olan bir bitki cinsi. Çiçekleri testi biçiminde ve deri gibi sert yapraklı ağaççık veya yarım ağaççıklardır. Bu cinse bağlı türlerin hepsi de kuzey yarım küresinde yetişirler. Bunlardan *A. polifolia* Avrupa'nın yüksek türbiyelerinin karakter bitkisidir. *A. floribunda, A. japonica, A. polifolia A. mariana* gibi türleri süs bitkisi olarak bahçelerde de yetiştirilir.

ANDROMEDA

ANDROMEDA, kuzey yarıkürede 20° - 50° deklinasyonları ile 23^h - 2^h 30^m rektasansyonları arasında bulunan takım yıldız. Eski gök haritalarında mitolojiden alınan adına uyularak zincire vurulmuş bir kadın şeklinde gösterilirdi. En büyük özelliği v harfini taşıyan yıldızın yanındaki nebülöz olup bu, çıplak gözle görülebilen bir tek spiral nebülözdür. Hubble tarafından yapılan ölçülere göre uzaklığı 900 000 ışık yılıdır. Spiral nebülözlerin hemen hepsi bizden uzaklaştığı halde A. nebülözü bize yaklaşan pek az nebülözlerden biridir. Görüm doğrultusu üzerindeki hızı saniyede 300 km dir.

ANDROMEDİTLER, radyasyon noktaları Andromeda takım yıldızında bulunan akan yıldızlar. Bunlar ilk defa 27 kasım 1872 de görülmüş olup o zamandan beri her yıl kasım ayında gözlenirler. A. en son 1852 de görülen Biela kuyruklu yıldızının parçalarının Arz atmosferine girmeleri ile meydana gelmektedir.

ANDRON, Yunanlı birkaç yazarın adı:

1 — Ephesos'lu. M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış ve Tripus (Sehpa) başlığı altında Yedi Bilginler'e dair bir yazı yazmıştır. Bu eser kaybolmuştur.

2 — Teos'lu. Coğrafyaya ait bir yazı yazmıştır. Burada Karadeniz kıyılarındaki Herakleia (Ereğli) ve Sinope (Sinop) gibi bazı şehirlerin adları mitolojiye dayanılarak izah edilirmiş. Bu yazı kaybolmuştur.

ANDRON, Yunan evlerinde erkeklere mahsus yer, selâmlık. Yazılı kaynaklara göre M. Ö. V. yüzyıla ait normal bir Yunan evinde andronitis ve gynaikonitis (kadınlara mahsus - harem) denilen bellibaşlı iki kısım vardır. Evin ön tarafındaki andronitis arka tarafındaki gynaikonitis'e bir koridorla bağlanmaktadır.

Romalı yazar Vitruvius andron veya andronitis adı verilen bu kısmın etrafının odalar ve sütunlarla çevrili bir avlu tarzında olduğunu, yemek veya yatak odalariyle bir grup teşkil ettiğini anlatır.

ANDRONA, bunun, Ankara'nın güney batısında ve İkizce'nin yaklaşık olarak 6 km kuzeyindeki *Topaklı*'nın eski adı olduğu sanılıyor. Bu ad, Tanrı Men için dikilen bir yazıtta geçer. Burada, bu tanrıya Andronenos lâkabı verilmiştir.

ANDRONİKOS, Anadolu'da Bergama kıralı Attalos II. nin Roma'da önemli işler gören elçisi. M. Ö. 150 yılında Roma'nın Bithynia kıralı Prusias'ya yüklettiği para cezalarının büyük bir kısmının affedilmesini sağlamıştır. Bundan başka Prusias'ın oğlu küçük Nikomedes'i Attalos'a getirmiş, Attalos da bunu 149 da Bithynia tahtına yerleştirmiştir.

ANDRONİKOS I. Gidos, Trabzon Rum imparatorluğunu kuran Aleksios I. Komnenos'un damadı olup onun 1222 de ölümünden sonra tahta geçmiştir. Hükümdarlığı zamanında önemli bir varlık gösterememiş ve 1235 te Anadolu Selçuklularının bir vassalı olarak ölmüştür.

ANDRONİKOS I. Komnenos (1120 - 1185), Bizans İmparatoru. A. Komnen'ler sülâlesini kuran Aleksios I. Komnenos'un torunu, imparator İōannēs Komnenos'un kardeşi İsaak Komnenos'un oğludur. 63 yaşında Bizans tahtına çıkan A. çok maceralı bir hayat geçirmiştir. A. imparator İōannēs zamanında, Anadolu'ya yapılan bir seferde Selçuklular'a esir düşmüş (1141), bir yıl sonra para karşılığında serbest bırakılmıştı. Bizans tahtına Manouēl II. çıkınca (1143 - 1182), A. yeğeni olan yeni imparatorla çok iyi münasebetler kurmuş, saraya alınmış, Manouēl'in gözdesi olmuş, fakat çok geçmeden hemen entrikalara ve aşk maceralarına başlamıştır. Macar kıralı Géza ile anlaşarak, imparatoru tahttan indirmeğe çalışmış, bu suikast meydana çıkınca, tevkif edilmiş (1153), hapiste kaldığı on iki yıl içinde birkaç kere kaçmak istemiş, fakat her defasında yakalanmış, nihayet, 1164 te kaçarak Rusya'daki Haliç knezi (prensi) Yaroslav'a sığınmıştır. İmparator Manouēl, böyle tehlikeli bir prensin yabancı bir memlekette kalmasını istemediğinden, A. u affetmiş ve Kilikya'ya vali olarak göndermiş, A. burada da rahat durамayıp Kudüs kıralı Bauduin'den dul kalan kuzini Theodōra'yı kaçırdıktan sonra, Kuzey Suriye'de ve Doğu Anadolu'daki Türk beylerinin yanında bir müddet kalmıştır. Kelkit üzerindeki Kolonia şehri (bugünkü Niksar'a yakın), oranın Türk beyi (Mengucik oğullarından?) tarafından kendisine verilince, A. burada yerleşmiş ve Bizans sınırlarını (Trabzon imparatorluğunu) rahatsız etmeğe başlamıştır. İstanbul Patriği, yakın akrabasiyle yaşadığından dolayı A. u aforoz etmiş ise de A. buna önem vermemiştir. Bizans imparatoru Manouēl II. bu defa, Trabzon imparatoru vasıtasıyla Theodōra'yı kaçırınca, A. bu ayrılığa dayanamıyarak Manouēl II. ile barışmağa razı olmuş ve Karadeniz sahilindeki Oinoē'ye gönderilmiştir.

A. burada ancak bir yıl kalabilmiştir. Bu sıralarda Manouēl II. ölmüş (1182), tahta henüz 12 yaşında olan Aleksios II. geçmiştir; fakat devlet idaresi annesinin, daha doğrusu, annesinin gözdesinin elinde idi. Bu durumdan faydalanmak istiyen A., etrafında toplıyabildiği kuvvetlerle ve Türk beylerinin de yardımiyle harekete geçmiştir. İstanbul'da hükümet taraflıları ancak Lâtin'ler (Avrupalı'lar) olduğundan, yerli ahali A. un gelmesini beklemekte idiler. A., İstanbul'a girince, Lâtinler'in hepsini öldürtmüş, başkent ahalisi tarafından «millî bir kahraman» gibi karşılanmış ve genç imparator Aleksios II. yi «koruma» işini eline almış, 1183 te, Bizans'taki kaideye uygun olarak, «ortak imparator» ilân edilmiş, aynı yılın kasım ayında Aleksios II. boğulunca Andronikos I. tek başına hâkimiyet sürmeğe başlamıştır.

A., saltanatını meşru göstermek maksadiyle, 63 yaşında olduğu halde, Aleksios II. den dul kalan ve Fransa kıralının kızı olan 12 yaşındaki Agnès ile evlenmiştir. A. un, imparator sıfatiyle üç yıl bile sürmiyen saltanatı, iç ve dış ticaret bakımından çok önemlidir: o sıralarda, Batı Avrupa'daki feodalite sistemi Bizans'ta da kurulmak üzere idi; A., bu aristokrasi sınıfına karşı amansız bir mücadele açmış, devlet idaresinde bunların nüfuzunu kırmak için terör yapmak zorunda kalmış, bu ise kendisine karşı şiddetli bir tepki uyandırmıştır. Philadelpheia (Alaşehir), Nikaia (İznik), Bursa ve Lopadion şehirlerindeki asîl aileler ayaklanmışlar; hele Kıbrıs valisi İsaak Komnenos'un isyanı, A. için ağır bir darbe olmuştur. A., eğemenliğini sağlamak ve Bizans imparatorluğunun sınırlarını genişletmek maksadiyle, Filistindeki Lâtin'lere karşı Salâhaddin-i Eyyubî ile bir anlaşma yapmış, fakat bu anlaşmayı yürürlüğe geçirmek için zaman ve imkân bulamamıştır.

A., yüksek bir aileye mensup olan İsaak Angelos'u tevkif ettirince İstanbul'da isyan çıkmış, ayaklananlar İsaak Angelos'u imparator ilân etmişlerdir. A. yakalanmış, üç gün üç gece türlü işkenceler yapıldıktan sonra 12 eylûl 1185 tarihinde, Hippodrom'da, askerler tarafından parça parça edilmiştir. A. ün ölümü ile Bizans'ta, 1081 den beri sürüp gelen Komnen'ler sülâlesi sona ermiştir.

ANDRONİKOS II. Palaiologos (1260 - 1332), Palaiologos hânedanından gelen ikinci Bizans imparatoru olup aynı adı taşıyan diğer imparatorlardan ayırdedilmek için «İhtiyar» lâkabı ile anılır. Mikhaēl VIII. ve Theodōra Dūkas'ın oğlu olup İznik'te doğmuş, 11 aralık 1282 de babasının ölümü üzerine tahta geçmiş, 46 yıl hüküm sürdükten sonra, 1328 de torunu Andronikos III. tarafından tahttan indirilmiştir.

Gençliğinde tanrı bilimine pek düşkün olan ve sakin bir hayat geçiren, 1294 - 1320 yılları arasında da oğlu Mikhaēl'i imparatorlukta kendisine ortak yaparak üzerindeki yükü hafifletmeğe çalışan Andronikos II. nin uzun süren hükümdarlığı zamanında Bizans devleti batı ve doğudan gelen birçok tehlikelerle karşılaşmış, ayrıca iç karışıklıklarla sarsılmıştır.

Palaiologos hanedanının Bizans tahtına geçişi ile merkezi İznik'ten yine İstanbul'a nakledilen imparatorluğun Batı Anadolu bölgesindeki idaresi gevşeyince, buradaki Rum beylerinin merkez ile ilgileri zayıflamış, bundan faydalanan uclardaki Türk kütleleri akınlarını şiddetlendirmişler ve kısa bir zamanda Bizans topraklarında beylikler kurmağa başlamışlardır (bk. ANADOLU BEYLİKLERİ). A.un saltanatının ortalarına doğru bu beyliklerin yarattığı tehlike büsbütün artmış, Anadolu'daki Bizans eğemenliği ancak küçük bir sahada kalmıştır.

A. un Anadolu'ya yolladığı kuvvetler hep yeniliyor. (Mūzalōn kumandasında Gazi Osman Bey'e karşı gönderilen ordunun Bapheio Koyunhisar civarında 27 temmuz 1302 de bozulması gibi), kazanılan birkaç başarı da aksi sonuçlar veriyordu; meselâ 1296 da imparatorluk başgenerali Aleksios Philanthropenos Karia bölgesinde bir çok yerleri Türkler'den geri aldıktan sonra imparatora karşı ayaklanmıştı.

1302 yılında saltanat ortağı Mikhaēl IX. un ancak Magnesia(Manisa)ya kadar uzanan ve Bizanslıların Pergamon (Bergama), Kyzikos ve Pegai (Biga) ya çekilmeleriyle neticelenen seferinden sonra A. esaslı karşı tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Papa Clemens V., İstanbul'un Palaiolog'lar elinden alınması için siyasî teşebbüslere girişip de Fransa kıralı

Güzel Philippe ile Napoli kıralı Carlo II. yi bu işe teşvik edince, imparatorluğunun büsbütün müşkül bir duruma düştüğünü gören A., yardımlarını sağlamak ümidiyle Altınordu ve İlhanlı hükümdarları ile akrabalık bağları kurmağa çalışmış, ayrıca Roger de Flot komutasındaki Katalan (Almugavor) ları da hizmetine almış, fakat bunlardan müspet bir sonuç elde edememiş ve Anadolu'da Türk beylerinin, bilhassa Osmanlılar'ın fütuhatının önüne geçilememiştir. Bütün Batı Anadolu elden çıktığı gibi Bursa başta olmak üzere Bithynia'nın en önemli merkezleri Osmanlılar tarafından zaptedilmiş; İznik sıkışık bir duruma düşmüştür. A. un çok yanlış bir düşünceyle hareket ederek 1284 ten itibaren tasarruf maksadiyle Bizans donanmasının donatımını ihmal etmesi de çok kötü sonuçlar doğurmuş, bütün Ege Denizi ve Karadeniz korsanlarla dolmuş, Trakya ve Makedonya'nın güney kıyılarındaki halk içerlere doğru çekilmek zorunda kalmıştır.

Bizans devletinin içine düştüğü bu kötü durum karşısında, merkezde -başlarında saray nazırı Iōannēs Kantakūzēnos olmak üzere- A. a muhalif bir parti kurulmuştur. Bu partiye girmiş bulunanlar 1320 de ölen Mikhaēl IX. un oğlu Andronikos'un dedesi A. II. ye karşı açtığı taht kavgasında ona yardım etmişler, genç Andronikos, Trakya'da durumunu sağlamlaştırdıktan sonra 1328 mayısında ani bir baskınla İstanbul'a girmiş, dedesini tahttan indirerek imparator olmuştur. (bk. ANDRONİKOS III.).

Andronikos II. dört yıl sonra 13 şubat 1332 de kapandığı bir manastırda ölmüştür.

ANDRONİKOS III. Palaiologos (Hük. 1328 1341), «Genç» lâkabı ile anılan Bizans imparatoru. Andronikos II. tarafından 1294 - 1320 yılları arasında saltanata ortak edilen babası Mikhaēl IX. un ve Maria d'Armenia'nın oğlu olup 1297 ye doğru doğmuştur. 1320 de babasının ölümü üzerine dedesinin aleyhdarları ile birleşerek isyan etmiş, nihayet 1328 mayısında anî bir baskınla İstanbul'a girerek dedesini tahttan indirip kendisi imparator olmuştur.

Dedesini tahttan indirme işinde kendisine yardımda bulunan partinin başı olan ve ikinci karısı Anne de Savoie ile anası Maria'nın da yardımını kazanmış bulunan Iōannēs Kantakūzēnos'un arzularına göre hareket eden A. III., çoğu zaman eğlence ve avla uğraşmasına rağmen devletin düşmanlarına karşı seferler açmış, bu seferlere bizzat katılmış, fakat imparatorluğun çöküşünün önüne geçememiştir.

Evvelâ dedesinin taraftarı olup onun yardımına gelen Bulgar kıralı Mihail Asen'i tehdıt ederek geri döndüren A. III., Ege denizindeki adaları yağma eden, hattâ Atina civarına kadar gelen garbî Anadolu Türk beyliklerine karşı Venedik cumhuriyeti ve adalar senyörleri ile ittifak yapmağa çalışmış, fakat bundan bir sonuç elde edememiştir. Biraz sonra A. III. Batı Anadolu'daki karışıklıklardan faydalanarak bağımsızlığını ilân eden Sakız valisi Martino Zaccaria üzerine donanma ile hareket etmiş (1329), adaya asker çıkartarak âsi valiyi yenmiş ve esir almıştır. Bundan sonra - çağdaş Bizans kaynaklarına göre - Osmanoğlu Gazi Orhan Bey'in beyliğinin kuvvetlenmesini çekemiyen ve kendisi aleyhinde imparatorlukla ittifaka hazır bulunan Türk beylerini kendi tarafına çekmek üzere Anadolu'ya geçmiştir. Bu beylerden Saruhan ile görüşmüş, Orhan Bey'in tecavüzüne karşı, karşılıklı bir savunma antlaşması imzalamışlardır. Hastalığı yüzünden bizzat gelemiyen Aydınoğlu Mehmet Bey de bir murahhas heyeti ile kıymetli hediyeler göndererek A. ile ittifak etmiştir. Bundan sonra Fōkaia (Foça) ya giden A., şehrin Cenevizli valisini Bizans eğemenliğini tanımağa mecbur ederek İstanbul'a dönmüştür.

Böylece Batı Anadolu ve Adalar denizi tarafından gelecek tehlikeyi kısa bir zaman için önliyen A., hem Kocaeli yarımadasında Osmanlılar'ın eline geçen kaleleri geri almak, hem de epey zamandan beri Orhan Bey tarafından muhasara edilmekte olan İznik kalesini kurtarmak için önemli bir kuvvetle Anadolu yakasına geçmiş bunu haber alan Orhan Bey Pelekanun (Maltepe) cıvarında imparatorla çarpışıp muharebeyi kazanmış (1330), A. yaralı bir halde İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.

A. un almağa çalıştığı bütün tedbirlere rağmen Anadolu Türk beyleri her tarafta ve her hudutta Bizanslılar'a karşı üstün bir durumda idiler: Orhan Bey - kazandığı askerî başarılardan sonra- hemen hemen her sene Trakya'ya çıkarma yapıyor, Karesioğlu Timur Han gerek Çanakkala boğazı yoliyle, gerek doğrudan doğruya Marmaradan gemilerle Rumeli'ne asker çıkararak etrafı yağma ettiriyordu. Bergama emiri Karesioğlu Yahşi Bey ile Manisa emiri Saruhan Bey Adalar denizinin kuzey bölgelerini, Aydınoğulları ile Menteşeoğulları da Yunanistan'ı ve adaları altüst ediyorlardı. A. un 1334 yılında Selânik dolaylarında Yahşi Bey'i yenmesi gibi geçici başarılarla bu akınların önüne geçilemiyordu.

Nihayet imparator bir çok tavizler karşılığında bu beylerle anlaşmak zorunda kalmıştır. Papa Benedictus XII. nin Türklere karşı kurmak istediği Haçlı ittifakından bir sonuç çıkmadığını gören A., 1336 da hazırladığı donanma ile bağımsızlığını ilâna çalışarak Midilli'ye saldıran Foça valisini cezalandırmak için Ege denizine çıkmış, kuvvetlerinin yetmediğini görünce Aydın ve Saruhan oğullarından yardım dilemiş ve ancak bu yardım sayesinde Midilli ve Foça'yı geri alabilmiş, 1337 yılındaki Arnavut isyanında da Aydınoğlu Umur Bey'in kuvvetleriyle isyanı bastırabilmiştir. Bu sıralarda Bizans devletini yeni bir tehlike teh didediyordu: Sırp kıralı Stefan Duşan, Makedonya'yı işgale başlamış, hattâ İstanbul'u almak için Gazi Orhan Bey'le anlaşmak üzere bir heyet bile göndermişti (1340).

İşte Bizans devleti böyle sıkışık bir durumda iken A., tahta 11 yaşında oğlu Iōannēs V. i bırakarak 1341 de öldü.

ANDRONİKOS IV. Palaiologos, Iōannēs V. in büyük oğlu olup «kör» lâkabı ile anılan Bizans imparatoru. Babası Iōannēs V. ortodoks ve katolik kiliselerinin birleştirilmesi hususunda Papa ile görüşmek üzere Avrupa'ya gidince (1369) kendisine vekâlet etmiştir. İstanbul'a dönerken - borcundan dolayı - Venedikliler tarafından tevkif edilen Iōannēs, A. IV. ün kendisine borcunu ödemek üzere para göndermediğini ve ancak Selânik valisi bulunan diğer oğlu Manoūēl'in yardımiyle Venedikliler elinden kurtulduğunu gözönüne alarak bir daha bu genç prense yüz vermemiştir. Hattâ 1373 te onun hakkını çiğniyerek Manouēl'i kendisine ortak yapmıştır. Buna kızan A. IV., babasının Osmanlı hükümdarı Murar I. e yardım etmek üzere bütün kuvvetiyle Anadolu'ya geçişinden faydalanarak Murat I. in oğlu Savcı Bey ile birleşmiş ve tahta geçmek üzere isyan etmiştir. Bunu haber alan Murad I. hemen Rumeli'ye geçerek İstanbul yakınındaki Apikridon mevkiinde her iki âsi prensin kuvvetlerini bozguna uğratmış, kendilerini takibederek

sığındıkları Dimetoka'da ele geçirmiştir. Iōannēs V. e teslim edilen A. IV., gözlerine mil çekilerek hapsedilmek suretiyle cezalandırılmıştır.

Sonradan gözleri iyileşen A. IV, İōannēs ile Murat I. in arası bozulunca Osmanlı kuvvetlerinin müdahalesi ve Bozcaada'nın Venediklilere terkinden dolayı menfaatları bozulan Cenevizlilerin zoriyle hapisten çıkarılarak imparator ilân edilmiştir. Andronikos IV. tahta geçer geçmez Osmanlılar'ın yardımına mukabil İstanbulda müslümanların işlerine bakmak üzere bir kadı'nın bulundurulmasını kabul etmiş, babası ile kardeşi Manouēl'i evvelce kendisinin hapsedildiği yere kapatmıştır.

Fakat 1379 temmuzunda İōannēs V. ile Manouēl kaçmağa muvaffak olmuşlardır. Murat I. ile anlaşan İōannēs V. aynı yıl içinde tekrar imparatorluk tahtına geçmiştir.

Andronikos IV. babası tarafından affedildikten bir müddet sonra Selânik valiliğine atanmış, 28 haziran 1385 tarihinde de ölmüştür. Oğlu İōannēs VII., 14 nisan 1390 da Bizans tahtını ele geçirmişse de az sonra kovulmuştur.

ANDRONİKOS, Rodoslu, M. Ö. I. yüzyılda yaşamış olan, peripatetik okula bağlı bir Yunan filozofu. A., yaklaşık olarak 70 ten 50 ye kadar Atina'daki Peripatos okulunu idare etmiştir. A. bazı noktalarda Aristo'dan ayrılmış ise de, önemi, kendi fikirlerinden ziyade, Aristo'nun yazılarını gramerci Tyrannion ile birlikte kullanılmaya elverişli bir halde yeniden çıkarmış olmasından ileri gelir. A., bu yazıların bazıları hakkında yorumlamalar yazdığı gibi, diğerlerinin gerçekliği hakkında da tenkidler yazmıştır. Böylece A. peripatetik felsefenin yeni bir devresini açmıştır. Aristo'nun eserlerinin incelenmesi uzun zaman ihmal edilmişti; A. un tesiriyle bu eserlere tekrar dönüldü ve her şeyden önce bunların lâyıkiyle anlaşılmasına çalışıldı.

ANDRONİKOS KALLİSTOS, XV. yüzyılda yaşamış Yunanlı yazar. Selânik'te doğmuş, fakat İtalya'ya göçmüştür. Önce Bologna'da, sonra Roma'da kardinal Bessarion'un himayesi altında Yunanca profesörü olarak çalışmıştır. Bundan sonra Floransa'da bir Yunan dili ve edebiyatı okulunu açmıştır. Fransa'ya gidebilmek için elinde bulunan el yazmalarını satmış Paris üniversitesinde Yunanca okuttuktan sonra İngiltere'ye gitmiş ve 1476 dan sonra orada ölmüştür. A., İstanbul'un fethi hakkında bir şiir, kardinal Bessarion'un *In calumniatorem Platonis* adlı kitabını öven bir şiir ve başka eserler yazmıştır. Rodos'lu Andronikos'un (b. bk.) adı altında elimize geçen *Peri pathôn* adlı kitabı bazı bilginler tarafından A. a atfedilmişse de, bugün bu eserin A. un eseri olmadığı kabul edilir. A. un eserlerinin çoğu şimdiye kadar basılmamıştır.

ANDRONİKOS KYRRHESTES, M. Ö. I. yüzyılda yaşamış Yunan mimarı. Suriye'de Kyrrha'da doğmuş olması ihtimali vardır. Vitruvius onu, Atinadaki *Rüzgârlar Kulesi*'nin mimarı olarak gösterir. Bir idrolik saat olan bu sekiz cepheli yapının her cephesinde bir rüzgârı temsil eden kabartma bir figür vardır.

ANDRONOVA KÜLTÜRÜ, Batı Sibirya'da M. Ö. II. bin yılda geniş bir alana yayılmış olan kültür. İlk defa Altay'da Andronova köyü yanındaki bir kazıda görüldüğü için bu adı almıştır. A. nü kapsıyan mezarlar Batı Sibirya'da çok dağınıktır, türlü yerlerde bulunur. Mezar çukurları toprakla doldurulmuş, döşeme taşlarından yapılma halka biçimindeki duvarlarla çevrilmiş, döşeme taşlarından veya ağaç kütüklerinden yapılan gömme odalara ayrılmıştır. İskeletlerin çoğu, ayak ve kolları bükülü olarak, yan yatmakta ve batıdan doğuya uzanmaktadır. Bazı mezarlarda raslanan yakılmış insan kemiklerinin dışarıda yakıldıktan sonra gömüldükleri anlaşılmaktadır. Mezarlarda bulunan eşya arasında iki tip çanak vardır: 1. çok kaba yapılmış ve düz çeperli, bazıları baştan başa oyulmuş, çukurlarla süslü çanaklardır; 2. ileri teknikle yapılmış ve çeperleri kabarık çanaklardır. Bunların düz ve perdahlı kenarları türlü geometrik (üçgen, dörtgen, meander, gamalıhaç ve başka) şekillerle süslenmiştir. İşte bu son tip çanaklar, A. nün özelliğini belirtir. Bazı mezarlarda süslü saplı büyük tabaklara da raslanır. Taş temrenlerle taş rendelerin bu devirde kullanıştan kalkmamış olduğu saptanmıştır. A. mezarlarında madenden yapılan eşyaya, Afanasyef Kültürü (b. bk.) mezarlarına göre daha çok raslanmaktadır: bakır hançerler, yassı ve yaylı, gözlüğe benziyen küpe askıları, içi oyuk bilezikler, yarı yuvarlak tokalar, kayış üzerine kakma olarak kullanılan helezonî veya düz halkalar bulunmaktadır. Bakırdan yapılmış bazı eşyanın üzerleri ince altın tabaka ile örtülmüştür. Bakırdan, macundan, hayvan dişlerinden, taştan yapılan boncuklar bulunmaktadır. Ölü azığı olarak konulan hayvanlardan at, koyun, öküz kemiklerine raslanır ki bunlar, bu A. nü yaratan ulusun çobanlık hayatında ilerlediğini göstermektedir. A. nün Yenisey ırmağından Ural dağlarına, Tomsk'tan İrtiş çökeğine kadar yayılmış olduğu anlaşılmaktadır.

ANDROPOGON, buğdaygiller(Graminae)den, 200 den fazla türü olan ve çoğu sıcak iklimlerde yetişen bir cins. Bu cinsin türlerinin çoğu sürekli bitkilerdir. Çiçekleri salkım veya yalancı başak şeklinde, bir araya birleşmiş başakçıklardan meydana gelmiştir.

Koca darı (Andropogon sorghum), şeker darısı (A. sorghum var, saccharatus), süpürge darısı (A. sorghum var, technicus), Sudan otu (A. Halebensis) gibi memleketimizde yetiştirilen kültür türlerinden başka birçok türleri de tropik memleketlerde yetişir. Bunların çoğunda eterî andropogon yağları vardır. Hindistan'da bataklık yerlerde yetişen ve kuskus denilen *A. squarrosus*, koku olarak kullanılan kuskus yağını verir. Bu bitkinin kendisi, kokulu yelpaze ve kokulu döşekler yapılmak için, çok kuvvetli kokan kökleri ise elbise güvelerine karşı kullanılır. Seylân'da fazla yetiştirilen Hint sümbülü(A. nardus)nden kokuculuk endüstrisinde kullanılan sitronel yağı çıkarılır. *A. martini* gülyağına karıştırılan palmarosa yağını verir. Limonotu yağı ise tropik yerlerde çok yetiştirilen limonotu (A. citratus) ndan elde edilir. *A. flexuosus* ile *A. schoenanthus* Hindistan'da koleraya karşı ilâç olarak kullanılır. Bu cinsin *A. formosus*, *A. giganthus* ve *A. argenteus* gibi birçok türleri de bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ANDROS ADASI, Ege Denizin'de Siklad takımadalarının kuzey bölümündeki adalardan biri. En uzun yeri 37, en geniş yeri 15 km, yüzölçümü 405 km^2dir. A., güneydoğusundaki Tinos adasından 1 500 m genişliğindeki Stenu boğaziyle, kuzeybatısındaki Eğriboz (Ağriboz) adasından ise, 12 km lik daha geriş bir boğazla ayrılmıştır. Bir çok yerinde kristalin şistlerinden meydana gelmiş, pek kıvrımlı kırıklı bir yapı gösteren ve dağlık bir ada olan A. nda yükseklikler 1 000 m ye yaklaşır. A. nın kıyıları çok yerde diktir. Geniş bölümleri çıplak ve kayalık olan

A. nda yerleşme ve ekim dikim alanları, en çok, suyu bol ve fırtınalara karşı kuytu yerler olan vâdi boylariyle çukur yerlerdedir. Buralarda limonluklarla bağlar, zeytinlikler, meyva ve hele incir bahçeleri önemli yer tutar. Adanın güney bölümü, kuzeyinden daha bitek ve sık nüfusludur. Ekime elverişli toprakların azlığı ve arazinin sarplığından ötürü, birçok yerlerinde ekim dikim için sekiler meydana getirilmiştir. A. nın doğusunda kıyıya yakın bir yerde kurulmuş olan Andros kasabası, piskoposluk merkezi olup, bir şose ile güneyde Koti'ye, kuzeybatıda Arni, Peros ve adanın batı kıyısındaki Gravreion kasabalarına bağlıdır. A. nın kuzey bölümünde daha çok, Arnavutlar, güney bölümünde ise Yunanlılar yerleşmiştir. A., Siklad adaları içinde Arnavutlar'ın yerleştiği biricik adadır.

ANDROSİA, Anadolu'nun eski şehirlerinden biri. Bir Galat aşireti olan Trokmer'lerin topraklarında bulunurdu; yeri kesin olarak bilinmemektedir. Trokmer'ler, Galatia'nın Halys (Kızılırmak) doğusundaki bölümünde yaşadıklarına göre A. orada aranmalıdır.

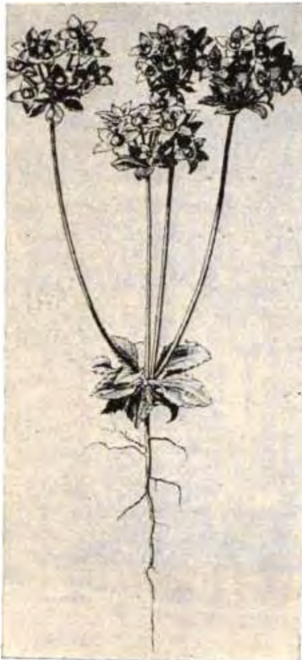
ANDROSTHENES, M. Ö. V. yüzyılda yaşamış Atinalı heykelci. Delphoi'deki Apollon tapınağının alınlığı üzerinde çalışmıştır.

ANDROSTHENES (Thesos'lu), Büyük İskender'in amirallerinden. A.. İskender'in doğu seferine katılmış, Nearkhos'un komutasında Hindistan'da İndus nehri ağzından Fırat ağzına kadar kıyıdan giden donanmada bulunmuş, daha sonra da İskender tarafından Arabistan kıyılarını keşfe gönderilmiştir.

ANDROSTİLİYUM (Androstylium), bitkilerde çiçeğin iğnesiyle erkek organların birbirine yapışmasından meydana gelen bir organ. Bu hal salepgiller(Orchidaceae)le Asclepiadaceae familyasına bağlı bazı bitkilerde görülür. Bu organın başka bir adı da ginostem(gvnostem)dir.

ANDROSTOBUS, çıplak tohumlu bitkilerden *Cycadaceae* familyasına bağlı bitkilerin fosilleşmiş çiçekliklerinin adı.

ANDROZASE (Androsace), çuhaçiçeğigiller (Primulaceae) den dünyanın yarı kuzey bölgelerinde 100 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler, uzun ömürlü veya bir yıllıktırlar. Gövdeleri kısa ve çoğunda dallı budaklı olduğundan, yastık gibi bir topluluk meydana getirirler. Yapraklar gövdenin dip tarafında sıkışık rozet teşkil eder. Çiçekler teker teker veya şemsiye durumunda olup, çiçek saplarının dip taraflarında örtü yaprakları vardır. Çanak, çan şeklinde ve yarısına kadar dilimli, taç yaprakları beyaz, pembe veya kırmızı renklidir. Meyveleri yassıcadır.

ANDROZASE

Yurdumuzda yetişen türlerinden bilhassa A. maxima türüne orta Anadolu'nun kıraç ve çakıllı tepelerinde daima raslanır. Bu bir yıllık ömürlü, dik ve kısa gövdeli, açık pembe çiçekli ve az dallanan bir bitkidir. Bazı türleri süs bitkisi olarak taş bahçelerine ekilir. Meselâ vatanı kuzey doğu Himalâya olan, keçe gibi tüylü ve kırmızı çiçekli *A. lanuginosa* ve bazı türleri bilhassa taşlı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ANDRUSSOVO ANTLAŞMASI, (Polonez. Andruszow) 31 ocak 1667 de Polonya ile Rusya arasında yapılan bir antlaşma. Buna göre Polonya Rusya'ya Smolensk ile Czernichow'u ve Kiew'i de içine almak üzere Ukrayna'nın bir parçasını bırakmak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ve saptadığı yeni sınırlar Rusya'nın Doğu Avrupa'daki üstünlüğünün başlangıcı olmuştur.

ANDUEZA PALACIO [*anduetha palathyo* ok], **Raimundo** (1851 - 1900), Venezuela devlet adamı. 1890 da Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Giriştiği büyük ve önemli malî reform hareketi bir ayaklanmaya sebep olmuş ve A. yerini general Crespo'ya bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır.

ANDUJAR [*anduhar* ok.], İspanya'nın güney bölümünde, Vâdiyülkebir (Guadalquivir) ırmağı boyunda, Kurtuba (Córdoba) şehrinin 75 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 18 000. Sierra Morena'nın eteğinde bulunan A., Sevilla'yı Madrit'e bağlıyan ana demiryolu boyunda bir uğrak yeridir. Şehrin çevresinde zengin tarım alanlariyle birçok maden suları vardır. A., çanak çömlek yapımı ile tanınmış olup, eski eserleri arasında tahkimli şatosu, hisarları, burçları, Vâdiyülkebir'i aşan köprüsü vardır. Türlü savaşlarda A., bir köprübaşı olarak önemli yer tutmuştur.

ANDVARI, Nordik mitolojisinde bir cüce. Odin, Loki ve Hönir, Hreitmar'ın oğlu Ot'u öldürdüklerinden dolayı ona para cezası ödemek zorunda idiler. Parayı sağlıyacak olan Loki, deniz tanrıçası Ran'ın ağını elde ederek Alfheim'e gider. A., Alfheim'de bir balık şeklinde otururdu. Loki, onu yakalar ve altınını ister; A., yalnız altını tekrar üretebilen Andvarandaut (A. nın malı) adlı bir yüzüğü alıkoyar; Loki bunu da alınca, A., malına sahip olacaklara ölüm diliyen bir lânet duası okur. Nordik efsane, Sigurt efsanesine bir giriştir.

ANE, Irak'ta, Fırat nehri kıyısında, 43° 47′ kuzey enlemi ile 41° 18′ boylamı üzerinde çok eski bir kasaba. Çivi yazısiyle yazılmış tabletlerde Anat (Hanat), klâsik yazarların eserlerinde Anatha şeklinde geçmekte. Tedmur yazıtlarında bir askerî mevki olarak gösterilmektedir. Arap yazarlarınca bazı kere Anat diye anılmışsa da bugünkü resmî adı Ane'dir. Kelimenin aslının Âramî ve anlamının «keçi ağılı» olması muhtemeldir.

Eski ve Ortaçağlarda, A. Fırat nehrinde bir ada üzerinde bulunuyordu. Şimdiki A. ise yaklaşık olarak 8 km lik bir cadde halinde, Fırat'ın sağ kıyısında eski A. nin bulunduğu ada hizasına kadar uzanmakta ve bu adaya bir köprü ile bağlanmış bulunmaktadır. Böyle dar ve uzun bir şekil alması, kıyıya paralel dağların, kasabanın genişlemesine engel olmasından ileri gelmiştir. A. Arap edebiyatında manzarasının güzelliği ve şarabının nefisliği ile övülmektedir.

1872 de Czernik, A. nin nüfusunu 4 000, Banse ise (1915) 5 000 olarak tahmin etmişlerdir. Ahalisinin hemen hepsi Arap olup, daha çok zanaatla geçinirler. Yetiştirdik-

leri pamuktan yılda 5 000 kadar maşlah dokumaktadırlar. İyi hurma ve meyva bahçeleri vardır. Burası Fırat ile Suriye arasında yaşamakta olan bedevîlerin başlıca pazar yeri olduğundan ticaretçe önemlidir. Bundan başka Dicle üzerinde bulunan Musul ve Tikrit'e de ikinci derecede birer yolla bağlıdır. Osmanlı yönetiminde A., Bağdat iline bağlı idi.

ANE BİTİ (Phthirus pubis), böceklerin korredentia (Corredentia) takımının sifunkulata (Siphunculata) alttakımına bağlı bitler (Pediculidae) familyasının bir türü. Basık ve yuvarlakça vücutludur. Vücudun toraks kısmı abdomen kısmından pek ayırdedilmez. Ayaklarında kıllara tutunmaya yarıyan kuvvetli çengeller vardır. Beyazımtrak veya sarımtrak kül renkli olan bu bitlerin boyu erkeklerinde 0,8 - 1 mm, dişilerde 1,5 mm kadardır. İnsanların edep yerlerindeki kıllarda, seyrek olarak da göğüs, koltuk altı veya sakal kıllarında veya kirpiklerinde bulunur. Kılların dibinde deri içine gömülür. Dışardan küçük kül rengi beyazımtrak lekeler halinde görülürler. Yumurtalarını kıllar üzerine bırakır. Yumurtalar 5 - 8 günde gelişir. Yumurtadan çıkan yavrular da 14 - 18 gün içinde ergin hale gelirler. Yumurtaları 0,8 - 0,9 mm uzunluğunda ve 0,4 - 0,5 mm genişliğindedir. Asalak olan bu hayvan, herhangi bir hastalık aşılamaz. İnsanlara cinsî münasebet sırasında veya pek seyrek olarak da böyle bit taşıyan insanların yataklarından geçer ve insan böylece bitlenir. Bu bitlerden temizlenmek için vücudun bütün kılları düşürülür. Buraların derisine sublimeli su, yahut kâfurlu alkol sürülür. Üç gün kadar bu şekilde temizlikten sonra banyo yapılır. Kaynatılmış çamaşır, ütülenmiş elbise giyilir. Yatak takımları değiştirilir.

ANE BİTİ

ANEİLAMA, telgrafçiçeğigiller (Commelinaceae) den altmış kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinsten olan bitkiler sıcak bölgelerde yetişir.

ANEİMİA, eğreltiotlarından Schizeaceae familya'sına bağlı bir bitki cinsi. Tropikal Amerika'da yetişen Aneimia türlerinden bazıları güzel ve dekoratif görünüşlerinden dolayı süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ANEİTYUM, Avustralya'nın doğusunda Yeni Hebrid ada topluluğunun güney bölümünde küçük bir ada. A. nın hemen batısında bu çevrenin en derin okyanus çukurluklarından biri (7570 m) bulunur. A, yıl içinde uzunca bir yağmur mevsimi bulunan tropikal bölgede olup, gür ormanları vardır. Ada yeryüzünün başlıca deprem kuşaklarından birinin üzerindedir.

DİL. Aneityum veya Aneytum dili, Malezya - Polinezya dil ailesinin Austronezya kolunun Okeanusya bölümünün Melanezya grupunun Güney bölümündendir. Yakın akrabaları Yeni Kaledonya, Loyalty, ve Eromanga adaları dilleridir. Bk. MELANEZYA DİLLERİ.

ANELASMA, kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının sirripedler (Cirripedia) takımına bağlı lepadide (Lepadidae) familyasının bir cinsi. Kabuklarında iskelet plâkları yoktur. Mantoları deri gibidir ve ağız aletleri körelmiştir. Kedi ve köpek balıklarının sırt derilerinin içine gömülü olarak asalak yaşar. 3 - 3,5 cm kadar boyu vardır. Avrupa'nın kuzey denizlerinde yaşar.

ANELLI, Angelo (1761 - 1820), İtalyan şair ve hitâbet profesörü. Yazdığı komedya ve komik opera metinlerinden *L'Italiana in Algeri* (Cezair'de İtalyan kadın) Rossini tarafından bestelenmiştir. Zamanının birçok ediplerini yeren ve *Le cronache di Pindo* (Pindos kroniği) [7 kısım, 1811 - 1818] adını taşıyan bir eserle bazı şiirler de bırakmıştır.

ANEMAS KULESİ, İstanbul surlarının önemli kulelerinden biri. A., Eğrikapı'dan Haliç'e doğru, sura paralel olarak giden yolun sağındaki iki kuleden biridir; Haliç tarafındaki A., Eğrikapı tarafındaki Angelos kulesidir. A., Bizans devrinden kalan eski eserler içinde en dikkate değerlerinden biri olduğu gibi, şimdiye kadar en az incelenmiş olanıdır. A. nin evvelâ kule ve zindan olarak yapıldığı, sonradan sarnıç olarak da kullanıldığı sanılmaktadır. Bugün bu kuleyi gezmek çok zordur, çünkü surun bu kısmında yollar bozuk, dar ve karanlıktır. A. ile yanındaki duvarın köşesinde bulunan iki kapıdan içeri girmek mümkündür. Bu kuleye ayrıca İvaz Efendi camii avlusundaki yıkık kemerlerin altından da girmek kabilse de bu yol çok karanlık ve tehlikelidir.

Angelos kulesi İmparator İsaak Angelos tarafından bu civarda bulunan Blakhernai (b. bk.) sarayının korunması için yaptırılmıştır. Eskiden kuleye sarayın içinden geçen bir yoldan gidilirdi. Bu kule Blakhernai sarayının cezaevi olarak kullanıldığı gibi, saray muhafızlarının oturması için de kullanılmıştır. Kulenin yapılışı diğer kulelerden farklıdır; bir yüzünde üç pencere, öbür yüzlerinde birer pencere olup üç pencerenin üstünde eskiden bir çıkma bulunduğunu gösteren izler vardır. Güneydeki duvarların üstündeki pencereden surun devriye yoluna çıkılır, Haliç yönündeki pencereden A. nin üstüne geçilir. Bu kuleye *Anemas Kulesi* denilmesi imparator Aleksios Komnenos'a karşı ayaklanan ve Girit krallarından birinin oğlu olan Mikhaēl Anemas'ın bu kulede hapsedilmiş olmasıdır. Bu iki kule sonradan birleştirilmiştir. A. ne yüksek rütbeli subaylar ve memurlar da hapsedilmiş ve kule uzun zaman cezaevi olarak kullanılmıştır. Cezaevi olarak kullanılan zindanlar kulenin altındadır. Bu kule fetihten sonra önemli hiçbir işte kullanılmamıştır.

Bugün kulenin içine girmek pek zordur, giriş yeri toprakla dolmuştur. Kulenin altındaki zindanların sonradan sarnıç olarak kullanıldığını anlatan su borusu yerleri ve izleri bulunmuştur. İstanbul sarnıçlarını inceliyen G. Strzygowski bu mahzenleri ölçmüş ve plânını çıkarmıştır. Buna göre bu mahzen 9.5 × 3.75 m ölçümünde o'up köşeleri hafifçe yuvarlaktır. Celâl Esat Arseven de bu mahzenin içinde odayı boydanboya kaplıyan bir kuyunun bulunduğunu bildirmektedir. Bu kulenin toprak hizasının altında asıl mahzenlerin bulunduğu sanılmaktadır. Bu kulelerde yapılacak esaslı araştırmalar sonunda daha birçok yeni bilgilerin ortaya çıkacağı umulmaktadır.

ANEMİ (Kansızlık, eski terim: *Fakrüddem*), kanın, hemoglobin denen kırmızı boyasının ve bir kübik milimetre hacimdeki alyuvarların sayısının azalması. Her bir alyuvarın ortalama hacminin küçülmesi, yani küçük alyuvarların hâkimiyeti ile meydana gelen A. ye mikrositer, küçük hücreli A. denir.

Alyuvarlar normalden büyük hacimde olmakla beraber sayıları çok azalmak suretiyle husule gelen A. ye de makrositer A. denir.

Herbir alyuvara düşen hemoglobin miktarının azalmasiyle meydana gelen A. ye hipokrom, tersine olarak alyuvarların ortalama hemoglobin miktarının çoğalmasiyle beliren A. ye hiperkrom A. denir.

Anemiler ancak alyuvarın sayılması ve hemoglobin miktarının ölçülmesi suretiyle iyice anlaşılabilir. Hemoglobin miktarı hiç olmazsa normalin % 70 ini bulursa hafif A. den, % 50 sinde orta dereceli A. den, ve % 40 ın altına düşerse ağır A. den bahsedilir.

Her kronik aneminin sebebi, ya alyuvarların yapı yeri olan kemik iliğinin bozuk çalışması veya yapılan alyuvarların sürekli, sinsi kayba uğramasıdır. Kemik iliğinin eksik çalışması da, hemoglobinin yapısı ve alyuvarların olgunlaşması için gerekli olan bazı maddelerin bulunmayışından ilerigelebilir. Mıkrositer hipokrom A. ler çoğunlukla hemogbin molekülünün önemli bir kısmı olan demirin noksanlığından ileri gelir. Bu gibi vakalarda, ya hastanın besisindeki demir eksiktir veya besinin esasen daima az olan demiri mide ve barsaktan emilemez. Böyle hâller midenin klorhidrik asidi bulunmayışında görülür. Çok kere bu gibi demir noksanlığı ancak sık sık tekrarlıyan kanamalardan, meselâ kadınlarda çok şiddetli ay kanamalarından sonra görülür. Demir noksanlığından ileri gelen bu A. ler yeter miktarda saf maden halinde demir verilmesi suretiyle kısa bir zaman içinde iyileşebilir. Eskiden erginlik çağındaki genç kızlarda çok görülen ve kloroz denilen demir noksanı A. si son otuz yıl içinde bütün yer yüzünde hemen tamamiyle kaybolmuştur.

Alyuvarların olgunlaşması için karaciğerde depo edilen bir maddenin bulunması lâzımdır. Bu madde dışardan yiyeceklerle gelen ve (extrinsect = dış) faktörün midede yapılan (intrinsect = iç) faktörle birleşmesi ile meydana gelir. Meselâ mide özsuyunun tamamiyle tükenmesinde olduğu gibi, bu ferment ortadan kaybolur, veya kronik ishaller dolayısiyle midede teşekkül eden madde, barsak duvarından emilemezse, hiperkrom anemilerin en önemli grupu olan pernisiosa A. si olur, yani kemik iliği nispeten az miktarda, fakat pek büyük ve çok boyalı elemanlar yapar. Adından da anlaşılacağı gibi, eskiden az çok kısa zamanda ölümle neticelenen bu A., Amerikalı Minot tarafından karaciğer cevherinin ve Castle tarafından da mide etmeninin keşfinden beri şifası kaabil bir hastalık olmuştur. Şimdi bu hastalığın sağıtımı için çoğunlukla karaciğer hulâsaları iğnesi yapılır ve nüksetmemesi için belli aralıklarla bu enjeksiyonlara devam olunur.

Başka bir A. ler grupu da vücudun birdenbire büyük miktarda kan kaybetmesinden (kanama sonrası A. posthemorajik A.), meselâ bir mide kanamasından veya organizmanın içinde nispeten kısa zamanda pek çok alyuvarların harabolmasından ilerigelir. Alyuvarlar, hemoglobinin serbest kalması ve çoğu zaman sidikle çıkması ile doğrudan doğruya kan yollarının içinde harabolabilir. Bu olaya uygunsuz bir kan grupu ile yapılan kan nakillerinde veya kronik sıtmanın düzensiz kinin sağıtımında (kara su humması) raslanır. Kan harabiyetine bağlı anemilere misal soydan ve aileden gelen hemolitik A. dir. Bu A. çoğu zaman gençlikte görünür ve hastada bütün ömrü boyunca hafif derecede bir sarılık yapar (hemolitik sarılık). Kanamadan veya kanın parçalanmasından ileri gelen büyük hemoglobin kayıplarında, ölüm tehlikesini önlemek için fazla miktarda kan verilmesi lâzımdır. Eğer kan harabiyeti yavaş olursa, sebebi önlendikten, meselâ sıtma başariyle sağıtıldıktan sonra, kemik iliğinin büyük rejenerasion kabiliyeti görülür. Fakat kemik iliğinin rejenerasion kabiliyeti yoksa veya noksansa, A. olduğu gibi kalır.

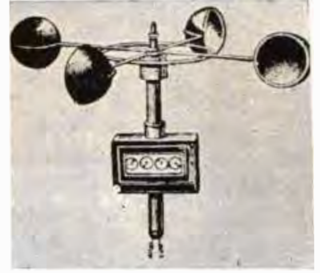
Nihayet septisemi, tüberküloz, kronik böbrek hastalıkları gibi bir takım hastalıkların yavaş yavaş oldukça önemli A. ler yaptıkları da olur (sekonder A.). Eğer bu A., ileri derecedeyse esas hastalık gözden kaçacak kadar ön safa geçebilir.

ANEMOFİL (Anemophyll): bk. YELÇİN.

ANEMOGRAF, Rüzgârın ne tarafıan, ne kadar zaman ve ne kadar hızla estiğini grafik çizerek gösteren alet. Meteorolojide ve gemilerde kullanılır.

ANEMOKORT, Eol (Aiol) harpının sesini elde etmek üzere yapılmış telli bir armonyom.

ANEMOMETRE, rüzgâr hızını ölçmeye yarıyan alet. Çeşitli A. lerden en çok kullanılan, biribirine dik iki çubuğun ucunda yarıküre şeklinde dört çanakçık bulunanlardır. Rüzgâr, çanakçıkların çukur yanına çarparak bunları bir eksen etrafında döndürür. Aletin dönüş hızı rüzgârın hızına bağlıdır; ancak eylemsizlik dolayısiyle rüzgârın hızındaki küçük değişmeleri gösteremez ve bazı durumlarda da olduğundan çok gösterir.

ANEMOMETRE

ANEMONE: bk. MANİSA LÂLESİ.

ANEMONİA: bk. DENİZ ŞEKAYIKI.

ANEMONİN, Manisa lâlesi (anemone pulsatilla) ve başka düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae) de bulunan, deriyi tahriş edici zehirli bir madde.

ANEMOTROPİZM (Yun. *anemos* = rüzgâr, *tropos* = *döndürme,* çevirme), uçan hayvanların rüzgâra karşı vaziyet almalarına verilen ad. A. a hususiyle deniz kıyısında uçuşan kelebeklerde, bazı sineklerde (*Syrphidae*, *Bibionidae*) raslanır. Bu hayvanlar uçarken başlarını rüzgâra karşı çevirirler.

ANENCLETUS [*anenkletus* ok.], ikinci Roma Papa'sı, I. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Sonradan Cletus adiyle anılmış ve bu adla *Canon Missae*'ye de geçmiştir.

ANERGATES, zarkanadlı böceklerin karıncalar (Formicidae) familyasına bağlı mirmisine (Myrmicinae) altfamilyasının bir cinsi. *A. atratulus* adlı türü, Avrupa'da yaşar Bu karınca çeşidinin ameleleri yoktur. Erkekleri dişilerini andırır ve kanadsızdır. Başka bir karınca türü (Tetramorium caespitum) nün yuvasında asalak olarak yaşar. *Tetramorium* ameleleri tarafından kendini besletir. *Tetramorium* yuvasına giren bir *Anergates* dişisi şeklini değiştirir. Vücudunun arka kısmı şişerek artık besin alamıyacak bir hale gelir ve diğer türün amelelerine kendini besletir. Asıl yuvadaki kraliçe, ameleler tarafından ihmal edilir, hattâ öldürülür.

ANERGATES

ANERIO, Felice (1560-1614), İtalyan rönesansının en çok değer verilen bestecilerinden biridir. Roma'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Palestrina'dan sonra papalık kilisesinin besteciliği ona verilmiştir. Eserlerinin bazılarına uzun zaman Palestrina'nın eserleri gözü ile bakılmıştır. Ruhanî koncertolar, ilâhiler, motetler, kantikler ve madrigaller bırakmıştır.

ANERIO, Giovanni Francesco (1567 - 1621), yukardaki'nin kardeşi, Roma'da doğmuş, orada ölmüştür. 1610 da Verona'da koro şefliği yapmış, sonra Polonya kıralı Sigismund III., daha sonra San Giovanni di Laterano kiliselerinin koro şefliğini yapmıştır. Kardeşi gibi dinî musiki besteciliğinde kendini tanıtmıştır.

ANERİTROPSİ (Anerytropsie), kırmızı körlüğü, kırmızıyı görmememek hastalığı. Bk. DALTON KÖRLÜĞÜ.

ANERJİ, (Anergie, Yun. *an* = yokluk, *ergon* = tepki), tüberküloz konusunda geçen önemli bir terim. Organizmanın verem hastalığına karşı duyarlık derecesini ifadeye yarar. Verem allerjik (b. bk.) bir hastalıktır. Allerji'nin bir anlamı da duyarlıktır. Ölü verem basillerinden belli bir miktar, deri çizilerek oraya bulaştırılırsa, bir müddet sonra yerel bir kızartı, bazan da bütün vücutta kızartılar, ateş, halsizlik gibi tepkiler uyandırabilir. R. Koch önce gliserin agarda yetiştirilen basillere %4 gliserin eriği katarak bunun hacmini 1/10 una ininceye kadar (buharlaşma ile) koyulaştırmış, bundan sonra süzgeçten geçirerek (filtrasyonla) zehirli maddeleri basil vücutlarından ayırarak tüberkülin denen maddeyi yapmıştır. Buna Almanca eski tüberkülin anlamına gelen «alt tüberkülin» denmiştir. Sonraları koyulaştırma orantıları değiştirilmiş başka yeni tüberkülin erilleri yapılmıştır. Yeni tüberkülinlerin özelliği, basil iyice dövülerek, iyice yıkanarak zehirli maddelerden temizlenmesindedir.

İşte tüberkülin adı verilen madde ile insanların ve hayvanların verem mikrobiyle karşılaşıp karşılaşmadıklarını bu mikroba karşı organizmalarının ne durumda olduğunu anlamak mümkündür. Böylece bir insanın verem hastalığına karşı istidadını veya direnç yetkisini ölçebiliriz. Verem mikrobiyle hiç karşılaşmamış bir kimse tüberkülin deneyine cevap vermez. Yani deriye ve üzerine tüberkülin sürülen, yahut iğne ile deri içine deri altına şırınga edilen, çizilen yerde kızartı veya kabartı olmaz, netice negatiftir. 2 - 3 santim kutrunda deriden kabarık olarak beliren kızartı deri üstü (Pirquet tarafında bulunan) reaksiyonun pozitif olduğuna delildir. Bu tepki hastalıkla beraber derece derece kendini gösterir.

Anerji terimi, tabiî olarak, tüberküline reaksiyon verir, veya vermez olmak üzere tüberküloz bulaşmış kimselere mahsustur. Vücudunda canlı verem mikrobu bulunan kimselerde tüberkülin deneyi pozitiftir. Verem mikrobu ile karşılaşmamış olanlarda deney negatiftir. Mikropla karşılaşmış fakat iyileşmiş kimselerde de tüberkülin deneyi negatiftir. Vücudunda verem bulunan, fakat çok yaşlı, çok düşkün kimselerde, organizmanın bütün dokularının karşılık verme gücü tükendiğinden deney yine negatif sonuç verir. Kızamık, suçiçeği, sıtma gibi bazı hastalıklar vücutta uyur hale gelmiş verem mikrobunu uyarır, önce negatif olan tüberkülin deneyini pozitif, hafif pozitif tepki verenleri şiddetli pozitif yapabilir. Buna, bu hastalıkların anerji yapan etkisi denir. Tüberküloz'un gidişinde insan veya hayvan organizmasında verem mikrobuna karşı bir duyarlık hâsıl olmaktadır. Bu duyarlık probleminde bağışıklık (muafiyet) ve aşırı duyarlık (hypersensiblité) faktörleri vardır. Vücudun hastalığı yenebilmesi bağışıklığın kuvvetlenmesine bağlıdır. Bu bakımdan anerji, hastalığın bağışıklık kuvvetlerinin sarsılması, zayıflaması anlamında yorumlanabilir.

ANEROİD BAROMETRE: bk. BAROMETRE.

ANESTESİN, kimyasal bileşimi p - amino - benzoik asit esteri olan duyumu körleten bir madde. Çoğunlukla merhem veya süpozituvar şeklinde basur memelerinde ve altbacak yaralarında kullanılır.

ANESTETİS (Anaesthetis), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in teke böcekleri (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cinsi. 6 - 10 mm boyunda olan bu böcek, silindir şeklinde ve kırmızımtrak kahve renklidir. Vücudunda çok ince, siyah veya sarımtrak kıllar vardır. Meşe, ceviz gibi ağaçların çürümekte olan dal ve gövdeleri içinde yaşar. A. *testacea* Avrupa'da yaşıyan bir türüdür.

ANESTEZİ (Anesthésie; Yun. *an* = yokluk, *aisthesis* = duygu), vücudun bütününde veya bir parçasında duyunun yok olması. Tıpta A. birçok hastalıklarda görülebilen bir belirtidir: bir bölgenin duygusunu veren sinir herhangi bir ârızaya uğradığı zaman o bölgede duyusuzluk meydana çıkar. Bu belirti beyin, murdarilik hastalıklarında, bazı kazalarda, sinirlerin kopma, ezilme, kesilme ve baskıya uğramalarında, bazı yanıklarda donuklarda ve bir kısım deri hastalıklarında görülür.

Cerrahlıkta A. ise, insan veya hayvanlarda vücudun tamamında veya bir bölgesinde duyuyu kaldırmak için kullanılan tekniklerin topyekûn adıdır. Amacı, ameliyat yaparken hastaya ağrı duyurmamaktır. A. iki büyük kısma ayrılır: genel, yerel.

I — Üzerinde ameliyat yapılacak olan bir hastanın ağrı duymaması için kullanılacak ilâç ve metotla bütün vücut A. ye uğratılırsa genel A. = narkoz yapılmış olur. Bu metotta, ilâç kişinin merkezî sinir sistemine tesir ettirilir. Buna halk, *uyutma* demektedir,

II — Bir hasta uyutulmayıp sadece ameliyat yapılacak bölgenin ağrı duyumu kesilmek amaciyle bir teknik kullanılırsa yapılan A., yerel adını alır. Buna da halk dilinde *uyuşturma* denmektedir.

Narkoz = genel anestezi: Narkoz yapan ilâçlar insan vücuduna üç yoldan sokulabilir. Buna göre narkozun üç yolu vardır. a — Nefes yolu. b — Damar yolu. c — Barsak yolu.

a — Nefes yolu, narkoz tarihinin en eski yoludur. 1844 yılında Amerikalı dişçi Horace Wells protoksit dazot gazının uyutucu etkisini kendi üzerinde deneyerek bu yolu açmış ve bundan sonra 1846 da Morton, ve Jackson eter. 1848 de Simpson ve Florans kloroform kullanmışlardır.

Bugün nefes yolu ile narkoz yapabilmek için elimizde dört ilâç vardır. Eter, kloroform, klordetil, protoksit dazot. Bu cisimlerden ilk üçü sıvı olup hastaya gazları koklatılır. Dördüncüsü ise esasen gazdır. Bütün bu cisimler nefes yolunda kan dolaşımına geçer ve merkezî sinir sistemine giderek hastayı uyutur, fakat temelli olarak vücutta kalmayıp bir zaman sonra çıkarlar.

Dört cisimden hangisi ile olursa olsun uyutulacak hastanın önceden hazırlanması lâzımdır:

Genel muayene (hususiyle kalb, karaciğer. böbrek ve akciğerlerin sağlam olması lâzımdır), ağız ve burun temizliği, hastanın aç bırakılması bir lavmanla barsakların bo-

şaltılması... bu hazırlığı teşkil eder. Narkozdan bir saat önce hastaya bir santigram morfin veya pantapon şırınga edilir (morfin - skopolamin - atropin). Narkoz, ameliyathanenin yanı başında, özel bir odada yapılır. Narkozu tecrübeli bir hekim yapmalı veya kontrol altında bulundurulmalıdır.

Narkozun dört devresi vardır: 1 — Başlangıç veya uyarım devri: hasta narkotiği koklamaya başlayınca maddenin solunum yolları mukozasına ve sinirlere ilk etkisiyle bu belirtiler çıkar: bağırma, küfretme, şarkı söyleme, maskeye tükürme, kol ve bacaklarla narkoza karşı koyma hareketleri bu devrenin belirtilerini teşkil eder. 2 — Beyin devri: narkotik madde merkezî sinir sisteminin beyin kısmına etki yapmaya başlayınca bilinç yavaş yavaş silinir, hasta uyku haline geçer. Nabzı ve solunumu dolgun ve düzgündür, fakat ağrı duyusu henüz yok olmadığından bu devrede ameliyat yapılamaz. Bu devrenin gözdeki belgileri gözbebeğinin genişlemesi ve kornea refleksinin kaybolmamasıdır. 3 — Medulla spinalis devri: narkotik madde Medulla'ya da yayılınca uyku devam etmekle beraber ağrı duyusu da yok olur. Hasta düzgün bir solunum ile uyur. Refleksler tamamiyle kaybolmuştur. Gözde gözbebeği küçülmüş ve kornea refleksi de kaybolmuştur. Ameliyat bu devrede yapılır. 4 — Medulla oblungata (bulbus) devri: narkotik maddenin bulbus'a etki yapması solunum ve kalb merkezlerini uyuşturur. Bundan ötürü bu devre, tehlike devresidir. Narkozu bu devreye götürmeden üçüncü devrede idare etmek ve ameliyatı orada bitirmek lâzımdır. Uykunun bu devreye vardığı anlaşılınca hemen maskeyi kaldırmalı, narkozu kesmelidir. Bu devrede gözbebeği genişlemiş, kornea refleksi de kaybolmuştur.

Narkozun ârızaları: Narkozdan olabilen bir kısım önemsiz ârızalar vardır ki bunların sağıtımı mümkündür: öksürük, horultu, hıçkırık, kusma, nefesin kesilmesi gibi. İkinci bir grup ârıza ve ihtilâtlar ise ölüme gidebilir. önemlidirler: çok (hususiyle kloroformda), uzun narkozlarda zehirlenme; kalb, böbrek ve karaciğer bozulması gibi.

Narkoz sırasında solunum senkopu olursa ona karşı «sun'i solunum» yapmak ve hastaya «lobeline» şırınga etmek lâzımdır. Kalb senkopu çıkarsa vil kamfre, kardiazol, veritol, kafein dolaşımı kamçılayıcı ilâçlar şırınga edilir.

b — Damar yolu: Akciğerleri hasta olan insanlara solunum yoliyle narkoz yapmak tehlikelidir. Bu önemli noktadan ötürü solunum yolundan başka bir yol ile narkoz yapmak çaresi öteden beri aranmıştır. Böyle bir ciğer ihtilâtı tehlikesi olmasa bile narkozun arızaları cerrahları böyle bir yol aramaya götürmüş ve bu iş için bir zamanlar alkol ve eter kullanılmıştı. Şimdi damar içine şırınga ederek narkoz yapılabilecek birkaç ilâç varsa da bunlardan en iyisi asit barbitürik bileşiklerinden olan «evipan» dır. Bir gram evipan (10) Cm^3 distile suda eritilerek eriyik haline getirilir. Bu mıktarla 60 - 70 kilo ağırlığında bir kişi uyutulur. Uyku, damar içine şırıngadan 3 - 5 dakika sonra başlar ve 20 - 40 dakika sürer. Sıkıntı, uyarım, kusma görülmez.

c — Barsak yolu: 1847 yılında Rus cerrahı Pirogoff eteri zeytinyağı ile karıştırıp lavman halinde vererek narkoz yapmıştı. Bu yoldan narkoz için şimdi kullanılan ilâçların en iyisi avertine'dir. Bu cisimden narkoz yapılacak kimsenin her kilosuna 10 santigram miktar alınır ve distile suda 40° ısıda eriyik yapılarak lavman halinde hastaya verilir. 10 dakika sonra uyku başlar ve bir buçuk saat sürer. Bu yol ile yapılan narkozlarda hastada uyarım görülmez.

II. Yerel anestezi: Hindistan, Peru, Bolivya'da ekilen koka yapraklarını, yerli ahalinin çiğneyerek keyiflerdiği, ağız ve burunlarının uyuştuğu çok eskiden beri bilinirdi. İşte bu yapraklardan çıkarılan kokain, suda eriyik haline getirilerek hastaya şırınga edilmek suretiyle. yersel anestezide ilk kullanılan cisimdir. Sonraları kimya usulleriyle, etkisi buna benziyen birçok cisim meydana konmuştur ki bunlardan başta novocaine olmak üzere urocaine, tutocaine, scurocaine, pantocaine, stovaine, percaine gibileri bugün kullanılmaktadır.

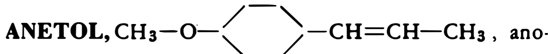
Novocaine'in suda yüzde yarım eriyiği yapılır, içine adrenaline eklenir. Bu eriyikten ameliyat yapılacak olan bölgeye şırınga edilir, işte asıl yerel anestezi budur. Aynı maddenin yüzde bir eriyiğinden, bir bölgenin etrafını çevrelemek suretiyle yapılan anesteziye (bölge anestezisi - rejyonal anestezi), bir sinirin köküne şırınga ederek onun alanında meydana getirilen anesteziye (rejyonal anestezi) denir. Bu anesteziler yüz - ağız - diş - baş cerrahlığında çok kullanılır. Yine novocaine eriyiğini epidural uzaklığa şırınga ederek (epidural anestezi) yapmak mümkündür.

Kullanışlı ve önemli bir anestezi usulü de erimiş araknoidea altı boşluğa şırınga ederek (Tuffier - Bier) yapılanıdır ki buna «raşi anestezi» denir. Birkaç şekli tarif edilmiş olan bu usulün klâsik tekniği şudur: yüzde beş novocaine eriyiğinden 10 - 12 santigram mıktarı bir şırıngaya çekilerek hazırlanır. Hasta oturtulur ve bir «ponction lombaire» yapılarak serobrospinal suyu akıtılır. Ponction iğnesi yerinde dururken şırıngadaki eriyik buradan içeriye sıkılır. Şırıngadan 10 - 15 dakika sonra başlıyan anestezi 1 - 1,5 saat sürer. Göbekten aşağıki vücut kısmı tamamiyle uyuşur. Bu anestezi usulü vücudun bu kısmındaki ameliyatlarda çok kullanılmaktadır. Bu usulde ölüm pek azdır. Yalnız bazı hastalar anesteziden sonra birkaç gün şiddetli baş ağrılarından şikâyet ederler. Buna karşı yapılacak ilâç da cafeine'dir.

Cisimlerde ve aygıtlarda bütün *ilerleme ve gelişmelere* rağmen narkoz daima kolay ve tehlikesiz bir duruma gelememiştir. Bu yönden modern cerrahlığın ilerisindeki anestezi gelişimini daha çok yerel anestezi usullerinde görmek doğru olur.

ANESTEZİK (Anesthésique), duyuyu uyuşturmak için kullanılan cisimlere verilen ortaklaşa sıfat. Ameliyat sırasında ağrı duyusunu kaldırmak amaciyle hastaya türlü yollardan verilen bu cisimlerin hepsi aynı farmakodinamik ve fizikoşimik vasıfta değillerdir.

ANET [*anę* ok.], **Claude** (1868 - 1931; asıl adı: Jean Schopfer), Fransız romancısı ve tiyatro yazarı. Morges (İsviçre) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Avrupa'nın büyük bir kısmını ihtilâl devrindeki Rusya'yı, İranı gazeteci olarak dolaşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage idéal en Italie* (İtalya'da ideal gezi) [1899], *Les roses d' Ispahan: la Perse en automobile* (Isfahan gülleri: otomobille İran) [1906], *La révolution russe de mars 1917* à *juin 1918* (Mart 1917 den haziran 1918 e kadar Rus ihtilâli) [4 cilt, 1917 - 1919], *L'amour en Russie* (Rusya'da aşk) [1922], roman alanında *Petite ville* (Küçük şehir) [1901], *Les bergeries* (Ağıllar) [1904], baş eserleri olan *Ariane, jeune fille russe* (Genç Rus kızı Ariane) [1920, Türkçeye tercümesi, 1936] ile *Mayerling* (1930, Türkçeye tercümesi, 1944), ayrıca *Quand la terre trembla* (Yer titrediği zaman) [1921], *La fin d'un monde* (Bir âlemin sonu) [1925], *La rive d'Asie* (Asya kıyısı) [1928]. piyes olarak da *Mademoiselle Bourrat* (Matmazel Bourrat) [1923] ile *La fille perdue* (Düşkün kız) [1924].

ANETOL, anolün metil eteri, veya p - metoksi - propenil - benzen. Anason ve rezene yağlarında bulunan başlıca maddedir.

Kokusu anason gibidir; parfümcülükte ve likör yapmakta kullanılır.

ANEURIN veya **ANEIRIN** [*anīrīn* ok.] (VII. yüzyıl başı), Keltlerin Briton (Kymro, İng. Welsh = Gal eyaleti yerlisi) kolundan bir ozan (bard). Llancarvan'daki St. Cadoc manastırında okuduktan sonra, hem papaz, hem ozan sıfatiyle, 603 yılında Deira ve Bernicia Angloları'nın Kuzey (Strathclyde) Britonları yendikleri Cattraeth (şimdi Yorkshire bölümündeki Catterick kasabası; Beda tarihinde: Cataracta) savaşına katılmış ve tutsak edilmiştir. Kahramanlık çağı Britonlar'ının en büyük şairlerinden sayılan bu ozanın kendi millî dilinde yazdığı *Gododdın* (Lât. *Votadini* = güneydoğu İskoçya'da bir Kuzey Briton oymağı) adlı epope, bu savaşta yenilen Briton kahramanlarının destanıdır. Bu eser şimdiki şeklini XI. - XII. yüzyıllarda almış olsa gerek.

ANEVRİZMA (Anévrisme), atar damarların (arteria) değişikliğe uğramış duvarlarından meydana gelen kanla dolu bir kese. Bu kese, damarın boşluğu ile iştiraktedir. Anevrismalar biçim yönünden ikiye ayrılırlar: kese biçiminde (sacciforme) ve iğ biçiminde (fusiforme) anevrismalar. Bu sonuncularda damar toptan genişlemiştir. Bunun neticesi olarak, meydana gelen A. boşluğu iğ şeklindedir. Bu çeşit A. lar daha azdır. Cerrahî bakımından önemleri daha azdır. Buna karşılık kese şeklindeki A. lar tamamiyle «cerrahî» dirler. Bunlarda arteria'nın bir noktası genişlemiştir. Keseyi damara bağlıyan dar kısma *boyun* adı verilir. Bir de *disséquant* denilen A. lar vardır ki bu çeşitte arteria'yı teşkil eden gömleklerden bir kısmı belli bir noktada yırtılmış ve bu gömlekler arasına kan sızmıştır.

Kol ve bacak arteria'larının anevrismaları çoğun münferittir. Bununla beraber simetrili A. lara da raslanabilir (iki arteria femoralis, iki arteria poplitea). Bazı kere de bir arteria gövdesi üzerine dizilmiş birkaç A. ya birden raslanabilir. A. ların biçim ve büyüklükleri değişiktir. Fındık kadardan başlayıp yumruk büyüklüğüne kadar irilikte olabilirler. Başlangıçta biçimleri düzenli iken sonradan düzensiz bir hal alabilirler. A. ların etrafındaki hücre örgüsü, kronik bir yangı manzarası gösterir. Komşu organlardan sinirler ve karakan damarları (vena) basınca uğrarlar. İç organlar ve kemikler zamanla aşınarak harap olurlar.

Âraz: El ile muayenede düzenli, yuvarlak, yumuşakça bir şişlik duyulur. Bu şişlik basınçla küçülür ve basınç kaldırılınca eski halini alır. Kalbin vuruşlariyle aynı zamanda olmak üzere bu urda bir atma duyulur. Her atmada A. boşluğu bir miktar genişler. Kulakla dinlenildiği zaman, kalbin vuruşlariyle aynı zamana raslıyan bir üfürtü (souffle) duyulur.

A. ilk zamanlarda hastayı rahatsız edecek bir âraz vermez. Sonraları bacak ve kolda karıncalanmalar, sinirlerin basıncından şiddetli ağrılar ve felçler olabilir. Zamanla gittikçe büyüyen bir A. kesesinin sonu, patlamaktır. Bu patlama ya bir vena içine, ya seröz bir boşluğa veya deri altına olabilir. Vena içine açıldığı zaman meydana gelen şekle *arteria - vena* A. sı adı verilir. Plevra, periton, perikard gibi bir boşluğa açılması ölüme sebebolur. Deri altına açılması en fazla görülenidir.

A. ya en çok orta yaşta raslanabilir. Erkeklerde daha fazladır. A. ların en sık raslanan sebebi tromatismalardır. Bu tromatisma, arteria'nın kesilmesi veya ezilmesi şeklinde ya bir defa olmuştur, yahut da A. hafif fakat tekrarlanan tromatismaların etkisi ile meydana gelmiştir.

Sağıtım: Kendiliğinden olma ve frengiye bağlı A. larda kuvvetli bir frengi sağıtımı uygulanır. Cerrahî usullerde damarın, A. nın üstünden veya altından bağlanması, kesenin yarılması ve nihayet A. nın ameliyatla çıkarılıp alınması gibi usullerdir. A. *dikimi* (*anevrysmorraphie*) denilen bir usul de vardır ki bunun esası, keseyi açtıktan sonra içeriden dikmektir.

ANEYLEMA (Aneilema), telgrafçiçeğigiller (Commelinaceae) den familyasında 60 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin hepsi de tropikal bölgelerde yetişirler. Bazı türleri süs bitkisi olarak sıcak serlerde de yetiştirilir.

ANEZE (Aneise, Anezeh), Suudî Arabistan'da Necit bölgesinin kuzey bölümünde bir şehir. Nüfusu 20 000. A. tuzlu kum çölleri ortasında, geniş yer tutan önemli vahalardan birinde gelişmiştir. A. çevresinde, en çok, hurma, tahıl ve bezelye yetiştirilir. Ayrıca hacıların alabileceği çeşitli eşyalarla tuz satışı önemli yer tutar.

ANEZE, üç Arap kabilesine verilen ad. Bu üç kabileden ikisinin (yani Huzâelerden Aneze b. Amr b. Efsa ile Gassanîlerden Aneze b. Amr b. Avf kabileleri) önemli bir varlık göstermedikleri anlaşılıyor. Fakat soyları Aneze b. Esed vasıtasiyle büyük Arap boyu Rebâa'ya bağlanan üçüncü kabile Arabistan ve Suriye tarihinde son zamanlara kadar adları geçen büyük bir topluluktur.

Eski adının *Âmir* olduğu, fakat ilk reislerinin düşmanlarından birini kısa bir mızrak ile öldürmesinden dolayı sonradan *Aneze* (= kısa mızrak) adını aldığı rivayet edilen bu kabilenin uzak geçmişi hakkında bilgimiz azdır. Yalnız, Cahiliyet devrinde Suayr adında bir tanrıları bulunduğu bilinen Aneze'lerin islâmlığı kabul etmelerinden az sonra meşhur Bekr kabilesine katılarak onların mücadeleli hayatlarına katıldıkları anlatılır. Uzun yüzyıllar boyunca içlerinden arasıra bazı önemli şahsiyetler yetişen bu kabilenin ilk iskân sahasını da kesin olarak tayin etmek mümkün değildir. *Cedîle* ve *Amîre* diye bellibaşlı iki kola ayrılan A. ler bugün *Fedân, Sebâ, Hezzâl, Hesenne, Ruala, Veled-i Ali, Sirhan, Erfudi* ve *Tavf* adlı ikinci derecede kollariyle Suriye çöllerinde, kuzeyde Halep'e, güneyde Şemmer Tepeleri'ne, doğuda Fırat'a kadar uzanan geniş bir bölgede yayılmışlardır. Fakat Hicazda Yemâme bölgesinde, hattâ Yemen'de bile bulunmaktadırlar.

Yeni Çağlarda Suriye'de geçen hemen hemen bütün olaylarda Aneze'lerin önemli bir rol oynadıkları görülüyor: XVII. yüzyılın ikinci yarısında necd'den hareket ederek, kısa bir müddet önce Suriye çölüne yerleşen Şemmer aşiretini Fırat'ın doğusuna atan A. ler Havrân Dürzileri'nin büyük isyanında (1796) Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişler ve isyanın bastırılmasına katılmışlardır. Sonradan yavaş yavaş bütün Fırat bölgesine yayılan bu kabilenin kolları sürekli akın ve baskınlarla Suriye'nin büyük bir kısmını tehlikeli ve geçilmez bir hale getirmişlerdir. 1830 da Şemmer'leri yola getirmek için Bağdat valisi Ali Paşa'ya yardım eden, fakat bu yardım karşılığında pek ağır mükâfatlar istiyen A. ler Bağdat'ı sararak bütün Suriye çölü ile beraber bu bölgedeki ticaret ve ulaşımı felce uğ-

ratmışlardır. Az sonra Halep'e bir baskın yaparak şehri yağma etmişlerdir; fakat 1862 den sonra Halep valisi Ömer ve Bağdat valisi Mithat Paşaların geniş ölçüde harekete geçerek, üzerlerine asker sevketmeleri sonucunda yavaş yavaş itaat altına alınmışlardır.

Bir aralık Vehhabî'ler meselesine de karışan A. lerin nüfusu XX. yüzyıl başında yaklaşık olarak 350 000 kadardı. İslâmlığın şartlarına pek bağlı olmadıkları görülen bu kabilenin çeşitli kolları bugün de Beriyyet-üş-Şam ve Cezire dolaylarında dolaşırlar; yazın Halep, Şam gibi şehirlere yaklaşıp kışın çöl içine çekilir; bazen de Irak tarafına geçerler.

Esmer yüzlü, çukur gözlü, az sakallı ve uzun saçlı olan A. ler at, deve ve koyun sürüleriyle yaşarlar. Çok iyi binicidirler.

ANFOSSI, Pasquale (1736-1797), İtalyan bestecisi. Napoli'de doğmuş, Roma'da ölmüştür Anfossi'yi Piccinni ile Sacchini yetiştirmiştir. A. 1764 de Napoli'de oynanan *Il Finto Medico* (Sahte doktor) operası ile opera besteciliğine başlamış, otuz yılda kırktan fazla opera yazmıştır.

AN-FU PARTİSİ, Çin'de Japon dostluğu güden siyasî bir grupun adı. 1920 de başbakanlık eden Duan Çi-jui bu gruptandır.

ANGARA, Sibirya'nın hızlı akışlı ve derin ırmaklarından biri; Yenisey nehrinin en kuvvetli kolu. A. nın kaynağını aldığı Baykal gölünün güney ucundan Yenisey'e karıştığı yere kadar olan uzunluğu 1760 km dir. Baykal gölünün güneyindeki dağlık bölgelerden kaynaklarını alarak büyüyen ve göle dökülen Selenga'nın taşıdığı bol suları, A. Yenisey'e boşaltır. Gölden çıktıktan sonra A., önce kuzeye doğru akar, sonra batıya dönerek sağdan gelen yeni büyük kollarla büyür ve «Yukarı Tunguska» adiyle. Volga büyüklüğünde bir nehir durumuna gelerek, kendisinden daha küçük olan Yenisey'e karışır. A. nın taşın bakımından önemi büyük olup, Batı ve Doğu Sibirya'yı birbirine birleştirir. A. nın aşağı bölümü nehir taşıtlarına elverişlidir. Yukarı bölümü de kayalıklarla hızlı akış yerlerinin çokluğuna rağmen, yine işlek bir su yoludur. A., kışın donar; İskutsk'da aralık ayından nisan ortalarına kadar nehir donmuş bulunur.

Ruslar A.yı XVII. yüzyılın ortalarında (1652 yılında) tanımışlardır. İslâm kaynakları ise XIV. yüzyıldan beri bu ırmağı «Angara» adiyle tanırlardı. Reşideddin *Câmi-üt-Tevarih*'te ve Ebulgazi Bahadır Han *Şecere-i Türkî*'de bu ırmaktan bahsederler. El-Birûni de *El-Kanun*'da «Angara» denilen bir yerden bahseder ki bu okunuş doğru ise A. nın X. yüzyıldan beri islâm kaynaklarınca bilindiği anlaşılır. A. vadisi, tarih öncesine ait kültür eserleriyle doludur. Baykal gölü kıyısından başlıyarak ta Yenisey'e döküldüğü yere kadar eski taş, cilâlı taş, tunç-bakır ve demir devirlerine ait mezarlar devir devir birbirini takip etmişlerdir. Bunlardan Malta, Buret, Kituy ve Afontof dağı istasyonlarından çıkarılan eşya bütün dünya bilginlerinin dikkatini çekmiştir. Türlü devirlere ait bu kültür kalıntılarının bir taraftan Altay-Yenisey, öbür taraftan Baykal ötesi Orhon ve Selenga kıyıları kültüriyle ilgili bulunduğu tesbit edilmiştir.

ANGARA BÖLGESİ (veya Angaris, Angaria) [Sibirya'nın Angara ırmağına göre adlandırılmış olup «Angara eli» anlamına gelir], jeolog E. Suess'ün, Angaraland şeklinde adlandırdığı bugünkü Sibirya'nın çekirdeğini teşkil eden, Arkaikum ve Prekambrium'dan beri kıvrılmamış bulunan büyük eski masifin adı. A., E. Suess'ün «Eski Tafel» ve jeolog L. Kober'in «Kratogen» şeklinde adlandırdığı, yeryüzünün başlıca eski masifleri (Rusya, Çin, Hint, Avustralya, Antarktika, Brezilya, Karada, Afrika'nın türlü bölümleri Arabistan masifleri) nden biridir. Bu masiflerin çoğunda olduğu gibi, A. da sadece yeryuvarlağının ilk katılaşmış kabuğunun kalıntıları değil, aynı zamanda dağoluşlarına da uğramış olup, bir orogen altyapı ve kratogen üstyapı gösterir.

Paleozoik başından Aşağı Tersiyer'e kadar sürmüş bulunan Tethys jeosenklinalinin kuzeyinde yer alan A., türlü kıvrım dönemleriyle güneye doğru gelişen Asya karasının çekirdeğini teşkiletmiştir. Böylece kuzeyde A., güneyde bugün yer yer parçaları (Hindistan, Arabistan yarımadaları, Afrika'nın bir çok yeri) kalmış bulunan, eski Gondwana kütlesi arasına sıkışmış olan Tethys denizinin karalaşarak ortadan kalkması ve A. ile Hint kütlesinin birleşmesiyle bugünkü Asya karasının ana çizgileri belirmiştir.

ANGARİON, Persler'in hükümdar emirlerini ulaştırmaya mahsus atlılar kurulu. Pers İmparatorluğu içindeki uzun ordu yollarında, bir hızda alınabilecek her yürüyüş mesafesi için duraklar yapılmıştı. Buralarda at ve postacı değişirdi. Fakat bu nizama verilen A. adı Roma İmparatorları devrinde devlet veya cemaat için parasız ve zorla yaptırılan taşımalara belgi olmuştur. Hattâ III. yüzyılda, bunun hakkında bir kanun bile çıkarılmıştır. Türkçedeki Angarya sözü bununla ilgilidir. (Bk. ANGARYA).

ANGAROS, Eski Anadolu şehirlerinden biri. Bithynia'da. İzmit körfezinin güney kıyısında, Helenupolis (şimdiki Hersek) in yanında bulunurdu. 391 yılında, Novatianus'un tarikatına bağlı piskopos'lar burada bir toplantı yapmışlardır.

ANGARYA, Denizcilikte, hukukta ve tarihte kullanılan bir terimdir.

Denizcilikte: gemilerin program içindeki esas hizmetlerinden ayrı olarak gemide ve gemiden başka yerde yaptırılan ağır beden işleridir. Angaryacı, gemilerde A. işleri yapmak üzere ayrılan şahıs demektir.

Hukukta: devletin yabancı gemilere elkoyması ve onları kullanması hakkı. Angarya, genel olarak gemilere el koyma için kullanılıyorsa da, savaşan devletin kendi memleketinde veya işgal altındaki düşman topraklarında bütün taşınır şeylere de uygulanabilmektedir. Nitekim 1907 Lahey Barış Konferansında kabul edilip tarafsızların kara harbi sırasındaki hak ve görevlerine dair olan beşinci sözleşmenin 19 uncu maddesi demiryolu malzemesine el koyma gibi bir angarya hakkından bahsetmektedir.

Angarya hakkının uzun bir geçmişi vardır. Eski Yunanlılardan Roma'ya geçmiş, Ortaçağlarda görülmüş, XIV. ve XVII. yüzyılda türlü şekillerde çok geniş olarak uygulanmıştır. Hem de yalnız gemilerin kullanılmasını değil, onların sahiplerini ve gemi adamlarını da çalıştırmayı gerektiren bir tasarruf şeklinde belirmiştir. Sonradan buna karşı bir tepki olmuş ve birçok antlaşmalarla yabancı gemilerin kullanılmasına ancak hükümdarlarının veya sahiplerinin rızası olursa izin verilebileceği kabul edilmiştir, Angarya hakkının büsbütün yasak edildiği de olmuştur.

Jus angariae'nin kullanılmasını tamamiyle yasak eden üç sözleşme bir yana bırakılırsa (1818, Danimarka-Prusya; 1866 İtalya ve San Dominik; 1906, İtalya ve Nikaragua),

çok zarurî hallerde ve tam bir tazminat ödemek şartiyle angarya hakkının varlığı XIX. ve XX. yüzyıllarda bütün antlaşmalarda kabul edilmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere kendi sularındaki bir milyon tonluk Alman gemilerine bu yol ile elkoymuşlardır. Devletin kendi sularında ülke egemenliğine, düşman bölgelerinde ise elkoymaya dayanan bu hak, bütün harb tedbirlerinde olduğu gibi, yerliler kadar yabancılara da uygulanır.

Harb zamanında bu hak, tarafsızlara karşı şu şartlar altında kullanılır:

1 — Elkoyma gemilere uygulanmalıdır. Eskiden gemi ve adamları bir bütün sayılarak elkoyma her ikisine yapılırdı. Şimdi elkoyan devlet denizcilerinin, elkonulan gemi adamlarının yerini alması istenmektedir.

2 — Gemilere ancak zaruret halinde el konulmalıdır.

3 — Kendilerine angarya hakkı uygulanan tarafsızların uğrıyabilecekleri zararlar ödenmelidir.

Tarafsız devletler de, kendi sularındaki savaşan devletler gemilerine angarya hakkını kullanmaktadırlar. Bu devletler gemilerin sahibi devletlerle barışta bulunduklarından tam mânasiyle bir harb zaruretinden bahsolunamazsa da harbden doğmuş zaruretler dikkate alınabilir. Çünkü, tarafsızların ticaret filosu savaşanların elkoymaları ve harbi onlara zarar verecek bir şekilde yürütmeleri ile azalmış olabilir.

Birinci Dünya Harbi'nde İtalya, harbe girmeden kendi limanlarındaki 34 Alman gemisine angarya yolu ile elkoymuş, buna ses çıkarmıyan Almanya, Portekiz'in 72 Alman gemisine elkoymasını harb sebebi yapmıştır. Brezilya 42, İspanya ise 90 gemiye el koymuşlardır.

Angarya, iç hukukta parasız çalıştırma demektir. Kişi dokunulmazlığını sağlıyan Anayasamıza göre angarya yasaktır (md 73). Ceza K. da angarya çalıştıranlara ağır hapis ve para cezası koymuştur (md 206).

Tarihte: Osmanlı İmparatorluğu ordularında talim ve tatbikat dışında kalan iç hizmetlere verilen ad. Kışlanın temizliği, kışla mutfağında sebze ayıklanması gibi her hizmet angarya adını taşırdı. Bu hizmete girenlerin adına da angaryacı denirdi.

ANGAZİCA, Güneydoğu Afrika açıklarında Komor (Comores) adalarının en büyüğünde (Grande Comore veya Angazia) konuşulan dildir. Ngazica veya Nyazica da denir. Bantu dil ailesinin Doğu Kıyısı grupundan olup, Zengibar adasiyle komşu kıyılarda (Zanzibar) konuşulan Sevahilî (Swahili) dilinin yakın akrabasıdır (bk. KOMOR ve BANTU DİLLERİ). Komor grupu içerisindeki en yakın akrabası da Anjouan veya Johanna adasındaki Anzuani (b. bk) dilidir.

ANGELES, Cuidad de los [*thiudad de loz anhěles* ok.], Orta Şili'de Bio - Bio eyaletinin başkenti. Nüfusu 17 200 dir. Kuzey - güney doğrultusunda uzanan bir ovada kurulmuştur. Bu ovayı boylıyan ana demiryoluna bir kolla bağlıdır. Çevresi zengin tarım alanıdır.

ANGELI, Bonaventura XVI. yüzyılda yaşamış İtalyan tarihçisi. Zamanının değerli bir hukukçusu olarak tanınmışsa da, tarih alanında yazdığı eserler daha önemlidir. Bu tarihî eserler şunlardır: *Gli ordini e i modi osservati da s mmi Pontefici nel donare lo stocco,* (Papaların «stocco» [tören kılıcı] yu bağışlarken gözettikleri sıra usulleı) [1567], *Discorso intorno l'origine de'cardinali* (Kardinallerin menşei hakkında bir deneme) [1565], *Historia della città di Parma e descrizione del fiume Parma* (Parma şehrinin tarihi ve Parma nehrinin tarifi) [1591]. 1576 yılında sapkınlıkla suçlandırılması üzerine memleketi olan Ferrara'dan Parma'ya gitmiş ve orada bu şehrin yukarda adı geçen sekiz ciltlik tarihini yazmıştır.

ANGELICA, 965 numaralı küçük plânet. 1921 de keşfedilmiştir.

ANGELICO [*ancęliko* ok.] (1387 - 1455), **FRA,** ünlü İtalyan ressamı. Vicchio'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Asıl adı Guido di Pietro idi. Yirmi yaşında St. Dominicus tarikatine girdikten sonra Giovanni adını almıştır: Ona Angelico denmesi, melek huyundan ve melek resimlerine olan aşırı sevgisindendi. Hayatının on yılını Floransa'da San Marco manastırında geçirmiş, oradaki kırk hücrenin çıplak duvarlarını dinî resimlerle süslemiştir. İsa'nın, Meryem'in, Velilerin hayatlarından aldığı sahneler rüyayı andıran bir renk ve desen sadeliği ile, bir şiir havası içinde canlandırılmaktadır. A., eserlerinde, dinî hakikatleri göstermeye çalışmaktansa, gözlerini Allah'a çevirerek kalbinin coşkunluğunu yaşatmağı yeğ tutmuştur. Dua etmeden fırçasını eline almaz, gözyaşı dökmeden bir çarmıh resmi yapamazmış.

Resimlerindeki içe gülen tabiat tasvirlerine rağmen, rasyonalist olmayışı, duyduklarını iki boyut içinde ifadeye devam edişi ve mistisizmi A. yu yaşadığı devirden çok Ortaçağ'a bağlar.

Onun eserlerini bir arada toplıyan San Marco manas-

FRA ANGELICO: Cennet («Kıyamet Günü» nden detay) [San Marco manastırı]

FRA ANGELICO: St. Dominicus («İsa Mahkemede» detay) [San Marco Manastırı]

tırı, bugün bir müze halindedir. Orada, ressamın duvar resimlerinden başka eserlerinin çoğu da görülmektedir.

ANGELİK ASİT, $CH_3 - CH - C(CH_3) - COOH$, melek otu (angelica archangelica) köklerinde bulunan doymamış bir karboksilli asit.

ANGELİNA, 64 numaralı küçük plânet. 1861 de Tempel tarafından keşfedilmiştir.

ANGELL [*eyncil* ok], **George Thorndike** (1823-1909), Amerikalı kriminoloji uzmanı ve hayırsever. Hayvanları korumak için Amerika'da ve İngiltere'de birçok dernekler (bu arada: «Band of Mercy» 1882) kurmuştur.

ANGELL [*eyncil* ok.], **Sir Norman Lane** (doğ. 1874), İngiliz yazarı ve fikir adamı. Asıl adı Ralph Norman Angell Lane'dir. Gençliğini Fransa'da ve Amerika'da geçirdikten ve gazetecilikle uğraştıktan sonra, sosyal-siyasî alanda liberal kavrayışlı barışsever yazı ve eserleriyle tanınmıştır. İşçi partisinden mebus seçilmiş, 1928 de «Foreign Affairs» adlı barışçıl derginin başyazarlığına getirilmiş, barışsever yazılarından dolayı da 1934 te 1933 Nobel barış ödenini kazanmıştır. 1931 de şövalyelik («sir» sanı) le taltif edilen A. ın başlıca eserleri şunlardır: *Patriotism under Three Flags* (Üç bayrak altında vatanseverlik) [1903], *Europe's Optical Illusion* (Avrupa'nın görüş dalâleti) [1909], birçok dillere çevrilen barışsever şaheseri olan *The Great Illusion* (Büyük hulya) [1910], *War and the Essential Realities* (Harb ve esaslı gerçekler) [1913], *Prussianism and its Destruction* (Prusyacılık ve onun yok edilmesi) [1914], *The Economic Chaos and the Peace Treaty* (Ekonomik kargaşa ve barış antlaşması) [1919], *The Fruits of Victory* (Zafer ürünleri) [1921], *The Money Game* (Para oyunu) [1928], *Unseen Assassin* (Görünmiyen kaatil) [1932], *From Chaos to Control* (Kargaşalıktan nizama) [1933], *Peace with the Dictators?* (Diktatörlerle barış mı?) [1938].

ANGELLIER [*ãjölyē* ok], **Auguste Jean** (1848-1911), Fransız şairi. Boulogne'de doğmuş, Bouxlogne-sur-mer'de ölmüştür. 1893 de Lille'de İngiliz Edebiyatı profesörü olmuş, *La vie et les ouvrages de Robert Burns* (Robert Burns'ın hayatı ve eserleri) [1893] ü yazmıştır. Lirik şair olarak *A l'amie perdue* (Kaybolan dosta) (1896) adlı aşk romanındaki sonetleri ve *Le chemin des saisons* (Mevsimlerin yolu) [1903], gibi diğer şiir kitapları ile ün kazanmıştır.

ANGELN [*angîln* ok.], Almanya'da Schleswig-Holstein'ın doğu bölümünde bir yöre. A., kuzeyde Baltık denizinin Felsenburger Förde adlı girintisiyle güneyde Schlei arasında uzanır. Yüzölçümü 830 km², nüfusu 45 000 dir. Bir dip buzultaşları yöresi olan ve yassı tepeliklerden meydana gelmiş bulunan A., orman, çayır ve bitek topraklarla kaplıdır. A. yöresinde en çok sığır ve domuz beslenir, balıkçılık yapılır. Merkezi, Baltık kıyısı yakınında 3 000 nüfuslu Kappeln kasabasıdır.

ANGELOKOME, Bizanslı tarihçi Georgios Pakhymeres (XIII. yüzyıl) in zikrettiği, Mysia bölgesinde bulunan bir Anadolu şehri. A. nin, şimdiki İnegöl (Bursa'nın güney-doğusunda) olduğu sanılıyor. Fakat bu husus şimdiye kadar kesin bir şekilde ispat edilememiştir.

ANGELONYA (Angelonia), ikiçeneklilerin *Scrophulariaceae* familyasından 20 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler otsu bitkiler veya yarım ağaççıklar halinde Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. Mavi, kırmızı veya mor renkli güzel çiçeklerinden dolayı *A. Gardneri*, A. *salicariifolia*, A. *cornigera* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak sıcak serlerde de yetiştirilir.

ANGERBURG [*angîrburg* ok.], Doğu Prusya'da Mauer gölünün hemen kuzeyinde, Angerapp ırmağı boyunda küçük bir şehir. Nüfusu 10 000. Denizden yüksekliği 116 m. A., bu çevrenin şehirlerinden olan Goldap, Gerdauen, Rastenburg, Lötzen ve Gumbinnen'e uzanan işlek demiryollarının bir kavşak yeridir. A., aynı zamanda Mazurya göllerinde işliyen ve hele Rudczanny-Nikolaiken-Lötzen'e kadar giden küçük gemilerle çatanaların hareket yeridir. A. da kız ve erkek liseleri, tarım okulu, hastahane, banka acenteleri vardır. Hayvan pazarları önemlidir. A. 1571 de kurulmuştur.

ÅNGERMANÄLV [*ongîrmanelv* ok.], Orta İsveç'te Ångermanland yöresinin en büyük ve taşıta elverişli ırmağı. Uzunluğu 284 km. Kaynağını Orta İsveç'in dik yamaçlı dağlarından alan ve göllerden geçen A., birçok çağlayanlar yaptıktan sonra Härnösand yakınında Botni körfezine dökülür. Ağzından 50 km içerilere kadar büyücek gemilerin işlemesine elverişlidir.

ÅNGERMANLAND [*ongîrmanland* ok.], Orta İsveç'te Norrland bölümünün güneyinde dağlık, göl ve akarsulariyle ormanları bol, pek güzel manzaralı bir yöre. Yüzölçümü 20 000 km², nüfusu 200 000 kadardır; km² ye 10 kişi

düşer. İsveç'in doğu bölümünü boydan boya geçen ana demiryolu, A. yöresini de boylar. Merkezi, Botni körfezi kıyısındaki Härnösand kasabasıdır.

ANGERONA, Eski Romalılar'ın bir tanrıçası. Eski zamanlarda bile asıl mahiyeti hakkında fikir birliği yoktu. Yalnız, 21 aralıkta Divalia veya Angeronalia adı altında yapılan yortunun ona ait olduğunu kesin olarak biliyoruz. Mommsen, bu yortunun tarihine dayanarak, bunun, güneşin yeni bir devreye girmesiyle ilgili olduğunu tahmin ederdi. Bu görüş birçok bilginler tarafından kabul edilmiştir.

ANGERONA, Kelebekler (Lepidoptera)in geometride (Geometridae) familyasının bir cinsi. Kanadları sarı, kahverengi enine çizgili ve lekelidir. Kelebeklerine daha çok haziran ve temmuz aylarında raslanır. Kanadları gerildiği zaman eni 50 mm kadardır. Tırtılları kahve veya kül rengidir. Ağaçlar üzerinde, hususiyle erik ve kayın ağaçları üzerinde bulunurlar. Avrupa'da yalnız A. *prunaria* türü vardır.

ANGERS [*ãjẹ̄* ok.], Fransa'nın batı bölümünde, Maine-et-Loire departmanında bir şehir Nüfusu 88 000 (1936). Loire nehri ve kollariyle türlü kanallardan meydana gelmiş bulunan işlek bir suyolu ağı üstünde Maine ırmağının ağzından 8 km içerde yer almış olan A., Fransa'nın bu bölümünün en önemli şehridir. Denizden yüksekliği 20 m. A., önceleri dar ve karanlık sokaklı olduğu ve evleri koyu renkli şistlerden yapılmış bulunduğu için «Kara Şehir» adiyle anılırken, XIX. yüzyılda eski tahkimli alanların yerinde güzel ve geniş bulvarların yapılmasından sonra şenelmiş, güzelleşmiştir. A. nin birçok kıymetli yapıları arasında St. Maurice katedrali ile 32 m yükseklikteki kayalıklar üzerinde kurulmuş bulunan şatosu başta gelir. Bir piskoposluk merkezi olan A. nin tanınmış bir üniversitesi, liseleri, birkaç müzesi, ünlü ressamların tablolarının bulunduğu bir resim galerisi, tiyatrosu, 70 000 ciltlik bir bibliyoteği, bitkiler bahçesi vardır. A., heykelci David'in doğduğu yerdir. Şehir ve yakınında dokuma evleri şist çıkarılan yerler, büyük fidanlıklar vardır. Birçok gemilerin uğradığı işlek bir nehir limanıdır.

ANGHEL [*ąngel* ok.], **Dimitrie** (1872-1914), Rumen şair ve edibi. İaşi'de doğmuş, bir aralık Paris'te bulunmuş ve Fransız sembolistlerinin etkisinde kalmıştır. Şiirleri *In grădină* (Bahçede) [1903] ve *Fantezii* (Fanteziler) [1909], mensur parçaları da *Fantome* (Hayaletler) [1911] ve *Oglinda fermecată* (Büyülü ayna) [1911] başlıklı eserlerinde toplanmıştır. Bunlardan başka, St. O. Iosif'le beraber *Cometa* (Kuyruklu yıldız) [1908] adlı komedyayı ve Bükreş sosyetesini yeren *Caleidoscopul lui* A. *Mirea* (A. M. nın kaleydoskopu) [1908] başlıklı eseri yazmış, Fransız sembolistlerini tercüme etmiştir. «Sămănătorul» edebiyat dergisini yönetenlerden biridir.

ANGI, ANI (eski terim: *hâtıra, tahattur*), evvelce algılanan, yaşanılan veya düşünülen bir olayın öznel bir şekilde tekrar bilinçte canlandırılması hali. Angının başlıca dayanağı bellektir. Belleğin ve angının fizyolojik temelini dimağdaki sinir hücrecikleri ve bunların birbiriyle olan ilişikleri teşkil eder. Bk. ÇAĞRIŞIM.

ANGİNA PEKTORİS (Angina pectoris; Lât. *angere* = boğmak, *pectus* = göğüs), birdenbire başlıyan, en çok göğsün orta yerinde, sternum arkasında, bazı kere kalb bölgesinde duyulan, kollara ve hususiyle sol kola, arkaya kürek kemiklerinin ortasına veya boyuna doğru yayılan şiddetli ve bunaltıcı bir ağrı. Bazı kere de hasta ağrıdan çok göğsün bir mengene içinde sıkışması hissinden şikâyet edebilir. Angina pektoris ağrısı hafiften başlıyarak kısa bir zamanda en yüksek şiddetini alır. Kısa veya uzun sürdükten sonra birden geçer. Bazı kere nöbetten sonra göğüste ve kolda bir ağırlık veya çürümüş veya ezilmiş gibi bir his kalabilir. Angina pektoris nöbetleri en çok bir çalışma neticesi ve hususiyle yolda yürürken gözükür (effort anginası). Hasta bir müddet yürüyünce ağrıyı duyar. Ağrı çabucak artarak onu durmaya zorlar. Biraz durup dinlenmekle, bir iki dakika içinde nöbet geçer, fakat yürüyüş başlayınca bir müddet sonra tekrar gelir. Tok karnına, soğuk rüzgârlı havada yokuş yukarı yürümek nöbeti daha kolaylıkla dâvet eder. Buna heyecan ve üzüntüsü de eklenirse ağrı daha kolaylıkla ve daha çabuk gözükür. Bazı kere, hususiyle ilerlemiş vakalarda angina nöbeti pek ufak hareketlerle de gelebilir. Yemeklerden sonra sindirimin kalbe yüklettiği yük sonucu ağrının gözüktüğü olur. Angina pektorisli hastalar çoğunlukla 40-60 yaşlar arasında orta yaşlı erkeklerdir. Gençlerde ve kadınlarda A. o kadar sık görülmez. Hastaların büyük bir kısmında tansiyon yüksekliği ve damar sertliği gösterileri ve bazılarında şekerli diyabet vardır. Angina pektoris nöbetlerinin sebebi kalbe gelen kanın ve bu kanın getirdiği oksijenin çalışma dolayısiyle işi artan kalb kaslarına yetmeyişidir. Kanın az gelişi ise kalbe kan getiren damarların (koroner arterler) daralması dolayısiyle olur. Bu daralma en çok ya damarların boyunca meydana gelen damar sertleşmesinden (arterioskleroz) veya aortayı tutmuş olan frengi lezyonlarının buradan çıkmakta olan koroner damarlarının ağzını daraltmasından doğmaktadır. Koroner damarları bazı kere de soğuk, heyecan v. b. sebepler dolayisiyle (fazla tütün içilmesini de bir sebep sayanlar vardır) meydana gelen bir spazm dolayısiyle geçici olarak sıkışabilir. Yürüyüş veya başka herhangi bir çalışma sırasında gözüken A. ten başka bazı kimselerde dinlenme sırasında veya gece uykuda gelen başka bir çeşit angina daha vardır (dinlenme anginası). Bu sonuncu çeşit A, başlangıçta çalışma anginası ile kendini gösteren hastalığın ilerlemesi neticesi olur. Bazı kere de kalbe kan getiren arterlerden birinin bir dalının bir pıhtı ile tıkanması (tromboz, b. bk.) birdenbire başlıyan, uzun süren ve damar açıcı ilâçlarla geçmiyen şiddetli bir angina nöbetinin gözükmesine sebebolabilir (bk. MİYOKARD İNFARKTÜSÜN); büyükçe bir damarın birden tıkanması neticesi ağır gözükemeden ani ölüm de olabilir.

A. yavaş yavaş ilerliyen bir hastalıktır, hastaların bir kısmı daralmanın ilerlemesi neticesi artık kımıldayamaz bir hale gelir ve günün birinde dir tıkanma ile ölebilir. Bununla beraber birçok vakalarda hastalığın yürüyüşü çok yavaştır. Arada, kısa veya uzun, hattâ yıllarca sürebilen, iyileşme devirleri gözükür ve hastalardan birçokları, ileri yaşlara kadar yaşıyabilirler. Damarlarların yavaş yavaş sıkışması dolayısiyle kalb etinin dejenere olmasına bağlı kalb yetmezliği (b. bk.) bazı kere hastalığın son fazını teşkil edebilir. Damarları bozuk olan hastalarda, meselâ böbrek veya beyin damarlarının sertleşmesiyle ilgili ârızaların da gözükebileceğini unutmamalıdır.

Sağıtım: nöbet sırasında ve nöbet aralarında en çok kullanılan ilâçlar nitrit'lerdir (amil nitrit; trinitrin, sodyum nitrit).

Bunlar periferik damarları açarak ve kan basıncını düşürerek kalbin işini azaltırlar. Koroner arterler üzerine yaptıkları genişletici etkilerle de kalb etine fazla kan gelmesini sağlarlar. Amyl nitrite ampulleri koklanarak kullanılır ve hemen birkaç saniye içinde etkisini gösterir, fakat bu etki geçicidir. Trinitrine'nin alkolde ki % 1 eriyiğinden birkaç damla veya bu birkaç damlayı kapsıyan şekerlemeler ağızda çiğneyip eritilerek kullanılır. Ağız mukozasından emilip bir dakikadan az bir zaman içinde etki yapan bu ilâcın etkisi amil nitrit'inkinden daha uzun sürer. Sodium nitrit veya başka nitrit bileşikleri daha geç etki yaptıkları için nöbetlerden çok nöbet aralarında damarları açmak amaciyle kullanılırlar. Damar açıcı başka ilâçlar, kalb etinden veya iskelet etlerinden elde edilmiş adenosin birleşikleri ve aminofilini kapsıyan türlü ilâçlar da aynı amaç için nöbetlerin dışında kullanılırlar (bk. Vazodilatatör, Damar açan ilâçlar). Arterioskleroz ve şeker hastalığı veya frengi varsa onların sağıtım işini de ihmal etmemek gerektir.

ANGINE DE POITRINE: bk. ANGİNA PEKTORİS.

ANGİOGRAFİ (Angiographie), Röntgen ışığını geçirmiyen bir maddenin damara şırınga edilmesinden sonra yapılan radyografi. İoddan zengin eriyiklerin Uroselectan B, Perabrodil v. b. şırınga edilmesinden sonra; kan içinde erimesine zaman bırakmadan hemen radyografi yapılırsa damarların durumu, dağınım tarzı ve tıkalı iseler tıkacın bulunduğu yer kesin olarak görülür. A. anevrismalarda, damar tıkanmalarında ve etraf gangrenlerinde sağıtıma yöneltir. Cerrahî müdahale gereğini ve hattâ yapılacak müdahalenin tarzını öğretir. Yapılış tekniği çok basit ve kolaydır. Sağlığa hiçbir zararı yoktur. Öğrettiği hususlar bakımından kıymeti küçümsenemez.

Beyin urlarının (sebeboldukları kafa tası içi damar değişimine dayanılarak) tanıyı ve yerlerinin yanlışsız olarak belirtilmesi için kontras madde boyun atardamarlarından şırınga edilir. Portekizli E. Moniz'in ortaya koyduğu *dimağ - arteriographie*'si beyin urlarında başvurulması gereken aydınlatıcı yolların en önemlisidir. Bu temellere dayanarak Portekizli *R. Dos Santos* karındaki urlarda, anevrismalarda ve böbrek hastalıklarında damar değişimlerini mütalâa için uzun bir iğne ile belin sol yanından girerek aortaya kontrast eriyik şırıngasiyle radyografiyi denemiştir. Buna aortografi denir. Fakat uygulama alanı dar olduğu gibi tekniği de zor ve tehlikelidir. Toplardamarlara kontrast şırıngasiyle radyografi venografi (veinographie) veya flebografi (phlebographie) yapımı kolaydır, fakat öğretici değeri yüksek değildir.

Kol, bacak ve kafatasıiçi damar sistemlerinin kontrast radyografisi; A. pratik röntgen alanına girmiştir. Canlılarda iç organların damar sistemlerinin teker teker radyografisi yapılamamaktadır.

ANGİOKERATOME (Anguiokératome de *Mibelli* de denir), gençlerde olan bir deri hastalığı. Akroasfiksi (acroasphyxie), «engelure» veya lenf düğümü tüberkülozu ile birlikte olabilir. Bazı yazarlar (Leredde) bu hastalığı tüberkülitler sırasına koymuştur. Hususiyle ellerin üzerinde ve parmakların el sırtı ve avuç içi yüzlerinde oturan, koyu kırmızı renkte küçük kabartılar halinde kendini gösterir. Toplu veya serpilmiş halde bulunan bu kabartıların üzerleri, genel olarak, hiperkeratosiktir ve siyile benzerler. Özel şekilde yakılarak sağıtımları mümkündür. Bazı kere, kendiliğinden de iyileşir.

ANGIOLELLO [*ancolęllo* ok.], **Giovanni Maria** (1451 veya 1452 - 1547), İtalyan asker ve tarihçisi. Eski ve yüksek bir aileden olup Vicenza'da doğmuştur. Kardeşi Francesco ile birlikte 1468 de ünlü Eğriboz (Euboia) kuşatmasına katılmıştır. Kardeşi bu savaşta ölmüş, kendisi de tutsak olarak İstanbul'a götürülmüştür. Fatih'in ikinci oğlu Mustafa'nın hizmetine girmiş ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yapılan Otlukbeli savaşında bulunmuştur. Bir yıl sonra Mustafa ölünce sarayda yer almıştır. 1476 - 1497 yıllarında Macaristan ve Moldavya sınırlarında savaşan akıncı Türklerle beraber bulunmuştur. İşkodra kuşatmasına katılmış, kölemenlerle savaşmak üzere yola çıkan orduda bulunmuştur. Bundan sonra bir müddet Bayezid II. ile beraber bulunmuş, fakat her nedense gözden düşmüş ve İran'a gitmiştir. İran'a hangi tarihte gittiği ve orada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. 1490 da vatanı olan Vicenza'da bulunuyordu, 1507 - 1514 arasında onu tekrar doğuda görüyoruz. Şah İsmail devrinin bir kısmını yaşamış, belki de Çaldıran Muharebesi'nde bulunmuş ve Tebriz'in Osmanlılar'a geçtiğini görmüştür. Sonra tekrar yurduna dönmüş ve 1517 de noterler birliğinin başkanlığına seçilmiş ve bu görevini ölünceye kadar yapmıştır. A., uzun süren doğu seyahatleri ve maceraları hakkında iki eser bırakmıştır. Biri: *Breve narratione della vita e fatti del signor Ussuncassano*(Uzun Hasan'ın hayatı ve hareketlerinin kısa hikâyesi)dir. Bu yazı Ramusio'nun *Navigationi* (Deniz seyahatleri) adlı eserinde (II, 1559, sayfa 66 - 78) çıkmış ve sonradan İngilizceye çevrilmiştir. İkincisi *Memori*(Anılar)dır. Bu yazı Capparozzo tarafından 1881 de çıkan «Eğriboz'a seyahat» ile bunun devamı olan kısmıdır. Bu yazı 1909 da I. Ursu tarafından yayımlanan *Historia Turchesca*'nın bir kısmıdır. Bu yazıların ikisi de doğu olayları ve doğu bilgisi bakımından değerli birer kaynaktır. A. gördüğü ve yaşadığı olayları olduğu gibi anlattığından ve doğu coğrafyası hakkında orijinal bilgiler verdiğinden, bu konularla uğraşanlara çok yararlı olmuştur. *Viaggio di un mercatante che fu nella Persia* (İran'da bulunmuş olan bir tüccarın seyahati) adlı eseri de A. nın yazdığı sanılmaktadır.

ANGIOLINI [*ancolįni* ok.], **Gasparo** (1723 - 1796), İtalyan dansör ve balet şefi. 1757 de Viyana tiyatrosu balet şefliğine atanmış. Gluck'la beraber ilk tragedya balet pantomimi olan *Don Juan*'ı meydana getirmiş, sonra Çariçe Yekaterina'nın daveti üzerine Rusya'ya giderek Rus baletinin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Büyük bir nazariyeci olan A., rakibi olan ünlü Fransız balet şefi J. G. Noverre'le tartışmaya girişmiş, ve Noverre'in baletleri açıklamak için seyircilere yazılı program dağıtma usulünü şiddetle tenkid ederek, iyi bir baletin açıklamasız olarak anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

ANGİOMA, damarların çoğalmasından meydana gelmiş iyi tabiatlı tümörlerden. Kan veya Lenf damarlarından çıktığına göre hemangiom veya lenfangiom adını alırlar. Hemangiomların basit ve kavernili şekilleri vardır. Birincisine çokçası deride raslanır ve kıldamarların çoğalmasından olduğu için kapillarangiom denir. Kavernili şekline deride ve iç organların hemen hepsinde raslanır.

Lenfangiomlar en çok deride, kaslar arası dokusunda, seröz zarlarda, mukozalarda ve mesenteriumda görülür. İç Organlarda pek azdır. Basit, kavernili ve kistik şekiller gösterir.

A. ların meydana gelişinde kongenital bir faktörün etkisi çok muhtemeldir.

Sağıtım: Küçük ve tek olarak, yüz, boyun, alın gibi, göze çarpacak yerlerdeki A. lar cerrahî metodlarla bertaraf edilebilir. Çeşitli olarak vücutta yaygın bulunanların sağıtımı yoktur.

ANGİOPTERİS, ağacımsı eğreltiotlarından tropikal Asya'da yetişen bir bitki cinsi. Bazı türleri serlerde de yetiştirilir.

ANGİOPTERİS

ANGİOSTOMUM, yuvarlak kurtlar (Aschelminthes) sınıfının nematodlar (Nematodes) takımına bağlı anguillulide (Anguillulidae) familyasının bir cinsi. Bu cinsin diğer bir adı da Rhabdonema'dır ve *A. nigrovenosum*, tanınmış türüdür. Küçük ve ince olan bu kurtçukların iki çeşit dölü vardır. Birincisi çamur içinde serbest yaşıyanıdır ki buna Rhabditis dölü denir. Bu, daha küçüktür ve ayrı eşemlidir. Diğer döl ise erdişidir (hermafrodit) ve kurbağaların, kara kurbağalarının akciğerlerinde parazit olarak yaşar. O halde bunların gelişmelerinde heterogoni görülür

ANGKOR, Fransız Çin Hindistanı'nda Kamboç'un eski başkenti olan bir yıkık şehir. Siemrap gölünün 10 km kuzeyinde, balta girmemiş ormanlar içinde bulunan A. da çok önemli eski yapı kalıntıları (Angkor Thom, Angkor Vat) vardır.

ANGKOR (Harabeleri): bk. KAMBOÇ SANATI.

ANGLADE [*ãglad* ok.], **Joseph Antoine François** (1868 - 1931), Fransız dilcisi. Eski Fransızca ile Eski Provençal dili üzerinde çalışmış ve şu eserleri meydana getirmiştir: *Grammaire de l'ancien français* (Eski Fransızca grameri) [1918], *Grammaire de l'ancien provençal* (Eski provençal grameri) [1921]

ANGLESEY, Anglesea [*æŋglsi* ok.], İngiltere'de Wales'in kuzeybatı kıyısında, Londra - Dublin yolu üstünde bir ada. Yüzölçümü 715 km², nüfusu 25 000, nüfus sıklığı 71 dir. Menai adlı dar bir boğazla karadan ayrılmış bulunan A. in Eskiçağ'daki adı Mona, Ortaçağdaki adı Anglorum Insula (Angeller'in adası) idi. A., 100 - 140 m yüksekliğinde, tepelik, kıyıları dik bir adadır. Çok yeri çıplaktır. Yalnız yönetim merkezi olan Beaumaris kasabasının çevresiyle Menai boğazı'nın kıyı boyu ağaçlıktır. Toprağı bitek ise de, çok yeri, % 90 ı sığır ve koyunların yetiştirildiği otlaklar halindedir. A. de önemli bakır madenleri de vardır.

ANGLESEY KONTU: bk. ANNESLEY, Arthur.

ANGLESEY MARKİSİ: bk. PAGET, Henri William.

ANGLESİT (Anglésite), Anglesey (İskoçya) adasında bulunan bileşimi kurşun sulfat (Pb so4) olan rombusal sistemde kristallenen bir mineral. Renksiz, saydam, parlaklığı yağlımsıdır. Çok kere yabancı maddelerden dolayı gri, esmer, sarı veya yeşil renklerde bulunur. Galenit yataklarında, galenitin oksitleşmesiyle meydana gelir.

ANGLEUR, [*ãglör* ok.] Belçika'da, Liège yakınında, 10 900 nüfuslu bir yer. Kömür yatakları ve yüksek fırınları vardır.

ANGLEZ (Anglaise, İngiliz dansı), Fransez diye de anılmış olan ve tek bir kişi tarafından oynanan bir nevi karakter dansının eski adı (bk. CONTREDANS). İngiliz dansları arasında A. diye anılan başka danslar da vardır (Ballads, Hornpipes v. b. danslar).

ANGLIC [*ąnglik* ok.], Uppsala (İsveç) üniversitesi İngiliz filolojisi profesörü Robert Eugen Zachrisson (1880-1937) tarafından 1930 yılında, milletlerarası yardımcı dil olarak kullanılmasını sağlamak amaciyle, imlâsı basitleştirilmiş İngilizce. Zachrisson, İngilizcede 40 kadar ses tespit etmiş ve bunları temsil etmek için de, fonetik esaslara göre, 50 harf veya harf bileşiminden olma bir sistem düzenlemiştir. Stockholm ve Uppsala'da özel kurslarda öğretilen Anglic, yeryüzünde 668 milyon (Britanya Commonwealth'i 530 milyon, Amerika Birleşik Devletleri 138 milyon) kişi tarafından kullanılan veya anlaşılan İngilizceyi milletlerarası yardımcı dil haline getirme denemelerinden biridir. Yine 1930 yılında, İngiliz psikolog - dilcilerden Charles K. Ogden, İngilizceyi, imlâsını basitleştirmekle değil, kelime hazinesini 850 ye sınırlamak yoliyle Basic English (b. bk.) adı altında aynı amaç için düzenlemiş ve bu, daha büyük rağbet görmüştür. Bk. MİLLETLERARASI DİL.

ANGLİKAN (Din tarihi), İngiltere'de hâkim olan dine girmiş papaslar.

ANGLİKANİZM (Anglicanisme), İngiltere'nin XVI. yüzyıldan beri resmî dini. Bu din protestanlığın İngilizler'e mahsus bir şeklidir. Fakat esası ve ibadetin tarzı bakımından katoliklikle Alman protestanlığı arasında orta bir mezheptir. Büyük Britanya'da protestanlığın başka kolları da bulunduğundan o kiliselerden devletin resmî dinini (Established Church, Church of England) ayırmak için ona Episcopal Church, yahut High Church (Yüksek Kilise) de derler.

Bu mezhep kıral Henry VIII. zamanında ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılda Luther'in öncüsü olan Wyclif'in teşebbüsü bir sonuç vermemiştir. Fakat 1519 dan sonra Luther'in doktrin'leri İngiltere'ye girmeye başlamıştı. 1526 da John Fryth ve William Tyndale «Ahd-i Cedid»i İngilizce'ye çevirmişlerdi. Nihayet kıral Henry VIII., karısı Aragon'lu Catherine'i boşıyarak Anne Boleyn ile evlenmek istediği vakit, papa bunu reddettiğinden, kıral, Roma kilisesiyle ilgisini kesmiş ve kendisini İngiliz kilisesinin en yüksek başı olarak ilân etmişti. A. mezhebi böylelikle başlamıştır.

ANGLİSİZM, İngilizcenin başka bir dile uymıyan ve o dile, düzgün ifade olarak kelimesi kelimesine tercüme edilemiyen ifade özellikleri (idiotisme; Yun. *idios* = özel, özgü), yahut da bir dilde, İngilizceye özgü bir kalıp üzerine düzenlenmiş ifade veya oluşturulmuş kelime. Meselâ İngilizce «nasılsınız?» demek olan fakat «nasıl yaparsınız?» lûgat anlamına gelen *how do you do?* deyimi İn-

gılizcenin bir idiotizmi ve bir anglisizmdir. Yine, Fransızcada *lune de miel* (= bal ayı) deyimi İng. *honeymoon*'dan aktarılmış, Almanca *Streik* (= grev) kelimesi de İng *strike* kelimesi üzerine kalıplanmış olduğu için, bu dillerde birer anglisizmdir. Anglisizm (Anglicism), başka diller karşısında genel İngilizcenin bu niteliğine denir. Genel İngilizce çerçevesi içerisinde olarak da İngiltere'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kanada'da, Avustralya ile Yeni Zelânda'da, Güney Afrika Birliği'nde, Hindistan'da, İrlânda'da, Gal (Wales) eyaletinde ve zenci topluluklarında konuşulan İngilizcenin yerel özelliklerine, Anglisizmin özel şekilleri olarak, sırasiyle «Briticism», «Americanism», «Canadianism», «Australism», «Africanism», «Anglo-Indianism», «Anglo-Irishism», «Anglo-Cymricism», ve «Negroism» denir. Bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ.

ANGLİSTİK, İngiliz dil ve edebiyatını ve bunlara bağlı yardımcı konuları (kültür tarihi, v. b.) ilmî olarak inceliyen filoloji kolu, yani Germanistik'in bir bölümü olan İngiliz filolojisidir. Bk. GERMANİSTİK, ve İNGİLİZ DİLİ, bibliyografya.

ANGLO DİLİ: bk. ANGLOSAKSON DİLİ.

ANGLO-FRANSIZ DİLİ, eskiden İngiltere'de kullanılmış olan Eski Fransızca'nın bir çeşidi. Buna Eski Fransızca'nın iki diyeleği girer. 1 — 1066 daki Norman Fethi (Norman Conquest) nden 1154 tarihine kadar İngilterede kullanılmış olan Anglo-Norman dili, ki Eski Fransızca'nın Norman (Normand) diyeleğinin bir çeşididir. Bk. ANGLO-NORMAN DİLİ. 2 — İngiltere'de 1154 ile 1400 yılları arasında, Fransız (Anjou) asıllı Angevin veya Plantagenet kralları (Henry II. den Richard II. ye kadar) devrinde, Fransızcanın Anglo-Norman şekliyle merkezî yani asıl Île-de-France diyeleğinin karışmasından meydana gelmiş olan Eski Fransızcanın karmaşık ve göçmen bir şekli. XII. yüzyılda, Anglo-Norman dili Lâtincenin yanıbaşında İngiltere'nin edebiyat dili olmuş, İngiliz sarayında ancak Henry IV. (1367-1413) zamanında kralların ana dili İngilizce haline gelebilmiş, ancak 1363 yılındadır ki İngiltere parlâmentosu İngiliz dilinde söylenen bir nutukla açılabilmiş, ve ancak XVII. yüzyıldadır ki İngiltere mahkemelerinin klâsik dili İngilizce olabilmiştir.

ANGLO-FRİS, Germen dilleri Batı kolunun Aşağı (nieder, low) bölümünde bir dil zümresi. Aşağı bölümü Yüksek (hoch, high) bölümden ayıran genel ayraçlardan (bk. BATI GERMENCE, ve ALMAN DİLİ) başka Aşağı bölümü içerisinde Aşağı Almanca (Eski Saks, Plattdeutsch, Eski Aşağı Frank, Felemenk-Flâman dilleri) karşısında, Anglosohsaksoncayı (ve İngilizceyi) ile Frisçeyi biribirine bağlıyan ortak ayraçlar vardır: belli şartlar altında, Batı Germen (= bG.) *a*: Anglosohsaksonca (= Ags.) *æ*, Fris *e*; bG. *ā*: Ags. *æ*, Fris *ē*; bG *ā*: Ags. ve Fris *ō*; bG *e*, *o*: Ags. ve Fris *i*, *u* vokal değişimleri; Ags. ve Fris dillerinde belli şartlar altında *k* ile *g*'nin *ç*, *ts*, *dz* damak seslerine (meselâ Eski Fris *spretse*, İng. *speech* [spîç ok.] fakat Alm. *Sprache* [şprâhe ok] Orta Aşağı Alm. *sprāke* = dil), *g*'nin de *i*'ye (Eski Fris *wi*, İng. *way*. fakat Alm. *Weg* = yol) çevrilmesi ve fiil çekiminde çoğul her üç şahsın da aynı şekilde olması. gibi. Grup içerisinde, Anglosaksoncayı Eski Frisçeden ayıran ayraçlar başlıca diftong alanına (**au*>Ags. *ēa* Fris *ā*; **eu*>Ags. *ēo*, Fris *ia*, gibi), bir de bazı isimlerde çoğul nominatif şeklinin Ags. da —*as*, Frisçede de —*ar* ekini almasında (Ags. *cyningas*, Eski Fris *keningar* = kırallar) görülür. Bu dillerin yeni şekillerinde, bunları ayıran önemli bir ayraç da meydana çıkmıştır: Fris dilinin, öbür Aşağı-Alman dilleriyle beraber, *th*>*d* (*t*) değişimine katılarak, bu bakımdan Yüksek-Almancaya yaklaşmasıdır: meselâ Eski Fris *thu*, *thre*, Eski Saks *thu*, *thria*, Ags. *þu*, *þrī*. İng. *thou* (= sen), *three* (= 3) ye karşılık Yeni Fris *dou*, *trije*. Plattdeutsch *du*, *drai*. Yüksek-Alman *du*, *drî* (*drei*). Bk. ANGLOSAKSON DİLİ ve FRİS DİLİ.

ANGLO-NORMAN DİLİ, Normandiya dukası Guillaume (sonra İngiltere kıralı olarak: William the Conqueror) un 1066 yılında İngiltere'yi fethinden 1154 yılına kadar (bu tarihten sonraki şekli için bk. ANGLO-FRANSIZ DİLİ), Eski Fransızca'nın Norman (Normand) diyeleğinin İngiltere'de kullanılan bir şekli. Bu şekil Paris Fransızcası olmayıp, 911 de Normandiya'ya yerleşen Germen asıllı Norman (Nordman = kuzeyli) ların konuştuğu Norman Fransızcasından olmadır. Norman dilinin İngilteredeki Anglosaksonca üzerindeki etkisi, bu tarihten evvel başlamış ve bilhassa, gençliğini Normandiya'da geçirmiş bulunan Anglosakson kıralı Edward the Confessor'ın (hük. 1042-1066) sarayında kendini göstermiştir. Fetih (Conquest) ten sonra, İngilterede saray halkı, asilzadeler, ordu ile kilise adamları ve toprak sahipleri Anglo-Normanca konuşmuşlar. mahkemelerde ve okullarda da bu dil kullanılmış, kanun ve emirnameler bu dilde yazılmış, ve bir edebiyat meydana gelmiştir (bk. ANGLO-NORMAN EDEBİYATI). O zamanın İngilizcesi olan Anglosaksoncaya Lâtin (Roman) asıllı kelimeler akını ve dilin bükünsüzleşme (deflection) si bu devirde başlamıştır. Anglosaksonca daha çok köylü halka sınırlanmış ve meselâ sarayda ve konaklarda et adı olarak kullanılan Fransızca asıllı *motoun* (Yeni İng. *mutton*; krş. Eski Fr. *moton*, Yeni Fr. *mouton* = koyun) kelimesine karşılık, köylü halk «koyun» u Germen asıllı bir kelimeyle (Anglosakson *scēp*, Orta İng. *shep*, Yeni İng. *sheep*) adlandırmaya devam etmiştir. Anglo-Norman dili Anglosaksoncanın Germenlik karakterini bozamamış, ve bu karışma sonucunda Orta İngilizce denilen şekil meydana gelmiştir (bk. İNGİLİZ DİLİ). Uzun zaman idare dili olarak kullanılan Anglo-Normancanın etkisi günümüzde kullanılan İngilizcede, hele hukuk dilinde, kendisini hâlâ göstermektedir. Bugün mahkeme kararları okunmadan evvel mubaşırın «işitiniz, susunuz!» anlamına olarak ve bugün bir Fransızın anlıyamıyacağı bir şekilde *oyez*! (Anglo-Fransız: *oyer*, Eski Fr. *oïr*, Yeni Fr. *ouïr* = işitmek) diye bağırması bunu tanıtlar. Bugün, Normandiya açıklarında bulunan ve İngiltereye bağlı olan Anglo-Norman adaları (Channel Islands, Îles Normandes) nda, coğrafî olarak Fransa Normancasının, siyasî bakımdan da Anglo-Normancanın bir kalıntısı, adaların her birinde ayrı ayrı birer ağız bozuntusu (patois) halinde ve sönük bir durumda yaşamaktadır. Bk. L. E. Menger *The Anglo-Norman Dialect*, New York 1904; J. Vising: *Anglo-Norman Language and Literature*, Oxford 1923.

ANGLO-NORMAN EDEBİYATI, İngiltere'de 1066 yılından Orta İngilizce devrine kadar Anglo-Norman ve Anglo-Fransız dillerinde meydana getirilen edebiyat. En parlak çağı XII. yüzyıl başı ile XIII. yüzyılın ilk 25 yılı arasındadır. Bundan evvelki Anglosakson edebiyatı devrinde şövalyelik ve aşk maceraları konusu işlenmemişti. İngiliz edebiyatına romans (romance) denilen bu çeşniyi Anglo-

Norman yazıları getirmiştir. Bu edebiyatta temsil edilen türler ve işlenen konular başlıca şunlardır:

Epik tür: 1066 daki Hastings muharebesinde, ozan Taillefer. Norman ordularını, okuduğu «Chanson de Roland» epopesiyle teşvik etmiştir (Fatih William'ın hayatı ve yengileri, Lâtince olarak Poitiers'li Guillaume tarafından yazılmıştır: *Gesta Guilelmi II. ducis Normanorum*). Bundan sonra meydana getirilen «Chanson de geste» ler arasında *Pèlerinage de Charlemagne*'la *La chançon de Williame* vardır.

Romans türü: Fransız edebiyatında *Tristan et Yseult*, ve *Merlin* gibi «matière de Bretagne» denilen konular, İngiltereden Fransaya Anglo-Norman edebiyatı araciyle geçmiştir. Bu alanda ayrıca, Robert Biket'in *Lai du cor*'u (XII. yüzyıl), Rutland'lı Hugh'nun *Ipomedon* ve bunun devamı olan *Protesilus* [1185] başlıklı macera romansları, *Amadas et Idoine* adlı anonim romans (XII. yüzyıl) ve Kent'li Eustace'in *Roman de toute chevalerie* [1250 sıraları] adını taşıyan İskendernamesi anılmaya değer.

Bu türlerin yanı başında, Fabliaux, ve Fables denilen hayvan masalları, başka bir alanda da Meryem menkıbeleri, Chardri'rin *Set dormans* (Yedi uyuyanlar) ile *Josaphat* konularını ele alan dinî hikâyeleri (ikisi de 1216 sıralarında), «mystère» tipindeki dinî sahne yazıları yer alır.

Yergi türü: «Tilki masalı» (Roman de renard) nı taklit eden *Riote du monde*, kadınları yeren *La bonté des dames*, Nicole Bozon'un aynı nitelikte olan *Char d'orgeuil*'i ile aynı yazarın kadınları metheden *Bonnté des femmes* başlıklı eseri. bu nevin başlıca örnekleridir.

Manzum vekayiname ve tarih türü: Çok önemli olan bu tür, başlıca şu eserlerle temsil edilmiştir: Geffrei Gaimar: *l'Estoire des Englès* (manzum vekayiname, 1147-1151); Wace: *Le roman de Rou et des ducs de Normandie* [1160-74], aynı yazar: *Le roman de Brut, Geste des Bretons* [1155; Monmouth'lu Gaufrey'in «Historia regum Britanniae» sinden tercüme edilmiştir]; Benoist de Sainte-More: *Chronique des ducs de Normandie* [Wace'ı esas alarak; 1170 sıraları]; Jordan Fantosme: *Chronique* [1175]; İrlanda'nın Anglo-Normanlar tarafından fethi hakkında anonim ve manzum bir vekayiname [1171]; anonim ve çok önemli olarak: *Histoire de Guillaume le Maréchal Comte de Striguil et Pembroke* [1225-26]; Langtoft'lu Pierre: *Chronique* [1311-20]; Nicholas Trevet: *Chronique* [1258?-1328?]; Heaton'lu Thomas Gray: *Scala Chronica* [1363]; Chandos: *Prince noir* (Black Prince) şiiri [1386], ve *Brut*'un türlü adaptasyonları.

ANGLOSAKSON, V. yüzyılın ortalarında Britanya'nın zaptına başlıyan Germen kavimlerinden Angllar, Sakslar ve Jutlar'a (gute) genel olarak verilen ad. Bu kavimler bugünkü İngiliz milletinin çekirdeğini meydana getirmişlerdir. Angl'lar, Schleswig'den kalkarak Thames nehrinin kuzey kısımlarına, Flandra'dan hareket eden Sakson'lar ise ayni nehrin güney taraflarına, sayı bakımından az olan Jutlar da Kent bölgesi ile Wight adasına yerleşmişlerdir. Hengist ve Horsa adlı başbuğlarının komutasında yaptıkları savaşlar hakkındaki söylentilere güvenilemediği gibi, Kelto-Roman halkı ile bunların arasındaki münasebetler hakkında da ancak bazı tahminler yürütülebilir. VI. yüzyılın ortalarında Kent Sussex, Essex, Wessex, East Anglia ve Mercia küçük krallıkları meydana gelmiş. bunlara bir müddet sonra Northumbria da katılarak krallıkların sayısı yedi olmuştur (Heptarchy).

Bu krallıkların sayısı zaman zaman değişmiştir; bazı kere bunların içinden biri diğerlerini kendi hegemonyası altına almış, nihayet Wessex kralı Egbert (802-839) genel birleşmeye yol açmıştır.

Bu suretle kurulan hükümetin esasları Germen ilkelerine dayanmakta ve halk, asılzadeler (*eorl*), hür çiftçiler (*ceorl*), yarı hür olanlar ve kölelerden meydana gelmekte idi. Başlangıçta «Millet Meclisi» yalnız savaşçılardan ibaretti; bir müddet sonra bunlara aristokrat bir heyet (*witena gemot*) karışmış, bu heyet savaşçılarına karşı nüfuzunu kuvvetlendirerek, kıral seçimini yalnız kendine mahsus bir hak haline getirmişti. Öbür yandan kırallar da emirleri altındaki okuldan yetişme askerler (*thanes*) ile kuvvet ve nüfuzlarını arttırmışlardır.

Anglosakson adı altında toplanan bu Germen kavimleri, Britanya'ya geldikleri zaman puta taparlardı. VI. yüzyılın sonlarına doğru Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Bu hususta Roma ile birlikte Irlanda ve İskoçya'da bulunan hıristiyan Keltler de rol oynamışlardır.

Bundan sonra hususiyle Iskandinavya'dan istilâ maksadiyle gelen Viking'ler memleketin tarihi üzerine etkili olmuşlardır. Gerçi büyük Alfred (871-901) ve Edgar (958-975) gibi kırallar devrinde bu yeni istilâcılara karşı yapılan savunmada memleketin ve milletin siyasî bütünlüğünün kuruluşu tamamlanmışsa da memleket, uzun süren bu uğraşlarla zayıf düşmüş ve Normandiya'dan (Normandie) gelen Norman prensi Fatih William (William the Conqueror) tarafından zaptedilmiştir (1066). Normanlar sayı bakımından az olduklarından bir müddet sonra, Anglosaksonlar'la karışıp kaynaşmışlardır. Bk. İNGİLTERE.

ANGLOSAKSON DİLİ, Germen dilleri Batı kolunun Aşağı bölümünden bir dil. İngilterede, Germen boylarının yerleşmesinden (428-455) 1154 yılına kadar kullanılmıştır. Aşağı Batı Germen dil grupu içerisinde, Eski Fris dili ile ortak ayraçlar gösterdiği için. bunlara Anglo-Fris zümresi denir (bk. ANGLO-FRİS). Anglosaksonca'da İngiltere'ye akın eden Germen boylarının çeşidine göre diyelekler tespit edilmiştir: kuzeyde, *Northumbria* (kuzey Northumbria [Lindisfarne İncilinde] ile güney Northumbria [Rushworth İncilinde] bölümleriyle) ile *Mercia*; güneyde. *Kent* ve *Batı Sakson* (West Saxon; Wessex'te) diyelekleri. Bunlardan Northumbria ile Mercia diyelekleri akıncıların çoğunluğunu teşkil eden ve doğu ile kuzeydoğuda yerleşen Anglo(Angles)ların, Kent diyeleği de azınlıkta bulunan ve güneydoğuya sınırlanan Jut'ların dili idi. Güneydeki Saksların başlıca diyeleğine de Batı Saksça denmiştir. Northumbria diyeleği ilk edebiyat (şiir) dili olmuşsa da, Anglosakson edebiyatının büyük bir kısmı (başlıca nesir bölümü) Batı Saks diyeleğinde elimize geçmiştir (Yeni İngilizce, Mercia [Midland] diyeleğinden olmadır). Öbür diyeleklerdeki yazılar pek azdır. Bu diyeleklerin akından evvel mi, sonra mı meydana geldikleri hakkında dilciler arasında fikir birliği yoksa da, hiçolmazsa Anglo'larla Saks'ların dili arasında eskiden beri hissedilir bir fark bulunduğu kabul edilmektedir. Eski Fris dili, ortak ayraçlar bakımından, Anglosaksoncanın edebiyat dili olan Batı Saksçadan ziyade Kent ve Northumbria diyeleklerine benzemektedir. Dilin ağırlık merkezi Batı Saks diyeleğine geçtiği zaman bile, bu dil «Angloların dili» demek olan *Englisc* (Yeni İngilizce: *English*) adiyle tanınmış, «Anglosakson» (Anglo-Saxon) terimi yeni çağlarda icat edilmiştir. Bazı dilciler Anglosaksoncaya «Eski In-

gilizce» diyorlarsa da, başkaları şu farkı gözetmek istemişlerdir: ilk yazılı anıtlardan, yani 700 den 900 yılına kadar: İlk Anglosakson (Early Anglo-Saxon); 900-1100 arası: Sonraki Anglosakson (Late Anglo-Saxon); Norman fethini de içine alan 1100-1250 yılları: Yeni Anglosakson (New Anglo-Saxon) veya Yarı Saksça (Half Saxon); Orta İngilizceye geçiş devri olan 1250-1350 yılları: Eski İngilizce (Old English). 1066 yılındaki Norman fethi Anglosaksoncayı resmen öldürmüş ve Anglo-Norman dili devrini açmışsa da, Anglosaksonca halk arasında konuşulmağa bir müddet de devam etmiş ve yavaş yavaş Orta İngilizce (Middle English) denilen şekle geçmiştir. Büyük Anglosakson vekayinamesi (Anglo-Saxon Chronicle) nde son kayıt 1154 yılında olduğu için, bu tarih bu dilin ölüm tarihi olarak kabul edilmiştir. Anglosakson dilinin Northumbria diyeleğinden Orta İngilizcenin Kuzey (Northern), Mercia diyeleğinden Midland. Batı Saksçadan Güney (Southern), Kent diyeleğinden de aynı adı taşıyan Kent diyeleği meydana gelmiştir.

Anglosakson dili, bugün bükünsüzleşmiş (deflective bk. ANALİTİK DİLLER) bir hale gelmiş olan İngilizceye bakarak, Eski Yunanca ve Lâtince gibi, bükünlü (inflective) ve sentetik (synthetic; bk. SENTETİK DİLLER) bir dildi. Ses sisteminde normal ve uzun vokallerden başka æ ve y (= ü) vokalleri, palatal g ile k, gutural g, th, dh ve w konsonları bulunuyordu. Bu dilde üç gramatikal cins, bu cinslere göre de üç, her birinin de ayrı ayrı «kıyasî» (weak; -n'li çekim) ve «kıyasî olmıyan» (strong; vokalli çekim), her ikisi de 4 halli (nominatif-akkusatif, datif, genitif) isim çekimi vardı, meselâ bu hal sırasına göre, eril (müzekker) «strong» çekimi birinci tipinden tekil *fisc, fisce, fisces*, çoğul *fiscas, fiscum, fisca* (balık... ; İng. *fish*). Sıfatlarda da belirli (yani «harf-i tarif» li veya işaret sıfatlı; definite weak) veya belirsiz (yani yalın; indefinite, strong) olduklarına göre iki çekim tipi ve her birinin de üç cinse göre ayrı ayrı şekilleri vardı. Şahıs ve soru zamirleriyle demonstratifler ve «harf i tarif» ler de çekilir, şahıs zamirlerinde ikil (duel) şekiller kullanılır, soru zamirleri çekiminde de instrumental hali yer almıştı. Fiil çekimi iki türlü idi: geçmiş zamanı -de ekiyle yapılan üç tipli «kıyasî» (weak), ve iç vokal değişimine dayanan ve 7 tipi bulunan «kıyasî olmıyan» (strong) çekimi, meselâ *binde* (= bağlarım), *band* (= bağladım) *gebunden* (= bağlamış) gibi. Fiilin mastar şekli -an öğesiyle biter (meselâ *bindan* = bağlamak), çekimde tekil her şahıs için çok kere ayrı ayrı şekiller vardı. Geçmiş zaman, praeteritum (hem -di'li, hem -erdi geçmiş zaman) değerinde idi. Cümlede cins, hal ve sayı uyuşması vardı, meselâ *se blinda cyning* = kör kıral, *Þæs blindan cyninges* = kör kıralın, krş İng. *of the blind king*. Anglosaksoncanın kelime hazinesine Keltçe az etki yapmış, fakat gerek akından evvel, gerek akından sonraki Roma ve Hıristiyanlık devirlerinde Lâtinceden epey kelime alınmıştır: Lât. *strata* [*via*]> Anglosaksonca *stræt* (İng. *street* = sokak). Yun. Lât. *diabolus*> Anglosaksonca *dēofol* (İng. *devil* = şeytan) gibi. Danimarkalıların akını günlerinde de az sayıda öğeler girmiştir, «köy» anlamına olan *-by* eki (*Rugby, Ashby*) gibi. Anglosaksonlar 700 den evvel *run* denilen yazıyı (bk. ALFABE, ve RUN) kullanırlardı. İrlânda alfabesi yoliyle edindikleri sonraki] Lâtin asıllı Anglosakson alfabesinde ð (dh), Þ (th), ve ƿ (w) harfleri yer almıştır.

Gramerler: E. Sievers: *Angelsächsische Grammatik*, 3. tertip, yeni basım, Halle 1921. K. D. Bülbring: *Altenglisches Elementarbuch I.*, Heidelberg 1902. E. E. Wardale: *An Old English Grammar*, 1922. J. Wright: *An Old English Grammar*, 3. basım 1925. Bright: *Anglo-Saxon Reader*, 1892. F. Kluge: *Angelsächsisches Lesebuch*, 1888. H. Sweet: *First Steps in Anglo-Saxon*, 1897; *An Anglo-Saxon Primer*, 8. basım 1905; *An Anglo-Saxon Reader*, 10. basım 1933; *Second Anglo-Saxon Reader*, 1889.

Sözlükler: J. Bosworth ve T. N. Toller: *An Anglo-Saxon Dictionary*, 4 cilt, 1882-98, *Supplement* 1898 1921. C. Hall: *A Concise Anglo-Saxon Dictionary*, 3. basım 1932. H. Sweet: *The Student's Dictionary of Anglo-Saxon*, 1897.

ANGLOSAKSON EDEBİYATI: bk. İNGİLİZ EDEBİYATI.

ANGLOSAKSON HUKUKU, İngiltere Adalarının Normanlar tarafından istilâsından önce buralarda yürürlükte olan Germen kavimleri hukukundan biri. Avrupa kıtasında yürürlükte olan ve *leges barbarum* diye anılan Germen hukuku Roma hukukunun etkisi altında kalmış ve Lâtince olarak kaleme alınmıştır; Anglosakson hukuku ise İngilizce yazılmıştır.

Anglosakson hukuku V. - VIII. yüzyıllar içinde kıralların koyduğu kanunlar ve bunların uygulanması neticesinde kurulmuştur Bu kanunlarda cezaya ve ceza usulüne ait hükümler özel hukukla ilgili hükümlerden çok fazladır. Cezalar içinde ölüm cezası da bulunmakla beraber çoğu para cezalarından ibarettir. Üzerinde durulmuş olan özel hukuk meseleleri de akitler (evlenme de bunun içindedir) ve mülkiyet meseleleridir. Bunlardan başka âmme ve idare hukuku (kıralın yetki ve imtiyazları, polis nizamları, malî ve iktisadî konular) alanına giren hükümlerle kilise hukukunu düzenliyen hükümler de vardır. Anglosakson hukukunun Common Law üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır.

ANGMAGSALIK, Doğu Grönland'da, arktik dairenin hemen güneyinde, aynı adı taşıyan fiyordun kıyısında bir Eskimo kasabası. Aynı zamanda Danimarkalıların bir ticaret ve misyoner merkezidir. Nüfusu 696. Yazın Danimarka gemileri bu limana uğramakta, 1925 te kurulan radyo istasyonu da her gün meteoroloji raporları yayımlamaktadır.

ANGOCHE [*angoş* ok.] (Angoçe, Angoşa). Portekiz Doğu Afrikası'nda (Mozambique) A. nehri ağzında küçük bir ada.

ANGOFORA (Angofhora), mersingiller (Myrtaceae) den Avusturalya'da yetişen ve bazı türleri süs bitkisi olarak serlerde de yetiştirilen bir ağaççık cinsi.

ANGOFRAZİ (Angophrasie). demanslılarda raslanan, uzatarak ve kesik kesik konuşma (Kussmaul).

ANGOL, Şili'nin Bio-Bio yönetim bölümünde, kıyı dağlarının doğu eteğirde bir şehir. Nüfusu 9 230 (1926). Tarım endüstrisi ve kereste ticareti vardır.

ANGOLA (Africa Occidental Portuguesa = Portekiz Batı Afrikası), Orta Afrika batısında, Kongo güneyinde Portekiz sömürgesi.

Konum, durum, genişlik: A., Kongo ve Kunene nehirlerinin ağızları arasında 1 625 km uzunluğundaki Atlas Okyanusu kıyılarından güneyde Okavango'ya, doğuda Zambezi ve kuzeydoğuda Kassai çukurluklarına kadar erişen geniş bir

ülkedir. Kongo kuzeyindeki Cabinda ile birlikte yüzölçümü 1 246 700 km² (ana vatanın 13 katı), nüfusu 3 738 000 (1940; çoğu Portekiz olmak üzere 44 000 beyaz, 28 000 melez) dir. En büyük merkez, Sáo Paulo de Loanda (61 000 nüfuslu) olup yönetim merkezi Nova Lisoba (Huambo) dır.

Yapı, yerşekli ve akarsular: A., Güney Afrika yüksekelinin bir bölümüdür. Kıyı, hele kuzey bölümünde, dik olup güneye doğru gidildikçe Namib çölünün kumluk kıyılarına daha çok benzer. Elverişli girintiler varsa da liman tesisleri henüz yetecek kadar iyi değildir. En elverişli limanlar Lobito, Porto Alexandre, Loanda ve Tiger'dir. Nehirlerin denize kadar getirdikleri döküntüler, kıyı akıntılarının etkisiyle yer yer kordonlar teşkil etmiş ve hele Tiger'de kıyı kordonlarının gerisinde kuytu girintiler vücut bulmuştur. Kıyı önyerinin gerisinde, çok aşınmış ve oyulmuş, basamaklı bir dik yamaçtan, doğuda Kassai ve Zambezi'ye doğru yavaş yavaş alçalan bir yontukdüzün 1 400 - 1600 m yükseklikteki kenarına çıkılır. A. nın hemen hemen tam ortasında bulunan Bihé yükseklikleri (2 000 m) akarsuların her yöne doğru uzandığı bir subölümü alanıdır. Bu akarsulardan, aşağı bölümde buharlı gemilerin ve yukarılarda daha küçük su taşıtlarının işliyebildiği Kuanza ve bir bölümü A. nın güney sınırı boyunca akan Kunene nehirleri Atlas Okyanusu'na dökülür; Kassai, Kongo nehrine ve Kuando, Zambezi'ye karışır. Kuango'nun suları da Ngami gölüne akmakla beraber kabarık zamanlarında Zambezi'ye erişir.

Lateritlerin örttüğü kristalin (granit ve gnays) temel üzerinde gelişmiş olan yontukdüz, nehirlerin derinliğine aşındırmaları dolayisiyle küçük parçalara (Planaltos) ayrılmıştır. A. yüksek düzlüklerinin batı kenarı dağ görünüşlü (Serra da Chella, Serra Andrade Corvo) dür ve yüksekliği Moco'da 2620 m yi bulur. Atlas Okyanusuna dökülen nehirler bu yüksek ve dik kenarı geçerken çavlanlar teşkil ederler. Bu yüzden taşında, ancak aşağı bölümlerinden faydalanılabilmektedir.

A. nın kuzey bölümünde aşınma ve taşınmanın etkisi daha büyüktür. Güneyde Algonkiume bağlanan temel külteleri, masalar teşkil eden genç kalker ve kumtaşı tabakalariyle örtülüdür. Güneydoğuda Kalahari'den, Kuvaterner nehir birikintileri ve kumlukların bulunduğu bir bölüm A. sınırları içindedir.

Iklim, bitkiler ve hayvanlar: A., tropikal bölgede bulunduğundan, sıcaklık oldukça yüksek, sıcaklık farkları azdır; yalnız yükseklik dolayısiyle iç bölümlerde ve Benguela akıntısının etkisi ile soğuk dip sularının etkilerinin bulunduğu kıyılarda serinlik duyulur; fakat kıyı bölümünde denizden uzaklaşıldıkça, havanın nemliliği ve sıcaklığı artar. Böyle yerler sağlığa elverişli değildir (Uyku hastalığı). Kıyılar az yağışlı ve kurak mevsimde (mayıstan ekime kadar) sisli ise de, sürekli güneybatı rüzgârları içerilere kadar sokulur ve yüksekelin batı yamaçlarına bol yağış bırakırlar. Böyle yerlerde, sislilik denemliliği korur. Yağışlı mevsim kuzeyde çift, güneyde tek(yazın)tir; yağışlar tropikal sağnaklar şeklinde olur.

	Yükseklik	En serin ay	en sıcak ay	yağış
S. Salvador	580	19,9° VII.	24 4° III.	900 mm
Loanda	60	19,7° VII.	25,9° III.	278 mm
Caconda	1680	17,6° VI.	21,6° I.	1540 mm
Huilla	710	15,4° VI.	23,6° X.	900 mm

A. da geniş alanlar savanlarla kaplıdır. Kıyının kuzey bölümü ile yüksekelin batıya dönük yamaçlarında gür tropikal ormanlar ve aralarında yabani kahve ağaçları, yağlı palmiyeler bulunur. Nehirlerin ağızlarında mangrove ormanları gelişmiştir. Güneye doğru savanlar ve ağaçlı bozkırlarda baobablar, şemsiye akasyalar, seyrek ve cılız ağaçlar ve çalılar görülür; nihayet güneydoğuda Kalahari çöl bozkırına ve kıyıda Mossamedes güneyinde, yavaş yavaş Namib çölüne geçilir.

Hayvanlar çeşitli ve çoktur. Sık ormanlar içinde pek çok maymun ve papağan, nehirlerde su kuşları, timsahlar, suaygırları, savanlarda ve bozkırlarda sürülerle dolaşan antiloplar, zürafeler, zebra ve devekuşları ile bunların ardı sıra avlanmak için koşan aslanlar, leopardlar, sırtlanlar ve gergedanlar yaşar.

Nüfus ve ekonomi: A. da çoğunluk yerliler (Bantu) dedir. Portekizler 400 yıldan beri, bunlar üzerinde hemen hiç bir etki yapamamışlardır. Beyazların çoğu şehirlerde memur, asker, tüccar olarak yerleşmişlerdir; tarım işlerini de yönetirler. Yerliler basit usullerle üretim yaptıkları gibi doğal olarak yetişen bitkilerin faydalı bölümlerini (küçük taneli Enkoge kahvesi, yağlı tohumlar, v. b.) toplarlar, hamallık, askerlik, tarım işçiliği yaparlar. Kuzeyde yağlı palmiye ve kahve plântajını, kıyı önyerinde pamuk ve şeker kamışı ziraatini beyazlar yapar. Yüksek iç bölümlerde eti için sığır, yünü için koyun üretilir (1931 de 1.6 milyon sığır, 15 000 koyun, 363 000 keçi, 287 000 domuz) Benguela akıntısının bol balıklı suları Portekiz ve Norveç balıkçılarını bu kıyılara toplar.

A. da çeşitli ve bol madenler vardır; bunlar Benguela çevresindeki gümüş, bakır kükürt, Loanda'dan iç bölüme giden demiryolu boyunda bakır, kömür, demir, kıyı önyerinde petrol, kuzeybatıda (Chicapatal) elmas, orta A. daki altın ve demir yataklarıdır; fakat işçi yokluğu, anavatanda sermaye azlığı ve atılganlığın bulunmaması yüzünden bu doğal zengin liklerden henüz yetecek kadar faydalanılamamaktadır. Bu yüzden son yıllarda İngiliz. Amerikan ve Fransız şirketleri bazı madenleri ve doğal zenginlikleri işletmeye girişmişlerdir.

Taşıt, ulaşım, haberleşme: henüz yetecek kadar gelişememiştir. Bugün de hamalların rolü oldukça büyüktür. Son zamanlarda yapılan ve gittikçe artan düzenli yollar üzerinde katır arabaları ve otomobiller işler; Eşek. öküz, katır, binek hayvanı olarak kullanılır. Demiryollarından (1926 da 2500 km) en önemlisi, Benguela - Bihé - Munhanga - Belçika Kongusu yoludur. Bundan başka kuzeyde São Paulo de Loanda - Cassanga ve güneyde Mossamedes - Sa'da Banderia demiryolları vardır. Başlıca limanlar Loanda, Benguela, Porto Alexandre. Novo Redondo ve Lobito'dur. Batı Afrika kablosu A. yı anavatana ve Afrika'daki komşu ülkelere bağlar. Ülke içinde de telgraf hatları (10 670 km), telsiz istasyonları ve telefon tesisleri vardır.

Dış ticaret: A nın başlıca ihracatı elmas, kahve, mısır, kamış şekeri, pamuk, palmiye yağı ve çekirdeği, balmumu ve balık; ithalâtı gıda maddeleri, dokumalar ve kömürdür. Önceleri zenci esirler de bir ticaret mataı durumunda idi.

Tarih: Portekizli gemici Diego Cão 1485 te Kongo'nun döküldüğü yeri keşfederek 1488 e kadar şimdiki A. nın kıyısını tespit etmiştir. Başkenti Loanda 1574 te

kurulmuştur. A., kısa bir zaman için (1641 - 48) Holânda'lılar idaresine geçmiş; Portekiz'in uzun zaman kıyıda kalmış olan idaresi ancak yakın zamanlarda içerlere doğru yayılmağa başlamıştır. Büyük Lunda devletinin hükümdarı Muata Jamvo ile Portekiz'in münasebetleri Portekiz'lileri Kongo devleti ile sınır kavgalarına sürüklemiştir. 1885 teki Kongo konferansında Portekiz bir takım iddialar öne sürerek Kongo'nun kuzeyinde Kabinda Enklave'ını elde etmiştir. Bundan önce de Portekizli binbaşı Serpa Pinto A. yı ve Mozambiqu'i bir kıstakla birleştirmek istemişti. Fakat İngiltere'nin rekabeti yüzünden Portekiz 1894 anlaşmasiyle gerilemek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Harbinde Portekiz A. da Almanya'ya karşı harbin başından beri mücadele etmiş, 1917 de de resmen harb ilân etmiştir. 1914 te bir Alman subayı öldürülünce, Almanlar güneybatı Afrika'ya bir cezalandırma seferi açmışlar, neticede A. nın güneyinde yerliler ayaklanmıştır. A., bu ayaklanmalardan dolayı Birinci Dünya Harbi sırasında felce uğramıştır. A. nın idaresi 1 eylül 1928 de yeniden düzenlenmiş ve 1930 da yeni bir idarî taksim yapılmıştır.

DİL. Angola'nın resmî dili Portekizcedir. Yerli halk çoğunlukla, Bantu dil ailesinin türlü dil ve diyeleklerini konuşur (Angola adının esası: Bantuca *Ngola*). Kuzeydoğuda Zenci, güneydoğuda da Buşman (Bushman) dil öğeleri karışmıştır. Angola'da konuşulan Bantu dilleri, Batı koldan olmak üzere, iki grupa ayrılır: 1 — Kuzeyde, bu dillerin Teke grupunun Bongo bölümünden olan Muşi - Kongo ile Fiot - Kongo dilleri. 2 — Angola'nın hemen bütününü kaplıyan Ndongo grupunun şu öğeleri: Ndongo veya Ovambo (güneybatı), Nyaneka (güneybatı), Kuanyama (güney orta), Luyi veya Luena (Angola'dan taşarak güneydoğu), Angola'nın en önemli yerli dili olan Nbundu (güneydoğu), Umbundu veya Nano (kıyıda Benguella çevresi), Kimbundu (kıyıda Loanda çevresi), Mbamba (kıyı, orta), Locaji veya Luçazi (doğu orta), Luimbi (orta), Mbangala (kuzey orta), Kioka (kuzeydoğu), Lunda (kuzeydoğu). Bu dillerin birçoğuna Lâtin alfabesi uygulanmıştır.

ANGOMİUS, fosil kemikli balıkların (Teleostei) *Physostomi* takımından pletodide (Pletodidae) familyasına bağlı bir cins. Üst Kretase tabakalarında bulunmuştur.

ANGON (Ankon), ok gibi bir sivri ucla nihayetlenen dört kadem (yaklaşık olarak 1.2 m uzunluğunda) bir nevi mızrak. Meroving devri Frankları tarafından kullanılmıştır.

ANGOŞ: bk. ANGOCHE.

ANGOT [*ãgǫ* ok.], **Alfred** (1848 - 1924). Fransız meteoroloğu. 1907 den sonra Bureau Central Météorologique'in müdürlüğünü yapmıştır. Klimatoloji, yerin magnatizması, güneşin lekeleri üzerinde araştırmaları vardır. Eserleri: *Traité élémentaire de météorologie* [1898; 4. baskı 1928] ve *Etudes sur le climat de la France* (Fransa iklimi üzerinde araştırmalar) [1911].

ANGOULÊME [*ãgulę̄m* ok.], Fransa'nın Charente departmanında A. bölümünün merkezi. Paris - Bordeaux demiryolu üzerindedir. Nüfusu 37 000 (1930), denizden yüksekliği 96 m. A. Charente vadisine hâkim bir noktada kurulmuştur. Endüstrisi çeşitlidir.

ANGOUMOIS [*ãgumụa* ok.], Fransa'nın batısında, Charente departmanında bir yöre ve eski bir yönetim bölümü. Seine ve Garonne nehirlerinin çevrekleri arasındaki alanda, düz Jura, Kretase ve Tersiyer kültelerin yer aldığı, dalgalı, derin vadilerle parçalanmış bir kalker plâto olup akarsularının çoğu Charente'e karışır. Killi ve kumlu Tersiyer alanda yer yer ormanlar ve fundalıklar. Jura tortuları alanında az nemli, fakat verimli tarlalar, güneyde Kretase topraklar (Champagne Charentaise) da cılız otlaklar bulunur. Bazı yerlerde likör ve konyak yapılır.

ANGRA DO HEROİSMO, Asor adalarından Tereceira'nın güney kıyısında korunaklı bir liman ve şehir. Nüfusu 10 642 (1930). 1534 te kurulmuştur. Önceleri tahkimli idi.

ANGRA - PEQUENA, [*ạngra pekena* ok.], Güneybatı Afrika'da Lüderitz körfezinin (b. bk.) eski adı

ANGREKUM (Angraecum), salepgiller (Orchidaceae) den 50 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler Afrika ve Madagaskar adasının Tropikal ormanlarında ağaç gövdeleri üzerinde epifit olarak yetişirler. Çiçeklerinin dudakları arkasında uzun mahmuzlar bulunur. Gövdeleri sık yapraklı, çiçekleri teker teker yahut salkım durumundadır. Madagaskar'da yetişen *A. fragrans* tütünün yapraklarında kumarin bulunduğundan Fahamçayı adiyle kullanılır. *A. sesquipedale, A. eburneum, A. scottianum* gibi çeşitli türleri süs bitkisi olarak ta sıcak serlerde yetiştirilir

ANGRI, İtalya'nın Salerno yönetim bölümünde, Vesuv'ün güneydoğusunda bir yer. Nüfusu 12 500. Napoli - Brindizi demiryolu üzerindedir. A. da dokumacılık yapılır.

ANGRİT, titanlı kırmızı ojit ve biraz olivinden yapılmış yapısı taneli bir meteorit.

ÅNGSTRÖM [*ǫngström* ok.], **Anders Jonas** (1814 - 1874). İsveçli astronom ve fizikçi. Lögdö'da doğmuş ve Stockholm'da ölmüştür. 1858 de Uppsala'da fizik profesörü olmuştur. En büyük hizmetlerini spektrumlara dair olan keşifleriyle yapmıştır. Bu sebepten dalgaboyları için kullanılan uzunluk birimine Ångström adı verilmiştir. Güneş spektrumundaki Fraunhofer çizgilerinin sıhhatli olarak ilk ölçümünü A yapmıştır. Spektral analizi yıldızlara tatbik eden ilk bilgin A. olup şimdiki astrofizik bilgisinin başlıca kurucularındandır. Araştırmalarını şu iki eserde toplamıştır: *Recherches sur le spectre solaire* (Güneş spektrumu hakkında araştırmalar) [Uppsala, 1868] ile *Sur les spectres des gaz simples* (Basit gazların spektrumları hakkında) [Uppsala, 1871].

ÅNGSTRÖM BİRİMİ (kısaltma: Å), ışığın dalga boylarını belirtmek için spektrel analizde kullanılan uzunluk birimi olup 1 mm nin 10 milyonda biri yani $1\ \text{Å} = 10^{-7}$ mm dir. Bu ad Ångström'ün (b. bk.) adına izafeten verilmiştir.

ANGUAS (Angoisse; Bunaltı veya Bunalma), nefes zorluğu ve epigastrda sıkışma duyusu ile gözüken şiddetli bir iç sıkıntısı hali.

ANGUILLA [*angịlya* ok., İng. *Snake Island* = «Yılanadası», şekli dolayısiyle], Küçük Antiller'in Leeward grubundan İngiltere'ye ait bir ada. Yüzölçümü 91 km². Nüfusu 4 200 (1921). Eski püskürük kültelerle Tersiyer kalkerlerinden meydana gelmiştir. Hayvancılık ve pamuk ziraati yapılır. Ananas ve tuz ihraç olunur.

ANGUILLARA [*angillara* ok.], **Giovanni Andrea d'**, XVI. yüzyılda yaşamış olan bir İtalyan humánisti. Eserleri arasında Ovidius'un *Metamorphoses* [1561] leri ile Sophokles'in *Kıral Oidipus* tercümeleri meşhurdur.

ANGUILLULA, yuvarlak kurtlar(Aschelminthes)ın nematodlar (Nematodes) takımına bağlı anguillulide (Anguillulidae) familyasının bir cinsi. *A. aceti* adlı türüne sirke kurdu da denebilir. Bu kurtçuk 1-2 mm uzunluğundadır, beyaz renklidir. Fermentasyona uğrıyan maddeler içinde, sırkede, nişastalı maddelerden yapılan kola gibi organik maddeler üzerinde yaşar.

ANGILLULA

Tylenchus gibi bitkilerde asalak yaşıyan nematodlara da bazı sistematikçiler *Anguillula* adını vermişlerdir. *Strongyloides stercoralis* adlı başka bir nematod türünün insan bağırsaklarında yaşıyan bir dölüne de *Anguillula intestinalis* adı verilmiştir.

ANGUIS, sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) àlttakımına bağlı anguide (Anguidae) familyasının bir cinsi. Bunların ekstremiteleri dış taraftan görülmez ve bir yılana benzerler. Ekstremiteler deri altında gizlenmişlerdir. Vücutlarını örten pullar ufak ve parlaktır. *A. fragilis* adlı türü Avrupa'da, Anadolu'da, Kuzey Afrika, Batı Asya'da yaşar. Sırt tarafı kahverengi veya bakır renkli olup üzerinde siyah lekeler ve çizgiler vardır. Karın tarafı ile vücudun yan tarafları kurşuni veya siyahımsıdır. Bazılarında sarımtrak beyaz noktalar vardır. Fakat bu hayvanların renkleri çok değişiklik gösterir, aynı yerde birbirine renk bakımından benziyen hayvana güç raslanır. Boyları 40-50 cm kadardır. Taşlar altında, çalılar içinde yaşarlar. Geceleri saklandıkları yerlerden çıkarak böcekleri, solucanları, sümüklü böcekleri yakalarlar. Alçak yerlerde ve dağlık bölgelerde bulunurlar.

ANGUIS

ANGULOA, salepgiller (Orchidaceae) den Tropikal Amerika'da yetişen ve bazı türleri güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak serlerde de yetiştirilen bir bitki cinsi.

ANGUMİYEN (Angoumien; Fransa'da Angoulème şehrinden), Kretase devrinin Turoniyen katının ikinci derecede bir katı.

ANGURİA, kabakgiller (Cucurbilaceae) den Tropikal Amerika'da 20 kadar türü olan bir bitki cinsi. *A. trilobata* türünün meyvaları yenir.

ANGUS, boynuzları olmıyan ve İngiltere'de yaşıyan bir öküz ırkı. Eti makbuldur.

ANGUSSOLA veya **ANGUSSCIOLA, Sophonisba** (1535-1626), İtalyän ressam kadın. Cremona'da doğmuş, Palermo'da ölmüştür. Philippe II. nin çağrısı üzerine Madrit'e gitmiş, onun ve ailesi efradının portrelerini yapmıştır. Sonra, Palermo'da ünü uzun zaman sürüp giden bir atölye açmıştır. Eserlerinin çoğu kaybolmuştur. Bazıları Madrid müzesinde, Floransa'da Pitti sarayında, ve İngiltere'de Yarborough kontunun kolleksiyonunda bulunmaktadır.

ANGUSTUR (Bot.), sedefotugiller(Rutaceae)den Brezilya ile Venezuella'da yetişen ve *Galipea officinalis* denilen ağacın kabuğu. Eskiden kına kına yerine sıtmaya karşı kullanılırdı. Kapsadığı acı maddelerden dolayı şimdi daha çok iştah ilâçlarına katılmaktadır.

ANGUSTUR (Hek.), sıtma ve sürgüne karşı kullanılan bir ağaç kabuğu. Hakiki ve yalancı olmak üzere iki çeşidi vardır: 1 — Hakiki Angustur: *Rutaceae* familyasından *Cusparia officinalis, Galipea cusparia* denilen Venezuella'nın dağlık bölgelerinde geniş ormanlar teşkil eden küçük ağaçlardır. Bu ağaçların hafif kokulu, acı lezzetli, sarı esmerimtrak renkli ve kolay kırılabilen kabukları kullanılır. Bileşiminde bu kabuklara acılığı veren Angoturine maddesinden başka Cusparine, Galipine, Galipoidine adında üç alkoloid ile beraber reçineli maddeler, esans, bir de Glikozit vardır. Kuvvetlendirici, mideyi düzeltici, ateş düşürücü ve sürgünü kesici olarak kullanılır.

2 — Yalancı Angustur: *Strychnos nux vomica*'nın kabuklarına denir. Kesilme ve kırılması öncekine göre pek güçtür. Yalancı A. şiddetli bir zehir olduğundan hakiki A. ile karıştırılmamalıdır.

ANGYAL [*ɔnd'yɔl* ok.] **Dávid** (1857- ?), Macar tarihçilerinden. Kunszentmárton'da doğmuştur. 1909 da Budapeşte Üniversitesine profesör olmuş, bilim dergilerinde birçok araştırmaları çıkmıştır. Ayrıca kitap olarak Berzsenyi Dániel [1879] ve Thököly Imre [1888-89] nin biyografyalarını yazdığı gibi. *Magyar nemzet törtěnete* (Macar milletinin tarihi) adlı 10 ciltlik eserin VI. cildini teşkil eden Mátyás II. den Ferdinand III. ün ölümüne kadar olan kısmı yazmıştır [1898]. Ayrıca *Erdély bolitikai érintkezése angliaval* (Erdel'in İngiltere ile siyasî münasebetleri) [1902] adlı bir eseriyle, Râkoczi I. Râkoczi II. Budapeşti Szemle 1892 hakkında bir kitabı [1905] vardır. Fransız ve İngiliz edebiyatından tercümeler yapmış, bazı Macar ediplerinin de eserlerini topluca hazırlamıştır. Türkoloji alanındaki önemli eseri *Le traité de paix de Szeged avec les Tures 1444* (Türklerle yapılan 1444 Szeged antlaşması) [1911] adını taşır.

ANHALONİYUM (Anhalonium), atlasçiçeğigiller (Cactaceae) den kuzey Meksika ve Teksas çevrelerinde yetişen bir kaktus cinsi. Bunlar toprak seviyesinde etlimsi, boz yeşil renkli çok küçük gövdeli bitkiler olup tepelerinde açık sarı renkli bir tüy sorgucu vardır. Gövdenin kesilip kurutulan uc kısımları, kızılderililer tarafından bayramlarda (Mescalbuttons, Peyotl, Pelloten adı altında) bir çeşit keyif sakızı olarak çiğnenir. Kullanıldığı zaman tatlı hayaller görünürse de, ayılınca şiddetli heyecan duyulur.

ANHALT (Coğ.), Almanya'da Harz'ın kuzey kenarında Elbe ve Saale nehirleri boyunda bir yöre. Genişliği 2 314 km², nüfusu 365 000 (1933). A. te ziraat ve hayvancılık gelişkindir ve hususiyle Köthen ve Bernburg çevreleri verimlidir. Şeker, bira ve ispirto fabrikaları vardır. Linyit ve kayatuzu çıkarılır. Merkezi Dessau (79 000 nüfuslu) dır. Rosslau, Elbe üzerinde nehir limanıdır.

ANHALT (Tar.), Almanya'da bir hükümdar ailesi. Bu ailenin ilk atası, Kont Adalbert von Ballenstedt'dir. Bunun torunlarından Zengin Otto, Askania kontu sanını taşımıştır. Otto'nın oğlu Ayı Albrecht (1123-1170), Elbe'nin sağ kıyısında Zerbst şehri çevresindeki Sorb'lara boyun eğdirmiş ve buralara Franklarla Flaman kolonistlerini yer-

leştirmiştir. Albrecht'in ölümünden sonra memleketleri oğulları arasında paylaşılmış ve bunlardan büyüğü olan Bernhard'ın ölümü üzerine de Anhalt memleketi bunun büyük oğlu Heinrich I. e (1214 - 44) düşmüştür. Bağımsız bir devlet olarak Anhalt'ın tarihi işte bu Heinrich I. ile başlamaktadır.

Heinrich I. in oğulları, babalarından kalan memleketleri aralarında paylaşarak hanedanın birçok kola ayrılmasına sebep olmuşlardır: Heinrich II., Aschersleben kolunu; Bernhard I., eski Bernburg kolunu, Siegfried I. (1244 - 98) eski Zerbst kolunu kurmuşlardır. Bu sonuncu ailede 1396 da Albrecht ve Siegmund kollarına ayrılmıştır. Ascherslehen kolu daha 1315 te sönmüştür. 1468 de eski Bernburg kolu sönmüş ve mirası Siegmund koluna geçmiştir. 1508 de Albrecht kolu da topraklarını Siegmund koluna bırakmıştır. Siegmund I. in oğlu Georg I. (1405-74), 1473 te topraklarını bölerek oğullarına dağıtmış ve böylece Ernst I. ailenin eski Dessau kolunu. Waldemar VI. da eski Köthen kolunu kurmuşlardır. Wolfgang von Anhalt - Köthen (1508 - 1562), memleketinde Reformasiyonu uygulamıştır. Çocuksuz öldüğünden, toprakları Dessau koluna kalmıştır. Ernst I. in üç oğlu memleketi birlikte yöneltmişler ve 1534 te Reformasiyonu kabul etmişlerdir. 1570 de Joachim Ernst von Anhalt - Dessau, Anhalt ailesinin bütün memleketlerini kendi elinde birleştirmeğe muvaffak olmuş, fakat oğulları 1603 de yeniden paylaşmışlardır. Böylece Johann Georg I., yeni Dessau kolunu; Christian I., yeni Bernburg; Rudolf, yeni Zerbst; Ludwig de yeni Köthen kollarını kurmuşlardır. 1635 te alınan bir karara göre bütün Anhalt memleketlerini dışarıya karşı ailenin en yaşlı prensi temsil etmeğe başlamıştır. Bundan sonra toprakların daha fazla bölünmesini önlemek amacı ile bu kollar birbiri arkasından mirasın, en büyük oğula geçmesi usulünü kabul etmişlerdir. Anhalt - Dessau Prensi Leopold I. (1693 - 1747) Prusya ordusunda büyük yararlıklar göstererek mareşallığa yükselmiş ve memleketinde tarımı ilerletmiştir. Bunun torunu Leopold III. Friedrich Franz (1740 - 1817), «Philanthropium» adı ile tanılan öğretim kurulu ile birçok okullar kurmuş, Wörlitz'in meşhur Parklarını vücuda getirmiştir. 1793 de ailenin Zerbst kolu sönmüştür. 1806 da Anhalt - Bamberg, 1807 de Anhalt - Dessau ve Anhalt - Köthen prensleri duka sanını almışlardır. Bu üç dukalık 1807 de Rhein birliğine, 1815 de Alman Birliğine, 1828 de Alman gümrük birliğine (Zollverein) girmişlerdir. Anhalt - Köthen Dukası August Christian Friedrich, memleketine Fransız anayasasını ve «Code Napoléon» u sokmuştur. 1847 de bu kol da sönmüş ve Dukalığı 1853 Bernburg andlaşması ile Anhalt - Dessau'ya geçmiştir. 1863 de Bernburg kolu da söndüğü zaman Anhalt - Dessau dukası Leopold IV. Friedrich (1817 - 1871), ailenin bütün memleketlerini kendi idaresinde toplamış ve Anhalt Dukası unvanını almıştır.

1848 devrimi ile Anhalt - Dessau ile Anhalt - Köthen için müşterek bir «Landtag» meydana getirilmişse de, asîlzadelerin mukavemeti karşısında bu sistem 1851 de kaldırılmıştır ve 1859 da Duka tarafından memleketin her üç parçasında da uygulanmak üzere yeni bir anayasa çıkarılmıştır. Duka Leopold IV. Friedrich, 1866 da Prusya tarafını tutmuş, Alman birliğine ve sonradan bununla birlikte Reich'e katılmıştır. 1871 - 1904 Friedrich I., ve 1904-1918 Friedrich II. Dukalık yapmışlardır. Son duka Edward'ın henüz küçük olan oğlu Joachim Ernst'ın vasisi sıfatiyle naip prens Aribert, 12 kasım 1918 de tahttan vazgeçmiştir.

ANHİ (An ısı), Batı Çin'de bir şehir ve yönetim merkezi. İpekyolu üzerinde olup Çin içindeki son istasyondur. Bundan dolayı da Ortaçağ'da ticaret yeri olarak önemli rol oynamıştır.

ANHİ (An - hsi), II. yüzyıldan başlıyarak Çin kaynaklarında Uzak Batı'da bir yer olarak bahsedilen memlek t adı. Buranın o zamanki Part memleketi olması çok muhtemeldir.

ANHİDRİT (Anhydrite) [Mineraloji], tabiatta bulunan susuz alçı taşı ($Ca\ SO_4$). Renksiz, bazı kere mavimsi, grimsi, cam cilâlıdır. Kristalleri rombusal ise de çoğunlukla taneli, veya telsel kütleler halinde bulunur. Nemli havada ve suda değişir. İki molekül kristal suyu alarak, hacmi büyüyüp jips olur. A. deniz suyu içinde çökelerek meydana gelir, bunun için kaya tuzu ile birlikte bulunur. Kuzey Almanya, Galiçya ve Anadolu'da vardır. Arasıra maden filonlarında (Harz) ve fümerollerde raslanır.

[Jeoloji] Anidrit grupu, Germanya Triyası'nın orta kısmında ikinci derecede bir kat. Vellenkalk ile asıl Muşelkalk arasındadır. Denizin geçici olarak çekildiği safhayı gösterir.

ANHİDRİTLER, su ile birleşince asitleri meydana getiren oksitler. Meselâ; kükürt trioksit SO_3, fosfor pentoksit P_2O_5 v. b.

ANHİDROBAZLAR, asitlerden H^+ alarak kendilerine katmak suretiyle tuz meydana getiren cisimler. Meselâ amonyak asitlerden bir H^+ alarak amonyum tuzlarını verir:

$$NH_3 + HCl \rightarrow NH_4Cl$$

en önemli anhidrobazlar amonyak ve aminlerdir.

ANHİNGA: bk. YILAN BOYUN KUŞU.

ANHİYETA (Anchieta), menekşegiller(Violaceae)den çiçekleri menekşeyi andıran ve Brezilya'da yetişen bir çalı cinsi. *Anchieta salutaris* türünün kökü; ev doktorluğunda müshil olarak kullanılır.

ANHOLT, Kattegat boğazında, Danimarka'nın bir adası. Genişliği 22 km², nüfusu 415 (1930). A. kumluk bir ada olup sığ ve bu yüzden tehlikeli bir denizle kuşatılmıştır. Ormanları yok edilmiştir; batısında tarla tarımı ve balıkçılık yapılır.

ANHOY: bk. ENDEHUY.

ANHUİ (An - hui, Anhwei, An - huei, Nganhwei; Anking ve Hveyçau şehirlerinin adlarından alınan ilk hecelerle yapılmış bir ad), Orta Çin'in doğusunda, Aşağı Yangçe'nin iki yanında bir eyalet. Yüzölçümü 143 900 km², nüfusu 19,8 (1922) milyon. Yangçekiang nehri, eyaletin en önemli taşın yoludur. Ayrıca Tien - Çin — Pu - ku demiryolu da A. nın kuzeydoğusundan geçer. A. da verimli alanlar, Kuzey Çin düzlüklerinin, Huai - hu'nun taşan suları altında kalan bölümü, Huai - Şan ve Yangçe çukurlukları ve T'ai - P'ing doğusundaki arazi şerididir. Başlıca ürünleri darı, buğday, fasulye, yer fıstığı, kolza, pamuk ve güneydoğuda çay ve duttur. En sık nüfuslu yerler pirincin bol yetiştiği Yangçe vadisi ile, ipekçiliğin gelişkin olduğu T'ai - P'ing doğusudur (bazı yerlerde km² ye 400 kişi). Dağlık alan seyrek nüfusludur. Önemli merkezi Nagan - K'ing'dir. Vu - hu yabancı ticaretine açıktır. Peng - pu, Ningkuoh ve Ta - t'ung diğer önemli ticaret merkezleridir. Hwai dağlarında zengin madenler vardır.

ANI [Eski terim: *Hâtıra, Hâtırat*] bir kimsenin kendi başından geçen olayları anlattığı yazı. Tanınmış politika, bilim ve sanat adamlarının yazdıkları anılar, bunların devirlerini, hayatlarını, araştırma ve çalışmalarını aydınlatması bakımından önemlidir. Batı memleketlerinde eskiden beri bu yolda yazılmış eserler çoktur. Lâtin'lerde Caesar'ın, Fransa'da XVII. yüzyılda Richelieu'nün, Saint - Simon'un, XVIII. yüzyılda J. - J. Rousseau'nun, XIX. yüzyılda Talleyrand'ın, Guizot'nun Chateaubriand'ın, Avusturya'da Metternich'in, Almanya'da Bismarck'ın, XX. yüzyılda İngiltere'de Edward Gray'in, Churchill'in, Lloyd George'un, Fransa'da Poincaré'nin, İtalya'da Giolitti'nin, Rusya'da Sazonov'un, Almanya'da prens Bülow'un v. b. anıları gibi.

Türkiyede anı türünde eserler Tanzimat'tan sonra yazılmağa başlanmıştır. Siyaset adamlarımızdan sadrazam Sait, Kâmil, Gazi Ahmet Muhtar, Süleyman, Mithat, Talât ve Cemal paşaların anıları vardır. Fakat Türkçede anı türünün en ünlü örneklerini edebiyatçılar yazmıştır; başlıcaları şunlardır: Ziya Paşa'nın, bizdeki çocuk terbiyesini ve kendi çocukluk anılarını anlatmak için kaleme aldığı *Defter-i Âmal*, türkçede bu yolda yazılan ilk eserdir; bunu J. J. Rousseau'dan çevirdiği Emile romanının başına koymak için yazmıştır. Ahmet Mithat, sürülmüş bulunduğu Rodos'tan döndüğü yıl bastırdığı *Menfa* [1876] adlı kitabında, hayatının sürgünden kurtuluncaya kadar geçen zamanını anlatır. Muallim Naci, sekiz yaşına kadarki çocukluk anılarını *Ömerin Çocukluğu* [*Sünbüle*, 1890] adiyle bastırmıştır. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne ait anılarını, 1909 da tekrar çıkarmağa başladığı Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde *Yeni Osmanlılar Tarihi* adiyle tefrika etmiştir. Abdülhak Hâmit Tarhan'ın anıları da İkdam gazetesinde tefrika edilmiş [1924], fakat kitap halinde basılmamıştır. Ahmet Rasim, *Gecelerim* [1896] ve *Falaka* [1927] da çocukluk ve ilkokul hayatına ait anılarını, *Fuhş - i Atîk* [2 cilt, 1922] te eski devrin gizli aşklarını, *Muharrir, Şair, Edip* [1924] te de basın hayatına ait anılarını anlatmıştır. Servetifünun dergisi sahibi Ahmet İhsan'ın *Matbuat Hâtıralarım* [2 cilt, 1930 - 31] adlı eseri basın hayatımızın bir devresini aydınlatır. Edebiyat - ı Cedide yazarlarından Halit Ziya Uşaklıgil kırk yaşına kadar olan hayatını *Kırk Yıl* [5 cilt, 1936] kitabında anlatır; *Saray ve Ötesi* [3 cilt, 1942] ile *Bir Acı Hikâye* [1942] yazarın kırk yaşından sonraki hayatına ait anılardır. Hüseyin Cahit Yalçın da, edebiyat hayatına ait anılarını *Edebî Hâtıralar* [1935] adiyle yayımlamıştır.

AN - I DAİM, içinde «ezel» ve «ebed»in de bulunduğu şimdiki anın Tanrı huzurunda devamı. Değişme ve zamanı *zâhir* sayan Muhiddin - i Arabî'ye göre *bâtın*da her türlü değişmeler üstünde ezelî bir hal (Eternel présent) devam edecektir. İnsan - ı kâmil, kesretten kurtulup geçmiş ve geleceğin buhranından sıyrılarak, zamanı, an-ı daim halinde yaşar. Tasavvufta bu bilince eren insanlara *ibn - i zaman* veya *ibn - i vakt* derler.

ANIKLAMA, zihnin evvelce kazanmış olduğu fikir, hâtıra ve hayallerin bilinç aydınlığına çıkmaları olayını gösteren bir psikoloji terimi. «Hatırlama» olayına yakın olmakla beraber aralarında fark vardır. Anıklama da bir nevi hatırlamadır; fakat buradaki hatırlamada, bellek sermayesinin kendiliğinden bilinç aydınlığına çıkmak özeliği ile yeteneği anlatılmaktadır; hatırlama dediğimiz şey ise bu özelik ve yeteneğin irade ile kazanılması olayını gösterir.

ANIKLIK, bir şeye karşı olan hazırlığı ve tabiî yeteneği anlatan bir kelime. Henüz meydana çıkmamış, tikel bir yön almamış bir yetkinliği gösteren pek genel bir deyimdir. Buna göre yeteneğin tikel bir yön alarak belli bir hale gelmesine anıklık denir. A. ın pratik gelişmesi «ehliyet» olur; yaratma anıklığına da «deha» denir.

ANIMSAMA (Réminiscence; eski terim: *Müphem tahattur*): 1 — Bilinç içindekilerin belirsiz bir tarzda canlanması. 2 — Bir şairin veya kompozitörün yazdığı bir şiir veya beste parçasını, hatırlama yardımiyle, elinde olmadan bir başka şairden veya kompozitörden alıp kullanması.

ANIT, bazı büyük insanları veya güzel vakaları hatırlatmak üzere meydana getirilen mimarlık veya heykel eserleri. Geniş anlamiyle tapınak, kilise, zafer takları, türbeler, sütun ve dikili taşlar; dar anlamiyle de ancak zafer veya harb anıtları, millî anıtlar, atlı veya atsız heykeller, büstler, levhalar gibi belli insanları veya efsanevî şekilleri tasvir eden eserler kastedilir. Gelecekte yer alacak veya geçmişte yer almış değerde görülen edebiyat, felsefe, musiki, bilim eserleri de bu adla vasıflandırılmaktadır.

ANIT - KABİR, Atatürk'ün, aynı zamanda bir anıt da olan, kabri. Ankara'da, Ankara istasyonunun güney kısmında, Ankara istasyonu - Bakanlıklar - Bahçelievler ve Gazi Eğitim Enstitüsü dörtgeninin tam ortasında, istasyona nazaran yaklaşık olarak 45 metre yükseklikte bulunan Rasattepe'de yapılmaktadır.

Anıtın bu tepe üzerinde plânlanmasında birbirini dikine kesen iki eksen (mihver) esas olarak alınmıştır. Bu eksenlerden biri Ankara Kalesi'nden, diğeri Çankaya'dan geçer.

Anıt, alle (giriş yolu) kısmı, ön avlu ve şeref holü olmak üzere üç esaslı kısma ayrılmıştır:

1 — *Alle:* İki tarafı ağaçlıklı bir yoldur. Başında, iki nöbet kulesiyle kuvvetlendirilmiş şeref girişi vardır. Buraya 4 metre yükseklikte bir merdivenle çıkılır.

2 — *Ön Avlu:* Şeref girişinden sonra, 180 metre uzunluğunda dar bir plâtform vardır. Bunun her iki tarafında, bütün uzunluğunca, dört sıra servi dikilecektir. Ağaçların altındaki çimenlikler, kabir yolunun ebedî bekçiliğini yapmak üzere, büyük hizmet görenlerin mezarlarına ayrılmıştır. Yola dikey (amut) bir istikamette yapılan ön avlu bu uzun hiyabanın sonundadır ve taş döşemelidir. Avlunun üç tarafı taş ayaklı bir galeri ile çevrilidir. Avluyu çeviren dört blokta memleket büyüklerinin ve yüksek misafirlerin kabul ve istirahat salonları, Atatürk'e ait hâtıraların bulunacağı üç müze salonu, idare kısmı ve «kıta-i muntazıra» için koğuş ve odalar vardır. Ön avlunun sol tarafında, Kale istikametinde, A. in plâtformuna götüren geniş bir merdiven başlamaktadır.

3 — *Şeref Holü:* Plâtformun üstünde, çok dik şekilde, büyük taş ayaklı galeri, onun üzerinde de lâhdin sembolü olarak azametli bir hacim yükselmektedir. Şeref Holü, bu hacmin içindedir.

Şeref holünün boyutları 18 × 28, yüksekliği 27 m dir; üstü bir tonozla örtülmüştür. Zemini mermer döşelidir, etrafındaki duvarlar ve tonoz kesme taşıandır.

Yan kısımlarda ayaklar arasında ve üstte galeriler vardır. Köşelerdeki duvar kalınlıklarından faydalanılarak yapılan merdivenlerle müze ve kabul kısımları holle birleştirilmiştir. Kabri ziyaret edecek devlet adamlarının ve ecnebi devlet heyetlerinin imza edecekleri defterin konduğu altın kitap salonu, lâhdi görecek şekilde, ihtiram köşe-

ANIT - KABİR MAKETİ (genel görünüş)

ANIT - KABİR PLÂNI

sinin civarına yerleştirilmiştir. Buradan bir merdivenle aşağıdaki mezar dairesine inilir.

Şeref holünde lâhit bir ihtiram köşesine konulmuştur. Bu son istirahat yeri, ışığını, lâhdin arkasında kuzeye doğru bakan yüksek bir pencereden alır. Bu pencerenin bulunduğu alın duvarına, Atatürk'ün şu cümlesi kazılacaktır:

«Benim nâçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.»

Bütün yüksekliği 35 m olan anıt, Çankırı'nın açık sarı ve açık gri traverten taşından yapılmaktadır. Yapıya 1945 te başlanmıştır. Mimarları, Ord. Prof. Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'dır.

ANIZ, ekinleri biçtikten sonra tarlada kalan sap kısımları ve bunların bulunduğu tarla. A., genel olarak birkaç santimetre yükseklikte olur, yani ekinler toprağın birkaç santimetre yukarısından biçilir. Bazı kere ekinlerin içinde bodur yabani otlar bulunur, bunların tarlada kalması istenirse, ekinler daha yukarıdan biçilir. Hattâ ekin saplarına yem olarak bir değer verilmiyen bazı memleketlerde ekinler çok yukardan biçilerek yalnız başaklar hasat edilir.

ANIZ BOZMA, anızı altüst etmek suretiyle toprağın yüzlek (yufka) olarak sürülmesi. Sürmenin derinliğine göre, anız kısmen veya tamamiyle toprağa gömülür. Bu işte önemli olan şey, işin düzenli olmasından çok, çabukluktur. Ekin anızını bozma işini tarıma sokan V. Rosenberg-Lipinski'dir. A. hususiyle kurak bölgelerde çabuk yayılmıştır. Bugün birçok memleketlerde A., toprak işlemesinin durumunu belli etmede bir ölçü olarak kullanılmaktadır. Bir çiftçinin boş ekin anızını haftalarca yüzüstü bırakması, haklı olarak bir gerilik sayılır.

A. ile şu faydalar elde edilir:

1 — Büyüme döneminde ekinlerin topraktan aldığı besin maddelerinin bir kısmı organik madde şeklinde toprağa geri verilmiş olur. Bu organik maddeler toprağı süzek yaparak onun fiziksel vasıflarını, kısa bir zaman için de olsa, iyileştirir.

2 — Yabani otları yok eder Yabani ot tohumlarının ve dökülen ekin tanelerinin çimlenmesini kolaylaştırır; bu suretle, ikinci bir sürmede bunların yok edilmelerini sağlar. Bununla beraber yabani otların yok edilmesini fazla mübalâğalandırmamak gerekir; çünkü birçok yabani ot tohumları fizyolojik olgunluklarını kazanmadıklarından hemen çimlenemeyip toprak içinde beklerler.

3 — Toprağın üst tabakası kırılır, toprağın alt tabakalarından kalmış olan suyun buharlaşarak havaya uçması önlenmiş olur. Yeni bir toprak tabakası havaya ve güneşe çevrilir. Yağışların toprağa işleme imkânları fazlalaşır. Yağmurlar nekadar seyrek olursa, toprak o kadar yüzlek işlenmelidir.

ANIZ BOZMA PULLUĞU, aynı çatı üzerine saptanmış hafif ve çok demirli bir pulluk. Anız bozma gibi yüzlek tarla sürme işlerine yarar.

ANIZ TARLA, ekinler biçildikten sonra işlenmemiş tarla.

ANIZA EKİM, anız bozulmadan ve tarla işlenmeden tohumluğun doğrudan doğruya anız üzerine atılıp toprağa gömülmesi. Esas bakımından böyle bir ekim yapılmamalıdır. Çünkü tarla böyle bir halde en kötü durumdadır, *tohum yatağı* denilen şey yoktur. Bir evvelki bitkinin hasadı ile ekim arasında geçen zaman ne kadar uzarsa, tarlanın durumu o kadar kötüleşir ve sonunda A. daha elverişsiz olur. Diğer taraftan A. in az veya çok mahzurlu oluşu, anızı bırakan bitkiye göre de değişir. Ekinlerden sonra A. en elverişsizidir. Baklagillerden veya çapa bitkilerinden sonra toprak çok kere tavında ve iyi bir durumda olduğundan, bu bitkilerden sonra tarla hazırlanmadan yapılan bir ekim, sonraki ekimlere göre daha iyidir. Ancak bazı hallerde bunun adı değişir. Meselâ pamuktan sonra buğday ekiminde olduğu gibi; buna, *çubuğa ekim* derler; çünkü pamuk çubukları tarladan temizlenmeden veya kırılıp toprağa gömülmeden yapılır.

Bazı kere hasattan sonra tarlayı ekime hazırlamak için vakit olmaz, o zaman da anıza ekmek zorunlu olabilir. Fakat genel olarak A. tarımda bir gerilik sayılabilir.

ANİ, örenleriyle ünalmış bir ortaçağ şehri. Kars'ın doğugüneyinde Aras'ın kollarından Arpaçay kenarındadır. 1319 yılında şiddetli bir deprem şehri tamamen yıkmış ve oturulmaz bir hale getirmiştir. Örenleri arkeologlar tarafından incelenmektedir.

ANİ (Crotophaga ani), gugukgiller (Coccymorphae) takımının guguk kuşları (Cucullidae) familyasının bir türü. Rengi siyahtır ve çelik mavisi renginde bir parlaklık gösterir. Boyu 35 cm. kadardır. Gagaları yandan basıktır. Kanatları uzun ve ucu sivridir. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinden Arjantin'e kadar olan bölgede yaşar.

ANİ

ÂNİ, Fatma Hatun (ölm. 1710), XVIII. yüzyıl divan şâirlerinden. *Tac-üt-Tevarih* sahibi Hoca Sadettin Efendi soyundandır. Genç yaşında güzel yazı yazmak ve edebiyatla uğraşmak hevesine düşen A., devrinin oldukça tanınmış şair ve hattatlarındandır. Emir Ağa adında biriyle evlenmiş ve Mehmet adını alan bir oğlu olmuştur. Hasan Can neslinden olmak dolayısiyle küçük yaşta «mülâzim» olmak şerefini kazanan bu çocuk, kolaylıkla ilerliyerek müderris ve sonra da Yenişehir kadısı olmuştur. Âni de oğlu ile birlikte oraya gitmiş, orada ölmüştür.

Tezkirelerde ancak bir gazeli ile kıtası vardır. Divanı ele geçmemiştir.

ÂNİ HEDEF, çabuk çıkıp, çabuk kaybolan hedef. Böyle hedeflerin ateş altına alınması zordur. Bunların baskı altında tutulması için keskin nişancılar görevlendirilir.

ANICETUS [aniketus ok.], onuncu Roma Papa'sı, II. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. A. un papalığı esnasında, Paskalya yortusu hakkında batı ile doğu görüşleri arasında bir ayrılık vardı kilise tarihinde bu ayrılık «birinci Paskalya anlaşmazlığı» adiyle anılır. Bunu bertaraf etmek için, ünlü İzmir piskoposu Polykarpos yaklaşık olarak 154 yılında Roma'ya gitmiş, fakat iki büyük din adamı bir anlaşmaya varamamıştır.

ANICHE [*aniş* ok.], Fransa'nın kuzeydoğusunda Douai yönetim bölümünde küçük bir şehir. Nüfusu 9 350 (1926). Demir. cam ve kimya endüstrisi ve yakınında kömür yatakları vardır.

ANİFA, Trabzon'un merkez ilcesi Kireçhane bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 845 (1940). Trabzon'un 10 km güneyinde, Gümüşhane - Trabzon şosesi üzerinde, Haşoğlan deresi boyunda, yamaçta kurulmuş olan A. nın, tahta ve taş duvarlı, kiremitle örtülü çatılı evleri dağınıktır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde en çok mısır ekilir. Bir halkodası vardır.

ANİFENA (Anyphaena). örümcekgiller sınıfının örümcekler (Araneida) takımına bağlı anifenide (Anyphaenidae) familyasının bir cinsi. Boyları 6 - 10 mm. kadar olabilir. Gözleri birbirine yakındır, ayakları üzerinde kıllar vardır. Sarı ve koyu lekelidir. Ormanlık yerlerde, fundaların üzerinde, kara yosunlarının altında yaşarlar ve boru şeklinde ağlar örerler.

ANİGOSANTUS (Anigosanthus), nergisgiller (Amaryllidaceae) den 8 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler otsu bitkiler halinde Avustralya'da yetişirler. Köklerinin tadı keskindir, fakat kurutulduktan sonra yenebilir. *A. flavidus, A. pulcherrimus* gibi güzel çiçekli bazı türleri, süs bitkisi olarak sıcak serlerde de yetiştirilir.

ANİLİDLER, anilinin açillenmiş türevleri C_6H_5—NH—CO—R. Amidler amonyaktan nasıl elde ediliyorsa, anilidler de aynı şekilde anilinden elde edilir. Asit ve bazlarla ısıtılınca anilidler tekrar anilin ve aside bölünürler.

ANİLİN (fennil - amin, amino - benzen), C_6H_5—NH_2, organik kimya endüstrisinin en önemli maddelerinden biri. Aromatik bir baz olan A. ilk defa 1826 da indigo'nun kuru kuruya damıtılmasından elde edilmiş, sonraları taşkömürü katranında da bulunmuştur. Teknikte nitro - benzen'in demir ve az miktarda hidroklorik asitle indirgenmesinden büyük ölçüde elde edilir. A. O° deki özgül ağırlığı 1,038 olan renksiz, karakteristik kokulu bir yağdır. Donma noktası -8°, kaynama noktası 183° dir. Havada durdukça yavaş yavaş rengi koyulaşarak reçineleşir. Oldukça şiddetli bir zehir olan A. suda çok az, fakat organik eritkenlerde kolaylıkla erir. A. bir anhitrobaz olduğundan asitlerle billurlu tuzlar meydana getirir. $C_6H_5 - NH_3Cl$ gibi. A birçok önemli cisimlerin, hususiyle boyarmaddelerin elde edilmesinde ilksel madde işini görür. Teknik anilinin içinde toluindinler de bulunur.

ANİLİN BOYARMADDELERİ, anilinden elde edilen sunî organik boyarmaddeler. İlk anilin boyarmaddesi, 1856 da W. H. Perkin tarafından anilinin kromik asitle muamelesinden elde edilen movein'dir. Bundan sonra 1858 de A. W. Hofmann ile Verguin ayni zamanda rosanilin'i keşfetmişlerdir. İlk zamanlarda yapılan birçok sunî organik boyarmaddelerin elde edilişinde anilin veya anilin türevleri ara ürünü olduğundan, bütün suni organik boyarmaddelere genel olarak «anilin boyarmaddeleri» adı verilmişse de, bugün teknik bakımdan en önemli boyarmaddeler daha ziyade naftalin ve antrakinon gibi temel maddelerden türerler. Bütün suni organik boyarmaddeler netice itibariyle taş kömüründen elde edilen maddelerden yapıldığından, bunlara artık «katran boyarmaddeleri» denmektedir.

ANİLİN MAVİSİ, kimyasal bileşimi trifenil - rosanilin olan bir boyarmadde. A. rosanilin'in anilin ve biraz benzoik asitle ısıtılmasından elde edilir. Hidroklorür tuzu alkolde erir. Mono sulfonik asit türevinin sodyum tuzu, «alkali mavisi» adı altında yün boyacılığında kullanılır.

ANİLİN SARISI, kimyasal bileşimi amino - azobenzen olan bir azo boyarmaddesi.

ANİLİN SİYAHI, anilinin oksitlenmesinden doğan ve ilk defa 1834 de Runge tarafından elde edilen siyah renkli bir boyarmadde. Pamuk boyacılığında, doğrudan doğruya iplik üzerinde teşekkül ettirilmek suretiyle kullanılır.

ANİLİZM (Anilisme), anilin veya anilinli boyalarla zehirlenme. Belirtileri: yüz soluktur, dudaklar, burun ve kulak mavimtırak renk alır. Baş ağrısı, baş dönmesi, sarhoş yürüyüşü, sidik zorlaması olur (sık sık ve ağrı ile idrar etme). İdrar methemoglobin sebebiyle (kanda hemoliz ve methemoglobinemi yapar) koyu esmer renktedir. Ağır hallerde çırpınmalar, kendini kaybetme ve koma görülür. Zehirlenme, anilin buharlarını solunumla, yahut deriden emerek ve bazı kere ağızdan almakla olur.

İlk yardım, zehirleneni açık havaya çıkarmak, sunî solunum yaptırmak, oksijen koklatmak, uyaran ilâçlar (Kafein, Kamfr v. b.) vermek müshil ve ağır vakalarda kan almak ve kan vermekle olur.

Anilin fabrikalarında çalışan işçilerde sidik torbası kanserine sık raslanır.

ANİM REÇİNESİ, kopale benziyen, fakat bundan farklı olarak, kaynar alkolde eriyen hafif kokulu bir reçine Anim reçinesi lak ve vernik yapmakta kullanılır.

ANİMA (Mus.) [İtal. = ruh], müzik eserlerinin bazı yerlerine işaret edilen Con A. Animato, Animando terimleri o yerin canlılıkla, sıcaklıkla, ateşli olarak çalınacağına işaret eder.

ANİMALKÜLİZM (Animaculisme), preformasyon teorisine göre ergin canlının bütün parçalarının sperma içersinde bulunduğunu kabul eden teori.

ANİMATİZM (Lât. *animatus* = canlı), ilkel halk topluluklarının bir tasavvuru. Buna göre eşyada da, insandakine benzer duygu ve istek bulunduğu tasavvur edilir. Şimşek, gökgürültüsü, kayalar, dağlar, deniz kayalıkları, şelâleler, bitkiler, otlar, hayvanlar ve hattâ insan cesetleri gibi tabiat varlıklarının vasıtasız canlılığına ve esrarlı etki kuvvetine olan inanç. Halk toplulukları psikolojisinde A., animizm'e karşılık bir teori olarak kurulmuştur. Bunun animizm'den daha eski bir inanç merhalesi olduğu sanılıyor. Ölüler kültünün ve hattâ totemizmin bazı çeşitleri, bu anlayışın ışığında izah edılebilir.

ANİMİZM (Lât. *animal* = ruh; eski terim: *Ervahiye*, yeni terim: *Canlıcılık*), felsefede bedenin serpilmesi ve gelişmesinde ruhun her şeye can veren bir hayat ilkesi sayılması. Animizm'de tabiatın ve tabiat kuvvetlerinin ruhlu olduğuna inanma esastır. Bu inanca göre. hareket ettiren ve yaşatan bir kuvvet olarak. bir veya birçok ruh insanların, hayvanların ve evrendeki türlü görünmelerin davranışlarını ve hareketlerini tâyin eder. Ruh çeşitli şekillerde tasavvur edilir: kelebek, kuş, gölge, kan ve nefes gibi. İnsanda bir ruh olduğu gibi, birçok ruh da olabilir. İnsan, böyle bir ruhu emri altında bulundurursa, o zaman kişi esrarlı bir kuvvet kazanmış olur.

Antropolojide A.: İlkel kavimlerin, mihanikî sebeplerle izah edemedikleri bazı etkileri ruh kuvvetlerinin varlığına inanarak izaha çalışmaları. İlkel kavimler uyku, rüya, bayılma, ölüm, bitkilerin canlanması ve kuruması gibi hallere bakarak bedenden ayrı bir ruh kavramını kabul etmişler ve bunu cansız eşyaya da yaymışlardır (bu inanış en çok ziraatle uğraşan kavimlerde görülmüştür). E. B Tylor, dinlerin meydana gelmesini ve evrimini animizm temeli üzerine kurmuştur. Tylor'a göre din, zamanla dedelerin ruhundan, tabiattaki gizli kuvvetlerden, yarı - tanrılardan ve tanrılardan tek tanrı kavramına doğru ilerlemiştir. Bazı sosyologlar tek tanrı inancının ilkel kavimlerde de var olduğunu ispat ederek Tylor'un fikirlerine karşı gelmişlerdir.

Biyolojide A.: Vitalizm'le mekanizm'e karşıttır. Mekanizm, yaşayış olaylarında ancak kimyevî ve ruhî olaylar görür; vitalizm bir taraftan aklı, diğer taraftan bitkisel yaşayışları birbirinden ayrı iki ilke (duodynamism) olarak açıklamaya çalışır. Animistler ise gerek yaşayış olaylarını, gerek ruhî olayları bir tek sebebe bağlar ve buna, düşünen, akla sahip olan ruh derler. Stahl'a borçlu olduğumuz bu kuramın ana düşüncesi Aristoteles'ten gelmiştir. Aristoteles'in doktrini bazı değişmelerle skolâstiğe geçmiştir. Stahl'a göre akla sahip olan ruh, organları yapar, tamir eder ve yaşayış hareketlerini idare eder. Onca hastalık bazı sınırları aşan ve koruyucu ruhun ihmal ettiği veya beceriksizce muamele ettiği bozukluktur. Hastalık sonucu herhangi bir ölüm, ruhun dikkatsizliği ve cahilliği yüzünden bedeni öldürmesidir. Stahl, inanca dayanmak şartiyle ölmezliğimizden emin olabiliriz demektedir.

Din Tarihi bakımından A. i, Albert Réville şöyle açıklar: ölümün görünüşü eski zamanlardan beri insana şu düşünceyi telkin eder: birkaç saat önce konuşturan, isteten, hareket ettiren sebep ortadan çekilmiştir, fakat yok olmuş değildir; insanın hele rüya olayına dayanan tecrübesi onu aynı yönde düşünmeye sevketmiştir. Sonradan insan şu kanaate varmıştır: ruh bütün canlılarda, kendisinde de olduğu gibi, tabiî kalıbından çıkarak uzaklara gidebilir. Dedelere tapma ve naturizmden türiyen animizm, büyüyü ve fetişizm'i (b. bk.) doğurmuştur.

Türklerde A.: Türk boyları A. in ilkel çağı olan bütün tabiatı, çevrede görülen her nesneyi canlı tasavvur etmek safhasından çok eski devirlerde geçmişlerdir. Hun'ların dinlerine dair bilgimiz az olmakla beraber, M. Ö. III. yüzyılda gökata (cedd-i âlâ), gök, güneş kültleri vardır. 24 boyun müşterek tapınağı bulunduğunu biliyoruz. Çin kaynaklarından öğrenebildiğimiz bu bilgiler, Hun'ların ilkel A. den daha çok yüksek dünya görüşleri olduğunu göstermektedir. Göktürk devletini kuran Türk boylarının can ve ruh hakkındaki inanışlarının daha olgunlaşmış olduğu biliniyor. İlkel A. in açık izleri büyük hakanlıkların uclarında, dağlık ve ormanlık bölgelerde kalan Altaylı ve Yakut gibi şamanist boyların inanmalarında ve İslâm Türkler'in folklorunda görülür. Şamanistlerin inançlarına göre çevrede görülen her nesnenin bir eşi (ruhu) vardır. Bütün tabiat «kut, sür, yula» denilen «ruh» larla doludur. Kişinin gerçek eşi yula'dır. Yula, kişi uyurken vücuttan çıkıp her yerde gezebilir; düş, işte bu yula'nın gördükleridir. Yula bazan bir ışık ve ateş gibi göze görünür. İstiğrak (extase) halinde kamın yulası göklere çıkar, yeraltı dünyasında gezer, ölülerin hallerini, ölümlü kişilerin alınyazılarını öğrenir. Kut ve sür canlı ve cansız her şeyde bulunur. İlkel A. in izleri yer su kültünde pek açık görülür. Şamanistlere göre dağlar, ırmaklar, göller, kayalar (yer-su) hep canlı nesnelerdir. Altay, Abakan, Sütgöl, Altıngöl, Akkaya, Altaylı için yalnız coğrafî isim değil, düşünen, bilen, duyan, evlenen, çocuk sahibi olan «kişi» lerdir. Bir dağ veya bir ırmaktan bahseden Altaylının hikâyesi bir kahraman destanından farklı değildir. Bütün Türk kavimlerinde yaygın olan «izi (sahip)» (dağ sahibi, orman sahibi, su sahibi v. b.) inanışı A. in olgunlaşmış safhasına ait inanıştır; bu safhada «ruh» şahıslandırılmış, dağ, su, orman ve benzerleri «izi»nin idaresinde, yahut «izi»nin makamı tasavvur edilmiştir.

ANIMUCCIA [*animuçça* ok.], **Giovanni** (ölm. 1571), İtalyan rönesansının tanınmış bestecilerinden. XVI. yüzyılın başlangıcında Floransa'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Palestrina'nın dostu idi. A., Oratorio tarikatı için Laudi (Övgü) lerini yazmıştır. 1555 te A., Vatikan musiki direktörlüğüne (Maestro di Capella) atanmıştır. Mes'ler, laudi'ler, dinî madrigal'ler, motet'ler, kantik'ler, ilâhiler vücuda getirmiştir.

ANİNETA, eski Anadolu'nun Karia bölgesinde bir şehir. Büyük Menderes'in kuzeyinde, Kestel çayı ovasındaki Buğdaylık civarında (Nazilli civarındaki Kuyucak'ın kuzeyinde) bulunurdu.

ANİRİDİ: bk. İRİS YOKLUĞU.

ANİS ALDEHİD, $CH_3O\ C_6H_4\ CHO$, kimyasal bileşimi p-mekoksi- benzaldehid olan organik bir madde. Anetolün (b. bk.) kromik asitle oksitlenmesinden elde edilir ve koku sanayiinde kullanılır.

ANİSA, Eski Anadolu şehirlerinden biri. Kappadokia bölgesinde idi. Bu şehrin adı ancak bir tek Yunanca yazıtta görülmüştür. Berlin Müzesi'nde saklanan bir bronz levhada bulunan bu yazıtın M. Ö. II. yüzyıla ait olması ihtimali vardır. Buradan, A. hakkında aşağıdaki bilgiyi elde ediyoruz: A. da da, tıpkı Yunan şehirlerininki gibi bir esas kanun vardı. Her yıl Demiurgos denen bir memur seçilir ve o yıla onun adı verilirdi. Demiurgos'un yanında bir arkhontlar kurulu vardı. Bunlardan başka şehrin idaresinde bir meclis(bulé)in ve halk(demos)ın da sözü geçerdi. Şehirde bu idareyi M. Ö. 130 yılında ölen Ariarathes V. in kurmuş olması ihtimali vardır, çünkü Kappadokia'nın Helen'leşmesi onun idaresi zamanında başlamıştır. A. da Yunan tanrılarına (meselâ olimpik Zeus, Zeus Soter ve Heraklēs) ait tapınaklar vardı. Bundan başka Astarte'nin de bir tapınağı vardı. Coğrafyacı Strabōn'un A. dan bahsetmediğine göre, A., M. Ö. I. yüzyılda sönmüş olmalıdır. Tiberius, Kappadokia'yı M. S. 17 de bir Roma ili haline getirdiği zaman, artık A. ortada yoktu. Mitridat'ın harblerinde mahvolmuş olması ihtimali vardır.

Yazıta göre A., Eusebeia'ya yakındı. Eusebeia ise, Kappadokia'nın başkenti Mazaka'dır (bunun adı sonradan Kaisareia, şimdi de Kayseri olmuştur). Yazıt'ın Gemerek'in kuzeyindeki Kültepe'de bulunmuş olduğu bildirilir. Buna göre bilginler A. nın Gemerek kuzeyindeki Kızılşehir adını taşıyan tepelikte aranması lâzımgeldiğini sanmışlardır. Fakat «Gemerek kuzeyinde» sözleri yanlış olsa gerektir, nitekim Gemerek, Kayseriye daha uzaktır. Bu sebeplere dayanarak, A. nın yerinin Kayseri civarındaki Kültepe olduğu kabul edilebilir. Kappadokia Tabletleri adını taşıyan kil levhalar orada bulunmuştur. Bu iskân yeri M. Ö. II. bin yılda Kaneş adını taşırdı. Bu adın A. şekline girmiş olması mümkündür. A. nın gerçek adı belki de Hanisa idi.

ANİSİDİNLER, amino - fenollerin metil eterleri.

ANİSOL veya **FENOL METİL ETERİ,** $C_6H_5-O-CH_3$ 153° de kaynıyan güzel kokulu bir sıvı. Fenolün dimetilsulfat veya diazometan ile metillendirilmesinden elde edilir. Anisolin türevleri parfümcülükte kullanılır.

ANİSOLİNLER, rodaminlerin alkil esterleri. Metil iyodürün rodamine etkisinden adî anisolin elde edilir. Güzel mavi renkte olan A. tanin ile mordanlanmış pamuğun boyanmasında kullanılır.

ANİUMA (Palamedea cornuta), halk tarafından Anhima adı ile de anılan bu kuş, süzgeçgagalı kuşlar (Lamellirostres) takımına bağlı palamedeide (Palamedeidae) familyasının bir türüdür. Başlarında alın tarafında uzun, ince ve hafif öne doğru kıvrık boynuz şeklinde bir uzantı vardır. Bunun boyu 10 - 15 cm. kadardır. Başın üst kısmı beyazımtrak kül rengidir. Başın yan tarafları, boyun, sırt, gögsün alt tarafı ve kanadlar siyahımtrak kahverengidir.

ANİUMA

Boynun alt kısmı, ve göğüs kül rengidir. Buradaki tüylerin kenarları siyahtır. Omuzlarda pas kırmızısı lekeler vardır. Karın tarafı beyazdır. Esmer kahverenkli gaga bir tavuk gagasını andırır. Boyu 80 cm kadardır. Kanadlarında da mahmuz şeklinde iki uzantı vardır. Güney Amerika'da yaşar.

ANİZODAKTİLUS (Anisodactylus), koleopter (Coleoptera) lerin koşan kınkanadlı böcekler (Carabidae) familyasının bir cinsi. Siyah veya mavi veya yeşil renklidir. 8 - 14 mm. kadar boyundadır. Rutubetli yerlerde taşlar altında bulunur. Avrupa'da ve kuzey Amerika'da yaşarlar.

ANİZODONT (Anisodonte; Yun. *anisos* = eşit olmıyan, *odous, odontos* = diş), birbirine eşit olmıyan, morfolojik ve fiziolojik bakımdan farklılaşmış dişleri bulunan hayvanlara verilen ad. *Heterodont* da denir. Böyle hayvanlarda ekseriya kesici, öğütücü dişlerle köpek dişleri bulunur. Bazı sürüngenlerle (yılanlar) bütün memeliler anizodont (heterodont) turlar.

ANİZODAKTİLUS

ANİZOFİLLEA (Anisophyllea), ikiçeneklilerden *Rhizophoraceae* familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bu cinsten olan bitkiler ağaç veya ağaççık olup Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişirler.

ANİZOFİZA (Anisophysa), çift kanadlılar (Diptera) takımının sinekler (Muscidae) familyasına bağlı bir cinsi. Boyları oldukça küçüktür. Çiçeklerin üzerinde uçuşurlar.

ANİZOGAMİ (Bio.), bir ve çok hücreli bitki ve hayvanların (Flagellata, Chlorophyceae, Rhizopoda v. b. gibi). şekil ve büyüklük bakımından birbirine eşit olmıyan dişi ve erkek karakterli gametlerin (eşemlik hücreleri) birbirini döllemesi yolu ile olan üreme. Ana fertler tarafından meydana getirilen ve birbirine eşit olmıyan bu gametlere anizogamet denir. Bu esnada fertlerden biri küçük ve çok sayıda erkek gamet (mikrogamet) ve diğeri birbirine eşit olmıyan büyük ve az sayıda dişi gamet meydana getirir (makrogamet). İşte bu iki gametin birleşmesinden zigot meydana gelir. Anizogami, merogami (b. bk.) nin bir şeklidir.

ANİZOKORİ (Anisocorie), göz bebekleri çaplarının eşit olmaması. Genel hastalıklar (frengi), bazı yerel hastalıklar (göz rengini veren tabakanın «iris» yangısından doğan yapışıklıklar neticesinde) ve göze damlatılan ilâçların etkisiyle (atropin, pilocarpin gibi) meydana gelir.

ANİZOKROMİ (Anisochromie), renk eşitsizliği. Cam üzerine özel bir teknikle ince bir tabaka halinde yayılan kan damarlarının alyuvarlarının, koyulu açıklı renk göstermesidir. Bu, alyuvarların hemoglobin mıktarının eşit olmamasındandır. Ya büyük hacimli kuvvetli renkli (hiperkron) hücreler bulunmasından, yahut soluk, ortaları boş gibi görünen halka biçiminde, normal hacimde veya küçük, alyuvarlar bulunmasından ileri gelir. Sebebi, kan yapan organlarda görev yetersizliği, veya acele acele kan yapıp dolaşıma göndermek mecburiyetidir. Türlü kan hastalıklarında ve kansızlıklarda iyi bir tanı (teşhis) belirtisidir.

ANİZOLABİS (Anisolabis), düzkanadlılar (Orthoptera) takımına bağlı böceklerin kulağa kaçanlar (Forficulidae) familyasından bir cins. Kanadları körelmiştir. Esmer siyah renklidir. Taşlar altında yaşarlar. *A. maritima* adlı türü Akdeniz memleketlerinde fazla yayılmış bir türdür.

ANİZOMETROPLUK, iki gözün, ışığı kırma kabiliyetlerinin birbirine eşit olmaması. Birisi normal, öbürü miyop veya hipermetrop, yahut biri miyop öbürü hipermetrop olan gözlere bu ad verilir.

ANİZONEMA (Anisonema), bir hücrelilerin kamçılılar (Flagellata) sınıfının peranemide (Peranemidae) familyasına bağlı bir cinsi. Renksiz ve iki kamçılıdır. Ağızları kamçının dibinin arka tarafında ve karın tarafına doğru uzanan uzunluğuna bir oluğun başlangıcında bulunur. 0,045 mm uzunluğunda olabilirler. Açılıp kapanan bir kofulu vardır, heterotrofturlar. Avrupa ve kuzey Amerikada tatlı sularda yaşarlar. *A. grande, A. truncatum* tanınmış türlerindendir.

ANİZONKUS (Anisonchus), fosil tırnaklı memeliler (Ungulata) takımının periptikide (Periptychidae) familyasının bir cinsi. Amerika'da alt Miosen ve Eosen tabakalarında bulunmuştur.

ANİZOPLİA (Anisoplia), kınkanadlı böceklerin skarabeide (Scarabacidae) familyasına bağlı bir cinsi. 4 - 12 mm büyüklüğünde ve maden yeşili renkli, koyu sarı kanadlıdır. Vücudunda uzun sarı kıllar vardır. Buğdaygillerin üzerinde yaşarlar ve bir çoğu bir araya gelerek bunların başaklarını harap ederler. Zararlı böceklerdir. Bazı türle-

ANİZOPLİA

rinin larvaları *(A. horticola)* ağaçların köklerini yerler. *A. segeum* ve *A. tempestiva* türleri ekin tarlaları için çok zararlıdır. Bunlarla, 0,1 lik amonyaklı su ile mücadele edilir. Avrupaya çok yayılmıştır.

ANİZOPODA (Anisopoda), kabuklular (Crustacea) sınıfının malakostraka (Malacostraca) alt sınıfına bağlı artrostraka (Arthrostraca) takımının bir alttakımı. Bunlara makaslı tespihböcekleri ismi de verilir. Çünkü birinci toraks ayağı çiftinde makaslar vardır. Baş sefalotoraks şeklindedir. Göğüs halkalarından yalnız altısı serbesttir. Abdomen de 6 segmentlidir. Kalbleri toraksda bulunur. Gelişmeleri metamorfoz ile olur. *Apseudidae* ve *Tanaidae* familyaları bu alt takıma bağlanırlar.

ANİZOPTERA (Anisoptera), kızböcekleri (Odonata) takımının bir grupuna verilen ad. Bu gruptaki kızböceklerinin vücutları kuvvetli, başları yarı küre şeklinde, gözleri iridir. Ön ve arka kanadlar birbirine eşit değildir. Arka kanadların vücuda yapıştığı kısımlar ön kanadlara nazaran daha geniştir. Larvaları yalnız iç bağırsak solungaçları ile solunurlar. *Aeschnidae* ve *Libellulidae* familyaları bu guruptandırlar.

ANİZOPTERA (Anisoptera) [Bot.], iki çeneklilerden Dipterocarpaceae familyasına bağlı bir ağaç cinsi. Bu cinsten olan ağaçlar tropikal Asya ve Malaya adalarında yetişir. Odunları makbul olduğu gibi bazı türlerinin reçinesinden çıkarılan bir maddeden keresteleri böceklere karşı korumak için faydalanılır.

ANİZOPTERİKS (Anisopteryx), kelebeklerin Geometride (Geometridae) familyasının bir cinsi. Kanadları yuvarlak ve geniştir. Kanadları külrengi, sarı renkli ve esmer lekelidir. Arka kanad daha açık renklidir. Dişileri genel olarak kanadsızdır. Tırtılları düz, uzundur ve üzerinde uzunluğuna çizgiler vardır. Ormanlarda ağaçların üzerinde yaşarlar. Toprak altında koza yaparlar. *A. aescularia* adlı türü Avrupada yaşar. Tırtılları at kestaneleriyle, yabani eriklerin üzerinde yaşarlar.

ANİZORİNKUS (Anisorhyncus), kınkanadlı böceklerin hortumlu kınkanadlı böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cinsi. Kanadlarında uzunluğuna nokta sıraları veya oluklar vardır. *A. bajulus* Avrupada yaşıyan bir türüdür.

ANİZOSİTOZ (Anisocytose), kanın alyuvar adı verilen hücrelerinin büyüklüklerinin değişik, irili ufaklı olması. Bir damla kan alınıp ince bir tabaka halinde bir cam üzerine yayılır ve mikroskop altında incelenirse normal olarak alyuvarların büyüklüklerinin birbirine eşit olduğu görülür (Normosit). Kan hastalıklarında ve kansızlık durumlarında ise bu eşitlik yoktur; alyuvarlar irili ufaklıdır; çapları büyümüş veya küçülmüş olabilir (Anizositoz). Özel metotlarla her alyuvarın çapı ölçülebilir. 4 - 6 mikron arasında olan küçüklere, küçük hücre anlamına gelen Mikrosit adı verilir.

Herhangi bir kan hastalığında veya kansızlıkta bir parmak delindikten sonra yapılan yayma kan preparadı özel boyalarla boyanır ve mikroskopta muayene edilirken, alyuvarlar eşit değilse ve görüş alanımızda ufak çaplı hücreler daha çoksa buna *Anizomikrositoz* denir. Tersine olarak iri alyuvarlar çoğunlukta ise bu türlüsüne *Anizomakrositoz* adı verilir. Bu hale demir eksikliği anemilerinde ve kan yapıcı organ olan kemik iliğinin yetersizliklerinde raslanır.

Bünyevî hemolitik sarılıkta küçük çaplı alyuvarlar daha artmıştır.

Bazı hallerde kanda şekilleri düzgün olmıyan alyuvar parçaları görülür. Şizosit adı verilen bu hücre döküntüleri, alyuvarları 50 derecenin üstünde ısıtmakla veya tahrip sebeplerinin etkisine uğramakla, yani çevresel etkilerle meydana gelen, dejenerasyon şekilleridir.

8 - 10 mikron çapındaki alyuvarlara *Makrosit* (büyük hücre) adı verilir. Çapları 12 - 20 mikron arasında olan hücrelere de *Megalosit* denir. Bunlar yumurta biçiminde ve hemoglobinden zengindirler.

Bazı kan hastalıklarında görülen daha büyük alyuvarlara da *Jigantosit* denir.

Çap ölçümü: Alyuvarların iriliklerindeki bu değişikliklerin kan hastalıklarını ayırdetmekte ve tanı da önemi büyüktür. Bunun için mikroskopa ya bir çap ölçme aygıtı takılır veya alyuvarların fotoğrafını almak usuliyle çalışılır. Bu tarzda elde olunan ölçülerle Price - Jones grafiği çizilir. Grafik türlü kan değişiklerinin hangi hastalığa ait olduğunu göstermekte çok işe yarar. Normalde ölçülen alyuvarların çapları 7,5 mikron büyüklükte olanlar çoğunlukta, bu rakamdan aşağı veya yukarı büyüklükte olanlar azınlıktadır.

Kansızlıklarda ve kan hastalıklarında ise ya *Anizomakrositoz* veya *Anizomikroitoz* vardır. Yani alyuvarların büyüklükleri eşit değildir, hekimlerin bir tanıya ulaşmasını mümkün kılar. Hattâ alyuvarların iri olduğu durumlardaki kansızlıklara *Makrositer*, ufak olduğu zamanlarda *Mikrositer* kansızlık diye ayrı ayrı ad verilerek bölümler yapılır.

ANİZOSSELİS (Anisoscelis), böceklerin rinkota (Rhynchota) takımına bağlı Hemiptera alt takımının koreide (Coreidae) familyasının bir cinsi. İnce uzun başı ve uzun hortumları vardır. Sıcak memleketlerde yaşar. Kara hayvanlarıdır. Bilhassa güney Amerika'da fazla bulunur.

ANİZOSTİKTA (Anisosticta), kınkanadlı böceklerin gelin böcekleri (Coccinellidae) familyasına bağlı bir cins. Uzunca ve yassı böceklerdir. 2 - 3 mm boyları vardır. Su kenarlarındaki ağaçlarda yaşarlar. Renkleri genel olarak koyu sarı ve kanadları siyah lekelidir. *A. novemdecimpunctata*, *A. strigata* Avrupa'da yaşıyan türlerdendir.

ANİZOSTOMA (Anisostoma), kınkanatlı böceklerin leş böcekleri (Silphidae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları yumurta şeklindedir ve fazla kubbelidir. Esmer siyah veya sarımtrak kahverenklidirler. Boyları 2 - 6 cm kadardır. Mantarlar içinde ve çürüyen odunlar içinde yaşarlar. *A. dubia*, *A. cinnamomea* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANİZOŞİLUS (Anisochilus), ballıbabagiller (Labiatae) den Hindistan'da 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Çiçekleri küçük olmakla beraber silindir şeklindeki büyükçe ve gösterişli başaklarda topludur. *A. carnosus* göğüs nezlelerine karşı kullanıldığı gibi sıkılarak çıkarılan suyundan susam yağiyle karıştırılarak baş ağrılarına karşı kullanılan bir ilâç da elde edilir.

ANİZOTROP (Anisotrope), çizgili kasları teşkil eden tabakalardan birisi. Çizgili kasların lifleri çeşitli bölümlerden yapılmıştır. Miokon denen bu bölümlerden her birinin ortasında ışığı çift kıran bir tabaka vardır ki buna anizotrop tabaka denir. Bunun üstünde ve altında bulunan tabakalar ışığı tek kırarlar, bunlara da *İzotrop* tabaka denir.

Anizotrop ve izotrop tabakaların birbirini takibetmesi, kasta enine çizgiler bulunuyormuş gibi bir görünüş meydana getirir. Bu nevi kaslara çizgili denmesi bundandır.

ANJANJANA, ikiçeneklilerden *Chlaenaceae* familyasına bağlı ağaçların odunları. Bu familyaya bağlı ağaçlar yalnız Madagaskar adasında yetişir ve odunları demiryolu ve çatı inşaatında kullanılır.

ANJER [*ançer* ok.], Cava adasının kuzeybatı ucunda, Sunda boğazının en dar kıyısında bir şehir. Balıkçılık ve ticaret merkezidir.

ANJİYOKOLİT (Angiocholite; Yun. *angeion* = kapı damar, *kholē* = safra), safra yollarının yangısı (safra kesesinin yangısı, *kolesistit* adı ile anılır). Kan yoliyle veya safra kesesinden gelen safra ile veya barsaktan çıkan mikroplarla safra yolları yangıya uğrıyabilir. Bu yangı bir çok defalar safra kesesinin (kolesistit, b. bk.) ve karaciğerin yangısiyle (hepatit) beraberdir. Yollardaki yangı, bu yolları döşiyen mukozanın şişmesi ve yolların iç zarından sökülen hücreler ve yangı mahsülleriyle tıkanması yüzünden, cerahat teşekkülüne, hattâ nekroz husulüne kadar, muhtelif derecelerde olabilir. Hastalar karaciğer bölgesinde ağrıdan, hummadan ve sarılıktan şikâyet ederler. Ağır ve cerahatli şekillerde titremelerle çıkan ve terlemelerle düşen yüksek ve bacaklı bir humma (hızla yükselip düştüğünü gösteren grafiğe göre) (biliyo-septik humma) vardır. Sağıtım, Safra yolları antiseptikleri (sodyum salisilât ve sodyum benzoat, urotropin) ve başka antiseptikler ve intana karşı gelen ilâçlarla olur.

ANJİYOSPAZM (Angiospasme; Yun. *angeion* = damar + *spasmos* = daralma, sıkışma), damarların sıkışması, daralması. Bu çeşit damar daralması, refleks yoliyle olabildiği gibi içten ve dıştan etki yapan zararlı bazı maddeler veya ilâçlarla da olabilir. Bünye ve kalıtım ile ilgili olmak üzere damarcık sistemi daralmaya istidatlı kimselerde, bu nevi damar daralmaları, kan besisine çok duygulu olan beyin, kalb gibi organlarda önemli hastalık belirtilerine sebebolabilirler.

ANJİYOSTENOZ (Angiosténose), damar duvarının anatomik bir değişikliğinden ileri gelen damar daralması.

ANJOU [*ãjū* ok.] (Coğ.), Fransa'nın kuzeybatısında, Loire nehrinin iki yanındaki çukur yöre. Genişliği, yaklaşık olarak 9 000 km² dır. Kuzeyindeki Armoriken kitlesi dışında kalan yerleri nehir birikintileriyle örtülüdür. Burada, ana vadi çok geniştir; Sarthe Huine ve Mayenne gibi ırmaklar, Loire nehrine karışır. Yörenin önemli merkezi Angers(b. bk.)dir.

ANJOU (Tar.), Fransa'da eski bir kontluk. Başkenti Angers olan, Fransa'nın bugünkü Maine-et-Loire «departman» ı ile Mayenne, Sarthe ve Indre-et-Loire «departman» larının büyük kısımlarını içine almakta idi Julius Caesar ilk defa bu memleketi Keltler'den alarak Roma İmparatorluğu'na katmıştır. Efsanevî bir şahsiyet olan Dumnacus, Roma istilâsına karşı memleketi savunmanın sembolü olmuştur. IX. yüzyılın ortalarında Norman'lar tarafından yağma edilmiş, Hasting'lere karşı Capet'liler hanedanının atası olan Robert le Fort (Kuvvetli Robert) tarafından savunulmuştur. Böylece başlangıçta Robertin'lerde kalan A., Feodalizm devrinde Fulkon hanedanına geçmiştir. İlk defa Plantagenet unvanını taşımış olan Godefroy V. (1129-1151), İngiltere Kıralı Henry I. in kızı olan İmparatorun dul kalmış eşi Mathilde ile evlenmiş ve 1135-44 te Normandie'yi almıştır. Bunun oğlu Henry, evlenme yolu ile 1152 de Guyenne'i ele geçirmiş ve 1154 de Henry II. adı ile İngiltere tahtına çıkmıştır. A. bir müddet İngiltere'nin elinde kaldıktan sonra 1204 de Philippe II. ile yeniden Fransa'ya geçmiştir. 1246 da Kontluk Louis VIII. in en küçük oğlu Charles'e verilmiştir. Aynı zamanda Napoli ve Sicilya'da Charles'in eline geçmiştir. Anjou-Napoli hanedanının bu eski kolu, sonradan Macaristan kırallığını elde etmiştir. Napoli kıralı Charles II., 1297 de dukalık haline getirilen A. yı, Güzel Philippe'in kardeşi Charles de Valois ile evlenen kızı Marguerite'e çeyiz olarak vermiştir. Bunların oğlu, 1328 de Philippe VI. adı ile Fransa Kıralı olmuş ve A., Philippe (1328) tarafından Fransa kırallığına mal edilmiştir. Fakat 1356 da Kıral Jean, Maine ile beraber A. yu da ikinci oğlu Louis'ye vermiştir. Bu Louis 1380 de Napoli hükümdarı Jeanne (İtaly. Giovanna) tarafından evlatlığa kabul edilerek ikinci Anjou hanedanını kurmuştur. 1480 de bunun torunu René I. in ölümü ile bu hanedan da sönünce, Louis XI., A. yu yeniden Fransa kırallığına mal etmiştir. Bundan sonra A. kontluğu, sadece Fransa kırallarının oğullarına verilen bir unvan olarak kalmıştır. Henry III, tahta çıkmadan önce A. kontu diye anıldığı gibi, Louis XIV. ün 1701 de İspanya tahtına geçen torunu Philippe V. de ayni unvanı taşımıştır.

Macaristanda: Macaristan'da Capet soyu(b. bk.)-ndan ayrılmış ve papaların yardımiyle Napoli (bk. NAPOLİ KIRALLIGI) tahtına getirilmiş olan A. nun bir kolu 1308 den 1395 e kadar Macaristan'da hüküm sürmüştür. A. nın Macaristan tahtı üzerindeki iddiaları bir yandan Macar kıralı İstván V. in kızı Mária'nın Napoli kıralı Carlo II. ile, öte yandan A. prensesi Isabella'nın Macar kıralı Kun László ile evlenmelerine dayanıyordu. A. dan ilk Macar kıralı, Kıraliçe Mária'nın torunu Károly Róbert (1308-1342)tir. O ve onun oğlu Nagy (Büyük) Lajos (1342-1382), XIII. yüzyıl sonralarına doğru çökmeye yüztutan Macar kırallığını, becerikli iç ve dış politikalariyle Avrupa'nın en başta gelen devletleri sırasına çıkarmışlardır. Her şeyden önce son Árpátlar (bk. ÁRPÁD HANEDANI) zamanında fazla kuvvetlenen oligarşilerin iktidarını kırmakla memlekette iç düzeni sağlamış, iç ve dış ticareti, endüstriyi ve madenciliği geliştirmekle genel genliği artırmış, sürekli bir iç sukûnet sağlamakla nüfusun çoğalmasına ve hususiyle Macar'ların kuvvetlenmesine yardım etmişlerdir. Yaptıkları yeni veraset ve vergi kanunları, yeni ordu sistemi, çeşitli sosyal sınıfların hak ve ödevlerinin saptanması, illerin teşkilâtlandırılması, loncaların kurulması ve buna benzer diğer birçok yeni kurumların meydana getirilmesi Macar devlet hayatının gidişini yüzyıllar için düzenlemiştir. Macaristan'ın bu şekilde düzeltilmiş iç durumu, kuvvetli ordusu ve dolu hazinesi A. lara başarılı bir genişleme politikasının güdülmesini mümkün kılmıştır. Károly Róbert, Macaristan'a bağlı Balkan memleketlerinde Macar kırallığının çok kırılmış olan itibarını iade etmiş ve Napoli tahtını ardalarına sağlamak için ikinci oğlu András(b. bk.)ı Napoli veliahtı Giovanna (b. bk.) ile evlendirmiştir. Daha ileri giden Nagy Lajos, Napoli'de öldürülmüş olan kardeşinin öcünü almak için Napoli'yi işgal etmişse de sonunda ondan vazgeçmiş fakat Cenova ile bağlaşarak Venedik Cumhuriyeti'ni yenip Dalmaçya'yı geri almıştı (1381). Nagy Lajos, Macaristan'ın sınırlarını Balkanlar'da da genişletmiş, hattâ 1370 te Lehistan kırallığına seçilerek bir süre Maca-

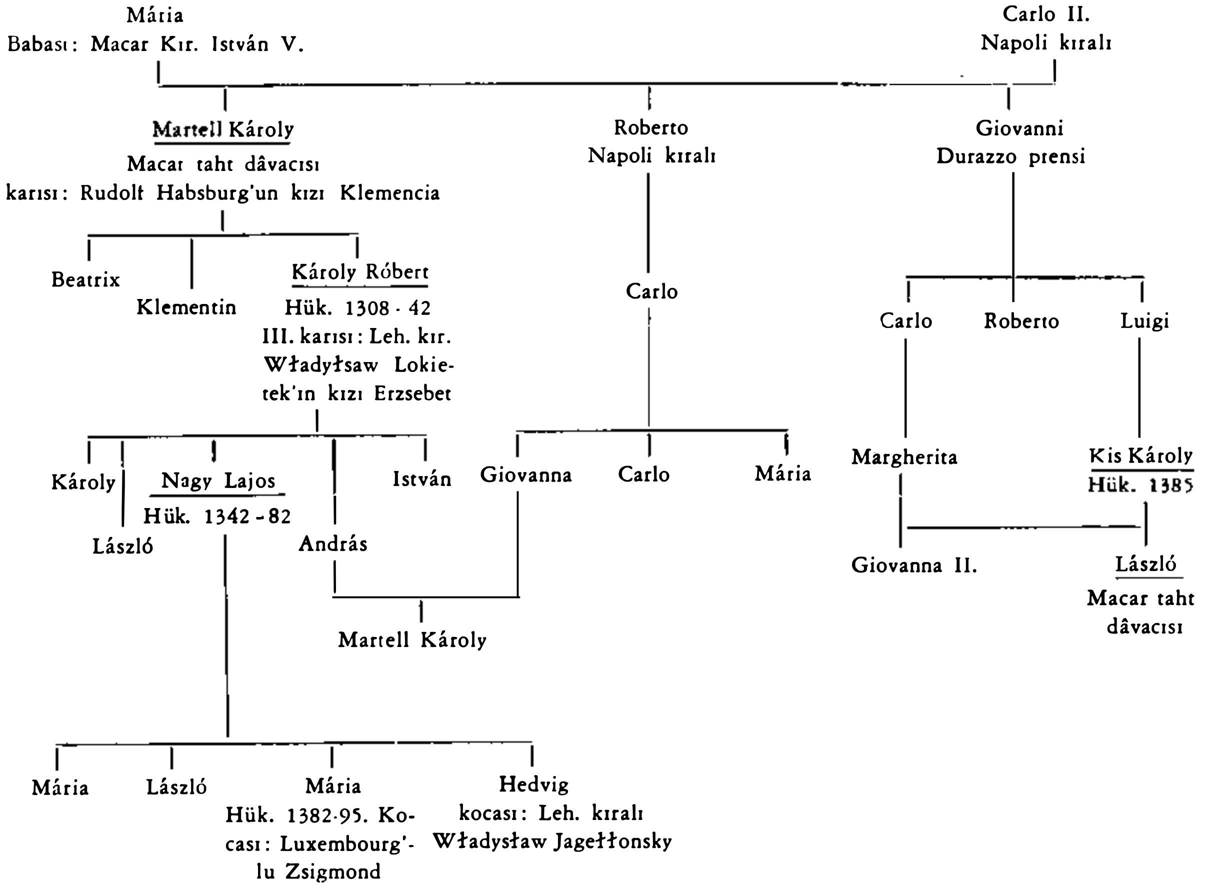
ristan ile Lehistan'ı birleştirmiştir (1370-1382). Nagy Lajos'un erkek çocuğu yoktu, yalnız iki kızı vardı. Bunların büyüğü, Luxembourg'lu Zsigmond (Sigmund) un karısı olan Mária (1382-1395) güçlüklerle karşılaşmadan Macaristan tahtına oturmuş, fakat Leh'liler kraliçe olarak, küçük kız kardeşi Hedvig (Leh dilinde Jadwiga) i kabul etmişlerdir. Bu suretle A. nın Macaristan, Lehistan ve Roma-Germen İmparatorluğu'nun birleştirilmesini amaç tutan plânı gerçekleşememiştir. Mária zamanında Macaristan'da karışıklıklar başgöstermiştir. Bundan faydalanarak A. nın Napoli kolundan olan Durazzo (Dıraç) lu Kis (küçük) Károly 1385 te Macaristan tacını giymişse de, iki ay sonra öldürülmüştür. Bunun üzerine Mária'nın kocası Zsigmond kıral olarak tanınmıştır. Böylece 1395 e kadar Mária ve Zsigmond birlikte hükümdarlık etmişlerdir. Zsigmond zamanında Kis Károly'un oğlu Nápolyi László (Napoli'li László) papanın yardımiyle Macaristan tahtına oturmağı denemişse'de muvaffak olamamıştır. Buna karşılık Hedvig'in ardaları (bk. JAGELLÓ'lar) iki defa Macaristan tahtına geçmişlerdir.

Macar A. na ait tarih belgeleri Macar Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan *Codex Diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori Okmánytár* (Anjou devrine ait belgeler derlemesi) [Budapeşte, 1-6 cilt 1878-1891 VII cilt 1920] adlı büyük eserde toplanmıştır.

ANKA: bk. ANKA-Yİ MUĞRİP.

ANKA-Yİ MUĞRİP, adı var kendi yok bir kuş (*Anka*, uzun boyunlu; *muğrip:* uzaklaşmış ve göze görünmez). Bu söz, olmıyacak şeyler hakkında kinaye yollu kullanılır. Efsaneye göre A. uzun boyunludur. Çok yüksekten uçar, göze görünmez, avını yakalayıp batıya doğru gider ve orada hemen yok eder. Bu vasıflarından ötürü buna A. denmiştir. Söylentiye göre Musa peygamber'in zamanında yaratılan bu kuş Musa'nın ölümünden sonra Hicaz'a göçüp çoğalmış, küçük çocukları da kapmıya başlamış, bu yüzden Muhammet'ten önce Arabistan'da yaşıyan Halit adlı peygamberin duasiyle soyu kesilmiştir. Bir söylentiye göre de yine Muhammet'ten önce yaşıyan Hanzale adlı peygamberin zamanında av bulamıyan bu kuş bir çocuğu kapmış, bu yüzden halk, Hanzale'ye şikâyet etmiş. Onun duasiyle kendisi ve soyu yok olmuş, adı dillerde kalmıştır. Bu kuşun Süleyman peygamber'in divanına devam ettiği, ondan sonra kimseye görünmediği de söylenir. Kendisinde otuz kuşun renk ve belgisi bulunduğundan ve otuz kuş büyüklüğünde olduğundan Farsça'da bu kuşa otuz renkli ve otuz kuş anlamlarına gelen «Sî-reng» ve «Sî-murg» adları verilmiştir. Mitolojiye göre A. bütün kuşların padişahıdır; Zülkarneyn'le Kafdağı'nda görüşmüştür. İran'ın mitolojik tarihine göre Neriman oğlu Sam adlı kahramanın, saçı, kirpikleri ve kaşları bembeyaz bir oğlu olmuş; Sam, bu çocuğun kendisinden olduğuna şüphe ederek, onu Elbürz dağına attırmıştır. Ünlü Rüstem'in babası olan Zal, bu çocuktur ve orada Sîmurg tarafından beslenip büyütülmüştür.

MACAR ANJOU HANEDANI KÜTÜĞÜ

ANJOUAN [*ãjuã* ok] (Joanna, Johanna), Hint Okyanusunda Fransa'nın Comor takımadalarından birisi. Nüfusu 20 000 (müslüman). Üzerinde aynı adla anılan bir kasaba vardır. Yapısı volkaniktir. Iklim tropikal deniz iklimi olup kıyı düzlükleri sağlığa zararlıdır.

Yunan felsefesini islâmî esaslara uyduran eski müslüman filozoflarına göre, yaratıcı kudretin, yani tanrının zatı iktizası, yani ondan, onun dileğiyle değil de zarurî olarak meydana gelen aktif kuvvet «akl-ı kül» adiyle anılır. Bu kuvvet pasif bir kabiliyet meydana getirmiştir ki buna da «nefs-i kül» adı verilir. Nefs-i kül'den cisimlerin tabiî kemale ulaşmasına sebep olan ve bütün ruhanî ve cismanî varlıkta bulunan bir kuvvet doğmuştur ki bu kuvvete «tabiat-ı külliye» derler. Tabiatta bütün şekil ve suretleri kabul etme kabiliyeti vardır. Bu kabiliyette, daha açıkçası maddede tasavvur edilen her şekil ve sureti kabul etme kabiliyetine Yunancadan bozma «heyûlâ» demişler, hukemâ felsefesini benimsiyen vahdet-i vücutçu sofiler de «heyûlâ» ya, toz, güneş ışığında görünen zerreler anlamlarına gelen «hebâ» adını vermişlerdir. Bu kabiliyetin varlığı, ancak bu surete bürünmekle mümkün olduğundan ve bu yüzden akıl bakımından var, fakat belli bir varlık olma bakımından yok bulunduğundan sofiler. hebâ'ya «Anka» da demişlerdir. *El-insan-ül-kâmil fî ma'rifet-il-evâhiri ve'l-evâil* adlı eserin müellifi ünlü Abdülkerim Ceyli (1408), kitabının önsöziyle ikinci babında A. dan bahsettiği gibi ünlü Feridüddin Attâr'ın (1188 yahut 1221) *Mantık-ut-Tayr'*ı da kuşların Sî-murg'u aramaya gitmeleri konusuna dayanır. Muhittin-i Arabî'ye (1240-41) yastanan «Ankaü muğrip» adlı ve Cifr'e ait bir kitap olduğu gibi, yine Abdülkerim Ceyli'nin «*Şerhü Ankau mugrib fî ma'rifeti Hatm-ül-evliyâ-i ve Şem'-ül-magrib*» adlı bir kitabı vardır. Sofilere göre kutuplar kutbu (b. bk.), onlardan başkasınca bilinmez, gizlidir. Herkes kutuptan bahsettiği halde kimse onu bilemez. Bu bakımdan «insan-ı kâmil» olan kutba da «Anka» derler. Aynı zamanda beden bâtınîlerin tevillerini benimsiyen sofilere göre Kafdağı'dır. Bedende insanın hakikati olan ruh, Anka'dır. Diğer bir tevile göre de gönül, Kafdağı'dır. Gönüldeki tecelli, sır-rı Anka'dır. Bu son teviller, İstanbul'da Aksaray'da adına yapılan tekkede Halvetî şeyhliği etmiş olan, Oğlanlar Şeyhi İbrahim'in (1655) *Dil-i dânâ* kasidesinde pek güzel ve açık bir tarzda anlatılır.

Sî-murg ve Anka kelimeleri halk tarafından birleştirilerek *Zümrüdüanka* şekline sokulmuş ve birçok masallara, masal kahramanı ve doğruluk timsali olan Keloğlan'ın koruyucusu olarak girmiştir. Zümrüdüanka ile devlet kuşunun arasında büyük bir yakınlık vardır.

ANKARA, Türkiye'nin başşehri. Nüfusu 226 712 (1945) dir. Şehrin sık bölümlerinin yüzölçümü 2 000, bayındırlaştırma alanının yüzölçümü 9 000 hektardır. Şehrin kuzey-güney uzunluğu (telsiz istasyonu ile Çankaya arası) 6 km, batı-doğu uzunluğu (Küçükevler ile Gülhane Hastanesi arası) 4 km den çoktur.

Adı: Bugünkü bilgimize göre Ankara'nın en eski adı, *Ankyra* şeklinde ve Phryg-Galat çağlarına mal edilmiş olarak, Yunan kaynaklarında saklıdır. Bu adın Yunancadaki lûgat anlamı «çapa» (Yun. *ankyra*, Lât. *ancora*, Fr. *ancre*) ise de, buna bağlı etimolojiler efsaneye dayanır. Ankyra'yı Phryg'lere mal eden Yunan'lı tarihçi Pausanias'a göre, Phrygia kıralı Midas, kurduğu Ankyra şehrine bu adı. orada bulduğu bir çapadan dolayı vermiştir. Phryg dilinde bu anlamda *ankyra* kelimesine raslanmadığı, bu şehrin de deniz kıyısında bulunmadığı için, bu hikâyeye inanılmamışsa da, Hint-Avrupa ana dilinde «eğmek» anlamına olan *ank*- (Sanskrit *ankaḥ* = «kıvrıntı», Lât. *uncus* = «çengel», Eski-Yüksek Alm. *angul* = «olta iğnesi») kökünden, bu aileden olan Phryg'ceye de «kıvrıntı» anlamında ve *ank*- şeklinde bir kelime geçmiş olmak ve Ankara kelimesinin yanındaki eğri büğrü vadiyi adlandırmış bulunmak ihtimalini düşünenler olmuştur. Şehrin adını, Mısır'lı tarihçi Aphrodias'lı Apollonios'a atfen, Galat'lara mal etmek istiyen Stephanos Byzantinos'a göre de, Mısır kıralı Ptolemaios'u yenen Pontos kıralı Mithradates'in yardımcıları olan Tektosag Galat'ları, Mısır donanmasından bir çapa ele geçirmiş ve kurdukları Ankyra şehri de adını bu çapadan almıştır. Galatların ancak M. Ö. 278 de Anadolu'ya geçtikleri Büyük İskender'in ise ondan 55 yıl önce (bk. Arrian. Anab. II, 4, 1), Ankyra adını taşıyan bu şehirde bulunduğu hatırlanırsa, bu hikâyenin de asılsız olduğu meydana çıkar.

İlmi tatmin etmiyen bu efsanelerden sonra, Ankara adının etimolojisi için Hitit çağına başvurulduğunda, orada da bize, bunu mânalandıracak kaynak bulamıyoruz. Bugünkü bilgimize göre Ankara adı Hitit yazıtlarında geçmemiştir. Bazı araştırıcılar (E. Forrer, E. Cavaignac, v. b.) tarafından, Ankara'nın eski adı diye *Ankuwa* (E. Forrer'e göre Hint-Avrupa *ank*-kökünden), *Ankulla* gibi adlar ileri sürülmüşse de, bunların başka Hitit şehirlerine ait olduğu anlaşılmıştır. Ankara adı esasının, «Karura», «Kydrara» tipinde Eski Küçük Asya (Asianigue) yer adlarından olup sonradan *Ankyra* şeklinde Yunancalaştırılmış olması ihtimali de hatıra gelebilir.

Sonraları *Ancyra, Ankura, Ankuria, Angur, Engürü, Engüriye. Angare, Angora, Ancora*, v. b. şekillere de giren bu adı, şehrin bağ ve bostanlarından dolayı Farsça *engûr* (= üzüm) ve Yunanca *agurida* (= koruk). veya Yunanca *anguri* (= hıyar) kelimelerine bağlamak, bir halk etimolojisinden başka birşey değildir.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde (II, s. 478) *Engürü* ve *Angora* şekillerinden bahsederse de, Defterhane-i Hükümdarî'de şehir adının *Ankara* şeklinde olduğunu da kaydetmektedir.

Yeri, doğal durumu: A., İç-Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde, Sakarya ırmağının kollarından Ankara suyunun geçtiği ovanın (bk. ANKARA OVASI) doğu kenarında kurulmuştur. Ovanın, şehir yakınındaki en alçak yeri denizden 840 m (istasyon 851 m), Ankara Kalesi'nin kurulu bulunduğu tepe 978 m olduğuna göre, şehrin en çukur ve en yüksek yerleri arasında 143 m yükseklik farkı var demektir. Ortalama 4 km çapındaki bir daireyi kaplıyacak kadar genişlemiş, serpilmiş bulunan A., genel görünüşiyle, türlü yükseklikteki tepelerin ve ortalama 950-1000 m yüksekliğindeki plâtoların yamaç ve eteklerinde gelişmiş, aradaki çukur düzlüklerde de serpilmiştir. Eski A. ile şehrin kuzey mahalleleri (Âtıf Bey, Yenidoğan, Altındağ)-nin yer tutmuş bulunduğu 900-1000 m yükseklikteki andezit yapılı tepeler şehrin en sivrilmiş yerlerini meydana getirirler ki kale de burada yer almış bulunur. Şehrin bu bölümünden geçen Bent Deresi, derinliği 100 m yi bulan dimdik yamaçlı bir yarmavâdi açmıştır. Gerçekten, Mamak ile A. arasında oldukça geniş bir vâdiden geçen Hatip Çayı (Bent Deresi'nin yukarı bölümü), Ankara Kalesi'yle Timurlenk Tepesi arasındaki bu dar ve derin yarmavadiye kısılır ve bu tepelik yörenin hemen batısında ovaya açılır. Yakın devirlerin derin yarılmalariyle ilgili olarak, A. nın bu bölümünün kurulu olduğu arazi, çok sarp ve inişli çıkışlıdır.

Şehrin Cebeci semtinin kurulmuş bulunduğu yer ise, yüksekliği 960 m olan ve yapısı volkan breş ve tüflerinden meydana gelmiş bulunan bir plâtonun oldukça dik kuzeybatı yamaciyle eteklerinde ve biraz da eski aluvyonlu düzlüklerde yayılmıştır. Yenişehir, ovanın doğu uciyle güneydoğudaki plâtoların eteğinde, eski ve yeni aluvyonlarla üçüncü zaman göl tortullarının geniş yer tuttuğu düz ve yüksekliği 850 - 900 m olan killi, çukurca ve hafif dalgalı bir yerde serpilmiştir. Daha güneybatıda Bahçelievler, Küçükevler'le Gazi Eğitim Enstitüsü semtinin bulunduğu arazi de buraya benzer bir yapı ve biçim gösterir.

A. şehrinin kuzey bölümünden geçen Hatip Çayı (Bent Deresi) ve güney bölümünden geçen İncesu, şehrin batısındaki Akköprü yakınında birleşir, daha kuzeyden akan Çubuk Çayı ile birleşen bu dereler. Ankara Suyu'nu meydana getirirler. Bunlardan İncesu şehir içindeki ova bölümü boyunca, su basmalarına engel olmak üzere kanalize edilmiştir. Birer küçük dereden ibaret olan bu akarsular, yağışın bol olduğu mevsimlerde (ilkbahar, kış) kabarır, zaman zaman taşmalar olur, yağışın pek azalmış olduğu temmuzdan ekim'e kadar suları kuruyacak derecede azalır. Ancak, yaz aylarında da birdenbire beliren sağnak yağmurlariyle bu derelerin kabardığı olur.

A., Kuzey Anadolu'nun bol yağışlı iklimiyle İç-Anadolu'nun orta bölümünün çok kurak iklim bölgesi arasındaki bir intikal alanında, İç - Anadolu iklim özelliklerinin daha belirgin olduğu bir yerde kurulmuştur. A. da en soğuk ay ocak, en sıcak aylar temmuz ve ağustostur. Sıcaklık ocaktan temmuz'a kadar oldukça düzenli olarak artar, temmuz ve ağustosta aynı kalır, aralık ayına kadar yine azçok düzenli şekilde azalır. A. da güz aylarının sıcaklığı, ilkbahar aylarının sıcaklığından çok, başka bir sözle, eylûl mayıstan, ekim nisandan, kasım marttan daha sıcaktır. Bunun sebebi, ilkbaharda yağmurların yağmasından başka, kışın yağmış bulunan karların çevredeki yüksekliklerden henüz kalkmamış olmasından ve bu gibi karlı yerlerden A. ya soğuk rüzgârlar esmesindendir ki, bu hal güzün görülmez. A. da sıcaklık ve yağış bakımından ilkbahar, güzden daha kararsızdır. A. ve çevresinde, genel çizgileriyle altı ay yaz, dört ay kış özelliği belirir. baharlar kısa sürer. A. nın yıllık yağış tutarı 350 mm olup, bu miktarın bazı yıllarda 260 mm ye indiği, bazı yıllarda da 500 mm ye yaklaştığı olur. En yağışlı aylar mayıs (50 mm) ve aralık (46 mm), en az yağışlı ay temmuz (13 mm) dur. A. da en yağışlı mevsim ilkbahar ve ikinci derecede de kıştır. Birçok yıllarda nisan ve mayıs boyunca, hattâ bazı yıllarda haziranda, hemen her gün, daha çok öğleden sonra, yağmurlar yağar ki buna halk arasında «kırk ikindi yağmurları» denir.

A. ya yağmur getiren rüzgârlar, güneybatı ve kuzeybatı ile bu iki yön arasında esenlerdir. Kuzeydoğudan soğuk ve kuru rüzgârlar, güneyden kuru rüzgârlar eser. A. da donlu günler aralıktan nisan sonuna kadar sürer, nisbî nemlilik az olur, gökyüzü en çok aralık ve ocak aylarında kapalı geçer, yılın birçok günlerinde hava açık bulunur. İşte bu iklim özellikleriyle ilgili olarak A. nın, sıcak günlerde bile bunaltıcı olmıyan sağlam ve sert bir havası vardır.

A. nın kurulduğu yer ve çevresi, bitki örtüsü bakımından, İç - Anadolu bozkır bölgesinin kuzey Anadolu ormanlık bölgesine yakın bir parçasıdır. Bu çevrede bitkilerin yetişme dönemi 4 ay kadar (ilkbahar aylariyle haziran) olup, bundan sonra kurak devre başladığından bu kısa yetişme zamanına uyar şekilde ormandan çok otluklarla soğanlı ve yumrulu, dikenli bitkiler önemli yer tutmuştur. Sık ağaçlıklar (kavak, söğüt, meyvalıklar), ancak dere boylarında yer tutar. A. nın çevresinde (hele kuzeyinde) görülen ağaç kalıntıları, eski ormanların arta kalmış parçaları olmalıdır.

A. çevresi gibi ağaç yetiştirilmesi güç olan bir yerde ormancılıktan çok bahçecilik temellerine dayanılarak, fidanlara bakılması ve hangi ağaçların yetişebileceğinin denenmesi gerekmiş, 1924 te istasyonla Gazi Çiftliği arasında bir fidanlık meydana getirilmiştir. Bu arada daha ziyade tohum ekmek suretiyle, en çok gladiçya. akasya, akçaağaç, karaağacın yetişebileceği anlaşılmış, çabuk yetişen bu ağaçların altında, daha güçlükle tutan ağaçların (dişbudak, çınar, köknar, lâdin, ve başka çam soyları...) yetiştirilmesine doğru gidilmiştir. Bütün bu ağaçlandırma işleri için, türlü kurullarca, A. nın ayrı yerlerinde. geniş fidanlıklar yapılmış, yılda ortalama yarım milyon kadar fidan dikilmiştir. Bugün A. nın içinde böylece yetiştirilmiş parklar (Dilektepe, Kızılay, İsmet Paşa parkları), kenarında ve yanında ormanı andıran ağaçlıklar serpilmiştir. Bunlar arasında şehrin 3 km kadar batısında, demiryolunun hemen güneyindeki yamaçlar ve sırtlar üstünde geniş yerlere yayılmış bulunan «Orman Çiftliği» (99 bin dekar), ile Cebeci'nin hemen güneyindeki ağaçlıklar, Gazi Eğitim Enstitüsü yakınındaki «Orman Fidanlığı», Yenişehir ile Cebeci arasında «Cebeci Fidanlığı» başta gelenleridir. Orman Çiftliğinin hemen kuzeyinde de küçük bir hayvanat bahçesi vardır.

Şehrin bölümleri: şehrin türlü yönlerine doğru uzantılar ve yer yer topluluklar halinde beliren banliyöleri bir yana bırakılırsa, A. yı beş anabölümde toplamak mümkündür:

1 — Bent Deresi'nin güneyinden demiryoluna kadar uzanan ve en yüksek yerinde kalenin bulunduğu «Eski Ankara».

2 — Bu eski bölümün güneydoğusunda, demiryolu boyunda serpilmiş bulunan «Cebeci».

3 — Eski Ankara'nın güneyinde, Cebeci'nin güneybatısında gelişmiş bulunan «Yenişehir».

4 — A. istasyonu'nun güneybatısında ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nün güneydoğu çevresinde serpilmiş bulunan «Bahçelievler», «Küçükevler», «Tasarrufevleri».

5 — Bent Deresi'nin kuzeyindeki dik ve kayalık yamaçlarda yayılmış bulunan «kuzey mahalleleri» (Âtıfbey, Altındağ, Yenidoğan). Birbirine yakın, aralıksız yahut az aralıklı şekilde yer tutan bu ana bölümler dışında, şehirle doğrudan doğruya ilgili türlü uzantılar ve topluluklar halinde, gerçekten dağınık bir şekilde banliyö mahalleleri doğmuştur ki, bunların başlıcaları şehrin kuzey ve kuzeybatısında serpilmiş bulunan Keçiören, Etlik semtleri, güneyde Dikmen, Çankaya (b. bk.), Küçükesat, doğuda Mamak'a doğru uzanan ev topluluklarıdır.

1 — *Eski Ankara:* A. şehri nüfusunun yaklaşık olarak yarısının sık bir şekilde (hektar başına 200 kişi kadar) oturduğu bu bölüm, kalenin bulunduğu tepenin üstünde, yamaçlarında ve eteklerinde büyümüş olan bugünkü A. nın çekirdeğini teşkil etmiştir. Son yıllarda açılmış geniş cadde ve meydanlara rağmen, birçok büyük ve modern yapılar yanında dar sokaklara kısılmış eski evler bu bölümün özel görünüşünü zamanımıza kadar saklamıştır. A. nın başlıca tarihî eserlerini (kale, Augustus tapınağı, 60 tan çok cami ve mescit...) kendinde topla-

ANKARA: Kale ve dolayları

bir yerde, bugünkü A. nın en canlı merkezi, geniş ve işlek caddelerin düğüm yeri olan Ulus Meydanı yer tutmuştur. Ortasında Zafer Anıtı'nın yükselmiş bulunduğu bu meydandan türlü yönlere doğru dört büyük cadde ayrılır ki, bunlar gar'a doğru uzanan ve bir yakasında Büyük Millet Meclisi binasının bulunduğu Cumhuriyet Bulvarı, Yenişehir'e doğru uzanan ve meydana yakın bölümünde iki tarafı bankalar, büyük mağazalarla dolmuş bulunan Atatürk Bulvarı, Ziraat Enstitüsüne doğru uzanan Çankırı Caddesi ve eski Ankara'nın Samanpazarı meydanına doğru yönelen Anafartalar Caddesi'-

mış ve zengin müzeleri (Arkeoloji Müzesi, Etnografya Müzesi, Eti Müzesi...) bulunan bu bölüm iki parça gösterir ki, bunlara Yukarıyüz (kale ve çevresindeki mahalleler, Atpazarı, Koyunpazarı semtleri) ve Aşağıyüz (etekteki semtler) denir.

Türlü semtlerindeki ev ve sokakları, çeşitli değişiklikler geçirmiş bulunan Eski Ankara, özel görünüşüyle, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü evlerle dar ve eğri büğrü sokaklardan meydana gelmiştir. Buradaki en eski evlerden bazılarının XVIII. yüzyıldan kalma olduğu sanılmaktaysa da, bu eski evlerin hemen hepsi sonraki tâmirlerle azçok değişmiştir. Bu evler arasında ahşap ve kârgir olanları pek azdır. Eski A. nın tipik evi, kurulmuş ahşap bir iskeletin arayerlerinin kerpiçle doldurulması suretiyle yapılmış (*hımış* adı verilen yapı tarzı) evlerdir. Bunlar arasında da en çok raslanan açık bir avlu, kiler, mutfak ve bazan bir ahırın bulunduğu alt kat üstündeki tek katlı evdir. Bir sıra kirişler üzerine oturtulmuş, dışarıya doğru ekseriya saçak halinde çıkmış bulunan bu üst katlar, sokakların yukarı taraflarının daha da daralmasına ve karanlıklaşmasına sebep olmuştur. Asıl kata dış merdivenle çıkılır. Oturmaya ayrılan bu katta odaların açıldığı bir sofa bulunur. Duvarlar badanalı, tahta kısımlar çiçeklerle nakışlanmış, tavan türlü şekillerle süslenmiştir. Pencerelerde evi yazın tozdan, kışın soğuktan koruyan tahta kepenkler vardır.

Evvelce mevcut dış surların İstanbulkapısı yakınında ve mezarlıkların hemen yanındaki bakımsız

dir. Ulus meydaniyle Samanpazarını birbirine bağlıyan 1 km uzunluğundaki Anafartalar caddesi, A. nın en işlek çarşı ve mağazalariyle Hal'in sıralandığı, iki tarafında birkaç katlı apartmanların yükseldiği en kalabalık ve canlı yerlerden biri olmuştur. A. nın bu eski bölümünden geçen işlek caddelerden biri de gar'dan Nümune Hastahanesi'ne doğru uzanan İnönü Bulvarı'dır ki, bu cadde boyunda Hamamönü semti, gittikçe büyüyen bir çarşı olarak görülmektedir.

2 — *Cebeci:* A. nın güneydoğu bölümünü meydana getiren Cebeci semti, batıda İncesu'ya, kuzeyde demiryoluna, doğuda Gülhane hastahanesine doğru genişlemiş, güneyde ise plâtonun yer yer yamacına ve üstüne tırmanmış, 20 yıl önceki bağ ve tarlaların yerinde, bugün düzgün cadde ve sokaklı, bahçe ortasındaki evlerle apartmanların sıralandığı bir şehir halini almıştır. Cebeci'nin kuzeyinden, demiryolu'na paralel olarak geçen ve bir ucu Atatürk Bulvarı'nda, öbür ucu Cebeci'de sona eren Cebeci Caddesi

ANKARA: Zafer Anıtı (Ulus Meydanında)

üzerinde Dilektepe parkı (896 m), Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü, Hukuk Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu ile şehrin kenarına düşen bir yerinde Askerî Doktor Tatbikat Okulu (Gülhane Hastahanesi) sıralanmıştır. Cebeci bugün de hızla büyümektedir.

3 — *Yenişehir:* Eski Ankara'nın güneyinde, daha çeyrek yüzyıl öncesine kadar hemen hemen ıssız bulunan ve zaman zaman İncesu deresinin su basmalarına uğrıyan çukur bir ova bölümiyle hafif eğimli yamaçlarda kurulmuştur. Ulus Meydanı'ndan güneye doğru uzanan Atatürk Bulvarı (6 km), demiryolunun güneyine düşen bölüm boyunca, Yenişehir'in belkemiğini teşkil edecek şekilde uzanır, Çankaya'ya kadar gider. Ulus Meydanı yakınındaki bölümün iki tarafında birçok mağazalar, Erkek Sanat Enstitüsü, Büyük Postahane, Gençlik Parkı, eskiden bir sergievi olarak yapılmış bulunan ve şimdi Devlet Tiyatrosu haline getirilen bina, Dışişleri Bakanlığı, Türk Hava Kurumu Merkezi, sebze ve meyve hali, Radyo Evi, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi sıralanmıştır. Bu modern ve büyük yapıların hemen arkasına düşen sırtlarda, önünde Atatürk Heykeli'nin, içinde Atatürk'ün geçici kabrinin bulunduğu Etnografya Müzesi ile Halkevi, Kız Lisesi, Nümune Hastahanesi bulvarın Yenişehir'den geçen bölümünün iki yakasında birkaç katlı apartmanlarla yer yer bulvar boyunda ve bulvara kavuşan bazı sokaklarda Yenişehir'in çarşıları gelişmiş bulunmakta, Sağlık Bakanlığı, Orduevi, Danıştay, İstatistik Umum Müdürlüğü, Kızılay Merkezi, Emniyet Anıtı sıralanmış görülmektedir. Bulvarın daha ilerisinde, Yenişehir'in güneybatı yönünde geniş yer tutan Bakanlıklar semti (Adalet, Çalışma, Gümrük ve Tekel, Bayındırlık, Ticaret, Ekonomi, Tarım, İçişleri, Millî Savunma Bakanlıkları, Genel Kurmay ve Yargıtay daireleri). Yeni Büyük Millet Meclisi binası da İçişleri Bakanlığı binasının arkasında Atatürk Bulvarı ile Dikmen asfaltı arasındaki geniş alanda inşa halindedir), buradan Çankaya'ya, Cumhur Başkanlığı köşküne kadar uzanan bölümün iki tarafında elçilikler binaları ve yeni yapılar sıralanmıştır. Kavaklıdere (b. bk.) semti de bu civardadır.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

4 — *Bahçelievler, Küçükevler ve Tasarrufevleri Semti:* Gar'ın güneybatısında serpilmiş bulunan bir veya iki katlı, bahçe ortasındaki evlerden meydana gelmiş bulunan Bahçelievler, Küçükevler ve Tasarrufevleri semti, bu çevrede birçok yapılarla zaten geniş yer tutmuş bulunan Gazi EğitimEnstitüsü, Teknik Üniversite binaları, İkinci Sanat ve Yapı Enstitüleri topluluğunun oldukça yakınında yer almış. A. nın düzgün sokaklı, modern bir bölümüdür. Bugün bu semtle A. arasında eski Rasattepe (şimdıki Anıttepe) üstünde ve her yandan görülebilecek bir yerde Anıt - Kabir yapılmaktadır. Şehrin bu kısmı Gazi Mustafa Kemal Bulvarı ile Yenişehir'e bağlıdır. Eski A. ile Bahçelievler bölümü arasında da istasyon semti (Gar, Ulaştırma Bakanlığı, Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, kömür - odun depoları, Gümrük Müdürlüğü, mezbaha, mermer işliyen yerler...) ile stadyum, hipodrom ve bazı fabrikalar bulunmaktadır.

5 — *Kuzey mahalleleri:* Bent Deresi'nin kuzeyine düşen bu bölüm, A. nüfusunun hemen hemen dörtte birinin yerleşmiş olduğu en geniş semtlerden biridir. Kayalık ve çıplak tepelerin dik yamaçlarında serpilmiş bulunan bu semtin Âtıfbey, Altındağ, Yenidoğan mahalleleri, çok yerde bir veya iki katlı, kerpiç duvarlı evlerden meydana gelmiştir. Kurulu olduğu yerin elverişsizliği gözönüne alınarak bu mahalleler Jansen'in imar plânı dışında bırakılmışken, A. da nüfusun hızla artması ve ev azlığı yüzünden 1927 den beri bu semtteki evlerin sayısı gittikçe artmış olduğundan, bu geniş ve dağınık semtin düzenlenerek imar ve yerleşme alanı içine alınması kararlaştırılmıştır. Yerinin dik ve ârızalı olması yüzünden bu semtte düzgün yollar azdır. Başlıca yolları, Bent Deresi güneyinden geçen Bent Deresi Caddesi ile kuzeyinden geçen şosedir.

A. nın kuzeybatı ve batısındaki boş yerler ötesinde, şehrin kuzeyindeki tepelerin güney etekleriyle Çubuk Çayı yakınında uzanan Keçiören ile bu semtteki tepelerin batıya doğru uzanmış bir devamında gelişen Etlik bağları da yaz, kış oturulan yerler arasına girmiştir. Keçiören'i şehre bağlıyan 7 km uzunluğundaki asfalt yol boyunda Ziraat ve Veteriner fakülteleri, Tavukçuluk Enstitüsü, Kauçuk Deneme İstasyonu, Su Filtre İstasyonu, Ziraat Âletleri Teknik Okulu vardır. Etlik semti de Ulus meydanına kadar uzanan 6 km uzunluğundaki bir yolla şehre bağlanmıştır. Bu arada A. nın kuzeyinde telsiz istasyonu yer tutmuş, A. dan 2 km kuzeydeki Kalaba köyü, türlü bakımlardan, şehrin yakından etki yaptığı yerler arasına girmiştir. Şehrin doğusundaki Mamak da yine A. ile pek yakından ilgili ve âdeta onun bir dış mahallesi durumunu almıştır. A. nın güneyindeki sırtlarda gelişmiş bulunan Dikmen de, Bâlâ ile Kırşehir ve Haymana'ya uzanan yollar üzerinde işlek bir banliyö semti olmuştur.

A. nın kenar mahalleleri durumunda olan bu yakın - banliyö yerlerinden başka şehrin oldukça uzak çevresindeki

Yenişehir'den bir görünüş (Atatürk bulvarı)

Yenişehir'den başka bir görünüş (uzakta Saracoğlu mahallesi)

bazı küçük köylerin yerinde gelişmiş yahut yepyeni kurulmuş bir takım uzak banliyö alanları da doğmuştur ki, bunlar arasında doğuda, Kayaş, Yüreğir, batıda Etimesğut, şehirle pek yakından ilgili birer yerleşme yeri olmuşlardır. Yine bu arada aralıklı bir şekilde serpilmiş olarak yakın ve uzak banliyöler arasında yer tutan sayfiye yerleri, ovayı kuşatan yamaçlara serpilmiş, böylece çevresiyle birlikte A., pek yaygın bir durum almıştır.

A. da yeni yapıların artması, şehrin yeni Türkiye'ye merkez olmasiyle beraber başlamıştır. Ancak, nüfusu hızla artan bu şehrin bayındırlaşması, ilk yıllar kesinleşmiş bir plânın yokluğu ve böyle bir plânı yerine getirecek kurulların eksikliği yüzünden oldukça gelişigüzel olmuştur. Ancak A. yı modern bir örnek şehir olarak geliştirebilmek için, 1929 da işe başlıyan «Ankara Şehri İmar Müdürlüğü» özel bir kurul halinde meydana getirilmiş, bundan sonra H. Jansen'in projesinin tatbikine girişilmiş, istenildiği şekilde ve her istenen yerde yapı yaptırılması önlendiğinden, yapılan ev sayısı azalmıştır. Jansen'in plânına göre, eski Ankara orijinal özelliklerini saklıyacak şekilde bayındırlaştırılacak, ticaret alanları yine burada kalacak, yeni Ankara ise Meclis binasiyle Bakanlıkları kapsıyan bir devlet mahallesi, bahçe ortasındaki evlerden kurulmuş mahalleleri, yüksek öğretim kurullarının çoğunu toplıyan kültür mahallesi ve sınaî banliyöler halinde gelişecektir.

Böylece, devlet merkezi olmadan önce il merkezi olan küçük bir şehir iken, merkez olduktan sonra henüz yerleşilmemiş topraklar üstünde 20 - 25 yıl gibi kısa bir zamanda, plânlı olarak gelişen ve serpilen A., belirli bir devrin şehircilik düşüncelerine göre kurulmuş, memleketin yönetim ve kültür kurullariyle donatılmıştır. A. nın her yanında yeni yeni yapılar yine yükselmekte, cadde ve sokaklar açılıp döşenmekte, geniş ölçülü bir kanalizasyon işi yapılmaktadır. Bu yeni yapılar arasında hava istasyonu civarında kurulmakta olan Uçak Motör Fabrikası ile daha doğuda Teknik Üniversite, Nümune Hastanesi yanında yapılmakta olan Tıp Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü yanında Yüksek Beden Eğitimi Enstitüsü, Dikmen ve Çankaya tepelerine doğru basamaklı bir şekilde yükselen bir çevrede Büyük Millet Meclisi binası, Bakanlıkların batısında 8 tip üzerine yepyeni yapılmış evlerden mürekkep ve 44 blok yapıdan meydana gelmiş Saracoğlu mahallesi, Cebeci semtinde geniş yer tutan Gülhane Hastahanesi ve nihayet Anıt - Kabir başta gelmektedir.

Elektrik, Havagazı, Su: Türlü safhalar gösteren ve ayrı ayrı şirketlerin elinde bulunmuş olan aydınlatma ve havagazı verme işleri bugün bir genel müdürlük halinde yönetilmekte bulunan «Ankara Elektrik ve Havagazi İşletme Müessesesi» ne verilmiştir. Şehir gittikçe genişleyip gelişmekte olduğundan, 1947 - 1948 de monte edilmek üzere, saatte 34 ton buhar elde edebilecek bir buhar kazanı ile 7 500 kw gücünde bir türbo alternatör sağlanmıştır.

A. nın merkez olmasından sonra havagazı ihtiyacı da günden güne artmış, bütün yeni eklemelere rağmen, havagazı harcanması zamanımızda da gittikçe arttığından 1946 da 24 saatte 650 m^3 istihsal edebilen bir ocak kurulmasına başlanmıştır.

Kısa zamanda gittikçe büyüyen A. da içme ve kullanma suyu meselesi, önemini her gün biraz daha çok hissettirmiş, şehre su sağlanması için geniş ölçülü işlere girişilmiştir. Romalılar'la Selçuk ve Osmanlı devirlerinde yapılmış olan su yolları zamanla harap olmuş, öyle ki, 1859 yazında A. ya gelmiş olan Mordtmann, şehrin hemen hemen susuz denebilecek bir durumda olduğunu, şehirde yalnız birkaç çeşme bulunduğunu kaydetmiştir. Sonraları 1890 da, vali Abidin Paşa (b. bk.) zamanında, şehre 30 km kadar uzaklıkta bulunan Elmadağı'nın eteklerindeki kaynak suları (Kehliz kaynakları) borularla A. ya getirtilmiş ise de, zamanının ihtiyacını ancak gideren bu su, şehir büyümeğe yüz tutunca, yetecek derecede olmaktan çıkmıştır. Büyüyen şehrin her türlü su ihtiyacını (içme, kullanma, sulama, endüstriye gereken su) karşılamak için daha ilk yıllarda türlü yollara başvurulmuş, bu arada A. nın türlü yönlerinde. yer yer yüzdeki suları toplıyan bentler yapılmış (Bent Deresi'yle İncesu'yun sularını toplayıp Orman Çiftliği'ne veren Akköprü yakınındaki küçük bent, yine şehrin batısında şehre 3 km uzaklıkta 1928 de yapılan daha büyük bir bent, çimento fabrikasiyle güvercinlik yakınındaki bentler), yeraltı sularından faydalanma yoluna gidilmiş (Balkat ve Kutuk'un civarındaki toplama havuzları, Gazi istasyonu çevresiyle Etimesğut yakınındaki arteziyen kuyuları ve kaptaj tertibatı...), böylece şehire ve banliyölerine gereken su sağlanmağa çalışılmıştır. Yine bu arada şehrin doğusunda Kosunlar vadisinin dar bir yerinde bent yapılarak burada biriken suların A. ya verilmesi yoluna gidilmiş, bir kaptaj yapılarak buradan sular borularla Cebeci'ye getirilmiş (10 km), su yolu buradan ikiye ayrılarak birisi Yenişehir'e, ötekisi Eskişehire yöneltilmiştir. Gerek kaynakları ve gerekse yeraltı suları bakımından A. için önemli bir su deposu durumunda bulunduğu ve bütün sularının 200 bin kişilik bir şehrin ihtiyacını karşılayabileceği anlaşılan Elmadağı'ndan başka Çubuk vâdisi ve çevresinin sularından da faydalanmak gerekmiş, 1929 - 1936 yılları arasında burada bir baraj yapılmıştır. Ulus meyda-

nı'ndan 11 km kadar kuzeyde, iki yamacı andezit ve bazalt yığınlariyle çevrili bulunan Çubuk Çayı'nın dar vâdisi boyunda kurulmuş bulunan bu baraj, hem A. nın batısındaki geniş toprakların (50 bin dekar) sulanması, hem de şehrin içme ve kullanma suyunu sağlamak düşüncesiyle yapılmıştır. 200 m genişliğinde ve 68 m yüksekliğinde olan bu barajın arkasında 7 km kadar boyunda ve birikmiş su tutarı 13,5 milyon m^3 ü bulan ince uzun bir göl teşekkül etmiştir. Önceleri çıplak ve kayalık yerlerden başka bir şey olmıyan baraj çevresi ağaçlandırılarak (140 bin çam ve akasya) ve şehre, yazın otobüslerin işlediği bir asfalt yolla bağlanarak, A. nın başlıca mesire yerlerinden biri olmuştur.

Nüfus: Devlet merkezi olduktan sonra (1923) A. nın nüfusu hızla artmıştır. Düzenli nüfus sayımlarından önce verilen sayılar birbirini tutmamaktaysa da kaynakların çoğunda A. nüfusunun yaklaşık olarak 30 000 kadar olduğu kaydedilmektedir (Tourneford, XVIII. yüzyıl başında bu nüfusun 45 000 bulunduğunu, Ch. Texier 1830 a doğru 28 000, Perrot 1860 da 45 000, Humann 1882 de 32 000, Naumann 1890 a doğru 25 - 30 bin, Cuinet ise 28 000 e yakın olarak göstermektedirler). Türkiye'de 1927 de yapılan ilk düzenli nüfus sayımında, şehrin nüfusunun, belediye sınırları içinde, 74 553 olduğu anlaşılmış, bu miktarın 1935 te 122 720 ye, 1940 da 157 242 ye, 1945 sayımında ise 226 712 e yükseldiği görülmüştür. Böylece A., İstanbul'dan sonra, Türkiye'nin ikinci büyük şehri olmuştur. Nüfusun bu hızlı ve geniş artışı. devletin idare merkezinin buraya naklinden sonra, memleketin her yanından ve hele İstanbul'dan çok sayıda memur ile işçi, iş adamı olarak büyük insan kitlelerinin gelip yerleşmesinden doğmuştur. 1935 sayımına göre, A. nın 122 720 nüfusunun ancak 29 000 i (% 23,5 u) A. merkez ilcesinde, 10 000 i (% 8 i) ilin başka ilcelerinde doğmuş 70 000 i (% 75 i) Türkiyenin başka yerlerinde doğup sonradan A. da yerleşmiş, geri kalan 13 000 (% 11,5) kişi de Türkiye dışında doğmuştur. Ancak bu nüfusun % 97 sinin anadili Türkçe ve dini İslâmdır.

Başlangıçtan beri gelenlerin daha ziyade erkek nüfus oluşu sebebiyle, bugün hâlâ A. da erkek nüfusu, kadın nüfusundan daha çoktur (meselâ 1945 te 137 058 erkek 89 654 kadın). Ancak önceleri çok olan bu nispetsizlik, yavaş yavaş azalma yoluna girmiştir (1927 de A. da 1 000 erkeğe karşılık 511 kadın varken, 1935 te bu sayı 640, 1940 ta 740, 1945 te yine 650 ye inmiştir). A. şehrinin türlü yerlerinde gerek nüfus ve gerekse ev sıklığı değişir: şehrin imâr alanı içinde nüfus, hektar başına ortalama 20 - 25 kişi kadar düşmekte ve böylece meselâ İstanbul'a göre daha seyrek bulunmakta ise de, şehrin eski bölümünde bu miktar hektar başına 100 - 150 kişiyi bulmakta, hattâ bazı semtlerde bunu da geçmektedir.

Endüstri, Ticaret: A. devlet merkezi olmadan önce çevresindeki oldukça geniş bir bölgenin tarım ürünlerini başka yerlere göndermek üzere toplıyan, buna karşılık bu bölgenin muhtaç olduğu malları getirerek dağıtan bir alışveriş merkezi iken, nüfusun kısa zamanda hızla artmasiyle, bugün eskisinden çok daha geniş bir çevreden ve uzak yerlerden gelen ürünlerin harcandığı büyük bir merkez olmuş bu harcama ile ilgili olarak şehrin içinde ve yakın çevresinde çeşitli endüstri doğmuştur. Daha çok büyük şehrin iç ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan bu endüstrilerden bazıları, zamanla mallarını başka yerlere de gönderebilecek bir duruma gelmişlerdir. A. çevresinde yeter derecede ham madde bulunmamakla beraber, işçi bulma imkânlarının çokluğu ve şehirdeki istihlâk hacminin büyüklüğü dolayısiyle A. da daha geniş ölçülü bir endüstrinin gelişme yolları da belirmiştir. Bugünkü fabrikalar arasında çimento, bira, şarap, un, makarna fabrikalariyle birkaç şarap yapımevi başlıca yeri tutmaktadır. Bu arada Orman Çiftliği'ndeki (bk. ANKARA ORMAN ÇİFTLİĞİ) şarap yapımevinde hazırlanan şaraplar, memleket içinde çok aranmaktadır. Yine 1934 te küçük ölçüde kurulan ve gittikçe gelişen Ankara Bira Fabrikası istihsalini gittikçe arttırmış (1940 ta 3,7, 1946 da 7 milyon litre), çevresinde yetiştirilen biralık arpa alanları genişlemiş, işçi sayısı 500 e yaklaşan fabrikanın «Ankara Birası» adiyle anılan ürünü, bütün memleket piyasasında satılır olmuştur. Fabrikanın yanında 1 000 ton arpa alabilen bir silo vardır. Fabrikada bir de rakı yapım yeri bulunmakta ve A. piyasasına yılda 350 bin litre kadar «Kulüp» ve «Yeni Rakı» satılmaktadır.

A. gibi yapı malzemesine çok ihtiyaç olan bir yerde, 1926 da A. nın 8 km kadar batısında, demiryolu boyunda, bir çimento fabrikası kurulmuş, 1937 de çimento fiatlarının düşmesi yüzünden bu fabrika, İstanbul fabrikalariyle yarışamadığından kapanmış, 1943 te Sümerbank ile Ankara Belediyesi tarafından «Ankara Çimento Limitet Şirketi» kurulmuş, 1946 danberi Dikmen yakınındaki Yalıncak'tan getirtilen kireçtaşı kullanılarak Portlant çimentosu elde edilmiye başlanmıştır.

İstihsalden çok istihlâke yer veren A. ya gönderilen yiyecek, giyecek ve başka mallar önemli yer tutar. Hernekadar şehrin yakın çevresinde yer yer tahıl ve baklagillerin yetiştirildiği tarlalar, şehir içi ve dışında meyva ve sebze bahçeleriyle bağlar önemli yer tutmakta ve hele çeşitli ürünleriyle Orman Çiftliği A. için önemli bir kaynak

Devlet tiyatrosu

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

meydana getirmekteyse de, A. nın ihtiyacını karşılayabilecek çeşitli malların daha uzak yerlerden sağlanması gerekmiştir.

Türlü bölgeler arasında önemli bir transit merkezi olmuş bulunan A. da endüstri ve ticaret işlerinde önemli rol oynıyan çeşitli bankaların merkezleri (Cumhuriyet Merkez, Ziraat, İş, Ticaret, Emlak ve Kredi, İller, Yapı Kredi, Osmanlı, Garanti, Halk Bankaları) ile Etibank ve Sümerbank bulunmakta, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası'yla Ankara Sigorta Şirketi (1936) nin de önemli yeri bulunmaktadır. Hal'de, geniş ölçüde sebze ve meyva alışverişi yapılmakta, son yıllarda İstanbul'dan soğuk tutan vagonlarla balık da getirtilmektedir. A. da 40 tan çok otel, 15 kadar han vardır.

Kültür Kurulları: A., Türkiye Cumhuriyetine merkez olarak, sadece siyasal ve yönetsel önem kazanmakla kalmamış, şehrin son 20 - 25 yıllık gelişimi, onu aynı zamanda geniş ölçülü bir kültür merkezi durumuna da yükseltmiştir. A. da birçok İlk ve Orta okullardan başka, iki erkek lisesi, bir kız lisesi, Türk Eğitim Derneği'nin Kız ve Erkek Özel Yenişehir Lisesi, Ticaret Lisesi, iki erkek sanat enstitüsü, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, bir Yapı Enstitüsü, Devlet Demiryolları Okulu ve daha birtakım meslek okulları vardır. Yüksek dereceli okullar arasında Siyasal Bilgiler Okulu, Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuvarı, Kız ve Erkek Teknik Öğretmen Okulları ile Harb Okulu ve Yedeksubay Okulu bulunmaktadır. Bunlardan başka A. da 1946 da dört fakülteli (Hukuk Fakültesi 1925, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi 1936, Fen Fakültesi 1943 Tıp Fakültesi 1945), tam teşkilâtlı bir Üniversite (bk. ANKARA ÜNİVERSİTESİ) kurulmuş ve sonradan Yüksek Ziraat Enstitüsünün Ziraat ve Veteriner fakülteleri de A. Üniversitesine bağlanmıştır (1948). Yakın bir gelecekte ayrıca açılacak teknik üniversite fakültelerinin yapımı işine de girişilmiştir. A. nın kültür kurulları arasında bibliyeotekler de önemli yer tutmaktadır ki, başlıcalarını yeni kurulmuş olan ve daha şimdiden kitap sayısı 100 000 e yaklaşmış bulunan Millî Kütüphane ile Üniversite, fakülteler, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Halkevi, ve Millî Eğitim Bakanlığı kitaplıkları ile Türk Tarih Kurumu kitaplığı teşkil etmektedir. A. da 6 sinema ile iki tiyatro vardır. Bunlardan başka 1938 de kurulmuş olan Ankara Radyosu (b. bk.), çeşitli yayınlariyle yurt içinde ve dışında önemli yer tutmuştur. A., türlü spor hareketlerinin en canlı olduğu şehirlerimizden biridir.

Taşıt ve çevresine bağlantısı: Şehrin türlü bölümleri arasında işliyen taşıtlar arasında, bugün banliyö trenleriyle otobüsler başta gelmektedir. A istasyonu ile batıda Gazi ve Etimesğut istasyonları, doğuda Kayaş arasında sık sık işliyen banliyö trenlerinin, şehir içi ve çevresi taşınında önemli payı vardır. Ancak, daha çok, demiryolu boyuna bağlı kalan bu taşıt'ın yanında, şehrin her yönüne doğru daha sık gidiş gelişlerle işliyen otobüsler, gerek şehir içi ve gerekse banliyöler için daha elverişli olmuş, böylece türlü büyüklükteki otobüsler, Ulus Meydanı'ndan her yöne (Cebeci, Yenişehir ve Bakanlıklar, Bahçelievler, Keçiören . . .) işlemekte bulunmuşlardır. 1947 den beri de şimdilik Ulus Meydanı ile Bakanlıklar arasında troleybüsler işlemeğe başlamış, bu hat Dışkapı'ya kadar da uzatılmıştır.

A. yı çevresindeki şehir ve kasabalara bağlıyan kamyon, otomobil, arabalarla yük hayvanlarının gidiş gelişine yer veren başlıca şoseler şunlardır: Ankara - Ayaş - Beypazarı - Nallıhan - Mudurnu'dan geçip Bolu şosesine ulaşan yol; Ankara - Sirkeli - Kızılcahamam - Gerede - Bolu yolu; Ankara-Çubuk yolu; Ankara - Bâlâ - Kırşehir yolu; Ankara-Keskin yolu; Ankara - Çankırı - Kastamonu - İnebolu yolu.

A., Türkiyenin doğu ve batı bölgelerini birleştiren en işlek demiryolu boyunda bulunduğu ve Karadeniz kıyılarında kömür havzasına uzanan demiryolu'nun yakınında da yer tuttuğu için çok işlek bir uğrak ve kavşak yeri olmuş, A. Garı, türlü tesisleriyle bugün dünyanın sayılı istasyonları arasına girmiştir.

A., havayollarının da bir kavşak yeri olması bakımından gittikçe önem kazanmıştır. Daha 1934 te kurulmaya başlanan hava meydanı ve tesislerine (800, 1 100, 1 600 m uzunluğunda ve her biri 40 m genişliğinde 3 pist, binalar...), 1944 te meteoroloji tesisleri eklenmiş, aynı yılda telsiz teşkilâtı da yapılmıştır. Bu gün memleket içi hava yollarının bir kavşak yeri olan A. Hava Meydanı, 1946 da başlıyan Amerikan, İngiliz, Fransız, İsveç, Çekoslovakya hava gidiş gelişlerine de açılmıştır.

Tarih: 1 — **Paleolitik Çağ:** A. ve civarında eski Yontmataş (Paleolitik) çağından beri oturulduğunu gösteren eserler vardır. Orman Çiftliği yakınında Şelleen tipte, yani eski Yontmataş çağının en alt tabakasına ait, bir el baltası bulunduğu gibi, havagazı fabrikası yanında, Maltepe'de, Ziraat ve Gazi Eğitim Enstitüleri civarında, Çubuk Barajı, Ergazi, Bağlum, Güdül ve Gâvurkale'de de paleolitik araçlara raslanmıştır.

ÇUBUK BARAJI

2 — **Kalkolitik ve Bakır çağı:** Cilâlıtaş (Neolitik) çağına ait bir belge henüz ele geçmemekle beraber, bazı höyükler, içlerinde bulunan eserleriyle eneolitik veya kalkolitik denilen, taş ve madenin birlikte kullanıldığı çağdan bugüne kadar kesiksiz olarak A. da oturulduğuna tanıklık etmektedirler. Meselâ A. nın 25 km güneyindeki Karaoğlan höyüğü Kalkolitik çağla başlamakta, orada bugün de hâlâ oturulmaktadır.

A. civarı asıl Bakırçağı'nda büyük bir önem kazanır. İlk madenler çağı kültürünün temsil edildiği bu devrede A. çevresinde Karaoğlan gibi bir Bakır çağı şehrinin, Ahlatlıbel gibi tahkimli bir malikânenin, Etiyokuşu gibi iki küçük köyün geliştiğini görüyoruz. Bu üç höyükte meydana çıkarılan askerî ve sivil yapılar, çanak çömlek ve madenî aletler, kült ve hukuk belgeleri bu çağda A. çevresi kültürünün değerli kalıntılarıdır. Bu çağda A. civarında köy, şehir ve beyliklerin kurulduğu, hayvanların büyük bir kısmının evcilleştirildiği, buğday ve fiy ziraatinin bilindiği, dokumacılıkta da ileri gidildiği anlaşılıyor. A. çevresinde M. Ö. XX. yüzyılda sona eren Bakır çağı kültürünün arkasından Hitit çağı gelmektedir.

3 — **Hitit çağı:** Orta Anadolu'da Alişar, Alaca, Yümüktepe ve benzeri höyüklerde yapılan kazılarda Bakır çağını daima bir Hitit kültür katının takibettiği bugün artık anlaşılmış bulunmaktadır. Eski ve Yeni Hitit imparatorlukları kültürleri olmak üzere iki safhaya ayrılabilen bu kültürün sınırları Afyon'un batısına geçmemektedir. Gerçi Ankara bu sınırların içinde bulunmaktadır, fakat bugünkü Ankara içinde - Burada bilhassa coğrafî konum bakımından Hitit'lerin idare merkezi Hattusas (Boğazköy) a çok benziyen kale düşünülebilir - Hitit'lerin oturduğuna dair bir delil yoktur. Ancak A. ili çevresindeki Hitit buluntuları, meselâ Bitik'te bulunan ve Hitit kültürünün hakiki bir şaheserini temsil eden vazo ile «Ankara kabartmaları» denilen eserlerdeki Hitit sanat tesiri. A. nın Hitit imparatorluğu devrinde bir varlık gösterdiğine şüphe bırakmamaktadır. Bu varlığın Eski ve Yeni imparatorluk devri safhalarından hangisinde ve nasıl bir olgunlaşma yolu tuttuğu şimdilik bilinemiyor. Bazı bilginlerin A. nın eski Hitit devleti metinlerinde adı geçen Ankuva olabileceği iddiası da, isim benzerliğine dayanan bir varsayımdan öteye geçememiştir. Esasen Phryg (Frig) lerin genel olarak Hitit iskânları üzerine yerleştikleri gözönüne alınırsa, A. da varlığı kesin olan Phryg kültüründen evvel bir Hitit iskânının varlığı kabul edilebilir.

4 — **Phryg çağı:** Büyük Hitit devletinin yıkılmasından sonra A. ve çevresinde Phryg'lerin egemen olduğu görülüyor. Nitekim Pausanias'ın «A. nın Phryg'lerin efsanevî kıralı Gordios'un oğlu Midas tarafından kurulduğu» yolundaki rivayetini, arkeolojik araştırmalar da doğrulamıştır. Karaoğlan ve Hacılar höyükleri kazılarında Hitit kültürü tabakaları üzerinde Phryg çanak çömleği bulunduğu gibi, A. nın 40 km kuzeybatısındaki Bitik'te de üç safha gösteren bir Phryg iskânı kalıntıları bulunmuştur. A. nın içinde Augustus mabedi temellerinde Phryg duvarları meydana çıkarılmış; Anıttepe'nin de, Anıt - Kabir ile Orman Çiftliği arasında görülen ve Phryg çağı A. sının nekropolü (yeraltı mezarlığı) nü teşkil eden yirmi kadar tümülüs (yığma tepe) ten biri olduğu anlaşılmıştır. A. kalesinde Phryg eseri henüz bulunmamakla beraber, Phryg'lerin bu tabiî istihkâmdan faydalanmış olmaları ihtimali vardır.

5 — **Hellen ve Hellenistik çağlar:** Phryg devletinin çökmesinden sonra A. ya ilkin Lydia'lılar, sonra Med ve Pers'ler hâkim olmuşlarsa da, bu devirlere ait bir belge yoktur.

Bundan sonra Büyük İskender'in, ünlü Kıral Yolu (b. bk.) üzerinde çok önemli stratejik bir yer olan A. yı kendisine üs yaptığı ve A. nın ancak bu zamandan sonra eski Yunan'lılarca bilindiği anlaşılıyor. İskender seferlerini yazan Arianos, *Anabasis* adlı eserinde M. Ö. 333 baharında İskender'in A. ya geldiğini yazmaktadır. A., Pers İmparatorluğu'nda olduğu gibi, İskender zamanında da Büyük Phrygia satraplığının bir şehri olarak kalmıştır. İskender'in ölümünden (M. Ö. 323) sonra Phrygia satraplığı yine Antigonos'un elinde kalmış ve M. Ö. 301 de yapılan İpsos savaşından sonra A. ya Lysimakhos hâkim olmuştur. Lysimakhos, Seleukos'lara yenilince (M. Ö. 281) Phrygia ile beraber A. da Seleukos'lar idaresine geçmiştir. Bu durum, Bythinia kıralı Nikomedes'in kardeşi aleyhine hazırladığı sefere katılmaları için Trakya'dan Galat'ları çağırmasına kadar sürmüştür. Küçük Asya'ya üç büyük kabile halinde giren Galat'lar, kuzey Phrygia, yani kendi adlariyle anılan Galatia'ya yerleşmişlerdir. Bu kabilelerden Tektosak'ların A. civarında oturdukları kesin olarak bilinmektedir. M.Ö.II. yüzyıldan sonra A. ve çevresinde Roma egemenliği başlar.

6 — **Roma çağı:** Roma konsülü Manlius Vulso, Galat'lardan Tolistobog'ları Olympios dağında yenilgiye uğrattıktan sonra (M. Ö. 189), üç günlük bir yürüyüşle A. ya gelmiştir. Bergama'lılarla Galat'lar arasındaki uzun çarpışmalardan sonra Bergama kıralı Eumenes, Galat'ları kesin olarak yenince (M. Ö. 183), A. Bergama egemenliği altına girmiştir. Fakat Galat'ların Roma'ya gönderdikleri elçiler, Senatustan Galat'ların kendi sınırları içinde bağımsız kalmaları için müsaade almışlar, böylece A. tekrar Galat'ların eline geçmiştir. Bergama kıralı Attalos III., vasiyetnamesiyle memleketini Roma'ya bıraktığı zaman. Büyük Phrygia, Pontus'lulara verilmiş, fakat Roma-Pontus mücadelelerinde Galat'lar hep Roma'lılar tarafını tutmuş ve A. hiçbir zaman Pontus egemenliği altına girmemiştir. Nihayet imparator Augustus zamanında Galatia bir Roma eyaleti olmuş (M. Ö. 25). A. da bu eyaletin merkezi (Augustus şehri) olmak şerefini kazanmıştır. A. da bulunan Roma devrine ait yazıt ve sikkelerde A. nın başşehir olduğu açıkça belirtilmektedir. Roma İmparatoru Augustus Yunan şehir devletlerini (Polis) örnek tutarak A. da «Phyl» yani bir çeşit kabile teşkilâtı kurmuş, A., imparator kültü merkezi olduğundan büyük Augustus tapınağını yaptırmıştır. Bugün Hacı Bayram Camii bitişiğinde meydana çıkarılan bu tapınağın dış duvarları üzerine, aslı Roma'da tunç sütünlar üzerine kazılan ve Augustus'un yaptıklarını anlatan yazıt Grekçe ve Lâtince olarak yazılmıştır. «Monumentum Ancyranum» adiyle tanınan ve bilim dünyasında pek ünlü olan bu yazıt, Augustus'un vasiyetnamesi niteliğindedir.

Roma çağında A. nın batıda Gençlik Parkı ve Halkevi'nin bulunduğu yere kadar ilerlediği, kuzeyde Bent Deresi'ni aşmadığı, güneyde ise Dilektepe (Hacettepe) ye kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. A., M. S. II. yüzyılda gelişiminin en yüksek noktasına erişmiş, fakat bir yüzyıl sonra, Roma'nın uğradığı sarsıntıların Anadolu'da yarattığı güvensizlik, A. yı fakir ve harap bir duruma düşürmüş ve A. ilk çağdaki siyasî önemini kaybetmiştir.

7 — **Bizans - İslâm devri:** Roma İmparatorluğu'nun 395 te Theodosios tarafından ikiye bölünmesinden sonra

bütün Küçük Asya ile birlikte Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na bağlanan ve VI. yüzyılın sonuna kadar Bizans İmparatorluğu'nun oldukça sönük bir eyalet merkezi olarak kalan A., VII. yüzyılın başından XI. yüzyıldaki Türk - Selçuklu istilâsına kadar, bu devletin doğu komşulariyle yaptığı savaşlardan ve Anadolu'daki dinî - siyasî karışıklıklardan dolayı büyük zararlar görmüştür.

VII. yüzyılın başlarında, İran - Sasanî imparatorlarının Küçük Asya'ya karşı yöneltikleri seferler esnasında şehrin birkaç defa hücuma uğradığını biliyoruz. Hususiyle Husrev II. tarafından ele geçirilen A. nın (620), çok tahrip ve yağma edildiği anlaşılıyor. Şehir üzerindeki bu Sasanî baskısı, ancak İmparator Heraklios'un İranlı'ları yenmesinden sonra kalkmıştır.

Fakat biraz sonra bütün Küçük Asya ve dolayısiyle A. yeni bir istilâ tehlikesiyle karşılaşmıştır. Heraklios komutasındaki Bizans kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğratan Arab - İslâm orduları akınlarının çoğu A. dolaylarına kadar uzanıyordu. Hattâ 654 yılında şehir pek kısa bir müddet için Arap'ların eline geçmiş ve bundan sonraki yıllarda da şiddetli hücumlara uğramıştır (Bunların en önemlisi 708 tarihinde olmuştur). Yalnız Arap - İslâm akıncılarının bu seferleri kesin sonuçlar vermiyen akınlar halinde kalıyordu.

İmparator İsauria'lı Leon III. ün bu sürekli akınlar neticesinde harap olan surları tamir ettirmesine rağmen Abbasî halifesi Harun - ür - Reşit ordularının, kesin olarak saptanamıyan bir tarihte (799 veya 806) A. ya girmeğe muvaffak oldukları anlaşılıyor. İşte bütün bu seferler neticesinde iyice zayıf düşen şehir 838 de Halife El-Mu'tasım'ın Türk başbuğları idaresindeki büyük ordusunun Anadolu'ya hücumunda bir kere daha istilâya uğramış, baştan başa yağma edilerek tahrip edilmişti. A. da bulunmuş olan ve 859 tarihlerine ait olduğu kesinlikle saptanabilen bir Bizans yazıtında bu istilâdan pek acı bir şekilde bahsedilmekte ve şehrin imparator Mihail III. tarafından hemen hemen yeniden ihya ve inşa ettirildiği bildirilmektedir.

Bu arada müslüman olduğu söylenen - Paulikianizm (b. bk.) tarikati reislerinden- Khrysokheiros, Arap'lardan da yardım görerek A. yı almağa muvaffak oldu (871). Fakat bir yıl sonra Bizans'lılar tarafından feci bir şekilde yenilgiye uğratılarak öldürüldü.

Bizans devletinin, X. yüzyılda ve XI. yüzyılın ilk yarısında Abbasî İmparatorluğu'nun geçirdiği buhranlı devreden faydalanarak, nüfuzunu doğuya doğru genişletmesi sonucunda huduttan uzak kalan A. nın - 931 tarihinde Tarsus'tan gelen Araplar'ın hücümu müstesna - hemen hemen iki asır müddetle sulh ve sükûn içinde yaşadığı anlaşılıyor. Bu arada şehrin imparator Konstantinos VII. Porphyrogennetos tarafından (912 - 959) Bizans'ın Asyada'ki topraklarının «thema» adı verilen 14 idarî bölgeye ayrıldığı sırada Bukellarion thema'sına merkez olarak seçilmek suretiyle de önem kazandığı görülüyor.

8 — **Selçuklu devri:** Fakat daha XI. yüzyılın ortalarında Anadolu'da beliren Türk - Selçuklu tehlikesi, Bizans ordusunun 1071 de Malazgirt ovasında Alp Aslan tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmasından sonra kendini iyice hissettirmiş ve bütün bu ülke, dolayısiyle A. tehlikeli bir duruma düşmüştü. Nitekim şehir Malazgirt zaferinden iki sene sonra (1073) henüz mukavemet edebilmekle beraber, pek yakınlarında ordugâh kurmuş olan Selçuklu kuvvetlerinin şiddetli baskıları tazyik sonucunda biraz sonra teslim olmuştur. Fakat Türkler A. yı ancak birkaç yıl ellerinde tutabilmişlerdir.

Raymond de Toulouse komutasındaki haçlı kuvvetleri 1101 yılında, içinde 200 muhafızı bulunan şehri Komnen'ler adına Danişmendli'lerden geri almıştır. Comte de Nevers'in komutasından Haçlı kuvvetleri de Konya yönüne doğru buradan geçip gitmişlerdir (1102).

A., bu sırada bir Bizans kalesi haline gelmiştir; hattâ çevresi Türk egemenliğine geçtiği için ortada bir ada halinde kalmıştı. Bu durumun ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Daha sonra Selçuklu'ların egemenliğine geçtiği anlaşılıyor; çünkü Dânişmendli'ler, 1127 de A. yı Selçuklu'ların elinden almışlardır. Dânişmendli'ler hükümdarı Mehmet Gazi II. nin ölümünden sonra, kuzeydoğu Anadolu ile birlikte Selçuklu hükümdarı Mesut I. in eline (yaklaşık olarak 1143), onun ölümünden (1155) sonra da A., Çankırı ile birlikte, oğlu Şahinşah'ın eline geçmiştir. Şahinşah, A. yı tahtın asıl vârisi kardeşi Sultan Kılıç Aslan II. ye karşı koruyabilmek için, Dânişmendli'lerle ittifak etmiş, hattâ daha sonra bu ittifaka Bizans'ın, Ermeni ve Haçlı prenslerinin de katılmasına rağmen, sonunda A. yı kardeşine bırakmak zorunda kalmıştır (1169).

Kılıç Aslan II., ölümünden (1192) önce, Selçuklu imparatorluğunu on bir oğlu arasında böldüğü zaman, A., Muhittin Mesut'un payına düşmüştür. Bu, hiç olmazsa siyasî bakımdan, A. nın Selçuklu hanedanı zamanında birinci derecede şehirler arasında sayıldığını gösterir. Muhittin Mesut'un bastırdığı paralar (1201) ve minber kitabesi (1197), A. da sürdüğü egemenlikten kalma hâtıralardır.

Muhittin Mesut'un Tokat'ta hüküm süren kardeşi Rüknettin Süleyman, Konya'yı eline geçirerek (1195), bütün kardeşlerine egemenliğini kabul ettirdiği halde, yalnız Muhittin Mesut, A. nın kuvvetli surları sayesinde iki yıldan fazla dayanabilmiştir.

Alâettin Keykubat, babası Keyhusrev I. in ölümünden (1210) sonra, tahtın varisi olan ağabeyisi İzzettin Keykâvus'a karşı taht kavgasına girişmeğe karar verdiği zaman, surlarının sağlamlığından dolayı A. yı seçmişti; hattâ burada kendi adına para bastırmış, yani taht kavgası sürüp giderken bağımsızlığını ilân etmiş bir yıl dayandıktan sonra, herhalde baş gösteren yiyecek sıkıntısı dolayısiyle, teslim olmak zorunda kalmış, kardeşinin ölümünden sonra Selçuklu tahtına çıkıncaya kadar (1219) iç kalede hapsedilmiştir.

Selçuklu egemenliğinin, hususiyle bu bölümünden sonra, A. artık tahkimli bir uc şehri olmaktan çıkmış, imparatorluğun stratejik ve ekonomik bakımlardan önemli merkezlerinden biri olmuştur. Nitekim daima para basılan bir «darphane» si vardı. A. nın Selçuklu hanedanı tarihinde oynadığı siyasî rolü kaybettikten sonra, aynı imparatorluğun ekonomik hayatında önemli bir rol oynamağa başladığı, Sultan Alâettin Keykubat tarafından yaptırılan (1222) ve bugün Akköprü (b. bk.) adiyle tanılan büyük Taşköprüden de anlaşılabilir. Gerçekten A., imparatorluğun batıya doğru uzanan toprakları ile bağlarını sağlıyan önemli bir merkezdi. Bununla beraber. A., bütün Selçuklu egemenliği boyunca askerlik bakımından önemini korumuş, Selçuklu hükümdarları bu bakımdan A. ya, özel bir ilgi göstermişler, surlarının onarılmasına dikkat etmişlerdir.

Çevresi gibi, içinin de hemen hemen tamamiyle Türkleşmesi aynı Selçuklu egemenliği zamanında olmuştur.

ANKARA

1

2

3

4

5

6

7

1 — Eski Ankara evi (Kale duvarları üstünde)

2 — Kızılay yakınında Atatürk Bulvarı (Güven anıtı)

3 — Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı köşkü

4 — Gazi Eğitim Enstitüsü

5 — Ankara Garı

6 — Bakanlıklar

7 — Akköprü

Anadolu Selçuklu devletinin, İlhanlı egemenliğine geçmesinden önce, A. nın bir aralık Germiyan beyliğinin eline geçmiş olduğunu, Yakup beyin buradaki bir yazıtından anlıyoruz. Bu, A. nın kısa bir zaman için de olsa batıdaki bir uc devletinin, doğu tarafındaki bir uc şehri haline geldiğini gösterir.

A daki İlhanlı egemenliğinin 40 yıl kadar sürdüğü, (1304 - 1343) burada İlhanlı hükümdarları adına bastırılmış olan paralardan anlaşılmaktadır.

İlhanlı işgal ordularından birinin karargâhı A. civarında bulunuyordu. Bundan başka, para basılmaya devam edilmesi, İlhanlı divanına ödediği verginin tutarı bakımından Konya ve Sivas'tan sonra gelmesi. A. nın gerek askerlik, gerekse siyasî ve ekonomik bakımlardan önemini kaybetmediğini göstermeğe yeter. Nitekim, vergi yolsuzluklarını önlemek üzere İlhanlı hükümdarlarının çıkardıkları ve - şimdi ancak bazı şehirlerde rasladığımız - yazıt - fermanlardan birinin A. kalesinde bulunması, ekonomik bakımdan A. ya verilen önemin başka bir delilidir. A. daki İlhanlılar egemenliğinin Ertena (b. bk.) vasıtasiyle - hiç olmazsa nazarî olarak - bir kaç yıl daha devam ettiği görülüyor.

İlhanlı'ların egemenliği zamanında ahiliğin dinî - iktisadî bir kurul olarak geliştiği, onların genel ekonomik siyasetleri gözönünde tutulunca kolaylıkla anlaşılır.

İlhanlı'lar egemenliğinden Osmanlı'lar egemenliğine geçinceye kadar (1344 - 1354), yani Anadolu'yu kapsıyan bir devlet otoritesinin yok olduğu zamanda, A. yı Ahîlerin idare ettiği anlaşılıyor; Ahilik bu suretle, dinî - iktisadî vasfına ek olarak, belki de tarihî zorumluklar sonucunda, siyasî bir nitelik, yani şehrin asayişini korumak, onu dışardan gelecek tehlikelere karşı savunmak gibi, devletin görevleri arasında bulunan işleri üzerine almış oluyor.

A., Ahi egemenliğinden Osmanlı egemenliğine ilk defa 1354 yılında geçmiştir. Şehrin, Osmanlı egemenliğinden kurtularak Selçuklu imparatorluğu yıkıntısı üzerinde kurulan beyliklerden birine katılmak için Orhan'ın ölümünü fırsat bilmesi, Osmanlı uc beyliğinin A. yı almağa daha kuruluş çağında önem vermesine rağmen, A. nın, ekonomik ve siyasî bakımdan kendisini hâlâ doğuya, büyük Selçuklu merkezlerine bağlı saydığını gösterir.

Eski ve büyük bir Selçuklu şehri olan A. nın Murat I. tarafından kesin olarak Osmanlı devletine katılmasından sonra (1361), şehir hayatı bakımından diğer Osmanlı şehirlerine örnek olduğu muhakkaktır. A. nın Osmanlı hanedanının mukadderatı üzerindeki rolünü takdir etmek için, Timur - Bayezit savaşını hatırlamak yeter.

9 — **Osmanlı devri:** A.. Osmanlı devletinin iç olaylarında önemli yeri olan şehirlerden biridir: daha Timur'la Yıldırım arasındaki meşhur Ankara Savaşı(b. bk.)ndan sonra Anadolu'da görülen karışıklıklar sırasında Çelebi Mehmet ve oğlu Murat II. Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kurmakta Amasya'ya dayanmışlarsa da, A. yı batıya karşı en sağlam bir üs olarak kullanmışlardır. Şehir 1404 te Mehmet Çelebi'nin hücumuna uğramış, 1406 da Süleyman Çelebi'ye teslim olmak zorunda kalmış, 1411 de Anadolu Beylerbeyi Yakup bey de burada isyana yeltenmiştir. Bütün bunlara rağmen A. daima Mehmet Çelebi'ye sadık kalmıştır.

1482 de Beyazit II. ile şehzade Cem arasındaki vakada A. valisi, Cem tarafını tutmuş, hattâ şehzadenin karısı ile çocuklarını A. ya kabul etmiş fakat A. halkı hükümet kuvvetlerine karşı koymamıştır.

XVI. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman, Anadolu'da şiddetli bir sosyal ve ekonomik sıkıntı başlamış bulunuyordu. 1558 de şehzade Bayezit babasına karşı isyan etmişti. Ankara, Amasya ile birlikte, âsi Bayezit'e yardımda bulundu. Bilhassa köylüler çiftlerini bırakarak şehzadeye asker oldular (muntazam bir teşkilât haline getirilen bu âsi kuvvetlere «Yevmlü ordusu» deniyordu). Bayezit Konya'da yenilince, Amasya'ya kaçmış, taraftarları takip olunmaya başlanmışlardı. Ellerine «Yevmlü teftişi» fermanı alan birçok kapıcı ve çavuşlar her tarafı kasıp kavuruyorlardı. Ankara ve Amasya şehirleri çok sıkıştırılmış, A. dan birçok kimseler tevkif olunarak İstanbul'a götürülmüştür. A. dizdarı, Bayezit taraftarlarının şehirdeki evlere birçok para ve eşya gizlediklerini itiraf edince bir defter tanzim olunmuş, bu bahane ile birçok A. lıların mallarına el konmuştur. Bu olay sonunda, sancağın beş mühim yerine ve bu arada A şehrine *Yasakçı* adı ile Yeniçeri bölükleri yerleştirilmiş, halka çok sıkıntı veren bu askerler bir daha geri alınmıyarak ocağın kaldırılmasına kadar burada bırakılmıştır.

Şehzade Bayezit isyaniyle bozulan Anadolu asayişi bir daha düzelmemiş; bir buçuk yüzyıla yakın süren Celâlî isyanları başlamış, bu uzun karışıklıkların A. üzerinde büyük etkileri olmuştur.

1595 ten başlıyarak 1610 yılına kadar süren ve halk dilinde «Büyük Kaçgun» adı verilen olaylar sırasında civar köyler halkı A. ya sığınmıştır. Bunların çoğu Türkmen'di. Yine bu sıralarda şehre doğu vilâyetlerinden de pek çok Ermeni göçüp gelmiş, bu suretle şehrin nüfusu birdenbire kabarmıştır.

Celâlî'ler kalabalık kuvvetlerle A. yı birçok kereler kuşatmışlar, içkale duvarlarının dibine kadar gelmişlerdi. Halk, bunların zararlarından ve hele yangın çıkarmalarından kurtulmak içi naralarında topladıkları parayı Celâlî şeflerine vererek bunları başlarından savarlardı (Meselâ Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan A. ya hücüm edince kendisine seksen bin kuruş [bugünkü parayla bir milyon liraya yakın] verilmişti).

Bu sıralarda devlet dış harblerle uğraştıgı için, Celâlî'lere karşı yeter kuvvet ayıramıyor, «Nefîr-i âm» ilân ederek eli silâh tutan herkesi âsilere karşı silâh başına çağırıyordu. Celâlî ayaklanmalarını bastırmaya yollanan «serdar» ların idaresindeki askerlerin çoğu böyle toplanmıştır; bir defasında Tekeli Mehmet Paşa A. dan iki hane başına bir silâhlı almıştı. Bu halin sık sık tekrarlanması, şehirde âsilere karşı koyacak erkek bırakmamıştı. 1604 te Karakaş Bölükbaşı, 1607 de Kalenderoğlu, A. ya gelen ünlü Celâlîlerdir.

1623 te A. önemli olayların merkezlerinden birisi olmuştur. İstanbul üzerine yürüyen her âsi paşa evvelâ A. kalesini zaptetmek istiyordu. Ekonomik darlık ve idarî bozukluklar gittikçe etkisini arttırmakta olduğundan, âsi paşalara yardım eden A. lılar da az değildi. Meselâ 1623 te Abaza Mehmet Paşa, 1651 de Abaza Hasan Paşa, bir yıl sonra da İbşir Paşa hep A. ya hücüm etmişlerdir.

Köprülüler devri de A. için hayırlı olmamıştır. A. sancağı hep «arpalık» olarak paşalara ve vezirlere veriliyordu. Bu sıralarda Anadolu'da asayişi korumak için valilerin kuvvetli maiyet beslemesine önem verilmiş, fakat «has» ları aynı ölçüde artırılmamıştı; bu yüzden, valiler başlarına topladıkları binlerce «sarıca» ve «sekban» ı besliyebilmek için kanunsuz vergi almaya ve hele şehirler halkına misafir adı ile kendilerini besletmeye başladılar. Meselâ A. halkı müfettiş ve yahut vali olarak şehre gelenlere birkaç defa, yılda ortalama 10 000 kuruş ödemekteydi ki bugünün para-

siyle bu yüz bin lira tutmaktadır. Paşa'ya ve binlerce askerine şehirde kaldığı müddetçe oturacak ev ve kışla bulmak, para masrafından da zor oluyor, pek çok evler geçici kışla haline getiriliyordu.

1683 ten sonra Celâlî isyanları, «Türedi ayaklanması» adiyle yeniden alevlendi. Türedi'lerin hepsi sefere memur olan paşaların kapu halkı idiler. Bunlar paşalarının emrini dinlemiyerek ayrılıyor ve muntazam bölükler halinde gezerek köylere ve kasabalara baskınlar yapıyorlardı. (Bu âsi «sekban» ve «sarıca» bölüklerinin başlarında bulunan bölükbaşılardan «Yeğen bölükbaşı», «Gedik bölükbaşı» gibi beylerbeyliğine yükselerek İstanbul olaylarına bile etki yapacak kadar şöhret kazananları vardır). Bu türedi ayaklanmaları da öncekiler gibi A. ya büyük ölçüde zarar vermişlerdir. Ayrıca A. san cağındaki Türkmen ve Kürt aşiretleri de ayaklanmış, bu suretle A. şehri büyük bir mücadele merkezi haline gelmiştir. Çünkü halktan pek çokları da türediler tarafını tutuyorlar, onlara her türlü yardımı yapıyorlardı. Lâle Devri'yle beraber bütün Anadolu'da olduğu gibi, Ankara'da da azçok bir durgunluk devri başlamıştır. Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasında da, A. yı Mehmet Ali Paşa'nın orduları geçici olarak işgal etmiştir (1832).

Ziraat ve Veteriner fakülteleri bahçesindeki İnönü heykeli

A. nın 1892 de demiryoliyle İstanbul'a bağlanması şehirde esaslı bir canlılık yaratamadı. Son üç yüzyıl içinde 7 - 8 büyük yangın şehrin esaslı kısımlarını yakarak harap bir kasaba haline getirmişti.

Osmanlı'lar devrinde A. da idarî durum: Kastamoni, Sıvas ve Konya alınmadan önce A., devletin epey müddet uc şehri durumunda idi. Edirne başşehir olunca bütün Anadolu yakasında bulunan yerler «Anadolu eyaleti» adiyle bir idareye bağlanmış, önce Kütahya, sonra da A. eyalet merkezi olmuş ve Anadolu Beylerbeyi (b. bk.) burada oturmuştur. 1558 de A. yine sancak olmuştur.

Ankara sancağı sekiz «kaza»ya ayrılıyordu. Bu sekiz kazadan birisi de A. dır. Her kazada bir kadı oturuyordu; bu kadılar yetki bakımından birbirinden bağımsız olup hepsi, doğrudan doğruya İstanbul'dan emir almakta idiler. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Ankara kadılığı İstanbul'da oturan mazul kazaskerlere arpalık olarak verilir oldu; bunlar kendileri gelmiyerek yerlerine bir «nâip» seçiyorlardı.

Osmanlı devrinde A. da ekonomik durum: A. nın tarihinde «esnaf» loncalarının büyük rolleri vardır. Hattâ Anadolu küçük beyliklere parçalandığı sıralarda, dinî - iktısadî bir tarikat olan Ahilik, adı geçen esnaf teşkilâtına dayanarak A. yı yarı bağımsız bir şehir cumhuriyeti halinde idare etmişti. Fakat zamanla Ahilik ve onun dayandığı esnaf loncaları bozulmaya yüztutmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ankara'da 12 kadar korporasyon vardı. En kuvvetli korporasyon şüphesiz sof esnaf teşkilâtı idi; bunların başında bulunan kimseye «sof şeyhi», yahut «ahi» deniyordu. Kadı, müftü ve şehir kethüdasından sonra şehrin en nüfuzlu adamı idi. Bundan sonra önemli korporasyonlar «debbağ» esnafı ve «bezzaz»lardı; bunların reislerine de «ahi», yahut «şeyh» deniyordu ve bunlar İstanbul'dan beratları verilerek tayin olunuyorlardı.

A. esnaf teşkilâtının tekelci geleneğine ilk darbeyi büyük Celâlî isyanları vurmuştur. Şehre geniş ölçüde dışardan halk sığınınca işleri şeyhlerin emriyle idare etmek imkânı kalmamıştır. Bilhassa Türkmen'ler şehirde her iş yapar olmuşlar, tiftik alıp satma ticaretini dükkânlardan açık pazarlara, perakendecilikten toptancılığa çevirmişlerdir. Bundan hususiyle iplik yapan fakir kadınlar zarar görüyorlardı. Diğer esnafın da işi böylece bozulmuş, «ayak ticareti» adını verdikleri genel pazarlarda doğrudan doğruya müşteriye mal satma usulü gelişmiş, bu hal dükkâncıların çok zararına olmuştur. Korporasyonların bütün şikâyetlerine ve alınan tedbirlere rağmen ticaretin serbestleşmesinin önüne geçilememiştir.

A. da ekonomi hayatı Atpazarı, Karaoğlan, Tahtakale ve Koyunpazarı gibi yerlerde toplanmıştı. Buraları birbirine bağlıyan yolların iki tarafı dükkânlarla dolu idi; büyük hanlar Atpazarı ve Bezzazistan etrafında toplanmıştı.

Görünüşe nazaran, A. nın en parlak devri XVI. yüzyıldır. Bu sıralarda şehir eski hududunu aşmış, hisarın batı ve güney eteklerinde hayli yayılmıştır. Kalenin dışarısında 86 mahalle vardı. Bunlardan bazıları, diğer şehir ve kasabaların adlarını taşımakta idiler (Erzurum, Ürgüp, Tiflis, Aksaray mahalleleri gibi). Kalenin içi ile birlikte şehirde 10 - 12 bin ev bulunduğu, buna göre 60 - 70 bin nüfus yaşadığı tahmin edilebilir. 1597 de başlıyan büyük karışıklık sırasında köylerden şehire pekçok insan sığındığından, kalabalık birdenbire fazlalaşmış, fakat arkasından başgösteren uzun kıtlık yılları ve çıkan yangınlar yüzünden yeniden boşalma başlamıştır. Tournefort XVIII. yüzyılın başlarında A. nın nüfusunu 45 bin olarak tahmin ediyor. A. için pek önemli olan tiftik endüstrisinin gerilemesiyle şehrin ekonomik hayatı durgunlaşmış. Osmanlılar'ın son zamanlarında nüfus 32 bin kişiye kadar düşmüştür.

A. da Türkler'den başka biraz Ermeni, daha az sayıda Yahudi ve Rum vardı.

Şehrin büyüklüğü ve zenginliği, aynı zamanda etrafta pekçok hayvan sürülerinin beslenmesi dolayısiyle, A.

GÜVEN ANITI

sancağı devlet hazinesinin en çok gelir getiren yerlerindendi. Şehirdeki ticaret ve sanayiden devlete gelir temin etmek üzere «ihtisap» ve «damga» mukataaları adı verilen iki ayrı idare vardı.

İmparatorluğun iç alışveriş hayatının çok canlı olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda A. doğuyla batı arasında işlek bir kervan ticaretinin merkezi idi. Halep, Bağdat ve İran'dan Kayseri yoliyle gelen kervanlar A. dan geçerek batıya doğru gidiyorlardı. Daha pek çok yönlerden gelen birçok kervanlar da A. ya sof yüklemeye geliyorlardı. Hülâsa A. İstanbul ve Balkanlarla doğu arasındaki ticarî münasebette önemli rol oynuyordu.

A. nın sof dokumacılığı çok ilerlemişti. *Sof, mukaddem kuşak* ve *muhayyer* adı ile üç cins kumaş çıkarılıyordu. Dokumalarındaki parlaklık ve incelik, hele renk çeşidi bu kumaşlara dünyanın her tarafında rağbet sağlamıştı. Başlıca alıcılar Lehistan, Avusturya, Venedik, Felemenk, İngiltere, Suriye ve Mısır'dı.

Evliya Çelebi'ye göre şehir halkının zenginleri samur ferace; orta hallileri, çuha serhaddi ve kontoş ferace; esnaf beyaz bez ferace; bilginler ise, baştan aşağı sof ferace giyerlerdi. Şer'î mahkeme sicillerine göre, şehir erkekleri kırmızı paris ıskarlat, firengi atlas, sof ve kemha kaftanlar, zerdeva, tavşan ve samurdan kürkler, samur kaplamalar giyerler, sarık kullanırlardı. Kadınlar ise çiftyan, çuha ferace, kaftan. kürk ve arakiye giyerlerdi. Aynı sicil kayıtlarına göre hıristiyanlar bu kıyafetleri kullanamazlardı.

Kurtuluş Savaşı'ndan beri Ankara: Birinci Dünya Savaşı sonunda, batı ve güney bölgeleri istilâya uğrıyan Türkiye'nin korunmasını sağlamak üzere Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararları uygulamaya memur edilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti *Temsil Heyeti*, bu ödevi başarmak için en uygun yer olarak gördüğü A. ya Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gelmiştir (27 aralık 1919). Temsil Heyeti'nin çalışmaları sonucunda ilk *Büyük Millet Meclisi* A. da toplanmış (23 nisan 1920). bu suretle, A., Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin merkezi olmuştur. Lozan barış antlaşmasının imzası üzerine İstanbul, İtilâf kuvvetleri tarafından boşaltılınca hükümet merkezinin yeri üzerinde bazı tartışmalar başladığını gören Büyük Millet Meclisi, 13 ekim 1923 tarihli kanunla A. nın Türkiye devletinin idare merkezi olduğunu belirtmiş, bu hüküm sonradan Anayasamızın ikinci maddesiyle de teyit olunmuştur.

Arkeoloji: Hitit çağı: Gâvurkale, Karaoğlan, Hacılar ve Bitik'te Hitit çağı kalıntıları bulunmuştur. Ankara'nın 60 km kadar güneyinde bulunan Gâvurkale'de oturan bir tanrıçaya doğru yürür vaziyette tasvir edilen iki tanrı kabartması, Hitit çağı kabartma sanatında önemli bir yer alır. Buradaki taş kalıntılarından, «Kyklop duvarları» tarzında büyük bir Hitit yapısının varlığı anlaşılmaktadır. Kuzey tarafında üzeri bindirme tarzında bir sahte kemerle örtülü ve mezar olması ihtimali bulunan dik dörtgen bir oda bulunmaktadır. Bütün bu belgelere rağmen, Gâvurkale kazısında Hitit medeniyet eşyasına ve yerleşme kalıntılarına raslanmamıştır. Buna karşılık, Hitit medeniyetinin varlığına Karaoğlan höyüğünde kalın yapı katları tanıklık etmektedir. Höyükte Bakır çağı'ndan sonra, 2 - 3 safhalı ve aşağı yukarı 5 m kalınlığındaki Hitit katında kült ve ev eşyasiyle birlikte büyüklü küçüklü yapılara raslanmıştır. Yine A. nın güneyinde bulunan Hacılar'da da Hitit kültürü bulunmuştur.

GÜVEN ANITI (Kabartmalardan bir kısım)

Bitik'te çıkarılan insan kabartmalı pişmiş toprak kap, Hitit küçük sanatının en önemli belgelerinden biridir (bk. HİTİT VAZOSU).

A. nın civarı Hititler'in sanat eserleri bakımından küçümsenemiyecek bir önemde bulunmasına rağmen, şehir içinde Büyük Hitit İmparatorluğu devrine ait henüz tek bir esere bile rastlanamamıştır.

Phryg çağı: Hitit devletinin yıkılışından sonra A. ve çevresinde Phrygia'lıların egemen oldukları görülmektedir. Yapılan araştırmalar A. nın önemli bir Phryg yerleşme yeri olduğunu gösteriyor. A. güneyinde Karaoğ-

lan ve Hacılar höyükleri ile Gâvurkale'de yapılan kazılarda Phryg çağı eserleri bulunmuştur. Batıda Etimesğut ve Sincanköyü'ndeki höyüklerde de Phryg çanak çömlek parçaları bulunmuş, yine batıda Bitik'te yapılan kazıda üç safha gösteren Phryg iskânının kalıntılarına raslanmıştır. Ancak bunların hiçbiri Ankara'da bulunanlar kadar önemli değildir. Şehrin batısında Anıt-Kabir ile Orman Çiftliği arasında yayılan 20 kadar tümülüs (yığma tepe), A. nın Phryg çağında, bu tümülüslere gömülecek kadar önemli şahısların yerleşme yeri olduğunu ve Phryg çağı A. sının nekropol(yeraltı mezarlığı)ünü teşkil ettiğini göstermektedir. A. içinde Augustus tapınağı çevresi ile Belediye binası yanında ve Çankırıkapı'da yapılan kazılarda Phryg eserlerine raslanmıştır. A. da bu çağın en önemli buluntuları şimdi Eti Müzesinde duran ve «Ankara Kabartmaları» diye tanınan sekiz parçadan ibaret kabartmadır. A. taşı denilen kırmızı andezitten yapılmış olan bu kabartmalar, değişik tarihlerde, A. içinde ve çevresinde bulunmuştur ve birbirleriyle ilgili oldukları ilk bakışta anlaşılıyor; bunlar şehrin yakınında bulunması gereken bir binaya ait olmalıdırlar. Kabartmalar üçü aslan, biri sfenks, biri grifon, biri boğa, biri at, birisi de yarısı kırılmış bir varlığın arka kısmını temsil etmektedir. Eserlerde Hitit sanatının son devirlerinin etkisi açıkça görülüyorsa da, bunlar ne tam Hitit, ne de tam Phryg sanat eseridir; fakat M. Ö. VIII. yüzyıla ait oldukları muhakkaktır. Şimdiki bilgimize göre bu zamanda A. nın Phryg devletine ait olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple, kabartmaların da Phryg'lerin egemen olduğu bir çağda hem Hitit, hem de Phryg sanatı etkisinde kalmış bir sanat ekolünün eseri olmaları icabediyor.

HİTİT KABARTMASI (Eti Müzesinde)

Roma çağı: *Augustus Tapınağı:* (b. bk.)

Hamam: Türk Tarih Kurumu'nun 1939 da başladığı kazı sonunda meydana çıkan ve antik çağın en büyük hamamlarından biri olan Çankırıkapı'daki hamamın M. S. II. yüzyıl sonu ile III. yüzyıl başında yapıldığı sanılmaktadır. Normal bir insan elinden daha büyük olan ve yılan tutan bir elin bulunması da hamamın sağlık tanrısı Asklepios'a ithaf edilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Asklepios kültünün Caracalla çağında A. ya girdiği bilindiğinden, hamamın Caracalla çağında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ele geçen sikkelerin en eskisinin Caracalla'nın annesi Julia Domna'ya ait olması bu görüşü kuvvetlendiriyor. Yine sikkelerin incelenmesinden hamamın M. S. III. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar 500 yıl kullanıldığını anlıyoruz. Bu zaman içinde hamamda birçok tamir ve eklemeler yapılmıştır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Caracalla çağından kalan esas kısmın yapılma masraflarını Tiberius Iulius Iustus Iulianus isimli zengin biri vermiştir. Hamamda diğer antik hamamlarda olduğu gibi, soğuk (frigidarium), ılık (tepidarium), sıcak (caldarium) kısımlarla bir havuz (piscina) vardır. Hamamda 12 tane külhan olması, büyüklüğü hakkında bir fikir verir. Hamamın kuzey tarafında bir oyun yeri (palaestra) vardır ki bunun yazıtlarda raslanan Polyeidas Gymnasion olması ihtimalı vardır.

Direkli yol: Augustus yolu ile Çankırıkapı arasındaki direkli yola ait arşitrav ile beraber yapılmış büyük bir firizin parçalarına Ulus Meydanı'ndan Ziraat Fakültesi'ne giden cadde yapılırken raslanmış ve bu yola ait bir parça da Çankırıkapı'da meydana çıkarılmıştır. Mimarî üslûbuna göre, yolun Hadrianus devrinden kaldığı anlaşılıyor.

Bunlardan başka A. da şehir meclisi binası (buleiterion), hippodrom, agora tiyatro ve diğer bazı tapınakların bulunduğu biliniyorsa da yerlerini ve üslûplarını tespit edecek durumda değiliz. Yalnız Dionysos şenliği sanatkârlarının kararlarından bahseden bir yazıtın hükümet Konağı civarında bulunmuş olmasından, tiyatronun bu civarda olabileceğini anlıyoruz. Burası arazi itibariyle de tiyatro yapmaya elverişlidir. Kale duvarlarında görülen mimarî parçaların, kaybolmuş olan bu antik binalardan gelmiş olmaları şüphesizdir. Kale, yazıt, firiz, korniş, sütun, sütun baş-

HAMAM ÖRENİ (Roma çağı eseri)

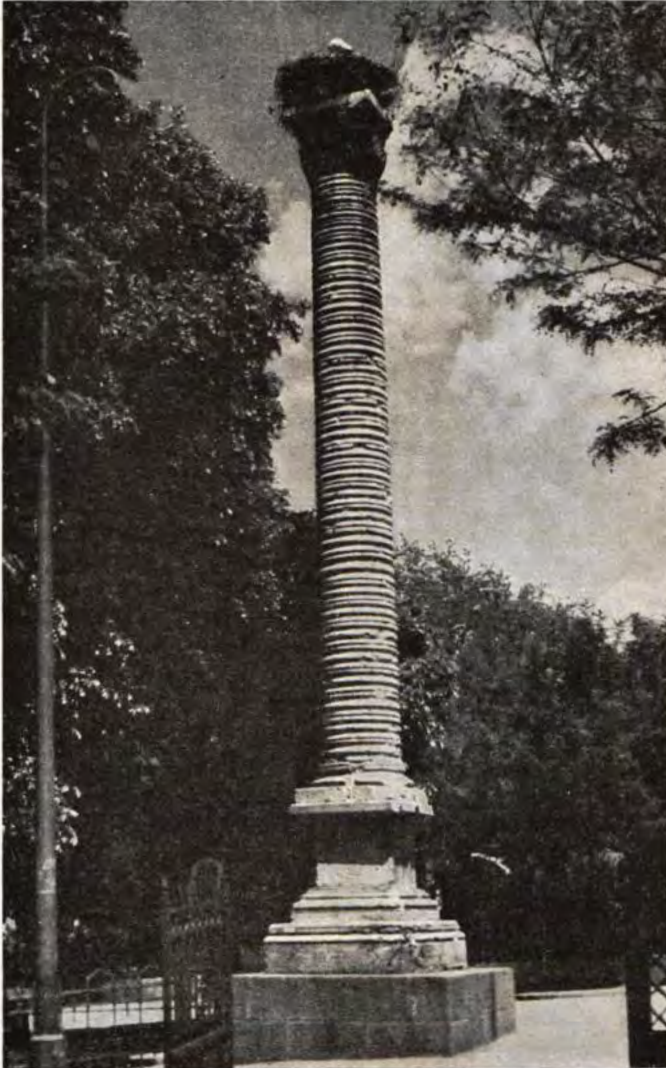
PALAİSTRA (Roma çağı eseri)

lığı bakımından adeta depo gibidir. Eserlerin duvarlarda kullanılmış olmaları kaybolmalarını önlemiştir.

Bu büyük şehrin suyunu getiren tesislere ait izler zamanımıza kadar kalmıştır. Su, büyük taş bloklardan yapılmış borularla getiriliyordu. Bu borulardan yanyana yedi bloktan ibaret bir parça kalenin doğu yamacındaki Saraç Sinan Mescidi karşısındaki bir evin duvarında görülmektedir. Bu tesislerde kullanılan borular kalenin bilhassa doğu yöndeki duvarlarında inşa malzemesi olarak kullanılmıştır.

Galatia, Roma İmparatorluğu'na katıldığı zaman, A. nın bir kalesi vardı. Şehir genişleyince kale ihmal edilmiştir. Ancak M. S. 222 - 260 arasında İmparator Severus, Alexander ve Valerianus'un Perslere yenilmelerinden sonra, Ankara yağmaya uğrayınca kale bazı zenginlerin gayretleriyle tamir edilmiş, veya yeniden yapılmıştır. Roma Çağı kalesinin M. S. III. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır; bu kısım şimdi ortada bulunmıyan en dıştaki sur olsa gerektir.

Bizans çağı: IV. yüzyılın ikinci yarısından sonra A., Bizans İmparatorluğu'nun bir şehri olarak görülüyor. Heraklios sülalesi zamanında yapılan «thema» teşkilâtında A. Bukellarion themasının merkezi olduğuna göre ilk çağdaki önemini biraz olsun koruduğu anlaşılıyor. M S. 1073 yılına kadar süren Bizans çağından A. da kalan eserlerin en önemlileri kale halk arasında Belkıs Minaresi adı ile anılan ve bir kısım yazarlarca imparator İovianus'un diktirdiği söylenilen fakat stili bakımından Bizans devri eserlerine ait bir karakteri bulunan, Hükümet Meydanın'daki sütun ve Adliye Sarayı arkasında yıkıntısı hâlâ görülmekte olan V. yüzyıla ait bazilika tipindeki Klemens kilisesidir. Sütun, her biri torus ve trohilos bulunan 15 tamburdan müteşekkildir. Yüksekliği 14.5 metredir. İstasyonda Ulaştırma Bakanlığı binası yapılırken bazı Bizans mezarlarına raslanmıştır. Bunların bir kısmı basit; önemli şahıslara ait olduğu sanılan bazıları ise salipvari tonoz örtülüdür. İkinci tip mezarların içinde fazla kemik bulunması bunların aile mezarları olduklarını gösterir. Bunlardan biri, Çankırıkapı kazı yerine götürülüp orada yeniden eski şekliyle inşa edilmiştir. Duvarların iç yüzlerinde kuş resimleri bulunan freskler vardır; az raslanan eserlerden olan bu mezarın M. S. IV. yüzyıla ait olduğu anlaşılıyor. İtfaiye meydanındaki Karyağdıran Türbesi yakınında bulunan büyük bir lâhit kapağı da Bizans çağından bu güne kalabilen eserlerdendir. Bu çağda Ankara Kalesi şimdiki şeklini aldığı için en önemli eser olarak kaleden bahsetmek lâzımdır (bk. ANKARA KALESİ).

Hükümet Meydanında sütün (Roma çağı eseri)

Şehirde Bizans çağı binalarına ait mimarî parçalara raslanmakta ise de ayakta kalan eser yoktur.

İslâm çağı: A. da gerek Osmanlı'lardan önce, gerek Osmanlı'lar devrinde yüze yakın cami, mesçit. han ve bu arada bir de bedesten yapılmıştır Osmanlı'lardan önce yapılan camilerin başlıcaları Alâettin Camii ile Ahi Şerefettin Camiidir. Osmanlılar devrine ait olan camilerin çoğu XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılmış olup en önemlileri Hacı Bayram, Karacabey, Cenabî Ahmet Paşa camileridir. Bunların hemen hepsinin yanlarında birer türbeleri vardır. Yine Osmanlılar devrinde yapılmış olan Kurşunlu Han ile Mahmut Paşa Bedesteni de A. nın dikkate değer anıtlarıdır.

Alâettin Camii: İçhisar'da Alitaşı sokağının başındadır. Bir aralık *Muradiye Camii* de denmiş olan bu camii, Kılıç Aslan'ın oğlu Mesut yaptırmıştır (1198/99). Camiin kıble tarafı içkaleye bitişiktir; duvarları taştan, üstü ahşaptır. On üç pencere ile aydınlanmaktadır. Başlıkları Bizans devrine ait olan sekiz sütun, müezzin ve kadınlar mahfelini tutmaktadır. Sonradan tamir ettirilen minaresi son cemaat yerinin önündedir. Üzerindeki yazıdan Ebubekir oğlu İbrahim tarafından yapıldığı anlaşılan cevizden oyma minberi, XII. yüzyılda Türk ağaç oymacılığının ne kadar ileri gittiğini gösteren bir Selçuklu eseridir. Bu minberin başlıca süsleri beş köşeli yıldızlardır. Altı köşeli yıldızlarla süslü olan tavanın göbeği de güzeldir. Cami birkaç defa tamir görmüştür.

Abi Şerefettin Camii: Halk arasında *Aslanhane Camii* denir. Minber üzerindeki yazıta göre 689 H. (1290) yılında, eski yapılardan toplanan taşlarla yapılmıştır. Camiin yirmidört ahşap sütun üzerine kurulan damı, XIV. yüzyıl bindirme tavan tarzının en güzel örneklerinden biridir. Yüz elli yıl önce üstü çatı haline konmuştur. Kuzey,

HACI BAYRAM TÜRBESİ'NİN KAPISI (Etnog. Müzesi'nde)

doğu ve batı yönlerinde birer kapısı vardır; bu kapılar oymalarla süslüdür. İnce yapılı olan minaresinin alt tarafı taştan, üst tarafı tuğladandır. Selçuk tarzındaki cevizden oyma minberinin esas motifi beş köşeli yıldızlardır. Camiin tavanı ağaç oymalarla, mihrabı Selçuklu tarzında açık mavi ve siyah renkli çinilerle süslüdür. Mihrabın üstündeki ejdere benzer kabartmalar dikkate değer.

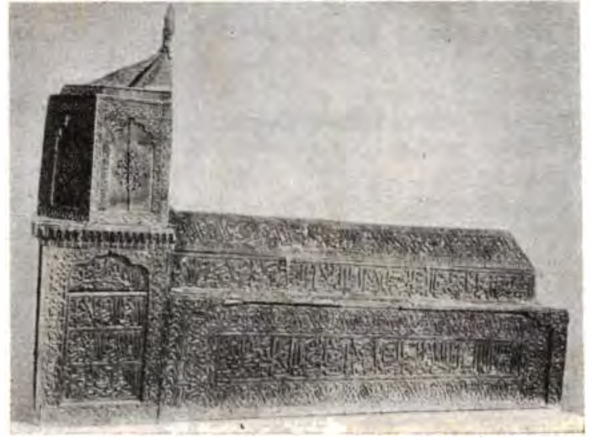
Ahi Elvan Camii: Ahi Arap mahallesinde, Koyunpazarı sokağındadır. 1330-1361 yılları arasında yapılmış, 1413 te onarılmış ve genişletilmiştir. Duvarlarının alt kısmı taş, üst kısmı kerpiçtir. Minaresi taş ve tuğladandır. Çatısı 12 ahşap sütün üzerine kurulmuştur. Ceviz oyma minberi selçuk üslûbundadır; bu minber üstündeki esas motif beş köşeli yıldızlardır.

Hacı Bayram Camii: (b. bk.)

Karacabey Camii: Sümer mahallesindedir. 1427 de yapılmıştır. Camii yapanın Ahmet b. Ebubekir olduğunu kapının üstündeki yazıttan öğreniyoruz. Son cemaat yerinin üstünü dört sütuna oturtulmuş beş kubbe örtmektedir. Asıl iç kısmının üstünü iki kubbe örtüyordu; bunlar çökmüştür. Camiin üstü şimdi çatı ile örtülüdür. Camiin büyük kapısı sarkıtlı bir tak halindedir. Köşeli olan minaresinin gövdesi çinilerle süslüdür. Bu anıt, Bursa üslûbundaki cami plânlarına uygun olarak yapılmıştır.

Yeni Cami: Bu Cami *Cenabî Ahmet Paşa Camii, Semahane, Ahmediye* adları ile de anılır. Öncebeci'de Nâzımbey mahallesindedir. 1565 te Cenabî Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bazı tezkirelerde Mimar Sinan tarafından yapıldığı kaydına rastlanmaktadır. Camiin içi kare şeklindedir; üstünde büyük bir kubbe, son cemaat yerinin üstünde de üç küçük kubbe vardır. Kesme taştan çok dikkatli bir işçilikle yapılan camiin, minberi, mihrabı ve müezzin mahfili de mermerdendir. Bir tak halinde olan kapısının kemeri beyaz mermer ve somakilerle süslüdür. Bu kapı Türk taş işçiliğinin güzel örneklerinden biridir. Birçok pencereleri vardır, içi aydınlıktır. Birkaç defa tamir edilmiştir.

Ahi Şerefettin Türbesi: Ahi Şerefettin'in ölümünden yirmi yıl önce, 1330 da yaptırmış olduğu bu türbenin içinde yapıldığı devre ait özellikler taşıyan çini ve alçı süsler vardır. Türbe esas itibariyle dörtgen plânlıdır. Antik yapılara ait taşlardan yapılmıştır. Üstü, sekiz kenarlı bir kasnak üzerine oturtulmuş piramidal bir külâhla örtülmüştür. Bu, ilk Osmanlı eserlerinde olduğu gibi içerden damarı görülen tuğladan bir külâhtır. Türbe içindeki Ahi Şerefettin'in cevizden oymalı sandukası Ankara Etnografya Müzesi'ndedir.

AHİŞEREFETTİN SANDUKASI (Etnog. Müzesi'nde)

Cami ile türbe arasında bir zaviye vardır. Cami, türbe ve zaviye halk arasında kullanılan «Aslanhane» adını bu zaviyenin duvarlarında bulunan aslan heykellerinden almıştır.

Hacı Bayram Türbesi: bk. HACI BAYRAM CAMİİ.

Karacabey Türbesi: Aynı adı taşıyan camiin avlusundadır. Pezgi taşı ile iki sıra tuğladan yapılmıştır. Herbirinde bir pencere bulunan sekiz yüzü vardır. Türbe, Osmanlı mimarlığının ilk kubbeli anıtlarından biridir. Ahmet bin Ebubekir tarafından yapılmıştır. Bu külliyenin bu gün hâlâ kullanılmakta olan bir de hamamı vardır.

Cenabî Ahmet Paşa Türbesi: Sekiz kenarlı bir yapıdır. Aynı adı taşıyan camiin avlusundadır. Kubbe kasnaksız olarak doğrudan doğruya duvarlar üstüne bindirilmiş olup sağırdır. Yapı, taştandır. Yan duvarlarda altı pencere, üstte de küçük pencereler bulunduğu için türbenin içi aydınlıktır. Dıştan fazla gösterişli olmıyan bu türbe, cami ile aynı zamanda yapılmıştır (1565). İçinde XVI. yüzyıldan kalma renkli bezemeler vardır.

Karyağdı Türbesi: İtfaiye meydanındadır. Klâsik üslûpta yapılmıştır (1577). Sekiz kenarlı kasnaksız, sağır kubbeli bir türbedir. Duvarları Ankara taşı ve tuğla ile örülmüştür. Muhtelif zamanlarda onarıldığını gösteren izlere raslanmaktadır.

Yürüyendede Türbesi: Öncebecide Öksüzceçeşme sokağındaki bir evin bahçesindedir Ahi Şerefettin türbesinden sonra dikkate değer Selçuklu karakterinde, sivri külâhlı bir türbedir.

Kurşunluhan: Kalenin güneybatı ucunda Mahmut Paşa bedesteninin üstündedir. Hanın ne zaman yapıldığı kesin olarak belli değildir. XV. yüzyılın yapı özelliğini gösteriyor. Son onarımlar sırasında Murat II. devri (1421-1451) ne ait sikkeler ele geçmiştir; bu, hanın tarihi hakkında az çok fikir vermektedir. İki katlı olan bu hanın ortasındaki avlunun etrafı, önünde revaklar bulunan odalarla çevrilidir. Arazinin meylinden faydalanılarak bir de bodrum yapılmıştır. Üstteki katların her ikisi de ufak farkla ayni tertiptedir.

Bedesten: Kalenin güneybatı ucundadır. Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa tarafından 1464-1471 yılları arasında yaptırılmıştır. Ortadaki büyük salon dört ayak üstünde duran 10 kubbe ile örtülmüştür; uzunluğu 49, genişliki 18 m dir; dört yanında birer kapı vardır; bu kapılardan bedesten'in dış tarafındaki dükkânlara geçilir. Bu dükkânların üstü de sekiz kubbe ve tonozla örtülmüştür.

ANKARA, 3. VIII .1937 de Heidelberg observatuvarında K. Reinmuth tarafından keşfedilen 1457 numaralı küçük plânetin adı. Uluslararası astronomi birliği tarafından küçük plânetlere ait rasat ve hesapları yaymağa memur edilen Berlin'deki Kopernik astronomik hesap enstitüsü (Coppernicus astronomisches Rechen-Institut), İstanbul Üniversitesi astronomi enstitüsünün teklifi üzerine, yeni keşfedilen bu plânete Ankara adını vermiş ve bunu 19.VII. 1941 tarihli gözleme (rasat) sirkülerinde bildirmiştir. Bu tarihten sonra çıkan yıllık kitaplarda bu plânet Ankara adı ile anılmıştır.

ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİ, A. üç binada toplanmıştır: Kale, Bedesten, Kurşunluhan.

1 — *Kale:* Ankara'da ilk müze kalede kurulmuştur. Kalenin sağlam kalmış odaları uzun zamandan beri Ankara Belediyesi tarafından depo olarak kullanılmakta idi. 1921 de bu depolar belediyeden alınmış ve müzelik eşya bu depoya yerleştirilmiştir. Kale ambarlarından çıkarılan zırh, ok, kalkan, kılıç gibi askerî eşya ile, sikkeler, mühürler, yüzük taşları, eski yazmalar, oyalar da burada teşhir edilmiştir. Bu küçük depo 1922 den beri Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bulunmaktadır. Müzenin kadrosu 1924 te genişletilmiştir.

Bir etnografya müzesi kurulması işi karar altına alınınca (1925) kaledeki etnografik eserler Etnografya Müzesi'ni kurmakla görevlendirilen heyete devredilmiştir.

Birçok eski eserler A. ya getirilmiş, bakımsız bir halde bulunan Augustus tapınağı çevresi temizlettirilmiş ve gelen eserlerden bir kısmı da buraya yerleştirilmiştir. Yerli ve yabancı uzmanlar tarafından Anadolu'da yapılan bir çok kazılardan çıkan eserlerle toprak üstünden toplanan eserlerin bir kısmı Ankara'ya getirilmiş, yeni bir müze binasına ihtiyaç duyulunca, eski binaların onarılıp müze hâline getirilmesi düşünülmüştür.

Mahmut Paşa Bedesteni

2 — *Bedesten:* Bedesten restore edilerek müze binası haline getirilmiştir; ortadaki büyük salonu Eti (Hitit) Müzesi olarak kullanılacaktır (Ankara'da bir Eti müzesi kurulması fikrini ilk defa ortaya atan Atatürk'tür). Yandaki kısımların onarılması henüz bitirilmemiştir. Bu kısımlar da tamamlanınca müze, Hitit eserleriyle birlikte klâsik çağlardan önceki yıllara ait eserleri de içine alacaktır. Müzede Alaca, Kargamış, Malatya ve Sakçagözü seri kabartmaları tam ve aslî durumlarına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu dört seriye, Ankara bölgesinin sekiz kabartması da katılmıştır.

3 — *Kurşunluhan:* Toprak üstünden toplanmış veya kazılardan çıkarılmış klâsik çağlara ait eserlerle, sikkeler yeniden onarılan Kurşunluhan'da toplanacaktır. Onarılmış olan bodrum katında, sergilenmiyen eserler korunacaktır. Üst odaların bir kısmında sikkeler dairesi kurulmaktadır. Geniş avluda mimarlık eserleri sergilenmiştir.

ANKARA ARMUDU, Orta Anadolu'nun iklim şartlarına uymuş kışlık bir armut çeşididir. Çok eski zamanlardan beri A. da yerleşmiş olduğundan A. armudu adiyle anılır.

Tacı büyük, yuvarlak, gövdesi kalın, kurşuni renkli bir ağaçtır. İki çeşidi vardır.

1. Çanak tarafı yuvarlağımsı, saptarafı biraz uzunca, kabuğu ince ve düz, eti sulu, 4-6 çekirdekli, çekirdeklerinin çoğu iri ve doludur. Eski A. lılar bu armuda «Barbunya Armudu» veya «Dişi Ankara Armudu» derlerdi. Kışa ikincisi kadar dayanmaz. Boz ahlat üzerine çok iyi aşılanır ve uzun ömürlü olur.

2. Yuvarlak, sapının olduğu yer az çukur, kabuğu sert ve çukurlu, eti az kumlu, kışa çok dayanıklıdır. Ancak kış ortalarında ve ilkbaharda yumuşamağa ve sararmağa başlar. Çekirdeği 6-8 tane ve küçüktür. Eski A. lılar bu armuda «Erkek Ankara Armudu» derlerdi. Bu çeşit de boz ahlat üzerine aşılanır. Her iki çeşitte de en iyi aşı şekli ahlat fidanlarına eylül ortalarında yapılan durgun gözaşısıdır.

ANKARA BALI, Ankara ilinde çıkan, tadının ve kokusunun güzelliğiyle ünlü bal. Bk. BAL.

ANKARA ÇAYI, Sakarya ırmağı'na sağdan karışan kollardan biri. A., Ankara'nın içinden geçen Hatip Çayı ve İncesu ile kuzeyden gelen Çubuk Çayı'nın, şehrin 2 km kadar kuzeybatısında birleştikleri yerden başlar, Yazhöyük adı verilen yerde Sakarya'ya karışır. A. nın bu iki yer arasındaki uzunluğu 130 km dir. A nı besliyen başlıca kolları, Çubuk Çayı, İncesu ve Hatip Çayı ile Ankara'nın 30 km kadar batısında bu suya dökülen Ova Çayı'dır. A. na bu kollardan sonra önemli dereler hemen hemen karışmaz.

A. nın kollarından en kuvvetlisi olan Çubuk Çayı, kaynaklarını A. kuzeyindeki Aydos Dağı'ndan alır, Çubuk Ovası'ndan geçer, A. nın 18 km kuzeyinde Sarıcalar Boğazı'ndan sonra dar bir vâdiye girer. Çayın suları geçtiği yerlerde sulama işlerinde de kullanıldığından, gittikçe azalır (Ankara yakınında saniyede 200 litre kadar). Bol yağmurlu zamanlarla kar erimeleri sırasında akımının 50-70 m^3 olduğu da görülür (bk. ÇUBUK BARAJI). A. nın kollarından olan ve kaynaklarını Elma Dağı'ndan alan İncesu, Mogan Gölü (b. bk.) ile Emir Gölü (b. bk.) nden geçen küçük

bir deredir (yazın saniyedeki akımı ortalama 70 litre, yağmurlu mevsimlerde 3-4 m^3 kadar). Ancak bol yağmurlu mevsimlerle Elma Dağı'na fazla kar yağdığı yıllarda İncesu kabarır, saniyede geçirdiği su mıktarı 50 m^3 yi geçtiği olur ki, bu zamanlarda dere taşar, çukur düzlükleri su basar. Böyle bir su basması, 1910 da olmuş, bu sırada Mogan ve Emirgölleri birleşmiş, İncesu vâdisiyle şimdiki Cebeci fidanlığı ile istasyon çevresi sular altında kalmıştır. Su basmalarına ve böylece bataklıkların meydana gelmesine engel olmak için, İncesu boyunda geniş ve derin kanallar açılmıştır. A. nın kollarından Hatip Çayı, kaynağını Ankara'nın 30 km kadar kuzeydoğusundaki İdris Dağı'ndan alır, Hasanoğlan çevresinin sularını da topladıktan sonra Kayaş vâdisinden geçer. Yağmurlu mevsimlerle kar erimeleri sırasında suları kabararak 4-6 m genişliğinde bir dere durumu alırsa da, yazın çok cılızlaşır. A. na bu üç koldan çok daha batıda karışan Ova Çayı ise, kaynaklarını Kızılcahamam'ın doğu çevresindeki dağlardan alır, Mürtad ovasından geçer. Yolu boyunca suları, sulama işlerinde harcandığından, gittikçe küçülür, yazın kuruyacak hale gelir; yağmurlu mevsimlerde ise kabarır, taşar, bütün bu kollarla beslenen A., yazın cılız bir dere durumunu alır, kışın ve hele ilkbaharda suları kabarır.

ANKARA ÇİĞDEMİ (Crocus Ancyrensis), süsengiller(Iridaceae)den bir bitki. Orta Anadolu'da yetişen, ince, 15-20 cm uzunluğunda şerit gibi yaprakları ve sarı turuncu renkli çiçekleri olan bu güzel bitki şubat ve mart aylarında çiçek açar. İngiliz botanikçisi G. Mav, 1886 da yayımladığı *Crocus* monografisinde, ona, ilk önce Ankara yöresinde rasladığı için *Crocus Ancyrensis* (Ankara çiğdemi) adını vermiştir.

ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ: 1932 yılında açılmıştır. Bu müzede Anadolu halkının kültür belgeleri olan işlemeler, çevreler, yazmalar toplanmıştır. Tekkeler ve türbeler kapatılınca (1925) buralardaki eşyanın müzelere kaldırılmasına karar verildi. Kurulan heyetler müzelik eşyayı ayırıp M. Eğ. Bakanlığına maledince, Ankara Etnografya Müzesi zengin koleksiyonlara sahip oldu. Bu arada Hacıbektaş'tan getirilen eserleri anmak gerekir. Ankara, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kayseri illerine ait şer'î siciller de burada toplanmış, böylece müze, çevrenin çok değerli tarih belgelerine sahip olmuştur. Müzenin bahçesinde çevreden getirilmiş islâmi mezar taşları teşhir olunmaktadır. Bu müzedeki eserlerin sayısı 13423 tür.

Ankara Etnografya Müzesi 1938 den beri Atatürk'ün muvakkat kabri vazifesini görmekle kısa tarihine büyük bir şeref katmıştır. Kabir, kurşunlu arabesk kubbenin altındaki medhalde bulunmaktadır.

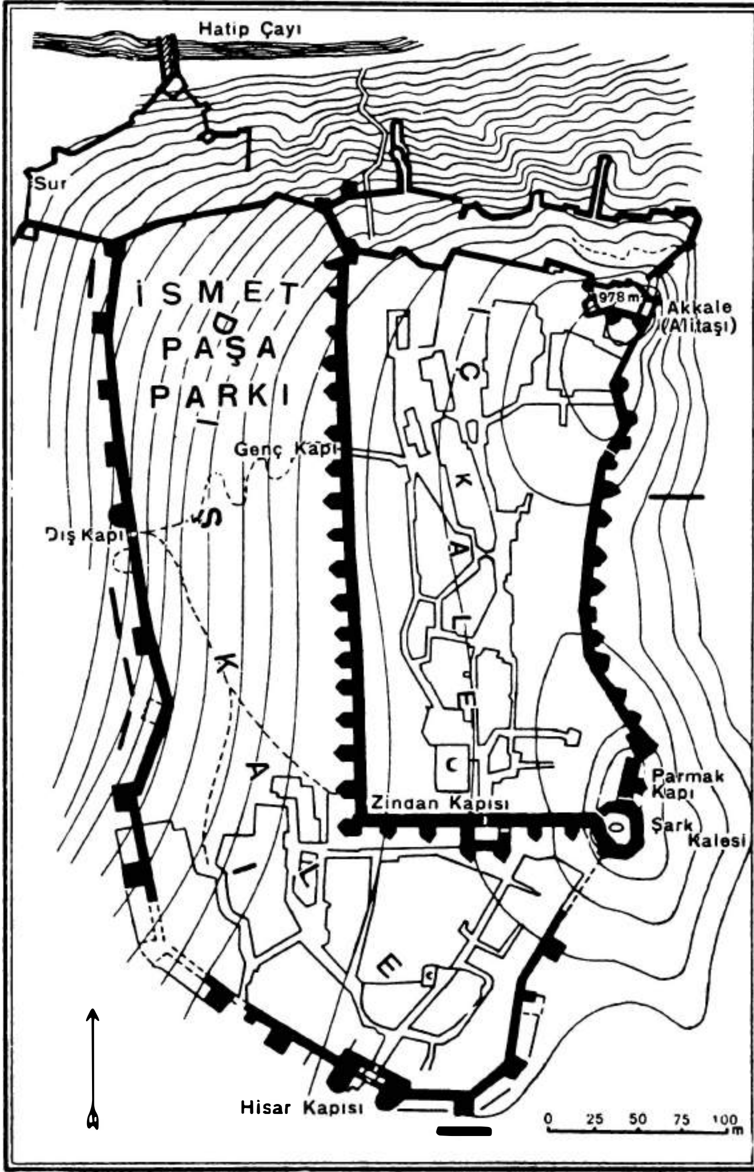
ANKARA İLİ, Konya'dan sonra Türkiye'nin en geniş topraklı ilidir. Yüzölçümü 28 923 km^2, nüfusu 696 576 (1945) dir. Merkez ilcesiyle birlikte 14 ilceden meydana gelmiştir: Ayaş, Bâlâ, Beypazarı, Çankaya, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şerefli Koçhisar. Bütün ilde 34 bucak, 1 133 köy vardır.

Merkez ilcesinin yüzölçümü 1554 km^2, nüfusu 254 024 (1945) dir. İlcenin bucakları Etimesğut, Bağlum, Bitik, Zir, Keçiören, Altındağ «Yenihayat»tır. A., merkez ilcesine bağlı 84 köy bulunmaktadır.

ANKARA KALESİ, A. nin ne vakit yapıldığı kesin olarak bilinemiyor. Kalenin kurulduğu tepede tarihten önceki çağlarda oturulmuş olduğu ileri sürülmüşse de, son arkeolojik araştırmalarda bu çağlara ait hiçbir belge ele geçmemiştir. Bununla beraber Ankara çevresinde bulunan prehistorik malzeme savunma bakımından çok elverişli olan kale tepesinde bu çağlarda da oturulmuş olması ihtimalini kuvvetlendirir. Kale tepesinde ve eteklerde Hitit çağına ait hiç bir ize tesadüf edilmemiştir. Belki bu çağlarda, Ankara'da Hitit'lerin bazı tahkimli yerleri vardı. Ancak bugünkü kaleyi Hitit'lerin kurmadıkları şüphesizdir. Pausanias, Ankara'yı bir Phryg şehri olarak gösterir. Çankırıkapı'da, Augustus Tapınağı çevresinde yapılan sistemli kazılardaki birkaç buluntu, Pausanias'ı desteklemektedir. M. Ö. II. yüzyılın başında Roma'lılar Galatia'yı ele geçirdiği sırada Ankara'da bir kalenin var olduğu bilinmektedir. Tektosag'lar, Roma'lılardan kaçarak bu kaleye sığınmışlardı. Galatia Roma'lıların eline geçince şehir büyümüş, mahalleler kale dışına taşmıştır. M. S. 222-260 yılları arasında imparator Severus Alenksander ve Valerianus'un İran'a karşı yenilmeleri üzerine diğer Anadolu şehirleri gibi, Ankara da Pers-ler'in ve barbarların yağmalarına uğramış, sonra, şehrin surları büyük bir tamir görmüş veya yeniden ve temelden yapılmıştır. Daha önce imparator Caracalla (211-217) nın Anadolu seyahatinde Ankara surlarını onarttığı biliniyor. Bu tarihlerde şehrin etrafındaki surun harap olduğu ve Caracalla'nın bu suru onarttığı tahmin edilebilir. Bu ilk surun, bugün birçok belgeleri meydana çıkarılan klâsik şehri çevrelemesi icap ettiğine göre, bugünkü kaleden çok aşağıda, Augustus Tapınağı çevresinde bulunması

ANKARA HALKEVİ VE ETNOGRAFYA MÜZESİ

E. Mamboury: Ankara, Guide Touristique

ANKARA KALESİNİN PLÂNI

gerekir. Romalılar zamanında bugünkü kalenin bulunduğu yerlerin de ihmal edilmediği sanılıyor. Kalenin yenilenmesi VII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Arap'ların Bizans üzerine kuvvetli baskı yaptıkları zamana raslamaktadır. Bu arada İsauri'li Leon III. kalenin bir kısmını onartmış, belki de üst kaleyi yükseltmiştir. 805 de Nikefor ve 859 da Basil de kale duvarlarını onartmışlardır.

1073 de şehrin Selçuklu'lar eline geçtiği biliniyor. Ancak bu çağda kalenin durumuna dair bilgi yoktur. 1101 de Haçlılar'dan Raimond Ankara kalesini Selçuklu'lardan almıştır. Alâettin I. (1219 - 1227) kaleyi yeniden onartmış, Keykâvus II. de kaleye yeni ilâveler yapmıştır (1249-1250). Osmanlılar zamanında kale çok ihmal edilmiş, bununla beraber şehrin dış duvarı genişletilmiştir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Ankara'yı alınca şehrin dış duvarlarını onartmıştır.

1839 da Prusya subaylarından Vincke tarafından yapılan plânda iç ve dış kaleden sonra şehri yürek biçiminde saran bir dış sur görünür.

Surun bir ucu Bent Deresi'nin sarp yamacından çıkarak karşıdaki Hıdırlık yamacına, oradan Çankırıkapısı'na varır. Burada Yoğunduvar'ın kalıntıları görülür. sur güneye döndükten sonra kıvrılarak Ulus Meydanı yanındaki İstanbulkapısı'nı meydana getirmektedir. Eski mezarlık önünde, şimdiki Osmanlı Bankası yanında İzmirkapısı, Halkevi önlerinde Namazgâhkapısı vardı.

Güneyde Erzurumkapısı, kuzeyde Aynalıkapı ve Kayserikapısı'nı geçtikten sonra, İçkale'ye bitişen bu sur, şehrin Türkler elinde genişlemiş olan kısımlarının da güvenini sağlamıştır.

Ankara çevresindeki sur, sürekli bakımsızlık yüzünden yer yer yıkılmış ve yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur.

Kalenin kurulduğu tepe Hatip Çayı'nın tabanından 110 m yüksektir. En üstteki Akkale (Alitaşı) nin denizden yüksekliği 978 m dir. Eski Ankara evleri bu tepede ve eteklerindedir.

Bugünkü kale, iç ve dış kale olmak üzere iki bölümdür. Yüksekte olan İçkale'dir. Dışkale tepenin kuzey, batı ve güney yönlerindedir. Dışkale, İçkale ile doğuda Şarkkalesi'nde, batıda Hatip Çayı'na bakan yamaçta birleşir. Dışkale'nin 20 kulesi vardır. Bundan 15 i ayaktadır ve son yıllarda esaslı surette onarılmıştır. Dışkale'nin iki büyük kapısı vardır. Bunlardan biri Dışkapı, diğeri Hisarkapısı'dır. İçkale de Dışkale gibi, Bizans yapı özelliğini gösterir. İçkale'nin kurulduğu arazi daha sarptır. Bir kısım duvarlar doğrudan doğruya bazalt bloklar üzerine oturtulmuştur. Her iki kalenin yapı malzemesi çoğunlukla Ankara taşıdır. Bununla beraber Klâsik çağlara ait örenlerden veya yapılardan alınmış mermerlere de rastlanır. İçkale ortalama 50 000 m² bir alanı çevreler. A. nın bütün çevresi ise 1150 m dir. İçkale surlarının yüksekliği 14 - 16 m kadardır. Çoğu beş köşeli olan 42 kulesi vardır. Bunlardan ondokuzu batı yüzdedir. Bu yöndeki duvarla Dışkale arasına son yıllarda İsmet Paşa

Kale burçlarından bir kısmının yakından görünüşü

Bent Deresi'nden Ankara kalesinin görünüşü

Parkı yapılmıştır. İçkalenin batıda Gençkapı, güneyde Zindankapı ve Parmakkapı adlı üç kapısı vardır. Bunlardan Gençkapı İsmet Paşa parkına açılır. İçkale'nin surları üzerinde de Selçuklu'lar ve Osmanlı'lar zamanında ilâveler yapılmıştır. Kuzeydeki Akkale'ye bitişen ikinci duvar, Selçuklu'lar zamanında kurulmuştur. Kuzey batıdaki kıvrımda 1249 yılında Selçuklu Sultanı Keykâvus II. nin yaptığı onarımı gösteren bir yazıt vardır. Bu yazıtın hemen altından başlıyan ve dereye doğru inen bir yer altı dehlizi (potern) görünür. Diğer bir yazıt Hisarkapısı üzerindedir. Bu yazıt 1330 tarihlidir. Yazıtta İlhanlı hükümdarı, kanunsuz vergi alınmamasını ve ölçeklerin ayarlanmasını emretmektedir.

Kalede İslâmî çağlara ait başka yazılı belge yoktur. İçkale'nin en yüksek yerindeki Akkale (Alitaşı) bugün müze deposu olarak kullanılmaktadır.

ANKARA KEÇİSİ, uzun, ince, kıvrımlı ve ipek gibi parlak tüylü bir keçi ırkı. Ankara keçisi, eski çağlarda steplerde yaşamış, sonra ortadan kalkmış bulunan *Capra Prisca* adlı bir yabani keçiden meydana gelmiştir.

M. Ö. Anadolu'da yaşamış kavimlerin bıraktıkları eserlerde tiftiğe ait hiçbir kayda raslanmamaktadır. Halbuki Sumer medeniyetinin ilk devrelerine ait eserlerde güzel ve ince tüylü keçi ile adi keçi ayrı ayrı adlar altında görülmekte ve ince tüylü olanları, vücut yapılışı, tüyleri ve boynuzları bakımından bu günkü A. ne benzerlik göstermektedir. Sumerler'in son devirlerine ait eserlerde tiftiğe ait bir kayda raslanmaması, Sumerler'in tiftiği Orta Asya'dan beraber getirdiklerini, fakat Mezopotamya'nın iklim ve tabiat şartlarına uyamıyan bu keçi neslinin söndüğünü ortaya koymaktadır. Bu itibarla tiftik keçisinin asıl vatanı Orta Asya'dır. Nitekim buralarda A. nin Buhara ve Kişmir gibi birkaç akraba ırkları bulunmaktadır.

Sumerler'in beraberlerinde getirdikleri keçilerden uzun ve ince tüylü olanlarının, Mezopotamya'daki asılları ortadan kalktıktan sonra bunların Fırat'ın doğusunda yaşamaya devam ettiklerini, bugünkü Siirt ili içindeki M. Ö. VI. - IX. yüzyıllarda tiftik yetiştiriciliğinin bulunmasiyle anlamaktayız.

Ch. Texier, tiftik keçisinin şimdiki Kızılırmak'ın batısında bilinmediğine, hayvan beslemekte çok usta olan Türkmen'lerin Ankara yöresine doğru gitmelerinden sonra tiftiğin buralarda yayılmaya başladığına işaret etmektedir. Bununla beraber A. nin Anadolu'ya Osmanlı Türkleri ile birlikte doğudan getirildiği ve Ankara bölgesinin çok uygun iklim ve tabiat şartları içinde ve ihtimal birçok değişmelerden sonra bugünkü ıralarını kazandığını kabul etmek gerekir.

Türkiye 1838 yılına kadar tiftik istihsal eden ve bunları çeşitli şekillerde işliyen ve ihraceden biricik memleketti. Tournefort adında bir gezgin, 1655 yılında Ankara yöresinde 1255 tezgâh bulunduğunu ve 20 000 top kumaşın Avrupa'ya ihracedildiğini söylemektedir. Brehem adında başka biri de Ankara şehrinde 1 000 000 kilo tiftik elde edildiğini ve 4 000 000 frank gelir getirdiğini yazmaktadır.

İngilizler ilk defa olarak 1838 yılında Güney Afrika'daki Kap sömürgesine Türkiye'den damızlık tiftik götürmek iznini almışlardır. Bundan sonra türlü tarihlerde başka İngiliz sömürgelerine, Amerika, Fransa, İtalya, Cezayir ve İsviçre'ye de tiftik damızlıkları götürülmüşse de, yalnız Güney Afrika, Avusturalya ve Amerika'ya götürülenler uygun iklim şartları bulduklarından tutunmuşlar ve çoğalmışlardır. Şimdi Amerika'daki tiftik keçilerinin sayısı bizdekinden daha çoktur.

Türkiye'den dışarıya damızlık satılmasına yetiştiriciler her zaman itiraz etmişler ve damızlık vermemek istemişlerse de, eski idarecilerin kısa görüşleri ve tutkuları yüzünden bu işle başa çıkamamışlardır.

ANKARA KEÇİLERİ

Dışarıya damızlık verilmesine başlandıktan bir müddet sonra İngiltere'de kurulan büyük tiftik fabrikaları ham tiftiği işleme bakımından memleketimizdeki ilkel endüstriye rakibolmuş ve bunu geriletmiştir.

Cumhuriyetin ilânı ile tiftik damızlığının memleket dışına çıkarılması yasak edilmiş ve yetiştiricileri koruyacak birtakım tedbirler alınmıştır. Bu sayede 1924 yılında 1 895 123 olan tiftik miktarı, ekonomik buhranla birlikte birçok inip çıkmalar gösterdikten sonra 1942 de 3 703 000 i (vergiye bağlı) bulmuştur.

Ankara keçisi Türkiye'de esas bakımından Orta Anadolu'da yetişmektedir. Ankara ili hem fazla, hem de en iyi kalitede tiftik yetiştirmektedir. Ankara'nın çevresindeki iller daha sonra gelmektedirler. Doğuda Mardin, Siirt ve Muş illerinin her birinde 5 000 - 50 000 arasında tiftik vardır. Diğer doğu illerimizde de az miktarda tiftik bulunmaktadır.

Dünya üzerinde bellibaşlı tiftik yetiştiren memleketlerdeki keçi sayısı ve elde olunan tiftik 1937 istatistiklerine göre şöyle idi:

	Türkiye	Amerika	İngiliz sömürgeleri	Toplam
Tiftik sayısı:	3 669 000	3 950 080	1 036 000	8 500 000
Tiftik istihsali:	5 443 116	7 438 955	2 222 605	15 104 676

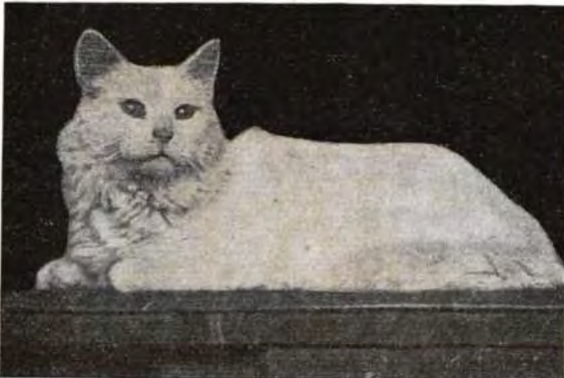
Dış ıraları: A. genel olarak ince tipli, küçük ve zarif bir hayvandır. Baş, küçük ve narin olup buruna doğru incelir. Profil, düz veya hafif çukurdur. Erkeklerde ve bazı dişilerde sakal vardır. Boynuzlar tekelerde kalın, geniş ve dipleri birbirine yakındır. Dişilerde ise ince, narin ve dipleri birbirinden ayrıktır. Boynuzlar kendi eksenleri etrafında kıvrılarak uzadıkça yavaş yavaş birbirinden ayrılır. Boynuz rengi açık sarıdır. Tek tük boynuzsuz A. ne de raslanır. Kulaklar genel olarak uzun ve sarkıktır. Alnında kâkülü bulunanlar makbuldür. Sağrı çok kere cidağodan yüksektir. Bedenin geniş, derin ve uzun olması istenir. Ayaklar kısa olmalıdır.

A. nin rengi beyazdır. Yalnız Konya, Siirt ve Mardin dolaylarında gümüşi, siyah ve kahverengi tiftiklere de raslanırsa da asıl beyazları makbuldür. Bütün karın altının, ayakların ve boynun tiftikle kaplı olması istenir. Kılları, âdi keçi kıllarına göre çok ince, parlak ve hafif kıvrımlı olup, lüleler halinde birleşmişlerdir. Lülelerin uzunluğu 25 - 30 cm kadar olabilmektedir. Canlı ağırlık 35 - 40 kg dır.

Verimi: A. yalnız tiftiği için yetiştirilir. Memleketimizde yılda bir defa ve nisan ayında kırkılır. Bir kırkımda alınan tiftik miktarı yaşa, otlağa, kış yemlemesine göre değişir. İyi bakılanlardan 2,3-3,6 kg, halk elindekilerden de 1,5-2 kg tiftik elde edilir. Tekeler 3 - 6 kg tiftik verirler. Yaşın, bakım ve damızlık seçiminin tiftik kalitesinde büyük etkisi vardır. En iyi tiftik oğlaktan elde edilir. Bundan sonra dişiler, erkeçler ve nihayet tekeler gelirler.

Genel olarak tiftik keçisi sağılmaz. Süt tamamiyle yavruya bırakılır. Halk arasında, sağılan keçilerin tiftiklerinin iyi olmıyacağı kanaati vardır. A. nin eti âdi keçi etinden daha lezzetli, kolay hazımlı ve kokusuzdur. Tiftik keçisi yavruları(oğlak)nın eti de kuzu eti kadar lezzetlidir. Damızlık tiftiklerin kesilmeleri yasaktır. Ancak erkeçler kesilebilirler. İyi beslenenlerde et randımanı % 46 - 50 arasındadır.

ANKARA KEDİSİ, Van kedisi ismi de verilir. Değişim (mutation) neticesinde adi ev kedisinden meydana gelmiştir. Kedilerin en güzelidir. Uzun ve ipek gibi yumuşak olan tüylerinin rengi beyaz, sarı veya kurşunidir; alacalı olanları da vardır. Gözleri mavi, sarı veya kırmızımtraktır. Bir gözü mavi, bir gözü sarı olanlar da az değildir. Dudakları ve tabanları et rengi pembedir. Avrupaya Anadolu'dan yayılmıştır.

ANKARA KEDİSİ

ANKARA ORMAN ÇİFTLİĞİ, Başşehir olduğu zaman çorak ve ağaçsız olan Ankara çevresini güzelleştirmek, tarım işlerinde köylüye örnek olmak, teknik tarımın memlekete girmesi ve kökleşmesini sağlamak amaciyle 1925 yılında Atatürk tarafından kurulmuştur.

Pratik tarım, çiftliğin ağaçlandırılması ve hayvancılık işlerinde kısa bir zamanda büyük gelişmeler olmuş, ayrıca çiftlikte bir süt fabrikası, bir değirmen ve bir bira fabrikası kurulmuştur. Parkları, hayvanat bahçesi ve gazinosiyle Ankara halkı için bir mesire haline gelen A. kurulduğu yıldan itibaren blânçosunu kârla kapatmağa muvaffak olmuştur. Genişliği 102 000 dekar olan A. ni Atatürk öteki çiftlikleriyle beraber millete hediye etmiştir. Kuruluş amacına uygun olarak işletilmek ve geliştirilmek üzere A. nin idaresi 3308 sayılı kanunla 1938 yılında, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na verilmiştir.

ANKARA OVASI, Ankara şehrinin batısında, aynı addaki çayın geçtiği çukur düzlük. A., Hatip Çayı'nın Çubuk Çayı ile birleştiği yerden Sincanköy batısına kadar uzanan, 30 km kadar boyunda, ortalama 1 - 1,5 km eninde, geniş bir vâdi tabanı biçimi gösterir. A., derelerin birleştiği doğu bölümünde (bk. ANKARA ÇAYI) 2 - 3 km genişliğinde bir düzlükken, batıya doğru yer yer daralmalar olur ki, bunlardan biri, şehrin 7 km batısındaki çimento fabrikası yakınında, ötekisi de, 10 km uzağındaki İstanbul Boğazı adı verilen yerdedir. Daha batıda düzenli bir uzanıştan sonra, Zir Boğazı'na doğru gittikçe daralan A. nın yüzölçümü 35 km^2, denizden yüksekliği, şehrin hemen batısında 840 m, en batı bölümünde ise 800 m den daha azdır. Böylece A. da doğudan batıya doğru % 001,5 kadar hafif bir eğim vardır.

A. nın tabanı, yeni aluvyonlarla (kum, çakıl, kil) dolmuş olup, burası bir birikinti düzlüğü olarak görülür. Ankara Çayı bu düzlükte, yüzlek bir yatakta, büklümler yaparak akar. Genişliği ortalama 10 km kadar olan daha eski bir tortulanma teknesinin ortasında açılmış bulunan A. nın güney ve kuzeyinde, ova yüzünden yaklaşık olarak 50 - 100 m yukarıda, daha yüksek düzlükler uzanır ki, bunların yapısını eski aluvyonlarla Üçüncü Zaman göl tortulları meydana getirmiş bulunur. Bu düzlüklerden biraz daha uzaklarda, yer yer oldukça eğimli yamaçlarla buradan ayrılan 1100 - 1200 m yüksekliğindeki plâtolar yer alır.

Yakın vakitlere kadar yer yer bataklıkların sıralanmış olduğu A. nın batı bölümünde yapılan sondajlardan, 4 - 5 m derinliğe kadar kara yahut esmer renkli bataklık birikintilerinin, daha altta ince balçıklı kil ile ufak yahut iri kum tabakalarının, 15 m derinliğe doğru kaba dip kumlarının bulunduğu, bu aluvyonların temelinin Üçüncü Zaman tabakalarına dayandığı öğrenilmiştir.

A. nın çok yeri çayırlık ve otluk olup, yalnız su boylarında sıra sıra söğüt ve kavak ağaçlariyle Orman Çiftliği kuzeyinde ve Hayvanat Bahçesi çevresinde sonradan yetiştirilmiş ağaçlıklar görülür. Ankara çevresinin ekin alanlarından biri bulunan A. nı sulamak üzere yer

yer bentler yapılmıştır ki, bunlar arasında Akköprü yakınındaki bent ile şehrin 3 km batısındaki daha kuvvetli bir bentten başka, çimento fabrikası yakınındaki «8 km Bendi», daha batıda Güvercinlik Bendi vardır. A nın doğu bölümünün kuzeyinde Akköprü kanalı, güneyinde Ova kanalı, batı bölümünün iki kenarında ise Kuzey ve Güney kanalları uzanır.

Batıdan Ankara'ya doğru uzanan şoselerle demiryolu, A. nın kenarından geçer. Ovada yer yer çiftlikler de varsa da, başlıca yerleşme yerleriyle fabrikalar A. nın kenarlarında ve hele demiryolunun geçtiği güney kenarında sıralanmıştır; bunlar arasında yeni yapılariyle göze çarpan Sincanköy, Etimesğut ile Ankara Orman Çiftliği ve çimento fabrikası başta gelir.

ANKARA RADYOSU, bugünkü şekli ile 1938 yılında çalışmaya başlamıştır. Uzun dalga servisi yayımlaını 120 kw. 182 kc (k. Htz) ve 1648 m. dalga uzunluğu üzerinden yapmaktadır. İşareti T. A. R. dir. Anten gücü icabında 120 kw. tan 60 kw. a düşürülebilmektedir. 20 kw. gücle çalışan kısa dalga servisi gündüzleri 9465 kc. ve 19 m, 74 dalga uzunluğu (işareti T. A. Q.) geceleri ise 15195 kc. ve 31 m, 70 dalga uzunluğu (işareti T. A. P.) üzerinden çalışmakta ve Alman, Arap, Elen, Fars, Fransız, İngiliz, Macar, Ordu, Romen. Sırp dıllerinde yayımlar yapmaktadır. Atatürk Bulvarı üstünde bulunan stüdyosu ile Etimesğut'ta bulunan istasyonu arasında 22 km uzaklık vardır. Stüdyo, istasyona kısmen kurşunlu kablo, kısmen de arme müzik kablosu ile bağlıdır. İstasyonda 250 m yüksekliğinde iki pilon vardır. A. 1942 ye kadar teşkilât bakımın dan P. T. T. ye bağlı kalmış, sonra Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne devrolunmuştur.

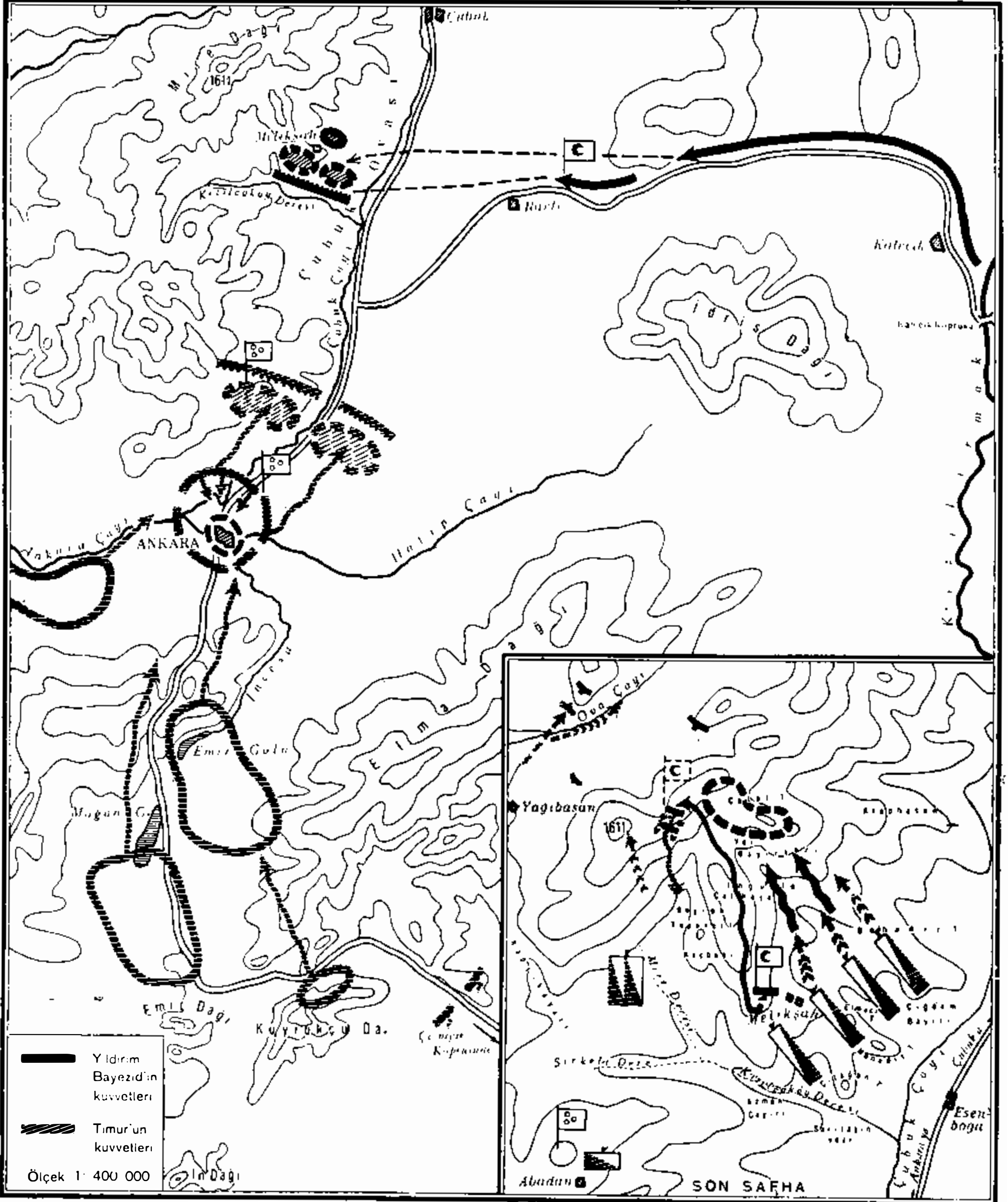
ANKARA SAVAŞI, Çubuk Ovası'nda Timur'la Yıldırım Bayezit arasında yapılan savaş (28 temmuz 1402). Bu, Anadolu tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Timur, Orta Asya ve İran'da egemenliğini kurduktan sonra Azerbaycan'ı ve Irak'ı da alarak (1386-1394) imparatorluğunu Suriye, Mısır ve Anadolu sınırlarına kadar genişletmişti. Anadolu bu sırada siyasî bakımdan tamamiyle parçalanmış bir halde idi. Ancak, batı uclarında ve Balkanlar'da kurulan Osmanlı devleti. bu bölgede bir üstünlük sağlıyacak ve Rum (Anadolu) Selçuklu sultanlığını bir bütün olarak canlandırabilecek bir kudret göstermekte idi. 1389 Kosova zaferiyle, Balkanlar'daki egemenliğini kesin olarak kuran Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezit, Anadolu'nun istilâsına yeni girişmişti ki Timur da, ilk defa olarak, 1394 başlarında doğu Anadolu'ya girdi. Doğu ve Orta Anadolu'daki ufak hükümetler (başlıcaları Erzincan'da Mutahharten, Maraş bölgesinde Dulkadır-oğulları, Konya'da Karaman-oğulları) Timur'a itaatlerini bildirmişlerdi. İslâm dünyasında üstünlüğünü kurmak istiyen Timur, bu tarihte karşısında en büyük rakip olarak, Toros'ların berisinde Malatya'ya kadar nüfuz ederek egemenliğini ilerletmiş olan Mısır Memlûk sultanlığını görüyordu. Mısır Memlûk sultanı Berkuk, bu büyük tehlike karşışısında, Yıldırım Bayezit, Kadı Burhanettin ve Altınordu hanı Toktamış'la dostluk ve bağlaşma münasebetleri kurmuştur. Bu devirde Timur, Bayezit'e yüksekten bakıyor; onu, batı uclarında *(ūcat)* hıristiyanlara karşı savaşan bir «gazi» sultan gibi görüyor, takdirlerini göndererek Mısır sultanından ayrılmasını tavsiye ediyordu. Fakat Bayezit, Niğbolu'da hıristiyan Avrupa'nın gönderdiği büyük haçlı ordusuna karşı kazandığı zaferden sonra (1396), Anadolu'da, Timur'a karşı başlıca rakip olarak ortaya atılmıştı. İlkin Konya ve Lârende'yi alarak Karaman-oğulları'nı ortadan kaldırmış (1397), ertesi yıl Samsun ve Canik dolaylarını ele geçirmiş ve Trabzon imparatorundan haraç istemiş (1398), az sonra da, Kadı Burhanettin'in öldütülmesi üzerine, Sivas, Tokat, Şarkî-Karahisar, Kayseri bölgelerinin Osmanlı egemenliği altına girmesini sağlamış, hattâ Dulkadır-oğulları üzerine yürüyerek Mısır'lıların nüfuz alanına girmişti (1399). Nihayet Timur'a bağlı Erzincan hâkimi Mutahharten'in, kendisine itaat etmesini istemiştir. İşte bu noktada, daima ilerlemekte olan iki imparatorluk karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sırada Memlûk'lerle Osmanlı'ların arası da açılmış bulunuyordu. Yeni durum üzerine, Timur, Bayezit'in yurtlarından koğduğu Anadolu beylerini yanına kabul ederek, ordusu ile Yakın-Doğu'ya doğru harekete geçmiştir (1399 sonbaharı). Öbür taraftan Bayezit de Bursa'da, Bağdat sultanı Ahmet Celâyirî ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'u ağırlamakta idi. Timur bu seferinde Osmanlı'ların elinden Sivas'ı almış (Ağustos 1400), fakat oradan güneye yönelerek Suriye'ye girmiştir. Osmanlı hükümdarı, bunu fırsat bilerek Erzincan üzerine yürümüş ve Mutahharten'i zorla kendisine bağlamıştır. Artık iki devlet arasında çarpışma kaçınılmaz görünüyor ve açıkça Anadolu üzerinde egemenliğin kime ait olacağı meselesi bahis konusu oluyordu. Fakat aynı zamanda Bayezit, İstanbul'u şiddetle kuşattığından, bu çatışmanın sonucu. Doğu Roma İmparatorluğu'nun bin yıllık başkentinin taliini de belli edecekti. Avrupa mücadeleyi yakından takibediyordu. Bizans, Venedik ve Fransa kıralı Timur'la siyasî münasebetler kurmaya çalışıyor ve onu, Bayezit'e karşı kışkırtıyorlardı. Fakat gerek Timur, gerekse Bayezit, neticesi kesin olacak bir savaşa atılmakta tereddüt ediyorlardı. İki tarafta da uzlaşma istiyenler bulunduğu için, Timur, son olarak şu şartları öne sürmüştü: 1 — Bayezit, Mutahharten ve diğer doğu Anadolu beyleri üzerinde uyraçlık (metbûluk) iddialarından vazgeçecek, 2 — Ahmet Celâyirî'yi ve Kara Yusuf'u himaye etmiyecek, 3 — Buna karşılık Sivas, Elbistan ve Malatya dolayları Bayezit'e bırakılacak. Neticede Timur, Bayezit'in kendisine boyun eğmesini de istiyordu. Bayezit buna bir müddet cevap vermemiştir. Timur, 1402 baharında Pasinler, Erzurum yoliyle Erzincan'a gelmiş, Kemah kalesini zaptetmiş (1402 mayıs), buradan gönderdiği adamlarla Bayezit'in hizmetinde bulunan Kara-Tatarlar'ı gizlice elde etmiştir. Bayezit'in elçileri Timur'u Sivas ovasında bulmuşlardır. Bayezit bu son mektubunda Timur'u savaş için bahane aramakla suçlandırıyor ve Allah'ın hükmüne sığındığını bildiriyordu. Bayezit, İstanbul muhasarasını kaldırarak ordusunu iki kol halinde İzmit-Bolu-Gerede ve Bursa-Geyve-Beypazarı üzerinden Ankara'da toplamıştır. Burada, Timur'un Sivas'ta bulunduğu ve Tokat üzerine yürümeye hazırlandığı haberini alınca, Ankara'yı hareket üssü haline koyarak, hemen Tokat bölgesine doğru yürümüş, Akdağ ve yıldız Dağı geçitlerini kapatmıştır.

Osmanlı harb meclisinde, bir yıpratma savaşı tavsiye eden Sadrazam Çandarlızâde Ali Paşa ile bütün kuvvetlerle hemen taarruz edilmesini istiyen Rumeli Beylerbeyi Hoca Fîrûz Bey arasında savaş plânı üzerinde eskiden beri bir görüş ayrılığı vardı.

Timur, Bayezit tarafından tutulan bu dağlık ve ormanlık bölgenin kendi süvarileri için elverişsiz olduğunu görerek plânını değiştirmiş, yeni hasada giren zengin Kızılırmak vâdisini takibederek, Kırşehir üzerinden Ankara'ya

yürümüş ve Yakup Bey'in savunduğu Ankara Kalesi'ni kuşatmıştır. Başlıca Bent Deresi tarafından kaleye taarruza başlıyan Timur, savaşı Hıdırlık tepesinden idare ediyordu. Düşmanı, ilerlemeden Kızılırmak üzerinde savaşa zorlamak istiyen Bayezit, yetişememiş, buna karşılık büyük stratejik hareketlerin bu safhasında Timur, Bayezit'i kendi plânına uymak zorunda bırakmıştır. Bayezit'in ordusu temmuz sıcağında uzun ve yorucu bir yürüyüşten sonra Kalecik üzerinden Çubuk'a yaklaştığı sırada Timur, kuşatmayı kaldırmış ve Çubuk Ovası'nda bütün savaş hazırlıklarını ve tertiplerini almış, hususiyle Osmanlı ordusunun yolu üzerindeki kaynakları doldurmuştur.

İkindi vakti Timur ordusu karşısında yer alan Bayezit, ertesi sabah (28 temmuz cuma) savaşa başlamıştır. Timur her türlü üstünlüğe sahipti. Timur'un kenidisine bağlı, disiplinli, iyi silâhlandırılmış 140 - 160 bin kadar askeri

Ömer Halis Bıyıktay'ın "Tımur'un Anadolu Seferi Ve Ankara Savaşı" adlı kitabındakı krokilerden faydalanılarak yapılmıştır.

ANKARA SAVAŞI (1402) KROKİSİ

Milli Eğitim Basımevi

33 30' 34

ANKARA
Çankırı
Kalecik
Kırıkkale
Keskin
Sungurlu
Yerköy
Çiçekdağı
Kaman
Kırşehir
Mucur
Bala
Şereflikoçhisar
Elma Da.
İdris Da.
Kızılırmak
Delice
Tuz Gölü
Kara Bur.
İnce Bur.

33 30' 34

vardı. Timarlı sipahiler, Kapukulu askeri, Tatarlar, Sırp kıralının komutasındaki 5000 kişilik bir yardımcı kuvvetle ücretli askerlerden meydana gelen Bayezit'in ordusu ise, 70 bin kişiyi aşmıyordu. Osmanlı ordusunun sağ kanadında Kara Timurtaş Paşa, Anadolu askerini, sol kanatta Koca Firûz Bey ve Şehzade Süleyman Çelebi Rumeli askerini idare ediyor; Bayezit ile Sadrâzam, Kapukulu askerlerinin başında, merkezde bulunuyordu. Savaş, Çubuk çayı'na karışan-Kızılcaköy deresi üzerinde başlamıştır. İlk olarak Timur ordusunun sağ kanadı. Osmanlı ordusu sol kanadı üzerine atılmıştır. Savaş kızıştığı bir anda bu kanattaki Kara Tatarlar'ın, ihanet ederek Osmanlı kuvvetlerine geriden ok atmaları üzerine, Rumeli atlıları şaşırıp gerilemişlerdir. Sağ kanatta ise Osmanlı kuvvetleri, düşmanı püskürtmeğe ve şiddetle karşı taarruzda bulunmağa muvaffak olmuşlardır. Fakat Timur'un torunu Muhammet Sultan, seçkin zırhlı atlılariyle bu kanadın yardımına koşarak Osmanlı'ları ve Sırp kuvvetlerini atmıştır. Bu sırada Aydın, Germiyan, Saruhan, Menteşe kuvvetleri Timur ordusundaki beylerinin yanlarına geçince, Osmanlı ordusunun sağ kanadı da çökmüştür. Vakit ikindiye yaklaştığı sırada Timur düşmanını kuşatıp tamamiyle yok etmek için bütün kuvvetlerine genel taarruz emri vermişse de, bir kısım Rumeli atlılariyle Sadrazam Ali Paşa ve Şehzade Süleyman Çelebi, Amasya atlılariyle de Çelebi Mehmet, bu kuşatmadan kurtulup kaçmağa muvaffak olmuşlardır. Sırplar'ın da çekilmesi üzerine büsbütün yalnız kalan Bayezit, çoğu yaya olan Kapukulu askeriyle Çataltepe'ye çıkmaya muvaffak olmuş, burada kahramanca dögüşerek, her taraftan saran üstün düşman kuvvetlerini püskürtmüştür. Nihayet yanında kalan 300 kişi ile, karanlık basınca, düşman hatları arasından sıyrılıp kaçmaya teşebbüs etmiş, fakat yakalanarak Timur'un yanına götürülmüştür (bk. BAYEZİT). Osmanlı hükümdarının tutsak edilmesiyle sona eren Ankara savaşının doğurduğu tarihî neticelerin en önemlisi, Anadolu ve Rumeli'ye yayılan ve İstanbul'u almak üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun, yarım yüzyıl gecikmiş olmasıdır.

ANKARA SÖZLEŞME, ANLAŞMA VE ANTLAŞMALARI, Yeni Türkiye Devleti'nin başkenti olduktan sonra, Ankara'da imzalanan çeşitli sözleşme, anlaşma ve antlaşmalar'ın sayısı geçici ve uzatıcı olanları ayrı olmak üzere 221 dir. Bunlar 33 devletle yapılmıştır:

Afganistan: 3, Almanya: 10, Amerika Birleşik Devletleri: 9, Avusturya: 4, Arnavutluk: 2, Belçika ve Belçika Luxsembourg: 7, Bulgaristan: 9, Çekoslovakya: 10, Çin: 1, Danimarka: 4, Estonya: 4, Finlandiya: 4, Fransa: 17. Holânda: 9, Irak: 7, İngiltere: 9, İran: 2, İspanya: 4, İsveç: 9, İsviçre: 12, İtalya: 8, Japonya: 3, Lehistan: 8, Letonya: 1, Lübnan: 1, Macaristan: 8, Mısır: 3, Norveç: 4 Romanya: 8, Sovyetler Birliği: 17, Ürdün: 1, Yunanistan: 11, Yugoslavya: 10.

Bunların arasında siyasî önemi olanlar şunlardır: 20 ekim 1921 tarihli Türk - Fransız anlaşması (Ankara İtilafnamesi diye tanınır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransız hükümeti arasında yapılan ilk siyasî anlaşmadır). 13 maddeden ibaret olup «Misak-ı Millî» gereğince Suriye ile Türkiye arasındaki sınırı çizmekte, sınırın ötesinde kalan Hatay için özel bir statü kabul etmektedir. 6 haziran 1926 tarihli 16 maddelik bir ek sözleşme ile de Türkiye - Suriye sınırı düzeltilmiştir.

1 ocak 1922 Ankara antlaşması ile Türkiye ve Ukrayna devletleri karşılıklı olarak birbirlerini tanımışlardır.

18 ekim 1925 te iki yıldan fazla bir zaman süren görüşmelerden sonra Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan «Dostluk antlaşması», iki devlet arasında bütün ihtilâflı meseleleri halletmektedir.

5/6 haziran 1926 tarihli Türkiye - İngiltere ve Irak arasında yapılan «Musul anlaşması» ile Milletler Cemiyetinin 29 ekim 1925 tarihinde saptadığı Türkiye - Irak sınırı (Brüksel hattı) tanınmış, Türkiye'ye Irak petrollerinden % 10 pay verilmiştir.

26 mayıs 1928 de Ankara'da 9 maddelik Türk - Afgan dostluk antlaşması imzalanmıştır. İki taraf bir savunma harbinde birlikte hareket etmeyi, birbirine düşman iki gruptan hiç birine katılmamağı üzerlerine almışlar. Türk uzmanlarının Afganistan hizmetinde çalıştırılmalarını kararlaştırmışlardır.

30 ekim 1930 da Türkiye ile Yunanistan arasında bir dostluk antlaşması imzalanmış, bir ek protokolla iki taraf donanmalarında statüko'nun korunması taahhüt olunmuştur.

8 Mart 1931 de Ankarada Türkiye ile Rusya arasında Karadeniz'de deniz kuvvetlerinin tahdidi hakkında bir protokol imzalanmıştır. Gene aynı yıl ekim ayının 30 unda aynı devletler arasında eski antlaşmaların uzatılması hakkında bir protokol imzalanmıştır.

4 ocak 1932 de Türkiye ile İtalya arasında yapılan bir antlaşma ile deniz sınırı (Kastallarizo adası yakınında) saptanmıştır.

22 nisan 1926 da Tahran'da yapılmış olan Türk - İran dostluk antlaşması, 5 kasım 1932 de Ankarada yenilenmiş; güven, tarafsızlık ve ekonomik işbirliğini sağlıyan bir dostluk antlaşması haline getirilmiştir.

1934 yılı mayısının sonunda Türkiye ile Çin arasında bir dostluk antlaşması yapılmıştır.

7 ekim 1935 te Ankarada imzalanan bir protokol ile Türkiye - Sovyet Rusya dostluk antlaşması on yıl uzatılmıştır.

8 nisan 1937 de bir Türk - Mısır dostluk antlaşması yapılmıştır.

İkinci Dünya Harbi'nin patlaması yaklaşırken Türkiye Cumhuriyeti demokrat devletlerin cephesine katılmak için kesin kararını vermiş, bu yolda yapılan deklarâsyondan sonra 19 ekim 1939 da Türkiye İngiltere ve Fransa arasında yardım antlaşması imza ve ilân olunmuştur.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra Türkiye, komşu devletlerden Irak ile iki memleket arasında sıkı bir iş birliği istiyen bir anlaşma (1946) ve Haşimî Şark-ül-Ürdün Kırallığı ile de 11 ocak 1947 tarihinde aynı özlükte bir dostluk antlaşmasını Ankara'da imzalamıştır.

ANKARA TAVŞANI, ipek gibi ince, parlak ve uzun tüylü bir tavşna. A. yabani tavşanın değişmiş bir şekli olarak

ANKARA TAVŞANI

kabul edilmektedir. Fakat bu değişmenin Anadolu'da olup olmadığı hakkındaki fikirler birbirinden ayrıdır. Merinos'un kökü olan koyunun ve Ankara Keçisi'nin meydana gelmelerine sebebolan güzel ve ince tüylülük değişmelerinin hep Anadolu'da olması A. nın da ilk defa Anadolu'da meydana gelmiş olduğuna belki bir delil sayılabilir.

A. yetiştiriciliğinin gelişmesi, bunların tüylerini işliyecek endüstrinin bulunmasına bağlıdır. Bu endüstriyi ilk defa Fransızlar kurmuştur. Bu sebepten Fransa'da 2 000 - 3 000 A. bulunan çiftlikler vardır. 1935 te bu memleketin A. tüyü rekoltesi 60 000 kilo tahmin edilmişti. İngiltere'de tavşan tüyü fabrikaları 1920 de açılmıştır. Burada 1930 yılında 120 000 A. vardı. Bu iki memleketten başka İsviçre, Almanya, Holânda İtalya, Rusya ve diğer Avrupa memleketleriyle Japonyada da A. yetiştiriciliği ilerlemektedir. Memleketimizde tüy işliyen bir endüstri ve bunun ihracı ile uğraşan bir firma bulunmadığından, bu kârlı yetiştiricilik koluna önem verilmemektedir

Dış ırkları: İngiltere'dekiler tam tüylü oldukları zaman kartopuna benzer. Almanya'dakiler daha uzundur. Alında ve yanaklarda bulunan 4 - 5 cm uzunluğundaki tüyler yüzünden baş kalın, kısa ve yuvarlak görünür. Kulaklardaki püskül A. nın en karakteristik nişanıdır. Damızlık olarak A. larının dişileri 2,5 - 3,5 kilo arasında olmalıdır. Erkeklerin 2,72 kilodan ağır olmamaları istenir. Renk, en çok beyazdır. Gri, mavi, esmer renkli A. ları da vardır. Alacalar makbul sayılmaz. Beyaz A. larında gözler kırmızı, tırnaklar beyazdır.

Tüy ırkları: A. nın yünü çok kıymetlidir. İyi damızlıklarda tüylerin % 90 ının ince olması lâzımdır. İnce tüyler 5-18, kaba kıllar ise 13,5-103,5 mikron kalınlıktadır. Tüylerde kalınlık dipten uca doğru artar. A. tüyünün mümkün olduğu kadar uzun olması da istenir. Birinci kalite tüyler 7,5 - 9 cm kadar uzun olur. 1 mm^2 deride ortalama 249,76 kıl bulunur. Fakat bu sıklık yabani ve evcil diğer tavşan ırklarında olduğundan daha azdır. A. nda ince kıllar, kalın kıllardan, aynı kılın dibi de ucundan nisbî olarak daha dayanıklıdır. Fransa'da bir tavşandan yılda alınan tüy miktarı şöyledir:

1. yaşta	4 defa	yolmada	295	gram.
2. »	»	»	400	»
3. »	»	»	440	»
4. »	»	»	400	»
5. »	»	»	360	»

Almanya'da ortalama 300 gram tüy alınmaktadır. En çok tüy eylûl ile şubat ayları arasında alınır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, daha önce kurulmuş olan Hukuk (1925 ten 1931 e kadar yüksek okul, 1931 den beri fakülte). Dil ve Tarih - Coğrafya (1935), Fen (1943), Tıp (1945) fakültelerinin 13. VI. 1946 tarihli ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu gereğince birleştirilmesinden ve 1933 te kurulmuş bulunan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Ziraat ve Veteriner fakültelerinin 30.VI.1948 tarihli ve 5234 sayılı kanunla bunlara katılmasından meydana gelmiştir. Bunlardan Hukuk fakültesi Cumhuriyet devrinde Ankara'da kurulmuş ilk yüksek okuldur ve yeni adlî kanunların kabulünden sonra hasıl olan eleman ihtiyacını karşılamak maksadiyle açılmıştır. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi bir edebiyat fakültesidir. Fen ve Tıp Fakülteleri memlekette gittikçe artan yüksek öğretim ihtiyacını karşılamak üzere açılmıştır. A. nın 1947-48 ders yılında öğrenci sayısı (5668) dir.

ANKARAMİT (Ankaramite), içinde ojit ve olivin kristalleri bulunan bir bazalt türü.

ANKARATRA DAĞLARI. Madagaskar'ın orta bölümünde, adanın yüksek dağlarından biri. En yüksek doruğu 2 644 m dir.

ANKARAVÎ İSMAİL RÜSUHÎ (ölm. 1631), bilgin, sofî ve Mesnevî şerhçisi. Ankara'lıdır. Bayramî iken Mevlevî olmuş, Bostan Çelebi'den hilâfet alıp İstanbul'da Galata'da Kulekapısı Mevlevihanesi'ne şeyh olmuştur. Ölünce Mevlevihane mezarlığına gömülmüş, üstüne bir türbe yapılmıştır.

Muhiddin-i Arabî'nin, *Fusûs - ül - Hikem*'e özet olarak yazdığı *Şerhü Nakşı Fusûs*'unu *Zübde - tül - Fusûs* adiyle Türkçe'ye çevirmiş, Şehabettin - i Sühreverdî'nin *Heyâkil - ün - Nûr*'unu şerhetmiş. edebiyata ait *Miftâh - ül - Belâga* ve *Misbah - ül - Fesâha* adlı bir kitap yazmış, sofilerce semâ denen ve helâl, hattâ ibadet sayılan rakıs ve müziğe şiddetle itiraz eden mutaassıp Kadızadeliler'e karşılık *Hüccet - üs - Semâ'* adlı bir eser kaleme almıştır. Bunlardan başka İbni Fâriz'in *Kaside - i Tâiyye*'sine, *Fusûs - ül - Hikem*'e şerhleri, *Fâtiha Tefsiri* ve daha birçok kitapları vardır. Şiirde «Rüsûhî» takma adını kullanan ve bir de divanı olan Ankaravî İsmail'in en önemli kitabı, *Mesnevi Şerhi*'dir. Bu şerhin önsözünde bildirildiği gibi önce *Mesnevi* nin ilk on sekiz beytiyle anlaşılmıyan beyitlerini Türkçe olarak *Fâtih - ül - Ebvâb* adı altında bir risalede açıklamış, sonra *Mesnevi*'deki Arapça beyitlerle âyet ve hadîslere dayanan beyitleri toplayıp *Câmi - ül - Âyât* adlı bir risale meydana getirmiş, bunlardan sonra iki risaleyi birleştirip birçok tefsir, hadîs ve tasavvuf kitaplarından da faydalanarak tanınmış şerhini yazmıştır. Beşinci cildi şerhederken (1625) 1411 tarihli bir yedinci cilt bulmuş, şerhi yarım bırakıp bu cildi şerhetmiş. ondan sonra tekrar beşinci ciltten başlayıp şerhini tamamlamıştır. Yedinci ciltte, gerek şiir tekniğindeki bozuklukla İran diline uygun olmıyan sözlerin ve hattâ yanlış lûgatlerin bulunması, gerek Mevlâna'nın esas fikirlerine tamamiyle aykırı fikirlerin yeralması yüzünden, bu cildin Mevlâna'ya ait olması şüphelidir. Esasen Mevlâna da altıncı ciltte. bu cildin, *Mesnevi*'nin son cildi olduğunu söyler Böyle olduğu halde *Mesnevi*'yi hakkiyle anlıyan Ankaravî'nin. bu cildi şerhetmesi, birçok dedikodulara yol açmış, bu cilt, Mevlevîler ve bilginler tarafından kabul edilmemiş, sonradan da zorla ve istemiyerek şerhettiği kanaatı meydana çıkmıştır. Şerhi, yedinci cildi şerh ettikten sonra bitirmesi ve en sonra yazdığı «dîbace» de yine *Mesnevi*'nin altı cilt olduğunu kaydetmesi düşünülürse bu kanaatin asılsız olmadığına hükmetmek gerektir.

ANKER, sıvılar için Almanya, Danimarka Holânda, Rusya, İngiltere ve İsveç'te kullanılan eski bir ölçü. Değeri memleketlere göre 30 litre ile 50 litre arasında değişir

ANKER - LARSEN [*aŋkır - larsen* ok.]. **Johannes** (doğ. 1874), Danimarka'lı romancı, sahne sanatçısı ve mistik. Köyde ve tarlada büyüdükten ve bir aralık Kopenhag Üniversitesi'nde teoloji ile hukuka devam ettikten sonra tiyatro ve gazetecilik hayatına atılmış, 1905 - 1930 yılları arasında aktörlükle rejisörlükte bulunmuş ve bazı piyesler yazmıştır. Önemini roman alanında kazanan bu yazar, eserlerinde insanlıkla kaderin birbiriyle örülmüş olduğunu belirtmeye çalışmış, din alanında da mistik bir inanç göstermiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: ***Livets ubønhørlighed*** (Hayatın merhametsizliği) [1905], ***Landsbyens Magdalene*** (Köyün M. si) [roman: 1908, dram: 1912], ***Katen Kruse*** [1912], ***Menneskeøjne*** (İnsan gözleri) [1918], ***Bugten*** (Kıvrımlar)

[1919] büyük bir öden kazanan şaheseri *De Vises Sten* (Filozof taşı = «İksir - i âzam») [1923], *Martha og Maria* (M. ve M.) [1925], *For aaben Dør* (Açık kapının önünde) [1926], *Søgnet som vokser ind i Himmelen* (Gökte gelişen cemaat) [1928], ve *Rus* (Sarhoşluk) [1931].

ANKERİT, bileşimi kalsyum - demir - magnezyum karbonat olan bir mineral. Kalsit ile izomorf açık sarı renkli, sedef gibi parlıyan romboedrik billûrlar halinde bulunur.

ANKHİALE, Kilikia bölgesinde, Tarsus ile Zephyrion (şimdiki Mersin), arasında, Karaduvar'ın yakınında bulunduğu sanılan eski bir şehir. A. nın, geçmişi, M. Ö. VIII. yüzyıla kadar çıkar. O zamanki adı İngirā idi. Asur kıralı Sennaherib (705 - 681)'e ait bir silindir'in üzerindeki bir metne göre, İllubru'da oturan, Kue (= Kilikia) valisi, Tarsus ve A. halkları ile birleşerek ayaklanmış ve M. Ö. 698 de Sennaherib tarafından yenilmiştir. Bu ayaklanmaya bazı Yunanlıların da katıldıkları muhakkaktır, çünki Yunanlılar VIII yüzyılda Kilikia'ya yerleşmeye başlamışlardı. Yunanlılar'a göre A. mitik zamanlarda, İapetos'un kızı Ankhiale tarafından kurulmuştur. Şehrin daha sonraki tarihine ait hiçbir bilgimiz yoktur. M. Ö. 333 yılında Büyük İskender'in ordusu Kilikia'dan geçtiği zamanlarda, şehrin ancak dış surları görünüyordu.

Bazı Yunan'lı yazarların anlattıklarına göre Sardanapalos (b. bk.) un mezarı A. nın yakınında idi. Burda kıralın bir resmi ve Asur dilinde, Asur yazısı ile yazılı bir yazıtı varmış. Bu metin şöyle imiş: «Ben, Tarsus ile A. yi ayni günde kurdum; sense, ye, iç ve eğlen, çünkü bundan gayri her şey boştur». Çeşitli yazarların başka başka şekillerde kaydettiği bu yazıt, eski dünyanın zevk ve safava düşkün Sardanapalos hakkındaki fikrine tam uygundur. Fakat bu kıral tam mânasiyle efsanevîdir. Bilgilerimize göre Asur kıralları arasında bu adda kimse yoktur. Fakat bu mezarın ve yazıtın varlığından şüphe edilemez, çünkü İskender'in seferine katılmış olanlar her ikisini de görmüşlerdir. Bu anıt'ın mahiyeti hakkında kesin bilgi henüz elde edilememiştir. En çok kabul edilmiş izaha göre, Yunan yazarlarının gördükleri yazıt, Sennaherib'in sözü geçen ayaklanmayı bastırdıktan sonra diktiği anıt üzerindeki yazıt olsa gerektir.

ANKHİSES, (Lât. *Anchises*), Eski Anadolu efsanesinde önemli bir kişi olup, sonradan Yunan ve Roma efsanelerine de karışmıştır. Kapys ile Themis'in oğlu, Assarakos'un torunu, Aineias (b. bk.) ın da babasıdır. Aphrodite'ye hitabeden Homeros hymnos (ilâhi) unda anlatılan efsanede. Zeus Aphrodite'ye A. için sevgi ilham eder. bu tanrıça da A. i İda dağında ziyaret eder ve Phrygia kıralı Otreus'un kızı olduğunu iddia ederek onunla birleşir, sonra kendisini tanıtır ve A. e, doğacak olan oğlunu beş yıl sonra kendisine getireceğine dair söz verir. A. in çocuğa Aineias adını vermesi, fakat ona anasının kim olduğunu bildirmemesi ve hiç kimseye tanrıçanın kendisini sevmiş olduğunu söylememesi gerekiyordu. Fakat A. bu yasağı tutmadığı için, ceza olarak Zeus tarafından yıldırımla vurulur, topal veya kör olur. A. in sonraki hayatı Vergilius'un Aeneis'inde tasvir edilmiştir: Troia Akalar tarafından zaptolununca, Aineias, A. i omuzlarına alarak yanmaktaki şehirden kaçırır. A. Sicilya adasında ölür ve Aineias tarafından Eryx dağında gömülür. Aineias İtalya'ya varınca babasını altdünyada ziyaret ederek ondan geleceğine ait bilgi edinir. A., ona, kendi sulbünden doğacak ve Roma'yı büyük ve meşhur yapcak olan kahramanları gösterir.

ANKHİOLO: bk. AHİYOLU.

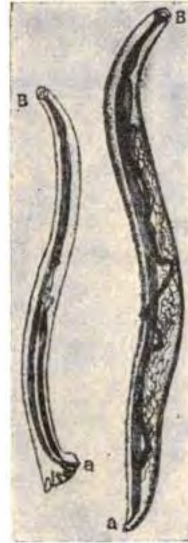
ANKHUROS, eski Anadolu'da Phrygia Devleti kıralı Midas'ın oğlu. Söylendiğine göre birgün zelzeleden toprak açılmış, kâhinler, babasına, bunun kapanması için en kıymetli eşyalarını buraya atması lâzımgeldiğini söylemişler. O da bütün altın ve gümüş mücevherlerini buraya atmıştır. Toprağın hâlâ kapanmadığını gören oğlu A. atiyle beraber buraya atılmış ve toprak ancak o zaman kapanmıştır.

ANKİLOKEİRA (Ancylocheira), kınkanadlı böceklerin buprestide (Buprestidae) familyasına bağlı bir cins. *Buprestis* bilimsel adı da verilen bu cins Avrupada ve kuzey Amerikada yaşar. Altın veya bakır rengindedir. Kanadları bazı türlerinde yeşil renkli, noktalı veya çizgilidir. Kozalaklı bitkilerin üzerlerinde gelişirler.

ANKİLORİNİ (Ankylorrhinie), burun deliğinin yapışık olması. Burùn deliklerinin veya burun içi duvarlarının bitişmesi. Çiçek, frengi, tüberküloz, difteri, sklerom hastalıklarından, yanık ve yaralanmalardan sonra olur, solunumu zorlaştırır.

ANKİLOSERAS (Ancyloceras), fosil baştanbacaklılar (Cephalopoda) sınıfının ammonitler (Ammonoidea) gurupundan kosmoseratide (Cosmoceratidae) familyasına bağlı bir cins. Kabuğu evvelâ serbest bir helezon teşkil ettikten sonra yukarıya doğru düz olarak uzar ve uc tarafta bir çengel şeklinde kıvrım meydana getirir. Alt kretasede bulunmuştur.

ANKİLOSTOMA (Ancylostoma), yuvarlak kurtlar (Aschelminthes) sınıfının nematodlar (Nematodes) takımına bağlı strongilide (Strongylidae) familyasının bir cinsi. Ağızları geniş olan bu kurtlar ayrı eşemlidirler. *Ancylostoma (Dochmius) duodenale* adlı türü insanların ince barsaklarında parazit olarak yaşarlar. Boyları 10 - 15 mm kadardır. İlk defa İtalya'da keşfedilmiştir. Bağırsağa ağzındaki aletlerle tutunur, yaralar açar ve kan emer. Bu kurtlarda döl değişimi yoktur. Yumurtaları dışarıda nemli yerlerde gelişir. Bu yumurtalardan meydana gelen larvalar deri vasıtalsiyle insanların vücuduna girer ve kan damarları yoliyle akciğere ve solunum boruları vasıtasiyle yemek borusuna ve oradan da tekrar bağırsağa geçer. İnsanlarda kansızlık meydana getirir. Bakılmazsa insanı ölüme kadar götürebilir. Bilhassa maden işçilerinde, tünel amelelerinde raslanır. Nil memleketlerinde ve diğer sıcak memleketlerde fazla miktarda raslanır.

Ankilostoma

ANKİLOSTOMİYAZ (Ankylostomiase). ince barsağa ve hususiyle on iki parmak barsağına yapışan *Ankylostomidae* familyasından parazitlerle ve daha çok *Ankylostoma duodenale* ve *Necator americanus* ile olan bir hastalık. Bu hastalıkta az çok şiddetli kansızlık ile mide ve barsak bozuklukları görülür, hastalık genel olarak süreğen seyreder. Hastalık belirtileri kişiye ve o kişide bulunan parazitin sayısına göre çok değişir. Bu hastalığa, hastalığın

sebebi bilinmezden önce, bulunduğu yere veya hastalarda yaptığı belirtilere göre birçok ad verilmişti: Chlorose d'Egypte, Anémie des mineurs, Mal de coeur v. b... Bu hastalık en çok sıcak memleketlerde ve nemli yerlerde görülür, buralarda yerleşmiş (endemik) bir haldedir. Fakat orta sıcaklıkta olan ve hususiyle ankilostom ve nekator kurtçuklarının yaşamasına elverişli şartlar bulunan memleketlerde de görülür. Bu sebepten Avrupa'daki maden ocaklarında, tünellerde ve bazı tuğla fabrikalarında da vardır.

Memleketimizde, bu hastalık, Karadeniz kıyısında, hususiyle Rize'de görüleni nekator cinsi ile meydana gelmektedir. Buranın iklim şartları nekator kurtçuklarının yayılmasına ve gelişmesine çok elverişlidir. Bu hastalığın Rize'ye Birinci Dünya Harbi'nde Ruslar tarafından getirilen Çinli ameleler vasıtasiyle gelmiş olduğu sanılıyor.

Hastalığın bulaşımı: Parazitler organizmaya keselenmiş Strongyloide şeklindeki kurtçuk halinde ya deriyi veya sindirim sisteminin yukarı kısımlarını delerek girer. Hastalardan dışkı ile dışarıya çıkarılan parazit yumurtaları, uygun şartlar (meselâ 25-30 ısı derecesi, oksijen, nem ve biraz da karanlık) bulunan yerlere gelirse, içinde 24 saatte embriyon meydana gelir ve sonra embriyon yumurta kabuğunu delerek Rhabditoide denilen kurtçuk halinde dışarı çıkar. Birkaç gün sonra bir deri değiştirir ve sonra tekrar bir deri daha değiştirerek keselenmiş Strongyloide kurtçuk şekline geçer. O zaman eski deri bunun etrafında bir kese gibi kalmıştır. Bu deriler değişmekle beraber kurtçuğun içindeki organlarda da bazı değişiklikler olur. Hareketli olan bu kurtçuk 20-30 derecelik nemli yerlerde, çamurda ve sularda oldukça uzun müddet yaşar. Bu kurtçuk, bundan sonra, ancak organizmada gelişir. En çok deriden olmak üzere insan vücuduna giren kurtçuklar kan yolu ile karaciğere, kalbe ve oradan akciğere gelirler. Sonra akciğer peteklerine geçerek solunum yolundan boğaza, oradan da barsağa gelir ve burada asıl kurt şeklinde gelişir. Bu sebepten hastaların dışkısı ile kirlenmiş veya böyle dışkı ile gübrelenmiş yerlere el ile dokunmak veya buralarda yalınayak gezmek tehlikelidir.

Hastalık belirtileri: Hastalığın asıl belirtisi kansızlıktır. Kansızlığın oluşunda hastadaki parazitlerin sayısının ve organizma direncinin önemi vardır. Dirençli organizmada az sayıdaki kurtlar açık bir belirti yapmadan bulunabilirler. Fakat hususiyle zayıf düşmüş bir organizmaya fazla miktarda gelirlerse (yüzlerce ve binlerce) kronik giden bu hastalığın bütün belirtilerini meydana getirebilirler. Bu kurtlar insanın ince barsağında yaşarlar. Bunlar barsak mukozasını yedikleri gibi kan da emerler. Barsakta yerlerini değiştirdikçe ayrıldıkları yerlerde kanamalar devam eder. Bundan başka kurtların kan eriten bir zehir yaptıkları ve kansızlığın meydana gelmesinde bunun da büyük önemi olduğu kabul edilmektedir. Hastalığın kuluçka devri aşağı yukarı iki ay kadardır. Ondan sonra hastalık belirtileri başlar: mide bölgesinde az çok şiddetli, basmakla artan, arasıra gelen ve yemek yiyince iğreti olarak geçen bir ağrı olur. Bazı kere bu ağrı bütün karına yayılır. Bazen sürgün, bazen de şiddetli kabızlar görülebilir. Dil paslıdır, nefes kokar. Bazı kere biraz da ateş olabilir. Hastanın yavaş yavaş rengi solmaya başlar. Hem hemoglobin, hem de alyuvarlar azalır. Baş dönmesi, kulak çınlaması, baş ve bel ağrıları, yürek çarpıntısı gibi belirtiler meydana gelir. Sonra kurtların sayısına göre kansızlık ve sonuçları gittikçe çoğalır. İlerlemiş hastalıklarda cinsiyet işlerinde zayıflık olur. Ergenlik geç gelir. Gebeler çocuklarını düşürebilir. Yüzde ve ayaklarda şişler de olur. Küçük çocuklar gelişemez. Bazı kere de kurtçukların vücuda girdiği yerde, en çok ayakta parmaklar arasında, yaralar görülür ve bu kurtçuklar deriden girdikten sonra barsağa varmadan akciğerlerden geçerken orada da hastalıklar yapabilir.

Tanım: Mide ve barsak bozuklukları ile beraber kansızlık görülmesi tanım için değerlidir. Fakat kesin değildir. Bunun için muhakkak dışkının mikroskopla muayenesi ve nekator veya ankilostom yumurtalarının görülmesi gerektir.

Hastalıktan korunmak için aptesaneler temiz ve düzenli olmalı, insan dışkısı gübre gibi maksatlarla kullanılmamalı, şüpheli yerlerde çıplak ayakla gezilmemeli ve hastalar sağıtılmalıdır. Sağıtım için etkili ilâç tetrachlorure de charbondur.

Memleketimizde A. ile savaş: **savaş:** Rize ilinde, geçen cihan harbinde Ruslar tarafından çalıştırılan Çinli amelenin getirmiş olması muhtemel olan ankilostom salgıniyle savaş için sağlık bakanlığınca 1930'da başlanmış olan çalışmalar 1935'e kadar sürmüştür.

Bu savaş sayesinde:

Rize merkezinde	tutulanların	nisbeti	yüzde	40 dan	yüzde	13 e
Rize köylerinde	»	»	»	53 den	»	17 ye
Hopa köylerinde	»	»	»	48,6 dan	»	25 e
Pazar köylerinde	»	»	»	53 den	»	20,5 e

düşürülmüştür.

Hastalık nispetinin hiçbir yerde sıfır'a düşürülememiş olmasının sebebi pek küçük yaştaki çocuklara ilâç tatbik edilememesi, insan dışkışının gübre olarak kullanılması, yalın ayak gezmek âdetinden vazgeçilmemesi, lağım çukurlarının sıhhî şartlara uygun tutulmamasıdır.

ANKİLOTERİUM (Ancylotherium), fosil memelilerin tekparmaklılar (Perissodactyla) gurupuna bağlı bir cinsi. Miosen ve Pliosen de yaşamıştır. Bazı araştırıcılar tarafından kıvrık parmakları ve kuvvetli tırnakları dolayısiyle Edentata takımına bağlanmışlardır.

ANKİLOZ (Ankylose; Yun. = *eğrilmiş*), bir oynağın hastalık, kırık, yaralanma gibi sebeplerle, uzun zaman hareketsiz kalması ve bu yüzden oynak yüzeylerinin yapışması hali. Bu gibi oynaklarda bir sertlik olur. Bu sertlik, oynaktaki yapışmanın bütün veya yarım oluşuna bağlıdır. Bu durumu doğuran anatomi değişiklikleri de oynağın hareketini sağlıyan sistemde, yani tandon veya kaslarda, yahut oynağın kendisinde, kemik örgüsünde olabilir. Eğer yapışma ve hareketsizlik oynağın kemik dışındaki yapısının yangısından ileri geliyorsa buna «yalancı ankiloz» denir. Hastalık kemiğin oynak uclarında yerleşmiş ve yapışma da bu sebepten olmuşsa gerçek ankiloz adı verilir. Tam olarak yapışmalarda (ankiloza uğramış oynaklara) meselâ diz veya dirseğe, ameliyat yapılarak, hareket edebılme, o kolu veya bacağı kullanma imkânı sağlanabilir.

Yalancı yahut yarım ankiloz halindeki oynakların tutukluğunu çözmek için, meselâ uzun zaman alçıda kalan ve yapışmış olan diz veya dirseğe, pasif veya aktif hareketler yaptırılarak bu yapışıklık açılmaya uğraşılır. Bu arada masajlardan, fizik sağıtım aletlerinden, bazı kere sıcak hava ve kaplıcalardan faydalanılabilir. Kemiklerin sinsi sinsi ilerliyen, deformasyonlu hastalıkları da vardır ki, sonunda oynaklar hareket kabiliyetlerini büsbütün kaybederler ve meselâ omurga bükülemez, boyun sağa, sola, öne, arkaya dönemez,

parmaklar oynatılamaz. Bir zaman gelir ki bütün oynaklar yapışır, hasta yatağından çıkamaz, kötürüm olur; kolunu, elini, bacağını kullanamaz, ancak başkalarının yardımı ile yaşıyabilir.

ANKİLUS (Ancylus), karındanbacaklı yumuşakçaların (Gastropodae) akciğerliler (Pulmonata) takımına bağlı limneide (Limnaeidae) familyasının bir cinsi. İnce ve saydam kabukları düz bir kâse şeklindedir ve üzerinde sağa doğru kıvrılmış bir çıkıntı vardır. Kabuğun yüksekliği 2.5 mm kadardır. Ayakları elips şeklindedir, solunum ve eşemsel açıklık ile anüs sol taraftadır. Tatlı sularda taşlar ve su bitkileri üzerine yapışık olarak bulunurlar. Bilhassa akar suları tercih ederler. *A. fluviatilis* adlı türü Avrupada fazla yayılmıştır. Fosillerine bilhassa Dördüncü zamanda raslanır. Dördüncü zamanda Baltık bölgesindeki bir gölde bu tür fazla miktarda yaşadığından bu göle Ankilus gölü adı verilmiştir.

ANKİLUS

ANKİTERİUM (Anchiterium), fosil memelilerin tek parmaklılar (Perissodactyla) alttakımına bağlı atlar (Equidae) familyasının bir cinsi. Bunlara *Miohippus* adı da verilir. Atların cedlerini teşkil ederler. Üç parmaklıdırlar. Alt Miosen'den Alt Pliosen'e kadar yaşamıştır. *A. aurelianense* adlı türü Fransa, Almanya ve Avusturya'nın üst mioseni için, *A. Zitteli* Çin'de alt pliosen ve *A. condoni* Kuzey Amerikanın alt pliosen'i için karakteristiktir.

ANKİZAVRUS (Anchisaurus), fosil sürüngenlerin (Dinosauria) takımına bağlı ankizavride (Anchisauridae) familyasının bir cinsi. Kafatasları kuşlarınkine benzer. Büyük göz delikleri vardır. Üst ve altçene dişlerle örtülüdür. İskeleti 1 m den fazla uzundur. Kuzey Amerikada Triyas tabakalarında bulunmuştur.

ANKLAM, Almanya'nın Pomeranya bölgesinde, Stettin-Stralsund ana demiryolu boyunda, bir kasaba. Nüfusu 17 000. A., gemilerin işlemesine elverişli olan Peene ırmağının aşağı bölümünde, ağıza 8 km uzaklıkta, geniş bir vâdi tabanındadır. Denizden 5 m yükseklіktedir. İşlek bir ticaret ve endüstri merkezi olan A. da iki hastane, yoksul ve sakatlara mahsus bir bakımevi, banka acentaları, kız ve erkek liseleriyle tarım okulu vardır. Şeker, demir ve makine endüstrisiyle mobilyacılık önemlidir. Peene ırmağından geçerek A. a uğrıyan gemilerin sayısı yılda 650 yi geçer.

Önceleri tahkimli bir yer olan A., XIII. yüzyıldan beri Hansa'ya bağlanmıştır. Eski eserleri arasında gotik tarzdaki Marien kilisesi (XIII. ve XIV. yüzyıl) ile Nikolai kiliesesi (XIV. yüzyıl) ve hisar kalıntıları vardır.

ANKOBER, Habeşistan'da Addis Abeba şehrinin 120 km kuzeydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 2 000 kadar, denizden yüksekliği 2 600 m. A., eskiden Şoa kırallığının başkenti idi.

ANKOBRA, Afrika'nın Altın Kıyısı'ndaki Aksim'de Gine körfezine dökülen bir nehir.

ANKODUS (Ancodus), fosil memelilerin çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı bir cinsi. Avrupada ve Amerikada Oligosen tabakaları arasında bulunmuştur.

ANKOGEL, Alpler'in Hohe Tauern bölümünde, Drava ile Salzach ırmakları arasındaki subölümü çizgisi boyuna düşen en yüksek doruklardan biri. Yüksekliği 3 263 m. A. in çevresinde Alpler'in önemli buzulları yer tutmuştur.

ANKOLE, Nikole, Ankori, Doğu Afrika'da Uganda'nın batı yönetim bölümünde, Victoria ile Edward gölleri arasında bir bölge Denizden yüksekliği 1 500 - 2 000 m dir, çok yeri granit yapılı plâtolar halindedir. Edward gölüne dönük olan bölümü pek sık balta girmemiş ormanlarla kaplıdır, doğu bölümü ise hayvan yetiştirilen otlaklar halindedir.

ANKOMENUS (Anchomenus), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) adefaga (Adephaga) gurupunun koşan kınkanadlı böcekler (Carabidae) familyasına bağlı bir cinsi. Bu cinse platinus (Platynus) adı da verilir. 5 - 10 mm uzunluğunda olan bu böceklerin renkleri siyah ve bazılarında üzerinde çizgiler bulunan kanadlar pas sarısı, bakır kırmızısıdır ve üzerinde yeşilimtrak lekeler vardır. Ayakları da sarı renkli olabilir. Kuzey yarımküresinde, ekseriya su kenarlarında, taşlar altında, çürüyen yapraklar arasında ve çürüyen odunlar içinde yaşarlar. *A. prasinus, A. sexpunctatus, A. marginatus* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANKON, Karadenizin kıyısında bulunan eski bir liman. İris (şimdiki Yeşilırmak)in denize karıştığı, Civa burunda bulunuyordu.

ANKORELLA (Anchorella), kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının kopepodlar (Copepoda) takımına bağlı lerneopodide) Lernaeopodidae) familyasının bir cinsi. *Clavella* bilimsel adı da verilir. Asalak olduklarından şekilleri çok değişmiştir. Baş ince, uzun ve kurt şeklinde halkalıdır. Vücut kısmı kısa ve basıktır. Balıkların solungaçları üzerinde asalak olarak yaşar. *A. unicata* adlı türü açık yeşilimtrak sarı renklidir. Erkeklerinin boyu 0, 35 mm ve dişilerinin ise 6-7mm dir. *Gadus* cinsine bağlı balıkların üzerinde yaşar.

Ankorella

ANKORİNA (Ancorina), süngerlerin tetraksonia (Tetraxonia) takımına bağlı stellettide (Stellettidae) familyasının bir cinsi. Toplu olarak kümeler halinde bulunan bu süngerlerin dört ışınlı iskelet cisimcikleri vardır. Akdenizde yaşıyan birkaç türü vardır. *A. cerebrum* adlı türü çok fazla büyür ve bir çocuk başından iri olabilir. Rengi de mavimtraktır. Üzerindeki girinti çıkıntılarından dolayı şekli bir insan beynini hatırlatır.

AN-KUO [Çin. *An-guo* ok.], Çin kaynaklarına göre Batı'da bulunan bir memleket. Kaynaklarda VI. yüzyıldan beri buna sık sık raslanır. An-kuo memleketi, biri bugünkü Buhara'da diğeri de Kharghân'da bulunan iki kısımdan ibarettir.

Memleketin etrafını çeviren duvarın 5 katı vardı ve bu duvarı derin bir hendek çevrelemekteydi. Sarayların damı yassı (düz-çıkıntısız) idi. Kıral deveye benziyen bir tahtta otururdu, kıraliçe de saray toplantılarına katılırdı. Kardeşler birbirleriyle evlenebilirdi: kültürel ve politik bakımdan An-kuo kırallığı Semerkant kırallığına çok yakın idi.

Her iki kırallığın hanedanı Yüeh chih soyundan gelme idi.

ANKUT (Casarca ferruginea), süzgeçgagalı kuşlar (Lamellirostres) takımının ördekler (Anatidae) familyasına bağlı bir tür. Erkeklerde karın tarafı pas kırmızısıdır. Başın rengi daha açıktır ve boyunlarında siyah bir halka vardır. Kanadların başlangıcı beyaz renklidir ve uc tarafı yeşil parıltılı siyah renklidir. Kuyrukları da yeşilimtrak siyahtır. Gagaları ve ayakları siyahtır. Dişiler de aynı renkte olup boyunlarında siyah halka yoktur. Erkekler 35 - 40 cm ve dişiler 32 - 36 cm kadardır. Göçücüdürler. Nehir ve göl kenarlarında yaşarlar. Kurtları, salyangozları, midyeleri ve subitkilerini yiyerek geçinirler. Asya'da, Anadolu'da, güneydogu Avrupa'da yaşarlar. İspanya'ya kadar olan bölgelerde de rastlanır. Afrika, Hindistan, Çin, Arabistan gibi sıcak bölgelerde kışlar- Anadolu'nun birçok göllerinde bulunurlar.

ANKUT

Ankut'un bir akrabası olan *Casarca cana* türü güney Afrikada ve *C. tadornoides* türü de Avustralya'da yaşar.

ANKYRA (Lât. *Ancyra*), Eski Anadolunun iki şehrinin adı.

1 — Galatia bölgesindeki şimdiki Ankara (b bk)

2. — Phrygia'nın Abbaitis bölgesinde, Mysia ile Lydia arasındaki sınırın üzerinde bulunan bir şehir. Bunun hakkındaki bilgimizi şu kaynaklara borçluyuz : a — Adını anan eski yazarlar; b — Nero'dan Gallienus'a kadar Roma İmparatorluk akçeleri; c — Yazıtlar. Belki yakınındaki demir madenlerinden dolayı Sidera (= demir) lâkabiyle tanınmıştı. A., şimdiki Simav gölüne yakın bir noktada, belki de eski adı Makestos olan Simav çayı kenarında bulunurdu. Bulunduğu noktaya dair henüz tam bilgimiz yoktur. Daha eskiden, A. nın Kilise köyü veya Asarlar'ın yerinde bulunduğu sanılırdı. Sonradan Hasanlar ile Örenli öne sürülmüştür. Bu bölgeyi tekrar gezmeden bu problem hallonunmaz.

ANKYRAİON, Boğaziçinin Karadeniz'le birleştiği noktada, Asya kıyısında bulunan şimdiki Yum Burnu'nun eski adı olsa gerektir. Yunan efsanesine göre bu ad, gemi demiri'nin Yunanca adı olan *ankyra* sözünden türemiştir. Çünkü Argonaut'lar, Kolkhis'e giderken gemilerine o yerde bir demir yüklemişler. Fakat bu adın da, Ankara'nın adı gibi çok daha eski bir dil tabakasına ait olup, Yunanca *ankyra* sözü ile hiçbir ilgisi olmaması gerektir.

ANLAK (Eski terim: *Zekâ*), konusu bilgi olan ruhî fonksiyonların topuna birden verilen ad. Ruhî olaylarımız bilme, duygulanma ve yapma olarak üç büyük sınıfa ayrılır. Anlak, bunlardan birinci sınıfta bulunan olayları ifade eder. Bir anlamda içgüdünün yetmediği şeyleri öğrenme ve anlamayı, beceremediği şeyleri de yapıp kullanmayı bilmeyi ifade eder. Anlağın karşıtına bönlük diyoruz. Anlaksızlık deyiminden de bönlük anlaşılmak lâzımgelir.

Olup bitenlerle, başkalarının fikirlerini kolayca anlamak yetisine de A. denir.

İnsanların A. seviyeleri bir değildir. Bu seviyelerin derecelerine *A. yaşları* denir. Bütün insan yığınlarında büyük çoğunluk, orta A. lılardadır. Yüksek ve aşağı A. lılar daima azlıktır.

ANLAKALIR, (Eski terim: *Makul*), duyularla değil de ancak anlak. ile anlaşılabilen şey.

ANLAKÇILIK, felsefî bir doktrinin adı. Bu doktrine göre bütün varlıklar zihnî öğelere, fikirlere, zıhnî doğrulara, hiç olmazsa ilke bakımından götürülebilir. Bu tez. iki farklı yolda anlaşılmıştır: 1 — Varlık anlaktan ayrıdır; fakat anlak, varlığı doğru ve tam olarak kavrıyabilir. 2 — Varlık, düşünce yahut anlaktan başka birşey değildir.

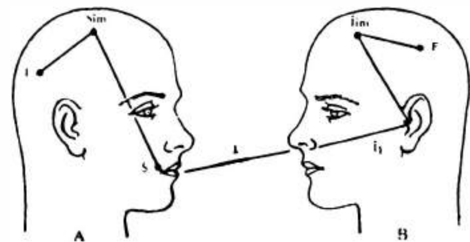
Birçok filozofların anlağa indirgenebilir görmedikleri birtakım olguları zihnî öğelere indirgenebilir gören bütün felsefî doktrinler anlakçı sayılırlar.

«Zihincilik» adiyle kullanılagelmiş olan bu felsefî doktrinin zamanımızda en kuvvetli karşı geleni H. Bergson olmuştur. Ona göre anlak, maddeyi anlarsa da, hayatı anlıyamaz; hayat ancak sezgi ile anlaşılabilir.

Bu doktrine göre duygu olayları da belgisiz zihnî hallerden başka birşey değildir.

ANLAM (Eski terim: *Mâna*). herhangi bir işaret (signe) in telkin ettiği tasarım (istihzar. représentation), yani bir hareketle, özel olarak da sözle, bildirilmek istenilen ve bu işareti alan tarafından kavranılan fikir veya şey.

Sözlü işaretleşme: Genel olarak «işaretleşme sistemi» şeklinde tarif edilen dilde, işaret alıp verme mekanizması, bir kafada bulunan bir fikri ses işaretleri aracıyle başka bir kafaya eriştirmekten, daha doğrusu öbür kafada aynı fikri uyandırmaktan ibarettir. Anlatılmak istenen fikir - ki buna «işaret edilen» (le signifié) denir - konuşanın kafasında bir «sözül imge» (kelâmî hayal, image verbale) uyandırır, meselâ Türkçe *ağaç* sözünün «sözül imge» si Bu söz, Fransızca *arbre*, Almanca *Baum*, İngilizce *tree*, Rusça *derevo* kelimeleriyle anlatılan «ağaç» kavramının Türk dilindeki «sözül imge» si. yani «konuşandaki işaret eden» (le signifiant 1) idir. Konuşan, bu sözül imge'yi sözle gerçekleştirir, yani onu a-ğ-a ç şeklinde telâffuz eder. Sesleyiş (tasavvut, phonation) denilen bu eylemden çıkan a-ğ-a-ç şeklindeki ses karmaşa (complexe)sı «işaret» (signe) adını taşır ve bir kelime değerindedir. Havaya atılan bu işaret, yani kelime, işitenin kulağına vararak orada «işitme» (audition) olayını meydana getirir. Eğer işiten Türkçe bilmiyorsa bu işaret anlaşılmaz. Fakat eğer Türkçe biliyorsa bu ses işareti onun kafasında hemen bir «işitsel imge» (sem'î hayal, image auditive, image acoustique) meydana getirir, yani a ğ-a-ç şeklindeki ses karmaşası «işitendeki işaret eden» (le signifiant 2) değerini kazanır. Bu «işaret eden» de «ağaç» kavramını uyandırır, ki önceki «işaret edilen» in aynı olduğu için. zincir tamamlanarak «ağaç» fikri, yani maddî olmıyan bir şey, maddî bir araçla, yani sesle, konuşandan işitene göçürülmüş, anlatılmış ve anlanmış olur. Görülüyor ki, sözlü işaretleşmede «işaret eden» bir şekilden yani bir «imge» den, «işaret edilen» muhteva da bir kavram (concept)dan ibarettir. Anlam, «işaret edilen» le «işaret» arasındaki karşıklık (tekabül) ve uyguya dayanır. Bu uygu da dilin esasını teşkil eder.

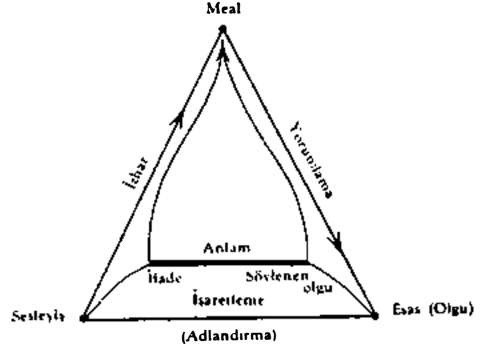
A: Konuşan. B: İşiten. F: Fikir («İşaret edilen»). Sim: Sözül imge («Konuşandaki işaret eden»). S: Sesleyiş. İ: İşaret (Kelime). İş: İşitme. Iim: İşitsel imge («İşitendeki işaret eden»).

İşaret ve itibarîlik: Platon'un *Kratylos*'undan beri Yunan filozofları, sözlü işaretler yani kelimeler ile bunların anlattıkları eşya veya fikir arasında tabiî (physei) bir bağ ve uyguk bulunup bulunmadığı meselesini aralarında tartışmışlardı (bk. DİLCİLİK, tarih. Ses'le anlam arasındaki ilintiye, yani *phonesthème*'lere inananlar hâlâ vardır). Bugün dilcilik dünyası, bu bağın tabiî değil, ancak «mevzu» (thesei) olduğuna, şekil (kelime) ile kavram, ifade ile düşünce arasında uygu (analogia bk. ANALOJİ) değil, uygusuzlu (anomalia bk. ANOMALİ) bulunduğuna inanan tarafa hak vermiştir. Buna göre, kelimeler, eşya ve fikirlerin birer itibarî sembolleridir. Fğer bu semboller tabiî olsaydı, anlam mekanizması riyazi bir tamlık kazanır, ve meselâ «koyun»u anlatmak için her dilde *me..ee* denirdi. Durum böyle olmadığına göre, anlam mekanizması itibarî semboller üzerine kurulmuştur. Bu sembollerin esası mantıkça yanlış olsa bile itibarî oldukları için sadece yerleşmiş değerleri gözönünde bulundurulur. Meselâ *mektup* Arapçada «yazılmış» anlamında olduğuna göre, *mektup yizacağım* (= «zaten yazılmışı yazacağım»)deyimi mantıkça yanlıştır. Ve yine meselâ, Bohemya'daki Joachimsthal (= Joachim vadisi) gümüş madeninden çıktığı için önce (1515 te)*Joachimsthaler*, sonradan da sadece *thaler*, *taler* (= vadiye ait) denilen paranın adı bugün Amerika' da basılan *dollar'a* verilmesi de esası yanlış olan sembollere başka bir misaldir. Dildeki sembolizmin esası mantığa değil, sadece yerleşmiş ve umumca anlaşılır olmaklığa dayanır.

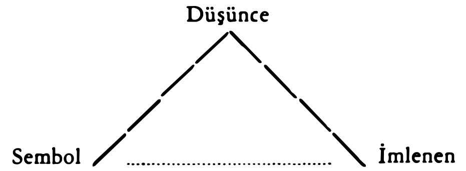
Fikir, sunuş, ve sembol: Her cümlede iki öğe vardır: fikir (idée) ve bunun sunuş (présentation)u. Bu sunuş da içine üç öğe alabilir: 1 — Algı (idrak, perception), 2 — Duygulanım (teessür, affection). 3 — Tam algı (idrakı dakik, aperception). Yani, bir fikir sunuşu, işitenin zihninde bir sözül ve işitsel «imge» uyandırır ve kavranır (présentation perceptuel). Sunuşa duygu da katılmış (présentation affective), ve işitenin bilmediği ve ancak bilinen öğelerin yardımı ve sezgi yoluyle kavranabilen kelimeler de kullanılmış (présentation aperceptionnelle) olabilir. Bundan başka, dil, genel olarak mantığa dayandığı için, sunuşta mantık öğesi (présentation logique)de bulunması pek tabiîdir.

Düşünce, kavram sembolleri olan kelimelerle anlatılır. Kelime ile fikir arasındaki ilintiye de genel olarak «anlam» denir. Sözlü sembol (symbole parlé) ler, yani kelimeler, iki çeşit olur: tabiî ve itibarî. Tabiî seslere dayanan kelimeler, birer «tabiî sembol» (symbole naturel) dür. Bunların telkin gücüne de «fonosemi» (phonosémie) adı verilir. Nida, çocuk lâfızları (Lallwort) ve yansıma (onomatopcé, Lautmalerei)lar da «tav'î sembol» (symbole spontané) sınıfını meydana getirir. Bir defaya mahsus anlam veren bir sembol, «symbole direct» (logosémie) tir. Tabiî veya «tav'î» olmıyan ve kelime hazinesinin büyük bir kısmını teşkil eden kelimeler de her dilde «geleneğe bağlı sembol» (symbole traditionnel) lerdir. Eski ve alışılmış bir sembol, yeni ve bilinmiyen bir sembolün kavranmasına yardım eder; bu psikolojik olaya da «diyasembolizm» (diasymbolisme) denir.

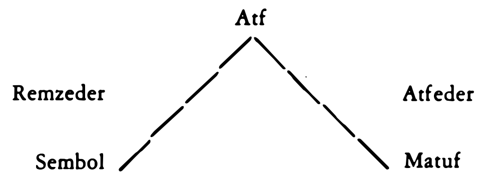
Anlatanla anlıyan arasında anlam: Başka bir bakımdan, her tam ifade (Aussage, statement)de şu öğeler bulunur: 1 — Sesleyiş (Lautung, phonesis), yani ifadenin ses ve söz kısmı. 2 — «Meal» (Aussageinhalt, purport), ki ifadenin genel anlamıdır. 3 — Esas (Aussagegrundlage, foundation), yani ifadenin bağlı bulundı ğu asıl olgu (Tatsache, actual fact), ki ifade edildiği zaman «söylenen olgu» (ausgesagter Sachverhalt, stated fact, import) adını alır. Bu üç öğenin karşılıklı ilintisi şöyledir: Sesleyiş, meal'in izharı (Ausdruck, expression) ve esasın işaretlenmesi yani adlandırılma (Bezeichnung, designation)sıdır. Meal de esasın yorumlanma (tefsir, Auffassung, interpretation) sıdır. İfade ile, izhar edilen yani söylenen olgu arasındaki ilintiye de «anlam» (Bedeutung, meaning) denir. Bu çözümleme şu grafikle gösterilebilir:

Bu ilintiyi anlatmak için Türkçede yalnız «anlam» (mâna) kelimesini kullanıyorsak da, «anlam» kavramının incelikleri vardır. Konuşanla dinliyen, bir işaretleşme sisteminin verici ve alıcı istasyonları gibidir. Konuşanın anlatmak istediği ile dinliyenin anladığı aynı olmıyabilir, çünkü dinliyen, aldığı işareti yorumlamak zorundadır. Sembolizm esası üzerine kurulmuş olan bu işaretleşme, bir tarafı açık kalmış üçgen şeklinde olagelir:

Sembol ile imlenen (medlûl, le signifié) arasında doğrudan doğruya bir bağlantı yoktur. Bu bağlantı düşünce araciyle sağlandığı için, sembol, imlenene ancak noktalı çizgi ile bağlanabiliyor. Bu ilinti başka bir bakımdan şu öğelere dayanır: Söylenen söz bir semboldür, ki bunun hareket doğrultusu yine bir üçgen şeklinde atf (reference) araciyle «matuf» (referent)a doğrudur.

Sembol, atfı remzeder, atf da matufa atfeder (refers to). Sembol, atfı yanlış olarak remzedebildiği gibi, atf da matufa, doğru olarak atfedebilir. Meselâ, bizde «zemin kat» numaralı katlardan sayılmaz. Amerikalılar ise bizim «zemin kat» ımıza «birinci kat» derler. Buna göre, eğer Türkiye'de bulunan bir Amerikalı bu farkı bilmiyerek «Birinci katta oturuyorum» yerine «İkinci katta oturuyorum» derse, biz onu yanlış anlarız. Fakat onun atfı tamamiyle doğrudur, yalnız sembol yanlıştır. Bunun zıddına olarak bazı kere, atfa

göre sembol doğru olduğu halde, atf, matufa yanlış olarak atfeder. Meselâ, yeryuvarı ile güneşin tam ilintisini bilmiyen bir kimse «Her gün güneş, yeryuvarının etrafında doğudan batıya doğru döner» dediği zaman, kendi bakımından bunun tam böyle olduğunu anlatmak ister. Kendi atfı tam olarak remzedilmiş, fakat atf matufa yanlış olarak atfetmiştir. Bu misalde sembol doğru, fakat atf yanlıştır.

İşte bu sembolizm yüzündendir ki, söylenen söz, dinliyende hemen tam ve duru bir anlam değil, sadece kabasaba bir anlam uyandırır, ki sonra çözümleme sonucunda asıl değerini bulur. İngilizcede, konuşanın anlatmak istediğine *meaning*, dinliyendeki kabasaba anlama *sense*, tam ve yerleşmiş anlama da *signification* deniyor (Amerikalı C. S. Peirce bu üç kavram için sırasiyle *dynamical interpretant* [= dinamik yorumlanan], *immediate interpretant* [= araçsız, yakın yorumlanan], ve *final interpretant* [= sonul, nihaî yorumlanan] terimlerini kullanmıştır. Bundan başka, Peirce, «işaret» leri özel terimlerle sınıflamıştır: *tybe, token, tone; qualisign, sinsign, legisign; icon, index, sybol; rheme, dicent, argument; seme, pheme, delome* v. b gibi). Meaning'de, her verici istasyonda görülen dinamiklik niteliği vardır; o, «dinamik yorumlanan» yani anlatılmak istenilen şeydir. Konuşanın sık sık kullandığı «demek istiyorum ki...» sözü bunu gösterir. Sense'te iradeye bağlı birşey yoktur. Bu sözün «his duygu» (Lât. sensus, Fr. sens, Alm. Sinne) esasına bağlı bulunan lûgat anlamının da gösterdiği gibi, sense, çözümlenmiyen ve sadece duygu ile kavranan «araçsız yorumlanan» yakın anlam, yani işlenmemiş, ham (perception brute) anlamdır. «Gestalt» psikolojisine göre, zaten kavrama önce «toptan» (in globo, expérience totale) olur, ayrıntıların farkına sonradan varılır. Signification ise çözümleme (perception différenciée) sonucunda işlenmiş ve tam gerçekleşmiş «sonul yorumlanan» yani sonul (nihaî) anlamdır, ve işaretin umumca kabul edilmiş ve yerleşmiş anlamı (valeur pragmatique) demektir. Kelime işitildiği anda, anlam sadece algıya (signification perceptuelle), bilince geçtiği zaman duyguya (signification affective), tam değerini kazandığı zaman da kavrama (signification conceptuelle) dayanır.

Meaning, sense, signification arasında fark bulunduğu gibi, «imlek» (delâlet, Bezeichnung, designation; buna yakın olarak da indication, denotation) ile anlam da bir değildir. Meselâ, «sabah yıldızı» ve «akşam yıldızı» sözleri ayrı ayrı anlamdadırlar, fakat her ikisinde de «imlek» yani imlenen şey aynı cisim, aynı yıldızdır. Konuşan her iki sözünde de aynı cismi göstermekle beraber iki farklı görüş anlatmak istemiştir. Yine, işaret (signe) ile sembol arasında da fark vardır. İşarette temsil değeri yoktur; bir işaret ne ise sözlü bir işaretin de anlam değeri odur. Her kelimenin söylenişi onun içinde bulunan fikrin sözlü işaretidir. Fakat kelimenin değeri yalnız bu kadardan ibaret değildir. Kelimede sözlü işaretten başka, bir fikir veya kavramı temsil ve telkin etme, veya hatırlatma gücü de vardır. Sembol, işte kelimenin asıl bu psikolojik değerine denir. Bunda da çağrışım (tedai, assosciation) büyük rol oynar. Her işarette uyarıcılık (münebbihlik, stimulus) niteliği bulunur. O, beyinde bir etki yapar ve bu etkiler orada tortu halinde kalır. Bu tortuya *engram* denir (R. Semon'a göre, her uzvun *mneme* denilen hâfıza gücü vardır; engram'ları alıp saklıyan mneme'dir). Meselâ, bir kibrit yaktığımızda, eğer bu işi ilk defa yapmıyorsak, önce hafif bir patlama ve parlama olmasını, sonra küçük bir alev çıkmasını bekleriz, çünkü böyle bir tecrübenin tortusu bizde yaşıyor. Demek oluyor ki, bir işaret daima aslî yani ilk defaki uyarıcıya benzer, ve onun engram'ını uyandıran bir uyarıcıdır. Bu şekilde biribirine bağlı bulunan ve biribirini hatırlatan olgular veya eşyalar topuna «Kapsam» (muhteva, context) denir, ki dış ve ruhî olabilir. «Dış kapsam» (external Context), olgu veya eşyanın duygular üzerinde yaptığı uyanmadan olmalıdır, meselâ bir elmanın rengi, büyüklüğü ve şekli gibi. «Ruhî kapsam» (psychological context) ise sadece engram uyandıran kapsamdır, elmayı gördüğümüz zaman onun tadını hatırladığımız ve bu tadı adeta duyar olduğumuz gibi. Kapsamın içinde bulunan öğeler kendiliklerinden birbirini andırdıkları için, biri öbürünün işareti veya anlamıdır. Yukarıdaki misalde elmanın büyüklük - şekil - reng'i, tadın işareti olduğu ve onu anlatmak istediği gibi, elmanın tadı da büyüklük-şekil - reng'in işaretidir ve onu anlatmak ister.

Anlam molekülü: «Anlam» denilen şey bir atomdan meydana gelmiş değildir. O, bir öğeler zümresinden, yani içinde türlü öğeler bulunan bir molekülden olmadır. Anlamın birimi (unité) ancak bu olabilir. Fakat anlama kendi benliğini ve değerini veren bu molekülde bulunan «hâkim» (note dominante) öğedir. Kelimedeki «denotasyon» (dénotation, Hauptbezeichnung) denilen «temel anlam» (sens fondamental. Grundbedeutung)ı yapan budur. Bunun yanıbaşında bulunan öbür zayıf ve silik öğeler de «ikincil notlar» (notes secondaires) veya «konnotasyon» (connotation, Mitbezeichnung) adını taşır. Kelimelerin bazı kere «ikincil anlam» (sens accessoire. Nebenbedeutung) lara da gelmesinde bu öğelerin payı vardır. Meselâ bir anlam molekülünde biri «hâkim» olmak üzere dört öğe var sayarsak, grafik formül şöyle olur: Abcd, veya aBcd, v. b. Bunda büyük A (veya B) «hâkim» öğeyi, küçük harfler de «konnotasyon» ları gösterir. Bazı kere asalak veya dıştan gelme gibi bu moleküle birkaç pürüz de katılmış olabilir. «Dıştan gelme» (notes adventices) notlar denilen bu öğeler de Yunan harfleriyle gösterilir: aBcd... (ςη gibi. Bazı dilciler, anlam molekülünde görülen bu birincil ve ikincil anlam farkını «merkez anlam» (sens central) veya «alışılmış anlam» (sens usuel) ile «tesadüfî anlam» (sens occasionnel) terimleriyle belirtiyorlar. Yalın bir kavramın karşılığı olan anlama «basit anlam» (sens simple), arkasında karmaşık bir kavram bulunana da «karmaşık anlam» (sens complexe) adı verilir. Kelimelerin tarihi bakımından da «ilkel anlam» (sens primitif) ile «türeme anlam» (sens dérivé) farkı bulunduğu gibi, aynı kelimenin bir taraftan «somut anlam» (sens concret) ı ile «soyut anlam» (sens abstrait) ı, öbür taraftan da «asıl anlam» (sens propre) ı ile «mecazlı anlam» (sens figuré) ı olabilir. Kelimede, ses birimini «seslik» (phonème), yapı öğesini de «yapılık» (morphème, Formans) teşkil ettiği gibi, anlam esasını da *anlamlık* (semantème, bazılarına göre: sème) teşkil eder. Meselâ *vermek, verişmek, veren, vergi, veresiye, verim, verimli* kelime serisinde «anlamlık» *ver-* fikridir. Türkçede olduğu gibi, Hint-Avrupa ve daha başka dillerde de genel olarak kelimenin kökü «anlamlık» ı temsil eder. Aradaki ince farklara bakmıyarak, anlam bakımından genel olarak eşdeğer olan kelimelere *eşanlam* veya *anlamdaş* (synonyme), anlamları biribirinin karşıtı olan kelimelere de *zıtanlam* (antonyme) denir.

«Anlam değişimi» (métasémie) nin türlü çeşitlerini meydana getiren semantik etmenler, «konnotasyon» larla «dıştan gelme notlar» dır. Meselâ bu değişimlerin bir tipinde, anlam molekülündeki «hakim öğe» kayarak bu ni-

telik başka bir öğeye geçer: abcd, aBcd, abCd, abcD, gibi; veya bu değişimlerin başka bir tipinde «konnotasyon» lar kısılır, Fransızca *pommade* (merhem) kelimesinde olduğu gibi. Bu söz ilkin elma (pomme) dan yapılmış merhem için kullanılırdı ve ilkel anlamı da «elma merhemi» idi. Anlamdaki hâkim öğe «elma» değil, sadece «merhem» olduğundan, ondaki «elma» konnotasyonu gitgide silinerek, kavram ve anlam «herhangi bir merhem» şeklini alıp genişlemiştir.

Bu yazıda, anlam bilgisi olan ve daha geniş bir çerçeve içerisinde «İşaret ilmi» (Sémiologie) nin bir kolu sayılan Semantik (veya Sémasiologie, Bedeutungslehre; bazılarına göre: Significs, Semiotic) in Statik kısmı (Sémantique statique) açıklandı. Anlam genişlemesi, daralması, kayması, şualanması (irradiation), kemlenme (péjoration), yeğlenme (mélioration), çok anlamlılık (polysémie), kutupluluk (polarité) gibi anlam değişimlerini ele alan Evrimli Semantik (Sémantique évolutive, S. dynamique) için bk. METASEMİ ve SEMANTİK.

ANLAMDAŞ, bir dilde iki veya daha fazla kelime arasında anlam eşitliği veya eşdeğerliği. Eşanlam veya sinonim (synonyme; Yun. *syn* = beraber, *onyma* [*onoma*] = isim) de denir. Anlamdaş kelimeler, meselâ Türkiye Türkçesi genel dilinde *muşmula* = *döngel* = *beşbıyık* kelimelerinde olduğu gibi, bazı kere biribirine tamamiyle eşit anlamda olurlarsa da, genel olarak, aralarında ancak yaklaştırma bir eşdeğerlik bulunur, *kazmak* ve *eşmek* (= hafifçe kazmak) gibi. Çok kere kelimeler arasında görülen anlamdaşlık, konnotasyon (connotation; bk. ANLAM) şartlarına bağlı olur; meselâ genel olarak anlamdaş sayılan ve bu şekilde de kullanılan *insan* ve *adam* kelimelerini deyim incelikleri ayırır: *insan sarrafı* = *adam sarrafı* dendiği halde, *sen adam olmıyacaksın!* yerine *sen insan olmıyacaksın!* denmez, çünkü *adam* kelimesinde «iyi yetişmiş, değer sahibi», *insan* kelimesinde de «huy ve ahlâkı yüksek [humanité]» konnotasyonları vardır. Yine, çok kere *varmak* ve *erişmek* kelimeleri anlamdaş olarak kullanılabilir: *İstanbula vardım* = *İstanbula eriştim*, gibi. Fakat buna karşılık, *üzerine varma* sözü *üzerine erişme* şeklinde söylenemez, çünkü *varmak* kelimesinin etimolojisi (*varmak*'ın asıl anlamı = gitmek) buna engeldir, ve *varmak*'ın yalnız bir anlamı *erişmek*'le birdir. Ayni şekilde, *ben bu kitaba bayıldım* = *ben bu kitabı çok beğendim* eşdeğerliğine karşılık, *ölüm haberini alınca düştü bayıldı* yerine *ölüm haberini alınca düştü çok beğendi* denemez, çünkü ilk misalde *bayıldı* mecazî olarak kullanılmıştır. Çok kere de iki kelimenin teknik incelikleri silinerek ancak genel bir şekilde anlamdaş olurlar, meselâ *kabahatımı bağışla* = *suçumu bağışla* gibi, halbuki her iki kelime de hukukta ayrı ayrı teknik anlamlara gelirler. Türkçede eskiden *yaman* kelimesi «kötü» anlamına gelirdi; şimdi bu kavram *kötü* veya *fena* kelimeleriyle anlatılıyor, *yaman* da «zorlu, yiğit» anlamına kaymıştır. *Yaman* - *kötü* anlam eşitliği bu çağa ait olmadığı için, bu kelimeler ancak tarihî olarak anlamdaş sayılabilir. Genel dildeki *sincap* kelimesine karşılık. Anadolunun bazı yerlerinde *çekelez*/*çökelez*, başka yerlerinde de sırasiyle *dırık*, *gırık*, *heyre*, *teyin* v. b. denir. Bunlar da, genel dilde olmadıkları için, ancak diyalektal (dialectale) anlamdaşlardır. Osmanlıcada *ma* (Arapça) = *ab* (Farsça) = *su* (Türçe) tipindeki kelime serileri de, gerçekte ancak dillerarası anlamdaşlar sayılır. Yine, *sağ salim* deyiminde görülen iç anlamdaşlık da, «bir tek kavramı iki kelime ile anlatma» demek olan «hendiadyoin» (Yun. *hen* = bir, *dia* = araciyle, *dio* = iki) tipi çerçevesine girer. Aynı kökün iki türevi arasında görülen anlamdaşlığa anlam «doublet» si (doublets de signification) denir, Türkçede l/ş veya ş/l değişimi kuraliyle *del*(mek) - *deş* (mek), veya yapı bakımından da *anlamdaş* ve *eşanlam* kelimelerinde olduğu gibi. Anlam eşdeğerliği incelemeleri, dilciliğin sinonimik (synonymique) denilen kolunun konusudur.

ANLAŞMA, devletlerarasında yapılan bağıtların bir adı. Fransızcada «accord», «arrangement» ve «entente» adlariyle anılan bu bağıtlar, Osmanlıca'da «itilâfname» ve «suret-i tesviye» ile karşılanırdı. Mahiyetleri ve ayrılıkları kesin olarak gösterilemiyen bu üç anlamdan antant (entente) dilimizde kullanılmaktadır. Balkan Antantı, Kordiyal Antant, Üçlü Antant gibi (bunların her birine bk.). «Accord» ve «arrangement» ı *anlaşma* ile karşılıyoruz, Hava Anlaşmaları gibi.

ANLAŞMA BEZİ, yerle uçak arasında işaretle anlaşma için bezden veya sacdan yapılmış bir haberleşme vasıtası. Buna «T» bezi pano da denir. Bu bezler 2,5 m boyunda ve 0,4 metre eninde, bir tarafı kırmızı, bir tarafı beyaz olarak yapılmıştır ve yine bir tarafı kırmızı, diğer tarafı beyaz 0,4 m çapında disklerden ibarettir. Donanmada bu bezler yerine aynı boyutta ve renkte sac levhalar kullanılır. Küçük gemilerde sac levhaların boyu 1,5, genişliği 0,30, disklerin çapı ise 0,30 m dir. Bu bezler veya saclar «T» şeklinde yere serilir ve kararlaştırılmış cümleleri uçağa yazmak için bu «T» nin türlü yerlerine diskler konarak, istek anlatılır. «T̈» — Batarya ateşe hazır», «.T: — Düşman çekiliyor», «:T: — Düşman taaruza geçiyor» gibi.

ANLIK, maddenin karşıtı olan, yani yer kaplamadığı halde var olduğu tasarlanan ve insanın ölmez cevherini meydana getirir sayılan manevî varlığa verilen ad. Manevî varlıklar din görüşüne göre dört tanedir: Tanrı, melekler, şeytan ve insanların cesetlerinden kurtulduktan sonra kalan ruhları. Dinî kavrayışta A., insanın bireysel ruhudur.

Psikolojide «zihin» i karşıladığı gibi «ruh» u da karşılar. «Felsefe kafası» dendiği zaman zihnin bir niteliği, felsefe ile yuğurulmuş bir zihin, bir ruh anlaşılır. A., anlak anlamına da gelir; duyarlığın karşıtını gösterir. Kanunların ruhu deyiminde kullanılan ruh kelimesinde olduğu gibi çok kere «lâfız» ve «şekil» in karşıtı anlamına gelir.

AN LU - ŞAN [An Lu - Shan], (ölm. 757). Çin'de büyük bir asker ve politikacı. Babası Hun, anası Türk ailesindendir. Asker olarak yüksek görevlerde bulunmuş. Çin sarayında saygı görmüş, entrikalara karışmış ve nihayet 756 da hükümete karşı ayaklanmıştır. Büyük bir sefer sırasında her iki Çin başkentini de alan A., imparatoru kaçırmış ve Yen adiyle bir soy kurmuştur. Kendisine karşı Çin generalleri savaşmışlardır. Bu savaşta Abbasî halifelerinden Ebu Cafer bile asker göndermiştir. Fakat yenilmesine en çok Uygurlar sebebolmuştur. Ölümünden sonra oğlu harekete devam etmiştir.

ANNA, Vergilius'un *Aeneis*'indeki Roma efsanesine göre, Kartaca kraliçesi Dido'nun kız kardeşi. Dido'nun Aeneas için duyduğu sevgiyi teşvik etmiş ve Dido'nun ölümünde hazır bulunmuştur. Efsaneyi Ovidius, *Fasti* adlı eserinde geliştirmiştir. Buna göre A., Dido'nun ölümünden sonra, Numidia kralı İarbas tarafından Kartaca'dan kovulur. Önce Melite (Malta) 'ye gider, burada kıral Battus'un

yanında misafir olarak kalır, fakat onun erkek kardeşi Pygmalion'un takiplerinden korkarak Melite'den ayrılır, Latium'a gider; Orada Aeneias'ın yanında kalır. Fakat A., Aeneias'ın karısı Lavinia'nın düşmanlığından korkarak, kendisini Numicus nehrine atar. Bundan sonra Anna Perenna adı altında tanrıçalaştırılır. Burada iki efsane kişisi birleştirilmiştir. Halbuki A. ile Anna Perenna ayrı ayrı kimselerdir.

ANNA (ölm. 1011), Bizans'ın Makedoknya soyundan imparator Romanos II. ile Theophano'nun kızı, Basileios II. ve Konstantinos VIII. in kız kardeşi ve Kiev büyük knez'i Vladimir'in karısı.

Basileios II. Anadolu'da Bardas Phokas ayaklanmasını bastırmak için Vladimir'den yardım istediği zaman, Kiev knez'i kendisine bir Bizans prensesi verilmesi şartı ile buna razı olmuş, ve gönderdiği 6 000 kişilik Varangi-Rus kıt'asının yardımiyle ayaklanma bastırıldığı halde, imparator Basileios şartı yerine getirmediğinden, Vladimir Kırım'da Kherson şehrini kuşatıp almıştı. Bunun üzerine Basileios II. İstanbul'dan ayrılmak istemiyen, fakat siyasî zorunluluğa boyun eğen kız kardeşi A. yı Kherson'a göndermiş, Vladimir orada prenses ile evlendikten (989) sonra şehri imparatorluğa geri vermiştir. Son zamanlara kadar Vladimir'in A. ile evlenmek suretiyle hıristiyan olduğu kabul edilmişse de, Nestor kroniğinin bu mesele hakkındaki söylentisi yeni belgelerle düzeltilmiş ve Kiev knezinin daha 987 de hıristiyanlığa girdiği ve bir hıristiyan prensi olarak A. ile evlenmek istediği anlaşılmıştır. Bu akrabalık bağı Ruslar arasında hıristiyanlığın ve Bizans etkisinin yayılmasına hizmet etmiştir.

ANNA [*ọnnɔ* ok.], (1503 - 1547), **Anne de Hongrie** Macaristan kıraliçesi. Ulászló II. nin kızı olup 1506 da imparator Maximilian ile nişanlanmıştır. Bu münasebetle Ulászló ile Maximilian arasında 1491 de Pozsony (Macaristan) da bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre Ulászló erkek mirasçı bırakmadan öldüğü takdirde Macaristan tahtını Maximilian ile ardalarına sağlıyan taht veraseti antlaşması yenileştirilerek Maximilian'ın veya torunlarından birinin A. ile evlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmaya 1515 te eklenen bir maddeye göre Ulászló'nun 1506 da doğmuş olan oğlu Lajos (sonraki Macaristan kıralı Lajos II.), Maximilian'ın torunlarından Mária ile evlenecek ve erkek mirasçı olmadığı takdirde, her iki hanedan karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerine mirasçı olacaklardı. 1521 de A., Maximilian'ın torunlarından Bohemya kıralı Ferdinand ile evlenmiş ve Ferdinand 1526 da Mohaç Savaşında Lajos II. nin ölümünden sonra Macaristan kıralı tanındığı sırada A. da Macaristan kıraliçesi olmuştur. Kocasının Kanunî Süleyman ile olan mücadelelerinde rol oynamıştır. 15 inci çocuğunu dünyaya getirirken loğusa hummasından ölmüştür.

ANNA, Giresun'un Şibinkarahisar ilcesi merkez bucağına bağlı 587 (1940) nüfuslu köy. A., Şibinkarahisar'ın 12 km doğusunda, Sandalcı dağının güney yamacında, dağlık bir yörede ve Kelkit çayı kollarından birisi üzerindedir. Toplu bir köy olan A. nın evleri kerpiçten yapılmıştır, damları düz ve toprak örtülüdür. Ahali tarla ve hayvan ürünleriyle geçinir. Köyde kaynak suyu kullanılır. Halkodası vardır.

ANNA İVANOVNA (1693 - 1740), Rus çariçesi, Büyük Petro'nun (Petr I.) gayr - i meşru kardeşi İvan V. in kızıdır. 1710 da Kurland dukası Friedrich Wilhelm ile evlenmiş. bir yıl beraber yaşadığı kocasının ölümünden sonra dul yaşamıştır. 1730 da Çar Petro II. ölünce, erkek varisi bulunmadığından Yüksek gizli konseyin kararı ve ileri sürdüğü şatları kabul etmesi üzerine prenses Anna İvanovna imparatoriçe ilân edilmiştir. Kont Golovkin, şansölye Luki. prens Dolgorukiy ve prens Dmitriy Golitsin'den kurulmuş olan yüksek gizli konsey üyeleri imparatoriçeye kabul ettirdikleri şartlarla hükümdarlık nüfuzunu paylaşmak ve bir oligarşi idaresi kurmak istiyorlardı. Konseyin rızası olmadan hükümdar barış ve savaş kararı veremiyecek, evlenemiyecek, vâris gösteremiyecek, kimseye asîllik unvanı veremiyecek veya bu unvanı kaldıramıyacak, mahkeme kararı olmadan bir asîli hapsedemiyecek ve malına el koyamıyacaktı. Bu şartlar duyulunca Rus halkı ve rühban sınıfı arasında hoşnutsuzluk belirdi. Çünkü Rusya böyle şartlı bir hükûmet şekline alışkın değildi ve bunu kabul edecek bir toplumsal gelişmeye ermemişti. Hükümdar Moskova'ya gelince yüksek konseyin bu şartlarından ve baskısından kurtulmağa çalışmış ve az zamanda kurtulmuştur. Kurland dükası Biron, kardeşleriyle birlikte imparatoriçenin hizmetine girerek general Münnich'in de yardımiyle duruma hâkim olmuştur. İmparatoriçenin ölümüne kadar gözdesi Biron onun namına devlet işlerini yürütmüş, bütün rakiplerini ezmiş, önemli yerlere Alman'ları getirmiştir. Ruslar bu devire «Alman boyunduruğu» adını vermişlerdir. Anna İvanovna'nın on yıllık hükümdarlığı sırasında Rusya İran işlerinden elini çekmiş, önce 1733 te patlak veren Lehistan Veraseti Harbine girmiştir. Rusya, Lehistan kıralı ve Saksonya dukası olup 1733 te ölen August II. nin oğlu August III. ün hükümdarlığını istiyordu. Bu meselede Avusturya, Rusya politikasını tutmuştur. Rusya da buna karşılık olarak «Pragmatik Sanksiyon»ı (b.bk.) kabul etmiştir. Bu meselede Osmanlı devleti ile görüşü bir olan Fransanın, Lehistan tahtına gösterdiği adayın zorla haklarından yoksun edilmesi üzerine başlıyan savaşta Avusturya, Ren boylarında yenilmiş, Fransa yer kazancına karşılık olarak August III. ün hükümdarlığını tanımıştır (bk. LEHİSTAN VERASETİ HARBİ).

ANNA İVANOVNA

Yine Lehistan işinden Rusya, Avusturya ile birlik olarak Osmanlı devletine harb açmıştır (1736 - 1739). Avusturya önce tarafsız kalacağını söyliyerek Osmanlı devletini aldatmış ve sonra ansızın Rusya tarafında savaşa katılmıştır. Osmanlı'lar Avusturya'yı ağır yeniligilere uğratmışlar ve Belgrad Antlaşmasını (b.bk.) imzalamağa mecbur etmişlerdir. Ruslar yalnız kalınca Fransa'nın da yardımını sağlıyan Osmanlı'larla anlaşmak zorunda kalmışlar ve Belgrad Antlaşmasını imzalamışlardır.

ANNA JAGIEŁŁON [*ạnna yagiẹllon* ok.] (1523 - 1596), Polonya kıraliçesi. Kıral Zygmunt I. ile Jagiełło ailesinin Polonya'daki dalının son üyesi olan kraliçe Bona Sforza'nın kızıdır. Talihsiz kıral Henri de Valois'nın kaçmasından sonra, 1575 yılında kıraliçe ilân edilmiş ve Debreczen prensi Stefan Batory ile evlenmiştir. Bu evlenme

neticesinde Debreczen, Polonya kıralı olmuştur. Kıraliçe, kıralın ölümünden sonra 13 yıl daha yaşamıştır.

ANNA KARENİNA, Lev Tolstoy'un dünyaca ün almış bir romanı (1877). Rusya'da serfliğin kaldırılmasından sonra yayımlanan bu eser, ıslahat denemeleri sırasında aristokrat sınıfın ruhî buhranını büyük bir doğrulukla aksettirir. Romanın kişilerinin duyguları, toprak, din, evlenme gibi çeşitli dâvaların ışığı altında incelenmiştir. Romanın akışı içinde bir yanda Levin ile Kitti Şerbatşki'nin mesut bir evlenmeye varan duyguları, beri yanda Vronski ile Anna Karenina'nın felâketle bitecek olan büyük aşkı gelişir. Memnu sevgilerini önliyen bütün engelleri yenmek için Anna ile Vronski'nin gayretleri, nihayet çevrelerinin baskısı altında çıkmaza girer ve Anna kendine kıyar. Bu eser, dili, görüş tazeliği, geniş felsefesi, her çeşit zorlayıştan uzak bir sadelik içinde insan ruhunu göstermesi bakımından realist dünya edebiyatında derin bir etki yaratmıştır.

A. bütün dillere, bu arada Türkçeye (1912) de çevrilmiş, tiyatroya ve sinamaya da adapte edilmiştir.

ANNA KOMNENA (1083 - 1148?), Bizans prensesi ve tarihçisi. İmparator Aleksios I. Komnenos ile imparatoriçe Eirene (İrene) Dukas'ın kızıdır. İstanbul'da doğmuştur.

A., doğumundan birkaç gün sonra anasının hısımlarından Konstantinos Dukas'a aday ilân olunarak, nişanlısı saltanata ortak edilmişti. Fakat Bizans'ın gelecek imparatoriçesi mevkiinde bulunan genç prenses beş yıl sonra bir erkek kardeşinin (Iōannēs II. Komnenos) dünyaya gelmesi üzerine bu mevkii kaybetmiştir. Çok iyi bir öğrenim gören, klâsik Yunan felsefe ve edebiyatını öğrenen A., nişanlısının 1096 sıralarında ölümünden sonra evlendiği Nikephoros Bryennios'a Caesar sanı verilmiştir. Aleksios I. ölüm halinde iken (1118), imparatoriçe, oğlu Ioannes'in yerine, damadı Bryennios'u tahta çıkarmak için A. ile birlikte epeyce çalışmışsa da Aleksios I. imparatorluk mührünü gizlice oğluna gönderdiğinden, Iōannēs saltanat makamını elde etmeye muvaffak olmuştur. Bundan birkaç gün sonra, A., kardeşini öldürtmek üzere tertibat almış, fakat bu teşebbüs, Bryennios'un tereddüdü yüzünden neticesiz kalmıştır. Iōannēs II. kızkardeşinin suçunu, sadece mallarını müsadere etmek suretiyle cezalandırmış, hattâ çok geçmeden bu malların büyük bir kısmını A. ya geri vermiştir.

Bu olaylardan sonra artık bütün saltanat hülyalarına son vermek zorunda kalan A. eski günlerinin anılarına gömülerek tam bir yalnızlık içinde yaşamış, ihtiyarlık yıllarında Khora manastırına (İstanbul'da bugünkü Ka'riye camisini de içine alan bir kurum idi) çekilerek çok sevdiği babasının saltanat devrini (1081 - 1118) anlatan *Aleksias* adlı tarihini yazmakla uğraşmıştır.

Aleksias, A. nın kocası Bryennios'un, ölümü ile (1137) yarım kalan tarihinin (bu tarih 1070 - 1079 devresi vak'alarını kapsar) devamı olup 15 kitap (kısım) tan meydana gelmiştir. A.. zamanının diliyle değil, klâsik Yunanca ile, fakat çok kere o dilin kurallarına pek uymıyan süslü bir dille yazdığı kitabında, babasını son derece över. Âdeta bir destan çeşnisi göstermekle beraber, Aleksios I. Komnenos devrindeki Bizans vakaları, devletin iç ve dış durumu, ordu, donanma, âdetler, dinî hayat ve hele Birinci Haçlı Seferi hakkında pek önemli bilgiler veren *Aleksias* A. nın işittiklerinden ve gördüklerinden başka resmî belgelere de dayandığından Bizans tarihinin bellibaşlı kaynaklarından sayılır. Eser birçok kere basılmış ve birçok dillere çevrilmiştir. A. nın saltanat makamına yükselememesi ve düşmüş bir durumda kalması, kendini avutmak için eser yazmasına yol açmış ve böylece hükümdar olmakla elde edemiyeceği sürekli bir ün ve önem kazanmıştır.

ANNA LEOPOLDOVNA (1718 - 1746; asıl adı Elisabeth Katherina Christine), Rus prensesi ve naibesi. Rostock'ta doğmuş, Holmogori (Arhangelsk yakınında) ölmüştür. Babası Mecklenburg dukası Karl - Leopold, annesi imparatoriçe Anna İvanovna'nın kardeşi Yekaterina'dır. Eğitim ve öğrenimini Rusya'da yapmış, ortodoks dinine girmiş, Anna adını da bu münasebetle almıştır Braunschweig dukası Anton Ulrick ile evlenmiş ve 1740 ta İvan adlı bir oğlu olmuştur. İmparatoriçe Anna bu çocuğu İvan VI. adiyle kendisine varis göstermiştir. İmparatoriçenin ölümünde (1740) İvan imparator olmuş ve şansölye Biron naip seçilmiştir. Bu durum üç hafta sürmüş, İvan'ın annesi Anna Leopoldovna ile mareşal Münnich, Biron'u düşürmüştür. Anna Leopoldovna naibe ve büyük prenses unvanlarını almış, kocası başkomutan, Münnich de başbakan olmuştur. Bu parlak durum uzun sürmemiştir. Naibenin etrafını yabancı nedimlerin sarması kendisini Ruslar'dan ve Ruslar'ın sevgisinden uzaklaştırmıştır. Nihayet bir saray ihtilâli sonunda Münnich iktidardan uzaklaştırılmış ve Büyük Petro (Petr I.) nun kızı Yelisabeta Petrovna tahta çıkarılmıştır. Ivan Rigada Schlüsselburg'da önce hapsedilmiş, sonra öldürülmüştür. Naibe de Arhangelsk eyaletinde Holmogori'ye sürülmüş ve orada yokluk içinde ölmüştür.

ANNA PERENA, eski Roma tanrıçası. Yortusu 15 martta idi. V. yüzyılda yaşamış olan Macrobius'un iddiasına göre, buna insanlar «ut annare perannareque commode liceat» (yılı iyilik içinde başlayıp bitirmelerine müsaade etmesi için) dua ederlerdi. Bundan, A. nın bir yıl tanrıçası olduğu anlaşılıyor. Adı Lâtince olmıyan A., aslında bir Etrüsk tanrıçası olup eski dünyada türlü şekil ve türlü ad altında tapınılan yer tanrıçasından başka bir şey değildir.

ANNA PETROVANA (1708 - 1728), Büyük Petro'nun ikinci kızı. 1725 te Karl Friedrich ile evlenmiş, oğlu Petro III. adiyle imparator olmuştur. Annesinin ölümünden sonra imparatoriçe Yekaterina II. onu naiplik konseyine tayin etmişse de Mençikov'un entrikaları yüzünden Almanya'ya çekilmeğe mecbur olmuş ve Kiel'de ölmüştür.

ANNABERG, Almanya'nın Saksonya bölümünde, Chemnitz şehrinin 30 km kadar güneyinde bir şehir. Nüfusu 19 800. Denizden yüksekliği 539 m. A., yukarı Erzgebirge'nin en önemli endüstri ve ticaret merkezidir. Endüstrisi arasında tığ ve iğ yapımı ile sırmacılık, mukavva işçiliği, kumaş boyacılığı başta gelir. A., Chemnitz - Weipert demiryolu boyunda ve Zwickau - Aue - Buchholz yolu üstünde bulunduğu için işlek bir ticaret yeridir. Şehirde birkaç bankanın şubeleri, kız ve erkek liseleri, ticaret, sanat, tarım okulları, Eskiçağ ve Erzgebirge müzeleri, tiyatro, kütüphane, 2 meteoroloji istasyonu vardır. Çevresi kış sporları alanlarındandır.

ANNABERGİT (Annabergite), Almanya'da Annaberg şehrinde, yeşil kristalli kütleler halinde bulunan sulu nikelarseniyat. Çok kere nikelin ile birlikte bulunur. Monoklinal sistemde kristallenirse de toprağımsı kütleler halinde bulunur (Ni 3 (As o_4) 2,8 H2 O).

ANNAEUS, İspanya'da Corduba'da yerleşmiş zengin ve sayılan şövalye sınıfına mensup bir Roma'lı ailenin adı.

Roma'nın İmparatorluk devrinde üç büyük edebiyatçı bu aileden çıkmıştır: 1 — Rhetor (hatip) Seneca 2 — bunun oğlu İmparator Neron'un öğretmeni filozof Seneca 3 — Pharsalia destanının yazarı Lucanus.

ANNALES (Lât. = yıllıklar), olayları yıl yıl anlatan bir tarih tarzı. Roma edebiyatında çok kullanılırdı. A adını ilk önce annales maximi'ye verilmiştir. *Annales Maximi:* eski zamanlarda Roma'da başrahip (pontifex maximus) in memurluk merkezinde alçı taşı ile beyazlatılmış bir levha üzerine yüksek memurların adları ile yılın en önemli olayları yazılır ve bu levhalar bir arşivde saklanırdı. P. Mucius Scaevola, pontifex maximus (M. Ö 123) bu gelenek bırakılmış ve ihtimal aynı zat bu levhaları kitap halinde neşretmiştir. Annales maximi adını taşıyan bu eser, 80 kitaptan ibaretti. Kuru bir üslûpla yazılmıştı.

Annales Maximi'nin çıkarıldığı zamanlarda roma tarihi hakkında edebî annalistik de vardı. Annalistik ikiye ayrılır: eski annalistik, yeni annalistik.

Eski annalistik: M. Ö. II. yüzyılda, ikinci Kartaca harbinden sonra, Roma'nın dünyaya hâkim olmağa başladığı zamanda yaşamıştır. Mağrur Roma'lıların kendilerini dünyaya tanıtmak arzuları eski annalistik'in gelişmesine sebep olmuştur. Yazarları, Roma'da siyasî hayata karışmış, hâkim zümreden kimselerdi. A. önceleri Yunanca, sonra Lâtince yazılmıştır. Yunanca yazanlar şunlardır: Q. Fabius Pictor. L. Cincius Alimentus. C. Acilius, A. Postunius Albinus. Lâtince tarih yazan M. Porcius Cato, A. tarzındaki tarihçiliği reddetmiş olmakla beraber, ondan sonraki A. lar Lâtince yazılmıştır. Lâtince yazanlar şunlardır: L. Cassius Hemina, Q. Fabius Maximus Servilianus, L. Calpurius Piso, C. Sempronius Tuditanus. C. Fannius, Cn. Gellius, Vennonius. Bunların hepsi, M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında yaşamışlardır. A. tarzında tarih yazmağa karşı bir tepki uyanınca eski annalistik sona ermiştir. Bu tepkinin sözcüsü Sempronius Asellio idi.

Yeni annalistık: A. tarzında tarih yazma Sulla'dan sonra tekrar canlanmıştır. Buna yeni annalistik denir. Başlıca yazarları şunlardır: Q. Claudius Quadrigarius, Valerius Antias, C. Licinius Macar ve Caezar zamanında yaşamış olan Q. Aelius Tuberu. Bunlar her ne kadar tarihi tahrif etmişlerse de sanat bakımından tarihçiliğe yeni bir renk ve canlılık vermişlerdir.

Annalistik edebiyatın hepsi kaybolmuştur, bugün elde bazı kısa parçalar vardır.

T. Livius, A. lardan faydalanarak hazırladığı *Ab urle condita lıbri* adlı büyük tarihini A. tarzında yazmıştır. İmparator Tiberius zamanında yaşıyan tarihçi Cremutius Cordus, senato kararı ile yakılmağa mahkûm olan eserine A. adını vermişti. Tacitus'un *Ab excessu Divi Augusti* adlı eseri de A. tarzında yazılmıştır.

Roma edebiyatında Q. Ennius (M. Ö 239 - 169) un mitolojik tarihî bir destanı da A. adını taşır (annales, genel olarak bk. YILLIK).

ANNALİN, kâğıt yapımında dolgu maddesi olarak kullanılan ince öğütülmüş alçı.

ANNALİT, 1 kısım alçı, 3/4 kısım kum ve 3/4 kısım taştan ibaret bir çeşit alçı betonu. Bu maddeler su il karıştırıldıktan sonra kalıplara dökülünce hava etkilerine karşı dayanıklı, beyaz ve sert bir taş halinde donarlar.

ANNAM, (Viet - nam)**ANAM** (Çince = «sakin güney»), Çin-Hindistanı'nda, bir kırallık. A., Çin Hindistanı yarımadasının doğu kıyıları boyunca pek uzun bir şerit(1200 km kadar) halinde uzanır. Doğuda Güney Çin Denizi, batı, kuzey ve güneyde Fransa'ya bağlı Laos, Tongking, Koçinçin topraklariyle sınırlanmıştır.

ANNAMLI TİPİ

A. ın yüzölçümü 147 600 km², nüfusu 5 656 000, nüfus sıklığı 38. Başkenti Hue'dir. Nazırlar Meclisi kırala yardım ederse de, asıl yönetimi, Hue'de oturan Fransız genel valisi elinde tutar. A. da 12 yönetim bölümü vardır.

Yerşekilleri, sular: «Annam Kordilerleri» adı verilen ve ortalama yüksekliği 800 - 1000 m, en yüksek doruğu 3 000 m olan sıradağlar, bütün ülke boyunca uzanırlar. Kristalin kültelerle Paleozoik tabakalardan meydana gelmiş bulunan bu dağlar, doğuya doğru dik yamaçlarla iner adaları bol, fakat iyi limanlara yer verecek girinti ve çıkıntıları az bir kıyı vardır. Batıda ise bu dağlar, Mekong nehrine doğru yavaş yavaş alçalır, burada yer yer geniş plâtolar uzanır. A. ın ovaları, sadece kıyı boyunda sıralanan dar birikinti düzlükleridir.

A. ın akarsuları, dağların denize dönük olan yamaçları boyunca sıralanmış kısa ve hızlı akışlı, dar vâdilerden geçen ve ancak yağmurlu mevsimde kabaran derelerden ibarettir. Bunlar arasında yalnız kuzeydeki Song - Ma ile Songka nın küçük birer bölümü gemilerin işlemesine elverişlidir.

Tourane yakınında Nangson'da iyi taşkömürü ile Than - hoa yakınındaki demir işletilir. Quangnam eyaletinde yerliler tarafından bakır, çinko, altın çıkarılır; birçok yerlerde de tuz elde edilir.

Iklim, bitkiler, hayvanlar: Iklim, Asya'nın güney ve doğusunda mevsim rüzgârlarının etkisi altında kalan ülkelerdekine benzer. Nisan ortasından ağustos sonuna kadar süren kurak mevsim, rüzgârların denizlere doğru estiği zamanı karşılar. Yağmurlu mevsim ise rüzgârların Çin Denizi'nden kuzeydoğu doğrultusunda estiği zamandır. Bu da eylülden nisana kadar sürer. Yıllık yağış, çok yerde 150 - 200 cm yi, kuzey ve orta dağlık bölümlerde ise 250 cm yi bulur. Çok defa temmuz ve aralık aylarında beliren ve tayfun denilen şiddetli kasırgalar, ekinlere çok zarar verir. A. da yaz sıcaklık ortalaması 30°, kış ortalaması ise 20° kadardır.

A. da otluklarla savanlar geniş yer tutar. Balta girmemiş ormanlar yalnız dağlık yerlerde bulunur. Ormanlarda kıymetli ağaçlar çoktur. Bunlar arasında bambudan ev ve kayık yapılmasında faydalanılır.

Hayvan toplulukları bakımından A. Hindistan ve Endonezya faunasına yakınlık gösterir. A. ın hususiyle güney bölümündeki dağ ve plâtolarda yaşıyan hayvanlar

arasında en çok yer tutanları fil, gergedan, kaplan, panter, ayı, geyik ile pek çeşitli maymunlar, kuşlar, sürüngenler, balıklardır.

Nüfus: A. nüfusunun % 90 nını Moğol soyundan gelen Annam'lılar teşkil eder. Bunlar, Çin-Hindistanı'nın doğu bölümünde yaşıyan 20 milyonluk Annamit topluluğunun bir parçasıdır. XV. yüzyılda güney Çin'den gelmiş, Çin kültür ve dinlerini benimsemişlerdir. Bunlardan başka ormanlar içinde yarım milyon kadar tutan ve çoğuna Moi (yabanî) adı verilen pek geri kalmış insanlar, çok vakit sulak yerlerde kazıklar üzerine kurulu kulübelerde yaşarlar. Memleketin güney bölümünde, önceleri bütün bu kıyı boylarında yerleşmiş olup buraların eski sahipleri ve Malezyalılar'ın bir parçası olan Çamlar oturur. Bunlardan başka A. da, 4 - 5 bin kadar Avrupa'lı (çoğu Fransız) ile ticaretin önemli bir kısmını ellerinde tutan 10 000 kadar Çin'li vardır. Ormanlarla örtülü bulunan 1 000 m den yüksek, dağlık yerler pek seyrek nüfuslu olduğu halde dar, fakat çok bitek kıyı boyu birikinti ovalariyle dağlar arasındaki bazı geniş ovalarda nüfusu pek sıktır (km² ye 200 kişiden çok). A. da başlıca üç din yaşamıştır; Buda, Tao, Konfüçius. Güneyde Çamlar'ın bir kısmı müslümandır. 400 000 kadar da katolik vardır. A. halkı okuma yazmaya önem verir ve öğretim tarzları 1920 de Fransız'ların yardımiyle modernleştirilmiştir. Memlekette bin kadar ilk okul, 60 kadar orta okul birkaç da lise vadır. Bütün bu okullardaki öğrenci sayısı 45 000 i bulmaktadır.

Ekonomi, ticaret: A. ın ekonomik temeli tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca tarım bitkileri, pirinç, pamuk mısırdır. Bunlardan başka özenle yetiştirilen dutluklarla (yılda 1 milyon kiloya yakın koza alınır) tarçın, şekerkamışı, tütün, arek cevizi, manyoka, kauçuk, kakao, çay, kahve elde edilir. Bunlardan kahve, kakao, çay ve kauçuk plantajlarda yetiştirildiği halde, pirinç, pamuk, mısır, şekerkamışı tarımı yerli halkın kendi ekim usulleriyle yapılır. Son zamanlarda sulanan toprakların artmasiyle tarımda önemli ilerlemeler olmuştur.

Halkın beslenmesinde balıkçılık ile hayvan yetiştirme (davar ve domuz ile sayısı 700 000 i aşacak şekilde artan sığır ve manda) önemlidir. Mandalar, daha çok, arabaları çekme işinde kullanılır. Endüstrisi arasında pirinç değirmenleriyle iplik dokumacılığı başta gelir.

Kıyılarının çok girintili çıkıntılı ve kayalık, ardülkesinin dağlık olması yüzünden A. da demiryolları güçlükle yapılabilmiş, kıyı boyunca uzanan ve Saygon'u Ha-noi'ye bağlıyan ana demiryolu ancak 1935 te bitirilebilmiştir. Bu yoldan ayrılan bir kol Phan-rang'ı Dalat'a bağlar. Kıyı boyundaki Tan-ap'tan başlayıp Mugia geçidinden Mekong boyundaki Thak-kek'e ulaşacak ve kuzey A. ı Bangkok'a bağlıyacak olan bir başka kol da yapılmaktadır. A. ın yabancılara açık olan başlıca limanları Tourane ve Quin-hon dur.

Annamda bir köylü kulübesi

Tarih: A, M. Ö. III. yüzyıldan M. S. XV. yüzyıla kadar Çin'e bağlı kalmış, kurtuluşundan sonra, Fransız sokuluşunun etki yapar duruma erişmesine kadar, türlü prens aileleri (Le, Trink, Nguyen, Tai-song) tarafından yönetilmiştir. 1802 de, evvelce Cizvitler tarafından hıristiyan düşünüşlerine göre yetiştirilmiş bulunan prens Nguyen-Ânt, Fransızlar'ın yardımiyle kıral olmuş, daha sonraki hükümdarların, hıristiyanları kovalatmaları, Fransızlar'ın askerî baskısına sebebolmuş, 1858 de Koçinçin sömürgesi kurulmuş, 1884 de de A. kırallığı, imzaladığı bir antlaşma ile Fransa'nın himayesine girmiştir. 1888 den sonra A. Fransız genel valiliğinin yönetimine verilmiş, 1925 te geri kalan hakları da azaltılmıştır. 1945 te A. lılar, kurtuluş savaşına girmişlerdir. Bk. VİET-NAM.

ANNAM DİLİ, Fransız Çin-Hindistanı'nın Annam [Çince = «dindirilmiş güney»], Tong-king, ve Koçinçin (Cochinchine) bölümlerinde 15 milyon kişi tarafından konuşulan dil. Hangi dil ailesinden olduğu henüz kestirilememiştir. Bazılarına göre bu dil, Çin-Tibet dil ailesinin doğu kolu olan Çin-Tay [Siyam] grupunun içerisinde, Annam dil alanının kuzeyinde konuşulan Muong diliyle beraber, Annam-Muong bölümünü meydana getirir. Başkalarına göre. Annam-Muong dilleri, güneydoğu Asya (Austroasiate) dil ailesinde, kollardan biri olan Mon-Ḫmer (Mon-Khmer veya Talaing-Kamboç) dillerinin yakın akrabası fakat ayrı bir grup olarak yeralır. Gerçekte, Annam dili her iki dil ailesinin niteliklerinden birçoğunu göstermektedir, ki bu olay yukarıdaki iki farklı görüşe göre şu iki şekilde açıklanabilir: 1. — Eskiden ağırlık merkezi daha kuzeyde bulunan Çin-Tibet ailesine giren Annam dili, sonradan daha güneye inerek oradaki Mon-Ḫmer dillerinin (şimdi Ḫmer veya Kamboç dili Annamcanın komşusudur) etkisini edinmiştir, fakat esas bakımından yine Çin-Tibet ailesinden sayılmalıdır. Annamcanın, tek heceli olma, tonlar kullanma gibi nitelikleri Mon-Ḫmer dillerinde değil, Çincede vardır. 2. — Annamcada eskiden Mon-Ḫmer dillerinin nitelikleri vardı; bunlar zamanla kaybolmuş, Çin ailesinin nitelikleri sonradan edinilmiştir.

Bu son görüşe göre, Annamcada görülen Çince asıllı kelimeler bu dilden sonradan alınmalıdır; buna karşılık, dilin eski tabakasına ait bazı kelimeler hâlâ Mon-Ḫmer dillerinde yaşamaktadır. Fonetik ve morfoloji alanında da bu dili Mon-Ḫmer grupuna bağlıyan ortak ayraçlara raslanır, meselâ Eski Ḫmercedeki *ṭ* ve *p* seslerine karşılık Yeni Ḫmercede ve Annamcada *b* ve *d* seslerini buluyoruz: Eski Ḫmer *piy* (= 3), *ṭiy* (= yer): Yeni Ḫmer *bey*, *dey*: Annamca *ba*, *äät*, gibi. XVII. yüzyılda (1649 daki sözlükte) Annam dilinde *bl*, *ml* *tl* şeklinde, yalnız *l* sesine bitişen bazı örnekler buluyoruz. Bunlar daha eskiden öbür seslere de bitişirdi, fakat zamanla aşınmış, kelimeler kısalmış, tek hece şeklinde külçeleşmiş, ve önek sistemi kalkmıştır. Böyle olmakla beraber, akrabası olan Muong dilinde *kl*, *pl*, *tl* önekleri hâlâ yaşamaktadır. İç ek (infixe) sistemi de bu şekilde bozularak yok olmuştur. Meselâ Mon-Ḫmer dillerinde sıfat yapan —*n* —iç ekinin izine bugün Annamcanın *kon* (= çocuk) ve *non* (= genç, körpe) kelimelerinin mukayesesinde rastlıyoruz: *kon* > içekli * *knon* > aşınmış *non*. Bu aşınma yüzünden Annamca

bugün eski niteliklerini kaybetmiş bir durumdadır: isim ve fiil çekimi yok (yalnız zamirlerin morfolojisi arkaiktir); şekil bakımından isim, sıfat, fiil biribirlerinden ayırt edilemez; anlam, başlıca sintaksa ve kelime sırasına dayanır (sıra: özne [fail], fiil, nesne [meful]). Bu nitelikler de Çinceyi andırır (fakat Çincedeki sıranın tersine olarak tayin eden öğe, tayin edilenden sonra gelir). Bu dil aileleri arası niteliklerin karışması yüzünden, Annamcaya bugün «karışık dil» (Mischsprache, langue mixte) denebilir.

Annamcada gramatikal (eril, dişil v.b.) cins yerine canlı ve cansız cins farkı vardır. ki, bir «harf - i tarif»le gösterilir. Bundan başka, genel olarak kelimelere sınıflayıcı bir öğe katılır. Bunlar 20 kadardır, ve kelimelerin (ayrı ayrı, yuvarlak, yassı, veya yumuşak eşya, çift veya takım halinde olan şeyler, çiçek, meyva. veya kitap, yahut da çocuk ve hizmetçi gibi sosyal fark adı olduklarına göre) kategorilerini göstermeye yarar. Annamcanın fonetiğinde, kısa, uzun, açık ve kapalı vokaller, birçok diftonglar, ve soluklu (aspiré) konsonlar vardır. Söyleyiş, düz yüksek, alçak, alçalan soru, ve yükselen olmak üzere 6 ton (yani nağme) esasına göredir. Annamcanın, başlıca kelime hazinesi bir az da söyleyiş bakımından biribirinden ayrılan 3 diyeleği vardır: bir taraftan Tong - king ile Koçinçin, öbür taraftan da asıl Annamca, ki edebiyat dilidir de (bk. ANNAM EDEBİYATI).

Bu dilde iki yazı sistemi vardır: 1. — Çin yazı sisteminden değişiklikle alınan ve *chü'nôm* [= adi yazı] denilen sistem (bk. YAZI). Bir yazıt, bu sistemin XIV. yüzyılda kullanılmakta olduğunu göstermiştir. Annamca en eski kitap XV. yüzyıldandır. Bu yazının yanıbaşında bir de, Çinceden değişiksiz olarak alınan fakat Annamca okunan Çin yazı sistemi vardır ki *chü'nhu* adını taşır. 2 — XVII. yüzyılda Portekizli misyonerler tarafından bazı vurgu işaretleriylerin eklenmesiyle Lâtin yazısından oluşturulan ve *quôc ngü* [= yurt yazısı] denilen alfabe, ki kolay olduğu için, bilhassa basımda pek çok kullanılmaktadır (örnek için bk. ALFABE, örnekler levhası 2).

Gramerler: Alex. de Rhodes: *Linguae annamiticae seu Tunchinensis brevis declaratio,* Roma 1651. G. Aubaret: *Grammaire annamite,* Paris 1867. J. B. Truong Vinh Ky: *Cours pratique de langue annamite,* Saigon 1868; *Grammaire de langue annamite,* Saigon 1884. H. Laune: *Notions pratiques de langue annamite,* Paris 1890. E. Diguet: *Eléments de grammaire annamite,* Paris 1892. A. Dirr: *Theoretisch - praktische Grammatik der annamitischen Sprache,* Viyana 1894. A. Chéon: *Cours de langue annamite* 2. bas. Hanoï 1904 A. Bouchet: *Cours élémentaire d'annamite,* 2 cilt, 2. bas. Hanoï 1912

Sözlukler: Alex de Rhodes: *Dictionarium Annamiticum - Lusitanum,* Roma 1651. J. L. Taberd ve P. J. Pigneaux: *Dictionarium Latino - Annamiticum et Annamitico Latinum,* 2 cilt, Serampore 1838. G. Aubaret: *Dictionnaire français. - annamite et annamite - français.* Bangkok 1861. J. M J: *Dictionnaire annomite - français,* Saigon 1877. H. Ravier: *Dictionarium Latino - Annamiticum,* Ninh Phu 1880. J. B. Truong Vinh Ky: *Petit dictionnaire français - annamite,* Saigon 1884. J. Bonet: *Dictionnaire annamite - français,* 2 cilt, Paris 1899 - 1900. V. Barbier: *Dictionnaire annamite - français,* Hanoï 1922.

ANNAM EDEBİYATI, Fransız Çin - Hindistanı denilen memlekette, Annam dilinde yazılı edebiyat. Etki ve ilham bakımından Çin edebiyatına bağlı bulunan Annam edebiyatının başlıca verimleri şiir alanına sınırlanır. Bu dilde şiir başlıca iki kola ayrılır: 1 — *Thô* kolunu meydana getiren kısa parçalar, şarkılar ve ata sözleri. 2 — Epik, dramatik, ve didaktik nevilerden, uzun şiirleri içine alan *Vän* kolu. Bu iki kolun yanıbaşında, serbest ve kuralsız olan, ara sıra manzum kısımları da bulunan ve *Phu* denilen bir kol da vardır ki yüksek nesir özelliğini taşır. Şiir nevilerinden epope, oldukça zengindir ve üç baş eser vermiştir. Bunlardan en ünlüsü *Luc Vân Tiên* (kişi adı) başlığını taşıyan ve halkça çok sevilen, 2088 mısralı epopedir. Nguyên dinh chiên adında birine mal edilmek istenilen fakat gerçekte anonim olan bu epope, genç bir öğrencinin aşk ve kahramanlık maceralarını anlatır. Bunda, Çince *Ebr ton mei* (Harikalı erik ağaçları) adlı eserden alınma öğeler göze çarpmaktadır İkinci epope olan *Nhi dô Mai* (Yeniden çiçek açan erik ağaçları) de, aynı Çince eserden, daha geniş ölçüde ödünçlemeler vardır. Tong-king'de meydana gelmiş olan bu epope, bir yüksek memurla ailesinin, saray entrikaları yüzünden kara günler geçirmesini ve yeniden saadete kavuşmasını hikâye etmiştir. Üçüncü epope *Kim Vân Kiên Tân Truyên* (Kim'in, Vân'ın ve Kiên'nun hikâyesi) adını taşır, ve genç bir kızın fakirlik yüzünden ahlâksızlaşmasını anlatır. Bu müstehçen şiirin yazarı olan Örf Nazırı Nguyên Du Hun tam tri, bunu 1788 de imparator Gia Long'u eğlendirmek için kaleme almıştır.

Annam edebiyatı, *Tap truyên* (sözlü, yazısız hikâye) denilen masal nevi bakımından da zengindir. Bunların başlıcaları «Cam ile Tam», «Rum Say Sock», «Neang Kakey», ve «Vorvonget Saurivong» başlıklarını taşır.

A. da, Portekizli misyonerler zamanından beri batının, son zamanlarda bilhassa Fransız edebiyatının, etkisi de kendini göstermiştir.

ANNAMLILAR, Çin Hindi yarım adasının doğu bölümünde oturan bir milletin adı. Annamlılar adı yalnız Annam devletinin kalkını göstermez, aynı zamanda Çin Hindi yarımadasının doğu kısmında oturan hâkim bir ırkı da belirtir. Bu ırkın kendine mahsus karakteri, dili ve edebiyatı vardır. A. lar Çin Hindı'ne Kamboçlular'dan sonra gelmişler, Tonkin ve Annam kıyılarına ve koşinşin'in büyük bir bölümüne yerleşmişlerdir. Kamboç'un Laos bölgesinde Moïsler'le karışık olarak da A. lara raslanmaktadır. Sayıları

ANNAMLI KÖYLÜLER

15-17 milyondur. A. ların kökü, kendi geleneklerine göre, batı bölgesi veya orta Çin'dir, ve Thai'lerle akrabadırlar. Dilleri de Thai diline cümle yapmak ve kelimeler bakımından yakındır. A. lar şimdi oturdukları yere çok eskiden gelmişler burada buldukları moïs'lerle ve Malais'lerin bir kısmını egemenlikleri altına almışlar, bir kısmını da dağlık ve bataklık bölgere sürmüşlerdir. Kendileri de buraya yerleştikten sonra sürekli olarak Çin uygarlığının et-

kisi altında kalmışlardır. Bütün bu karışmalara rağmen Annam'lı tipi birlik göstermektedir. A. lar kısa ve orta boyludurlar, derileri çiçek bozuğu gibidir, yüzleri koyu renktedir. Yüzlerinin ve saçlarının rengi komşularınınkinden daha koyudur, alınları dar, kafa tasları hafifçe yassı, yanları çıkık, yüzleri köşeli ve gözleri küçüktür. Burunları küçük, ağızları büyüktür; dudaklar kalın, bedenleri iri ve tıknazdır. A. lar saçlarını kesmezler, başlarının üstünde bir nevi topuz (şinyon) şeklinde toplarlar. Yürüyüşlerinde gurur ve cesaret sezilen bir özellikleri ile diğer Çin Hindi halkından kesin olarak ayrılırlar.

Annamlı bir kadın

Başka bir özellikleri de ayaklarının baş parmakları ile diğer parmakları arasında fazla açıklık olmasıdır. Yalınayak gezen hiçbir ırkta ayak başparmağı ile öbür parmaklar arasında bu kadar açıklık görülmez.

Bu özellik onların tanınmasında en önemli rölü oynamaktadır. Din: A. ların sosyal ve dinî hayatları Çin etkisi altındadır. Cetlerinin âdetleri dinî hayatlarının temelidir. Aile ataerkil'dir. A. lıların Budizmi Çinliler'in Foizm'minin soluk bir örneğinden başka birşey değildir ve halk arasında derin kökleri yoktur.

ANNAPOLIS [*inæpolis* ok.], A. B. D. nin doğu bölümünde, Maryland devleti'nin başşehri. Nüfusu 30 000 (1940). A., Chesapeake körfezinin batı kıyısında, Washington şehrinin 35 km kadar kuzeydoğusunda kurulmuş işlek bir limandır. Şehirde A. B. D. nin bir deniz akademisi (United States Naval Academy) ile bibliyotek ve rasathane vardır. İstiridye ticareti önemlidir. A , 1649 da kurulmuştur.

ANNAPOLIS ROYAL [*inæpolis royıl* ok.]. Kanada'nın doğu bölümünde, Yeni İskoçya yarımadasında, Fundy körfezi kıyısında bir kasaba. Nüfusu 1500 dür. 1604 te kurulan A., Amerika'nın Florida kuzeyine düşen şehirleri arasında en eskisidir. Meyva ve balık ticareti ile tanınmıştır. Kerestecilik ve gemi yapımı önemli yer tutar. Güzel bir sayfiye yeridir.

ANN ARBOR [*æn arbır* ok.], A. B. D. nin doğu bölümünde, Michigan Devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 29 815 (1940). Detroit ile Chicago arasında işlek bir yerde kurulmuş bulunan A. da bir üniversite, yüksek müzik okulu, rasathane ve müzeler vardır. Endüstrisi de önemlidir.

ANNE [*æn* ok.] (1665 - 1714), Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi. York dükası James (1685 te İngiltere kralı James II.) in ikinci kızı olup 1683 de Danimarka kralı Christian V. in kardeşi Prens Georg ile evlenmiştir. A.. Babasının tahttan indirilmesi ile sona eren 1688 devriminde, ablası Mary'nin kocası olan Orange Prensi William (William III of Orange) ın tarafını tutmuş ve 1702 de onun yerine İngiltere tahtına geçmiştir. İspanya veraseti harbinde başkomutanlığı, saray başkadını Sarah'nın kocası olan Marlborough dukasına vermiş ve hazine nazırlığı ile iç siyasetin yönetimine Tory partisinden Godolphin'i getirmiştir. 1708 de Marlborough ile Godolphin'in Whig partisine geçişleri üzerine, Tory partisini tutan kıraliçe ile bu ricalin araları açılmıştır. Whig'lerin harb siyaseti halk arasında itibarını kaybedince A., 1710 da Godolphin'i i ş i n d e n çıkarmıştır.- Tory partisinden hazine nazırı Harley ile dışişleri bakanı Bolingbroke, İspanya veraseti harbine son veren 1713 Utrecht antlaşmasını yapmağa muvaffak olmuşlardır.

ANNE

İspanya Veraseti Harbi sırasında Marlborough'nun kazandığı parlak askerî zaferlerle süslenen A. devrinin en önemli olayları, Cebelüttarık'ın İngiltere'ye mal edilmesi ve İskoçya'nın kesin olarak İngiltere ile birleşmesidir. Kıraliçe, bütün çocukları kendisi tahta geçmeden önce ölmüş bulunduğundan, Stuart'ların yeniden İngiltere kırallığına getirilmeleri için çalışmış, fakat kardeşi James III. ü kendine varis tanıtmağa muvaffak olamamıştır.

ANNE BOLEYN [*æn bulin* ok.] (1507 - 1536), İngiltere kıraliçesi. 1522 de İngiliz saravına getirilerek, tıpkı daha önce kız kardeşi gibi, Kıral Henry VIII. in metresi olmuştur. Kıralın üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Henry VIII., karnındaki çocuğun meşru varis olabilmesi için ocak 1533 de A. yı gizlice nikâhlamıştır. Mayısta asıl eşi olan Aragón Prensesi Catherine'i resmî olarak boşadıktan sonra A. Kıraliçe olmuştur. Fakat A.kıralın beklediği gibi bir erkek değil, bir kız (Prenses Elizabeth, 7 eylül 1533) doğurmuştur. Kısa bir zaman sonra Anne'den bezen Hanry VIII., kıraliçeyi sözde sadakatsizlikle suçlandırarak idam ettirmiştir. A. nın Holbeinta rafından aynı yılda yapılmış olan tanınmış bir tablosu, Windsor şatosundadır.

ANNE BOLEYN

ANNE D'AUTRICHE [*an d'otriş* ok.] (1601-1666), Fransa kıraliçesi. İspanya kıralı Flipe III. ile Marguerite d' Autriche'in kızıdır. 13 yaşında iken Fransa kıralı Louis XIII. ile evlenmiştir. İki çocuğundan biri Louis XIV. adı ile Fransa kıralı, diğeri Orléans dukası olmuştur. Kocası tarafından ihmal edilmesi, ana kıraliçe Marie de Médicis ile başbakan kardinal Richelieu'ye kendisini devlet işlerinden uzaklaştırmak fırsatını vermiştir. Buckingham ile tedbirsizce münasebetleri, Chalais suikastına karışması, kardeşi İspanya kıralı Felipe IV. ile gizli mektuplaşmalarının

duyulması ve Cinq-Mars olayına adının karıştırılmasını iyi karşılaması gibi işler, kendisini başbakanın elinde bir oyuncak haline getirmiştir. Başbakanın ve kıralın arka arkaya ölümlerinden sonra (1643) oğlu Louis XIV. çok küçük olduğundan Fransa naibesi olmuş ve İtalyan kardinal Mazarin'i başbakan yapmıştır. Fransa'da halk ve asîller kıraliçenin yabancı bir adama gösterdiği bu yakın ilgiyi ve güveni iyi karşılamamış, Mazarin ile kıraliçenin gizlice evlendikleri dedikodusu ortaya atılmış, bu yüzden Fronde denilen önemli ayaklanmalar olmuştur. Hükümet uzun ve yorucu çalışmalardan sonra bu isyanları yatıştırmıştır. Mazarin'in ölümünden sonra (1652) Louis XIV. devlet işlerini eline alarak annesini uzaklaştırmıştır. A. bundan sonra hayatını ibadetle geçirmiş, güzel bir yapı olan Vâl-de-Grâce klisesini yaptırmış ve 1666 da Paris'te ölmüştür.

ANNE DE BRETAGNE [*an dı brötañy* ok.] (1477-1514), Fransa kıraliçesi. Bretagne dukası François II. nin kızı olup 1488 de onbir yaşındayken babasının yerine geçmiştir. Maréchal de Rieux'nün vasiliği altında memleketini idare etmiştir. Saltanatının ilk yılları karışıklık ve gürültü içinde geçmiştir. Hayatı çok karışık ve maceralı olan A., Fransa kıralı Charles VIII. ile evlenerek Bretagne'yanın Fransaya katılmasını sağlamıştır. Charles, İtalya seferine gittiği zaman ona vekil olarak Fransa'yı dirayetle idare etmiştir. Charles'in ölümünden sonra Louis XII. ile evlenmiştir (1499). Güzelliği, dirâyeti ve sanat severliği ile meşhurdur.

ANNE DE FRANCE, [*an dı frãs* ok.] **(Dame de Beaujeu)** (1462-1522), Fransız nâibelerinden olup Louis XI. ile Charlette de Savoie'nin büyük kızıdır. 1483-1491 yıllarında Fransa'yı nâibe olarak idare etmiştir. Önce Calabre Dukasına nişanlanmış, fakat bununla evlenemiyerek 1474 te sonradan Bourbon dukası olan Pierre de Beaujeu ile evlenmiştir. Louis, karakterinin sağlamlığını bildiği için, ölürken onu Charles VIII. e vasi tayin etmiştir. Sekiz yıl süren naibelik devrinde dikkate değer bir anlayış ve kabiliyetle işleri yürütmüş, hususiyle 1488 Saint Aubin du Cormier muharebesiyle sona eren iç savaş sırasında durumu kurtarmakta büyük bir başarı göstermiştir.

ANNE DE HONGRİE: (1503-1548) Bk. ANNA.

ANNE DE RUSSIE [*an dı rüsį* ok.] (1024-1075), Fransız kıraliçesi. Rus prenslerinden Büyük Yaroslav'ın kızı olup 1051 de Fransa kıralı Henri I. ile evlenmiştir. Philippe I. in annesidir. 1060 da dul kalınca Crépy ve Valois Kontu Raoul de Péronne'ın eşi olmuştur.

ANNE OF BOHEMIA [*ęn ıv bohįmyı* ok.] (1366-1394), İngiltere kıraliçesi. Bohemya kıralı ve Germanya imparatoru Karl IV. ün kızıdır. 1381 de İngiltere kıralı Richard II. ile evlenmiştir.

ANNE OF CLEVES [*ęn ıv klivz* ok.] (1515-1557), İngiltere kıraliçesi. Cleve dukası Johann'ın kızıdır. İngiltereyi siyasî bakımdan Alman protestanlarına yaklaştırmak istiyen Thomas Cromwell tarafından kıral Henry VIII. e dördüncü zevce olarak tavsiye edilmiş ve evlenmek üzere ocak 1540 da İngiltere'ye getirtilmiştir. Daha ertesi gün kadının cazibesizliğinden memnun olmadığını açıkça söyliyen kıral, ancak bir protestan olan Cleve dukasını darıltmamak, Avusturya imparatorunun tarafına geçmesini önlemek için 6 ocak 1540 ta A. ile resmen evlenmiş, fakat 9 temmuz 1540 ta boşanmıştır. A. bundan sonra da İngiltere'de kalmış ve orada ölerek Westminster Abbey'de gömülmüştür.

ANNECY [*an'sį* ok.], Fransa'nın doğu bölümünde, Haute-Savoie departmanında bir şehir. Nüfusu 23 000. A., Cenevre'nin 30 km kadar güneyinde, aynı addaki gölün kuzeybatı ucunda, zengin bağların bulunduğu verimli Fier ovasında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 448 m dir. Ovayı göle bağlıyan kanallardan bir kısmı şehirden geçer. Bu sulardan elektrik elde edilir. A. da pamuk ve ipek dokumacılığı ile deri ve kösele yapımı, saatçilik önemli yer tutar. 30 000 ciltlik bir bibliyoteği vardır.

ANNECY GÖLÜ (Lac d'Annecy), Fransa'nın doğu bölümünde bir göl. Uzunluğu 14, genişliği 3,5 km, derinliği 80 m. A., dik yamaçlı yüksek dağlarla çevrilidir.

ANNEKSİYON (Annexion), Arap gramerinde tamlama (izafet) nın bir şekli; isim tamlamasında ulama. Bir isimle, ondan sonra «harf-i tarif» siz olarak ve genitif (Arapça: cerr) halinde konulan ve onun tayin edici tümleci (complément déterminatif) olan isim arasındaki bağıntıdır. Meselâ, *beytu reculin* (= bir adamın evi; krş. «harf-i tarif» le *beyt-ür-reculi* = adamın evi, ve *beytun-lir-reculi* = adamın bir evi). Bu ulamada, muzaf'a «öne.ti» (antécédent), muzafun-ileyh'e de «ulama tümleci» (complément d'annexion) denir. Samî dillerde isimlerin şekline ait «ulama durumu» (status constructus) denilen bir olay vardır. Bu dillerde, isimler «saltık durum» (status absolutus) da kendi vurgularını ve fonetik bütünlüğünü muhafaza ederler; kendilerini attribütif veya genitif bir bağıntı ile takibeden isimlerden evvel bulundukları «ulama durumu» nda ise, kendilerinden sonra gelen kelimeye sıkıca bağlı bir hal aldıkları için, vurgu ve fonetik bakımından zayıflamış bir şekil alırlar, meselâ İbranca'da *bayīth* (= ev), fakat ulama durumunda *bēyth-ĕlōhīm* (= Arap. *beytullah*, Allahın evi). Bk. STATUS CONSTRUCTUS, ve İZAFET.

ANNELİDLER; bk. HALKALI KURTLAR.

ANNEMASSE [*an'mąs* ok.], Fransa'nın doğu bölümünde, Haute-Savoie departmanında bir turizm şehri. Nüfusu 7 092. Denizden yüksekliği 436 m. A., İsviçre sınırına yakın bir yerde demiryolu kavşağındadır. Cenevre'ye tramvay yoliyle bağlıdır.

ANNEN, Almanya'nın Ruhr bölgesinde bir şehir. Nüfusu 17 820 dir. A., Witten şehrinin hemen doğusunda olup, bu şehre tramvay hattiyle bağlıdır. Witten-Dortmund ana demiryolu boyundadır. Şehir ve çevresinde çelik dökümhaneleriyle cam fabrikaları vardır.

ANNENKOV, Pavel Vasiliyeviç (1813-1887), Rus yazarı. Moskova'da doğmuş, Dresden'de ölmüştür. Edebiyat ve sanat tenkidcisidir. Petersburg'da hususiyle Puşkin'in eserlerini yayımlamıştır (1854-1857). Bu basıda Puşkin'in biyografyası tam ve iyi bir şekilde belirtilmiştir. Zamanının Rus yazarlariyle ilgisi bakımından «Anılar» (1877-81)ı da önemlidir.

ANNESLEY [*ęnzli* ok.] **Arthur** Birinci (1614-1686), [Asıl adı Arthur Annesley'dir]. İngiliz devlet adamı. Dublin'de doğmuş, öğrenimini Oxford'da yapmıştır. 1647 yılında Parlâmento tarafından bir barış yapmak amacıyla, Ormonde dukası nezdine gönderilmiş, aynı yıl Radnorshire temsilcisi olarak Avam Kamarası'na girmiştir. Devletin karışık bir durumda bulunduğu sıralarda o, kıralcılar tarafını tutmuş ve Restorasyon işine yardım etmiştir. İlkin Annesley Baronu, daha sonra da Anglesey Kontu sanını al-

mıştır ve İrlanda idaresinde türlü görevler başarmıştır İtidal ve hoşgörü sahibi, bilgin bir insan olan A. in ünlü kitaplığı. ölümünden sonra dağılmıştır.

ANNFIELD PLAIN [*ænfiıld pleyn* ok.], İngiltere'nin Durham bölümünde bir şehir. Nüfusu 16 530 Çevresinde kömür ocakları vardır.

ANNISTON [*ænistın* ok.], A. B. D. nin güney bölümünde Alabama devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 25 523 (1940). Çevresinden kömür, demir ve grafit çıkarılır. Şehirde demir dökümhaneleri, iplik fabrikaları, pamuklu kumaş endüstrisi gelişmiştir. Pamuk üzerine olan ticareti önemlidir.

ANNIUS (Marcus Annius Verus), Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus'un (161 - 180) asıl adı.

ANNIUS (Marcus Annius Floriianus), Roma İmparatoru (276). Kendisi yalnız Batı'da tanınmıştı. Zamanında doğu'daki imparator Marcus Aurelius Probus'du. A. iki ay on gün hükümet sürmüş ve rakibi Doğu İmparatoru ile Tarsus yakınlarında yaptığı savaşta kendi askerleri tarafından öldürülmüştür.

ANNIVIERS [*aniviyē* ok.], **VAL d'**, İsviçre'nin Le Wallis kantonunun Sierre (Siders) yönetim bölümünde, yanları yüksek ve sivri dağlarla çevrili çok güzel bir vâdi. Uzunluğu 35 km. Rhône vâdisine soldan katılan kollardandır. Çağlıyanlar yaparak bu vâdiden geçen Navigence deresi, güneyindeki Dent Blanche (4 364 m) ve Gabelhorn (4 073 m) buzullariyle beslenir. Simplon demiryolu boyundaki Siders istasyonundan vâdideki turizm yerlerine doğru yollar uzanır. Vâdinin yukarı bölümü geçildikten sonra buzullara (Glacier de Moming, Zinal buzulu) ulaşılır. Vâdide kurulmuş bulunan köylerdeki yerli nüfus sayısı 2 200 kadardır.

Anniviers'de oturan halk kendi'erinin Attilâ Hunlarının kalıntısı olduğunu söylemektedirler. Söylentiye göre Attilâ, İtalya seferinden dönerken ordusundan bir miktar asker burada kalmıştır. Nürnberg 1488 kroniklerine göre bu Asya'lı askerler bir müddet etrafa akınlar yapmışlarsa da nihayet dağlar arasındaki bu vâdiye yerleşmişlerdir.

ANNİBAL:, bk. HANNİBAL.

ANNOBÓN, ANNOBOM, Afrika'nın batı kıyısında, Gine körfezinde volkanik bir ada. Yüzölçümü 17 km², denizden yüksekliği 655 m dir. A., 1471 in yılbaşı gününde keşfedilmiştir. Iklimi çevresindeki ülkelere göre kurakça ve yaşamaya daha elverişlidir. Çok bitek topraklarında bol miktarda Hindistan cevizi ağacı yetişir. Adanın nüfusu 1 400 kadardır. bunun pek azını beyazlar teşkil eder. Başlıca kasabası ve limanı San Antonio da Praia'dır. A., 1778 den beri İspanya'nın elindedir.

ANNOMİNASYON (Annomination, Lât. *Adnominatio*), «isim benzeşlemesi» genel anlamına olmak üzere, hitabette ve kelime oyununda ayrı ayrı değerlerde kullanılan bir terim.

1 — Hitabette, gerçek etimoloji veya sadece dış şekil bakımından (bir ses veya hece katılması, çıkarılması veya değiştirilmesi gibi) benzerlik gösteren kelimeler arasında yaklaştırma ve bir antitez etkisi yapmak amacıyle, karşı karşıya konulmuş bir şekilde bunları kullanma anlamınadır. Meselâ Alm. *betrogene Betrüger* (= aldatılmış aldatıcı) ve Türkçede «bir işe *başlamak, başarmak* değildir» sözlerinde birer etimolojik annominasyon vardır. İtal. *traduttore traditore* (= tercümeci... hain; yani her tercümeci, metnin aslına ihanet eder). veya Türkçede «akıl yaşta değil, baştadır», «aba da bir diba da bir giyene, çirkin de bir güzel de bir sevene» şeklindeki ata sözlerimizde *yaşta - başta* ile *aba - diba* kelimeleri birer dış şekil anominasyonu meydana getirmiştir. Bu şekilde antitez etkisi yapan kelimeler arasında uyak (kafiye) bulunması şart değildir; genel ses benzerliği veya yarım uyak (assonance, Stimmreim) da yeter. Bu esas birçok ata sözlerimizde bulunduğu gibi, «ârife tarif», «malûmu ilâm» gibi deyimlerde de kendini göstermektedir. «Yahnikapan sokağında Etyemez bekçisi» tipinde ses benzerliğine değil, zıtanlamlılığa dayanan, ve «Kara bakanın gözleri kararır» tipinde homofon antonimli cinasa yaklaşan antitezlere de bazı kere annominasyon denir. Annominasyanda ciddilik esas olduğu için, tekerlemeye ve bilmeceye benziyen oyunlar bu sınıftan sayılmaz. Lâtin asıllı annominasyon kelimesi Yunanca asıllı paronomazi (paronomasie) teriminin tercümesi (Yun. *para* [Lât. *ad*] = yanında, Yun. *onomasia* [Lât. *nominatio*] = adlandırma) ise de, yeni zamanlarda bazı dilciler bu terimin rhetorik'teki anlamı için yalnız Yunanca kelimeyi kullanarak, *annominasyon*'u kelime oyunundaki anlama sınırlamışlardır. Bk. PARONOMAZİ

2 — Kelime oyunu (Wortspiel, jeu de mots, pun)nda, annominasyon, ciddilikten eğlenceye kayarak, bir nükte yapmak amaciyle, bir özel adı lûgat anlamiyle kullanmak demektir.

Ünlü Fransız annominasyonlarından şunlar anılmaya değer: a - Henri IV. ün üzerine etki yapan cizvit Père Coton [lûgat anlamı = pamuk] u ima ederek söylenen «Nôtre roi aime la vérité; c'est dommage qu'il ait du coton dans'les oreilles» (= kıralımız gerçeği sever, fakat ne yazık ki kulaklarına coton'u tıkamış). b - Aktris Champmeslé'nin ünlü şair Racine [lûgat anlamı: kök]i sevdikten sonra Marquis de Clermont - Tonnerre [*tonnerre* = gök gürültüsü, yıldırım] e kaçması üzerine söylenen «Champsmeslé a été déracinée par le tonnerre» (= yıldırım Chanmpsmeslé'yi kökünden kopardı).

Fr. «En 1870 Napoléon III a perdu Sedan [söyleyiş benzerliğiyle «ses dents» = dişlerini]» (= 1870 de Napoléon III. Sedan'ı [dişlerini] kaybetti) şeklindeki oyunlar, söyleyiş benzerliğine dayandığı için, annominasyon değil, kelime oyununun «calembour» çeşidinden sayılır. Bk. KELİME OYUNU Benzer şekiller için de bk. TEVRİYE, ve İHAM.

ANNONAY [*anonē* ok.], Fransa'nın güney bölümündeki Ardèche departmanında küçük bir şehir. Nüfusu 15 427. A., Lyon şehrinin 55 km güneyinde, denizden 327 m yüksekliktedir. Yeri oldukça içerlek olduğundan, Calvinistler'in sığındığı bir yer olmuştur. Müzeleri, bibliyotekleri, gotik tarzda yapılmış kilisesi, burada doğan baloncu Montgolfier'nin anıtı vardır. Kâğıt fabrikası, eldiven ve deri, kösele yapımı önemlidir. Çevresinde bulunan meyvalıklarla dutluklar geniş yer tutar.

ANNWEILER [*anvaylır* ok.], Almanya'nın batısında Pfalz bölümünde bir kasaba. Nüfusu 4 300, denizden yüksekliği 235 m. A., Ren hendeğinin batı kenarındaki Germersheim'ı Saar bölgesinin doğu sınırındaki Zweibrücken'e bağlıyan demiryolu boyunda işlek bir uğrak yeridir. Mine işlemeciliği ile mukavva eşya yapımı, kasaba halkının başlıca geçim kaynağıdır.

ANOA (Bos depressicornis), çift parmaklı memelilerin (Artiodactyla) geviş getirenler (Ruminantia) gurupuna bağlı bovide (Bovidae) familyasının bir türü. Şekilleri biraz antiloplara benzer. Düz boynuzlu ve sivri burunludur. Vücut basık, boyun kısadır. Boynuzların kök tarafı uç taraftan basıktır ve halkalıdır. Üst tarafı düz koni şeklindedir. Kuyruk pek uzun değildir. Ayaklar kısa ve o kadar ince değildir. Kısa ve seyrek tüyleri koyu esmer renktedir. Alt çenenin ortasında hilâl şeklinde beyaz bir leke vardır. Boyu 2 m. kadar ve yüksekliği 1 metre kadardır. Celebs adasında dağlık bölgelerde yaşar.

ANOA

ANOBİUM, kınkanadlı böceklerin polifaga (Polyphaga) alt takımına bağlı duran böcekler (Anobiidae) familyasının bir cinsi. Dişileri erkeklerinden daha büyüktür. 2 - 6 mm büyüklüğünde olabilirler. Esmer kırmızımtrak, siyah, sarı kahverengi olabilirler. Vücudu üzerinde kıllar vardır. Başları ile ağaçlara veya diğer sert cisimlere vurarak saat sesini hatırlatan sesler çıkarırlar ve bu sayede erkek ve dişi karşılıklı birbirini cezbeder. Halk arasında bu ses uğurlu sayılmaz. Evlerdeki mobilyaları vesair ağaç kısımlarını harabederler. Larvaları da odunlar içinde, ağaçlardaki kanallar içinde yaşarlar ve görünmezler. Bunlar bir tehlike anında ölü taklidi yaparlar. Ergin hayvanlar aynı zamanda tohumları, bitkileri tahribederler ve kuru ekmekleri de yerler. *A. punctatum* memleketimizde de sık rastlanan bir türdür. Çıkardığı seslerden dolayı buna ölü saati de derler. *A. tesallatum* larvaları ormanlardaki eski ağaçlarda yaşarlar. *A. abietis* çam ağaçlarının kabukları altında bulunurlar. Bunlar hep Avrupada yaşıyan türlerdir.

ANOBİUM

ANOD, bir elektirik jeneratorunun pozitif kutbuna verilen ad. Bu kutba bağlanan bir elektroda da anod denir.

ANOD BATARYASI, radyo tekniğinde anod gerilimini meydana getirmek üzere kullanılan kuru pillerden veya akümülâtörlerden ibaret olan batarya,

ANOD DAYİRESİ (veya Anod devresi), bir gönderici veya alıcı tüpünün anod ve katodu arasındaki titreşim devresi.

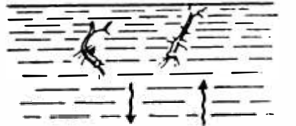
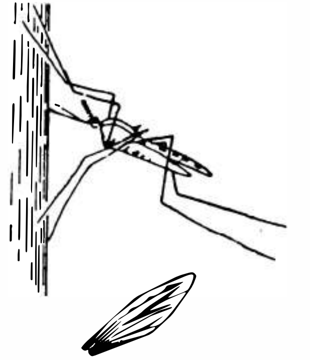
ANODA, ebegömecigiller (Malvaceae) den Meksika'da sekiz kadar türü yetişen bir bitki cinsi. En çok yayılan ve aralıklarda arsız bir bitki olarak yetişen türü *Anoda hastata*'dır.

ANODONTA, yumuşakçaların midyeler (Lamellibranchiata) takımına bağlı Heterodonta alt takımının *Unionidae* familyasının bir cinsi. Tatlı suda yaşıyan bu midye çeşidinin kabuklarındaki kilitte diş yoktur. İnce kabukları yumurta şeklinde ve kubbelidir. Boyu 11 cm ve yüksekliği 5 cm. kadar olabilir. Kabuğun rengi zeytin yeşili ile esmer arasında değişir. Hayvanların kendisi sarımtrak veya turuncudur ve solungaçları kahverengidir. Derelerde, göllerde yaşarlar. Çin'de bunun kabuklarından süs eşyası yapılır. Bugün yaşıyan birçok türü vardır ve Avrupa, Asya kuzey ve Orta Amerika'da yaşarlar. *A mutabilis, A. cygnea* tanınmış türlerindendir. Bunun bir alt cinsi vardır ki bu da *Dispas*'dır. Çinde bundan inci elde edilir. Eosen'de yaşıyan fosil türleri de vardır. Tersiyerden bugüne kadar yaşıyan bir yumuşakça cinsidir.

ANODONTA

ANODONTOPSİS, fosil midyelerin (Lamellibranchiatae) Heterodonta alt takımına bağlı astaride (Astaridae) familyasının bir cinsi. Kalın ve birbirine eşit kabukludurlar. Deniz hayvanlarıdırlar. Üst ve alt Silur tabakalarında bulunmuştur.

ANOFEL (Anophèle, Yun.: Anopheles = faydasız), sıtmayı insandan insana taşıyan sivrisineklerin cinsidir. Bunlar yurdumuzun birçok yerlerinde bulunurlar. Öteki âdi sivrisineklerden (culex) farkları vardır. En büyük özellik başlarında hususiyle sokucu organlarındadır. Bir sivrisineğin başına bakılırsa ortada hortumu, bunun iki yanında fırçamsı tüylerle bezenmiş duyargası (anteni), daha başında bir çift boynuzu vardır. Boynuz 15 parçalıdır. Her parçanın arasında tüylerden yapılmış bir taç vardır. Tüyler dişide kısaca, erkekte uzundur. Duyargalar. Küleks'in erkeğinde; hortumun birbuçuk mislidir. Dişisinde ise pek küçüktür. Hortumun hemen hemen 1/6 sı kadardır. Anofelde ise duyargalar erkek ve dişide aynı uzunlukta ve hortuma hemen eşittir. Kanatlar anofellerde beneklidir. Küleks'te ise pek azı müstesna olmak üzere beneksizdir. İki cinsin konma yönünden de farkları vardır. Küleks konduğu yüzeye hemen parelel durur. Anofel yüzeyle aşağı yukarı 45° lik bir açı yapar. Küleks'in göğüs ile karnı arasında bir açı vardır; anofelde göğüs ile karın bir doğrultudadır. Anofel'in kurtçukları suyun yüzeyine parelel ve yakın dururlar. Küleks kurtçukları eğiktir ve ancak uzunca bir boru vasıtasiyle hava ile temastadırlar. Bk. SİVRİSİNEKLER.

ANOFEL

ANOFTALMİ (Anophtalmie; Yun. *an* + *ophtalmos*= göz yokluğu), gözlerin doğuştan yokluğu veya yok denecek derecede biçimsiz oluşu (bir gözün yokluğuna *monoftalmi* denir).

ANOFTALMUS (Anophthalmus), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) karabidler (Carabidae) familyasının bir cinsi. 5 - 6 mm boyunda uzunca vücutlu ve esmer sarı renkli olan bu böcekler mağaralarda yaşarlar. Bunun neticesi olarak gözleri körelmiştir. Ayak ve duyargaları çok uzundur. Mağaralar dışında taşlar altında yaşıyan türleri de vardır. Bilhassa Alplerde, Pirenelerde ve Dalmaçyada mağaralarda yaşarlar. Kuzey Amerikada yaşıyan türleri vardır. *A. dalmatinus* Dalmaçya'da yaşıyan bir türüdür.

ANOHİN, Andrey Viktoroviç (1874 - 1935), Rus etnograf, Altayist ve kompozitörü. Altaylarda doğmuş, son yıllarına kadar bir şaman gibi yaşamış ve Leningrad'da ölmüştür. 1909 - 1910 yıllarında kuzey Moğolistan'da Türklerin bulunduğu Abakan ve Uranha bölgelerinde araştırmalar yapmış, 16 Türk oymağından, folklorlarına ve millî müziklerine ait gereç toplamış ve Uranhaların «sıgırtır» denilen türkü çeşidini tespit etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Materialı po şamanstvu u Altaytsev* (Altay şamanlığına ait gereçler) [1924; Türkçeye tercümesi «Ülkü» dergisinde 1940 - 41, Ankara]; *Burhanizm v zapadnom Altae* (Batı Altaylarda Burhanizm) [1927]. Müzik alanında, Türk motiflerinden alınma türkü, «suite» ve sahne şiirleri (poème scénique) ile tanınmıştır: yaylı sazlar için yazılmış beş kısımlı ve korolu *Han-Altay* «suite» i, *Han-Erlik* ve *Talay-Han* sahne şiirleri gibi.

ANOKSİA (Anoxia), kınkanadlı böceklerin skarabeide (Scarabaeidae) familyasına bağlı bir cins. 25 - 28 mm uzunluğundadırlar. Vücutları yün gibi ince tüylerle örtülüdür. Şekilleri mayıs böceğine benzer. Renkleri esmer sarı ile siyah arasında değişir. Orta Avrupa'da ve Akdeniz memleketlerinde kumluk yerlerde yaşar. *A. villosa* Avrupada yaşıyan bir türüdür.

ANOLİS, sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) alt takımına bağlı iguanide (İguanidae) familyasının bir cinsi. Başları piramid şeklindedir. Boyunları uzun değildir ve erkeklerin gerdanlarında genişliyebilen, güzel renkli kese şeklinde bir kısım vardır. Arka bacaklar öndekilerden daha uzundur. Ayak parmakları köklerinde birbiriyle birleşiktir ve beş tanedir. Vücutları narin yapılıdır, siyahımtrak renklidir. Genel olarak sırt tarafı yeşil veya esmer renkli olabilir. Gerdanları kırmızı ve başın yan tarafları da siyah olabilir. Bukalemon'da olduğu gibi Anolisde de renk değiştirme kabiliyeti vardır. Boyları 22,5 - 38.5 cm. kadar olabilir. Ormanlarda, bahçelerde ve ağaçlar üzerinde yaşarlar. Böcekleri yerler. Kolayca insanlara alışırlar. Tropik Amerikada yaşarlar. Pek çok türü vardır. *A. carolinensis* ve *A. velifer* bunların en tanınmışlarındandır.

ANOLİS

ANOMAL [Dil.], bir kategoriyi idare eden tip, sistem, veya kurala bakarak, bir şeklin veya bir yapının sapık ve ayrıksı olma niteliği. Meselâ Türkiye Tükçesi'ndeki vokal kuralları (1 — kelime köklerinin oluşumunda: «vokal düzeni» [Macar. hangrend]; 2 — köklerle ekler arasında: «vokal uyumu» [Macar. hangrendi illeszkedés]: a — «palato - veler uyum», b — «labial - illabial uyum) na göre, kelimenin *a* vokalli ilk hecesinden sonra gelen hecelerde yalnız *a* veya *ı* bulunabilir, *kaba*, *saygılı*, *çağırmak*, gibi. Bu esasa göre *armut*, *çamur*, *kabuk* gibi kelimelerde *a* — *u* tipindeki vokal düzeni veya uyumu anomaldir. Böyle olmakla beraber, bu düzen ve uyum esasta yanlış veya anormal değildir, çünkü bu diyelekte eskiden *a* — *u* düzen ve uyumu da vardı, meselâ şimdi *kapı* şeklinde yazılan ve telâffuz edilen kelimenin eski şekli *kapu* («Divan - ü Lûgat - it - Türk»te: *kąpuġ*, Çağatay: *kąpuġ* ve *ķapuķ*, krş. Uygur. idi.

ANOMAL AY, Ayın arz etrafındaki yörüngesi üzerinde, perigeden tekrar perigeye gelinceye kadar geçen zaman. Uzunluğu 27. 5546 ortalama gündür.

ANOMAL YIL, Arzın yörüngesi üzerinde günberi noktasından (perihelden) arka arkaya iki geçişi arasındaki zaman aralığına, veya güneşin zahirî yörüngesi üzerinde günberi noktasından arka arkaya iki geçişi arasındaki zaman aralığına bir «Anomal Yıl» denir. Uzunluğu 365. 2596 ortalama gündür.

ANOMALA, kınkanadlı böceklerin polifaga (Polyphaga) alt takımına bağlı skarabeide (Scarabeidae) familyasının bir cinsi. Vücutları eşit bir şekilde kubbelidir ve arka taraf önden daha geniştir. 10 - 15 mm boyundadır. Madenî parlaklıkta olan bu böceklerin renkleri yeşil, mavi veya menekşe rengidir. Kanadları sarımtrak olanları da vardır. Sıcak, kumlu yerlerde bitkiler üzerinde çoğu bir arada uçuşurlar. Soğuk havalarda bulundukları yerlerde saklanırlar. *A. vitis* dünyanın her tarafına yayılmış bir tür olup bağlara zarar verir. *A. aenea* da Avrupada yaşıyan diğer bir türüdür.

ANOMALA

ANOMALİ: 1 — *Astronomide:* normal halden, yani genel kurallardan sapış. Gerçel, Ortalama, Eksentrel anomali şeklinde kullanılır.

Gerçel A.: bir plânetin yörüngesi odaklarından birinde güneş bulunan bir elipstir. Plânetin yörüngesi üzerinde hareketi esnasında güneş - plânet radyal vektörünün elipsin büyük ekseniyle meydana getirdiği açı olup perihelden plânetin dönme yönünde 0° den 360° ye kadar büyür.

Ortalama A.: Yörünge elipsinin asal dairesi üzerinde düzgün hızla hareket eden ve dolanma müddeti gerçel plânetinkine eşit olan hayalî bir plânet düşünürsek, daire merkezini bu hayalî plânet ve perihel noktasına birleştiren doğrultular arasında meydana gelen açı olup yönü gerçel A nın aynıdır.

Eksentrel A.: Plânetin yerinde yörünge elipsinin büyük eksenine çizilen dikmenin asal daireyi kestiği nokta ile merkezin birleştiren ayrım çap ile büyük eksen arasında meydana gelen açı. Bu açı da ötekilerin yönünde 0° den 360° ye kadar büyür.

2 — *Matematikte:* bir kanuna uygunsuzluk göstermiyen, fakat özel işleme tabi tutulması gereken özel haller.

3 — *Fizikte:* meselâ. suyun yoğunluğunun sıcaklıkta değişimi (Yoğunluğun 0° - 4° arasında büyümesi ve bundan sonra yükselen sıcaklıkla azalması).

4 — *Tıpta:* Psişik veya fizik arızalar sebebiyle meydana gelen A.

DİL. (Anomalie; Yun. *an* = yokluk eki, *omalos* = düzgülü), eşya ile adları arasında tabiî bir bağ bulunup bulunmadığı hakkında yapılan tartışmanın Stoacılar zamanında bir tarafın görüşüne verilen ad. Karşıtı *analoji* (b. bk.) dir. Anomalistlere göre, dil yapısı intizamsız ve anomaldir; eşya ile adları ve fikir ile ifade arasında tabiî bir uygu, dilde de mantık aranmamalıdır. Dilcilere karşıt olarak, Stoa filozofları bu görüşü savunmuşlar, ve ekol şeflerinden Khrysippos, dilin intizamsız yapısını gösterir birçok misâller ileri sürmüştür: meselâ Yunancada «karga» anlamına olan *koraks*, gramerce eril (müzekker) olduğu halde, dişi karganın da adıdır; «kaplumbağı» demek olan *khelônē* kelimesi de gramerce dişil olmakla beraber erkek kaplumbağayı da anlatır. Analojist gramerci Aristarkhos'a karşı, anomalist Stoacılardan Mallos'lu Krates 6 kitaptan olma *Peri anomalias* (Anomali hakkında) adlı eseri yazmıştır. Sonunda, aşırı anomali görüşü yenilmiştir. Bk. ANALOJİ.

ANOMALON, zarkanadlı böceklerin (Hymenoptera) Terebrantia grupundan ihnoymonide (Ichneumonidae) familyasının bir cinsi. Abdomenleri yandan basıktır. Boyları 16-30 mm kadardır. Renkleri siyah, duyargaları esmer kırmızı, baş kırmızı, sarı lekeli, abdomen sarımtrak kırmızı ve ucu siyahtır. *Dendrolimus pini*, *Macrothylacia rubi*, *Bombyx* gibi bazı kelebeklerin tırtıllarında asalak olarak yaşar. *A. amictum*, *A. circumflexum* tanınmış türlerindendir.

ANOMALON

ANOMALOPİDE (Anomalopidae), kemikli balıkların yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alt takımına bağlı bir familya. Bu familyaya bağlı balıkların gözlerinin altında iri birer parlama organı vardır. Onun için bunlara «fenerli balıklar» derler. Diğer bütün parlama olayı gösteren balıkların çoğu derin denizlerde yaşar ve suyun üzerine ancak öldükleri zaman çıkarlar. Bu familya balıkları ise denizin üst tabakalarında bulunurlar. Büyük Okyanusta Banda adalarında yaşarlar. *Anomalops* (b. bk.) ve *Photoblepharon* bu familyanın iki cinsidir.

ANOMALOPS, kemikli balıkların yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alttakımına bağlı *Anomalopidae* familyasının bir cinsi. Bu balıkların gözlerinin altında ve bir çukur içinde bulunan parlama organları vardır. 30 cm. boyunda olabilir. Koyu esmer renklidir. Baş ve operkulum'ları daha koyu renklidir. Büyük Okyanus'ta *Banda* adalarında yaşar.

ANOMALOPS

ANOMALOSERA (Anomalocera), kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının kopepod'lar (Copepoda) takımına bağlı pontellide (Pontellidae) familyasının bir cinsi. Bu cinse *Irenaeus* adı da verilir. Mavi, yeşilimtrak mavi veya pembe renkli vücutları vardır. Gözleri bir orta ve iki yan göze ayrılmıştır. Atlas Okyanusunda ve Akdenizde yaşarlar. *A. patersoni* tanınmış bir türüdür.

ANOMALURUS, kemirici memelilerin (Rodentia) simplisidentata (Simplicidentata) alt takımına bağlı anomaluride (Anomaluridae) familyasının bir cinsi. Vücutlarının kenarlarında ve bir kıkırdak çubuk tarafından desteklenen deri kıvrımları vardır ki bunlar hayvanın yaşadığı ağaçlar üzerinde bir daldan diğer bir dala uçmasını temin eder. Kuyruklarının dip taraflarında ve karın tarafında büyük pullar vardır. Renkleri sarımtırak kül rengidir. Ve sırtlarında kırmızımtrak bir çizgi vardır. Kuyruk koyu kahverengidir. Kulakların arasında beyaz bir leke vardır. Doğu batı Afrikada ağaçlar üzerinde yaşarlar. *A. erythronotus* kongo mıntakasında, *A. orientalis* doğu Afrikada. *A. fraseri* batı Afrikada yaşıyan türlerdir.

ANOMALURUS

ANOMİA, yumuşakçaların midyeler (Lamellibranchiata) takımına bağlı Anisomyaria alt takımının anomiide (Anomiidae) familyasına bağlı bir cins. Sağ kabuğu ile kendini yabancı cisimlere tespit eder. Bu alt kabuk düz veya o cismin şeklini alır. Burada yuvarlak bir delik vardır. Bu deliğe kabukları kapayan kaslardan biri bağlıdır. Kireçleşmiş Bissus iplikleri ile kendini tespit eder. Üst (sol) kabuk ince, yuvarlak ve üzeri dalgalıdır. Rengi beyaz ile kırmızı arasında değişir. Daha ziyade diğer midye türleri ve istiridyeler üzerine kendilerini tespit ederler. *A. ephippium*, *A. electrica* Akdenizde yaşıyan türleridir. Fransada bunun kabuklarından süsler yaparlar. Fosil türleri de vardır. Bunların en eskisi Lias'da yaşamıştır.

ANOMMATUS, kınkanadlı böceklerin kolidiide (Colydiidae) familyasının bir cinsi. Sarı veya pas kırmızısı renklidirler ve vücutları üzerinde ince ve seyrek kıllar vardır. Gözleri yoktur. Toprağa gömülmüş, çürümekte olan ağçlarda veya toprağa gömülmüş taşlar altında bulunurlar. Boyları ancak 1,5 - 2 mm kadardır. *A. pusillus*, *A. reitteri* Avrupada yaşıyan türlerindendir.

ANOMOSTRACA (Anomostraca), eklembacaklı hayvanların kabuklular (Crustacea) sınıfına bağlı malakostraka (Malacostraca) alt sınıfının bir takımı. Bazı sistematikçiler bu takıma Anaspidasea (b.bk.) adını vermektedirler. Toraksları yarık ayaklar vardır. Gözleri saplı veya sapsızdır.

ANOMOZAVRUS (Anomosaurus), fosil sürüngenlerin *Theromora* takımına bağlı poliozavride (Poliosauridae) familyasının bir cinsi. Almanya'da, Trias tabakalarında bulunmuştur.

ANOMURA, kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının torakostraka (Thoracostraca) takımına bağlı dekapodar

(Decapoda) alt takımının bir grupu. Tamamiyle gelişmemiş abdomenleri ince derilidir ve ön tarafa doğru kıvrılmıştır. Ekseriya abdomenleri boş bir gastropod kabuğu içine sokulur. Yapıları ekseriya asimetriktir. Abdomendeki ekstremiteler körelmiştir. Denizlerde yaşarlar. Bu gruba *Paguridae, Galatheidae, Hippidae* familyaları bağlanırlar.

ANONA, ikiçeneklilerden Anonaceae familyasına bağlı bir bitki cinsi. Anona cinsinden olan bitkiler ağaç veya ağaççık olup bazı türleri meyvası için yetiştirilir. En çok ekilen türleri, meyvaları lezzetli ve güzel kokulu olan *A. squamosa, A. cherimolia* ve *A. muricata*'dır.

ANONA

ANONALAR (Anonaceae), ikiçeneklilerden bir bitki familyası. En önemli türü anona(b. bk.) dır.

ANONİKİ (Anonychie) [Yun. *an* = yokluk eki, *onyx* = tırnak], tırnaksızlık. El ve ayak tırnaklarınından hepsinin veya bazılarının doğuştan bulunmaması şeklinde çok az görülen bir yaratılış (anomalie).

Tırnak bulunmadığı takdirde bu kısım ya tabiî deri ile örtülüdür veyahut tırnak yatağı olup burası diğer deri kısımlarından daha soluk, pembe ve hafif parlaktır. Anonychie çok az olarak alopécie (saçsızlık), anodontie (dişsizlik), anidrose (ter bezlerinin bulunmaması ve terlememek) ile beraber bulunur. Bazı kere yalnız başparmakta görülür. Bazı kere tırnak bulunduğu halde herhangi bir yaralanma olmadan (genel deri hastalıkları = dermite'ler, donmalar diyabet, merkezî sinir sistemi bozuklukları, idiopathique tırnak düşmesi) veya bir yaralanmadan (frengi, lèpre Raynau, Morvan hastalığı) sonra düşer. Fakat genel olarak anonychie doğuştan tırnaksızlık hakkında kullanılır.

ANONİKS (Anonyx), kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının artrostraka (Arthrostraca) takımına bağlı amfipodlar (Amphipode) alt takımının liziyanasside (Lysianassidae) familyasından bir cins. Ön duyargalarında bir yan kamçı vardır. Vücutları yüksektir. *Anonyx nugax* adlı türü kuzey Buz denizlerinde yaşar

ANONKODES (Anoncodes), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) ödemeride (Oedemeridae) familyasına bağlı bir cins. 8 - 12 mm büyüklüğündedir. Böbrek şeklinde iri gözleri vardır. Dişi ve erkek renk ve şekil bakımından birbirinden farklıdır. Erkekler siyah renklidir ve kanadları sarıdır ve kanadların kenarları siyahtır. Dişiler sarımtırak renklidir ve kanadlarının ucu siyahtır. Vücutlarının üzerinde kül rengi ince kıllar vardır. Larvaları çürümekte olan odunlar içinde yaşarlar. Avrupa'da yaşarlar. *A. ustula, A. melanocephala* tanınmış türlerindendir.

ANONYMUS [*anonimus* ok.], ortaçağ Macar tarihçisi, ilk Macar tarih eserinin yazarı. Kendini sadece «P. dictus magister» (P. denilen üstat) diye adlandıran ve bu yüzden A., yani adsız diye tanınan bu zat, kıral Béla II. (1131 - 1141) veya Béla III. (1173 - 1196) ün kâtibi ve saray papazı idi. Öğrenimini Paris'te yapmıştır. *Gesta Hungarorum* (Macarlar'ın menkıbeleri) adlı Lâtince eserinde Macarlar'ın bugünkü yurtlarına gelip yerleşmesini (896) anlatır. Bu olay etrafında halkın ağzında dolaşan efsanelerden de faydalanarak eserini meydana getirmiştir. Müellife göre, yurt kuran Macarlar'ın başbuğu Árpád (b. bk.) doğrudan doğruya Attilâ ailesinden olduğu için Macarlar vaktiyle Hunlar'ın oturdukları Karpatlar çevreğini işgal etmekle sadece eski haklarını kullanmışlardır. A. Macaristan çoğrafyasını çok iyi bilir. Ancak kendi devrinin olaylarını, yurt kuran Macarlar devrine (IX - X. yüzyıl) çıkardığı için eserinde bazı yanlışlar vardır. Bununla beraber eseri bir kaynak sayılır.

Gesta Hungarorum tamam değildir. İlk defa 1746 da yayımlanmıştır.

ANOPLIUS: bk. POMPILUS.

ANOPLOKEFALA (Anoplocephala), yassı kurtlar (Plathelminthes) sınıfının şeritler (Cestades) takımına bağlı aneplokefalide (Anoplocephalidae) familyasının bir cinsi. Bu şeridi meydana getiren halkalar (proglottis) küçüktür. Boyları 3 - 80 cm kadar olabilir. Genişlikleri de 1 cm kadardır. Baş kısımları (Scolex) küre şeklindedir ve çengeli taşımaz. Vantuzları oldukça büyüktür. At, merkep ve katırların kalın bağırsaklarında asalak olarak yaşarlar. Bazan midede de bulunurlar. *A. perfoliata* adlı türüne en çok rastlanır. *A. magna* adlı türü daha seyrektir. Dünyanın her tarafına dağılmışlardır.

ANOPLOTERİİDE (Anoplotheriidae), fosil memelilerin çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı bir familya. Dış taraftan tapirlere benzerler. Başları kısa ve burunları geniştir. Kuyrukları uzundur. Eosen ve Oligosen'de yaşamışlardır.

ANOPLOTERİUM (Anoplotherium), Anoploteriide (b. bk) familyasına bağlı bir memeli fosil cinsi. Kısa ayaklı, uzun kuyruklu bu hayvanlar bir tapir büyüklüğünde idiler. Köpek dişleri küçüktü. Bunlar muhtemel olarak kuyruklarını yüzmek için kullanıyorlardı. Parmakları arasında yüzmeğe yarıyan bir zar vardı.

ANOPLOTERMES

A. commune adlı türü Montmastre alçı taba kaları arasında bulunmuştur ve Cuvier tarafından tayin edilmiştir. Üst Eosen'de yaşamıştır. Bu türün yalnız iki parmağı vardı.

ANOPLOTERMES, böceklerin korrodensiya (Corrodentia) takımına bağlı Isoptera alt takımının termitler (Termitidae) familyasından bir cins. Güney Amerika'da, Arjantin ve Paraguay'da yaşarlar. *A. pacificus* bir türüdür.

ANOPLURA: bk. BİTLER.

ANOPS, sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) alt takımına bağlı amfisbenide (Amphisbaenidae) familyasının bir cinsi. Başları yan taraftan basıktır. Vücutları uzun bir kurt şeklindedir. Ekstremiteleri körelmiştir. Brezilyada yaşarlar. *A. kingi* tanınmış bir türüdür.

ANORGANİK, kimyada, karbondan başka bütün elementlerden türiyen bileşiklere verilen ad.

Karbon monoksit, karbon dioksit ve karbonatlar karbon türevi oldukları halde anorganik kısma girerler.

ANORMAL [Dil.], fonetikte bazı dilcilerin, normal sayılan *a, e, i, o, u* vokallerine karşılık. *ö* ve *ü* vokallerinde gördüğü nitelik (anormale Vokale). Bu görüşe göre, *ö* ve *ü* vokalleri, normal vokallerin karmasından olmadır. *Ö*'nün boğumlanma (mahreçlenme) sında dil, ağzın ön kısmında *e* vokalinin gerektirdiği noktaya yükselir, dudaklar da *o*'ya mahsus yuvarlaklığı alır; *ü*'nün boğumlanmasında da dil, ağzın ön kısmında *i*'nin gerektirdiği noktaya yükselir, ve dudaklar *u*'nun gerektirdiği yuvarlak şekle girer. Alfabelerinde *ö, ü* harflerini bulundurmıyan dillerde bu seslerin iki vokal şeklinde yazılması, bu görüşe bir destek olarak gösterilmektedir.

ANORŞİDİ (Anorchidie), husyelerin doğuştan yokluğu. Bu durumda meni hücreleri oluşmadığı için kişi kısır olduğu gibi, ikinci derece döl organları da gelişemez. Husye hormonunun bulunmaması, beden ve ruh karakterlerinde erkek tipinin oluşamamasına sebep olur.

ANORTİT (Anorthite; Yun. *an* = sız, olmıyan, *orthos* = dik). kalsiuyum ve aluminyumlu feldispat. Triklinal sistemde kristallenir, sedefsi parıltısı vardır, Cao. $Al_2 O_3$ 2 Sio_2... esas eleman olarak bazik erüptif kayaşlarda (olivinlı gabro, norit, andezit ve bazalt) bulunur.

ANOSTRAKA (Anostraca), kabuklu hayvanların (Crustacea) fillopodlar (Phyllopoda) takımına bağlı *Euphyllopoda* alt takımının bir gurubuna verilen ad. Vücutları ince uzundur. Karapasları yoktur. 11, 17 veya 19 çift toraks ayağı vardır. 8 veya 9 abdomen segmenti vardır. Gözleri saplıdır. Brankipodide (Branchipodidae) familyası bu guruba bağlıdır.

ANOUILH, [*anuy* ok.], **Jean** (doğ. 1910), 1918-1939 yılları arasında Fransa'da yetişen genç piyes yazarlarının en değerlilerinden biri. Piyeslerindeki canlı konuşma diliyle konuyu işlemedeki başarısını ilk keşfeden, tanınmış rejisör Georges Pitoëff olmuştur. 1932 yılında l'Oeuvre tiyatrosunda oynanan *l'Hermine*, 1933 yılında Athénée tiyatrosunda oynanan *Mandarine* adlı eserlerinden sonra zamanının genç piyes yazarları arasında değerli bir yer almıştır. Yazılış sırasiyle bellibaşlı piyesleri şunlardır: *Le bal des voleurs* (Hırsızların balosu) [1932] *Le sauvage* (Yabani) [1934]. *Y'avait un prisonnier* (Bir esir vardı) [1935], *Le petit bonheur* (Küçük saadet) [1935]. *Le voyageur sans bagage* (Yüksüz yolcu) [1936], *Le rendez-vous de Senlis* (Senlis randevu'su) [1937] *Léocadia* [1939], *Eurydice* [1941], *Antigone* [1942]. Bütün bu eserlere canlı, sevimli bir konuşma dili hâkimdir. *Le bal des voleurs* ile *Le voyageur sans bagage* en başarılı piyeslerinden sayılmaktadır.

ANOUS, kuşların Lari takımına bağlı martılar (Laridae) familyasının bir cinsi. Alın tüyleri burun deliklerini örtmez. Arka parmakları uzundur. Kuyrukları kademelidir. Başın üst kısmı külrengi beyazdır, gözlerin ön ve arka tarafında siyah birer leke vardır. Kanad uçma tüyleri siyahımtrak esmerdir. Vücudun diğer kısımları esmer kahverengidir, muhtelif türler arasında renk ufak farklar gösterir. Boyları 36-42 cm. arasındadır. Atlas okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunda yaşarlar. Gemilere o kadar yakın uçarlar ki gemiciler bunları şapkaları ile yakalayabilirler Ağaçlar üzerinde veya çalılar içinde kuru dallardan ve otlardan yaptıkları yuvalar içinde veya kayalıklarda kuluçkaya yatarlar. 8 kadar türü vardır. *A. stolidus, A. leucocapillus, A. hawaiinensis* tanınmış türlerindendir.

ANOUS

ANQUETIL [*ãktil* ok.] **Louiz Pierre** (1723-1806), Fransız tarihçisi. Reims seminerinin ve Senlis kollejinin direktörlüklerini yapmış, sonradan Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire civile et politique de Reims* (Reims'in kültür ve siyasî tarihi) [3 cilt, 1756-57], *Esprit de la Ligue ou histoire politique des troubles de la Fronde pendant le XVIe et le XVIIe siècles* (İttifakın ruhu veya XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fronde karışıklıklarının siyasî tarihi) [3 cilt, 1767]. *Histoire de France* (Fransa tarihi) [14 cilt, 1805]. En ilmîsi olmamakla beraber, en fazla tanınan eseri bu sonuncusudur. Terreur idaresi zamanında St Lazare'da hapis yatmıştır.

ANQUETIL-DUPERRON [*ãktil-düpεrõ* ok.], **Abraham-Hyacinthe** (1731-1805). Fransız dilci ve Doğu bilgini. Avrupa'da İranistiğin kurucusudur. Paris'te iken, henüz okunamamış *Avesta* yazmalarından birini görmesi üzerine, «ateşperest» lik dinine ve kitabına merak etmiş, ve bu dinden olup Hindistan'a sığınmış bulunan Parsi'lerden bunları öğrenmeğe karar vermiştir. Parası olmadığı için, orduya kaydedilmiş ve 1754 te er olarak Pondicherry (Fransız Hindistanı) ye gitmiştir. Orada, İngiliz-Fransız harbinin güçlükleri içinde, Yeni Farsçayı, Pehleviceyi, Avesta dilini ve Parsi ayinlerini öğrenebilmiştir. Parsiler arasında 7 yıl kaldıktan sonra, 1761 de birçok yazmalarla beraber Fransa'ya dönmüş, fakat ilk iş olarak Oxford'a uğrayıp, getirdiği yazmaları, gezisine sebebolmuş olan yazma ile karşılaştırmıştır. Getirdiği 180 parça yazmayı da Paris'teki Kırallık Kitaplığına vermiştir. On yıllık bir çalışmadan sonra, evvelce Surat'ta öğretmeni olan Darab adlı bir Parsi din adamının Avesta ve Pehlevi dillerinden çevirip kendisine Yeni Farsça olarak yazdırdığı metin üzerinden *Avesta*'nın Fransızca tercümesini meydana getirmiş ve asıl metinle beraber *Zend-Avesta, ouvrage de Zoroaster* (Zerdüşt kitabı olan Zend-Avesta) [3 cilt, Paris 1771] başlığı altında yayımlamıştır. Dilciler, bu tercümede Zerdüşt öğretimini umdukları şekilde bulmadıkları için. eseri şüphe ile karşılamışlar, ve *Avesta* dilini anlamak hususundaki yanlışlar Parsi öğretmenine aitken bunları Anquetil-Duperron'a yüklemişlerdir. Bu adamın değeri ancak ölümünden sonra anlaşılmıştır. Öbür eserleri arasında, Hint din kitaplarından *Upanişad*'ların, Farsça tercümesinden Lâtinceye çevirmesi önemlidir: *Oupnekhat, sive arcanum tegendum* (Upanişad, veya örtülmesi gereken bir sır) [2 cilt, Strasbourg 1802-04]. 1763 te Yazıtlar Akademisine üye seçilmişse de, Fransız İhtilâlinde topluluk hayatından çekilmiş ve son derece sefalet içinde ölmüştür.

ANSARÎ: bk. ENSARÎ.

ANSBACH [*ansbah* ok.] (Eski adı: *Onolzbach*), Almanya'da Orta Frankonya'da şehir. Nüfusu 23 000 (1933). Ormanlık bir çevrede Main nehrinin kollarından Rezat ırmağının sağ kenarında demiryolu kavuşağındadır. Makine ve süs eşyası endüstrisi vardır.

ANSBACH - BAYREUTH [*ansbah bayroyt* ok.] **MARGRAVLIĞI,** Eski Almanya'da bağımsız prenslik. 1331 de Ansbach şehrini Göttingen kontundan satın almış olan Nürnberg Graf'ı Friedrich V., 1398 de Frankonya'daki topraklarını ikiye bölmüştür. Bunlardan doğu aşağısında kalan kısmına Ansbach, yukarısında kalan kısmına da önce Kulmbach ve sonra Bayreuth adları verilmiştir. Brandenburg seçmen prensi Albrecht Achilles, 1474 te her iki Prensliği de ikinci oğlu Friedrich'e vermiştir. Böylece kurulmuş olan Brandenburg margraflarının eski Frankonya kolu 1603 te sönünce, her iki prenslik gene Brandenburg seçmen prensi Johann Georg'un küçük oğullarına geçmiştir. Bunlardan Joachim Ernst, Ansbach; Christian ise Bayreuth markgrafları olmuşlardır. 1769 da Bayreuth yeniden Ansbach ile birleştirilmiştir. Ansbach - Bayreuth markgrafları, XVII. ve XVIII. inci yüzyıllarda saray hayatı bakımından Fransa ile yarış edercesine yaşamışlardır. Son markgraf olan Karl Alexander her iki prensliğini de 1791 de kendi isteği ile Prusya'ya satmıştır. 1806 da bu memleketleri ele geçiren Napoléon, Ansbach'ı hemen, Bayreuth'i de 1810 da Bavyera krallığına vermiştir.

ANSCHÜTZ [*anşüts* ok.] **CAYRO,** modern gemilerdeki Anschütz fabrikasında yapılmış cayroskop(gyroscope)lu pusula. Bk. CAYRO PUSULA.

ANSEELE [*anzele* ok.] Edward (1856 -), Belçikalı sosyalist ve devlet adamı. Yazarlıkla siyasî hayata başlıyarak doğduğu yer olan Gand'da Volkswil (Halkın iradesi), sonra bunu yerine Vooruit (İleri) gazetelerini kurmuştur. Aynı zamanda «Vooruit» adlı işçi birliğini kurmuştur. 1894 te saylav seçilmiş ve 1926 Jaspar kabinesine demiryolları bakanı olarak girmiştir.

ANSEFALİT (Encéphalite), beyin dokusunun az veya çok büyüklükte bir kısmının veya bütününün yangılanması. Çeşitli sebeplerden ileri gelir. Eveğen veya süreğen olur. Hâd ansefalitler intani hastalıklardan (başlıca grip veya enfluenza, romatizma, çiçek aşısı), zehirlenmelerden (müzmin alkolizma), baş zedelenme ve yaralanmalarından ileri gelebilir. Bunlar ya büsbütün geçer ve iyileşir, veya beyin apsesi ile sonuçlanır, yahut müzminleşir. Bunlar içinde en önemlisi salgın letarjik ansefalit (Economo uyku hastalığı)tir ki hâd zamanında öldürebilir. Süreğenleşirse beden tutukluğu ve titreklik yaparak hastayı kötürümlüğe doğru sürükler.

ANSEFALOGRAFİ (Encéphalographie), beyin kovuklarına (beyin karıncıkları, subaraknoidal uzaylar) hava veya renkli koyu bir sıvı sokmak suretiyle Röntgen ışınları altında onları incelemek (beyin urları, beyinde yabancı cisimler, beynin yangılanması ve zedelenmesi sonucu yer değiştirme ve çekilmelerini araştırmak yolu). Ansefalografi beynin çeşitli metotlarla radyolojik araştırmalarına verilmiş bir addır. Bunlardan üç türlüsü önemlidir:

1 — Gazla veya hava ile ansefalografi: Bu da iki türlüdür. Ya doğrudan doğruya kafatası delindikten sonra (trepanasyon) beyin karıncıklarının içine steril hava veya gaz verilir (vantrikülografi), yahut artkafa altından (subok-sipital) veya belden (lomber) ponksiyonla hava verilerek bunun karıncıklara kadar çıkması sağlanır (pnömoraşi).

2 — Sıvı ile ansefalografi: Beyin - omurilik sıvığına belden veya artkafa altından ponksiyonla «X» ışınlarına karşı saydamsız bir madde şırınga etmek suretiyle bunun karıncıklara kadar yükselmesi sayesinde karıncıklar bu madde ile doldurulur (en çok kullanılanı çıkan veya yükselen lipiodol'dür).

3 — Atardamar ansefalografisi: Arteriyografinin bir çeşididir Boyun atardamarına (karotid) «X» ışınlarına karşı saydamsız bir sıvı (meselâ: sodyum iyodür eriyiği) şırınga ederek beyin atardamarları ve dolayısı ile beyin durumu incelenir.

ANSEFALOMALASİ (Encéphalomalacie, Yun. = beyin yumuşaması), beyin atardamarlarının sertleşme ve tıkanması (amboli, tromboz, kanama, yangı gibi sebeplerden) sonucunda bu damarların dağıldığı beyin kısımlarını besliyememelerinden ileri gelen parçalı ve yer yer beyin yumuşaması.

ANSEFALOSEL (Encéphalocèle), beynin ve zarlarının kafatasındaki herhangi bir yarıktan fırlıyarak bir ur gibi dışarıya çıkması. A. çok defa doğuştan kafatası kemiklerinde herhangi bir eksiklik (gedik) veya yarık bulunmasından olur: beyin, beyincik ve beyin zarlarının bir kısmı başlıca kafatası kubbesi veya artkafa hizasından fıtık gibi dışarıya doğru çıkarak büyük bir ur gibi görünür. Bazı kere ve seyrek olarak kafatası çarpma ve yaralanmalarından sonra kemiklerde kırık veya gedik meydana gelerek beyin veya beyincik dışarı fırlar, kırmızı renkte ve yumuşak kıvamda bir mantar gibi görünür

ANSELM [Canterbury'li] (1033 - 1109), Ortaçağın skolâstik filozoflarından ve tanrıbilimcilerinden biri. İtalya'da, Aosta şehrinde doğmuş ve 1109 da İngiltere'de Canterbury' de ölmüştür. 1060 - 1093 yıllarında Normandiya'da Bec kilisesinde papazlık etmiş, 1093 ten sonra Canterbury Başpiskoposluğuna atanmıştır. Papazların atanması ve dinî kıyafetleri hakkında kilise ve papa ile ciddî tartışmalarda bulunmuş ve bu yüzden iki defa vazifesinden ayrılmıştır. Tanrıbilim tarihinde İkinci Augustinus adiyle anılır. Felsefe problemlerinde derin görüşleri ve mistik dindarlığı dolayısiyle ona Ortaçağın skolâstik ve mistik babası adı da verilmiştir. *Cur Deus homo* (Allah niçin insan olmuştur?) eserinde, tıpkı Augustinus gibi inançtan işe girişmeği ve inancın, her düşünceden ve dinî şeylere ait her tartışmadan önce gelmesini tavsiye eder. Ona göre, inanmıyanlar, inanmadıkları için anlamağa çalışırlar, biz ise inandığımız için anlamağa çalışıyoruz. Onlar ve biz ayni şeyi arıyoruz; fakat onlar inanmadıklarından ötürü amaçlarına varamıyorlar, inanmıyan hiçbir zaman dogmanın içyüzünü anlıyamıyacaktır Dine ait şeylerde inanaç, bu âlemin anlaşılmasında tecrübenin gördüğü işi görür. *Monologium* ve *Proslogium* adlı eserlerinde Allah'ın varlığını, inanç esas olmak şartiyle, mükemmel varlık fikrinden veya nedensellik ilkesinden çıkarmağa çalışır: kendimizi yokladığımız zaman içimizde en yüksek derecede bir varlık fikri buluyoruz, mükemmel varlık fikri yalnız tasarımlarda var olamaz bunun gerçekten de var olması lâzımdır. Felsefede buna varlıkbilimsel ispat denir. Bu telakki Ortaçağda bir aralık, kilise dışında, gölgede kalmış, fakat sonraları Descartes, Spinoza, Leibniz ve Wolff tarafından tekrar canlandırılmıştır.

Dilcilik alanında Anselm, *De Grammatica* adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser, Eflâtun'un *physei* (bk. YUNAN DİLCİLİĞİ) taraflısı aşırı gerçekçiliğinden ayrılarak Aristo'nun *thesei* (bk. YUNAN DİLCİLİĞİ) taraflısı ılımlı gerçekçiligine ve ilk Skolastik nominalizmine göre yazılan, ve düşünceden bağımsız olarak yalnız bireysellerin var oluşunu, evrensellerin de kavramda ve kelimede bulunduğunu kabul eden *Grammatica speculativa* (XIV. yüzyıl; eskiden Duns Scotus'a mal edilirdi) adlı eser üzerinde etki yapmıştır.

ANSELME [*ãsęlm* ok.] Pierre de Guibours [*«le Père»* diye anılır] (1625 - 1694), Fransız din adamı ve tarihçisi. En önemli eseri, *l'Histoire généalogique et chronologique de la Maison de France et des grands officiers de la Couronne* (Fransız hanedanının ve Kırallığın yüksek ricalinin jenealojik ve kronolojik tarihi) başlığını taşıyan kitaptır. Bu eser sonradan birçok kimseler tarafından devam ettirilmiştir: 1726 - 1733 te çıkarılan üçüncü baskısı en genişidir.

ANSER, kazlara verilen bilimsel cins adı (bk. KAZLAR).

ANSERANAS, süzgeç gagalı kuşlar (Lamellirostres) takımına bağlı kazlar (Anseridae) familyasının bir cinsi. 70 cm. büyüklükte olan bu kaz çeşidinin alın tarafı, yüzü gagası ve ayakları portakal sarısı renklidir. Sırtın ön kısmı. omuzlar ve vücudün alt kısmı beyazdır. Diğer kısımlar da siyahtır. Ayaktaki parmakların kök taraflarında parmakları birbirine bağlıyan zar vardır. Arka parmakları çok uzundur. Avustralyada yaşar. Yalnız *A. semipalmata* adlı bir türü vardır.

ANSERİDE (Anseridae): bk. KAZLAR.

ANSERİFORMES, süzgeç gagalı kuşlar (Lamellirostres) takımına bazı sistematikçiler tarafından verilen ad (bk. SÜZGEÇ GAGALI KUŞLAR).

ANSGARDE [*ãsgąrd* ok.] (IX. yüzyıl). Fransız kıraliçesi. Fransa kıralı Kekeme Louis (Louis le Bègue) nin eşidir. Louis ve Karloman adlarında iki oğlu, 879 da taç giymişlerdir. Louis, Fransa ve Neustria kıralı; Karloman ise Burgund ve Aquitania kıralı olmuştur.

ANSHELM, Valerius (asıl adı: *Rüd;* ölm. 1546 veya 47), İsviçreli tarihçi. 1508 de Bern şehrinin doktoru A., Reformasyonun ilk taraflılarından biridir. Şehir meclisinin kendisine verdiği bir ödev üzerine Bern'in mükemmel bir kroniğini yazmıştır. Bu eser 1884 - 95 te altı cilt olarak Blösch tarafından yayımlanmıştır.

ANSIZCA, İzmir'in Kemalpaşa ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 558 (1940). Kemalpaşa'nın 7 km kuzeyinde, ovanın kuzey kenarında kurulmuş olan A. nın kerpiç duvarlı, çatılı ve kiremitle örtülü evleri topludur. Köyde kuyu suyu kullanılır. Halk, bağcılık, zeytincilik, meyvacılık ve tütün ekimiyle geçinir. Halkodası vardır.

ANSİKLOPEDİ (Encyclopédie; Yun *en* = içinde *kyklos* = daire, *paideia* = öğrenim; 1 — Genel anlamiyle, ilim ve sanat kollarının bütünü veya biri hakkındaki bilgiyi, ya sistematik ve sentetik makaleler, yahut parçalanarak alfabe sırasına konmuş ayrı ayrı maddeler halinde özetliyen eser. Bunun birinci, yani her kola bir toplu görüş ayıran çeşidine *sistematik* veya *metodik ansiklopedi*, başvurulacak kitap olarak düzenlendiğinden dolayı daha yayılmış olan öbür çeşidine de *alfabetik ansiklopedi* denir. «Larousse» gibi, dilin bütün kelime hazinesini içine almış olanına da *ansiklopedik sözlük* adı verilir (bk. LAROUSSE).

Batı dünyasında ansiklopedi kavramı eski Yunanlılardan çıkmıştır. Onlar bunu, özgür bir Atinalının kültürlü sayılabilmesi için öğrenmesi gereken bilgi toplamı yerine kullanmışlardır. Aristo'nun külliyatı bu bilgi toplamı değerinde olduğu gibi, ilk ansiklopediler de bu ansiklik (encyclique) öğrenim için birer *Summa* (Lât. = toplam) olarak meydana getirilmiştir, ki Aleksandrin zamanlarda (M. Ö. 300 - 100) grameri, aritmetiği, geometriyi, astronomiyi, müziği, rhetoriği, ve dialektiği Orta Zamanlar'da da Trivium (Lât = üç yol: gramer. dialektik, rhetorik) dan ve Quadrivium (Lât. = dört yol: aritmetik. geometri, müzik, astronomi) dan olma «Yedi özgür sanatlar» (Septem artes liberales) ı kapsıyordu. Zamanla ilim ve sanat ilerledikçe, ansiklopedilerdeki «bilgi dairesi» de aynı ölçüde genişledi. (Bunların tarihçesi için bu eserin birinci fasikülündeki Önsöz'e bk.) Klâsik ansiklopedinin en parlak örneği, F. Bacon'ın ilimleri toplu olarak gözden geçiren ve bunları sınıflıyan *Novum Organum* (1620) adlı formel ve felsefî ansiklopedisi üzerine kavrayış ve metot bakımından kurulmuş olan ünlü Fransız *Encyclopédie* (bk. anlam 2) sinde verilmiştir. Bundan sonra, XIX. yüzyılın başlarında öyle bir zaman geldi ki, ilim ve sanat kollarının türlülüğü ve yüzyıllardan beri biriken bilginin genişliği ile beraber uzmanlığın da derinleşmesi karşısında, ansiklopedinin artık âlimler için yazılmasından vazgeçildi. J. S Ersch ile J. G Gruber tarafından Almanya'da 1818 yılında başlanan ve 167 cilt çıkarıldıktan sonra 1889 da yarıda bırakılan *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* adlı eser, iddialı eski kavrayışın son sözü sayılabilirse de, bu kavrayış *Encyclopaedia Britannica*'nın 1910 daki 11 inci basımına kadar devam etmiştir. XIX. yüzyıl başlarına doğru ansiklopedi. başta Almanya olmak üzere bütün memleketlerde rasyonel bir hale getirilmeğe başlamış. doğrudan doğruya halk için ve basit bir dille yazılmış. günlük hayatta ve konuşmada (Alm. Konversation) lâzım olan bilgiyi sağlıyan *Konversations - Lexikon*'lar yayımlanmış, bilginler için de ayrı ayrı kollara ait uzmanlık ansiklopedileri (Realenzyklopädie) meydana getirilmiştir. Almanya'da basımı 1898 den beri devam edegelmekte olan matematik ilimleri ansiklopedisi (*Encyklopädie der mathematischen Wissenschaften*)ile Amerika'da 15 ciltte tamamlanan sosyal bilimler ansiklopedisi (R. A. Seligman'ın idaresinde: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York 1930 - 1935) birer uzmanlık ansiklopedisidir. Günümüzde türlü dillerde yayımlanan ve ciltler tutan genel ansiklopedilerin hepsi halk ansiklopedileridir. Bunların en hacımlılarından olan 36 ciltlik İtalyan ansiklopedisi (*Enciclopedia Italiana*) bile herkesçe anlaşılır bir dilde yazılmış, ve bol resimlerinden dolayı da bir «magazine» şeklini almıştır. Bunlar çok kere «cihanı kapsıyan bilgi kitabı» (İng. book of universal knowledge) veya «herşey kitabı» (Alm. Allbuch) gibi tali başlıklar taşıyorlarsa da, müzede genel kültür ve uzmanlık prensibi olan «herşey hakkında birşey» (İng. something about everything, and everything about something) prensibini kabul edenlerin genel kültürü için meydana getirilmiştir. Böyle olmakla beraber, ansiklopediler arasında genel değer ve seviye bakımından epey fark vardır: meselâ Almanca *Brockhaus* ansiklopedisi teknik bilgi, *Meyer* ansiklepedisi ise kültür bakımından üstündür. Günümüzde ansiklopedi

kavramı eski ilmî değerini kaybettikten ve popüler bir anlama geldikten sonra, hemen herşeyin «ansiklopedi» si yapılmağa başlamış, ve bu arada bir «Köpek ansiklopedisi» (W. V. Hutchinson: *Dog Encyclopedia*, Londra 1933) bile yayımlanmıştır.

İkinci Dünya Harbi yıllarında, zaten 1929 daki 14 üncü basımında halka doğru geniş bir adım atmış olan *Encyclopaedia Britannica*'nın idaresi Amerika'daki Chicago üniversitesine geçerek, bilgi daha kolay anlaşılır bir hale getirilmiş bu eser pratik ve daima taze olma niteliğini kazanmıştır. Şimdi en modern ansiklopedi olan ve faydalı olmayı amaç tutan bu eserin metodu, bilgi âlemindeki büyük malzemeyi elemek, bunun özünü, halkın anlıyabileceği şekle sokmak, fazla bilgi edinmek istiyenleri de maddelere eklenen bibliyografyalar araciyle uzmanlık eserlerine sevketmektir. Bir ansiklopedinin kapsadığı bilginin %75 i uzun müddet olduğu gibi kalabildiği, %25 ini ise konuya göre 1, 2, 3 yıl içinde değiştirmek gerektiği için, bu ansiklopedi eskiden 3 - 14 yıl ara ile yeni basım yaptığı halde, 24 cildini birden 1942 den beri her yıl takım halinde tazelemektedir. 3 800 uzmanın iş ve el birliğiyle hazırlanan bu ansiklopedi her yıl şu 4 eser halinde çıkmaktadır: 1 — Yirmi dört ciltlik ana ansiklopedi. 2 — Bir önceki yılın her alandaki yeniliklerini kapsıyan *Book of the Year* adındaki yıllık. 3 — Telif heyetine gönderilen ansiklopedik özel soruların cevaplarını kapsayan *Library Research Service* (Kütüphane araştırma servisi). 4 — Fizik ve siyasî haritalar, coğrafî mukayeseler, coğrafî terimler sözlüğü, yer adları listesi, önemli alanların plânlarını kapsıyan büyük ölçüde bir atlas (*Encyclopaedia Britannica World Atlas*).

2 — Özel anlamda, Diderot ile d'Alembert'in idaresi altında Paris'te 1751 - 1772 yılları arasında yayımlanan 28 ciltlik (11 cildi levha; 5 ciltlik ilâvesi Amsterdam'da 1776 - 1777; analitik fihristi Paris'te 2 cil 1780) *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* adlı eser. Bk. ENCYCLOPEDIE.

ANSİKLOPEDİST: bk. ENCYCLOPÉDIE.

ANSİSTRODON (Ancistrodon), yılanlar (Ophidia) alt takımının viperide (Viperidae) familyasına bağlı bir cins. Çok zehirli olan bu yılanların Asya ve Amerika'ya yayılmış birkaç türü vardır.

ANSİSTRODON

A. halys güney Rusyada, Orta Asyada ve bilhassa Volga nehri ile Ural nehri arasındaki bozkırlarda yaşar. Üç köşeli yassı başı ve ince boynu vardır. Boyu en fazla 75 cm kadar olabilir. Kuyruğun ucunda boynuz maddesinden yapılmış koni şeklinde uzantılar vardır. Renk vücudün üst tarafında koyu esmer sarımtrak kül rengi ve alt tarafında ise sarımtrak beyazdır. Başta sırtta ve yan taraflarda koyu lekeler vardır. Gündüzleri saklanmazlar. Otlar arasında çöreklenmiş olarak sık rastlanır. *A. piscivorus* Kuzey Amerikada yaşıyan 1,2 m uzunluğunda bir türüdür. Vücudü parlak yeşilimtrak, yeşil zemin üzerine koyu lekelidir. Karın beyazımtrak kül rengidir. Suda yaşar. *A. hypnale* Seylanda, *A. rhodostoma* Sumatra ve Cavada yaşar.

ANSKİ, Şalom (1867 - 1921; asıl soyadı: *Rappoport*), Polonya Yahudilerinden bir edip. Eserlerini Jiddisch (b.bk.) dilinde yazmıştır. Kabbalistik Yahudi halk inançlarına göre, canlıların vücuduna giren ölü ruhlarını çıkarma üfürükçülüğünü sahnede canlandıran *Dybbuk* (Kucaklama) [1916] adlı piyesiyle ün kazanmıştır. İbranca'ya çevrildikten sonra Moskova'daki «Habima» ve Tel - Aviv'deki «Ohel» Yahudı tiyatrolarında da oynanan bu piyes, aynı zamanda birçok Avrupa dillerine de tercüme edilmiştir.

ANSON [*ænsın* ok.], **Sir Wiliam Reynell** (1843 - 1914). İngiliz hukuk ve siyaset adamı. Oxford Üniversitesinde İngiliz hukuku profesörlüğünü yapmış ve bu üniversitenin as şansöliyeliğine seçildiği gibi ünyonist liberal olarak Üniversiteyi Avam Kamarası'nda da temsil eylemiş, parlamentoda eğitim işleriyle uğraşmış ve Oxford'da bir hukuk okulu kurulmasına çalışmıştır. *The Principles of the English Law of Contract* (İngiliz mukavele hukukunun prensipleri) [1884] ve *The Law and Custom of the Constitution* (İngiliz anayasası âdet ve kanunları) [1886 - 1892] adlı iki eseri çok tanınmıştır. Son eserin birinci kısmı *The Parliament* (Parlamento), ikinci kısmı da *The Crown* (Hükümdar) adını taşır.

ANSON [*ænsın* ok.], **George, Baron** (1697 - 1762), İngiliz amirali. Şubat 1712 de donanmaya girmiş ve çabucak yükselerek, 1740 ta Güney Amerika'daki İspanyol egemenliğine karşı uğraşmak amaciyle gönderilen filoya komutanlık etmiştir. Önce Lord Sandwich'in emri altında çalışmış, kısa bir araverme ile ölümüne kadar (1762) bahriye bakanlığı yapmıştır. Bakanlığı sırasında, denizcilik işleri gözden geçirilerek, tersaneler düzene sokulmuş ve bu idareye hâkim olan rüşvet azaltılmıştır. Zamanında değiştirilen donanma disiplin kanunu, 1865 yılına kadar başkaca değişikliğe uğramamıştır.

ANSONIA, A. B. D. nden Connecticut'te New Haven yakınında bir şehir. Nüfusu 17 640. Elektrik aletleri endüstrisi vardır.

ANSPRAND (657 - 712), Lombardlar kıralı. Luitprand'ın babası ve selefidir.

ANSTEY [*ænsti* ok.], **Christopher** (1724 - 1805), İngiliz şairi. Brinkley'de doğmuş, Chippeham de ölmüştür. 1766 da yayımlanan *The New Bath Guide* (Yeni Bath Klavuzu) adlı hicivi ile kendini tanıtmıştır.

ANSTEY [*ænsti* ok. ; asıl adı: *Thomas Anstey Guthrie*], *F.* (1856 - 1934), İngiliz romancısı. Öğrenimini Londra'da King's College ve Cambridge'de yapmıştır *Punch* dergisinin yazarlarındandı. Çok okunan kitapları şunlardır: *Vice Versa* (1882); *The Tinted Venus* (Boyanmış Venus) [1885], *A Bayard from Bengal* (Bengalli bir Bayard) [1902], *The Imaginory Invalid* (Zoraki sakat) [1929]. Bunlardan başka *The Man from Blankey's* (Blankey'li adam) [1901] adlı bir piyesi de vardır.

ANTA (Tapiruz americanus), tırnaklı memelı hayvanların (Ungulata) tek parmaklılar (Perissodactyla) alt takımına bağlı tapirler (Tapiridae) familyasının bir türü. Anta halk tarafından verilen adıdır. Rengi siyahımtrak kül rengi esmerdir. Başın yan tarafı,

ANTA

boyun, gögüs biraz daha açıktır. Kulakların kenarı beyazımtrak külrengidir. Kısa tüylüdürler. Başın arka tarafında ve ensede kısa yele şeklinde dik kıllar vardır. Yavrularının başı beyaz lekeli ve vücudün yan tarafları da beyaz çizgilidir. 2 m uzun ve 1,7 m yüksektirler. Güney Amerikanın güney ve doğu kısımlarında yaşarlar. Bitkileri ezerler ve büyük zararlar yaparlar. Eti yenir. Derisinden saraçlıkta istifade edilir.

ANTAGONİZM (eski terim: teaküs), maddi ve mâ nevi âlemdeki kuvvetlerin birbirine karşıt oluşu, birbirile uğraşması. Dünyada hiçbirşey yalnız pasif durumda değildir. herşey izlenimlere ve etkilere karşı tepki yapmak ye teneğindedir. Bilim, din, devlet, bedenimizde ve ruhumuzdaki her türlü hayat, kuvvetlerin antagonizmine, kuvvetlerin birbirine karşı koymasına dayanır. Bu kanaati ilkönce ortaya atan Herakleitos (b. bk.) olmuştur. Ona göre kavga herşeyin babası ve hâkimidir. Kant'a göre insanlığın devlet teşkilâtına doğru olgunlaşması kuvvetlerin antagonizmi ile olmuştur.

Hekimlikte: bazı etmenlerin veya olayların bütün organizma veya bazı organlar üzerinde birbirine karşıt etki yapması. Bu karşıt etki ile bazı fizyolojik görev'ler ahenkli ve organizma'nın hayatına çok elverişli bir seyir alırlar. Bu hal eski Yunan devrinden beri hekimlerin dikkatini çekmiş ve «karşıtların âhengi» esaslı bir hayat prensipi sayılmıştır. Bu olayın bazı örnekleri şunlardır: göz bebeğinin hareketini düzenliyen sinir liflerinden bir kısmı (dilatator pupillae) bebeği genişletir bir kısmı da (constrictor pupillae) daraltır.

Vagus siniri kalb hareketlerini yavaşlatır, simpatikus siniri hızlandırır, vagus mide hareketlerini hızlandırır, simpatikus yavaşlatır. Hareket sinirlerinden bir kısmı belli bir kası gevşettiği halde bir kısmı da kasar. Kasların çalışmasını bu şekilde düzenliyen Antagonizm, bazı ilâçlar arasında da görülür. Meselâ Ezerin göz bebeğini daraltır, Atropin genişletir. Kalium'la Kalsiyum arasında olduğu gibi bazı kere iyonlar arasında da organizm'i etkileri bakımından karşıtlık vardır.

ANTACOROS, Rhodos'lu, M. Ö. III. yüzyılda yaşamış Yunan şairi. *Thebais* adlı bir destan, epigramlar ve Eros'a bir hymnos yazmıştır. Filozof Polemon. Krantor ve Krates'in dostu idi. 276 da Makedonya kıralı Antigonos Gonatas'ın sarayına Aratos (b. bk.) ile beraber davet edilmiş. fakat sonradan Atina'ya dönmüştür. Eserlerinden kalan parçalar Powell tarafından *Collectanea Alexandrina* adlı kitapta yayımlanmıştır (Oxford, 1925).

ANTAİOS, Yunan mitolojisinde Libya'lı bir dev. Deniz tanrısı ile Toprağın oğluydu; bir rivayete göre Kuzey Afrika'nın batı ucunda Tingis şehrinde yaşardı: memlekete ayak basan yabancıları güreşe davet eder, kolayca yenip öldürürdü. Günün birinde karşısına Herakles çıkar, uzun zaman güreşirler, nihayet Herakles rakibinin topraktan kuvvet aldığını anlıyarak A. u yakalayıp yerden kaldırır ve bu suretle boğmaya muvaffak olur. Kırallık, Herakles ile A. un karısından doğan çocuğa ve torunlarına kalır. Pindaros (Pyth IX) A. u Kyrene'nin doğusunda İrasa şehrinin kıralı olarak gösterir; bu şaire göre A. un hiçbir cani tarafı yoktur: bu kıral, güzel kızı ile evlenmek istiyenler için bir koşu müsabakası tertip etmiştir; koşuyu Aleksidamos kazanır ve kızı elde eder Güreşçi ve gaddar A. ile Pindaros'un anlattığı bu sakin kıralın aynı şahıs olup olmadıkları çok münakaşa edilmiştir.

Gaddar bir dev şahsiyeti ile daha çok tanınan A. un Herakles'le güreşmesi ve mağlup olması, sonradan Kuzey Afrika yerlilerinin Yunan yerleşmeleri ile mücadele etmesi ve neticede iptidailiğin Yunan medeniyeti karşısında mağlup olması şeklinde tefsir edilmiştir.

ANTAİOS

Yunan sanatkârları A. efsanesirden sık sık ilham almışlardır. Phrynikhos ve Aristias bu efsaneyi sahneye koymuşlar; heykeltraş Praksiteles Thebai'deki Herakles tapınağının metoplarında, Euphronios da güzel bir vazonun üzerinde A. ile Harekles'in boğuşmasını tasvir etmişlerdir. bu vazo şimdi Paris'te Louvre müzesindedir (bk. RESİM).

ANTAKÎ (Yahya b. Said el - Antakî). Arap tarihçisi. Mısırda doğduğu tahmin edilen bu zatın doğum yılı kesin olarak bilinmemekte, fakat 1014 - 1015 yılından sonra Antakya'ya yerleştiği ve 1066 yılında öldüğü anlaşılmaktadır. Said b. Batrîk (Eutychius) in yazdığı Nazm ül - Cevher adlı genel tarihe zeyl olarak *Tarih - üz - Zeyl* adlı bir eser yazmıştır. Bu eser Abbasî'lerle Fatımî'ler, ayrıca İskenderiye, Antakya ve İstanbul patrikleri hakkında kıymetli ve mevsuk bilgileri ihtiva etmektedir.

ANTÂKÎ, Davud bin Ömer (1543 - 1599), anadan doğma kör olduğu halde, tıp, heyet ve diğer bilimlerde pek çok bilgi edinmiş. serbest düşünceli bir Osmanlı - Arap doktoru ve bilgini. Antakya'da doğmuştur. Babası Habib - ün - Neccâr köyünün muhtarı idi. Antâkî daha çocukken ağır bir hastalığa tutulmuş, babasının konukevine gelen Muhammed Şerif adlı İranlı bir bilgin tarafından tedavî edilmiş ve kurtarılmıştır. Antâkî bu kişiden türlü bilim öğrenmiştir. Farsça'ya da çalışmak istemiş ise de, hocasının tavsiyesi ile tıp için daha faydalı olan, Yunanca'yı öğrenrenmiştir. Antâkî'nin koyu bir şiî olmasında herhalde bu hocanın büyük bir etkisi olmuştur. Antâkî birçok gezilere çıkmış ve zamanın öbür bilginleri ile görüşmüştür. Son gezisinde Suriye şehirlerini dolaşarak Mısır'a gitmiş, orada kaldığı bir medrese odasında, gelen hastaları tedavi etmiştir. Bu sırada Mekke Şerifi Hasan'ın kendisini çağırması üzerine oraya gitmiş ve aynı yıl içinde orada ölmüştür.

Yazdığı eserler arasında en önemlileri tıbba dair olanlardır. Burada, daha çok bir ansiklopedi mahiyetinde olan, *Tezkiretü üli - l - elbab* veya *Tezkiretü Davud - il - Antâkî* [basmaları: Kahire. 1838, 1865 - 1890], Mısır alemdarı Derviş Çelebi'ye armağan ettiği *En - Nüzhet - ül - Mübhice,* hamamların yapılma şekillerinden, fayda ve zararlarından bahseden *Tuhfet - ül - Bekriyye fî ahkâm - il - istihmam - il - Külliyyeti ve l - cüz'iye* söylenebilir.

Onun diğer bilgi alanlarında da, oldukça önemli eserleri vardır. Bunlar arasında, aşk hakkındaki düşüncelerini

gösteren ve tanınmış âşıkların hayatı ile aşk şiirlerini toplıyan *Tezyin - ül - esvak bi - Tafsil - il - eşvak - il - uşşak* (basmaları: kahire 1862 - 1890) anılmalıdır.

Antâkî, dinî mevzularda gayet serbest düşünceli idi. İlmî kanaatlarına uymıyan âyetleri tevıl eder, yine ayni sebeple meselâ Peygamber'in mi'racını imkânsız görürdü.

ANTAKSİA (Anthaxia), kınkanadlı böceklerin buprestide (Buprestidae) familyasına bağlı bir cins. Yassı vücutlü olan bu böceklerin boyları 4 - 7 mm kadardır. Renkleri altın veya bakır yeşili veya siyahımtrak yeşildir. Bazı türlerinin kanadlarında açık renkli noktalar vardır. Dişi ve erkeklerinin kanadları birbirinden biraz farklıdır. Larvaları ağaçların kabukları altında veya üzerinde bulunur. Avrupada ve paleaıktik bölgede yaşıyan birçok türü vardır. *A. fulgurans*, *A. quadripunctata* Avrupada yaşıyan türlerindendir.

ANTAKYA (Antakiya; eski *Antiokheia*), Güney Türkiyenin Hatay İlinin merkezi, 27 517 (1945) nüfuslu şehir. A., Amanos dağlarının güneyinde, Amik ovasını Akdenize açan Aşağı Asi nehri vâdisinin kuzeydoğu ağzındadır ve Kuseyr dağının kuzey ucundaki Habib Neccar dağı (440 m) nın eteklerinden Asi nehrinin sol (kuzey) kıyısına kadar yayılmıştır. Aşağı Asi boyunca uzanan, 8 - 10 km genişliğindeki vâdi tabanı, düzlüğü çok verimli ve güzel görünüşlüdür. A. nın denizden uzaklığı 22 km dir.

A. Eski Çağda, Hint Okyanusunun kenar ülkelerinden gelerek Bağdat, Musul ve Halep'ten geçen ve Akdeniz kıyısına erişen büyük ve önemli bir yol ile Mısır ve Suriye'yi Anadolu'ya bağlıyan yolun kavşağında, doğu ile batı arasındaki taşın ve ticaretin önemli bir aracısı idi. A. bu rolü yapabildiği müddetçe Akdenizin doğusunda büyük bir şehir olmak değer ve önemini korudu; fakat Afrika'nın güneyinden dolaşan ve Avrupa'yı Güney Asya'ya bağlıyan deniz yolunun keşfi, nihayet Süveyş Kanalının açılması ile Uzak Doğu'nun buradan geçen yolu ıssızlaştı ve bu çok önemli durak da öneminden çok şey kaybetti. Asi nehrinin ağzı yakınında Eski Çağ'ın Seleucia Pieria (Arapça'da Salukiya) sı, Orta Çağ'ın El - Suveydiye'si, Antakya'yı denize bağlıyan Aşağı Asi vâdisinin sonunda, bu şehrin limanı ve geniş bir ardelin kapısı idiler; ancak Asi nehrinin denize kadar sürükleyip biriktirdiği aluvyonlar, zamanla her iki limanı da kıyıdan içerilerde bıraktı ve işe yaramaz bir hale getirdi. Seleucia Pieria, daha Araplar'dan önce liman olarak kullanılamaz bir hale gelmiştir. Süveydiye ise 150 yıl öncesine kadar oldukça işlek bir yükleme ve boşaltma yeri idi. A. bugün, 700 m ye kadar yükselen ve Amanos dağlarını Belen geçidinde aşan yol ile denize, İskenderun'a bağlıdır. A. diğer birtakım yollarla da güneyde Lâzkiye. Şam ve Berut'a, doğuda Haleb'e, kuzeyde Adana, Maraş, Kilis ve Gaziantep'e bağlıdır.

A , kalabalık bir nüfusu besliyecek kadar geniş ve çok verimli alanların arasındadır. Bir yanda Aşağı Âsi nehrinin vâdi tabanını kaplıyan sebze ve meyve bahçeleri vardır. Bu bahçeler dolaplar ve tahta arklardan akıtılan Asi nehri sulariyle sulanır. Her dolabın verdiği su 15 - 20 evlik köylerin bütün bahçelerini sulamaya yeter. Sebzeci köyler A. nın kenar mahalleleri halindedir. Meyva bahçelerinin bulunduğu yerlerde, hali vakti yerinde olan Antakyalı'ların yazlıkları vardır. Bu yazlıklar bahçıvanların evleri arasına dağılmış güzel köşklerdir. Bahçelerin sahipleri Antakya'da oturur ve başka işlerle uğraşırlar; bahçelerin bakımı uzun yıllar değişmiyen ortakçılara bırakılmıştır. Ortakçılık babadan oğula da geçer. Bazı kimseler kozaların toplanacağı günlerden başlıyarak sıcak mevsimi yazlıklarda geçirirler; bazıları da bu işler için subaşılarını (kâhya) gönderirler. Antakya ipekçiliğinin temeli nehrin iki kıyısında ve vâdi boyundaki dutluklardır. Diğer tarafta Amik ovası (b. bk.) tahıl yetiştirme alanıdır.

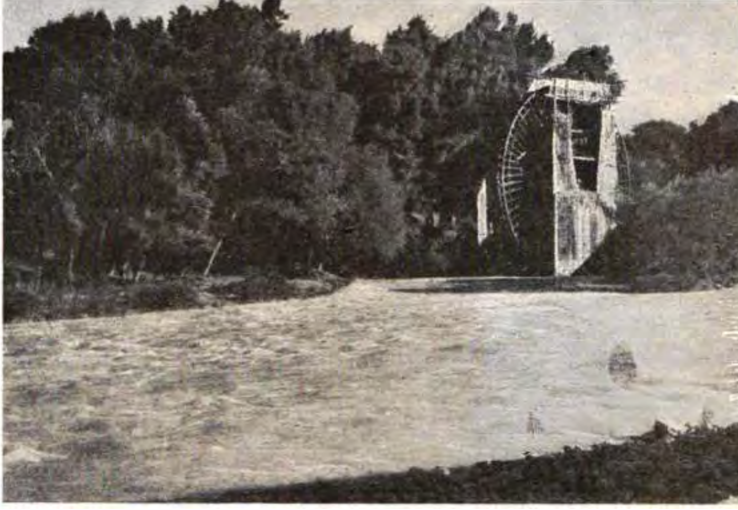

Harbiye çavlanı

Çevrede elde edilen ipek kozaları Antakya ve yakınlarında işlenir; bir bölümü ihraç olunarak geri kalanı şehirde, dokumacılıkta kullanılır. A. kenarında bir tabakhane vardır; burada terbiye edilen derilerin büyük bölümünden, eğer, semer, koşum ve kundura yapılır. Asi nehrinin sağ kıyısında birçok tuğla ve kiremit atelyeleri, sol kıyısında bir çimento plâk fabrikası vardır. Zeytinyağcılık ve sabunculuk şehirde gelişmiş eski sanatlardandır. Nehir kıyısından başlıyan, düzensiz ve bazı bölümleri çok dar sokaklı olan büyük çarşı, şehrin ortalarına kadar sokularak yerleşilmiş alanın dörtte birini kaplar. Aynı iş ve sanat sahiplerinin dükkânları bu çarşının ayrı bölümlerinde toplanmıştır. Bu çarşıdan Antakyalı'lardan başka, pazara gelen küylüler de alışveriş yapar.

A. da ayrıca, mahalle aralarındaki yol kavşaklarında 15 - 20 şer dükkânlık küçük çarşılar vardır; bunların biribirine olan uzaklıkları eşit gibidir ve sayıları on kadardır; herbirinin özel adları vardır.

Şehrin güneyindeki hükümet konağı ile İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan Büyük Kışla'ya giden yol (Saray caddesi) un iki tarafında gazinolar, lokantalar yer almış, şehri ikiye bölen yeni cadde açıldıktan sonra bunun iki yanına yapılan yeni evlerin alt katın-

Asi nehri kıyısında su dolabı

daki dükkânlara da aynı gruptan iş sahipleri yerleşmiştir.

Yerli kadınlara kumaş, giyim ve tuvalet eşyası satmak üzere, geçen yüzyılın sonlarında, bazı evlerin birer odası dükkân halinde kullanılmaya başlanmış, bunlardan bazıları zamanla ve sokağa açılan kapılarla gerçek birer dükkân haline gelmiştir. Böylece A. çarşısı dört bölüme ayrılmış bulunuyor.

A. nın özel sanatlarından başlıcaları bıçakçılık, tarakçılık, su dolabı yapımı, hasırcılık, dokumacılık, saraçlık, kuyumculuk, yerli bazı yemeklerin aşçılığı, mühürcülük, zeytinyağcılık ve sabunculuktur.

Şehrin su ihtiyacı 1913 Zugaybe ve 1931 de Favar kaynaklarından borularla getirilerek sağlanmıştır. Favar ile şehir arasındaki su kemerleri kalıntıları, aynı suyun daha eskiden de şehre akıtılmış olduğunu göstermektedir.

A. nın eski bölümünde sokaklar dardır. Kışın bol olan yağmur suları, kaldırımlar arasındaki derin arklardan akar; onun için bu sokaklardan tekerlekli taşıtların geçmesi zordur.

Tarih: Antakya çevresinde çakmak taşından yapılmış Şelleen tipinde bir el baltası ile, Altındere denilen bir yatakta üst Aşöleen kültüre ait «Micoque tipinde» iki yüzlü ve armut biçimli iki küçük el baltası ve bir kazıyıcının bulunması Antakya'nın alt paleolitik çağda yurtlandırıldığını kesin olarak belirtmiştir.

Antakya'da Amik ovası höyüklerindeki kültürlere parelel giden belgelere bugüne kadar raslanmamıştır. Alt Paleolitik çağ ile, Hellenistik ve Roma - Bizans Antakya'sı arasında yerleşme katları ve kültür kalıntıları görülmiyen bir boşluk vardır. Antakya'nın bu ilk çağlardaki yerini Amik ovasının Neolitik'den Klâsik Çağlara kadar sürüp giden ve birbirinden ayrı kültür katlarına bölünen zengin höyükleri tutmaktadır (bk. AMİK OVASI).

Büyük İskenderden sonra Seleukos I. Nikator tarafından M. Ö. 300 yılında, yani İpsos zaferinden bir yıl sonra kurulmuş ve güzel bir ovanın Seleukos'unbabası Antikkhos'a nispetle *Antiokhbeia* adını almıştır. Seleukos I., devletinin ağırlık merkezini batıya nakletmek amacı ile Antakya'yı hükümet merkezi yapmıştır. Antakya'nın bulunduğu yerde, daha önce Yunan kolonileri vardı. Sonra eski kolonistler ve yöredeki yerli halk buraya getirilerek yerleşmiştir. Daha sonra gelen kırallar zamanında yeni semtler kurulduğundan Strabon, şehri *Tetrapolis* diye adlandırmaktadır. Roma ve İskenderiye'den sonra antik devrin en büyük şehri olmuştur. Şehir birçok güzel yapılarla süslü idi. Dört bölümlü 36 km uzunluğundaki muhteşem bir direkli yol, bütün şehri bir baştan öbür başa kadar kesmekte idi. M. Ö. 64 yılında Suriye, Roma eyâleti olunca. Pompeius Antakyalılar'a şehirin yönetiminde bestlik vermiştir. A. Suriye valisinin oturduğu yer ve askerî yönetimin siyasî merkezi olmuştur. Roma Devlet başkanları A. da oturmaktan hoşlandıklarından Caesar, Octavianus, Agrippa, Tiberius, Antoninus Pius ve diğer Roma imparatorları, halkın birçok kere ayaklanmasına rağmen, şehri güzel ve büyük yapılarla süslemekte birbirleri ile yarış etmişlerdir.

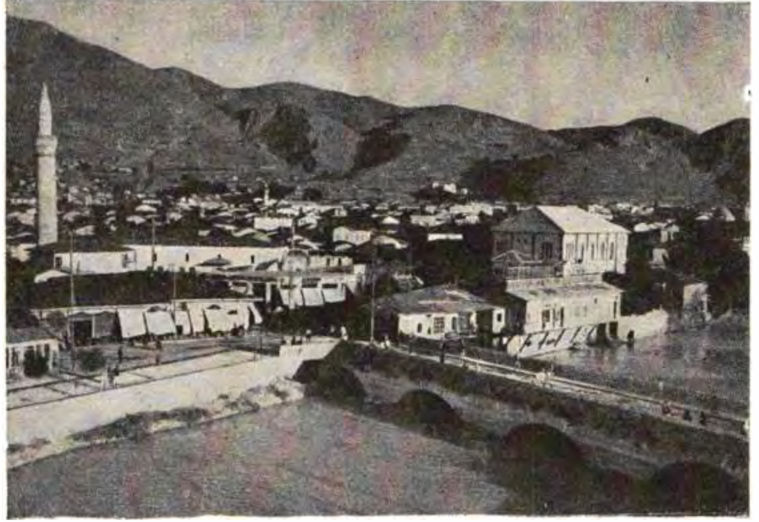
V. yüzyılda A en az on defa büyük yer sarsıntısına uğrıyarak pek çok yıkılmıştır. Fakat her depremden sonra yeniden onarılmıştır. Antik çağ Antakya'sında kültür hayatı da canlı idi. Cicero buradaki bilginlerden ve güzel sanatlar hakkında yazılan etüdlerden överek bahsetmektedir. Hıristiyanlığın başlangıcında A. büyük bir rol oynamıştır Yeni cemaatin üyelerine «Khristianoi» sıfatı ilkönce burada verilmiştir. Geleneğe göre Petros burada 7 yıl patriklik etmiştir Bundan dolayı A. patriki Doğu'nun metropolü olduğunu, Roma ve İstanbul patriği ile aynı derecede bulunduğunu daima iddia etmiştir. 252 - 380 yılları arasında A. da 10 defa kilise toplantısı olmuştur. Hıristiyan imparatorlar ve bunlar arasında hususiyle Konstantin, şehri birçok yapılarla süslemiştir. V. yüzyılın başında Iōannēs Khrysostomos'a göre şehir nüfusu (çocuklar, tutsaklar ve yöresinde oturanlardan başka) 200 000 kişiyi bulmakta idi Bu durum A. nın çok önemli ve en kalabalık şehirlerden biri olduğunu göstermektedir. Fakat bu tarihten başlıyarak A. kesin olarak çökmeye yüztutmuştur. 538 yılın-

ANTAKYA'da su kemerleri

da Husrev I. Nuşirevan tarafından yıkılan şehri imparator İustinianos, Theupolis adı ile yeniden, fakat daha küçük ölçüde yaptırmıştır.

A. 638 den 969 yılına kadar Araplar'ın egemenliğinde kalmıştır. Doğu Roma imparatoru Nikephoros Phokas'ın generali Burtzes 969 yılında Araplar tarafından bir hainin yardımı ile şehri Hemedanîler'den almaya muvaffak olmuştur. Bu tarihten sonra A. Bizanslılar'ın müslümanlara karşı başlıca kalesi olarak kalmıştır. A., 1080 den başlıyarak Musul - Ukayli emiri Muslim'e haraç vermek zorunda kalmış ve 1084 te islâm egemenliğine geçmiştir. Haçlı ordusu tarafından 1097 de kuşatılıp 1098 de zaptedilen A., bundan sonra 170 sene müddetle hıristiyanların elinde kalmış ve bir prensliğin baş şehri olmuştur. Bu prenslik vasal bir devlet olarak Kudüs kırallığına tâbi bulunuyordu. Bu zamanda Antakya tekrar gelişmiş, bazı yeni binalar yapılmış, nüfusu artmış ve yeniden canlandırılan ticaret sâyesinde oldukça bir refaha da kavuşmuştur. A. 1268 de Memlûklerin eline geçti. 1515 de Selim I. tarafından, Mısır Memlûklerinden alınarak Osmanlı devletine katıldı. Halep eyaletinin bir kaza merkezi olan A. daha sonraları, Halep vilâletine bağlı bir sancak merkezi haline gelmiştir. A. Birinci Dünya Harbi sonunda (1918) Fransızlar tarafından işgal edildi. 20 ekim 1920 Ankara andlaşmasiyle özerkliği bulunan Sancak idaresinin merkezi halinde Suriye Fransız mandasına bırakıldı. 1938 de kurulan bağımsız Hatay devletinin başşehri oldu. A. 1939 yılında Hatayla beraber Türkiye'ye katılmıştır; şimdi bu vilâyetin merkezidir.

Antakya ve Asi nehrinden diğer bir görünüş

Antakya şehir tanrıçesi

Arkeoloji: Seleukos'lar çağında Antakya Habib Neccar dağının yamaçlarına kadar yayılmış olup, şehrin etrafı muazzam bir sur ile çevrilmişti. Hâlâ bir çok yerlerde izleri görülebilen bu eski surların çevresi ile şehrin eski genişliğini tesbit etmek mümkündür. Bu surlar şehrin Husrev I. tarafından zaptı sırasında pek fazla hasara uğramamıştır. İustinianos'un yeniden kurduğu şehir daha küçük ölçüde olarak bu surların içinde bulunmakta idi Bugünkü Antakya'nın kapladığı saha ise İustinianos'dan evvelki şehrin ancak onda biri kadardır. Şimdiki şehri uzaktan çevreliyen muazzam surlar eski çağın en dikkate değer kalıntısıdır. Surların uzunluğu 30 000 m den fazla tutar. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi surların çevresini 44 000 adım olarak kaydediyor. Her 70 - 80 adımda sura büyük bir burç ilâve edilmiştir İstilâlar ve iç harbler devam ettiği müddetçe surların az çok sağlam kalmasına dikkat edilmiş; fakat yakın devirlerde müdafaa kıymeti kalmadığından ihmal edilmiştir. Silpius dağının üstünde Nikephoros Phokas'ın kurdurduğu iç kale Memlûkler tarafından tahrip edildiği tarihten beri enkaz halinde bulunmaktadır. Dağın yamaçlarında da eski çağların mühim bakiyeleri bulunur. Bilhassa büyük su kemerlerinin kalıntıları dikkati çeker. Tepelik yerlerde eski devirlere âit ören yığınları görülür. Eski şehir kapılarından bir kaçı bugün de mevcuttur. Şehirdeki 14 cami pek değerli değildir. Fransızlar'ın yaptıkları kazılar neticesinde elde edilen eski çağa ait değerli mozayikler ile dolu güzel bir müzesi vardır.

ANTALKİDAS, Sparta generali ve diplomatı. A., M. Ö. 393 te Persler'le Atinalılar arasındaki dostluğu bozmak için hükümeti tarafından Anadolu'daki Pers idaresinin Sardeis (Sard) satrapı Tribazos'a gönderilmiştir. A., Pers genel valisinin bütün Anadolu'da Pers egemenliğini tanımak yolundaki teklifini kabul etmiş ve donanma yapmak için tahsisat bile koparmıştır. Bunun üzerine Atinalılar Konon'un başkanlığında bir heyet göndermişlerse de, satrap bunları hapsetmiştir. Pers kıralı Artakserkses II. genel valinin bu si-

yasetini beğenmemiş ve kendisini azletmiş, fakat az sonra yeniden tayin etmiştir. Bu defa bir filo komutanlığına tayin edilen A., satrap ile beraber Pers başşehrine gitmiş ve kıralı ikna ederek Atina'ya karşı Persler'in yardımını sağlamıştır. Yaptığı deniz hareketleri ile duruma hâkim olmuş ve neticede Atinalılar'ı sulha zorlamıştır (bk. ANTALKİDAS BARIŞI) (M. Ö. 386). A., Sparta üstünlüğünü Pers kıralının dostluğuna dayanarak uzun zaman muhafaza etmeği bilmiştir. Fakat Thebai'liler Leuktra muharebesinde (M. Ö. 371) Sparta'nın Hellas'taki hegemonyasını yok edince, Pers kıralı da Thebai'lılara temayüle başlamış ve A. bile onu çevirememiş ve gözden düşmüştür. Muhaliflerinin takiplerinden korktuğundan ötürü, açlıkla intihar ettiği söylenir. A., iddialarında olduğu kadar, politikasında da hakiki ve mağrur bir Sparta'lı olarak görülür. A., konservatif asillerin haris, tek taraflı, fakat, neticeleri büyük olan kıta - Yunanistan (Hellas) politikasını gütmüştür. General ve diplomat olarak hizmeti büyüktür.

ANTALKİDAS BARIŞI, General Antalkidas (b. bk.) komutasındaki Persler'le bağlaşık Isparta donanmasının, M. Ö. 387 de Çanakkale Boğazı'nda, Atina donanmasının Ege Denizi ile irtibatını keserek Atinalılar'ı barışa zorlaması üzerine yapılan ve bu generalin adına nispet edilen barış antlaşması. Bu barış için Hellen şehir devletleri temsilcileri Anadolu'da Pers satraplığı merkezi olan Sardeis'e çağırılmış (M. Ö. 387/6) ve orada kendilerine Pers kıralının dikte ettirdiği şartlar bildirilmiştir. Bu şartlara göre Klazomenai ve Kypros adaları dahil bütün Anadolu kıtası Pers kıralına bağlı bir arazi olarak tanınacaktı. Pers egemenliği ve yönetimi altında olmıyan bütün Hellen şehir devletleri hür ve serbest olacaklar, yalnız eskiden Atina'ya ait olan Lemnos, İmbros ve Skyros adaları Atina'ya kalacaktı. Antlaşmayı, Pers kıralı ile imzalıyan bütün devletler uygulamaya memur ve kefil oluyorlardı. Antlaşma M. Ö. 387 yılında Isparta'da imza edilmiştir. Bu antlaşma, Hellas'taki Hellenler'in Anadolu'dakileri himayeden vazgeçtiklerini ve büyük Hellas politikasının artık temelli olarak terkedildiğini gösteren bir belgedir.

ANTALYA (Adalya) Anadolu'nun güney kıyısında, ve A. körfezinin kuzeybatı köşesinde şehir ve liman. A. ilinin merkezi. Nüfusu 25 000 (1945). A. kıyıda, denizden 25 - 30 m yükseklikte, dik bir basamak (yar) la sona eren, kalker tüfünden meydana gelmiş bir sekinin (bk. A. ovası) kenarında kurulmuştur. Hususiyle doğusunda geniş portakal bahçeleri vardır. Kârgir ve ahşap evlerin çoğu bahçeler içindedir. Şehire, yedi arka bölünerek giren Düden çayı sularının bir bölümü, sekinin kenarından çavlanlar yaparak denize dökülür ve elektrik santralini işletir. Şehrin, ova ile körfezi kuşatan Toroslar önünde bu çavlanlarla birlikte denizden görünüşü çok güzeldir. Sular, düzenli ve iki yanı ağaçlı, parke veya beton caddelerden geçerek kıyıya ulaşır. A., meydanları, parkları kışın ılık (en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 10°) havası ile çok güzel bir kışlık şehirdir; fakat yazın sıcaklığın (temmuz ve ağustos ortalamaları 28°) ve nemliliğin fazlalığı yüzünden halk yükseklerdeki yaylalara çıkar. Korkudeli kasabası Antalya'nın eski ve büyük yaylasıdır. Elmalı ve Isparta ile bunların yaylalarından da faydalanılır.

A. nın eski surlar içinde gelişmiş olan bölümü ile, sonradan evlerin sur dışına taşmasından meydana gelmiş

Antalya kıyısında şarkıtlar

bölümü farklı durumdadır. Eski bölümde yollar dar ve dolambaçlıdır. Şehrin havalanmasını engellediğinden surun bir bölümü yıktırılmış üç burç korunmuştur. Şehirde geçmiş çağlardan kalma Adrianus kapısı, Yivli Minare gibi anıtlardan başka hükümet konağı, halkevi, hastahane, pansiyonlu bir lise kız enstitüsü, akşam kız sanat okulu, erkek sanat enstitüsü, 4 000 cilt kitabın bulunduğu halk okuma odası, 2 000 ciltlik öğretmenler kitaplığı, ipekböceği ıslah istasyonu, sıcak memleketler bitkileri istasyonu, gümrük dairesi, sahil sıhhiye teşkilâtı, ilk okullar gibi genel kurullar ve hayır kurumlarının şubeleri, 4 çeltik fabrikası, değirmeni, soğuk hava deposu, buz yapma yeri, hal ve mezbaha, 8 hamam, 1 400 kadar mağaza ve dükkân, sinema ve oteller vardır.

A. da borularla gelen ve dağıtılan su yoktur. Evlerdeki sarnıçlarda toplanan yağmur suları kullanılır ve içilir. İhtiyacın bir bölümünü de İskele Suyu ile kapalı şişelerde satılan ve 60 km uzaktan getirilen Alim Pınar yayla suyu karşılamaktadır. Ayrıca İstanbul'dan iyi su ve Afyonkarahisar'dan maden suyu getirilir.

Antalya ovasının kuzey kenarında bir karst kaynağı

Antalya'dan bir bölüm

1

2

3

4

5

6

1 — Antalya limanının genel görünüşü.

2 — Antalya kıyıdan bir bölüm.

3 — Serik yakınlarında bir köy evi ve avlusu.

4 — Torosların Antalya düzlüğüne inen yamaçlarındaki bitki topluluğundan bir görünüş.

5 — Antalya ovasının doğu bölümünden bir görünüş ve ufukta bir tanıktepe.

6 — Antalya ovasının batı bölümünden bir görünüş ve Batı Toroslardan bir bölüm.

Göller bölgesi ile İçanadolu'dan gelen ve kuzey-güney doğrultulu sıradağlar arasından geçen yolların kıyıdaki durakları, geçmiş çağlarda başlıca üç yerde kurulmuş ve bunlardan ikisi sönüp küçülmüştür. Bu eski kıyı merkez

Antalya'da bir çavlan

lerinden en eskisi, A. nın 60 km güneydoğusunda, bugün Eski Antalya diye anılan Sida'dır. Limanının dolması yüzünden, burası bırakılmış olup eski rıhtımın kalıntıları bugün de görülmektedir. Daha sonraki merkez 9 km güneydoğuda Lara (Magydus) idi. En son merkez, ovayı ardeline bağlıyan bir yolun geçtiği (Antalya - Burdur yolu) Çubuk Boğazına en yakın ve kıyının bir dereceye kadar elverişli bir noktasında gelişmiş bulunan A. dır. Burada hiç değilse Ortaçağ gemilerinin girip korunabildikleri ve bazı suni tesislerle bir zamanlar daha korunaklı bir hale getirilmiş olan bir girinti vardır; fakat bu girinti, bugünkü buharlı gemilere küçük geldiğinden, bunlar uzakta ve açıkta demirlemek zorundadırlar.

A., Mısır (İskenderiye), Kıbrıs, Suriye ve bazı Ege adalariyle ticaret bağlılıkları sağlıyabilecek şartlara sahip bir yörenin limanıdır. Burası Eskiçağ'dan beri, Akdeniz'in tüccar milletleri için iyi bir pazar yeri olmuş ve M. Ö. VI. yüzyılda Yunanlılar'ın kıyı sömürgeleri arasına katılmıştı Mısır ve Fenike için gerekli ağaç ve hususiyle gemi kerestesi ovadan ve onu kuşatan Toroslar'dan elde edilerek ihraç olunmuş. bu yüzden ormanlar önemli ölçüde fakirleşmiştir. Ortaçağ'da Hindistan, Yemen, Mısır ve Suriye'den gelen mallar ve A. ardelinin ürünleri ile maden ve kerestesi önemli ticaret konusu olmuştur. Limandaki mağazalar, hele XV. yüzyılın son yarısında bu türlü eşya ile dolup boşalmıştır. A., her devirde berkitilmiştir. Selçuklular zamanında gemi tezgâhları kurulmuş, sultanların kışlağı, Afyon ve Konya'nın, dolayısiyle İç Anadolunun büyük bir bölümünün limanı olmuştur. A. yı içerilere bağlıyan yollar üzerindeki kervansaray kalıntıları onun eski öneminin tanıklarıdır. Şehrin değeri, Osmanoğulları'nın İstanbul'u almasından ve bütün Anadolu'yu ele geçirmelerinden sonra günden güne azalmış ve ardeli daralmıştır. Yeni demiryolları da ardelden bazı bölümlerin diğer limanlara ve iç pazarlara yönelmesine yolaçmıştır. A., Sincanlı, Sinanpaşa, Sandıklı, Dinar, Gölbaşı, İsparta, Burdur, Tefenni, Çine, Çeltikçi, Bucak, Korkudeli, Bozova, Elmalı, Seydişehir ve Beyşehir çevreleri gibi verimli çevreleri kendisine bağlıyacak olan yolların ve hele demiryollarının özlemini yıllardan beri duymakta ve kendi ölçüsünde liman tesislerinin yapılmasını beklemektedir. Liman, denizyolları ile İstanbul'a, Akdeniz'in diğer bazı limanlarına İtalya, Mısır ve Suriye'ye, yelkenli ve motörlü deniz taşıtları ile yakın kıyılara ve adalara bağlıdır. Burdur'a ve bazı yakın kasabalara oldukça düzenli olarak otomobil ve kamyonlar işler.

A. da dokumacılık (kaput bezi, gömleklik, yatak ve yorgan çarşafları) yapılır. Elektrikle işliyen bıçkı makineleri ve atölyelerle ambalâj sandığı yapan yerler vardır. Şehir, Fener'deki çağlayandan elde edilen elektirikten faydalanır. A. nın başlıca ticaret ve ihraç maddeleri kasaplık hayvan (hususiyle keçi), portakal, limon, mandalina, pirinç, susam, tahin, zeytin, muz, turfanda sebze ve meyva, kuru meyva, kereste, odun, kömür, çam kabuğu, palamut, kitre, mazı, çöven, tavuk, yumurta, yün, kıl, bazı dokumalar, ham deri, peynir, ipek kozası, bir miktar havyar ve sünger, ıhlamur çiçeğidir.

A. çevresi, gezinti yerleri ve plâjlar için uygun bir durumdadır

Tarih: Antalya çevresi öntarih arkeolojisi bakımından Anadolu'nun en zengin bölgelerinden biridir. Antalya ovası ve bilhassa Korkudeli çevresi, kökleri Eneolitik çağa erişen höyük ve bu tipe girmiyen prehistorik yerleşme yerleri ile kaplıdır. Antalya ve civarında getirilen öntarih belgeleri bölgenin nisbî kronolojisini aydınlatmağa yeter değerdedir. Antalya doğusundaki Gurma mağarasından çıkarılan arkeoloji kalıntıları, batı ve İç Anadolu'nun çanak - çömleği kullanan en eski istasyonundan daha yaşlıdır. Höyüklerden toplanan ve elle yapılmış olan siyah, kırmızı renkli çanak - çömlek örnekleri göller bölgesindeki kalkolitik ve Bakır Çağı buluntularının paralelidir. Mağara, birçok yeryüzü buluntuları ve höyüklerin yayılışı, Antalya çevresinin Neolitik, (?) Kalkolitik ve Bakır Çağında önemli bir yerleşme alanı olduğunu aydınlatmaktadır. Tabiatın hazırladığı büyük güney - kuzey yolu. Göller bölgesi Afyonkarahisar - Eskişehir çevresinde doğan ilk kültürleri Antalya'ya bağlamıştır. Antalya civarında Hitit anıtlarına ve yerleşme izlerine rastlanmamıştır. Aşağı yukarı Acıpayam ilçesine kadar yayılan Phryg ve Lyd'lerin sonraki devirlerine ait boyalı çanak - çömleğin Korkudeli çevresine de eriştiği düşünülebilir.

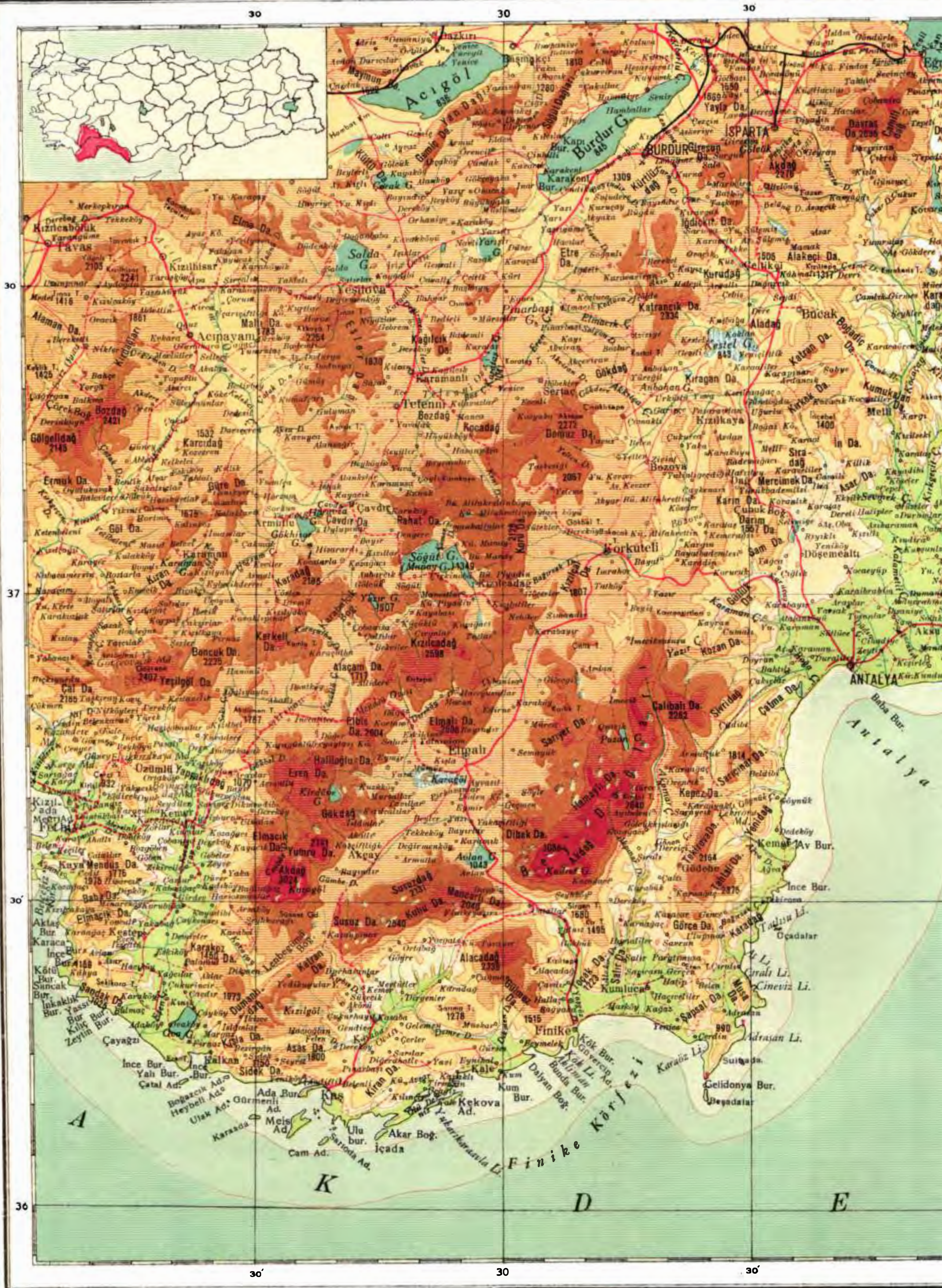
Adı Avrupa dillerinde *Adalia* yahut *Satalieh*, Türk eserlerinin bir çoğunda ise *Adalya* diye geçen Antalya şehrinin antik ismi *Attaleia* yahut *Olbia*'dır.

Bergama kıralı Attalos II, (M. Ö. 159 - 138) Philadelphos sınırları içinde bulunan Pamphylia bölgesinde bir liman şehrinin lüzumunu düşünerek Attaleia şehrini kurmuştur. Aynı yerde daha önce başka bir şehir bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber limanın elverişli tabii şartları orada Attaleia'dan önce küçük bir liman şehrinin bulunması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

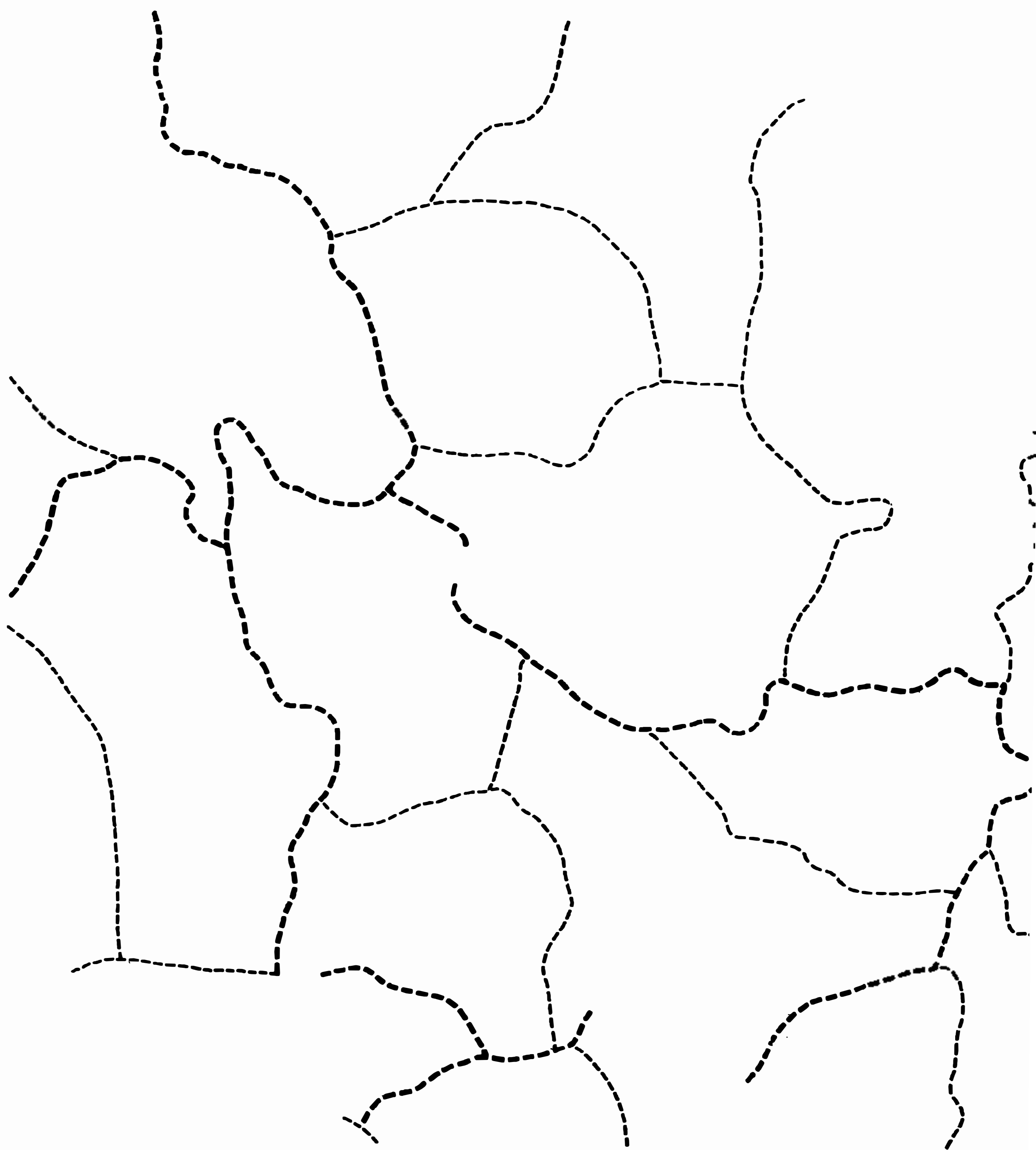

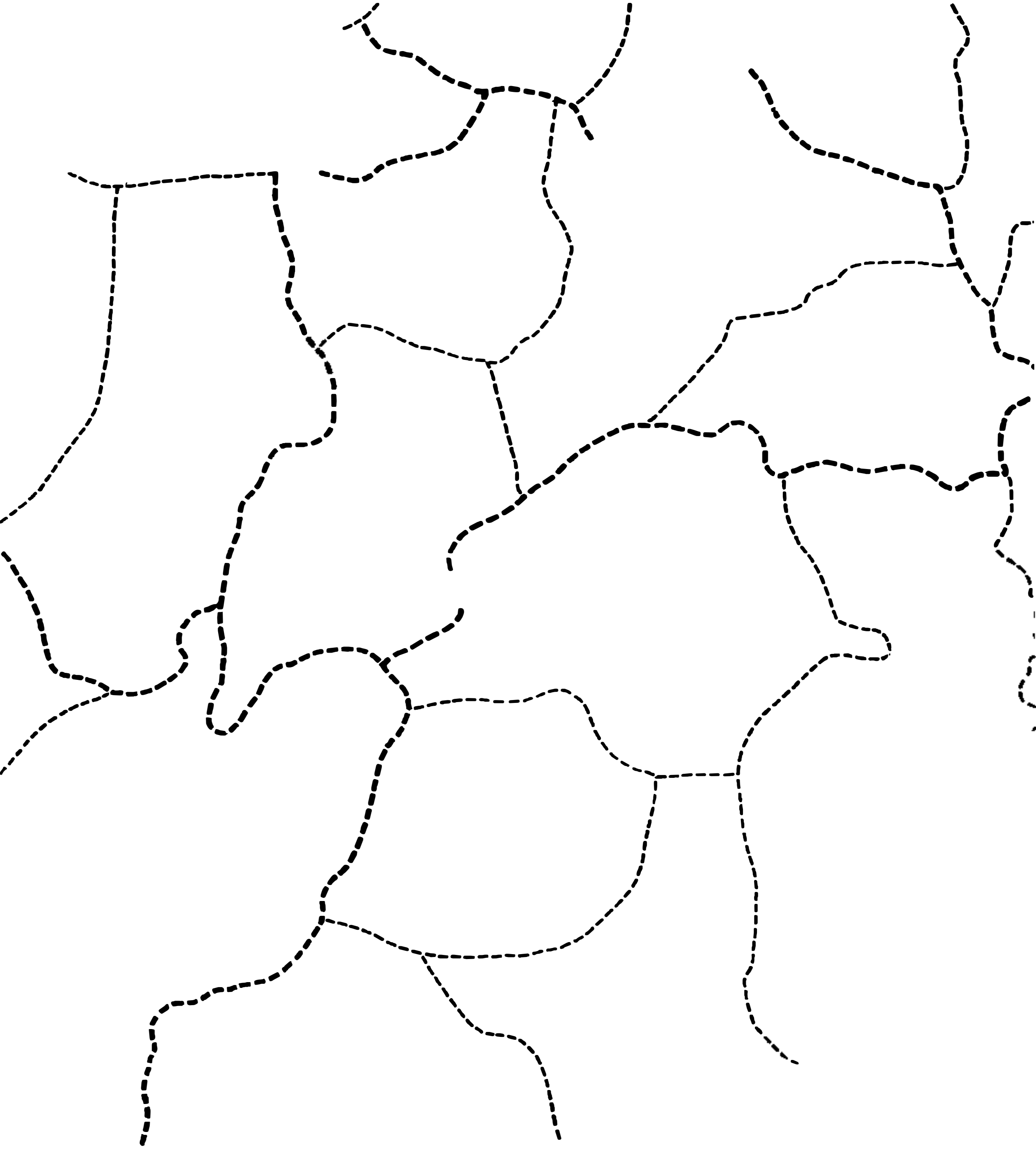
Antalya ovasından

A. da Bergamalılar'ın eğemenliği uzun sürmemiş, şehir korsanlarının eline geçmiş, M. Ö. 79 da Romalı'lar tarafından kor-

Acıgöl
Burdur G.
BURDUR
ISPARTA
Salda G.
Yeşilova
Acıpayam
Tavas
Kızılhisar
Tefenni
Karamanlı
Bozdağ
Çavdır
Gölhisar
Söğüt G.
Kızılcadağ
Korkuteli
Bucak
Kestel G.
Kırkkaya
Döşemealtı
ANTALYA
Antalya
Elmalı
Karagöl
Akçay
Fethiye
Kemer
Finike
Finike Körfezi
Kaş
Kekova Ad.
Meis Ad.
Gelidonya Bur.
Kumluca
Tahtalı Da.
Akdağ
Bey Da.
Susuz Da.
Alacadağ
Çalıbalı Da.
Ince Bur.
A
K
D
E
30
36
37

3000 m den yüksek
2500 — 3000 m
2000 — 2500 "
1500 — 2000 "
1000 — 1500 "
500 — 1000 "
250 — 500 "
0 — 250 "
0 — 200 "
500 — 1000 "
1000 m den derin
Demiryolu
Şoşe
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Âdi yol
Harabe
İşletilen maden
İşletilmeyen maden
Kaplıca
Geçici göl
Fener
Ölçek: 1: 1 000 000
Nüfuslu yerler
20000 — 50000
10000 — 20000
5000 — 10000
2000 — 5000
1000 — 2000
1000 den az
Yönetim bölümlerine göre yazı şekilleri
İl merkezi ANTALYA
İlce Alanya
Bucak Kemer
Köy Köseler
30'
32
30'
37
36
Beyşehir
Ak Göl
Beyşehir Gölü
Suğla G.
Seydişehir
Akseki
Manavgat
Alanya
Gazipaşa
Anamur Bur.
Serik
Hadim
Bozkır
Ermenek
Gündoğmuş
Taşkent
Kara Bur.
Figla Bur.
Dildarde Bur.
Halil Li.
Toros Dağları
N
İ
Z

İlçe Sınırı
İl Sınırı

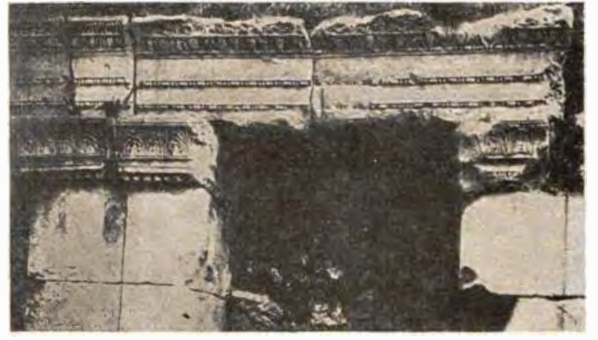

İl Sınırı
İlçe Sınırı

1

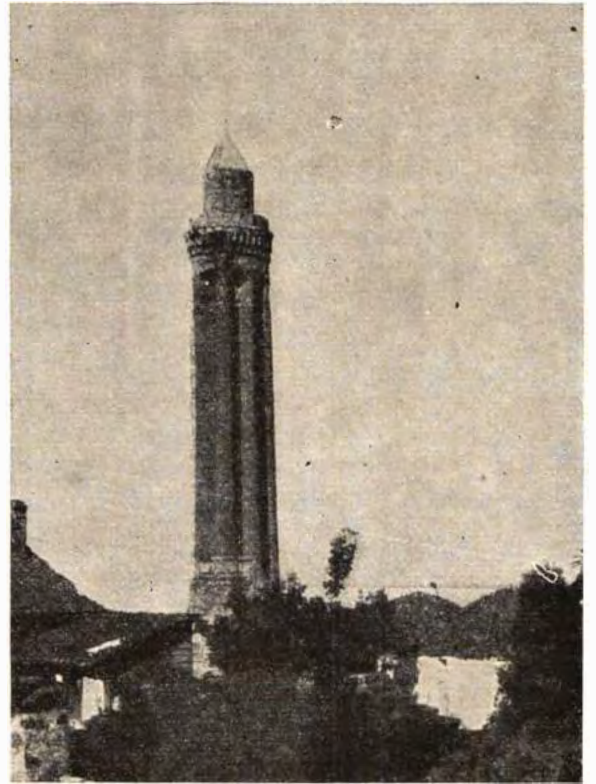
2

3

4

5

1 — Hadrian kapısından bir süs, 2, 3, 4 Cumanum camii, 5 — Alâettin camii.

sanlardan kurtarılmış, M. S. 43 te Claudius zamanında Roma eyaletleri arasına katılmıştır.

Bizans devrinde ticaret bakımından A. nın önemi artmıştı. A., halife Muvakkil'in amirali Fazl b. Karin tarafından denizden hücüm ile zaptedilmiştir (860).

Bundan sonra A. Süleyman Şah zamanında Selçuk Türkleri tarafından zaptedilmiş (1085), bir ara imparator Aleksios Komnenos kuvvetlerinin (1103), sonra tekrar Türkler'in eline geçmiş, hükümdar Melikşah ile Bizans imparatoru Aleksios arasında yapılan anlaşma üzerine Venedıklilere bir nevi sömürge olarak verilmiş (1117), sonra imparator İōanēs Komnenos burayı tekrar zaptetmiştir (1120). Lâtinlerin İstanbul'u zaptından ve Bizans imparatorluğunun taksiminden sonra Aldobrandin'in, daha sonra da Kılıç Aslan II. nin oğlu, Konya sultanı Gıyassettin Keyhüsrev I. ın eline geçmiştir (1207). Şehri bir ara Kıbrıs kıralının valisi Gautier Montbéliard (1215), sonra tekrar Selçuklular almıştır. Antalya Anadolu Selçuklularının Akdeniz donanmasının merkezi oldu. Konya Selçuklu sultanlığı sona erince (1299), A. ve yöresinde Teke beyliği kuruldu. Marat I. Karamanoğlu Alâettin'i yenince Hamideli Osmanlılar'ın eline geçti, bunun üzerine Teke beyi de idareyi Osmanlı Türklerine bıraktı (1391).

İkinci Beyazid'in oğlu Korkut bu havalide vali olarak bulunduğu sırada Rodos'ta esir bulunan Barbaros Hayrettin kaçarak A. ya geldi ve korsanlığa ilk defa burada başladı. Yine Korkudun valiliği sırasında Antalya'da Kızılbaşlık ve şiilik çok ilerledi. Kızılbaşlar Şahkulu (veya Şeytankulu) idaresine isyan ettilerse de dağıtıldılar (1510). A. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu eyaletinin Teke İli, 1864 vilâyet teşkilâtından sonra Konya vilâyetinin Teke sancağına, İkinci Meşrutiyet devri başlarından cumhuriyetin ilk günlerine kadar da bağımsız hale getirilmiş olan kendi adındaki sancağa merkezlik etmiştir.

Napoléon'un Mısır'ı istilâsı üzerine Mısır'dan kaçan bazı Araplar (1770 ve 1798-9) daha sonra Moralılar (1822-23), Giritli'ler, Tatar ve Çerkezler (1897), Üsküp göçmenleri (1913) A. ya gelerek yerleşmişlerdir Mondros mütarekesi (b. bk.) hükümlerinden faydalanan İtalyan'lar da kısa bir zaman için şehri işgal ettiler (1919).

Arkeoloji: A., Pamphylia bölgesinin önemli şehirlerinden biri olmasına rağmen, pek az antik eser kalmıştır.

Surlar: 1671/72 de A. yı gören Evliya Çelebi, şehrin 80 burçlu, 4400 adım muhitinde sağlam bir kalesi olduğunu söylemektedir. 1884 de Avusturya'lı Graf K. Lanckoronski, arkeolog mimar Niemann ve arkeolog E. Petersen bu bölgede incelemelerde bulundukları sırada surlar henüz ayakta duruyordu; fakat bugün bu surlardan şehrin içinde birkaç burç, Hadrianus kapısı ile yanındaki kuleler limana bakan büyük yuvarlak kule ve liman duvarlarından bazı parçalar kalmıştır. Biri limanı, diğeri de şehri at nalı şeklinde kuşatan iki sur vardır. İki sur arasında şehri içinden kısımlara ayıran taksimat duvarları bulumaktadır. İki surun birleştiği yerde dalga kıranlar uzanmaktadır; dalgakıranların ucunda bulunan kulelerden biri suyun üzerinde yükselmektedir.

A nın eski anıtları arasında en güzeli iki kule arasına yerleştirilmiş olan doğudaki üç gözlü *Hadrianus Kapısı*'dır (bk. Levha,); bu kapı şehrin en önemli kapısıdır. Hadrianus'un 130 senesinde şehri ziyareti münasebetiyle yapılmıştır. Oldukça iyi korunmuş olan kule, denize yakın surların güney doğu köşesindedir. Bugünkü ismi *Hıdırlık Kulesi*'dir. Alt kısmı kare, üst kısmı yuvarlaktır. Üst kısmında içerinden merdivenle çıkılan bir platform vardır. Bu binanın ne için yapıldığı kesin olarak bilinmiyorsa da, ışık kulesi olarak yapılmış olması ihtimali kuvvetlidir.

Camiikebir veya Korkut camii (Avrupa eserlerinde *Cumanun camii*, halk arasında *Kesikminare*): eski bir kilise olup bugün harap bir haldedir. İlk defa V. (bk. Levha,) ikinci defa VII. üçüncü defa da XII. yüzyılda yapılmış olan bu kilise, A. Türklerin eline geçince camiye çevrilmiştir.

Selçuklularda A. da pek çok bina, köprü burc ve cami yapmışlardır.

Eski bir kiliseden camiye çevrilmiş olan Alâeddin Camiinin yivli ve büyük bir minaresi vardır (bk. Levha,). Minarenin alt kısmı taştan, üst kısmı tuğladan yapılmıştır. Tuğla kısmı, açık mavi renkte dört köşe taşlardan mozaiklerle süslüdür. Minarenin üzerindeki kitabe Alâettin Keykubat zamanına (616-636 hicri) aittir. Caminin yanında bir de imarethane öreni vardır.

Karatay camii: Bugün harap bir haldedir. Ayakta duran cümle kapısı ve mihrabı çok süslüdür (bk. Levha,). Şimdi müze olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı devrine ait *Kuyucu Murat Paşa, Tekeli Mehmet Paşa,* Müsellim ve Bali bey camileri bu devrin en önemli mimarî eserleridir. Bugün müze olarak kullanılan Yivli camide A. ve yöresinde bulunmuş olan Roma devrine ait heykeltraşlık eserleri, mimari parçalar, Selçuklular'a ait yazıtlar, kabartmalar, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı sikkeleri bulunmaktadır. Müzenin civarındaki Tekelioğlu Kütüphanesinde kıymetli yazma koleksiyonları vardır.

ANTALYA İLİ, Akdeniz kıyılarında, aynı adla anılan körfezi kuşatır. Yüzölçümü 19 479 km², nüfusu 279 455 (1945). A. Antalya. Alanya (Alâiye), Elmalı, Finike, Gündoğmuş (Eksere), Kaş (Andifli), Korkudeli, Manavgat, Serik (Kökes) ilcelerinden meydana gelmiştir. İlin, merkez bucakları dışında 21 bucağı ve 588 köyü vardır.

Antalya merkez ilcesinin genişliği 2 989 km², nüfusu 56 633 (1945)tür.

ANTALYA KÖRFEZİ, Anadolu'nun güney kıyısında, iki büyük deniz girintisinden batıdaki. A. dar anlamiyle, aynı girintinin Antalya yakınında ve Bababurnu batısında kalan küçük bölümü; geniş anlamiyle, batıda Beşadalar ve Gelidonya burnu ile Anamur burnu arasında ve Teke yarımadası batısındaki geniş girintidir. A. kıyıları genel olarak düz, bazı bölümlerinde alçak, Antalya yakınlarında yüksektir. Deniz birçok yerlerde Toroslar'ın eteklerini döğer.

ANTALYA OVASI, Anadolu'nun Akdeniz kıyısında bulunan iki büyük kıyı düzlüğünden küçüğü ve batıdaki. A. Batı Toroslar arasında ve Antalya körfezinin kuzeyindedir. Kıyı boyunca uzunluğu yaklaştırma 110, en geniş yeri 30-35 km kadardır. Doğuya doğru, Toroslar'ın kıyıya yaklaşması dolayısiyle ova daralır. A. ovası genel olarak Çukurova kadar verimli değildir. Ovanın batı bölümünde Karaman ve Doyuran çaylarının vâdilerinde de görülebilen iki sekisi vardır; bunlar doğudaki çakıl sekilerine uyarlar. Ovanın batısında büyük bir bölüm, Tchihatcheff'e göre Kuvaternerde oluşmuş bulunan kalker tüfleri ile örtülüdür. Kalker tüfleri üzerinde bulunan iki sekiden alçak olanı kıyıda 25-30 m yükseklikte bir basamakla sona erer, içerilere doğru yavaş yavaş yükselir ve denizden 200-250 m yükseklikteki

ikinci bir basamak önünde sona erer; Yüksek ve daha eski olan diğer sekinin dağ eteğindeki yüksekliği de 300 - 325 m dir. Üst seki üzerinde akarsu yoktur. Dağların eteğinde görülen, Kırkgöz gibi bazı kaynakların suları kalker örtünün altına dalarak kaybolur ve basamaklar önünde yeniden meydana çıkar. Dağ eteği kaynakları. Kestel ovasının suları gibi, Toroslar arasında yere batan sularla beslenir.

Traverten sekilerinin batısında, Karaman çayının kıyı yanındaki aluvyonlu düzlüğü alçaktır.

Sekilerin altındaki deniz kumları ve benzer kıvı birikintileri, kalker tüflerinin deniz dışında meydana geldiklerini gösterir. Bu tüflerin çökelekleşmesinde Düden çayının payı her halde büyüktür. Bu çay Antalya'nın 10 km kuzeyinde bulunan Varsak köyü yakınında ve ikinci basamak önündeki kuvvetli bir karst kaynağından doğar, A. nın doğusunda yedi önemli kola ayrılarak şehrin içinden ve bahçelerinden geçer, kıyıda çavlanlar yaparak denize dökülür. İçinde çok miktarda erimiş kalker bulunan bu suyun çevirdiği değirmenlerde boruların içine çöken kalker gibi, açıkta ve ovada çökelekleşen kalkerler de suyun yataklarını zamanla doldurarak sık sık doğrultu değiştirmesine ve yayılmasına yol açar.

Antalya ovasının verimli bölümü Aksu'yun doğusundadır. Batıda traverten sekiler tarıma elverişli olmadığından çok yerleri doğal bitkilerle örtülüdür. Sekiler, çok yakın jeoloji devirlerindeki yükselmelerin belikleridir. Bu yükselmeler dağların kenarlarına uyarak iki safhalı olmuştur. Üst sekinin kenarında görülen kuru vâdiler, akarsuların bir zamanlar buradan da çavlanlar yaparak düştüklerini göstermektedir.

Travertenlerin altında, bunlarla bağdaşmıyan Miyosen deniz tortuları vardır. Aynı yaştaki külteler ovanın birkaç yerinde kıyıdan 8 - 10 km uzaklıklara kadar ve güneye doğru sokulurlar. Bunlar dışında, Kuvaterner düzlük Eosen ve Kretase külteleri ve Jura filişleri ile sınırlanmıştır. Aksu'yun iki yanında çakıl sekileri ve daha doğuda konglumeralardan meydana gelmiş tanık tepeler bulunur; bunlar da son yükselmelerle başgösteren aşınmalardan artakalmıştır.

A. ovasının başlıca akarsuları Manavgat, Köprü, Düden, Boğa, Alara, Dim, Devrense, Eşen çay ve ırmaklarıdır. Bunlardan Manavgat, Köprü ve Aksu çayları üzerinde kereste taşını yapılır. En dar yerindeki genişliği 65 m ve derinliği 3 - 8 m, suları yaz ve kış bol olan Manavgat çayının üzerinde, 40 tona yakın hacimde motörler Manavgat kasabasına kadar girebilir, yatağının düzenlenmesiyle faydanın artacağı umulur.

A. ovasında kışlar ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Ortalamalara göre yıllık sıcaklık 19°, en sıcak ay temmuz ve ağustos (28°) aylarıdır; fakat bazı yıllarda yalnız temmuz (1936 ve b.), bazılarında yalnız ağustos (1935) tur. Yine ortalamalara göre en serin ay ocak (10°) tır; bazı yıllarda şubat veya aralık da olabiliyor. Diğer taraftan sıcaklığın ocakta 20° ye kadar çıktığı ve kışın — 4,5° ye kadar düştüğü de görülmüştür. Seyrek de olsa aralıktan marta kadar 0° den düşük sıcaklıklar ölçülmüştür. En yüksek salt sıcaklık 43° dir. Temmuz ve ağustos aylarında ortalama sıcaklıklar 25° den yüksek olduğundan hava, hususiyle gündüzün tropikal iklimleri andıracak şekilde sıkıcı ve ezicidir. Hele kuzeyden esen sabah rüzgârı kesildikten sonra ve denizden esen öğle sonu rüzgârı başlamadan, nemliliğin de yüksekliği dolayısiyle sıcaklığın etkisi daha çok duyulur. Haziran ve eylül ayları da ,hiç değilse birer bölümlerinde temmuza uyar. Sıcaklığın, daha nisanda, hattâ bazı yıllarda martta 25° nin üstüne yükseldiği günler olur. A. ovasında 10 yıl içinde sıcaklığın 0° nin altına indiği, üçü aralıkta, dördü ocakta, üçü şubatta olmak üzere 10 kere görülmüştür. Kıyılarda sıcaklığın, gündüzün de 0° den düşük kaldığı gerçek kış günü (1933 - 41) görülmemiştir. Yıllar arasında en çok kararsızlık kışta görülür; mart en kararlı aydır.

A. ovasında 24 saatte ölçülen en yüksek sıcaklık farkları (21°) hazirana, en küçük farklar (11°) şubata raslamıştır. Havaların bulutsuz ve kurak olduğu yaz mevsiminde bu farklar yüksektir.

Yıllık yağış tutarları ortalaması (1931 - 41) 1 035 mm olup bazı yıllarda 1 645 mm ye yükselmiş ve bazılarında 856 mm ye düşmüştür; bu kararsızlığın ortalaması 245 mm dir. Ortalama yıllık yağışın % 63 ü kışa, % 27 si bahara, % 5 i yaza ve güze düşer. En çok yağışlı ay, ortalamalara göre ocak, bazı yıllarda kasım ve aralıktır. En kurak ay temmuz olup 10 yılda bir defa 1 mm yağış olmuştur. Bazı yıllarda haziran, ağustos ve eylülde de hiç yağmur yağmaz.

Rüzgârlar en çok kuzeyden eser. Hemen her gün gece yarısından sonra ve günün ilk saatlerinde esen bu rüzgârlar kıyıya dikey vâdiler boyunca alçaldıklarından, bağıl nemliliğin düşmesine yol açarlar ve buharlaşmayı artırırlar. Öğleden sonra ve akşama doğru esen deniz rüzgârları da sıcak yaz günlerini bir dereceye kadar serinletir. Halktan fırsat ve imkân bulanlar yazın yaylalara çıkar.

Akarsu yatakları ile sulama arklarının bozuk olduğu zamanlarda yer yer bataklıklar meydana geldiğinden sıtma artar, eskiden «Manavgat'ın öldüremediğini Finike ister, Finike'nin öldüremediğini Manavgat.» denirdi. Bu uğurda yapılan savaş iyi sonuçlar vermektedir.

A. ovası, Akdeniz bitkileri (maki) alanıdır; fakat ekime elverişli bölümlerde doğal bitkiler yok edilerek tarla ve bahçelere yer açılmıştır; yalnız tarıma elverişli olmıyan taşlık sekilerle yamaçlarda doğal bitkiler tutunabilmiştir. Bunlar arasında Akdeniz çamları ile zeytin, keçi boynuzu (harnup) önemlidir. Ovanın birçok yerlerinde ve çevresindeki yamaçlar üzerinde 800 - 1 000 m yükseklere kadar yoz veya yozlaşmış zeytinler çok boldur; fakat bu doğal kaynaktan yetecek kadar faydalanılmamaktadır. Sıcak iklim bitkileri ıslah istasyonu, tarımın ovada gelişmesi yolunda yaptığı birçok denemelerden iyi sonuçlar almıştır; meselâ jüt denemelerinden elde edilen başarı. Antalya'da çuval, halat ve ip fabrikası kurulması tasarısına götürmüş ise de, İkinci Dünya Harbi bu işi geciktirmiştir. Sulamanın artmasına uygun olarak pirinç ekimi yapılmaktadır. Turfanda sebzecilik büyük bir gelir kaynağı olabilirse de A., henüz ardeline iyi yollar ve hızlı taşıtlarla bağlanmamış olduğundan sınırlı kalmaktadır. A. da her mevsimde çeşitli taze sebze elde edilir; başlıca ürünler tahıl, susam, pamuk portakal, limon ve altıntoptur. Yer fıstığı ve muzun değeri de yıldan yıla artmaktadır. Serik çevresinde kavun ve karpuz iyi yetişir. Palamut ve harnup, ekonomik değeri olan doğal meyvalardır; tahıl daha çok doğuda yayılmıştır. Bunlardan başka geniş dutluklara dayanan kozacılık Antalya ve Serik çevrelerinde gelişmektedir. İpekböceği istasyonunun bu alandaki yardımı büyüktür. Hurma üzerinde yapılan denemelerde iyi sonuçlar vermiş ve onbinlerce hurma ağacı yetiştirilmiştir; çok yakın bir gelecekte bu ağaçlardan elde edilecek meyvaların da ovanın gelir kaynakları arasında önemli bir yer alması beklenmektedir.

Bir şose yolu Antalya'dan kuzeybatıya uzanır ve dağ eteği yakınında çatallaşarak bir kolu Burdur'a, diğeri Korkudeli'ne ve oradan Elmalı ve Finike'ye gider. Diğer bir şose (154 km) Antalya'yı Serik ve Manavgat üzerinden Alanya'ya bağlar; fakat bunun Manavgat - Alanya bölümü henüz bitmemiştir. Manavgat - Akseki ve A. -Kemer yolları üzerinde çalışılmaktadır.

Antalya ovasının doğu bölümü, batıdan daha sık nüfusludur; fakat en büyük merkez, göller çevresinden gelen yolların doğrultusuna raslıyan Antalya batıdadır. Bundan başka doğuda Serik (1 504 nüfuslu) ve Manavgat (1 092 nüfuslu) ilce merkezleri vardır. Manavgatın belirli bir pazar günü yoktur; Serik'te her cuma günü pazar kurulur.

ANTANALA, Malezya - Polinezya (veya Austronezya) dil ailesinin İndonezya kolunun batı bölümüne giren Madagassi veya Malgaş dilinin «iç bölge diyelekleri» nden biri. Madagaskar adasının iç bölgesinin güney kısmında konuşulur ve bu adanın edebî dili olan Merina veya Hova diyeleğinin bir akrabasıdır.

ANTANDROS, eski Anadolu şehirlerinden biri. İda (Kaz) dağının güney eteğinde, Edremit Körfezi'nin kuzey kenarında idi. Şehir, Heinrich Kiepert'in tesbit ettiğine göre, Avcılar'ın batısında yükselen 215 m yüksekliğindeki bir tepenin üzerinde idi. Kale bu tepenin doruğunda yükselirdi; şehir doğuya, şimdiki Avcılar iskelesine doğru uzanırdı; mezarlık, tepenin batı yamacında bulunurdu. A. a ait topraklar batıda Gargara'nın, doğuda da Adramytteion'un topraklarına dayanır, kaplıcalariyle ve Artemis'in mukaddes ormancığı ile söhret bulmuş olan Astyra köyünü de içine alırdı. Bu köy şimdiki Ilıcanın yanında idi. İda dağındaki sık ormanlardan kereste çıkarılırdı. A. nın ekonomik ve politik önemi bu kereste ticareti ile ilgilidir. A. un kereste çarşısının adı Aspaneus idi; bu yerin şimdiki Avcılar iskelesinde bulunduğu tahmin ediliyor. A. un yukarısında Aleksandreia adını taşıyan bir dağ vardı. Efsaneye göre, Paris'in, hükmü burada verilmiştir.

A., çok eski bir şehirdir. Pelasg'lar tarafından kurulduğu zannedilirdi. A. bazan Leleg'lerin bazan da Kilikialıların şehri olarak gösterilmiştir. Bu iki Ege milletini ayıran sınırın A. un toprağından geçtiği tahmin olunabilir. Şehir bazan bir milletin, bazan da öbürünün idaresine geçmiş olsa gerektir. A. tepesi, Adramytteion'dan Assos'a giden önemli kıyı yoluna hâkim olduğundan, A. un büyük bir askerî önemi vardır. Sık sık el değiştirmiştir. *İlias*'ta Lyrnessos denilen şehrin A. olduğu tahmin olunur.

VI. yüzyılın sonuna doğru A. bağımsızlığını kaybetmiş, başka başka tarihlerde Mytilene (Midilli) tyran'ının, İranlılar'ın (M. Ö. 508), tekrar Mytilene'nin sonra, Atina'nın (M. Ö. 427), tekrar İranlılar'ın ve nihayet Romanın idaresine geçmiştir. Roma idaresi altında A., Asia iline katılmış ve Adramytteion conventus (mahkeme merkezi)una bağlanmıştır.

IV. yüzyıldan 283'e kadar, sonra İmparatorluk zamanında Titus'tan Elagabal'a kadar A. paralarına malıkiz. Bu paraların hemen hemen hepsi Astyra'lı Artemis'in başını gösterir. Bu tanrıçanın A. ın koruyucusu olduğu anlaşılıyor.

Hıristiyanlık devrinde A., bir piskoposluk merkezi ololmuştur.

ANTANKARA, Madagaskar adasında konuşulan dillerden biri. Malezya - Polinezya (veya Austronezya) dil ailesinin İndonezya kolunun Batı bölümüne giren Madagassi veya Malgaş dilinin doğu diyelekler grupundandır. Bk. MADAGASSİ. Merkezi, adanın kuzeydoğu ucunda. Antankarana bölgesinin Diégo - Suárez ilindedir.

ANTAR, Rus bestecisi Rimski - Korsakov'un tanınmış senfonik bir şiiri. İlkin bu bestecinin ikinci senfonisi olarak 1874 te çalınmıştır. Sonra 1893 te tekrar işlenmiş ve baştan aşağı yeniden orkestraya göre hazırlanmıştır. Bu şiirin dört kısmı Chekri Ganem'in manzun bir dramına prelüd'lük etmiştir. Bu dram 1910 da Odéon'da oynanmıştır. Onun sözleri üzerinde Gabriel Dupont tarafından hazırlanıp ölümünden sonra yayımlanan lirik bir beste de vardır. 4 perdelik ve 5 tabloluk olan bu dram ilk olarak Paris Operası'nda 11 mart 1921 de oynanmıştır.

ANTARES, gökün en parlak yıldızlarından olup Scorpius (Akrep) takımyıldızının α - yıldızıdır (α - Scorpii). Bu takımyıldız ekliptiğin 12 takımyıldızından birisidir. Antares, kırmızımtrak renkte, birinci kadirden bir yıldızdır. Antares'in interferometre ile belirtilen çapı Mars'ın güneşe olan uzaklığından daha büyüktür. A. Devyıldızların M sınıfından olup yoğunluğu azdır.

ANTARKT - ANDLAR, And dağlarını Antarktika'ya bağlıyan denizaltı eşiği ve adalar yayı. And dağları Güney Amerika'nın güney ucunda, önce güneydoğuya uzanır ve Ateşeli ile Staten adasında tam doğuya yönelir. Daha doğuda sular altında kalan bir eşiğin uzandığı ve çok uzaklarda bu eşik üzerinde Güney Georgia adasının yükseldiği görülür. Bundan sonra eşik güneye döner ve Güney Sandwich adaları bu büklümde yeraldıktan sonra eşik sert bir dönüşle batıya doğrulur. Bu bölümde de Güney Orkney ve Güney Shetland adaları bulunur. Nihayet aynı eşik Grahamland'ın kuzey uzantısına bağlanır. İşte bu eşik üzerinde bulunan ve Andları Antarktika'ya bağlıyan bu adalara A. veya büyük benzerlikleri dolayısiyle Güney Antil'ler yayı denir. Şekil bakımından görülen bağlılık yapıda da görülür.

ANTARKTİKA, Güney Kutbu çevresinde, 13,5 - 14 milyon km² yüzölçümünde, bazı kıyı bölümleriyle dağ dorukları dışında, buzlarla kaplanmış bir kıta. Ortalama yüksekliği 2 200 m. A. da bilinen yerler henüz çok azdır ve daha

ANTARKTİKA'da buzlar arasında Gaus gemisi «Drygalsky bilimsel gezisi»

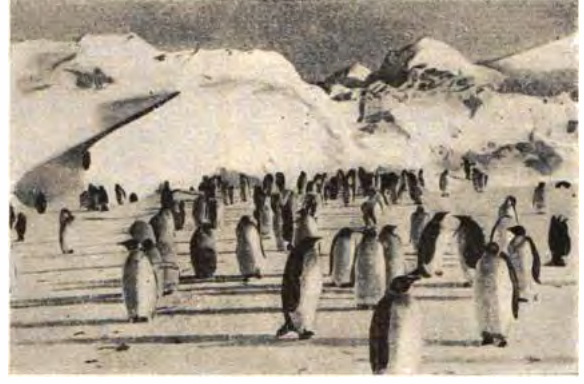
ANTARKTİKA

2000 m den yukarı
1000 — 2000 m
500 — 1000 »
250 — 500 »
0 — 250 »

Ölçek 1: 48 000 000
0 200 400 600 800 1000 km.

Antarktika'da Erebus volkanı

Grozier burnunda Penguenler

çok kenarlardadır. Kıta, dik kenarlarla sona eren geniş ve çok büyük bir buz yükü altında kaldığından, diğer kıtalardakinden daha derin olan bir şelf ile kuşatılmıştır.

A. Ross ve Weddel denizleri ile iki bölüme ayrılır; bunlardan doğu yarımküredeki büyük ve küt bölüme Doğu A., diğerine Batı A. denir. Bunlar arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı henüz kesin olarak bilinmemektedir.

Doğu A. nın yapısında Arkaik külteler üstündür ve önceleri bağlı olduğu sanılan Brezilya ile diğer güney karalarını andırır. Bu külteler (hele granit ve gnays) Hindistan'ın Gondwana oluşumuna uyan, yer yer kömürün de bulunduğu yatay kumtaşı tabakalariyle örtülmüştür. Böylece bazı bölümler masael (masamsı yer), bazıları da yontukel (aşınmış alanlar) karakterindedir. Weddel denizinin doğu kıyısından Kaiser - Wilhelm II. Land'a ve daha öteye kadar uzanan Afrika karşısındaki kıyılar, alçak ve bir çok yerlerinde buzlarla örtülüdür. Gauss gibi bazı dağlar ve tepeler bu örtünün üstüne yükselir. A. nın yüksekliği kıyılardan içerilere doğru genel olarak artar. Avustralya karşısına düşen Wilkesland'da yükseklik kıyıdan itibaren 1 000-1 200 m dir. Ross denizinin batısında bulunan Güney Victoria Land'da ve kıtanın içerilerinde 4 000 - 4 600 m yükseklikte dağlar (Kraliçe Maud Dağları) vardır. Dağların yapısı, kesin olarak bilinmemekle beraber Victoria Land kenar dağlarının, yüksekliklerine ve uzanışlarına göre sıradağ sayılmaları mümkün olduğu gibi, masael ile olan sıkı bağlılıkları gözönüne alınarak, yükselmiş bir kitlenin kenarı olarak da düşünülebilir. İkinci ihtimale göre burası, yamacın önündeki Ross adası üzerinde bulunan Erebus volkanı(4 077 m)nın da desteklediği gibi, kırık bir kenardır. İç bölümler, genel olarak yüksek bir masael durumundadır. Güney Kutup noktası bu masaelde ve denizden 3 070 m (Amundsen'e göre) yüksekliktedir.

Batı A., hiç değilse oldukça iyi tanınan kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu Grahamland, yapısı (kristalin külteler vek ıvrılmış Mezozoik ve Tersiyer tabakaları) bakımından Güney Amerika'nın güney ucuna uyar ve Güney Antiller üzerinden ona bağlıdır. Grahamland batısında Antarkt-Andlar(b. bk.)ın devamı olan kıvrımlı ve sert şekilli bir dağ, kıyılarda fiyordlar ve bunların önünde birçok adalar vardır. Bu dağın doğusunda ve güneyinde, Doğu Patagonya'da olduğu gibi Kretase ve Tersiyer tabakalarla bazaltık tüflerin bulunduğu bir masael yeralmıştır.

A, Buzul devrinde içel buzları altında kalmış büyük kara parçalarının elde bulunan bir örneğidir. İçel buzları, çok yerde doğrudan doğruya denize erişir ve 30 - 50 m yükseklikte dık bir basamakla sona erer. Yalnız Güney Victoria Land'da, denizlerle buzlar arasında bulunan yükseklikler dolayısiyle, ancak geniş vâdilerden sarkan buzullar denize ulaşır.

Birtakım izler içel buzlarının, buzul devrinde çok daha kalın olduğunu ve gerilemenin bugün de sona ermemiş olduğunu göstermektedir. Yağışlar her yerde katı şekilde (kar ve kırağı) düştüğünden, buzların eskiden daha kalın olabilmesi, sıcaklığın şimdikinden daha düşük olmasiyle değil, yağışların daha bol olmasiyle açıklanabilir.

Kıyılar önünde, geniş alanları örten şelf buzları vardır. Bunların yüzen ucları gelgit olayları sırasında alçalıp yükselir ve kopan parçalar aysbergleri teşkil eder. Ross denizi büyük buz masasının da şelf buzlarından sayılması gerekir. Bu buz seddinin Ross tarafından ilk görüldüğünden beri 50 km kadar geri çekilmiş olduğu anlaşılıyor.

A. da henüz sönmemiş olan Erebus ve Terror ve sönmüş bulunan Gauss volkanları vardır.

A., iklim bakımından, içel buzlarının kuvvetli etkisi altındadır (yazları da soğuk kontinantal iklim). En sıcak ayın 10° lik izoterm eğrisi, kutup dairesine az çok uyar; yalnız Grahamland'ın batı kıyısında, en sıcak ayın ortalama sıcaklığı donma derecesinin üstündedir. En yüksek salt sıcaklık 2,5 - 9,5°, ölçülmüş olan en düşük sıcaklık da — 60° dir. Bu yüzden yağışlar hemen her zaman kar, yahut kırağı şeklindedir ve miktarı yerine göre ve zamanla değişir (Ross buz masasında yılda 200 - 240, Weddel'de 98, Kaiser Wilhelm II. Land'da 800 mm). Hava çok kere rüzgârlı, hattâ korkunç fırtınalı ve tipilidir. Kıyılarda üstün olan doğu rüzgârları çok soğuk ve kurak değildir; yalnız iki büyük deniz girintisinde soğuk ve kurak güney rüzgârları duyulur. Hava durumunun çok kere değişik olması, gezici depresyonların kuvvetli etkilerini gösterir. Atmosferin yüksek tabakalarında rüzgârlar kutba doğru eser. Sağladıkları yağışlarla içel buzlarını besliyen bu rüzgârlardır.

A. da, kutup dairesi içinde çiçekli bitki yoktur. Yalnız Batı A. nın kuzeybatı uzantısında kuzey yarıkürenin tundralarını andıran yosunluklar ve bunlar arasında birkaç türlü çiçekli bitki bulunur. Başlıca hayvanlar, kıyılarda yaşıyan ve gıdalarını denizlerden sağlıyan foklarla pinguinlerdir. Gerek hayvanların, gerekse bitkilerin, buz örtüsünün bulunmadığı Tersiyer devrin zengin fauna ve florasının artıkları olduğu umulur.

A. da yerleşme yoktur. Yalnız araştırıcılarla, balina ve fok avcıları, az çok kısa bir zaman için kıtaya uğramışlar, bazı yerlerinde dolaşmış ve barınmışlardır. Böyle

olduğu halde A. bazı devletler arasında paylaşılmıştır (A. B. D., Yeni Zelanda, Avustralya, Norveç, İngiltere).

ANTARTİKA'da Balina körfezinde «Byrd» in karargâhı

Keşif tarihi: James Cook, 1772 - 75 te güney yarıküренin yüksek enlemlerinde, yerin çevresini dolaşmak suretiyle, Afrika ve Avustralya güneyinde denizlerin, dünyayı aralıksız olarak kuşattıklarını, eski Yunanlı'lara göre her iki yarıküre arasında denge sağlaması gereken Güney Kıtası'nın, ancak kutup dairesinden daha güneyde bulunabileceğini ortaya koymuştu. Cook güney denizlerinde o zamana kadar bilinmiyen birtakım adaların da varlığını ve foklarla balinaların bolluğunu haber verdiğinden, çoğu İngiliz'lerden olan deniz avcıları güneye akına başlamışlar ve yeni adalar (W. Smith tarafından Güney Shetland adaları) bu suretle bulunmuş ve A. kıyılarında bazı noktalara erişilmiştir. 1819 - 21 yıllarında Rus amirali Bellinghausen 68° 43′ güney enlemi ve 73°10′ batı boylamında Aleksandr I. adasını buldu. 1 823 te James Weddel, balina avı için yaptığı seferde 74°15′ güney enlemine kadar ilerledi ve kendi adını alan büyük deniz girintisini buldu. 1840 ta Dumont d'Urville güney miknatis kutbu üzerinde araştırmalar yaptı ve 66°30′ güney enlemi ile 138°21′ doğu boylaalarak 88°23′ güney enlemine ulaştı. Nihayet Roald Amundsen 14 XII 1911 de Güney Kutup Noktası'na ilk olarak ayak bastı. Ondan birkaç hafta sonra da Scott ve arkadaşları ayni noktaya erişmişler fakat sonra bir fırtınaya tutularak ölmüşlerdir. 1911-12 de Filchner bilimsel gezisinde Weddel denizi gerisindeki Prinzregenet - Louitpold Land, 1911 - 14 te Douglas Mawson idaresindeki Avustralya bilimsel gezisinde George V. Land keşfedildi. 1914 - 16 da Shackleton, Weddel ve Ross denizleri arasında A. yı geçmek istemındaki A. bölümüne Adélie Land adını verdi. Amerikalı Charles Wilkes bunun batısındaki kıyıları inceledi. İngiliz'lerden James Clark Ross, Victoria Land'a ve kendi adiyle anılan denize girdi, Ross buz seddine erişti. Bu arada Erebus ve Terror volkanlarını buldu. Ross ikinci seferinde (1842) 78°09′30″ güney enlemine erişti. 1895 te Norveçli Leonhard Christiansen Borchgrevink Adare burnunda A. ya ayak bastı. 1897 - 99 da Belgica bilimsel gezisi en iyi sonuçlar elde etti. A. da ilk defa olarak (1899-1900) Carsten Borchgrevnik kışladı. 1901 - 04 te R F. Scott, Edward VII. Land'ı keşfederek 82°17′ güney enlemine ulaştı. Alman'lar tarafından Erich von Drygalski idaresinde yapılan Gauss ekspedisyonunda Kaiser Wilhelm II. Land'ı ve Gauss dağı bulundu (1902). Jean B. Charcot yeni bölümlerden haber getirdi (1903 - 10). Sir Ernest Shackleton (1908 - 09) 127 gün süren yolculuktan sonra 2 830 km yol mişse de, daha başlangıçta başarısızlığa uğradı. Bundan sonra Norveçliler'in çok çalıştıkları görülür. Bunlardan 1929 - 30 Norvegia bilimsel gezisi. 1933 - 34 te Ingrid Christiansen - Land'ın keşfi, 1936 da Prinz Harald - Land'ı haritasının tayyare ile alınması önemlidir. A. da Richard E. Byrd tarafından ilk defa tayyare kullanıldıktan sonra İngiliz'lerle Amerikalı'ların çalışmaları çok önemlidir. Byrd 28 XI 1929 da Ross denizinden güney kutbuna bir uçuş yapmış ve 1933 - 35 te iki sefere daha girişmiştir. United States Antarctic Service, Amiral Byrd'ün idaresinde, Amerikalı'ların ilgilendiği bölümlerde sistemli bir şekilde araştırmalar yapmaktadır. Lincoln Ellsworth tayyare ile 79° doğu boylamı üzerinde 72° güney enlemine kadar Ingrid Christiansen - Land'ın haritasını almıştır. Byrd ve Ellsworth'un çalışmaları A. nın en zengin sonuçlu araştırmalarındandır. İngiliz'lerin Grahamland bilimsel gezileri (1934 - 37) da önemlidir. Almanlar 1938 - 39 da A. Ritscher idaresinde Neu Schwabenland da çalışmışlardır. İkinci Dünya Harbi'nin sona ermesiyle A. B. D. nin kutup araştırmalarına daha çok önem ve yeni bir hız verdiği görülmektedir. 1947 güney yazında Byrd idaresinde bir A. seferi daha yapmışlardır.

ANTARKTİS, Güney Yarıküre'nin yüksek enlemlerinde, en sıcak ayın 10° lik izoterm eğrisiyle kuşatılan karalar ve deniz bölümleri. Bu sınır içinde, Güney Kutup Kıtası'na Antarktika, onu kuşatan denize Subantarktis bu denizdeki adalara da Subantarktis adaları denir.

ANTEDEVİYASYON (Antédéviation = öne - kayma), dölyatağının duruşları için kullanılan bir terim. Dölyatağının antedevisyonu, dölyatağının bütünü ile veya bir parçasının öne doğru kayması veya yer değiştirmesidir.

ANTEDON, derisi dikenliler (Echinoderma) in deniz lâleleri (Crinoidea) takımına bağlı antedonide (Antedonidae) familyasının bir cinsi. 10 kolu vardır. Genç hayvanlar bir sap ile kendilerini zemine bağlarlar (Pentakrinus safhası). Tamamiyle gelişen hayvanlarda ise bu sap kopar ve serbest olarak yüzmeğe başlarlar. Litoral ve abisal olan türleri vardır. *A. bifida* adlı türü kuzey Atlas okyanusunda litoral bölgelerde yaşar.

ANTEDON

ANTEESSİF (Lât. *Anteëssivus; ante* = önce, *essivus* = olan), bir cümlede bir ismin, özne (fail), nesne (meful), ve haber (attribut) gibi başka kelimelerle olan anlam bağıntısını, çekim ekleriyle (désinence, Flexionsendung) değil, analitik olarak öntakı (préposition) ve sontakı (postposition) larla gösteren durum (status)lardan biri olan «öncelik durumu» (status anteëssivus). Bir şeyin başka bir şeyden yer (anteëssivus localis) veya zaman (anteëssivus temporalis) bakımından önce, yani ön durumda olduğunu gösterir. Postessif (sonralık [durumu])in karşıtıdır. Meselâ, «25715 sayısında 7 den evvel gelen 5 rakamını siliniz» cümlesindeki « 7 den evvel» kelimeleri yer sırası, «onun saat 7 den evvel çıkıp gitmesi iyi olmadı» cümlesinde yer alan aynı « 7 den evvel» kelimeleri de zaman sırası bakımından anteessif durumdadırlar.

ANTEF, eski Mısır tarihinde Orta İmparatorluğun başladığı XI. soyun kurucusu. Taht adı Ouahankh'dır. Yedi nesil süren bu soy zamanında (2271 - 2111) yönetim merkezi Ouast (Yunanlı'ların Thebes dedikleri bugünkü Luksor) şehri idi.

ANTEFİKS (Antefixe), antik devirde binaların çatılarındaki kiremit sıralarında son kiremidin ağzını kapatan ve rüzgârdan uçmasını önliyen pişmiş topraktan levhalar. Bu levhalarda süs olarak çok defa palmet ve yaprak motifleri vardır, bazan da bunların yüzleri maskelerle kaplı olur. Etrüsk'ler mezarlarında antefiksler kullanmışlardır. Romalı'ların lâhitlerini antefikslerle süslemeleri aynı geleneğin devam ettiğini gösterir. Antefikslerle bazan da çatıların tepelerini süslerler.

ANTEFİKSASYON (Antéfixation; Lât. *ante* + *fixus* = öne tutturma), dölyatağının çarpık duruşunu düzeltmek için yapılan ameliyata verilen ad. Dölyatağı antefiksasyonu (antefixatio uteri) arkaya bükülmüş olan dölyatağını (retrofleksiyon) ön karın duvarı ile birlikte dikerek öne tutturma ameliyatıdır (vantrofiksasyon da denir).

ANTEFLEKSİYON (Antéflexion; Lât. *ante* + *flectere* = öne bükülme), dölyatağı için kullanılan bir terim. Dölyatağının antefleksiyonu (anteflexio uteri), dölyatağının boynu normal konumda kaldığı halde, dibinin öne doğru bükülmesidir.

ANTELAMI, Benedetto, XII. yüzyılın sonlarında ve XIII. yüzyılın başlarında yaşamış olan İtalyan mimar ve heykelcisi. Parma'da doğmuştur. Bu şehrin Katedralinde onun mermeden yüksek kabartma bir *Çarmıhtan İndirilme*-(1178)si ile bir *Çarmıha Geriliş*'i vardır. Parma'da, yaptığı (1198) vaftizhane A. nın tek mimarlık eseridir. Ortaçağ İtalyan mimarlığının en dikkate değer eserlerinden olan bu yapı, bir çok heykel, resim ve mozaiklerle süslenmiştir. Vaftizhanedeki on iki ayla baharı ve hayatın kışını temsil eden on dört figürü de o yapmıştır. Parma civarındaki Borgo San Donnino katedralinin ön cephesindeki heykelleri de A. yapmıştır. A. nın kabartma tarzı, kuzey İtalya'nın Roman heykelcilik geleneğini devam ettirmekle beraber, eski Yunan ve güney Fransa'nın etkilerini de taşır. Üslûbunda realist bir karekter ve sıkı bir çalışma göze çarpar.

ANTELİA (Anthelia), sölenter'lerin (Coelenterata) antozoa (Anthozoa) sınıfının oktokorallia (Octocorallia) takımına bağlı bir mercan çeşidi. Kornulariide (Cornulariidae) familyasının bir cinsidir. Koloni halinde yaşarlar. Hayvanlar birbiriyle dip taraftan uzantılar vasıtasiyle birleşiktirler. Polipleri oldukça yüksek (2 cm kadar) dir. Tentakülleri uzundur ve üzerlerinde iki sıralı tüycükler vardır. Mavimtrak veya mavimtrak külrengidirler. A. *glauca* Kızıldeniz'de ve *A. crassa* Akdeniz'de yaşıyan türlerindendir.

ANTEN: bk. DUYARGA.

ANTEN, Genel olarak, az dirençli birer uçları yalıtılmış, diğer uçları verici veya alıcı alete bağlanmış olan bir iletken veya iletkenler sistemine verilen ad.

Bir salım veya yayım postasının esas olarak değişik iki kısmı vardır: 1 — *Sönümlü* veya *sönümsüz* salınımlar verebilen bir yüksek frekans salınım üretici, 2 — bu salınımların kendisine iletildiği ve neticede içerisinde yüksek frekanslı bir alternatif akım hasıl edilen anten (verici anten). Burada antenin rolü uzaklara yayım yapmaktır. Anten etrafında salınan ve yayılan bir elektromagnetik alan hasıl olur. Böylece anten, kapalı olan salınım devreleri yerine alınan açık bir salınım devresi meydana getirir ve kapalı salınım devresinden daha şiddetli ışır. Kapalı bir salınım devresinin, elektrik alanı daha ziyade kondansatörün armaturları arasında toplandığı gibi, magnatik alanı da devreden çok uzaklara pratik olarak yayılamaz. Buna göre, kapalı salınım devresi, enerjinin yayılması bakımından çok elverişlidir ve yalnız çok kısa dalgalarda kullanılabilir.

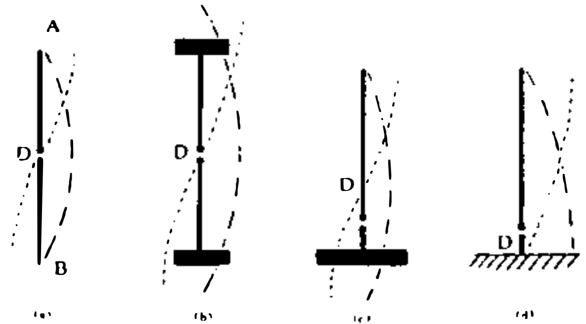
Verici anten vasıtasiyle, radyo - elektrik yayımı yapılır; yayılma uzaklığı, dalganın boyuna ve kullanılan güce bağlıdır.

Aynı şekilde bir alıcı alette de ilk kısım bir salınım devresi üzerine bağlanmış (kuple edilmiş) olan bir anten veya çerçevedir. Verici antenin yaydığı elektromagnetik dalgalar bu alıcı anten de indüksiyon e. m. k. leri ve neticede indüksiyon akımları hası ederler. Bu akımlar da alıcıda kullanılır.

Telsiz telgraf postaları, genel olarak, farklı birçok dalga boyları üzerinden yayım yapmağa veya almağa mecburdurlar. Buna göre, istenen dalga uzunluğunu elde etmek veya almak için, antenin elektrik boyutlarını değiştirmek gerekir.

Anten öz salınımı: Antenin bir öz frekansı vardırr. Eğer antenin bu öz frekansı, kendi üzerine etkiyen salınım devresinin frekansının aynı olursa, antende şiddetli bir akım elde edilir. Bu akım da, alınmak istenen dalganın frekansına göre akord edilen bir salınım devresi üzerine indüksiyon yoluyla etki yapar. Elektromagnetik dalgaların anten boyunca ve etrafa yayılma hızları saniyede 300 000 km kadardır.

(Şek. 1 a) da gösterilen Hertz salınım devresinde, elektrik titreşimlerinin A ve B uçlarında yansımasından bir girişim olayı ve duraklı (kararlı) dalgalar meydana gelir. Akım şiddeti için A ve B noktası düğüm noktası, D noktası karın noktasıdır. Potansiyel farkı için A ve B noktası karın noktası. D noktası düğüm noktasıdır.

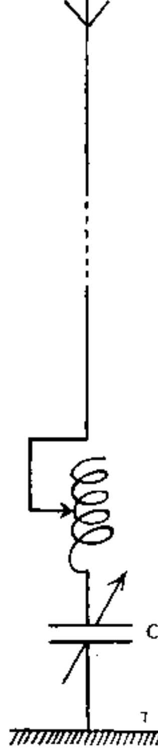

Şekil: 1

Anten üzerindeki elektrik salınımlarının öz periyodu $T = 2\pi\sqrt{Lc}$ Thomson formülü ile hesap edilir. Bu formülde L, antenin efektif self - indüksiyon katsayısı c de efektif sığasıdır.

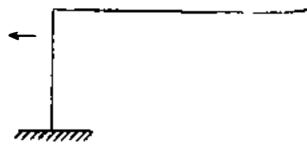
$$N = \frac{1}{T} = \frac{1}{2\pi\sqrt{Lc}}, \quad N\lambda = V \text{ formüllerinden}$$

anlaşılacağı üzere, devrenin iki ucuna iletken iki cisim koymakla (Şek. 1 b) sığa arttığından, frekans azalır, dalga boyu büyür. Devrenin yalnız bir ucuna bir iletken konabilir (tek tel ve uçak anteni). Bu iletken ne kadar büyük olursa, D düğüm noktası iletkene o kadar yakındır (Şek. 1 c). İletken olarak yer kullanılabilir (Şek. 1 d). Bu halde anten boyunca etrafa yayılan elektromagnetik dalgaların dalga boyu anten boyunun 4 katı kadardır. Alıcıcı antenlerin rezonans haline getirilebilmeleri, yani priyotlarının verici antenin periyodunun aynı olabilmesi (akord) için, alıcı antende, anten ile toprak arasına, anten kondansntörü denilen değişken bir C kondansatörü ile anten selfi denilen bir self bobini konulur (Şek. 2). Selfi artırmakla devrenin selfi ve neticede periyodu artar ve dalga boyu büyür. Seri bağlananan anten kondansatörü devrenin sığasını azaltır; çünkü c ile C seri bağlandığından bunlara eşdeğer olan sığa, küçük sığadan daha küçük olur. Bunun sonucu olarak periyot ve dalga boyu yarıya kadar azalabilir. Verici antenlerde dalga boyunu büyütmek için antenin kendi sığası artırılır. Bunun için antenin düşey kısmına yatay bir kısım ilâve edilir (Şek. 3). Bu anten maksimum enerjiyi okla gösterilen yönde yayar. Alıcı anten olarak kullanıldığında, verici istasyon okla gösterilen tarafta olursa maksimum enerjiyi alır. Bu özelliğinden dolayı bu anten radyogoniyometride kullanılabilir.

Şekil: 2

Anten ışıması: Bir anteni çeviren ortanın elektromagnetik hali, her anda ve her noktada, iki alan vektörü (veya kuvveti) ile belli olur: 1 — (E) elektrik alanı vektörü, 2 — (H) magnetik alan vektörü. Maxwelle'e göre elektrik kuvveti ile magnetik kuvvetin doğrultusu, dalganın yayılma doğrultusuna dikeydir. Aynı zamanda birbirlerine dikey olan bu iki kuvvetin şiddetleri, birbirleriyle orantılıdır. Düşey bir anten halinde, elektrik kuvveti zemin yüzeyine normal ve magnetik kuvvet zemine paraleldir

Şekil: 3

Anten ışıma yüksekliği ve ışıma direnci: Yüksekliği h olan ve ucunda, telin düşey uzunluğu boyunca akım amplitüdü I sabit değerine eşit olacak şekilde, oldukça büyük bir sığaya malik bulunan bir anten tarafından zemin üzerinde ışıyan enerji

$$W = \frac{8}{3}\pi^2 C \frac{h^2}{\lambda^2} I^2 \text{ erg/saniye}$$

dir. Akımın etkin şiddeti amper ile ölçülürse bu enerji

$$W = 160\,\pi^2 \frac{h^2}{\lambda^2} I^2_{ef} \text{ wat}$$

olur. Bu güç, Joule olayı ile ısı şeklinde harcanan ($R\,I^2$) enerjisi gibi akım şiddetinin karesi ile orantılıdır.

$$R = 160\,\pi^2 \frac{h^2}{\lambda^2} = 1580 \frac{h^2}{\lambda^2}$$

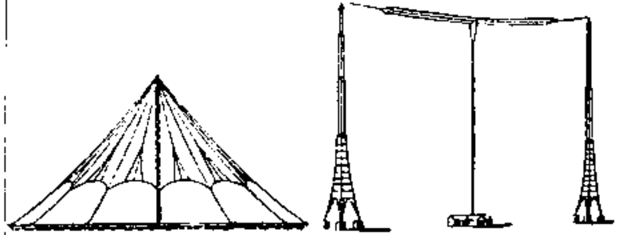
alalım. Bu formül vasıtasiyle om cinsinden ifade edilen R ye, antenin ışıma direnci denir. h, antenin ışıma yüksekliğini gösterir. Bir antenin çok etkin olması için, bu antenin ışıma direnci, havai telde, zeminde ve anteni taşıyan pilonlarda joule olayı ile enerji kayıplarına karşılık olan toplam direncin, büyük bir kesri olmalıdır

Anten gücü: Verici antenden elektrik dalgaları şeklinde yayılan enerjidir. Meselâ, Etimesğut Radyo Difüzyon Postasının uzun dalgasının anten gücü 120 kw, kısa dalgasının anten gücü 20 kw dır.

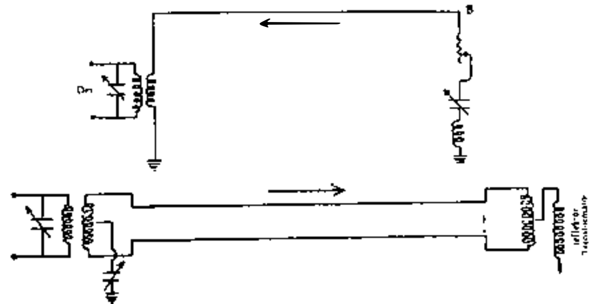
Anten verimi: Bir anten kendisine verilen bütün elektrik gücünü ışıma ile yayamaz. Bu enerjinin bir kısmı ışır. diğer kısmı muhtelif şekillerde (joule olayı ile) kayıp olur. Işıyan gücün verilen güce oranına anten verimi denir. Anten verimi 1 - 10 mertebesindedir. Kısa dalgalrla, % 30 dan fazla bir verim elde edilmesi güçtür.

Verimi artırmak için Joule olayı ile enerji kayıplarını azaltmak gerekir. Bunun için, antenin toprakla birleşme noktasında direncin küçük olmasına ve antenin iyi yalıtılmasına dikkat edilmelidir. Anten toprağa gömülü geniş yüzeyli iletken levhalara veya su borularına bağlanmalıdır.

Anten şekilleri: Çekileceği yerin vaziyetine, ekonomik şartlara ve takip edilen amaçlara göre muhtelif biçimde antenler kullanılır. En çok kullanılan antenler çok telli

Şemsiye biçiminde anten Şekil: 4 Perde biçiminde anten

antenlerdir. Antenin kurulacağı yer müsait ve masraf düşünülmezse, şu iki tertip çok kullanılır: Şemsiye veya huni biçiminde anten (özel olarak haraketli postalarda), çarşaf biçiminde anten (büyük enternasyonal postalarda). Bu gün en çok T anteni kurulur. Daha ekonomik tertipler, dirsek (yan L harfi) anten, V anteni, ···, iç antendir. Bu anten şekillerinden bazıları şekildegörülmektedir (Şek. 4). Antenin elektromagnetik dalgalar halinde yaydığı gücün artması için çok telli antenler kullanılması gereklidir. Alıcı büyük istasyonlarda Beverage ve Kellog anteni kullanılır. Bu anten yerden 1 - 2 m kadar yüksekte ve yere paralel tellerden meydana gelir (Şekil: 5).

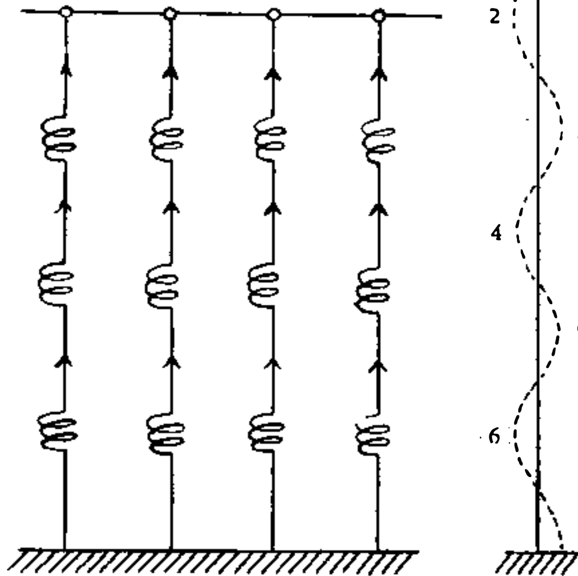

Şekil: 5

Tellerin uzunluklarının toplamı yüz metre ile birkaç km arasındadır. Antenin bir ucu alıcıdan, diğer ucu, sonsuz bir telin empedansına eşit bir empedanstan geçerek toprakla birleşir.

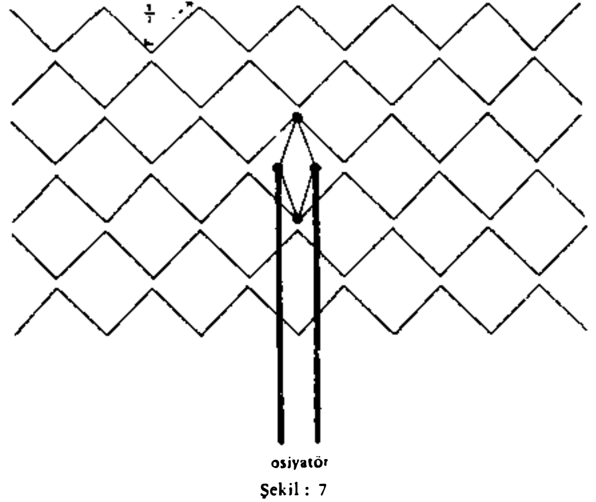
Bu suretle anten boyunca yayılan elektrik dalğaları B noktasından yansımaz ve anten üzerinde duraklı dalgalar meydana gelmez. Bu antenin periyodu yoktur. Kısa dalgaları almak için kullanılır. Gelen dalgaların yayılma doğrultusunda yöneltilir. Verici antenin elektrik alanının kuvvet çizgileri, toprak yakınında yere dik gibidirler. Bunlar anten boyunca kayarlar ve boyu uzun antende fazla miktarda enerji toplanmış olur. Kellog anteni çift bir Beverage anteni dir (Şekil: 5). İki tel anten bakımından paralel, elektrik titreşimlerini iletme bakımından seri bağlanmış gibidir. Bu tertip sayesinde Beverage antenindeki empedans alıcının yanına getirilmiştir.

Elektromagnetik dalgalarla yayılan enerjinin, bir doğ rultuda toplanması, kısa dalgalarla daha kolaylıkla elde edilir. Bunun için yöneltilmiş dalgalı antenler kallanılır. Radarda kullanılan antenler böyledir (b. bk.). Hedefin yerini kestirmek için, hedefin bulunduğu yönü ve yüksekliğini belirtmek gerekir. Bunun içinde döner yönetmeli ve reflektörlü antenler kullanılır. Döner antenler hedefin bulunduğu doğrultu ve yön üzerinde yöneltilince yansıyan dalgaya ait işareti en kuvvetli olarak alırlar. Radar için çok kısa dalgalar kullanıldığından ışık reflektörlerinde olduğu gibi, radyo dalgalarını toplu bir demet halinde arzu edilen yöne yayacak döner antenler kullanılması gerekir.

Uzaklıkları aynı olan paralel antenlerden, aralarında sabit bir faz farkı olan akımlar geçerse ışık ağlarında olduğu gibi, bir girişim olayı neticesi, eloktromagnetik dalgalar yanlız belirli doğrultularda yayılır. Teller arasındaki uzaklıklar dalga boyundan küçük olduğu halde. akımlar arasında faz farkı olmazsa elektromagnetik dalgalar, anten perdesine dik doğrultuda yayılır. (Şekil: 6) da «Marconi» nin kullandığı yöneltilmiş dalgalı antenin şeması gösterilmiştir. Bu anteni teşkil eden teller birer izolatörle bir kabloya bağlıdır. Anten boyunca yayılan yüksek harmonikli akımlar, tek ve çift numaralı düğüm aralarında zıt fazdadırlar. Aynı fazda titreşimler elde etmek için çift numaralı bölgeler enerji yaymak üzere yassı bobin şeklinde bükülüdür. Şekil: 7 de «Chircix - Mesny» anteninin şeması gösterilmiştir. Bu antenin yanyana iki elemanında akımlar her an zıt fazda olduğundan dik bileşenleri her an aynı yönlüdür.

Şekil: 6

Şekil: 7

Elektromagnetik dalgaların anten perdesine dik doğrultuda yayılmalarında bu bileşenler rol oynar. Asiyatöre bağlı olmıyan tellerdeki akımlar indüksiyon akımlarıdır. Elektromagnetik dalgaları yalnız bir yönde göndermek için, antenin arkasına ve $\lambda/4$ uzağa, antenin benzeri olan bir reflektör konur.

Evlerde alıcı anten olarak tek tel ve çerçeve anteni kullanılır. Çerçeve düzleminin verici antenden yere dik olarak geçen düzlem içinde bulunduğu durumda, magnetik alanın kuvvet çizgileri çerçeveye diktir ve bu durumda antenden geçen akım maksimumdur. Bu duruma dik olan durumdaki antenden akım geçmez.

Anten kurulmasında pratik öğütler, Radyoları rahatsız eden parazitler, ya antenden veya radyonun bağlı bulunduğu şehir akımı prizinden radyolara girerler. Bir telsiz aletinin mükemmel çalışması antenin iyi kurulmasına bağlıdır. Bir radyonun yarı değeri onun antenindedir.

1 — En mükemmel anten düşey olarak çekilen antendir. Her cins dalgaları alabilir ve akım taşıyan hatlara dikey olduğundan, parazitlerin etkisi azaltılmış olur.

2 — Anten imkân nisbetinde açıkta (dışarıda) kurulmalıdır. Parazit taşıyıcı bütün iletkenlerden uzakta, yerden veya çatıdan epey yüksek (en az 3 m) olmalıdır.

3 — Anten elektirik taşıyan tellere paralel çekilmemelidir.

4 — Anten çok iyi yalıtılmış olmalıdır. İzolatörler, iyi cinsten (porselen veya cam) olmalıdır.

5 — İyi bir anten 15 - 25 m uzunluğunda olur.

6 — Anten, magnetik olmıyan (bakır, alüminyum, bronz) madenî tellerden yapılmalıdır. En iyisi 2 - 2,5 mm çapında emaye bakır çıplak tel veya örülmüş ince tel kullanmakdır.

7 — Antenden alete kadar gelen iniş teli, mümkün olduğu kadar kısa olmalı ve çok mükemmel yalıtılmalıdır. Bunun için izoleli ve üzeri kurşun gömlekli kablolar kullanılır. Üzeri kauçuk kaplı olan kablolar da kullanılabilir.

8 — Toprak teli mümkün olduğu kadar kısa ve anten telinden daha kalın olmalıdır. En iyisi, 2 - 3 cm geniş-

liğinde bakır bir şerit kullanmaktır. Taprak prizi önemlidir. İyi bir akım iletkenliği sağlamadıkça, su, havagazı ve şofaj boruları toprak prizi olarak kullanılmamalıdır. Toprak bağlantısı çok mükemmel yapılmalıdır.

9 — Antenin direnci az olmalı ve bütün bağlantı yerleri lehimlenmelidir.

ANTENLİ MAYIN, bir cins mayın. Üzerinde bir şamandırası vardır. Denizin dibinde kendine ait bir ağırlığa telle bağlıdır. Gerek ağırlığa, gerekse şamandıraya bağlanan tel herhangi bir cismin sürtünmesi ile mayın üzerinde iletkenlik yaparak patlar.

Bu mayınlar ile, 50 m ye kadar olan su derinliklerinde her yükseklikten geçen denizaltı gemilerine karşı tek bir mayın ile mania yapmak mümkündür. Halbuki âdi mayınlarda aynı maniayı yapmak için denizin dibinden başlamak ve 10, 20 30, 40, 45 m yükseklikte olmak üzere en az 5 mayın kullanmak gerektir. Ancak, âdi mayınları sonradan toplamak mümkün ise de antenli mayınları toplamak mümkün değildir, herhalde patlatmak lâzımdır. Bu bakımdan ekonomik değillerdir.

ANTENLİ MAYIN MANİASI, antenli mayınlarla meydana getirilen deniz maniası. Bu antenli manialar, çok kere 50 m ye kadar su derinliği olan sularda liman ağızlarında veya deniz geçitlerinde hazırlanır.

ANTENNARİUS, kemikli balıkların akantopterigil (Acanthopterygii) takımına bağlı antennariide (Antennariidae) familyasının bir cinsi. Boğaz'da ve Marmara'da yaşıyan fener balığını (b. bk.) hatırlatan bu hayvanların iri başları, büyük ağızları vardır. Vücutları çıplaktır ve bazen çok küçük pullar bulunur. Göğüs yüzgeçlerinin kökleri bir çıkıntı teşkil ettiğinden eklemli gibi görülürler. Sırt yüzgecinin ilk ışını hareket edebilen bir tentaküle tahavvül etmiştir ve bu tentakül (anten) başın ön tarafında bulunur. Avlarını bunların yardımiyle yakalarlar. Çünkü avını teşkil eden hayvanlar tentakülü bir kurt zannederek onu yemeğe koşarlar ve A. tarafından yakalanırlar. Renkleri çok güzeldir. Rasiflerde veya Sargasso denizlerinde yüzen yosunlar arasında yaşarlar. Yumurtalarını da bu yüzden yosunların arasına, jelâtinli bir madde içine bırakırlar. Tropik okyanuslarda yaşarlar. *A. marmaratus* en tanınan türüdür.

ANTENNULARİA, sölenter'lerin hidrozoa (Hydrozoa) sınıfına bağlı plumulariide (Plumulariidae) familyasının bir cinsi. Bu polip cinsi koloniler meydana getirir. Bir sap üzerinde bulunan birçok dalcıklardan ibarettir. Bu dallar üzerinde bulunan polipler kadeh şeklindedir. Boyları 15 - 20 cm kadardır. *A. antennina*, *A. ramosa* Atlas Okyanusu'nda, Akdeniz'de ve Kuzey Denizi'nde yaşıyan türleridir.

ANTENOR, Anadolu'daki eski Troia savaşı zamanında, harbden kaçınmak istiyen zümreden bir genç. Bundan ötürü de şehir düştüğü zaman kendisinin öldürülmemiş olduğu söylenir. Sonraki söylentilere göre, Troia'nın kapılarını Hellenler(Akalar)e açarak hainlik etmiştir. A. söylendiğine göre Troia'yı sonradan tekrar yapmış, başka bir söylentiye göre ise Afrika'da Kyrene'ye giderek Patavium şehrini kurmuştur.

ANTENOR, M. Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında Yunanistan'da yaşıyan bir heykeltraş. Atinalı vazo ressamı Eumares'in oğludur. Antenor sanat tarihinde, Akropol'de bulunmuş olan ve imzasını taşıyan genç kız heykeli (kore) ile tanınır. Bu eser elbise şekli ve kıvrımları bakımından Akropol'deki öbür genç kız heykellerine çok benzerse de yüzünün ciddî ifadesiyle onlardan ayrılmaktadır. Vücudunun tabiîliği ve elbisesinin üslûbuna göre bu genç kız heykeli M. Ö. 530-520 tarihine aittir.

Antenor, Peisistratos'ların M. Ö. 510 da Atina'dan kovulmaları üzerine tyranı öldüren Harmodios ve Aristogeitos'un bir arada tunçtan heykellerini yaptı. *Tyran Öldürenler* adındaki bu eser Atina Agorasında (pazar yeri) dikili iken M. Ö. 480 de Kserkses tarafından İran'a götürülmüştür. Büyük İskender, yahut halefleri zamanında tekrar Atina'ya getirilmişse de sonradan kaybolmuştur.

ANTENOR

ANTEOKÜPASYON: bk. ANTİSİPASYON.

ANTEP: bk. GAZİANTEP.

ANTEPFISTIĞI (Pistacia vera), antepfıstığıgiller (Anacardiaceae) den bir bitki türü. Akdeniz bölgesinde yetişen alçak boylu ağaçlardır. Türkiye'de en çok yetiştiği yerler Gaziantep ilinin merkezi ile Nizip ve Pazarcık ilceleridir. Bu ağacın fıstıkları yenir ve antepfıstığı yahut şamfıstığı adiyle de satılır. A. pastacılıkta ve Antep baklavasının yapılmasında kullanılır. Tohumlarından elde edilen yağ kıymetli bir besin maddesidir. A., menengiç (Pistacia terebinthus), buttum (Pistacia khinjuk) ve kendi tohumlarından elde edilen anaçların üzerine aşı yapılarak üretilir.

ANTEPFISTIĞIGİLLER (Anacardiaceae), ikiçeneklilerden sakızağacı, antepfıstığı ve beyazmahon (bk. ANAKARDİUM) gibi ağaçların bağlı olduğu bitki familyası.

ANTEPİRRHEMA (Parabasis'in bir kısmı): bk. KOMEDYA.

ANTEPOZİSYON (Antéposition), kuraldan önce misalleri ortaya koymak yolunu tutan bir öğretim yöntemi. Öğretimin başlıca şekilleri arasında önemle yer alan konuşma (diyalog), buldurma (öristik - evristik, mayötik), soruşturma ile yakından ilgilidir. Öğretmen ders verirken ilkin olayları, misalleri gösterir, sonra öğrencilerle konuşarak ve onlara sorular yönelterek dersin yapısına göre kuralı veya kanunu kendilerine buldurur. Sezgi üzerine kurulmuş bulunan bu yöntem, usavurma yönünden tümevarım'a dayanır. Ancak öğretimde tümevarım ve tümdengelim, öğretilen bilginin konusuna ve öğrencilerin öğrenim derecesine göre, «takrir» ve soruşturma için ayrı ayrı dayanak olduğu gibi

takrir ile soruşturmanın bir arada kullanılmasına da yarar. A. daha çok ilk öğretim için elverişlidir.

Hekimlikte: (Antéposition = öne konum) [Hek.], dölyatağının duruşu için kullanılan bir terim. Dölyatağı antepozisyonu, dölyatağının bütünü ile birlikte öne gitmesi şeklindeki yer değiştirmesidir.

ANTEQUERA [*antekēra* ok.], İspanya güneyinde Guadalhorce yüksekilinde ve Malaga yönetim bölümünde bir şehir. Nüfusu 32 974(1930), denizden yüksekliği 410 m. Verimli bir ovada (vega) ve demiryolu üzerindedir. A. da mermer ocakları, mağaralar, büyük dolmenler vardır; dokumacılık yapılır.

ANTER HİKÂYESİ, ünlü şair Anter'e b. Şeddad'ın hayatı etrafında toplanmış çok uzun bir halk hikâyesi, daha doğrusu bir destan. Destanın kahramanı olan Anter'in köle oluşu, kahramanlığı sayesinde tekrar asilliğe kavuşması, rengi siyah olduğu halde aralarında çok derin anlaşmazlıklar bulunan amcasının güzel kızı Able'ye aşkı, cömertliği, çöl Arapları'nın çok beğendikleri savaş hileleri, haince öldürüldükten sonra öcünün alınmamış olması, ölümünden az sonra, onu, halkın umut ve umutsuzluklarının, aşk ve ülkülerinin sembolü haline getirmiş ve hakkında bazı halk hikâyelerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Geleneğe göre, bunlar, ilk defa çöllerde dolaşıp Arap'ların eski şiir ve geleneklerini saptamakla tanınmış Asmaî (ölm. 831) tarafından toplanmıştır. Fakat onun saptadığı söylenti bugün mevcut değildir.

Bu ilk söylentiler türlü kaynaklardan alınmış veya hikâyecilerin anlatırken duruma göre kendiliğinden eklediği türlü öğelerle genişletilmiştir. Bu şekilleri bir defa Mısır'da Yusuf bin İsmail (X. yüzyıl) tarafından, bir defa da bu hikâyeleri yazdığı için el - Anterî diye tanınmış olan tabip Ebu - l - Müeyyed Muhammet - ül - Cezerî (XII. yüzyıl) tarafından saptanmıştır. Bugün birbirinden farklı üç rivayet vardır: 1 — Hicaz *(es - Sire - tül - Hicâziye)* 2 — Şam *(es - Sire - tüş - Şâmiye)*, 3 — Irak *(el - Irakiye)* rivayetleri. Bunlar birçok defalar basılmıştır (ilk basım, Kahire H. 1286 (1869) 32 cilt, yaklaşık olarak 3 000 sahife).

Bu eserin tamamı veya bir kısmı Avrupa dillerine çevrilmiş olduğu gibi, el yazmaları halinde bulunan, fakat çevirenleri bilinmiyen Türkçe tercümeleri de vardır (Topkapı Sarayı, No. 3113, 3114; Üniversite Kütüphanesi, TY 1160 - 1164. Yalnız baştan 5 cilt).

ʿANTERE bin Şeddad (başka bir rivayete göre: ʿAntere bin ʿAmr bin Şeddad) el - ʿAbsi (525? - 615), ünlü Arap şair ve kahramanı. Bir baskında ele geçirilmiş bir Habeş cariyeden doğmuş olduğundan rengi siyahtı ve ilk yıllarını köle olarak geçirmişti. Bir baskında, kendisinden yardım istiyen babasına hür olduğunu kabul ettirmiştir. Antere bu savaşta çok yararlık göstermiş olduğundan babası onu kendi soyuna kabul etti. Bu sırada kendi kabilesi ile Fizare kabilesi arasında, Dâhis adlı bir atla Gabrâ adlı bir kısrağın yarışından patlak veren ve kırk yıl devam ettikten sonra 610 da sona eren devamlı savaş ve kavgalar, A ye kahramanlıklarını göstermek için iyi bir zemin sağlamıştır. A. nin hayatının bu tablosunu tamamlamak için, adını şiirlerinde daima andığı amcasının kızı Able'ye olan aşkını ve onunla aralarında geçen maceraları eklemek lâzımdır. İçerisine halk ruhundan bir şeyler karıştırılmış olduğunda şüphe olmıyan bir söylentiye göre haincesine öldürülmüş ve kabilesi öcünü almamıştır.

En eski kaynaklarda onun pek çok şiiri olduğu kaydedilir. Hattâ el - A'lem - üş - Şantamarî (ölm. 1083) onun şiirlerinden bir kısmını islâmlıktan önce olan altı şaire ayırdığı mecmuaya almıştı. Fakat bu şiirlerin hepsinin doğru olduğu şüphelidir. Kendisinin olduğuna şüphe edilemiyen şiirlerinde (bunlardan bir tanesi *Yedi Askı*'ya girmiştir), kahramanlıkları ile Able'ye olan aşkı ve ahlâkî değeri terennüm etmektedir.

ANTERİD (Antheridium), çiçeksiz bitkiler (Cryptogamae) in erkek eşeylik organı. Bischoff tarafından ilk önce 1835 te yapraklı yosunların (Musci) erkek eşeylik organı için kullanılan bu terim sonradan içinde anterozoid (b. bk.) teşekkül eden bütün eşeylik organlarının adı olmuştur. A. ler şekil bakımından değişik, yuvarlak, yumurta veya şişe biçiminde ve ince bir kat hücreden birleşen bir zarla örtülüdür. Bu ince zarın altında anterezoidleri meydana getiren hücreler vardır. Bu hücrelerin sayısı genel olarak pek çokşa da, bazı su yosunlarında az, hattâ bir tane bile olabilir. A. erdikden sonra zarı yırtılarak anterezoid ana hücreleri veya ergin anterozid'ler dışarı çıkar.

Su yosunlar (Algae)ında A. ler gelişigüzel bir hücrenin sonradan değişmesiyle meydana gelebildikleri gibi önceden özel bir organ olarak da oluşurlar. Yosun (Bryophyta) ların anteridleri uzunca, şişe biçiminde ve saplıdır. Eğrelti otlarının (Pteridophyta) A. lerinin biçimleri yuvarlak ve çok değişiklidir.

ANTERİKUM (Anthericum): Zambakgiller (Liliaceae) den. 100 kadar türü olan çoğu güney Afrika ile bir kaçı Avrupa ve Asya'da yetişen bir bitki cinsi. Hepsi uzun ömürlü ve otsu olan bu bitkilerin kökleri saçak gibi, yaprakları dar ve uzun şerit şeklindedir. Yapraklar gövde dibinden çıkarak, toprak üstünde rozet şeklinde dizilirler. Çiçekleri orta büyüklükte ve uzunca saplı olup, gövde ucunda basit veya bileşik salkım durumunda dizilmiştir. Birbirine benzeyen taç ve çanak yaprakları beyaz renkli ve sayısı 6 dır. Üzerleri 3 - 7 tane uzunca damarlıdır. Erkek organ sayısı 6; dişi organ üç gözlüdür. Meyvesi kapsul olup, olgunlaşınca içerisinden üç köşe veya yassıca pek çok sayıda siyah - koyu kahverenkli tohumlar dökülür.

ANTERIKUM

Yurdumuzda A. liliago ve A. ramosum türleri yetişmektedir. Her ikisi de 30 - 80 cm yüksekliğindedir. Birincisinin çiçekleri basit, ikincisinin ise bileşik salkım durumundadır.

ANTEROFAGUS (Antherophagus), kınkanadlı böceklerin kriptofagide (Cryptophagidae) familyasına bağlı bir cins. Kırmızımtrak sarı renkli ve 3,5 - 5 mm büyüklüğünde böceklerdir. Vücutları uzunca ve ince kıllıdır. Çiçekler üzerinde yaşarlar. Larvaları eşek arılarının yuvalarında gelişirler ve yuvada yaşıyan arıların pislikleri ile geçinirler. *A. nigricornis*, *A. palleus* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTEROS, karşılıklı sevginin sembolü. Aşk tanrıçesi Aphrodite tarafından sevgi (Eros) ye arkadaş olarak verilmiştir. Anteros aşk ile birlikte bulunduğu zaman büyüyor, olgunlaşıyor, onu kaybedince yine çocuk oluyordu. Bu hikâye aşkın karşılık görmeğe olan ihtiyacını anlatmaktadır.

ANTEROS(Anterose), jaspa benziyen değerli bir taş.

ANTEROTOMİ (Enterotomie) [Vet.], barsaklarda toplanmış besin maddelerini ve gazları boşaltmak amaciyle barsak duvarını kesmek veya delmek suretiyle yapılan operasyon. Bu tek ve çift tırnaklı hayvanlara uygulanır.

Bunun için lüzumlu âletler, dışbükey bir bisturi ve bir trokardır.

Atta operasyon yeri, sağ böğür boşluğudur. Önce kıllar kesilir ve operasyon yeri dezenfekte edilir. Operatör, bu böğrün karşısında, hayvanın arka ayağının çarpamıyacağı mesafede yer alır ve deri üzerinde bisturi ile küçük bir şak yapar. Trokarı sol eliyle, böğrün yüzlemine dikey olarak tutarak vaziyet alır. Trokarın sivri ucunu, deride yapılan şakkın içerisine kor ve sağ el ayasiyle trokar sapının arka ucuna bir vuruşla aleti kör bağırsağın içine sokar. Trokarın kanülü (borusu) yerinde kalmak üzere sapı sağ eliyle çekerken, sol eliyle kanülü yerinde tutar. Eğer müdahale etmekte çabukluk mecburluğu varsa deride şak yapılmıyabilir.

Sığırlarda operasyon usulü aynıdır; yalnız, yeri, kalça çıkıntısı ile son kaburga arasında eşit uzaklıkta olmak üzere, sol böğür çukurluğudur. Sığırlar için kullanılacak trokar, atınkinden çok daha büyük olmalıdır

ANTEROZOİD (Antherozoid), bitkilerin (en çok çiçeksiz bitkilerin) kendi kendine devimli erkek eşeylik hücrelerinin adı. Su yosunları(Algae),nda yosunlar (Bryophyta) la eğreltiotları (Pteridophyta) nda anterozoidler, burgu şeklinde ve ön uclarında birkaç (çoğunda 2 tane) kamçı bulunan ve su içinde veya sıvı vasatlarda kamçılarını döndürerek veya çarparak hareket eden hücrelerdir. Çiçekli bitkilerin, yalnız *Cycadaceae* ve *Ginkgoaceae* familyasına bağlı olanlarında vardır. A. ler aslında su içinde yaşama ve yetişmiye uygun bir özelliktedir. Hareket edebilmeleri için bulundukları yerin sıvı olması gerektir. Çiçekli bitkiler kara hayatına alıştıkları ve kuru yerlerde yetiştikleri için onlarda A. ler dumura uğramış ve A. lerın ödevini, kendi kendine devimli olmıyan eşeylik çekirdeği üzerine almıştır (bk. TOZAK). A. ler özel eşeylik organları (bk. ANTERİD) içinde oluşurlar. Bu organlarda geliştikden ve dışarı çıktıktan sonra dişi eşeylik organının saldığı, şeker, elma asiti, limon asiti, proteinler gibi özel maddelerin uyartması ile (bk. KİMYAGÖÇÜMÜ) dişi eşeylik organına doğru yüzerek onu bulurlar ve yumurta hücresini döllerler.

ANTESEDANS YARMAVÂDİ (Lât. *antecedens* = önden giden), yükselen bir alanda, daha önce oradan geçen bir akarsuyun, yükselmeye adım uydurup, bulunduğu yere derin bir şekilde gömülmesiyle meydana gelen yarmavâdiler. Akarsuyun buradan geçmesi sırasında dağ, henüz ortada yoktur. Bir yandan akarsu, yarmavâdiyi meydana getirmek üzere yükselen yere gömülürken, bir yandan da dağ belirmiştir. Bu hale göre akarsu, dağdan daha eski, meydana gelen yarmavâdi ile dağ ise aynı yaştadır. Antesedans yarmavâdiler boyunda görülebilen sekiler, bu yarılmanın duraklamalarla geliştiğini, her duraklama döneminde genişliyen vâdi tabanının yeni yükselmeler sonucu olarak yarıldığını gösterir Başka yarmavâdiler gibi, bunlar da dağ sıralarının iki yanındaki bölgeleri birbirine bağlıyan yolların geçmesine elverişlilik bakımından çok önemlidir. A. lerin birçok örnekleri arasında 1 100 - 1 200 m yükseklikteki Banat dağlarını yarıp Demirkapı geçidi boyundan Macar ve Eflâk çukurovalarını birbirine birleştiren Tuna yarması, 700 - 800 m lik Şistli Ren dağlarını yarıp Ren ve Köln ovalarını birbirine açan Ren yarması, Toroslar'ın 2 500 - 3 000 m yükseklikteki Engizek, Berit, Kuzey Amanos dağlarını yarıp Elbistan yüksek düzlüğünü Çukurova'ya bağlıyan Ceyhan yarması söylenebilir.

ANTEVERSİYON (Antéversion; Lât. *ante* + *vertere* = öne devrilme), dölyatağının çarpık duruşuna verilmiş bir ad. Dölyatağının anteversiyonu (anteversio uteri), dölyatağının dibi öne doğru eğik olduğu halde boynunun arkaya doğru, yukarı kalkmasıdır, bu suretle dölyatağı rektum üzerine dayanarak hareketsiz kalır.

ANTHEMİON, palmet motifi ile lotüs çiçeklerinin yan yana sıralanmasından meydana gelen şerit halindeki süs. Mimarlıkta tapınakların saçak kısımlarının çeşitli yerlerinde ve Attika - İon düzeninde yapıların başlıklarının alt kısımlarında ayrıca M. Ö. VI. ve V. yüzyıllara ait vazoların özellikle alt ve üst kısımlarında da süs olarak kullanılmıştır.

ANTHEMİOS, M. S. VI. yüzyılda yaşamış Tralleis (Aydın) lı bir mimar. 532 de yanmış olan Hagia Sophia (Ayasofya) yı Milet'li İsidoros'la birlikte tekrar yapmıştır. Yeni plân eskisinden büyük ve farklı olup sentral bir karakter göstermiş, bu suretle de Bizans devrinin esas mimarî sanatı başlamıştır. Anthemios yalnız yapıcı bir mimar olmayıp mekanik ve geometride teoriler kurmuştur.

ANTHEMİOS, Doğu Roma İmparatorluğu'nun büyük devlet adamlarından. Konstantinos devri ileri gelenlerinden Philippos'un torunudur. Bir aralık elçilikle İran'a giden A., saray hâkimi iken 405 te «consul», sonra da Doğu «praefectus praetorio» su olmuştur. 406 da «patricius» derecesine yükseldiği gibi 408 de de. o zaman yedi yaşında bulunan imparator Theodosios II. ye naip olarak devleti yönetmeye başlamıştır. Âdilliği, çalışkanlığı ve geniş düşüncesi ile tanınan. harbci bir adam olmamakla beraber, askerî işleri de iyi çeviren A., eski devrin bazı yolsuzluklarını ortadan kaldırmaya çalışmış ve halkın sevgisini kazanmıştı.

Anthemios, imparatorluğu tehdit eden barbar istilâsına karşı koymak için birçok şehirlerin surlarını kuvvetlendirmiş, bu arada İstanbul'a da hususi bir önem vermiştir. O vakte kadar Konstantinos I. tarafından yaptırılan surlarla, İstanbul, şimdikinden daha küçük bir alanı kaplamakta idi. A., 413 yılında şehri kara yönünden genişletmek ve henüz dışarda bulunan yerleri içeri almak üzere Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan ve Theodosios'un adını taşıyan surları yaptırmıştır ki bunlar onarılıp değiştirilmekle beraber kalıntıları bugünkü surların esasını teşkil etmektedir.

Memurluğu sırasında, saray hadımlarının entrikaları ile uğraşmak zorunda kalan A., 414 te naipliği Theodosios'un kız kardeşi Pulkheria'ya bırakarak görevinden ayrılmıştır. Batı Roma imparatorlarından Anthemios Prokopios, A. un kız tarafından torunudur.

ANTHEMİOS (Prokopios), Batı Roma imparatorlarından (467 - 472). Kilikya'nın tanınmış bir ailesinden ve imparator dönme Iulianos'un akrabasındandır. İmparator Valens zamanında ayaklanarak hükümdarlığını ilân ettikten (365) sonra yenilip öldürülen (366) Prokopios'un so-

yundandır. Babası, Theodosios II. zamanında «patricius» derecesine yükselen Prokopios', anasının babası ise aynı imparatora bir süre naiplik eden Anthemios'tur.

Kendisi, Doğu Roma İmparatarluğu'nda komutanlıklarda bulunmuş, «consul», sonra da «patricius» olmuştur. 466 da Hunlar'ı Sardica (bugünkü Sofya) da yenerek ününü arttırmış ve Doğu Roma imparatoru Leo I. ona, Caesar sanını vermiştir. Suev aslından bir komutan olup o aralık istediğini tahta çıkaracak kadar Batı Roma'nın hâkimi bulunan Ricimer, kendi mevkiinin de sarsılmaya yüztuttuğunu görerek tahta biraz kuvvetlice bir kişinin geçmesine göz yumduğundan, Anthemios, Leo I. tarafından Batı Roma İmparatorluğu'na getirilmiştir. İmparatorluğu herkesçe iyi karşılanan A. , 12 nisan 467 de Roma'ya girmiş ve büyük şenlikler içinde kızını Ricimer ile evlendirip mevkiini kuvvetlendirmiştir.

Bundan sonra Batı Roma İmparatorluğu, bir dereceye kadar nüfuzu altına girdiği Doğu Roma ile ortaklaşa bir siyaset gütmüş ve Kuzey Afrika'daki Vandallar'a karşı sefere girişmişlerdir. Fakat donanmaları Kartaca yakınlarında baskına uğratılarak yok edilmiştir. Bu olaydan cesaret alan Vandal kıralı Genseric, İtalya kıtasının etrafındaki adalara taarruz ederken. Vizigotlar da kıralları Euric'in komutasında Galya ve İspanya'ya yürümüş, Deols'de Romalı'ları yenerek (469) bütün Massif central bölgesini ele geçirmişlerdir. Daha sonra Provence dolaylarını almışlardır (470 - 471). Bu sıralarda Ricimer kendisine boyun eğmiyen A. ile bozuştuğundan, imparatorluk kuvvetleri ikiye ayrılarak mücadeleye girişmişlerdir. Vizigot'ların istilâsını kolaylaştıran bu iç harb sırasında Ricimer, imparatoru Roma'da kuşatmış, onu yenip tutsak ettikten sonra öldürtmüştür (11 temmuz 472).

Batı Roma hükümdarları içinde oldukça değeri olan A. , Doğu Roma imparatorlarından Marcianus'un kızı Euphemia ile evli idi.

ANTHEMIS: bk. PAPATYA.

ANTHESTERİA (Yun. = çiçek bayramı), eski Yunanlıların Atina'da ve İzmir gibi İonia şehirlerinde kutlanan bir bayramı. Ayrıntıları hakkında ancak Atina'dakine ait bilgimiz vardır, fakat diğer şehirlerde de ayni şekilde geçmiş olacağını tahmin edebiliriz. A. bayramı Anthesterion (aşağı yukarı mart/nisan) ayının 11'den 13'e kadar sürerdi; kısmen Dionysos'a, kısmen de ölülerin ruhuna atfedilmişti. Birinci gün Pithoigia (fıçı açılışı) adını taşırdı. O gün, içinde yeni şarap bulunan fıçılar açılır ve şarap tadılırdı. İkinci gün bayramın asıl günü idi. Gemi şeklinde bir arabanın üzerinde Dionysos'un gelişi temsil edilirdi. Ancak o gün açılan bir Dionysos tapınağında (en limnais tapınağı) arkhon basileus'un karısı, basilinna'nın Dionysos ile sembolik evlenmesi yapılırdı. Basilinna, gerairai denilen diğer 14 kadınla birlikte Dionysos'a verilecek şarap kurbanını getirirdi. Tanrıya verilecek olan şarabı karıştırırlar ve bayrama katılanlara ait testileri doldururlardı (bu testilere atfen o güne *khoes* adı verilmiştir). Sonradan, boru sesleriyle büyük bir şarap içme müsabakasına girişilirdi. Bu bayram şenliğine üç yaşından büyük çocuklar da katılırdı; onlara da küçük testiler verilirdi. Bu testilerin birçoğu bize kadar gelmiştir. Üçüncü güne khytroi (= kaplar) denilirdi. O gün her cins yemek bir kapta pişirilir ve ölülere sunulurdu. Bayramın sonunda ölülerin ruhlarından tekrar çekilmeleri rica olunurdu. Bayramın anlamına dair din bilginleri birbiriyle uyuşamamıştır Acaba Dionysos'un ölüler bayramı ile eskiden beri bir ilgisi var mıydı, veya eski ilkbahar ve ölüler bayramı ile onun arasında ancak sonradan mı bir bağ meydana gelmiştir? Bu soru hâlâ tartışma konusudur. Herne olursa olsun bu bayram, eski Yunanlılarda en derin kök salmış bayramlardan biridir.

ANTHESTERİON, Atina takviminin sekizinci ayı. Bizim takvimimize göre şubatın ortasından martın ortasına kadar sürerdi. Adını bu esnada kutlanan Anthesteria yortusundan almıştır.

ANTHİMOS, Bizans imparatoru İustinianos zamanındaki Trabzon piskoposu. 535 te imparatoriçenin aracılığı ile Konstantinopolis (İstanbul) patriği olmuşsa da bir yıl sonra monophysitisma (vahdet-i vücut) fikrini yaydığından, Papa ile arasının açılmasını istemiyen imparator tarafından görevinden çıkarılmıştır.

ANTHİPOFOR: bk. ANTİSİPASYON.

ANTHOCOPA, bk. OSMIA.

ANTHOINE [*ătuan* ok.], **Antoine - İgnace, baron de Sainte - Josephe** (1749 - 1826), Fransız diplomatı. On yıl İstanbul'da kalarak burada Fransa ile Rusya arasında bir ticaret antlaşması görüşmelerinde bulunmuştur. «Empire» devrinde Marsilya belediye başkanlığı yapmıştır. *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire* (Karadeniz'de ticaret ve seyrüsefer hakkında tarihî bir deney) [1805] adlı bir eser yazmıştır.

ANTHOINE [*ătuan* ok], **François - Paul - Nicolas** (1720 - 1793), Fransız subayı ve Convention üyesi. Etats Généraux ve sonra Convention üyeliğine seçilmiş, burada kıralın idamı için oy vermiştir. 1792 de bir aralık Metz belediye başkanlığına getirilmiştir.

ANTHOLOGİA: bk. ANTOLOJİ.

ANTHONOMUS, bk. ELMA GÖZ KURDU.

ANTHROPOİD (= insana benziyen) **MAYMUNLAR, A.**, Primatlar (lemürleri, tarsius'ları, maymunları ve insanı kapsıyan zoolojik takım) arasında şekil bakımından insana en çok yaklaşan hayvanlardır. A. iki familyaya ayrılır: *Hylobatidae* ve *Simiidae* (veya *Pongidae*) familyaları.

Hylobatidae: Bu familya güneydoğu Asya'da ve komşu adalarda yaşıyan Jibon'larla Simang'ları kapsar. Diğer A. dan daha ilkel bir seviyeyi temsil eden Jibon ve Sia-

JİBON

GORİL

mang'lara küçük A. denir. Oligosen devrinin başlarında yaşamış olan Propliopithecus ve Pliosen devrinde yaşamış olan Pliopithecus bu familyanın fosil örnekleridir. A. arasında en çok jibon'ları andıran Propliopithecus; Hylobatidae, Simiidae ve Hominidae (fosil ve aktüel insanı içine alan familya) familyalarının müşterek atası sayılmaktadır. Jibon'ların ataları. Simiidae ve Hominidae'ye giden ana evrim yolunda Oligosen devrinde ayrılmışlardır.

ORANGOTAN

Simiidae (Pongidae): Bu familya orangotan, Şempanze, Goril ve bazı fosil cinslerini kapsar. Bunlara da Büyük A. denir. Bunlardan Orangotan, Borneo ve Sumatra adalarında, Şempaze ile Goril de tropik Afrika'da yaşamaktadır. Bu Büyük A. insanın en yakın akrabasıdır.

Fosil Büyük A. e Miosen ve Pliosen devirlerinde Afrika, Asya ve Avrupa'da raslıyoruz. Başlıca cinsleri şunlardır: Proconsul, Dryopithecus, Sınapithecus, Sugrivapithecus, Brahmapithecus ve Ramapithecus. Bu fosil cinslerden bazılar bugünkü Şempaze, Goril ve Orangotan'ın atalarıdır. Bazıları da insana yaklaşmaktadır; bunlar arasında insana en çok yaklaşanı kuzey Hindistan'da Siwalik tepelerinde bulunmuş olan Ramapithecus Brevirostris Lewis cinsidir. Çene ve dişlerde, insanı karakterize eden bazı özellikler gösteren bu cins, güney Afrika'da

ŞENPENGE

keşfedilmiş olan daha olgunlaşmış Australopithecus, Plesianthropus ve Paranthropus cinsleri yoliyle üçüncü zamanın fosil A. larını Pleistosen devrinin Pitekantrop (Pithecanthropus erectus) ve Sinantrop (Sinanthropus pekinensis) gibi ilkel insan tiplerine bağlamaktadır.

Fosil belgeler ve bunlara ilâve olarak kıyaslamalı anatomi, kıyaslamalı fizyoloji ve embriyoloji bilimleri insanın bugünkü A. ile birlikte müşterek bir atadan geldiğini ispat etmektedir.

Halk arasında, tabiiyeciler insanın bugün yaşıyan bir A. cinsinden doğduğunu iddia ettiklerine dair bir fikir varsa da bu doğru değildir; tabiiyeciler böyle bir iddiada bulunmuyorlar. Burada açıkladığımız gibi, insan bugün yaşıyan A. den değil, bunlarla birlikte müşterek A. soyundan doğmuştur. Yani insanlarla bugünkü A., müşterek atalara sahip, yakın akrabalardır.

ANTHRACOCEROS: bk. GERGEDAN KUŞU.

ANTHROPOIDEA: bk. MAYMUNLAR.

ANTHROPOIDES: bk. TELLİ TURNA.

ANTHROPOS ALFABESİ (Anthropos - Alphabet), Avusturyalı etnograf ve dilci W. Schmidt'in, bütün, ve hususiyle yazısız dillere uygulamak amaciyle düzenleyip 1907 yılında «Anthropos» dergisinde ([Salzburg] cilt 2, s. 282-329, 508 - 587, 822 - 897, 1058 - 1105) *Die Sprachlaute und ihre Darstellung in einem allgemeinen linguistischen Alphabet* (Dil sesleri ve bunların bir genel linguistik alfabede betimlenmesi) başlığiyle yayımladığı fonetik genel alfabe sistemi (bk. FONETİK, yazı). R. Lepsius'un 1863 teki (Londra) *Standard Alphabet*'inin gelişmiş bir şekli olan, ve esas bakımından Fr. Techmer'in (*Phonetik*, Leipzig 1880) fonetik yazı sistemini kullanan bu alfabede Lâtin asıllı ve diyakritk işaretli 130 harf vardır: a asıllı 8; b asıllı 5; c asıllı 4; d 8; e 4; f 4; g 8; h 2; i 3; j 3; k 8; l 6; m 3; n 6; o 6; p 6; r 6; s 7; t 8; u 4; v 2; w 2; x 5; y 4; z 7; bir de «ayn» işareti. Bu sistem 1924 yılında ıslah edilmiştir.

ANTHUS: bk. İNCİR KUŞU.

ANTİ APEKS, Apeks doğrultusunun karşıtı olan doğrultu veya bu doğrultunun gökküresini kestiği nokta (bk. APEKS).

ANTİ PARAVAN MÂNİ, mayın manialarını toplamak maksadiyle kullanılan paravanların koparılması ve boşa çıkarılması için mayın manialarının ilerisinde ve etrafında meydana getirilen mania.

ANTİA (Anthia), kınkanadlı böçeklerin karabid (Carabidae) ler familyasına bağlı bir cinsi. Esmer kahverenkli bu böceklerin bazı türleri üzerinde beyaz, sarı lekeler vardır. Afrika'da, Hindistan'da ve Kafkasya'da yaşarlar. *A. maxillosa, A. ferox* Afrika'da, *A. elliptica, A. orientalis* Hindistan'da ve *A. pachymorpha* Kafkasya'da yaşıyan türlerindendir.

ANTİANAFİLÂKSİ (Antianaphylaxie), sağıtım veya bir hastalıktan korunma amaciyle önce şırınga edilmiş olan bir serumdan tekrar vermek zorunluğu karşısında meydana gelebilecek olan anafilâksi (b. bk.) ye engel olmak için kullanılan metotlar. Bunun için anafilâksi yapacak olan maddeden pek az miktar yavaş yavaş ve kısa aralıklarla şırınga edilir. Bu suretle organismadaki fazla duyarlığa (anafilâksiye) karşı âdeta bir nevi aşı yapılmış olur. Ondan sonra meydana gelen geçici antianafilâksi hali sırasında, serumun sağıtım için verilecek miktarı bir tepkiye meydan vermeden şırınga edilebilir.

ANTİARİS, dutgiller (Moraceae) den Hindistan ve Malaya adalarında 16 kadar türü yetişen bir ağaç cinsi. Bu cinsten *Antiaris toxicaria*'nın sütü çok zehirlidir. Upa (b. bk.) ağacı ve *Antcar* da denilen bu ağacın sütü ile yerliler oklarının ucunu zehirlerler. A. türlerinden bazıları boyacılıkta kullanıldığı gibi, bazılarının da kabuklarından kaba bir lif elde edilir.

ANTİARİS

ANTİ - ATLAS, kuzey Afrika'da Atlas dağları (b. bk.) nın, Fas ülkesinin güneybatısında uzanan bir bölümü.

ANTİBAKTERİYOFAJ (Antibactériophage), bakteriyofajlara zıt etki yapan madde. İçinde bakteriyofaj (b. bk.) bulunan bir sıvı bir organismaya, meselâ bir tavşana, şırınga edilirse hayvanın kanında bu bakteriyofaj'ın etkimesine engel olan maddeler (antikorlar) meydana gelir. Bunlara A. denir. Bunlar özeldirler, yani yalnız şırınga edilen bakteriyofajlar (nötrler), başka türdeki bakteriyofajlara etki yapmazlar. A. ın bakteriler üzerine hiçbir etkisi yoktur.

ANTIBES, [ãtīb ok.], Fransa Riviera'sında ve Alpes Maritimes yönetim bölümünde liman, şehir ve tahkimli yer. Nüfusu 26 000 (1931) dir. Gemi tezgâhları ve yakınında Juan - les - Pins deniz banyoları vardır. Çevresinde turfanda sebzecilik, meyvacılık ve şarapçılık yapılır; zeytin ve tütün üretilir. A. Eskiçağ'da Yunan kolonisi idi.

ANTICOSTI [*æntikǫsti* ok.; Kızılderililer dilinde: *Naticotek*], Kanada doğusunda, St. Lawrence körfezinde uzunca bir ada. Genişliği 8 400 km², nüfusu 500 dür. En yüksek yeri 210 m. Hususiyle güneybatı kıyıları diktir. Diluvyum'da buzullaşmıştır; üzerinde turbiyerler vardır. Ahali daha çok balıkçılıkla geçinir; yazın başka yerlerden de balıkçılar gelir. A. yi 1534 te Jacques Cartier keşfetmiştir.

ANTİDESMA, sütleğengiller (Euphorbiaceae) den sıcak bölgelerde yetişen ve 60 kadar türü olan bir bitki cinsi. Anayurdu Ile de France olan *Antiderma alexitaria* eskiden yılan sokmalarına karşı kullanılırdı. Bazı türlerinin meyvaları da yenir.

ANTİDİUM (Anthidium), böceklerin zarkanatlılar (Hymenoptera) takımına bağlı, dişiletinde zehir iğnesi bulunanlar Aculeata gurupundan arılar. Apidae familyasına bağlı bir cins. Toplum halinde yaşamıyan bu arılar dünyanın her tarafına yayılmışlardır. Avsutralya'da bulunmazlar. Siyah renkli, sarı veya beyaz lekeli veya çizgilidirler. Vücutlarının üzerinde beyaz kıllar vardır. Boyları 8 - 13 mm kadar olabilir. Çiçekten çiçeğe hızlı hızlı uçuşurlar ve hususiyle erkekleri, bazı sineklerin yaptığı gibi, havada bir yerde kanatlarını hızla hareket ettirerek süzülürler. Yuvalarını bitkilerin gövdelerindeki deliklere, duvar çatlaklarına veya toprak içine yaparlar. Yuvalarındaki odacıkları bitkilerin yapraklarının lifleriyle veya reçineli maddelerle yaparlar. *A. manicatum. A. punctatum* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTİDİUM

ANTİDORKAS (Antidorcas), tırnaklı memelilerin (Ungulata) çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı *Bovidae* (boynuzları boş olanlar) familyasının bir cinsi. Antiloplar (b. bk.) alt familyasından olan bu hayvanlar geviş getiricidirler. Bunlar Ahu (b. bk.) lara benzerler, fakat onlardan farkı, sırtlarında derinin katlanmasından meydana gelen bir çift tüylü deri kıvrımının bulunmasıdır. Bu deri kıvrımı sırtın ortasından başlar. Erkek ve dişilerinde de önden arkaya doğru kıvrık boynuz vardır. Başları büyük, boyunları incedir. Kulakları uzun ve sivridir. Bacakları da uzundur. Gözleri çok büyüktür. Kuyruk-

ları orta uzunluktadır. Boyları 1.5 metre kadardır. Tarçın renginde olan bu hayvanların yüzleri ve vücudun alt kısmı beyaz renklidir. Bundan başka sırttan kuyruğa kadar uzanan bir beyaz şerit vardır. Çok hızlı koşarlar ve sıçrarlar.

ANTİDORKAS

A. marsupialis güney Afrika'da steplerde ve çayırlarda yaşar.

ANTİDOT (Antidote; Yun. *anti*=karşı, *dotos* = verilmiş), zehirlere karşı verilen maddeler. Antidot pratikte «antagonist» kelimesinin anlamını da içine alarak zehirlerin toksin belirti ve etkilerini değişik usullerle (kimyasal, fiziksel, fizyolojik) azaltmak yahut değiştirip ortadan kaldırmak amaciyle kullanılan maddelere denilirse de, gerçekte doğrudan doğruya zehir üzerine etki yaparak onu değiştirip tahrip eden veya adsorpsiyonla zararsız hale sokan maddelere denir. Meselâ, asitlerin antidotu alkaliler, civa tuzlarının antidotu da yumurta akıdır.

ANTİEDRİT (Antiédrite), İskoçya'de Dumbarton yöresinde bulunan baritli bir zeolit (= edingtonit).

ANTİEMETİK (Antiemetique): bk. KUSMAYA KARŞI İLÂÇLAR

AMTİFEBRİN, bk. ASETANİLİD.

ANTİFON, ANTİFONİ (karşılıklı tınlayış), müzikte, eskizamanlar'ın sonuna doğru (ilkönce pseudoaristotelik problemlerde), sekizli aralığa (oktav) verilen ad. Yunan'lılar, yalnız bu aralığı, alet müziğinde akort olarak kullanmışlardır. Bk. PARAFONİ

ANTİFONARİUM, ANTİFONARİUS, ANTİFONAL, *Messe* (b. bk.) tarzındaki müzik eserleri için, çeşitli Antifonal şarkıların meydana getirilmesine verilen ad (Introitus Offertorum ve Communio). «A. Missorum» denilen tarzdan başka, «A. Officii» denilen bir tarz daha vardır. Bu ikinci tarzda, antifonal şarkılar, bir Messe için meydana getirilmemişlerdir. Solistik özlükteki Responsorial - Şarkılardan alleluia (b. bk.) ile Traktus (b. bk) denilen ilâhiler de, solist ile koro arasında nöbetleşe okunur.

ANTİFONİA (Antifon), iki koro arasında nöbetleşe yapılan teganni tarzı. Kelimenin anlamına bakılırsa (bk. ANTİFON). bu herhalde tek sesli (bk. UNİSON) erkek ve çocuk koroları arasında yapılmıştır. Kilise tegannisinin en eski örneklerinden biri olan bu tarzı, ilk olarak Milano'lu Ambrosius (IV. yüzyıl) Suriye kilisesinden almıştır. A. tarzındaki dinî teganni eserleri, III. yüzyılda, hususiyle Antakya kiliselerinde kullanılıyordu. İki koro, veya bir solist ile koro arasında yapılan bu nöbetleşe teganni tarzı (responsorial teganni) zamanla azalarak kaybolmuştur.

ANTİFORMİN, 1 kısım javel suyu ve 1,5 kısım potasyum hidroksit eriyiğinden yapılan bir karışım. Antiformin protein maddelerini eritir ve bakteriolojik işlerde kullanılır.

ANTİFRAZ (Antiphrase; Yun. *anti* = karşıt *phrasein* = söyleme), rhetorikte, istihza amaciyle, düşünülenin aksini bildiren bir şekilde ifade etme; tersiyle söyleyiş. Meselâ: «bütün günü tembellikle geçirmişsin, yaşa, aferin!» Bazı dinî topluluklarda, korkunç tanrı ve cinler, teveccühlerini kazanmak amaciyle ve antifraz olarak. iyilik anlatan kelimelerle adlandırılmıştır. Meselâ, eski Yunanlılar, korkunç Erinys'ler (Lât. Furiae = azgınlar)e Eumenides (Yun. = teveccühkâr) derlerdi; Türkçede cinlere «iyi saatte olsunlar» dendiği gibi. Bu şekil, «batıcı bir etki yapan tutmazlık» meydana getirmek amaciyle, zıt anlamlarda olan iki kelimeyi bir arada kullanma anlamına gelen «oksimor» (oxymore; Yun. *oksys* = sivri, batıcı, *mōros* = saçma, deli) dan farklıdır (meselâ, epigram şeklinde, «akıllı bir delilık», «zalim bir iyilik» gibi).

ANTİGONE, 129 numaralı küçük plânet. 1873 de Peters tarafından keşfedilmiştir.

ANTİGONE, Yunan mitolojis nin kadın kişileri arasında en ilgi çekenlerinden biri. Mitolojiye göre, Oidipus ile Euryganeia'nın kızı ve Eteokles, Polyneikes, ve Ismene'nin kardeşi; fakat tragedya şairleri onu ve kardeşlerini Oidipous'un anası İokaste ile evlenmesinden olan çocukları gibi göstermeyi tercih etmişlerdir. Sophokles, Antigone'yi *Oidipus Kolonos'ta* ve *Antigone* adlı iki tragedyasında ele almıştır. İlk eserde Antigone, Thebai'dan kovulan kör babasının yeryüzünde yalnız başına dolaşmasına dayanamıyarak onun kaderini paylaşmaya karar vermiştir. Ancak, Atina cıvarında Kolonos'ta Theseus'un himayesine sığınan Oidipus mucizeli bir şekilde ortadan kaybolunca, Antigone kız kardeşi Ismene ile Thebai'ye dönmeğe razı olur. Kendi adını taşıyan tragedyada da, insanlığın en yüksek hislerini temsil eden kahraman bir genç kız olarak belirir. İki kardeşi Eteokles ile Polyneikes, biri Thebai'yi korumak, öbürü ise ele geçirmek için, ordularının başında dövüşürlerken savaş meydanında karşılaşırlar ve birbirlerini öldürürler. Thebai'yi idare eden Kreon, Polyneikes'in gömülmesine müsaade etmez. Antigone, tanrısal kanunların insanların koyduğu kanunlardan çok üstün olduğuna inandığı için, emre karşı gelerek kardeşinin cesedini gömer. Kendisini bu suçtan dolayı Kreon'a karşı müdafaa ettiği sahne Yunan tiyatrosunun en güzel sahnelerinden biridir. Diri diri gömülmeye mahkûm olunca, kendini asar. Fakat Kreon da zalim hareketinin cezasını görür: evvela oğlu Haimon, nişanlısı Antigone'nin öldüğünü görünce, intihar eder; sonra karısı Eurydike de, oğlunun acısına dayanamıyarak intihar eder.

Sophokles'in yarattığı bu asîl ruhlu Antigone o derece tesir etmiştir ki Aiskhylos'un aynı konuyu işliyen *Yedilerin Thebai Seferi* adlı eserindeki Antigone ile Ismene'nin, kardeşleri Polyneikes'i gömmeleri olayı o esere herhalde sonradan ilâve edilmiştir. Euripides'in elimize geçmiyen tragedyasında olayları başka türlü anlattığını biliyoruz: Kreon ölüme mahkûm ettiği Antigone'yi Haimon'a teslim eder. Fakat Haimon kızı sever ve öldüreceğine. çobanlara emanet eder. Gizli sevişmelerinden bir çocuk dünyaya gelir: çocuk büyür, delikanlı olur, Thebai'de yarışmalara katılır, fakat vücudundaki bir işaretten kim olduğu meydana çıkar. Seneler geçtiği halde, Kreon ölüm hükmünün yerine getirilmesini ister. İşe Herakles'in karışması ile mesele hallolunur.

ANTİGONE, turna kuşları (Gruidae) familyasından bir kuş. Bu cinste baş ve boynun ön kısmı çıplaktır, kulak kısmında tüyler vardır. Renkleri koyu külrengidir, kuyrukları ile kanadları siyahımtraktır. Boyunları kısmen kırmızı, gerdanları siyahtır. Boynun çıplak kısmının arkası beyazdır. Göz portakal kırmızısı, gaganın kökü yeşil renklidir. Boyları 1 - 1,36 m kadardır. *A. antigone* adlı türü Hindistan'da ve Hazer denizi kıyılarında yaşar. *A. australasiana* adlı türü Avustralya'da yaşar, bu türün boynu çıplak değildir.

ANTİGONE KOROLARI, Sophokles'in Mendelssohn tarafından bestelenen *Antigone* tragedyası koroları. Eser 1841 de Potsdam kırallık tiyatrosunda oynanmıştır. Bu eserin Paul Meurice ile Auguste Vacquerie tarafından yapılan yeni, manzum bir adaptasyonu, gene Mendelssohn'un koroları ile 1844 te Paris'te Odéon tiyatrosunda sahneye konmuş, fakat bu korolar Paris'te bazı tenkidlere uğramıştır. 21 kasım 1893 te, aynı yazarlar tarafından yapılan *Antigone* tercümesi, Saint - Saëns'in müziği ile Comédie Française'de temsil edilmiştir. Saint Saëns, *Antigone* için doğu makamlarından ilham alarak ve gerçek belgelerden faydalanarak konuya uygun bir sahne müziği yazmış ve bu müzik halk tarafından iyi karşılanmıştır. Bütün bu korolara fülütler. obuva klârnet. harp ve bazı yaylı sazlar refakat eder.

ANTİGONEİA, eski Anadoluda birkaç şehrin adı:

1 — Alexandreia Troas (b.bk.)'ın eski adı;

2 — Nikaia (İznik)'in eski adı;

3 — Kyzikos (b. bk.) bölgesinde bir kale. Yeri bilinmiyor;

4 — Suriye'deki A. (bk. ANTİGONOS, Monophthalmos) Antigonos Monophthalmos tarafından M. Ö. 307 de kurulmuş bir şehir. A., sonradan kurulan Antiokheia (= Antakya) ya yakın bir yerde ve onun gibi Orontes (Asi) nehrinrinin kenarında bulunuyordu. A ya toplamı 5300 ü bulan Makedonya'lılar ile Atina'lılar yerleştirilmişti. A. hem devletin başkenti, hem de Mısır'a karşı yapılacak seferlerde askerî üs olarak kullanılmak üzere kurulmuştu; sonradan Antiokheia kurulunca, Seleukos, A. daki Yunan'lıları oraya yerleştirmiştir.

ANTİGONON, karabuğdaygiller (Polygonaceae) den tırmanıcı bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin sayısı 3 - 4 kadardır, bunlar Meksika ve Akdeniz çevresinde yetişirler Meksika'da yetişen *A. lebtopus* türü tırmanıcı bir ottur; süsbitkisi olarak serlerde de yetiştirilir.

ANTİGONOS, Yahudi kıralı (M. Ö. 40 - 37). Aristobulos II. nin oğludur. A. babasiyle Pompeius tarafından esir alınarak Roma'ya götürülmüş, M. Ö 63 te Caesar tarafından serbest bırakılmıştır. A., Parth'ların yardımiyle Kudüs'te kıral ilân edilmiş, üç sene mücadeleden sonra Roma'lılara yenilmiş, rakibi Herodes'i destekliyen Marcus Antonius tarafından öldürülmüştür.

ANTİGONOS [Karystos'lu], M. Ö. III. yüzyılda yaşamış Yunan heykeltıraş ve yazarı. Gençliğinde Erethria'lı filozof Menedemos'tan ders görmüştür. Daima bağlılık gösterdiği Akademi'ye devam ederek M. Ö. 270 yılından sonra Atina'da yaşamış ve Yunanistan'da epey seyahat etmiş olan A., nihayet Bergama'ya gidip yerleşmiştir. Burada kıral Attalos I. in Galat'lar üzerine kazandığı zafer (M. Ö. 239) münasebetiyle yaptırdığı Zeus anıtının süsleme işlerinde İsogonos ve Pyromakhos ile birlikte çalışmıştır.

Filozof ve yazar olan aynı addaki şahısla bir olduğu sanılan A., topladığı bilgiden ve kendi anılarından faydalanarak, filozofların hayatı ile resim ve plâstik sanatlar üzerine de eserler yazmıştır. A., biyografyalarında ele aldığı filozofların ögretilerini açıklamak ve hayatlarında geçen olayları hikâye etmekten çok, onların özelliklerine ve bu özellikleri aydınlatan ögelere önem veren ilk yazardır. Sanatı ilgilendiren yazılarında da A., eserlerin bellilik ve değeri, eseri yaratan sanatçılar arasındaki okul münasebetleri üzerinde durmakla sanat tarihi alanında büyük gelişmeye yol açmıştır. Yukarda anılan eserlerden başka *Paradokslar derlemesi* adlı eserin de onun olduğu söylenmektedir.

ANTİGONOS, Doson veya **Epitropas,** Makedonya kıralı (M. Ö. 229 - 221). A., Anadolu'da Karia'ya sefer yapmış, Hellas'ta Peloponnesos işlerine karışmıştır. Peloponnesos'taki Akhaia birliğinin çağırması üzerine Sparta kıralı Kleomenes ile yaptığı Sellasia savaşını kazanmıştır. Bu zafer A. ya Hellas üzerine hegemonya sağlamıştır. A. ölmeden üvey oğlu Philippos V. i veliaht yapmıştır.

ANTİGONOS [Monophthalmos; Yun. = tek gözlü; bu sebepten dolayı *Kyklops* sanını da taşırdı], Makedonyalı hükümdar (M. Ö. 381 - 301). Önce Makedonya kıralı Philippos II. nin yanında çalışmış, sonradan İskender'in yanında, müttefiklerin komutanı olarak Asya seferine katılmıştır. İskender tarafından Phrygia Satrapı tayin edilmiş, İskender'in ölümünden sonra naip Perdikkas M Ö. 323 te illeri pay edince, A. Büyük Phrygia, Lykia ile Pamphylia'yı elde etmiştir. Perdikkas, Kappadokia'yı kendi egemenliği altına almak hususunda Eumenes'e yardım etmesi için A.a emir vermiş, fakat A bu emre itaat etmemiştir. Perdikkas, Kappadokia hükümdarı Ariarathes'i yenince, A.'u sorguya çekmiş, bunun üzerine A. Avrupa'ya, Antipatros ile Krateros'un yanına kaçmış ve onlarla Perdikkas'a karşı birleşmiştir. Müttefik askerî kuvvetlerinin komutanı olan A., M. Ö. 322 ilkbaharında Ephesos'ta karaya çıkmıştır. Karşısına çıkan Eumenes'i Anadolu içerisine doğru çekilme zorunda bırakmış, sonra Kıbrıs'taki prenslerin Perdikkas generallerine karşı koymalarına yardım etmek için Kıbrıs'a gitmiştir. Perdikkas M. Ö 321 de Mısır'da öldürülünce naip olan Antipatros A. a Asya ordusunun komutanlığını vermiş, Eumenes'e ve Perdikkas partisinin diğer konutanlarına karşı yapılan savaşta A. başkomutanlık etmiştir. Antipatros, A u kendi partisine daha sıkı bağlamak için, kızı Phila'yı A.'un genç oğlu Demetrios ile evlendirmiş, oğlu Kassandros'u da A. un yanına suvari başkanı olarak tayin etmiştir. A., M. Ö. 320 ilkbaharında Eumenes'e karşı sefere çıkmış ve onu Orkynia (Ulukışla yakınındaki vâdilerden birinde bulunduğu sanılan bir yer) da yenmiştir. Eumenes'in ordusunun büyük bir kısmı A a geçmiş, Eumenes de kuzey Toros'taki Nora kalesine kaçmış ve orada A. tarafından kuşatılmıştır. Bundan sonra A. Perdikkas partisinin diğer komutanlarına karşı cephe almış ve M. Ö. 319 ilk baharında cebrî yürüyüşlerle Pisidia'ya gitmiş, Kretopolis'te kesin bir zafer kazanmıştır.

Antipatros'un ölümü (M. Ö. 319) kuvvet münasebetlerinde çok esaslı bir değişme yapmıştır. Antipatros, kıral Philippos II. nin yaşlı bir generali olan Polysperkhon'u kendisine halef göstermişti. Bunun üzerine oğlu Kassandros, Polysperkhon'a karşı ayaklanmış ve A. un yardımını sağlamış Ptolemaios da ona katılmıştır. Antipatros'un ölümü üzerine A. bütün Anadolu'ya sahip olmak hevesine kapıl-

mış, bunu yerine getirmek için her yere kendisine sadık adamlar yerleştirmiş, Eumenes ile dahi anlaşma isteğiyle kuşatmayı kaldırmış, fakat Eumenes tekrar A. un düşmanlarına katılmıştır.

M. Ö. 318 sonbaharında, A., Byzantion yakınlarında, Polysperkhon'un Kleitos komutası altındaki donanmasını yenerek denize hâkim olmuş, bu suretle arkasını sağladıktan sonra Eumenes'e karşı dönmek imkânına kavuşmuş ve onu esir ederek idam ettirmiştir (M. Ö. 316).

Böylece A., İskender devletinin çekirdeğini teşkil eden memleketleri elinde tutuyor, egemenliği Hellespontos'tan Indus'a kadar uzanıyordu. İskender'in hazineleri de elinde idi. İskender devletinin bütününü ele geçirme hevesine kapılan A. a karşı Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos birleştiler ve A. tan şu üç şeyi istediler: 1 — A., azlettiği Babylonia satrapı Seleukos'u tekrar yerine getirecek, 2 — bazı toprakları bırakacak, 3 — elinde bulunan İskender'in hazinelerinden kendilerine bir pay ayıracak. A. bunu reddedince M. Ö. 315 başlangıcında savaş yine başladı; A. un oğlu Demetrios Gaza savaşını kaybedince (M. Ö. 312), A., Anlaşmaya hazır olduğunu bildirdi ve M. Ö. 311 de barış yapıldı. A., Seleukos'a satraplığını vermek ve bu satraplığı önemli ölçüde genişletmek zorunda kaldı. Böylece, İskender'in devleti yerine geçecek olan 5 Hellenistik kırallık kurulmuş bulundu.

A. un hırsı M. Ö. 310 da yeni bir harbin patlamasına sebep oldu. Yunanistan'ın büyük bir kısmı Ptolemaios'un elinde idi, geri kalanı da Kassandros'a bağlı idi A., Yunanistan'ın kurtarıcısı rolünü oynamak istedi, M. Ö. 307 ilkbaharında oğlu Demetrios'u kuvvetli bir donanma ile gönderdi; Demetrios, Phaleron'u ele geçirdi, Atina'da demokrasi tekrar kuruldu ve Atina'lılar Demetrios ile babası A. a mübalağalı saygı gösterdiler. Demetrios, Ptolemaios'u Kıbrıs Salamis'inde yapılan deniz savaşında yendi. A. ile Demetrios iktidarın en yüksek noktasına yükselmiş bulunuyorlardı. Her ikisi de kıral sanını aldılar. A., devletinin başşehri olacak olan (sonraki Antiokheia = Antakya'ya yakın bir yerdeki) Antigoneia'yı (b. bk.) yaptırmağa başladı.

A., M. Ö. 306 da Mısıra karşı bir taarruz yaptı, fakat bir sonuç alamadı. Kassandros, A. a karşı, Lysimakhos ile birleşti, bu birleşmeye Seleukos ile Ptolemaios da katıldı. M. Ö. 302 de Lysimakhos Anadolu'ya yürüyerek harbe başladı, az sonra öbür müttefikler de ona katıldılar. Son savaş M. Ö. 301 de Phrygia'nın Ipsos şehri civarında (bugünkü Çay'a yakın) yapıldı. A. un karşısında Lysimakhos ile Seleukos vardı. Asker sayısı her iki tarafta da 70 000 kadardı, fakat düşmanlarının 480 filine karşı, A. un ancak 75 fili vardı. A. yenildi. Her şeyin kaybolduğunu görünce, savaş meydanında ölmek istedi ve öldü. A. un ölümü ile, devlet birliği fikri de sona erdi

ANTİGONOS GONATAS, Makedonya kıralı (M. Ö. 283 - 240). Demetrios'un oğludur. Babasının ölümü üzerine (M. Ö. 283) kıral sanını almışsa da memleketini işgal eden yabancı hükümdarlarla uzun savaşlardan sonra kırallık tahtına geçebilmiştir (M. Ö. 276). A., memlekete giren Gal'ler(Kelt'ler)le de uğraşmıştır. İtalya'dan dönen Epiros kıralı Pyrrhos'un memleketi işgali üzerine kırallıktan bir yıl kadar uzak kalan (M. Ö. 273) A., bundan sonra on yıl bütün memlekete hâkim olmuştur. Fakat M. Ö. 263 ve 255 te olmak üzere bu defa da Pyrrhos'un oğlu Aleksandros tarafından iki defa memleketinden çıkarılmıştır. A., yurdunda bulunduğu müddetçe hükümeti iyi yönetmiş ve Makedonya kırallığının yeniden kurucusu olmuştur. Hükümetinin son zamanları oldukça durgun geçmiştir. Memleketinde dürüstlüğü ve sanatseverliği ile sevilmiş bir kıral olarak tanınmıştır.

ANTIGUA, Guatemala'nın eski başşehri. Nüfusu 8 000 dir. Bu şehir 1733 depreminden sonra yeniden kurulmuştur.

ANTIGUA, Küçük Antiller'den Leeward grupunda İngiltere'ye bağlı bir ada. Kretase'ye bağlanan porfirik külteler büyük bölümünü kaplar; bunları, birçok yerlerde kalın Tersiyer tüfler, kum, kalker ve konglomeralar örter. A. da akarsu ve kaynakların azlığı yüzünden sarnıçlarda toplanan yağmur suları kullanılır. Adanın yüzölçümü 280 km². nüfusu 2 000 kadarı beyaz olmak üzere 28 750 dir. Başlıca ürünleri, çeşitli tropikal bitkiler ve hususiyle şekerkamışı, tütün ve pamuktur. A. nın merkezi ve büyük limanı, kuzeybatıda 6 997 nüfuslu ve tahkimli St. John (Saint Jones town) dur. A. da balıkçılık ve kaplumbağa avı yapılır; sığır ve domuz yetiştirilir. A. yı 1493 te Christophorus Columbus keşfetmiş, 1632 de İngiliz'ler ele geçirmiştir.

ANTİJEN (Antigène), insan veya hayvan vücuduna girdiği zaman, hücre protoplâzması ile kimyasal olarak birleşen ve antikorların meydana gelmesine sebebolan maddeler. Bunlar büyük moleküllüdürler. Antijenler protein, karbonhidrat ve lipoid tabiatında olabilir. Bakteri, hayvan ve bitki toksinleri ve bakteri hücrelerindeki bazı bileşikler, A. tabiatındadır.

ANTİK (Antique), yalnız eski Yunan ve Roma'ya ait yapılar, heykeller, kabartmalar, yazılı taşlar v. b. eserler. Eski Mısır ve Mezopotamya eserleri hakkında bu deyim kullanılmaz. Türkçe'de çok defa bunun karşılığı olarak antika kullanılmakta ise de bu deyim, Türkçe'de her nevi eski şeyler hakkında da kullanıla kullanıla anlamını değiştirmiştir. Bu sebeple A. sözü, Fransızca'da *antiquaille* deyimiyle anlatılan ve her çeşit eski ve köhne eşya anlamına gelen antika ile karıştırılmamalıdır.

ANTİKATOD, röntgen tüplerinin bir parçası (bk. RÖNTGEN).

ANTİKİNOLİS, eski Anadolu şehirlerinden biri. Paphlagonia bölgesinde, Karadeniz kıyısında bulunurdu. A. in şimdiki Çatalzeytin civarında bulunduğu tahmin ediliyor.

ANTİKLEİA, Laertes'in karısı ve *Odysseia*'nın kahramanı Odysseus'un anası. Troia savaşına giden ve on sene dövüştükten sonra vatanına dönerken daha on sene denizlerde sahilden sahile atılan oğlunun hasretine dayanamıyarak ölmüştür. Odysseus anasını yeraltı dünyasında görür ve kucaklamak ister, fakat boş gölgeye sarılamayınca duyduğu derin teessürü acıklı sözlerle ifade eder. Bir rivayete göre A., Laertes'le evlenmeden önce gizlice veya babası Autolykos'un rızası ile Sisyphos'la münasebette bulunmuştur ve Odysseus'un hakiki babası Sisyphos'tur.

ANTİKLİMAKS (Anticlimax; Yun *anti* = karşıt, *klimaks* = basamak. derece), rhetorikte üç anlamda kullanılan bir terim. 1 — Bir seri temsil eden kelimelerin bir cümlede sayılanmasında. alçalan değer sırasına göre dizilmesi; alçalan kerteleme (gradation descendante). «Yükselen kerteleme» (klimaks) nin karşıtıdır. Meselâ: «Önce köpürdü, bağırdı çağırdı, sonra söylendi, homurdandı, mırıldandı, susup bir köşeye sindi» 2 — Böyle bir sayıla-

mada, değer derecelerinin karıştırılması ve sıra bozulması; karşıtlı kerteleme. Meselâ: «Ordu listesine göre birçok generaller, albaylar, yüzbaşılar, binbaşılar ve teğmenler terfi etmiştir». 3 — Yazıda ve hatiplikte, derece derece yükselen sözün birdenbire kuvvetten düşmesi.

ANTİKLİNAL (Anticlinal), tektonik kuvvetlerle kıvrılmış olan çökelsel tabakaların konkavlıkları aşağıya bakan kısmı. Aksi senklinaldir.

Bir A. de *eksen, eklem* (charnière) ve *yan* (flanc) lar ayırdedilir. A. ler dik veya simetrik, eğik, devrik, yatık hattâ geriye dönük olabilir. Her A. in iki tarafında birer senklinal bulunur.

A. ekseni düz olmayıp dalgalıdır, alçalma (ennuyage) ve yükselmeler (culmination) gösterir.

ANTİKLİNORİYUM (Anticlinorium), küçük antiklinal ve senklinallerin birleşmesiyle meydana gelen ve genel şekli antiklinal olan kıvrım grupu.

ANTİKLOR, klor ile beyazlatılmış kumaşlarda kalan kloru kimyasal reaksiyonların yardımiyle zararsız bir hale getirmek için kullanılan maddeler. Antiklor deyince çok defa yalnız sodyum tiosulfat anlaşılır. Bundan başka amonyak ve sodyum bisulfit de kullanılır.

ANTİKOR (Anticorps = karşıt cisim), insan veya hayvan vücuduna giren bir antijene karşı vücutta meydana gelen ve kan serumunda bulunan reaksiyon cisimleri. A. lar yalnız kendisinin meydana gelmesine sebebolan antijen üzerine etki yaparlar. Birçok A. lar vardır. Meselâ antitoksin (toksine karşıdır ve onu nötürler), aglutinin (hücreleri kümeler halinde bir araya toplar), presipitin (erimiş bir haldeki antijen ile bulanıklık ve çöküntü meydana getirir), amboseptör (bir taraftan antijen, bir taraftan da kompleman ile birleşir ve hücreleri eritir), bakteriyotropin veya bağışık opsonin (fagositoza yardım eder). Bunlara bağışıklık cisimleri de denilir. Fakat bunların hepsi kelimenin tam anlamiyle bağışıklık cisimleri değildir. Meselâ aglutinin gibi. Çünkü bunlar, bakterileri öldüremezler. Bu sebepten reaksiyon cisimleri, yani antikor olarak kabul edilirler.

Antikorlar globulin tabiatindedirler. En çok karaciğer, dalak ve kemik iliklerinde oluştukları anlaşılmıştır. Antikorlar her zaman olmamakla beraber, anadan. karnındaki çocuğun kanına geçtiği gibi ana sütü ile de çocukların kanına geçmektedir.

Normal A. lar da vardır. Yani önceden vücuduna bir antijen girmemiş insan veya hayvan kanında da türlü antijenlere karşı A. lar bulunabilir. Bu sebepten bazı normal insan serumları birçok bakterileri ve alyuvarları aglutine eder ve onları eritebilir. Fakat normal A. ların miktarı bağışık A. lar kadar çok değildir ve çok kere antijene karşı ilgileri de azdır. Bundan başka ısıya karşı dirençliklerinde ve diğer fiziksel karakterlerinde de farklar vardır.

A. lar yabancı bir cinsin hücrelerine karşı meydana gelmiş ise, meselâ koyun alyuvarları şırınga edilen tavşanda olan A. lara, heteroantikor denir. Aynı cinsten, fakat yabancı bir kişinin hücrelerine karşı meydana gelmiş ise, meselâ bir keçi kanı başka bir keçiye şırınga edildiği zaman meydana gelen A lara, isoantikor denir. Kendi hücrelerine karşı meydana gelen reaksiyon cisimlerine de Otoantikor denir.

ANTİKRİST (Antichrist; Yun. *anti* = karşı, *Khristos* = mesih), İsa'nın dinine aykırı bir din çıkarmaya çalışacak olan yalancı adam. Hıristiyanlar'ın inanışına göre kıyametin kopmasından önce bir yalancı çıkacak, fakat yine İsa tarafından yenilecektir. İncil'e göre daha Havariler zamanında birkaç A. varmış. İslâmlıkta bunun karşılığı Deccal'dır.

ANTİKRİSTİYANİZM (Antichristianisme), hıristiyan dinine aykırı fikir ve inanç. Teologlara göre A., Deccal'ın inancı ve egemenliğidir. Şu halde A., hıristiyanlıktan dönme ve mezhep değiştirme gibi bir şey olmak gerekir.

ANTİKUS (Anthicus), kınkanadlı böceklerin Antiside (b. bk.) familyasına bağlı bir cinsi. Uzunca vücutlu ve düz duyargalıdır. Esmer siyah renkli olan bu böceklerin duyargaları ve bacakları ile kanadları kahverengi olanlar vardır. 2 - 3 mm büyüklüğündedirler. Çayırlarda ve derelerin kenarlarında yaşıyan türleri vardır. *A. floralis* ve *A. hispidus* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTİL DENİZİ, Güney ve Orta Amerika ile Antiller arasındaki Amerika aradenizinin güney bölümü olan Karayib Denizi(b. bk.)nin başka bir adı.

ANTİLEPROL, Hindistan'da yetişen *Gynocardia odorata* ağacının tohumlarından çıkarılan ve hekimlikte lepra (cüzzam) hastalığına karşı ilâç olarak kullanılan bir madde.

ANTİLLER, Orta Amerika'nın adalar topluluğu. Yüzölçümü 234 000 km², nüfusu 13 300 000.

Adı, yeri: Dilimizde A. karşılığı olarak «Antil Adaları» da denir. Bazı dillerde A. için «Batı Hindistan» (West India Islands, Westindien) adı kullanılır. A. adı, 1376 dan beri Lizbon ile Japonya arasını gösteren deniz hartalarında, Atlas Okyanusu'nda bulunduğu düşünülmüş bulunan ve Antilia yahut Antillia olarak adlandırılan efsanemsi adadan gelmedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında çıkan Pizigano'nun hartasında Atilae yahut Atulae şeklinde yazılmış bulunan bu ad, daha sonra Peter Martyr'in teklifi üzerine, Christophorus Columbus'un bulduğu ve «Batı Hindistan» adını verdiği adalara verilmiştir. Ancak, A. in keşfinden sonra Antillia adı bazı kere Haiti'ye, bazı kere de Batı Hindistan adalar kümesine verilmiş, daha sonraları Orta Amerika'nın bütün adalar topluğunu gösteren bir ad olmuştur.

A., Kuzey ve Güney Amerika arasında, tropikal kuşağın kuzey yarıküreye düşen yerinde, içerisine 18 enlem ve 26 boylam derecesi alacak kadar büyük bir bölgede yayılmıştır. Genel uzanışıyle, dışı doğuya çevrili bir yay biçimi gösteren A., Kuzey ve Güney Amerika arasındaki Amerika aradenizinin bir bölümü olan Karayib Denizi'ni Atlas Okyanusu'ndan ayırır. Adalar arasındaki başlıca boğazlar şunlardır: Florida yarımadasiyle Kuba arasında Florida Boğazı, Kuba ile Haiti arasında Windward Boğazı (Windward Passage), Haiti ile Porto Rico arasında Mona Boğazı (Mona Passage) ve daha doğuda Anegada Boğazı.

A., başlıca iki bölüme ayrılır: Büyük A., Küçük A. Büyük A. in içerisine Kuba, Haiti, Porto Rico, Jamaika girer. Geniş anlamiyle Küçük A. adı altında kuzeyde Bahama adalarından güneyde Venezuela kıyı boyuna kadar uzanan türlü ada kümeleri toplanır ki, bunlar 4 büyük takım meydana getirirler: 1 — Kuzeyde Bahama, Caicos ve Türk takımadalarından meydana gelen adalar dizisi. 2 — Porto Rico'nun doğusundaki Virgin yahut Jungfern takımadaları. 3 — Anguila'dan Trinidad'a kadar kuzey-güney doğrultusun-

da hemen 1 000 km lik bir yay biçiminde uzanan Yelaltı Adaları (Fr. Îles du vent. İral. Sopravento, Alm. Inseln über dem Wind). 4 — Güneyde Venezuela kıyıları boyunca Tobago ile Aruba arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan Dulda Adalar (Fr. Îles sous vent, İtal. Sottovento, Alm. Inseln unter dem Wind). İngilizler ise, anlamı daraltarak, Yelaltı Adaları (Windward Islands) sözünü, Martinique güneyindeki adalar için, Dulda Adalar (Leeward Islands) sözünü ise bu adalar sırasının kuzeyinde Anguilla'ya kadar uzanan adalara verirler. Bazı kaynaklarda son iki adalar sırasının, yahut sadece üçüncü adalar topluluğunun adı, dar anlamiyle, küçük A. olarak geçer. Bu son anlamlardaki Küçük A. e, burada ilk otuıan halka (Karayib'ler) göre adlandırılarak, «Karayib Adaları» dendiği de olur.

Yapı, yerşekli: A., birçok yerlerinde denizden 1 000 m yükseklikte bulunan, yahut Haiti ile Güney Kuba'da olduğu gibi, yüksekliği 2 000 m yi aşan, hattâ 3 000 m yi bulan dağlık yerlerdir. Bunlar arasında Bahama, Caicos, Türk adaları ve çevresinde denizden az yüksek mercan kayalıkları da yer tutmuştur. A. de birbiri ardınca sıralanan adaların çoğu, Üçüncü Zaman sonunda türlü çöküntülerle parçalanmış bulunan, yapı bakımından güneyde Venezuela, kuzeybatıda Orta Amerika dağlariyle bağlantısı olan eski «A. Kordilerleri» nin birer bölümüdür. Böylece Kuzey ve Güney Amerika arasındaki bu bölümde, genç kıvrım dağları batı-doğu doğrultusunda uzanmakta, bu uzanış Güney Kuba, Jamaika, Haiti ve Porto Rico'da, yani Büyük A. dağları boyunca, görülmektedir. E. Suess'ten beri kabul edilen düşünceye göre, bu dağlar sırası, Küçük A. boyunca güneye doğru bükülmekte, Trinidad adasından geçerek Venezuela kıvrım dağlarına bağlanmaktadır. Eski sürekli dağ sıralarının parçalanmaları sonucu olarak, bütün bu çevrede yükselmeler ve çökmeler şeklinde büyük seviye değişiklikleri olmuş, böylece Porto Rico ve doğusundaki adaların kuzeyinde olduğu gibi, 6 000 - 8 000 m derinlikte çöküntü hendekleri belirmiş, derinliği 8 526 m yi bulan derin deniz çukurlukları doğmuştur. Ancak Porto Rico ile Trinidad arasındaki adalar boyunca yayın dış sıralarında bu gidişin pek aralıklı da olsa, belirmesine karşılık, yayın iç sırası, içlerinde zamanımızda da yananları bulunan volkanların sıralandığı çok volkanik bir alan halinde görülür. A., bu yapı ile ilgili olarak, yeryüzünün depremlere en çok uğrıyan yerlerindendir.

Iklim: A. de yıllık ve günlük sıcaklık ortalaması 22° - 27°, en sıcak ve en soğuk ay arasındaki sıcaklık oynaması 2° - 3° kadar olan tropikal bir okyanus iklimi belirmiştir. Kuzeyde Kuba, Bahama adalarına ve bütün bölgede tierra templada denilen 800 m den yüksek yerlere doğru sıcaklık oynamaları 6° - 7° yi bulacak şekilde artar. A. in pek çok adalardan meydana gelmiş bulunması denizin sıcaklık üzerine önemli yumuşatıcı etki yapmasına ve bu tropikal bölümün yaşanabilir duruma gelmesine sebep olmuştur. A. e yağış getiren rüzgârlar, doğudaki adalara doğru esen kuzeydoğu alizeleridir. Adaların rüzgârlara dönük yamaçlarında yağmur çok (meselâ Porto Rico da yılda 340 cm, Dominika'da 262 cm), dulda yamaçlarda ise daha az (meselâ yukarıki misallere göre 145 cm ve 190 cm) düşer. Yaz aylarında (ağustos - ekim) her yıl Karayib Denizi'yle Meksika Körfezi'nde beliren, kuzey ve kuzeybatıya doğru düzensiz yollar çizerek geçen korkunç kasırgalar (hurrikan'lar) doğar.

Bitkiler, hayvanlar: A. in yerli bitkileri bulunmakla beraber bitki örtüsü bakımından, Orta Amerika'nın Atlas Okyanusu boyu yağmur ormanlariyle Venezuela florasına yakınlık gösterir. Yağmurların bol yağdığı rüzgâra dönük yamaçlarda, kıymetli ağaçlariyle Orta Amerika'dakine benzer tropikal yağmur ormanları yer tutmuştur. Zamanla bu zengin ormanlar aralanmış, yerini ya plântajlara, yahut güneye dönük kurakça yamaçlarda ağaç veya çalılarla karışık savanlara bırakmıştır. Bu yörenin en göze çarpan ağacı dalları yanlara doğru açılmış bulunan Ceiba'dır. Kalker yapılı alanlarla kurak yerlerde ise kaktüsler, türlü savan otları yetişir. Daha seyrek olan dağ ormanlarında en çok yer tutan bitkiler, eğreltiotları, bambu ağaçları, hurmalar, epifitlerle daha kurak yerlerde çam, selvi, ardıç ağaçlarıdır.

Ekilen ve dikilen bitkilerden şeker kamışı, tütün, kahve, kakao, pamuk, muz, ananas, portakal, papaya, baharat, telli otlar ve ormanlardan elde edilen bakkam ağacı, sarı boya ağacı reçine, kauçuk gibi kıymetli ürünleriyle A., sömürge devrinde Avrupa'lılar için, şimdi de hem Avrupa, hem A. B. D. için önemli ve pek zengin bir ham madde kaynağıdır.

Hayvanları bakımından A., Güney Amerika'ya benzer. Haiti ve Kuba'da bazı yarasa soyları, Kuba'nın mangrov ormanlarındaki Amerika denizayısı denilen hayvanlar ve bazı kemiriciler dışında A. de memeliler pek de fazla çeşitlilik göstermez. Buna karşılık pek çeşitli kuşları vardır. Zehirli yılanları hemen hemen yoktur. Deniz faunası, hele mercanlar çoktur.

Nüfus: A. in ilk ahalisi olan Karib veya Karayib'ler sömürgeleşme zamanında hemen büsbütün yok olmuşlardır. Bugünkü nüfus, İspanyol'lardan kalma beyazlar ve buraya göçen Avrupa'lılarla plântajlarda çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilmiş bulunan Zenci'lerden meydana gelmiştir. Bunlar Haiti ve Jamaika gibi bazı adalarda esas nüfusu teşkil eder, bunların yanında Mulatte'ler de önemli yer tutarlar. Son zamanlarda A. e Asya'nın türlü bölgelerinden de göçler (Hintli, Çinli, Suriyeli...) olmuştur.

A., İspanyol'larca keşfolunduktan sonra 1496 da Haiti'de ilk defa yerleşilmiş, Küçük A. XVI. yüzyıla kadar boş kalmış, sonraları Avrupa devletlerince el konan yerler arasına girmiştir. Büyük A. kısmen XIX. yüzyıla kadar İspanyol'ların elinde kalmıştır. A., doğal şartları bakımından, Avrupa'lıların yerleşmesine en uygun tropikal bölgelerden biri olduğundan nüfusu genel olarak sıktır (bütün A. da ortalama nüfus sıklığı 35 - 40, Kuba'da 30, Haiti'de 57, Jamaika'da 74, Porto Rico'da 159, Barbados, Martinique gibi adalarda 250 den çok).

Ekonomi, ticaret: A., etkisini gittikçe arttıran Kuzey Amerika ülkeleri (hele A. B. D.) anaparanın yatırılmış olduğu, dışarıya satılık mallar veren tropikal plântajlarda zenci işçilerin çalıştığı zengin bir tarım bölgesidir. Ticaret, taşın ve adalardaki basit endüstri, daha çok beyazların elindedir. A., % 2,5 i tutan ihracat ve % 2,2 ithalâtı ile dünya ticaretinde önemli bir yer tutar. Bu ticarette ithalâtın % 37,2 si, ihracatın % 47,5 u, dıştıcareti A. B. D. ne bağlı bulunan Kuba'ya düşer. Kuba'ya yatırılan Amerikan anaparası 1,5 milyar doları bulmaktadır ki, bu miktar bütün Lâtin Amerika'ya yatırılan anaparanın % 30 unu karşılamaktadır. Ticaretin geri kalan % 26,8 ithalât ve % 21,2 ihracat, A. B. D. ne bağlı öteki adalara düşer. Buna karşılık ihracatını İngiltere ve Kanada'ya yapan Büyük Britanya'ya

bağlı adalar, daha az önemli yer tutar. Haiti ve Dominika'nın Fransa ile ilgisi henüz kuvvetlidir. Kuba'nın eski şeker istihsali A. B. D. nin etkisiyle ticarette daha önemli bir yer tutmaya başlamış ve bir şeker endüstrisinin gelişmesine yer vermiştir. İngiltere'ye bağlı adalarda ise, son zamanlarda sebze ve meyva yetiştirilmesine daha çok yer verilmiştir.

Yönetim: Christophorus Columbus'un İspanyol'lar hesabına batıdan Hindistan'a bir yol ararken yolu boyunda bularak (1492) Batı Hindistan adını verdiği adalarda o zaman yaşamakta olan türlü Kızılderili boylar, kısa zamanda İspanyol'lar tarafından köleleştirilmiş, daha sonra yok edilmişlerdir. XVII. yüzyılda başka Avrupa devletleri de, zaman zaman İspanyol'larla çarpışan korsanlardan faydalanarak, A. e ayak basmışlar, bu arada İngiliz'ler Barbados, Jamaika, Trinidad adalarını, Fransız'lar Guadeloupe, Martinique, Haiti'yi, Holânda'lılar Curaçăo'yu, Danimarka'lılar St. Thomas'ı ele geçirmiş İspanyol'ların elinde ise Kuba ile Porto Rico ancak bir süre daha kalmıştır. XVIII. yüzyılda A., batı Avrupa sömürgeci devletlerin nüfuzlarının çarpıştığı dünya ölçüsünde önemli bir bölge olmuş, şeker kamışı yetiştirilmesiyle de dünya ekonomisinde en değerli yer tutan ülkeler arasına girmiştir. İspanyol'ların geri kalan sömürgelerini de kaybettiren 1898 savaşlarından sonra, A de A. B. D. nin siyasî ve ekonomik nüfuz ve etkisi kökleşmiş, bu tarihte Porto Rico bu memlekete katılmış, 1917 de ise Virgin adaları Danimarka'dan 25 milyon dolara satın alınmıştır.

Bugün A. de üç bağımsız devlet vardır: Kuba, Haiti ve Dominika. Her üçü de ekonomi bakımından A. B. D. ne yakından bağlıdırlar. Bu devletlerin toprakları ve A. B. D. ne bağlı adalar (Porto Rico, Virgin) dışında, Bahama, Barbados, Dulda Adalar, Yelaltı Adaları, Jamaika, Trinidad, Tobago ile daha birtakım küçük adalar İngiltere'ye, Guadeloupe, Martinique ve çevrelerindeki bazı adalar Fransa'ya, Curaçăo, Aruba adaları Holânda'ya bağlıdır.

Aşağıdaki çizelgede bağımsız devletlerin yönetim durumu toplu olarak gösterilmiştir:

Memleketin adı		Yüzölçümü km²	Nüfusu	km² ye düşen nüfus
Türk imlâsiyle	asıl yazılışiyle			
Kuba	República de Cuba	114 524	4 777 000 (1943)	42
Haiti	République d'Haiti	27 844	2 900 000 (1936)	104
Dominika	República Dominicana	48 731	1 826 000 (1942)	37

DİL. Antiller (İng. West Indies [Bahama'lar dahil]) de resmî dil olarak, göçmen dil şeklinde, Hint-Avrupa dillerinden olan İspanyolca (Kuba, Dominika Cumhuriyeti), Fransızca (Haiti, Guadeloupe, Martinique), İngilizce (Bahama'lar, Jamaika, Barbados, Turk, Leeward, Windward adaları, Porto Rico, St. Thomas, v. b.), Felemenkçe (Curaçăo, v. b.) kullanılır. Eskiden Danca da vardı (bk. AMERİKA, diller). Yerli diller, Amerika dillerinin Güney Amerika-Antil kolunun Aravak ve Karib ailesindendir. Bunlar şöyle gruplanır: Aravak ailesinden: Cıboneye (Kuba, Batı Haiti, Porto Rico, Jamaika), Tekesta (Bahama'lar), Taino (Batı Haiti), Cabre, Alluag, ve İnyeri (hepsi Küçük Antiller'de), Kaketio (Aruba, Bonaire, ve Curaçăo adaları). Antillerin batı kısmında konuşulan bu diller Aravak ailesinin Kuzey grupunun «Ada Aravakçası» bölümündendir. Karib ailesinden: Macorixe ve Ciguayos (Doğu Kuba, doğu Haiti ve doğu Porto Rico), Kalinga veya Karibi (Trinidad ve Tobagodan adalarından Porto Rico'ya kadar uzanan Küçük Antiller'de). Antillerin doğu kısmında konuşulan bu diller Karib ailesinin Kuzey Amazonas kolunun Kuzeydoğu grupunun «Ada Karibcesi» bölümündendir. Güney Amerika'daki Chibcha (Çibça) dil ailesinden olup Ekuador'da konuşulan Barbacoa dilinden bir kol Kuzey Kuba'ya göçmen olarak gelmiştir. Karib-Aravak harblerinde Karib'lerin üstün gelmesi ve Aravak kadınlarını kaçırması sebebiyle, Karib'lerde ikidillilik (bilinguisme) vardır. Erkekler Karib, kadınlar Aravak, çocuklar da her iki dili konuşur. Böyle olmakla beraber Kuba ve Porto Rico sayılmamak üzere, Antillerin büyük bir kısmında, hele Haiti'de, Afrika'dan gelme Zenci dillerle, kreol diller hâkimdir.

ANTİLLİS (Anthyllis), baklagiller (Leguminosae) den, Akdeniz bölgesiyle Avrupa'da 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Çoğu otsu, bazıları ağaççık olan bu bitkilerin alt yaprakları dilimsiz, üst yaprakları dilimli ve genel olarak tüylüdür. Çiçekleri başçık veya toplu bir şemsiye durumundadır. Taç yaprakları sarı, kırmızı veya beyaz renklidir. Yurdumuzda hususiyle yüksek meralarda birçok otsu türleri yetişmektedir. Batı ve güney Anadolu'nun dağlık yamaçlarında 10-20 cm yüksekliğinde küçük bir ağaççık olan sarı çiçekli *A. hermanniae* türüne çok rastlanır.

ANTİLLİS

Antillis türleri fakir, kireçli topraklarda bile yetiştiklerinden hususiyle *A. Wulneriane* türünün bazı çeşitleri Avrupada fakir topraplı arazide çayır bitkisi olarak ekilmektedir. İçerisinde fazlaca tanenli madde ile bir çeşit sümüksel sıvı bulunduğundan bazı A. türleri halk tarafından ilâç olarak kullanılır.

ANTİLOKAPRA (Antilocapra), tırnaklı memelilerin çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı bovide (Bovidae) familyasının bir cinsi. Geviş getirirler, çatallı olan boynuzlarının içleri boştur. Çatallardan öndeki kısa, arkadaki uzundur. Boynuzlar daima büyümez. Geyiklerde olduğu gibi muntazaman kopar, yerine yenisi gelir.

Kuzey Amerika'nın çayırlıklarında yaşıyan bir türünün ismi *A. americana*'dır. Yer-

ANTILOKAPRA

liler tarafından Mazama veya Kabri adları da verilir. Şekilleri Antilopa benzer. Boyu 1,5 m kadar uzundur. Yüksekliği de 80 cm kadardır (göğüsten itibaren). Alın tarafı çukur, gözlerin bulunduğu bölgeler şişkindir. Ayakları pek uzun değildir. Kuyruk kısadır. Renk açık kırmızımtrak esmerdir. Vücudun yan tarafları beyazdır. Başın yan tarafları, üst kısmı ve kulaklar da beyaz renklidir. Boynun altında beyaz lekeler vardır. Kuyruk ve kuyruk civarı da beyaz renklidir. Dişiler erkeklerden biraz daha küçüktür ve kısa boynuzludur. Büyük sürüler halinde dolaşırlar. Avlaması zordur.

ANTİLOKHOS, Yunan destanlarında adı geçen genç bir kahraman. A., ihtiyar babası kıral Nestor ile Troia seferine katılır; *İlias*'ta, tezcanlı, atılgan. işlediği hataları anlayınca hemen pişman olan sevimli bir delikanlı olarak anlatılır; Akhilleus'a dostu Patroklos'un ölüm haberini o getirir; *Küçük İlias*'ta, babasını Memnon'a karşı savunurken kahramanca öldüğü anlatılır. *Odysseia*'da da anılan bu kahramanca ölüm, Pindaros'a çok güzel mısralar ilham etmiştir.

ANTİLOP (Antilope), eskiden bu isim bütün Antilop cinslerine verilmekte idi (bk. ANTİLOPLAR). Bugün ise Hindistan'da yaşıyan *Antilope cervicapra* türüne cins adı olarak verilmektedir. Üzerinde halkalar bulunan ve birtakım helezonî kıvrımlar yapan boynuz yalnız erkeklerde vardır ve boyu 40 - 75 cm kadardır. Ufak ve narin yapılı olan bu A. türünde kulaklar büyüktür. Gözlerinde gözyaşı bezleri vardır. Koyu esmer külrenkli veya sarımtrak külrenklidirler. Vücudun alt tarafı beyazdır.

ANTİLOPLAR (Antilopinae), tırnaklı memelilerin (Ungulata) çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı *Bovidae* (boynuzları boş olanlar) familyasının bir alt familyası. Bunlar geviş getiren hayvanlardır (Ruminantia). Bazılarının erkek ve dişilerinde, bazılarının da yalnız erkeklerinde boynuz vardır. Biçimleri çok çeşitli olan boynuzlarının üzeri halkalıdır. Vücutları orta büyüklükte, bazan da daha küçüktür. İri gözlü ve ince, narin bacaklı olan bu hayvanlar çok sevimlidirler. Kuyrukları genel olarak kısadır. Postu kısa kıllarla örtülüdür. Dişiler bir ve pek seyrek olarak da iki yavru doğurur. Çift olarak veya sürüler halinde, düzlüklerde, bazıları da dağlık yerlerde yaşarlar. Çok hızlı koşar ve sıçrarlar. Çevik ve uyanık hayvanlardır. İnsanlardan kaçarlar. Fakat insanlara alıştırılabilirler. Eti, derisi ve kılları makbuldür. En çok cinsi Afrika'da bulunur, Asya'da da bunlara sık raslanır. Avrupa'da *Saiga* adlı cinsi yaşar. Kuzey Amerika'da yaşıyan bir cinsi de *Antilocapra* (b. bk.) dır. Güney Amerika'da fosillerine raslanmıştır. Bugün yaşıyan cinsi burada yoktur.

Antilope(bk. ANTİLOP)*Gazella*(bk. AHU), *Antidorcas* (bk. ANTİDORKAS), *Ammodorcas* (bk. AMMODORKAS), *Aepyceros* (bk. EPİSEROS). *Saiga* (b.bk) gibi cinsler bu alt familyaya bağlanırlar. Bunlar gerçek A. dır.

Bir de birçok sistematikçiler tarafından yine bu gurupa bağlanan, fakat her birinin ayrı ayrı alt familyalara bağlanması daha uygun olan Antilop cinsleri vardır. Çatal boynuzlu A. *(Antilocaprinae)* alt familyasına bağlanan cinsi *Antilocapra* (bk. ANTİLOKAPRA) Amerika'da yaşar. *Tragelaphus* (bk. TRAGELAFUS) ve *Strepciceros* (bk. KUDU), *Boselaphus* (bk. BOSELAFUS), *Oreas* (b. bk.) cinsleri *Traglaphinae* alt familyasındandır. *Kobus* (b. bk.), *Redunca* (bk. REDUNKA) cinsleri *Reduncinae* alt familyasına bağlıdırlar. At Antilopları *(Hippotraginae)* alt familyasına bağlanan cinslerde *Hippotragus* (bk. AT ANTİLOPU), *Oryx* (bk. BEİSA), *Addax* (bk. ADDAKS) dır. İnek Antilopları *(Bubalinae)* alt familyasından da *Damaliscus* (bk. DAMALİSKUS), *Bubalis* (b. bk), *Connochaetes* (bk. GNU) cinsleri vardır. *Dorcatragus* (bk. BEHRA), *Madoquinae* alt familyasındandır. *Neotraginae* alt familyasından da *Nesotragus* (b. bk.) cinsi vardır. Dört boynuzlu Antiloplar *(Tetracerinae)* alt familyasından *Tetracerus* (bk. TETRASERUS) cinsi çok tanınmış bir cinsidir. Dağ keçileri *(Rupicapra)* alt familyasından da *Rupicapra*(bk. DAĞ KEÇİSİ) cinsi vardır.

A — Ahu (Gazella dorcas), B — Boselafus (Boselaphus tragocamelus), C — Kudu (Strepciceros kudu), D — Dağ keçisi (Rupicapra), E — Gnu (Connochaetes), F — Oreas canna, G — Antilokapra (Antilocapra = Dicrannocerus), H — Saiga, I — Antilope cervicapra, J — Kbous K — Hippotragus niger, L — Tetraserus (Tetracerus), M — Bubalis caama N — Oryx leucoryx.

ANTİLÜBNAN (Cebel-i Şarkî), Suriye'de Lübnan dağları doğusunda ve onlara paralel dağlar. A. dağları, Humus güneyinden, Beyrut - Şam demiryolunun geçtiği Barada vâdisine kadar aralıksızdır; daha güneyde Cebel-i Hermon (karlı dorukları dolayısiyle Cebel - üş - Şeyh; 2 759 m) ile sona erer. Suriye çöküntü hendeği (Çukur Suriye) hafif kıvrımlı bir plâtoyu parçalamış, iki yanında dik ve basamaklı yamaçlar meydana gelmiştir; fakat A. dağlarının doğuya, Şam çölüne doğru alçalışları daha az eğimli ve yine basamaklıdır. A., horst tarzında oluşmuş olup hususiyle, batıdan sıradağ görünüşündedir. Yükseklikleri Humus güneyinde 2 000,

Talaat Musa'da 2 700 m dir. Yapılarında Jura ve Kretase kalkerleri üstündür; bunların üzerinde Eosen tortullarına da raslanır.

A. dağlarının doğu yamaçları bozkır bitkileriyle örtülmüştür. Her ne kadar Lübnan'lar deniz etkisini engellemiş ise de, batı yamaçlar daha nemli olup dut ve zeytin ağaçları ile bağlar 1 500 m yüksekliklerine kadar erişir; daha yüksekliklerde seyrek meşeler, ardıçlar, yoz meyva ağaçları. hususiyle badem bulunur. Doğuda tahıl tarlaları 2 000 m yüksekliklerde de görülür, birçok yerlerde bedeviler koyun sürülerini otlatırlar.

ANTİM I., ilk bulgar ekzarhı (1816 - 1888), Kırklareli'nde doğmuştur. Asıl adı Atanas Mihaylov'dur. Aydanos'ta ilk öğrenimini yapmış ve rahipliğe orada başlamıştır. Odesa'da okumuş ve 1856 yılında Kiev papaz okulunu bitirmiştir. Halkı papaz okuluna rektör olmuş ve 1868 yılında Vidin patrikliğine atanmıştır.

A. bu görevde iken İstanbul Patrikhanesi ile ilgisini kesmiş ve Bulgar kilisesinin egemenliği için çok çalışmıştır. Bulgar ekzarhlığının kuruluşunda (1872) ilk bulgar ekzarhı seçilmiştir.

ANTIM IVIREANUL (ölm. 1716), Eflâk metropolidi. Eflâk'a nüfuz etmeğe çalışan Rum'larla memleketin bağımsızlığını korumak için uğraşmış, fakat muvaffak olamıyarak Nikolas Mavrokordatos'un emri ile idam olunmuştur.

ANTİMAKHOS, Peloponnesos harbi sırasında doğan, Kolophon'lu bir Yunan şairi. *Thebais* adlı destanı ve *Lyde* adlı elegeia'sı ile ün almıştır. Elimize geçen parçaların önemsizliği ve azlığı, sonraki nesiller boyunca verilen birbirine zıt hükümlerden hangisinin doğru olduğunu tespit etmemize imkân bırakmamaktadır. Ancak A. un büyük bir ilgi uyandırdığı ve etki yarattığı muhakkaktır. Bir çok yazarlar, destan şairleri arasında onun Homeros'tan sonra geldiğini iddia etmişlerdir; Dio Cassius'un anlattığına bakılırsa, imparator Hadrianus onu Homeros'a bile tercih ediyormuş. Aksine, Quintilianus, etki yapma kabiliyetini, ağırbaşlılığını, asîl belâgatini övmekle beraber, A. u his, sanat ve tertipleme bakımlarından kusurlu bulur. Elegeia şairi olarak A., Mimnermos'a bağlanır. Sevgilisinin ölümü münasebetiyle yazdığı *Lyde*'de, kendisini teselli etmek için, eski kahramanların başına gelen bu nevi felâketleri sıralamış, bu erotik ve bilgiç konulu narrativ elegeia ile Hellenismus devri şairlerine (Philetas, Hermesianaks, Kallimakhos, v. b.) yeni bir yol açmıştır. Bu eser hakkında da eskilerin verdikleri hükümler birbirini tutmamaktadır. Asklepiades onu Musa'larla bir tutar, Kallimakhos ise eserin ağır ve pürüzlü olduğunu söyler.

ANTİMAKUS (Antimachus), kınkanadlı böceklerin polifaga (Polyphaga) alttakıma bağlı tenebrionide (Tenebrionidae) familyasının bir cinsi. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşıyan bu böceklerin renkleri koyu siyahtır. Erkeklerinin başları ve protoraks'ları uzamıştır. *A. nigerrimus* adlı türü Brezilya'da yaşar.

ANTİMON, sembolü Sb, atom numarası 51, atom ağırlığı 121.8 olan kimyasal bir element. Tabiatte çok az miktarda serbest halde bulunursa da daha çok antimonit Sb_2S_3 cevheri halinde, çok defa gümüş ve altın ile beraber bulunur.

A. elde etmek için iki metot vardır:

1 — Antimonit cevheri evvelâ özel fırınlarda ısıtılarak kolay ergiyen antimonitin gangtan ayrılmasiyle antimonca zenginleştirilir. Bundan sonra bu ürün, kolay sıvılaşan dışıklarla beraber, demir artıklarının da ilâvesiyle ergitilerek demir sulfür ve A. elde edilir.

2 — Antimonit cevheri daha evvel zenginleştirilmeden doğrudan doğruya hava akımında ısıtılarak kavrulur. Bu arada teşekkül eden antimon oksit, kolay sıvılaşan dışıklarla karıştırılarak alev fırınlarında odun kömür ile A. a indirgenir.

Saf A. mavimtrak beyaz renkte, metal parıltılı ve billûr yapılıdır, kolaylıkla toz haline getirilebilir. Özgül ağırlığı 6,71, ergime noktası 630°, kaynama noktası 1440° dir. A. havada ısıtılırsa mavi bir alev ile yanarak antimon trioksit verir. Bütün halojenlerle doğrudan doğruya birleşir. Hidroklorik asit, A. a tesir etmez. Kaynar derişik sulfürik asit ise A. u sulfat halinde eritir. Nitrik asidin tesiriyle antimon trioksit ve meta antimonik asit meydana gelir. A. dış görünüşü bakımından metallere benzerse de, + 3 ve + 5 değerlikli olarak oksijenli anyonlar teşkil eder.

A. kolay kırıldığından saf halde çok kullanılmaz; fakat A. alışımlar teknik bakımdan çok önemlidir. A. bileşikleri, meselâ potasyum-antimonil tartarat, hekimlikte kusturma ilâcı olarak kullanıldığı gibi, boyacılıkta da mordan olarak kullanılır. A. ihraç eden memleketlerin başında Çin gelir.

ANTİMON ALAŞIMLARI, antimonun başka metallerle ergitilmesinden elde edilen alaşımlar. Antimon, alkali metaller de dahil olmak üzere, hemen hemen bütün metallerle alaşım teşkil eder. Antimon alaşımları genel olarak, antimona ilâve edilen metalden daha serttir. Yüzde 12 antimon kurşunun sertliğini 4 kat yükseltir. Antimon yüzdesi arttıkça, alaşımlar kolay kırılabilir bir hal alırlar. Bir çok metal alaşımlarının sertliği, antimon ilâve etmek suretiyle arttırılır. Antimon-potasyum alaşımı organik antimon bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır.

ANTİMON BLEND, kimyasal bileşimi antimon oksi sulfür Sb_2S_2O olan bir mineral. Sertlik derecesi 1 - 1,5, özgül ağırlığı 4,5 - 4,0 olan A., iğne veya saç şeklinde kırmızı renkli monoklin billûrlar halinde Çekoslovakya'da Pribram'da, Fransa'da Dauphiné'de, Almanya'da Freiberg'de ve Kanada'da bulunur.

ANTİMON BRONZU, içinde en fazla % 3 kadar antimon bulunan bir bronz çeşidi. A. nun uzama katsayısı adi bronza nazaran daha küçüktür. % 3 den fazla antimon katılırsa, bronz kolayca kırılabilir bir hal alır.

ANTİMON FLUORÜR, SbF_3, antimonun fluorla teşkil ettiği bileşik. Bu trifluorürün alkali fluorür, sulfat ve oksalatlarla verdiği bileşikler boyacılıkta potasyum - antimonil tartarat yerine kullanılır.

ANTİMON OKSİSÜLFÜRLER, antimon trisülfürün antimon oksitle birlikte ergitilmesinden elde edilen kırmızı veya kahverengi, saydam, cama benziyen maddeler. Tabiatta bulunan bir oksisülfür antimon blenddir.

ANTİMON PENTAKLORÜR, $SbCl_5$, antimon tozunun klor gazında ısıtılmasiyle elde edilen renksiz bir sıvı. Kaynama noktası 140° olan A. ün buharları ısıtılırsa, antimon triklorür ile klora ayrılır.

ANTİMON PENTASÜLFÜR, Sb_2S_5, kauçuk sanayiinde boya ve katık maddesi olarak, kibrit sanayiinde kibrit başlarının yapılmasında kullanılan kırmızı renkli bir madde.

ANTİMON PENTOKSİT, Sb_2O_5, antimonun derişik nitrik asitle ısıtılmasından meydana gelen açık sarı renkli bir madde. A., antimonik asidin anhirdrididir. Sudaki süspansiyonu mavi turnsolu kırmızıya çevirir. Alkali hidroksitlerle ergitilince antimonat tuzlarını verir. Antimonatlar ya orta - antimonik asitten H_3SbO_4, ya meta-antimonik asitten OH_3SbO_3. veya piro-antimonik asitten $H_4Sb_2O_7$ türerler. Potasyum piro - antimonat $K_2H_2Sb_2O_7$. sodyum iyonu için reaktif vazifesini görür.

ANTİMON SARISI, başlıca kurşun antimoniattan ibaret sarı bir boya. Isıya dayanıklı olduğundan özellikle seramik endüstrisinde ve yağlıboya olarak kullanılır.

ANTİMON TETROKSİT, Sb_2O_4 üç ve beş değerlikli antimonun çift oksidi, antimon trioksit veya pentoksidin havada 800 - 900° ye ısıtılmasiyle beyaz bir toz halinde elde edilir.

ANTİMON TRİKLORÜR, $SbCl_3$, antimonun klor gazı içinde ısıtılmasiyle elde edilir. Aynı zamanda teşekkül eden antimon pentaklorür, antimon tozunun katılmasiyle triklorüre çevrilir. A. 73° de ergiyen ve 223° de kaynıyan yumuşak, beyaz billûrlar teşkil eder, eterde ve karbon sülfürde erir, alkali klorür eriyikleri ile K_3SbCl_6 tipinde renksiz çift tuzlar verir. Saf A. ve alkali çift tuzları boyacılıkta mordan olarak kullanılır.

ANTİMON TRİOKSİT, Sb_2O_3, tabiatta senarmontit ve valentinit halinde bulunur. Sunî olarak antimon triklorür ile sodadan elde edilir. A. 656° de ergiyen kolay uçucu beyaz bir tozdur, sıcaktan rengi sarıya döner soğukta yine beyaz olur. Havada ısıtılırsa antimon tetrookside çevrilir. A. suda ve seyreltik asitlerde erimez fakat derişik hidroklorik asitte, tartarik asitte ve alkali hidroksit eriyiklerinde erir. Asitlere verdiği tuzlarda antimon katyon halindedir; kuvvetli bazlara karşı ise bir asit anhidridi vazifesini gördüğünden alkali hidroksitlerle antimonit tuzlarını verir. Bu tuzlarda antimon anyon içindedir

ANTİMON TRİSÜLFÜR, Sb_2S_3, tabiatta antimonit adı altında mavi - siyah renkli rombık billûrlar halinde bulunan bir antimon bileşiği. Asitli antimon triklorür eriyiğinden kükürtlü hidrojen yardımiyle kırmızı yumaklar halinde çöken A. de 300° ye ısıtılınca siyah billûrlu şekle döner. A., alkali sülfür eriyikleriyle kaynatılırsa, tio - antimonit tuzları halinde erir.

Teknikte A. ün sodyum tio sulfat eriyiği ile ısıtılmasından elde edilen kırmızı A. havaya ve ışığa karşı dayanıklı suluboya ve yağlıboya yapmakta siyah A. ise kibrit yapımında kullanılır.

ANTİMONİL, 3 değerlikli antimon ihtiva eden SbO grupu. Bu grup bileşiklerde 1 değerlikli bir atom veya atom grupu yerini tutar. Meselâ potasyum - antimonil tartarat $K(SbO)C_4H_4O_6$ gibi.

ANTİMONİT (Antimonite = Stibin), tabiatte sülfür halinde bulunan antimon filizi (Sb_2S_3). İğnemsi veya tel sel kütleler şeklinde bulunur. Rengi ve çizgisi kurşunî, parlaklığı madenî, kristalleri rombusaldır. Türkçe adı demirbozan veya sürmetaşı'dır. Memleketimizin çeşitli yerlerinde bulunan A. yabancı memleketlere gönderilir.

ANTİMONLU GÜMÜŞ, gümüş gibi beyaz, rombik, kalın levhalar şeklinde ve içinde % 64 gümüş bulunan bir antimonlu gümüş cevheri.

ANTİMONLU HİDROJEN, SbH_3. antimon tuzu eriyiklerine doğum halindeki hidrojenin etkisiyle teşekkül eden çok zehirli, renksiz ve yanıcı bir gaz. İçinden antimonlu hidrojen geçirilen bir cam borunun bir yeri ısıtılırsa, ısıtılan yerde metalik antimon ayrılarak parlak bir ayna meydana gelir. Bu ayna, arsenikli hidrojenden aynı şekilde elde edilen arsenik aynasından farklı olarak hipoklorit eriyiklerinde erimez.

ANTİNOOS (Antinous), Roma imparatoru Hadrianus'un gözdesi olan Bithynia'lı bir genç. Bolu'da doğmuştur. Hadrianus'a bütün seyahatlerinde yoldaşlık etmiş olan

ANTİNOOS

A., nihayet, söylendiğine göre, imparatorun ömrünü uzatmak için, Mısır'da Nil'de intihar etmiştir (M. S. 130). Hadrianus, A. adına, onun öldüğü yerde bir şehir kurdurmuş (Antinoupolis), bir yıldıza onun adını vermiş, onu bütün imparatorlukta Tanrı olarak takdis ettirmiş, heykellerini diktirmiş, tapınaklar yaptırmış, dinî oyunlar tertip ettirmiştir. A. un Vatikan'da, Louvre'da, Berlin müzelerinde ve daha başka yerlerde heykelleri vardır.

ANTİNOOS, *Odysseia*'da adı geçen ve Penelope'yi almak istiyen asîl gençlerden biri. Eupeithes'in oğludur; taliplerin en küstahı, en hayasızı olarak tasvir edilir: Odysseus'un oğlu Telemakhos'u ortadan kaldırmak için çok uğraşır evine yirmi sene sonra dilenci kıyafetinde dönen Odysseus'a hakaret eder Penelope'ye dahi kaba muamelelerde bulunur. Öc alma zamanı gelince, Odysseus okları ile önce onu öldürmüştür.

ANTİOKHEİA, eski devirlerde, çoğu Seleukos soyundan kimselerin kurduğu birçok şehirlerin adı. Bunların hepsi de yeniden kurulmuş şehirler olmayıp, adları sonradan değiştirilmiş bazı eski şehirlerdir. Bir zaman A. adını

almış olan şehirler şunlardır: Tralleis, Alabanda, Tarsos, Adana. Aşağıda ancak Türkiye içerisinde bulunup devamlı olarak A. adını taşıyan şehirler sayılmıştır:

1 — Bugünkü Antakya (b.bk.)

2 — Karia bölgesinde akan Maiandros (Büyük Menderes) kenarındaki A. Yeri Kuyucak'ın güneydoğusunda, Büyük Menderes'in güneyinde, bir dağ sırtının ucunda, Vandalas (eski Morsynos) çayının Büyük Menderes'le birleştiği yere yakın bir noktadır. Antiokhos I. Soter tarafından kurulmuş, daha doğrusu, eskiden bilinen iki yer (Symmaithos ile Kranaos) birleştirilmiştir. Eski yazıtlarda şehrin adına sık sık raslanır. Hellenistik çağda önemli bir rol oynamış olsa gerektir; Cn. Manlius Vulso, Galat'lara karşı yaptığı seferde oradan geçmiştir. Hıristiyanlık çağında A. bir piskoposluk merkezi olmuştur.

3 — Pisidia tarafında bulunan A. (Lât.: Antiochea ad Pisidiam). Eski Anadolu'nun önemli bir şehri. Phrygia'da bulunuyordu, sonradan Pisidia'ya katılmıştır. Yalvaç'ın kuzeyinde bulunup hâlâ geniş ölçüde görülebilen örenleri, W. M. Ramsay tarafından incelenmiştir. Sayısız mimarî parçalar ve yazılı taşlar Yalvaç'ın evlerini yapmak için kullanılmıştır.

A., Maiandros kenarındaki Magnesia şehrinden gelen göçmenler tarafından M. Ö. III. yüzyılda kurulmuştur. A. adı şehrin Seleukid soyundan bir hükümdarın emriyle kurulduğunu gösterir. Bu şehrin kurulmasını Antiokhos adlı krallardan hangisinin emrettiğini kesin olarak bilmiyorsak da, bunun Antiokhos I. (281 - 261) olması kuvvetle tahmin ediliyor. A. nın, memleketi ve hele batıdan doğuya giden önemli yolu Galatlara karşı korumak için kuruldugu sanılıyor.

A. nın kurulduğu yerde, daha eski bir yerleşme bulunuyordu. Bu, Phrygia'lı tanrı Mên'in önemli tapınağı etra fında toplanmıştı. Bu tanrıya sonradan A. da büyük saygı ile tapınılmıştır; Mên orada *Askaios* veya *Askaenos* sanını taşırdı. Tapınak, tanrının malı olan geniş topraklarla çok sayıda köleye sahipti.

M. Ö. 188 yılında Antiokhos III. ile Roma arasında kurulan barıştan sonra, A. Pergamon devletine katılmıyarak serbest bırakıldı. 36 yılında ise, A. güney Phrygia'nın başka şehirleri gibi, Galat kıralı Amyntas'ın idaresine verildi; bundan sonra artık kurulduğu zamanda olduğu gibi güney Anadolu'nun Galat'lara karşı korunmasına hizmet etmeyip tam aksine, zengin güney Phrygia'nın Toros dağlarında oturan ve henüz yenilmemiş olan aşiretlere karşı korunmasına yarıyacaktı. Amyntas, M. Ö. 25'te Homonada'lılar adını taşıyan kavme karşı savaşırken ölünce, A., bütün Galatia bölgesi ile birlikte, Roma idaresi altına geçerek *Colonia Caesarea Antiochea* adı altında bir Roma askerî kolonisi haline geldi. A., Alexandria Troas (b.bk.) ile birlikte, Anadolu'nun kendilerine ius İtalicum bağışlanan tek iki kolonisi idi. A. ya, *Caesarea* adı M. Ö. 27'den önce verilmiş olsa gerektir. Fakat Caesarea adı hiçbir zaman tam olarak eski A. adının yerine geçememiştir.

A. Roma idaresi altına geçince, Mên'in tapınağına ait geniş topraklar parçalanarak koloniye verilmiştir. Yazıtlar, koloninin iç durumuna dair bilgi verir. Şehrin çeşitli semtleri Yunanca *phyle* yerine Lâtince *vicus* adını taşırlardı.

Koloninin başında, Roma'nın iki consul'una benzer iki *duoviri* vardı. Bazen bu memuriyeti Roma kibarları kabul eder ve kendilerine vekillik etmek üzere bir A. vatandaşını seçerlerdi, bu da *praefectus* unvanı ile işleri idare ederdi.

A. nın yapılarından birçok örenler hâlâ görülmektedir, bunlar arasında en önemlisi üç taklı bir süs kapısı ile ona ait bir merdivenin temelleridir. Bunlar şehrin iki büyük meydanı olan *Augusta Platea* ile daha alçak bir yerde bulunan *Tiberia Platea*'yı birbirine bağlardı. Bu süs kapısı üzerinde, Augustus'un yaptıklarına ait bir Lâtince yazıt vardı ki bunun tam kopyası Ankara'daki Augustus tapınağında bulunur. Bu yazıtın Ankara'da bulunan parçaları (şimdi Ankara'daki Augustus tapınağına getirilmiştir) Ankaradaki yazıtın bazı eksiklerini tamamlaması bakımından önemlidir. Bunların en önemlisi, Augustus devri ve genel olarak Roma tarihi hakkındaki görüşümüzü aydınlatması bakımından çok önemli olan *auctoritas* sözüdür. Parçalar 1914 ile 1924 te W. M. Ramsay ile karısı tarafından bulunmuş ve Ramsay ile Anton von Premerstein tarafından bilgi bakımından incelenmiştir.

A. nın sonraki tarihine dair bilgimiz şundan ibarettir: 713 de şehir Arap'lar tarafından zaptedilip tahribolunmuş ve nüfusunun çoğu esir edilmiştir. 1097 de Taranto'lu Boemondo'nun komutası altındaki Haçlılar ordusu Dorylaeum (Eskişehir) muharebesinden sonra A. ya kabul edilmiştir.

4 — Kragos yamacında Dağlı Kilikia sahilinde, *Selinus* ile *Anemurion* (Anamur) arasında bulunuyordu. Şehrin örenleri şimdiki Güney'e yakın, denize bakan sert bir yamaç üzerinde görülür. Şehre *A. Lamotis* adı da verilir.

5 — Pyramos (Ceyhan) kenarındaki A. Kilikia bölgesinde idi. Bu şehrin, Megarsos (b. bk.) şehrinin aynı olduğu tahmin ediliyor. Örenleri Karataş Burnu'nda görülür. Eski zamanlarda Pyramos bu noktaya yakın bir yerde denize dökülürdü.

6 — Tauros (Toros) taki A. Kommagene bölgesindedir. Bunun Seleukos soyundan biri tarafından değil, Antiokhos adındaki bir Kommagene prensi, belki de Antiokhos I. tarafından kurulmuş olması ihtimali vardır. Bulunduğu yeri kesin olarak bilmiyoruz. Birçoklarının iddia ettikleri gibi bugünkü Gaziantep'in yerinde bulunmuş olması ihtimali pek yoktur, onu Maraş'ın kuzeyinde aramak doğru olur; belki de Adıyaman'ın 5 km kuzey doğusunda, Piran'da örenleri görülen Perre'nin aynıdır.

Antiochea ad Pisidiam (Yalvaç) su kemerleri

ANTİOKHEİA TYKHE'Sİ, Hellenistik devrin en güzel heykellerinden biri. Efsaneye göre Seleukos Nikator'un M. Ö. 300 tarihinde Antiokheia (Antakya) yı kurması şerefine bir rahip tarafından bir kız kurban edilir, Seleukos da kurban edilen bu genç kızın tunçtan bir heykelini döktürerek şehre diktirir. Halkın büyük ilgisini kazanan bu genç kız heykeli şehrin Tykhe (saadet ve kaderi temsil eden tanrıça) si mevkiine yükselir. Paralar üzerinde bu şehre ait birkaç Tykhe tipi görünmektedir. Bunlar arasında en ünlüsü olan ve ilk devirde paralar üzerinde fazla taklitedilen, Lysippos'un talebesi Eutykhides'in yapmış olduğu Tykhe tipidir. Bu tipin en önemli ve çok tanılan bir örneği şimdi Vatikan'da bulunmaktadır. Burada Tykhe, Orontes nehri tanrısının omuzuna basarak oturmaktadır. Paralar üzerinde, çogu zaman dört sütunlu bir tapınağın önünde tasvir edilmiş olarak görülür.

ANTİOKHOS. Antiokheia'lı bir heykeltraş olup Demetrios adında birisinin oğludur. Eleusis'de bulunan bir yazıtından anlaşıldığına göre M. Ö. I. yüzyılda yaşamıştır.

ANTİOKHOS, Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluk parçalanınca, generallerden Seleukos tarafından kurulan ve Mısır'dan başka bütün Önasya'yı içine alan Suriye veya Seleukid'ler Devleti (b. bk.) nin on üç kıralının adı. En önemlileri şunlardır:

1 — **Antiokhos I. [Soter]** (M. Ö. 281-261), Büyük İskender'in generallerinden olup Önasya'daki Suriye veya Seleukid'ler Devleti'ni kuran Seleukos I. Nikator'un oğlu. Babasının sağlığında kırallığa ortak olmuştur. Daha o zaman Hazer denizini araştırmak işlerini korumuştur. Babası öldürüldükten sonra tek başına kıral kalınca, bir çok harbler yapmıştır. Lysimakhos'un ölümü üzerine Anadolu A. un devletine geçmiştir. Fakat zamanında Bithynia ve Karadeniz Ereğlisi bağımsızlık kazanmıştır. A. son zamanlarda Bergama kıralı Philetairos (b. bk) ile çarpıştığı gibi Filistin'e yerleşmek istiyen Mısır kıralı ile de savaşmıştır. Savaşırken ölmüştür.

2 — **Antiokhos II. [Theos]** (M. Ö. 261 - 246), Antiokhos I. in oğlu. Babasının sağlığında kırallığa ortak olmuştur. Hükümetin ilk zamanlarında Byzantion ile savaşmış ve Mısır kıralı Ptolemaios Philadelphos'un kızı ile evlenerek aradaki çekişmeyi kapatmış, barış yapmıştır. Hükümetinin sonlarına doğru Baktria genel valisi ile çatışmış, bu adam da burada bağımsız bir kırallık kurmuştur. Fakat bundan sonraki olaylar burada Parth'lar Devleti'nin kurulmasını sonuçlamıştır (Parth'lar Devleti'nin kuruluşu M. Ö. 247). Şiddetli yönetimi yüzünden memleketinde sevilmemiş bir kıral olan A., Anadolu'da Ephesos şehrinde ölmüştür.

3 — **Antiokhos III. [Büyük]** (M. Ö. 223 - 187), Seleukos II. Kallinikos'un oğlu. Ağabeyisi Seleukos III. Soter (M. Ö. 226 - 223) ölünce 20 yaşında kıral olmuştur. A. kıral olunca yeğeni Akhaios (b. bk.) a Anadolu işlerini, adamlarından Molon ve Aleksandros'a da yukarı satraplıkları vermiş, kendisi de veziri Hermeias'ın teşvikiyle Aşağı Suriye ve Fenike'yi tekrar almak için güneye yürümüştür. Burada Gerrha'dan ileri gidemiyen A. doğuda kendisine karşı ayaklanan satraplar üzerine yürüyerek (M. Ö. 220) buralarını tekrar emri altına almıştır. Bu sırada Anadolu işlerine memur olan yeğeni Akhaios ayaklanarak orada kırallığını ilân etmiştir. Akhaios'un Mısır'la birleşmiş olduğu haberi gelmişse de, A. önce güneyi düzeltmek üzere tekrar Mısır seferine başlamıştır. Bu seferde Tyros (Sur) şehrini aldığı gibi birçok şehirleri de kendisine başeğdirmiştir (M. Ö. 219). O zaman A. büyük bir stratejik hatâ işliyerek o sırada hazırlıksız bulunan Mısır'a hücum etmemiştir. Bundan sonra silâhlanmak fırsatını bulan Mısır, A. un ordusunu Raphia'da yenmiştir(M. Ö. 217). A. Mısır'la bir mütareke yaptıktan sonra ayaklanan yeğenini sindirmek üzere Anadolu'ya yürümüştür (M. Ö. 216). Önce Pergamon (Bergama) kıralı Attalos ile bağlaşarak Sardes şehrinde sıkıştırdığı Akhaios'u iki yıl kuşatmadan sonra tutsak ederek öldürtmüştür. Böylece Anadolu'nun büyük bir kısmı tekrar A. a geçmiştir. A., M. Ö. 212 de Kuzey Mezopotamya'da görünerek buraların durumunu düzelttikten sonra doğuya büyük bir sefer yapmıştır (M. Ö. 209). Bu sefer sırasında Parth'ları geriye sürmüş ve Parth kıralı Arsakes II. kendisi ile bağlaşmıştır. A., M. Ö. 208 de Baktrio'ya yürümüş, M. Ö. 206 da Hindikuş üstünden Kâbil vâdisine inerek o zaman Hindistan kıralı olan Sophagasenes (Subbagâsena) ile eski dostluğu yenilemiştir. Bundan sonra A. Arakhosia üzerinden geri dönüp Drangiana ve Kermania'da kışladıktan sonra yoluna devam etmiş ve M. Ö. 205 te Pers körfezindeki Arabistan kıyılarında oturanlarla da ilgilendikten sonra aynı yıl içinde memleketine dönmüştür. A. un bu doğu seferi Seleukid'lerin adını her yanda yükselttiği ve çağdaşları üzerine büyük bir etki yaptığı için bundan sonra A. a, İskender'e verildiği gibi, «Büyük» sanı verilmiştir.

ANTİOKHOS III.

A. doğu seferinden sonra batı işleriyle ilgilenmiştir. Önce Mısır devletini ortadan kaldırmak için Makedonya kıralı Philippos V. ile bağlaşmıştır. Philippos V. Ege'de Mısır egemenliği altındaki yerlere yürürken A. da güneye giderek Gaza'yı almışsa da (M. Ö. 201) Roma'nın araya girmesi üzerine daha ileri gidememiştir. A. bu sefer Anadolu'daki Pergamon devletinin arazisine girmiş, fakat Roma'nın karışması üzerine buradan da geri çekilmiştir. Anadolu'da olmasından faydalanarak Mısır kıralının güneyde tekrar ilerlediğini görünce (M. Ö. 199) buraya gelerek eski yerleri almışsa da Mısır'a yürümemiş, Anadolu'da serbest kalmak için Mısır kıralı ile bir dostluk kurmaya çalışmıştır. A., M. Ö. 197 de ordu ve donanmasını Anadolu'ya yollamış ve birçok şehirleri almıştır. Bunun üzerine Roma'nın A. a karşı durumu değişmiştir. Roma bütün özerk şehirlerle Makedonya ve Mısır'a ait şehirleri bırakması için haber gönderince A., buna, bütün şehirleri almakla cevap vermiştir. Hattâ bir aralık Mısır kıralının ölüm haberini işittiği için Mısır'a bile sefere kalkmış, fakat haberin yanlış olduğu meydana çıkınca geri dönmüştür. A. ikinci defa gelen Roma elçilerine, işine karışmamalarını söyliyerek geri yolladığı gibi, Ephesos şehrinde buluştuğu Roma'nın düşmanı Hannibal (b. bk.) a gösterişli bir kabul resmi yapmıştır (M. Ö. 195). A. un bu

hareketi apaçık Roma'ya meydan okumaktı. A. bu sebeple bir yandan çocuklarını etraftaki kırallar ve prenslerle evlendirerek devletinin güvenliğini sağlamaya çalışırken öte yandan da artık kaçınılamıyan bir Roma savaşına hazırlanmıştır. Hannibal'in İtalya'da taarruz tekliflerini desteklemiş ise de bir sonuç çıkmamıştır. Gelen Roma elçileri ile görüşmeler de kesilmiştir (M. Ö. 193). A. bu sırada çıkan bir fırsatı kaçırmamış, Roma'ya karşı Hellen'lere yardım istiyen Hellas'taki Aitolia Birliği'nin teklifini kabul ederek Hellas'a gitmiştir. A. çok bağlaşık bulacağı ümidi ile Hellas'a az askerle gitmiş, fakat Akhaia Birliği (b. bk.) ile Sparta'lılar buna yanaşmamışlardır. Eskiden Roma'ya düşman olup bir aralık A. un bağlaşığı olan Makedonya kıralı Philippos V. de Roma tarafına geçmiş olduğundan A. Hellas'ta yalnız kalmış ve Roma ordusuna yenilerek Ephesos'a dönmüştür (M. Ö. 191).

Bunun üzerine A., Hannibal'in tavsiyesi ile Çanakkale Boğazı'nda tahkimat yaptırmışsa da, L. Cornelius Scipio komutasındaki Roma ordusu Pergamon devletinin yardımı ile Çanakkale Boğazı'ndan geçerek A. u takibe başlamıştır. A. bunun üzerine barış teklif etmiş, fakat Roma'lıların şartları çok ağır olduğundan savaşmak zorunda kalmıştır. A. Sypilos dağı yanındaki Magnesia (bugünkü Manisa) da Roma ordusu ile karşılaşarak ağır bir yenilgiye uğramıştır (M. Ö. 190). Bu sırada Phrygia'daki Apamea'ya kaçmaya muvaffak olan A., tekrar barış istemiş, Roma generali Scipio'nun bildirdiği şartları kabul ettiğinden harb bitmiştir. Bu şartlar Roma'da kesin şeklini aldıktan sonra on kişilik bir heyet tarafından Apamea'da A. a bildirilmiştir (M. Ö. 189) (bk. APAMEİA ANTLAŞMASI). Bu antlaşma ile A. Avrupa, Toros'lar berisi ve Anadolu'daki yerlerinden vazgeçtiği gibi harb tazminatı ile tutsak da vermiştir.

Bundan sonra Büyük Armenia ile Sophene de Seleukid'ler devletinden ayrılmış olduklarından A. un devleti artık ikinci derecede bir devlet haline düşmüştür.

4 — **Antiokhos IV. [Epiphanes]** (M. Ö. 175-164), Antiokhos III. ün oğlu, babasının Roma'lılarla Anadolu'da yaptığı Magnesia savaşından sonra genç yaşında tutsak olarak Roma'ya gönderilmiştir (M. Ö. 189). A. Roma'da 14 yıl kalmıştır. Kıral olduktan sonra babasının politikasını gütmüştür. Mısır'ın Filistin'i tekrar alması teşebbüsüne karşı, ordusiyle girdiği Mısır'dan Roma'lılar tarafından çıkarılmıştır. Fakat Filistin'de zorla uyguladığı Helenleştirme siyaseti 167 de Yahudi'lerin ayaklanmasına sebebolmuştur.

5 — **Antiokhos V. [Eupator]**, güneyde Filistin'de Yahudi ayaklanmasını bastırmak üzere iken başka bir ayaklanma çıktığından Yahudi'lere eşitlik hakkı vermiş ve bu suretle din harbi bitmiştir (M. Ö. 162). Bu arada Roma'nın işe karışması üzerine kötü bir duruma düşen Suriye'ye asker çıkaran A., Demetrios (b. bk.) a teslim edilmiş, sonra da öldürülmüştür.

6 — **Antiokhos VII. [Sidetes Euergetes]** (M. Ö. 138 - 129), Antiokhos'lardan enerjik olanlarının sonuncusu. Kudüs'ü zaptetmiş, Parth'lara karşı savaşırken ölmüştür.

ANTİOKHOS [Askalon'lu] (ölm. M. Ö. 68), Akademia'ya mensup Yunan filozofu. A., Orta Akademia'nın temsil ettiği skepsis (şüphecilik) i, kendi kendini nakzediyor diye reddetmiş, onun yerine, felsefeye sathî bir eklektisism sokmuştur. A. a göre gerçek, bütün büyük filozofların aralarında uyuşarak kabul ettikleri şeydir. Esas noktalarda Eflâtun'cular, Peripatetik'ler ve Stoik'ler arasında böyle bir uyuşma varmış (görülüyor ki A., Epikur'cuları bu anlaşma dışarısında tutuyor). A. nın ahlâk ilkesi şudur: erdem kendi başına mesut bir hayat sağlamak için yetmekle beraber, en mesut hayat için yetmez. A., Atina'da Cicero'ya hocalık etmiştir.

ANTİOKHOS, güneydoğu Anadolu'daki eski Kommagene (b. bk.) devletinin (M. Ö. 69 - M. S. 72) dört kıralının adı. Bu hanedan Suriye veya Seleukid'ler devleti kırallarından olan Antiokhos'larla da birleştirilmiştir.

1 — **Antiokhos I. [Theos Dikaios Epiphanes]** (M. Ö. 69 - 38), hükümeti zamanında önce Roma'lılara karşı Armenia kıralı Tigranes ile birlik olmuş, fakat Roma generali Lucullus Kommagene başkenti Samosata (Samsat) ya hücum edince Roma'ya boyun eğmiştir. Roma'lı Pompeius buraya geldiği zaman (M. Ö. 64) ona da karşı gelmişse de sonradan elverişli bir barış yapmıştır. M. Ö. 51 de Parth'lar kıralı Orodus Suriye'yi tehdit edince A. Roma'nın dostu kalmış ve bunu Kilikia genel valisi Cicero'ya da bildirmiştir. A. Roma iç harblerinde Caesar'a karşı yürüyen Pompeius'un tarafını tutarak ona asker vermiştir. Marcus Antonius'un doğu işlerine baktığı sıralarda, daha çok Parth'larla münasebette bulunduğu için onunla arası açılmıştır. Bunun üzerine Roma'lı general Samosata'yı kuşatmıştır. Fakat A. nın teslim olup olmadığı belli değildir. Nemruddağ'da A. ya ait büyük bir mezar bulunmuştur.

2 — **Antiokhos II.**, Antiokhos I. in oğlu. M. Ö. 29 da kendisine düşman olan kardeşi Mithradates II. nin Roma'ya gönderdiği elçiyi öldürmüş olduğundan Octavianus (sonradan Augustus) tarafından Roma'ya çağırılıp idam edilmiştir.

3 — **Antiokhos III.**, Mithradates III. ün oğlu. 17 yılında öldüğü zaman Kommagene, bir Roma eyaleti (Provincia) haline getirilmiştir.

4 — **Antiokhos IV. [Epiphanes]**, Antiokhos III. ün oğlu. Uzun zaman Roma'nın bir eyaleti halinde kalmış olan Kommagene'ye Roma imparatoru 38 yılında A. u kıral yapmış, Kilikia kıyılarını katarak devletini genişletmiş, alınmış olan hazineyi de geri vermiştir. A. başlangıçta imparatorla dost kalmışsa da, sonra imparator Gaius tarafından devleti elinden alınmıştır. Fakat imparator Claudius A. yı 41 de tekrar tahta geçirmiştir. A. 52 yılında kendisine ait olan Kilikia kıyılarını korsanlara karşı korumaya muvaffak olmuştur. Parth'lar, 54 yılında Armenia'ya hücum edince A. onlara taarruz için imparator Nero'dan emir almış ve sonra öden olarak Armenia'nın bir kısmını ele geçirmiştir (60). Vespasianus doğuda imparator ilân edilince (69), A. onun tarafına geçmiş, imparator Titus'un yaptığı Yahudi seferinde (70) imparatora yardım etmiştir. Fakat bütün bu sadakatine rağmen Roma, bazı kıskançlıklar yüzünden A. un egemenliğine son vermiştir (72). Roma ordusu Kommagene'ye girince A., devleti oğullarına bırakarak Kilikia'ya kaçmış, fakat Tarsus'ta yakalanarak önce Sparta'da, sonra da Roma'da hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Kommagene kırallığı A. un oğullarının çok sürmiyen karşı koymasından sonra yeniden Roma eyaleti haline getirilerek Suriye ile birleştirilmiştir.

ANTİOKHOS I. TÜMÜLÜSÜ, yaklaşık olarak M. Ö. I. yüzyılın ortalarında Kommagene'de kırallık eden Antiokhos I. in Nemruddağ üzerindeki yığma mezarı. Anadolu'da tümülüslerin çoğu toprakla örtülmüş olmasına rağ-

men, Antiokhos'unkinde toprak yerine küçük taşlar kullanılmıştır. Tümülüs henüz açılmadığından mezarın durumu bilinmemektedir. Hazine arayıcıları mezar kısmını soymak için tümülüste birkaç kere merkeze doğru tünel açmak istemişlerse de küçük taşlarla örtülü olması buna mani olmuştur. Tümülüs, tepenin düzey olmıyan yumurta şeklindeki üst kısmının biçimine mümkün olduğu kadar uymuştur. Fakat buna rağmen tepenin kenarlarında tümülüsün örtemediği açık kısımlar kalmıştır. Tepenin batı, kuzey ve doğu yönlerindeki bu örtülmiyen açık kısımlar tesviye ve takviye edilerek teras haline getirilmiştir. Tümülüsün tepesinden eteğine olan uzunluğu 35 - 80 m arasında değişmektedir. Tepenin yüksekliği doğudaki yönde 39 - 50 m, batıda 50 m dir.

Tümülüsün adı geçen teraslarında kolosal (tabiiden daha büyük) heykel ve kabartmalar vardır. Bunların bir kısmı bugün de yerlerinde durmaktadır, bir kısmı da kırılıp koparak terasların önlerine yayılmıştır. Doğudaki yönde hâlâ altı heykel yerinde durmaktadır. Muhtelif taş bloklardan meydana gelen bu çok büyük heykeller oturuş şekilleri ve hareketsizlikleriyle doğu sanatının özelliklerini gösterirler. Yine bu yönde tanrı Zeus ve Antiokhos I. in başları da bulunmuştur. Batıdaki terasta doğu yönünün bu şekildeki heykellerinden başka Antiokhos'un çeşitli tanrı ve insanlarla ayrı ayrı dört kabartması daha vardır. Bunlar tam olarak ele geçirilememiştir, kalıntılardan tamamlanmaları mümkündür. Kabartmaların birisinde Antiokhos I. ile güneş tanrısı ayakta karşı karşıya durur ve birbirinin elini sıkar-

Antiokhos ve güneş tanrısı

Antiokhos Tümülüsü (doğu yönü)

lar (bk. Resim). Bu şekilde tanrı ile kıralın karşı karşıya ayakta duruşuna doğuda fazla raslanır. Bu tümülüste doğu özellikleri yanında, batının tanrı ve kahramanlarının da görünmesi Hellenistik devirdeki sanatın eklektik karakterini taşır.

ANTİOPE, 90 numaralı küçük plânet. 1866 da Luther tarafından keşfedilmiştir.

ANTİOPE, Yunan mitolojisine göre Thebai kıralı Nykteus'un kızı. Zeus, eşsiz güzelliğiyle bütün Yunanistan'da ün alan bu kızı, satyr şekline girerek aldatmış ve bu münasebetten A. nın Zethos ve Amphion adlı iki oğlu olmuştur. Amcası Lykos, cezalandırılması için A. yi karısı Dirke'ye teslim etmiş, o da A. yi hapsedip işkence etmeğe başlamıştır. A. bir müddet sonra kaçıp oğullarının yanına gitmiştir. Bunlar da Lykos ile Dirke'yi öldürerek annelerinin öcünü almışlardır. Mitolojide, Amazonlar'ın hükümdarı olup Herakles tarafından yenilen başka bir A. daha vardır. Bu A., Theseus'a vararak Hippolytos'u doğurmuştur. Bk. AMPHİON.

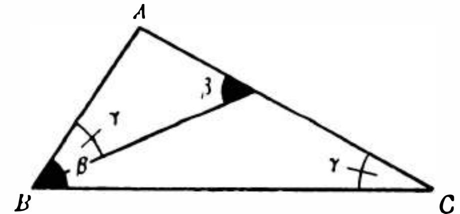
ANTIOQUIA [*antiokia* ok.]: 1 — (A. Santa Fé). Güney Amerika'da Kolombia cumhuriyetinin A. yönetim bölümünde Cáuca nehri üzerinde şehir. Nüfusu 11 000, denizden yüksekliği 572 m dir.

2 — Güney Amerika'da Kolombia cumhuriyetinde idare bölümü, Magdalena ve Cáuca nehirleri arasında kalan dağlık alan. A. yönetim bölümünün yüzölçümü 65 595 km², nüfusu 1 milyondur. Bu alanda yükseklikleri ortalama 2 500 m kadar olan ve yer yer 3 500 m yükseklikteki dağlarla kuşatılmış bulunan tekneler vardır. A. da altın, kahve, şekerkamışı, kakao ve pamuk bol olarak elde edilir; at ve sığır yetiştirilir. Merkezi 74 000 nüfuslu Medellin'dir.

ANTİPAKSOS, Yunan denizinde Paksos adası güneyinde küçük ve zeytinlik bir ada.

ANTIPAPE: bk. PAPA DÜŞMANLARI.

ANTİPARALEL, birbirinden farklı iki anlamda kullanılan bir matematik terimi. 1 — Doğ

ANTİPARELEL

rultuları birbirine paralel, fakat yönleri birbirinin tersi olan vektörlere, kuvvetlere ve yönlendirilmiş doğru parçalarına birbirinin antiparalelidir denir. 2 — Üçgen geometrisinde ise, meselâ bir A B C üçgeninin B köşesinden geçen ve A B ile γ, A C ile β açısını teşkil eden doğruya B C kenarının antiparaleli adı verilir.

ANTİPAROS, Ege Denizi'nde Siklat'lardan Paros yanında bir ada. Yüzölçümü 42 km², yüksekliği 300 m kadardır. Üzerindeki tek yerleşme yeri adanın kuzeydoğusunda A. Kastro'dur. Adada kurşun ve çinko yatakları vardır.

ANTİPATARİA (Antipatharia), antozoa (Anthozoa) sınıfının heksakorallia'lar (Hexacorallia) takımına bağlı bir alttakım. Bu takıma bağlı mercanların siyah renkli organik maddeden yapılmış dallı bir ekseni vardır. Siyah renkli olan eksen üzerinde diken şeklinde çıkıntılar vardır. Bu mercan kolonisini teşkil eden polipler eksenin etrafındaki yumuşak bir tabaka içine gömülmüşlerdir. Bütün koloni denizin dibine bağlıdır. Poliplerinde 6 tentakül vardır. Poliplerin mide boşlukları 6 primer ve 4 - 6 sekunder septumlar (teniol) vasıtasiyle bir takım ceplere ayrılmıştır. Üreme organları (gonad'lar) iki transversal septum üzerinde meydana gelirler. Derin denizlerde yaşarlar. *Parantipathes, Antipathes* bu alt takımın cinslerindendir.

ANTİPATES (Anthipathes). Buna «siyah mercan» adı da verilir. Antipataria (b. bk.) alt takımının antipatide (Antipathidae) familyasına bağlı bir cinsi. Polipleri 6 tentaküllüdür. Kolonileri dallıdır. Eksenleri siyah renklidir. Koloninin yüksekliği 20 - 100 cm kadardır. Siyah mercan süs eşyası olarak kullanılır. Sıcak denizlerde ve derinlerde yaşarlar. *A. laryx* Akdeniz ve batı Hind Okyanusu'nda yaşar. *A. isidis* Kızıldeniz'de yaşıyan bir cinsidir.

ANTİPATİ (Karşıtduygu), nesnelere veya şahıslara karşı belirsiz olarak duyulan, bilinçsiz duygu ve tasarımlara dayanan nefret veya uzaklaşma duygusu. Bu duygu nesneyi veya şahsı görürgörmez, fizyolojik veya psikolojik sebeplerle meydana gelir. Nesneye karşı duyulan antipatinin bir kısmı duyu organlarımızın yapısından husule gelir; bazı kokulara karşı doğrudan doğruya duyulan nefret gibi. Şahıslara karşı duyulan antipatinin bir kısmı da düşüncelerimizden meydana gelir. Eğitim vasıtasiyle ve karakterin kuvvetlendirilmesiyle düşüncelerden meydana gelen antipati duygusuna hâkim olunabilir. Antipatinin karşıtı duygudaşlık (sempati)tır.

ANTİPATROS, birkaç eski Yunanlının adı:

1 — Makedonya kıralı (M. Ö. 297 - 294). Ünlü general Antipatros(b. bk.)un yeğenidir. Kardeşi Philippos'tan sonra kıral olmuştur. Kardeşine kendinden daha çok sevgi gösteren anasını öldürmüşse de kırallık çok geçmeden elinden alınmıştır.

2 — Ünlü Makedonya generali. (M. Ö. 398 ? - 319), A. daha Makedonya kıralı Philippos II. zamanında Hayroneya (Kheironeia) savaşından sonra (M. Ö. 338) Atina'lılarla barış görüşmelerini yönetmiştir. Büyük İskender Doğu seferine çıktığı zaman. A. 'u Makedonya'da kıral vekili bırakmıştır (M. Ö. 334 - 323). Bu süre içinde Thrak'larla uğraştığı bir sırada (M. Ö. 332) Sparta kıralı Agis (b. bk.) kendisine tecavüz edince, güneye dönmüş ve Megalopolis yanında bir zafer kazanmıştır (M. Ö. 331). Naipliği sırasında İskender'in anası Olympia'nın entrikalarına karşı gelmiştir. İskender öldüğü zaman imparatorluğun ilk bölüşülmesinde Makedonya'da kalmış ve tekrar bağımsızlıklarını almak için ayaklanan Hellen'leri Krannon'da yenmiştir (M. Ö. 322). Bundan sonra A. diğer komutanlarla savaşmış ve nihayet M. Ö. 320 den başlıyarak tekrar Makedonya hâkimi kalmıştır. Fakat bu uzun sürmemiş, M. Ö. 319 da hastalanmış ve ölmüştür. A. görevini büyük bir yordamla başarmış bir komutandır.

3 — **[Hierapolis'li],** İmparator Severus'un tarihi ve imparator için yazdığı başka yazıları ile zamanında tanınmış bir Yunanlı. Adrianos'un, Zenon'un ve Polydeukes'in talebesidir. İmparator Septimius Severus çeşitli devlet işlerinde kullandığı A., bir müddet Bithynia'yı idare etmiştir. Geta'nın katline üzülmüş, bu yüzden gözden düşmüş, az sonra da kendisini öldürmüştür. M. S. 144 senesinde veya ondan sonraki bir iki sene içinde doğmuş, 68 yaşında ölmüştür.

4 — **[Selânik'li],** Philippos'un anthologiasında (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir epigram şairi. Augustus devrinde yaşamıştır; client'i olduğu Piso ile Roma'ya gelerek burada öğretmenlik etmiştir. Bir rhetor olduğunu düşündürecek deliller vardır. Hellenismus devri şairlerinden hoşlanmaz; nadir kelimeler kullanan, mısralarını bir bir işliyen şairlerden nefret eder. Epigramlarının konusunu seçmekte en çok Taras'lı Leonidas ile Sidon'lu Antipatros'un etkisi altında kalmışsa da ruhu bambaşkadır. Şiirlerini nükteli bir cümle ile bitirmeyi sever; ifadesinin kıvrak, canlı olmasına özenir; bol bol nidalar, kısa cümleler kullanır. Dili günlük konuşmayı, destan dilini, eski yeni bir çok şairlerin dilini andırır. Epigramlarının Sidon'lu adaşınınkilerden ayırt edilmesi bir mesele olarak kalmaktadır.

5 — **[Sidon'lu],** Meleagros'un Çelenk'inde (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir epigram şairi. M. Ö. 180 - 170 yılları arasında Tyros'ta doğmuş. yaklaşık olarak M. Ö. 100 yılında ölmüştür. Cicero muhtelif vezinlerde irticalen şiir söylemek kabiliyetini över. Bir çok epigramları vardır; devamlı olarak Taras'lı Leonidas'ı taklit eder; şiirlerinde genel olarak yazıt şeklini muhafaza eder, örneği gibi symposiak ve erotik neviden hoşlanmaz. Uzun kelimeler, ihtişamlı cümleler kurmaya düşkündür; epigramlarında daimî bir retorik edâ vardır. Metriği itinalıdır. Bir çok taklitçileri olmuştur.

6 — **[Tarsus'lu]** (yaklaşık olarak M. Ö. II. yüzyıl), Yunan filozofu. «Babil'li» denen Diogenes'in talebesi olup Atina'da Stoa mektebini idare etmiştir. Panaitios'un hocasıdır. Karneades'e karşı felsefî kanaatlerini yazı ile savunmuştur. Hayatta faydalandığı nimetlerden dolayı tanrılara şükrettikten sonra uzun ömrünü kendi eli ile sona erdirmiştir.

ANTİPHANES, birkaç eski Yunan şair ve san'at adamının adı:

1 — **[Makedonya'lı],** Philippos'un anthologiasında (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir epigram şairi. Zarafet tasladığı şiirlerinde Hellenismus çağının şairlerinden başka Selânikli Philippos'u da örnek tutmuştur. Tiberius ve Caligula zamanında yaşamıştır.

2 — **[Megalopolis'li],** Philippos'un anthologiasında (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir epigram şairi. Şiirlerinde zarif ve vecizeli olmak ister. Makedonya'lı Antiphanes ile bir şahıs olması ihtimali vardır.

3 — Yunanlı heykeltraş. Paros'lu Thrasonides adında birisinin oğlu. 1827 de Melos adasında bulunmuş olan ve

şimdi Berlin Müzesinde bulunan herme şeklindeki bir heykel Antiphanes'in adını taşımaktadır. Bu eser, yazısının tekniğine göre M. Ö. I. yüzyıla ait olup büyük heykeltraş Lysippos'un gençlik zamanına ait eserlerin üslûbiyle yapılmış taştan bir orijinalin kopyesidir.

4 — Klâsik tiyatronun Ara Komedya devrinin başlıca şairlerinden. Atina'lı değilse de (İzmir'li, Rodos'lu, Larissa'lı olduğu da rivayet edilir), ömrünün büyük bir kısmı Atina'da geçmiştir. M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış. M. Ö. 310 yılına doğru ölmüştür. Yazdığı 260 (bir rivayete göre 365) komedyadan ancak parçalar kalmıştır. Eserlerinin isimlerinden öğrendiğimize göre, Antiphanes Ara Komedya'nın esaslı bir vasfı olan tragedya parodilerinden hoşlanmıştır (*Adonis, Athamas, Aiolos, Kyklops, Philoktetes*, v. b.). Bazı komedyalarının isimleri, yanılmalara yol açan karışık olayları ele aldığı hissini uyandırıyor (*İkizler, İkiz kızlar, Adaşlar, Benzerler*, v. b.); komedyalarından bir çoğu ismini muhtelif milletlerden, muhtelif şehirlerden, muhtelif mesleklerden alır (*Mısırlılar, İskitler, Etrüskler*, v. b; *Byzantion'lu, Epidauros'lu, Zakynthos'lu, Ephesos'lu kadın, Korinthos'lu kadın, Flütçü, Flütçü kız, Ressam, Hekim, Bahçıvan, Asker*, v. b.). *Asalak, Kötülerin Düşmanı, Özünün Âşığı* gibi komedyalarda karakterleri değilse de tipleri belirtmeye çalıştığı muhakkaktır. Bir iki komedyasından başka siyaseti pek ele almaz, daha çok sanatkârlarla uğraşır: hedeflerinden biri ünlü tragedya şairi Euripides'tir. Büyük bir kolaylıkla yazdığı eserlerinde, eskilerin şahitliğine inanacak olursak, açık ifadeli, zevkli, hoş ve ince ruhlu olduğunu gösterir. Fakat eserlerinin bol sayıda olmasına rağmen ancak 13 defa birinci gelişi, komedyalarını fazla işlemediğine, aceleci ve sathî olduğuna hükmettiriyor. En önemli ve en güzel parçalarından birinde A., komedya şairlerinin, tragedya şairlerinin aksine olarak, oyunlarının her şeyini (isimleri, geçmiş ve geçmekte olan olayları, başı, sonu) icat etmek zorunda olduklarını söylemekle kendisinin yeni bir teknikle karşı karşıya bulunduğunu ve bunu iyi bildiğini gösterir. Yeni Komedya'ya yol açan işte bu tekniktir.

5 — Attika'lı bir heykeltraş olup Erekhteion'un firizlerinde çalışmıştı. Yapı masraflarına ait hesap listelerinin iki yerinde A. in adı geçmektedir.

6 — Argos'lu olup Polykleitos çevresinden bir heykeltraş. Üç önemli eseriyle, yaşadığı zaman tesbit edilmiştir. Bunlardan birincisi, Pausanias'a göre, M. Ö. 405 teki Aigospotamoi zaferi şerefine İsparta (Lakedaimon) lılar için yapılan Dioskuroslar statüleridir. İkincisi, Thebai'liler tarafından tekrar kurulan Messene şehri adına yaptığı statü grupudur; bu, Delphoi'deki Fransız kazıları sonunda anlaşılmıştır. A. in üçüncü eseri, Arkadia'lıların İsparta'lılara karşı kazandıkları zafer için yaptığı statülerdir. A. in Elatos, Apheidas ve Erasos figürlerini de yapmış olduğu bunlara ait kaidelerdeki Antiphanes imzasından anlaşılmaktadır. Pausanias, Argos'luların İsparta'lıları yenmeleri üzerine A. in yapmış olduğu «Troia'lı at» adlı bir eserden bahseder ki, bu kazılarda ele geçmiştir.

ANTİPHELLOS, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinin güney kıyısında bir şehir. Örenleri, Meis adasının kuzeydoğusunda açılan körfezin kıyısında, bu körfez ile Bucak denizinin en iç köşesi arasındaki kıstakta, bugünkü Andifli (Kaş) nin batısındadır. A. un eski adı *Habessos* idi; A. adını, Phellos (b. bk.) şehrinin karşısında bulunduğu için almıştır.

A. şehri bir üçgen şeklindeydi. Surları, şehrin doğusunda bulunan ve bir yarım daire şeklinde olan limandan başlar, kıyıyı izler, kalenin kuzey tarafını çevirerek doğuya döner ve yine limana iner. Duvarlar, kayalar üzerine büyük taşlarla muntazam diziler halinde yapılmıştır. Denizden yüksekliği yaklaşık olarak 7 metredir. Şehrin kapıları yıkılmış, kalesi harap olmuştur. Limanın batı kıyısındaki bir duvar, üzerinde şehrin bir kısmının yapılmış olduğu bir taraçayı desteklemekte, tiyatro ve başka yerlere giden yolun geçmesine yaramaktadır. 26 kademelik tiyatro kale tepesinin güney eteğinde bulunmaktadır. Yüzü denize dönüktür.

Şehir suru içinde daha çok doğu ve güney tarafta, yerde yuvarlak delikler görülür; bunlar silo olarak kullanılan yer altındaki kubbeli odaların kalıntılarıdır. Şehrin doğu kısmında agora vardır; agora'nın yanında bir bazilika bulunmaktadır.

Limanın doğusunda, çeşitli yerlerde, bir kısmının üzerinde Lykia dilinde yazılar bulunan süslü mezar taşları görülmektedir. Kuzeydoğudaki tepenin eteğinde kayalara kazılmış mezarlar da vardır.

A. ta kesilmiş olan sikkelerin ön yüzlerinde çelenkli ve sola doğru dönmüş olan tanrı Apollon'un başı, arka yüzlerinde ise yunusbalığı resmi vardır. Apollon, Lykia'nın baş tanrısıdır, yunusbalığı da buranın bir deniz kenarı şehri olduğunu gösterir.

ANTİPHİLOS, Hellenistik çağın önemli bir ressamıdır. Mısır'lıdır. Büyük İskender ve Ptolemaios I. zamanında yaşamıştır. Eserleri çok cepheli bir sanatçı olduğunu gösterir. Eserlerinde Hippolytos'un denizden çıkmak üzere olan boğadan korkusunu ve Kadmos, Europa, Hesione, Dionysos, Satyros gibi mitolojik varlıkları tasvir etmiştir. Philippos ve İskender'e ait portrelerinde ideal bir ifade vardır. A., ateş üfliyen çocuk ve yün işi yapan kadın gibi gündelik mevzular yanında, güldürücü sahneler de çizmiştir.

ANTİPHİLOS [Byzantion'lu], Philippos'un anthologiasında (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir epigram şairi. Elli kadar epigramı vardır. ekserisi acaip acaip hikâyelerdir; hayal bolluğu, yapmacıklı tezatlar, ifade tarzı şiirlerinin anlaşılmasını güçleştirir. Böyle olmakla beraber epigramlarında daimî bir zarafet ve şiir dolu bir edâ vardır. Philippos'un anthologiasına giren şairler arasında üstün bir yer alır. Augustus zamanında yaşamıştır.

ANTİPHON: 1 — M Ö. V. yüzyılda yaşamış Atina'lı hatip ve siyaset adamı. Övmekte gayet ölçülü olduğunu bildiğimiz Thukydides'e göre çağının en erdemli, en kafalı ve en belâgatli insanlarından olan A., ateşli bir oligark olarak Atina'nın buhranlı siyaset hayatına katılmış, bir ara iktidarı ele alan (411) Dörtyüzler Hükümeti ikiye ayrılınca müfritlerin başına geçerek yeniden demokrasinin kurulmasını önlemek maksadiyle ne pahasına olursa olsun barış elde etmek için Sparta'ya gitmiş, dönüşünde, parlak müdafaanamesine rağmen, ihanet suçu ile suçlandırılarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.

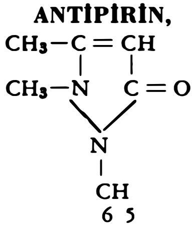
Çevresinde hususiyle adlî belâgatin ne kadar geniş ve önemli bir yer tuttuğunu gören A. söz sanatını öğretmek için Atina'da okul açmış, belâgat üzerine nazarî eserler yazmıştır. A., nutuklarını yazarak yayan bir hatiptir. A. a ait olduğu şüpheli olan altmış *Nutuk*'tan, *Söz sanatı* adlı eserinden, *Sadede girişler ve epiloglar* derlemesinden ancak onbeş tane *Katil Nutku* korunabilmiştir. Bunlardan on ikisi alıştırma için hazırlanmış, üç tetralogiye ayrılan yapma

nutuklardır. Her tetralogi bir suçlama. bir savunma. bir suçlıyanın cevabı, bir de savunanın cevabından ibarettir. Geri kalan üç nutuk ise (*Üvey anaya karşı*, *Korocu çocuk hakkında*, *Herodes'in ölümü hakkında*), gerçek dâvalarda söylenmiş nutuklardır.

Bir sofistin oğlu olan A., nesrin kafiye, ses uygunluğu ve karşıtsavlarla bezenmesini, ahenkli olmasını, hasılı her cümlenin ince bir sanatla işlenmesini istiyen Gorgias'ın gösterdiği yoldan yürümüş, bu vasıtaları canlı ve tesirli bir şekilde kullanmasını bilmiştir. Kendi kişiliğini bırakarak (Atina mahkemelerindeki usule göre) nutku bizzat okuyacak kişinin kisvesine girememesi (bunu ancak Lysias başaracaktır) en büyük kusurudur.

2 — Hatip A. un çağdaşı, Atina'lı sofist. Çok kere hatip A. la karıştırılmışsa da üslûbu ve siyasî fikirleri bakımından ondan ayırdedilebilmektedir. Yunan veya barbar, asîl olsun olmasın, bütün insanların eşit, yaradılıştan eşit olduğunu. bunları sınıflara ayırmanın sahteliğini iddia ederek zamanına göre en ileri demokrasi görüşünü idare etmiştir. Yazdığı *Gerçek* (eşyanın özü), *Tesanüt*, *Rüyaların ta'biri* ve *Devlet adamı* adlı eserlerinden yalnız parçalar kalmıştır.

ANTİPİRİN, fenil - dimetil - pirazolon, 1884 de Knorr tarafından keşfedilmiş olan ateş düşürücü bir ilâç. Antipirin alındıktan 1/2 - 1 saat sonra ateşi 1 - 4° C düşürür; had mafsal romatizmasına ve nevraljiye karşı da ilâç olarak kullanılır.

ANTİPOD ADALARI, Yeni Zelânda'nın güneydoğusunda ve Londra'nın antipodunda bulunan kayalık adalar. Yüzölçümleri 53 km² olup yerleşilmemiştir. Bazaltlardan meydana gelmiş olan bu adaların yükseklikleri 120 - 150 m kadar olup en yüksek noktaları 400 m ye erişir. Kıyılar her yerde diktir. A. otlar ve çalılarla kaplanmıştır. Burada birçok albatros'lar sürü halinde yaşarlar.

ANTİPODLAR, yeryüzünde herhangi bir nokta ile yerin merkezini bağlıyan doğrunun, karşı tarafta deldiği noktada yaşıyanlara eski çağda verilen ad. Yerin bir çapının iki ucundan birisinde bulunanlar diğer uçtakilerin antipodlarıdır. Antipod noktalar, ekvatorun iki yanında olmak üzere enlemleri eşit, fakat boylam farkları 180° dir. Mevsimlerin ve günlerin gidişi birbirinin tersinedir.

ANTİPTOZ (Antiptose; Yun *anti* = karşıt, *ptōsis* = düşü [isim çekimi hali]), bir cümlede bir ismin, mantığın gerektirdiği çekim hali yerine başka bir halinin kullanılması; aykırı düşü. Meselâ, «bir şeyden bıkmak» deyimindeki ablatif hale ve «bıkmak» la «doymak» kavramlarının yakınlığına bakarak, Türkiye Türkçesi'ndeki «bir şeye doymak» deyimindeki datif, bir antiptoz sayılır. Yenisey yazıtlarında geçen «oğlımka bükmedim» = Türkiye Türkçesi «oğluma doymadım» a karşılık, bütün Doğu Türk diyeleklerinde datifli şekiller kullanılır, meselâ Kırgızca «ulumdan doymadım» gibi. Bazı antiptozlar, yabancı dillerin etkisiyle meydana gelmiştir, «sizden bir ricam var» yerine «size bir ricam var» gibi.

ANTIQUA [*antīkua* ok.], 1425 yılı sıralarında İtalya'da meydana getirilen ve bugün «Lâtin alfabesi» denilen yazının temeli olan bir yazı çeşidi (İng. Roman, Fr. romain). Düzenliyeni Floransa'lı Niccolò Niccoli'dir. Bu yazı Hıristiyanlıktan önceki eski lâik eserlerin kopyasında kullanıldığı için *littera antiqua* (= eski yazı) denilmiştir. Bu yazının majüskülleri, Lâtincede kullanılan «capital» yazıdan, minüskülleri de «Karolingli» denilen yazı şeklinden olma «humanistica» dan alınmıştır. Eskiden iki türlü A. yazısı vardı: 1 — Çizgi ve kıvrımları aynı kalınlıkta olan Ortaçağ (Mediaeval; yanlış olarak Ortaçağ malı sayıldığı için) A. sı ki 1499 da Aldus Manutius şekillendirmiştir. 2 — Esas çizgileri kalın, tali çizgileri ince olan Basit A., ki XVIII. yüzyılda Didot tarafından esaslı bir şekilde işlenmiştir. Her iki çeşitten de «cursiv» denilen ve ilk olarak 1500 de Aldus Manutius tarafından düzenlenen bir yazı çıkmıştır ki, bugünkü «italique» yazının esası olmuştur. Bugün Lâtin asıllı alfabe kullanan birçok milletlerde olduğu gibi, Türk basımevlerinde kullanılan normal yazı da A. (romain) yazısıdır. Bk. ALFABE, yayılış.

ANTISANA, Ekvador Doğu Andları üzerinde Quito'nun güneydoğusunda volkan dağı. 5 756 ve 5 620 m yükseklikte iki doruğu ve birçok yerlerinde yeni lavlar vardır. Çok büyük olan kalderasından 4 200 m ye kadar inen bir buzul vardır. Üzerinde bulunan Tambo de A., 3 782 m yükseklikte, yeryüzünün yüksek yerleşme yerlerinden birisidir.

ANTİ - SEMİTİZM: bk. YAHUDİ DÜŞMANLIĞI.

ANTİSEPSİ (Antisepsie), insan ve hayvanlarda hastalıklar yapan, besinlerin bileşimlerini bozan mikropların üremelerini durdurmak, yahut bunları büsbütün yok etmek usulü. Bu usulün uygulanması için kullanılan vasıtalara da «antiseptikler» (antiseptica) adı verilir.

Eski devirlerde insanlar A. ye az çok başvurmuşlardır. Hippokrates zamanında, yaraların pansımanında şarap önemli bir yer tutmuş, tuzlu ve aromatik maddeler de kullanılmıştır. Şarabın antiseptik olarak uzun müddet tıpta yer aldığı görülüyor. XIII. yüzyılda Ugo da Lucca. Haçlılar seferini beraber yaptığı Bolognalı askerlerin yaralarına şarapla pansıman yaparak o vakte kadar görülmiyen başarılar elde ettiğini bildirmiştir. XIV. yüzyılda Henri de Mondeville de bu metoda pek taraflı olmuş, yaraların bu sayede cerahatlanmadıklarını ve çok çabuk kapandıklarını ispat etmiştir. Bununla beraber bütün A. usulleri amprismden kurtulamamış, hattâ zaman zaman büsbütün unutulmuştur.

A., yalnız yaralarda değil, türlü besinlerin çürüyüp bozulmalarına meydan vermemek için de öteden beri kullanılmıştır. Bu hususta tuzun rolü takdir edilmiştir. Balıkları, diğer birçok besinleri tuzlıyarak salamura halinde muhafaza etmek usulü her milletçe bilinmektedir. Memleketimizde birçok besin maddelerinin, pastırma, sucuk, çiroz balıkları, yağlar, zeytin v. b. yiyeceklerin antiseptik usullerle hazırlanarak saklandıkları yeni değildir.

Müslüman'ların yara sağıtımında ve lokal intan ve supurationlarda koterizasyona fazla önem vermeleri antiseptik'in doğu memleketlerinde eskiden beri kullanıldığını gösteriyor. Esasen hararetin antiseptik özeliğinden her memlekette az çok faydalanılmıştır.

Bununla beraber mikropların istenilen şekilde ve maksada uygun bir surette yok edilmesi için daha çok kimyasal antisepsilere başvurulmuştur. Pasteur'ün mikropları keşfinden önce de bu alanda bazı bilim araştırmaları yapılmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Viyana'da Ignaz Semmelweiss, klor solüsyonu kullanmak suretiyle, doğum-

larda olan enfeksiyonların önünü almak üzere, ilk adımı atmıştır. Pasteur'ün fermantasyon ve mikroplar hakkında bulduğu yeni hakikatler, A. usulünün daha çok bilimsel temellere dayanmasını sağlamıştır. O sırada İngiltere'de Lister, ameliyatlarda görülen enfeksiyonların havada bulunan mikroplardan ilerigeldiğine kanaat getirerek ameliyathanelerde asit fenikle havanın dezenfeksiyonuna girişmiş, aynı zamanda ameliyat yaralarında ve pansımanlarda bol asit fenik solüsyonu kullanılmıştır. Fakat çok geçmeden bu tarzdaki A. usulünün yalnız başına maksadı sağlıyamıyacağı, hattâ bazı hallerde zararlı olacağı meydana çıkmıştır.

Hastalık yapan mikropların yok edilmesi için antiseptik olarak ısı ve ışık ile kimyasal maddelerden feydalanılır, meselâ: Cerrahide aletler kaynatılarak sterilize edilir. Kirli çamaşır, elbise v. b. su buhariyle dezenfeksiyona tabi tutulur. Bugün termokoter ve kızgın demirin, antisepsi vasıtası olmak üzere kullanılması bırakılmıştır; yalnız, yerelleşen şarbon gibi bazı intanlarda bu vasıtalara başvurulur. Son zamanlarda Pyritotherapie adiyle bir usul ileri sürülmüştür. Gonokoklar gibi bir kısım mikropların 39 derece ısıda ölebildikleri gözönünde tutularak bedenin sıcaklığı bu dereceye yükseltilerek bir sağıtım yapılmaktadır. Üçüncü devredeki beyin sifilisine karşı da bu şekilde bir sağıtım yapılmaktadır.

Güneşin bakterisid özeliğinden de faydalanılmaktadır. Tabiî yahut sunî ultraviyole ışığının bedenin yüzeyinde bulunan mikropları yok ettiği göz önüne alınarak bundan az çok faydalanılmaktadır. Bedenin iç organlarında olan bulaşıcı hastalıklara karşı son zamanlarda röntgen ve radyuma da pek çok başvurulmaktadır.

Fakat A. de ençok kimyasal maddeler kullanılmaktadır. Burada dikkat edilecek nokta bu antiseptiklerin besinlerde veya organisma hücrelerde herhangi bir değişiklik yapmamaları, yalnız mikropları yok etmeleridir. Gerçekten kimyasal maddeler genel olarak toksik cisimlerdir. Mikropları kesin olarak öldürecek dozların organizmaya kötü etki yaptıkları görülmektedir. Beden örgülerine dokunmıyan fakat mikropları tamamiyle yok eden ideal antiseptikler henüz keşfedilmemekle beraber bu alanda önemli araştımalar yapılmaktadır. Bazı sevindirici sonuçlar da belirmeye başlamıştır.

Kullanılan antiseptikler hergün değiştirilerek dozları fazlalaştırılabilmektedir. Alternance metodu denilen bu metod en çok yüzey intanlarda yeğ tutulmaktadır.

A. usulü tıpda ve şirürjide, hastalıkların şekline göre, ya lokal yahut genel tarzda uygulanır. İnfeksiyon bedenin herhangi bir yerinde, meselâ deride, göğüs boşluğunda, safra yollarında, idrar torbasında, yahut herhangi bir oynakta sınırlı bir şekilde kalmışsa. antiseptik madde yalnız bu yerlere sevk olunur. İnfeksiyon genel bir şekil almış mikroplar kana karışmış ise, deri altından, veyahut damarlardan kan dolanımı içerisine antiseptik solüsyonlar enjekte edilir. Bu suretle ancak antiseptiklerin mikroplarla iyice temasları sağlanarak bahis konusu olan intanı yenebilir. Meselâ: septisemi, pyemi (kan zehirlenmesi. kan cerahatlanması) ye karşı elektrargol, rubiyazol, prontosil enjeksiyonları yapılır.

Gerek lokal, gerek genel A. için başvurulan ilâçlar pek çoktur. Bunlar türlü şekilde kullanılır. Çoğunlukla solüsyon şekilleri yeğ tutulur. Vazelinle karıştırılarak, yahut katı şekilde kullanılırlar. Eriyik halinde kullanılan antiseptikler, meselâ asit borik, rivanol, Daken solüsyonu her zaman pansımanlarda uygulanır. Cehennemtaşı, göztaşı katı şekilde olan antiseptik ilâçlardır. Bazı antiseptiklerden toz halinde faydalanılır: dermatol, asid borik gibi.

Bedenin belli organlarına ait bazı intanlı hastalıklara karşı antiseptikler de kullanılmaktadır. Meselâ, solunum yollarına ökaliptol, timol v. b. ile inhalâsyon yapılır; hazım borusu için salol, naftol gibi ilâçlar pek çok kullanılmaktadır; sidik yollarında bulunan bakterileri öldürmek üzere ürotropin, silotropin v. b. antiseptiklere başvurulur.

Eskiden beri genel intanî hastalıklara karşı uygulanan A. usulü bugün oldukça ileriye götürülmüştür. Sıtmaya karşı kullandığımız kininin faydaları meydandadır. Sifilizi önlemek üzere cıva, bizmut arsenik gibi ilâçlara başvurulur. Son yıllarda gonokok, meningokok, stafilikok gibi mikropları, beden içerisinden yok etmek üzere chimioterapi elimize çok değerli ilâçlar vermiştir. Sulfonamid sınıfındaki ilâçlardan ve penicillinden çok fayda görülüyor. Bu alanda daha çok ilerlemeler elde edileceği umulmaktadır.

ANTİSEPTOL, yaraların sağıtımında antiseptik olarak kullanılan, çinkonun — iyodosulfat bileşiminde bir madde.

ANTİSERUM (Yun. *anti* = karşıt ve Lât. *serum* = peynir suyu). bir veya birçok antikorları olan serumlar. Antijenik vasıfları olan hayvansal, bitkisel, mikrobik veya bu sonuçların salgıları gibi maddelerin, hayvan organizmasına değişik yollardan (şırınga edilerek) sokulması, o hayvanların serumunda. verilen antijenlere karşı antikor derilen bir veya birçok maddeler meydana getirir.

Hastalanmış insan veya hayvanlarda veyahut hastalanmadığı halde, böyle bir mikropla temasta bulunan organizma serumunda antikorlar oluşabilir.

A. lar kapsadıkları antikorlara göre değişik amaçlar için kullanılır:

Antitoksinleri kapsıyan A. lar. hayvan bitki, ve mikrop zehirlerine karşı sağıtmak veya korumak için kullanılır. Presipitinler, aglütininler, konglütininler. hemolizinler, sitolizinler, bakteriyolizinler, opsoninler ve antiblastinleri kapsıyan serumlar; antijenlerin belirtilmesinde, hastalıkların tanısında, hayvanları nevilerine göre gruplamakta, adlî tıp işlerinde hayvan çıkaklı besinlerin ayrıdolunmasında kullanılır.

Antibakteriel ve antienfeksioz serumlar mikroplu hastaların sağıtım ve korunmasında kullanılır. Antikorlar antijen olarak organizmaya verilmekle antikorlara karşı A. lar da elde edilebilir.

ANTİSİDE (Anthicidae), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) polifaga (Polyphaga) alttakımına bağlı bir familya. Duyargaları düz veya ucu tarak şeklindedir. Ucları sivri olmıyan kanadları kubbelidir. Başları gözlerin arkasında boğumludur. Ekseriya protoraks üzerinde dikenler vardır. Çiçekler üzerinde yaşarlar. Çürümekte olan bitkisel maddeler altında da bulunurlar. *Anthicus* ve *Notoxus* bu familyanın cinslerindendir.

ANTİSİKLON: bk. HAVA BASINCI, YÜKSEK BASINÇ ALANI, RÜZGÂRLAR.

ANTİSİPASYON [Dil] (Anticipation; Lât. *ante* = ön, *capare* = almak). fonetikte, sintakste ve rhetorikte «öne alma, önleme» genel anlamına gelen bir terim.

1 — Fonetik: a — Genel olarak seslerin boğumlanma (b. bk., articulation, mahreçleme) sında, acele ile, bir hareketin, vaktinden evvel yapılması. Bu olayda, ses aygıtı, bir fonemin boğumlanmasını daha tamamlamadan, ardından gelen fonemin boğumlanmasına hazırlanır, ve gerilek (régressif) bir etki ile. boğumlamakta olduğu fonemin değerini değiştirir. Gerilek assimilasyon (assimilation régressive) da bu etki kendini göstermektedir, meselâ *içtimaî* kelimesinde, etimoloji *ç* yerine *c* (Arapça *cem* = toplama) sesinin gelmesini gerektirdiği halde, ardından gelen *t* sesinin titremsiz (sourd) olması, titremli (sonore) *c* sesini de titremsiz *ç* değerine kaydırmıştır. Bir kelime veya kelime takımında ardarda gelen benzer hecelerden birini silmek anlamına olan haplolojі (haplologie) veya hapaksepi (hapaxépie), olayının etmeni de bazı kere antisipasyondur, meselâ *iki ton bomba* yerine *iki tomba* [yabancı bir radyo yayımında işitilmiştir] gibi.

b — Özellikle, Yunancada soluklu (aspiré; kh, ph, th) bir fonemdeki aspirasyonun, ondan evvel yer alan soluksuz (k. p. t) bir foneme alınması, meselâ *trepho* (= gıda alırım), *ethrepsa* (= gıda aldım), gibi.

2 — Sintaks: a — Bir kelimenin, ait olduğu kelime takımından çıkarılarak, fikir acelesiyle, cümlenin baş tarafına doğru alınması. Meselâ: *daha bir adamın işini bitirmeden başkasına bakamam;* doğrusu: *bir adamın işini* (*daha*) *bitirmeden başkasına bakamam.*

b — Bir cümlede, olayların sırasına uygun olmıyan (anakronik antisipasyon), veya bir olayın sonucunu o olayla çağdaş saydıran (gebelik antisipasyonu) bir kelime kullanma. Meselâ, birinci çeşitten: *Cumhurreisi Atatürk Selânik'te doğdu* (cumhurreisi olarak doğmadığı, soyadının da o tarihte «Atatürk» olmadığı için, anakroniktir); ikinci çeşitten: *Bu güzel bahçeye kim baktı?* (güzellik, bakımın sonucu olduğu için, *güzel* sıfatı «gebelik değeri» [valeur prégnante] denilen değerdedir). Bu şeklin zıddına regresyon (régression) denir: meselâ, *kaatil içmiş içmiş, adamı vurmuş* cümlesinde, regresyon, yani olaydan sonra geriye dönüş vardır. Sintaksta, *antisipasyon* yerine, genel olarak, *prolepr* (prolepse; Yun. *pro* [Lât. *ante*] = ön, *lambanein* [Lât. *capare*] = almak) terimi kullanılır, ki evvelkinin Yunanca şeklidir. Bk. PROLEPS.

3 — Rhetorik: En çok baro hatipliğinde, karşı tarafın yapabileceği itirazları sayarak, onlara önceden cevap verme. Buna daha çok *anteoküpasyon* (antéoccupation; Lât. *ante* = önce *occupatio* = işgal etme) veya *anthipofor* (Anthypophore; Yun. *anti* = önce *hypophora* = itirazlara cevap) denir.

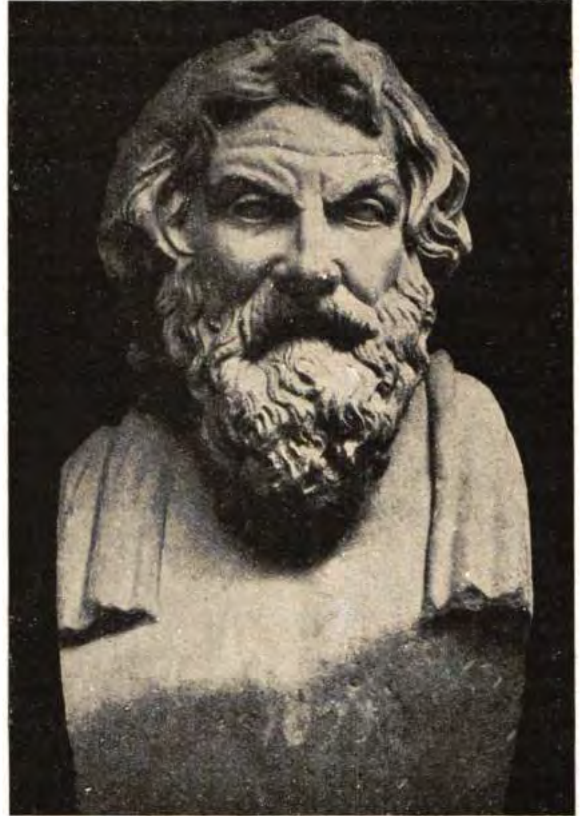
ANTİSİRKONFLEKS (Anti - circonflexe; Lât. *anti* = ters, *circumflexus* = etrafında kıvrılmış). önce Yunancada, sonra da başka Avrupa dillerinde uzun vo'allerin üzerine raslıyan yükselen - alçalan (işareti: ^ veya ~) bileşik sirkonfleks (circonflexe) vurgusu değerinin karşıtı olan alçalan - yükselen (işareti; V veya ∽) vurgu. Bk. VURGU.

ANTİSPASMİN, narsein-sodyum (b. bk.) ile sodyum salisilattan ibaret bir karışım. Boğmaca ve kramplara karşı ilâç olarak kullanılır.

ANTİSPAST (Yun. *Antispastos*), Eski Yunan edebiyatında kullanılan dört hecelik bir vezin. Şekli şudur: ∪ — — ∪

ANTİSPAZMODİKLER, sinir sisteminin uyarılma özelliğini azaltmaya ve kasılatın anormal kasılmalarını gidermeye yarıyan maddeler. Bunların bir kısmı bitkilerden elde edilir. Bir kısmı da kimyasal yollardan hazırlanır. Başlıcaları: belladon, valeriyan, alkol, amonyak, eter, misk bromürler, lüminal v. b. maddelerdir.

ANTİSTHENES (M. Ö. 440 - yaklaşık olarak M. Ö. 370), Yunan filozoflarından. Atina'da doğmuştur; anası

ANTİSTHENES

Trakya'lıdır. A., ders almış bulunduğu Georgias gibi, rhetorik dersleri vermiştir. İhtiyarlığında Sokrates ile temas etmiş ve onun ölümünde hazır bulunmuştur. A., Kynosarges gymnasion'unda ders vermiştir; öğrencilerine, bundan dolayı Kynikos (kinik) adı verilmiştir. A. çok yazmıştır, fakat bunların çoğu kaybolmuş, bize ancak bazı parçalar kalmıştır.

Georgias gibi A. de bilgi teorisinde septik idi. A. e göre, her şeye kendi adı verilmeli, fakat ona bir yüklem verilmemelidir. Meselâ insan insandır, iyi iyidir demek doğrudur, fakat insan iyidir demek doğru değildir. Basit şey ancak başka şeylerle karşılaştırılabilir, bileşik şey ise onun içindeki ögeleri sayarak izah edilebilir. A. gerçek varlık olarak yalnız maddî varlığı kabul ediyor, bu yüzden Eflâtun'un bilgi teorisine hücum ediyor ve pratik bir kıymeti olmıyan herhangi bir bilgiye kıymetsiz gözü ile bakıyordu.

A. e göre felsefenin konusu yalnız ahlâk (ethik) tır ve A. in bu yolu tutmasına, Sokrates'in derslerinden ziyade, kişiliği sebep olmuştur. A. e göre insanı gerçek saadete, «pişmanlık doğurmıyan zevk» e götüren bilgi değil, sırf

hareketlerdir. Erdemi elde etmek için insanın kendine hâkim olması yeter (A., bu kendine hâkimliğin en yüksek şeklini Sokrates'te gerçekleşmiş olarak görürdü). İyiliğin karşıtı kötülüktür. Servet, şeref, sağlık, hürriyet, aile, devlet, yurt gibi başka şeylerin hepsi ne iyi, ne de kötüdür. Erdem tektir, erkek ve kadın, efendi ve uşak için olsun aynıdır. A., e göre erdem ihtiyaçsızlıktır. A., vücudu soğuğa, sıcağa, yorgunluğa v. b. karşı alıştırmayı, fazla incelmiş medeniyetten ayrılarak sade tabiata ve ahlâka uygun bir çalışmaya dönmeyi tavsiye etmiştir. A. ile öğrencileri için, Herakles'in zorluklarla dolu hayatı bir model vazifesini görürdü. Kültürü kuran Prometheus ise insanlara kötülüğü öğretmiştir. A. halk dinini reddeder, monotheism (tek tanrı) e inanırdı. A., kişiliğiyle öğrencilerinin çevresi dışında da büyük bir nüfuz kazanmıştır (meselâ Ksenophon onun etkisi altındadır). Tarihçi Theopompos, A. e, Sokrates'çilerin en önemlisi gözü ile bakar.

ANTİSTROPHE: bk. LİRİK ve STROPHE.

ANTİTEZ: bk. KARŞITSAV, TEZAT.

ANTİTOKSİN (Antitoxine), toksin meydana getiren bir bakteri ile hastalık geçirmiş, yahut bir toksin veya anatoksin (b. bk.) şırıngasiyle bağışıklık kazanmış insan veya hayvan serumundaki koruyucu madde (antikor). Meselâ, difteri, tetanos, gazlı flegmon ve botulinus basilleriyle stafilokok, streptokok gibi bakterilerin toksinlerine, yılan ve akrep gibi hayvan zehirlerine rizin, abrin, robin gibi bitki zehirlerine karşı A. ler vardır. A. ler özeldir yani ancak kendisinin meydana gelmesine sebebolan toksin ile birleşir ve onu etkisiz hale sokar. İçinde A. bulunan serumlar hastalıkların sağıtımı ve o hastalıklardan korunma için kullanılır. Böyle serumlar en çok beygirlerden elde edilir.

ANTİTOROS: bk. TOROSLAR.

ANTİTÜBERKÜLİN (Antituberculine), tüberküline karşı organizmada meydana geldiği kabul edilen antikor.

ANTIUM, İtalya'da bir şehir; Şimdiki Anzio. A., Volsci kavminin bir şehri idi. A. un eski Roma tarihinde sık sık adı geçen korsan merkezi olup iyi bir limanı vardı, fakat liman sonradan kumla dolmuştur. M. Ö. 338 de konsul Maenius tarafından zaptolunmuştur. Maenius teslim aldığı gemilerin burunlariyle Roma forumundaki kürsüyü süslemiştir; o zamandan sonra bu kürsüye, rostra (= gemi burunları) adı verilmiştir. M. Ö. I. yüzyılın ortasından sonra kibar bir plâj ve saray halkının çok sevdiği bir yer olmuştur. Caligula ile Nero A. da doğmuşlardır. İmparatorluk zamanında A. ya yeni bir liman yapılmıştır. 61 de oraya Veteran'lar yerleştirilmiştir. A. da birçok eski heykeltraşlık eserleri bulunmnştur. En önemli buluntulardan biri «Antium'lu kız» (b. bk.) dır.

ANTIUMLU KIZ, Antium (şimdiki adı: Anzio) da bulunmuş, Hellenistik çağa ait gençkız heykeli. Şimdi Roma'da bulunan bu eser, Hellenistik çağın en güzel eserlerinden biridir. A., Lusippos'un etkilerini de taşıdığından onun öğrencisi Phanis'e atfedilerek Hellenistik çağın ilk eserleri arasına konulmak istenmiştir.

ANTIUMLU KIZ

ANTIVARI, Yugoslovya'da Karadağ ülkesinin güney bölümündeki Bar (b. bk.) kasabasının İtalyanca eski adı.

ANTLAŞMA, devletlerarasında yapılan bağıtlar. Bu bağıtlar türlü adlar taşır: antlaşma, sözleşme, anlaşma, misak (pacte), şart (charte), genel akt, protokol, kartel, bildirge, konkorda, kompromi, kapitülasyon, modus vivendi, gentlemen's agreement (bunların her birine bk.). Lausanne Antlaşması'na eklenen bağıtlarda sözleşme, anlaşma, protokol, bildirge olanlar vardır. A., hem türlü adlarla anılan bağıtları, hem de özel olarak en önemli veya geniş bağıtları adlandırır. Barış, bağlaşma, dostluk, garanti, ülke katma veya bırakma, sınır, tarafsızlık, yardım, himaye bağıtları A. diye, ticaret ve suçluları geri verme bağıtları ise A. veya sözleşme diye anılır. Devletleri bağlama bakımından adın hükmü yoktur, hepsi devleti bağlar. Burada A. genel anlamiyle anlatılacaktır.

A. ların yapılmasında ve yürürlüğe girmesinde şu evreler vardır: görüşme, yazma, imzalama, onama, tescil etme, değiş veya depo etme, yayımlama.

Görüşme: devletlerin yetkili temsilcileri arasında yapılır. İkiden çok devletler arasındaki görüşmeler konferanslarda olur (bk. KONFERANS). Temsilciler hükümetlerince seçilen «Plein Pouvoir», yani tüm yetki denilen ve devlet başkanınca imzalanmış olan kâğıdı göstererek konuşmalara başlarlar. Görüşme yeri devletlerce, görüşme dili ve usulü temsilcilerce saptanır.

Yazma: görüşmelerde kabul edilen hükümler kesin şeklini alınca bunlar yazılmak ve eğer görüşmelerde bu şekli de almış ise tertiplenmek üzere yazı komitesine verilir. Antlaşma, büyüklüğüne göre, kısımlara veya bölümlere, bunlar da fasıllara ve bahislere ayrılır, maddeler de, sıralarına göre, bunların içine konur. Antlaşmanın başına bir önsöz (préambule) konması usuldendir. Bunda devletlerin ve temsilcilerinin adı, yetkisi ve antlaşmanın ne için yapıldığı gösterilir. Antlaşmanın sonuna da, nasıl onanacağını, nasıl yürürlüğe gireceğini, hangi dilde ve nerede yapıldığını, tarihini ve kaç nüsha olduğunu belirten maddeler konur.

İmzalama: kesin şeklini almış olan antlaşmanın temsilcilerce imzalanması usuldendir. İmzadan önce paraflandığı, yani temsilcilerin adlarının ilk harfleriyle belgelendiği de olur. Paraf ile imza arasında zaman geçebilir. Temsilciler sormalı (ad refrendum) yetki veya tam yetki almış olsa da imzalamak için bugün tekrar emir alırlar. İmza, A. yı olduğu gibi hükümetlerinin onamına sunma ödevini yükler. A. nın tarihi imza tarihidir.

Onama: imzalanmış A. nın devletçe, anayasaya göre kabulüdür. A., imza tarihinden yürürlüğe gireceği yazılmamış ise, onanıncıya kadar bir tasarıdır. Onama her devlette anayasada yazılı hükümlere göre yapılır. İç tüzüğe göre, Büyük Millet Meclisi, antlaşmaların onanmasını istiyen kanunu kabul eder. A. maddeleri okunmaz, oya konmaz ve değiştirilmez. Olduğu gibi kabul edilemiyecekse ya geri bırakılır, ya reddolunur. Hemen her memlekette usul budur. Çünkü, antlaşma bir bütündür, iyi ve kötü yerleri görüşmelerde terazilenmiştir. Değişiklikle onama, bütünlüğü bozar. Onamada tuttukları yola göre devletler üç grupta toplanabilir. Bir kısım devletlerde bütün A. lar millet meclisinden geçirilir. Bizim sistemimiz de budur. Anayasamız (md. 26) «devletlerle sözleşme ve antlaşma yapma» yı Meclisin ancak kendi yapacağı işler arasında saymıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde A. ları yalnız Âyan Meclisi'nin üçte iki çoklukla kabul etmesi gereklidir (üçte ikiyi sağlama kolay olmadığı için A. adını taşımıyan bazı A. ları Âyan'dan geçirmemek âdet olmuştur). Meclisten geçirme usulünü güden İsviçre'de 30 bin vatandaş isterse A., halk oyuna da sunulur. İkinci sistemde antlaşmaların yalnız bir kısmı, meselâ barış, ülke bırakma ve katma A. ları, kanunlara ve halk haklarına dokunan, yahut devlete malca külfetler yükliyen A. lar meclisten geçirilir, şimdi, bir bağlaşma A. sı doğrudan doğruya hükümetçe onanabilir. Üçüncü sistem, bütün A. ları meclisten geçirmiyerek onamadır. Japonya'da böyle idi. Anayasaya aykırı onamalar yolsuzdur. Yolsuz onamanın hükmü üzerinde uyuşmazlık vardır. (Birinci Dünya Harbi'nde Bulgaristan'a Trakya'dan toprak bırakma antlaşması Kanun-ı Esasi'nin açık hükmüne aykırı olarak hükümetçe onanmıştı. Lausanne'da Türk başdelegesi bunun hükümsüzlüğünü ileri sürmüş, fakat bunu yapan hükümetin kararı memleketçe kabul edilmiş olduğu belirtilmiştir).

Çekince (Eski terim: *Kayd-ı ihtirazî*): antlaşmanın bir veya birkaç hükmünü bir devletin uygulamıyacağını bildirmesidir. Çok taraflı A. larda anlaşma bu yol ile elde edilebilmiştir. Çekince görüşmelerde ve imzalamada ileri sürülmüşse onama bununla yapılabilir ve çekincenin onamada da kaydı lâzımdır. Çekince, imzalamada ileri sürülmiyerek yalnız onamada yapılmış olursa A. reddedilmiş sayılır

Tescil etme: A. nın Milletler Cemiyeti ve şimdi Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nce deftere yazılmasıdır. Gizli A. yapılmasını önlemek için Paktın koyduğu bu tescil ile, A. nın milletlerarası teşkilât önünde ileri sürülememesi sağlanmıştır.

Değiş veya depo etme: onamalar aynı zamanda yapılmaz. Bundan ötürü yürürlüğe koyabilmek için, A. onamalarını, yapan devletlerle değişetmek (teati, echange) ve eğer bir nüsha olarak yapılmış ise gösterilen yere depo etmek gereklidir.

Yayımlama: A. nın içte yürürlüğe konması için resmî gazetelerle yayımlanması da gereklidir. Resmî gazete ile yayımlama A. da yazılı yürürlüğe girme şartları tamam olduktan sonra yapılmalıdır.

Şartları: A. ların yapılışında devletlik ve serbestlik şarttır. Yenilene ağır hükümler yükliyen barış A. ları, zorla yapılmış görünürse de milletlerin harbe girip girmemekte ve teslim olup olmamaktaki serbestliği düşünülmek gerekir.

A. lar ve kanunlar: A. lara aykırı olan kanun hükümlerini düzelterek buna uydurmak ve A. lara aykırı kanun koymamak gereklidir. Buna aykırılık devleti sorumlu kılar. Yeni Fransız Anayasası, kanun ile aykırılık halinde A. nın muteber olacağını açıklamıştır.

Yorum: A. ları devletler karşılıklı veya tek taraflı olarak yahut da mahkemeler yorumlarlar. A. yı yapan devletlerin yorumu A. hükmündedir. Tek taraflı yorum yalnız yapanı bağlar. Mahkeme yorumu yapıldığı işi ilgiler (bk. YORUM).

Bitimi: A. lar, A. hükmünü yerine getirme süresini doldurma, bozucu şartın gerçekleşmesi, karşılıklı bozma vazgeçme, yapılamazlık, bir tarafın yapmaması üzerine diğer tarafın bozması gibi özel hukuk sebepleriyle de, harb ve denonsiyasyon gibi devletler hukuku yollariyle de sona erer (bk. HARB ve DENONSİYASYON).

Bölünüşleri: A. lar türlü bakımlardan çeşitlenir. Niteliklerine göre ya zıt menfaatleri uzlaştırır, yahut benzer menfaatleri düzenlerler. Bu ikincilere kanuna benzedikleri için kanun - antlaşma derler. A. lar konularına göre politik, ekonomik veya sosyal diye ikiye ayrılır. Politik çıkarları düzenliyenlerin başlıcası barış, bağlaşma, garanti, tarafsızlık, ülke bırakma veya katma, sınır, dostluk, birleşme, himaye ve yardım A. larıdır. Boğazları, kanalları, ırmakları ilgiliyenlerle, barışı koruma ve teşkilâtlandırma için yapılanlar da böyledir. Ekonomik veya sosyal çıkarlar için yapılan A. lar iki tip gösterirler: iki devlet arasında, çok devlet arasında yapılanlar. İki devlet arasında yapılanların başlıcası ticaret ve gemi işletme A. larıdır (bk. TİCARET ANTLAŞMASI). Çok devlet arasında yapılanlar, haberleşme ve ulaştırmaya (posta, telgraf, telefon, demiryolları, uçak birlikleri, kablolar, otomobiller için yapılanlar) ekonomik çıkarlara (sınaî mülkiyet, gümrük, ölçüler, işçilerin korunması), bilim çıkarına (edebiyat ve güzel sanatlar birliği) ve sağlığa dairdir (bunların her birine bk.) Milletler Cemiyeti bunların hepsini kendi kadrosu içine alma yolunda idi. Birleşmiş Milletler Şartı bunu gerçekleştirme yolundadır.

ANTLİARİNUS (Antliarhinus), kınkanadlı böceklerin hortumlu kınkanadlı böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cins. Hortumları ince ve uzundur. Güney Afrika-da yaşıyan birkaç türü vardır.

ANTOBİUM (Anthobium), kınkanadlı böceklerin polifaga (Polyphaga) alt takımına bağlı stafilinide (Staphylinidae) familyasının bir cinsi. Yassı vücutları kısa ve geniştir. Duyargaların ucu şişkindir. Ayakları kısadır. 3 3,5 mm büyüklüğündedir. Siyah veya esmer kahverenklidir. Kanadlar daha açık renklidir. Çiçekler üzerinde yaşarlar. *A. florale*, *A. abominale* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTOBOTRİUM (Anthobotrium), yassı kurtların (Plathelminthes) şeritler (Cestodes) takımınd. n, fillobotrii de (Phyllobotriidae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları bir baş (scolex) ile bunun ardındaki proglottis'lerden yapılmıştır. Başlarında dört tane saplı emme çukurları (bothridium) vardır. Üreme açıklıkları proglottis'lerin yan tarafındadır Başın boyun kısmı çok uzundur, bunun ardındaki proglottis'lerin eni boyuna yakındır. Boyları 27 cm kadardır. Köpek balıklarının barsaklarında parazit olarak yaşarlar. *A. auiculatum* adlı türü Torpedo adlı balığın barsağında yaşar.

ANTODE, Parabasis'in bir kısmı; bk. KOMEDYA.

ANTODON (Anthodon), fosil sürüngenlerin *Theromora* takımına bağlı pareizavride (Pareisauridae) familyayasının bir cinsi, Güney Afrika'da Perm tabakalarında bulunmuştur.

ANTOFAG (Yun. *anthos* = çiçek, *ph gein* = yemek), çiçeklerle beslenen hayvanlara verilen ad.

ANTOFAGASTA: 1 — Kuzey Şili'de Atacama çölünün kıyı bölümünde bir yönetim bölümü. Genişliği 120 846 km², nüfusu 224 000 dir. A.. Bolivya ile yapılmış olan güherçile harbinden sonra Şili'ye geçmiştir. A. da güherçile, boraks, iyod, bakır, gümüş ve altın elde edilir. Bolivya'ya giden ve 3960 m ye varan demiryolu, bu bölümde Şili'nin uzunlamasına yoluna bağlıdır.

2 — Şili'de A. yönetim bölümünün merkezi, şehir ve liman. 1866 da Bolivyalı'lar tarafından kurulmuştur. Nüfusu 85 000. A. ıssız ve çıplak bir çevrede, korunaksız bir kıyıda kurulmuştur. Günlük ihtiyaçların hemen hepsi dışarıdan gelir. Bolivya'nın kalayları ile ardelinden elde edilen madenlerin, hususiyle güherçilenin ihraç iskelesidir. Eritme ve maden filizlerini öğütme yerleri vardır.

ANTOFALLA [*antofalya* ok.], Arjantin'in kuzeybatısındaki Puna de Atacama bölgesinde bir volkan kitlesi. Yüksekliği 6 370 m dir.

ANTOFİL (Yun. *anthos* = çiçek *philos* = dost), çiçeklerin üzerinde yaşıyan hayvanlara verilen ad.

ANTOFİLLİT (Anthophyllite), amfibollerden sarımsı, esmer bir mineral (Mg. Fe) SiO_3. Mikaşistler içinde hornblentle beraber bulunur.

ANTOFORA (Anthophora), zarkanadlılar (Hymenoptera) takımına bağlı arılar (Apidae) familyasının bir cinsi. Vücutları uzun kıllarla örtülü bu arı çeşidi bir kürke bürünmüş gibi görünür. Toplu halde yaşamazlar. Çok hızlı uçarlar, ilkbaharda çiçekten çiçeğe uçarak polen tanelerini toplar ve çiçeklerin döllenmesini temin ederler. Yuvalarını eğri toprak yarmaları üzerinde veya bozkırlarda toprak içine yaparlar. Yuvaları birkaç kola ayrılır ve bu kollardan her birinde 2 - 3 odacık bulunur ki buraya yumurtalarını ve larvaları için de yedek besin maddesi bırakırlar. Yuvalarının ağzında yine topraktan yapılmış musluk şeklinde bir uzantı vardır. Dişileri ile erkekleri arasında renk farkı vardır. Boyları 12 - 13 mm kadardır. Birçok türü Akdeniz memleketlerinde ve Orta Asyanın sıcak bölgelerinde yaşar. *A. acervorum*, *A. pilipes* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTOFORA

ANTOINE [*ātuan* ok.] (Chanoines réguliers de Saint), Dauphiné ahalisinden Gaston adında bir asîl tarafından St. Antonius ateşi, yahut Allah ateşi, cehennemî ateş gibi adlarla anılan bir hastalığa tutulmuş olanları sağıtmak amaciyle 1070 tarihinde kurulmuş bir papazlar heyeti (congrégation). Viyana dolaylarında yapılan ilk ev St. Antonius'un İstanbul'dan götürülen cesedinin kalıntılarını taşıyordu.

ANTOINE [*ātuan* ok.], **André** (1857 - 1943), Fransız aktörü ve tiyatro adamı. Limoges'da doğmuş, dokuz yaşında iken, babasının ölümü üzerine, annesi ve üç kardeşiyle Paris'e gelmiş, daha pek genç yaşta iken tiyatroya büyük bir meyil duymuş, fakat ailesinin geçimini sağlamak zoriyle, önceleri başka işlerde, hususiyle havagazı idaresinde çalışmıştır.

ANTOINE

Gençliğinde kâh figüranlık etmek, kâh para ile tutulan alkışçılar arasına katılmak için tiyatrolara giden A. gün geçtikçe bu sanata kendini kaptırmış, tiyatroya dair ne bulduysa okumuş, oynanan eserler ve bunların sahneye konuş tarzları üzerinde tanıştığı aktörlerle sabahlara kadar tartışmış ve nihayet, köhneleşmiş usullerle yerinde saydığına hükmettiği tiyatroyu canlandırmak için, bu sanata yeni ifade imkânları kazandırmak arzusunu duymuş ve bu maksatla amatörlerle küçük bir tiyatro heyeti kurmuştur (1887).

Théâtre Libre (Serbest tiyatro) adını taşıyan ve sonraları tiyatro tarihinde şerefli bir yer tutacak olan bu küçük ve fakir sanat topluluğu önceleri büyük zorluklarla savaşmağa mecbur olmuş, biletlere yapıştırılması gereken damga pulunu ödeyecek parası olmıyan A., bu masraftan kurtulmak için, temsillerine davetiye ile müşteri toplamaktan ve bu davetiyeleri bizzat seyircilerin evlerine kadar götürmekten bile çekinmemiştir Zola'yı ve onun sanat anlayışını örnek edinen A., romantizmin etkisinden hâlâ kendini kurtaramıyan, eski geleneklere körükörüne saplanıp kaldığı için zamanının sanat zevkine ve realitesine artık cevap veremiyen tiyatroya realist eserlerle, realist bir mizansenle yeni ve taze bir hava getirmek istiyordu. *Théâtre Libre* bu gayeye ulaşmak için hiç tanınmamış genç yazarların yeni usullere göre yazdıkları realist eserleri sahneye koymuş ve mizansenin, en küçük teferruata varıncaya kadar doğru, tabiî ve gerçeğe uygun olmasına önem vermiştir.

Başlangıçta hemen hemen hiç ilgi uyandırmayan *Théâtre Libre*, Antoine'ın yılmak bilmez azmi ve devamlı çalışması sayesinde yıldan yıla gelişmiş, seyircisi ve taraftar-

Darülbedayi'in kuruluşunda toplanan ilk edebî heyet

rı çoğalmış, yetiştirdiği genç yazarları ve genç aktörleriyle Paris'in zengin tiyatro hayatına yeni ve hatırı sayılır bir çığır olarak karışmış ve nihayet 1897 de, Strasbourg bulvarında kurucusunun adını taşıyan güzel bir tiyatroya *(Théâtre Antoine)* kavuşmuştur. Antoine burada, kendi sanat anlayışına göre yetiştirdiği kuvvetli bir kadro ile, yeni çığıra katılan birçok genç yazarın eserlerini oynamış, François de Curel, Brieux, Lucien Descaves, Maurice Donnay, Courteline, v. b. gibi sonraları büyük şöhret kazanan yazarları o meydana çıkarmış, Sudermann, Hauptmann, Tolstoy v. b. gibi birçok yabancı yazarların piyeslerini de Fransız halkına o tanıtmıştır. Fransa'nın ikinci tahsisatlı devlet tiyatrosu olan Odéon tiyatrosunun müdürlüğüne getirilen (1906 - 1913) A. orada da büyük ve zengin bir faaliyet göstermiş, birçok eserleri tiyatro sanatı için öğünülecek ve o zaman için büyük bir yenilik sayılacak şekilde sahneye koymuştur. Fakat işin ticarî tarafından çok, sanat tarafına önem verdiğinden sahneye koyduğu eserlerin geliri masraflarını karşılayamamış, bu yüzden karşılaştığı büyük maddî güçlükler ve zararlar karşısında tiyatronun müdürlüğünden ayrılmak zorunda kalmıştır.

A., Odéon tiyatrosu müdürlüğünden ayrıldığı sıralarda, o zaman İstanbul şehremini bulunan Operatör Cemil Paşa (Cemil Topuzlu) tarafından Türk tiyatrosunu kurmak üzere memleketimize davet edilmiş ve bu daveti kabul ederek İstanbul'a gelmiştir.

İlk iş olarak İstanbul'daki tiyatroları gezen ve sahne sanatçılarımızın sanat durumu hakkında genel bir bilgi edinen A., bir Türk tiyatrosunun kurulabilmesi için gereken esasları bir raporla tesbit etmiş, bu esaslar kabul edilerek kendisi «Darülbedayi - i Osmanî» adiyle kurulan ve tiyatro ile musiki kısımlarından teşekkül eden Konservatuvarın umum müdürlüğüne atanmıştır (1914).

Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanında ilk çalışmalarına başlıyan «Darülbedayi - i Osmanî» (b. bk.) A. ın idaresinde kısa zamanda tiyatro, musiki şubeleri ve edebî heyeti ile kurulmuş, her şubede okutulacak dersler ve bunların hocaları tayin edilmiş, açılan müsabaka imtihanlariyle de bu şubelere istidatlı gençler alınmış, böylelikle sonraları bir tiyatro topluluğu olarak memleket sanatına büyük hizmetler eden ilk Türk sahne okulunun temelleri atılmıştır. Ne yazık ki tam derslere başlanacağı sırada, Birinci Dünya Harbi'nin patlaması üzerine A. memleketine dönmek zorunda kalmış ve 4 ağustos 1914 te, «Ahval - i hazıra - i fevkalâde ilcasiyle Darülbedayi derslerinin tasnifi ve mektebin küşadı ilân - ı ahire kadar tâlik edilmiş» olduğu gazetelerle ilân edilmiştir.

Bundan sonra tiyatrodan çekilen A., tiyatro münekkitliğine başlamış, bu işi selâhiyetle yerine getirdiği gibi, Fransa'da, her zaman hükümlerine çok değer verilen ve tiyatro işlerinde daima reyi sorulan büyük bir tiyatro adamı olarak da son yıllarına kadar sanatına faydalı hizmetlerde bulunmaktan geri kalmamış ve İkinci Dünya Harbi'nin sonlarında, 87 yaşında ölmüştür.

Antoine tiyatroya ve sanat hayatının türlü devirlerine ait değerli eserler de bırakmıştır. En önemlileri şunlardır: *Mes souvenirs sur le Théâtre - Libre* (Théâtre Libre hakkındaki anılarım) [1921], *La vie amoureuse de François - Joseph Talma* (F. J. Talma'nın aşk hayatı) [1924], *Mes souvenirs sur le Théâtre Antoine et sur l'Odéon* (Théâtre Antoine ve Odéon hakkındaki anılarım) [1928].

ANTOINE, Jacques - Denis (1733 - 1801), Fransız mimarı. Paris'te doğmuş ve orada ölmüştür. Gabriel'den sonra, XVIII. yüzyılın en büyük mimarlarından biridir. 1768 ile 1775 arasında Paris'in en güzel yapılarından biri olan Darbhaneyi yapmıştır.

ANTOINE DE BOURBON [*ātuan dī burbō* ok.] (1518 - 1562) Navarra kıralı, Bourbon - Vendôme dukası Charles'in oğlu olup 1548 de Navarra kırallığı varisi Jeanne d'Albert ile evlenmiş ve 1555 te ölen kayınbabası yerine tahta geçmiştir. Kendisi kardeşi Condé gibi 1557 den beri Huguenot (Fransız Protestanları) ların en ileri gelen başlarından biri olmuştur. 1560 ta Fransa kıralı François II. nin ölümünden sonra Naibe Catherine de Médicis tarafından Fransa kırallığının genel kaymakamlığına (lieutenant général de royaume) atanan A, dinî inançlarında daima mütereddit kalmış ve İspanya'nın yukarı Navarra'yı da kendisine vermesi vadinin çekiciliği ile 1561 de katolikliğe dönmüştür. İlk Huguenot harbinde katolik kuvvetleri başkomutanlığını yaparken Rouen'in kuşatılmasında vurularak ölmüştür (15 ekim 1562). Oğlu Fransa kıralı Henri IV. tür.

ANTOKARİS (Antocharis), kelebeklerin ropalosera (Rhopalocera) grupundan pieride (Pieridae) familyasından bir cins. Bu cinse aynı zamanda *Euchloe* adı da verilir. Kanadlarının altı turuncu, si, yah kırmızı ve beyaz lekelidir ve üst tarafları beyaz ve siyah lekelidir. Kuzey yarım küresinde yaşarlar. *E. (Anthocharis) mesentina* memleketimiz de yaşıyan türlerinden biridir.

ANTOKARİS

ANTOKORİS (Anthocoris), böceklerin rinkota (Rhynchota) takımına bağlı Hemiptera alt takımının bir cinsi. Antokoride (Anthocoridae) familyasına bağlı olan bu böcek cinsi 3 - 4 mm büyüklüğünde ve çoğu siyah renklidir. Çiçekler ve ağaçlar üzerinde yaşar. *A. gallarum - ulmi* adlı türü kara ağaçların üzerindeki yaprak bitlerini imha ederler.

ANTOKSANTİN, sarı renkli çiçeklerde tane şeklinde veya erimiş halde bulunan bir boyarmadde.

ANTOKSANTUM (Anthoxanthum). buğdaygiller (Graminae) den Avrupa, Batı Afrika, Anadolu, Kafkasya, Kuzey Amerika ve Avusturalya'da 4 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bir yıllık veya uzun ömürlü olan bu bitkilerin çiçekleri kısa ve dar bir başağı andıran salkım şeklindedir. Çiçek kapçıkları eşit değil, iç kavuzlar ise kapçıklardan çok daha kısa, uçları uzun diken gibi çıkıntılıdır. Erkek organları ikidir. Uzun ömürlü, 50 cm uzunluğunda *A. odoratum* türüne, yurdumuzun özellikle kuzey bölgelerinde, gövdesi daha çok dallanan, çiçek başağı daha kısa, ömrü bir yıllık olan *A aristatum* türüne ise Güney Anadolu çayır, mera ve ormanları içerisinde rastlanır. Her ikisinde de Kumarin denen acı, uçucu bir madde bulunduğundan bu otlar güzel kokar. Fakat Kumarin yüreğe aksatıcı bir etki yaptığından, A. u yiyen soğuk ve sıcak kanlı hayvanların kan dolaşımı ve solunumu üzerindeki etkisi de kötüdür.

ANTOKSANTUM

ANTOLİZA (Antholiza), süsengiller (Iridaceae) den Afrika ve Avustralya'da yetişen bir bitki cinsi. Antoliza'nın 12 kadar türü olup çiçekleri kloyol (b. bk.) çiçeklerini andırır ve bazıları süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir.

ANTOLOJİ (Yun. *Anthologia; anthos* = çiçek, *legein* = toplamak, derlemek), geniş anlamda, şair, nesirci veya müzikçilerin eserlerinden seçilmiş parçaları toplıyan eserler; dar anlamda, Yunan A. lerine verilen ad.

Yunan Antolojileri: Yunanistan'da, klâsik devirden sonra, seçme parçaları bir araya toplıyan birçok eserler meydana gelmişse de, bunlardan yalnız «epigram» (b. bk.) ları toplıyan derlemeler elimize geçmiştir. En tanınmışları şunlardır:

Stephanos (çelenk): Gadara'lı Meleagros'un A. si (yaklaşık olarak M. Ö. 100). Başında bir önsöz vardır. 41 şairden seçilen epigramların bir araya toplanmasiyle meydana getirilmiştir. Aşk, ölüm, adak ve tasvir konularındaki bu epigramlar, ilk mısralarının başlarındaki harflere göre alfabe sırasiyle dizilmiştir.

Stephanos (çelenk): Selânik'li Philippos (M. S. I. yüzyıl) un A. si. Bunun da başında bir önsöz vardır ve epigramlar alfabe sırasiyle dizilmiştir.

Musa Paidike: Sardeis'li Straton bu eserde oğlan sevgisi ile ilgili epigramları toplamıştır.

Anthologion: Ereğli'li Diogenianos (II. yüzyıl) un eseri.

Kyklos veya *Sylloge:* Bizans'ta tarihçi ve avukat Myrina'lı Agathias (VI. yüzyıl) ın A. si. Bu eserde epigramlar alfabe sırasına göre değil, türlere göre sıralanmıştır.

Bu A. lerin hepsi kaybolmuştur, fakat bunlardaki parçaların büyük bir kısmı daha sonraki devirlerde hazırlanan A. lere geçmiştir.

Anthologia: Bizans'ta saray başrahibi Konstantinos Kephalas'ın Meleagros, Philippos ve Agathias'ın eserlerinden faydalanarak hazırladığı A. (yaklaşık olarak 917).

Anthologia Palatina: Almanya'da Pfalz (Lât. *Palatinatus*) memleketinin başkenti Heidelberg bibliyoteğinde bulunduğu için *Anthologia Palatina* diye anılan bu A., Fransız filologu Saumaise (1588 - 1653) tarafından bulunmuş (1606), Brunck tarafından yayımlanmıştır (1772-1776).

Anthologie: Bizanslı keşiş Maksimos Planudes'in hazırladığı (1320) bu A., İstanbul'un fethinden sonra İtalya'da Floransa'ya yerleşen İoannes Laskaris adlı Bizanslı bir bilgin tarafından yayımlanmıştır (1494). Bu A., Kephalas'ın ve ondan öncekilerin A. lerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Lâtin antolojileri: *Anthologia Latina:* kuzey Afrika'da Vandallar idaresi zamanında, 533 yılına doğru toplanmış olan şiirler, VII. yüzyılda veya VIII. yüzyılın başında hazırlanan ve bu gün *Codex Salmasianus* diye anılan bir eserde korunmuştur; bu eser, Fransız filologu Saumaise tarafından bulunduğu için onun adiyle adlandırılmıştır. Eserin ilk beş kitabı kaybolmuştur, geri kalan kitaplarda birçok şairlerin şiirleri vardır.

A. L., daha sonra, Alexander Riese tarafından yayımlanmıştır (1869 - 1870). Riese, çıkardığı basıya, başka elyazması lâtince şiir derlemelerini de katmıştır. Ünlü Alman lâtinisti Buecheler, yazıtlardaki lâtince şiirleri toplıyarak bunları *Carmina Latina Epigraphica* adiyle, aynı eserin ikinci kısmı olarak yayımlamıştır (1895, 1897); Ernst Lommatzsch da, buna, 1926 ya kadar bulunan yazıtlardaki şiirleri katmıştır (1926).

Türk edebiyatında antoloji: Antoloji kelimesi Türk edebiyatında 1929 dan sonra kullanılmakla beraber, bu yoldaki eserler, *mecmua, cönk, müntehabât, nümuneler* gibi çeşitli isimlerle daha eski devirlerden beri hazırlanıp gelmiştir; son yıllarda antoloji yerine *örnekler, seçmeler* gibi kelimeler de kullanılmaktadır.

Bugünkü bilgimize göre, Anadolu Divan Edebiyatı'nda A. sayılabilecek ilk eser, Ömer İbni Mezid adlı tanınmamış bir şairin 1436 da hazırladığı *Mecmuat-ün Nezâir'*-dir; tek nüshası Niğde'de Ferit Faik adlı bir zatta bulunan bu nazireler mecmuasında XIII., XIV. yüzyıllarla XV. yüzyılın başında yaşamış 83 şaire ait 397 şiir toplanmıştır.

*Mecmuat - ün - Nezâir'*den sonra bu yolda hazırlanan ikinci önemli eser, şair Eğirdirli Hacı Kemal'in 1512 de tamamladığı *Câmi-ün-Nezâir'*dir. Tek nüshası Beyazıt Genel Kitaplığında bulunan 496 yapraklı bu büyük eserde XIII., XIV., XV. yüzyıllarda yaşamış 266 şairin 29 461 beyti toplanmıştır. Bu şairlerden bazılarının şiirleri *Mecmuat - ün-Nezâir'*de de vardır. Kitapta 232 kaside ve 2 832 gazel ile Divan Edebiyatı'nın öbür nazım şekil ve türlerine ait çeşitli örnekler vardır.

Eski şairlerin şiirlerini bir araya toplıyan bu yoldaki eserlerin en ünlüsü, Edirne'li Nazmi'nin 1523 te hazırladı-

ğı *Mecmu-ün-Nezâir*'dir. Başka başka kaynaklarda adı *Câmi-ün-Nezâir, Nezâir-i Nazmi, Nezâir-ül-Eş'âr* diye geçen bu büyük kitabın Nuruosmaniye kitaplığındaki *Mecma-ün-Nezâir* adlı nüshasında XIV., XV. yüzyıllarla XVI. yüzyılın başında yaşamış 243 şaire ait 3 356 gazel vardır. Kitabın Viyana'daki başka bir nüshasının adı *Nezâir-ül-Eş'ar*'dır.

Bunlardan başka, Kanunî Sultan Süleyman bendelerinden Pervane bin Abdullah'ın 1560 da hazırladığı mecmuanın tek nüshası, Topkapı müzesinde, Bağdat Köşkü kitaplığındadır.

1651 de öldüğü bilinen Peşteli Hısalî'nin iki ciltlik *Metâli-ün-Nezâir* adlı mecmuasının, yazarın elyazısiyle hazırlanmış bir nüshası Nuruosmaniye kitaplığındadır. Ayni eserin bir de kısaltılmış nüshası vardır.

Bunların dışında kalan eski yazma mecmualar da, sahiplerinin zevkine göre tertibedilmiş birer A. sayılabilir.

Saz şairlerinin çeşitli şiirlerinin toplandığı *cönk* (b. bk.) leri de A. saymak mümkündür.

Batı edebiyatındaki anlamiyle A., bizde Tanzimat'tan sonra yazılmıştır. Bunları şu gruplara ayırmak mümkündür:

a) Yalnız eski edebiyat metinlerinden seçmeler. b) Yalnız yeni edebiyat metinlerinden seçmeler. c) Edebiyat türlerine göre hazırlananlar. ç) Zümre edebiyatlarına göre hazırlananlar. d) Konulara göre hazırlananlar. e) Yalnız bir edebiyat okuluna göre hazırlananlar. f) Yalnız bir bölgede yetişen yazarlara göre hazırlananlar. g) Başka milletlerin edebiyatlarından seçmeler.

Tanzimat devrinde yayımlanan antolojilerin başlıcaları şunlardır:

Refik ile Tevfik'in hazırladığı *Letâif-i İnşa* [3 cilt, İst. 1865] adlı eser Divan Edebiyatı yazarlarının mektuplarından seçmelerdir. Yayımlandığı devirde çok rağbet gören bu eserin ilk iki cildini Refik üçüncü cildini Tevfik hazırlamıştır.

Fakat Tanzimat devrinde yayımlanan A. lerin en ünlüsü ve üzerinde en çok tartışma yapılanı Ziya Paşa'nın hazırladığı *Harâbât* [3 cilt, İst. 1874] tır (bk. HARÂBÂT).

Ebüzziya Tevfik'in Rodos adasında sürgünken 1875 te hazırlayıp İstanbul'a döndükten sonra üst üste altı defa bastırdığı *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye* [birinci bası İst. 1878, altıncı bası İst. 1911] adlı nesir A. si bu devirde hazırlanan A. lerin en değerlisidir.

Emin Osman'ın *Hadıkat ül-Üdebâ* [İst. 1881] adlı A. sinde Tanzimat nesircilerinden; Mustafa Reşit'in *Müntahabât-ı Cedîde* [2 cilt, İst. 1884] kitabının birinci cildinde Tanzimat nesircilerinden, ikinci cildinde Tanzimat şairlerinden; yine Mustafa Reşit'in tamamlanmamış olan *Âsâr-ı Meşâhîr* [İst. 1885] inde Tanzimat devrinin bazı ünlü yazarlarının nesirlerinden; Faik Reşat'ın *Muharrerât-ı Nâdire*, yahut *Hazine-i Müntahabât* [İst. 1889] ında eski ve yeni devir yazarlarının nazım ve nesirlerinden seçilmiş çeşitli parçalar vardır.

Edebiyat-ı Cedide devrinde (1896-1901) Mehmet Celâl'in yayımladığı *Osmanlı Edebiyatı Nümuneleri* [İst. 1896] ile Faik Esat (Andelip) ın *Mahşer-ün-Nefâis* [İst. 1897] i o kadar önemli değildir.

1908 Meşrutiyet'inden sonra basılan başlıca A. lerden Bulgurluzade Riza'nın *Bedâyi-i Edebiye* [3 cilt, İst. 1909-1910] sinin birinci cildinde [1909] Tanzimat Edebiyatı şairlerinden, ikinci cildinde [1910] Tanzimat Edebiyatı nesircilerinden seçme parçalar, üçüncü cildinde [1910] vecize ve hikmetli sözler toplanmıştır. Reşit Süreyya'nın *Edebiyat-ı Cedide* [İst. 1910] sinde Edebiyat-ı Cedide şair ve nesircilerinden seçilmiş nazım ve nesirler vardır. Mithat Cemal Kuntay'ın *Nefâis-i Edebiye* [2 cilt, İst. 1911] sinin birinci cildinde Türk edebiyatının her devrine ait şiirlerden, ikinci cildinde nesirlerden seçmeler vardır. Süleyman Bahri ile Refet Avni'nin hazırladıkları *Resimli Müntahabât-ı Edebiye* [İst. 1911] yeni devir yazarlarından manzum ve mensur parçaları bir araya toplıyan resimli bir A. dir. Ahmet Cevdet'in resimli *Âsâr-ı Nefîse* [İst 1918] si ile Celâl Sahir Erozan ve İbrahim Necmi Dilmen'in yarım kalmış *Türk Edebiyatı Nümuneleri*; Nüzhet Haşim Sinanoğlu'nun hece vezninin Mehmet Emin Yurdakul'dan Faruk Nafiz Çamlıbel'e kadar yetişen ilk şairlerinin hece ile yazılmış şiirlerinden örnekler veren *Millî Edebiyata Doğru* [1918], bir de Hasan-Âli Yücel, Hıfzı Tevfik Gönensay, Hamamizade İhsan'ın destanlar devrinden XV. yüzyıl sonuna kadar, Türk dilinin her lehçesinde nazım ve nesirle yazılmış eserlerden seçme parçaları bir araya toplıyan *Türk Edebiyatı Nümuneleri* [İst. 1927] Arap harfleriyle basılmış başlıca A. lerdir.

Başka milletlerden bazı yazarların hazırladığı Türk edebiyatı A. leri de vardır; bunlardan Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* [Londra, 1900-1909] adlı Osmanlı şiiri tarihinin altıncı cildinde, yazar, Celâleddin-i Rumi'den Ziya Paşa'ya kadar, kitapta adı geçen şairlerin eserlerinden seçtiği parçaları bir araya toplamıştır. Vasili Dimitriyeviç Smirnov'un *Obraskoviya proizviedeniya osmankoy literatuıı* (*Mecmua i Müntahâbat-ı Âsâr-ı Osmaniye*) [Petersburg, 1903] si de bunlardan biridir.

1928 den, yani yeni Türk harflerinin kabulünden sonra gerek Türk edebiyatının eski ve yeni devirlerinden, gerek başka milletlerin edebiyatlarından örnekler veren ve Antoloji deyimini de adına katan çeşitli A.ler basılmıştır.

ANTOMEDUZ, sölenterlerin *Hydrodea* takımına (bağlı *Tubulariae* alt takımının meduz dölüne verilen ad. Antomeduzlarda üreme organları (gonad) midenin cidarında teşekkül eder. Bunlarda denge organı (statocyst) yoktur. Ekseriya göz ödevini gören pigment lekeleri vardır (Ocellus). Aynı zamanda bu meduz tipini meydana getiren poliplerin bulunduğu *Tubulariae* alt takımına *Anthomedusae* adı da verilir.

ANTOMİYİA (Anthomyia), çiftkanadlı böceklerin (Diptera) çiçek sinekleri (Anthomyidae) familyasına bağlı bir cins. Buna *çiçeksineği* adı da verilir. Kül renkli olan bu sineklerin vücudunda siyah halkalar vardır. Ayakları sarı veya esmer renklidir. Boyları 5-12 mm kadar olabilir. Ekseriya çiçekler veya yapraklar üzerinde yaşarlar. Larvaları çürümekte olan bitkisel maddeler üzerinde yaşarlar. Pek çok türü vardır. *A. pallida, A. radicum, A. brassicae* gibi türleri Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTON, Klemens Theodor (1755-1836), Saksonya kıralı. Din adamı olarak yetiştirilmiş, fakat ağabeysi Friedrich August I. in ölümü üzerine 1827 de tahta çıkmıştır. 1831 de çıkardığı meşrutî anayasa, zamanının başlıca olayıdır. İki defa evlenmişse de evlât bırakmadan ölmüştür.

ANTON VERANCIUS, Strigon başpiskoposu ve tarihçi. A. Kanunî Süleyman'ın Macar seferi ile Eflâk-Boğdan vakayiinden (1504 ile 1573 yılları arasındaki) bahseden bir tarihi vardır. Başka şiirler, tarihî tezler ve muhtıralar da yazmıştır. Bunlar, Macar Bilimler Akademisi tarafından 12 cilt olarak *Monumenta Historica Hungarica* koleksiyonunda yayımlanmıştır.

ANTONA - TRAVERSI, Camillo (1857 - 1934), İtalyan edebiyat tarihçisi ve dram yazarı. Milano'da doğmuştur. Saint - Briac'ta ölmüştür. 1907 de Paris'te yerleşmiş ve orada mütercimlik yapmıştır. Boccaccio, Foscolo ve Leopardi hakkında gençliğinde yaptığı edebiyat tarihi çalışmalarından başka, başarılı sahne eserleri de yazmıştır; bir ahlâk komedisi olan *Le Rozeno* ve sosyal bir piyes olan *Gli strozzini* (Murabahacı) gibi.

ANTONELLI, Giacomo (1806 - 1876), İtalyan kardinal ve devlet adamı. Usta idareciliği ve hususiyle maliyeciliği ile seçilerek kardinalliğe yükseldikten sonra (1847) Papa Pius IX. un üzerinde günden güne artan nüfuzu sayesinde, yönetimini elinde tuttuğu papalığın cismanî hükümetinin devamı uğruna çalışmış, Roma'nın İtalya kırallığına katılmasından sonra da bu yolda uğraşmıştır.

ANTONELLI, Luigi (1882 - 1943), İtalyan tiyatro yazarı. İlk başarısını 3 perdelik *Convegno* [1915] adlı piyesi ile elde etmiştir. Bundan başka *l'Uomo che incontro se stesso* (Kendine raslıyan adam) [1918]; *Bernardo l'Ermita* (Keşiş Bernardo) [1919]; *Il drama, la commedia e la farsa* (Dram, komedi ve fars) [1926] gibi on kadar piyesin yazarıdır. A. nin adı İtalya'da «grottesco» denilen tiyatro akımı ile anılır.

ANTONELLO DA MESSINA (1430 - 1479), İtalyan ressamı. Messina'da doğmuş, orada ölmüştür. Yağlıboya

Bir milis kumutanı portresi (Ant. da Messina'nın eseri)

tekniğini İtalya'ya ilk defa onun getirdiği söylenir. Eserlerinde, Flândır sanatının etkisi açıkça görülür. Ayrıntılara olan sevgisini bu sanata borçludur. Sağlam bir desenci ve kuvvetli bir renkçi idi. Hayatının ilk dönemine ait resimleri hemen hemen kaybolmuştur. National Gallery'deki *İsa*, bu devre aittir. A. bugün İtalya'da Borghese galerisinde, Berlin, Viyana, Louvre müzelerinde bulunan küçük boydaki real st erkek portreleri ile sanat tarihinde önemli bir yer alır. Louvre'daki *Condottiere* (1475) bu portrelerin en güzellerinden biridir. A., dinî tablolar da yapmıştır. Bu tarzının şaheseri olarak Dresden müzesindeki *St. Sebastianus* gösterilebilir.

ANTONESCO [*antonesk* ok.], **Ion** (1882 - 1946) Rumen generali ve devlet adamı. Eski bir asker ailesinden olup Birinci Dünya Harbi'ne katılmış ve yabancı memleketlerde ateşemiliter olarak bulunmuştur. 1933 te Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiş, 1937 - 38 de de Octavian Goga hükümetinde millî savunma bakanı olmuştur. 6 eylül 1940 ta kıral Carol II. nin tahttan vazgeçmesi üzerine A. başbakanlığa geçmiş mareşal rütbesiyle Rumen milletinin diktatörü (Conducător) olmuş, 23 kasım 1940 ta memleketini «Üçlü Pakt» a sokmuş, 22 haziran 1941 de de Sovyetler Birliği'ne harb ilân ederek Rumen ordusunun başına geçmiştir. Rumanya'nın yenilmesi üzerine 23 ağustos 1944 te kıral Mihail tarafından görevine son verilmiş, 1 haziran 1946 da kurşuna dizilmiştir.

ANTONIEA, Roma'da Marcus Antonius'un koyduğu kanunların bütünü.

ANTONIENHÜTTE, Polonya'lılarca Wirek (b. bk.) adiyle söylenen ve yukarı Silezya'da bulunan kasabanın Almanca adı.

ANTONİM (Antonyme; Yun. *anti* = karşıt, *onyma* [*onoma*] = isim), başka bir kelimeye karşıt anlam taşıyan kelime; zıtanlam (Alm. Gegensatz). Asıl antonimlerdeki karşıtlık, taban tabana zıtlık değerinde olur, meselâ *iyi - kötü*, gibi. Bu zıtlık, *gece - gündüz; beyaz - siyah; başlamak - bitirmek; dişi - erkek* gibi tipler üzerinden, *ana - baba* gibi «zıtlık» değil de çok kere çiftler veya eşler halinde kavranan şeyler arasındaki karşılıklık (opposition) a doğru kayabilir. Bu durumda olan kelimelere de heteronim (heteronyme; Yun. *heteros* = başka) denir, *tavuk - horoz, dayı - hala* gibi. «Teçhiz edilmiş» anlamını veren preditif (Lât. praeditivus) *-li* ekine karşıt olarak kullanılan *- sız* yoksunluk eki de antonim yapar. Bu, iki çeşit olur: a — «esasında yok» anlamını veren çeşidine karitif (Lât. caritivus; bazılarına göre: abessivus) denir, *tuzlu - tuzsuz* gibi; b — «önce kendinde varken sonradan yoksun kalmış» anlamına olana da privatif (Lât. privativus) adı verilir, meselâ *anasız* gibi. *Gitmek - gitmemek* tipindeki zıtanlamlılık için aşağıya bk. Aynı kelime iki zıt anlama gelirse, bu bağıntının adı antonimlik (antonymie) değil, kutupluluk (b. bk., polarité, Gegensinn) tur. Meselâ, Kırgızcada *körüm* (görüm) kelimesi, bölgeye göre hem «güzel», hem «çirkin» anlamınadır. Türkiye Türkçesi'nde *cefa* ile *cefakâr* (asıl anlamı: «cefa eden», geçer anlamı: «cefa çeken») kelimeleri arasında da bir kutupluluk vardır. Gerek edilgen (passif, meçhul), gerek edingen (reflexif, mutavaat) şekilleri *- in* ekiyle yapılan fiillerdeki kutupluluk, senkretizm (syncrétisme), yani bir ekin iki görevde bulunması yüzündendir, *avlanmak* (= hem kendi kendine avlamak, hem bir başkası tarafından avlanmak) gibi. Yukarıdakilerden, tezat (antithèse, ve tenakuz (contradiction) dan başka, «menfilik» kavramı etrafında toplanan benzer çeşitlerin antonimiden ayırtları şöyledir: 1 — Nefi (négatif): a — kelimenin nefi, meselâ: *gayrı - resmî;* b — cümlenin nefi: meselâ: *resmî değildir*; c — menfi kelime: *hiç, aslâ*; ç — yarım ne-

fi: *hemen hemen, ancak.* 2 — İmtina (abstantionel): *girmemek.* 3 — İnkâr (denégatif): kaatil diyor: *öldürmedim.* 4 — Tersiyle söyleme (antiphrase): istihza ile: *güzel!* 5 — İlgisizlik veya tarafsızlık (neutral): Fransızca *a-moral* (lâahlâki). 6 — Karşıtlar bağdaşması (oxymore): *yavaş yavaş acele etmek.* 7 — İstidrak (adversatif): *fakat, rağmen.* 8 — Mukarebe (approximatif): *düşeyazmak.* 9 — Yasaklama (prohibitif): *gitme.* 10 — İmkânsızlık (impossibilitif): *gidememek.* 11 — Tersinelik (inversif): Fransızca *lier* (= bağlamak), *délier* (bağı çözmek). 12 — Muarızlık (oppositif): Fransızca *antireligieux* (dine muarız olan).

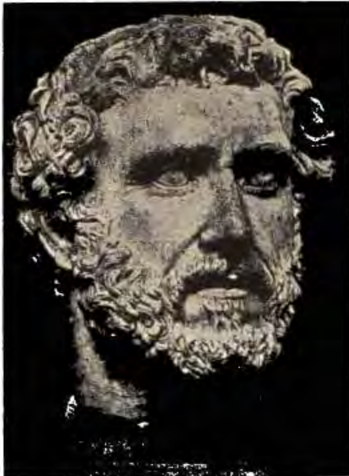
ANTONİNA, Bizans imparatoru İustinianos I. in ünlü generallerinden Belisarios'un karısı. Devrin tarihçisi Prokopios'un «gizli tarih» te yazdığına göre bir sirk arabacısı ile bir kötü kadından dünyaya gelen ve gençliğini kötü yolda geçiren A., ilk kocasından dul kaldıktan sonra İustinianos'un tahta çıkışı sıralarında (527) Belisarios ile evlendiği zaman kırkını geçmiş bulunuyordu. Bu çok zeki ve entrikacı kadın, İmparatoriçe Theodora'ya kapılanmış, İmparator üzerinde büyük bir nüfuzu olduğu bilinen Theodora, Belisarios'u elde tutabilmek için onun karısına karşı olan sonsuz sevgisinden faydalanmıştır. Ekseri seferlerinde birlikte bulundurduğu A. nın bir türlü son vermediği maceralarını hoşgörü ile karşılamak zorunda kalan Belisarios, Theodora'nın ölümünden (548) sonra da karısının etkisi altında yaşamış, ve İustinianos, Theodora'nın hâtırasını unutamıyarak A. yı koruduğundan, Belisarios'u daima istediği gibi kullanmaya muvaffak olmuştur.

ANTONİN'LER (Antonins yahut Antonistes) [Din tarihi], St. Antonius tarikatinden papazlar. St. Antonius Ateşi de denilen bulaşıcı hastalığa tutulanları sağıtmaya çalışıyorlardı. Bu tarikat 1790 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. Bugün de St. Antonius kanununu takibeden Doğu papazlarına bu ad verilir.

ANTONINUS LIBERALIS, *Metamorphos'lar Derlemesi* adlı eserin yazarıdır. A. hakkında dolayısıyle dolaysız hiçbir bilgi yoktur. Adına bakılarak onun Roma'lı bir azatlı olduğu ve II. yüzyılın sonlarında yaşadığı sanılıyor. Üslûbu da bu tahmini kuvvetlendirmektedir.

Yunanca yazılmış olan eserinde 41 hikâye vardır. Eser, yüksek bir edebî değer taşımamakla beraber, filoloji bakımdan önemli sayılmaktadır.

ANTONINUS PIUS, Roma İmparatoru (138-161). Dedesi tarafından büyütülen A., 120 de konsul olmuş ve sonra Asya Prokonsul'ü olarak ün kazanmıştır. A. 138 senesinde İmparator Hadrianus tarafından manevî evlât edinilerek veliaht yapılmış ve aynı sene Hadrianus'un ölümü üzerine İmparator olmuştur. A. un ilk işi kendinden evvelki imparatora tanrısal şerefler verilmesi için Senato'ya ricada bulunmak olmuş. bu da iyi bir tesir yaptığından, o zamandan itibaren

ANTONINUS PIUS

kendisine Pius = dindar lâkabı verilmesine sebep olmuştur. A. bütün idare zamanı boyunca Senato'nun itibarını sağlamağa çalışmış İtalya'yı tekrar onun idaresine bırakmıştır. Kendisi çok tutumluluk ve öngörü ile memleketi idareye çalışmış, hıristiyanlara karşı şiddet kullanılmasını yasak etmiş, hatiplere ve filozoflara aylık bağlatmak, hamamlar, su kemerleri yaptırmak suretiyle bilimi ve sanatı korumuştur. Zamanında yalnız Afrika'da Mauretania'da (155) ve Mısır'da (153) bazı isyanlar olmuştur. A. Britannia'da hududu genişleterek Forth'dan Clyde'a kadar bir toprak sur yaptırmıştır (Antoninus suru).

ANTONINUS'LAR DEVRİ, Roma tarihinde İmparator Antoninus Pius (138-161), Marcus Aurelius (161-181) ve bunun oğlu Commodus (181-192) adlı üç hükümdarın devrine verilen isim. Bu devir genel olarak dış politikada saldırgan isteklerin durduğu, devletin geniş sınırlarının büyük bir savunma sistemi içine alındığı bir devirdir. Devlet bu devirde iç politika bakımından iyi bir yönetim ve rahatlığa kavuşmuştur. Fakat Commodus ile karışıklık yeniden başgöstermiştir.

ANTONINUS'LAR SANATI, Roma İmparatorluk çağında Antoninus'lar devri boyunca devam eden sanat.

Mimarlık: Antoninus'lar devrinin ilk senelerine ait yapılar plân bakımından Hadrianus devrindekilerden farklı değildir, klâsik süs şekillerini de kullanırlar. Bu özellikler imparatorluğun batı eyaletlerinde yüzyılın sonuna kadar devam eder. Buna karşılık doğuda ve hele Anadolu'da cepheleri Aedikula (b. bk.) larla süslü ve çok katlı yapılar vardır. Miletos'taki üç katlı çeşme, Ephesos'taki iki katlı kitaplık ve tiyatronun üç katlı sahne binası bu nevi eserlere ait birer örnektir. Termesoss'taki Antoninus tapınağının iç tarafındaki sütunlar. aralarındaki kemerlerle birbirine bağlanırlar. Sütunların bu şekilde birbirine bağlanışı, Suriye'deki tapınak ve sütunlu yollarda fazla kullanılmıştır.

Antoninus'lar zamanında bazı limanların ve zelzele ile yıkılan İzmir, Rodos gibi şehirlerin yeniden bayındırıldıklarını görüyoruz. Mimarlık, bütün bu çalışmalara rağmen, bu devirde Hadrianus zamanındaki hızıyle devam etmiş sayılmaz.

Heykeltraşlık: Antoninus'ların ilk zamanlarında mimarlıkta olduğu gibi heykeltraşlıkta da klâsik özellikler devam eder. Ephesos'taki Marcus Aurelius anıtı kabartmalarında ve Antoninus Pius sütununun cephe kısmındaki kıral ve karısı Faustina'nın ululanması sahnesinde bu klâsik ifade vardır. Buna karşılık Antoninus sütununun yan tarafındaki küçük ve yuvarlak figürlü askerî cenaze alayı sahnesinde sanatçı, daire şeklindeki bir ritmik hareketi tasvire çalışarak perspektif meselesini halletmeye uğraşmaktadır. Marcus Aurelius sütunu (kabartmalarla süslü büyük dikili taş) yapılış ve tasvirlerin sırası bakımından Traian sütununa benzerse de sahnelerinin bir kronik gibi anlatış tarzı bakımından ondan ayrılmaktadır.

Antoninus'lar zamanının sonlarına doğru, Anadolu'da örneklerine çok rasladığımız Sidamara tipi lâhitler görünmeğe başlar.

Antoninus'lar devri portrecilik bakımından sanat tarihinde önemli yer alır. Bu zamana ait herhangi bir portre kolayca tanılabilir. Matkap kullanılarak yapılan kabarık bir saç, yüzyılın sonuna doğru gidildikçe uzıyan bir sakal, fazla belirtilmiş bir göz bebeği, buna rağmen yana doğru

durgun bir bakış bu zamanın bütün portrelerinin ortak özelliklerindendir. Büstün baş kısmı da genel olarak dörtte üç yana doğru dönmüş vaziyettedir. Bu zamana ait kadın portrelerinin saçları ortadan ikiye ayrılarak dalgalı bir şekilde yanlardan boyuna kadar inmekte ve bazan arka tarafta bir topuz meydana getirmektedir.

Ressamlık: Ressamlık bu devirde mimarlık ve heykeltraşlık kadar önemli değildir. Resim daha çok mezar duvarlarına yapılmaktadır; tekniği, konturlar çizildikten sonra iç kısmın boyanması şeklindedir

ANTONINUS'UN YOL REHBERİ (Itinerarium Antonini), şimdiki demiryolu rehberlerine benziyen ve bütün Roma İmparatorluğu'na ait bir yol rehberi. Büyük yollar üzerindeki durak yerlerinin adlariyle bunların arasındaki uzaklıkları Roma mili ile bildirir. *Itinerarium provinciarum* (eyaletler yol rehberi) adını taşıyan bu kısma bir de *Itinerarium maritimum* (deniz yolları rehberi) adını taşıyan bir kısım daha eklenir. Bunda, batı Akdeniz'in başlıca Avrupa limanlarının kuzey Afrika limanlarına olan uzaklıklarını stadium hesabiyle gösterir. Bu eser, adını taşıdığı imparator Caracalla'nın zamanından (211 - 217) daha sonra yazılmıştır; çünkü imparator Diocletianus'un imparatorluk teşkilâtı esas olarak tutulmuştur. Eser çok önemli ve ilgi çekicidir.

ANTONIO GRIMANI: bk. GRIMANI.

ANTONIUS: 1 — **Marcus Antonius** (M. Ö. 143-87), Roma'lı hatip. Triumvir Antonius'un büyük babası. 103 yılında prokonsul yetkisiyle Kilikia korsanlarına karşı başarı ile savaşmıştır. Saturninus'un çıkardığı kargaşalıklar sırasında elindeki askerî kuvvetlerle Senatoyu desteklemiş, konsulken de (M. Ö. 99) halk tribunu Sextus Titius'un demokratça tekliflerine set çekmiştir. 97 yılında kensor olan, Müttefikler Harbi'nde de hizmet gören A., Marius ile Cinna'nın askerleri tarafından öldürülmüştür.

Yunan kültürünü tanımadığını iddia eden A. hukuk bilgisi kıt olmasına rağmen keskin zekâsı, üstün ifade kabiliyeti, bellek kuvveti, delilleri tertiplemekteki ustalığı ile Sulla devrinin en büyük hatipleri arasında yer almıştır. Dostu hatip Licinius Crassus ile Cicero'nun *De oratore* adlı eserinde konuşturulan başlıca kişilerden biridir. Sözünün güzelliğinden çok, tesirli olmasını gaye bilen, belâgatini gizliyerek özenilmiş bir sadelikle konuşan, jestleri ile fikirleri arasında tam bir ahenk kuran hatip, başkaları veya kendisi için söylediği sekiz nutkunun hiç birini yazılı olarak yayımlamamıştır.

2 — (M. Ö. 83 ? - 30), yukardakinin torunu. Ana tarafından Caesar ile akraba olan A., M. Ö. 58 yılında öğrenim için Hellas'a gitmiş, sonra da Suriye ve Mısır'da askerlik hizmetlerinde bulunmuştur. M. Ö. 54 te Gallia'da Caesar ile birlikte savaşlara katılmış ve o zamandan sonra onun adamı olmuştur. A., Caesar'ın nüfuzu ile birçok önemli memurluklarda bulunmuş, M. Ö. 49 da halk tribunu olarak Caesar'ın çıkarını savunmuştur. Caesar, İspanya'da Pompeius taraflılariyle savaşırken A. İtalya genel komutanlığını yapmıştır. M. Ö. 44 yılında Caesar ile birlikte konsul olmuştur. Aynı yılın martında Caesar'ın öldürülmesi üzerine A. Caesar'ın hazinesini, servetini ve evrakını ele geçirerek yalnız başına hükmetmeye kalkışmış, Lepidus ile birleşerek Caesar'ı öldüren suikastçılara karşı halkı kışkırtmaya başlamıştır. Kaatiller kaçınca A. Roma'da bir aralık tek başına hükmetmiş ve Roma Senatosunca suikastçılardan biri olan Brutus'u, elindeki Gallia Cisalpina eyaletini kendisine vermeğe zorlamıştır. Brutus bu memleketi teslim etmek istemeyince ona hücum etmiştir (M. Ö. ekim 44). Fakat bu sırada Caesar'ın mirasçısı ve manevi evlâdı olan Octavianus (sonradan Augustus adiyle imparator olmuştur) İtalya'ya gelerek A. a rakip çıkmıştır. Octavianus, Senato ile Cicero'nun yardımını sağlamış Caesar'ın bütün eski askerlerini kendi tarafına toplamış ve A. u vatan haini ilân ettirerek ona karşı açılan bir sefere komutan atanmıştır. Önce Octavianus'a pek önem vermiyen ve Brutus ile uğraşmaya devam eden A., Octavianus tarafından Mutina'da yenilerek kaçmıştır (M. Ö. 43 nisan). Fakat A. az sonra Lepidus ile birleşerek büyük bir ordu ile Roma'ya yürümüştür. Octavianus bu durum karşısında A. ve Lepidus ile anlaşmaya karar vermiş ve üçü Bononia'da buluşarak ikinci üçler birliğini (Triumviratus) (b. bk.) kurmuşlardır (M. Ö. 43, 27 kasım). Beş yıl yürürlükte olan bu anlaşma ile A. a Gallia, Lepidus'a İspanya, Octavianus'a da Afrika, Sardunya ve Sicilya verilmiştir. Bundan sonra her üç adam da memleketteki hasımlarını ortadan kaldırmak için bir öcalma devri açmışlardır. Tevkifler, müsadereler, idamlar yapılmış ve bu arada Cicero da A. un gadrine uğramıştır. Ertesi yıl (M. Ö. 42) A. ile Octavianus Makedonya'ya giderek hasımlarının ordularını bozmuşlar, Lepidus'u arka plâna atarak egemenliği ve memleketi kendi aralarında paylaşmışlardır. A. önce Hellas'a, sonra da Anadolu'ya gitmiş, Kilikia'dan geçerken (M. Ö. 41) Mısır kıraliçesi Kleopatra'ya tutularak bütün kışı İskenderiye'de geçirmiştir. Bundan sonra karısı Fulvia ile kardeşinin Octavianus ile harbe tutuştukları haberi üzerinde İtalya'ya gitmiş, fakat bu sırada karısı öldüğü için Octavianus'un kardeşi Octavia ile evlenerek Octavianus'la barışmıştır. Bunun üzerine Roma devleti Brundisium'da yeniden bu ikisi arasında bölünmüştür (M. Ö. 40, eylül). Doğuyu alan A., oraya gidince Part'lara karşı birkaç sefer yapmışsa da başarı kazanamamıştır. A., M. Ö. 37 de Octavianus ile İtalya'da tekrar buluşmuş, antlaşmayı beş yıl için uzattıktan sonra Mısır'a geri dönmüştür. Fakat orada tekrar Kleopatra ile münasebet kurması, ona yaranmak için etrafına yaptığı muameleler ve karısı Octavia'nın şikâyetiyle yalnız Octavianus'u değil, kendi taraftarlarını bile kızdırmıştır. Bunun üzerine M. Ö. 32 de Senato, Octavianus'un teşvikiyle Kleopatra'ya harb açmış, uzun hazırlıklardan sonra yapılan Aktion (b. bk.) savaşında (2 eylül, M. Ö. 31) Antonius ile Kleopatra yenilmişlerdir. A. Mısır'a kaçan Kleopatra'nın ardından giderken takibedilmiştir. İskenderiye'nin düşmesi üzerine Kleopatra'nın intihar ettiği hakkında gelen yanlış bir haber üzerine kılıcı üzerine atılarak kendini öldürmüştür (M. Ö. 30, ağustos).

ANTONIUS GNIPHO, Marcus, Roma'da gramer ve rhetorik öğretmeni, Gallia'da hür olarak doğmuş, fakat ana ve babası tarafından sokağa bırakılmıştı. Koruyucusu ona iyi bir terbiye verdirdi. A. önce Caesar'ın mürebbisi oldu, sonradan açtığı okul çok rağbet gördü. Cicero, olgunluk çağında bile okula gitmekten çekinmiyordu. A. *De Latino sermone* (Lâtin diline dair) başlıklı bir eser yazmıştır. Burada Lâtinceyi iyi yazma usullerini anlatıyordu. Bu eser kaybolmuştur.

ANTONIUS İLE KLEOPATRA, Shakespeare'in, konusunu Roma tarihinden alarak yazdığı üç tragedyadan biri. İlk defa hangi tarihte oynandığı iyice bilinmemekle beraber, çoğu tenkidcilerin kanaatine göre eser 1606 - 1608

yılları arasında yazılmış ve 1623 te, şairin diğer eserleriyle birlikte, *The Tragedy of Antony and Cleopatra* adiyle yayımlanmıştır (Türkçeye tercümeleri 1921, 1944).

Shakespeare'in, konusunu Roma tarihinden aldığı öteki iki eserinden, *Coriolanus* ayrı tutulsa bile, *Julius Caesar*'i *Antonius ile Kleopatra*'dan ayırmağa pek imkân yoktur. Çünkü bu iki eser birbirine eklenince, Roma imparatorluğunun M. Ö. 45 yılından 30 yılına kadar uzıyan can çekişme devrinin canlı bir panoraması seyredilmiş olur.

Julius Caesar'da olduğu gibi *Antonius ile Kleopatra*' da da Shakespaere'in kaynağı Plutarkhos'tur. Shakespeare, konusundan Plutarkhos gibi ahlâkî sonuçlar çıkarmayıp sağlam bir tragedya yazmakla yetinmiştir. Onun Antonius' unun en büyük kusuru, bir türlü yenemediği zaafı, Kleopatra'ya olan aşkıdır. Plutarkhos'un yağmacı ve gaddar olarak tasvir ettiği bu ünlü Romalı'yı, o, aksine, mert bir asker, sevilen ve sayılan bir önder olarak sahneye çıkarmıştır.

Shakespeare'in Kleopatra'sı da bir fahişe değil, hoppa, hercai, dişiliğin bütün silâhlarını kullanarak erkeği kendisine ram etmekten çekinmiyen, hırçın bir kadın olmakla beraber, sadık ve gururludur.

Antonius'u candan sever, gururunu feda etmektense ölmeği tercih eder, sonunda da güzelliğinden, ihtişamından hiçbir şey kaybetmeden, Caesar'ın da saygı ve takdirini kazanarak ölür.

Antonius ile Kleopatra, sahnelerinin kısa ve fazla oluşu, sık sık değişmesi yüzünden oynanması bazı güçlükler gösteren bir eserdir. Ama, dili, üslûbu zengin ve özlü şiiri, kıvrak nazmı ile şairin en güzel, en olgun eserlerinden biri sayılır. Shakespeare bu eseriyle, tarihin malı olmuş iki insanı bütün ihtiraslariyle canlandırmış ve en güzel aşk tragedyalarından birini yazmıştır.

ANTONOMAZİ (Antonomasie; Yun. *anti* = yerine, *onomasia* = adlandırma), bir şeyin asıl adı veya bir kişinin özel adı yerine, o şeye özgü olan nitelik adını, veya o kişinin sanını, yahut da timsalinin adını kullanma; dolaylı adlama. Meselâ «evlât» yerine «tatlı belâ»; «kıral» yerine «haşmetmeab»; «zengin» yerine «Karun», gibi. Halk deyimleriyle argo'nun esaslarından biri de antonomazi'dir: «para» yerine «dünyalık»; «tabanca kurşunu» yerine «badem şekeri» gibi. Bu usul, gizli ve parolalı konuşmalarda da kullanılır. Bazı «kibar adlandırma» (euphémisme) larda, antonomazi kendini gösterir, meselâ «bit» yerine «hayvancık», tercüme yoliyle de «sıçan» yerine «fare» gibi İlkel topluluklarda bazı şeylerin adı yasak (tabu) olduğu için, dolaylı adlandırmaya baş vurulur. Bazı kere Allahın adı da bu şekilde söylenir, meselâ İbrani'lerde «Yahve» yerine «Adonay» (= efendimiz), veya kelime bozmasiyle Fransızcada «par Dieu» yerine «parbleu» (= vallahi). Köylü kadınlar arasında da koca adı çok kere dolaylı söylenir, «babası» v. b. gibi.

ANTOPS (Anthops), memeli hayvanlardan yarasalar (Chiroptera) takımının rinolofide (Rhinolophidae) familyasının bir cinsi. İri kulaklı ve küçük gözlü olan bu yarasa çeşidinin burun delikleri etrafında ve alınlarında yaprak şeklinde pek tuhaf olan deri eklentileri vardır. Bunların süs olarak kullanıldığı, bazı bilginlere göre ise yoklama organı olarak kullanıldığı zannedilmektedir. Yalnız Salomon adalarında yaşar. *A. ornatus* adlı bir türü vardır.

ANTORNİS (Anthornis), ötücü kuşlar (Passeres) takımının balyiyenler (Meliphagidae) familyasına bağlı bir cins Yuvarlak kuyruklu ve zeytin yeşili renginde olan bu kuşların başları, kanadları ve kuyrukları siyahtır. Boyları 18 - 20 cm kadardır. *A. melanura* adlı türü Yeni Zelanda'da yaşar.

ANTOSEROS (Anthoceros), karaciğer yosunlarından *Anthoceros taceae* familyasına bağlı bir bitki cinsi.

ANTOSİYANLAR, çiçek, meyva ve yaprak hücrelerinde erimiş olarak bulunan boyarmaddeler. A. glikozit halindedirler ve asitlerle kırmızı, bazlarla mavi renkli tuzlar verirler. Erimiş olarak bulundukları hücre özsuyunun asitli, bazik veya nötral olmasına göre kırmızıdan maviye kadar bütün renklerde bulunurlar.

ANTOSPERMUM (Anthospermum), kökboyasıgiller (Rubiaceae) den Afrika'da 25 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunların çiçekleri iki evcikli, erkek organları çiçek çevresinin diptarafında serbesttir.

ANTOSTEMA (Anthostema), sütleğengiller (Euphorbiaceae) den Afrika'da 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Çiçeklerinde taç, çoğunda çanak yaprağı bulunmaz. Erkek çiçeklerin erkek organ sayısı 1 dir. Süt damarları dallanmamıştır.

ANTOTTO, Habeşistan'da Addis Abeba'nın hemen kuzeyinde bir kasaba. Denizden yüksekliği 2 600 m A.. imparatorun geçici olarak oturduğu bir yerdir.

ANTOZOA (Anthozoa; Yun *anthos* = çiçek, *zoon* = hayvan), sölenterlerin (Coelenterata) knidliler (Cnidaria) şubesine bağlı bir sınıf. Kendilerini yere bağlıyarak tek başlarına yaşıyan veya koloniler meydana getiren polipler. Bu sınıfın serbest yüzen meduz dölü yoktur. Bilhassa güzel renkli olan bu hayvanlar bir çiçeği hatırlattığı için bunlara «çiçek hayvanları» ve mercanlar da bu grupta bulunduğu için «mercangiller» ismi de verilebilir.

Silindir şeklindeki bu poliplerin bir ucunda ağız safihası, yere bağlandığı diğer ucunda ise ayak safihası bulunur. Ağız safihasının etrafında bir veya birkaç sıra halinde dizilmiş tentaküller vardır ki bunlara «tentakül çelengi» denir. Tentakülleri vasıtasiyle av hayvanlarını (küçük kabuklu hayvanlar, larvalar, balıklar) yakalarlar ve bunların üzerinde bulunan yakıcı hücreler vasıtasiyle bunları bayıltırlar. Ağız safihasının ortasında uzun bir yarık şeklinde ağız açıklığı başlar. Ağız açıklığı hayvanın iç tarafına doğru uzayarak ekdoderm ile kaplı yemek borusu şeklinde bir boru meydana getirir ki buna «stomodaeum» denir. Bunun ucunda asıl ağız bulunur. Ağızdan sonra gelen ve andoderm tabakası ile kaplı olan vücut boşluğuna mide veya gastral boşluk denir. Bu boşluktan çıkan uzantılar tentaküllerin içine kadar uzanır ve besin maddelerini vücudun her tarafına gönderir. Mide boşluğunda vücut cidarının kıvrılmasiyle bir takım bölmeler (septum, taeniol) meydana gelir ki bunlar vasıtasiyle mide boşluğu birtakım odacıklara ayrılmıştır. Bu bölmelerde üreme organları (gonad) meydana gelir. Aynı zamanda buradan geçen uzunluğuna kasların bölmenin bir yüzeyinde meydana getirdiği çıkıntılar vardır ki buna da «kas bayrağı» denir. Bölmelerin serbest kenarlarında kıvrılmış şişkinlikler görülür, buna «mezenterial filament» adı verilir. Ve bu kısım sindirim bezlerini ve yakıcı hücreleri taşır. Sinir hücreleri vücudun her tarafına dağılmıştır (diffuz

1

2

3

4

5

1 — Taşmercanı: Madrepora muricata

2 — Isophyllia sinuosa

3 — Kaya mercanı: Acropora eurystoma

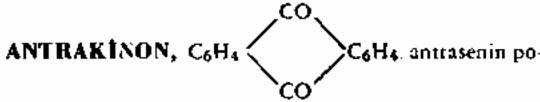
4 — Asıl mercan: Corallium rubrum

5 — Kenar kayaları

6 — Kenar kayaları (Eck)

sinir sistemi). Ektoderm hücreleri tarafından meydana getirilen bir dış iskelet ve mezenşin hücreleri tarafından meydana getirilen bir iç iskeleti vardır. Dış iskelet organik bir maddeden veya kireçtendir. İç iskeleti iğnecikler şeklinde olabildiği gibi, bu iğneciklerin birleşmesinden hasıl olan eksenlerden de meydana gelebilir. Koloni meydana getiren cinslerde iskelet bazen fazla büyür (taş mercanlarında olduğu gibi) ve rasiflerin, atollerin meydana gelmesinde büyük rol oynarlar. Süs eşyası olarak kullandığımız mercanlar da yine böyle bir koloninin iskeletinden başka bir şey değildir. Bunlar umumiyetle ayrı eşemlidirler. Fakat erdişi (hermafrodit) olan cinsleri de vardır (*Cerianthus* cinsi gibi). Döllenme hayvanın vücudu içinde olur. Gelişmeleri doğrudan doğruyadır. Yumurtalardan meydana gelen kirpikli larvalar (*Planula* larvası) kendini yere bağlayarak yeni bir polipi meydana getirir. Döl değişimi yoktur. Eşemsiz üreme, tomurcuklanma veya uzunluğuna bölünme ile olur. Tomurcuklanma veya bölünme sonunda meydana gelen yavrular ana polipten ayrılmazsa, koloniler meydana gelir ve koloniyi teşkil eden polipler birtakım kanallar (sönosark, sönenkim) ile birbiriyle temastadır. pek çok çeşitli olan bu hayvanlar daha ziyade sıcak denizleri severler. 6000 metreye kadar derinliklerde bile bulunurlar, fakat çoğu kıyılarda yaşarlar. Fosil olan pek çok çeşidi vardır.

Mide boşluğundaki bölmelerin sayısı 8 veya 6 ile 6 nın mislidir. Bu tentaküllerin sayısı da buna uyar. Buna göre Antozoalar iki büyük takıma ayrılırlar: 1 — Oktokorallia (Octocorallia), 2 — Heksakorallia (Hexacorallia). Oktokorallia (b.bk.) takımında kırmızı mercan (Corallium rubrum), deniz tüyü (Pennatula), Alsiyonium (Alcyonium), Gorgonia gibi cinsler vardır. Heksakorallia (b. bk.) takımında ise deniz gülleri (Actinia), taş mercanları (Madrepora), siyah mercan (Antipathes), Zoantus (Zoanthus), Seriantus (Cerianthus) gibi cinsler vardır (maddelere bk.)

ANTRAKİNON, $C_6H_4(CO)_2C_6H_4$, antrasenin potasyum bikromat ve sülfürik asitle oksitlenmesinden sarı billûrlar halinde elde edilen bir organik madde Teknikte antrakinon - boyarmaddelerinin (alizarin) elde edilmesinde ilkel madde olarak kullanılır

ANTRAKOLİTİK (Anthracolithique; Yun. *anthraks* = kömür, *lithos* = taş), Waagen (1891), sonra Haug (1908) tarafından Karbonifer ve Permiyen devirlerinin ikisine birden verilen ad

ANTRAKONİT (Anthraconite), bitümlü, siyah kalker veya mermer.

ANTRAKOSAVRUS (Anthracosaurus), fosil kurbağagillerin stegosefaller(Stegocephali) takımına bağlı bir cinsi. Kafatasları geniş ve üç köşelidir ve 0 5 metre kadar uzundur. Amfisöl omurları vardır İngiltere'de karbon tabakalarında bulunmuştur.

ANTRAKOSİA (Anthracosia), fosil yumuşakçaların (Lamellibranchiata) takımına bağlı antrakosiide (Anthracosiidae) familyasının bir cinsi. Küçük ve ince kabukları uzunca ovaldir. Heterodontturlar. Aslında deniz hayvanıdırlar Sonradan acı ve tatlı sulara geçmişlerdir. Avrupa'da Karbon ve Perm tabakalarında bulunmuştur.

ANTRAKOTERİUM (Anthracotherium), fosil memelilerin tırnaklılar (Ungulata) takımının çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımına bağlı bir cinsi. Yaşayışları bugünkü domuzlara çok benziyen bu hayvanların vücutları iridir. Avrupa'da Oligosen tabakalarında bulunmuştur.

ANTRAKS (Anthrax; Yun. *anthraks* = kömür) [Hek], deri - altı hücre nescinin ve yağ guddelerinin iltihaplı uru. A. adı, bu hastalığın karakabarcık'la karıştırıldığı bir zamandan kalmadır.

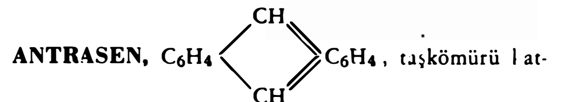
A., bir kan çıbanıdır; Türkçe adı «şirpençe» dir. Genel olarak, katı, parlak, gergin, sıcak kökü al, ucu morumsu bir ur şeklinde görünür. Bu ur, çok kuvvetli, daimî, aynı zamanda yakıcı ve batıcı bir acının merkezidir. Belli bir süreden sonra (15 veya 20 gün), deri bir kaç yerinden delinir ve bu deliklerden fransızca da «bourbillon» denilen kanlı bir cerahat ile külrenginde ve yumuşak bir madde çıkar. A., bir kumru yumurtası ile tavuk yumurtası büyüklüğü arasında değişir. A., yerel kalınca, genel olarak hasta şifa bulur. Sınırları silik ve yayılıcı denilen A. ise gittikçe etraftaki nesiçlere yayılır. O zaman çok ağır bir hastalık olup, uzun süren cerahatlenme, gangren. genel bulaşma yolu ile ölüme götürebilir. A.ın mikroplu hastalık olduğuna hiç şüphe yoktur. Sebebi stafılokok'tur. Kirlilik, derinin tahrişi, şeker hastalığı, alkolizm bu hastalığın olmasını kolaylaştıran sebeplerdendir. Hafif hallerde, antiseptik pudra'lar serpmek suretiyle sağıtılır. Daha ağır hallerde uru yarmak lâzımdır. Bu yarma, bıçak veya termokoter ile yapılır. Antiseptik pansuman çok lüzumludur. Mikrop aşıları yapılması bazen pek iyi sonuçlar verir.

ANTRAKS (Antrax) [Zo.], çiftkanadlı böcekler (Diptera) takımının brakisera (Brachycera) gurupundan bombiliide (Bombyliidae) familyasına bağlı bir sinek cinsi. İleri doğru uzanmış emici hortumları vardır. Vücutları cok kıllıdır. Kanadları cam gibi saydamdır. Kanadların kökleri siyah veya esmer renklidir. Larvaları kelebeklerin ve zarkanadlı böce' lerin larva ve pupalarında asalak olarak yaşar. Ergin sinekler bitkisiz yerlerde. yollar üzerinde ve güneşli havalarda süzülürler ve zigzak hareketler yaparlar. Renkleri koyu siyahtır. Vücudu örten kıllar kırmızı veya sarı renklidir. Boyları 6 - 10 mm kadardır. Bütün dünyaya yayılmışlardır. *A. morio*, *A. semiatra* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ANTRAKS

ANTRANİLİK ASİT, O - amino - benzoik asit $C_6H_4(NH_2)COOH$, indigo sentezlerinin birinde önemli bir ara ürünü. Teknikte naftalinden başlıyarak ftalik asit üzerinden elde edilir. Antranilik asidin metil esteri portakal çiçekleri ve yaseminden çıkarılan yağlarda bulunur.

ANTRAROBİN, dioksi - antranol, alizarinin indirgenmesinden elde edilen bir organik madde. Antrarobinin alkalik eriyiği şiddetle oksijen alır. Bu özelliğinden dolayı parazitlerin yaşamasına engel olduğundan merhem şeklinde deri hastalıklarına karşı kullanılır.

ANTRASEN, $C_6H_4(CH)_2C_6H_4$, taşkömürü katranında bulunan bir hidrokarbon. Teknikte taşkömürü katranın 270° den daha yüksek kaynıyan ve antrasen yağı

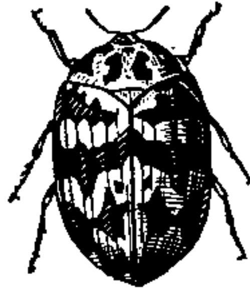
adı verilen kısımlarından elde edilir. Antrasen mavi fluoressans yapan renksiz billûrlar teşkil eder, oksitlenirse antrakinon verir.

ANTRASİT (Anthracite; Yun. *anthraks* = kömür), çok siyah renkli ve parlak bir cins kömür. Bileşiminde % 87 - 92 karbon, 2 - 4 hidrojen, 1 - 7 oksijen 1 - 7 kül vardır. Katılık ve yoğunluğu diğer kömürlerden çoktur. Parmak üstünde leke bırakmaz, hamlaçta erimez, özel ocaklarda kokusuz, dumansız, kısa mavi bir alevle yanar. Kalorisi 9000 - 9500 dür, bunun için lokomatiflerde kullanılır. Arasıra evlerdeki salamandra sobalarında da yakılır. Antrasit tabiatta diğer kömürlerden daha az raslanır, buna tektonik kuvvetlerin etkisinde kalmış maden kömürü (Huy) diye bakılabilir.

Memleketimizde Kastamonu ilinde raslanır Diğer memleketlerden kuzey Amerika, İngiltere, Fransa Almanya ve Rusya'da A. yatakları vardır.

A., kömürleşme derecesi en yüksek, jeoloji bakımından en eski olan bir kömürdür.

ANTRENUS (Anthrenus), kınkanadlı böceklerin dermestide(Dermestidae)familyasına bağlı bir cinsi. 11 parçalı olan duyargalarının ucu tokmak şeklindedir. Siyah renkli ve sarı lekelidirler. Kanadlarının üzerinde sarımtırak külrengi, enine çizgiler vardır. Protoraksta beyaz lekeler vardır. Boyları 2,5 - 3,5 mm kadardır. Larvaları 5 mm kadar büyüklükte ve uzun kıllıdır. Ölü hayvansal maddelerle geçinirler. Larvaları hususiyle müzelerdeki böcek kolleksiyonlarını doldurulmuş hayvanları ve kürkleri tahrip ederler. Bu larvalara dokunulduğu zaman kirpi gibi toparlanırlar. *A. museorum* Avrupa'da yaşıyan bir türüdür. *A. simoni* adlı türü memleketimizdeki zararlı böceklerdendir.

ANTRENUS

ANTREPO (Entrepôt), yabancı memleketlerden getirilen her türlü eşyanın, devlet vergisi verilip alınıncaya kadar ücretle resmî muhafaza altında bulunduğu gümrük anbarları. Devlet, belirteceği şartlar altında, dilediği deniz veya kara gümrük sınırlarında A. açmak imtiyazını bir özel veya tüzel kişiye verebilir.

A., Türk Borçlar Kanunu'nun 473 üncü maddesinde «ardiye» olarak anılmıştır. 906/1926 muaddel Gümrük Kanunu'nda ise yabancı memleketlerden gelen eşyanın ya gümrüklere ait ambar ve A. lara veya bu idarenin yetkisi ile kurulmuş özel A. lara konulacağı yazılıdır. 1549/1930 kanununa göre idareye ait olan A. lara giren tüccar eşyası, bir yıl, yolcu eşyası üç ay, özel A. larda ise üç yıl muhafaza edilebilir.

Ticaret Kanunu (md. 797) makbuz ve rehin senedi (Varant) karşılığında, emtia ve zahire muhafazası için işletme kurmaya, yani, A. luk yapmaya «Umumî Mağazalar» a yetki vermiştir.

4517/1944 numaralı D. Dz. Yolları ve Limanları hakkındaki kanunla A. kurması ve işletmesi hakları, tamamiyle bu idareye geçmiştir.

4279/1946 kararname ile yayımlanmış olan «Umumî Mağazalar» tüzüğü gereğince, ticaret ve sanayi odalariyle millî bankalarımız tarafından kurulmuş olup memleketimizde özel olarak antrepoculuk yapmak yetkisi taşıyan bir anonim ortaklığı (anamalı 2 000 000 lira) vardır.

ANTRİBUS (Anthribus), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) hortumlu kınkanadlı böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cins. Duyargaları 11 parçalıdır ve erkeklerde böceğin vücudundan daha uzundur. İri ve yuvarlak gözleri vardır. Esmer siyah renklidirler. Kanadlar kahverengi lekelilidir. Ağaçların kabukları altında yaşarlar. Boyları 7 8 mm kadardır. *A. albinus* adlı türü Avrupa'da yaşar. Tropik memleketlerde yaşıyan pek çok türü vardır.

ANTRIM [*æntrim* ok.] (eski Entrum Neagh), aynı addaki kontluğun eski başkenti Lough Neagh gölünün kuzeydoğu ucunda, denizden 34 m yükseklikte bir demiryolu kavşağıdır.

ANTRIM [*æntrim* ok.], İrlanda'nın kuzeydoğusunda Ulster eyaletinde bir kontluk. Yüzölçümü 3 027 km². Nüfusu 200 000, nüfus sıklığı 69, yönetim merkezi Belfast'tır. A. in kıyıları, dik bazalt kayalıkları (Giants' Causeway) halindedir. İç bölümünde ekilip dikilen ovalar geniş yer tutar. Bölgede balıkçılık (hususiyle sombalığı) ile keten endüstrisi önemli yer tutar.

ANTRİSKUS (Anthriscus), havuçgiller (Umbelliferae) den 13 kadar türü olan bir bitki cinsi. Akdeniz çevresinde yetişen *A. cerefolium* türü baharat olarak kullanılır.

ANTROK KALKERİ (Yun. *en* = içinde, *trokhos* = tekerlek, disk), Paleont Encrinus saplarını teşkil eden disk şeklindeki dörtgenli, çokgenli, halkamsı veya elipsel her bir omura Fransa'da halk arasında verilen ad. Eklem yüzeyleri düz veya düzenli bir yıldız şeklindedir. Fosil halinde Trias ve alt Jurasiğin kavkılı tabakalarında bulunur (Antroklu kalker).

ANTRİSKUS

(Jeol.) Antroklu kalker, kırığı ıspatımsı, Crinoid veya Echinid kalıntılarından oluşmuş bir külte. Kökenleri bakımından iki grupa ayrılabilir: bazıları Crinoid kalıntılarının oldukları yerde birikmesile, diğerleri yuvarlanmış, başka organismalarla karışmış Crinoid kalıntılarının akıntılarla azçok uzaklara sürüklenerek çökelmesile meydana gelmiştir.

Kocaeli'nde antroklu kalkere Gebze Triasında rastlanır.

ANTROPİTEKUS (Anthropithecus): bk. ANTROPİTEKUS.

ANTROPODUS (Anthropodus), fosil memelilerin *Primates* takımına bağlı maymunlar (Simiidae) familyasının bir cinsi. Fransa'nın Pliosen tabakalarında bulunmuştur. *A. rouvillei* adlı türünün Homo ve Pithecanthropus ile akrabalığı olduğu zannedilmektedir.

ANTROPOGLOS (Yun. *anthropos* = insan, *glossa* = dil), insan sesini taklideden hayvanlara verilen ad.

ANTROPOCOĞRAFYA: bk. BEŞERÎ COĞRAFYA.

ANTROPOLOJİ, insan bilimi, yani insanın hayvan dünyasındaki yeri bakımından incelenmesi. İnsanlık, Antik

devirde insan ırkları hakkında bilgiye sahip değildi. Gerçek antropolojik incelemelere XVIII. yüzyılda raslanır. İlk defa Linné, insana tabiat içinde verilecek yeri tayine çalışmıştır. Camper, yüzün öne olan çıkıntısının gruplara göre değiştiğine işaret etmiş ve yüz açısını ölçmek hususunda bir metot koymuştur. Buffon da insanın tabiî tarihi ile uğraşmıştır. Bundan sonra bu alanda Daubenton (1767) ve Blumenbach (1775) ın çalışmaları kaydedilir. Blumenbach insanlığı beş ırka ayırmıştır.

En eski ve ilk antropolojik kurum 1840 yılında William Edwards tarafından fizik antropoloji kelimesinin eş anlamı olarak «Etnoloji Kurumu» adiyle Paris'te kurulmuştur (Londra'da 1843 te, Berlin'de 1869 da). 1845 te Anders Retzius, kafa şeklinin ırklara göre değiştiğine işaret etmiş, fakat yetersiz belgelere dayanan denemeler vermiştir. 1833 de Flourens, Paris museumunda insanın anatomisi ve tabii tarihi üzerine kurslar açmıştır. 1855 de ilk defa olarak Quatrefages, derslerinde antropoloji kelimesinin tarifini yapmış ve bu bilim dalına «Antropoloji veya İnsanın Tabiî Tarihi» (Anthropologie ou Histoire naturelle de l'homme) adını vermiştir. Quatrefages aynı zamanda bu bilimi ilk defa öğretim konusu yapmak şerefini kazanmıştır.

1859 da Broca, Antropoloji Kurumu'nu kurdu. Broca özel çalışmalariyle de bu yeni bilimin ilerlemesine büyük ölçüde hizmet etmiştir. Antropoloji alanındaki çalışmalar ilk 40 - 70 yıl içinde daha ziyade insan kafasının kıyaslamalı incelemesi üzerinde toplanıyordu. Sonradan büyük İngiliz bilgini Charles Darwen'in ve Darwin'i takip eden Haeckel'in eserlerinin ışığında bu incelemelere insan ve maymunların kıyaslamalı anatomisi ve filojenisi, fosil insanlar ve insan evrimi kolları eklenmiştir.

Bu alandaki araştırmalarda, başlangıçta daha çok aktüel insanlıkla uğraşılmıştır. Bununla beraber o devrin insanları, tarihî devirlerde yapılmamış olan taş aletleri de tanıyorlar, fakat hurafelerin tesirinde kalarak bunların yıldırım taşı olduklarına inanıyorlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Danimarka'lı bilginler, insanın kendilerince karanlık olan bir devirde doğduğunu anlamışlardı. Bununla beraber o zaman henüz insan türünün çok eski geçmişi hakkında gerçek bir fikre sahip değildiler. İnsanlığın eskiliği hakkında isabetli fikirler ortaya atanlar arasında hususiyle Boucher de Perthes ve Edouard Lartet'yi sayabiliriz. Sonuncusu insan paleontolojisinin gerçek kurucusudur.

İnsanı ve kültürlerini inceliyen Antropoloji bilimi iki büyük kola ayrılmaktadır: 1 — *Fizik Antropoloji*, 2 — *Kültürel Antropoloji*. Ayrıca bu iki kol da birtakım ikinci derecede kollara bölünmektedir.

Fizik Antropoloji, insanın memeli hayvanlar ve Primatlar arasındaki yerini, evrimini, fosil insanları, bugünkü insan ırklarının tasnifini, ırkların özelliklerini, insan jenetiğini ve kıyaslamalı insan fizyolojisini inceler. Fizik Antropoloji bilimi daha şimdiden insanın anthropoid maymunların yakın akrabası olduğunu ve bunlarla birlikte müşterek bir atadan doğduğunu göstermiştir. En son araştırmalara göre, insan, anthropoid maymunlardan Pliosen devrinin (üçüncü zamanın son devri) ortalarında ayrılmıştır. Eldeki en eski gerçek insan örnekleri bundan yaklaşık olarak bir milyon yıl evveline aittir. İlk bilinen örneklerden *Pitekantrop* (Cava adamı) ve *Sinantrop* (Pekin adamı) tam anlamiyle insan oldukları halde henüz daha bir çok maymun karakterleri taşıyorlardı. Bu fosillerin ilkel maymun karakterleri, insanlığı, güney Afrika'da bulunmuş daha ilkel şekiller olan *Australopithecus*, *Plesianthropus* ve *Paranthropus* araciyle üçüncü zamanın fosil antropoid maymunlarına bağlamaktadır. Pitekantrop ve Sinantrop'tan daha gelişmiş bir seviyeyi temsil eden *Neanderthal* adamı da henüz daha bazı maymun karakterlerini muhafaza ediyordu. Bugünkü insan türünün (Homo sapiens) ilk örneklerine buzul devrinin sonlarına doğru raslıyoruz.

Bugünkü insın ve buzul devrinin sonundan bugüne kadar gelen bütün insan nesilleri bir tek türe (species) mensuptur. Antropologlar, insanları boy, kafa, yüz ve burun şekilleri, göz ve saç renklerinin ve morfolojisinin bütününe göre birtakım ırklara ayırırlar. Profesör Hooton, bugünkü ırkları beyaz, siyah, sarı ve composite olmak üzere dört büyük gruba ayırmaktadır. Bu gruplardan her birinin de ikinci derecede türlü kolları vardır.

Kültürel Antropoloji, insan kültürlerinin yazısız zamanlardan bugüne kadar olan olgunlaşması, bugünkü insan topluluklarının kültürel özelliklerini, yani din ve kâinat telâkkilerini, maddî kültürlerini, geçim ve yaşama tarzlarını, dil, edebiyat ve müziklerini ve sosyal organizasyonlarını inceler. Antropolojiye sadece ilkel kavimleri inceliyen bilim derlerse de, bu doğru değildir. Antropoloji ister ilkel veya modern, ister eski veya yeni olsun, bütün insan toplulukları hakkında tam bilgi edinmeğe çalışır. Böylece, Antropoloji taş devri medeniyetlerini incelediği gibi bugünkü medenî topluluklarla da ilgilenir

Kültürel Antropolojinin bir kolu olan *Prehistorya*, insanın yazısız devirlerdeki kültür tarihinin ana çizgilerini saptamış bulunmaktadır. İlk kültür izlerine buzul devrinin başlarında raslıyoruz. Buzul devrinde insanlar taş ve kemikten yapılmış aletler kullanmışlardır. Çekirdek veya taş yongasından yapılmış olan aletleri kaplıyan kültürlere türlü adlar verilmektedir (Şelleen, Aşölleen, Klaktoniyen, Levaluvaziyen, Musteriyen, Orinyasiyen, Solutreen, Magdaleniyen). Bunların hepsi de *Paleolitik*, yani eski veya yontma taş devrini temsil etmektedir. Bunu bir geçiş safhasından (*Mezolitik*) sonra, *Neolitik* yani yeni veya Cilâlıtaş devri takip etmiştir. Neolitik devirde insanlar taş aletleri cilâlamasını, çanak çömlek yapmasını öğrendikten başka hayvanları evcilleştirmişler ve ziraat yapmağa başlamışlardır. Bu yeni taş devrini sonra madenler devri (Bakır, Tunç ve Demir devirleri) takip etmiştir.

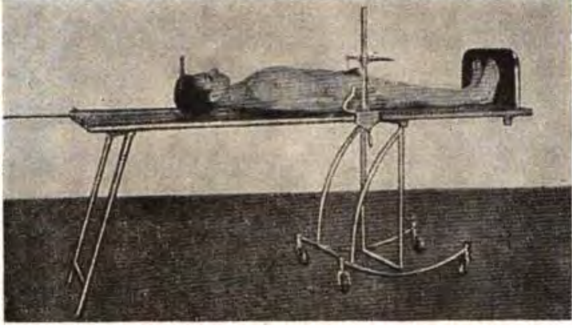
Kültürel Antropolojinin kolları olan *Etnografi* ve *Etnoloji* bugünkü kavimlerin kültürlerini inceliyen bilimlerdir.

Türk Antropoloji Enstitüsü: Avrupa ve Amerika üniversitelerinde önemli bir yeri olan Antropoloji bilimi Türk bilim hayatında da temsil edilmektedir. Bizde Antropoloji Enstitüsü ilk olarak 1925 yılında Antropoloji Tetkikat Merkezi adiyle İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinde kurulmuştur. 1929 dan sonra enstitü haline getirilmiştir. Bu esntitü Tıb Fakültesinde 1929 yılından 1932 yılına kadar kalmıştır ve 1933 de yapılan Üniversite inkilâbiyle İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde bir kürsü olmuştur.

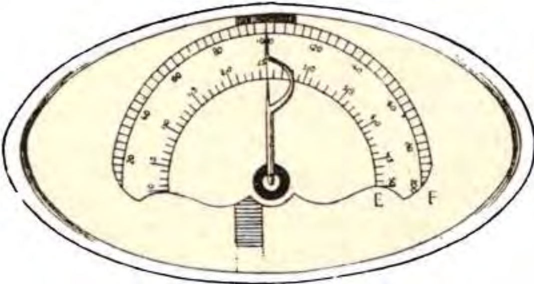
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1935 yılı sonlarında Ankara'da kurulduğu zaman Antropoloji Enstitüsü malzemesi ve kadrosu ile Ankara'ya nakledilmiştir. 1935 yılındanberi bu Enstitü *Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü* adiyle bu Fakültede bulunmakta ve öğretim yapmaktadır.

ANTROPOMETRİ (Anthropometrie; Yun. *anthropos* = insan, *metron* = ölçü), insan vücudunun türlü kısımları üzerinde ölçüler alınması; daha geniş anlamda da, in-

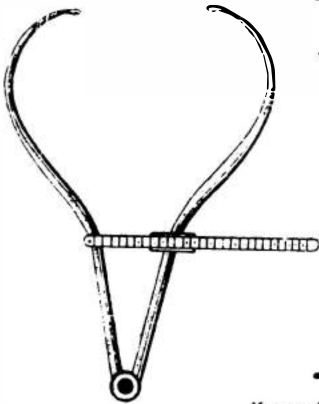
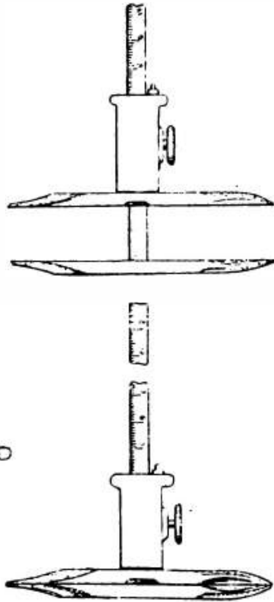
san vücudunun antropolojik, kriminalistik (Bertillon'un canileri belirtme sistemi) ve tıbbî bakımdan (konstitüsyon,

Yatay antropometre

tıbbî spor araştırmaları) ölçülmesi demektir. Biometri'nin bir şubesidir. Anatomik bir analiz tarzıdır. İnsan vücudunun şekil ve çapının değişikliklerini rakamlarla ifade ederek belirtir. A., Antropolojinin araştırma metotlarından biridir,

Dinamometre

homonit'lerin ve başka primat'ların şekillerini, gelişmelerini ve vücut nispetlerini ölçü metotları ile meydana koyar, bunları kıyaslar, insan grupları arasındaki ayrıntıları rakamlarla ifade edip belirtir. Bu suretle ırk bilgisi bakımından da önemi büyüktür. Antropolijide kullanılan bu metot, prensip bakımından bütün tabiî bilimler metotlarından ve hususiyle zooloji ve mukayeseli anatomi'de kullanılan araştırma metotlarından farklıdır, çünkü burada basit tarif ve tavsiflerden ziyade *ölçü* ilk plânda gelmektedir. Bu ölçülerle elde edilen mutlak ve nispî rakamlar betimsel (tasvirî) olarak ifade edemediğimiz eksikliği tamamlamaktadır. Bunlar vücut nispetlerinin kısaca ifade edilmiş karekteristiği olup tarifle'den çok daha kesin ve öznel hükümlerden tamamiyle uzaktır. A. da kullanılan teknik metotlar, antropolojinin taksimine, yani araştırılan materyelin canlı veya ölü olduğuna göre, ikiye ayrılır: somatolojik metot, morfolojik (veya merolojik) metot.

Kompaslar

I — *Somatolojik metot:* canlı insanlar üzerindeki antropolojik araştırmalar maksat ve imkâna göre ya bir ölçü kullanarak, yahut da betimsel olarak yapılır; buna göre de, A. da kullanılan somatolojik metot ikiye ayrılır:

1) *Somatometri:* insan üzerinde alınabilen ölçülerin hepsi. Başlıca kolları şunlardır:

a *Sefalometri:* başın yumuşak veya saçla örtülü olan kısımlarının ölçülmesi.

b. *Nekrometri:* henüz parçalanmamış cesedin ölçülmesi.

2) *Somatoskopi:* canlı insanın betimsel yolla, yahut özel şemaların yardımı ile saç, göz, cilt rengi gibi vasıfların belirtilmesi.

II — *Morfolojik* veya *Merolojik metot:* iskeleti ölçme metodu.

1) *Osteometri:* iskeletin kafadan gayri kemiklerinin ölçülmesi. Antropoloji ve prehistorik antropoloji bakımından çok önemlidir. İskeleti ölçme sistemi, ırk ve cinslerin taksimine yarar; her kemiğin bugünkü grupları arasındaki veya bütün primat grupu içindeki tipik vasıflarını, değişme sınırlarını ve bunların iskeletin başka kısımları ile olan münasebetlerini ortaya koyarak homonitler'in filojenisi bakımından da bizi aydınlatır.

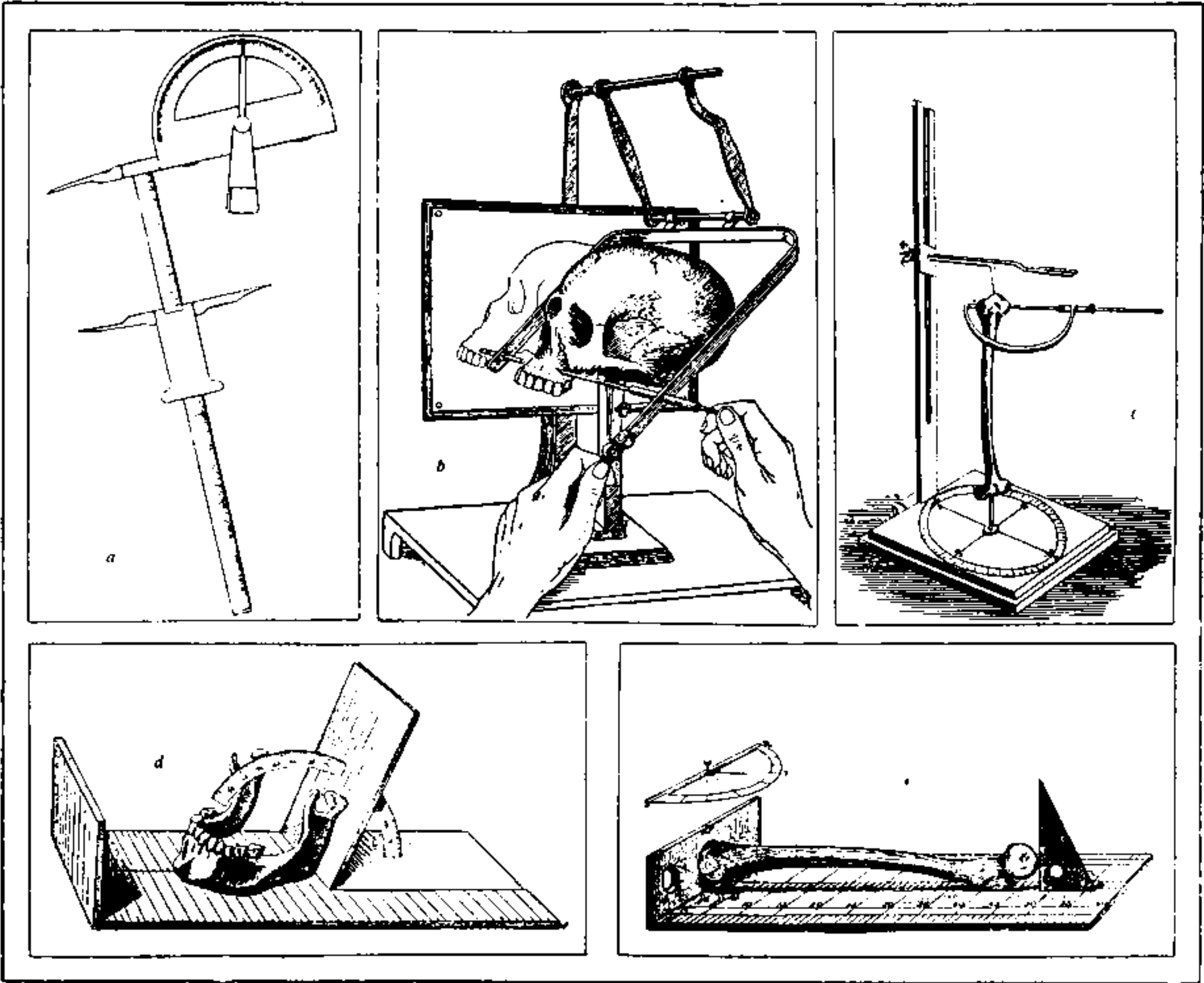
2) *Kraniometri:* kurukafanın ölçülmesi.

Düşey antropometre

Yukarıda görülen türlü inceleme metotları için gereken ölçüler antropolojide kullanılan belli *ölçü aletleri*nin yardımı ile alınır. Vücut üzerinde milletlerarası kabul edilmiş olan *işaret noktaları* bu ölçülerin alınmasını kolaylaştırır; bunlar tabiî, yani anatomik sabit noktalardır. Ölçülerin alınması sureti ile elde edilen ve rakamlardan ibaret olan çalışma materyelinin işlenmesi özel bir takım hesaplara ve istatistik metotlarına dayanır.

Vücut üzerinde alınan en önemli ölçüler: boy, gövde uzunluğu, kol ve bacakların türlü kısımlarının uzunluğu, omuz genişliği kalça genişliği göğüs çevresi, büyük kulaç.

Başın önemli ölçüleri: başın ön-arka uzunluğu, genişliği, yüksekliği, alın genişliği, yüzün elmacık kemikleri hizasındaki genişliği, altçene açıları genişliği, yüz uzunluğu, burun uzunluğu ve genişliği, kulağın uzunluğu ve genişliği.

ANTROPOMETRI ALETLERI
a — Goniometre, b — Stereograf, c — Tropometre, d — Çene goniometresi, e — Osteometri masası.

ANTROPOMORFE: bk. ANTHROPOİD.

ANTROPOMORFİZM (Anthropomorphisme), hayvan psikolojisi kıyaslamalarında yapıldığı gibi, genel olarak cansız şeylere, yahut da insan cinsinden olmıyan cànlı varlıklara insan özelliklerinin ve hareket tarzlarının verilmesi. Özel olarak, tanrı veya tanrıların insan (Yun. *anthropos*) şeklinde (Yun. *morphē*) tasavvuru. Sanat araştırması da bir çok hallerde antropomorfik hususiyetler gösteriyor.

ANTROPONİMİ (Anthroponymie; Yun. *anthropos* = insan, *onoma* = ad), öz adları inceliyen «onomastique» in kişi adlarını ele alan kolu (öbür kol: toponymie = yer adları bilgisi); bk. KİŞİ ADLARI.

ANTROPOPATİZM, aşk, öfke, iptilâ v. b. gibi insanlara özgü duyguları Tanrıya bağlama yanlışı.

ANTROPOPİTEKUS (Anthropopithecus; Yun. *anthropos* = insan, *pithekos* = maymun), maymunların Şempanze (b. bk.) adlı türüne verilen bilimsel cins adı. Fakat bugün bunlara *Pan* veya *Troglodytes* adları da verilmektedir. Bazı sistematikçiler *Anthropithecus* adını da vermektedirler.

ANTROPOPS (Anthropops), fosil memelilerin Primates takımına bağlı Sebide (Cebidae) familyasının bir cinsi. Bu maymun çeşidinin fosillerinin yalnız alt çene parçaları tanınmaktadır ve Patagonya'da Santa Cruz'da Üst Miosen tabakalarında bulunmuştur.

ANTROPOSANTRİK (Anthropocentrique), insanı dünyanın merkezi, dünyanın başlıca inceleme konusu olarak ele alan felsefe sistemi. Bazı felsefe sistemleri yanında birçok dinler de bu anlayışı benimsemişlerdir. İlkçağda Sokrates bu anlayışın başlıca temsilcisidir; Yeniçağdaki mümessilleri filozof Wolff ve onun taraflılarıdır. Kant, bilgi kuramında bu akıma yeni bir yön vermeğe çalışmıştır. Kant'a göre akıl, görünüş âlemi olan tabiatın ana kanunlarını ve şekillerini tespit eder. Yeniçağın filozoflarından W. Humboldt, Kant'ın anlayışına dayanarak bütün bilimlerin, insanları felsefi ve deneysel olarak tanımaktan ibaret olduğunu savunmaktadır.

ANTROPOSKOPİ (Anthroposcopie), insanın karakterini, temayül ve istidatlarını yüzünün çizgilerinden meydana çıkarmaya çalışan bilim. Lavater kendi sistemini A. üzerine kurmaya çalışmıştır. Son yüzyılda Th. Sternberg ve L. Klagos gibi psikologlardan bazıları insanın karakterini el yazılarından, günlük anı notlarından ve biyografyalarından meydana çıkarmaya çalışmaktadırlar. Beden yapısından karakteri ve mizacı meydana çıkarmaya çalışanlar da vardır, Dr. Ernst Kretschmer gibi.

ANTROPOSOFİ, insan vasıf ve yeteneğinin yüksek bilgisi. Asya ve Avrupa menşeli teosofi (b. bk.) anlayışının karışmasından doğan bir felsefe akımıdır. Bu akımı ilkönce

ortaya atan filozof Rudolf Steiner'dir. Steiner, manevî yeteneklerin geliştirilmesiyle insanlığın ve kozmik varlığın gizli kalan taraflarının tanınmasını ve bu suretle insanın insanüstü ruhî somut varlıklara ulaştırılmasının mümkün olduğunu iddia etmiştir. R. Steiner bu kanaatini Goethe'nin dünya görüşüne dayanarak açıklamaya çalışmış ve daha sonra bu akımın yayılmasını sağlamak maksadiyle bir A. derneği kurmuştur. A. derneğinin amacı, maddede gizli bulunan maddeüstü öğeleri incelemek ve türlü dünya görüşlerindeki gerçeklerin özünü kavramaktır. Bu dernek Dornach'da (İsviçre), «Goethenaum» adiyle bir yüksek okul, Stuttgart'ta «Der kommende Tag» (Gelecek gün) adlı bir yayımevi, yine Stuttgart'ta Waldorf serbest okulu gibi kurumlar açmıştır. Rittelmeyer papazı tarafından yönetilen Hıristiyanlar Birliği (1922) bu dernekten ayrılarak meydana gelmiştir.

ANTROPOZOİK (Anthropozoique; Yun. *anthropos* = insan, *zoon* = hayvan), yeryüzünün Dördüncü devrine verilen ad.

ANTROPYON (Entropion; Yun. *en* + *tropein* = içe dönme, içe çevrilme), göz kapaklarının serbest kenarlarının yangılanma sonucu (başlıca trahom) göz yuvarlağına doğru devrilerek içe dönmesi. Antropyon pek seyrek olarak, bazan da geçici ve nöbet şeklinde kasınma yani spazmlarından (müsküler spazmalar), yani gözkapaklarının spazmlı büzülmesinden de olabilir.

ANTROTOMİ, ortakulağın irinli yangılanmasının bir ihtilâtı olan mastoidit'in sağıtımı için yapılan ameliyat. Bu ameliyatla, dışkulağın arkasına düşen kemik çıkıntısının içindeki anatomik boşluklara, ortakulaktan geçen irinin dışarı akması için bir yol açılır. Eğer bu müdahale yapılmazsa irinleşme beyne, beyin zarına ulaşır, beyin apseleri, menenjit meydana gelebilir.

ANTSİRABE, orta Madagaskar'da eyalet merkezi bir şehir. Ankaratra dağının güneyinde kurulmuş bulunan ve Madagaskar «Vichy» si diye anılan A. de radyoaktif kaplıcalar vardır.

ANTSİRANE. Madagaskar'ın kuzey ucunda eyalet merkezi bir şehir. Nüfusu 10 000 (4 000 i Avrupa'lı) dir. A., çok güzel manzaralı Diego - Suarez koyunun sonunda kurulmuştur.

ANTUCO [*antuko* ok.], Şili And'larında, zamanımızda yanmakta olan bir volkan. Yüksekliği 2 990 m dir.

AN-TUNG, NAN-TUNG, NGAN-TUNG, Mançurya'nın güney bölümünde, Kore körfezi kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu zaman zaman çok değişmekle beraber 92 000 (1932) dir. Yalu-kiang ırmağı ağzında kurulmuş bulunan A., Mançurya ile Kore arasında ve Güney Mançurya demiryolunun bittiği yerde bir sınır şehridir. Jalu ırmağının sol kıyısında Japon şehri gelişmiş, A. un batısında ise *Şa-ho-tşu* şehri büyümüştür. A., 1906 da yabancı ticarete açılmış, kereste ticareti önemli bir yer tutmuştur.

ANTURA (Anthura), eklem bacaklı hayvanların kabuklular (Crustacea) sınıfına bağlı tespih böcekleri (Isopoda) alt takımına bağlı anturide (Anthuridae) familyasının bir cinsi. Vücutları ince ve uzun, abdomenleri ise kısadır. Ağız aletleri delici ve emicidir. Denizlerde yaşarlar. *A. gracilis* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

ANTURYUM, kuyruk çiçeği (Anthurium) yılanyastığıgiller (Araceae) den tropikal Amerika'da yetişen bir bitki cinsi. Turuncu renkli çiçekliği, kırmızı bir bürcük içinde olan *Anthurium Scherzerianum* ile gene güzel çiçekli olan *A. Andreanum* türleri süs bitkisi olarak saksılarda yetiştirilir. Her iki türün de birçok çeşitleri vardır.

ANTURYUM

ANTWERPEN: bk. ANVERS.

ANU, Sumer'lerde göğün sembolü olan tanrı. Göklerin hâkimi olan A., yerin hâkimi Enlil ve suların hâkimi Ea ile birlikte meydana gelen Sumer tanrılar üçlemesinin başıdır. Sumer panteonunun başında olan A. «Tanrılar babası» ve «Tanrılar memleketi kıralı» dır. Göklerde oturur. Yanında karısı «İştar - Antum» vardır. Kırallar dünya yüzündeki egemenliklerini ondan almışlardır. Hemen bütün Sumer şehirlerinde A. nun kült yerleri vardır. A. Sumer'lerin «Yaratılış» v. b. efsanelerinde önemli roller oynar. Fakat heykelleri henüz ele geçmemiştir.

ANUAK, Sudan - Guinea dil ailesinin Nil - Habeş grupundan bir dil. Anuak veya Yambo da denir. Yakın akrabası olan Şiluk, Nuer ve Dinka dillerinin doğu komşusudur. Doğu Habeşistan'la İngiliz - Mısır Sudanı sınırlarında, Nil'in kollarından olan Sobat ve Baro ırmakları vâdilerinde konuşulur. Baro ırmağının sağında konuşulan Kogo dili, çok kere, Anuak diline bağlı bir dil sayılır. Bk. SUDAN - GUİNEA DİLLERİ, ve NİL - HABEŞ DİLLERİ.

ANUBİAS, yılanyastığıgiller (Araceae) den Tropikal Afrika'da yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin sayısı 12 kadar olup hepsi sürünücü bitkilerdir. Yaprakları çeşitli ve beneklidir. Bazı türleri süs bitkisi olarak sıcak serlerde de yetiştirilir.

ANUBİS (Eski Mısırca: *Anupe*), Eski Mısır tanrılarından. A. çakal veya çakal başlı bir insan olarak tasvir edilir. Ölüler tanrısı olarak öteki dünyada ölülere önderlik eder. Bundan ötürü sonraları Osiris'in yardımcısı, hattâ oğlu olarak kabul edilmiştir. Hellen'ler A. i kendi tanrıları olan Hermes ile birleştirmişlerdir (bk. HERMANUBİS). Roma İmparatorluğu zamanında A. kültü Mısır'ın dışına da yayılmıştır.

ANUÇİN, Dmitriy Nikolaeviç (1843 - 1923), Rus antropolog, arkeolog, etnograf ve coğrafyacısı. Daha çok Sibirya'daki Paleoazyat ve başka halk toplulukları üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1867 de Moskova üniversitesini bitirdikten ve bir aralık Sibirya'da araştırmalarda bulun-

ANUBİS

duktan sonra, aynı üniversitede sırasiyle antropoloji kürsüsünü, antropoloji ve coğrafya müzelerini kurmuş, 1880 de bu kolların doçenti, sonra da profesörü olmuş, 1896 da da akademi üyesi seçilmiştir. 1900 yılında, Anuçin'in şerefine Rus antropoloji dergisi («Russkiy Antropologiçeskiy Jurnal») kurulmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Materialı dlya antropologii Vostoçnoy Azii: 1 — Plemya Aynov* (Doğu Asya antropolojisi gereçleri: 1 — Aynu ulusu) [1876]; *Etnografiçeskie oçerki Sibiri* (Sibirya etnografyasına ait taslaklar) [1876]; *O nekotorıḫ anomaliaḫ çeleveçeskogo çerena i preimuşçestvenno ob iḫ rasprostranenii po rasam* (İnsan kafatasının bazı anomalileri ve hususiyle bunun ırklara göre yayılışı hakkında) [1880]; *Luk i streli* (Yay ve oklar) [1881]; *O geografiçeskom raspredelenii rosta mujskogo naseleniya Rosii sravnitelno s raspredeleniem rosta naseleniya drugiḫ stran* (Rusya'da ve başka memleketlerde erkek nüfusun coğrafî yayılışı ile kıyaslanması hakkında) [1889]; *Sani, lad'i i koni, prinadlejnosti poḫoronnogo obryada* (Gömme töreninde kızaklar, kayaklar ve atlar) [1890]. 1894 ten başlıyarak «Zemlevedenie» adlı coğrafya dergisini yayımlamıştır.

ANUDĀTTA (Sanskritçe = «alçak hece», vurgusuz hece), Hint gramercilerinden alınma bir fonetik terimi. Sanskritçe de «yüksek», yani vurgulu hece anlamına olan *udātta*'nın karşıtıdır. Bu dilde, anudātta, vurgulu heceden hemen önce veya ondan iki hece sonra gelir. «Yüksek» (= vurgulu) hece ile «alçak» (= vurgusuz) hece arasında, bir geçiş basamağı olarak, *svarita* denilen «alçalan hece» yer alır. Yazıda anudātta, o heceyi temsil eden harfin altına konulan kısa ve yatay bir çizgi ile gösterilir. Bk. UDĀTTA, ve SVARİTA.

ANULİ, Antik devirde Dor düzeni sütun başlıklarının alt kısımlarındaki çizgiler. Başlığın ekinusunun alt kısmını daire şeklinde çeviren bu çizgiler çok defa 3 - 4 tane olup bazen de boyalıdır.

ANUNĀSİKA (Sanskritçe = «geniz sesi katılmış»), Hint gramercilerinden alınma bir fonetik terimi. Sanskritçede, anusvāra (b. bk.) denilen geniz foneminin etkisi altında, hece vokalinin nazalleşmesini anlatır. Sanskrit gramercilerinde, anusvāra ile anunāsika sınırı kestirilememiştir. Genel olarak, anunāsika Sanskrit yazısında, nazalleşen hece vokalinin üzerine konulan ˘̇ işaretiyle, transkripsiyonda bazı kere ṃ harfi, bazı kere de geniz vokalleri işaretleriyle (ą, į, ų) gösterilir. Anunāsika, ıslıklı (s tipi), hışırtılı (ş tipi) fonemlerle h ve l seslerinden evvel de meydana gelebilir, *ąsa* (= omuz) gibi. Anusvāra ile karışmış olduğu için, meselâ *puṃs* (= erkek) kelimesi *pųs* şeklinde de okunabilir. Bk. ANUSVĀRA.

ANUND [Braut Anund] (?), İsveç kıralı. Uppsala kırallarından biri olup, hakkında efsanelerden başka bir şey bilinmemektedir.

ANUND, Jakob (ölm. 1047 ?), İsveç kıralı. 1022 de babası Olof'un yerine geçmiştir. İsveç'in ilk hıristiyan kıralı olup memleketinde hıristiyanlığın yayılmasına çalışmıştır.

ANURA (Kurbağalar), kurbağagiller (Amphibia) sınıfının bir takımı. Bu gruptaki hayvanların kuyrukları yoktur. Yalnız larvalarında kuyruk vardır. Bu, başkalaşma esnasında kaybolur, o yüzden bunlara «Kuyruksuzlar» adı da verilebilir. Basık vücutları kısa, vücutlarını örten deri çıplaktır. Deri altında bez hücreleri bulunduğu için derileri daima nemli ve kaygandır. Yalnız *Brachycephalus* gibi bazı cinslerinde kemik bir safiha vardır. Ağızları geniş, gözleri iridir. Dilleri ağızın ön tarafına tespit edilmiştir. Ayakları iyi gelişmiştir. Uzun ve kuvvetli olan arka ayakları sıçramağa yarar. Ön ayaklarında 4, arka ayaklarında 5 parmak vardır. Arka ayaklarının parmakları arasında yüzmeğe yarıyan bir zar vardır. *Pipa*, *Bufo* gibi bazı cinslerde diş yoktur. İşitme organları bir zar ile dış ortamla temastadır. Erkeklerinde ağız boşluğunun genişlemesinden meydana gelme bir ses kesesi vardır. İskeletlerinde kaburga kemikleri yoktur. Çiftleşmeleri ilkbaharda olur. Çiftleşme sırasında erkek, dişinin sırtında bulunur ve dişi, su içine yumurtalarını bırakınca erkek de bunların üzerine spermalarını bırakır. Yumurtaları şeritler halinde bulunur. Bazıları tamamiyle kara hayvanlarıdır; rutubetli yerlerde yaşarlar; bazıları da hem karada, hem suda yaşar. Yumurtaları daima su içinde gelişir. Gelişmeleri başkalaşma ile olur. Bazı cinslerde *(Pipa, Alytes)* yumurta ve embriyolar baba ve ana tarafından taşınır.

Anura takımının dört alt takımı vardır:

I — Opistosöla (Opisthocoela). *Pipipdae* ve *Discoglossidae* familyaları buraya bağlanırlar. *Pipa*, *Xenopus*, *Discoglossus*, *Bombinator*, *Alytes* gibi cinsler bu guruptandırlar.

II — Anomosöla (Anomocoela). *Pelobatidae* familyası bu alt takımdandır. *Pelobates* bu gruptan bir cinstir.

III — Prosöla (Procoela). *Bufonidae*, *Hylidae* ve *Brachycephalidae* bu alt takımın familyalarındandır. *Bufo*, *Hyla*, *Brachycphalus* bu alt takımın cinsleridir.

IV — Diplasiosöla (Diplasiocoela). *Ranidae*, *Brevicipitidae* familyaları bu gruptandır. *Rana*, *Breviceps* bu alt takımın cinslerindendir.

ANURADHAPURA (Anaracapura), Seylân adasında, Colombo'nun 130 km kuzeyinde ve ona demiryolu ile bağlı bir ören ve bir kasaba. Nüfusu 5000. M. Ö. 450 den IX. yüzyıla kadar idare ve budistlerin din merkezi idi. 1200 de yıkılmıştır. Birçok tapınak ve saray örenleri vardır. 1890 dan beri örenleri incelemeye çalışan bir arkeoloji merkezi vardır. Sözde, M. Ö. III. yüzyıldan kalma kutsal ağacı (*Ficus religiosa*) meşhurdur.

ANURİDA, ilkel böceklerin kanadsızlar (Apterygogena) alt sınıfından kollembola (Collembola) alt takımının poduride (Poduridae) familyasına bağlı bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından *Hypogastruidae* familyasına bağlanmaktadır. Koyu menekşe renkli olan *A. maritima* adlı türü Avrupa'da deniz kenarlarında yaşar. *A. graniata* adlı türü beyaz renklidir ve kördür. Mağara hayvanıdır.

ANUROMELES, keseli memelilerin poliprotodontia (Polyprotodontia) takımına bağlı peramelidae familyasının bir cinsine verilen ad. Yeni Gine'de bulunan sarımtrak kırmızı renkli bu hayvanın kuyruğu yoktur, iri bir sıçan büyüklüğündedir. Heller tarafından buna *Anuromeles* cinsi adı verilmiştir. Fakat bunun *Perameles* cinsi ile *Choeropus* cinsi arasında bulunduğu ve ayrı bir cins olarak kabul edilemiyeceği ileri sürülmektedir.

ANUROSOREKS (Anurosorex), memeli hayvanların böcekciller (Insectivora) takımına bağlı soriside (Soricidae) familyasının bir cinsi. Bir hortum gibi uzun burunları bulunan ve kemiricilerden farelere benziyen bu hayvanın Ti-

bet'te yaşıyan *A. squamipes* adlı türünün kuyruğu körelmiştir. Assam'da yaşıyan *A. assamensis* adlı türünün kuyruğu biraz daha uzuncadır.

ANUSOL, bir iyod-bizmut bileşiği. Basura karşı ilâç olarak fitil şeklinde kullanılır.

ANUSVĀRA (Sanskritçe = «takibeden ses»), Hint gramercilerinden alınma bir fonetik terimi. Sanskritçenin alfabe sisteminde ayrı ayrı harflerle gösterilen 5 nazal fonem (guttural ṅ, palatal ñ, serebral ṇ, dental n, labial m) den farklı olan, çok kere vokallerden sonra gelen, ve dudakların hafif kapanmasiyle söylenen bir sürekli nazal konsondur. Transkripsiyonda ṁ veya ṃ, Sanskrit yazısında da, genel olarak, heceyi temsil eden harfin üstüne konulan nokta ile gösterilir. Anusvāra, genel olarak kelime sonlarına, bazı şartlar altında da kelime ortasına gelir, *kaṃ* (= aşk), *puṃs* (=erkek) gibi. Bk. ANUNĀSİKA.

ANUŞ TEKİN, Garçe (ölm. 1092 ?), Selçuk beylerinden biri ve Türk Harezmşah'lar sülâlesinin ceddi. Melikşah'ın Harezm valisi olan Bilge Tekin'in kölesi idi. Bilge Tekin öldükten sonra, A. hükümdarın sevgisini kazanarak sarayda efendisinin yerine getirilmiş, sonra Harezm ülkesinin geliri kendisine verilmiştir. A., Harezm'e gitmiyerek yerine naip göndermiştir; kendisinin ölünceye kadar saraydaki görevinde kaldığı sanılmaktadır. 1092 de Harezm'e İkinci bin Koçkar tayin edildiğine göre, A. in bu tarihte öldüğü zannedilmektedir. İkinci'nin âsî emîrler tarafından katlinden sonra bu yere A. in oğlu Kutbüddin Mehmet tayin edilmiştir (1097).

ANÜS (Lât. *anus*; Eski terim: *Şerc*), gödenbarsağın dışa açılan ağzı. İnsanlarda ve hayvanların bir çoğunda kalınbarsağın bu bölümünde toplanan dışkı buradan geçerek dışarı çıkar (halk arasında karşılığı *büzük*'tür).

İnsanlarda: apışarasının arka bölümünde, iki kaba et bölgesi arasında olup açık olduğu zaman, içinden geçen maddelerin kalınlığı ile çapı değişen, değirmi bir delik halinde; kapalı olduğu zaman ise büzülmüş, esmer renkli bir deri görünüşündedir. A. ü örten ve üzerinde kese ağzı gibi kırışıklar olan esmer derisi, yukarda bir ayırt çizgisi olmadan gödenbarsak içzarı (mukoza) ile, aşağıda da apışarası derisi ile birleşir. Erkeklerde A. çevresinde kıllar vardır.

A. ü büzen ve gevşeten, derisi altındaki büzgen kaslardır (A. ün dış ve iç büzgen kası: bk. BÜZGEN KAS, SFİNKTER). Dışkının dışarı atılmasında iş gören kaslardan bir de A. kaldıran kas vardır; bk. KALDIRAN KAS, ELEVATÖR.

Hayvanlarda: A. dışkılıkları (b. bk.) bulunan üreme hücrelerinin ve böbreklerde meydana gelen boşaltım maddelerinin vücuttan dışarı atılmasına yarar. Anüs bulunmıyan hayvanlar da vardır. Anüs birçok hayvanlarda vücudun arka ucunda veya karın tarafında bulunur. Bazı hayvanlarda da sırta kaymış olabilir. İnsanda ve bütün memeli hayvanlarda anüsün yapısı aynıdır. Etçil memelilerden Mephistis ve Viverra gibi hayvanlarda anüsün civarında bir koku maddesi salan bezler vardır. İlksel memelilerde (meselâ Monotrem'lerden *Echidna, Ornithorhynchus*) anüs bir dışkılığa açılır. Kuşlarda, sürüngenlerde ve kurbağagillerde de durum aynıdır, yani anüs bir dışkılığın (kloak) vücuttan dışarı açıldığı yeri teşkil eder. Bunlarda böbrekler ve eşemsel organlar dışkılığa açılırlar. Öyle ise bunlar da eşemsel hücrelerde anüsü ile dışarı bırakılır. Balıklarda anüs son barsağın ucunda bulunur. Eşemsel organlar bunun gerisinde vücuttan dışarı açılırlar. Bazı köpek balıklarında ve Ganoid'lerde dışkılık vardır. Diğer kordalı hayvanlarda ve omurgasız hayvanlardan derisi dikenlilerde de anüs vardır. Vücut ekseninin arka ucunda bulunur. Fakat kendilerini zemine tesbit ederek yaşınan hayvanlarda anüs ekseriya ağzın yakınına gelir ve bunun neticesi olarak barsak U harfi şeklinde bir kıvrılma yapar. Derisi dikenliler gibi bazı omurgasız hayvanlarda anüs embryonal gelişme sırasında teşekkül eden ilk ağız (blastoporus) dan teşekkül eder. Bu grupa *Deutorostomia* (b. bk.) adı verilir. Keza bu gruptan olan kordalı hayvanlarda ve dolayısiyle omurgalı hayvanlarda anüs yeniden teşekkül eder. Yumuşakçalarda anüs manto boşluğuna açılır. Mürekkepbalıklarında (*Cephalopoda*) son barsağın vücudun dışarı açıldığı yere, anüse, mürekkep kesesi de açılır. Midyelerde anüs anal sifo'da bulunur. Eklem bacaklı hayvanlarda anüs abdomenin arka ucundadır. Kurtlarda anüs vücudun arka tarafında veya sırt ve karın tarafına kaymış olarak bulunur. Anüsü bulunmıyan kurtlar da vardır (meselâ koyunların karaciğerinde yaşıyan kelebekler). Bu adı geçen hayvan guruplarına ise *Protostomia* (b. bk.) adı verilir. Bunlarda anüs embryonal gelişme sırasında sekunder olarak meydana gelir. Solenterde ise hem ağız ve hem anüs vazifesini gören tek bir delik vardır. Yalnız süngerlerde vücudun etrafındaki deliklerden su ve bunun ile besin maddeleri hayvanın vücuduna girer ve osculum adı verilen ve anüs ödevini gören bir delikten işe yaramıyan besin artıkları da su ile birlikte dışarı atılır. Bir hücreli hayvanlarda anüs pek tabiî olarak anüs yoktur. Yalnız terliksi hayvanların (*Ciliata*) pek çoğunda besin artıklarının dışarı atılmasına yarıyan hücre yüzeyinde bir delik vardır, buna hücre anüsü veya «cytopyge» adı verilir.

ANVERS [*ävẹr* ok.; Flamanca: *Antwerpen*, Fransızca *Anvers*], Kuzey Belçika'da Escaut ırmağının aşağı bölümünde büyük bir şehir ve çok işlek bir liman. Nüfusu en yakın çevresiyle birlikte 510 000 (1934). A., aynı addaki eyaletin merkezi. Belçika'nın başlıca tahkimli yeri, Flaman kültürünün merkezi, Hamburg ve Rotterdam gibi Avrupa'nın birinci derecedeki limanlarından ve ticaret yerlerinden biridir. En yakın çevresiyle birlikte 21 km² lik yer kaplıyan A., genişliği 500 m yi bulan ve gelgit olayının etkisiyle derin bir haliç biçimine girmiş bulunan Escaut ırmağının Schelde adındaki ağız bölümünün 88 km içerisinde kurulmuştur. Gelgit olayının belirtileri, A. den çok daha içeride Gand ve Malines'de de görülecek kadar kuvvetlidir. Bundan ötürü A. e kadar büyük gemiler girebilir. Escaut ve kolları, birçok kanallarla Meuse ırmağına ve Fransa'nın Flandre bölümündeki akarsulara bağlanmış, böylece A. in ardbölgesinde gemilerin işliyebileceği önemli bir suyolu ağı meydana getirilmiştir. İşte. bulunduğu yerin Kuzeydenizi'ne, buradan da dünya denizlerine açık iyi bir liman olması, bu yeri Belçika'nın türlü bölümleriyle Fransa'nın bazı bölgelerine ve Batı Almanya'nın sık nüfuslu maden ve endüstri bölgelerine bağlıyan işlek su yollarının ve sık bir demiryolu ağının bulunması A. i Avrupa'nın en canlı, ardbölgesi en geniş limanlarından biri durumuna getirmiştir. Hemen ayni doğal ve ekonomik şartları kendinde toplıyan Rotterdam ile A. arasında uzun süren yarışmalar olmuş, bu arada A. durmadan gelişmiştir.

A., yakındaki Borgerhout ve Berchem ile birlikte 4 km eninde, 6 km uzunluğunda dört köşeli bir biçim

gösterir. XIX. yüzyılın ikinci yarısiyle XX. yüzyıl başlarında Avrupa'nın en kuvvetli kalesi halinde tahkim edilmiş bulunan A. in kuzeyinde büyük doklarla türlü liman tesisleri bulunmaktadır. A. in türlü yerlerinde şehrin parlak geçmişini gösteren birçok güzel yapılar ve sanat eserleri vardır. Schelde boyunda uzanan eski A. in sokaklarının dar ve düzensiz oluşuna karşılık, yeni şehrin caddeleri geniş ve düzgün, meydanları çoktur. Şehrin en kalabalık meydanlarından biri ve ticaret alanı Meir'dir. Bundan başka Büyük Pazar, Yeşil Pazar (sebze pazarı) da A. in en çok bilinen yerlerindendir. A. de büyük bir park, şehrin yakınında fidanlık (Pépinière), hayvanat bahçesi (1843 den beri) vardır. A. in orta bölümünde eski parlak devirden kalma birçok kıymetli yapılar yer tutmuştur ki, bunlar arasında Belçika'nın en güzel, en büyük gotik kilisesi olup, 1352 ile 1616 arasında yapılmış ve Rubens'in üç büyük tablosiyle süslenmiş bulunan katedral, oyma ve tablolariyle tanınmış bulunan St. Jacob kilisesi (1491 - 1694), belediye dairesi, borsa, Rönesans üslûbunda yapılmış tiyatro, müze (Musée royal des beaux - arts), Plantin - Moretus müzesi, kıral sarayı göze en çok çarpanlarıdır. A. in türlü yerlerinde Flandre'de yetişmiş ressam, şair ve siyaset adamlarının kıymetli heykelleri de vardır.

İşlek bir liman olan A. de yabancılar çoktur (50 000 kadar). Halkın bir kısmı Fransızca, çoğu Flamanca konuşur. Yerli halkın hemen hepsi katoliktir.

Ticaret işleri yanında önemsiz kalmakla beraber, A. de çeşitli endüstri ve el sanatları gelişmiştir. Bunlar arasında elmas yontmacılığı, konyak ve biracılık, sabun ve sigara yapımı, pirinç değirmenleri, şeker tasfiyehaneleri, pamuklu kumaş, iplik fabrikaları, şapkacılık başta gelir.

A., tam bir ticaret şehridir. XIX. yüzyıl sonunda A. in Batı Almanya endüstri bölgesinin mallarını çıkaran ve Belçika Kongosu'nun ürünlerini alan bir liman olarak önemini gittikçe artırması, burada birçok liman tesislerinin geniş ölçüde yapılmasına yol açmıştır. Schelde boyunda uzanan bu tesislerden rıhtımların (Kai) uzunluğu 5 500 m yi bulmuş, 11 büyük havuz yapılmıştır. Böylece A., birçok antrepoların bulunduğu çok canlı bir transit merkezi olmuş, limana giren gemilerin sayısı yılda 8 000 i geçmiş, tonilato tutarı 13 milyonu bulmuştur. Limana gelen mallar arasında en çok yer tutanları tahıl (hususiyle Arjantin, A. B. D. den), kereste, demir cevheri, kahve (Brezilya'dan), kakao (hususiyle Portekiz sömürgelerinden), pirinç (Birmanyadan), yün (Avustralya ve Arjantin'den), pamuk (A. B. D. den)dir. A., limanından çıkarılan ticaret malları arasında demir ve çelik, türlü kumaş ve iplikler, cam, kimya maddeleri başta gelir. Bu canlı ticaretle ilgili olarak, A. de ticaret odaları, borsalar vardır. A., dünyanın büyük limanlarına düzenli deniz yollariyle bağlıdır.

Anvers katedrali

Kültür kurulları arasında yüksek ticaret okulu, güzel sanatlar akademisi, Athénée royale, konservatuvar, cizvit liseleri, denizcilik okulu ile sanat okulları vardır.

ANVERS [*āvęr* ok; Flamanca: *Antwerpen*], Belçika'nın kuzey bölümünde bir eyalet. Yüzölçümü 2860 km², nüfusu 1 260 504 (1939), nüfus sıklığı 400 dür. Halkın çoğu Flaman'dır. A., in toprakları, Holânda ile Belçika'nın Limburg, Brabant, Doğu Flandre eyaletleri arasındadır. A. topraklarının çoğu, Belçika'nın çukurel bölümünde, aşağı Escout'un çevresindeki bitek polderlerden meydana gelmiştir. Campine Anversoise adı verilen yörede ise kumluklarla verimsiz Heide'ler çok yer tutar. A., eyaletinin üç ayrı bölümü A. Mecheln, Turnhout'dur. Iklimi yumuşak ve nemlidir. A., topraklarında yetişen başlıca ürünler tahıl ve patatestir. Keten, kenevir, şalgam, tütün, hayvan yemi, seb-

Anvers belediye binası ve çarşısı

Anvers ilinde tarla ve bahçeler

ze, çayır da yetiştirilir. At ve davar beslenir. Şehir ve kasabalarda ince bez, yünlü, pamuklu kumaş dokunur. Tabaklık, biracılık yapılır.

ANVILLE [*ãvịl* ok.], **Jean-Baptiste Bourguignon d'** (1697 - 1782), tanınmış Fransız coğrafya bilgini. Coğrafya alanındaki araştırmaları ve eserleri ile erkenden dikkati çekmiş, henüz 22 yaşında iken kıralın coğrafyacılarının başkanı sanını kazanmış, Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisi (Académie des Inscriptions et Belles - Lettres) ne, sonra da Fen Akademisine üye seçilmiştir. Çeşitli bölgelere dair yaptığı haritalar çok beğenilmiştir. 200 den çok orijinal harta yapmış ve sahip olduğu 10500 haritayı içine alan değerli koleksiyonu Kırallık Bibliyoteği tarafından satın alınmıştır. 1779 da. A. o zamana kadar yapılmış olan İtalyan, Yunanistan ve Mısır hartalarını düzeltmiş, İstanbul'un da bir hartasını yapmış ve İstanbul hakkındaki etüdü, üyesi bulunduğu akademinin tutanakları arasında yayımlanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Dissertation sur l'étendue de l'ancienne Jérusalem et de son temple* (Eski Kudüs ve tapınağının ölçüsü hakkında mülâhazalar) [1747], *Géographie ancienne* (Eski coğrafya) [1769], *États formés en Europe après la chute de l'empire romain en Occident* (Batı - Roma imparatorluğunun çökmesinden sonra Avrupa'da kurulan devletler) [1771], *Traité des mesures itinéraires anciennes et modernes,* (Eski ve yeni yol ölçüleri kitabı) [1769] *Nouvel atlas de la Chine, de la Tartarie Chinoise et du Thibet* (Çin, Çin Türkistanı ve Tibet'in yeni atlası) [1737]

AN YANG, bir Çin eyalet merkezi. Honan kuzeyinde ve Pekin - Hanko demiryolu üstündedir. Çin tarihinde yeri önemlidir. Yapılan kazılar sonunda buranın uzun zaman ikinci Şang veya Yin soyunun (M. Ö. 1450 - 1050) başkenti olduğu anlaşılmıştır. Bulunan mezarlarda hususiyle Doğu Asya taş plastikleri ile ipekli kumaş kalıntıları önemlidir.

ANYON, bir elektrolitin negatif yüklü kısmı. Elektroliz esnasında anyonlar, pozitif elektroda (anoda) giderler. (Bk. ELEKTROLİZ).

ÁNYOS [*ạnyoş* ok.] **Pál** (1756 - 1784), Macar şairi. Lirik şiirleriyle tanınmıştır. Katolik bir rahip olan Á., ağıtlar, vatan ve din şiirleri yazmıştır. Ağıtlarında, hayatın realitesiyle barışmıyan duyguları ve ölüm fikrini işlemiştir. Vatan şiirlerinden *A kalapos király* (Şapkalı kıral), Macar'ları Alman'laştırmak istiyen kıral József II. (b. bk.) ye karşı bir yergidir. Á. un kullandığı nazım şekilleri çeşitli, mısra ve kafiyeleri değişiktir.

ANYTE [**Tegea'lı**], Meleagros'un *Stephanos*'unda (bk. ANTOLOJİ) yer alan bir kadın şair. IV. yüzyılın sonlarında yaşamış, Simmias, Taras'lı Leonidas, Nikias, Mnasalkas gibi şairlere etki yapmış, eskilerin hayranlığını kazanmıştır. A., lirik bir şair olarak tanınmaktadır. Elimize ancak yirmi bir epigramı geçmiştir. Mezartaşı, adak ve eser tasviri alanlarında kaldığı halde, epigrama yeni bir yön vermiştir; bu bakımdan ve metriğinin itinalı oluşu bakımından Anyte Hellenismus şairlerinin bir öncüsüdür. Çevresine karşı duyduğu bağlılık ve sevgi, şiirlerinde görülen tabiat sevgisini ve bukolik motifleri izah etmeğe yeter. Dilinde eski liriklerin etkisi hissedilir.

ANYTOS, Atina'lı devlet adamı ve komutan. Pylos önünde uğranılan bozgunda suçlu görülmüş, fakat yargıçları aldatarak kurtulmuştur. 30 Tiran'ların baskısına uğramış, bunları kovup halk hükümetini kuranlarla işbirliği yapmıştır. Özel sebeplerle düşman olduğu Sokrates'i Melitos ile birlikte Atina tanrılarına inanmamak ve gençlerin ahlâkını bozmakla suçlandırarak büyük filozofu zehir içmek suretiyle ölüme mahkûm ettirmiştir. Sokrates'in suçsuz olduğu anlaşılınca Anytos Karadeniz Ereğlisi (Herakleia) ne sürülmüş ve orada rivayete göre halk tarafından taşlanarak öldürülmüştür.

ANZAC [*ạnzik* ok.], Avustralya ve Yeni Zelânda kolordusu anlamına gelen İngilizce *A*ustralian and *N*ew Zealand *A*rmy *C*orps kelimelerinin ilk harflerinden yapılmış bir kelime. İngilizler Çanakkale Harbi'nde Arıburnu'na bu kolorduyu çıkardıkları için çıkarma yerine de A. adı verilmiştir. Bk. ARIBURNU.

ANZAGAR (hartada *Anzavar*), Sivas'ın Divriği ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 506 (1940). A. Divriği'nin 16 km güneyinde, Fırat'ın kollarından Çaltı suyuna karışan Fazlıoğlu deresi üzerinde, yamaçta kurulmuş, bir kom'lu bir köydür. Evleri kerpiç duvarlı, düz damlı ve topludur. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde ekin ekilir.

ANZAN veya **ANŞAN,** Eski Elâm'da bir bölge adı. Yeri bilinmemektedir. M. Ö. III. binyılda önemli bir rol oynamıştır. Sus'un tahribinden sonra (M. Ö. 640) Aḫamaniş'-lerden Teispes tarafından A. da bir kırallık kurulmuştur.

DİL. Elam (yerli dilde: Ḫatamti) da bir bölge ve bir şehir adı olan Anşan veya Anzan terimi dilcilikte bazı kere genel olarak Elam dili(Elamca, Susça)ni adlandırmak için kullanılırsa da, dar anlamiyle ve Anzanit şeklinde, Eski Elamca (M. Ö. 2500 - XVI. yüzyıl) ya sınırlanır (öbür çağları: Orta Elamca veya Orta Susça [M. Ö. XVI. - VIII yüzyıl]; Yeni Elamca veya Yeni Susça veya *Ḫōzī* [Aḫaimaniş Persler devri]). Bk. ELAM DİLİ.

ANZENGRUBER [*ạntsingrūbīr* ok.], **Ludwig** (1839-1889), Avusturya'lı yazar. Viyana'da doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. 1877 de yayımladığı *Das vierte Gebot* (Dördüncü emir) adlı dramı en önemli eseridir. Eserlerinde Viyana'lıların ahlâk ve göreneklerini kuvvetli bir kalemle tasvir etmiştir. 1876 da yayımlanan *Der Schandfleck* (Namus lekesi) adlı romanı köylüye ait yazılan eserlerin en kuvvetlisidir.

ANZILOTTI [*antsilọtti* ok.], **Dionisio** (doğ. 1869), tanınmış İtalyan hukuk profesörü. Pescia(Pistoia)da doğmuştur. Floransa, Palermo, Bologna ve Roma üniversitelerinde bulunmuştur. 1920 - 21 de Milletler Cemiyeti ikinci genel sekreterliğini yapmış, 1922 de La Hey'deki Milletlerarası Adalet Daimî Divanı üyeliğine seçilmiş ve üç yıl başkanlığını yaptığı bu mahkeme üyeliğinde sonuna kadar kalmıştır. «Lotus» dâvasında Türk tezini kuvvetle tutan yargıçlardan biridir. Yayımladığı eserler arasında önemlileri şunlardır: *La codificazione del diritto internazionale privato,* (Milletlerarası özel hukukun derlenmesi) [1894], *Studi critici di diritto internazionale privato* (Milletlerarası özel hukuka dair tenkidli araştırmalar). [1898], *Teoria della responsabilità dello stato nel diritto internazionale* (Milletlerarası huhukta devletin sorumluluğu kuramı) [1902], *Corso di diritto internazionale,* (Milletlerarası hukuk dersleri kursu) [3 cilt, 1927]. Bu son eserin birinci cildi Fransızca'ya çevrilmiştir.

ANZIN veya **ANZAIN** [*ãzẽ* ok.], Kuzey Fransa'nın Nord departmanında, Valenciennes şehrinin pek yakınında

bir endüstri şehri. Nüfusu 16 000 (1936) dir. A., bir kömür bölgesinin ortasında 1717 de kurulmuş ve 1774 e kadar Kuzey Fransa'nın kömür işletme imtiyazını elinde tutmuştur. Valenciennes şehrine elektrik treni ile bağlıdır, bugün de 28 000 hektardan çok yeri kalmış bulunan «Compagnie d'Anzin» in merkezidir. Birinci Dünya Harbi'nde çok zarar görmüş bulunan A., harbden sonra yeniden kalkınmıştır.

ANZIO [*antsio* ok.], Roma'nın güneyinde bir balıkçılık ve banyo kasabası. Nüfusu 5 000 dir. Eski Antium'un yerinde kurulmuş bulunan A., Roma şehri halkının banyo için geldiği bir yerdir. İspanya ve Güney Amerika'ya uzanan İtalyan kabloları (Italcable) nın başlangıç noktasıdır.

ANZİTENE, Doğu Anadolu bölgelerinden birinin eski adı. Diyarbakır (eski Amida) ın kuzeyinde, Dicle'nin kaynaklarının bulunduğu bölgedir. Adını, yeri henüz bilinmiyen Anzeta adındaki bir şehirden almıştır.

ANZOÁTEGUI, [*ansoategi* ok.], Karayıb Denizi kıyı boyunda Venezuela'yı meydana getiren devletlerden biri. Yüzölçümü 43 300 km², nüfusu 135 000 dir. Bu nüfusun 16 000 kadarı yerli kızılderili'lerdir. A. adı, Güney Amerika'nın kurtuluş savaşına katılmış bulunan bir generalin adından gelmedir. A. da pamuk ekimi ile hayvan yetiştirme başlıca geçim kaynağıdır. Başşehri Barcelona'dır.

ANZUANİ, Güneydoğu Afrika açıklarında Komor (Comores) adalarının ikinci derecede büyük olanında (Anjouan veya Johanna) konuşulan dildir. Nzuani veya Ncuani de denir; Fransızca şekli Anjouan'dır. Komor adalarının en iyi incelenmiş dili olan Anzuani, Bantu dil ailesinin Doğu Kıyısı grupundan olup, Büyük Komor (Grande Comore) adasında konuşulan Angazica (b. bk.) dilinin en yakın akrabasıdır. Grup içerisindeki bir akrabası da, Zengibar adasiyle komşu kıyılarda (Zanzibar) konuşulan Sevahilî (Swahili) di'idir. Bk. KOMOR, ve BANTU DİLLERİ.

AOMORİ veya **AWOMORİ,** Japonyada Hondo adasının kuzey bölümünde bir şehir ve liman. Nüfusu 39 000 dir. A., Hondo adasının batı kıyılarından kuzeye doğru uzanan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyon olup, Hokkaido adasının demiryolu ağına ferribotla bağlıdır.

AORİST (Yun. *aoristos* = sınırları belirsiz; *a* = yokluk eki, *horizein* = sınırını çizmek), gramerde bir «zaman» (tempus) kavramı, ve bu zamanı gösteren fiil şekilleri sistemi. Hint - Avrupa dil ailesine özgü olan fiil yapıları için kullanılan bu terim, anlamı kaydırılarak, Semitistik'te, Türkoloji'de, v. b. kollarda da kullanılmıştır.

Hint - Avrupa dillerinde: Hint - Avrupa dili fiillerinde «zaman» la «kılış» (b. bk., aspect, Aktionsart) kategorileri biribirine karışmış olduğu için, aorist anlamında her iki kavramın da payı vardır. Bunu, aorist'i en iyi korumuş olan Eski Yunanca'nın fiil sisteminden anlıyoruz, Yunancanın gramerinde «zaman» (khronos) yalnız geçmişlik (parelēlythōs), şimdikilik (enestōs) ve gelecekl ik (mellōn) gibi kavramları değil, «süregelmeklik» (paratasis), «sona ermişlik» (synteleia) gibi kılış farkları (Yun. gramerinde: *horoi* = «sınırlamalar») nı da anlatmıştır. Buna göre, geçmişlik dört çeşittir: 1 — Geçmişte süregelmekliği gösteren *paratatikos* (Lât. karşılığı: imperfectum); 2 — Şimdikiliğe yakın olan bir geçmişte olmuş bitmişi gösteren *parakeimenos* (Lât. perfectum praesens); 3 — «Geçmişliği aşan» eski (palai), yani katmerli, bir geçmişi gösteren *hypersyntelikos* (Lât. plusquamperfectum); 4 — Kesin olarak belirtilmemiş bir geçmişi, veya saf ve basit (pur et simple) olarak bir eylemi gösteren *aoristos* (Lât. tam karşılığı yoktur; bu dilde bu bakımdan sadece «tamamlanmış» [perfectum] ve «tamamlanmamış» [imperfectum; Varro gramerinde: infectum] farkı vardır). Bu sınıflamadan anlaşıldığına göre, bir «passé ponctuel» (yani kılış bakımından «bir anda olmuş bitmişlik» [ponctuel, momentané, instantané], zaman bakımından da geçmiş [passé]) olan aorist, «sınırları belirli zamanlar» (khronoi hōrismenoi) dan ayrılarak, «sınırları belirsiz» (indéfini, indetérminé) geçmişi, yani geçmişte bir defaya mahsus olmak üzere, süreksiz ve tekrarlamasız olarak, olmuş bitmiş bir hareketi veya mevcut olmuş bir durumu gösterir, meselâ, Yun. 1 — Aktif indikatif olarak, *elipe(n)* = bıraktı; aynı aktif aorist'in konjunktif, optatif, ve imperatif tekil 3. şahıs şekilleri, sırasiyle, *lipē*, *lipoi*, *lipetō*; aorist masdar (infinitif): *lipein*, ortaç (participium): *lipōn*; 2 — Medium (aktif'le passif arası) indikatif olarak: *elipeto* = kendisi için bıraktı; aynı medium aorist'in de, yukarıdaki kip (siga, modus) lere göre değişen şekilleri, ayrıca da masdar ve ortacı vardır. 3 — Passif'in de ayrı bir aorist sistemi vardır.

Hint - Avrupa ana dilinde. şekil bakımından başlıca iki çeşit aorist vardı: 1 — Şimdikilik (présent) zamanına benziyen ve ondan, indikatif'te yalnız ikincil çekim ekleri (désinence) almakla ve iç vokal değişimi (Ablaut) ile ayrılan aorist («kök aoristi» [Wurzelaorist, aoriste radical] veya «kuvvetli aorist» [starker Aorist, aoriste fort; Yun. 2. aorist] de denilen présent - aoriste tipi), ki ekinin fiil gövde (thème) sine veya doğrudan doğruya köke geldiğine göre «thématique» veya «athématique» şeklini alır, meselâ: a — athématique: Ana Hint - Avrupa **ebhūt*: Sanskrit *ábhūt:* Yun. *ephy:* Eski İslâv *by* = oldu; b - thématique: Ana Hint - Avrupa **euidet:* Sanskrit *ávidat:* Ermeni *egit* = buldu; Yun. *eide* (<**e - Fide* [*t*]) = gördü. 2 — s - Aoristi («sigma aoristi» [aoriste sigmatique] veya «zayıf aorist» [schwacher Aorist, aoriste faible, Yun. 1. aorist]), ki *- s -* ekiyle yapılır ve athématique'tir, meselâ: Ana Hint - Avrupa **eieuqsm:* Sanskrit *áyāukṣam:* Yun. *ezeuksa* = boyunduruklad ım; Ana Hint - Avrupa **euēghsm:* Sanskrit *ávākṣam:* Eski İslâv *vĕsŭ* = sürdüm.

Aorist, Hint - Avrupa ana dilinde fiilin aktif ve medium çatı (bina, voix, Genus) ları, ve indikatif, konjunktif (subjunktif), optatif, imperatif, injunktif kipleri, ayrıca da masdar ve ortaçları için ayrı ayrı şekiller gösterir. İndikatif aorist'ın başına «augment» (Yun. auksēsis) denilen ve eskiden bir zaman zarfı olan vokalik bir öğe getirilir meselâ Sanskrit *a - ricat:* Ermeni *e - lik'*: Yun. *e - lipe* = bıraktı (krş. Eski - Yüksek Almanca'da «augment»-siz *liwi* = bıraktık). Eski İslâvcada bu «augment» kaybolmuştur: *vĕsŭ* = sürdüm, *pekŭ* = pişirdim, gibi. Hint - Avrupa dillerinde (başlıca Hint - İran ve Balt - İslâv kolları), bazı injunktifler «augment» siz aoristler olup, *- s -* 'li «gelecek zaman emir kipi» değerindedirler, meselâ Litvanca *dúo - s - te* = vereceksiniz, krş. Eski İslâv *daste* = verdiniz, Sanskrit *dāsyáti* = verecek.

Aorist, bazı Hint - Avrupa dillerinde başlı başına bir kategori olmaktan çıkmış ve öbür zamanlarla kaynaşmıştır. Aorist'in her iki çeşidini canlı olarak yalnız Eski Yunancada, zayıflamış bir halde de Hint - İran (en iyi olarak Vedik'te) ve Balt - İslâv dillerinde buluyoruz, s - Aoristi'nin

kalıntısına Hititçede Toharcada, Arnavutçada, Lâtincede, Keltçede, Kök aoristi'n'nkine de Ermenicede ve Germencede raslıyoruz (bu iki dil için yukarıdaki misallere bk.); meselâ s-Aoristi'nin -iš- tipinden Hititçe *naišt* (krş. Lât. *ēgisti*) = sürdü, Toharca *weñast* = dedin; ayrıca Lât. aorist tipinde perfectum *dīxī* (<*dīc-sī*; krş. Yun. aorist *edeiksa* = gösterdim) = demişim, *ēxī* (<*vēc-sī*; krş. Eski İslâv *věsŭ* = sürdüm) = sürmüşüm; buna karşılık *dedī* = vermişim, *vīdī* = görmüşüm, gerçek perfectum'lardır; Eski İrce *ro charus* = sevdim, Arnavutça *lashë* = bıraktım kelimeleri de birer eski s-Aoristi misalidir.

Hint-Avrupa dillerinde aorist, perfectum'la kaynaşarak Toharcada imperfectum'u, Germen dillerinde «kuvvetli» (kıyasî olmıyan) praeteritum'u (krş. Alm. «Vergangenheit» *ich machte*, İng. «past tense» *I made* = yaptım, yapardım), Keltçede yine praeteritum'u, Lâtincede ise perfectum'u meydana getirmiştir. İslâvca da geçmiş zaman olarak yalnız aorist kalmıştır. Eski Yunanca aorist'i geliştirerek «geçişsiz» (intransitif) kök aoristi'nden bir «kuvvetli passif aorist» (starker passiver Aorist) çıkarmış, meselâ *etrapēn* = döndürüldüm; ayrıca -*thē*- ekli bir passif aorist'le (meselâ: *epaideuthēn* = eğitildim) bazı fiillerde kullanılan K-Aoristi (meselâ: *ethēka* = koydum; krş Lât. *fēci* = yapmışım) de meydana getirmiştir.

Kılış bakımından, Eski Yunanca'da üç çeşit aorist vardır: 1 — Eylemi başlama halinde anlatan «başlama aoristi» (initiver Aorist, aoriste ingressif ou initial), *ebasileusa* = kıral olmağa başladım, gibi. 2 — Eylemi bitmiş şeklinde gösteren «bitirme aoristi» (finitiver Aorist, aoriste effectif ou résultatif), *pesein* = düşüp yere değmek, gibi. 3 — Sürekli bir eylemi süre dışında kavrıyan «derleşik aorist» (aoriste complexif ou concentrant), *bēnai* = yürümek [hareketi yapmak], gibi. Bu dilde en çok kullanılan «hikâyeleme aoristi» (aoriste narratif) çeşidine karşılık, bir de zaman çerçevesini kabul etmiyen genel hüküm ve sağsözlerde geçen «sağsöz aoristi» (aoriste gnomique) vardır, meselâ: *Polla anthrōpois para gnōmēn epesen* (= çok şeyler, beklendiğinden başka bir şekilde insanların başına gelir) sağsözü Yunancada aorist'le söylenmiştir; eğer aorist şekli kullanılmasaydı, o vakit fiilin gösterdiği eylem saf ve basit olarak değil, gelişmek üzere olan bir eylem şeklinde anlatılmış olurdu.

Samî dillerde: Samice fiil sisteminde, biri «geçmişte olmuş bitmiş olan ve şimdi tamamlanmış bulunanı» (mazi, perfectum), öbürü de «henüz tamamlanmamış hal ve geleceği, her zaman tekrar edilebileni» (muzari, imperfectum) gösteren iki zaman vardır. Bu ikinci zamanın «sınırları belirsiz» olduğu için, Batı dilcileri bazı kere buna da aorist demişlerdir. Bu bakımdan Arapçada üç türlü aorist vardır: 1 — Vav'lı «indikatif aorist» (muzari-ül merfu), meselâ *katala* (Osmanlıca telâffuzu: *katele* = öldürdü) kökünden *yaktulu* = öldürüyor, öldürecek, öldürür v. b.; 2 — a'lı «subjunktif aorist» (muzari-ül mansup), *yaktula*; 3 — Sonu güdük (Apocopatus) «jussif [= hafif emir] aoristi» (muzari-ül meczum) *yaktul*, ki bu sonuncuya «energicus» (tekidî) denilen ve -*anna* ile -*an* ekleriyle yapılan şiddetlendirici iki şekli de katmalıdır, *yaktulan* ve *yaktulanna*, gibi. Habeşçede indikatif *(yekatel)* ile subjunktif *(yektel)*, İbrancada da indikatif ve jussif (ind. transitif: *yiktōl*, intransitif: *yiktal*) bir de kohortatif [= kendine emir, yalnız 1. şahıs] şekilleri vardır. İbrancada başa «vav» (= ve) alan imperfectum consecutivum *(wayyiktōl)* da ayrı bir şekildir. Aramcada aoristin tek bir şekli vardır (Batı Aramca *yiktul*, Doğu Aramca *nektol*). Akkadcada aorist yerine praeteritum'la praesens (ayrıca da, devam gösteren «permansif») bulunur. Samicede aorist, *ktl-yaktulu* misalinde görüldüğü gibi, ön (preformatif) ve son (afformatif) çekim ekleriyle yapılır. Yukardaki aoristler, Samî fiilinin esas şekillerine (Grundform) ait aoristlerdir; ayrıca kausatif, intensif, konnatif, refleksif, passif olarak gelişmiş fiillerin aoristleri de vardır. Bk. MUZARİ.

Türk dillerinde: Bazı dilciler (meselâ J. W. Redhouse 1846, C. Wells 1880, K. Wied 1890, H. Jehlitschka 1895, J. Németh 1916, A. Seidel 1921, J. Deny 1921, E. Rossi 1939, A. von Gabain 1941 v. b.) aorist terimini «geniş zaman» (muzari) için kullanmışlardır. Meselâ J. Deny *(Grammaire de la langue turque*, Paris 1921), Türkçedeki aoristleri şöyle sınıflandırmıştır: 1 — : -*er*'li geniş zaman (muzari, présent-aoriste veya présent II), meselâ *sever;* 2 — : -*erdi*'li geçmiş zaman (hikâye, imparfait aoriste veya imparfait II), meselâ *severdi;* 3 — : -*erse*'li şart kipi (suppositif du présent II), meselâ *severse* 4 — : *ermiş*'li rivayet kipi (dubitatif du présent II et de l'imparfait II), meselâ *severmiş*, ki hepsi -*r* ekli fiil çekimi demektir. Türkçenin Avrupa'da çıkan ilk gramerlerinde (H. Megiser 1612, A. Du Ryer 1630, sonra da Viguier 1790, v. b) -*yor*'lu şimdikilik şekli gösterilmediği için, geniş zaman'a praesens ve présent denmiş, sonra «belirtmesiz şimdikilik» (praesens indeterminatum: F. M. Meninski 1686), «belirsiz şimdikilik» (presente indefinito: L. Antonelli 1724) gibi terimler kullanılmış, daha sonra bu zaman «birinci şimdikilik» (premier présent: A. Jaubert 1833, A. Hindoglou 1834), «şimdikilik-geleceklik» A. L. Davids: 1836 present and future; V. A. Gordlevskiy 1928 ile A. N. Kononov 1941: Rusça: nastoyaşçee-buduşçee vremya), «genel [zaman]» (Macarca: általános: Kúnos I. 1905), «belirimesiz şimdikilik» (unbestimmtes Praesens: G. Weil 1917), «belirsiz zaman» (indefinite tense: F. A. Ataoullah 1940), «ikinci şimdiki'ik» (2. Praesens: H. Jansky 1943), «belirsiz şimdikilik» (présent indéfini: R. Godel 1945) denmiştir. Bu zamanı göstermek için, dilcilikte «zamansız şimdikilik» (présent atemporel) ve «sınırsız şimdikilik» (présent aoriste) terim'eri de vardır. Bizde buna genel olarak «muzari» (Bergamalı Kadri Efendinin *Müyessiret-ül-ulûm*'unda [1530]: «hal») denmiş, Abdurrahman Fevzi Efendi (1882) ise muzari'e geleceklik de atfederek bunu «müstakbel-i merc-ün-nisbe» şeklinde adlandırmıştır; şimdi «geniş zaman» terimi kullanılmaktadır. Bk. GENİŞ ZAMAN.

Başka dillerin gramerinde aorist terimi -*di*'li geçmiş zaman (passé déterminé) için de kullanılmıştır. Bk. GEÇMİŞ ZAMAN, PERFECTUM. PRAETERITUM.

AORT [Büyük Atardamar] atardamarların en büyüğü ve en önemlisi olup kalbin sol karıncığından dördüncü bel omuru önüne kadar uzanır ve orada biri ortada, ikisi yanda olarak üç tane uçkola ayrılır. Uçkollardan kalın olan ikisi ana kalça atardamarlarıdır.

A. başlangıçta yukarıya öne ve sağa, sonra sola arkaya kıvrılarak «A. kavsi» denen ve açıklığı aşağıya bakan bir kavis yaptıktan sonra dördüncü göğüs omuru hizasında aşağıya dikey bir doğrultu ile omurganın önünde olarak ve yemek borusunu arkadan çaprazlayarak diafragmayı (böleç kası) geçer ve karına girer.

Böylece dördüncü göğüs omurundan diafragmaya kadar olan parçasına göğüs A. u, buradan dördüncü bel omuruna kadar olan son parçasına da karın A. u denir.

AORTEKTAZİ (*aorta* + Yun. *ektasis* = genişleme), aort'un büyük bir kesiminin, çeşitli hastalıklar sonucunda, bütün çevresini ilgilendirecek şekilde genişlemesi. Bu genişleme hekimin yaptığı muayene ile veya daha ziyade röntgen muayenesiyle anlaşılır (bk. AORTİT). Aortun daha ziyade bir kesimini ilgilendiren ve o kesimin bir kese veya çanak şeklinde fazla genişlemesine sebep olan değişikliğe aort anevrizması (b. bk.) adı verilmiştir.

AORTİT (Aortitis), aort'un yangılanması. Tifo, pnömoni, septisemi gibi intanî hastalıklar sırasında, aort yangılanabilir, hastalık geçince de bu yangılanma kaybolur. Kronik A. lerin ise iki büyük sebebi vardır: frengi, romatizma.

Frengi aortiti (sifilitik aortit), aort hastalıklarının en önemlilerinden biridir. Erkeklerde daha fazla ve en çok 35 - 55 yaşlar arasında görülür. Aortit belirtileri genel olarak frenginin alınmasından 10 - 15 sene sonra ortaya çıkar. Sifilise bağlı âfetler başlangıçta aortun ağzının 4 - 5 cm kadar üstünde yerleşmiş, buradan yukarıya ve aşağıya doğru aort boyunca yayılmaya başlamıştır. Aortun göğüs içindeki kesimini tutan sifilis karın içindeki aort kesimine pek dokunmaz. Sifilise bağlı aort değişiklikleri, aortu besliyen damarlarla bir arada bulunan lenfa damarlariyle gelen spiroketlerle evvelâ aortun dış gömleğinden başlar, daha sonra orta gömleğe de etki yaparak buradaki elâstik dokuyu bozar, daha sonra içgömlek (intima) de müteessir olarak burada da bazı değişiklikler başgösterir. Elâstikî olan ortagömleğin âfete uğraması yüzünden aort duvarı kan basıncına dayanamıyarak genişler, (bk. AORTEKTAZİ). Sifilitik aortitli hastalar göğüs ağrılarından şikâyet ederler. Frengiye ait değişiklikler aort ağzındaki kapaklara geçerek bozabilir ve bunların iyi kapanmamalarına sebep olabilir. Bundan ötürü aort kapağındaki yetmezlikle ilgili belirtiler ortaya çıkabilir ve işi artmış olan sol kalb büyür. Orta yaşlı bir şahısta romatizmaya bağlı olmıyan aort yetmezliği bulunması, kan basıncı yüksek olmadığı halde aortun genişlemesi, hastanın evvelce frengi geçirmiş olduğunu gösteren bulguların varlığı hastalığın tanınmasını sağlar. Tedavi frengi tedavisidir. Yalnız, hastalığın aorttan çıkan kalb damarlarının (koronerler) ağzını tutmuş olması ihtimalinden dolayı bu sağıtımın tatbikinde çok ihtiyatlı davranılır.

Arteryoskleroza (b. bk.) bağlı aortit elli yaşından yukarı kimselerde aortun hususiyle iç gömleğinden başlıyan ve ortagömleği de ilgilendiren âfetlerin etkisi altında aort duvarında sertleşme, hatta kireçlenme bölgeleri husule gelir. Arteryoskleroza bağlı değişiklikler aortun göğüs kesiminden ziyade karın kesiminde yerleşmiş bulunursa da asıl göğüs kesimindeki yerleşmeden doğan belirtiler dikkati çeker. Aort kesifleşmiş ve bir dereceye kadar genişlemiştir. Kapakların sertleşmesinden dolayı da aort ağzı çok defa daralmıştır. Vücuttaki başka damarlarda da (kalb, beyin, böbrek, v. b.... damarları) arteryoskleroz bulunmasına bağlı belirtiler çok defa vardır. Kan basıncı yüksektir. Arteryoskleroz aortitinin özel sağıtımı yoktur.

AORTİZM (Aortisme), aortun arteryosklerozu ile ilgili patolojik olayların bütününü anlatmak için kullanılmış bir terim. Bu terim, bünyenin aort hastalığına istidadını anlatmak için de kullanılmıştır. A. te imi artık kullanılmaz olmuştur.

AORTOSTENOZ (*aorta* + Yun. *stegnosis* = sıkışma, darlaşma), aort darlığı: Aort kapağını teşkil eden yaprakların birbirlerine yapışmaları veya sertleşmeleri ve kireçlenmeleri yüzünden aort ağzının darlaşması. Bozulmuş kapak kapandığı zaman iyi ve tam kapanamadığından, çok defa darlıkla beraber yetmezlik de olur. Bunun başlıca sebebi romatizmaya bağlı kapak yangılaması (balvülit) dır. Sadece aort darlığı ise daha ziyade yaşı elliyi geçkin, arteryosklerozlu kimselerde, aort kapaklarının sertleşmesi ve kireçlenmesi yüzünden husule gelir. Aort darlığı sol kalbin işini artırdığından dolayı kalbin sol karıncığı hipertrofiye uğrar. Zamanla kalbin bu kesiminde yorgunluk belirtileri gözükür. Darlık yüzünden damara az kan gittiğinden kan basıncı, düşüktür. Hastalar sık sık başdönmelerinden, bayılmalardan ve göğüs ağrılarından (göğüs anjini) şikâyet ederler. Aort darlıklı hastalar içinde âni ölüm vakalarına çok raslanır. Sağıtım, sebebe ve hastanın şikâyetlerine göre yapılır.

AOSTA DUKASI, Amadeo (1898 - 1942), Savoia soyundan bir prens. Torino'da doğmuştur. 1937 de mareşal Graziani'den sonra İtalyan Doğu Afrika'sı genel valiliğine atanmıştır. Bu büyük sömürgeyi İngilizlere karşı, 1941 de Amba Alagi de teslim oluncaya kadar, savunmuştur. İngilizlerin elinde tutsak olarak bulunurken Nairobi'de ölmüştür.

AOSTA, İtalya'nın kuzeybatı bölümündeki Piemonte'de, Dora Baltea vadisini ve çevresini içine alan eyalet. Yüzölçümü 4 759 km², nüfusu 2 275 000, nüfus sıklığı km² başına 48 dir. Bölgenin güney bölümü buzultaş yöreleridir. Ana vadinin aşağı bölümü ile Alp'lerin önyerindeki düzlüklerde bitek tarlalar, bağlar, meyvalıklar önemli yer tutar. Daha yüksek yerlerle kol vadiler boyunda çayırlar, kestanelikler, ormanlar geniş yer kaplar. A. nın hemen her yanı yüksekliği 4 000 m yi aşan ve üzerleri birçok buzullarla örtülü bulunan Alp'lerin yüksek doruklariyle çevrilidir. Pek çok olan hızlı akışlı sulardan elde edilen bol miktarda elektrik, kimya ve maden endüstrisinde kullanılır. Val d'Aosta adiyle de anılan Dora Baltea vadisinin yukarı bölümünde Fransızca konuşulur.

AOSTA (Augustus Praetoria), aynı addaki eyaletin yönetim merkezi ve Val d'A. nın ortasında bir şehir. Nüfusu 24 000 dir. Denizden yüksekliği 580 m dir. Torino'dan kuzeye doğru uzanan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur. Büyük St. Bernhard ile Küçük St. Bernhard geçitlerini aşan yolların ağzında yer almış bulunması, pek eskiden beri A. nın önem kazanmasına sebep olmuştur. A., hızla gelişen bir tarım, hayvancılık ve endüstri bölgesinin merkezidir.

AOTES: bk. AOTUS.

AOTUS, maymunlar (Simiae) alt takımının sebide (Cebidae) familyasının bir cinsi. Bu cinse *Nyctipithecus* veya «Gece maymunu» adı da verilir. Bazen de *Aotes* cins adı verilmektedir. Bütün maymunlar içinde gece yaşıyan tek maymun çeşidi A. tur. Küçük yuvarlak başları, baykuş gözü gibi iri gözleri ve küçük kulakları vardır. Uzunca vücutlu ve yumuşak seyrek tüylü olan bu maymunların kuyrukları vücutlarından daha uzundur. Yassı ve kıvrık tırnakları vardır. Güney Amerika'da yaşıyan *A. trivirgatus* adlı türü en tanınmış türüdür. Esmer külrenkli olan bu maymunun kuyruğunun ucu siyahtır, başında siyah lekeler vardır. Ayrıca enseden kuyruk köküne kadar koyu şerit uzanır. Ağaçlarda yaşarlar, gece ava çıkarlar. Gözleri geceleyin kedi veya baykuş gözü gibi parlar. *A. rufipes* adlı türü Orta Amerika'da yaşar.

A-PA [*a-ba* ok.], ilk defa 506 yılında adı geçen ve zaman zaman Tölös grupuna giren bir Türk kabilesinin adı. Batı kaynaklarında geçen «Apar» adındaki Türk kabilesiyle aynı olması ihtimali vardır.

APA, Denizli'nin Acıpayam ilcesi merker bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 526 (1940) dir. A., Acıpayam ovasının kuzey bölümünün ortasında, Acıpayam'ın 10 km kuzeyinde, ovada kurulmuştur. Toplu olan evleri kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları içilir. Çevresindeki tarlalarda en çok tahıl yetiştirilir.

APA (Saraycık), Konya'nın Çumra ilcesinin, Dinek bucağına bağlı, 784 (1940) nüfuslu köy. A., Çumra istasyonunun 35 km güneybatısında, Çarşamba Çayı üzerinde ve bir vâdinin ağzı yakınında kurulmuştur. Başlıca ürünleri tahıl, patates, fasulye ve bir miktar yağdır; evleri düz toprak damlı ve kerpiçten yapılmıştır. A. da kuyu suyu kullanılır; çul ve kilim dokunur.

APABHRAMŚA [*apabranşa* ok.], eski Hindistan'da dil evriminin bir basamağı. Bu evrimin üç merhalesi vardır: 1 — *Veda* denilen Hint mukaddes kitaplarında kullanılan Eski Hintçe (Vedik) den sonra, merkezdeki eski halk dilleri M. Ö. 500 den evvel düzenleştirilerek Sanskrit (saṁskṛta = arıklanmış) denilen klâsik edebiyatı meydana getirmiş, bunun dışında kalan halk diline de Prākrit (prākṛta = tabiî) denmiştir. 2 — Prākrit dilleri (Pāli, Māhārāṣṭrī, Śaurasenī, Māgadhī, Ardhamāgadhī, Paiśācī) de M. Ö. I. yüzyılda gramerciler tarafından işlenerek birer edebiyat dili meydana getirince, bunların halkça konuşulan şekilleri birer dil bozuntusu sayılarak bunlara Apabhraṁśa (= «kırıntı, bozuntu») denmiştir. 3 — Zamanla Apabhraṁśa dilleri de işlenerek edebiyatta kullanılmış, halkın konuştuğu şekiller de Yeni Hint Dilleri'ni meydana getirmiştir, ki bunların çoğu bugün birer edebiyata sahiptirler.

Bugün elimizde yalnız bir apabhraṁśa'nın mufassal tarifi bulunmaktadır. Batı Hindistan'da (Gujarat ve batı Rajputana) daki Śaurasenī prākritinin Nāgara apabhraṁśa şeklini tarif eden ve *Siddhahēmachandra* denilen bu gramer Hēmachandra (1088-1172) tarafından yazılmıştır (basımı R. Pischel tarafından, Halle 1877, 1889). Edebî apabhraṁśa olarak tanınan Nāgara apabhraṁśa'sı VI.-X. yüzyıllarda geniş bir alana yayılmış ve bunun 27 yerel çeşidi türemiş, aynı zamanda öbür apabhraṁśa'lar da bunun yanıbaşında yaşamışlardır. Her prākrit'in bir apabhraṁśa'sı, hattâ bunların birçok yerel çeşitleri bulunmuş olsa gerek. Hint gramercilerinin meselâ Sindh'de konuşulan Vrācada apabhraṁśa'sını tarif etmeleri ve prākrit'i bilinmiyen bazı apabhraṁśa'ların elimize geçmiş olması, bu kanaati doğrulamıştır. Bugünkü başlıca Yeni Hint Dilleri'nin bilinen apabhraṁśa'ları aşadaki tabloda sınıflandırılmıştır.

Vedik'e bakarak Sanskritçe, buna bakarak Prākrit dilleri, bunlara bakarak da Apabhraṁśa'lar, her bakımdan basit'eşmiş şekiller gösterir: gramer cinslerinde olduğu gibi isim ve fiil çekimlerinde bazı karışıklıklar olması, gramerde birçok yerel şekillerin türemesi, eski şekillerin basitleşmesi, eklerin aşınması, sintaksta da aykırıklıklar ve yenilikler yapılması gibi. Prākrit dillerinde kullanılan kelime çeşitlerinden biri olan ve *dēśya* veya *deśī* (= «yerel») denilen kelimeler, edebî olmıyan apabhraṁśa kelimeleridir, meselâ Sanskritçe *gauḥ* (= inek) kelimesinden türemiş apabhraṁśa *gāvī*, *goṇī*, *gotā*, *gopotālikā* şekilleri (ki bunlardan *gāvī* ve *goṇī* Prākritçede de kullanılmıştır), veya Sanskritçe *paśyati*, Prākritçe *pāsaï*, apabhraṁśa *pāsa* veya *pāsaṁ* (= göz) gibi.

Apabhraṁśa	Ap. diyelekleri	Yeni Hint Dilleri
Śaurasenī	Prācya, Dākṣinī	Batı Hindī (Hindustānī, Urdū, v. b.)
	Gaujara veya Nāgara	Gujarātı, Bhīlī, Khāndēśī, Rajasthānī, Pahārī (Naipālī, v. b.)
	Āvantya	
	Vrācada	Sindhī, Lahndā
	Ṭākka veya Upanāgara	Pañjābī, Mūltānī
Ardhamāgadhī	Āvantī, Cāṇḍālī	Doğu Hindī (Awadhī, v. b.)
Māgadhī	Dhakkī, Gauda	Doğu Bengalī; Kuzey Bengalī, Assamī
	Audra veya	Oṛiyā
	Antkala, Śakārī, Sābarī	Bihāīī (Bhojpurī, Maithilī, v. b.)
Māhārāṣṭrī	Vaidarbha veya Dakṣinātya	Marāṭhī, Konkanī
		Siṁhalī Maldivī
Paiśācī		Dardu (Kāśmīrī, Kōhistānī, Khōwār, Shiṇā, Pashaī, Kāfir, v. b.)
		Romanī (= Çingenece)
		Poşa (= Anadolu ve Kafkas Çingenecesi)

Hint gramercisi Hēmachandıa, *Dešīnāmamālā* veya *Dešīšabdasamgraha* adlı sözlüğünde (basımı R. Pischel tarafından, Bombay 1880), apabhramśa'ya ait *dešī*'leri toplamıştır.

Apabhramśa tiyatroda olduğu gibi şiirde de kullanılmış, ve Jaina mezhebinden olan yazarlar apabhramśa'da epopeler de meydana getirmişlerdir: Dhanavāla'nın *Bhavisatt-Kaha*'sı (bas. H. Jacobi, Münih 1918) ve Haribhadra'nın *Sanatkumāsacaritcm*'u (bas. H. Jacobi Münih 1921) gibi. Bk. PRAKRİT.

APÁCAI CSERE yahut **CSERI, CSÉRI, CSEREI** [*ọpātsọi çere, çeri, çēri, çerei* ok.] **János** (1625 - 1659), tanınmış Macar bilgini ve ansiklopedi yazarı. Erdel'de Apáca köyünde bir serf ailesinden doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini bitirdikten sonra Holânda'ya gidip 1651 de Hardewijk Üniversitesi'nde tanrıbilim doktoru olmuş, 1653 te Erdel'e dönerek Gyulafehérvár koleji profesörlüğüne atanmış, fakat biraz sonra düşmanlarının iftiralarına uğrıyarak Kolozsvár orta okuluna nakledilmiştir. Bütün bilimleri Macar dilinde öğrenmek imkânını sağlamak maksadiyle *Magyar Encyclopaedia* (Macar ansiklopedisi) [Utrecht, 1655] adlı bir ansiklopedi kaleme almıştır. Bu büyük eserde tanrıbilim, felsefe, dil bilgisi, tarih, hukuk, tıp, matematik, fizik, geometri ve diğer bilimlere ait bol gereç vardır. Descartes felsefesinin özünü veren *Magyar logikátska* (Küçük Macar mantığı) [1654] adlı eseri de çok önemlidir. A. bu kitabında en soyut kavramları bile Macarca ifade etmekle Macar bilim dilinin gelişmesine büyük hizmet etmiştir. Aynı zamanda A. bir Macar bilim akademisinin plânını da hazırlamış, fakat genç yaşında öldüğü için bu plânı ile kültür programının en büyük kısmını gerçekleştirememiştir.

APACHE [*apąçi* ok], Athabaska'ların güney kolu olan kızılderili bir boy. Bunlar Meksika ile Birleşik Amerika sınırları üzerinde Rio Grande del Norte nehri kıyılarında ve dolaylarında Texas ve Arizona bölgesinde otururlardı. Bu yerlerin beyazlar tarafından bulunması ve zaptedilmesi sırasında beyazlarla karşılaştılar. Kendi topraklarına beyazların yerleşmelerine bütün güçleriyle karşı koymak istediler. Uzun süren çarpışma birçoğunun yok olmasına sebep olmuştur.

Apacheler genel olarak kırmızı derili, neşeli, güçlü kuvvetli, atik, avcı, binici ve misafirsever insanlardır. Geleneklerinde poligami yeretmiş olmakla beraber kadınlarını severler ve sayarlar. Bütün işlerini kadınlarına bırakarak kendileri av ve çapul ile uğraşırlar. Dinleri pek sadedir. Yalnız gök tanrısına taparlar, fakat bu tanrının yarattığı dünya ile ilgisi olmadığına inandıklarından kendilerini tanrılarına ibadete borçlu saymazlar. Sihirbazlara çok önem verirler. Sayıları pek azalmıştır: 4 000 - 4 500.

DİL. Apache (Apaçi) dili, Kuzey Amerika Kızılderili dillerinin, kıtanın batı tarafında konuşulan ve ağırlık merkezi Alaska ile kuzeybatı Kanada'da bulunan büyük Na - Dene ailesinin Athabaska kolunun güney grupuna girer. Bu grup, ana kütleden tamamiyle ayrılmış olup yüzlerce kilometre güneyde ve dağınık adacıklar halinde, Birleşik Devletlerin Arizona ve New Mexico (kısmen de güney Utah ve Colorado ile batı Texas ve Kansas) bölümleriyle Meksika'nın kuzey kısımlarında yaşamaktadır. Bunlardan en büyüğü olan Apache, 8 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. En yakın akrabaları, aynı grupun öbür adacıkları olan Navaho ile Lipan dilleridir. Apache, oymaklara göre şu diyeleklere ayrılır: Querecho veya Vaquero (ayrıntıları: Mescalero, Xicarilla, Faraone, Llanero), Chiricahua, Pinaleno, Coyotero (ayrıntıları: White Mountain ile Pinal), Arivaipa, Xila Apache (ayrıntıları: Xileño, Mimbreño, ve Mogollone), Tonto, Toboso. Bu grupun dışında olarak, daha kuzeydeki Kiowa Kızılderililerinin ortasında başka bir adacık halinde yaşamakta olan Athabaska asıllı küçük dile de «Kiowa Apache» dili denmektedir. Bk. ATHABASKA.

APAÇIKLIK (Man.), insan anlığında (zihninde), doğruluğun asla şüphe edilemiyecek bir açıklıkla belirmesi ve kendini kabul ettirmesi.

Apaçıklık şu türlere ayrılır:

1 — Ussal apaçıklık: salt usa dayanır.

2 — Görgül apaçıklık: olaylardan alınan duyulara dayanır.

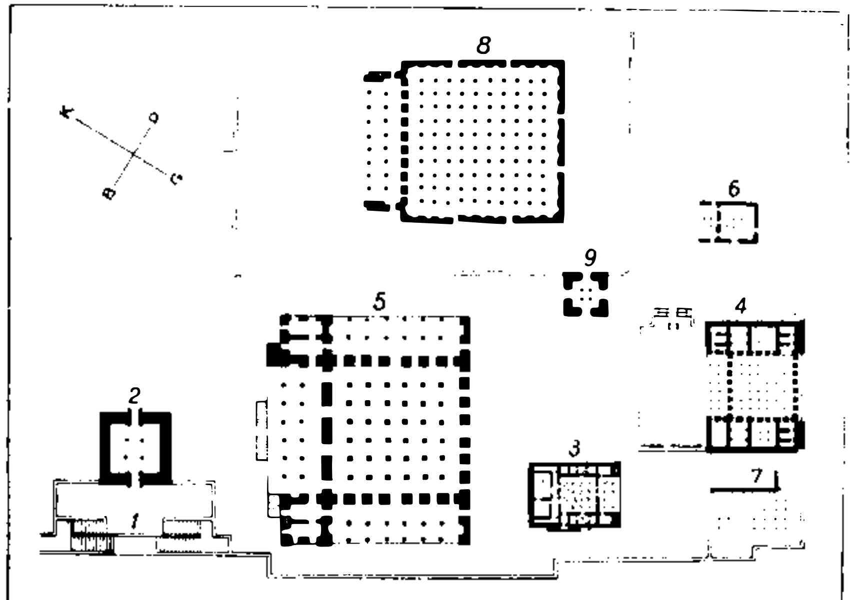
3 — Araçsız apaçıklık: belitlerin apaçıklığı.

4 — Belgitlemeden çıkarılan apaçıklık: teoremlerin vargıları gibi. Apaçıklığı, «kesin bilgi» ve «pekinlik» le ve hattâ belirgin olmıyan «hakikat»le karıştırmamalıdır.

Bir bilimin en apaçık önermeleri, bu bilim matematik de olsa, zorunlu olarak onun en yalınç ve en genel önermeleri değildir. A. mantık yönünden birinci sırada bulunmıyan önermelerde de belirebilir.

A., Descartes'ın hakikatı bulmak için ileriye sürdüğü dört kuralın birincisidir. A. arı güdülerle belirlenir; arı güdüler burada, uslar demektir. Bunun için Kant'a göre ahlâklılık ile A. arasında andırış vardır.

APADANA (Abadana). İran hükümdarlarının çok sütunlu, dörtgen şeklindeki tören ve kabul dairesi. İran hükümdarlarının tahtı bu dairede bulunurdu. Burada divan kurulur ve kabul törenleri yapılırdı. A. sözüne Ahaimaniş

APADANA: 1 - Merdiven. 2 - Kserkses kapısı. 3 - Dareios sarayı 4 - Kserkses sarayı. 5 - Ksrkses avlusu. 6 - Güneydoğu binası. 7 - Artakserkses III. binası. 8 - Yüzsütun avlusu. 9 - Merkez binası

yazıtlarında raslanmaktadır. Bunlardan birinde (Weissbach: *Inschriften der Achämeniden,* s. 123, Leipzig 1911) Artakserkses'in Dara (Dareios) tarafından inşa edilen Apadana'yı Keyahsar II. nin yenilediği yazılıdır. Keyhusrev'in Kserkses'in Persepolis'teki A. sını Amerika'lılar 1932 senesinde kazarak ortaya çıkardılar.

APAFI [*əpəfi* ok.] **Mihály** (1632-1690), eskiden Erdel dediğimiz Transilvanya'da Türkler tarafından tahta çıkarılmış olan bir kıral. Eski tarihçilerimizce daha ziyade Mihal adiyle tanılır. Hermannstadt hâkimi Apafi György nin oğludur. Eskiden Nemçe (Avusturya) imparatoru Leopold I. Transilvanya'yı Osmanlı Türklerinin himayesinden ayırmak ve kendi himayesi altında bulundurmak için Kemény János'u kıral seçtirmişti. Osmanlı'lar bu kıralı tanımadıkları için hem onu değiştirmek, hem de ödenmemiş vergileri almak için serdar Köse Ali Paşa ordusu, Erdel'e girince kıralın kaçması üzerine Apafi Mihály'yi kırallığa geçirmişti. 28 ağustos 1661 de bu genç prensin Türk ordusuna gelerek serdar otağında nasıl paşaların ellerini öptüğünü ve bir müddet sonra Erdel Kürsüsü denen Transilvanya tahtına nasıl törenlerle geçirildiğini o zaman orduda bulunmuş olan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde (c. VI.) uzun uzun anlatır.

APAFI

Serdar Ali Paşa eski kıral Kemény János'u 23 haziran 1662 de yapılan muharebede yenerek öldürünce Apafi bütün Erdel'liler tarafından kıral olarak kabul edilmiş ve Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Szentgotthárd zaferinden sonra, onun kırallığı Avusturya tarafından dahi tanınmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhasarasında Apafi Türk ordusunda bulundu. Fakat ordunun Viyana'yı alamadan dönmesi üzerine Apafi Avusturya himayesini kabul zorunda kaldı. Bu tarihten sonra sözde kıral sıfatiyle zamanı rahat geçmiş ve 1690'da Wissembourg'da ölmüştür. Apafi edebiyat ile uğraşır, birkaç dil konuşur ve Lâtinceyi iyi bilirdi. Yerine 13 yaşındaki oğlu Apafi II. geçirildi.

APAFI II. (1676 - 1713), son Erdel (Transilvanya) kıralı ve Apafi I. in oğludur. 13 yaşında iken Avusturyalı'lar tarafından vasîlik altında kırallığa geçirilmişti. Osman'lılar onu tanımıyarak Erdel kırallığına Thököly'yi tayin ettiler. Thököly, Apafi II. üzerine yürüdü ve Avusturya ordusunu bozarak Hermannstadt'ı aldı. Osmanlı'ların başka işlerle uğraşmasından dolayı Thököly Avusturya'lılara mağlup olmuş ise de Apafi Avusturya'nın uygun görmediği şekilde evlendiği bahane edilerek Viyana'ya çağırılmış ve ölümüne kadar Avusturyadan tahsisat alarak kırallık hukukunu bırakmış, Viyana'da ölmüştür.

APAGOGE, Atina hukukunda herhangi bir vatandaşın bir suçluyu suçüstü halinde yakalama hakkı.

APAGOJİ: bk. SAÇMA.

APALACHI [*apalaçi* ok], Kuzey Amerika'da yaşıyan yerli bir boy. Bunlar eskiden Appalache (Alleghany) dağlarının eteklerinde. Mississippi nehrinin kıyılarında ve dolaylarında çok geniş bir alanda dağınık olarak yaşarlardı. Buraların beyazlar tarafından zaptedilmesi üzerine azalmışlar ve biraraya toplanmışlardır. Bugün Mississippi nehrinin aşağı tarafının batısında ve nehrin Arkansas ayağı dolaylarında yaşamaktadırlar. 1850 de 5000 kadar kalmışlardı. Pamuktan kaba kumaşlar dokurlar ve ilkel tarım işleriyle uğraşırlar. Dilleri özel bir dil grupu sayılmaktadır.

DİL. Apalachee (Apalaçi) dili, Kuzey Amerika Kızılderili dillerinin, Amerika Birleşik Devletleri güneydoğu (kuzey Florida) bölgesinde konuşulan Muskhogi ailesindendir, ve öz Muskhogi kolunun (öbür kol: Nachez [Naçe:]) güney bölümüne girer. XVIII. yüzyılda ölü dil haline gelmiştir. En yakın akrabaları şunlardır: ölü dillerden Yamasi, yaşıyan dillerden de Hichitee (Hiçiti), Seminol, Alabama ve Choctaw (Çokto). Apalachee adı bu oymağa Choctaw'lar tarafından verilmiş olup «öte taraftakiler» anlamına gelir. Bk. MUSKHOGI.

APALACHICOLA [*æpîlæçikoulî* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölümünde bir ırmak. A. kaynağını Alleghany dağlarından alan Chatthoochee ırmağı (880 km) ile Atlanta şehri güneyindeki yöreden çıkan Flint River (480 km) in birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu iki anakolun birleştiği yerden Meksika körfezine kadar A. nın uzunluğu 160 km dir. Irmak çevreği'nin yüzölçümü 52 000 km² dir. A. nın döküldüğü Apalachico'a koyu ile yakın çevresi, ancak kıyılar boyunca işliyen gemilerin gidiş gelişine elverişlidir. A., ırmağının ağzından 640 km içeride ve Chatthoochee boyundaki Columbus şehrine, 180 km içeride ve Flint River üzerindeki Bainbrideg'e kadar ırmak gemileri işler

APALAI, Güney Amerika yerli dillerinin Karib ailesinden bir dil. Aparai de denilen bu dil, Amerika tarihinde Araquajú şeklinde adlandırılmış bulunan dille birdir. Ailenin Amazonas bölümünden olup, Amazon ağzının kuzeyinde bu nehrin ayaklarından olan Jary, Parú ve Curuá' nın kıyılarında konuşulmaktadır. Pianoghottó, Wayewé, Pauxi, ve ölü Bonari dili, Apalai'nin yakın akrabalarıdır.

APALUS, kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) Heteromera gurupundan yağ böcekleri Meloidae familyasına bağlı bir cinsi. *Sitaris* adı da verilen bu cins 8 - 10 mm uzunluğundadır. Siyah renklidir, kanadlarının dipleri sarıdır. Dişilerin kanadları erkeklerinkinden daha kısadır. Bunların larvaları *Meloe* (b. bk.) da olduğu gibi arıların yuvalarında parazit olarak yaşarlar. Avrupa'da yaşıyan *A. muralis* adlı türünün gelişmesi *Anthophora hirsuta* adlı bir arının yuvasında olur. Yumurtalarını bu arının yuvasının ağzına bırakırlar. Yumurtalardan çıkan larvalar (*Triungulinus* larvası) yuvadan çıkan arıların vücutlarına yapışırlar ve dişiler yuvalarına dönüp içi bal dolu hücrelere yumurtalarını bırakırken Apalus larvaları da arının vücudundan ayrılarak hücrenin içine girerler. Burada yumurtayı ve balı yer, başka bir larva safhası daha geçirdikten sonra pupa safhasına girer, nihayet genç bir Apalus haline gelirler. Bu gelişme iki senede olur.

APAMA, eski doğu devletlerinde bazı ünlü prenses isimleri: 1 — Büyük İskender'in ölümünden sonra Suriye veya Seleukos'lar devletini kuran Seleukos I. in karısı. 2 — Mısır'daki Ptolemaios'lar devletini kuran Ptolemaios'un

karısı (her ikisini de Babylon'da İskender evlendirmiştir). 3 — Anadolu'daki Bithynia krallarından. Prusias I. in karısı.

APAMA (Bot.), loğsaotugiller (Aristolochiaceae) den, Asya'nın sıcak bölgelerinde 10 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hemen hepsi ağaç ve ağaççık olan bu bitkilerin çiçek organları ışınlı durumda dizilmiştir.

APAMEİA, İlkçağ dünyasının birkaç şehrinin adı. Hepsi Hellenistik zamanda kurulmuştur.

1 — Suriye'deki A., Seleukos Nikator(ölm. M. Ö 280) tarafından kurulmuş ve ilk karısı Apama'nın şerefine A. diye adlandırılmıştır. Çok nüfuslu bir şehir olan A. hem Seleukos'lar krallığının önemli bir merkezi olmuş, hem de Roma İmparatorluğu'nda büyük bir rol oynamıştır. Kalesini Pompeius tahrip etmiştir. Şehir ancak VII. yüzyılda Hus rev II. tarafından tahrip edilmiştir. Örenleri bugünkü Kal'at - el - Mudik'te görülmektedir.

2 — Fırat nehrinin sol (doğu) kıyısında, Seleukeia (=Zeugma) şehrinin karşısındadır. Her iki şehir Seleukos Nikator tarafından kurulmuş ve birbirine bir köprü ile bağlanmıştır. A. nın kalıntıları Tulmusa köyünün yakınlarında görülmektedir.

3 — A. Kibotos, Maiandros (Büyük Menderes)un çıktığı yerde, Phrygia'nın en büyük şehri. Kelainai şehrinin yakınında, Antiokhos I Soter tarafından kurulmuş ve annesinin şerefine A. diye adlandırılmıştır. Kalıntıları Dinar'da görülmektedir. Şehrin tarihi ve arkeolojisi için bk. DİNAR ve KELAİNAİ.

4 — Bithynia'da; kalıntıları Mudanya'nın güneydoğusunda görülmektedir. o yerde eskiden Myrleia adlı Kolophon şehrinin bir kolonisi bulunuyordu. Myrleia, Makedonya kıralı Philippos V. tarafından tahrip edilmiş, şehrin arazisi de Bithynia kıralı Prusias'a verilmişti Prusias o yerde karısı Apama'nın şerefine A. adını verdiği şehri kurmuştur. A., Mithradates harbinde büyük felâkete uğramış, Augustus zamanında ise Roma kolonisi olmuş, ve *Colonia Iulia Concordia Augusta Apamea* adı verilmiştir.

APAMEİA ANTLAŞMASI, Suriye veya Seleukos'lar devleti kıralı Antiokhos III. (b.bk.) ile Roma'lılar arasında M. Ö. 189 senesinde Anadolu'da Phrygia'daki Apameia kasabasında yapılan barış antlaşması. Magnesia savaşında (M. Ö. 190) Roma'lılara yenilen Antiokhos III., Apameia'ya kaçarak orada barış istemiş, Roma generali Scipio'nun teklif ettiği şartlar M. Ö. 189 da Roma'da tasdik edildikten sonra on kişilik bir heyet ile Apameia'ya gönderilmiştir. Antlaşmanın başlıca şartları şunlardır:

1 — Antiokhos III. Avrupa'da ve Toros'lar berisi Anadolu'da her türlü haklardan vazgeçecek. 2 — Roma'ya 15000 Euboia Talanton'u harb ödeneği verecek. 3 — Pergamon (Bergama) kıralı Eumenes'e karşı eski borçlarını ödeyecek (Yani 400 Talanton ödeyecek ve ayrıca tahıl verecek). 4 — Hannibal ile diğer Roma düşmanlarını Roma'ya teslim edecek. 5 — 20 tane rehine verecek.

Roma, bu barışın imzalanmasından sonra Antiokhos'un Anadolu'daki yerlerini kendi müttefiklerine (hususiyle Pergamon'a) dağıtmıştır.

APANDİS (Appendice, Lât. *appendix*; Eski terim: *Zeyl-i dud-i âveri*), insanlarda, solucansı çıkıntı (processus vermiformis) adı da alan apandis, bir ucu ile kalın barsağın başlangıcı olan körbarsağın Cacum alt bölümüne tutunmuş, serbest olan öbür ucu çıkmaz halinde sonlanan, solucan şekil ve büyüklüğünde bir barsak çıkıntısıdır. Bu çıntının uzunluğu 7 - 12 cm, çapı 3 - 8 mm dir.

A. içinde bütün uzunluğunca bir boşluk vardır ki körbarsak boşluğu ile birleşikir. İki boşluğun birleştiği hizada Gerlach kapacığı denen bir mukosa kıvrımı vardır.

A. in yapısı barsağınkine benzer, yalnız, mukosası içinde bademcik yapısı sık ve bol olduğu için, herhangi bir sebeple, bademciklerde olduğu gibi, çabuk iltihaplanabilir.

A. in çevresi peritonla sarılıdır.

A. ek anlamına da geldiği için anatomide bazı organların eklerine de bu ad verilir. Bunların önemlileri, barsaklardaki epiplansu (epiploik) A. ler, testis ve epididim A. leridir.

APANDİSİT (Appendicite), apandis'in yangılanmasıdır. Bu yangılanmayı doğuran mikrop, kan, lenf yolları ile, yahut yakındaki bir organdan sıçrama suretiyle körbarsağa kadar ulaşır. Uzvun, biçimce künt bir nihayetle bitmesi, durumunun kıvrık veya tamamen büyük olması, içindeki yangı mahsullerinin toplanarak barsağa dökülememesine sebep olur. Apandisit en fazla 10-30 yaşlar arasında görülür. Yaşlı adamların otopsilerinin pek çoğunda eski apandisit izlerine rastlanıyor. Eskiden bu organın içinde yabancı cisimlerin bulunmasına, hastalığı yapması yönünden çok önem veriliyordu.' İlk nöbetlerde yabancı cisme hemen hiç tesadüf olunmaz. Kiraz çekirdeğine benziyen bu teşekküller, kazurat ile yangıdan ötürü meydana gelmiş mucosa salgısının tabaka tabaka toplanmasından ibaret olacağı gibi bazen hakikaten apandis içinde kürdan v. b. gibi yabancı cisim bulunabilir. Barsakta bu ve buna benzer başka cisimler ve parazitler, doğrudan doğruya yangı yapan bir sebep olmayıp belki meydana getirdiği durgunlukla yangının olmasını kolaylaştırır. Apandisit'in ilk belirtileri ateş, nabızda çabukluk, bulantı, kusmä,çok defa peklik (arasıra amel), dilde pas ve kuruluktur. Başlangıçta göbek ve mide bölgesinden başlıyan ağrı, sağ kasık civarına yerleşir. Bu bölgede basmakla ağrı ve adelelerde kasılma vardır. Başlangıçtaki altı saat içinde uzuvda, evvelâ mikroskopla, sonra da gözle görülecek derecede değişiklikler olur. İlk 12 - 24 saat içinde nezle ve basit iltihap durumunda bulunan hastalık eserleri iyiliğe doğru gider, yani, organdaki şişlik yavaş yavaş azalır, ateş düşer, diğer belirtiler de kaybolmağa başlar, veyahut mikroplar periton zarına doğru yayılarak peritonitli apandisit meydana gelir. Ateş tekrar yükselir, genel durumda belirtiler baş gösterir. Karın duvarı kasları sertleşir, apandisitin bulunduğu bölgede irinleşme baş gösterir. Bunlar ya zararsız olarak uzvun içindeki boşluğa dökülür, veya apandisin duvarının nekroz ve gangren olmasiyle karın boşluğuna akan irin, her tarafa dağılarak «yaygın cerahatli peritonit» yapar. Bazen de etrafta meydana gelen yapışıklarla lokal apseler teşekkül eder. Bu apselerin en önemlileri, bulunduğu bölgeye göre, çekum arkası, duglas veya karaciğer ve diyafragm altı apseleri ismini alır. İrinin karın zarının her tarafına yayılması veyahut mikropların çok miktarda kana karışması, kan zehirlenmesi ile hastayı öldürebilir. Bu fena sonuca karşı bazen de irin uzviyet tarafından emilerek yavaş yavaş kaybolur, veya kuvvetini azaltarak ileride hastalığın yeniden tepmesine sebebiyet verir. Bu suretle «kronik apandisit» meydana gelir.

Sağıtım: sağıtımda esas, delinmeyi önlemektir. Bundan dolayı ilk belirtilerin meydana çıktığı anda ve her va-

kada bir hekim çağırmak lâzımdır. Bu durumda yapılacak sağıtım, ilk 24 - 48 saat içinde, yani sıcak devirde erken ameliyat (apandisi çıkarma) yapmaktır. Veyahut ilk belirtiler kaybolduktan, yani aradan 6 - 8 hafta geçtikten sonra olması ihtimali bulunan tekrarlamaların önünü almak için soğuk devirde ameliyat yapılır. Hekim sağıtım tarzını bildirinceye kadar geçen zaman içinde hastaların alacakları tedbirler, arka üstü yatakta yatmak suretiyle istirahat, tam perhiz, dışardan buz kesesi veya soğuk suya batırılmış havlu koymaktan ibarettir. Amel ilâçlarından ve tenkıyelerden çekinmeli, belirtilerin gidişini örtmemek için de ağrıya karşı afyon veya afyonlu ilâçlar kullanmamalı.

Kronik apandisit: had bir A. nöbetinin neticesi hastalığın kronikleşmesi veya doğrudan doğruya kronik olarak başlamasıdır. Belirtiler, had şekline nazaran kapalı olup iştahasızlık, zaaf, kuvvetsizlik, pekliğe meyil, arasıra gözüken sağ kasık ve bacağa vuran lokal ağrılar ve körbarsağın bulunduğu bölgeye parmakla basılınca duyulan hassasiyet ve bazan da adelelerde kasıdır. Sağıtımı, had apandisitte olduğu gibidir.

APANTELES, *Microgaster* adı da verilen bu cins, zarkanadlı böceklerin (Hymenoptera) apokrita (Apocrita) alt takımının brakonide (Braconidae) familyasına bağlıdır. 2,5 - 5 mm boyunda olan bu böcekler parlak siyah renklidir. Bazı türlerinde bacaklar esmer sarı renklidir. Bunların larvaları kelebeklerin tırtıllarında parazit olarak yaşarlar. Türkiye'de ve Avrupa'da sık sık raslanan *A. glomeratus* adlı türü yumurtalarını lahana kelebeği *(Pieris brassicae)* tırtılının içine bırakır. Tırtıl pupa haline geçeceği sırada parçalanır ve A. larvaları tırtıldan dışarı çıkarak sarı renkli kozalar meydana getirirler. Halk buna «tırtıl yumurtası» der. Kozalardan 10 - 14 gün sonra yavrular çıkar. *A. fulvipes* ve *A. c ngestus* adlı türleri de çeşitli kelebeklerin tırtılları içine yumurtlarlar.

APAR, memeli hayvanların Edentata (Xenarthra) takımına bağlı kemerli hayvanlar (Dasypodidae) familyasının bir türü olan *Dasypus (Tolypentes) tricinctus*'a yerliler tarafından verilen ad. Aynı zamanda Matoko da derler. Güney Amerika'da özellikle San Luis bölgesinde yaşar. Vücutları 38 cm, kuyrukları 7 cm uzunluğundadır. Küre şeklinde toparlanırlar. Ön ayaklarındaki tırnakların üzerinde yürürler.

APARTMAN (İtal. *Appartamento*), aynı kat üzerinde, birkaç odadan bileşik bir konut.

Bu tarife uyan A., XVII. yüzyıldan daha eski değildir. Binaların ortasında bulunan merdivenler, iç teşkilâta engel oluyordu. 1625 te Mme de Rambouillet, merdivenleri sarayının bir köşesine atmayı düşünmüş, bu suretle, odalar tarif edilen şekilde toplanabilmiş ve bu toplama usulü genelleşmiş, aynı saray veya binada her biri birkaç odadan bileşik birkaç A. yapılmıştır: kabul törenlerine mahsus ziyafetler A. ı, biri yazlık, biri kışlık olmak üzere iki kısımlı daimî oturma A. ı, banyo A. ı, çoğu alt katta bulunan, elbiseleri saklamak ve daha başka maksatlar için kullanılan A. Modern bir A. şu odalardan bileşiktir: bir önoda (antichambre) veya geçit (galerie), bir veya birkaç salon (veya ortada bulunan bir hol), bir yemek odası, büyük ve küçük odalar, bir banyo odası, bir mutfak, bazen de mutfağa bitişik bir hizmetçi oturma odası (office).

Bu tarifin Türkçede karşılığı «daire» dir. Türkçede A. kelimesi, böyle dairelerden bileşik bina anlamında kullanılır.

APATAME, bir nevi çardak. Batı Afrika yerlileri, yapraklı dallarla örtülen ve ağaçtan ayaklara dayanan bu çardağı yağmura ve güneşe karşı sığınak olarak kullanırlar.

APATE, kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) polifaga (Polyphaga) grupundan bostrikide (Bostrychidae) familyasına bağlı bir cins. Kısa antenli ve iri vücutludurlar. Bazı türleri siyah renkli ve kırmızı kanadlıdır. Boyları 1 cm den fazla olabilir. Tropik memleketlerde ve Avrupa'da yaşarlar, faydalı birtakım bitkilere zarar verirler. Afrika'da yaşıyan *Apate (Bostrychus) monachus* adlı türü pirinç, kamış, kakao gibi bazı bitkilerin saplarını tahrip eder. Avrupa'da yaşıyan *Bostrychus (Apate) capucinus* adlı türü de eski meşe ağaçlarında yaşar.

APATİ (Apathie) [Fel.], kayıtsızlık, tutkusuzluk. İlkçağda İstoacılar tutkusuzluğu. yani tutkudan kurtulmayı bilgeliğin en yüksek bir ruhî durumu olarak kabul etmişlerdir. Budizm'de A., arzulara hâkim olma, hattâ arzuları öldürme anlamına gelirdi. Garp filozoflarından Leibniz, bütün olayların değişmezliği hakkında edinilen doğru düşünce ve anlayışlarla salt heyecansızlığın kazanılabileceğini iddia etmiştir. Kant, İstoacıların anlayışlarında doğru ve yüksek bir ahlâk ilkesi bulunduğunu kabul etmekte ve heyecanların insanı kör yaptığını iddia etmektedir.

(Hek.), uyuşukluk. Kişiyi hissiz ve hareketsiz bırakan beden ve ruh uyuşukluğu. Akıl hastalıklarında zekâca durgun olanlarda, en çok aptallarda görülür.

(Din), hem kedere, hem sevince karşı bütün arzulardan el çekmek, tam aldırmazlık, korkulardan kurtulmak. Eski hıristiyanlara göre kurtuluş böyle bir teslimiyetle mümkündür.

APATIN, Yugoslavya'nın kuzey kısmındaki Bačka (b. bk.) yöresinde bir şehir. Nüfusu 13 440. A., Tuna boyunda işlek bir limandır. Şehirde ipek dokumacılığı ile boyacılık, değirmencilik, çevresinde keten ve kenevir yetiştirilmesi, halkın başlıca geçim kaynağıdır. A. e uğrıyan gemilere önemli miktarda tahıl yüklenir.

APATİT (Apatite; Yun. *apatao* = aldatırım), bir maden cevheri. Şekil ve rengi zümrüt, ametist gibi kıymetli taşlara benzediğinden A. adı 1786 da Werner tarafından verilmiştir. Bileşimi Kalsiyum fosfattır; içinde flor ve klor bulunur. Hekzagonal sistemde kristallenir, parlaklığı camsı, rengi beyaz, yeşil mavi, kırmızıdır. Eskiden fosfor filizi olarak kullanılırdı. Topaklar halinde bulunan bu cinsine «fosforit» ismi verilir.

APATORNİS, fosil kuşların orniture (Ornithurae) alt sınıfına bağlı bir cins. Çeneleri dişli olan bu kuş çeşidi Amerika'da Kansas'da Orta ve Üst Kretase tabakalarında bulunmuştur.

APATOZAVRUS (Apatosaurus), fosil sürüngenlerin *Dinosauria* grupundan *S uropoda* alt takımının atlantozavride *(Atlantosauridae)* familyasına bağlı bir cinsi. Çok iri vücutlu bu hayvanların iskeletleri 18 m uzunluğundadır. Başları küçük, boyun ve kuyrukları uzundur. Kuzey Amerika'da alt Kretase tabakalarında bulunmuştur.

APATURA, kelebeklerin ropalosera (Rhopalocera) grupundan nimfalide (Nymphalidae) familyasına bağlı bir cins. Bu geniş kanadlı kelebekler çok güzel renklidirler. Esmer renkli, beyaz şeritli ve lekeli olan kanadlar erkeklerde mavi veya menekşe rengi bir parıltı gösterirler. Tırtılları bir kış geçirdikten sonra pupa safhasına girerler. Avrupa'da yaşıyan *A. Iris* adlı türü çok güzel renklidir. Kanadları 60 - 72 mm kadar geniştir. Bunlara ormanlarda temmuz ve ağustos aylarında raslanır. Tırtılları söğütlerin (Salix) yaprakları üstünde yaşar. Pupaları sarı yeşil renklidir. *A. ilia* Avrupada yaşıyan diğer bir türüdür. Tırtılları kavak ve söğütlerin üzerinde yaşar.

APATURA

APATURİA, eski Yunanistan'da İon'lar ve Atina'lılar tarafından kutlanan bir bayram. Pyanepsion ayına raslıyan bu bayramda çocuklar phratra (b. bk.) lar (soy birlikleri) ın kütüklerine yazılırdı.

APÇAĞA, Erzincan'ın Kemaliye ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 693 (1940) tür. A., Kemaliye kasabasının 4 km güneydoğusunda, yamaçta kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk meyva yetiştirir ve dokumacılıkla geçinir. Köyde bir halkodası vardır.

APEİBA, ıhlamurgiller (Tiliaceae) den Amerika'da 5 - 6 kadar türü olan bir ağaççık cinsi.

APEKS (Lât. = uc), güneş sisteminin hareket ettiği doğrultu veya bunun gök küresi üzerindeki yeri. Bu nokta yaklaşık olarak Hercules veya Lyra (Kanun) takım yıldızına düşer. Vegadan 4° kadar farklıdır. Bu noktanın koordinatları muhtelif astronomlar tarafından bugünkü bilgilere dayanarak belirtilmiştir: R. A = 1 8^h. D = * 29°.

APELDOORN [*apîldörn* ok.], Holânda'nın Gelderland eyaletinde bir şehir ve geniş bir yönetim bölümü. Nüfusu 71 158 (1940), yüzölçümü 340 km². Yer yer korunmuş Heide ve ormanların bulunduğu geniş Veluwe tepelikleri (yüksekliği 110 m) nin doğu eteğinde kurulmuş olan A., kanallarla İjssel'e bağlanmış, işlek bir demiryolu kavşağıdır. Meyva ve sebze bahçeleri ortasında güzel bir şehir olan A. da çeşitli endüstri (hele kâğıt endüstrisi) de gelişmiştir. Yakınında ünlü Het Loo şatosu vardır.

APEL [*āpîl* ok.], **Johann August** (1771 - 1816), Alman hukuk bilgini ve edebiyatçısı. Leipzig'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Hikâye ve dram yazarıdır. Eserlerinde tabiatdışı olay ve yaratıklara büyük bir yer verilmiştir. Weber'in *Freischütz* (Serbest okçu) adlı cperasının libretto'su A. in *Die Jägerbraut* (Avcının nişanlısı) adlı hikâyesinden alınmıştır.

APELLA, maymunlar (Simiae) alt takımının sebide (Cebidae) familyasına bağlı *Cebus apella* türüne verilen ad. Vucutları esmer renkli olan bu maymunların başlarında siyah bir leke vardır. Güney Amerika'da, hususiyle Brezilya'da yaşar. Renkleri kuzey mıntıkalarına doğru çıkıldıkça açılır.

APELLES (M. Ö. IV. yüzyıl), eski zamanların en ünlü ressamı. Makedonyalı Philippos ile oğlu İskender'in zamanında yaşamıştır. İonya'lı olmakla beraber, Sicyon okuluna girerek orada Pomphilos'un öğrencisi olmuş, bu suretle Dor'ların ciddîliğini İonya'lıların zarifliği ile birleştirmiştir. Makedonya kırallarının saray ressamı olmuş ve İskender'i elinde bir yıldırım tutar şekilde tasvir etmiştir. İskender'in bu resmi, heykeltraş Lysippos'un eseri olan ve İskender'i elinde bir mızrak olduğu halde tasvir eden heykeli kadar mükemmel sayılır. A. in başlıca ünlü eserleri şunlardır: Makedonyalı Kleitos, Arkhelaos ve Antigonos'un portreleri, Ephesos'taki Artemis tapınağı başrahibinin dinî alayını tasvir eden resim, Artemis'i bir genç kız korosu içinde gösteren resim, İftira'yı tasvir eden büyük bir allegorik resim, Aphrodite'yi denizden çıkmakta iken tasvir eden bir resim. Elimizde bu eserlerin hiçbirisinin kopyası yoktur. Bununla beraber, Pompei'de, Vettii'lerin evinde görülen ve İskender'i Zeus olarak tasvir eden resme, A. in elinden çıkmış bir eserin taklidi gözü ile bakabiliriz. A., sınır çizgileri(contour)nin çizilişine çok kıymet verir, hergün meşkedermiş.

Plinius'a göre, A., Melanthios'un dispositio'sunu, yani şekillerini aralıklarla tanzim etme usulünü; orantı ve simetri alanında büyük bir üsdat sayılan Asklepiodoros'un da mensurae'sini, yani ölçülerini beğenirmiş. A., resim tekniğinde yaptığı yeniliklerden dolayı da şöhret kazanmıştır. Plinius'a göre, A. kara bir cilâ kullanırmış. Plinius buna «atramentum» adını verir. Bu cilâ hem resimleri korumağa, hem de renkleri yumuşatmağa yararmış.

APELLİKON, kitap ve vesika meraklısı zengin bir Teos'lu. Aristo ve Theophrastos'un uzun zaman kaybolduğu sanılan, Skepsis'teki kitaplıklarını satın alıp Atina'ya götürmüştür; bu kitaplıklar kurt ve rutubet yüzünden çok zarar görmüştü. Sulla, Atina'yı alınca (M. Ö. 84) A. ölmüş, Sulla da onun değerli kitaplığını Roma'ya götürmüştür.

APEN [*āpîn* ok.], Almanya'nın kuzey bölümünde Oldenburg'da bir kasaba. Nüfusu 6 100. A., Bremen - Leer anademiryolu boyunda olup, bu çevrenin işlek nehir limanlarından biridir. Moor'lar yöresinde kurulmuş bulunan A. da davar alım satımı ile endüstri önemli yer tutar.

APENNİN DAĞLARI, yahut **APENNİN'LER** (İtal. *Appennino*; Lât. *Montes Apennini, Apenninus;* bu ad Keltçe'nin *Pen* (= doruk) sözünden gelmedir), İtalya'nın yarımada bölümünde boydan boya uzanan sıradağlar. Bu sebepten bu yarımadaya «Apennin yarımadası» da denir. A. nın uzunluğu 1250 km dir. Genişliği 40 - 140 km arasında değişir. Kapladığı yer 180 000 km² dir. En yüksek yeri Orta A da 2914 m dir. Ligurya körfezinden Sicilya'ya kadar açık bir yay biçiminde uzanan A. nın çıkıntı teşkil eden arkası Tiren Denizi'ne dönüktür. A., Adriya Denizi kıyıları boyunca kıyıya dik iner ve denize doğru o derece sokulmuş bulunur ki, burada yollar bile bu yüzden güçlükle yapılmıştır. Pek az yerlerinde 2 000 metreyi aşan ve ortalama 1 200 m kadar yükseklik gösteren A. nın türlü yerlerinde ve hele orta bölümünde Alpleri andıran sarp ve sivri doruklar vardır.

A., jeoloji ve morfoloji bakımından Alp'lerin bir koludur. Ligurya ile Sicilya arasında uzanan A., yapı bakımından iki ana bölüm gösterir: kuzeyde Ligurya ve Toscana'nın asıl Alp'lere bağlı sıraları, güneyde yarımadanın güneyinde sıralanan ve Sicilya üzerinden Kuzey Afrika'nın Tel

Atlaslariyle Fas'taki Rif dağlarına geçen Dinar dağları yapısındaki dağ sıraları. Bu iki jeolojik bölüm arasına Roma volkanik bölgesi girer ki, burası Lago di Bolsena'dan Vesuv yanar dağına kadar sürer.

A. nın çevresindeki genişçe birikinti ovalarının anayapısını meydana getiren diluvyal, aluvyal tortullar bir yana bırakılırsa, bu dağların temel yapısını kristalin şistlerle Mezozoik tabakalar ve hepsinden daha geniş yer tutacak derecede Tersiyer örtüler teşkil eder. A nın Alp özelliği gösteren bölümünün külteleri, doğu Alp'lerinkine benzer. Burada Fliş oluşukları önemli yer tuttuğu halde Mezozoik tortullar, bunlara göre, az yer kaplar. Bu sonuncu tabakalar arasında yer tutan Lias devrinin Carrara (b. bk.) mermerleri, dünyaca tanınmıştır. Kıvrımlardan teşekkül etmiş bulunan A. nın kuzey ve güney bölümleri balıkpulu yapısı gösterir, orta bölümündeki Abruzzi'de ise granit kütleleri geniş yer tutar.

Gerek çöküntülerin, gerekse geniş ölçülü oyulma ve aşınmaların meydana getirdiği büyük enlileme vâdilerle yayvan ve çukur boyunlar, A. nın birçok bölümlere ayrılmasına yol açmıştır. Altı parça gösteren A. nı, üç ana bölümde toplamak mümkündür: Kuzey A. (Ligurya ve Etrüsk A.), Orta A. (Roma A. ve Abruzzi dağlık kitlesi), Güney A. (Napoli ve Calabria A.). Ligurya A. Alp'lerle orografik ve jeolojik bir sınırda yeralan Savona yakınındaki Bocchetta di Altare geçidinden (495 m) başlar, La Ciza boyuna (1042 m.) kadar uzanır. Güney yamaçları denize kadar dik bir şekilde indiği halde, kuzey yamaçları Po ovasına doğru hafif eğimli olarak uzanır. Bu dağların üzerinden geçen birçok düzgün şoseler vardır. Cenova ile Alessandria ve Spezia ile Parma arasındaki demiryolları ise Ligurya A. nın doruk bölümünü uzun tünellerle geçerler.

Etrüsk A. , Metauro vâdisine kadar güneydoğu doğrultusunda uzanır. En yüksek doruğu Montecimone (2 163 m) dir. Bu bölümde ayrı bir yer tutan Apuanya Alp'leri adındaki yalçın dağlar (1946 m) dan elde edilen mermerler dünyanın her yerine gönderilir (yılda yarım milyon tondan çok). Burada demirli kalkerler temeli teşkil eder, bunun üzerinde gnayslar yeralır, bunun üstünde de başkalaşmaya uğramalarla bugünkü özelliğini kazanmış bulunan iyi cins mermerler yer tutar ki, bu mermerler pek eskiden beri işletilmektedir. Etrüsk A. nın başlıca geçit yerleri Floransa - Bologna demiryolu ve şosesinin geçtiği yerlerdir. Bu iki şehir arasında ayrıca dağı geçen uzun tüneller de yapılmıştır. Floransa - Faenza demiryolu da bu dağ sırasının iki yamacını birbirine birleştirir. Güneydoğuya doğru alçalan (Monte Falterona 1649 m) Etrüsk A. arasına Arno ve Tiber ırmaklarının uzunlama vâdileri girdiğinden, paralel bir batı dağ sırası meydana gelmiştir. Roma A., Tiber ve Metauro, vâdileri arasındaki Bocca Trabaria (1100 m) başlar, Tronto vâdisine kadar uzanır. Bu dağların yüksekliği kuzeyde Monte Catria tepesinde ancak 1702 m olduğu halde, güneydeki Sibillini dağlarında 2478 m yi bulur.

Tronto vâdisinin güneyinde Abruzzi (b.bk.) dağlık bölgesi yeralır ki, bunun doğusundaki ana dağ sırası üzerinde, Gran Sasso d'İtalia da Monte Corno doruğu, bütün A. nın en yüksek yerini (2 914 m) meydana getirir. Burada batıdaki Paralel dağ sırası, Monte Velino doruğunda 2 488 m ye kadar yükselir. Pescara yarmavadisinin güneyindeki Majella kalker dağ kitleleri de 2795 m yükseklik gösterir.

Napoli A., Sangro ve Volturno vâdilerinde Calabria kıstağındaki Crati vâdisine kadar uzanır. Bu dağların yüksekliği Orta A. dan daha azdır. (Matese kitlesinde 2 050 m). Burada dağlar parçalı ve dağınıktır. Bu dağların doğu yamacında sönmüş bir volkan olan Monte Vulture (1330 m) vardır. Napoli A. ın doğu ile batı kıyılarını birbirinden ayıran büyük yerşekli engelleri azdır. Bundan ötürü, bu iki kıyı birbirlerine birçok şoselerle bağlanmıştır. Yalnız güneyde bu dağlar yükselir (Serra Dolcedorme de 2271 m) ve Crati vadisine dğru dik yamaçlarla inerler.

Calabria A. ında A. nın kalker kütlelerinden yalnız bazı parçalar görülür. Bunlar daha eski kütleler üzerine oturmuş ve tepeler teşkil etmiş bulunurlar. Calabria A., kuzeyde dar, Tiren Denizi'ne doğru dik yamaçlarla inen dağ sıraları (1 542 m) ile Sila dağlarının granit yapılı düzlüklerinden meydana gelmiştir. St. Eufemia, ve Squillace körfezleri arasında kalan ve ancak 250 m yükseklik gösteren çukurluğun güneyinde uzanan Güney Calabria'nın dağlık yöresi, şiddetli deprem bölgesidir. Bu dağlık yer Messina boğazına kadar iner. Salerno körfezine kadar sokulmuş bulunan A., kuzeye doğru kıyıdan gittikçe uzaklaşır, Tiren Denizi'yle dağ sıraları arasında üçgen biçimli bir bölge bulunur ki, buradaki küçük ve alçak dağ sıralarına Subapennin adı verilir. Yukarı Tersiyer tabakalariyle örtülü bulunan bu bölgede birçok kaplıcalar ve sönmüş yanardağlar vardır. Subapennin'in en önemli bölümü Toscanadır ki, burada Monte Amiata volkanik yöresi 1 734 m ye kadar yükselir. Bunun çevresinde çok bitek ovalar yeralır. Subapennin bölgesinde Tiber, Garigliano ırmakları arasında iki küçük volkanik dağ grupu vardır ki, bunlar Albano (b. bk.) dağı ile Monti Lepini(1536 m)dir. Zaman zaman görülen püskürmeleriyle çevresindeki şehirleri harap eden Vesuv yanardağı (1 223 m) da buradadır.

A. nın iklimi, İtalya'nın çukur yerlerine göre daha sert ve serin, sıcaklık farkları daha çok, yıllık yağış tutarı daha fazla (2 000 mm) dır. Bu iklim şartlariyle ilgili olarak, A. nın doğal bitki örtüsü, Akdeniz çevresinin geniş yapraklı ormanları önemli bir yer tutar. Ancak bu ormanlar, sürekli tahripler yüzünden azalmış, bugün sadece kalıntıları kalmıştır. A. nın birçok yeri ya çalılık ve çayırlıktır, yahutta çıplaktır. Dağlar arasındaki ve eteklerdeki çukur, kuytu yerlerde Akdeniz bitki topluluğu türlü özellikleriyle görülür. 1 600 - 2 000 m yüksekliklerde ne meyva ağaçları, ne de tahıl yetişir. En yüksek yerler, yılın yalnız birkaç haftasında karsızdır. Buralarda buzul devrinin türlü izleri görülmüştür.

A. da kurt ve tilki bugün de oldukça çoktur. Geyik ve karaca artık pek az görülür olmuştur. Ayı ve dağkeçisini ise ancak Abruzzi'deki doğal parklarda görmek mümkündür.

A. nın çukur çanaklariyle geniş vadilerinde nüfus sıktır. Buralarda ancak orta büyüklükteki şehirler gelişebilmiştir. Buralarda birçok küçük şehirler ve köyler vardır. Daha yüksek dağlık yerlerde, halkı ormancılık ve davarcılıkla geçinen küçük köyler sıralanmıştır. A. da türlü maden suları ve kaplıcalar vardır. Doğal güzellikleri çoktur. A. nı geçen birçok iyi şoseler ve demiryolları yapılmıştır.

APENRADE: bk. AABENRAA.

APERCEPTION: bk. TAMALGI.

APEREA, kemirici hayvanların (Rodentia) kaviide (Caviidae) familyasına bağlı *Cavia aperea* adlı bir kobay (b. bk.) çeşidine verilen ad. Özellikle güney Brezilya'da yaşar.

APERİTOL, fenol - ftaleinin asetik ve izo - valeryanik asitlerle vermiş olduğu esterlerin bir karışımı. A., hekimlikte müshil ilâcı olarak kullanılır.

APERİYODİK (hareketler veya olaylar), öz salınım periyoduna sahip olmıyan sönümlü hareketlere verilen ad. Sönümlü mekanik ve elektriki salınımlarda, hızla orantılı sönümü ayarlıyan katsayı veya devrenin R direnci, «Kritik değer» adı verilen değerleri aştıkları vakit, sistemin hareketi aperiyodik olur. Şiddet bir maksimumdan geçer, sonra sıfıra yanaşır. Aperiyodik hareketlerde denge konumuna dönüş çabuk olur.

APERLAİ, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir şehir. A., Simena, İsinda ve Apollonia şehirlerini içine alan sympoliteia (birlik) nın başı idi, bu sympoliteia da Lykia sympoliteia'sının bir üyesi idi. Şehrin kalıntıları Sıcak (Kılınçlı) iskelesinin kuzeyinde bulunmaktadır.

APERTÜR (Aperture) [Dil]: bk. AÇIKLIK.

APEX, eski Roma rahiplerinin başlıklarına takılan küçük bir zeytin çubuğu. Lâtin yazısında seslilerin uzunluğunu gösteren işarete de A. denir (mes.: *á*); Ankara'daki Augustus tapınağı yazıtında birçok A. ler görülmektedir.

APEX: bk. TEPE.

APEYBA (Apeiba), ıhlamurgiller (Tiliaceae) den Amerika'nın sıcak bölgelerinde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Brezilya'da yetişen ve bir ağaç olan *A. Tibourbou* türünün kerestesi hafif ve sağlam olduğundan kayık ve sandal yapmakta, azçok dikenli ve yuvarlak basık şekildeki meyvalarından çıkarılan renkli yağ ise yerli halk tarafından romatizma ilâcı olarak kullanılır.

APHAİA, eski Girit tanrıçası Diktynna (b. bk.) ya benzer bir eski Yunan tanrıçası. Ona hususiyle Aigina adasında tapınılırdı, orada ünlü bir tapınağı vardı. Bk. AİGİNA.

APHAREUS, Yunan mitolojisine göre Messene kıralı Perioıes ve Perseus'un kızı Gorgophone'nin oğlu. Leukippos, Tyndareos ve Ikarios, A. un kardeşleri idi. Üç oğlu vardı: İdas (b. bk.), Lynkeus (b. bk.) ve Pisos.

APHELİON: bk. GÜNÖTE.

APHRODİSİAS, İlkçağ dünyasının birkaç şehrinin adı:

1 — Anadolu'da, Karia bölgesindedir, örenleri Aydın'a

APHRODİSİAS (Karia)

bağlı Karacasu ilcesinin 12 km doğusunda bugünkü Geyre köyü içinde bulunmaktadır. Plinius ve Pausanias gibi eski yazarlar A. ın yerinden ve öneminden bahsetmektedirler. Hattâ Bizanslı Stephanos, A. ın çok eski bir şehir olduğunu ve sırasiyle Lelegonpolis, Megalepolis ve Ninoe adlarını da almış olduğunu yazmaktadır. A. en parlak zamanını Strabon'dan sonra ve Roma İmparatorları Çağında yaşamıştır.

Düz bir sahaya kurulmuş olan A. ın etrafını oldukça geniş ve ova diyebileceğimiz bitek bir arazi çevirmektedir. Surla çevrili olan A. a batı yönündeki büyük kapıdan girilmekteydi. Bugün de ayakta duran olan ve kapı kısmı kemerli olan bu giriş yapısının çeşitli yerlerinde insan ve hayvan kabartmaları vardır. Kapıdan girince şehrin ortasında bulunan İon düzenindeki meşhur Aphrodisias tapınağı dikili sütunlariyle göze çarpmaktadır. Tapınağın batı yönünde, güneybatı istikametinde uzıyan başka bir yapı daha vardır, bunun apsisi ve korint başlıklı iki sütun üzerindeki baştabanı görünmektedir.

Şehrin güneyinde Hadrianus hamamı ve pazar yeri, hamamın örenleri arasında da bir çok sütun gövdesi, başlık ve çeşitli kabartma kalıntıları vardır. Pazar yerinde ise baştaban ve İon başlıklı birkaç sütunla, dükkânlardan birkaçı görünmektedir. İtalyan G. Jacopi, pazar yerinde yapmış olduğu kazıda (1937) birçok yüksek kabartma eserler meydana çıkarmıştır. Pazar yerinin sütunlu holünün çatı ve firiz kısmına ait olan ve tanrı, kahraman atlet gibi varlıkları tasvir eden bu eser İzmir müzesindedir. Yapının Aphrodite'ye, Augustus'a ve Livia'ya armağan edildiğini gösteren yazıtın da yardımiyle bu eserlerin M. S. I. yüzyılın ilk yarısına ait oldukları anlaşılmaktadır.

A. nın stadionu 30 bin kişilik olup Anadolu'nun en büyük stadionudur. Oldukça sağlam kalmış olan, hattâ galerilerinin de bir kısmı duran bu stadionun doğu kısmının tiyatro olarak kullanılmış olması mümkündür. A. da tapınak ortada, pazar ve hamam yapıları güneyde, stadion ise kuzeydedir.

A. da ayrıca Aphrodite'ye ait heykelcikler, çeşitli konularda kabartmalar ve lâhitler de bulunmuştur.

2 — Anadolu'da Dağlık Kilikia'nın kıyısında idi. Lâtince adı Oppidum Veneris idi. Örenleri, dar bir kıstakla karaya bağlı olan Ovacık adasının kuzey kıyısında bulunmaktadır.

3 — Trakya'da Apros (b. bk.) şehrini Kardia'ya bağlıyan yolun üzerinde bulunuyordu. Yerinin bugünkü Kavak yöresinde olması ihtimali vardır.

APHRODISIAS (Karıa)

Ludovisi tahtına ait kabartma. «Aphrodite'nin doğuşu», (V. yüzyılın ilk yarısı)

APHRODİTE, eski Yunanlı'larda aşk ve güzellik tanrıçası. Roma'lılarda Venus ne ise Yunan'lılarda da Aphrodite odur. Efsanesi ve kültü aslında Samî olmakla beraber tanrıça pek kısa bir zamanda Yunan'laştırılmış ve kendisine Olympos tanrıları arasında yer verilmiştir. Bazı bilginler Yunanistan'da daha ilk devirlerde aynı vasıfları taşıyan bir aşk tanrıçasının var olduğunu, fakat bunun daha sonra Asya'dan gelen tanrıça ile birleştiğini söylerler. Başka bilginlerse, A. nin doğudan gelmiş olmasını büsbütün reddederler. Bugüne kadar A. adı etimoloji bakımından tatmin edici bir şekilde izah edilememiştir. Hernekadar ismin baş tarafı «deniz köpüğü» anlamına gelen Yunanca *aphros* kelimesine bağlanıyorsa da, bu, A. nin menşeinin doğu olma ihtimalini çürütmez. Samî ırklar (İbranî'lerden başka) değişik adlar altında yüksek bir tanrıçaya tapınmışlardır. Bu tanrıça Asur'lularda İştar, Fenike'lilerde Aştoreth (Astarte), Suriye'lilerde Atargatis (Derketo), Babil'de Belit (Myliita), Arap'larda İlat (Al-ilat) adını almıştır. Roscher'e göre bütün bunlar ay tanrıçalarıydı. Fakat bu görüş tarzı, Samî mitolojide ayın tanrıça değil tanrı olduğu düşüncesine dayanılarak kabul edilmemiş ve dolunayın ve hilâlin Astarte'nin vasıfları olarak gösterilmesi,İsis'in inek boynuzları ve güneş kursunun yanlış anlaşılmasından ileri gelmiştir. Diğer taraftan, eski eserlerde, Astarte ile Ay'ın aynı şey olduklarını gösteren deliller de vardır (meselâ: Lukianos *De Dea Syria* 4).

Bu doğu A. sine, bütün hayvan ve bitki nesillerine çoğalma imkânını verdiği için tapınılır, bu yüzden ona bir dişiler tanrıçası göziyle de bakılırdı. Bu kült dinî fuhuş ve kendi kendini hadım etmek gibi iğrenç usuller yüzünden yön değiştirmiş ve düşmüştür; bu usuller Fenike'lilerin nüfuz sahaları olan Korinthos ve Sicilya'daki Eryks dağına kadar yayılmıştı. Neslin kalımı için gerekli olan etken, edilgen öğeleri kendi nefsinde birleştiren yarı erkek yarı kadın tanrı fikrine bu münasebetle işaret edilebilir. Macrobius'a göre Aristophanes'in Aphroditos diye adlandırdığı Kıbrıs'taki sakallı A. buna bir örnektir.

Doğu A. si deniz ve su ile yakından ilgilidir Bazı bilginlere göre, o, Yunan toprağında ilkönce arz ve tabiat tanrıçası olmaktan ziyade deniz tanrıçası olarak görünmüştür. Suriye düşünüşlerine göre de balık tanrıçası olarak suyun verim kabiliyetini temsil etmektedir. Denizle olan ilgisi, belki de ayın gel-git olayı üzerindeki etkisiyle ve ayın denizden doğmuş olması fikriyle izah edilebilir. Yeraltı dünyası ile de ilgili olup o dünyanın da tanrıçası olarak kabul edilirdi. Bu motifin menşei Sumer'lidir, efsaneye göre İştar birgün sevgilisi Tammuz (Adon, Adonis) u tekrar hayata kavuşturmak çarelerini araştırmak için ölülerin kraliçesi olan Nergal (İlat) ın saltanat sürdüğü yere iner. Orada kaldığı süre içinde dünyaya tekrar dönünceye kadar, bütün hayvan ve bitkiler üremez olur. Şaşılacak derecede Persephone efsanesine benziyen bu efsane, bitkilerin kışın ortadan kalktığını ve baharla beraber tabiatın yenibaştan uyandığını tasvir eder.

A. nin başka bir vasfı da harb tanrıçası oluşudur. Ok ve yay kuşanır ve ibadet edildiği yerin koruyucusu bir kraliçe gibi taç giyer. A. nin sembolleri, koç, teke, güvercin, bir nevi balık, selvi, mersin, ve nar ağacıdır. Burada hayvanlar üremenin sembolleridir, bitkiler de kısırlığı gidermek için kullanılan ilâçlardır.

A. nın kültü ilk olarak Fenike'li koloniciler tarafından Kıbrıs, Kythera ve Girit adalarına getirilmiştir. Sonradan bütün Yunanistan'a, oradan da İtalya ve Sicilya'ya kadar yayılmıştır. A., Girit'te Ariadne ile bir tutulmuştur. Ariadne bir efsaneye göre, Kıbrıs'a çıkarıldıktan sonra orada ölmüş ve Ariadne-Aphrodite adında bir koruluğa gömülmüştür. Yunan'lılarca A. nin gerçek vatanı Kıbrıs'tır. Kythera adası

Doidalsas Aphrodite'si (Hellenistik devir).

da en eski A. kült yerlerinden biridir. Her iki adadaki kültte onun doğulu A. Urania ile bir münasebeti bulunduğuna dair bir rivayet yaşıyordu.

A., *İlias*'ta, Zeus ve Dione'nin kızı olarak görülür. *Odysseia*'da Hephaistos'un karısıdır; *İlias*'ta ise kocası Hephaistos değil, Kharis'tir. Ares ile olan aşkı çok meşhurdur; bu münasebetten, Kadmos'un karısı olan kızı Harmonia doğmuştur. İşte Yunan tanrılariyle olan bu yakın münasebetlerinden ötürü daha ilk devirlerde Yunanistan'da bir aşk ve sevgi tanrıçasının var olduğu münakaşa konusu olmuştur.

Hayvan ve bitki dünyasında A. nin nesil çoğaltma tanrıçası rolü önemlidir. Homeros A. ye yazdığı hymnos'ta onu şöyle tasvir eder: «A. yerde, gökte, suda yaşıyan bütün canlı yaratıklar üzerinde egemendir; tanrılar bile onun etkisinden kurtulamazlar.» O hususiyle ilkbaharda, bataklıklarda, vâdilerde bitkilerin gelişmesi için kendisine dua edilen bahçe ve bağlar tanrıçasıdır. Bitki tanrıçası olarak vasfı, Adonis ve Attis kültünde açıkça belirir. Hayvan âleminde cinsiyet tanrıçasıdır; insanlar arasında da doğum, evlenme ve aile hayatı tanrıçasıdır. A. nin evlilik hayatının koruyucusu olduğuna dair inanış, Yunan kültünde gelişmiş olan bir fikir olsa gerek. Çünkü doğu efsaneleri onu hiçbir zaman kadın ve erkek tabiî münasebetlerinin koruyucusu olarak göstermez. A., aşk tanrıçası olarak erkek ve kadınlara şehvet ve ihtiras verir, Paris, Theseus, Helena, Ariadne'ye yaptığı gibi. A., kadına felâket sebebi olan o uğursuz güzelliği vermiş, bunu yaparken de âşıkları birbirine yaklaştırma vazifesini görmüştür. A. nin hetaira (yüksek fahişe) ları koruyuculuk vasfı, aşk ve sevgi tanrıçası olarak onun kültünün en soysuzlaşmış olan bir şeklidir. Bu, hiç şüphesiz menşe itibariyle Fenike ve doğudan gelmiştir. Korinthos'ta onun hizmetinde bulunan binden çok fahişe veya hieroduloi vardı; birçok varlıklı kimseler en güzel köle ve cariyelerini tanrıçanın hizmetine vakfederlerdi.

Doğu A. si gibi Yunan A. si de denizle yakından ilgiliydi. Doğuşu da bununla ilgilidir. Uranos'un kesilmiş uzvu etrafında toplanan deniz köpüğünden meydana gelmiş olduğuna inanılır, ismi de buna bağlanarak izah edilirdi. A. nin türlü türlü isimlerinde buna imalar vardır: *Anadyomenē* (= denizden doğma), *Euploia* (güzel ve neşeli seyahatler yaptıran); *Galēnaia* (iyi havalar tanrıçası) gibi. Yunusbalığının onun kutsal hayvanı sayılması ve denizciler tarafından kendisine tapınılması da bunun bir delildir.

İştar gibi A. de yeraltı dünyasiyle ilgilidir: Delphoi'de *A. Epitymbia*'nın bir tasviri vardı; buraya ölüler mezarlara dökülen su ve şaraptan faydalanmak için davet edilirlerdi. A. nın *Tymbōrykhos* (mezar kazıcı), *Mykhia* (yeraltı tanrıçası), *Melainis* (karanlık olan) sıfatları ve Amathus'taki Ariadne-Aphrodite koruluğu ve Adonis efsanesi hep bununla ilgilidir.

Silâhlı A. nin kültü, Yunanistan'daki kültünün ilk devirlerine aittir. A. birçok Yunan devletlerinde son devrelere kadar bu vasfını korumuştur. Bu külte, yalnız doğu etkisinin fazla olduğu yerlerde değil, ondan çok uzak yerlerde bile, meselâ A. nin *Areia* (harbci) adiyle anıldığı Sparta'da dahi raslanır.

Yunan A. sinin doğulu sanı (Samî'lerin «gök tanrıçası») *Urania*'dır. Bu ad belki tanrıçanın ayla olan münasebetiyle ilgilidir, fakat daha çok «yeri gökte olan tanrıça» anlamına gelir. *A. Urania*'nın kültü ilk defa, herhalde erguvan renkli kumaş ticaretinin fazla gelişmiş olduğu Kythera da kurulmuştur; kültün Atina'da kuruluşu da «erguvan» kıralı diye tanınan efsanevî Porphyrion'la ilgilidir. Thebai de, A. ile bir tutulmuş olan Harmonia üç heykel diktirmişti, bunlar *A. Urania*, *A. Pandemos* ve *A. Apostrophia* (= defedici) idi. Hiç şüphe yok ki hakikatte *Pandemos* bütün siyasî bir topluluğu içine alabilen şehir ve aile hayatı tanrıçası fikrinin geniş anlamından başka birşey değildir. Bununla beraber, bu ismin çok eski devirlere, Attika'yı düzenlemekle şöhret kazanmış olan Theseus'a kadar gittiği söylenirdi. *A. Pandemos*'a, *A. Urania*'ya verilen değer ve önem verilirdi. *Urania*'ya *Semnē* (= kutsal) denir ve ona bakire kalmak zorunda olan rahibeler hizmet ederlerdi. Fakat bu kelime zamanla filozofların elinde değişikliğe uğradı ve bundan sonradır ki *A. Urania* ile *A. Pandemos* arasındaki esaslı fark meydana çıktı. Eflâtun'a göre iki Aphrodite vardır, «birisi semavî olan eski, anası belli olmıyan A., bu Uranos'un kızıdır. Öbürü de Zeus ile Dione'nin kızı olan genç A. dir ki biz buna sadece A., diyoruz».

Hiç şüphe yok ki A. kültü genel olarak öbür tanrılarda olduğu gibi temizdi, hernekadar sonradan «evlenme» tanrıçasiyle «serbest aşk» tanrıçası arasında bir ayrım meydana geldiyse de, Urania ile Pandemos isimleri bu farkı ifade etmez.

Yunan sanatında *A. Urania* kuğu kuşunun, kaplumbağanın veya bir kürenin üzerinde tasvir edilir, *A. Pandemos* ise şehvet sembolü olan keçinin üzerine binmiş olarak gösterilirdi.

Onun doğuluk vasıflarının sembolleri şunlardır: serçe ve tavşan (neslin çoğalması sembolü), yunda kuşu (cinsî cazibe sembolü), kaplumbağa, gül, gelincik ve ıhlamur ağacı (Plutarkhos'un izahına göre evcillik, Gruppe'ye göre deniz tanrıçası ile ilgililik sembolü).

İlkçağ sanatında A., ilkönce giyinmiş, bazen otururken, çok defa da ayakta dururken tasvir edilirdi. Sonradan denizden çıkarken veya banyodan çıkarken çıplak tasvir edilmeğe başlanmıştır. Nihayet kutsallığı büsbütün unutulmuş ve eski şekillerin vakarlı, ciddî ve sakin hali yerine sanatçılar onu olaganüstü güzel, yuvarlak yüzlü, çok zarif ve taravetli, mahmur gözlü ve gülümser şekilde tasvir eder olmuşlardır. Eski zamanlardaki en ünlü heykeli Praksiteles'in yaptığı, sonradan Knidos kasabasının sikkeleri üzerine de işlenen heykelidir; sonradan bu heykelin birçok kopyaları çıkarılmıştır; şimdi Vatikan ve Münih'te olanlar bunlardandır. Bugün eldeki heykellerinin içinde en ünlüsü Melos adasındaki tiyatronun örenleri arasında bulunan (1820) ve şimdi Louvre müzesinde olan *Melos Aphrodite*'si heykelidir. Roma'daki *Capitolium Venus*'u ile *Capua Venus*'u heykelleri zafer tanrıçasını temsil ederler; bu her iki heykel tanrıçanın en yüksek anlayışını ifade eder. Roma'da Porticus Octavia'da bulunmuş olan ve şimdi Floransa'da bulunan *Medici Venus*'u, belki bir yanlışlık eseri olarak Kleomenes'e atfedilmiştir. Vatikan'daki banyoda çömelen A. ve Napoli'deki *Kallipygos* (b. bk.) şehveti temsil eden birer örnektir.

APHTHARTODOKETES [Yun. *aphtartos* = bozulmaz, ve *dokētos* = görünen], VI. yüzyılda ortaya çıkıp İsa'nın cesedinin çürümezliğini ileri sürmüş olan ve itizâl sayılan bir hıristiyan tarikati. Bu tarikat mensupları Halikarnasos'lu İulianos'un öğrencileri idiler, monophysiteler (b. bk.) tarikatiyle ilgileri vardı. Hasımları bunlara «phantasiastes» adını verirlerdi.

1

2

3

4

1 — Alkamenes'ın Aphrodite'si (V. yüzyıl; Louvre Müzesi). 2 — Medici Aphrodite'si (IV. yüzyıl; Floransa, Uffizi Müzesi). 3 — Arles Aphrodite'si (IV. yüzyıl; Louvre Müzesi). 4 — Kyrene Aphrodite'si (Roma, Therme Müzesi).

1

2

3

4

1 — Capua Aphrodite'si (IV. yüzyıl; Napoli Millî Müzesi) 2 — Knidos'lu Aphrodite (Praksiteles'in eseri; IV. yüzyıl; Roma, Vatikan Müzesi). 3 — Kallipygos adlı Aphrodite (Hellenistik devir; Napoli Millî Müzesi). 4 — Melos Aphrodite'si (Hellenistik devir; Louvre Müzesi).

APHTHONİOS, IV. yüzyılda Antiokheia (Antakya) da yaşıyan ünlü bir Yunanlı hitabet öğretmeni. Libanios'un talebesi. *Progymnasmata* adını taşıyan ders kitabı Bizans devrinde çok kullanılmıştır.

APİ (Epi), Yeni Hebrid adalar topluluğu içinde, Ambrym adasının güneyinde küçük bir ada. Yüzölçümü 507 km², nüfusu 10 000 A. da zengin bakır ve pirit madenleri vardır.

APİA, Büyük Okyanus'ta Samoa takımadalarından Upolu adasında işlek bir liman ve kasaba. Nüfusu 1400 (1937) A. da deprem ve gelgit olaylarını gözleme istasyonu, hastahane ve okullar, düzenli su yolları vardır. Başlıca ihraç maddeleri kopra ve pamuktur. A., 1899 da Almanlar'ın eline geçmiş, Birinci Dünya Harbi'nden sonra (1920) Yeni Zelânda manda yönetimine girmiştir.

APIACÁ [*apiaką* ok.], Güney Amerika yerli dilleri içerisinde ayrı ayrı ailelere giren iki dilin adı: 1 — Karib ailesinin, ana kütleden ayrılmış adacıklar halinde yaşıyan gruplarından biri; buna Apingui de denir. Amazon nehrinin güneyindeki Madeira grupuna girer, yakın akrabaları da Parirí, Arára, Aruma, Yuma ve Bacaïri dilleridir. Kuzey Brezilya'da Amazon ağzının güneyinde, bu nehrin ayaklarından Tocantins'in batı aşağı taraflarında konuşulmaktadır. 2 — Tupi - Guarani ailesinin merkez grupunun Tapajós bölümüne giren bir dil. Yakın akrabaları Mahue, Turá, Mundurucu (veya Pari) ve Curuahe dilleridir. Kuzeybatı Brezilya'da Amazon nehrinin ayaklarından olan Arinos ve Juruena'nın kıyılarında konuşulmaktadır.

(Etnog.), Brezilya'da yerli bir boy'un adı. A. lar Amazon nehrinin ayaklarından Tapajós'un yukarı bölümünde, Matto - Grosso eyaletinde otururlar. Etnografyacılar bunları Tupi - Guarani kabilesine bağlarlar. Bazı gezginler bunların düzgün yapılı uysal ve zeki insanlar olduklarını söylemektedirler.

APIANUS, Petrus (1501 - 1552; asıl adı: *Bienewitz* veya *Bennewitz*), Alman astronom ve coğrafyacısı. Ingolstadt'ta matematik profesörü idi. *Cosmographia* (Lanshut, 1524) adını taşıyan tanınmış eserinde boylam tayini için o da Werner (1468 - 1528) gibi ay hareketi gözlemelerinden faydalanmayı teklif etmiştir. Oğlu Philipp Apianus babasından sonra aynı kürsüye atanmıştı.

APICATA, İmparator Tiberius'un zamanında meşum bir rol oynıyan Seianus(b. bk.)un karısı. Üç çocuğu olduğu halde, Seianus A. yı 23 te boşamış, A. da Seianus'un ölümünden sonra. onun Tiberius'un oğlu Drusus (b. bk.) u nasıl öldürdüğünü açığa vurmuş, sonra kendi kendisini öldürmüştür.

APICIUS, Marcus Gavius, ünlü Roma'lı yemek meraklısı. I. yüzyılın başlangıcında yaşamıştır. A. un adı altında elimize geçen yemek kitabı *(De re coquinaria)* onun eseri değildir, daha sonra, ihtimal III. veya IV. yüzyılda yazılmıştır.

APİİN, maydanoz'da bulunan ve d - glukos ile apios adı verilen bir pentostan yapılmış bir glukosid.

APİKÜLTÜR (Apiculture): bk. ARICILIK.

APINAGE [*apinąje* ok.], Brezilya'da yaşıyan vahşi bir boy. A. ler Goyaz eyaletinde oturan büyük Tapuya kabilesine bağlıdırlar. A. ler zeki, sağlam vücutlu, kuvvetli insanlardır. A. adı aynı zamanda Brezilya'da Tocantins nehrinin ayaklarından Araguaya ırmağının sağ kıyısında küçük bir kasabanın da adıdır.

APİOL (Maydanoz kâfurusu), maydanoz tohumlarında bulunan ve ekstraksion yoliyle bu tohumlardan elde edilen, renksiz billûrlardan ibaret aromatik sınıftan organik bir madde. Ay başı bozukluklarına ve sıtmaya karşı ilâç olarak kullanılır.

APİON, [**İskenderiye'li**], bir Yunan gramercisi. Didymos'un evlâtlığı. I. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Theon'dan sonra İskenderiye okulunun başı olmuştur. A. konferanslar vererek bütün dünyayı dolaşmış, Tiberius zamanında Roma'da da konferanslar vermiştir. Bilgin olarak pek önemli olmıyan A., hodbinliği ile tanınmıştır. İskenderiye' de Yunan'lılar ile Yahudi'ler arasında kavgalar çıkınca ve her iki taraf 40 senesinde imparator Caligula'ya elçiler gönderince, Yahudi düşmanı olarak tanınan A. Yunan'lıların gönderdiği heyetin başı olmuştur. Eserlerinden ancak parçalar elimize geçmiştir. *Aigyptiaka* (Mısır'a dair) adlı kitabında Yahudi'lere karşı cephe almıştır; bu sebepten dolayı İosephos (b. bk.) da «Apion'a karşı» adlı bir kitap yazmıştır.

APİON, kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cinsi. 2,5 - 3,5 mm kadar büyüklükte olan bu böcekler daha ziyade kuzey yarım küresinde yaşarlar. Pek çok türü vardır. Vücutları arkaya doğru genişlemiştir. İnce uzun hortumları vardır. Siyah renklidirler. Kanadları bazılarında mavi renklidirler. Larvaları baklagillerin tohumlarında yaşarlar, böceklerin kendileri baklagillerin, güllerin ve diğer bazı bitkilerin üzerinde yaşarlar ve çicek tomurcuklarını sokarlar. *A. pomonae*, *A. craccae* Avrupada yaşıyan türlerindendir. *A. longirostre* adlı türü memleketimizde de yaşar.

APİOS, baklagiller (Leguminosae) den Kuzey Amerika ve Çin'de 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Vatanı Kuzey Amerika'nın doğu bölgeleri olan *A. tuberosa*, bileşik yapraklı, sarılıcı bir bitkidir. Bunun patates büyüklüğünde ve yenebilen gövde yumruları yetiştiği yerlerde çok ekilmektedir. Güzel kokulu, menekşe renkli çiçeklerinden dolayı Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Gövdesinden süt gibi bir sıvı akar.

APİOSPORUM, asklı mantarlardan perisporidiase (Perisporidiaceae) familyasına bağlı ağaçlar üzerinde asalak olarak yetişen bir mantar cinsi.

APİREN (Apyrène), bir çeşit sperma hayvancığına (spermatozoon) verilen ad. Bazı yumuşakça (Gastropod) lardan ve örümceklerde iki çeşit sperma meydana gelir. Bunlar büyüklük ve şekil bakımından birbirinden farklı oldukları gibi taşıdıkları kromatin (chromatin) maddesi bakımından da farklıdırlar. Bu anormal ve dölleme kabiliyeti olmıyan spermaların hiç kromatin maddesi taşımıyanlarına (apiren sperma) denir. Çok kromatin taşıyanlarına eupiren (eupyrène) ve az kromatin taşıyanlarına da oligopiren (oligopyrène) adı verilir.

APİS (Eski Mısırca: *Hapi* = kutsal boğa), eski Mısır tanrılarından biri. Kült merkezi Menphis şehri idi. A., Tanrı Osiris (b. bk.) in ruhunun sureti sayılırdı. Bazen alnında beyaz leke olan siyah bir boğa, çok defa da boğa kafalı bir insan olarak tasvir edilirdi. A. ölünce Osiris ile birleşir ve «Osiris - Apis» olur; yani Yunan'lılarla Roma'lılar tarafından Serapis (= Eski Mısırca: Osar - Hape) olarak gösterilen bir tanrı olurlar ve bunlar artık Serapeum (b. bk.)a konulurlardı.

APİS (Zo.): bk. ARILAR.

APİSTUS, kemikli balıkların akantopterigii (acanthopterygii) alt takımına bağlı kırlangıç balıkları (Triglidae) familyasının bir cinsi. *Polemius* adı da verilir. Baş ve vücutları basık olan bu balıkların vücutları ktenoid pullarla örtülüdür. Gögüs yüzgeçleri büyüktür. Hava keseleri vardır. *A. alatus* adlı türü Doğu Hindistan denizlerinde, *A. israelitarum* adlı türü de Kızıldeniz'de yaşar.

APLAKOFORA (Aplacophora): bk. AMFİNEVRA.

APLANAT, mercek eksenine dik bir düzlem parçasının aynı şekilde görüntüsünü meydana getiren mercek sistemi. Fakat böyle bir mercek sistemi ancak bu mercek için önceden tespit edilen cisim ve görüntü uzaklıkları için aplanetik bir görüntü meydana getirebilir.

1866 da Steinheil tarafından keşfedilen bir fotoğraf objektifine de A. adı verilmekte olup bu simetrik iki mercek çiftinden ibarettir.

APLANETİK, A. görüntü: bk. APLANAT.

APLANETİKLİK (Aplanetisme; Yun. = sapmazlık), düzlem küçük bir cismin kendisine benziyen düzlem ve bükülmesiz bir görüntüsünü veren bir optik sistemin özeliğine verilen ad. Bir optik sistemin kusursuz olması özeliği, optik âletlerinin verdikleri görüntülerin netliği için gerekli bir şarttır.

APLANOSPORE: bk. SPOR.

APLASENTALİA (Aplacentalia), gelişmeleri sırasında embryolarında Plasenta (b. bk.) teşekkül etmiyen memelilere verilen ad. *Monotremata* ve keseliler (Marsupialia) alt sınıfları bu guruptandır. Eğer embryoda plasenta teşekkül ederse böyle memelileri de Plasentalia (Placentalia) adı altında ayrı bir gurup olarak toplarlar. Diğer bütün memeliler bu guruptandır.

APLAZİ (Aplasie; Yun. *a* = yokluk, *plassō* = teşkil etmek), vücudun bir kısmının veya bir organın eksik oluşumundan ötürü, gelişme ve olgunlaşmadan geri kalması.

APLERBECK [*aplīrbek* ok.], Batı Almanya'nın Westfalya endüstri bölgesinde Dortmund şehrinin 6 km güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 10 940 (1925). Dortmund-Unna anademiryolu boyunda işlek bir istasyon olan A. Dortmund ve Hörde'ye elektrikli tramvaylarla bağlıdır. A. da ve yakınında kömür işletmeleri ve yüksek fırınlar vardır.

APLİSİLLA (Aplysilla), süngerlerin dendroseratida (Dentroseratida) takımına bağlı *Darwinellidae* familyasının bir cinsi. İskeletleri ağaç şeklindedir. Atlas Okyanusu ve Akdeniz'de yaşar.

APLİSİNA (Aplysina), süngerlerin kornakuspongie (Cornacuspongiae) takımına bağlı aplisinide (Aplysinidae) familyasının bir cinsi. Spongin maddesinden yapılan iskeletler lif şeklindedir. *A. aerophoba* adlı türü Akdeniz'de yaşar. Yumuşak ve elâstikî süngerlerdir. Zeminden yukarı doğru parmak şeklinde uzıyan uzantıları vardır. Renkleri canlı iken parlak kükürt sarısıdır. Kuruyunca renk siyah olur. *Stephanoscyphus mirablis* adlı bir polip bunun içinde parazit olarak yaşar.

APLİT (Aplite), granit bileşimindeki magmanın damarlarda soğumasiyle meydana gelmiş olan bir püskürük (erüptif) kayac. Yapısı çok ince tanelidir, içinde kuvars ve potasyumlu feldispat vardır.

APLODONTİA, kemirici memelilerin (Rodentia) Simplicidentata alt takımına bağlı *Aplodontiidae* familyasının bir cinsi. Sincaplarla kunduzlar arasında bir cinstir. Buna *Haplodon* adı da verilir. Marmotlara benziyen vücutları oldukça iri ve kuyrukları kısadır. Kısa ve kaba başları vardır. Ön ve arka ayaklarında beş parmak vardır. Ön ayaklarında uzun, yandan basık ve az kıvrılmış tırnaklar vardır. 24 dişi vardır. *A. rufa* adlı türü Kuzey Amerika'nın batısında kayalık yerlerde yaşar. Güneş battıktan veya yeni doğduktan sonra meydana çıkar. Yuvalarını çok defa kayalık yerlerde ve akar suların bulunduğu bölgelerde yapar. Su bitkileriyle geçinir.

APLOM (Aplome; Yun. *aploos* = adi), demirli, kalsiyumlu bir grenat olan melanitin sarı yeşil veya kahve renkli kristaller halinde bulunan bir cinsi. $Ca_3 Fe_2 (Si O_4)_3$

APLYSİA: bk. DENİZ TAVŞANI.

APNE (Apnée; Eski terim: *İnkıta-ı teneffüs*), solunum hareketlerinin kısa veya uzun bir süre için duraklaması. İki çeşidi vardır: 1 — Apne vera, kandaki CO_2 nin azalmasından ilerigelir. Bunun örneği cenindeki A. dir. 2 — A. spuria, bunun sebebi vagus sinirinin uyarılmasiyla olan tepkidir.

Solunum hareketlerini medula oblongata'da bulunan özel bir merkez idare eder. Bu merkezin uyarılıp solunum hareketlerini meydana getirmesi için kendisini besliyen kanda CO_2 nin bulunması veya daha genel ifadeyle kandaki hidrojen iyonları yoğunluğunun belli bir hadde varması şarttır. Bu sebeple oksijenin azalması da solunum merkezlerine uyarıcı gibi etki yapar. Çünkü bu gazın bulunmaması asit maddelerin yanmamasına ve bu suretle hidrojen yoğunluğunun artmasına sebebolur ve bu yolla solunum merkezine uyarıc ıtesiri yapar.

Ne şekilde olursa olsun solunum merkezini uyaracak bir etmen bulunmazsa solunum hareketleri durur ve A. meydana gelir.

A. yi meydana getiren etmen giderilir ve solunum merkezi yine uyarılırsa solunum hareketleri evvelâ sathî ve sonra normal olmak üzere yeniden başlar.

APNEVMONA (Apneumone; Yun. *a* = sız, *pneumon* = akciğer), derisidikenlilerin (Echinoderma) denizhıyarları (Holothurioidea) takımına bağlı bir alt takıma verilen ad. Bu alt takıma aynı zamanda *Paractinopoda* adı verilmektedir. A. alt takımındaki denizhıyarlarının solunuma yarıyan ve su akciğerleri adı verilen solunum organları yoktur. Aynı zamanda bunların ambulakral ayakcıkları da yoktur (bk. APODA). Sinaptide (Synaptidae) familyası bu alt takıma bağlıdır.

A-PO [*a-bo* ok.], Tu-cüe (Türk) lerin hanı. Muhan hakanın oğludur. 572 de hükümete geçmiş, fakat amcası Tobo tarafından tahttan indirilince, A. Çin'liler tarafına geçmiştir. Sonraları amcası oğlu Şapolio ile arası açılmış ve bu hal Türk devletinin bölünmesine sebep olmuştur.

APO KOİNOU [*apo koinū* ok.; Yun. = ortaklaşa], bir cümle yapısı tipini anlatmak için Yunan gramercilerinden alınma bir terim. Bu çeşit sintaksta, yapı bakımından biribirine benzemiyen iki tümleç, ortaklaşa olarak aynı önerti (antécédent) veya sonurtu(conséquent)ya bağlı bulunur, meselâ Fr. «Il *croit à* son étoile *et que* tout lui réussira»

(= yıldızına ve her şeyde muvaffak olacağına inanıyor; Fr. yapı şekli şudur: inanıyor yıldızına ve ki her şeyde muvaffak olacaktır). Eğer bir özne (fail) cümlenin ilk kısmındaki fiile de şamil olduğu halde yalnız ikinci fiille beraber kullanılırsa, bu cümleye de apo koinou yapılı denir: «Atına atlayıp, asker düşmana saldırdı» gibi. Apo koinou yapısı, bir anakolut'tan (b. bk.) veya bir bağıntı öğesi (rélatif) nin silinmesinden ileri gelebilir; sıradaşlık (parataxe) tan sonra gelen uyrumluluk (hypotaxe) da buna sebep olabilir.

Bu sintaks özelliğinin bazı çeşitleri vardır: 1 — Zögma (zeugma): bunda, bir kelime veya bir gramer öğesi, biribirine paralel olarak sıralanan cümleciklerden yalnız birinde geçtiği halde, öbürlerine de şamil olur: meselâ «Biri kalemi aldı, öbürü de kitabı» («aldı» fiili ikinci nesne olan «kitab»a da şamildir); veya «Gelmiş ve gitmiştir» (— tir öğesi «gelmiş»e de şamildir). 2 — Sileps (syllepse): aynı cümleye giren ve cins, sayı v.b. bakımlardan ayrı ayrı şekiller istiyen kelimeler ortaklaşa bir sintaks yapısı içine alınır, yani: birden fazla isim vasıflandıran bir sıfat, ortaç (participium), veya birden fazla özne veya nesnesi bulunan bir fiil, gramerce bunlardan ancak biriyle uyuştuğu halde, öbürleriyle de uyuşmuş sayılır: meselâ Fr. «Étant donné son caractère et les circonstances où il se trouvait» (= karakteri ve içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurulursa; bunda cins ve sayı silepsi vardır, çünkü Fr. *les circonstances* [= şartlar] çoğul ve dişil olduğu halde, *donné* fiili yalnız tekil ve eril *caractère*'le uyuşmuştur). «Sen ve ben beraber gittik» gibi bir sözde görülen ortaklaşa fiil şekli de gerçekte bir şahıs silepsidir.

APOBATES, eski Yunanistan'da bazı araba koşularında arabada bulunan ve bir savaş erinin bütün silâhlarını taşıyan atlete verilen ad. A., araba tam hızla giderken arabadan aşağı atlar, sonra yine arabaya binerdi.

APODA (Ayaksızlar; Yun. *a* = sız, *podos* = ayak), ayak, yüzgeç veya bunlara analog olan hareket organlarını kaybetmiş olan hayvan gruplarına verilen ad. Hayvanlar âleminin türlü gruplarında böyle hayvanlara raslarız.

Kurbağagiller(Amphibia)de: ekstremiteleri körleşmiş olan *Gymnophiona* takımına aynı zamanda A. adı verilmektedir. Sesiliide (Caeciliidae) familyasına bağlı ve sıcak memleketlerde yaşıyan kurbağagiller bu takıma bağlıdırlar. *Caecilia, Ichthyophis* cinsleri gibi. Bunlar toprak solucanını andırırlar.

Balıklarda: kemikli balıklardan karın yüzgeçleri körelmiş olan balıkların bulunduğu alt takıma *Abodes* veya *A.* adı verilmektedir. Bu alt takıma yılanbalıkları (Anguillidae), Muraenidae gibi familyalar bağlıdırlar.

Derisi dikenliler (Echinoderma) de: Deniz hıyarlarının (Holothumoidea) ambulakral ayakcıkları bulunmıyanlarının bağlı olduğu takıma verilen ad. Sinaptide (Synaptidae) familyasına bağlı olan cinsler bu gruptandır (Synapta).

Krustase (Crustacea) lerde: Sirriped (Cirripedia) ler takımının bir alt takımına da A. adı verilmektedir. Bunlarda da ayaklar körelmiştir, diğer sirriped'lerde asalak olarak yaşarlar. *Proteolepadidae* familyası bu takımdandır.

APODERUS, kınkanadlı böcekler (Coleoptera)in hortumlu böceler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cins. Başları uzun bir boyun üzerinde bulunur. Uzun bacakları vardır. Çalılar ve fidanlar üzerinde yaşarlar. Eski dünyaya yayılmış birçok türü vardır. Avrupa'da yaşıyan *A. coryli* adlı türü sarımtrak kırmızı renklidir. Baş, anten ve vücudun alt tarafı siyahtır. 6 mm kadar uzunluğu vardır. Hususiyle mayıs ayında fındık, dişbudak, gürgen gibi ağaçların yaprakları üzerinde bulunur ve bu ağaçların yapraklarını keser ve külâh şeklinde kıvırarak yumurtalarını bunun içine bırakır. Zararlı böceklerdendir.

APODES, kemikli balıklar (Teleostei) takımının bir alt takımına verilen ad (bk. APODA). Bunların karın yüzgeçleri yoktur. Yüzgeçlerinde dikenler bulunmaz. Yüzme kesesi bulunanlarda yüzme kesesi bir kanal vasıtasiyle ön barsak ile temastadır. Yılan balıkları (Anguilla), *Conger, Muraena* gibi balıklar bu alt takımdandır.

APODİKTİK: bk. ZORUNLU

APODOZ (Apodose; Yun. *apo* = geri, *didonai* = vermek), karmaşık (mudil, complexe) cümlelerde bir «dönem» (période) meydana getiren bölümlerden. sonuçlandırıcısı; dönemsonu. Dönemönü (protaz [protase]) ne bir «karşılama» (responsion) teşkil eder. Meselâ, «Bana çok hakaret ettiği halde, *ona cevap vermeğe tenezzül etmedim*» (düz harflerle olan kısım protaz, italikli kısım da apodoz'dur). Şart cümlelerindeki «ceza» kısmına da apodoz denir: «Eğer bu işi yapabilirsen, *benim için çok iyi olacaktır*», gibi. Apodoz, cümlede «önerti» (antécédent) denilen bir kelime tarafından gramer bakımından hazırlandıktan sonra gelen «sonurtu» (conséquent) ile bir değildir: meselâ *öyle ki* kelime takımında *ki* apodoz değil, sonurtu (*öyle* de önerti) dur.

APOFAZİ (Apophasie; Yun. *apophasis;* = inkâr), rhetorikte, birşeyi anmak niyetinde bulunulmadığını söylemekle onu anmış olmaklık figürü, meselâ «Onun kirli geçmişini anacak değilim». Bu figürü, preterisiyon (pretérition) veya paraleps (paralepse) ten ayırmak gerekir. Bu sonuncuda, konuya çok hafif bir şekilde dokunmak suretiyle, söylenmiyen kısmın önemi belirtilmiş olur, meselâ «Onun meydana getirdiği zulümler cildini şu sahifeye sığdırmağa çalışacağım», gibi.

APOFİLLİT (Apophyllite; Yun. = yaprak yaprak ayrılan [taş]), bileşimi kalsiyum, potasiyum sulu silikat olan bir zeolit. Kristal veya beyaz renkli ince yapraklara ayrılan agregatlar halinde bulunur. Bu cisme A. ismi 1805 de Haüy tarafından verilmiştir. Bazaltlarda, maden filizleri içindeki boşluklarda vücuda gelir.

APOFİS (Apophis), eski Mısır'da Hiksos'lar (Çoban kırallar) sülâlesinden iki firavunun adı:

1 — XV. sülâlenin kurucusudur (yaklâşık olarak M. Ö. 1813). Evvelâ aşağı Mısır'da, yani Delta'nın doğusunda yerleşen A., az sonra Menfis'i zaptetmiş ve güneydeki XIII. kıral soyu ile kuzey batıdaki XIV. yerli sülâleyi vasali yapmıştır.

2 — XVI. sülâlenin kurucusudur. Mısır'lılar bu yabancı istilâdan kurtuldukları zaman, Hiksos sülâlerine ait bütün eserleri ortadan kaldırdıkları için bu kırallara ait bilgi pek kıttır.

APOFİZ (Apophyse; Yun. *apo* = dışında, *physis* = büyüme): bk. ÇIKINTI.

APOFONİ (Apophonie), dilcilikte genel olarak Almanca şekliyle kullanılan *Ablaut* terimini karşılamak için, Yunanca asıldan (*apo* = ... dan olma, *phōnē* = ses) oluş-

turulmuş terim. Bk. ABLAVT. Almanca olarak kullanılan *Umlaut* terimini karşılamak için de, aynı esasa göre, metafoni (métaphonie) ve perifoni (périphonie) terimleri icat edilmiştir. Her üç terim de pek tutunamamıştır.

APOFTEGMA, (Apophthegma), kısa ve mânalı, özlü söz: «Bilgi kuvvettir.» gibi. Bu türlü sözler zamanla kullanıla kullanıla atasözleri haline gelmiştir. Plutarkhos'un eserleri arasında birkaç A. derlemesi bulunmaktadır; bunlar bilhassa Rönesans zamanında çok okunmuş ve prenslerin istifadesi için Avrupa dillerine çevrilmiştir.

APOGAMİ, bazı bitkilerde eşemli üremenin körelmesi ve eşemli üremenin yerini başka üreme çeşitlerinin alması. Eşem hücrelerinin hallerine göre apogaminin çeşitleri vardır:

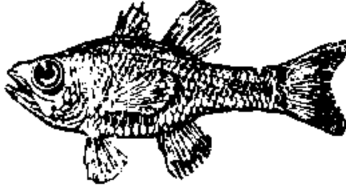
1 — İndirgeme bölünmesi ile haploid olan bir yumurta hücresinin döllenmeden gelişerek tohum meydana getirmesi ki buna Parthenogenesis de denir.

2 — İndirgeme bölünmesi olmamış olan diploid bir yumurta hücresinin döllenmeden gelişmesidir ki bu gerçek apogami sayılır.

3 — Tohumun yumurta hücresinden değil, döllenmeden yumurta hücresinin dışındaki gelişme (vegetativ) hücrelerden meydana gelmesi (b. k. APOSPORİ).

APOGE (Yun *apo* = uzak, *geo* = arz), ayın yörüngesi üzerinde arzdan en uzak bulunduğu noktanın adı. Buna *Arzöte* de denilir. Bunun karşıtı olan yani arza en yakın bulunan yörünge noktasına *Perige* veya *Arzberi* adı verilir.

APOGON (Zo.), kemikli balıkların akantopterigii (Acanthopterygii) alt takımına bağlı perside (Percidae) familyasının bir cinsi. Oldukça kısa vücutlu ve iri pullu olan bu balıkların Akdeniz, Kızıldeniz, Hind Okyanusu ve Büyük Okyanus'ta yaşıyan birçok türü vardır. Özellikle rasiflerde bulunurlar. Akdeniz'de yaşıyan *A. imberis* adlı türü kırmızımtrak renklidir ve vücudunda küçük siyah noktalar vardır. Kuyruğunun iki tarafında birer siyah leke vardır. 8 - 10 cm kadardır. Eti makbuldür.

APOGON

APOİKA (Apoica), zarkanadlı böceklerin (Hymenoptera) yabanarıları (Vespidae) familyasına bağlı bir cins. A. açık kahverengi, ince yapılı bir yabanarısıdır. Geceleri çiçekten çiçeğe uçuşurlar. Tropik Amerika'da yaşıyan *A. pallida* cinsinin çok büyük yuvaları vardır. Yuvaları tek bir petekten ibarettir. Bu petek 0,5 m çapında olabilir ve yüzlerce altı köşeli hücrelerden yapılmıştır. Sarı esmer renkli olan bu yuva, ağaçların üzerinde bulunur.

APOKALYPSİS (Yun. = keşif, ifşa), gelecekte olacak olaylara dair bilgi vermek iddiasında olan eserlerin genel adı.

I. — **Yahudi A. leri:** bu A. lerde Mesih'in Yahudi'lere getireceği şan ve şeref anlatılarak onların millî ümitlerini uyandırma gayesi güdülür. Bu yazılarda, zamanın istek ve şartlarına uymak maksadiyle sık sık değiştirme ve eklemeler yapılırdı. Bu sebepten dolayı bunların çoğunda üslûp, ifade, v. b. bakımlarından edebî birlik yoktur. Bunlar, hıristiyanlığın doğuşu sıralarındaki Yahudi fikirlerini belirtmeleri bakımından çok değerlidirler.

Bu A. lerin en önemlileri şunlardır:

1 — *Danyal'ın A. i: Ahd - i Atîk*'in içindeki bu en eski A., M. Ö. 166 da, yani Makkabî'lerin Antiokhos Epiphanes'e karşı başkaldırdıkları zaman, yazılmıştır. Burada Danyal, dünyadaki dört büyük egemenliğin nasıl yıkıldıklarını, son olarak da Makedonya'lıların egemenliğinin nasıl çöktüğünü, bundan sonra ise tanrı egemenliğinin gerçekleşeceğini rüyasında gördüğünü ve bu rüyayı açığa vurduğunu anlatır.

2 — *Hanok'un A. i:* bunun İbranca yazılı asıl metni kaybolmuştur, elimizde ilk fasılların Yunancaya yapılmış bir tercümesi ile bütününün Habeşçeye yapılmış bir tercümesi vardır. Bu eserin en eski kısımları M. Ö. 133 - 100 yıllarında, en yenileri de M. Ö. 37 de veya bundan sonra yazılmıştır. En önemli kısımları şunlardır: meleklerin günah işleyip cezalandırılması, doğru insanların bulunduğu yerlerin tarifi, Âdemoğluna ait vizyon (vision).

3 — *Esdras'ın A. i:* buna çok defa «Esdras'ın 4 kitabı»da denir. Kudüs'ün Nabukadnezar tarafından tahribinden otuz yıl sonra Esdras'a beliren yedi vizyondan ibarettir. Bu yazının 81 - 96 arasında yazıldığı sanılıyor.

4 — *Barukh'un A. i:* bu, birbirinden pek uzak tarihlerde belirmiş vizyonları kapsar. Elimizde bulunan metin, Yahudi'lerin son defa payen ülkelerinde yerleşmelerinden sonra, 70 - 150 yıllarında yazılmıştır.

5 — *İlk 12 resulün vasiyetnamesi:* bu da, 12 resulün ölürken söyledikleri iddia olunan nutukları kapsar. Esere hıristiyanlar tarafından I. yüzyıl sonunda veya II. yüzyıl başında bazı yeni fasıllar ilâve edilmiştir.

6 — *Musa'nın gök'e çıkarılması:* bu eserin yalnız bir Lâtince tercümesi vardır. Eser hıristiyanlığın ilk yıllarında yazılmıştı.

7 — *Hanok'un sırları kitabı:* Slavoncası elimizdedir. I. yüzyılın sonu veya II. yüzyılın başlangıcında yazılmıştır.

8 — *İbrahim'in A. i* (II. yüzyıl).

9 — *Eş'iya'nın şehitliği ve gök'e çıkarılması.*

II. — **Hıristıyan A. leri:** belgeli olmıyan Hıristiyan A. leri arasında en ünlüsü *St. Petros'un A. i*'dir. Yunanca metnin bir kısmı 1891 de yeriden bulunmuştur. Bütün metnin Habeşçe tercümesi de vardır. İskenderiye'li Clemens bunun bazı kısımlarını anmıştır. Bu eser en geç II. yüzyılda yazılmıştır; Kıyamet'ten ve bunu önceden bildirecek olan belirtilerden bahseder. Belgeli olmıyan A. ler arasında kilisece kabul edilen biricik A. budur. Zaten, ötekiler bundan daha yenidir. Adı geçenler şunlardır: Havari *St. Thomas A. i.* (Lâtincesi son zamanlarda bulunmuştur), ilk şehit *St. Stephanos A. i* (kaybolmuştur), *St. İoannes'in A. i* (bu eser hıristiyanlığın en eski zamanlarında bilinmiyordu.) ve hususiyle *St. Paulos A.i* (Bu A. de Havari Paulos öbür dünyaları gezer); bu eser IV. yüzyılın sonuna doğru tercüme edilmiştir. *St. İoannesin A. i: Ahd i Cedîd*'in son kitabı olan bu eser, yirmi iki bölüme ayrılır. Yedi Asya kilisesine yazılı mektuplar şeklinde kısa bir önsöz ile yedi vizyon ve bir sonsöz'den ibarettir. Yedi vizyon şu başlıkları taşır: 1 — Yedi yıldız ile yedi şamdan; 2 — Kitabın yedi mühürü ile yedi boru; 3 — Kadın, ejderha ve hayvan; 4 — Hiddetin yedi bardağı ile büyük Bâbil; 5 — Tanrının büyük ziyafeti; 6 — Bin yıl için bağlı şeytan ile yeni dünya, 7 — Mukaddes Kudüs.

Bu A. in kanōn (b. bk.) a uygunluğu Yunan kilisesinde arasıra münakaşa edilerek bazı yazarlar tarafından reddedilmişse de kilise Babalarının çoğu bunu kabul etmiştir. IV. yüzyıldan beri bu hususta hiçbir tereddüt kalmamıştır. Gerek Katolik'ler, gerek doğru inançlı Protestan'lar bu eserin Havari St. İoannes'a ait olduğunu söylerler. Eserin içinde yazarın adı İoannes olarak geçer. En eski geleneğe göre bu İoannes'in dördüncü *İncil*'in yazarı ve İsanın havarisi St. İoannes olduğuna inanılmıştır. Bunun hakkında bazı şüpheler belirmişse de gelenek sağlamdır. Herhalde bu A. I. yüzyılın son yıllarında yazılmıştır. Bazı vuzuhsuzluklarına rağmen Hıristıyan ümitlerine dair değerli bir belgedir.

APOKARİT (Apocharite), III. yüzyılda yaşamış olan bir Hıristiyan tarikatine bağlı olanlar. Onların inanışına göre, insanların ruhları tümel ruhun, yani tanrının, özel suretlerinden ibarettir. Şu halde, insanın ruhu özü itibariyle tanrısal niteliktedir.

APOKARP, çiçeklerde dişi organları teşkil eden meyva yapraklarından herbirinin kendi üzerine kıvrılıp bir gözlü yumurtalık meydana getirmesine denir (Düğünçiçeklerinde olduğu gibi.)

APOKOLOKYNTOSIS, Roma imparatoru Claudius'un ölümü (54) üzerine yazılan kısa Menippos'vari (yani nesirle nazım karışık) yergi eseri. Asıl adı *Divi Claudii apocolocyntosis* (İmparator Claudius'un kabaklaşması)tir.

Özeti: Claudius epey can çekiştikten sonra ölür. Tanrı olmak niyeti ile doğruca göğe, Iuppiter'in huzuruna çıkar; Herakles'le uzun bir çatışmadan sonra, tanrıların senatosuna girmeğe muvaffak olur. Yeni gelenin tanrı olup olamıyacağı hararetli münakaşalara yol açar. Iuppiter işe karışarak yabancıyı dışarı attırır. Sonra, Augustus'un teklifi kabul edilerek, gökten çıkarılmasına karar verilen Claudius, Mercurius'un yoldaşlığı ile, yeraltına iner. Kendisine nasıl bir ceza verileceği üzerine burada da birçok tartışmalar olur, sonunda *tanrı olmak* kuruntusuna kapılan bu *kabak* imparator - dâvalara bakmak illeti hatırlanarak - orada sorgu yargıçlığı eden bir azatlıya, kâtip olarak kullanması için, teslim edilir.

Claudius'un amansızca bir karikatürünü çizen nükte dolu bu küçük şaheser, imparatorun dirayetsizliği yüzünden sekiz yıl Korsika'da sürgün yaşamış olan filozof Seneca'ya atfedilmektedi.

APOKOP (Apocope; Yun. *apo* = ...dan, *koptein* = kesmek), bir kelimenin sonunda, fonetik aşınma yüzünden veya başka bir sebeple bir veya birkaç fonemin düşmesi, meselâ Orhon Türkçesi *sub*: Türkiye Türkçesi *su*; Uygur Türkçesi *elig*: Türkiye Türkçesi *el*, gibi. Özel isimler genel olarak az değişikliğe uğradıkları için, bunlarda apokop olayı da nadirdir, meselâ cins ismi olarak Uygurca *uluğ*: Türkiye Türkçesi *ulu*, fakat özel isim olarak *Uluğ*. Bazı kere, *fotoğraf: foto*; *otomobil: oto* misallerinde görüldüğü gibi, bile bile sonu kırpılan kelime (kırpık kelime = İng. clipped word) lerdeki ses düşümüne de apokop denmektedir.

APOKORONAS, Girit adasının kuzey kıyılarının batı bölümünde, Hania yakınında, tarihî bir eparklık. Venedikliler'le Ceneviżler buna Apicorno (Apicornum) demişlerdir.

APOKRİN, salgı maddesini doğrudan doğruya kendisi dışarıya atan bez hücreleri. A. bez hücreleri devamlı veya ritmik olarak salgı maddesi meydana getirir ve doğrudan doğruya bu salgı maddesini dışarı serbest kenarlarından atar.

APOKRİTA (Apocrita), zarkanadlı böceklerin (Hymenoptera) bir alt takımına verilen ad. Bunların birinci abdomen seğmentleri toraks seğmentleri ile birleşmiştir. Bunu takip eden abdomen kısmı bir boğum ile torakstan ayrılmıştır. Larvalarında ayak yoktur. Mazı arıları (Cynipidae), *Ichneumonidae*, karıncalar (Formicidae), arılar (Apidae), yabanarıları (Vespidae) gibi birçok familyalar bu alt takıma bağlıdırlar.

APOKROMAT, üç renk için kromatik sapması olmıyan sarı ve mavi renkler için aplanetik görüntüler meydana getiren mercek sistemi. Bu çeşit sistemlere apokromatik mercek adı verilir (bk. AKROMATİK SİSTEM). Böyle bir mercek ilk defa 1886 da Abbe tarafından imal edilmiştir.

APOKRYPH'LER (Yun. *apokryphos* = gizli, saklı [yazılar]), *Kitab-ı Mukaddes*'e ait olmakla beraber *kanōn* (b. bk.) a uygun sayılmıyan yazılar.

I. — **Ahd-i Atîk Apokryph'leri:** Ahdi-Atîk'teki kanōn'a uygun yazılar ile apokryph'ler arasındaki fark, Filistin Yahudi cemaati ile İskenderiye'deki Yunanlaşmış Yahudi cemaatinin çeşitli sayıda mukaddes kitaba sahip bulunmalarından ileri gelmiştir. Filistin Yahudi'leri ancak Musa'dan Ezra (Azra) ya kadar geçen zamanda yazılmış olan (veya yazılmış sanılan) kitapları kanōn içinde sayarlar, halbuki İskenderiye Yahudi'leri bu bakımdan çok daha geniş düşünürlerdi. En eski hıristiyan kilisesi İskenderiye Yahudi'lerinin izinden giderek A. i kanōn'a uygun yazılara eşit kıymette sayar. «Apokryph» sözü o zamana kadar «yasak, dinî bakımdan yanlış» anlamında kullanılırdı. İbranca ve Aramca yazılmış olan Filistin Ahd-i Atîk'inde apokryph bulunmadığını, yalnız Yunanca yazılmış İskenderiye Ahd-i Atîk'indeki yazıların apokryph olduğunu iddia eden ilk yazar Hieronymus (yaklaşık olarak 331-420) olmuştur. Fakat, buna rağmen, bunları da Vulgata (b. bk.) ya almıştır. Afrika kilisesi 393 te (Hippo Sinodu), Roma kilisesi 1546 (Trento, 8 nisan, 4 üncü oturumda) da A. i kanōn'lu saymıştır (Roma kilisesi Ezra'nın 3 üncü kitabını kabul etmemiştir). 1672 de Yunan kilisesi de A. in de tanrı ilhamiyle yazıldığını kabul etmiştir. Luther A. i, birkaçı müstesna, Almanca'ya çevirmiş ise de bunları Kitab-ı Mukadds'e ekleme olarak çıkarmış ve bunlar hakkında «Kitab-ı Mukaddes'in bir parçası gözü ile bakılması caiz olmamakla beraber, okunması iyi ve faydalı» demiştir. İngiliz Kitab-ı Mukaddes şirketi A. siz Kitab-ı Mukaddes'ler yayımlamıştır. Ahd-i Atîk A. inin Almanca tercümesini E. Kautzsch (başka tercümelerle beraber) çıkarmıştır (2 cilt, 1899 - 1902)

Ahd-i Atîk A. i şunlardır:

1 — Apokryph tarih eserleri: 3 tane Makkabi kitabı; Ezra'nın 3 üncü kitabı (Luther, Makkabi kitaplarının yalnız ilk ikisini çevirmiştir).

2 — Ahd-i Atîk'in kanōn'lu kitaplarına ekler: Esther kitabına ek, Danyal kitabına ek, II. Khronika'ya ek (Manase'nin duası).

3 — Efsane ve ahlâkî yazılar: Tobias kitabı, Yudith kitabı, Baruh kitabı.

4 — Apokryph bilgece yazılar: İsa Sirakh'ın sözleri; Süleyman'ın sözleri.

5 — Apokryph mektup: Jeremia'nın mektubu. Bu yazı Luther'in tercümesinde Barukh kitabının 6 ıncı faslıdır.

II. — **Ahd - i Cedîd Apokryph'leri:** Ahd - i Cedîd'-deki kanōn'a uygun sayılmıyan bazı yazılardır.

Ahd - i Cedîd A. i şunlardır:

1 — İnciller: Nasranî'ler İncil'i; Ebionit'ler İncil'i; İbranî'ler İncil'i; Mısır'lılar İncil'i; Petros İncil'i; Thomas İncil'i; Philippos İncili; Yuda İncil'i; Havva'nın İncil'i; Yakup ön - İncil'i; Thomas'ın çoçukluk İncil'i; Pilatus'un işlem (acta) leri.

2 — Havari tarihleri: Petros'un işlemleri; Petros'un çağırılışı (Kerygma Petri); İoannes'in işlemleri; Paulos'un işlemleri (Paulos ile Thekla'nın işlemlerini de kapsar); Andreas'ın işlemleri; Thomas'ın işlemleri.

3 — Mektuplar: İsa ile Edessa'lı Abgar arasında mektuplaşma; Laodikaia'lılar mektubu; Barnabas mektubu; 11 havariler mektubu.

4 — Öğretici mektuplar: Didakhe (12 havariler dersleri); Havariler kilise nizamı.

5 — Süleyman'ın şiirleri

6 — Apokalypsis'ler: Hermas Çobanı; Petros'un Apokalypsis'i; Yesaya (Eş'iya) nın gök'e alınışı; Ezra'nın 5 inci kitabı.

APOKURYA (Yun. *apokreōs* = et yemekten sakınma; Batı'daki karşılığı: *carnaval, carnavale*), Ortodoks'larda, et yemenin yasak edildiği perhizlerin arifesi ve et yenilebilen günlerin sonu. Özellikle, bu isim büyük perhizden önceki üç haftaya verilir. Bu üç hafta içinde elbise ve kıyafet değiştirmek, türlü türlü eğlencelerle hoş vakit geçirmek âdettir. Payenlerin Bakkhos şerefine yaptıkları törenlerden kalan bu âdeti kaldırmağa hernekadar çok çalışılmışsa da bu husustaki emekler boşa gitmiştir. Batı dünyasındaki benzer âdet için bk. KARNAVAL.

APOLDA, Almanya'nın Thüringen bölümünde bir şehir. Nüfusu 27 789 (1939). A, Naumburg ile Weimar arasında Ilm çayı yakınında, ormansız bir çevrededir. Denizden yüksekliği 180 m. Erfurt - Halle demiryolu boyunda işlek bir istasyon ve bir endüstri merkezi (iplik ve dokuma fabrikaları, sucuk yapımı, ziraat makinaları) dir. A. da birkaç lise, ticaret ve sanat okulları, şehir kitaplığı vardır.

APOLEMİA, sölenter'lerin (Coelenterata) sifonoforlar (Siphonophora) takımının pnömatofore (Pneumatophorae) alt takımının apolemiide (Apolemiidae) familyasına bağlı bir cinsi. Yalnız *A. uvaria* adlı bir türü vardır. Akdeniz'de yaşıyan bu sifonofor kolonisi 2 m kadar uzun olabilir ve bir koloninin üreme fertleri ya dişi veya erkektir.

APOLLINAIRE [*apolinēr* ok.; asıl adı: *Wilhelm Apollinaris Kostrowitzky*], **Guillaume** (1880-1918), Fransız şair ve tenkidcisi. Roma'da doğmuştur. Anası Polonya'lı idi. Çocukluğu İtalya'da geçmiş, Fransa'ya sonradan gelmiştir. Fransa'yı ikinci memleketi olarak kabul etmiş, eserlerini Fransızca olarak yazmış, Birinci Dünda Harbi'nde Fransa ordusunda savaşmıştır. Başından ağır yaralanan A., Paris'te tedavi edilmiş, fakat geçirdiği büyük ameliyat sonucunda sıhhati bozulmuş ve Paris'te çıkan goit (ispanyol nezlesi) salgınında hastalanarak ölmüştür.

Rue Ravignan'da topladığı edebî bir grupla önce «Le Festin d' Esope» (1903), daha sonraları da «Soirées de Paris» ismindeki sanat dergilerini çıkarmıştır. Çevresinde Max Jacob, André Salmon gibi şairlerden başka, Picasso, Marie Laurencin, Braque, Derain gibi ressamlar da vardı. Ressam Douanier Rousseau'nun kıymetini keşfedip tanıtan da A. olmuştur.

A. şiirde «edebiyat yapmak» ile mücadele etmiş, bunu başarmak için de konuşurken kullanılan kelimeleri bütün gerçeklikleri ve sadelikleri ile şiire mal etmiş, sanatı edebî yapmacıklar ve kalıplardan kurtarmağa çalışmıştır. A. resimde artık tabiatı akademik bir tarzda kopye etmeksizin, «Cubiste»ler gibi gerçeğin bazı öğelerini birbirinden ayırmak ve ayrı olanları birbirine yaklaştırmak yoliyle tek bir «image» da bütün kıymetleri birleştirip kaynaştırmayı savunmuştur. Sanat görüşlerini *L' Esprit nouveau* başlığı altında «Mercure de France» da yayımlamıştır (1.12.1918).

A., kendinden önce gelmiş olan Rimbaud, Lautréamont gibi şairlerin sanatlarından faydalanmış, şiirleri ve teorileri ile kendinden sonra yetişen Cocteau, Cendrars gibi şairler ve bazı ressamlar üzerinde etkileri görülmüştür.

Şiir kitapları: *Le bêstiaire* [1911], *Alcool* [1913], *Calligrammes* [1918]; romanları: *L' enchauteur pourissant* (Çürüyen sihirbaz) [1909], *L'hérésiarque et Cie.*, *Le poète assassiné* (Katledilmiş şair) [1916], *La femme assise* (Oturmuş kadın) [1920]; piyesi: *Les mamelles de Tirésias* (Tirésias'ın memeleri) [1918] tir.

APOLLİNARİS (II. yüzyıl), Phrygia Pacatiana'daki Hierapolis (Pamukkale) şehrinin piskoposu. İmparator Marcus Aurelius'a hitaben Hıristiyan imanının bir savunmasını yazmıştır, daha başka eserleri de vardır. Katolık kilisesi onu azizlerden sayar. Yortusu 8 ocaktadır.

APOLLİNARİS (IV. yüzyıl), Laodikeia (Lâdikiye) lı, hıristiyan yazar. 360 yıllarında Suriye'deki Laodikeia şehrinin piskoposu olmuştur. Azimli bir homousios (b.-bk) taraflısı olup her zaman Athanasios'un tarafını tutmuştur. Sayısız eserlerinde yaydığı İsa'nın kişiliğine dair akidesi birkaç kilise meclisi tarafından reddedilmiş, kendisi de sapkın sayılmıştır; fakat modern dinbiliminde A. en kuvvetli ve en mantıkî dinbilimcilerden sayılır. İmparator Iulianus 362 yılında hıristiyan öğretmenlere okullarda klâsik edebiyatı okutmalarını yasak edince, A., öğretimde klâsik edebiyatın yerini tutabilecek bir hıristiyan edebiyatı yaratmak için, hıristiyan eserlerine klâsik bir şekil vermeğe girişmiştir. Bu eserlerden yalnız Mezamir'i Yunanca heksametre'lerle yazdığı kitabı elimize geçmiştir.

APOLLINARIS, Sidonius: bk. SIDONIUS.

APOLLİNARİST'LER, Laodikeia'lı Apollinaris'-(b. bk.) in kurduğu mezhepe bağlı olanların adı.

APOLLO KELEBEĞİ (Parnassius apollo), kelebeklerin (Lepidoptera) ropalosera (Rhopalocera) grupundan papilionide (Papilionidae) familyasına bağlı bir tür. Ön kanadlarının ucları hafif yuvarlaktır ve beyaz renkli, siyah lekelidir. Kanadlar saydamdır. Arka kanadlarda ise kırmızı ve etrafında siyak bir halka ile çevrilmiş kırmızı ve göze benzer lekeler vardır. Antenlerinin ucu siyah çomaklıdır. Tırtılları kadife gibi parlak siyahtır ve sırtlarında iki sıralı kırmızı lekeler ve mavi renkli memeye benzer çıkıntılar vardır. Pupaları ince bir koza içinde toprak üzerinde

APOLLO KELEBEĞİ

bulunur. Apollo kelebekleri çok renk değişiklikleri gösterir. Avrupa ve Asya'nın yüksek dağlık yerlerinde bulunurlar. Memleketimizde de sık raslanan bir kelebektir. Uludağ'da zirveye çıkılınca temmuz ve ağustos aylarında bu güzel kelebeklere raslanır.

APOLLODOROS, birkaç eski Yunan yazar ve bilgininin adı:

1 — [**Karystos'lu**] (M. Ö. IV./III. yüzyıl). şair. Yeni Komedya nevine ait olan eserlerinden pekaz parça elimize geçmiştir. Fakat Terentius, *Phormio* ve *Hecyra* komedyalarında A. un eserlerini örnek almıştır, bu komedyalardan A. hakkında bir fikir edinilebilir.

2 — [**Atina'lı**] (M. Ö. yaklaşık olarak 180 - 190), İstoa felsefesine bağlı bilgin. Aristarkhos (b. bk.) un talebesi. Birkaç parçasından başka hepsi kaybolmuş olan eserleri, eski çağ bilginleri tarafından çok kullanılmıştır. En önemlileri şunlardır: *Khronika* (Tarihler): Troia zaptından, yani M. Ö. 1184 yılından 144 veya 143 yılına kadar bütün tarihleri içine alan bu eser Attalos II. Philadelphos'a ithaf edilmiştir. *Peri theon* (Tanrılar hakkında): Yunan dininin ve dinî efsanesinin ana hatlarını anlatan bu eser derin bir etki bırakmıştır.

A. un adını taşıyan ve Yunan efsanesini anlatan *Bibliotheke* adlı bir kitap elimize geçmiştir. Fakat bu kitap A. un eseri değildir. II. yüzyılda adı bilinmiyen birisi tarafından yazılmıştır.

3 — [**Bergama'lı**] (M. Ö. yaklaşık olarak 105 - 23), hitabet öğretmeni. İmparator Augustus'a öğretmenlik etmiştir.

APOLLODORUS, M Ö. V. yüzyılın sonunda yaşamış olan bir Atinalı ressam. Eski Yunan yazarlarına göre perspektif ve gölge problemlerini islah ve tatbik eden sanatçılardan biridir.

APOLLODORUS, [Şamlı], meşhur Yunan'lı mimar; II. yüzyılda yaşamıştır. Trajanus'un nedimlerinden idi. 104 - 5 yıllarında Tuna'yı aşan köprüyü onun için kurmuştur. Roma içerisinde yapılacak bir gymmnasion, bir okul, genel hamamlar, Odeum ve Forum Traianum'un plânlarını da A. çizmiştir. Beneventum ile Ancona'daki zafer taklarının plânlarını da o yapmıştır. Forum'un ortasında bulunan Traianus sütunu bu cins zafer anıtlarının birincisidir. Hadrianus tahta çıkınca, A. sürülmüştür. Az zaman sonra, asılsız cürümler yükletilerek idam edilmiştir (*Dio Cassius*, lxix, 4). Muhasara silâhlatı hakkında *Poliorketika* adlı bir eser de yazmış ve bunu Hadrianus'a ithaf etmiştir.

APOLLON, Yunan tanrısı, Leto'nun ve Zeus'un oğlu. Apollon ile Artemis ikiz kardeştirler. Bugün, büyük bir kesinlikle söylenebilir ki, A.. Yunan menşelı değil, Anadolu menşelidir. Bununla beraber, Yunan mitolojisindeki şahsiyetler arasında, Yunan idealini en iyi temsil edenler dendir.

Vei Apollon'u

A. çeşitli işlerin tanrısıdır: ziraat ve sürü tanrısıdır (Apollon Nomios). Gelişen gençliğin koruyucusudur (Kurotrophos). Dünyanın aydın tarafının hâkimidir, bu vasfından ötürü «ışık saçan Phoibos» diye anılır; gümüş yayından fırlıyan oklarla dünyanın karanlık kuvvetlerini mahveder: Leto'ya yaklaşan dev Tityos ve Delphoi civarını yağma eden ejder Python'u mahvetmiş, kendisinin rahibi Khryses'e hakaret ettikleri için Troia önündeki Yunan'lılara veba getiren oklarını yağdırmıştır. Fakat Apollon aynı zamanda insanlara deva veren bir tanrıdır; oğlu Asklepios'un şahsında (bk. ASKLEPİOS) varlığının bu tarafı ayrı bir ifade bulmuştur.

Bernini'nin Apollon ve Daphne grupundan A. başı

A., her şeyden önce, geleceği önceden bildiren bir tanrıdır: Delphoi tapınağında, babası Zeus'un iradesini, rahibesi Pythia'nın ağzından bildirir; bu kehanet yeri bütün Yuaan kavimleri, hattâ başka milletler arasında büyük bir itibar kazanmıştır; herkesin itaat etmeğe mecbur olduğu ahlâk kuralları oradan çıkmıştır; Delphoi dininden başlıbaşına bir din olarak bahsedilebilir. Delphoi rahipleri her türlü siyasî konuda, meselâ Yunan kolonia'ları konusunda büyük bir rol oynamışlardır. A. un Delphoi'den başka Anadolu'da da birçok kehanet yerleri vardır: Gryneion, Kolophon civarında Klaros, Miletos'un cenubunda Didyma, Lykia'da Patara, v. b.

Kehanet ile musiki birbirine sıkıca bağlıdır. Böylece A., Musa'ların ilham ettiği her türlü çalışmanın koruyucusudur. hususiyle şairleri hep o korur. Paian (b. bk.) ı ilk defa A. söylemiştir. Tanrılar meclisinde kitara çalar, Musa'lar korosunun önünden gidermiş (Musagetes).

A. un şahsiyetine bağlı türlü efsaneler vardır: ibadetinin merkezlerinden biri de. doğduğu yer olan Delos adasıdır. Leto, ikiz kardeşlere gebe kaldığı zaman, kıskanç Hera tarafından her yerden kovularak. nihayet denizlerde yüzen Delos adası üzerindeki Kynthos dağında çocuklarını doğuracak bir yer buluncaya kadar memleketten memlekete uzun zaman dolaşmıştır. O zamandan beri Poseidon'un kuvvetli direklerle denizin dibine çivilediğ Delos, Leto'nun ve çocuklarının sevgili memleketi oldu. A. un Daphne'ye olan aşkı da çok tanınmış bir

Olympia'da Zeus mabedinin batı alınlığındaki Apollon heykeli

efsanedir: tanrının arzusunu reddetmek için, korkak Daphne bir defne dalı şekline girmiştir. (Bernini'nin bu sahneyi temsil eden heykeli çok ünlüdür).

Şiir ve resim sanatı A. un tasvirini yapmakta birbiriyle yarışmıştır. Homeros'un *İlias*'ının başında, Akhai'lar üzerine veba getiren okları fırlatan öfkeli A. un tasviri çok kuvvetlidir. Resimde A., klâsik devirlerden beri daima güzel bir genç erkek olarak tasvir edilir. Olympia'da Zeus tapınağının batı alınlığındaki tasvir ve Vatikan'daki Belvedere'de bulunan A. heykeli çok tanınmıştır (Winckelmann'ın bu heykeli tasviri dünya edebiyatında büyük bir ün kazanmıştır).

Daha M. Ö. VI. yüzyılda, A. ihtimal ki deva tanrısı olarak, Etrüsk'ler ve Roma'lılar arasında tanınmıştır. Apollon'un ibadetine sıkıca bağlı olan Sibylla kitabları (bk. SIBYLLA) Roma'nın dinî ve siyasî hayatında çok önemli bir rol oynuyordu. Yunan tanrısından daha ağır ve ciddî olan İtalya A. u Roma dininin genel karakterine uygundur. Olympia'daki A. tasviriyle Vei (Romanın kuzeyinde) de bulunan bir Etrüsk sanatçısının yarattığı A. heykelini yan yana koyarsak, Yunan ve Roma A. ları arasındaki ayrılıkları anlarız.

Augustus ıslah ettiği Roma dininde büyük bir mâna kazanan A. adına Palatinus tepesinde çok güzel bir tapınak yaptırmıştır. A., İlkçağın sonlarına doğru yavaş yavaş ışık ve güneş tanrısı olmuştur.

Yeni zamanlarda bile A. un adı, mânasını kaybetmemiştir: Nietzsche'nin üzerinde durduğu Apollon - Dionysos tezadı, modern dünya anlayışında hâlâ büyük bir rol oynamaktadır.

Bernini'nin Apollon ve Daphne heykeli

APOLLON (Parnassius), pulkanadlılardan papillionide (Papillionidae) familyasına bağlı bir kelebek cinsi. Bu cinse bağlı türler güzel kelebeklerdir. Avrupa ve Asya'nın dağlık bölgelerinde yaşarlar.

APOLLONİA, eski çağ dünyasının şehirlerinden otuz dan fazlasının adı. Bunlardan eski Anadolu'da bulunanlar şunlardır:

1 — A. Thynias, Karadeniz'de bir ada (bugünkü Kefken adası) ve o adadaki küçük şehir. Orada Herakleia şehri tarafından kurulmuş bir Apollon tapınağı bulunuyordu. A. nın Argonaut'lar (b. bk.) efsanesinde de rolü vardır: Apollon orada birdenbire görünmüş, bunun üzerine Orpheus arkadaşlarına, tanrıya bir sunak kurmalarını emretmiş.

2 — Mysia'da, Rhyndakos (Atranos) kıyısındaki A., bugünkü Apolyont. A.. Miletos şehrinin bir kolonisi idi. Roma egemenliği zamanında bağlı olduğu mahkeme merkezi (conventus iuridicus) Adramytteion idi. Şehrin örenleri Apolyont'un civarında görülmektedir.

3 — Mysia'dadır; örenleri Soma'nın batısında, Bakır çayının kuzeyinde bulunan Asar'da görülmektedir.

4 — Lydia'da: bk. TRİPOLİS.

5 — Karia'da, Salbakos (Babadağ) eteğinde. Bu şehir belki Seleukoslu'lar hanedanına bağlı bir kıral tarafından kurulmuştur. Örenleri Tavas ovasının güneydoğusunda, Solmaz'ın kuzeydoğusunda bulunan Medet köyünün civarında görülmektedir.

6 — Phrygia'da, Apameia ile Antiokheia arasındaki A. Bugünkü Uluborlu. Şehrin eski adı Mordiaion idi. A., Suriye kıralı Seleukos Nikator (ölm. 280) tarafından kurulmuştur. Trakya'daki A. gibi, bu da hıristiyanlık zamanında Sozopolis adını almıştır. Roma egemenliği zamanında Trakya ile Lykia'dan gelen göçmenlerin A. da yerleşmiş olmaları ihtimali vardır. Onlar belki de Galat'lar kıralı Amyntas'ın ordusunda hizmet etmiş olan emekli askerlerdi. A. nın arazisi çok genişti. Batıdaki hudut, Apameia ile A. nın tam arasında idi. Kuzeyde ve doğuda Hoyran gölünün öbür tarafında geniş bir araziyi içine alıyordu; fakat II. ile IV. yüzyıllar arasında arazisinin büyük bir kısmını kaybetmiştir; önceden A. ya bağlı birer köy olan Tymandos, Limenai ve Sabinai zamanla şehir haklarını kazanmış ve bağımsız olmuşlardır. Uluborlu'da, ünlü Augustus Yazıtı'nın Yunanca metninin birkaç parçası bulunmuştur (Monumentum Apolloniense); bunların yardımiyle Ankara'daki yazıtın bazı yerleri tamamlanabilmiştir.

7 — Lykia'da. Simena ve İsinda şehirleri ile beraber Aperlai (b. bk.) şehrinin başkanlığı altındaki birliği teşkil ediyordu A. nın kalıntıları, Kılınçlı (Sıcak) nın güneybatısında, Avşar Harabesi denilen yerde görülmektedir.

Anadolu'nun dışında bulunan A. adlı şehirlerden en önemlileri şunlardır:

8 — İllyria'daki A., Aoos nehrinin sağ kıyısındadır. M. Ö. 588 yılında Korinthos ve Korkyra dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. A, Brundisium'un tam karşısında bulunduğu ve sonra via Egnatia'nın bir kolunun başı olduğu için, büyük refaha kavuşmuştur. M. Ö. I. yüzyılda bir felsefe ve edebiyat merkezi haline gelmişti; Caesar'ın ölümü üzerine Roma'ya çağırılıncaya kadar Augustus A. da öğrenim görüyordu. Şehrin örenleri Arnavutluk'ta Pojanni manastırı civarındadır.

9 — Trakya'daki A. Karadeniz kıyısında, bugünkü Sizebol (Sozopol). A., M. Ö. VI. yüzyılın başlangıcında filozof Anaksimandros'un idaresi altında bulunan Miletos'lu

göçmenler tarafından kurulmuştur. Şehrin bir kısmını teşkil eden adada bir Apollon tapınağı vardı. Bu tapınakta bulunan ve Kalamis (b. bk.) tarafından yapılmış Apollon'un dev heykelini, Lucullus şehri zaptedince Roma'ya götürmüştür. Şehir hıristiyanlık zamanında Sozopolis adını almıştır, bugünkü adı oradan gelmedir.

APOLLONIA DİLLERİ, Sudan - Guinea dil ailesinin Fildişi Kıyısı - Dahomey grupunun bir alt - grupu. «Apollonien» diller, Altın Kıyısı (Apollonia) nın Fildişi Kıyısı'na komşu olan bölgesinde, tam kıyıda konuşulan Ahanta ve Zema dilleridir. Bk. FİLDİŞİ KIYISI - DAHOMEY DİLLERİ.

APOLLONİDEA (bu ad bazen yanlış olarak *Apollonis* veya *Apollonias* diye de anılır), eski Anadolu'nun Lydia bölgesinde bir şehir. Pergamon ile Sardeis arasında bulunuyordu. A. yı M. Ö. 195 yıllarında Pergamon kıralı Eumenes II. nin kardeşlerinden biri synoikismos yoliyle (yani o bölgede bulunan birkaç iskân yerini birleştirmek suretiyle) kurmuş ve bu şekilde meydana gelen yeni şehre annesi Apollonis (kıral Attalos I. in karısı) in şerefine A. adını vermiştir. 17 yılındaki yerdepremi ile harap olan A., imparator Tiberius'un yardımiyle yeniden kurulmuştur. Şehrin örenleri Palamut bucak merkezinin kuzeyinde bulunmaktadır. Şehir surları çok iyi korunmuştur.

APOLLONİOS, birkaç eski Yunanlı yazar ve bilginin adı:

1 — [**Rodos'lu**] (M. Ö. III. yüzyıl), şair ve bilgin. İskenderiye'de doğmuş, Kallimakhos'un talebesi olmuştur. Üsdadının şiir yazma usulü hakkındaki fikirlerine aykırı olarak eski usul büyük destan şeklinde yazmaya başladığı *Argonautika* (bk. ARGONAUT'LAR) adlı eseri tenkid edilmiş, bunun üzerine A., Rodos'a gitmiş, orada eserini tekrar işleyip tamamladıktan sonra yine İskenderiye'ye dönmüş ve büyük kitaplığın idaresine geçirilmiştir.

Dört kitap tutan *Argonautika* adlı en önemli eseri ile zamanının Homeros'u olmak istiyen A. birçok olayları ancak zaman sırası ile anlatabilmiş, konu birliği kuramamıştır; eserin bellibaşlı bir kahramanı da yoktur. Ancak Medeia'nın İason'a karşı duyduğu aşk büyük başarı ile tasvir edilmiştir. A., Homeros'u örnek tutmakla beraber, eserinde kullandığı dil sade olmaktan çok uzaktır.

2 — [**Perge'li**] (Perge: Antalya yakınında bir şehir), M. Ö. 262 yıllarında yaşamış matematikçi. Eukleides'in en önemli haleflerinden olup matematik ilimlerin kurucularından biridir. Matematik problemlere dair eserler yazmış ve ilk defa *elleipsis* ve *hyperbolē* terimlerini kullanmıştır. «Koni kesitleri» adlı eserinde şu teorem vardır: «bütün koni kesitleri, aynı bir koniye uygun olarak yerleştirilen arakesit yüzeyleri ile elde olunabilir.» Plânetlerin hareketlerini izah için episik'oitler teorisini icat etmiştir.

3 — [**Tyana'lı**] (I. yüzyıl), filozof. Dünyayı dolaşarak Pythagoras doktrinini yaymış, ahlâk dersleri vermiş, tanrıya sunu sunmak değil, zihnen saygı göstermek suretiyle tapınılmasını istemiştir. Pythagoras'ın hayatını yazmış olması ihtimali vardır. Hayatı birçok mucize ve efsanelerle süslenen A. adına sonradan tapınaklar yapılmıştır.

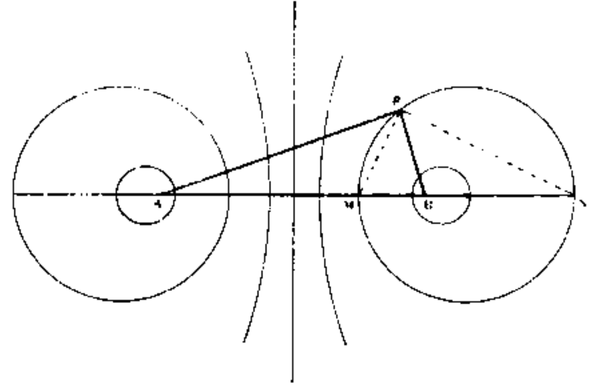
4 — [**Molon**] (M. Ö. I. yüzyıl), hitabet öretmeni ve hatip. Karya'nın Alabanda (Araphisarı) kasabasında doğmuştur. Rodos'ta hitabet öğretmiş ve klâsik hatipleri örnek tutarak Asya üslûbunun taşkın zenginliğini hafifletmeye çalışmıştır. Cicero ile Caesar da dinleyicileri arasında bulunmuşlardır.

5 — [**Kition'lu**] (M. Ö. I. yüzyıl), İskenderiye'de yaşamış hekim. Hippokrates'in «Mafsallar hakkında» adlı eserine yazmış olduğu üç kitaptan ibaret olan şerhi bugüne kadar gelmiştir.

6 — (**Mys**), [**İskenderiye'li**] (M. Ö. I. yüzyıl), İskenderiye'de yaşamış yargıç. Herophilos okuluna bağlıdır.

7 — [**Tralles (Aydın)lı**] (M. Ö. II. yüzyıl), Yunanlı bir heykeltraş. Kardeşi Tauriskos ile birlikte Farnese Boğası adını taşıyan mermer grupu yapmıştır. Bu grupta, Dirke'nin Zethos ile Amphion tarafından bir yaban boğasının boynuzlarına bağlanışı gösterilmektedir.

APOLLONİOS DAİRESİ, A ve B gibi sabit iki noktaya olan uzaklıkları oranı $PA : PB = p : q = s$ sabit olan P noktalarının geometrik yeri bir daire olup bu daireye A. denir. A. ni çizmek için sabit A ve B noktaları birleştirilir ve a herhangi bir sayı olmak üzre p. a yarı

APOLLONİOS DAİRESİ

çapı ile A merkezi etrafında bir daire ile q. a yarıçapı ile B merkezi etrafında çizilen dairelerin P kesim noktası belirtilir. Meydana gelen A P B üçgeninde P deki açının açı ortayı çizilirse, bu AB yi M noktasında keser. Bundan sonra P noktasından P M ye çıkılan dikme AB yi uzantısı üzerinde N noktasında keser. Böylece bulunan MN çap olmak üzere çizilen daire A. dir. $s = o$ için A. dairesi A noktasındaki sıfır dairesine $A = \infty$ için B deki sıfır dairesine ve $s = 1$ için ortadikmeye inkılâp eder. s, o ile ∞ arasında değişirse, A. daireleri A ve B sınırları arasında bir daire sürüsü olur.

APOLLONİOS DYSKOLOS (II. yüzyılın ilk yarısı), İskenderiye'li gramerci. İlmî gramerin ve Yunanca sintaks bilgisinin kurucusu. Kendisi, ve yine gramerci olan oğlu Herōdianos, Roma İmparatorluğu devrinin en büyük dilcileridir. Neden dolayı *dyskolos* (= ters, aksi, hırçın) lâkabını kazandığı belli değilse de, mizacından veya eserlerinin güçlüklerle dolu bulunduğundan dolayı olduğu sanılıyor. Lâtin gramercisi Priscianus onu «gramercilerin prensi» (grammaticorum princeps) diye vasıflandırmıştır. Yazdığı birçok eserlerin listesi Suidas'ta varsa da, yalnız 4 eseri ele geçmiştir: 1 — Yunanca'nın sintaksi (*Peri syntakseōs*) hakkında 4 kısımlı bir şaheser. Bunda söz bölümleri 8 olarak saptanmış (isim, fiil, ortaç [participium], harf-i tarif [articulus], zamir, öntakı, zarf, bağlaç). isim le fiil, cümlenin en önemli öğeleri olarak belirtilmiş ve türlü «mutabakat» (katallēlotēs, congruentia) meseleleri ele alınmıştır (eserin ilk basımı: Venedik 1495; yenileri: I. Bekker tarafından Berlin 1817; R. Schneider ve G. Uhlig, Leipzig 1878 [*Grammatici Graeci* serisi sayı 1]).

2 — Zamir (*Peri antōnomias*), 3 — Zarf (*Peri epirrhēmatōn*), 4 — Bağlaç (*Peri synthesmōn*) hakkında birer küçük eser. Türlü söz bölümlerini ele alan bu kısa yazıların varlığını gözönünde bulunduran bazı filologlar, bu yazarın tam olarak elimize geçmemiş olan bir gramer (*Tekhnē grammatikē*) de hazırlamış olduğunu ileri sürmüş, hattâ Priscianus'un *Institutiones grammaticae* adlı kitabı bunun üzerine kurulmuştur, iddiasında bulunmuşlardır. Böyle olmasa bile, Apollonios'un, Yunan tefekkür tarihinin son ve başlıca anıtlarından biri olan ve sintaks kuralları şeklinde Yunan düşünüş tarzını belirten eserinden, sonraki Yunan (Dionysios Thraks, v. b.) ve Lâtin (Priscianus, v. b.) gramercileri faydalanmış, kendisi de itibarını bütün Ortaçağ süresince, Gaza'lı Theodoros ve İoannes Laskaris'e kadar muhafaza etmiştir.

APOLLONİOS PROBLEMİ, verilen üç daireye içten veya dıştan teğet bir daire çizmek. Genel olarak problem sekiz tarzda çözülebilir. Verilen üç daire noktalara veya doğrulara inkilâp edebilirler.

APOLLONİOS TEOREMİ, analitik geometri'nin önemli bir teoremi: bir elipsin eşlenik çaplarının kareleri toplamı sabittir.

APOLLONİS (doğ. yaklaşık olarak M. Ö. 283), bir Bergama kıraliçesi; kıral Attalos I. in karısı. Kyzikos'ta doğmuş ve kocasının ölümünden (M. Ö. 197) sonra daha uzun zaman yaşamış ve M. Ö. 166 ile 159 arasında ölmüştür. Çok aydın bir kıraliçe olan A., dört oğlu ile (Eumenes, Attalos, Philetairos ve Athenaios) çok iyi geçiniyor, bu yüzden çağdaşlarında hayranlık uyandırıyordu. A., Anadolu'da bulunan birçok yazıtlarda övülmektedir. M. Ö. 195 yıllarında, oğullarından biri (kim olduğu bilinemiyor) yeni kurduğu bir şehre annesinin şerefine Apollonidea (b. bk.) adını vermiştir. Ölümünden sonra, Kyzikos'ta A. in adına bir tapınak kurulmuştur, tapınak çocuk sevgisini gösteren efsaneden alınma kabartmalarla süslenmişti. Bunları aydınlatan epigramlar Yunan Anthologia'sının 3. cildinde toplamıştır. Başka yerlerde de A. e tanrıça olarak tapınılırdı.

APOLLONIUS HİKÂYESİ (Lât: *Historia Apollonii, regis Tyri*), V. veya VI. yüzyılda, adı bilinmiyen birisi tarafından Lâtince yazılmış bir roman. Bu eserde geçen motifler, Yunan romanlarındaki motiflere benzer: Apollonius acıklı bir şekilde karısını ve kızını kaybeder; karısı, Ephesos'taki Diana tapınağında rahibe olur, kızı Mitylene'de esirlik eder, ırzı tehliheye düşer, fakat kendisini kurtarabilir; uzun zaman sonra her üçü yine biribirlerine kavuşurlar. Roman, Ortaçağ'da eski Franzısca, İtalyanca, Anglo-saksonca ve Almancaya çevrilmiş, çok okunan ve sevilen bir halk kitabı haline gelmiştir.

APOLLONOS HİERON, eski Anadolu'nun Lydia bölgesinde bir şehir. Bağlı olduğu mahkeme merkezi (conventus İuridicus) Sardeis idi. Şehrin adı «Apollon tapınağı» anlamına geldiğinden, onun şehir olmadan önce Apollon tapınağına bağlı bir iskân yeri olduğu anlaşılıyor. A. un örenleri, Buldan kasabasının yaklaşık olarak 5 km kuzeydoğusunda bulunan Bozalan köyünün yakınındadır.

APOLOGET'LER (Yun. *apologia* = savunma), II., III. veya IV. yüzyılda yaşamış. Hıristiyanların iman ve âdetlerini savunan yazarlara verilen ad. Yunanca yazanlardan en önemlileri şunlardır: Aristeides, İustinos, Tatianos, Athenagoras, Antiokheia'lı Theophilos, Origenes. Aynı ülkü için yazılmış olmakla beraber kimin tarafından yazıldıklarını bilmediğimiz eserler şunlardır: Diognetos'a mektup (*Epistula ad Diognetum*), Yunanlılar'ı ikaz (*Cohortatio ad Graecos*), Yunanlılar'a nutuk (*Oratio ad Graecos*). Lâtince yazan A. şunlardır: Tertullianus, Minucius Felix, Arnobius, Lactantius.

APOLOJİ (Apologie), Hıristiyanlıkta, dünya anlayışı ve hususiyle din bakımından yapılan hücumlara karşı bir hareketin veya bir gerçekliğin sözle veya yazı ile savunulması. Ortaçağ'da, hele Protestanlığın yayılması zamanlarında karşıt fikirleri savunma hususunda birçok Katolik ve Protestan tanrıbilimcileri şöhret kazanmışlardır.

APOMORFİN, morfinin su çeken maddelerle muamelesinden elde edilen organik bir baz. A. merkez sinir sistemine, hususiyle kusma merkezine uyarıcı bir etki yaptığından, hekimlikte az miktarı (0,001 g) balgam söktürücü, daha çok miktarı (0,01 - 0,02 g) kusturucu ilâç olarak kullanılır.

APONEVROS: bk. AKZAR.

APONOGETON, tekçeneklilerden aponogetonase (Aponogetonaceae) familyasına bağlı olan biricik bitki cinsi. Bu cinsten olan bitki türlerinin sayısı 25 kadar olup öz yurtları Afrika ve Avustralya'dır. Su içinde yetişirler. *A. distachyon* adlı türün çiçekleri beyaz ve hoş kokulu olduğundan havuzlarda ve serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Aponogeton cinsinin bağlı olduğu *Aponogetonaceae* familyasını bazı sistematikçiler bağımsız ve ayrı bir familya saymıyarak Aponogeton cinsini, ona çok yakın olan *Potamogetonaceae*, yahut *Najadaceae* familyasına bağlarlar.

APONOGETONASE (Aponogetonaceae), bitki sisteminde yalnız bir cinsi (Aponogeton) bulunan küçük bir bitki familyası. Bu familya bitkileri Afrika ve Avusturalya'nın sıcak bölgelerinde yetişen su bitkileridir. Bunlar otsu, gövdeleri boğumlu, yaprakları su üstünde veya altındadır. Çiçekler suyuun üzerinde olup, erselik ve silindir şeklinde başak durumundadır. Çiçek çevreleri 3 - 1, erkek organ sayısı 6, meyva yaprakları 3 - 6 tanedir. Meyvası sertçe, içerisinde pekçok tohum vardır.

APOPLEKSİ (Apoplexie; Yun. *apoplesso* = vurma, bayıltma), önemli organların ve mesalâ akciğerlerin, kalbin ve hususiyle beynin, bir dolaşım bozukluğu sonucunda, âni olarak çalışmaz hale gelmesi. Beyin apopleksisi, beyin kanamasının sinonimi gibi telâkki ediliyor; halbuki bu, yanlıştır, kansız beyin harabiyetlerinde de apopleksi terimini kullanmak lâzımdır. O halde beyin apopleksisi kanlı veya kansız olur. Apopleksi daha çok genel kan basısı yüksek olanlarda, yani hipertansionda (en ziyade 50 - 60 yaşlarında) veyahut arteriosklerozlu (b. bk.) insanlarda - ki bunlarda damar içerisinde trombozlar teşekkül eder - (en ziyade 60 dan yüksek yaşlarda), beyin damarlarının bir tıkaçla (amboli) tıkanmasında görülür. O halde hipertonik, artriosklerotik, trombotik, embolik apopleksiler vardır. Apopleksili hastalar, hastalığın şiddetiyle değişen veyahut bazıları görülmiyen, yavaş ve hırıltılı solunum, göz kapakları tamamen kapalı, tam hareketsizlik ve şuursuzluk gösterirler, baş ve gözler hasta beyin tarafına devrilmiş ve çevrilmiştir, duyu azlığı ve yokluğu vardır. Ağır vakalarda hastalar nihayet 48 saat zarfında ölürler veyahut bir zaman şuursuz ve hareketsiz kaldıktan sonra yavaş yavaş iyileşirler.

APOR [*ɔpor* ok] **Péter** (1676 - 1752), Macar tarih çisi. Erdel'de bir baron ailesinden doğmuştur. *Métamorphosis Transsylvaniae azaz Erdélynek régi, együgyü, alázatos ideiben, való gazdagságá ból ez mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában, koldusságra való változása* (Erdel'in değişmesi, yani Erdel'in eski, basit, mütevazı zamanlarındaki zenginliğinden bu şimdiki mağrur, süslü, karışık durumundaki dilenci haline gelmesi) [yazılışı 1736, ilk basılışı 1863] adlı eserinde Erdel'de Habsburg egemenliği ile başlıyan yeni âleme karşı eski, yani 1700 den önceki babayani âlemi övmektedir. Bu eser, Erdel'in eski âdetlerine, oyunlarına, kıyafetlerine, eğlencelerine, ziyafetlerine, yolculuklarına ait bilgileri içine almak bakımından çok değerlidir.

APORİA, kelebeklerin ropalosera (Rhopalocera) grupundan pieride (Pieridae) familyasına bağlı bir cinsi. Bunun *A. crataegi* adlı türüne «beyaz ağaç kelebeği» adı da verilir. Beyaz kanadlı olan bu kelebeklerin kanadlarında siyah damarlar vardır. Kışı tırtıl halinde ve ağaçlara asılı beyaz ağlar içinde geçirirler. Bu tırtıllar ilkbaharda elma, armut ve kiraz gibi meyva ağaçlarının çiçek ve yapraklarını tahrip ederler. Kelebekler haziran ve temmuz ayında uçuşurlar ve sarı renkli yumurtalarını yapraklar üzerine bırakırlar. Avrupa'da ve Türkiye'de sık raslanan bir kelekek türüdür.

APORİA

APORİDOS KOME, eski Anadolu'nun Phrygia bölgesinde bir köy. Apameia(Dinar)nın yakınında olsa gerek; fakat yeri kesin olarak bilinemiyor. Bazı bilginler onu Baradis'te aramışlarsa da, A. yi Dinar'ın yaklaşık olarak 10 km kuzeydoğusunda bulunan Akçaköy'de aramak daha doğrudur. Roma konsulü Cn. Manlius Vulso, M. Ö. 189 yılında Galat'lara karşı yürüdüğü zaman, A. den geçmiştir.

APORİNA: bk. APOROZA.

APOROKEFAL (Aporocephale; Yun. *aporos* = iyi fark olunamaz, şüpheli, *kēphale* = baş), başları vücutlarından tamamiyle ayırt edilmiyen hayvanlara verilen ad.

APOROZ (Aporose), sülegengiller (Euphorbiaceae) den tropikal Asya'da, Malezya'da yetişen ve 30 kadar türü olan bir ağaççık cinsi. Bu cinse bağlı bitkilerin dip dalları da yapraklı olur.

APOROZA (Aporosa), mercanların heksakorallia (Hexacorallia) takımına bağlı Madreporlar (Madreporaria) ın kireç iskeletlerinde hiçbir delik (porus) bulunmıyan grupuna verilen ad. Bunların arasında pek nadir olarak delikli iskeleti bulunan formlara raslanır. Yıldız mercanları (Astraeidae), mantar mercanları (Fungiidae) ve göz mercanları (Oculunidae) bu gruptandırlar. Bazı sistematikçiler bu grupa *Aporina* adını da verirler.

APORRAİS (Aporrhais), karından bacaklı yumuşakçaların (Gastropoda) ön solungaçlılar (Prosobranchiata) takımına bağlı Aporrhaidae familyasının bir cinsi. Koni şeklinde, yüksek kabukları vardır ve kabuk esmer kül rengindedir. Kabuğun ağız kısmında parçalı uzantılar vardır. *A. pes-pelecani* adlı türü Avrupa denizlerinde yaşar. İtalya'da Zamarugola adı verilir ve yenir.

APOSİNUM (Apocynum), zakkumgiller (Apocynaceae) den dünyanın yarı kuzey bölgesinde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Kuzey Amerika'da yetişen ve 90 cm kadar yükseklikte otsu bir bitki olan *A. cannabinum* türünün kökleri Radix Apocyn cannabini adı altında tıbbî olup bundan çıkarılan hülâsa, Emeticum, Catharticum, Expectorans, Diaphoreticum, Cardiotonicum olarak bazı hastalıklara karşı kullanılır. *A. Veneetum. A. androsaemifolium, A. Canadense* türlerinin gövde kabuklarından, dokumacılıkta kullanılan kendir gibi bir çeşit lif elde edilir.

APOSİNUM

APOSİYOPEZ (Aposiopèse Yun. *aposiopan* = susmak), gramerde bir cümle yapısı şekli, rhetorikte de bir figür. Bunda, bir tereddüt veya heyecan sebebiyle, akılda olanın söylenmesini sanki istememek veya bunu söyliyememek intibaını bırakacak bir şekilde, ifadenin birdenbire kesilmesi ve kısa süren bir susmadan sonra başka bir şekil alması, meselâ «Onun hareket tarzı... fakat burada ondan bahsedemem.» Bunu retisans (réticence = çekinme) ile süspansiyon (suspension = askılama) dan ayırmak gerekir. Birincisinde, ifade birdenbire kesilir, ve söylenmiyen üst tarafın tahmin ve tasavvur edilmesi okuyana veya dinliyene bırakılır, meselâ «Gitgide zayıfladı, eridi, sonra...», gibi. İkincisinde, merak uyandırmak için, önce uzatımlı cümleciklerle ifadeye bir muamma şekli verilir, dinleyici heyecanla bekletilir, çözümü de son kelimelerle anlatılır, meselâ «Şimdiye kadar hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir muhayyilenin tahayyül edemediği... bir cinayet.»

APOSPORİ, sporbitkisinden (sporophyte) indirgeme bölünmesi olmadan ve spor meydana gelmeden gametbitkisinin (gametophyte) türemesine denir (bk. DÖLALMAŞI). Bu durum en çok yosunlar ve eğrelti otlarında görülürse de çiçekli bitkilerden *Hieracium* cinsinde vardır. Bu cinse bağlı bitki türlerinin bazılarında tohum taslağındaki eşem hücrelerinin yerine, embriyon kesesinin dışındaki hücrelerden birinin, indirgeme bölünmesi olmadan mitos bölünmeleri ile üreyerek embriyon kesesinin yerini aldığı ve embriyon hasıl ettiği saptanmıştır (bk. APOGAMİ).

APOSTAZİ (Apostasie), salepgiller (Orchiaceae) den doğu Hindistan, Malezya ve Avusturalya'da yetişen otsu bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin çiçekleri tepede toplu salkımlar halinde olup bazı türleri serlerde yetiştirilir.

APOSTAZİ (Apostasie) [Din], bir menfaat veya tutku sebebiyle din ve mezhep değiştirme. Şahsî menfaat düşüncelerine veya karakter zayıflığına veyahut herhangi bir niyet ve hesaba dayanarak dinini inkâr eden kimseye de *Apostat* denir.

APOSTERİORİ ve **APRİORİ** (Lât. *posterior* = sonra, *prior* = evvel), bu iki kavram mantık, psikoloji ve bilgi kuramında ve hususiyle bilgimizin kökünün görgülerimizden, yahut düşüncelerimizden geldiği meselelerinde, yani görgücülük ve akılcılık dâvalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu kelimeler ilkönce Aristo tarafından kullanılmıştır; fakat bunları terim olarak felsefeye sokan XIV. yüzyılın tanrıbilimcilerinden Saksonya'lı Büyük Albert olmuştur.

Aristo, etkinden esere veyahut tümel ilkeden tikele geçmek suretiyle olan usa vurma sürecini bir Apriori delil olarak kabul ediyordu. Buna karşı eserden etkine veyahut tikelden genel bir kavrama geçmek suretiyle olan usa vurma sürecini de aposteriori bir delil sayıyordu.

İskolâstik filozoflardan Büyük Albert ve Thomas Aquinas, Aristo gibi, sonuçlardan çıkarılan bilgilere aposteriori, sebeplerden çıkarılanlara da apriori bilgi demekte idiler. Kant'tan önce gelen filozoflardan birçoğu bilgide görgüye değer vermiş ve görgüden önce bilgi olamıyacağı kanaatini ileri sürmüşlerdi. Yalnız XVII. yüzyılın soyutlamaya büyük değer veren filozoflarından Descartes, insanın zihninde bazı soyut gerçeklikler bulunduğunu iddia etmişti. Descartes, duyu organlarımız vasıtasiyle ve görgü sayesinde kazanılan fikirlerle zihnin yarattığı fikirlerin yanında ayrıca anadan doğma bir takım fikirlerin de var olduğunu ve zihnimizin asıl sermayesini ve inançlarımızın kökünü teşkil eden bu gibi gerçek fikirlerden, görgüye lüzum kalmadan, tümden gelim yolu ile daha bazı gerçeklikler çıkarmak mümkün bulunduğunu kabul ediyordu. Meselâ «tike tümden küçüktür» önerme(kaziye)si herkesçe kabul edilen bir gerçekliktir; çünkü bunda bir zorunluk vardır; bunun başka türlü olamıyacağını herkes teslimeder.

Filozof Kant bu kavramları bilgi kuramı yönünden incelemiş ve derinleştirmiştir. Kant iki türlü bilgi kabul ediyor: biri görgüye dayanan bilgidir; bu bilgi genel ve zorunlu değildir; bunlara aposteriori bilgi adını verir. Diğeri sırf akla dayanan bilgidir; bunlarda genellik ve zorunluk vardır; bunlara apriori bilgi adını verir. Gerçi, Kant bütün bilgilerimizin deney ile, görgü ile elde edildiğini kabul ediyor; fakat duyum ve algıları tertip etmek ve bileştirmek ve bu sayede algılarımıza bir mâna vermek, kısaca, görgü kazanmak için insanda özel bir yetenek bulunması lâzımdır. Bu yeteneğin deney ile sonradan kazanılmış olmasına imkân yoktur. Şuhalde insanın zihninde birtakım akıl ilkeleri vardır ki bunlar görgü ürünü değildir. Bu akıl ilkeleri her türlü görgüyü idare ettiği için bunların görgülerden önce olması gerekmektedir.

Bu düşüncelere dayanarak Kant, bilgilerimizin yalnız bütün şeklini değil, belki hareketlerimize yön veren, şeklî ahlâk kanununu ve buna dayanan inançları ve şeklî zevk ilkelerini apriori zümresine sokmakta ve buna karşı bilgilerimizin, hareketlerimizin, duyum ve algılarımızın kapsadıklarını da aposteriori gurupuna ayırmaktadır.

İngiliz filozofları apriori telâkkisini inkâr etmişler ve felsefede görgücülüğe önem vermişlerdir. Yalnız filozof Herbert Spencer, akılcılık ve görgücülük anlayışlarını evrim ilkesi ile izah etmiş, her iki anlayışı kendi felsefesiyle uzlaştırmağa gayret etmiştir.

Herbert Spencer'in ortaya attığı düstur şudur: «inné pour l'individu, acquise par l'espèce», yani anadan doğma fıkirler, gerçeklikler ve hattâ uzvî ve ruhî yetenekler şahıslar için muhakkak ki irsîdir. Bunları şahıslar kendi görgüleriyle kazanamazlar. Fakat şahısların mensup olduğu ırk ve cins gözönünde tutulur da insanın bugünkü mükemmelliğe ulaşması için milyonlarca yıl geçirdiği düşünülürse insanlarda her şeyin sonradan kazanıldığına hükmedilir. Milyonlarca yıllık evrim devri insanlığın en geniş, en sürekli bir görgü devresidir.

İşte bu uzun görgülerin bazıları zamanla zorunlu gerçeklikler şeklinde bize anadan doğma geçmiştir. Demek oluyor ki ırkın hayatına nispetle her şey görgü ürünüdür, her şey sonradan kazanılmıştır, yani aposterioridir. Fakat şahsın ölçülü hayatına nispetle hüküm verilecek olursa insanlarda bugün görgü ürünü olmıyan anadan doğma birtakım fikirlerin ve bilgilerin, yani apriori bazı gerçekliklerin bulunduğuna hükmedilir. Meselâ maddenin yok edilememesi bahsinde Spencer, bu dâvanın apriori bir ilkeye dayandığını ve deneyle ispat edilemiyeceğini iddia ederek filozof Kant'ı; fakat ırkın hayatına nispet etmek suretiyle aposteriori taraftarlarını, yani görgücüleri desteklemiştir.

APOSTROF (Apostrophe; Yun. *apo* = ... dan, *strophein* = dönmek), noktalamada, rhetorikte, ve gramerde kullanılan bir terim.

1 — *Noktalamada*: Kısaltmak veya başka bir öğe ile birleştirmek amaciyle kelimelerin bazı yerlerinden atılan (élision) ses ve harflerin (sayılarda da rakamların) yerini gösteren; bilhassa yabancı isimlerin çekiminde yabancı kökü ekinden, veya bir kelimenin yazılışında herhangi bir öğeyi başka bir öğeden, ayıran; bir nakil (citation, quotation) içinde bulunan ikinci bir naklin sonunu gösteren, bazen de » veya " işaretinin yerini tutan; bazı dillerde genitif eki olan -s'nin yerine geçen işaret. Meselâ, Fr. *je ai* yerine *j'ai* (= malikim), İng. *I will never go* yerine *I'll ne'er go* (= asla gitmiyeceğim), Alm. *Wie ist es?* yerine *wie ist's?* (= nasıldır?); 1948 yerine '48; a'lar, b'ler; *Nero'nun* (*Neron'un* şeklinden ayırmak için); Çocuk « Öğretmenime 'ben yapmadım' dedim » diyor; İng. * *kings's* yerine *kings'* (= kralların; *king's* [= kralın] genitifi eski *kinges* şeklinin kısaltmasıdır); Alm. *Demosthenees* yerine *Demosthenes'* (= Demosthenes'in). Samî ve başka (meselâ Kafkas: t',p' gibi) yazıların transkripsiyonunda hemze (b.bk., ' , occlusion glottale) karşılığı olarak kullanılan ve apostrof'a benziyen fakat gerçekte bir «kesme»yi gösteren ' işaretini apostrof'la karıştırmamalıdır: *me'mur* gibi (' şeklinde ters apostrof'a benziyen işaret de Samî dillerde «ayn» [ʕ] ı, meselâ *b' ad*, başka dillerin transkripsiyonunda da soluklıma [aspiration]yı gösterir: t', p' gibi). Çincede çevrik apostroflu t', p' gibi harfler tam olarak t, p, işaretsizler de d, b, v. b. okunur. Yunancada kelime başlarında vokallerin evvelinde ve r harfinin üstüne geldiği zaman «hafif soluk»u gösteren, modern yazıda da şekilce apostrof'a benziyen' işareti için bk. SPIRITUS LENIS. Türkiye Türkçesinin imlâ kurallarına göre, «kesme» denilen ' işareti şunları gösterir: 1 — Hemze'yi: meselâ *re'sen*; 2 — «Ayn» ı: meselâ *tav'an*; 3 — Silinme (élision)yi: meselâ nazımda *n'ola* (= ne ola); 4 — Özel adlarda kökle eklerin ayrılma yerini: meselâ *Akşam'ın* (gazete).

Rhetorikte: (eski terim: *İltifat*), ifadenin birdenbire başka bir yöne dönerek, orada bulunan veya bulunmıyan bir şahsa veya şeye hitap şeklini alması, meselâ «... Atatürk'e tâzim vazifemizi ifa ettiğimiz bu anda, halkımıza kalbimden gelen şükran duygularımı ifade etmeği, ödenmesi lâzım bir borç saydım... Eşsiz kahraman Atatürk! Vatan sana minnettartır...» (İsmet İnönü, 21.XI. 38)

Gramerde: 1 — Silinme'li (mes. n'ola) kelimelere, ve 2 — Düz hitap (mes. Yurttaş!...) veya rhetorik figürü olarak apostroflu hitap (yukarıdaki misale bk.) konusu olan söz öğelerine «apostrofa konulmuş» kelime denir.

APOTEK, bazı mantar ve likenlerde içinde sporların oluştuğu tabak şeklindeki organın adı.

APOTELESMATİK (Apotélesmatique), güneşin ilkbahar noktasına gelmesi veya bir çocuğun doğması anında plânetlerin ve bazı sabit yıldızların göksel durumları ile, belirli bir ufka göre olan durumlarından insanların genel veya özel gelecek olaylarına dair hükümler vermek ilmi (bk. ASTROLOJİ).

APOTHEOSİS (Yun. = tanrılaştırma; Lât. *consecratio* = takdis etme), bir insanı hayatta iken veya öldükten sonra tanrı saymak ve ona tapmak anlamına gelen bir terim. Bu terim çok tanrılı dinler (politeizm) e has bir inancı ifade eder, tek tanrılı dinler (monoteizm) de A. in yeri yoktur.

AUGUSTUS APOTHEOSİSİ

Eski Yunan dininde asıl tanrıların yanında yarı tanrılara ve kahraman (heros) lara tapınmak âdeti vardı. Bu sebepten dolayı herhangi bir şekilde sivrilmiş olan insanlara, meselâ bir şehri veya bir koloniyi kurmuş olanlara, *heros* sanı verilebilir, onlara da, bir tanrıya gösterilen saygı gösterilirdi. Bununla beraber, Lykurgos'a yapıldığı gibi tarihî şahısların ölümünden sonra yapılan dinî ululama, veya Lysandros ve Makedonya kıralı Philippos II. ye hayatta iken gerçek tanrı imiş gibi yapılan dinî saygı olaylarına, eski Yunanistan'ı doğunun gelenekleriyle temasa getiren Büyük İskender'den önce ancak tek tük olaylar halinde raslanır.

İskender kendisini Zeus - Ammon'un oğlu saymış ve haleflerinin zamanında (yani Hellenismus zamanında) A. gitgide daha büyük bir önem kazanmıştır. Seleukos ve Ptolemaios soylarından olan kırallar kendilerine karşı, tanrılara gösterilmesi gereken saygının gösterilmesini istemişlerdir (zaten Mısır kıralları ta en eski zamandan beri tanrı sayılmışlardır).

Ataları tanrı saymak ve ölüleri ululamak çok eski bir gelenektir. Cicero'nun, çok sevdiği kızı Tullia'nın şerefine bir tapınak kurmak suretiyle onu tanrılaştırmak istediğini, dostu Atticus'a yazdığı mektuplardan öğreniyoruz.

Roma'lılar Cumhuriyetin sonuna kadar, resmî olarak bir tek tanrılaşmayı kabul etmişlerdi: şehrin efsanevî kurucusu Romulus'a Quirinus adı altında tapınırlardı. Caesar'ın *Divus Iulius* adiyle tanrı olarak tanınması yeni bir geleneğin başlangıcı idi. Ondan sonra hemen hemen bütün Roma İmparatorları ve ailelerine mensup bazı kadınlar da öldükten sonra senato karariyle *divus* sanını alırlardı. Bu gelenek, Hıristiyanlığın resmen kabulünden sonra bile ortadan kalkmamıştır. Hayatta iken bir imparatora tapmak, onun soyuna gösterilen saygı hariç, genel olarak eyaletlere mahsustu. Halk, Caesar'ın tanrılığına inandığı halde, sonradan senato karariyle divus sanını almış olan yeni tanrılara pek inanmıyordu. İmparator Claudius, divus olunca, filozof Seneca, *Apocolocynthosis* (bk. APOKOLOKYNTHOSİS) adlı yergisinde bununla açıkça alay etmiştir. Diğer taraftan, Marcus Aurelius'a IV. yüzyılda özel evlerde bile tapınılmış olduğunu ve imparator Hadrianus'un gözdesi olan Antinoos kültünün, Antinoos'un ölümünden yüzyıl sonra da Mısır'da var olduğunu biliyoruz. A. törenlerini, III. yüzyılda yaşamış ve Septimius Severus'un cenaze töreninde bulunmuş olan tarihçi Herodianos etraflı bir şekilde anlatmıştır.

A. birkaç sanat eserinde de tasvir edilmiştir. Priene'li Arkhelaos'un bugün Londra'da bulunan bir eseri Homeros'un A. ini göstermektedir (bk. ARKHELAOS). Augustus'un A. i Louvre müzesinde bulunan meşhur bir kameo'de tasvir edilmiştir. Titus'us, Hadrianus'un karısı Sabina'nın, Antoninus ile Faustina'nın A. lerini gösteren eserler de vardır.

APOTHETAİ, eski Yunanistan'da Taygetos dağındaki bir boğaza verilen ad. İsparta'lılar zayıf ve kusurlu doğan çocukları bu boğaza atarlardı.

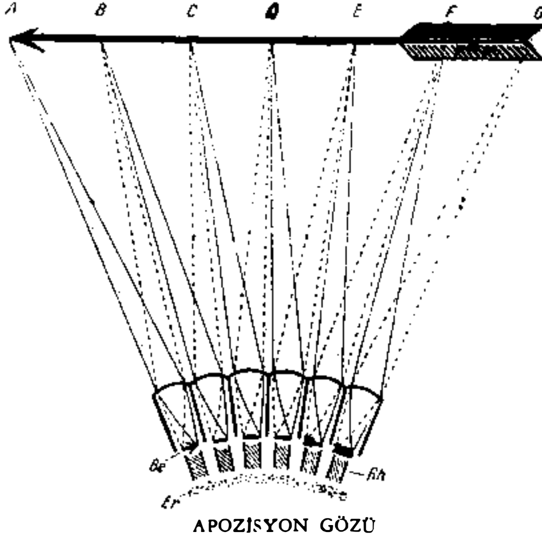
APOTOMUS, kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in karabide (Carabidae) familyasına bağlı bir cinsi. Küçük ve kırmızımtrak renkli bu böcekler rutubetli yerlerde yaşarlar. *A. rufus* adlı türü Akdeniz memleketlerinde bulunur.

APOXYOMENOS: 1 — Ephesos'lu A., Ephesos'ta bulunan ve şimdi Viyana müzesinde saklanan bir bakır heykel. Palaistra (jimnastik yeri) yı bir tırmık ile tırmıklıyan genç bir erkeği gösterir. IV. yüzyılda yapılmıştır. Sikyon okuluna bağlı olması ihtimali vardır.

2 — Heykeltraş Lysippos'un A. u. Vatikan'daki mermer heykelin, bunun bir kopyası olduğu tahmin ediliyor. Bir kaşağıyı uzuvlarına sürten bir genç erkek gösterir. Hareketin serbestliği ve kafanın güzelliği bu eserin en göze çarpan özelliklerindendir.

APOZİSYON GÖZÜ, eklem bacaklı hayvanlarda, bazı kurtlarda (Annelida) ve bazı yumuşakçalarda bulunan petek gözlerinin (b. bk.) bir çeşidine verilen ad. Bu tip petek gözlerde mürekkep gözü meydana getiren müstakil gözler birbirinden, görme hücrelerinde ve özel pigment hüc-

relerinde bulunan pigment vasıtasiyle ayrılmıştır. Bunun sonucu olarak her gözde görülecek cismin bir kısmına ait ters bir görüntü teşekkül eder. O halde petek gözün içinde bu cismin mozaik şeklinde dizilmiş parçalardan bileşik

APOZİSYON GÖZÜ

bir görüntüsü teşekkül ediyor. A. gözleri, cisimlerin aydınlık farklarını ve cismin uzaklık ve yakınlığını tayin etmeğe yarar. Bunun aksi petek gözlere de Süperpozisyon gözleri (b. bk.) denir.

APPALACHE'LAR veya **APPALACHE** [*apalaç* ok.] **DAĞLARI** (İng. Appalachian) [*æpîlæçiin* ok.] Mountains, The Appalachians, Fr. Monts Appalaches veya Apalaches[*apalâç* ok.], Kuzey Amerika'nın doğu bölümünde, Alabama'dan St. Lawrence boyuna kadar uzanan dağ sıraları topluluğu. Uzunluğu 2 600, genişliği 200 - 300 km, kapladığı yer 400 000 km^2, en yüksek doruğu (Mont Mitchell) 2 048 m dir. Bir coğrafî birlik olarak beliren A., güney ve doğuda Kretase - Tersiyer tabakalı kıyı ovaları ve Atlas Okyanusu, kuzeyde St. Lawrence çukurluğu, batıda Ohio ırmağının geçtiği Paleozoik tepelik ve masayörelerle sınırlanmıştır. Genel çizgileriyle, Karbon ve Perm devirlerinin türlü kıvrımlarına (Hersinya kıvrımları) yer vermiş, Mezozoikte iyice yontuklaşmış (peneplenleşmiş) ve hafif dalgalı bir biçim almış bulunan A., Tersiyerdeki türlü yükselmeler sonucu olarak, yeniden derin bir şekilde yarılmış ve bugünkü dağ görünüşünü böylece almıştır. Ancak, A. topluluğu içindeki tam dağ özelliklerini, hususiyle güneyde ve yer yer kuzeyde görmek mümkündür. A. ın orta bölümü ise çok parçalanmış bol geçitli, yayvan, az yüksek kabartılar halinde belirir. Oluşu bakımından Ural ile Batı ve Orta Avrupa'nın şoledağlarına benziyen ve karışık bir yapı gösteren A. da, batıdan doğuya, şu ana bölümler sıralanır: İsviçre Jurası tipini andırır bir şekilde uzunlama ve enlileme vadilerin bulunduğu «Ridge and Valley kuşağı», güneyde Great Smoky Mountains'de 2048 m yüksekliğe varan kristalin ana kuşak, iyice yontuklaşmış bulunan ve 200 - 500 m yükseklik gösteren kristalin dağeteği (Piedmont) bölümü.

A. ın güney ve kuzey bölümleri arasında şekil ve yükseklik ayrılıkları vardır. Güney A. (bk. ALLEGHANY DAĞLARI) oldukça bir cinsten bir yapı gösterir ve Alabamadan Hudson'a kadar uzanan büyük bir uzunlama vadi ile ayrılmış bulunur. Bu Büyük A. vâdisi, hususiyle Coosa River (Alabama), doğu Tennessee vâdileriyle Shenandoah vâdilerinden meydana gelmiş olup, 75 ve 800 m yükseklikler arasında yer tutar ve ara yerde birçok tali dağ sıraları uzanır. İşte bu çukur alanlardan bütün anayollar, kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda geçerler. Bunun güneydoğusunda derlitoplu bir şekilde, A. dağ topluluğunun öğeleri ve bu arada hele Black Mountains (A. ın en yüksek doruğu Mount Mitchell veya Black Dome buradadır), Blue Ridge (1796 m) uzanır. Bunlardan Blue Ridge, Coosa River'den Hudson'a kadar doğuya dönük, yamacı dik bir şekilde boydan boya uzanır ve yalnız yüksek boyun yerlerinde geçit (Wind Gaps yani rüzgâr olukları) verir, kuzey bölümünde ise James, Potomac, Susquehanna, Delaware ırmaklarının açtığı yarmavâdiler (Water Gaps yani su olukları) paralel olarak sıralanır ki, XIX. yüzyıl başından beri bu çevrelerde büyük ekonomik gelişme olmuş, nüfus gittikçe sıklaşmıştır. Kuvarsit, gnayis, mikaşist ve şistler bu bölümün yapısına giren en bellibaşlı külteler olup, daha alçak etek bölgesinin tepelik yörelerinde Trias tabakaları da yer tutar. Bu etek bölgesi (Piemont Region), Atlas Okyanusu kıyıboyu çukur yöresinden Fall Line adı verilen dik bir sıra yamaçlarla sınırlanmıştır ki, dağdan inen bütün akarsular burada çağlıyanlar meydana getirerek çukur yöreye inerler. Appalache vâdisinin kuzeybatısında da yer yer dik yamaçlar ve az geçitli dağlar uzanır. Belirgin bir doruk sivrisi bulunmıyan ve 1 100 - 1 200 m yükseklikte paralel sıralardan meydana gelen bu dağlarda pek zengin taşkömürü, demir, petrol ve tabiî gaz vardır. Bu dağlık bölge, batıya doğru Cumberland plâtolariyle Ohio - Mississippi çevreğine doğru uzanır.

Kuzey A., güneydekilere göre çok daha parçalı ve geçit veren alçak dağlar olup, buzul devrindeki derin etkiler yerşekillerinde pek bellidir. Bundan ötürü, Kuzey A., göller ve çağlıyanlar bakımından çok zengindir. Buradaki vâdilerin bazıları geniş ve tabanları düz, bazıları yeni yarılmış, bazıları da tektonik çöküntü hendekleri (Connecticut hendeği, Hudson - Mohawk hendeği gibi) dir. Bu bölümün başlıca parçaları Adirondacks (1630 m), Green Mountains (1350 m), White Mountains (1917 m), Maine dağlık yöresi (1589 m) dir. Bütün bu dağlar kristalin kültelerle Paleozoik ve Trias tabakalarından meydana gelmiştir. Taşkömürü yalnız güneydoğu ve kuzeydoğu'da vardır Kuzey A. da demir cevherleriyle altın ve mermer de vardır.

Bitki örtüsü, A. ın boyu ve uzanış doğrultulariyle ilgili olarak, astropikal ve serin - ılıman kuşaklar arasında çeşitli değişiklikler gösterir. Yeni İskoçya'nın yosunlu ve pek cılız bitkili verimsiz yerleri (Barrens) ile Kuzey Carolina ve Virginia'nın yaylak ve çayırlıkları bir yana bırakılırsa A. ormanlık dağlar olarak görülür. A. ın güney bölümünün ana bitki örtüsünü geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş bulunan ormanlar teşkil eder. Dağın doğu yamacında kestane, meşe, çınar ile Kuzey Amerika'ya mahsus sağlam yapılı bir ağaç olan Hickory önemli yer tutar. Dağın yüksek yerleriyle kuzey bölümünde iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar geniş yer kaplar.

A. da yaşıyan hayvanlar arasında bugün de ayı, kurt, vaşak, yaban kedisi ile Kuzey Amerika'ya mahsus postu kıymetli bir hayvan olan ve yiyeceği şeyleri yemeden önce suya batıran küçük Amerika ayısı, yine burada yaşıyan ve postu için avlanan skunk ile opossum, bir çeşit geyik ve kunduzlar yaşar.

Kuzey Amerika'nın en zengin bölgelerinden biri olan A. ın derlitoplu, yüksek ve az geçitli olan güney bölümü yolların geçmesine oldukça engel teşkil etmiş ve böylece demiryolları, dağ topluluğunun güney köşesini dolaşır şekilde geçirilmiş olmasına karşılık, kuzey bölümünden birçok anayollar kolayca geçirilebilmiştir.

APPARİSİYONEL (Apparitionel; Lât. *apparitio* = görünüş), bazı dillerde, fiilin anlattığı eylemin veya durumun, «gibi görünür» değerinde olduğunu gösteren fiil «veçhe» (aspect, Aktionsart)si. Meselâ, Sudan - Guinea dilleri ailesinden Serer dilinde *bind* - = yazmak, *bind-adoḫ* = yazıyor gibi görünmek; Arapça-Osmanlıca'da *cehil* = bilgisizlik, *tecahül* = bilmiyor gibi görünmek, bilmezlikten gelmek.

APPASSIONATO (Mus.), bir musiki parçasının ihtiraslı karakterini belirtmek için kullanılan İtalyanca terim. Bazan *appassionata* şeklinde de kullanılabilir. *Appassionata*, Beethoven'in ünlü piyano sonatıdır (No: 23).

APPEL [*apẹl* ok], **Paul** (1855 - 1930), Fransız matematikçisi. 1885 de Sorbonne'a matematik profesörü olmuş, 1889'da İsveç kıralı Oscar II. tarafından Avrupa matematik âlimleri arasında açılan müsabakaya gönderdiği eserle ikinci ödeni kazanmış, 1925'te Paris Üniversitesi rektörü olmuştur. Çoğu matematik analize ait birçok eserleri ve orijinal araştırmaları vardır. *Traité de mécanique rationnelle* (Rasyonel mekanik kitabı) [1921 - 26 basımı] adlı eseri milletler arasında klâsik sayılan kitaplardandır.

APPELLATİF (Lât. *appellare* = çağırmak), gramerde bazı kere «cins ismi» (nom commun) yerine kullanılan terim. Yunan'lılar isimleri *onoma kyrion* (= «asıl isim») ve *onoma prosēgorikon* (= «çağırmalık isim») olmak üzere ikiye ayırmışlardı. Lâtin gramercileri bunları, sırasiyle, *nomen proprium* ve *nomen appellativum* şeklinde tercüme etmişlerdir. Bk. İSİM.

APPENDİKULARİA (Appendicularia), kordalı hayvanların (Chordonia) tulumlular, tunikatlar (Tunicata) gurupuna bağlı bir sınıfa verilen ad. Bu sınıfa aynı zamanda *Copelata* (bk. KOPELATLAR) adı verilmektedir. Korda ve sinir sistemini taşıyan kuyrukları bütün hayatları müddetince muhafaza edilir. Halbuki bunların diğer akrabalarında (meselâ: Ascidiacea) kuyruk yalnız larva halinde vardı. Hayvanın etrafında saydam ve besin almağa yarıyan bir evcik (tunica) vardır. Bu evcikteki besin almağa yarıyan filtre organı tıkandığı zaman hayvan evciği bırakır ve kısa bir zamanda yenisini meydana getirir. Plankton hayvanlarıdırlar. *Appendiculariidae* ve *Kowalewskiidae* familyaları bu sınıftandır.

APPENZELL [*āpntsel* ok.; Lât. *Abbatis cella* = rahib hücresi], İsviçre kantonlarından biri. Yüzölçümü 415.3 km²-dir. A., mezhep ayrılığından ötürü iki yarı - kanton'a ayrılmıştır ki, bunlardan biri kuzeyde A. Ausserrhoden (Dış-Rhoden Appenzell'i), ötekisi güneyde A. Innerrhoden (İç-Rhoden Appenzell'i) dir. Bunların birincisinin yüzölçümü 242,7 km², nüfusu 44 700, merkezi Herisau, halkın çoğu protestandır. İkincisinin yüzölçümü 172,6 km², nüfusu 13 300, merkezi Appenzell, halkın çoğu Katoliktir. Her iki yarı - kantonda da nüfus, 1910 dan beri, dokumacılığın önemini kaybetmesi yüzünden, gittikçe azalmakta, halkın bir kısmı dış ülkelere göçetmektedir.

A., yüksekliği 2504 m ye kadar varan kalker yapılı, kıvrımlı Säntis dağlık bölgesinin kuzey ve kuzeybatı bölümünde uzanır. Daha çok, Molasse çemberi içinde yer tutan arazi, 800-1500 m yüksekliğinde ortadağlar biçimini gösterir. Buzul ve akarsuların aşındırma ve biriktirmesiyle A. yöresi türlü yerşekillerine yer vermiştir. Derin vâdilerin taban ve yamaçları gür ormanlarla örtülüdür. İklimi sert ve yağışlıdır. Sıcaklık oynamalarının 40° - 50°yi bulduğu yerler vardır. Yıllık sıcaklık ortalaması 5° - 7° kadardır. Yağış çukur yerlerde, yüksekliklere göre az (Trogen de 1414 mm), yüksek dağlarda ise (Säntis'te 2423 mm) boldur.

A. de davar ve inek yetiştirme, peynircilik, sütçülük ile yağcılık, halkın başlıca geçim kaynağıdır. Başlıca endüstrisi olan dokumacılık (pamuklu, muslin, işleme...) son zamanlarda önemini kaybetmiştir. A. de dağınık bir yerleşme (çiftlikler, tek tek evler, pek küçük köyler) görülür. Gais, Trogen, Haiden ile Herisau ve Appenzell, A. in başlıca kasabaları ve turizm alanlarıdır.

Örceleri St Gallen rahiplerine ait bulunan A. 1401 - 1405 teki ayaklanmalar sonunda kurtulmuş, 1411 de İsviçre konfederasyonuna bağlanmış, 1435 te aynı haklara sahip kantonlardan biri olmuştur. Reform devrindeki didişmeler sonunda 1597 de A. iki yarı - kantona ayrılmıştır. Her yıl toplanan ve Landesgemeinde adı verilen genel meclis, A., nın özelliklerindendir. Burada her iki A in erkek nüfusu toplanır, her adam meclise, beline bir kılınç kuşanmış olarak gelir, burada hem millî hükümet üyeleri, hem de İsviçre federal meclisine gönderilecek saylavlar seçilir.

APPENZELL, İsviçre'nin Appenzell-Innerrhoden kantonunun merkezi. Nüfusu 4800 (1941). Denizden yüksekliği 778 m dir Sitter vâdisinde kurulmuş bulunan A., demiryolu boyunda işlek bir pazar yeri ve Säntis'e çıkacak turistlerin hareket noktasıdır. Kasabada pamuklu ve ipek dokumacılığı, kerestecilik, hayvan yetiştirme halkın başlıca geçim kaynağıdır.

APPERT [*apēr* ok.], **Nicolas-François** (1750-1841), Fransız mucidi. Châlons - sur - Marne'da doğmuş, Seine-et-Oise eyaletinde Massy'de ölmüştür. Yiyecek maddelerini sıcağa göstererek saklamak usulünü bulmuştur. Bu iş kendisinden evvel kurutma, tuzlama ve isleme yoliyle yapılıyordu. Bu suretle yiyeceklerin uzvî özellikleri bozulup kaybolduğundan yendikleri zaman iskorpit hastalığı yapıyordu. 1809 yılında A. e sırrını yaymak şartiyle 12 000 franklık bir öden verildi A. bu sırrı *Le livre de tous les ménages ou l'art de conserver pendant plusieurs années les substances animales ou végétales* (Her evin kitabı veya hayvansal ve bitkisel maddeleri uzun yıllar saklamak sanatı) [1810] adlı eseri ile yayımlamıştır. Millî sanatları destekleme kurumu kendisine gümüş ve altın madalyalar ve insanlığın velinimeti adını vermiştir. A. in bu keşfi İngiliz'ler ve Amerika'lılar tarafından takdirle benimsenmiştir. 1812 den sonra araştırmalarından kendi hesabına fayda sağlamağa çalışan A., bütün kazancını yeni araştırma ve denemelere harcadığından yoksulluk içinde ölmüştür. Mayalanmış içkileri jelatin ile berraklaştırmak, şıranın yoğuşması ve şarabın sıcakla korunması yolunda usuller bulmuştur. Bu metotlar sonradan Pasteur tarafından olgunlaştırılmıştır.

APPIA [*ạp'ya* ok], **Adolphe** (1862 - 1928), İsviçre'li sahne sanatı uzmanı (scénographe). Önce hekim olarak yetişmiş, sonra müziğe ve operaya merak etmiş, kendini büsbütün bu alana vererek modern sahne sanatının kurucularından biri olmuştur.

Appia'ya gelinceye kadar, gerek klâsik, gerek romantik sahne, gerçekçi geçinerek, eşyayı tarihe, arkeolojiye uygun bir şekilde ve tabiatteki aslının tam bir kopyesi olarak canlandıran ve yalnız iki boyuta sınırlanan dekorlara dayanmış, bu taklit ve kopya usuliyle de gerçeğin sahnede yeniden meydana getirildiğine inanılmıştı. Appia, sahte gerçekçilik, kopyacılık yerine telkin etme ve izlenim uyandırma, illüzyon yerine atmosfer yaratma, sahte perspektif yerine de plâstik sahne esaslarına dayanan konstrüktif bir teknik yaratmıştır. O, klâsik dekoru, aynı plân üzerinde boyanmış, cansız ve gözü aldatan bir muşamba parçası sayarak, bunun yerine, üç boyutlu, dramatik, dinamik ve telkin edici konstrüktif bir muhit bütünlüğünü koymuştur. Modern sahne tekniğini yenileştirme hareketi işte Appia'nın bu kavrayışından çıkmıştır. Bu kompozisyona canlılık sağlıyabilmek için, Appia, ışık ve renk, bunların kontrastı, ışık ve gölgenin aktörlere verdiği heykelimsi nitelik, türlü sahne effektleri, sahne tabanında seviye çeşitlenmesi, sahneye ve aktörlere plâstiklik veren üç boyut esası gibi çare ve hünerlere başvurmuştur. Dekor olarak az ve basit eşya kullanılmış, dekor çizgileri de yatay, düşey ve eğik olmak üzere, sert bir şekilde belirtilmiştir. Böylece sahne, zevke ve yerel renklere değil, piyesin iç kanunlarına, yani aksiyonun gereklerine uymuştur.

Appia'nın tekniği gerek operaya, gerek drama uygulanmış, ve Appia hele tiyatroda basit ve tekdüzen yer ışıkları yerine yandan ve yukarıdan verilen, aktörlerle beraber dönen, gereğine göre de sönük veya parlak bir hal alan ışık oyunları tekniğini yaratmakla tanınmışsa da, bu teknik her şeyden önce opera için icadedilmiştir. Bu teknik sayesinde, operanın aksiyonunu zaman içinde hapseden «müzikal süre» ona «mekân» imkânlarını da sağlamış; yani sahnede müziğin kendisi sözü yarattığı ve ona jest de kattırdığı gibi, «müzikal süre» de yürüyüşü yaratmış ve aktörün ileri geri hareketlerini düzenlemiştir. Her şeyden önce ve en geniş anlamda bir müzikçi olan Appia, *La mise en scène du drame Wagnerien* (Wagner dramının sahneye konuşu) [Paris 1895] adlı ilk eseriyle, Wagner operasını sahnede mükemmelliğe eriştirmiştir. Başlıca eseri olan *Die Musik und die Inscenierung* (Müzik ve sahneye koyma) [Monaco 1899] da en çok, bütün sanat kollarının terkibi demek olan büyük Wagner operalarının sahneye konma tekniğini ele almıştır. Bu operaların her sahnesi için tasarlanan ışık değişimleri ayrıntılı skeçlerle birer birer gösterilmiştir. Appia'nın sahneye koyduğu eserler arasında şunlar anılabilir: Byron'ın *Manfred*'i (müzik: Schumann; Paris 1903), Gluck'un *Orfeo ed Euridice*'si (1913), Wagner'in *Tristan und Isolde* (1923), *Rheingold* (1924) ve *Die Walküre* (1924) adlı operaları.

Appia, bazıları tarafından, öncü konstrüktivizm ekolünün kurucusu sayılmış, tekniği de günümüzde karikatüre yaklaşan ifratlara vardırılmışsa da, onun getirdiği yenilik, enerjisi ve canlılığı sayesinde dram üslûbunu kurtarmıştır.

APPİANOS (Lât. *Appianus*), Roma imparatorlarından Traianus (98 - 117), Hadrianus (117 - 138) ve Antoninus Pius (138 - 161) zamanında şöhret kazanmış İskenderiye'li bir tarihçi. Dogduğu şehirde memurluklarda bulunduktan sonra Roma'ya giderek avukatlığa başlamıştır. Daha sonra da Mısır'da procurator (İmparator'un eyaletteki temsilcisi) olmuştur. A. Yunanca olarak 24 kitaplık bir «Roma tarihi» *(Romaikı)* yazmıştır. Bu eserden bugün bir önsöz ile 11 kitap ve bazı parçalar kalmıştır. A. un eseri düzgün bir tarih olmaktan ziyade bir monografiler derlemesidir. Burada A. çeşitli halk ve memleketler hakkında en eski devirlerden başlıyarak onların ta Roma topluluğu içine girmeleri tarihine kadar bilgi vermektedir. Üslûbun çekici olmamasına rağmen eser hususiyle iç harbler devri için çok değerlidir.

APPINGADAM, [*apingîdam* ok], Holânda'da Groningen yönetim bölümünde, Ortaçağ sonlarında tahkim edilmiş eski bir şehir. Nüfusu 6 400 (1926) dür. Motör endüstrisi vardır.

APPIUS CLAUDIUS: bk. CLAUDIUS.

APPIUS YOLU (Lât.: *Via Appia*), eski İtalya'nın ana yollarından biri. M. Ö. 312 de, Appius Claudius Caecus'un kensorluğu sırasında yapılmış olan bu yol Roma şehrini Campania bölgesine ve güney İtalya'ya bağlıyordu. İlkönce Capua'ya kadar yapılmıştı, fakat sonradan Beneventum, Venusia, Tarentum ve Brundisium'a kadar uzatılmıştır. A.nun Roma'nın yakınlarında bulunan kısmında yolun her iki tarafında mezarlar vardır (bk. resim); bu mezarların en büyüğü ünlü Caecilia Metella mezarıdır. A., Roma'lıların yaptıkları yolların en ünlüsüdür. Şair Statius ona *longarum regina viarum* (uzun mesafeli yolların kıraliçesi) der. A. nun yapı ve tamirlerine dair birçok mil taşları ve başka yazıtlar bulunmuştur.

APPLETON, Amerika Birleşik Devletleri'nin Wisconsin bölümünde bir şehir. Nüfusu 26 000 dir. A. da kâğıt ve tarım makineleri endüstrisiyle dokumacılık gelişmiştir. Odun ticareti önemlidir.

APPLETON [*æpltîn* ok.], **Sir Edward** (doğ. 1892), İngiliz fizikçisi. Atmosfer ve stratosferdeki fizik olaylarına dair önemli incelemeleri gözönünde tutularak kendisine 1947 Nobel fizik ödeni verilmiştir. 1924 te kısa dalgalar yardımiyle ($\lambda < 40$ m) iyonosferdeki Kenelly - Heaviside

APPIUS YOLU

tabakasının yerden uzaklığını tayin edebilmiştir. Uzaklık gündüz ortalama 80 km, gece ise 120 km kadardır. Aynı araştırmalar kendisini 250-400 km yükseklikte ikinci bir iyonosfer tabakasının varlığını kabule götürmüştür. Atmosferde dalga yansıması metodunu esas alan bu araştırmalar radar'ın öncülerindendir.

Sir Edward APPLETON

APPLİKATİF (Applicatif; Lât. *applicare* = uygulamak) : 1 — Bazı dillerde, özellikle güney Afrika'daki Bantu dil ailesinde, fiil türevlerinin bir çeşidine verilen ad. Bu türevlerde fiilin gösterdiği hareket, amaç tutulan bir nesneyi ilgilendirdiği, yani o nesneye uygulandığı için bu ad verilmiştir. Bu ilgiden dolayı, bunlara *relatif* (bağıntılı), *objectif* (nesnel), ve bir nesneye doğru yöneldikleri için de *directif* (yöneltili) dahi denmiştir.

2 — Bazı dillerde, özellikle Amerika yerli dillerinde, bir eylemin, başka bir kimsenin yararına yapıldığını anlatan fiil «veçhe» (aspect, Aktionsart)si. Buna *bénéfactif*, *accomodatif*, *indirectif* de denilir.

APPOLA, eski Anadolu'nun Phrygia bölgesinde bir iskân yeri. Emirdağ (Aziziye) ile Bolvadin arasındaki Çoğu köyünün yerinde kurulmuş olsa gerek. A. da Zeus Alsenos ile Mên Askaenos'a tapınıldığı, orada bulunmuş olan yazıtlardan anlaşılıyor.

APPONYI [*ǫpponyi* ok.] (Nagy-Apponyi), 1295 den beri tanınmış bir Macar asılzade ailesi; bu aileye 1718 de baronluk, 1739 ve 1808 yıllarında da bu ailenin iki koluna kontluk verilmiştir. Tanınmış üyeleri şunlardır:

1 — **Antal Rudolf** (1782-1852), Avusturya siyaset adamı. Genç yaşında siyasete atılmış, Floransa'da ortaelçi, Roma'da ve 1824 yılında Londra'da büyük elçi olarak çalışmıştır. Paris'te de 1849 yılına kadar büyük elçi olarak kalmıştır.

2 — **György** (1808-1899), Macar devlet adamı. Antal Rudolf'un yeğenidir. 1847 yılında Macar kırallığı başbakanlığına getirilmiş, Millî isteklere karşıgelmek istediğinden halkın nefretine uğramış ve bu bakımdan 1848 ihtilâlinin patlamasına sebep olanlar arasına girmiştir. Bu ihtilâlden sonra siyasetten çekilmiştir. 1859 yılında millet meclisinin (Reichsrath) yeniden kurulmasında bu mecliste bulunmak üzere Viyana'ya çağırılmıştır. Geçmişteki olaylardan ders alan A., Millî Partinin şefi olmuştur. 1841 yılında Ofen'de diyet meclisinin açılmasında magnat (asîller) kamarası başkanı seçilmiş, meclis başkanı ile anlaşarak imparatora Macar muhtariyeti hakkında isteklerde bulunmuştur. İmparator Franz Joseph buna diyet meclisini hemen dağıtmak ile karşılık vermiştir.

A., uzun zaman bir uzlaşma politikası gütmüşse de bunu başaramamış ve 1862 de başkanlıktan çekilmiş, 1865 yılındaki diyet meclisine milletvekili seçilmişse de rolü silik olmuş ve 1869 yılında politika hayatından kesin olarak ayrılmıştır.

3 — **Rudolf** (1812-1876), Antal Rudolf'un oğludur. Torino'da Avusturya ortaelçisi olarak bulunmuş, 1856 da Londra'ya olağanüstü elçi gönderilmiştir. 1860 da İngiltere'ye büyük elçi atanmıştır. 1872-1876 yıllarında bu görevle Paris'te bulunmuştur. Bütün siyasî görevlerinde memleketini yetkiyle temsil etmiştir.

4 — **Albert** (1846-1933), tanınmış Macar devlet adamı ve hatibi. György'nin oğludur. Bir kont ailesinden doğmuştur. Saylâv ve iki defa millî eğitim bakanı (1906-1910 ve 1917-1918) olmuştur. Birinci eğitim bakanlığı zamanında ilk öğretime ait bazı önemli kanunlar yapmıştır. İlk öğrenimin parasız yapılması da onun eseridir. Seçkin bir hatip ve olağanüstü bir dil kabiliyeti olan A., Birinci Dünya Harbi'nden sonraki Paris barış konferansında Macar delegasyonu başı idi. Bu sıfatiyle barış konferansında İngilizce, Fıransızca, Almanca ve İtalyanca söylediği uzun söylevi ünlüdür. A. bundan böyle ölümüne kadar Milletler Cemiyetinde Macaristan'ı temsil etmiştir. 1933 te silâhsızlanma konferansına katılmak üzere Cenevre'ye gitmiş ve orada ölmüştür.

5, 6 — Aynı aileden **Antal A.** (1751-1817) ile **Sándor A.** (1844-1925) Macaristan'da kitap toplamak ve kitaplık kurmak yolunda ün almıştır.

APPOZİSYON (Apposition; Lât. *ad* = yanına, *ponere* = koymak; Eski terim: Bedel), gramerde, bir kelime veya kelime takımının katma (adjoint, adjunct) olarak, başka bir kelimenin veya kelime takımının yanına aynı plânda konması. Bu katma, gevşek olarak bağlanmış bir «haber» (attribut) veya «belirten» (déterminant) şeklinde olabilir, fakat bu bağıntının gramatikal bir şekilde, yani bağlayıcı bir öğe ile yapılmamış olması şarttır (aksi takdirde, bağıntı «appozitif» [appositif] değil, «yapışık» [adhérent] olur, meselâ İng. *Philip the king* [= Philip, kıral] ile *king Philip* [= kıral Philip] arasındaki fark gibi). Meselâ «Kemal Atatürk, Türkiye Cumhurreisi, . . .» (burada «Türkiye Cumhurreisi» kelime takımı kendinden evvel gelen adın «yapışık» [adhérent] vasıflandırıcısı olarak değil «Kemal Atatürk = Türkiye Cumhurreisi» şeklinde alınmalıdır); veya «Harb esirlerini öldürmek - barbarca bir hareket» (bu sözün iki kısmı bir denklem halinde bulunuyor; «dir» fiili kullanılmamıştır; eğer kullanılsaydı, bu gramatikal öğe appozisyon'u bozardı). Yan yana konmuş appozitif öğelerin sayı, hal, cins, v. b. bakımdan uyumlaşma (mutabakat, accord) ve aralarına bağıntı öğeleri alma kuralları dilden dile değişir, meselâ Lâtincede bağıntı öğesi almadan *urbs Roma*, İtalyancada genitif'le *città di Roma*, Türkçede -i ekiyle *Roma şehri* gibi.

Cümlecik halinde olan appozisyon, aynı zamanda bir rhetorik figürü olarak da kullanılabilir, meselâ «Yıldızlar, gökyüzünün o küçücük gözleri, bizi seyrediyorlar», veya «Birtek çare kaldı, susmak.»

APPROKSİMATİF (Approximatif = takribî), bazı dillerde, özellikle Türkçede, bir eylemin tam olarak değil, ancak yaklaşık (takribî) olarak gerçekleştiğini anlatan bir çeşit «tasvirî» (descriptif) fiil. Türkçede «yanılmak» anlamına gelen *yazmak* fiilinin yardımiyle yapılır, meselâ *düşeyazmak*, *öleyazmak*; eskiden bu fiil çeşidine «mukarebe fiili» deniyordu. Bunların taşıdığı anlam, bugün daha çok «az kalsın» değiminin katılmasiyle ve perifrastik bir şekilde anlatılır, meselâ *düşeyazdım* yerine *az kalsın düşecektim*, gibi.

APRAKSİ (Apraxie), kaslarda felç bulunmadığı halde dimağ kabuğundaki hareke sahalarının haraplığı neticesinde iş yapma kaabiliyetinin kaybolması. Bunun sebebi belirli bir hareketi yapmak için gereken kas çalışmalarının hatırlanamamasıdır.

APRİES, eski Mısır'ın XXVI. sülâle firavunlarından (M. Ö. 588 - 569). A. e *Ahd - ı Atîk*'te Hophra, Herodotos'ta (II, 161) Apries denilir. Taht ismi «Ouahibre Haibre» dir. 586 da Babil kıralı Nobokhodonosor (Buhtunnasr) a karşı yardım için Yahudi kıralı Sedekias tarafından yapılan daveti kabul etmiş, fakat başarı gösterememiştir. Kudüs, Babil'liler tarafından zaptedilince A., peygamber Yeremia ile birlikte kıral ailesini ve bazı asîlleri Mısır'a getirerek *Ahd - ı Atîk*'in Taphanes dediği Dafni istihkâmlarına Yunan'lılarla beraber onları yerleştirmiştir. 569 da Lybia'lılar kuzey Afrika'daki Kyrene'de yerleşen Dor kolonicilerine karşı A. den yardım rica etmişler. A. askerî bakımdan Yunan'lılardan çok faydalandığı için Lybia'lılara karşı general Amasis'i yollamış, fakat Amasis âsilerle birleşerek Mısır ordusunu yenmiş ve A. i esir etmiştir. İki sene sonra kaçmağa muvaffak olan A. tahtı kurtarmak için giriştiği savaşta ölmüştür.

APRILIS, eski Roma takviminde, önce ikinci, sonra dördüncü ayın adı, Nisan ayı. A. adı Avrupa dillerine geçmiştir: Alm. ve İng. April, Fr. Avril.

ÁPRILY [*āprili* ok.] **Lajos** (doğ. 1887), modern Macar şairi. Asıl soyadı *Jékely* (yēkeli ok.) dir. Erdel'de lise öğretmenliği yaptıktan sonra Budapeşte'ye taşındı ve 1934 te bir kız lisesinin müdürlüğüne getirildi. Á. kendi içine çekilmiş, melânkolik bir şairdir. Manzumelerinde Erdel peyzajları ile ilgili çocukluk anılarını ve doğduğu yerin güzelliklerini terennüm eder. Şiirleri toplu olarak *Az aranymosó balladája* (Altın yıkayıcının ballâdı) adiyle çıkmıştır [1934].

APRİON, kemikli balıkların perside (Percidae) familyasına bağlı bir cins. *A. virescens* adlı türü yeşilimtrak renklidir ve sırt yüzgeçinde siyah bir leke vardır. Seychell'de yaşar.

APRİORİ: bk. APOSTERİORİ VE APRİORİ.

APRON, kemikli balıkların akantopterigii (Acanthopterygii) alt takımına bağlı perside (Percidae) familyasının *Aspro apron* adlı bir tatlı su türüne verilen ad. Bu türe

APRON

Aspro vulgaris adı da verilir. Fransa'da Rhône mıntıkasında yaşar. Burnu ileri doğru uzamıştır. Başı yassıcadır. Sırt yüzgeçi ikiye ayrılmıştır. 15 - 20 cm uzunluğundadır. *A. zingeli* ve *A. streber* türleri de Tuna mıntıkasında yaşar.

APROS, eski Trakya'da, Kaino'lar kabilesinin arazisinde, bir şehir. A. Ainos (Enez)a ve Gelibolu yarımadasına giden yolların birbirinden ayrıldıkları yerde bulunuyordu. İmparator Claudius orada bir koloni kurmuştu, adı Colonia Claudia Aprensis idi. İmparator Theodosios II. .nin şerefine A. Theodosiopolis adını almıştır. Bizans devrinde, 1305 yılında Bizans İmparatoru Mikhael IX. un ordusu orada Katalonya'lılara yenilmiştir. A., bugünkü İnecik'in civarında bulunmuş olsa gerektir.

APSARI, Konya'nın Akşehir ilcesinin Tuzlukçu bucağında 1013 (1940) nüfuslu köy. A., Akşehir'in doğusunda ve 13 km uzağında, Adıyan çayı üzerinde, düzlükte bahçeler ve ağaçlıklar ortasındadır. Köyün kenarında iki büyük höyük vardır. A. da evlerin yarısı iki katlı, hepsinin damları düz, saz ve toprakla örtülüdür. İçme ve kullanma suyu bir çeşme ile birçok kuyudan alınır. Başlıca ürünleri tahıl, pancar, afyon, haşhaş, yün, yapağı ve yumurtadır; yetecek kadar sebze de yetiştirilir. İlkokulu 25 yıl kadar önce açılmıştır.

APSEUDES, kabuklular (Crustacea) sınıfının Anizopoda (b. bk.) alt takımına bağlı Apseudidae familyasına bağlı bir cins Bunlar tesbih böceklerine benzerler. Vücutları geriye doğru daralmış ve uzanmış haldedir. Birinci göğüs ayağında makas vardır. Abdomenleri dardır, sonuncu abdomen ayağı bir iplik şeklinde vücudun gerisine doğru uzanır. *A. latreillei* adlı türü Akdeniz'de ve *A. spinosus* adlı türü de Kuzeydenizi'nde yaşar.

APSİLUS, kemikli balıkların akantopterigii (Acanthopterygii) alt takımına bağlı perside (Percidae) familyasının bir cinsi. Tek sırt yüzgeçi vardır. Esmer renkli bu balıklar Cape Verde'de yaşar. *A. fuscus* adlı türü Porto praya'da yaşar.

APSİLUS: bk. KUPELOPAGİS (Cupelopagis).

APSİYEN (Aptien), Fransa'da Vaucluse'de Apt şehrindeki ammonitli marn ve kalkerlere nispetle d'Orbigny tarafından Alt Kretase devrinde ayrılan bir kat. Beduliyen ve Gargasiyen diye ikinciderecede katlara ayrılır.

APSE (Abcès; Lât *abcessus* = geriye çekilmiş, ayrılmış), yangılanmış bir doku içerisinde hasıl olan cerahatin bozulmuş ve harabolmuş örgüleri etrafa iterek açtığı boşluk içerisinde toplanması. Dokuları tahriş eden bazı kimyevî cisimler, mikropsuz A. ler yapabilirse de, Pasteur'un 1878 tarihli büyük keşfinden beri A denince mikrop mahsulü cerahat anlaşılır.

Cerahat yapan mikropların hepsi A. vücuda getirebilir. En çok A. yapan mikroplar, stafilokok, daha az streptokok, arasıra pnömokok, koli basil tetrajen, Eberth basili ve nihayet havasız yaşıyan mikroplardır. Bu saydığımız mikropların yaptığı A. lerin şiddetli belirtileri vardır, bunlara «Sıcak apse» denir.

Sıcak Apse: çokçası deri altı yağ tabakasında hasıl olur ve bu yerde yayılarak flegmon ismini alır. Bundan başka, yağ ve lenfçe zengin olan bölgelerde, beyin, ciğer, akciğer, böbrek, prostat, v. b. gibi organların içinde ve dışında A. olabilir.

A. olmadan önce doku yangılanmıştır. Yangılanmada damarlar genişler. bunun sonucunda doku kızarır, damarlardan dışarı kan sızar, bundan dolayı orası şişer, ve aynı yerde yerel bir ateş yapar, nihayet mikropların toksinlerinin etkisiyle sinir ucları tahriş edildiğinden ağrı da olur. Yangılanma sırasında sert olan örgü, A. olunca yumuşar, A. nin cerahati mikrobuna göre az çok özellik taşır. Stafilokok'un cerahati akıcı ve kokusuzdur, kolibasil ve anaeroplarla hasıl olanlar kirli ve kötü kokuludur. A. hasıl olunca kendine bir yol açarak bir yere boşalır. Bu boşalma iç organların apsele-

rinde boşluklara, uzuvlara, damarlara olabilir. Deri altı A. leri ise deriyi inceltir, gerer, nihayet delerek dışarıya açılır.

Sağıtım: A. olgunlaşınca uygun yoldan giderek cerahati bulunup dışarı boşaltılır, buna «şakyarmak, drenaj» denir.

Soğuk Apse: verem basilinin yaptığı A. ler bu özel adı taşırlar. Soğuk A. ler deride lenf bezlerinde, kemikte, v. b organlarda olabilir. Oluşumu gayet yavaş ve sinsidir. Hastayı hiç bir suretle rahatsız etmez, Sıcak A. nin kızartı, ateş, ağrı, şiş'ten ibaret olan dört belirtisinden soğuk A. de yalnız dördüncüsü vardır. Soğuk A. kalın bir kabuk içinde oturur, bu kabuk sıcak A. deki gibi cerahati hudutlamaya bir mani değil, bilâkis cerahat yapan bir teşekküldür.

Soğuk A. nin cerahati su gibi ve sarı renktedir, kokusuzdur, mikrop muayenesinde cerahatin içinde verem basili (Koch) bulmak çok güçtür. Kemiklerde, özellikle bel kemiğindeki verem iltihabının vücuda getirdiği soğuk A. yerinde durmaz, bir takım anatomik mesafelerden istifade ederek arz çekimi istikametinde aşağı doğru düşer ve boşluklarda toplanır. Bunlara muhacir A. ler denir.

Soğuk A. ler de günün birinde deriyi deler ve bir fistül meydana getirir. Bu fistüller, hastalık iyileşmedikçe kapanmaz. Soğuk A. nin sağıtımı yarmak ile değil, delmek, ponksiyon ile yapılır.

Mıhlama Apsesi (Abcès de fixation): 1900 yılında Fochier lohusalık hummasının sağıtımı için vücutta sunî olarak bir A. yapmayı, buradan zehirleri boşaltmayı tavsiye ve tatbik etmiştir. Bundan sonra birçok had intan iltihaplarında, hattâ bazı sara şekillerinde tatbik edilen bu sağıtım usulü son yıllarda rağbetten düşmüştür. Mıhlama A. si yapmak için en çok kullanılmış olan vasıta terebentin ve terebentin ruhudur. Bu madde deri altına şırınga edilir, tahriş edici olan bu cisim orada «mikropsuz» bir A. yapar, yedi veya sekizinci günü bu A. açılarak işletilir.

APSİS (Mat.), bir noktanın düzlemde yerini belirtmeye yarıyan ve bir eksen sistemine nispet olunan iki koordinatından birincisi.

APSŪ Akkadca'ya Sumerce'den geçme bir kelimedir. Sumerce'de *zu-ab* yazılıp ters çevrilerek *abzū* okunur. Herhalde, yeraltı apsū'sunda oturduğu kabul edilen hikmet tanrısı Ea'ya bağlayarak buna bazı metinlerde «hikmet evi» anlamı verilirse de, A. ya, sonradan verilen bu anlam doğru değildir; ne demek olduğu henüz kesin olarak bilinmiyor.

Eldeki metinlere göre Babil'liler *abzū (apsū)* ile hem yeraltı âlemini, hem de yeryüzünü ve gök âlemini, yani kozmik âlemi ifade ederler. Çeşitli Babil metinlerinde, göğün kuşları yanında A. nun balıklarından bahsedilir; A., Sumer-Babil telâkkisinde tatlı su okyanusunu gösteren «engur» (Akkad *engurru*) ve nehir (*id* = *nāru*) kavramları ile eşit tutulur! Hattâ, bir yere göre, A. dan bir parça balçık koparılır. Nihayet «bataklıklı çayırlık» anlamına gelen bir ideogram A. olarak da okunur. Bütün bunlara göre A. yeryüzündeki bir nehri, bir bataklığı, v. b. suları göstermiş olur.

Diğer taraftan, Babil'liler arzın derinliğinde veya altında da bir A. nun varlığını ve bunun Babil memleketinin altında bulunduğunu kabul ederler. Gilgameş destanına göre A., derinliğinde tanrı Ea'nın oturduğu ve Gilgameş'e ebedî hayata kavuşma yolunu gösteren Utanapistim'in bu tanrıyı bulduğu yerdir. Aynı zamanda A. nun güneşin doğduğu sahayı kısmen sardığı düşünülür. Bir inanışa göre de A. çok uzaklara kadar uzanır, yer altında sudan bir geniş bölge meydana getirir, ister düz, ister yuvarlak olsun, yeryüzü onun üzerindedir ve ona dayanır.

Esas itibariyle A. ile yer altındaki *nakbu* (Sumerce: *idim*) aynıdırlar ve *nakbu* ırmakların kaynağı olarak gösterilir. Metinlerde gök hakkında da hem *nakbu*, hem *engur* hem de A. geçmektedir. Böylece, göğün su ile kaplı olduğu, yağmurların oradan döküldüğü bir gök A. su inanışının bulunduğu saptanmış olur.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Babil'liler, yer ve göğün bir bütün teşkil eden büyük bir kozmik A. ile veya tek tek A. larla çevrilmiş olduğuna inanıyorlardı.

Nehirlerin kaynağı olan yeraltı suyu ile yağmurların döküldüğü gök suyu yani A., tatlı sudur. Eski Babil çağında meydana geldiği kabul edilen «Kâinatın yaratılışı efsanesi»nde A. somutlaştırılmıştır. A. burada erkek tanrıdır, karısı Tiāmat'dır. Tiāmat, tuzlu suları, yani denizi ifade eden *tāmtu*'nun somutlaştırılmış şeklidir; tanrı nesilleri bu ikisinden gelmiştir. Efsanede tanrı A. şöyle tasvir edilir:

Kâinat aslında sudan ibarettir. Apsū ile Tiāmat çoğalmışlar, böylece tanrı nesilleri üremiştir. Yeni yetişen tanrılar eski tanrıları ve ebedî sükûneti içinde uyumakta olan suyu tedirgin ettiklerinden tanrı A. kızıp harekete geçer, veziri Mummu'ya danışır, genç tanrıları yok etmeğe karar verirler. Bu karara Tiāmat razı olmaz, A. ile Mummu'nun plânları duyulur. Hikmet ve zekâyı temsil eden tanrı Ea bu felâkete çare arar ve efsun yoliyle A. ve Mummu'yu hareketsiz hale koyar, hattâ A. yu iple bağlayıp öldürür, sonra da onun üzerinde kendi muhteşem evi olan E-abzu'yu kurar. Bununla A. tekrar yer ve göğü çevreliyen deniz haline gelmiş olur.

Efsanede A. nun rolü bu suretle biter. Fakat Tiāmat, kocasının öcünü almak için, âşığı ile birlikte mücadeleye devam etmeğe karar verir.

Efsanenin daha sonraki kısmında bu mücadele ve genç tanrı Marduk'un eski tanrıları yenerek kâinatın nasıl yaratılmış olduğu, Marduk'un baştanrılığa yükselişi ve eski tanrıların sıfatlarını üzerine alışı anlatılır.

APSU (Apso), Rize'nin Pazar ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 849 (1940)dur. Bir sırt üzerinde kurulmuş bulunan A. nun bir de mahallesi vardır. Dağınık ve üstleri kiremitle örtülü olan evleri ahşaptır. Köyde kaynak suyu kullanılır. Köy çevresinde tahıl, sebze ve meyva yetiştirilir.

APSYRTOS, Kolkhis, Aia kıralı Aietes'in oğlu ve Medeia'nın üveykardeşidir. Medeia, İason ile birlikte kaçıp babası Aietes tarafından takip edilince, beraberinde gemiye bindirdiği küçük kardeşi Apsyrtos'u öldürmüş, cesedini parça parça etmiş, parçalarını birer birer denize atmış, Aietes de oğlunun parçalarını toplamağa uğraştığı için Medeia'ya yetişememiş. Bu efsanede, birçok milletlerin masallarında görülen bir motif vardır: kovalanan kaçarken geriye bazı şeyler atar, kovalıyan da onları toplamak hevesine düşer ve arkada kalır; atılan şeylerden dağ ve deniz gibi manialar meydana gelmesi, aynı motifin biraz değişik bir şeklidir. Apsyrtos efsanesinin daha yeni olan bir şekli de vardır; buna göre Apsyrtos çocuk değil, yetişmiş bir delikanlıdır; babası Aietes ona Medeia ile İason'un peşine düşmesi için emir verir. Fakat Medeia onu Adriyatik denizi'nde bulunan Apsyrtides adlı bir ada gurupundaki Artemis tapınağına çeker, İason da onu orada öldürür. Efsanenin bu şeklinin eski olmadığı bellidir. Apsyrtides adalarının adını açıklamak için sonradan yaratılmıştır.

APŞERON, Hazer Denizi'nin batısında bir yarımada. Uzunluğu 70, genişliği 25 km kadardır. Kafkas Dağları'nın alçalmış doğu ucunda yer alan A., çöl özelliği gösterecek kadar kurak, kumullar ve tuzlu göllerle kaplı bir yöredir. A. nın önemi, dünyanın en zengin ve verimli petrol alanlarından birinin burada bulunuşundandır. Hususiyle Yukarı Tersiyer tabakalarından çıkarılan petrol, Rusya petrolünün % 80 ini vermektedir. Bununla ilgili olarak, yer yer birçok çamur volkanları kaynamakta, daha içerlerde de karbonlu hidrojenler çıkmaktadır. Daha geçen yüzyılın ikinci yarısında «sönmez ateş» olarak, ateşe tapınanlarca yakılmış bulunan bu akaryakıttan endüstri alanında geniş ölçüde faydalanılmısı bu yöre nüfusunun hızla artmasına ve Bakû (b.bk.) gibi büyük bir şehrin gelişmesine yolaçmıştır.

APT (Roma'lılar zamanında *Apta Julia*), Fransa'da Vaucluse departmanının Cavaillon yönetim bölümünde kasaba. Nüfusu 6 470 (1926). A, küçük bir ticaret merkezidir. Reçel, marmelât ve benzerleriyle maden işleri yapılır.

APTAL: bk. ABDAL

APTAL (folklor), Ortaoyunu (b. bk.)nda bir tip. Aradabir söze karışıp budalaca şeyler söyler, bu vesile ile Kavuklu'ya cinas yapmak fırsatını hazırlar. A., meydana ya zenne takımiyle, yahut da Kavuklu ile birlikte çıkar; ikinci halde Kavuklu'nun oğlu, üveyoğlu veya «emeksiz» denen evlâtlığı rolünü oynar. Başında kulaklarına kadar geçmiş, yağlı, yırtık, rengi uçmuş bir fes, bacağında şalvara benzer dökük bir pantolon, ayağında burnu havaya kalkmış pabuçlar, elinde «işkembe fener» denen, deriden yapılma, açılır kapanır bir fener vardır. Arkasında caket yoktur. Göğsü bağrı açıktır. Boynu bir tarafa çarpılmıştır. Açık ağızla ve budala gözlerle etrafına şaşkın şaşkın bakınır, ikide bir lüzumsüz yere güler.

APTAL, Ordu ve Giresun illeri sınırında bir bucak (bk. PİR AZİZ).

APTAL, APTALLIK, zekâca geri kalmış insanlara «aptal», bu hale de «aptallık» denir. bk. APTAL ÇOCUK.

APTAL BEKÇİ, bir Karagöz (b. bk.) oyunu Dr. I. Kunos [Radloff, *Türk kavimleri halk edebiyatı nümuneleri*, VIII., Petersburg 1899], İhsan Rahim [1909] ve Dr. Hellmut Ritter [*Karagös*] tarafından yayımlanmıştır. Metinler arasında bazı farklar olmakla beraber, konu birdir: feraceli, yaşmaklı bir kadınla Arap halayığı, Hacivat'ın yardımiyle kiraladıkları bir eve taşınırlar. Kadının belâlısı Tuzsuz Bekir sokakta rasladığı Karagöz'e vereceği aylık karşılığında mahallede bekçilik etmesini, yeni taşınanların eve zampara almamaları için gözkulak olmasını teklif eder. Karagöz peşin para alarak bekçiliği kabul eder ve bekçi kılığına girer. Evdekiler, saçmasapan konuşan Karagöz'e A adını takarlar. Biraz sonra bir genç zampara, bir tiryaki, bir Ak-Arap (veya Arnavut, Acem) sırayla gelip «lofça çivisi» parolası ile eve girerler. Her defasında Karagöz de içerisini merak ettiği için onlarla birlikte girmek isterse de parolayı beceremediğinden almazlar, sonunda onu da alırlar. İçki sofrası başında eğlenilir. Karagöz sarhoş olur. Tuzsuz Bekir gelir, hepsini kovar. Karagöz intikam almak için Beberuhi'lerle beraber gelip baskın yapmak ister, Tuzsuz Bekir silâhını çekince Beberuhi'ler kaçar, yalnız kalan Karagöz ağız değiştirir, âciz birine fenalık etmeği mertliğine yediremiyen Tuzsuz Bekir de onu kovar.

Bazı karagözcüler aynı oyuna «Çivi Baskını» adını da vermişlerdir.

APTAL ÇOCUK, anlama kuvveti zayıf olan çocuk. Bilimsel yönden kesin olarak tarif edilememiştir. Ancak ruhbilim, ekonomi, eğitim ve tıp ölçülerine göre türlü yönden açıklanmağa çalışılmıştır. Meselâ eğitkenler aptal çocuğu «anlama zaafı yüzünden normal okul çalışmalarında beklenen başarıyı gösteremiyen» diye anlatmaktadırlar. Ekonomik yönden A., «anlama zaafı, üretim alanında verimli ve bağımsız bir hale gelmesine imkân vermiyen ve aynı sebepten sosyal icaplara uyamıyan kimse» diye tarif olunmaktadır. Tıp ise, bunların fizyolojik bazı özelliklerini belirterek «aşağı seviyede soysuzlaşma örnekleri» adı altında incelemektedir.

Ruhbilimsel tasvirleri ve sınıflandırılmaları: aptalları ruhbilim metotlariyle ilk inceliyenlerin başında Fransız Alfred Binet gelir. Paris ilkokullarında başarı gösteremiyen aptal çocukların teşhis ve ayrılmasına memur edilen Binet uzun araştırmalardan sonra zekâ testlerini geliştirmiş bütün çocukların normal insana göre anlama durumunun ne olduğunu kestirebilmek için oldukça nesnel bir ölçü ortaya koymuştur İki yaştan başlıyarak zekâ gelişmesinin duraklama yaşı diye kabul edilen on dört yaşa kadar devam eden bu testlerde beş yaşına kadar her altı aylık süre için altı, ondan sonra da her yaş için altışar test sorusu bulunmaktadır. Anlama kuvveti normal durumda olan bir çocuğun testin uygulanması sonunda elde edeceği seviye takvime göre ölçülen yaşının aynı olmalıdır; yani takvim yaşı yedi, zekâ yaşı da yedi veya buna pek yakın bulunan bir çocuk normaldir; buna karşılık, zekâ yaşı takvim yaşından küçük olan çocuk ise aptaldır.

Çocukların bu ölçü ile elde edilen anlama durumları zekâ bölümü denilen bir cetvel üzerinde de anlatılmaktadır. Bu cetvel zekâ yaşının takvim yaşına bölünüp yüzle çarpılmasından çıkan bir sayıdır. Bu cetvele göre zekâ bölümleri 0-90 arasında bulunanlar, çeşitli seviyelerde aptallar, 90-110 arasındakiler normaller, 110-200 arasındakiler ise çeşitli seviyedeki üstün zekâlılar demektir.

Test sonunda meselâ takvim yaşı 14 olduğu halde zekâ yaşı ancak 7 olan bir aptal çocuk, takvim ve zekâ yaşları 7 olan normal bir çocuğun aşağıyukarı anlama durumunda bulunuyor demektir.

Test aracı ile yapılan araştırmalar sonunda aptalların zekâ yönünden normallerden apayrı bir yaratık türü olmadıkları anlaşılmıştır. Yani eskiden sanıldığı gibi, bunlar, normallerdeki anlıksal görevlerin bir kısmından yoksun bulunan, buna karşılık da, onlarda olmıyan bir takım sezgilerin sahibi sayılan kimseler değildir. Normallerle aralarındaki en önemli fark, onların sahip bulundukları anlıksal güçlere daha az sahip olmalarıdır. Sonraları Norse Worthy'nin Birleşik Amerika'da yaptığı araştırmalar, aptallığın normale bitişik olarak başlayıp tam zekâ yokluğu diye kabul olunan eblehliğe kadar giden türlü seviyeleri bulunduğunu ortaya koymuş ve aptalların ayrı bir zekâ grupu olmadığını saptamıştır. Test aracı ile aptallar şu gruplara ayrılmaktadır:

0-20 zekâ bölümü arası *ebleh* (idiot) lerdir. Bunlar ancak 1-2 yaşlarında normal çocuğun anlama kuvvetini göstermektedirler. Çoğu konuşmağı bile öğrenemezler.

20-40 zekâ bölümü arasında bulunanlar *budala* (imbécile) lardır. Bunlar anlıksal yönden ancak 3-7 arasındaki normal çocuklar kadar gelişmektedirler. Çoğu okumayı ve yazmayı öğrenemiyecek durumdadır.

40-70 zekâ bölümü arasında bulunanlar *ahmak* (débile) lardır. Zekâ yaşları hiçbir zaman 11 in üstüne yükselemez.

70-90 zekâ bölümü arasında bulunanlarsa tutuk zekâlılar olup bunlar sınır çizgisinde bulunan aptal çocuklardır. Okulda sürekli başarısızlıkla karşılaşanların büyük kısmı bunlardandır.

Tensel özelliklerine göre sınıflandırılmaları: tıpbilimin etkisi ile bu yönden de tasvir ve sınıflara ayrıldıkları görülebilir: *Hidrosefaller* (su kafalılar), çok iri bir kafatası ile ufak ve gelişmemiş bir dimağları vardır. *Mikrosefıller*, kafatasları aşırı derecede küçüktür. *Kretenler* tiroit salgıbezinin hiperatrofisi yüzünden ortaya çıkan kısa boylu, kuru ciltli, boyun ve omuzları urlu, duyu organları arızalı bir aptallık tipidir; küçük yaşta teşhis edildiği takdirde sağıtımı mümkün olan tek aptallık tipi budur. *Mongoloitler* yüz çizgileri Moğol'lara benziyen çekik gözlü, kafatasının arkası düz, dilleri derin çatlaklı, kemikleri sertleşmiyen, kısa boylu, tombul ve aldatıcı olarak sıhhatli gözüken çocuklardır; bunun sebebi bilinmemekle beraber ana rahmi gışa-i muhatîsindeki bir bozukluktan ileri geldiği tahmin olunuyor.

Aptallığın sebepleri: Birleşik Amerika'da Goddard, 300 aile üzerinde yaptığı bir araştırma sonunda aptallığın % 66 sının Mendel kanunlarına uygun olarak soyaçekim yolu ile ortaya çıktığını bulmuştur. Yani bunlar kendileri gibi aptal olan ana-babalardan doğmaktadırlar. Geri kalanın % 12 sinin felçli, saralı, alkolik ve firengili ana-babaların çocukları olduğu görülmüştür. Son iki sebebin, yani alkol ve firenginin esas sebepler değil, aldatıcı sebepler olduğunu ileri sürenler de vardır. Onlara göre bu iki duruma geri zekâlı kütlede daha çok raslanmaktadır. Bu yüzden onlardan doğan aptal çocukların alkol ve firengiden değil, soyaçekimden ileri geldiği iddia olunuyor. İtiraz edenler «Alkol ve firengi bu sonucu doğurabilseydi normaller arasındaki bütün alkolik ve firengililerin de daima geri zekâlı çocuklar dünyaya getirmeleri gerekirdi» diyorlar.

Bunlardan başka aptallığın % 10 unnun doğum travmaları, kafatası çarpmaları, menenjit gibi kaza veya hastalıklar dan ileri geldiği bulunmuştur. Bunlara tifo, kızamık, boğmaca gibi sebepleri de eklemek isteyenler varsa da bunların etkisi şüphe ile karşılanmaktadır. Geriye kalan % 2 için kesin sebep bulunamamıştır.

Bakım ve eğitimleri: iyot sağıtımı ile iyileştirilebilen kretenlik vakaları bir yana bırakılırsa, bunlar için tıp bakımından bir bakım ve sağıtımın bahis konusu olamıyacağı anlaşılmıştır. Bu yüzden ancak sosyal ve eğitsel tedbirler ve bakım mümkündür.

Bunlardan eblehlerin eğitim ve öğretimi mümkün olmamaktadır. Özel kurullarda tecrit ve bakımları yoluna gidilmektedir.

Diğer grupların eğitimlerine sistemli olarak ilk başlıyan Fransa'da Dr. Seguin olmuştur; Seguin 1837 de bunlar için ilk defa bir okul kurmuş ve kendi ruhbilim anlayışına göre de bir metot ve ilgili araçlar kullanmıştır. Bugün, bunlar özel yatılı kurullar yerine özel sınıflarda yetiştirilmektedirler. Bu, hem daha ucuzdur, hem de bu çocukların bir çoğunun basit ve faydalı işlerde verimli olarak kullanılabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Özel sınıflarda gerekli metot ve araçlarla bunlara tamır, endüstri, küçük sanatlar, ev işleri alanlarında birçok faydalı bilgiler kazandırılmakta, okuldan sonra da gerekli gözetme ve koruma ile verimli olarak kullanılmaları mümkün olmaktadır. Bu eğitsel tedbirler memleketteki işsizlik, fuhuş, suç gibi sosyal problemlerin azalmasını da mümkün kılmaktadır. Bunların eğitimi, başıboş bırakıldıkları zaman yarattıkları zarardan daha ucuza malolmaktadır.

APTAL OĞLAN: bk. APTAL (folklor).

APTENODİTES (Aptenodytes), pinguinler (İmpennes) takımına bağlı sfenisside (Spheniscidae) familyasının bir cinsi. Bu iri vücutlu kuşların uzun ve sivri uclu gagaları vardır. Kuyrukları kısadır. Kanadları yüzgeç şeklini almıştır. Ayaklarında öne dönük ve yüzmeğe yarıyan dört parmak vardır. Antarktik'teki adalarda yaşıyan iki tanınmış türü vardır:

1 — *A. patagonica:* bunun vücudu 1 metre kadar uzundur. Vücudun üst tarafı külrengi, karın tarafı da beyazdır. Başın üst kısmı, gerdan ve başın yan kısımları siyah renklidir. Kulağın arkasından boynun yan taraflarından aşağı doğru uzanan bir sarı şerit vardır. 2 — *A. forsteri:* bu biraz daha iridir.

APTERA (Kanadsızlar; Yun. *a* = sız, *pteron* = kanad), kanadları bulunmıyan böceklere verilen ad. Eski sistematikçiler bu gurupa *Thysanura*, *Collembola*. *Mallophaga* ve *Anoplura* takım ve alt takımlarını bağlarlardı. Bugün bazı sistematikçiler *Anoplura* (bk. BİTLER.) alt takımına bu adı da vermektedirler.

APTERİGES (Apteryges), kuşların orniture (Ornithurae) alt sınıfına bağlı bir takım. Kiviler veya kanadsızlar adı da verilen bu takımdaki kuşların kanadları körelmiştir ve kanadların artıkları tüyler tarafından örtülmüştür. Uçma ve kuyruk tüyleri yoktur. Bir tavuk büyüklüğünde olan kiviler'in kısa ve kuvvetli bacakları vardır. ayakları dört parmaklıdır. Boyunları kısadır. Gagaları ince uzundur. Gece ava çıkarlar. Böcek larvaları ve kurtlarla beslenirler. Yeni Zelanda'da yaşarlar. Apterigide (Apterygidae) familyası bu takıma bağlıdır.

APTERİGİDE: bk. APTERİGES.

APTERİGOTLAR (Apterygota), ilkel böceklerin bulunduğu bir alt sınıfa verilen ad. *Apterygogenea* adı da verilir. Birçok sistematikçiler bu alt sınıfı böcekler (Insecta) sınıfına bağlarlar ve en ilkel böcek olarak kabul ederler. Bazı sistematikçiler de bu alt sınıfı *Eutracheata* sınıfına bağlarlar ve asıl böcekleri de *Insecta* adı altında yine bu sınıfın ayrı bir alt sınıfı olarak kabul ederler. Bunların kanadları hiç oluşmamıştır. Halbuki bitlerde olduğu gibi kanadsız bazı hakikî böceklerin kanadları ise sonradan körelmiştir. Çiğneyici ağız organları vardır. Başta uzun antenler ve arasıra da petek gözler vardır. Torakslari üç segmentlidir ve üç çift bacak taşır. Abdomende 6-12 segment vardır ve burada bacak artıkları görülür. Abdomenin nihayetinde parçalı iplik şeklinde veya kıskaç şeklinde uzantılar vardır. Gelişmeleri doğrudan doğruya olur (bk. AMETABOL). Rutubetli ve karanlık yerlerde veya karınca ve Termit yuvalarında yaşarlar.

Entognatha, ve *Ectognatha (Thysanura)* adlı iki takımı vardır. *Campodea*, *Japyx*, *Podura*. *Lepisma* ve *Machilis* gibi tanınmış cinsler bu alt sınıfa bağlıdırlar.

APTERİKS (Apteryx), Kivi adı da verilen bu kanadsız kuş Apteriges (b. bk.) takımına bağlı apterigide (Apterygidae) familyasının bir cinsidir. Kanadları çok fazla körelmiş olduğundan dış taraftan görülmezler. Aynı şe-

kilde kuyruk da körelmiştir. Uçma ve kuyruk tüyleri yoktur. Bir tavuk büyüklüğündedirler. Gagaları ince uzun olup ucları hafif aşağı doğru kıvrılmıştır. Burun deliklerı gaganın ucundadır. Ayaklarında üçü öne, biri arkaya dönük parmaklar vardır. Gündüz saklanırlar, gece ava çıkarlar. Kendi büyüklüklerine nazaran yumurtaları çok büyüktür ve senede ancak iki tane yumurta yumurtlarlar. *A. australis* adlı türü esmer renklidir. Yeni Zelânda'da yaşarlar. *A. Oweni* adlı türü de aynı yerde yaşar ve kül renklidir.

APTERİKS

APTERNODUS, fosil böcekçiller (Insectivora) in santedide (Centedidae) familyasına bağlı bir cinsi. *A. gregoryi* türü Kuzey Amerika'da Oligosen tabakalarında bulunmuştur.

APTERODON, fosil memelilerin etçiller (Carnivora) takımına bağlı hiyenodontide (Hyaenodontidae) familyasının bir cinsi. Kafatası uzunca, ekstremiteler kısa ve yüzmeğe elverişli olan bu hayvanlar Oligosen tabakaları arasında bulunmuştur. *A. macrognathus* adlı türü Mısır'da bulunmuştur.

APTERONA, kelebekler (Lepidoptera) in Frenate (Frenatae) alt takımına bağlı psikide (Psychidae) familyasının bir cinsi. Bu kelebeklerin dişileri larva şeklindedir, kanadsızdır. Tırtıllarının etrafında salyangoz şeklinde kıvrılmış ve kum taneciklerinden ve toprak parçacıklarından yapılmış bir torba vardır. İlk bakışta bir salyangozu andırır. Partenogenez ile gelişirler. *A. crenulella* adlı türü Avrupa'da yaşar ve bu türe bazı sistematikçiler tarafından *Psyche helix* adı da verilir.

APTEROS (Yun. *a* = yokluk öneki, *pteron* = kanad): 1 — Arasıra kanadsız olarak tasvir edilmiş olan bazı tanrıların heykellerine verilen ad. Meselâ: Atina Kalesi (Akropol) nin Apteros zaferi. Bu, gerçekte Athena Nike'dir. 2 — Yan yüzlerinde sütunları olmıyan eski tapınaklara verilen ad.

APTİNUS, kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in karabide (Carabidae) familyasına bağlı bir cinsi. Siyah veya kırmızımtrak renkli bu böceklerin vücutları oldukça iridir. Avrupa'da, Afrika ve Hindistan'da dağlık bölgelerde taşlar altında yaşarlar. *A. bombarda* adlı türü Avrupa'da yaşar.

APTİYALİZM (Aptyalisme; Yun. *a* = yokluk eki, *ptyalon* = tükrük) veya **ASIALIE**, tükrük salgısının azalması veya büsbütün kesilmesi. Tükrük salgısının azlığı, çokluğundan daha önemli, çok rahatsız edici belirtilerle karışıktır. Ateşli, intanî hastalıkların çoğunda ağız kuruluğunu meydana getiren sebep, tükrük salgısının azalmasıdır. Ağız kuruluğu bazen o dereceyi bulur ki, hasta, tükrüğünü yutma imkânını bulamaz. Bütün ağız ve boğaz mukozası kupkurudur. Uykuda kuruluk daha artar. Burun tıkanıklığının sebep olduğu ağızdan teneffüs, belirtileri arttırır. Sık sık uyanan hastanın, yutkunamamak sıkıntısı bir azap hâlini alır. Bu gibiler, boyuna ağızlarını su ile çalkalamak zorunu duyarlarsa da, bu tedbir ancak pekaz süren bir rahatlık sağlar. Tükrük salgısını kamçılayıcı maddelerin arasıra ağıza alınması daha iyidir: şekerli süt ve ıhlâmur yudumları, nane, badem, limon şekeri, karanfil veya mevsim meyvaları. Konuşmak da uygun bir tedbirdir. Boş yere çiğneme hareketleri tükrük salgısını tembih edemez.

Birçok ağız kuruluğu (xerostomie) vakalarında göz yaşı, burun ve farenks salgılarında da azalma vardır; her taraf birden kurur. Dil kurudur, çatlaklar gösterir, dişler çabuk çürür.

A. sebepleri, Mikulicz sendromunda, tükrük merkezini ilgilendiren pekaz «medulla oblongata» hastalıklarında (frengi); kolera, dizanteri, tifo, v. b. intanî hastalıklarda; bazen kabakulaktan sonra, tükrük bezlerinin diğer yangılanmalarında, meselâ iki taraflı parotis suppürasyon'larında; tükrük bezlerine etkiyapan komşu bölgelerin röntgen sağıtımlarından sonra; «N. facialis» in, «chorda tympani» üstünden kesilmesinde; bazı kadın hastalıkları ve âdetten kesilmelerde, isteride, bazı müzmin ağız yangılanmalarında, ve baş travmalarında görülebilir. Bunlardan başka doğuştan tükrük bezleri yokluğu ve idiopatik «xerostomie» de vardır. Diabet ve «sclérose rénale» de fazla su kaybı sonucunda ve büyük kanamalarda da tükrük azalır. Atropin, afyon, bazı nikotinizm, kokain ve ptomain ile zehirlenmeler de A. sebebi olabilir. Keza büyük heyecan ve korkular ağzı kurutabilir.

APULEIUS (doğ. 124), Lâtin yazarı. Kuzey Afrika'daki Madaura şehrinde doğmuştur. Öğrenimini Kartaca ve Atina'da yaptıktan sonra bir zaman Roma'da avukatlık etmiş, sonra memleketine dönmüş ve zengin bir dul olan Aemilia Pudentilla ile evlenmiştir. Bu evlenme yüzünden güç bir duruma düşmüş; karısının akrabaları, Aemilia'yı büyü yoliyle evlenmeğe zorladığı iddiasiyle A. u mahkemeye vermişler; fakat A. beraet etmiştir. A. un sonradan eyâlet rahibi (sacerdos provinciae) olduğu biliniyor. Hangi yılda öldüğü belli değildir.

A. un eserlerinden *Metamorphoses* ve *Apologia* en önemlileridir. *Metamorphoses* (Değişmeler) bir romandır; büyü ile eşek şekline girmiş, sonunda tanrıça İsis'in yardımiyle yeniden insan şekline dönmüş olan Lucius adlı bir gencin geçirdiği maceralar anlatmaktadır. Romanın konusu yeni değildir; A. tan önce Patrai'li Lucius böyle bir eşek romanı yazmıştı, Lukianos'un *Lukios veya Eşek* adlı eserinde de aynı konu işlenmiştir; fakat gencin İsis'in yardımiyle kurtulması, A. un yarattığı orijinal bir motiftir; bu motif sayesinde bütün roman dinî bir hava kazanmaktadır. Bundan başka A. eserine birkaç küçük hikâye katmıştır; bunlardan en güzeli *Amor ile Psyche* hakkındaki masaldır. *Apologia* veya *Pro se de magia* (Müdafaaname veya kendi hakkındaki büyüye dair) adlı eser A. un kendisini savunmak için mahkemenin önünde söylediği nutuktur. Kültür tarihi bakımından çok önemli olan bu eser, o zamanın boş inançlarını göstermektedir.

A. un öbür eserlerinden *Florida* adlı kitabında, çeşitli konular üzerinde verdiği nutuklardan seçme parçalar toplanmıştır. *De Platone et eius dogmate* (Eflâtun ve onun akidesine dair) ve *De deo Socratis* (Soktates'in tanrısı hakkında) A. u Eflâtun'a bağlı bir filozof olarak göstermektedir. *De mundo* adlı kitap, I. yüzyılda adı bilinmiyen birisi tarafından yazılmış olan *Peri kosmu* (kâinat hakkında) adlı kitabın tercümesidir.

A., o devirde çok sevilen yapmacıklı ve süslü üslûbun başlıca temsilcisidir.

APULIA (İtal. *Puglia* [*pulya* ok.] veya *Puglie*), İtalya'nın güneyinde, Adriya denizi kıyısında, Gargano'dan Santa Maria di Leuca burnuna kadar uzanan tarihî bir yöre. Foggia, Bari, Lecce ve Tarento yönetim bölümlerine ayrılmıştır. Yüzölçümü 19 100 km², nüfusu 2,6 milyon (1936).

Apennin sıradağlarının doğu önyerinde, karstlaşmış Monte Gargano ve Murge Kretase kalkeri kütükleri vardır; buralarda, kaynaklar ve akarsular az olduğundan ancak koyunların yayılabildiği cılız otlaklar gelişmiştir. Bunların arasında geniş ve bozkırı andıran «Tavoliere delle Puglie» düzlüğü ve Murge masa yöresinin güneydoğusunda Salentin yarımadası vardır. Yörenin en büyük akarsuyu Ofanto'dur. Su azlığı dolayısiyle, uzunluğu 2 700 km yi bulan büyük su tesisleri vücuda getirilmiştir (Acquedotto Pugliese). Düzlükler, kalker masaların eteklerinden çıkan kaynakların verdiği bol sularla sulanabildiğinden sık nüfusludur (Bari çevresinde km^2 ye 300 kişiden çok). Ahali çok büyük köylerde toplanmıştır. Kıyı boyunca birçok yerlerden bol miktarda üzüm, incir, zeytin, badem ve tahıl elde edilir. Ekim dikim alanları otlakları daralttığından, yazın Apenninler'e yaylaya çıkılır. Son zamanlarda bataklıkların kurutulması ile geniş ziraat alanları elde edilmiş. politik ve ekonomik sebeplerle birçok kimselerin yabancı ülkelere göç etmesinin önüne geçilmiştir. Apulia ile Balkan yarımadası arasındaki uzaklık Otranto boğazında 73 km ye kadar iner; onun için Brindisi, İlkçağ'dan beri diğer yarımadaya geçiş yeri olarak değerlenmiştir. Bugün, Süveyş kanalından geçen bir deniz yolunun da başlangıç noktasıdır. Foggia ve Lecce içerilerde, Bari, Brindisi ve Tarento kıyıda önemli ticaret merkezleridir.

DİL. Apulia (İtal. Puglia) da konuşulan dil, İtalyanca'nın merkez - güney diyelekler grupundandır; birçok yerel şekilleri vardır, meselâ edebî İtal. *legno* [Lât. *lignum* = tahta] yerine Molfetto ağzı: *liəvęnə*, Cerignola: *livənə*, Bari: *lionə*, Lecce: *liune*, gibi. Bunların kuzey ve merkez bölümü Napoli, güney bölümü de Sicilya diyeleğine yaklaşır, meselâ edebî İtal. [eril ve dişil] *questo*, *questa* (= bu), *quello*, *quella* (o): Kuzey Apulia: (qu>ch; e>i; o>u; ll>ḍḍ değişimleri ve metafoni ile) *chistu*, *chesta; quiḍḍu*, *queḍḍa:* Güney Apulia: (metafonisiz) *chistu*, *chista; quiḍḍu*, *quiḍḍa*. Bundan başka vokal sisteminde palâtalizasyon (*fratello* yerine *frèute* = kardeş), konson sisteminde de nazallerden sonra sonorazisyon (*ancora* yerine *angora* = daha), ve - nd - > - nn - (*quando* yerine *quanno* = ne zaman), - gn - > - jn - ve - un - (*agnello* yerine *ajnu* ve *aunu* = kuzu), pl - > chi - (*planta* yerine *chianta* = bitki), - str - > - š - (*maestro* yerine *mašu* = üstat) gibi değişimler vardır. Morfolojide göze çarpan ayraç, çoğul ekinin - *ora* tipinde olması (*santi* yerine *sanirə* = azizler, *gradi* yerine *gratərə* = dereceler ve fiil çekiminde - di'li geçmiş zaman tekil 3. şahıs ekinin - *au* şeklini almasıdır (*amò* yerine *amau* = sevdi). Bk. G. Bertoni: *Italia dialettale* Milano 1916. Bu diyelekte bir edebiyat da meydana getirilmiştir. Bu arada, Bari'li şair Francesco Severio Abbrescia (1813 - 1889) göze çarpma' tadır.

APULIA SEFERİ, İtalya'nın güneydoğusundaki Ofanto nehri güneyinde bulunan Apulia kıyılarına Osmanlı donanmasiyle yapılan sefer. Derya kaptanı Gedik Ahmet Paşa, komutasındaki 29 büyük savaş gemisiyle 28 temmuz 1480 günü Otranto limanına girerek şehir halkının dayanmak istemesine rağmen 4 gün sonra bir çıkarma yapmış ve 11 ağustosta şehri hücumla almış, yakınlarında bulunan tahkimli yerleri de elde ettikten sonra Fatih'in ölümü üzerine İstanbul'a çağrılmıştır. Bu sırada Napoli kıralının gönderdiği bir donanma 10 eylül 1481 de buraları tekrar geri almıştır (bk. PULYA SEFERİ).

APURE: 1 — Venezuela'da Orinoco nehrinin bir kolu. Uzunluğu 1 600 km, çevreği 128 600 km^2 dir. 1400 km lik bölümü taşına elverişli olup And dağları arasındaki bazı yerlerin denizle bağlantısını sağlar. A. Merida sıradağlarından doğar. Yukarı bölümünün adı Uribante'dir. Suları yağmur mevsiminde 12 m kadar yükselir. Taşma alanı (Llanos) çok iyi otlaklardır.

2 — Venezuela Birleşik Devletleri'nden birisi. Orinoco, Meta ve Apure nehirleriyle sınırlanmıştır. Yüzölçümü 76 500 km^2, nüfusu 71 000 (1936), başşehri San Fernando de Apure'dur. Ahalinin dörtte biri yerli, büyük bir bölümü de melezdir. Geniş Llanos'ta yapılan hayvancılık (sığır) en önemli geçim yoludur.

APURIMAC [*apurimak* ok]: 1 — Amazon nehrine karışan Ucayali'nin kaynak kolu. Batı And'ların güneyinde 4 000 m yükseklikteki Bila'fo buzul gölünden çıkar. Dik yamaçlı derin ve sarp vâdisi taşın için büyük bir engeldir.

2 — Peru Cumhuriyeti'nde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 21 209 km^2, nüfusu 258 000 (1940) merkezi Abancay'dır. Ahalisi, fakir yerlilerdir. Puna basamağında A. nehri boyunda ziraat ve hayvancılıkla geçinilir.

APUS (Yun. = ayaksız), Cennetkuşu adı verilen takım yıldız.

APUS, yaprak şeklinde ayaklılar (Phyllopoda) takımının *Apodidae* familyasına bağlı bir kabuklu hayvan cinsi. Bu cinsin vücudu kalkan şeklinde bir kavkı ile örtülüdür. Kavkının altında hayvanların ayakları bulunur. 30 ve daha ziyade çift ayakları vardır. Apuslar durgun tatlı sularda, su birikintilerinde yaşarlar. Kalın kabuklu yumurtaları uzun müddet Kuraklığa ve dona dayanır. Senelerce gelişme kabiliyetlerini kaybetmezler. *A. cancriformis* şeklinde isimlendirilen türü koyu kahverenginde ve 3 cm uzunluktadır.

APUS: bk SAĞANLAR.

A-PU-SİH [*a-bu-si* ok.], Türk Tölös'lerinin 9 kabilesinden birinin Çince adı. Bu kabile, diğer kabilelerle ortaya çıkmış ve hususiyle Tang devrinde (618 - 906) siyasî rol oynamıştır.

AQUA HUNGARICA (Lât. = Macar suyu): bk. AQUA REGINAE HUNGARIAE.

AQUA REGINAE HUNGARIAE (Lât. = Macaristan kıraliçesinin suyu). biberiye suyu ile alkolden yapılan ve XVII. - XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da büyük rağbet görmüş olan bir Macar ilâcı. Kıral András III. (b.bk.) ün kızı Szent Erzsébet (1292 - 1338) e, yahut kıral Károly Róbert(b.bk.)in üçüncü karısı Erzsébet (1300 - 1380)in icat ettiği söylenen bu ilâç, hususiyle Fransa'da «eau de la reine de Hongrie» adiyle çok pahalıya satılırdı. A. nin her türlü hastalığa, fakat her şeyden önce romatizmaya karşı mutlaka etkili olduğu sanılmakta idi. Bu ilâç XIX. yüzyılda da birçok ilâç kitaplarında tavsiye edilen ilâçlar arasında yeralmıştır.

AQUAE (Lât. = sular), «kaplıca» anlamına gelen bu kelime ile eski çağ dünyasında yüze kadar yer adı yapılmıştır, meselâ: *A. Sextiae* (bugünkü Aix - en - Provence), *A. Sabaudicae* (Aix - les - Bains), *A. Grani* (Aachen, Fr. Aix - la - Chapelle), *A. Mattiacae* (Wiesbaden).

Eski Anadolu'da A. adını taşıyan iki yer bulunuyordu:

1. — *A. calidae:* Kappadokia bölgesinde, Toros dağlarında, bugünkü Ilıca (Çiftehan'ın batısında).

2. — *A. Saravenae* veya *Aravenae;* Kappadokia bölgesinde, Tavium (Büyük Nefesköy) şehrini Kayseri'ye bağlıyan yol üzerindedir. Ramsay'e göre A. bugünkü Terziliha mam'dır, başka bilginler ise onu Kırşehir'de aramışlardır. Her iki iddia da tahminlere dayanmaktadır, elimizde kesin bir delil yoktur.

AQUAEDUCT: bk. SU KEMERLERİ.

AQUARIUS [*akuarius* ok.; Lât. = saka], Saka takımyıldız'ın veya ekliptiğin 12 işaretinden 11 incinin lâtince adı. Yaklaşık olarak 2000 yıl önce bu takımyıldız ile işareti birbirine bağlı iken presesyon sebebi ile bugün 30° kadar ayrılmışlardır. Güneş şubat ayında A. takımyıldızında bulunur.

AQUAVIVA [*akuavīva* ok; Aquavi delle Fonti], Güney İtalya'da Bari eyaletinde, Tarent - Bari demiryolu boyunda bir kasaba. Nüfusu 11. 750 (1921). Deniz'den yüksekliği 300 m

AQUILA [*akuila* ok.]: 1 — (Akylas), Hadrianus devrinde Hıristiyanlığı kabul eden Pontos'lu bir Yahudi. *Ahd - ı Atîk*'i Yunancaya çevirmekle ün kazanmıştır.

2 — **Kaspar** (1488 - 1560), Alman teolog ve İbranca uzmanı. Luther'in *Kitab - ı Mukaddes* tercümesine yardım etmiştir.

AQUILA: bk. KARTALLAR.

AQUILA DEGLI ABRUZZI [*akuila delyi abrutsi*- ok]: 1 — Orta İtalya'da Abruzzi ve Molise yörelerini kapsıyan bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 5 038 km², nüfusu 338 340 (1921).

2 — Orta İtalya'da A. yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 52 465 (1931). 2 914 m yükseklikteki Gran Sasso tepesinin güneyinde, Aterno vâdisinde, denizden 720 m yükseklikte demiryolu boyundadır. Çevresinde bademlikler vardır. Endüstrisi ve ticareti canlı, yabancıların çok uğradıkları bir yerdir. İç kalesi, surları, kilise ve meydanları, tarihî önem taşırlar. İkinci Dünya Harbi'nde hemen baştanbaşa yıkılmıştır.

AQUILEIA, sahilden 6 mil içeride ve Trieste'nin 22 mil kuzey batısında Roma İmparatorluğunun bir şehri ve Ortaçağ'da batı dünyasının patriklik merkezi. Şimdi bir kasaba haline gelmiştir. Merkez kazasının nüfusu 1 116, köyleriyle birlikte 9 495 (1936) tir.

A., M. Ö. 181 de Alp dağlariyle Adriyatik denizi arasındaki dar koridordan gelecek barbarların istilâlarını önlemek için kurulmuştur. Via Postumian burada sona eriyordu. Yol, bundan başka Illyria Pannonia, ve Noricum istikametlerine kollara ayrılıyordu. Coğrafî durumu onu pek kısa zamanda ticarî ve askerî önemli bir merkez haline getirmişti. Şehir, şose ile karaya bağlı olan ve Roma donanmasına körfezlik eden Grado'ya yakın bir yerde bir kanal vasıtasiyle denize bağlanmıştı. Illyria ve Pannonia, Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelince ticareti birden bire artmıştır. A., Venetia eyaletinin merkezi idi. Roma'dan sonra, para basma hakkına sahip ikinci şehir olarak kabul edilirdi. Ausonius ise A. yı Milano, Roma ve Capua'dan sonra dördüncü şehir olarak sıraya koyardı. Hadrianus'un hükümdarlığı zamanında 300 - 500 bin nüfusu vardı.

Üç aylık kuşatmadan sonra şehir 452 de Hun'lar tarafından elegeçirilip tahrip edilmiş, halktan sağ kalanlar can korkusiyle yakında bulunan lagun'lara kaçmıştır. Ortaçağ'da A. nın tek önemi, bir dinî merkez olmaktanibaretti. Burası çok eski bir piskoposluk merkezi idi. Tarih bunun kuruluşunu St. Markos'a kadar götürür; ilk piskoposları St. Hermagoras, Hilarius ve Valerianus idiler. V. ve VI. yüzyıllarda Piskoposluk nüfuz alanı bütün kuzeydoğu Italya ile Illyria, Noricum ve Rhaetia'yı da içine almış. ve A. doğu Germen kabileleri arasında en kuvvetli dinî otorite merkezi olmuştur. Piskopos Macedonius (535 - 556) 553 te toplanan 5 inci genel kilise meclisinin kararlarını tanımadığı için Kuzey İtalya, Venetia ve Istria piskoposlarının başı olarak Roma'dan ayrılmış, 557 de barbarlar tarafından teklif edilen Patrik unvanını almıştır. İtalya Lombard'lar tarafından istilâya uğrayınca Patrik 6 mil uzakta olan Grado'ya kaçmıştır. Grado'daki A. metropoliti Candidianus 606 da Papa'ya boyun eğmiş ise de Lombard'lı olan muavini ona uymamış, bu yüzden, Grado ve A. patrikleri arasında uzun ve sonsuz rekabet başlamıştır. Fakat A. lı Poppo 1021 de Grado'yu almış ve hazineyi götürerek onunla A daki kiliseyi yaptırmıştır. İmparator Conrad, Venedik'le açılan muharebede Papa'ya yardım etmiş, para basma selâhiyetiyle birlikte Istria eyaletinin idaresini ona vermiş ve onu Roma dışındaki bütün İtalya'nın metropolidi olarak tanıması için Papa Johannes XX. yi zorlamıştır. Bundan sonra şehir Venedik himayesi altına girmiş ve imparator tarafından kendisine verilmiş olan bütün hakları ve eyaletleri kaybetmiştir (1420). 1438 de şehir bir yerdepremi ile harabolmuştur. Yeni Patrik daha önceki haklarından vazgeçerek senede 5 000 Venedik dukatı ile vazifeyi kabul etmiş, ve Patrikler ondan sonra Udine şehrinde oturur olmuştur. Rahipleri de hep Venedik tayin ederdi. Sonradan Aquileia denizinde kendilerine mahreç elde eden Avusturya hükümdarları ile Venedik arasında bu tayin hakkı yüzünden tartışmalar olmuştur. Nihayet Papa Benedictus XIV. aracı olarak seçilmiş ve 1748 - 1749 da (sonradan kendi 109 cu rahibi Daniel Delfino tarafından temsil edilen) A. dan patrikliği kaldırmıştır.

AQUILIUS GALLUS (M. Ö. I. yüzyıl), Roma'lı bir hukukçu. Pompeius'un konsulluğu zamanında tribun'luk yapmış, sonra, kvestörlüğü arkadaşı Cicero ile paylaşmıştır. Ünlü «de dolo malo» (kötü niyet) formülünü koyan odur.

AQUILIUS (Manius), iki Roma konsulu:

1 — (M. Ö. 129). A.. konsul Perpenna (b. bk.) nın ölmesi üzerine yarım kalan Anadolu'daki Asya eyaleti (Provincia Asia) işlerini düzenlemek ödevi ile oraya gönderilmiştir. A. un en önemli işi bu yeni eyaletin sınırını on senatordan bileşik bir komisyon ile tayin ve tespit etmek olmuştur. A. bu işi yaparken, Pontos kıralı Mithradates V. e Anadolu'nun bir parçası olan Phrygia Major (b. bk.)u gördüğü hizmetlere karşılık olarak, bağışlamıştır. A., konsulluk hizmet yılı bittikten sonra daha iki sene Anadolu'da Prokonsul (vali) olarak kalmıştır. Roma'ya dönünce, Mithridates'ten rüşvet aldığı iddiasiyle sorguya çekilmiş, fakat beraet etmiştir.

2 — (M. Ö. 101). Yukarda adı geçen A. un oğlu olması ihtimali vardır. A., Sicilya'da ayaklanan köleleri yenerek harbi bitirmiştir (M Ö. 100). Aleyhine açılan dâvada, avukatı Antonius, A. un harbde aldığı yaraları göstererek yaptığı savunma ile onu beraet ettirmiştir. A. Anadolu'da Mithradates tarafından memleketlerinden koğulup da Roma'nın Asya eyaletine sığınmış olan Bithynia kıralı Nikomedes ile Kappadokia kıralı Ariobar-

zanes'in tekrar tahtlarına yerleştirilmelerini sağlamak için Provincia Asia valisi L. Cassius ile birlikte çalışacak olan heyete başkan olarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Mithradates karşı koymadığı için A. bu işi kolayca başarmış, fakat arkadan da Mithradates'i harbe zorlamak yollarını aramıştır. M. Ö. 88 de başlıyan harb (bk. MITHRADATES HARBLERİ) Roma'lılar için felâketli olmuştur. A., Mithradates'in önünde geri çekilmek zorunda kalmış, Sakatya kenarında yenilince Roma'nın Asya eyaletine bağlı olan Bergama'ya gitmiştir. A. burada barınabileceğine güvenemeyince Midilli'ye kaçmış, fakat Midilli'liler tarafından Mithradates'e teslim edilmiştir. Mithradates A. a çok zulüm yapmıştır. Onu bütün Anadolu şehirlerinde dolaştırıp herkese gösterdikten sonra Roma'lıların doymazlığını rezil etmek için ağzına erimiş altın akıtmak suretiyle öldürtmüştür.

AQUILIUS SABINUS (III. yüzyıl), Roma'lı bir hukukçu. A. a *Cato* sanı verilmiştir. İki defa konsul olmuştur (M. Ö. 214 ile 216 da).

AQUINAS, Thomas: bk. THOMAS AQUINAS.

AQUINCUM [*akuinkum* ok, Macarca okunuşu: *okvinkum*], Budapeşte'nin Óbuda (Eski Budin) mahallesi yerinde, Tuna'nın sağ kıyısına kurulmuş olup Roma'lılardan kalma bir şehir öreni. Adı Keltçe menşeli olan A., Kelt Eraviscus oymağının oturduğu bir yerdi. Roma'lılar zamanında (I - V. yüzyıl) Pannonia (b. bk.) inferior (Aşağı Pannonia) un başkenti idi. I. yüzyılda Roma'lılar tarafından askerî bir mevki haline getirilmiş olan A., oraya yerleşen tüccar ve zanaatçılar sayesinde çabuk gelişmişti. 400 sıralarında Roma'lılar İtalya'yı korumak için A. dan legio'larını çekmişlerdi. A. çeşitli barbarlar ile Hun'lar ve Avar'lar tarafından birçok defa yağma edilmiş, o kadar ki, yüzyıllar boyunca adı bile unutulmuştur. Nihayet kıraliçe Mária Terézia (1740 - 1780) zamanında A. un örenleri kazılmaya başlanmıştır. Kazılar hâlâ bitmemiştir. A. diğer Roma askerî mevkileri gibi iki kısımdan ibaretti: 1 — castrum (istihkâm) ve bunun etrafındaki askerî kasaba, 2 — biraz ötede, bunların kuzeyinde, bir ihtimale göre eski Kelt ahalisinin oturduğu sivil mahalle. Bugün A. da Roma'lıların maddî ve manevî kültürüne ait zengin malzemeyi saklıyan güzel br müze vardır. Bu müzenin eşyaları arasında bir hydra (küçük org) özellikle dikkate değer. Eskiçağ orgunun bize kadar gelen bu biricik örneği 228 de belediye üyesi, emniyet müdürü, sonra itfaiye komutanı olan G. Iulius Victorinus tarafından itfaiyeye hediye olarak verilmişti. Bundan başka, bu müzede görülen büyük tahta fıçılar da diğer müzelerde pek seyrek raslanan eşyalardandır. A. da büyük bir amphitheatrum, üç büyük hamam, bir hal, bir jimnastik salonu, bir Mithras tapınağı ve mükkemmel kanalizasyon şebekesi vardır.

AQUINO [*akuino* ok], İtalya'da Frosinone ilinde, Roma - Kapul demiryolu boyunda bir kasaba. Nüfusu 3 030 (1921) dur. Çevresinde bir çok doğal güzellikler vardır Bölge Piskoposunun oturduğu yerdir. Roma'lı yergi şairi Iuvenal burada doğmuştur.

AQUIRI [*akiri* ok], **Rio Acre**, Brezilya'da Amazon nehrinin kollarından olan Purus'un büyük bir kolu. A., Peru'nun doğusundaki And'lardan kaynağını alır, yukarı bölümünde Brezilyanın Peru ile Bolivya arasındaki sınırını teşkil eder. Apury kasabasına kadar olan 480 km lik bölümünde her mevsimde nehir taşıtlarının işlemesine elverişli bir durum gösterir.

AQUITANIA (Gallia Aquitania), Gallia (Fransa)nın güney kısmının Roma'lılar zamanındaki adı. A. nın hududu Pirene'ler, Atlas Denizi ve Garumna (Garonne) nehri idi.

DİL. Aquitania, eskiden, dil bakımından iki bölgeye ayrılmıştı. Kuzeyde Keltçe, asıl Aquitania sayılan güneyde (Pirene dağlarının Atlantik tarafındaki hemen kuzeyi) ise, İberce'nin bir diyeleği konuşulurdu. Birçok oymaklar tarafından (bu arada bellibaşlı oymak olarak: Terbel'ler, Vasat'lar, Ausco'lar ve Conven'ler) konuşulan bu dile Aquitan dili denmektedir. Kalıntıları, sayısı birkaç yüzü aşan insan ve yer adlarından, ve en çok Pirene bölgesinde görülen yazıtlarda geçen tanrı adlarından ibarettir: *Aherbelste, Alardostus, Baeserte, Iluunus, Ilixo. Leherennus Lahe* (tanrıça), *Xuban*, gibi (bk. A. Luchaire: *Les origines linguistiques de l' Aquitaine; De lingua Aquitania*, Paris 1877; E. Hübner: *Monumenta linguae ibericae*, Berlin 1893). Bugün Pirene'lerin İspanya ve Fransa taraflarında konuşulan Bask (Euskera) dilini İberce'nin evrimlenmiş kalıntısı saymak doğru olursa, o zaman Bask dilini İberce'nin Aquitan diyeleğine yaklaştırmak gerekir, çünkü benzeyiş daha çok bunlar arasındadır. Bk. BASK DİLİ, İBER DİLİ.

AQUITANIA [*akuitanya* ok.], 387 numaralı küçük plânet. 1894 de Courty tarafından keşfedilmiştir.

AQUITANIA ÇEVREĞİ (Le Bassin Aquitain), Fransa'nın güneybatısında, ortasından Garonne nehri ile kollarının geçtiği geniş düzlükler bölgesi ve Fransa'nın başlıca çukur alanlarından biri. Doğuda Massif Central(b. bk.)ler, güneyde Pirene dağları, batıda Atlas Okyanusu ile çevrili bulunan A., doğal bir birlik gösterir. Massif Central'lerle Pirene'ler arasındaki Naurouze eşiği, A. nı Akdeniz kıyısına, kuzeydeki Poitou eşiği Paris çevreğine bağlar. A. nın kenarındaki bir sıra platolar, dağlara doğru uzanırlar; bu dağlarla platolar arasındaki çukur ova ise, doğuda Toulouse yakınında 130 m yükseklikten başlıyarak batıda deniz yüzüne kadar durmadan alçalır, batı bölümünde kumluk ve bataklık çukur bir arazi, kıyı boyunca da kumullar uzanır. Girintisi çıkıntısı bulunmıyan kıyıların başlıca girintisi Gironde körfezidir. Bölgenin iklimi ılık ve nemlidir. A. nın başlıca nehri Garonne'dur. Bölgenin ve Fransa'nın iki önemli büyük şehri olan Toulouse ile Bordeaux bu nehir boyunda kurulmuştur. A. nın güneyinden Adour ırmağı da geçer. Halkın başlıca geçim kaynağı ziraattir. Plâtolar ve dağlarla kıyı bölümündeki kumluk ve bataklık alanlar arasında uzanan Garonne nehri boyundaki geniş çukur ovalar bölgenin başlıca ziraat alanlarıdır. Kuzeyinde Bordeaux çevresinde bağlar geniş yerler kaplar.

AR (Ast.), ascensio recta, yani doğru yükseliş anlamında kullanılan kısaltı.

AR (Hes.), metrik sistemde yüz ölçüsü birimi; 1 Ar $= 100$ m^2.

AR (Kim.), argon adındaki kimyasal elemanın sembolü.

ARA (Ast.), güney yarımküresinde bulunan bir takımyıldızın Lâtince adı.

ARA (Zo.), kuşların papağanlar (Psittaci) takımına bağlı psittaside (Psittacidae) familyasının bir cinsi. İri vücutlu olan bu papağanların iri ve kuvvetli gagaları vardır. Gagaları yandan basık ve üst gaga aşağıya doğru kıvrıktır. Başın yan taraflarında çıplak bölgeler vardır. Kuyrukları uzun ve katkattır. Kanadları uzun ve sivri ucludur. Parlak

tüyleri kırmızı, mavi, yeşil ve sarı renklidir. Bu renk, çeşitli türler arasında değişir. Güney ve Orta Amerika'da yaşıyan 20 kadar türü vardır. Başka memleketlerde hayvanat bahçelerinde rastlanır ve kafeslerde yaşamağa kolay alıştırılır.

ARA

A. ararauna adlı türüne yerliler tarafından Ararauna adı verilir. Vücudunun üst tarafı mavi, alt tarafı sarı renklidir. 80 cm büyüklüğündedir. Panama'dan Bolivya ve Guiana'ya kadar olan bölgede yaşar.

A. macao adlı türüne yerliler Arakanga ismini verirler. Bu papağanların esas rengi kırmızıdır. Kuyruk ve sırtlarında mavi, sarı ve yeşil tüyler vardır. 80 - 90 cm büyüklüğündedirler. Orta Amerika'dan Bolivya'ya kadar olan bölgede yaşarlar.

A. glauca adlı türünün rengi mavidir. *A. militaris* yeşil renklidir; kırmızı ve mavi tüyleri de vardır. *A. (Anodorhynchus) hyacinthinnus* adlı türü mavi renklidir. Hepsi Tropik Amerika'da yaşarlar.

ARA (Dil.), eskiden Sibirya'da, Yenisey nehrini Altay-Abakan bölgesini besliyen Kaç, Yış, Benzima, ve Barga ırmakları kıyılarında konuşulan bir dil. Şimdi tamamiyle sönmek üzere olup, canlı olarak yalnız Yenisey - Ostyaçkası (ve buna bağlı İnbatsk - Ostyak, Öedt - Ostyak veya Deng. Pumpokolsk - Ostyak) tarafından temsil edilen Eski Sibir (Paléo - sibérien) dil ailesindendir. Yakın akrabaları, şimdiki Yenisey - Ostyakçası'ndan başka, ölü Kʿu-liu-çin (=Geloçi veya Bilae), Kot, ve Asan dilleridir. Bazı dilciler bu dil ailesini. tarih öncesine ait olmak üzere, Çin - Tibet ailesine bağlamaktadırlar. Bu dili konuşanlara Ara (= arı) adı, arı gibi çalışkanlıklarından dolayı, Abakan'larda komşuları olan Kaç Türkleri tarafından verilmiştir; Ruslar bunları Arintsi adiyle tanır. 1735 yılında bu soydan ancak on kişi kalmıştı, ve bunlardan ancak ikisi Ara dilini konuşuyordu. Kaç Türkleri tarafından söndürülen bu dil, 1 - 10 sayı adlarını gösteren *huzey, kina, tyoga, şaya, hala, ögga, ünnya, kina-mançau, huzan-mançau, hoa* kelimelerinden de anlaşılabileceği gibi, ne Türk, ne Moğol, ne Fin - Ugor, ne de Samoyed dillerine benzememektedir (başka özellikleri için bk. ESKİ SİBİR DİLLERİ). Şimdi Türk dil alanının kuzey komşusu bulunan ve ancak özel adlarla bazı kelime listeleri bırakmış olan bu dil, Türkçenin bir alt ve yan tabakası (substratum, adstratum) olması dolayısiyle, Altayca bakımından da önemlidir.

ARA KARARI, dâvaların görülmesi sırasında mahkemelerce alınan çeşitli karar. Hukuk ve ceza yargılama usulleri kanunlarında A. diye bir hukuk terimi ve kükmü yoktur. Bununla beraber bir dâvada ortaya çıkan birtakım olayların halli ve esas hakkında hükme varılabilmesi için alınan kararlar anlamında kullanılmaktadır ki son hüküm karşıtıdır. A. larının ayrıca, yani son hükümden ayrı olarak temyiz edilebilip edilemiyeceği tereddüde yer vermiştir. Çünkü hukuk Yargılama Usulü Kanunu'nun 427 inci maddesine göre ancak son kararlar temyiz edilebilir. Yargıtay, bir içtihadı birleştirme kararında: son kararların yalnız dâvanın esasını halleden kararlar olmayıp dâvanın esasını halletmemekle beraber vazifesizlik, husumet gibi yargılanmanın da devamına nihayet veren kararların da temyize kabiliyeti bulunduğunu kabul etmiştir. Şu halde başlıca bir ilk itirazın kabulüne dair verilen kararla mahkeme yargılamanın devamına son vermiş ve dâvadan elini çekmişse temyiz edilebilmek bakımından bu karar son bir karar olacaktır. Fakat böyle bir itirazın reddi hakkındaki karar, mahkeme dâvaya bakmakta devam edecek demek olduğundan yargıtaya götürülemiyecek, esas hükümle beraber temyiz edilebilecektir.

Yine bir dâvanın tanıkla ispat edilebileceğine veya edilemiyeceğine, bir tanığın dinlenip dinlenmemesine, bir senedin gösterilme zorunluğu olduğuna veya olmadığına, bir ikrardan maddî hata sebebiyle dönülebilip dönülemiyeceğine dair verilen kararlarla dâvanın tahkikine son verilmiş olmıyacağından bunlar da ayrıca temyiz edilemiyeceklerdir. Bunlara tam bir A. demek doğru olacaktır.

ARA KISIRLIĞI (Zir.), aynı tür içerisinde bulunan çeşitlerin fizyolojik sebeplerden ötürü birbirlerini dölliyememeleri olayı; melezleme kısırlığı meselâ kirazlarda ve diğer birçok meyve ağaçlarında bazı çeşitler bol çiçek meydana getirdikleri halde, birbirlerine çok yakın akraba olduklarından, fizyolojik bakımdan kendine kısır çeşitler gibi birinin çiçek tozu diğerinin yumurtalığını dölliyememektedir.

ARA MAXIMA (Lât. = en büyük sunak), Roma'da en eski Hercules kültü merkezi. Forum boarium (sığır pazarı) da Circus maximus'un girişine yakın bir yerde bulunuyordu; şimdiye kadar hiç bir öreni bulunamamıştır. A. çok eski zamanlarda kurulmuştu; A. yı, bir geleneğe göre efsanevî kıral Euander, başka bir geleneğe göre de Hercules'in kendisi, Cacus'u öldürdükten sonra, kurmuş. Bu sunağa bağlı olan külte önceleri Potitii ve Pinarii aileleri tarafından bakılırdı; fakat Appius Claudius kensorken (M. Ö. 312 yılında) kült devletin eline geçmiş. O zamandan beri praetor urbanus her yıl devlet namına orada Hercules şerefine henüz doğurmamış ve boyunduruk altına girmemiş bir inek keserdi.

ARA PACIS (Lât. = barış sunağı), Roma sanatının en önemli ve en güzel eserlerinden biri. Augustus (mezar yazıtında kendisinin anlattığı gibi), İspanya ve Gallia işlerini düzenlemek üzere üç yıl Roma'dan uzak kaldıktan sonra, M. Ö. 13 te Roma'ya döndüğü zaman, senato, onun dönüşünü kutlamak için *Ara Pacis Augustae* adını taşıyacak olan bir sunağın kurulmasına karar verdi. Temeli 4 temmuz 13 te atılmış olan sunak, ancak 30 ocak 9 da kutlandı. Augustus kuzeyden geldiği için, A. te Roma'nın kuzeyinde, Mars Meydanı'nda, Via Flaminia'nın yanında kuruldu. Senatonun kararına göre, her yıl yüksek idare makamları, rahipler ve Vesta rahipleri A. te kurbanlar keserlerdi.

A in yerinde bugün Palazzo Fiano bulunmaktadır. Bu palazzo'nun altında XVI. yüzyıldan beri A. e ait parçalar bulunmuş, bunlar da Avrupa'nın çeşitli müzelerine dağıtılmış, tahrip edilen yerleri de kısmen tamamlanmıştır. Ancak 1903 yılından sonra sistemli kazılar yapılmıştır; 1938 de asıl sunağın bulunduğu kazı, bu kazıların en önemlisidir.

Bu sunak dört basamaklı bir kaide üzerinde yükseliyordu ve kabartmalarla süslü idi. Bu kabartmalarda kurbanları sunağa getiren alay serbest ve canlı bir üslûpla tasvir

1

2

3

4

6

5

1 — Aineias kurban keserken.

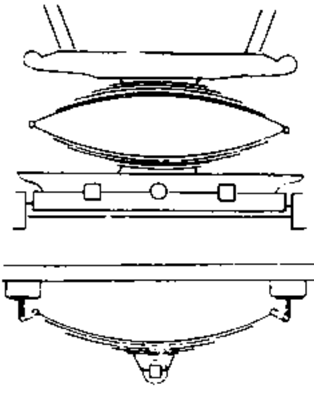
2 — Tellus kabartması.

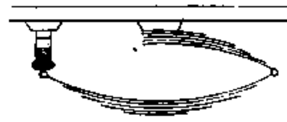
3 — Augustus (friz parçası).

4 — Güney cephedeki friz.

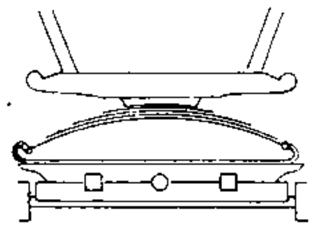
5 — Süs.

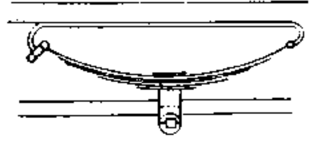
6 — Kuzey cephedeki friz.

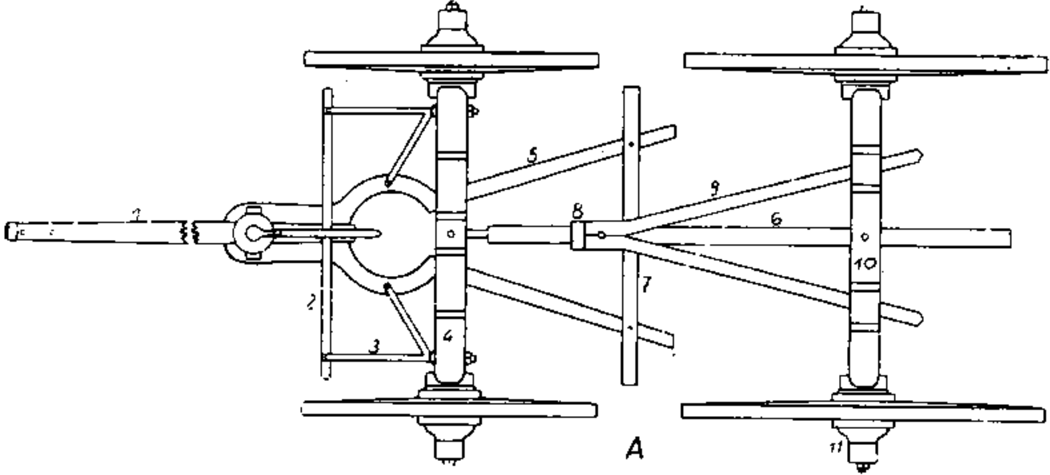

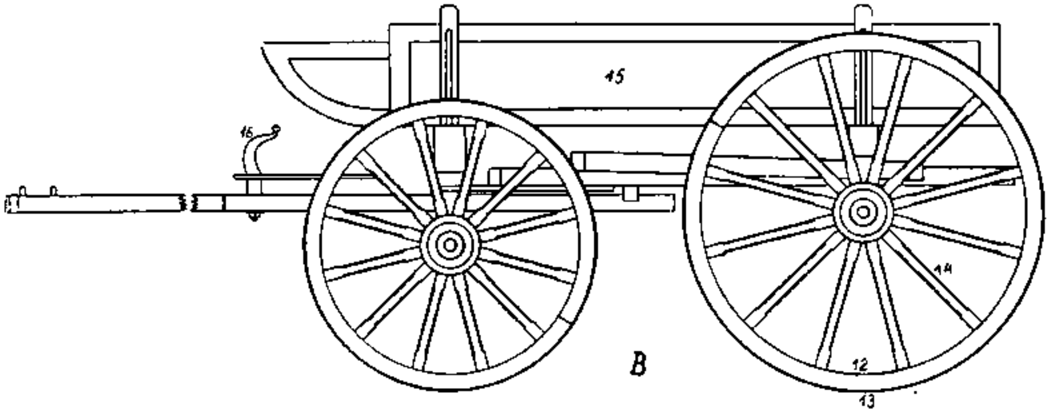

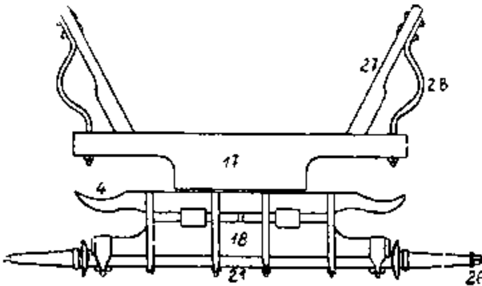
Çeşitli araba yayları

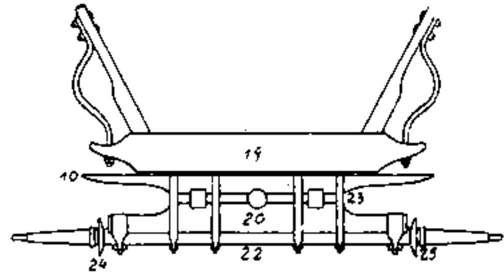

Türkiy'nin çeşitli bölgelerinde kullanılan at arabası

1 — Ok, 2 — A, ağaç, 3 — Gelberi demiri, 4 — Bağırcık, 5 — Ön makas, 6 — Özek ağacı, 7 — Gezinti demiri, 8 — Kırlangıç takviye halkası, 9 — Kırlangıç, 10 — Bağırcık, 11 — Tekerlek başlığı, 12 — İspit (Labut), 13 — Şına, 14 — Parmak, 15 — Sandık, 16 — Çeki kancası, 17 — Ön yastık, 18 — Ön kundak, 19 — Arka yastık, 20 — Arka kundak, 21 — Ön dingil, 22 — Arka dingil, 23 Bağlantı demiri, 24 — Kampana (Toz muhafaza kapağı), 25 — Poyra dayanma bileziği 26 — Dingil uc somunu, 27 — Süve, 28 — Süve dayama demiri.

1

2

3

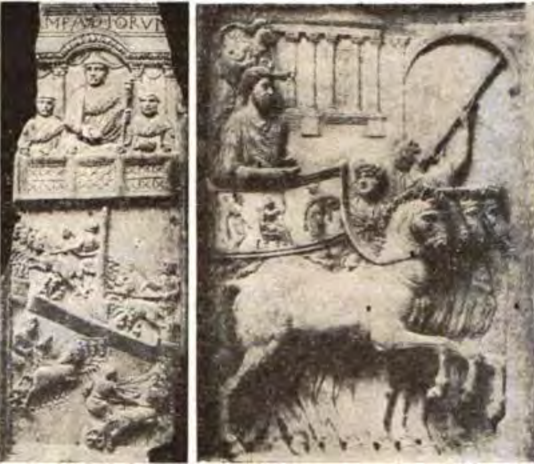
4

6

5

7 8

9

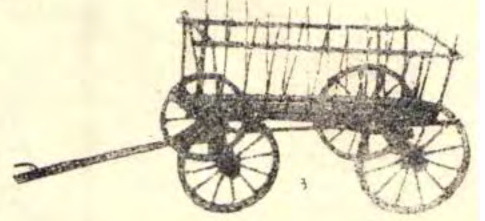
1 — Sumer arabası, 2 — Kappadokia arabası, 3 — Mısır arabası, 4 — Suriye arabası (eski Pers devrinde). 5 — Yunan arabarı, 6 — Etrüsk arabası, 7 — Roma koşu arabası. 8 — Roma zafer arabası, 9 — Roma devrinde Germania'da yük arabası.

1

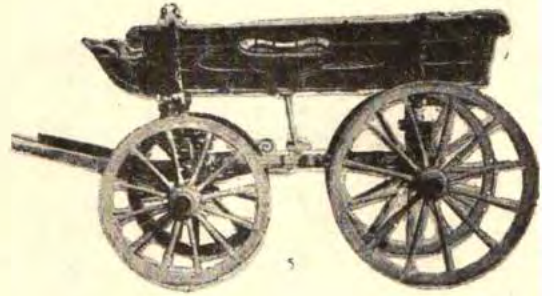
2

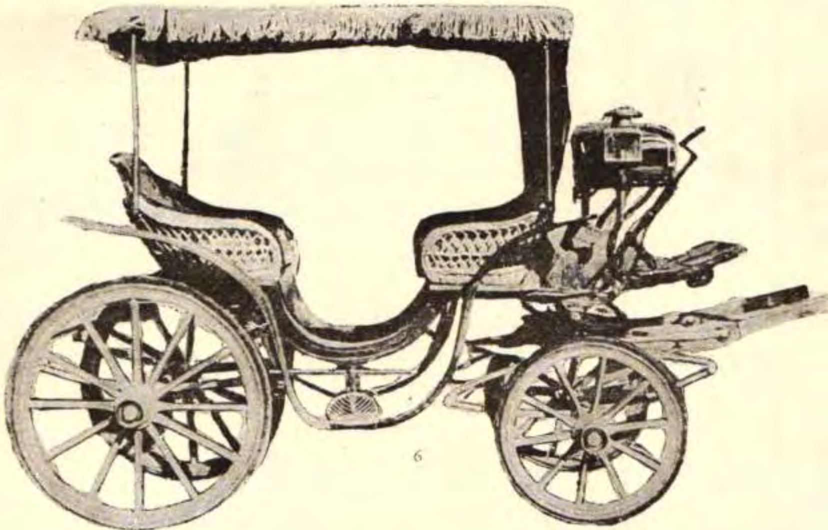
3

4

5

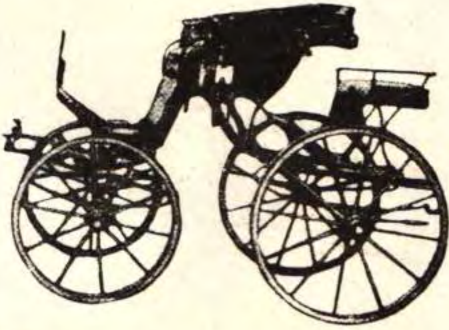

6

1 — Talika, 2 — Kağnı 3 — Tarım arabası. 4, 5 — Yük arabası, 6 — Sepetli binek arabası.

ARABA

1

2

3

4

5

6

7

1 — Break, 2 — Gezme arabası, 3 — Lândo, 4 — Tılbury, 5 — Land Dogcart, 6 — Fayton, 7 — Kupa

edilmiştir. Asıl sunak eski bir Roma âdetine göre kutsal bir saha veya avlunun içinde bulunuyordu. Aşağı yukarı 11.60: 10.60 m büyüklüğünde olan bu avluyu Carrara mermerinden yapılmış ve zengin bir şekilde süslenmiş 3.68 m yüksekliğinde olan bir duvar çevreliyordu. Bu duvarın batı ve doğu taraflarında kapılar vardı; batıda bulunan ana kapıya bir merdivenle varılıyordu (bk. Res.).

Duvarın iç tarafı, girlandalarla birbirine bağlı olan kafataslariyle süslü idi. Duvarın dış tarafı daha zengin ve çok zarif bir şekilde süslenmişti. Alçak bir kaide üstünde, ince bir şekilde işlenmiş akant filizi helezonlariyle yassı bir kabartma taşıyan bir friz yükseliyordu. Bu kabartmanın tekniği, aynı zamanda yapılan mermer sıva ve gümüş işlerini andırır (bk. Levha, res. 5). Bu frizin üstünde, aşağı yukarı 1.5 m yüksek olan kabartmalardan oluşmuş ikinci bir friz uzanıyordu. Bu kabartmalardaki tasvirler üç grupa ayrılır:

1 — Doğu kısmında, yani via Flaminia'dan görülen tarafta, dinî tasvirler vardır: kapının sağ tarafında Tanrıça Roma (bu kabartmadan yalnız ufak parçalar kalabilmiştir); sol tarafında da Tellus, yani Toprak tanrıçası (bk. Levha, res. 2.). Floransa'da, Uffizi müzesinde bulunan bu kabartmanın ortasında Tanrıça Tellus bir kayanın üstünde oturmaktadır; kucağında iki çocuk oynaşmakta, etrafında çiçekler ve başaklar bitmektedir; yanlarında iki hava perisi tasvir edilmiştir; Tellus'un ayaklarının önünde yerde yatan bir ineğin yanında bir kuzu otlamaktadır. Büyük ustalıkla düzenlenmiş olan bu kabartmada şair Horatius'un en güzel şekilde terennüm ettiği Augustus devrine özgü olan barış, saadet ve refah havası esmektedir.

G. Gatti'ye göre. ARA PACIS'in yıkılmadan önceki hali

2 — Esas kapının yanında Roma efsanesinden alınma tasvirler vardır. Sağ tarafta, Aineas (b. bk.) İtalya toprağına ayak bastıktan sonra Penat'lara kurban keserken (bk. Levha res. 1) gösterilmiştir. Bu tasvir Roma'nın dinî geleneğinin başlangıcını teşkil eden kurban törenini göstermesi bakımından çok mânalıdır. Sol tarafta Romulus ile Remus kurdun sütünü emerken babaları Mars uzaktan bu sahneye bakmaktadır (bu kabartma hemen hemen tamamen harabolmuştur).

3 — Güney ve kuzey taraflarındaki tarihî tasvirler. Bu kabartmalarda sunağın kutlandığı günde yapılan alay görülür. Güneyde, başta Augustos (bk. Levha, res. 3) ve arkasında yüksek rahipler, bunlardan sonra Augustus'un ailesi, kadınlar, çocuklar (bk. Levha, res. 4.); resmin ortasında beliren muhterem zatın ünlü Augur M. Iunius Silanus olduğu son zamanlarda anlaşılmıştır), kuzeyde, ağırbaşlı bir şekilde ilerliyen yüksek memurlar (bk. Levha, res. 6) ve bunlardan sonra kadın ve çocuk grupları görülmektedir. Tasvir edilen insanların hepsi belli şahıslardır; yalnız kimlerin oldukları hâlâ bir tartışma konusu teşkil etmektedir.

Kabartmalarda tasvir edilen konular birbirlerinden ayrı şeyler değildir, bunlar Augustus devrinin zihniyetine göre bir birlik teşkil etmektedir; çünkü dinî ve efsanevî geleneklere bağlılık o zamanın ana fikirlerinden biri idi. Üslûp bakımından bu üç kabartma grupu arasında bir fark belirir: dinî ve efsanevî konuları gösteren kabartmalarda şahıslar canlı ve serbest bir şekilde arka plânın önünde hareket ederler; arka plânda çıplak değildir, kayalar, bitkiler v. b. ile bezenmiştir; bu kabartmalarda enginlik ve derinlik vardır. Halbuki tören alayını gösteren kabartmalarda arka plân yok gibidir, bütün yüzey insan tasvirleriyle doludur, insanlar da arka arkaya sıralanmış, etrafta boş yer veya enginlik kalmamıştır. Demek ki, gerçek hayattan alınma tasvirler öbürlerine nazaran daha az canlıdır. Fakat bu üslûp Roma'lıların karakterine özgü olan ciddîlik ve ağırbaşlılığı ifade etmeğe yarar.

A. hiç şüphesiz Roma'da yerleşmiş olan Yunan'lı sanatçılar tarafından yaratılmıştır. Bu sanatçılar her nekadar hellenistik sanat geleneklerinin içinde yetişmişlerse de, kendilerine verilen yeni ve tarihî denebilecek kadar yüksek olan bu görev sayesinde yeni bir üslûp geliştirmişlerdir. Bu üslûpta Yunan ve Roma öğeleri birbirleriyle o kadar sık bir şekilde kaynaşmışlardır ki onları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Nasıl Augustus devrinin şairlerine «klâsik» sıfatını vermek gerekirse, aynı şekilde Augustus devri ruhunun en sadık ifadesi olan A. i de klâsik bir eser olarak vasıflandırmak yerinde olur.

ARAB TABIA (Arap tabyası), Romanya'da Silistre dolaylarında bir Türk kalesi A., doğu bölgesinde şehrin savunma sisteminin bir kısmını teşkil ediyordu. Bu kale, Küçük Kaynarca barış antlaşması (1774) ile biten Rus-Türk harbinde Silistre komutanı olan Esseyid Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Önemli bir dayanak noktası olan A., 1810 daki Rus-Türk harbinde Silistre âyanı İlkoğlu tarafından general Kamenski'ye karşı şiddetle savunulmuştur. Berlin barış antlaşması (1878) ile, A. Bulgar'lara geçmiştir. 1882 de uzun tartışmalar sonunda Romanya'ya verilmiş, fakat bu tarihten sonra askerî kıymetini kaybetmiştir.

ARABA, Vadi-ül-Filistin'de Jordan çöküntü hendeğinin Akaba körfezine kadar uzanan güney bölümü.

ARABA, tekerlek üstünde giden ve hayvan veya elle yürütülen, insan veya eşya taşımağa yarıyan bir taşıt.

A. genel olarak bir, iki veya dört tekerlekli olur. Bir tekerlekli olanlar el arabalarıdır, iki ve dört tekerlekliler genel olarak hayvanlar tarafından çekilir.

1 — *Dört tekerlekli A.* : başlıca iki kısımdan ibarettir: alt yapı, üst yapı.

a) *Alt yapı:* genel olarak iki kısma ayrılır: ön yapı, arka yapı.

Ön yapı sabit bir merkez (özek çivisi) etrafında dönebilir şekilde yapılır, arka kısım ise sabittir. Bu iki yapının bünyesi A. nın yük veya insan taşımaya mahsus olmasına göre değişir.

Ön ve arka yapıların en önemli parçaları dingildir. Dingillerin bir orta kısmı (orta dingil) ve tekerleklerin takıldığı iki uc kısmı vardır.

Tekerlekler ağaçtan yapılmıştır. Başlıca üç parçadan bileşiktir: başlık (göbek), parmaklar, ispit. İspitler bazen parçalı, bazen de tek bir parçadan yapılır. A. nın dönemeçlerde kolaylıkla dönebilmesi için öntekerlekler arka tekerleklerden daha küçük yapılır.

Tekerleğe genel olarak demir çember takılır. Binek arabalarına ya dolgu lâstik çember, yahut da hava ile şişirilmiş lâstik çember takılır.

Türkiye'de birçok yaylı A. da vardır. Bunlardan en basiti, biri arabanın ön yapısında, diğeri de arka yapısında olmak üzere, dingillere paralel olarak konmuş iki basit yayı bulunan A. dır. Bazen bu basit yayların yerine yine ön ve arkada dingillere paralel olarak birer çift yay kullanılır. Diğer bir yay şekli de, tek veya çift olmak üzere, ön tarafta dingile paralel olarak bir takım ve dingile dikey olmak üzere de iki takım yay kullanılmasıdır. Arkadaki yaylar çok defa tek yay cinsinden, bazen de çift yay cinsinden olabilirler. Bundan başka, ön ve arka dingillere dikey olarak ikişerden dört yay tertibi de yapılabilir. Yük A. larındaki yaylar taşınan eşyanın sarsılmasını önlemekten başka çeki kuvvetini de azaltmaktadırlar.

Ok, A. nın doğrultusunu tayine yarar. Okun arka ucu A. nın ön yapısındaki ön makas ağaçları arasına sıkıştırılarak bir çivi ile tespit edilir. Beygirler yan kayışlarla, yahut özel zincirlerle çeki kancasına takılı bulunan falakalara, öküzler ise bir çivi ile okun ucuna tesbit edilen boyunduruğa koşulur. Dört tekerlekli A. larda en elverişli çekiş, ön dingilden hayvanın omuz nahiyesine doğru uzanan meyilli doğruya paralel bir yönde yapılan çekiştir.

Yürüyen bir A. yı frenleyip durdurmak veya yokuş aşağı inerken tekerleklerinin hareketini ağırlaştırmak için köstek, kızak veya çarık denilen bir alet kullanılır. Lüzum olunca, A. nın ön dingil kısmının bir yerinden zincirle bağlı bulunan bir kızak arka tekerleğin önünde yere bırakılarak tekerlek yavaş yavaş bunun üzerine bindirilir. Böylece hareketi kesilen bu tekerleğin bütün ağırlığı ile yere bastırdığı kızakla toprak arasında husule gelen sürtünme kuvveti A. yı frenler. Tekerleğin şina demirini aşınmaktan koruduğu için bu usul faydalıdır, fakat başka bakımlardan mahzurlu oluşu, daha sağlam ve güvenilir fren düzenlerinin tercih edilmesine sebep olmuştur.

b) *Üst yapı:* kullanma gayelerine göre şekli değişir.

2 — *İki tekerlekli A.* : Türkiye'de çok yaygındır. İki türlüdür:

a) Levhavî tekerlekli A. lar (bk. KAĞNI).

b) Tekerlekleri parmaklı olan A. lar. Bu ikinci tip A. larda dingil sabit, tekerlekler dingil üzerinde dönmektedir. Dingiller demirdendir. Tekerleğin dış tarafında şina demiri bulunur. Türkiye'nin türlü bölgelerinde birbirinden azçok farklı yapılışta iki tekerlekli yük arabaları kullanılmaktadır. Bu arada Kütahya A. sı, Adana A. sı. Manisa A. sı, Kayseri A. sı, Filyos A. sı, Akdeniz ve Adalardenizi kıyılarında kullanılan iki tekerlekli A. lar hatırlatılmağa değer. Bunlardan bazıları oldukça fazla yük alabilecek durumdadır; meselâ, Adana civarında kullanılan iki tekerlekli A. lara 2,5 ton yük yüklenmektedir. Akdeniz kıyılarında kullanılan bazı iki tekerlekli A. tiplerinde yükü boşaltmak için sandık dingil etrafında döndürülerek arkaya devrilebilir. İki tekerlekli A. nın üst kısmı ya tahtadan yapılmış muntazam bir sandık, yahut ağaç sürgünlerinden örülmüş bir sepet veya kafes biçiminde olup, ölçüleri değişiktir.

3 — *Tek tekerlekli A.* : bunlar çoklukla elle çekilen A. lardır. Toprak v. b. şeyleri taşımağa yarar

Araba çeşitleri: A. lar insan ve eşya taşımak için kullanıldığına göre, genel olarak binek ve yük A. ları olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Türkiye'de kullanılan veya kullanılmış olan başlıca A. lar şunlardır:

Kağnı, yük A. sı, muhacir A. sı, manda veya öküz A. sı, koçu A. sı, hinto, kaleş, fayton, kupa, lândo, yaylı, talika, paraşol, briçka, brik, saltanat A. sı, v. b.

Menşei: bugün genel orarak kabul edildiği gibi, A. yalnız bir defa ve dünyanın ancak bir tek yerinde icat edilmiştir. Bunun ana sebebi, A. nın icadını mümkün kılan icatlara bir bütün halinde ancak çok az yerlerde raslanmasıdır. A. dan önce, hayvanlar evcilleştirilmiş ve tekerlek icat edilmiş olmalıdır. Tekerlek, kumaş dokumasını bilen bütün kabilelerde, iğ başlangıcı (ağırşak) olarak görülebilir, sonra çanak çömlekçilikte de büyük bir rol oynamaktadır. Bunun için, tekerlek eski dünyada çok eskiden beri vardır, fakat yeni dünyada hemen hemen yoktu. Hayvan evcilleştirmeğe ilk olarak Asya'da başlanmıştır. Bundan dolayı, A. da, Asya'da yani hem tekerlek, hem de evcil hayvanların görüldüğü bir yerde icat edilmiş olmalıdır. Herhalde Orta Asya'da yaşıyan bir kabile, bir gün, eşyayı hayvanın iki yanına bağlamaktansa, sırık ve çadır değneklerini arkadan sürütmüştür. Buna benzer âdetlere, bugün Kuzey Asya'da hâlâ raslanabilir. Gene uzun bir zaman sonra, bir yerde, çanak çömlekçilikte kullanılan, bir sırıkla birbirine bağlanan iki tekerlek yerde sürüklenen değneklerin altına konmuş, böylece ilk ve ilkel A. meydana getirilmiş olabilir. Bu ilk A. nın tekerleklerinin henüz parmaklığı yoktu ve dingile takılan tekerlekler, arabanın arka ucunda bulunuyordu. Bu şekil, hayvan için ağır bir yük teşkil ettiğinden, biraz sonra iki tekerleğe iki daha ilâve edilmiştir. Bu «yük arabaları», hem göçlerde, hem de çiftçilikte uzun zaman kullanılmıştır. Fakat öküzle çekilen bu A. lar, harbde henüz bir rol oynamıyordu. Eski bir Asya şehir kültürü çevresine giren A. orada teknik bakımdan daha fazla geliştirilmiştir. Burada tekerlekler artık arkaya değil, ön tarafa bağlanmak suretiyle hayvanın yükü hafifletilmiştir. Zamanla daha hafif A. lar yapılmış, tek parçalı tekerlek yerine parmaklı tekerlek yapılmıştı. Nihayet, herhalde Ön Asya'da bu şekilde geliştirilen A. ya Orta Asya'da evcilleştirilen at koşulmuş, böylece hafif, çabuk ve teknik bakımdan mükemmel bir halk A. sı meydana getirilmiştir.

Tarihi: *Eski Orta ve Doğu Asya'da A:* en eski arabalar Orta Asya'da M. Ö. 2 500 senesinden önce icat edilmiş olmalıdır, çünkü daha M. Ö. 2 000 de Mezopotamya'da A. tasvirleri yapılmıştır. At M. Ö. 3 000 den evvel evcilleştirildiğinden ve atla çekilen hafif harb arabası yaklaşık olarak M. Ö. 2 000 lerde Batı Asya'da görüldüğünden geliştirilmiş A. da Orta Asya'da hiç olmazsa 2 000 senesinde var olmalıdır. Çin kaynaklarına göre, atlı A., M. Ö. 2 000 senesinde Türk'ler tarafından kullanılmıştır ki, bunu at ve A. ile münasebeti olan bazı efsaneler de doğrulamaktadır. Harb A. sı Kuzey Çin'e yaklaşık olarak M. Ö. 1 450 de Türkler'den gelmiştir. Fakat bu gelişmiş şekillerin yanında, daha çok geç zamana kadar, ilkel A. da vardı. Meselâ Yüe-çi'ler Milâdî yıllarda ağır dört tekerlekli öküz arabalarından istifade etmişlerdir. Türk'lerde harb A. sından başka «oturma arabası» da vardır. Çin kaynaklarında «keçe arabası» denilen bu arabalar, A. şasisi üzerine konmuş bir çadırdan ibaretti. A. tipi, hususiyle Tu-cüe ve Kitan'larda kullanılıyordu. Bir Türk kabile federasyonu olan Toba'lar geleneğinde «ilâhî bir araba» dan bahsedilir. Buna göre, hiç olmazsa bazı Türk kabilelerinde, A. nın dinî bir önemi olmalıdır. A. nın Türkler'de ne kadar yayıldığını, Çin kaynaklarındaki şu «Hun'larda A. yapan ustalar yoktur, çünkü orada herkes A. yapabilir» kaydı açıkça göstermektedir. Ortaçağ'dan itibaren, Orta ve Doğu Asya'da A. nın harbde rölü yoktur; Türk'ler harbde suvari kuvveti kullanırlardı, fakat ev eşyası taşımak ve oturmak için, ordunun taşıt kollarında A. lar daima vardı; karargâh kurulduğu zaman, çok defa bu A. lar daire şeklinde sıralanırdı. Bu, eski Orta Avrupa Germen kabilelerinde de görülmüştür. Nitekim bugünkü bilgiye göre Hazer denizinin kuzeyinde oturan ilk İndo-Germen'ler, komşuları olan Türk'lerden ilk önce ağır arabayı, sonra at yetiştirme sanatı ile beraber harb A. sını almışlar ve bunu Avrupa'ya yaymışlardır.

Harb A. sı Çin'de M. Ö. 1450 den itibaren görülür; ağır A. belki daha önce de vardı. M. Ö. 400 senesine kadar harb A. sı en önemli harb aracıdır. Bir beyliğin büyüklüğü harb A. sının sayısı ile ölçülürdü. Daha sonra, A. nın yerine suvari orduları geçmiştir. Fakat daha M. Ö. I. yüzyılda Hun'lara karşı girişilen muharebelerde A. lar önemli bir rol oynamışlardır. A. nın mürettebatı üç kişiden ibaretti: bir arabacı, bir asker ve askere yardım eden bir uşak. Bu şekil, artık klâsiktir ve Batı Asya'da da aynı usul vardır. Hattâ bazı doğubilginlerine göre, Çin harb A. sının ölçüleri, eski Babil A. sının ölçülerine benzemektedir. Ancak, bu henüz ispat edilememiştir.

Türk'lerde olduğu gibi, Çin'de de A. nın dinî bir önemi vardır: Çin'lilere göre, A. göğün sembolüdür. A. nın damı göğü, alt kısmı ise yeri temsil eder. Tekerleğin otuz tahtadan yapılan parmaklığı, ayın otuz günüdür, tekerleklerin dönmesi de dört mevsimin değişmesini temsil etmektedir.

Çin'de daha Ortaçağ'da bazı A. lara öküz koşulmuştu. Bunlar köylüler ve parası az olan memurlar tarafından kullanılıyordu. İhtiyarlar için «rahat araba» lar yapılıyordu. Dört at koşulu A. lar, imparator tarafından ihtiyar memurlara ve birkaç defa da Hun hükümdarına hediye edilmiştir. Çin kaynaklarındaki «Deri arabası» denilen A. bir nevi zırhlı A. olsa gerektir, çünkü askerlere mahsustu. «Geyik arabası» ise, gömme töreni esnasında kullanılıyordu. Eskiden her asîlzade en az 3 sene A. cılık öğrenmeğe mecbur tutuluyordu; arabacılık, bir aydının bilmesi gereken altı şeyden biri idi. A. bugün hâlâ Çin'in ancak kuzey eyaletlerinde vardır, fakat Orta ve Güney Çin'de yoktur; bunun sebebi, rutubetli ve sıcak iklimde at yetişmemesidir; bir de, güneyde sayısız nehir ve çaylardan dolayı yollar yapılamamıştır, bütün taşın nehirlerle yapılmaktadır. Aynı sebepten, A. nın Çin-Hindi ve Japonya'da da hiçbir rolü yoktur. Kora'da ise, Türk ve Çin etkileri gösteren A. lar vardır. Bir Çin efsanesine göre, gök gürültüsü, gök gürültüsü tanrısının A. sının yürürken çıkardığı sesten ileri gelir.

Küçük - Asya'da A: A., Ön-Asya kültürünün başlıca öğelerinden biridir. Çivi yazısı kültür çevresi içinde bulunan Hitit'lerin Mezopotamya'da M. Ö. 3000 den beri varlığı bilinen A. yı da yazı ile birlikte buradan almış olmaları düşünülebilir; çünkü Kappadokia Tabletleri (b. bk.) üzerindeki silindir mühürlerde A. tasvirleri vardır. Bundan başka A. tekniğine ait Gis. Dubbin (= tekerlek) ve Gis. Gigir (= araba) gibi kelimeler Sumerce'dir. Fakat A. bir harb aracı olarak ancak M. Ö. 1500 lerde Ön-Asya'da görülen Arî göçlerinden sonra kullanılmağa başlanmıştır. Boğazköy arşivinde bulunan bir tablette, Kikkuli isminde bir Mitanni'linin at terbiyesi hakkındaki dikkate değer sözleri, Hitit'lerin bu alanda eriştiği kültür seviyesini göstermektedir. Harb arabasının ilk defa eski Mısır'lılarla Mittanni'ler arasında yapılan bir savaşta kullanıldığı tarihçe bilinmektedir. Hattâ bu savaşta Mitanni kıralı harbin kendi aleyhine döndüğünü hissedince, Mısır harb A. larına koşulan aygırların önüne bir kısrak sürmek suretiyle düşman ordusunda bir panik çıkartmıştır.

Boğazköy arşivinin tarihî metinlerinde Hitit kıralları kendi harb A. larından sık sık bahsettikleri gibi, bu devre ait anıtlar üzerinde de A. tasvirlerine raslanır. Malatya ve İmamkulu kabartmalarında Hitit'lerin baş tanrısı Tesup'un iki tekerlekli bir harb A. sı üzerinde görülmesi ve Amarna (b. bk.) çağında Büyük kırallar birbirlerine selâm gönderirken önce at ve arabalarını anmaları, Ön-Asya kültüründe A. ya verilen önemi belirtmektedir.

Büyük Hitit imparatorluğu yıkıldıktan (1200) sonra güneydoğu Anadolu'da görülen Hitit şehir beyliklerinden hususiyle Cerablus (eski Kargamış) kabartmaları üzerinde harb A. sının birçok çeşitlerini görmek mümkündür. İki tekerlekli olan bu A. lara biri arabacı, biri savaşçı olmak üzre iki kişi binerdi.

Avrupa'da A : parmaklıksız tekerlek, Avrupa neolitiğinin sonunda kullanılıyordu. İlkel A., arabayı sürenin durabileceği küçük bir binek yeri ile donatılmıştı. Gemin geçmesine mahsus birtakım deliklerle delinmiş olan siperimsi bir şey (barbata) de bu kısmı koşumdan ayırıyordu; bu binek yeri aynı zamanda eşya konabilecek tek yerdi.

Bu A. nın tam ve mükemmel şekli ancak Mısır'lılarda görülür. Fransızca'da «char» denen bu arabanın arkası açıktır, önünde vardanna (rambarde) nın bulunduğu sürücünün durmasına mahsus olan bir düzlük vardır ki, bu kısımda ayakta durulabilir. Eski A. lar daima küçük, hafif ve genel olarak iki tekerleklidir; bunlar avda, harblerde, yarışlarda, bayramlarda ve gezilerde işe yarıyorlardı. Yunan Ortaçağı (M. Ö. X—VII. yüzyıllar)nın Dipilon vazoları üzerindeki resimlerden anlıyoruz ki, eski Yunan'lılar da tek atlı ve iki tekerlekli harb arabalarını kullanıyorlardı (bk. Levha, res.). Fakat burada arabayı bir kişi idare etmektedir. Bundan başka, Yunan'lılar din ve

cenaze törenlerinde de A. yarışları yapıyorlardı (bk. Levha, res.), böyle bir yarışı gösteren bir Dipilon vazosu üzerindeki A. tasvirleri çift atlı ve dört tekerlekli görülmektedir. Helenistik çağda ise artık harb A. sı kullanılmıyordu. Bunların yerini İskender'in ünlü Makedonya'lı süvari kıtaları almıştır.

Fakat Roma'lılarda iki tekerlekli A. lar spor, binek ve zafer A. sı olarak kullanılmakta devam etmiştir.

Ağır yük taşıyacak kudretteki büyük A. lar ancak Ortaçağ'da görünür. Antikitede de şüphesiz eskiler, hususiyle Roma'lılar daha rahat ve oturacak yerleri bulunan başka çeşit A. lar da kullanıyorlardı (carpentum, pilentum). Eskiler, çok az yük çekebilen bu A. ları, çeken hayvanların sayısını çoğaltmak suretiyle geliştirmeğe gayret ettilerse de, antik arabanın kolye tertibatı bu devirde A. nın gelişmesine imkân vermiyordu, çünkü kolye doğrudan doğruya hayvanın boynuna dayanıyor ve hayvan boğulur gibi oluyordu. Bununla beraber, Bizans'lılar bir ara koşum takımının bu kolye kısmını hayvanın omuzlarına eğerek bu tertibatın kusurlarını azaltmağa gayret ettilerse de, bu kusuru yok edebilecek çare ancak Ortaçağ'da bulunabildi. Batı Avrupa'da modern koşum takımlarının ilk tipleri X. yüzyılda icat edildi. XII. yüzyılda koşum takımının kolyesi üzerinde yapılan değişiklikler sayesinde, A. o devirden sonra gelişmiş ve çoğalmaya başlıyan dört tekerlekli A. antikitenin iki tekerlekli A. siyle rekabete başlamıştır. Bununla beraber, iki tekerlekli A.. dönemeçlerde dört tekerleklilerden daha kolaylıkla sürülebildiğinden büsbütün ortadan kalkmamıştır. Bugünkü A. larda konfor, A. daki suspension (asma) sisteminin ve oturacak yerin mükemmelleştirilmesi ile elde edilmiş ve A. nın farklı çeşitleri doğmuştur. Nihayet XIX. yüzyılın ikinci yarısında A. kullanmak âdetler arasına girmiş, aynı zamanda yük A. ları da çoğalmıştır. XX. yüzyılda otomobil yavaş yavaş A. nın yerini almıştır.

Türkiye'de A.: memleketimizde de A. lar şehirler arasında ve büyük mesafelerde yapılan yolculuklar ve eşya taşıma işleriyle ordu hizmetlerinde kullanılmış, şehir içinde taşıt olarak kullanılması Tanzimat devrine kadar padişahtan başka yalnız şeyhülislâm ve kazaskerlere hak olarak tanınmış, bunlar dışında olanlara yasak edilmişti. Bu devirde yabancı memleketlere gönderilen elçilik heyetlerine de, birisi sadece padişahın mektubuna, diğerleri de hediyelere mahsus olmak üzere, A. lar tahsis olunurdu. Yüksek memurlar İstanbul'da ancak ata veya derecelerine göre katıra veya eşeğe binebilirlerdi. Küçük memurlar ve ahali için yaya gidip gelmek zorunluluğu vardı. Kadınlar A. ya binebilirlerse de bu A. ların sürücüleri A. yı yaya olarak yandan yürümek suretiyle yürütmek zorunda idiler.

1834 te memleketimizde İstanbul ile İzmit arasında ilk posta yolu yaptırılınca Avrupa'da daha önceki yüzyıllarda işletilmeğe başlanmış olan posta A. larının ve Tanzimat'ın ilânından sonra İstanbul'da ve başka büyük şehirlerde özel veya kira taşıtı olarak türlü tipte ve adda binek A. larının kullanılması yayılmıştır. İkinci Meşrutiyet devri (1908) ne kadar karı koca da olsalar kadınla erkeğin aynı A. ya binmeleri yasak edilmiş bulunmaktaydı.

ARABA SEVDASI. Recaizade Mahmut Ekrem (b. bk.) in romanı. Eser 1889 da yazılmış, metnin bir kısmı ressam Halil (b. bk.) bey tarafından resimlendirilerek ilk defa 1895 te Servetifünun (b. bk.) dergisinde tefrika edilmeğe başlanmış (No. 258 - 291), yine resimli olarak iki defa basılmış [1896, 1940]tır.

İstanbul'da 1870 mayısında «Çamlıca Bahçesi» adiyle ilk defa açılan bir parkın tasviriyle başlıyan romanın kahramanı Bihruz Bey, bir vezir oğlu olup «yirmi üç, yirmi dört yaşlarında, top simalı, saz benizli, elâ gözlü, kara saçlı, az bıyıklı, kısaca boylu, güzel giyinmiş bir bey» dir. Ölen babasından annesiyle kendisine yirmi sekiz bin liralık bir miras kalmıştır. Yazları Çamlıca'da, kışları Süleymaniye'de otururlar. Yarımyamalak bir öğrenim görmüştür. Bütün zevki, herkesten daha şık giyinmek, gayet zarif arabasiyle gezinti yerlerinde dolaşıp kendini göstermek, Türkçe cümleler arasında Fransızca kelimeler kullanmak ve berberler, kunduracılar, terziler ve garsonlarla Fransızca konuşmaktır. Çalışmakta olduğu kaleme ancak arada sırada uğrar. Babasından kalan serveti birtakım lüzumsuz masraflarla tükettikten ve bir ara tutulduğu Periveş'in düşkün bir kadın olduğunu anladıktan sonra gerçekle yüzyüze kalır.

Kitabın «Erbab-ı mütalâaya» başlıklı kısa önsözünde büyük ve küçük hikâyelerin «hakikat ve imkân dairesinde tasavvur ve tasvir» olunmalarının şart olduğunu söyliyen ve bunlar hakkında «ahval-i beşeriyetin birer mir'ât-ı ibretnümasıdır» diyen yazar, açıkça realizmi savunmaktadır. A., Türkçe'de bu yolda yazılan eserlerin başarılı ilk örneklerinden biri olması bakımından önemlidir. «Yergili Roman» diyebileceğimiz bu eserde, batılılaşmayı gereği gibi kavrayıp hazmedemiyen ve Avrupa medeniyetinin süs, giyiniş gibi yalnız dış tarafını görüp taklit eden kimselerin bu yüzden düştükleri gülünç durumlar gösterilmek istenmiştir. Toplumsal değişim devirlerinde çok raslanan ve Türkiye'de başka başka devirlerde *sivilize, alafranga, şık, çıtkırıldım, yarım Türk, kozmopolit, züppe, bobstil* gibi çeşitli isimler takılan bu tip, yazılı edebiyatta ilk defa Ahmet Mithat (b. bk.) ın *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* [1876] romanında işlenmiş, daha sonraki devirlerde, *Araba Sevdası*'ndan sonra, başka başka şartlar ve durumlar içinde Ahmet Hikmet (b. bk.)in *Yeğenim* [Haristan, 1901] monoloğunda, Hüseyin Rahmi Gürpınar(b. bk.)ın *Şık* [1889], *Şıpsevdi* [1911], Yakup Kadri Karaosmanoğlu (b. bk.) nun *Kiralık Konak* [1922] romanlarında ve daha başka roman, hikâye ve tiyatro eserlerinde tekrar tekrar ele alınmıştır.

Bu havaî, çapkın, genç mirasyedi tipi daha önce Karagöz'de, elinde daima bir çiçek taşıyan *Çelebi* (Narçinizade, Tarçın Bey, Razakîzade, Kınapzade, v. b.), Ortaoyunu'nda da *Şık bey, Mirasyedi* tipleriyle gülünçleştirilmiştir.

A., vaka ve şahıslarının gerçeğe uygunluğu, dil ve ifadesinin tabiîliği, tasvir ve tahlillerinin yerinde ve ölçülü oluşu bakımından kendinden önceki romanlardan haylı ayrılır.

ARABA VAPURU, araba, otomobil ve kamyon gibi kara taşıtlarını denizin bir kıyısından alıp başka kıyısına götüren özel biçimde yapılmış vapurlar. Bu vapurlar bir iskele veya kıyıya baş vererek yanaşır ve arabalar yükleri çıkarılmadan yürütülerek vapura alınır. Arabaların kolayca girip çıkabilmesi için bu vapurların güvertelerini yükleme ve boşaltma sırasında iskele veya kıyı yüksekliğine uygun duruma getirmek üzere safra ve denkleme suyu sarnıçları vardır. Vapur iskeleden yüksek olursa, safra sarnıcına deniz suyu alınmak, alçak olursa sarnıçtaki su boşaltılmak suretiyle vapurun yüksekliği ayarlanır (bk. FERİBOT).

A. nun bugünkü şekli ilk defa olarak memleketimizde Şirket'i Hayriye (b.bk.) müdür ve mütehassısları tarafından tasarlanmış ve 1869 da İngiltere fabrikalarına ısmarlanmıştır. O zamana kadar feribot (ferry-boat) lar iki sahili birbirine bağlıyan zincirler yardımıyle işlemekte idiler. Şirket-i Hayri-

ye'nin Kabataş ile Üsküdar arasında işletmek üzere yaptırdığı ilk A. na «Sühulet» adı ve 26 numara verilmiş, aynı yılda İstanbul'a getirtilerek işletmeye konulmuştur. 1870 te bu vapurların sayısı üçe çıkarılmış, Sirkeci'de de üçüncü bir iskele yaptırılmıştır.

ARABACIBOZ, Manisa'nın Akhisar ilcesinin Palamut bucağına bağlı, 1054 (1945) nüfuslu köy. A. un eğimli ve kiremit damlı evleri topludur. Başlıca ürünü tütündür. Köyde kaynak suyu içilir. Bir halkodası vardır.

ARABACI [*arabacı* ok.]: 1 — Caliacra (Dobruca) ilinde Türk'lerin oturduğu bir köy. Nüfusu 970 tir.

2 — Durostor (Silistre) ilinde bir köy. Kurtbunar kazasına bağlıdır, hepsi Türk olmak üzere nüfusu 1766 dır.

ARABALI PULLUK, kulaklı hayvan pulluklarının ana gruplarından biri olan mesnetli pulluk grupuna giren tiplerden biri. Tek demirli Alman ve anglo-bolgar arabalı pullukları bu tiptendir. Arabalı bir pulluğun başlıca özelliği ön tarafında bulunan ve tamamen ayrı bir düzen halinde iki zincirle oka bağlanan çift tekerlekli bir arabası olmasıdır. Okun ucu bu arabanın ortasında bulunan bir eğercik üzerine dayanır. A. lar, diğer tiplere nazaran, çizinin içinde daha az sarsılır ve doğru olarak ayar edildikleri takdirde el ile hemen hiç tutulmadan kendi kendilerine çalışabilirler. Türkiye'de oldukça yayılmış ve yerleşmiş bulunan Alman arabalı pulluklarının çoğunda yüksek tipteki dökme payanda vardır. Okun enine kesidi «U» biçimindedir. Arabanın eğerciği kemerin üzerinde hem yatay, hem de dikey düzlem üzerinde yer değiştirebilir. Böylece pulluğun iş genişliğiyle sürme derinliğini isteğe göre ayarlamak mümkündür. Bu pulluklar aynı zamanda bir ön gövdeciğin (çırpının) kullanılmasına da elverişli olduklarından «entansif zıraat»in tipik aletlerinden sayılırlar; bundan ötürü kendilerine «kültür pullukları» adı verilmiştir. Diğer bir özelliği de üniversal oluşlarıdır. Toprağı sürmeğe yarıyan gövdenin yerine başka işe yarıyan herhangi bir aleti takmak suretiyle bu pulluklar türlü işlerde kullanılabilirler (boğaz doldurma, patates çıkarma, hark açma, çapalama, seyreltme, pancar sökme v. b.). Almanya'da Rud. Sack bunların ok ve arabalarına takılabilen çeşitli 33 alet yapmıştır. Anglo-bolgar arabalı pulluk tipi, araba ve okun yapılışı bakımından, aynı tipteki Alman pulluklarından farklıdır. Arabanın eğerciği sadece yatay düzlem üzerinde yer değiştirebilir, okun dikey düzlem üzerindeki hareketi ise, payandaya bağlı bulunduğu nokta etrafında döndürülerek sağlanır ki, sürme derinliği buradan ayarlanır.

ARABAN. Mardin'in Derik ilcesinin Meşkinan bucağına bağlı, Derik güneyinde ve Araban deresi boyunda, 647 nüfuslu (1945) köy. İki ayrı köyden meydana gelmiştir. Köyün taştan yapılmış olan evleri düz damlı, saz ve toprakla örtülüdür. A. da kaynak suyu vardır.

ARABANBADEMCE, Malatya'nın Besni ilcesinin Keysun bucağına bağlı, Besni'nin güneyinde, 536 (1945) nüfuslu köy. A. bir sırt üzerinde kurulmuş olup taştan yapılmış evleri eğimli ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl yetiştirilir. Bağları ve fıstıklıkları vardır.

ARABANBEYDİLİ. Malatya'nın Besni ilcesinin Suvarlı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 580 (1945) dir. Besni'nin güneybatısında, yamaçta kurulmuş olan A. nın köy parçası vardır. Toplu olan evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak sularından faydalanır. Halk, bağcılık ve fıstık yetiştirmekle geçinir.

ARABAT. Kırım yarımadasından bir köy ve Azak denizinin güneybatısında, bu denizi Sivaş denizinden (Gniloje More, Kokmuşdeniz) ayıran dil (kıyı kordonu). 1771 de Rus'lar tarafından zaptedilmiş olan A. köyünde Tatar'ların eskiden yapmış oldukları istihkâmların örenleri vardır. A. 112 km uzunluğunda, 7 - 270 m genişliğinde ve güneydoğu - kuzeybatı doğrultuludur. Kıyılarından ve küçük göllerden tuz çıkarılır. A. nın bazı bölümleri yerleşilmiş olup üzerinde 1835 te yapılmış bir yol da vardır.

ARABAYATAĞI, Bursa merkez ilcesine bağlı ve şehrin 4 km doğusunda, Karaköy şosesi üzerinde 954(1945) nüfuslu köy. A. na bağlı iki çiftlik vardır. Köy ovada kurulmuş olup evleri taş, tuğla ve keresteden yapılmış, damları eğimli ve kiremit örtülüdür. Başlıca ürünleri tütün, kavun ve karpuzdur. Kaynak ve kuyu suları kullanılır. Bir halkodası vardır.

ARABESK (Arabesque), İslâm sanatına ait bezeme tarzının genel adı. Fransızca'da isim olarak «Arap tarzında yapılmış bezeme» anlamında, sıfat olarak da «karışık, hayalî» anlamında kullanılan bu kelime, Türkçe'ye Fransızca'daki söyleniş şekliyle ve son zamanlarda girmiştir; daha önceleri aynı kavram Türkçede *Arapyolu, Arapkârî,* v. b. gibi terimlerle karşılanıyor.

A. iki koldan gelişmiştir: 1 — Birbiri içine girmiş çiçek ve yapraklardan bileşik bezeme tarzı. Eski Yunan sanatında gördüğümüz bitki şekilleriyle yapılan bezemeler İslâm sanatında daha soyut bir hale konarak bunların tabiattaki asıllarına benzemesi aranmaz olmuştur. A. de aranan şey, şekiller arasında simetri bulunmasıdır. Gerek yüzeyde, gerek kenar sularında bezemeler enine ve boyuna simetrili bir tarzda sürüp gider.

2 — Birbiri içinden geçerek karışık şekiller alan geometrik bezeme tarzı. Bu, bitki şekilleriyle yapılan bezemelerde bitki saplarının gitgide daha soyutlaştırılarak şeritler haline getirilmesiyle oluşmuştur.

Her iki bezeme tarzında, Arap yazısından alınmış motifler veya eşya, ejderha, hayvan (Aslan, tavşan, karaca v. b.) tasvirleri de kullanılır. Tasvirler ya tam olarak, yahutta bir hayvanın parçaları (baş, kuş gövde ve kanatları, pençe, v. b.) stilize edilerek, bitki motiflerinin arasına tıpkı yapraklar gibi ve çok defa simetrili bir şekilde, karşı karşıya gelecek tarzda resmedilir.

Bugün genel olarak A. denen İslâmî bezeme tarzı, İslâmlıkla beraber meydana çıkmış değildir; A., çeşitli eski sanat geleneklerinin bir devamıdır; eski Yunan bezemeleri üslûbu (Mısır ve Suriye'de), Kıptî üslûbu (Mısır, Suriye, Irak, hattâ Anadolu'da), Bizans üslûbu (Bağdad'da, Anadolu'da), Sâsânî üslûbu (Mşatta [b. bk.] da) gibi çeşitli üslpûların birleşmesiyle meydana gelmiştir. Müslüman kavimler arasındaki ekonomik ve sosyal münasebetler, meselâ din birliği, ticaret münasebeti, seyahatler ve hac münasebetiyle her taraftan gelen müslümanların bir yerde toplanmaları, ve hepsinden önemlisi, kamu yararına kurulan bina ve anıtların yapılması için İslâm ülkelerinin başka başka bölgelerinden usta ve işçi gönderilmesi geleneği sayesinde, çeşitli kaynak ve bölgelerden gelen bu etkiler birleşerek, bütün İslâm ülkelerinde ortak vasıflı bir A. oluşmuştur.

İslâmlıkta resim ve heykel yapmak yasak edildiği için, eski eserlerde görülen tasvirler İslâmî bezeme sanatın-

da gittikçe ortadan kalkmış ve onların yerine, stilize edilmiş bitki şekilleriyle geometrik şekillerden bileşik daha soyut bir bezeme tarzı olan A. gelişmiştir.

Fatımî'ler zamanında en parlak çağını yaşıyan A., daha sonraki devirlerde üslûp bakımından üç ana kola ayrılmıştır:

1 — Doğu kolu: Doğu Arabistan, Irak, İran, Türkistan ve Hindistan'da gelişmiştir. Bu kol, Orta Asya bezeme sanatının etkisi altındadır. Tabiîliğe yaklaşmıştır.

2 — Orta kol: Mısır, Batı Arabistan, Suriye ve Anadolu'da gelişmiştir. Bu kol, A. üslûbunu tam olarak korumuştur (Anadolu'da Bizans etkisi fazladır).

3 — Batı kolu: Kuzey Afrika ve İspanya'da gelişmiştir. Bu kol, batı bezeme sanatının etkisi altındadır. (Resim için bk. ARAP SANATI, levha).

ARABFAKİH (Abdülkadir b. Salim b. Osman Şehabeddin), Arap tarihçisi. Cizan'da 1543 yılı sonlarında Harar imamı Ahmed Gran'ın hıristiyan habeşlere karşı giriştiği savaşların tarihini yazmıştır. Eserinin adı *Tühfe-tüz - Zaman* veya *Futuhat-ül - Habeş*'tir. Bu eserinde anlattığı olaylar İmam Ahmed'in ve emin Hüseyin b. Ebi Bekr-ül-Catiri'nin sözlerine dayanmaktadır. Kitabında Somali kıyılarında hüküm süren Sadeddin'in torunlarına dair bilgi verildikten sonra 1528 yılında başlıyan olaylar anlatılmaktadır.

ARÂBÎ PAŞA (Ahmet ʻArābī el-Mısrî) (1839?-1911), Mısır Cihadiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) ve Mısır'ın 1882 de İngiliz'ler tarafından işgal edilmesine sebep olan ayaklanmanın önderi.

Bir fellâh (çiftçi) ailesinden olan A., Aşağı Mısır'da doğmuştur. Hidiv Sait Paşa (b. bk.) zamanında alaydan yetişerek subay olmuş, fakat 1875 te Hidiv İsmail Paşa (b. bk.) devrinde suiistimal ile zan altına alınmış, suçu sabit olmadığı halde yarı maaşla emekliye ayrılmıştır. A. bundan duyduğu kırgınlık yüzünden, Mısır'da Türk ve Çerkes subaylara karşı kurulan gizli bir teşkilâta girmiş, el-Ezher'de verilen derslere de devam ederek, kısa bir zamanda millî bir hatip şöhreti kazanmıştır.

Bu sırada Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çalışma ve başarılariyle, yavaş yavaş Mısır'ın aydın tabakasına nüfuz etmeğe başlıyan millî şuur, İsmail Paşa'nın geniş ölçüdeki israfı ve bunun sonucu olarak Mısır maliyesinin yabancı kontrolü altına girmesi üzerine «Mısır Mısır'lılarındır» parolasiyle ortaya çıkmıştır.

ARÂBÎ PAŞA

Tasarruf yüzünden ordudan çıkarılan subayların da katılmasiyle kuvvetlenen «Subaylar Cemiyeti» bu millî duygulara önayak olmuş, A. da hakikatte millî bir önder rolü oynıyacak vasıfta olmadığı halde, sırf kuvvetli natıkası ve tesadüflerin yardımı sayesinde, henüz tamamiyle duyularak yapıldığı iddia edilemiyen bu akıma önder olmuş ve el-Mısrî unvanını almıştır. Nihayet bu hareket, aralarında yabancı üyelerin de denetleyici olarak bulunduğu Nubar Paşa kabinesinin düşmesine sebebolmuş (1879) ve bu suretle ilk başarısını kazanmıştır. A. her ne kadar bu hareketin önderi gibi görünürse de, hakikatte yabancı denetlemesinden kurtulmak istiyen İsmail Paşa'nın emellerine ancak bir âlet olmuştur; A. nın bu sırada İsmail Paşa'nın emriyle alaykomutanlığına getirilmiş olması, bunun doğru olduğunu göstermektedir.

Bunun üzerine İngiltere ve Fransa İsmail Paşa'nın azledilmesini, Abdülhamit II. de durumdan faydalanarak, Mısır'a geniş ölçüde verilen imtiyazların geri alınması ve İsmail Paşa'nın teşebbüsiyle değiştirilen Hidivlik veraset usulünün eski şekline sokulmasını ve Halim Paşa'nın hidiv yapılmasını istemişse de, sonunda Heyet-i Vükelâ, büyük devletlerin isteklerine uymak zorunda kaldığından, Tevfik Paşa (b. bk.) yı Hidivliğe atamağa karar vermiştir.

Mali kısıntılar dolayısı ile birçok subayların açığa çıkarılmasının ordudaki hoşnutsuzluğu artırdığı bir sırada Cihadiye Nazırı Çerkes Osman Rıfki Paşa'nın, subayların terfii hakkında hazırladığı kanunun çıkması üzerine, A. ve diğer bazı alay komutanları itirazda bulunduklarından tevkif edilerek harb divanına sevkedilmişlerse de, asker tarafından kurtarılmışlardır; bu suretle âsi askerin başına geçen A., Osman Paşa'nın azline ve yerine Mahmut Sami Paşa el-Barudî'nin getirilmesine sebebolmuştu. Bu durum karşısında Hidiv Tevfik Paşa da, kendisinden beklenmiyen bir enerji ile Mahmut Sami Paşa yerine, Davut Fethi Paşa'yı getirmiş ve idareye hâkim olmak amaciyle bazı asker birliklerini Kahire'den uzaklaştırabilmek için İstanbul'dan yardım dileğinde bulunmuştu. Fakat askerin yaptığı büyük bir nümayiş (eylûl 1881) ve İngiliz ve Fransız konsoloslarının tavsiyesi üzerine, bu fikrinden vazgeçerek memlekette bir «Nüvvap Meclisi» ve meşrutî bir idare sistemi kurmak üzere Şerif Paşa'yı Başbakanlığa (Reis-i Nuzzar) getirmiştir. Kurulan kabine A. yi de Cihadiye Nazırlığı müsteşarlığına getirmek zorunda kalmıştır

Yabancı mürakıplar, yeni kurulan Nüvvab Meclisinin, Mısır'ın taahhütlerine dokunmamak şartiyle bile, bütçeyi tetkik ve tasdik etmesini kabul etmediğinden, vatanseverler arasında yeniden bir ayaklanma başgöstermiş ve bunun sonucu olarak Şerif Paşa kabinesi düşmüş, Mahmut Sami Paşa hükümete geçmiş, A. de yeni kabineye Cihadiye Nazırı olarak alınmıştır (şubat 1882).

Bu suretle iktidarı ellerine alan Mahmut Sami ve A. lar bu sefer orduda kendi partileri lehine olarak yeni bir tensikat yapmağa, hattâ Tevfik Paşa'yı azletmek ve yerine Halim Paşa'yı getirmek için çalışmağa başlamışlardır. Fakat bu arzuları İstanbul'dan reddedildiği gibi, İngiliz ve Fransız'lar tarafından da, Hidiv'in mevkiini kuvvetlendirmek amacile İskenderiye'ye bir donanma gönderilmiştir. Konsoloslar da A. ve Fethi Paşa gibi önderlerin Kahire'den uzaklaştırılmalarını, Şerif Paşa başkanlığında bir kabine kurulmasını istemişlerdir. Bu durum karşısında Mahmut Sami Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kalmışsa da, gerek Kahire ve İskenderye'deki subayların baskıları gerek, ulema ve eşrafın, A. nın yeni kurulacak kabinede kalmasını istemeleri yüzünden, Şerif paşa kabinesi kurulamamıştır. Bunun üzerine Hidiv bir taraftan İstanbul'dan bir tahkik heyetinin gönderilmesini rica etmiş, diğer taraftan da A. yı Cihadiye Nazaretine getirmek zorunda kalmıştır.

Böylece hükümeti yalnız başına temsil eden A. bir yabancı müdahalesine karşı İskenderiye istihkâmlarına top koydurmuş, fakat İngiliz'lerin protestosiyle karşılaşmıştır.

Bunun sonucu olarak İskenderiye'de gergin bir hava hasıl olmuş, nihayet 11 haziranda bir mekkâreci ile bir maltız arasında çıkan kavga kanlı bir taşkınlık haline gelerek 57 yabancı hıristiyan ile 140 yerlinin ölümüne sebep olmuştur. Fakat asayiş, İngiliz donanmasının müdahalesine lüzum kalmadan asker tarafından iade edilmiştir.

İstanbul'dan gelen heyetin başkanı Müşir Derviş Paşa(b. bk.) devlet kudretinin A. nın elinde kalmasını sağlamak amaciyle haziran ayı içinde Ragıp paşa başkanlığında bir kabinenin kurulmasını sağlamış ve A. yi de yeniden bu kabinenin Cihadiye nazırlığına getirmiştir.

Babıali İskenderiye istihkâmlarına top konmasını menettiği halde, bu işin durdurulmamış olması yüzünden İngiliz amirali yeniden şikâyette bulunmuş, 10 temmuzda silâhtan tecrit için, bazı istihkâmların teslimini istemiştir. Nazırlar meclisi bunu reddettiğinden 11 temmuzda istihkâmlar topa tutulmuş, 12 de de bunlar teslim olmuştur. Fransız'lar bu harekete katılmak istemediklerinden bombardımandan bir gün önce çekilmişlerdi. 15 temmuzda İngilizler şehre girmişlerdir.

Bu sırada gerek sefirler, gerek Vükelâ Meclisi Mısır'a asker gönderilmesini istemişlerse de Abdülhamit mütereddit davranmış ve İngiliz sefirinin, A. nın âsi ilân edilmesi teklifini kabul etmek istememiştir. Fakat Mısır'da İngiliz'ler Hidiv'in üzerine etki yaparak A. nın azil ve âsi ilân edilmesini sağlamışlar, buna karşılık A. kendisini padişahın temsilcisi gibi göstererek Hidiv'i vatan hiyaneti ile suçlandırmış ve askerini Tell-ül-Kebir'de toplamıştır; fakat ordusu 13 eylûlde İngiliz'ler tarafından birkaç saat içinde perişan edilmiş, kendisi de 2 gün sonra Kahire'ye giren İngiliz'lere teslim olmuştur.

A. ve arkadaşları harb divanına verilerek idama mahkûm edilmişlerse de, İngiltere'nin İstanbul sefiri Lord Dufferin'in karışmasiyle cezaları sürgüne çevrilmiştir.

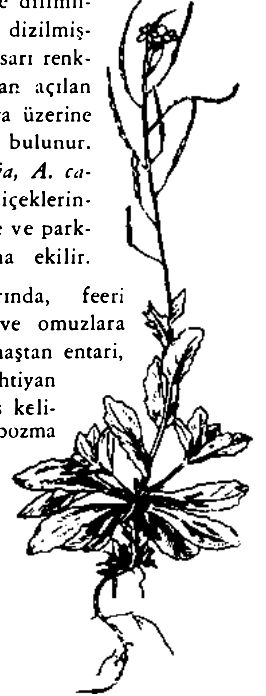
Bazılarına göre, A. durumu ümitsiz gördüğü için İngiliz'lerle anlaşmış, böylece Tell-ül- Kebir Savaşı danışıklı bir döğüş mahiyetinde olmuş, buna karşılık İngiliz'ler de A. nin Seylân'da ikamete memur edilmesini kabul etmişlerdir. A. 1901 de Hidiv Abbas Hilmi Paşa, (b. bk.) tarafından affedilerek vatanına dönmüş ve 1911'de Kahire'de ölmüştür.

ARABÎ YIL: bk. HİCRÎ YIL, TAKVİM.

ARABİK'LER (Arabiques; A'rabiler?), III yüzyılda Arabistan'da çıkan ve Origenes tarafından din ve mezhepleri değiştirilen birtakım hıristiyan Rafızîlerine verilen ad (Bunlar ruhun cesetle birlikte öldüğünü ve kıyamet gününde onunla birlikte dirileceğini iddia ediyorlardı). Bunlara «Arabius» dahi derler.

ARABİN, *Arabin Asit* $C_{12}H_{22}O_{11}$, arapzamkının en önemli kısmını teşkil eden ve şekerpancarında da bulunan organik bir madde. A., bazı zamkların sulu sülfürik asitle kaynatılmasiyle elde edilir ve hidroliz sonunda pentos sınıfından bir monasakkarid olan *arabinos* $C_6H_{10}O_5$ verir; sodyum amalgam ile indirgenirse, *arabit* $C_5H_{12}O_5$ adındaki pena-alkol elde edilir.

ARABİS (Bot.), turpgiller (cruciferae) den, ılımlı ve sıcak bölgelerde ve Amerika'da 140 kadar türü yetişen bir yıllık veya uzun ömürlü, dik gövdeli, otsu bir bitki cinsi. Yaprakları basit veya tüy gibi ince dilimlidir. Dip yaprakları rozet şeklinde dizilmiştir. Çiçekleri beyaz, menekşe veya sarı renkli; meyvaları uzun ve iki tarafından açılan bir silikuladır. İçerisinde bir sıra üzerine dizilmiş ekseriya kanadlı tohumlar bulunur. *A. alpina, A. albida, A. bellidifolia, A. caucasica* ve diger bir çok türleri çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak bahçe ve parklarda çiçek tarhlarının kenarlarına ekilir.

ARABİS

ARABİS, tulûat tiyatrolarında, feeri tarzındaki oyunlarda kullanılan ve omuzlara kadar sarkan kefiye, dokuma kumaştan entari, şal taklidi kuşak, harmaniye ve sahtiyan pabuçtan ibaret doğu kılığı. Arabis kelimesinin Fransızca «arabesque»ten bozma olduğu sanılıyor.

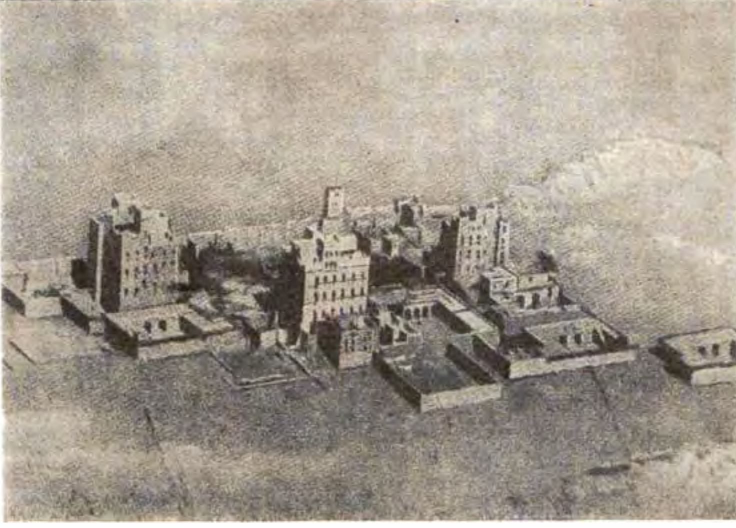
ARABİSTAN (Arap. *Cezîretül-Arab* = Arap Yarımadası, yahut Arap Adası; Lât. *Arabia*), Asya'nın güneyindeki üç büyük yarımadadan en batıdaki. Ekonomik bakımdan kapalı ve bilimsel yönden az bilinen ülkelerden birisi.

Sınırlar ve büyüklük: batıda Kızıldeniz ve Akabe körfezi, güneyde Hint Okyanusu, doğuda Umman (ʿOmān) ve Basra körfezleri ile kuşatılmış olan A., Süveyş kıstağı ile de Afrika'ya bağlıdır. Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlıyan Bâb-ül-Mendeb boğazında Afrika'ya, Basra körfezini Hint Okyanusu'na açan Hürmüz boğazında İran kıyılarına yaklaşır. A. yarımadasiyle Asya kıtasının ana gövdesi arasındaki sınır, bazılarına göre Akabe ve Basra körfezlerinin kuzey köşelerinden geçer ve hemen hemen 30. paralele uyar; fakat yarımadanın doğal özellikleri daha kuzeyde de (Suriye çöl masasında) görülür ve A., Suriye ile Mezopotamya arasına kamavari sokulur. Bazılarına göre de Suriye'nin büyük çöküntü hendeğinin (Ürdün çöküntüsü, Araba vâdisi) doğu kenarı ile Fırat kenarı ve Mezopotamya çukurelinin batı kenarı arasında kalan yerler, jeolojik ve jeomorfolojik bakımdan Arabistan'dan sayılmak gerekir. Buna göre A., kuzeybatıda Halep çevresine kadar sokulmaktadır. Beşerî coğrafya bakımından da bedevîlerin dolaştıkları Suriye bozkırları A. sınırları içindedir.

Biribirinden farklı olan sınırlamalardan herbirine göre A. ın yüzölçümü 2,5 - 3,5 milyon km² dir. Politik bakımdan Mısır sınırları içinde bulunan Sina yarımadası, doğal bakımdan A. dan sayılır.

Yarımadanın kıyılarının uzunluğu 9 000 km dir. Kıyılarda girinti ve çıkıntılar az, adalar seyrektir (Umman körfezi, Katar yarımadası, Bahreyn adaları gibi).

Yapı ve yeryüzü şekilleri: A., Hint-Afrika eski kitlesinin bir bölümüdür. Jura devrinde oluşan çukurlarla Hindistan ve İran'dan, Tersiyer'den Diluvyum'a kadar süregelen çöküntülerle de Afrika'dan ayrılmıştır. Kızıldeniz'in kapladığı büyük çöküntü hendeğinin her iki yanında, Afrika'da ve A. yarımadasında yükselen kenarlar, tektonik dengeyi sağlamış, böylece A. ın batı yanı doğusundan daha çok yükselmiş olduğundan bu kenarda temel dağların kıvrımlı kristalin yapısı yüzeye çıkmıştır. Genç püskürük kütlelerden başka Jura, Kretase ve Eski Tersiyer'in yer yer,

Hadramut'ta tahkimli bir yer

yatay yahut doğuya doğru hafif eğimli kalker ve kumtaşı tabakaları çok geniş alanlarda temel dağları örter ve iç bölümlerin çöl masalarını vücuda getirirler. A. çöl ve bozkırlarında özel şekilli birçok tanıktepeler de vardır.

A., yapı, yeryüzü şekilleri ve diğer doğal özellikleri ile Kuzey Afrika'yı andırır.

Batı kıyıların büyük bölümleri, mercan teşekkülleri, birikintiler ve lagünler (denizkulakları) dolayısiyle denizden yanaşılamıyacak bir haldedir. Bu kıyılardan içerilere doğru genişliği bazı yerlerde 80 - 100 km yi bulan kıyı düzlükleri (Tihame [Tihāma]) bulunur. Kenar dağları (Serat), Tihame'nin gerisinde dik yamaçlarla önemli yüksekliklere erişirler. En yüksek yerler yarımadanın güneybatı köşesinde (Yemen'de) dir; kuzeybatıda Cebel Tihame (2750 m), güneyde Cebel Hadhur (3140 m), Cebel Sabir (3006 m) gibi. Yeryüzü, kenar dağların doruklarından doğuya doğru yavaş yavaş alçalır; yalnız fay basamaklarında eğim artar. Bu durum dolayısiyle batı kenar dağları, Yemen ve Asîr'den başka yerlerde, yalnız, deniz tarafından bakıldığı zaman yüksek dağlar görünüşündedir; içerilerden ise alçak sırtlar ve kubbeler şeklinde görünürler; yayvan ve basıktırlar. Kuzeyde Mezopotamya çukureline ve güneyde Basra körfezine doğru alçalarak onların altına dalan A. kütlesine, güneydoğuda, Güney İran kıvrılma alanının, Umman körfezi ile ayrılmış bir bölümü, yabancı bir teşekkül olarak eklenir (Cebel Ahdar [Ahżar] 3020 m). Bu dağlarda kristalin kütlelerden meydana gelmiş adalarla aralıklanan siyah renkli kalkerler, geniş alanlar kaplar. Umman'ın genç dağları Kretase ve Tersiyer'de olan yükselmelerle meydana gelmiştir.

A. yarımadasının yapı ve yeryüzü şekillerinde görülen büyük benzerlik diğer doğal ve ayrıca kültürel benzerliklerin de temelidir; yalnız kenar bölgelerde birtakım ayrılıklar görülür.

Buzul devrini karşılıyan Pluvyal devir nehirlerinin oymuş bulunduğu, bugün hemen bütün yıl kuru ve akışsız kalmış olan vâdiler, batı kenar dağları üzerinden doğuya doğru uzanırlar (kuzeyde Vâdi Sirhan [Sirḥān], Vâdi Rumma, Necid [Necd]in güneyinde Vâdi Devasir [Davāsir], güneyde Vâdi Hadramut [Ḥażramavt] gibi). Ortalarda kumtaşları ve kalker tabakalarının örttüğü masayöreler haylı geniş alanlar kaplar. Necid bölgesinde de yüksekçe (1 400 m) dağlar vardır; burada, kıvrımlı kristalin temel dağlar bir kere daha yüzeyde görülürler; Şammar dağlarında (1 400 m) ve Medine'nin güneydoğusunda (1 500-1 800 m), olduğu gibi.

Mekke kuzeyinde ve Aden (ʿAden) ardelinde geniş lâv örtüleri ve tarih çağlarında da püskürmüş olan genç volkanlar vardır. Medine çevresi de volkaniktir. Püskürük kültelerin Tedmür ile Mekke arasını kapladığı umulmaktadır. Bilinen en son indifa 1256 da olmuş ve Medine bir lâv seli ile tehdit edilmiştir. Lâvların örttüğü alanlar çöl halindedir; hususiyle iki bölgede volkanik külteler geniştir: Akabe (ʿAḳaba) körfezi kenarındaki dağlardan Hadramut'a kadar uzanan kenar dağlariyle Necid yüksekelinde temel dağların yüzeyde yeraldığı bölümler. Bu ikinci bölümde genç tektonik hareketler sırasında meydana gelen çatlaklardan fışkıran bazaltik lâvlar çok geniş alanları örtmüştür. Koyu renkli lâvların kapladığı alanlara, Arapça'da Harra (Ḥarra = sıcak el) veya Laba (Lāba [Lâv]) denir. Harra adı, bu gibi alanların lâvlarla kaplanışına insanlığın şahit olduğunu gösterse gerektir. Lâvlar, ince oldukları yerlerde inzolâsyonla dağılıp parçalanmakta ve aralarından geçişi güçleştiren keskin kenarlı bloklara ayrılmaktadırlar. Böyle yerlerde temel külteleri görmek mümkündür. Lâvların kalın olduğu yerlerde ise örtü aralıksızdır. Püskürük alanlarda vâdi tabanları daha verimlidir; bu gibi vâdilerin hurmaları eskiden beri daha çok tutulur.

Güneybatıdaki yüksek dağlık köşede de temel dağların kristalin külteleri geniş alanlıdır. Yeryüzü, buradan kuzeybatıya ve doğuya doğru yüksekliğini kaybeder. Güney kıyıların doğu bölümünde, A. çölmasası, dik bir kenar ile deniz kıyısına kadar erişir. Hadramut dağlık ve bir çok vâdilerle yarılmış bir bölgedir. Vâdilerin en önemlisi (Vâdi Hadramut) batıdan doğuya doğru uzanır.

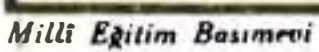

Vadi Duan ile Vadi Hadramut'un kavşağı

ARABİSTAN

2750 m. den yüksek
1750 — 2750 m.
1000 — 1750 m.
400 — 1000 m
200 — 400 m.
0 — 200 m.
Deniz yüzünden aşağı
0 — 200 m.
200 m. den derin

Ölçek 1: 15 000 000

A. ın batı bölümü, biri Hicaz, diğeri Yemen olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır. Asıl Hicaz, kıyı düzlüklerini (Tihame) plâtodan (Necid) ayıran kenar dağlarıdır; fakat Kızıldeniz ile Necid arasında kalan ve Akabe körfezinin kuzey nihayeti yakınlarından Mekke çevresine kadar uzanan bölgeye de Hicaz denilmektedir. Bunun da Tebuk (Tabūk)a kadar olan kuzey bölümü, oradaki dağların adiyle (Hisma) anılır. Burası Hicaz'ın en kurak bölümüdür.

Batı A. ın, eskiden beri zenginliği ve topraklarının verimliliği ile tanınmış olan bölümü Yemen'dir. Yemen, «sağdaki ülke», yani «güney ülkesi», aynı zamanda «mesut ülke» demektir. Burası da başlıca iki bölüme ayrılır: kıyı bölgesi (Tihame-tül-Yemen), Yemen yaylaları (Necd-ül-Yemen veya Cibal-ül-Yemen dağları). Bu ikinci bölümün kuzeyinde Necran, doğusunda Mârib, ortada San'a (Ṣan'ā) ve güneyinde Taiz (Ta'izz) yaylaları vardır.

Umman'ın kuzeyinde, A. ın bütün Basra körfezi kıyıları boyunca kıyı düzlükleri yer almıştır. Bunlarla iç plâtolar arasına hafif kıvrımlı, dalgalı ve tepelik yöreler girmiştir. Mesire (Masira) den başlıyan ve Katar (Ḳaṭar) ile Bahreyn (Baḥrayn) üzerinden geçerek Mezopotamya'ya kadar uzanan kıvrımlı petrol şeridinin A. için büyük bir önemi vardır.

A. ın merkez bölümünü, yüksekliği bazı noktalarda 1 800 m ye erişen Necid dağlık yöresi ile ortalama 1 000 m yükseklikte çöl masalarının bulunduğu alanlar kaplar. Yarımadanın güneyinde bir kum ve kumul denizi halinde olan Büyük A. Çölü (Rub'-ul-Hâli [Rub'-ul-Ḫālī] = ıssız ve boş alan) vardır. Bu çölü ilk defa geçmiş bulunan (1930) Bertr Thomas, orada tuzlu bataklıklar ve taşlık bölümlerin de bulunduğunu haber vermiştir. Bu çölde, kumların çok gevşek ve ince olduğu, insan ve hayvanların çok kolaylıkla gömülebildikleri söylenir. Rub'-ul-Hâli'nin yalnız kenar bölümleri bir parça tanınmaktadır ve bilinnelere göre

Mekke'den bir görünüş

Nufud çölüne benzemektedir. Yemen'in doğusu ile Hadramut'un kuzeyi arasında kalan bölümüne Sayhad, Hadramut'un kuzey ve doğusunda kalan bölümüne El-Ahkaf (El-Aḥḳāf = kum tepecikleri) denir. Mahra kuzeyindeki bölüm Vabar yahut El-Dehna (El-Dehnā'=kızıl ülke) diye anılır.

Necid'in kuzeyindeki Nufud da kumluk, taşlık ve kayalık bir çöldür.

Vehhabî'lerin vatanı olan ve ortalama yüksekliği 1 000 m kadar bulunan Necid yüksekeli, Arap kültürünün en eski beşiği ve kuzey A. ın asıl yaşama alanıdır. Burası çevresinden daha çok yağışlıdır. Alçak sıradağlar ve kayalık çöller arasında bozkır tabiatında, ekilebilen vâdiler bulunur. Necid, çepçevre çöller ve kurak bozkırlarla kuşatılmış ve bu yüzden de yabancıların güçlükle sokulabildikleri bir yer olduğundan egemenliğini bugünlere kadar hemen hemen tam olarak koruyabilmiştir.

Necid'de 22 - 28° kuzey enlemleri arasında geniş bir kubbe teşkil eden tektonik bir kabartı vardır. Bunun batı ve güney kenarında meydana çıkan temel dağları, geniş alanlı olarak El-Riyad'a kadar yüzeyde görülür. Doğuda daha genç tortul tabakalar, düzenli bir şekilde bu temel dağları ve yekdiğerini örterler. Hafif eğimli tabakaların alınları (tabaka basamakları) batıya dönük olmak üzere bölgeye ayrı bir özellik verirler. Kabartıyı büyük bir yay şeklinde kuşatan Cebel Tuveyk, gerçekte 200-300 m nispî yükseklikte bir tabaka (Jura kalkeri) basamağından ibarettir.

Necid'in doğusunda Küçük Nufud çölü Rub'-ul-Hâli ile Büyük Nufud çölünü birbirine bağlıyan bir çöl şerididir. Necid, Summan, Ḥarma, ve Cebel Tuveyk ile kendisini kuşatan çöllerden ayrılır. Güneydoğusunda en verimli bölümünü teşkil eden Yemame vardır; Yemame ile Bahreyn'in ikisine birden El-Aruz denir. Necid'i Nufud'dan ayırır.

Büyük Nufud'un batı ve kuzeybatı bölümü için Badiye - tüş - Şam (Suriye çölü) doğusu için Badiye-tül-Irak, kuzeyi için Badiye-tül-Cezire (Mezopotamya çölü) ve güney bölümü için Semave (Samava) adları kullanılmıştır.

Iklim: A. ın hemen hemen beşte dördü suptropikal, geri kalan güney bölümü tropikal ıklim bölgesindedir. Kışın serin, hattâ soğuk olan yüksekel, sıcak kıyı şeritlerinden ayrılır. Kenar dağları da iç bölümlerden daha yağışlı olmakla farklanır.

Sıcaklığın günlük ve yıllık gidişi, açık denizlerden uzaklık dolayısiyle kontinantaldir. Günlük sıcaklık farkı kuzey bölümlerde 20°den çok, güneyde azdır. İç bölümlerde, yaz uzun ve yakıcı sıcak (her yerde 30° nin üstünde), kış oldukça soğuktur. Kışın, arasıra kar da yağar. Ortalama sıcaklık kıyıda 20° kadar olup, içerilere ve kuzeye doğru düşer (10-20°). Kışın sıcaklığı bu ölçüye düşüren, kuzeydoğudan esen İç Asya rüzgârlarıdır. İç bölümlerde günlük sıcaklık farkı 40° ye kadar artar (geceleyin 0-5°, gündüzün 35-40°). Ölçülmüş sıcaklıklardan en yükseği, yerden iki metre yüksekte 54° (Oppenheim) ve en düşüğü -11° dir. Toprağın üst tabakalarında ölçülen sıcaklık farkları çok daha yüksektir.

Kışın da oldukça sıcak olan kıyı düzlüklerinde (Maskat [Masḳat]ta ocak ortalama sıcaklığı 20,7°) sıcaklık fakları azdır. En sıcak yerler, adaları ve kıyılariyle birlikte Kızıldeniz çevresidir. Sıcaklık, buralarda ancak seyrek olarak 15° den aşağı düşer; fakat 45° den yukarı çıktığı çok görülür.

Yazın güney bölümde mevsim rüzgârları eser. Geri kalan bölümler Büyük Sahra ile birlikte kuzey yarımkürenin

kurak kuşağı içinde bulunur. Alizeler, kışın İç Asya yüksek basınç alanından esen soğuk kuzeydoğu (mevsim) rüzgârlariyle kuvvetlenir. Yazın, çok sıcak olan yarımada üzerinde alçak basınç alanı gelişir ve kuzeybatı, batı ve güney batıdan rüzgâr çeker, fakat bu rüzgârların bıraktıkları yağış önemsizdir. Yerel rüzgârların başlıcaları düşücü rüzgârlardır; bunlardan bazıları çölde kaya ve kum yığınlarının çok farklı ölçüde ısınmalarından doğar. Doğu rüzgârı (Saba) arap şairleri tarafından en güzel rüzgâr olarak sevilmiş ve öğülmüştür. Samum, istenilmiyen, korkunç rüzgârlardandır.

Rüzgârlar, kışın, karalardan (yüksek basınç alanı) daha çok batıya, yazın da doğuya (Güney İran alçak basınç alanına) doğru eser. Gerek Kızıldeniz'in, gerekse Basra körfezi'nin kuzeyinde hemen sürekli olarak kuzeybatı (Eteziyen) rüzgârları eser. Kızıldeniz'in güneyi, Arapdenizi (Ummandenizi) ve Umman körfezi, mevsim rüzgârı alanıdır.

A. kurak bir ülkedir. Sıcak iklimin sebep olduğu kuvvetli buharlaşma yanında yağışlar yetecek kadar değildir. En çok yağış alan yerler kenar dağlarıdır; sonra Necid bölgesi gelir. Nemli deniz rüzgârları, yazın sıcak iç bölümlere geçerken yalnız yüksek kenarlara yağış bırakırlar.

Kuzey ve kuzeybatı rüzgârları, kışın A. ın kuzeybatı yarısına, hattâ Necid yaylasına kadar Akdeniz çevresinin kış yağışlarını eriştirirler. Bunlar hususiyle Hicaz dağlarının dik yamaçları üzerine oldukça bol yağış bırakırlarsa da buharlaşmanın çokluğu dolayısiyle kuraklığı önliyemezler. Mekke'nin güneyindeki bölüm daha çok yaz yağmuru alır.

En bol yağışlı yer Yemen'dir (yaz mevsim rüzgârları). Yaz sonunda yağan yağmurların tutarı 600-1000 mm kadardır; bahar yağışları azdır. Mevsim rüzgârları, güney kıyılara paralel olarak estiklerinden oralara yağış bırakmazlar. Yalnız Umman dağlarının 1 200 m den daha yüksek yerleri yazın güney rüzgârlarından yağış alır.

Yağışların çoğu yağmur ve sağanak şeklinde olur. Sisler, çiy ve dolu da bir miktar su bırakır. Nufud ve Necid'de ve kenar dağlarının kuzey bölümünde kar yağması seyrek değildir.

Yağışların tutarı, yıllar arasında büyük farklar gösterir; bazen 3-4 kurak yıl biribirini kovalar. Yerliler, her defasında en az yarım saat sürmek üzere on defa yağmur yağan yıllarda «Nufud yağmurla örtüldü» derler.

Kuzey bölümde zayıf kış yağışları (250 mm ye kadar) olur. Rubᶜ-ul-Hâli'de ve güney kıyılarda üstüste yıllarca hiç yağmur yağmadığı olur.

Akarsular: A. da yüzlek akışlı yerler çok azdır. Derin oyulmuş vâdile çok yerder kurudur. Ekim ve dikim, tabansularına dayanır. Yağışa dayanan tarla ziraati, güney batıda yapılır.

Yağışların azlığı, A. ın iç bölümlerini kurak ve akışsız bir ülke durumunda bırakmıştır. Yağmur ve sağanaklardan sonra vâdilerde kısa süren seller görülür. Sellerin tek faydası tabansularını beslemeleridir; fakat uzaklardan habersiz geçen bir bulut dizisinin sebep olduğu seller, vâdi tabanlarında çadır kurmuş bedevîlerin canları, malları ve sürüleri için her zaman tehlikelidir. Bu şartlar altında tabansularının önemi yüksektir. Kaynaklar hemen her yerde yükseklerde bulunur. Bazı yerlerde gölcükler teşkil eden tabansuları kuyulardan, deri kovalarla çıkarılır. Kuyular, Vâdi Sirhan'da olduğu gibi, vâdi tabanlarında sıralanırlar. Bu vâdi Cebel Havran (Ḥavrān) dan başlıyarak Cevf (Cavf) (Cof [Cōf]) vâhasına kadar uzanır. Kervan yolları da kuyuları kovalar. Kuyuların derinlikleri 15-50 m kadar olmakla beraber 140-170 m derin- likte olanları da vardır. Nufud çölünün batısında Tayma (Tema) vâhası en güzel ve elverişli kuyuların bulunduğu bir yerdir.

Kuyu suları çok kere ılık ve hafif tuzludur. Bazı yerlerde biribirine çok yakın kuyuların her birinden başka tatta (tatlı, tuzlu veya acı) su çıktığı görülür. Kuyu başlarında kervanlar konakladığı için sularda amonyak da bulunur. Bedevîler kışın ve baharda suya bağlı değildirler; çünkü bu mevsimde hayvanlar su ihtiyacını taze otlardan, insanlar da hayvanlarının sütünden sağlarlar; fakat diğer mevsimlerde biribirinden haylı uzak olan su başlarından ayrılamazlar.

Batı kenar dağlarından Kızıldeniz'e inen vâdiler, dar boğazlar halinde olduklarından, kuzey-güney doğrultusundaki taşını engellerler. Aynı yüksekliklerden Basra körfezine doğru uzanan vâdiler ise, tabansuyunun bolluğu dolayısiyle kolaylıkla kuyular açılabildiğinden en iyi kervan yollarını teşkil ederler.

Bitki örtüsü: A. da bitkiler, iki büyük grupta toplanabilir: ağaççıklar, çalılar, bodur çalılar ve yarıçalılar gibi uzun ömürlü bitkilerle ve yağmur mevsiminde gelişen, kısa bir zamanda yaşamalarını tamamlıyan bitkiler. Birinci gruptan olanlar, kuraklığa uymuş (xerophil) bitkilerdir ve çoğu kokuludur. Dikenli akasyalar, tamarisklerle dişbudak nevinden bitkiler ve agavlar gibi etli yapraklılar, tabansularının bol olduğu yerlerde mimozalar, katır tırnakları yaygın olarak bulunur. Bozkırlarda, yağmurlarla birlikte canlanan ve renk renk çiçekler açan otlar yetişir. Nemli mevsimde sürüler bozkırlara, otlamaya dağılırlar. Bütün alanın % 5 ini ekilebilen yerler, % 65 ini bozkırlar, % 30 kadarını da çöller kaplamıştır.

Çöllerde bitkilerin tabansularına, herhangi bir şekilde erişemedikleri yerler çırılçıplaktır. A. da kayalık, taşlık, kumluk çöllerle tuzlu çöllere (jipsli çöller) raslanır. Çöl masaları arasına oyulmuş derin vâdilerde de bozkır bitkileri yetişir.

A. nın en büyük ve korkunç çölü güneydoğudaki Dehna (Rubᶜ-ul-Hâli) dır. Bundan başka Necid'in kuzeyinde Büyük Nufud ve doğusunda, adı geçen iki çölü biribirine bağlıyan Küçük Nufud çöl şeridi vardır.

Vâhalar ve ekilen alanlar en çok Necid'de ve kenar bölgelerde, hususiyle kenar dağlarının eteklerindedir. Necid'de Cebel Şammar çevresi (Hail şehrinin bulunduğu yerler), Vâdi Rumma (El-Bureyde şehri vardır) ve asıl Necid başlıca vâha alanlarıdır; Saudi Arabistan'ın başşehri olan El-Riyad da bir vâdi boyundadır. Kenar bölgelerin vâhaları da A. ı bir çelenk şeklinde kuşatırlar. Bunların en önemlileri sularını Eosen kumtaşlarından alan Lahsa (Hasa) (El-Ahsa = gümüş dereler) yöresi ve Umman dağlarının eteğindeki Batine kıyı şerididir. Mekke yanında da Taif (Ṭā'if) vâhası vardır.

Bitki örtüsünün en gür olduğu yer Yemen'dir. Burada 2 000 m yüksekliklere kadar kahve yetiştirilebilmektedir. Yalnız içeriye dönük yamaçlarda bitkiler oldukça cılızdır.

Kızıldeniz kıyısında kuzeye doğru ekim dikim alanları azalır.

Hayvanlar: çölde yaşıyan sırtlan, çakal, bir nevi fare, dağlarda dağ keçisi, gazal, panter, gepar, Yemen'de maymun, kurt, tilki, kertenkele, tavşan, keklik başlıca hayvanlardır. Aslanlara artık raslanmamaktadır. Evcil hayvanların başında develer gelir. At ve çekim hayvanı olarak ekim di-

kim alanlarında sığır yetiştirilir. Koyun ve keçi her yerde bulunur. Zehirli yılanlar, akrepler ve çekirgelerin de çok olduğu yerler vardır.

Nüfus. ahali ve yerleşme: A. ın nüfusu, yapılan tahminlere göre, sınırlayışla da değişmek üzere, 4,5 - 12,5 milyondur; Milletler Cemiyeti istatistiklerine göre de 7,2 milyondur. Bu miktarın 2,5 milyon kadarı batıdakı dağlık bölgede (bunun da 1,5 milyonu Yemen'de), 1,5 milyon kadarı Umman'da, bir milyonu geri kalan kıyı bölgelerinde, yarım milyonu Necid vâhalarında bulunmakta olup bir milyon kadarı göçebedir. A. da bir miktar zenci ve çoğu Yemen'de olmak üzere yüz bin kadar Yahudi vardır.

A. da halk, şehir ve vâhalara yerleşmiş olanlarla göçebelerden ibaret olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Şehirlilere Hadarî, çiftçilere Fellâh denir. Bedevîler zamanla Suriye, Mezopotamya ve Kuzey Afrika'ya da yayılmışlardır. Arap bedevîleri birçok büyük ve binlerce küçük kabilelere ayrılmıştır.

A. da, bozkırlarda sürüleriyle birlikte bedevîlerin dolaşmalarından başka bir de mevsim ameleliği için yapılan göçler vardır. Çöllerde dolaşan göçebeler, yazın, Basra Körfezi kıyılarındaki limanlara inci avı için giderler. O zaman bu limanların nüfusları üç katına yükselir. Tersine olarak, hurmanın hasat mevsiminde de körfezdeki adaların balıkçıları Umman'daki vâhalara dağılırlar. Yemen'le Somali arasında da bu türlü göçler olur. A. da nüfus, doğal imkânlar az olduğu halde, oldukça hızlı artar; bu yüzden memleket, türlü doğrultularda yayılma yeri (merkezi) halindedir. Hususiyle üst üste kurak giden yıllarda, Suriye ve Mezopotamya'ya doğru göçler olur.

Yerleşme, bütün kurak ülkelerde olduğu gibi A. da da sıkı bir şekilde iyi suya bağlıdır. Tabansularının bol ve yakın bulunduğu vâdiler, suların bol olduğu dağ kenarları ve suyun kendiliğinden yüzeye çıktığı doğal vâhalar, sürekli yerleşmenin toplandığı başlıca yerlerdir.

Yemen'de düz damlı beyaz evleriyle sık bir köy yerleşmesi görülür. Şehirlerde de beyaz badanalı düz damlı evler çoktur. Bunların bir kısmı 4 - 7 katlı taş binalardır. Mimarlık bakımından şehirler ve kerpiç yüksek yapılariyle Hadramut garnizonları çok özel görünüşlüdürler. A. ın başlıca şehirleri Mekke, Cidde, Taif, Medine, El-Riyad, El-Hufuf (El-Hufūf), Sanʿa, Maskat (Masḳaṭ), Aden, Hudeyde, Yenbuʿ ,El-Kuveyt'tir.

Ahalinin çoğu sünnîdir; doğuda şiîler, Necid'de de Vehhabî'ler bulunur.

Taşın ve ulaşım: A. ın doğal şartlarına uygun olmak üzere, batı kenar, ekonomik bakımdan en çok gelişmiş bölümdür. Batı kenar dağlarının iç yanından büyük bir kervan yolu geçer. Şamdan gelen bu yol Medine, Mekke ve Taif üzerinden geçerek Sanʿa'ya erişir. Birtakım kollar da bu yol üzerindeki merkezleri kıyıya bağlar; bunların başlıcaları Mekke-Cidde, Sanʿa-Hudeyde, Moka-Aden yollarıdır.

A. ı doğu-batı doğrultusunda geçen kervan yollarından üçü en önemlileridir. Bunlardan birisi Mekke'den başlar, suların bolca olduğu Necid üzerinden El-Riyad ve Hufuf'a uğrıyarak Basra körfezine ulaşır. İkincisi, yine Mekke'den başlar, Hayil üzerinden Kerbelâ ve Bağdad'a gider; üçüncüsü Bureyde'den geçerek Mekke'yi Kuveyt'e bağlar. Dehna çölünden devamlı olarak faydalanılan bir yol geçmezse de Büyük Nufud çölünde birçok kervanlar gidip gelir.

Batıdan geçen hac yolunun yerini tutmak veya ona eklenmek üzere, fakat daha çok stratejik bakımdan Hicaz demiryolu yapılmıştır (1901 - 1908).

A. limanları farklı doğal imkân ve şartlara sahiptir. Umman'da iyi limanlar vardır (Maskat gibi). Bu limanlar bugün de Hindistan ve Afrika ile olan bağlılığı sağlamaktadır; fakat limanların ardele iyi bir şekilde bağlı olmaması (dağlar) gelişmeyi engellemektedir. Kıyı derinliği ve ardele bağlılığı oldukça iyi olan limanlardan birisi Basra körfezi kıyısındaki El-Kuveyt'tir. Arapdenizi ve Aden körfezi kıyılarında, Aden'den başka birçok küçük limanlar varsa da bunlar ancak yerel önemi olan limanlardır ve Hindistan ve Afrika ile olan ticaret bağlılıklarını sağlarlar; bunların en önemlisi Makalla'dır.

Kızıldeniz kıyıları, mercan teşekkülleri, denizkulakları ve akarsu birikintileri dolayısiyle kıyı taşını için hayli elverişsizdir. Hacıların Mekke'ye gitmek üzere karaya çıktıkları Cidde limanı açık bir limandır. Eski ve ünlü limanlardan bazıları (Moka gibi) kumla dolarak ve dünya ticaretindeki eski rolünü kaybederek değerden düşmüştür.

Otomobilin iç taşındaki rolü ve önemi gittikçe artmaktadır; bazı yerlerde de otomobil yolları yapılmaktadır (Cidde-Mekke-Medine, Hudeyde-Sanʿa-Taiz-Hudeyde).

Ekonomi: A. nın ekonomi hayatında vâhalardaki tarla ve bahçe ziraatini, Umman'ın bazı şehirleriyle Yemen'deki seki tarımını ve bedevîlerin hayvancılığını, hac ve ticaret şehirlerini gözden geçirmek gerekir. Çöller hemen tamamen işletme alanları dışındadır.

Ziraat yalnız sulamaya dayanır; bu yüzden ekim dikim alanları dardır. Tarla ürünleri yetecek ölçüde olmadığından ithal malları arasına da girerler. Bu, hususiyle hac şehri ve olan ziraî bir temeli bulunmıyan Mekke için çok önemlidir.

Halkın başlıca besin maddesi hurmadır. Vâhalarda buğday ve arpa da elde edilir. Tanınmış Moka kahvesi Yemen'in sekilenmiş yamaçlarında 2 000 m yükseklere kadar yetiştirilmekte (Yıllık ürün 5 000 ton) ve ihraç edilmektedir. Halkın kahve ihtiyacı ise Cava ve Brezilya'dan ithal edilen ucuz kahve ile karşılanır. Başlıca tarım bitkileri buğday, arpa, darı, soğan, susam, her çeşit sebze, baklagiller, tütün, hurma, kayısı, badem, incir, üzüm, portakal ve benzerleridir. Tropikal güney A. da (Yemen, Hadramut ve Umman) bunlara muz, pamuk, Lahsa (Laḥsā) (= Hasa[Ḥasā]) yöresinde pirinç ve şekerkamışı eklenir. Hicaz'da zeytin, kıyılarda da hindistancevizi yetişir.

Hayvancılık bedevîlerin işidir; hususiyle deveye çok önem verilir. Develer yalnız göçebelerin kendi ihtiyaçları için değil, vâha halkına da satılmak üzere çoğaltılır. Bedevîler, deve kervanlariyle iç ticareti ellerinde tutarlar. Eşek ve katırların da iç taşındaki rolleri az değildir. Maskat eşeği vâha halkının iş hayvanıdır. At yetiştiriciliği hayli gerilemiş bulunmaktadır. En asîl atlar Necid'de beslenir. Sığır, bazı yörelerde çekim hayvanıdır. Lahsa (Hasa) da Hindistan'ın etkisiyle mandanın çokluğu dikkati çeker. Koyun eti, besin maddelerinin önemlilerindendir.

Bütün kıyılarda balıkçılık yapılır; fakat hususiyle taşının zayıf olduğu güney kıyılarda büyük bir öneme sahiptir. Bahreyn adalariyle Basra körfezi'nin diğer birtakım adalarında inci çıkarılır.

Sanat arka plândadır ve yerel pazarların ihtiyaçlarına göre ayarlanmıştır. Yemen'de ilkel bir tarzda demir çıkarılır. Akabe körfezi'nde altın ve bazı yerlerde orta değerde

taşlar bulunur. Kızıldeniz boyunca kaya tuzu ve kükürt vardır. Demircilik, çömlekçilik ve dokumacılık, eski sanatlardandır; fakat ithal malları dolayısiyle gerilemiştir.

Dış ticaret: Deniz yollarının keşfinden önce, A. ın Hindistan ile Akdeniz ülkeleri arasında bir geçit olarak büyük önemi vardı. Her ne kadar bugün de dünya taşınının büyük yollarından birisi, Süveyş kanalından Kızıldeniz'e geçiyor ve A. kıyılarını kovalıyorsa da, yarımada, bundan hemen hiç faydalanmıyor. A. ın bugünkü dış ticareti çok önemsizdir. Necid'den koyun, deve, at, Lahsa (Hasa) dan hurma, dokumalar, hayvan ve deri, Hicaz'dan zamk, sedef, kına, baharlar çıkarılır. Tahıl, pamuk, kahve, kuru üzüm, bal, susam yağı, günlük ve benzerlerinin ihracı önemsizdir. İthalâtta silâhlar, pamuklular, süs eşyası ve bazı gıda maddeleri (kahve, pirinç, çay, şeker) önemli yer tutar. Petrol A. ın yarını üzerinde büyük bir rol oynamaya namzet görülmektedir.

Kızıldeniz'de Kamaran adaları ve Cebel Tair (Fersan adaları Yemen'e aittir), Bab-ül-Mendeb boğazında Perim adası, Aden güney kıyılarda Kuriyan-Muriyan adaları Basra körfezi'ndeki Bahreyn adaları İngiliz'lerindir. Hadramut, Umman ve Kuveyt İngiliz nüfuzu altındadır. Necid, Hicaz, Lahsa (Hasa) ve Asîr, İbnüssuut (b. bk.) tarafından bir devlet olarak birleştirilmiştir.

Etnografya: Arap nesepçileri Arap'ların peygamber İbrahim'den türeyerek iki kola ayrıldıklarını, bunlardan kuzey Arap'larının İsmail'den; güney Arap'larının ise, *Kahtan*-(Ḳaḥṭān) (=Yaktan [Yaḳṭān]) dan geldiklerini kabul ederler ki, bu kuramları *Tevrat*'a dayanmaktadır. Bir ikinci kurama göre de, asıl Arap'lar, (*El-Arab-ül-Erba* [ʿArbʾā])adı verilen ve *Semûd, Âd, (ʿAd), İmlîk (ʿİmlīḳ)* (Amâlika) gibi çokları inkıraz bulmuş olan Arap'larla Kahtan soyundan gelen kabilelerdir; İsmail soyundan gelenler ise ancak Arap'laşmış Arap'lar olup *El-Arab-ül- Mutaʿarribe* veyahut *El-Arab-ül-Müstaʿribe* adını almaktadırlar. Hakikat olan bir şey varsa o da, Arap'ların kuzey ve güney kollarına ayrılmış olmalarıdır. Kuzey Arap'larına *Nizârî*, yahut *Maaddî (Maʿadd-ī)* denildiği gibi, güneylilere de genel olarak *Yemenî* (Yemenli) denilmektedir. Bununla beraber türlü devirlerde, çeşitli sebepler yüzünden güneyliler kuzeye çıkmış, kuzeyliler de güneye inmiştir. Güney Arap'larının kuzeye göç etmeleri, ziraatta büyük bir rol oynıyan Mârib barajının yıkılması ile ilgilidir; sonra ülkenin genel iklim durumu ve bundan doğan hayat şartları da birçok göçleri meydana getirecek bir haldedir..

Orta Arabistan'ı kuzey, doğu ve güney taraflarından kuşatan çöl, yağmur mevsiminden sonra gelen üç ay içinde zengin bir otlak haline gelir, aşiretler, kabileler, hayvan ve eşyalariyle birlikte buralara göç eder, ve ancak kurak mevsim başladıktan sonra kendi arazilerine dönerler. Fakat bazen bu arazide de yiyecek ve içecek namına birşey kalmadığından, kabileler birçok gruplara ayrılarak, herbiri bir tarafa dağılır ve çok kere zor kullanmak suretiyle, başkalarına ait araziye girerler. Bedevî (göçebe) adını alan bu Arap'lar, çok çabuk çoğalırlar; işte bu yüzden, zaten yaşanabilecek yerleri sayılı olan A. da, karşılıklı akınlar bir zorunluluk haline gelir. Bu zorunluluk kendini güneyde daha fazla hissettirmektedir; çünkü güneydeki göç ve dolaşma alanları, sahil bölgesi ile çöl arasında bulunmaktadır. Daha Muhammet'ten önce Tay (Ṭayʾ) aşireti Necid taraflarında fetihlerde bulunduğu gibi, Kudâa (Ḳużāʿa) kabileleri de Suriye'nin güney ve doğu kısımlarına gelmişlerdi. Fakat buna karşılık, kuzey Arap'larının güneye inmeleri ancak özel hallerde olmuştur. Kuzey ve güney Arap'ları arasındaki anlaşmazlık herhalde bu yer darlığı ve göç ihtiyacı yüzünden ileri gelmiş olsa gerektir. Yemen'li olan Medine halkı ile Nizarî kabilelere mensup olan Mekke'liler (Kureyş) arasındaki anlaşmazlık, sonraları bir ırk düşmanlığı derecesine çıkmıştı. Arabistan'ın hemen hemen her tarafında süregelmekte olan bu zıddiyet, Arap âleminin siyasî bir birlik kurmasına engel olacak kadar kuvvetli olmuştur. Bununla beraber, her Arap birçok erkek evlâda sahip olmak suretiyle kuvvetlenerek diğer hısım aileleri de kendi reisliği altında toplamak ve böylece bir kabile kurmak amacı güder; böyle bir kabile kuvvetli olduğu takdirde, karşılıklı yardım veyahut büyük bir işe girişmek için, başka kabileleri de içine alarak bir kabileler federasyonu meydana getirir; federasyon çok defa, en büyük kabilenin adını alır, bazen de «Enmar» (Anmār = kaplanlar, parslar), «Kilâb» (= köpekler) gibi bir ad aldığı da vardır.

I — *Güney Arap'ları:* Kahtanî denen Güney Arap'ları (Yemen'liler), Kehlânî (Kahlānī) ler ve Himyerî (Ḥimyarī) ler olmak üzere iki büyük ana grupa ayrılmaktadır:

1) *Kehlânî* ana grupuna bağlı kabileler:

Tay kabilesi: bunlar kendilerine «Şammar» adını verirler; şimdi Tay adını yalnız Mezopotamya'da yaşamakta loan iki küçük kabile taşımaktadır. Şammar'lar XVII. yüzyılda Aneze (ʿAnaza) Arap'ları tarafından Suriye'den sürülerek Mezopotamya'ya gelmek zorunda kalmışlardı.

Hamdân ve *Mezhic (Maẕḥic)* kabileleri: bunların büyük kısmı Yemen'dedir. «Belhâris» (Balḥāriṣ)ler ve İran'ın fethinde rol oynıyan «Becile»ler, Mezhic kebilesine bağlıdırlar.

Âmile (ʿAmila) ve *Cüzâm (Cuzāmī)*ler: bunlar eskiden beri Filistin'e yerleşmişlerdir. Fırat boylarında Hire (Ḥīra) devletini kuran «Lahm» (Laḥm)lar ve yalnız Hadramut (Ḥażramavt)ta değil, Yemame'de de üstünlük elde eden «Kinde» (Kinda)ler de bunlardandır. Kinde'lerin emîrine Melik derlerdi. Meşhur şair İmri-ül-Kays (b. bk.) bunlardandır.

*Ezd (Azd)*ler: bunlar Umman'ı zaptederek Serât dağları bölgesinde yerleşmişlerdi. Suriye'de hükümet kuran «Gassânî» (Ġassānī)lerle, Mekke'de yerleşen «Huzâa» (Ḫuzāʿa)lar ve Medine (Yesrib)de oturan «Evs» (Avs) ve «Hazrec» (Ḫuzrac) kabileleri de bunlardandır.

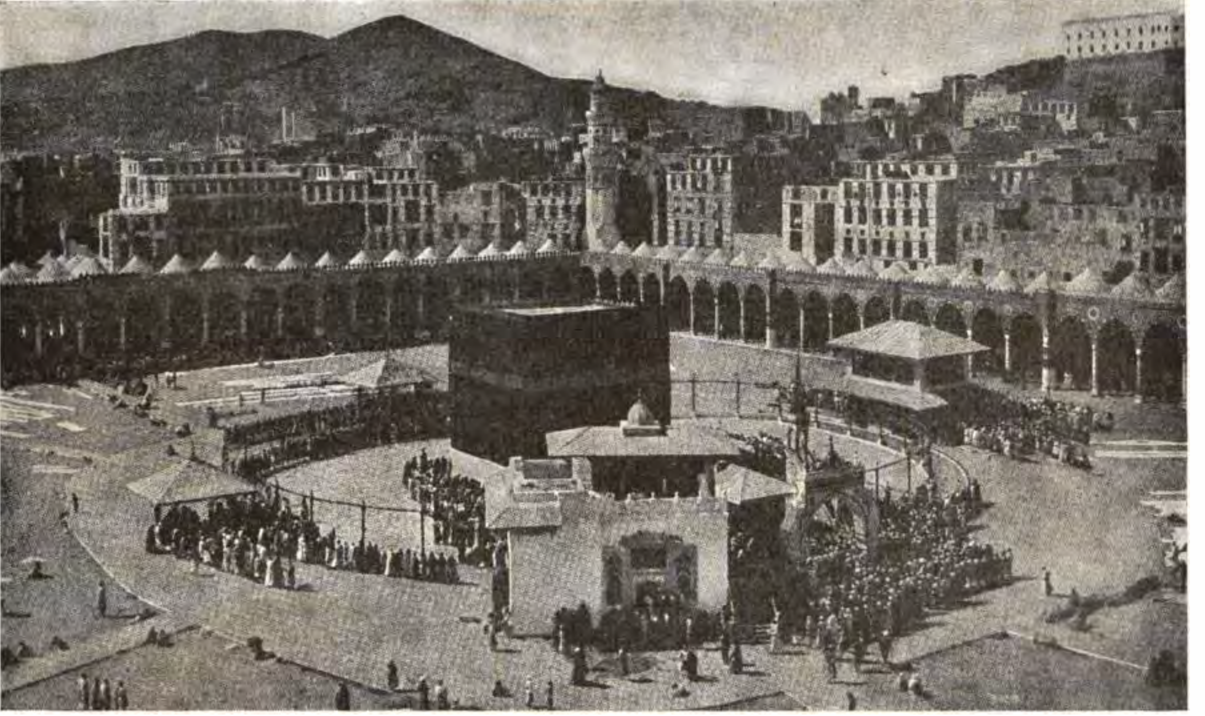
2) *Himyerî* ana grupuna bağlı kabileler:

«Kudâa» birliği bu grupa bağlı olduğu gibi, Kuzey Suriye'de bulunan «Behrâ» (Bahrā) ve «Tenûh» (Tanūḫ)lar, Hicaz'da «Cuheyne» (Cuhayna) ile bunların akraba ve komşuları «Uzrâ» (ʿOẕrā)lar; «Belî» (Balī)ler ve Suriye çölünü işgal eden «Kelb» ler, v. b. bunlardandır. Halife Ömer devrinde Belî'ler ve Cuheyne'lerden büyük gruplar Mısır'a gidip yerleşmişlerdi.

II — *Kuzey Arap'ları:* cetlerine göre, Nizarî veyahut Maadî (Maʿadī) adını alan kuzey Arap'ları da, esas itibariyle Rebîa (Rabīʿa)ve Mudarî (Mużarī) olmak üzere iki büyük ana grupa ayrılırlar:

1) *Rebîa* ana grupuna bağlı kabileler:

Aneze ve *Esed* (*Asad*)ler: Vâdi-Rumma'nın kuzeyinde birbirlerine komşu olarak oturmuşlardır. Aneze'ler çok kuvvetli olup XVII. yüzyılda hemen bütün Suriye çölünü nüfuzları altına almışlardı. Esed'ler ise şimdi Irak'tadırlar.

1

2

3

4

5

1 — Kâbe ve çevresi (Mekke). 2 — Aden'de bir cami. 3 — Muna (Mekke yakınında). 4 — Mekke Kapısı. 5 — Maskat.

«Vâil» (Vā'il)ler de bunların yakın akrabalarından olup, «Bekr» ve «Taglib» (Taġlib) adı altında iki kola bölünmüş bulunmaktadırlar. «Hanîfe» (Ḥanīfa) ler ve «Şeybân» lar Yemen'de, «Abd-ül-Kays» (ʿAbd-ül-Ḳays)ler Bahreyn'de oturmaktadırlar.

2) *Mudari* ana grupuna bağlı kabileler:

Kays (*Ḳays*) ler bu grupun en önemli kabilesi idi; bu şimdi Fırat dolaylarında yaşıyan küçük bir kabilenin adı olarak kalmıştır. Bunların doğusunda bulunan «Advân» (ʿAdvān) lar, Necid'in güneyinde Mekke ve Medine'nin doğusunda yaşamış olan «Hevâzin» ve «Süleym» (Sulaym) ler Kays'lerdendir. Süleym, Hevazin ile bunlara bağlı olan «Hilâl» ler, iki kutsal şehir için bir tehlike teşkil ettiklerinden, önce Mısır'a, daha sonraları da Kuzey Afrika'ya göç zorunda bırakıldılar (1052). Bugün Kuzey Afrika'da bulunan Bedevi'ler hususiyle bu iki kabileden türemişlerdir «Gatafân» (Ġaṭafān) lar da Kays'lerden olup, «Abs» (ʿAbs) ve «Zubyân» (Zubyān) adı altında, birbirleriyle kardeş savaşlariyle tanınmış iki kabileye ayrılırlar.

«Dabba» (Żabba)lar ve «Tamîm»ler Mudarî'lerdendir. Tamîm'ler büyük bir aşiret kurmuş olmakla beraber, bugün A. da bu ad altında bedevi kalmamıştır; yalnız Necid halkının bir kısmı kendilerini bunlardan sayarlar. Hicazın doğusunda bulunan «Harb» (Ḥarb) lar, «Utaybe» (ʿOtayba) ler, ve Yemame'nin doğusundaki «Benî Halid» hep Mudarî gruptandır, fakat Vehhabî egemenliği yüzünden bunların nüfuzları kalmamış gibidir. Mekke dolaylarında yaşıyan «Huzeyl»(Huẕayl) ler ile maddî manevî büyük bir nüfuza sahip olan ve «Kureyş» kabilesini de içine alan «Kinâne» (Kināna) ler de Mudarî'dir. «Kureyş» adı şimdi Mekke dolaylarında yaşıyan ve bedeviler arasında peynir yapmağı bilen küçük bir kabilenin adı olarak kalmıştır.

Hicaz ve Necid'de dağınık olarak yaşamakta bulunan «Hutaym» ler ve Suriye Çölü'nün güneybatısında yaşıyan «Şerârât» lar hakikî Arap sayılmazlar. «Çöl çingeneleri» denilen Suleyb (Ṣlayb) (= Ṣleb[Ṣlēb]) ler bedevilerin büsbütün dışında tutulmaktadırlar.

İslâm fetihleri, bedevi kabilelerin durumu üzerine geniş ölçüde etkiler yapmıştır, bunlardan büyük gruplar, çok kere bir daha dönmemek üzere cihad uğrunda, ülkelerinden çok uzakta bulunan yerlere gittiler, bunun sonucu olarak da, A. da birçok kuvvetli kabileler zayıf düştü ve varlıklarını koruyabilmek için birbirleriyle birleşmek zorunda kaldılar.

Elişlerini hor gören bedeviler, hayvan yetiştirmek, ticaret ve av ile uğraşırlar; ülkelerinin coğrafî ve iktisadî icabı olarak akın (gazv [gazve]) lar ve talanlar hayatlarında büyük bir yer tutar. Çiftçilik ve denizciliğe de kibar meslek gözü ile bakmazlar. Esas yiyecekleri süttür, bunu tabahhur ettirmek suretiyle teksif ederek konserve (bir nevi peynir) haline getirir, sonra su ile karıştırarak yerler. Et her gün yenmez; ancak bayram ve şenliklerde veya misafir şerefine yapılan ziyafetlerde bol et bulunur. Bedeviler pazarlara yağ, yün, kıl kumaş ve canlı hayvan getirir, buna karşılık, hurma, tahıl ve kapkacak alırlar. İslâmlıktan önce şaraba da önem verirlerdi. Şimdi, Vehhabî egemenliği altında bulunan yerler dışında kahve ve tütün şarabın yerini tutmaktadır. Bedeviler öteden beri kervanlara deve sağlamak ve arazilerinden geçen kervanları korumak suretiyle ticarette rol oynamaktadırlar. Şehirliler bir bedevi aşiretinin arazisinden geçmek istedikleri takdirde, para karşılığında onun kardeşliğini satın almak zorundadırlar. Korunmağa muhtaç küçük kabileler de büyük kabilelerin kardeşliğini kazanmak için böyle bir vergi uhuvve, [uḫūva], kısatılmış şekli huve [ḫūva]) vermek zorundadırlar.

Birçok hayvan, mal ve can kaybına sebebolan akınlar, Arabistan için büyük bir âfettir. Akın esnasında ölüm olmuşsa diyet verilmesi lâzımdır. Bu yapılmadığı, yahut kabul edilmediği takdirde müthiş bir kin her iki tarafı da yıllarca kemirir; bazen bu yüzden bir kabilenin büsbütün yok olduğu görülmüştür. Bu yüzden küçük ve zayıf kabileler daha kuvvetli olanlara bağlanmak zorundadırlar. Bu böyle olmakla beraber, dayanışma hissi bedevilerde kökleşmiş bir ülkü halinde değildir.

Kabile, «Seyyid», yahut «Şeyh» unvanı verilen bir başkan tarafından idare edilir. Şeyhlik, hernekadar, ilke bakımından irsî değilsede, çokluk olarak aynı ailede kalmaktadır. Harbde şeyh, «emîr», veya «kaid» (ḳā'id) unvanı ile başkomutanlık görevini de görür. Şeyhin yanında anlaşmazlıkları, hukuk ve yargılama işleriyle uğraşan bir de kadı bulunur; kadılık da, genel olarak, bir ailede irsî gibidir. Bundan başka, kabilenin şairi de, kabilenin en nüfuzlu kişilerinden biridir.

Kabilede her fert kabilenin âdet ve geleneklerine uygun bir şekilde yaşamak zorundadır. Fert aşirete karşı bir suç işlediği, yahut yaptığı herbangi bir işin sonucu aşiret tarafından kabul edilmediği takdirde aşiretten kovulur. Böyle bir kimseyi başka bir aşiret kabul etmezse, bu, onun için ölüm cezası kadar ağırdır. Bu yüzden bedevilerde her ferdin kabile menfaat ve dayanışması için çalışması sosyal bir gelenek halindedir, buna «asabiyet» (ʿaṣabīya)adı verilir. Bedeviler genel olarak serbest düşünceli insanlar olup, dine ait pekaz kavramlara inanırlar, şehirlilerin aksine olarak, mutaassıp değildirler.

Bedeviler genel olarak bir kadınla evlenirler. Aralarında birkaç karısı olanlar azdır. Şeyhlerin çokluk üç, dört karısı varsa da bu daha çok siyasî sebeplerden ileri gelmektedir. Kız evlâtlarını çocuk denecek bir yaşta evlendirirler. Evin ve ailenin yükünü daha ziyade kadın yüklenmekle beraber, kadının mevkii, şehirdekinden üstündür. Yaşlı kadınların kabilenin alınyazısı üzerinde rol oynadıkları çok görülmüştür. Bedevi kadınlarının yüzlerini örtmesi genel bir âdet değildir; yalnız, bunlar, çadırın erkeklere ayrılmış olan kısmına girmezler.

Bedeviler akını mubah gördükleri halde ruhça alicenap ve cömerttirler. Hürmet görmek, comertlik ve yiğitlikle ün almak, hayranlık ve korku uyandırmak onlar için birer ülküdür.

Yemek ve giyinişleri pek basittir. Yedikleri süt, ayran, yağ ve buldukları kadar hurma, bulgur, un; giydikleri de bir entari ve bunun üzerine sırtlarına aldıkları abâdan ibarettir. Başlarına çokluk akâl adını verdikleri burulmuş bir bağ ile tuturdukları kefiye giyerler. Zenginlerinden başkası yalınayak gezerler.

Bedeviler komşu bulundukları yerleşik bölgeler için daimî bir tehlikedirler. Suriye ve Irak bunlardan son zamanlara kadar çok zarar görmüştür.

DİLLER: Aden'de şimdi resmî dil olan İngilizce'yi saymazsak, Arabistan yarımadasına, çoğrafî durumdan dolayı, Samî dillerden başka hiçbir dil yerleşmemiştir. Samî dillerin ana yurdu da, birçok dilcilere göre, bu yarımadadır. İran - Roma çağlarında, yarımadanın kuzey sınırlarındaki vâhalara, daha kuzeyden göçmen olarak inen ve oralarda bazı yazıtlar bırakan Eski Aramca ile, yine Aramî (bk. ARAM DİLİ) koldan

olan Nabatça bir tarafa bırakılırsa, tarih boyunca Arabistan yarımadasını baştan başa, Samî dillerin yalnız güneybatı kolundan olan diller kaplamıştır denebilir. Eskiden, yarımadanın Yemen'den tutarak Umman'a kadar uzanan güney kıyısiyle bunun tam gerisinde, «Güney Arapça» denilen bölümü meydana getiren *Seba'*, *Me'în*, *Avsān*, *Ḳatabān*, ve *Ḥaḍramāvt* dilleri kullanılmış, sonra, daha kuzeyde konuşulan Kuzey Arap (yani asıl Arap) diyelekleri güneye doğru akın ederek Güney Arapça'yı hemen tamamiyle söndürmüştür. Güney kıyılarında bugün canlı olarak ancak *Mehrî* dili, onun yanıbaşında da *Karavî (Şḥavrî, Ḥakilî, Eḥkilî)*, Sokotra adasında da *Soḳoṭrî* dili, kalıntı olarak yaşamaktadırlar. Bu bölgede konuşulan *Minhālî* dili, Güney ve Kuzey Arapça'ları arasında bir geçiş dilidir (bk. GÜNEY ARAPÇA. Kuzeyde gelişen eski Arap diyelekleri ve klâsik Arapça için bk. ARAP DİLİ).

Bugün, Yeni Arapçanın bu yarımadada konuşulan diyelekleri, Güney ve Kuzey olmak üzere iki grupa ayrılır. Kuzey grupa, Hicaz (başlıca Mekke), Necid, ve Suriye - Arabistan sınırı çöl diyelekleri girer. Güney grup da yemen, Aden, Ḥadramāvt, Daṯina, Umman, ve Şaḥî (Hürmüz boğazı çevresi) diyeleklerinden olmadır. Mekke diyeleği ile Merkez'deki Bedevî diyelekleri biribirlerine oldukça yakındır. Güney diyelekleri ile Merkez'dekiler arasında da benzerlik vardır. Bedevî diyeleklerinde göze çarpan başlıca özellikleri teşkil eden c>d^y gibi damaksılaşma (meselâ *cā'ahū>dyāh* = geldi), ḳ>ç ve ḳ>d͡z gibi affrikeleşme (meselâ *ḳuffun>d͡zēf* = kayalık, mağara) olaylarına (ki Mekke diyeleğinde yoktur), ḳ>*ġ* gibi değişimlere (meselâ *şarḳun>şerġ* = doğu) ve *yaum>yōm* (= gün) gibi basitleşmelere rağmen, eski Arapça fonetik ve morfoloji esasının muhafaza edilmiş olması (meselâ *ṯ, ḏ, ḍ, ẓ* konsonları), ve kelime hazinesinin temizliği, bu diyelekleri bu bakımdan klâsik Arapçaya yaklaştırır. Güney diyeleklerinin başlıca güney doğukısmında İrancanın etkisi kendini göstermektedir.

Tarih : 1 – *İslâmlıktan önce Arabistan :* Arabistan tarihi hakkında İslâmlıktan önceki kaynaklar, henüz az sayıda bulunan yerli yazıtlarla diğer kavimlerin (Babil, Mısır, Asur, İbranî, Yunan ve Roma) eser ve anıtlarında raslanan bilgi ve Muhammet'ten önceki ilk yüzyıllar hakkında da) ilk islâm söylentilerinden ibarettir. Bu kaynaklar arasında büyük boşluklar bulunduğundan, olayları güvenilir şekilde sıralamak mümkün değildir; o kadar ki, Güney Arabistan'da bulunan yazıtların tarihi bile kesin olarak saptanamamaktadır. M. Ö. 2000 yılına ait eski Babil yazıtlarında Magan (Mannudannu, Manium) adında bir kıraldan bahsedilmektedir. Bunun Arapça Ma'ān (Ma'īn) kelimesinin Sumerce transkripsyon şekli olması mümkündür. Tarihini kesin olarak bilmediğimiz bir devirde Güney Arabistan'ı kaplıyan Ma'ān (Ma'īn) kırallığı veyahut Mina (Minae) devletinin kurulmuş olduğu anlaşılıyor. Bu yazıtta bir de Meluḫ ülkesinden bahsedilmektedir; bu ülkenin Arabistan'ın orta ve kuzey taraflarını kapsamış olması mümkündür; Meluḫ kelimesinin Tevrat'ta adı geçen 'Amaleḳ. ('Amaliḳa) olduğu ileri sürülmüştür. Sumer'lerin bu ülkelerle ticaret münasebetleri vardı.

Güney Arabistan yazıtlarının M. Ö. yaklaşık olarak 800-1000 yıllarına ait olduklarını kabul etmek gerekmektedir; bugün bu yazıtların sayısı 2000 e varmış bulunmakta ve bellibaşlı iki lehçeye ayrılmaktadır: 1 – Mina; 2—Seba (Saba').

Başkentleri Karnâvu (Ḳarnāvu) ve Yesil (Yeṣil) şehri (San'â [Ṣan'ā] nın kuzey doğusunda ve Ma'rib'in kuzey batısında olması mümkündür) olan Maân (Ma'ān) [Mina devleti] kırallarına ait yazıtlarla Katabân (Ḳatabān) kırallarına ait yazıtlar ve Hadramut'ta bulunan yazıtlar birinci grupu teşkil eder. İkinci gurupa ait olan yazıtlar ise Seba'nın (Saba' devleti) rahip hükümdarları zamanından (yaklaşık olarak M. Ö. 700-500) başlamaktadır.

Ma'rib hükümdarı M. Ö. 500 - 115 tarihine kadar resmen «Seba' kıralları» sanını taşımakta idiler; bunların yanında yalnız Katabân ve Hadramut kıralları vardır. Bu devirden sonra Himyerî'ler türemiş ve Ma'rib'i almıştı. Bunların kırallarına «Seba' ve Zû Reydân (Zū Raydān) kıralı» denmeğe başlandı.

Milâttan 300 yıl kadar sonra, Hadramut da bağımsızlığını kaybettiği sıralarda, bu san «Seba' ve Zû Reydân ve Hadramut Yemânet (Yamānat)» şeklinde uzatıldı. Biraz sonra bu uzun sana «dağ bölgeleri ve Tihame Arap'ları kıralı» sanı da eklendi. IV. yüzyılın ortalarında yapılan ve kısa süren bir Habeş istilâsı bir yana bırakılacak olursa, bu yerli kırallar 525 yılına kadar aralıksız olarak saltanat sürmüş ve bu tarihten sonra yeniden Habeşistan'dan gelen Aksum'luların istilâsına uğramıştır. Arabistan'ın bu devrine ait bir hayli yazıt vardır ki bunların arasında meşhur Ma'rib seddi'nin yıkılmasından (54 213) bahseden bir yazıta da raslanmıştır. Bu yazıt. Seba', Zû Reydân, Hadramut, Yemânet ve bunların dağ ve Tihame Arap'larının Geezî (Ge'ezī [Aksum])lerden gelen kıralı, Ramhîs Zibyamân (Ramḥīs Zibyamān) adına, vali Ebrehe (b. bk.) tarafından taş üzerine kazdırılmıştır ve peygamber'in dünyaya gelişinin arifesinde, Bizans ve İran devletlerinin siyasetleri ve bunların ucbeyleri mahiyetinde olan Gassân ve Hîre hükümetlerinin entrikalarına ait canlı bir tablo vermektedir.

Habeş egemenliği devrinde, yukarıda adı geçen Ebrehe son Himeyerî kıralı Zû Nuvâs (Zū Nuvās) ı tahtından indirmiş ve iktidarı eline almıştır. Bundan sonra da Yemen, Husrev I. Nuşirevan (Anosrevan) zamanında (570) İran'ın nüfuzu altına girmiş ve bir İran eyaleti halinde idare edilmeğe başlanmıştır. Husrev II. Perviz zamanında, burada bulunan İran valisi Bâzân (Bāzān) Hüsrev'in ölümü üzerine (628) İslâm dinini kabul ederek, Peygamber'in tabiiyetine girmiştir.

Yazıtlardan öğrendigimize göre, güneyde Arap'lar, İslâmlıktan önce hususiyle ay, güneş ve yıldızlara tapmakta idiler. Aster, ('Aṣtar) yani zühre yıldızı, erkek ve başta gelen bir gök tanrısı sayılırdı. Çeşitli bölgelere göre başka başka ad alan ay (Sin, Vadd, v. b.) da en başta gelen erkek bir tanrı sayılır ve ona tapma dişi bir tanrı sayılan güneş (şems)e tapmaktan üstün tutulurdu. Kuzeybatı A da Mekke'den Havrân (Ḥavrān)a kadar uzanan bölgelerde de din hususunda aynı inançlar vardı. Buralarda daha çok Nabatî'lerin etki ve telkinleri vardı; Tanrı Ay, ikiz bir anlam taşıyordu: birincisi Zū Şarā, diğeri de onun karısı Harişâ (güneş) idi. Hicaz bölgesinde bundan başka, Peygamber zamanına kadar devam etmiş olan Lāt, Hubel ve ölüm tanrısı olan Menât gibi tanrılar da vardı. Bu naturalist din görüşlerinin A. a Sumer'lerden ve genel olarak Mezopotamya'dan geldiği muhakkaktır.

Bu dinî inançlardan başka, Suriye yolu ve Habeş istilâları ile giren Hıristiyanlık da A da azçok tanınmış ve yayılmıştı; Arabistan'ın bir çok bölgelerine yayılmış olan Yahudi kolonileri vasıtasiyle Yahudi dini de Arap'larca bilinmekte idi.

2 — *İslâmlık devrinde Arabistan:* Muhammed (b. bk.) Mekke'yi aldıktan ve İslâmlığı yalnız dinî değil, aynı zamanda kuvvetli siyasî temeller üzerine kurduktan sonra, dinî ve siyasî otoritesini Arabistan'ın bütün kabileleri üzerinde duyurmağa başlamıştı. Hicret'in 9. (630 - 631) yılında Arap kabilelerinin çoğunun şeyh ve emîrleri itaatlerini bildirmek üzere Peygamber'e elçi göndermişler; bundan ötürü bu yıla Arapl'lar «Elçi yılı» adını vermişlerdir.

Bu böyle olmakla beraber, Arap'lar önceleri bağımsızlıklarını tam mânasiyle elden çıkarmağı akıllarından geçirmemişlerdi. Peygamber'in ölümü (632) üzerine birçokları, kendilerini sıkan bu baskıdan kurtulmak zamanının geldiğini sanmışlardır. Daha Peygamber'in sağlığında Benî Hanîfe reisi düzme peygamber Müseylime (b. bk.), Orta Arabistan'da isyan etmişti.

Bunun arkasından, Peygamber'in ölümü ile Benî Esedden Tuleyha (b. bk.), Yemen'de Ans (ʿAns) kabilesinden el-Esved bin Kaʿb (b. bk.) ve Benî Temîm'den kadın peygamber Secâh'ın ayaklanmaları başgösterdi. Birinci halife Ebu Bekir (b. bk.) zamanında Tuleyha'ya karşı gönderilen Halid bin Velid, büyük başarılar kazanarak Temîm'lileri perişan etmiş, Secâh bu durum karşısında Müseylime'ye katılmak zorunda kalmıştır. Biraz sonra Museylime'nin de Akraba (ʿAḳrabāʾ) savaşında öldürülmesi üzerine, Benî Hanîfe de boyun eğmiş, El-Esved'e gelince, o da taraflılarının döneklığine kurban gittiğinden, Müslüman orduları Yemen sınırlarında görünür görünmez (633) isyanlar sona ermiştir.

Bu suretle iç siyasette başarılar sağlıyan İslâm devleti ikinci halife Ömer (b. bk.) zamanında kuvvetli komşularına karşı, geniş ölçüde fetihler yapmak imkânını bulmuş, Arap âlemi tek bir millet, tek bir devlet haline gelmiş gibi görünmüştü. Fakat üçüncü halife Osman (b. bk.) ın aile menfaatlerini ön plâna alması büyük bir hoşnutsuzluk doğurduğundan, az sonra aile menfaat ve hırsları genel menfaat, hattâ millî birlik duygusundan da üstün tutulmağa başlanmış ve bu yüzden iç savaşlar başlamıştır. Dördüncü halife Ali (b. bk.) zamanında bu anlaşmazlık daha da derinleşerek, bu siyasî anlaşmazlıklara ve parti mücadelelerine Haricî, ve Şiî adı verilen mezhep kavgaları da katılmıştır. Ali ile Muaviye (b. bk.) mücadelesi sonunda Muaviye mücadeleyi siyaseten kazanarak hernekadar bir devlet kurmağa muvaffak olmuş ise de, Arap birliğinin parçalanmasının önüne geçememiş, Ali hükümet merkezini Kûfe'ye nakletmiş, Muaviye de kurduğu Emeviye Devleti (bk. EMEVÎ'LER) nin merkezini, zaten o sıralarda valisi bulunduğu Suriye'ye geçirmek ve Şam'da kurmak zorunda kalmıştır.

Muaviye bir zaman sonra, İslâm demokratik idare sistemini yıkarak halifeliği (saltanatı) kendi ailesine hasretmiş ve oğlu Yezid'i ardalığa getirmiştir. Bundan başka Arap olmıyan müslümanların da çoğaldığı bu devrede, İslâm kurallarına uymıyan bir şiddet siyaseti güden bir rejim kurmuştur. Yezid devrinde İslâm âleminde esen gergin hava bir kat daha şiddetlenmiş, Mekke ve Medine de yeniden ayaklanmalar başlamıştır; Yezid buralarda işlediği fecaatlerden başka Kerbelâ'da Muhammet'in torunu Hüseyin'i şehit ettirecek derecede ileri gitmiştir. Abdülmelik zamanında bir aralık kurulur gibi olan barış ve düzen, halefleri zamanında yeniden bozulmuştur. Nihayet büyük sosyal bir ihtilâlden faydalanan Abbasî'ler (b. bk.) Emevî Devleti'ni yıkmış ve Abbasî devletini kurmuşlardır (750).

Fakat Arabistan gerek Emevî'ler, gerek Abbasî'ler zamanında, siyasî birliğini kaybetmişti, türlü bölge ve önemli şehirlere doğrudan doğruya halife tarafından valiler atanıyordu; halifelik kuvvetten düşünce, bu valiler, hususiyle uzakta olanlar, bağımsızlık peşinde koşmağa başlamışlardı. Bundan dolayı bu devirlerde Arabistan'da artık bir birlik bahis konusu olamaz: çünkü merkezi Bağdad olan Abbasî halifeliğinin otoritesi arasıra ancak Mekke'ye kadar uzanabilmiştir.

1258 den sonra Mısır'da siyasî kuvvet kazanan Kölemen (Memlûk) (b. bk.) ler Suriye ve Kuzey Afrika'nın bir kısmından başka, Hicaz ve Kızıldeniz kıyılarını egemenlikleri altına almışlardır.

Selim I. (b. bk.) Suriye (1516) ve Mısır'ın fethi (1517) sıralarında kutsal şehirleri de Osmanlı egemenlik ve himayesi altına sokmuş, Kanunî Sultan Süleyman zamanında da, Yemen ve Arabistan'ın diğer kısımları fethedilerek bütün Arabistan yarımadası Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

3 — *Yakınçağlarda Arabistan:* Yavuz Selim, ve Kanunî Süleyman zamanlarında yapılan geniş ölçüdeki fetihlerle bütün A. Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı. Fakat yarımadanın güney ve batı sahilleri ile iç kısımları yerli başkanların idaresinde kalmış, doğrudan doğruya imparatorluğa katılan bazı kısımlarda bile, çıkan ayaklanmalar yüzünden Osmanlı egemenliği ancak aralıklı bir surette devam etmiştir. Bu ayaklanmaların en önemlilerinden biri XIX. yüzyılın başlarında Hicaz'ı elde eden (1806) ve ancak imparatorluğun isteği üzerine, Mısır valisi Kavala'lı Mehmet Ali Paşa tarafından güçlükle bastırılan (1811-1818) Vehhabî isyanıdır (bk. VEHHABÎ'LER). Bu olaydan sonra Hicaz, Mısır valiliğine eklenmiş ve 1845 yılına kadar Mısır idaresinde kalmıştır. Yemen tarafları da uzun yıllar ayaklanmalarla sarsılmış, buraya Redif (b. bk.) ve Ahmet Muhtar Paşa (b. bk.) ların (1871-1872) ve sonraları Ahmet Feyzi Paşa (b. bk.) nın komutasında (1889 ve 1904) önemli askerî kuvvetlerin gönderilmesi gerekmiştir. Daha sonra, 1909 da Yemen'de İmam Yahya ayaklandığı sırada Asîr'de de İdrisî baş kaldırdığından, o sıralarda Genel Kurmay Başkanı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi) bulunan İzzet Paşa büyük yetki ve kuvvetlerle buraya gönderilmiştir. İzzet Paşa Mekke emîri Şerif Hüseyin ile de işbirliği yaparak, bir taraftan Sanʿa, diğer taraftan Asîr sancağının merkezi bulunan Ebha'yı zaptetmiş ve İmam Yahya ile bir anlaşmaya varmıştır (1911). Bu anlaşma gereğince: Yemen'in Zeydî'lerin oturduğu kısmında, Sanʿa'yı da içine almak üzere, adaletin şeriat hükümlerine göre yapılması; kadılarla evkaf memurlarının İmam Yahya tarafından atanmaları; yalnız şeriata uygun vergilerin alınması, v. b. karar altına alınmıştı. Bununla beraber, bu kararların yürürlüğe konması hususundaki irade, Trablusgarp ve Balkan harbleri yüzünden gecikmiştir (1913).

İngiltere'nin Hindistan imparatorluğunu kurmak ve Hindistan'a giden önemli yolları kontrol ve egemenliği altına almak istemesi üzerine A. yarımadası milletlerarası bir önem kazanmıştır. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun karadan ve denizden Hindistan yolları üzerindeki önemini anlıyarak doğu siyasetini kökünden değiştirmek zorunda kalmıştır.

Böylece, İngiltere, bir taraftan Rusya'nın Akdeniz'e inmesine bütün kuvvetiyle karşı gelmeğe çalışırken, diğer taraftan Napoléon zamanında Mısır'ın Fransız'lar elinde kalma-

sına engel olmuş, Mısır valisi Kavala'lı Mehmet Ali Paşa'nın Arap ülkelerini birleştirerek bir Arap devleti kurmak amacını bütün kuvvetiyle baltalamıştır. Bu siyasetin sonucu olarak, 1839 da Aden'i, 1845 te Kuriyan - Muriyan adalarını, 1857 de Perim adasını, 1876 da Sokotra adasını ele geçirmiş; Süveyş kanalı'nın 1869 da açılmasiyle daha büyük bir önem kazanan Mısır'ı, yine bu endişe ile, 1882 de Arâbî Paşa isyanı vesilesiyle işgal etmiştir; bundan başka, 1871 de Maskat Sultanı'nı, sonra bu sıralarda Bağdat valisi bulunan Mithat Paşa'nın Osmanlı egemenliğinin kuvvetlenmesi hususunda aldığı tedbirleri boşa çıkartmak için, Bahreyn adalarını himayesi altına almıştır; Katr'ın işgalini protesto etmiş, Bağdat demiryolunun inşasında zorluklar çıkarmış, El-Kûveyt'i de, bağımsız olduğunu iddia ederek, himayesi altına almıştır (1903). 1892 yılında Abbas Hilmi Paşa'nın hidivliğe atanması bahanesiyle Sina yarımadasını kesin olarak Mısır idaresine bağlatmış, sonra da Aden himaye sınırlarını genişletmiştir (1906). Böylece son yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Arabistan'da egemenliğini kuvvetlendirmek istedikçe daima İngiltere'nin Hindistan siyasetiyle karşılaşmış ve bundan cesaret alan, ayrıca teşvik ve yardım gören yerli halkın ayaklanmalariyle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Arabistan'da Osmanlı egemenliğini ve bütün İslâm âleminde hilâfet nüfuzunu kuvvetlendirmek amaciyle 1900 yılında Hicaz demiryolunun yapılmasına girişilmiş, bunun Şam - Medine kısmı 1908 de işletmeye açılmıştır. Gerek bundan, gerekse Hicaz'da da vilâyetler kanununun tatbiki dolayısiyle kendi nüfuzunun zayıflıyacağından endişeye düşen Şerif Hüseyin, İngiltere'den yardım ümidine kapılmış ve Mekke milletvekili bulunan oğlu Emir Abdullah'ın 1914 te İstanbul'a giderken, Mısır'a uğramasını ve İngiliz komiseri Lord Kitchner'in doğu işleri sekreteri Ronald Storrs ile görüşmesini sağlamış ve bu vesile ile, Hicaz'ın bir ayaklanmasını İngiltere'nin nasıl karşılıyacağını, hattâ bu hususta silâh vermek gibi maddî yardımda bulunup bulunmıyacağını bile sordurmuştur. Lord Kitchner bu müracaata karşı çekingen davranmışsa da, Birinci Dünya Harbi başladığı sırada harbiye bakanı bulunan lord, Londra'dan gönderdiği bir mektupta, Mekke emîrliği hukukunun korunacağı, bütün Arap'lara yardımda bulunulacağı ve Peygamber sülâlesinden olması dolayısiyle hilâfetin Şerif Hüseyin'e geçmesini İngiltere'nin de kabul edeceği vadinde bulunularak, Hicaz'ı Türkiye'ye karşı harbe girmeğe teşvik etmiştir.

İbnissuud (Abdülaziz; b. bk.) ile İdrisî, şerif Hüseyin'-in hareketini uygun bulmuşlardır. İbnissuud ve müttefikleri Hindistan hükümeti ile anlaşmışlar ve İbnissuud Arap önderlerini İngiltere ile işbirliği yapmağa davet etmiştir; bunun sonucu olarak, İbnissuud'a ayda 5 000 İngiliz lirası tahsisat verilmeğe başlanmıştır. İbnissuud bundan aldığı cesaretle Şammar aşireti arazisine tecavüzde bulunmuşsa da İbni Reşid tarafından püskürtülmüştür. İbni Reşid gibi Yemen İmamı Yahya da sonuna kadar Osmanlı devletine sadık kalmışlardır. Hattâ İmam Yahya 1921 de Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir mektup göndererek bağlılığını bildirmiş ise de bu bağlılık Lozan antlaşmasiyle kesilmiştir.

İkinci Meşrutiyet devrinde Suriyede'de milliyet akımı başlamış, bu işin önderleri Birinci Dünya Harbi sırasında şerif Hüseyin'in bütün Arap âleminin başına geçerek ayaklanmayı idare etmesini istemişlerdir. Şerif Hüseyin buna olumlu bir cevap vermemişse de, bu sırada İstanbul'a gitmekte olan üçüncü oğlu Faysal Şam'a uğrıyarak (1915) babasının İngiliz'lerle işbirliği yapmakta olduğunu bildirmiştir. Faysal, Suriye'lilerin kurulmasını düşündükleri Arap devletinin hudutları hakkındaki kararlarını da babasına bildirmiştir. Bu kararlara göre Arap devletinin hudutlarının şu şekilde olması düşünülüyordu: kuzeyde, Adana'dan 37° enlemine ulaşıp Bilecik-Urfa-Mardin-Dimyat-Cezîre-Amadiye'den geçerek İran sınırına varan bir hat; doğuda, İran hududu ile Basra ve Umman körfezleri; güneyde, Aden'deki İngiliz himaye bölgesi dışında, Hint Okyanusu; batıda, Akdeniz ve Kızıldeniz.

Bundan cesaret alan şerif Hüseyin Mısır'da İngiliz yüksek komiseri bulunan Sir Henry McMahon'a bu şartlar içinde bir Arap devletinin kurulmasını, hilâfetin kendisine verilmesini, 15 yıl müddetle karşılıklı bir yardım antlaşmasının kabulünü istiyen bir mektup göndermişse de (1915) komiser harb devam ettiği bir sırada sınır meselelerinin görüşülemiyeceğini, fakat hilâfetin kendisine verilebileceğini bildirmiştir. Şerif Hüseyin buna kızarak asıl önemli meselenin hudutlar olduğunu bildirmiş, ve hilâfetin artık ölmüş bir müesseseden başka birşey olmadığını ağzından kaçırmıştır. Fakat bu sırada Gelibolu'da döğüşen Osmanlı ordusu subaylarından ve ordudaki Arap subaylarının kurduğu «El-Ahd» cemiyetine bağlı Muhammet Şerif El-Farukî adında bir Arap subay İngiliz'lere kaçmış ve önemli şeyler söyliyeceğini bildirerek Mısır'a gönderilmesini istemiştir. Bu subayın yaptığı temaslar sonucu olarak Şerif Hüseyin ile McMahon arasında başlıyan mektuplaşmalarda, uzun pazarlıklardan sonra, Şerif Hüseyin, Irak'ın işgaline geçici bir zaman için razı olacağını, buna karşılık para tavizi istediğini; İngiliz-Fransız münasebetlerini bozmamak için Suriye meselesini şimdilik geri bıraktığını bildirmiştir.

Şerif Hüseyin bundan sonra İngiltere'den aldığı para ile Arap ülkelerinde Osmanlı'lara karşı ayaklanmalar hazırlamağa başlamış, Mekke ve Medine'deki Osmanlı garnizonlarına karşı oğulları Ali ve Faysal'ın komutaları altındaki kuvvetlerle harekete geçmiştir. Mekke'deki garnizon teslim olmak zorunda kalmışsa da, Fahrettin (Türkkan) Paşa komutasındaki Medine garnizonu mütarekeye kadar tutunmuştur (1918). Bundan sonra Hicaz kuvvetleri İngiliz'lerle birleşerek kuzeye doğru ilerlemeğe başlamıştır; Hicaz ordusunun bu hareketinde Osmanlı ordusunun eski subaylarından Cafer El-Askerî gibi bazı subaylar vazife almış ve İngiliz'lerden T. E. Lawrence, çete hareketlerini idare etmiştir. Bu sıralarda şerif Hüseyin kendisini «Arap ülkeleri kıralı» ilân etmişse de (2 kasım 1916), itilâf devletleri onu ancak «Hicaz kıralı»olarak tanımışlardır (3 ocak 1917).

Durum bu merkezde iken Filistin'de bir Yahudi ülkesi kurulacağına dair Balfour beyannamesi yayımlanmış (2 kasım 1917), diğer taraftan, Rusya'da idareyi ele alan bolşevikler de çarlık hariciyesinde buldukları Suriye ve Irak'ın paylaşılacağına dair İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya arasında imzalanmış olan Sykes-Picot anlaşmasını yayımlamışlardır. IV. ordu komutanı Cemal Paşa, Faysal ve Cafer el-Askeri'ye mektuplar göndererek İngiltere ve İtilâf Devletleri tarafından nasıl aldatıldıklarını açıklamış, kötü bir duruma düşen İngiltere bu hakikatleri yalanlamak zorunda kalmıştır.

Şerif Hüseyin, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda, Bütün Arap âlemine başkanlık etmek dâvasına yeniden ısrarla başlamıştır; bu sıralarda Arabistan'da aşağıyukarı bağımsız sayılabilecek şu devletler vardı: Hicaz kırallığı, bunun

doğusunda Necid ve mülhakatı emirliği, Necid'in kuzeyinde Şammar emîrliği, Hicaz'ın güneyinde Asîr ve Yemen imamlıkları. Fakat şerif Hüseyin islâm âlemi ve hususiyle Hindistan müslümanları gözünde Halifeye ihanetle suçlandırıldığından nüfuzunu artık kaybetmişti. Bundan itilaf devletleri faydalanarak, San Remo anlaşmasiyle (nisan 1920) Suriye, Filistin ve Irak'ı paylaşmışlardır. Bu paylaşmayı hernekadar, «manda» şeklinde yapmışlarsa da, Versailles antlaşması ve Milletler Cemiyeti misakına uyarak, bu işi Milletler Cemiyeti tarafından yapılması lüzumunu gözönüne almamışlar; sonra Irak ve Suriyeni'n bağımsızlıklarını prensip itibariyle kabul ettikleri halde Filistin mandasında bu hususa kasten işaret etmemişlerdir.

Bu sırada Arabistan'da, Hicaz ile Necid, Necid ile Şammar ve Yemen ile Asîr arasında çetin sınır ve toprak anlaşmazlıkları devam ettiğinden, «Arap ülkeleri kıralı» sanından vazgeçmek istemiyen şerif Hüseyin, bu durumdan faydalanmak istiyerek İbni Reşid ve İmam Yahya ile anlaşmak ve Saûdî (Sa'ūdī) devletini bir çember içine almak istemiştir; bu düşünce ile oğlu Abdullah'ı Ürdün emîrliğine (nisan 1920), diğer oğlu Faysal'ı da Irak kırallığına geçirmeğe muvaffak olmuştur (ağustos 1921). Buna karşı İbnissud da harekete geçerek, Şammar arasizini zaptetmiş, üzerine gönderilen Hicaz kuvvetlerini de birçok kere yenilgiye uğratarak Hicaz'a doğru ilerlemeğe başlamıştır. Bu ilerleme İngiliz'lerin karışmasiyle durdurulmuşsa da, şerif Hüseyin, ne El-Kûveyt'te toplanan konferansta (kasım 1923 - nisan 1924) bir sonuca, ne de İngiliz'lerle kesin bir anlaşmaya varamamıştır; aksine, İngiltere İbnissuud tarafını tutmağa başlamıştır. Ankara'da Büyük Millet Meclisi hilâfeti kaldırınca (3 mart 1924), şerif Hüseyin'in «Emîr-ül-Mü'minin ve Halifetu Resûl-illâh» sanını alması, Vehhabî'lerin büsbütün taasubunu uyandırmış ve kısa bir zaman içinde Hicaz bunların eline geçmiştir. Şerif Hüseyin saltanatını oğlu Ali'ye bırakmış (5 ekim 1925), fakat bir müddet sonra o da saltanatı bırakarak (19 aralık 1925) kardeşi Irak kıralı Faysal'ın yanına gitmek zorunda kalmıştır. İngiliz'ler bu savaşa dinî mücadele göziyle bakarak kasten karışmak istememişler, fakat Saûdî kuvvetlerinin kuzeye doğru çıkmak istemesi üzerine, Abdülâziz'le bir anlaşma yaparak (2 kasım 1925) Akabe ve Maan (Ma'an)ı Ürdün'e katmış, Suriye'de de Fransa mandası ile Saûdî hükümeti arasını keserek Filistin ve Irak'ı bir yol ile birbirine bağlamıştır.

Abdülâziz, Hicaz'ı almadan önce, kutsal yerleri kapsıyan bu ülkeyi Arap âleminin seçtiği bir hükümdarın idaresine bırakacağını söylemiş ise de, 26 ocak 1926 da Mekke'de kendisine biat edilerek «Hicaz sultanı» sanını almıştır. Daha sonra, «Hicaz Meliki ve Necid ve Mülhakatı sultanı» sanını almış (şubat 1927) ve İngiltere ile Cidde antlaşmasını yaparak bu devlete bağımsızlığını tanıtmış (20 mayıs 1927), kısa bir zaman sonra da «Arap Saûdiye Kırallığı kıralı» sanını alarak Hicaz ve Necid'i birleştirmiştir.

Bu devletin kuruluşu yalnız siyasette değil, A. ın sosyal durumunda da kökten değişikler meydana getirecek bir olay gibi görünmektedir: şeriat kanunları ecnebilere bile tatbik olunmağa başlanmış ve dolayısiyle kapitülâsyonlar kendiliğinden kalkmıştır. Yüzyıllardan beri bir düzen altına sokulamıyan, vergi vermiyen, askerlik yapmıyan, kendi arazilerinden geçen kervan ve küçük kabilelerden «Uhuvet» (Huve) adiyle bir nevi toprakbastı parası alan, talanlarda bulunan, kan dâvaları güden başıboş kabilelere de nüfuzunu hissettirerek hepsini icabında zor kullanmak suretiyle, itaat altına almıştır. Abdülâziz bundan başka Necid'de 1910 dan beri tatbik ettiği, bedevileri toprağa bağlıyarak çiftçiliğe alıştırmak, yeni usullerle hayvan yetiştirmek siyasetini Hicaz'a da tatbik etmeğe başlamıştır. Gerek Necid'de, gerek Hicaz'da, hattâ su olmıyan bölgelerde arteziyen kuyuları açtırmak suretiyle, birçok yeni köy kurulmuş, her tarafta sıkı bir güvenlik temin edilmiştir. Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne ve ve Necid'den Bağdad'a giden yollar motorlu vasıtaların işlemesine elverişli bir hale getirilmiş, başlıca şehirlerde telefon merkezleri ve telsiz istasyonları kurulmuştur.

Bu yeniliklere yalnız Hicaz'lılar değil, mutaassıp Vehhabî'ler de itiraz etmiş, hattâ bu yüzden tehlikeli bir ayaklanma olmuşsa da (mart 1929) kanlı bir surette bastırılmıştır.

A. ın Yemen taraflarına gelince, İngiliz'ler işgal etmiş oldukları Hudeyde'yi boşaltarak çekilirken (ocak 1921)burasını Asîr emîri İdrisî'ye bırakmışlardı; fakat Yemen imamı İmam Yahya burasını zaptederek ülkesini kuzeye doğru genişletmiştir. Bu sıralarda İdrisî (Seyyid Muhammed) ölmüş (1922), kardeşi Seyid El-Hüseyn El-İdrisî yeğeni Ali (Seyyid Muhammed'in oğlu) yi bertaraf etmek suretiyle iktidarı eline geçirmiş ve İmam Yahya'nın istilâsına karşı Saûdî'lerden yardım istiyerek Saûdî himayesine girmiş (1926), bir zaman sonra da Asîr büsbütün Hicaz'a katılmıştır (1933). Bu olaylar yüzünden İmam Yahya ile İbnissuud'un araları açılmış, Saûdî ordusu derhal harekete geçerek iki ay içinde Hudeyde'ye kadar ilerlemişse de, İbnissuud daha ileriye gitmeden, Taif antlaşmasiyle (20 mayıs 1934) burasını imam Yahya'ya bırakmıştır.

Bugün Arabistan'da, Arap âleminin sosyal durumunda büyük devrimler olacak derecede kuvvetli bir yenileşme ve gelişme devrinin başlamış bulunduğu söylenebilir.

ARABİSTİK: bk. SEMİTİSTİK.

ARABİT: bk. ARABİN.

ARACAJÚ [*arakaju* ok.], Brezilya'da Sergipe kıyı devletinin başşehri. Nüfusu 55 000 dir. Şeker, kereste, kauçuk ihraç eden önemli bir limandır.

ARACANA [*arakąna* ok.], İspanya'nın güneybatısında Huelva yönetim bölümünde kasaba. Nüfusu 7 000. Sierra de A. nın güney aklanında, denizden 624 m yüksekliktedir. Eski yapıları, ağaç, taş ve maden endüstrisi vardır.

ARACATY [*arakati* ok.], Brezilya'nın Ceará kıyı devletinde şehir. Kuruluşu 1723, nüfusu 31 000 (1926). Jaguaribe nehri üzerindedir. Kıyı yolcularının girebildiği bir nehir limanı vardır. Pamuk ve deri ihraceder.

ARACENA [*arathęna* ok.], Sierra de A., İspanya'nın Huelva yönetim bölümünün kuzeyinde, madence zengin bir sıradağ. Sierra Morena'nın bir bölümüdür. Yüksekliği 1 035 m ye erişir.

ARACHIDE: bk. YERFISTIĞI.

ARACHNOIDEA: bk. ÖRÜMCEKGİLLER.

ARACILIK, [Huk.] iki devlet arasındaki uyuşmazlığı üçüncü bir devletin araya girerek çözmeğe ve devletleri uzlaştırmağa çalışması.

A., Devletler hukukunda, uyuşmazlıkları çözme yollarından biri olarak XIX. yüzyılda önem kazanmış ve antlaşmalarda yer almıştır. Meselâ Osmanlı Devleti ile Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Sardunya arasında 1856 da imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda (madde 8)

Babıali ile âkıd devletlerden biri veya birkaçı arasında ağır bir uyuşmazlık çıktığında silâha sarılmadan önce diğer âkıdlerin aracılığına meydan verecekleri kaydedilmiştir. Bu, yalnız âkıd devletleri bağlıyan bir hükümdü. Bunu genelleştirmek için, daha kırk devletin katıldığı bir protokol imzalandı. Buna göre devletler uyuşmazlık halinde silâha sarılmadan önce A. a başvuracaklardı. Bununla beraber bu zorunlu değildi, halin elverişli olmasına bağlı bir dilekti. XIX. yüzyılda devletlerin önemli bazı uyuşmazlıklarını çözebilmiş olan A., Lahey barış konferanslarında (1899, 1907) devletlerce düzenlendi. İki konferansta imzalanan uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi sözleşmenin ilk sekiz maddesi ile A. a aittir. Bunlara göre, aralarında ağır bir uyuşmazlık çıktığında, devletler silâha sarılmadan önce, halin icapları elverişli oldukça, bir veya birkaç devletin A. ına baş vuracaklardır. Yine, bir veya birkaç devlet, uyuşmazlıkta olan devletlere, halin icapları elverişli oldukça A. ını teklif edebilir ve bu teklif dostluğa aykırı sayılmaz. Aracının görevi, zıt iddiaları uzlaştırma ve uyuşmazlıkta olan devletlerin kinlerini yatıştırmadır. Teklifi kabul edilmeyince aracının görevi sona erer. A. ın kuvveti yoktur. Sırf bir nasihatten ibarettir. A. ne seferberliği, ne de harb hazırlıklarını ve hareketlerini durduramaz; meğer ki bunlar yazılmış ola. Lahey sözleşmesi 8 inci maddesiyle bir de *özel A.* koymuştur. Birleşik Devletlerin teklifi ile kabul edilen bu özel A. uyuşmazlıkta olan devletlerden herbirinin bir devlet s-çmesi ve uyuşmazlığı bu devletlere bırakmasıdır.

A., Lahey maddelerinin yukarki özetinden de anlaşıldığı gibi, tamamiyle isteğe bağlıdır. Bir devletin, A. a başvurması da, yaptığı A. teklifini veya göstereceği uzlaşma yolunu kabul etmesi de, uyuşmazlıkta olan devletlerden her birinin salt takdirine bırakılmıştır. Lahey konferanslarında A. zorunlu kılınmak istenmiş, fakat reddedilmiştir. Çünkü A. siyasî bir çözme yoludur, hakemlik veya yargı gibi hukukî bir yol değildir. Büyük bir devletin A. ı onun göstereceği çözüm yolunu kabul etmede küçük devletleri bir çeşit etki altında bulundurabilir. Büyük devletlerin kendi işlerine karışmalarından canı yanmış bir devlet temsilcisi sıfatiyle Osmanlı delegesi Lahey'de A. ın büsbütün isteğe bağlı olduğunu da, bir devletin A. teklifini reddetmenin dostluğa aykırı olmadığını da önemle belirtmiş ve bu, kitaplara geçmiştir. A. ile zorunluluk birbirine zıt şeylerdir. A. ı hakemlik veya yargı gibi hukuk yollarından ayıran da bu isteğe bağlılıktır.

Yine A. ı *karışma*'dan ayıran da sırf nasihat mahiyetinde olmasıdır. Karışma'da, karışan devlet nüfuzuna dayanarak bir teklifinin kabul edilmesini ister. Aracılıkta nüfuz kullanma yoktur. Nüfuz sezildiği anda A. karışma'ya döner (bk. KARIŞMA).

Milletler Derneği'nde : A. sözü Milletler Derneği Misakı (Pacte) nda yer almamıştır. Misaka göre, devletler uyuşmazlıklarını şu üç barışçı yoldan birine arzetme zorundadırlar: meclisin incelemesi, hakemlik, yargı. Meclisin incelemesi A. ile de bitebilir. Netekim Musul işinde meclisin alacağı kararın mahiyeti ne olacağı tartışma konusu olmuş, nihayet, Adalet Divanından bu kararın bir tavsiye, bir A. veya hakemlik mi olduğu sorulmuştur. Bununla beraber Milletler Derneği, bütün uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesini sağlama yolunda uzlaşmayı ele almış ve bunu tertiplemiştir (bk. UZLAŞMA).

Birleşmiş Milletler'de: A. sözü Birleşmiş Milletler Yasası (Charte) nda da vardır. İlkelerde devletlere uyuşmazlıklarını barışçı yollarla çözmeyi yükliyen yasa, 33 üncü maddesinde başvurulacak yollar arasında A. ı da saymıştır. Nitekim A. bugün Birleşmiş Milletler'de günün konusudur.

XIX. yüzyılda önemli uyuşmazlıkları çözebilen ve bu sebeple bu yüzyıl sonunda uzun görüşmelerle düzenlenen A. Milletlerarası teşkilât kurulduktan sonra eski önemini kaybetmiş görünüyor.

ARAÇ. Kastamonu iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 1862 (1945)dir. A., aynı addaki çayın yukarı bölümündeki vâdide, Kastamonu'nun 40 km güneybatısındadır. Kastamonu'ya bir şose ile bağlıdır. Denizden yüksekliği 650 m dir. Kasabanın güneyinde Ilgaz dağlarının batıya uzanan kolları, kuzeyinde Eğriceova dağları (1700 m) yükselir. A. çevresindeki topraklarda buğday, arpa, patates yetişir. Kasabada 5 yataklı bir dispanser vardır. A. da çay sularından faydalanılır. Kasabanın 2 km kuzeydoğusundaki Bağlar çayından taş avgınlarla su getirilmiş ise de yazın bu su pek azaldığından halk su ihtiyacını Araç çayından sağlamaktadır.

A. ilcesine bağlı 40 köy vardır; ilce nüfusu 11 908 (1945) dir.

ARAÇ ÇAYI, Filyos ırmağının kollarından biri, uzunluğu 120 km. A., kaynağını Ilgaz dağlarının kuzey yamaçlarından alır, doğu-batı doğrultusundaki geniş vâdiden geçer, Karabük'ün 2 Km kadar güneyinde Soğanlı çayı ile birleşir. A., karların eridiği mevsimde kabarır. Yazın suları çekilir.

ARAÇLI (Fr. Médiat) [Mantık], genel olarak «terimler arasında bulunan» demektir. 1 — Başka bir terime, bir üçüncü terim sayesinde bağıntılı bulunan. Misâl:
a) Tasım (syllogisme), bu gibi, araçlı bir çıkarsamadır.
b) Araçlı bir etki, bir nedenin doğrudan doğruya değil de, o nedenin bir etkisinin etkisidir.

2 — Doğrudan doğruya veri anlamındaki araçsızın karşıtı olarak, şartlı, başka şeye bağlı, demektir.

ARAD: 1 — Batı Rumanya'da, Maros ırmağının aşağı bölümünde bir yönetim bölümü (Judet). A., Bihar dağlarından Rumanya'nın batı sınırına kadar Maros ile Körös ırmakları arasında uzanır. Yüzölçümü 6 005 km², nüfusu 400 000 dir. Nüfusun yarıdan çoğu Macar, beşte biri Rumen, geri kalanı da Yahudi, Alman, Sırp'tır.

2 — Rumanya'nın batı bölümünde, Maros Irmağının sağ kıyısında, Macaristan sınırı yakınında bir şehir. Nüfusu 76 000 (1939) dir. Şehir halkının % 60 ı Macar, % 20 si Rumen, % 10 u Yahudi, % 5 i Alman'dır. Çok bitek Macaristan ovasının doğu kenarında kurulmuş bulunan A., Kalas, Budapeşte, Belgrad, ve Bükreş'e uzanan ana demiryollarının kavşak yerinde çok işlek bir istasyondur. Önceleri Macar'ların bir pazar yeri iken, önemi gittikçe artan bir ticaret ve endüstri şehri olmuştur. Ancak, A. ın başlangıçta bir tarım şehri olduğu bugün de şehir plânında ve hele 2 km uzunluğundaki geniş ana cadde boyunda bellidir. Son zamanlarda A., ağaçlık ve çiçeklerle bezenmiş, büyük resmî binalar yapılmış, böylece Rumanya'nın en güzel şehirlerinden biri olmuştur.

A. da birçok fabrikalar kurulmuştur ki, bunlar arasında vagon ve makine fabrikalariyle ispirto, deri, kösele, un fabrikaları başta gelir. Bir piskoposluk merkezi olan

A., dinî müesseseleri, çeşitli okul ve kitaplıklariyle Rumanya'nın kültür merkezlerinden biridir. Şehrin karşısındaki yüksekçe bir yerde 18 inci yüzyıldan kalma bir tahkimli yer vardır.

ARAD. Moğol feodalitesi devrinde derebeylere tabi ahali. Bunlara «Haralig» ve «Haracı» da denir ki Orhun yazıtlarındaki «kara budun», Kırgız ve Kırım hanlıklardaki «karaçı», Ortaçağ batı feodalizmindeki «servus» teriminin karşılığıdır. A., ejen noyan'a (sahibine) ait mal sayılırdı. A. hayvan sürüleri ve çadır gibi şeylere sahip olmakla beraber sahiplik hakkı pek azdı, malı ve mülkü, bağlı bulunduğu noyanın denetlemesi altında idi.

ARAD (Yun: *Arados*), Fenike'de bir şehir. Bugün Arvad adını taşıyan kayalık adada bulunan A., zengin ve refah içinde bir ticaret merkezi idi. A. arazisi yalnız deniz kenarında bulunan Marathus'u değil, Mariamme'yi de içine alıyordu. Sidon'lular tarafından kurulmuş olan A., uzun zaman yerli hükümdarların egemenliği alında idi. M. Ö. 333 te büyük İskender Fenike'ye girdiği zaman, A. prensi Staraton şehrini İskender'e teslim etmiştir. Fenike, Suriye ile Mısır arasında paylaşılınca, öbür şehirlerdeki hanedanlar gibi A. ın yerli prensleri de atılmış, A. o zamandan sonra cumhuriyet olmuştur. Bu olayın geçtiği M. Ö. 259 yılı A. ın yılhesabının (aera'sının) başlangıcıdır. Fakat aynı zamanda arazisinin büyük bir kısmını da kaybetmiş olan A. a bağlı şehirler bağımsız cumhuriyetler haline gelmiştir. Ancak M. Ö. 90 dan sonra A. arazisinin bir kısmını yeniden elde edebilmişse de uzun süren bir kuşatmadan sonra Antonius tarafından ele geçirilmiş (M. Ö. 38) ve A. a bağlı şehirler yeniden bağımsızlığa kavuşmuş, o zamandan sonra önemini kaybeden A. yerine Antarados şehri önem kazanmıştır.

ARADASE, Bizans zamanında bir piskoposluk merkezi olan bir şehir. A., Harşit nehrinin kenarındaki Torul ilcesi merkezi olan bugünkü Torul'dur (bk. TORUL, ARDASA).

ARADUS, böceklerin rinkotalar (Rhynchota) takımına bağlı Hemiptera alt takımının aradide (Aradidae) familyasından bir cinsi. Tahtakurusuna benziyen bu böceklerin vücutları yassı ve pürüzlüdür. Esmer ve kırmızımtrak renklidirler. Boyları 6 - 8 mm dir. Ağaçların kabukları altında yaşarlar ve buradaki mantarlarla geçinirler. Avrupa'da yaşıyan 20 kadar türü vardır.

ARADUS

Avrupa'da yaşıyan türlerinden *A. dillatatus* meşe ve kayın ağaçlarının kabuklarının altında yaşar, pas kırmızısı renklidir. *A. cinnamomens* adlı türü de çam ağaçlarında yaşar ve dallarda şişkinlikler meydana getirir.

ARAE ALEXANDRI (Lât. = İskender'in sunakları), Büyüp İskender'in M. Ö. 333 te pers kıralı Dara ile İssos civarında yaptığı savaştan önce konakladığı yer. A., Amanos dağlarının eteğinde, İssos şehrinin güneyinde bulunuyordu. Cicero da, M. Ö. 51 de Kilikia prokonsulü iken Amanos'taki oymaklara karşı sefere çıktığı zaman, aynı yerde ordusiyle beraber dört gün konaklamıştır.

ARAF, İslâm geleneğinde cennetle cehennem arasındaki yerin adı. Dünyadaki iyilikleriyle kötülükleri denk olup ne cennete gitmeye lâyik, ne de cehenneme girmeğe müstehak olmıyanlar buraya konulacaklardır. Müslümanlığa göre A. dakiler orada bir müddet kaldıktan sonra yine cennete girerler.

Hıristiyanlığın Katolik kolunda da buna çok benziyen ve Purgatorium adı verilen bir inanış vardır ki Tanrının emirlerini tamamiyle yerine getirmemiş olanların öldükten sonra cennete girmeden önce bir müddet azap çekecekleri yer, yahut uğrıyacakları azap hali demektir. Müslümanlığa göre A., sonunda cennete girecek olanların bekliyecekleri, Katoliklikte ise yine böyle, sonunda cennete gireceklerin suçlarından arınmak için bir müddet azap çekecekleri yer, yahut onlardan bir zümrenin inanışına göre de günahlardan temizlenmek için uğranılacak azap halidir.

ARAFAT, Mekk'enin doğu güneyinde küçük bir dağın adı. Hacca giden müslümanların kurban bayramından bir gün önce zeval (öğle) den ertesi gün şafak sökünceye kadar burada durmaları hacılığın öğesi olduğundan önem ve ün kazanmıştır. Bu durmaya «vakfe» denir. 70 m kadar yüksekliği olan bu dağ koyu yeşil renkli volkanik taş yığını halindedir.

Muhammed peygamber son haccı (hacce-tül-veda = veda haccı) sırasında bu dağın tepesine yakın ve şimdi «A. mesçidi» denilen ovaya hâkim düzlükte, müslümanlığın esaslarını anlatan ünlü hutbeyi söylemişti.

Kurban bayramı arifesinde hacılara söylenen A. hutbesi burada okunur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında bu hutbeyi Mekke kadıları okurlardı. Müslümanlıktan önce de Kâbe'yi ziyarete gelen Arap'lar, bugün A. a çıkan müslüman hacıların yaptıkları gibi, burada vakfeye dururlardı. Dağın tepesinde «kubbe» denilen yerin eski bir «tağut», vakfenin de bu zamanlardan kalmış bir âdet olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed, Kureyş aristokratlarının bu ziyareti diğer Arap'lardan ayrı olarak yapmalarını değiştirmiş, bütün müslümanların eşit olduklarını kabul ettiği için, A. a çıkmak, A. ta vakfeye durmak, A. tan dönmek töreninde eşraf ve zadegânın da bütün halk ile beraber olmaları esasını kurmuştur.

Kurban bayramından ve buna benzetilerek bütün bayramlarla sayılı günlerden bir gün öncesine arife denmesi bu isimden ileri gelmiştir.

ARAFURA DENİZİ (Haraf'ra Denizi, Alfurlar Denizi), Avusturalya ile Yeni Gine ve güneydoğu Sunda adaları arasında uzanan sığ bir kenardeniz. İnci bakımından zengindir (bk. ALFUR).

ARAGADZ, Ermenistan'daki Alagöz dağının eski adı.

ARAGO, ünlü bilim ve siyaset adamları yetiştiren bir Fransız ailesi. 1 — **Dominique - François** (1786 - 1853), fizikçi ve astronom. Estagel de doğmuş, Paris'te ölmüştür. A. Barcelona ile Formentera adası arasındaki meridyen yayının ölçülmesinde Biot ile birlikte çalışmış, 1809 da Fransa İlimler Akedemisi'ne kabul edilmiş, 1830 da Paris observatuvarına direktör olmuş ve genç bir astronom olan Leverrier'ye o zaman ilim âleminin en önemli sorularından biri olan Uranus'un hareketindeki intizamsızlık problemi ile uğraşmasını tavsiye etmiş ve Leverrier çalışması sonunda bu intizamsızlığın o zamana kadar bilinmiyen Neptün (b.bk.) plânetinden ileri geldiğini, bu plâneti keşfetmek

suretiyle bulmuştur. A.- kısa bir zamanda bakan olmuştur. A. kuvartsın optitik özelliğini keşfetmiş, daha sonra demirin elektrik akımı ile magnetiklenmesini ve dönme magnetismusu denilen olayı bulmuş ve Dulong ile 100°-224° C arasında su buharının basıncını incelemiştir. Bütün çalışmaları *Les oeuvres d'Arago* (Arago'nun eserleri) [17 cilt, 1854-1862] adlı eserde yayımlanmıştır.

D. - F. ARAGO

2 — **Jacques** (1790-1855), gazeteci ve seyahat yazarı. Jacques. 1 in kardeşidir. Estagel'de doğmuş, Brezilya'da ölmüştür. Seyahat eserlerinden bazıları: *Promenade autour du monde pendant les années 1817-20* (1817-20 yıllarında dünya etrafında gezinti) [1 cilt, 1822, harta ile], *Voyage autour du monde* (Dünya etrafında seyahat) [2. baskı, 2 cilt, 1843], *Voyage d'un aveugle en Californie et dans les régions aurifères* (Bir körün Kaliforniya ve altınlı bölgelerde seyahati) [1851], ve mizahî *Voyage autour du monde sans la lettre A* (A harfsiz dünya etrafında seyahat) [1898].

3 — **Etienne** (1803-1892), siyaset adamı ve yazarı. 1 ve 2 ncinin kardeşidir. Estagel'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. İlk zamanlarda birçok vodvil'ler, komedyalar ve melodramlar yazmış, siyasî ve edebî gazete ve dergilerde çalışmıştır. Restorasyon zamanında Louis Philippe'in idaresindeki Cumhuriyetçti partinin üyesi olarak muhalefette kalmıştır. 1848 de Posta direktörü olup Fransa'da posta pullarının kullanılmasını ve bütün Fransa için bir tek tarifenin uygulanmasını sağlamıştır. Başarısızlıkla biten 13 haziran 1849 ayaklanmasına katıldığı için yabancı memleketlere kaçmış ve 1859 genel affından sonra Fransa'ya dönmüştür. Napoléon III. ün düşmesinden sonra kısa bir zaman Paris Belediyesi Başkanı olmuştur. *Spa, son origine, son histoire etc.* (Spa, menşei, tarihi v. b.) [1851] ve *Une voix dans l'exil* (Sürgünde bir ses) [1860] yabancı memleketlerde kaldığı zaman yazdığı gurbet şiirlerindendir. Daha sonra *Les bleus et les blancs* (Maviler ve beyazlar) [2 cilt, 1862], *L'Hôtel de Ville de Paris au 4 sept. pendant le siège* (4 eylûl muhasarası zamanında Paris belediye binası) [1874] ve *Les Tuilleries et le Carrousel* (Tuilleries ve Carrousel) [1878] romanlarını yazmıştır.

4 **François - Victor - Emmanuel**, (1817 - 1896), siyaset adamı. 1 incinin oğludur. Paris'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İlk zamanlarda tiyatro eserleri yazmış daha sonra avukat olarak politikaya atılmış, 1848 de Rhône eyaletinde Komiser olmuş ve 1849 a kadar Berlin'de Fransız elçisi olarak bulunmuştur. 1870 temmuzunda Almanya'ya karşı yapılan harb ilânını uygun bulmamış, ve Napoléon III. ün düşmesinden sonra devlet bakanı, sonra da adalet bakanı ve 1871 de kısa bir zaman İçişleri Bakanı olmuştur. 1876 da senatör seçilmiştir. 1880-1894 arasında Bern'de elçi olarak bulunmuştur.

5 — **François**, (1862-), siyaset adamı. 1 incinin torunudur. 1880 - 1902 arasında dışişleri dairesinde çalışmış ve Birinci Dünya Harbi'nden sonra parlamentoda Bloc National'in belkemiğini teşkil eden Arago-Grupu'nu kurmuştur. A. 1922 ekiminde bir kısım taraflıları ile sağa geçmiş ve «Entente républicaine et democratique» i kurmuştur.

ARAGÓN [*aragọn* ok. bu bölgeye Ebro Çevreği de denir]; İspanya'nın kuzeydoğu bölümünde, Huesca, Teruel ve Zaragoza eyaletlerini içine alan, dağlarla çevrili çukur bir bölge. Yüzölçümü 47 390 km², nüfusu 1,100 000. Bu bölgenin ortasında geniş bir yer tutan Ebro Çevreği, denizden 200-300 m yükseklikteki bir çanak biçimindedir. Tersiyer kalker, kil ve marn tabakalarından meydana gelmiş bulunan bu çanak, hafif dalgalı tepelik bir yöredir. Dağlar arasında kalmış olduğu için, deniz etkisinden uzakça, kurak bir iklimi (yıllık yağış 30-40 cm) olup, tuzlu topraklar, tuzlu göller, çorak ve ağaçsız bozkırlar (hususiyle Ebro'nun sağındaki Las Badeñas, El Castellar, Los Monegros ile yassı şekilli Sierra de Alcubierre) geniş yer tutar. Bundan ötürü, bu çevrekteki nüfus seyrektir (km² ye 23 kişi). Burada nüfus Ebro ve kolları boyunda ve sulanabilen başka yerlerde toplanmıştır ki, bu bölgenin en çok ekilen verimli yerleri buralarıdır.

A., kuzeyde Pirene'lerin ön sıralarına ve bu arada kristalin yapılı anadoruk çevresindeki uzunlama vâdilere kadar uzanır. Güneyde Ebro nehrinin kolları doğrultusunda devam eden A., Kastilya yüksekelinin basamaklı olarak yükselen kenar dağlarına doğru uzanarak Jiboca yüksek teknesiyle Teruel'e ulaşır. Her iki dağlık bölge, ortadaki çukur yöreye göre, daha yağışlı (yıllık yağış 50-60 cm) ve yer yer ormanlık ise de, buralarda da nüfus seyrektir. Bu dağlarda birçok küçük maden damarları ve kömür yatakları vardır.

A. da halkın başlıca geçim kaynağı, sulanabilen yerlerde tarım, sulanamıyan yerlerde hayvancılıktır. Endüstri henüz gelişememiştir. Tarım ürünleri arasında buğday, şekerpancarı, üzüm, zeytin, safran başta gelir; dutluklar da önemli yer tutar. Pirenèlerde sığır beslenir. Ebro çanağında koyun, Teruel'de keçi yetiştirilir.

A. un merkezi, bölgenin ortasında ana demiryolu ve şoselerin kavşak yeri olan Zaragoza (189 000 nüfuslu) şehridir. Başlıca şoselerle demiryolları, Ebro, Jalon (castilla), Jiloca (Teruel-Valedcia) ve Gallego (Huesta-Pireneler-Fransa ve Katalonya) vâdilerinden geçer. Bölgenin üniversitesi Zarogozadadır.

DİL. Aragón, İspanyolca'nın dört büyük diyeleğinden (León-Asturias, Aragón, Andalucia) birinin merkezi olmuştur. Navarra bölümünda de kullanıldığı için, buna Navarra-Aragón diyeleği de denir. Kuzeybatıda, León-Asturias diyeleği, edebî İspanyolca (Español) olan Castellano ile, Portekizce'ye yaklaşan Gallego (Galicia) dili (ve Portekizce nitelikleri kazanmış bulunan Miranda diyeleği) arasında bir geçiş şekli gösterdiği gibi, kuzeydoğuda da Aragón (ve Castellano'ya bağlı Estremadura (= Extremeño]) diyeleği de Castellano ile Katalan dili arasında bir köprü görevinde bulunmaktadır, meselâ Aşağı Lâtince'nin *f* sesi belli şartlar altında Castellano'da *h* olduğu halde, gerek Aragón diyeleğinde gerekse Katalan dilinde *f* değerinde kalmıştır: Aş. Lât.*folia* (Lât. *folium* = yaprak): Castellano *hoja*: fakat Aragón *fuella*, Katalan *fulla*. Öbür taraftan, meselâ diftonglaştırma bakımından, Katalan dilinde karşı, Aragón diyeleği Castellano ile birdir: Katalan *porta* (= kapı), *terra* (= toprak), fakat Castellano ile Argaón *puerta* ve *tierrca*. Aragón diyeleğinin León diyeleğiyle de ortaklaşa nitelikleri vardır, şöyle ki: Bu yarımadadaki Roman dilinin oluşumu çağında, Castilla diyeleği kuzeyde Burgos dolayla-

rında gelişmeğe başlamış, onun hemen güneyinde ise coğrafî bakımdan kesiksiz bir alanda León-Aragón diyeleklerinin ortaklaşa ana şekli yaşamıştır. Zamanla Castilla diyeleği siyasî şartlardan faydalanarak güneye, İspanya'nın merkezine doğru yayılmış, bu kesiksiz alanı ikiye bölmüş, batıdaki kısım León, doğudaki bölüm de Aragón diyeleği şeklini almıştır. İki diyelek arasındaki benzerlik bundandır: meselâ Castellano (palatal *ch*'den evvel diftongsuz): *noche*: diftonglu olarak da Aragón *nueite*, León *nueche* (Katalan *nit*, Aş. Lât. *nocte*, Lât. *nox* = gece) gibi. Eskiden Aragón diyeleği edebiyat ve ticaret dili de olduğu halde, bugün Castilla diyeleği tarafından büyük ölçüde sömürülmüş gibidir. Canlı olarak, Pirene'lerin güneyindeki Huesca ili köylerinde yaşamaktadır.

ARAGÓN, İspanya'da Ebro nehrine soldan karışan kollardan biri. Uzunluğu 160 km, çevreğinin yüzölçümü 8900 km². A, Pirene'lerin Canfranc geçidinden kaynağını alır, batıya yönelerek «Canal de Bardun» adı verilen güzel manzaralı vâdiden geçer, ağzına yakın bir yerde Pamplona'dan inen Arga ırmağını alır.

ARAGON [*aragõ* ok.], **Louis** (doğ. 1897), Fransız şair ve romancısı. Paris'te doğmuştur. Önce, sürrealist sanat akımının kurucularından ve önderlerinden olarak tanınmış, fakat 1924 ten sonra sürrealizm'in yetmezliğini anlamış ve realizme doğru meyletmiştir. 1932 den başlıyarak sürrealistlerle büsbütün ilgisini kesen A., sanatını fikir ve siyaset alanında bir savaş silâhı olarak kullanmıştır. İkinci Dünya Harbi'nde Fransa'nın güney bölgesindeki gizli mukavemet hareketinin yayın teşkilâtında çalışmış, ve François la Colère takma adı altında gizli yayımlarda bulunmuştur. Eserlerinin bazıları şunlardır: *Feu de joie* (Şenlik ateşi) [1920], *Le paysan de Paris* (Paris köylüsü) [1926], *Le mouvement pérpetuel* (Devr-i daim), *La grande gaieté* (Büyük neşe), *Les cloches de Bâle* (Bâle çanları) [1934], *Les Beaux Quartiers* (Güzel mahalleler) [1936], *Le Crève-Coeur* (Yürekler acısı) [1941], *Les voyageurs de l'impérial* (Posta yolcuları) [1942], *Les yeux d'Elsa* (Elsa'nın gözleri) [1942], *Cantique à Elsa* (Elsa'ya ilâhi), *Le musée Grevin* (Grevin müzesi) [1942], *Aurelien* [1944], *Diane Française* (Fransız Diane'ı) [1945], *En étrange pays dans mon pays lui-meme* (Öz memleketimde garip bir memleket) [1947]. 1936 da Renaudot roman ödenini kazanmıştır.

ARAGÓN KIRALLIĞI, İspanya'nın kuzey doğusunda XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış, sonra Castilla Kırallığı ile beraber İspanya Kırallığı'na katılmış bir devlet.

Ebro'nun bir kolu olan Aragón suyuna göre adlandırılan bu tarihî memleket, İkinci Pön Harbi'nden sonra Roma'lıların eline geçmiş, göçler devrinde Batı-Got'larının ve 713 de Endülüs müslümanlarının egemenliği altına girmiştir. Burada kurulduğu söylenen Hıristiyan Sobrabe Kırallığı, sonradan ortaya atılmış asılsız bir uydurmadan ibaret olduğu gibi, Aragón kontları hakkında verilen tarihî bilgiler de çok şüphelidir. A., bir ara Navarra ile birleşmişse de 1035 de yine ayrılmış ve Romiro I. ilk Aragón kıralı olmuştur. 1076 da yeniden Navarra ile birleşerek 1134 e kadar bu şekilde kalmıştır. Aragón, 1118 de Zaragoza'nın, 1164 te Katalonya'nın, 1138 de Valencia Kırallığı'nın ve zaman zaman Mallorca'nın da kendisine katılmasiyle büyümüş, XII. yüzyılda büyük bir Hıristiyan Akdeniz devleti halini almıştır. Bu memleketlerin birleşik genel meclisi (Cortes), ilk defa 1289 da toplanmıştır. Hak ve yetkileri sıkı bir surette sınırlandırılmış olan Aragón kıralları ile memleketin zadegânı arasında çıkan anlaşmazlıkların halli için bir *Justicia* kurulmuştur. Mağrur ve cüretli olan Aragón zadegânı, 1283 ve 1287 imtiyazları ile devlet idaresine katılmak hakkını kazanmış, fakat iç savaştan kırallığın galip çıkması üzerine Martino I. (1395-1410) zamanında yeniden arka safa atılmıştır. 1282 de kıral Pedro III. Sicilya'yı ve bunun ardası Alfonso III. de Sardinya'yı ele geçirmişlerdir. Endülüs müslümanlarına karşı yapılan sürekli uğraşmalardan sonra Aragón veliahtı katolik Fernando'un Castilla varisi prenses Isabella ile evlenmesi (1469), İberya yarımadası tarihinin bir dönüm noktası olmuş, 1479 da Fernando, Birleşmiş İspanya Devleti'nin kıralı olarak tahta çıkmıştır. Bu birleşme sayesinde kuvvetlenen hıristiyanlar, Endülüs'te İslâm egemenligine son vermişlerdir.

Aragón memleketinin eski imtiyazlarının çoğu Felipe II. tarafından, geri kalanları da, Aragón'un Habsburg'lar safında yer aldığı İspanya Veraseti Harbi'nden sonra, Felipe V. tarafından kaldırılmıştır.

Aragon Kıralları

Navarra Kolu:	
Ramiro I.	1035
Sânchez — Ramiro	1063
Pedro I.	1094
Alfonso I., Savaşkan	1104
Ramiro II.	1137
Barcelona Kolu:	
Raimundo Berenger	1137
Alfonso II.	1162
Pedro II.	1196
Jaime I., Fatih	1213
Pedro III.	1276
Alfonso III., Muhteşem	1285
Jaime II.	1291
Alfonso IV., Teklifli	1336
Juan I.	1387
Martino	1395
Saltanat fasılası:	1410
Castilla Kolu:	
Fernando I., Âdil	1412
Juan II.	1458
Feranando, Katolik	1497

ARAGONA. İtalya'nın Girgenti eyaleti(Sicilya)nde bir şehir. Nüfusu 16 000 dir. Palermo-Porto Empedocle arasında işlek bir demiryolu kavşağı olan A., eski şatosu ve badem yetiştirmesiyle tanınmıştır. Çevresinde çamur volkanları ve kükürt ocakları vardır.

ARAGONİT, 1775 te Aragon'da balunmuş ve bu ismi almıştır. Kimyasal bileşimi kalsyum karbonattan $CaCo_3$ ibaret, renksiz, sarı, yeşilimtrak, kırmızı veya menekşe renginde rombik sisteminde ve geniş sütunlar şeklinde billûrlanan bir mineraldir. 400° nin üstünde romboedrik kalsit billûrlarına dönen A. çokluk ikiz billûrlar halinde volkanik kayaların boşluğunda, alçı ve kil ile karışık bulunur. bir çok hususlarda kullanıldığı gibi küçük heykeller de yapılır.

ARAGUA, Venezuela'yı meydana getiren devletlerden biri. Yüzölçümü 5600 km², nüfusu 130 000 (1936)dir. Venezuela'nın kuzeyinde dağlık bir bölgede yer alan A. da hal-

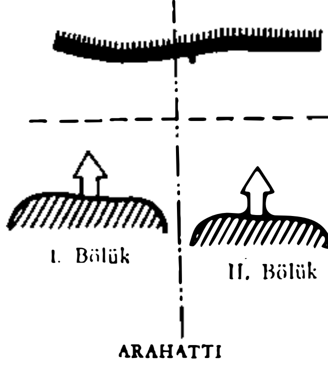
kın başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktır. A. yı doğu - batı doğrultusunda geçen demiryolunun iki tarafında kahve, şekerkamışı, pamuk ve kıyı boyunda kakao yetiştirilir. A. dan Caracas'a çok miktarda fasulye, mısır, patates, soğan, muz, tütün, peynir, tereyağı ve hayvan gönderilir. Başşehri Maracay'dır. Halkın çoğu melezlerden meydana gelmiştir; beyazlar azdır.

ARAGUARY [*araguari* ok.], Brezilya Guyana'sında bir ırmak. Uzunluğu 530 km dir. Tumuc - Humac dağlarının çok yağışlı doğu bölümünden kaynaklarını alan A., Amazon nehri ağzından 60 km kadar kuzeyden denize dökülür.

ARAGUAYA, Amazon nehri'nin kollarından biri. Uzunluğu 2 600 km dir. A., Brezilya'nın Goyaz bölgesinden kaynağını alır, kuzeyde João do Araguaya yakınında Tocantins'le birleşir. Kuzey yarısı boyunca Goyaz topraklariyle Matto Grosso ve Para arasında sınır teşkil eden A., birkaç yerdeki çağlayanları bir yana bırakılırsa, 1200 km. uzunluğunca gemilerin gidiş gelişine elverişli bir su yoludur (bk. AMAZON).

ARAĞVİ ÇAYI, Kura ırmağına soldan karışan kollardan biri. Uzunluğu 100 km dir. A., kafkas kaynağını Kafkas dağlarının güney yamacından alır, Tiflis şehrinin 12 km kadar kuzeybatısında Kura'ya dökülür.

ARAHATTI, birer yanı dayalı olmıyarak yanyana muharebe eden iki komşu birliğin komşu oldukları yanları boyunca taaruz hedeflerine doğru uzatılan ve bu iki birliğin taaruz bölgelerini birbirinden ayıran hat. Muharebe şeritlerinin sınırları da birer A. dır.

(Şema'da görülen 1. ve 2. bölüklerin arasındaki · ·— · ·— · ·— işaretiyle gösterilen hat bir A. dır.)

ARAİ HAKUSEKİ (1657 - 1725), Japon iktisatçısı ve edebiyatçısı. Tokyo'da doğmuş ve ölmüştür. Tarihe ait değerli eserler bırakmıştır. Kendi biyografyasını anlatan *Hankampu* adlı kitabı ile, 1709 yılında P. Sidotti'yi sorgulaması hakkındaki kitabı, eserlerinin en önemlileridir.

ARAİŞ (Arap. *El-Arâiş*=üzüm bağı; Fr. ve İsp: *Larache*), İspanyol Fası'nda Atlas Okyanusu kıyısında bir liman. Nüfusu 29 471 (1936)tür. Ana demiryoluna bir kolla bağlıdır. İşlek bir demiryolu istasyonu, uçakların uğrak yeri, Fas şehri ve çevresinin başlıca ithal limanıdır.

ARAK (eski adı: *Sultanabad*), İran'ın Hemedan eyâletinde bir şehir. Nüfusu 55 000 (1933) dir. İşlek bir yol uğrağı olan A. da halı endüstrisi önemli yertutar.

ARAKAN (Rakhaing Arrakan), Aşağı Birmanya'da dağlık, çok ormanlık bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 37 621 km², nüfusu 910 000 dir. Kıyıları bataklık ve yaşamağa elverişsizdir. Başlıca yeraltı zenginliği petroldür. A. da çok miktarda pirinç, çivit fidanı, biber, şeker kamışı yetiştirilir. Teck ağaçlarından da faydalanılır. A. ın başlıca şehri Akyab (b. bk.) dır.

DİL. Arakan dili, Çin-Tibet dil topluluğunun Tibet-Birman kolundan olan Birman bölümünün (öbür bölümler: Tibet; Bodo-Nāgā-Kaçin; Lo-lo) asıl Birman grupuna (öbür grup: Kuku-çin) giren Birman dilinin arkaik bir diyeleğidir. Buna Maghî veya Rakhaing de denir. Yukarı Irrawaddy ırmağı çevresinde konuşulan ana kütleden Arakan Yoma dağlariyle ayrılmış olarak, Birmanya kıyılarında 500 000 kişi tarafından kullanılır. Yakın akrabaları Mrü, Khyaung-tha, Yabaing, Tavoy, Myelat veya Taungyo diyelekleridir. Bk. BİRMAN DİLİ.

ARAKAN YOMA. Aşağı Birmanya'da İravadi ırmağının batısında 700 km boyunda bir dağ sırası. En yüksek yeri 2 556 m. Türlü madenler ve petrol bakımından zengindir. Teek ağaçlarının çok bulunduğu ormanlar geniş yer tutar.

ARAKANGA: bk. ARA.

ARAKASYA (Arracacia), maydanozgiller (Umbelliferae) den kuzey And dağları ve Meksika'da yetişen bir bitki cinsi. *A. xanthorrhiza* türü yenebilen 20 cm kalınlığındaki kök yumrularından dolayı Kolombiya'da ekilmektedir.

ARAKÇİN (Arap. *arak* = ter, Fars. *çin* = toplıyan), eskiden kavuk altına giyilen takke.

ARAKHNE (Yun. = örümcek), Yunan efsanesine göre halı dokumak sanatında usta olan bir Lydia'lı kadın. Hypaipa şehrinde yaşıyan A., sanatiyle tanrıça Athene'yi bile geride bırakmakla övünmüş, hattâ tanrıçayı bir dokuma yarışmasına davet etmiş; fakat dokuduğu halıda tanrıların aşk maceralarını tasvir ettiği için, Athene kızmış, A. nin halısını parçalamış, kendisini cezalandırmış, sonunda da onu örümcek şekline sokmuş. Efsaneyi şair Ovidius *Metamorphoses* adlı eserinin altıncı kitabında anlatmıştır.

ARAKIYE: 1 — Yün veya tiftikten dövülme suretiyle yapılmış ince keçe kumaş. Bu kumaşla cübbe, potur, yelek, seccade, v. b. şeyler yapılırdı.

2 — Bu kumaştan yapılan derviş külâhı.

ARAKLI, Trabzon'un Sürmene ilcesine bağlı Karadere bucağının merkezi. Nüfusu 1 261 (1945) dir. A., Sürmene kasabasının 2 km batısında, kıyıboyunda, işlek şose üzerindedir. Hemen kuzeyinde aynı adda bir burun vardır.

ARAKNAKTİS (Arachnactis), E. van Beneden adlı bir zoolog tarafından ilk defa keşfedilen bir Antozoa (b. bk.) larvasına verilen ad. Pelajik olan bu larvanın Cerianthus cinsine ait olduğu kabul edilmektedir. Denizlerde yavaş yavaş yüzerler. Birbirine eşit olmıyan tentakülleri vardır. Sonradan kendilerini zemine tesbit ederek ergin Cerianthus'ları meydana getirirler.

ARAKNOİD (Arachnoide; örümceksizar), beyin zarlarından. Seröz bir zardır. Sertzarın içinde, incezarın dışındadır. Çift yapraktır: dışta sertzarın iç yüzünü örten parietal, içte incezarın dışında visseral yaprağı bulunur. Zarın beyin çevresindeki bölümüne *kranial* (yani kafatasına ait), omurilik çevresindeki bölümüne *spinal araknoid* denir. A. ile incezar arasında, «cavum subarachnoidale» isminde, beyin çevresinde bölmeli, spinal ilik çevresinde düzgün, içinde beyin - omurilik sıvısı bulunan bir aralık vardır. Kranial bölümde araknoid incezar gibi beyin girinti ve çukurlukları içine inmediğinden, incezarla kendi arasında *çay, dere, göl,* adını alan, içinde beyin - omurilik sıvısı bulunan boşluklar kalır.

ARAKNOİDİT (Arachnoidite), araknoid zarının yangılanması. Beyin ve omurilik üç zar tarafından sarılmıştır: dıştakine «Dura», ortadakine «Araknoid», içtekine «Pia» derler. Ortada bulunan araknoid zarı iki yapraklıdır, dış yaprağı Duranın altında, iç yaprağı Pia üzerindedir. Bu Araknoidit'in yangılanması beyin veya omurilik hizalarında olabilir; en çok omurilikte görülür. Hangi yerde olursa o yere göre klinik belirtisi verir. Bazan o kadar şiddetli olur ki beyin veya omurilik urunu andırabilir. Böyle ağır şekillerinin sağıtımı için ameliyat yapma lüzumu hasıl olabilir.

ARAKNOLOJİ (Arachnologie), hayvanlar bilgisinin örümceklerle uğraşan bir koluna verilen ad.

ARAKNOMORFA (Arachnomorpha), eklembacaklı hayvanlar (Arthropoda) ın bir sınıfına verilen ad. Keliserata (Chelicerata) adı da verilir. Suda veya karada yaşıyan bu eklem bacaklılar sefalotoraks (cephalothorax) ve abdomen olmak üzere iki kısma ayrılır. Sefalotoraks'da altı çift besin almağa ve harekete yarıyan ekstremite vardır. Bunlardan birincisi ağızın önünde bulunur ve buna Keliser adı verilir ve çiğnemeye yarar. Bundan sonraki ikinci ekstremite çifti de yine ağız vazifesini görür. Buna da Pedipalpus adı verilir. Diğer dört çift ekstremite harekete yarar. Abdomenleri seğmentli veya seğmentsizdir, bazen de sefalotoraks ile birleşir (kenelerde olduğu gibi). Solunum organları solungaçlar (Merostomata) veya kitap trakeleri (Arachnoidea) dir. İki alt sınıfı vardır:

1 — Suda yaşıyan *Merostomata* (b. bk.), 2 — Örümcekgiller (Arachnoidea) (b. bk.).

ARAKSA, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir şehir. A. nın yerini bugünkü Evren köyü kaplamaktadır. Bu köyde A. dan kalma bina kısımları, sütunlar, v. b. hâlâ görülmektedir. Evren köyünün 1. 5 km kuzezinde bulunan A. kalesi, kyklopik denilen duvarlarla çevrilmişti; kalenin eteğinde birkaç kaya mezarı ve birçok lâhitler görülmektedir. Hıristiyanlık zamanında A. bir piskoposluk merkezi idi. A. adı şüphesiz bir eski Anadolu dilinden gelmedir.

ARAKSES, İlkçağ dünyasının iki önemli nehri. Biri, bugünkü Aras, öbürü İran'daki Parsa (Persepolis) örenlerinden geçen Bend - Emir nehridir.

ARAKVAYU (Araquajú), Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil. Bu ölü dil, bazı dilcilere göre Karib, başkalarına göre de Tupi-Guarani ailesindendir. Eskiden Amazon deltasının kuzeyinde konuşulurdu. Bugün aynı yerde yaşıyan Apalai veya Aparai dili, bu eski dilden olmadır. Bk. APALAİ.

ARAL GÖLÜ (Kırgız diyeleğinde *Aral Dengiz*, Moğolca *Aral Nor* [= Adalar gölü], Rusça *Aralskoye more*), Batı Türkistan'da, dünyanın dördüncü büyüklükteki gölü. Asya'da Hazer denizinden sonra en büyük göl A. dür. Yüzölçümü 64 490 km², en derin yeri 68 m, denizden yüksekliği 48 m, Hazer denizinin yüzünden olan yüksekliği 78 m dir. A. , denizlere akışı bulunmıyan kapalı bir çanaktır. Ana çizgileri Pliyosende belirmiş bulunan bu yayvan çanağın en derin yerleri, gölün batı kıyısı yakınındadır. Diluvyal devirde A. yüzünün bugünküne göre daha yüksekte olduğu, böylece güney tarafından Hazar Denizi ile bağlantısı bulunduğu, anlaşılmıştır. A. ya dökülen başlıca ırmaklar Amuderya ile Sirderya'dır. Ancak yüksek dağlardaki kuvvetli kaynaklarla beslenen bu ırmakların suları göle yaklaştıkça, şiddetlı buharlaşma ve sızmalar yüzünden azalmakta, böylece göle az su dökülebilmektedir. Böyle olduğu halde bu ırmaklar göl sularının tuzluluğunu azaltmış ve böylece A. nın tuzluluğu % 10,3 kadar olmuştur. A. da pek çok ada vardır.

A. nün kıyıları batıda dik, kuzeyde çok grintili çıkıntılı, doğu ve güneyde ise düz ve yassıdır. Gölü çevreliyen topraklar, bozkır ve yarı çöl olduğundan buralarda nüfus az, şehirler yoktur. Bu kurak ve çorak yerler Kırgız'ların davar besledikleri alanlardır. A. nün buharlaşmanın çok şiddetli olduğu kurak yerler ortasında bulunması ve ırmakların çok miktarda lığları getirip yığması yüzünden tabanı gittikçe yükselmekte ve göl gittikçe küçülmektedir.

A. nün hemen kuzey doğusundan geçen ve Taşkent'e uzanan ana demiryolu boyundaki istasyonlardan Aralskoye Morye yakınında balık avcılığı(hususiyle sazan balığı)önemli yer tutar; yıllık balık istihsali 8 000 tonu geçer. A. da 50 kadar yelkenli, birkaç motör ve gemi vardır ki, hepsi 2 000 tonilâto kadar tutar (bk. ARAL - HAZER ÇÖKEGİ).

Tarih: Bu göle verilen ve Türkçe «ada» anlamına gelen *Aral* adı ilkönce Ebu-l-Gazi Bahadır Han tarafından Amuderya nehrinin göle döküldüğü noktayı, daha doğrusu bu noktada oluşan delta adasını göstermek için kullanılmıştır; göl ise sonradan bu isimle anılmağa başlanmıştır. Kazak'lar tarafından *Aral Tenizi,* Kalmuklarca *Kökçe-teniz* diye adlandırılır.

A. nün eski Yunan ve Roma yazarlarınca pek müphem olarak bilindiği anlaşılıyor. II. yüzyıldan itibaren eski Çin belgelerinde ise Aral bölgesine raslıyan yerde çok genel bir şekilde ancak bir «Kuzey» veya bir «Batı Denizi»-nden bahsolunmaktadır. Bizans elçisi Zemarkhos (568) un andığı gölün (Limnē) A. sayılıp sayılmıyacağı hususunda bugün için kesin birşey söylemek imkânı yoktur. Buna karşılık eski Arap coğrafyacılarının bu gölü iyice tanıdıkları anlaşılıyor. X. yüzyıl başlarında İbn Rusta, A.nü, adını söylemeden tasvir etmektedir. Ona nazaran Amuderya'nın döküldüğü gölün 80 fersahlık bir çevresi vardır. Daha sonraki Arap coğrafyacıları ise *Harezm Gölü* adını verdikleri Aral gölünü gerçeğe yakın bir şekilde tanıtmışlardır. Yalnız Mes'ûdî yanlış olarak göl ile Hazer denizi arasında bir bağın varlığını kabul etmektedir. XIII. yüzyıldan sonra yazılan bazı eserlerde de A. Sirderya'nın aşağı mecrasında bulunan Cend şehrine nisbetle *Cend Gölü* (Buhayre-i Cend) adı verilmektedir.

Fakat XIV. yüzyıl yazarlarının göl hakkında yanlış bilgiler verdikleri görülüyor. Meselâ meşhur Timur-oğulları tarihçisi Hafız Ebru«eski eserlerde adı geçen Harezm Gölü'-nün» kendi zamanında artık var olmadığını iddia ediyor. Ayrıca Amuderya'nın Hazer denizine döküldüğü, Sirderya'-nın da kum çölü içinde kaybolduğu hakkındaki yanlış rivayetler de bu arada söylenebilir.

A. ilk defa ilmî bir şekilde Rus Butakov ve Pospelov tarafından incelenmiş ve tasvir olunmuştur (1847-1848). Daha sonra Rusya Coğrafya Cemiyeti'nin Türkistan kısmı adına L. Berg'in yaptığı araştırmalar (1900-1902) gelir.

Bu araştırmalar sırasında birçok defa kıyıların göle doğru ilerlediği görülmüş ve bu olay göl sahasının tarihî devirler boyunca daima daraldığı varsayımına yol açmıştır. Lâkin bu varsayım göl hakkındaki tarihî bilgilere uymamaktadır. Bununla beraber aşağıyukarı 1885 ten itibaren bütün Türkistan göllerinde olduğu gibi A. yüzeyinin de yavaş yavaş yükseldiği dahi görülmektedir. Her tarafta sular

genel alçalma tarihi olarak gösterilen 1847 deki kıyıya varmış, bazı yerlerde bunu bile bir haylı aşmıştır. Bu olaylara göre su yüzeyinin yüzyıllar boyunca devir devir yükselip alçaldığını kabul etmek zorunluluğu vardır. A. nün alçalma safhaları eski devirlerde İran, Türkistan gibi Asya topraklarının hızla kuraklaştığı varsayımının ortaya atılmasına sebep olmuştur. Fakat bu varsayım bugün kabul edilmemektedir.

A. ün kıyılarında bugün genel olarak az oturulmaktadır. 1905 de Orenburg-Taşkent demiryolu gölün Kuzeydoğu kısmına gelince, burada Aralsk adı verilen bir kasabacık kurulmuştur. A. ünde bol bulunan balıklar Aralsk halkı tarafından tutulur ve bu demiryolu vasıtasiyle ihracedilir.

ARAL-HAZER ÇÖKEĞİ, İç Asya'nın batı bölümünde, içinde Hazer ve Aral göllerinin bulunduğu, yeryüzünün en geniş çüküntü bölgesi. Doğuda Tanrı ve Alay dağları, güneyde Kuzey İran dağ sıraları, batıda Ural dağlarının uzantıları ile Rusya plâtoları, kuzeyde Kırgız bozkırlarının yontukdüzleri arasındaki bu çukur bölgenin yüzölçümü 1,5 milyon km^2 yi geçer. Pek eski ve sürekli bir çöküntü yeri olan bu çukur düzlüklerin güneyinde Alp kıvrım sistemine bağlı yüksek dağlar uzanır. Bugün burada denizyüzünden aşağı yerler (Hazer denizinin yüzü okyanuslar yüzünden 26 metre aşağıdadır) bulunduğu gibi, yüksekliği 50-150 metre olan çukur düzlükler de geniş yer tutar. Bu çukur bölge, Yukarı Jura devrinden Yukarı Miyosen'in Sarımat katına kadar, herhalde arasız olarak deniz sulariyle öltülü kalmıştır. Sarmat denizi adı verilen bu iç deniz Viyana çevreğinden İç Asya dağlarına kadar uzanıyor, yüzü bugünkü kalıntılarının yüzünden 80 metre kadar yükseklikte bulunuyordu. Fakat Aşağı Pliyosen'de bu deniz parçalanmış, Karadeniz, Hazer denizi ile Aral gölü çanaklarının yerleri belirmiş bu devrelerde güneydeki kıvrım dağlarında yeni kıvrılma ve yükselmeler olmuştur. Sürekli çöküntüler sonunda bir yandan Hazer denizinin güney bölümünü teşkileden derin çanak (1127 m) ile Transkafkasya çöküntülerinin bir devamı olan Karakum çukurluğu ve daha doğuda Aral, Balkaş göllerinin çanakları meydana gelirken, öte yandan horst şeklinde yükselmelerle de yatay duruşlu Tersiyer tabakalardan teşekkül etmiş Üst Yurt plâtoları (200 m) ve Kızılkum tepelikleri meydana gelmiştir.

Bu eski içdenizin yerindeki deniz tortulları kenarlarda yükseklere çıkmış, ortada ise çukur yerlerde kalmış ve çok yerinde üstleri akarsu ve rüzgârların taşıyıp yığdığı birikintilerle örtülmüştür. Pliyosen devri boyunca bu çukur bölgelerdeki sular durmadan çekilmiş olmakla beraber, Yukarı Pliyosen'de bile bugünkünden çok daha geniş yerler kaplamakta bulunmuştur. Yarıçöl özelliği gösteren iklim şartları altında akışsız bölgeler belirmiş ise de, Diliviyum boyunca birçok defalar belirmiş olon Aral-Hazer basma'lariyle değişiklikler olmuştur. Bugün bu geniş çukur bölge suları açık denize ulaşamıyan bozkırlar ve büyük göller alanıdır (bk. ASYA).

ARALAMA (*S*eyreltme) [Zir.], kültür bitkilerinin ve ağaçların toplu bir halde yaşarken birbiriyle olan rekabetini azaltmak, güneş, hava, topraktaki su ve besin maddelerinden daha çok faydalanabilmelerini sağlamak için yapılan bir iştir. Bu iş doğrudan doğruya sık ekilen bitkilerden bazılarını söküp çıkarmak yoliyle yapılabildiği gibi, bazen de bağ ve meyva ağaçlarına yapıldığı üzere belli dal ve sürgünleri keserek ayıklamak suretiyle de yapılabilir. Bundan başka bazı abur ve üzerinde meyve gözü bulunmayan odun dalları da aralamaya tabi tutulur. Haşhaş, pancar gibi bazı tarla kültür bitkileri sık ekilir ve belirli bir büyüme devresine eriştikleri zaman seyreltilirler. Bu seyreltme işi yapılmıyacak olursa rekabet dolayısiyle bu kültür bitkileri iyi gelişemezler ve neticede ancak az ve kalitece düşük bir mahsul alınabilir.

ARALAYICI (Fr. *édiateur*), bu terimden, İngiliz filozofu Cudworth'un «plâstik tabiat», yahut «tabiatın plâstik hayatı» dediği şey anlaşılmaktadır. Bu anlamda A., Tanrının, şeyler üzerinde etkide bulunmak için kullandığı, bir türlü şuursuz acun ruhudur. A., bir de canlı varlıkların yapılarını açıklamaya yarar. Bu terimi ilk defa bu şekilde kullananın kim olduğu belli değildir; XVII. XVIII. yüzyıllar fizik-ötesinde, vesilecilik, Leibniz'in teorisi, beden-ruh paralelliği meseleleri ortaya atıldıktan sonra hemen hemen büsbütün ortadan kalkmıştır.

ARALDI, Alessandro(1460? - 1528), İtalyan ressamı. Parma'da doğmuştur. Giovanni Bellini'nin öğrencisidir. Doğduğu şehrin kiliseleri için birçok tablolar yapmıştır. Bunlar arasında bugün Parma müzesinde bulunan *l'Annunciazione* (Cebrail'in Meryem'e İsa'nın doğacağını bildirmesi) adlı tablosu önemlidir.

ARALIK (Coğ.): 1 — Kars'ın Iğdır ilcesine bağlı bir bucak. Merkezi 1177 nüfuslu (1945) Başköy'dür. A., Ağrı dağının kuzeydoğu eteğinde, Aras vâdisi düzlüklerinde kurulmuştur. Doğu hududumuza 5 km kadar uzaktadır. Çevresinde çayırlık ve sazlıklar vardır. Toprağı verimli, iklimi çeşitli ürünlerin yetişmesine elverişlidir.

2 — Çoruh'un Borçka ilcesi, merkez bucağına bağlı, Borçka'nın 10 km kuzeydoğusunda, 726 (1940) nüfuslu köy. A. deniz kenarında ve bir derenin ağzı yakınında, dağ eteğindedir. Ahşap olan evlerinin damları eğimlidir. Köy dağınıktır.

Başlıca ürünleri mısır ve yağdır. Bir halk odası vardır.

3 — Giresun'un Görele ilcesinin Eğnesil bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1144 (1940) tür. Görele'nin güneybatısında, Aralık deresi boyundan, etek ve yamaçta serpili olarak kurulmuş bulunan A. in 4 mahallesi vardır. Biraz dağınık olan evleri, taş ve ahşap duvarlı, damları tahta ve kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak ve kuyu suları kullanılır. Köy halkı, ekincilik, fındık elde etmek ve kayıkçılık yapmak suretiyle geçimini sağlar. Bir halkodası vardır.

ARALIK (Mus.): [Intervalle], iki ses arasındaki mesafe; İlkçağda olsun, yeniçağda olsun, A., ya fizik kanunlarına göre, yahut da kulakla tayin edilmiştir. A. ı ilk defa Pythagoras okulu akustik kanunlarına, Aristo'cular ise kulağa dayanarak tayin etmişlerdir. Sonradan, ünlü geometrici Eukleides, akustik'e dayanan A. ile şuurlu bir şekilde uğraşmıştır.

A., oktav'ın içinde bulunursa, «basit» tir; bu gibi A. lar 7 türlü olur:

İkili (seconde): do-re; üçlü (tierce): do-mi; dörtlü (quarte): do-fa; beşli (quinte): do-sol; altılı (sixte): do-la; yedili (seqtième): do-si; sekizli (oktav): do-do;

Bir oktav'ı aşan A. lara birleşik (composé) derler: onlu, onbirli, on ikili A. lar gibi.

Aynı adı taşıyan bütün A. lar birbirine eşit değildir: ikilik, üçlük, dörtlük, v. b. türlü türlü harmonik aralıklar vardır, bunların en tanınmışları, majör (b.bk.) ile minör (b.bk.) A. larıdır.

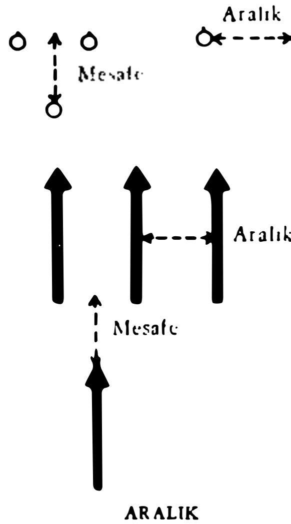
(Mat.) geometride, belirli bir yüzeyi ifade eden yatay doğruların çizilmesine yarar düz yüzeyleri birbirinden ayıran yükseklik.

(Takvim) a — (Eeski terim: *Kânunuevvel*), yılın on ikinci ayı. Bu ay 31 gündür. Adı son zamanlarda resmî olmıyarak *Birincikânun, İlkkânun* diye yarı türkçeleştirilmiş, nihayet 4696 numaralı ve 10-I-1945 tarihli kanunla resmî şekilde *Aralık* yapılmıştır.

A., güz mevsiminin sonu, kış mevsiminin başlangıcı olup, bu tarihte güneş Kavis burcundan Cedi burcuna girer. 21 A. gecesi yılın en uzun gecesidir. Bu geceye İslâm geleneğinde «Şeb-i yelda» denir. Edebiyatta sevgiliyi bekleme, hasret, ıstırap temaları çok defa şeb-i yelda sözüyle birlikte işlenirdi.

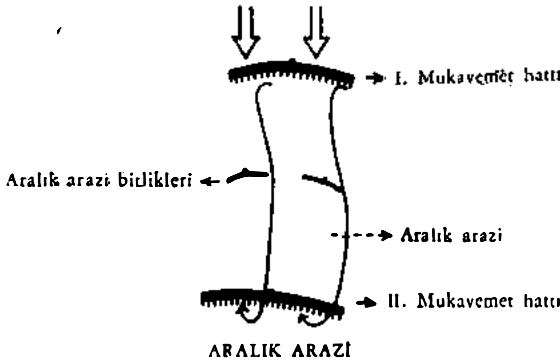
b — [folklor] bir inanışa göre Zilkade ayına, başka bir inanışa göre de şeker ve kurban bayramları arasındaki iki ay on günlük zamana halk arasında verilen ad. Bu zaman içinde yapılan evlenmelerin ayrılma ile sona ereceğine inanıldığı için, halk A. ta nikâh kıydırmazdı.

(Ask.), yanyana duran, yürüyen veya genişliğine herhangi bir düzen verilen eratın, yahut kıtaların arasındaki açıklık. Erlerin ve kıtaların yanlamasına olan açıklıklarına A., derinliğine olana çıklıklarına da «mesafe» denir (bk. Resim).

ARALIK

ARALIK ARAZİ. (Ask.) oyalama mukavemetinin yapıldığı mukavemet hatları arasında bulunan arazi. Birlikler bir mukavemet hattından öbürüne çekilirken düşman baskısı artacaksa bu A. de de bazı birlikler tertiplenir. Bunlar asıl kuvvetlere zaman kazandırmak ve gerideki mukavemet hattına yerleşmelerini sağlamak için savaşırlar. Bu birliklere de «A. birlikleri» denir.

ARALIK ARAZİ

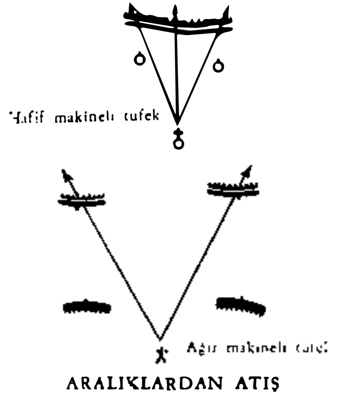
ARALIK ATEŞ MEVZİİ, aralıklardan atış yapmak için seçilen mevzi.

ARALIK BİTKİLERİ (Nitrophyt'ler), çok gübreli toprak yol kenarları, arsalar, dolma arazi ve buna benzer azotça zengin topraklar üzerinde daha çok yetişen bazı familyalara (İspankgiller, Turpgiller, Patlıcangiller gibi) ait bitkiler.

ARALIK TEVZİİ. Tanzimat'tan önce her bölgede devlet masrafları o bölgenin hâkim ve âyanı tarafından «tevzi defteri» denen bir deftere tespit edilir ve bu masrafları karşılamak için gerekli vergi senede iki defa, «rûz-ı hızır» ve «rûz-ı kasım» dönemlerinde, halka dağıtılmak suretiyle alınırdı. A., fazla masraflar için bu iki dönem dışında alınan vergidir. Hâkim ve âyanların çok defa kendi çıkarları için aldıkları A. ni önlemek için pek çok ferman ve emirname çıkarılmış ise de, Tanzimat'la vergi usullerinde değişiklik yapılıncaya kadar bu usul sürüp gitmiştir.

ARALIKLARDAN ATIŞ. öndeki avcıların (eratın) veya kıtaların aralarında kalan aralıklardan (boşluklardan) faydalanarak gerideki kıtaların tüfek, hafif veya ağır, yatık yollu silâhlarla yaptıkları atış.

Bu atış yapılırken, kural olarak aralığın ortası gerisinde olmak ve silâhın önünde merminin sekmesine meydan verecek ot, çalı v. b. bulundurmamak, atış yapılan aralığın genişliğinden daha yakında mevzilenmek lâzımdır (bk. Resim).

ARALIKLARDAN ATIŞ

ARALITÜYSÜ, yaprakçıkları eşit büyüklük ve şekilde olmıyan bileşik yaprak (bk. YAPRAK ŞEKİLLERİ).

ARALIACEAE: bk. SARMAŞIKGİLLER.

ARALYA (Aralia, Aralie), sarmaşıkgiller (Araliaceae) den, Güney ve Doğu Asya ile Kuzey Amerika'da 30 kadar türü yetişen ve çoğu ağaççık olan bir bitki cinsi. Bu cinse *Dimorphanthus* da denir. Bu cinse bağlı türler çıplak, tüylü veya dikenli bitkilerdir. Yaprakları derin, tüy gibi dilimli olur. Birçok türleri (*A. spinosa, A. chinensis, A. mandschurica, A. cordata, A. cachemirica*) büyük güzel yapraklarından dolayı bahçelerde ve *A. elagantitissima, A. Veitchii* gibi türleri de süs çalısı olarak serlerde yetiştirilir.

ARALYA

ARAM [*eyrîm* ok.], **Eugene** (1704-1759), İngiliz öğretmen, dilci ve cani. York eyaletinin Ramsgill şehrinde doğmuştur. Bir bahçıvanın oğludur. İngiltere'de birçok okullarda dil öğretmenliği yapmıştır. Kıskançlık yüzünden

on dört yıl önce işlediği bir cinayetten dolayı 1758 de tutulmuş ve bir yıl sonra York şehrinde idam edilmiştir. Bu konu üzerinde, İngiliz yazarlarından Thomas Hood *The Dream of Eugene Aram the Murderer* (Kaatil E. A. ın rüyası [1831] başlıklı şiiri, Lord Lytton da *Eugene Aram* [1832] adlı romanı yazmıştır.

Dilcilik alanında A., tasarladığı fakat bitiremediği *Comparative Lexicon of the English, Latin, Greek, Hebrew and Celtic Languages* (İngiliz, Lâtin, Yunan, İbranî ve Kelt dillerinin mukayeseli sözlüğü) adlı eserinden daha çok, zamanında bilginlerce daha kabul edilmediği halde, Kelt dillerinin öbür Avrupa dilleriyle akraba olduğunu, ve yine zamanının inanışına aykırı olarak Lâtince'nin Yunanca'dan türemediğini söylemekle, ve böylece gerek Keltolojinin, gerekse İndogermanistiğin kurulmasına yardım etmiş olmakla tanınmıştır.

ARAM, Samî bir kavmin adı. A. ların menşei meselesi münakaşalıdır. A. lar II. binyılın Amorit'leri ve Kenanlıları gibi, M. Ö. I. binyılda bütün Suriye'ye ve Kuzey Mezopotamya'ya yayılmışlardır. Başka başka zamanlarda çeşitli yerlerde görüldükleri için, «Suriye A. ları», «Mesopotamya A. ları» gibi bölümlere ayrılabilirler. Tevrat'ta da bunlardan «Nahareyn A. ları», «Paddan A. ları» diye bahsedilir. Asur çiviyazılı belgelerinde A. memleketlerine «Arimi», «Aramu», «Arumu», kendilerine ise *Aḫlamu*'lar denilir. A. ların M. Ö. X.-VIII. yüzyıllar arasında Suriye'de türlü şehirlerde kurdukları prenslikler Asur istilâsiyle sona ermiştir.

Suriye A. ları kuzey'de Hitit, güneyde Fenike kültürü içine girdikleri halde kendi dillerini korumuşlar ve bu dili Asur istilâsından sonra da Fenike alfabesiyle daha uzun bir zaman yaşatabilmişlerdir.

ARAMÎ DİL VE DİYELEKLER, Samî dil ailesinin Batı kolundandır. Yakın akrabası olan Kenanî (*kanaʿan* = «alçak ülke», *ʾarām* = «yüksek ülke» şeklindeki karşıtlama esassızdır) dillerle beraber, bu kolun Kuzey grupunu meydana getirir.

Yayılma alanı ve tarihçesi: Aramca çok geniş bir alana yayılmış ve türlü din ve mezheplerden olan halk toplulukları tarafından kullanılmış olduğu için, Samî dil ailesi arasında en çok diyelek bölünmelerine uğrıyan dil olmuştur. Böyle olmakla beraber, zaten bütün Samî dil ailesine giren diller arasında olduğu gibi, bu diyelekler arasında da büyük farklar yoktur: meselâ «onlar» anlamına gelen eril (müzekker) zamirin bu diyeleklerdeki karşılıkları şunlardır: «Ahd-ı Atîk» ve Mısır Aramcaları: *himmō[n]*, Filistin Aramcası: *ʾinnūn, hinnōn*, Samerra Aramcası: *imma*, Nabat Aramcası: *hm*, Tedmür Aramcası: *hennōn, hinnūn*, Süryanca: *hennōn*, Babil Talmūdu Aramcası: *ʾinhū*, Mande Aramcası: *hinūn*, Yeni Doğu Aramca: *ānei*. Yeni Batı Aramca: *hun*; krş. Ana Samice *humū*. Akkad. *şunū[ti]*, Ugarit. *hmt* (*himmat*), Fenike. *hmt*, İbran. *hem[ma]*, Arap. *hum[u]*. Endülüs Arap. *humat*, Bedevi Arap. *hum*, Maltız Arap. *um*, Sebaʿi *humū*, Meʾinî ve Ḳatabānî *sim*, Mehri. *sen*, Habeş. *ʾemūntū*, Tigre. *hetōm* Amhar. *irsaçau*. Bu diyelek zümresine ana olmuş olan kaynak dilin belgelerine raslanamamıştır.

Aramca, en parlak zamanında, M. Ö. 300 ile M. S. 650 arasında, 600.000 km² genişliğinde bir alan kaplıyordu. Türlü çağlarda, İngiltere'den Çin'e kadar uzanan bir alanda serpili olarak yazılı belgeler bırakmıştır: İtalya, Mısır, Anadolu, Suriye, Filistin, Irak, Hint, Orta Asya. Aram dili, Samîlerin ana yurdundan gelerek Suriye ve Filistin'i kaplıyan üçüncü halk akınının dili idi. Bu alana kendinden evvel gelmiş olan birinci akına ait Akkad (Asur-Babil), ve ikinci akına giren Kenan(Ugarit, Fenike, İbranî, v. b.)dillerini zamanla bastırarak onların yerine geçmiştir. Babil esaretinden sonra İbraniler bile kendi dillerini bırakarak Aramca konuşmağa başlamışlardır. İranlıların Aḫaimaniş ve Part devletlerinde kullanıldığı gibi Sasanîler çağında da, bu dil sönen Akkadcanın yerine bütün Ön Asya'nın idare ve milletlerarası dili olmuş, doğuda Yunancanın yayılmasını durdurmuş, ve Anadoluda İranlı satraplar sikkelerini Aramî dilde bastırmışlardır. Kappadokia'nın Arabissos (şimdi: Arapsun) şehrinde Aramî harflerle ve Aramî dilde yazılı bir yazıt bulunması ve bunun Samî-İran karması bir din yazıtı olması gösteriyor ki eski Anadolu'da Aramca yalnız idare dili değil, bir kült dili de olmuştur. Batı Anadoluda eski Sardeis (M. Ö. IV. yüzyıl) şehrinin kazıları yapılırken, 1912 de, Aramca-Lydce olmak üzere iki dilde yazılı 8 satırlık bir mezar yazıtının meydana çıkması, bu dilin Ege kıyılarında Yunancaya rekabet ettiğini göstermiştir. Aramcanın, yazı dili olarak, eskiden Arapça alanına da saldırmış olduğunu kuzey Hicaz'ın Teyma vahasında meydana çıkarılan ve bazısı İran çağının (M. Ö. V. yüzyıl) öncesine ait olan yazıtlardan anlaşılmıştır. Nabatîler ırk bakımından Arap asıllı oldukları halde (*ʿAbd-ʿobedaṭ, Vahb-allāhi, Gamilat, Farrān, ʿAli* gibi kişi adları bunu tanıtlar) Aramca kullanmışlardır. Böyle olmakla beraber, Aramca M. S. VII. yüzyılda arkasından gelen dördüncü Samî akınının dili olan Arapçaya yenilmiş ve zamanla silinerek ancak 200 000 nüfuslu bir köylü topluluğuna sınırlanmış kalmıştır. Zaten geçmişte de Aramca, yayılmış bir uygarlık dili olmasına ve bütün görkemine rağmen, Aramîlerin egemen siyasî hayatı pek az sürdüğü (Orrhoē [Edessa, Süryanca: Urhāi; Urfa] de Süryaniler: M. Ö. II. yüzyıl sonu — M. S. III. yüzyıl ortası) için, büyük ve başlı başına bir devlet dili olamamıştır.

Aramcanın diyelekleri: Aramcanın en eski kalıntıları, Asur çiviyazılı yazıtlarında, Aḫlamē (b. bk.) denilen dilden olmak üzere, geçen bir iki tıbbî bitki adına sınırlanır: ^{sam}*bu-ʾşū* (= hintyağı bitkisi = ricinus communis), ${}^{s\,m}$*ya-bu-ṭu* (= hıltit, şeytanboku = narthex asafoetida) gibi. Aḫlamē'lerin M. Ö. XIV. yüzyıldan başlıyarak Babil-Suriye-Filistin sınırlarında göçebe ve çapulcu bir halk olarak yaşadığını ve Aramî asıllı olduğunu (*Aḫlamē Aramaya. Aramu, Arumu, Arîmî*) Asur, Mısır (Tel-lül Amarna mektupları) ve Hitit tarihî yazıları bildirmiştir.

Aramî diyelekler, *Doğu* ve *Batı* olmak üzere iki grupa ayrılır. Sınır, Fırat nehri ile Suriye çölüdür. İki kol arasındaki ayraçlar başlıca şu iki noktada toplanır: 1 — Bitmemiş zaman (imperfectum, muzari) tekil (müfret) in eril (müzekker), çoğul (cemi) un da eril ve dişil (müennes) 3 üncü şahıs preformatif çekim eki Batı grupunda y- iken, Doğu grupunda n- olmuştur: meselâ, Batıda Filistin Aramcasında *yiktōḇ* [Arapça: *yaktubu*], Doğuda Süryancada *neḵtoḇ* (= yazacak) gibi. 2 — Batı diyeleklerindeki -a «harf-i tarif» i Doğuda aslî değerini tamamiyle kaybederek kelimelerin sonuna genel olarak eklenmiş fakat belirtme görevini yapmamıştır: meselâ Süryancada *malkā* [Arapça: *melik*] = kıral.

Başka bir bakımdan bu diyelekler *Eski* ve *Yeni* Aramca gruplarına ayrılır. İki grup arasındaki başlıca fark, Ana

Samicedeki *d*, *t*, ve *z* fonemlerinin, İbrancada olduğu gibi, Eski Aramca (Asur ve Ahaimaniş İranlılar çağı Aramcası; Mısır ve «Ahd-ı Atîk» Aramcası bu bakımdan Eski ile Yeni ortasıdır)da da sırasiyle *z*, *s*, ve *s*'ye çevrilmesi, Yeni Aramca (İskender çağından sonrası, ve bugün yaşıyan Aramca)da ise bunların sırasiyle *d*, *t*, ve *t* olmasıdır: meselâ, Eski Batı ve Doğu Aramcalarında *zu* (Arapçada *du* = işaret ve relatif edatı), *şekel* (Arapça *tikal* = sıklet, ağırlık), ve *kusa* (Arapça *kayz* = yaz sıcağı)ya karşılık Yeni Batı ve Doğu Aramcada sırasiyle *du*, *tekel*, ve *kuta*. Aramcanın en eski belgelerini Batı kolunda buluyoruz.

A — *BATI ARAMCA:* 1 — Eski Aram yazısiyle yazılmış en eski yazıtlar, Suriye ile Anadolu sınırında vaktiyle küçük beylikler kurmuş olan Aram kırallarına aittir: Fevzipaşa yakınındaki Zincirli (eski Sam'al; kıral Kalamu [M. Ö. 859], Panammu, ve Bar Rekub [her ikisi de M. Ö. 745 - 727 sıraları] a ait) ve Gercin ([ilâh] Hadad yazıtı, M. Ö. 800 - 750 arası) köylerinden, Hama'dan (kıral ZKR'e ait, M. Ö. 772) ve Halep yakınındaki Nērab'dan ([ilâh] Sahar kâhinlerine ait, M. Ö. VII. yüzyıl) çıkan yazıtlar. Bunların, birçok Kananeizm ve Asurizmlerle dolu olan ve özel adların bazısı Samî asıllı olmıyan diline *Eski Batı Aramca* denilmiştir.

2 — *Mısır Aramcası:* M. Ö. V. - IV. yüzyıllarda Nil kıyısındaki şimdiki Assuan kasabası ile Elephantin adasında Aramca konuşan Yahudi askerî kolonisi tarafından kullanılmıştır. Kalıntısı, papirus ve ostraka (çömlek parçası) lar üzerinde yazılı mektup ve mukavele yazılarından ibarettir.

3 — Buna çok yakın olan bir diyelek de *Ahd-ı Atîk Aramcası*'dır. Bunu, esas olarak İbranca yazılmış olan «Ahd-ı Atîk» in bazı bölümlerinde (Ezra IV,8 - VI,18 ve VII,12 - 26, M. Ö. 300; Danyal II,4 - VII,28, M. Ö. 167; ve başka birkaç ayetler) buluyoruz. Aramcanın en eski edebî anıtını vermiş olan bu diyeleğe, yanlış olarak, bazı kere Keldanî (Yun. Khaldaikē) dili denmiştir.

4 — Batı grupunun en dallı budaklı öğesi *Filistin Aramcası*'dır. Bu diyelekte üç din veya mezhebe ait yazı yazılmış bulunmaktadır: Musevî, Samerrî ve Hıristiyan. Diyeleğin iç bölüntüleri buna göre adlandırılmıştır: a — *Filistin Yahudi Aramcası:* «Ahd-ı Atîk» in Filistinde yapılan *targūm* [= tercüme] lariyle (Aquilas ve Onkelos Targumları, v. b.) Kudüs Talmūd'u [Talmūd Yeruşālmi] Mişnāh kısmının şerhi olan Gemārā'da ve bunların açıklanması olup Halaha (hukukî kısım) ve Haggada (hikâye kısmı) tiplerine Midraş'larda kullanılmıştır. Bu tercümeler, artık İbranca anlıyamıyan Yahudiler için yapılmıştır. Targūm'lar *Yuda diyeleği*'nde (Kudüs, M. S. II. yüzyıl), Gemārā ile Midraş'lar da *Galile diyeleği* (Taberiye, M. S. IV. - V. yüzyıllar) ndedir. Bu ağızlara sırasiyle *Targūm Aramcası*, *Kudüs Gemārā Aramcası*, ve *Midraş Aramcası* denir. Filistin Yahudi Aramcasına da yanlış olarak bazı kere Keldanî denmiştir. b — *Filistin Hıristiyan Aramcası:* bunun *Hıristiyan Galile (Taberiye, Nasra) diyeleği*, İsa'nın ana dili idi. İnciller'de İsa'ya atfedilen ve Yunan transkripsiyoniyle saklı bulunan 16 Aramca kelime vardır. Sintaks ve kelime özelliklerinden sezildiği gibi, Yunanca yazılı Markos İncilinin aslı bu diyelekte yazılmış olsa gerek. *Hıristiyan Yuda diyeleği*'nin kalıntıları da, Yakubî Süryanilerden ayrılan Melkit [Melikî] lerin (451; önce Antakya patriğine tabi, sonra XVIII. yüzyılda katolikleşmiş; şimdi Arapça konuşurlar) V. - VI. yüzyıllarda, eski Süryani (Estrangelō) alfabesi) özel bir alfabeyle meydana getirdiği, bu arada, Ioustinianos çağında Bizans devlet kilisesine giren Kudüs Yahudilerinin de kullandığı «Mukaddes Kitap» tercümesine, bazı ilâhilere ve kısa dinî yazılara sınırlanır. Yahudi Yuda diyeleğine yakın olan bu diyelek, Mısır Hıristiyanları tarafından da ayinlerde kullanılmıştır. Filistin Aramcasının Yahudi bölümü üzerine İbranca, Hıristiyan bölümü üzerine de Yunanca ve en çok Süryanca etki yapmıştır.

5 — Filistin Aramcasının Galile diyeleğine yakın bir diyelek de, Kudüs Yahudi ülemasının yetkisini kabul etmiyen ve merkezleri Nablus'ta bulunan Samerralıların dilidir. *Samerra Aramcası*'ndan, eski Kenan yazısından olma özel bir alfabeyle yazılı «Ahd-ı Atîk» tercümesi ve bazı kısa dinî yazılar kalmıştır (M.S. IV. yüzyıl).

6 — *Nabat Aramcası* (Nabatî), Filistin Aramcasına yakın olup, çok geniş bir alanda yayılmış, Şam'ın güneydoğusundaki Harran, Boştra, ve Dumēr'den Sayda'ya, Nabatların eski merkezi olan Selâʿa(= Petra, bugünkü Vadi-Musa)ya, kuzey Hicaz vahalarındaki Teyma'ya, el-Hicra'ya (bugünkü Medâin Salih), Dedān (El - ʿUla)a, Mısır'a, Anadolu'ya (Miletos bilingue'i: Nabat - Yunan), hattâ İtalya'ya (Puteoli) kadar serpili adak ve mezar taşı yazıtlarında kullanılmıştır (M. Ö. I. - M. S. IV. yüzyıllar). Daha gec bir çağa ait olup, Tur - i Sina'da kısa ve kötü yazılı belgeler (graffiti) bırakmış olan şekline *Tur-i Sina Nabatçası* denir. Samî harfler ilk olarak Nabatî alfabede bitişik bir şekilde yazılmıştır.

7 — *Tedmür (Palmyra) Aramcası* da (M. Ö. I. - S. III. yüzyıllar) Filistin Aramcasına benzer. Bir Arap aristokrasisi tarafından idare idilen Tedmürlülerin çok süslü bir yazısı vardı. Bazı kere Yunanca tercümesiyle yanyana yazılan Tedmür yazıtlarının en uzununda Tedmür şehrinin gümrük tarifesi yer almıştır. Roma ordulariyle İngiltere'ye (Newcastle) giden Tedmürlü bir asker, orada kendi ana dilinde bir yazıt bırakmıştır. İtalya'da (Roma), Macaristan'da (Temesvár) ve Rumanya'da (Köstence) da kalıntıları vardır.

8 — Arapça zamanla Batı Aramcasını öldürmüştür. Bu diyeleğin başkalaşmış bir şekli, edebiyatı olmamakla beraber, XVI. - XVII. yüzyıllara kadar Şam yakınlarında ve Lübnan'da konuşulmuştur. Onun kalıntısı bugün Cebel-üd Druz'daki Maʿlūla hıristiyan köyü ile Bakhʿaa ve Cubʿadin müslüman köylerinde ancak 1500 kişi arasında yaşamaktadır. Arapçanın etkisi altında kalan ve t^y,k^y gibi palatal fonemlerle ç ($t>t^y>$ç) ve j (c>j) gibi sesleri de bulunan bu diyeleğe *Yeni (Yaşıyan) Batı Aramca* denmektedir.

B — *DOĞU ARAMCA:* 1 — *Eski Doğu Aramca*'nın en eski belgeleri Akkadca alanına ve M. Ö. IX. - VIII. yüzyıla aittir. Çiviyazı kullanan Yeni Akkadca tabletlerin başlıkları ve mahfazalarının üzerleri Aramca yazılırdı. Assur'dan, uzunca metin, Ninuva (Babil) dan da üstü Aramca yazılı ağırlık ölçüleri bulunmuştur. Ahaimaniş İranlıları zamanında (M. Ö. V. yüzyıl) ki Aramcaya *İmparatorluk Aramcası* denir. M. S. III. yüzyıla kadar erişen kalıntılarına çok geniş bir alanda raslanmıştır: yukarıda anılan Arapsun ve Sardeis anıtlarından başka, Mısırda (Sakkara dikilitaşındaki Aramca - Eski Mısırca bilingue'i, M. Ö. 482), kuzey Hicazda (Teyma'da ilâh Şalm'ın kâhinine ait 2 yazıt, M.Ö. V. - IV. yüzyıllar), Irakta (Hatra yazıtı, M. S. III. yüzyıl), Fırat üzerindeki Dura'dan (yazma parçası), Kilikia'dan (Saraydın yakınındaki av kaya yazıtı, M. Ö. V. — IV. yüzyıllar; Tarsus satraplığı

sikkeleri), kuzeybatı Anadolu'dan (Abydos ağırlık ölçüsü), Baktria'dan (sikke) ve yukarı Sind vadisinden (Pencab yazıtı) v. b.

2 — Doğu Aramcanın, ve bütün Aramcanın, ağırlık merkezini *Süryanca* teşkil etmiştir. Vaktiyle merkezleri Urfa'da bulunan Süryanîler, II. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ederek Yunan kültürüne yaklaşmış ve zengin bir edebiyat (bk. SÜRYANÎ DİLİ ve SÜRYANÎ EDEBİYATI) vücuda getirmiştir. Hıristiyanlıktan önceki devirden bazı mezar yazıtlariyle bir mektup kalmıştır. Süryani edebiyatının şaheseri «Mukaddes Kitab»ın *pěşīṭtā* (Arapça = *basit*) denilen tercümesidir. V. yüzyıldaki Kristoloji tartışmalarında (Ephesos [431] ve Khalkēdōn [Kadıköy, 451] konsilleri) Süryani kilisesi ile beraber, Süryani dili ve alfabesi de iki kola ayrılmış, *Batı* kısmında Bizans etki çevresinde kalan monophysit Yakubîler (ek olarak, 680 de bunlardan ayrılan monothelit Maroni'ler [Haçlılar çağında 1182 de katolik] ve Melkit'lerin bir kısmı [V. — XII yüzyıllar, sonra katolik]) Süryancanın *Yakubî* şeklini, *Doğu* kısımdaki Nasturiler de *Nasturî* şeklini geliştirmişlerdir. Bu iki ağızdan Doğu kol, esasa sadık kalmış, Batı kol ise bundan uzaklaşmış, ve başlıca ayraç olarak, şeddeyi kaybetmiş ve *ā* > *ō*; *ō* > *ū*; *ē* > *ī* vokal değişimlerini meydana getirmiştir: meselâ Nasturî *pěşīṭtā*: Yakubî *pěşīṭtō*; Nasturî *İşoʿ*: Yakubî: *Yeşuʿ* (= İsa) gibi. Süryancanın sintaks ve kelime hazinesi üzerine Yunanca kuvvetli etki yapmıştır. VII. yüzyılda Arapçanın baskısı başlamış ve XII. yüzyılda Süryanca ölü dil haline gelmiştir. Süryanca bugün ancak dar bir çevrenin kilise dilidir. İran (Sasanî) etki alanına sığınan Nasturîler, merkezleri olan Nusaybin'den, ayrıca da Manihaîler, misyoner sıfatiyle dillerini ve yazılarını İran'a, Hind'e, Orta Asya'ya ve Çin'e kadar götürmüş ve bir çok milletlerde bu dilin izini bırakmışlardır. Uygur devrinde Türkçe Süryani harfleriyle de yazılmış, Çindeki Si-ngan-fu anıtında (781) Çince ve Süryanca yanyana kullanılmıştır. Pehlevicenin Huzvareş şeklinde, Süryanca kelimeler allografi (b. bk.; veya hétérogramme, «maske») usuliyle ideogram olarak kullanılmış, Pehlevi harfleriyle Süryanca yazılmış fakat İranca okunmuştur, Aramca *abu* (= eb, baba) yazılıp Pehlevice *pit* (= peder) okunduğu gibi

3 — Aramcanın Doğu diyeleklerinden biri de Urfa'nın güneyindeki *Ḥarrān Aramcasıdır.* M. S. VIII. yüzyıla kadar putperest kalan Ḥarrān'lıların dilinden ancak birkaç kelime kalmıştır.

4 — Yazdığı din kitaplarının Kıptice bir tercümesi son zamanlarda Mısır'da bulunan ünlü tarikat başkanı Mardin'li Mani (M. S. II.yüzyıl), ana dili olarak, Süryancaya benzer bir diyelek konuşmuştur. *Manihaî Aramca* denilen bu diyelekten birkaç yazıtla tek tük yazma parçaları kalmıştır.

5 — Babil Talmūdu Aramcası, Doğu Aramcanın önemli bir üyesi, ve Süryancanın yakın akrabasıdır. Babil Yahudi üleması tarafından M, S. IV. - VI. yüzyıllarda tertibedilen, ve Kudüs Talmūdundan çok daha hacımlı olan bu Talmūd [Talmūd Babli] un Gemārā kısmı bu diyelekte yazılmiştır.

6 — Babil Talmūdu diyeleğine yakın olan bir diyelek de *Mande Aramcası*dır. Eski Babil şehrinin yakınlarında M. S. VII. - XI. yüzyıllarda parlıyan ve İran, Musevi, ve Hıristiyan etkileri gösteren bir tarikatın, Mande (Sabi) lerin dilidir. Başlıca din kitapları olan Ginzā (= define), özel Mande alfabesiyle bu diyelekte yazılmıştır. Mande Aramcası, fonetiği ve morfolojisi çok değişmiş olmakla beraber, yabancı öğeleri pek az olan en temiz Aramî diyelektir.

7 — Batıda olduğu gibi, Doğuda da Arapça zamanla Aramcayı boğmuştur. Doğu Aramca bugün Türkiye-Irak-İran sınırındaki dağlık bölgelerde 200.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Kuzey Irakta Ṭūr ʿAbdīn'de Yakubîler, *Yeni (Yaşıyan) Doğu Aramca* denilen bu dilin *Ṭōrānī* ağzını kullanmaktadır. XVII. yüzyılda Musul Nasturîleri bu dilin *Fellīḥī* ağzını, XIX. yüzyılda da Amerikalı misyonerler *Rumiye* (Urmia, bugün: Rezaiye) ağzını edebiyat dili rölüne yükseltmeğe çalışmışlardır. Yeni Doğu Aramca konuşan katoliklere de Keldanî denmiştir. Bu diyelek gırtlak fonemlerinin çoğunu kaybetmiş, birçok damak konsonları türetmiş; sonradan gelişen ç, j gibi konsonları göstermek için de diyakritik işaretli harfler kullanmıştır. Kelime hazinesine Türk (Azerî), İran (Kürt) ve Arap öğeleri girmiştir.

M. Ö. IX.-X. yüzyıllara ait olup 1896 da Anadolu-Suriye sınırına yakın *Ördekburnu*'ndan çıkan ve şimdi İstanbul müzesinde bulunan dikilitaş üzerindeki Aramî harflerle yazılı metinden ancak birkaç Aramî kelime anlaşılabilmiş, üst tarafı karanlık kalmıştır. Yazıtın esas dili Samice değil Eski Küçük Asya Dilleri (b. bk.) ne ait olsa gerek.

Aramî alfabeler için bk. ALFABE, yayılış.

Aramcanın ayraçları: Aramca, Samî diller arasında en çok İbrancaya yakındır ve onunla ortak ayraçları vardır. Bu yakınlık, bazılarına göre, masora işaretlerinin (İbranca: nikkud = noktalar, harekeler) icadından sonra, İbranca vokalizminin, yani okunuşunun, Aramcanın etkisi altına girmesindendir. Bir sebebi de, belki, göçebelik devrinde İbranca konuşan halkın, öbür Kenan topluluklarının diliyle karışmasıdır. Üçüncü bir sebep olarak da, Aramcanın Hititçe v. b. Samî olmıyan komşu dillerle erkenden temasa gelerek kendi ilkel niteliklerini değiştirmesidir. Aramcanın eski devrinde, birçok fonetik olaylarında Aramca İbranca ile birleşiyordu: meselâ bu dillerde Ana Samicedeki ś foneminin s'ye, ḫ'nin da ḥ'ye kayması (meselâ Arap. *ḫinzīr*, Aram. *ḥzīrā*, İbran. *ḥzīr* = domuz), *ġ*'nin de ʿ(ayn)a çevrilmesi (meselâ Arap. *ġrb*, Aram. ve İbran. *ʿrb* = batmak) gibi. «Ahd-ı Atîk» Aramcasında gırtlak fonemleri durumu İbrancadaki durum gibi idi; sonradan bu hususta diyelekler ayrıldı ve bazı zayıflamalar meydana geldi: meselâ Süryancada zayıflama pek hafif olduğu halde, Mande diyeleğinde tamdır. Birçok diyeleklerde ʾ(hemze) de kaybolmuştur: Ana Samice **raʾş-* > Süryanca *rēşā*, İbranca *rōş* [Arap. *raʾs*] = baş, gibi (ḏ, ṯ, ẓ, > z, ş, ṣ > d, t, ṭ değişimi için yukarıya bk.) Daha geç bir devirde vokallerarası patlayıcıların sızıcı niteliğe kayması (ki «begadkefat» denir) olayında da, belki Aramcanın etkisiyle, bu iki dil ortaktır.

Aramcanın başlıca fonetik ayraçları şunlardır: 1 — Bazı ilkel sızıcı fonemlerin patlayıcı sınıfa geçmesi: ḏ > d (İbran. z; meselâ Arap. *ḏibḥ*, Aram. *debḥā*, İbran. *zěbaḥ* = zebh, kurban), ṯ > t (İbran. ş; meselâ Arap. *ṯamān*, Aram. *tmānē*, İbran. *şmōnē* = 8), *ẓ* > ṭ (İbran. ṣ; meselâ Arap. *ẓill*, Aram. *ṭullā*, İbran. *ṣēl* = gölge) gibi. 2 — Tumturaklı (emphatique) patlayıcı ḍ (Ana Samicede ḏ) foneminin önce ḳ'ya sonra da ʿ (ayn)a [İbr. ṣ] geçmesi: meselâ

Ana Samicede * *ard*, Arap. *arḍ*, Mande *arka*, Süryan. *arʿā*, İbran. *éreṣ*, = arz, yer. Aramcada, açık hecede bulunan vurgusuz kısa vokalleri «şva» (belirsiz semimuta e)ya çevirme eğilimi kuvvetlidir: meselâ Arap. *kataba* (Osm. *ketebe*), İbran. *kātab*, fakat Süryan. *keṯab* = yazdı.

Morfolojide, kelime sonuna gelen -a «harf - ı tarif»i (status emphaticus), Aramcanın icadettiği bir yeniliktir. Bu -a, sonraki çağlarda, normal olarak, belirtilmemiş (indéterminé) isimlere de eklenmiştir: Arap. *kalb*, İbran. *kéleb*, fakat Aramca *kalbā* gibi. Fiil, a - u ve a - i değişimi ile yapılan edilgen (passif, meçhul) şeklini kaybetmiş gibidir (eskiden «Ahd-ı Atik» Aramcasında vardı): bunun yerine t- önekiyle dönüşlü (réfléchi, mutavaat) şekil kullanılmıştır: meselâ Süryanca *keṭal* (= öldürmek) dan *'etkeṭel*. Samicenin n- refleksivi, u- mazisi ve i- mazisi de Aramcada kaybolmuştur. Bu dilde şa- önekli bir kausatif şekil vardır ki belki Akkadcadan alınmadır: «Ahd-ı Atik» Aramcasında *şēzeb*, Süryanca *şauzeb*, Akkadca *uşēzib* [$\sqrt{\ }$ ʿ*zb*] = kurtardı, gibi. Aramcada çok kere, öbür Sami dillerde olduğundan daha geniş ölçüde prepozisyonal ve konjunktival bölücüklerin yığılışması göze çarpmaktadır.

Sintakste, cümle düzeni, öbür Samî dillerde görülenden daha serbesttir. Genitif bağıntısını göstermek için çok kere relatif zamir kullanılır, meselâ Süryan. *rēş malkā* (= kıralın başı) yerine *rēşā dmalkā* (= baş ki kıral[ındır]).

Kelime hazinesinde, komşu ve yabancı dillerden birçok ödünçlemeler vardır. Hemen her diyelekte Akkad ve İran asıllı, Hellenistik devirde de Yunan asıllı kelimelere raslanır. Süryancaya özgü olmak üzere de Yunancadan birçok teoloji, felsefe, fen v. b. terimleri alınmış, fakat bunların çoğu edebiyatta kalmış ve halkça kullanılmamıştır. Aramca ve bilhassa Süryanca, kendi öz malı olan kelimelerden başka, almış olduğu yabancı kelimelerin birçoğunu da Arapçaya ve Türkçeye geçirmiştir, meselâ *tacir* (Akkad. *tamkāru*, Sumer asıllı), *miskin* (Akkad. *muşkēnu*), *din* (Eski İranca *daēnā*), *zęıc* (Yun. *zeugos*), *ṭāvūs* (kuş; Hintçe > Yun. *taōs*), *şirāt* (Lât. [*via*] *strata* > Yun.) gibi kelimeler bu dillerden Aramca (Süryanca) yoliyle Arapçaya geçmiştir. Arapçadaki *alem*, *mescid*, *salavat*, *nebi* v. b. kelimeler de Süryani asıllıdır. *Nom* (= akide, kanun; Yun. *nomos*) kelimesini Orta Asya'ya götürüp Suğdî (*num*) ve Uygur (*nom*) dillerine sokan, veya Süryanca *peṭka* (= belge) ve *buz* (= pamuklu kumaş, bez; Yun. *byssos*) kelimelerini *bitke* ve *böz* şekillerinde Uygurlara verenler yine Süryaniler olmuştur. Türk Manihaî yazıları da Aramcanın sürükleyici etkisi altında bulunmuştur.

Bibliyografya: C. Brockelmann: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, 2 cilt, Berlin 1908 - 1913. J. B. Chabot: *Langues et littératures araméennes*, Paris 1910. D. H. Müller: *Altsemitischen Inschriften von Sendscherli*, Berlin 1893. M. Lidzbarski: *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik*, Weimar 1898. G. A. Cook: *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903. S. A. Cook: *A Glossary of the Aramaic Inscriptions*, Cambridge 1898. A. H. Sayce: *Aramaic Papyri Discovered at Assuan*, Londra 1906. E. Sachau: *Drei aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine*, Berlin Akad. 1907. P. Leander: *Laut- und Formenlehre des Aegyptisch-Aramäischen*, Göteborg 1928. E. Kautzsch: *Grammatik des Biblisch-Aramäischen*, 6. bas. Leipzig 1921. K. Marti: *Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache*, 3. bas. Berlin 1925. H. Bauer ve P. Leander: *Grammatik des Biblisch-Aramäischen*, Halle 1927. H. H. Rowley: *The Aramaic of the Old Testament*, Londra 1929. G. Dalman: *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*, 2. bas. Leipzig 1905. G. Dalman: *Aramäisch-Neuhebräisches Handwörterbuch*, 2. bas. Leipzig 1922. W. B. Stevenson: *Grammar of Palestinian Jewish Aramaic*, Cambridge 1924. J. T. Marshall: *Manual of the Aramaic Language of the Palestinian Talmud. Grammar etc.*, 3. bas. Londra 1947. M. Jastrow: *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Bably and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, 2. bas. New York 1926. A. Meyer: *Jesu Muttersprache: das galiläische Aramäisch*, Leipzig 1896. H. Odeberg: *Short Grammar of the Galilean Aramaic*, Lund 1939. Ta. Nöldeke: *Beiträge zur Kenntnis der aramäischen Dialecte: II. Über den christlich-palästinischen Dialect* («Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft» [= ZDMG]ta, cilt 22 [1868], s. 443-527). F. Schulthess ve E. Littmann: *Grammatik des christlich-palästinischen Aramäisch*, Tübingen 1924. F. Schwally: *Idioticon des christlich-palästinischen Aramäisch*, Giessen 1893. F. Schulthess: *Lexicon Syropalaestinum*, Berlin 1903. G. F. Nicholls: *A Grammar of the Samaritan Language*, Londra 1858. J. H. Petermann: *Brevis Linguae Samaritanae Grammatica*, Berlin 1873. I. Rosenberg: *Lehrbuch der samaritanischen Sprache und Literatur*, Viyana 1905. J. Euting: *Nabatäische Inschriften aus Arabien*, Berlin 1885. J. Euting: *Sinaitische Inschriften*, Berlin 1891. J. Cantineau: *Le Nabatéen. Grammaire etc.*, 2 cilt, Paris 1930-1935. Th. Nöldeke: *Beiträge zur Kenntnis der aramäischen Dialecte: III. Über Orthographie und Sprache der Palmyrener* (ZDMG'de, cilt 24 [1870],s. 85-109). J. Cantineau: *Grammaire du palmyrénien épigraphique*, Kahire 1935. Th. Nöldeke: *Beiträge zur Kenntnis der aramäischen Dialecte: I. Über den noch lebenden syrischen Dialect im Antilebanon* (ZDMG'de, cilt 21 [1867], s. 183-200). D. J. Parisot: *Le dialecte néosyriaque de Maʿlūla* («Journal Asiatique»te, seri 9, cilt 11 [1898], s. 239-312; 440-519; cilt 12 [1898], s. 124-176). D. J. Parisot: *Le dialecte néosyriaque de Bakhaʿa et de Djubʿadin* («Journal Asiatique»te, seri 9, cilt 19 [1902], s. 51-61). A. Spitaler: *Grammatik des neuaramäischen Dialekts von Maʿlūla*, Leipzig 1938. G. Bergsträsser: *Glossar des neuaramäischen Dialekts von Maʿlūla*, Leipzig 1921. J. H. Stevenson: *Assyrian and Babylonian Contracts with Aramaic Reference Notes*, New York 1902. P. Ewald: *Lehrbuch der syrischen Sprache*, Erlangen 1826. R. Duval: *Traité de grammaire syriaque*, Paris 1881. E. Nestle: *Syrische Grammatik*, Berlin 1888. Th. Nöldeke: *Kurzgefasste syrische Grammatik*, 2. bas. Leipzig 1898. A. Ungnad: *Syrische Grammatik*, 2. bas. Leipzig 1932. C. Brockelmann: *Syrische Grammatik*, 5. bas. Leipzig 1938. J. Brun: *Dictionarium Syriaco-Latinum*, Beyrut 1895. R. P. Smith: *Thesaurus Syriacus*, 2 cilt, Oxford 1879-1901, ilâve [J. P. Margoliouth] 1927. C. Brockelmann: *Lexicon Syriacum*, 2. bas. Halle 1928. S. D. Luzzatto: *Grammatik der biblisch-chaldäischen Sprache und des Idioms des Talmud Babli* (Alm. terc. M. S. Krüger), Breslau 1873. L. Margolis: *Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds*, Münih 1910. C. Levias: *A Grammar of Babylonian Aramaic* (İbranca), New York 1930. J. Levy: *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim*, 2 cilt, Leipzig 1867-68. J. Levy: *Neuhebräisches*

und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim, 4 cilt, 2. bas. Berlin 1924. Th. Nöldeke: *Mandäische Grammatik,* Halle 1875. D. T. Stoddard: *Grammar of the Modern Syriac Language,* Londra 1855. Th. Nöldeke: *Grammatik der neusyrischen Sprache,* Leipzig 1868. A. Socin: *Die neuaramäische Dialekte von Urmia bis Mosul,* Tübingen 1882. A. J. Maclean: *Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac,* Cambridge 1895. A. J. Maclean: *A Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac,* Cambridge 1901. I. Rosenberg: *Lehrbuch der neusyrischen Schrift- und Umgangssprache,* Viyana 1907. Th. Audo: *Dictionnaire de la langue chaldéenne en chaldéen,* 2 cilt, Musul 1897. J. E. Manna: *Vocabulaire chaldéen-arabe,* Musul 1900. E. Prym ve A. Socin: *Der neuaramäischen Dialekt von Ṭūr ʿAbdīn,* Göttingen 1881. A. Siegel: *Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekt des Ṭūr ʿAbdīn,* Leipzig 1923. I. Guidi: *Beiträge zur Kenntnis des neuaramäischen Fellīḥī-Dialektes* (ZDMG'de, cilt 37 [1883], s. 293-318). E. Sachau: *Skizze des Fellichi-Dialekts von Mosul,* Berlin Akad. 1895. R. Duval: *Les dialectes néoaraméens de Salamas,* Paris 1883.

Aramistik için bk. SEMİTİSTİK.

ARAMON [*aramō* ok.], **Gabriel de Luitz Baron d'** (ölm. 1554), Kanunî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'da bulunan bir Fransız elçisi. XV. yüzyılın başlarında doğduğu sanılmaktadır. Nîmes'de veya Gascogne'da doğduğu yolunda söylentiler vardır. A. Fransa kıralı François I. in sarayına girmiş (1526), kıralın güvenini kazanmış ve çeşitli siyasî işlerde çalıştırıldıktan sonra Fransa devletinin İstanbul'daki sefarethanesine sefir muavini olarak gönderilmiş (1543), üç yıl sonra da sefir olmuştur. A. memleketini hem François I. hem de Henri II. zamanında temsil etmiştir. A., İstanbul'da yalnız sefir olarak çalışmamış, siyasî işleri ile beraber ilmî ve edebî araştırma görevini de yapmıştır. İlmi çok seven A. her zaman bilginler ve sanat adamları ile ilgilenmiş ve onları korumuştur. Kanunî tarafından sevilen A. hükümdarı İran seferinden vazgeçirmek için çok çalışmıştır. Osmanlı devletinin doğuda İran ile uğraşması Karl V. i Fransa'ya karşı serbest bıraktığından bu hal Fransa'nın menfaatlerine uygun düşmüyordu. Karl V. donanmasının Afrika'nın kuzeyinde bulunan Osmanlı topraklarına yakın yerlere saldırması ve kardeşi Fredinand'ın Transilvanya'da çevirdiği entrikalar Kanunî'yi tekrar batı cephesine döndürmüştür. A., Kanunî ile birlikte İran seferine gitmiş, dönüşte Kudüs'ü ziyaret etmiştir. 1551 yılında izinli olarak Fransa'ya giden A., İstanbul'a dönerken Akdeniz'de, Osmanlı amirali Turgut Reis'e raslamış ve Kanunî ile Fransa kıralı Henri II. arasındaki antlaşma dolayısiyle amirali beraberine alarak Korsika adasını Fransa adına zaptedmek istemiştir. Fransa'da ölen A., bilgisi kuvvetli, vatanına çok yararlı bir siyaset adamı olarak tanınmıştır. A. un Osmanlı memleketlerinde yaptığı geziler hakkında yanında bulundurduğu bilginler ve sefaret kâtipleri tarafından çeşitli sefaretnameler ve seyahatnameler yazılmıştır. Bunların en önemlisi elçinin kâtibi Chesneau tarafından yazılmış olan *Voyages de M. d'Aramon en Turquie* (M. Aramon'un Türkiye gezileri) dir. İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgi veren bu ziyaret ve sefaret notları, H. Schefer'in notları ile yayımlanmıştır.

ARAMŞAH. Hindistan'da Delhi (Delhli) memlûk sultanlarının ikincisi. Aramşah babası Kutbettin Aybek'in ölümü üzerine hükümdar olmuştur (1210). Hükümdarlığı bir yıl sürmüş, babasının azatlısı ve damadı Şemsettin İletmiş tarafından savaşta yenilerek tahttan uzaklaştırılmıştır.

ARAMUS. bataklık kuşları (Grallae) takımına bağlı aramide (Aramidae) familyasının bir cinsi. İnce uzun ve ucu hafif kıvrık gagaları vardır. Dış şekilleri, uçma ve yaşamaları bakımından su tavuklarına benzer, iskelet yapısı itibariyle de turnaları andırırlar. Su kenarındaki bataklıklarda yalnız başlarına yaşarlar. Feryada benzer sesleri vardır. Yuvalarını sazlıklar ve kamışlar içinde yaparlar. Güney ve Orta Amerika'da yaşıyan iki türü vardır:

A. Scolopaeus koyu çikolata renklidir; sırt, kanatları zeytin yeşili veya bakır kırmızısı bir parlaklıktadır; yüz ve gerdanları daha açık renklidir, boyunlarında beyaz lekeler vardır. 60 cm büyüklüğündedirler. Brezilya, Venezuella ve Guyana'da yaşarlar. Diğer bir türü *A. giganteus* birinciden daha büyüktür. Florida'da, Orta Amerika'da ve Büyük Antil'ler de yaşar.

ARAN: bk. ERRAN.

ARAN [*ærīn* ok.] **ADALARI** (Azizler adası), İrlanda'nın batısında, Galway körfezi ağzında ada topluluğu. Yüzölçümü 42 km², nüfusu 3 000 dir. En büyüğü olan İnishmore'de hıristiyanlığın ilk çağlarına ait kalıntılar vardır. A. balıkçılığın dayanak yerlerindendir.

DİL. Aran adalarında, Kelt dillerinin Gael koluna bağlı İr'cenin bir diyeleği konuşulur. Bu diyelek, Galway ve Mayo kontluklarında konuşulan diyeleklerle beraber, İr'cenin dört diyelek grupundan (öbürleri: 1 — Güneybatı veya Munster, ki bugünkü resmî İr'cenin esasıdır; 2 — Güneydoğu veya Leinster; 3 — Kuzeybatı veya Ulster) Kuzeydoğu veya Connacht (Connaught) kolunu meydana getirir (bk. F. N. Finck: *Die Araner Mundart,* Marburg 1899).

ARANA (yol rehberlerinde *Aranis* ve *Arangae* şekilleri de vardır), eski Anadolu'da Armenia minor bölgesinde bir şehir. Bugünkü Alacahan olma ihtimali var. A., Sebasteia (Sıvas) dan Melitene (Malatya) ye giden yol üzerinde bir konaktı. Alacahan'ın 12 km doğusundaki Akçakale'de bulunmuş olan bir Yunanca - Aramca yazıtta şehrin adı Aranda diye geçer.

ARANAĞME, Türk musıkisinin şarkı, türkü, divan koşma, destan, müstezat gibi sözlü beste çeşitlerinin sonlarında yahut bunların form bütünlüğünü teşkil eden bölümleri arasında, yalnız saz veya sazlarla çalınan melodiler.

A. birbiri ardı sıra çalınan bu çeşit eserlerin sonlarında, birinden öbürüne, yahut güfte olarak, aynı eserin bir bendinden diğer bendine geçerken çalınır. Bu eserlerden divan, müstezat, kalenderî gibilerin baş ve ortaları da A. li olur. Bazı şarkıların zemin, nekarat, miyan gibi form bütünlüğünü teşkil eden kısımları da birbirlerine değişik melodili A. lerle bağlanır.

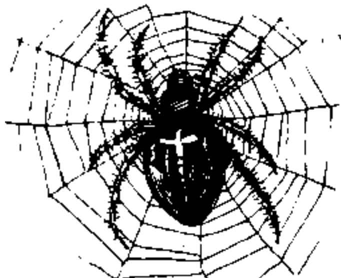
A. ler bir eserin hem melodik karakterini, hem de ritmik özelliğini taşırsa o A. o esere ait olur. Genel olarak yalnız ritmik özelliği taşıyan A. ler, aynı makamda olmak şartiyle, o ritimdeki eserlerin hepsinin sonunda çalınabilir ki, bunlara, beylik A. denir (bk. KAVUŞTAK).

ARANDA, Pedro Pablo Abarca y Bolea, Conde d' (1718-1799), İspanyol diplomatı. Zaragoza'da doğmuş ve ölmüştür. August III. zamanında Lehistan büyük elçiliğinde bulunmuş, sonra Valencia genel valiliğine atanmış, daha sonra Castilla meclisine başkan seçilmiştir (1765). Carlos III. ü bütün işlerinde ve yaptığı yeniliklerde kuvvetle desteklemiştir. Cizvitleri kovmuş ve devlet idaresini düzeltmiştir. Sonra Fransa'ya büyük elçi gönderilmiş, ve İngiltere ile yapılan savaşa son veren Paris antlaşmasını İspanya adına imzalamıştır. Bu antlaşma ile İspanya, Birleşik Amerika'nın eğemenliğini tanımıştır (1783). A. 1792 yılında birkaç ay için tekrar iktidara gelmiştir.

ARANDA (veya Aranta), Avustralya dillerinin Kuzey kolundan bir dil topluluğu. Kuzeydoğuda, Yeni Guinea adasının karşısındaki York Burnu yarımadasından güneye göç etmiş ve Avustralya'nın merkezine, kısmen de doğusuna doğru geniş bir alanda yayılmıştır. Asıl *Aranda* dili, orta Avustralya bölümünde Hermannsburg dolaylarında birkaç yüz kişi tarafından kullanılmaktadır. Öbür diyeleklerden *Wychinga,* Güney Avustralya'da Eyre gölü kuzeyinde, *Yaroinga* ile *Underekebina* kuzeybatıda MacDonnell dağı (Orta Avustralya) kuzeydoğuda da (Queensland) Georgina ırmağı ile Gordon Creek çevrelerinde konuşulmaktadır. Bu dil topluluğu, Yelina, Walooker, Chingalee Leeanuwa, Mingin, York Burnu (ve adalar) diyelekler ve dilleriyle beraber, Avustralya dilleri Kuzey kolunun Doğu grupunu meydana getirir. Başlıca ayracı, her kelimenin bir vokalle bitmesidir. Bunları konuşan halk, antropoloji bakımından Avustralya yerlilerinin yeni tabakasındandır. Çok ilkel bir dil tipi gösteren Aranda dilinde: konson sistemi basittir (yalnız p, t, k, ty, m, n, l, r, w, y konsonları vardır); «sourd» (sert), «sonore» (yumuşak) farkı olmadığı için, meselâ p, t, k, sesleri b, d, g, ile asıl p, t, k, arasındadır (Aranda ∾ Aranta, gibi); isim, sıfat, fiil farkı, sintakste de uyrumluluk (hypotaxe) yoktur; çekim ve yapı ekleri bulunmadığı için, kelime, konson + vokal tipinde olan tek heceli köklerin yanyana bitişmesiyle yapılır, meselâ *tuka* = vurdu (= *tu* — = vurmak, *ka* — = kesmek; bitmişlik anlatan geçmiş zaman, «kesmek» fiilini ek olarak kullanmakla yapılır). Bu ilkel dil, içtimaî dilcilik (linguistique sociologique) araştırmalarına konu olmuştur (bk. Alf Sommerfelt: *La langue et la société. Caractères sociaux d'une langue de type archaïque,* Oslo 1938). Bu dilin başka özellikleri için bk. AVUSTRALYA DİLLERİ, İLKEL TOPLULUK DİLLERİ.

ARANDA DE DUERO, İspanya'da Madrid ile Burgos arasında bir kasaba. Nüfusu 6 460, denizden yüksekliği 812 m dir. A., şaraplariyle tanınmış olan Ripara de Duero da, Duero ırmağı boyunda, işlek bir demiryolu istasyonudur.

ARANEA, eklembacaklı hayvanların örümcekler (Araneida) takımına bağlı argiopide (Argiopidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından bu cinse *Epeira* veya *Araneus* adı da verilir ve Epeiridae familyasına bağlanılır. Bu cinsin *A. diademata* adlı türüne «haçlı örümcek» veya «bahçe örümceği» denir. Çünkü koyu veya sarımtrak kahverengi abdomenlerinin üst kısmında haç şeklinde beyaz bir leke vardır. Dişi 15, erkek 10 mm boyundadır. Bu örümceğe bahçelerde, evlerde, tarlalarda ve ormanlarda, hususiyle rutubetli yerlerde raslanır. Ağaç dalları, kazıklar, v. b. arasına dik ve biraz eğri olan çok muntazam ağlarını kurarlar. Sinek ve sivrisinek gibi ağlarına düşen avlarını koşarak yakalar ve ısırdıktan sonra bayıltarak hayvanı emerler. Dişiler, sarı yumurtalarını sonbaharda yumurtladıktan sonra ölürler. Bunlar yumurtalarını ağdan bir torba içine bırakarak kuytu kir yerde saklarlar. Dişi ile erkek kışı geçiremez. İlkbaharda yumurtalardan tekrar yavrular çıkar. A., Avrupa'da yaşar.

Araneus diademata

A. cinsinin 800 kadar türü vardır ve bütün dünyaya yayılmıştır. Çeşitli türlerin ağ şekileri, çiftleşmeleri ve gözlerinin durumu birbirinden farklıdır.

Avrupa'da yaşıyan haçlı örümceklerden *A. angulata* kırmızı, sarımtrak renklidir. Bahçelerde ve ormanlarda, çam ağaçlarının ve diğer ağaçların üzerinde yaşar. *A. cornuta* daha küçüktür ve bataklık yerlerde, dere, göl kenarlarında yaşar. *A. umbratica* adlı tür de evlerde, bahçelerde ve tarlalarda ağaçların gevşek kabukları altında yaşar. Bunlardan başka Avrupa'da yaşıyan daha 20 kadar türü vardır.

ARANEIDA: bk. ÖRÜMCEKLER.

ARANİ (Sanskritçe), Veda'lar zamanında ateş yakmaya yarıyan ve kutsal ateşi yakmak için kullanılan tahta çakmak.

ARANJUEZ [*aranhueth* ok.], İspanya'da, Madrid'in 37 km güneyinde bir şehir. Nüfusu 14000. Denizden yüksekliği 494 m. Tajo ırmağı boyunda kurulmuş bulunan A., evvelce İspanya kırallarının ilkbaharda oturdukları tanınmış bir yer idi. Bugün de Madrit halkının bir sayfiye şehridir. Geniş ölçülü sulamalarla A. ve çevresinde sık meyvalıklar üretilmiş, Tajo vadisinde köşklerle süslü bahçeler, yer yer parklar, iki yanı ağaçlı caddeler, büyük havuzlar, yapma çağlıyanlar meydana getirilmiştir.

ARANKA [*ɔronko* ok.] **György** (1737-1817), Macar dil devrimcisi. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru başlıyan Macar dil devriminde önemli bir rol oynıyan A., aşırı dil yenileştiricileri aleyhinde idi. Aynı zamanda bir dil kurumunun kurulması için de savaşmıştı. Nihayet 1793 te Erdel'de A. nın çalışması ile «Erdélvi Nyelvmívelő Társaság» (Erdel Dil Düzenleme Kurumu) kurulmuştur. Başlangıçtan beri malî zorluklar karşısında kalmış olan bu kurum, 1801 de çalışmalarına son vermiştir.

ARANTIUS: bk. ARANZI.

ARANY [*ɔrɔny* ok.] **János** (1817 - 1882), Macar şairi. Nagyszalonta'da bir rençper ailesinden doğmuştur. Taşrada noterlikte ve lise öğretmenliğinde bulunduktan sonra Peşte'ye taşınmıştır (1860). A., Macar Bilimler Akademisi üyeliğine (1858), aynı Akademi sekreterliğine (1865), daha sonra da genel sekreterliğine seçilmiştir (1870).

Macar edebiyatında «millî klâsisizm» devrini açan A., şiirin bütün türlerinde dünya edebiyatı çapında eserler vermiştir. Asıl alanı epopedir. Bu yolda en ünlü eserleri *Toldi* [1847], *Toldi szerelme* (Toldi'nin aşkı) [1879] ve *Toldi estéje* (Toldi'nin akşamı) [1854] başlıklı bölümlerden bileşik Toldi üçlemesi ile *Buda halála* (Buda'nın ölmü) [1864] dır. Macar Ortaçağ şövalye âlemini canlandıran Toldi üçlemesinden *Toldi szerelme* ve Attilâ çağını yaşatan *Buda halála* (b. bk.) birer psikolojik roman mahiyetindedir. Komik epopelerinden *Az elveszett alkotmány* (Kaybolmuş

anayasa) [1846] ve hususiyle *A nagyidai cigányok* (Nagyida çingencleri) [1852] çok değerlidir. Kısa epopelerinden *Murány ostroma* (Murány'ın muhasarası) [1848], *Katalin* [1850], *Bolond Istók* (Deli Istók) [1850], *Az elsö lopás* (İlk hırsızlık) [1854] ve *Jóka ördöge* (Jóka'nın şeytanı) [1853] anılmağa değer. A., sanatının doruğuna otuzu geçen ballâdları ile ulaşmıştır. Bunlardan en tanınmışları şunlardır: *Ágnes asszony* (Bayan Ágnes) [1853], *V. László* [1853], *Bor vitéz* (Yiğit Bor) [1855], *A walesi bárdok* (Wales nozaları) [1857], *Tetemrehívás* (Ölü başına çağrı) [1877], *Tengeribántás* (Mısır soyma) [1877], *Az ünneprontók* (Bayram bozanlar) [1877], *Hídavatás* (Köprü açılış töreni) [1877], *Vörös Rébék* (Kızıl Rébék) [1877] ve konusu Macaristan'daki Türk egemenliği zamanından alınan *Szondi két apródja* (Szondi'nin iki içoğlanı) [1856]. Birer küçük dram olan bu ballâdların konusu daima trajiktir: günah ve cezası. Lirik şiirlerinde modern insanın ruhunu kurcalıyan meselelere yer veren ilk Macar şairi A. dir. *Őszikék* (Sonbahar şiirleri) başlığiyle toplanmış olan manzumeleriyle dünya edebiyatında eşine az raslanan ihtiyarlık lirik şiirinin en güzel örneklerini vermiştir. Şiirin kendiliğini inceliyen *Vojtina Ars poétikája* (Vojtina'nın Ars poeticası) [1861] adlı öğretici manzumesi ünlüdür. Dilin erişilmez bir sanatçısı olan A., Shakespeare'in üç ve Aristophanes'in bütün eserlerini ustalıkla Macarca'ya çevirmiştir. A. nesir alanında da çalışmıştır. Macar edebiyatı tarihine ait yazdığı *Zrínyi és Tasso* (Zrínyi ve Tasso) [1859], *Bánk - Bán tanulmányok* (Bánk-Bán hakkında incelemeler) [1858], *Irói arcképek* (Yazar portreleri) [1863 - 64], *A. magyar verselésről* (Macar nazmı hakkında) [1856] ve *Naiv eposzunk* (Millî destanımız) [1863] adlı uzunca etütleri bilimsel değerini hâlâ kaybetmemiştir. A. İslâm edebiyatiyle de ilgilenmiştir. Bir gazeli ve Harirî (b. bk.) tarzında bir makamesi vardır.

ARANY János

A. melânkolik ve kötümserdir. Bununla beraber kötümserliği boş bir keder değildir. Dünya görüşü, din, yurt ve aile esaslarına dayanır. Şiiri, Macar özelliklerini taşımakla beraber, ebedî insan ruhunun tam bir ifadesidir.

ARANY [*ərəny* ok.] **László** (1844 - 1898), Macar şairi, János Arany'in oğlu. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra Macar Emlâk Kredi Bankası memuru, sonra aynı bankanın müdürü (1880), daha sonra da milletvekili olmuştur (1887 - 1892). Yazarlık ününü, toplayıp yayımladığı *Eredeti népmesék* (Orijinal halk masalları) [1862] adlı Macar halk masalları koleksiyonu ile sağlamıştır. Başlıca eseri *A. délibábok hőse* (Hulyaların kahramanı) [1873] adlı manzum romanıdır. Bu eserin başkahramanı Balázs Hübele, çabuk heyacanlanan, fakat iradesiz, tembel ve eğlence düşkünü Macar kişizade gençligini temsil eder. Macar edebiyatında XIX. yüzyıl sosyal - politik düşüncelerini ifade eden ilk eser, bu manzum romandır. A. in etütleri, eleştirmeleri ve Molière ile Shakespeare'den yaptığı tercümeleri de çok değerlidir.

ARANYAKA (Hintçe = ormana çekilmiş), bir ormanda itikâfa çekilmiş Budist rahiplere verilen ad. Bhikchous denilen Budist rahipleri, dinî geleneklerince, günlük tek yemeklerini yedikten sonra içebakış ile meşgul olmak üzere tenha bir yere çekilmek zorunda idiler. Ormanda oturma, Budist'lerin 13 Dhoutanga'sından, yani Budist rahiplerinin sürekli olmamakla beraber olabildiği kadar uğraşmak zorunda bulundukları itikâflarından biridir. Sakyamuni'nin yeğeni ve rakibi Devadatta, Aranyakanga'nın, yani ormanda oturmanın sürekli olarak yapılmasını, Budist rahiplerinin gerçek münzeviler olmalarını, Vihâra'ların veya manastırların kullanılmasını istemekte, manastırlardaki toplu yaşayışı yasak etmektedir. Sertlikteki bu ilerilik, Budizm'in kurucusu Sakyanuni ile Devalatta arasındaki anlaşmazlığın doğmasına yahut da zaten var olan bir anlaşmazlığın meydana çıkmasına sebep olmuştur.

ARANYOS [*ərənyoş* ok.] Rumanya'daki Aries (b. bk.) nehrinin Macar dilindeki adı.

ARANYOS - MARÓT [*ərənyoş moröt* ok.], Slovakya'daki kasabalardan Zlaté Moravce (b. bk.)nin Macarca adı.

ARANZADI Y UNAMUNO, Telesforo de (doğ. 1860), İspanyol antropolog. Granada üniversitesinde zooloji, Barcelona üniversitesinde de önce botanik, sonra antropoloji profesörü olmuştur. En çok İspanya Bask'larının antropolojisi ve prehistorik etnografyası üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *El pueblo Euskalduna* (Bask halkı) [1889], *Antropología y etnología del país Vasco - Navarra* (Bask - Navarra ülkesinin antropolojisi ve etnolojisi) [1911], *Del antropología de España* (İspanya antropolojisi hakkında) [1915], *Etnografía; sus bazes, sus métodos y aplicaciones á España* (Etnografya; esasları, metodu ve İspanya'ya uygulanması) [1917].

ARANZI [*arandzi* ok.] **(Aranzio, Arantius), Giulio Cesare** (1530 - 1589), İtalyan anatomi bilgini. Bologna'da doğmuş ve ölmüştür. Bölüt ile etenenin yapısını tanıtmış, beynin karıncıklarını, büyük atardamar (aort) ve ciğer atardamarı kapacıklarının telsel çekirdeklerini ve o zamana kadar iyi tanınmıyan bazı kasları tarif etmiştir. Kanın akımı hakkında zamanına göre ileri bazı düşünceler ortaya atmıştır. Andreas Vesalius'un talebesi idi.

Aranzi veya *Arantius toplardamar kanalı:* bölütte, karaciğer'in alt yüzeyinde bulunur ve göbek toplardamarını alt ana toplardamarla birleştirir.

Aranzi veya *(Arantius) yumurcak* veya *düğümcükleri:* aort'un sigmoid kapacıklarının serbest kenarının orta kısmında bulunan küçük telsel çekirdekler.

Arantius karıncığı: calamus scriptorius'un bir infundibulum (huni) şeklindeki alt ucu.

ARAONA, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil. Bir taraftan Aravak öbür taraftan da Pano dil aileleriyle yakınlıkları bulunan, bazı dilcilere göre Aravak ailesine bağlanabilen, başkalarına göre ise ayrı bir dil ailesi sayılması gereken Takana dilinin başlıca bir diyeleğidir. Peru-Brezilya-Bolivya sınırına yakın bir bölgede konuşulmaktadır. Bk. TAKANA, ve ARAVAK.

ARAP, Ankara'nın Keskin ilcesinin merkez bucağına bağlı 693 (1945) nüfuslu köy. A. sırtta kurulmuştur, yakınında orman vardır. Evleri toplu, kerpiçten yapılı, düz ve toprak damlıdır. Kaynak suyu vardır.

ARAP (Folklor), Türk folklorunda «Arap» genel olarak «Zenci» anlamındadır. Yalnız Karagöz oyununda «Hacı Kandil», «Hacı Fitil», «Hacı Şamandıra» adlariyle dilenci, tatlıcı, kahve dövücüsü gibi tipler, asıl anlamında «Arap» (Ak Arap) tırlar. Karagöz oyununda, hacı sıfatından istifade ederek bedava geçinmek yolunu tutan, para yerine dua veren, hattâ, kendine mübarek bir insan süsü vererek kadınları kandırmağa kalkışan mürâi bir tip olarak canlandırılır; tecvitli konuşmasiyle gülünç taklitler arasında yer alır. Karagöz'de, ayrıca, Hacivat'ın kölesi, Çelebi'nin lalası rollerinde haremağası- karikatürü olarak şivesi ve aptalca azametli halleri alaya alınan Zenci (Arap) tipi de vardır.

Zenci anlamında A. ın daha sık raslandığı yer, masal ve hikâyedir. Birçok masallarda A., Hızır rolünde, iyilik yapan, darda olanların imdadına koşan tabiatüstü bir varlık olarak görülür («Of-Lala» veya «Of-Arap» deyince hemen gelir). Bu tipten «Arap», maden kuyularında çalışanların inanışları arasında da yer almıştır. Madenciler, her kuyunun bir «Arap» ı olduğuna ve ona raslıyan işçinin «Kuyunun sahibi kimdir?» sualine «sensin» diye cevap vermesi lâzım geldiğine inanırlar. Bu cevabı verene kuyunun A. ı yardım eder, az emekle çok kömür çıkarılmasını sağlarmış. Başka türlü bir cevap veren, ya bir felâkete uğrar, yahut da -hiç olmazsa- iş üretemezmiş.

Bazı masal ve hikâyelerde ise «Arap», üstün kuvvete boyun eğen ve kendisinden kuvvetli çıkıp da kendisini yenen kahramana büyük sadakatle bağlanan bir dev-kahraman rolündedir: Köroğlu hikâyelerinin kahramanlarından Koca-Arap, başka bir hikâyede (Kirmanşah hikâyesinde) bu rolde ortaya çıkar. Aslan Bey, Celâli Bey, v. b. gibi Türk halk hikâyeleriyle Binbir Gece hikâyelerinden bazılarında, Battal Gazi menkıbelerinde de bu tip A. kahramanlara raslanır.

Türk halk hikâyeciliğinde bir de arap maskesi giymiş kahramanlar görülür: Şah İsmail hikâyesinde Arap-Özengi (b. bk.), Beyrek hikâyesinin daha yeni Anadolu varyantlarındaki Akkavak-Kızı, Arslan Bey hikâyesinde Arslan Bey'in sevgilisi Serviraz, Arap nikaplı ve ancak kendilerini mağlup edecek kahramanla evlenmeğe razı olan kahraman kız tipleridir.

Bazı masallarda da erkek kahramanlar (meselâ güzel ve genç padişah veya şehzade) sevgililerin vefalarını sınamak için A. maskesi takarlar. Birtakım masallarda ise güzel ve genç padişah kızının nasibine çirkin bir A. düşer; kızın bu alınyazısına katlanmasının mükâfatı olarak, zenci, herhangi bir tılsım sayesinde beyaz olur.

Zenci anlamiyle A. ın masallarda düpedüz kötü ve zararlı kişi olduğu da vardır. Ali-Cengiz oyununun birçok varyantlarında, bu oyunu öğretmek vâdiyle gençleri kandırıp yiyen, ve başka masallarda padişahın kızlarını sıra ile götürüp yiyen, ölüleri yiyen, veya sorduğu muammaları bilmiyenleri öldüren Arap'lar bu tiptendir. Nihayet masallarda bir de, olağanüstü işleri gördürmeğe yarıyan bir vasıta, bir «tılsım» vazifesini alan A. lara raslanır. Bu, kendini ele geçiren kahramana kul olan, onun her dileğini yerine getiren bir A. tır. Onun elde edilmesi çok güçtür, ve birçoklarının hayatına mal olur.

Cahil ve saf, sonradan görme, kendisine önemli bir kişi süsü veren Zenci haremağası, halk fıkralarının -hususiyle İncili çavuş'un şahsına bağlı fıkralar gibi, saray hayatiyle ilgili olanların- komik bir tipidir.

ARAP ATI: bk. AT.

ARAP BİRLİĞİ, Irak, Lübnan, Mısır, Suriye, Saudi Arabistan, Ürdün ve Yemen devletlerince imzalanan 7 ekim 1944 İskenderiye Protokolu ve 25 mart 1945 Kahire Misakı ile kurulmuş olan birlik.

Din ve dil birliği ve yaşadıkları toprakların bitişikliği ile Arap'ları bir birlik halinde toplamak fikri yeni değildir. Türkiye'nin bugünkü sınırlarından Basra körfezine ve Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan ülkelerde oturan Arap'lar - Fas müstesna - 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamışlar ve benliklerini korumuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşme devrinde uyanan A. fikri, başlıca Birinci Dünya Harbi içinde meydana çıkmıştır (bk. ARABİSTAN, tarih, yakınçağda A.). Yukarda adı geçen devletler, Birinci Dünya Harbi'nden sonra, Osmalı İmparatorluğu'ndan ayrılmış, himaye veya manda'dan geçerek bağımsızlığa kavuştuktan sonra bir birlik kurma fikrini, İkinci Dünya Harbi'nde gerçekleştirmişlerdir.

İkinci Dünya Harbi içinde 24 şubat 1943 te İngiliz dışişleri bakanı Anthony Eden'in, Avam Kamarası'nda «İngiltere hükümeti'nin Arap'lar arasında ekonomik, kültürel ve siyasî birliği teşvik edecek bir hareketi memnuniyetle karşılıyacağını» söylemesi üzerine, Mısır başbakanı Mustafa Nahhas paşa (b. bk.) A. meselesini görüşmek için Arap devletlerini bir konferansa çağırmıştır.

İskenderiye'de Antoniadis sarayında 1944 eylûlünün 25 inden 7 ekimine kadar süren dokuz toplantıda İskenderiye Protokolu hazırlanmış ve imzalanmıştır. Bu toplantıda Filistin Arap'ları temsilcisi de bulunmuştur. Protokola göre, bir Arap Devletleri Birliği kurulacak, birliğin «Arap Devletleri Birliği Konseyi» adlı bir meclisi olacak ve birliğe giren devletler konseyde tam bir eşitlikle temsil edileceklerdir.

Protokol'da, üye devletlerin, gerek üye, gerek yabancı devletlerle anlaşmalar yapabileceği, anlaşmaların Birlik Anayasası'na aykırı olmaması gerektiği, devletlerden hiçbirinin, birliğin ve üye devletlerin dış siyasetine aykırı bir siyaset güdemiyeceği, üye devletler arasında ekonomik, kültürel ve siyasî meseleler için sıkı işbirliği ve ortak çalışma programları hazırlanması için birer komisyon kurulacağı, v. b. esasları saptanmıştır. Protokol'dan beş buçuk ay sonra, aynı devletler arasında Kahire'de imzalanan «Arap Devletleri Birliği Misakı», «Arap devletlerini birbirine bağlıyan bağları daha çok sıkılaştırma» amacını gütmekte ve birliği «bu devletlerin bağımsızlıkları ve egemenlikleri» üzerine kurmaktadır.

Misakın 20 maddesi ve 33 eki vardır. Bunlara göre birliğe giren devletler iç nizamlarının elverişliliği nispetinde sosyal, ekonomik, malî meseleler ve ulaştırma, kültür, uyrukluk işleri, sağlık meseleleri gibi işlerde yardımlaşacaklardır.

Bu amaçlara erişebilmek için 3 organ kurulmuştur: Konsey, Genel Sekreterlik, Komisyonlar. Konsey, birliğe giren devletlerin temsilcileriyle kurulur; her devletin, temsilci sayısı ne olursa olsun, konseyde bir tek oyu vardır. Genel sekreter, konsey tarafından seçilir. Komisyonlar, her devletin bir temsilcisi ile kurulur. Bunlar yardımlaşma esaslarını saptar ve buna ait anlaşma tasarılarını hazırlıyarak konseye verirler.

Misakta değişiklik, birlik devletlerinden üçte ikisinin isteği ile olur.

Konsey her sene mart ve ekim aylarında olağan olarak, iki üyenin isteği üzerine de olağanüstü toplanır. Bir-

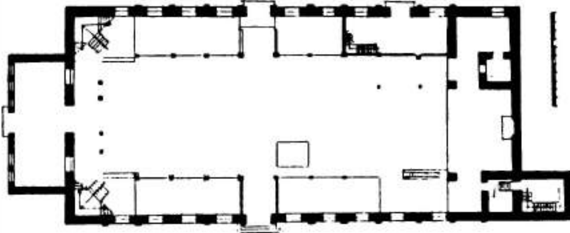
liğin merkezi Kahire'dir. Konsey teklifi ile başka yerde de toplanabilir. Arap'lar içinde bugünkü birliği zayıf bulanlar ve daha kuvvetlendirmek istiyenler vardır. Lâkin çoğunluk, bugün için bir Birleşik Arap Devleti kurmanın imkânsızlığını kabul etmektedir.

ARAP BOĞAZI, Ceyhan nehri deltasının Yumurtalık limanı güneyindeki kıyısında bulunan denizkulaklarından birisi. 3 km kadar uzunluktadır.

ARAP BÜLBÜLÜ (Pycnonotus xanthopygos), ötücü kuşlar (Passeres) takımına bağlı A. leri (Pycnonotidae) familyasına bağlı bir türdür. Sırt tarafları esmer külrengi, karın tarafı daha açık renkli, baş ve gerdanları siyah renkli olan bu kuşların gagaları ve bacakları siyah renklidir. Kuyruk altı tüyleri sarıdır. 21 cm uzunluğundadırlar. Ovalarda, ormanlarda ve bahçelerde yaşarlar. Böcek ve meyvalarla geçinirler. Sesleri çok güzeldir. Anadolu'da Suriyede ve Filistinde yaşar.

ARAP BÜLBÜLÜ

ARAP CAMİİ, İstanbul'da Galata'da bir cami. Bu camiin Emevî halifelerinden Süleyman bin Abdülmelik'in kardeşi Mesleme bin Abdülmelik tarfından İstanbul'un kuşatılması sırasında yapıldığı hakkında genel bir inanış olduğundan cami bu adla anılmaktadır. Galata semtinin en büyük camii olduğundan A. ne ayrıca «Cami-i Kebir»

ARAP CAMİİNİN PLÂNI

adı da verilmektedir. 717 yılı ağustosunda Mesleme karadan, kuvvetli bir Arap donanması da denizden İstanbul'u kuşatmıştı. Kuşatma bir yıl sürmüş, İstanbul alınamamış, yalnız Galata zaptedilerek hemen A. yapılmıştır. Arap'lar İstanbul'dan çekildikten sonra A. Rum'ların eline geçmiştir. Camiin kiliseye çevrildiği veya cami olarak bırakıldığı hakkında kesin bilgi olmadığı gibi, Arap mimarlığı özelliklerinden hiçbirini taşımıyan bu binayı

ARAP CAMİİ

ARAP CAMİİNİN İÇİ

bügünkü hali ile Mesleme'ye bağlamak da zordur. A. nin yapılışı incelenecek olursa birbirinden ayrı iki kısımdan kurulduğu, bunlardan birinin mimarlık bakımından Bizans devrine, öbürünün de Türk devrine ait olduğu görülür. Bizans İmparatorluğu zamanında müslümanların İstanbul'da camileri olduğu bilinmektedir. A. bu camilerden biri ise de Mesleme ordusu İstandul'dan çekildikten sonra bir yangın veya ihtilâl sonucunda harap olduğu sanılmaktadır.

Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Lâtin'ler İstanbul'u aldıkları zaman bu bina St. Hyacinthus ve Dominicus rahiplerine verilmiştir (1232). Ceneviz'ler bu kiliseye St. Dominicus derler ve kurucusu olarak St. Dominicus'tan ruhanî elbiseyi almış olan Hyacinthus'u gösterirler. Dominiken'lere verilen binanın Arap'ların yaptığı bina olup olmadığını kestirmek güçtür. Yalnız, camiin Bizans çağından kalma kısımlarının (dört köşe kule şeklinde minare, minarenin altındaki avlu kapısı, mihrap kısmı ile yanlarındaki kısımlar) Dominiken'ler tarafından yapıldığı bellidir. Camide Roma ve gotik tarzında açık ve örtülü pencereler ve sütun başlıkları da vardır. Minareye camiin içinden ve mihrabın sağ tarafındaki küçük bir kapıdan girilir. Minare Ortaçağ çan kuleleri tarzındadır, içinde çan iskelelerinin konduğu delikler görülmektedir. Minarenin şekli Şam'daki Emeviye Camii'nin minarelerine benzerse de, pencerelerin küçük sütunlarının başlıklarındaki putlar ve kapının oyma silmeleri bu minarenin üst kısmının Bizans'lılar veya Lâtin'ler tarafından yapılmış olduğunu göstermektedir. Camiin mihrap kısmınadaki gotik kemerle pencereler de Lâtin devri mimarlığına aittir. Camiin sahın kısmı ile yanları Türk devri eserleridir. Burada Mesleme kuşatmasından önce bir kilise bulunup bulunmadığı, Arap'ların o kiliseyi mi camie çevirdikleri, yoksa yeni bir cami mi yaptıkları, Lâtin'lerin bu binayı camiden mi kiliseye çevirdikleri, yoksa yeniden mi bu binayı yaptıkları kesin olarak bilinememektedir. Bununla beraber kiliselerin Kudüs'e, camilerin ise Mekke'ye bakacak şekilde yapıldıkları, kiliseden çevrilen camilerde mihrabın doğrultunun sahan okuna göre eğri bulunduğu, A. nde ise bu özelliğin görülmediği, bu camide mihrabın kıbleye dönük olduğu gibi noktalar göz önünde tutulursa bu binanın cami olarak yapılmış olduğu anlaşılır. Yalnız yapılış tarzı kiliseyi andırmaktadır. Cami dikdörtgen şeklinde ve ahşap tavanlı büyük bir binadır. Mihrap

duvarına bitişik dört köşe minare ve minarenin altından geçen dehliz, camiin en karakteristik kısımlarıdır. Üç kapısı vardır. Binanın bütün özelliği ve değeri mihrap bölümünde toplanmıştır. Camiin bugünkü haliyle XIV. yüzyıldan kaldığı anlaşılmaktadır.

Dominiken'ler XIV. yüzyıl başlarında bu binayı devir aldıkları zaman çok harap olması dolayısiyle onu yıkmışlar ve temelleri üzerine, İslâm-Bizans üslûbuna Roma ve gotik üslûplarını da katarak yeniden bir bina yapmışlardır. Buna göre bugünkü binanın temeli eski bir camie, üst kısmı da XIV. yüzyılda Dominiken'ler tarafından yapılan kilise'ye aittir.

Türk'ler İstanbul'u aldıktan sonra bu kilise yine Dominiken'lerin elinde idi. Bayezit II. zamanında İspanya'daki Endülüs Emeviye devletinin son artığı olan Benî Ahmer devleti de yıkılınca Arap'lardan birçoğu İstanbul'a gelmişti. Bu bina, eski bir A. olması dolayısiyle, Dominiken'lerden alınmış ve yeniden cami haline sokulmuştur. Binanın adı bundan sonra da kesin bir şekil almış ve A. denilmiştir. Dominiken rahipleri de biraz daha yukarıdaki St. Petrus kilise ve manastırını kurmuşlardır. Depremler ve yangınlardan tamamiyle harap olan bu cami çeşitli onarımlar görmüş ve genişletilmiştir. En esaslı olarak Mahmut II. nin annesi tarafından 1808 yılında şimdi görüldüğü şekilde onartılmıştır, 1913 yılında yapılan onarımda döşemesinde çıkan çok sayıda Lâtin mezar taşları müzeye kaldırılmıştır. Mihrap kısmındaki duvarlarda freskler de çıkmıştır. Bu onarımda binaya Arap üslûbu taklit edilerek bir soncemaat yeri eklenmiştir.

ARAP ÇÖLÜ. Kuzey Afrika çölünün Nil nehri ile Kızıldeniz arasında kalan bölümü. Güneyde Nubye kumtaşı tabakaları ve kuzeyde Eosen kalkerleriyle örtülmüştür. 2 000 metreye kadar yükselen doruklariyle yüksek ve dağlık, bu yüzden de Libya çölünden daha nemlidir; hususiyle yükseklerde bozkır bitkilerinin gelişebildiği ve bedevilerin hayvanlarını otlattıkları görülür. Yağışların daha bol olduğu Diluvyum devrinde oluşmuş birçok vâdiler, subölümü çizgisinden Nil vâdisine ve Kızıldeniz'e doğru iner. Kızıldeniz kıyısında birkaç liman vardır.

ARAP ÇÖLÜ

ARAP DİLİ. Samî dil ailesinin Batı kolu Güney bölümünün Kuzey grupundan bir dil.

Samî diller ve Arapça: Arapçayı Samî dillerin Doğu kolu (Akkadca [Asur-Babil])ndan ayıran başlıca ayraçlar şunlardır: 1 — Doğuda, Samîcedeki gırtlak fonemlerinin çoğu, konson olarak y fonemi bile, kaybolmuş, Arapçada ise çok iyi muhafaza edilmiştir: krş. Akkad. *irub:* Arap. *yağrubu*(=gurub), Akkad. *umum:* Arap. *yawmun*(=yevm, gün). 2 — Doğuda praesens ve praeteritum'dan başka, fiilin afformatif (= sonekle) yapılı, devam gösteren ve «permansif» denilen özel bir zamanı vardır (bk. AKKAD DİLİ); Arapçada ise buna karşılık yalnız, afformatif yapılı «bitmiş zaman» (mazi, perfectum) ile preformatif-afformatif yapılı «bitmemiş zaman» (muzari, imperfectum) çeşitleri vardır. Batı kolu içinde, Arapça, Kuzey bölümü (Kenanî ve Aramî diller)nden şu niteliklerle ayrılır: 1 — Kuzey bölümüne bakarak, Arapçanın konson sistemi, hele gırtlak ve dişlerarası fonemleri, çok zengindir; Samîcenin vokal dolgunluğu muhafaza edilmiştir; Ana Samicenin p fonemi burada f olmuştur: meselâ «burun» anlamına olarak, Akkad. *appu*, İbran. *ap*, Aram. *appayyā*, fakat Habeş. *anefe*, Güney Arap. *anf*, Arap. *anfun;* «açtı» anlamına, Akkad. *petū*, İbran. *pātaḥ*, Aram. *pᵉtaḥ*, fakat Habeş. *fateḥa*. Güney Arap. *ftḥ*, Arap. *fataḥa*. 2 — Arapçada bulunan üç halli isim çekimi (Akkadcada da olduğu gibi: nominatif, genitif, akkusatif; yalnız, Akkadcada bu haller «mimasyon»-la [*umum, umim, umam*, gibi], Arapçada ise «nunasyon»-[«tenvin» : *yawmun, yawmin, yawman*, gibi]la yapılır), iç değişimle yapılan çoğul (cem'-i mükesser, pluriel brisé: *şey: eşya; kitab: kütüb*, gibi) şekli, fiilin de subjunktif kipi, Kuzeydekilerde yoktur.

Batı Samicenin Güney bölümü (veya Güneybatı Samice: Südwestsemitisch)nün sınırları, tarihî olarak, Şam dolaylarından başlar, bütün Arabistan yarımadasını çevreler ve Habeşistana taşar. Bu Güney bölümdeki diller, Kuzey ve Güney olmak üzere yine ikiye ayrılır. Güney grupu, bir taraftan, Arapçadan ayrı olduğu halde «Güney Arapça» (Südarabisch, sudarabique, bazı kere de Ḥimyarite; bizdeki eski adı: Ḥimyerî) denilen, ve yeni öz Arapçanın güney diyelekleriyle karıştırılmaması gereken dil zümresini, öbür taraftan da güney Arabistanın Ḥabaşāt bölgesinden Afrikaya göç etmiş olan Habeş dil zümresini içine alır. Kuzey grupuna da Kuzey Arapça (Nordarabisch, l'Arabe du nord) denir, ki asıl Arapçadan başka, Ön-Arap (Proto-arabique) denilen diyelekler zümresini de kapsar (aşağıya bk.). Güneybatı Samicenin en eski temsilcisi Güney Arapça denilen zümredir. M. Ö. VIII. yüzyıldan M. S. V.-VI. yüzyıllara kadar süren bir zaman boyunca, şimdi Yemen denilen bölgenin kuzey kısmında Sebaᶜ, bunun gü-

neyinde Meʿīn, kıyı bölgesini Umman'a doğru boylıyarak da Avsān, Ḳatabān, ve Ḥaḍramāvt denilen dil ve diyeleklerinde, özel Güney Arap (Ḥimyerî) alfabesiyle (bk. ALFABE) yazılmış birçok yazıtlar bırakmıştır (en önemlileri: Ḥadaḳān yazıtı, tarihî Şirvāh yazıtı, ve su barajının yıkılmasını anlatan Mārib yazıtı). Bu dil zümresinin kalıntısı, bugün Arabistanın güney kıyılarında Mehri, Ḳaravi (Şḥavri, Ḥakili, Eḥkili), Mehri ile bugünkü Ḥaḍramāvt Arapçası, yani Güney ve Kuzey Arapça arasında geçiş dili olan Minhālī, Soḳoṭra adasında da Soḳoṭrī dili şeklinde yaşamaktadır (bu zümrenin özellikleri için bk. GÜNEY ARAPÇA, ve bu dillere ait ayrı ayrı maddeler; bk. M. Höfner: *Altsüdarabische Grammatik*. Leipzig 1943).

Güneybatı Samî bölümü içinde, Ana Samiceyi ve Samî grup temsilcilerini de hesaba katarak, fonetik (başlıca diş ve s/ş fonemleri) bakımından, Güney Arapçaya ve Habeşçeye karşılık, Arapçanın durumu şöyledir: 1 — Ana Samîce ş>Akkad., İbranî, Aramî ş, Güney Arap. ś (palatal), Habeş. ve Arap. s: meselâ «ad» anlamına Akkad. *şumu*, İbr. *şēm*, Aram. *şmā*, Güney Arap. *śmj*, Habeş. *sem*, Arap. *ismun*. 2 — Ana Samice ś>İbranî ś, Aramî s, Akkad., Güney Arap., Habeş, ve Arap. ş: meselâ «on» anlamına İbr. *ʿeśer*, Aram. *ʿsar*, Akkad. *eşru*, Güney Arap. *ʿaşr*, Habeş. *ʿaşrū*, Arap. *ʿaşrun*. 3 — Ana Samice ṯ (ث)>Akkad., İbranî ş, Aramî t, Habeş. s, Güney Arap. ve Arap. ṯ : meselâ «olay, hadise» anlamına Akkad. *edēşu*, İbr. *ḥidēş*, Aram. *ḥadet*, Habeş. *ḥadasa*, Güney Arap. *ḥdṯ*, Arap. *ḥadiṯun*. 4 — Ana Samîce ṯ̣ (sızıcı ظ veya tumturaklı ث)> Akkad., İbranî, Habeş. ṣ, Aramî ṭ, Güney Arap. ṯ̣, Arap. ẓ (ظ): meselâ «gözetmek» anlamına Akkad. *naṣāru*, İbr. *nāṣar*, Habeş. *naṣara*, Aram. *neṭar*, Güney Arap. *nṯ̣r*, Arap. *naẓara*. 5 — Ana Samîce ḏ̣ (sızıcı ض veya tumturaklı ذ) > Akkad., İbranî ṣ, Aramî ʿ (ع), Güney Arap. ḏ̣, Habeş. ve Arap. ḍ: meselâ «odun» anlamına Akkad. *işu*, İbr. *ʿēṣ*, Aram. *āʿā*, Güney Arap. *ʿeḏ̣*, Habeş. *ʿeḍ*, Arap. *ʿiḍatun*. 6 — Ana Samice ḏ (ذ) > Akkad., İbranî, Habeş. z, Aramî d, Güney Arap. ve Arap. ḏ: meselâ «kurban» anlamına Akkad. *zību*, İbr. *zebaḥ*, Habeş. *zebḥ*, Aram. *debḥā*, Güney Arap. *ḏbḥ* Arap. *ḏibḥ*.

Güneybatı Arapçanın iç bölümleri karşısında, Arapça Meʿīn, Ḳatabān ve buna bağlı Avsān, ve Ḥaḍramāvt diyeleklerinden ayrılarak daha çok Sebaʿ diyeleğine yaklaşır. Bu son diyelekte, Arapçada da olduğu gibi, 3. şahıs zamiri ile fiilin illî (kausatif) şekli h esasına göre iken, Meʿīn-Ḳatabān diyeleklerinde, Akkadcada da olduğu gibi, s esası vardır: meselâ «onlar» anlamına Sebaʿ *humu*, Arap. *hum*[*u*], fakat Meʿīn. ve Ḳatabān. *sm*, Mehri *sen*, Akkad. *şunu*[*ti*]; «adamak» anlamına Sebaʿ. *haḳnaya*, fakat Meʿīn. ve Ḳatabān. *saḳnaya* (Samîcede kausatif eki şa- > sa, ʾa, ha değişimlerine uğramıştır: Akkad. şa-, Eski Aram. ve İbran. ha-, Aram. ʾa-, Habeş. aktif ʾa-, refleksif sa-, Arap. aktif ʾa- [diyeleklerde ha-: meselâ *haraḳa* = dökmek, *harāda* = istemek], refleksif sa-, meselâ *kun* [= olmak]dan *sakana* = sakin olmak, yerleşmek). Bundan başka, Sebaʿ. *śmj*, Arap. *samāʾun*, fakat Meʿīn. *śmh* (= sema, gök) gibi bazı farklar da vardır. Genel olarak, Arapça ile Güney Arapça arasında kelime hazinesi bakımından da yakınlık varsa da (meselâ öbür Samî dillerde bulunmıyan, Güney Arap. *ʾhl*, Arap. *ʾahl* = ahali, halk); Güney Arap. *bn*, fakat Arap. *min* (= ...den; öbür Samî dillerde de *mn* esaslı); Güney Arap. *ṣlm* (= sanem, heykel; öbür Samî dillerde de *slm* esaslı), fakat Arap. *ṣanam* gibi aykırılıklar da göze çarpmaktadır. Meʿīn ve Ḳatabān diyelekleriyle Akkadca arasında görülen ve yukarıdaki misâllerde gösterilen benzerliklerden başka, birer «periferi dili» olan Habeşçe ile Akkadca arasında bulunan ortaklaşa nitelikler de Arapçada yoktur.

Arapçanın en yakın akrabalarına, yani yukarıda anılan Ön-Arap (Proto-arabique) zümresine gelince, burada, kuzey Hicaz'ın Teyma, el-Hicra (Medain Ṣaliḥ), ve el-ʿOla (Dedān) vâhalarından Şam dolaylarına kadar uzanan bir alanda, Güney Arap (Ḥimyerî) yazısına benzer alfabelerle yazılı kısa ve binlerce yazıt bırakmış olan şu dilleri buluyoruz: 1 — el-ʿOla çevresinde M. Ö. VII.-IV. yüzyıllardan kalma Dedān, ve M. Ö. III.-M. S. ilk yüzyıllara ait Liḥyān dilleri, ki Arapçaya çok yakındır. 2 — Kuzey Hicaz, Necd, ve Tur-i Sina'da M. Ö. III.-M. S. IV. yüzyıllardan kalma S̱emūd (Thamud; «Kuran»da anılan S̱emūdîlerin dili) dili. 3 — Şam'ın doğusundaki Cebel Ṣafā ve Ḥarrān'daki yazıtlarda kullanılan, ve M. S. III.-VI. yüzyıllara ait bulunan Ṣafā dili. Aşağı yukarı ayni bölgede yaşamış olan ve ırk bakımından Arap asıllı bulunan Nabatî (Nebtî) ler, dil bakımından Aramîleşmiş oldukları için, bu zümreye girmezler: meselâ «ceset, kabir» anlamına olarak Nabatî *npş*, Aramî *napşā*, fakat Liḥyān. *nfs*, Arap. *nafsun* (yani, Nabatî-Aramî p ve ş'ye karşılık Liḥyān-Arap f ve s). Ön-Arap zümresini asıl Arapçadan ayıran başlıca fark, Arapçadaki *al-* (Sebaʿ dilinde -n) harf-i tarif'ine karşılık, bu dillerde, Kenan grupuna uyularak, *ha-/han-* şeklinin kullanılması, Arapçadaki *mufaʿil* kalıbına karşılık da, yine Kenan grupuna uyularak, *nifʿal* kalıbında bir participium bulunmasıdır (bu zümrenin özellikleri için bk. ÖN-ARAPÇA, ve bu dillere ait ayrı ayrı maddeler).

Arapçanın oluşumu: İslâm şecereci ve tarihçileri bütün Arap halkını iki büyük grupa ayırırlar: 1—Güney kolu olan Ḳaḥṭānî, ki eski Yemen (Meʿīn ve Sebaʿ) halkını içine aldığı gibi, daha kuzeyde el-Yamāme, Necd, Hicaz, Şammar, ve Arabistan'ın Suriye ile Irak sınırlarına yakın bölgelerde oturanları da kapsar. 2 — Ağırlık merkezi kuzeyde olan İsmailî kolu, ki kuzey Arapçasını konuşur, ve Banū Tamīm, Banū Ḳais, Asad ve Kinane (Muhammed Peygamberin mensup olduğu Mekkeli Kureyş kabilesi bundandır) gibi bölümlere ayrılır. Bu sınıflamanın dilcileri ilgilendiren tarafı, Arap tarihçilerinin güney kolundan diye gösterdikleri bazı oymakların kuzeye doğru göç etmiş olması, ve İslâmiyetten evvel Güney Arap alfabesi tipinde bir yaziyle yazılan fakat dil bakımından kuzey grupundan olan diyelekler kullanmasıdır. Liḥyān, S̱emūd, ve Ṣafā yazılarının Ḥimyerî asıllı olması bunu gösterir. Bu cümleden olarak, kuzey Hicaz'ın el-ʿOla vâhasından, eski bir Meʿīn kolonisi izlerinin, el-ʿOla ile onun kuzeyindeki Medain Ṣaliḥ'ten de 200 den fazla Meʿīn yazıtının meydana çıkarılması, Sebaʿlıların kuzey Hicaz'daki Teyma vâhasına gelip gittiklerinin birçok tarihî kaynaklardan anlaşılması, Arap dilinin oluşumunda güneyin de bir rol oynamış olduğunu gösterir.

Kuzey Hicaz'daki vâhaların ayni zamanda Aramî diyeleklerin güney sınırı da olması ve Arap dilinin ilk yazılı anıtlarının Aramî (Nabatî) alfabesiyle zaptedilmiş bulunması, Arap dilinin oluşumunda Aramcanın da payı olması ihtimalini hatıra getirir, ki dil araştırmaları bunu doğrulamıştır.

A

1

2

1 نه قبرو صنعه كعبو بر
2 حرتت لرقوش برت
3 عبدمنوتو امه وهى
4 هلكت فى الحجرو
5 شنت ماه وشتين
6 وترين بيرح تموز ولعن
7 مرى علما من يشنا القبرو
8 دا ومن يپتحه حشى و
9 ولده ولعن من يعير دا على منه
10 (sağda) بن لقص بنت عبدمنت

B

1

2

1 تي نفسُ امرء القيس بر عمرو مَلِك العرب كُلّه ذو أَسَرَ التاج
2 ومَلَكَ الاسدين ونزارو ومُلوكهم وهَرَّبَ محجو عكدي وجاء
3 يزجاى فى حبج نجران مدينت شمّر ومَلَكَ معدّو وبَيّنَ بَنيه
4 الشعوب ووكّلهنّ فارسو لرُوم فلَم يبلغ مَلِكٌ مبلغَهُ
5 عكدى هَلَكَ سنت 223 يوم 7 بكسلول بالسعد ذو وَلَدَهُ

C

1

2 [بسـ]ـم الإله شرحو بر .مع قمو و....بر مر القس وشرحو بر سعدو وسترو و[شر]يحو

Ç

1

2

1 انا شراحيل بر طلمو بنيت ذا المرطول
2 سنت ٤٦٣ بعد مفسد
3 خيبر
4 بعم

D

1

2

1 اَللّٰهُ غَفْرًا (غِيَارًا) لأُلَيِّه
2 بن عُبَيْدَه كَاتِب
3 الخُلَيْد (الخَبير) أعْلَى بَنِى
4 عَمْرِى ثَـ[ـلُو] عَلَ[يْـ]ـه مَنْ
5 يَقْرُوهُ

ARAPÇANIN EN ESKİ YAZI ANITLARI (CAHİLİYE DEVRİ)

A — Rakōş yazıtı (El-Hicra, 267; yazı: Nabatî, sağdaki dikey satır: Semûdî; dil: Nabatça-Arapça karması). B — En-Namāra yazıtı (328; yazı: Nabatî; dil: tamamiyle Arapça). C — Zebed yazıtı (512; yazı ve dil Arapça). Ç — Harrān yazıtı (568; yazı ve dil Arapça). D — Umm-ic-Cimāl yazıtı (VI. yüzyıl; yazı ve dil Arapça). 1 numaralılar yazıtın asıl şeklini, 2 numaralılar da yazıtın bugünkü Arap harflerine çevrilmişini gösterir.

Tarihî bir gerçektir ki İran ve Roma devirlerinde, Hicaz - Suriye sınırında, Aramîlerle çevrilmiş bazı Arap toplulukları, meselâ Nabatîler, Aramîleşmiş; komşu Aramî (Süryanî v. b.) diller de, biri eski öbürü yeni tabakaya ait olmak üzere, Arapçaya birçok kültür — din, küçük sanatlar, tarım v. b.— kelimeleri vermiştir (bk. S. Fraenkel: *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen.* Leiden 1886). *Kuran*'ın Fatiha suresinde geçen *ʿalām, dīn,* ve Lâtince asıllı *ṣirāt* kelimeleri, meselâ, Arapçaya Aramcadan (bk. ARAMÎ DİL VE DİYELEKLER), *raḥman* kelimesi de Güney Arapçadan geçmiştir. Yazılarını Nabatîler (Aramileşmiş Araplar) den alan Arapların (bk. ARAP YAZISI), kuzeydeki bu komşulariyle dil ve yazı alış verişini, zaman sırasiyle ve adım adım, yazıtlar üzerinden izliyebiliyoruz. İlk olarak, elimizde, Nabatî-Arap dilleri arasında bir geçiş belgesi olan bir yazıt vardır. Esas dili Nabatîce olan, 9 satırlık bu yazıt (fazla olarak, yukarıdan aşağı yazılmış bir satırlık Semūdca özeti de vardır, bk. levha) birçok Arabizmlerle doludur: meselâ, harf-i tarif olarak normal Nabatîce *ha-* yerine Arapça *al-*, «içinde» anlamına *fī* zarfı, «maada» anlamına Arapça *ḥaṣā* tipinde *ḥaṣī* kelimesi v. b, gibi. Medain Ṣaliḥ (el-Ḥicra) te bulunan bu mezar yazıtı M. S. 267 yılından olup, ʿAbd - manōtō'nun kızı Raḳōş'a aittir. Zaman sırasiyle, 328 yılına ait olan ve Şam şehrinin güneydoğusundaki eski Ṣafā bölgesinin güneyine düşen en-Namāra mevkiinden çıkan bir mezartaşı yazıtı, Arap dilinin en eski yazılı anıtıdır; Nabatî harflerle zaptedilmiştir. Burada, böyle bir yazıtta olmak üzere, ilk defa olarak *ʿArab* adı geçiyor. ʿAmr'ın oğlu ve «bütün Arapların meliki» İmru'l Ḳais'a ait olan bu belgede yazı Aramî olduğu gibi, «oğul» anlamına kullanılmış olan *bar* (Arapça karşılığı: *ibn*) kelimesi de dil üzerindeki Aramca etkiyi göstermektedir. Daha hareke işaretleri bulunmıyan en eski Arap yazısiyle zaptedilmiş en eski Arapça yazıt, M. S. 512 yılına ait olmak üzere, Halep şehrinin güneydoğusundaki Zebed'den çıkmıştır. Üç dilde (Süryanî, Yunan, Arap) yazılı bir Hıristiyan yazıtının en kısa ve son kısmını temsil eden ve birtakım özel adları içine alan bir satırlık bu Arapça metin, *bism-al-ilah* formüliyle başlamaktadır. Bundan sonra gelen ve Şam'ın güneydoğusundaki Ḥarrān'dan çıkmış olan birkaç kelimelik yazıt, Arapça ve Yunanca olmak üzere iki dilde olup, 568 yılında yazılmış, ve Ṭalemō oğlu Şaraḥēl'e aittir. 1905 te Suriyenin Umm-ic-Cimāl mevkiinden meydana çıkarılan, ve Banū ʿAmr kabilesinden Ubayda oğlu ʾUlayh'a ait olan kısa yazıt da VI. yüzyıldan kalmadır. İslâm devrinin en eski Arapça yazıtlarını, türlü sikke, papirus, 652 yılına ait olmak üzere 1929 da Kahire müzesinden ortaya çıkarılan kısa bir metin, Kudüs camiindeki «Ḳubbat-aṣ-ṣaḫra»da, sahtekârlıkla ʿAbd-allāh al-İmām-al-Maʾmūn'a maledilen Kûfî bir yazıt (691/2), ve 684-705 yıllarından kalma, Emevî devri bir mesafe taşı üzerindeki Kûfî yazıt gibi kısa metinler teşkil eder.

Hicretten sonraki ilk Arap yazıtlarından biri (652)

«Ḳubbat - aṣ - Ṣaḫra» yazıtı (691/2)

İlk yazılı belgeleri bunlar olan Arapça, Peygamberden evvel, taş anıtlar üzerinde pek az yazıt bırakmışsa da bu dilde şiir çok gelişmiş bulunuyordu. Kuzey Arabistan Bedevîlerinin, Peygamberin zuhuruna kadar hertürlü kültürden mahrum olduklarına dair bazı kere ileri sürülen görüş tamamiyle esassızdır. Sahra ile mamurenin sınırında, Bedevî dünyasına etraftaki kültür öğeleri ve kelimeleri sızıp girmiştir. Arap dilinin en eski edebî örnekleri, Cahiliye devrinin bu şiirlerinde saklı bulunmaktadır (bk. ARAP EDEBİYATI). Bu işe her halde bütün Araplar katılmadı. Katılanlar, yalnız orta Hicaz, bütün Necd arazisi, ve Fırat çevresini de içine almak şartiyle Necdin etrafında bulunan merkez-doğu bölgesindekilerdi. Yani, en eski edebî Arapça merkezi Arabistan'ın doğu kısmında gelişmiştir. Roma İmparatorluğuna tabi olan Suriye Arapları ise, kendilerinden birşey katmadan bu millî edebiyatı olduğu gibi kabul etmişlerdir. Bu bölge ve memleketlerde bulunan bütün şairler, türlü oymaklardan oldukları halde, ortaklaşa bir dil kullanmışlardır, ki şüphesiz bu şekliyle daha ziyade şiir dili olarak mevcuttu. Şairlerin henüz yazıya geçirmediği veya geçirmek istemediği böyle bir edebî dilin bir zaman yaşamış olduğunu kabul etmekte tereddüde lûzum yoktur; tersine olarak, birçok ilkel topluluklarda görülen benzer haller bunu doğrular. *ʿArabiyyah* denilen bu edebî dil, şekillerinin son derece zenginliğiyle dikkatı çekmekte, sintaktik ifade araçlarının temizliğiyle de bütün Samî dil evriminin doruk noktasını temsil etmektedir. Bütün halk diyelekleri kaynaklariyle beslendiği için, kelime hazinesi olaganüstü zengindir. Fakat Arap sözlükçüleri tarafından pek çok, bazı kere de biraz mübalâğâ ile methedilen bu zenginlik, meselâ «at», «aslan», «deve», «kılıç» gibi kavramları ifade eden kelime bolluğu, ufuk genişliğini göstermez; görüş çevresi tersine olarak, çok dardır. Bedevî, kendini saran çevrenin, bitişiğindeki tabiatın ayrıntılarını ancak kendisini ilgilendirmesi bakımından müşahede etmiş ve bu keskin müşahedesine tabi tuttuğu çöl örgütünün, hayvan niteliklerinin v. b. ayrıntılarını özel kelimelerle anlatmıştır. Bu, aslâ Samîlere özgü bir olay değildir; buna benzer kültür münasebetlerine türlü milletlerde raslanılabilir. Fakat Arap dilinin aynı zamanda aşkla, haysiyetle ilgili ince duyguları ifade edebilen araçları vardı; bundan dolayı, bütün müşahedelerin maddîliğinde yüksek bir edebî zevk ve cazibe göze çarpmaktadır. Araplar, Cahiliye devrinin dilini ideal tanımakta haklıdırlar.

Arabistan yarımadasının dört tarafına serpilmiş olan, bir çoğu yazı tanımıyan ve türlü diyelekler kullanan bu çöl şairlerinin dilinden ne suretle edebî bir Arap dilinin meydana gelmiş olduğu kesin olarak belli değildir. Esasen bu diyelekler hakkında da pek az şey bilinmektedir. Bu diyeleklerin müşterek ana şeklini de bilmiyoruz. Belki, Banū Tamīm, Asad, Ḳais gibi birçok boy ve oymakların biribirleriyle temasından karma bir diyelek türedi, belki de siyasî şartlar, meselâ Avrupa edebiyat dillerinin oluşumunda görüldüğü gibi, herhangi bir diyeleği öbürleri üzerine hâkim kıldılar. Bu, *Klâsik* denilen Arapçanın ilk şeklidir.

Bu şiir dilinin yanıbaşında, kuzey Arabistan'da türlü oymakların diyelekleri de yaşıyordu. Bunlar hakkında, ancak sonraki Arap gramercilerde, meselâ Suyûtî'de (*Muzhir* I,109) —o da pek kısa olmak üzere— bazı bilgi vardır. Böyle olmakla beraber, bu diyeleklerden birini, yani *Kuran* dili olan Mekke diyeleğini daha yakından biliyoruz. Öbür diyeleklerden hiçbiri edebî dil olamamıştır. Muhammed Peygamber, kullandığı yazı dilini, hüküm sürmekte olan şiir diline uydurmağa çalışmış olabilirse de, Mekke diyeleği *Kuran* dilinin esasını teşkil eder. Cahiliye devrinin çöl (Banū Tamīm v. b.) şiiri dili, klâsik Arapçanın Doğu şekli sayılabilirse, *Kuran* diline de bunun Batı şekli denebilir. *Kuran* dili, dar anlamda Mekke (Kureyş kabilesi) ağzı, geniş anlamda da Hicaz diyelekler grupundandır; dağılma merkezi de Medine'dir. Son bir etüde göre (C. Rabin: *Ancient West-Arabian: A Study of the Dialects of the Western Highlands of Arabia in the Sixth and Seventh Centuries A. D.*, Londra 1948), VI. ve VII. yüzyıllarda batı Arabistandaki diyelekler (Azd Şunu'a, Kuzey Yemen, Huḏail, Hicaz, Ṭayyi' v. b.), öbürlerinden, ayrı bir dil sayılacak derecede farklı idiler. Batı diyelekleri, çöl şiirinin yazıldığı Merkezî ve Doğu diyeleklerden daha arkaik olup, daha çok Kenanî ve Güney Arap dillerinde görülen bazı nitelikleri taşıyorlardı (meselâ Şammar'da konuşulan Banū Ṭayyi' ağzı, Güney Arabistan'dan gelme idi). Hicaz, bir taraftan Habeşistanla da münasebette bulunduğu için, Arapçaya - ve *Kurana* - bazı Habeşçe kelimeler girmiştir. Kuzey Hicaz'da bulunan küçük Musevî ve Hıristiyan toplulukları, Arap diline birçok yabancı öğelerin girmesine araç olmuşlardır. İleri sürülen bu görüşe, ve bundan önceki bazı dilcilerin de fikrine, göre, *Kuran* dili Hicaz diyeleği değil, çöl klâsik Arapçasının, Hicaz öğeleriyle karışmış bir taşra şeklidir. Batı Arapça tam ve saf şekliyle yazıya geçmeden önce Merkezî Arapça tarafından söndürülmüşse de, onun birçok nitelikleri bugünkü Arabistan, Irak, Mısır, ve Kuzey Afrika diyeleklerinde yaşamaktadır.

Bizzat Peygamber tarafından değil, onun yakınları tarafından zaptedilmiş olan *Kuran* metninde, edebî dildeki şekillerden oldukça farklı bulunan fonetik özellikler göze çarpmaktadır. Meselâ Peygamber'in zamanında kelime sonlarında bulunan kısa vokaller ve tenvin, Hicaz diyeleğinden kaybolmuş bulunduğu için, *Kuran* dilinde kelime bitimliklerinin (terminaison) birçoğu yoktur. *Kuran* dili, kelimelerin mücerret şeklini esas ve normal şekil saymıştır. Bu kitabın dinî otoritesi, bu imlâ şekillerini olduğu gibi kabul ettirdi; kimse bunları değiştirmeğe cesaret edemedi. Fakat sonradan, bu konson esaslı alfabeye harekeler ve başka okuma işaretleri ilâve edildiği zaman, bunlar edebî dilin kurallarına göre düzenlendirildi, ve birleştirilmiş Klâsik 'Arapça meydana çıktı. Arapların, fonetik bakımından Hintlilere, gramer bakımından da Yunanlılara borçlu olmaları, onların dilcilik dehasını hiçbir surette değerden düşürmez, çünkü onlar vokal işaretlerinden mahrum olduklarından dolayı birçok iltibas yapabilir şekillerle dolu olan Samî dilleri arasından Arapçayı meharetle ve orijinal bir tarzda işliyerek bu önemli mahzuru asgarî hadde indirmeğe muvaffak oldular. Böylece gelişen, başlıca Yunan ve Fars kaynaklarından alınıp bazı kere diyelekler araciyle bazı kere de doğrudan doğruya klâsik Arapçaya giren ödünçlemelerle zenginleşen Arapça, yalnız din ve edebiyat dili değil, aynı zamanda, felsefe, ilim ve geniş ölçüde bir kültür dili de oldu.

Arapçanın kalıpları: Arap dili, ana Samîcedeki şekil sisteminin bütün zenginliğini ve yaratma kabiliyetini muhafaza etmekle kalmıyarak, bunları ve hususiyle fiil sistemini işlemiş, bir kat daha zenginleştirmiş, sintaksı geliştirerek, ifadeye terkip kudreti, türlülük ve incelik sağlıyabilmiştir. Böyle olmakla beraber, veçhe (aspect, Aktionsart), kip (siga, modus), ve zaman zenginliği bakımından Arapçanın fiili Türkçenin fiili ile boy ölçüşemez.

Dil tipi bakımından, Arapça bükünlü dillerin «amalgaman» (amalgamant) denilen tipindendir. Bükün (flexion)-de, kelime kökü altüst olur, önüne, içine ve sonuna çekim ve yapı ekleri alır, ve karmaşık bir hamur meydana gelir, meselâ *ḳrb* kökünden *iḳtaraba* (= yaklaşmak) gibi (bk. AMALGAMAN DİLLER). Öbür Samî dillere bakarak, Arapçada önek ve sonek sistemi sınırlanmış olduğu için, daha çok, vokalleri uzatmak, diftonglamak, konsonları da ikizlemek veya tekrarlamak gibi, kökte iç değişim yoluna gidilmiştir. Bütün Samî dillerde olduğu gibi, üç konson (sülâsî) esaslı kök, kelimenin iskeletidir (bk. SAMÎ DİLLER). Kökte, gerek çekim, gerekse türetim (dérivation) amaciyle yapılan değişiklikler, belli kalıplara göre olur. Arapçanın bu türlü kalıpları ayni zamanda anlam kalıplarıdır da. Hemen her kök kendi kategorisine göre belli bir kalıba girdiği zaman, nazarî olsa bile, o kalıbın anlamını alır. Sülâsî'nin esas kalıbı, *fe, ʿayn, lâm*'dan olma *fiʿl* (fiil) köküdür; bütün kalıplar bundan türetilir.

Arapçanın konson sistemi ʾ (hemze), b, t, s̱, c, ḥ, ḫ, d, ẕ, r, z, s, ş, ṣ, ż, ṭ, ẓ, ʿ (ayn), ġ, f, ḳ, k, l, m, n, h, w, y den, vokal sistemi de a, ā, i, ī, u, ū dan olmadır (yazılışları için bk. ARAP YAZISI). Klâsik Arapçada isim ve sıfatlar belirsiz (indéterminé) olduğu zaman, *-un* sonekini (tenvin, nunation) alır: *şamsun* (= güneş), *kasūlun* (= tembel); bazılarında da bu yoktur: *unsā* (= kadın), gibi. Bu dilde «harf-i tarif» (article défini) *ʾal*'dir ve ismin başına eklenir; «huruf-u şemsiye» denilen t, s̱, d, ẕ, r, z, s, ş, ṣ, ż, ṭ, ẓ, l, n, sesleriyle [öbürleri: «huruf-u kameriye] benzeşir: *ʾal-baytu* (= [belli bir] ev), *ʾar-raculu* (= [belli bir] erkek); koşaç (copule) olarak «imek» fiili kullanılmaz. Eril (müzekker) ve dişil (müennes) olmak üzere iki gramatikal cins vardır; dişil kelimelerin çoğu *-atun* sonekiyle biter: *ʾibnun* (= oğul), *ʾibnatun* (= kız evlât). Kollektif anlam taşıyan isimlerin «tek» gösterir şekli *-atun* dişil ekiyle yapılır: *zaytūnun* (= zeytinler), *zaytūnatun* (tek bir zeytin).

Aded üçtür: tekil (müfred), ikil (tesniye), çoğul (cemi). Tesniye eki nominatif'te *-āni*'dir: *malikun* (= kıral), *malikāni*(= iki kıral). Katmerli çoğul (cem-ül-cemi) şekiller de vardır: *ṭāriḳun* (= yol), *ṭuruḳun*, *ṭuruḳātun*. Sıfat, bağlı bulunduğu isimle, cins ve aded bakımından uyuşur: *ḫādimun ḥasanun* (= güzel uşak), *ḫādimatāni ḥasanātani* (=iki güzel hizmetçi kadın). Çoğul iki şekilde yapılır:

1 — Sonekle (cem-i salim): eril nom. eki: *-ūna*, meselâ *malikūna* (=kırallar), dişil nom. eki: *-ātun*, meselâ *malikātun* (= kıraliçeler). 2 — İç vokal değişimi [bazı kere fazla olarak da sonek] ile (cem-i mükesser): bu son şekil 31 kalıp üzerinedir: *faˁlun* (meselâ *ṣāḥibun-ṣaḥbun*: arkadaş); *fuˁlun* (ms. *ʾazraḳu-zurḳun*: mavi); *fiˁalun* (*millatun-milalun:* din, millet); *fuˁalun* (*dawlatun-duwalun*: sulâle, devlet); *fuˁulun* (*kitābun-kutubun*: kitap); *fiˁālun* (*cabalun-cibālun*: dağ); *faˁīlun* (*ˁabdun-ˁabīdun:* köle); *fuˁūlun* (*ṣāhidun-ṣuhūdun:* şahit); *fuˁˁalun* (*ḥākimun:-ḥukkamun*: hakim); *fuˁˁālun* (*kātibun-kuttābun:* kâtip); *faˁalatun* (*kātibun-katabatun:* kâtip); *fuˁalatun* (*vālin-vulātun* [*vulayatun* yerine]: vali); *fiˁlatun* (*ʾaḫun-iḫwatun:* kardeş); *afʾulun* (*ˁaynun-ˁayunun:* göz); *fiˁālatun* (*ḥacarun-ḥacāratun:* taş); *fuˁūlatun* (*ˁammun-ˁumūmatun:* amca); *ʾafˁālun* (*şaḫṣun-ʾaşḫāṣun:* şahıs); *ʾafˁilatun* (*silāḥun-ʾasliḥatun:* silâh): *ʾafʾilaʾu* (*ṭabıbun-ʾaṭibbaʾu:* tabip); *faˁlā* (*carīḥun-carḥā:* yaralı): *fuˁalaʾu* (*şāˁirun-şuˁaraʾu:* şair); *fiˁlānun* (*ṣabiyyun-ṣibyānun:* çocuk): *fuˁlānun* (*baladun-buldānun:* bölge); *fawāˁilu* (*ḥadiṯatun-ḥawādiṯu:* hadise): *faˁāʾilu* (*ˁacībatun-ˁacāʾibu:* acibe): *faˁalin* (*fatwā- fatawin:* fetva): *faˁālā* (*hadiyyatun-hadāyā:* hediye); *faˁālilu* (*maktabun-makātibu*: mektep); *faˁālīlu* (*sulṭanun-salāṭīnu:* sultan); *faˁālilatun* (*malʾakun-malāʾikatun:* melek); *-atun* (*ṣūfiyyun-ṣūfiyyatun*: sufi).

İsim çekimi (déclinaison, iˁrāb) halleri üçtür (bunlara munsarif [triptote] denir; yalnız iki hali olanların adı da gayrı-munsarif [diptote] tir; bu iki sınıf, kelimelerin «muˁreb» [déclinable] çeşidini meydana getirir; iˁrāb'a girmiyenlere de «mebni» [indéclinable] adı verilir), ve genel olarak, şu soneklerle yapılır: nominatif (refˁ): *-u*, genitif (cerr): *-i*, akkusatif (nasb): *-a*, meselâ *sāriḳun, sāriḳin, sāriḳan* (=hırsız). Bütün öntakı (préposition)lar genitif alır. İsim tamlaması (izafet)nda, tamlanan (muzaf) tamlıyan (muzaf-ün ileyh) dan evvel, sıfat da sonra gelir: *baytu raculin* (=bir adamın evi), *baytu ʾlwaziri ʾlwāsiˁu* (= vezirin büyük evi). Zamirlerde, tekilde de, çoğulda da, eril ve dişil farkı vardır; tesniyede 1. şahış olmadığı gibi, cins farkı da yoktur. Şahıs zamirlerinin bitişir (muttasıl) ve bitişmez (munfasıl) şekilleri vardır, *huwa* = o [eril], *kitābuhu* = onun [eril] kitabı. Arapçada «isim» sayılan bazı kelime sınıflarının da kalıbı vardır, meselâ 1 — Yer ve zaman adları (ism-i mekân ve zaman): *mafˁilun* (meselâ *maclisun:* meclis), *mafˁalun* (*maktabun:* mektep), *mafˁalatun* (*maḳbaratun:* mezarlık), *mifˁālun* (*milādun* [*miwlādun* yerine]; milât). 2 — Alet adı (ism-i âlet): *mifˁālun* (*miftāḥun:* anahtar), *mifˁalatun* (*miknasatun:* süpürge). 3 — Küçültme adlar (ism-i tasgir): *fuˁaylun* (*kulaybun:* köpekçik). 4 — Sıfat (ism-i sıfat): *fāˁilun* (*cāhilun:* cahil), *faˁīlun* (*kabīrun:* büyük), *faˁūlun* (şiddet gösterir: *cahūlun:* çok cahil), *faˁlānu* (*taˁbānu:* yorgun); renk ve sakatlık gösteren sıfatlar: tekil eril *afˁalu* (*aḥmaru:* kırmızı), tekil dişil *faˁlāʾu* (*ḥamrāʾu:* kırmızı), eril ve dişil coğul *fuˁlun* (*ḥumrun*: kırmızı). Sıfatların üstünlük derecesi *afˁalu* (*akbaru:* daha büyük), harf-i tarif'le yapılan en üstünlük derecesi (ism-i tafdil, élatif)nin dişil şekli: *fuˁlā* (*al-kubrā:* en büyük [dişil]). Sıfatların şiddet (alışkanlık) ve zanaat gösterir şekli: *faˁˁālun* (*kaẕẕābun:* yalancı: *ḥammālun:* hamal). Nisbet sıfatı (ism-i nisbet, adjectif relatif) *-iyun* ekiyle yapılır: *ˁilmun* (=ilim), *ilmiyun* (=ilmî).

Arapça fiilin «infinitif» şekli yoktur. «Mazi» tekil 3. şahıs şekli, infinitif sayılır. Bu şeklin, basit olarak, üç kalıbı vardır: *faˁala, faˁila, faˁula;* 2. ve 3. kalıplar intransitif değerde olup bir durumu veya niteliği gösterir; 2. kalıp geçici (*ḥazina* = tasalı olmak), 3. kalıp da sürekli bir durumu (*ḥasuna* = güzel olmak) anlatır. Zaman ikidir: tamamlanmış (mazi, perfectum), ve tamamlanmamış (muzari, imperfectum, ki «gelecеklik» de buna dahildir). Fiil çekiminde 3. ve 2. şahıslarda (tesniyede yalnız 3. de) dişil'in ayrı şekli vardır. Mazi, yalnız afformatif (sonek)le yapılır, muzari ise hem preformatif (önek), hem afformatif öğeler alır: meselâ *kataba* (=yazmak)nın çekimi şöyledir: Mazi: tekil 3. eril *kataba,* dişil *katabat,* 2. er. *katabta,* diş. *katabti;* 1. er. ve diş. *katabtu;* ikil 3. er. *katabā,* diş. *katabatā,* 2. er. ve diş. *katabtumā;* çoğul 3. er. *katabū,* diş. *katabna,* 2. er. *katabtum,* 2. diş. *katabtunna,* 1. er. ve diş. *katabnā.* Muzarı: tekil 3. eril *yaktubu,* diş. *taktubu,* 2. er. *taktubu,* diş. *taktubīna,* 1. er. ve diş. *ʾaktubu;* ikil 3. er. *yaktubāni.* diş. *taktubāni,* 2 er. ve diş. *taktubāni;* çoğul 3. er. *yaktubūna,* diş. *yaktubna,* 2. er. *taktubūna,* 2. diş. *taktubna,* 1. er. ve diş. *naktubu.* Muzariin ikinci vokali *a, i, u* olabilir. Kip(siga, modus)ler, muzariin sonunu değiştirmekle meydana getirilir: indikatif (muzari-i merfu): *yaktubu;* subjunktif (muzari-i mansub): *yaktuba;* jussif (muzari-i meczum): *yaktub;* bu son şeklin sonuna *-anna* veya sadece *-an* ekini getirmekle energicus I ve II şekilleri elde edilir: *yaktubanna, yaktuban,* ki «muhakkak» değerini de kazanmışlardır. Geleceği belirtmek için, muzariden evvel *saufa* kelimesi veya *sa-* eki getirilir: *saufa yaktuba* veya *sayaktubu* (=yazacak [eril]), gibi. Emir, maziden yapılır; afformatif pronominal ek kaldırılarak hemzeli veya hemzesiz bir vokal konur: *ʾuktub* (=yazsın), *iżrib* (=vursun) gibi. Dilek (temenni, optatif) kipi, cümle başında mazi kullanmakla yapılır: *raḥimahu ʾllāhu* (=Allah rahmet eylesin) gibi. Aktif participium (ism-i fail) *fāˁilun* (meselâ *kātibun*= yazan), passif participium (ism-i meful) da *mafˁūlun* (*maktūbun* = yazılmış) kalıbındadır. Passif (meçhul) şekil, aktivin vokalizmini değiştirmekle yapılır: mazi *kutiba,* muzari *yuktabu,* gibi.

Fiilin bu basit (fiil-i mücerred) şeklinden başka, ki 1 numaralı kalıptır, müştak ve mürekkep (fiil-i mezid-ün fih) şekilleri de vardır, ki 14 (basit'le 15) kalıba girer: 2. *faˁˁala* (şiddetlendirici: *ḳaṭṭaˁa* = parçalamak; kausatif: *ˁallama* = bildirmek); 3. *fāˁala* (birisiyle ilgi: *kātaba* = birisine yazmak; teşebbüş: *ḳātala* = öldürmeğe çalışmak); 4. *afˁala* (kausatif: *aclasa* = oturtmak); 5. *tafaˁˁala* (mutavaat: *taḳallada* = kuşanmak; «gibi görünmek»: *takabbara* = büyüklük taslamak); 6. *tafāˁala* (mutavaat-müşareket: *taḳātala* = dövüşmek; «gibi görünmek»: *taˁāmā* = kör gibi görünmek); 7. *infaˁala* (mutavaat-meçhul: *inkasara* = kırılmak); 8. *iftaˁala* (mutavaat-müşareket: *ictamaˁa* = toplanmak); 9. *ifˁalla* (renk ve kusur için: *iḥmarra* = kızarmak, *iˁwacca* = eğrilmek); 10. *istafˁala* (mutavaat: *istaslama* = teslim olmak; istek: *istaġfara* = af istemek; addetmek: *istaḥsana* = güzel saymak): 11. *ifˁālla,* 12. *ifˁauˁala,* 13. *ifˁauwala,* 14 *ifˁanlala,* 15. *ifˁanlā:* nadir, ve özel anlamlı şekiller. Bu mezidlerin ayrı ayrı çekim kuralları, ayrıca da ism-i fâil ve ism-i meful'leri vardır: 2. *mufaˁˁilun—mufaˁˁalun,* 3. *mufāˁilun—mufāˁalun,* 4. *mufˁilun — mufˁalun,* 5. *mutafaˁˁilun — mutafaˁˁalun,* 6. *mutafāˁilun — mutafāˁalun,* 7. *munfaˁilun — munfaˁalun,* 8. *muftaˁilun — muftaˁalun* 9. *mufˁallun,* 10. *mustafˁilun — mustafˁalun.*

Şekil bakımından fiiller şöyle sınıflanır: I. Fiil-i sa-

lim (şeddeli, hemzeli ve «harf-i illet» [w,y]li olmıyan). II. Fiil-i gayrı-salim (öbürleri), ki şu bölümlere ayrılır: 1 — Fiil-i sahih: a — Fiil-i muzaaf (şeddeli): *dalla* = göstermek. b — Fiil-i mehmuz (hemzeli: başta, ortada, sonda): *'aḫaẓa* = almak, *sa'ala* = sormak, *ḳara'a* = okumak. 2 — Fiil-i mutell (w, y'li): a — başta (fiil-i misâl): *waṣala* = erişmek, *yabisa* = kurumak; b — ortada (fiil-i ecvef): *ḳawama* [*ḳāma*] = durmak, *ṣayara* [*ṣāra*] = olmak; c — sonda (fiil-i nakıs): *da'awa* [*da'ā*] = çağırmak, *ramaya* [*ramā*] = atmak. Çifte mutell fiillerin de şu çeşitleri vardır: 1 — Bir öğesi hemzeli, bir başkası da w, y'li (yerlerine göre 6 şekil); 2 — İki öğesi w, y'li (lefif): a — başta ve sonda (lefif-i mefruk): *waḳā* [*wḳy*] = korumak; b — ortada ve sonda (lefif-i makrun): *rawā* [*rwy*] = anlatmak. 3 — Her üç öğesi de hemzeli veya w, y'li *'awā* [*'wy*] = sığınmak.

Dört öğeli (rubaî; Arapçada bundan ve sülâsî'den başka, ikili [sünaî], beşli [humasî], nadir olarak da birli [ehadî], altılı [südasî], yedili [subaî] kökler de vardır) fiillerin başlıca kalıbı *fa'lala*'dır: *tarcama* (= tercüme etmek) gibi. *Fa'lal* (mes. *barzaḫ*), *fu'lāl* (mes. *burhān*), *fay'ala* (mes. *bayṭara*), *fu'lul* (mes. *burnus*) gibi dörtlü şekiller de vardır. Dörtlülerin aktif (ism-i fail) olarak *mufa'lilun* (mes. *mutarcimun* = tercüme eden), passif (ism-i meful) olarak da *mufa'lalun* (mes. *mutarcamun* = tercüme edilen) gibi participium'lar vardır. Dörtlülerin müştak şekilleri de *tafa'lala* ((*tasalṭana* = sultan olmak), *'if'alalla* ((*iṭma'anna* = sakinleşmek) v. b. kalıplarında olur. Bu iki kalıbın ism-i fail'leri sırasiyle *mutafa'lilun* (mes. *mutabaṣbiṣun* = mütebesbis) ve *mufa'lillun* (mes. *muṭma'innun* = mütmein) şeklindedir. Medih, zemm, taacüp anlatan fiil ve perifraz şekilleri de vardır. Bazı fiillerin çekimi kural dışıdır: *kāna* (= olmak) fiili gibi.

Fiilî isim (masdar)lerin kalıpları pek çoktur; basit fiilde, aktif ve passif olmak üzere bunların 40 dan fazla şekli vardır. Bazıları şunlardır: *fa'lun* ((*ḳatlun* = öldürme), *fa'alun* (*faraḥun* = sevinç), *fu'ūlun* (*culūsun* = oturma), *fu'ūlatun* (*suhūlatun* = kolaylık) *fi'ālatun* (*ḫilāfatun* = halifelik), *maf'ilun* («masdar-ı mimî»: *maḳṣidun* = maksat), *fu'lun* (*ṣuġlun* = iş), *fi'lun* (*ḳismun* = kısım), *fi'alun* (*ṣiġarun* = küçüklük), *fi'ālun* (*niḳā'un* = toplantı), *fu'alun* (*su'ālun*=sual), *fa'ālun* (*ḫalāsun*=kurtuluş), *fa'lā* (*da'wā*= çağırış), *fu'lānun* (*ġufrānun* = af), *fi'lānun* (*ḥirmānun* = mahrumluk), *fa'alānun* (*carayānun*=akış), *fu'ūlun* (*ḳabūlun* = kabul), *fa'īlun* (*rahīlun* = yolculuk), *fa'āliyatun* (*karāhiyatun* = nefret), *maf'alatun* (*makalatun* = makale), v. b. Mezid fiillerden yapılan başlıca masdar kalıpları da şunlardır: 2. *taf'īlun*, 3. *fi'ālun, mufā'alatun*, 4. *if'ālun*, 5. *tafa''ulun*, 6. *tafā'ulun*, 7. *infi'ālun*, 8. *ifti'ālun*, 9. *if'ilālun*, 10. *istif'ālun*. Dörtlülerin de *fa'lalatun, tafa'lulātun, if'inlatatun, if'illālatun* kalıbında masdarları vardır.

Arapçanın sintaksinde, öğeler fiil, fail, meful sırasiyle yer alır.

Arapçanın yayılışı ve diyelekleri: Eski, Klâsik, veya Edebî denilen bu dil, en muhafazakâr dillerden biri olmuştur. Şu kadar ki, Cahiliye devri Arapçası ile bugünkü edebî Arapça arasında esas bakımından fark yoktur. Böyle olmakla beraber, yüzyıllar boyunca edebî Arapça gelişmiş, içine birçok ödünçlemeler almış, ve bir dereceye kadar yenileşmiş olduğu için, bu bakımdan «Orta Arapça» (moyen arabe) terimi kullanılabilir. Genel olarak Arapçada görülen muhafazakârlığın başlıca sebebi *Kuran* dili olduğundan dolayı, Müslümanlarca, üzerinde değişiklik yapılmasının caiz sayılmamasıdır. *Kuran* sayesinde Arapçanın yayıldığı kadar hiçbir dil yeryüzüne yayılmamıştır. Arapça, Samî dili ana yurdundan dışarı akın eden dördüncü ve son dalga (birincisi: Akkad; ikincisi: Kenanî; üçüncüsü: Aramî) olup, Aramî dalga Akkad ve Kenanî dilleri söndürdüğü gibi, bu dil de Aramî dilleri hemen tamamiyle öldürmüş ve onların yerine geçmiştir. Bugün Habeş bölgesi hariç, Arapça bütün Samî ve Hamî alanına hâkim olan dildir. VII. yüzyılda Arabistan yarımadasının bir parçasına sınırlanmış olan bu dil, bugün İslâm dini ve kültürü dili olarak, Cebelüttarık'tan Umman denizine kadar uzanan bir alanda 40 milyon kişi tarafından canlı olarak konuşulmakta, etkisi de İran ve Orta Asya yaylasına, Afrika'nın güneydoğu kıyılarına ve İndonezya-Okyanusya sınırlarına erişmiş bulunmaktadır. *Falsafa* (philosophia)sını, *cuġrāfya* (geōgraphia) sını Yunanlılardan alan Arapça, batı dillerine *al-cabr* (algebra)ını, *al-ku'ul* (alcohol, alcool)ünü ve daha birçok öğelerini (bk. R. Dozy ve W. H. Engelmann: *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe,* 2. bas., Leiden 1869) vermekle, batı kültüründe de küçüksenmiyecek bir rol oynamıştır. Fakat, bu yayılma kudretine ve genişliğine rağmen, Arapça eskiden istilâ etmiş olduğu Endülüs, Batı Akdeniz adaları, Madagaskar v. b. bölgelerden çekildiği gibi, yeni zamanların İslâm dünyasındaki millî hareketlerin önünde de nüfuz bakımından zayıflamış bulunuyor. XIV. yüzyıldan beri son sınırlarına giren Arapça 14 milyon km² lik bir alanda konuşulmakta, devlet dili rolünü de oynamaktadır.

Arapçanın yayılışı devrinde, oymakların biribiriyle karışması, yabancı öğelerin etkisi gibi sebepler, bir taraftan, halkın konuştuğu türlü diyeleklerde değişiklikler yapmış, öbür taraftan da istilâ edilen bölgelerde yeni diyelekler meydana getirmiştir. Bu diyeleklerin hepsi edebî dilden olma değildir; eskiden bu dilin yanıbaşında yaşamış olan halk diyeleklerinin de payı vardır (bk. Th. Nöldeke: *Das klassische Arabisch und die arabischen Dialekte* [«Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft» adlı eserinde, Strasbourg 1904, s. 1 - 14]; K. Vollers: *Volkssprache und Schriftsprache im alten Arabien,* Strasbourg 1906). Arapçanın tarihî devirleri arasında fark arayan bir kimse, bu farkı işte dünün ve bugünün klâsik veya edebî Arapçası ile, bugün türlü memleketlerdeki halk toplulukları tarafından konuşulan «Yeni Arapça» (Neuarabisch, l'arabe moderne, l'arabe parlé; bk. G. Bergsträsser: *Neuarabisch* [«Einführung in die semitischen Sprachen» adlı eserinde, Münih 1928, s. 156 - 180]; G. Kampffmeyer: *Arabische Dialekte* [«Enzyklopädie des Islam»dan ayrı basım, Leiden 1910]) arasında bulacaktır. Araplar bu iki şekil arasındaki farkı *al-lisān an-naḥwī* (= gramerce dil) ile *al-lisān ad-dāriy* (= bayağı dil, l'arabe vulgaire) deyimleriyle belirtmişlerdir. Klâsik Arapça, yaşıyan halk diyeleklerinin etkisinden kaçınamamış olmakla beraber, bu diyeleklerin birer edebî dil haline gelmesine engel olmuştur. Fakat günlük hayatta, Arap kültürünün en parlak devrinde bile, aydınların klâsik Arapçaya çalışmalarına rağmen, oymak diyeleklerinin gitgide arazi kazanmış olması pek tabiidir.

Eskisine bakarak, Yeni Arapça'nın fonetiği birçok yerel değişiklikler göstermektedir: eskiden yalnız a, i, u vokalleri bulunan bu dile e, o, ü, gibi sesler de girmiş, konson sisteminde genel olarak ḥ, ṣ, ż, ṭ, ẓ, ġ, [ġ > '], ḳ [ḳ>'] gibi tumturaklı seslerin basitleşmesinden ve ṯ ẕ, gibi dişlerarası konsonların düz t, d'ye veya düz s, z'ye çevrilmesin-

den başka, c > g^{y}, d^{y} gibi damaksılaşma, ve t > ts: ḳ > dz: ḳ > c, ç; k > ks, kş, ts gibi affrikeleşme olayları meydana gelmiştir. Meselâ Arapçanın ana yurdu sayılan Merkezî Arabistan'da bugün Bedevî'lerin konuştuğu dilde, klâsik Arapçanın *raca'na* (= döndüler [dişil]) kelimesine karşılık *erd^{y}ă'én* şekli vardır. Morfoloji bakımından da Yeni Arapça oldukça basitleşmiş, eski i'rāb kaybolmuş, tenvin'in ancak izleri kalmış, fiil bapları biribirine karışmış, bazıları da biribiriyle birleşmiş, yeni şekiller türemiştir. Kelime hazinesi de yere göre değişik manzaralar gösterir. Vurgu farkı da ayrıca hesaba katılacak bir olaydır. En temiz diyeleklere Arabistan çöllerinde, yabancı (Fransız) kelimelere geniş yer veren diyeleklere Suriye'de, en bozuk diyeleğe de Malta adasında raslıyoruz. Böyle olmakla beraber, Maltız Arapçası, meselâ «kıral» anlamına İtalyanca *re* kelimesini kullandığı halde, *pipo* kelimesinden bir fiil yapmak gerektiği zaman, bunun çekimini yine Arapçanın kurallarına göre *yabibu* şeklinde yapar. Fonetik ve kelime hazinesi bakımından, bugünkü Arap diyelekleri arasında epey fark varsa da, gramer esası genel olarak ortaklaşadır, meselâ klâsik Arapçanın muzari *yaktub*'una karşılık türlü diyeleklerde şu şekillere raslanır: Merkezî Arabistan: *yíktub*, Umman: *yŭktub*, Irak: *yíktib*, Suriye: *yíktub*, Mısır: *yíktib*, Malta: *yíkteb*, Trablus: *yéktib*, Tunus: *yíktib*, Cezayir: *yíktib*, Fas: *yek^{e}téb*, eskiden Endülüs: *yak^{a}tôb*. Arapçanın yayılışından beri tespit edilen diyelekler şöyle sınıflanır:

I. Arabistan diyelekleri grupu: A. Kuzey kol: 1. Hicaz; 2. Suriye çölü; 3. Necd. B. Güney kol: 1. Yemen; 2. Aden; 3. Somali Arapçası; 4. Hadramut Arapçası; 5. Datina; 6. Umman; 7. Şahi; 8. Zengibar Arapçası; 9. Komor Arapçası; 10. Madagaskar Arapçası.

II. Irak diyelekleri grupu: 1. Bağdad; 2. Musul; 3. Mardin Arapçası; İran'da Ḳurbatī argosu.

III. Suriye diyelekleri grupu: 1. Halep; 2. Beyrut; 3. Şam; 4. Lübnan; 5. Filistin (Kudüs); 6. Çöl Bedevîleri diyelekleri.

IV. Mısır diyelekleri grupu: 1. Kahire; 2. Ḥalebī argosu; 3. Yukarı Mısır diyeleği; 4. Sudan; 5. Şoa Arapçası (Çad gölü); 6. Bornu Arapçası; 7. Vaday Arapçası.

V. Mağrip diyelekleri grupu: A. Adalar diyelekleri: 1. Maltız; 2. Sicilya Arapçası; 3. Pantellaria Arapçası. B. Lybia ve Trablus Arapçası. C. Tunus Arapçası. Ç. Cezayir ve Büyük Sahra: 1. Constantine Arapçası; 2. Cezayir Arabcası; 3. Oran Arapçası; 4. Sahil Arapçası; 5. Tell Arapçası. D. Endülüs Arapçası. E. Fas Arapçası. F. Hassanî Arapçası: 1. Mauritania Arapçası. 2. Tumbuktu Arapçası.

Osmanlıcadaki Arapça öğeleri de, Arapçanın, başka bir dilin koynunda gelişmiş bir kolu saymak gerekir. Osmanlıca, Arapçayı özel bir şekilde telâffuz etmiş, Türkçedeki e, ü vokallerini, ayrıca da vokal ahengi kaidelerini bu dile sokmuş (meselâ *al* harf-i tarifinin yerine göre *el, il, ül* şeklinde söylenmesi), birçok Arap asıllı kelimeleri öz Arapçadaki anlamlarından farklı anlamlarda kullanmış (meselâ *fā'iż* kelimesi: Arapçadaki anlamı = feyz ve zafer kazanan; Arapça, «para üretmek» anlamına *rwḥ* [= artmak] kökünden kelime kullanır), ve Arapça öğelerden, bu dilin kurallarına göre olan fakat o dilde kullanılmıyan kelimeler yapmıştır (meselâ «denizaltı» anlamına *taht-el-bahir*: Arapçada buna «dalmak» anlamına dayanan *ġawwaṣat* kelimesi tahsis edilmiştir). Arapçanın Türkçe ile olan ilgisi hakkında özel bir görüş için bk. Naim H. Onat: *Arapçanın Türk diliyle kuruluşu*, I., İstanbul 1944.

Yeni Arapçanın diyelek özellikleri için memleket adlarına bk. ARABİSTAN, IRAK, SURİYE, MISIR, TRABLUS, TUNUS, CEZAYİR, FAS v. b.

Gramerler: (klâsik Arapça) — Sībawaihi (Sibeveyh): *Al-Kitāb* (H. Derenbourg — G. Jahn neşri, 3 cilt, Berlin 1895-1900). Zamaḫşarī (Zemahşeri): *Kitāb al-Mufaṣṣal* (J. P. Broch neşri, Christiania 1849). S. de Sacy: *Grammaire arabe*, 2 cilt Paris 1810, 3. bas. 1904. G. H. A. Ewald: *Grammatica critica linguae arabicae*, 2 cilt, Leipzig 1831-33. J. H. Petermann: *Brevis linguae arabicae grammatica*, 2 bas. Leipzig 1867. M. S. Howell: *A Grammar of the Classical Arabic Language*, 4 cilt, Allahabad 1880-1911. C. P. Caspari — W. Wright: *A Grammar of the Arabic Language*, 2 cilt, 3. bas. Cambridge 1933. D. Vernier: *Grammaire arabe*. 2 cilt, Beyrut 1891-92. G. W. Thatcher: *Arabic Grammar*, 4. bas. Heidelberg 1930. A. O. Green: *A Practical Arabic Grammar*, 2 cilt, 4. bas. Oxford 1923. N. V. Yuşmanov: *Grammatika literaturnogo arabskogo yazıka*. Leningrad 1928. F. de P. Thornton — R. A. Nicholson: *Elementary Arabic Grammar*. Cambridge 1930. M. Gaudefroy - Demombynes — R. Blachère: *Grammaire de l'arabe classique*. 2 cilt, Paris 1936-37. A. Socin — C. Brockelmann: *Arabische Grammatik*, 11. bas. Leipzig 1941.

Sözlükler: (klâsik Arapça) — İbn Duraid (Düreyd): *Camharat al—luġat*, 4 cilt, Haydarabad bas. 1926-7. Cauharī (Cevherî): *Tāc al-luġat wa ṣiḥāḥ al-'arabiyyah*, 2 cilt, Bulak bas. 1865-66; bunun Türkçeye tercümesi olan *Vankulu Sözlüğü*, 2 cilt, İstanbul 1729. Firuzabadi: *Al-Kāmūs al-muhīt*, 2 cilt, Bulak bas. 1854; bunun Ahmet Asım Ef. tarafından Türkçeye tercümesi, 3 cilt, İstanbul 1814- 17. İbn Mansur: *Lisān al-'Arab*, 20 cilt, Bulak bas. 1882-89. Murtaẓa al-Zabidī: *Tāc al-'Arūs*, 10 cilt, Bulak bas. 1888. Sa'īd Şartūnī: *Akrāb al-Mawārid*, 3 cilt, Beyrut 1889-1893. Mustafa Ahterî: *Ahterî-i Kebir*, İstanbul 1826. G. W, Freytag: *Lexcion arabico-latinum*, 4 cilt, Halle 1830-37. A. de Biberstein- Kazimirski: *Dictionnaire arabe-français*, 2 cilt, Paris 1860. E. W. Lane: *An Arabic-English Lexicon*, 8 cilt ve ilâvesi, Londra 1863-1893. E. Gasselin: *Dictionnaire français-arabe*, 2 cilt, Paris 1880 - 86. E. Harder: *Deutsch - arabisches Handwörterbuch*, Leipzig 1903. J. B. Belot: *Vocabulaire arabe-français*, 13. bas. Beyrut 1927. R. Dozy: *Supplément aux dictionnaires arabes*, 2 cilt, 2. bas. yeni yayım, Leiden 1927. E. Fagnan: *Additions aux dictionnaires arabes*, Cezayir 1923. Ayrıca bk. ARAPLARDA BİLİM, filoloji ve dilcilik.

ARAP EDEBİYATI, III-VIII. yüzyılda yaşamış Arap dilcileri bu edebiyatı 4 döneme ayırmışlardı. 1 — *Cahiliyun:* Arapların, İslâmlığın kurduğu sıkı kurallar altına girmediği devrin şairleri. 2 — *Muhadremîn:* hem cahiliye, hem de İslâm devrini yaşamış olanlar. 3 — *Muhdesûn:* yaklaşık olarak Emevî şairleri. 4 — *Müvelledîn:* Abbasî'ler devri şairleri.

Bu bölüş, bazı eksikleri olduğu halde, siyasî ve ictimaî birçok değişmenin doğurduğu fikrî ve edebî değişmeleri oldukça iyi gösterebildiğinden yeni bir bölüş için de esas olabilir ve şöyle bir bölüş yapılabilir:

1 — İslâmlıktan önceki Arap edebiyatı. 2 — Muhammed ve ondan sonra gelen Emevîler devrinin sonuna kadar süren devir (VII-VIII. yüzyıllar). 3 — Abbasî'ler devri (VIII-XIII. yüzyıllar). 4 — Abbasî'lerin yıkılmasından Mısır'da Mehmet Ali Paşa yönetimi zamanına kadarki devir (XIII.-XVIII. yüzyıllar). 5 — Avrupa etkisinde Arap edebiyatı (XIX.-XX. yüzyıllar).

I — İslâmlıktan önceki A. E. (VII. yüzyıla kadar): Arap edebiyatında Peygamber'den önceki Cahiliye devrinde yazılmış olan şiirleri IX. yüzyıldan başlıyarak kazılmış birkaç kitap vasıtasiyle biliyoruz. Biraz daha ileri gidilecek olursa, görülür ki bunlar da Emevî'lerin son zamanlariyle Abbasî'lerin ilk devirlerinde yaşamış birkaç kimseden işitilerek söylenti halinde gelmiştir. En ünlüsü Halef-ül Ahmer olan bu kişilerin birçoğu şair olduğu gibi bazan kendi yazdıkları şiirleri eski şairlerin eserleri olarak gösterdikleri de çağdaşları tarafından saptanmıştır. Cahiliye devrinde, bedevîler arasında yazı kullanılmaması da buna eklenecek olursa, bu devirden bize kadar gelmiş olan şiirlerin belgeli olup olmadıkları hakkında bir şüphe uyanabilir. Mısır'lı edip ve edebiyat tarihçisi Taha Hüseyin bu noktalara dayanarak, Cahiliye devrine ait şiirlerin çok büyük bir kısmının uydurma olduğunu ileri sürmüşse de son incelemeler, Cahiliye devrinde yazı kullanma göreneğinin varlığiyle birlikte, sözlü söylentilere de inanılabileceğini ispat etmiştir: bu söylentiler raslantılı olmayıp, şairle birlikte gezen ve görevi onun şiirlerini yaymak olan «râviler» tarafından yapılmıştır. Sonradan bu söylentiler kitaplara geçmiş ve ancak bunlar bize kadar gelebilmiştir.

Arabistan'da V. yüzyıldan başlıyarak, ortak bir şiir dili vardı. Bu dilin meydana gelmesinde, bütün büyük boyların katıldığı panayırlarla boylar arasında sürekli uğraşların doğurduğu karışmaların büyük bir etkisi olmuştur. Hele her yıl, uğraşların kesildiği kutsal aylarda toplanan bu Ukâz ve Mirbed panayırlarında, her boy, şairleri vasıtasiyle şan ve onurunu yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliğini tanıtmaya çalıştığı gibi, düşmanı olan boyu da kötülemek için iyi bir fırsat bulmuş olurdu. Bundan başka, en büyük şairlerin hakemliği altında şiir yarışları da tertip olunurdu. Bu zamanlarda şair basbayağı bir kişi değil, boyunun itibarını devamettiren bir adamdı. Onun için boy içinde bir kimse şiir söylemeye başlayınca, hemen bütün boy toplanır ve büyük şenlikler yapılırdı. Şairin bu değeri, bir taraftan da, onların düşüncelerine göre, sözlerinin büyülü etkisinden ileri gelmektedir: şair (bilen) türlü zamanlarda yanına gelen belli bir «cin» in telkinettiği sözleri tekrar ederdi.

Bu devir şiirinin konusuna gelince, hemen hemen her ulusta olduğu gibi aşk başta gelir. Bundan başka, sevilen bir kimsenin ölümüne, hususiyle kız kardeşinin söyliyeceği ağıtlar, düşman boylar aleyhinde yazılmış yergiler, şairin yanından ayrılmıyan at veya devesiyle av hayvanlarının tasviri bu şiirin değişmez konusudur. Şukadar var ki başlıbaşına bu konular hakkında yazılmış şiirlere raslanmaz; bunlardan bizim elimize geçmiş olan en eskileri bile bir tek şekil içinde toplanmıştır; «kaside» (bu kelime amacına dosdoğru giden semiz deve, düz değnek anlamına geldiği gibi, doğruca amaca gidip etki yapan şiir anlamına da gelir) denilen bu şekilde her birinin belli bir yeri vardır: şair, önce, sevgilisiyle bir baharda buluştukları yeri görerek tazelenen hâtıra ve acılarını, sonra onunla birlikte başından geçenleri anlatır; güzel bir bahane bularak bindiği at veya deveyi tasvire geçer, nihayet asıl amaca, yani kendini ve boyunu övmeğe, veya düşmanlarını yermeğe gelir.

Bir kasidenin böylece ayrı ayrı parçalardan meydana gelmesi, Arap'larda şiirin bütününden alınabilecek bir estetik zevk fikrinin doğmasına engel olmuşsa da, bu devirden bize kadar gelen şiirler, genel olarak sanıldığı gibi, bir anlamın, bir fikrin bir tek beyitte ifade edilmesinin zorunlu olduğunu göstermemektedir. Kaside şekli, bu azamanlardan başlıyarak, Arap şiirine hâkim olmuş ve diğer şekilleri ortadan kaldırmıştır.

Bu kasidelerin en ünlü temsilcileri, Arap geleneklerine göre, Kâbe'nin duvarına asılmış olan ve El-Mu'allâkat-üs-Sebi' (yedi askı) diye anılan yedi manzumenin şairleridir, ki onlar bahtsız hükümdar İmri-ül-Kays, Tarafe, boylar arasındaki bitmez tükenmez kavgalara son vermek istiyen Zübeyr bin Ebi Sülma, Lebid, Amr bin Külsüm, sonraları bir halk romanının kahramanı olan Antere bin-Şeddad, nihayet Hâris bin Hillize'dir. Bunların yanında, çöl ve kabilesine bağlı olmakla beraber, daha çok Hîre ve Busra hükümdarlarını öven Nabiga, şaraba ve Ademin günahına dair şiirleri olan Hîre'li Adî bin Zeydî, dinî konulara dair şiirleri olan Ümeyye bin Ebi Salt'ı söylemek gerektir.

Nesir: Bu devir nesrinden bize ancak atasözleri ile, şekli sonradan değiştirilmiş olan hayvan hikâyeleri gelmiştir. Ünlü âşık ve kahramanların başlarından geçenlere, İran destanlarına, boylar arasındaki ünlü olaylar (Eyyam - ül - Arab) a ait söylentilerin bulunduğunu biliyoruz. Bunlar, hususiyle sıcak çöl ikliminin serin gecelerinde şehirlerde evlerin damlarında, çölde çadır önlerinde toplanan kimseler arasında söylenmekteydi. Fakat yazık ki hikâyeler bize kadar gelememiştir. çok az ve şüpheli parçalara bakılacak olursa bunların genel orarak seci'li olduğu ve arada bir, heyecanlı yerlerinde, şiirler bulunduğu anlaşılıyor.

II — Muhammed'den Emevîler devrinin sonuna kadar A. E.(VII.-VIII. yüzyılar): Peygamber, yeni gitirdiği dinle Arap'ların fikir ve hayatlarında çok derin devrimler yapıp onları eski inanışlarından uzaklaştırmağa çalışırken, eski hayat ve ülkülerin temsilcileri olan şairlerle de uğraşmıştır. Böyle olduğu halde, hasımlarına kendi dilleriyle karşılık verebilmek için şairlerden faydalanmıştır. Hele Hassân bin Sâbit birçok yergilere karşılık vererek Şair-ün-Nebî «Peygamber'in şairi» sanını ve her devirde bütün müslümanların saygısını kazanmıştır. Bununla beraber, bu devirde şiirin en büyük ustaları A'şâ ile Peygamber'in cezasından kurtulmak için ünlü Kaside-i Bürde'sini yazan, Muallâka şairi Züheyr'in oğlu Kâ'b'dır.

Gerek Peygbmber'in şiir ve şairler aleyhinde olması ve gerekse ilk halifeler ve Emevî devrinin baş döndürücü fetihleri, şiirin bir zaman duraklamasına, daha doğrusu değerini kaybetmesine sebep olmuştur. Fakat bir zaman sonra, devlet yönetiminde yer kazanmak ve boylarını korumak istekleri, eski düşmanlıkları canlandırdı ve şairlere oldukça iyi bir övme ve yerme yolu açtı. Bu devrin en büyük şairleri olan Cerir (ölm. 728) zalim vâli Haccac'a, hıristiyan olan El-Ahtal (ölm. 710) ise Emevî ailesine hizmet ediyorlardı. Adı hep bu şairlerinkiyle birlikte söylenen Ferezdak (ölm. 732) da Ali taraflısı idi.

Yeni kurulan şehirlerde siyasî tutkular artarken, istilâlarda ele geçirilen servetin toplandığı Mekke ile Medine'de halk dinci kalmakla beraber, hayat büsbütün değişmişti. Bundan dolayı Ömer bin Ebi-Rebîa (ölm. yaklaşık olarak 719) Abdullah bin Ömer-il-Arcî'nin zevk ve eğlence şiirleri «gazeller» burada pek çok tutunmaya ve aranmaya başlamıştı. Asıl çöldeyse, Kays bin Zerih, Mecnun ve Cemil gibi şairler, hayatlarına malolan aşklarını şiirleriyle ölümsüz kılmışlardır.

Nesir: Cahiliye devrinde görülen nesrin bu devirde de aynı konularla işlenerek devam ettiğini tahmin etmek ko-

laydır; fakat örnekleri bize kadar gelmemiştir. Bunlardan başka İslâmlık'la birlikte hutbe (camilerde okunan dinî-siyasî söylevler) eskiden beri Arabistan'da bulunan hatiplik sanatının ilerlemesine yardım etmiştir. Birçok karışıklıklarla dolu olan devirlerde, bu tarzın en tanınmış temsilcilerinin siyaset adamları olacağı kolayca tahmin olunabilir. Gerçekten bazı tarih ve edep kitaplarında, söylevleri bu zamana kadar saklanmış olan en tanınmış kişiler, Halife Ali (ölm. 660), babası belirsiz fakat dâhi vali Ziyâd bin Ebihi (ölm. 672) ve zâlim vali Haccac (ölm. 713) dır. Devrin en büyük hatibi sayılan Sehban bin Vâil (ölm. 672) de bu arada söylenmelidir.

İlerde büyük bir gelişme gösterecek olan risale (edebî mektuplar) yazmak usulü de bu yüzyılda başlamıştır. Bu tarzın kurucusu Abdülhamid (ölm. 652) dir.

III — Abbasîler devrinde A. E. (VIII.-XIII. yüzyıllar): Abbasî'ler, Emevî devletini yıkıp Bağdad'ı başkent yapmakla birçok bakımlardan asıl Arap'lığın etkisinden kurtulup İran etkisine girmişlerdir. Bu değişiklik şiirde de kendini göstermiştir. Yönetim mekanizmasında önemli bir yer tutan ve kendilerini hissettiren «Arap'lardan başka milletler», hele İran'lılar çöl hayatından doğmuş olan şiirlerden çok, aşk ve şarap hakkındaki şiirlerden zevk alıyorlardı. Zaten şehirlere yerleşmiş ailelerin çocukları olan şairler, ne üzerinde ağlanacak bir çadır izi görmüşler, ne de, kabilesi yeni otlaklar aramaya gittiği için, ayrı düştükleri sevgilileri tanımışlardı. Böyle olduğu halde, gerek Kuran ve hadîslerdeki bazı kelimeleri anlamak ve gerekse bunların gramer ve sentakslarını kavramak için her zaman başvurulan Cahiliye ve ilk Emevî devri şiirleri, bu iki sebepten dolayı çok büyük bir önem kazanmış, bunlar, pürüzsüz ve yanlışsız bir dille şiir yazmak istiyen yeni şairlere örnek olmuştur. Bunun sonucu olarak, şiirin konusunda ve kasidenin yapılışında çok büyük bir devrim yapamıyan bu devir şairleri, kuvvetlerini başka bir yola çevirmişlerdir. İlk şiirlerde sıksık görülen benzetmeler, pekaz fakat özel bir emek harcanmadan bulunmuş diğer edebî sanatlar yavaş yavaş şiirde esaslı bir yer almaya başlamıştır. Yine eski şairlerde görülen, her anlamı bir beyitte tamamlamak isteği bir zorunluluk haline gelmiştir. Bundan dolayı, çok kabiliyetli bazı şairlerden sonra şiir bayağılaşmak teklikesiyle karşılaşmıştır.

Şiirde bu devrin en yetkili kişilerine gelince, en başta incelik ve zarifliğiyle aşk şiirleri yazmakta A. E. nın en büyük şairi olan Ebû Nuvâs (ölm. yaklaşık olarak 810)ı anmak gerekir. Yine aynı tarzda şiirler yazdıkları halde, eski çöl şiirlerine daha çok bağlı olan bir günlük Halife İbnül-muʿtez (861-908), Ebû-Tammâm (807-816) ve onun yetiştirdiği Buhturî (820-897) de bu devrin en ilerigelen şairlerindendir. Bunlar içinde zamanında birçok tenkidlere uğramakla beraber, şiirleri son zamanlara kadar bütün İslâm dünyasında çok büyük bir ün kazanmış olan ve tamamiyle eskilerin yolunda giden Mütenebbî (905-965) nin de önemli bir yeri vardır.

Şiirde dinî konular da bırakılmış değildi, bu konularda sade ve basit bir halk diliyle en güzel şiirleri Ebü-l-Atahiye (748-825) yazmıştır. Daha çok hayat hakkında kötümser düşüncelerin sonucu olan bu konular, kör şair Ebu-l-Ala El-Maarrî (970-1058) nin divanında görülür. Dante'ye Divina Commedia'sının konusunu ilham etmiş olan bu kör şairin eserleri, kötümser ve çok kere insanlara karşı güvensiz hikmetlerle doludur. Tasavvufî şiire gelince, birkaç sofînin tektük şiirleriyle Hallac'ın (Ölm. 922) divanı bir yana bırakılırsa, biricik temsilcisi Ömer-ül-Fâriż (1181-1235) olup, bu tarz ondan sonra beğenilip tutunmamıştır.

Nesir: Abbasî'ler devrinde nesir, daha önceki devirlerde kurulmuş esaslar içinde gelişmiş, ancak Yunanca'yla Pehlevî'den tercüme edilmiş birçok eserlerle alanı pek çok genişlemiştir. Hatiplikte en büyük kişi, müslüman askerleri hıristiyanlarla harbe kışkırtan İbni Nübate (946-984) dir. Edebî mektup yazmakta Ebu Bekir-il-Harezmî (935-993) Hamidüddin'in yolundan yürümüştür. Onun daha çok edebî konulara dair olan mektupları resmî yazılarda da örnek olmuş, hattâ müstakil tarihî eserlerde bile uygulanmak istenilmiştir; fakat ʿUtbî ile Elkâtib-ül-İsfahanî'nin denemelerinden sonra, müstakil eserlerde bile bu türlü yapmacıklı ve yazarı çok kere amacından uzaklaştıran üslûptan vazgeçilmiştir. Bununla beraber böyle bir üslûp kullanılabilecek yerler de yok değildi: her rasladığı Emîr veya zengine yaltaklanarak, hattâ bazılarını aldatarak hayatlarını sağlıyan başıboş şair ve hatiplerin elinde bu yol gelişmiştir. İlk defa olarak büyük edip Câhız (ölm. 869) tarafından edebiyata sokulan makame (ayakta söylenilen nutuk) yi Bedi-üz-Zaman (968-1008) daha çok genişletmiştir. Bu tür Harîrî (1054-1122) ile en yüksek derecesine varmıştır. Daha sonraları birçok makameler yazılmışsa da, hepsi, birer güzel dil örneği sayılmakla beraber, küçük bir hikâyenin bütün öğelerini kapsıyan bu iki kişinin eserleri yanında sönük ve cansız kalmıştır.

Tabiî ve özlü bir nesrin en büyük temsilcisi, müslüman olduktan sonra Abdullah bin Mukaffaʿ adını almış olan İran'lı Rôzbih (ölm. 757) e özel bir yer vermek gerektir. O, eski Hint hükümdarları için yazılarak Burzôye tarafından Pehlevî'ye çevrilmiş olan *Pançatantra*'yı *Kelile ve Dimne* adiyle Arapça'ya çevirmiştir. Bu eseri, asıl metindeki birçok yerli özelliklerden kurtararak ona edebî ve evrensel bir kendilik vermiş ve bütün dünya dillerine defalarca çevrilmesine sebebolmuştur; aynı yazar, Pehlevî'den Arapça'ya daha başka eserler de çevrimiştir. Ondan sonra yine tabiî ve güzel nesrin temsilcisi olarak eski bir Türk hanedanı soyundan, Soltekin neslinden gelerek sonraları Abbasî sarayında önemli yerler kazanmış ve zamanındaki birçok şairlerin divanlarını toplamış olan İbrahim-üs-Solî (ölm. 946) yı anmak gerekir.

Bu devirde, türlü dillerden yapılan çevirmeler, eski Arap gelenekleriyle karışarak, yeni bir türün meydana gelmesine sebebolmuştur. Bu, amacı aydınlara temiz bir dille, onlar için gerekli fikir ve bilgileri can sıkmadan öğretmek olan «Edeb» dir. Kurucusu, öğrendiği bilimleri öğretmek kastiyle, fakat bir sistem düşünmeden eserlerine sokan *Kitab-ül-Beyani v-et-Tebyin* ile *Kitab-ül-Hayavan* sahibi Câhız (ölm. 869) dır.

Hemen hepsi yüksek tabakaya ve aydınlara hitabeden bu edebiyat yanında, her iki kümenin de ihtiyaçlarına cavap veren büyük bir masal külliyatı, *Elf-Leyle v-el-Leyle* (Binbir Gece Masalları) yavaş yavaş meydana geliyordu. Esası Pehlevî'den çevrilmiş *Hezar Efsane* (Bin Hikâye) olan bu külliyat, gerek Hint ve İran'dan gelen ve gerek eski Arap tarihinden ve Harunürreşid zamanındaki Bağdad hayatından alınmış öğelerle karışmış, daha sonra Memlûk'ler devrindeki Kahire hayatından alınmış bazı komik hikâyelerin de eklenmesiyle, bilinmiyen birçok yazarın elinden geçegeçe XVI. yüzyıla doğru son şeklini almıştır.

Bilimsel eserler: Arap dil ve edebiyatında, asıl edebî eserlerden çok bilimsel eserler daha büyük bir yer tutar. En önemlileri tarih ve filoloji (bk. ARAPLARDA BİLİM) üzerine yazılanlardır.

Şair ve edipler için «tabakat» (biyografya) kitapları yazılmıştır. *Hucemî* (ölm. 845 veya 846) nin *Kitabü Tabakat-iş-Şuarâ*'sı, İbni Kuteybe (828 - 889) nin *Kitab-üş-Şi'r v-eş-Şuarâ*'sı bunların en önemlilerindendir. Fakat bestelenmiş şiirleri toplamak istiyen bir yazar Ebu-l-Ferec-il-İsfâhanî (897 - 967) *Kitab-ül-Eganî*'sinde bu hususta hepsinden çok bilgi vermiştir; bu yazar, söylentileri seçiş ve onları tertipleyiş tarziyle gerçek bir edebî eser meydana getirmiştir. Gramerciler hakkında da, *Enbârî* (1119 - 1181) nin yazdığı *Nüzhet-ül-elibbâ'* önemlidir.

IV — Abbasîler'in yıkılmasından Mısır'da Mehmet Ali yönetimi zamanına kadar A. E. (XIII. - XVIII. yüzyıllar): daha Abbasî'ler zamanında, kuvvetli bir merkezin yavaş yavaş ortadan kalkmasiyle şairler birçok küçük hükümetlerin saraylarına dağılmıştı. Bağdad'ın Moğol'lar tarafından alınıp yıkılmasından ve hemen hemen bütün İslâm devletlerinin başına, çoğu Türk olan hükümdarların geçmesinden sonra, klâsik Arapça medreselerde öğretilen aşağıyukarı ölü bir dil haline düşmüştü. Buna karşı, yine Türk hükümdarlarının teşviki ile doğuda Arapçayla rekabete başlamış olan Farsça, yerini kuvvetlendirmişti. Bunu, Anadolu'da her iki dille rekabet eden Türkçe takibetmiş, bu suretle Arapça'nın etkin bir rol oynadığı alan daraldığı gibi, Arapça'ya Türkçe ve Farsça birçok kelimeler de girmişti. Arapça'nın bu gerilemesiyle, Arapça şiirin kıymetinin azalması paralel olarak ilerlemiştir. Şiir konuları arasında Peygamber'i övme çok geniş bir yer tutmaktadır. Bunun yanında, şiirde hikmet ve öğütlere daha çok yer verildiği gibi yermelerle zevk ve eğlence şiirleri de bayağılığa düşmüştür. Daha ilk yüzyıllarda Arap şiirini tehdit eden, daima belli gözlemlerden faydalanıp da diğerlerini bırakmak, yani mazmunlara bağlamak eğilimi bu devirde çok ileri götürülmüştür. Şiirde taşkınlık derecesine vardırılan diğer bir eğilim de edebî sanatlara pek büyük bir yer verilmesi ve şiirin bir oyuncak haline getirilmesidir.

Bu devirde yetişmiş olan yüzlerce, hattâ binlerce şair arasında, ancak birkaçının adı buraya yazılabilir. En başta, Peygamber'i övmek için yazdığı Bürde kasidesiyle büyük bir ün kazanmış olan Bûsîrî (1211 - 1295) yi söylemek gerektir. Artukoğulları'nın övücüsü olan Safiüddin-el Hillî (1278 - 1349) bu devir şairlerinin en büyüğü ve tipik olanıdır; bu, *El-Kasaid-ül-Ertukiyyat* denilen edebî sanatlarla dolu kasidelerinden başka, her beyitinde bir sanat bulunan ve «bediiyat» denilen naatleri de ilk olarak yaratmıştır. Devrin son büyük şairi, ünlü Hatip İbni Nübâte'nin soyundan gelen Cemalüddin İbni Nübâte (1287 - 1366) dir.

V — Avrupa etkisinde A. E. (XIX.-XX. yüzyıllar): Tanzımat'tan önceki yıllar içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında durumu ne idiyse, onun bir ili olan Mısır'ınki de öyleydi. Napoléon'un 1798-1801 deki Mısır-Suriye seferi, Arap'lara Avrupa'lıyı tanıtmış, misyonerlerin kurduğu okullar da bu Avrupa etkisini genişletmiştir. Nihayet, yönetim alanında arıtım yapabilmek için Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'-ya gönderdiği öğrenciler yurtlarına döndükleri zaman birçok önemli eserleri Arapça'ya çevirmişler, bu suretle Arapça, yeni kavramları karşılıyacak kir hale gelmeğe başlamıştır. Arapça'ya ilgisiz olan Mehmet Ali'nin, okul ve yönetimde esas dil olarak Türkçe'yi kabul ettirmeğe çalışması, başarılı olamamıştır. Bu sırada Mehmet Ali, Bulak'ta tanınmış basımevini kurarak önce Türkçe ve Farsça kitapları bastırmışsa da, sonraları birçok önemli Arapça eserleri de bastırmış, bu yüzden yeni yetişenlerle eski klâsik dil arasında bağlantı kurulmuştur. Diğer taraftan, 1828 de kurulan ve önce Türkçe olarak yayımlanan «El-Vakayi-ül-Mısriyye» adlı gazeteyle, daha sonra her tarafta yayımlanmaya başlanan başka gazete ve dergiler klâsik dilin daha geniş bir kütle tarafından anlaşılmasına ve birçok klâsik kelimenin tekrar halk diline geçmesine sebebolmuştur.

Anlatılan sebepler sonucu olarak tekrar canlanır gibi görünen klâsik dil ve bu dilde yazılmış edebiyat, şiirler bir yana, eski edebiyatın bir devamı olmaktan çok, Avrupa edebiyatının, hususiyle Fransız edebiyatının taklidinden ibarettir. Bu edebiyatın diğer bir özelliği de yenilik ve eskilik kavgalarıdır.

Bu devir edebiyatının seçkin yerini gerçek sanat değeri olan eserlerden çok yenilik fikirlerini aşılıyan eserlerin yazarları alır. Bunlar arasında Suriye'de Butrus-ül Büstanî, Mısır'da Ali Mübarek Paşa (1824-1893), Abdullah Fikri Paşa (1834-1890) ve İstanbul'da Ahmet Faris Şidyak (1804-1884) söylenebilir. Bunların, hususiyle gazete dilinin kuruluşunda büyük rolleri olmuştur. Onları Muhammed Abduh (1845-1905) ile Curci Zeyden (1861-1914) devri tâkibeder. Mısır'a asıl çağdaş fikirleri Ali Mübarek tarafından sokulmuştur; Abdullah Fikri Paşa ise, çok beğenilip tutulan tarihî ve romanımsı eserleriyle halkta okuma zevkini uyandırmıştır.

Bu devir edebiyatında başlıca türlerle temsilcileri şunlardır:

1 — *Şiir:* eskiyle ilgisi çok sıkı olan şiir, bu devirde yapmacıktan kurtulmuş, tabiat ve ruh hallerinin anlatılmasında, tabiattan ve her türlü gözlemlerden faydalanmağa başlamıştır. Bununla beraber, eski Abbasî devri şiirlerini taklit eden Barûdî (1839-1904) devrin en büyük şairi sayılmaktadır. Zamanımızdaki şairlerden ise Ahmet Şevki (1868-1932) ile Muhammed Hafız İbrahim (1871-1932) i söylemek gerekir.

2 — *Roman ve Hikâye:* bu tür Avrupa eserlerini taklitle başlamıştır. İlk eserler konularını tamamiyle tarihten alıyordu. Tarihî romanın en büyük temsilcisi Curci Zeydan'dır. Gelenek ve görenekleri tasvir edip konularını yaşanılan gerçek hayattan almış küçük hikâye ve romanlar arasında başarılı olanları hemen hemen hiç yok gibidir. En çok başarı kazanan küçük hikâyeciler Muhammed Teymur (1892 - 1921) ile kardeşi Mahmut Teymur (doğ. 1894) dur. Romana gelince, başarı kazanmış tek kişi ünlü bilgin Taha Hüseyin'dir; *El-Eyyam* [1927] adlı romanı üstün bir değer taşımaktadır.

3 — *Tiyatro:* Arapça konuşulan memleketlerde tiyatro, yabancı okullarda, diploma törenlerinde gösterilen ve konuları çok kere Tevrat ile İncil'den alınmış temsillerle başlamıştır. Molière'i taklit ederek birkaç eser yazmış olan Marun Nakkaş'ın kardeşi Selim Nakkaş (ölm. 1884) bir tiyatro kumpanyası kurmuş; bunlar Fransız klâsiklerinden başka eser temsil etmemişlerdir. Mehmet Osman Celâl (1829-1898) de Molière'in eserlerini adapte etmiştir. Diğer taraftan, şair Ahmet Şevki ise, konuları eski Mısır ve Arap tarihinden alınmış manzum piyesler yazmıştır.

Son olarak denilebilir ki, bu devir henüz bir deneme ve arama devridir; henüz büyük kişiler yetiş-

miş değildir. Fakat edebiyatın genel gelişmesine bakılacak olursa, teknik ve duygu bakımından Avrupaî ve gerçek büyük sanat eserleri yaratmak için gereken hazırlık yeter dereceyi bulmamıştır.

ARAP MEHMET HAN (XVI. yüzyıl), Şıbanlı'ların Hiva'da hüküm süren hanlarından. Babası Hacı Mehmet Han'dır.

A. ın yedi oğlu vardı: İsfendiyar Han, Habeş Sultan, İlbars Sultan, Ebulgazi Han, Şerif Mehmet Sultan, Harezmşah Sultan, Efgan Sultan. Hayatının sonlarına doğru Nayman'lı bir kadından olan Habeş Sultan ile İlbars Sultan isyan etmişler, İlbars Sultan bazı başarılardan sonra babasını hapsetmiş; A., öbür oğullarının yardımiyle hapisten kurtarılmış, fakat isyana devam eden Habeş Sultan, topladığı kuvvetlerle babasını esir ederek gözlerini oydurmuştur (1621).

A. ın oğullarından İsfendiyar Han iki âsi kardeşini yenerek babasının tahtına oturmuştur.

A. ın oğullarından Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Türkiye* adlı önemli bir eser bırakmıştır.

ARAP MUSİKİSİ. Irak'tan Fas'a ve Suriye'den Habeşistan'a kadar uzanan ülkelerde Arapça olarak yüzyıllardan beri terennüm olunagelen, bölgeden bölgeye azçok farklı özellikleri bulunan, dinî veya dindışı, seçkin zümreye veya halka mahsus musiki. Arapça bir halk sözü «Arap şarkıları Mısır'da doğar, Suriye'yi dolaştıktan sonra Halep'te gömülür» der; bu sözden o yurtlar arasında - Irak'ı da kapsamak üzere - sürekli musiki münasebetleri yaşamış olduğu anlaşılıyor. Uzakta kalan Tunus ve Cezayir bölgelerinin musikileri ise kendi münzevî âlemlerinde fazlaca farklı birer bünye edinmişlerdir. Bununla beraber, bütün Arap ses musikisi lehçelerinde hüküm süren hançere oyunlarında ve kıvrak nağmecilik sanatında tanınan ve talâkatlı Arap dilinden doğduğuna hiç şüphe bulunmıyan ortak bir özellik yaşadığı da açıktır. İran ve Türkiye gibi civar yurtların musikicileri Arap musikisinin bu nağmecilik özelliğini kendi kulak geleneklerine kıyasla kolayca farkedebilmektedirler: meselâ, Tanburî Cemil'in bir peşrevini Mısırlı udînin mızrabından dinlediğimiz zaman, parçanın İstanbul'a özgü renginin «Arap işi» nağmelerle edindiği mübalâğalı manzarayı biraz da hayretle karşılarız. İşte o kıvrak Arap nağmeciliğini, Arap mimarîsindeki arabeskin musikideki karşılığı saymak hiç de yanlış olmaz. Nağme arabesklerini Sâmî musiki geleneğinin en karakteristik tarafı sayabiliriz. Bu bakımdan, A., Türk ve İran sanat musikilerinden ve çeşitli kolları oluşmuş buluuan bir musikidir.

A. hakkında VIII. yüzyılın sonlarına kadar elde hiçbir tarihî bilgi yoktur; ilk bedevilik çağından hiçbir Arap musikicisi tanınmıyor. Şairler tek telli bir rebap eşliğiyle şiirlerini çalıp söylerlermiş. Savaş, aşk ve kervan şarkıları varmış. Ali'nin ölümünden IX. yüzyıl ortalarına kadar ileri bir Arap sanat musikisi oluşmağa başlamıştır: perde sisteminin genişliği tek oktavı adım adım aşmış, gelişkin Horasan (İran) ve Suriye musikilerinden (ki buna Rum veya Bizans musikisi diyenler de vardır) bazı fikirler alınmış, ritim (îkā') veya şekil kaygıları artmıştır. Lâkabı «Tavs» olan İsa bin Abdullah, hele Suriye ve İran'da dolaştıktan sonra kendi üslûbunu kurmaya gelen Siyahî bin Musaccah, İran tarafından gelen Müslim bin Muhriz, ve onun çırakları, bu devrede etki yapıyorlar. Elli genç kızdan bileşik bir muganniyeler heyeti bulunan Cemile; İbni Surayc, Mabed, Melih hep Musaccah'ın çıraklarıydılar.

Abbasî'ler tarafından korunan İbrahim El-Musulî, onun oğlu İshak, eniştesi Zalzal gibi sanatçılar A. ne nazarî ve amelî bazı yenilikler daha kazandırmışlardır. Musiki merkezi artık Şam'dan Bağdad'a geçmiş, yani - Suriye'nin etkisi yerine - Horasan'ın etkileri artmıştır. Musikicilerin saray teşrifatındaki itibar ve görevleri bu dönemde saptanmıştır. Ud ve tambur başta gelmek üzere bir nevi çenk, nay ve def ağırbaşlı meclislerde yer almakta idi.

IX. - XVI. yüzyıllar arasındaki dönem A. nin yayılma çağıdır. Musikinin amelî meseleleri hakkında Bağdad meclislerinde açık tartışmalar olmuştur. Büyük Türk filozofu Farabî (ölm. 872) musiki teorileriyle tenkidci bir gözle uğraşarak ve tam bir Pythagorasçı gibi çalışarak, ünlü musiki kitabını Arapça olarak yazmıştır; bu eser bir sanat kitabı olmaktan çok, bir akustik eseridir. 862 de ölen El-Kindî'nin musiki kitabı ise mistik bir görüşün ifadesidir; bir takım benzerliklere uyarak, varsayımlar halinde mantıkçı bir sistem kurmaya çalışmıştır. Elde bulunan en eski Arapça musiki kitapları işte bunlardır.

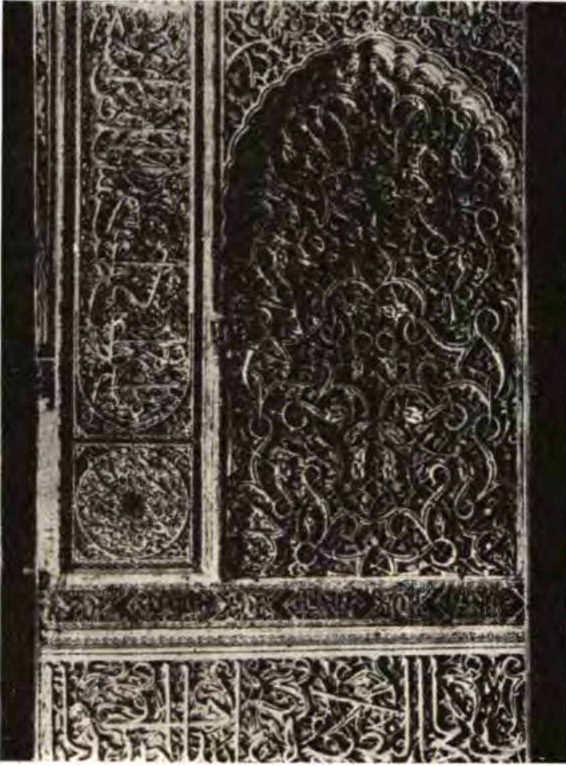
Önce Bağdad'da İshak El-Mosulî'nin yanında yetiştikten sonra 822 de Endülüs'e varan Ziryab, oradaki musiki şubesinin ilk seçkin üstadı olmuştur. Endülüs musikisi Ortaçağın kapanmasından çok önce Güneybatı Avrupa'nın halk musikileri üzerinde kuvvetli etkiler bıraktığı gibi, İspanya seslerinden etki görerek biraz renk de değiştirmiştir. Şimdiki Fas musikisi, işte o Endülüs sanatının iklim değiştirerek yaşamakta bulunan kalıntısıdır. Eski Endülüs'lü ve Bağdad'lı musikicilerin listesi pek uzundur.

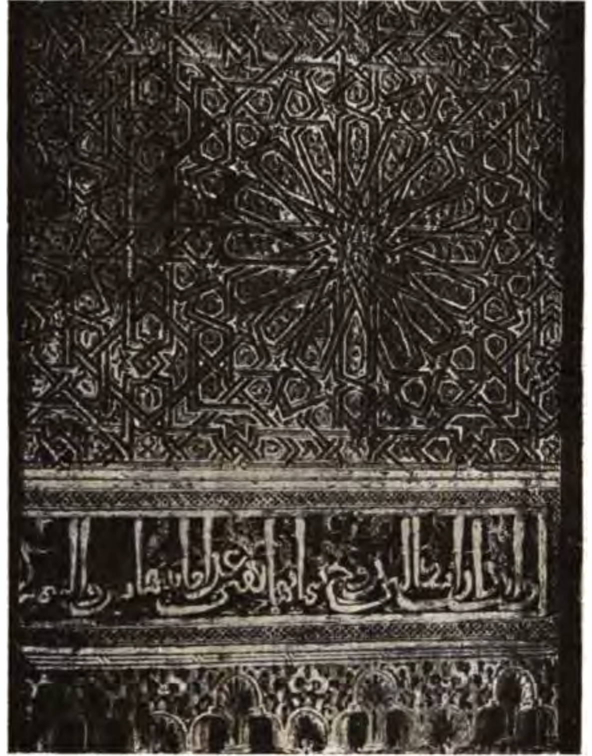
A., XVII. yüzyıldan itibaren, bir duraklama ve kendi içine büzülme dönemine girmiştir. Şimdi elde bulunan eserlerin en eskileri ikiyüzyıllıktır (Sazendeler tatbikatta nota kullanmadıkları için, kulaktan kulağa zamanımıza kadar ulaşan bu bestelerin asıl üslûba ne dereceye kadar bağlı kalabilmiş oldukları şüpheyle karşılansa yeridir). Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarındaki egemenliği sıralarında - ve hususiyle geçen yüzyıl içinde - İstanbul sanat musikisinin ileri bir duruma erişmiş bulunan ince üslûbu, işlenmiş şekilleri ve yeni yeni makamları yalnız Mısır üzerinde değil, Cezayir sanat musikisi üzerinde de etkili olmuştur. Hele debdebe ve tantanalı Cezayir tören musikisinin davul zurnalı ahenkleri, mehterhanenin son bir hâtırası halinde yaşamaktadır. Türk sanat musikisi Arap merkezlerinde hâlâ üstün bir itibar görüp aranmakta, fakat temas imkânları türlü şartlar yüzünden günden güne güçleşmektedir. Doğu Arap - hususiyle Mısır - sanat musikisi ile Türk sanat musikisinin bir derece yakınlık göstermiş olmalarına karşılık İran sanat musikisinin çok farklı bir okul halinde kalmış bulunmasının sebebi, İran'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırı dışında, uzakta kalmış olmasıdır. Şunu da söyliyelim ki Irak'tan Fas'a kadar uzanan geniş Arap ülkelerinin çeşitli halk musikileri henüz pekaz bölgelerde folklor araştırmalarına konu olabilmiştir (Berberî ve Şlöh musikisi folkloru gibi).

Arap musikisinin perde, makam ve usûl sistemi ile Türk musikisinin kuralları arasında esas bakımından fark yoktur.

ARAP RAKAMLARI: bk. RAKAM.

ARAP SANATI, Arap egemenliği ile Arap dilinin yayılmış bulunduğu Hicaz, Yemen, Suriye, Irak, Mısır, Mağrib ve İspanya'da gelişen sanatların hepsi sanat tarihinde «Arap sanatı» adiyle anılmıştır. Bazı Avrupa'lı sanat

1

2

3

4

5

6

1 — Arabesk: Merakeş'te Sadi'ler türbesinde. 2 — Arabesk: Elhamra'da bir dekor parçası. 3 — Mşatta: VIII. yüzyıl başı (Berlin, İslâm eserleri müzesi). 4 — Mşatta: yüzeydeki bezemeler. 5 — Bronz üzerine gümüş kakmalı bir kabın üzerinde dekor (Arenberg Dukalığı kolleksiyonunda) 6 — Tiras-Borte denen işleme (Madrid, Tarih Akademisi).

Kubbe-tüs-Sahra (Kudüs)

yazarları, A. nın Yunan, Kıptî, Bizans, İran ve Türk sanatlarının ortak etkisiyle gelişmesini gözönünde tutarak A. deyimi yerine «İslâm sanatı» deyimini kullanmakta ve İslâmlık devrindeki Türk, İran, Hint sanatlarını da hep bu ad altında toplamaktadırlar. Din birliği, ticaret münasebetleri, seyahatler, kamu yararına yapılan binalar için İslâm ülkeleri arasında sanatçı ve işçi alışverişleri, bu ülkelerde ortak vasıflı bir sanatın oluşmasını hazırlamışsa da buralarda gelişen sanatlar, İslâmlık'tan önceki millî karakterlerini de korumuşlardır. Bu bakımdan, bu ülkelerde gelişen sanatları, «İslâmlık devri sanatı» genel adı altında, fakat yine bağlı bulundukları milletlerin adlariyle anmak yerinde olur.

Arap dil ve egemenliğinin yayılmış bulunduğu ülkelerde İslâmlık'tan sonra gelişen sanat eserlerine Arap'ların kendi sanat geleneklerinden fazla birşey eklenmemiş olmakla beraber, İslâmlık devrinde buralarda diğer İslâm ülkelerindeki sanatlarla ortak vasıflı yeni bir sanatın doğup gelişmesînde Arap'lar âmil olmuştur.

Gerek mimarlıkta, gerek diğer sanatlarda bütün yüzeylerin Arabesk (b. bk.) denen bezemelerle veya başka şekil ve resimlerle süslenmesi A. nın ayırıcı vasfıdır.

Diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi, Arap ülkelerinde de gelişen başlıca sanatlar şunlardır: mimarlık, resim, minyatür, mozayık, taş oymacılığı, tahta oymacılığı, fildişi ve sedef işçiliği, madenî eşya işçiliği, çinicilik, camcılık, tezhipçilik, ciltçilik, kumaşçılık, halıcılık, v. b.

Mimarlık: Arap mimarlık eserlerinde Bizans, İran, Hint, Türk, Kıptî eserlerinin ortak etkileri olmakla beraber bezeme sanatında «boşluk korkusu» (horor vacui) denen endişe ile bütün yüzeylerin Arabesk kabartmalar, oymalar, yazılar, çiniler, mozayıklar, resimlerle süslenmesi, minarelerin hususiyle Mısır ve İspanya'da dört veya daha çok köşeli olması bu eserlerin ayırıcı vasfı olmuştur.

Arap ülkelerinde mimarlık eserleri, üslûplarına nazaran, Hicaz ve Yemen, Suriye ve Mısır, Mağrib ve İspanya olmak üzere üç kola ayrılabilir.

1 — *Hicaz ve Yemen:* Hicaz Arap'ları çoklukla çölde göçebe hayatı yaşadıklarından deve kılından yapılma çadırlarda oturmakla beraber, Mekke, Medine, v. b. gibi yerleşme çevrelerinde topraktan yapılmış binalar da kurmuşlardır. Arabistan'ın bazı yerlerinde ağaç ve taştan yapılmış putları korumağa mahsus basit birkaç tapınak da vardı; Mekke'de *Kâbe* bunlardan biriydi. İslâmlık'tan çok önce yapılmış olan bu taş binanın ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemekle beraber İslâm geleneğinde bunun İbrahim peygamber tarafından kurulduğu söylenir. Kâbe'nin revakları İslâmlık'tan sonra yapılmıştır.

Güneyde, Yemen Ara'pları arasında uzun taş atkılar ve taştan çatılarla bir taş yapı tarzı kullanılıyordu. Fakat, gerekli yapı malzemesinin bulunabildiği dar bir bölgeye bağlı kalan bu yerli üslûp, İslâmlık devrinde gelişen yapı sanatında devam ettirilmemiştir. Arap'lar, İslâmlığın ilk yıllarındaki yayılma devrinde bütün binalarını yabancı usta ve işçilere yaptırmışlardır.

2 — *Suriye, Irak ve Mısır:* halife Ömer, Kudüs'ü zaptettikten sonra orada *Es-Sahra* (El-Şahra) diye anılan kutsal kayanın bulunduğu yere *Kubbe-tüs-Sahra* (=kaya kubbesi [öbür adı *Cami-i Ömer*]) denen camii yaptırmıştır (643) (Bu bina Emevî'ler devrinde Abdülmelik tarafından yeniden kurdurulmuş (685), içi Bizans'tan getirilen sanatçı ve işçilere, mozayıklarla süsletilmiş, Velid I. tarafından da genişletilmiş ve dışı mozayıkla süsletilmiştir (707). Aynı cami 1187 de Selâhattin-i Eyyubî, 1520 de Kanunî Sultan Süleyman tarafından tamir ettirilmiştir).

Kubbe-tüs-Sahra sekiz köşeli bir plân üzerine kurulmuştur. Suriye mimarlığında İslâmlık'tan önce böyle sekiz köşeli plân kullanılmakta idi.

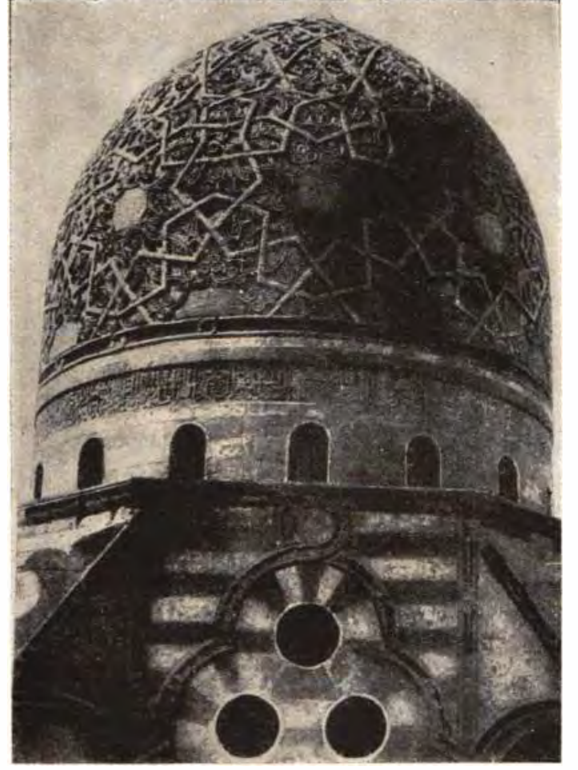
Suriye'de İslâmlık devrinde bundan başka yaptırılmış

Mescid-ül-Aksâ (Kudüs)

1

2

3

4

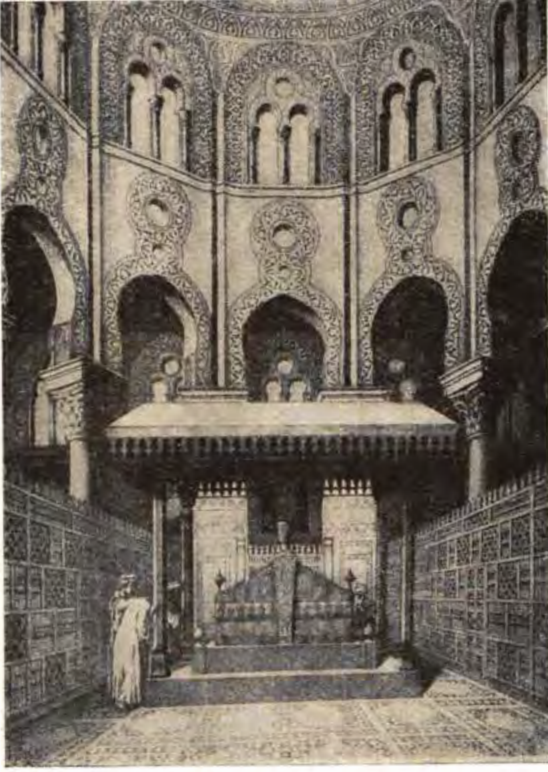

5

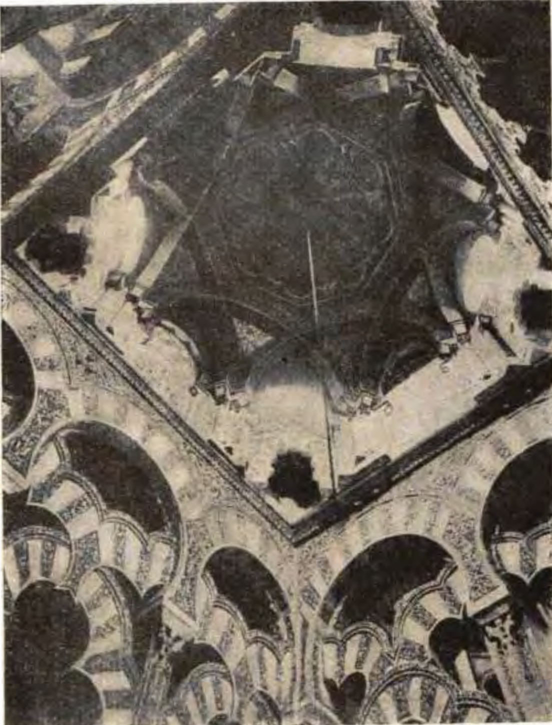

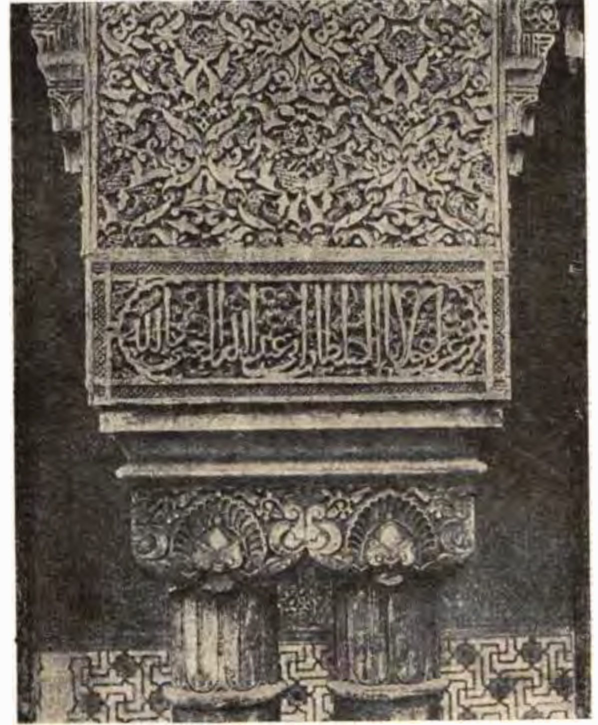
6

1 — Kayıtbay camii (Kahire). 2 — Kayıtbay camiinin kubbesi. 3 — Sultan Berkuk camii ve türbesi (Kahire). 4 — El Muayyed camiinin içi (Kahire) 5 — Cami-ül-Ezher (Kahire). 6 — Amr camii (Kahire yakınında)

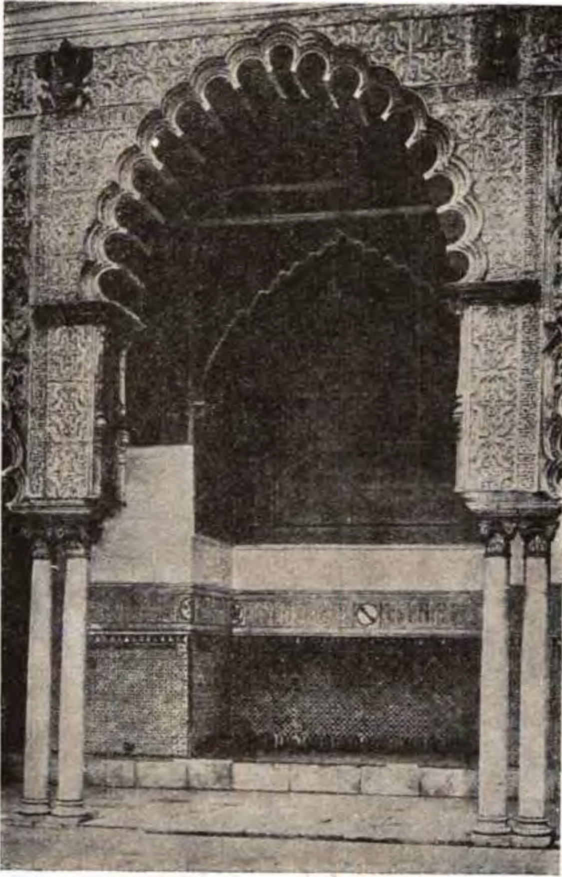

1

2

3

4

1 — Sultan Kalaun Türbesi'nin içi (Kahire). 2 — Alcázar: sefirler salonu (Sevilla) 3 — Córdoba: dilimli kemerler. 4 — Elhamra: Aslanlar avlusu'nda bir sütun başlığı

ALCÁZAR: harem dairesinde avlu kemeri (Sevilla)

bulunan en önemli binalar, Kudüs'te Muaviye'nin kurdurduğu (669) ve Abdülmelik'in tamir ettirdiği (685) *Mescid-ül-Aksâ*, Şam'da Velid I. in yaptırdığı *Cami-i Kebir* (707 [1609 da yanmıştır]) ve *Kuseyr ʿAmrâ* (bk. AMRÂ) (712-15) denen hamam, Halep'teki *Cami-i Kebir* (976) dir. Suriye'de İslâmlık devrindeki mimarlık eserlerinde Bizans etkisi fazladır.

Irak, Arap'ların fethinden önce Sasanî'lerin elindeydi. Arap'lar buraları ele geçirince (633 ve 640) yaptırdıkları binalarda yerli usta ve işçiler kullanmışlardır.

Abbasî'ler devrinde (750-1258), hususiyle Harunür reşid (786 - 809) ve Me'mun (813-833) zamanında Bağdad ve çevresinde pek çok bina kurulmuştur. Bugün çoğu harap olmuş bulunan bu binalar arasında Harunürreşid'in Fırat üzerindeki *Rakka* sarayı (790) ile Me'mun'un Bağdad'daki *Me'mun sarayı* (820) çok ünlüdür. Rakka sarayında Hind mimarlık eserlerinden alınma ilhamla dilimli kemerler kullanılmıştır. Bu üslûp, Mısır yolu ile İspanya'ya kadar yayılmıştır.

Tahta oymalı pencere çerçevesi: İspanya'da yapılmıştır. (Berlin Devlet Müzesi).

Mısır, İslâmlık'tan önce Bizans'ın elindeydi. Arap'lar Mısır'ı aldıkları zaman (640-642) orada Bizans ve Suriye etkisiyle oluşmuş «Kıptî Mimarisi» denen sivri kemerli bir mimarlık üslûbu vardı. Mısır'ı ele geçiren Arap'lar ilk zamanlarda bu mimarînin etkisi altında kalmışlardır. Mısır'ı fetheden Amr ibn-ül-Âs (b. bk.)ın Kahire yakınında yaptırdığı ve sonradan pek çok değişikliklere uğramış olan *Amr Camii* (642) Mısır'da İslâmlık devrinde kurulmuş bulunan ilk eserdir. Tulunoğulları zamanında (868-905) İbni Tulun'un Kahire'de yaptırdığı (878) *Tulun Camii* (resim için bk. AHMET, Tulunoğlu) İç Asya'dan getirtilen mimar, taşçı, ve bezeme sanatçıları tarafından kurulmuştur. Bu tarihten sonra Mısır'da Türk etkileri gittikçe çoğalmıştır. Başlıca eserler Fâtımî'ler devri (910 - 1171) nde Kahire'de *Cami-ül-Ezher* (971), *El-Hâkim Camii* (990) ve *El-Ahmer Camii* (1125); Memlûk'ler (Kölemen'ler) devri (1250 - 1517) nde *Kalaun Camii* (1284) ve *Türbesi* (1288), *Hasan Camii* (1336), *Berkuk Camii* (1384), *Kayıtbay Camii* (1436), ve *Türbesi* (1472), v. b. dir.

Gümüş kakmalı bronz kürsü: XIV. yüzyıl (Kahire. Arap Müzesi)

3 — *Mağrib* ve *İspanya:* Mağrib denen Kuzey Afrika'nın Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, v. b. gibi şehirlerinde İslâmlıktan önce Berberî'lerin Roma etkisindeki mimarîsi vardı. Emevî'ler devrinde Mısır'ın fethinden sonra Kuzey Afrika'yı da alarak İspanya'ya geçen (711) Arap'lar zamanında Mağrib'de Berberî sanatiyle karışık yeni bir mimarlık üslûbu meydana gelmiştir. Tunus'taki *Cami-i Zeytune* (732) bu bölgenin en eski yapılarından biridir.

İspanya'da kurulan Arap devleti zamanındaki eserlerde, hususiyle Fas'taki Arap mimarlık eserlerinin etkisi vardır. Buradaki yapıların en ünlüleri Córdoba'da *Córdoba Camii* (770), İşbiliye'de *İşbiliye Camii* (1174) ve *Alcázar Sarayı* (1200), Granada'da *Elhamra Sarayı* (XIII. - XIV. yüzyıllar) dır. Bu binalarda sütunlar, sütun başlıkları, taş oyma işleri, tavanlardaki alçı kabartmalar çok güzeldir.

Kitap kapağı

1

2

3

4

5

6

1 — Sicilya'da dokunmuş ipek kumaş (Londra, Victoria ve Albert Müzesi). 2 — Fildişi kabartma çekmece 3 — Tahta üzerine fildişi kakmalı çekmece (Palermo'da). 4 — Minyatür: pazar yeri *(Makamat-ı Harîrî'*-den). 5 — Minyatür: Peygamber Muhammed bir kale kuşatmasında (Londra, Royal Asiatic Society). 6 — Bronz üzerine kakmalı tepsi: Mısır'da yapılmıştır (İstanbul'da).

1

2

3

4

1 — Büyük vazo: Malaga'da yapılmıştır (Palermo müzesi). 2 — Cam vazo: Mısır'da yapılmıştır (Viyana, Sanat Tarihi Müzesi). 3 — Cam sürahi: Mısır'da yapılmıştır (Paris, Louvre müzesi). 4 — Üstü mineli cam şişe: Suriye'de yapılmıştır (Viyana, St. Stephan kilisesi müzesi).

Öbür sanatlar: Arap'lar her yüzeyin süsle örtülmesini sevdiklerinden mimarlıkta olduğu gibi, vazo, avize, rahle, kürsü, tepsi, leğen, v. b. gibi eşya yüzeylerini de çok defa Arabesk denen bezemelerle veya hayvan, çiçek, yazı ile kabartma veya oyma suretiyle, yahut da gümüş, altın, sedef, fildişi, v. b. kakmalarla süslemişlerdir.

İslâmlık canlı insan tasvirini yasak ettiği halde Arap'lar bazı büyük binaların duvar resimleri (fresk) yaptırmaktan çekinmemişlerdir. Velid I. nin yaptırdığı *Kuseyr ʿAmrâ* da ve *Elhamra* sarayının bazı salonlarının duvarlarında Arap sanatçıları tarafından yapılmış resimler vardır.

Maden kandillik (Elhamra)

Tarih, hikâye, efsane, kahramanlık şiirleri gibi, resimlemeğe uygun konulu kitaplar minyatürlerle süslenirdi. Arap'lar minyatürcülükte uzun zaman Bizans'ı taklit etmişlerdir. Eldeki en eski minayatürler XIII. yüzyıla aittir. Bu yoldaki en eski eser *Makamat-ı Harîrî* (1237) dir; buradaki resimleri yapan sanatçı, Vâsıt'lı Yahya bin Mahmut bin Yahya bin Ebu-l-Hasan'dır.

Arap'lar tezhip sanatında çok ileri gitmişlerdi, hususiyle Kuran tezhibi Mısır'da çok gelişmişti.

Bazı cami ve sarayları mozayıklarla da süsliyen Arap'lar, bu sanatı Bizans'tan öğrenmişlerdir. Hattâ, ilk kurdukları mimarlık eserlerinin (Kubbe-tüs-Sahra, Mescid-ül-Aksâ) mozayıklarını Bizans'tan getirdikleri sanatçılara yaptırmışlardır.

Taş oymacılığı ve alçı ile kabartma bezemeler mimarlıkta; tahta oymacılığı da (tavan, kapı, dolap kapağı, mimber, kürsü, rahle v. b.) mimarlıkta ve marangozlukta gelişmişti.

Fildişinden oyma suretiyle mücevher ve ıtriyat kutuları yapmak sanatı, hususiyle İspanya'da; sandık, rahle, kürsü, kitap kapağı, v. b. gibi eşya üzerine fildişi veya sedef, kakma sanatı yine İspanya ve Şam'da çok gelişmiştir.

Tabak: Şam'da yapılmıştır

Bakır, pirinç, gümüş, demir, v. b. gibi madenlerden yapılmış kandillikler, şamdanlar, ibrikler, leğenler, tepsiler, miğferler, kalkanlar, v. b. üzerindeki oyma ve kabartma işçiliği bütün dünyada ün almıştır. Maden üstüne altın, v. b. kakma işçiliği hususiyle Şam'da ilerlemiş, burada yapılan leğen, ibrik, sahan, tepsi, v. b. eşya ile kakmalı silâhlar bütün dünya'da «Dımışkî» (Damasquinerie) diye ün almıştı.

Arap'lar çiniciliği, Irak'ı aldıkları zaman Sasanî'lerden öğrenmişler, bu yolda önce Rakka'da, sonraları Suriye, Mısır ve İspanya'da güzel eserler vermişlerdir.

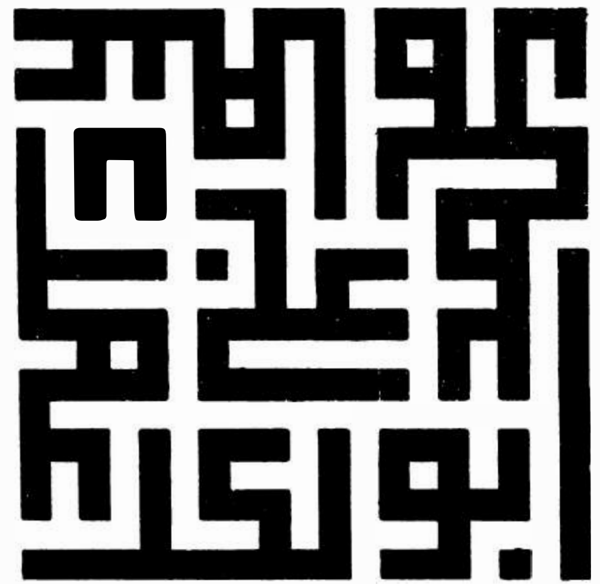
Valencia'nın vazo ve fağfur tabakları dünyada çok ün kazanmıştı.

Arap'lar cam işlerinde de çok ileri gitmişler, hususiyle Suriye'de ve Fatımî'ler devrinde İskenderiye'de yapılmış, üstü çok güzel bezeme ve kabartmalarla süslü kandiller, vazolar, sürahiler, v. b. vardır.

Arap'lar kumaş dokumacılığı sanatını Bizans'tan ve Mısır'daki Kıptî'lerden öğrenmişler, üstü nakışlı ve resimli çok güzel kumaşlar yapmışlardır. VII. - VIII. yüzyıllarda Bağdad, Halep, hususiyle Şam'da; Fatımî'ler devrinde İskenderiye'de ve XIII. yüzyılda İspanya'da kumaş dokumacılığı çok ileri gitmiştir.

ARAP YAZISI, Sami alfabenin Kuzey kolunun Arami bölümüne bağlı bir yazı sistemi.

Menşei ve en eski örnekleri: Samî alfabe Arabistan yarımadasına iki koldan girmiştir. Kenanî'ler ve Aramî'ler gibi Samî'lerin kuzey grupundan olmadıkları halde, güney grupundan olan Arap'lar, yazılarını alfabenin kuzey kolundan almışlardır. Eskiden bu yarımadanın güney kısmında kullanılan, şimdi «Güney Arap» veya Himyerī (= Meʿinī, Şebaʿī, Avsānı, Ḳatabānī ve Ḥadramāwtı) denilen ve genel olarak düz çizgili ve köşeli olup «abidevî» (monumental) bir nitelik taşıyan alfabe ile bunun Şam dolaylarına kadar kuzeye göç etmiş bir kolunu temsil eden «Ön-Arap» (Proto-arabique; =Dedānī-Liḥyānī, Tamūdī [Semūdī], ve Ṣafāʾī) yazısı (örnekler için bk. ALFABE, örnekler I.) ise Samî alfabenin güney grupuna girer (bk. GÜNEY ARAP YAZISI). Bugünkü sınıflama böyle ise de, Güney Arap yazısını şekil bakımından doğrudan doğruya Fenike alfabesine bağlamak güçtür. Arada, henüz ele geçmemiş bir veya birkaç yazı tipi bulunsa gerek. Bazı Arap filologlarının, meselâ Anbarī'nin (1119-1181), Arap yazısının, istisnasız düz çizgili ve köşeli olan

Maʿkılī yazı

(Kūfī Arap yazısında, genel karakteri anıtsal olduğu halde, kıvrıntılı çizgiler de vardır) ve Maʿḳılī denilen yazıdan (bk. levha) çıkmış olduğunu rivayet etmesi, aynı karakteri gösteren Ḥimyerī yazının henüz ele geçiremediğimiz prototipinin varlığiyle ve bu yazının kuzeye göç etmesiyle ilgili olmasını hatıra getirebilirse de, elde bulunan Maʿḳılī yazılar Arap yazısının en eski örneklerini temsil etmediği için, bu yazıyı Kūfī yazının tamamiyle düz ve köşeli bir şekil almasından ileri gelmiş saymak zorundayız. Böyle olmakla beraber, *Tevrat* şeceresinde Eber'in oğlu ve birçok Arap kabilelerinin atası diye gösterilen (*Tekvin* X, 25 - 30) zata izafe edilerek Yoḳṭānī şeklinde adlandırılabilecek olan (bu terim I. Taylor'da [*The History of the Alphabet*, yeni bas., Londra 1899 cilt 1, s. 336], «Güney Arap» karşılığı olarak kullanılmıştır) ve henüz meydanda bulunmıyan ara tipi unutmamak gerekir.

Bugünkü bilgimize göre, Arap alfabesinin kaynağı, soyca Arap olup sonradan kültürce Aramî'leşmiş olan Nabatîlerin yazısıdır. Bu hükmü doğrulıyan birçok delillere sahibiz. Milâdın ilk yüzyıllarında Güney Arap yazısı kuzeye göç ettiği gibi, Aramî yazı da güneye (bu arada Tur-i Sina'ya da) inmiş bulunuyordu. Hicaz'ın kuzeyindeki vâhalar (Dedān [= el-ʿOla], Teyma, èl-Ḥicra [= Medain Ṣaliḥ] v. b.) bu yazıların karşılaştığı sınır olmuştur. Arap dilinin elde bulunan en eski yazılı anıtları Nabatî diliyle karışık bir halde ve Nabatî yazısiyle (el-Ḥicra yazıtı, M. S. 267), sonra tamamiyle Arap dilinde olarak fakat yine Nabatî alfabesiyle (en-Namāra yazıtı, 328) muhafaza edilmiştir. Arapçanın Arap alfabesiyle yazılı olan ve cahiliye devrine ait bulunan ilk anıtları (Zebed yazıtı, 512; Ḥarrān yazıtı, 568; Umm-ic-Cimāl yazıtı, VI. yüzyılın ikinci yarısı; bütün bu yazılar için bk. ARAP DİLİ ve levha) Nabatî yazının pek yakın başkalaşması olan alfabetik işaretlerle yazılıdır. Harfleri bitişik olarak yazılan ve birçok «visak» (ligature). ları bulunan Arap yazısı, bu vasıflarını Nabatî yazıya borçludur, çünkü Samî yazıda harfler ilk defa Nabatî alfabede bitişik olarak yazılmış, visaklar da orada görülmüştür (bk. meselâ, levhadaki En - Namāra yazıtı). Aşağıda görüleceği gibi, ilk Arap alfabesinde harf sırası da bu yazının Aramî menşeli olduğunu gösterir. Ayrıca, alfabe sırasında üçüncü yeri işgal ettiğinden dolayı 3 sayı değerini taşıması gereken t harfinin 400 değerini alması, bu harfin, Samî alfabe sırasına uyarak ilk Arap alfabesinde sonda bulunduğunu meydana çıkaran başka bir delildir.

Oluşumu ve ana tipleri: Nabatî yazı ile Arap yazısı arasında geçiş tipi olarak, Tur-i Sina'da Vādi-Muketteb denilen yerdeki kayalar üzerine M. S. II. - IV. yüzyıllarda kervancılar tarafından itinasız bir şekilde çizilmiş kısa yazıtlar (graffiti)ı görüyoruz. Nabatî yazının «Tur-i Sina» (Sinaïtique) denilen şekli ile (bk. J. Euting: *Sinaitische Inschriften*, Berlin 1891) yazılı bulunan bu anıtlar, Nabatî'lerin merkezi olan Sala'a (Petra; bugünkü Vādi Musa) dan çok uzak olmamakla beraber, yazının Araplara nerede ve hangi tarihte geçtiğini kesin olarak bilmiyoruz. Arap rivayetlerinden biri (*Fibrist* müellifi Hişām al - Kalbī'de), Arap ebced'inin (aşağıya bk.) Madain (Medain) hükümdarlarının adından meydana geldiğini söylemekle Nabatî menşei kabul ediyor demektir, çünkü Madain, Nabatî memleketlerindendi. Arap yazarlarından Belāẕorī'ye göre, Arap'lar yazılarını Laḥmī'ler ülkesinden edinmişlerdir. İbn-i Ḥaldūn'la İbn-i Ḥallikān'a göre ise, yazi, Hira ve Anbār'dan Arabistan'a yayılmıştır. Genel olarak, Arap'lar ebced'in Arap asıllı olduğunu iddia ederlerse de, bunun yabancı bir kaynaktan alınmış olduğunu söyliyen Al-Mubarrad ile Al-Sirafī gibi gramerciler de bulunmuştur. Bu ödünçleme de Milâdın IV.-V. yüzyıllarında, yukarıda anılan Sala'a şehri dolaylarında, veya buna komşu olan Ġasānī'ler memleketinde yapılmış olsa gerek. Arap harflerinin genel olarak Fenike ve Aramî, daha yakın bir kaynak olarak da Nabatî yazıdan istihale şekli, eklenen tabloda kolayca görülebilir. Meselâ *alif* (elif) harfi, bir öküz başının krokisi olan Fenike ve Aramî işaretinin, saplı bir yuvarlak şeklini almasından, sonra bu yuvarlağın açılması, çengel biçimine sokulması, çengel ucunun gitgide kısalarak silinmesi ve yukarıdan aşağı çekilen düz bir çizgi haline gelmesinden oluşmuştur.

Bu şekilde oluşan Arap alfabesi, Hicretten sonraki ilk anıtlarından başlıyarak iki ana tip göstermiştir (örnekler için bk. ALFABE, örnekler I.): 1 — Sikke, yazıt, ve en çok *Kuran* yazmalarında kullanılan *Kūfī* yazı; 2 — Daha çok Mısır'da VII. yüzyıldan başlıyarak papirus'larda kullanılan *Nesiḫ* (*nesḫ*=yazı suretini nakletme) yazı. Bazı kıvrıntıları bulunmakla beraber, esasında anıtsal, yani düz çizgili ve köşeli olan Kūfī yazının, adına izafe edildiği Kūfa şehri ile olan ilgisi kesin olarak bilinememektedir. Bu yazı XII. yüzyıla kadar devam etmiş ve sonra, ancak «tezyinî» mahiyette arasıra kullanılmakla beraber, esas bakımdan sönmüştür. Fakat ortadan kaybolmadan önce, IX. yüzyılda, kuzey ve kuzeybatı Afrika'da kullanılan *Mağribî* yazıyı doğurmuştur (4 hatt-ı dest [ductus] i vardır: Tunus, Cezayir, Fizzan, ve Sudan üslûpları). Eskiden «Ḳayravān», şimdi bazı kere «Berberî» de denilen bu yazıdaki sıra, eski Samî alfabesindeki sıraya yakındır. «Kürsif» karakterde olan Nesiḫ yazının kıdemi Kūfī yazınınki kadar eskidir; hattâ Nesiḫ, Arap yazısının ana tipine çok daha yakındır. Daha çok dinî bir yazı sayılabilen Kūfī yazı için Arabistan'da ve Suriye'de Süryanî dinî yazının (Esṭangelā) etkisi altında gelişmiş olduğunu, Nesiḫin de Mısır'da yayıldığını söyliyenler olmuştur. Nesiḫ yazı, Kūfī yazının sönmesinden sonra, Arap'ların biricik yazı ana tipi olmuş, ve Mağribî müstesna, bütün sonraki Arap yazısı tiplerini («altı kalem» = aklām-ı sitte) ve bunlardan olma türlü tezyinî şekillerinin anası olmuştur (bk. aşağıda Hat kısmı.).

Bütün Samî yazılar gibi, Arap yazısı da esasta konson sesleri temsil eden harflerden ibarettir. Arap alfabesinde Samî harflerinin ses değerleri esas bakımından muhafaza edilmiş, yalnız Arapçada p sesi bulunmadığından, bunun Samîce işareti f sesi için kullanılmıştır. Arapçada c sesinin işareti olan ج harfi, eski devrinde Lâtince kelimelerin çevriyazısında ḳ/ġ sesini temsil ettiği için, bu işaretin eskiden, genel Samî fonetiğine uygun olarak, g değerinde olduğu anlaşılıyor. Oluşumu bakımından, Arap alfabesindeki ana harfler, Samî harf sayısından bir eksik olarak 21 tanedir (Arapçadaki s sesi için Samî alfabede bu sesi temsil eden samekh [semkat] işareti kullanılmıyarak, şīn [= ş, ش] harfi noktalanmış, noktasız olarak da ona s değeri verilmiştir; bk. levha). Bu ana harfler levhada gösterilmiştir. Arap'lar kendi dillerinin özel fonetik ihtiyaçlarını karşılamak üzere, mevcut ana harflere ayırtlayıcı (diacritique) noktalar ilâve ederek, alfabeye 6 harf eklemişlerdir: ṯ veya s̱ (ث), ḫ (خ), ḏ veya ẕ (ذ), ḍ veya ż (ض), ẓ (ظ), ve g veya ġ (غ).

Fenike	Aramî	Nabatî	Arap					Çevriyazı
			M. S. 512 (Zebed)	M. S. VII. yüzyıl (Yazıt, Sıkke, Papirus)	Kûfi	Mağribi	Nesih	
							ا	ʾ
							ب	b
							ج	c
							د	d
							ه	h
							و	w
							ز	z
							ح	ḥ
							ط	ṭ
							ى	y
							ك	k
							ل	l
							م	m
							ن	n
							س	s
							ع	ʿ
							ف	f
							ص	ṣ
							ق	ḳ
							ر	r
							ش	ş
							ت	t

ARAP ALFABESİNİN OLUŞUMU

Adı	Ayrı	Sonda	Ortada	Başta	Sayı değeri	Adı	Ayrı	Sonda	Ortada	Başta	Sayı değeri
Alif	ا	ـا			1	*Ḍād*	ض	ـض	ـضـ	ضـ	800
Bā'	ب	ـب	ـبـ	بـ	2	*Ṭā'*	ط	ـط	ـطـ	طـ	9
Tā'	ت	ـت	ـتـ	تـ	400	*Ẓā'*	ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	900
Ṯā'	ث	ـث	ـثـ	ثـ	500	*ʿAyn*	ع	ـع	ـعـ	عـ	70
Cīm	ج	ـج	ـجـ	جـ	3	*Ġayn*	غ	ـغ	ـغـ	غـ	1000
Ḥā'	ح	ـح	ـحـ	حـ	8	*Fā'*	ف	ـف	ـفـ	فـ	80
Ḫā'	خ	ـخ	ـخـ	خـ	600	*Ḳāf*	ق	ـق	ـقـ	قـ	100
Dāl	د	ـد			4	*Kāf*	ك	ـك	ـكـ	كـ	20
Ḏāl	ذ	ـذ			700	*Lām*	ل	ـل	ـلـ	لـ	30
Rā'	ر	ـر			200	*Mīm*	م	ـم	ـمـ	مـ	40
Zāy	ز	ـز			7	*Nūn*	ن	ـن	ـنـ	نـ	50
Sīn	س	ـس	ـسـ	سـ	60	*Hā'*	ه	ـه	ـهـ	هـ	5
Şīn	ش	ـش	ـشـ	شـ	300	*Wāw*	و	ـو			6
Ṣād	ص	ـص	ـصـ	صـ	90	*Yā'*	ى	ـى	ـيـ	يـ	10

BUGÜNKÜ ARAP ALFABESİ

Harf sırası, noktalar, bitişmeler, harekeler: Harflerin en eski Arap alfabesindeki sırası, Arap geleneklerinde saklı bulunan ve *abcad* (ebced) denilen 8 hatırlatıcı kelimeyi (voces memoriales) teşkil eden konsonların sırasında görülmektedir, Türlü değişiklikleri olan bu kelimelerin en çok tanınmış şekli şudur: *'abcad hawwaz ḥuṭṭiy kalaman saʿfaṣ ḳaraşat saḫaẕ ḍaẓaġ.* Hiçbir anlam vermiyen bu formülün kıral, cin v. b. adlarından meydana geldiği rivayet edilir. Arap harflerinin sayı değeri sırası da bu sıraya göredir: ', b, c, d, h, w, z, ḥ, ṭ, y, k, l, m, n, s, ʿ, f, ṣ, ḳ, r, ş, t, ṯ, ḫ, ẕ, ż, ẓ, ġ (sayı değeri için bk. levha). Bu sıralamanın yanıbaşında, eski zamanlarda başka bir sistem de kullanılmıştır. Bunda harfler şekillere göre gruplara ayrılmış, benzerleri bulunmıyan ه , و , ى harfleri de alfabenin sonuna konulmuştur. Mağribî alfabe şimdi bu sıraya göredir: ا , ب , ت , ث , ج , ح , خ , د , ذ , ر , ز , ط , ظ , ك , ل , م , ن , ص , ض . ع , غ , ف , ق , س , ش , ه , و , ى . İmām Ḫalīl *Kitāb al-ʿAyn*'ında, Al-Azherī *Tahẕīb al-Luġat*, İbn-i Sīda da *Muḥkam*'ında gramercilerin etkisi altında, harfleri, temsil ettikleri seslerin fizyolojisine göre, yani genizden dudağa kadar olan «mahreç» (boğumlanma yeri) leri sırasiyle (geniz, damak, diş, dudak) düzenlemiş sonuna da ', ve y harflerini eklemişlerdir: ʿ,ḥ, h, ḫ, ġ, ḳ, k, c, ş, ṣ, ż, s, z, ṭ, d, t, ẓ, ẕ, ṯ, r, l, n, f, b, m, w, ', y. Arap harflerinin adı, esas itibariyle Samî ana alfabesindeki adlara uygun olmakla beraber, bunların çoğu sadeleşmiş, ve *ʿayn* (=göz), *sinn* (=diş) gibi bazı harf adları olduğu gibi kalmıştır (adların anlamı için bk. ALFABE, 22 ana harfin oluşumu levhası).

Eskiden Arap harfleri noktasızdı; sonra Süryanî alfabeden ilham alarak, belki de Cahiliye devrinde, Arap yazısında ayırtlayıcı noktalar kullanılmaya başlandı. Bu zaruret, Nabatî alfabeden Arap yazısı başkalaşırken bazı harflerin biribirine benzer şekil almasından doğmuştur; ب (b), ت (t), ن (n), ي (y); ج (c), ح (ḥ); ف (f), ق (ḳ), gibi. Eskiden gerek f, gerekse ḳ sesinin işaretlerinde nokta yoktu; sonra bu benzer şekilleri biribirinden ayırmak için f'nin üzerine (ڧ), ḳ'nın da altına (ڢ) birer nokta kondu, şimdi Mağribî yazıda olduğu gibi; daha sonra da ḳ'nın altındaki nokta kaldırılarak üstüne iki nokta ilâve edildi. Arap gramerinde, noktalı harflere «ḥurūf-ı mʿuceme», noktasızlara da «ḥurūf-ı muhmele» denir.

Genel olarak Samî dillerde olduğu gibi (Habeşçe müstesna), Arap yazısı da sağdan sola yazılır. Bazı harfler (ا , د , ذ , ر , ز , و) kendilerinden sonra gelen harflere bitişmez (ḥurūf-ı munfaṣıla), bazısı da bitişir (ḥurūf-ı muttaṣıla). Buna göre de bitişen harflerin müstakil şeklinden başka, kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunduklarına göre ayrı şekilleri vardır (bk. levha). Bitişik harfler birbirleriyle türlü «visak» (ligature) şekilleri meydana getirir; bunlar 131 tanedir. Çok kere ayrı bir harf sayılarak alfabenin sonuna konulan lam + elif (لا) bu visakların başlıcasıdır. 1918 yılında bir aralık Enver Paşanın desteklediği «ḫaṭṭ-ı cedīd»de bütün harfler bitişik olmıyarak yazılmış, bunların harekeleri de harflerden sonra aynı hizaya konulmuştur (örnek yazı için bk. ALFABE, örnekler I.). Bütün Samî yazılarda olduğu gibi, Arap harflerinin majüskül şekilleri yoktur. Yalnız, 1931 de Mısır Maarif Vezareti

«ḥurūf-üt-tāc»(=taclı harfler) denilen majüskül harfleri Arap maarifine sokmuştur. Basımda (nesiḫ) veya yazmada (rıḳ'a) kullanıldığına göre bunların iki çeşidi vardır (bk. şekil).

1

2

Arap «taclı harfler»i
1 — Nesih 2 — Rık'a

Alfabeleri yalnız konsonları gösteren harflerden ibaret olan Arap'lar, bilhassa *Kuran*'ı doğru okuyabilmek(tecvid) amaciyle, vokalleri göstermek için, VIII. yüzyılda, Süryanî'lerin yaptığı gibi, harflerin üstüne(a ile u için) ve altına (i için) özel işaretleler koymaya başladılar. «Hareke» denilen bu işaretler şunlardır: ʹ *fatḥa* (Süryanca: *pethāḥā*, Osm. *üstün*), kısa a değerinde; ˏ = *kasra* (Osm. *esre*) kısa i değerinde; ʼ *żamma* (Osm. *ötre*), kısa u değerinde. Uzun vokaller de, yani ā, ī, ū, sırasiyle اَ , يِ , وُ ile gösterilmiştir.

Bundan başka, Arap alfabesinde şu okuma işaretleri de yer almıştır:

ٌ = *tanwīn* (nunasyon; Osm. *iki ötre*) nazal *un* okunur.

ً = *tanwīn* (nunasyon; Osm. *iki üstün*), nazal *an* okunur.

ٍ = *tanwīn* (nunasyon: Osm. *iki esre*), nazal *in* okunur.

ء = *hamza;* fetḥa, kasra, ve ḍamma ile kullanılır, ve yalnız ا, و, ى harflerinin ya yukarısına veya aşağısına konur.

ْ = *sukūn (cazma),* konsonun vokalsiz olduğunu gösterir.

ّ = *taşdīd (şadda),* konsonu ikizleştirir.

ٓ = *madda,* ا'in üstüne konur ve ona uzun a (ā) değerini verir (kısasına Osm. *asar, çeker* denir).

ٱ = *waṣl,* yalnız ا'in üstüne konur, ve önünde bulunan kelimedeki son vokali, sağır alif'ten sonra gelen konsona bağlar.

Arap barflerinin Lâtin esaslı çevriyazısı ve bunların ses değerleri bu ansiklopedinin 1. cildinin başındaki işaretler kısmında gösterilmiştir (ayrıca bk. ARAP DİLİ). Başka eserlerde şu karşılıklar vardır: ث = ṯ (s̲ yerine), ذ = ḏ (z̲ yerine), ض = ḍ (ż yerine), غ = ḡ (ġ yerine), ق = q (ḳ yerine). ث = th, ذ = dh, خ = kh, غ = gh, ج = dj, ش = sh karşılıkları da kullanılmaktadır.

Yayılması. gerilemesi: Arabistan Bedevî'lerinin önce esrarlı bir icat diye karşıladığı Arap yazısı, Hicret'in ilk yüzyılında Arabistan'dan, önce Irak'taki Banī Laḫm ülkesine girmiş, sonra Arap dilini ve Arap dünyasını da aşarak, İslâmlıkla beraber, geniş ölçüde Afrasya'nın birçok yerlerine yayılmıştır. Bu arada Samî olmadıkları halde İslâm kültürüne giren birçok diller, bu yazı kalıbına dökülmüştür. Kuzeybatı Afrika'da Lybia (Berberî) yazısını, Mısır'da Kıptî, Suriye'de, Arabistan'da ve Irak'ta Aramî, Süryanî, ve öbür Samî yazılarını, kısmen de Yunan yazısını ortadan kaldırdıktan sonra, İran'da Pehlevî, Orta Asya'da da Uygur yazısının yerine geçmiş, Afganistan'a, Belucistan'a, Hindistan'a, Malezya'ya, Sumatra'ya, Cava'ya, Çin'e kadar sarkmıştır. Büyük Fars, Çağatay, ve Osmanlı edebiyatları bu yazı ile yazılmış, Türkiye'de de 1928'e kadar bu yazı kullanılmıştır. Madagaskar'daki müslüman Malgaş'lar, Zengibar'da Sevahilî'ler, Sudan'da Haussa'lar, Büyük Sahra dolaylarındaki bütün müslüman kavimler, Avrupa'da Boşnaklar, bir aralık da Arnavut'lar, Kafkasya'da Çerkes'ler ve öbür müslüman topluluklar ve Rusya Türkleri bu yazıyı kullanmışlardır. Endülüs Mağriblileri tarafından İspanyolca da Arap harfleriyle yazılmıştır (bk. ALJAMİA). Bu yabancı dillere Arap yazısı uygulanırken, fonetik özellikleri karşılıyabilmek için, ayırtmaç işaretleriyle yeni harfler de icat edilmiştir. (bunlar için bk. ALFABE, oluşum). Arap yazısı bu kadarla kalmıyarak, dar alanda kullanılan bir iki yazı sisteminin anası da olmuştur: Musul'da Kürtçe dinî yazılarda kullanılan gizli *Yezidî*, Batı Tibet'le Keşmir sınırında müslüman bir topluluk tarafından Hint-Arap yazı karması olarak meydana getirilen *Baltî* yazıları gibi.

Arap yazısı bugün Lâtin alfabesinden sonra, yeryüzünde en geniş ölçüde yayılmış olan yazıdır. Böyle olmakla beraber, son yıllarda bazı yerlerde gerilemeye ve yerini Lâtin ve İslâv asıllı alfabelere bırakmaya mecbur olmuştur: 1926 da Sovyetler Birliği Türklerinde ve Kafkaslı topluluklarda (önce Lâtin, sonra İslâv), 1928'de Türkiye'de (Lâtin). Bu yolda İran'da da teşebbüsler yapılmaktadır (bk. ALFABE. sosyoloji).

Hat: Arap yazısının el ve kalemle yazılması sanat bakımından asıldır. El ve kalem eseri olanlara «hakikî yazı» veya «yazma yazı», böyle olmıyanlara «mecazî yazı» veya «yapma yazı» denilmiştir. Bu yazıya, ilme hizmet etmesi bakımından «hat», bir sanat eseri olması bakımından da «kalem» adı verilmiştir. Her yazıdan daha iyi olduğunu anlatmak için «evvel-i aklâm» diye vasıflandırılmış; zarifliği ve güzelliği dolayısiyle de «cenah-ı tavus» (= tavus kanadı) diye ün almıştır.

Yazı çeşitleri şunlardır:

Maʿkılî (Maʿkılī): düz, dik ve köşeli bir yazıdır. Hiçbir parçasında yuvarlaklık veya devirlilik yoktur. Kûfî yazıdan ayırdedebilmek için, sonradan bazıları buna «satrançlı Kûfî» adını da vermiştir. Genel olarak, yazıtlarda kullanılmıştır.

Kûfî (Kūfī): düzlükle devirliliğin birleştirildiği bir yazıdır. «Mensubî» adı da verilen bu yazı ile sikke, yazıt ve Kuran yazılmıştır. IV. halife Ali'nin bunu geliştirdiği ve ustaca kullandığı söylenir. Önceleri «Mekkî», «Medenî», «Basrî» adları da verilmiş olan bu yazının sonradan birçok çeşitleri üremiş ve bunlar Hulefâ, Emevî, Abbasî, Tulunî, Eyyubî, Fâtımî, Mısrî, Mağrıbî, Tunusî, Fasî, İranî, Selçukî, Osmanî, v. b. gibi ayrı adlarla birbirlerinden ayırt edilmişlerdir. Kûfî yazı, Nesih denen yazının kullanılması genelleştikten sonra, Maʿkılî yazı gibi yalnız yazıtlarda, bir de süs yazısı olarak arasıra kullanılmıştır.

Nesih (Nesiḫ): hem düz, hem devirli çizgileri bulunan bu yazı, kolay ve çabuk yazılması ve rahat okunması yüzünden tutunmuş ve Kûfî yerine kullanılmağa başlamıştır.

Eldeki belgelere nazaran Nesih yazı Kûfî yazı kadar eski olmakla beraber, İslâm geleneğinde bu yazının Abbasî vezirlerinden «İmam-ül-hattatîn» diye ün almış olan İbni Mukle (886-940) tarafından «Şamî» adı verilen devirli yazı ile Kûfî'den ilham alınarak icat edildiği (X. yüzyıl başı) söylentisi vardır. (Osmanlı'larda kullanılışı aşağıda, Aklâm-ı sitte bahsinde anlatılmıştır). Daha sonra gelişen bütün yazı çeşitleri hep Nesih'ten ürediği halde, İslâm geleneğinde bunlar Maʿkılî ile Kûfî'nin türlü nispetlerde birleşmesinden meydana gelmiş gibi gösterilmektedir, hattâ Kûfî hakkında «ümm-ül-hutut» (= hatların anası) sözü kullanılır.

Hat sanatında gelişen ve «Aklâm-ı sitte» (= altı kalem) veya «aklâm-ı mevzune-i asliye» denen başlıca yazı çeşitleri şunlardır: Sülüs, Nesih, Muhakkak, Reyhanî, Tevkiʿ, Rıkaʿ.

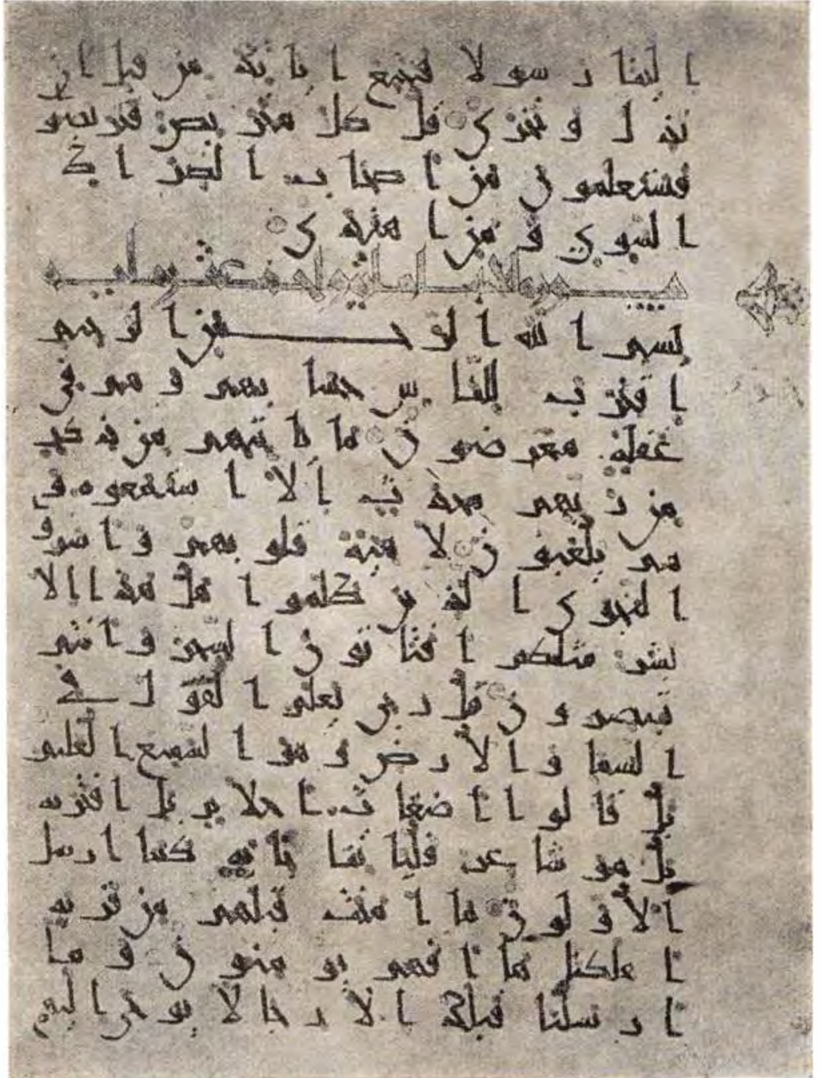
Bazıları Talik'ı de bunlara katarak «Heft kalem» (= yedi kalem) deyimini kullanmıştır.

1 — *Sülüs (Sülüs)*: harflerin altıda dört parçası düz, iki parçası devirlidir. Yazının «sülüs» (= üçte bir) adını alması, bu üçte iki ve üçte bir nispetinin daima korunmasındandır. Kalınlığı meşk kalemidir. Daha incelerine «İnce Sülüs», kalınlarına da «Celî» (= iri, kalın) veya «Sülüs Celîsi» denir. Bir de «Sülüs Kırması» vardır. Yazılması zor ve çabuk yazmağa elverişli olmıyan bu yazı resmî işlerde pek kullanılmamıştır. Bu yazı «mikyas-ül-hat» veya «mizan-ül-hutut» diye vasıflandırılmıştır. Özellikle hat öğretiminde çok kullanılırdı.

İslâm geleneğinde bu yazının da İbni Mukle tarafından Maʿkılî ile Kûfî yazının üçte bir ve üçte iki nispetlerinde birleştirilmesi suretiyle icat edildiği (X. yüzyıl başı) söylentisi vardır.

Sülüs ve Celî'de Kazasker Koca Mustafa Rakım Efendi (b. bk.) en usta sanatçı sayılır.

2 — *Nesih (Nesih)*: Sülüs'e tabidir. Kalınlığı Sülüs'ün üçte biri kadardır. Sonradan tashihe elverişli olmadığından, yazanın ustalığını deneme bakımından hattatlar arasında bir mehenk gibidir. Başka yazılara nispetle daha kolay okunduğundan, çok yayılmıştır. Kuran, tefsir ve hadîs yazmakta çok kullanılmıştır. «Nesih Kırması» ve «İnce Nesih» diye iki şekli daha vardır.

Kûfî bir Kuran sahifesi, 713 te yazılmıştır (Vakıflar galerisi).

Nesih'te Amasya'lı Şeyh Hamdullah (b. bk.) ile Hâfız Osman (b. bk.) en usta sanatçılar sayılır.

3 — *Muhakkak (Muhakkak)*: bir buçuk parçası düz, geri kalanı devirlidir. Sülüs ile Nesih arasında bir yazıdır. Okumada güçlük çıkaracak gözü kapalı harf yoktur. Kaside ve şiirlerde çok kullanılmıştır. Fakat yazılması Sülüs'ten daha zor olduğu için bir zaman sonra yerini Sülüs ile Reyhanî'ye bırakmıştır.

Bu yazının XI. yüzyılda Bağdad'lı İbni Bevvab (ölm. 1022 veya 1032) tarafından icat edildiği söyleniyor.

4 — *Reyhanî (Reyhānī)*: Muhakkak yazıya tabidir. Kalınlığı Sülüs gibidir. Bunda da gözü kapalı harf yoktur. Kuran ve dua yazmakta çok kullanılmışsa da sonraları kullanılmaz olmuştur.

Bunun da Muhakkak gibi İbni Bevvab (b. bk.) tarafından icat edildiği söyleniyor.

5 — *Tevkiʿ (Tevkīʿ)* (Osmanlı hattatları arasında adı *İcâze*): yarısı düz, yarısı devirlidir. Kalınlığı Nesih gibidir. Ferman, menşur, süferaname, mahkemelerden çıkan vakfiye suretlerinde kullanılmıştır.

Bunun, Bağdad'lı Ebu-l-Fazl bin Hâzin (b. bk.) tarafından icat edildiği (1124) söyleniyor.

6 — *Rıkaʿ (Rıḳāʿ)*: Tevkiʿ'e bağlı ve Tevkiʿ Kırması gibidir. Kesin bir şekli olmadığı gibi, kalınlığı için de bir ölçü yoktur. Harflerinin çoğu bitişiktir. Çabuk yazılabilir bir yazı olduğundan mektup vesaire yazmakta kullanılmıştır.

Bunun da, Bağdad'lı Ebu-l-Fazl bin Hâzin tarafından icat edildiği söyleniyor.

Bunu, Rık'a (*Rīḳʿa*) ile karıştırmamak lâzımdır.

7 — *Talik (Taʿlīḳ)*: bütün harfleri devirlidir. Kalınlığı Sülüs kadardır. Daha incelerine «İnce Talik», «Hurda Talik», «Gubarî Talik», daha kalınlarına da «Talik Celîsi» denir; «Kırma Talik» diye bir şekli daha vardır.

Talik, İran yazısıdır. Söylentiye göre bunu Hoca Ebu-l-Âl, Pehlevî yazısı ile «kûfî furûâtı»nı birleştirmek suretiyle icat etmiştir.

Bunlardan başka bir de «Nesh-i Talik» vardır. Bu, Talik ile Nesih'in birleştirilmesi ile meydana gelmiştir. Sultan-ı Tebrizî Hoca Mîr Ali tarafından icat edildiği söyleniyor. Osmalı'lar buna sadece «Talik» adını vermişlerdir.

Bir de «Nestalik» vardır ki, Tevkî' ve Rıka''ın birleştirilmesiyle meydan gelmiştir. Nestalik sözü önce Nesh-i Talik hakkında kullanılırken sonradan bu yazının adı olmuştur. Bunun hoca Tacüddin-i İsfahanî tarafından icat edilip Abdülhay Münşi tarafından ıslah edildiği söyleniyor. Türk Talikinde Yesari Mehmet Esat en usta sanatçı sayılır. Osmanlı'lar devrinde Divanî, Rık'a, Siyakat v. b. gibi daha bir haylı yazı kullanılmıştır ki, bunlar hep yukardaki Aklâm-ı Sitte'den doğmuştur. Başlıcaları şunlardır:

1 — *Divanî:* Tevki' ile Rıka''ın birleştirilmesinden doğmuştur. Düz ve devirli kısımların daha kısa şekilde tatbik edilmesi suretiyle çabukluk elde edilmiştir. «İnce Divanî», «Kırma Divanî», «Celî Divanî» diye çeşitleri vardır. Bunların hepsine birden «Çepyazısı» denir.

Divanî ile Celî Divanî ferman ve berat gibi yazılarda; İnce ve Kırma Divanî vakfiye, ilâm, hüccet, ilmuhaber gibi resmî kayıtlarda kullanılmıştır.

Divanî yazının, İstanbul'un fethinden sonra icat edildiği söylentisi vardır.

2 — *Rık'a (Rık'a):* Divanî'deki harf şekillerinin sadeleştirilmesi ile meydana gelmiştir. Devir ve meyiller azaltılmış, bu suretle yazıda çabukluk elde edilmiştir. Çabuk yazılması gereken müsvedde, mektup, pusula gibi şeylerde kullanılır. «Rık'a Kırması», «Babıali Kırması», Abdülhamit II. devrinden beri kullanılan «İzzet Efendi Rık'ası», v. b. gibi çeşitleri vardır.

3 — *Siyakat (Siyâkat):* özel bir yazı çeşididir. Her kelimede bir kısaltma yapılmış, çok defa nokta da kullanılmamıştır. Okunması çok zordur. Maliye, tapu, evkaf gibi dairelerde resmî kayıtları tutmada fazla kullanılmıştır.

HAT NEVİLERİ (yazan: Ahmet Kâmil AKDİK)
1 — Kûfî, 2 — Sülüs 3 — Nesih. 4 — Reyhanî, 5 — Muhakkak, 6 — Tevkı' (İcâze) 7 — İnce Tevki'. 8 — Talik, 9 — İnce Talik, 10 — Divanî 11 — Celî Divanî, 12 — Rık'a. 13 — İcâze.

Aklâm-ı Sitte'den zaman zaman daha birçok yazılar doğmuşsa da çoğunun nerede doğdukları, tarihleri, şekilleri, nerelerde kullanıldıkları bilinemiyor. Adları şunlardır: Tomar, Celî, Mecmu, Riyasî, Nısıf, Sülüseyn, Cevanih, Müselsel, Gubar-ı hilye, Mü'merat, Muhdes, Müdmec, Mensur, Mukterin, Havaşî, Eş'ar, Lü'lüî, Masahif, Faddahülnesih, Gubar, Uhud, Muallâk, Muhaffef, Mahüve muhakkak, Mürsel, Mebsud, Mukavver, Memzuc, Muammat, Müellef, Tev'aman, Mu'cez, Muhallâ, Sicillât, Dibac, Zenbur, Hurrem, Kasas, Murassa, Nessah, Sünbülî, Şecerî, Mülâsık, Mürsel, Pehlevî, Çep, Şikeste, Gubarî, Hurde, Rık'a Divanî (Divanî Kırması'ndan başka).

İşaretler: Arap yazısında, üstün, esre, ötre, v. b. gibi «okutma işaretleri» nden başka «mühmel harf işaretleri» ve «süsleme işaretleri» denen birtakım işaretler daha kullanılmıştır.

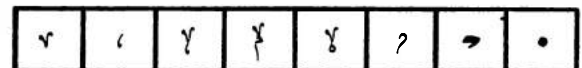
«Mühmel harf işaretleri» şunlardır:

1 2 3 4 5 6 7 8
1 - Ha. 2 - sin 3 - sad, 4 - tı, 5 - ayın, 6 - kef, 7 - mim, 8 - he.

«He»den başka hepsi ait oldukları noktasız harfin altına yazılır. O harflerin noktasız olduğunu göstermek suretiyle okumayı kolaylaştırmak, bir de, noktalı harflerin noktalarından doğan süse karşı noktasızların boş yerlerini süslemek için kullanılır. Bunlar genel olarak Celî, Sülüs, Muhakkak, Reyhanî, Tevki', Celî Divanî, Nesih yazılarında kullanılır.

«Süsleme işaretleri» şunlardır:

1 2 3 4 5 6 7 8
1 - tirfil, 2 - tırnak, 3 - tırnaklı tirfil, 4 - mimli tirfil, 5 - cezimli tirfil, 6 - ters tırnak 7 - kalın cezim, 8 - yuvarlak nokta.

Bunlar harf ve hareke aralarındaki boşlukları doldurmak için kullanılır. «Tırnak»la «yuvarlak nokta» dan başkası genel olarak yazının üstüne konur.

Hat sanatında başarılı bir sonuç elde edebilmek, ancak «güzel şekil» ve «güzel durum» la mümkündür.

«Güzel Şekil» için uyulması gereken şartlar şunlardır:

1 — *Tevkıye:* kavisli, eğik, düzümsü hatların payını gereği gibi vermek. 2 — *İtmam:* bir harfin uzunluk, kısalık ve inceliğini gereği gibi yapmak. 3 — *İkmal:* dikme, düz yapma, bir parçayı diğer bir parça üzerine bindirme, arkaya doğru dayama, devirlendirme özelliklerine riayet etmek.4 — *İşba:* bir harfin kalem göğsü ile doyurulması gereken yerini hakkiyle başarmak. 5 — *İrsal:* kalemi sıkmadan ve durdurmadan akarcasına ve çabukça çekip götürmek.

«Güzel Durum» için uyulması gereken şartlar şunlardır:

1 — *Tarsif:* harfleri birbirine iyi bitiştirmek. 2 — *Telif:* ayrı harfleri güzel bir tarzda bir araya getirmek. 3 — *Tastir:* harfleri ve kelimeleri satıra gayet muntazam bir surette dizmek. 4 — *Tansil:* birbirine bitişen harflerdeki keşide (= çekme) lerin nerelerde yapılacağını iyi bilmek ve yapmak.

Hat sanatında kalemin ağzının kesilişi de yazıdaki başarının başlıca şartlarından biridir. Eskiden kalemin ağzı düz kesilirdi. Abbasî'ler devrinde Halife Musta'sım Billâh'ın kölesi Yakut El-Musta'sımî (ölm. 1298) kalemi eğri keserek «tahrif-i kalem» i icat etti. Kalemin kesilişinin yazıya etkisi bakımından hat sanatında kalem kesmek bir «sırr-ı mektum» (= gizli sır) diye vasıflandırılmıştır. bk. HAT ve YAZI.

ARAPAHO. Kuzey Amerika'nın yerli boylarının önemlilerinden biri. Arapaho'lar kayalık dağlar zincirinin eteğinde, geniş çayırların bittiği yerde 39°-40° kuzey paralelleri arasında, bugünkü Colorado bölgesi sınırları içinde otururlar. Bunları ilk gören Fransız gezginleri, bunlara «karnı şiş» (Gros-Ventre) adını vermişlerdir. Kızılderili denilen Kuzey Amerika yerlilerinin en karakteristik tipi olan Arapaho'lar bugün de göçebe halinde yaşamaktadırlar. Yaşayışları ilkel olup kinci ve haindirler. XIX. yüzyıl başlarında sayıları 10 000 kadar sanılıyorsa da bugün pek azalmışlardır.

DİL. Arapaho dili, Amerika yerli dillerinin Kuzey Amerika bölümünün Algonkin (b.bk.) dil ailesi içinde «Arapaho grupu» denilen kolun başlıca üyesidir. Eskiden Kanada'nın Manitoba, Birleşik Devletler'in Montana, Kuzey Dakota ve Minesota bölümlerinde, genel olarak da Kanada sınırındaki Yellowstone nehrinden Meksika sınırındaki Río Grande'ye kadar uzanan ovalarda ve Mississippi kıyılarındaki Arkansas'ta konuşulan bu dil grupu, bugün ancak adacıklar halinde yaşamaktadır. Grupa başlıca iki dil girer: 1 — Montana'da Prairie Gros-Ventre'larının kullandığı dil, ki buna Atsina da denir. 2 — Oklahoma ile Wyoming'de konuşulan asıl Arapaho, ki bugün ancak 1500 kişiye sınırlanmıştır. Arapaho dil grupu, Algonkin ailesi içinde ayrıksı kalmış olduğu için, bu grupun pek eski bir devirde, ovalık (Plains) bölgenin başladığı yerde, ana topluluktan ayrılmış olduğu sanılmaktadır.

ARAPAİMA, kemikli balıkların malakopterigii (Malacopterygii) alt takımına bağlı *Osteoglossidae* familyasının bir cinsi. Tatlı su balıklarının en büyüğüdür. *A. gigas* adlı türü 4,5 metre kadar uzunluğunda ve 200 kg ağırlığındadır. İri ve sert pullarla örtülü vücutları uzun, yandan basıktır. Karın tarafı yuvarlaktır. Baş yassı ve iri kemik safihalarla örtülüdür. Ağızları çok geniştir ve her iki çenede koni şeklinde dişler vardır. Renkleri çok güzeldir, pulları ve yüzgeçleri kırmızı ve mavi parıltılıdır, Sırt ve anüs yüzgeçleri kuyruk tarafına kaymıştır. Brezilya ve Guiana'nın büyük nehirlerinde yaşar. Eti yenir.

ARAPÇEŞME, Çanakkale'nin Biga ilcesi, Gündoğmuş bucağına bağlı, Karaatlı deresi kenarında 711 (1945) nüfuslu köy. A., dağ eteğinde ve orman yakınındadır. Evleri toplu, kerpiç yapılı, damları eğimli ve kiremitle örtülüdür. Su kuyulardan alınır. Çevresinden tahıl elde edilir.

ARAPÇİFLİĞİ GÖLÜ, Susurlu çayı ağzının doğusunda, doğu-batı doğrultulu bir denizkulağı. Eni 2, boyu 3 km kadardır; çevresi bataklıktır.

ARAPDERE, Amasya'nın Gümüşhacıköy ilcesi, Hamamözü bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 549 (1945) dur. A., Gümüşhacıköyün güneybatısında, İnegöl dağlarının güneyinde, sırtta kurulmuştur. Dağınık olan evleri ahşap olup, damları kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

ARAPHAN (Mecidiye), Hatay'ın merkez (Antakya) ilcesi, Bedirge bucağına bağlı, 600 (1945) nüfuslu köy. İki mahallesi vardır. A., Amik gölü kenarındadır. Kerpiçten yapılmış evleri biraz dağınık, damları eğimli ve sazla örtülüdür. Kuyu suyu kullanılır. Tahıl ekimi yapılır.

ARAPILES, İspanya'da Salamanca'nın 7 km güneydoğusunda bir köy. 1812 yılında İngiliz komutanı Wellington ile Fransız ordusu komutanı Marmont arasındaki büyük savaş burada olmuştur.

ARAPKİR (Arabgir), Doğu Anadolu'da Malatya iline bağlı ilce merkezi ve 6791 (1945) nüfuslu kasaba. A., Malatya'nın kuzeyinde, Fırat nehrine sağdan dökülen A. çayının bir kolu üzerinde, Fırat'tan 20 km uzakta ve 2395 m yükseklikteki Göldağı'nın kuzeydoğusunda, denizden 1 200 m kadar yükseklikteddir. A. halkı XIX. yüzyılın ilk yarısında, bugün kalesinin artıkları ile biri sağlam diğeri harap 4 - 5 camiin bulunduğu Eski A. i bırakarak ondan birkaç km uzakta bulunan bağlarda yerleşmişlerdir. A., dalgalı bir alanda, elverişli iklim şartları içinde yetecek kadar suyun da bulunması dolayısiyle iyi yetişmiş meyva ağaçlarının yeşillikleri arasında, birbirinden ayrı mahallelere dağılmıştır. Oldukça iyi birer yol ile Elâzığ (86 km), ve Malatya'ya (90 km) bağlıdır. Yaklaştırma 60 km lik bir yol ile Kemaliye üzerinden de Sıvas-Erzurum demiryoluna bağlanmaktadır. Sıvas-Malatya demiryoluna uzaklığı diğerinden çok farklı değilse de bu doğrultudaki yol çok daha az elverişlidir.

Eskiden, A. de pamuklu bez dokumacılığı, kumaş boyacılığı ve kervancılık önemli gelir kaynaklarından iken bu işlerin zamanla değerlerini kaybetmeleri yüzünden, kazanç amaciyle, eskiden beri İstanbul ve diğer bazı şehirlere giden A. lilerin sayısı artmıştır. Bir zamanlar meyva tahıl ve şarap ihraç olunurken bu bakımdan da gerilemeler olmuştur. A. üzümleri, nisan, hattâ mayıs aylarına kadar bozulmadan korunabildiğinden kışın, yakın ve uzak bazı yerlere gönderilir. Bugün çevresinden elde edilen tahıl ve bazı meyvalar yerinde sarfolunmaktadır. Çoğu kadın olan işçilerin dokudukları yatak yüzü, yatak çarşafı, perdelik pamuklu, peçete ve benzeri dokumalar Malatya, Sıvas, Elazığ, Erzincan ve Erzurum'a gönderilir. A. de 300 kadar dükkân ve mağaza, 6 han vardır.

ARAPKİR ÇAYI, Fırat nehrine, Murat ile olan kavşağından 7 km yukarıda, sağdan (batıdan) karışan bir çay. Uzunluğu 75 km olup yukarı bölümüne Şotik çayı denir. A. çayı, kaynak kollarını, Arapkir'in doğusunda bulunan Çalgal (2 722 m), Ayrancadağı ve Göldağı (2 395 m) ndan alır.

ARAPKİR İLCESİ, Malatya iline bağlı, 1 270 km² yüzölçümünde, 30 520 (1945) nüfuslu ilce. 5 635 nüfuslu 13 köyün bulunduğu merkez bucağından başka Mutmur ve Şotik bucakları vardır. İlceye bağlı köylerin sayısı 47 dir.

ARAPKUYUSU: 1 — Aydın'ın merkez ilcesi, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 591 (1945). A. Aydın şehrinin 5 km güneybatısında, Büyük Menderes ovasında kurulmuştur. Toplu olan evleri kerpiç duvarlı ve damları kiremitle örtülüdür. Köyde kuyu suyu kullanılır. Köy halkı, çiftçilik ve hasırcılıkla geçinir.

2 — Eskişehir'in merkez ilcesi Alpu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 553 (1945) tür. Bir düzlükte kurulmuş bulunan A. nun toplu evleri, kerpiç duvarlı, damları bir yana eğimli ve üstü toprakla örtülüdür. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

ARAPLAR: 1 — Tokat'ın Zile ilcesi, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 565 (1945) tir. A., Zile'nin 14 km güneyinde, tepelik bir yerde kurulmuştur. Toplu olan evleri kerpiç ve ahşap duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir. Bir halkodası vardır.

2 — Maraş ili merkezi bucağına bağlı Türkoğlu köyünün eski adı (bk. TÜRKOĞLU).

ARAP'LAR, A., yeryüzüne Yahudi'ler kadar dağılmış olmamakla beraber, Yemen'de ve Hicaz'da konaklayıp kalmamışlardır. A. İslâmlıktan sonra göç ve akınlarla Kuzey Afrika'ya yerleşerek oradaki yerli halka, Berberî'lerle Kıptî (Copte) lere İslâmlığı kabul ettirmişler, bunlardan en ziyade Berberî'lerle kaynaşmışlardır. Berberî'ler bugün geniş Arap kütleleri arasında adacıklar halinde yaşamaktadırlar. Bu göçmen A. ın Kıptî ve Zenci'lerle karışmasından tipleri değişmiştir. Fakat Arap kanının Zenci kanı ile karışmasına en fazla sebep olan olay, Afrika müslümanların ortalarına kadar yayılmaları ve Arap vâizlerinin Muhammed dinini yaymak üzere Zenci'lerin bulunduğu bölgelere kadar gitmeleridir. Bugün Mısır'dan Fas'a, Habeşistan'dan Gine körfezine ve Aden körfezinden Kap'ın güneydoğusuna kadar her yerde A. a raslanır. Zengibar'daki A. ın derileri siyah denecek kadar koyudur; Asya'da da A. melezleşmekten kurtulamamıştır, oradaki kabileler arasında da çeşitli tipler vardır. Melezleşme, A. ların vücut yapılarında epey değişiklik yapmakla beraber bunların zihniyet ve yaşayış tarzlarında değişiklik olmamıştır. Gerek Afrika, gerek Asya'da A. bedevi (= göçebe) ve yerli-şehirli olarak iki bölüme ayrılır. Aralarında eskiden beri anlaşmazlık ve karşılıklı nefret vardır. Şehirlilerden daha az melezleşmiş olan bedevilerin hayat tarzı ataerkildir; bunlar ırklarının kusursuz örneğini verirler. A. genel olarak düzgün vücutlu, uzunca boylu, esmer renkli, dolikosefal, kara gözlü, siyah saçlı, el ve ayakları küçük ve etsiz, ağız ve kulakları düzgün, dişleri çok beyazdır. Kadınları daha güzeldir.

SURİYE'Lİ BEDEVİ — TRABLUS'LU BEDEVİ KADIN

Arap giyinişi, bele iple tutturulmuş bir pantalon, pantalon üzerine giyilen kollu bir gömlek, başı saran bir kefiyeden ibarettir. Afrika'da kefiye yerine genel olarak beyaz veya parlak renkli ve başlıklı bornuz kullanılır. Zenginler ve ileri gelenler çoğu zaman bol altın nakışlarla süslenmiş bornuzlar kullanırlar; başlarına genel olarak beyaz bir sarıkla sarılmış kırmızı takke, ayaklarına sandal veya pabuç giyerler.

Kadınların giyinişi erkeklerinkinden büyük bir ayrılık göstermez. Bunlar çok geniş bir kumaş (haïk)a bürünür, fistanlarını geniş bir kemerle bellerine sıkıca bağlarlar. Kuzey Afrika şehirlerinde kadınlar geniş bir ipek şalvar ile bir buluz giyerler. Sokağa çıktıkları zaman haïke bürünür ve yüzlerini örterler. Bununla beraber, pek çok Arap kabile ve göçebelerde kadınlar yüzlerini örtmezler. Şehir kadınları mücevher takarlar ve zamanlarının çoğunu tuvalet yapmakla geçirirler. Kirpiklerini sürme ile siyahlaştırırlar, dudaklarını ceviz ağacı kabuğu çiğniyerek boyarlar, el ve ayaklarına limon suyu ile karıştırılmış kına yakarlar. Tell ile Sahra arasında dağılmış kabileler birliği olan Evlâd-ı Nail A. ında kadınlar evlenmeden önce takmak zorunda bulundukları altın, gümüş ve mücevherleri serbest bir cinsî hayat yaşamak suretiyle kazanırlar. Arap göçebeleri ilk zaman-

BEDEVİ ÇADIRI

larda olduğu gibi bugün de hâlâ çadırda oturmaktadırlar. Göçebeler ve bedevîler Arabistan nüfusunun dörtte birini tutarlar; bunlar Afrika'da, çöl sınırında çoğunluk halindedirler. Çadırlar deve tüyünden yapılmış olup eğirilmiş iplerle kazıklara bağlanmıştır. Sayısı 400-500 arasında bulunan çadırlar gezici bir köy (duar) teşkil eder. Çadırların içinde eşya olarak halılar, yastıklar, su kapları, sandıklar ve madenden yapılmış bir ocak bulunur. Yemekleri sadedir. Su pek az bulunduğundan, yıkanmak ve üstbaş temizliği yapmak mümkün değildir. Her kabilenin özel bir işareti (damgası) vardır. Duar kışın yer değiştirmez, fakat bahar gelince oba halkı çadırları sökerek otlak yer aramağa çıkar. A. a fizlkî muhitleri büyük bir dayanıklılık vermiştir. Düşman kabilelerin saldırışını ve vahşi hayvanlarla her an boğuşmayı bekliyen Arap, her tehlikeye hazır, ve her zaman tetik bulunmaktadır. Atik, hünerli, kuvvetli, dayanıklı ve cesur olan bedeviler bu özellikleri ve hususiyle güzel söz söylemeğe, şairliğe istidadları ve misafir severlikleri ile öğünürler ve bunların yüzlerine karşı söylenmesinden hoşlanırlar (bk. ARABİSTAN, Etnografya).

Kuzey Yemen'li tipi

Arabistan'da ve Kuzey Afrika'da şehirliler düz damlı ve bazen kerpiçten evlerde otururlar. Evler dar sokaklarda intizamsız olarak yayılmıştr. Zengin ve fakir evlerinin dış görünüşleri arasında bir ayrılık yoksa da iç görünüşleri ve döşenmesi çok farklıdır ; odaların pencereleri evin iç avlusuna bakmaktadır. Hususiyle zengin evlerinin tavanları yazıtlar ve arabesk bezemelerle çok süslenmiş ve boyanmıştır. Bir ksur (ev topluluğu veya mahalle) veya bir Arap şehri kuleli bir surla çevrilmiştir. Sur duvarlarında nal şeklinde kemerli kapılar vardır. Arap şehrinin ortasında kubba (türbe)ler, camiler ve kasbah(içinde valinin sarayı, cezaevi ve silâh deposu bulunan iç kale)lar vardır. Camiler çoğuzaman büyüklükleri, süsleri ve sanat değerleri ile dikkati çekerler.

Şehirler halkı ziraat, zanaat ve ticaretle uğraşırlar. Ziraat ilkel durumdadır; uzak yerlerle ticarette deve kervanları kullanılmaktadır. Arap dünyasında ortak menfaat veya akrabalık duyguları birçok aileleri birleştirir ve böylece kabile hayatı doğar. A. da poligami yürürlüktedir. Son zamanlarda kadınların haremde odalık olarak kullanılması geleneği kaybolmaktadır (bk.ARABİSTAN, Etnografya).

A. da gerçekte dinî bir sınıf yoktur. Yetecek kadar din bilgisi öğrenmiş olan herkes kabilesine veya mahallesine imam olabilir. A. arasında öğretim az yayılmıştır. Büyük şehirlerde çeşitli okullar ve üniversiteler bulunmakla beraber küçük kasabalarda, hususiyle köylerde öğretim gelişmemiştir.

ARAPLARDA BİLİM, Arap bilimi müslümanların matematik, astroloji, astronomi, fizik, teknik, kimya, simya, mineraloji, botanik, jeoloji, tıp ve felsefe'deki başarılarını kapsar. Bu bilime Arap bilimi denmesinin sebebi Arapça'nın İslâm medeniyetinde ortak bir bilim dili olmasıdır. Bu bilim alanında yer alanlar, İran'lılar, Türk'ler, Suriye'liler, Yahudi'ler, sonradan da Arap'lar, Kıptî (Kopt) ler ve İspanya Arapları olmuştur. Arap biliminin genel bir tarifini yapmak ve etraflı bir tarihini yazmak henüz mümkün değildir; çünkü bilime ait eserlerin çoğu elyazmaları veyahut yeni ve bozuk Lâtince tercümeler halindedir. Arap'ların biyografya ve bibliyografya'ya ait eserleri ise, bilim ve edebiyatlarının eskiden çok geniş ve zengin olduğunu, fakat bunun büyük bir kısmının kaybolmuş bulunduğunu veya yok edildiğini göstermektedir. İslâm kültürünün ilk yüzyılı, fetihlerle ve dini yaymak ve öğretmek işleri ile okadar doludurki Araplar kendilerine zaten yabancı olan bilimi benimsiyememişlerdir. VII. yüzyılın sonlarına doğru, Emevî soyundan Halit bin Yezid'in Mısır'daki Yunan bilginlerinden tıp ve kimya dersi aldığı yolundaki söylenti, Kâtip Çelebi'nin de açıkladığı gibi, reddedilmektedir. Bilim hareketi Abbasî'ler devrinde hususiyle El-Mansur zamanında (751-775) kuvvetle başlar. Çok dikkate değer olan bu hareket IX.-X. yüzyıllarda en yüksek mertebesine varmış ve XIII. yüzyıl ortalarındaki Moğol istilâsına kadar çok önemli eserler vermiştir. Bu bilimi Arap'ların hangi kaynaktan aldıkları bilinmemektedir. Hususiyle hıristiyan Suriye'lilerin ve bunlar arasında ayrıca memleketlerinden kovulan Nasturî'lerin Aristo felsefesi ile pratik tıbbı İran'lılar idaresindeki memleketlerde yaydıklarına ihtimal verilmektedir. İran'lıların da bu bilim sisteminin başlıca taşıyıcıları olduğuna şüphe yoktur. Bu bilim sistemi VIII. yüzyıldan başlıyarak doğudan İslâm dünyasına nüfuz etmiş ve birkaç yüzyıl sonra hıristiyan batı âlemini kaplamıştır. Bu meseleler yeni incelenmeye başlandığından, şimdilik, bu bilim dünyasındaki öğelerin önem derecesi saptanamamıştır. Bu öğeler şunlardır: Eflâtun ve Aristo felsefeleri ile, diğer Yunan filozoflarına ait öğeler, Yeni-Eflâtunculuk ve gnosis, (II. yüzyılda en olgun çağına eren mistik bir düşünüş tarzı), güvenilmiyecek birtakım yazıtlardan toplanan İslâm-öncesi, hususiyle İran düşünce ve ha-

Güney Yemen'li tipi

Kuzey Afrika'lı tipi

reketlerine ait öğeler. Bununla beraber, astroloji ile simyanın, bu «kozmolojik sistem»in esasını teşkil ettiği muhakkaktır.

Astroloji'nin gösterdiği dünya tablosu ve alt-dünyanın üst-dünya ile olan bağları fikri Hermes Trismegistos'a ait olduğu söylenen «Yaratılışın sırrı» adlı eserde klâsik ifadesini bulmuştur. Bu eseri, Arap kimyasının en eski temsilcisi olan Cabir bin Hayyan kaynak olarak kullanmıştır. Hint astronomisinin ve matematiğinin etkisi de büyük olmuştur. Bu bilgi öğeleri tercüme ile ve astrologlar arasındaki şahsî temaslar yolu ile İran'a ve daha sonra bütün İslâm fikir âlemine girmiştir. Nihayet, Şiî hareketinin ve İslâm tasavvufu ile türlü fikir akımlarının etkisi de unutulmamalıdır.

Arap dilinin, kendisi için yeni olan bu bilim ihtiyaçlarını karşılayıp ifade etmesi, bazı batı terimlerinde ve iskolâstiğinde bugüne kadar etki yapan bir terminoloji yaratması, bu dilin bir özelliğidir.

İbni Haldun İslâm bilimlerini aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayırır. Aklî bilimler yedi kola ayrılır: Mantık, hesap, hendese, heyet, musiki, tabiiyat-tıp, ilâhiyat. Naklî bilimler de asıl İslâm dininin meydana getirdiği bilimleri kapsar: Kuran, tefsir, hadîs, kelâm, fıkıh, v. b. (bk. İSLÂM BİLİMLERİ).

Matematik: matematiğe dair elimizde Arapça yazılı eserleri bulunan İslâm bilgini büyük Türk matematikçisi Harezmî (ölm. 850) dir. Harezmî'nin *Kitab-ül-muhtasar fi'l-cebri ve'l-mukabele* ile *Kitab-ül-muhtasar fi'l-hesab-il Hindî* adlı kitapları matematik tarihi bakımından çok önemli eserlerdir. Bu eserlerden birincisi cebir bilimine dair olup bir önsöz ile beş bölümü kapsamaktadır. Eserde ikinci derece denklemlerinin çözümleri, birçok cebir problemleri incelenmektedir. Bugün kullandığımız «Cebir» kelimesi bu kitabın adında geçen «El-Cebr» kelimesinden alınmıştır. Harezmî'nin ikinci kitabı gerek doğuda, gerekse batıda Hint hesabının yayılmasına en evvel ve en ziyade hizmet etmiştir. Bugün kullandığımız, Arap rakamları adı ile anılan ve aslında Hint rakamları olan sayı işaretlerini doğuya ve batıya öğreten bu kitap olmuştur. Bundan başka Harezmî' nin adı, hesaplama kurallarına bile alem olmuştur. Ortaçağda Lâtin'ler hesaba «Algoritmus» adını verirlerdi ki bu ad El-Harezmî kelimesinden meydana getirilmiştir. Bugün Algoritma (b. bk.) kelimesi bazı hesap işlemlerine verilen ad olarak kullanılmaktadır.

Harezmî'nin matematik ve astronomiye dair yazdığı eserler Lâtinceye tercüme edilmiştir. Ünlü şair Ömer Hayyam (ölm. 1132) üçüncü derece denklemlerini iki koni kesiti yardımı ile çözerek denklemler bilgisini geliştirmiştir. Arkhimedes, Eukleides, Apollonios, Heron, Diophantos gibi Yunan'lı geometricilerin yazıları IX. yüzyıldan başlıyarak Arapçaya tercüme edilmiş, anlatılmış ve bunlara eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerin başlıcaları cisimlerin hacimleri ile ikinci derece yüzeylerinin hesabına dairdir. Astronomi için lâzım olan küresel trigonometri, gittikçe geometrik metotlardan hesap metotlarına doğru gelişmiştir. El-Birunî (973-1048) matematik ve astronomiye dair pek çok önemli eser, risale ve makale yazmıştır. Regiomontanus'tan çok önce Nasirüddin-i Tusî (1201-1274), matematik ve astronomiye dair yazdığı eserlerden başka, bağımsız bir trigonometri yaratmıştır.

Astroloji (ilm-i tencim, ilm-i ahkâm-ı nücum): yıldızların hareketlerinden ve durumlarından savaş, barış, doğum, ölüm, uğur, uğursuzluk, yağmur ve benzeri olaylar hakkında hükümler çıkarmak ilmi. Arap'lar astroloji hakkındaki bilgileri, Nabatî'lerden, İran, Yunan, Babil ve Hint kaynaklarından almışlar, kendi bilgilerini de katarak bu bilimi meydana getirmişlerdir. Astrolojiye ait olup Sanskritçe yazılı *siddhānta* adlı eser *El-Sindhind* adiyle Arapçaya çevrilmiş ve halife Ebu Cafer Mansur'e takdim edilmiştir. Sonra gelen halifeler de bu bilime önem vermişler ve bu suretle astroloji Abbasî'ler devrinde büyük bir değer kazanmıştır. Halifeler, siyasî ve idarî işlerde veya sonucundan korktukları olaylarda müneccimlerin fikrini sorarlardı. Müneccimler yıldızların hareketlerine bakarak bu konuları aydınlattıkları gibi hastaları da bu suretle tedavi ederler, «eşref-i saat» ararlar ve yeni doğanların «zayiçe» lerini tanzim ederlerdi. Bu bilime esas olan yedi gezegen yıldız ile «buruc-i isna aşer» denilen on iki ekliptik burçtur. Bu bilimle uğraşanlara göre her insan, hattâ hayvan, bitki ve madenler bile yıldızların etkisi altındadır. Gezegen yıldızların duygular, ahlâk ve sağlık üzerinde de etkileri vardır.

Astronomi: Sumer'lerin yıldız bilgisi ile Yunan'lıların Astronomisi kaynaşarak M. Ö. bin beş yüz yıllık zaman içinde hem din, hem de bilim olarak ruhlara hâkim bir astroloji bilimi haline gelmiştir. Ortaçağ'da astranomiyi ayakta tutan şey astroloji'nin ihtiyaçları olmuştur. Astronomi'nin temeli Ptolemaios'un Almagest (b. bk.) adlı eseriyle kurulmuştur. İslâm bilginleri Astronomiye, elde bulunan âletleri ıslah etmek, yeni âletler icat etmek, yıldızların yerlerini ve yörüngelerini gittikçe daha iyi bir kesinlikle belirtmek ve bunlardan başka astronomi cetvellerini, hesap ve çizim metotlarını mükemmelleştirmek suretiyle hizmet etmişlerdir. Semerkant'tan Toledo'ya kadar sıralanan rasathanelerde pratik bir şekilde çalışan veya matematik alanında astronominin gelişmesine hizmet eden çoğu Türk olan İslâm astronomlarının sayısı pek büyüktür. Yalnız şunları saymakla yetinelim: El-Harezmî, El-Farganî (IX. yüzyıl), El-Battanî (858-929) Uluğbey (ölm. 1449). Harezmî'nin astronomiye dair yazdığı «Zeyc-ül-Harezmî» önemli bir eserdir. Castilla kıralı Alfonso X. İspanya'da kendi adına izafe edilen ünlü Alfonso cetvelleri (b. bk.) ni İslâm astronomlarının yardımı ile hazırlatmıştır. Bu gün dahi kullanılan Algol, Altair, Rigel, Aldebaran v. b. gibi bir çok yıldız adları, Alhidad, Azimut, Zenit v. b. gibi teknik ve matematik terimleri İslâm astronomlarının hizmetlerini göstermektedir.

Fizik ve Teknik: bugünkü anlamda bir fizik bilgisi İlkçağ'da ve Ortaçağ'da bilinmiyordu. Yalnız mekanik ve geometrik optik bir dereceye kadar gelişmişti. Makineye ait sanat eserleri, hususiyle otomatik aletler, saatler ve astronomi aletleri yapmakta İslâm teknikçileri çok usta idiler. Şam'da Gairun kapısında bulunan saat en ünlü saatlerden biridir. Ebu Ali El-Hasan bin Hüseyn bin Haysam (Alhazen, ölm. 1038) optik hakkında önemli bir eser yazmıştır.

Simya: simya sözü, halk arasında eski kimya karşılığı olarak kullanılır. Halbuki simya'nın konusu büsbütün başkadır. Çok eskiden «tılısım» a ad olan bu isim sonradan «ilmü esrar-il-huruf» a ad olmuştur. «İlm-üs-sagir» dedikleri budur. Buna göre harfler kâinatla eşyanın hakikatlerine ait birtakım sırları kapsarlar. Bunlar sırların sembolü ve işaretleridir. Simyacılar, harflerle kurulan «kelimat-ı ilâhiye» ve «esmâ-i hüsna» nın etkisinden faydalanarak tasarrufta bulunmak iddiasındadırlar.

Bu harfler türlü şekillerde sınıflanmıştır. En ünlüsü öğelere göre bölünendir ki nâriye, mâiye, havâiye ve türâbiye adları ile dört kısma ayrılmıştır.

Bazıları da, bu harflerin etkilerine eflâkin ruhanîligini de katarak tasarrufu artırmak isterler. İçinde harfler, sayılar, «esma-i-hüsna» bulunan dua muskaları yazarlar.

Simya hakkında Mesleme bin Ahmed El-Mecritî (ölm. 1007) nin *Gaye-tül-hakîm* adlı eseri ünlüdür. Cabir bin Hayyan'ın da bu konuda eserleri vardır.

Kimya: eskilere göre bu bilim sunî altın ve gümüş yapmak bilimidir. İslâmda bunun en eski temsilcisi Cabir bin Hayyan-is-Sûfî'dir (ölm. 765). Cabir'in kurduğu kimya bilimi eski geleneklerden çok farklıdır. Cabir'in teorileri arasında en önemlileri şunlardır: madenlerin civa ile kükürtten meydana geldikleri, madenlerin dış ve iç özellikleri, iksirin elde edilmesinin yavaş yavaş hızlandırılması, amonyum klorürün ve saç, kan vesaire gibi hayvanî maddelerden elde edilmiş amonyum karbonatın geniş ölçüde kullanılması. Cabir, tabiat bilimleri ile tıp alanında da geniş bilgiye sahiptir. Cabir'in birçok eserleri vardır. En ünlüleri *El-Halis* ile *Kitab-ül-ha as-il-kebir*'dir. İran'lı Er-Razî (ölm. 924) de kimyanın terimleri üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Er-Razî'nin kimyadan bahseden eserlerinin değeri son senelerde anlaşılmış ve bu konuda çok değerli bir eseri yakın zamanda Hint'li bir prensin kitaplığında bulunmuştur.

Cabir ile Razî'nin eserleri Lâtinceye çevrilince bunların düşünce ve metotları batıda da yayılmıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Geber (Cabir) adı altında Lâtince eserler ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'da üzerinde çalışıldığı halde hiçbir kimyacı bir elemanı başka bir elamana çevirememişse de, bugün yeni keşiflerden sonra bazı radyoaktif elemanların (uranyum, radyum) kaybettikleri enerji ile yeni elemanlar meydana getirmiş olması Ortaçağ Arap kimyacılarının çalışmalarını prensip bakımından doğrulamıştır, yani Arap kimyacılarının eserlerinde görülen, çeşitli elemanların ve hususiyle madenlerin birbirine çevrilmesinin mümkün olduğu yolundaki teori bugünkü kimya biliminin de üzerinde durduğu bir fikirdir.

Mineraloji: yanlış olarak Aristo'ya atfolunan *Taşlar kitabı*, Hellen-İran geleneğine dayanmaktadır. Bu eserin esas metni, İskender'in doğu seferinde gördüğü mucize taşlarına ait hikâyelerden ibarettir. Birtakım adsız yazarlar, sihirli etkileri olan ve astroloji ile çok yakından ilgisi bulunan bazı taşlar hakkında sayısız eserler yazmışlardır. Bu nevi taşlarda var olduğu sanılan hastalıkları iyileştirme hassası kimyevî olmaktan ziyade sihirle ilgilidir (Necip taşlar tıbbı). Kazvinî (1203 ? -1283)nin *Acaib-ül-mahlûkat ve garaib-ül-mevcudat*'ının Taşlar bölümünde bu çeşit meselelere dair bütün bilgiler, toplu olarak verilmiştir. Necip taşlar bilgisine ait en önemli eser, maden çeşitlerinin tespiti için özel ağırlığı ilk defa kullanan El-Birunî'nin eseridir. Sonraki zamanlarda doktor ve simyacıların yazıları ile madenlerin özellikleri ve bulundukları yerlere dair müspet bilgiler batıya doğru yayılmaya başlamıştır.

Botanik ve Zooloji: Arap'ların bitkilere ait bilgileri ikiye bölünebilir. Bir kısmı tıbba yarıyan, yani ilâçlı ve zehirli bitkilerle bunların etkilerini anlatır. Öbür kısmı da tarıma ve bahçıvanlığa aittir. Tıbbı ilgilendiren bilgileri topluca veren her eserde ilâç yapma işine yarıyan bitkilere ait geniş bir bölüme raslanır. Tıpta kullanılan bitkilere ait en ünlü toplama eser, XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İbni Baytar (ölm. 1248) ın *El-cami' fi'l-edviye-til-müfrede* adlı kitabıdır. Zooloji'ye ait en geniş ve faydalı eser El-Demirî (Mehmet bin Musa) (1349-1405) nin *Hayat-ül-hayvan* adlı eseridir. Coğrafya ve eczacılığa ait eserlerde de hayvanlara ait pek çok bilgiye raslanmaktadır.

Tıp: bilginler, Arap tıbbının kökünü şimdiye kadar, ancak iki yerde aramışlardır. Birincisi Hippokrates ile Galenos'a (Calinus) dayanıp VI. yüzyılın ortalarında kurulan Süryanî-Fars Gondeşapur (Cündişapur) okulu, ikincisi IX. yüzyılda yaşamış tercümecilerin eserleridir. Halbuki Sasanî'lerin idaresi altındaki büyük şehirlerde hastahanelerin ve bu hastahanelerle beraber çalışan tıp okullarının bulunduğu şüphe götürmez bir hakikattır. Bu okullar Yunan tıp bilgisini öğrenmiş doktorlar yetiştirmiştir. Yunan'lı elemanlardan bahsederken, İran'ın yerli elemanlarını ve Hint doktorlarınınİran doktorluğuna yaptıkları zenginleştirici hizmetleri de unutmamak lâzımdır. İslâmlığın X. yüzyılda yaşamış en büyük doktoru ve en çok tıp kitabı yazarı İran'lı Er-Razî (Rhazes) dir. Arap doktorlarından Ali bin Abbas (Hali Abbas) ın (ölm. 994) *Kâmil-üs-sınâa* (Liber regius = *Kıral kitabı*) adlı eseri bir zaman Salerno okuluna (b. bk.) hâkim olmuştur. Bütün bu bilginlerden daha parlak bir şahsiyet olan Türk bilgini İbni Sina (Avicenna) (980-1037)nın *Kanun* (Kanōn)u bu alanda en önemli eserdir. Göz doktoru olarak Ali bin İsa (XI. yüzyıl ilk yarısı) ile Ammar bin Ali ün kazanmışlardır. Aynı zamanda İspanya'daki Arap filozofları Ebu Mervan bin Zühr (Avenzoar) (1073-1163) ile İbni Rüşd (Averroes) (1120-1198) de doktor idiler. Birçok doktorların adı da felsefe tarihinde anılmağa değer.

Tarih: İslâmda tarih, bir yandan Peygamber'in hayatını bilmek ve İslâm dininin *Kuran*'dan sonra en önemli temeli olan hadîs söyleyicilerinin biyografyalarını öğrenmek gibi dinî, diğer yandan da yeni alınan ülkelerden vergi toplanırken oraların İslâmlığa ne suretle katıldıklarını bilmek lüzumu gibi siyasî sebeplerin etkisi altında gelişmiştir. İlk eserler, Peygamber'in hayatından ve ilk İslâm fetihlerinden bahseden ve genel olarak «siyer» ve «megazî» adı verilen eserlerdir. Bu eserlerin eski şekilleri kaybolmuştur. İbni Hişam (ölm. 834) ın birçok menkıbevî öğeleri de karıştırmak suretiyle meydana getirmiş olduğu *Siret-ür-Resul*'ü siyer kitaplarının ünlülerindendir. Vakıdî (747-823) nin *Kitab-ül-megazî*'si İslâmların Suriye ve Mısır fetihleri hakkında bilgi veren en eski belgedir. Hadîs söylentilerinde çok önemli yeri olan «sahabe» lerin hayatlarını tarih veya alfabe sırasına göre toplıyan ve genel olarak «tabakat» adı verilen biyografya kitapları da yazılmıştır. Bunların en eskisi ve en önemlisi İbni Sa'd (ölm. 845) in *Tabakat-üs-sahabeti ve't-tâbiîn* adlı eseridir. İbni Hallikân (1211-1282) ın yazdığı *Vefeyat-ül-a'yân* adlı genel biyografya eseri İslâm âleminde yetişen büyük kişilerin hayat ve eserlerinden bahseden çok önemli bir kitap olup bu eser, birçok yazarlar tarafından taklidedilmiştir.

Arap'larda tarihî hikâyelerden asıl tarihe geçiş ancak Pehlevî eserlerinin örnek olarak alınmasiyle başlamıştır. *Kitab-ı Mukaddes* ile İran ve Arap kaynaklarının naklettiği söylentileri büyük bir cihan tarihi halinde toplıyan ilk yazar İran'lı Taberî (838-923) olmuştur. Aynı zamanda büyük bir tefsirci olan Taberî *Kitabü ahbar-ir-rüsüli ve'l-mülûk* adlı büyük eserinde hicretten

sonraki olayları yıl yıl anlatmıştır. İbn-ül-Esir (1160-1232), Taberî'nin bu eserini *Kitabü kâmil fi't-tarih* adlı eseri ile hülâsa etmiş, başka kaynaklardan aldığı bilgilerle zenginleştirmiştir ve esere, kendi devrine kadar geçen olayları da eklemiştir. Taberî'den sonra gelen bütün tarihçiler onun eserini örnek tutmuşlar, bu suretle, hükümdar, hükümdar soyu, ülke, şehir, milletlerin tarihine ait birçok eserler meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında en önemlisi, Tunus'ta doğup Endülüs'te yerleşen İbni Haldun (1332-1406) dur. Bunun *Kitab-ül-iber ve divan-iil-mübtedei ve'l-haber fi eyyam-il-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber* adlı eserinin önsözü, dünyada ilk olarak tarih felsefesinden bahsetmesi bakımından çok önemlidir. Şehir tarihi yazanlardan Hatib-ül-Bağdadî (1002-1071) nin on dört ciltlik Bağdad tarihi ile İbni Asakir (1105-1176) in seksen ciltlik Şam tarihi bu yolda yazılanların en değerlileridir.

Coğrafya: Arap'larda coğrafyacılık, tarihçilik ile paralel olarak yürümüştür. Peygamber'in yeğeni Abdullah bin Abbas (ölm. 687)ın Arabistan'ın bir tarif ve tasvirini yazdığı söylenmektedir. Bu türlü incelemeler fetihlerden sonra, hususiyle Bağdad'ın Abbasî'ler idaresi altında dünya ticaretinin merkezi haline gelmesinden sonra canlanmıştır. Abbasî imparatorluğunda posta nazırı olarak taşıt ve vergi istatistikleri ile uğraşan İbni Hordazbeh (825 - 912) in *Kitab-ül-mesaliki ve'l-memalik* adlı eseri, imparatorluğun idare teşkilâtının pratik ihtiyaçlarını karşılamak maksadiyle yazılmış olup bu yoldaki eserlerin en eskisidir. Çin ve Zengibar'a kadar gezi yapan Mesudî (912 - 957), *Müruc-üz-zeheb* adlı tarihî eseri ile tarihe sıkıca bağlı bir coğrafya bilgisi kurmuştur; bunun fennî dayanağını, Arapçaya daha önce tercüme edilmiş bulunan Ptolemaios'un coğrafyası teşkil etmektedir. El-Kindî'nin öğrencisi olan Ebu Zeyd Ahmed bin Sehl-ül-Belhî (ölm. 934) *Suver-ül-ekalîm* adlı ilk atlası yapmıştır. En parlak coğrafyaçı ise uzun geziler yapmış olan El-Mukaddesî (947-986) dir; bu, *Ahsen-üt-tekasîm fi marifet-il-ekalîm* adlı eseri ile Halife imparatorluğunun çoğrafyasını yazmıştır. İbni Fadlan'ın 921 yılında Rusya'ya elçilik ile gidişi ve Büyük Otto zamanında Córdoba halifesinin emri ile Almanya ile İslâv memleketlerine giden İbrahim bin Yakub adındaki Yahudi'nin seferleri (965) coğrafya bilimini zenginleştirmiştir. Hususiyle Mekke'ye yapılan Hac yolculukları gezi zevkini uyandırmış, bu yolculuklar, birçok gezi eserlerinin yazılmasına sebep olmuştur. XII. ve XIV. yüzyıllarda iki ünlü gezgin yetişmiştir; bunlar İbni Cübeyr (1145-1217) ile İbni Batuta (1304-1378) dır. İbni Batuta, Güney Rusya, İstanbul, Hindistan ve Çin'e kadar gidip gezilerini bir kitap halinde yazmıştır. Bu eserin Türkçe tam bir tercümesi vardır. Fas'lı İdrisî (1100 - 1166), Norman'lar şefi Sicilya'lı Roger için cihanı tarif ve tasvir eden *Nüzhet-ül-müştâk fi ihtirâk-il-âfak* adlı eserini yazmış, ve yaptığı bir mücessem küre ile o zaman bilinen dünyanın haritasını çizmiştir. Yakut-ı Hamevî (1179-1229) nin sekiz ciltlik *Muʿcem-ül-büldan* adlı coğrafya lûgati de çok önemlidir. Hama emîri Ebu-l-Fidâ (1273-1331) nın *Takvim-ül-büldan* adlı eseri, coğrafya alanında yazılan büyük eserlerin sonuncusudur. Daha geniş halk topluluklarına hitabeden kozmoğrafya eseri, Kazvinî'nin *Acaib-ül-mahlûkat*'ıdır.

Hukuk: bk. İSLÂM BİLİMLERİ ve FIKIH.

Felsefe: bk. İSLÂM FELSEFESİ.

Filoloji ve Dilcilik: dil felsefesine dayanan «kelâm» (logos) bahsinde, Arap'lar, Sasanî'ler zamanında Gondeşapur'da Aristo mantığını öğrenmek için kurulan Süryanî-Fars ekolünden ilham almışlardır (bk. KELÂM, LOGOS, DİL FELSEFESİ). Aynı zamanda *Kuran*'ı doğru telâffuz ederek okumak ve tam olarak anlamlandırmak din iktizasından olduğu için, Araplarda, dinî etütlerin yardımcısı olarak ve «ulûm-i nakliye» den olan *Kuran* (kıraat ve tecvid; tefsir) ve hadîs bilimlerinin yanıbaşında, bir de dil bilgisi meydana getirilmiştir. Nahiv, lûgat, beyan ve edeb olmak üzere dört bölümden ibaret olan bu bilgi zümresine meâni, bedî, ilm-i aruz, ve fenn-i kafiye gibi yardımcı konular da girmiş, asıl sintaks demek olan nahiv ilmi, sarf (gramer)ı da kapsamıştır. Hususiyle Bağdad Nizamiye medresesinde nahiv de okutulmuş, bazı yerlerde de bu konu için «medrese-i nahviye» ler kurulmuştur. Kahire Ezher camii üniversitesinin de özel bir dil bilgisi programı vardır.

Gramerdeki «söz bölümleri» kavramiyle daha birçok noktalarda Arap'lar, Aristo gramerciliğine borçlu oldukları gibi, fonetik bahsinde de Hint'lilerden, hususiyle Praticākhyā'nın eserinden ilham almışlardır. Arap fonetiği, vokalleri gösteren harflerden mahrum olan bir dilin ve yazının ses bilgisidir. Bundan dolayı, *Kuran*'ın doğru okunabilmesi için özel tedbirler alınmış, ve kurralar büyük fonetikçiler sayılmıştır. İbni Mücâhid (ölm. 936), yedi imamın «icma-üs-sahabe ve't-tevatur» lu yedi sahih kıraati (el-kıraat-üs-sebʿa) tanzim etmiştir. Kıraat ve tecvid de bunlara göre öğretilmiştir. Tevcid, konsonların tam değerleriyle okunmasını öğrettikten başka, hareke, vakf, imâle, tenvin, ravm, işmam, hemze ve ihtisar kurallarını da içine alır (bk. TEVCİD). Arap fonetikçiliği hususiyle fonemlerin mahreçlerini tespit etmeğe çalışmış, ve bu konu hakkında *Mehâric-ül-huruf* adlı birçok eserler yazılmıştır. Hint fonetikçilerinin etkisi altında, eskiden, Arap harfleri alfabede fiziyoloji esasına göre sıralanmış (bk. ARAP YAZISI), ve bunun dışında Arap'ların fonetikçiliği, Yunan'lılarınki gibi, sese değil, yazılı «harf» esasına dayanmıştır. Böyle olmakla beraber Arap'lardan büyük filologlar, yani nahivcilerle kamusçular çıkmıştır. Hangi dilcinin hangi dilciye öğrencilik ettiğini gösteren «tabakat» esasına göre, Arap dilciliğinin tarihini yazan Suyûtî 1467 tarihine kadar 2 500 den fazla gramerci ve kamusçu saymıştır (Suyûtî: *Bugye-tül-vuat fi tabakat-il-lûgaviyîni ve'n-nuhat;* İbn-ül-Anbarî; *Kitab-ül-nüzhet-il-elibba fi tabakat-il-üdeba)*

Asıl gramere gelince, Arap geleneği, ilk Arapça gramerinin bizzat hazreti Ali'nin buluşu ve işaretiyle yazılmış olduğunu söyler. O, ilk Arap gramercisi olan Ebülesved-id-Dualî'ye (ölm. 688), Aristo'daki üçlü esasa göre, üç söz bölümünü - isim, fiil, harf - öğreterek, bu esas üzerine Arapçanın gramerini yazıp geliştirmesini emretmiştir. Arap gramerciliğinin yayılma merkezi Irak olmuş, ve orada Basra ile Kûfe şehirlerinde, birbirleriyle tartışan iki ekol meydana gelmiş, bunun tarihi de İbn-ül - Anbarî (1119 - 1181) tarafından yazılmıştır (*Kitab-ül-insaf fi mesail-il-hilâf beyn-en-nahviyîn-il-Basriyîni ve'l Kûfiyîn;* ayrıca bk. G. S. Flugel: *Die grammatischen Schulen der Araber,* Leipzig 1862; G. Weil: *Zum Verständnis der Methode der muslimischen Grammatiker* [Ed. Sachau-Festschrift, Berlin 1915]). Bu yarışmada Basra'lılar üstün gelmiş, ve sıkı disiplinlerinden dolayı da otorite sayılmışlardır. Biraz sonra da Bağdad'da eklektik bir ekol kurulmuş, ve nahiv ilmi oradan Mısır'a ve Endülüs'e yayılmıştır. Basra ekolünün büyük şeflerinden İmam Halil bin Ahmed (ölm. 792) ilk Arap sözlüğünün yazarıdır. *Kitab-ül-ayn* adını taşıyan bu eserde harf sırası, Sanskrit gramercilerindekine göredir,

ki gırtlak sesleriyle (*ayn*, v. b.) başlar ve dudak sesleriyle biter. Bu eserden, ancak Endülüs'lü Ebubekir-iz-Zübeydî (ölm. 995) nin hazırladığı *Muhtasar* denilen şekli kalmıştır (bir nüshası İstanbul, Köprülü kütüphanesi'nde, no. 1574). Halil'in öğrencisi Şiraz'lı Sibeveyhi (ölm. 795), *El-Kitab* denilen, Arapçanın ilk büyük gramerini yazmıştır, ki bunu Zemahşerî de şerh etmiş, Zübeydî de Sibeveyh'in almadığı birçok gramer şekilleri hakkında buna ek olarak *Kitab-ül-istidrak* adlı eseri ortaya koymuştur. Sibeveyhi kendi zamanına kadar dağınık bir halde bulunan gramer kurallarını bir bütün haline koyan, Arapçanın gramerini düzenli bölümlere ayıran ilk büyük dilcidir. Halil'in bir başka öğrencisi olan ve çöl Arapçasını iyi bilen Esmaî (ölm. 828), gramer bilimini Harun-ür-Reşid'in sarayına kadar yükseltmiş, ve yabancısever Şuubî'-nin adamlarından olan Ebu-Übeyde'ye karşı Arap dilinin üstünlüğünü savunmuştur. Rolü büyük olmıyan Kûfe ekolünün kurucusu Ruâsî, bunun öğrencisi Kisaî (ölm. 805) de en tanınmış siması olmuştur.

IX. yüzyıl'da Bağdad'da kurulan eklektik ekolün başı İbni Kuteybe (ölm. 889) olarak tanınmıştır. Bu ekolden, eski Arap filologlarının nazariyelerini felsefe bakımından derinleştiren İbni Cinnî (ölm. 1002), kelime köklerini iyice incelediği için, Arap etimolojisinin kurucusu sayılmıştır. Arap filolojisini Endülüs'e götüren ve yukarıda anılan Zübeydî'ye öğretmenlik eden, Malazgirt'li Kalî (ölm. 967) dir. Endülüs'lü İbni Melik (ölm. 1274), Sibeveyh'in koyduğu birçok gramer kurallarını basitleştirerek *Elfiye* ve *Lâmiyat-ül-ef'al* adlı eserleri meydana getirmiştir. Bunun gibi, Endülüs'te daha çok öğretim amaciyle yazılan eserler arasında, İbni Ecurrum'un (ölm. 1323) *Ecurrumiye*'si ile İbni Hişam'ın (ölm. 1360) *Şuzur üz-zeheb*'i anılabilir.

Arapçanın grameri üzerine çalışmış olan büyük dilcilerden biri de Harezm'li Zemahşerî (1075 - 1144) dir. Baş eserlerinden biri olan *El-Mufassal* (1119 - 21) tam, ve ifadesi açık, ünlü bir gramer ve birçok şerhler görmüş bir eserdir(en ünlü şerhi İbni Ya'iş'in *Şerh-ül-mufaassal*'ıdır.) İkinci eseri olan *Mukaddimet-ül-edeb* de, Arapçanın kelime hazinesini tanıtan, Moğolca kelimeleri de içine alan, Farsça açıklamaları bulunan bir eser olarak Harezm şahı Atsız'a ithaf edilmiştir. Araplarda Ebu Hayyan (ölm. 1344;*Kitab-ül-idrak li lisan-il-Etrak*; kayıp eser: *Zahr-ül-mülk fi nahv-it-Türk*), İbni Mühenna (XIV.-XV. yüzyıl; *Hilyet-ül-lisan ve hilbet-ül-insan*), İbni Arabşah (XV. yüzyıl; *Münteh-el-ireb fi lûgat-it-Türkîi ve'l-Arabî*), anonim (*El-kavanin-ül-külliye li zapt-il-lûgat-it-Türkiye*) gibi müellifler de XIV. - XV. yüzyıllarda, hususiyle Kıpçak diyeleği olmak üzere, Türk dili üzerinde çalışmışlardır (Cemaleddin-i Türkî'nin *Kitabü bülgat-il-müştak fi lûgat-it-Türkîi ve'l-Kıfcak* adlı eseri de bu cümledendir).

Arap dilciliği daha geç zamanlarda, değerli birçok sözlükler de vermiştir. İbni Düreyd (ölm. 933) in büyük *Kitab-ül-cemhere fi ilm-il-lûgat*'i bunların en eskilerindendir. Arapça adların etimolojisini gösterir başka bir eseri de *Kitab-ül iştikak* adını taşır. Farab'lı Cevherî Arap sözlükçüğünün başında gelir. Bunun *Tac-ül-lûgat ve sıhâh-ül-Arabiye* adını taşıyan ve genel olarak *Sıhâh* diye bilinen büyük eserinde (Türkçeye tercümesi: *Vankulu lûgatı*, 1729) kelimeler köklerin son harfine, aynı harfle biten kökler de birinci ve ikinci harflere göre sıralanmıştır. Endülüs'lü İbni Sida(1007-1066), *Kitab-ül-mulâhhas fi'l-lûga* (aynı ihtısasa ait kelimeleri grup grup toplıyan analojik sözlük) ve *Kitab-ül-muhkem ve'l-muhit-ül-âzam* (kelimeleri köklerinin ilk harfine, ve özel bir alfabetik sıraya göre düzenliyen sözlük), İbni Manzur (1232 - 1311) da *Lisan-ül-Arab* adlı sözlüğün müellifidirler. Büyük sözlükçülerden sonuncusu Şiraz'lı Firuzabadî (ölm. 1414) dir. Bunun 100 ciltlik *El-lâmi-ül-mülâm-il-uceb beyn-el-muhkemi ve'l-ubeb* adli eseri kayıptır. Bugün elde bulunan ve Cevherî'nin *Sıhâh*'ından az değerde olan *Kamus-ül-muhit*'i (Türkçeye tercümesi Ahmet Asım Ef. tarafından, 1814 - 17), bu eserden özetlenmiştir. Zebidî (ölm. 1791) bu esere *Tac-ül-arus* adlı 10 ciltlik bir şerh yazmıştır. Son olarak Said Şartunî'nin *Akreb-ül-mevarid* (1880 - 93) ini anmak gerekir (bk. ARAP DİLİ, bibliyografya).

Batı dünyası üzerindeki etkisi: Haçlı seferlerinin başlamasından çok önce İslâm dünyası, X. yüzyılın ortasından beri, İspanya'dan başlıyarak Hırıstiyanlık üzerinde gittikçe artan bir nüfuz yaratmakta idi. Bu iki âlemin temasına astronomi alanında Rheims'li Gerbert öncülük etmiştir. Bu zat sonradan Papa Sylvester II. adı ile ün almıştır. XI. yüzyılda tercüme çalışmaları hızlanmış ve bu hareket XII.-XIII. yüzyıllarda en parlak devrelerini yaşamıştır. Bu tercümeciler, çoğu Türk olan İslâm bilginlerinin astronomi, kimya, tıp ve geniş ölçüdeki felsefesini batı dünyasına tanıtmış ve böylece klâsik kültürün tekrar canlanmasında ilk adımı atmıştır. Yunan edebiyatının XV.-XVI. yüzyıllarda tekrar uyanması İslâm kültürüne verilen değeri azaltmamıştır. Büyük İslâm yazarlarının eserleri, yeni basım sanatının bollaştırdığı ilk eserler arasında yer almaktadır. XVII. yüzyılda bile Türk bilgini İbni Sina'nın *Kanun* (Kanōn) adlı eseri Galenos ve Hippokrates'in yanlarında yeni icatlardan sonra bile doktorluğa hâkim olmuştur. Yeniçağ'ın büyük astronomları ile fizikçi ve kimyacılarının keşiflerinden hemen hemen iki yüz yıl sonrasına kadar İslâm astronomi ve kimyasına ait ana eserlerin etkisi devam etmiştir (bk. İSLÂM BİLİMLERİ).

ARAPLI: 1 — Manisa'nın Gördes ilcesi merkez bucağına bağlı köy. Nüfusu 582 (1945) dir. Bir sırt üzerinde kurulmuştur; A. ya bağlı iki çiftlik vardır. Taş duvarlı evlerinin damları düz ve toprak örtülüdür. Halıcılığı vardır. Çevresinde tütün ve tahıl yetiştirilir. Kaynak suyu kullanılır. Halkodası vardır.

2 — Yozgat'ın Sorgun ilcesi, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 763 (1945) tür. Toplu olan evleri kerpiç ve taş duvarlı, damları bir yana eğimli ve üstü toprakla örtülüdür. Halk çiftçilikle geçinir.

ARAPLITEPE. Manisa'nın Turgutlu ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 137 (1945) dir. Turgutlu'-nun 8 km kuzeyinde, Gediz ovasının kuzey kenarında, Çaldağı eteğinde kurulmuş olan A. nın 2 mahallesi vardır. Güneyinden Gediz ırmağı geçer. Dağınık olan evleri, kerpiç duvarlı ve çatıları kiremitle örtülüdür. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

ARAPÖREN. Eskişehir'in Seyitgazi ilcesi merkez bucağına bağlı 1 232 (1945) nüfuslu bir köy. A. Çifteler nahiye merkezinin 14 km batısında, Kırkkız dağının kuzeybatı eteğinde, Seyit suyu kenarındadır. Köyde kuyu suyu içilir. Evler kerpiç duvarlı, düz toprak damlıdır. Halkodası vardır. Çevresinden tahıl elde edilir.

ARAPÖZÜ: 1 — Konya'nın Ilgın ilcesinin, Çığıl bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 478 (1945) dir. A., Ilgın'ın 34 km güneyinde, denizden 1 200 m yüksekte, dağlık bir yerde, etekte kurulmuştur. Yakınında orman ve fundalıklar

vardır. Toplu olan evleri, kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

2 — Sıvas'ın Şarkışla ilcesinin Gemerek bucağına bağlı, 595 (1945) nüfuslu köy. A., yamaçta kurulmuş olup evleri taş duvarlı, damları düz ve toprak örtülüdür. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinden tahıl elde edilir.

ARAPSABUNU: bk. SABUN.

ARAPSUN: bk. GÜLŞEHRİ.

ARAPYOLU, Osmanlı nakkaşları arasında «arabesk» (b.bk.) karşılığı olarak kullanılan bir terim.

ARAPZADE, Ali Dede (ölm. 1767), Türk neyzen ve bestecisi. Mevlevi tarikatine mensuptur. Bir müddet Kasımpaşa mevlevihanesinin neyzenbaşılığında bulunmuş, 1760 da aynı dergâhın şeyhliğine atanmıştır. A., şiir ve musikinin ileri bir öğretim yeri olan mevlevi tekkesine girmekle, neyzenlik ve bestecilik istidadının gelişmesini sağlıyacak yeri bulmuştur. Onun, bir dergâhın neyzenbaşılığına kadar yükselmiş olması, bu sazı çalmaktaki ustalığını gösterir. A., besteci olarak yalnız saz musikimize ait peşrev ve saz semaisi gibi eserler yazmıştır. Eserlerinde sanat düşüncesiyle mistik heyecan birbiriyle çok güzel kaynaşmıştır. Şeyhi bulunduğu tekkenin mezarlığında gömülüdür.

ARAPZAMKI, çeşitli akasya cinslerinin gövde ve dallarından akan özsuyun havada katılaşmış şekli. A. kolaylıkla kırılabilir ve yeni kırılmış yerleri parlak görünür. Hafifçe asitli olan sulu eriyiği çok seyreltik olduğu zaman bile yapışkandır. Asıl A., kuzeydoğu Afrika'da, Nil boyunda ve Sudan'da yetişen bir cins akasyadan çıkar ve açık sarı renktedir.

Başka akasya cinslerinden çıkan Somali, Arabistan ve Senegal zamkları da Nil ve Sudan zamklarına benzer.

A. nın bileşiminde başlıca arabin veya arabin asit $C_{12}H_{22}O_{11}$ (b. bk.) vardır. A. sulu sülfürik asitle kaynatılırsa, galaktos verir.

A. basmacılıkta, kumaşları aprelemekte, sulu boya, mürekkep, likör yapmakta ve eczacılıkta kullanılır.

ARAR, Fransa'daki Saône nehrinin eski adı.

ARÁRA Karayibler'in önemli bir kolu. A. lar Brezilya'da Amazon nehrine dökülen Madeira nehri kıyılarında ve dolaylarındaki ormanlarda yaşarlar. Eskiden kalabalık ve tehlikeli idiler. Buralara gelen beyazlara saldırırlardı, şimdi azalmışlardır. Madeira nehrinin çok sarp ve akıntılı bir bölgesi bu boyun adiyle anılmaktadır.

DİL. Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden ve ayrı ayrı dil ailelerinden olan üç dilin adı:

1 — Karayib veya Karib ailesine giren Arára diline Ajujuré de denir. Kuzey Brezilya'da Amazon'un sağ kollarından olan Xingú, Tapajóz, Madeira, ve Purús ırmaklarının aşağı kısımlarında adacıklar halinde konuşulmaktadır. Aynı aileden olan Yuma dilinin yakın akrabasıdır (Madeira grupu). Karib dillerinin sınıflanmasında da Bakairí, Aruma, Yuma, Apiaká, ve Parirí dilleriyle beraber bir kol meydana getirir.

2 — Pano dil ailesinden olan Arára, Brezilya'nın Peru-Bolivya sınırına yakın, Amazon'u besliyen Liberdade ve Humayta ırmaklarının yukarı kısımlarında kullanılır. Bu ailenin Orta bölümünden olup, Ararapina ve Ararava dillerinin komşusu ve yakın akrabasıdır.

3 — Chapakura (Çapakura) dil ailesine giren Arára, Brezilya-Bolivya sınırında, Amazon'un kollarından olan Madeira'ya dökülen Río Porto ırmağının kıyılarında konuşulur. Turá, Urupá, Jarú, ve Arikem'lerle beraber, bu aile içerisinde bir iç grup meydana getirir.

ARARA, eski Anadolu'da, Tralleis (bugünkü Aydın) şehrine bağlı bir köyün adı.

ARARAPINA: bk. ARÁRA, dil, 2.

ARARAT: bk. AĞRI

ARARAUNA: bk. ARA.

ARARAVA: bk. ARÁRA, dil, 2.

ARARIM, Konya'nın Beyşehir ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 788 (1945) dir. A., Yenişehir'in 10 km güneydoğusunda, dağlık bir yerde, yamaçta kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suyu kullanılır. Halk, ekincilikle geçinir.

ARARŌS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunanlı bir komedya yazarı. Şair Aristophanes'in oğlu. A., 387 de babasının yazdığı Kokalos, daha sonra Aiolosikon komedyalarını sahneye koymuş, kendisi ilk komedyasını 375 ile 372 arasında yazmış ve onunla bir öden kazanmıştır. Ara Komedya yazarlarından olan A. un birkaç mısraından başka bütün eserleri kaybolmuştur.

ARAROT, sıcak memleketlerde yetişen türlü bitkilerin kök veya yumrularından çıkarılan nişastalara verilen ad. Bu ad, İngilizce *arrow-root* kelimesinden alınmıştır. Batı Hindistan ve Amerika'da *Maranta arundinaceae, Curcuna angustifolia, Cunna coccinea, Tacca pinnatifolia, Colocari,* ve *Canna indica* kök ve yumrularından, Brezilya'da çok önemli bir besin bitkisi olarak yetiştirilen ve kökleri 15 kilo ağırlığında olan *Maniot utilissima* dan çıkarılır. A., genel olarak kök ve yumruların rendelenerek su ile çalkanması suretiyle elde edilir. A., daha çok hastalar için besin ve çocuk maması olarak ve ayrıca pastacılıkta kullanılır. İçerisine başka çeşit bitkilerin nişastalarını karıştırmak suretiyle yapılan hilekârlıklar, mikroskopla kolayca anlaşılabilir.

ARAS, Erzurum'un Pasinler ilcesine bağlı bucak. Merkezi, Aras vâdisinde ve Ağrı ile Aleşkirt'i demiryolu üzerindeki Pasinisüflâ'ya bağlıyan yol üzerinde, 405 (1945) nüfuslu Velibaba'dır. A. bucağının 31 köyü 11 407 nüfusu vardır.

ARAS (İlkçağ'da: *Araxes*, Rusça: *Araks*, Gürcüce: *Rahsi*, Ermenice: *Erash*, Arapça: *Ar-rass*, Farsça: *Aras*), Doğu Anadolu'nun kuzey bölümünden doğan ve aldığı birçok kollarla büyüyen, Türkiye-Kafkasya ve İran-Kafkasya sınırları boyunca aktıktan sonra Kafkasya'nın güneydoğusunda Mugan önünden geçerek Hazar'a dökülen ırmak. Bütün uzunluğu 920, kaynağından sınıra kadar 435 km dir. A., Bingöl dağlarının kuzeydoğu yamaçlarından ve Erzurum'un güneyindeki Karagöl, Palandöken, Yıldırım, Şahveled, Nalbant ve Sakaltutan dağlariyle Karayazı'nın güneyindeki Akdağ'dan ve kuzeyindeki Çakmak dağından birçok kollar alarak doğar adı geçen dağlar arasındaki çukur alanda toplanır; Topçu ve Sakaltutan dağları arasında daralan vâdiden geçer, eski bir gölün tabanı olduğu sanılan Pasin ovasına girer. Orada Çobandere istasyonunun güneyinde, batıdan gelen ve ovayı kuşatan dağlardan inen derelerin meydana getirdiği Pasin (Pusi, yahut Hasankale) çayını alır. Bu kavşak noktasından az aşağıda ve Köprüköy'den 2 km uzakta, Trabzon - Erzurum - Tebriz yolunun geçtiği, yedi gözlü ve

taştan yapılmış Çoban Köprüsü vardır. A. ırmağına bu çevrede Pasin çayı da denir. A., Pasinisüflâ'nın 10-11 km aşağısında, soldan Zivini çayının karıştığı yerden Arpa çayı'na kadar birçok yerlerde hayli dar vâdilerden akar. Bu vâdiler bazı bölümlerde dar ve derin boğazlar halindedir. Arpa çayı kavuşağından sonra ırmak daha çok büyür ve 150 km ye yaklaşan bölümünde Türkiye ile S. S. C. Birliği arasında sınır çizgisi rolünü yapar.

A. ın Iğdır yakınında 1 saniyede geçirdiği su miktarı nisanda 180-200, mayısta 100-150, haziranda 50, temmuz ve ağustosta 20-25 m^3 tür. Orta A., Sürmeli (Iğdır) ovasında da birçok kollar alır. Bu bölümdeki ve daha aşağıdaki kollarından başlıcaları Elegez (Alagez, veya Alagöz) dağından gelen Abaran (Avaran), gökçegöl'den gelen ve Revan (Erivan) yanından geçen Zengi (Zanga), Ağrı dağının güneyinden ve Doğubayazıt ovasından gelen Zengimar (Zenkimar, Sarısu, yahut Maku) Akman dağlarından inen Vadi, Nahçivan, Alınca ve Kotor (Kızılçay), Akyara ve Karasu çaylarıdır. A. vâdisı, hele Nahçivandan sonra gittikçe daralır. Ordabad ile Megri arasında birçok çağlıyanların da bulunduğu tam bir boğaz (Arasbar boğazı) halini alır ve köpürerek akan sürükleyici, coşkun bir akarsuyun bütün özelliklerini gösterir.

A., Türk, İran, Rus sınırlarının birleştiği noktadan aşağıdaki bölümünde İran-Rus sınır çizgisidir. Karabağ ile İran Azerbaycan'ındaki Karadağ arasında bulunan sert akışlı yatağından sonra Mugan çölü diye anılan kurak bozkıra girer ve sona doğru bataklıklar arasından geçerek Cavad mevkiinde Kür (Kura) nehrine karışır; fakat sularının bir bölümü 1896 dan beri doğrudan doğruya Hazar'a (Kızılağaç körfezine) akmaktadır.

A. ın çevreği 88 460 km^2 dir. Yatağının derin olmadığı yerlerde oldukça geniş alanları sular. Serdarabad regülâtöründe sularının yarısı alınarak Orta Aras ovasının Rusya sınırları içinde kalan bölümü sulanır. Orta A. ovası, birçok büyük ve önemli yolların toplandığı bir yerdir. Kars, Revan, Van, Bitlis ve Muş'a da buradan yollar gider. Sınırlarımıza paralel bir demiryolu A. ve Arpa çayı boyunca kuzeybatıya doğru uzanır ve Gümrü (Leninakan) de birisi Türk topraklarına giren iki kola ayrılır.

ARASA. Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil. Arasaire de denir. Brezilya-Peru-Bolivya sınırlarında, Inambari nehrinin sol kollarından olan Marcapata ırmağı kıyılarında konuşulan bu dil, bazı dilcilere göre Pano dil ailesinin Güney bölümüne, başkalarına göre ise Takana diline bağlanmalıdır. Bu karışıklığın bir sebebi Takano dilinin hem Aravak, hem Pano dil aileleriyle ortak nitelikler göstermesi, ve Arasa dilini konuşanların aynı zamanda Takana dilini de kullanmalarıdır.

ARASAKSA. eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir şehir, bugünkü adı Zerzek. Kayseri'nin güneydoğusundadır.

ARASEA (Araceae), bitki sisteminde 100 kadar cinsi, 2000 kadar türü olan bir bitki familyası. Çoğu tropik bölgelerde, sulak veya bataklık yerlerde yetişen otsu, arasıra odunsu, bazen tırmanıcı bitkilerdir. Toprakaltı gövdeleri çok defa etlimsi ve yumrumsudur. Bazılarının gövdelerinden kalın hava kökleri çıkar (monstera). Yaprakları büyük yürek veya ok başı gibi çok değişik şekillerde, bazen derin girinti veya dilimlerle parçalara ayrılmıştır. Genel olarak çiçekleri tek eşeyli ve bir evcikli; başak veya koçan durumunda olup, beyaz, kırmızı veya yeşilimtrak renkli bir yüksek yaprak (spatha) tarafından çevrilmiştir. Meyvaları küçük yuvarlak bir üzümü andırır. Çiçeklerinden veya büyük güzel yapraklarından dolayı oda ve serlerde yetiştirilen *Arum, Call. Zantedeschia, Monstera, Anthurium, Caladium, Xanthosoma, Alocasia* bu familyadandır. *Alocasia, Colocasia, Xanthosoma* gibi bazı türlerinin yumrumsu ve etlimsi olan toprak altı gövdeleri nişastaca zengin olduğundan kaynatılarak yenir. *Arum* ve hususiyle *Daracunculus* türlerine yurdumuzda hendek kenarlarında, kaya diplerinde çok raslanır.

ARASTA: 1 — Üstü örtülü çarşı, kapalıçarşı. Edirne'de Sultan Selim camii yanındaki kapalıçarşıya bugün hâlâ A. denmektedir.

2 — İçlerinde aynı cinsten eşya satılan önü saçaklı dükkânlardan bileşik çarşı.

ARASTA KAZISI. İstanbul'da, Bizans devrindeki büyük saray'ın izlerini bulmak maksadiyle Sultan Ahmet camii doğusunda, denize doğru uzanan alanda yapılan kazı. Bizans'ın son devirlerinde kullanılmadığı için harap olmuş olan, Istanbul'un Türk'ler tarafından ele geçirilişinde ise sadece bir ören halinde bulunan bu sarayın izleri zamanla ortadan kalkmıştı. İskoçya'da St. Andrews üniversitesi profesörlerinden J. H. Baxter kazılar için 1932 de ilk hazırlıklara girişmiş, 1935 te de işe başlamıştır. Kazının daha ilk döneminde önemli sonuçlar alınmış, Sultan Ahmet camii'nin doğusundaki yangın yerlerinde ve eski arasta örenlerinin altında büyük yer mozayıkları bulunmuştur. Saray öreninin tam olarak ortaya çıkarılması için on senelik bir çalışmaya ihtiyaç gösteren kazılar İkinci Dünya Harbi'nin başlaması üzerine yarım kalmıştır. Böyük yerler kaplıyan mozayıkların, sarayın hangi bölümlerine ait oldukları henüz belli değildir. Bunlarda, şimdiye kadarki Bizans mozayıklarından ayrı olarak, dinî sahneler yerine av, hayvan mücadeleleri, mitolojik olaylar, köy manzaraları, v. b. tasvir edilmiştir.

ARAŞNİA (Araschnia), kelebekler (Lepidoptera) in ropalosera (Rhopalocera) grupundan nimfalide (Nymphalidae) familyasının bir cinsi. Bu cinse *Vanessa* adı da verilir. *A. (Vanessa) levana* adlı türüne Avrupa'da pek çok raslanır ve ilkbaharda çayırlarda çiçekten çiçeğe uçuşur. Bu gündüz kelebeğinin iki dölü vardır. Baharda mayıs ayında kozalardan çıkan kelebeklerin kanadlarının üst yüzü kırmızımtrak sarı ve siyah noktalıdır. Arka kanadlarının kenarlarında mavi lekeler vardır. Bunlar kışı geçiren pupalardan meydana gelir. Bu döl kış dölüdür (A. levana). Temmuzda bu kelebeğin yumurtalarından meydana gelen kozalardan yaz dölü meydana gelir. Buna *A. prorsa* adı verilir ve eskiden ayrı tür olarak kabul edilirdi. Bu kelebeklerin kanadlarının üst yüzü siyah renklidir, beyaz çizgi ve şeritleri vardır. Ayrıca kanadların kenarında kırmızım-

yaz formu ARAŞNİA kış formu

trak ve sarı çizgiler vardır. Yaz dölünün siyah tırtılları ısırgan otunun üzerinde yaşar ve kışı pupa halinde geçirirler. Dış ısının değişmesiyle bu kelebeklerin renkleri de değişir. Mevsim dimorfismus'u gösteren havvanlardandır.

ARAŞTIRMA NİZAMI (Ask.), düşman uçaklarını aramak için uçakların 300 - 500 metre veya lüzumuna göre daha fazla aralıklarla uçarak aldıkları düzen.

ARATOS (M. Ö. 315 ? - 240/39), Hellenistik devrin önemli bir şairi. Kilikia'da, Soloi (b. bk.) şehrinde doğmuş, matematik ve astronomi öğrenimi için Atina'ya gitmiş, orada da İstoa filozofu Zenon'un öğrencisi ve şair Kallimakhos'un dostu olmuştur. Sonradan Makedonya kıralı Antigonos Gonatas'ın sarayına gitmiş, bir zaman da Suriye kıralı Antiokhos Soter'in yanında bulunmuştur.

A., Antigonos'un Kelt'lere karşı kazandığı zaferi terennüm etmiş, bundan başka Arkadia tanrısı Pan için bir ilâhi yazmıştır. Her iki eser kaybolmuştur, fakat Antigonos'un teşviki üzerine 276 ile 274 arasında yazdığı *Phainomena* (Gökte gözüken olaylar) adlı didaktik destanı elde bulunmaktadır. A. un konu bakımından astronom Eudoksos'a dayanan bu eserinde İstoa felsefesinin ruhu vardır. *Phainomena* eski zamanlarda çok okunmuştur, bu esere açımlamalar da yazılmıştır; bunlardan M. Ö. II. yüzyılda yaşıyan Hipparkhos'un açımlaması tam olarak, öbür açımlamalardan da parçalar kalmıştır. *Phainomena* birkaç Roma'lı tarafından Lâtince'ye çevrilmiştir; Germanicus ve Avienus'un tercümeleri tam olarak, Cicero'nun tercümesinden ise büyük kısımlar elimizde bulunmaktadır. *Phainomena*'nın son ve en iyi baskısı Ernst Maass tarafından yapılmıştır (Berlin 1893).

ARATOS (M. Ö. 271-213), Yunanlı general ve devlet adamı. A. daha 20 yaşında iken Sikyon'da tiranlığı yıkarak demokrasi rejimini kurmuş (M. Ö. 251) ve memleketinin Akhaia Birliği (b. bk.) ile bağlaşmasını sağlamıştır. A. ustaca politikası ile bu birliğin başına geçerek ölünceye kadar burada kalmıştır. Birlik onun sayesinde M. Ö. 234 te en parlak devrini yaşamıştır. A. iyi bir diplomat, fakat fena bir general olarak ün almıştır. Plutarkhos, A. un hayatını yazmıştır..

ARAUA, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden ve ayrı ayrı dil ailelerinden olan iki dilin adı:

1 — Aravak ailesinden olan Araua, Kuzeydoğu Brezilya'da Amazon'un sağ kollarından olan Juruá nehrini besliyen Chiué ve Chiruan ırmaklarının yukarı kısımlarında konuşulur. Ailenin Güney Amazon bölümüne bağlı Juruá-Purús grupundandır.

2 — Pano dil ailesinin Güney kolundan olan Araua, Peru-Bolivya sınırına yakın bir bölgede, Amazon'un kollarından Madeira nehrini besliyen Madre de Dios kıyılarında bir adacık halinde yaşamaktadır.

ARAUAN, Büyük Sahra'nın batısında bir vâha. Tenduf-Timbuktu yolu üzerindedir. Ahalisi birkaç bin Arap ile Sudan Zencisinden ibaret olup tuz ticareti ve kervancılıkla geçinirler.

ARAUCA [*arauka* ok.]: 1 — Güney Amerika'da Kolombiya Cumhuriyeti'nde bir yönetim bölümü. Venezuela sınırında A. ırmağı boyundadır. Yüzölçümü 34 640 km², nüfusu 11 200 (1938), merkezi 4 000 nüfuslu A. kasabasıdır. Ahalisi hayvancılıkla geçinir.

2 — Venezuela'da, Orinoco nehrine, Urbana'da soldan karışan bir kol. And dağlarından doğar. Uzunluğu 740 km dir.

ARAUCO [*arauko* ok], Orta Şili'nin kıyı yönünde idare bölümü. Yüzölçümü 5 756 km², nüfusu 66 000 (1940) dir. Merkezi Lebu'dur.

ARAUJO PORTO ALEGRE, Manuel de (1806-1879), Brezilyalı şair ve mimar. Öğrenimini Fransa ve İtalya'da tamamlamıştır. Brezilya'ya döndüğü zaman memleketin romantik sanat gelişmesi üzerinde kuvvetli bir etki yapmıştır. Kuvvetli dramlar, Christophorus Columbus için pek güzel bir destan (*Colombo*, 1866) ve bir çok şiirler yazmıştır. 1859 da Prusya, sonra da Portekiz konsolosluğuna atanmıştır. 1870 de de *Santo Angelo* Baronu ünvanını almıştır.

ARAUKAN, Güney Amerika'da yerli büyük ve önemli bir boyun adı. A. lar Güney Amerika'da Şili bölgesinin yerli ve en eski halkıdır. Bunların bir kısmı Şili'yi bulan ve alan İspanyol'larla karışarak bugünkü Şili'lileri meydana getirmişlerdir. Bir kısmı da Şili'nin güney bölgelerine çekilerek bugün kendi adlariyle anılan yerlere yerleşmişlerdir. A. lar kısa boylu, bakır veya zeytine çalan esmer renkli insanlardır. Barış zamanında uysal ve misafirsever insanlar gibi görünürlerse de savaş zamanında çok vahşileşirler. Ölüm ve intikam tanrılarına sunacakları kurbanları esirler arasından seçerler. İspanyol'lara karşı çok sert ve vahşi davranmışlardır, o kadar ki İspanyol'ların savaşlarda A. lara karşı verdikleri ölü sayısı bütün Amerika'yı ele geçirmek için verdiklerinden fazladır. A. lar şimdi Şili hükümeti ile anlaşmış olup barış ve dostluk havası içinde yaşamaktadırlar. Bir iyilik, bir de kötülük tanrısına ve onların meleklerine inanırlar, bu tanrılara kurban keserler. İçkiye ve kumara düşkündürler. Aralarında poligami gelişmiş olup bir erkek istediği kadar kadınla evlenebilir, ancak ilk karısı hepsinden üstün ve kıymetlidir. Erkek, karılarının her biri için ayrı bir ev açmağa mecbur olduğu gibi karılarından herbiri de erkeğe günde bir sahan yemek ve yılda bir elbise ile bir yorgan sağlamak zorundadır. A. lar dağınık bir halde, kabilelere bölünmüş olarak yaşarlar, her kabile de ailelere bölünmüştür. Her ailenin kendine ait toprağı ve sınırı olup evleri birbirinden çok uzak ve çoğu zaman ormanların içinde saklıdır. Her kabilenin bir başkanı olup kabile başkanlığı babadan evlâda geçer. A. lar avcılık ve tarımla geçinirler, etleri pek lezzetli olan sığır ve koyun yetiştirirler. İspanyol ediplerinden Ercilla y Zúñiga, *La Araucana* [1569 - 90] adlı destanının konusunu Araukan harblerinden almıştır.

DİL. Araukan (İspanyolca: Araucano) veya Auka'lar *Mapuche* (Mapuçe) dilini konuşur. Bu dil birçok diyeleklerıyle beraber, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünde özgür bir dil ailesi meydana getirir. Yayılma alanı şöyledir: Şili'nin kuzeyde Copiapó'dan güneyinde Chiloé'ye kadar olmak üzere, Pasifik'le And cordillera'sı arasındaki kısmı; cordillera'nın doğu yamaçlarında, kuzeyde Arjantin'in San Juan iliyle Guanacache gölcüğünden güneyde Limay'a ve Nahuelhuapi denizkulağına kadar uzanan bölge, Neuquén ve kısmen de Río Negro bölgeleri; Arjantin pampa'sından doğuda Buenos Aires dolaylarına kadar yayılan ovalar. Araukan dil ailesinin üyeleri şunlardır: 1 — Kuzeybatıda *Pikuntu* veya *Pikuncae* (ölü). 2 — Orta batıda *Pehuenche*. 3 — Güneybatıda *Kunko* veya *Huilliche*; *Manzanero* veya *Moluche*. 4 — Chiloé takımadasında *Veliche* veya *Chilote* (ölü). 5 — Kuzeydoğuda *Taluhet* veya *Taluche*. 6 — Orta doğuda *Diuihet* veya *Diuiche* (ölü). 7 — Güneydoğuda *Leuvuche*, ve *Ranquel*. Bu has isimler, «halk» anlamına (meselâ: Pikunche = «kuzey halkı», Huilliche = «güney halkı», Moluche = «batı halkı», Pehuenche = «çam ormanı halkı») gelen *-che* [*-çe* ok.] ekiyle bittiği için, bazı dilciler bu dil ailesini -Che şeklinde adlandırıl-

mışlardır. Buna Auca (Auka) dili diyenler de olmuştur. Puelche ile Tehuelche bu aileden olmayıp. birer ayrı dil ailesinin adlarıdır. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

ARAURAKA, eski Anadolu'nun doğu bölgesinde bir yer. A., Nikopolis (Suşehri) ten Satala (Sadak) ya giden yol üzerinde bir konaktı.

ARAVACIK. Çanakkale'nin Yenice ilcesi, Pazarköy bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 010 (1945)dur. Aynı addaki dereboyunda etekte kurulmuş bulunan A. ın toplu evleri, kerpiç duvarlı ve çatıları kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk çiftilikle geçinir. Bir halkodası vardır.

ARAVAK, Güney Amerika'da yerli bir boyun adı. A. lar güney Amerika'nın kuzeyinde Guyano bölgesinde otururlar. Buranın en eski halkıdırlar. Kolombiya ve Antil adalarında da seyrek olarak bulunurlar. Birleşik Amerika'nın Colorado bölgelerinde bulunan Arapaho'lara yakınlıkları ve benzerlikleri vardır. A. lar bitki kökleri ile ve bu köklerin bazılarından çıkardıkları bir cins şekerle ve avcılıkla beslenirler. Kolombiya'daki Aruaco'lar da bunlardandır.

ARAVAK DİLLERİ, Güney Amerika yerli dillerinden bir dil ailesi. Vu-Aruak da denir. Amerika dil topluluklarının en yaygın ve en önemlilerinden biri olan Aravak, Antiller'den Uruguay'ya kadar kesikli gruplar, ve güneye doğru gitgide seyrekleşen adacıklar halinde yayılmıştır. Batıda Chibcha, Pano, ve Quechua, doğuda da Karib veya Karayib, ve Tupi-Guarani dil aileleriyle çevrilidir. Yüze yakın dil ve diyeleği kapsıyan bu ailenin bölüntüleri, birçok yerde, Amazon nehrinin türlü kollarının adını alarak, şöyle sınıflanabilir:

I. Kuzey kol: 1 — Adalar grupu (Antiller, kıyıya yakın öbür küçük adalar, Florida): Alluag, Inyeri, Kabre, Lukayan, Taino (hepsi de ölü), Ciboneye, Tekesta; bk. ANTİLLER, dil. 2 — Kuzeybatı grup (Kolombiya ile Venezuelâ'nın Karayib denizi kıyısı): Toa, Zapara, Kaketío, Axagua (hepsi de ölü), Goaxiro, Parauxano, Kosina. 3 — Asıl Aravak veya, millî adiyle Lokono (Guyana kıyısı). 4 — Aruá (Brezilya'da Amazon deltası).

II. Kuzey Amazon kolu: 1 — Maravan, Palikur (Amazon deltasının kuzeyinde). 2 — Río Branco grupu (Kuzey Brezilya ve güney Guyana): Vapişâna, Pauişana, Atorai, Taruma, Parau, Mapidian. 3 — Orinoco grupu (Doğu Kolombiya ve Güney Venezuelâ): Achagua, Adzáneni (Tapu-tapuyo), Masáka, Piapóko veya Dzase, Maipure (ölü), Amorúa, Tekua (ölü), Mavakvá, Guinaú, Baré, Yavitero veya Paraene, Baniva, Uarekéna, Mitua, Kabre veya Kaberre, Amarizama, Chakuna, Guayape, Yabaána, Mandauáka. 4 — Río Negro grupu (kuzeybatı Brezilya): Manáo, Kauyarí, Tariána, Yukúna, Uiriná, Izanéni (= Kuatí, Tabiíra, Payoarini, Ipéka, Siusí, Káua, Hahúteni, Katapolítani, Karútana), 5 — Yapura grupu (kuzeybatı Brezilya, 4. ün güneyinde): Uainumá, Yumána, Passé, Kauişána, Iyäine, Kariay, Matapý-tapuyo, Mariaté.

III. Tikuna (kuzeydoğu Peru).

IV. Güney Amazon kolu: 1 — Juruá-Purús grupu (kuzeybatı Brezilya'da Peru-Bolivya sınırı): Maravá, Araykú veya Uraykú, Katukina, Araua, Kulina, Pama, Pamana, Yamamadi, Purupurú, Pammari veya Paumari, Yuberi, Kaşarari, Uainamari, Kuşitinéri, Katiana. 2 — And'lar-önü [Pre-Andin] grupu (kuzeybatı Brezilya ve Peru): Maniteneri, Inapari veya Maşko-Piro, Ipuriná, Chontakiro 1, Kuniba, Kanamari, Piro veya Chontakiro 2, Kampa (ve diyelekleri), Apolista veya Lapachu, Huachipiari, Sirineiri. 3 — Bolivya grupu: Muchexeone, Paikoneka, Paunaka (hepsi de ölü), Moxo, Baure.

V. Uru-Puqnina grupu (Bolivya, Peru, Şili sınırı): Uru, Puquina, Chango (son ikisi ölü).

VI. Güney kol: 1 — Güneybatı grup (doğu Bolivya, Brezilya'ya taşarak): Saraveka (ölü), Paressi. 2 — Xingú grupu (orta Brezilya'da Matto Grosso): Vaurá, Kustenaú, Mehinakú, Yaulapiti veya Xaulapiti. 3 — Parana grupu (güney Brezilya'da Paraguay-Bolivya sınırı, ve adacık olarak Uruguay): Guaná veya Chané, Kinikinao, Tereno, Layaná, Itiyuro ve Parapití Chané'si.

Bazı dilciler, Peru-Bolivya sınırında konuşulan ve çok kere ayrı bir dil ailesi sayılan Takana diliyle (önemli kolları: Chiriba, Sapibokona, Guarisa [hepsi de ölü], Araona, Kavina, Kapechene, Mabenaro, Tiatinagua, Toromona, Guarayo, Chama, Kavaneño, asıl Takana [diyelekleri: 1 — Isiamas veya Ydiama, 2 — Tumupasa veya Marakáni], Maropa), Ekvador'da kullanılan ve çoğu zaman ayrı bir dil ailesi sayılan Jívaro veya Xíbaro (önemli kolları: Makas, Gualaquiza, Aguaruna, Zamora, Achuale, Pintuk, Miazale, Ayuli, Morona) dilini, bazı ortaklaşa niteliklerinden dolayı Aravak ailesine bağlamak istemişlerdir (Takana için: P. Rivet, 1924; Jívaro için: W. Schmidt, 1926, E. Kieckers 1931).

Yer yer Karib, Tupi-Guarani v. b. dil ailelerine ait öğelerle karışmış olan Aravak ailesinin mukayeseli grameri henüz hazırlanamamışsa da, bu bakımdan şöyle bir gruplama yapılabilir: I. Kuzey Amazon kolu: hemen bütün Orinoco ve Kuzey Amazon dilleri; Goaxiro; Xingú grupu; Saraveka ve Paressi. II. And'lar-önü kolu + Palikur-Maravan. III. Bolivya kolu. IV. Araua kolu: Jurúa-Purús grupu; bir dal olarak da: Parana grupu. V. Guyana (Río Branco) kolu. VI. Uru-Puquina kolu.

Aravak dillerinin dağılma merkezi Venezuelâ-Brezilya bölgesi, daha dar bir alanda da Orinoco ve Río Negro çevresi olsa gerek. Bu dağılışın tarihi ve sırası belli değilse de, Uru-Puquina göçünün en eskilerden biri olduğunda şüphe yoktur; bu kol, ana Aravakça'dan olmadır, ve çok eskidir. Buna karşılık, And'lar-önü grupu Kuzey Amazon grupuna yakındır: ondan sonradan ayrılmış olsa gerek. Aravak ailesi içinde en aykırı olanları Araua ve Takana dilleridir. Bunlar, Aravakçanın, istilâcılar tarafından yerli halka icbar edilmiş şekilleridir. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

ARAVALİ (ARAVALLİ) DAĞLARI. Hindistanın kuzeyinde, Racputana yöresinde, Dekkan kütlesinin kuzeybatıda İndus çukurovasına doğru alçalan kenarı sıradağ görünüşlüdür. Yüksekliği 1 723 m ye kadar çıkar ve Delhi yakınlarına kadar uzanır. Ganj ve İndus nehirleri arasındaki subölümü çizgisi bunların üzerinden geçer, Dekkan'ın A. dağları güneyinde kalan bölümü, verimli ve pamuk tarımına elverişli toprakların bulunduğu Malva plâtosudur. Bu plâtonun Narbada çöküntü hendeğine doğru alçalan kenarı da Vindiya (Vindhya) dağları diye anılır. Malva plâtosunun adı geçen ve çökme ile meydana gelen iki kenarı, orta bölümünden yüksektir.

A. dağlarında bitki örtüsü cılızdır. Bu dağlar Racputana'da iklim bakımından ve tarımsal bir sınır değerindedir. Ajmer güneyinde stratejik bakımdan önemli olan bir geçit (Ajmer Mervara) ile aralıklanır.

«Makamat-ı Harirî» yazmasından, Abbasîler devrinde Arap yaşayışını gösteren iki minyatür (yazma Kahire'dedir)

ARAWAK: bk. ARAVAK.

ARAXES: bk. ARAS.

ARAYICI (Arayıcı esnafı), İstanbul'un temizlik işlerini yapan ve süprüntüler arasında değerli eşya arıyanlara, bu işle yaşıyan esnafa verilen ad. A. lar İstanbul'u semt semt dolaşıp süprüntü yığınlarını, molozları, yangın yerlerini, dere ve deniz kenarlarındaki lâğımları karıştırıp eşelerler ve buldukları eşyayı satarak geçimlerini sağlarlar. Bunların bazen değerli eşya ve taşlar buldukları yolunda söylentiler vardır. Eskiden İstanbul'daki arayıcı esnafı 500 kadar olup (XVII. yüzyıl) çöplük subaşısı denilen bir başkana bağlı idiler. Subaşılarına yılda 60 000 akça avait (b. bk.) verilirdi. Evlerden, han ve benzeri yerlerden çöpleri, süprüntüleri küfe ve zembillerle toplarlar, bunları deniz kenarında temizleyip içinde değerli şey bulurlarsa alırlardı. İstanbul'un zaptından 1868 yılına kadar birçok değişikliklere uğrıyan başşehrin temizlik işini, A. lar görmüşlerdir.

ARAYKU (Araicú), Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil. Urayku, Uaraicú da denir. Aravak dil ailesinin Güney Amazon bölümüne bağlı Juruá-Purús grupundan olan bu dil, kuzeydoğu Brezilya'da, Peru sınırına yakın, Amazon'un sağ kollarından olan Jutahy ırmağının yukarı kısımlarında konuşulur.

ÂRAZ: bk. İLİNEK.

ARAZBAR MAKAMI, Türk musikisinde kullanılan bileşik makamlardan birinin adı. A., makamlarımızın teşkilinde kullanılan çeşitli cinslerden bir rast cinsi beşlisinin tiz tarafına bir buselik cinsi dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelen dizinin ikinci sesinden başlıyarak pest tarafa doğru bir uşşak cinsi dörtlüsünün, yahut bir uşşak dizisinin katılmasiyle vücuda gelmiştir. Makamın melodik seyri, tiz taraftaki buselik cinsi dörtlüsü ile bunun pest tarafındaki rast cinsi beşlisinde karışık bir surette gösterildikten sonra uşşak cinsi dörtlüsü veya bir uşşak dizisiyle durakta karar eder.

ARAZBAR BUSELİK, Türk musikisinde kullanılan bileşik makamlardan biri. Bu makam, yedinci sesi ile sekizinci sesi arasında bir tanini aralığı bulunan Acemli Rast denilen bir dizinin üçüncü sesinden başlıyarak pest tarafa doğru bir buselik cinsi beşlisinin veya aynı dizinin altıncı sesinden başlıyarak yine pest tarafa doğru bir buselik dizisinin katılmasından meydana gelmiştir. A. makamı, melodik seyir ve karakteri bakımından makamı birleştiren rast dizisinin tiz ve pest sesleri arasında karışık bir surette dolaştıktan sonra, buselik cinsi beşlisi veya buselik dizisiyle durakta karar verir.

ARAZİ, üzerinde çalışılabilen toprak yüzeyi. A. evvelâ karakterine göre ikiye ayrılır: tarıma elverişli olan A., tarıma elverişli olmıyan A.

I. Tarıma elverişli olan A. : üzerinde yapılan kültür çeşidine veya saltık karakterine göre isim almaktadır: otlak A., tarla A. si, bahçe A. si, orman A. si, sazlık veya kamışlık A. gibi. Bu şekildeki ayırmada hem A. nin saltık karakteri, hem de A. üzerinde yapılan kültür, toplu olarak gözönünde bulundurulmuştur. A. nin saltık karakteri demek, A. toprağının, bulunduğu çevrenin tabiî ve ekonomik şartlarına göre hangi kültüre elverişli bulunduğu demektir. Başka türlü bir kültür o A üzerinde yapılamaz.

Tarıma elverişli A. üzerinde yapılan kültür çeşidinin azçok birbirinden fark göstermesi aynı zamanda A. nin karakterini aydın şekilde gösterebilmek isteğiyle daha geniş bir sınıflamaya tabi tutulmuştur:

1 — Otlak A.: a) mera A. si; b) çayır A. si 2 — Tarla A. si: a) kıraç tarla A. si; b) taban tarla A. si; c) sulak tarla A. si. 3 — Bahçe A. si: a) meyve bahçeleri A. si (meyvalıklar); b) sebze bahçeleri A. si (sebzelikler); c) çiçek bahçeleri A. si (çiçeklikler, süs bahçeleri, parklar). 4 — Bağ A. si. 5 — Şerbetçiotu A. si. 6 — Ağaçlık A. — 7 Orman A. si: a) baltalık orman A. si; b) kuru orman A. si; c) çalılık A. (makiler). 8 — Sazlık ve kamışlık. 9 — Su yüzeyleri (göller, dereler, ırmaklar.)

Yukarıki sınıflamada gösterilen her türlü kültür A. si de, kullanma şekilleri bakımından ayrıca özel sınıflamalara tâbi tutulurlar.

II. — Tarıma elverişli olmıyan A.: dağlık taşlık A., kayalıklar, çorak A., kumluk ve çakıllıklar. Böyle A. nin tarıma elverişliliği ancak tarım inşaat malzemesi olarak kullanılmasiyle kabil olur.

A. çeşitleri, üzerinde yapılan kültür çeşidi gözönüne alınmadan, sadece A. nin toprak karakterine göre de isim almaktadır: kumlu A., killi A., tinli (çamur) A., kireçli A., ümüslü A. gibi. Buradaki konu, A. çeşidinden ziyade toprak çeşididir. A. kelimesi toprak kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

A. den mera olarak faydalanma: A. si geniş, nüfus sıklığı az, tarımı geri olan memleketlerde eldeki A. yi mera (otlak) olarak kullanmakla hayvan yetiştiriliciği yapılmaktadır. En ucuz hayvan yetiştirme, meracılık yoliyle yapılmaktadır. Merada ilkbahar ve sonbaharda hayvanları doyuracak bollukta ot bulunursa da, yazın kuraklık, kışın da kar veya soğuk yüzünden merada ot bulunmaz. Meranın otsuz olduğu dönemlerde hayvanlar kışın mutedil olan, yazın da otu bulunan meralara götürülür.

Nüfusu sık, kültürü ileri, A. sinden daha iyi istifade edilen yerler de mera olarak kullanılabilir. Bu gibi yerlerde mera tabiata bırakılmış değildir, belli bir bakıma bağlıdır. Hayvanların aynı yerde kalarak bir sene içinde yalnız meradan istifade ederek yetiştirilmesi kabil değildir. Yaz kış, ot bulunmıyan zamanlarda, hayvanlar ahırda yemlenirler, aynı yerde kalarak yalnız meradan faydalanma senede en çok 120 gün kabildir.

A. den göl olarak faydalanma: sudan faydalanma, su bitkilerinden faydalanma, su hayvanlarından faydalanma suretiyle olur.

1 — Tatlı su göllerinin suyu, insan, hayvan veya makine kuvvetinden faydalanarak çekilir ve bu su A. yi sulamada kullanılır.

2 — Göl kenarlarındaki sığ su yüzeylerinde yetişen kamış ve sazlar senenin belli zamanlarında biçilerek bunlardan faydalanılır. Sazlar ahırlarda hayvan yataklığı olarak, ve türlü örgü işlerinde kullanılır. Kamışlar da sepet, v. b. gibi taşıma kapları yapılmakta ve çatı örtüsü olarak kullanılmaktadır.

3 — Göllerdeki su hayvanlarından, ya kendi kendine yetişen balıkları tutmakla, yahut da özel şekilde üretmekle faydalanılır.

Göllerden, balıkçılıktan başka, suda yaşıyan su samuru, kunduz, v. b. gibi kürk hayvanları yetiştirilmekle de büyük faydalar elde edilmektedir.

ARAZİ (Huk): bk. TOPRAK.

ARAZİ (Ask.), üzerinde herhangi bir askerî hareket yapılan yer.

Ârızalı arazi: üzerindeki engebelerle hareketleri zorlaştıran A.

Dalgalı arazi: askerî harakctleri zorlaştırmakla beraber hafif yükselme ve alçalmalarla dalgalanan A. Bu, taarruz hareketleri için en uygun A. dir.

Kesik arazi: derin yarlar ve uçurumlarla kesilmiş olup askerî hareketleri güçleştiren A.

Dağlık arazi: dağ bloklariyle kapalı A. ki böyle bölgeler özel teçhizatlı dağ birlikleri ister. Buralarda zırhlı ve motörlü birliklerin hareketleri çokluk durur. Süvarilerin hareketleri belirli yerlere bağlanır. Tekerlekli topçu ovalarda kalır, askerî hareketler geç ve güç gelişir.

Harekâta elverişli ve elverişsiz arazi: çeşitli yapma veya tabiî ârızalarla kaplı A., askerî hareketlere elverişsiz, ve elverişli olması bakımından ikiye ayrılır. Ancak hareketlere elverişlilik içinde düşman ateş tesirinin de başta gözönünde tutulması gerekir. Düz veya dalgalı bir A. hareketlere elverişli sayılırsa da böyle yerlerin ateşle ve tahkimatla kuvvetlendirilmesi oralarını da harekete elverişsiz hale koyar.

Arazi atışları: ders ve ders muharebe atışları için yapılmış olan atış poligonları veya atış yerleri dışında, A. de yapılan atışlar.

Araziden istifade: düşman ateş tesirini en çok azaltacak ve kendi ateş tesirini üstün kılacak şekilde her A. parçasından faydalanmak.

Arazi kesimi: türlü A. ârızaları ile birbirinden ayrılmış A. parçalarının her biri veya bu A. parçalarını birbirinden ayıran kesintiler. Meselâ, Ren kesimi, Aras kesimi, Dinyeper kesimi, Karpat kesimi gibi vâdilerin yahut dağların ifade ettiği kesimler olabildiği gibi. Donets kesimi, Stalingrad kesimi, Kafkas kesimi, Epir kesimi gibi bölge ifade eden A. kesimleri vardır.

Arazinin takviyesi: daha çok dağlık A. de A. kaymalarını önlemek için çeşitli araçlarla A. nin kuvvetlendirilmesi.

Arazinin zehirlenmesi: bazı A. parçalarının uzun veya kısa zamanlar için büsbütün geçilmez veya zorla geçilebilir bir hale getirilebilmesi için yapılan zehirleme.

Arazi örtüleri: düşman ateşinden korumayıp yalnız gözünden koruyan şeyler, ot yığınları, ekinler, türlü otlar, çalılar gibi.

Arazi perdesi: düşman gözünden korunmak için insanlar tarafından gizleme maksadiyle yapılmış olan örtüler. Bunlar yollara gerilmek suretiyle altında yapılan gidiş gelişi, A. deki canlı, cansız şeyleri örterek de onları gizlemeye yararlar.

Arazi tarifi: bir arazi parçasının hareket ve ateş bakımından bize ve düşmana olan fayda ve zararlarının anlatılması.

Arazi taslağı: kışlalarda A. yi canlandırmak üzere çeşitli vasıtalardan yapılan A. şekilleri. Bunlar bazen bir sandık içindeki kum üzerinde meydana getirilir, bazen kanaviçe, mukavva, alçıdan yapılır. Üzerine bütün arazi şekilleri bir nisbet dahilinde küçültülerek konur, yollar, köyler, v. b. yapılır. Üzerinde küçük birlik komutanlariyle eratın muharebe eğitimi için çeşitli meseleler yapmak ve piyonlarla bunu canlandırmak suretiyle onları yetiştirmek imkânları elde edilir.

Arazi tatbikatı: takım ve daha yukarı birliklerin (alaya kadar) A. i üzerinde yaptıkları muharebe eğitimi.

ARAZİ KESİTİ, arazinin profilidir. Böyle bir profil, sondajlarla ve çeşitli maksatlar için açılan kuyular ve yarmalarla suni olarak elde edilebileceği gibi, tabiî yollarla da oluşabilir.

Tabiî yollarla meydana gelen kesitlere çoğu zaman vâdi yamaçlarında, deniz, göl ve ovaların dik kenarlarında raslanır. Bu kesitler jeoloji'de o araziyi meydana getirmiş olan tabakaların ve kültelerin durumlarını incelemeğe, çeşitlerinin tespitine ve içlerinde bulunabilen fosillerle bunların jeolojik yaşlarını, başka bir deyimle hangi devir arazisine ait bulunduklarını tayine yarar.

ARAZİ KEŞFİ: bk. KEŞİF.

ARAZİ OTOMOBİLİ: bk. OTOMOBİL.

ARAZİ VERGİSİ, toprağın geliri üzerinden alınmakta olan bir vergi. Toprağın geliri, toprak üzerine ekilen ve dikilen şeylerin ürünlerinden ibarettir. Bu gelir üzerinden yüzde belli nispette para vergisi alınır. Toprak ürünlerinden ayniyat şeklinde, meselâ buğday, arpa, yulaf gibi tahıldan, yine buğday, arpa ve yulaf şeklinde de vergi alınabilir. Nitekim bizde 1925 yılına kadar toprak ürünlerinden «âşar» adı altında ayniyat şeklinde ayrıca bir vergi alınırdı. 1925 te âşar vergisi kaldırıldı ve toprak ürünleri üzerinden yalnız «arazi vergisi» adı ile para vergisi alınmasına devam edildi.

Türkiye'de bugün alınmakta olan A. hakkındaki hükümleri 1931 tarihli ve 1833 sayılı «Arazi Vergisi Kanunu» saptamış bulunmaktadır. A. bir gelir vergisi olduğuna göre toprak bir yılda nekadar sâfi gelir getirirse verginin de bu gelir üzerinden alınması gerekir. Fakat toprağın safî gelirinin saptanması güç olduğu için bizde A., hükümetçe yaptırılmış olan «Arazi tahriri» nde saptanmış kıymetler üzerinden alınır. Verginin nispeti, bu kıymetler üzerinden binde ondur.

Arazinin çeşitleri vardır. Köylerde ekilip biçilen veya üzerinde meyva ağaçları, orman yetiştirilen, yani gelirli olan toprakların yanında, taşlık, fundalık, veyahut üzerinde ot dahi yetişmiyen çorak topraklar da vardır. Vergi, geliri olan topraklardan alınır; geliri olmıyan taşlık ve çorak yerlerden vergi alınmaz. Kasaba ve şehirlerin içinde ekilip biçilmiyen boş topraklara «arsa» denir. Arsalar ya boş durur, yahut ticaret ve sanatla ilgili bir işte kullanılır. Boş duran arsalara «iratsız arsa», ticaret ve endüstride kullanılanlara «iratlı arsa» adı verilir. İratlı arsalardan tahrir kıymetlerinin binde onu, iratsız arsalardan ise binde beşi nispetinde A. alınır.

A., bizde öteden beri devlete aitti ve son yıllarda devlet bütçesine 5 milyon küsur lira gelir sağlardı. 1936 yılından itibaren bu vergi, il özel idarelerine bırakılmıştır.

ARBALET: bk. OLUKLU OK.

ARBAN, Irak'ta Musul eyaletinde Sincar'ın güneybatısında Habur nehrinin sol kıyısında bir yer. Arkeolog Layard burada kazılar yaparak birçok Asur eserleri bulmuştur.

ARBASİA (Arbacia), denizkestaneleri (Echinoidea) takımının Regularia alt takımına bağlı arbasiide (Arbaciidae) familyasının bir cinsi. Kabukları yarı küre şeklindedir. *A. aequituberculata* ve *A. lixula* adlı türleri Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda yaşar.

ARBE: bk. RAB.

ARBELA: bk. ERBİL.

ARBES, Jakub (1840-1914), Çek yazarı. Prag'da doğmuş ve orada ölmüştür. Gazetecilikte de bulunmuş, vatanî ve siyasî yazılar yayımlamış, fakat en çok romantik tarzda macera hikâyeleriyle ün kazanmıştır. 1866-1896 yılları arasında *Romanetti* genel başlığı altında çıkan bu hikâyeler arasında *Ďábelna skřipci* (Şeytanî işkence aletleri) [1873], *Newtonův mozek* (Newton'un beyni) [1877], *Ethiopská lilie* (Habeşistan zambağı) [1879] anılabilir. Bunlardan başka A. in *Moderní upíři* (Modern vampirler) [1882], *Arděl míru* (Sulh meleği) [1889] gibi sosyal ve ahlâkî romanları da vardır.

ARBİTRAJ (Arbitrage) [Tic.], bir ticaret muamelesi. Ödenecek bir borç bulunduğu zamanlarda bu borcu en menfaatli şekilde ödemenin yolunu aramak, bazen de, vâdeli bir muamelenin getirebileceği zarardan kurtulmak maksadiyle girişilen bir muamele. Meselâ, yabancı memleketten mal getirten ve bu memlekete borçlanan bir tacir, bu borcunu hangi şekilde öderse daha kazançlı çıkar? Poliçe ile mi, altın yollamak suretiyle mi, yoksa menkul kıymetler denilen esham ve tahvilâta başvurmak yoliyle mi? Bu üç vasıtadan en menfaatlisini araştırmak, bir A. yapmak demektir. Yine bir iplik fabrikatörü pamuk fiatı ileride düşerse, pahalı olarak aldığı pamuklarla yaptığı ipliği zararla satmağa mecbur kalır. Böyle bir zarara uğramamak için bugünden vâdeli olarak pamuk satar ve sonra da peşin para ile pamuğu satın alır.

A. muameleleri menkul kıymetler borsalarında da olur. Bu muameleler, fiat farkları üzerinde yapılır. Meselâ, bir şirketin hisse senedi veya bir devletin istikraz tahvili, iki ayrı borsada birbirinden farklı fiatla satılmakta olabilir. Bu takdirde bu hisse senetlerinin ve istikraz tahvillerinin en ucuz fiatla satın alınması için yapılan muamele bir A. dır. Buna göre A., en menfaatli fiatı bulmak için yapılan muamele demek oluyor.

Ticaret borsalarında A. şu şekildedir: herhangi bir tarihte buğday İstanbul'da daha pahalı, Şikago'da daha ucuz olabilir. Aynı tarihteki bu fiat farkından faydalanılmak istenirse Şikago'da buğday satın alınıp İstanbul borsasında satılır. Bu muamele tarzı da A. dır.

Kambiyo işlerinde, yani yabancı parası alım satımı muamelelerinde A. şöyledir: aynı memlekete ait paranın belli bir tarihte iki merkezde, meselâ Paris'te ve Londra'da birbirinden farklı fiat göstermesi halinde bu parayı en ucuz satıldığı yerden almak için muameleye girişilirse bu da bir A. olur. (Huk.) bk. HAKEMLİK.

ARBLEY, Madam d': bk. BURNEY, Frances.

ARBOGA, Güney İsveç'in Län Västmanland bölümünde bir kasaba. Nüfusu 5 050 dir. A., Mäler gölüne dökülen ve aşağı bölümünde gemi işlemesine elverişli olan Arbogaå ırmağı boyundadır. Önceleri ünlü bir ticaret şehri olmuş bulunan A., bugün de işlek bir demiryolu istasyonu ve gemi uğrak yeridir. Şehir kilisesinde Rembrandt'ın yaptığı sanılan bir tablo vardır. İsveç'in ilk parlâmentosu, 1435 te A. da toplanmıştır.

ARBOGASTES (ölm. 394), Roma generallerinden. Aslında Frank olan A., Thrakia'da Goth'lara karşı yararlık göstermiş ve 388 de Theodosios tarafından, batıda Gratianus'u öldürerek kendisini imparator ilân eden Maximus'a karşı gönderilmiştir. Sonradan Genç Valentibianus II. ye magister militum (b. bk.) tayin edilen A., Gallia'da başlıbaşına idareye başlamış, azledileceğini anlayınca da Valentinianus'u öldürerek (392) Eugenius'u imparator ilân etmiştir. Fakat, üzerine yürüyen Theodosios ile yaptığı Frigidus savaşında yenilince kendini öldürmüştür (394). A. son Roma devletinin enerjik bir devlet adamı ve ünlü askerlerinden biridir.

ARBOIS [*arbua* ok.], Fransa'nın doğusunda, Jura departmanında bir kasaba. Nüfusu 3 620 dir. Cuisance vâdisinde ve demiryolu boyunda bulunan A. da bir kolej, kilise, bir kitaplık, büyük bir şatonun örenleriyle Pasteur ve Pichegru'nün heykelleri vardır. Çevresinde üzüm yetiştirilir ve tatlı şarap yapılır.

ARBOIS DE JUBAINVILLE [*arbua dı jübėvil* ok.], **Marie-Henri d'** (1827-1910), Fransız arkeolog, tarihçi ve filolog. Nancy'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1852-1880 yıllarında Aube departmanında arşiv işlerinde çalışmış, 1882 de Collège de France'da Kelt dilleri ve edebiyatları profesörlüğüne getirilmiş, 1884 te de Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisi'ne üye seçilmiştir

Yayımladığı tarihî eserlerin başlıcaları şunlardır: *Etudes sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes* (Citeaux manastırlarının iç durumu üzerinde etütler) [1858], *Histoire des ducs et des comtes de Champagne* (Champagne duka ve kontları tarihi) [7 cilt, 1859-1869], *Recherches sur l'origine de la propriété foncière et des noms de lieux habités en France* (Fransa'da arazi mülkiyetinin ve yerleşme yerlerine verilen adların menşei üzerinde araştırmalar) [1891].

A. dilcilik alanında da çalışmış, önce Breton'canın Vannes diyeleğini ele almış, sonra Kelt dillerinin isim çekimini Sanskritçe ile karşılaştırmış (1866), Lâtince isim çekiminin Gallia'daki şeklini incelemiş (*La déclinaison latine en Gaule*, 1872) ve Keltolojinin türlü kollarında yazı yazarak bu ilmi kuranlardan biri olmuştur. Bu alanda başlıca şu eserleriyle tanınmıştır: *Les premiers habitants de l'Europe d'après les auteurs de l'antiquité et les recherches de la linguistique* (Eski zaman yazarlarına ve dil araştırmalarına göre Avrupa'nın ilk sakinleri) [1877, 2. bas. 2 cilt 1889-1894], *Etudes grammaticales sur les langues celtiques* (Kelt dillerinin grameri üzerinde etütler) [2 cilt, 1881-1896], *Cours de littérature celtique* (Kelt edebiyatı dersleri) [12 cilt, 1883-1908], *Le cycle mythologique irlandais et la mythologie grecque* (İrlanda mitoloji dairesi ve Yunan mitolojisi) [1884], *L'épopée celtique en Irlande* (İrlanda'da Kelt epopesi) [cilt I, 1891], *Etudes sur le droit celtique* (Kelt hukuku üzerinde etütler) [2 cilt, 1894-96], *Les Celts depuis les temps les plus anciens* (En eski zamanlardan beri Keltler) [1904], *La famille celtique* (Kelt ailesi) [1905]. 1870 yılında «Revue Celtique» adlı dergiyi kurmuştur.

ARBON, İsviçre'de Konstans gölü kenarındaki Thurgau kantonunda yönetim merkezi bir kasaba. Nüfusu 7 900 (1941) dür. Küçük bir yarımadada kurulmuş bulunan A., Konstans gölü kıyısını dolaşan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur. A. da önemli yer tutan makine fabrikalarından başka, dokumacılık da gelişmiştir.

ARBORE, Alexandru (doğ. 1890), Rumanya'lı profesör ve tarihçi. Eserleri en çok Dobruca etnografyasına aittir. Başlıcaları oradaki Bulgar'lardan (*Din etnografia Dobrogei. Aşezările Bulgarilor*) [1916], Tatar'larla Türk'lerden (*Din etnografia Dobrogei. Aşezările Tătarilor şi Turcilor*) [1920], ve Çerkes, Rum, Arap topluluklarından (*Câteva însemnări asupra Cerchezilor, Grecilor şi Arabilor în Dobrogea*) [1922] bahseder.

ARBOS, Enrique Fernández (doğ. 1865), İspanyol keman sanatçısı. Madrid'de doğmuştur. Öğretmenleri Monasterio, Vieuxtemps ve Joachim'dir. Bir müddet Berlin filârmonisinde solist olarak çalıştıktan sonra Hamburg konservatuvarında keman öğretmenliğine atanmış, oradan da İspanya'ya dönerek Madrid konservatuvarı profesörlüğünü üzerine almıştır. 1908 yılından beri Madrid Orquestra Sinfonica'sını idare eden A., orkestra şefi olarak İspanya dışında da tanınmıştır. Besteci olarak bazı keman eserleri, trio'lar ve *El centro de tierra* [1895] adlı bir opera yazmış, Vieuxtemps'ın eserlerinin yeni baskısını da yaptırmıştır.

ARBRISSEL [*arbrisel* ok.] (yahut *Arbriselles*), **Robert d'** (1047-1117), Fransız din bilgini ve papazı. Bretagne'da Arbrissel köyünde doğmuştur. Roc ve Fontevrault manastırlarının ve Fontevrault (b. bk.) adlı tarikatın kurucusudur.

ARBROATH [*ārbrouth* ok.; eski adı: *Aberbrothoch*], İskoçya'nın Forfar kontluğunda eski bir endüstri şehri ve liman. Nüfusu 28 000 dir. Kuzeydenizi kıyısında, Dundee şehrinin hemen kuzeydoğusunda kurulmuş bulunan A. da, tersane, pamuklu ve yünlü dokuma fabrikaları, deri ve yelken bezi endüstrisi bulunmaktadır. Şehrin yakınındaki yüksekçe bir yerde 1178 de yapılmış bir manastır vardır.

ARBUSOV: 1 — **Leonid** (1848-1912), Livland'lı tarihçi. Bir Rus asilzade ailesinden olup Alman eğitimi görmüştür. Bir ara Kurland'da öğretmenlik ettikten sonra kendini büsbütün bilim çalışmalarına vermiş ve 1893 ten beri «Livland Belgeleri» kolleksiyonunun ikinci kısmını (cilt 1-3) ve bundan başka Livland zadegân meclisinin 1494-1535 tutanaklarını yayımlamıştır [1910]. *Grundrisse der Geschichte Liv- Est- und Kurlands* (Livland, Estland ve Kurland tarihinin ana hatları) [1889, 4. bas. 1918] adlı eseri çok tanınmıştır.

2 — **Leonid** [doğ. 1882], Livland'lı tarihçi. Yukarkinin oğlu olup 1911 de babasının ardası olarak Livland Belgelerini çıkarmağa devam etmiş ve 1922 de Letonya ve Riga'daki Alman Herder üniversitelerine aynı zamanda profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Walter von Plettenberg und der Untergang des Deutchen Ordens in Preussen* (Walter von Plettenberg ve Prusya'da Töton tarikatinin çöküşü) [1910], *Die Einführung der Reformation in Liv- Est- und Kurland* (Livland, Estonya ve Kurland'a reformasyonun sokulması) [1921], *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage 1405-24, 1923-26* (Livland Zadegân Meclisinin 1405-24 toplantılarına ait belgeler).

ARBUSTUS: bk. KOCAYEMIŞ.

ARBUTHNOT [*ārbathnot* veya *ārbathnit* ok.], **Charles** (1767-1850), İngiliz diplomatı. 1793 de İngiltere dışişleri Bakanlığında memur olarak diplomasi hizmetine girmiş, 1795 te de saylav seçilerek siyaset hayatına atılmıştır. İsveç ve Portekiz'de önemli diplomatik görevlerde bulunduktan sonra bir müddet dışişleri müsteşarlığı yapmış, 1805 te büyük elçi olarak İstanbul'a gelmiştir.

5 ocak 1807 de Osmanlı devleti Rusya'ya harp ilân ettiği zaman hükümetinden aldığı talimata dayanarak Rusya lehine ve Fransa aleyhine Osmanlı devleti üzerinde baskı yapmak istemiş, Fransız büyük elçisi general Sébastiani'yi memleket dışına çıkartarak devletin Fransa ile olan iyi münasebetlerini bozmayı başaramayınca, bir gece, içinde balo verdiği bir İngiliz ticaret gemisini gizlice yola çıkarıp Bozcaada'daki İngiliz donanmasına gitmiş ve kendisiyle temasa memur edilen Osmanlı yüksek memurlarını bir müddet oyaladıktan, bu suretle Çanakkale'nin tahkimi çalışmalarını gevşettikten sonra isteklerini kabul ettirmek maksadiyle amiral Duckworth komutasındaki İngiliz donanmasiyle bayram sabahı Türk askerlerinin camilerde bulundukları sırada ansızın Çanakkale boğazından geçerek 21.2.1807 de İstanbul önlerine gelmiştir. Selim III., vezirlerinin, İngiliz tekliflerini kabul için verdikleri kararı kabul etmemiş, A. ve Filo amirali ile tercüman İshak efendi (b. bk.) vasıtasiyle yaptırdığı oyalayıcı görüşmelerle vakit kazanarak Fransız büyük elçisinin ve uzmanlarının da yardımlarından faydalanmak suretiyle İstanbul'un savunma tedbirlerini aldırmıştır. Bu hal karşısında İngiliz filosu güç bir duruma düşeceğini anlıyarak geldiğinin onuncu günü çekilip gitmiş; A. da bu suretle memleketine dönmüştür. 1809-1831 yılları arasında İngiltere'de bazı önemli görevlerde ve saylavlıklarda bulunmuştur. Hayatının son yıllarını Duke of Wellington'ın yakın dostu sıfatiyle onun evinde geçirmiş ve Apsley House'da ölmüştür.

ARBUTHNOT [*ārbathnot* veya *ārbathnit* ok.], **John** (1667-1735), İngiliz yergi yazarı. Arbuthnot da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Kraliçe Anne'ın doktorlarından biridir. Tory idaresi sırasında (1710-1714) önemli bir rol oynamıştır. Tıbba ve antik paralara ait bir çok eser yazmıştır; politik eserleri çok ün kazanmıştır. Bunlar arasında *The History of John Bull* (John Bull'ın tarihi) [1712, yahut 1713] en ünlüsüdür. Pope, Swift, Gay gibi bazı arkadaşlariyle birleşerek edebî bir topluluk kurmuştur. *The Memoirs of the Extraordinary Life, Works, and Discoveries of Martinus Scriblerus* (M. S. in fevkalâde hayatının anıları, eserleri ve icatları) adlı eseri 1741 de yayımlanmıştır.

ARBUTİN, ayı üzümü (Arctostaphylos) yapraklarında bulunan bir glikosid. Renksiz iğneler şeklinde billûrlanan A. emulsin veya sulu asitlerle hidroliz olarak hidrokinon ve şekere bölünür; mesane hastalıklarında idrar söktürücü ilâç olarak kullanılır.

ARC (Lât *arcus* = yay), matematikte trigonometrik fonksiyonların terslerini ifade için kullanılır.

ARC, JEANNE D' [*jan dark* ok.] veya **DARC** (6 ocak 1412 - 30 mayıs 1431, Fransız tarihinde *La Pucelle d'Orléans* (= Orléans bâkiresi) diye lâkaplandırılan büyük millî kahraman ve Katolik kilisesinin azizelerinden biri. Fransa'nın Lorraine eyaletinde Vaucouleurs yakınındaki Domrémy köyünde doğmuş, Rouen'da diri diri yakılmak suretiyle ölmüştür. Aile adı Barrois'daki Arc köyü ile ilgilidir. Babası Jacques d'Arc, anası Isabeau Romée de Youthon'dur.

J. d'A., devrine nispetle, esaslı bir öğrenim görmemiş, küçük yaşından beri vaktini, çiftçilikle uğraşan ailesine yardım etmekle ve kaz çobanlığı yapmakla geçirmiştir.

J. d'A. ın kendini hissetmeğe başladığı ve genç kızlık devresine girdiği sırada Fransa korkunç bir buhran içinde idi: Fransız'lar ve İngiliz'ler arasında 1337 yılından beri devam edegelen ve Yüz Yıl Harbi adını alan büyük mücadele İngiliz'ler lehine gelişmişti. Azincourt bozgunundan (1415) sonra Troyes antlaşması ile (20 mayıs 1420) İngiltere kıralı Henry V., Fransa tahtına geçmek üzere Paris'e girmişti. Ayrıca Jean sans Peur (Korkusuz Jean) tarafından kurulan ve Philippe Le Bon'un iyice teşkilâtlandırdığı Bourgogne partisi ile Charles VI. nın kardeşi Louis d'Orléans'ın

taraflıları arasındaki rekabet korkunç bir hal almıştı. Bourgogne partisi düşman tarafını tutuyor, millî dayanma hareketini destekliyen Orléans partisini ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

1422 de Charles VI. nın ölümünden sonra tahtın tek mirasçısı olarak kalan Charles VII. nin nüfuzu yok gibi idi. Taht üzerindeki hakları tanınmıyor, hattâ nesebi hakkında bile şüpheler gösteriliyordu. Bu karışık durumda, İngiliz kıral meclisinin uygun bulmasiyle Bedford dukası Fransa'ya boyun eğdirmek için harekete geçmiş, — batı bölgelerine ve merkeze nüfuz etmesini sağlıyacağından dolayı — Orléans şehrini kuşatmaya başlamıştı. Orléans'lılar çetin ve uzun bir savunmadan sonra yenilmek üzere idiler. Bu parlak savunma nihayet memleketin dikkatini çekmiş, onu uyandırabilmişti. Bütün Fransa'da kuşatmının safhaları hakkında kahramanlık hikâyeleri anlatılıyor, halkta heyecan ve hayaller uyanıyordu.

Jeanne d'Arc (Frémiet'nin heykeli)

İşte bu sırada J. d'A., velilerin kendisine gaipten gelen seslerle Fransa'yı ve kıralı kurtarmak için ne yapılması lâzım geldiğini öğrettikleri iddiasiyle ortaya çıkmıştır. Küçüklüğünden beri velilerin ruhlariyle konuştuğunu söyliyen 18 yaşındaki bu genç kızı harekete geçiren esrarlı kuvvetin ne olduğu bugüne kadar kesin olarak anlaşılamamıştır.

J. d'A. büyük mücadelesine başladığı andan itibaren birçok engellerle karşılaşmış, birçok kimseler onun sözlerini alayla karşılamışlar, fakat bütün bunlar onu hiçbir zaman ümitsizliğe düşürmemişti.

Vaucouleurs'den yola çıkar çıkmaz ismi ağızdan ağıza dolaşarak Orléans'da kuşatılmış olanlara cesaret veren J. d' A., kurtuluş için her şeyden önce kıralın nefsine güvenini sağlamayı lüzumlu görmüştü. Onun genç veliaht ile -tarihî gelenekte pek romantik bir surette hikâye edilen- Chinon'daki ilk görüşmesinin Charles VII. ye ve etrafındakilere taze bir kuvvet ve cesaret aşıladığı muhakkaktır.

J. d'A. ın önsezisi hep gerçekleşiyor, kişiliğinin esrarlı özellikleri, herkese, olmıyacak gibi görünen dileklerini zahmetsizce yaptırtıyordu. Erkek elbiseleri giyerek çarpışmalara katılan J. d' A. ın büyük bir heyecan aşıladığı Charles VII. ordusu Orléans kuşatmasını kaldırmağa muvaffak olmuştur (8 mayıs 1429). Bundan sonra J. d'A. taç giydirmek üzere kıralı Reims'e götürmeğe karar vermiş, yolu kapamağa kalkan İngiliz'ler Pata'ya püskürtülmüşler, Troyes zaptedilmiştir. Bu halk hareketinden dehşete düşen Bourgogne partisi valileri İngiliz'lerden yardım göremeyince Châlons'un ve Reims'in kapılarını açmışlar, Charles VII. Reims'te merasimle taç giymiştir (17 temmuz 1429). Böylece, Fransa, «istiklâlinin en önemli şartını ve selâmetinin âletini» bulmuş oluyordu. J. d' A. artık görevinin sona ermek üzere olduğunu bildirmekle beraber kıralla birlikte Paris'e girmek istemiş, muvaffak olamamış, Compiègne karşısındaki bir bozgunda Jean de Ligny'nin eline esir düşmüştür. J. de Ligny, J. d' A. ı altı ay sonra yüksek bir para karşılığında İngiliz'lere teslim etmiş, Charles VII. onu kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır. İngiliz'ler partiler arasındaki mücadelenin hâlâ sürüp gittiği bu sırada J. d' A. ı Bourgogne'lulara bağlı olan Paris Üniversitesinin en büyük bilginlerinden Cauchon'un başkanlığındaki mahkemede yargılattırmışlar; Cauchon ve Beauvois, Orléans partisini temsil eden J. d' A. ı müşriklik ve sihirbazlıkla suçlayarak yakılmasına hüküm vermişlerdir. Rouen'da 24 mayıs 1431 de yakılmağa götürülen J. d' A. ın pişmanlığı üzerine cezası ebedî hapse çevrilmiş, fakat hapiste yine eski tavırlarını takındığı ve sözlerinden dönmediği anlaşılınca 30 mayıs 1431'de yakılmıştır. Ona inanan halk arasında, kendisinin yerine bir suretinin yakıldığı şeklinde söylentiler çıkmış, hattâ onun 1436 da Metz'te ortaya çıkan Dame des Armoises ile aynı kişi olduhunu ileri sürenler bile olmuştur.

Fransız'lar Normandiya'yı ele geçirdikten sonra 1456'da tekrar bir mahkeme kurark J. d' A. ı beraat ettirmişlerdir.

Yabancı istilâsına uğradıkları bir sırada Fransız'larda milliyet bilincini uyandırmayı başaran ve Charles VII. ye kuvvetle etki yaparak, ölümünden sonra bile onun İngiliz'lere karşı mücadelesini sağlıyan J. d'A., Papalık tarafından 1894 te Honorable, 1909 da Bienheureuse, 1920 de ise Sainte'lik mertebesine yükseltilmiştir.

J. d' A., XV. yüzyıldan zamanımıza kadar birçok sanat eserlerine konu olmuştur. Daha hayatında Christine de Pisan tarafından bir şiir ile ululaştırılan J. d' A. kısa zamanda efsaneleşerek anonim bazı halk destanlarında yer almağa başlamıştır.

Jeanne d'Arc, Reims'de Charles VII. nin taç giyme töreninde (J. E. Lenepveu'nün tablosu)

J. d' A. ile ilgili sanat eserleri arasında Jean Chapelain (*La Pucelle ou la France délivrée* [1656]), Voltaire (öbürlerinin aksine Jeanne ile saygısızca eğlenmiştir), Casimir Delavigne, Avrigny, Alex. Soumet ve Charles Péguy (*Mystère de la charité de Jeanne d' Arc*, [1910] nin şiirleri, Schiller'in *Die Jungfrau von Orléans* [1802], Bernard Shaw'nun *Saint Joan* [1924], Georg Kaiser'in *Gilles und Jeanne* adlı dramları, Mark Twain'in *Personal Recollections of Joan of Arc* [1896], Joseph Delteil'nin *Jeanne d'Arc* adlı romanları ile Carafa'nın *Jeanne d'Arc ou la délivrance d'Orléans* [1821], Jean Paccini'nin *Jeanne d'Arc* [1830] ve Verdi'nin *Giovanna d'Arco* [1845] adlı operaları, Gounod ve Barbier'nin kompozisyonları (1873); ve H. Chapu (Paris 1870), Frémiet (Paris 1871) ve P. Dubois (Reims 1889-1895) nın heykelleri hususiyle anılmağa değer. Shakespeare de *Henry VI.* nın birinci perdesinde ondan uzun uzun bahsetmiştir. Anatole France'ın *Jeanne d'Arc* (1908) adlı eseri ise daha ziyade bir incelemedir.

ARCACHON [*arkaşǭ* ok], Fransa'nın batısında, Biskaya körfezi kıyısında, Gironde departmanında bir şehir. Nüfusu 13 102 (1936) dir. Aynı addaki çukur bir alanda kurulmuş, bir kıyı kordonu ile çevrilmiş bulunan A., bir plâj ve kış dinlenmesi yeridir. A. halkı, ayrıca, istiridye yetiştirmek ve balıkçılık yapmakla geçinir.

ARCADELT [*arkadelt* ok.]. **Jakob** (1514?-1527), besteci. Felemenk aslından olması ihtimali vardır. Adı Arkadelt, Archadet, Harcadelt, Arcadet ve Arcadente şekillerinde de yazılmıştır. Paris'te ölmüştür. 1540-1549 yılları arasında Roma'da Papa yanında kantorluk yapmış, 1555 yılında da Paris'e gelmiştir. Arcadelt'in en güzel eserleri Madrigal'leridir. Dört kısımlı madrigalleri beş cilt, üç kısımlı madrigalleri bir cilt, üç ile beş sesli missa'ları bir cilt ve dört sesli metot'ları bir cilt halinde ve 1539 ile 1557 yılları arasında basılmıştır. Bunların dışında daha birçok eserleri türlü antolojilerde çıkmış, bir kısmı da yazma olarak kalmıştır.

ARCADIA [*arkạdia* ok.] (Edeb.), Rönesans devri edebiyatında, pastoral roman türünü kurmuş olan romanın adı. Yunanlı romancı Longos (M.S. III. yüzyıl)un *Poimenika* (Avrupa dillerindeki tercümede, romanın kahramanlarına göre *Daphnis ve Khloe* şeklinde adlandırılmıştır) adlı pastoral romanından sonra, yüzyıllarca işlenmiyen bu tür, Rönesans devrinde İtalya'da Napoli'li Jacopo Sannazzaro tarafından ele alınmış ve *Arcadia* (1489-1504) adlı romanında canlandırılmıştır. Rönesans devri romanının ikinci türü olarak İspanya'da kurulan *pícaro* (= kopuk, külhanbeyi) romanından daha eskidir (bu türün en eskisi olup Mendoza'ya atfedilen *La Vida de Lazarillo de Tormes* adlı roman 1550 de yayımlanmıştır). Theokritos'un, Vergilius'un ve Ovidius'un çoban ve kır hayatını terennüm eden şiirlerinden ve Boccaccio'nun şiirle karışık mensur *Ameto* (1478) adlı kır hayatı allegorisinden mülhem olan Sannazzaro, *Arcadia*'sında, bedbaht âşık çoban Sincero'yu, saadet diyarı ve aşk cenneti saydığı mevhum Arkadia (b.bk.) ülkesindeki çobanlar arasında dolaştırmış, ve mensur hikâyesini birçok çoban ve kır şiirleriyle beslemiştir; bu usul de uzun zaman bütün pastoral romanlarda taklit edilmiştir. Bütün sanat tarihinde birçok edip ve ressamların ilham kaynaklarından birini teşkil eden Arkadia kavramını yaratan Sannazzaro olmuş, ve bunu taklit ederek birçok memleketlerde *Arcadia* adını taşıyan romanlar yazılmıştır. İngiltere'de Sir Philip Sidney'nin *Arcadia*'sı (1580), birçok episodlarla dolu ve karmaşık uzunca bir romandır. Bunda, bir deniz faciasından kurtularak Yunanistan'da Arkadia ormanlarına sığınan ve çoban kılığına giren, Musidorus ve Pyrocles adında iki genç prensle, Arkadia kıralının Pamela ve Philoclea adındaki iki kızı arasında geçen aşk ve şövalyelik maceraları anlatılmıştır. Büyük İspanyol yazarı Lope de Vega'nın da Sannazzaro'dan mülhem *Arcadia* (1598) adlı bir pastoral romanı vardır; konusu, Anfiso adı altında gizlenen Alba dukasının aşk maceralarıdır. Holânda'da Johan van Heemskerk'in *Batavische Arcadia* (Batavia Arkadia'sı) (1647) adlı pastoral romanı, bir kır gezintisi sırasında anlatılan hikâyeleri ve yapılan konuşmaları toplamıştır. bk. ARKADİA, ve PASTORAL.

Şiirde aşırı özenticiliğin İtalyan çeşidi olan Marinismo'ya karşı savaşmak amaciyle 1690 da Roma'da kurulan ve birçok İtalyan şehirlerinde taklit edilen «Accademia degli arcadi» adlı, şiir ve edebiyat derneği de kısaca «Arcadia» diye anılır. Bu akademi hâlâ «Giornale arcadios» başlıklı bir dergi çıkarmaktadır.

ARCAKLI, Seyhan'ın Bahçe ilcesinin merkez bucağına bağlı 513 (1945) nüfuslu köy. Üç mahallesi vardır. Taştan yapılmış, düz, toprak örtülü evleri dağınıktır. Başlıca ürünü tütündür. Kaynak suyu vardır.

ARCAN, İ. (İsmail) **Galip** (doğ. 1894), Türk aktörü. İstanbul'da doğmuştur. Babası Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) mümeyyizlerinden Ahmet İzzet beydir. A., on beş yaşında iken ilk defa Molière'den Ahmet Vefik Paşa'nın adapte ettiği *Tabib-i Aşk* komedyasındaki Husrev roliyle sahneye çıkmış (1909), İstanbul'da Darülbedayi adı verilen şehir tiyatrosunu kurmak üzere Fransa'dan davet edilen Antoine'ın açtığı girme müsabakasını kazanmış (1914), bir zaman sonra Paris'e gitmiş ve orada birkaç yıl kalmıştır (1921-1924). A., Burhanettin(Tepsi), Reşat Rıdvan, Yeni Sahne, Millî Sahne, Darülbedayi, v. b. tiyatro heyetlerinde aktör ve rejisör olarak çalışmış, Ankara Konservatuvarı'nda da bir ara öğretmenlik etmiştir (1939-40). Şimdi İstanbul Şehir Tiyatrosu'ndadır. Gerek dram, gerek komedyada karakter rollerinde çok başarı gösteren ve temsil ettiği kişilerin «örneğini ekseriya hayattan aldığını» söyliyen A., beş kadar piyes yazmış ve Türkçeye kırktan fazla piyes çevirmiştir. Çevirdiği eserlerin başlıcaları şunlardır: Shakespeare'den *Measure for Measure* (Ölçüye ölçü), Molière'den *Les Précieuses ridicules* (Gülünç kibarlar) [1943], Henry Becque'ten *Les Corbeaux* (Kargalar), Jules Romains'den *Dr. Knock* (Şarlatan), Marcel Pagnol'dan *Topaze* [1933] v. b. . . Çoğu basılmamış olan eserlerinin müsveddeleri İstanbul Şehir Tiyatrosu kitaplığındadır.

ARCATO [*arkạto* ok.; İtal. = yay çekiş), keman çalma sanatına ait bir terim. bk. ARCO.

ARCEUTHOBIUM: bk. ARSOYTOBİYUM.

ARCHABIS: bk. ARKHABİS.

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ [*ǫrkheologiǫi ērtesītō̈* ok.: = Arkeoloji habercisi], Macar Bilimler Akademisi Arkeoloji Komisyonu (Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága) ile Macar Arkeoloji ve Sanat Tarihi Kurumu (Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat) nun 1868 de kurulmuş olan dergisi. Macaristan arkeolojisine ve sanat anıtlarına ait bilgilerin zengin bir kaynağı olan bu dergi, aynı zamanda Türk arkeolojisini de ilgilendiren makaleleri içine almaktadır.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK [*ǫrkheologiǫi kǫ̈zlemēnyek* ok.; = Arkeoloji Belleteni), Macar Bilimler Akademisi Arkeoloji Komisyonu tarafından yayımlanıp 1859-1899 arasında 22 cildi çıkmış olan bir arkeoloji dergisi.

ARCHALLA, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir şehir, bugünkü Erkilet (b. bk.).

ARCHÉGONE: bk. ARKEGON.

ARCHENA [*arçēna* ok.], İspanya'nın Murcia eyaletinde çok uğranılan bir kaplıca şehri. Nüfusu 6 000 dir. Segura vâdisinde, çok işlek bir demiryolu boyunda gelişmiş bulunan A. da modern banyo yerleri vardır. Kükürtlü olan sularının sıcaklığı 52° dir.

ARCHENHOLZ [*arhĭnholts* ok.], **Johann Wilhelm von** (1743 - 1812), Alman edebiyatçı ve tarihçisi. Danzig yakınlarında Langfuhr'da doğmuştur. 1763 te Yedi Yıl Harbleri sırasında Prusya ordusu hizmetinde bulunmuştur. Avrupa'nın büyük bir kısmını gezmiş ve sonunda Hamburg'da yerleşmiş ve gazete yazarı olmuştur. Birçok makaleler ve kitaplar yazmıştır. Bunlar arasında *Geschichte des Siebenjährigen Kriegs* (Yedi yıl Harbleri tarihi) [2 cilt, 1791] adlı eseri önemlidir. En sonunda ilgi çekici «Minerva» adlı siyasî, edebî, tarihî gazeteyi 1792 den 1812 ye kadar idare etmiştir.

ARCHER [*arçīr* ok.], **William** (1856-1924), İngiliz tiyatro tenkidcisi ve yazarı. Perth (İskoçya) te doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1879 da «London Figaro» dergisinde dram tenkidciliği yapmış, sonra, 1884-1909 da, «World» dergisinde Ibsen'in eserlerini tercüme ettirip oynatmak suretiyle kendisini tanıtarak önemli bir etki yaratmıştır. 1894 te ve daha sonraki senelerde makalelerini bir araya toplıyan *The Theatrical World* (Tiyatro alemi) [1893-97] adlı külliyatından başka *The Old Drama and the New* (Eski ve yeni dram) [1923] ı anabiliriz. *America Today* (Bugünkü Amerika) [1900] adlı eserleri yazmıştır. 1907 de Granville Barker'la beraber hükümet tahsisatına bağlı bir tiyatro projesi kaleme almışlardır. Hayatının sonuna doğru kendisi de tiyatro eseri yazmıştır: *The Green Goddess* (Yeşil mabude, [1921].

ARCHI veya **ARCI**, evvelce bazı saz adlarına önek olarak getirilir ve sazın en iri veya en çok sesli çeşidini adlandırmağa yarardı: archiliuto, archiviloda di lira, arciorgano gibi.

ARCHIDONA [*arçidona* ok.], İspanya'nın güneyinde, Malaga eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 9 150 dir.

ARCHINARD [*arşinār* ok.], **Louis** (1850 - 1932), Fransız generali. Havre'da doğmuştur. 1870 Fransız - Alman savaşına asteğmen olarak katılmıştır. Fransız Sudan'ına komutan atanmış ve Sudan'da Fransız egemenliğini sağlamak için çetin savaşlara girişmiştir. Daha sonra Niger vâdisinde kuvvetli bir yer tutarak Tombouctou yolunun Fransa'ya açılmasında önemli rol oynamıştır. Harb meclisi üyeliğine seçilmiş, Légion d'honneur büyük haç nişanını almıştır. 1915 de emekliye çıkarılmış, 1919 yılında askerî madalyayı almıştır. Afrika seferlerine ait anılarını *Le Soudan français en 1889, 1890 et 1891* adı altında yayımlamıştır.

ARCHINTO [*arkinto* ok.], Milâno'lu ünlü bir ailenin adı. Ünlü üyeleri şunlardır:

1 — **Filippo** (1500-1558), Milâno başpiskoposu.

2 — **Alessandro** (ölm. 1577), dinbilimci.

3 — **Filippo, Conte d'** (doğ. 1649), hukuk bilgini. İspanya kıralı Carlos II. nin Viyana büyük elçiliğinde ve Cremona başhakimliğinde bulunmuştur.

4 — **Carlo, Conte d'** (1669-1732), 1702 yılında Milâno'da bütün bilim, fen ve sanatlarla uğraşan bir akademi kurmuştur. Birkaç yıl sonra Palatina adında bir ortaklık kurarak pek çok sayıda ünlü ve değerli eserleri yayımlamıştır.

5 — **Giuseppe** (1151-1712), Milâno başpiskoposu ve kardinali.

ARCHONTES: bk. ARKHON.

ARCIS - SUR - AUBE [*arsi sür ōb* ok.], Kuzeydoğu Fransa'da, Aube departmanında bir kasaba. Nüfusu 3 000 dir. A., Seine nehri kollarından olan ve gemi işlemesine elverişli bulunan Aube ırmağı boyundadır. Kasabada kadın çorabı endüstrisi gelişmiştir. Danton, A. da doğmuştur.

ARCO [*arko* ok.], **Georg von, Kont** (1869 - 1940), Alman fizik uzmanı ve teknisiyeni. Hususiyle telsiz telgraf ve radyo alanında, ünlü Adolf Slaby'nin yanında asistan olarak çalışmış, ve 1903 te yeni kurulmuş olan Telefunken şirketinin idaresine geçmiştir. Radyo dalgalarını ölçen pratik bir aletten başka, Nauen (Postdam) kasabasında bulunan büyük radyo istasyonundaki yüksek frekans makinesinde kullanılan frekans değiştirme aletini icat etmiş ve böylece telsiz tekniğinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

ARCO [*arko* ok.], Kuzey İtalya'da Trento eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 4 500 dür. Denizden yüksekliği 91 m dir. A., Riva'nın 5 km kuzeydoğusunda, Sarca boyunda, selvi ve zeytin ağaçlariyle örtülü bir dağın eteğinde, Rovereto-Riva demiyolu kolu üzerindedir. Yeri kuytu olduğu için kışları çok mülâyim geçer (ocak ortalama sıcaklığı 2,2°). Bundan ötürü A., çok aranan bir dinlenme ve sağıtım yeri olmuş, birçok oteller, şifa evleri, köşkler yapılmıştır. A. ve çevresinde ipek böceği yetiştirilir, meyva, üzüm elde edilir. Zeytinyağı endüstrisi ve taşçılık gelişmiştir.

ARCO, coll', yaylı sazlarda yay yerine parmaklar tele dokundurulmak suretiyle çalınan bir kısımdan sonra (bk. PIZZICATO) yay kullanılması gerektiği zaman, notanın üstüne coll'arco (= yay ile) veya aynı anlama gelen arcato kelimeleri yazılır.

ARCOLE [*arkole* ok.], Kuzey İtalya'da bir bucak. Venedik'in Verona eyaletinin San Bonifacio ilcesine bağlı olup 3 000 nüfusu vardır. Napoléon Bonaparte burada Avusturya komutanı Alvinzy'ye karşı büyük bir zafer kazanmıştır. (1796). Bonaparte bataklık bir yerden geçerek ordusundan üç misli kalabalık Avusturya ordusunu mevzilerinden atmış, elinde bayrak olduğu halde askerini Arcole köprüsüne saldırtmış ve savaşı kazanmıştır. Directoire idaresi bu zafer dolayısiyle Bonaparte ordusunu, vatana yaraşır bir ordu olduğunu açıklamak suretiyle övmüştür.

ARCOS [*arkō* ok.], **René** (doğ. 1881), Fransız yazarı. G. Duhamel ve Ch. Vildrac'la beraber, 1906 da «Abbaye» (b. bk.) topluluğunu kuranlardan biri olmuş, ve bu grupa giren «unanimiste» (bk. ÜNANİMİST) şair Jules Romains'in etkisi altında kalmıştır. Şiir alanında *L'âme essentielle* (Esas ruh) [1901], *Ce qui naît* (Doğmakta olan) [1910], ve Birinci Dünya Harbi'nde yazılan *Le sang des autres* (Başkalarının kanı) [1916] kitapları, nesirde de aynı harbde yazılan *Le mal* (Kötülük) [1916] ile *Caserne* (Kışla) [1921] romanları, arkadaşseverlik ve beşerîlik duygulariyle dolu olan ve başeseri sayılan *Autrui* (Başkası) [1926] adlı romanı, ve *Médard de Paris* (Paris'teki St. Médard kilisesi) [1929] başlıklı hikâyesi göze çar-

par. 1923 te, Avrupa milletlerini birbirlerine yaklaştırmak amaciyle çıkarılan «Europe» adlı derginin kurucularından biri olmuştur.

ARCOS DE LA FRONTERA [*arkos de la frontera* ok.], Güney İspanya'da, Cadiz eyaletinde bir şehir. Nüfusu 16 000 dir. Çok güzel manzaralı Guadelete vâdisinde kurulmuş bulunan A. nın, eğri büğrü ve dar sokakları, gotik tarzdaki kilisesi, yarı yıkılmış bir şatosu vardır. Vâdi boyunda kaynağa doğru 10 km kadar ileride Bornos adı verilen, yazın Endülüs halkının çok uğradığı bir banyo kasabası vardır. Roma'lılarca Colonia Arcensis adiyle anılan A. ya, müslümanlar zamanında Medina-Arkoş denmiş, XIII. yüzyıl ortalarında Castilla kıralı Fernando III. tarafından ele geçirilmiş, sonraları islâm toprakları sınırında bulunduğu için «de la Frontera» adı eklenmiştir.

ARCOS [*arkos* ok.] **DUKASI, Don Rodrigo Ponce de León.** İspanyol devlet adamı. XVI. yüzyılın sonlarında doğmuştur. 1646 yılında İspanya tarafından Napoli'ye genel vali gönderilmiştir. İdarede gösterdiği şiddet ve vergi işlerinde adaletsizliği yüzünden balıkçı Masaniello'nun idaresindeki ihtilâle sebep olmuştur (1647).

A., Masaniello'yu arkadaşlarından Giulio Genovino'nun ihaneti üzerine öldürterek duruma hâkim olmuşsa da Napoli halkının güvenini elde edemediğinden azledilmiş, yerine Don Juan d' Austria gönderilmiştir.

ARCTOSTAPHYLE: bk. AYI ÜZÜMÜ.

ARCTOTIS: bk. ARKTOTİS.

ARCUEIL [*arköy* ok.], Paris'in güneyinde ve onun bölümlerinden bir yer. Nüfusu 15 000 dir. Roma devrinden kalma su kemerleri ve daha sonra yapılmış büyük su yolları vardır.

ARÇİ. Kafkas dillerinin Çeçen-Lezgi veya Kuzeydoğu bölümünü meydana getiren koldan (öbürleri: Çeçen, Avar-Andi, Lak', Dargı, Samur, Udi, ve Ḫinaluġ) biri. Tek bir dilden ibaret olan bu kol, başka bir sınıflamaya göre de Lak' veya Gazikumuk diliyle beraber, Kuzeydoğu Kafkas dillerinin Dağıstan dilleri bölümünün merkez grupunu meydana getirir. Arçi dili, Dağıstan'ın güneydoğusunda, Sulak nehrinin kollarından olan Kara Koysu ırmağını besliyen Ḫotar suyunun kıyısındaki Arçi köyünde 800 kişi tarafından konuşulmaktadır. Batıda Avar, doğuda da Lak 'dilinin kuvvetli etkisi altında bulunmasına rağmen, bu dil, konuşanların muhafazakârlığı sayesinde özgürlüğünü saklıyabilmiştir. Türlü bakımlardan çok arkaik nitelikler gösterdiğinden dolayı, Kafkas dillerinin mukayeseli grameri için çok önemli bir dildir. Bk. ÇEÇEN-LEZGİ DİLLERİ.

ARD SİGORTA: bk. SİGORTA.

ARDA. Giresun'un Alucra ilcesinin Mindaval bucağına bağlı 460 (1945) nüfuslu köy. A. Şibin Karahisar'ın 40 km doğusunda, Berdiga dağlarının (2 333 m) Yumrucak tepesi güneyinde ve dağlık bir yöredendir. Evleri düz, toprak damlıdır. Kaynak suyu vardır. Tahıl ekimi yapılır.

ARDA. Meriç ırmağının ikinci büyük kolu. A. çayı Rodop dağlarından ve 2 174 m yükseklikteki Karlıtepe'nin güneyinden doğar. Büyük kollarından Karadere, Küçükarda, Karaağaç çaylarını yukarı bölümünde soldan Söğütlüdere'yi daha aşağıda ve sağdan alır. İlk üç çayı Rodop dağlarının Bukova Balkanı ile Karabalkan adlı bölümleri besler. A. ırmağı daha küçük birtakım kolları da alarak büyüdükten sonra Bulgar-Yunan sınırını geçer. Buradan 40 km daha aşağıda Edirne yakınlarında ve Türk-Yunan sınırında Meriç'e karışır. Arda demiryolu köprüsü de buraya yakındır. A. nın uzunluğu kollariyle birlikte 300 km den çoktur. Arda çayı kaynağından, nehrin Meriç'e döküldüğü yere kadar uzunluğu ise 220 km kadardır.

ARDA, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünde özgür bir dil ailesi. Bu ailenin biricik dili olan Arda, bugün ölü dillerdendir. Eskiden, Kuzey Peru-Ekvador sınırlarında, yukarı Amazon'un sol kollarından olan Nanay ırmağının yukarı kısmı ile, Amazon'un sağ kollarından olan Napo'nun aşağı kısmına dökülen Mazán, ırmağının yukarı kısmı arasında konuşulurdu.

ARDA. Âdil [**Hacı**] (1869-1935), İkinci Meşrutiyet (1908) devrinin ünlü siyaset ve idare adamı. Lofça'da doğmuştur. Yemen'de posta ve telgraf müdürlüklerinde bulunmuş olan Mehmet Hâki Beyin oğludur. 1889 da Yemen'de gümrük memuru olarak devlet hizmetine girmiş, 1892-1904 yılları arasında İstanbul gümrüğünde çeşitli memurluklarda çalışarak salon müdürlüğüne kadar yükselmiş ve bu sırada İstanbul Hukuk mektebinde yüksek öğrenimini bitirmiştir (1903). 1904 ten sonra Selânik gümrük müdürlüklerinde bulunmuş ve Meşrutiyetin ilânından sonra Selânik Rüsumat Nazırı olmuştur. 1909 eylülünde Edirne valiliğine atanmış, 1910 ikinciteşrininde İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumi murahhas-ı mesul ve kâtib-i umumiliğine seçilerek memurluktan ayrılmıştır. Aynı zamanda Selânik Hukuk mektebi usul-i fıkıh ve nikâh öğretmenliklerinde bulunmuştur.

1911 başında dahiliye nazırlığına atanmış ve o senenin yazında mülkî ıslahatta bulunmak üzere Rumeli'ye gönderilen heyete başkanlık etmiş ve 1912 de yapılan ikinci seçimde Gümülcine mebusu olmuştur. 1912 başında ikinci defa dahiliye nazırlığına atanarak bir buçuk sene kadar bu görevde bulunmuştur. Edirne'nin geri alınmasından sonra geniş yetki ile o tarihte bütün Trakya'yı kapsıyan Edirne valiliğine tekrar gönderilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın üçüncü seçim döneminde Bursa mebusluğuna seçilinceye kadar o görevde kalmıştır. 21 aralık 1918 de Meclis-i Mebusan'ın feshine kadar da Meclis-i Mebusan başkanlığında bulunmuştur. Mütareke devrinde bir müddet İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi medenî hukuk müderrisliğini yapmışsa da, İtilâf kuvvetleri tarafından tevkif edilerek Malta'ya sürüldüğünden, bu görevden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Hacı Âdil ARDA

Malta'dan döndükten sonra sağıtım için Almanya'ya gitmiş ve bir müddet sonra hizmetine koştuğu millî hükümet tarafından 1922 haziranında Adana, daha sonra da Bursa valiliklerine atanmıştır. 1923 te Reji umum müdürlüğüne nakil ve bir müddet sonra tekaüt edilerek İnhisarlar idare meclisi başkanlığına geçirilmiş ve 1926 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. Bundan sonra Lausanne antlaşmasına göre İstanbul'da kurulan Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi'nde Türk hakemi ve aynı zamanda İstanbul Da-

rülfünunu Hukuk Fakültesi medenî hukuk müderrisi olmuş, 1933 te Darülfünun'un lâğvına kadar orada çalışmış, İstabul'da ölmüştür. Basılmış eseri *Borçlar Kanunu Şerhi* [2 cilt, 1929] dir.

ARDABİL (Dar-ül-irşat): bk. ERDEBİL.

ARDAHAN. Doğu Anadolu'nun kuzey bölümünde, Kars iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 6 060 (1945)tır. A., kendi adiyle de anılan Kura ırmağının yukarı bölümü kenarında, ırmağın güneyindeki bir tepe üzerinde, A. ovasının orta bölümünde, S. S. C. Birliği ile Türkiye arasındaki sınırdan 40 - 42 km uzakta, küçük ve güzel bir kasabadır. Erzurum - Oltu - Göle - Ardahan yolu, daha doğuda Çıldır'a uğradıktan sonra sınırın ötesinde iki kola ayrılır; bunlardan kuzeye giden kol daha ileride yeniden Kura vâdisine girer. Güney kol Akçala dağını dolaşarak Tiflis'e gider. Bundan, A. nın doğusunda, Gölebert'de ayrılan bir yol da Kars üzerinden geçerek sınırın ötesinde bulunan Gümrü'ye erişir. Yalnızçam ve Ardanuç'tan geçen bir başka yol da A.ı Artvin ve Hopa'ya bağlar. Kasabadan geçen doğu - batı doğrultulu yoldan ayrılan hafif eğimli bir cadde ırmağa doğru iner; çarşı, bu yol üzerindedir; bunun sonunda A. çayının iki gözlü, demir gövdeli güzel bir köprüsü vardır. A. çayının güneyden aldığı kollardan Alabalık deresi, A. ın doğusundan geçer.

A., kışlaları ve hastahanesi ile bir sınır kasabasıdır. Irmağın kuzeyinde ve kayalıklar üzerinde Eski - Ardahan ile kalesi vardır. Bu tepenin kuzeyindeki Büyük Ramazan ve Küçük Ramazan tepeleri tabyalıdır; ayrıca Kars ve Sengel tabyaları da vardır.

A. da dispanser, hastane, kışlalar, ilk ve ortaokullar, halkevi, 200 kadar dükkân ve mağaza, han ve oteller, spor alanı, yağ borsası, sucuk ve pastırma yapımyerleri vardır.

Kasabanın 15 km doğusunda iyi suların bulunduğu Gölbert ormanı gezinti yeridir.

Kars yağı adiyle anılan yağların en iyileri A. çevresinden elde edilir; peynirleri de çeşitli ve güzeldir. Balı bol, 50 - 60 kg ağırlığındaki balıklarının eti lezzetlidir. Çevresinde hindi, kaz, davar ve pek çok sığır beslenir. A. nın başlıca ihracatı canlı hayvan, tereyağı ve peynirdir.

Ardahan'ın tarihi için bk. KARS, tarih.

ARDAHAN ÇAYI *(A. suyu, Kura. Kor. Kur* yahut *Kür)*, Allahekber dağlarının kuzey bölümünde Bakır (3024m) Kadahmana (3050 m), Buğa (2728 m), Kısır (3150 m) dağları ile Yalnızçam dağlarından doğan Hoçuvan, Göle, Çaykelik (Meşe Ardahan) suları daha birçok kolların birleşmesinden meydana gelen bir çay. Göle suyu da dört önemli koldan doğmuştur. Kura ırmağının yukarı bölümü olan A. çayı Çıldır suyunu da alarak sınırın ötesine, S. S. C. Birliği'nin topraklarına geçer; daha ileride Ahılkelek ve Ahısha sularını da alır; Tiflis'ten geçer, Hazar yakınında Aras nehriyle birleştikten sonra bu denize dökülür.

ARDAHAN DÜZÜ (ovası), Ardahan çevresinde doğu-batı doğrultusunda uzanan ova. A. kuzeybatıdan Yalnızçam dağları ve bunların güneybatı bölümünde bulunan Ziyaret dağı ile kuzeydoğu bölümündeki Kamara, Cin (3 000 m) ve Ulgar dağları, kuzey ve kuzeydoğudan Kel dağı (3 050 m), güneyden Kazanferka (2 320), Uğurlu (2 880) dağları, Allahekber dağlarının kuzydoğu ucunda ve Çıldır gölünün batısında bulunan Kısır dağı (3 150) ve bunlardan son ikisinin arasında kalan yüksekliklerle kuşatılmıştır. Ardahan (Kura) çayının yukarı bölümü olan Göle suyunun aktığı ve ortasında Okam bucak merkezinin, güneyinde Göle'nin bulunduğu ovaya, Türkeşen boğazına kadar, «Göle düzü» (ovası), yahut «Eski Küçük Ardahan ovası» denir. Burası 1 950-2 200 m yükseklikte ve 150 km² yüzölçümündedir. Türkeşen boğazı ve Ziyaret dağından, doğuda Uğuz tepeye (1 322) kadar uzanan düzlüğe de Düz Ardahan, yahut Kara Ardahan ovası denir. Bunun yüksekliği de 1 700-2 000 m dir. Ardahan 1 800 m yüksekliktedir. Ardahan kasabası, Yalnızçam bucak merkezi (Sindikom), Çıldır'a bağlı Beğrehatun köyleri, Kara Ardahan ovasındadır.

Kamara, Cin, Ulgar, Harmantepe, Kel ve Uğuz dağları arasında kalan, Damal ve Hanak bucak merkezlerinin bulunduğu bölüme de Meşe Ardahan düzü (ovası) denir. Bu bölüm, genel olarak daha yüksektir.

Güneyde Hoçuvan suyu boyunca uzanan, kuzey-güney doğrultulu düzlük de Ardahan ovasının bir koludur.

Baharda karlar eridikten sonra ova baştan başa su ile kaplanır. Yazın geniş ve zengin bir otluk haline giren A. ovasında iyi cins büyükbaş hayvanlar yayılır.

ARDAHAN İLCESİ, Kars iline bağlı ilce. Yüzölçümü 1 540 km², nüfusu 49 699 (1945). Merkez bucağından başka Hanak, Hoçuvan ve Yalnızçam bucakları, 87 köyü (23 ü merkez bucağına bağlı) vardır. Merkez bucağının nüfusu 10 070 tir.

ARDAKAN: bk. ERDEKÛN

ARDALA, Çoruh'un Hopa ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 557 (1945) dir. A., Hopa'nın 8 km güneydoğusunda, bu kasabaya inen derenin vâdisinde, yamaçta kurulmuştur. Dağınık olan evleri ahşap olup, damları kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suları kullanılır. Köy halkı en çok mısır ekimiyle geçinir.

ARDALIK (Eski terim: *Halefiyet*). bir kişiye veya şeye ait hukukî niteliğin diğer bir kişiye veya şeye geçmesi. Hukukta A., kişiye, bütüne, «ayn» e ve parçaya A. şeklinde ayrılabileceği gibi, kanundan ve bağıttan doğan A. olarak da ayrılabilir. Borçlar Kanunu'muzun 109 uncu maddesine göre kanundan doğan A., iki halde meydana gelebilir:

1 — Borçlunun, ödeme anında veya daha önce ödeyecek üçüncü kişinin kendisine arda olacağını alacaklıya haber vermesi ile.

2 — Alacaklı elinde teminat olarak bulunan şey üzerinde mülkiyet veya diğer bir aynî hakkı bulunan üçüncü kimsenin borcu ödemesi ile vücut bulan A. tır. Ödiyen, üçüncü kimseye ödediği miktar nispetinde arda olur. Bundan başka, kanunlarımızın çeşitli yerlerinde kanundan doğan A. a misaller vardır: müteselsil borçlulardan biri borcu ödediğinde alacaklının haklarına arda olacağı gibi, konusu bölünemiyen bir borcun borçlularından biri borcu ödeyecek olursa alacaklıya arda olur. Başkasının alacağı için üzerinde ipotek kurulan gayri menkulün sahibi borcu ödeyerek *gayri menkulünü* rehinden kurtardığında alacaklının yerine geçeceği gibi, kefil de ödediği şey nispetinde alacaklının haklarında ona arda olur. Bütün bu haller kanundan doğan kişilik A. ın misalleridir.

Aynî A. a da Medenî Kanun'umuzun mal birliği bahsinde birliğe giren karı mallarından birinin diğer bir mal ile değiştirilmiş olması halini misal olarak göstermek mümkündür.

Bütüne A., mirasta terakkinin bütün alacak ve vereceği ile mirasçılara geçmesi, veya bir teşebbüsün diğer bir

teşebbüs ile birleşmesi veya bir teşebbüs tarafından edinilmesi halinde oluşan A. tır.

Parçaya A., belli bir şeye veya şeylerde ilişkin A. tır.

A., alacağı ortadan kaldırmaz. Alacak, kendisine bağlı olan bütün fer'î haklarla birlikte arda olana geçer.

ARDANİON yahut **ARDALİON**. eski Yunan'lılarda, ölünün bulunduğu evin kapısına, su ile dolu olarak konulan âyin vazosu.

ARDANUÇ, Çoruh iline bağlı ilce. Merkezi, Artvin Ardahan yolu üzerinde, il merkezinin doğusunda ve 25 km uzağında, 604 (1945) nüfuslu Tütünlü'dür. A., 1946 yılına kadar bucak ve merkezi Tütünlü'nün güneyinde bulunan Adakale idi. A. ilcesinin nüfusu 17 671 (1945) dir.

ARDASA. Gümüşane'ye bağlı Torul ilcesinin merkezi, 1615 nüfuslu (1945) bir kasaba. Denizden yüksekliği 930 m dir. A., Erzurum-Trabzon yolu üzerinde, Gümüşane ile Maçka arasında ve büyük yolun Harşit vâdisinden ayrılarak Zigana geçidine doğru yükselmeğe başladığı yerde eski bir durak ve konaktır. A. da ilkokul, dispanser, elli kadar dükkân, 15 kadar han ve otel vardır. Çevresinde tahıl ve kendir ekilir, fındık elde edilir.

ARDAŞİR. birkaç Pers kıralının adı:

1 — **Ardaşir I.** (hük. 212 - 241) Sasanî'lerdendir. Sasan'ın torunlarından Papak'ın oğlu. Persis'te küçük bir yer (İştakhr) in kıralı olan ağabeyisi Şapur'dan sonra kıral olmuş, kardeşlerini öldürdükten sonra komşularına karşı savaşa başlamıştır. Part'lar kıralı Artabanos IV. ü savaşta yenerek öldürmüş (226), bu suretle Part'lar kırallığını alan A., İran'da Sasanî'ler sülâlesini kurmuş, kendisine «İran'lıların kırallar kıralı» sanını vermiştir. A., bu suretle kurduğu (Sasanî) devletine, Arsakid'lerin (b. bk.) hellenizma'ya eğilimli, yerli bir dinî temeli olmıyan ve teşkilâtı çok gevşek olan Part'lar devletinden başka bir karakter vermek istemiştir: A. Eski Pers devleti gelenekleri içinde Ahuramazda'nın dinini yeni devletin dini yapmış, bu dine girmiyenleri cezalandırmış, böylece, Aḫaimenid'lerin İndus'tan Ege kıyılarına kadar uzanan eski imparatorluklarını yeniden diriltmeye çalışmıştır. A., yerli sülâleleri kaldırarak merkezî bir idare kurmuştur. Bütün Arsakid'leri memleketten kovmuş, İran'ın büyük bir kısmını, Susiana'yı, Babylonia'yı almıştır. A., Part'ların idare merkezi olan Ktesiphon'u kendine başkent yapmış, bunun karşısında Dicle'nin sağ kıyısındaki Seleukeia'yı Veh - Ardaşir adiyle tekrar kurmuştur. A. in Armenia ve Kappadokia'yı ele geçirmek istemesi, Roma devleti ile savaş açılmasına sebep olmuş ve A. Roma imparatoru Alexander Severus tarafından geri atılmıştır (233). Ölümünden önce oğlu Şapur'u da hükümete ortak etmiştir. Persepolis'te Dareios I. in mezarı altında A. in Ahuramazda ile bir tasviri ve yazıtı vardır. Aḫaimenid'ler sülâlesi kurucusu hakkında olduğu gibi Sasanî'lerin kurucusu olan bu A. hakkında da efsaneler ve destanlar uydurulmuştur. Firdevsî'nin *Şehname*'si bu geleneğe dayanmaktadır.

2 — **Ardaşir II.** (hük. 379 - 383), Sasanî'lerdendir. Kardeşi Şapur II. nin zamanında Adiabene'de vali iken Hıristiyanlar hakkında kovuşturma yaptırmıştır. Kardeşinin ölümünde 70 yaşını geçkin olduğu halde ileri gelenler tarafından kıral yapılmıştır. Bunlardan bazılarını öldürerek kendisini onların elinden kurtarmağa çalışırken tahttan indirilmiştir.

3 — **Ardaşir III.** (hük. 628-630), Sasanî'lerdendir. Kavad (Kubad) II. nin oğludur. Daha yedi yaşında bir çocukken kıral olmuş ve iki sene sonra da generali Şarbaroz tarafından öldürülmüştür.

ARDATOV, Rusya'da, Alatır kıyısında. Uljanovsk yönetim bölümünde 3 220 nüfuslu bir yönetim merkezi.

ARDEA. Roma'nın güneyinde bir kasaba. A., efsaneye göre, Aineias İtalya topraklarına ayak bastığı zaman kıral Turnus'un yönetiminde bulunan Rutuller kavminin merkezi idi. Roma'lılar Latium'u zaptettikten sonra uzun müddet bağımsız kalmış olan A., Pön harblerinden sonra önemini kaybetmiştir.

ARDEA: bk. BALIKÇILLAR.

ARDEAL: bk. ERDEL.

ARDEB, tahıl için Mısır'da kullanılan bir ölçü, değeri 197,7 litredir.

ARDÈCHE [*ardęş* ok.]: 1 — Fransa'nın güneyinde Languedoc'un kuzey bölümünde Cévenne'lerle Rhône nehri arasında, Vivarais yöresini de kapsıyan bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 5 556 km^2, nüfusu 273 000 (1936) dir. Merkezi Privas'dır. Taşkömürü, demir, gümüş, bakır, kurşun, antimuan, porfir, mermer ve kaolen elde edilir; soğuk ve sıcak maden suları vardır. Rhône vâdisinde bağcılık, elverişli yerlerde hayvancılık (sığır, koyun, domuz) yapılır. Maden, dokuma, ipek ve kâğıt endüstrisi gelişmiştir.

2 — Fransa'da Rhône nehrinin sağdan aldığı bir kol. Uzunluğu 112 km dir. Cévenne'lerden doğar, Pont Saint Esprit'de ana nehre dökülür. Su seviyesi tehlikeli ölçüde büyük değişmelere uğrar; saniyede 6-8000 m^3 su geçirir.

ARDEKÛN: bk. ERDEKÂN.

ARDELL [*ądīl* ok], **James Mac** (1710-1766), İngiliz gravürcüsü. Dublin'de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Murillo, Rembrandt, Rubens, Van Dyck, Hogarth, Reynolds gibi ünlü ressamların bazı tablolarının «à la manière noire» (bakır veya çelik bir levhanın üzerini çukurcuklarla kapladıktan sonra, modelin aydın olan yerlerine raslıyan çukurcukları perdahla düzleme yoliyle yapılan kazı resmi) denilen bir usul ile çok güzel bir şekilde gravürünü yapmıştır.

ARDEMANS. Teodoro (1664 - 1724), İspanyol mimar, ressam ve heykeltraş. Madrit'te doğmuş, Madrit'te ölmüştür. Ressamlığı Claudio Coello'dan öğrenmiş, bundan sonra kendisini matematik ve mimarlık ögrenimine vermiştir.

Başlıca mimarlık eserleri, Granada katedralinin bir kısmı, St. Ildefonse sarayı ve kilisesinin büyük mihrabıdır. Heykeltraşlıkta en iyi eserleri, Savoia kraliçesi ile Fransa veliahtının mezarlarıdır. Resimleri içinde Madrid'deki St. Fransisco kilisesinin duvarlarına yaptığı resimlerin önemi vardır.

ARDEN'LER (eski eserlerde Alm. *Ardennerwald*, Luxemburg'da *Oesling*, halk dilinde *Islek* ve *Eisling* Fr. *Les Ardennes*), Kuzeybatı Almanya'daki Renan Şistli Dağlarının, Belçika güneyinden ve Luxemburg'tan geçerek batıya doğru uzanan devamları. A., Karbon devrinde kıvrılmış ve sonradan aşınarak bir haylı düzleşmiş dağların artıkları olup, Renan Şistli Dağlari'yle birlikte yeniden ve önemli ölçüde yükselmiş, plâto karakterli, kalker bölümleri karstlaşmış yükseklikler dir. En yüksek yerleri, Yüksek Venn (691 m) den başka Baraque Freiture (651 m) dir. Damların üstünü örtmekte

kullanılan killi şistler, binalarda ve süslemede kullanılan kalkerler ve hususiyle Karbon devri kalkerleri ile kuvarsitler geniş yer tutar. Kuzeydeki kalkerlerin üstün bulunduğu bölümde Lesse gibi yeraltına dalan akarsular, tanınmış mağaralar, Bruxelles'in suyunu sağlıyan Bocq kaynağı gibi gür kaynaklar vardır. Büyük bölümleri ormanlık olmakla beraber çok tahrip edilmiştir. Arada fundalıklar ve turbalar da çoktur. Güneyde şistlerin üstün bulunduğu bölümün ekonomik değeri diğerinden azdır.

A., güneyden kuzeye doğru, Mézières'den Namur'e kadar çok güzel şehirlerin sıralandığı kıvrımlı Maas vâdisi ile kesilmiştir. Bu yarmavâdinin derinliği bazı yerlerinde 270 m yi bulur. Our, Orthe ve hususiyle Semois vâdileri de oldukça derin ve büklümlüdür.

Arden'lerin önyeri sayılan kuzey bölüm, batı-güneybatıdan doğu-kuzeydoğuya doğru uzanır ve 200-300 m yükseklikte, Devon ve Karbon kültelerini kesen bir yontukdüz halindedir. Burasını Sambre ve Maas nehirleri uzunlamasına kesmişlerdir. Yağışların bolluğu dolayısiyle tarlalardan çok çayırlıklarla kaplanmıştır. Bu bölümün ekonomik değeri demir, kurşun ve çinko ile taşkömürü yataklarından gelir. Paris'i Kuzey Almanya'ya bağlıyan büyük yol buradan geçer. Bu şartlar içinde büyük endüstri ve hususiyle maden endüstrisi çok gelişmiştir. Nüfusu da sıktır (km^2 ye 150-300 kişi).

Asıl Arden'ler, önyerden 150-200 m yüksektir; kuzeyde Maas ve Sambre oluğuna, güneyde Lorraine basamaklı yöresine doğru alçalırlar.

ARDEN'LER KANALI, Fransa'nın kuzeyinde Aisne ile Maas arasında 105 km uzunluğunda bir kanal. Ticaret eşyası taşını yılda bir milyon tonu buluyor.

ARDENNE, Manfred, Baron von (doğ. 1907), Alman fizikçi. Yüksek frekans tekniği uzmanıdır. Berlin'de şahsına ait olan bir deney lâboratuvarını idare etmiş, ve hususiyle televizyonun gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Televizyonun verici istasyonunda, bir resmin elektrikle çözümlenmesine yarıyan, ve 1897 de F. Braun tarafından icat edildiği için «Braun tübü» (b.bk.) denilen katod ışınları tübünü, geliştirdiği yüksek boşluk (vakum) ve elektron tübü tekniği sayesinde (M. Knoll, ve V. K. Zworykin'le beraber), 1930 dan beri televizyonda kullanabilmiştir. Eserleri arasında şunlar vardır: *Der Bau von Widerstandsverstärkern* (Direnç amplifikatörlerinin yapısı) [1926], *Transformatorenverstärker* (Transformatör amplifikatörü) [L. Müller'le beraber, 1927], *Verstärkermesstechnik* (Direnç ölçümü tekniği) [1929], *Funkempfangstechnik* (Telsiz alıcılık tekniği) [1930], *Die Kathodenstrahlröhre und ihre Anwendung in die Schwachstromtechnik* (Katod ışınları tübü ve bunun zayıf akım tekniğine uygulanması) [1933], *Fernsehempfang* (Televizyonda alıcılık) [1935]. bk. TELEVİZYON.

ARDENNES [*ardęn* ok.], Kuzey Fransa'da Champagne'ın kuzey bölümünü de kapsıyan bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 5 253 km^2, nüfusu 297 450 (1926) dir. Merkezi Mézières'dir. Hayvancılık (sığır, at, koyun), doğu bölümünde madencilik (taşkömürü, demir, mermer, şist), maden endüstrisi ve dericilik gelişkindir. Su yolları iyidir.

ARDEOLA: bk. BALIKÇILLAR.

ARDEŞEN, Rize'nin Pazar ilcesine bağlı bucak ve merkezi. A. in nüfusu 650, bucağın 18 224 (1945) tür. A., Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Pazar-Viçe yolu üzerinde ve Pazar'dan 10 km doğudadır.

ARDEŞEN BURNU, Karadeniz kıyısında, Pazar ile Viçe arasındadır. Adını A. bucak merkezinden almıştır.

ARDETTA: bk. CÜCE BALABANKUŞU.

ARDHAMĀGADHĪ, Prākrit denilen Orta Hintçe diyeleklerinden biri (öbürleri: Pāli, Māhārāṣṭrī, Śaurasenī, Māgadhī ve Paiśācī). Māgadhī ile başka diyeleklerin karışmasından oluştuğu için, Ardha-Māgadhī (= yarı Māgadhī) denmiştir. Eski Hint (Sanskrit) gramercileri bu diyeleği *Arṣa* (= Ṛṣi oymağının dili) adiyle tanımışlardır. Māgadhī, ve Māhārāṣṭrī ile beraber, Hindistan'ın kenar dillerinden olan bu diyelek, eskiden (M. Ö. V. - M. S. X. yüzyıllar), Māgadhī (Bihār ilinde, şimdiki Patna çevresi) ile, merkezî dillerden olan Śaurasenī (orta Ganges'de Dōāb ovası [Muttra yöresi]) arasında, yani bugünkü Oudh bölgesiyle bunun güneyinde (Allahabad'ın kuzeyinde Lucknow, Cawnpore, Fayzabad v. b.) kullanılmıştır. A. yı «yarı Māgadhī» saydırabilecek derecede, Ardhamāgadhī-Māgadhī ortaklaşa niteliklerinin başlıcaları şunlardır: 1 — Bazı isimlerin çekiminde, tekil yalın halin -o yerine -e ile bitmesi, *kuvide, bhadante,* gibi, 2 — Bazı participium'ların *ḍa* (Sanskrit *ta*) ögesiyle bitmesi. 3 — *ya* öğesi 4 — *ka* > *ga* değişimi. 5 — İki konson arasına ayırıcı bir vokalin girmesi, Sanskrit *uṣṇa*: Ardhamāgadhı *usiṇa*; Māgadhī *koṣṇa*: *kośiṇa,* gibi. 6 — Tekil 2. şahıs zamiri genitifininin *tuha* yerine, Sanskritçede olduğu gibi, *tava* şeklini alması. Bu iki diyeleği biribirinden ayıran başlıca fonetik olayı, *ra* ve *sa* sesleri Ardhamāgadhī'de olduğu gibi kaldığı halde, Māgadhī'de *ra* > *la*, ve *sa* > *śa* şeklinde değişime uğramasıdır. İsim çekiminde de Ardhamāgadhı. tarafsız cins yerine eril cins kullanmak eğilimini gösterir. A., Prākrit dillerinin en iyi muhafaza edilmiş ve edebiyat bakımından da en zenginidir. Başka özellikleri için bk. PRĀKRIT DİLLERİ. Ardhamāgadhī'den, zamanla, Āvanti ve Cāṇḍālī diyelekleri oluşmuş; bugünkü temsilcileri de Doğu Hindî (Awadhī, v.b.) diyelekleridir. Bk. APABHRAMŚA (ayrıca bk. Banārsi Das Jain: *Ardha-Māgadhī Reader.* Lahor 1923; Muni Ratnacandra: *Ardha-Māgadhī Dictionary,* 4 cilt, İndor 1923-1932). Ardhamāgadhī, Hint dramlarında iz bırakmamışsa da, dinî bir edebiyat dili olmuştur. Buddha'nın yaşadığı yıllarda, Hinduizm'den ayrılarak kurulan ve hususiyle Mahāvīra tarafından düzenlendirilen Cayna (Jaina) mezhebinin başlıca kitapları bu diyelekte yazılmış, ve bu dil Cayna'lar tarafından insanlığın ana dili sayılmıştır. Cayna mezhebi, Śvetāmbara ve Digambara gibi tarikatlara ayrıldıktan sonra, Śvetāmbara'lar 45 eserlik büyük kanōn'larını (Aṅga'lar, Uvaṅga'lar, Paiṇṇa'lar, v. b.; bk. CAYNA) yazmak için Ardamāgadhī'yi, Digambara'lar da Śaurasenī'yi seçmişlerdir. Fakat bu Ardhamāgadhī, Mahāvīra'nın kullandığı dil olmayıp başka öğelerle karışmış olduğu gibi, Digambara Śaurasenī'cesine de Ardhamāgadhī öğeleri karışmıştır. Cayna'ların kanōn'dışı olan eserleri ve yorumlamaları başlıca Māhārāṣṭrī dilindedir.

ARDIÇ (Juniperus), açık tohumlu bitkilerin kozalaklar (Coniferae) takımından servigiller (Cupressacaae) e bağlı bir bitki cinsi. A. cinsinden 60 kadar tür vardır. Bunlar ince iğne veya pul şeklindeki yapraklarını kış yaz yeşil tutan ağaç ve ağaççıklardır. Meyvaları, kozalak pullarının birbiriyle yapışmasından ve etleşmesinden hasıl olan üzümsü bir meyvadır. Türkiye'de yetişen A. türleri *J. oxycedrus, J.*

nana, *J. excelsa*, *J. joetissima* ve *J. phonica* olup bunlardan ilk ikisinin yaprakları ignemsi, ötekilerinin ki küçük pul şeklindedir.

A. odunu marangozlukta kullanılır. Kuzey Amerika'da yetişen *J. Virginia*'nın odunundan kurşun kalemi, sigara kutusu, v. b. yapılır.

ARDIÇ KATRANI (Pix juniperi «Kodeks»), *Juniperus oxycedrus* denen ardıçın veya diğer ardıçların odun kısmının kuru damıtılmasiyle elde edilen sarı, şurup kıvamında bir maddedir. İçinde türlü reçineler, fenol gaiakol, kreosot ve hidrojenli karbonlar vardır. Bazen barsak kurtlarını düşürmek için verilir; daha ziyade deri hastalıklarında kullanılır.

ARDIÇKUŞU (Turdus pilaris), ötücü kuşlar (Passeres) ın karatavuklar (Turdidae) familyasının bir türü. Sırt ve kuyruk üstü tüyleri kahverengi, karın tarafı beyaz renklidir. Çene, gerdan ve kursak bölgesi pas sarısı renkli ve siyah lekelidir. Kuyruk siyahtır. Dişilerinde kuyruk kahverengidir. 26 cm kadar uzunluktadırlar. Çayır ve tarlalara yakın olan ormanlarda yaşarlar. Göçücü ve gezici kuşlardandır. Böcekler, kurtçuklar, salyangozlarla geçinirler, meyva danelerini de yerler. Kuzey Avrupa'da ve Asya'nın ormanlık bölgelerinde yaşarlar. Türkiye'de de sık görülen kuşlardandır.

ARDIÇKUŞU

Bunun diğer bir akrabası Ökseotu A. (T. viscivorus) dur. Yüksek yerlerdeki ormanlarda yaşar. 27 cm uzunluğundadır. Sırtı, zeytin yeşili kahverengi, karın tarafı beyaz ve göğüs bölgesi pas sarısıdır. Karında koyu kahverengi lekeler vardır. Avrupa'da, Anadolu'da, Asya, Cezair ve Fas'ta yaşar. Böcek, salyongoz ve ökseotu taneleriyle beslenir.

Kolyeli A. (T. torquatus) Avrupa, kuzey Anadolu ve Kafkasya'da dağlık bölgelerde, çam ormanlarında yaşar. 27 cm büyüklüğündedir, erkekleri siyah, dişileri kahverengidir. Gögüslerinde açık renk bir şerit vardır.

Pas rengi A. (T. musicus) kuzey Avrupa'da ve kuzey Asya'nın çam ve ardıç ormanlarında yaşar. 22 cm uzunluktadır. Rengi ökseotu A. na benzer ve vücudun yan tarafları kırmızımtrak renklidir. Sırt tarafı yeşilimtrak kahverengidir. Karın beyazdır. Kuyruk külrengi yeşildir. Anadolu'da da yaşar.

Güzel sesli A. (T. ericetorum) Avrupa ve Asya'da ova, dağ ve nemli ormanlarda yaşar. Anadolu'da bulunur, 22 cm uzunluğundadır. Sırt yeşilimtrak kahverengi lekelidir. Göğüs pas sarısıdır. Böcek, solucan, salyangoz ve meyva daneleriyle geçinir. Hatta insanlar için zehirli olan güzelavratotunun tanelerini bile yer.

Karatavuk (T. merula) ardıçkuşlarının akrabasıdır (b. bk.).

ARDIÇ TOHUMU. tıpta kullanılan ardıç tohumu (genièvre) *Juniperus communis* denilen bir çeşit ardıçın kurutulmuş olgun meyvaları. Bu meyvalar aromatik kokulu, baharlı ve tatlımsıdır. İçinde bir esans, reçine, şeker ve Juniperin denilen acı bir madde, pektin, potas tuzları v. b. vardır. İdrar söktüren esansıdır. 500 gram su ile infüsyon yapılarak verilen 4 gram A. iştah açar, teri çoğaltır, âdet söktürür, hususiyle idrar artırır. A. birtakım diüretik şarapların terkibine girer. A. yerinde kullanılmaz ise böbrekleri bozar. A., ispirto ile damıtılarak bir nevi içki, ardıç rakısı, «gin» (cin) yapılır.

ARDİLAN: bk. ERDİLAN.

ARDİSTAMA. eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir şehir. Bugünkü Arısama (Beyviran'ın kuzeydoğusunda).

ARDİSTAN. Orta İran'da İsfahan'ın 100 km doğusunda bir kasaba. A., batı İran dağlık bölgesiyle iç bölümdeki çöllerin birbirine yaklaştığı etek bölgesinde sıralanan yol uğrağı şehir ve kasabalardan biridir.

ARDITI. Luigi. (1822 - 1903) İtalyan musikicisi. Orkestra şefi, besteci ve kemancı olarak tanınmıştır. Virtüoz olarak seyahat etmiş, eser temsil ettirmiş, Amerika'da çeşitli musiki işlerinde çalışmıştır. 1860 da İstanbul'a gelmiş, Beyoğlu'nun Naum tiyatrosunda ve saray sahnesinde opera temsilleri veren bir İtalyan takımını idare etmiş, İstanbul'dan Londra'ya çağırılarak ölünceye kadar orada yaşamıştır. A., sanat anılarını İngilizce olarak *My Reminiscenses* [1896] adiyle yayımlamıştır. A. hususiyle şarkılı danslariyle tanınmıştır. Ayrıca üç opera ve piyano için fantaziler, iki keman için scherzo, v.b. çalgı musikisi parçaları bestelemiştir.

ARDİYE (Tic. ve Gümrük), ticarette, ticaret eşyasının konduğu mağaza ve ambarlara denir. Bu kelimenin Fransızcada karşılığı olan depo kelimesi de dilimize geçmiştir. Ardiyeler tüccarın kendi malı olduğu gibi başkasına da ait olabilirler. Başkasının ardiye veya deposuna malını bırakan tüccar bunun için bir kira da öder. Buna ardiye ücreti veya sadece ardiye adı verilir.

Yabancı memleketlerden veya memleket içinde gümrüklere gelen ticaret malları, gümrük ambarlarına konur. Ondan sonra bu malların beyannamesi verilerek ve gümrük resmine tabi ise resmi ödenerek gümrük kapısından çıkarılır. Ambara girdiği tarihten başlıyarak bir hafta içinde sahipleri tarafından kaldırılmıyan eşya için gümrük idarelerince tarifesine göre ardiye ücreti, yani ambar kirası alınır. Gümrüklerde alınan ardiye ücretinin 1948 devlet bütçesinde tahmin edilen tutarı 22 bin liradır.

ARDİZİYA (Ardisia), mirsinase (Myrsinaceae) familyasından sıcak ve suptropik bölgelerde 240 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar ağaççık veya ağaç olup yaprakları kalınca ve sert, çiçekleri beyaz veya kırmızı, salkım veya bileşik şemsiye durumunda; meyvaları kırmızı, mavi, siyah veya beyaz renkli bir üzümdür. Birçok türleri ve hususiyle Doğu Asya'da yetişen *A. crispa* güzel yapraklarından ve uzun zaman ağaççık üzerinde kalan kırmızı meyvalarından dolayı süs ağaççığı olarak Orta Av-

ARDİZİYA

rupa ser ve bahçelerinde yetiştirilir. Bu türün tohumları, meyvalar bitki üzerinden düşmeden çimlenir. Yaprak kenarlarındaki büyükçe şişkinlikler içerisinde bitki ile ortak hayat geçiren faydalı bakteriler yaşarlar. Bunlar olmazsa bitki daha kötü büyür.

ARDMORE, [*ardmour* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin Oklahoma devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 170 000 (1940) dir. Bu nüfus, 1920 de 14 180 idi. İşlek bir demiryolu boyunda ve zengin çiftlikler (Farm) ortasında gelişmiş bulunan A. çevresinde tabiî gaz, asfalt, kömür, petrol yataklariyle çinko damarları vardır. A. da pamuklu dokuma endüstrisi ve ticaret ileri gitmiş, yağ tasfiyehaneleri kurulmuştur.

ARDOS: 1 — Erzurum'un Oltu ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 723 (1945) tür. A., Oltu'nun kuzeydoğusunda, Oltu çayının kollarından biri olan Ardos deresi üzerinde kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde dere suyu kullanılır. Halk, ekincilikle geçinir.

2 — Kars'ın merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 1 064 (1945)tür. A., Kars'ın 18 km güneyinde, Kars çayı vâdisinin genişçe bir yerinde, etekte kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde ekin ekilir. Halkın bir kısmı kilim ve halı dokumakla geçinir.

ARDOYE [*ardua* ok.], Belçika'nın Westvlaanderen eyâletinde bir kasaba. Nüfusu 6 400 dür. Denizden yüksekliği 22 m dir. A., Bruges'ün güneyindeki önemli demiryolu kavşaklarındandır. Kasaba içinde ve yakınında çeşitli endüstri gelişmiştir.

ARDROSSAN [*ardrəsın* ok.], İskoçya'nın Ayr kontluğunda bir liman ve plâj şehri. Nüfusu yaklaşık olarak 7 511 (1938) dir. Firth of Clyde de kurulmuş bulunan A., demiryolu uğrağı, önemli bir kömür ve demir ihraç yeridir; tersaneleri vardır; halkın bir kısmı balıkçılık yapar.

ARDUÇ. Samsun'un Çarşamba ilcesinin Ayvacık bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 656 (1945)dır. Yeşilırmak boyunda, Çarşamba'dan 30 km güneyde, Tereçe deresinin Yeşilırmak'a katıldığı yer yakınında kurulmuş bulunan A. un 3 mahallesi vardır. Halk çifçilikle geçinir.

ARDUSTA. Gümüşhane'nin Bayburt ilcesinin Hart bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 533 (1945)tür. Gümüşhane'nin 60 km kuzeydoğusundaki Hart ovasını kuzeyden çeviren dağların güney yamacında, Hart bucağının 4 km kuzeydoğusunda, etekte kurulmuştur. Toplu olan evleri kerpiç ve taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suyu kullanılır. Halk, çifçilikle geçinir.

ARDUŞİN (Bazı kaynaklarda *Ardoşin* veya *Arduşen*), Bingöl ilinin Solhan ilcesine bağlı bir bucak. Bu bucak merkezi aynı adı taşıyan 125 (1945) nüfuslu bir köydür. A., Murat ırmağı yakınında dağlık bir yörededir. Elâzığ-Muş demiryolu A. yakınından geçmektedir.

A. bucağına bağlı 13 köyde 2 683 nüfus (1945) vardır. Buradaki köylerin çoğu 200-300 nüfusludur. Halkın başlıca geçim kaynağı hayvan yetiştirmedir.

ARDUVAZ (Ardoise) [Petrografi], gri mavi renkli, kolayca ince tabakalara ayrılan sert, bir killi şisttir. Binaların çatılarını örtmek, bilârdo masaları, küçük taştahtalar yapmak, yerleri döşemek için kullanılır. Her jeolojik devirde oluşmuştur. Meselâ Fransa'da Bretagne, Arden'ler, ve Pirene masiflerindeki arduvazlar birinci zamana, Savoie'dakiler ise Jura'ya aittir. Bizde «kayagan taş» adı verilir. Anadolu'nun birçok yerlerinde bulunur. Damları örtmek için arduvazlar kiremitten daha iyidir, çünkü hem çok dayanır, hem de binaya fazla ağırlık vermez.

ARDYS, iki Lydia kıralının adı:

1 — Lydia kıralı Heraklid'ler sülâlesinin sondan dördüncüsü. Kıral olan kardeşi Kadys'in karısının Spermos adında birisiyle birlikte kocasını öldürmesi üzerine memleketinden kaçmak zorunda kalan A. ancak Spermos öldükten sonra geri dönmüştür.

2 — (doğ. M. Ö. 657 ?) Gyges'in oğludur. Kimmer'ler tarafından işgal edilmiş olan memleketini kurtarmayı başarmıştır. Priene'yi almış ve Miletos ile harb etmiştir. Asur'lular Babylon'u (M. Ö. 648) ve Elâm'ı (M.Ö. 645) alınca, A., babası gibi onlara karşı bir yaltaklanma politikası gütmüştür. En eski Lydia elektron sikkeleri A. indir.

ARDZRUNİ, Thoma, IX. yüzyılda yaşamış bir Ermeni tarihçi. Kroniği Nuh'tan başlıyarak 338 senesine kadarki zamanı anlatır.

AREBE VÂDİSİ (Vādī ʿArabeʾ, Suriye ve Filistin'de, Akdeniz kıyılarına hemen hemen paralel olarak uzanan büyük çöküntü hendeğinin, Tabariye gölünden Akabe körfezine kadar olan bölümünün eski adı ve bunun yalnız Lut gölünün güneyinde kalan bölümünün bugünkü adı. A. nin tabanı Lut gölü kıyısında 391 m de iken güneye doğru yükselerek, Kızıldeniz'le Lut gölü arasındaki subölümü çizgisinde 210 m ye erişir, sonra yeniden Akabe körfezine doğru alçalır. Güneyde kalan bölümü daha küçüktür.

AREC veyahut **AREQUIR:** bk. AREKA

ARECIBO [*areθibo* ok.] Antil adalarından Portorico'nun kuzeyinde, aynı addaki departmanda, bir şehir ve liman. Nüfusu 22 134 (1940) tür. (1900 de 10 000 kadardı). Demiryolu boyunda işlek bir istasyon olan A. dan, çok miktarda şeker ve kahve ihraç olunur.

AREİON. Yunan efsanesinde, Adrastos (b.bk.)u Thebai önünde sürati sayesinde kurtaran mucizeli at.

AREİOS (yaklaşık olarak 261-336), Hıristiyan dinini daha akla uygun bir şekle sokmak gayesini güden mezhebi ile (bk. AREİOSÇULUK) bütün yakın Doğu'yu altüst eden ünlü bir din adamı. A., Antiokheia'lı Lukianos'un öğrencisi olmuş, onun fikirlerini benimsemiş, geliştirmiş, kişisel bir doktrin ortaya koymuştur. IV. yüzyılın ilk senelerinde İskenderiye'de papaz olmuş, parlak vaızlarını verirken doktrinini geliştirmek fırsatını bulmuştur. Öğretimi piskopos Aleksandros'un dikkatini çekmiş (317 veya 318), fakat A. aldığı ihtarlara önem vermemiştir; nihayet İskenderiye'den kovulmuş (325); İmparator Konstantinos'un Nikaia'da topladığı büyük ruhanîler meclisinde, hususiyle İskenderiye'li diyakoz Athanasios'un marifeti ile, sürgüne mahkûm edilmiştir (320). Fakat A. un fikirleri Doğu'da hâkimdi. Bu akım lehinde İmparator Konstantinos'a etki yapmak için büyük bir çalışma başlamıştı; A. un eski dostlarından Nikomedeia piskoposu Eusebios'un yaptıkları, A. taraflılarının başarı kazanmalarına çok yardım etmiştir. İllyria'da on bir sene sürgün yaşıyan A. tam İskenderiye'ye çağrıldığı sırada ölmüştür. A. un başlıca eseri *Thaleia* (Ziyafet) dır; ilmî olmaktan çok kendi öğretimini halk arasın-

da yaymayı hedef tutan bir eser olduğu sanılıyor. Bütün eserleri kaybolmuştur. Elimizde, birini dostu Eusebios'a, diğerini İskenderiye piskoposu Aleksandros'a yazdığı iki mektubu vardır.

AREİOS DIDYMOS. Augustus'un felsefe öğretmeni olan İskenderiye'li bir Yunan filozofu. Askalon'lu Antiokhos'un etkisi altında kaldığı ve onun gibi eklektik olduğu halde, İstoa okuluna bağlı sayılır. Yazdığı felsefe tarihinden elimize geçen iki önemli parçanın konusu İstoa ve Peripatos ahlâkıdır. Drusus'un ölümünden sonra (M. Ö. 9) Livia'yı teselli için yazdığı bir yazının uzun bir parçası Seneca'nın *Ad Marciam* adlı eserinde vardır.

AREİOSÇULUK (Arianizm). İskenderiye papazlarından Areios (b. bk.) un Antiokheia piskoposu Paulos ile papaz Lukianos'un fikirlerinden ilham alarak ortaya attığı inanç. A., imparator büyük Konstantinos ile halefleri zamanında Hıristiyan dünyasını uzun zaman meşgul etmiş ve birçok tartışmalar doğurmuştur. A. un esası, Hıristiyan katolik inancına göre Tanrı oğlu sayılan İsa'nın cevher ve mahiyet itibariyle babaya yabancı olduğu, ezelden beri var olmayıp sonradan yaratılmış bir yaratık olduğudur. A. doğuda çok taraflı bulmuş, fakat memlekette birliğin bozulmasını istemiyen imparatorun toplattığı Nikaia (İznik) ruhanî meclisinde (325) reddedilerek Areios ve taraflıları azledilmiş, baba ile oğlun cevher ve mahiyet itibariyle bir olduğu kabul ve ilân edilmiştir. Fakat bu, A. u durdurmamıştır. Doğu Hıristiyanları Nikaia kararına karşı gelmiş, fakat İskenderiye piskoposu Athanasios (b. bk.) başta olarak bütün batı A. u reddetmeştir. Uzun süren tartışmalar ve toplanan ruhanî meclislerden sonra A. yumuşayarak birkaç gurupa ayrılmış, bunlar arasında, baba ile oğlun mahiyet benzerliğini kabul eden orta bir grup (Yeni-Areiosçular) çok yayılmış ise de, imparator büyük Theodosios'un topladığı Konstantinopolis (İstanbul) ruhanî meclisi (381) nde A. tekrar reddedilmiş ve Nikaia formülü tek inanç olarak kabul edilmiştir. Devlet kilisesinden bu suretle kesin olarak atılmış olan A. memlekette yavaş yavaş sönmüş, fakat devlet dışında doğu ve batı Got'ları ile Vandal'lar, Burgund'lar, v. b. arasında yayılarak yeniden bir parlama görmüş, fakat V. ve VI. yüzyıllarda bunlar da katolik olunca artık büsbütün kaybolmuştur.

AREKA (Areca), hurmalar (Palmae) ın Hindistan'dan Yeni Gineye kadar bütün sıcak bölgelerde 40 kadar türü yetişen bir cinsi. Bu cinsin Sunda adaları, Asya'nın sıcak bölgeleri ve Hindistan'da yetişen *A. catechu* türü, ince uzun gövdeli 20 metre yüksekliğinde bir ağaçtır. Etlimsi bir drupa olan meyvaları yerli halk tarafından «betel» adı verilen bir çeşit sakıza katılarak ağızda çiğnenir. Bundan başka, içerisinde tanen bulunduğundan dericilik ve boyacılıkta kullanılır; tohumlarında Arekloin adında bir madde bulunduğundan, eczacılıkta «Arecae semen» diye anılan solucan ve şeritleri düşürmek için kullanılan ilâç elde edilir.

AREKUNA, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil. Yarekuna da denir. Karib veya Karayib dil ailesinin Kuzey koluna bağlı Roroima grupundandır. Güneydoğu Venezuelâ'da, Orinoco nehrini besliyen Coróni, ve Parágua ırmaklarının yukarı kısımlarında konuşulur. Parágua kıyılarında kullanılan şekline Kamarakotó adı verilir.

AREL, Hüseyin Sadettin (doğ. 1880), Türk yazarı ve musiki bilgini. İstanbul'da doğmuştur. Babası Anadolu kazaskerlerinden Mehmet Emin efendidir. Yüksek öğrenimini İstanbul hukuk fakültesinde yapmıştır (1906). Türkçeden başka Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca bilir.

Adliye müfettişliği (1910), adliye müsteşarlığı (1911), Şûrâ-yı devlet (danıştay) maliye ve nafıa dairesi âzalığı (1913), Defter-i hakanî eminliği (1914), Şûra-yı devlet tanzimat dairesi reisliği (1915) gibi memurluklarda çalışmış, 1922 de Şûrâ-yı devletin kaldırılması üzerine memurluktan ayrılarak avukatlığa başlamıştır.

Resmî görevleri dışında basın ve musiki ile uğraşan A., *Şehbal* adlı on beş günlük resimli bir dergi yayımlamış [1909-1914, No. 1-100], daha sonra da *Türklük* adlı aylık bir kültür dergisi çıkarmıştır [1939-1940, No. 1-15].

Türk ve batı musikilerini çok iyi bilen A., her iki musikide de birçok eserler bestelemiş ve öğrenciler yetiştirmiştir. Bestelerinin büyük bir kısmı henüz basılmadığı gibi, Türk musikisi teorisine, armonisine, kontrpuvanına, Batı ve Türk musikileri tarihlerine ait eserleri henüz ders notları halindedir. Musiki hakkında yayımlanan makalelerinin en önemlileri «Türk musikisi kimindir?» genel başlığı altında Türklük dergisinde bastırdığı on dört makaledir.

Türk musikisinin polifonik alanda gelişmesine taraflıdır.

ARELATE, Fransa'daki Arles şehrinin eski adı.

ARENA: bk. AMPHİTEATRON.

ARENA (Arène; Lât. *arena* = kum), kumun kibar ve şairane ismi ise de jeolojide, içinde kuvars bulunan eruptif kayaçların (plutonid) ayrışarak ufalanmasından meydana gelen özel bir kuma verilen ad. Sertliği dolayısiyle madenî eşyayı temizlemek için kullanılır. En çok granit masifleri civarında bulunduğundan bazan «granit toprağı» ismini verirler.

ARENA: 1— **Joseph A.** (1770-1801), Fransız askerî yargıcı ve siyaset adamı. Korsikada doğmuştur. Beşyüzler Meclisi'ne Korsika milletvekili olmuş, 18 Brumaire olayına karşı gelmiş ve suikastçı tavrı takınan memnun olmıyanlar grupuna katılmıştır. 10 ekim 1800 de Operada tevkif edilmiş ve arkadaşları Topino-Lebrun, Ceracchi, Domerville ve Diana ile birlikte birinci Consul'u bıçakla öldürmek suçu ile yargılanarak idam edilmiştir.

2 — **Barthelemy A.** (1775-1829), Joseph A. nın kardeşidir. Korsika'da doğmuştur. L'Assemblée Législative'e ve Beşyüzler Meclisi'ne saylav seçilmiştir. Bonoparte'ın yaptığı hükümet darbesini protesto etmiş, kaçarak Livorno'ya sığınmış, orada izini kaybetmiştir.

ARENARİA, bataklıkkuşları (Grallae) takımına bağlı yağmurkuşları (Charadriidae) familyasının bir cinsi. Başları iri, gagaları sivri ve biraz yukarı doğru kıvrıktır. Göçücü kuşlardandır. Kumlu deniz kıyılarında yaşarlar. Kurtları ve sümüklü böcekleri kumdan çıkararak yerler. Gagaları uzun değildir, sivri ucludur.

A. interpres adlı türün başı beyaz ve siyah renklidir. Sırtta koyu kahverengi ve beyaz kenarlı tüyler vardır. Sırtın kuyruğa yakın kısmı beyazdır. Kuyruk sokumunda at nalına benzer bir leke vardır. Başın yan tarafları kahverengi, gerdan beyazdır. Göğüs koyu kahverengidir. Karın tarafı beyazdır. Yaz aylarında alın, yanaklar, ense ve sırtın büyük bir kısmı beyaz renklidir. Göğüs ve gerdan siyahtır. Sırt kahverengi ve siyah lekelidir. Gagaları siyah, ayakları, tu-

runcu renklidir. Boyları 20 cm kadardır. Avrupa, Asya, Afrika ve güney Amerika'da yaşarlar. Anadolu'da da raslanır.

A. melanocephala adlı türü esmer siyah renklidir. Vücudun alt tarafı beyaz, kuyruk beyaz ve geniş siyah şeritlidir. Kuzey Amerika'da Alaska'dan Kaliforniya'ya kadar olan bölgede yaşar.

ARENARİA (Arenaria), karanfilgiller (Caryophyllaceae) den dünyanın yarısında 160 kadar türü yetişen otsu bir bitki cinsi. Yaprakları karşılıklı, dip tarafları az çok birbiriyle birleşmiş, çiçekleri beyaz veya kırmızı renkli, meyvası çok tohumlu bir kapsüldür. Orta Anadalu'da taşlı yamaçlarda çok raslanan *A. Ledebouriana* tüysüz bir bitki olup, sürgünü çift dallı, yaprakları sık ve gergin, dar, hemen hemen tığ gibi sivri, çiçekleri beyaz, ikiz kollu bir şemsiye durumundadır. Çok küçük bir bitki olan *A. serpyllifolia* ve bundan başka *A. blephanaphylla, A. gravedens, A. Kotschyana, A. lychnidea, A. verna* gibi türleri de Türkiye'de yetişir. *A. Balearica, A. laricifolia, A. montana* gibi beyaz çiçekli bazı türleri kıraç bahçelere ve hususiyle çiçek tarhlarının kenarlarına ekilir.

ARENARİA

ARENBERG veya **AREMBERG** (hanedanı), eskiden kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bağlı bir dukalık hanedanı. Bu ad, Rhein'deki Adenau bölgesinde bulunan Arenberg köyünde aynı adı taşıyan şatodan alınmıştır. İlk defa olarak XII. yüzyılda adlarına raslanan A. kontlarının erkek evlât soyu 1280 tarihlerine doğru sönmüştür. Ailenin mirasçısı Mathilda (1282-1299), La Marck kontu Engelbert II. (ölm. 1328) ile evlenmiş ve bunların ikinci oğlu Engelbert III. (ölm. 1387) ile ikinci A. hanedanı meydana gelmiştir. Kont Robert III. ün evlâtsız olarak ölmesi üzerine bunun da erkek soyu sönünce, ailenin mirasçısı kalan Robert III. ün kızkardeşi Margaret, 1547 de Ligne hanedanından Jean de Barbançon ile evlenmiş, ve böylece A. Kontluğu unvanı ile arması ve toprakları bu hanedana geçmiştir. J. de Barbançon'un oğlu Karl, Anne de Croy ile evlenerek Aerschot Dukalığını, Chimay Prensliğini ve Beaumont Kontluğunu ele geçirmişti. 1576 da İmparator Maximilian II. kendisine kutsal Roma-Germen İmparatorluğu prensliği (Reichsfürst) unvanını vermiştir. 1582 de de Reichstag üyeliğini ve burada oy sahibi olmak hakkını kazanmıştır. Karl'ın torunu Philipp Franz, 1645 de İmparator Ferdinand III. tarafından dukalığa yükseltilmiştir. Duka Engelbert Ludwig, 1801 Lunéville Barış Antlaşması ile Rhein'in sol tarafındaki topraklarını kaybetmiş, bunun yerine tazminat olarak kendisine Meppen ile Recklinghauasen Kontluğu verilmiştir. 1803 de yerine geçen oğlu Prosper Ludwig (Louis), 1806 da Rhein Konfederasyonuna girmiş ve İmparatoriçe Josephine'in bir yeğeni ile evlenmişse de 1810 da Napoléon'un Almanya için uyguladığı yeni düzende topraklarının büsbütün elinden alınmasını önliyememiştir. 1815 Viyana Kongresi ile kendisine toprakları geri verilmiş, fakat doğrudan doğruya imparatorluğa bağlı bir hükümdar olmak sıfatını kaybederek Meppen Hanovra Kırallığı'nın ve Recklinghausen de Prusya'nın hükümdarlığına geçmiştir. A. hanedanı, 1845 de Prusya Zadegân Meclisi'nin irsî üyesi olmuştur. Belçika ve Fransa'daki geniş malikâneleri, Birinci Dünya Harbi'nden sonra tasfiye edilmiştir. Bu hanedanın ünlü üyeleri şunlardır:

1 — **Auguste-Marie-Raymond, prince d'** (1753-1833), daha çok Comte de La Marck diye tanınmıştır. Fransa hizmetine girerek 1771-1772 de Doğu Hindistan'da ve 1780-82 de Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığı uğrunda savaşmıştır. 1789 da Brabant ihtilâline karışmış ve zadegân saylavı olarak Etats généraux'ya seçilmiştir. Dostluğunu kazandığı Mirabeau'yu Fransız Sarayı çevresine tanıtmıştır. Fransa'da kırallığın düşmesi üzerine memleketi bulunan Alçak-Ülkeler (Nederland) e dönmüş ve 1783 de Viyana'ya giderek Avusturya hizmetine girmiştir. 1715-1730 Alçak-Ülkeler Generali rütbesini taşıyan A., Nassau hanedanı ile münasebet kurmuştur. Mirabeau'ya gönderdiği mektupları basılmıştır (2 cilt, 1851).

2 — **Léopold-Philippe de Ligne, duc d' Aerschot et d'** (1690-1754), İspanya Veraseti Harbin'de Karl III. tarafını tutmuş, sonra 1716-1718 de Türk'lere karşı savaşmıştır. Avusturya hizmetinde birçok sivil ve askerî görevler alan A., sürgün J. J. Rousseau'yu himaye etmiş ve Voltaire ile mektuplaşmıştır. Oğlu, **Charles-Marie-Raymond,** Avusturya feldmareşalı olarak Yedi Yıl Harbi'nde önemli bir rol oynamıştır.

3 — **Louis-Engilbert, duc et prince d'** (1750-1820), Rastadt Kongresinde kendisine Vestfalya'dan tazminat olarak toprak verilmiştir. Napoléon I. tarafından senatör yapılmış, 1815 ten sonra Belçika'ya çekilmiştir. Oğulları **Louis Prosper** (1785-'861) ve **Pierre,** önce Napoléon I. in hizmetinde bulunmuş, 1815 ten sonra Almanya'ya geçmişlerdir.

ARENBERG-MEPPEN, 1826 da yapılan teşkilâta göre Hanovra'nın Osnabrücke bölgesinde bir Alman dukalığı.

ARENDAL, Norveç'in güneydoğu kıyısında bir şehir. Nüfusu 10 400 (1936)dür. Nidelv çayının ağzında kurulmuş bulunan A. da gemi yapımyerleri vardır; kereste ticareti, balıkçılık önemli yer tutar. A., işlek bir limandır.

ARENDALİT (Arendalithe), Norveç'te Arendal'de bulunan bir cins epidor'a verilen isim.

ARENGA, hurmalar (Palmae) ın Hindistan ve Malaya bölgelerinde 12 kadar türü yetişen ve hepsi de kalın gövdeli büyük ağaçlar olan bir cinsi. En tanınmış türü *A. saccharifera,* kuvvetli büyük bir ağaç olup, yaprakları boz yeşil renkli ve 6-8 metre uzunluğundadır. Yapraklarından dam örtmek, kalın saplarından da lif çıkarmak için faydalanılır. Çiçek sapları kesilince akan sıvıdan şarap yapılır. Gövdesinden Sago denilen nişasta çıkarılır.

ARENİKOLA (Arenicola; Lât. *arena* = kum, *colere* = ikamet etmek), oltayemi kurdu veya balıkçıkurdu adı da verilir. Halkalı kurtların arenikolide (b. bk.) familyasındandır. 20-30 cm uzunluğunda olabilir. Vücutları yuvarlaktır. Vücudun orta kısmındaki segmentlerinde 13 çift kadar dallı kırmızı solungaçlar vardır. Rengi koyu mavimtrak yeşil veya kırmızımtrak ve sarımtraktır. Madenî bir parlaklık gösterir. A.

ARENİKOLA

kendini kuma gömer ve U harfi şeklinde borular oyar. Kumları ve çamurları yer. Balıkçılar bu kurdu olta yemi olarak kullanırlar. *A. marina* adlı türü Akdeniz ve Atlas Okyanusu, Baltık denizinde yaşar. *A. grubei* ve *A. caudata* adlı türleri Türkiye'de de yaşıyan türlerdendir.

ARENİKOLİDE (Arenicolidae), halkalı kurtlar (Annelida) ın poliketler (Polychaeta) takımına bağlı bir familya. Bu kurtların başlarındaki uzantılar çok kısadır. Parapodlar küçük çıkıntılar halindedir. Vücudun orta segmentlerinde dallı solungaçlar vardır. Denizlerde yaşar ve kumu oyarlar. Bu familyanın en tanınmış cinsi *Arenicola*'dır.

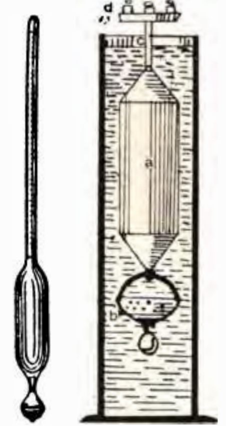
ARENSBURG. Estonya'nın Kuressaarelin (b. bk.) kasabasına Alman'ların verdiği ad.

ARENSKİY, Anton Stepanoviç (1861-1908), Rus kompozitörü. 1882 de Petersburg konservatuvarını bitirdikten sonra, Moskova konservatuvarında armoni, kontrpuvan ve kompozisyon öğretmenliğine getirilmiştir. Eserleri arasında üç opera: *Son na Volge* (Volga'da rüya) [1892], *Rafael'* [1894], Hint destanlarından alınma *Nal' i Damayanti* (N. ile D.) [1899]; *Noç v Egipte* (Mısır'da gece) [1900] adlı balet; iki senfoni, birkaç orkestra parçası, ve türlü oda müziği (trio, kuartet, kuintet; 80 den fazla piyano parçası (bu arada bir piyano konçertosu); 50 kadar romans ile duet; koro parçaları; ve Puşkin'in *Bahçisarayskiy Fontan* (Bahçesaray çeşmesi) adlı eserinin müziği (solo, koro ve orkestra) vardır. Almancaya da çevrilen *Rukovodstvo k praktiçeskomu izuçeniyu garmonii* (Armoniyi pratik olarak öğretme metodu) adlı eserine «1000 problem» başlıklı bir kitapçık eklemiş, ve *Rukovodstvo k izuçeniyu form instrumental'noy i vokal'noy muzıki* (Aletli ve sesli müzik şekillerini öğretme metodu) adlı kitabı [2. bas. 1900] da yayımlamıştır. A. nin eserleri Rusya dışında da beğenilerek ayrıca yayımlanmışsa da, operaları repertuvarlarda tutunamamıştır. Eserlerinde, akademizmin bütün nitelikleri belirtilmiş, ayrıca, Çaykovskiy'nin heyecan uyandırma ve trajizm niteliklerinden daha çok lirizmi ile zarifliği A. nin sanatı üzerinde kuvvetli bir etki yapmıştır.

ARENYS DE MAR [*arenis de mar* ok.], İspanya'nın Barcelona yönetim bölümünde, dar kıyı önyerinde 5 400 nüfuslu şehir ve liman. Demiryolu üzerindedir. Dantelâ fabrikası, deniz okulu, eski bir tersanesi ve yakınında sıcak su kaynakları (38°) vardır.

AREOL (Lât. *area* = alan; Eski terim: *Hale*), bir dokuyu meydana getiren yapı örgüsü arasındaki küçük boşluklar. Bu A. lerin içi, katı bir madde veya bir sıvı ile dolu olabilir. Memebaşını çevreliyen koyu renkteki deri kısmına da meme A. ü veya aylası denir (bk. MEME). Bir yangı noktası çevresindeki değirmi, kırmızı bölgeye de yangı A. ü denir.

AREOMETRE, sıvıların özgül kütlesini (veya yoğunluğunu) ölçmeye yarıyan alet. Bu alet camdan yapılmış bir hazne ile bunun üst tarafında silindir şeklinde bir borudan ibarettir (şekil 1). Haznenin balon şeklinde alt kısmına civa veya saçmataneleri koymak suretiyle ağırlık merkezinin mümkün olduğu kadar aşağıda bulunması sağlanır. Silindir şeklindeki borunun üzerinde taksimatlı bir cetvel vardır. Alet, özgül kütlesi ölçülmek istenen sıvıya batırılınca, Arkhimedes prensipine göre, kendi ağırlığına eşit ağırlıkta bir sıvının yerini değiştirir. Bu ağırlığı P ile ve bu miktar sıvının hacmini de V ile gösterirsek, özgül kütle $\frac{d}{s} = \frac{P}{V}$ olur. V ne kadar büyük olursa, yani areometre ne kadar derine batarsa, sıvının özgül ağırlığı da o kadar küçüktür. Taksimatlı cetvel denel olarak ayarlanır ve hiç bir hesaba lüzum olmadan, doğrudan doğruya özgül kütleyi gösterir. Büyük özgül kütleler cetvelin aşağı kısmında, küçük olanlar da yukarı kısmında yazılıdır.

Şekil: 1 Şekil: 2

Areometre sıvıların içinde erimiş halde bulunan maddelerin yüzde miktarlarını tayin etmek için de kullanılır. Sıvının cinsine göre bu alete alkolometre (b. bk.), sakkarometre (şeker miktarı için), laktometre (sütteki yağ miktarı için) v. b. adı verilir. Sıvıların özgül kütlesi sıcaklıkla değiştiğinden, areometreler de belli bir sıcaklık için ayarlıdır.

Katı maddelerin özgül kütlesini tayin etmek için Nicholson areometresi (şekil 2) kullanılır: aletin suda c işaretine kadar batması için d kefesine ağırlıklar konur. Bundan sonra özgül kütlesi ölçülecek olan cisim kefeye konur ve şimdi daha derine batan aletin tekrar c işaretine gelmesi için kefeden bir miktar ağırlık alınır. Bu alınan ağırlık cismin kütlesine eşittir. Şimdi cisim b sepetine konur ve yer değiştirttiği suyun ağırlığı kadar kendi ağırlığından kaybeder. Aletin tekrar c ye kadar batması için şimdi kefeye konması lâzım gelen ağırlık, cismin hacmine eşit hacımdaki suyun ağırlığıdır. Böylece ağırlığı ve hacmi bulunmuş olan cismin özgül kütlesi, ağırlığın hacme bölünmesiyle hesaplanır.

AREOPAGOS (Yun.: *Areios pagos* = Ares tepesi), aslında Atina'da Akropolis'in batısındaki tepenin adı olup eskiden üzerinde toplanan Atina ihtiyarlar meclisine (bir nevi senato) alem olmuştur. Ta kırallık devrinden kalma olan bu meclis, asîllerin isteklerini yerine getirmekle yetinirdi; kırallık kalktıktan ve eski Arkhon'ların üye olmağa başladıkları zaman da bu karakterini korumuştur. O zaman meclise Arkhon Basileus başkanlık ederdi. A. kanunların yürürlüğünü denetliyerek bütün idareye etki yapardı. Ölüm dâvalarına bakardı. Hükümlerine karşı hiçbir itiraz yoktu. Mahiyeti bakımından Atina'nın demokrasi yolundaki mücadelelerde daima asîllerin müdafaa kalesi olmuştur. M. Ö. 462 de Ephialtes ile Perikles, A. un denetleme hakkını yalnız kutsal işlere hasretmişlerdir.

AREOSERUS (Araeocerus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in antribiide (Anthribidae) familyasına bağlı bir cinsi. Gelişmelerini tohumlar içinde yapan zararlı böceklerdir. Dünyanın sıcak bölgelerine dağılmışlardır. *A. fasciculatus* adlı türüne «kahve böceği» de denir. Bütün kıyı memleketlerinde tropik ve subtropik iklimlerde yaşarlar. Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya yollanan kahve, kakao, pamuk tohumları ile gelirler. Fakat buralarda gelişemezler. Kurutulmuş meyvalarda da bulunurlar. Larvaları gelişmelerini bu tohumlar içinde yapar ve bunları harap ederler. Son derece zehirli olan Strychnus tohumlarında bile yaşarlar.

AREOSTİL (Yun. *Araiostylos*), Yunanca mimarlık terimi. Yunan mimarları sütunlar arasındaki aralığı sütun tabanının çapına göre ölçerlerdi. Etrafı sütunlarla çevrili bir tapı-

nağın iki sütun arasındaki aralığı sütun tabanının 1, 1/2 misli olursa ona Pyknostylos, 2 misli olursa ona Systylos üç misli olursa Diastylos ve daha çok misli olursa Araiostylos derlerdi. Yunan mimarları sütunun yüksekliğini de taban çapına göre ölçerdi. Bu takdirde Pyknostylos 10 taban çapı yüksekliğindeki bir sütundur; Systylos 9 1/2 ve Araiostylos ise 8 taban çapı yüksekliğindeki sütunlardır.

AREQUIPA [*arekipa* ok.] : 1 — Peru'da A. yönetim bölümünün merkezi. And dağlarının batı yamacında, Misti volkanının güney eteğinde, denizden 2 389 m yüksekliktedir. 1538 de kurulmuş, birkaç kere depremden yıkılmıştır. Nüfusu 65 000 (1933) dir. Bir üniversite şehridir. Pamuk ticareti, altın ve gümüş ile ilgili sanatları, değerli taş yontmacılığı vardır.

2 — Güney Amerika'da Peru Cumhuriyeti'nde yönetim bölümü. Yüzölçümü 56 857 km², nüfusu 263 000 (1940) dir. Doğudaki yüksekelde, Batı And'lar üzerinde etkin volkanlar (Misti), daha batıda kıyıya erişen ve sulanan yerlerinde şekerkamışı, pamuk ve kahve yetiştirilen kurak yerler vardır. Dokuma endüstrisi, çeşitli el sanatları, Bolivya'ya doğru canlı transit ticareti vardır. Mollendo-Cuzco-La Paz demiryolu ile dış ticarete açılmıştır. Altın ve gümüş yatakları vardır. İnkalar devrinde sıcak sulariyle tanınmıştı.

ARES, Yunan mitolojisinde harb tanrısı. Lâtin'lerin Mars'la bir tuttukları, Trakya menşeli Ares, Olympos'un başlıca tanrılarından biridir. Harbin yıkıcı kuvvetini temsil eder; ağır teçhizatlıdır; miğferi, miğferinin tepesinde insana korku veren bir sorgucu vardır; kan görmek onu coşturur, dövüşen safların arasına şiddetle atılır, savaşçıları kırar geçirir. Bağırdığı zaman savaş alanı baştan başa çınlar, dokuz on bin kişinin nara attığı sanılır. Yaya ve araba üstünde dövüşür, arkadaşları harb tanrıçası Enyo (Roma'lılarda Bellona) ve Eris (nifak) tır. Bir söylentiye göre atları, bir söylentiye göre de oğulları olan Phobos (korku) ve Deimos (dehşet) yanından hiç ayrılmazlar. Sürdüğü arabayı Aithon (yanan), Phlogios (alev saçan), Konabos (gümbürtü), Phobos çekerler. Böyle olmakla beraber, A., *İlias*'ta diğer tanrılar tarafından fazla sevilen ve sayılan bir tanrı değildir. Athena ona ağır sözler söyler (*İl.* V 31 vd.), Apollon şiddetli bir lisan kullanır (*İl.* V 455 vd.). Zeus duyduğu nefreti yüzüne haykırmaktan çekinmez (*İl.* V 889 vd.). A. kaba kuvveti, körükörüne atılganlığı temsil eder; bu sebeple, akıl tanrıçası

ARES LUDOVISI
(Roma, Terme millî müzesi)

Athena harb sanatında ondan üstündür, çünkü akıl hayvanî şiddeti alt edebilir. Nitekim, Athena'nın yardımından faydalanan Yunan kahramanı Diomedes, Ares'i yaralamaya muvaffak olur (*İl.* V 855), tanrılar arasında çıkan kavga esnasında bizzat Athena fırlattığı bir taşla Ares'i yere serer (*İl.* XXI 406 vd.). Aphrodite, A. in yardımına koşar, A. de, Aphrodite muharebe meydanında yaralandığı zaman, ona arabasını vermek suretiyle yardım etmişti (*İl.* V 363). Böylece Homeros'ta tanrıların en az sevileni ile en çok sevileninin bir çift teşkil ettiğini görüyoruz. Vaktiyle A. le Enyo böyle bir çift teşkil ederlerken, Enyo'nun yerine Atina'da Aglauros, Thebai'de Aphrodite geçmiştir; destan bu ikinci efsaneyi aksettirmektedir. *Odysseia*'da Aphrodite, Hephaistos'un karısıdır: bu iki zıt rivayetin sonucu olarak A. le Aphrodite arasında gizli münasebetler olduğu hikâyesi meydana gelmiştir. *Odysseia*'da, ozan Demodokos, Güneş'in iki âşığı görüp Hephaistos'a haber verdiğini, Hephaistos'un ustalıkla kurduğu bir ağ sayesinde iki kabahatliyi yataktayken yakaladığını anlatır (*Od.* VIII 266 vd.). Eros (aşk), Anteros (karşı aşk), Priapos, Deimos, Phobos, Kadmos'un karısı Harmonia, A. le Aphrodite'nin çocukları olarak gösterilirler. Geç oluşan bir söylentiye göre Aphrodite'nin sevgilisi Adonis (b. bk.)in üzerine yaban domuzunu gönderen A. tir. A. i Olympos'un koruyucusu, Adaletin yardımcısı olarak gösteren ve «homerik» diye tanınan *Ares hymnos*'u da yeni bazı dinî etkilerin mahsulüdür.

A. in kültü, kendi yurdu olan Trakya'dan Makedonya'ya, Thessalia'ya, buralardan bütün Yunanistan'a yayılmıştır. Boiotia bu kültün önemli bir merkeziydi. Thebai'yi kuran Kadmos, A. le Erinys Tilphossa'dan doğan yılanı öldürmüş, bu yüzden bir sene A. e kölelik etmiştir; Kadmos sonra A. in kızı Harmonia ile evlenmişse de tanrının öfkesi yine yatışmamış, Kadmos birçok felâketlere uğramıştır. Yılanın babası olarak A. yeraltı tanrılarına yaklaştırılmış ve kültü onlarınki ile bir tutulmuştur. Boiotia'daki kült Euboia, Aitolia, Attike'de de vardı. Atina'da Aglauros'un kocası ve Alkippe'nin babası olarak tanınırdı. Agora yöresinde bir tapınağı bulunduğunu Pausanias söyler (I, 8, 4). Atina'nın en eski mahkemesinin bulunduğu Areios pagos (bk. AREOPAGOS) tepesinin A. ile münasebeti olduğu düşünülmüşse de, bugün tepenin adını Eumenid'lerle (Arai ile) münasebetli olabileceği ileri sürülmektedir; Pausanias (I, 28, 6) tepenin yamacında Eumenid'lerin bir tapınağı bulunduğunu, «mahkemede, yabancı olsun, vatandaş olsun, beraat edenlerin bu tapınakta sunu sunduklarını» söyler. A. e Argos'ta, Korinthos'ta, İspanya'da ve arazilerinde, İonia'da Enyalios adiyle tapınılırdı. A. kültünün izlerine Pamphylia, Lykia, Karia, Aiolis, Troas, Bithynia, Karadeniz kıyılarında ve Armenia'da da raslanmaktadır. Olympia'da *hippios* lâkabı ile anılırdı. Sparta'da kendisine köpek kurban edilirdi. Köpekle akbaba onun kutsal hayvanlariydi.

A. in en eski tasvirleri siyah resimli vazolar üzerindeki tasvirlerdir; ağır teçhizatlı ve sakallıdır. V. yüzyılda A. tipi bir gelişme kaydeder; kuvvetli bir delikanlıdır, çıplak ve sakalsız olarak tasvir edilir, başında mığferi, elinde mızrağı vardır. Parthenon'da oturmuş olarak tasvir edilmiştir. Yalnız beli bir *khiton*'la örtülüdür, sağ dizi elleri arasındadır, yanında mızrağı durmaktadır. Heykeltraşlar belli vasıfları olmıyan A. i temsil etmek için yeni yeni tipler yaratmak için uğraşmışlardır. Yüzyıllar boyunca beğenilen bir tip A. Borghese tipidir: bu tipe adını veren eser Louvre müzesindedir, diğer güzel bir kopyası Leptis Magna'da bu-

lunmuştur. Sol bacağı üzerine dayanan çıplak vücudunun duruşu ve sağlam yapısı Polykleitos'un sanatını hatırlatmaktadır; başında miğfer, sol elinde mızrak vardır; yüzünde tarif edilemiyen bir hüzün ifadesi dikkati çekmektedir. IV. yüzyılda Borghese tipini gösteren eserlerin yanında yeni bir tip, A. Ludovisi tipi yaratılmıştır. A. Ludovisi(bk. resim)oturmakta ve biraz kaldırdığı dizini elleri ile tutmaktadır; kılıcı sağ elinde, kalkanı yerdedir; ayakları arasında Eros oynar; bu, A. in üzgün halinin, yüzündeki dalgın ifadenin aşktan ileri geldiğini gösterir.Ana çizgilerinde Lysippos'un sanatının etkisi bellidir. Yaya olarak veya araba üstünde döğüşen A. tipleleri varsa da, bunların A. mi, yoksa herhangi bir savaşçı mı olduklarını kestirmek çok defa çetin bir iştir. A. birçok sikkelerde de tasvir edilmiştir; burada, eski tasvirlerde olduğu gibi sakallı olarak gösterilmesi dikkati çeken bir özelliktir.

ARETAİOS (M. S. II. yüzyılın ikinci yarısı), Kappadokia'lı bir Yunan hekimi. Pneumatik'ler (bk. TIP) okuluna bağlı olan A., İon diyelek'inde (yani Antoninus'lar devresinin dil eğilimlerine uyarak) iki eser yazmıştır: 1 — Hâd ve müzmin hastalıkların sebep ve alâmetleri hakkında, 2 — Hâd ve müzmin hastalıkların sağıtımı hakkında. Her iki eser dörder kitaptan ibarettir. A. ya yeni zamanlara kadar çok değer verilmişti; bugün, onun Apameia'lı Arkhigenes (b. bk.) in fikirlerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmadığı biliniyor. A. un eserleri *Corpus Medicorum Graecorum* adlı seride Hude tarafından yayımlanmıştır [1923].

ARETAS, Anadoluhisarı'ndan geçerek Boğaziçi'ne dökülen Göksu'yun eski adı.

ARĒTĒ, Odysseus'u konuklıyan Phaiak'lar kıralı Alkinoos'un karısı.

ARETHAS (860 ? - 933/34), ünlü Bizans'lı kilise adamı ve yazar. Patrai'de doğmuş, 907 yıllarında Kayseri başpiskoposu olmuştur. A., Kayseri başpiskoposu olan Andreas'ın eserine dayanarak İoannes'in *Apokalypsis*'ini izah eden bir açımlama yazmıştır.

A., öğretmeni Photios (b. bk.) ile beraber Bizans rönesansının başlamasını sağlamıştır. Photios gibi A. da eski Yunan edebiyatı ile uğraşmış ve onun korunması için çalışmıştır. Birçok Yunan yazarlarının eserlerini toplamış, el yazmalarını karşılaştırmış ve düzeltmiş, açımlamalar eklemiş, onların yeniden kopya edilmesini sağlamıştır. A. ın bu çalışması sayesinde Bursa'lı Dion, İzmir'li Aristeides, Samsat'lı Lukianos'un ve başka yazarların eserleri korunabilmiştir. A. ın yazdırdığı en ünlü el yazması, Eflâtun'un eserlerini içine alan *Codex Clarkianus* veya *Bodleianus*'tur; 895 yılında yazılmış olan bu codex'i Clarke 1801 yılında Patmos manastırından kaçırıp Cambridge'e getirmiştir.

ARETHUSA, İlkçağ dünyasının iki şehrinin adı:

1 — Makedonya'da, Strymon (Orfano) körfezi ile Bolbe (Beşik) gölü arasında.

2 — Suriye'de, Kıral Seleukos I. tarafından kurulmuş ve Makedonya'daki A. ya göre adlandırılmıştır. A., Epiphaneia (bugünkü Hama) ile Emesa (bugünkü Humus) arasında Orontes (Asi) vâdisinde bulunuyordu. Bugünkü adı Er-Rastan'dır. Augustus ile Tiberius'un zamanında A., Roma egemenliği altında bulunan küçük bir prenslikti.

ARETHUSA, Yunan efsanesinde Alpheios'un âşık olduğu bir nympha. İki ayrı söylenti vardı: a) avcı Alpheios tanrıça Artemis'in yanında bir nympha olan güzel Arethusa'ya âşık olmuş; fakat Arethusa âşık delikanlının elinden kurtulmak için Ortygia adasına kaçmış ve orada bir kaynak olmuş. Aşktan eriyen Alpheios da bir ırmak oluvermiş ve denizi aşarak sularını sevgili kaynağın sularına katmış. b) Arethusa, Alpheios ırmağında yıkanırken, ırmağın tanrısı kıza âşık olmuş ve insan şekline girerek peşine düşmüş. Arethusa, Artemis'e yalvarmış, Artemis onu bir kaynak haline çevirmiş, Alpheios da tekrar ırmak şeklini alınca Artemis kızı kurtarmak için yeri yarmış, A. dalıp Syrakusai'de tekrar yeryüzüne çıkmışsa da, peşini bırakmıyan Alpheios sularını onun sularına karıştırmıya muvaffak olmuş. Syrakusai şehrinin kuruluşuna katılan Arkadia'lılar, Elis'liler, Ortygia adasında tatlı bir kaynak bulunca, herhalde hasretini çektikleri yurtlarında akan Alpheios'un oralara kadar gelmiş olacağını düşünmekten zevk almışlardır; bu efsane herhalde böyle doğmuştur. Alpheios'un tanrıça Artemis'e âşık olduğu efsanesi daha eskidir (bk. ALPHEİOS). Syrakusai'de bastırılan dört drakhmelik güzel sikkelerde Arethusa'nın başı yunusbalıkları ile çevrili olarak resmedilmiştir.

ARETİAS veya **AREİONESOS** («Ares adası»), Giresun adasının eski adı. Bu ada Argonaut'lar efsanesine girmiştir. Herakles tarafından Arkadia'daki Stymphalos gölünden kovulmuş olan kuşlar bu adaya sığınmış. Argonaut'lar oraya varınca, kuşlar tüylerini ok gibi atarak onlara hücum etmiş ve kahramanlardan birini yaralamış, fakat Argonaut'lar kalkanlariyle kendilerini koruyarak adayı basmış ve kuşları oradan kovmuş.

ARETINO, Pietro (1492 - 1556), İtalyan yazarı. Arezzo'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Humanist bir öğrenim görmüş, resim ve şiirle uğraşmıştır. 1517 de Roma'da yerleşmiş, önce banker Chigi, sonra Papa Leo X. ile Giulio de Medici tarafından korunmuştur. Fakat dedikoducu ve huysuz olduğu için, Leo X. ölünce Roma'dan ayrılmak zorunda kalmış, bu sefer ünlü İtalyan sergerdesi Giovanni dalle Bande Nere tarafından korunmuştur. Bir aralık Roma'ya dönmüşse de düşmanlarından birinin hazırladığı suikastle karşılaşınca, düşmanlarına ve Papa Clemens VII. ye hakaret ederek tekrar koruyucusunun yanına dönmüştür. 1526 da Giovanni dalle Bande Nere ölünce, A., Venedik'e gitmiş, orada Venedik Cumhuriyeti'ne dil uzatmaktan sakındığı için oldukça rahat bir hayata kavuşmuştur. Kalemini korkunç bir silâh gibi kullanarak şantaj, övgü, iftira ve suçlamalarla para kazanmış ve ün almıştır. A. nun dostluğunu kazanmak için Papa Clemens VII., Fransa kıralı François I., İspanya kıralı Carlos V. başta olmak üzere devrin ileri gelen kişileri onu para ve hediyelere boğmuşlardır. Kendisi kadar edepsiz düşmanlar zaman zaman canını sıkmışlar, bir suikaste uğramış, mahkemeye düşmüş olmakla beraber, genel olarak, Venedik'te zevk ve sefa içinde yaşıyabilmiştir. Ünlü ressam Tiziano dostları arasında idi.

ARETINO

A., parlak zekâlı bir kişi olmakla beraber ahlâksız, para, ün, zevk ve sefa düşkünü olduğu için en çirkin ve en müstehcen yazılardan kaçınmamıştır. *La Marfisa, L'Angelica, L'Astolfeida* ile Ariosto'nun devamcısı olmak hayaline kapılmış, Contre-Réforme hareketine uymak için, samimiyetsizliğini gizlemeğe çalışan tumturaklı bir üslûpla dinî eserler yazmıştır. Hezel türünde *(Orlandino)* daha çok başarı göstermiştir. Mektupları mizacını ve yaşadığı devri tanıtması bakımından önemlidir. *Ragionamenti*'si çirkin ve ayıp hakikatlerle dolu açıksaçık bir eserdir. *Dialogo delle corti* saray hayatından bahseder. *Dialogo delle carte parlanti* ise o devirde İtalyan hayatının güzel bir tasviridir. Komedyaları çok beğenilmiştir. Gerçekten, XVI. yüzyılın (Cinquecento'nun) diğer komedyaları arasında, dialogun canlılığı ve sahneye konan tiplerin çeşitliliği ve gerçeğe uygunluğu ile bu eserler dikkati çekmektedir. *Orazia* adlı tragedyası da, karakterleri ve çevreyi kuvvetle belirtme, eski Roma'nın ruhunu yaşatma bakımından zamanın tragedya denemelerinden üstündür.

ARETUSA (Arethusa) [Zo.], sölenterlerin (Coelenterata) sifonoforlar (Siphonophora) takımının pnömatofore (Pneumatophorae) alt takımına bağlı fizaliide (Physaliidae) familyasına bağlı bir cinsi. Bunların iri hava keselerinde uzantı yoktur. Koloninin türlü vazifeleri bulunan polipleri taşıyan sap kısalmıştır; bu fertler geniş tablo şeklindeki hava kesesinin altında asılıdırlar. Poliplerin uzun tentakülleri vardır. Atlas Okyanusu ve Hind Okyanusu'nda yaşarlar. Bazı sistematikçilere göre *A. Carvella* cinsinin küçüklerinden başka bir şey değildir.

AREUS I. (M. Ö. 309-265), Sparta kıralı. Lysimakhos ve Seleukos'un ölümünden sonra (M. Ö. 281) Sparta ve diğer Yunan sitelerinin Antigonos Gonatas'a karşı yaptıkları savaşta başkomutanlık etmiştir. Epiros kıralı Pyrrhos İtalya dönüşü Peloponnesos'a yürüdüğü zaman (M. Ö. 273) A. ona karşı durmuştur. Daha sonra da Antigones Gonatas'ın sardığı Atina'yı kurtarmağa çalışmış, ve bir zaman sonra ölmüştür.

AREZZO [*aretso* ok.]: 1 — Orta İtalya'da Toskana yöresinde yönetim bölümü. A., denizden uzak ve dağlık bir bölgededir. Yüzölçümü 3 201 km², nüfusu 316 000 dir.

2 — Orta İtalya'da aynı adla anılan yönetim bölümünün merkezi. Arno nehrinin kollarından Chiano'nun vâdisindedir. Denizden yüksekliği 256 m, nüfusu 60 000 (1936) dir. Eski önemini gösteren sur kalıntıları, gotik tarzda büyük kiliseleri vardır. Verimli çevresinin ticaret ve endüstri (dericilik, çömlekçilik, demir ve kereste işleri) merkezidir. İlkçağ'da *Arretium* adında önemli bir Etrüsk şehri idi.

ARFE veya **HARFE,** İspanya'da ün kazanmış bir kuyumcu ailesi:

1 — **Henrique de** (yaklaşık olarak 1470 - 1545), 1506 da, Almanya'da Köln yakınındaki Harff kasabasından göç ederek İspanya'daki León şehrinde yerleşmiştir. León, Córdoba, Salamanca, ve Toledo katedrallerinin mihrabında bulunan gümüşten kuddas dolapları (custodia, tabernaculum)nı yaptırmıştır. Toledo'dakini 260 heykelcikle süslemek için 7 yıl çalışmıştır.

2 — **Antonio de** (1510-1570), yukarıkinin oğludur. 1565 da Valladolid'de bulunmuştur. Aynı cinsten olan eserleri Santiago di Compostella ile Medina di Rioseco'da saklıdır.

3 — **Juan de A y Villafañe** (1535 - 1603), ikincinin oğlu, ve bu ailenin en ünlüsüdür. «İspanya'nın Cellini'si» diye anılır. Felipe II. zamanındaEscurial sarayına davet edilmiş, Avila, Sevilla, Burgos ve Madrid (St. María) katedrallerindeki «custodia» ları yapmıştır, ki Rönesans devri İspanyol kuyumculuğunda, Antik, Gotik ve Mağribî öğelerin karmaşmasından meydana gelen İspanyol *plateresco* üslûbunun şaheserleridir. Bunlardan başka, Escurial'da bronz heykelleri vardır; Valladolid'de de Lerma dukasının kabir işlemeleri kendi el işidir. Matematik, kıymetli taşlarla madenler, ve sanat tekniği hakkında eserler de yazmıştır.

ARG (Lât. *argulent* kelimesinin kısaltılmışı), matematikte, kutuplu koordinatlarda açı değerini, radyan cinsinden ifade için kullanılır.

ARGA, Malatya'ya bağlı Akçadağ ilcesi merkezinin eski adı (bk. AKÇADAĞ).

ARGAÇ, dokumacılıkta yukardan aşağı, boydan boya sıra ile uzatılan arışların arasına mekikle enine doğru atılan birbirine paralel çizgiler halindeki iplikler. Buna «atkı teli» veya «mekik ipliği» de denir.

ARGALİ, memeli hayvanların tonyaklılar (Ungulata) takımına bağlı çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımının bovide (Bovidae) familyasından Ovis ammo adlı türe Moğol'lar tarafından verilen ad. Yaban koyunlarının en büyüğüdür. Erkeklerin yüksekliği 1,30 m kadardır. Erkek ve dişilerinde de 15-20 kg ağırlığında boynuzlar vardır. Vücutlarının üst tarafı esmer kül renklidir, alt tarafı ise beyazdır. Kuyrukları çok kısa ve beyaz renklidir. Boyunlarının alt kısmında yele şeklinde uzun kıllar vardır. çok defa sırtta ve ensede uzun ve dik kıllardan yapılmış yele bulunur. Doğu ve Orta Asya'nın yüksek dağlarında yaşar. Sibiryadan Altay'lara ve Hindistan'a kadar olan bölgelerde raslanır. Birçok alt türü vardır.

ARGALİ

ARGALYA, Trabzon'un merkez ilcesi, Kireçhane bucağına bağlı 798 (1945) nüfuslu köy. A. Trabzon'un 5 km güneybatısında, kıyıdan iki km içeride ve bir vâdi yamacında kurulmuştur. Taş duvarlı, eğimli ve kiremit damlı evleri dağınıktır. Kaynak suyu kullanılır. Çevresinde tütün, mısır yetişir. Halkodası vardır.

ARGAND [*argañ* ok.], **Aimé** (1755-1803) İsviçre'li bir lâmba mucidi. Genève'de doğmuş, Londra'da ölmüştür.

ARGAND LÂMBASI. İsviçre'li Aimé Argand'ın icat ettiği ve önceleri yağ, sonraları da gazla yakılan lâmba. Alev içten ve dıştan hava ile temasta bulunur. Patenti 1784 de alınmıştır.

ARGAND LÂMBASI

ARGANDĒNĒ. bir eski Anadolu tanrıçası. Arsameia (bugünkü Gerger) şehrinde tapınılırdı. Oradaki tapınağının içinde bulunduğu kutsal alanda, Kommagene kıralı Antiokhos I. in cetleri gömülmüş bulunuyordu.

ARGANTHŌN, İzmit körfezini Gemlik körfezinden ayıran ve Bozburun ile sona eren yarımadadaki Samanlı dağlarının eski adı. A., Hylas (b. bk.) efsanesinin sahnesi idi.

ARGANTHŌNĒ, Arganthon (b. bk.) dağının perisi. Kios (bugünkü Gemlik) şehrinde anlatılan efsaneye göre, A., güzelliği ile ün salmış bir kızmış, fakat aşktan nefret ederek kendisini tamamen ava vermiş. Trakya kıralı Rhesos, Troia'lıların yardımına gelmeden önce Kios'a da uğramış ve A. ile beraber ava çıkmış. O zaman A., Rhesosa âşık olmuş, birleşmelerinden iki çocuk, Thynos ile Mysos, dünyaya gelmiş. Rhesos, Troia'nın önünde Diomedes ile Odysseus tarafından öldürülünce, A. büyük bir kedere kapılmış, Arganthon dağına, Rhesos ile ilk birleştiği yere gitmiş, hiçbir şey yememek suretiyle insanlar dünyasından göçmüş ve bir peri olmuştur.

ARGANYA (Argania), sapotase (Sapothaceae) familyasından Cezayir'de bir tek türü *(A. Sideroxylon)* yetişen bir bitki cinsi. Bu, dikenli bir ağaççık olup yaprakları küçük, kalınca ve serttir. Çok sert ve dayanıklı odunundan dolayı bu ağaca bazı memleketlerde «demir ağacı» denir. Bir erik büyüklüğünde olan meyvası geviş getiren hayvanların başlıca besinidir. Çekirdeğinden de marokencilikte cilâ yapmak için kullanılan bir yağ çıkarılır. Atlas Okyanusu ve bunun meridiyonal bölgelerinde, 1300 metre yüksekliklere kadar olan bölgelerde de yetişir.

ARGAS, örümcekgiller (Arachnoidea) alt sınıfına bağlı akarinler (Acarina) takımının keneler (Ixodidae) familyasından bir cins. Bazı sistemlere göre de *Argasidae* familyasını meydana getirirler. Vücutları yassı, yuvarlak veya ovaldir. Vücudun etrafı kıvrımlar yapan ince kenarlıdır. Gözleri yoktur. Ağız aletleri daha ziyade vücudun alttarafına kaymıştır. Sırt taraftan görülmezler. Erkek ve dişileri de parazit olarak yaşarlar ve kan emerek geçinirler. 8 kadar türü vardır.

ARGAS

A. persicus adlı türüne «Miana tahtakurusu» veya İran'lılar tarfından «Malleh» ismi verilir. Doğu Akdeniz memleketlerinde, Mısır'da ve hususiyle İranda yaşıyan bu kene esmer kırmızı renklidir. Işıktan kaçar. Gündüzleri tahta çatlaklarında saklanır. Geceleyin uyuyan hayvanlara, hususiyle kümes hayvanlarına ve hattâ insanlara hücum eder. Bunun ısırmasından çok korkulur. Hususiyle yabancı seyyahlarda güç iyileşen yaralar meydana getirir, çünkü ısırdıkları insana Spiroket'leri naklederler. Tavuklarada *Spirochaete gallinarum*'u aşılarlar. 4-10 mm boyları vardır.

A. reflexus adlı türü Avrupa'da güvercinliklerde yaşar. Kuzey Afrika'da da raslanır. Buna «güvercin kenesi» de derler. Soluk sarı renkli, koyu kırmızı çizgili ve noktalıdır. 4-6 mm boyundadır. Bazen insanlara da gelirler ve ısırmalarından deride yaralar, ödem ve Eritem'ler meydana gelir.

A. americanus Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Tavuk kümeslerinde bulunur. Bunların hücumuna uğrıyan tavuklar yumurtlamazlar, kuvvetten düşerek nihayet ölürler.

A. brumpti adlı türü Somali'de yaşar ve insanlarda senelerce süren yaralar açar.

ARGAŪS. Malatya ilinde bir bucak merkezi olan Tahir (Arguvan) ın İlkçağ ve Ortaçağ'daki adı. Arguvan adı A. tan gelmedir.

ARGAVAN: bk. TAHİR.

ARGE. zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in yaprak yabanarıları (Tenthredindae) familyasına bağlı bir cinsi. Bu cinse eskiden *Hylotoma* adı verilirdi. Sarı veya siyah mavimtrak renkli olan bu arıların boyları 6 - 10 mm kadardır. Avrupa'da yaşıyan türlerinden *A. rosae* adlı türü güller üzerinde yaşar. Buna «gül yaprak arısı» da derler. Mayıs ve haziranda raslanır. Yumurtalarını filizlere bırakır. Larvaları, yaprakları kenarından yer. Larvaların boyu 20 mm kadardır, açık veya mavi yeşili renklidir. Senede iki defa döl verir. Larvaları nikotinli su fışkırtmak veya D. D. T. taşıyan böcek öldürücü ilâçlarla öldürmek kabildir.

ARGE

ARGE: bk. MELANARGIA.

ARGELANDER, Friedrich Wilhelm August (1799-1875), Alman astronomu. Memel'lidir. 1817 de Königsberg üniversitesine ekonomi öğrenimi için yazılmış, fakat kısa zaman sonra kendisini astronomi öğrenimine vermiş ve 1820 de Königsberg rasathanesine asistan olmuştur. 1823 te Finlândiya'da Turku (Åbo) rasathanesine râsıt olarak atanmış ve Turku rasathane ve üniversitesinin başkent Helsinkiye nakli sebebiyle A. da oraya gelerek rasatlarına tekrar başlamıştır. Turku'da yaptığı rasatların hesaplarını tamamlıyarak 560 yıldız kapsıyan «Åbo yıldız kataloğu» ile güneş sisteminin öz harekketine dair olan araştırmalarını yayımlamıştır.

A. 1837 de astronomi profesörü olarak Bonn'a çağrılmış, orada yeni kurulan rasathanenin müdürü olmuş ve 1843 te *Uranometria nova* adlı önemli yıldız atlasını yayımlamıştır. A. in en büyük eseri Krüger ve Schönfeld'in yardımlariyle 1862 de tamamladığı *Bonner Durchmusterung* adını taşıyan ünlü yıldız kataloğudur. Bu büyük eserde Kuzey Kutbu ile 2° güneysel deklinasyonu olan 10 kadire kadar 324 198 yıldız vardır. A. in *Atlas des nördlichen gestirnten Himmels* (Kuzeysel yıldızlı göğün atlası) adındaki eseri «Bonner Durchmusterung» (B. D.) daki yıldızlarla hazırlanmıştır.

ARGEMONE (Argémone), gelincikgiller (Papaveraceae) den Orta Amerika'da 9 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar bir yıllık, otsu bitkiler olup, yaprakları bileşik ve çoğu dikenli, çiçekleri gelincik çiçeği gibidir. Gövdesinden çıkan sarımtırak suyun bazı göz hastalıklarına iyi geldiği zannedilmektedir. Bu cinsin sarı çiçekli *A. mexicana* türü ile beyaz çiçekli *A. grandiflora* türü Orta Avrupa ve memleketimizde, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ARGEMONE

ARGENNON, Çeşme yarımadasındaki Beyazburun'un eski adı.

ARGENS [*arjās* ok.] **MARKİSİ, Jean Baptiste de Boyer** (1704-1771), Hıristiyanlık düşmanı ünlü Fransız bilgini. Provence eyaletinin Aix şehrinde doğmuştur. A., önce asker olmuş, askerlikten ayrıldıktan sonra, Holânda'da yerleşerek kalemi ile yaşamağa başlamış Hıristiyanlık aleyhine yazdığı yazılarla Friedrich II. nin dikkatini çektiğinden saraya alınmış, mabeyinciliğe ve Prusya Akademisi başkanlığına atanmıştır. Yirmi beş yıl bu şekilde yaşadıktan sonra Aix'e, ailesinin yanına gitmiş ve orada ölmüştür. Tarih ve edebiyata dair birçok eserleri vardır. Friedrich II. ile mektuplaşmaları da yayımlanmıştır.

ARGENSOLA, iki İspanyol şair kardeş. Bazan «İspanyol Horatius'ları» diye de anılırlar.

1 — **Lupercio Leonardo y** (1565-1616), Huesca ve Zaragosa üniversitelerinde okumuş, önce, efendisi Villahermosa dükünün, sonra da eski Avusturya İmparatoriçesinin kâtibi olmuştur. 1599 da Aragón ülkesinin, birkaç yıl sonra da kıralın vakanüvisliğini yapmış, 1610 da Lemos kontunun kâtipliğini kabul etmiş, bundan sonra Napoli kıral naibinin yanında aynı işi yaptığı sırada ölmüştür. Eserleri, Cervantes tarafından çok övülen üç tragedya ile, kardeşininkilerle bir arada basılmış olan lirik şiirlerden ibarettir. Tarihe ait bazı yazıları basılmamıştır.

2 — **Bartolomeo Leonardo** (1566-1631), kiliseye girmiş ve 1588 de Villahermosa'nın başpapazlığını almıştır. Daha sonra imparatoriçe Maria'nın özel rahibi olmuş, kardeşinin ölümünden bir müddet sonra vakanüvis olmuştur. Başlıca eserleri, İngilizceye tercüme edilmiş olan *Conquista de las Islas Molucas* (Molucas adalarının zaptı tarihi) [1609] ile, Zuerita'nın «Aragón'un vekayinamesi» adlı eserinin devamı ve İngilizceden çevirdiği *Regla de Perfeccion*'dur. Ünü, yetkili tenkidcilerce çok değerli sayılan şiirlerindendir.

ARGENSON [*arjāsō* ok.], Fransa'da siyaset ve bilim adamları yetiştirmekle ün almış bir aile. Bu aile XVII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar sefirlik, genel valilik ve bakanlık gibi yüksek görevlerde bulunan birçok adam yetiştirmiştir. Bunların en ünlüleri şunlardır:

1,2,3 — **René de Voyer, Comte d'** (1596-1651), adalet ve siyaset adamıdır. Fransa'nın Venedik büyük elçiliğini yapmıştır. Büyük oğlu **René d' A.** (1623-1700) bu görevde kendisinin yerini almıştır. Bunun oğlu **Marc René de Voyer d' A.** (1652-1721) Louis XIV. zamanında Emniyet Genel müdürlüğü görevinde ün almıştır. 1718 yılında Maliye ve mührühas bakanlıklarında bulunmuş, fakat Law'a muhalif olduğundan ayrılmak zorunda kalmıştır.

4 — **René Louis, Marquis d' A.** (1694-1757), dışişleri bakanlığı yapmış, başarılı bir dış politika güdememiş ve Avusturya veraseti savaşında barışı koruyamadığı için görevinden uzaklaştırılmıştır. Aynı zamanda bir fikir adamı olan A. un başlıca eserleri şunlardır: *Considerations sur le gouvernement de la France* (Fransız idaresi hakkında mülâhazalar) [1764], *Essais ou loisirs d'un homme d' état* (Bir devlet adamının boş zamanlarındaki kalem denemeleri) [1782], *Journal et mémoires* (Günlük olaylar ve anılar) [1859-1865].

5 — **Marc-Pierre, Comte d' A.** (1696-1764), René Louis'nin kardeşidir. Emniyet genel müdürlüğü, devlet müşavirliği ve savunma bakanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. A., Mme de Pompadour'a boyun eğmeden uzun zaman Louis XV. in güvenini sağlamıştır. Avusturya Veraseti ve Yedi Sene Harblerinde başarılı hizmetleri görülmüştür. Paris harb okulunun kurucusudur, 1751 Damien'in kırala yaptığı suikastten sonra görevinden uzaklaştırılmıştır. İlmi seven ve bilginleri koruyan A. a Diderot ve d' Alembert meşhur ansiklopediyi ithaf etmişlerdir.

6 — **Marc-Antoine-René, Marquis de l'Paulmy d' A.** (1722-1787), René Louis'nin oğludur. Millî Savunma'da ve İsviçre, Polonya Venedik büyük elçiliklerinde bulunmuştur. Kitaplığı ünlü Arsenal Kitaplığının çekirdeği olmuştur.

7 — **Marc-René de Voyer d' A.** (1771-1842), Comte Marc Pierre'nin torunudur. İhtilâle yardım etmiş ve Lafayyette'in emir subaylığını yapmış, fakat kaçtığı zaman onunla gitmemiştir. İmparatorluk zamanında dört yıl Deux-Nèthesvaliliğini yapmıştır. 1815 te saylâv olmuş ve orta Fransa'daki «Terreur Blanche» hareketine karşı cesaretle karşı durmuştur. Lafayette ile yeniden anlaşarak Bourbon'lara karşı yapılan hareketin tekrar şeflerinden biri olmuştur. Louis-Philippe zamanında kendisine tam bir demokrat göziyle bakılmış ve babounisme (b. bk.) hareketinin tekrar canlanmasına katılmıştır.

ARGENTA [*arçēnta* ok.], Kuzey İtalya'nın doğusunda ve Po ovası güneyinde, Ferraro yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 30 000dir.

ARGENTAL. içinde yüzde 0,1-1 kadar magnezyum bulunan, parlak beyaz renkli bir aluminyum-gümüş alaşımıdır. A. mutfak eşyası, optik ve tıbbî aletler yapmakta kullanılır.

ARGENTAMİN % 10 luk bir etilendiamin-gümüş eriyiği. Belsoğukluğu ve göz hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır.

ARGENTAN [*arjātā* ok.], Fransa'nın batısında Orne yönetim bölümünde bir kasaba. Verimli bir ovaya hâkim bir tepe üzerinde, denizden 160 m yüksekliktedir. Nüfusu 7 200 (1931)dür. XV. yüzyıldan kalma iki klisesi ve şatosu vardır. Peynircilik ve örgü işleri başlıca geçim kaynağıdır.

ARGENTAN, % 70 bakır, % 7 aluminyum ve % 23 nikelden yapılan bir alaşımdır.

ARGENTEA (Lat. *argentum* = gümüş), omurgalı hayvanlardan balıkların gözlerindeki korioidea (chorioidea) tabakasının dış tarafa doğru olan kısmında, ışığı aksettiren kristalcikler taşıyan ve gümüş gibi parlıyan tabakaya verilen ad. Bu tabakaya *tapetum* adı da verilir. Omurgasız hayvanlardan mürekkebbalıkları (Cephalopoda) nın gözlerinin etrafındaki aradoku tabakasında ve irislerinde bulunan ve gümüş gibi parlıyan tabakaya da A. adı verilir.

ARGENTEUIL [*arjātöy* ok], Fransa'nın Seine-et-Oise yönetim bölümünde şehir. Paris'in kuzeybatısında ve Seine nehrinin sağ kıyısındadır. Nüfusu 60 000 (1936)dir A., 656 da bir manastırın yapılmasiyle kurulmuştur. Çevresinde bağcılık, sebzecilik yapılır. Şehirde saat ve madenî eşya endüstrisi, çimento fabrikası vardır.

ARGENTI [*arçēnti* ok.], **Filippo** (XVI. yüzyılın ilk yarısı), İtalyan siyaset adamı ve Türkolog. 1523-1531 yıllarda Floransa şehrinin İstanbul balyosluğunda bulunmuş olan Giovanni Lotti'nin maiyetinde bir zaman sekreter olarak çalışmış, İstanbul'da bulunan bazı Floransa'lı yazı

meraklılariyle tüccarın ve en çok balyos'un oğlu Rodolfo Lotti'nin teşviki üzerine *Regola del parlare turcho et vocabvlario de nomi et verbi* (Türkçe konuşma kaidesi, ve isimlerle fiiller lûgatçesi) adlı eseri meydana getirmiş, 1533 te bunu, o zaman Floransa patrisliğine geçmiş bulunan Giovanni Lotti'ye ithaf etmiştir. Türkçe deyim, atasözü ve cümleleri Lâtin harfleriyle ve İtalyanca tercümeleriyle gösteren bu esere, bazı gramer kuralları ve çekim (tasrif) şekilleri ilâve edilmiş. sonuna da isim ve fiil olmak üzere ikiye bölünmüş bir İtalyanca-Türkçe lûgatçe ile Türkçe kelimelerin indeksi eklenmiştir. Eski Osmanlıca üzerinde yapılan etütlerin en eskilerinden biri olan bu eser, başlıca, o zaman ana dilleri Türkçe olmayıp Galata'da yerleşmiş bulunan halk topluluklarının kullandığı bozuk Türkçeye dayandığı için ilmî sayılmamakla beraber, Türkçe kelimeleri Lâtin harfleriyle yazdığından dolayı, vokalsiz Arap alfabesiyle saklı metinlere bakarak, eski Osmanlıcanın fonetiği ve bilhassa vokalizmi hakkında daha iyi bilgi vermiştir. El yazması Floransa müzesinde bulunan bu eser, 1938 de Napoli'de Alessio Bombaci tarafından bir etütle meydana çıkarılmıştır: *La «Regola del parlare turcho» di Filippo Argenti. Materiale per la conoscenza del turcho parlato nella prima metà del XVI. secolo.* (F. A. nin «Türkçe konuşma kaidesi» adlı kitabı. XVI. yüzyılın ilk yarısında konuşulan Türkçeyi tanımak için gereçler).

ARGENTIÈRE [*arjātiēr* ok.], Fransa'nın Haute-Savoie yönetim bölümünde bir yer. Denizden 1 253 m yükseklikte Chamonix'nin 9 km kuzeydoğusunda bir yazlık ve kış sporları yeri. A. buzlu Montblanc masifinin ikinci büyük buzuludur.

ARGENTINA [*arḫentina* ok.; asıl adı: *Antonia Mercé*], **La** (1890-1936), İspanyol dansöz. Her ikisi de dans sanatkârları olan anasiyle babası Buenos Aires'i ziyaret ettikleri sırada o şehirde doğmuş, La Argentina lâkabını da bu vesileyle almıştır. Madrid Kıral Tiyatrosu'nda ballet şefi olan babasından bu sanatı öğrenmiş, 5 yaşında iken sahneye çıkmış, 9 yaşında da baş dansöz (bailoara) olmuştur. Memleketinin millî danslarını «flamenco» ve «gitano» denilen halk sanatçılarının bulunduğu seviyeden yükselterek ve millî motifleri işliyerek, klâsik İspanyol koregrafisini ıslah etmiş, hususiyle «castañeta» (parmak zilleri) «taconeo» (ökçe vuruşu) sanatını geliştirmiştir. 1905 ten başlıyarak Avrupa ve Amerika'daki büyük şehirleri dolaşıp ünlü «dans konserleri» ni vermiştir. Bolero, jota, zapateado, fandango, castilla, Andalucia tangosu, seguidilla (müziksiz) gibi İspanyol millî danslarında, köylü ve halk hayatından alınma *Lagaeterana, Corrida, La Chula, Malaguena, Charrada, Fregona, Juerga, Goyescas, Cariñosa* (Filipinlerden) v. b. adlı koregrafik piyeslerde başarı göstermiş, fakat asıl ününü, İspanyol bestekârlarından Albeniz'in *Iberia* suite'inden sahneye adapte edilen *Triana*, aynı bestekârın *Córdoba*, Granados'un *Danza V.* ve hususiyle Manuel de Falla'nın bir «ateş dansı» olan *El amor brujo* (Büyücü aşk) adlı ballet'ini sahnede canlandırmakla (Paris 1925) kazanmıştır. 1930 da Fransa'da «Légion d'honneur», 1932 de de İspanya'da «Isabel» nişaniyle taltif edilmiştir. Bayonne (Fransa'da) da ölmüştür.

ARGENTINITA [*arḫentinita* ok.; asıl adı; *Encarnación Lopez*], **LA** (1905-1945), İspanyol dansöz. Buenos Aires'te İspanyol ana-babadan doğmuş, sonra yurdunda yerleşerek klâsik İspanyol danslarını, hususiyle ayak koregrafisi (taconeo) ve parmak zilleri (castañeta) bakımından geliştirmeğe çalışmış, İspanyol şairi García Lorca ile de ünlü bir ballet sahneye koymuştur. Sık sık gittiği Amerika Birleşik Devletleri'nde (New York) ölmüştür. Aynı şartlar altında Arjantin'de doğan ve La Argentina (b.bk.) adiyle tanınan dansözü taklit ederek ve yaşça ondan küçük olduğu için küçültme ekini de kullanarak, La Argentinita lâkâbını almış bulunuyordu.

ARGENTINO [*arḫentino* ok.], **LAGO**, Güney Arjantin'de And'lar arasında bir göl. Rio Santa Cruz, bu gölün ayağıdır.

ARGENTİT: bk. ARGİRİT.

ARGENTOPİRİT. tabiatta bulunan gümüşlü demir piriti. Kristaller halinde bir mineraldir.

ARGENTRÉ [*arjātrẹ* ok.], **Bernard d'** (1519-1590), Fransız tarih bilgini. Vitré şehrinde doğmuş ve Rennes şehrinde yargıçlık yapıp hukuk ile de uğraşmıştır. Fransa'nın kuzeybatısındaki Bretagne'nın tarihini Lâtince yazmış ve bu bölge halkının geleneklerine dair Lâtince bir eser daha yayımlamıştır.

ARGES, kemikli balıkların ostariofizi (Ostariophysi) alt takımına bağlı yayınlar (Siluridae) familyasının bir cinsi. Bazen de lorikariide (Loricariidae) familyasına bağlanır. Amerika'da tatlı sularda, hususiyle yeraltı sularında yaşıyan bu balıkların pulları yoktur. A. Sabalo adlı türün küçük ve saydam bir deri ile örtülü gözleri vardır. Esmer renklidirler. Gümüş gibi parlarlar. Peru And'larında yaşarlar. *A. brachycephalus* esmer renkli ve siyah beneklidir. Batı Ekvador And'larında yaşar. *A. cyclopus* And dağlarının mağaralarında yaşıyan başka bir türüdür.

ARGEŞ [*ạrceş* ok.]: 1 — Tuna'ya aşağı bölümünde karışan bir kol. Kaynak alanı Güney Karpatlar'ın merkez bölümüdür. Uzunluğu 300 km dir. Üzerinde, yalnız suya atılan ağaç gövdeleri taşınır.

2 — Güney Karpat'larda bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 4 435 km², nüfusu 260 000 dir. Merkezi Piteşti'dir. Bağcılık, meyvacılık ve ormancılık alanıdır.

3 — A. ırmağı üzerinde bir kasaba (adının tam şekli Curtea de A. tır). Nüfusu 7 000. Eski derebeylik merkezi ve pazar yeridir. Manastırı ve bazı önemli mezarları vardır.

ARGETOIANU [*arcetoiạnu* ok.], **Constantino** (doğ. 1871), Rumen devlet adamı. Paris'te hukuk ve tıp öğrenimi gördükten sonra, 1898 de siyaset hayatına atılmış, 1914, te âyan üyesi seçilmiş, 1918-1920 yıllarında Gen. Averescu kabinelerinde sırasiyle adliye, maliye ve içişleri bakanlıklarında bulunmuş, 1920 de Rumen Halk partisini kuranlardan biri olmuş, 1923 te bundan ayrılarak Prof. Iorga'nın Millî-Demokrat partisine girmiş, daha sonra da Çiftçi partisinin başkanı olmuştur. 1927 de önce Ştirbey, sonra da Ion ve Vintila Bratianu kabinelerinde tarım, 1931 deki Iorga kabinesinde maliye, Patrik Miron Cristea'nın 1938 deki millî koalisyon kabinesinde de sanayi ve ticaret bakanlıklarını almıştır. 1938 de kıral müşavirliği yapmış, 1939 sonbaharında (28 eylûl-23 kasım) da birkaç ay başbakanlıkta bulunmuştur. Siyasete dair birçok eser yazmıştır.

ARGETOIANU [*arcetoiạnu* ok.], **Ioan** (1841-1928), Rumen generali. Rumen harb okulunu bitirdikten sonra,

Fransa'daki Metz askerî tatbikat okulunda hizmet görmüş, 1867 de Craiova istihkâm komutanlığına getirilmiştir. 1877-1878 Türk-Rus harbinde Vidin ve Plevne muharebelerine tümen kurmay subayı olarak katılmış, 1888 de Rumen millî savunma bakanlığı sekreterliğine, 1890 da da Bükreş müstahkem mevki komutanlığına getirilmiş, 1894 te generalliğe yükselerek 1895 te istihkâm müfettişliğinde bulunmuştur. 1901 de emekliye ayrıldıktan sonra, sırasiyle Ayan ve Parlamento asbaşkanlıklarına seçilmiş, 1912 de de millî savunma bakanlığı yapmıştır. Viyana'da ölmüştür.

ARGHEZI [*argęzi* ok.; asıl adı: *Ion N. Theodorescu*], **Tudor** (doğ. 1880), Rumen edibi. Kimyagerlik, keşişlik, kuyumculuk gibi türlü mesleklere girdikten, Avrupa'yı dolaştıktan, bir aralık da hapishanede yattıktan sonra edebiyat alanında çalışarak Rumen şair ve nesircilerinin ön safına geçmiştir. Şiir için verilen millî ödeni kazanmış olan A., zamanımızın en büyük Rumen şairi olarak tanınmıştır. Antiromantik çığırı ve «tabiata dönüş» prensipini benimsiyerek, ve tabiattan mahrum edilmiş bir «mahpus» duygusiyle, çocuklar, basit insanlar, hayvanlar ve bütün yaratıklardaki tabiî ve payen beşerîliği şiirlerinde terennüm etmiş, nesrinde de canlandırmıştır. Nesirde, *Icoane de lemn* (Tahtadan ikonlar) [1930] ile *Ochii Maicii Domnului* (Meryem Ana'nın gözleri) [1935] keşişlik, *Poarta neagră* (Siyah kapı) [1930] hapislik, *Cartea cu jucării* (Oyuncak kitabı) [1931] de çocukluk anılarının ilhamiyle yazılmış hikâye ve romanlardır; bunlara, bir «utopia» olan *Ţară de Kuty* (Kuty ülkesi) [1934] adlı eser de katılmalıdır. Baudelaire üslûbunu andırmakla beraber, canlandırış ve anlatış bakımından orijinalliğini korumuş olan şiirinde, *Cuvinte potrivite* (Çeşitli sözler) [1927], *Flori de mucegai* (Tembellik çiçekleri) [1931], *Versuri* (Mısralar) [1936] başlıklı kitapları, çiğ, cüretli, hattâ ahlâkdışı sayılabilen kelimelerle yuğrulmuş birer tabiat epopesidir.

ARGIL. Urfa'nın Birecik ilcesi Halfeti bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 951 (1945)dir. A., Birecik'in 28 km kuzeyinde, Fırat'tan 12 km doğuda, bir plâto üzerinde kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kuyu suları kullanılır. Halk, ekincilik ve bağcılıkla geçinir. Bir halkodası vardır.

ARGIL. biribirine uzunlamasına bağlanmış iki kamıştan ibaret nefesle çalınan bir saz. Sağ taraftaki kamışın 6 deliği vardır, melodi bununla çalınır. Sol taraftaki kamış deliksizdir; bundan çıkan bir teviye ses, melodiyle beraber yürür. Soldaki kamışa bir veya daha ziyade kamış eklemekle sazın boyu uzatılabilir. Kamışların baş tarafları birer dil gibi yontulmuştur. Saz üfleneceği zaman baş tarafları, dille diş ve dudaklar arasında tutulmaksızın, tamamiyle ağız boşluğuna sokulur ve avurtta biriktirilen hava ile ses çıkarılır.

A., küçük, orta, büyük olmak üzere 3 çeşittir. Küçük A. ın boyu, sol taraftaki kamışa eklenen bir kamışla 40 santimetredir. Orta A. ın melodi kamışı 30-35 cm, öteki ise 32-45 cm dir. Bu uzunluk sol tarafa eklenen iki ilâve ile 60-100 cm olur. Büyük A. ın melodi kamışı 45 cm, öbürü 55 cm dir. Bu uzunluk sol kamışa eklenen üç kamışla 140 cm olur.

ARGILETUM, eski Roma'da ünlü bir cadde. A., Subura'yı Forum'a bağlıyordu ve Curia ile Basilica Aemilia arasında Forum'a giriyordu. A. un batı kısmı Domitianus ile Nerva zamanında Forum Transitorium'a çevrilmiştir.

ARGIN'LAR, Altınordu ve Kırım Hanlıkları'nda büyük rol oynamış bir Kıpçak kabilesi. Oğuz'ların büyük Kıpçak koluna mensup olan Argın (Argun) lar; tarihte, Kazak, Uzbek ve Nogay heyetleri içinde egemen kabilelerden biri olarak görünüyor. Bugünkü Kazak kabileleri arasında «Orta Yüz» ün beş kabilesinden birini teşkil etmektedirler. Bu A. kabilesi üç büyük oymağa ayrılmaktadır: Mumen, Tulek - Kundak, Suyunduk. Bunlar Irtiş, Işim, Tobal havzalarında 800 - 900 bin nüfusturlar. Damgaları yanyana iki sıfır (00) şeklindedir.

A., Kuzey Türk'leri tarihinde önemli bir yer tutarlar. Altınordu'da Batu Han nesli bitince, Batu'nun kardeşi Tukay-Timur oğullarına tabi oldular. Bu tarihte Sirderya kıyılarında idiler. Tukay-Timur soyundan olan Toktamış Han'ın dayandığı başlıca dört kabileden biri A. dı. 1380 e doğru Yayık (Ural) nehri doğusunda bulunuyorlardı. Altınordu'da Toktamış-Urus Han ve oğulları mücadelesinde önemli rol oynadılar ve Aksak Timur istilâsından sonra Toktamış Han'la imparatorluğun batı bölgesine, Karadeniz kuzey bozkırlarına ve Kırım'a çekildiler. Yine bir aralık Toktamış'ın oğlu Kadir Berdi ile Kabartay tarafına geçtiler. Nihayet Tukay-Timur oğullarının Kazan'da ve Kırım'da ayrı ayrı iki hanlık kurmalarına yardım ettiler. Bu iki hanlıkta da idareci Tatar aristokrasisi arasında yer aldılar. Kırım'da hanlığın alınyazısını elinde tutan dört Karaçu kabislei arasında XV. yüzyılda Şırın(Şirin)lardan sonra ikinci XVI. ve XVII. yüzyıllarda Şırın'lar ve Barın'lardan sonraü çüncü gelmekteydiler. Nüfuzlarını gittikçe kaybederek XVIII. yüzyılda dört Karaçu arasından çıktılar (bk. ARGUN).

ARGINCIK, Kayseri'nin merkez ilcesinin Talas bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 724 (1945) tür. A., Kayseri'nin 4 km kuzeydoğusunda, düzlükte kurulmuştur. Toplu olan evleri, taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Halk çiftçilik, taşçılık ve arabacılıkla geçinir.

ARGITHAN, Konya'nın Ilgın ilcesine bağlı bir bucağın merkezi. 11 köyü bulunan A. bucağının nüfusu 10 196 (1945)dır. A. köyü Afyon-Konya demiryolu ve şosesi üzerinde, Sultan dağlarından inen Çebiçli deresi kenarındadır. Akşehir ovasının bir bölüm köyleriyle Ilgın'ın bazı köylerinde elde edilen şeker pancarı burada toplanır ve fabrikaya gönderilir. Nüfusu 3 349 (1945)dur. A. da belediye, halkodası, ilkokul ve küçük bir çarşı, han ve ahçı dükkânları vardır. A. birçok kereler (en son 21.11.1946) depremler yüzünden yıkılmıştır. Ahalisinin çoğu tarımla geçinir.

ARGİA (Argya), ötücükuşlar (Passeres)ın ötleğen kuşları (Sylviidae) familyasına bağlı bir cinsi. Uzun kuyruklu, kum veya pas renkli bu kuşların Afrika, Hindistan ve Arabistan'da yaşıyan 20 kadar türü vardır.

A. squamiceps adlı türü Arabistan'da, *A. mutalis* Doğu Afrika'da, *A fulva* Cezayir'de yaşar.

ARGİNİN, α-amino-S-Guanidin-valerianik asit. Bir çok protein maddelerinin bölünmesinden meydana gelir ve kuvvetli baz özelliği gösterir.

ARGİNNİS (Argynnis), kelebeklerin ropalosera (Rhopalocera) grupundan nimfalide (Nymphalidae) familyasının bir cinsi. Kanadlarının üst tarafı pas kırmızısı zemin üzerinde siyah beneklidir, alt tarafı ise sedef gibi par-

lıyan çizgi ve benekler vardır. Bunun için bu kelebeklere *sedef kelebeği* de derler. Kanadları 36-65 mm genişliğindedir. Ormanlarda, çayırlarda, çiçekler üzerinde uçuşurlar. Esmer veya siyah renkli tırtıllarında uzunluğuna 6 sıra halinde sarı veya turuncu dikenler vardır. Çoğu zaman kışlarlar. Tırtıllarına çok defa menekşeler, ısırganotları veya ahududu fidanları üzerinde raslanır. Avrupa'da ve Türkiye'de yaşıyan pek çok türü vardır. Tropik Afrika'da yaşamazlar.

ARGİNNİS

A. paphia çok güzel renkli bir türdür. Kanadlarının alt tarafı donuk yeşil renklidir, ve menekşe renginde parlıyan şeritler vardır. Bunun için bu kelebeğe bazı dillerde *kıral mantosu* adı verilir. Avrupa'da temmuz ve ağustos aylarında hususiyle Ahududu fidanları üzerinde raslanır.

A. aglaia (büyük sedef kelebeği) mayıs ve haziranda ormanlarda yaşar. *A. latonia* (Küçük sedef kelebeği) ya daha çok tarlalarda mayıstan eylûle kadar raslanır. Arka kanadlarının alt tarafı pas sarısı rengindedir.

ARGİOPE, omurgasız hayvanların molluskoidea (Molluscoidea) grupunun brakiopod (Brachiopoda) lar sınıfına bağlı Terebratulidae familyasının bir cinsi. Kabukları yarım daire şeklinde veya dört köşelidir. Kabuğun dış tarafında oldukça geniş oluklar vardır. Bugün yaşıyan türleri arasında *A. decollata* adlı türü 12-15 mm uzunluğundadır. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusu'nda yaşar. A. cinsinin jeolojik devirlerde yaşamış pek çok fosil türü vardır. Jura devrinde başlamış ve Üst Kretase ve Tersiyer devrinde pek fazla gelişmiştir.

ARGİOPE, örümcekler (Araneida) takımının araneimorfe (Araneimorphae) alt takımına bağlı Argiopidae familyasının bir cinsi. Sefaloioraks'ları yassı, abdomenleri geniş ve kenarları köşeli veya paralıdır. Renkleri esmer, siyah veya sarıdır, abdomenleri üzerinde koyu renkli benek veya çizgiler, şeritler vardır. Erkekler dişilerden daha küçüktürler. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşarlar. *A. lobata* adlı türü Afrika'da, Asya'da ve Güney Avrupa'da yaşar. *A. trifasciata* da Amerika'da ve *A. bruennichi* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ARGİOPE

ARGİREYA (Argyreia), sarmaşıkgiller (Convolvulaceae) den, hemen hepsi Asya'nın sıcak bölgeleriyle Malaya'da 25 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler sarılıcı veya dik gövdeli otsu bitkiler olup, ekseriya geniş, nadiren dar yapraklı, çiçekleri sarmaşık çiçeği gibi, erselik, menekşe, kırmızı veya beyaz renkli ve salkım durumundadır.

ARGİRİT (Argyrite; Yun. *argyros* = gümüş), bileşimi gümüş sülfür (Ag_2 s) olan, kübik sistemde kristallenen, siyahımtrak gri renkli, parlaklığı az bir mineraldır, içinde % 87 gümüş bulunduğundan kıymetli bir gümüş cevheridir. Özgül ağırlığı 7-7,4 tür. Gümüşhanede vaktiyle işletilen maden granit masifi içindeki agirit damarlarıdır. Buna argentit, veya argiros da denir. Argentit başlıca Amerika Birleşik Devletleri, Nevada, Çekoslovakya, Meksika, Norveç ve Peru'da ve volkanik kayalar içindeki kurdars fılonlarında bulunur.

ARGİRODİT, bileşiminde % 4,6 germanyum bulunan bir gümüş sülfür minerali (4 Ag_2 S. Ge S_2). Çelik gibi gri renkte, küçük, düzgün billûrlar halinde, Almanya'da Freiberg'te ve Bolivya'da bulunmuştur.

ARGİROL, gümüşün nuklein asitlerle vermiş olduğu bir bileşik. Gümüş nitrat eriyiği gibi kullanılır.

ARGİRONETA (Argyroneta), örümcekler (Araneida) takımına bağlı agelenidae familyasının bir cinsi. Bu cinsin tek türü su örümceği (*A. aquatica*) dir. Tüyü sarımtrak esmer renkli bu örümcekler su içinde yaşarlar. Diğer örümceklerden farklı olarak erkekler dişiden büyüktür (erkek 15 mm, dişi 8 mm kadar uzunluktadır). Durgun ve berrak suları severler. Sudaki yosunlar ve diğer bitkiler arasına su geçmez ve çan şeklinde bir ağ örer ve suyun yüzüne çıkarak abdomenlerin uc tarafında asılı kalan hava habbeciklerini alarak tekrar suya dalar, çan şeklindeki yuvaya bu habbeyi bırakır, bu suretle çanı hava ile doldururlar. Bu daha ziyade yazlık yuvalarıdır. Fakat burada daima oturmazlar, arasıra bitkiler arasında dolaşarak su tespih böceklerini veya böcek larvalarını yakalıyarak yerler. Su tespih böceklerinin kışlık yuvalarını, ağızları ağ ile örülmüş içi boş salyangoz kabukları teşkil eder. Suda sırtı aşağı gelmek üzere yüzerler. Avrupa'da yaşarlar.

ARGİSTİS. M. Ö. IX-VI. yüzyıllar arasında bugünkü Van gölü çevresinde yaşıyan Urartu (b.bk.) devleti kıralları:

1 — **Argistis I.,** Menuas'ın oğlu. Asur kıralı Salmanassar V. (783-773) in çağdaşı ve düşmanıdır. İdare merkezi olan Tuşpa veya Turuşpa (Van kalesi) şehrini tahkim ettirmiş, kalenin güney yamacında yaptırdığı odaların dış tarafına çivi yazısı ve Urartu diliyle bir yazıt kazdırmıştır. Bundan başka, Gümrü dolaylarına kadar A. I. in bıraktığı stellere raslanmaktadır. Bu yazıtlardan, A. I. in kuzey bölgesine başarılı 14 sefer yaptığını ve batıda Hitit'lere, doğuda da Parsuaş (Pers) ve Mannai'lere karşı savaştığını öğreniyoruz.

2 — **Argistis II.** (714-680), Rusas I. in oğlu ve ardası. Babası zamanında Asur kıralı Sargon II., Musasir şehrini yağma ve tahrip ettiği için, A. II. nin zamanı sakin ve sönük geçmiştir. A. II. tarafından bırakılmış belgeye henüz raslanmamıştır, yalnız, Asur kıralı Sanherib'in bir yazıtında A. II. den bahsedilmektedir. A. II. devrinin eski Anadolu tarihi için en önemli olayı, Urartu devletinin zayıflamasından faydalanan kuzey komşularının Kafkas'lar üzerinden Doğu Anadolu'ya girmeğe başlamalarıdır. Bunların en önemlileri İskit ve Kimmer akınlarıdır.

ARGİZA, eski Anadolu'nun Mysia bölgesinde (Bizans zamanında Hellespontos eyaletinde) bir şehir. A., Aisepos (Gönen çayı) vâdisinde bulunuyordu. Örenleri, Pazarköy'ün kuzeydoğusundaki Eskişehir adını taşıyan tepede görülmektedir. Pazarköy'de bulunmuş olan bir yazıtta da A. adı geçmektedir. Hıristiyanlık devrinde A. bir piskoposluk merkezi idi.

ARGİZAMA, eski Anadolu'nun Galatia bölgesinde, Tektosag'ların arazisinde (yani Ankara yöresinde) bir kasaba veya köy. Yeri henüz tespit edilememiştir.

ARGO (Argot), önce özellikle Fransız dili filolojisinde, sonra kaplamı genişletilmek suretiyle de genel dilcilikte, Türkolojide, ve başka kollarda, dilin tabakalanması bahsinde kullanılan bir terim.

1 — **Genel dilcilikte:** Eskiden, önce esnafın, sonra da dilenci, serseri, külhanbeyi, hırsız, kaçakçı, ve genel olarak şerir takımının kendi yaşayış tarzı isteğine uyarak, etraftakilerin anlıyamıyacağı bir şekilde ve kendi aralarında konuştuğu aşağılık, özel ve gizli dil. Bugün, bundan başka, halk tabakalarının her hangi bir topluluk sınıfı veya sosyal-profesiyonel grupu tarafından kendi mensupları arasında gizli olmıyarak da konuşulan, genel dilin koynunda asalak bir kelime hazinesine sahip olan, ve gerek halkın genel konuşma tarzından, gerekse edebiyat dilinden farklı olduğu halde aşağılık sayılmıyan özel dil.

Aralarında bir ödünçleşme esası görüldüğü halde (bk. Fr. Michel: *Études de philologie comparée sur l'argot*, 2 cilt, Paris 1856), türlü argolar genel bir kaynağa bağlanamaz. Bunların özelliği, bulundukları memlekette konuşulan genel dilin içinde, asalak cinsinden, ayrı bir kelime hazinesine sahip olmalarıdır. Gramer ve sintaksta bazı özellikler göstermekle beraber, ayrı denebilecek kadar farklı bir gramerleri yoktur. Yani, argo bir ana dili olarak değil, sonradan edinilmiş ve yardımcı bir dil olarak konuşulur; argoyu konuşan, ana dilini de ayrıca bilir.

Hemen hemen kelime hazinesine sınırlanan argonun, kelime bakımından dilin tabakalanmasındaki yeri, dil normu (standard) seviyesinin altındadır (sub-standard). Argoyu bu norm altı zümresinin öbür öğelerinden ayırtlarken, onun esas niteliklerini de belirtmiş oluruz. O, ne özel fonetikli ve gramerli diyelek (dialecte) ve yerel ağız (parler local), ne taşra ağzı (provincialisme), ne köy ağzı (rusticisme), ne şehir ağzı (urbanisme), ne de patua (patois; dilin, kültürsüz bir bölgede aldığı kobat şekil) ile bir değildir. Argo, meselâ Akdeniz kıyılarında türlü dillerin bozuk şekillerinin karmaşması olan ve her milletin o sularda işliyen denizcileri tarafından bir *lingua franca* olarak kullanılan Sabir dili gibi karma dil (langue mixte) lerden de değildir. Çok kere argo terimi ile anlamdaş olarak kullanılan, fakat şimdiki anlamiyle en çok dil toplulukları sınırında anlaşılmaz bir hale gelmiş ve soysuzlaşmış karmaşık dil bozuntularını adlandıran jagon'la olan ortaklaşa niteliği, umumca anlaşılmaz olmasıdır (anlaşılmaz, yadırgı bir dile Fr. *baragouin*, Alm. *Kauderwelsch*, İng. *lingo* denir). Argo, öbür taraftan, edebî olmadığı halde yadırganmıyan, gramerce de hoş görülen «halk dili» (langue populaire) den, evde ve arkadaşlar arasında konuşulan ve herkesçe anlaşılan «teklifsiz dil» (langue familière, colloquial language) den, ayaktakımı tarafından kullanılan fakat yine anlaşılmaz bir tarafı olmıyan «aşağılık dil» (langue vulgaire, langue triviale) den, ve dile kuraldışı yapı şekilleriyle girmiş bulunan kelime ve deyimler (barbarisme) den de farklıdır. Aşırı özenticilik (maniérisme, style précieux) ve nükteli yeni deyim yapma gayretiyle, hususiyle eski devir aydınlarının salon toplantılarında ortaya atılan deyim buluşları (meselâ, «su içmek» yerine Fr. *prendre une douche intérieure* = bir iç duş yapmak) da bir sınıfın ortaklaşa malı olmadığı için argo sayılamaz. Argonun «aşağılık dil» le olan ilgisi, dar anlamiyle, onun gibi halkın en aşağılık tabakaları tarafından konuşulması, ve birçok müstehçen deyimler (eschrologie) kullanmasıdır. Böyle olmakla beraber, sanatçı, bilgin, öğrenci gibi kültürlü insan topluluklarının da geniş anlamda argoları vardır. Bundan başka, argonun bir sınırı halk diline dayandığı gibi, argo kelimelerinin öbür sınırı da küçük sanatların ve esnafın kullandığı yerel teknik ve zanaat terimlerini içine alır.

Başka bir bakımdan, genel olarak argo kavramı, «yapma dil» (langue artificielle), «esnaf dili» (Standesprache) veya «meslek dili» (langue de profession, Berufssprache) kavramlarından, ve öbür «özel dil» (langue spéciale) lerden ayırmak gerekir. Önce, argo, Esperanto veya Volapük gibi derleme, sentez veya icat yoliyle lâboratuvar çalışması sonucunda meydana getirilmiş yapma bir dil değildir; o «tabiî dil» (langue naturelle) ler sınıfındandır. Bazı kere polisi ve adliyeyi şaşırtmak için, yapma argolara (meselâ 1908 de Fransa'da sırrı ele geçirilen *agrach* argosu) raslanmışsa da, bunlar nadir hallerdir. Bazı argolar, «kuş dili» (loucherbem) tipinde, kelimelere birer ön-, iç-, ve sonek getirmek, veya sistemli olarak bunları başka şekilde bozmak yoliyle kelime uydurmuşlarsa da, esas yine ana diline dayandığı için, bunlar yapma dil sayılamaz. Argo «özel dil» olduğu halde, her «özel dil» argo değildir, çünkü her «özel dil», genel dildeki kelime şekillerini altüst edip bozmaz ve bunları atıp yerine başkasını kullanmaz; sadece özel kelime ve deyim kullanır; aşağılık bir tarafı da olmaz. «Meslek dilleri», hususiyle halkın aşağı tabakalarında kullanılanlar, bir bakımdan argonun bugünkü geniş anlamına girebilirse de, yine her «meslek dili» argo değildir, çünkü «meslek dili» yazılı olabildiği halde, yazılı argo nadirdir. Argo, esasta sadece sözlü bir dildir. Argo dilinde yazılı bazı mektuplara, hikâyelere, şiirlere raslanmışsa da, yazılı argo genel olarak aşağı halk tabakaları hayatından alınma roman ve sahne yazılarında ancak söz arasında geçici olarak kullanılır. Hırsız ve profesiyonel dilenci takımı, biribirleriyle gizli olarak haberleşirken, resim yazısı (pictographe)na benziyen işaretler (Gaunerzinken, Bettlerzinken) kullandıkları da görülmüştür (bk. YAZI).

Argonun türeyişi, oluşumu, ve çeşitlerine gelince, hususiyle genel topluluk hayatı içinde adacık halinde ve en çok yabancı dillerin birbirine giriştiği bölgelerde, yahut da bu hayatın kenarında veya dışında beliren ortaklaşa yaşayış, ve en çok gezici olarak çalışan zanaat esnafının muhiti, argonun türemesine elverişli ilk zemin olmuştur. Dar anlamdaki argo, aynı zamanda, yankesici, hırsız, kaçakçı gibi topluluk hayatı nizamını bozanlar arasında, «gizli dil» (langue secrète) olarak bir korunma aracıdır. Bugünkü bilgimize göre, belirli bir düzeni olan ilk bellibaşlı argo 1455 yıllarına doğru Fransa'da türemiştir (bk. A. Vitu: *Le jargon du XVe siècle*, Paris 1884; L. Sinéan: *L'argot ancien*, Paris 1907, ve *Les sources de l'argot ancien*, 2 cilt, Paris 1912); İtalya'daki 1472 de, Almanya'daki 1490 da, İngiltere'deki de 1517 de meydana gelmiştir. Ortaçağdan beri hemen her memlekette türlü argolara raslanmış, ve bunlar içinde, genel olarak, Çingenece asıllı kelimeler tespit edilmiştir (bk. A. Pott: *Die Zigeuner in Europa und Asien*, cilt II., Halle 1845). Argonun dil mekanizması epey karmaşık olmakla beraber, bazı genel prensipler ortaya çıkarılabilmiştir: cins isimlerini sıfatlardan türetme; örtmece kelime ve deyim kullanma (meselâ, bir hırsız, «polis» ve «hapishane» yerine daima başka kelimeler kullanır); eski ve diyelek kelimelerinden faydalanma; genel dildeki kelime şekillerini bozma

(meselâ, önüne, sonuna ekleme; iç düzenini altüst etme; birbirine katıştırma; kırpma; uzatma; ikizleme; v. b. yollarla); hayvanları ve cansız eşyayı canlı imiş gibi gösterme; birçok yabancı asıllı kelime kullanma ve yabancı ekleri millî dildeki kelimelere takma; «çalmak» ve «kaçmak» gibi kelimeler için pekçok sayıda anlamdaş kullanma; genel dildeki kelimelerin anlamını kaydırma veya değiştirme; ifadeye renk, kabartı, mizah ve ince alay çeşnisini veren mecazî deyimler yaratma (ki argonun dehasını teşkil eder, meselâ Türk argosunda: tabut = «imam kayığı», Amerikan argosunda: sigara = «tabut çivisi», Fransız argosunda: baş = «pusula», Alman argosunda: pire = «kara süvari»); taklidî ses (onomatopée) lerden ve çocuk dili kelimelerinden yeni sözler türetme; halk etimolojisi ve kelime oyunları yapma; ve kelimeleri bayağılık hissi veren bir tarzda telâffuz etme temayülleri. Argonun bu niteliklerinden çoğu bazı kere genel dil için bir bozulma tehlikesi teşkil ederse de, genel olarak argo gerek aynı niteliklerinden gerekse durmadan değişen bir dil olmasından dolayı, genel dilin evrimini ve yenileşmesini çabuklaştıran ve onu zenginleştiren bir etmendir. Birçok argo kelimeleri, sonunda genel, hattâ edebî dile bile geçmiştir. Ünlü edipler türlü halk romanlarında argodan faydalanmış, çok kere de, moda olarak, salonlarda ve yüksek tabakalarda argo konuşmak bir hüner sayılmıştır. Argo, içinde yaşadığı topluluğun tam bir aynası olduğu ve devrin tarihine sımsıkı bağlı bulunduğu için, sosyoloji ve tarih araştırmaları bakımından da önemlidir.

Argonun çeşitleri pek çoktur. Hemen her tabaka, meslek ve mahfil (cénacle) in kendine mahsus bir argosu vardır: şerir ve hırsız takımının gizli argosu (argot des malfaiteurs, Gaunersprache, thieves' cant) ndan başka, genel olarak «çevre argosu» (argot du milieu), dilenci argosu, asker argosu, denizci argosu, öğrenci argosu, türlü esnaf ve zanaatçı argoları (eskici, seyyar satıcı, kasap, mürettip, madenci, bekçi, v. b.), avcı argosu, ticaret argosu, sanatçı argosu (aktör, ressam, çalgıcı, v. b.), spor argosu, kumarbaz argosu, hapishane argosu, umumhane argosu, v. b. Türlü dillere ait argoların çoğu özel adlarla tanınmıştır: Fransa'da: *argot* (ayrıntıları için bk. madde 3); İngiltere'de: *cant* (belli bir takımın dili olarak), ve bundan başka bozuk, bayağı dil anlamına da gelen *slang* (Londra halk ağzı: *cockney*); Almanya'da: *Rotwelsch* (veya *Chessenloschen, Jenische Sprache. Kochemer Sprache, Kaloschensprache*), hırsız dili olarak da *Gaunersprache*; İtalya'da: *furbesco* (Venedik'te: *zerga*), jargon anlamına da *gergo*; İspanya'da: eskiden *germanía*, şimdi *caló*; Portekiz'de: *calão*; Holânda'da: *bargoens*; Norveçte: *Fantesprog*: Finlândiya'da: *mongerrus*; Çekoslovakya'da: *hantyrka*; Rumanya'da: *şmecherească*, hırsız dili anlamına da *limba cărăitorilor*: Yunanistan'da: bayağı dil anlamına *malliara glossa*, v. b. (bütün bu kelimelere bakınız). Doğuda, mesela Mısır'daki *ḥalebî* argosu, İran'daki *lütrā* veya *zebān-ı zergerî* (= kuyumcu dili) den başka memleketin kuzey bölümünde konuşulan Arapça *ḳurbatî* argosu, Hindistan'daki *Sāsī, Ḍôm, Naṭī* gibi birçok Çingene dili asıllı argolar, Çin'deki *hsiang*[1] - *t'an*[2] veya *hsiang*[1] - *ç'ang*[4] denilen şekiller de bu arada anılabilir. Bazı dilcilerin Hint argosu diye gösterdiği *balaïbalan*, Edirne'li Etmekçizade Şeyh Muhiddin'in (ölm. 1605) «kuş dili» olarak icat ettiği bir yapma dilin adıdır (bk. *Şakaik-i zeyl-i Atai*, s. 596; bk. KUŞ DİLİ). Birçok dillerde de, argo için dar anlamda «hırsız dili» deyimi kullanılır, Rusça *vorovskiy yazık*, Macarca *tolvajnyelv*, gibi.

2 — **Türkolojide:** «Argo» terimi Türkçemize son zamanlarda girmiş bir kelimedir. Bu kavramın aşağılık bölümüne şimdi de olduğu gibi eskiden de «külhanbeyi ağzı», «tulumbacı ağzı», «ayaktakımı ağzı» denir, bunu anlatmak için yine eski zamanlarda «lisan-ı erazil», «lisan-ı hezele» gibi deyimler kullanılırdı ise de, «aşağılık argo»nun Türkçedeki tam karşılığı *kayış dili* (*kayış* = hile; *kayış etmek* = çalmak [Türk argosunda]) terimidir (bk. Ahmed Vefik Paşa: *Lehçe-i Osmanî*, İst. 1876). Aynı terim, J. W. Redhouse sözlüğünde (*A Turkish and English Lexicon*, İst. 1890) «hırsız dili» anlamına gösterilmiştir. Böyle olmakla beraber, mesela «öğrenci argosu»na, «asker argosu» na *kayış dili* diyemiyeceğimiz için, *argo* teriminin bizde yeri vardır. Fakat, yine bizde sadece *argo* denildiği zaman külhanbeyi ağzı ve hırsız dili anlaşılır.

Kesin bir sınır çizememekle beraber, Türkçede gerçek argoyu, «teklifsiz dil», «halk dili», «kaba veya aşağılık dil» gibi sınıflardan ayırmak gerekir. Gerçek argo, bir sınıf veya takımın mensupları tarafından kullanılan ve bunun dışında bulunanlar tarafından anlaşılmaması gereken kelimelerden oluştuğu için, mesela «para» ve «ödemek» anlamlarına gelen ve hemen hemen herkesçe anlaşılan, fakat aralarında seviye farkı bulunan, «teklifsiz dil»de *dünyalık* ve *bayılmak*, «halk dili» nde *papel* (= bir liralık kâğıt para; veya çoğul olarak *paralar*) ve *sökülmek*, «kaba veya aşağılık dil» de *mangiz* ve *sıçmak* kelime takımları bugün için tam argo değildir. Bu anlamların gerçek argo karşılığı *dırav* ile *yırtılmak*, veya *asker* ile *ballandırmak* kelime takımlarıdır, çünkü *dıravları yırtılıyorum* veya *askerleri ballandırıyorum* deyimleri genel halka bu anlamı vermez veya hiç birşey anlatmaz. Aynı prensipe göre, mesela *araklamak*, *anafor*, *boşvermek*, *çakmak* (öğrenci dilinde = sınavı başaramamak), *boru* («boş», «fena» anlamına), *kodes*, *aftos* gibi kelimeler de bugün için argodan yükselmiş ve edebî olmamalarına rağmen, herkesin anladığı Türkçeye girmiş kelimelerdir. Hattâ, argo metodiyle, batı dillerinden alınma yabancı ek ve yapı öğeleriyle oluşmuş *uydurmasiyon*, *atmasiyon*, *aşırımento* gibi kelimeler de bu kategoriye girer.

Türk argosu, argonun genel prensiplerine uyarak, genel halkın bilmediği, veya anlamlarını teker teker bilip de bütününden birşey anlıyamıyacağı kelime takımlarından olmadır: mesela, *erketeci dikizlerken tufacı evleği kerizleyip ançizliyor* (= gözcü gözetlerken, hırsız on liralığı çalıp kaçtı', umumca bilinmiyen kelimelerden olmadır; *bilezikli muslukçu içeri düşüyor* (= kelepçeli hırsız hapse girdi) sözünde ise, bilinen kelimeler kullanıldığı halde, anlam bambaşkadır. Bu son cümledeki kelimeler genel dildeki anlamları kaydırılmak suretiyle kullanılmıştır. Bu kayma veya anlam değişmesi, *bademşekeri* (= tabanca kurşunu), *acıbadem* (= kurnaz), *bitli* (= parasız), *uyuzlanmak* (= kuşkulanmak), *tırnaksız* (= gücsüz ve namerd), *beyaz* (= eroin) gibi kelimelerde de görülmektedir, ki bunların çoğunda argonun sanatça en değerli niteliği olan mecaz kendini göstermektedir. Bu son kategoriden *fırın kapağı* (= başarısızlığa dayanan), *mandagözü* (= eski nikel 25 kuruşluk), *ustura* (= keskin içki), *filispit* (= çok sarhoş; İng. *full speed* = tam yol), *tahtalı köy* (= mezarlık), *tozunu almak* (= dövmek), *dumancı* (= az para ile çok kazanan kumarcı), *fenerli* (= sakallı adam), *filim kopmak* (= sarhoşken saçmalamak), *tozutmak* (= saçma sapan konuşmak), *kontak* (= akıldan sakat; elektrikte Fr. *contact*), *kumpas kurmak*

(= iş hakkında görüşmek üzere toplanmak), *sıfırı tüketmek* (= ölmek, bunalmak, iflâsetmek) gibi deyimler de anılabilir.

Türk argosunun bir kısmı millî kelime hazinesinin malı olduğu gibi, önemli bir kısmı da yabancı dillerden, başlıca Rumca'dan olmadır (meselâ, *matiz* [Rum. *mathizo* = tüy yolmak] = sarhoş; *aftos* [Rum. *autos* = o] = metres; *akozlamak* [Rum. *akousa* = söylenti] = gizlice söylemek; *oksulamak* [Rum. *oksō* = dışarı] = defetmek; *istinga etmek* [Rum. *stinkaro* = yelkenleri indirmek] = pantalonu v. b. aşağı sıyırmak). Bu arada Yahudi İspanyolcasından (meselâ, *papel* [İsp. = kâğıt] = kâğıt bir liralık; *palavra* [İsp. *palabra* = söz] = inanılmaz lâf), Levantin İtalyancasından (*mortoyu çekmek* [İtal. *morto* = ölü] = ölmek; ve birer hırsızlık çeşidi anlatan *manitacılık*, *karmanyolacık*), Ermeniceden (*oski* = altın lira; *carmak* [Erm. *cermag* = beyaz] = rakı), Rumenceden (meselâ *kopil* [Rumen. *copil*] = çocuk), Çingeneceden (meselâ *şopar* [Çing. *çavor*, *çapor* = çocuk), v. b. dillerden tek tük kelimeler de girmiştir. Türk argosunda, Osmanlıcadaki -at, -iyet, büyük ölçüde de Rumcadaki -os, -oz soneklerini örneksemek yoliyle birçok kelimeler yapıldığı gibi (meselâ, Rumca tipindeki çeşitten: *kaparoz* = çalınan, iç edilen para veya mal, *pofyos* = kof, *tingoz* = tokat; Osmanlıca kılık uydurmalardan da *gelişat*, *variyet* [= mal, mülk]), ses sembolizminden faydalanılarak da *zırtapos* (= zıpır), *katakulli* (= hile), *cavalacoz* (= derme çatma), *fasafiso* (= küçük dedikodu, ehemiyetsiz şey) gibi türevler ortaya konmuştur.

Her argoda olduğu gibi, bizimkinde de «polis» ve «hapishane» yerine örtmece kelimeler kullanılır: birincisine karşılık olarak *gelin alıcı*, *mikrop*, *tahtakoz* (Rum. *taktikos* = inzıbat memuru; halk etimolojisi misali), *aynasız*, *dayı* v. b.; ikincisini karşılamak için de *kodes*, *kafes*, *delik*, *içeri* v. b. Yine genel argo kurallarına uyularak, gramer ve deyim bakımlarından da yenilikler yapılmış, ve meselâ «öpüşmek» yerine *öperlemek*, «az içmek» anlamına *yapındırmak*, «uzaklaşmak, açılmak» yerine *açmak* gibi şekiller, «sükût etmek» yerine de *uskutlamak* tipinde altüst edilmiş kelime kalıpları meydana getirilmiştir. Argonun tipik kelimeler için gösterdiği anlamdaşlık zenginliğine de «kaçmak» için kullanılan *palamarı koparmak*, *cızlama kaymak*, *cızdamı çekmek*, *fertiği çekmek*, *cicozlamak*, *ançizlemek*, *zamkinos etmek*, *kirişi kırmak* anlamdaş serisi misal gösterilebilir. Her argoda görüldüğü gibi, bizimkinde de anlatış canlılığı vardır. Bunu sağlamak için de fiilde geniş, geçmiş,ve gelecek zamanlar kullanılmayıp hep «şimdiki zaman» (= hal, ki gerçekte «hikâye şimdikiliği» [présent historique] dir) kullanılır, meselâ «parayı çaldım ve değiştirdim» yerine *mangizleri tufalıyorum*, *kamanço ediyorum*, gibi. Türk argosunun söylenişinde, dudaklar bükülür, heceler kesilerek belirtilir, konsonlar tumturaklı, vokaller de genel olarak kapalı çeşitlerden olur.

Elli dirhem otuz (= sarhoş; rakının 50 dirhemi 30 paraya satıldığı zamandan kalma), *fertiği çekmek* (savuşmak; yabancı işletmesinde oldukları devirde tren kondoktorlarının «tamam!» anlamına Almanca *fertig!* bağırdıkları zamandan kalma), *yandan çarklı* (= eski usul; İstanbul şehir hattında uskurlu vapurlar ilk görüldüğü zamandan kalma), *alyon* (= zengin; Abdülmecit devrinde Beyoğlu'nda yaşıyan zengin Antoine Alion'dan [bk. ALYON] kalma) gibi deyimler argonun tarihle ilgisini gösterir.

Türk argosunun öncüleri olarak *Divanü lûgat-it-Türk* te mecazlı anlamla kullanılan bazı «halk dili» kelimeleri (meselâ, *ohşağu* = oyuncak, mec. kadın), Divan edebiyatı devrinde de Sabit'in *Derename*'sinde, Sürurî'nin *Hezeliyat-ı havaî*'sinde, Şeyh Galip'te Hıdırağazade Sait Bey'de, Enderunlu Fazıl'ın *Hubanname*'sinde, Enderunlu Vasıf'ın *Divan*'ında, ve daha başka eserlerde, hususiyle müstehçen sayılan kavramlar için kullanılan örtmece veya cinaslı kelimeler ve yakıştırma deyimler (meselâ, fena anlamdaki *yeşillenmek* bu devirdendir) gösterilebilir. Aynı devirde halk dilinden edebî dile geçmiş bulunan deyimler (meselâ, «önem vermemek» anlamına *yan çizmek* bu devirdendir), Tanzimat devrinde, hususiyle ilk sahne yazılarında (Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, v. b.), daha geniş ölçüde kullanılmış, daha yakın zamanlarda da, Eşref'in yergilerinde bu eğilim kendini göstermiştir. En çok semaî kahveleri, meydan şairleri, külhanbeyi, tulumbacı, ayıngacı (= tütün kaçakçısı), ve yankesici takımı tarafından işlenen İstanbul argosu, hususiyle Ahmet Rasim'in yazılarında (*Şehir mektupları*, v. b.), Hüseyin Rahmi'nin bazı romanlarında, günümüzde de Neyzen Tevfik'in bazı şiirlerinde, Osman Cemal Kaygılı'nın (*Aygır Fatma*, *Çingeneler*, v. b.), Sermet Muhtar Alus'un (*Kıvırcık Paşa*, v. b.), Server Bedi [= Peyami Safa] in (*Cingöz Recai*, v. b.) romanlarında, ve türlü mizah dergilerinde (Burhan Cahit Morkaya: *Köroğlu*, v. b.) aksettirilmiştir (bk. Fikri: *Lûgat-ı garibe*, İst. 1889; M. Michaïlov: *Matériaux sur l'argot et les locutions populaires turc-ottomanes*, Leipzig 1930; F. Steinherr: *Zur Stambuler Volks- und Gaunersprache* [«Islamica» dergisinde, cilt V, 1931, s. 178-197]; Osman Cemal [Kaygılı]: *Argo lûgati* [«Haber» gazetesinde, 1932 ağustos sayıları]; Mehmet Halit [Bayrı]: *İstanbul argosu ve halk tabirleri*, İst. 1934; Ferit Devellioğlu: *Türk argosu*, 2. bas., İst. 1945).

3 — **Fransızcada:** Fransız argosundan alınma *argot* [*argō* ok.] sözü 1628 yılındandır. Ondan evvel, 1455 ten başlıyarak, «argo ağzı» anlamına *jargon* ve *jobelin* (hırsız argosu, XV. yüzyıl), *blesquin* (tuhafiyeci esnafı argosu; «anlaşılmaz dil» anlamına da *baragouin*; her ikisi de XVI. yüzyıl), *narquois* (serseri argosu, XVII. yüzyıl), *bigorne* (hırsız argosu, XVIII. yüzyıl) deyimleri kullanılırdı. *Argot* sözü (lûgat anlamı = «pençe, tırnak» [«edinmek, kapmak, aşırmak» anlamlarının mecaz esası olarak]; Eski Fr. *harigoter* = yırtmak), önce «dil» değil, ancak «serseriler ve dilenciler loncası» (*argotier* = serseri, dilenci; *argoter* = dilenmek) anlamını vermiş (1628), «dil» (önce «serseri dili», sonra «hırsız dili») anlamını ise ancak 1690 da kazanmıştır. Daima değişen argonun canlılığından ve tazeliğinden dolayı, ona *langue verte* (= yeşil dil; krş. Alm. argosuna denilen *Rotwelsch* kelimesinin *rot* = «kırmızı» kısmı) de denilmiştir. Fransa'da, daha çok memleketin doğu ve güneydoğu bölgelerinde, *mormê* (Picardie ile Lorraine'deki çan dökümhanelerinde, XVIII. yüzyıl), *mourmé* (Haute-Savoie'da taşçılarla duvarcılar), *montmorin* (Alp'lerde), *bellaud* (Jura'daki kendir işçileri), *terrastu* (Jura Vaudois duvarcıları ve keten işçileri; Thômes [Haute-Savoie] ocakçıları; Savoie'daki seyyar satıcılar ve duvarcılar), *faria* (Annecy [Haute-Savoie] ocakçıları) adlarını taşıyan yerel argolar da yaşamıştır. Eskiden Paris kasaplarının (Villette semtinde) konuştuğu *largonji* (= *jargon* kelimesindeki ilk sesi sona atmak ve bunun yerine l önekini getirmek suretiyle oluşturulmuş *l* + *argon* + *j* + *i* [sonek] şeklindeki bozuntu) veya *loucherbem* (*boucher* [= kasap] kelimesinin aynı metodla *l* + *oucher* + *b* + *em* [sonek] şeklindeki bozuntusu) argosu «kuş dili» (b. bk.) sınıfındandır.

Fransızcada da, «hırsız argosu» (argot des malfaiteurs)-nun yanıbaşında, hemen her türlü özel argolar (hususiyle asker argosu) da vardır, ve bunlar günlük «halk dili» (bk. H. Bauche: *Le langage populaire.* Paris 1920) nden ayrılır. Bu argolar Eski Fransızcadan (meselâ «para» anlamına *pécune* [Lât. *pecúnia*]), diyelek ve patua'lardan (hususiyle güneydeki Provençal dilinden, meselâ *castu* [Prov. *castèu*] = hapishane), ve Aşağı Yunanca, İtalyanca, İspanyolca, İngilizce, Almanca, Çingenece, Arapça gibi yabancı dillerden (meselâ, metatez'le *cleb* [Arap. *kelb*] = köpek, *lascar* [Arap. *asker*, l harf-i tarifiyle] = usta asker) ödünçlemeler yapmış, *zinzin* (asker argosunda: patlayıcı madde) gibi ses taklitleri (onomatopée), *mirette* (= göz, genel dildeki *oeil* yerine; genel dilde *mirer* = göz dikmek) gibi yeni sözler (néologisme) yaratmış, *municipal* (= belediyeye ait) yerine sadece *cipal* şeklinde kelime kırpmaları, — *anche* (meselâ, *préfecture* [= vilâyet merkezi] yerine *préfectanche*), — *mar* (meselâ, *épicier* [= bakkal] yerine *épimar*), — *mon* (meselâ, *briquet* [= çakmak] yerine *briquemon*), — *muche* (meselâ *déguisement* [= kıyafet tebdili] yerine *déguismuche*) v. b. uydurma eklerle yapılmış kelimeler, «çok dar ayakkabı» anlamına olan *soulier très étroit* yerine *soulier seize* (seize [= 16]= *treize* [13] *et trois* [3]= *très étroit*) gibi kelime oyunları ortaya koymuştur. «Süngü»ye *cure-dents* (= kürdan). «kardinal» e *homard* (= istakoz; kırmızı elbisesinden dolayı) demek gibi alaylı mecazlar, «polis» e *carrée des petites gerbes* (= küçük ot demetleri karesi; işaretlerinden dolayı), «gardiyan» a *comte de la carruche* (= hırsızlar evi [= hapishane; *carrer* = çalmak] kontu) takılmış örtmece adlar argonun genel metotlarına uygundur.

Fransız argosundan eski devirlerde Villon ve Rabelais gibi edipler. klâsik devirde *Gil Blas* tipinde «picaresque» roman yazarları, yeni zamanlarda da Balzac, E. Sue, V. Hugo, X. de Montepin, H. Murger, E. Zola, L. Descaves gibi romancılar, E. Augier, V. Sardou, Courteline gibi sahne yazarları faydalanmışlardır. Şiirde J. Richepin ile J. Rictus bu alanda belirdikleri gibi, «Le journal amusant», «La vie parisienne» gibi halk dergileri, F. Carco ve şimdi «populiste» denilen ekolün mensupları gibi halk tabakalarını konu alan romancılar da argonun yabancısı olmamışlardır. Bu adlar arasında sivrilen argocu yazar Aristide Bruant olmuştur (*Dans la rue* [1889-1895] ile *Sur la route* [1899] şarkı ve monologlar, *Les bas-fonds de Paris* [3 cilt, 1897-99] ile *Les trois légionnaires* [1910] adlı romanlar, *Le Mirliton hebdomadaire* [1885-1894] ile *La lanterne de Bruant* [1896-1898] dergileri, v. b.). Madde 1 de anılanlardan başka bk. L. Rigaud: *Dictionnaire d'argot moderne*, Paris 1881; L. Larchey: *Dictionnaire historique de l'argot*, 10. bas., Paris 1888-1889; A, Delvau: *Dictionnaire de la langue verte.* ilâveli bas., Paris 1889; A. Bruant: *L'argot du XXe siècle*, yeni bas., Paris 1905: L. Sinéan: *Le langage parisien au XIXe siècle*, Paris 1920; C. Villatte: *Parisismen*, Berlin, 9. bas. 1912 ; A. Dauzat: *L'argot de la guerre*, Paris, 2. bas. 1919, ve *Les argots*, Paris 1929; R. Yves-Plessis: *Bibliographie raisonnée de l'argot*, Paris 1901.

ARGOBBA. Samî dil ailesinin Güney bölümünün Habeşistan kısmından bir dil. Asıl merkezi, Habeşistan'da Şoa'nın doğusunda Müslümanların oturduğu Argobba dağlık bölgesidir. Göçmen olarak da, Harar'ın güneyinde, yine Argobba adı verilen bölgede konuşulur. Pek az incelenmiş olan bu dil, yaygın da değildir.

ARGOFLAVİN, tripaflavin - gümüş bileşiğidir. Antiseptik olarak kullanılır.

ARGOKROM. metilen mavisi-gümüş bileşiği. Antiseptik olarak kullanılır.

ARGOLİS. Yunanistan'da Mora yarımadasının doğu bölümünde bir bölge. Yüzölçümü 5117 km², nüfusu 190 000 (193?) dir. A. in 1000 m yükseklikte, yapısı kalker ve şistlerden meydana gelmiş susuz, çıplak dağlık yerlerinde nüfus seyrektir. Deniz kıyısına yakın yerlerdeki verimli çukur düzlüklerde ise sulama yoliyla topraklardan çok faydalanılmakta, çeşitli sebze ve meyvadan başka, bol miktarda üzüm elde edilmektedir. Bu çevrede nüfus da çok sıktır. A. in başlıca şehri Nauplia dır.

ARGON sembolü Ar, atom numarası 18, atom ağırlığı 39,94 olan soy gaz sınıfından bir element. Havada hacımca% 0,93 oranında ve daha birçok maden sularında bulunur. Argon bir atmosfer basınç altında -185° de renksiz bir sıvı haline gelir (kritik sıcaklığı 120°, kritik basıncı 52,9 atmosfer) ve -189,4° de buza benziyen bir kütle halinde donar. 1894 te Rayleigh ve Ramsay tarafından aynı zamanda bulunmuş olan A, gaz termometrelerinin ve elektrik ampullerinin doldurulmasında kullanılır.

ARGONAUT'LAR (Yun. = Argo gemicileri), Yunan mitolojisinde İason'un idaresinde Argo gemisi ile Altın Post'u almağa giden kahramanların topluluğu.

Orkhomenos'taki Miny'lerin kıralı Athamas'ın Nephele (= bulut) den Phriksos (= fışıldıyan yağmur) adlı bir oğlu ile Helle (= canlı ışık) adlı bir kızı varmış. Athamas, Kadmos'un kızı İno'ya âşık olup da Nephele'yi ihmal edince, Nephele göğe çıkmış ve Miny'ler iline kuraklık yollamıştı. Nephele'nin çocuklarını ortadan kaldırmak istiyen İno, ekilecek olan buğdayları gizlice fırınlatmış. böylece kendisinin sebep olduğu kıtlığı hafifletmek için tek çare olarak Phriksos'un Zeus'a kurban edilmesi lâzım geldiğine, yanlış bir kehanet sayesinde, Athamas'ı inandırmıştı. Fakat kurban töreninden önce Nephele, çocuklarına altın postlu bir koç göndermiş. iki kardeş bu sihirli hayvanın sırtına binip kaçmışlar, yolda Helle, sonradan kendi adına bağlanan Hellespontos boğazı (Çanakkale boğazı) na düşüp boğulmuş, Phriksos ise Karadeniz doğusundaki Kolkhis ülkesine varmış, oradan Aia'ya kadar karadan giderek koçu Zeus'a kurban etmiş, postunu Ares'in ormanında bir ağaca asmış; hiç uyumıyan bir ejder bu Posta bekçilik ediyormuş.

İason'a, babası Aison'dan miras olarak Thessalia'daki İolkos kırallığı kalmış, fakat babasının üvey kardeşi Pelias tahtı ele geçirmişti. İason büyüyünce Pelias'tan egemenliği geri istemiş, Pelias da Kolkhis ülkesinden Altın Post'u getirmesi şartı ile buna razı olmuştu. İason, elli kürekli bir gemi yaptırmış, yapıcısı Argos (=tez) un adına bağlıyarak bu gemiye Argo adı verilmiş. Yunanistan'ın en büyük kahramanlarının çoğu bu sefere katılmış. Geminin elli küreği olduğuna göre, A. ın da elli kişi olduğu tahmin ediliyor. A., babalarını, kocalarını ve erkek kardeşlerini öldürüp bir kadın devleti kurmuş olan kadınların oturdukları Lemnos adasına varmışlar, ada kıraliçesi Hypsipyle'nin İason'dan iki oğlu olmuş; sonra, Hellespontos'tan geçip Dolion'ların ülkesine varmışlar, kıral Kyzikos tarafından dostça karşılanmışlar, oradan ayrılınca fırtınaya tutularak geceleyin yine aynı yere düşmüşler, karanlıkta birbirlerini tanımadıkları için Dolion'larla savaşmışlar; kıral Kyzikos, İason tarafından öldürülmüş;

A., Mysia kıyısı boyunca ilerleyip Bebryk'lerin yurduna varmışlar, A. dan Polydeukes, ünlü bir yumruk dövüşçüsü olan kıral Amykos (b. bk.) ile dövüşüp onu yenmiş; Trakya kıyısında, Salmydessos'ta, kör ve yaşlı Phineus'a raslamışlar. Onu, yiyeceklerini gizliyen veya elinden kapan Harpyia'lardan kurtarmışlar. Phineus, A. a Kolkhis'e giden yolu ve aralarından gemi geçerken gürültü ile çarpışarak gemileri batıran Symplegat'lardan nasıl geçeceklerini öğretmiş, Phineus'un tavsiyelerine uyan A., daha basit birkaç maceradan sonra (bk. ARETİAS) Kolkhis'e varmışlar, Symplegat kayaları da o zamandan sonra bir daha yerlerinden kımıldayamaz olmuş. Kolkhis kıralı Aietes, Altın Post'u çok ağır şartlarla vermeğe razı olmuş: İason, ateş soluyan bronz tırnaklı iki öküzü sabana koşacak, onlarla Ares'in tarlasını sürecek, bir ejderhanın dişlerini bu tarlaya ekecek, bu ekim sonucunda yerden fışkıracak olan silâhlı adamlarla döğüşüp onları yenecekti. Kıral Aietes'in kızı büyücü Medeia, âşık olduğu İason'a, insanı ateşe karşı dayanıklı yapan bir merhem vermiş, İason bu sayede öküzleri sabana koşabilmiş, yine Medeia'nın tavsiyelerine uyarak yerden çıkan silâhlı adamları yenmiş; kıral Altın Post'u yine vermeyince, Medeia büyü kuvvetiyle ejderhayı uyutmuş, İason postu almış, Argonaut'lar, Medeia ve onun oğlan kardeşi Apsyrtos (b. bk.) ile beraber Argo'ya binip uzaklaşmışlar. Aietes arkalarına takılmış, Medeia kardeşini parçalatıp denize atmış, Aietes'in adamları çocuğun parçalarını toplamağa uğraşırlarken Argo kaçıp kurtulmuş. Uzun ve sergüzeştli bir yolculuktan sonra A., yurtları İolkos'a dönmüşler. Pelias, Altın Post'u aldığı halde tahtı yine İason'a vermemiş, Medeia'nın hilesiyle Pelias'ı kendi kızları öldürmüş, fakat bu sefer de Pelias'ın oğlu Akastos kırallığı ele geçirmiş, İason ile Medeia, Korinthos'a kaçmışlar; İason, Korinthos kıralının kızı Kreusa ile evlenmek isteyince Medeia'nın düğün hediyesi olarak gönderdiği zehirli elbise ile taç yüzünden gelin ölmüş; Medeia, İason'dan olan iki çocuğunu da öldürdükten sonra Atina'ya kaçmış, yaşlı kıral Aigeus'un sevgilisi olmuş, sonra da Kolkhis'e dönmüş. İason da Argo gemisi altında kalarak ölmüş.

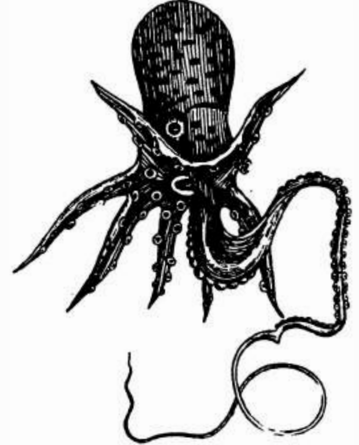
A. ın memleketlerine dönüşleri hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bu yolculuk hikâyesi çok eskidir. Homeros, Argo'dan, herkesin bildiği bir şeymiş gibi bahseder; belki de, Odysseus'un dolaşmaları A. ın gezisine dayanır. A. hakkında en eski hikâyeyi Pindaros (Pyth. IV) anlatır. M. Ö. III. yüzyılda Rodos'lu Apollonios (b. bk.) *Argonautica* adlı bir destan yazmış, M. Ö. I. yüzyılda da Varro Atacinus bu destanı Lâtinceye çevirmiştir; bu tercüme kaybolmuştur. İmparator Vespasianus zamanında Valerius Flaccus adlı bir Roma şairi de *Argonautica* adlı bir destan yazmışsa da, eserini tamamlayamadan ölmüştür.

ARGONİN, kazein-gümüş bileşiği. Eriyik halinde belsoğukluğuna karşı kullanılır.

ARGONNE [*argọn* ok.] (Forêt d'Argonne), Fransa'nın kuzeydoğu bölümünde, Lorraine ile Champagne çukurlukları arasında, sık ormanlık bir plâto. Denizden yüksekliği 300 m dir. Birçok yerlerinde sugeçirmez, Kretase tabakalarından meydana gelmiş bulunan A., yağmurlu mevsimlerde geçilemez bir hal alır. Arazi derin bir şekilde yarılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde A. da şiddetli savaşlar olmuştur

ARGONNE MUHAREBESİ (aralık 1914, temmuz 1915, 26 eylül-15 ekim 1918), Argonne bölgesi, savunmaya elverişli yeryüzü şekilleri ve ormanları ile 1914 ten beri Fransa'nın Alman istilâsına karşı en kuvvetli sedlerinden birini teşkil etmiştir. En şiddetli savaşlar, aralık 1914 te Varennes'in güneyindeki tepelerle Four de Paris bölgesinde ve temmuz 1915 de La Harazée, La Fille morte tepesinde olmuştur. 26 eylül ile 15 ekim 1918 arasında bütün Champagne eyaletini kaplıyan geniş savaş hareketleri sırasında Gouraud ordusu ile General Ligget'in komutasındaki birinci Amerikan ordusunun işbirliği sayesinde bütün Argonne ormanları alanı kurtarılmış ve 1-5 kasım 1918 Chesne ve Buzancy muharebeleri ile veliahdin komutasındaki Alman kuvvetleri Argonne'un kuzeyine atılmışlardır.

ARGONOT veya **ARGONAVTA** (Argonauta), baştan bacaklı yumuşakçalar (Cephalopoda) ın argonot'lar (b.bk.) familyasına bağlı bir mürekkepbalığı cinsi. En önemli türü *A argo*'dur. Dişilerinde kâğıt inceliğinde, kayık şeklinde, odacıklara ayrılmamış ve helezonî kirli beyaz bir kavkı vardır. Kavkının uzunluğu 20 cm kadardır. Dişi, yumurtalarını bunun içine bırakır ve yumurtalar burada gelişirler. Erkekler dişilerden çok daha küçüktürler, kavkıları yoktur, yuvarlak vücutludurlar. Kollarından biri çiftleşme organı görevini görür (hektokotilus). Akdeniz ve Atlas Okyanus'unda yaşar.

ARGONOT (erkek)

A. tuberculata adlı tür Hind Okyanus'unda yaşar. Bunların dişilerinde 16 cm uzunluğunda ve beyaz renkli bir kabuk vardır. Bugün yaşıyan 10 kadar A. türünden başka Pliosen ve Tersiyer devirlerinde yaşamış fosil A. türleri de vardır.

ARGONOT (dişi)

ARGONOT'LAR (Argonautidae), yumuşakçaların mürekkepbalıkları (Cephalopoda) takımına bağlı iki solungaçlılar (Dibranchiata) alt takımının oktopoda (Octopoda) gurupundan bir familya. Bu mürekkepbalığı familyasına *tremoctopodidae* ismi de verilir. En önemli cinsleri *Argonot* (b.bk.) ve *tremoctopus*'tur. Erkeklerinde çiftleşme anında spermaları nakle yarıyan yardımcı organ vazifesini gören kol (hektokotilus) saplı bir kese içinde oluşur ve çiftleşme anında hayvandan kopar. Bunun yerine bir yenisi oluşur. Sıcak denizlerde plâjik olarak ve denizin sathına yakın yerlerde yaşarlar.

ARGOS. Odysseus'un köpeğinin adı. Yirmi yıl uzakta kalmış olan efendisini tanıdıktan sonra ölüşü Odysseia'nın 17 nci kitabında anlatılmaktadır.

ARGOS. Yunan efsanesinde, Zeus'un sevgilisi İo'nun yüz gözlü bekçisi. Hera, kıskançlık yüzünden İo'yu inek şekline sokunca Zeus'un emri ile Hermes de A. u öldürmüş, fakat Hera onu tavus kuşu şekline sokmuştur; bu kuşun kuyruğunda yüz göz görülmektedir.

ARGOS, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir kale. A. un yeri kesin olarak bilinmemekte ise de, onu Hasandağı'nda aramak gerektiğine dair genel bir kanaat vardır.

ARGOS, eski Yunanistan'da birkaç şehrin ve bölgenin adı. Bunlardan en önemlisi adını Argolis yarımadasından alan, doğu Peloponnesos'un bellibaşlı şehirlerinden biri idi. Argeia yahut asıl Argos, Argolis körfezinin başında bir yamaç üzerinde kurulmuş, Korinthos kıstağı ile bağlanması pek kolay olan sulak ve verimli bir yerdir; batıda, Arkadia'ya açılan geçitleri vardır. Yunan efsaneleri, A. un Mısır, Lykia ve başka memleketlerle ilk münasebete girişen çok eski bir şehir olduğunu göstermektedir. Homeros'un zamanında, Diomedes'in bir ülkesi iken, kendisinden sonra kurulan Mykenai tarafından önemi ikinci plâna atılmış ise de, Dor akınlarından sonra üstünlüğünü yeniden kazanmıştır; bundan sonra Peloponnesos'a yüzyıllarca egemen olduğu kestirilebilir. Pheidon zamanında A. bütün doğu Peloponnesos'u idare etmiştir.

A., tıpkı Sparta gibi, üç Dor kabilesiyle bir Perioik (tâbi komşular) sınıfından ve köklerinden kurulmuştu. Fakat VIII. yüzyıldan beri bu iki site birbirine düşmandı. Hysiai zaferine rağmen (yaklaşık olarak M. Ö. 669 da) A. lular geri çekilmek zorunda kalmışlar, M. Ö. 550 de Kynuria'nın bütün kıyılarını kaybetmişlerdir. 495 yıllarında, o kadar zayıf düşmüşlerdi ki, Kleomenes I. e karşı yenilince Perioik'lerine, muhtariyet vermeğe mecbur olmuşlardır. A. (M. Ö. 470 de) Arkadia'lılarla birlikte Sparta'ya karşı savaşmış, fakat sadece, tâbileri olan Tiryns ve Mykenai asîllerini yenmişler (464 yahut 468); 461 de Atina'lılarla birleşmişler; Peisistratos tarafından yapılan ittifakı yenilemişler, 451 yılında Sparta ile bir silâh bırakışması yapmışlardır.

Peloponnesos savaşının başında A. tarafsız kalmış; Nikias barışından sonra (M. Ö. 421) ticaretinin gelişmiş olması ve kaybedilmemiş zenginlikleri sayesinde ittifakı herkesçe aranır bir devlet olmuştu. Peloponnesos demokrasileri ve Atina ile kader birliği yapan A., Sparta'nın üstünlüğünü ciddî olarak tehlikeye düşürmüştü. Fakat Mantineia yenilgisi (418) ve A. asılzadelerinin ayaklanması ile bu fırsatı elden kaçırmıştır. Hernekadar demokrasi idaresi yeniden ve çarçabuk kurulmuş ise de Atina'ya zaman zaman ücretli asker yollamaktan başka bir yardımda bulunamamıştır.

IV. yüzyılın başında, Atina'lılarınkine eşit nüfus ve vasıtalara sahip bulunan A., Korinthos'lular birliğinin Sparta'ya karşı en başta gelen üyesi oldu. A. lular, Korinthos garnizonuna yardım etmişler (M. Ö. 394) ve belki de bir müddet için onu kendi ülkelerine katmışlardır. Fakat Antalkidas barışı A. luları, bütün Argolis'in kontrolünü ellerine almak iddiasından vazgeçirmişti. Leuktra savaşından sonra asılzadeler ayaklanmaya kalkışmışlarsa da şiddetle bastırılmışlardır. Demokrasi idaresi, muzaffer Thebai'lileri Sparta'ya karşı tutmuş, kesin sonuçlu Mantineia savaşına birçok asker yollamıştır. Eski düşmanları ağır basmaya başlayınca, A., Makedonya'lı Philippos'u ilk imdada çağıran devlet olmuştur. Philippos ise Yunanistan'a sahip olduktan sonra Kynuria'yı onlara vermiştir. Lamia savaşında A., Makedonya'lılara karşı Yunan milliyetçilerinin yanında yer almıştır. Şehir, Polysperkhon'dan Kassandros'a ondan da M. Ö. 303 yılında Demetrios Poliorketes'in eline geçmiştir. M. Ö. 272 de A. lular Epir'li Pyrrhos'a karşı Sparta ile birleşmişlerdir. Pyrrhos, şehre karşı yaptığı başarısız bir gece baskınında öldürülmüştür. A., bundan sonra Makedonya'lı Antigonos Gonatas'ın egemenliğine geçmiştir. Aratos, Argos'u, Akhaia birliğine kazanmıya muvaffak olmuştur. Sparta'lı Kleomenes III. ile Nabis (M. Ö. 224 - 196) ten başka A. uzun müddet bu birlikte kalmıştır.

Roma istilâsı, Korinthos'un ticarî rekabetini kaldırmakla A. a yardım etmiştir. İmparatorluk zamanında, A., Akhaia meclisinin merkezi ve tüccarların toplantı yeri idi. 267 - 395 yıllarında Got'lar tarafından yağma edilmiş olmasına rağmen, kültürünün ve ticaretinin bir kısmını Bizans'lılar zamanına kadar koruyabilmiştir. Şehir 1210 da Frank'lar tarafından alınmıştır. 1246 da Atina hükümetince haraca bağlanmış, 1397 ve 1500 yıllarında Türk'ler, Venedik'lilerle, aralarında çıkan savaş sırasında A. da halkı tenkil etmişlerdi. Arnavut'larla yeniden iskân edilen A., kurtuluş savaşlarında Yunanistan millî meclisinin toplanma yeri olmuş ve Yunan milliyetçileri tarafından Mısır valisi Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı savunulmuş (1822), ve bu mücadele sırasında şehir yanmıştır (1825). Bugün A. un 10 000 nüfusu vardır. Halkı tarımla uğraşır. A. ovası yetecek kadar işlenmemiş olmasına rağmen, epeyce tahıl, tütün ve pirinç yetiştirir. İlk A. lular müziğe istidatlı olmakla tanınmışlardı. Pheidias'ın ünlü öğretmeni Ageladas'ın kurduğu bronz heykeltıraşlığı okulu, V. yüzyılın sonlarına doğru Polykleitos ve öğrencileri zamanında en olgun halini almıştır. Yunanistan'ın muhteşem tapınaklarından biri olan yeni Heraion da yine bu döneme aittir.

ARGOSTEMA (Argostema, Argostemma), kökboyasıgiller (Rubiaceae) den Kuzey Hindistan dağları, Hint adaları, Afrika'nın batısının sıcak bölgelerinde 40 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar alçak narin otlar olup yaprakları kalınca, ve serttir. Çiçekleri şemsiye, salkım veya başak biçimindedir.

ARGOUT [*argū* ok.] **KONTU, Antoine-Maurice-Apollinaire** (1782 - 1858), Fransız politika ve idare adamı ve maliyecisi. 1810 yılında danıştayda üye mülâzımı olmuş, iki yıl sonra Rhin nehri ulaştırma işleri genel müdürlüğüne atanmıştır. Napoléon'un düşmesinden sonra restorasyon idaresine katılmış ve çabuk yükselmiştir. 1819 yılında âyan meclisine üye seçilmiştir. 1830 ihtilâlinin patladığı temmuz günlerinde kıral Charles X. un emirnamesini geri almasını sağlamışsa da geç kalmış olduğundan ihtilâl patlamış ve Fransa'da Bourbon hanedanının egemenliği son bulmuştur.

İktidara Louis Philippe'in gelmesi üzerine A. onun emrine girmiş, 1830 da deniz bakanlığına, ticaret bakanlığına, 1833 te içişleri bakanlığına, 1834 te Fransız Bankası müdürlüğüne, 1836 yılında maliye bakanlığına atanmıştır. 1848 ihtilâlinden sonra da Fransız Bankası müdürlüğünde kalmış, ve Fransız parasının değerini zorla yürürlükte tutmayı ihtilâlin geçici hükümetine kabul ettirmiştir. Napoléon III., A. ya birçok önemli malî görevler yaptırdıktan sonra 1852 yılında senato'ya üye tayin etmiştir. Bilim, ahlâk ve siyaset akademisine 1844 yılında serbest üye olarak girmiştir.

ARGU: 1 — XI. yüzyılda Isıkgöl'ün doğusunda, Yedisu bölgesinde yaşamış olan bir Türk boyunun adıdır;

2 — Talas (Taraz) kentiyle Balasagun kenti (şimdiki Tokmak ile Evliya Ata) arasındaki bölgenin adı idi.

DİL: XI. yüzyılda Orta Asya'nın bugünkü Kırgızistan bölgesinde Isıkgöl'ün kuzeyinde, Taraz veya Ta-

las ile Balasagun (Isıkgöl kıyısı) arasında konuşulan bir Türk diyeleği veya ağzı. Adı, Kâşgar'lı Mahmud'un *Divanü lûgat-it-Türk*'ünde (1072), Yemek, Basmil, Subar, Kay, Yapaku, Çigil, Yağma, Karluk, Uğıak, Çaruk, Çomul gibi Orta Türkçenin türlü diyelek adlariyle beraber geçer. Bu eserde, Argu dilini konuşanlar, Suğdak veya Soğut (Sogdien) ler ve Kençek'lerle beraber, iki dil bilen şehirli halk olarak gösterilmiş, ve bundan dolayı dilleri «bozuk» sayılmıştır. Gerçek olarak da, gerek Talas'ta gerekse Balasagun'da Türkçeden başka Orta İranca asıllı Soğutça da konuşulurdu (krş. Argucada İranca asıllı *gizrî* (= havuç, Oğuzcada ödünçleme olarak *geşür*; Farsça *gezer*; öz Türkçesi *sarığ turma* [= sarı şalgam]). Bu *Divan*'da da işaret edildiği gibi, Argu diyeleği ile öbür Türk diyelekleri arasında, kelime ortasına veya sonuna isabet eden *n-y* karşılaşması vardır: Argu *kon*, *çıkan*, *kanu*'ya karşılık öbür Türk diyeleklerinde *koy* (= koyun), *çıkay* (= yoksul), *kayu* (= hangi) gibi (krş. Orhon Türkçesinde değeri n-y arasında bulunan özel ses). Bundan başka, öbür Türk diyeleklerindeki *çogı/çugı* (= gürültü), *tagı* (= dahi) kelimelerine karşılık Argucada *çagı* ve *dakı* şekillerinin kullanılmasından *o/u:a* ve *t:d* gibi karşılaşmaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Öbür Türk diyeleklerindeki *tegül* (= değil) ve *yok* şekillerine karşılık Argucada *dağ ol* ve *dağ* kelimeleri kullanılırdı. *Bitrik* (= fıstık), *küjik* (= perçem), *op* (= harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz), *teşrüm* veya *töşrüm* (= eğirilmiş ip yumağı), *tudrıç* (= fışkı) gibi kelimeler, Argu'nun *Divan*'da gösterilen özelliklerindendir. Bazı Arguca kelimelerin Yağma ve Karluk diyeleklerinde de ortaklaşa olması (meselâ Argu ve Yağma: *maraz* ve *ḫıyar* = ücretle çalışan adam), ve İslâmdan önceki devre ait olup Karahanlılar'da pek kullanılmıyan arkaik *tarḫan* (= bey) kelimesinin Argu dilinde bulunması da dikkati çeker.

ARGUELLES [*arguęlyes* ok.], **Augustin** (1775-1844) ünlü İspanyol hatibi ve devlet adamı. Asturias eyaletinin Ribadesella şehrinde doğmuş. Madrid'de ölmüştür. Fakir, lâkin asîl bir ailedendir. Portekiz'e ve İngiltere'ye özel ve önemli siyasî işler için gönderilmiş ve görevlerinde üstün bir başarı göstermiştir. İspanya'nın Fransız'lar tarafından işgali sırasında (1810) kopan ihtilâlde bir millî meclis kurulmasına çok çalışmıştır. Memleketi olan Asturias'tan milletvekili seçilmiş ve 1810 yılında hazırladığı anayasa iki yıl sonra yayımlanan İspanyol anayasasının temeli olmuştur. 1814 yılında aşırı hürriyet taraflısıdır diye kıral Fernando tarafından on yıl kürege mahkûm edilerek «Septe»ye gönderilmiştir. 1820 ihtilâlinde kurtularak içişleri bakanı ve millet meclisi başkanı olmuştur. Üç yıl sonra rejim değişince İspanya'dan sürülmüş, on bir yıl sonra vatanına dönebilmiştir. 1840 yılında naip olmuştur. Güzel söz söylemesi, dirayeti, iyi ahlâkı ve doğruluğu ile ün almıştır. Kendisine İspanyol Ciceron'u denilmektedir.

ARGULUS: bk. SAZANBİTİ.

ARGUMENT (Lât. = ispat mesnedi, ispat) [Mat.]:
1 — Bir fonksiyonun bağımsız değişkeni.
2 — Kutupsal koordinatlarda kutup noktasında meydana gelen açı Kompleks sayıların trigonometrik gösteriminde bu açıya kompleks sayının A. i denir.

ARGUN, Amur nehrinin en önemli kollarından biri ve kaynak bölümü. Uzunluğu 800 km den çoktur. A., kaynağını Büyük Kingan dağlarından alır. Bir müddet batıya doğru aktıktan sonra kuzeye döner. Pokrovskaya yakınında Şilka ırmağiyle birleşerek Amur nehrini meydana getirir.

ARGUN (Sülâle), XVI. yüzyılda Sind'de egemenlik kuran bir Türk sülâlesi. Bu sülâlenin kurucusu Beg Argun yahut Şah Şüca', Hüseyin Baykara'nın büyük emîrlerinden olan ve Hizebrullah (Tanrının aslanı) sanını alan Zünnûn, A. un oğlu idi. Hüseyin Baykara, Zünnûn ve oğlu Şah Şüca''a Kandahar ve Kâbil'i vermişti. Zünnûn, Şeybânî Han'a karşı yapılan bir savaşta öldükten ve Horasan Özbek'ler tarafından istilâ edildikten sonra Şah Şüca' Kandahar'ı merkez yaparak bağımsız bir devlet kurmağa çalışmıştır (1505). Çok zengin ve bereketli olan bu ülke Zünnûn'un sağlığında bile bağımsız bir beylik haline gelmişti. Kâbil ve Kandahar, Babur tarafından alındıktan sonra Argun'lar Şibanî Han ile Babur arasındaki düşmanlık ve mücadelelerden faydalanmak istediler. Şibanî Han 1508 de, Argun'ların, teşvikiyle, Kandahar'ı kuşattı. Babur'un valisi kaçtı. Argun'lar tekrar Kandahar'a yerleştiler ve hutbeyi Şibanî Han namına okutmuya razı oldular. Safavî orduları tarafından Özbek'lerin Merv meydan muharebesinde yenilerek Şibanî Han'ın öldürülmesiyle (29 kasım 1510) Argun'lar Özbek'lerin nüfuzundan kurtulmuş oldular. Fakat günden güne kuvvetlenen Babur'a karşı duramadılar. 1521 de Babur, Kandahar'ı aldı. Şah Şüca' evvelce almış olduğu Sibi, Şali taraflarına çekildi; burada Belûc'larla birleşerek Sind'i işgale karar verdi; Argun ve Tarhan boylarından kurulan ordusunu yerli Belûc'larla takviye etti. Sind ovası daha önceleri (1479) Zünnûn komutasındaki Argun askerlerinin at oynattıkları alandı; Argun'lar burasını çok iyi tanıyorlardı. Şah Şüca' Sind kalelerinden birkaçını daha 1511 de almış bulunuyordu. Kandahar'ı büsbütün kaybettikten sonra Sind ülkesini baştanbaşa işgal edip Bhakhar kalesini başkent yaparak Sind devletini kurdu. Şah Şüca' 1523 te öldü; yerine büyük oğlu Şah Hüseyin geçti, bir zamanlar babasından kaçıp Babur'un hizmetine giren ve sonra babasının yanına dönen bu zat hutbeyi Babur namına okuttu. Şah-Hüseyin 1554 te öldü. Bunun zamanında Multan, Sind Beyliği'ne katılmıştı. Şah Hüseyin'in evlâdı olmadığı için Argun ve Tarhan beyleri (Mirza İsa ile Sultan Mahmut) arasında taht kavgası başladı; fakat Sind ülkesi bir taraftan Delhi devleti, diğer taraftan da kıyılardan akın etmekte olan Portekiz'liler tarafından tehdit ediliyordu. Nihayet Sind ülkesini ikiye bölerek barış yapmağa mecbur oldular. İsa Aşağı Sind'e, Sultan Mahmud Gökaltaş Yukarı Sind'e hâkim oldu. Yukarı Sind 1574 de, Aşağı Sind 1592 de Ekber tarafından Hind İmparatorluğu'na katıldı. A. sülâlesi XIV. yüzyılda Merv çevresinde görülen bir Türkmen boyuna mensuptu.

ARGUN [Etnog.; bugünkü söylenişi *Argın*], Kırgız-Kazaklar'ın en büyük boylarından biri olup nüfusu 600 000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Batı Sibirya'nın İrtiş ırmağı kıyılarında, Tarbagatay ve Çıngıstav dağlarında, Tobul, İşim havzalarında, Taşkent çevrelerinde bulunur. Geleneklerine göre dokuz urug birliği sayılmakta ise de gerçekte yirmiden fazla urug A. şeceresine bağlıdır. Bu uruglar dört grupa ayrılır: 1 — *Munın* grupu: Atıgay, Bagış, Kancagalı, Karcas, Karavul, Aydabul, Topuklu, Çarcetim, Karaman, Çakçak (bu grupa *Begendik* ve *Çegendik* grupu da denir); 2 — *Kuvandık* grupu: Altay, Kalkaman, Agış, Karpık, Temeş; 3 — *Süyündük* grupu: Dörtavul, Kozgan, Kökşal; 4 — *Taraklı* ve *Karakesekler* de bir grup sayılır.

A. boyunun Moğol istilâsından önce yazılan İslâm kaynaklarında adı geçmez. Çin kaynaklarına göre V. yüzyıl-

Uygur birliğine giren on iki boydan biri *Alun* adını taşıyordu. Bu isim A. adını hatırlatmaktadır. Moğol istlâsından sonra Çin'liler A. boyunu *Arhun* adiyle Nayman, Tangut, Kıpçak ve Kanglı boyları ile bir grupta saymışlardır. Moğol'lardan sonraki İslâm kaynaklarında A. adı geçer, ilk defa Reşidüddin'de «Argunan» (Argun'lar) şeklinde anılır. A. lar Moğol devletinin çözülüşünden sonra birdenbire siyasî ve askerî bir kuvvet olarak meydana çıkıyorlar. Altınordu'da Çağatay ulusunda, Özbek birliğinde, Kırım Hanlığı'nda, hattâ Türkmen'ler arasında geçen siyasî olaylarda önemli rol oynamağa başlıyorlar. Çingiz Han ve oğulları devrindeki büyük tarihî olaylarda bu boyun adının geçmesi bir muamma teşkil etmektedir. Moğol'ların Horasan ve Mazandaran genel valisi bulunan Argun Şah (1243-1256) ın A. boyiyle bir münasebeti olup olmadığı da belli değildir. Mançurya'dan Kafkasya dağlarına kadar yayılan bu sahada birçok coğrafî adlar ve çeşitli Türk ulusları birliğinde A. adını taşıyan uruglar ve oymaklar bırakan bu boyun çok eski bir Türk yahut Türk-Moğol siyasî birliği olduğuna şüphe yoktur.

ARGUN İLHAN (1250-1291), Çingiz'in dördüncü göbek torunu, Abaka'nın oğlu, İran'da hanlık eden Hülâgü sülâlesinden dördüncü İlhan'dır. Küçüklüğünden beri Horasan emîri Sartak Noyan'ın eğitimiyle yetişmiş, babası Abaka Han'ın ölümüne kadar Horasan valisi olarak kalmıştır. 1282 yılında başkent'e dönerken babasının ölüm haberini ve Müslümanlığı kabul ettikten sonra Ahmet adını almış olan (Moğolca adı: Teküder) amcasının İlhan ilân edilip tahta oturduğunu haber alarak ona biat etmeğe mecbur olmuştur. Başkentte bir yıl kaldıktan sonra 1283 te Horasan'a dönmüş ve amcasına karşı ayaklanmışsa da, A. ın ordusu Ahmet'in komutanı Alinak tarafından yenilmiş ve A., amcasına teslim olmağa mecbur olmuştur. Amcasının karargâhına getirildikten sonra taraflısı olan Bukay Noyan'ın araya girmesiyle serbest bırakılan A., Bukay'ın yardımiyle taht için mücadeleye devam etmiş, Ahmet'in ordusu A. tarafına geçince, Ahmet yeğenine teslim edilmiş ve onun emriyle 10 ağustos 1284 tarihinde öldürülmüş ve A. ertesi günü İlhanlar tahtına oturmuştur. A. ın hanlığı 1286 yılında büyük hakan Kubilây tarafından tasdik edilmiştir. A., Budist Uygur rahiplerinin nüfuzu altında kalmakla beraber, kendinden önceki İlhanlar gibi, başka dinlere karşı müsamahalı idi. Babasının zamanında başlıyan Fransa, İngiltere ve Papalık ile olan siyasî münasebetleri devam ettirmiş ve İran'ı bayındırmağa çalışmıştır.

ARGUS SÜLÜNÜ (Argus tavuskuşu), tavukgiller (Gallinacei) takımının sülünler(Thasianidae) familyasına bağlı *Argusianus argus* adlı türüne verilen ad. Eskiden bu türe *Argus giganteus* adı da verilirdi. Sumatra ve Siyam'da yaşıyan bu sülüne yerliler tarafından *Kuau* denir. Uzun ve ucu kıvrık gagaları, kısa ve yuvarlak kanadları, çok uzun kuyrukları vardır. Yüz ve boynun ön kısmı çıplaktır. Kolu örten tüyler diğer kuşların aksine olarak çok uzundur. Uzun bacaklarında mahmuz yoktur. Başlarında tarak şeklinde uzun tüyler vardır. Başlarının tepe kısmı siyah, ense ve sırtın üst kısmı sarımtrak esmer ve açık sarı benekli ve şeritlidir. Sırtın orta kısmı sarı külrengi ve yuvarlak kahverengi lekelidir. Vücudun alt kısmı esmer kırmızı, siyah ve açık sarı şeritlidir. Kanadlar kırmızımtrak kahverengi ve iri lekelidir. Kuyruk üstü tüyleri siyah ve beyaz lekelidir. A., kanadlarını açtığı zaman rengi bütün güzelliği ile meydana çıkar. Dişinin rengi erkek kadar güzel değildir. Kuyruğu ile birlikte uzunluğu 1,7-1,8 m dir.

ARGUS SÜLÜNÜ

A. nün diğer bir akrabası da daha küçük yapılı olan ve Borneo'da yaşıyan *A. grayi* türüdür.

ARGUSİANUS: bk. ARGUS SÜLÜNÜ.

ARGUSTANA: Ankyra(Ankara)dan Arkhelaïs(Aksaray)e giden yol üzerinde bir konak. A., Arkhelaïs'ten önce son konaktı, ve bu şehirden yaklaşık olarak 24 km uzaklıkta idi. Birkaç tahmin ileri sürülmüşse de, A. nın yeri kesin olarak hâlâ bilinmemektedir.

ARGÜL: bk. ARGIL.

ARGYLL [*argąyl* ok.] (Argyle, Argyllshire), Batı İskoçya'da bir kontluk. Yüzölçümü 8055 km², nüfusu 61 600 (1938) dür. A., Grampian dağlariyle çok girintili çıkıntılı ve dik bir kıyı arasında uzanır. Yüzölçümünün 1595 km² sini adalar (başlıcaları Mull, Coll, Tiree, Islay Jura) teşkil eder. A., dağlık ve güzel manzaralı olduğundan turistlerin çok uğradığı yerlerden biri olmuştur. Kıyı boyu ile göller çevresi bir yana bırakılırsa, toprakları verimsizdir (yalnız % 32 si ekilmektedir.) Kurşun ve gümüş madenleriyle taş ocakları vardır. Balıkçılık gelişmiştir.

ARGYLL [*argąyl* ok.], İskoçya'lı ünlü Campbell ailesinin adı. Bu aile, köklerini Normandiya'lı bir şövalyeye bağlar. 1457 yılında kont (earl), 1701 yılından sonra da duka unvanını almışlardır. Önemli üyeleri şunlardır:

1 — **Archibald Campbell, 1. A. markisi ve 8. Kontu** (1607-1661), Presbiteryen'lere bağlıdır. Cromwell ile anlaşarak Charles I. in idamını sağlamıştır. 1661 Restorasyon'unda Charles II., Argyll'i idam ettirmiştir.

2 — **Archibald Campbell, 9. A. Kontu** (1629-1685), I. in oğlu. Edinburgh'da ölmüştür. 1650 yılında Dumbar'da Cromwell'e karşı çarpışmış, kuvvetli kıral taraflısı olduğundan dolayı babasiyle bozuşmuştur. 1663 yılında Charles II. tarafından malları ve unvanları geri verilmiştir. 1681 yılında bir entrikaya kurban olmuş ve memleketini bırakarak Holânda'ya kaçmıştır. James II. 1685 te tahta geçince, A. İskoçya'ya dönmüş, İskoçya'lı yeminlilerin başına geçerek savaşmış, fakat yenilerek esir edilmiş ve idam olunmuştur.

3 — **John Campbell, 2. A. dukası** (1678-1743), 2. nin torunu olup İngiliz ordusu komutanlarındandır. İspanya veraset harbinde Marlborough'lar idaresinde Kuzey Almanya'da kendini göstermiş ve 1711 de İngiliz ordularını İspanya'ya götürmüştür. 1712 de İskoçya'da başkomutan olmuş ve burada Stuart hanedanına son vermiştir. 1736 da mareşallığa yükselmiş ve başbakan Walpole'a karşı mücadele etmiştir.

4 — **George John Douglas Campbell, 8. A. dukası** (1823-1900), İngiliz devlet adamı. Presbiteryen kili-

sesinin dinî münazaralarında Marquis of Lorne adiyle önemli bir yer almıştır. İngiltere'de arka arkaya iktidara gelen Liberal hükümetlerde mührühas lordluğu ve Hindistan nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. 1881 İrlanda olaylarından sonra Gladstone'dan ayrılarak kendini din ve tarih bilimleriyle uğraşmaya vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Eastern Question, from the Treaty of Paris to the Treaty of Berlin and to the Second Afghan War* (Paris antlaşmasından Berlin antlaşması ve ikinci Afgan harbine kadar doğu meselesi) [1884], *The Unity of Nature* (Tabiatın birliği) [1884], *The Reign of Law* (Kanunun egemenliği) [1890], *Scotland as it was and as it is* (Dünün ve bugünün İskoçyası) [1887], *The New British Constitution and its Master Builders* (Yeni İngiliz tüzüğü ve onun başlıca kurucuları) [1887] *The Unseen Foundations of Society* (Cemiyetin gizli temelleri) [1893], *The Philosophy of Belief* (İnanç felsefesi) [1896], *Organic Evolution* (Uzvî evrim) [1898], *Autobiography and Memoirs* (Otobiyografi ve anılar) [1906].

5 — **John Sutherland Campbell, 9. A. dukası** (1845 - 1914), İngiliz yazarı ve devlet adamı. George John Douglas Campbell Argyll'in oğludur. Stafford- House'da doğmuş, Wight adasında ölmüştür. Önce Marquis of Lorne adını taşımıştır. Eyaletler meclisine Hampstead saylavı olarak seçilmiş ve Liberal İttihatçılar Partisi'nde yer almıştır (1885). Kraliçe Victoria'nın dördüncü kızı prenses Louise ile evlenmiştir. Kanada genel valiliğinde büyük bir başarı göstermiştir. Eserleri arasında en önemlileri: *Canadian Pictures* (Kanada tasvirleri) [1885], *Lord Palmerston* [1891], *Queen Victoria, her Life and Empire* (Kıraliçe Victoria, hayatı ve İmparatorluğu) [1901], *Intimate Society Letters of the 18th Century* (XVIII. yüzyıl sosyetesinin özel ve samimî mektupları) [1910] ve *Passages from the Past* (Geçmişten parçalar) [1907] dır.

ARGYLL ROBERTSON[*argayl rabirtsin* ok.]**SEMPTOMU**, normal kimselerde uzağa ve ışığa bakınca göz bebeği küçülür, tersine olarak yakındaki bir cisme bakarken ve az ışıkta büyür, buna gözbebeğinin ışık ve mesafeye karşı tepkisi denir. A., bazı hastalıklarda gözbebeğinin ışığa karşı tepki göstermeyip mesafe değişikliğine göstermesidir. Bu semptomun beyin içinde üçüncü sinir çekirdeklerinde veya silyer gangliada, sifilizden (bk. TABES), seyrek olarak da ansefalitis epidemika'dan, urdan, alkolizmaya bağlı bir bozukluktan ileri gelir.

ARGYRÉE: bk. ARGİREYA.

ARGYRİA, eski Anadolu'nun iki kasabasının adı.

1 — Mysia'da, Aisepos (Gönen çayı) a güneyden dökülen bir çayın vâdisinde, bugünkü Karaaydın köyünün yakınlarındadır. Aynı çayın yukarki kısmında eski gümüş madenlerinin izleri görülmektedir.

2 — Karadeniz kıyısında, Tripolis (Tirebolu) in doğusunda idi. Yeri kesin olarak bilinmemektedir.

ARGYRONİON. Boğaziçi'ndeki Macarburnu'nun ve onun güneyinde Sütlüce'ye kadar uzanan arazinin eski adı.

ARGYROPOULOS [*argiropulos* ok.], **Iōannēs** (1416-1486), Yunan bilgini. İstanbul'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. İtalya'da Yunanca öğretiminin yayılmasına çalışanlardan biridir. Onbeş yaşında iken İtalya'ya gitmiş, öğrenimini Padova'da yapmıştır. Sonra İstanbul'a dönmüş, 1453 de İstanbul, sonra da Yunanistan Türk'ler tarafından zaptedilince tekrar İtalya'ya gitmiştir. Cosimo de Medicis, A. u Floransa'ya çağırmış, oğlu Piero ile yeğeni Lorenzo'un öğretmenliğine atamıştır. A., sonra Roma'ya giderek Aristo'nun felsefesini okutmuş, Pallas, Poliziano ve J. Reuchlin'e öğretmenlik etmiştir. Aristo'nun eserlerinden bazı kısımları Lâtince'ye çevirmiş, Ahlâk ile Politika kısımlarına da açımlamalar eklemiştir. Eserleri 1652 yılında bir büyük cilt halinde yayımlanmıştır.

ARHANCİLO (Büyük Arhancilo), Trabzon'un Sürmene ilcesi, Köprübaşı bucağına bağlı 1094 (1945) nüfuslu köy. Dört ayrı yerde yayla evleri vardır. A. Sürmene'nin güneyindedir. Kereste ve taştan yapılmış evleri dağınıktır. Damlar eğimli ve kiremit örtülüdür. Çevresinden mısır, fasulya, patates, fındık elde edilir. Hayvan ürünleri önemlidir. Dokumacılık yapılır. Halkodası vardır.

ARHANGELSK (Arhangel) : 1 — Rusya'nın kuzeyinde, Beyazdeniz'le Kuzey Buzdenizi kıyılarından içerilere doğru uzanan yönetim bölümü. Yüzölçümü 451 000 km², nüfusu 450 000 dir. Novaya Zeml'ya, Vaygaç, Kolguyev adaları da A. e bağlıdır. Burada en yüksek yer, 250 m ye erişen Timan yontukdüzüdür. Büyük turbalardan başka birçok maden yatakları vardır. Onega, Kuzey Dvina, Mesen ve Peçora ırmakları yılda 190-200 gün kadar donmakla beraber taşındaki önemleri yine de büyüktür. A. in en kuzey bolümü tundralarla, güney bölümleri kozalaklılar ve huş ormanlariyle kaplıdır. Toprakların % 0,5 inden tarla ve otlak olarak faydalanılır. Ormanlarında bol ve değerli kürklü hayvanlar vardır. Ağaçla ilgili endüstri gelişmektedir.

2 — Kuzey Rusya'da A. yönetim bölümünün merkezi. Beyazdeniz kıyısında önemli bir liman, bir ticaret ve endüstri merkezidir. Nüfusu 281 000 (1897 de 21 000) dir. A., Kuzey Dvina ırmağının bol adalı huni şeklindeki ağzındadır. Moskova-Vologda- A. ve Vjatka-Kotlas demiryolları, limanın önemini daha çok artırmıştır. A. te Rus Devlet Bankasının bir şubesi, Şehir Bankası, birçok öğretim kurulları, müze, kitaplık ve tramvay vardır. A., daha çok bir ihraç limanıdır. Ağaç ve ağaçtan yapılmış şeyler ihraç mallarının başında gelir. Bunlardan başka deri, kürk, tüy, domuz kılı, v. b. de çıkarır. Taşkömürü, tuzlu balık, çay, makine ve su taşıtları ithal eder. Liman yılda ortalama 187 gün donar. Birinci ve İkinci Dünya Harpleri'nde Rusya ile İngiltere ve Amerika arasında yardımlaşma bakımından çok önemli rol oynamıştır. 1918 den beri deniz üssü halindedir.

ARHAVİ. Çoruh ilinin Hopa ilcesine bağlı bucak. Merkezi 801 nüfuslu (1945) Musazade köyüdür. A., Hopanın batısında kıyı boyunda dağlık bir yöredir. Verimli toprakların bulunduğu yerlerde çeşitli ürünler (meyva, sebze) yetişir. Köyleri dağınıktır.

A. bucağına bağlı 29 köyde 11794 (1945) nüfus vardır.

ARHEILGEN, [*arhaylgin* ok.] Batı Almanya'da bir endüstri şehri. A., Darmstadt şehrinin 5 km kuzeyindedir nüfusu 8 300 dür.

ARHİPENKO (Archipenko), **Aleksandr Porfirieviç** (doğ. 1887), Rus heykeltraşı. Ukranya'lı olup Kiev'de doğmuştur. 1902-1905 yıllarında Moskova'da bulunmuş, 1908 den sonra Paris, Berlin, ve Londra'da çalışmış, 1924 te de Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiştir. Sanata realizmle başlamış, 1912 den sonra plâstik sanatta yeni ifade çarelerini, hususiyle «mutlak şekil» i araştırmıştır. Eserlerinde Picasso'nun ve kübist okulun kuvvetli etkisi görülmektedir. Geometri esaslarına göre şekil yapısını ve ritmiğini işliye-

ARHİPENKO, kadın portresi (boyalı heykel)

rek, mukavva, sac, tahta, demir, cam gibi türlü ham maddeleri heykelcilikte kullanarak, ve insan, hususiyle kadın şeklini derece derece stilize ederek, bunu «mücerret» (abstrait) veya «mutlak» (absolut) sanat eseri olarak, yani salt çizgi ve plâstik ritmiğine dayanan konusuz bir şekil olarak canlandırmağa çalışmıştır. Bunun yanıbaşında, resim ile heykeltraşlık arasında bulunan bir sanat, yani bir çeşit kabartmalı resim veya boyalı heykel (Skulpturmalerei) sanatını yaratmak istemiş, hattâ «makineli resim» veya «müteharrik resim» fikrini ortaya atarak *L'homme machine* adlı bir eser meydana getirmiştir. Yeni heykeltraşlar neslinin öncü şeflerinden olan Arhipenko'nun torso, portre, büst-portre gibi parçalardan (ayrıca: bir Gondol'cu, bir Dans heykeli, v. b.) olma eserleri büyük şehirlerdeki sanat galerilerine kabul edilmiştir.

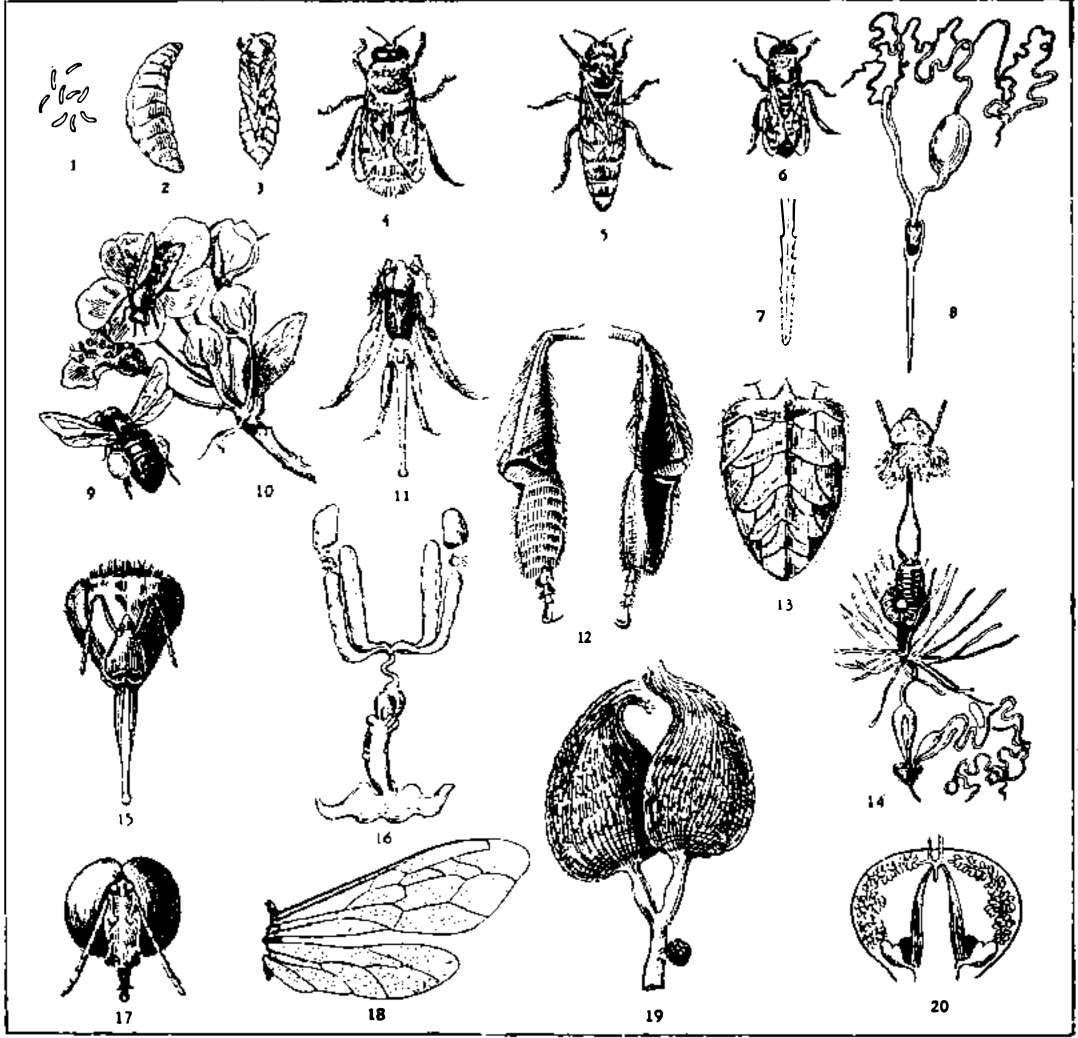
Arhipenko, kadın heykeli

ARHOVİN. difenil-amin, timol ve benzoik asit esterinden ibaret sarı renkli bir sıvı. Belsoğukluğu ve mesane iltihabına karşı kullanılır.

ARI (Bal arısı; Apis mellifica), zarkanadlı böceklerin Apidae (bk. ARILAR) familyasına bağlı bir türü. Başlıca iki alt türü (Afrika, Madagaskar'da yaşıyan *Apis mellifica unicolor*, Avrupa ve diğer memleketlerde bulunan *A. m. mellifica*), bunların da birçok ırkları vardır. En önemli ırkları şunlardır: Kıbrıs arısı (*A. mellifica var. cypria*) Suriye arısı (*A. m. var. syrica*). İtalyan arısı (*A. m. var. ligustica*), Kafkas arısı (*A. m. var. remipes*). Alman arısı (*A. m. var. mellifica*). Mısır ve Arabistan'da yaşıyan *A. fasciata*. Çin ve Japonya'da yaşıyan *A. Sinensis*, Afrika'da yaşıyan *A. Adansonii*. Hindistanda yaşıyan *A. Indica* bal arısının en yakın akrabalarıdır. Bal arasının dünya üzerindeki yayılış bölgesi çok geniştir. İsveç'te 64, Finlândiya'da 61 ve Sibirya'da 51 inci enlem dairelerine kadar yayılmış bulunmaktadır. Asya ve Afrika kıtalarından başka Amerika ve Avusturalya'ya XVIII. yüzyıldan sonra insanlar tarafından götürülmüştür. Asıl vatanı kesin olarak saptanamamış ise de Asya'dan Avrupa'ya insanlar tarafından götürüldüğü kabul edilmektedir.

Vücut yapısı: Vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere birbirinden belirli bir şekilde ayrılmıştır. Başın ön kısmında bulunan ve koklama ve dokunma organlarını taşıyan bir çift duyargaları vardır (İşçi ve ana arıda 12 şer, erkek arıda ise 13 er halkalıdır). Duyargalar birinci halkadan sonra bir dirsek teşkil ederler. Ağız parçaları boru şeklinde uzıyarak bir hortum meydana getirmiştir (bk. ARILAR). Başın iki yan tarafında birer petek gözü ve tepesinde üç nokta gözü vardır. Göğüs halkalarına bağlı üç çift bacağı vardır. Ön bacakları üzerinde duyargaları temizlemeye yarıyan tertibat vardır. Arka bacağın ayaklarında (tarsus) birinci halkaların iç kısmında bulunan kıllar, temizlik yapmağa, çiçek tozu (pollen) toplamağa ve karın halkalarındaki özel bezlerin salgıladıkları çok ince balmumu pulculuklarını kaldırmağa ve ağıza vermeğe yarar. İşçi arıların arka bacaklarının baldırları (tibia) nın dış kısımlarında çiçek tozlarını koymağa yarıyan, etrafı kıllarla çevrili ve «sepetçik» adı verilen teşekküller vardır. İkinci ve üçüncü göğüs kanadlarında birer çift kanad vardır. Uçtuğu zaman alt ve üst kanadlar âdeta birbirine kenetlenir ve bir tek yüzey teşkil ederler. Saatte 19-65 km lik bir hızla uçarlar. Kanadlar aynı zamanda kendine öz ses çıkarmak için de kullanılır. Ana arı ile işçilerin son karın halkalarında birer zehir iğnesi vardır. İğne, iki taraflı ve geriye doğru dişlidir. Bunun içindir ki soktuğu zaman iğneyi çekip çıkaramaz ve zehir aygıtı ile iç organlarından bir kısmı iğne ile vücuttan kopar ve dolayısiyle arı ölür. İğne bir zehir bezine bağlıdır. Arı zehirinin karınca asidi ile bir ilgisi yoktur, daha ziyade yılan zehiri ile yakınlığı vardır. Genel olarak 500 arının bir anda sokması sonunda ergin bir insanın ölebileceği kabul edilir. Sokma aralıklı olursa bu zehire karşı bağışıklık elde edilir. Vücudu teşkil eden halkaların yan tarafında on çift nefes deliği (stigma) vardır. Göğdenin içinde hava boruları ve hava keseleri (trake sistemi) bu deliklere bağlıdır. Sırt taraflarında boru şeklinde bir kalb vardır. Yemek borusunun genişlemesinden meydana gelen bir bal kursağı (bal midesi) vardır. Emdiği bal ve nektarı burada toplar ve kovana döndükten sonra ağızdan petek gözlerine tekrar boşaltır, kusar; bu suretle peteklerde bal toplanır. Başta, beyinin iki yan tarafında tükrük bezleri vardır, bu bezlerin salgısı, genç lârvaların beslenmesinde önemli rol oynar. İşçi arının 6-9 uncu karın halkalarının alt taraflarında dört çift balmumu bezi vardır. Son karın halkasının ucuna yakın üst kısmında ise koku bezi bulunur.

Gelişim: Ana arı her petek gözüne birer tane ve dikine olarak yumurtasını bırakır. Üçüncü gün yumurta tamamen düz bir durum alır. Bu esnada yumurtada embriyonal gelişme tamamlanır. Kovan içinde yazın 34-35° bir ısı ve tabiî nispette nemlilik bulunur. Böyle bir ortamda üçüncü gün sonunda yumurtalar çatlıyarak lârvalar çıkar. Yumurtadan ilk çıkan lârvalar gözle görülebilecek büyük-

ARI VE ORGANLARI

1 — Yumurta; 2 — Lârva; 3 — Krizalit (Kundak); 4 — Erkek arı; 5 — Ana arı; 6 — İşçi arı; 7 — Zehir iğnesinin uc kısmı; 8 — Zehir bezi ve iğnesi; 9 — Sepetçikleri çiçek tozu ile dolu bir işçi arı; 10 — Çiçek tozu toplıyan bir işçi arı; 11 — İşçi arının ağız parçaları; 12 — İşçi arının ard ayağı (soldaki iç taraftan, sağdaki dış taraftan görünüş); 13 — İşçi arı karnının alttan görünüşü ve balmumu pulcukları; 14 — Sindirim aygıtı 15 — İşçi arı başının önden görünüşü; 16 — Erkek arının eşey organı; 17 — Erkek arı başının önden görünüşü; 18 — Alt ve üst kanad; 19 — Ana arının yumurtalıkları; 20 — İşçi arı başının yatay kesiti.

lükte ve önceleri yuvarlak, sonraları uzunca bir şekil alan kurtçuklar halindedir. Lârvalar bol besin içinde, dört gömlek değiştirerek hızla büyür. Yumurtalar açıldıktan beş altı gün sonra lârvaların bulunduğu petek gözleri işçi arılar tarafından, havanın geçmesine engel olmıyan ince bir mum tabakası ile kapatılırlar, bundan dört gün sonra da lârvalar krizalit olur ve beş gün sonra ergin hale gelirler. Ergin hale geçtikten sonra arılar gözden hemen ayrılmazlar, üç gün kadar daha gözlerde kalırlar. Böylece bir ana arı 16-17, bir işçi arı 21, bir erkek arı 24 günde gelişimini tamamlar.

Bal arıları toplum halinde yaşarlar; aralarında iş bölümü vardır. Bir kovanda bulunan bir A. ailesi başka başka ailelerden meydana gelmiş değildir. A. ailesi bir tek ana arıdan meydana gelmiş bir topluluktur. Kuvvetli bir kovanda bir tek ana arı, 30 000 - 70 000 işçi arı ve nisandan temmuz sonuna kadar da yaklaşık olarak 500 - 2 000 kadar erkek arı bulunur.

Ana arı (Bey arı, Kraliçe): Kovanın en önemli bir varlığıdır. Anasız bir arı ailesi sönmeye mahkûmdur. İnce ve narin yapılı olup, boyu diğer arılardan daha uzundur. Kanadları karnın ucuna kadar varmaz. Ağız aygıtları iyice gelişmiş olmadığından işçi arılar tarafından ağzına sindirilmiş besin verilmek suretiyle beslenir. Beş sene kadar yaşar. Yumurtlama devresinde, günde ortalama 1 200, senede 150 000 - 200 000 yumurta yumurtlar. Fakat günde 3 000 kadar yumurtlıyan analar vardır. İğnesi olmasına rağmen sokmaz. Bütün ömründe bir defa çiftleşir, bu esnada erkekten 200 milyon kadar sperma alır ve bunları özel bir kesede toplar. Yumurtlarken, yumurtaların döllenmiş veya döllenmemiş olması ana arının isteğine bağlıdır. Döllenmiş yumurtalardan ana ve işçi arı, döllenmemiş yumurtalardan ise erkek arı çıkar. Döllenmiş yumurtalardan peteğin küçük gözlerine konulanlardan işçi, büyük ve diğer petek gözlerinden ayrı bir şekilde hazırlanmış ve meme biçimindeki gözlere konulanlardan ve daha bol besinle beslenenlerden ise ana arı çıkar. Yaşlı ana arılarda sperma azalmış veya bitmiş

olacağından, böyle anaların yumurtalarından çoklukla erkek arı çıkar. Bundan ötürü yaşlı analar kovandan alınır ve yerine genç ana arı konur.

Erkek arı: İğneleri yoktur. Vücutları daha kaba ve büyüktür. Petek gözleri ana ve işçi arılarınkinden daha büyük olup tepe kısmında birbirine değer. Kovandaki görevleri genç ana arılarla çiftleşmektir. Çiftleştiği zaman cinsiyet organlarının bir kısmı dişide kaldığından hemen ölür. Oğul mevsimi sona erdikten sonra kovanda bunlara lüzum kalmayacağından, işçi arılar tarafından ya öldürülür veya kovan dışına atılırlar.

İşçi arı: Cinsiyet organı körelmiş bir kısır dişidir. Küçük yapıda ve karnının son kısmı sivridir. Kovanın ve kendisinin korunmasında iğnesini kullanır. Çok çalışkandır. Bazen uzun zaman anasız kalan kovanlarda işçi arılardan da yumurtlıyan olur. Yumurtalar döllenmemiş olduğundan yalnız erkek arılar meydana getirebilirler. Kovanın iç ve dışındaki bütün işleri bunlar görürler. Aralarındaki iş bölümü çok ileridir. Birkaç günlük işçi arılar, ana arının yumurtlıyacağı petek gözlerini hazırlar ve daha sonraları yaşlı lârvaları bal ve çiçek tozları ile beslemeğe başlarlar. Bundan önce de genç lârvaları tükrük bezlerinin salgıları ile beslerler. 10 günlük işçilerde tükrük bezleri körelir ve balmumu bezleri salgıya başlar. Bu arada da petek yapmağa koyulurlar. Daha sonraları kovanın içinde besin depo etmek, diğer işçilerin dışardan getirdikleri nektarı almak ve bala çevirmek, çiçek tozlarını hücrelere yerleştirmek gibi işlerle uğraşırlar. Bundan sonra kovanın temizlik ve bekçilik işlerini görürler. Bu işler bittiği sırada 20 gün geçmiş olur ve işçiler artık dışarıda çalışmağa başlarlar. Önceleri kısa deney uçuşları yaparak kovanın yerini iyice bellerler. Bundan sonra kırlara açılarak nektar, pollen toplamağa, kovana su taşımağa başlarlar. Ortalama ömrü, en çok çalıştığı yazın, 35 gün kadardır, kışın ise daha fazla yaşayabilirler. Arı dili veya anlaşması denilen ve kendilerine özgü bazı dans hareketleri ile birbirlerine nektar veya çiçek tozunun bol bulunduğu yerleri anlatırlar. Karın altında bulunan özel bezlerin salgıladıkları incecik balmumu yaprakcıklarını ağızlarına alır ve gözleri, altı köşeli olan petekleri meydana getirirler. Peteklerin iki taraflı ve kovan tablasına dikey bir durumda oluşu bal arılarının özelliklerinden birisini teşkil eder. Kavak, v. b. gibi bitkilerden topladıkları reçineyi andıran ve propoli denilen bir madde ile kovanın çatlak, yarık ve deliklerini kapatırlar. Bir kovanda üç çeşit petek gözü vardır: 1 — çokluğu teşkil eden 6 köşeli ve işçi arıların lârvalarının yetiştirildikleri gözler; içlerine yedek bal ile çiçek tozu konulur; 2 — daha büyük 6 köşeli ve sayıları daha az gözler; bunların içine erkek arı lârvaları yerleştirilir; yedek besin koymak için kullanılır; 3 — meme şeklinde ve aşağı doğru sarkık, büyük ve içi köşesiz gözler; bunlar yalnız ana arıların yetiştirilmesinde kullanılır ve içine yedek bal ve çiçek tozu konulmaz.

Yaşama: İlkbaharda havaların ısınması ile birlikte A. lar sürekli bir şekilde çalışmağa başlarlar. Bu hal sonbaharda havaların soğuması ile sona erer. Artık bundan sonra yumurtlama ve kuluçka işleri duraklar. Kışın A. lar toplu olarak, salkım şeklinde, bir arada bulunurlar. İlkbaharda ilk olarak, kış süresinde barsaklarında biriken pisliği atmak için kısa uçuşlar yaparlar. Bundan sonra kovanda temizlik başlar. Çok defa havaların iyi gitmesi halinde ana arı şubat içerisinde de yumurtlar. Gözlerdeki yavruların üşümemesi için, işçi arılar toplu olarak bir arada bulunur ve göğüs kaslarının yardımı ile kovandaki ısıyı 35° de tutarlar. Mart, nisan ve mayıs aylarında ana arı sürekli olarak yumurtladığından kuluçkaları beslemek için kovanın besin ve su ihtiyacı çok artar. Mayıs sonunda A. ailesinin kuvveti (A. sayısı) en yüksek haddine varır. Bu sırada peteklerde ana arı gözleri meydana getirilir. Bu gözlerdeki ana lârvaları erginleşmeye başlayınca ilk oğul çıkar, yani eski ana bir kısım işçi arı ile birlikte kovandan ayrılır (bk. ARICILIK). Kuvvetli kovanlar birkaç oğul verebilirler. İkincioğulun anası genç ve henüz çiftleşmemiştir. Böyle genç bir ana her şeyden önce çiftleşmek zorundadır. Genç ana arı, güneşli ve havanın iyi olduğu bir günde, öğle üstü kovandan çıkıp uçmağa başlar. Bunu gören aynı kovanın veya komşu kovanların erkek arıları peşine takılırlar. Buna zifaf veya düğün uçuşu denir. Erkek arıların en kuvvetlisi ana arı ile çiftleşir. Bu suretle bütün hayatında ilk ve son defa çiftleşen ana arı kovana döner ve aşağıyukarı üç gün sonra yumurtlamağa başlar. Artık bundan sonra erkek arıların varlıklarına lüzum kalmadığından işçiler tarafından ya dışarı atılırlar veya öldürülürler. Bundan sonra kovanın düzenli çalışması bütün hızı ile devam eder.

Düşmanları: A. ların düşmanları pek çoktur. Kovanda depo edilen bala, çiçek tozuna ve doğrudan doğruya A. lara zarar veren bitki ve hayvanlardan başlıcaları şunlardır: çiçek tozu mantarı (Pericystis alvei), yedek çiçek tozlarına musallat olur ve bunları bozar. Mum (arı) güvesi (Galleria mellolella), birçok yaban arıları ve en başta arıkurdu denilen Philanthus triangulum, arıları sokar ve yuvalarına taşıyarak larvalarına yiyecek olarak verirler. Karınca arısı (Mutilla europaea) da arıları yer. Karıncalar, ölübaşıkelebeği (Acherontia) kovanlara girer ve balı yer. Arıbiti (Braula coeca) arı parazitidir. Kambursinek (Phora incrassata) yumurtalarını arıların lârvalarına veya ölmüş ergin arıların gövdelerinin içine bırakır. Uyuzböcekleri, bazı barsak kurtları da arılarda asalak olarak yaşarlar. Kurbağalar, kertenkeleler, kuşlardan hususiyle arıkuşu, ağaçkakan, kırlangıç, ergin arıları kapar ve yerler. Fareler kovana girerek balı çalarlar.

Hastalıkları: A. ların birçok hastalıkları varsa da bunların bir kısmı bulaşıcı ve tehlikeli, diğer kısmı ise bulaşıcı değildir.

Bulaşıcı hastalıklar: yavru çürüklüğü veya lok(loque). Henüz petek gözlerinde bulunan lârvalarda görülür. Avrupa lok'u (selim yavru çürüklüğü), Amerika lok'u (habis yavru çürüklüğü) diye iki çeşidi vardır. Avrupa lok'una yakalanan yavru, önce sararır ve sonra koyulaşmağa başlar, bu sırada çok fena kokar, hastalanmış yavru bir çöp ile tutulacak olursa sakız gibi uzar. Bundan çok telefat olmaz. Amerika lok'u ise A. cılık için bir âfet sayılır. Bir kovandan hızla diğer kovanlara geçer. Sebebi, Bacilus larvae' dir. Hususiyle krizalit olmak üzere olan yavrular bu hastalığa yakalanırlar. İçinde hasta yavru bulunan gözleri örten balmumu tabakası buruşuk bir şekil alır. Gözler içinde ölen yavrular dibe yapışır ve zorlukla çıkarılabilir. Bulaşıcı ishal (Nosema apis), nefes darlığı (Acarapis wood), lârvaların kireçleşmesi ve taşlaşması, arı felci, bulaşıcı hastalıkların başlıcalarındandır.

Bulaşıcı olmıyan hastalıklar: âdi ishal: çeşitli sebeplerden meydana gelir. İlkbahar ve kışın görülür. A. lara bal ve şekerden başka verilen bozuk besinler ve A. ların iyi bir şekilde ve sağlık şartları sağlanmadan kışlatıl-

maları gibi sebepler kovanda âdi ishalin meydana gelmesine sebep olur. Mayıs hastalığı: Genç arılarda görülür. Yavrulara sindirilmiş besin yetiştirmek için kovandaki küflenmiş çiçek tozlarını yiyen genç ergin arılar bu hastalığa yakalanır ve ölürler.

ARI KOVANLARI. arı ailelerini beslemek için, çeşitli şekillerde ve çeşitli malzemelerden insanlar tarafından yapılmış barınaklardır. Eskiden, insanlar, arıların tabiatta barındıkları yerlerde toplamış oldukları balları rasgele ve mevsimsiz olarak alırlardı. Sonraları bu iş belirli zamanlarda yapılmış ve bu hal arı ailelerinin insanlar tarafından sepet v. b. gibi özel yerlerde beslendiği zamana kadar sürmüştür. İnsanların arılardan geniş ölçüde faydalanma imkânlarını elde etmek için uzun yıllar süren deneme ve araştırmalar sonunda, bugünkü çeşitli şekillerdeki kovanlar meydana gelmiştir. İlk kovan tipi büyük ve sabit kütük kovandır. Sonraları saz veya ince ağaç dallarından örülmüş sepetler, içi oyulmuş ağaç kütükleri, çamurdan çeşitli şekillerde yapılmış kovanlar ve en sonra da çerçeveli kovanlar meydana getirilmiştir.

Çerçeveli kovan

Bir çerçeveli kovanın parçaları: 1 - Tabla; 2 - Kuluçkalık; 3 - Ballık; 4 - Kapak.

Bugün kullanılmakta olan çerçeveli kovan tipleri çok çeşitli olmakla beraber, en çok kullanılan ve bu tipleri meydana getiren arıcıların ismi ile anılan Dadanblat, Longstroth, Layans kovanları başta gelmektedir.

Dadanblat: kuluçkalığın uzunluk ve genişliği 45 er, derinliği 32 cm dir. Kuluçkalıkta 29×43,5 cm boyutunda 12, ballıkta ise 10 çerçeve vardır. Ballıktaki çerçevelerin yükseklikleri kuluçkalıktakilerin yarısı kadardır.

BİR ARILIK

Bu tip kovan daha ziyade çiçeği bol olan yerlerde kullanılır.

Langstroth: Dadanblat kovanından yalnız kuluçkalık ve ballık ölçüleri bakımından ayrılır. Kuluçkalık ve ballıkta 24×43,5 boyutunda 11 er çerçeve bulunur. Çiçek durumu daha zayıf olan yerlerde tercih edilmektedir.

Layans: ballık yoktur. Kovanın uzunluğu 77 cm dir. Bir veya iki uçma deliği vardır. Uzunluğu 33, yüksekliği 41 cm olan 20 tane çerçevesi vardır. Çiçek mevsimi uzun olan yerlerde bol ve sık sık bal almak için bu tip kovan iyi sonuç verir.

Çerçeveli kovanlar şekillerine ve çerçevelerinin durumlarına göre çeşitlere ayrılırlar. Şekillerine göre: çerçeveler tek sıra üzerine sıralanırlar, kovan uzun şekilde ve bir katlı olursa bunlara yatık kovanlar; çerçeveler birbirinin üzerine konmuş sıralar halinde olursa dik kovanlar adı verilir. Bu sonuncular iki veya daha çok katlı olarak kullanılır. Bunların alt katlarını teşkil eden kısma kuluçkalık, üst katlarına ise ballık adı verilir. Bu kovanlar başlıca dört parçadan ibarettir: 1 — dip tahtası veya tabla, 2 — kuluçkalık, 3 — ballık, 4 — kapak. Kuluçkalık ve ballık içinde çerçeveler, bunların üzerinde örtü bez ve tahtaları bulunur. Çerçevelerin kovana konuluş durumlarına göre de: çerçeveler uçma deliğine paralel gelecek şekilde konulursa «sıcak kovanlar», uçma deliğine dikey gelecek şekilde konulursa «soğuk kovanlar» diye isimlendirilirler. Sıcak kovanlar soğuk, soğuk, kovanlar ise daha ziyade sıcak bölgelerde kullanılır. Arıcı, kovanını seçerken bulunduğu bölgenin iklimini, çiçek durumunu ve çiçek mevsiminin süresini gözönüne almalıdır.

Bugün Anadolu'da kullanılan kovanlar: 1 — saz ve söğüt dalları, v. b. den örülüp üzeri çamur veya tezekle sıvanan silindir şeklinde sepet kovanlar, 2 — içleri uzunluğuna oyulmuş ağaç kütüklerinden yapılmış kovanlar, 3 — örme veya çoklukla tahta bir kaide üzerine oturtulmuş çamur sıvalı ve çok defa hasırdan bir tepeliği bulunan koni şeklindeki kovanlar, 4 — karşılıklı, paralel olarak birbirine çakılmış ve uzun sandık şeklindeki tahta kovanlar, 5 — çerçeveli kovanlardan hususiyle Dadanblat, Langsroth, ve Layans çerçeveli kovanlar.

Eski tip kovanlarla yapılan arıcılıkta, arıcı, arılariyle gereğince alâkadar olamaz. Halbuki çerçeveli kovanlarla yapılan arıcılıkta arıcı, arılarını istediği şekilde idare etmek, oğul verdirmek veya verdirmemek, ana arı yetiştirmek, arıların besin durumunu gözden geçirmek, yaşlı anayı değiştirmek veya yeniden ana vermek, düşman ve hastalıkları ile savaşmak ve bunlara çare bulmak imkânını elde eder.

ARIBİTİ (Braula coeca), çiftkanadlı böcekler (Diptera)in bitsinekleri (Papira) grupundan arıbitleri (Braulidae) familyasına bağlı bir tür. Vücutları parlak kırmızımsı kahverenkli ve oldukça yassıdır. Hakikî biti andırırlar. Başları oldukça büyük, üç parçalı ve kısa antenlidir. Gözleri yoktur. Kanad ve Halter de bulunmaz. Göğüsleri baştan daha kısadır. Abdomen yuvarlak ve 5 segmentlidir. Boyları 1 - 1,2 mm kadardır. Bacakların uclarındaki çengeller tarak şeklindedir. Çoklukla eski kovanlarda erkek arıların ve arasıra da işçi ve ana arının vücutlarındaki kıllara tutunmuş olarak yaşarlar. Yumurtalarını bal hücrelerine bırakırlar.

ARIBİTİ

ARIBURNU, Gelibolu yarımadasının batı kıyılarında bir burun. Burada kıyı boyunda yer yer kayalıklar vardır. A., Anafartalar (b. bk.) yakınındadır.

ARIBURNU MUHAREBELERİ: bk. ÇANAKKALE HARBİ.

ARICIL (Apivore), arıları yiyen hayvanlara verilen ad. Arıcıl bir böcek zarkanadlılardan *Philantus* cinsidir. Arıkuşları da arıcıldırlar.

ARICILIK (Apiculture), bal veya balmumu elde etmek, özel surette ana arı yetiştirmek ve bunun ticaretini yapmak maksadı ile arı beslemektir. Bal arısı insanlar tarafından beslenilmeden önce tabiatta ağaç ve taş kovuklarında veya mağaralarda yine peteklerini kurar ve bunları bal ile doldururdu. Aralarında yine iş bölümü vardı. Tarihin hangi çağında insanlar tarafından beslendiği kesin olarak bilinmemekle beraber 5 bin yıl önce Mısır'da arı beslendiği bilinmektedir. 1906 ve 1907 yıllarında Boğazköy'de bulunan Hitit kanunlarında A. a ait maddelere raslanmıştır. Bu kanun maddelerinden, tarihin eski çağlarında bile Anadolu'da A. ın önem kazanmış bir yetiştirme kolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu gün bile A. halkımızın en zevkli bir işi ve geleneği halindedir. Anadolu'da yerli kovan tiplerinin çok çeşitli oluşu da burada A. ın çok eski ve zengin bir tarihi olduğuna delil sayılır.

ARICI BIÇAĞI

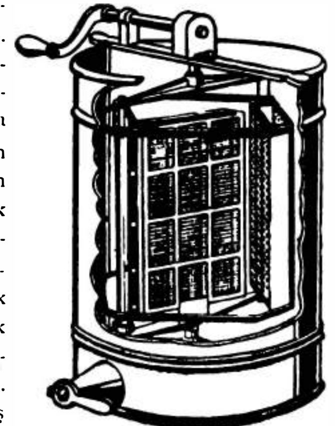

ARICI MASKESİ

A. ın önemi yalnız çok kıymetli bir besin maddesi olan bal bakımından değildir. Meyva ağacı çiçekleriyle sebze çiçeklerinin düzenli bir şekilde döllenmesi hemen yalnız bal arıları tarafından yapılmaktadır. Meyva ağacı çiçeklerini ziyaret eden böceklerin %73 ü bal arılarıdır. Gerek bal ve balmumu elde etmek, gerekse çiçeklerin döllenmesini sağlamak bakımından A.ın önemi dünyanın her yerinde gün geçtikçe artmaktadır.

Bugün arılar insanlar tarafından türlü şekilde yapılmış kovanlarda yetiştirilmektedir. A. ta her mevsimin kendine göre işi vardır. Bol bal almak için, arıcının her mevsimin işlerini zamanında yapması ve kuvvetli kovanlara sahip olması lâzımdır. Arıların ilkbarda başlıyan çalışmaları yaz boyunca hızını eksiltmez ve sonbaharda, kışlık ihtiyaç ve hazırlıklarını tamamlamış ve kışlamağa hazır bir durum sağlamış olurlar (bk. ARI). Hava ısınıp da arılar ilk uçuşlarını yapmağa başladıkları zaman arıcı bunu takibeder. Kovanın içi henüz yeter derecede ısınmamış olacağından arıcı yalnız kovanın tablası üzerinde biriken pislik, döküntü ve ölü arıları atmak suretiyle ilk temizliği yapar. Ortalık iyice ısındıktan sonra kovan açılarak ilk muayene yapılır ve şunlar gözden geçirilir: 1 — Kovanda ana arı var mıdır ve iyi yumurtluyor mu? 2 — Kovanın kuvveti, yani işçi arı miktarı ne durumdadır? 3 — Arılara yetecek kadar bal var mıdır? 4 — Kovanın sağlık durumu nasıldır?

Kovan muayenesi için arıcı körüğü iyice duman verecek şekilde yakılır, arıcı maskesi takılır, ve kovana sükûnetle, acele etmeden ve telâşlanmadan yaklaşılır. Kovanı sarsmadan, kapak yavaşça alınır, çerçeveler, kovana çarptırılmadan, dimdik tutularak dışarı çıkarılır ve yine eğmeden gözden geçirilir. Eğer peteklerde işçi lârvaları, yeni yumurtlanmış yumurtalar varsa, ana arının varlığına delil sayılarak ana arıyı görmek için kovan uzun müddet açık tutulmaz. Aksi halde ana arıyı herhalde bulup görmek lâzımdır. Ana arının bulunmadığı anlaşılırsa, bu kovanı diğer analı bir kovanla birleştirmek lâzımdır. Arılar nekadar çok sayıda çerçeve kaplamışlarsa kovan o kadar kuvvetli sayılır. Şayet arıların kapladıkları çerçeve sayısı dörtten azsa bu kovana zayıf gözü ile bakarak diğer bir kovanla birleştirmek uygun olur. İlkbahar aylarında arıların yavrularına fazla miktarda yiyecek verecekleri gözönünde tutularak peteklerde yetecek kadar balın bulunmasına dikkat edilir. Yeter derecede bal yoksa diğer kovanlardan fazla ballı çerçeveler bu kovana konur veya yemliklerle şeker şurubu verilir. İhtiyaçtan fazla ballı veya boş çerçeveler varsa bunlar alınır ve ara tahtası ile kovanın içindeki boşluk küçültülür; çünkü yavruların üşümek teklikesi vardır. Aynı zamanda kovanın sağlık durumuna dikkat etmek ve küflü çerçeveleri kovandan almak lâzımdır. Arılarda neşesizlik, ishal, kötü koku, ve petek gözlerinde ölü lârvalar görülürse, tedbirler alınması ve hattâ böyle bir kovandaki arıların sağlam bir kovana alınması lâzımdır. Mumgüvesine raslanırsa bunların tırtılları öldürülür ve güveli kovanlar işaretlenerek sık sık kontrol edilir. Arıların su ihtiyaçlarını karşılamak için arı kovanlarının bulundukları yerde (arılıkta) suluk bulundurulur. Bunlar, içinde temiz su bulunan özel şekilde yapılmış kaplardır. Bunların en kullanışlısı alt tarafında küçük bir musluğu bulunan bir küp veya temiz bir gaz tenekesi ve musluğun altına meyilli olarak konulan, üzerinde ince çıtalar çakılı bulunan bir tahtadan ibaret olanıdır. Havaların soğuk geçtiği baharın ilk aylarında, havalar ısınıncaya kadar, arılara kovan içinde kaplarla su verilir. Arılara daima temiz su verilmelidir. Eğer arılıkta suluklar bulundurulmazsa arılar etraftaki durgun, kokmağa başlamış veya hızlı akan sulardan su alırlar, bunun sonunda da bazı barsak hastalıkları baş gösterir veya akarsularda çoğu telef olur. Arılar petek yaparlarken çok emek ve vakit harcarlar, aynı zamanda çok bal yerler. Bunu önlemek için boş petekler muhafaza edilir ve

ARICI KÖRÜĞÜ

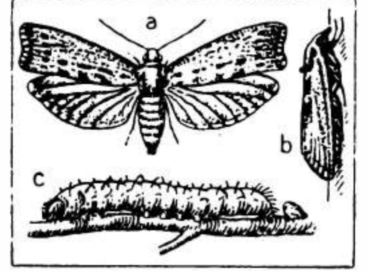

BAL SÜZME MAKİNESİ

lüzumunda kullanılır veya boş çerçevelere kalıplarda hazırlanmış tabaka halinde yapma petekler takılır ve kovana konulur. Bunların üzerindeki temeller, hep işçi arı gözlerine göre olduğundan arılar bunların üzerine kısa zamanda düzgün ve bütün çerçeveyi dolduran işçi arı gözleri yaparlar. Çiçek mevsiminin en gür zamanında çerçeveler kısa zamanda bal ve lârvalarla doldurulur. Bunun sonunda ana arının yumurtlayacağı boş yer kalmaz. Bu takdirde ballık kısmı eklenir ve dolu peteklerden birkaçı alınarak ballığa konulur. Bunların yerine de yapma petek takılmış çerçeveler konulur. Ballık kısmının kuluçkalığa katılması ile arıların çalıştıkları yer genişler ve bunun sonunda da oğul vermenin önüne geçilmiş olur. Arıların bol bal topladıkları zamanda, kovanın havalanmasının önemi büyüktür. Balın olgunlaşması için kuru havaya ihtiyaç vardır. Bu zamanda uçma deliği genişletilir, ve çok sıcaklarda ise bu deliğin önündeki çıta tamamen kaldırılır. Tamamen balla dolan ve olgunlaşan çerçeveler kovandan alınır ve yerine yapma petekli çerçeveler konur. Ballı çerçevelerin sırlanmış gözleri arıcı bıçağı ile yüzden alınır ve sonra santrifüj (süzme makinası, ekstraktör) e konur ve çevrilir, bu esnada bal gözlerden fışkırarak makinenin dibine toplanır. Boşalan ve gözleri pek bozulmamış olan petekli çerçeveler tekrar kovana konulur. Arılar kısa zamanda bu petekleri onarır ve yeniden balla doldurur. İlk oğul çoklukla mayıs ayında çıkar. Oğul arılar, kovana uzak veya yakın bir yerde ağaç dalı, dam saçağı, v. b. gibi yerlere salkım halinde konarlar. Bu halde bazen saatlerce kalabilirler. Oğulun çıkacağı gün önceden kestirilebilir ve tertibat alınır. Oğul, konduğu yerden uzun müddet alınmazsa arıların uzaklaşarak kendilerine barınak olabilecek bir yer aramaları tehlikesi vardır. Arılık etrafında oğulun konacağı ağaç yoksa, sırık veya dallara arıların konabilecekleri sepet, koni şeklinde mukavva gibi şeyler bağlanır ve bunların içi arıların sevdikleri kokularla ve hususiyle oğulotu ile ovulur. Oğulun yakın yere konması için, uçarlarken üzerlerine su püskürtülür ve oğulun konduğu yerden alınması için de koni biçimindeki sepetler veya oğul torbası kullanılır. Elde edilen oğul kovana silkilir. Oğul arılar kovandan ayrılmadan önce midelerini balla doldurduklarından kolay kolay sokmak istemezler. Oğulun kuvvetine göre, kovana konacak çerçeve sayısı hesaplanarak konur. Ertesi günü kovan açılır, fazla çerçeve varsa çıkarılır veya yeniden yapma petek takılmış çerçeveler konulur. Fazla bal alabilmek için arılığın civarında arıların sevdikleri çiçekler ve bitkilerin bol miktarda bulunması lâzımdır. Arıların bulunduğu yerde çiçek mevsiminin sona ermesi ile, kovanlar çiçekleri bol olan yayla ve dağlık bölgelere götürülür. Aynı zamanda bazı bölgelerde ağaçların üzerinde yaprak bitlerinin ekskrement'lerinden meydana gelen şekerli maddeler vardır. Arılar bunlardan kolayca bal toplarlar. Meselâ Bursa civarında çiçek mevsimi geçince kovanlar temmuz ayında Uludağ'a çıkarılır ve arılar bu şekerli maddelerden faydalanarak meşhur çam balını meydana getirirler (bk. BAL). Böyle gezici arıcılık yapmak suratiyle kısa zamanda bol bal alınır. Başka yerlere kovanları taşıma işi geceleri ve serinde yapılır. Arıların ezilmemeleri için çerçeveler oynamıyacak şekilde hazırlanır ve uçma deliği kapatılır.

Ağaçtan oğulun alınması

Ağaca konmuş oğul

Arı'ların kışlatılması: arıların bahara kuvvetli bir durumda çıkmaları için iş çok önemlidir. Kışlatılma hazırlıklarına eylül ayında başlanır ve evvelâ kovan iyice gözden geçirilir. Bu mevsimde havaların serinlemesi yüzünden arıların hemen hepsi kovandadır. Son muayenede şunlar gözden geçirilir. 1 — ana arının varlığı, 2 — arılara kış süresince yetecek bal miktarı, 3 — kovanın kuvveti, 4 — kovanın sağlık durumu. Anası olmıyan kovan diğer analı bir kovanla birleştirildikten sonra kışlatılır. Bal miktarı önemlidir. Arılar bunu kışın fazla harcamazlar, fakat ilkbaharda ananın yumurtlaması ile bal harcanması artar. Bu esnada da havalar sık sık değiştiği için arılar kovana fazla bal getiremezler. 30 bin arısı olan bir kovana 15 kg kadar kışlık bal bırakılmalıdır. Daha fazla bal varsa sonbaharda kovandan alınır. Yedek bal yoksa şeker şurubu verilir. Şeker şurubu aynı miktarda balla karıştırılırsa daha iyidir. Şeker şurubu soğuklar basmadan önce ve geceleyin verilir. Pekmez, reçel, pestil, pişirilmiş tavuk gibi şeylerin verilmesi arıların sağlığı bakımından iyi değildir. Arı miktarı çok azsa (30 bin arıdan, yani 3 kg dan daha az arısı olan -10 bin işçi arının ağırlığı 1 kg kadardır-) diğer bir kovanla birleştirildikten sonra kışlatılır. Bu işler yapıldıktan, sağlık durumu gözden geçirildikten sonra arılar tarafından, kaplanılmıyan boş ve fazla çerçeveler alınır ve arılı peteklerin iki yan taraflarına birer ballı çerçeve konulur ve bu çerçevenin dış yanlarına ara tahtaları konulmak suretiyle kuluçkalık küçültülür. Ara tahtalarından sonraki boşluklara saman ve sap gibi sıcaklığı tutan şeyler doldurulur. Çerçeveler üzerine de örtü tahtaları veya kilim parçası ve çuval gibi sıcaklığı tutan örtüler örtülür. Kovanda küflenmeyi önlemek için örtülerin su buharı geçiren cinsten olması lâzımdır. Uçma deliği de daraltılır ve bu deliğe kışın arıların çıkıp telef olmalarını önlemek için tel kafes gerilir. Kışı şiddetli geçen ve sık sık hava ısısı değişen bölgelerde kovanlar kapalı yerlere alınarak kışlatılır. Kovanların konulacağı yerler, hava sıcaklığı sık sık değişmiyen nemsiz, rüzgârsız olmalıdır.

Arıgüvesi: a. kanadları açık erkek kelebek, b. kanadları kapalı dişi kelebek, c. tırtıl

ARIGÜVESİ (Mum güvesi, Petek güvesi; *Galleria mellonella*), pullukanadlı böcekler (Lepidoptera) takımının pıralide (Pyralidae) familyasından bir tür. Kanadları, gerildiği zaman 3 cm genişliğindedir. Kelebekleri geceleyin uçar ve yumurtalarını kovanın öteberisindeki mum kırıntılarına veya petekler üzerine bırakır. Yumurtadan çıkan kurtçuk peteklerde dalızlar açarak petek gözlerini bozar, gözlerin içersindeki çiçek tozlarını da iştahla yer. Zayıf ve hususiyle sepet kovanlarda çok zarar yapar ve kovanı söndürebilirler. Yurdumuzdaki eski tip sepet, arıcılığın hemen en büyük düşmanı sayılır.

ARIĞKAN veya **ARIKAN** (448 sıralarında), büyük Hun hükümdarı Atillâ (b. bk.) nın başkarısı. Adı, Bizans'lı yazar Priskos (b. bk.) un elçilik seyahatnamesinde (*Excerpta de legationibus*. ed. C. de Boor. Berolini 1903, s. 139, 146) *Kreka, Hēreka, Ēreka* şeklinde geçmektedir. Eski Cermen kaynakları A.ı *Herche, Helche, Herkja, Erka,* Macar kaynakları ise *Réka* adiyle anmaktadır. Macar türkoloğu Gy. Németh'in açıkladığı gibi, bu adın Cermen şekilleri kurallı bir yolda Türkçe *arı(ğ)kan* arı (temiz, iffetli) prenses kelimesinden türemiştir ve Yunan ve Macar şekilleri de aynı Türkçe esas şekli aksettirmektedir. Bu ad Minusinsk Tatarlarında *Kanarıg* şeklinde kadın ismi olarak hâlâ kullanılmaktadır (Németh Gyula; *Atillâ és hunjai* [Atillâ ve Hunları] Budapest 1940. s. 223; Gyula Moravcsik: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* [Bizans kaynaklarında Türk kavimlerinin dil kalıntıları] Budapest 1943, s. 153 v.d.).

A.ın hayatı hakkında az bilgimiz vardır. Priskos'a göre Atillâ'nın hareminin başı idi. Atillâ ona karşı büyük bir saygı göstermiştir. A.ın ayrı ahşap sarayı, özel çiftliği, birçok nedimesi, hizmetçisi ve uşağı vardı. Yabancı elçileri kendi sarayında kabul eder ve onların şerefine ziyafetler verirdi. Atillâ'nın en çok sevdiği üç oğlu *İlek* (b. bk.), *Dengizik* (b. bk.) ve *İrnek* (b. bk.) in annesi de A. idi.

ARIK BUGA, (ölm. 1264/5), Çingiz'in torunu, Tuluy'un oğludur. Müngke (Mengü) hakanın öldüğü günlerde Kara Kurum'da bulunuyordu. Hakanın ölümü üzerine tahta oturmak için gerekli hazırlığı yaptı. Pekin genel valisi Tuliçe, Çağatay ulusu şehzadelerinden Algu, Ögedey'in torunu Kaydu ve Kara Kurum noyanları onu destekliyorlardı. Kara Kurum'daki taraflıları A.yı Hakan seçmişler, A.da Moğol İmparatorluğunun her tarafına Büyük Hakan seçildiğini ilân etmişti. O sıralarda A.nın rakibi Kubilay, Çin'e karşı gönderilen ordunun başında Kiyang ırmağı kıyılarında bulunuyordu. Hakanın ölüm haberini alınca Sung'larla barış sözleşmesi yaparak yurda dönmüş ve kendi taraflıları onu Pekin civarındaki Kay-pingfu'da Hakan ilân etmiştir (4 haziran 1260). A., Kubilay'a karşı asker göndermiş, fakat Çağatay ulusunu idare eden ve evvelce A.yı destekliyen Algu'nun isyanı ve Kubilay tarafına geçmesi A.nın durumunu çok sarsmış ve A.yenilerek Kırgız eline kaçmışsa da Bir müddet sonra tekrar Kubilay üzerine yürümüş, 1260 yılı sonlarına doğru Sımultay çevresinde yapılan büyük savaşta A.yine yenilmiş ve Kara Kurum, Kubilay tarafından işgal edilmiştir.

Algu, A.yı yendikten sonra ülkesinin güvenini sağladığını sanarak İli ırmağı havzasındaki Almalık kentine dönmüş, fakat A. dağılmış olan askerlerini toplayıp Algu üzerine saldırarak onu yenmiş, Algu Semerkand'a doğru çekilmiştir. A., İli havzasındaki Algu taraflılarını merhametsizce yok edince, yaptığı zulümlerden bıkan komutan ve askerleri Kubilay tarafına geçmişler, bunun üzerine A. Kubilay'ın merhametine sığınmış ve affedilmiştir. Affından bir ay sonra 1264-65 te ölmüştür A.nın ortadan kalkmasiyle Moğol İmparatorluğu'nun ilk merkezi olan Kara Kurum'da da hayat sönmüştür.

ARIKAN, Saffet (1888-1947), Türk askerlik ve siyaset adamı. Erzincan'ın eski bir ailesi olan Cıngıllı oğullarından Süleyman beyin torunlarındandır. Süleyman beyin oğlu Tahir bey Erzincan'ın alaybeyidir. Bundan dolayı aileye Alaybeyioğulları da denir. Babası Yusuf Ziya bey (ölm. 1930) dir. Ailesi hep askerdir. A., ilk ve orta öğrenimini Erzincan ve Erzurum askerî okullarında yaptıktan sonra Harbiyede ve Harb Akademisi'nde okumuş, 1910 da akademiden kurmay yüzbaşı olarak çıkmıştır. Staj için verildiği genel kurmay üçüncü şubesinde çalışırken Yemen komutanlığı emrine gönderilmiş ve bu karargâhta Binbaşı İsmet (İnönü) ve kurmay yüzbaşı Salih (Omurtak) ile birlikte çalışmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde üçüncü tümen kurmay başkanılığına verilmiş, sonra birinci sefer heyeti ile Bağdad'a gitmiş, daha sonra 14 üncü tümen kurmay başkanlığı göreviyle İstanbul'a dönmüştür. Çanakkale ve Kereviztepe savaşlarında bulunmuş, binbaşı olduktan sonra staj için Almanya'ya gönderilmiş, Almanya'dan dönüşte Bakû seferine katılmıştır. Sonra Sadrazam ve Harbiye nazırı İzzet Paşa'nın başyaverliğinde bulunmuş İstanbul'un işgaline kadar (16 mart 1920) birinci ordu müfettişliği genel kurmayında çalışmış, işgalden üç gün sonra Albay İsmet (İnönü) ile Ankara'ya gitmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Ali Fuat Cebesoy ile Anzavur'u tedip için Bursa'ya gitmiş, sonra Adapazarı ve İzmit harekâtında bulunmuştur. 26. VI. 1921-1. 12. 1921 tarihleri arasında garp cephesi kurmay başkanlığı'nda bulunmuş, sonra Moskova ateşemiliterliğine atanmış orduya cephane sağlamak için Almanya'ya gitmiş ve 1923 de Ankara'ya dönmüştür.

SAFFET ARIKAN

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresinden sekizinci devresine kadar, Berlin büyük elçisi olarak Almanya'da bulunduğu müddet (1942-44) dışında milletvekili olarak Meclis çalışmalarına katılmış, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri (1925-1931) daha sonra, Millî Eğitim bakanı (1935-38) ve Millî Savunma bakanı olmuştur (1940-41). Millî Eğitim Bakanlığında bulunduğu sırada bugünkü köy enstitülerinin temeli olan köy öğretmen okullarını kurmuştur.

ARIKURDU, *Philanthus* ve *Trichodes* gibi arıcıl (apivor) böceklere verilen ad.

Trichodes apiarus: kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in alaböcekler (Cleridae) familyasına bağlı bir türü. 12 mm büyüklüğünde ve parlak mavimtrak siyah renklidir. Noktalı olan kanadlarında 2-3 kırmızı çizgi vardır. Mayıs ve haziran aylarında raslanır. Arı yuvalarının veya kovanların civarında baldırangillerin çiçekleri üzerinde yaşar. Kırmızı renkli larvaları arı yuvalarında asalak olarak yaşar. Yumurtalarını yerler.

Philanthus triangulum: zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in sfegide (Sphegidae) familyasına bağlı bir yaban arısı türü. 12-16 mm büyüklüğündedir. Siyah olan vücut halkalarının arka kenarları sarı çizgilidir. Arıları sokarak bayıltır, arı kovanlarının civarındaki yuvalarına taşır ve larvalarına yiyecek olarak verir.

ARIKUŞU (Merops apiaster), gugukgiller (Coccygomerphae) takımına bağlı arıkuşları (Meropidae) familyasının bir türü. Arı, sinek ve diğer böceklerle geçinen bu kuşlar orta boylu (27 cm) ve ince, uzun ve biraz aşağıya doğru kıvrık gagalıdırlar. Kanadları uzun ve sivri, kuyrukları uzundur. Mavi-yeşilimtrak renklidirler. Gerdanları parlak sarı renklidir, bu kısmın alt tarafı siyah renkle çevrilmiştir. Omuz tüyleri sarı, alın beyazdır. Kanadları mavi, yeşil ve pas renklidir. Kuyrukları yeşil renkli ve mavi kenarlıdır. Seyrek ağaçlı yerlerde veya steplerde yaşarlar. Göçücü kuşlardandır. Yalnız eski dünyaya mahsus bir kuştur. Kumlu yamaçlara kazdıkları çukurlara yumurtlarlar. Böcekleri havada uçarken yakalarlar. Kuzeybatı Afrika, Akdeniz memleketleri, Türkiye, Balkan yarımadası ve Asya'da yaşarlar. A. nun diğer bir akrabası Türkiye'de de yaşıyan yeşil gerdanlı *M. viridis* tir. Kırmızı kahverenkli gerdanlı diğer bir tür (*M. persicus*) Türkiyede de yaşar.

ARIKUŞU

ARILAR (Apidae), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in dişilerinde zehir iğnesi bulunanlar (Aculeata) grupundan bir familya. 300 kadar cinsi ve 12 bin kadar da türü vardır. Yeryüzünde geniş bir şekilde yayılmış bulunan arılar, daha ziyade sıcak step bölgelerinde fazla bulunurlar. Vücutları fazla kıllıdır. Dişilerinde çiçek tozu toplama aygıtı vardır. Büyüklükleri 3 - 35 mm arasında değişir. Çok güzel renkli olanları vardır. Ağız aletleri çiğneyici ve yalayıcıdır. Üst çene (mandibül) ısırmağa, kemirmeğe ve kazımağa elverişlidir. Alt çeneler (maksiller) ve alt dudaklar (labium) ise uzayarak, arıların türlerine göre, nektarı yalamağa ve emmeğe mahsus bir hortum haline çevrilmiştir. Başın iki tarafına iki iri petek gözü ve tepede ayrıca nokta gözleri vardır. Kanadları damarlıdır ve üst kanadları birbirleriyle katlanmazlar. Arka bacakların tibia ve tarsusları genişlemiştir. Bacaklarındaki ve karınlarının alt tarafındaki kıllarla çiçeklerin çiçektozu taneciklerini toplarlar. Bunları yuvalarına taşırlar ve yavru arıları bununla beslerler bk. ARI). Çiçeklerden, ağız aletleri yardımı ile topladıkları balözü (nektar) nü, ön barsağın genişlemesinden meydana gelmiş bulunan bal kursaklarına doldurarak yuvalarına taşırlar. Dişilerde (ve işçilerde) abdomen (karın) in uc tarafında ileri geri hareket ettirilebilen ve bir zehir kesesine bağlı bulunan zehir iğnesi vardır. Dişiler yuvalarını kurduktan sonra her bir göze birer yumurta kor ve çıkacak lârvalar için gerekli besin maddesi olarak da çiçek tozu ile karışık nektar bulamacını bunların yanına depo ederler.

A. çiçektozu toplama aygıtının bacak veya karın altında bulunuşuna göre iki grupa ayrılırlar:

1 — *Çiçektozlarını bacakları ile toplıyanlar:* toprak arıları (Halictus'lar), kum arıları (Andrena'lar), odun arıları (Xylocopa'lar), kürklü arılar (Anthophora'lar), gibi. Bu gruptan çiçek arıları (Bombuslar) ile bal arıları (Apis'ler) gibi bazı arılarda art bacak baldır (tibia) larının dış tarafları sepetçik adı verilen özel bir şekil almıştır. Çiçektozları buraya doldurulur.

2 — *Çiçektozlarını karınları ile toplıyanlar:* bunların arka bacaklarında çiçek tozu toplamağa yarıyan uzun kıllar yoktur. Buna karşılık, karın tarafının alt kısmında uzun kıllar vardır. Duvar arıları (Osmia'lar), yaprakkesen arılar (Megachile'ler), yün arıları (Anthidium'lar) gibi.

A., yuvalarını, ya toprakta veya bitkilerin üzerinde veya kendileri tarafından kazılarak açılan deliklerde yaparlar veyahut da kum veya petek parçalarını, tükürükleri, balmumu veya ağaçlardan topladıkları reçineli maddelerle karıştırarak çeşitli şekillerde yuvalar meydana getirirler. Arılar içinde yalnız bal arıları, özel bezlerin salgıladığı balmumu ile petekler meydana getirirler (bk. ARI).

A., yaşayışlarına göre üç grupa ayrılırlar:

1 — *Toplum halinde yaşıyanlar* (toplum arıları): bunların erkekleri, dişileri ve işçileri bulunur. Aralarında işbölümü vardır. Bal arıları, Güney ve Orta Amerika'da yaşıyan iğnesiz arılar (Trigona, Melipona), çiçek arıları gibi.

2 -- *Tek başlarına yaşıyanlar* (soliter arılar): genel olarak yalnız erkek ve dişileri vardır. Yün arıları (Anthidium) gibi.

3 — *Asalak olarak yaşıyanlar* (parazit arılar veya kukuk arıları): bunlar diğer arıların yuvalarında asalak olarak yaşarlar. Yalnız erkek ve dişileri vardır. Çiçektozu toplama aygıtı yoktur. Yuva yapma, çiçektozu toplama içgüdüleri yoktur. Yumurtalarını diğer arıların petek gözlerine bırakır ve lârvaları bu gözlerdeki besinlerle beslenirler. Meselâ *Nomada* adlı arı cinsi yumurtalarını kum arısı (Andrena) nın yuvasına bırakır.

ARISAMA, Konya'nın Karapınar ilcesine bağlı Beyviran bucağında 1 910 (1945) nüfuslu köy.

ARIŞ (Eriş, Eriç), dokuma tezgâhlarında yukardan aşağı ve birbirine paralel olarak yanyana uzatılan iplikler. Bunların arasından mekik geçirilmekte ve mekiğin döktüğü iplikler tarakla sıkıştırılarak kumaş dokunmaktadır.

ÂRIZ, İslâm ve Türk tarihinde bir askerî terim. «Ârz» askerin teftişi, yoklaması ve geçit resmi demek olup, bu geçit resmini idare eden ve askerin maaşlarını verene de «ârız-ı sultan», «emîr-i ârız» veya «ârız-ı ceyş» denilirdi. Abbasî'ler ve Abbasî'lerle münasebetleri olan Buveyhoğulları, Saffarî'ler, Samanoğulları, Gazneli'ler, Büyük Selçuklu'lar ve Harezmşah'lar ile diğer devletlerde de bu terim vardı; bunu Anadolu Selçuklu'larında da görüyoruz, her devlette görevi aynıdır. A., emri altındaki askerin ikta (b. bk.) iyle maaşını ve diğer ihtiyaçlarını tedarik ile görevli idi. Emri altında divan-ı arz veya divan-ı ârız adında bir kuruluş vardı; bugün bunu bir dereceye kadar Millî Savunma Bakanlığı'na benzetebiliriz. Ünlü âlim Celâlüddin-i Devvânî *Arzname* adlı Farsça eserinde Akkoyunlu'lardaki arz merasimini tasvir etmiştir.

ÂRIZA: bk. BELGİ.

ÂRIZÎ KAZANÇLAR: bk: KAZANÇLAR (Arızî).

ARÎ DİLLER: bk. ARYA'LAR, dil.

ARİADNE. (yaklaşık olarak 450-515), Doğu Roma İmparatoriçelerinden. Leon (Leo) I. in büyük kızıdır.

İmparatorluğa hâkim bulunan Got'lara karşı, cengâver İsauria'lıları tutan İmparator Leon I., A. yi bunların başkanı Zenon (asıl adı Tarasikodissa'dır) la evlendirmiş (468), ve damadını evvelâ muhafız kıtalar komutanı, daha sonra da «magister militum per orientem» yapmıştı.

Ariadne ile annesi İmparatoriçe Verina, Zenon'u saltanata ortak etmesi için, Leon I. i zorlamışlarsa da, halkın İsauria'lılar aleyhine ayaklanması üzerine buna muvaffak olamamışlardı. İmparator öldüğü zaman yerine torunu (Zenon ile Ariadne'nin oğludur) 6 yaşında bir çocuk olan Leon II. geçmiştir (474). Küçük hükümdar, annesinin isteğiyle, bir gün (7 şubat 474) Hippodrom'da babasını saltanat ortağı ilân ettikten sonra, aynı sene içinde ölmüştür. Zenon tek başına İmparator olmuş, A. ile Verina da saltanat işlerine artık istedikleri gibi karışmağa başlamışlardır. Çaresiz kalan Zenon, kaynanasını sürgüne gönderip hapsettirmiş, karısını da öldürtmek istemiş, fakat A. bunu zamanında haber alıp Patrik Akakios'a sığınarak onun yardımiyle mevkiini koruyabilmiştir.

Uyuyan Ariadne (Roma; Vatikan Müzesi)

Zenon'un ölümünden sonra A., senato ile uyuşarak, daha kocasının sağlığında münasebette bulunduğu silentiarius (teşrifatçı) Anastasios'u İmparator seçtirmiş, kısa bir zaman sonra da onunla evlenerek yine imparatoriçelik mevkiinde kalmış, saltanat hırsı ile her fenalığı işlemekten çekinmemiştir (hattâ ilk kocasını, baygın bir halde bulunmasından istifade ile diri diri gömdürdüğü söylentisi vardır).

ARİADNE, Yunan efsanesine göre, Girit kıralı Minos'un kızı ve tanrı Dionysos'un karısıdır. Atina'lıların her dokuz yılda bir Minos'a göndermeğe borçlu oldukları delikanlı ve kızlarla beraber Theseus da Girit'e gidince, A. ona âşık olmuş, Labyrinthos'tan dönüşünü sağlamak için ona bir yumak vermiş ve Minotauros öldürüldükten sonra Theseus'la beraber Girit'ten kaçmıştır. Fakat Dionysos'un emri üzerine, Theseus, A. yi o zaman Dia adını taşıyan Naksos adasında bırakmış ve orada Dionysos A. ile evlenmiştir. A., Olympos'a gelince tanrılar tarafından kabul edilmiş, ve Dionysos'un ona hediye ettiği değerli taşlarla süslü altın taç göğe yükselerek bir burç olmuştur (bugün de Bootes ile Herkules arasında görülen bu burca «A. nin tacı» denmektedir).

A. efsanesinin asıl şekli budur. Başka rivayetlere göre A., Theseus tarafından bırakılınca, ya kendisini öldürmüş veya Dionysos'un isteği üzerine Artemis tarafından oklarla öldürülmüştür.

Yine başka bir efsaneye göre, Theseus bir fırtına ile Kıbrıs'a götürülünce, gebe olan ve yola devam edemiyen A. yi Amathus'ta bırakıp dönme vadiyle Atina'ya gitmiş; A. bir çocuk doğururken ölmüş. Theseus dönünce, A. nin hâtırası için ona iki heykel dikmiş ve onun şerefine bir yortu tertip etmiştir. A. nin mezarının bulunduğu koruya, Ariadne-Aphrodite'nin korusu denmiştir.

Bakkhos ile Ariadne (Tiziano: Londra National Gallery)

Bu efsaneler arasındaki çelişmeleri kaldırmak için Yunan'lılar çok uğraşmışlardır. Plutarkhos'a göre iki A. varmış, onlardan büyüğü Dionysos'la evlenmiş, küçüğü ise Theseus tarafından kaçırılmış ve Naksos'ta ölmüş. Bunun için de birincisinin yortusu sevinç ve şenlik içinde kutlanır, öbürününki ise keder ve matem içinde geçermiş. Anlaşılacağı üzre, bu, bir açıklama değil, açıklamadan kaçınmadır. Modern din tarihi bilginleri efsaneyi tarih yoliyle açıklamaya çalışmaktadırlar. Onlara göre A., M. Ö. II. binyılda Ege kültürü alanında tapınılan büyük bir tabiat, bereket, aşk ve ölüm tanrıçası imiş, Yunan koloniciliği ile beraber Dionysos kültü yayılınca, A. eski yerinden düşmüş; A., ya Dionysos tarafından bir yana atılmış (efsanede, bu, A. in Artemis tarafından öldürülmesiyle gösterilmiştir); yahut da Dionysos'la

kaynaşmıştır (efsanede, bu, evlenme ile ifade edilmiştir). Kıbrıs'taki A. kültünde ise şüphesiz doğudan gelen dinî fikirler bir rol oynamaktadır (bk. APHRODİTE).

A. efsanesinin bütün sahneleri eski çağ sanatında, Kybselos sandığından Roma'nın son devirlerindeki lâhitlere kadar, çok tasvir edilmiştir. Hususiyle Vatikan müzesindeki *Uyuyan A.* heykeli çok ünlüdür. Rönesans'tan beri Avrupa sanatında da A. efsanesi çok tasvir edilmiştir. Tiziano'nun Londra National Gallery'sindeki *Bakkhos ile Ariadne* adlı tablosu bunların en ünlülerindendir.

ARIANE ET BARBE - BLEUE (*arian e barb blö* ok. [= Ariane ile Mavi-sakal]), Paul Dukas'nın üç perdelik lirik dramı. Sözleri Maeterlinck'indir. Ariane mezzo-soprano, Barbe-Bleue de bas'tır. Olay, Mavi-Sakal'ın şatolarından birinde geçer. Evlendiği kadınları ortadan yok eden Barbe-Bleue'den öc almak için köylülerin toplandığı sırada, Barbe-Bleue yeni karısı Ariane'a altı tane gümüş, bir tane altın anahtar verir. Ariane gümüş anahtarlarla açtığı odalarda kıymetli taşlar bulur, altın anahtarla açtığı odada ise, görünmiyen kadınların seslerini duyar. Yer altındaki boş salonda kadınları bulur, onları ışığa, havaya ve tabiata kavuşturur. Köylüler Barbe-Bleue'yü bağlar, öc almaları için kadınlara teslim eder. Ariane ipleri keser ve gider, giderken öteki kadınları da çağırırsa da onlar yine Barbe Bleue'nün yanında kalırlar.

Bu eser üçlü orkestra için yazılmıştır (yalnız fagotlar üç tane olup ayrıca bir de kontrafagot vardır). Armoni buluşları ve orkestra renkleri gerçekten çok güzel olan bu eserin empresyonist havası, konuya uygun düşmüştür. Eserde dikkati çeken taraf, biricik erkek solist olan Barbe-Bleue'nün pek az teganni etmesi (yalnız birinci perdenin sonunda kısa bir pasaj), buna karşılık bütün yükün Ariane'a yüklenmiş bulunmasıdır. Buna rağmen, bütün esere serpiştirilmiş bulunan korolar ve öteki kadınların şarkıları, esere gerekli muvazeneyi vermiştir.

ARIANO DI PUGLIA [*ariāno di pulya* ok.], Güney İtalya'da bir şehir. Nüfusu 22 000 dir. A., Napoli ile Bari arasında dağlık bir bölgededir. Bu bölge volkan tüfleriyle kaplıdır. A., piskoposluk merkezidir.

ARİANTA. karındanbacaklı yumuşakçalar (Gastropoda) ın akciğerliler (Pulmonata) alttakımına bağlı heliside (Helicidae) familyasının bir cinsi. *Arionta* adı da verilir. Kabukları büyük ve yuvarlakçadır. Düz ve parlaktır. Kabuktaki kıvrımların orta tarafa doğru olan kısmında bir koyu şerit vardır. Diğer kısımları lekelidir. Rengi mavimtrak külrengi ile siyah arasında değişir. Ormanlarda, çalılıklarda ve hendek kenarlarında bulunur. *A. arbustorum* adlı türü Avrupa'ya yayılmıştır. Bu cinsin türlerinin büyük bir kısmı Kuzey Amerik'da yaşar.

ARİANZOS, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir köy. Ünlü Kappadokia'lı kilise babası Nazianzos'lu Gregorios orada doğmuş ve uzun zaman oradaki çiftliğinde münzevi yaşadıktan sonra 390 yılında ölmüştür. A. Karbala (bugünkü Gelveri) kasabası yöresinde bulunuyordu. Gelveri'nin güneydoğusundaki Sivrihisar köyünün yakınlarında bulunan ve IV. yüzyılda yapılmış olan Kızıl Kilise'nin A. a, belki de Gregorios'un çiftliğine ait olduğu tahmin ediliyor.

ARİARAMNEİA, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir şehir. M. Ö. III. yüzyılda hüküm süren Kappadokia kıralı Ariaramnes'in adına bağlıyarak buraya A. denmiştir. Fakat şehir çok daha eskidir. A. nın asıl adı Rhodandos idi. Bu ad çok eskidir; çünkü Protohatti ve Luvi dillerine özgü olan *-nd* eki vardır. Bizans zamanında A. adı kaybolmuş, yerine yine Rhodandos adı kullanılmıştır. A. adı, yalnız Zamantı ırmağı yanındaki Faraşa köyünün yöresinde bulunmuş olan bir yazıtta geçmektedir; A., bu köyün yakınında bulunmuş olsa gerektir.

ARİARATHEİA. eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir şehir. A., yaklaşık olarak 220 - 163 yıllarında hüküm süren Kappadokia kıralı Ariarathes IV. tarafından kurulmuştur. Şehir, Sebasteia (Sıvas) dan Kokussos (Göksun) a giden yol üzerinde bulunuyordu. A. nın yeri kesin olarak bilinmemektedir. Onun bugünkü Aziziye yöresinde bulunduğu söylenirse de, bu iddia hiçbir delile dayanmamaktadır.

ARİARATHES. Hellenistik çağda, Kappadokia kırallarından bazılarının adı:

1 — **Ariarathes I.** (IV. yüzyıl), Ariamnes I. in oğlu. Pers kıralı Ohos'a Mısır seferinde yardım etmiş, fakat Perdikkas tarafından yenilerek çarmıha gerilmiştir. Bu suretle Kappadokia Eumenes'in eline geçmiştir.

2 — **Ariarathes II.,** Holophernes'in oğlu ve A. I. in yeğeni. Eumenes'in ölümünden sonra Kappadokia'yı ele geçirmiş, kendisine Ariamnes II. ardası olmuştur.

3 — **Ariarathes III.**, Ariamnes II. nin oğlu. Suriye kıralı Antiokhos II. nin kızı ile evlenmiştir.

4 — **Ariarathes IV.** (M. Ö. 220-163), A. III. ün oğlu. Antiokhos III. ün kızı ile evlenerek Roma'ya karşı savaşmıştır. Kayın pederinin ölümünden sonra da M Ö. 188 de Roma ile barış yapmıştır.

5 — **Ariarathes V.** (M. Ö. 163 - 130), A. IV. ün oğlu. Felsefe ve güzel sanatlara olan ilgisinden ötürü «Philopator» sanını almıştır. Bergama kırallığına karşı Roma'ya yardım etmiş ve bu savaşlarda ölmüştür.

6 — **Ariarathes VI.** (M. Ö. 130-96), A. V. in oğlu. Pontos kıralı Mithradates VI. nın kızı Laodikeia ile evlenmiş, fakat kayın babası tarafından öldürülmüştür. Bu sırada Bithynia kıralı Nikomedes, A. nın dul karısı ile evlenerek Kappadokia'yı istilâ etmişse de, o da Mithradates tarafından bertaraf edilmiştir.

7 — **Ariarathes VII.**, A. VI. nın oğlu. Mithradates az zaman sonra bunu da öldürerek Kappadokia'yı kendi arazisine katmıştır.

8 - **Ariarathes VIII.**, A. VII. nin oğlu. Halkın ayaklanması üzerine tahta geçirilen A. yine Mithradates tarafından tahttan uzaklaştırılmıştır. Bundan sonra Mithradates ile Bithynia kıralı Kappadokia için çarpışmaya başlamışlar, fakat Roma'lılar halka seçim müsaadesi verdiklerinden, Ariobarzanes seçimle kıral olmuştur.

9 — **Ariarathes IX.** (M. Ö. 42-36), Ariobarzanes II. nin oğlu. Antonius tarafından öldürülmüş, yerine Arkhelaus seçilmiştir.

ARIAS, Benito [*Montanus*] (1527 - 1598), İspanyol din bilgini. İspanya kıralı Felipe II., A. ı rahibi bulunduğu manastırdan çıkarmış ve saray başrahipliğine atamıştır. 1552 - 1564 yıllarındaki Trento konsilinde bulunmuştur. Kıral tarafından kutsal kitapların çeşitli dillerle yayımlanmasına memur edilen A. bu görevini başarmış ve «Kutsal Kitab» ı Anvers'te sekiz cilt olarak yayımlamıştır («Anvers poliglotu»: *Biblia sacra hebraice, chaldaice, graece et latine* ...) [1569 - 1573].

ARİASSOS, eski Anadolu'nun Pisidia bölgesinde bir şehir. Örenleri, Antalya ilinde, Kızılkaya bucak merkezine bağlı Bademağacı köyünün güneyindeki bir geçitte bulunmaktadır. Orada mezar binaları, kaya mezarları ve lâhitlerden başka hususiyle üç kemerli büyük bir tak görülmektedir. Oradaki örenlerin A. şehrine ait olduğu, 1892 yılında Victor Bérard tarafından bulunmuş olan bir yazıttan anlaşılmıştır. Bérard'dan önce oraya Kretopolis adı verilmekte idi. A., Hıristiyanlık devrinde bir piskoposluk merkezi idi.

ARİASSOS

ʿARÎB bin Saʿd-ül-Kâtip (el-Kurtubî) (X. yüzyıl), Arap tarihçisi; Endülüs Emevî hükümdarı Hakem II. (961-976) nin kâtibi. Taberî'nin büyük kroniğini *Sıletü Tarihi Taberî* adı altında kısaltmış ve buna 920 yılına kadar olan olayları eklemiştir. Eser Taberî'ce bilinmiyen İspanya ve Kuzey Afrika tarihlerini de kapsadığı için önemlidir. Dozy eserin bu kısmını İbn-ül-ʿAzarî'nin *El-Beyan ül-Mugrib* adlı kitabını yayımlaması vesilesiyle bilim âlemine tanıtmış, diğer kısımları da Goeje tarafından 1897 de yayımlamıştır.

A. in tarih ve tıbba ait daha başka eserleri bulunup bulunmadığı hâlâ bir tartışma konusu olup, Steinschneider bunu kabul, Dozy ise reddetmektedir.

ARIBERT: bk. CARIBERT.

ARICA [*arika* ok.], Kuzey Şili'de bir şehir ve liman. Nüfusu 13 000 dir. Peru sınırına pek yakın bir yerdedir. Bugün güherçile ihracatı ile tanınmıştır. Bolivya'nın La pas şehrine bir demiryolu ile bağlıdır. A., çöl özelliği gösteren bir çevredir.

Önceleri Peru gümüşlerinin ihraç merkezi olan A., 1879-1883 de Şili ile Peru ve Bolivya arasında, Atacama'nın güherçile bölgelerini ele geçirmek için yapılan ve bu sebepten «Güherçile Harbi» adı verilen savaşta, 1880 de Şili tarafından zaptolunmuş, 1883 te Tacna (b. bk.) çevresi de Şili'nin eline geçmiştir. A. nın 65 km kuzeyinde ve içeride bulunan Tacna'nın 1929 da Peru'ya geri verilmesine karşılık A., Şili'de bırakılmıştır.

ARICIA (bugünkü Ariccia), Latium'da eski bir şehir. Roma'dan 15-16 mil ötede, Appius yolu (b. bk.) üzerinde bulunan A., M. Ö. VI. yüzyılın sonunda Lâtinler'le Etrüsk'ler arasında bir savaşa sahne olmuştur. Uzun bir mücadeleden sonra Roma'lıların egemenliği altına girmiş ve vatandaşlık hakkını elde etmiştir (338). Sulla zamanında kurulan bir tapınağın *cella*'sı ile Cumhuriyet devrine ait surların bugün örenleri durmaktadır. Diana'nın ünlü tapınağı Nemi gölünün karşı kıyısında bulunuyordu. Bugünkü kasaba eski bir kratere hâkim bir burun üzerindedir. Bernini tarafından kurulan ve kıymetli tablolarla bezenen kilise (1665) ile 1740 ta tamamlanan Chigi köşkü kasabanın değerli iki binasıdır.

ARIÈGE [*ariej* ok.], Fransa'nın güneyinde, Garonne nehrine, Toulouse'un az yukarısında, sağdan katılan bir kol. Uzunluğu 163 km dir. 42 km lik aşağı bölümü taşına elverişlidir. Pirene'lerden ve Andorra'nın doğu sınırından doğar. Çevreğinde göller vardır.

ARIÈGE, Güney Fransa'da bir departman. Yüzölçümü 4 903 km², nüfusu 155 000 dir. 1 km² ye 32 kişi düşer. A., Pirene dağlarının kuzeyindeki tepelikleri içine alır, buzul vâdilerine doğru uzanır. A. in hemen bütün suları Garonne'a karışır. Iklimi, vâdi tabanlarında sıcak, dağlarda sert ise de, genel olarak sağlam ve mülâyimdir. Topraklarının 1/3 ü çıplak, 2/3 ü orman ve tarladır. En çok buğday, mısır ekilir. Davarcılık, kaplıcalar, demir madenleri ile su kuvveti, A. in başlıca ekonomik kaynaklarıdır. A., Fransa'nın en az şehri olan köşesidir. Başlıca kasabası Foix'dir.

ARİES. Zodyak takımyıldızların birincisidir. Pisces (Balık) ve Taurus (Öküz) takımyıldızlarının arasında bulunur. Yaklaşık olarak $1^h\ 44^m$ - $3^h\ 27^m$ rektasansyonları ile $+10^\circ + 31^\circ$ deklinasyonları bölgesini kaplar. En parlak yıldızı olan Hamal ikinci kadirdendir.

Koçbaşı şeklindeki ♈ sembolü ile gösterilen birinci zodyak işareti de Aries (= koç) adını alır. Güneş, yıllık görünen hareketi esnasında ilkbaharın birinci gününde (21 mart) gök güresi üzerinde ekvatorla ekliptiğin kesim noktasında bulunan bu işarete girer. Yıldızların rektasansyon ve ekliptikel boylamları bu noktadan itibaren sayılır. Koç takımyıldızları presesyon yüzünden şimdi artık Koç işareti ile çakışık olmayıp Öküz işaretine kadar ilerlemiştir. (bk. PRESESYON).

ARIES (Macarcası: *Aranyos*, b. bk.), Transilvanya'dan geçen Maros ırmağına sağdan karışan kollardan biri. uzunluğu 130 km dir. A., kaynağını Bihar dağlarından alır. dağdan çıktıktan sonra, her iki yanında geniş sekilerin yer tuttuğu bağlarla dolu bir vadiye girer.

ARİETİTES. fosil; dört solungaçlı baştan bacaklı yumuşakçaların (Tetrabranchiata) *Ammonitler* (b. bk.) grupundan egoseratide (Aegoceratidae) familyasına bağlı bir cinsi. Kavkısı helezon şeklinde kıvrılmıştır, yassı safiha şeklindedir. Üzerinde kaburga kemikleri şeklinde enine girinti ve çıkıntılar vardır. Kavkının dış çevresinde kalan kısmında iki derin oluk arasında bir çıkıntı kalmıştır. Bunların çapları 0,5-1 m kadar vardır. Yalnız alt Lias ta Planorbis tabakaları üzerinde bulunmuştur.

ARIETTA, XVIII. yüzyılda kısa bir arya'ya verilen ad (bk. ARYA). Arya, yeni kalıplara doğru geliştikçe, arietta ile aralarında hem imtidat, hem de karakter bakımından daha belirli farklar meydana geldi. Arya daha çok dramatik, arietta ise daha çok neşeli bir karakter

taşırdı. İtalyan «opera buffa» sından doğmuş olan Fransız komik operasında A. çok kullanılmıştır. Bu gibi sahne eserlerine «komik - opera» adı verilmeden önce «arietta'lı komedi» denmesinin sebebi budur. Rousseau, Duni, Philidor, Monsigny ve Grétry'nin bu neviden eserlerinde çok güzel arietta örnekleri vardır (bk. OPERA, KOMİK-OPERA).

XIX. yüzyılın hususiyle ikinci yarısından sonra, piyano eşliği ile söylenen ve lied'e benziyen kısa parçalara da bu ad verilmiştir (bk. LIED).

ÂRİF, Arapça'da, bilen, tanıyan anlamına gelir. Sofîlere göre Â., Tanrının zatını gösterdiği kişidir ki o kişide mânevî haller belirmeğe başlar, can gözü açılır, tanrının zatını, sıfatlarını, adlarını ve işlerini görerek bilir ve bilgisi görgüye dayanır. Bilgin bu irfana görgü ile değil, bilginin meydana getirdiği yakîn ile erişir. Marifet iki kısma ayrılır: birincisi, akılla, yani akla dayanan istidlâlle marifet; ikincisi, tanrıyı tanrı ile tanımaktan elde edilen marifet. Birincisi, okuyup yazmakla, her istidat sahibi tarafından elde edilirse de ikincisi, görgü ve tecelliden başka bir suretle elde edilemez. İşte bu olgunluğa erişen kişiye «Ârif» denir. Bilgi, insana varlık verir, gururunu artırır. Bilgin, kendisini insanlardan üstün görür; bu bakımdan sofîlere göre bilgi, insana bir yüktür, ve Tanrı'nın en büyük perdesidir. Halbuki irfan, insanın varlığını giderir, insanı yokluğa ulaştırır. Bilgi bir vasıtadır, gaye değil; bilgi ile aczini, noksanını ve yokluğunu bilen kişi, Ârif'lik mertebesine ulaşabilir. Â. olmak için okumaya, yazmaya da lüzum yoktur. Fakat okuyup yazan kişinin irfanı, eğer bildiğinden tamamiyle geçebilir ve yokluğa erişirse daha makbuldür, ancak bilim sahibinin irfana erişmesi de pek güç bir şeydir. Â. «geldiği ve gideceği yeri ve uğradığı konakları bilen, mümkinat âleminin hakikatlerini anlıyan, bütün kâinatı kendi varlığında bulan, gönül ülkesine sahip olan kişidir» diye de tarif edilmiştir.

Sofîler, zaman zaman, devirlerinin zevkine, diline ve görüşüne göre terimler uydurmuşlardır. XVII. yüzyılda, hususiyle Melâmî-Hamzavî'lerde «ârif» yerine «dânâ» kelimesinin kullanıldığını, bu zümrenin metinlerinden öğreniyoruz. Aynı zamanda yine Melâmî-Hamzavî'ler, Muhammed'e «Ârif-i kâinat» dedikleri gibi kutb (b. bk.) a da «dânâ» demişlerdir.

Â. ler yerine çoğul şekli olan «urefâ» ve «arifîn» kelimeleri ve Farsça çoğul şekli olan «ârifan» kelimesi de kullanılır. İran'da dervişliğe «Urefâ mesleği» dendiği gibi bir adamın «vahdet-i vücud»a inandığı belirtilirken de «urefâdan» denir.

ÂRİF (Asıl adı *Süleyman*; ölm. 1769), Türk şair ve hattatı. İstanbul'da doğmuş. suvari mukabeleciliği, deftereminliği gibi görevlerde bulunmuştur. İstanbul Üniversite kitaplığında yazma bir divanı vardır (No. 491). Hakanî'nin *Hilye*'sine nazire olarak yazdığı (1766) *Hilye*'si 241 beyittir. Bunlardan başka Farsça yazılmış *Regaibiyye* isimli bir eseri daha vardır. *Hilye*'si ve şiirleri yanlışlıkla Reisülküttap Ârif'in divanına konmuştur.

Â., aynı zamanda devrinin ünlü hattatlarından biridir. Sülüs, nesih, talik ve hususiyle divanî yazıda (bk. ARAP YAZISI) çok başarı göstermiştir.

ÂRİF, Abdülbaki, [Kazasker] (1642 - 1713), Türk bilgin ve şairi. Tersâne-i Âmire'de mahzen kâtibi olan Mehmet Efendi'nin oğludur. Kasımpaşa'da doğmuştur. Mehmet IV. zamanında Bosna'lı Bâli Efendi'den mülâzim (b. bk.) olmuş, hattı da Mehmed Tebrizî'den meşk etmiştir. İstanbul medreselerinde çalıştıktan sonra 1681 de Selânik'e kadı olarak gitmiştir. Oradan Bursa'ya gönderilmiş, sonra da görevinden çıkarılmıştır. 1691 de Mekke payesiyle Mısır kadısı, 1701 de Anadolu, 1706 da Rumeli kazaskeri olmuş, bir ara görevinden çıkarıldıktan sonra 1710 da tekrar Rumeli Kazaskerliğine getirilmişse de yine görevinden çıkarılarak Bursa'da oturmağa mecbur edilmiş, sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. İstanbul'da ölmüştür. Siyer, Kelâm ve nahve dair kitapları, Arap ve Fars dillerinden çevrilmiş eserleri vardır.

ÂRİF, Fethullah (ölm. 1562), XVI. yüzyılın şair ve ressamlarından. Hattatlığı ile tanınan Şiraz'lı Kâtip Derviş Çelebi'nin oğludur. Annesi, ünlü mutasavvıf İbrahim Gülşenî'nin kızıdır. Kaside ve gazelleri ile Kanunî Süleyman'ın yüksek ilgisini çeken Ârif, padişahın buyruğu ile Şehnameci atanmış ve kendisine manzum bir *Tevarih i Âl-i Osman*'ı yazmak görevi verilmiştir. Bu manzum tarihin bezenmesi için nakkaşlar, kâtipler seçilmiş, atölyeler yaptırılmıştır. Â., nihayet bu büyük kitabı bitirerek padişaha sunmuştur. Eser baştanbaşa Farsça yazılmıştır; tek nüshası İstanbul Şehir Müzesi kitaplığında Cevdet Bey kitapları arasındadır. Â. in Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferine dair iki bin beyitlik bir Türkçe eseri ile, bir de divanı olduğu söylenirse de şimdiye kadar ikisi de ele geçmemiştir. Tezkirelerde Â. in resim ve nakışta da değerli bir üstat olduğu yazılıdır. Tezkire sahibi Hasan Çelebi'nin görüp hayran kaldığı bu sanat eserleri zamanımıza kadar gelmemiştir. Türkçe şiirlerinden bazı örnekler tezkirelerde vardır.

ÂRİF, [Hacı] (ölm. 1892), Türk hattatı. Çarşamba'lıdır. Maliye mektubî kalemi halifelerindendi. Son devrin en tanınmış hattatı Sami ile birlikte talik üstadı İsmail Hakkı'dan yazı meşketmiştir. Talik yazdığı gibi sülüs celîsinde Rakım tarzını benimsemiş, o yolda da eserler vermiştir. Pek çok yazısı vardır. Üsküdar'da Rumî Mehmet Paşa Camii'nde talik bir yazısı bulunmaktadır.

ÂRİF, [Hacı] (ölm. 1909), Türk hattatı. Filibe'lidir. 1876 da göçmen olarak İstanbul'a gelmiş, hattat Şevki'ye çıraklık etmiş, ondan yetişen hattatların birincisi olmuştur. Nesih, sülüs ve sülüs celîsinde devrinin en yüksek hattatlarındandı. Şehzade Camii'nin Karadeniz kapısı üstündeki oklu besmelesi hakkında, hattat Sami «dünya kurulalı bu güzellikte oklu bir celi besmele yazılmamıştır» demiştir. Nuruosmani meşkhanesinde yıllarca meşk öğretmenliği yapmış ve binlerce öğrenciye ders vermiştir. Çok çabuk ve güzel yazardı. Saraçanebaşı Camii şadırvanında sülüs bir yazısı, Cihangir Camii'nde altınla yazılmış (Zerendut) levhaları vardır.

ÂRİF, Mehmet, [Kethüdazade] (1771-1849), Türk bilgini ve şairi. Reis-ül-ulema Kethüdazade Hafız Mehmet Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra zamanın ünlü bilginlerinden Palabıyık Mehmet Hoca ile Gelenbevî İsmail Efendi'den astronomi ve matematik derslerі almış ve bu alanda tanınmıştır. 1795 te müderris olmuş, Halep, Bursa kadılıklarında bulunmuş, Mekke ve İstanbul payelerini kazandıktan sonra 1846 da Anadolu kazaskeri olmuştur. Mahmut II. zamanında Bektaşîlerin sürülmesi sırasında (1826), kendisinin de dinsiz ve Bektaşî olduğu söylenerek sürülmek istenmişse de, Çerkeşli Mehmet Rafi Efendi'nin korumasiyle sürgünden kurtulmuştur. Zeki, nük-

teci, rind, hür fikirli ve müspet bilgilere sahipti. Birçok gençleri okutup yetiştiren ve bu alanda ün kazanan Â., *Tefsir-i mevâkib* sahibi Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında toplanan «Heyet-i ilmiye» (b. bk.) nin üyesi bulunuyordu. Enderun Farsça öğretmeni muzika binbaşılarından Emin Efendi'nin toplayıp *Kethüdazade Menakıbi* adı altında bastırdığı kitapta, Â. in birçok hikâyeleri, fıkraları vardır. Elli yaşından sonra yazdığı şiirlerini içinde bulunduran dîvançesi basılmıştır [1854]. Mezarı Yahya Efendi dergâhındadır

ÂRİF. [Reisülküttap] (ölm. 1813), Türk şairi. Kastamonu'da doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, iyi bir öğrenim görmüş, Küçük tezkerecilik (1791), büyük tezkerecilik (1794), büyük ruznamecilik (1799), rikâb-ı hümayun kethüdalığı (1801), çavuşbaşılık (1802 ve 1807), reisülküttaplık (1807), nişancılık (1812), deftereminliği (1812) gibi görevlerde bulunmuş, yetmiş iki yaşlarında iken ölmüştür.

Â. in, yaşadığı devirde önemli bir şair sayıldığı, onun hakkında Şeyh Galip ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet gibi şairlerin medihli yazılarından da anlaşılmaktadır.

Divanı Mısır'da Bulak basımevinde basılmıştır. Fakat Ârif (Süleyman) (b. bk.), Ârif (Abülbaki) (b. bk.) gibi Ârif adlı başka şairlerin şiirleri de Â. e mal edilerek bu divana alınmıştır. İstanbul Millet kitaplığında da eksik bir yazma divançesi vardır (No. 262).

ÂRİF AĞA, [Keçi, Şirin], XVIII. yüzyılın ikinci yarısiyle XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Türk tamburcu ve bestecilerinden. Selim III. zamanında çavuş mülâzımı olarak, Enderun'da kilerli koğuşuna alınmıştır. Mahmut II. zamanında rütbesi çavuşluğa yükseltilmiş, müsahiplikle çırağ edilmiştir. Yüzü çiçek bozuğu olduğundan dolayı kendisine *Şirin Ârif Ağa* da derlermiş.

Â., genel musiki bilgisini ve tambur çalmağı Enderunda öğrenmiş, bir müddet sonra saraydaki istidatlı gençlere öğretmen olmuştur. O çağ tamburîlerinden Necip Ağa, Â. nın yetiştirmelerindendir.

Â., tamburu klâsik üslûp ve gelenek özellikleri içinde çalan ünlü tamburîlerdendir. Bir besteci olarak da, murabba beste, semai gibi klâsik musikimizin büyük formlarında sanatlı eserler bestelemiştir.

ÂRİF ALİ [Molla], XV. yüzyılda yaşamış Türk şair ve yazarı. Tarihçi Âli'nin *Künh-ül-Ahbar* ve *Mirkat-ül-Cihad* adlı eserlerinde yazdığına göre, Â., Anadolu kasabalarından birinde doğmuş, devrinde «Ârif Ali» diye ün almış, ilk zamanlarda «erbab-ı timardan» iken, sonradan kendisine Tokat kalesi dizdarlığı verilmiş, Murat II. tarafından Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin Anadolu fütuhatını yazmağa memur edilmiştir.

Anadolu'daki Türk fütuhatından evvelâ Seyit Battal Gazi destanı doğmuş, daha sonra, Selçuk ordulariyle Anadolu'ya gelip Malatya, Sıvas, Amasya, Tokat, Niksar, Çorum, Osmancık bölgelerini ele geçirerek Danişmendli Türk devletini kuran Seyyit Battal Gazi torunu Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin şahsiyeti etrafında, ikinci bir destan dairesi olarak *Danişmendname* meydana gelmiştir. Danişmendli'ler devletinin yaşadığı devirde, devletin egemen bulunduğu bölgelerde şüphesiz çok yaygın olan bu menkıbe, XII. yüzyılın ikinci yarısında Danişmendli'lerin çökmesinden sonra da önemini kaybetmemiştir. Halk arasında herhalde türlü şekilleri yayılmış bulunan bu menkıbeyi XIII. yüzyılda Selçuklu hükümdarı Melik İzzettin Keykâvus bin Gıyasüddin'in emriyle, sultanın münşisi İbni Alâ «esahh-ı rivayat ile tasnif» etmiştir. Â., Murat II. in emriyle fütuhatı yazmağa memur edilince, İbni Alâ'nın «ol zamanda cari olan Türkî-i mahlûtla» yazdığı eserinden faydalanarak aynı olayları yeniden yazmıştır. Â., İbni Alâ'nın eserinin «karışık, eskimiş, okunması güç olduğunu, lisanına adeta Türkçe denemiyeceğini, baştan sona kadar duracak yeri bulunmadığını» söyler. Â., eserini nazım ve nesir karışık olarak 17 fasılda yazmıştır.

Bazı eski tarihçiler tarafından tarihî kaynak olarak kullanılan bu eser, tarihî bir temel üzerine kurulmakla beraber, destan karakteri göstermektedir; bununla beraber, Seyyit Battal Gazi destanına nazaran masal unsuru daha azdır.

Âli, (b. bk.) aynı olayları hikâye eden *Mirkat-ül-Cihad* adlı kitabını Â. nin eserine dayanarak yazdığı gibi, *Hall ü Akd* adlı eserinin Danişmendli'lere ait bölümünde de yine aynı eserden faydalanmıştır.

ÂRİF BEY, [Hacı] (1831-1884), XIX. yüzyılın en ünlü şarkı bestecilerinden. Eyüp'te doğmuştur. Babası Eyüp şer'iye mahkemesi başkâtibi Bekir efendidir. A., Eyüp'teki ilkokul'a devam ettiği sıralarda sesinin güzelliği ve musikiye olan istidadı o devir musikicilerinden Eyüp'lü Mehmet Bey'le Hoca Zekâi Efendi'nin dikkatini çekmiş ve ilk musiki terbiyesini ve bilgisini bu üstatlardan almıştır. 1814 te ilkokulu bitirdikten sonra, hocası Mehmet Bey'in delâletiyle Bâb-ı Seraskerî'ye devama başlamış, çok geçmeden, sesinin güzelliğini haber alan Abdülmecit, kendisini «Muzika-i hümayun» a almıştır. Ârif Bey'in saraydaki musiki hocası Haşim Bey'dir. Abdülmecit, Â. e pek ziyade teveccüh göstermiş ve onu «kurenalık» mertebesine kadar çıkarmıştır. Bir müddet sonra, kendi isteğiyle, buradan ayrılan Â., Abdülâziz tarafından «Serhanende» olarak tekrar saraya alınmış ve ayrıca harem dairesinde musiki meşklerine de devama başlamıştır. On sene kadar bu görevde bulunduktan sonra, tekrar saraydan ayrılmış, bir müddet Şûra-yı Devlet'te, bir müddet de Beykoz Âşar Müdürlüğü'nde bulunmuştur. 1876 yılında Abdülhamit'in tahta çıkması üzerine kolağası rütbesiyle tekrar saraya alınmış ve Muzika-i hümayun öğretmenliğine atanmıştır. Â., ömrünün sonuna kadar bu görevde kalmıştır.

HACI ÂRİF BEY

Â. in eserlerinde klâsik okulun sıkı kayıtları altına girmiyen hür bir lirizm vardır. Şarkı yolunda açtığı yeni bir çığırla bize ritm çeşitliliği, melodi zenginliği taşıyan birçok eserler bırakmış, bunlarla her sınıf halka hitap etmenin yolunu bulmuştur. Â., binden fazla şarkı bestelemiştir. Bunlar arasında, hususiyle kürdilî hicazkâr makamında olanlar çok güzel ve orijinaldir. Türk aksağı, Katakofti ritmleri de onun ritm zevkinin birer mahsulüdür. Â., Ortaköy'de Yahya Efendi Dergâhı'nın mezarlığında gömülüdür.

ÂRİF HİKMET, [Hersekli] (1839-1903), Türk şairi. Mostar'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Babası Zülfikar Nafiz Paşa, büyük babası Hersek valisi İstolça'lı Ali Paşa'dır. Babasının, daha sonra büyük babasının ölümü üzerine Hersek'ten Bosna'ya gitmiş, 1853 de İstanbul'a gelerek öğrenime başlamış, ilk defa Sadaret Mektubî kalemine memur olmuş, daha sonra Adliye'ye geçerek Divan-ı Ahkâmı Adliye Muhakemat-ı Cezaiye zabıt kâtipliği Adliye daireleri mümeyyizlikleri, Hüdavendiğâr, Manastır, Kastamonu, Adana, Cezair-i Bahr-i Sefit vilâyetleri Bidayet Mahkemesi reislikleri, Adliye İstanbul İstinaf Mahkemesi âzalığı (1897), İstinaf Hukuk reisliği (1900), Mahkeme-i Temyiz âzalığı (1901) gibi görevlerde çalışmıştır. Topkapı mezarlığında gömülüdür.

ÂRİF HİKMET (Hersekli)

Â., İslâmî bilimleri, hususiyle tasavvufu çok iyi bilirdi. «Kadirî» tarikatındandı. Eserleri,tasavvuf ve felsefeye ait *Levâyih-ül-Hikem*, *Levâmi-ül-Efkâr*, *Sevânih-ül-Beyan*, *Misbâh-ül-İzah* ile *Divan*'dır. Divan'ın basılmış nüshasının (1918) başında şairin fotoğrafisi ile el yazısı ve İbnülemin Mahmut Kemal tarafından yazılmış bir önsöz vardır.

Divan'da 1757 beyit vardır. Çoğu didaktik şiirlerden bileşik olan bu eserde münacaat, naat, İmam Ali hakkında methiye, İmam Hüseyin hakkında mersiye, Muhiddin-i Arabî, Mevlâna v. b. gibi sofîler hakkında söylenilmiş birkaç övgü, kasideler, gazeller, müseddes ve kıtalar vardır. Şairin en önemli şiirleri gazelleridir. Â. in gazellerinde XVII. yüzyıl şairlerinden Nailî ve Fehim'in etkileri vardır.

ÂRİF HİKMET, [Şeyhülislâm] (1786-1859). Türk şairi ve bilim adamı. Babası, kazasker İbrahim İsmet Beydir.

A. 1813 te hacca gitmiş, Anadolu Kazaskerliği (1833), Rumeli Kazaskerliği (1838), Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliği (1839), Şûra-yı Askerî üyeliği ve Şeyhülislâmlık (1845 - 1854) gibi görevlerde bulunmuştur. Mezarı, Üsküdar'da, Nuhkuyusu'ndadır.

Â., İslâmî bilimlerde devrinin en seçkin kişisi olarak tanınmıştır. Arapçası çok kuvvetli idi. Zengin bir kütüphanesi vardı. Yalnız Türkiye'de değil İran ve Hindistan'da da ün kazanmıştı. Doğudan gelen gezginler ve batılı doğubilginleri A. ten çok faydalanmışlardır. Biyografya ve bibliyografyaya merak sardırmış ve bir çok biyografyalar toplamıştı. *Keşfüzzunun*'a zeyil olarak bir eser hazırlamağa başlamıştı. İsmail paşa, (b. bk.) bu eserin müsveddelerinden çok faydalanmıştır. Bu yolda, *Tezkire-i Şüarâ* ve *Mecmuat-üt-teracim* adlı tamamlanmamış iki eseri daha varsa da, çeşitli devirlerde yetişen şair ve âlimlerin kısa biyografyalarını kapsıyan bu yazmalar, pek basittir. Onun *Hulâsa-tül-Makalât fi Mecalis-il-Mükâlemat* adlı tarihî bir kitabı daha vardır (İstanbul Ün. Ktp. No: 3791). Basılmış olan başlıca eseri *Divan* [1866] dır.

Divan'da 997 Arapça, 621 Farsça ve 2032 Türkçe beyit vardır. Bu eserde bazı naatlar ve mesnevilerden başka bir müseddesi ile Şeh Nakşibend hakkında iki methiyeden sonra gazeller, kıtalar, beyitler ve bir çok tarihler vardır.

Üç lisanı çok iyi bilen Â. kudretli bir şair sayılamaz. Kitaplarının bir kısmı, Edirne'de kurduğu vakıf kitaplığına gönderilmiştir.

ÂRİF PAŞA (1808 - 186), ilk Türk ressamların dan, İrfanzade Ârif Efendi, kapıçuhadarı İsmail Rıfat efendinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Önce defterdarlık kalemine memur olmuş (1822), yeniçeriliğin kaldırıldığı yıl kendi isteğiyle askerlik mesleğine kâtiplikle girmiş (1826), üç yıl sonra kâtiplikten istifa ile tüfekçiliğe geçmiş (1829), ilkin er olarak girdiği bu görevde zamanla terfi ederek Müşürlük (Mareşallik) (1854) rütbesine kadar yükselmiştir.

Askerlik göreviyle Atina Üsküp, Kosova, Malatya, Edirne, v. b. yerlerde bulunan Â. bir yandan da resimle uğraşmıştır. İlk Türk ressamları arasında yer alan Â., *Mecmua-i Tasâvîr-i Osmaniye* isimli üç ciltlik bir eser hazırlamış, bunun yalnız birinci cildinin Türkçe kısmını Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr basımevinde, Fransızca kısımları ile resimlerini de Paris'te bastırmıştır [1862]. Kitap, devlet teşkilâtındaki kişileri anlatır, içinde türlü konuda yapılmış 16 pafta vardır, resimler karakalemle çizilmiş ve üzerlerinden suluboya geçilmiştir. Kitabın baş tarafında yazarın kendi portresi ve biyografyası vardır.

ÂRİF PAŞA

Â, eserinin önsözünde, o zamana kadar resimli kitap basılmadığını, eserini bu boşluğu doldurmak için yazdığını, işe başlamak için kırk seneden fazla eski kitapları gözden geçirdiğini ve kıyafetleri incelediğini anlatır. Basılmamış olan ciltlerin müsveddelerinin nerde olduğu belli değildir. İstanbul'da şimdi Askerî Müzede bulunan ve bir zaman Sultan Ahmet'te «Yeniçeri Kıyfethanesi» adı verilen özel bir binada sergilenen Yeniçeri devrinin devlet ileri gelenleriyle, ordu mensuplarının kılıklarını gösteren mankenleri de, Türk Müzelerinin kurucusu Ahmet Fethi Paşa (b. bk.) nın görevlendirmesi üzerine, ilk defa Viyana'da yaptıran Â. dır.

ARİFE: bk. ARAFAT.

ARİFEGAZİLİ. Çorum'un Sungurlu ilcesi merkez bucağında, 977 (1940) nüfuslu köy. Evleri kerpiç ve taştan yapılı, düz, toprak damlıdır. Çevresinde tahıl elde edilir; bağları vardır. Kaynak suyu içilir.

ÂRİFÎ (Asıl adı *Hüseyin Çelebi*; ölm. 1551), Türk şairi. İstanbul'da doğmuş, gençliğinde dinî, edebî bilimlerle beraber hattatlığa da çalışmış, bir ara Mısır'a gitmiş, orada sofi İbrahim Gülşenî'ye derviş olmuş, İstanbul'a dönünce (1535) uzun zaman inzivada yaşamış, sonra silâhtarlığa atanmış, Kanuni'nin Van seferinde beytülmal kâtibi olmuştu. Mısır'da iken yazdığı sofiyane bir *Terciibend*'i en ünlü şiiridir. Bir çok şiir mecmualarında gazel, tahmis ve nazirelerine raslanan A., devrinde geniş bir şöhret kazanmış ise de, divan tertip edip etmediği bilinmemektedir.

ÂRİFÎ, [**Trabzonlu**] (asıl adı *Mehmet Maruf*; ölm. 1594), İstanbul ve Bursa'da müderrislik, İzmir ve Kahire'de kadılık etmiştir. A., Bayramî tarikatine bağlı bir mutasavvıftı. En ünlü eseri Hüseyin Vaiz'den tercüme ettiği [1585] *Reşehat*'tır. Kitaptaki manzum parçaları nazımla tercüme etmiştir. Büyük bir şöhret kazanan bu eserin İstanbul kitaplıklarında çeşitli yazmaları vardır. Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* isimli kitabında A. nin *Kaside-i Bürde*'ye Türkçe bir şerh yazdığı da kayıtlıdır.

ÂRİF-İ ERDEBİLÎ, XIV. yüzyıl Türk şairlerinden. Erdebil'de doğmuştur. Celâir soyundan Sultan Üveys'in adamlarındandır. Sonradan Şirvan Şah'ın oğluna öğretmenlik etmiştir. A. nın Farsça yazdığı *Hikâyet-i Ferhad ü Şirin* adlı mesnevisi kayda değer. Şair bu eserinde Genceli Nizamî'nin açtığı çığırı konu bakımından takibetmemiş, hikâyeyi büsbütün ayrı bir görüşle tipleri ve onların karakterlerini değiştirerek kaleme almıştır. İki bölüme ayrılan eserin birinci bölümü *Hikâyet-i Ferhad*, ikinci bölümü de *Hikâyet-i Ferhad ü Şirin* adını taşır. Birinci bölümde, Çin Fağfur'unun oğlu ressam Ferhad ile Abhas kıralının heykeltraşının kızı Gülsitan'ın macerası anlatılır. Birinci bölüm Gülsitan'ın ölümü ile biter. Abhas kıralının kızı Şirin ile İran şehzadesi Hüsrev ancak sona doğru görünürler. İkinci bölümde ise Ferhad ile Şirin'in macerası hikâye edilir. Burada da Hüsrev sönük bir tiptir ve ikinci plândadır. Maceranın kahramanı olan Ferhad, vaktiyle Gülsitan'ı sevmiş olduğu için öldürdüğü rakibinin anası tarafından zehirlenir, eser de biter.

Şair, birinci bölümde, bir gün Ferhad'ın oğluna rasladığını ve ondan edindiği bilgi üzerine eserini hakikate uygun olarak kaleme aldığını söyler. İkinci bölümde ise, arkadaşlarının ısrarı üzerine Ferhad'ın macerasına devam ettiğini, Nizamî'nin eserini gözönünde tutmakla beraber hikâyenin asıl kahramanı olan Ferhad'ı realiteye daha uygun bir şekilde tasvir etmek amaciyle ondan ayrılmak zorunda kaldığını söyler. Hakikatte Ferhad çok canlı ve hareketli bir tip olarak tasvir edilmiş, Şirin hoppa ve maceracı görünüşü ile Nizamî'deki asaletini kaybetmiş, Nizamî'nin yarattığı tiplerin karakterleri değiştirilmiş, yeniden de birçok tipler eklenmiştir. Eserde, destanî özlük devam etmekle beraber lirizm hâkimdir. Eserin tek nüshası Ayasofya kitaplığındadır (No. 3330).

ÂRİFÎ PAŞA, Ahmet (1830-1895), Osmanlı siyaset ve bilim adamı. Elçilik ve Hariciye nâzırlığı yapmış olan Şekip Paşa'nın oğludur. Kendisine özel olarak tutulan öğretmenlerden Arap, Fars dil ve edebiyatlarını ve Fransızcayı öğrenmiştir. 1845 te on beş yaşında iken divan-ı hümayun kalemine kâtip olarak giren A. çeşitli memuriyetlerde çalıştıktan sonra 1855 te Âli Paşa'nın yanında başkâtip göreviyle Viyana Konferansı'na, bir yıl sonra da yine Âli Paşa yanında Paris Kongresine gitmiştir. Daha sonra Babıali baş tercümanlığına ve divanı hümayun tercümanlığına atanmıştır. Bundan sonra matbuat müdürlüğünde, hariciye ve tophane müsteşarlıklarında ve Temyiz (Yargıtay) hukuk dairesi başkanlığında bulunmuş ve bir müddet sonra Viyana elçiliğine atanmıştır. Daha sonra hariciye, maarif ve adliye nazırlık (Bakanlık) larında bulunmuş, Birinci Meşrutiyet devrinde Âyan üyeliğine atanmış ve 1879 yılında üç ay kadar Başvekil unvaniyle sadrazam olmuş, sonra Şûra-yı Devlet (Danıştay) reisliğine getirilmiştir. Bundan sonra tekrar Viyana sefirliği ve hariciye nazırlığı ve Şûra-yı Devlet reisliği yapmıştır. 1895 yılında tekrar sadrazamlığa getirilmesi düşünülmüş fakat ihtiyarlığı ve hastalığı dolayısiyle bu göreve atanmayıp Meclis-i Vükelâya memur edilmiş ve bir ay geçmeden ölmüştür.

ÂRİFÎ PAŞA

İstanbul'un elektrik işini ilk düşünen devlet adamı A. dır. Ali Fuat Bey ve Ethem Pertev Paşa ile birlikte kısmen tercüme ettiği Michaud'nun *Histoire des Croisades*'ı adlı eserini *Emrül âcib fi Tarih-i Ehli Salib* adı altında yayımlanmıştır.

ARİFİYE, Kocaeli'nin Adapazarı ilcesinin Sapanca bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 898 (1940) dir. A., Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu boyunda, Adpazarı'na uzanan demiryolu kolunun kavşağında işlek bir istasyondur. Düzlükte kurulmuş bulunan A. nin yakınında iki çiftlik vardır. Dağınık olan evleri, ahşap duvarlı ve çatıları kiremitle örtülüdür. Köyde dere ve kuyu suları kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir. A. de bir köy Enstitüsü vardır.

ARİKARA, Birleşik Amerika'da bir boyun adı. Arikara'lar Birleşik Amerika'nın ortalarında Dakota bölümü sınırları içinde ve Missouri nehrinin sağ kıyısında otururlar. Büyük Pawnee (b. bk.) boyuna bağlıdırlar. Son zamanlarda yavaş yavaş vahşilikten ve göçebelikten çıkmakta ve köyler kurup tarım işleri ile yaşamaktadırlar.

DİL: Amerika yerli dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Kaddo dil ailesinden bir dil. Bu ailenin Kuzey grupundan olan Arikara'nın merkezi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Nebraska bölümünde, Missouri nehrinin yukarı kısmı kıyılarıdır. Buradan Kuzey Dakota bölümünün Fort Berthold Reservation denilen yerine göç etmiştir.

ARİKEM, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümüne bağlı Chapakura (Çapakura) ailesinden bir dil. Brezilya'nın Bolivya sınırına yakın bir bölgesinde, Amazon'un ayaklarından olan Madeira ırmağını besliyen Jamary'nin yukarı kısımlarında konuşulur. Turá, Arára, Urupá, ve Jarú dilleriyle beraber, bu aile içerisinde bir grup meydana getirir.

ARİL GRUPLARI, aromatik hidrokarbonlardan bir H çıktıktan sonra geriye kalan grup. Meselâ, $C_6 H_5$ fenil, $C_{10} H_7$ Naftil v. b. gibi.

ARİLE, Kars'ın Posof ilcesine bağlı Cilvana bucağında, 1110 (1940) nüfuslu, Posof'un kuzeyinde köy.

ARİLUS (Arillus), döllenmeden sonra tohumlar üzerinde integüment (yumurta zarı) in türlü yerlerinden; kapıcığın herhangi bir tarafından veyahut raphe (b. bk) den meydana gelen dilimli veya torba gibi etlimli çıkıntılara denir. A. çok defa parlak renklidir ve daha ziyade çatlayarak açılan meyvalar (meselâ porsuk, taflan meyvası) üzerinde bulunur (bk. PORSUK AĞACI).

ARİLUS (Zo.), böceklerin rinkotlar (Rhynchota) takımına bağlı *Hemiptera* alt takımının *Reduviidae* familyasının bir cinsi. Sırt taraflarında, başa yakın, kenarı dişli tarak şeklinde bir çıkıntı vardır. Amerika'da yaşarlar. *A. serratus* adlı türünün ısırmasından çok korkulur. Evlerde bulunur.

ARİLUS

ARİMASP'LAR: bk. ARİSTEAS.

ARIMINUM, kuzey İtalya'da, Adriya denizinin kıyısında eski bir kasaba. Bugünkü adı Rimini'dir. A., Umber'ler tarafından kurulmuş, ilk Gal istilâsında Senon'lar tarafından işgal edilmiştir (M. Ö. IV. yüzyılın başı). M Ö. 268 de Roma'lılar tarafından zaptedilen A. a bir Roma kolonisi yerleştirilmiştir. Roma'dan gelen Flaminius yolunun sonunda ve kuzeye giden yolların başında bulunması A. un stratejik önemini bir kat daha arttırmıştır. Caesar, Roma üzerine yürürken, Rubico çayını aştıktan sonra, ilkin bu kasabayı zaptetmişti (M. Ö. 49). Flaminius yolunu tamir ettiren Augustus'un şerefine dikilen tâk ile yine Augustus'un yaptırmağa başladığı büyük köprü hâlâ durmaktadır.

ARİN GÖLÜ (yerinde söyleniş şekli *Arın Gölü*'dür), Süphan Dağı ile Van Gölü arasında bir göl. Yüzölçümü 13 km², denizden yüksekliği 1725 m dir. A., Van Gölü'nden 2 km kadar içeridedir; zaman zaman bu büyük gölle bağlantısı olmaktadır. A. nın suyu, Van gölü gibi sodalıdır. Sığ bir göl olan A., doğal bir tuzladır. Gölde balık yoktur. A. nın, hemen kuzey doğusunda aynı adda 200 nüfuslu bir köy vardır.

ARİNKİDE (Arhynchidae), yuvarlak kurtlar (Aschelminthes) ın akantosefaller (Acanthocephali) takımına bağlı bir familya. Bu familyanın vasıflarından biri hortumlarının bulunmayışıdır. A. familyasının tipik hayvanı Apororhynchus (Arhynchus) tur.

Yeni sistemde deri ve lemnisklerinin yapısına bakarak bu hayvanları *Neoechinorhychidae* familyasına bağlarlar.

ARİNNA, Hitit dininin tanrılar üçlemesinden biri; güneş tanrıçası. A. nın Proto-Hitit dilindeki adının *Vurusemu* olduğu bilindiği halde, Hititçe ismi henüz bilinmiyor. Bir Ras-Şamra metninde A. ya «Şpš'arn» denilmektedir; Hitit'lerle zaman ve mekân bakımından komşu olarak yaşıyan Hurri'lerde A. ya *Hepat* denilir; A., Büyük Hitit devleti zamanında da bu ismi taşır. A. şüphe yok ki yeri henüz bilinmiyen *Arinna* (b. bk.) şehrinin baş tanrıçası idi. Hitit harb tanrısı Teşup onun kocasıdır, Nerik şehrinin Fırtına tanrısı da oğludur. A. nın yalnız Güneş tanrıçası değil, güneşle sembolize edilen hak ve adaletin de koruyucusu olduğu anlaşılıyor, zira Boğazköy'den çıkan çivi yazılı Hititçe dinî metinler arasında A. ya hitaben yazılmış ilâhilerden birinde şöyle denilmektedir: «A., Güneş tanrıçası, sen ünlü bir tanrıçasın. Sen âdil bir mahkemenin başısın! Sen yerde ve gökte hüküm sürensin! Ülkelerin sınırını sen tayin edersin, şikâyetleri sen dinlersin! Ey A.! Sen yerden göğe kadar parlarsın, bütün ülkeleri kutlularsın. Her ülkenin ana ve babası sensin! Mahkemenin başısın. Senin için şehirlerde adalete yorgunluk yoktur. Tanrıların kurbanlarını sen saptar, sen bölüştürürsün. Tanrılar göğün kapısını senin için açarlar v. b.». Eski Mısır edebiyatiyle kıyaslanabilecek kadar güzel bir ifade ile yazılan Hitit edebiyatının bu metninden, A. nın Hitit dinî üçlemesine alınmasının sebebi de anlaşılıyor. A. nın Hitit panteonunun başında bulunuşunu, bazıları anaerkillikten kalma bir iz olarak, bazıları da menşei Bakırçağ Alacahöyük'ündeki kült standartlarına kadar götürülen ve klâsik devrin Artemis ibadetiyle birleştirilen bir ana tanrıça kültü ile izah etmek isterler.

A. nın Boğazköy'deki Yazılıkaya tapınağında baştanrılar kabartmasında tasviri vardır. Yanında Hitit hiyeroglifi ile Hurrice adı olan Hepat yazılıdır. Bundan başka, Hitit kıralı Hattusil III. tarafından Mısır kıralı Ramses II. ye gönderilen antlaşmada Fırtına tanrısı Hatti kıralını, A. da Hatti kıraliçesini temsil etmekte ve korumaktadır.

ARİNNA, Hitit metinlerinde Güneş tanrıçasının kült şehri olarak geçen bir şehir. A. nın, Boğazköy'ün 25 km kuzeydoğusundaki Alacahöyük (b. bk.) ile aynı olduğunu söyliyenler, bu höyükte bol miktarda bulunan bronz veya bakırdan güneş kurslariyle Hitit metinlerindeki şu «A. şehrinin güneş tanrıçasına onlar gümüş, altın brnoz ve bakırdan güneş kursları (sittaris) v. b. getirirler» kaydına dayanmaktadırlar. Fakat A. yı bugünkü Aksaray'da aramak istiyenler de vardır. Yeri henüz kesin olarak bilinmemekle beraber, klâsik çağlarda benzerlerini gördüğümüz gibi, kutsal bir şehir olduğu muhakkaktır.

ARİOBARZANES, Kappadokia kırallarından birkaçının adı:

1 — **A. I.** (hük. M. Ö. 93-63), Philo-Romaeus, (= Roma dostu) lâkabiyle tanılır. Roma idaresi altında Kappadokia kırallığını kurmuş, fakat az sonra Mithradates tarafından tahtından uzaklaştırılmıştır. Pompeius kendisini yeniden tahta oturtmuş ise de, 63 te oğlu adına tahttan ayrılmıştır.

2 — **A. II.** (hük. M. Ö. 63-51?), A. I. in büyük oğlu. Cicero'nun Kilikia prokonsüllüğünde onunla dost olmuştur. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmiyor; oğlunun idareye geçiş tarihi olan M. Ö. 51 den önce öldüğü tahmin edilmektedir.

3 — **A. III.** (hük. M. Ö. 51-42), A. II. nin oğlu Caesar-Pompeius savaşlarında Pompeius tarafını tutmuş olmasına rağmen Caesar kendisini affetmiştir. 42 de isyan ettiği için Cassius tarafından öldürülmüştür.

ARİON, efsaneye göre, dithyramb'ı yaratan Lesbos'lu ünlü bir Yunan şairi. Herodotos'un (123-24) Lesbos'lulara ve Korinthos'lulara dayanarak anlattığına göre, A. uzun zaman Korinthos hükümdarı Periandros'un yanında yaşadıktan sonra İtalya ve Sicilya'yı görmek isteğine kapılarak Batı'ya gitmiş, Batı'da büyük bir servet sahibi olduktan sonra, memleketine dönmek üzere bir Korinthos gemisine binmiş, A. un malına göz koyan gemiciler onu ortadan kaldırmaya karar vermişler ve, ricası üzerine, son defa bir şarkı söylemesine, sonra da kendini denize atmasına müsaade etmişler. A. boğulmamış. Bir yunusbalığı, şarkıcıyı sırtına alıp Tainaron (bugünkü Matapan) burnuna götürmüş, sahile çıkartmış. A. doğruca Korinthos'a gitmiş, başından geçen olayı Periandros'a anlatmış. Periandros pek inanamamış, fakat gemiciler gelince, onları huzuruna çağırtmış ve A. u sormuş. Taras'ta, sıhhatte olduğunu söyledikleri sırada karşılarına A. çıkıvermiş, onlar da şaşkına dönerek suçlarını itiraf etmişler. Herodotos «Tainaron'da A. un adadığı orta boyda tunçtan bir adak vardır. Eser bir yunusbalığının sırtında oturan bir adamı temsil etmektedir»

der. Böyle bir heykelin bulunduğu gerçeğe uygundur. Hattâ A. efsanesinin bu heykelin yanlış bir yorumundan doğmuş olması ihtimali vardır; bu heykel bir kanaate göre Melikertes-Palaimon'u, başka bir kanaate göre Poseidon'u, Apollon'u veya başka birini temsil eder.

A.' un hayatı, ailesi, eserleri hakkında eski kaynakların verdikleri bilgi hep uydurmadır. Yunan koro liriğinin başlıca türlerinden biri olan dithyramb'ın yaratıcısı olduğu da asılsızdır. Bununla beraber, Korinthos'ta çok gelişmiş olan bu türe son şeklini verenler arasında bu isimde bir şairin bulunmuş olması mümkündür. A. adiyle elimize geçmiş bulunan tek parçanın çok daha sonraki bir devre ait olduğu anlaşılmıştır. A. efsanesini ele alan yazarların çoğu (Strabon, Plinius, Gellius, Fronto v. b.) Herodotos'a bağlanır. Lukianos, Lesbos kaynaklarını (belki Hellanikos'u), Plutarkhos ise Korinthos kaynaklarını gözönünde tutmuş görünüyorlar. Bir hellenismus şairi bu efsaneyi *Katasterismoi* (Yıldızlaşmalar) arasına katmıştır. Bu şaire göre, yunusbalığı ile A. un çalgısı, yahut da yunusbalığı ile A. un kendisi birer yıldız oluyorlardı.

Korinthos'ta, Taras'ta, Tainaron'da, Lesbos'ta, Thera'da yunusbalığını bahis konusu eden birçok efsanenin bulunduğunu biliyoruz. Bunların en eskisi, bir yunusbalığının sırtında Tainaron'dan İtalya'ya giden ve orada Taras şehrini kuran Poseidon oğlu Taras efsanesi olsa gerek. Şu halde yunusbalığı efsanesi aslında Yunan yerleşmelerinin kurulması ile ilgili bir efsane olabilir.

ARİON (Zo.), karından bacaklı yumuşakçalar (Gastropoda) ın akciğerliler (Pulmonota) alt takımına bağlı Arionidae familyasından bir sümüklüböcek cinsi. A. aynı zamanda *Limacidae* veya *Helicidae* familyalarına da bağlanmıştır. Bu sümüklüböcekler çıplaktırlar. Kabukları körelmiştir ve küçük kireç parçacıklarından bileşik kabuk artığı manto tarafından örtülmüştür. Solunum açıklığı sırttaki ufak bir safiha şeklindeki mantonun ön yarısında bulunur. Başlarında dört tentakülü vardır. Vücudun arka ucunda yapışkan bir madde salan sümüksü bir bez vardır. Renkleri kırmızı, siyah, sarımtırak külrengi arasında değişir. Avrupa'da, Kuzey ve Batı Asya'da, Kuzey Afrika'da yaşıyan birçok türleri vardır. Amerika'da bulunmazlar. Otçuldurlar. Ormanlarda, tarlalarda, sebze bahçelerinde raslanır. Sebze bahçelerine çok zararlar verirler. Avrupa'da yaşıyan türlerinden *A. empiricorum* adlı türü 13-15 cm boyundadır. Siyah, kırmızı veya esmer renklidir. *A. hortensis* 4-5 cm büyüklüğündedir ve sarımtırak külrengi veya siyah renklidir. Daha ziyade bahçelerde ve çayırlarda bulunur. *A. subfuscus* ve *A. circumscriptus* yine Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ARİON

ARİONTA: bk. ARİANTA.

ARIOSO (Mus.), bir reçitatif'ten sonra veya onun içinde gelen ve belli bir kalıbı olmıyan kısa ve lirik karakterde bir parçadır. Arionoda tema çalışması olmaz.

ARIOSTI, Attilio (1666-1740), İtalyan besteci. Bologna'da doğmuştur, İspanya'da öldüğü tahmin ediliyor. Önceleri Lully tarzının baş savunucularından iken, sonraları, Alessandro Scarlatti'nin yazı tarzını taklidetmiştir. Bir müddet mantova ve Toscana'da bulunduktan sonra, Berlin'de, kıraliçe Sophie-Charlotte'un saray besteciliğine tayin olunmuştur. Buradan, İspanya kıralının sarayına geçmiş, bir zaman sonra da ayrılarak birçok memleketleri dolaşmıştır. Besteci olarak hususiyle Londra'da başarı kazanmış ve operaları bu şehirde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Fakat Haendel'den sonra Londra'da fazla rağbet görmez olmuştur. A. 25 opera yazmıştır. Başlıcaları *Coriolano*, *Nabuccodonosor*, *La piu gloriosa Fatica d'Ercole*, *Dafne*, *Erifle*, *Dario*, *Artaxerxe*'dir. Operalarının dışında oratorio'lar(*Passion* [1693]; *Sta Rodegonda* [1691]), kantatlar, keman ve kontinuo için *Divertimenti da camera*'lar v. b. yazmıştır.

ARIOSTO, Ludovico (1474-1533), İtalyan şairi. Emilia'daki Reggio'da doğmuş, Ferrara'da ölmüştür. Daha çocukken babası Niccolò ile birlikte Ferrara'ya gidip yerleşmiştir. Babası, oğlunun hukuk öğrenimi görmesini istemiş, fakat A., kendini şiir ve edebiyata vermiş, Gregorio Elladio adlı değerli bir humanistin idaresi altında Lâtin yazar ve şairleri ile yakından ilgilenmiştir. Babasının ölümü üzerine (1500) dokuz kardeşine bakmak zorunda kalan A., zaten emirlerinde çalıştığı Ferrara dukalarına biraz daha bağlanmıştır. A., kardinal Ippolito d'Este'nin maiyetine alındıktan sonra (1503), yeni görevi icabı, çoğu zaman dukaların elçisi sıfatı ile, daima seyahat etmek (kendi söyleyişiyle, «at sürücülüğü» etmek) zorunda kalmıştır. 1508 yılında Ferrara sarayının tiyatro şefliğine atanınca, ilk komedyalarını yazmak fırsatını kazanmışsa da, şair, umduğu sakin hayatı devam ettirememiştir; aksine, Papa Iulius II. nin öfkesini yatıştırmak, Ferrara'nın Venedik'lilere karşı giriştiği savaşa katılmak, sonra yine Roma'ya maceralarla dolu bir gezi yapmak zorunda kalmıştır. Kardinalken kendisine sevgi gösteren yeni papa Leo X. u 1513 te ziyarete gitmiş, fakat bu sefer de iltifatlı sözlerden başka bir şey elde edemeden geri dön-

ARIOSTO (Tiziano: Londra, National Gallery)

müştür. Ancak talihi başka bir yandan açılmış olmalı ki, dönüşü sırasında, Floransa'da, ölünceye kadar seveceği Alessandra Benucci ile tanışmıştır. A., büyük destanı *Orlando Furioso*'yu 1516 da tamamlamış, 1517 de kardinal Ippolito ile Macaristan'a gitmeyi reddederek dük Alfonso'nun emrine girmiş, 1521 de *Orlando Furioso*'yu ikinci defa bastırmış, 1522 den 1525 e kadar, kargaşalık içinde çalkalanan Garfagnana bölgesini idare etmekle vazifelendirilmiş, hayatının sonuna doğru *Orlando Furioso*'yu genişletip tekrar bastırmış (1532), bir sene sonra da ölmüştür.

A., *Orlando Furioso*'dan başka, yergiler, komedyalar, Lâtin ve İtalyan dilinde çeşitli şiirler yazmıştır. A., *Satire* (yergiler) adiyle yayımladığı 7 şiirinde akraba ve dostlarına hitap ederek yalnız içini dökmekle yetinir.

A. 5 komedya yazmıştır. Komedya'ya klâsik şeklini vermiş olması dolayısiyle de İtalyan edebiyatında önemli bir yer tutar. *Cassaria* (Çekmece) komedyası ile *I suppositi* (Değişmiş kişiler) adlı komedyalarında Plautus ve Terentius'u örnek almıştır. *Il negromante* (Falcı) ile *Lena* (Aracı kadın) komedyaları ise daha modern sayılmaktadır. Dördünde de, kurnazlıkları ile efendilerine faydalı olmaya çalışan, bu suretle bütün aksiyonu harekete getiren, düğümliyen ve çözen kölelere, klâsik örneklerde görüldüğü gibi, büyük rol verilmiştir. Şairin beşinci komedyası *I studenti* (Öğrenciler), onun ölümünden sonra, kardeşi Gabriele tarafından tamamlanmıştır.

A. nun adını ölmez insanlar arasına katan şaheseri, *Orlando Furioso* (b. bk.) adlı destanıdır.

ARIOVISTUS (M. Ö. I. yüzyıl), bir Germen başbuğu. M. Ö. 71 de Sequan'ların çağırması üzerine Ren'i geçerek Gallia'ya geçmiş, Aedu'ları yenmiş, adamlariyle Alsas dolaylarında yerleşmiştir. M. Ö. 58 de A. Vesontio (Besançon) civarında Caesar'a yenilmiş ve tekrar Ren'in öte tarafına kaçarak çok geçmeden orada ölmüştür.

ARIPERTO, Lombard'lar kırallarından ikisinin adı.

1 — **A. I.** (hük. 653 - 661), Bavyera hükümdarlarından Agilolfing ailesindendir. Asti dukası olan Gundoaldo'nun oğlu Teodolinda'nın yeğenidir. Rodoaldo'dan sonra hükümdar olmuş ve bundan sonra Hıristiyanlığı uyruklarına kabul ettirmiştir. Kırallığı Lombard tarihinin en karışık zamanına raslar.

2 — **A. II.** (hük. 701-712), Torino dükası iken zorla Lombard'lar tahtını almış olan Raginperto'nun oğludur. Kıral olunca babasının mirastan yoksun ettiği Liutperto ile müttefiki Rotari'i Pavia'da yenerek öldürtmüştür. A., Roma kilisesi ile olan antlaşmasına rağmen Bavyera'ya sığınmış olan Luitperto'nun öğretmeni Ansprando tarafından 712 yılında tahttan atılmış ve Ticino'da boğulmuştur.

ARİSAKA, 1897 modeli 6,5 mm çapında mavzer tipinde Japon piyade tüfeği. 1905 te aynı modeldeki Minami (b. bk.) tüfeğiyle değiştirilmiştir.

ARİSBE, eski Anadolu'nun Troas bölgesinde bir şehir. A., Abydos ile Perkote şehirleri arasında, bugünkü Musaköy çayı ile Yapıldak çayı arasında yayılan ovada bulunuyordu. İlias'ta da adı geçmektedir.

A., Miletos tarafından kurulmuştur. Onun Mitylene tarafından kurulmuş olduğuna dair bir söylenti varsa da, bu, gerçeğe uygun değildir. A., daha önemli bir şehir olan Abydos'un yanında ikinci derecede kalmıştır. Delos deniz bağlaşmasının üyesi iken çok yüksek bir vergi verdiğine göre, M. Ö. V. yüzyılda zengin bir şehir olduğu tahmin edilebilir. Büyük İskender Anadolu'ya ayak bastığı zaman ilk ordugâhını A. ovasında kurmuştu. A. sonradan Galat'lar tarafından zaptedilmiş, onlar da bir zaman karargâhlarını yine orada kurmuşlardı. Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaşta, A., Pompeius'a yardımcı kuvvetler göndermiştir. A., Hıristiyanlık devrinde de hâlâ duruyordu.

ARİSİA (Aricia), halkalıkurtların poliketler (Polychaeta) takımına bağlı arisiide (b. bk.; Ariciidae) familyasının bir cinsi. Bu kurdun yuvarlak vücutlu solungaçları mızrak veya tentakül şeklindedir ve sırt tarafında bulunurlar. Gözleri çok küçüktür veya gözsüz türler de vardır. 150 kadar segmentleri vardır.

A. foetida adlı türü Napoli körfezinde yaşar. Küçük gözlüdür. Boyu 8 cm kadar vardır. Çok pis bir koku neşreder.

ARİSİİDE (Ariciidae), halkalıkurtlar (Annelida) ın poliketler (Polychaeta) takımına bağlı spiomorfa (Spiomorpha) alttakımının bir familyası. Vücutları yuvarlak ve biraz yassıcadır. Birçok kısa halkadan yapılmıştır. Baştaki parçalarda eklentiler; tentakülleri yoktur. Baş halkalarında kıllar vardır. Solungaçları yaprak veya iplik şeklindedir. Solungaçlar ve parapod'lar sırta doğru kaymışlardır. *Aricia* (bk. ARİSİA), *Scolopplos* tanınmış cinslerindendir.

ARİSTAGORAS, Batı Anadolu'daki Miletos şehri tiranı. M. Ö. 500 de Sardeis'te oturan Pers satrapı Artaphernes(b. bk.)i Naksos adasına karşı bir sefere teşvik etmiş, seferde başarı kazanılamayınca hayatından korkarak Pers'lere isyan etmiştir. A. bu işte Pers kıralı sarayında oturan kayınbabası Histiaos'tan da teşvik görmüş, bu suretle meşhur «İon isyanı» başlamıştır. A. Miletos'ta Pers'lere karşı bağımsızlık ve hürriyet ilân etmiş, öteki şehirlerin tiranlarını esir alarak halka teslim etmiştir (M. Ö. 499). A. bu isyan hareketinde Sparta'nın yardımını alamamış, fakat Atina ve Eretria'nın yardımını sağlayabilmiştir. Asi kuvvetler M. Ö. 498 de Sardeis'e yürümüşler, şehri yakmışlar ve dönmüşlerdir. Fakat çok geçmeden talih dönmüş, A. da Miletos'tan kaçarak Trakya'ya gitmişse de Enneahodoi (sonradan Amphipolis)u zapta çalışırken Trakya'lı Edon'lar tarafından öldürülmüştür (M. Ö. 497).

ARİSTAİNETOS (V. - VI. yüzyıllar), Yunan yazarı. *Epistolai* (Mektuplar) adiyle iki kitap halinde hazırladığı eserinde daha çok aşka dair hikâyeler vardır. Böyle bir eser yazmakla A., Longos, Lukianos ve Alkiphron'un yolunda yürümüştür. A., büyük bir yazar olmadığı halde, bizim için önemlidir; çünkü yeni komedya ile hellenistik elegeia'dan çok faydalanmıştır; böylece A., çoğu kaybolmuş bu eserler hakkında bize bir fikir edinmek imkânını vermektedir. A. un mektupları son olarak R. Hercher tarafından *Epistolographi Graeci* adlı eserde yayımlanmıştır [Paris, Didot 1873].

ARİSTAİOS, bazı bakımlardan Zeus'a, bazı bakımlardan da Apollon'a benziyen eski bir Yunan tanrısı. Apollon ile Kyrene'nin oğludur. A. un efsanesini Pindaros (*Pyth.* 9) anlatmıştır: Lapith'ler kıralı Hypseus'un kızı olan Kyrene, babasının sürülerini korumak için avla uğraşıyormuş; bir gün Appollon onun tek başına mücadele ettiği bir aslanı yendiğini görünce kıza âşık olmuş, onu Libya'ya götürüp Kyrene şehrinin (bu günkü Cyrenaika) kıraliçesi yapmış. Kyrene orada A. u doğurmuş, Hermes, A. u

Hora'lara ve Gaia'ya götürmüş, onlar da çocuğu tanrı besiniyle besliyerek tanrı yapmışlar. A., annesi gibi büyük bir avcı, fakat aynı zamanda sürülerin, arıların, tarlaların, hususiyle zeytinliklerin koruyucusu olmuştur.

ARİSTAKES, [Lastivert'li] (XI. yüzyıl), Ermeni tarihçi. X. yüzyıldan 1071 tarihine kadarki olayları kapsıyan «Ermenistan Tarihi» adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser Oğuz'ların Anadolu'ya girdikleri zamanın olaylarını anlattığından Türk tarihi için de iyi bir kaynaktır.

ARİSTARKHOS, [Samos'lu] (M. Ö. III. yüzyılın ilk yarısı), Yunan astronomu. «Güneş ve ayın büyüklük ve uzaklıklarına dair» adlı küçük bir yazısından başka bütün eserleri kaybolmuştur. A. bu yazısında güneş ve ayın dünyaya olan uzaklıkları oranının, ayın yarısı aydınlatıldığı zaman dünyadan aya ve güneşe doğru olan doğrultular arasındaki açı yardımiyle nasıl belirtilebileceğini öğretmektedir. O zaman açı ölçme aletlerinin yetersizliği sebebiyle A. doğru bir sonuç bulamamıştır. Arkhimedes ve Plutarkhos'un bildirdiklerine göre A. yıldızların ve güneşin sabit ve dünyanın eğik bir daire (elips) üzerinde hareket ettiğini ve aynı zamanda kendi ekseni etrafında döndüğünü iddia ediyor ve öğretiyordu. Buna göre, A., Kopernik'in öncüsüdür.

ARİSTARKHOS, [Samothrakē'li] (M. Ö. yaklaşık olarak 216 - 144), Yunan gramercisi ve filologu. Semendirek (Samothrakē) adasında doğmuş, İskenderiye'de yaşamış, Kıbrıs'ta ölmüştür. İskenderiye kitaplığı şefi Byzantion'lu Aristophanes'in öğrencisi ve onun ardasıdır. Ptolemaios Eupator'un öğretmeni olmuş, fakat onu öldürten Ptolemaios Euergetes II. nin tahta çıkması üzerine Kıbrıs'a sığınmıştır. İskenderiye'de kendi tarafından kurulan ve sonra adına izafe edilerek «Aristarkhos'çular okulu» denilen ünlü filoloji okulu, kurucusunun gramer, tenkid, açımlama ve yorumlama metotlarının ilmî sağlamlığı sayesinde bütün İlkçağın yetiştirdiği en yüksek filoloji okulu olmuş ve İmparatorluk devrinde Roma'da da devam ettirilmiştir. Yetiştirdiği 40 kadar öğrenci arasında (bk. A. Blau: *De Aristarchi discipulis dissertatio*, Jena 1883), Ammonios, Apollodoros, Askalon'lu Ptolemaios, ve Ptolemaios Pindarion'dan başka, öğretmeninden aldığı bilgiye dayanarak Yunancanın, ve dolayisiyle Avrupa'da ilk olarak bir dilin, ilk gramerini yazan Dionysios Thraks bulunmuştur. Aristarkhos'un filolojik eserleri pek çoktur. *Syngrammata* denilen özel yazılardan başka, Aristarkhos'un 800 kadar eser açımladığı söylenir (*Hypomnēmata*). Bunlar arasında, şairlerden Hesiodos'un, Arkhilokhos'un Anakreon'un, Alkaios'un Pindaros'un, sahne yazarlarından da Aiskhylos'un, Sophokles'in, Euripides'in, ve Aristophanes'in eserleri vardır. Fakat Aristarkhos, en çok Homeros'un *İlias* ve *Odysseia* metinleri üzerindeki filolojik çalışmalariyle ün kazanmıştır. Bunların o zaman elde bulunan metinlerinde görülen glossografi ve gramer yanlışlarını düzelten, eskimiş kelimeleri açıklıyan, bu metinlerin kenarında kendine mahsus olup «symeia» denilen işaretlerle (= obelos —, diplē periestigmenē >, diplē kathara >, asterikos ·※· antisigma ·), stigmē .) şerhler kaydeden, bu destanları 24 er bölüm şeklinde düzenliyen, ve bütün bu filolojik notalarla yayınlıyan Aristarkhos olmuştur, ki bu eser bugün elimizde bulunan Homeros metninin esassını teşkil etmiştir (bk. K. Lehrs: *De Aristarchi studiis Homericis*, Königsberg 1833, 3. bas. 1882). Roma devrinde Aristarkhos'un Homeros filolojisini yeniden gözden geçiren Aristarkhos'çu filolog Didymos ile Aristonikos'un yazılarından (Venetus A yazmasındaki «skholia» lar, ilk bas. J. B. d' Annse de Villoison tarafından, Paris 1788), bu mesainin büyüklüğü anlaşılmıştır.

Gramerde Aristarkhos, Pergamon (Bergamon) okulunun şefi ve anomali (b. bk.) esasını savunmuştur. Aristarkhos, bükün (flexion) de olduğu gibi, imlâ (orthographia), vurgu, aspirasyon, ve vokal uzunluğu bahislerinde de anoloji taraflısı olmakla beraber. aşırılığa varmamak için kurallar koymuştur. «Söz bölümleri» nin sayısını 8 e çıkarmış, sintaks'ta oldukça gevşek davranarak, pleonazm, ellips, enallaj gibi şekillere geniş yer vermiş. bazı isim hallerinin, öntakı (praepositio) ların, fiillerde de bazı bina (genus), kip (modus), ve zaman (tempus) ların birbirleri yerine kullanılmasını hoş görmüştür. Tam bir gramer kitabı (tekhnē; bk. Ribbach: *De Aristarchi Samothraces arte grammatica*, Naumburg 1883) yazmamış olmamakla beraber formel, gramerin kurucusu olmuş, yukarıda anılan Dionysios Thraks'ın eseri de kendi koyduğu esaslara göre meydana getirilmiştir.

ARİSTARKİ (Rumca: Aristarkhēs) **BEY**: 1 — **Stavraki** (Staurakēs) (1770-1822), İstanbul'da Fener'li Aristarkhes ailesindendir. Birçok lisanlar bildiği ve siyasî işlere atıldığı için A., Babıali'de Eflâk ve Boğdan prensi Alexandru Suțu'nun temsilcisi («capuchehaia», kapıkâhyası) olmuştur (1808). Bununla beraber 1821 deki Yunan kalkınma teşkilâtına katılmıştır. Bundan sonra Mahmut II. tarafından Bolu'ya sürülmüş ve orada ölmüştür.

2 — **Nikolaos** (1799-1866), yukardakinin oğlu. A. da Babıâli'de Eflâk prensi Alexandru Ghica'nın temsilcisi olmuş (1837), Barbu Știrbei zamanına kadar bu görevinde kalmıştır (1849). A., «Doğu Kilisesi'nin Büyük Logothetēs (İdareci) i» ismini almıştır. Hayatının sonuna doğru Kahire'ye Hidiv İsmail Paşa'nın yanına gitmiş ve orada ölmüştür.

ARİSTEAS, iki Yunan heykelcisinin adı: 1 — (M. Ö. 150 sıraları), Megalepolis'li Nikandros'un oğlu. 2 — (M. S. II. yüzyıl), Kentauros heykeli (Roma, Capitolino müzesi) ni yapan sanatçı.

ARİSTEAS, [Prokonnesos'lu] (M. Ö. VII. veya VI. yüzyıl), Yunan yazarı. *Theogonia* (tanrıların doğuşuna dair) adlı bir destandan başka Arimasp'lar hakkında bir destan yazmıştır. Her iki eser kaybolmuşsa da, Arimasp'lar destanı hakkında Herodotos'tan bir fikir edinmek mümkündür. A., Apollon'dan aldığı ilhamla, destanında Ural dağlarının doğusunda oturan İssedon'lara gelmiş, orada kuzeydenizi'ne kadar uzanan bölgede oturan kimseler hakkında bilgi edinmiş; bunlar tekgözlü Arimasp'lar, altın saklıyan ankalar ve Hyperbore'ler imiş. Issedon'lar, Arimasp'ların baskısiyle İskit'lere, bunlar da Kimmer'lere hücum etmişler, Kimmer'ler de bu yüzden memleketlerinden çıkmışlar. Bu şekilde, A. ın destanında tarihî ve efsanevî olayların birbirine karışmış olduğu görülüyor.

A. ın şahsiyeti. Apollon dininin birkaç özelliğini gösterdiği için, din tarihi bakımından da çok önemlidir. A. ın ruhu kendisinin isteğiyle vücudundan ayrılabilirmiş. A. uzun zaman sırrolmuş, sonradan da karga şekline girerek Apollon ile beraber İtalya'ya kadar gelmiş. Ruhun vücuttan ayrılması, insanın sırrolması ve kuş şekline girerek uçması, bütün bunlar şaman dinini andıran özelliklerdir. Bu yoldaki dinî görüşler Yunan dünyasına Kimmer'ler vasıtasiyle girmiş olabilir.

ARİSTEİDES, birkaç Yunan yazarının adı:

1 — **[Miletos'lu],** M. Ö. I. yüzyılda yaşamış olduğu sanılıyor. İçinde çok açık hikâyeler bulunan *Milesiaka* adlı 7 kitaptan bileşik bir eser yazmıştır. Bu eser Cornelius Sisenna tarafından Lâtinceye çevrilmiştir. Her iki eser eski çağlarda çok okunmuş ise de, elimize geçmemiştir.

2 — **[İzmir'li],** ünlü hatip (129-189?). Hadrianutherai (Balıkesir) de doğmuştur. Zamanının en ünlü hitabet öğretmenlerinin öğrencisi idi: Bergama'da Aristokles'i, Atina'da Herodes Atticus'u dinlemiştir. Gramer ve edebiyatta Kotyaeion (Kütahya) lu Aleksandros A. un öğretmeni idi. A., gençken uzun yolculuklar yapmış, nutuklar vererek Yunanistan, Mısır ve Anadolu'yu dolaşmış, hattâ Roma'da 156 da nutuklar vermiştir. Roma'dan dönünce, 172 yılına kadar süren bir hastalığa tutulmuş, iyileşmek için çok kere Bergama'daki Asklepieon'un konuğu olmuştur. A., hastalığı hakkında ve hastalığının sağıtımı için tanrı Asklepios'tan aldığı emirleri, bu tanrının emri üzerine yaptığı yolculukla da tuttuğu günlük notlara dayanarak yazdığı «kutsal nutuklar» da anlatmaktadır. Bu altı nutuk hem o zamanın kültür tarihi, hem de eski Anadolu'nun topografyası bakımından çok önemlidir. İzmir şehri 178 deki yerdepremiyle yıkıldığı zaman, A., İmparator Marcus Aurelius ve oğlu Commodus'a başvurarak şehrin yeniden kurulmasını sağlamıştır. İzmirli'ler hemşerilerini çok seviyor, onunla iftihar ediyorlardı; Agora'da onun heykelini diktirmişlerdi.

A. in 55 nutku ve hitabet hakkında yazdığı bir kitabı elimize geçmiştir. Büyük bir titizlikle işlenmiş olan nutuklar Attika lehçesiyle, fakat anlaşılması bazen güç olan yüksek bir üslûpla yazılmıştır. A., hitabeti felsefeden üstün sayardı; A. her hususta en çok İsokrates'e benzemektedir.

3 — (II. yüzyıl) Apologet'ler arasında yer alan Atina'lı bir hıristiyan yazar. İmparator Antoninus Pius'a hitaben Hıristiyanlığı savunan bir kitap yazmıştır.

ARİSTEİDES (530 ?-467), Atina'lı general ve devlet adamı. Daha erkenden Kleisthenes (b. bk.) in taraflısı olmuş ve muhafazakâr parti saflarında Atina politikasına karışmıştır. A. önce Marathon savaşında (M. Ö. 495) Atina'lıların başında bulunmakla kendini göstermiş ve ertesi yıl birinci Arkhon (b. bk.) seçilmiştir. Atina'yı bir kara devleti halinde tutmak amacı güden muhafazakâr politikayı tutarak Themistokles'in deniz politikasına itiraz etmiştir. Bu anlaşmazlık A. in M. Ö. 484-483 de Aigina adasına sürülmesine (ostrakismos) sebep olmuştur. Üç sene sonra Pers kıralı Kserkses, Hellas'a taarruz edip (M. Ö. 480) de Atina bütün sürgünleri memlekete çağırdığı zaman A. de geri gelmiştir. Salamis deniz savaşında Themistokles'e yardım etmiş ve Psyttaleia adasını almıştır. M. Ö. 479 da Plataia savaşında Attika kuvvetlerine komutanlık etmiş, M. Ö. 479-8 kışında elçi olarak Sparta'ya gitmiş, M. Ö. 478 de de bir Attika-İon donanmasının başında Kıbrıs ve Byzantion'a sefer yapmıştır. A. bu aralık ilk Delos- Attika deniz birleşmesini teşkilâtlandırmağa memur edilmiş ve bir hayli iş görmüştür. Bundan sonra Atina'da nüfuzlu bir adam olarak yaşamış, Atina surlarının tahkimine yardım etmiştir. Kendisine «âdil» lâkabı verilmiştir. Plutarkhos ve Cornelius Nepos, A . ın hayatını yazmıştır.

ARİSTEİDES, Kointilianos [Lât. *Aristides Quintilianus*] (II. yüzyıl ilk yarısı), Yunan musikicisi. Yazmış olduğu *Peri mousikēs* (Musiki hakkında) adlı kitabı, eski devrin bize bıraktığı en ehemmiyetli eserlerden biridir.

ARİSTEUS (Aristaeus), kabukluhayvanlar (Crustacea) ın torakostraka (Thoracostraca) grupundan dekapodlar (Decapoda) alt takımına bağlı *Penaeidae* familyasının bir cinsi. Bu, iri yapılı bir çeşit karidestir. Renkleri çok defa güzel kırmızıdır. Çoklukla denizlerin derinliklerinde yaşar. *A. antennatus*, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda yaşıyan bir türdür.

ARİSTİDA, buğdaygiller (Graminae) den sıcak ve subtropik bölgelerde 100 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler çöl ve bozkırlarda yetişirler, *A. pungens* türü sahradaki sürülerin başlıca yemini ve kavuzlu başaklarının içerisinde bulunan tohumları da yerli halkın besinini teşkil eder. Batı Anadoluda *A. bromoides* türü yetişir.

ARİSTİON, eski Anadolu'nun Phrygia bölgesinde bir kasaba. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, onun Afyonkarahisar'ın batısındaki Sincalı ovasının batı kısmında, Güney ile Karacaören köyleri arasında bulunduğu tahmin edilmektedir.

ARİSTİPPOS, Peloponnesos'ta Argos şehri tiranı (M. Ö. 240). Antigonos (b. bk.) ile birlik olarak Akhaia birliği (b. bk.) ni kuran Aratos'u ortadan kaldırmağa çalışmış ise de başarı kazanamamıştır. A. nihayet Aratos tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür.

ARİSTİPPOS, [Kyrene'li] (yaklaşık olarak M. Ö. 435 - 355), Yunan filozofu. İlkin Kyrene'de Protagoras'ın felsefesini öğrenmiş, sonradan Atina'da Sokrates'in öğrencisi olmuş, Sokrates'in ölümünden sonra sophist olarak dünyayı dolaşmış, en sonunda Kyrene'de bir felsefe okulu kurmuştur; bu okula «Kyrene okulu» veya «hedonist okul» denir (yun. hēdonē = zevk). A. un kızı Arete de bu okula mensuptur; Arete, oğlu Aristippos'un hedonist felsefeyi benimsemesine âmil olmuş, Aristippos da sonradan büyük babasının felsefesini dünyaya yaymağa uğraşmıştır; hattâ bir geleneğe göre hedonist felsefenin esasları ancak bu genç Aristippos tarafından sistemli bir şekilde kurulmuştur.

A. , Sokrates gibi, insanın matematik ve fizikle uğraşmasını lüzumsuz bulmuştur; çünkü matematik ile fizik neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu araştırmaya yaramazmış. Mantık da A. un felsefesinde çok az yer tutar. Onun felsefesinin merkezini daha çok ahlâk bahsi teşkil tmekte, bu bahsin içinde de en önemli yeri hēdonē kavramı tutmaktadır. A. , hēdonē kelimesi ile, sonraları Epikuros'un saadet ile kastettiğinin aksine olarak, genel ve gayet yüksek bir değer değil, ferdin âna bağlı zevk hissini kastetmişe benziyor. Böylelikle, A. , Sokrates'in fikrinden çok, her şeyin ölçüsü insandır diyen Protagoras'ın fikrini geliştirmiş oluyor. A. için esas, belli bir zamanda duyulan zevktir. Yalnız yaşamakta olduğumuz zaman bize aittir; onun için insan geçmiş ve gelecekle ilgilenmemelidir. Siyasî hayatın vazife ve endişelerinden de uzak kalmalıdır. Dünyanın maksat ve gayesi bireyin kendisi ve onun erişebildiği zevktir. Erdem zevk alma kabiliyetidir. Gerçekte insan zevkler arasında, en sürekli, en şiddetli ve sonradan en az tatsızlık bırakacak olan hazları seçmelidir. İyi seçebilmek için de insan akla (phronesis'e) muhtaçtır. Ancak, bu, başlı başına bir gaye olamaz, zevke erişmek için yalnız bir vasıtadan ibarettir, yani ancak fayda temin ettiği için istemeğe değer.

A. un, zevk söziyle kaba maddî zevki kastetmediği meydandadır. Kendisi dilenci olmayı bilgisiz olmaya yeğ saydığını söylemiştir; çünkü dilencinin yalnız parası, bilgisizin ise

insanlığı yoktur (Lâtince karşılığı *humanitas* olan Yun. *anthropismos* kelimesi ilk defa burada geçer). A.a göre her ne kadar hayatın gayesi zevk ise de, onun için arzulara hâkim ve genel olarak dünyaya karşı serbest ve üstün bir duruma sahip olmak da, hiç değilse aynı derecede önemlidir. A. hetaira Lais ile düşüp kalkmasını yüzüne vuranlara: «Onu ben tutuyorum, tutulmuş değilim...» diye cevap vermiş. Bu sözler, filozofun düşüncesini açıkladığı için, ayrıca mâna kazanmaktadır. Sonraki nesiller A.u sistem kuran bir filozof olmaktan çok her duruma hâkim olmasını bilen usta bir hayat adamı saymışlardır. A. un en özlü fikirleri Epikuros felsefesine aktarılmıştır.

ARİSTO (Yun. *Aristoteles*: M. Ö. 384-322), ünlü Yunan filozofu.

Hayatı: A., Ege Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarında bir Yunan kolonisi olan Stageira'da doğmuştur. Babası, Makedonya kralı Amyntas II. nin sarayında Saray hekimi olarak çalışmış bulunan Nikomakhos idi. A. nun hayatı, birbirinden esaslı şekilde farklı üç döneme ayrılır: bu dönemler, A. nun hayatının dış görünüşünün merhaleleri olduğu gibi fikirlerindeki iç gelişmenin de merhaleleridir:

Birinci dönem, Eflâtun'un Atina'daki Akademia'sında, 17 yaşından 37 yaşına kadar, Eflâtun'un öğrencisi olarak çalıştığı 20 yıllık bir zamanı kaplar ve Eflâtun'un ölümiyle sona erer (M. Ö. 367-347). 61 yaşına varmış bulunan Eflâtun'un eline 17 yaşında genç bir öğrenci olarak gelmiş bulunan A., yıllar geçtikçe Akademia'nın çalışmaları içinde, herhalde, Eflâtun'un iş arkadaşı olmuştu. O tarihlerde, Akademia'da Sokrates safhası kapanmıştı; İdea'lar kuramı ile ve İdea'ların bölünmez olana varılıncaya kadar bölünmesiyle uğraşılıyordu. A. nun mantığının özü ve metafiziğinin başlangıç noktası buradadır. Akademia'da aynı zamanda matematik, astronomi, hukuk ve kanun meseleleri, hattâ bir dereceye kadar tıp üzerinde de çalışılıyordu. A. nun bu çeşitli çalışmalara katıldığını tahmin edebiliriz. Bu dönemde, A. ile Eflâtun arasında ciddi bir fikir ayrılığını gösteren bir delil yoktur. A., bu yıllarda yazdığı ve o devirde muhtevaları ve üslûplariyle ün almış ve şimdi kaybolmuş bulunan diyaloglarında Eflâtun'un *Theaitetos* ile başlıyan sıraya bağlı diyaloglarını örnek olarak almıştı. Son diyaloglarında, hususiyle *Peri philosophias* (Felsefeye dair) adlı diyalogda, A. Eflâtun'un «eşyadan ayrı ve eşyanın ötesinde var olan idea'lar» kuramından ayrılmış olabilir.

ARİSTO

İkinci dönem, A. nun gezgin olarak yaşadığı devirdir. Troas'ın kuzeyindeki Assos'ta, onun karşısındaki Lesbos adasında, ve Stageira'nın batısında bulunan Pella'daki Makedonya kıral sarayında, 37 yaşından 49 yaşına kadar geçen 12 yıllık bir zamanı kaplar ve öğrencisi İskender'in reşit olup tahta çıkmasiyle sona erer (M. Ö. 347-336). Eflâtun ölünce, yeğeni Spesippos, Akademia'nın başına geçmiş, bunun üzerine, A., Eflâtun'un diğer bir öğrencisi Ksenokrates ile birlikte Atina'dan ayrılmış, Atarneus tiranı Hermeias'ın idaresindeki Assos'a gitmiş, orada bir okul açmış, bu okulda üç yıl öğretmenlik etmiş, Hermeias'ın evlâtlığı ve yeğeni Pythias ile evlenmiş, bu dönemde siyaset meseleleri ile de ilgilenmeğe başlamıştır (*Politika*'ya bu tarihte başladığını kabul edebiliriz). Lesbos adasına gitmiş, orada tabiat tarihi ve hususiyle deniz biyolojisi üzerinde iki yıl çalışmış (M. Ö. 344-342), ders vermek ve İskender'i yetiştirmek üzere Philippos tarafından Pella (Makedonya'da) ya davet edilen A., orada yedi yıl kalmıştır (M. Ö. 342-335). Pella'ya yerleştiği sırada, Hermeias'ın Pers'ler tarafından tutulup öldürüldüğünü öğrenince, Pers'ler aleyhine dönmüş ve öğrencisi İskender'e, birleşmiş Yunanistan'ın bir önderi olup, Akhilleus'un yolundan yürüyerek doğunun büyük kıralını yenmesini telkin etmiştir. A. nun Makedonya'daki çalışması ve öğretimi hakkında pek az şey bilinmektedir.

Üçüncü dönem, A. nun Lykeion'daki Peripatetik (gezimci) okulun başı olarak 49 yaşından 62 yaşına kadar kendi hesabına çalıştığı 13 yıllık bir zamanı kaplar ve Khalkis'e çekilip ölmesiyle sona erer (M. Ö. 335-322). İskender tahta çıktıktan sonra, A. Makedonya'dan ayrılıp Yunanistan'ın fikir merkezi olan Atina'ya dönmüş, sefere çıkan İskender'in yerine Makedonya ve Yunanistan'da egemenlik süren Antipatros'un koruması altında, kendini yalnız bilime vermiş, Akademeia'nın yanında kendi okulu Lykeion'u kurmuştur; A., bahçede öğrencileriyle dolaşarak ders verdiği için, bu okul, Peripatetik (gezimci) okul diye tanınagelmiştir. A. nun Lykeion'daki çalışmaları gerçekten evrenseldir. A., bu dönemde, öğretmeni Eflâtun'dan ayrılmış, «göksel şeylerin yüksek felsefesi» yerine, biyolojik ve tarihî olayların değişmelerini ayrıntılı bir şekilde inceleme yoluna girmiştir; diyebiliriz ki, o, araştırma (Yun. = historia) için felsefeyi atmıştır. Araştırmayı burada kelimenin geniş anlamiyle, yani tespit edilen olayların kaydı diye anlamak lâzımdır. 323 yılında İskender'in ölümü üzerine Atina'da Makedonya aleyhtarı olan milliyetçi parti başkaldırmış, Makedonya ile ilgisi olan ve İskender'in vekili Antipatros tarafından korunmuş bulunan A. da, Atina'da şüpheli bir

duruma düşmüştü. A., düşmanlarından biri tarafından, bir yazısı bahane edilerek, dinsizlikle suçlandırılınca, «Atina'lıların felsefeye karşı ikinci bir suç işlemelerine meydan vermemek» için Atina'dan kaçmış, Euboia adasındaki Khalkis'e, anasının evine gitmiş ve 62 yaşında iken orada ölmüştür.

Hermeias'ın yeğeni ile evlenmesinden Pytias adında bir kızı, sonraki evlenmesinden de Nikomakhos (A. nun babasının adı) adını verdiği bir oğlu olmuştur. Söylentiye göre, A., peltek konuşur, giyimine dikkat edermiş. Kendisi model tutularak yapılmış olan büstlerinde dudakları birbirine kenetlenmiş ve gözleri dikkatle bir yere çevrilmiş görünür. Saray âdabını bilen bir sosyete adamı idi. Hayatı incelenince, onun, geniş bir insanî düşünce taşıdığı anlaşılır; vasiyetnamesi, bütün akrabalariyle, bütün eline bakanlarla, hattâ kölelerinin azatlığı ile yakından ilgili olduğunu gösterir.

Eserleri: A. nun eserleri, iki büyük kümede toplanabilir:

I — Yayımlanmak üzere yazılmış bulunan eserler: bunların bir kısmı hayatının ilk dönemine, bir kısmı da son dönemine aittir. Hayatının ilk döneminde yazdığı «Diyalog'lar» bilinçli bir sanat edasiyle, üslûp güzelliğine özenilerek ve eflâtun'un diyalogları örnek tutularak kaleme alınmış edebî risalelerdir. Bugün ancak bazı parçaları kalmış bulunan ve yazıldıkları devirde açıklık ve üslûplarındaki akıcılık gibi özelliklerle ün kazanmış olan bu diyaloglar, A. nun, Akademia'daki öğrenciliği zamanına aittir; bunların en ünlü ve önemlileri, *Protreptikos* ile *Peri philosophias* (Felsefeye dair) tır.

Hayatının üçüncü döneminde yazılmış olmakla beraber yine yayımlanmak üzere edebî bir üslûpla kaleme aldığı eserler, *Aleksandros ē hyper apoikōn* (İskender, yahut koloniler hakkında), *Politeiai* (158 anayasa) *Nomima barbarika* (Barbarların âdetleri) adlı derlemelerle, Pythia ve Olympia oyunlarında öden kazananların kronolojik tabloları ve Atina'daki Dionyzos bayramlarında başarı kazanan dramların listesi (*Pythionikai, Olympionikai, Nikai Dionysiakai*).

II — Öğretim yazıtları: hayatının üçüncü döneminde, yayımlanmak için değil de, Lykeion'da verdiği derslerde kullanılmak, veya öğrencilere okutulmak üzere hazırlanmış bulunan yazılar. Bugün çoğu elimizde bulunan bu yazıların derslerde kullanılacak notlar halinde değil de, belki tartışma şeklinde yürütülen derslerde varılan başlıca sonuçların kaybolmasına yarıyacak birer muhtıra mahiyetinde olmaları ihtimali vardır. Bu öğretim yazıları sekiz büyük bölümde toplanabilir:

1 — A. nun «analitik» dediği, bizim ise «mantık» diyebileceğimiz bu bölüme giren eserler *Katēgoriai* (Kategoriler), *Peri Hermēneias* (İfade hakkında), *Topika* (Topik'ler), *Peri sophistikōn elenkhōn* (Safsatalı tanıtlara dair), *Analytika protera* (İlk analitik'ler), *Analytika hystera* (Son analitik'ler). Bu eserler, Bizans zamanında *Organon*, yani bilimin ve bilimsel usavurmanın «âlet» i diye adlandırılmıştır.

Dilcilik alanında da çalışan A., Yunan dili gramerinin ilk büyük kurucusu olarak tanınmıştır. *Peri Hermēneias* (İfade hakkında) adlı eseri söz ve ifade, cümle ve hüküm hakkındadır. A. nun sınıflamasına göre, söz bölümleri (aksam-ı kelâm) üçtür: isim (*onoma*), fiil (*rhēma*) ve edat (*syntheşmoi*). Bu sınıflamadan ilham almış olan Arapçanın gramerinde de aynı esas kabul edilmiştir. A. nun eserlerinde isim halleri ve çekim şekilleri de tespit olunmuştur. Bazı dilciler, A. daki harf-i tarif (*arthron*) öğesini de ayrı bir söz bölümü sayarak, A. nun dört söz bölümü kabul ettiğini ileri sürmüşlerdir. Dilin tabiî (*physei*) mi, yoksa «mevzu», yani itibarî (*thesei*) olarak mı meydana gelmiş bulunması hakkındaki dil felsefesi tartışmasında (bk. YUNAN DİLCİLİGİ), A., kesin olarak taraf tutmamış, *Organon*'unda dili, ruhî heyecanların sesli ifadesi olarak kabul etmiş, bu heyecanların ve eşyanın her yerde aynı olduğunu, dil seslerinin, yani bunları anlatan kelimelerin ise her yerde başka başka şekil aldığını söylemiştir. A. ya göre insanı hayvandan ayıran «kelâm» (*logos*) olduğu için, insan iradesinin dışında bulunan kelâm «mevzu» (*thesei*), duyguların ifadesi olan ve insanla hayvanda ortaklaşa bulunan ses, yani lâfızsa «tabiî» (*physei*) dir. Arap'lar da aynı esası kabul etmişlerdir.

2 — Bu bölüme giren yazılara «Fizik» diyebiliriz. Buradaki fizik kelimesi, bugünkünden daha geniş anlamda, canlı olmıyan «tabiat» ın genel bir incelenişi anlamında kullanılmıştır. Bu eserler *Physike akroasis* (Fizik). *Peri ūranū* (Gök hakkında), *Peri geneseōs kai phthorās* (Doğuş ve bozuluş) *Meteorologika*'dır.

3 — «Ruhbilim» adını verebileceğimiz bu bölüme (A., mantığın olduğu kadar ruhbilimin de kurucusudur) giren eserler *Peri psykhēs* (ruh hakkında), bir de bugün bizim verdiğimiz adla anılan *Perva Naturalia*'dır. İkinci eser, duyu, bellek, uyku, rüya gibi konular hakkında bir risaleler derlemesidir.

4 — «Biyoloji» adını verebileceğimiz bu bölüme *Peri zōōn historia* (Canlılar hakkında), ile bu kitaptaki malzemeye dayanan birtakım kuramsal eserler girer. Bunlarda hayvanların uzuvları, hareketleri, üremeleri gibi konular incelenmiştir. A., biyoloji alanındaki bilimsel ilerleyişte en büyük payı olanlardan biridir.

5 — «Metafizik» adını verdiğimiz bu bölümde sonradan yayımlayıcıları tarafından *Metaphysika* (Metafizik) adı verilen bir eser vardır. Ayrı ayrı birkaç yazının bir araya toplanmasından meydana gelen bu eser varlığın tabiatı hakkında bir incelemedir ve tümel idea'ların bireysel eşyadan ayrı bir varlığa sahip olmadıkları meselesini içine alır.

6 — «Ahlâk» adı verilen bu bölümdeki eserler *Ethika Eudemeia* (Eudemos ahlâkı), *Ethika Nikomakheia* (Nikomakhos ahlâkı) ve *Ethika megala* (Büyük ahlâk)tır. Bunlardan birincisi bir öğrencisinin, ikincisi de oğlunun adıdır.

7 — «Politika» adı verilen bu bölümdeki eserleri *Politika* ile *Politeiai* (158 anayasa) dir. *Politika* adlı eseri üç bölüme ayrılır: a) I. - III. kitaplar, felsefî bir devlet kuramı anlatılır. b) IV. - VI. kitaplar, hükümetin şekil ve usulleri hakkında pratik birtakım fikirler veren ayrıntılı bir incelemedir. c) VII. - VIII. kitaplar ideal bir devletin yarım kalmış bir çözümlemesidir. Eflâtun'un *Kanunlar* adlı eserinin epeyce etkisi altında kalmış olan bu VII. - VIII. kitapların en önce yazıldığı tahmin ediliyor. IV. - VI. kitaplarda A. biyoloji incelemelerinde kullandığı metodu kullanmıştır. Bu bakımdan, A., tabiat bilimlerinde kullanılan metodu toplum olaylarında ilk defa kullanan kişidir.

8 — «Edebiyat» bölümündeki eserler *Rhetorika*'nın üç kitabı ile *Poetika* adlı kısa risaledir.

Felsefesi: A., Eflâtun'un etkisi altında geçen hayatının ilk döneminden sonra, son yirmi beş yılında (M. Ö 347-322) kendine özgü bir yol tutmuştur. A., gerçeği fizik, biyoloji, ahlâk, politika ve ruhbilim alanlarına bölmüş, somut ve bireysel cevherlerin gözlemlenebilir olaylarını gözlem yoliyle incelemiştir. Bu gözlemin amacı, olayları, zorlamadan açıklanabilir hale getiren genel bir kurama varmaktadır. A., bir yandan çeşitli bilimleri birbirinden ayırmış, onların arasındaki ayrılma sınırlarını çizmiş, bazılarına, bugün hâlâ taşımakta oldukları adları koymuş; öte yandan da, ele aldığı her konuda bilimsel bir yol tutmuş ve elinde pek az alet bulunmasına rağmen bilimsel araştırmaların değişmez kurallarını uygulamıştır. «Tabiat felsefesinin başlıca amacı, maddî öğelerin incelenmesi değil, onların birleşmesinin ve şekillerinin bütününün incelenmesidir» diyen A. ya göre her bilimin amacı, teklerin içinde evrenseli bulmaktır; tekler ilk ve tek cevherler veya varlıklardır, fakat onların «şekil»i olan ve türlerini veren tümellerden ayrı bir varlıkları yoktur. Bu tümeller, tekrarlanmış duyumlar temeli üzerine, sezili-akıl tarafından kurulmuştur. Bu kavramları kurmakla, «bilgi dünyası» denen, anlıyabileceğimiz bir dünya kurmuş oluyoruz. Bu dünya içinde artık usavurma metotlarını kullanabiliriz. A. nun bilgiye en büyük hizmetlerinden biri, bu metotları ortaya atması ve bu suretle mantığı kurmuş olmasıdır. Aristo'nun fikirlerini Eflâtun'un fikirlerinden ayıran en önemli öğe genel bir gelişme kavramıdır. Fflâtun, oluş halinde olanla değil de var olanla ilgilenmiştir, yani Eflâtun'un evreni dural (statik) bir evrendir, A. nun evreni ise dinamiktir, oluş halindedir. Her eşyanın «tabiat» ı kendi gelişme süreç (vetire) i içinde bir gizillik taşır ve bu oluş süreçi eşyayı fiile çıkarır, bu fiil gerçek, mükemmel ve son bir tabiattır. *Politika*'da yazdığı gibi, tabiat erek (gaye) tir ve tabiat adını verebildiğimiz şey, eşyanın iyice geliştiği zaman aldığı haldir. Demek ki, A. nun, eşyanın tabiatı hakkındaki görüşünde erek (Yun. = telos) fikri saklıdır. Her an işlemekte olan hareket, bu hareketi taşıyanın içinde baştan beri bulunan ve bütün evrim (tekâmül) i tayin eden amaca doğru bir harekettir; «evrimin süreçi, bu süreçin kendisi için değil, sonunda meydana gelen eşya içindir». Bu genel görüş A. tarafından yalnız organik tabiatın evrimlerine değil, fakat ayrıca, insan çalışmaları alanındaki her türlü işlere de uygulanmaktadır. Bir evin veya bir heykelin yapılması, bir devletin kurulması, bir tragedyanın yazılması için harcanan insan çalışması, bir tasavvur veya bir «şekil» i gerçekleştirme ve kendi gizilliği olan malzemeyi (kereste, taş, mermer, insanları birleştirme veya taklit eğilimi) kendisinin «amaç»ı olan bir «şekil»e doğru yönetme çalışmasıdır. Böylece, A. ya göre tabiat ile sanat arasında bir ayırım yoktur, onlar parelel yollar üzerinde yürümektedirler ve birbirleriyle işbirliği yapabilirler.

A. nun çeşitli erdemlere uyguladığı ortayol kuramı; dış iyilikler ve değerlerle ruhun öznel saadeti arasındaki münasebet hakkındaki görüşü; alışkanlık (Yun. = heksis) kuramı ile ahlâk gelişiminde alışkanlığın derecesinin önemli rolü hakkındaki görüşü, v. b. her zaman için insanlığa mal olacak fikirlerdir. *Politika*'da *Ethika* (Ahlâk) adlı eserinin bütün iyi vasıfları bulunmazsa da, bütün nesillere, birçok siyasî gerçeklerin büyük belit (mütearife) leri verilmiştir. Meselâ, devletin tabiî bir şey olduğu ve hayat için başladığı, fakat iyi bir hayat için var olduğu, kanun, devletlerin gerçek hükümdarı, hükümetlerin de kanunun hizmetkârları olduğu; keyfî idare süterek egemen olan tiranlarla kanunî hükümdar arasında esaslı bir fark bulunduğu; halkın bir arada hüküm vermek kabiliyetinden ötürü kendi hükümdarlarını seçmek ve onları sorguya çekmek gibi tabiî bir hakka sahip olduğu gibi fikirler, insanların yüzyıllarca konuştukları büyük hakikatlerden bazılarıdır.

Eserlerinin ve felsefesinin etkisi: A. geleneği Peripatetik (gezimci) okulda sürüp gitmiş, fakat İlkçağ üzerindeki etkisi hiçbir zaman Eflâtun'unki kadar derin olmamıştır. V. — XV. yüzyıllarda ise en çok A. etkisi yayılmıştır; hele 500-1200 yılları arasında tek bilinen şey, A. mantığı idi. Bütün Ortaçağ içindeki A. incelemeleri, Yunanca asıllarından değil, Lâtince tercümeleri üzerinden yapılmıştır. Diyalektiğin esası sayılan *Organon*'dan başka gramer ve rhetorika gibi konular Ortaçağ'da binlerce öğrencinin dinbilim dışındaki çalışma konusu olmuştur. XII. yüzyılda yeni bir devir başlamış, A. mantığı dinbilime uygulanmağa uğraşılmıştır (İskolâstik adiyle andığımız hareket). XIII. yüzyıl içinde, 1200 ile 1270 yılları arasında, A. nun *Organon*'undan başka *Physike akroasis* (Fizik), *Metaphysika* (Metafizik), *Peri psykhēs* (Ruh hakkında), *Politika, Ethika* (Ahlâk) eserlerinin büyük bir kısmı Paris üniversitesiyle, onunla beraber kurulmuş olan Oxford ve biraz daha sonra kurulmuş bulunan Cambridge üniversitelerine getirilmeğe başlanmıştır. A. nun eserleri hakkındaki yeni bilgiler İstanbul'dan (Vilhelm de Moerbecke ve Henry de Brabant tercümeleri) ve Arap'lardan (çoklukla Córdoba'dan) alınıyordu.

1300 yıllarında A., Dante'nin deyişiyle, «bilenlerin üstadı» olarak kabul ediliyordu. A. nun görüşleri Dante'nin *De monarchia* (Hükümdarlık hakkında) eserinde kendini gösteriyor ve A. nun fikirleri *Divina Commedia*'nın kuruluşunu ve çatısını teşkil ediyordu. A. saltanatı iki yüzyıl kadar sürmüş, sonra A. dan çok Eflâtun'a yakın olan İtalyan rönesansı ile; Luther vasıtasiyle bilginlerin A. culuğuna hücum eden Alman reformu ile; Ortaçağ geleneklerinden ve dogmalardan kaçan Yeniçağ biliminin başlaması ile birkaç defa çökmüştür. Ancak XIX. yüzyılda, biyoloji çalışmalarında görülen ilerleyişle, biyolojinin inceleyicisi ve evrimin habercisi olan bilgin A. tekrar bütün değeri ile ortaya çıkmıştır. Onun fikirlerinin ve tabiat felsefesinin gelişmesi, evrim kuramının ışığı altında ancak şimdi anlaşılmağa başlanmıştır.

A. nun külliyatı 1831-1870 yıllarında Berlin Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır; bunun beşinci cildinde bir index Aristotelicus da vardır. A. hakkında son zamanlarda yazılan en önemli eserler şunlardır: W. Iaeger, *Aritoteles* [1923], W. D. Ross, *Aristotle* [1923], W. Bröcker, *Aristoteles* [1935].

İslâm kültürüne etkisi: A., doğuda, daha İslâmlık'tan önce hem halk efsanelerinde, hem de bilginler arasında tanınıyordu. Halk efsanelerinde, hususiyle, A. nun İskender'in öğretmeni ve müşaviri oluşu üzerinde duruluyor; bilginler arasında ise, tabiatiyle, hayatı, teorileri ve eserleri üzerinde çalışılıyordu. Eserlerinden hususiyle mantığa ait olanlar Süryanî ve Pehlevî dillerine tercüme edilmiş, yorumlanmış, yahut hülâsa edilmişti; Arapça tercümeler çoklukla bu dillerden yapılmıştı.

İslâmlık devrinde, A. nun hayatı hakkındaki bilgi çok defa efsane ile karışık olup eksik ve bazan da yanlıştır; meselâ A. nun babası Nikomakhos, Yeni-Eflâtunculardan Gerasa'lı Nikomakhos ile karıştırılmıştır. A. nun biyografyasına ait en iyi bilgi El-Mübeşşir, İbn-el-Kıftî, İbni Usay-

bia ve İshak bin Hüneyn'de vardır. Bunların verdikleri bilgide Ptolemaios Khennos'tan ve adı bilinmiyen bir Yunanlı'nın *Genos* (Şecerename) adlı eserinden alınmadır.

İbn-el-Kıftî ve İbni Usaybia, A. nun yaklaşık olarak yüz kadar kitabının ismini verirler; bunu, Ptolemaios Khennos'tan almışlardır. A. nun eserlerinin Arapça'ya tercümesi Mansur devri (754-775)nde başlamış ve Me'mun devri (813-833) nde hızlanmıştı. A. ya ait olan veya ona ait olduğu sanılan eserler, bunların yorumları, açımlamaları, veya kısaltılmışları Arapça'ya hep çevrilmiş, yalnız *Politika* unutularak veya bilerek çevrilmemiştir. Hususiyle ilk zamanlarda, Yeni-Eflâtun'cuların açımlamalarına bağlı kalınmış, başkalarının eserleri de A. nun sanılmış ve bu yüzden A. hakkında yanlış fikirler edinilmiştir.

Ortaçağ'ın ilk devirlerinde A. nun Pythagoras, Sokrates ve Eflâtun ile aynı fikirde olduğu ve yalnız mantık'ı kendisinin icat ettiği sanılıyor, bu yüzden de A. batıda olduğu gibi doğuda da «mantıkçı» olarak tanınıyordu. A. nun eserleri daha etraflı olarak öğrenildikçe, Eflâtun ile onun arasındaki ayrılıklar belirtilmiş ve İslâm inançlarına aykırı sayılan düşüncelerine (meselâ dünyanın menşei hakkındaki düşüncesi) El-Hakem (ölm. 845), Ebu Hâşim (ölm. 933), El-Eş'arî (873-935) v.b. kelâmcılar tarafından hücum edilmiş ve XIII. yüzyıldan sonra A. dan yalnız mantıkçı olarak istifade edilmiştir. İslâm âleminde en ünlü A. cular, Fârâbî (ölm. 950), İbni Sina (980-1037) ve hususiyle İbni Rüşd (1120-1198), daha sonra da El-Kindî (ölm. 1340) dir.

ARİSTOBULOS, Büyük İskender'in seferlerine katılan bir Yunanlı tarihçi. M. Ö. 300 sıralarında Thrakia'da Kassandreia da İskender hakkında bir kitap yazmıştır. Arrianos, *Anabasis* (b. bk.) adlı eserinde Strabon ve Plutarkhos ile A. un eserinden faydalanmıştır.

ARİSTOBULOS, iki Iudea kıralının adı:

1 — **Aristobulos I.** (hük. M. Ö. 105-104), kıral sanını alan ilk Makkabî'dir. Lübnan'daki Iturai'lar üzerine sefer yaparak onları devletine katmıştır.

2 — **Aristobulos II.** (hük. M. Ö. 69-63), M. Ö. 69 da kardeşi Hyrkanos'a karşı isyan ederek tahta geçmiştir. Sonra kardeşinin müttefiki Aretes tarafından muhasara edilmişse de Roma'lılar kendisini kurtarmıştır. M. Ö. 64 te Pompeius'a hediyeler göndermesine rağmen onun Kudüs'ü zaptetmesini önliyememiş (M. Ö. 63), Iudea devleti de bu suretle sona ermiştir. A. harb esiri olarak Roma'ya getirilmiş ve M. Ö. 61 deki zafer alayında teşhir edilmiş ise de Roma'dan kaçmış (M. Ö. 56) ve memleketine gelerek tekrar baş kaldırmıştır. A. bir daha yakalanarak Roma'ya getirilmiş, ve sonra Caesar tarafından 2 legio asker ile Iudea'yı fethe gönderilmiştir. A. yolda zehirlenerek ölmüştür.

ARİSTODEMOS, efsanevî Sparta kıralı. İkiz oğlu Euryathenes ile Prokles, Sparta'da hüküm süren iki kıral sülâlesini, yani Agiad'ların ve Eurypontid'lerin sülâlelerini kurmuşlar. Bundan ötürü A. her iki sülâlenin ortak ceddi sayılmıştır. Bir söylentiye göre, A., Sparta'lılar Peloponnesos'a varmadan ölmüştür; Sparta'lılar ise, A. un kendilerini Peloponnesos'a götürmüş ve orada ikiz çocuğu dünyaya geldikten sonra ölmüş olduğunu anlatırlardı.

ARİSTODEMOS (M. Ö. 731-721), Messenia kıralı. Birinci Messenia Harbi kahramanlarından. Sparta'lıları yenmiş ise de harb talihi aleyhine dönünce hükümdarlığının yedinci yılında intihar etmiştir.

ARİSTODEMOS (M. Ö. VI. yüzyıl sonları), İtalya'da Kyme (Cumae) şehri tiranı. Şehrin Etrüsk'ler ve başka kavimlere karşı savunmasında yararlık göstermiştir. Memleketinde aristokrasinin nüfuzunu yıkmış, halkı hürriyete kavuşturmuş, toprak dağıtmış, borçları temizlemiş, fakat sonunda tiran olmuştur. O zamanlar Roma'dan kovulan Etrüsk kıralı Tarquinius Superbus'un A. a sığındığı da söylenir. Bir suikast neticesinde ölmüştür.

ARİSTODEMOS (M. Ö. III. yüzyıl), Arkadia'daki Megalopolis tiranı. A., Sparta kıralı Akrotatos'u yenmiştir. Şehri güzel binalarla süslemiş olmasına rağmen öldürülmüştür.

ARİSTOGEİTON: bk. HARMODİOS ve ARİSTOGEİTON

ARİSTOKİNİN (Aristoquinine), nötr kinin karbonat. Beyaz, suda erimez bir tozdur; tadı yoktur. Sıtma ilâcı olarak kullanılır.

ARİSTOKRASİ (Aristocratie; Yun. *aristos*=en iyi; *kratos*=iktidar), türlü zamanlarda, türlü bilginlerce, çeşitli tanımlamaları yapılmış bir hükümet şekli. Yunan devlet idaresi felsefesinde A., insan olgunluğu ülküsüne en çok yaklaşan kişilerin kurduğu bir idaredir. Bu hükümet, gerek kafaca, gerek ahlâkça, üstün durumda olanların elinde bulunduğu için, hastasının sağlığına çalışan iyi bir hekim gibi, doğrudan doğruya, idare edilenlerin menfaatlerini düzenler. Aristo, iyi hükümetleri bellibaşlı üç kümede toplar: monarşi, aristokrasi, cumhuriyet. Bunların bozulmuş şekilleri olarak da tiranlık yahut mutlakiyet, oligarşi, demokrasi veya halk idaresini gösterir. Aristokrasi de, oligarşi de, bir azınlık tarafından yürütülen birer idare oldukları halde, aralarında şu fark vardır ki, birincisinin *aristoi* azınlığı idarede bencilliğe düşmez; oligarklar ise, varlıklı bir azınlık (yeni anlamiyle plutokrasi) oldukları için, kendi menfaatlerini egemen kılacak bir idareye yol açarlar. A. tarihî bir gelişme ile, iktidarının sınırları boyunca daraltılan ilkel monarşiden meydana çıkar. Bu geçiş, en başta, o zamana kadar kıralın danışma kurulunu teşkil eden (Atina siyasetçileri örneğinde olduğu gibi) asîllerin etkisi ile olmuş ve kırallık, -dinî, askerî ve kazaî- üç imtiyazı üç kişilik bir heyetin eline verilmiştir. Bu üç kişi ya kıral ailesi, yahut da asîl aileler arasından ve şimdi artık egemenliği eline almış olan, eski danışma kurulu (Atina'da Areiospagos, Roma'da Senato) üyeleri gibi, kendilerine eşit kimseler tarafından, ya ölünceye kadar veya belli bir süre için seçilirlerdi. Başlangıçtan beri, A., oligarşi ile eşanlamlı ve demokrasinin zıddı olmuştur.

Eski Yunanistan'da en iyi bildiğimiz A. şekli, Kleisthenes'in reformlarından önceki Atina idaresidir. Fakat bütün Yunan siteleri, zaman zaman, aristokratik veya oligarşik idare şekillerinden vazgeçmişlerdir. Roma, kırallık ve imparatorluk devirleri arasında, demokratik kurulların yavaş yavaş büyümesine rağmen, az veya çok, fakat daima senatonun aristokratik idaresi altında yaşamıştır. Köleleriyle *aristoi* arasındaki münasebetler, Aristo tarafından da tutulan, bir felsefî doktrine bağlanmıştır. Buna göre köleler, zaten aşağı yaratıldıkları için, boyun eğmek onların tabiatları gereğidir. Bu insanlar, devlet idaresine yetenekli olmadıkları için, *aristoi* nin gözü altında, toplumun en aşağılık işlerini yapmakla görevli idiler. A. yi halktan ayıran, asalet, medenî haklar ve toprak sahipliği gibi ölçülerden başka bir de, sosyal ve düşünsel bir üstünlük fikri vardı. Zenginlik ve eğitim engellerini yıkan ve büyük ölçüde

çoğalan aşağı sınıf, zamanla, tabiî olarak, değerleri paylaştı. Kartaca'da ve en sonra Venedik'te gördüğümüz gibi, ticaret işleri önem kazanıp, para hırsı eski aşağılık damgalarını sildikçe, bu durumdan zenginlerin aristokrasisine geçiş kolaylaştı.

Bugün aristokrasi, artık bir devlete uzun zaman egemen olmaz. Bu kelime şimdi siyasal olmaktan çok, sosyal bir mâna kazanmıştır ve asalet anlamında kullanılmaktadır.

ARİSTOKSENOS, Aristo'nun öğrencisi, Peripatos(gezimci) okuluna bağlı Taras'lı Yunan filozofu. Önceleri Pythagoras öğretisine bağlı iken, sonradan, Peripatos okulunun etkisi ile, naturalist araştırmalara meyletmiştir. *Harmonika* adlı eseri ile Yunan'lıların en büyük ritmik ve musiki teoricisi olduğunu göstermiştir; bu eserin üç kitabı elimize geçmiştir. Araştırmalarını ses fenomenlerinin gözlemine dayandırmıştır. Musıki bilgisinin etkisi ile, belki de en eski Pythagoras öğretisine uyarak, ruhu ahenk olarak tasavvur etmiştir. Aritmetik, ahlâk, siyaset, tabiî bilimlerle uğraştığı, polemik bir eda taşıyan tarihî eserler yazdığı biliniyor. Üslûbunun sadeliği dikkati çekecek değerdedir. Başka Yunan yazarları gibi A. da kromatik ve anarmonik cinslerin fazla kullanılmasını uygun bulmamış, 16 ana makam kabul etmiştir. Oktavı arasında 12 yarım - ton bulunmasını yeter görerek zamanındaki aşırı «cins» araştırmalarını uygun görmemiş, modern Avrupa perde sisteminin de âdeta ilk bulucusu olmuştur.

ARİSTOL. timol'ün iyodlu bir türevi. İyodoform yerine kullanılır; kokusuzdur.

ARİSTOLAOS, Sikyon'lu bir Yunan ressamı. Pausias'ın oğlu ve talebesidir. M. Ö. IV. yüzyılda yaşamıştır. Plinius bu ressamın bazı eserlerinden bahsederse de bunlardan hiçbiri ele geçmemiştir.

ARİSTON, Sparta kıralı, Agesiklas'ın oğlu, Lydia kıralı Kroisos'un çağdaşıdır.

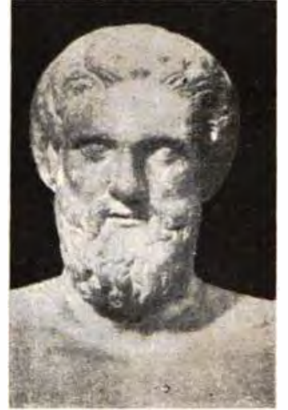
ARİSTON (M. Ö. III. yüzyıl), Zenon'un öğrencisi İstoa'cı bir Yunan filozofu. Atina'nın kültür âleminde önemli bir yer tuttuğu şüphesiz olan Khios'lu A. Zenon'un öğrencisi olduğu halde, sonradan İstoa'cıların öğretisinden ayrılmış, kendi başına bir okul kurmuştur. A., mantığı lüzumsuz bulur, fiziği de insan aklının eremiyeceği bir alan sayarak felsefenin konusunun yalnız ahlâktan ibaret olduğunu kabul etmiş, hattâ ahlâkta bile pedagoglarla filozofların alanını ayırt etmek ihtiyacını duymuştur. Eserleri peripatos filozofu Keos'lu A. unki ile karıştırılmıştır: eskilerden Panaitios'la Sosikrates, yalnız mektupların A. a ait olduğunu söylemişlerse de, başka eserleri olması ihtimali de vardır.

ARİSTON. dilli ve körüklü otomatik bir çalgı. Delikli bir karton döndürülürken hava bu dilleri titretir ve böylece çalgı çalınır. Kartondaki delikler de zaten, çalınması istenen musiki eserinin seslerine göre tertiplenmiştir. Gramofon kollarına benzer bir kol ile hem bu karton döndürülür, hem de körük işletilir.

ARİSTONİKOS. Anadolu'da Pergamon (Bergama) kıralı Eumenes II. nin gayrı meşru oğlu. Gençliği hakkında bilgi yoktur. A., kardeşi Attalos III. öldükten sonra (M. Ö. 133) ortaya çıkmıştır.

ARİSTONİKOS (M. Ö I. yüzyıl), Roma Cumhuriyetinin son devri ile İmparator Augustus zamanında yaşıyan İskenderiye'li Yunan filologu. A. un hayatı hakkında Suidas ile Strabon (1, 38) biraz bilgi verirler. A., Homeros, Hesiodos ve Pindaros üzerinde çalışmıştır; en çok, metinleri saptamak, açımlamak ve yorumlamakla uğraşmıştır. A. un geniş bir kültür sahibi olduğu bellidir. Büyük filolog Aristarkhos(b. bk.)un etkisi altındadır: *İlias ve Odysseia'ya konan işaretler* adlı eserinde A. un iki Homeros yazmasında kullandığı kritik işaretler hakkında izahat vermiştir; bu sayede Aristarkhos'un görüşlerini ve metodunu biraz daha iyi tanımak fırsatı elde edilmiştir. Hesiodos ve Pindaros hakkındaki eserleriyle, isimlerden bahseden *Asyntaktōn onomatōn* adlı eserinden ve İskenderiye Museion'u hakkında yazdığı kitaptan hiçbir şey elimize geçmemiştir.

ARİSTOPHANES, (yaklaşık olarak M. Ö. 445 – yaklaşık olarak M. Ö. 385), büyük Yunan komedya şairi. Atina'da doğmuştur. Haksız yere vatandaşlık haklarından istifade ettiği iddiasiyle düşmanı Kleon tarafından mahkemeye verildiğine bakılırsa, babasının menşei herhalde şüpheliydi. Hayatı, ailesi, terbiyesi hakkında bilinenler azdır. Eserlerine bakılırsa, A. geniş kültürlü, aristokrat ruhlu bir adamdı. Atinanın şerefli geçmişine ve o geçmişi tarihe maletmiş olan eski nesillerin müesseselerine, inançlarına tapar casına bağlıydı; bu yüzden de yurdunun eski büyüklüğünü temin etmiş olan eğitim sistemine, görüşlere, inançlara dokunan her türlü yeniliğin amansız bir düşmanıydı. Komedyayı silâh olarak kullanmak suretiyle, siyasette demagoglara şiddetle hücum etmiştir; fikir ve eğitim alanında Sokrates'in şahsında sofistleri, sanat alanında da zamanının -kendi fikrince- düşkün sanatını temsil eden Euripides'i çok ağır suçlamalar ve alaylarla hırpalamıştır.

ARİSTOPHANES

A., genç yaşta yazmaya başlamış, M. Ö. 427 de *Daitalēs* (Ziyafete davetliler)i, M. Ö. 426 da *Babylonioi* (Babil'liler)yi başkalarının adı altında oynatmıştı. Bu yüzden edindiği tehlikeli düşmanlıkların bir sonucu olarak, Kleon tarafından mahkemeye verilmiş, fakat yılacağı yerde Kleon'a ve diğer demagoglara karşı şiddetli mücadelesine devam etmiş; ilk iki eseri gibi *Akharnēs* (Akharnai'liler) i de başkalarının adı altında 475 te oynattıktan sonra, eserlerinde artık kendi ismini kullanmıştır. A. 44 komedya yazmıştır. Peloponnesos Harbi'nin sona ermesine yakın aristokrat partinin iktidara geçmesi ile eski hudutsuz hürriyet ortadan kalkmış, devletin göğüs germeğe çalıştığı ekonomik güçlükler komedyalara eskisi gibi bol para harcanmasına engel olmuştu. Elimize geçen *Ekklesiazusai* (Kadınlar meclisi) ve *Plutos* adlı son iki eserinde A. in yeni şartlara uyduğu görülür. Oğlu Araros'un adı altında oynattığı *Kokalos* ile *Aiolosikon* da herhalde aynı mahiyette idiler.

Şimdiye kadar Seneca'ya, son zamanlarda ise Aristophanes'e ait olduğu sanılan büst (Napoli, Millî Müze).

Eski Komedya şairleri arasında ondan başka hiçbir şairin eseri elimize geçmediği için, sanatında hangi öğelerin kendi malı, hangilerinin komedyanın ortak malı olduğunu saptamak imkânsızdır. Kişiliği hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemesi, sanatı hakkında hüküm vermeği daha da güçleştirmektedir; buna, komedyanın menşeini ve oluşumunu kaplıyan sır da eklenirse, A. in elimize geçen 11 komedyasını gereği gibi anlamanın ne kadar güç olduğu meydana çıkar.

A. in eldeki komedyaları, oynanış sırasına göre, şunlardır:

Akharnēs (Akharnai'liler): M. Ö. 425 te oynanmıştır. O sırada Atina altı yıldan beri Sparta ile harb halinde idi. Attike arazisi zaman zaman istilâ edildiği için halk Atina'ya sığınmış, nüfus kalabalığı vebanın salgın halinde yayılmasına sebep olmuştu. İşte böyle bir sırada sahneye konan eserin kahramanı Dikaiopolis, vatandaşlarını kandıramayınca, yalnız başına düşmanla mütareke yapmayı aklına koyar ve Amphitheos'u Sparta'ya gönderir. Sparta'lılardan çok zarar görmüş olan Akharnai kömürcüleri Amphitheos'un peşine düşerler. Dikaiopolis, Euripides'in usullerine başvurarak, gözlerini kan bürüyen kömürcüleri teskin etmeye, onlarda merhamet uyandırmaya, hattâ bir kısmını kandırmaya muvaffak olur. Öbür kısmın yardımına gelen harbci general Lamakhos, Dikaiopolis'le çatışır, fakat gülünç duruma düşer. Dikaiopolis bir pazar kurar, Atina'nın bütün düşmanlarını alış verişe davet eder. İlk parabasis (bk. KOMEDYA)te o günkü Atina'lıların budalalığı ile alay edilir, Marathon nesli göklere çıkarılır. Sonra, oyuna devam edilerek, pazara bir Megara'lı, bir de Boiotia'lı gelirler; iki sykophant dayak yer. Dikaiopolis büyük bir ziyafet hazırlamak üzere evine girer. İkinci parabasis'te barışın nimetleri ile harbin felâketleri tasvir edilir. Çok eğlenceli bir sahnede Lamakhos harbe, Dikaiopolis ziyafete hazırlanırlar. Lamakhos'un yaralı olarak dönmesi, Dikaiopolis'in ise içme müsabakasında galip gelmesi ile oyun sona erer.

Hippēs (Atlılar): M. Ö. 424 te oynanmıştır. A. o sırada Sphakteria'nın zaptı ile nüfuzu çok artmış bulunan ünlü demagog Kleon'a bu eserde şiddetle hücum etmiştir. Demos adlı bir ihtiyar (Atina halkını temsil eder), Paphlagonia'lı bir köleyi (Kleon'u temsil eder) satın almış, fakat onun sinsi tahakkümü altına girerek etmediği budalalık ve fenalık kalmamıştır. Demos'un diğer iki kölesi Paphlagonia'lı debbağın, ondan daha cahil, kaba ve edepsiz bir sucukçu tarafından alt edileceğini bir kehanetten öğrendikleri için, oradan geçen bir sucukçuyu yakalayıp Paphlagonia'lı ile mücadeleye razı ederler. Kleon'un düşmanı aristokrat ailelerden seçilen Atlılar sucukçuyu desteklerler. Oyun, bu andan itibaren iki rakip arasındaki amansız mücadeleden ibarettir. Sucukçu gerek Atlılar'ın önünde, gerek Meclis'te, gerek Demos'un önünde, daha iftiracı, daha küstah ve daha yüzsüz olduğu için Paphlagonia'lı debbağı alt eder. Sucukçu, sonunda, ihtiyar Demos'u bir kazana koyup kaynatır ve gençleşmiş, akıllanmış olarak çıkarır. Birinci parabasis'te Marathon savaşlarının övgüsü, vatan duygusunun ilham ettiği en güzel şiirlerden biridir.

Nephelai (Bulutlar): M. Ö. 423 'te oynanmıştır. Bugün A. in en güzel eserlerinden biri sayılan bu komedya, oynandığı zaman beğenilmemişti. Harb yüzünden kaçıp Atina'ya gelen Strepsiades, Atina'lı asîl bir ailenin kızı ile evlenmiştir, karısı gibi oğlu da israfçı olduğundan, adam boğazına kadar borca dalmıştır. Strepsiades, şehirde Sokrates tarafından idare edilen ve çene kuvveti ile en çürük dâvaları bile kazanmayı öğreten bir düşünürler okulu olduğunu haber alarak okula yazılır, fakat yeni bilim ona zor gelir; bu sefer, alacaklıları atlatmak sanatını öğrenmesi için, okula oğlunu gönderir. Oğlu zekidir, başarı kazanır, alacaklıları kapıdışarı eder, fakat sonra babasına dayak atar ve hareketinin yerinde olduğunu ispat eder. Strepsiades oğlunun fena bir yola saptığını anlarsa da, artık iş işten geçmiş olduğunu görür ve hırsından Sokrates'in evini yakar. Koroyu teşkil eden Bulutlar, sofistlerin abuksabuk ve esassız fikirlerini temsil eder. Koronun söylediği lirik şarkılar A. in güzel parçaları arasındadır.

Sphēkes (Eşek arıları): M. Ö. 422 de oynanmıştır. O tarihte yargıçlara verilen tazminat bir oboldan üç obola çıkarılmıştı. A., bunu, seçimle yargıç olan Atina'lıları avutmak, mahkemeleri emirleri altına almak ve kendi keselerini başka yoldan doldurmak için demagogların başvurdukları yeni bir hile sayıyordu. Atina'nın adalet teşkilâtını yeren bu eserde Bdelykleon (Kleon'dan nefret eden) adında bir genç, babası yargıç Philokleon (Kleon'un dostu) u dâvalardan ve mahkemelerden uzak tutmak için eve hapseder. Eşek arıları kılığında koroyu teşkil eden ihtiyar yargıçlar Philokleon'u kurtarmağa çalışırlarsa da Bdelykleon hizmetçileri ile bunu önler. İhtilâfın baba ile oğul arasında bir münakaşa ile halledilmesine karar verilir. Bdelykleon sözleri ile ihtiyar yargıçları bile coşturur; fakat babası yargılama sevdasından bir türlü vazgeçemez. Oğlu hemen orada bir aile mahkemesi kurar: ilk olarak peynir çalan bir köpeğin dâvası görülür, fakat Bdelykleon küçük bir hile ile köpeği beraat ettirir. Marathon savaşçılarının övüldüğü parabasis'ten sonra oyunun ikinci kısmına geçilir: Philokleon yargıçlıktan vazgeçer, kendini eğlenceye verir, yapmadığı rezalet kalmaz. Oyun, neşe ve gürültü içinde sona erer.

Eirēnē (Barış): M. Ö. 421 de oynanmıştır. O sırada Nikias barışı yapılmak üzere idi. Trygaios Yunanistan'ın barışa kavuşmasını sağlamak için kocaman bir domuzlan böceğinin sırtına atlıyarak göğe yükselir, Zeus'u görmeğe gider. Fakat Zeus yerini Polemos (Harb) a bırakıp gitmiştir. Polemos, Eirēnē(Barış) yi derin bir mağaraya kapatmıştır, elinde bir havan vardır, Yunanistan'ı dövmek için bir tokmak aramaktadır. Trygaios, tanrının tokmak aramak üzere gitmesinden faydalanarak, canla başla çalışan Attike çifçilerinin yardımı ile, Barış'ı ve arkadaşları Opora (Meyve mahsulü) ile Theoria (Bayram) yı kurtarır; Atina'yı barışa kavuşturduktan sonra, yalnız barışsever insanların katıldığı büyük eğlenceler hazırlar. İkinci parabasis'teki kır ve köy hayatının tasviri A. in unutulmaz şiir parçalarından biridir.

Ornithes (Kuşlar): M. Ö. 414 te oynanmıştır. Sparta ile barış halinde olan Atina, Sicilya seferine girişmişti; donanmanın hareketinden önce Hermes heykellerinin birtakım kimseler tarafından parçalanması halkı heyecana getirmiş, suçluların meydana çıkarılması için suçlu suçsuz birçok kimseler yakalanmağa, hattâ öldürülmeğe başlanmış, kişi güvenliği kalmamış ve şehirde bir yıldırma havası yaratılmıştı. Aristophanes, Atina'nın artık bir daha huzura kavuşamıyacağını hissediyordu; curnalcılığı meslek edinen sykophantlar, gençliği dinsizliğe, kötülüğe sevkeden sofistler, gözlerini hırs bürümüş demagoglar şehirde hâkim oldukça, dâvalara, idamlara bir son verilmedikçe devlet eski vakur ve refahlı haline dönemezdi. Memleketlerindeki bu huzursuz hayattan kurtulmak için iki arkadaş, Pisthetairos (Sadık arkadaş)ile Euelpidēs (Güzel ümitli), kuşların arasında kendile-

rine daha sakin bir yurt aramaya çıkarlar. Fakat her Atina'lı gibi macerasever olan Pisthetairos kuşların diyarına vardıktan sonra kuşları ayaklandırır ve onların yardımı ile Bulut-Gugukeli şehrini kurar, kurban etlerinin dumanlarının tanrılara kadar varmasını önliyerek tanrıları muhasara altına alır. Aç kalan tanrılar önce tehdit ederler, sonra elçiler gönderip kâinatın egemenliğini kuşlara bırakmak şartı ile barışı elde ederler. Hicve ve şiddetli hücumlara pek az yer veren, hattâ yer yer ciddî bir eda alan bu eser müsabakada ikinciliği kazanmıştır.

Lysistratē: M. Ö. 411 de, Lenaia bayramında oynanmıştır. O sırada herkes Sicilya bozgununun matemini tutuyordu. A., bu eseriyle de barışın kurulması lehinde çalışır, fakat bu sefer barış istiyenler kadınlardır: Lysistratē (Ordu dağıtan) adlı, Atina'lı bir kadın, Atina, Sparta, Boiotia ve Korinthos kadınlarını toplar. Kadınlar, kocaları harbden vazgeçinceye kadar, onlarla münasebette bulunmamağa karar verirler. Akropolis'i ele geçirirler. Akropolis'e hücum eden erkekler püskürtülürler. Fakat kadınlar kocalarının yanına dönmek, erkekler de karılarına kavuşmak için sabırsızlanmaktadırlar. Atina ve Sparta'dan elçiler gelir, iki taraf da barışa razı olurlar. Şarkılı danslı bir ziyafetle Yunan'lılar tekrar birleşirler, ziyafet sonunda Lysistratē, kadınları kocalarına teslim eder. Bu oyunda koronun rolü pek o kadar önemli değildir.

Thesmophoriazusai (Thesmophoria bayramını kutlıyan kadınlar): M. Ö. 411 de Dionysia bayramında oynanmıştır. A., bu eserde, Euripides ve Agathon'un sanatlariyle alay eder. Demeter şerefine kutlanan Thesmophoria bayramına erkeklerin katılması kesin olarak yasaktı; kadınlar bu toplantıdan istifade ederek, kadın düşmanlığı ile tanınmış Euripides'e uygun bir ceza tertip edeceklerdir. Euripides bunu haber alınca toplantıya meslekdaşı Agathon'u göndermek ister, çünkü Agathon o kadar kadın ruhlu ve kadın tavırlıdır ki kimse erkek olduğunun farkına varmıyacaktır. Fakat Agathon korkar ve kabul etmez; bunun üzerine toplantıya Euripides'in ihtiyar bir akrabası gider, orada tragedya şairini şiddetle müdafaa eder. Uyandırdığı öfke henüz yatışmamışken, Atina'da kadın hal ve tavırları ile tanınmış olan genç Kleisthenes gelir ve aralarında Euripides'in bir akrabasının bulunduğunu haber verir. İhtiyar yakalanır, cezalandırılacağı sırada Euripides tarafından güç belâ kurtarılır. Bu oyunda da koronun rolü önemsizdir.

Batrakhoi (Kurbağalar): M. Ö. 405 te oynanmıştır. A., bu eserinde, bir yıl önce ölmüş bulunan Euripides'e hücum etmektedir. Temsilcilerin koruyucusu tanrı Dionysos, Atina'da kıymetli tragedya şairi kalmadığına üzülerek, yeraltına inip Euripides'i tekrar yeryüzüne getirmeğe karar verir ve Herakles'ten topuzlu değneği ile aslan postunu aldıktan sonra yola çıkar. Zavallı Dionysos'un Hades'e inişi ve yolda geçirdiği korkular oyunun ilk kısmını teşkil eder. Kurbağaların şarkıları bütün o soytarılıklar üstünde lirik bir hava yaratır. Parabasis'te, memleketin selâmeti için parti kavgalarının üstüne çıkma tavsiye edilir. İkinci kısımda, Dionysos'un hakemliği altında Aiskhylos ile Euripides arasında birincilik için çetin bir müsabaka yapılır; Euripides Hades'e iner inmez bir temsil vermiş, kalabalığı coşturmuş, Aiskhylos'u en büyük tragedya şairine ayrılan tahttan zorla indirmiştir. Gürültünün sebebi budur. Her iki taraf kendi sanatını över, rakibininkini batırır. Dionysos ne yapacağını bilemiyerek bir terazi ile iki şairin mısralarını birer birer tartar. Aiskhylos'unkiler kurşun gibi ağırdır. Euripides müsabakayı kaybeder. Dionysos, Aiskhylos'u yeryüzüne getirmeye karar verir. Koro, eserin ismine rağmen, kurbağalardan değil, Eleusis gizem mensuplarından bileşiktir.

Ekklesiazusai (Kadınlar meclisi): M. Ö. 389 da oynanmıştır. Erkek kılığına giren kadınlar, Praksagora'nın idaresinde, bir sabah erkenden agora'da toplanırlar, hükümet idaresinin kadınlara bırakılması lehinde oy verirler. Erkekler meclise gitmek için hazırlanırlarken yeni durumdan haberdar edilirler. Praksagora, kocası Blepyros'a yeni hükümetin programında yer alan yenilikleri anlatır: herkes varını yoğunu götürüp meydana yığacak, sonra yiyecek olsun, giyecek olsun, aşk olsun, ne varsa herşey vatandaşlara eşit olarak dağıtılacaktır. Bu kararın gülünç sonuçları oyunun ikinci kısmında gösterilmiştir. Meselâ bir delikanlı sevgilisine kavuşabilmek için, daha evvel üç kocakarının gönlünü etmek zorunda kalır. Bu oyunda koronun hemen hemen rolü yoktur; lirik kısımlar pek azdır.

Plutos: M. Ö. 388 de oynanmıştır. İhtiyar Khremylos, zenginlik tanrısı kör Plutos'u Asklepios'un tapınağına götürür. Plutos kör olduğu için yeryüzünde zenginlik çok fena dağıtılmış ve bu yüzden, namuslu insanlar fakir kalmıştır; tanrının gözleri açılırsa namuslular refaha kavuşacak, dünyanın işleri yoluna girecektir. Fakirlik, insanlara ettiği iyilikleri sayıp Plutos'un gözlerinin tedavi edilmesini önlemek isterse de, Khremylos kanmaz, tanrının gözlerinin iyileşmesini sağlıyarak zenginliği namuslu insanlara dağıtır, müracaat eden fena insanları kovar.

A., eski komedya'nın ortak vasfı olan kaba ve basit soytarılık, vatan sevgisi, lirizm gibi öğeleri ustalıkla birleştirmeyi başarmış, eserlerinin vakaları ne kadar hayalî olursa olsun, hiçbir zaman gerçekle olan bağı kesilmemiştir. A., rasgele hücum etmediği gibi, rasgele de güldürmez; bütün olayları, tenkidleri, nasihatleri belli bir görüş ve gayeye dayanır. Siyaset ve kültür alanlarında memleketi uçuruma sürüklediklerine inandığı Kleon'lara, Hyperbolos'lara, Sofist'lere, geleneklerden ayrılan Euripides ve benzeri sanatçılara yaptığı hücumlarda zaman zaman fazla şiddet göstermesi vatanseverliğinden ve geleneklere şiddetle bağlılığındandır. A., Atina'nın alınyazısı için daima endişe duymuştur.

Kelime oyunları, kaba şakalar, gülünç durumlar, tragedya taklitleri, yerli lehçelerle konuşmalar, argo deyimler, onomatopoiia (yansıma) lar komedyalarına çeşni vermiş, halkı güldürmüştür. Dili saf Attike dilidir, ionik şekiller azdır. Üslûbu kıvrak, renkli ve ahenklidir. Eserleri devrinin siyaset, kültür ve günlük olaylariyle yakından ilgilidir.

ARİSTOPHANES, [Byzantion'lu] (yaklaşık olarak M. Ö. 257-180), Hellenistik devirde başlıyan filoloji biliminin en kudretli kişilerinden biri. A., Kallimakhos'un, Dionysios'un ve bir ihtimalle Zenodotos'un öğrencisidir. Öğretmenlerinin görüşlerini ve yollarını benimsemekle başlamış, fakat yaratıcı, yenileştirici zekâsı sayesinde kişisel metot ve görüşlere erişmiş, ve öğrenimini olgunlaştırmak için Byzantion'dan gittiği İskenderiye şehrinde Aristarkhos (b. bk.) ve Kallistratos (b. bk.) gibi kimseler yetiştiren bir filoloji akımının başı olmuştur. Kyrene'li Eratosthenes(b. bk.)in ölümünden sonra, 62 yaşında (yaklaşık olarak M. Ö. 195) İskenderiye kitaplığının müdürü olmuş, 77 yaşında iken ölmüştür. A. in metin tespitinde ortaya koyduğu esaslar İskenderiye filoloji okulunca kabul edilerek kullanılmıştır. Esaslar şunlardır: materyeli toplayıp düzenlemek, metinleri karşılaştırmak, kritik metotla metni tespit etmek, geleneksel metne sadık kalarak mümkün olduğu kadar az değişiklik

yapmak; dili, vezni, konuyu incelemek; metnin bozuk, müphem, anlaşılmaz kısımlarını yan tarafa konan kritik işaretlerle işaretlemek; yazarın hayatı ile uğraşmak; eserlerin edebî ve estetik değerleri hakkında girişler yazmak. A. büyük bir yayımcıdır; Homeros yayımında, metin tespiti alanında bir öncü olan Zenodotos'u geri bıraktığı şüphesizdir. Hesiodos üzerinde çalışmış ve *Aspis* (Kalkan) in Hesiodos'a ait olmadığını ispat etmiştir. Pindaros ve diğer lirikler üzerinde çok çalışmış, ilk olarak, o güne kadar nesir gibi devamlı yazılan lirik şiirleri *kola*'ya ve kıtalara ayırmıştır; vezin üzerinde çalışan ilk filolog A. tir. Tragedya alanında Euripides'in eserlerini yayımlamıştır. Aiskhylos ile Sophokles'i de yayımladığı hemen hemen muhakkaktır. Tragedyaların başına koyduğu *hypotheseis*'te, yani girişlerde dramın konusu anlatılır, eserin nasıl anlaşılması gerektiği bildirilir, benzer dramlarla karşılaştırmalar yapılır, koro, prolog, ilk temsil hakkında bilgi verilir; girişin sonunda da estetik bir hüküm bulunurdu. Komedya şairleri arasında Aristophanes'i yayımlamıştır. Yeni Komedya'yı da beğendiğini, Menandros'a hayran olduğunu biliyoruz. İskenderiye filologlarının pek uğraşmadıkları nesir alanında Eflâtun'u ele almış, onun dialoglarını trilogyalar halinde toplamıştır. Yazdıkları eserlerin türlerine göre ayırdığı büyük yazarların değer sırasını gösteren listeler (*kanōn*'lar) hazırlamıştır. Eski metinleri açımlama, yorumlama ile uğraştığı için, gramer ve lûgat alanlarını da ihmal etmemiş, bu alanlarda da büyük hizmetleri dokunmuş, bilimsel bir şekilde topladığı çok bol lûgat malzemesi ile *(Lekseis* veya *Glossai)* lûgatçiliğin yaratıcısı olmuştur.

ARİSTOTELYA (Aristotelia), eleokarpase (Elaeocarpaceae) familyasından Güney Yarımküresi'nde 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Vatanı Şili olan ve «Şili yasemini» adı verilen *A. maqui*. Avrupa'nın sıcak bölgelerinde süs ağaççığı olarak da yetiştirilmektedir. Bunun yenebilen meyveleri, Şili'de ateşi düşüren bir şurup yapılmasında, Fransa'da ise bazen kırmızı şarapların boyanmasında kullanılır.

ARİŞ, EL (El-Ariş, Yun. *Rhinokorura*. Hiristiyanlığın ilk zamanlarında *Laris*), Mısır-Filistin sınırında, Akdeniz kıyısına kadar erişen çölde, Vâdi el-Ariş'te verimli bir vahadadır; nüfusu 6 000 dir. Filistin'i Mısır'a bağlıyan demiryolu buradan geçer. Selim I. Mısır seferine giderken burada bir cami yaptırmıştır (1516). Bu cami bugün de vardır. A., 1799 da Bonaparte'ın eline geçmiş, burada imzalanan andlaşma ile (24. I. 1800) Fransız'lar Mısır'dan ayrılmıştı.

ARİTMETİK, matematiğin, sayılar arasındaki tabiî münasebetleri inceliyen kolu. Sayılarla yapılan esas işlemlerin kural ve kanunları ile bu işlemlerin yapılması ve harflerle yapılan hesapların incelenmesi, A. in esas konusudur. Sayılarla yapılan hesaplarda esas itibariyle üç tarz işlem vardır: 1 — Toplama ve onun tersinden ibaret olan çıkarma; 2 — Çarpma ve onun aksi olan bölme; 3 — Bir kuvvete yükseltme ile onun tersi demek olan kök alma ve bu ikisi arasındaki münasebet yardımiyle tarif edilen logaritme alma.

Esas hesap kanunları şunlardır:

1 — Assosiyatif kanun, 2 — Distribütif kanun, 3 — Komutatif kanun. Bunlar şu şekilde ifade olunurlar:

Assosiyatif kanun: a, b, c, gibi üç sayının toplamı, toplama işleminin sırasına tabi değildir. Keza çarpma işlemi için de aynı şey caridir. Bu keyfiyet harf hesabı yardımiyle şöyle gösterilebilir:

$(a + b) + c = a + (b + c)$ ve çarpma için $(a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c)$. Yani iki üç ve daha ziyade sayının toplanılması veya çarpılmasında netice yapılan işlemlerin sırasına tabi değildir.

Distribütif kanun: harf hesabiyle $a(b + c) = ab + ac$ şeklinde ifede edilir.

Komutatif kanun: bir toplama veya çarpmada iki terimin sırasının değiştirilebilmesi özelliğidir, harf hesabında bu $a + b = b + a$ ve $a \cdot b = b \cdot a$ şeklinde gösterilebilir. Üç grupta toplanan işlemlerden birinci gruptaki toplama ve çıkarma işlemlerinin icrasında göz önünde tutulan esaslar ve bunların tarifi şöyledir: Tam sayıların toplanması bir toplamdaki terimlerin kapsadığı birimlerin sayılması demektir. Toplama işareti + dir. İşlemin icrasında üç hal ayırt edilebilir:

1 — Toplanılacak olan iki sayının birer haneli olması hali. Bu halde toplama umumiyetle ezber bilinen aşağıdaki cetvele göre yapılır:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18

Cetvel: 1

Bu cetvelin kullanılması için, toplanılacak iki sayıdan birisi sol kenarda diğeri üstten seçilmeli ve bunların üzerlerinde bulundukları kolonların buluşma yerine bakılmalıdır: meselâ $3 + 9 = 12$ gibi.

2 — Birden fazla hanesi olan bir sayıya bir haneli bir sayının katılması. Bu halde tek haneli sayı çok hanelinin birler hanesine eklenir, toplam 9 dan büyük çıkarsa onlar hanesinin rakamı çok haneli sayının onlar hanesine eklenir ve b. g. meselâ:

```
 641      199
   9        9
 ---      ---
 650      208
```

gibi.

3 — Genel hal, meselâ $239 + 126 + 641$

Bu halde birler hanesi, onlar hanesi, yüzler hanesi v. s. ayrı ayrı toplanır, yani:

$9 + 6 + 1 = 16$ birim

$3 + 2 + 4 = 9$ on yani $= 90$

$2 + 1 + 6 = 9$ yüz yani $= 900$

öyle ise

```
  239
  126
  641
 ----
   16
   90
  900
 ----
1 006
```

veya kısa şekli ile

```
  239
  126
  641
 ----
1 006
```

dır. Bu tarz yazılışta birler, onlar, yüzler v. s. alt alta gelmelidir. Çıkarma ise iki sayının toplamı ile bunlardan biri bilindiğine göre ötekini bulmak üzere yapılan işlemdir. Bu bakımdan toplama işleminin tersidir. Çıkarma işleminin işareti (—) dir. Çıkarmada esas itibariyle gene toplama tablosundan faydalanılır. Çarpma aslında bir toplama işlemidir. Her hangi iki tabiî sayı meselâ 17 ve 39 sayıları verildiğine göre, bunların çarpımından maksat ya 17 tane 39'u biraraya toplamak veya 39 tane 17 nin tutarını bulmaktır. Çatpma işlemi bu tarz bir toplamın daha kısa bir şekilde yapılmasını öğretir. Çarpma işareti (×) veya (·) ile gösterilir. Çarpma işlemini kolaylaştırmak için kerreler cetveli adı verilen Pitagor cetvelinden faydalanılır. Bu cetvel 1 den 9 a kadar sayıların çarpımlarını kapsar:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

Cetvel: 2

Çarpma işini kısaltan kural harf hesabı ile şöyle ifade edilebir:

$$\sum_{k=1}^{n} a_k = a_1 + a_2 + \cdots + a_n \quad \text{ve} \quad \sum_{l=1}^{m} b_l = b_1 + b_2 + \cdots + b_m$$

gibi iki toplamın birbirleriyle çarpımını elde etmek için a_k ların hepsi b_l lerin hepsi ile ayrı ayrı çarpılarak elde edilen ara neticeler toplanır. Meselâ:

$(a_1 + a_2) \cdot (b_1 + b_2 + b_3) = a_1 \cdot (b_1 + b_2 + b_3) + a_2 \cdot (b_1 + b_2 + b_3) = a_1 b_1 + a_1 b_2 + a_1 b_3 + a_2 b_1 + a_2 b_2 + a_2 b_3$ gibi. Bu gözönünde tutularak meselâ 17 ile 39 u çarpmak için $17 \times 39 = (10 + 7) \cdot (30 + 9) = 10 \times 30 + 10 \times 9 + 7 \times 30 + 7 \times 9 = 300 + 90 + 210 + 63 = 663$ veya daha pratik olarak

```
 39
 17
---
273
290
---
663
```

işlemleri yapılır. Bir tabiî sayıyı 10 ile çarpmak için onun sağ tarafına bir sıfır 100 ile çarpmak için yine sağ tarafına yan yana iki sıfır yazmak yeter.

Bölme: A (Bölünen) ve B (Bölen) gibi iki tabiî sayı verildiğine göre:

$$A = K \cdot B + R \qquad 0 \leq R < B$$

eşitliğini sağlıyacak olan K (Bölüm) ve R (Kalan) sayılarını bulmak için yapılan işleme bu ad verilir. Yukardaki eşitlikte K harfi ile gösterilen ve Bölüm adı verilen sayı aynı zamanda $O \leq R < B$ eşitsizliği sebebiyle $B \cdot K \leq A < B(K + 1)$ eşitsizliğini de sağlar. İki tabiî sayının birbirine bölünmesinde distribütif özelikten faydalanılır. Yalnız tabiî sayılar söz konusu olduğuna göre, iki hal ayırt edilebilir. 1 · $A > B$ ve 2 · $A < B$ · ikinci halin cevabı kısadır. Bu takdirde $K = O$, $R = B$ dir. Birinci hale gelince bu takdirde yapılacak işlem bir misalle kolayca aydınlatılabilir. Misal 1948: 39. Burada (:) işareti, yapılacak işlemin bölme olduğunu ifade için kullanılır. A ve B yerine bu sayılar konulacak olursa yukardaki bölme denklemi şu şekli alır:

$1948 = K \cdot 39 + R$, burada K ve R için bulunacak sayılar $K = 49$ ve $R = 37$ dir. Bu sonuçları elde etmek için şu tarzda bir işlem yapılır: önce bölümün kaç haneli olduğunu bilmek mühimdir. 1948 için

$$390 < 1948 < 3900$$

eşitsizliği doğru olduğuna göre, bölümü gösteren sayı 10 ile 100 arasında öyle ise iki hanelidir. Asıl işleme gelince bunun için önce bölünecek sayının solundan başlıyarak bölenden büyük bir sayı elde edilinceye kadar ayrılır ve bu sayıda bölenin kaç defa dahil bulunduğu araştırılır. İşin burası bir meleke ve deneme meselesidir. Bu suretle elde edilen sayı bölenle çarpıldıktan sonra bulunacak sayı işaretlenen kısmın altına yazılarak ondan çıkartılır ve sonra bölünecek sayının eğer varsa işaretlenmiyen kısmının soldan ilk rakamı aşağıya yani çıkartma sonunda bulunan sayının yanına indirilir ve bu sayının bölünmesine çalışılır. Eğer bu sayı bölen sayıdan küçükse elde edilecek sayı bölen sayıdan büyük oluncaya kadar hane indirilir. Bu mümkün olmayorsa işlem bitmiş demektir.

```
1948 | 39
156  |----
---- | 49
0388 |
 351 |
 --- |
  37 |
```

Eğer bir B sayısı A sayısını geriye hiçbir şey artmıyacak şekilde bölerse bu B sayısına A sayısının tam bölenidir, denir. Meselâ 2 ve 5 sayıları sağdan birinci hanesi 2 veya 5 le bölünebilen sayıların tam bölenidir. 4 ve 25 ise sağdan iki hanesi 4 ve 25 ile bölünebilenlerin 8 ve 125 sağdan üç hanesi bu sayılarla bölünebilenlerin tam bölenleridir. Rakamları toplamı 3 le bölünebilenler 3 ü ve 9 la bölünebilenler de 9 u tam bölen olarak kabul eden sayılardır. v. b.

Birden fazla tabiî sayı verildiğine göre bunların ortak tam bölenlerinin en büyüğüne en büyük ortak (tam) bölen adı verilir. Kendisiyle 1 sayısından başka bir tam böleni olmıyan tabiî sayıya asal sayı denir. En büyük ortak böleni 1 olan iki sayıya aralarında asaldır denir. İki sayının en büyük ortak bölenini bulmak için bunlardan büyüğü küçüğüne bölünür. Eğer bir şey geri kalmazsa bu iki sayıdan, küçüğü en büyük ortak bölendir. Aksi halde bölen sayı ile geri kalan sayı arasında aynı işlem yapılır. Bu suretle devam edilmesi halinde en son geri kalan sayı sıfır olabiliyorsa, en son tam bölen başlangıçtaki iki sayının en büyük ortak bölenidir. Aksi halde o iki sayı aralarında asaldır. Bu işleme Euklides Algoritmi adı verilir, Misal: 816 ve 221.

	3	1	2	4
816	221	153	68	17
153	68	17	0	

e · b · o · b · 17 dir. İkiden fazla sayının en büyük ortak bölenini bulmak için, önce ilk ikisininki aranır ve sonra bulunan sayı ile ondan sonra geleninki v. b. hesap edilir.

Birden fazla sayıdan herbirini bir tam bölen olarak kabul eden sayılara o sayıların ortak çok katı ve bunların en küçüğüne o sayıların en küçük ortak (çok) katı denir. İki sayının en küçük ortak katının bulunmasında şu teoremden faydalanılır: İki sayının çarpımı o iki sayının en küçük ortak katı ile en büyük ortak böleninin çarpımına eşittir. Asal olmayan bir sayı yalnız bir şekilde asal çarpanlara ayrılabilir. Çarpanlara ayrılmış olan sayıların en büyük ortak bölenleri ile en küçük ortak katları kolayca elde edilir.

Bir sayı kendisiyle kaç defa çarpılırsa, o sayı o kuvvete yükseltilmiştir, denir. $2 \times 2 \times 2 = 2^3$ gibi. Çarpma sayısına kuvvet veya üst denir. Buna göre çarpanlara ayrılmış sayıların en büyük ortak böleni hepsinde ortak çarpanların en küçük üstlülerinin çarpımını teşkil etmekle elde edilir. En küçük ortak katı elde etmek içinse ortak çarpanların en büyük üstlülerinin ve ortak olmıyan çarpanların çarpımını teşkil etmelidir. Misal:

$$600 = 2^3 \cdot 3 \cdot 5^2 = 600$$
$$280 = 3^2 \cdot 5 \cdot 7 = 280$$
$$\text{e} \cdot \text{b} \cdot \text{o} \cdot \text{b} \cdot \qquad 3 \cdot 5 = 15$$
$$\text{e} \cdot \text{k} \cdot \text{o} \cdot \text{k} \cdot \qquad 2^3 \cdot 3^2 \cdot 5^2 \cdot 7 = 12600$$

Kesirler önce iki tabiî sayının birbirine oranı olarak tarif edilirler: $\frac{a}{b}$, $(b \neq 0)$ gibi. Bu yazılışta a sayısı pay b ise payda adını alır. b sayısı, herhangi bir bütünün eşit parçalarının sayısını ifade eder. a ise onlardan kaç tane alındığını gösterir. $\frac{a}{b}$ şeklindeki kesire bayağı kesir de denilir. Böyle bir kesirin pay ve paydası sıfırdan farklı bir sayı ile çarpılacak olursa değeri sabit kalır. Çünkü paydanın birden büyük bir sayı ile çarpılması (veya bölünmesi), bütünün ayrılmış olduğu eşit parça sayısının çoğaltılması (veya azaltılması) demektir. Bu takdirde eşit parçacıkların büyüklüğü küçüleceği (veya büyüyeceği) için eskisi kadar alındığı ifade olunmak istenirse payı gösteren sayının da aynı sayı ile çarpılması gerekir. Meselâ, 1 liranın 10 tane 10 kuruşa parçalanması halinde $\frac{3}{10}$ kesirinin gösterdiği değer, aynı liranın 100 (10×10) kuruşa bölünmesi takdirinde $\frac{30}{100}\left(=\frac{3 \times 10}{10 \times 10}\right)$ kesirinin gösterdiği değerin aynıdır. İki bayağı kesirin toplanması (veya çıkarılması) için paydaların eşitlenmesi yani, bütünün bölündüğü parçaların aynı büyüklükte olmasının sağlanması lâzımdır. Bunun için yukarda söylenen özellikten faydalanarak verilen kesirlerin pay ve paydaları, paydaların en küçük ortak katı, ortak payda olacak şekilde gerekli faktörlerle çarpılır ve sonra paylar toplanarak (veya çıkarılarak) bu ortak paydanın üzerine yazılır:

$$\frac{3}{5} + \frac{2}{7} = \frac{3 \times 7}{5 \times 7} + \frac{2 \times 5}{7 \times 5} = \frac{31}{35}$$
$$\frac{31}{35} - \frac{2}{7} = \frac{31}{35} - \frac{2 \times 5}{7 \times 5} = \frac{31}{35} - \frac{10}{35} = \frac{21}{35} = \frac{3 \times 7}{5 \times 7} = \frac{3}{5}.$$

Bayağı bir kesirin pay ve paydasının ortak faktörlerinin yukarda söylenen özelikten faydalanarak giderilmesinden elde edilen kesre eskisinin kısatılmışı adı verilir. İki bayağı kesirin çarpımı payların aralarında keza paydalarında aralarında çarpılması ile elde edilir. Çünki bir kesirin payını birden büyük bir tabii sayı ile çarpmak o sayıyı o kadar büyültmek, paydasını çarpmaksa okadar küçültmek demektir. İki bayağı kesirin birbirine bölünmesi için bunlardan ikincisinde pay ve paydanın yerleri değiştirildikten sonra çarpma işleminde olduğu gibi hareket edilir. Misaller:

$$\frac{2}{4} \times \frac{5}{7} = \frac{10}{28}$$
$$\frac{15}{28} : \frac{3}{4} = \frac{15}{28} \times \frac{4}{3} = \frac{15 \times 4}{28 \times 3} = \frac{5}{7}$$

Payı paydasından büyük olan kesir bir tam sayı ile bir hakiki kesire parçalanabilir. Misal:

$$\frac{17}{5} = \frac{15+2}{5} = \frac{15}{5} + \frac{2}{5} = 3 + \frac{2}{5} = 3\,\frac{2}{5}$$

(3 tam 2 bölü 5).

Paydası 10 sayısının herhangi bir kuvveti ile ifade olunabilen bayağı kesirlere ondalık (veya desimal) kesir denir. Bu kesirler diğerlerinden farklı olarak özel bir şekilde yazılırlar: Meselâ

$$\frac{39}{100} = 0{,}39\,, \quad \frac{641}{1000} = 0{,}641\,, \quad \frac{268}{100} = 2{,}68 \quad \text{v. b.}$$

Ondalık kesirlerle yapılan işlemler teori bakımından aynı prensiplere dayanırlarsa da pratik bakımdan bazı kolaylıklar arzederler. Bunların en mühimmi paydaların eşitlenmesi işinin kolaylaşmış oluşudur. Paydası 10 sayısının belli bir kuvveti haline getirilemiyen bayağı kesirleri istenilen sıhatte yani yaklaşık olarak ondalık kesirlerle ifade etmek mümkündür. Meselâ: $\frac{1}{3} \backsim 0{,}333$ gibi, bu yaklaşıklık bağıntısında hata $\frac{1}{10^3}$ den küçüktür. $\frac{p}{q}$ gibi iki tabiî sayının bölümü olarak ifade edilebilen bütün sayılara, rasyonel sayılar adı verilir. Tabiî sayılarda bu tarife dahildir $(q = 1)$. Fakat bunlardan

başka sayılar da vardır, meselâ $\sqrt{2}$, yani ikinci kuvveti 2 sayısını veren sayı böyle bir sayıdır. Çünki $\sqrt{2} = \frac{p}{q}$ bağıntısı hiç bir tabiî sayı çifti için mümkün değildir. Bu cins sayılara ise irrasyonel sayı adı verilir. İrrasyonel sayıları gittikçe kavrayan monoton iki rasyonel sayı dizisi içine almak, yani istenilen sıhhatte ondalık sayılarla ifadeye çalışmak mümkündür. Bu usule kutulama metodu adı verilir. $\sqrt{2}$ irrasyonel sayısı için bu iki dizi şu bünyededir:

$$x_1 = 1{,}4 \qquad x_2 = 1{,}41\,, \quad x_3 = 1{,}414\,, \quad x_4 = 1{,}1142$$
$$y_1 = 1{,}5 \qquad y_2 = 1{,}42\,, \quad y_3 = 1{,}415\,, \quad y_4 = 1{,}4143$$
$$x_n < \sqrt{2} < y_n \qquad\qquad y_n - x_n = \frac{1}{10^n}$$

$\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ gibi aralarında eşit iki kesire, bir orantı teşkil ediyorlar denir. Aralarında eşit kesirler için aşağıdaki özelik caridir:

$$\frac{a}{a} = \frac{c}{d} = \frac{e}{f} = \frac{a+c+e}{b+d+f},$$

$\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ şeklindeki orantıda terim çiftlerinin çapraz çarpımı (daima) aralarında eşittir: a d = b c. Bu özellik terimlerinden birinin bilinmemesi halinde onu bulmaya yarar. Bir $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ orantısından aşağıdaki bağıntılar elde edilir:

$$\frac{a+b}{b} = \frac{c+d}{d}\,; \qquad \frac{a-b}{c} = \frac{c-d}{d}\,; \qquad \frac{a}{a-b} = \frac{c}{c-d}$$
$$\frac{a+b}{a-b} = \frac{c+d}{c-d}$$

Çapraz terim çiftlerinden biri aralarında eşit iki sayıdan ibaretse bu terime diğer iki terimle orta orantılıdır, denir: $\frac{4}{8} = \frac{2}{4}$ gibi, burada 4 sayısı 2 ve 8 sayılariyle orta orantılıdır. İki ayrı değer çifti verildiğine göre bunlardan birincisini teşkil eden çiftin birbirine oranı, ikinci çiftin ters oranına eşitse bu değer çiftleri, aralarında ters orantılıdır denir. Sayıları bir doğrunun noktaları ile göstermek mümkündür. Bunun için, sayı doğrusu adını alacak olan bu doğru üzerinde bir başlangıç noktası ile, onun sağında bir B birim noktası seçmek yeter. Bu takdirde herhangi bir tabiî sayı bu O B uzunluğunun çok katı olarak O noktasının sağ tarafında işaretlenir. q sıfırdan farklı bir tabiî sayı olmak üzere $\frac{1}{q}$ sayısını da geometrik olarak göstermek mümkündür. $\frac{p}{q}$ ise, $\frac{1}{q}$ nün p tam katıdır. İrrasyonel sayılar ise onları kavirayan rasyonel sayı dizisi çiftinin tarif ettikleri limit nokta ile ifade olunurlar.

O başlangıç noktasının sağında bulunan herhangi bir sayının başlangıç noktasına göre simetriğine o sayının negatifi adı verilir. Genel olarak O noktasının sağındaki sayılar pozitif sayılar, solundakiler ise negatif sayılar adlarını alır. Negatif sayılar önlerine konulan (—) işareti ile pozitif sayılardan ayırt edilirler. $a < b$ bağıntısı bu sayı çiftinden b sayısının a sayısının sağında durduğunu gösterir. Aynı şey $b > a$ şeklinde de yazılabilir. Böyle bir bağıntı eşitliksiz adını alır. Eşitsizliklerle yapılan hesaplarda şu özeliklerden faydalanılır

1. $a + c < b + c$ ise daima $a < b$ demektir.
2. c pozitif bir sayı olduğuna göre $ac < bc$ den daima $a < b$ elde edilir.
3. $a < b$, $c < d$ eşitliksizlik çiftinden daima $a + c < b + d$ eşitsizliği elde edilir.
4. $a < b$, $c < d$ den b, c çifti pozitif ise, $ac < bd$ sonucu bulunur.
5. $a < b$ ise $-b < -a$ olur

Harf hesabında $-a$, $+a$ sayılarından pozitif olanına a sayısının mutlak değeri denir ve $|a|$ şeklinde gösterilir. Mutlak değer kavramı ile ilgili özelikler şöyledir:

1. $|a| = |-a|$
2. $|a \cdot b| = |a| \cdot |b|$
3. $a \neq 0$ olmak üzere $\left|\frac{1}{a}\right| = \frac{1}{|a|}$ ve $\left|\frac{b}{a}\right| = \frac{|b|}{|a|}$
4. $|a+b| \quad |a| + |b|$, $|a+b| \geqq |a| - |b|$

ve hattâ $|a+b| \geqq \big||a| - |b|\big|$.

Üstler ve kökler. x herhangi bir sayı k da bir tabiî sayı olduğuna göre, x^k yazılışı x sayısının k defa kendisiyle çarpıldığını ifade eder. Şayet $x \neq 0$ için ayrıca $x^0 = 1$ ve $x^{-k} = \frac{1}{x^k}$ tarifleri de yapılacak olursa her $p \gtreqless 0$ tam sayısı için x^p nin manâsı anlatılmış olur. p ve q keyfi tam sayıları ifade ettiklerine gere üstler için şu özelikler caridir:

$$x^p \cdot x^q = x^{p+q}\,; \qquad x^p \cdot y^p = (x \cdot y)^p$$
$$(x^p)^q = x^{pq}$$

Herhangi bir k pozitif tam sayısı ile bir a sayısı verildiğine göre $\xi^k = a$ bağıntısını sağlıyacak olan ξ sayısına a nın k mertebesinden kökü denir ve bu keyfiyet aynı zamanda $\xi = \sqrt[k]{a} = a^{\frac{1}{k}}$ yazılış şekliyle de belirtilir. p ve q her-

hangi iki tabiî sayı olduğuna göre $a^{\frac{p}{q}}$ ifadesinden $a^{\frac{p}{q}} = \left(\sqrt[q]{a}\right)^p$ $\left(\text{veya } \sqrt[q]{a^p}\right)$ bağıntısı anlaşılır. Bu suretle herhangi bir r rasyonel sayısı içinde a^r tarif edilmiş olur. Yukardaki temel kaideler, rasyonel üstler ve kavrama yahut kutulama metodları yardımiyle tarifi mümkün olan irrasyonel üstler için de caridir. $a > 0$, $b > 1$ sayıları verildiğine göre $b^{\xi} = a$ eşitliğini sağlıyacak olan ξ sayısına a sayısının b bazına göre logaritme (b. bk.) sidir denir ve bu ifade $\xi = \log_b a$ kısaltması ile gösterilir. Aritmetik tarihi: bk. MATEMATİK, tarih.

ARİTMETİK ORTALAM, $a_1, a_2, \ldots a_n$ gibi n tane sayının toplamının n ye bölümüne bu sayıların *aritmetik ortalama değeri* veya sadece *aritmetik ortalamı* denir. Buna göre yukarıki n sayısının aritmetik ortalamı $= \dfrac{a_1 + a_2 + \cdots + a_n}{n}$ ve a ve b gibi iki sayının aritmetik ortalamı $= \dfrac{a+b}{2}$ dir.

ARİTMETİK TAKSİM: bk. YUNAN MUSİKİSİ; ZARLİNO.

ARİTMOGRİF, sayı bilmecesi; harfler yerine sayılar kullanılarak yapılan bilmece.

ARİUS (Zo.), kemikli balıkların ostariofizi (Ostariophysi) alt takımına bağlı yayınlar (Siluridae) familyasının bir cinsi. Yassı ve geniş başları vardır. 6-8 bıyıklıdırlar. Damaklarında dişler bulunur. Boyları 1 m kadar olabilir. Kısa sırt yüzgeci, aynı uzunlukta bir yağ yüzgeci vardır. Karın yüzgeci göğüs yüzgecinden daha kısadır. Renkleri zemine uyar ve çamur rengini andırır. Tropik nehirlerde, acı sularda ve denizlerde yaşıyan türleri vardır. Nehirlerin zemininde yaptıkları yuvalara yumurtlarlar ve kuluçka hassaları vardır. Asya, Afrika, Avusturalya ve Amerika'da yaşarlar. Türkiye'de yaşıyan *A. cous* adlı türü Dicle'de ve Gezersuyu'nda bulunmuştur. 117 mm boyundaki bu balığın sırt tarafı koyu külrengidir; alt tarafı da sarımtrak beyaz renklidir.

A. herzbergi adlı türü Batı Hindistan'da, Güney Amerika'da yaşar. *A. australis* adlı türü Avusturalya'da, *A. commersoni* Güney Brezilya'da yaşar ve yerliler buna Bagre derler. *A. thalassinus* Kızıldeniz ve Hindistan'da yaşıyan bir türdür.

ARİYET, menkul ve belli bir malın karşılıksız olarak kullanılmasının başka bir kişiye bırakılmasını ve kullanıldıktan sonra geri verilmesini gerektiren bağıt,

ARİZARUM (Arisarum), arase (Araceae) familyasından, 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Akdeniz bölgesinde *A. vulgare* türüne raslanır.

ARİZEMA (Arisaema), yılanyastığıgiller (Araceae) den, Asya'nın tropikal ve subtropikal bölgeleri ile Avustralya, ve kuzey Amerika'da 110 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar otsu bitkiler olup, kökleri yumruludur. Yaprakları tırfıl gibi üç dilimli bileşik, çiçekleri koçan durumundadır.

ARİZEMA

ARIZONA [*ærizounī* ok.; İspanyolcada *arida zona* = kurak bölge; kısaltılmış şekli *Ariz.*], Amerika Birleşik Devletlerinden birisi; güneybatıda ve dağlık bölgededir. Yüzölçümü 295 134 km², nüfusu 500 000 (1940) dir. Ahalinin % 25 inden çoğu Meksika'lı, % 10 u kızılderili (Navaho, Apache, Hopi, Papago, Gila v. b.) dir. Asya'lılarla melezler de vardır. Kuzeyde 1 500-2 200 m yükseklikteki Colorado plâtosu, üzerinde volkanik dağların (San Francisco Mts., 3 844 m) yükseldiği çok geniş bozkırlarla kaplanmış ve Colorado nehri ile Little Colorado'nun 1 000 m den daha derin kanyonlariyle (Grand Cañon) yarılmış ve parçalanmıştır. Bu masael güneybatıya doğru alçalır ve dik fay basamaklarından Gila ırmağının geçtiği eğimli düzlüğe (Gila çölü) inilir. A. B. D. nin en güneşli bozkır ve çölleri A. dadır (Tanıktepe yöreleri ve Kaktus çölleri). Yaz mevsimi çok sıcak ve kurak, hattâ bahar haftalarca bulutsuzdur. Kış mevsimi ılıktır (Phoenix, denizden 350 m yüksekte, ocak ayı ortalama sıcaklığı 10,2°, temmuzunki 32, 5°; ekstrem sıcaklıklar güneybatıda + 53°,-30° dir). Denizden 50 m yüksekte bulunan Yuma'da yıllık yağış tutarı 80 mm dir; yalnız yüksek yerlerde yetecek kadar bol yağış olur ve meselâ plâtonun yüksek bölümlerinde 60 000 km² genişliğindeki alanlar sarıçam ve ardıç ormanlariyle kaplı bulunmaktadır. A. da ekim dikim alanı çok dardır ve büyük bölümü barajlar (Roosevelt, Boulder ve Coolding barajları gibi) ile sulanarak ekilip dikilmektedir. Başlıca ürünler buğday, mısır, pamuk, şekerpancarı, arpa, fasulye, limon, portakaldır. Geniş otlaklar hayvancılığa elverişlidir (koyun, sığır at, domuz). En önemli gelir kaynağı madenlerdir (başta bakır, altın, gümüş, çinko).

A., 1526 da İspanyol'lar tarafından keşfedilmiş, 1687 de cizvitler tarafından yerleşilmiş, 1850 de A. B. D. tarafından Meksika'dan on milyon dolara satın alınmış, 1863 te territorium haline girmiş, 1912 de B. D. topluluğuna katılmıştır.

ARIZONA CITY [*ærizounī siti* ok.], A. B. D. inden Arizona'da, Yuma yönetim bölümünde kasaba. Gila nehrinin Coloroda'ya karıştığı yerdedir. Yakınlarında altın, gümüş ve kalay madenleri vardır.

ARJANTİN (República Argentina; bu ad, burada çok bulunduğu umulmuş olan «gümüş» [Lât. *argentum*] ten gelmedir), Güney Amerika devletlerinden biri. A., Güney Amerika karasının güney bölümünün, And dağları doğusunda kalan geniş parçasını kaplar. Yüzölçümü 2 797 000 m², nüfusu 13 500 000 (1942), 1 km² ye düşen nüfus 5 tir; başşehri 2 409 000 nüfuslu Buenos Aires'dir.

Doğal bölümleri: A., ayrı özellik gösteren altı bölgeden meydana gelmiştir: Doğu Pampa'lar, Gran Chaco, Entre Rios, Batı Pampa'lar, And dağları bölgesi, Patagonya.

Pampa'lar, Aşağı Parana ve Atlas Okyanusu kıyısından And dağları'nın eteklerine kadar uzanan pek geniş düzlükler (600 000 km²) dir. Kuzey yarısında Brezilya kütlesinin uzantıları ve masa plâtolarla denizden ayrılmış olan, güney bölümünde ise, Okyanus'a açık bulunan Pampa'lar, dördüncü zaman tortullariyle örtülü ovalardır. Pampa milleri adı verilen bu örtülerin bir kısmı rüzgârların biriktirdiği lösler bir kısmı da ırmakların taşıyıp yığdığı aluvyonlardır. Pampa ovaları, dümdüz görünürse de, burada denize doğru gittikçe alçalan düzlüklerden çok, yeryer ve hele iç bölümünde, birçok yayvan çukurluklardan meydana gelmiş

Arjantin'de en yeni şehirlerden La Plata (1882 de kurulmuştur).

bulunur. Pampa'ların çukur yerleri bitek tarlalar, ara yerlerdeki yüksekçe bölümler ise otlakladır. Pampa'ların çok yeri ağaçsız, hattâ çalılıkların bulunmadığı dizboyu otluklardır. A. in en canlı ve ekonomik merkezi olan Pampa'ların doğu bölümü tarla ve modern tarzda hayvan yetiştiren alan, batı bölümü ise davarcılık bölgesidir. A. nüfusunun yarıdan çoğu bu topraklarda toplanmış, bu düzlükler geniş tahıl ve hayvan çiftliklerine ayrılmıştır. Gran Chaco, la Plata çukurelinin kuzey bölümü ve Pampa düzlüklerinin kuzeyindeki devamıdır. Yeni akarsu tortulariyle örtülü bulunan bu geniş çöküntü düzlükleri batıdaki dağ etekleriyle 300 metre yükseklikte iken doğu kenarındaki masa yöreleri kadar alçalarak 100 m ye iner. Bu bölgenin doğu kenarından Parana nehri geçer ve geniş ova üzerinde yer yer alçak ve yassı sırtlarla tepelikler yükselir. Orman ve otluklarla kaplı bulunan Gran Chaco'da sular yazın bol, kışın azdır. Yakın vakitlere kadar yeter derecede faydalanılmamış olan bu bölgeden hususiyle tanen elde edilen Quebracho (kebraço) ağaçlarından faydalanılmış, yalnız güney bölümünde az miktarda tarla açılmış ve davarcılık yapılmağa başlanmıştır.

Entre Rios adı verilen ve Parana ile Uruguay ırmakları arasında uzanan bölge Enterios, Corientes, Misiones eyâletlerini içine alır (21 000 km²). Burası Brezilya yüksek arazisinin yer yer tepelikler teşkil ederek uzandığı çok bitek topraklı geniş aluvyon ovalarıdır. Güney bölümü Pampa'lara benzer. Kuzeyinde yer yer ağaçlıklar uzanır. Amerika'nın en büyük çavlanlarından biri bulunan Iguazú bu bölgededir. Hayvan beslemeğe elverişli olan bu bölümde tütün, mate ve portakal da yetiştirilmektedir.

Batı Pampa'lar denilen ve And dağlarının eteklerine kadar uzanan bölgede Córdoba, Mendoza, San Juan, San Luis, La Pampa eyâletlerinin toprakları uzanır. Burası A. in üzüm, zeytin ve şarapçılık merkezidir.

And dağları bölgesi, yeryer ormanlık ve çıplak bölümlerden meydana gelmiş olup. 5 000 - 6 000 m. yüksekliğindeki bu dağ sıraları yer yer doğuya, Pampa'lara doğru uzantılar gösterir (bk. AND DAĞLARI).

A. in güney bölümünü teşkil eden Patagonya (Doğu Patagonya), And'lardaki 1 500 - 4 700 m yükseklikten Atlas Okyanusu kıyılarına doğru basamaklar şeklinde alçalarak 100 - 200 m ye inen bir Tersiyer masa arazisidir (yüzölçümü 800 000 km²). Bu plâtolar, dağlardan inen birçok paralel akarsularla derin bir şekilde yarılmıştır. Patagonyanın birçok yerleri Dördüncü Zaman akarsu tortulariyle örtülüdür. Andların eteklerinde büyüklü küçüklü birçok buzul gölleri sıralanmıştır. Daha aşağıdaki düzlüklerde de tuzlu göller yer almıştır. Kurak bozkırlar olan Patagonya, A. in koyun yetiştirme bölgesidir. A. in petrol kaynakları da buradadır.

A. in Güney Amerika karasındaki bu topraklarından başka, güneyde Tierra del Fuegu adı verilen Ateşelinde (b. bk.) arazisi vardır.

Iklim ve bitki: A., kuzeyden güneye doğru çok uzun (3 600 km) bir ülke olduğundan yer yer çeşitli iklim özelikleri gösterir. Kuzeyde Gran Chaco ile Parana-Paraguay arasında tropikal bir iklim tipi görüldüğü halde, Ateşeli'nde serin bir iklim görülür. Gran Chaco'nun kuzey bölümü tropikal kuşak içindedir; fakat güneye doğru kışın serin geçen astropikal kuşağına girilir. Yağışlı bir mevsime karşılık uzun süren bir kurak mevsim belirir. Bu sebeple burada kuraklığa alışkın ağaçların serpili bulunduğu otluklar geniş yer tutar. Bilhassa su boylarında sıralanan bu ağaçlar arasında Quebracho özel bir değer gösterir. Daha güneyde Pampa'larda ise ılıman kuşağın kara iklimi belirir. Yağmur en çok yazın yağar, kış mevsimi ise az yağışlı geçer. Kıyıdan içeri doğru yağış tutarı azalır. Böylece And'lara yaklaştıkça kuraklaşan bir iç bölgeye girilir (Buenos Aires çevresinde yıllık yağış tutarı ortalama 750 mm, And eteklerine yakın iç bölgede 300 mm). And dağlarından buraya yönelen akarsuların bir kısmı sızarak ve buharlaşarak kaybolurlar. Kıyıya yakın bölgelerde yağmur çok olduğundan sulama işinde yeraltı sularından faydalanılır. Pampa'larda zaman zaman korkunç fırtınalar olur ki bunlara Pamperos adı verilir. Yazlar pek sıcak, kışlar ılık geçer.

Bu iklim şartlarını gösteren Pampa'larda pek geniş otluklar deniz kıyısına kadar sokulur. Yalnız yer yer bazı akasya soyları ile Güney Amerika söğütlerinden meydana gelmiş bulunan çalılıklar görülür. Son zamanlarda bazı yerlerinde emek çekilerek kavak ve okaliptüs ağaçları da yetiştirilmiştir. Batıda Córdoba çevresine doğru kaktüslerin görüldüğü çalılıklar belirir. Bu bölgenin başlıca hayvanları yeraltındaki oyuklarda yaşıyan kemiricilerden viscacha ile koşuculardan lama'ya benziyen guanako ve deve kuşuna benziyen nandu'dur.

Kuzey Arjantin'de Salta şehri. Geride And Dağları görülüyor.

A. in Patagonya bölgesinde serin ve kurak bir iklim belirir. Hernekadar, And dağlarının burada az yüksek olması dolayısiyle bu dağları aşabilen batı rüzgârları nemliliği arttırırsa da, bu rüzgârlar And'ların doğu yamaçlarına az nemli olarak ulaşabildiklerinden, Patagonya'nın doğu kıyılarına yaklaştıkça iklim o nispette kuraklaşır. Fakat buna karşılık sıcaklık azdır. Batıda gür ormanlar And'ların doğu yamaçlarına doğru da aşmıştır.

Pampa'lardaki Arjantin çiftlik (Farm) lerinden birinde inek sürüleri.

Patagonya'nın bir çok yerinde, aralarına tek tek akasyaların karışmış bulunduğu dikenli çalılıklarla küme küme cılız otluklar geniş yer tutar. En güney bölümünde ise yosunların çok yer tuttuğu tundraya benziyen bir bölgeye girilir. Patagonya'nın başlıca hayvanları toprağı oyan türlü kemiricilerle sürü halinde dolaşan guanako'lar ve bunları kovalıyan puma (Amerika aslanı) lardır.

Sular: A. in en büyük nehri, Rio de la Plata adındaki geniş halice dökülen Parana'dır. Anddağlarından inen ırmaklar, paralel şekilde doğuya doğru akarlar. Bunların başlıcaları Pilcomayo, Bermejo, Colorado, Negro'dur ki, her biri yaklaşık olarak 1000 km kadar uzunluktadır. Bütün bu ırmaklar, yolları boyunca pek az kol alır, hemen sadece And'lardan aldıkları sularla beslenirler. Ancak, bu dağlardan inen bol suların bir kısmı, kurak bölgeye inince ya yeraltına sızar, yahut bir tuzlu gölde sona ererler. A. in başlıca kıyı girintisi olan La Plata, Parana ve Uruguay ırmaklarının döküldükleri bir ağızdır. Uzunluğu 300, genişliği 200 km olan bu girinti lığlarla gittikçe dolan az derin bir suyoludur. Burada ancak devamlı temizlemeler sayesinde 200 m genişliğinde ve 10 m derinliğinde vapur işlemesine elverişli bir suyolu sağlanmaktadır. Pampa'lar yakınında uzanan la Plata, A., in en canlı yeri olmuştur.

Nüfus: A. in nüfusu, son yarım asır içinde hızla artarak bugünkü miktarını bulmuştur. Daha 1850 de 2,5 milyon, 1895 te 4 milyona yakın olan nüfus 1906 da 6 milyona yaklaşmış, 1911 de 7, 1929 da 11 milyonu geçmiş. 1942 de ise 13, 5 milyonu aşmıştır. A. nüfusu, Avrupa'dan gelen göçmenlerle durmadan artmış olup, bugün de yılda ortalama 100 bin (bazı yıllarda bunun birkaç katı) kadar göçmen gelmektedir. Önceleri bu ülkede yaşamakta olan kızılderililer gittikçe azalmış, hepsi memleketin ıssız yerlerine çekilmiş, Ateşeli ile Patagonya ve Chaco'da ancak 30.000 kadar kalmıştır. Eski İspanyol göçmenlerinin torunları olan Kreol (Criollo) larla melezlerin sayısı da 400 bin kadardır.

A. e en çok göçeden milletler İtalyan'larla İspanyol'lardır. Hele İtalyan göçmenleri pek çoktur. Denilebilir ki A. lilerin % 25 i İtalyan kanındandır. İtalyanlar bulundukları yere çabuk uymakta, hattâ öz dillerini bile bir iki nesil sonra kaybetmektedirler. A. e göç etmiş bulunanlar arasında İrlanda'lı, İngiliz (50 bin kadar) ve Alman (200 bin kadar) lar da önemli yer tutar. Zenci yok denecek kadar azdır. A. nüfusunun % 77 si Avrupa aslından A. doğumlu, % 19 u yabancı doğumlu ve Avrupa'lı ana babadandır. Güney Amerika ülkelerinin çoğundan farklı olarak A., kültür, yaşayış, ekonomi bakımından Avrupa'ya yakından bağlı bulunmaktadır. Bununla beraber, Avrupa kültürü bütün özellikleriyle yalnız büyük şehirlerle çevrelerinde yayılmış, memleketin bu kalabalık yerlerinden uzak kalmış köşelerinde ise eski İspanyol göçmenlerinin kültürü tutunmuştur.

A. da 1 km² ye ortalama 5 kişi düşer. Fakat Doğu Pampalarda nüfus sık (20-50 kişi), Patagonya ve Chaco'da ise pek seyrek (1 km² ye 1 kişi kadar) tir. A. nüfusunun yarıdan çoğu şehirlerde toplanmıştır. Öyle ki, sayıları 15 i geçen şehirlerden yalnız 8 büyük şehirde 5 milyon nüfus yaşamaktadır. Bu şehirlerden biri çevresiyle birlikte 3 milyon nüfuslu (Buenos Aires), biri yarım milyondan çok nüfuslu (Rosario), ikisi 300 bin nüfuslu (La Plata, Kórdoba), dördü 150 bine yakın nüfuslu (Santa Fé, Tucuman, Bahia Blanca, Mendoza) dır.

Resmî dil İspanyolcadır. Yabancı diller içinde ençok yayılmış olanı Fransızcadır. Dinleri katoliktir. A. de kilisenin büyük kuvveti vardır.

Patagonya kıyılarında petrol bolgesinden bir görünüş (Chubut eyâleti).

Ekonomi: A., ekonomi bakımından, Güney Amerika'nın en önemli memleketidir. A. in ekonomik merkezi Pampa'lar bölgesidir. Çiftçilik ve hayvan yetiştirme memleketin başlıca geçim kaynağıdır. A. ikliminin çeşitlilik göstermesi, topraklarının verimli olması birçok ürünlerin yetişmesine imkân vermiştir. A. halkının % 70 i çiftçidir. Bununla beraber bugün A. topraklarının ancak % 10 kadarı ekilmektedir. Bütün topraklarının % 41 i otlak ve çayırlık, % 32 si ormanlık, % 17 si çıplak ve çoraktır. Mendoza, Córdoba, Tucuman eyâletlerinde geniş ölçülü sulama tesisleri yapılmıştır. Pampa'ların doğu bölümünde tarla ziraatı (geniş ölçüde

mısır, buğday, ketentohumu) ile teknik temellere dayanan hayvan yetiştirme (davar, sığır), Pampa'ların daha kurak olan iç bölümlerinde ise otlaklarda davar beslenmesi ve sulak yerlere bağlı olan bahçecilik, (bağ, meyva) başta gelir. A. in kuzeyinde ormandan faydalanma (Quebracio, mate) ile şekerkamışı, pamuk ve tütün ekimi, Patagonya'da ise davarcılık önemli yer tutar.

A. in karşılaştığı en önemli mesele, tarım maddelerinin aşırı istihsalidir. Öyle ki İkinci Dünya Harbi'nin başından 1943 yılına kadar silolarda 20 milyon ton mısır ve buğday birikmiş (yılda her ikisinden 13 milyon ton istihsal), çürümekten kurtarılmak için mısır, bu tarihten beri kömür yerine yakılmağa başlanmış, bu üründen ispirto çıkarılması, bununla domuzların beslenmesi, Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi Maiz Oil denilen ve zeytinyağını andıran bir çeşit yağ elde edilmesi çarelerine başvurulmuştur.

Büyük bir tarım memleketi olan A. in belirgin özelliklerinden biri de burada büyük toprak sahiplerinin çokluğudur. Bu durum, eski İspanyol'lar zamanından gelmedir. A. Ciriollo'ları, İspanyol'ların kurmuş oldukları derebeylik sistemi dolayısiyle ellerinde geniş topraklar toplamış, bağımsızlıktan sonra da bu toprakları elde tutmuşlardır. Estancia denilen bu büyük malikânelerde A. in en verimli toprakları yer tutmuştur. Bu pek geniş malikânelerin birçoklarının kendilerine mahsus demiryolu istasyonu, postahanesi, kilisesi, hastahanesi, dükkânları, süthaneleri ve polis barakası vardır. Fakat toplumsal reform, Estanciyeros denilen bu büyük toprak sahiplerinin imtiyazını sınırlamış, 1940 ta çıkarılan bir kanunla malikânelerin küçük parçalara ayrılarak buralara çiftçilerin yerleştirilmesi gözönünde tutulmuştur.

Daha 50 yıl önce hiçbir endüstrisi bulunmıyan A. da tarım ürünlerine dayanan endüstri kolları gelişmiştir ki bunların da başında etçilik ve frigorifik endüstrisi (bütün memlekette 40 milyon sığır, 45 milyon koyun vardır) ile un fabrikaları (232 tane), şeker tasfiyehaneleri, şarap fabrikaları, kebraço çıkaran fabrikalar gelir. Hayvan soyları gittikçe daha verimli bir hale getirilecek şekilde islâh edilmiş bulunan A. in hususiyle sığır etlerinin kalitesi çok yüksektir. A. bugün dünyanın en iyi ve en çok sığır eti elde edilen ülkelerinden biridir. Soğutulmuş etlerle dondurulmuş, konserve ve tuzlu etler çok miktarda istihsal ve ihraç olunur. Memlekette 18 büyük frigorifik müessesesi vardır. Buralarda günde 60 bin hayvanın kesilip hazırlanabileceği teçhizat bulunmaktadır. Bu müesseseler başlıca et alıcısı olan İlgiliz'lerin teşebbüs ve sermayesiyle meydana gelmiş olup, bazıları bugün de onların elindedir. Yılda ortalama 5 milyon koyun 4 milyon sığır, 1 milyon domuz kesilir.

Kuzeyde şekerkamışı yetiştirilmesi şeker endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır. A. de 40 şeker fabrikası vardır.

A. de bitki yağları çıkaran fabrikalar da önemli yer tutar: Amerikan fıstığı, pamuk, şalgam, keten, ayçiçeği ile mısır ve susamdan yağlar çıkarılmakta, zeytinyağı da elde edilmektedir. Bu yağlar sadece memleket içinde kullanılmaya yetmektedir. A. de kurulmuş bulunan 150 den fazla sigara ve tütün fabrikasında işlenen tütünün % 60 ı memleket içinde elde edilmekte, % 40 kadarı da karıştırılmak üzere dışarıdan satın alınmaktadır.

A. de kömür ve demirin yokluğu ağır endüstirinin gelişmesine engel olmuştur. Enerji kaynağı olarak petrol ve su kuvvetinden faydalanılmaktadır. A. in su kuvveti fazla ise de bundan şimdilik az faydalanılmaktadır. Büyük çavlanlar kalabalık yerlerden çok uzakta buluduğu için istifade edilememektedir. A. in petrol kaynakları Patagonya'nın kıyıya yakın bir yerinde, Comodoro Rivadavia çevresindedir. Buradaki 732 kuyudan elde edilen petrol, sarnıçlı gemilerle, La Plata'daki tasfiyehanelere gönderilmektedir. And dağları bölgesinden de az miktarda petrol çıkarılır. Elde edilen bütün petrol A. in iç ihtiyacının % 75 ini karşılamaktadır.

A. de 800 milyon ingiliz lirası kadar yabancı sermayesi vardır ki bunların çoğu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerine aittir. Bu paralar hususiyle demiryallarına, frigorifik tesislere ve petrole yatırılmıştır.

Ulaşım: A. in her türlü yolları, nüfusun ve şehirlerin çok bulunduğu Doğu Pampa'larda toplanmıştır. Uzunluğu 43 bin km yi geçen demiryolları, Buenos Aires'ten türlü yönlere doğru uzanır. Bu demiryollarından bir kısmına İngiliz sermayesi yatırılmış olduğundan, onların işletmelerindedir. And dağlarını geçen anademiryolu Buenos Aires'i Şili'nin Valparaiso ve Santiago şehirlerine bağlamıştır. Bir başka demiryolu da Tucuman üzerinden Bolivya'ya uzanmıştır.

Doğu Pampa'larda şoseler de her yana uzanmıştır (5 000 km). Geri kalan yollar düz ovalardan geçen toprak yollardır ki, buralarda en çok öküz ve at arabaları işlemektedir. A. de ırmaklar da taşın ve ulaşım bakımından önemli yer tutar. La Plata ve Parana nehirlerinde orta tonajlı gemiler 2 bin km içerilere kadar sokulur, küçük gemiler ise daha ilerilere işleyebilir. Gerek A. kıyıları boyunca işliyen, gerek engin deniz seferleri yapan gemiler önemli yer tutar; ticaret filosu 400 000 tonilâto kadardır.

Ticaret: Bir tarım memleketi olan A., tarım maddelerini satar, dışarıdan işlenmiş maddeleri satın alır. 30 yıldan beri A., Güney Amerika'nın en çok ihracat yapan memleketidir. Dışarıya sattğı malların % 60 ı tarla ürünleri (mısır, buğday, ketentohumu), % 36 sı hayvan ürünleri (et, deri, yün), geri kalanı orman ürünleri (kebraço) dir. Yabancı memleketlerden ise maden eşyaları, kömür ile her türlü işlenmiş mallar alır.

A. in ihracatı ile ithalâtı azçok denktir. Başlıca alıcıları Batı ve Orta Avrupa memleketleri, bunlar arasında da hususiyle İngiltere'dir. İkinci Dünya Harbi boyunca Avrupa pazarını kaybeden A. de ekonomik güçlükler başgöstermiştir. A. e satış yapan memleketler arasında İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri başta gelir. Tarım ürünleri gittikçe artan ve etçiliği gelişen A. in birçok ürünleri A. B. D. de de yetiştirildiğinden, A. B. D. piyasasının ihtiyaçları gözönüne alınarak buraya mal satmak imkânları aranmış, bu arada yün, pamuk, deri, ketentohumu, sepet, kebraço, konserve et, süt mâmulleri ile meyva, sebze gönderilmiştir. A. ise A. B. D. den otomobil, makine, tarım aletleri, yapı malzemesi, ilâç, sinema filmleri satın almaktadır. A., dünyanın yün ihtiyacının % 10 nunu sağlar. Her yıl 6 milyon sığır ve bir milyon dana derisi elde etmekle A., dünyanın başlıca deri ihraceden memleketlerinden biri olmuştur. A. de elde edilen buğdayın 4/5 i, mısırın ise ancak 1/5 içeride harcanabildiğinden, müşteri bulduğu nispette bu maddeleri bol miktarda satmaktadır. A., dünya kebraço istihsalinin 3/4 ünü verir; İngiltere ve A. B. D. ne taze meyva ihraç eder ki bunlar arasında elma (yılda 12 milyon kilo), armut (28 milyon kilo), üzüm (9 milyon kilo) başta gelir.

Anayasa: 20.11.1852 de Santa-Fé şehrinde toplanmış olan Kongrenin hazırladığı tasarının 25 mayıs 1853 te kabul edilmesiyle meydana gelmiştir. Bu anayasada 1860, 1866,

1898 ve 1930 da değişiklik yapılmıştır. Anayasa 110 maddedir.

Anayasa'ya göre Arjantin federal bir devlettir. Eederal yasama organı, Kongredir. Kongre iki meclisten kurulmuştur. Birinci meclis, Saylavlar Meclisi'dir ki halk tarafından doğrudan doğruya çoğunlukla ve dört yıllık bir süre ile 49 bin kişiye bir temsilci seçilmek suretiyle kurulur(Sayıları bugün 150dir). Seçimler, yarısı iki yılda bir yenilenecek yolda tertiplenmiştir. İkinci meclis Senatodur. 30 üyelidir. 14 eyalet millî meclislerince seçilen ikişer ve başkentin seçtiği iki üye ile kurulur. Süreleri dokuz yıldır. Üçte biri üç yılda bir seçilir. Bu çift meclisli kongrenin yetkileri anayasanın 67. maddesinde gösterilmiştir. Bunlardan en önemlisi kanun yapma yetkisidir. Kanunun her iki meclisçe kabul edilmesi lâzımdır. Hükümetin kanuna karşı veto yetkisi vardır. Veto halinde kanun, her iki meclisçe üçte iki çoğunlukla kabul edilirse ilân olunur.

Yürütme organı, «Arjantin Milleti Reisi» dir. Bu reis altı sene için seçilir. Yetkileri anayasanın 86. maddesinde gösterilmiştir. Yürütme organının işleri görmekle ödevli Bakanları vardır. Bunlara Devlet Sekreteri denir. Kongre üyesi değildirler, toplantıda bulunabilirler, lâkin oy vermezler.

Yargı erki, Mahkemelere bırakılmıştır. Bunların başında yüksek adalet mahkemesi vardır.

Federal Devlet'e girmiş bulunan 14 eyaletten her birinin ayrı anayasaları vardır. Bunlar birbirleriyle harb veya mücadele edemezler. Anayasaların, Cumhuriyet şeklinin ve temsil sisteminin korunması şarttır. Eyalet anayasaları federal anayasaları ilkelerine aykırı hükümler koyamaz. Federal Anayasanın 14. maddesine göre bütün vatandaşların çalışma, gidip gelme, dilekçe, fikir, mülk, öğretim ve din hürriyetleri vardır. Kan ve doğum imtiyazları kaldırılmıştır. Herkes kanun karşısında eşittir. Yabancılar yurtdaşların faydalandığı bütün medenî haklardan faydalanırlar. İki yıl sürekli olarak Arjantin'de oturan yabancı, Arjantin yurtdaşlığına geçebilir.

Anayasa'nın değiştirilmesi Kongre'ye aittir. Bunun için Kongre'nin tam üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile değişikliğe karar vermiş olması gereklidir. Değişikliği, toplanacak bir kurucu meclis yapar.

Arma: A. Devletinin arması mavî gümüşî renkte bir kalkan olup üzerinde bir Phrygia kalpağı ile birbirini sıkan iki el bulunmaktadır.

ARJANTİN ARMASI

Bayrak: mavi, beyaz ve mavi olmak üzere üç yatay yoldan ibarettir. Savaş Bayrağının orta yolundabir güneş vardır. Resim için bk. BAYRAK.

DİL: Arjantin cumhuriyetinin resmî dili İspanyolcadır. Bu dil, İspanya İspanyolcası (Castellano) ndan ayrılan Amerika İspanyolcası (el Español Americano, Hispano-Americano) nın özelliklerini taşımaktadır. Bunların başlıcası olan *seseo* (= s'leme) denilen olaya göre, İspanyol imlâsında c (+ e,i) veya z yazısiyle gösterilen sesi, burada s değerini alır: meselâ *cabeza* (= baş) kelimesi İspanya'da *kabetha*, burada ise *kabesa* okunduğu gibi (bk. İSPANYOL DİLİ). Amerika İspanyolcası içerisinde de, Arjantin İspanyolcasının ayrıca özellikleri vardır: Argentinismo). Memlekette. İspanyolcadan başka, göçmen olarak İtalyanca (1.250.0^0), ve Almanca (250.000) da konuşulur. 55.000 kişi de Güney Amerika yerli dilerini kullanır. Bunların sayısı eskiden daha çoktu; eskiden konuşulan birtakım yerli diller bugün ölü dil haline gelmiştir. Yerli diller, memleketin türlü bölgelerine göre şöyle sınıflanabilir: Kuzeyde: Atakama, Kerandi (şimdi ikisi de ölü), Samuku, Matako - Mataguayo, Maskoi, Quechua, Tupi - Guarani, Guaykurú, Je (Ges - Tapuya) ve Vilela - Chılupi; ortada: Charrúa, Diagit, Alentiak, Sanaviron (hepsi de ölü); Güneyde: Araukan, Aravak, Puelche, - Het (ölü), Chon, ve Yahgan (Yamana) dil ailelerine giren türlü dillır. Bu adlara bk.

Tarih: *Sömürgelik ve bağımsızlık savaşı zamanı:* İspanya'lı Juan-Díaz de Solís 1516 da La Plata körfezini keşfetmiştiler. Buna «Mare Dolce» (tatlı deniz) adını veren Solís'in Uruguay sahillerinde yerliler tarafından öldürülmesinden sonra arkadaşları keşiflerine devam etmişlerse de ancak 1527 de Sebastian Cabot, Paraná nehri boyunca memleketin iç taraflarına doğru ilerlemiş, bugünkü Rosario şehrinin yakınlarında Sancti Spiritú adını verdiği tahkimli bir yer kurmuştur ki, bu, Avrupa'lılar tarafından Arjantin'de meydana getirilen ilk yerleşme yeridir. Amerika'nın iç bölgelerinde ölçüsüz altın ve gümüş hazineleri bulunan bir memleketin var olduğu söylentisi bütün İspanya'yı kapladığı bir sırada, Cabot'nun 1526 da yerlilerden aldığı birtakım gümüş süs eşyasını İspanya'ya göndermesi üzerine bu efsanevî memleketin bulunmuş olduğu zannedilmiş, Arjantin adı da bu suretle ortaya çıkmıştır. Cabot, Sancti Spiritú'dan kalkarak nehir boyunca bugünkü Paraguay'a gitmiş, fakat buralarda yerlilerin karşı koyması ile karşılaştığından bir iş göremeden anavatana dönmek zorunda kalmıştır. Bundan dört yıl sonra, Bizar ro'nun fethettiği Peru'nun altın ve gümüşleri İspanya'ya aktığı zaman yeniden bu bölgeye karşı ilgi artmış, birçok kişiler İspanya'ya yeni memleketler kazandırmak üzere kendilerine yetki verilmesi için hükümete başvurmuşlardır. Bunlardan biri olan Pedro de Mendoza, 1200 adam ve 100 at ile İspanya'dan hareket ederek 1536 da Buenos Aires'i kurmuştur. Arjantin'in İspanya hesabına fethi, takviye kuvvetleri almak üzere anavatana dönerken yolda ölen Mendoza'dan sonra Martinez de Irala ile 1537 de başlamıştır. A. in iç taraflarındaki yüksek bölgeler, Peru ve Şili'den, La Plata ovası da Irala'nın ilk daimî yerleşme yeri olarak kurmuş olduğu Asunción şehrinden giden kimselerle yerleşme yerleri haline getirilmiştir. Paraguay boylarında raslanan yerliler, güney taraftakilere nispetle daha yüksek bir medeniyet seviyesinde olduklarından, İspanyol'lar bunlardan yardım görmüşler, onlarlarla iyi geçinmek yolunu tutmuşlardır. Hattâ Irala İspanyol'ların pek cazip olan yerli kızlarla evlenmelerini teşvik etmiş ve böylece bugünkü Paraguay ırkı meydana gelmiştir. Buna karşılık güney taraflarında yerlilerle İspanyol'lar arasında düşmanlık gittikçe artmış ve bu durum karşısında tutunamıyan Avrupa'lılar Buenos Aires'i bırakıp gitmişlerdir. Bununla beraber *La Plata* memleketleri sömürgesi günden güne gelişmiş, yerlilerin İspan yol'lara karşı mukavemetini kırmış ve 1573 te Paraguay ile Paraná nehirleri arasındaki memleketleri denetlemesi altına almıştır. İkliminin elverişliliği ve toprağının zenginliği, Avrupa'lıların işini her bakımdan kolaylaştırmış, onlara kısa zamanda çoğalarak etrafa yayılma imkânını vermiştir. 1551 de Santiago del Estero, 1564 de Tucumán

ve 1573 de Córdoba ve Santa Fé, 1580 de de Juan de Garay tarafından Buenos Aires yeniden kurulmuştur.

İspanya'da bütün sömürgeler hükümdarın şahsî malı sayılmış ve onların ancak hükümdarın yararına olarak sömürülmesi esası kabul edilerek bütün güney - Amerika, Peru (Vice-royauté) yönetimine bırakılmıştır. Kıral vekilinin emrinde Genel - Kapiten'ler, bunlara bağlı olarak da *audiencias* denilen danışma kurulları vardı. A., Bolivya'daki Charcas danışma kuruluna bağlı idi. Her şehirde, üyesi on ikiyi geçmiyen birer cabildo (şehir meclisi) vardı. Üyeleri hayat kaydı şartiyle atanmış olan, bazen de melezlerden olabilen cabildo, yönetim ve adalet işlerine bakardı. 1620 de Buenos Aires, Asunción, Tucumán Genel - Kapitenlik'leri meydana getirilmiş ve 1776 da ise La Plata memleketleri, Peru kıral-Vekilliğinden ayrılarak Buenos Aires veya La Plata kıral - vekilliği teşkil olunmuş ve Yukarı - Peru, yani bugünkü Bolivia da buna bağlanmıştır. Portegiz'lilerin Colonia sömürgesinden çıkarılmaları ve Brezilya ile güney - batı sınırının saptanması da aynı tarihe raslar. Yeni La Plata kıral vekilliğinin meydana getirilmesiyle bu memlekete İspanya ile serbesçe ticaret yapma imtiyazı verilmiş bulunduğundan, bundan sonra hızlanan bir kalkınma ve gelişme göze çarpmaktadır. Zenginleşen Buenos Aires şehri halkı, Avrupa kültüriyle günden güne daha sıklaşan münasebetler kurmuştur. Rousseau, Voltaire ve Montesquieu'nün yazıları burada çok rağbet kazanmış, Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiltere'ye karşı ayaklanmaları ve Büyük Fransız İhtilâli, burada sevgi ile karşılanmış, aynı zamanda, İspanya'nın fena idare ile kendilerini sömürmeğe hakkı olmadığı kanaatı meydana çıkmıştır. İspanya'nın Napoléon I. tarafına geçmesi üzerine İngiliz'ler La Plata'yı almak istemişler, İngiliz donanmasının gelmekte olduğu haberini alan kıral - vekili Córdoba'ya kaçınca Fransız aslından Santiago de Liniers tarafından teşkilâtlandırılan melez halk, 1806 da hiç karşılık görmeden Buenos Aires'e girmiş bulunan İngiliz kuvvetlerini geri atmış, ertesi yıl daha büyük hazırlıklarla gelen İngiliz'leri tekrar yenerek geri çekilmeğe zorlamıştır. 25 mayıs 1810 da kurulan 9 üyeli bir junta, İspanyol kıral-vekilini azletmiş, memleketin yönetimini kendisi ele almıştır. Bunun üzerine anavatandan ayrılmak istemiyen İspanyol'larla melezler arasındaki fikir ayrılıkları günden güne artarak en sonunda aralarında harb çıkmıştır. Komutan Belgrano, Tucumán (24 eylül 1812) ve Salta (21 şubat 1813) meydan savaşlarını kazanarak İspanyol kıtalarını A. den atmış ve Tucumán'da toplanan bir kongre, 9 temmuz 1816 da *Birleşik Río de La Plata Eyaletleri*'nin bağımsızlığını ilân etmiştir. 1817-18 de de San Martín, Şili'yi kurtarmış, böylece, İspanyol'ların Güney Amerika'daki egemenliklerine son verilmiştir.

Unitarist'lerle Federalist'ler arasındaki mücadele devri: daha Kurtuluş Savaşı sıralarında melezler'in kendi aralarında fikir ayrılıkları başlamış ve memleket Unitarist'ler (Birlikçiler) ve Federalist'ler diye iki büyük partiye ayrılmıştır. Buenos Aires şehri ile ardeli, zengin ve kültür sahibi kimselerin partisi olan Unitarist'lerin merkezi olmuş, Federalist'ler ise daha çok memleketin iç taraflarında taraflı bulmuşlardır. Buenos Aires'in hegemonyasına karşı Mendoza, Córdoba ve Tucumán gibi eski İspanyol kültür merkezleri karşı koymuşlar, böylece Buenos Aires'te sık sık hükümetler ve anayasalar değişmiştir. Genel bir karışıklık başlamış, vilâyetlerde Federalist generaller iktidarı ele almışlardır. Paraguay ile Uruguay, bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Uruguay'ın bağımsızlığı, Brezilya ile Arjantin arasındaki uzun savaştan sonra ancak 1828 de tanınmıştır. Geri kalan 14 La Plata vilâyeti, 1825 te Unitarist'lerin liderliği altında birleşerek bir konfederasyon kurmuşlardır. Toplanan kurucular meclisi, Rivadavia'nın başkanlığa seçilmesinden sonra 24 aralık 1826 tarihli anayasayı meydana getirmiş ve böylece bütün memleket üzerine Buenos Aires'in hegemonyası kurulmuştur. Rivadavia'nın giriştiği esaslı ıslahat hareketleri, birçok kimselerin işine gelmediğinden iç vilâyetler ayaklanmışlar, böylece Rivadavia iktidardan düşmüş ve iç harb bütün şiddetiyle yeniden patlak vermiş, bir yandan da Brezilya ile harb devam etmiştir. Federalist'lerin başı olan Rosas, 1829 dan beri, kesin olarak da 1835 ten beri Buenos Aires vilâtinde kayıtsız şartsız bir şekilde iktidarı elinde tutmuş ve memleketin iç taraflarındaki vilâyetlerde bir yıldırma rejimi uygulamıştır. Kendisi Unitarist'lerin amansız bir düşmanı olmakla beraber, vilâyetlerde iktidarı eline almış olanları ortadan kaldırmış, bu suretle birleşik bir Arjantin devletinin temelini atmıştır. Rosas, Uruguay'daki iç karışıklıklara karışmağa kalkışınca Brezilya ve Paraguay ile harbe tutuşmuş, 1845 te Fransa ve İngiltere ile de savaşmak zorunda kalmıştır. Bu sırada İngiliz ve Fransız donanması Arjantin sahillerini abluka altına almış, ancak 1849 da İngiltere, 1850 de de Fransa ile barış yapılmıştır. Rosas'ın rejimine karşı ayaklanan Entre Rios valisi General Urquiza, 1851 de Uruguav, Paraguay ve Brezilya ile işbirliği yapmıştır. Bunlara karşı 3 şubat 1852 de Monte Caseros meydan savaşında yenilen Rosas, İngiltere'ye kaçmak zorunda kalmıştır.

Urquiaz'ın topladığı bir meclis, Santa Fé'de 15 mayıs 1853 tarihli anayasayı meydana getirdiği bir sırada Buenos Aires vilâyeti, Konfederasyondan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş, fakat Konfederasyonun başkanlığına seçilen Urquiaz, 1859 da Cepada savaşını kazanarak Buenos Aires'in ayrılığına son vermiştir. Bununla beraber çok geçmeden iç savaş yeniden canlanmış ve Buenos Aires valisi Mitre, 1861 de Konfederasyon ordusunu Pavón'da yenmiş, bunun üzerine 1862 de kendisi Konfederasyon başkanlığına seçilmiştir. Arjantin, 1865 ile 1870 tarihleri arasında, Brezilya ve Uruguay ile bağlaşık olduğu halde, Paraguay diktatörü olan López'e karşı savaşmış ve büyük kayıplara uğramıştır. 1868 de Mitre'nin yerine Federalist'ler Partisinden Sarmiento başkanlığa seçilmiştir. Bu başkanın zamanında eğitim bakanı Avellaneda'nın gayretiyle okul ve eğitim işleri esaslı şekilde ele alınarak yüksek bir seviyeye getirilmiştir. 1874 te Avelleneda başkanlığa seçilmiş ve seçimde kaybeden Unitaris'lerin adayı Mitre'nin ayaklanması bastırılmıştır. 1880 başkan seçimi, bir defa daha iç savaşın patlamasına sebep olmuştur. Buenos Aires'te Unitarist'ler, askerî bir teşkilât kurarak iktidarı ellerine almağa girişmişler, fakat hükümet kuvvetleri Başkenti sararak şehri teslime zorlamıştır. Federalist'lerin adayı olan Harbiye bakanı General Roca başkanlığa seçilmiştir. Gerçek anlamda bir Konfederasyon ordusu kuran Başkan Roca, Buenos Aires şehrini aynı adı taşıyan vilâyetten ayırarak Konfederasyon'un başkenti haline getirmiştir. Böylece A. in birleşik bir devlet haline getirilmesi işi aşağıyukarı tamamlanmıştır.

1880 den beri ekonomik ve siyasî gelişme: Roca'nın başkanlığı ile Arjantin'in ekonomik hayatında gayet büyük ve hızlı bir kalkınma başlamış, bu, aynı zamanda memleketin sosyal ve siyasî bünyesini temelinden değiştirmiştir. İspanya'lı fetihçilerin A. e at, sığır ve koyun getirmelerinden beri burası bir hayvancılık memleketi haline gelmiştir. Ancak sonradan Avrupa'lı göçmenler tarafından kurulan ta-

rımcılık, 1880 yıllarında birdenbire ilerlemiş ve bu sayede Arjantin dünyanın en büyük zahire memleketleri arasına girmiştir. Aynı zamanda hayvancılık da, zahireciliğin yanında ikinci derecede kalmakla beraber, büyük bir gelişme göstermiş eskiden yalnız deriden faydalanılırken şimdi et ve yün ihracı çok önemli bir yer kazanmıştır. Hususiyle Başkan Roca'nın teşvik ve korumasiyle meydana getirilen demir yolları sistemi, memleketin genel kalkınmasında esaslı bir rol oynamıştır. Yeni ekonomi hayatını yapan ve geliştirenler, başta İngiliz'ler ve İngiliz sermayesi olmak üzere, A. e göç eden yabancılardır. 1860 tarihine doğru Avrupa'dan buraya kütle halinde başlıyan göçler, günden güne fazlalaşmıştır. En çok İtalyan'lar ve ikinci derecede İspanyol'lar, anayurtlarından ayrılarak A. de yerleşmişlerdir. A. in nüfüsu 1810 da ancak 400 000 kadarken, 1871 de iki milyonu ve 1895 de 4 milyonu bulmuştur; XX. yüzyılda ise bu sayı iki katını da aşmış bulunmaktadır.

Yeni ekonomi gelişmesinin başlangıcında, sağlam esaslara dayanmıyan bir kuruculuk faaliyeti, ve ağır malî buhran görülmüştür. 1880 tarihlerinde yerliler, güney bölgelere yapılan seferler sonucunda Río Negro ve Río Limay'ın gerilerine atılmışlardır. Yerlilerin elinden alınan geniş bölgelerde girişilen toprak spekülâsyonu, ekonomik kalkınmanın çok aşırı ve sağlam temellere dayanmıyan bir hız alması sonucunu vermiştir. 1886 da başkanlığa seçilen Celman zamanında spekülâsyon hırsı son haddini bulmuştur. Leonardo Alem, memleketin yönetimindeki suistimallere ve ölçüsüz mal siyasetine karşı Unión Cívica'yı teşkilâtlandırmış ve bu teşkilât 26 temmuz 1890 da Buenos Aires'te açıktan açığa ayaklanmıştır. Bunun üzerine Celman başkanlıktan çekilmiş, yerine onun muavini Pellegrini geçmiştir. Çok geçmeden devletin iflâsı ilân edilmiştir.

Federalist'lerle Unitarist'ler arasında yapılan bir anlaşma ile 1892 de Luis Sáenz Peña başkanlığa getirilmiştir. 1893 te Radikaller, Alem'in liderliği altında olarak üzere ayaklanmışlarsa da bastırılmışlardır. Sáenz Peña 1895 başında çekilince yerine muavini Uriburu geçmiştir. 1898 de Roca ikinci defa, 1904 de Manuel Quintana, bunun ölümü üzerine de 1906 da Figueroa Alcorta başkanlığa seçilmişlerdir.

Dış siyasette Arjantin, hususiyle Roca'nın ikinci başkanlığı zamanında, komşulariyle sınır anlaşmazlıkları ile uğraşmıştır. Roca, her defasında meseleyi barış yolu ile halletmek çaresini bulmuştur. A B C Devletleri diye adlandırılan Arjantin, Brezilya ve Şili (Chile) arasında birkaç defa hakem ve silâhsızlanma antlaşmaları imzalanmıştır. Şili ile Arjantin arasında vaktiyle Bolivia'ya ait olan Atacama bölgesi hakkındaki anlaşmazlık, 1809 da Amerika Birleşik Devletleri'nin Buenos Aires'teki elçisinin aracılığı ile A.'in lehine olarak halledilmiş ve böylece A. Los Andes Territorium'unu kazanmıştır. Yine Şili ile A. arasında çıkan Patagonia sınırı anlaşmazlığı, çok daha tehlikeli evreler göstermiş, 1901 de bir harbin önüne geçilemiyeceği sanılarak her iki devlet de silâhlanmağa başlamıştır. Fakat sonunda İngiliz kıralının hakem yapılması üzerinde uyuşulmuş, böylece Edward VII. nin 21 kasım 1902 tarihli hakem kararı ile anlaşmazlık konusu olan bu bölgenin büyük kısmı Şili'ye bırakılarak yarım yüzyıllık bir anlaşmazlık (1847-1902) da sona erdirilmiştir. 1903 te Roca'nın yerine başkanlığa seçilen Manuel Quintana'nın iki yıl sonra ölmesi üzerine başkanlığa Jose Figuerona Alcorta geçmiş, bundan sonra da 1910 da normal seçimle Dr. Roque Sáenz Peña gelmiştir.

Arjantin Cumhuriyeti, bağımsızlık yolunda arttığı ilk adımın yüzüncü yıldönümünü 1910 da kutlamıştır. Yüz yıldan beri daima tekralanan siyasî karışıklıklardan sonra A. için artık yeni bir reform devri başlamış bulunmaktadır. Bu yolda yapılan ilk iş gizli oyla seçim hakkının kabulü olmuştur. Alem tarafından kurulmuş olup daha ziyade Avrupa'dan gelen göçmenlerin torunlarının meydana getirdiği ve orta tabakaları temsil eden Radikal Burjuva Partisi, melezlerin meydana getirdiği Unitarist'lerle Federalist'ler Partilerini yenerek gizli oyla seçim hakkını kanunlaştırmıştır. Sáenz Peña'nın ağustos 1914 te ölümü üzerine Başkanlık, Muavini Dr. Victorino de la Plaza'ya geçmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin ilk yıllarında A. milletini idare etmek gibi ağır bir görev, de la Plaza'ya düşmüştür. Milletlerarası münasebetlerin birden bire kesilmesi üzerine halkı tamamiyle kozmopolit olan A. de herşey altüst olmuş, bir çeşit panik meydana gelmiştir. Bu durum içinde işleri yoluna koymak pek güç olmuştur. Birinci Dünya Harbi'nde A. tarafsız kalacağını ilân etmiştir. 1916 seçimi, bütün dikkati harbden ayırarak iç politikaya çekmiştir. Yeni seçim kanununa göre ilk defa olarak gizli oyla yapılan 1916 başkanlık seçimini, 30 yıldan beri muhalefette kalmış olan Radikal Partisinin lideri Dr. Hipólito Irigoyen kazanmıştır. Yeni Başkan ile onun dışişleri bakanı Pueyrredón Birinci Dünya Harbi'ne karşı sıkı bir tarafsızlık siyaseti gütmüşlerdir. 1917 başlarında harbe katılmış olan Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin, eline geçirdiği Buenos Aires'teki Alman temsilcisi Graf Luxemburg'un A. gemilerini batırmayı tavsiye eden telgrafını 8 eylül 1917 de neşretmesi üzerine, A. meclisi, 20 ve 22 eylülde Almanya ile siyasî münasebetlerin kesilmesi kararını almıştır. Fakat Başkan Wilson'un bütün lâtin Amerika'yı kendisi ile işbirliği yapmağa davet etmesi, A.'in resmî durumunu değiştirememiş, Irigoyen Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün baskılarına ve memleketteki muhalif akımlara karşı koyabilmiştir. Harbin âni olarak bitmesi, harb sırasında yüksek fiatla mallarını satarak zenginleşen ve ekonomi hayatını buna göre düzene koymuş olan A. de birtakım ekonomik ve sosyal karışıklıkların doğması sonucunu vermiş, endüstri alanındaki muvazenesizlik Irigoyen'in başkanlık süresinin bitmesine kadar devam etmiştir. 1919 ocağında Rus bolşevikleri tarafından idare edilen bir genel grev, geçici bir zaman için Buenos Aires'te tam bir anarşi doğurmuş, bunun üzerine bütün memlekette sıkı yönetim ilân edilmiştir. 1919 da A., Milletler Cemiyeti'ne girmişse de 4 aralık 1920 de, bağlaşıkların Almanya'ya karşı tatbik ettikleri zecrî siyaseti protesto etmek amaciyle, temsilcilerini geri çekmiş, fakat Milletler Cemiyeti'nden büsbütün ayrılmamıştır.

1922 de Irigoyen'nin yerine yine Radikal Partisinden olan Dr. Mercelo T. de Alvear başkanlığa seçilmiştir. Bunun zamanında memleket kısa süren bir buhran devresinden sonra daha önce hiç görülmemiş bir derecede kalkınmıştır. 1928 de A., dünyanın en fazla altına sahip olan bir memleketi haline gelmiştir. Başkan Irigoyen, aşırı derece şahsî olan idare sisteminden ayrıldığından, Radikal Partisi de ikiye bölünmüş, ve 1928 seçiminde parti programında sosyal reform ve endüstriyel gelişmeye önem veren Dr. Irigoyen ikinci defa olarak başkanlığa seçilmiştir. Fakat 1930 da ayaklanan Konservatif'ler, onu iktidardan düşürerek General José Francisco Uriburu'nun başkanlığında geçici bir hükümet kurmuşlardır.

Ertesi yıl vilâyetlerde birçok karışıklıklar çıkmış ve başkan Uriburu, bunlara karşı şiddetli bir bastırma siyaseti gütmüştür. Radikal Partisi, başkan seçimlerine katılmaktan menedilmiş ve 8 kasım 1931 de general Agustín Justo başkan seçilmiştir. Başkan Justo, genel olarak daha mutedil bir siyaset gütmüştür. Zamanında kamu hizmetlerinde ve dışişleri bakanı Carlos Saavedra Lamas'ın gayretleri sayesinde komşu memleketlerle olan dostluk kamünasebetlerinde büyük bir gelişme olmuştur. 1937 de nuna aykırı bir tarzda yapılan seçimler, başkanlığı kazanan eski Radikal'lerden Roberto M. Ortiz, 20 şubat 1938 de iktidarı ele almıştır. Ortiz iç siyasette dürüst bir tarzda seçim yapılmasını ve 1912 tarihli Sáenz Peña seçim kanununun hakkiyle uygulanmasını sağlamıştır. Başkanın kendisini seçmiş olan Konservatif'lerin Catamarca vilâyetinde yapmış oldukları hileli seçimlere, kanunî yetkisine dayanarak, elkoyması, 1940 ta ciddî bir siyasî buhran doğurmuştur. Birkaç hafta sonra Buenos Aires vilâyetinde aynı yolda yaptığı bir elkoymada da Konservatif'lerle büsbütün arasının açılması sonucunu vermiştir. Başkan Ortiz'in bu metanetli hareketleri sayesinde Radikal Parti, toparlanmağa muvaffak olmuş ve 1930 dan beri ilk defa olarak saylavlar meclisinde çoğunluğu kazanmıştır. Kabine üyeleri arasında büyük bir buhranın başgöstermesinden iki ay sonra Başkan Ortiz istifa etmiş, fakat Kongre istifasını kabul etmemiştir. 1943 te general Castillo'nun bir hükümet darbesinden sonra 1944 te Farrel başkanlığa seçilmiştir. 1945 te askerler tarafından yapılan hükümet darbesinde çekilmek zorunda kalmışken taraflılarının yaptıkları gösterilerden sonra yeniden iktidara geçen başkan muavini Albay Juan Domingo Perón, 1946 da başkanlığa seçilmiştir.

1939 da İkinci Dünya Harbi çıktığı zaman A., tarafsızlığını ilân etmiş ve Panama'da toplanan Amerika'lılar Konferansı'nda önemli bir rol oynamıştır. Sonradan Rusya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkarılmasını sağlamıştır. A., Batı Yarımküresinin savunulması işinde genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'yle sıkı bir işbirliği yapmaktadır. 1945 te toplanan San Fransisco Konferansı'ndan hemen önce A., yeni kurulan Birleşmiş Milletler'e girmiştir.

1946 dan beri Başkan Perón'un güttüğü siyaset, Peronizm adı verilen özel bir rejimdir. Kısmen meşruluğa, kısmen de diktatörlüğe dayanan bu rejim, iç politikada iktisadî devletçiliğe, dış siyasette ise komşu devletlere karşı faal bir siyaset gütmeğe meyillidir. Toprak ürünleri ihracını tekel altına almak, en önemli sendikaları denet altında bulundurmak, liberal iş adamlarını, basını, üniversiteyi ve en yüksek mahkemeyi baskı altında tutmak, gençliği askerî bir eğitimle yetiştirmek yolları tutulmuştur.

Bibliyografya: Levillier: *Les Origines argentines*, [1912]; A. Haas: *Argentinien* [1923]; L. S. Rowe: *Federal System of the Argentine Republic*, [Washington 1921]; A. Saldias: *Historia de la Confederación Argentina*, 5 cilt, [Buenos Aires, 1893]; E. Tornquist: *Economic Development of the Argentine Republic*, [New York 1918]; A. Weddel: *Introduction to Argentina*, [New York 1939]; A. C. Wilgus: *Argentina, Brazil and Chile since Independence*, [Washington 1935]; *South American Dictators in the First Century of Independence* [Washington 1937]; F. A. Kirkpatrick: *A History of the Argentina Republic*, [Cambridge 1931]; R. Levene: *History of Argentine*, [Chapel Hill 1937]; B. Hoses: *Intellectual Background of the Revolution in South America, 1810 - 1824*, [New York 1926]; *South America on the Eve of Emancipation*, [New York 1908]; *Spanish Dependence in South America*. [New York 1914].

ARJANTİN EDEBİYATI: bk. LÂTİN AMERİKA EDEBİYATI.

ARJİRİ (Argyrie), içinde gümüş bulunan ilâçları uzun zaman kullananlarda deri altında gümüş birikmesinden ileri gelen esmer renk. *Argirosis*de denir.

ARJUNA [*arcuna* ok.; Sanskritçe = beyaz, parlak], Hintlilerin *Veda* (b. bk.) sonrası mitolojisinde tanrı İndra'nın oğlu ve Sanskrit dilinde yazılı *Mahābhārata* adlı büyük destandaki başlıca kahraman. Bu destanda, akrabaları olan Kauravas veya Bhārata ailesiyle harb halinde bulunan Pāṇḍavas ailesine mensup beş kardeş arasında, Arjuna, cesareti, dürüstlüğü ve âlicenaplığıyle tanınmıştır. Usta bir okçu olan Arjuna'ya tanrılar göksel silâhlar verir, hususiyle tanrı Krishṇa ona yardım edip, destanın *Bhagavad-Gītā* bölümünde ona iman ve faaliyet felsefesini öğretir. Arjuna, Kauravas ailesini yendikten sonra, yerel varlıktan bıkar ve zaferlerini büyük kardeşi Yudhishṭhira'ya bırakarak, İndra'nın cenneti ve cesur kahramanların yurdu olan Svarga'ya çekilir. Bk. MAHĀBHĀRATA.

ARK LÂMBASI, bir elektrik üreticinin iki kutbuna bağlı iki kömür çubuk önce birbirlerine değdirilir ve sonra birbirinden yavaş yavaş birkaç milimetre uzaklaştırılırsa, akımın geçmesi kesilmeyip kömür çubukların uclarının akkor hale gelmesiyle aralarında ark (yay) adı verilen bir ışık yayı hasıl olur. Elektrik akımı kullanarak böyle bir ışık yayı meydana getiren aygıtlara A. adı verilir.

Fiziksel olaylar: kömür çubuklar arasındaki boşlukta negatif elektroddan pozitif elektroda doğru bir elektron akımı olacağından, devreden geçen elektrik akımı kesilmiyecektir; kömür çubuklar temasta iken devreden geçen akım ile oradaki yüksek direnç yüzünden değme yeri ısınır. Kömürler birbirinden ayrılırken negatif kömürden fırlıyan elektronlar kömür çubuklar arasındaki kısa boşluğu atlıyarak pozitif kömüre çarparlar. Bu elektronların yüksek hızları sebebiyle (bu hız akım şiddeti ve gerilim ile artar) büyük bir kinetik energisi vardır, bu sebepten pozitif kömüre çarpan elektronlar bu kömürü iyonlar (bk. ÇARPMA İYONLANMASI). Böylece atomdan bir veya birkaç elektron uzaklaşır, kömüre gelen elektronlar ise atom bakiyesi tarafından yakalanır ve elektronun enerjisinin belli bir kısmı ışık şeklinde yayınlanır. Çarpma iyonlanması ile meydana gelen bu parlamadan başka, büyük direnç yüzünden hasıl olan yüksek sıcaklık ile pozitif kömürde bir yanma, bu oksitlenme sonucu olarak da bir ışık yayını olur (Şek. 1).

Şekil : 1

Tabiatiyle negatif tarafta iyonlanma yüzünden bir ışıklanma olayı meydana gelmez; burada var olan çok daha zayıf ışık, sadece, kömür parçacıklarının daha az şiddetle yanmasiyle hasıl olur.

Kömür uçlarından çok daha az parlıyan arkın kendisi, elektronların hava moleküllerine çarpmasiyle meydana gelir. Hava molekülleri çarpan elektronlarla iyonlanır; iyonlanan molekülün nötrleşmesi sırasında ışık şeklinde yayılan enerji serbest kalır.

Ark lâmbalarının çeşitleri ve yapımları: ark lâmbaları kullanılan akımın cinsine göre, *doğru akımlı ark lâmbaları* ve *alternatif akımlı ark lâmbaları:* ışık yayını çevreliyen

ortaya göre de *kapalı ark lâmbaları* (havasız yerde) ve *açık ark lâmbaları* (hava ile temasta) olmak üzere çeşitleri vardır. Kapalı ark lâmbasına örnek olmak üzere *cıva buharlı ark lâmbasını* anabiliriz.

Bütün ark lâmbalarının esas kısımları şunlardır: 1 — kömürleri tutmağa yarıyan tutkaçlar, 2 — kömürleri birbirine yaklaştırma ve uzaklaştırma tertibatı, 3 — kömürler yandıkça aralarında büyüyen uzaklığı sabit tutmak için kömürleri sonradan kaydırma (ayar) tertibatı, 4 — ayarlama mekanizması ile ışık yayının korunması için cam fanus (Şek. 2).

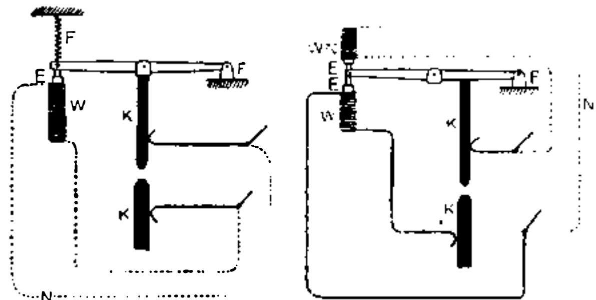
Şekil : 2

Ark lâmbalarının pratikte kullanılmalarında önemli nokta kömürlerin yanması yüzünden büyüyen aralığı sabit tutmak için, işleme sırasında kömürleri kaydırma tertibatıdır. Bu kaydırma ya otomatik olarak veya el ile yapılır. Otomatik ayar tertibatı olan ark lâmbalarında kaydırma elektromagnetik yoldan sağlanır. Elektromıknatısın tanzimine göre esas itibariyle üç çeşit ark lâmbası ayırt edilir (şekil 3 a, b, c): ana devre (seri) bağlamalı ark lâmbası, yan devre (paralel) bağlamalı ark lâmbası ve diferansiyel ark lâmbası.

Elektrot kömürlerinin nevine göre de değişik ark lâmbaları vardır. *Saf kömürlü ark lâmbası*'nda elektrotlar. isin basınç altında çubuk haline getirilmesiyle yapılmıştır. Bu ark lâmbasının arkı zayıf, mavimsi bir ışık yaydığı halde elektrotlar şiddetli bir ışık yayarlar. Doğru akım ile negatif kömürde bir sivri uc, pozitif kömürde bir krater meydana gelir.

Şekil : 3 a

Yayımlanan tekmil ışığın % 85 i pozitif kömürden, % 10 u negatif kömürden, % 5 i de ışık yayından hasıl olur. Pozitif kraterin sıcaklığı yaklaşık olarak 4 000° derecedir; negatif kömürün sıcaklığı bundan daha aşağıdır.

Şekil : 3 b   Şekil : 3 c

Alev arklı ark lâmbasında fitilli kömürler kullanılır; bu kömürler kömür tozu, su camı ve borik asitten ve maden tuzlarına (magnezyum tuzlarına) batırılmış içi fitilli bir kömürdür; bu ark lâmbasında yayımlanan ışığın en büyük kısmı, maden buharlarının içinde parladıkları, bizzat ışık yayına aittir.

Âdi ark lâmbalarında kömür çubukların yanmaları mahzuruna karşı daimî ark lâmbalarında bu mahzurdan kaçınılmıştır. Bunlarda silindir şeklinde camdan bir mahfaza içine konulan ışık yayı, oksijeni az bir atmosfer içinde yanar. Fakat bu çeşit ark lâmbalarının kullanılmasında açık olanlara nazaran (35-48 volt), daha yüksek bir gerilime ihtiyaç vardır (80-150 volt).

Ark lâmbalarının, *magnetit ark lâmbası* (doğru akım için), *titan karbit ark lâmbası* (doğru akım için), *volfram ark lâmbası* (hem doğru, hem alternatif akımlar için) gibi özel çeşitleri vardır.

Ark lâmbalarının kullanılma ve uygulanmaları: tabiî bir ark lâmbasının ışık şiddeti bunun yapısına, akım şiddetine ve gerilime tabidir. Açık ark lâmbalarında yanma müddeti kömür çubuğun uzunluğuna göre 10-23 saat olup kapalı ark lâmbalarında 120 saat kadar sürer.

Ark lâmbaları ışık kaynağı olarak caddelerin, meydanların, istasyoların ve büyük salonların aydınlatılmasında, bunların küçük modelleri de resim salonları, atelyeler gibi yerlerde ve bundan başka ışıkla tedavi, ışıldak ve projeksiyon lâmbalarında, sinemacılıkta kullanılmakta idi. Bugün akkor lâmbalarının keşfi ile ark lâmbaları ışık kaynağı olarak ışıldak, projeksiyon âletleri gibi birkaç yerde kullanılmakla beraber bilimsel araştırmalarda önemi azalmamıştır. Bir elementin spektrumunu elde etmek için çok zaman bu elemanın elektriksel ışık yayı kullanılır. Bu maksat için ya elektrotlar incelenecek madenden yapılır veyahut da kömür elektrotlar kullanılır ve pozitif kömür biraz oyularak içi incelenecek metalle veya bu metalin tuzu ile doldurulur.

Kömür elektrotlar arasındaki ışık yayı H. Davy tarafından keşfedilmiştir (1813 yayın tarihi).

ARKA. eski Anadolu"da iki yerin adı:

1 — Kappadokia bölgesinde bir şehir veya kasaba. A., Melitene (Malatya) den Arabissos (Efsus) a giden yol üzerinde bir konak idi. A., bugünkü Akçadağ (Arga) dır.

2 — Phrygia bölgesinde bir köy. Uluborlu'nun Kuzeydoğusunda olduğu tahmin ediliyor.

ARKA (Arca), yumuşakçaların yassı solungaçlılar (Lamellibranchiata) takımına bağlı aıkide (Arcidae) familyasının bir cinsi. Kalın ve hemen hemen dört köşeli kabuğu bulunan bu midye çeşidi ilkel yapılıdır. Kalblerinde iki kulakçık (atrium) ve çoklukla iki karıncık (ventriculus) vardır. Kabuk enine uzamıştır ve üzerinde kabuğun tepe kısmından kenarlarına uzanan oluklar vardır. Kabuğun kilidini teşkil eden kenarı düzdür ve biribirine benziyen ufak ve fazla sayıda dişlerle örtülüdür. Bugün yaşıyana pek çok türü vardır. Hemen hemen bütün denizlerde, hususiyle sıcak denizlerde raslanır. 500 kadar da fosil türü vardır. İlk fosillere Silür tabakalarında raslanmıştır.

Bugün yaşıyan türlerinden Nuhun Gemisi midyesi (*A. noae*) 8-10 cm büyüklüğündedir. Akdeniz'de yaşar. İtalyan'lar buna «mussole» adını verirler ve yerler. *A. tetragona* Akdenizde ve Atlas Okyanusunda, *A. tortuosa* Hint Okyanusunda *A. lactea* Avrupa denizleri ve Kızıldeniz'de yaşıyan türlerindendir. *A. glacialis* fosil türlerindendir.

ARKA ÇANTASI (Ask.), askerin çamaşırını, demirbaş erzakını, fişeklik veya kütüklüğünde taşıyamadığı fazla cepanesini, özel eşyasını koyduğu ve üzerine kaputu ile portatif çadırını sardığı çanta. Bu çanta her zaman askerin yanında bulunur. Çok hızlı hareketleri gerektiren muharebe zorunlulukları karşısında emirle bırakılabilir ve o zaman başka vasıtalarla taşınabilir.

ARKAYAMAÇ (Ask.), yönü düşman tarafına olmıyan veya düşman kara gözetlemesine kapalı olan yamaç.

Arkayamaç mevzii: arkayamaçta yapılan mevzi. Bu mevziler Birinci Dünya Harbi'nin doğurduğu mevzilerdir.

Önyamaçlarda düşman ateş tesirinin çok artmış olması, buna karşılık mevzi harbi halinde süren ve uzun müddet o mevzilerde muharebe yapmanın zorunluğu dolayısiyle ateşten korunabilmek ve düşmanın gözetlemeli ateşini azaltmak için mevziler arkayamaçlardan geçirilmiştir.

ARKADİ, Girit adasında İda dağının doğu nihayetinin kuzey eteğinde bir yönetim bölümü ve onun merkezi.

ARKADİA, Yunanistan'da Mora yarımadası ortasındaki dağlık bölge. Yüzölçümü 4327 km^2, nüfusu 166 000, başlıca şehri Tripolis'tlr Kalker dağların karst yörelerinden ve çanaklardan meydana gelmiş bulunan A. nın sularını Alpheios ırmağı boşaltır. A. toprakları birçok yerlerinde kayalık ve çorak olup, halkı pek eskiden beri çobanlıkla geçinir.

Burada oturan halkın İlkçağ'daki başlıca şehirleri doğuda Tegea Mantineia ve Orkhomenos ile batıda Thebai'lılar tarafından kurulmuş olan Megalopolis'tir. Burada oturanlar, Yunanistan'ın en eski halkından sayılırlar. Bk. ARCADIA.

DİL: Arkadia diyeleği, Eski Yunanca'nın Güney veya Akhaia diyelekler grupundandır. Batı koldan olan Dor diyeleklerinin akını karşısında geri çekilmek zorunda bulunan Güney Yunanca'nın, Peloponnesos'ta kalan biricik üyesidir, ve bu yarımadanın ortasındaki dağlık arazide etrafı Batı Yunanca ile çevrili olarak, bir adacık halinde yaşamış, yazılı kalıntı olarak da, M. Ö. V. III. yüzyıllara ait birkaç kısa yazıtla bazı kelimeler bırakmıştır. Yakın akrabaları Pamphylia (güney Anadolu kıyısı) ve Kıbrıs diyelekleridir. Hepsi için bk. AKHAİA, dil.

ARKADİOS [ARCADIUS, Flavius] (hük. 377-408), Doğu Roma İmparatoru, Büyük Theodosios'un büyük oğlu. Babası, devleti doğu ve batı olarak ikiye bölünce, A., doğu bölümünde imparator olmuştur. Batı imparatoru olan kardeşi Honorius'un generali Stilicho, doğu imparatorluğuna ait olan Illyricum'u batı devletine katmağa çalıştığı için, A. kardeşi ile daimî bir geçimsizlik halinde yaşamıştır. A. devlet idaresini önceleri, prafectus praeforio'su olan Rufinus'a, bunun öldürülmesinden sonra da (395) bir hadım olan Eutropiu'sa bırakmıştır (bunun idamı 399). A., bir Fırank generalinin kızı olan karısı Eudoksia (ölüm 404) nın çok etkisi altında kalmıştır. Son devirlerinde yönetimi praefectus praetorio'su Anthemius'a bırakmıştır. A. zamanında, 365-396 senelerinde Alaricus (b. bk.) idaresindeki batı Got'ları Hellas'ı istilâ etmişler, hattâ, bir Got generali olan Geinas partizanların da yardımı ile İstanbul'da 399-400 tarihlerinde imparatoru düşürmeğe kalkmış ve tehlike ancak altı ayda bastırılabilmiştir. A., 404 te, karısının teşvikiyle, Iskenderiye ile ihtilâfa düşen İstanbul patriki Khrysostomes'u sürmüştür ki, bu olay imparatorların patriklik üzerine olan nüfuzunu sağlamıştır.

ARKADİOS SÜTUNU, İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde Avrat pazarı denilen yerde bir anıt taşı. Bu sütun eskiden Kserolophos denilen tepe üzerinde ve Arkadios forumunun ortasına dikilmişti. Roma imparatoru büyük Theodosios tarafından Got'lara karşı kazanılmış bir savaşın anıtı olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun birinci imparatoru Arkadios'un emriyle 403 yılında dikilmiştir. 421 yılında İmparator Theodosios II. bu sütunun tepesine babası Arkadios'un heykelini diktirmiştir. Bu heykel bir müddet sonra yıldırım değmesiyle yıkılmış; depremlerin etkisiyle sarsılmış ve çatlamış olan sütun da Ahmet III. zamanında tehlikeli bir duruma geldiğinden yıktırılmıştır. Sütun kırk metre yükseklikte olup dokuz metre yükseklikte bir kaideye oturmaktadır. Sütunun gövdesinin çapı 4 metre olup içinde tepesine kadar çıkan bir yuvarlak merdiven vardır. A. nun üstü Theodosios ile Arkadios'un zaferlerini gösteren yuvarlak kabartmalarla süslenmiştir. İtalyan arkeoloğu Banduri 1685 yılında bu sütunun resmini yayımlamıştır. Sütunun iki parçası İstanbul'da eski eserler müzesinin Bizans salonunda 1315 sıra numarasında gösterilmektedir. Sonradan *Avrat taşı* adı da verilen bu sütun hakkında Bizans ve Osmanlı devirlerinde halk arasında birçok efsaneler ve hurafeler doğmuştur.

ARKADİUPOLİS, eski çağ dünyasının iki şehrinin adı.

1 — Trakya'da, bugünkü Lüleburgaz. A. in önceki adı *Bergule* idi. Bergule, imparator Theodosius tarafından tahkim edilmiş ve oğlu Arkadios'un şerefine A. diye adlandırılmış; başka rivayetlere göre, şehir bizzat Arkadios tarafından 403 te kurulmuştur. A., önce Bizye (Vize) piskoposuna tabi idi, sonradan kendisi bir başpikoposluk merkezi olmuştur. A. 442 de Attilâ, 472 te Theodorik tarafından kuşatılmış, sonradan da iki defa Hun'lar tarafından zaptedilmiştir. Şehrin sonraki tarihi için bk. LÜLEBURGAZ.

2 — Titakazos (bk, TİTAKAZA) şehrinin V. yüzyılda Arkadios'un şerefine aldığı ad olması ihtimali vardır. Titakazos'un yeri hâlâ belli değildir; ihtimal ki güney Lydia'da Messogis dağının güneyinde bulunuyordu.

ARKAİK (Archaïque; Yun. *arkbaios* — eski) [G. S.]: 1 — eski ve ilk devirler ve eserleri hakkında kullanılır; 2 — yapıldığı tarihten daha eski zamanların işine benziyen eserler; 3 — eski klâsik devir üslûbundan önceki üslûplara benzetilerek yapılan şeyler; 4 — klâsikten önceki eserler.

ARKAİKUM, (Archaikum; Yun, *arkhaios* — eski, en ilk), yeryuvarlağı tarihinin en eski bölümü (en eski temel arazi) Katı yerkabuğunun en eski parçalarını meydana getiren bu bölüm kültelerinin (gnays, mikaşist, fillad) hepsi çok fazla başkalaşıma uğramıştır. Bu külteler arasında kesin olarak fosil izi henüz bulunamamıştır. Yalnız bu pek uzun devrin (Arkaik zaman) sonunda yeryüzünde canlıların belirdiği anlaşılmaktadır. Bu zaman içinde dağoluşumu da olmuştur (bk. ALGOMKİUM, jeoloji).

ARKAİZM, (Archaïsme; Yun. *arkhaios* eski), dilcilikte, bir şeklin, bir yapının, veya bir dilin, kullanıldığı tarihten önceki devirlere ait nitelik taşıması ve bu nitelikte olan kelime veya deyim kullanma gösterisi; aşnılık. Zıddı neolojizm (néologisme) dır. *Aşnılık* (= eskilik) kelimesinin kendisi, arkaizm'e bir misaldir. Sözlüklerde «nadir» (rare) kaydiyle gösterilen kelimeler de arkaizm'e yaklaşmış demektir. Dil daima aşınıp eskidiği için, bazı kelime ve deyimler belli bir devire kadar herkes tarafından kullanıldıktan sonra, yavaş yavaş ortadan çekilir; bunlardan bazısı tamamiyle ölür, yani artık hiç kullanılmaz (obsolete; Lât. *obsoletus* = eskimiş, «metruk»), başkaları da eskimişlik ve yarı ölü hale gelmişlik niteliğini taşıdığı halde bazı kere yazarlar tarafından bir sanat gösterisi olarak eserlerde

kullanılır. Hukuk ve teoloji gibi muhafazakâr dil kullanan bilim kollarında, ve hususiyle özel adlarda (*ulu* yerine *Uluğ*, gibi), arkaizmler çoktur. Bugün için, meselâ, Fransızca'da *l'orgueil* (= kibir) yerine *la superbe*, İngilizce'de *to me* (= bana) yerine *unto me*. Almanca'da da *Tat* (= iş) yerine *That* (imlâ arkaizmine misal) kelime veya şekillerini kullanmak birer arkaizmdir. Lâtin yazarlarından Sallustius, Fransız klâsiklerinden La Bruyère, ve her milletten daha birçok yazarlar arkaizmler kullanmış, İngilizlerden Thackeray XIX. yüzyılda *Henry Esmond* adlı romanını bir yüzyıl önceki dilde yazmış, bizde de meselâ Yahya Kemal Beyatlı, Nedim'in XVIII. yüzyıla ait üslûbunu şiirlerinde yeniden canlandırmıştır, ki bu sonuncusu bir çeşit epigon (épigone; Yun. *epigonos* = sonraki nesil) luk hareketi, yani çağı geçmiş olan bir çığırı devam ettirme gayreti sayılabilir. Böyle olmakla beraber, arkaizm, destan ve masal gibi bazı edebî türlerde, yazıya eskilik havası ve hoş bir çeşni sağlıyan değerli bir araçtır. Edipler tarafından canlandırılan eski kelimelerden bazıları, bir müddet arkaizm sayıldıktan sonra, tutunabilirlerse, arkaizm niteliğini kaybederek yeniden genel kullanışa alınabilirler.

Arkaizm, kelimede olduğu gibi, imlâda, telâffuzda, anlamda, şekil (deyim, kelime takımı, ifade tarzı)de, gramerde ve sintaksta da olabilir. Meselâ, *hava* kelimesini *heva* şeklinde telâffuz etmek bugün için hem bir arkaizm, hem de bir «aşırı doğru» (hyper-correct) luk özentisi sayılabileceği gibi, İstanbul'daki *Tahtakale* semtine *Taht-ül kale* (= kale altı) demek de bir «etimoloji arkaizmi» dir. Aynı şekilde, bugün *yavuz* kelimesini «şerir», *yaman* sözünü de «fena, şeytan» anlamına kullanmak birer anlam arkaizmi olur. Bazı kere *böyle olması için* yerine kullanılan *böyle olsun için* deyimi de bir gramer-sintaks arkaizmidir. Türkçede *budun* kelimesi XII. yüzyıla kadar «halk, millet» anlamına kullanılmış, sonra bunun yerine *ulus* kelimesi geçmiş, XVIII. yüzyıldan sonra da yerini tamamiyle *halk* ve *millet* kelimelerine bırakmıştır. Bugün *budun* ve *ulus* kelimelerini kullanmak, arkaizmden başka birşey değildir. Yeni kelime ve terim, bazı kere arkaizme başvurmakla yapılır. Yine, *emsali misillü* deyimi, arkaik bir şekil olmakla kalmıyarak, bazı arkaizmlerde olduğu gibi, mizah çeşnisini de taşımaktadır. «İyi» anlamına kullanılan *yahşı* sözü de bu cümledendir. Edebiyat dilinde geçmeyip ancak yerel ağızlarda canlı olarak yaşıyan kelimeleri (meselâ, *ivedi* = çabuk) yazı diline sokmak arkaizm sayılmaz; edebî dilde daha yerleşmeden, bunlara yerine göre «taşra ağzı» (provincialisme), «köy ağzı» (rusticisme) v. b. denir. Arkaizmi, yukarıda işaret edildiği gibi, tamamiyle «metruk» şekillerden ayırmak gerekir; meselâ; daha 25 yıl evvel kullanılmakta olan *emr ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir* deyimi, eski devrin zihniyetiyle beraber, tamamen göçmüştür. Bir dil bütün yapısiyle beraber istihale ederek başka bir dil haline geldikten sonra, eski şekilleri kullanmak arkaizm sayılmaz; meselâ bugün İngilizce *stone* (= taş) yerine Anglosaksoncası olan *stan* kelimesini kullanmak arkaizm olmadığı gibi, Türkçede *iyi* yerine *edgü* demek de arkaizm değildir; bunun ancak Eski Osmanlıca *eyu* şekli bizim için arkaizm olabilir.

Dil ailelerinde, öbür üyelere bakarak eskilik niteliklerini daha belirgin olarak taşıyan, eski öğeleri geniş ölçüde saklamış olan ve böylece ana dile (Grundsprache) daha yakın bulunan dillere de «arkaik» denir, meselâ Hint-Avrupa ailesinde Litvan dili gibi.

ARKAİZM (Archaïsme) [G. S.], Klâsik devirden önceki şekillere dönmek mesleği ve tarzı.

ARKAL, geviş getiren memeliler (Ruminantia) in bovide (Bovidae) familyasına bağlı *Ovis arkal* adlı bir koyun türünün adı. Bozkırlarda yaşadığı için «Step koyunu» adı da verilir ve bazı sistematikçiler tarafından *Ovis viegeni arkal* adı altında bir alt tür olarak kabul edilir. Oldukça iri vücutludur. Dişilerde de erkeklerden daha küçük boynuz vardır. Vücudun üst kısmı kırmızımtrak esmer ve kışın külrengidir; alt tarafı, ayaklar ve kuyruk, ise beyazdır. Hazer denizi kıyılarından Afganistan'a kadar olan steplerde yaşar. Büyük sürüler halinde raslanır.

ARKALIK (Ask.), kablo makaralarını sırtta taşıyarak sermek için bu kablo makaralarının konduğu ve muhabere erinin sırtında bulunan araç.

ARKALIKLI TELSİZ (Ask.), bir arka çantası gibi sırtta taşınabilir telsiz. *Arkalıklı telsiz kıtası:* arkalıklı telsizi taşıyan ve muhaberesini yapan posta.

ARKANOL asetil-salisilik asit ile atofandan yapılan bir ilâç. Soğuk alma, grip ve bademcik iltihabına karşı kullanılır.

ARKANSAS [*ąrkînsɔ* veya *arkęnzîs* ok.], A. B. D. inde Mississippi nehrinin üçüncü büyük kolu. Kayalık Dağlardan doğar, Cañon City yanında Royal Gorge boğazından ve Prairie'lerdeki derin vâdisinden geçer. Başlıca kolları Cimarron, Canadian ve Neosho'dur. Çevreği 470 000 km², uzunluğu 2 410 km dir. Su miktarı çok değişir; yazın bazı bölümleri kurur. Aşağı bölümü taşına elverişlidir.

ARKANSAS (Kısaltılmış şekli: Ark.), A. B. D. nden birisi. Orta bölümün güneyinde ve Mississippi nehrinin batısındadır. Yüzölçümü 138 132 km², nüfusu 2 milyon (1940) dur. Ahalinin % 25 i zenci ve melezdir; Asyalılarla kızılderililer de vardır. Kuzeybatıda A. nehri ve kollarının derin vâdileriyle parçalanmış Ozark (921 m) plâtosu ve devamları, güneydoğuda her yıl Mississippi ile kollarının taşarak sular altında bıraktıkları, birçok göllerin de bulunduğu bataklık çukur bölüme doğru eğimlidir. Yüksek bölümler sağlığa elverişlidir. Iklim genel olarak ılık, yüksek yerlerde yazın gündüzler sıcak, geceler oldukça serindir (denizden 120 m yüksekte bulunan Little Rock'ta ocak ayının ortalama sıcaklığı 4,8°, temmuzun 26,6° dir). Yıllık yağış tutarı 1000-1500 mm dir. Ahalinin ana geçim yolu tarımdır. Toprakların % 21 i ekilir; % 64 ü ormanlıktır. Başlıca ürünler pamuk, mısır, kuru ot, soya fasulyesi, pirinç, buğday tütün ve meyvadır. Sütü ve eti için sığır, çok miktarda domuz, koyun, at beslenir, kümes hayvanları da çoktur. Önemli madenleri taşkömürü, doğal gaz, petrol, boksit, bakır, manganez, kurşun, çinko, bileği taşıdır. Endüstri daha çok ağaç ve ormana dayanır. Demiryollarının uzunluğu 7 500 km (1939) dir. Taşının büyük bir bölümü de akarsu yolları üzerinden yapılır. Kaplıcaları tanınmıştır.

A. a ilk Avrupa'lı 1541 de girmiş, 1685 te de Fransız'lar yerleşmiştir; A., 1836 da B. D. arasına katılmıştır. Başşehri Little Rock'tur.

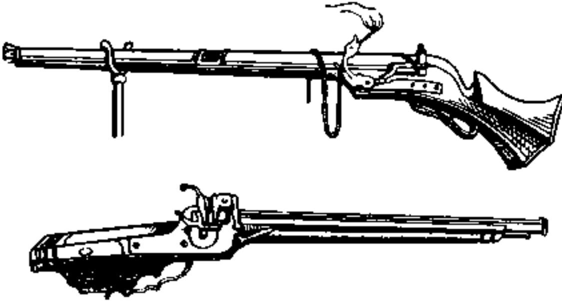
ARKANSAS POST, A. B. D. nden Arkansas'ta ve Arkansas nehrinin solunda eski bir kasabadır; Fransız'lar kurmuştur.

ARKASTA, eski Anadolunun Pisidia bölgesinde bir köy. Eğridir ile Beyşehir gölleri arasında olduğu tahmin ediliyor.

ARKASTER (Archaster), derisidikenlilerin denizyıldızları (Asteroidea) takımına bağlı arkasteride (Archasteridae) familyasının bir cinsi. Vücutları yassı ve kolları uzamıştır. Üst ve alt yan plâkları ile Pedisellar'ları vardır. Türleri 15 kadardır. *A. tenuispinus* adlı türü kuzey denizinde ve *A. typicus* adlı türü de Hind Okyanusu'nda yaşar.

ARKEA (Archaea), örümcekler (Araneida) takımına bağlı arkeide (b. bk.) familyasının bir cinsi. Baş ve torakslan birbiriyle tamamiyle birleşmemiştir. Abdomenleri kısa ve üzeri kıllarla örtülüdür. Uzun keliser'leri vardır. Bacakları ince ve son derece uzundur. Bugün Madagaskar'da yaşıyan biricik türü *A. Workmani*'dir. *A. paradoxa* adlı türü Tersiyer'de kuzey Avrupada yaşamıştır. Kehribarlarda raslanır. A. en ilkel bir örümcek cinsidir.

ARKEBÜZ (Arquebuse), omuzda taşınan ateşli bir silâh. Fransa'da «coulevrin à main» (= eltopu) dahi de-

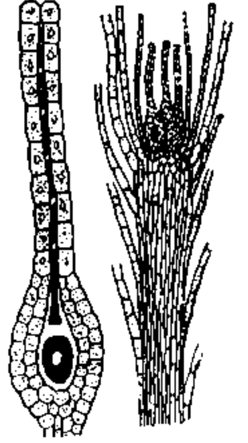

1 — Fitilli arkebüs, 2 — Çarklı arkebüs.

nilen bu silâh XV. yüzyılın başında piyade tüfeği olarak kullanılmıştır. 1425 te yapılanı Fransa'da muhafaza olunuyor. XVI. Yüzyıl ortalarında çarklı arkebüzler Holânda'da suvari filintası olarak da kullanılmıştır. Fitilli A. lerde elle tutuşturulan fitilin takılı olduğu horoz tavana kaldırılınca buradaki ağızotunu ateşler ve alev falya (b. bk.) deliğinden namlının içine girerek barut hakkını (b. bk.) yakar. Bu suretle hasıl olan gazın basıncı namlıdaki mermiyi hedefe gönderir. 1517 yılına doğru Almanya'da Nürenbeg'de icat olunan çarklı A. lerde ise ağızotunu, kibritli pyrit madenine sürtünen dişli bir çarkın hasıl ettiği kıvılcım tutuşturur. A. namlılarına yiv açılması XV. Yüzyılda Gaspard Zollner tarafından icadedilmiştir. A. ler yerlerini fitilli tüfeklere bırakmışlardır (bk. ÇAKMAKLI.).

ARKEEN (Archeén Yun. *arkhaios* = eski) [Jeol.], fosillerlerle tespit edilen Kambriyen tabakalarından önceki Antekambriyen devrinin ilk kısmı.

ARKEGON (Arkegonium), ciğerotları, yapraklı kara yosunları, atkuyrukları ve eğreltotlarının dişi üreme organı. Bu, saplı veya sapsız, bazan içerisine gömülmüş bir şişe şeklinde olup, boyun kısmı ile bir de şişkince karın kısmı ayırt edilir. Karın kısmında bulunan büyük bir hücre A. olgunlaşmadan evvel ikiye bölünerek küçük bir karın kanal hücresi ile büyük bir yumurta hücresi meydana getirir. Etrafı, üst üste bir sıra hücreler ile çevrilmiş olan boyun kanalı içerisinde, *Bryophyta*'larda birkaç hücre olduğu halde, *Pteridophyta*'larda sade bir tek hücre bulunur. A. olgunlaşınca boyun kanal hücreleri sümükleşerek şişer ve bu suretle boynun kenar hücrelerinin biraz daha açılmasına ve kanalın da gerçek bir kanal şekline girmesine sebep olur. Erkek eşey hücreleri açık kanaldan kolayca içeri girerek A. un dibinde bulunan yumurta hücresini döllerler. Açıktohumluların dişi organlarının büyük bir kısmını teşkil eden besidoku içerisinde de A. bulunur. Fakat bu A. un, boyun kanal hücreleriyle karın kanal hücresi çok küçülmüştür. A. un açıktohumlularda da bulunuşu, çiçeksiz bitkilerle çiçekli bitkiler arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından çok önemlidir.

ARKEGON

ARKEGOZAVRUS veya **ARKEGOZOR** (Archaegosaurus), fosil kurbağagiller (Amphibia) in stegosefali (Stegocephali) takımına bağlı *Temnospondyli* takımının bir cinsi. Tam iskeletleri'ne Saarbrücken civarındaki Lebach'da Altperm (Rotliegendes) tabakalarında raslanmıştır. 1,5 m büyüklüğünde olan bu hayvanların kafatasları gençlerde küt ve üç köşeli, yaşlı olanlarda ise ileri doğru uzamıştır. Gözler kafasının arka yarısında ve dişleri sivridir. Omurgaları tamamiyle kemikleşmemiştir. Göğüsün boyunla birleştiği yerde iri kemik safihalar vardır. Vücudun diğer kısmı pullarla örtülüdür. Kuyrukları uzun ve yandan basıktır. *A. Decheni* türüne ait tam bir iskelet Lebach'da Altperm tabakalarında bulunmuştur.

ARKEGOZAVRUS

ARKEİDE (Archaeidae), fosil örümcekler (Araneida) in bir familyası. Bu familya kuzey Avrupa'nın Tersiyer tabakalarında bulunan örümcekler'e aittir. Fakat sonra bu familyaya ait ve bugün yaşıyan bir türü 1881 de Madagaskar'da keşfedilmiştir (bk. ARKEA). Bugün yaşıyan diğer bir türe de 1884 de Güney Amerika'da raslanmıştır.

ARKELOJİ (Archélogie) insana ait bilginin ana ilkelerini gösteren doğmatik eser; ilkeler bilimi.

ARKELURUS (Archaelurus), fosil etçil memeliler (Carnivoro) in aslangiller (Felidae) familyasına bağlı bir cinsi. *Nimarvus* adı da verilmiştir. Miosen'de yaşamıştır. Oregon da bulunmuştur.

ARKENKEFAL (Archencéphale; Yun. *arkhē* = üstünlük, *enkēphale* = beyin), kıvrımlarının bolluğu bakımından üstünlük gösteren insan beyninin yarıküre şeklindeki parçasına verilen ad.

ARKENTERON (Archenteron), yumurta segmentasyonu sonunda oluşan gastrula'da endodermin içeri doğru çökmesiyle meydana gelen ilk barsağa verilen ad. Buna aynı zamanda *gastrosöl* de denir. A. sölomat'larda mezenteronu meydana getirir.

ARKEOLEMUR (Archeolémur), Madagaskar'ın dördüncü devir tabakalarında raslanan ve gerçek maymunun vasıflarından bazılarını taşıyan bir cins lemur fosili.

ARKEOLOJİ (Archéologie; Yun. *arkhaios* = eski, *logos* = bilim, söz), eski zamanlardan kalma sanat eserlerini, örenleri, anıtları ve her türlü eşyayı bulup inceleme bilimi.

Arkeolog eski zamanlarda insanlar tarafından yapılmış, gözle görülen ve elle tutulan her eseri aynı titizlikle inceliyerek anlamlarına, cinslerine, malzeme ve devirlerine göre belli gruplara ayırır ve her birini insanın geçmiş hayatının türlü safhalarını aydınlatmağa yarar belgeler halinde değerlendirir; bir eserin «incelenmeğe değer» olabilmesi için onun sanat eseri olması şart değildir. Arkeolog, türlü çalışma konusuna göre birtakım yardımcı bilim kollarından, hususiyle filoloji, antropoloji, coğrafya, jeoloji, etnografya, nümizmatik, sanat tarihi ve felsefeden faydalanır.

Metot: Geçmiş hayatı eserlerle izah yolundaki çalışmanın dört önemli bölümü vardır: a) arama - bulma, b) tasvir, teşkil ve tasnif etme, c) yorumlama, d) zaman tespiti.

Arama-bulma: arkeolog toprak altında saklı bir eseri bulmak için uzun ve dikkatli incelemeler yapmak zorundadır. Bir peşin hüküm ve baskının etkisi altında kalmaması gereken arkeolog, arama-bulma işine başlarken, konusunun ve arazinin vasıflarına göre kişisel bir metot uygular. Araştırılan yer bir höyük, bir tümülüs, bir düz yerleşme yeri, bir mezarlık, bir mimarlık anıtı olabilir. O, bu değişik konuları incelemede uygulayacağı metodu konuya, hattâ, bulacağını tahmin ettiği eşyanın özelliklerine göre tayin eder. Kazı yoliyle arama-bulma işi yürürken yeni ve beklenilmedik buluşlar, öncekinden farklı tertipler almayı, yani metot değiştirmeyi de gerektirebilir. Asıl bulmayı sağlıyan kazı metotları her kazıcıya, hattâ türlü milletlere göre değişebilir.

Tasvir, teşkil ve tasnif etme: arkeologun ikinci işi, türlü usullerle meydana çıkarılan eserleri geçmişi açıklamaya yarar bir duruma getirmektir. Bunun için, bulunan eserlerin ilkönce sağlam bir gözleme dayanan tasviri yapılır; bu sırada eserlerin maddesinin tespiti, terkiplerine giren maddelerin tayini için lâboratuvar analizlerine de lüzum hissedilebilir. Ele geçirilen eserlerin çoğu hırpalanmış, kırılmış veya fiziksel ve kimyasal etkilerle asıllarını değiştirmiş bir durumda olabilir; bu hallerde eserin aslını tayin ile, eşyanın ilk yapıldığı veya kullanıldığı zamandaki vasıflarına göre yeniden şekillendirilmesi, restore edilmesi gerekir, eser, bu suretle, «tarihi aydınlatan belge» olma vasfını kazanır. Arkeolog yarım bir eser karşısında da bunun tamamını, «nasıl olduğunu» tayin eder. Bunun için her şeyden önce sağlam bir görüşe, aldanmıyan bir sezişe ve kuvvetli bir imgelemeye sahip olmalıdır. Bütün bu işler yapılırken, daha önceleri ele geçirilen çeşitli eşya birer kıyaslama öğesi olarak değerlendirilir. Türlü vasıfları gözönünde bulundurulan bir nesnenin incelenmesinde tatbik edilecek metot yine nesneye, nesnenin çeşitli vasıflarına göre değişir. Bu sebepten dolayıdır ki «ne kadar arkeolog ve ne kadar eşya varsa o kadar da metot vardır» denilir. Eserler incelendikten sonra tasnif edilir. Bu tasnif eserin gelişme safhalarına göre yapılır. Birbiriyle münasebeti olmıyan eserlerin bir araya getirilmesi, geçmişteki olayların canlılığını, devamlılığını bozduğu gibi, tarihle uğraşanların objektif bir inceleme yapmalarını da zorlaştırır.

Yorumlama: nesnelerin tasvir, teşkil ve tasnifinden sonra yorumlanmaları gerekir. Herhangi bir eserin hangi maksat için yapıldığını; o şekli almasını gerektiren sosyal veya tabiî etkenlerin tespiti, arkeologun başlıca görevidir.

Zaman tespiti: arkeolog incelediği bir eseri belli bir zamana maletmek zorundadır. Bu, eser hakkında varılan hükümlerin soyut ve indî olmaktan kurtarılmasını sağlar. Bir eserin zamanını tespitte gözönünde tutulması gereken esaslar çeşitlidir. Metotlu bir kazıyla elde edilen bir eserin zamanı, bulunduğu seviyeye göre azçok kesin bir şekilde tayin edilmiş demektir. Bununla beraber, yeni buluşlar, bir kazı alanının, hattâ bir kültür çevresinin kronolojik durumunun bütününü veya bir kısmını değiştirebilir. Yapı katlarının kronolojisini tespitte en esaslı kaynaklar yazılı belgelerdir. Daha önce uzak ve yakın çevrelerde ele geçenlere benzerlik gösteren eserler de tamamlayıcı belgeler olarak iş görür. Eğer tasvirli bir eserle yazı aynı anıt üstünde birleşirse, o zaman bu eser, kronoloji bakımından çok değer kazanır. Bundan başka, eserleri gruplara ayırarak kıyaslama metodundan faydalanma, arkeologu en az yanıltan bir yoldur; bu, hususiyle yazısız devir eserlerinin zamanını tayin bakımından çok önemlidir. Klâsik devir eserlerinin zamanını tayin oldukça kolaydır; yazı, teknik, üslûp ve ölçü bu çağlar için çok kesin ipuçları vermeğe yarar. Klâsik arkeolojide de eserin zamanını tayinde filoloji ve arkeolojinin birbirini tamamlamasına hususiyle dikkat edilmiş ve yazılı kaynaklarla tarihi tespit edilen eserler mukayesede çıkış noktası olmuştur.

Tarihçe: A. çalışmalarının başlangıcını kesin olarak bilemiyoruz. İnsan hayatının geçmişini öğrenmeğe çok eski devirlerde dahi çalışılmıştır. Eski Yunan tarihçilerinden bazılarının eski eserleri tarif ve tasvir ettikleri görülmektedir. A. yi ilk defa bugünkü anlamına en yakın şekilde kullanan Thukydides olmuştur. Roma'lı mimar Vitruvius, Plinius ve Pausanias gibi yazarlar da yaşadıkları çağın anıtlarını tasvir etmişlerdir. Asıl Rönesans'ta A. çalışmalarının gelişmesini hazırlıyan ve hususiyle Roma sanatı ve şehirleri üstünde duran İtalya'lı Cyriacus'tur. Rönesans'ta A. nin konusu sanat tarihinin konusundan farklı değildi. O devirde, sanat değeri olan eserler hususiyle incelenmeğe değer görülüyordu. Bununla beraber, XVI. yüzyılda anıtların metinlerle, metinlerin de anıtlarla karşılaştırılması, A. yi çok çekici bir bilim kolu haline getirmiştir. A., «tarihi masal olmaktan kurtaran bir bilim» dir; onu bu hale getiren iki büyük bilginden biri Fransız Caylus (1692-1765), diğeri Alman Winckelmann (1717-1768) dır. Winckelmann *Geschichte der Kunst des Altertums* [1763] adındaki eseri ile, A. nin kurucusu olmuştur. O, sanatı ve sanat çalışmalarını toplumun ayrılmaz bir parçası olarak ele almıştır. Ona göre «sanat, içinde doğduğu, geliştiği medeniyetle birlikte doğar, çiçeklenir ve solar». Roma ve Yunan sanatının bu çağda gördüğü rağbet, bu bilginlerin gayreti sayesinde bu alandaki bilimsel çalışmaların merkezi olmuş ve inceleme konusu olan eserlerin birbirleriyle karşılaştırılması ve hususiyle devirlerinin tayini gibi kavramlar bu bilim koluna tatbik edilmiştir. Böylece, eserler ilk defa metotlu bir şekilde izah ve tasvir edilmeğe başlanmıştır. Alman bilgini K. O. Müller bir eserin nasıl inceleneceğine dair çok esaslı ilkeler ortaya koymuştur. Ona göre, eserler yapıldıkları çağa, kullanıldıkları maksada, yapıldıkları yere göre guruplara ayrılmalı; ayrıca cinslerine göre, yani heykel, küçük el sanatı eseri, mimarlık sanatı, sikkeler diye ikinci derecede gruplara bölünmelidir; bir eserin mahiyeti ancak bu türlü tasniflerden sonra meydana çıkabilir. Daha başka bilginler, hususiyle G. Robert, G. Zoëga, H. Brunn arkeolojik eserlerin açıklanmasında efsanenin yardımını, yorum-

ların metotlaşmasını, filolojinin yardımını sağlamışlar, bu suretle, klâsik A. gelişebilmiştir.

A., asıl amacına kazılar ve anıtların incelenmesi yoliyle erişmektedir. A. nin en çok geliştiği çağ XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarıdır. Ön Asya'nın büyük bir kısmına yayılan çivi yazısının okunması, Mısır hiyeroglifinin çözülmesi, eski medeniyetlerin kalıntılarına karşı genel bir ilgi uyanmasına çok yardım etmiştir.

Mezopotamya'da Sumer, Babil ve Asur medeniyetlerini aydınlatmak amaciyle kazılar yapan İngiliz, Alman, Fransız ve Amerikan bilginlerinden Koldewey, Andrea, Rassam, Layard, Sarzec, Woolley ve Frankfort gibi bilginlerin ortaya çıkardıkları saraylar, tapınaklar, kitaplıklar, heykeller, v. b. bütün dünya müzelerine birçok kolleksiyonlar kazandırmıştır. Burada ele geçirilen yazılı ve yazısız belgeler insanlık tarihinin açıklanmasında maddî medeniyet malzemesinin önemini açıkça meydana koymuştur. Göksel dinlerin bu çevrelerde doğmuş olması, bu bölgenin arkeolojik belgelerini büsbütün çekici bir inceleme konusu yapmıştır. Bütün bu incelemeler, «Yunan sanatının bir mucize» olmadığı sonucuna varan keşifleri müjdelemiştir.

F. Champollion tarafından Mısır hiyoroglifinin çözülmesi daha eski olmakla beraber (1822), Nil çevresi medeniyetinin bütün özellikleriyle ortaya çıkarılması için oldukça uzun bir zaman beklenilmiştir. Mısır'da ilk ciddî A. araştırmaları XIX. yüzyılın ortalarında Alman bilgini R. Lepsius ile başlamış ve G. Maspero, Petrie ve Borchard'ın metotlu çalışmalariyle gelişmiştir.

Anadolu'nun A. sini iki dönemde incelemek lâzımdır:

1 — Anadolu'da ilk kazıya H. Schliemann 1871 yılında Troia (Hisarlık) da başlamıştır. Bu heyete sonradan W. Dörpfeld'in de katılması kazının bilimsel değerini arttırdığı gibi, Anadolu A. sinin esas yönünü de tayin etmiştir.

Bu dönemde Anadolu'da Yunan ve Lâtin medeniyetlerine ait klâsik A. araştırmalarından çok önemli sonuçlar elde edilmiştir. Alman'lar Bergama, Priene, Miletos ve Didyma'da; Avusturya'lılar Ephesos'ta; Amerika'lılar Sardeis'te kazılar yapmışlardır, bu dönemde ayrıca, Phryg'lerin merkezi Gordion incelenmiş; E. Chantre İç ve Güneydoğu Anadolu'da gezi ve kazılar yaparak (1893 - 94) Hitit eserlerini derlemiş; J. Garstang, Sakçagözü kazılariyle Anadolu'nun Neolitik medeniyetini ve Hitit'lerin son devirlerine ait bir sarayı bulmuş; İstanbul müzelerinden Makridi ile H. Winckler, Boğazköy kazılariyle Hitit arşivini keşfetmiş; L. Woolley, Kargamış'ta, von Luschan Zencirli'de, İstanbul Müzeleri uzmanları da Alacahöyük'te kazılar yapmış, bu suretle, Anadolu Arkeolojisi kurulmuştur.

Bu dönemde derlenen eserlerin önemli bir kısmı, maalesef yabancı müzelere götürülmüştür.

2 — Birinci Dünya Harbi'nden sonra yürütülen kazılar, sistemleşme, karşılaştırmalı stratigrafi ve Anadolu kültürlerinin nispî kronolojisini tespit ve bu ülkenin Batı-Doğu arasındaki özel yerini tayin etme esasına dayanmıştır. Bu dönemde Hrozný'nin Kültepe'de, V. D. Osten'in Alişar'da (1927-32), K. Bittel'ın Hitit merkezinde (1931-39) yaptığı kazılar, hem İç Anadolu'daki kültür katlarının tayinini, hem de Hitit ve Phryg A. sinin doğru bir yöne çevrilmesini sağlamıştır. Bu arada bizde de ilk sistemli kazılar aşağıyukarı Avrupa'lılarla birlikte (1881 de) Hamdi beyin şahsî gayretiyle başlamış, bunu, Cumhuriyet devrinde Millî Eğitim Bakanlığının H. Z. Koşay'a ve R. O. Arık'a yaptırdığı Ahlatlıbel, Göllüdağ ve Karalar kazıları takip etmiştir. Bu esnada Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu Türk kazıcılığının dönüm noktasını teşkil etmiştir. Kurum, Anadolu kazılarına yeni bir hız verilmesine çalışmış ve 1935 ten bugüne kadar Alacahöyük, Karaoğlan, Etiyokuşu, Pazarlı, Samsun, Ankara, İzmir, Elbistan, Karatepe, Kültepe ve bazı mağaralarda kazılar yaptırmıştır. Türk uzmanları tarafından yapılan bu kazılarda çıkarılan çeşitli eserler ve bol filoloji belgeleri Anadolu A. sinin gelişmesini sağlamıştır.

Bu dönemde yabancı uzmanlar da ayrıca çalışmıştır. C. Blegen, Troia'da (1932-38); İngiliz ve Amerikalı'lar, Kusura, Yümüktepe, Gözlükule, Van'da ve Amik ovasında; Woolley, Alalah'ta; Fransız'lar Aslantepe ve Midas şehrinde kazılar yapmışlardır.

Bölümler: A., kültür bölgelerine ve devirlere göre türlü bölümlere ayrılır.:

I — *Prehistorik A. :* insanın ilk görüldüğü çağdan yazının icadına kadar geçen zamanın eserleriyle uğraşır. Bu da Taşdevri, Tunçdevri ve Demirdevri olmak üzere üçe ayrılır.

II. — *Tarih çağları A. si:* yazının icadından sonraki zamanın eserleriyle uğraşır. Bu da, milletlerin isimlerine ve çoğrafya bölgelerine göre kollara ayrılır:

1 — Klâsik A. : a) Yunan A. si, b) Ege A. si (Prehellenik), 2 — Mısır A. si, 3 — Yakın-doğu A. si: a) Hitit A. si, b) Biblik A., c) Kıbrıs A. si, 4 — Roma A. si, 5 — Bizans A. si, 6 — Hıristiyan ve Hıristiyan öncesi A. si, 7 — İslâm A. si, 8 — Amerika A. si, v. b.

ARKEOLOJİ MÜZESİ: bk. TÜRKİYE MÜZELERİ.

ARKEOPTERİKS (Archaeopteryx), kuşların *Saururae* alt sınıfına bağlı bir fosil kuş cinsi. Bu ilkel kuş cinsi Almanya'da Solenhofen'da Üst Jüra (Malm) devrine ait litografya kalkerleri arasında bulunmuştur. A. da hakikî kuş (Ornithurae) ve sürüngen karakterlerine bir arada raslanır. Kuşlarla sürüngenler arasında bir geçit form teşkil eder. Dış şekli kuşa benzer, vücudu baştan başa tüylerle örtülüdür. Uzunca bir kuyruğu vardır. Bundan başka kafatasının ve arka ayaklarının yapısı itibariyle de hakikî bir kuşu andırır, fakat çenelerinde sürüngenlerde olduğu gibi koni şeklinde dişler vardır. Omurları amfisöldir. Kuyruk 20 omurdan yapılmıştır ve tüyler omurların iki tarafına iki sıra halinde dizilmişlerdir. Ön ayakları bir kuş kanadı şeklindedir; fakat ön ayağın parmakları kuş kanadına olduğu gibi birbiriyle birleşmemiştir. Birbirinden ayrı serbest ve ucu tırnaklı üç parmak vardır. Karın kaburgaları da vardır. Bu vasıfları bakımından da sürüngenlere benzerler. A. ayaklarını ve kanadlarını daha ziyade zeminde hareket ve tırmanmak için kullanıyordu. İyi uçamıyordu. Kanadlarını ancak bir paraşüt gibi kullanabiliyordu. Bugüne kadar ancak iki A. fosili bulunmuştur; bunlar iki ayrı tür olarak kabul edilir. Bunlardan biri 1861 de keşfedilen ve Londra müzesinde bulunan *A. lithographica*'dır. Bu bir tavuk büyüklüğündedir. Diğeri de 1877 de bulunan ve Berlin müzesinde saklanan bir güvercin büyüklüğündeki *A. (Archaeornis) Siemensii*'dir.

Arkeopteriks (A. Siemensii)

ARKEOSİDARİS (Archaeocydaris), fosil denizkestaneleri (Echinoidea) nin palekinoidea (Palechinoidea) alt sınıfına bağlı arkeosidaride (Archaeocidaridae) familyasının bir cinsi. Palaeocidaris adı da verilir. İri dikenli ve tüberküllü plâkları vardır. Fosilleri Avrupa, Güney Amerika ve Avusturalya'da Karbon ve Perm tabakalarında bulunmuştur.

ARKEOSİT (Archaeocyte), süngerlerin dış epitel tabakasının altındaki mezenşim tabakası içinde bulunan ve ekdodermden meydana gelen yuvarlak veya yıldız şeklindeki hücrelere verilen ad. A. lar farklılaşmamış hücrelerdir ve süngerlerin diğer hücrelerini meydana getirmek kabiliyetindedir. A. ler süngerlerin cinsiyet hücrelerini (gamet) meydana getirir. Rejenerasyon olayında büyük rol oynarlar ve Gemmula'nın içinde bu hücreler bulunur.

ARKEOZOİK (Archéozoïque) [Jeol.], «en eski canlılar devri» anlamına gelir ki Antekambriyene verilen eski bir addır, tabakaları arasında bulunan hayvan kalıntılarının kesin olarak ne oldukları tayin edilememiştir.

ARKESİLAOS (M. Ö. 315-241), Yunan filozofu. Pitane (bugünkü Çandarlı) de doğmuştur. Krates'ten sonra Akademi'nin başkanı olmuştur. A., Akademi'ye şüpheciliği getirmekle «Orta Akademi» çağını açmıştır. A., şüphecilikte o kadar ileri gitmiştir ki, insanın hiçbir şey bilmediği iddiasına karşı bile şüphe beslemek gerektiğini söylemiştir. Diğer taraftan şüphecilikle insanın etkin olma imkânı kalkmaz; çünkü insanın etkin olabilmesi için, hakikati bilmek lâzım değilmiş, olasılık yetermiş. Sextus Empiricus, A. un şüpheciliği ancak öğrencilerini denemek için bir alet olarak kullandığını, onlardan gerçekten felsefe ile uğraşabilenleri bu denemeden sonra hakikî Eflâtunculuğa götürdüğünü söylemişse de, buna pek inanılamaz; çünkü şüpheciliğin bütün Orta Akademi'ye hâkim olduğu, ve Karneades (b. bk.) le en yüksek noktaya ulaştığı bilinen şeylerdendir.

ARKETİP (Archétype; Yun. *arkhē* = başlangıç, *typos* = örnek, şekil; Eski terim: *Enmuzec-i evvel*; Yeni terim: *İlkörnek*), Eflatun felsefesinin temel taşı olan bir terim. Ortaçağ filozoflarının çoğu, A. problemi üzerinde durmuş ve şiddetli tartışmalarda bulunmuşlardı. Eflâtun'un zamanında bilginin kökü en önemli felsefe problemlerinden biriydi. Bilginin kökünün duyu organlarımız vasıtasiyle dış âlemden geldiğini iddia edenlerin karşısında bunun doğrudan doğruya akıldan geldiğini iddia edenler bulunurdu. Eğer bilginin vasıtası duyu organlarından gelen duyumlar ve algılar ise o zaman bütün bilgilerimiz dış âlemden geliyor demektir. Duyum ve algılar, İslâm felsefesinde hüviyet denilen, somut şeylerdir. Halbuki bu şeylerin hepsi noksanlarla doludur, çünkü bütün bu şeyler her zaman değişmekte olan birtakım olaylardan, fenomenalardan, birtakım görünüşlerden ibarettir. Meselâ gördüğümüz bir adamı, bir ağacı biz daha mükemmel bir şekilde tasarlıyabiliriz. Bu bakımdan mükemmel adam, mükemmel ağaç, görülen somut şeylerden herhalde daha başka bir niteliktedir. Eflâtun'a göre dış âlemden aldığımız şeylerde mükemmellik yoktur. Mükemmellik yalnız fikirde, ide (b. bk.)de ve ideler ise ancak akılda bulunur. İşte felsefe tarihinde görgücülük, akılcılık ve idealcilik anlayışları bu problemden doğmuştur.

ARKEUTHE, eski Anadolu'nun Lykaonia bölgesindeki Derbe (b. bk.) şehrinin eski adı.

ARKHABİS, Arhavi bucak merkezi olan Musazade'nin güneyinde Karadeniz'e dökülen çayın eski adı.

ARKHE (Yun. = başlangıç, esas, ilke; Eski terim: *Üs* veya *Evvelievâil*), Yunan felsefesinde bir terim. Aristo bunu ilke anlamında kullanmıştır. Eski Yunan filozofları kâinatta her şeyin değiştiğini göz önünde bulundurarak durmadan değişen sonsuz olayların kendiliğini, özünü, çekirdeğini bulmak merakına düşmüşlerdir. Sokrates devrine gelinceye kadar felsefede en önemli fizikötesi problemlerinden biri böyle bir özün, bir cevherin varlığını ispat etmekti. Milâttan altı yüzyıl önce yaşamış olan Thales'in anlayışına göre her şeyin özü su idi; Herakleitos, değişen her şeyin cevherini ateşte görüyordu; Anaksimandros'un fikrince her şeyin cevheri hava idi v.b. 1493 yılında İsviçre'li Paracelsus, A. deyimini benimsemiş ve bunu hayatın başlangıcı anlamında kullanmıştır. Onun fikrince A., bütün canlı varlıkların gelişimini ve evrimini açıklıyan bir hayat öğesidir.

ARKHEİON, Boğaziçi kıyısındaki Ortaköy'ün eski adı.

ARKHELAİS, eski Anadolu'da, Kappadokia bölgesinin Garsauritis adını taşıyan kısmında çok eski bir şehir, bugünkü Aksaray. Eski adı Garsaura idi. Garsaura adı M. Ö. III. bin yılın tarihiyle ilgili metinlerde geçmektedir: o zaman Garsaura kıralı, Akkad kıralı Naramsin'in yendiği on yedi kıral ittifakına mensup imiş. Sonradan Garsaura eski önemini kaybetmiştir. Coğrafyacı Strabon ona «komopolis» der, yani köyden epey büyük olan, fakat şehir hakları olmıyan bir yer. Strabon, A. adını tanımamaktadır; Kappadokia'nın son kralı Arkhelaos (M. Ö. 36 - M. S. 14; b. bk.), kırallığının son yıllarında Garsaura'ya A. adını vermiş olabilir. A., yeni adı ile beraber herhalde şehir haklarını da kazanmıştır. Kappadokia, M. S. 17 de bir Roma eyaleti olunca, A. kendi kanunlarına göre yönetilmek hakkını kaybetmemiş, üstelik, imparator Claudius (41 - 54) onu bir Roma kolonisi haline getirmiştir (colonia Archelais). Fakat A. in arazisi pek büyük olmasa gerek; çünkü Garsauritis'te A. ten başka Nazianzos da M. S. I. yüzyılın ortalarında şehir haklarını kazanmıştır, üstelik o bölgede imparator'a ait büyük mülkler bulunuyordu. A., hususiyle yol kavşağı olması bakımından önemli idi: İkonion (Konya) dan Mazaka (Kayseri) ya ve Ankyra (Ankara) dan Tyana (Kemerhisar) a giden büyük caddeler A. ten geçiyordu. A., Ortacağda Colonia adı altında bir piskoposluk merkezi idi. Aksaray adı XII. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Bk. AKSARAY.

ARKHELAOS (M. Ö. 885-826?), Sparta kıralı Agid'lerden Agesilaos'un oğlu.

ARKHELAOS (hük. M. Ö. 413-399), Makedonya kıralı Perdikkas II. nin bir köle kadından olan oğlu. Ailesinden bir çoğunu öldürmek suretiyle tahta geçmiştir. A., memlekette şehirleri tahkim etmiş, yollar yapmış, orduyu teşkilâtlandırmış, ticareti teşvik etmiştir. Bundan başka, memleketini Yunan kültürüne açmış, sarayına Yunan şairlerini davet etmiştir. Euripides bu vesile ile Arkhelaos dramını yazmıştır. A., bir av esnasında öldürülmüştür.

ARKHELAOS (M. Ö. I. yüzyıl), Pontus kıralı (Büyük) Mithradates VI. Eupator'un generali. Roma ile Mithradates arasındaki anlaşmazlık başladığı zaman A. önce Anadolu'da Bithynia kıralı Nikomedes'i yenmiş (M. Ö. 88), ayni yıl kesin sonucu Yunanistan'da almak istiyen kıral tarafından oraya gönderilmiştir. A., Kyklad (b. bk.) ları almış, Akhaia birliğini (b. bk.) kendi tarafına çekmiş, fakat ertesi yıl Sulla tarafından Peiraieus (Pire) ta kuşatılmıştı. Buradan Boiotia'ya çekilen A., Khaironeia'da yenil-

miş (M. Ö. 86), yeni kuvvetler almasına rağmen M. Ö. 85 te Orkhomenos'ta da bozulmuştur. Hemen bütün Pontus ordusu mahvolunca, Sulla ile barış yapmak (M. Ö. 81) zorunda kalan Mithradates, A. u hiyanetle suçlandırmış, bunun üzerine A. da Roma tarafına geçmiştir.

ARKHELAOS (ölm. M. Ö. 55), Mısır kraliçesi Berenike'nin kocası ve Mısır kralı. A., Pompeius tarafından Anadolu'da Pontos Komana'sına yüksek rahip yapılmıştır. Roma'nın Suriye valisi ile Part'lara karşı sefere giderken vezgeçmiştir. O sıralarda Mısır'dan kovulan Ptolemaios Auletes'in kızı Berenike Mısır'da kraliçe olmuş; kraliçe, kıral ailesinden bir koca aramakta olduğundan, A. kendisini Pontos kralı Mithradates VI. Eupator'un oğlu diye göstererek Berenike ile evlenmiş ve Mısır kralı ilân edilmiştir. Fakat hükümdarlığı altı ay sürmüş, Ptolemaios'u tekrar Mısır'a gönderen Roma'nın Suriye valisi Gabinius ile yaptığı harbde ölmüştür.

ARKHELAOS (hük. M. Ö. 4 - M. S. 6), Yahudi kıralı. Büyük Herodes'in oğlu ve ardası. Babasının isteği üzerine ordu tarafından kıral ilân edilmiş, fakat Augustus'un tasdikinden geçmeden bu sanı kullanamamıştır. Augustus, A. u Ethnarkhos (b. bk.) yapmış ve memleketini genişletmiştir. Fakat Yahudi kanunlarını çiğnediği ve çok zulüm yaptığı için halk isyan etmiş, bunun üzerine A., Augustus tarafından Gallia'ya (Vienne) sürülmüş, memleketi Roma'nın Suriye eyaletine katılmış, mal ve mülküne de el konmuştur.

ARKHELAOS (ölm. M. S. 17), Kappadokia kıralı. M. Antonius (b. bk.) tarafından M. Ö. 41 de Kappadokia kıralı yapılmış, fakat eski Kappadokia kıral ailesinin sonuncusu olan Ariarathes X. (b. bk.) ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Asıl kırallığı M. Ö. 36 da başlar. A. Actium muharebesinde Antonius tarafında iken zaferden sonra hemen Octavianus tarafına geçtiğinden yerinde kalmış, hattâ M. Ö. 20 de Augustus onun memleketini bile genişletmişti. Uyrukları ile geçinemiyen A. un bir ihmali imparator Tiberius tarafından Roma'ya çağrılmasına (14) ve Senato'ya verilmesine sebep olmuştur. A., hakkında hüküm verilmeden ölmüştür. Ölümü ile Anadolu'daki Kappadokia kırallığı Roma eyaleti yapılmıştır. A. un sikkeleri vardır.

ARKHELAOS (yaklaşık olarak M. Ö. III. - II. yüzyıl), Yunan'lı heykelci. Priene'li Apollonios'un oğludur. A., *Homeros'un apotheosis'i* (= Homeros'un tanrılaştırılması) adlı kabartma eseriyle tanınmaktadır. XVII. yüzyılda, Bovillae yanındaki Appius Yolu(b. bk.)nda bulunmuş olan bu eser şimdi British Museum'dadır.

Bir dağın yamacını tasvir eden bu eserin yukarı kısmında tanrı Zeus oturmakta ve aşağıya doğru da birbirinden ayrı üç sahne sıralanmaktadır. Üstten birinci sırada Musa (b. bk.)lar ve yüksekçe bir yerden Zeus'a bakmakta olan anneleri Mnemosyne tasvir edilmiştir. İkinci sırada yine Musa'larla kapıya benzer oyuk bir yerde durmakta olan Apollon ve sağ kenarda da öden kazanmış olan adı bilinmiyen bir şair tasvir edilmiştir. Alttaki üçüncü sırada da Homeros'un Apotheosisi (tanrılaştırılması) ile bir kurban takdimi sahnesi vardır. Bu sahne, önüne perde çekilmiş olan kutsal bir yerde geçmektedir. Sahnenin solunda koltuğa oturmuş vaziyette Homeros, arkasında da Khronos ile Oikumene tasvir edilmiştir. Khronos (zamanı temsil etmekte) elinde *İlias* ve *Odysseia* destanlarının yazılı olduğu tomarı tutmakta, Oikumene (mekânı temsil etmekte) ise Homeros'un başına koymak istediği çelengi ileri doğru uzatmaktadır. Koltuğun yanlarında diz çökmüş vaziyette İlias ve Odysseia, altında da kurbağa ve farelerin savaşı (Batrakhomyomakhia) gösterilmiştir. Homeros'un önünde kurban sahnesine hizmet eder vaziyette Mythos (efsane) tasvir edilmiştir. Historia (tarih) sunağın üzerine tütsü için daneler serpmekte, arka tarafta da, tanrıya armağan edilen öküz gözükmektedir. Sağa doğru, kurban sahnesiyle ilgili kişiler sıralanmaktadır. Bu sahneye ait bütün kişilerin isimleri altlarında yazılıdır.

Priene'li Arkhelaos'un Homeros Apotheosis'i

Batı Anadolu'lu sanatçıya ait bu orijinal eserin İtalya'da bulunuşu, konu bakımından önemli oluşu, üzerinde fazla durulmasına sebep olmuştur. Altlarında kim oldukları yazılı olmıyan şahısları adlandırmada ve tasvir edilen yerin neresi olabileceği hakkında çeşitli yorumlar ortaya çıkmıştır.

Sanatçının yaşadığı zamana gelince, bu da kesin olarak bilinmemektedir. Fakat eserin kompozisyonundan, şahısların işlenişinden ve eserdeki yazının tekniğinden, genel olarak M. Ö. III. yüzyıllarda, yani hellenistik çağda yaşamış olduğu kabul edilmektedir.

ARKHERMOS (M. Ö. VI. yüzyılın ortası), Sakız (Khios) lı heykelci. Aristophanes'e göre, Zafer ve Aşk'ı kanadlı olarak ilk defa o tasvir etmiştir. Bu bilgi, Delos'ta, Mikkiades ve Arkhermos'un imzalarını taşıyan bir kaidenin keşfine özel bir mâna ve kıymet verilmesine sebep olmuştur, çünkü bu kaidenin, hareket halinde tasvir olunmuş kanadlı bir kadın heykeline ait olduğu sanılıyordu. Bu heykele önce Arkhermos'un Zafer heykeli gözü ile bakılıyordu. Fakat sonradan yapılan araştırmalar, kaidenin bu heykele ait olmayıp bir sfenks'e ait olduğunu göstermiştir.

ARKHESTRATOS (M. Ö. IV. yüzyıl), yemekleri şiir mevzuu eden Gela'lı Yunan şairi. Heksametre vezni ile yazılan ve epik bir eda taşıyan *Hedypatheia* adlı eserinde

undan, ekmekten, balıklardan, av etlerinden, şaraplardan bahsediyordu. Bugün yalnız Athenaios'un andığı mısralar elde kalmıştır. Lâtin şairlerinden Ennius ile Horatius da aynı konuyu ele almışlardır.

ARKHİAS. birkaç eski Yunan'lının adı:

1 — (M. Ö. IV. yüzyılın ilk yarısı), Bergama şehrinin başta gelen idarecilerinden biri. Şehrin idaresinde bir yenilik yapmış, hemşerilerini her yıl birer prytan (b. bk.) seçmeğe kandırmış ve kendisi ilk olarak prytan seçilmiştir. Bir gün, Pindasos dağında avlanırken, ıspazmoza tutulmuş, Epidauros'taki Asklepios tapınağına giderek orada iyileşmiştir. Minnettarlığını göstermek için A., Asklepios kültünü Bergama'ya getirmiş ve şimdiki Asklepieion'un bulunduğu yerde bu tanrıya bir tapınak kurdurmuştur. Bergama'daki Asklepios kültü III. yüzyıla kadar A. ın ailesi tarafından korunmuştur.

2 — **Aulus Licinius Archias** (M. Ö. II. - M. Ö. I. yüzyıl), Cicero'nun savunduğu Yunan şairi. Antakya'da doğmuş ve M. Ö. 102 yılında Roma'ya gelmiştir. Orada Marius şerefine Kimber'ler harbi hakkında bir şiir yazmış, sonradan da Lucullus'un Mithradates harbinde gösterdiği başarıları terennüm etmiştir. Lucullus'un delâletiyle M. Ö. 93 yılında Heraclea vatandaşı olmuş, 89 da Plautius Papirius kanunu (lex Plautia Papiria) çıkınca, Roma vatandaşlığı hakkını da kazanmıştır. M. Ö. 62 de, Grattius adlı biri tarafından, Roma vatandaşlığı hakkını haksız olarak kazanmakla suçlandırıldığı zaman, Cicero A. ı kısa, fakat güzel bir nutukla savunarak beraat ettirmiştir. A. ın birkaç epigramı Yunan Anthologia'sında vardır.

ARKHİDAMOS, 4 Sparta kıralının adı:

Arkhidamos I., Eurypontides soyundan 12 inci Sparta kıralı. M. Ö. VI. yüzyılda ikinci Messene harbinden sonra hüküm sürmüştür.

Arkhidamos II. (M. Ö. 476-427), Zeuksidamos'un oğlu ve Perikles'n dostu. Peloponnesos savaşı görüşmelerinde bu savaşı önlemeğe çalışmış, fakat başarı elde edememiştir. Sonra ordusu ile M. Ö. 431, 430 ve 428 de Attika'yı ele geçirmiştir.

Arkhidamos III. (M. Ö. 360-338), Agesilaos I. in oğlu. Leuktra savaşından (M. Ö. 371) dört sene sonra Arkadia'lılarla bağlaşıklarına karşı hiçbir can kaybetmeden kazanmış olduğu savaşa «gözyaşsız savaş» denir. Epamenondas'a karşı Sparta'nın savunmasında büyük yararlık göstermiştir (M. Ö. 362). Nihayet Tarentum (Taras) şehrini savunmak için gittiği İtalya'da askerleriyle beraber ölmüştür (M. Ö. 338).

Arkhidamos IV., Eudamidas I. in oğludur. M. Ö. 294 te Mantineia'da Demetrios Poliorketes tarafından yenilmiş ve Lakonia'yı ele geçiren düşmanının elinden Sparta'yı zor kurtarmıştır.

ARKHİGALLOS [Lât. *Archigallus*], Gallos sanını taşıyan tanrıça Kybele (= Magna Mater) nin rahiplerinin başı. A. lar, bütün Gallos'lar gibi, hadımdılar ve kadın kıyafeti giyerlerdi. Roma'da, Palazzo dei Conservatori müzesinde bulunan bir kabartma, A. un kıyafetini ve Magna Mater kültünde kullandığı aletleri göstermektedir (bk. resim). A. ları hususiyle Anadolu (Hierapolis, Kyzikos ve başka şehirlerde) da ve sonradan, Magna Mater kültü batıya gelince, Roma'da ve Roma İmparatorluğu'nun batı kısmının başka şehirlerinde buluyoruz. Bk. KYBELE.

ARKHİGALLOS

ARKHİGENES. bir Yunan hekimi. Suriye'deki Apameia şehrinde doğmuş, imparator Traianus zamanında Roma'da çalışmıştır. Pneumatik'ler (bk. TIP) okulunun öğretilerine bağlı olan A. in eserleri birçok hekimler tarafından kullanılmış ve hususiyle Galenos'a derin bir etki yapmıştır. A. in eserleri kaybolmuştur, fakat Aretaios (b. bk.) un eserlerinden onun hakkında bir fikir edinebiliriz.

ARKHİLOKHOS (yaklaşık olarak M. Ö. VII. yüzyıl), lirik türün kurucusu sayılan büyük Yunan şairi. Kyklad'lardan biri olan Paros adasında doğmuştur. Güneş tutulmasını (M. Ö. 648), Manisa şehrinin tahribini (M. Ö. 650) ve Lydia kıralı Gyges'i anması, M. Ö. VII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını gösterir.

A. un hayatını şiirlerinde verdiği bilgiden öğrenmekteyiz. A., Taşoz adasında bir koloni kuran Paros'lu bir İon'un oğlu, yahut da torununun oğlu idi. Asîl bir aileden olduğu buradan anlaşılıyor. Şiirlerinden öğrendiğimize göre sonradan fakir düşmüştür. A., ekmeğini kazanmak için asker olmuş, çok dolaşmış, birçok tehlikeler atlatmış, Naksos adasında bulunmuş, Euboia'ya, Lesbos'a gitmiş, Taşoz da uzun zaman kalmış ve döğüşmüştür. Olympia'da bulunmuş olması ihtimali vardır, çünkü Olympia müsabakalarının efsanevî kurucusu Herakles için yazdığı ünlü bir şiiri vardır.

A., monodik liriğin olduğu kadar korolu liriğin de başında gelir. Fakat o, daha çok monodik lirik, hususiyle iamb türü alanında ün almıştır.

A. un felsefesi, alınyazısı temeli üzerine kurulmuştur. Günlerin değiştiği gibi her şeyin de değiştiğini ve her şeyin alınyazısı ile tesadüfün ve güneşi bile karartan Zeus'un elinde olduğunu söyler. İnsanların, yaşadıkları müddetçe keyiflerine bakmalarını, ölenlerin çabuk unutulduğunu anlatır. Bu motif symposiak liriğin ana motifi olarak kalmıştır. Dostlarına, düşmanlarına karşı kullandığı şiddetli dil, yakıcı alay, bize kalan parçalarda bile beliren çeşitli tipler, şiirine komedyaya özgü olan bir tad vermektedir. *Sophrosyne* (itidal) kavramına yer vermiyen ruhu her an coşmağa hazırdır.

A., kendi devrine kadar yalnız daktilik ritmle yetinen Yunan edebiyatına birçok yeni vezinler sokmuştur. İamb türünün edebiyatta tutunmasını A. sağlamıştır. En çok kullandığı vezinler iambik trimetre ile trokhaik tetrametredir; bundan başka, kalan parçalarında, kendisinin yarattığı tahmin edilen elegia distiğine sık sık raslanır. Kıtayı yaratan, hattâ kıtaya başka başka ritmli mısralar katan ilk şair A. tur: epod onun eseridir. En büyük Yunan ve Roma lirik şairleri, Alkaios, Sapho, Anakreon, Pindaros, Horatius, onun etkisi altında kalmışlardır. A. un, Yunan'lıların benimseyip millî çalgı edindikleri *lyra*'yı, Küçük Asya'dan gelme flâvtayı ve *parakataloge*'ye refakat için *klepsiambos* adında bir çalgıyı kullandığı bilinmektedir.

ARKHİMEDES (M. Ö. 287-212), Yunan matematikçi ve fizikçisi. Syrakusai'lidir. A., bilim tarihinin en önemli ve temel kişilerinden biridir. Matematik düşünüş tarzını denel ilimlere bugünkü anlamda tatbik etmeği başarmış olan ilk bilginlerdendir. A., mekanik ve hidrostatiğin kurucusudur.

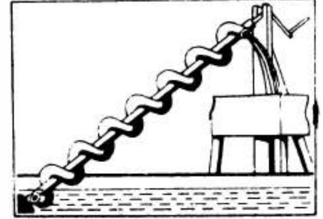
A. birçok bilim makaleleri kaleme almışsa da bunlardan yalnız 14 ü tamam veya eksik olarak zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bunlardan başka Yunan kaynaklarında diğer 5 eseri hakkında bilgi vardır. Arap kaynakları A. in yukarda adı geçen makalelerde raslanılmıyan bazi keşiflerinden de bahsetmektedirler.

A. Diophantos denklemiyle ilk uğraşan bilgindir. Yaklaşık olarak kare kök almış ve koni kesitlerini kübik denklemin çözülmesinde kullanmış, serilerin toplamına dair önemli sonuçlar elde etmiştir. Bir küp ile onun içinde yer alabilen en büyük silindir ve bu silindirin içinde yer alabilen kürenin hacimleri arasındaki münasebeti araştırmış, daire yüzünün ölçümü ile uğraşmıştır. Daire çevresinin daire çapına oranının $3\frac{1}{7}$ den küçük ve $3\frac{10}{71}$ den büyük olduğunu hesaplamıştır. A., bundan başka parabol parçasının, elipsin, elips parçasının, spiralin uzunluklarını ve dönel paraboloidin, hiperboloidin yüz ölçümü ve hacimleri ile de uğraşmıştır. A. bu bakımdan integral hesabın kurucusudur. 1906 yılında yeniden ele geçen *Ephodos* adlı eserinde dört ayrı integral alma problemi vardır. XVII. yüzyılda Kepler, Fermat ve Leibniz'le Newton'un çalışmaları bu fikirlerin devamıdır. İnfinitesimal hesabın kurucuları Leibniz ve Newton'un yaşadıkları zamanla A. arasında on dokuz yüzyıl bulunduğuna dikkat edilirse A. in bilim tarihindeki önemi kolayca anlaşılır.

A. in fizikteki buluşları, ağırlık merkezi, terazi kanunu, eğik düzlem kanunu, A. prensipi, özgül yoğunluk ve yakıcı aynaların yapılması gibi önemli şeylerdir. Bundan başka hidrolik makinaların yapılması, mürekkep makara sistemi ve bazı harb makinalarının yapılması işleri ile de uğraşmıştır. Yapmağı başardığı harb âletleri sayesinde memleketi Roma'lıların kuşatmasına iki yıl karşı koyabilmiş ve şehir Roma'lıların eline geçtiği sırada ölmüştür (bk. resim). A. in her medenî dilde raslanan bir sözü ve bir hikâyesi ünlüdür: birincisi *dos moi pū stō kai kinō tēn gēn* (= bana dayanabileceğim bir yer verin, dünyayı yerinden oynatayım) sözü; ikincisi ise adını taşıyan prensipi bulduğu zaman *heurēka* (= buldum, buldum) diye bağırarak hamamdan fırlamasının hikâyesidir. Syrakusai tiranı Hieron'un kuyumcusundan şüphelenerek tacı içerisindeki altın'ın miktarını tayin için A. e müracaatı üzerinedir ki A. özgül yoğunluk kavramını ve dolayısiyle A. prensipini düşünmüştür.

A., eserlerini Dor diyeleği ile yazmıştır. A. in eserleri bir Lâtince tercümesi ile birlikte Th. Gechauff tarafından 1544 te Basel'de, daha sonra Torelli tarafından 1792 de Oxford'da, 1880 de Heiberg tarafından Leipzig'de basılmıştır. (ikinci basım 1910-1915 te çıkmıştır).

ARKHİMEDES BURGUSU aşağıdan yukarıya su çıkarmağa yarıyan bir aygıt. Bu aygıt, bir silindir üzerine sarılmış helis şeklinde ve silindirin ekseni etrafında dönebilen bir borudur. Âletin başka bir şekli de, bir silindir mahfaza içerisine yerleştirilmiş ve ekseni etrafında dönebilen geniş yataklı bir vidadır. Aygıt, alt ucu suya batacak şekilde eğik durur. Üst tarafta el ile kullanılan ve âleti döndürmeye yarıyan bir kol vardır (bk. resim).

ARKHİMEDES BURGUSU

Su helisin veya vidanın adımlarına yavaş yavaş uyarak yükselir ve üst kısımdan akar. A., eski zamanlarda Nil vâdisinde arazi sulama işlerinde kullanılırdı.

Arkhimedes'in, bu aygıtı bir Mısır gezisinde öğrenmiş olması ihtimali vardır.

Arkhimedes'in ölümü (somaki bir mozaikten)

ARKHİMEDES PRENSİPİ. Herhangi bir sıvı veya bir gaz içinde bulunan bir cisim yer çekimi kuvvetinin ters yönünde yani aşağıdan yukarı doğru bir itilme kuvvetine maruz kalır. Cismin hacmi V, içinde bulunduğu homogen ortanın özgül ağırlığı σ olduğuna göre, yukarı iten bu kuvvetin büyüklüğü $V.\sigma$ dir. Arkhimedes'in,' bu itme (yükseltme) kuvveti hakkındaki ifadesi şudur: sıvı veya gaz içine batırılan katı bir cisim, batan kısmının hacmi kadar sıvı veya gaz ağırlığına eşit bir kuvvetle yukarı doğru itilir. Bu itibarla, meselâ suya daldırılmış olan bir cismin ağırlığı azalmış gibi görülür. Hakikat halde, bu, yukarı iten kuvvetin yer çekimi ile ters yönde oluşundandır. Arkhimedes'in, bu özellikten, cisimlerin hacmini hesaplama işinde faydalandığı bilinmektedir. Suda veya herhangi bir sıvıda yüzmekte olan bir cismin ağırlığı, o cismin

suya (veya sıvıya) dalmış olan kısmının hacmi ile içine batırılan ortanın özgül ağırlığı çarpımına eşitir. Gazlarda özgül ağırlık küçük olduğu için gaz içersinde bulunan bir cismi yukarı doğru iten kuvvet de küçüktür. Meselâ havanın normal şartlar altındaki özgül ağırlığı 0,00129 g/CC m olduğuna göre hava içinde bulunan ve hacmi V olan bir cismin relatif ağırlığı, asıl ağırlığından V. 0,00129 kadar daha azdır. İnce hesaplarda bu durumu gözönünde tutmak lâzımdır. Daha hafif gazların (meselâ havagazının) ve havadan hafif cisimlerin (balon ve zeplin gibi) yukarı doğru uçuşu da bu prensipe dayanır. Sıcak havanın da yukarı doğru hareketi bundan ileri gelir ve meteorolojik olayların doğmasına sebep olur. Havadan ağır cisimlerin hava içinde hareketinde (tayyarede olduğu gibi) bu prensip bir rol oynamaz (bunun için bk. AEORODİNAMİK).

ARKHİPELAGOS, İlkçağda Ege Denizi'ndeki adalar topluluğuna verilen ad. Bugün bu kelime batı dillerinin çoğunda, «takımada» karşılığı olarak kullanılmaktadır (bk. TAKIMADA).

ARKHON, eski Yunanistan'da bir çok şehirlerde en yüksek devlet memurlarının adı. Atina'da kırallık kaldırıldıktan sonra ilkönce ömür süresince (M. Ö. 1068), sonra 10 senelik (M. Ö. 752) nihayet bir senelik (M. Ö. 682) Arkhon'lar seçilmiştir. M. Ö. 713 ten sonra asillerden 9 A. seçilmeğe başlanmıştır (bir nevi kabine); bunlardan o seneye adını veren A. (Arkhon eponymos), A. lar kuruluna başkanlık ederdi. Kıral adiyle kalan ikincisi (Basileus) dinî işlere bakardı. Üçüncüsüne harb işleri verilmişti (Polemarkhos). Diğer altısı kanun ve adalet dağıtımı ile ödevlendirilmişlerdir (Thesmothet'ler). A. lar memurluk süreleri bittikten sonra Areopagos (b. bk.) a üye olurlardı. Solon (M. Ö. 594) Arkhon olmayı en yüksek vergi verenlere hasretmiş, Pers harblerinden sonra da A. olmak bütün halk sınıflarına açılmıştır.

ARKHYTAS (yaklaşık olarak M. Ö 428 - 347), Yunan filozofu, bilgini, devlet adamı ve komutanı. Pythagoras okuluna bağlıdır ve Eflâtun'un yakın dostu olarak tanınmıştır. Yedi defa ordunun başkomutanlığına seçilmiştir. A. ın başkomutanlığı altında Taranto, düşmanlarına karşı başarılı savaşlar yapmıştır. A. , Pythagoras okulununun sekizinci önderi olarak gösterildiği gibi Philolaos'un da öğrencisidir. Birçok mekanik ve geometri problemleri çözmüş ve geometrik armonik ve aritmetik dizileri metotlu bir şekilde ayırmıştır. Küb'ün iki misline çıkarılması için uygun bir çözüm şekli bulmuştur. Araştırmaları orantı hesabını, akustik ve musiki incelemelerini ilerletmiştir. Aulus Gellius, A. ın bir nevi uçma makinesi icat ettiğini bildirmektedir. A. ın ahlâk ve metafizike ait yazılarından da Stobaius, Simplicius ve diğer bilginler bahsetmişlerdir. A. ın felsefesi hakkında Aristo'nun da yalnız başlığı kalan kaybolmuş bir yazısı vardır. A. hayvan ve bitki gövdelerinin bölümlerinin genel olarak yuvarlak olduğunu ve duyma hassasının etki alma bakımından mahdut olduğunu belirtmiştir. A. ın Adriya Denizi'ni geçerken boğulduğu yolundaki söylenti Horatius'a atfedilmektedir.

ARKIK, Gaziantep'in merkez ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 522 (1940) dir. Ovada kurulmuş bulunan A. ın bir de çiftliği vardır. Toplu olan evleri kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde dere suyu kullanılır. Halk, en çok buğday ve arpa eker.

ARKİANNELİDLER (Archiannnelida), halkalı kurtlar (Annelida) ın ketopoda (Chaetopoda) sınıfının bir takımına verilen ad. Vücutları homonom segmentlidir. Birçok hallerde bu kurtların dış segmentleri görülmez. Ağız açıklıklarını takip eden yemek boruları (özofagus) nın başlangıcında bir yutak kesesi vardır. Başlarında tentaküller ve palpuslar vardır. Vücudun arka segmentlerinde, tutunmağa yarar madde ifraz eden bezleri taşıyan uzantılar vardır. Sinir sistemi serebral gangliyon ile karın sinir şeridinden ibarettir. Tentaküllerinde ve baş segmentlerinde duygu hücreleri bulunmaktadır. Dolaşım sistemleri vardır. Boşaltım organları bir kirpikli huni ile başlıyan kıvrılmış borulardan ibarettir. Ayrı cinsli veya hermafrodit olan cinsler vardır. A. takımının *Polygordiidae* (meselâ *Polygordius* cinsi), *Saccocirridae* (meselâ *Saccocirrus* cinsi) ve *Nerillidae* (meselâ *Dinophilus* cinsi) gibi familyaları vardır.

ARKİBLASTULA (Archiblastula), Haeckel tarafından alesital (b. bk.) yumurtaların tamam ve birbirine eşit (total ve ekval) bölünmesi (segmantasiyonu) sonunda meydana gelen Blastula (b.bk.) ya verilen ad. A. da blastosöl boşluğu ortada bulunur ve hücreler (Blastomer'ler) birbirine eşittirler. Denizkestanesi blastulasında olduğu gibi. Birbirine eşit olmıyan hücrelerden yapılan blastulaya da (b.bk) Amfiblastula adı verilmiştir.

ARKİFERA (Arcifera), eski sistematikçiler tarafından kurbağagiller (Amphibia) in Anura takımının dilleri bulunanlar (Phaneroglossa) alt takımına bağlanan bir gurupa verilen ad. Bu gurupun vasfı, omuz kemerlerinin ventral tarafında bulunan iki yarısının ucları, korakoid ile Parakorakoid (clavicula) arasında kıkırdaktan yay şeklinde bir parça, Epikorakoid, bulunmasıdır. Fakat burada bu kıkırdak birbiri üzerine uzanan iki parça halindedir ve bu yüzden omuz kemerinin karın tarafında bulunan ucları birbiri üzerine kaymak suretiyle içiçe geçebilir. A. gurupuna kara kurbağaları *(Bufonidae), Discoglossidae, Hylidae, Pelobatidae* familyaları bağlıdır. Eğer omuz kemerlerinin ventral taraftaki iki ucu birbiriyle sabit olarak bir Epikorakoid ile bağlanmışsa bunların teşkil ettiği grupa Firmisternia adı verilir.

ARKİGASTRULA (Archigastrula), Haeckel tarafından alesital yumurtaların tamam ve birbirine eşit (total, ekval) bölünmesi (segmentasyonu) sonunda meydana gelen *gastrula* (b. bk.) tipine verilen ad.

ARKİGETES (Archigetes), yassıkurtlar (Platyhelminthes) sınıfının şeritler (Cestodes) takımına bağlı arkigetide (Archigetidae) familyasının bir cinsi. Yassı vucutları parçalara ayrılmamıştır. Yalnız vücudun arka kısmında silindir şeklinde ve kuyruk gibi bir eklenti vardır. Vücudun ön tarafında, yanlara doğru iki emme çukuru vardır. Trematodların serkaria'larına benzerler.

A. appendiculatus adlı türü 3 mm uzunluğunda ve beyaz renklidir. *Tubifex rivulorum* adlı bir oligoket'in vücut boşluğunda yaşar.

ARKİPOLİPODA (Archipolypoda), kırkayaklar (Myriapoda) alt sınıfına bağlı Diplopoda takımının fosil kırkayaklardan bileşik bir alt takımına verilen ad. Bazen çok iri yapılı bu fosiller Paleozoik tabakalarda bulunmuştur. Bu alt takımın *Archidesmus* adlı cinsine İskoçya'da üst Silur ve Devon ve *Kampecaris* adlı cinsine de Old sed tabakalarında rastlanmıştır.

ARKİPTERİGİUM (Archipterygium), Gegenbaur adlı Alman anatomi bilgini tarafından, *Ceratodus* gibi *Dipnoi* gurupuna bağlı bazı balıklarda bulunan ve diğer omurgalı hayvanlardaki ekstremite tiplerinin türemiş olduğu ilkel yüzgeçe verilen ad. Gegenbaur'a göre bu balıklardaki göğüs ve karın yüzgeçleri gibi çift yüzgeçlerin menşei bir solungaç yayıdır ve bu ilkel yüzgeç bugün yaşıyan veya fosil halinde bulunan Dipnoi gurupundaki balıkların iskeletine benzer. Diğer omurgalılardaki beş parmaklı ekstremite (pentadaktil ekstremite veya Chiropterygium) karşılaştırmalı Anatomi bakımından A. dan türemiştir. A. un üst kısmında Basipterygium adı verilen ve yüzgeçi vücuda bağlıyan bir kısım vardır, bundan sonra yüzgeçe eksenlik eden bir esas ışın (Radius) ve bunun sağında ve solunda ikinci dereceli ışınlar vardır. Bu tipte A. a (biserial) adı verilir (*Dipnoi* balıklarında olduğu gibi). Köpekbalıklarında olduğu gibi, diğer bir A. tipinde (Uniserial A.) de bir taraftaki ışınlar körelmiştir.

ARKİPTERLER (Archiptera), bazı sistematikçiler tarafından böceklerin yalancı sinirkanadlılar (Pseudoneuroptera) takımına verilen ad. Bazan da Orthoptera takımının bir alt takımı olarak kabul edilir. Saydam, ince ve fazla sinirli kanadları vardır. Ağız aletleri çiğneyicidir. Hemimetabol'durlar. Hakikî sinirkanadlılardan *(Neuroptera)* gelişmeleri bakımından ayırt edilirler. Larvalarının suda ve karada yaşadıklarına göre Amfibiyotika (b. bk.) ve Korredentiya (Corredentia) olmak üzere iki gurupa ayrılırlar. Birinci gurupta *Libellulidae. Ephemeridae, Perlidae*, ikinci gurupta ise *Psocidae, Embidae* ve *Termitidae* familyaları vardır. Fakat yeni sistemde bunlardan bazıları ayrı bir takım olarak kabul edilir (*Corredentia. Thysanoptera. Embidaria, Plecoptera, Odonata, Ephemeroidea* takımları).

ARKİTEKTONİK (Architectonique) [Mim.], mimari kaidelerine uygun olan, mimarlıkça.

ARKİTEVTİS (Architeuthis), mürekkepbalıkları (Cephalopoda) takımının çiftsolungaçlılar (Dibranchiata) alt takımına bağlı *Enoploteuthidae* familyasının bir cinsi. Onayaklılar (Decapoda) gurupundan olan bu yumuşakça bugün yaşıyan en iri mürekkepbalığıdır. Onun için buna «dev mürekkepbalığı» adı da verilebilir. Yakalama kolları açıldığı zaman 18 m uzunluğunda olanlarına raslanmıştır. Kollarında çok kuvvetli çengeller vardır. Gözleri büyüktür. Derinlerde yaşıyan hayvanlardandır. Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus'ta yaşar.

ARKİTOMİ (Architomie), hayvanlarda ikiye bölünme suretiyle bir çeşit eşemsiz (gayr-i cinsî) çoğalmaya verilen ad. A. şeklindeki bölünmede, meydana gelen iki yavru parça, bölündükten sonra rejenerasyon yoliyle vücudun eksik kısımlarını tamamlarlar. A. suretiyle çoğalmaya tatlı su poliplerinde veya bazı poliketlerde (*Ctenochilus monostylos*) rastlanır. Eğer rejenerasyon bölünmeden evvel başlarsa bu şekildeki bölünmeye de Paratomie denir.

ARKİTROKUS (Architrochus), halkalıkurtların trokofora (Trochophora) larvalarında olduğu gibi bazı çok hücreli hayvanların larvalarında oluşan ilk kirpikli çelenge verilen ad. Bourne adlı bilgin trokofora'ya benziyen larvalardaki cingulum'a Arkitrokus ve Trochus'a sefalotrokus adını vermek istemiştir. Bazıları ise rochus'un daha evvel oluştuğu için A. adını buna verilmesini doğru bulmaktadırlar.

ARKLOW [*arklou* ok.], İrlanda'nın güneydoğusunda Wicklow yönetim bölümünde bir kıyı kasabası. Avoca ırmağı ağzındadır. Nüfusu 4 530 (1926) dur.

ARKONNESOS, eski Anadolu'nun iki adasının eski adı.

1 — Bugünkü Kara Ada. Halikarnassos (Bodrum) un güneyindeki uzun ada. Şehrin limanını korur. İlkçağ'da orada bir kale vardı.

2 — Çeşme yarımadasının güneyinde Doğanbey adası (İpsili).

ARKOZ (Arkose), granitin parçalanarak ufalanmasından meydana gelen minerallerin silisli bir çimento ile tekrar birleşmesinden oluşan çökelsel kayaç; bu, bir cins kumtaşıdır. çok defa feldispatın ayrışmasiyle saf olmıyan mikalı bir kaolen meydana gelir. Sert arkozlardan değirmen taşı ve bacalar yapılır. Memleketimizde eski masiflerin civarında bulunur.

ARKTİA (Arctia), kelebekler (Lepidoptera) in heterosera (Heterocera) grupundan arktiide (Arctiidae) familyasına bağlı bir cinsi. Çok güzel renkli olan bu kelebeklerin tırtılları çok kıllıdır ve toplu halde yaşarlar. Bağ ve ekinlere zarar verirler. Avrupa ve Asya'da yayılmış türleri vardır. Daha ziyade gece kelebekleridir. *A. villica* adlı türün ön kanadları siyah üzerinde beyaz lekelidir. Arka kanadları koyu sarı ve siyah lekelidir. Tırtılları siyah renklidir. Toplu halde yaşar ve beyaz ağlar meydana getirirler. Türkiye'de de yaşar. Antep'te buna «bağ çadır tırtılı» derler. Burada bağlara geçerek büyük zararlar meydana getirir. Bunları bağlardan yok etmek için bağlardaki yabani otları toplamak ve bağlara bunları öldüren ilâçlardan serpmek lâzımdır. *A. caja* türünün ön kanadları kahverengi ve beyaz şeritlidir. Arka kanadları kırmızıdır ve siyah mavi lekelidir. Tırtılları siyah ve çok kıllıdır. Hususiyle güney Avrupa'da tırtılları bağlara çok zarar verir.

ARKTİK DAİRE. güneşin deklinasyonu $+ 23° 27'$ olduğu zaman (22 haziran) arzın kuzey yarım küresinde enlemleri $\varphi — 66° 33'$ olan yerlerden itibaren Kuzey Kutup'a kadar olan yerlerde güneş batmaz ve o gün hep ufkun üstünde kalır. Güneşin hiç batmadığı yerlerin alt sınırını teşkil eden bu enlemdeki noktalardan geçen paralel daireye A. denir. Enlemleri $\varphi = — 66° 33'$ olan yerlerden geçen daireye de *Antarktik daire* adı verilir. Bu yerlerde güneş 21 aralıkta hiç batmaz. Refraksiyon ve güneşin yarı çapı gözönüne alınırsa güneşin hiç batmadığı yerler için sınır değeri $\varphi = \pm 65° 42'$ olur.

ARKTİKA (Yun. *arktos* = ayı; Kuzey Kutup ülkeleri, Kuzey Kutup bölgeleri), Kuzey Yarıküre'nin kutup dairesi (65,5° kuzey enlemi) kuzeyinde kalan bölge. Bu, şematik bir sınırdır. Doğal şartlara daha uygun olan sınırı, 10° gösteren temmuz izotermi (aynı zamanda ağaç yetişme sınırı) ile ifade edilenidir. Çünkü, meselâ Kuzey Norveç'te kıyıboyu 70° enlemine kadar buzsuz olduğu halde, Grönland'ın geniş yer tutan içbuzulları kutup dairesinden 800 km daha güneye sokulur.

A., dar anlamiyle, karalarla çevrili, çok yeri buzlarla örtülü, pek çok adaların bulunduğu bir aradenizdir (bk. KUZEY BUZDENİZİ). Bu denizi kuşatan bölgeler, genel görünüşleriyle Prekambriyen'den Mezozoik'e kadar olan kıvrımlı eski kütlelerden (Fennoskandia, Rusya masası, Kanada kalkanı) meydana gelmiş olup yer yer buzlarla kaplı ve poligon topraklardan oluşmuştur. A. ikliminin özellikleri uzun

süren (5 aydan çok) kışlar, pek düşük sıcaklık (— 10° — 30°) ve az yağış (yıllık ortalama 25 cm den az) dır. Bu uzun kışlara, kısa (3 ay) ve serin geçen yaz mevsimine, az yağışa uyar şekilde bitkiler, soğuğa karşı dayanıklı ve buharlaşmaya karşı korunaklı bir bünye kazanmışlardır: bitkilerin yastık biçimine girişi, bitki köklerinin kalın oluşu ve yatay şekilde uzanışı, bitkilerin tüylü oluşu, yaprakların küçülmüş bulunması gibi. Elverişli yerlerde bodur çalılık - tundra kuşağı uzanır (hususiyle Vaccinium uliginosun, Rhododendron lapponicum, Betula nana soyları), bol otluklar, bataklıklar yer alır. Daha sert iklimli ve elverişsiz yerlerinde ise, kısa boylu cılız otluklarla yosun alanları, köşeli taş yığınları geniş yer tutar. Bu bitki toplulukları, benzer özelliklerle A. dışındaki yüksek dağların en yüksek yerlerinde de görülür.

A. da göze en çok çarpan manzara buzlar, kayalıklar ve tundralardır. Bu sebepten, sayıca zaten az olan nüfus, A. nın güney kenarında (buralardaki karalarla adalarda) yerleşmişlerdir. Bunlar Eskimo'lar, Kızılderili'ler ve Kuzey Asya'nın bazı boylarıdır. Geniş anlamiyle bütün A. daki nüfus sayısı yarım milyon kadardır, asıl A. da ise nüfus tutarı 50 000 i geçmez. A. da nüfus sıklığı 100 km² ye bir kişiden azdır.

A. içine hemen bütün Grönland, Kanada kuzeyindeki birçok ada ve yarımadalar (bk. Amerika-Arktika takımadaları), Alaska'nın çok yeri, Kuzey Sibirya, İskandinavya'nın en kuzey bölümü, Svalbard (Spitzberg) adaları girer. Doğal yaşama ve yerleşme şartları çok elverişsiz olduğu halde A. ya türlü devletler el atmışlardır. Bugün, Kuzey Kutup noktasına kadar Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Danimarka, Norveç ve Rusya sokulmuş, buralardan toprak edinmişlerdir.

Keşif tarihi: A. da yapılan açınsamalar, Amerika ve Asya'ya ulaşabilmek için «Kuzeybatı Geçidi» adı verilen yolun araştırılmasiyle başlamış, bu yolun öğrenilmesi işi 300 yıl sürmüştür. Bu araştırmalar, 1576-1578 de İngiltere'den başlayıp Baffin ülkesine ulaşan Martin Frobisher ile başlamış, Doğu Grönland hakkında doğru bilgi veren John Davis (1585-1587) ve daha sonra, 1610 da, bugün kendi adiyle anılan boğazı geçmiş ve aynı addaki körfezde kışlamış, fakat tayfalarının başkaldırması sonunda hayatını vermiş olan Henry Hudson'ın seyahatleriyle devam etmiştir. Yine bu sıralarda Kuzeydoğu Geçidi'nin (Avrasya kuzeyinden geçen denizyolu) araştırılması sırasında Holânda'lı gemici Willem Barents tarafından Novaya Zeml'ya (1594) ile Spitzberg (1596) bulunmuştur. Sibirya'yı elde etmek için Ruslar çok uğraşmışlar birçok geziler tertiplemişlerdir. Bunlardan Simon Dejnev 1648 de Bering boğazını geçmiş, Çelyuskin 1742 de kendi adiyle anılan 77° 25′ kuzey enleminde bulunan buruna ulaşmıştır. Danimarka'lı Vitus Bering ise bugün kendi adiyle söylenen boğazı tanıtmıştır (1725-1728). James Cook da 1778 de Kamçatka'dan başlayıp Bering boğazını geçmiş, 70° 44′ kuzey enlemine kadar varmıştır. E. Parry 1821-1823 te Melville yarımadasından başlayıp Fury and Hecla Strait'i bulmuş, J. Franklin ise Amerika karasından başlıyarak Coppermine ve Mackenzie ırmakları üzerinden Amerika'nın A. kıyılarını açınsamıştır. Fakat Parry ile Franklin'in ulaştıkları yerler arasındaki Kuzeybatı Geçidi (Kuzey Amerika'nın kuzey kıyılarından geçen denizyolu) hâlâ bilinemiyordu. Bu araştırmalar sırasında önemli keşiflerden biri de J. Ross'un Boothia körfezine ve yarımadasına ulaşmış bulunması, yeğeni C. Ross'un ise 1.VI.1831 de Kuzey miknatis kutpunun yerini tâyin etmiş olmasıdır. 1848 de Franklin, yeni girişmelerle arada kalmış son bilinmiyen parçaları tanımaya çalışmış, fakat bu iş sona erememiştir. Bu arada McClure (1851-1853), yer yer kara yolunu da takip etmek suretiyle, Kuzeybatı Geçidi'ni bulabilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Grönland ve Svalbard (Spitzberg) hakkındaki bilgi Norveç'li, İsveç'li ve Danimarka'lı araştırıcılar tarafından çok ileri götürülmüş, Sibirya kıyıları boyunca Bering boğazına kadar uzanan Kuzeydoğu Geçidi'ni 1878-1879 da Nordenskjöld tanıtmıştır. Bu tanıtmalar sırasında milletlerarası birinci Kutup yılı (1882-1883) na Amerika'lı, Avusturalya'lı, Danimarka'lı, Alman, İngiliz, Fin, Holânda'lı. Norveç'li, İsveçli'lerle Rus'lar katılmıştır. F. Nansen, «Fram» gemisinde (Kaptan O. Sverdrup) 1893-1896 da 86° 4′ kuzey enlemine kadar uzanmış, İtalyan Umberto Cagni 86° 34′ kuzey enlemine varmıştır. Bu arada İsveç'li Andrée'nin balonla yaptığı seyahat (1897) felâketle sona ermiş, geziden kalan eşyaları ancak 1930 da bulunabilmiştir. Kuzey Kutup'u keşfeden R. E. Peary (6. IV. 1909) dir. Kuzeybatı Geçidi'ni gemi ile boydan boya ilk defa geçen (1903-1906) Amundsen'dir. 1920 den beri uçak ve zeplinlerden faydalanılması, Kutup bölgeleri araştırmalarına yeni imkânlar katmıştır. 9. V.1926 da Byrd Svalbard'dan başlayıp Kutup'a kadar uçakla 16 saatte gitmiş ve dönmüştür. 1925 te L. Ellsworth ile U. Nobile,«Norge»zepliniyle Spitzberg (Svalbard)den Teller (Alaska) e kadar olan mesafeyi 72 saatte geçmişlerdir. Nobile'nin ikinci seyahati «Italia» zeplininin düşmesiyle 1928 de sona ermiş, Nobile ile tayfaların çoğu kurtarılmıştır. 1932-1933 teki ikinci milletlerarası Kutup yılında kurulan 75 kadar istasyondan sonra Rus'lar, Kutup araştırmalarına çok önem vermiş (1919 dan beri Leningrad'da bir Kuzey Kutup Bölgeleri Enstitüsü çalışmaktadır), İsveç, Norveç, Danimarka, Almanya, İsviçre ile Amerika A. araştırılmalarında önemli yer tutmuşlardır. A. nın türlü yerleri gerek yeraltı zenginliği ve gerekse gemi ve uçakların önemli uğrak yerleri olmağa doğru gittiğinden her gün biraz daha değer kazanmaktadır. (bk. ANTARKTİKA, KUZEY KUTUP).

ARKTOGALE (Arctogale), etçilmemeliler (Carnivora)in *Viverridae* familyasına bağlı bir cinsi. Orta büyüklükteki bu hayvanların postları sarımtrak renklidir ve sırt taraflarında esmer çizgiler vardır. Tabanları çıplaktır. Bütün dişleri küçüktür. Kuyrukları vücuttan biraz daha uzundur. Hindistanda ve Çin Hindi'nde yaşıyan iki türü vardır. *A. leucotis* Çin Hindi'nde yaşıyan türüdür.

ARKTOGEA (Arctogea), hayvan coğrafyasına ait (Zoogeografik) bölgelerden birine verilen ad. A. bölgesine Avrupa, Asya, Kuzey Amerika ve Afrika girer. Bu bölge dört alt bölgeye ayrılır: 1 — Holarktik bölge, 2 — Etiopik bölge, 3 — Madagaskar bölgesi, 4 — Hindistan bölgesi. A. birçok hayvanların ilk defa neşet ettikleri bölge olduğundan mühim bir rol oynar. Bu bölgenin en önemli memeli hayvanları şunlardır: yarı maymunlar (Prosimiae), sırtlanlar (Hyaenidae), kunduzlar (Castoridae) hakikî geyikler (Cervus), domuzlar, koyunlar, (Bovidae), gergedanlar (Rhinoceratidae), filler (Elephantidae), atlar (Equidae), sıçrıyan fareler (Dipodidae).

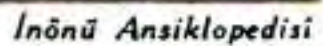
ARKTOKEFALUS (Arctocephalus), etçilmemeliler (Carnivora)in Pinnipedia alt takımına bağlı Otariidae familyasının bir cinsi. *Callotaria* veya *Otaria* cins adları da verilir. Bu cinsin en önemli türü Denizayısı denilen

ARKTİKA

5000 m. den yüksek
2000 — 5000 m
1000 — 2000 m
500 — 1000 »
200 — 500 »
0 — 200 »
Demiryolu

Ölçek 1 : 30 000 000

0 200 400 600 Km.

A. (Otaria) ursinus türüdür. Fok balıklarını andırırlar. Fakat uzunca baş ve boyunları ve ufak dış kulakları ile bunlardan ayırt edilirler. İri gözleri, sivri ve kısa kuyrukları vardır. Ön ayaklar yüzgeç şeklindedir. Arka ayaklar uzunca ve beş parmaklıdır. Derileri parlak ve kadife gibi yumuşak tüylüdür. Kürkçülükte çok makbuldur. Vücudun üstü koyu kahverengi, alt tarafı da açık renklidir. Ön taraf beyaz beneklidir. 2,5-3 m boyunda ve 200-250 kg ağırlığındadırlar. Dişiler daha küçük ve daha hafiftirler. Pasifik okyanusunun kuzey bölgesinde ve Güney Amerika ve Afrika kıyılarında yaşarlar. Yavrulamak için kıyılara gelirler. Postu için bir vakitler bu hayvandan çok miktarda avlanmakta idi; Prybilov adaları civarında, yılda 150 000 hayvan öldürülürdü. Fakat bugün bunun önüne geçecek tedbirler alınmıştır. Derisinden yapılan kürk çok pahalıdır. Yağından ve barsaklarından da faydalanılır. Bunun akrabası olan *A. pusillus* ve *A. Australis* Güney Afrika ve Amerika kıyılarında yaşar. Bu hayvanlara Avrupa'da hayvanat bahçelerinde sık sık raslanır.

ARKTOKEFALUS

ARKTOMİS (Arctomis): bk. MARMOT.

ARKTONİKS (Arctonyx), etçilmemeliler (Carnivora)in sansarlar Mustelidae familyasına bağlı bir cinsi. Burunları domuzlarda olduğu gibi ileri doğru uzamıştır ve ucu küttür. Parmakları üzerine basarak yürürler. Tabanları çıplaktır. Göğüs ve gerdanları beyaz renklidir. Daha ziyade Güney ve Doğu Asya'da yaşarlar, Avrupa'da porsuğun oynadığı rolü oynarlar.

A. Collaris adlı türü Himalaya'larda yaşar. 38 dişlidirler.

ARKTOPİTEKİ (Arctopitheci), memelilerin *Primates* takımına bağlı maymunlar (Simiae) alt takımının genişburunlular (Platyrhina) gurupunun bir familyasına verilen ad. Bu familyaya *Callithrichidae* adı da verilir. Bazı sistematikçiler tarafından da bir grup olarak kabul edilir ve Hapalidae familyası A. grupuna bağlanır. Daha ilkel yapıda olan maymunlardır. Ayak başparmaklarında yassı tırnaklar ve diğer parmaklarında çengel şeklinde tırnaklar vardır. El başparmakları diğer parmaklariyle karşı karşıya gelmez. Ufak yapıda olan bu maymunların kulakları kıllıdır. Uzun ve kıllı kuyrukları vardır. 32 dişlidirler. Postları yumuşak tüylüdür. Güney Amerika ormanlarında ağaçların üzerinde yaşarlar. *Callithrix (Hapale)* ve *Leontocelus (Midas)* bu familyaya bağlı cinslerdendir.

ARKTOSİYON (Arctocyon), fosil etçil memeliler (Carnivora) in kreodontia (Creodontia) alt takımına bağlı bir cinsi. Bu ilkel etçillerin fosillerinin kafatasları 20 - 35 cm kadar uzundu. Bazı keseli hayvanların karakterlerini muhafaza etmekte idiler.

A. primaevus adlı türünün fosillerine Reims civarında La Fere'de Paleosen tabakalarında raslanmıştır.

ARKTOTERİUM (Arctotherium), fosil etçil memeliler (Carnivora) in ayılar (Ursidae) familyasına bağlı bir cinsi. *Arctodus* adı da verilir. *A. pristinus* türü Kaliforniya ve güney Karolina'da, *A. simus* türü Pansilvanya ve Meksikada, A. bonariensis adlı türü Güney Amerika'da Pleistosen tabakalarında bulunmuştur.

ARKTOTİS (Arctotis), bileşikgilller (Compositae) den ve çoğu Güney Afrika ve tropik Amerika'nın dağlık bölgelerinde 58 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Üstleri pamuk gibi tüylü, otsu bitkilerdir. Turuncu veya beyaz çiçekli bazı türleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ARKTURUS (Yun. *arktouros* — ayı muhafızı), Çoban takımyıldızında 1. Kadirden α yıldızı (α — Bootes). Yıllık öz hareketi 2",3 olup Kuzey Yarımküre'nin en güzel görünen yıldızlarından biridir. Eski adı Sema küramih olup K — sınıfından tipik bir yıldızdır.

ARKTURUS (Arcturus), eklembacaklı hayvanların tesbihböcekleri (Isopoda) alt takımına bağlı arkturide (Arcturidae) familyasının bir cinsi. Yuvarlakça ve ince uzun vücutludurlar. İkinci antenleri çok uzundur. Dört ön toraks ayaklarında dikenler vardır. Çengeller yoktur. Bunların arkasındaki üç ayak, yürüme ayaklarıdır. *A. deshayesi* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

ARKWRIGHT [*arkrayt* ok.], **Sir Richard** (1732 - 1792) ünlü İngiliz mucidi. Fakir bir aileden olup otuz altı yaşına kadar berberlik yapmıştır. Fizik ve mekanik bilimlerine çok meraklı olan A., 1771 yılında pamuk bükmek ve dokumak için bir makine icat etmiştir. İcadının beratını alarak Derby'ye bağlı Cromford'da bir fabrika kurmuş ve az zamanda büyük bir servet sahibi olmuştur. Bu icat pamuklu fiyatlarının düşmesinde ve satışın artmasında önemli rol oynamıştır.

ARLAND [*arlą* ok.], **Marcel** (doğ. 1899) Fransız romancısı. 1929 da, *l'Ordre* (Düzen) isimli romaniyle Goncourt ödenini kazanmıştır. «La Nouvelle Revue française», «Revue de Paris» gibi dergilerin yazarlarındandır. Romanlarının bazıları şunlardır: *Terre étrangère* (Yabancı toprak) [1924], *Monique* [1926]; Les *plus beaux de nos jours* (Günlerimizden en güzelleri) [1937].

ARLBERG, Avusturyada, Vorarlberg ile Tirol arasındaki Alp geçidi. Geçidin yüksekliği 1802 m olup 1825 ten beri şose uğrağıdır. Denizden 1311 metre yükseklikte kazılmış bulunan 10 km uzunluğundaki tünelden geçen demiryolu, 1884 ten beri İsviçre ile Avusturya arasında en önemli yol bağlantısı olmuştur.

ARLECCHINO (*arlekino* ok.; Fr. *Arlequin*, İng. *Harlequin*, Alm. *Harlekin*), Commedia dell'arte (b. bk.) nin başlıca tiplerinden biri. A. nun menşei, Lâtin halk tiyatrosundaki Sannio (b. bak.) tipidir. A. nun üstünde üçgen veya eşkenar dörtgen şeklindeki yeşil, kırmızı, sarı ve mavi kumaş parçalarından dikilmiş bir elbise, yüzünde kara bir maske, başında külrengi bir şapka, elinde yassı bir değnek vardır. A., akrobatik hareketler yapan çok çevik, kurnaz, alaycı, fakat cahil bir tiptir. İtalya'da XVII. yüzyıllarda gelişen Commedia dell'arte'nin Fransa, İspanya ve İngiltere'ye etkisiyle A. tipi de Avrupa tiyatrosuna girmiştir. A., Fransa'da, kabalıklarını zekâ ile örten bir tip haline getirilmiştir. Bu tip, Fransa'da XVIII. ve XVII. yüzyılda téâtre de la Foire (panayır tiyatrosu) ın başlıca kişilerinden biri olmuştur. İngiliz tiyatrosunda da aynı ka-

rakteri taşıyan Harlequin terimi, bugün aynı anlamda kullanılmayıp komik hareketler ve güldürücü sıçrayışlar yapan bir tipe delâlet etmektedir; fakat Harlequin, clown (soytarı) dan başka bir tiptir. Alman tiyatrosunda A. in karşılığı Hanswurts'tur. Hanswurts kelimesi yazıda ilk defa 1519 da kullanılmağa başlanmakla beraber, bu tip, sahne kahramanı olarak 1553 te ve Almanya'ya giden İngiliz komedya tiyatrolarının etkisiyle kullanılmağa başlanmıştır. Hanswurts. Commedıa dell'arte'nin etkisiyle, Harlekin'e çevrilmiş, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Alman sahnelerinde bu isimle temsil edilmiştir.

ARLEN, [*arlīn* ok.; eski adı: *Dikran Kuyumcuyan*], **Michael** (doğ. 1895), İngiliz romancısı. Bulgaristan'da doğmuş, çocukluğunda İngiltere'ye gitmiş ve orada 1922 de İngiliz uyrukluğuna geçmiştir. *The Green Hat* (Yeşil şapka) ismindeki romanı ona 1924 te birdenbire ün sağlamıştır; bu eser sonradan piyes haline konmuş, filme de alınmıştır. 1913 ten beri birçok hikâye ve romanlar yayımlamıştır: *Young Men in Love* (Âşık delikanlılar) [1927], *Lily Christine* [1928], *Men Dislike Women* (Erkekler kadınlardan hoşlanmaz) [1931], *The Flying Dutchman* [Uçan Holânda'lı [1939], v. b.

ARLESIENNE [*arleziyen* ok.], Alphonse Daudet'nin yazdığı, Bizet'nin senfoni ve korolarla bestelediği üç perde, beş tabloluk dram. Arlésienne (Arles'lı kız) e âşık olan genç köylü Frédéri, sevgilisinin kendi aşkına lâyık olmadığını anlayınca intihar eder. Eserin iki *şiir*'i çok ünlüdür.

ARLON (*orlõ* ok.; Flâmanca: *Aarlen*, Alm. *Arel*), Belçika'nın güney doğu bölümünde bir şehir. Nüfusu 11 600, denizden yüksekliği 16 m dir. Sınıra yakın olan A., Lüksenburg-Namur demiryolu boyundadır. Şehirde yün dokuma fabrikaları, demirhaneler, çanakçömlek yapımevleri vardır.

ARMA ve **ARMABİLİM** (Heraldik). *Arma*, bir devlet, hükümdar, şehir, dinî tarikat veya bir ailenin kendilerine mahsus alâmet ve işaretleridir. Eskiden şövalyeler tanınmak için bayraklarında ve kalkanlarında birer işaret kullanırlardı, bu işaretler sonraları ailelerin arması olmuştur. Avrupa kıral ve prenslerinin armaları çoğu zaman taç, manto, taht sayvanı, gerdanlık, hükümdarların asalet markası, v. b. gibi şeylerin bezeme şeklinde tertibiyle meydana getirilmiştir.

Armabilim ise, armanın kendisinden, arma sanatı ve arma hukukundan bahseden bilimdir. Bu bilimin kaynakları, mühürler, paralar, Ortaçağ yazarlarının eserleri ve arma tomarları, mezar taşları, arma beratlarıdır. Sistemli olarak işlenmesine XIV. yüzyılda başlanmıştır. Tarihin yardımcı bilimlerinden biridir.

Dünyanın her tarafında yaşıyan insanlar, çok eski zamanlardan beri kendilerine mahsus özel alâmetler taşımak eğilimi göstermişlerdir. İbranî'lerde, Çin'lilerde, Avrupa'lıların istilâsından önce Aztek'lerde ve hemen bütün eski milletlerde bu eğilim görülmektedir. Bu alâmetlerin bugünkü anlamda armalar haline gelmesi, XII. yüzyıl ortalarına raslar. Harbde veya harb oyunlarında taşınan silâh ve elbiseler üzerinde, Bizans ve Haçlı'lar vasıtasiyle doğu memleketlerinden gelen süslerin etkisi ile, herkesin bir süs bulundurması ve bunların birbirine benzememesi, armanın menşeini teşkil eder. Genel olarak kalkan veya miğferlere konan arma, yüzleri tamamiyle örtülü olan şövalyelerin kendi adamları tarafından tanınmasına yarardı. Barış zamanlarında bu alâmetler mühürlerde kullanılmıştır. İlk armalı mühür, 1150 tarihinde görülmüştür. Mühür kullanılması âdetinin genelleşmesi ile, gün geçtikçe asalet, zenginlik veya şahsiyet sahiplerinin alâmeti haline gelen armalar da dört yana yayılmıştır.

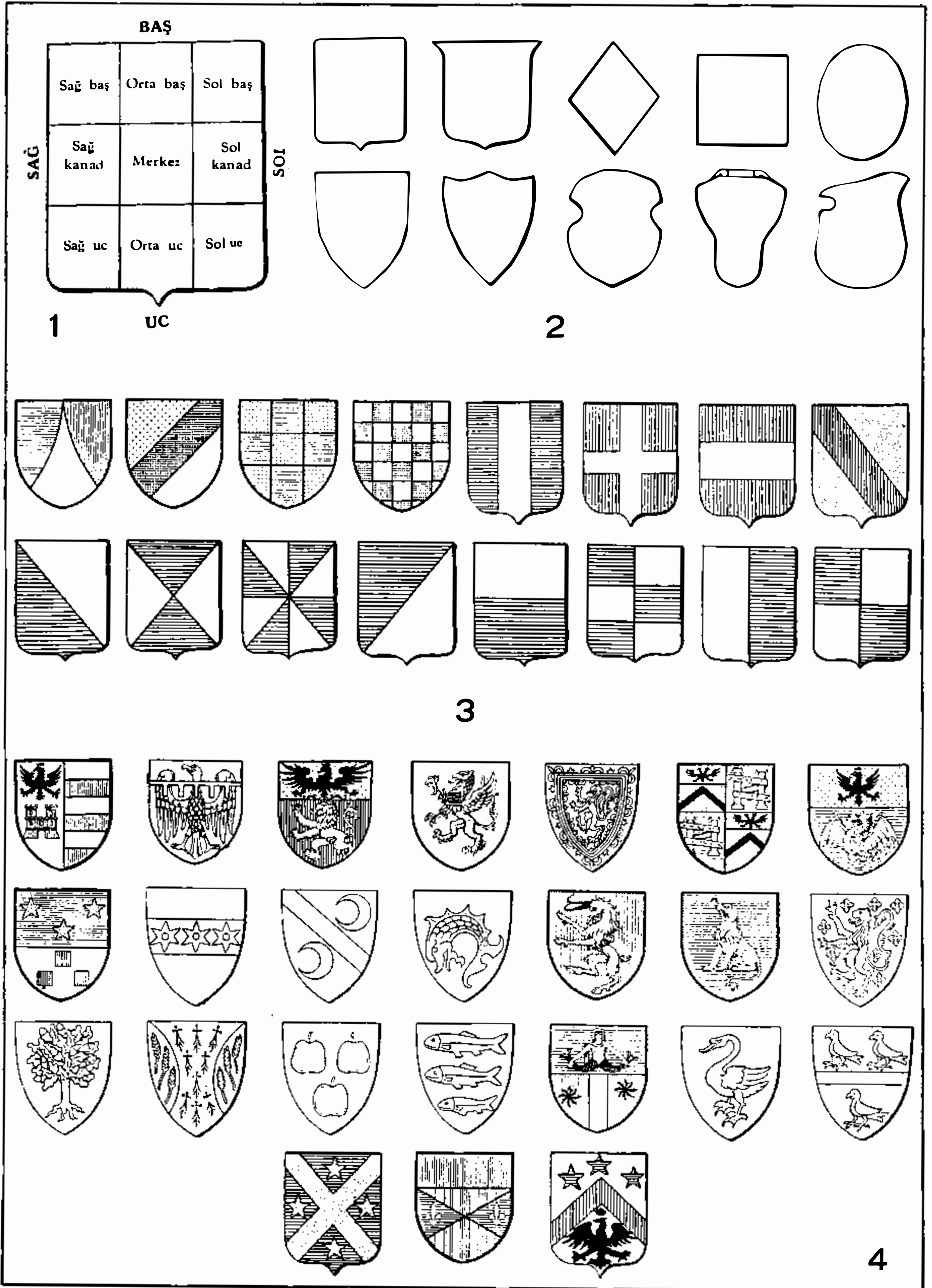
Armanın tarihi üç döneme ayrılır: 1 — doğuş devri (1150 den XIV. yüzyıl ortalarına kadar), 2 — gelişme devri XV. yüzyıl ortalarına kadar), 3 — soysuzlaşma devri (XVII. yüzyıl ortalarına kadar). Başlangıçtan XV. yüzyıl ortalarına kadarki zamanda arma, sahipleri tarafından kalkan ve miğferler üzerinde taşınmış olduklarından bu yıllara *canlı arma devri* denir. Barutlu silâhların icadı ile değişen silâhlanma ve harb sanatı, şövalyelikle birlikte gerçek armayı (canlı armayı) da ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra başlıyan *ölü arma devri*'nde arma şekilleri, önce bayraklarda görülmüş ve bunların levhalara geçmesi ile arma sanatı büyük bir gelişme kaydetmiştir. XV. yüzyılda arma, ancak bazı hükümdarlar tarafında kullanılmış, fakat bundan sonraki yüzyılda genel olarak kullanılmıştır. Artık arma, bir süs, mühürlü belgelerin orijinalliğine delâlet eden bir işaret olmaktan başka bir şey ifade etmemektedir. XIII. yüzyıldan itibaren arma, burjuva, köylü ve Yahudi'ler tarafından da kullanılmağa başlanmıştır. Asîl ailelere verilen arma verme beratlarına, tek tük olarak XII. yüzyılın sonlarından beri raslanmakta ise de, bu beratların başka sınıf halka verildiği ancak XV. yüzyıl sonlarından beri görülmektedir. Arma verme, başlangıçta imparatorun kendisi, sonraları ise imparatordan yetki alan kişiler (İmparator sarayı erkânı = Comites palatini caesarei) tarafından yapılmıştır.

Eski Lehistan'da arma, orta ve Batı Avrupa memleketlerinden daha başka bir mahiyet göstermektedir. Sonradan Alman arma sanatının etkisi ile Leh armasının millî karakteri bozulmuştur.

Katolik kilisesinde arma, kendine öz bir tarzda gelişmiştir. Tamamiyle kiliseye mahsus arma motifi, başlık ile bundan sarkan püsküller olup bunların renk ve sayıları, arma sahiplerinin rütbe ve derecelerini göstermektedir.

Hususiyle İngiltere ve Fransa'da arma sahibi ailelerin ana kolundan yeni kollarını ayırd eden bazı özel işaretler (harb oyunlarında taşınan yaka, kenar süsü, sağdan çaprazlamasına tel veya kiriş v. b. gibi) kullanılmıştır. Bundan başka, İngiliz armalarında tanıma işareti (Bedges) de görülmektedir. Gayr-ı meşru evlâttan türiyen aile kollarının alâmeti, genel olarak soldan çaprazlamasına uzanan ipliktir.

Bir armanın ana parçaları, resimli arma levhası ile üzerinde mücevherler ve örtüsü bulunan miğferden ibarettir. İkinci derecede parçaları, heraldik süsler (levhayı tutanlar, düstur olarak seçilen sözler, arma mantoları ve bayraklar) ile rütbe ve derece alâmetleri (rütbe tacları, nişanlar, v. b.) dir. Arma üzerindeki resimler, herald parçaları (Arma bölümü) -ki buna herald figürleri veya şeref parçaları da denir- ve genel figürler (tabiat veya sanat resimleri) diye iki kısma ayrılır. Armanın en çok geliştiği devirlerde heraldik renkler olarak altın (sarı) ve gümüş (beyaz) ile kırmızı, mavi, siyah ve yeşil kullanılmıştır. Bu devirde armalarda madenî şekillerin madenî zemin üzerine, renkli şekillerin de renkli zemin üzerine konması genel bir kural olmuştur. Arma üzerine konan hayvan postları (sincap, kakım, v. b. kürkleri) da armanın renklerinden sayılmıştır. Tek renk ile yapılan arma resimlerinde çeşitli renkler belli taramalarla gösterilir. Armanın tarif ve tasvirinde sağ ve sol deyimleri, bakan şahsa göre değil, armayı taşıyana göredir. Üzerinde sahibinin adına delâlet eden işaretler bulunan armalara, *dilli armalar* denir.

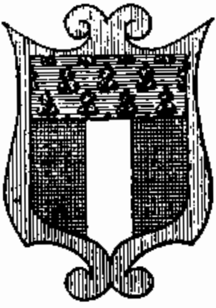
1. Armanın bölümü 2. Armanın dış şekilleri 3. Armanın iç şekilleri 4. Arma içindeki resimler.

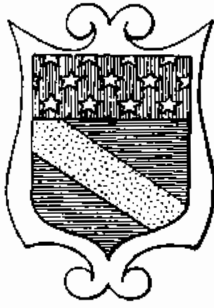
1

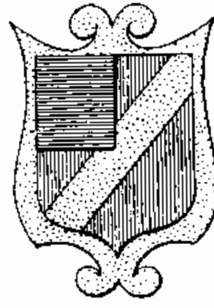
2

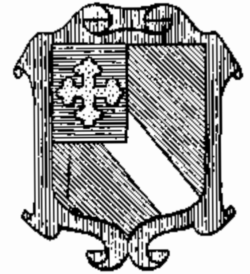
3

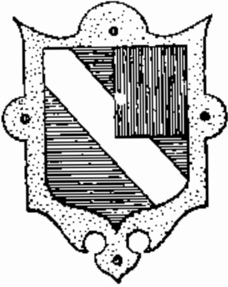
4

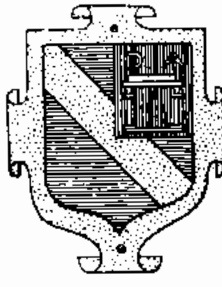
5

6

7

8

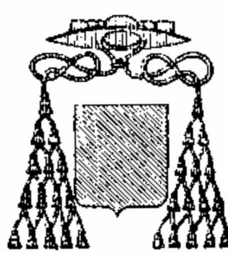
9

10

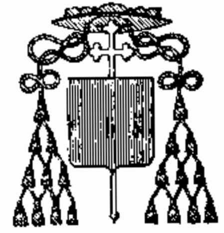
11

12

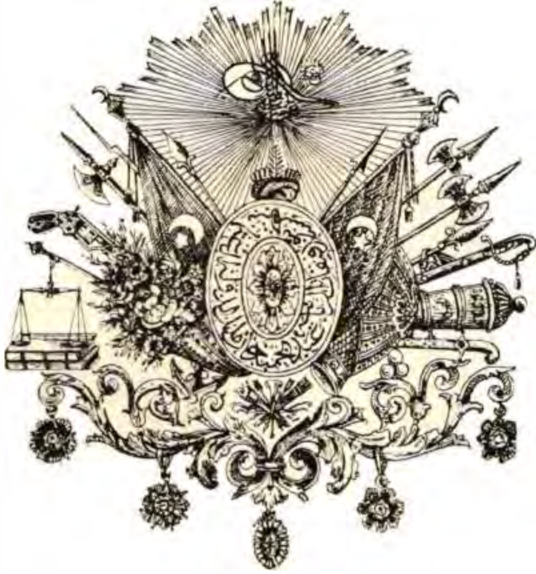

13

14

1. Taçlı ve mantolu arma 2. Miğferli ve mantolu arma 3. Prens A. sı 4. Duka A. sı 5. Kont A. sı 6. Başpiskopos kont A. sı 7. Baron A. sı 8. İmparator sarayından baron A. sı 9. Şansölye A. sı 10. Mareşal A. sı 11. Amiral A. sı 12. Kardinal A. sı 13. St. Esprit şövalye A. sı 14. Başpiskopos A. sı.

OSMANLI ARMASI (Abdülhamit II. devri)

Bir çok memleketlerde babadan evlâda geçmek suretiyle aile alâmeti olarak yeni arma almak, kanunlardaki belli hükümlere göre herkesin hakkıdır. Ancak, bunun daha önceki armalardan hiç birine benzememesi şarttır.

Osmanlı'ların son devirlerinde, Mahmut II. zamanında kabul edilen devlet arması, en üstte güneş ışıkları arasında bir tuğra, altında, tuğranın yarısını kaplıyan bir hilâl resmi, hilâlin içinde Arapça «El-müstenid bitevfikat-ir-Rabbaniyye melik-üd-devlet-il-Osmaniyye» cümlesi, hilâlin altında, tuğlu bir Padişah kavuğu, onun altında, bir kalkanın sağında ve solunda bağımsızlık, adalet ve kanun remzi olarak sancak, kılıç, teber, tabanca, top, süngü, terazi, kitap, en altta da, oymalı bir bezemeye asılmış beş nişandan bileşiktir; sonraları, hilâl kaldırılmış, yazı kalkanın içine yazılmıştır. Bk. TAMGA ve TUĞRA.

ARMADA SEFERİ. İspanya kralı Felipe II., kraliçe Elisabeth idaresindeki İngiltere'yi istila plânını uygulamak için «Yenilmez Armada»'yı 12 temmuz 1588 de Coruna limanından Manş denizine göndermişti. Amiral Medina Sidonia dukası komutasındaki 75 i büyük kalyon olmak üzere 128 yelkenli harb gemisinden kurulmuş Armada'nın 2430 topu ve 30 000 kişilik gemici ve cenkçisi vardı.

Amiral Howard komutasındaki İngiliz donanmasında 14 ü kalyon olmak üzere 182 yelkenli harb gemisi vardı. İngiliz'ler İspanyol'lardan daha küçük olan gemilerine fazla adette ve daha büyük top koymuşlardı.

İki donanma arasında 21 temmuz 1588 pazar günü Plymouth açıklarında, 23 temmuzda Portland açıklarında, 25 temmuzda Wight adası yakınlarında saatlerce süren kanlı savaşlar olmuştur. Armada 29 temmuz gecesi Calais açıklarında demirli iken İngiliz'ler ateş kayıkları (b. bk.) ile saldırarak İsponyol donanmasını zarara uğratmış, 29 temmuz günü Gravelines açıklarındaki deniz savaşında İspanyol'lar kesin olarak yenilmişlerdir. İngiliz'ler 2 ağustos'a kadar Kuzeydenizi'nde düşmanı kovaladıktan sonra limanlarına dönmüş, İspanyol donanması ise İskoçya'nın kuzeyinden ve İrlanda'nın batısından dolaşmak suretiyle eylül sonunda İspanya sularına girebilmiştir. Armada, savaş, fırtına, hastalık, açlık, susuzluk ve bilmedikleri kıyılardaki kazalar yüzünden gemi ve insanca çok büyük kayıplara uğramış ve 120 savaş gemisinden ancak 54 gemi İspanya'ya dönebilmiş ve bu yenilgiden sonra İngiltere için denizden bir İspanyol tehlikesi kalmamıştır.

ARMADİLL. kemerlihayvanlara (b. bk.) güney Amerika'da yerliler tarafından verilen ad.

ARMADİLLİDİUM (Zo.), tespihböcekleri (Isopoda) nin *Armadillidiidae* familyasına bağlı bir cinsi. Uzunca vücutlarının ön tarafı arkadan daha küt ve yuvarlakçadır, üst kısmı kubbelidir. Alın kısmında arkaya doğru bir girinti vardır. Arka duyargalarında 2 parçalı kamçı vardır. Bir tehlike anında yuvarlanarak bir tespih şeklini alır. İstirahat halinde iken arka ayakları abdomenden dışarı çıkmaz. Vücutları zeytuni külrengi ve sarı veya beyazımtrak lekelidir. Boyları 1 - 1,8 cm kadardır. Güneşli yerlerde, yerinde fazla kalmış taşlar altında veya dökülmüş yapraklar ve yosunlar arasında bulunur. Güney Amerika'da ve Avrupa'da raslanır. Türkiye'de yaşıyan türleri: *A. mohamedanicum, A. vulgare, A. granulatum, A. delattini, A. insulanum, A. perracai Kosswigi.*

ARMADİLLO, eklembacaklı hayvanlar (Arthropoda) ın tespihböcekleri (Isopoda) takımına bağlı *Armadillidiidae* familyasının bir cinsi. Bazen de oniside (Oniscidae) familyasına bağlanır. Uzunca vücutlarının ön ve arka uçları yuvarlaktır. Sırt kısımları kubbelidir. Vücudu örten deri düz ve parlaktır. Uzun olan arka duyargaların kamçıları 2 parçalıdır. Bir tehlike anında bir tespih tanesi gibi tamamiyle kıvrılır. Bu esnada ekstremiteler ve duyargaları vücudun içinde kalır. Zeytuni külrengi veya kurşun rengidir. Boyları 1,5 - 2 cm kadardır. Rutubetli yerlerde, taşlar altında yaşarlar. Sıcak memleketlerde yaşıyan birçok türü vardır. Türkiye'de yaşıyan türleri: *A. officinalis* ve *A. asiaeminoris*'tir.

ARMADİLLO

ARMAGH: 1 — [*armą* ok.], Kuzey İrlanda'da bir kontluk. Yüzölçümü 1 260 km², nüfusu 110 000, 1 km² ye düşen nüfüs 83 tür. Nüfusun yarısı katoliktir. A. ın güney bölümü dağlık, geri kalan yerleri düzdür. Çok yeri turbalarla kaplı olduğu halde A. da nüfus sıktır; bütün topraklardan faydalanılmakta ve en çok yulaf, patates, keten ekilmektedir. A. da yalnız keten endüstrisi gelişmiştir.

2 — [*armą* ok.], aynı addaki kontluğun başşehri. Nüfusu 7 000 dir. Güzel manzaralı bir yerde kurulmuş bulunan A., keten ticareti merkezidir.

ARMAGNAC [*armanyąk* ok.], Güney Fransa'da bir yöre. 1497 ye kadar Gaskonya'da bir kontluk olan A., üzüm ve tahılın iyi yetiştiği tepelik bir yerdir. A., ın konyağa benziyen içkisi Eau d' Armagnac çok yerde tanınmıştır.

ARMAGNAC [*armanyąk* ok.] **KONTLUĞU,** Fransa'nın Gaskonya (Gascogne) eyâletinde bulunan bu kontluğun Gascogne dukaları soyundan gelen hanedanı. Güney Fransa'da çok önemli bir rol oynamıştır. Armagnac, VIII. yüzyıl sonlarına doğru irsî bir kontluk haline getirilen Fezensac (comitatus Fedentiacus) memleketinin bölünmesi ile 960 tarihinde bir kontluk olarak ortaya çıkmıştır (pagus Armaniacus). A. kontları, topraklarını günden güne genişletmişler ve 1410 da Kont Gerald III. bütün Fezensac'ı

kendi memleketine katmıştır. İngiliz egemenliği altında daima dikbaşlı ve kaypak bir siyaset güden A., Kara Prens'in zamanında Fransa tarafına geçmiş ve sonunda kıral Charles V. den itibaren doğrudan doğruya Fransa'nın vasali olmuştur.

Henri V. in tahta geçişi sıralarında Fransız sarayında büyük bir nüfuz sahibi olan Armagnac dukası Bernard VII. (1391-1418), Charles VI. zamanındaki parti mücadelelerinde Orléanist'lerin başı olmuştur. 1407 de Burgundya dukası Korkusuz Jean tarafından öldürülen babası Duka Louis'nin öcünü almak istiyen Charles d' Orléans, Bernard VII. nin nüfuzundan faydalanmak istemiş ve bu amaçla onun kızı Bonne ile evlenmiştir. Böylece «Armagnac'lar» diye tanınmış olan siyasî parti meydana gelmiştir. Bernard VII. Burgund partisine karşı cesur dağlılardan (Armagnac'lar) kurduğu cesur bir ordu ile savaşmış ve 1413 te Paris'e girmiştir; 1415 te Connétable (Başkomutan) olarak yıllarca Fransa'ya hükmetmiştir. Fakat Burgund partisi yeniden üstünlüğü kazanınca, 12 haziran 1418 de Paris'te öldürülmüştür. Bundan sonra Armagnac partisi, başında Dauphin (sonraki kıral Charles VII.) bulunduğu halde, İngiliz'lerle birleşen Burgund partisine karşı Millî Fransız partisi olarak sayılmıştır. Kıral Charles VII., İsviçre'ye boyun eğdirmek istiyen imparator Friedrich III. e büyük bir Armagnac'lar ordusu göndermiştir (Armagnac Harbi).

1497 de Charles d' Armagnac'ın ölümü ile hanedan sönmüş ve bunun üzerine, kontluk, kıral Charles VII. tarafından Fransa tacına mal edilmiştir. Sonra François I., Kontluğu eniştesi Charles'a vermiş ise de bu Charles d' Armagnac'in çocuk bırakmadan ölmesi ve karısı Margaret'in Navarra Kıralı Henri d' Albert ile evlenmesi üzerine memleket Navarra'ya geçmiş, ancak kıral Henri IV. tarafından yeniden Fransa tacına bağlanmıştır. 1645 te Louis XIV. Armagnac Kontluğu'nu ihya ederek Lorraine Dukası Henri'ye vermiş ve bu hanedan Büyük İhtilâl'e kadar Armagnac'da hüküm sürmüştür.

ARMAGNAC'LAR, Fransa'da Charles VI. ve Charles VII. zamanında kont Bernard VII. d'Armagnac'ın komutasında bulunan kuvvetlerin çekirdeğini teşkil eden ücretli askerler. Fransa kıralı Charles VII. disiplini bozulan bu sürüyü memleketinden uzaklaştırmak için onları imparator Friedrich II. nin yardımına göndermiştir. Armagnac'lar İsviçre'ye boyun eğdirmek isteyen İmparatorun ricası üzerine ona yardıma giderken Lorraine'den ve Güney-Alsace'dan geçmişler, fakat Sankt Jakob an der Birs meydan savaşında İsviçre'lilere yenilmişlerdir (26 ağustos 1444). Almanya'da ***Arme-gecken*** veya ***Arme Jacken*** adı verilen Armagnac'lar, bundan sonra da bir müddet Alsace ve Suebya'da kalarak buraları sömürmüşler ve en sonunda 1445 savaşları ve antlaşmaları ile yavaş yavaş dağıtılmışlardır.

ARMAKSA, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir kasaba veya köy. A., Kaisareia (Kayseri) dan Sebasteia (Sıvas) ya giden yol üzerinde bir konaktı. Yeri kesin olarak bilinmemekte ise de, Tuzhisar ile Sarıoğlan arasında Palas köyünün yakınlarında bulunmuş olduğu tahmin ediliyor.

ARMATOL [Yeni Yun. *armatoloi* = silâhlılar] Osmanlı İmparatorluğu'nda Yanya taraflarında oturan ve gerektiği zaman devlete asker vermek şartiyle silâh taşımalarına müsaade edilen Hıristiyan Arnavut'lara verilen ad. A. lar ilk önce Yavuz zamanında Yunan'lıların isyanına karşı düzenli bir tümen haline getirilmişti. Tepedelenli Ali Paşa da A. lardan bir tümen düzmüştü; bunlar Tepedelenli'nin ölümünden sonra kleftler adı altında devlete karşı ayaklanmışlar ve Yunan isyanının patlamasının sebeplerinden biri olmuşlardır.

ARMAVİR. Kuzey Kafkasya'da Kuban ırmağı boyunda bir şehir. Nüfusu 84 000 (1939) dir. Bakû-Rostov ve Dvinye-Tuapse arasında işlek bir demiryolu kavşağı olan A., Kuban ovalarının tahıl ve hayvan pazarıdır. Çevresinde petrol kaynakları vardır.

ARMENE veya **HARMENE,** eski Anadolu'nun Paphlagonia bölgesinde Sinope şehrine ait bir köy ve bir liman, bugünkü Akliman (Sinop'un batısında). Ksenophon ile Kheirisophos'un komutası altında bulunan Onbinler (b. bk.) bu limanda demir atmışlardır.

ARMENIA (Eski Farsça: Armina), Ahaimenit'ler devletinde malî ve idarî bölümde XI. satraplık.

ARMENTIERES [*armãtiẹr* ok.], Fransa'nın kuzey bölümünde, Lille yakınında bir şehir. Nüfusu 25 000 dir. A., bu çevrenin önemli bir keten endüstrisi merkezidir.

ARMERYA (Armeria), dişotugiller (Plumbaginaceae) den, dünyanın Kuzey Yarım küre'sinde 50 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu bitki otsu olup, yaprakları sertçe ve gövdenin dibinde rozet şeklinde sıralanmıştır, gövde çıplak ve her bir dalın ucunda yuvarlak topaç gibi çiçek topluluğu bulunur. Kökleri dallı budaklı ve derine kadar gittiğinden kurak yerlerde de yetişir. Çiçekleri karanfili andıran bu cinsin, pembe, kırmızı, menekşe beyaz renkli çiçek açan türleri vardır. Beyaz veya kırmızı çiçek açan *A. maritima* türü süs bitkisi olarak çiçek tarhlarının kenarlarına ekilir.

ARMIDA. İtlayan operası. Rossini tarafından bestelenmiştir. Eser, Napoli tiyatrosu için yazılmış, 1817 de San Carlo tiyatrosunda oynanmıştır. Rossini, A. yı hazırlayıncaya kadar kendisini, hayalinin genişliğine, zengin tabiatının hassasiyetine bırakır, eserin genel karekteri ile pek uğraşmazdı. Rossini A. ile uslûp değiştirmiştir. A. da tatlı melodiler yanında metnin şövaleresk rengine uygun asîl bir şive seçilir. Soprano ve tenor duosu, «Amor Passato mome» parçası bu partisyonun en tanınmış yerleridir. Sahne dışında dahi teganni olunur.

ARMIDE ET RENAUD [*armịd e rĩnọ̄* ok.], beş perdeli ve bir prologlu lirik tragedya; sözleri Quinult'nun, musikisi Lulli'nindir. 1686 da operada oynanmıştır. Bu opera Lulli'nin en olgun eseri sayılmaktadır. İlk temsilde alkışlanmamışsa da sonradan büyük başarı kazanmıştır. A. havalarının bir çoğu klâsik repertuvarda yer almıştır. A. nun reçitatifleri, kin sahnesi, dördüncü ve beşinci perdelerin divertismanları eserin en güzel yerleridir.

ARMIDAO, üç perdeli opera; Cherubini tarafından bestelenmiştir. 1782 karnavalında Floransa'da oynanmıştır.

ARMİLARYA (Armillaria), kesilmiş ağaç kütükleri, ağaç dipleri ve hattâ kökleri üzerinde yaşıyan agarikase (Agaricaceae) familyasından bir şapkalı mantar cinsi. Şapkası bal renginde ve küçük pulcuklu olup zehirsizdir, yenilebilir. Sap kalınca ve kirli sarı renktedir. En çok çamlara musallat olur. Ağaç gövdesinin toprakla birleştiği yerde kabukla odun kısmı arasından çıkar. Ağacın reçine kanalla-

rını zedelediğinden çatlattığı kabuk içerisinden dışarı akan reçine, toprakla karışmış yapışkan parçalar halinde donar. Mantarın musallat olduğu ağaç kurtarılamaz. Çaresi: mantarı dikkatle söküp çıkarmak, çukurunda ateş yakmak ve oraya bir iki yıl ağaç dikmektir. Hastalıklı ağaçların yetiştiği topraklar kuru ve havalı kalması için iyi işlemelidir.

ARMİLLİFER. eklembacaklı hayvanların Linguatulida sınıfına bağlı porokefalide (Porocephalidae) familyasının bir cinsi. Pentastomum cins adı da verilir. Kurt şeklinde, halkalı, önü geniş ve arka tarafı dar vücutları vardır. Vücudun ön tarafında bulunan ağzın etrafında çengeller bulunur. Çeşitli yılanların akciğerlerinde asalak olarak yaşar. Kist içinde bulunan larvaları ise memeli hayvanlarda ve bazan da insanlarda yaşar. Tropik Afrika'da ve Mısır'da bulunur.

ARMINGAUD [*armẽgǭ* ok.], **Jules** (1820 - 1900), Fransız keman sanatçısı. Bayonne'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1839 da Paris Operası orkestrasına girmiş ve 1855 yılında, Léon Jacquard, Ed. Lalo ve Mas ile birlikte bir kuartet kurmuştur. 1871 yılında bu grupa nefes sazları da katılmış ve böylece, oda musikisi alanında değerli konserleri ile tanınmış olan Société Classique meydana gelmiştir. Armingaud bazı keman parçaları bastırmış, *Modulations* ve *Consonnances et dissonances* adiyle iki de eser yayımlamıştır.

ARMINIUS [Hermann, Armin] (M. Ö. 17 - M. S. 21), İlkçağda bir Germen kahramanı. Cherusk kabilesinden bir beyin oğlu. Evvelâ Roma ordusunda hizmet etmiş, memleketine döndükten sonra da halkı, Roma valisi Varus'un elinden kurtarmak için isyan etmiştir. Teutoburg ormanında Roma ordusunu bozmuştur (M. S. 9). Bu durum Roma'yı hudutlarını Elbe'den Ren'e çekmeğe zorlamıştır. M. S. 15 te Germanicus Arminius'a karşı yürüyerek karısı Thusnelda'yı esir etmiş, ertesi sene de kendisini yenmiştir. A., M. S. 21 de öldürülmüştür.

ARMINIUS, Jacob [asıl adı: *Hermansz*] (1560 - 1609), Holânda'lı protestan bir din bilgini. Oudewater'de doğmuştur. Amsterdamda papazlık yapmış ve 1604 te Leyden Üniversitesine din bilimi profesörü olmuştur. Burada Calvin mezhebini okutmakla görevli idi. Calvin'ciliğin bir kolu olan Arminius'çuluk adlı mezhebin kurucusudur (bk. ARMINIUS'ÇULUK). Eserleri Leyden'de bir cilt halinde yayımlanmıştır (1629).

ARMINIUS

ARMINIUS'ÇULUK, Arminius tarafından kurulan bir Protestan mezhebi. Arminius (b. bk.) Holânda'da Leyden üniversitesinde dinbilimi profesörlüğü ettiği sırada incelemeleri sonucunda, Calvin'in inanışlarından başka bir inanışa ulaşmış ve taraflılar bularak yeni mezhebini kurmuştur. Calvin'in günahlı doğanların tanrısal affa nail olamıyacaklarını iddia etmesine karşılık, Arminius, pişmanlığın Tanrı tarafından her zaman kabul edileceğini, Tanrının lûtuf ve affının herkes için olduğunu savunmuştur. Aynı üniversitede profesör olan rakibi Gomarus (b. bk.) bunun aksini iddia ederek Calvin kuramının doğruluğunu savunmuştur. Arminius, Grotius ve Jan van Barneveldt tarafından korunmuştur. Ölümünden sonra öğrencileri Holânda hükümetine bir muhtıra (Remonstrantia) verdiklerinden bu mezhebe bağlı olanlara (Remonstrant) adı da verilmiştir. Arminius'çular birçok çatışma ve çarpışmalardan sonra 1614 yılında bir uzlaşma fermanı elde ettilerse de, bu, rahatlığı sağlıyamadı. Prens Maurice van Oranje bu mezhebi koruyan Grotius ile Barneveldt'ten öc almak için Gomarus taraflılarını destekledi ve 1618 de bunları Dordrecht sinodu mahkûm ederek sinodlar birliğinden çıkardı. Bu baskı üzerine Arminius'çular Amerika'ya ve İngiltere'ye göç etmeğe başladılar ve oralarda birçok tarikatlara ayrıldılar. 1630 yılından sonra hükümetin baskısı kalmadı. Bugün Holânda'da bu mezhebe bağlı olanlar bulunduğu gibi protestan memleketlerde de 700 000 kadar Arminius'çu vardır.

ARMITAGE [*ạrmitic* ok.], **Thomas Rhodes** (1824 - 1890), İngiliz hekim ve körlük uzmanı. Sussex bölümündeki Tilgate Hall'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1860 da tehlikeli bir göz hastalığına tutulduktan sonra, 1865 te hekimliği bırakarak körlerin gerek öğrenim, gerekse çalışma durumunu ıslah etmeğe çalışmış, 1868 de «The British and Foreign Blind Association» (İngiliz ve yabancı körler birliği) ni kurmuş, körler için icad edilen Braille okuma sistemini İngiltere'ye sokmuş, 1872 de de körler için «The Royal Normal College and Academy of Music for the Blind» adlı okulun kurulmasını sağlamıştır.

ARMONİ (Harmonie) [Mus.], sesleri bileştirme bilimi. İlkçağlarda, doğumdan ölüme kadar türlü olayları bir takım ilkel inanmalara bağlıyan ilk insanın, bunlara karşı aldığı savunma tedbirlerinden biri gibi görülen musiki, bütün dünyada, yüzyıllar boyunca hep «tek sesli» olarak oluşmuştur (bk. EZGİ). Ses sanatları hakkında az çok bir fikir sahibi olduğumuz eski Yunan'lılarda da musikî, tek sesli idi. Sesler arasındaki münasebetleri inceliyen o devirdeki bilginler, belli bir sesin sekizli, beşli ve dörtlüsünün bu sesle tam bir uygunluk halinde bulunduğunu görmüşlerdi (bk. UYGUNLUK; YUNAN MUSİKİSİ) bilginlerin bu buluşlarını, ortaklaşa bilincin doğruladığı halk türküleri gösteriyor. Gerçekten, eski Yunan'lılarda çoklukla ezgi aralıkları, ve pekaz olarak da armoni aralıkları halinde görülen bu uygunluklar, çeşitli memleketlerin halk musikilerinde her iki şekilde de kullanılagelmiştir (bk. MUSİKİ, HALK MUSİKİSİ, ARALIK). Halkın, sazlarda ve daha seyrek olarak seslerde içgüdü ile kullandığı bu armoni aralıklarını, yani aynı zamanda işitilen sıra dörtlü, beşli ve sekizlileri, X. yüzyıla doğru Avrupa'lı musikiciler, kilisenin musikili dualarına sokmak suretiyle sanatta yeni bir devrin açılmasına imkân hazırlamışlardır. Yüzyıllar boyunca süren aramalar, sıra dörtlü, beşli ve sekizlilerin yerine başka aralıkların konması sonucunu vermiş, düz hareketler, yerlerini eğri ve ters hareketlere bırakmış, üçlü ve altılı aralıkları gittikçe önem kazanmıştır (bk. HAREKET, KONTRAPUNT). Böylece, bir ezgiye karşı, onunla aynı zamanda söylenmek üzere tertiplenmiş ezgiler bulma sanatı, yani *Kontrapunt* meydana gelmiştir. Gelişmesinin en yüksek noktasına XV. ve XVI. yüzyıllarda varan ve musiki tarihinde *Polifoni devri* diye anılan kontrapunt üslûbu, her ne kadar, ezgiler sanatı ise de, bu ezgiler rasgele değil de, birbirleri ile münasebetleri dikkate alınarak tertiplendiği cihetle bu üslûbu sadece yatay değil, aynı zamanda derin-

lemesine incelenmesi gereken bir üslûp gibi kabul etmek zoru vardır. Nitekim, $\begin{smallmatrix}8\\5\\3\end{smallmatrix}$ ve $\begin{smallmatrix}6\\3\end{smallmatrix}$ gibi hacım ifade eden ses terkipleri, bu üslûbun çok seslilik temelini teşkil ederler. Bununla beraber bu hacım, meselâ minyatürlerde veya ilkel resim sanatındaki hacımdan pek farklı değildir.

Musikide hakikî hacım devri XVII. yüzyıldan beri gelişmeye başlamıştır. Eski Yunan'lıların, belli bir sese nazaran tam bir uyguluk halinde bulunduğunu tespit ettikleri dörtlü, beşli ve sekizlinin musikideki hacım hamlesinde de temeli teşkil etmeleri, dikkatle üzerinde durulacak bir niteliktir. Üst üste konan ezgiler sanatı olan kontrapunttan gittikçe uzaklaşan bu yeni hamle, «Armoni» dünyasının kapılarını sanata açmıştır. Musikinin Rönesans devri böylece başlar.

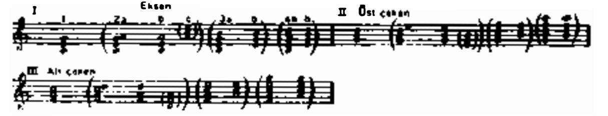
Kontrapuntta kullanılan $\begin{smallmatrix}5\\3\end{smallmatrix}$ ve $\begin{smallmatrix}6\\3\end{smallmatrix}$ terkiplerinden biraz önce bahsetmiştik. Yüzyıllar boyunca yapılmış olan aramaların bir sonucu olan $\begin{smallmatrix}5\\3\end{smallmatrix}$ (do-mi-sol veya la-do-mi gibi; $\begin{smallmatrix}6\\3\end{smallmatrix}$, $\begin{smallmatrix}5\\3\end{smallmatrix}$ in değişik bir şekli olduğu cihetle bundan bahsetmiyoruz), hacımlı yazıda, yani A. de de temel öğe olmuştur; buna *beşli düzeni* adı verilir (bk. DÜZEN). Bu terkibi meydana getiren üçlü ve beşlinin, temelde bulunan ana sesin uydu (peyk) ları olduğunu fizik deneyleri göstermiştir (bk. ANA SES, UYDU SESLER). Gerçekten, bu düzendeki üçlü ve beşli, ana sesin üçüncü ile beşinci uydularından başka birşey değildir.

Tabiatte tek başına raslanmıyan üst ve alt uyduları ile teşkil ettiği manzumenin merkezinde bulunup, kendisi de ayrıca başka seslerin uydusu olan bütün musiki sesleri, karşılıklı çekim kanunlarına bağlıdır. Her sesin üst ve alt uyduları bölgesinde kendisinden farklı olmak üzere en yakın uydu-ki bu sesten bir beşli üstte veya altta bulunur-bu çekimin en çok etkisi altında bulunduğu gibi, buna karşılık, bu sesler de ayrı ayrı ana sesler olarak, asıl sesi çekimleri altında tutarlar. Bu karşılıklı çekim sonucunda, sesler arasında bir denge kurulmuş olup, merkezde bulunan ana sesin bu denge halinden ayrılarak üst veya alt titreşim bölgelerine doğru sapması kendisini üst veya alt beşlinin çekiminin etkisi altında bırakır. Bu itibarla, üst beşliye *Üst çeken* veya kısaca *çeken*, alt beşliye de *Alt çeken* adı verilmiştir (bk. ÇEKEN). Ana sesin üstüne alındığı takdirde bir dörtlü haline gelen alt beşli ile üst beşlinin halk musikilerinde içgüdüsel olarak, eski Yunan bilginlerince de hesaplanarak uygun sesler sayıldığına ve böylece kullanıldığına burada dikkati çekmek yersiz olmıyacaktır.
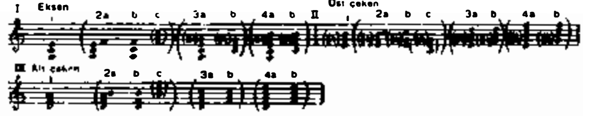
XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gelişmeğe başlıyarak kontrapun yazısının yerini alan «Armoni», işte bu merkezî ses ile üst ve alt çekenleri düzenleri arasındaki bu sıkı bağa dayanır. Bu üç düzenin sesleri. ana ses üzerinde sıralandığı zaman elde olunan dizi, ana sesin adını alır. Dizi, ana ses ile üst ve alt çekenlerin üst titreşim düzenlerinden meydana geldiği takdirde majör, alt titreşim düzenleri ile kurulduğu takdirde ise minör dizi hasıl olur. Gerçekte bu iki dizi arasında hiçbir fark yoktur; yalnız biri çıkıcı, öteki inicidir (bk. DİZİ, MAJÖR, MİNÖR, UYDU SESLER). Ama ses ve onun düzeni ile üst ve alt çekenler düzenleri arasındaki münasebet ve denge, eksen sistemi (b. bk.) ni meydana getirir. Bir temelini teşkil eden ana sese de «Eksen» adı verilir (bk. EKSEN).

Batı musikisi, XVII. yüzyıldan son devirlere gelinceye kadar bu esasa dayanarak gelişmiştir. A. kitaplarında türlü adlar altında görülen düzenlerin bu esas gözönünde tutularak incelenmesi lâzımdır. Meselâ do majör'deki ve la minör'deki düzenleri şöylece izah edebilir:

Do majör:

La minor:

ARMONİ

Her iki misâlde I. ton-temeli; II, üst-çeken; III, alt çeken düzenlerine aittir. Gene her iki misalde:

I — 1) *Eksen beşli düzeni;* 2) a. temel beşli düzeni üzerine altılı ilâvesi ile meydana gelen *Eksen beş-altı düzeni;* b. aynı düzenin beşlisiz şekli; c. bu düzenin dizideki yeri ve düz hali; 3) a. *Eksen yedili düzeni;* b. aynı düzenin köksüz hali; 4) a. *Eksen dokuzlu düzeni;* b. aynı düzenin köksüz halidir.

II — 1) *Üstçeken beşli düzeni* veya daha kısaca *Çeken beşli düzeni;* 2) a. *Çeken beş-altı düzeni;* b. aynı düzenin beşlisiz hali; c. bu düzenin dizideki yeri ve düz hali; 3) a. *Çeken yedili düzeni;* b. aynı düzenin köksüz hali; 4) a. *Çeken dokuzlu düzeni;* b. ayni düzenin köksüz halidir.

III — 1) *alt çeken beşli düzeni;* 2) a. *Altçeken beş - altı düzeni*; b. aynı düzenin beşlisiz hali; c. bu dizinin dizideki yeri ve düz hali; 3) a. *Altçeken yedili düzeni;* b. aynı düzenin köksüz hali; 4) a. *Altçeken dokuzlu düzeni;* b. aynı düzenin köksüz halidir.

Bütün bu düzenler, A. de, düz veya çevrilmiş halde ve birçok zaman, türlü yabancı sesler ile birlikte kullanılırlar (bk. ÖZGERTİM, GEÇİTNOTA, KAÇAMAK NOTA). A. de pedal, o sırada içinde bulunduğumuz *eksen çatkısı*'nın kök sesini veya hem kök, hem beşli seslerini türlü düzenler ile bir arada işittirmekten ibarettir (bk. PEDAL). *Eksen değişimi* de eksenin yer değiştirmesinden başka birşey olmayıp, bu takdirde üst ve alt çekenlerin de yeni eksene göre değişmesi pek tabiîdir (bk. EKSENDEĞİŞİM; EKSEN ÇATKISI).

Üç yüzyıl boyunca bu temele dayanarak gelişmiş olan batı musikisinde, XIX. yüzyılın sonlarına doğru yeni aramalara doğru bir eğilim başlamıştır. Sesler ve A. leri arasındaki çekim prensipine ilk baltayı vuran, Erik Satie (b. bk.) olmuştur. Başlangıçta bir hoşluk, bir alay gibi görülmüş olan bu denemelerden, Debussy (b. bk.) ve daha sonra Ravel (b. bk.) çok güzel faydalanmışlar ve böylece ses sanatına yeni imkânlar kazandırmışlardır. Bu bestecilerin eserlerinde, hazırlanması ve çözülmesi gerekirken ne biri, ne öteki yapılmaksızın kullanılan aykırı düzenlere, çözülmiyen appogiaturlara, v. b. bol bol raslanır (bk. DÜZEN). Bundan başka, bir çok aykırı düzenlerin birbiri ardınca sıralandığı da gene bu bestecilerin eserlerinde görülür.

Bu aramalar, yeni denemeler için bir hareket noktası olmuştur. Gerçekten, bazı besteciler iki, üç veya daha fazla eksenli yazı denemelerine girişmişler (bk. ÇOK EKSENLİLİK), bir kısmı da eksen kavramını ortadan kaldırıp eksensiz eserler meydana getirmişlerdir (bk. EKSENSİZLİK, BARTOK, SCHÖNBERG, STRAVİNSKİY). Fakat son zamanlarda, «Bach'a dönüş» adı altında yeni bir akımın başlamış ve eksen fikrinin, ses dünyasında etkisini, belki eskisinden farklı olarak, fakat herhalde daima hissettirmiş bulunması dikkatle üzerinde durulması gereken bir olaydır.

Makam musikisi alanında yapılan A. denemeleri, batıda hep, yukarıda anlatılan eksen temeline dayanılarak yapılmış olduğu için iyi bir sonuca varamamıştır (bk. KİLİSE MUSİKİSİ, KORAL, MAKAM MUSİKİSİ). Son zamanlarda, makam musikisini, özelliklerini kaybetmeksizin çok sesliliğe götürmek hususunda yeni aramaların başladığı görülüyor (bk. KOECHLIN). Türkiye'de de, makam temeline dayanan halk ve Türk sanat musikisinden faydalanılmaktadır.

DİL: 1 — Seslerin, ve bunların fonik yardımcıları olan vurgu, duraklama gibi öğelerin düzen ve katışmasından doğan akustik hoş intıba (Wohlklang). Daha geniş bir anlamda, seslerin, anlattıkları şeylere uygun düşmesi. Taşıdığı anlamı, kendisini meydana getiren seslerle de telkin eden kelimelerden oluşmuş söz düzenine «taklidî armoni» (harmonie imitative) denir, *tir tir titremek.* gibi. Burada, şiddetli titreme sırasında çıkarılan ses ve yapılan ihtizazlar, titrek (vibrant) fonem *r*'yi ihtiva eden *tir*, ve titremeyi *r*'den başka *t*'nin tekerrüriyle de canlandıran *titre* öğeleriyle telkin ve remz edilmiştir. Bu çeşit armoni, telkin değil, tabiî sesleri aynen taklit yoliyle kelime yaratma demek olan «onomatope» (onomatopée, Schallnachahmung) den ziyade, «ses sembolizmi» (sound symbolism)ne, «sesle tersim» (Lautbild, Lautmalerei) e, ve seslerin anlam taşıması demek olan fonosemi (phonosémie) ve fonestem (phonestème) esaslarına dayanır; aynı zamanda, ses intıbalarını inceliyen «phonétique impressive»in konusudur.

2 — Fonetik assimilasyon'un, yani ses benzeşmesinin bir çeşiti; «fonetik armoni» (harmonie phonétique) terimiyle ayırtlanır. Vokallerde veya konsonlarda olduğuna göre iki çeşidi vardır. 1 — Vokallerde: bazı dillerdeki (Türk, Fin-Ugor, v. b.) vokal kurallarını (A - Kelime köklerinin oluşumunda: «vokal durumu»; B - Köklerle ekler arasında «vokal uyumu» : a «palato-velar uyum», b - «labial-illabial uyum»; C - Fonoloji bakımından da «parlaklık - donukluk uyumu») idare eden armoni esası, ki «vokal uyumu» (harmonie vocalique, Vokalharmonie) veya «armonizasyon» (harmonisation, Assimilatorische Umfärbung) denir. Hepsi için bk. VOKAL UYUMU. 2 — Konsonlarda: Meselâ, **cercher* [kerşe ok.] olması gerekirken k-ş benzeşmesiyle *chercher* [şerşe ok.] şeklini alan Fransızca kelimede görünen konson assimilasyonundaki armoniye, «konson armonisi» veya «konson uyumu» (harmonie consonantique) da denir. Bitişik sesler arasında olmadığı için organik (assimilation organique ou en contact, Nahassimilation) sayılmıyan bu çeşit assimilasiyona, «uzaktan assimilasyon» (assimilation à distance, Fernassimilation), «armonik assimilasiyon» (assimilation harmonique) veya sadeçe «armonizasyon» (harmonisation) adı verilir. Bk. ASSİMİLASYON. Gerek vokal, gerekse konson armonisinin esası, «heceler sinharmonisi» (Silbensynharmonismus; bk. R. Jakobson: *K ḫarakteristike yevraziyskogo yazıkovogo soyuza.* Paris 1931) ile «fonik denge» (équilibre phonique) prensipine dayanır.

ARMONİK SESLER: bk. UYDU SESLER.

ARMONİKA (Harmonica; Alm. Glasharmonika):

1 — Akortlu bir sıra çan, çubuk veya «sırça tüpler» den bileşik bir çalgı. Ses verici parçalar birbirlerine değdirilmek suretiyle çalınır. Frankli'nin yaptığı, çanları camdan olan tip fazlasiyle yayılmıştı. Sonraları klâviyeli armonika (Klavierharmanika) lar, bunların da türlü çeşitleri yapılmıştır.

2 — Bir nevi oyuncak çalgı; yukardakiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu halk çalgısı, bir sıra madenî dilciklerin gam derecelerine göre bir mahfaza içinde dizilmiş bulunmasından ibarettir; dudaklarda gezdirilerek çalınır ve herhangi bir noktasından üflense bellibaşlı bazı düzenleri verebilir. Almanlar buna «Mundharmonika» (Ağız armonikası) derler; akordeon'un daha da çocukça bir tipinden ibarettir.

ARMONİZASYON (Dil.): bk. ARMONİ (Dil.), ve VOKAL UYUMU.

ARMORICA (*armorika* ok.; Fr. Armorique), Fransa'da Bretagne bölgesinin Kelt'çe eski adı. *Ar-Mor* deniz ülkesi anlamına gelir.

DİL. Dilcilikte Armoriken (Armoricain) terimi, bazı kere, daha çok eskiden, Kelt dilleri ailesinden olan Breton dili için kullanılmışsa da, şimdi genel olarak Breton terimi bunun yerini almış ve yerleşmiştir. Bk. BRETON DİLİ.

ARMORİKEN DAĞLARI (*Armorica* sözünden alınma), jeologlarca Palezoik'te, Batı Avrupa'da meydana gelmiş bulunan kıvrımlara verilen ad. Fransadaki Masif Santrallerden itibaren kuzeybatı doğrultusunda geniş bir yay halinde (Armoriken yayı) uzanan ve Orta Avrupa'nın Varistik yayının karşılığı olan A., daha sonraki dislokasyonlarla parçalanmıştır. Uzun zaman süren aşınmalarla birer yontukdüz olmuş bulunan bu eski kıvrım sıralarının yerinde bugün birer yontukdağ halinde Masif Santrallerin batı bölümü Bretagne dağları, Cornwall, Güney Wales ve Güney İrlânda tepelik ve dağlık yerleri birer kalıntı halinde kalmıştır.

ARMSTRONG [*ąrmstroŋ* ok.], **William George** (1810 - 1900), İngiliz mühendisi. A., kendi adını taşıyan topu icat etmiştir. 1854 yılında Newcastle dukasına kendi icadı olan yivli bir top takdim etmiştir. Arka tarafından doldurulan bu top 1858 yılında İngiliz ordusuna kabul edilmiştir. A. un icadı olan bu top hafifliği, sağlamlığı ve kolay nişan alma özelliği ile diğer devletler tarafından da istenilmiş ve İngiltere'den satın alınmıştır. A., Woolwich askerî dökümhaneleri müdürü olmuştur. A., patlayıcı bir karışım icat etmiştir ki bu da kendi adını taşımaktadır. 1859 yılında kendisine şövalyelik payesi verilmiş ve 1887 tarihinde Lord olmuştur.

ARMUT, Pirus communis L., Rosaceae familyasının Pomoideae alt familyasından Pirus cinsine bağlı bir meyva ağacı türü. Yüksek boylu (8 - 12 m), kazık köklü, dik dallı ve piramit biçimindedir. Önemli alt türlerinden *subsp. piraster L.* (asıl yabani armut, dağ armudu) Orta ve Doğu Avrupa ile Batı Asya'da ve bizde daha ziyade Karadeniz ve Trakya bölgelerinde yayılmış olup dalları az dikenli ve tüysüz, yaprakları uzun saplı, ilkin tüylü, sonra tüysüzdür. *Subsp. nivalis Jack.* Batı Asya ve Doğu Avrupa'da yayılmış, dalları yalnız önceleri sık tüylü, yaprakları kısa saplı ve sık tüylü olup sonradan üst yüzleri tüysüzleşmektedir. *Subsp. Salvifolia. Pall* daha ziyade Batı Avrupa'da yayılmış, dalları başlangıçta sık tüylü, yaprakları kısa saplı, uzunca ve beyazımtrak tüylü olup sonradan üst yüzleri tüysüzleşmektedir. Armudun bütün bu yabani alt türleri,

genç dalları ve yaprakları her zaman tüylü olduğu için boz renkte gürünen ahlattan (Pirus elaeagrifolia Pall.) renklerinin yeşilliği ve dallarının az dikenli veya dikensiz olmalariyle kolayca ayırt edilirler. Armut meyvası, yalancı, bir meyva olup çiçek çanağının etlenmesi suretiyle meydana gelmiştir. Meyvanın içindeki çekirdekevinin beş gözünün her birisinde 1-2 çekirdek bulunur. Bazı kültür çeşitleri çekirdeksiz de olabilir.

Armudun anavatanı ve kültür beşiği, Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya'dır. Hitit'ler zamanında Anadolu'da kültürü gelişmiş bir durumdadır. Eski Mısır'lılar Armut'u tanımıyor, Cermen'ler ise yabani armudu tanımakla beraber kültür armudunu Roma'lılarla temaslarından sonra öğreniyorlar. Roma'ya armut kültürü Anadolu'dan geçmiş bulunuyor. Bugün armut kültürü, dünyanın ılıman iklimli her tarafına yayılmış bulunmaktadır.

Armut yumuşak çekirdekli meyvalar vaya elmamsı meyvalar (Pomaceae) gurupuna girer. Kültürünün eskiliği ve yayılma alanının genişliği dolayısiyle çeşit sayısı dünyada 1 000 i aşmıştır. Bizde 500 den aşağı değildir. Memleketimizde yetişen armut çeşitlerinden standart değerde olmak üzere, kış A. u olarak, Ankara A. u, Azdavay A. u, Kışbeyi A. u (Malatya), çiçek A. u (Tokat), sarı A. (Malatya); güz A. u olarak Hamdisükkâri, Hacıhamza; yaz A. u olarak Akçaarmut, Mustâbey A. u sayılabilir. Makbul yabancı güzlük ve kışlık çeşitler olmak üzere de, *Beurré Bosc, Beurré Hardy, Clairgeau, Duchesse d'Angoulê-me, Gute Luise von Avrenche* sayılabilir.

A. ağacı, kurağa en çok dayanan meyva türlerindendir. Kurak bölgelerin kıraçlarında, yerinde yetiştirilmiş ahlat üzerine, yarı kurak bölge kıraçlarında armut ağacı üzerine aşılanarak yetiştirilebilir. A., taban ve nemli topraklarda ayva üzerine de aşılanabilir ve bu takdirde en iri ve nefis meyva verir. Bir ağaçtan 50 - 400 kg meyva elde edilir. Birçok A. çeşitleri, tek başlarına meyva bağlamadıkları için, büyük ticaret bahçeleri kurarken, standart çeşitler arasına iki tane de dölleyici çeşit karıştırmak gerekir.

A. meyvası besleyici ve yumuşaklık vericidir. Fazla miktar da olmasa da A, B, C vitaminleri yardır. Kurusu çerez ve hoşaflık olarak kullanılır. Odunu yakmağa ve kereste olarak kullanmağa elverişlidir. Hususiyle kurak bölgeler için ekonomik değeri fazla olan bir iç pazar meyvasıdır.

ARMUT FİLİZARISI (Janus compressus), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in ekinsapı arıları (Cephidae) familyasına bağlı bir tür. İnce uzun vücutlu bu arılar siyah renkli, kırmızı ve sarı çizgilidir. Antenleri iplik şeklindededir. 6 - 7 mm büyüklüğündedir. Larvaları 7 mm uzunluğundadır. Sarı renkli ve esmer başlıdır. Armut filizlerini yer. Bu arılara mayısta raslanır. Larvaları haziran ayında filizlerde bulunur. Larva halinde kışlar ve ilkbaharda krizalit haline girerek arıları meydana getirirler. Hususiyle İstanbul ve Geyve civarında armutlara zarar verir. Yazın sararmış ve kurumuş filizleri koparmalıdır.

ARMUT YAPRAKARISI (Neurotoma flaviventris), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in ağ yaprakarıları (Pamphiliidae) familyasına bağlı bir tür. *Pamphilius* cins adı da verilir. İri başlı, düz ve yassı karınlı, siyah ve sarımtrak kırmızı renkli ve 10 - 12 mm uzunluğundaki bu arıların larvaları elma ve armut yapraklarında ağlar içinde ve toplu bir halde yaşarlar. Bu arılar ilk baharda yumurtalarını yapraklara korlar ve bunlardan haziran başlangıcında çıkan larvalar 22 mm. kadar uzunluğundadır. Esmer sarı renkli ve siyah başlıdır. Elma ve armut ağaçlarının filizlerini ve yapraklarını yerler. Larvalar sonbaharda toprağa inerek kozalar içinde kışlarlar. Gelecek senenin ilkbaharında bu larva krizalit devresi geçirerek arı meydana gelir. Türkiye'de Çarşamba ve Marmara bölgesinde armut ve elmalara zarar veren bir böcektir. Larvalar genç iken ağaçlara D. D. T. ihtiva eden mahlûller, Gaserol veya Arapsabunu - nikotin mahlûlü püskürtmek suretiyle bu zararlı böceklerle mücadele edilir.

ARMUTELİ, Kütahya'nın Sabuncu bucağının eski adı (bk. SABUNCU).

ARMUTGÖZ KURDU: bk. ELMAGÖZ KURDU.

ARMUTLU (XVI. yüzyıl) Cezayir ocaklarına mensup gemici halk şairi. Hususiyle Akdeniz'deki seferleriyle ün salmış, Cezayir yeniçeri ocaklarında uzun zaman hâtırası yaşamış ve Türk folklorunda da zamanımıza kadar menkıbelerinin izleri sürüp gelmiş olan Türk denizcisi Murat Reis'-in, deniz seferlerini anlatan ve onu öven bir şiiri vardır.

ARMUTLU: 1 — Tefenni ilcesine bağlı bir bucak. A. bucağının merkezi 1 216 nüfuslu Uluköy (1945) dür. Tefenni'-nin güneybatısında uzanan ve doğu bölümü ovalık batısı dağlık olan A. bucağına bağlı 13 köyde 8 902 nüfus vardır.

2 — Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı bir bucak merkezi. Nüfusu 1 427 (1945) dir. A. bucağına bağlı köy sayısı 6, bucağın nüfus tutarı 3 768 (1945) dir. Samanlı yarımadasının batı ucunda, 337 m yükseklikteki bir tepenin doğusundan inen Armutlu deresi boyunda kurulmuştur. Deltanın ucunda aynı adda bir de iskele vardır. Toplu olan evleri, tuğla, kiremit, taş duvarlı ve damları kiremitle örtülüdür. Halk zeytincilik, denizcilik ve ekincilikle geçinir. Bir halkodası vardır.

3 — İzmir'in Kemalpaşa ilcesi merkez bucağına bağlı 3 536 (1945) nüfuslu kasaba. A., Kemalpaşa'nın 10 km doğusunda Turgutlu-Kemalpaşa şosesi üzerinde ve ovanın güney kenarındadır. Belediye bütçesi 20 000 liradan fazla (1935) dır. Kasaba içindeki yollar kaldırım ve şosedir. İçme ve kullanma suları 2 300 m uzunluğundaki demir boru ile kaynaktan gelir ve 3,5 km lik borularla 100 den çok çeşme ve bir okadar aboneye dağılır. A. elektrikle aydınlatılır. İlkokulu, okuma odası, hamamı, eczahanesi, 20 den çok dükân ve mağazası, hanları vardır. Cuma günleri pazar kurulur. Çevresinin başlıca ürünleri üzüm, tütün, ve zeytindir. Evleri taştan yapılı ve kiremit damlıdır.

ARMUTLU KAPLICASI, Gemlik ilcesine bağlı Armutlu bucağındaki kaplıca. A., denizden 5 km kadar içerde, çevresi dağlık ve ormanlık bir boğazdadır. Burada her birinin sıcaklığı 50 ile 70 santigrad arasında değişen 50 kadar sıcak su kaynağı vardır. Her birinin ayrı adı olan bu sulardan birkaçı önemlidir. Gıcık kaynağı 50, Eskihamam 57, yeni banyolar 59, Nuripaşa 61, Küpeli 65, Kireçocağı 63 santigrad sıcaklıktadır. Hepsi asit karbonikli olan bu sular, kalsiyum ve sodyum ile sulfat iyonları fazla metalik sulardandır.

Kaplıca yerinde birbirine yakın bir eski hamam ile 25 yataklı ve elektrikle aydınlatılmış bir otel vardır. İstanbul-Mudanya vapurları haftanın belirli günlerinde Armutlu iskelesine uğrarlar.

ARMUTOVA (Emrutabat), Balikesir'in Burhaniye ilcesine bağlı, tam örgütlü, posta ve telgrafı bulunan bir bucak. Merkezi, Burhaniye'nin 16 km güneybatısında kıyı-

dan 3 km içeride, Ayvalık-Burhaniye şosesi üzerinde bulunan Gömeç köyüdür. A. bucağı nüfus tutarları 5 944 (1945) olan 15 köyden meydana gelmiştir. Bucak merkezi 2 035 nüfusludur; burada hafta pazarı kurulur.

ARMÜR: bk. DONANIM.

ARNA, Eski Anadolu'da Lykia bölgesindeki Ksanthos şehrine Lykia'lılar tarafından verilmiş olan ad.

ARNALDO DA BRESCIA [*arnąldo da brẹşa* ok.] (ölm. 1155), İtalyan din ve siyaset ıslâhatçısı. İtalya'nın Brescia şehrinnde doğmuş ve gençliğinde Fransa'ya gidip Abélard'ın öğrencisi olmuştur. İtalya'ya dönünce rahip olmuş ve rahipleri havariler zamanındaki Hıristiyanlığa döndürmeğe çalışmış, rahip sınıfının mal ve mülk sahibi olmaması lâzım geldiğini söylemiştir. A. ya uyan halk, rahiplere karşı silâha sarılmış, bazı şehirlerde karışıklıklar çıkmıştır. Bunun üzerine A., Papa Innocentius II. ve Latran din meclisi tarafından mahkûm edilmiş, Fransa'ya Abélard'ın yanına gitmiş oradan da İsviçre'ye Konstanz piskoposunun yanına sığınmıştır. Pananın ölümü üerine 1143 te Brescia'ya, iki yıl sonra da, taraflılarının çağırması üzerine Roma'ya giderek, Papa Eugenius III. ü şehirden çıkararak Roma Cumhuriyetinin gelenekleri ile Hıristiyanlığın ilk çağlarındaki hâtıralarını birleştirerek Cumhuriyet idaresini kurmuş ve bir sena meydana getirmiştir. On yıl Roma'yı bu suretle idare etmiş, Papa Hadrianus IV. Roma'ya girince Toscana'ya kaçmış ve bir müddet sonra papaya yardıma gelen Friedrich Barbarossa tarafından yakalattırılarak Roma'ya gönderilmiş, orada başı kesilerek, bir söylentiye göre de yakılarak öldürülmüştür. Bilim adamları bu ıslâhatçının müstesta bir söz söyleyişi olduğunu, inandırıcı ve sürükleyici bir kudrete sahip bulunduğunu ve karakterinin çok sağlam ve temiz olduğunu kabul etmektedirler.

ARNAULD [*arnǭ* ok.], tanınmış Fransız ailesi. Bu ailenin hayatı büyük ölçüde Jansen'ciliğe ve Port-Royal'a karışmış ve aileden birçoğu bu manastırda yaşamıştır. Ünlü üyeleri şunlardır.

1 — **Antoine** (1560-1619), ailenin başıdır. Paris'te doğmuş ve ölmüştür. Güzel söz söylemekle tanınmış bir avukattır. İlkönce Cizvit'ler aleyhindeki nutukları ile ün kazanmıştır. Catherine de Médicis zamanında savcı muavinliği yapmış, Henri IV. ün zamanında danıştay üyeliğine seçilmiştir. Yirmi çocuğu olup bunlardan birkaçı ünlüdür.

2 — **Antoine** (1612-1694), Fransız din adamı ve dilci. Yukardaki A. nun 20 nci ve son evlâdı olup, «Büyük Arnauld» diye anılır. Paris'te doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Dinbilimi okumak üzere Sorbonne'a girmiş, fakat Jansenius (b. bk.) tarikatının fikirlerini savunan *De la fréquente communion* (Kuddas'tan sık sık pay alma) [1643], ve Cizvit'lerin Papa hakkındaki «yanılmazlık» doktriniyle «günah çıkarma» metodlarını tenkid eden *Lettres à un duc et pair* (Ayan üyesi bir dukaya mektuplar) [1655] adlı yazılarından dolayı-Pascal'ın A. yu savunmasına rağmen-Sorbonne'dan çıkarılmıştır (1656). Bunun üzerine Port-Royal (b. bk.) manastırına çekilerek, «Port-Royal mantığı» diye tanılan *Art de penser* (Düşünme sanatı) [Nicole ile beraber; 1662] başlıklı eseriyle «Port-Royal grameri» denilen *Grammaire générale et raisonnée* (Genel ve muhakemeli gramer) [C. Lancelot ve Port-Royal «münzevileri» ile beraber; 1660] adlı eseri hazırlamıştır. 1668 de Papa Clemens'in «sulh»u üzerine Port-Royal'dan çıkarak kıral Louis XIV. ten iltifat görmüştür. Bundan sonsa, önce Calvinist protestanlariyle (*La perpétuité de la foi* [İmanın daimîliği; Nicole ile beraber; 1669, 1672, 1679], *Le renversement de la morale de Jésus Christ par les Calvinistes* [İsa ahlâkının Calvinist'ler tarafından devrilmesi; 1672] v. b.) savaşmış, sonra tehlike yine baş gösterince Belçika'ya sığınarak Augustinus katolikliğini Cizvit'lere karşı (*Apologie du clergé de France et des catholiques d'Angleterre contre le ministre Jurieu* [Fransa ruhban sınıfının ve İngiltere katoliklerinin nazır Jurieu'ye karşı övgülü savunması; 1681]) savunmuş, daha sonra da 1683-85 yılları arasında, Descartes felsefesini kabul ederek, ilâhî lûtuf ve dinbilimi ile metafizik ilgisi hakkında Malebranche'la (*Réflexions philosophiques et théologiques sur la nature et le grâce*) (Tabiat ve lütuf hakkında felsefî ve dinbilimsel düşünceler) [1685-86] tartışmış, ve bütün bu savaşmalarda halk efkârını kendi tarafına kazanmıştır.

ANTOİNE ARNAULD

Arnauld'nun dilciliğine gelince, yukarıda anılan *Grammaire générale*'de bütün dillerin cihanşümul bir tek dilin değişik şekilleri olduğunu ispat etmeğe çalışmıştır. Mantığa ve kurala sımsıkı bağlı bulunan bu eser, diller hakkında geniş ve sağlam bilgiye dayanmadığı için, esas bakımından çürüktür. O devirden sonra, hususiyle doğu ve ilkel topluluk dilleri üzerinde yapılan araştırmalar, Aristo mantığına dayanan bu genel gramerin ne kadar dar bir çerçeve içine alınmış olduğunu göstermiştir. Böyle olmakla beraber, bu eser, dilin genel analizini yaptığı için, dilcilik tarihinde bu bakımdan önemli bir yer almıştır.

3 — **Jacqueline-Marie-Angélique, Arnauld de sainte Madeleine** (1591-1661), Mère Angélique adiyle tanınmıştır. On dört yaşında iken Port-Royal-des-Champs manastırının baş rahibesi olmuş ve on yedi yaşında iken bu manastırı düzenlemiştir. 1604 yılında kendisini görmeğe gelen babasiyle, dinî taassubu yüzünden, ancak parmaklık arkasından görüşmeğe razı olmuştur. Birkaç yıl sonra da Jansénistliği kendi manastırına sokmuş ve Saint-Cyran, Port-Royal'ın başkanı olmuştur. Bundan sonraki hayatı ünlü manastırın tarihçesine karışmıştır.

ARNAULD DE VILLENEUVE [*arnǫ dī vilnǿv* ok.] (1235 - 1311), Fransız doktoru. Fransa'da Montpellier dolayında Villeneuve'de doğmuştur. Katalonya'da doğmuş olduğunu söyliyenler de vardır. A. ün hayatının bazı kısımları açık olarak bilinmiyor. İspanya'da ve Paris'te okumuş, Paris ve Montpellier ve Barcelona'da doktorluk etmiştir. 1295 de Roma'da papa Bonifatius III. ün sarayında simyacı olarak önemli bir yer tutmuştur. Bir müddet sonra Paris'e gitmiş, orada botanik ve tıp dersleri okutmuştur. Tıp, kimya, astronomi ve dinbilimlerinde çok yetkili olan A. ün ortaya attığı özel mezhep, Paris Millî Eğitim Meclisi tarafından zararlı görülüp sahibi takip edildiğinden A., Sicilya'ya kaçmış ve Aragonlu

Federico'ya sığınmıştır. Oradan Napoli'ye geçen A., kıral Roberto tarafından sevgi ile karşılanmıştır. Hasta bulunan Papa Clemens V. tarafından Avignon'a çağırılan A. oraya giderken yolda ölmüştür. Felsefî eserleri engizisyon tarafından yok edildiği için yayımlanamamıştır. En önemli eserleri Milano'da yayınlanan *Breviarium practicae* (Hekimlikte pratik çalışmalar hakkında) [1483] ile *Scholae Salernitanae opusculum* (Salerno tıp okulu hakkında) ve *De conservanda juventute et de retardanda senectute* (Gençliğin korunması ve ihtiyarlığın geciktirilmesi hakkında) dır. Bunlardan başka anı tarzında kısa iki eseri daha vardır. Eserleri tam olarak önce Lyon'da [1505], Basel'de [1515], tekrar Lyon'da hayatını anlatan bir önsözle birlikte yayımlanmıştır [1520-1632].

ARNAULT[*arnǫ* ok.], **Antoine-Vincent**(1766-1834), Fransız tragedya şairi ve yazarı. Paris'te doğmuş, Goderville'de ölmüştür. Fransız Büyük İhtilâli başlarında Cumhuriyet fikrini savunan tragedyalar yazmakla beraber gene ihtilâlcilerin taarruzuna uğramış ve Fransa'dan göç etmek zorunda kalmıştır. Sonra Napoléon'un hizmetine girmiş ve onunla Mısır'a gitmiş, dönüşte yedi ada (Yunan adaları) valiliğine, sonra da üniversite senatosu üyeliğine atanmış, daha sonra saylav seçilmiştir. 1816 yılında Bourbon'lar tarafından azledilerek Fransa'dan sürülmüş, üç yıl sonra vatanına dönmüştür. 1829 yılında Fransız akademisi üyeliğine, daha sonra da daimî sekreteliğine seçilmiştir.

Başlıca eserleri, *Marius à Minturnes* (Marius Minturno'da) [1791], *Lucrèce* (1792), *Les Vénitiens* (Venedik'liler) [1798], *Vie politique et militaire de Napoléon.* (Napoléon'un siyasî ve askerî hayatı) [3 cilt, 1822-1826] dur. *Fables* adlı nazımla yazılmış eseri [1813-1815-1826] öbür eserlerinden daha tanınmıştır.

Oğlu, **Emilien-Lucien** (1787-1863) de birkaç tragedya yazmıştır:

ARNAVUT·(Folklor), karagöz oyunundaki taklitlerden biri. Arnavut, oyunda bozacı, bahçıvan, kır bekçisi rollerinde görülür. Adı «Bayram Ağa» dır. Saf, cahil, nazik görünmek istiyen, fakat beceremiyen, ikide bir karşısındakini tabanca ile tehdide kalkışan veya kabadayılık hikâyeleriyle övünen bir tip olarak alaya alınır. Onun bu kavgacı ve şamatacı vasfı, Osmanlı İmparatorluğu devrinde İstanbul şehrinde hükümeti sık sık huzursuzlukları ve isyanlariyle uğraştıran hıristiyan ve müslüman «Arnavut taifesi» nin hâtırası olsa gerektir. Karagöz oyunlarında A. taklidi Evliya Çelebi'nin zamanından beri yer almıştır.

Yunan karagözünde A. tipi «Devren Ağa» adında, iriyarı, kendinden zayıfları ezen, kuvvetli karşısında küçülen «saray muhafızı» dır.

A. tipi, azçok karagöz oyunundaki vasıflariyle, kavmî zümreleri alaya alan çeşitten halk fıkralarına da girmiştir.

ARNAVUT DİLİ, Hint-Avrupa dil aileşinden olan, ve şimdi merkezi Arnavutluk (Shqipëria, Shqypnia) ta bulunmakla beraber, komşu bölgelerdeki ve başka memleketlerdeki Arnavut (Shqipëtār, Shqyptār) lar tarafından da konuşulan dil.

Adı: Avrupa'da genel olarak *Alban* (Ptolemaios'ta *Albanoi* [= Arnavutlar; yerli dilde *Arbëri* veya *Arbëni*] > sonraki Yunanca *Albanitai, Arbanitai* > Yeni Yunanca *Arvanitai* > Türkçe [metatez'le] *Arnavut:* Sırpça-Hırvatça *Arbanasi*), yerlilerce ise *Shqip* veya *Shqyp* adiyle tanınmıştır. XIV. yüzyıl metinlerinde aile adı olarak geçen *Scapudar, Schapudar* kelimesinin bugünkü *Shqip* [şkip ok.] şekli, etimolojisi karanlık olan kelimelerdendir. Bazılarına göre, * sm-kū-po- şeklindeki Hint-Avrupa köküne bağlanarak *skipi, shkip* = «halk» anlamını taşımaktadır. Başkalarına göre, *shkipon* (< Lât. *excipere*) kelimesi «[dili] anlıyan» demektir (G. Meyer). Daha başkalarına göre, ve halkça daha beğenilmiş bir açıklama olarak da *shkip-je* «kartal» anlamını veren bir sözdür.

Bugünkü sınırları ve yazılı en eski anıtları: Bugün kuzeyde Karadağ, güneyde Epiros batıda da Adriya denizi arasında sınırlanan topraklarda konuşulan Arnavut dili, Arnavutluğun siyasî sınırlarından kuzeye, güneye ve hususiyle doğuya doğru taşarak, Yugoslav ve Yunan topraklarında da konuşulmaktadır. Kitle halinde konuşulan kısmın doğu sınırı, kuzeyde Yugoslavya'da Kosovo ovasındaki Priština şehri dolaylarından başlar, aşağı doğru sarkarak Debre (Debar) nin doğusundan geçerek güneyde Ohri (Ohrid) gölünün kuzey kıyısındaki Struga kasabasına kadar iner, oradan da Korfu adasının karşısında Saranda (Santi Quaranta) limanının güneyinde Konispol'da Adriya denizine dayanır. Bu dil, dağınık halde, Makedonya'nın Kumanovo, Kačanik, Kalkandelen (Tetovo), Üsküp (Skoplje), Manastır (Bitolj) bölgelerinde, Istria (Peroi) ve Dalmatia (Zara) kıyı ve adalarında, Yunanistan'da (Yanya, ve hususiyle Attika'da adacık halinde, ve adalarda), doğu Bulgaristan'da, Dobruca'da (Vulcăneşti, Karakurt), koloni halinde güney İtalya (Calabria) ile Sicilya (Palermo) da, göçmen olarak da Türkiye'de, Mısırda, Amerika Birleşik Devletleri'nde (Boston, New York) ve Avustralya'da konuşulmaktadır. Eskiden daha kuzeye doğru (Karadağ, Ragusa, v. b.) yayılmış olduğunu, oradaki yer adlariyle Sırp manastırlarında bulunan belgeler tanıtlar. Arnavutça, bugün, Saranda ile Kastoria'da Yunan, Gramos dağlarında Aromın (b. bk., =Makedonya Rumencesi), Makedonya'da Bulgar, daha kuzeyde de Sırp-Hırvat dillerine komşudur. Bugün yeryüzünde Arnavutça konuşanların sayısı 2 milyondan fazladır. Bunun aşağı yukarı 1 000 000 u ana yurtta, 600 000 i Yugoslavya'da, 100 000 i Yunanistan'da, 100 000 i İtalya'da, 60 000 i Amerika'da, 20 000 i Avustralya'da, 5 000 i Rumanya'da, 5 000 i Mısır'da, 2 000 i de Bulgaristan'da, bir miktarı da Türkiye'dedir.

Matta İncilinden Arnavutçanın eski Tosk diyeleğine Yunan harfleriyle tercüme edilmiş olan ve XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Yunanca bir el yazmasında (Roma yakınındaki Grottaferrata manastırıyle Milano'daki Biblioteca Ambrosiana'da) saklı bulunan yarım sayfalık metin, Arnavutçanın en eski anıtıdır. Illyria başpiskoposu Paulus Angelus'a ait olup 1462 yılında Dıraç (Durrës) ta yazılan (şimdi Floransa'daki Biblioteca Laurentiana'da) Lâtince dinî bir nizamnamede geçen Lâtin harfli Arnavutça bir vaftiz formülü, ikinci gelir. Üçüncüsü, Arnold von Harff'ın 1496 da topladığı Arnavutça kelimelerin listesidir. Bundan sonraki başlıca anıt D. Gjon Buzuk'un 1554-1555 yıllarına ait liturjik bir eseridir (Palermo Uniat bibliyoteğiyle Roma'daki Bibliotheca Vaticana), ki bununla Arnavut edebiyatı başlar (bundan sonraki eserler için bk. ARNAVUT EDEBİYATI). Görüldüğü gibi, Arnavutça'nın yazılı en eski anıtları, iki ayrı diyeleğe ait dinî metinlerden olmadır.

Arnavutçanın diyelekleri: Arnavut dili, başlıca iki diyeleğe ayrılır: kuzeyde Geg (krş. ? Yun. *gigas* = dev),

güneyde de Tosk (krş. ? İtalik *Tuscus* adı) diyeleği (bk. ARNAVUTLUK, diller). Elbasan'ın güneyinden geçerek Arnavutluğu aşağı yukarı ortasından yatay olarak ikiye bölen Shkumbi veya Shkumb ırmağı, aradaki sınırı (eski Via Egnatia) teşkil eder. Böyle olmakla beraber, Geg diyeleği yer yer Shkumbi ırmağının güneyinde de konuşulur. İki diyelek arasındaki farklar, başlıca fonetik alanına ait olmak üzere şu dört noktada toplanır: 1 — Gegcede nazal vokaller ve nazal patlayıcı konsonlar bulunduğu halde, bunlar Toskçada bu niteliklerini kaybetmişlerdir (ayrıca Geg ą > Tosk e, bazı kere â), meselâ Geg *mįsh:* Tosk *mish* = et; Geg *pę's:* Tosk *pêsë* = beş; Geg *zą:* Tosk *zâ* = ses; Geg *sų:* Tosk *sy* [sü ok.] = göz; Geg *pę'nᵈ:* Tosk *péndë* = tüy, Geg *ką'mᵇ:* Tosk *kêmbë* = ayak gibi. 2 — Dağlık bir bölgede konuşulan Gegcede, genel olarak bütün dağcı topluluklarda olduğu gibi, vurgu kuvvetle belirtilir, vokaller de uzunca olarak telâffuz edilir. Bundan dolayı, bu diyelekte, vurgusuz ve zayıf vokaller büsbütün düşmüş, vurgulu vokaller uzamış, birinci öğelerinde vurgulanan diftonglar da monoftonglaşmış (ie > i; üe > ü; ue [eski uo] > u) ve uzamışlardır. Toskçada ise diftonglar ikinci öğelerinde vurgulandığı için, bu niteliklerini kaybetmemişlerdir (ié, üé, uá [eski uo] gibi), meselâ vokal düşmesi bahsinde Tosk *nátë:* Geg *na't* = gece; monoftonglaşmada Tosk *diéll:* Geg *dill* = güneş; Tosk *dÿer:* Geg *dÿr* = kapılar; Tosk *punëtúer:* Geg *puntür* = işçi, gibi. 3 — Gegcede vokaller arası n konsonu, Toskçada rotasizm (rhotacisme) le r sesine çevrilir, meselâ Geg *vę'n:* Tosk *vêrë* = şarap; Geg *ęmen:* Tosk *émër* = ad; Geg *dimen:* Tosk *dímër* = kış. Rotasizme rağmen, Tosk diyeleği Arnavutça kelimelerin aslî ve dolgun şekillerini saklamış olduğu için esas sayılır. 4 — Gegcedeki ü (şimdiki yazıda y) sesini, Toskçada çok kere i sesi karşılar. Yukarıda «Arnavutluk» (şimdi, ortalama olarak *Shqipënia* ve *Shqipni* şekilleri kullanılmaktadır), «Arnavut» ve «Arnavutça» kelimelerinin yerli dildeki karşılıkları, birincisi Toskça, ikincisi de Gegce olmak üzere ikiz şekilde gösterilmiştir. Bu kelimelerdeki i - y karşılaşması, bu olaya birer misal teşkil eder (bk. J. U. Jarník: *Příspěvsky ku poznání nářečí albánských*, Praga 1883).

Arnavutçada bu iki başlıca diyeleğin iç bölümleri de vardır. Geg diyeleği Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündüğü gibi, Kuzey ve Güney kısımlara da ayrılır. Kuzey (kuzeybatı) bölümü İşkodra (Shkodër) alt - diyeleğine dayanır. Dağ halkı olup Gegce konuşan Mirdit, Dukagjin, Kelmenti, Metoja, v. b. oymakları ağız bakımından farkları vardır. İşkodra ağzı, komşu Malisor (Malsija) ların ağziyle bir değildir. Debre ağzı da Gegce içinde ayrıksı özellikler gösterir, q (= k') > ç; gj (= g') > c, gibi. Yugoslavya'da konuşulan Arnavutça, Gegcenin kuzeydoğu bölümüne bağlıdır. Tosk kısmında, Korfu adasının karşısında güneybatı alt-diyeleği olarak Çam'ca (Çamëri) önemli özelliklerle ayrılır, meselâ Tosk *qâj:* Çam *klâj* = ağlarım, gibi. Bunun kuzeyinde Lab (Labëri; Avlonya [Vlorë, Valona] ile Delvino arasındaki kıyı, ve Berat bölgesi) alt-diyeleği, batıda da Dangli, Kolonjë, v. b. ağızlar yer alır. İtalya'da, Yunanistan'da konuşulan Arnavutça da Tosk diyeleğine bağlıdır. Elbasan(Elbasani)veya Güney Geg diyeleği, Toskça ile Gegce arasında bir geçiş teşkil eden Merkezî Arnavutça'dır, meselâ Tosk *shtëpí*, Elbasan *shtpi*, Geg (kuzey) *shpi* = ev, gibi. Elbasan (Tiran [Tiranë] Dıraç dahil) diyeleği işlenerek Arnavutluğun edebî dili haline gelmektedir. Böyle olmakla beraber edebiyat dili ile halk dili (goja e kombit) arasında fark vardır. Bu yazıda, bundan sonraki misaller Elbasan diyeleğinden alınacaktır.

Hint - Avrupa dil ailesi ve Arnavutça: Arnavutçanın Hint - Avrupa dil ailesinden olduğunu J. v. Xylander, A. Schleicher, G. Stier gibi dilciler göstermişse de, bunun asıl tanıtlanması F. Bopp (*Über das Albanische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen*, Berlin Akad. 1854) tarafından yapılmıştır. A. Pott, Arnavutçanın ancak Ön Hintavrupalı (vorindogermanisch) Illyro-Pelasg dilinin bir kalıntısı olduğunu, A. Schleicher da bu dilin Hintavrupalılığını kabul etmekle beraber, onun Hellenik ve İtalik kollarla birlikte, bu aile içerisinde «Pelasg» grupunu meydana getirdiğini iddia etmiştir. Fakat, sonraki incelemeler, Arnavutçanın Hint-Avrupa ailesine bağlı özgür bir dil kolu olduğunu, ve bu ailenin *satem* (b. bk.) bölümüne has olan nitelikleri taşıdığını göstermiştir. Bu durumun başlıca ayracı, belli şartlar altında, *centum* (b. bk.) bölümündeki k/g (ana Hint-Avrupa: gutural-palatal k͡, g͡, g͡h, ve labiovelar qu͡, gu͡) fonemine karşılık *satem* grupunda s/z (Arnavutçada fazla olarak th/h/dh/d) fonemlerinin bulunmasıdır: meselâ Yun. *oikos*, Lât. *vicus:* Arn. *vis* (= yer); Yun. *ekei*, Lât. *cis:* Arn. *si* (= bu); Lât. *censere:* Arn. *thânë* (= söylemek); Yun. *akros* Lât. *acus:* Arn. [*pre*]*ëhë* (= uc, sap); Lât. *acidus:* Arn. *áthët* (= keskin, ekşi); Yun. *gomphos:* Arn. *dhâmb* (krş. Eski İslâv *ząbŭ;* = diş); Got. *gistra* [Hint-Av. * *g͡hjes*]: Arn. *díje* (= dün); Hint Av. **guher-*: Arn. *zjarr* (= ateş); Hint-Av. * *penque:* Arn. *pêsë* (= beş). Bundan başka, Arnavutçada t'den evvel gelen k ile a, ve l ile n'den evvel gelen t sesleri düşmüştür: Yun. *nyks*, *nyktos*, Lât. *nox*, *noctis:* Arn. *nátë* (= gece); Lât. *penna* (<* *pet-na*. Hint-Av. * *pet-n* = kanad): Arn. Geg *shpęn* (Tosk *shpênd*, *shpêzë* [<* *-petnos*] = kuş), gibi. Hint-Avrupa ana dilindeki s fonemi, Arnavutçada yerine göre sh (= ş), h, th, ve gj olmuştur: Lât. *secula:* Arn. *shátë* (= kazma); Lât. *sulcus:* Arn. *hékë* (= çekmek); Lât. *sus:* Arn. *thí* (= domuz); Lât. *serpens:* Arn. *gjárpën* (= yılan). Konsonlarda Hint-Avrupa sk > Arn. h (meselâ Yun. *skia:* Arn. *hîjë* = gölge), sr > str (mes. Lât. *serpere:* Arn. *shtërpýe* = sürünmek), sm > m (mes. Hint-Av. **smek-*, Litvan. *smarkà:* Arn. *mjékër* = çene), sv > d (mes. Hint-Av. * *suel* Lât. *sol:* Arn. *diéll* = güneş), sv > v (mes. Hint-Av. * *sue*, Lât. *sovos:* Arn. *vétë* = kendi), pn > m (mes. Yun. *hypnos:* Arn. *gjum* = uyku) değişimleri, ve nazallerden sonra ötümsüz (sourd) konsonların ötümlü (sonore) ye çevrilmesi göze çarpmaktadır. Vokal alanında Hintavrupa - Arnavut karşılaşmalarından başlıcaları ē > o (mes. Yun. *kher*. *kheir:* Arn. *dórë* = el), o > a (mes. Lât. *os:* Arn. *asht* = kemik), ō > e (mes. Yun. *pōlos:* Arn. *pélë* = kısrak), ā > o (mes. Lât. *māter* [= ana]: Arn. *mótrë* [= kızkardeş]) değişimleridir; sonantlarda da n̥ > e (mes. Lât. *vi-ginti* [<* *ui-k͡mti*]: Arn. [*nji*]*zét* — yirmi), r̥ (l̥) > ri (mes. Yun. *derkō:* Arn. *drítë* [<**dr̥k͡-t*] = ışık) karşılaşmaları vardır.

Hint-Avrupa dil ailesi içerisinde, bugünkü Arnavutçanın hangi eski dilin devamı olduğu sorusuna, yani, bu dilin tarihine gelince, bu, Albanoloji'nin başlıca meselesidir. Niteliği karanlık olan eski Pelasg dilini bir tarafa bırakırsak, Arnavutçanın ceddi olarak Illyr dili, coğrafî durum bakımından tabiî olarak hatıra gelir. İşkodra yakınında meydana çıkarılan üç kelimelik bir yazıt sayılmazsa, başlıca kalıntıları özel adlara sınırlanan Illyr dili, bu belge kıtlığına

rağmen, Hint-Avrupa ailesi içinde bir dil grupunun esas üyesidir. Her biri 200 kadar kısa yazıt bırakmış olan Venet (Venedik bölgesi) ve Messap (güney İtalya) dilleriyle, 60 kadar yazıtı bulunan Rhaet (kuzey İtalya) dili, Illyr grupunun eskiden İtalya'ya göçetmiş olan ve şimdi Ön-İtalik (Prae-Italic) denilen kollarıdır. J. G. v. Hahn (*Albanesische Studien,* Viyana 1853), hususiyle ve daha açık olarak G. Meyer (*Albanesische Studien,* Viyana Akad. 1883-97; *Die Stellung des Albanesischen im Kreise der indogermanischen Sprachen* [A. Bezzenberger'ın «Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen» adlı dergisinde, VIII, 1885], v. b.) gibi dilciler, Arnavutçayı Illyrceye bağlamış, hattâ Güney Illyrceye, hususiyle de Messapçaya daha yakın bulunduğunu söylemişlerdir Fakat bir zaman Illyrcenin, Hint-Avrupa ailesinin *centum* bölümünden olduğu iddia edildiği (K. Brugmann, H. Hirt, H. Pedersen, v. b.) için *satem* bölümüne giren Arnavutçanın bu dile bağlanmasına itiraz edilmiştir. Bu arada K. Pauli'nin arkasından H. Hirt, Arnavutçayı Illyrceden ayırarak, *centum* bölümünün özel bir üyesi saydığı Thrak diline bağlamak istemiştir. Thrakçanın Phryg bölümüne bağlanan Ermenice ile Arnavut dili arasında görülen bazı uyuşmalar (krş. Arn. *thep,* Erm. *sep* = sivri kaya), Thrak nazariyesini kuvvetlendirmiş ve H. Pedersen, G. Weigand, H. Barić gibi taraftarlar kazanmıştır. Bunlardan Thrakçayı *satem* grupundan sayan H. Barić, Arnavutçayı Illyrleşmiş Thrakça saymakla Illyr ve Thrak nazariyelerini birleştirmeğe çalışmış, son olarak da N. Jokl (*Albanisch* [W. Streitberg: «Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft» ta, II/3, Strasbourg 1917] ve *Albaner: Sprache* [M. Ebert: «Reallexikon der Vorgeschichte» cilt I, Berlin 1924]), gerek Illyrcenin gerekse Thrakçanın *satem* bölümünden olduğunu, ve Arnavutça ile beraber bu bölümün fonetik özelliklerine iştirak ettiğini (meselâ g > z değişimi için: Hint-Av. * *ĝhar-*, Kymri Keltçesi *garth* = dağ: Illyr *Zaraks* = dağ adı; Lât. *rigare* = sulamak: Illyr *Rhizon* = Cattaro körfezi, Arn. *rrjêdhë* = akmak; Hint-Av. * *dheiĝh* = duvar, sur: Thrak *diza* = kale [krş. Illyr *Dizēros*]; k > s değişimi için: Yun. *akonē*: Illyr yer adı *Asinē* = taş; o ∾ a alternansı için: özel ad olarak Thrak *Korpiloi,* Dakça *Karpoi;* Dalmat. *Solentia.* Messap. *Salentii*), morfolojilerinde (meselâ yer adı eki olarak - ste: Ar. *kopshtë* = bahçe, *vënështë* = bağ: Illyr yer adları *Tergeste, Bigeste*; küçültme eki olarak -(e)s: Arn. Geg *brąj(e)* = şiş, ur, *brąsh* = küçük kavun: Illyr yer adı *Volta, Voltisa*), kelime hazinelerinde (mes. Illyr *tergitio* = tüccar: Arn. *treg* = çarşı [krş, İslâv *trg-* = ticaret]; Thrak *manteia, mantia* = böğürtlen: Arn. *mând* = dut; Dak. *amalusta* = papatya: Arn. *amëllë* = hoş + *usta(-od-)* = kokan; Messap *brention* = geyik başı: Arn. *brina* = geyik boynuzu; Illyr *rhinos* = karanlık, sis: Arn. *rê* [XVII. yüzyılda *ren*] = bulut) benzerlik bulunduğu gibi, Arnavutça ile açıklanabilir birçok Illyr, Messap ve Thrak yer adları vardır (mes. Illyr, *Dalmat* [krş, Yun. *Delmios* = otlak]: Arn. *dêle, dêlmë* = koyun; *Malontina* [krş. Arkadia'da Yun. *Malous, Malountos*] = Karinthia'da dağ nehri: Arn. *mal* = dağ; *Bunić, Bunjak, Bunjanci* = Yugoslavya'da yer adları: Arn. *bûnë, bânë* = mesken [> Sırp-Hırvat *bunja* = in, mağara, kulübe]; *Ludrum* = Dalmatia'da bataklık: Arn. *llom* [< **leu-d-(b)r-*] = çamur). Neticede Arnavutçanın hem Illyrce (Messapça dahil), hem Thrakça, hattâ Eski Makedon diliyle de (krş. Eski Makedon *argella* = hamam kulübesi: Arn. *ragâl* = kulübe) akraba olduğu meydana çıkmıştır.

Arnavutçanın hem Illyr hem de Thrak diline akraba olduğunun anlaşılması, onun ana yurdunun tespit edilmesini bir dereceye kadar kolaylaştırmıştır. Arnavutçanın ana yurdunu bugünkü Arnavutluk topraklarında arıyan, onda Illyr dilinin Romanlaşmış ve İslâv-Yunan öğeleriyle karışmış bir şeklini gören, ve onu İslâv dillerinin öncüsü olarak kuzeydoğudan göçetmiş bir dil sayan nazariyeler bugün bir tarafa bırakılmıştır. Arnavutçanın şimdiki yurduna göçmen olarak gelmiş olduğu bir gerçektir; fakat İslâv dillerinin öncüsü olarak değil. Arnavutçada denizcilik terimlerinin başka dillerden ödünçleme olması, onun ana yurdunun Adriya denizi kıyılarında bulunmadığını tanıtlar. Arnavutçanın Balkanlardaki ana yurdu, bu yarımadanın kuzey kısmında Thrak ile Illyr dillerinin birleştiği Dardania bölgesidir. Dardan merkezlerinden biri olan *Naissus* şehrinin adı, Arnavutçaya özgü olan fonetik kısaltma yoliyle bugünkü Sırpça *Niš* şeklini almıştır. İslâvlardan önce bu şehrin dolaylarında Arnavutlarla akraba olan bir halkın oturmuş olması, oradaki yer adlarının tipinden bellidir. Bu bölge, pek eski zamanlarda, Hint-Avrupa öncesine ait Eski Küçük Asya dillerinin batı Akdenizdeki uzantısına yer vermiş (meselâ *Naissus* [= Niš], *Shkodër* [krş. Etrusk *Scutrius*] adları, ve Arnavutçanın «20 esaslı» [vigésimal] sayı sistemi bu eski tabakaya aittir; br>pr, dr>tr, gr>kr şeklindeki asurdismanlarda da Etruskçanın etkisi vardır [krş. Etrusk *Pepna*: Lât. *Bebenius,* Etrusk *Turte* : Lât. *Durdenius*]), tarihî zamanlarda da Lâtin-Roman dillerinin yayılma alanı olmuştur. Bir taraftan Dalmatia kıyılarında Roman dillerinden olan eski Dalmat (Veglia ve Ragusa diyelekleri) dili, öbür taraftan Dakia'da yerleşen ve Makedonya'da Aromın diyeleğini bırakan Rumence eski Arnavutçanın komşularıydı. Bu bakımdan Lâtincenin Arnavutça ile Rumence (ve bu bölgedeki başka diller) üzerinde ortaklaşa etkisi olmuştur (krş. Lât. *hospitum*: Arn. *shtëpi* [= ev], Rumen *ospătărie* [= han], Yeni Yunan *spiti* [= ev]; ayrıca Aromın *picûlŭ* = ihtiyarlık için saklanan para: Arn. Geg *pekul* = dert). Lâtincenin Arnavutça üzerindeki etkisi okadar kuvvetli olmuştur ki, Arnavutça tamamiyle Romanlaşmaktan güç kurtulmuştur. Bundan dolayı bu dili «yarı-Roman» (halbromanisch) bir dil sayanlar da olmuştur. *Mbret* (< Lât. *imperator* = imparator), *qytét* (< Lât. *civitatem* = şehir), *ar* (< Lât. *aurum* = altın), *shëndét* (< Lât. *sanitatem* = sıhhat), *ipeshkvi* (< Lât. *episcopus* = piskopos), *këndûe* (okumak < Lât. *canto*), *livrûe* (tarlada çalışmak < Lât. *laboro*), *kujtûe* (düşünmek < Lât. *cogito*) gibi kelimeler, İslâvlardan evvel Lâtinliğin ve Lâtin Hıristiyanlığın bu dile ödünçlediği kelimelerdendir. Lâtince, sonra da Roman dilleri, hususiyle İtalyancanın Venedik diyeleği, kelime ödünçlemelerinden başka, Arnavutçaya birçok yapı ekleri de vermiş, Lâtin-Roman ödünçlemelerinde Arnavutçada özel fonetik değişmeler meydana gelmiştir. Buna karşılık, Eski Yunancadan alınma kelimeler pek kıttır (mes. Yunan. *mēkhanē* veya *makhana* > Arn. *mkënë* = değirmentaşı).

Kuzeydoğudan güneybatıya göçeden Arnavutçanın daha eski yurdunu adım adım daha doğuya doğru izlemek mümkündür: önce Karpatlar (*Karpatēs,* krş. Arn. *kârpë* = kaya) ve Macar çevresi (krş. Arn. *qiparë* = sima hututu: Mac. *kép* = resim [Türk. *kip* = şekil]), sonra Balt-İslâv ve Germen dilleri çevresi (hususiyle bu dillerden sütçülüğe, çiftçiliğe ve ormancılığa ait terimlerin ödünçlenme-

si: krş. Arn. *lândë* = odun, tahta: Litvan. *lentà* = kereste; Arn. *lug* [*lu-g*] = odundan oluk: Eski Nord *luâr* [*lu-âr*] = oyulmuş kütük Arn. [*kalavêsh*] = üzüm, meyva: Litvan. *vaîsius* = meyva; Arn. *rrâani* = maya: Orta-Yüksek Alm. *renne* = maya), daha doğuda Fin-Ugor dilleri (krş. Arn. *pishtâr* = talaş kabı: Mordvin. *peš* = yonga kabı), Karadeniz-Kafkas sınırlarında Kimmer alanı (krş. Arn. *ragâl* = kulübe: Kimmer *argilla:* Eski Makedon *argella* = hamam kulübesi), daha ötede İran bölgesi (krş. Arn. *shâkë* = kancık: Orta İran. *sak* = köpek). Ad benzemesi esasına dayanarak Arnavut (Alban) ları, eski kuzeydoğu Kafkasyadaki Alban (Aɫvan) ların göçmen kalıntısı diye gösteren eski nazariyenin ilmî değeri yoktur (bk. ALBANİA, dil).

Bugünkü Arnavutçada pek çok ödünçleme kelime vardır. G. Meyer'ın Üsküp ve Kalkandelen'den topladığı kelimelerin etimolojik sözlüğünde [1891] yer alan 5140 kelimeden (bugünkü sözlüklerde 30 000 kelime vardır) ancak 430 u öz Arnavutça diye gösterilmiş, 1420 si Lâtin-Romen (Lâtin, İtal., Rumen. v. b.) dillerinden, 1180 i Türkçeden, 840 ı Yeni Yunancadan, 540 ı İslâvcadan alınma, 730 u da menşei karanlık diye kaydedilmiştir. Arnavutça, Türkçeden *xhep* (= cep), *çobân*, *zanât* ve daha yüzlerce kelimeden başka, morfoloji alanında *-xhi* (= -ci), *-lëk* (= -lık), *-sëz* (= -sız), İslâvcadan da *-ica* (= itsa), *-ishtë* (= işte), *-nik* gibi yapı eklerini, Yunancadan, Türkçe asıllı fiillere bile takılan aorist -s'ini (mes. Türk. *konmak*'tan *kondís*, *uğramak*'tan *ogradís*) almıştır. Hususiyle sintaks alanında da, Balkan dillerinin (bk. Kr. Sandfeld: *Linguistique balkanique*, Paris 1930) ortaklaşa özellikleri (mes. harf-ı tarif'in ismin sonuna bitişmesi: Arn. *fshat-i*, Bulg. *selo-to*, Rum. *sat-ul* = o köy) de Arnavutçada göze çarpmaktadır (bk. BALKAN DİLLERİ).

Arnavutçanın yapısı: Arnavutçanın fonetik sistemi oldukça zengindir. Vokal sistemi a, e, ë [= uvular ı], i, o, u, y [= ü] den olmadır. Bunlarda kısalık-uzunluk farkı bulunduğu gibi, Geg diyeleğinde nazal vokaller de vardır (bk. diyelek ve yazı kısımları). Yarı - vokaller sınıfında yalnız j [= y] fonemi yer almıştır. Konson sistemi şu bölüntüleri gösterir (harfler, Arnavut alfabesine göredir): 1 — Akıcılar: dil ucu r'si, kıvrık (roulé) rr, dental l, gutural ll. 2 — Nazaller: geniz n'si [= ng], palatal nj, alveolar n, labial m. 3 — Patlayıcılar: gutural k ve g, palatal q [= ky] ve gj [= gy], alveolar t ve d, labial p ve b. 3 — Sızıcılar: s ve z, sh [= ş] ve zh [= j], dişler arası th [= *th*] ve dh [= *dh*], labial f ve v. 4 — Affrikeler: ç [= ç] ve xh [= c], c [= *ts*] ve x [= *dz*]. 5 — Nefes sesi: h. Vurgu genel olarak, sondan önceki heceye isabet ederse de, başka haller de vardır. Kelimede başka vurgulu hece bulunmadığı zaman, uzun (Gegcede nazal) vokaller daima vurgulu olur.

Arnavutçada üç gramatikal cins vardır: eril, dişil, ve tarafsız. Tarafsız cins hemen yalnız madde adlarında görülür, ki bunlar eril olarak da kullanılabilir. Bu dilde gerçek «harf-ı tarif» yoktur; belirtici harf-ı tarif (article défini) yerine, bir çekim bitimliği olan deiktik (gösterici) bir öğe, kelimenin sonuna eklenir. Belirtmesiz durumda olan eril isimler, genel olarak, bir konsonla biter; bunlar belirtmeli duruma geçtikleri zaman, sonlarına - i veya - u öğesi katılır: *lîbër - lîbëri* (kitap), *mik - miku* (dost) gibi. Dişil isimler, belirtmesiz durumda çok kere -e, -ë, -i ile biter; dişillerde belirtici harf-ı tarif -a (- ja) olduğu için, kelime sonlarında - e > -ja ve -ë > -a değişimi meydana gelir: *dhî - dhîja* (keçi), *lûle - lûlja* (çiçek,) *môtrë - môtra* (kızkardeş) gibi. Tarafsız cinsten olan isimlerde belirtici harf-ı tarif -t dır: *mish - misht* (et; eril olarak *mishi).* Belirsizlik harf-ı tarifi (article indéfini) «bir» demek olan *nji* (Tosk *një)* kelimesidir: *nji qen* (bir köpek) gibi. Arnavutçada çoğul ekleri pek çoktur. Belirtmesiz durumda en çok kullanılanları -a, -e, -j, -t, -jt, -ën (Tosk -ër), ve -na (Tosk -ra) dır: *burr* (erkek) - *burra; mal* (dağ) - *male; zog* (kuş) - *zogj; mik* (dost) - *miqt; mbret* (kıral) - *mbretën; voj* (zentinyağı) - *vôjna.* Kuralsız çoğul şekilleri de bulunduğu gibi, bazı kelimelerde Türkçe çoğul eki olan -lar da kullanılmaktadır: *baba - babalar,* gibi. Bazı kelimelerde tekil ve çoğul şekilleri aynıdır, bazılarında da, çoğul, vokal değişimiyle yapılır: *kâ* (öküz) - *qê; kal* (beygir) - *kol; grûe* (bayan) - *gra; dôrë* (el) - *dûer; shkop* (değnek) - *shkêpe; ftûa* (ayva) - *ftôj,* gibi. Çoğulda belirtici harf-ı tarif -t öğesidir.

İsmin çekiminde 7 hal vardır: nominatif, genitif, datif, akkusatif, vokatif, lokatif, ve ablatif. Bunlardan bazısı şekilce biribirinin aynıdır. Eril ve dişil olmak üzere iki çekim kalıbı vardır; tarafsız cinsin çekim tipi yoktur. Gerek eril gerekse dişil çekimi, belirtmesiz ve belirtmeli (yani harf-ı tarifli) olmak üzere ikişer çekim şekli gösterir. Meselâ, eril olan *mal* (dağ) kelimesinin çekimi şöyledir: 1 -Belirtmesiz: tekil nom., akk., lok. *mal,* gen., dat., abl. *mali,* vok. *o mal;* çoğul nom., akk., lok. *male,* gen., dat. *maleve,* vok. *o male,* abl. *malesh.* 2 -Belirtmeli: tek. nom. *mali,* gen., dat., abl., lok. *malit,* akk. *malin,* vok. *o mal;* çoğ. nom., akk., lok. *malet,* gen., dat., abl. *malevet,* vok. *o male.* İsim tamlaması (izafet, génitif attributif)nda, tamlanan, genitiften evvel gelir: *shtëpîja e hanxhîut* (= hancının evi) gibi. Tamlama halinde olan isim takımlarının çekimi, isim + sıfat çekimi gibidir. Nitelik sıfatları da gramatikal cinse tabidir, ve belirtmeli olsun olmasın daima bir prepositif harf-ı tarifle kullanılır: meselâ eril belirtmesiz tekil *i mirë* (= iyi), çoğul *të mirë,* belirtmeli tek. *i miri,* çoğ. *të mirët;* dişil belirtmesiz tek. *e mirë,* çoğ. *të mira,* belirtmeli tek. *e mira,* çoğ. *të mirat.* Bunların gramatikal cinse göre ayrı ayrı çekim şekilleri vardır. İsimle attributif sıfat takımının çekimi de bu kurallara bağlıdır, meselâ eril belirtmesiz *mal i lartë* = yüksek dağ, gen. *mali të lartë,* belirtmeli *mali i lartë* = o yüksek dağ, gen. *malit të lartë* v. b. Bu, sıfatın genel olarak isimden sonra geldiğine göredir. Bazen olduğu gibi, sıfat isimden evvel gelirse, çekim şekli değişir, meselâ *i larti mal* = o yüksek dağ, gibi. Harf-ı tarifsiz kullanılan sıfatlar, tarz zarfı değerinde olur, *mirë* = iyi tarzda. Sayı adlarının ve zamirlerinin aynı derecede karmaşık, ve belirtmeli, belirtmesiz haller için ayrı ayrı olan çekim şekilleri vardır, meselâ eril *libri i em* = kitabım, *librat të mi* = kitaplarım; dişil *rrobja e me* = ropum, *rrobet e mija* = roplarım, v. b.

Arnavutçada -m esaslı yardımcı fiiler(meselâ *jam* = im; *kam* = malikim, v. b.) den başka, fiil çekiminin beş tipi vardır: 1- konson temalı, 2- -t temalı, 3- -n temali, 4- vokal temalı, 5- anomal ve eksikli çekim. Vurguları kök kısmında olanlara «kıyassız», vurguları bitimlik kısmında olanlara da «kıyaslı» fiil denir. Bu dilde etken (activum) ve edilgen (passivum) olmak üzere iki fiil çatı (genus, voix)-sı vardır. Aynı zamanda öze dönüşlü (reflexivum) de olan edilgen fiilin bazı zamanları u- refleksivinin öne

eklenmesiyle meydana getirilir, *me ukërkuem* = aranmak gibi. Fiilin bildirme (indicativus), kesinsizlik (conjunctivus), beklenmediklik (admirativus veya improvisus, Arn. mënyra habitore), şart (conditionalis), dilek (optativus), emir (imperativus), ve masdar (infinitivus) olmak üzere yedi kip (modus)i, ayrıca da ortaç (participium) ve bağ-fiil (gerundium) şekilleri vardır; masdar *me* öntakısiyle yapılır, *me kërkuem* (< Lât. *circare*) = aramak, gibi. Arnavutçanın özelliklerinden biri olan beklenmediklik kipi, fiil eyleminin beklenmedik olarak veya farkına varılmadan yapıldığını gösterir, ve *kam* öğresinin katılmasiyle meydana getirilir, *kërkuekam* = birdenbire, aradığımı görüyorum, gibi. Şart kipinin geçmişlik zamanı, kesinsizlik kipinin tamamlanmış öncesi (plusquamperfectum) zamanına *do* öğesini katmakla yapılır, meselâ *do të kishjem kërkuem* = aramış olsaydım; bu kipin şimdikilik zamanı, meselâ *do të kërkoja* = arıyacaktım, gelecekte bitmemişlik (imperfectum futuri) değerindedir. Zamana gelince, bildirme kipinde «şimdikilik» (praesens) denilen zamanın asıl değeri «geniş zaman» dır (meselâ *këkoj* = ararım); «şimdikilik» (hal)i anlatmak için öne *po* öğesini katmak gerekir (mes. *po kërkoj* = arıyorum); geçmişlik de böyledir (mes. *kërkoja* = arardım, *po kërkoja* = arıyordum). Bunlar gibi, «-di'li geçmiş zaman» (aoristus) da yalın şekillerdendir, meselâ *kërkova* = aradım. Tamamlanmışlık (perfectum, «-miş'li şimdikilik»: *kam kërkuem* = aramışım) ile tamamlanmış öncesilik (plusquamperfectum: 1 — devamlı «-miş'li geçmişlik»[imperfectum plusquamperfecti]: *pata kërkuem* = aramış idim; 2 — devamsız «-di'idim'li geçmişlik [aoristus plusqumperfecti]: *kishjem kërkuem* = aradı idim), «malik olmak» fiilinin türlü şekilleriyle ortaçlardan yapılmış bileşik zamanlardır. Geleceklik de bu bileşik zamanlardan olup birkaç şekilde yapılır: isteğe (*do të kërkoj* = isteğimle arıyacağım) ve dış şartlara bağlı (*kam me kërkuem* = [isteğe bağlı olmıyarak] arıyacağım, ki devam gösteren geleceklik (praesens futuri) zamanlarıdır; her iki şeklin de «bitmişli geleceklik» (futurum exactum) zamanı vardır, *do të kem kërkuem* = [isteğimle] aramış olacağım, v. b. gibi. Bu zamanlardan birçoğu, bildirme kipinden başka öbür kiplerde de vardır. Fiilin sual şekli için, başa *a*, olumsuzluk şekli için de *s'* öğesi getirilir. Sintaksta kelime sırası özne (fail), fiil, nesne (meful) dir.

Arnavutçada kelime türetimi başlıca, soneklerle yapılır; fiil türetiminde *n-*, *sh-*, *për-*, *r-* gibi önekler de vardır. Soneklerden *-târ*, bizdeki -ci'nin karşılığıdır, *gjatâr* = avcı, *genjeshtâr* = yalancı, gibi; -i, soyut isim ekidir (mes. *bukurí* = güzellik); *-shtë*, yer adlarında kullanılır (mes. *vëneshtë* = bağ); *-zë*, küçültme gösterir (mes. *kôkëzë* = küçük baş); *-eshë*, dişil isim yapar (mes. *mbretnéshë* = kıraliçe); *-shëm*'la isimden sıfat yapılır (mes. *mêndshëm* = akıllı); *-të*, madde adlarından olma sıfatlarda geçer (mes. *i gûrtë* = taştan); *-nor*, sıfatlarda nispet ekidir (mes. *mbrétnor* = kırali); *-isht*, isimden zarf yapar (mes. *turqisht* = türkçe); *-ese*, fiilden olma soyut isimlerde kullanılır (mes. *harrésë* = unutkanlık), v. b. Arnavutçanın yapısı bileşik isim yapmıya elverişlidir: *udhëhékës* = yol gösteren, *krahëgjat* = uzun kollu, *mesnátë* = geceyarısı, gibi. Bundan faydalanılarak, meselâ yabancı asıllı *gjegrafí* (= coğrafya) ve *astronomí* (astronomi) kelimelerinin yanıbaşında millî dilden oluşturulmuş *dheshkrônje* (*dhê* [yer] + *shkronje* [tarif] = geographia) ve *ylldíje* (*yll* [yıldız] + *díje* [bilgi] = astronomia) terimleri meydana getirilmiştir.

Arnavutçanın yazılışı: 1850 yıllarında Alman konsolosu G. v. Hahn tarafından Arnavutlukta «millî alfabe» diye iki eski alfabe sistemi meydana çıkarılmıştır. Bunlardan *Elbasan* yazısı denilen ve 53 harf ihtiva eden alfabe, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Theodhër Haxhi Filipit adında bir öğretmene atfedilmiştir. 32 harf ihtiva eden ve *Bythakuqi* alfabesi denilen ikincisinin, 1840 yıllarında bu adı (Naum Bythakuqi) taşıyan bir şahıs tarafından düzenlenmiş olduğu söylenir. Her ikisi de birer «buluş» olmayıp komşu yazıları esas alarak uydurulmuş yazı sistemleridir. (örnekleri için bk. ALFABE, örnekler levhası II.). Bu iki yaziyle, Albanolojide kullanılan ilmî fonetik alfabeyi bir tarafa bırakırsak, 1908 yılına kadar bu dilin başlıca beş türlü alfabe ile yazıldığını görürüz (başka karışık ve az kullanılmış sistemler de olmuş, Arap yazısı da kullanılmıştır). Bunlardan üçü kuzeydeki Geg (İşkodra), ikisi de güneydeki Tosk bölümlerinde kullanılmıştır. Geg kısmındaki yazıların en eskisi P. Blanchus (Bardhi) un 1635 teki sözlüğünde kullanılmıştır (bk. ARNAVUT EDEBİYATI). Genel olarak Lâtin alfabesini esas almakla beraber, birkaç özel işaret de kabul etmiş olan bu *Eski İşkodra Alfabesi*, ufak düzeltmelerle uzun zaman dayanmış, fakat bütün ihtiyaçları karşılıyamadığı için, XIX. yüzyılın son yıllarında, İşkodra'da yerini yeni düzenlenen iki alfabeye bırakmıştır. Bu yeni sistemler, sırasiyle, aynı şehirde kurulan Bashkimi (= birlik) ve Agimi (= şafak) adındaki edebî derneklerin adını taşımıştır. Mirdit başrahibi P. Doçi tarafından 1899 da düzenlenen *Bashkimi Alfabesi*, Eski İşkodra Alfabesi'nde de olduğu gibi, diyakritik işaretlerden kaçınarak, digraf, yani bir sesi yanyana konmuş iki harfle gösterme metodunu kabul etmiş, 1901 de Don Ndré Mjedja'nın düzenlediği *Agami Alfabesi* ise, digraf yerine işaretli harf kullanmayı üstün saymıştır. Bunlardan Agimi, Arnavutlukta millî - katolik, Bashkimi de İtalyan okullarında kullanılmış, Cizvit basımevleri ise Eski İşkodra yazısını kullanmakta devam etmisler-

Albanoloji	Frashëri	Kristoforidhi	Eski İşkodra	Agimi	Bashkimi	Bugünkü (Manastır)
ε	e	ε̰	e	ə	e	ë
e	ε	ε	e	e	é	e
u	u	ȣ	u	u	u	u
ü	y	υ	ȣ	y	y	y
ɑ̃	—	—	â	ɑ̃	â	â
δ	ʖ	δ	ƭ	đ	dh	dh
θ	ə	θ	ŦŦ	Þ	th	th
g	g	γ	gh	g	g	g
ǵ	ƥ	γ̇	g	ǵ	gh	gj
ḱ	q	ϰ̇	c	ḱ	c	q
ɫ	ƛ	λ̇	λ	ɫ	ll	ll
r̄	p	ϱ̇	rr	r̄	rr	rr
n	٦	ν̇	gn	ń	gn	nj
p	Γ	π	p	p	p	p
z	z	ζ	ε	z	x	z
ž	ʑ	ζ̇	εc	ž	xh	zh
š	ɞ	σ̈	sc	š	sh	sh
c	c	τσ	z	c	ts	c
dz	x	dσ	z	dz	z	x
č	ç	τσ̈	c	č	ch	ç
dž	⅄	dσ̈	g	dž	zh	xh

Arnavut alfabelerinde çeşitli harf şekillerinden baazıları

dir. Tosk bölümündeki alfabe, Sami Frashëri'nin eseri olup (bk. ARNAVUT EDEBİYATI), *Frashëri Alfabesi* adını taşımıştır. Lâtin yazısı kılığına sokulan Yunanca harflerle tamamlanan (26 harf Lâtin asıllı, 10 harf yeni) ve kısmen Geg bölümünde de kullanılan bu alfabe, 1908 e kadar en yaygın Arnavut alfabesi olmuştur. Bu yazının yanıbaşında, *Kitab-ı Mukaddes* mütercimi K. Kristoforidhi tarafından düzenlenen ve başlıca ortodoks Tosklarca kullanılan *Kristoforidhi Alfabesi* de vardır, ki tamamiyle Yunan alfabesine dayanmıştır (hepsi için bk. J. Rrota: *Për historin e alfabetit shqip*, İşkodra 1936).

Arnavutluktaki bu alfabe kargaşalığına (bk. şekil) son vermek üzere, 1 - 10 kasım 1908 de Manastır'da bir kongre toplanmış, Lâtin alfabesine ve digraf-trigraf esasına dayanan, ve bazı küçük değişikliklerle (meselâ dz yerine x; dzh yerine xh; ts yerine c; tsh yerine ç) bugün Arnavutluğun resmî yazı sistemi olan yeni alfabeyi düzenlemiştir. Arnavutçanın bugünkü alfabesi şöyle sıralanmıştır: a, b, c, ç, d, dh, e, ë, f, g, gj, h, i, j, k, l, ll, m, n, nj, o, p, q, r, rr, s, sh, t, th, u, y, v, z, zh, x, xh (ses değerleri için bk. yukarıda «dilin yapısı» kısmı). Bu sistemde vurgulu vokaller á, é, í, ó, ú, ý, vurgulu ë vokali ê, Gegcedeki nazal vokaller de â, è, î, û, ŷ işaretleriyle veya ` vurgusiyle gösterilir; uzun vokaller işaretsiz veya işaretli (meselâ ì) olabilir.

Gramerler: G. de Rada: *Grammatica della lingua albanese*. Floransa 1870. A. Dozon: *Manuel de la langue chkipe ou albanaise*. Paris 1878. J. Jungg: *Elementi grammaticali della lingua albanese*. Işkodra 1881. K. Khristophoridēs: *Grammatikē tēs albanikēs glōssēs kata tīn toskikēn dialekton*. İstanbul 1882. A. Koulouriotēs: *Albanikon alphabētarion*. Atina 1882. G. Meyer: *Kurzgefasste albanesische Grammatik*. Leipzig 1888. J. Pisko: *Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanischen Sprache*. Bécs 1898. G. Pekmezi: *Grammatik der albanesischen Sprache* Viyana 1908. K. Steinmetz: *Albanische Grammatik. Nordalbanische Mundart*, Bosnasarayı 1913. G. Pekmezi, H. Mossi, ve F. Manek: *Sprachführer zur schnellen Erlernung der albanesischen Sprache*, Viyana 1913. M. Lambertz ve G. Pekmezi: *Lehr- und Lesebuch des Albanischen*, Viyana 1913. G. Weigand: *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt*, Leipzig 1913. A. Hauser: *Lese- und Übungsbuch der albanischen Sprache*. Viyana 1914. A. Leotti: *Grammatica elementare della lingua albanese, dialetto tosco*, Heidelberg 1915. A. Leotti: *L'albanese parlato*, Milano 1916. V. Librandi: *Grammatica albanese*, 2. bas. Milano 1928. A. Feizì: *Grammatica della lingua albanese*, Napoli 1929. A. Lacalendola: *Grammatica della lingua albanese*. Palo del Colle 1930. K. Kamsi: *Manuale pratico della lingua albanese*. Zara 1930, 2. bas. Tiran 1940. S. E. Mann: *A Short Albanian Grammar*. Londra 1932. A. Busetti: *Grammatica albanese*, 2. bas. İşkodra 1933. A. Feizì: *Grammatica albanese*, Roma 1939-40. A. Feizì: *Manuale di conversazione italo-albanese*. Roma 1940.

Sözlükler: G. Meyer: *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strasbourg 1891. G. Weigand: *Albanesisch-deutsches und deutsch-albanesisches Wörterbuch*, Leipzig 1914. L. Arbanas: *Deutsch albanisches und albanisch-deutsches Wörterbuch*, Viyana 1916. M. A. v. Godin: *Wörterbuch der albanischen und deutschen Sprache. I. Deutsch-albanisch*, Leipzig 1930. K. Khristophoridēs: *Leksikon tēs albanikēs glōssēs*, Atina 1904. K. Tasi: *Leksikon hellēno-albanikon*, Atina 1928. A. Busetti: *Vocabolario italiano-albanese*. İşkodra 1911. A. Lacalendola: *Dizionario della lingua albanese-tosca. Parte italiana-albanese*. Palo del Colle 1932. A. Lacalendola: *Dizionario di lingua albanese. Parte albanese-italiana*. Palo del Colle 1936. F. Cordignano: *Dizionario albanese-italiano e italiano-albanese*. Milano 1934. F. Cordignano: *Dizionario italiano-albanese*. İşkodra 1938. A. Leotti: *Dizionario albanese - italiano*. Roma 1936. Th. Floqi: *Fjaluer italisht-shqip*, Tiran 1939. L. Lukaj: *Rečnik arbanasko-srpskohrvatski*, Belgrad 1935. D. J. Kambury: *English-Albanian Dictionary*, Jamestown, New York 1915. C. A. Chekrezi: *Englihs-Albanian Dictionary*. Boston 1923. N. Drizari: *Albanian-English and English-Albanian Dictionary*. New York 1934. S. E. Mann: *Historical Albanian and English Dictionary* (*1496-1938*), Londra 1938 ve devamı. Ayrıca bk. ARNAVUT EDEBİYATI.

ARNAVUT EDEBİYATI, çoğu kuzeydeki Geg diyeleğine ait olmak üzere, XIV. yüzyılda dinî (katolik) metinlerle başlamıştır (en eski metinler için bk. ARNAVUT DİLİ, en eski anıtlar).

XIX. yüzyıla kadar A. E. : Paskalya yortusuna ait bazı liturjik parçaları kapsıyan ve XV. yüzyılın malı olan bir İncil ile Gjon Buzuk'un Lâtinceden tercüme ettiği bazı liturjik yazılardan, «Kitab-ı Mukaddes» kısımlarından ve nedamete dair 7 mezmurdan olma metinler (bas. 1555, yeni bas. 1933), A. E. nın ilk bellibaşlı verimleri sayılır. L. Matragna'nın kateşizmi (1592) de XVI. yüzyıla aittir. Katolik propagandacıları 1592 de İşkodra'da bir basımevi kurdukları gibi, Roma'daki Propaganda Fide teşkilâtı da birçok Arnavutça eser basmıştır. Daha önce, 1563 te İşkodra'da, 1584 te de Dıraç'ta birer basımevi bulunmuş olmak ihtimali vardır.

XVII. yüzyıla ait dinî yazıların başında P. Budi gelir. Bunun Hıristiyanlık akidesine (*Dotrina e krishtene*) [1618], Katolik mezhebi ayin ve kuddas usullerine (1621), ve günah itirafına (*Pasëqyre e t'rrëfyemit*) [Roma 1621] ait üç başlıca eseri vardır. B. de Quinzano'nun Hıristiyanlık akidelerini (1675), P. Bogdan'ın da başlıca, peygamberleri (2 cilt, Venedik 1691) konu almış olan eserleri de bu yüzyılın dinî yazıları arasındadır. Dinî olmıyan eserler, dilcilik alanına aittir. Bu alanda, P. Masërek'in küçük etimolojik sözlüğü (yazma 1632) nden sonra, en önemli eser, Franciscus Blanchus (Arn. adı: Frangu i Bardhë) un *Dictionarium Latino-Epiroticum* [Roma 1635] adlı Lâtince-Arnavutça sözlüğüdür, ki 5000 kelime verdikten başka, bazı gramer kuralları, cümle ve darb-ı meseller de toplamıştır (Bardhë'nın ayrıca *Scanderbegh* [Venedik 1636] adlı bir eseri de vardır). Katolik Arnavutların kilise Lâtincesini anlamaları için hazırlanan bu eserden sonra G. Iccaran İtalyanca-Arnavutça, Dıraç başpiskoposu N. Catelano (ölm. 1694) da Arnavutça-İtalyanca olmak üzere birer sözlük ortaya koymuşlardır; bu sözlükçülere N. Ketta'yı da katmak gerekir.

XVIII. yüzyılda, Arnavut asıllı Papa Clemens XI. in 1703 te topladığı Arnavut bölgesi concilium'unun kararları 1706 da Roma'da *Concilli provintialli o kuvendi i Arbënit* başlığıyle Geg diyeleğinde basılmıştır. 1737 yılına ait olup güney İtalya'da meydana çıkarılan bir yazmada (bas. 1908), halk şarkılarından başka, başpapaz D. Nikoll Filia tarafından kaleme alınmış ilâhiler ve bir kateşizm vardır. Din ve propaganda bakımından bir yardımcı bilim sayılan dilcilik alanında, misyoner F. Da Lecce Arnavutça ve İtalyanca

üzerine düzenlenmiş iki sözlük (1702-1710) le gramer notları (1716) meydana getirdikten ve buna benzer ufak tefek eserler ortaya konulduktan (meselâ 1710 yılına ait olmak üzere Roma yakınındaki Grottaferrata manastırında bulunan, Türkçe hakkında da bilgi veren, Arnavutça gramer yazması) sonra, Arnavutça, yine din alanına ve İtalya Arnavutlarına ait olmak üzere, sanat eserlerini vermeğe başlamıştır. G. Variboba'nın *Ghjella e Sh. Mërijs Virghjër* (Bakire Meryem'in hayatı) [Roma 1762] başlıklı, dinî ve zarif, uzunca bir şiiri bunların ilk örneğidir. XVIII. yüzyıldan kalma Ortodoks Toskça yazmalar da bulunmuştur. Bunlardan biri, Berat'lı Jeromonaku Kostë'nın kronik, dinî metinler, İncil parçaları ve 1800 kelimelik listeden olma ve 1768 yılına ait el yazmasıdır. Özel bir alfabe kullanmış olan bu eser, Tiran millî bibliyoteğinin malıdır. Rumen akademisine ait olan ikinci yazma, Voskopoj (Moskhopolis) lu Protopapas Kavalliotis (1726 - 1789) in Arnavut - Yunan - Lâtin - Rumen dilleri üzerine düzenlenmiş bir sözlüğüdür *(Vokabulari shqip-romejisht-llatinisht - vllahisht)*. Kavalliotis'in 1770 te Venedik'te Yunan harfleriyle basılmış *Prōtopeiria* adlı küçük bir sözlüğü de vardır: bunun yanıbaşında, Voskopoj'lu Dhanill M. Adham-Haxhiu (1754 - 1811) nun 1795 te Venedik'te yine Yunan harfleriyle basılmış *Eisagōgikē didaskalia* adlı lûgatçesi yer alır.

XIX. yüzyılda A. E. : XIX. yüzyılda A. E. , Gegcenin ve İtalya Arnavutçasının inhisarından çıkarak, kuzeyde Katolik Geg, güneyde İslâm Tosk, Ortodoks Tosk ve Uniat Tosk (İtalya) olmak üzere 4 diyelek ayrılığı ve din - mezhep çeşitliliği içinde çalkalanmağa başlamıştır. İtalya'da Jeronimi de Rada (1814 - 1903), İtalyanca tercümeleriyle beraber Toskça şiirler *Kângët e Milosaos* [İşkodra despotu Milosao'nun şarkısı], 1836; *Kângët e Serafina Thopias* [S. T. şarkısı], 1843; *Arbëria prej 1460 - 1485* [1460 tan 1485 e kadar Arnavutluk], 1847; *Skanderbeku i pafan* [Bedbaht İskenderbey] 5 kısım, 1873 - 79) yazmış; topladığı dil kongresinden sonra da *Fiâmuri Arbërit* (Arnavutluk bayrağı) [1883 - 1889] adlı dergiyi çıkarmıştır. F. A. Santori (1819 - 1894) de *Emira* [1885] adlı ilk Arnavutça tarihî dramı meydana getirmiş, *Vale garees made* (Büyük sevinç şarkısı) [1848] başlıklı şiiri de yazmıştır. Z. Serembe (1843 - 1891) nin derbederlik (*Vjershe* [Mısralar], bas. 1926), V. Straticò (1822 - 1885) nun da sosyalistlik şiirlerini, D. Camarda'nın filolojik yazılarını (1864), ve A. Lorecchio'nun «Divina Commedia» dan, L. Petrassi'nin de Byron'ın «Childe Harold»ı (canto I) ile U. Foscolo'nun «I Sepolcri» sinden Arnavutçaya çevirdiği parçaları bu arada anmak gerekir.

Geg kısmında, başlıca İşkodra'da Cizvit dinî semineri (1841) ve basımevi (1871) kurulduktan sonra edebî faaliyet hızlanmış ve birçok propaganda dergileri çıkmıştır: A. Xanoni (ölm. 1915) nin *Elçija* (Elçi) sı, Gj. Bazhadari'nin *Perparimi* (İlerleme) si gibi. Bruschi'nin *Muej i Majit* (Mayıs ayı) [1863], E. Radoja'nın *Dotrina e kërshten* (Hıristiyanlık akidesi) [1876] adlı eseri, P. Babbi'nin *Vakinat e t'ligs hershme e t'ligs ree* (Eski Ahid ve Yeni Ahid olayları) başlıklı dinî yazıları (1882), J. Jungg'ın da grameri (1881) ile *Fjaluur i voghel* (Küçük sözlük) i [1895], İşkodra basım tarihinin önemli merhaleleridir. F. Rossi'nin Arnavutça ve İtalyanca karşılıklı sözlükleri (1866 ve 1875) de bu devrin malıdır. Bu arada, İşkodra'da yaşıyan ve «Arnavutluğun Aisopos'u» sayılan halk şairi Oseja (— Osman; 1838 - ?) anılmalıdır. Berlin Kongresi'nden sonra, 1878 de çıkarılan *Drita* (Işık), ilk Arnavutça gazete olmuştur. Gegcenin İslâm kısmından olmak üzere, Ali Pashai Frakuli'nin oğlu Nesim Bej da Prëmet'in, yeğeni hakkında, Türkçe-Arapça-Farsça kelimelerle karışık olarak yazdığı ağıt, dikkati çeker. Arnavutluk'tan Arap alfabesiyle yazılı Arnavutça (kuzey Geg) yazmalar da bulunmuştur: Hafız Ali Ulkini'nin Türkçe kelime ve deyimlerin Arnavutça tercümesi olan *Bedi-ül mukattar*, Türkçe-Arnavutça kelime listesinden olma *Acib-ül menzar*, ve bunun Arnavutça-Türkçe karşılığı *Garib-ül mebsar*; İşkodra'dan Tahir efendi Yakova'nın dinî *Vehbiye*'si, Molla Ramazan İşkodra'nın *İlm-i hal*'i manzum *Risale-i sufiye*'si, ve *Nasihat-üddin fi hıfz-il-lisan*'ı ayrıca Bektaşi tekkesinden Dalib bey Frashëri'nin *Hadika*siyle Şahin bey Frashëri'nin *Muhtarname*'si gibi. Arap harfleriyle yazılı olup Konispol'lu Mehmed Çami'ye atfedilen *Erveheja* (özel isim; bas. 1887) adlı idilik şiirle, Berat'lı Süleyman Ramazan'ın, Hasan Kanber'in ve Züko Kamber'in yine Arap harfleriyle yazılı ve Osmanlıca kelimelerle dolu bulunan eserleri, XIX. yüzyıl A. E. nın İslâm Tosk bölümüne aittir.

Balkanlardaki Tosk kısmında, Ortodokslar da dinî yazılar meydana getirmiş, 1824 te Korfu'da basılan kısmî İncil tercümesinden sonra, 1827 de Euboia başpiskopusu Gregorios «Ahd'ı Cedid» tercümesini tamamlamıştır. Bunun klâsik sayılan tercümesini Elbasan Arnavutlarından gramerci (1882) ve sözlükçü (1904; Arnavut dilciler için bk. ARNAVUT DİLİ, bibliyografya) Kostandin Kristoforidhi (1830-1895) tarafından, kendi düzenlediği Yunan esaslı alfabeyle meydana getirilmiştir (Gegcesi 1866, Toskçası 1897). Aisopos'un bazı masallarının Arnavutça tercümesini, bir takım masal, hikâye, bilmece ve halk şarkısı ihtiva eden Ortodoks Toskça bir el yazması da bu arada yer alır. Kupitoris, A. Kuluriotis, H. K. Koçi de Yunanistan'da edebî faaliyette bulunanlar arasındadır (Efthimi Mitkos Qafëzezi için, aşağıda halk edebiyatı paragrafına bk.). Marko Botsaris'in de Paris'te basılmış bir Arnavutça-Yunanca sözlüğü vardır. Arnavutlar adına Abdyl Frashëri (1839-1892; bk. ABDÜL BEY) nin başvurduğu Berlin Kongresi'nin etkisiyle, İslâm Tosklar, Ortodoks Tosklarla işbirliği yaparak, faaliyete geçmişler, ve Naim Frashëri (bk. NAİM BEY, Mehmet), Sami Frashëri (bk. ŞEMSETTİN SAMİ) ve Jani Vretua (Yani Vretos; 1831?-1901) önayak olarak Arnavutların İstanbul kurumu (*Shoqeri'e Stambolit;* 28 kişi)nu teşkilâtlandırmışlar, 1879 da Vretos kurumun tüzüğünü hazırladıktan sonra, 1 haziran 1880 de ilk toplantı yapılmıştır. Sami Bë Frashëri (1850-1904)nin tertip ettiği yeni Arnavut harfleriyle (bk. ARNAVUT DİLİ, yazılış) 1879 da İstanbul'da bastırdığı alfabe (*Alfabetare*) kitabından sonra, Kristoforidhi alfabesi atılmıştır. Sami Frashëri'nin *Besa* (Ant) adlı bir piyesi de vardır (Türkçesi: *Besa veya ahda vefa*, 1877; Arnavutçaya tercümesi: A. Upi Kologna tarafından, Sofya 1901). Bu devirde, Yani Vretos Arnavutçayı onarmaya çalışmış, aynı kurumdan olan İşkodra'lı Pashko Vasa (bk. VASA PAŞA; 1825-1892) da Arnavutça şiirler yazmıştır; en ünlü şiiri *Mori Shqipni e mjera Shqipni* (Ey Arnavutluk! zavallı Arnavutluk!) başlığını taşır. Hoxha Tahsini (bk. TAHSİN EFENDİ, Hoca; 1812-1880)yi ve Koto Hoxhi'yi de bu arada anmak gerekir. Siyasî sebeplerden dolayı bu kurum 1885 te Bükreş'e taşınmış, ve orada Sami Frashëri'nin 128 sayfalık *Shkronjëtore e gjuhësë shqip* adlı eseri basılmıştır (1886), ki Arnavut dilinin Arnavutça yazılmış ilk grameridir. Bükreş'teki faaliyet Bythkuqi'li Naum Veqilharxhi (asıl adı: Naum Ha-

xhi Lazar Dhredhi; 1797-1846) ile başlamış, bunun yazdığı alfabe kitabı iki kısım olarak 1844-45 te basılmış, Kristoforidhi'nin Yunan asıllı yazısı yerine, Bükreş'te S. Pandeli ile N. Naço, Lâtin asıllı bir alfabe düzenlemeğe çalışmışlar, 1884 te *Drita* (Işık), daha sonra da *Dituria* (Bilim) adlı kurumlar meydana getirilmiş, ve Nikolla Naço ile Naim Frashëri'nin önderliğiyle Bükreş'te edebî faaliyet hızlanmıştır. Burada Arnavutluk tarihi (Sami Frashëri: *Shqipëria, ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë?* [Arnavutluk, ne idi?, nedir?, ve ne olacak?], 1899), vatanî şiir antolojileri (meselâ, V. A. Dodani: *Mialt'ë mblëtese* [Arının balı], 1898), dergi ve gazeteler (*Shqipëtari* [Arnavut], 1888 ve devamı), okul kitapları yazılmış, halk edebiyatı toplanmıştır. Daha önce, Arnavut asıllı prenses Elena Ghika (sonra Prenses Koltsov-Massalskiy; 1828-1888) da Dora d'Istria takma adiyle edebî faaliyette bulunmuştur (*Dora d'Istria dhé poézia shqipé* [D. d'I. ve Arnavut şiiri], 1869). A. E. nın en büyük simalarından olan Naim Bë Frashëri (1846-1900)nin başlıca eserleri, köy hayatını terennüm eden *Bagëtí e bujqësija* (Davar ve çiftçilik) [1886], lirik şiir toplaması olan *Lulet e verësë* (Bahar çiçekleri) [1890], Homeros'tan «İlias» tercümesi (I. bölüm, 1896), ve *Querbelaja* (Kerbela) [1898] manzum dramı ile *İstori e Skenderbeut* (İskenderbey tarihi) [1899] epopesidir. Aynı devirde, İşkodra Mirdit başrahibi Prenkë Doçi tarafından 1899 da *Bashkimi* (Birlik), 1901 de de D. Ndré Mjedja (1866-1937) ile kardesi Lazar Mjedja (1869-1935) tarafından *Agimi* (Şafak) kurumları da meydana getirilmiş ve her biri birer alfabe sistemi ortaya koyarak yayım yapmağa koyulmuşlardır (bk. ARNAVUT DİLİ, yazılış). Bu arada Faik Bë Konica (1874-1942)nın Avrupa'da çıkardığı *Albania* (Bruxelles ve Londra, 1897-1909) ve *Djelli* (Güneş) [Boston, 1910 ve devamı] adlı dergiler de yer alır; bu yazar Arnavut nesrini kuranlardandır.

XX. yüzyılda A. E.: XX. yüzyıl başlarında, alfabe, imlâ, ve yazı dili birliğine doğru esaslı adımlar atılmağa başlanmış, İşkodra'daki Bashkimi derneği «Arnavutçanın yeni sözlüğü» (*Fialuer i rî i shcypés*, 1908) nü çıkarmış, ayni yılda (1-10 kasım) Manastır'da Gh. Fishta'nın başkanlığında toplanan bir kongre Lâtin asıllı yeni alfabenin esaslarını kurmuş, bu arada «Arnavut dil kulübü» (*Klubi gjûhes shqype*) de kurulmuş, 1916 da İşkodra'da bir «edebiyat komisyonu» (*Komisja letrare shqipe*) toplanarak, esası Elbasan (güney Geg) diyeleği olmak üzere, birleştirilmiş bir yazı dilinin esaslarını hazırlamış, 1926 dan başlıyarak da bu prensipe göre, Tiran'da *Fjalueri gjuhës shqipe* (Arnavut dilinin sözlüğü) çıkarılmağa başlanmıştır. Aleksander Xhuvani (doğ. 1880) nin *Libri i gjuhës shqipe* (Arnavut dili kitabı) [Tiran, 2 kısım, 1924-1939], Dilo Sheperi'nin de Toskça'ya geniş yer ayıran *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe* (Arnavut dilinin grameri ve sintaksı) [Avlonya 1927] adlı eseri, dil normunun tespiti yolunda faydalı olmuştur. Bu arada, E. Çabej, L. Gurakuqi, K. Gurakuqi, I. M. Qafëzezi, Namık Ressuli, M. Logoreci, Shpend Bardhi (asıl adı: Mustafa Kruja) gibi, dil üzerinde çalışanlar da olmuştur; bunların Avrupa'da en tanınmışı Gjergj Pekmezi'dir (1872-1938). Edebiyat tarihi üzerine daha çok Geg (Katolik) ler çalışmış, ve bu alanda A. M. Xanoni'nin *Prîse në lâme të letratyres* (Edebiyat alanında kılavuz) [2. bas. İşkodra 1920], J. Rrota'nın *Letratyra shqype* (Arnavut edebiyatı) [2. bas. İşkodra 1934], F. Cordignano'nun da *Epopeja komtare e popullit shqyptar. I.* (Arnavut halkının millî destanı, I.) [İşkodra 1925] adlı eserleri çıkmıştır (ayrıca bk. A. Straticò: *Letteratura albanese*, Milano, 2. bas. 1928; G. Petrotta: *Popolo, lingua e letteratura albanese*. Palermo 1932; *Letteratura albanese e italo-albanese*, «Albania» dergisinde, sayı I, Venedik 1939).

Asıl edebiyat alanında, bu devirde İtalya Arnavutlarından G. Dara, *Kënka e sprasme e Balles* (Balla'nın son şarkısı) [1906], Z. Schirò (1865-1927) da *Arbri i ri* (Genç Arnavut) dergisini [1887 ve devamı], *Te dhéu i huaj* (Yabancı ülkede) [1900], *Kënga e Mirditës* (Mirdita'nın şarkısı) [1919] başlıklı şiirleri, *Rapsodhie shqipëtare* (Arnavut rapsodisi) yi, *Mili e Hajdhia* (M. ve H.) adlı millî ve idilik dramı, ve *Mino* ağıtını [1923] vermiştir. T. Toçi (1880-1944) de *Burrnia e shqiptarit* (Arnavudun merdliği) başlıklı hikâye kitabiyle ün kazanmıştır. Ana yurdda birçok dergiler. bu arada *Kalendari kombiar* (Millî yıllık) [1925 ten başlıyarak], hususiyle Gj. Fishta tarafından 1913 te kurulan *Hylli i dritës* (Yıldız ışığı), ayrıca da *Liria* (Rubap) [Sofya ve Selânik 1908-1910] ve *Diturija* (Bilim) [Selânik 1909, Tiran 1926 ve devamı] dergileri, edipleri biraraya toplamağa yardım etmiştir. Geg ediplerinden olan, 1931 de Balkan Konferansı'nda İstanbul'u ziyaret edip sonra bu husustaki intıbalarını da yazan (*Nji udhtim në Turkî të Re* [Yeni Türkiye'de bir gezi], 1932), Fransisken rahip Gjergj Fishta (1871-1940), zamanımızın en büyük Arnavut şairidir. 1909 da çıkardığı *Pika voeset* (Çiy damlaları) başlıklı şiir kitabından sonra, bütün Arnavut edebiyatının başeseri olan ve kuzey Arnavutluk dağlarındaki Geg'lerle İslâvlar arasındaki çarpışmaları terennüm eden *Lahuta e malcîs* (Dağ kemençesi) [2 cilt, Zara 1905-1907] adlı epopeyi yazmıştır (Almanca ve İtalyanca tercümesi de vardır). Bunlardan başka, Fishta'nın *Anzat e Parnasit* (Parnassos'tan ilhamlar), *Mrizi i Zânavet* (Mousa'ların toplantı yeri), *Vallja e Parrîzit* (Cennette dans) başlıklı şiir toplamaları, *Juda Makabé* (Yuda Makkabi) adlı tarihî-dinî dramı, ve *Gomarî i Babatasit* (Babatas'ın eşeği) ile *I ligu per mend* (Akıl fukarası) adlı iki komedisi vardır. Geg yazarlarının başında, ikinci olarak, Fransisken'lerden Vinçenc Prennushi (doğ. 1885) gelir; şiirde başlıca *Gjeth e lule* (Yapraklar ve çiçekler) [1925] toplaması ve *Shpata e Skenderbeut* (İskenderbey'in kılıcı) başlıklı manzumesîyle tanınmıştır. Yine Geg kısmında F. Shiroka (şiirler: *Zâni i zêmrës* [Kalbin sesi], 1933), Hil Mosi (şiir: *Zân'i atdheut* [Vatanın sesi] 1912; Schiller'den «Die Räuber» tercümesi), D. Lazar Shantoja (ölm. 1944; şiir: *Kushtrimi i herojvet* [Kahramanlaıın savaşa çağırılışı] ve Goethe'den «Faust» tercümesi), E. Koliqi (doğ. 1903; hikâye: *Hija e maleve* [Dağların haşmeti], 1929, Fr. Alm., İtal.ya da tercüme edilmiştir; şiir: *Kushtrimi i Skanderbeut* [İskenderbey'in savaşa çağırışı]), S. Gjeçov (1874-1929; Kuzey Geg'lerin *Kanuni i Lekë Dukagjinit* denilen Arnavut kanununu toplamış, tefsir ve tenkit etmiştir, 1922-1924), N. Nikaj (tarihi romanlar: *Ulqini i rrethum* [Ülgün muhasarası], *Tivari i rrethum* [Antivari muhasarası]), Z. Harapi (tarihî dram: *Mustafë Pashai Shkodrës* [İşkodra'lı Mustafa Paşa Buşat], 1928), L. Gurakuqi, A. Xhuvani, K. Thaçi, L. Mjedja gibi yazarlar da yer alır. Müslüman Geg'lerden Haki Stërmilli, *Sikur t'isha djal* (Eğer oğlan olsaydım) başlıklı eğlenceli bir roman ile *Burgu* (Hapishane) hikâyesini yazmıştır. Yine Müslüman Geg'lerden Murad Bej Toptani, Konya sürgününden mülhem *Malli i atdheut* (Vatan hasreti)

adlı ağıtla *Në prendim kurë bagtia kthehet prej kollote* (Güneş batarken sürünün otlaktan dönüşü) başlıklı şiiri, Hafiz Ali Shkodëra *Mevludi* (Mevlut)yi, halk şairlerinden Ibrahim Hafiz Dalliu da *Grenzat e kuqe* (Eşekarıları) yergisiyle *Kurani shqip* (Arnavutça «Kuran» ve tefsir)i yazmıştır. 1920 den başlıyarak Tiran'da çıkan *Zani i naltë* (Yükses ses) adlı İslâm dergisi de dinî eserler sırasında anılmalıdır.

Tosk yazarlarının başında Asdren (asıl adı: Aleksander S. Drenova) gelir; *Reze djelli* (Güneş ışınları) [1904], *Endra e lote* (Rüyalar ve gözyaşları) [1912] ve *Psalme murgu* (Keşiş mezmurları) [1930] başlıklı şiir toplamalariyle ün kazanmıştır. Aynı Tosk bölümünde Lasgush Poradeci (asıl adı: Lazar S. Gushi; doğ. 1899), genç neslin en kuvvetli lirik şairidir; *Vallja e yjve* (Yıldızların dansı) [1933] ve *Ylli i zëmrës* (Kalbin yıldızı) (1937) adlı şiir toplamaları ününü sağlamıştır. Faik Bë Konica, Ekrem Bë Vlora, Abdyl Frashëri'nin oğlu Midhat Bë Frashëri (doğ. 1880; takma adı: Lumo Skendo; «Robinson Crusoe» tercümesi, dergi başyazarlığı, ve birçok poligrafik yazılar), başpiskopos Fan Noli (doğ. 1881; Ömer Hayyam, Shakespeare'den «Hamlet», «Macbeth», «Othello», «The Merchant of Venice», Ibsen'den de «Gengangere» tercümeleri; ayrıca: *Israelitët dhe Filistinët* [İsrailliler ve Filistinliler] adlı dram, 1907, ve *Historia e Skenderbeut* [İskenderbey tarihi], Boston 1921), Mehdi Frashëri (doğ. 1872; *Nevruzi* [Nevruz] adlı milli roman), Hafiz Ali Korça (*Istoria e shenjt* [Enbiya tarihi], ve «Gülüstan» tercümesi), Ali Asllani (doğ. 1884; eski ve yeni kadınları mukayese eden *Hanko Halla* [Hala hanım] başlıklı şiir), Ramiz Harxhi (şiir: *Dëshirat e zëmërës* [Gönül arzusu] 1917), K. Kotte (ölm. 1944; Tepedelenli Ali Paşa'dan mülhem *Ushtima e gjakut* [Kanın yankısı] adlı tarihi dram), A. C. Çajupi (şiirler: *Valët e detit* [Deniz dalgaları]; ayrıca R. Tagore tercümesi), M. Grameno (doğ. 1878; millî dram: *Vdekja e Piros* [Epiros kıralı Pyrrhos'un ölümü] 1906), B. Merxhani (*Përpjekja shqiptare* [Arnavut gayreti] adlı edebi dergi, Tiran), M. Sotir-Gurra (*Plagët e kurbetit* [Gurbet yaraları] 1938), L. Efthimiadhi (hikâyeler: *Lule të harruara* [Unutulmuş çiçekler], 1932), K. Floqi (halk yaşayışından alınma komedi: *Rrogat e nepunsavet* [Memurların maaşı], tarihî dram: *Ballshajt* [Ballsh ailesi], ayrıca *Fé e kombësi* [İman ve vatanseverlik] adlı dram, 1912), Foqon Postolli (tarihî roman: Görüce'nin müdafaasını canlandıran *Mbrojtja e atdheut* [Vatanın savunması] 1921, ayrıca *Lulja e kujtimit* [Anılar çiçeği] 1924, adlı romanla *Dëtyra e mëmës* [Ana ödevi] 1925, başlıklı melodram), Safet Butka, Edhem Haxhiademi, K. Lepeteni (asıl adı: K. Maloki) gibi, yazarlar da bu kısımda yer alır. Bu arada Müslüman kadın yazarlardan Kadrije [Kadriye] (*Sulltan Hamidi* [Sultan Hamit] tarihî romanı)yi ve Myzejen [Müzeyen] Kokolari (ölm. 1945; Arnavut kadın hayatını tasvir eden *Kështu më foli nana plakë* [Anneanne bana böyle anlattı] başlıklı hikâyeler) yi de sıralamak gerekir. Müslüman Tosk'lardan Ismet Toto da *Gazi Kemal Atatürk: Skica jetëshkrími të krijónjësit dhe Prisit të Turqis se Re* (Gazi Kemal Atatürk: Yeni Türkiyenin yaratıcısı ve kılavuzunun kısa biyografisi) [Tiran 1935] adlı eserin müellifidir.

Halk edebiyatı: Arnavut halk edebiyatı çok zengindir. Kahramanlık şarkıları (*kângë kreshnikësh*), övgü şarkıları (*kângë trimnije*), halk şarkıları (*kângë popullore*), masallar (*prállë*), darb-ı meseller (*fjalë të urta*), ve bilmeceler (*gjëfshë*) bunun başlıca nevileridir. Halk lirik şiiri, aşk şarkılarını, millî dans havalarını, ninnileri çocuk oyunu havalarını, şaka şarkılarını, harb şarkılarını, haydut şarkılarını, hayıflama şarkılarını, sürgün şarkılarını, kargışları, ağıtları kapsar. Bunlardan başka, *kângë tërthorçe* veya *maje krahit* denilen «şehirli epik şiir» türü de vardır (Dukagjin'li Gjergj Pllumbi ile Merturi'li Sokol Martini gibi halk şairleri bunu işliyenlerdendir). İskenderbey (Skanderbeu = Gjergj Kastrioti, ölm. 1468) zamanını terennüm eden şarkılar ve menkibeler, hususiyle «Mojo ile Halili» yi konu almış olan şarkılar takımı (ki bunlarda Ali Bayraktar, Gjergj Elez Ali gibi şahıslar da geçer), kahramanlık şiirinin esasını teşkil eder. Halk şarkıları başlıca J. G. v. Hahn (1853), G. de Rada (İtalya Arnavutları, 1866), A. Dozon (1878), Jubany (1871), M. Marchianò (İtalya Arnavutları, 1908), Z. Schirò (Sicilya Arnavutları, 1924), V. Prennushi (*Kange popullore Gegnishte*. Bosnasarayı 1911), Ekrem Bë Vlora (Bosnasarayı 1911), ve U. O. Mamaqi (1933), masallar da başlıca J. G. v. Hahn (1864), A. Dozon (1878-1881), M. Lambertz (1912) tarafından toplanmıştır. Korça (Görüce) lı Mitkos (Mitkua Qafëzezi) un *Albanikë melissa* (İskenderiye 1878, yeni bas. = *Bleta shqyptare* [Arnavut arısı], Viyana 1924) adlı değerli eserinde hem şarkı, hem masal kısmı vardır. Başlıca Ohri gölü dolaylarından *Nastradin Hoxha* (Nasreddin Hoca) fıkralarının Arnavutça değişikleri veya buna benzetilenleri toplanmıştır. Arnavutluk bağımsızlığının 25 inci yılı dolayısiyle, Maarif Nazırlığı adına K. Gurakuqi, F. Fishta, A. B. Palaj, A. D. Kurti, Hasan Reçi v. b. ları tarafından çıkarılan *Visaret e kombit* (Halkın hazinesi) [Tiran 1937-39] adlı 4 ciltlik eserde Arnavut halk şiirinin büyük bir kısmı bir araya getirilmiştir. Sh. Th. Frashëri'nin *Folklor shqiptar. I.* (Arnavut folkloru, I.) [Dıraç 1936] adlı eserinde de halk edebiyatı örnekleri vardır (ayrıca bk. M. Lambertz: *Die Volkpoesie der Albaner*, Bosnasarayı 1917; E. Koliqi: *Epica popolare albanese*, Padova 1937).

ARNAVUT'LAR, çok eski zamanlardan beri Balkan yarımadasında oturan A. bir çok vesilelerle tarihte adı geçmiş, eski Yunan ve Roma ile münasebetlerde bulunmuş, diğer komşu milletlerle karışmış, fakat XX. yüzyıl başlarına kadar egemen devlet kuramamış bir millettir. Dilleri, bunların çok eski bir millet olduğunu göstermekle beraber A. her zaman medenî milletlerden uzak ve birbirine düşman kabilelere bölünmüş bir halde yaşamışlar, bu yüzden XIX. yüzyıl ortalarına kadar ortak dil kullanan bir edebiyat yaratamamışlardır. A. ın antropolojik vasıfları ilmî surette şimdiye kadar pek az incelenmiştir. Beyaz ırkın Alpin kolunun Dinarik bölümünden olan A., brakisefal, uzun yüzlü, siyah saçlı ve gözlü, ortadan uzun boylu, endamlı ve çevik, iri kemikli, seyrek kaşlı ve sert bakışlıdırlar. Her hususta çok dayanıklıdırlar, dağlarda ve taşlık yerlerde çok rahat yürürler. Halleri ve hareketleri tafralıdır. Kadınları erkeklerinin sadık ve çalışkan arkadaşıdır. Şehirli kadın vaktini ev işleri ve ziyaretlerle geçirir. Köylü kadın yazın dağda ve tarlada bütün tarım işlerini görür, kışın yün eğirir ve kumaş dokur. Arnavutluk'ta güneye inildikçe boyun kısaldığı ve doğuya gidildikçe sarı saçlıların sayısının arttığı görülmektedir. Arnavutluk'u ortadan ikiye bölen Ishkumbi nehrinin kuzeyinde oturan Geg'lerle güneyde yaşıyan Tosk'lar arasında diyelek (bk. ARNAVUT DİLİ, diyelekler) ve tip ayrılığı göze çarpar. Arnavutluk'un siyasî ve coğrafî

sınırları ile etnik sınırları arasında fark görenler ve Arnavutluk sınırlarını kuzeyde ve doğuda daha genişletmek isteyenler vardır. Fakat bütün Balkanlar'da olduğu gibi Arnavutluk sınırları dolaylarında da çeşitli kavimler yüzyıllardan beri karışık olarak yaşadıklarından bu durum içinde A.ın etnik sınırlarını kesin olarak çizmek mümkün değildir. Arnavutluk'ta oturan yabancı topluluklardan en önemlisi Aromın'lardır (b. bk.). Bunlar çobanlıkla uğraşırlar ve Görüce ile Pindos dağlık bölgesinde yaşarlar. IX. yüzyılda Arnavutluk'a ve Yunanistan'ın bir bölümüne giren Bulgar'lar bazı yer adları dışında halk arasında iz bırakmamışlardır. Draç ile Tiran arasındaki ovalarda boşnak köyleri bulunmaktadır. Bunlar Müslüman olup Bosna-Hersek'in Avusturya'ya bağlanmasından sonra buraya göçerek yerleşmişlerdir.

ARNAVUT: bir erkek tipi

Arnavut toplumunun temeli ailedir. Arnavut ailesi babaerkildir. Arnavut ailesi fazla çocuk yetiştirir. Hususiyle Kuzey Arnavutluk'ta evlenen erkek çocuklar eşleriyle beraber baba evinde otururlar, bu suretle büyük bir aile kurulur. Ailede başkanın otoritesi kesindir. Başkan ölünce otorite ailenin en büyük erkeğine geçer. Aile başkanı ihtiyarlarsa veya herhangi bir sebeple aileyi koruyamıyacak bir hale gelirse, kendi isteğiyle veyahut aile kurulunun kararıyle çekilir, yerine aileden başka bir erkek seçilir. Müslüman ve Hıristiyan A. yalnız bir kadınla evlenirler. Kadın ev ekonomisinin ve hayatının hâkimidir. Çocuk eğitimi, ev ve tarım işleri hep kadına aittir. Fert, aile ve kabile intikamları yüzünden sık sık öldürülen erkeklerin işlerini de kadın görür. Bütün bu sebepler dolayısiyle bir ailede çok kadın bulunması aile için büyük bir kuvvettir. Arnavutluk'ta hayat şartlarının çok ağır oluşu ve erken evlenmeler kadının çabuk yıpranmasına sebep olmaktadır. Evlenmeler kız babası ile damat arasında bir nevi pazarlık yolu ile olur. Evlenenlerin aynı kabileden ve aynı hayat seviyesinde olması geleneğine dikkat edilir. Evlilik hayatı çok sıkı bir disipline bağlıdır. Gayr-ı meşru münasebette bulunan evli kadınlar geleneğe göre ölüm cezasına çarptırılır. Böyle bir vaka olunca koca, zina yapan karısı ile âşıkını aynı tüfekle ve aynı zamanda öldürmeğe mecburdur. Bu görevini yapmazsa her iki aileye de cevap vermek zorundadır. Zina yaptığı için kocası tarafından öldürülen kadının ailesi kocaya bir kurşun hediye eder.

ARNAVUT: bir kadın tipi

Arnavutluk'ta aileden daha geniş topluluk kabiledir. Bu topluluk çoğu zaman bir doğal bölgede yaşıyan ve dağların adını kabile adı olarak alan insanlardan kurulmuştur. Bunlar bütün âlemden ayrı bir köşede yaşamakla ve bir cedden gelmiş olmakla öğünen insanlardır. Eskiden bütün Arnavutluk'ta bulunan kabile geleneği şimdi daha ziyade Kuzey Arnavutluk'ta yaşamaktadır. Burada 1922 sayımında hepsi 160 000 nüfuslu 65 kabile sayılmıştır. Matya (24 000) ve Mirdit (17 000) kabileleri en kalabalık olanlarıdır. Mirditler çok eski zamanlardan beri beş kola bölünmüş olarak yaşarlar. Mirdit'lerin siyasî işleri yılda bir defa Oroş kilisesinde toplanan halk meclisinde konuşulur ve ayarlanır. A. çok cesurdurlar. Osmanlı idaresi zamanında devlete savaşlarda her evden bir asker vermek karşılığında vergiden affedilmişler ve topraklarına müslümanlar yerleştirilmemiştir. Kuzeybatıda yaşıyan Malisor'lar da «Kelment'ler, Hot'lar, Skrel'ler, Pulat'lar, Kastrat'lar»adlariyle beş kola bölünürler. Daha güneydoğuda Dukagin adlı ünlü bir kabile yaşamaktadır. Bütün bu kabileler verimsiz yerlerde yoksulluk içinde yaşarlar. Gezginler bunların yaşayışının çok sefilâne olduğunu anlatırlarsa da kendileri bunu hür insanlara yaraşır bir yaşayış diye överler. Eski zamanlarda Arnavutluk'ta kabile, aile başkanlarından kurulan meclis tarafından idare edilirdi. Bu meclis de fizikî vasıfları üstün birkaç kişiyi önder seçerdi.

Işkodra'lı kadınlar

Kabilelerin gelenekleri *Kanuni i Lek Dukagjinit* (Dukagin Kanunu) denilen kanuna dayanmaktadır. Bilginlere göre bu kanun XII. yüzyıla doğru Dukagin ailesinden biri tarafından kaleme alınmış ve sonra İskender Bey zamanında

Güney Arnavutluk kadın kıyafetleri

(XV. yüzyıl) yeniden yazılmış ve bundan dolayı büyük önem kazanmıştır.

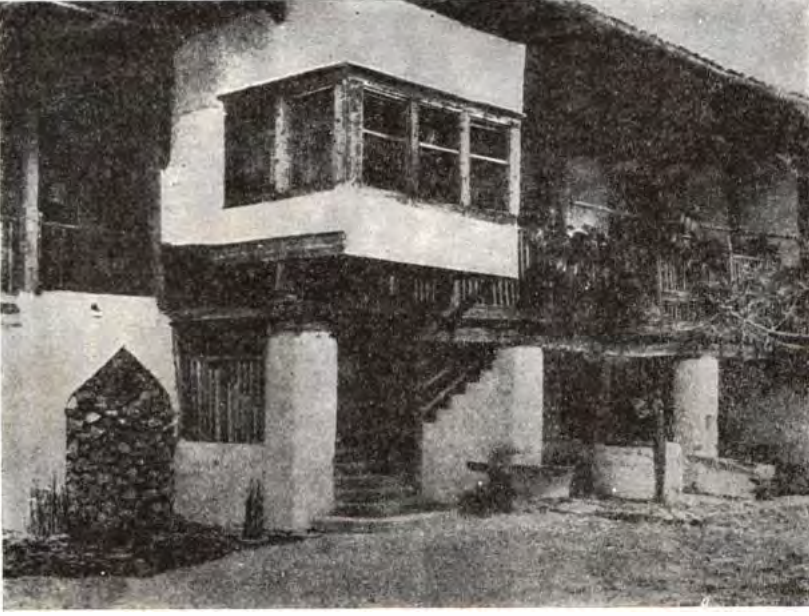
Orta ve Güney Arnavutluk'ta çok sayıda olup birbirleri ile amansız çarpışma halinde bulunan eski kabile önderlerine eskiden hâkim, kont, baron, duka ve prenk gibi adlar verilmiştir. Bunlar bir nevi derebeylik rejimi kurmuşlardı. Bu rejimi Osmanlı devleti de esas itibariyle değiştirmemiş ve bunların torunlarına bey, önderlerin en güçlüsüne de bayraktar sanını vermiştir. Merkezleri bir köyde veya küçük bir kasabada olan bu beyler savaş zamanında belirli sayıda silâh ile devlete hizmete mecburdurlar. Arnavutluk'ta bugün de çok sayıda bey vardır. Fakat son 30 - 40 yıl içinde bunların nüfuzu azalmıştır; çünkü bunlar Avrupa'nın büyük şehirlerinde oturmakta ve memleketleri ile ilgilenmemektedirler. Bu sepeple Osmanlı idaresinin son zamanlarında bile büyük merkezlerde bağımsız (özerk) nahiye idareleri kurmak isteği başgöstermiştir. Bunların memurlarını Osmanlı devleti tayin ederdi. Şimdi bu tayinleri valiler yapmaktadır. Bu idare şekli hususiyle güney Arnavutlukta gelişmiştir; çünkü bu bölgede köyler çok ve birbirine yakındır.

Dukagin Kanunu'nun sosyal alanda temel taşı aile, kabile ve kan gütmedir. Aileden birinin veya dost (misafir) un öldürülmesi, eve tecavüz edilmesi, bir yabancının silâhının alınması vadedilen kızın verilmemesi, borcun ödenmemesi, sözle veya herhangi bir şekilde tecavüz edilmesi, bir başkasının işinden veya vadinden menedilmesi gibi hallerde A. Dukagin Kanunu'na göre karşı taraftan kan istemek, yani bunu yapanı öldürmek hakkına sahip olurlar. Gelenek çok kuvvetli olduğundan bunu da mutlaka yaparlar; çünkü bu kanuna göre bütün bu meseleler namus meselesi sayılırlar ve namusu olmıyan adam da ölü sayılır. İntikam öldürenden değil kanı ve katli üzerine alandan alınır. A. da ev gölgesi kutsal sayıldığından bir evin gölgesinde öldürülenin intikamı alınır. Öldürülen adamın tüfeği alınmaz, alınırsa alan taraf iki kan ödemek zorundadır. A. ırkının korunması için beşiği kutsal sayarlar. Kan dâvasında kadınlar barış istedikleri zaman beşiği ters çevirirler, kavga, hemen durur. Kadınlar, hocalar, papazlar ve silâh taşıyacak yaşta olmıyan erkek çocuklar intikam dışı tutulurlar. Kan gütme hali Arnavutluk'ta hususiyle kuzeyde Geg'ler arasında bir sosyal felâket halini almıştır. Bu hal ekonomik hayatı kötürüm bir hale getirmektedir. Bazı yerlerde, bazı hallerde diyet kabul edilmektedir. Bazı yerlerde kan gütme haline belirli bir zaman ara verilmektedir. Misafirlik koruruluğu altında bulunanlar da kan gütmeye tabi tutulmazlar. Arnavutluk'ta ev sahibi evinin mutlak hâkimi sayıldığından hiç kimse ev sahibinin iznini almadan evine giremez; fakat eve kabul edilen bir misafir çok ikram görür ve korunur. Bir misafirin gelmesi, hususiyle misafir yabancı ise, büyük bir şeref sayılır. Misafiri kendi sınırına kadar götürmek gelenek icabıdır. Misafire arkadaşlık eden Arnavut kan gütmeden hariç tutulur. Kadınlara saygı gösterilir. Bir kadın yalnız başına çok uzak ve tenha yerlere gidebilir ve günlerce kalabilir. Osmanlı idaresinin son zamanlarında bazı valiler kan gütme halini diğer meselelerden ayırıp yalnız kan dökmeden doğacak intikam haline bağlamak, bu suretle intikam hududunu daraltmak istemişler ve bu fikirlerini bazı kabilelere kabul ettirmişlerse de bu alanda genel ve sürekli bir başarı sağlıyamamışlardı. Bugün de bu kan gütme geleneği ile hükümet savaş halindedir.

Diğer bir toplumsal kurul da besa (yeminli vaad) dır. A., besalarını dinî bir dikkatle yerine getirirler. A., din hususunda genel olarak geniş görüşlüdürler. Arnavutluk, Osmanlı idaresine geçtikten sonra İslâm dini burada hızla yayılmış ve XIX. yüzyıl başlarında hemen bütün Arnavutluk'a hâkim olmuştur. Arnavutluk'ta yaşıyan 1 250 000 nüfusun % 70 i Müslüman, % 21 i Ortodoks, % 9 u Katoliktir. Müslümanlar arasında din hissinin artmasının sebeplerinden biri yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra Bektaşi tarikatinin Arnavutluk'ta geniş ölçüde yayılması ve yer yer kurulan tekkeleriyle halk arasında değer kazanmasıdır. Ortodoks A. ın milliyet duygularını ateşlemek için Rus Ortodoks'larının NewYork'taki başpiskoposu tarafından 1908 yılında Amerika'da tahsil gören Ortodoks A. dan Fan Noli'ye papazlık ve sonra da Piskoposluk rütbesi verilmiştir. Fan

Arnavutluk'ta yolculuk

İşkodra'da bir ev

dar pantalonlar (bunlar yazın beyaz olup kenarları siyahtır, kışın ise koyu renkte veya siyah olup açık desenlerle süslüdür), çoğu zaman kırmızı renkte bir yelek, sırmalı şeritler ve omuzluklarla süslü siyah cübbe, yüksek yerlerde kışın daha uzun ve ağır cübbeler ve geniş mantolar giyerler. Malisor'lar koyun derisinden yapılmış ve yünü dışında bulunan bir cübbe giyerler. Yazın bütün üst elbiseler çıkarılır ve beyaz keten gömlekle topuklara kadar inen donla işe giderler. Kuzeydeki kabilelerin hepsinde giyiniş birbirinden ayrıdır, bu suretle birbirinin kabilesini kolaylıkla tanırlar.

Kadınlar Hıristiyan bölgelerde bile kendilerini az gösterirler. Geniş kollu gömlekler, beyaz, geniş, uzun ve aşağısı büzülmüş donlar, koyu renkte bir hırka ve çoğu zaman önlük giyerler, başlarında da çeşitli mendiller taşırlar. Bir kısım kumaşların dışarıdan getirilmesi giyinişte birçok yenilikler doğurmuştur. Denize yakın bölgelerdeki ve kasabalardaki A. batılılar gibi giyinmektedirler.

Noli egemen Arnavut Ortodoks kilisesinin kurucusudur. Arnavutluk'u ortadan ikiye bölen Shkumb nehrinin kuzeyinde Hıristiyan A. dan Katolik olanlar, güneyinde Ortodoks'lar oturur. Müslümanlar her tarafta çoğunluktadır. Din farkı sosyal hayat üzerinde etki yapmış olmayıp Hıristiyan bölgeden Müslüman bölgeye geçen bir yolcu yaşayışta ve âdetlerde bir ayrılık görmez. Yalnız kilise yerine cami görür.

Arnavutluk'ta giyinişte millî alâmet kesul veya keleşe denilen beyaz festir. Bütün erkekler din farkı gözetmeden bunu giyerler, başlığın yüksekliği ve süsü yer yer değişir. Geg'lerle Tosk'ların giyinişlerinde hususiyle pantalonun şeklinde ayrılık görülür. Tosk'ların pantalonu en çok dizlere kadar uzanır. Çoraplar getr şeklinde olup yünden örülmüştür. Gömlekleri ketenden olup orijinal bir şekilde, beyaz ve işlemelerle süslü, geniş ve kısa kolludur. Bazen işlemeli bir yelek ve üzerine de önü açık ve kolları arkadan sarkan bir ceket giyerler. Erkekler çoğuzaman kırmızı veya beyaz bir de kuşak sararlar. Gömlekten başka bütün elbiseler beyaz, koyu mavi veya siyah yünden olup kadınlar tarafından dokunmakta veya örülmektedir. Fustan adını taşıyan ve Tosk'ların karakteristik elbisesi olan bir nevi cübbe pantalonun üzerine giyilmektedir ki bugün bunu giyenler azalmıştır. Geg'lerin kostümü daha çeşitlidir. Uzun ve

KULA (Tahkimli bir ev)

Köy evleri yolsuz bir tepe üzerinde taştan ve çamurdan yapılmış olup düşmanlara karşı korunacak özelliktedir. Duvarlarındaki dar delikler pencere işini gören ve kışın kapatılan mazgallardır. Kuzey Arnavutluk'taki evler ahşaptır. Alçak ve sulak yerlerde evler kamıştan veya başka su bitkilerinden örülür. Duvarlar badanalıdır. En çok görülen ev tipi dört köşeli yontulmuş taştan olup alçak bir dörtgen şeklindedir. Evler bazen tek ve çoğu zaman iki katlıdır. Orta ve Kuzey Arnavutluk'un her tarafında «kula» denilen tahkimli evlere raslanmaktadır. Bu tip evler yüksek ve heybetli bir kuleye benzer (bk. resim), duvarları kalındır, alt kattan başka 2-3 katı vardır, her katta bir oda bulunur. Cephane ve yiyecek ambarlarına dar merdivenlerden inilir. Kula'nın zemin katı hem ahır, hem de kadınlar için oturacak yer işini görür. Bu tip evlere kan gütme geleneğinin kuvvetli olduğu yerlerde raslanır. Evin iç eşyası azdır. Su bitkilerinden örülmüş hasır, bir nevi eğri bıçak, silâh olarak kullanılan uzun bir bıçak, zeytin cenderesi, yünden yapılmış giyim ve yatak eşyası, iki tekerlekli araba, Arnavut köylüsünün en önemli eşyalarıdır. Malisor'lar silâh ve kemençeyi duvara yanyana asarlar ve ikisini de kutsal sayar. A. silâha çok önem verdiklerinden her zaman en modern silâhları edinmeğe çalışırlar. Ağızdan dolma eski ateşli silâhlardan sonra sıra ile martin, dora, mavzer ve otomatik tabancalar kullanmışlardır. Bunları elde etmek için koyun ve öküzlerini bile satmaktan çekinmezler. Toplantılarda kemençe ile harb şarkıları söylerler. Düğünlerde ve ölümlerde kutlamak ve başsağlığı dilemek için gelenlere ziyafet vermek usuldendir. A. ın Valya denilen dansları da geleneklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu dansı erkekler ve kadınlar ayrı ayrı oynarlar. Valya başlayınca sonuna kadar arasız devam etmelidir, hiçbir sebeple oyuna ara verilmez. Memleket bir baskına uğrarsa yurdu kurtarmak için dağdan dağa «kuştrimi» (er olan çıksın) diye bağırmak geleneği de kuvvetle yaşamak-

tadır. Böyle zamanlarda A. her türlü anlaşmazlıkları unutup silâh elde sınıra koşmak zorundadırlar.

A. ın şeref ve haysiyet duygusu, gurur, cesaret, namuskârlık, önderlere, kabileye ve geleneklere bağlılık, besaya sadık kalmak, maddî hayatta kanaatkârlık, karakterlerinin başlıca özellikleridir.

DRAÇ LİMANI

ARNAVUTLUK (yerli dilde: *Shqipni.* Avrupa dillerinden bazılarında *Albania, Albanie*, yahut *Albanien*), Balkan yarımadasının batısında bir devlet.

Yer, sınır ve genişlik: Yüzölçümü 27 538 km², nüfusu 1 250 000, nüfus sıklığı km² ye 45 tir. Ahalinin % 94 kadarı Arnavut, geri kalanı Yunan ve Aromın'dır.

A., kuzey ve doğuda Yugoslavya ile, güney ve güneydoğuda Yunanistan'la komşudur; sınırları çok yerde sarp ve geçilmesi güç olan dağ doruklarını kovalar. Kıyılardan içerilere doğru genişliği bazı yerlerde 150, uzunluğu 350 km kadardır.

Kıyılar, yerşekilleri ve yapı: Adriya Denizi'nin batı kıyıları, kuzey bölümde, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu, dağlık ve dik olduğu halde Arnavutluk bölümünde, genel olarak kuzey-güney doğrultulu ve alçaktır, A. kıyıları, kuzeydeki Drin körfezi ile güneydeki Avlonya (Vlona) körfezi arasında çok yerde sığ birikinti kıyılarıdır ve kıyı kordonları ile deniz kulakları yer almıştır; yalnız bazı noktalarda basık dağ kolları kıyılara kadar erişir. Avlonya'nın güneyinde de kıyı dik, dağlık ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultuludur.

Kıyı düzlükleri birçok yerlerde bataklıktır.

Dağlık İç Arnavutluk ile kıyı arasında kalan tepelik ve düzlüklerin bulunduğu bölgeye Çukur Arnavutluk denir.

İç Arnavutluk sarp, dağlık bir bölgedir; yapısı ve yerşekilleri bakımından Karadağ ile Yunanistan'ın batı bölümünden çok farklıdır. Balkan yarımadasının diğer bölümlerinde daha içerilerde (Bosna, Sırbistan ve Makedonya'da) görülebilen iç dağlık (serpentin) bölge A. ta batıya doğru bir çıkıntı yapmıştır.

A. dağları Dinar kıvrım dağlarındandır. Yakın jeoloji devirlerinde kıvrılmalara uğramış bulunan Çukur Arnavutluk ve Epir bölgeleri, yumuşak şekilli ve birçok bölümleri tepeliktir. Burada güneye doğru düzgün ve antiklinal yapılı sırtlarla aralarında senklinal yapılı çukurlar uzanır.

İşkodra (Shkodër) gerileri özel bir dağlık yöredir. Buraları karakterize eden karst şekillerinin yanında onlarla ahenkli dağlar vardır. Kuzey A. Alp'leri, büyük ve sarp bir engel halinde memleketi kuzeye doğru kapatmıştır.

İç Arnavutluk'un kenar dağ sırası kalkerlerden meydana gelmiştir. Serpentin bölgesinde, şurada burada dağ kütükleri ve bunlar arasında tekne biçimli ovalar bulunur. Ovaların bazılarında Ohri (Ohrid) ve Perşembe (Prespa) gibi göller (ancak küçük birer bölüm A. tadır), bazılarında da bataklıklar bulunur. Metamorf bölgede de yüksek ve kuzey-güney doğrultulu sırtlar vardır.

A. un yerşekillerinde jeolojik yapı ile ilgili büyük birliklerin yanında bugünün ve geçmiş jeoloji devirlerinin aşınmalarla meydana gelmiş şekilleri de önemli bir yer alır. Çok yakın jeoloji çağlarında dahi A. ta geniş ölçülü tektonik hareketler olmuş ve süregelmekte olan depremlerin (Draç depremi) de gösterdiği gibi bu hareketler henüz sona ermemiştir; bu yüzden aşınma yoliyle şekillenme bugün de büyük bir rol oynamaktadır. Sarp, geçilmesi güç ve hattâ bazı yerlerde imkânsız olan boğazlar dağları parçalamış ve aralarında taşın ve ulaşımın güç olduğu bölümlere ayırmıştır.

TİRAN: Bakanlıklardan bir görünüş

Dağlık bölgenin kenar bölümlerinde görülen genç ve sert aşınma şekillerine kaışılık iç bölümlerde tektonik sükûn devirlerinin yıkanma ve aşınma ile meydana gelmiş artıkları bulunur. Bugün yükseklerde ve bazıları basamaklı şekilde olan birtakım düzleşme şekilleri de iç bölümlere özellik verir.

Orta ve aşağı bölümlerinde dağları enlemesine geçen nehirler, kurak yaz mevsiminde, tarım için büyük önemi olan suyu sağlarlar. Akarsulardan yalnız Boyana (Buna; İşkodra gölünün ayağı), Drin ile birleştiği için genişlediğinden taşına elverişlidir. A. nehirlerinden su kuvveti elde etmek yolunda henüz gerek-

tiği ve mümkün olduğu kadar faydalanılamamaktadır. Dengesini bulamamış olan akarsu yatakları, hidrografik gelişmenin daha başlangıçta olduğunu gösterir. Başlıca akarsular, Drin, Mat, Shkumb, Semen ve Viosa nehir ve ırmaklarıdır.

Üç büyük tektonik gölün (İşkodra, Ohri ve Prespa yahut Perşembe) yalnız küçük birer bölümü A. sınırları içindedir; bunlardan başka birtakım denizkulakları ve bataklıklar vardır.

Iklim, bitki ve hayvan: A. iklimi kış yağmurları iklimi (Akdeniz iklimi) tipindendir: yazın havalar kararlı ve kurak, kışın bol yağışlı ve kararsızdır. Bu iklim tipinin en iyi bir şekilde geliştiği bölge Aşağı A. tur. İç A. ta ise dağlar, bunların doğrultuları ve yükseklikleri ile ilgili olmak üzere, çeşitli iklim özellikleri gösteren alanlar yer almıştır. Aşağı A. un kışı ılık ve sıcaklığı yıl boyunca bir dereceye kadar dengeli olduğu halde İç A. ta çanak şekilli ovalar ve deniz etkisine kapalı vâdilerde sıcaklığın yıllık ve günlük farkları büyüktür. İç A. iklimi Orta Avrupa iklimini andırır.

Bitki örtüsü üzerinde iklimden başka jeolojik yapının da rolü büyüktür. A. ta ilkel bitki formasyonları büyük ölçüde korunmuş olduğundan botanik bakımdan ilgi çekicidir. Sadece iklim şartlarına bağlı alanlarda bitki örtüsü dört basamağa ayrılır: 1 — Maki basamağında her mevsimde yeşil, sert yapraklı bitkiler bulunur. Bunların asıl yayılma alanı Aşağı A. tur; fakat vâdiler boyunca İç A. a da bir hayli sokulmuş bulunur. Makinin üst sınırı, yuvarlak olarak 600 m dir. Akdeniz iklimi yazın bulutların oluştuğu yüksekliklere kadar etkisini gösterir. 2 — Meşelerin, hususiyle Quercus macedonica'nın üstün bulunduğu kurak orman basamağında Carpinus orientalis de boldur; ancak ağaçlar, henüz boyları kısa iken yapraklariyle filizlerinin hayvanlar tarafından yenilmesi ve halk tarafından dikkatsizce kesilmesi dolayısiyle bodur kalmıştır. 3 — Yazın kıyıya yakın yerlerde 1 000 ve içerilerde 1 300 m den 1 800-2 000 m yüksekliklere kadar bulutlar oluşur. Bu yüksekliklerde kızılkayın ve göknarların bulunduğu daha nemli bir orman tipi yer almıştır (Bulut ormanı). 4 — Yüksek dağ bitkileri (Alp bitkileri) basamağı.

En yaygın ormanlar, kültelerin şartlandırdığı (serpentin) karaçam ormanlarıdır; bunlar kurak orman basamağından bulut ormanına kadar erişirler.

Bitkilerin bolluk ve çeşitliliklerine karşı hayvanlar âlemi fakirdir; yalnız kuşlar bol ve çeşitli hele yırtıcı kuşlarla bataklık kuşları çoktur.

Nüfus ve ekonomi: A. nüfusunun % 70 i Müslüman, % 21 i Rum Ortodoks, ve % 9 u Katoliktir. Müslümanlar her bölgede çoğunluk halindedir. Dinde olduğu gibi genel olarak kültürel bakımdan da Türk - Osmanlı devrinin büyük ve geniş izleri vardır. Bu etki, hususiyle şehirlerde çok açık ve geniş olup, yalnız gelenek ve göreneklerde değil kanda da bulunur.

Arnavut'lar daha çok tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Hayvancılık yapanların bir kısmı göçebedir. Dağlık bölgenin halkı tarım işinde büyük yorgunluk ve sıkıntı ile çalışır. İş hayatına kadınlar da katılırlar. Çok daha verimli ve iklimin elverişli olduğu çukur bölümlerde yaşıyanlar ise tarımda oldukça geridir; bu durumda bataklıklarla sıtmanın büyük rolü ve etkisi vardır. Son yıllarda bataklıkların kurutulmasına önem verilmişse de çalışmalar henüz yetecek ölçüye erişememiştir. Tütün, şekerpancarı, pamuk, pirinç ekimi ve zeytincilik için gerekli şartlar vardır; bugün daha çok mısır, buğday, arpa, yulaf ve keten yetiştirilmektedir. Bunlardan mısır iyi yıllarda ihtiyaçtan bol olur. Zeytin, pamuk ve tütün ihraç olunabilecek ölçüdedir. A. un tanınmış iyi tütünü ihraç edilmez.

A. hayvancılığa çok daha elverişli ve bu iş hayli gelişkindir. En çok beslenen hayvanlar koyun ve keçidir. Başlıca ihracat eşyası da (yün, deri, peynir) bu iki cins hayvandan alınır. Sığır ırkı gerilemiştir. Binek ve yük hayvanı olarak kullanılan at ve katırların bakımı iyi değildir

A. ta yerleşme şeklinde, birlik yoktur; bu bakımdan yeryüzü şekillerinin ve çevredeki yapı malzemesinin büyük etkisi görülür. Kıyı bölümlerinde yerleşmenin toplu olmasına karşılık, dağ köyleri geniş aralıklıdır. Evler dağlık yerlerde karanlık, kasvetli, seyrek ve küçüktür; bir bölümü de korunaklı ve kule şekillidir. Görüce (Korçë) çevresinde yalnız alt katlar taştan, üst katlar ahşap ve çamurdandır. Tepelik yörelerle düzlüklerde kerpiç yapı yaygındır. Fakir çevrelerde dallardan örülmüş duvarlar çamurla sıvanır.

Şehirler: Başlıca şehir ve kasabalar, Tiran (Tiranë; 80000 nüfuslu), Draç (Durrës; 40 000), İşkodra (Skhodër; 38 000), Görüce (Korçë; 35 000), Avlonya (Vlona; 21 000), Ergiri (Gjinokastrë; 20 000), Elbasan (18 000), Berat (17 000), Kavaye, Fieri, Akçahisar (Kruja), Primeti, Delvine, Saranda, Luşna, Pekin, Burel, Bilişt'tir. 1925 te başlıyan yenileşme ve bayındırlık hareketleri bu şehir ve kasabaları çok değiştirmiştir.

BERAT

Taşın ve ulaşım: A. un büyük bölümünde düzenli yollar yoktur; böyle yerlerde tek taşıt hayvandır. Birinci Dünya Harbi'nde kuzey bölümde Avusturya'lılar, güneyde İtalyan'lar tekerlekli taşıtlar için geniş yollar yapmışlar, daha sonra da aynı işe yalnız İtalyan'lar devam etmişlerdir. Bu türlü çalışmalar hususiyle kıyı şehirlerinde daha önce başlamış ve bu arada Draç, Adriya Denizi'nin önemli ve modern limanlarından birisi olmuştur. Ayrıca Avlonya, Şingin limanlarında da önemli tesisler yapılmış ve deniz taşınına daha elverişli bir şekilde açılmıştır. Yeni yollar Arnavutluk'u hem enlemesine, hem boylamasına geçen yollardır. Taşın, ulaşım ve ticarette büyük bir gelişme sağlamış olan yolların başlıcaları Draç-Kavaye - Pekin-

AVLONYA

Elbasan - Görüce; Draç - Kavaye - Luşna - Berat; Draç-Tiran; Draç - Akçahisar - Burel; Draç - Leş - İşkodra; İşkodra - Şingin; İşkodra - Kukus - Prizren (Yugoslavya'da); Draç-Elbasan-Zergan-Aşağı Debre; Avlonya - Primeti; Avlonya - Saranda - Delvine - Primeti; Avlonya - Ergiri - Konispol; Tiran - Elbasan.

Bütün anayollar Tiran'a bağlıdır. Bu yolların önemli bir bölümü beton, geri kalanı iyi şosedir.

A. yolları ve limanları ile birçok devlet kurumlarına ait tesislerin yapılabilmesi, 1925 te yapılan 50 milyon altın franklık bir istikrazla mümkün olmuştur.

A. yolları, Yunanistan yollariyle Kap Shtica (Görüce yakını), ve Kakavya (Ergiri yakını) da; Yugoslavya yollariyle Debre, Struga ve Prizren'de; Karadağ yollariyle İşkodra yakınındaki Tuz'da birleşirler.

İtalyan'lar Tiran'da bir hava meydanı yapmışlar ve buradan İşkodra, Draç, Avlonya, Berat, Ergiri, Görüce ve Kukus'a düzenli seferler kurmuşlardı. Son yıllarda bu bakımdan başlıyan canlılıkta İtalya'nın rolü büyük olmuştur.

Dış ticaret: İhracatta hayvan ürünlerinden deri, yün, peynir ve yumurta, canlı hayvan (tavuk, koyun, at, eşek) ve balıktan başka odun kömürü, odun ve kereste, asfalt, bakır, demir ve krom cevherleri, ham petrol, bereketli yıllarda mısır, hattâ buğday, zeytin ve zeytinyağı, kitre ve palamut; ithalâtta da dokumalarla gıda maddeleri (hususiyle tahıl ve un) önemli yer tutar. A. ta petrol, su kuvveti ve kereste üzerinde de dikkatin toplandığı görülmektedir. A. petrolleri normal zamanlarda İtalya ihtiyacının % 10 unu karşılayacak miktardadır. Bazı yerlerde linyit bulunmuştur. A. ticaretinin % 80 i İtalya ile, geri kalanı Yunanistan ve Fransa iledir. İthalât ihracattan % 20 kadar eksiktir.

Arma: Arnavutluk armasının esası, kırmızı zemin üzerine kanadlarını yarı açmış olan iki başlı siyah bir kartaldır. 1913 ten 1928 e kadar, A. un bağımsız bulunduğu yıllarda, arması bu sadeliği muhafaza etmiş, 1928 - 1939 yıllarındaki millî krallık devrinde, bu yalın arma, üst iki köşesi düğümlenmiş bir «arma mantosu» içerisine alınarak bu iki düğüm arasında yükselen kısma, İskender Bey'in, tepesinde iki boynuzlu bir keçi başı bulunan, altın renkli miğfer-tacının resmi kondurulmuştur. 1939 - 1944 İtalyan işgalinde, kartalın iki tarafına birer faşizm alâmeti dikey olarak konulmuş, etrafına da Savoia hanedanlık kordonu ilâve edilmiştir. 1944 ten sonra, arma mantosu ile taç kaldırılarak, kartalın yukarısına bir kızıl yıldız eklenmiştir.

Arnavutluk armasının esası

Bayrak: Arnavutluk'un millî bayrağı, ortasında armadaki kartalın aynı bulunan kırmızı bir zeminden olmadır. Ticaret bayrağı da, kırmızı - siyah - kırmızı olmak üzere üç yatay yoldan meydana gelmiştir. 1944 te ortadaki yola bir kızıl yıldız ilâve edilmiştir. Bk. BAYRAK.

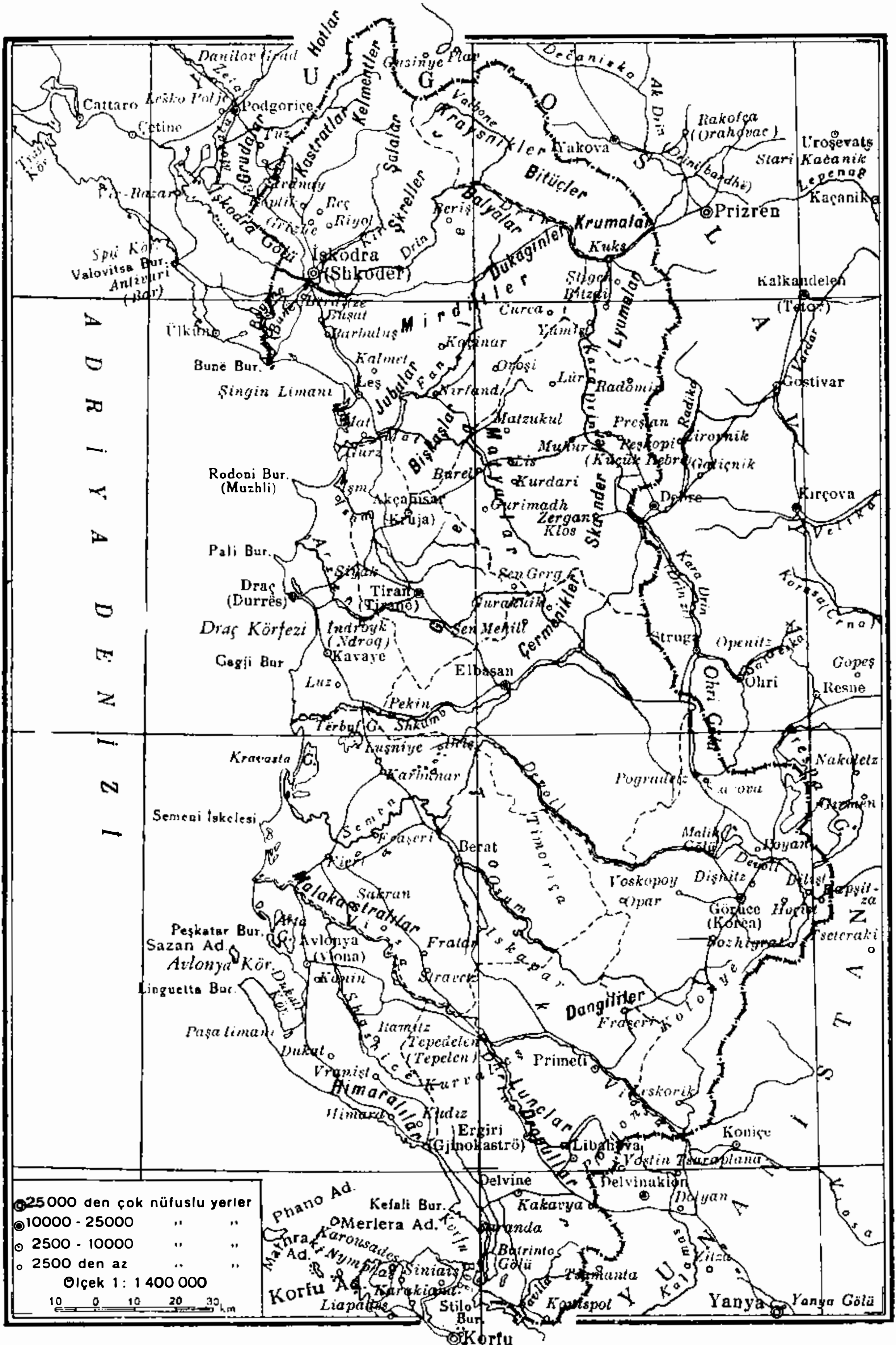
DİLLER: Arnavutluk'un resmî dili Arnavutça (millî adı: *Shqip*) dır. Nüfusun % 90 ını temsil eden 1 130 000 kişi bu dili konuşur. Memleketi ortasından doğudan batıya ikiye bölen Shkumb veya Shkumbi ırmağının kuzeyinde Arnavutça'nın Geg (bir kısmı Katolik olmak üzere 620 000 kişi), güneyinde de Tosk (büyük bir kısmı İslâm, bir kısmı da Ortodoks olmak üzere 510 000 kişi) diyeleği hakimdir. Memleketin birleştirilmiş edebî dili, bu iki diyeleğin ortalaması olarak işlenen ve daha çok Güney Gegce'ye dayanan Elbasan ağzı üzerine kurulmuştur. Bundan başka, Arnavutluk'ta Arominca (bk. AROMIN, — Makedonya Rumencesi, Berat - Görüce arasında, 40 000), Delvino'da Yeni Yunanca (36 000), Bulgarca (Prespa gölü dolaylarında, 5 000), ve başka diller (5 000) de konuşulur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde 1912 ye kadar, Türkçe, Arnavutluk'ta idarî ve resmi dildi. Ondan sonra da, bütün Balkanlarda olduğu gibi bu memlekette de, Türkçe, herkesçe anlaşılır bir *lingua franca* olarak kullanılmıştır. Bir zaman şimdiki Arnavutluk'ta konuşulmuş olan eski diller için bk. ARNAVUT DİLİ.

Tarih: Arnavut'lar Avrupa'nın en eski milletlerinden biri olup, tarih devirlerinin başlangıcından beri oturdukları yerlerden ayrılmamışlardır.

Arnavut'lar Illyr (çoğulu: Illyri) lerden türemiştir. Hint-Avrupa milletlerinden olan Illyr'ler, Herodotos'un tarihi gibi en eski yazılı belgelere göre genel olarak Balkan yarımadası'nın batı yarısı ile kuzey kısmında yaşamışlardır. Oturdukları yerler daha açık olarak şöyle sınırlanabilir: güneyde Shkumb nehrinden Sava nehrini geçerek Tuna'ya kadar (şimdiki Macaristan ovasında oturan ve Tuna'nın büyük dirseğinin batısına kadar uzanan Pannon [Pannoni] lar da Illyr'lerden bir kavim idiler) ve batıya doğru Venedik'e kadar uzanırdı. Doğu'da, Illyr'leri Thrak'lardan ayıran sınır aşağıyukarı şimdiki Bulgar-Yugoslav sınırı idi. Illyr'lerin güneyindeki Epirot'lar da Arnavut'tur (şimdiki Tosk'lar). Bunların doğuda Makedon ve Thrak'lar ile karışmış oldukları da tahmin edilir.

Arnavut'ların Ataları Illyr'ler, tarihî kaynaklardan anlaşıldığı gibi, şimdiki Arnavut'larınkinin hemen aynı olan bir hayat sürerlermiş. Aşiretler halinde yaşayıp, sürekli bir devlet kuramamışlardır; bununla beraber, İlkçağda

ARNAVUTLUK

25000 den çok nüfuslu yerler
10000 - 25000 „ „
2500 - 10000 „ „
2500 den az „ „
Ölçek 1 : 1 400 000
10 0 10 20 30 km
ADRİYA DENİZİ
Cattaro
Podgoriçe
Cetine
İşkodra (Shkodër)
Prizren
Kalkandelen (Tetov)
Gostivar
Kırçova
Ohri
Resne
Nakovets
Drac (Durrës)
Tiran (Tirane)
Elbasan
Berat
Avlonya (Vlona)
Görüce (Korça)
Ergiri (Gjinokaströ)
Tepedelen (Tepelen)
Delvine
Delvinakion
Konitsa
Yanya
Yanya Gölü
Korfu
Korfu Ad.
Rodoni Bur. (Muzhli)
Pali Bur.
Drac Körfezi
Semeni İskelesi
Peşkatar Bur.
Sazan Ad.
Avlonya Kör.
Linguetta Bur.
Phano Ad.
Merlera Ad.
Kefali Bur.
Bune Bur.
Valovitsa Bur.
Ohri Gölü
Mirditler
Malakastralılar
Dangliler
Himaralılar

İşkodra merkez olarak büyük bir Illyr devleti kurulmuş ve Tevta, Genci, Bardüli gibi ünlü kırallar gelmiştir. Güneyde Epirot'ların kıralı Pyrrhos ve hanedanını da anmak lâzımdır. Sistemli bir şekilde kazılar yapılmadığından A. un eski tarihi hakkındaki bilgilerimiz azdır. Saranda yöresinde Feniki akropolünde taş, bronz ve demirden aletler bulunmuştur. Bunların, A. un etrafını çeviren kültürlerden ayırdeden hiçbir özelliği yoktur.

Roma generali Aemilius Paulus'un seferi (M. Ö. 168) sonucunda Epiros, Makedonya ve Illyria, Roma'ya tâbi kılınmıştır. Coğrafyacı Strabon'un zamanında (M. Ö. 63-M. S. 19) Illyr'leri Epir'lilerden Genusus (Shkumb) nehri ayırırdı. İlkçağın başka bir coğrafyacısı olan Pausanias (M. S. II. yüzyıl)ın eserinde ilk defa Albani adına ve bunların başkenti olan Albanopolis'e raslanır. Bu zamandan itibaren Roma'nın nüfuzu pek kuvvetli bir etki yapmağa başlamışsa da, bu etki yerli halkın yalnız diline inhisar etmiş, bunların toplumsal hayat ve dinleri hemen hemen hiç değişmemiştir. Şimdiki Arnavut dilinde birçok Lâtince söz ve gramer şekilleri vardır (bk. ARNAVUT DİLİ).

Roma İmparatorluğu ikiye bölününce (395), Doğu ve Batı İmparatorlukları arasındaki sınır A. un ortasından geçmiştir. Avlonya (Arnavutça: Vlona) bölgesinden geçen bu sınır, A. u güneyde Epirus Nova ve kuzeyde Praevalitana adlı iki kısma ayırmıştır. Etnik bakımdan indî olan bu bölme, memleketin sonraki gelişmesi üzerinde etki yapmıştır. Sonraları A. kâh Bizans İmparatorluğu'nun bir kısmını teşkil etmiş, kâh birçok yerli beyliklere ayrılmış, kâh Bulgar ve Sırp devletlerine, kâh da Venedik ve Napoli devletlerinin egemenliği altına girmiştir. A., XX. yüzyıla kadar, bağımsız ve teşkilâtlı bir hayat sürmeğe muvaffak olamamıştır. Yalnız Balşa'lar ve İskender Bey zamanında bir aralık Arnavut beylerinin birleştikleri ve bir Arnavut devleti kurmağa giriştikleri görülmüştür.

A., coğrafi durumu sayesinde, başka memleketlere nazaran, barbar istilâlariyle daha az karşılaşmıştır. V. yüzyılda Got'lar, kıralları Ostroyla'nın önderliği altında Praevalitana'dan geçmişlerdir. Sonradan, A. luk halkı üzerinde oldukça büyük bir etki yapmaları mukadder olan Slav'lar, VI. yüzyıldan itibaren bu topraklarla temasa başlamışlardır. Slav prensi Rutomir, İustinianos zamanında Kuzey A. ta yaşıyan Hıristiyan'ları takip etmekle ün almıştır. 619 da Türk Avar'lar A. a bir baskın yapmışlarsa da, bu, sonuçsuz kalmıştır. 636 da Slav Sırp'lar imparator Herakleios tarafından elbirliği ile Adriya Denizi kıyılarını savunmaya çağrılmışlardır. Bizans İmparatorluğu A. ta güneyde Nikopolis thema (il) sını ve kuzeye doğru da Dyrrachium (Draç) themasını kurmuştu. Bu suretle Bizans kültürü uzun zaman kıyılarda, ve tabiatiyle şehirlerde tutunmuştur.

IX. yüzyılın sonlarına doğru, daha önce Slav'laşmış olan Bulgar'lar da Batı doğrultusunda Makedonya'ya doğru yayılmışlardır. Bulgar'lar 917 de çar Simeon'un önderliğinde Makedonya'yı fethetmişler, aynı zamanda Güney ve Orta A. u Ambrakos (Preveze) körfezine kadar ellerine geçirmişlerdir. Fakat «Bulgar öldüren» İmparator Basileios'un devrinde, A., Bizans topraklarına tekrar katılmıştır (1019). Arnavut'ların adı yüzyıllarca unutulduktan sonra, XI. yüzyılda, bu olaylardan itibaren, tekrar tarihî yazılarda görülmeğe başlamıştır. Bu topraklarda Bizans hayatının merkezi Arbanon veya Albanon adlı şehirdir. Bizans'ın Draç (Dyrrachium, Durazzo) valilerinden biri, imparatora karşı isyan etmiş ve Selânik üzerine yürümüştür (1079). Bunun ordusunda Norman, Bulgar, Yunanlı ve Arnavut'lar vardı. Palermo Norman'larının önderi Roberto Guiscardo sonradan A. kıyılarını işgal ederek egemenliğini Kastoria (Kastiya) ve Skoplje (Üsküp) e kadar genişletmiştir (1085). Sonradan Draç'a Sırp'lar yerleşmiş, fakat imparator Manuel Komnenos şehri geri almıştır.

İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra (1204), Bizans imparator soyuna mensup olan Theodoros Anglos, Epiros despotluğunu kurmuştur. Bu despotluk, Arda (Narda) ile İoannina (Yanya) şehirlerini, yani Arnavut'ların yaşadıkları bölgelerin bir kısmını da içine alıyordu. Bu sıralarda Venedik Cumhuriyeti Korfu ile Draç'ı işgal etmiş, bunun üzerine Arnavut'ların bir kısmı Ortodoksluktan Katolikliğe geçmiştir.

1336 da Arnavut'larla Türk'ler arasında ilk temas kaydedilir. Bizans İmparatoru Andronikos III., Epiros despotluğunu tekrar ele geçirebilmek için, Aydınoğlu Umur Bey'in askerî yardımını istemiş, Umur Bey ona gemilerle, Ahmet Bey'in komutasında 2 000 asker göndermiştir. Bunlar Yunanistan'da «Koç limanı» (Volo limanı) nı zaptettikten sonra A. a hücum etmişler, esir ve ganimet alarak dönmüşlerdir.

Stefan Duşan (1331-1355), 1340 ta bütün A. ile Makedonya'yı zaptederek A. u Sırp'ların Zeta (sonraki Karadağ) iline bağlamıştır. Bu il o zaman Arnavut Balşa'lar soyunun idaresi altında idi. Duşan'ın çok ağır baskısı altında bazı Arnavut'lar memleketlerinden ayrılarak Peloponnesos (Mora) taki despot Manuel Kantakuzenos'un hizmetine girip Mora'da yerleşmişlerdir (1349). Bunların yerleştikleri yerde hâlâ Arnavut'lar yaşamaktadır. Bu zamanlarda Arnavut'lar bağımsız bir devlet kurmak için tarihçe bilinen ilk teşebbüsü yapmışlardır: Draç şehri XIV. yüzyılın ikinci yarısında Napoli'li Anjou (b. bk.) kıral soyunun egemenliği altına geçmişti. Bu şehrin Arnavut bir valisinin oğlu Carlo Topia, eski despotluğa namzet olan Yunanlı Nikephoros II. ye karşı Arnavut askerlerini toplıyarak Akheloos nehri kenarında yaptığı savaşta düşmanlarını yenmiştir (1358). Bunların arasında Teselya'da karaya çıkmış bir Türk müfrezesi de bulunuyordu.

Başka bir Arnavut prensi olan Balşa, üç oğlu ile birlikte memleketin kuzeyinde bulunan Zeta ilinde, başkenti İşkodra olan bir prenslik kurmuştur (1360). Balşalar güneye doğru ilerliyerek bütün diğer A. senyörleri üzerinde üstünlük sağlamışlardır.

Dukagjin (Türkçe: Dukagin) adında başka bir Arnavut ailesi de Drin nehri doğusunda Zadrime bölgesinde bir prenslik kurmağa muvaffak olmuştur. Arnavut milleti geleneksel aşiret kurallarını bu aileye bağlar. Bu kurallar ünlü *Kanuni i Lek Dukagjinit* (Dukagin Kanunu) adı altında bir araya getirilmiştir. Töre esasına dayanan bu kanunların düstur haline getirilmesine XII. yüzyılda başlanmış, XV. yüzyılda İskender Bey'in çağdaşı Aleksander Dukagjin buna son şeklini vermiştir.

1381 de Şahin adında dönme bir Arnavut bir Türk ordusu başında Yanya ve yöresini elinde tutmakta idi; Şahin, Yanya prensi Tomas'a bağlı görünmektedir. Tomas da 1385 te Osmanlı padişahına bağlılığı kabul zorunda kalmıştır. 1387 de Topia'lar tarafından Balşa'lara karşı çağrılan bir Türk ordusu Elbasan yakınında Savra'da Balşa II. nin ordusunu bozmuştur (Balşa ölenler arasında idi). Bununla beraber Arnavut'ların 1389 Kosova savaşında Sırp'ların yanıbaşında Osmanlı'lara karşı savaşa katıldıkları da bilinmektedir.

Arnavut beyleri bundan sonra Osmanlı padişahını metbu tanımışlardır. Vergi vermeği, asker göndermeği ve çocuklarını rehîne olarak padişahın yanına teslim etmeği kabul etmişlerdir. Bununla beraber, bu egemenlikten kurtulmak için fırsat kolluyorlardı. Memlekette Osmanlı idaresinin ve egemenliğinin doğrudan doğruya yerleşmesi ancak Yıldırım Bayezid devrinde, 1394 ten sonra gerçekleşmiştir. Bu devirde Üsküp'te yerleşen Osmanlı Ucbeyi Paşa - Yiğit arasız akınlarla memleketin fethini hazırlamış, Bayezid devrinde Güney A. ta hususiyle Anadolu'dan nakledilen Saruhanlı Türkmen'ler yerleştirilmiştir. Osmanlı'ların Karışıklık Devri'nde Paşa - Yiğit akınlara devam etmiş, Mehmet I. devrinde bellibaşlı Arnavut şehirleri alınmış, bu tarihte Anadolu'dan yeni getirilen göçmenlerle beraber Osmanlı timar sistemi de yerleşmeğe başlamıştır. Argyrokasrto (Ergiri) Osmanlı valisinin merkezi idi. Bu yerlerin idaresi «Arnavut - ili Sancağı Beyi» unvaniyle ucbeylerine verilmiştir. Bununla beraber, yerli Arnavut aristokrasisi de timar kadrosuna girerek varlıklarını korumuşlardır. Bir çoğu Hıristiyan olan bu beyler zamanla müslüman olmuşlardır. Bu devirde Venedik Cumhuriyeti bazı kıyı şehirlerini Arnavut beylerinden alarak buralarda yerleşmiştir.

Balaban Bey Güney A. a yapılan akınlarda (1417-1419) bazı şehirleri almış, Evrenosoğlu Ali Bey de yaptığı bir akınla (1423). Arianites ailesine ve Yuvan Kastriota'ya başeğdirmiş. Yuvan Kastriota dört oğlunu padişaha rehîne olarak göndermeğe mecbur olmuştur: daha sonraki devirlerin ünlü Arnavut başkanı Yorgi (Gjergj; İskender Bey) de bunlar arasında idi.

XV. yüzyıl Osmanlı'larla Arnavut'lar arasında çetin bir mücadele ile geçmiştir. Güney A. ta Arianites ailesi, yine güneyde ve memleketin içerisinde, Arianites'lerle akraba olan, Topia'lar, Kuzey A. ta Kastriota ailesi bu çarpışmanın önderliğini ediyorlardı.

Arianites'ler isyan etmiş (1432), isyan Murat II. nin gönderdiği Evrenosoğlu Ali Bey ve Turhan Bey tarafından bastırılmıştır (1435).

Bu sıralarda, Arnavut'ların millî kahramanı ve tarihlerinin en büyük kişisi gözü ile bakılan ve «A. prensi» diye adlandırılan Yorgi Kastriota (İskender Bey [b. bk.] 1403-1468) ortaya çıkmıştır. Yorgi, rehîne olarak gönderildiği Osmanlı sarayında İslâmlığı kabul edince kendisine « İskender » (Avrupa kaynaklarında Skander, bazen de Scanderberg) adı ve sonra «Bey» sanı verilmişti. Yuvan Kastriota ölünce, Murat II., Kastriota'ların idaresi altındaki prensliği İskender Bey'e vermek istememiş, İskender Bey Kruya (bk. AKHİSAR, AKÇAHİSAR) kalesini ele geçirip isyan etmiş (1443) ve tekrar Hıristiyan olmuş, Leş'te bütün Arnavut prenslerini toplıyarak (mart 1444) prensler arasında bir «Arnavut Bağlaşması» yapmağı sağlamış, kendisi bu Bağlaşmanın başkanı sıfatiyle bütün Arnavut kuvvetlerinin komutasını eline almıştır.

TİRAN suyu üzerinde eski bir köprü

İskender Bey, Osmanlı'ların ilerlemelerinden dehşete düşen İtalyan devletlerinin ve Macaristan'ın yardımını, hususiyle Papa'nın maddî ve manevî teşviklerini görmüştür. A. topraklarının sarplığından ve Osmanlı taktiğini bildiğinden Kruya'yı merkez yaparak Osmanlı'lara karşı uzun bir dayanma göstermiştir. Bu dayanma, Osmanlı'lara karşı her tarafta geriliyen Hıristiyan Avrupa'da İskender Bey'e karşı hayranlık duyguları doğurmuştur. Murat II. (1450) ve sonra Mehmet II. büyük ordular başında İskender Bey'e karşı savaşmışlarsa da onu kesin olarak yenmeğe ve merkezi olan Kruya'yı almağa muvaffak olamamışlardır. Mehmet II. gönderdiği orduların yenilmesi üzerine 1463 te onunla bir anlaşma yapmış, 1466 da ve 1467 de bizzat kendisi neticesiz iki seferde bulunmuştur. İskender Bey 1468 de ölmüştür.

Osmanlı'lar A. un alınması işine İskender Bey'in ölümünden sonra da devam etmişler, Arnavut'ların elindeki son dayanak olan İşkodra kalesi üç ayrı kuşatmadan sonra (1473-1474-1479) alınabilmiş, Venedik'lilerin elindeki Draç (1501), Ülgün ve Bar (1571), şehirleri de daha sonra alınarak A. un işgali tamamlanmıştır. Osmanlı İstilâsından sonra XV. yüzyıl başında eski A. aristokrasisinin Osmanlı Timar kadrosu içine alınması, İslâmlığın evvelâ bunlar arasında kendiliğinden yayılmasını sağlamıştır. İslâmlık halk arasında bundan sonraki yüzyıllarda yavaş yavaş ve yine sosyal ve kültürel bir gelişme yolunda kendini göstermiştir. Bir çok Arnavut'lar bundan sonra halis birer Osmanlı olarak devlet idaresinde önemli yerler almışlardır. XVII. yüzyılda Papa, Arnavut'ları tekrar Katolik yapmak amaciyle birtakım keşişler göndererek propogandaya girişmişse de önemli bir sonuç sağlayamamıştır.

A. ta Osmanlı idaresi kurulduktan sonra burasının bir kısmı Rumeli beylerbeyine, bir kısmı da Kaptanpaşa'ya bağlı olmak üzere sekiz sancağa ayrılmıştır Kanunî Süleyman devrinde bu sancaklardan Ohri, Elbasan, Prizren, Yanya, Avlonya ve İskenderiye (İşkodra) sancaklarının Rumeli Beylerbeyine, İnebahtı ve Karlı ili sancaklarının da Kaptanpaşa'ya bağlı sancaklar olduğu o zamana ait Osmanlı kayıtlarından anlaşılmakta ve XVII. yüzyıla ait kaynaklara göre de bu sancaklara yine Rumeli beylerbeyine bağlı olarak Dukagin, Delvine, Üsküp, Akçahisar, Priştine ile birlikte Vulçitrin adında beş sancak daha katıldığı görülmektedir. Bu durum aşağıyukarı, — İşkodra ve Yanya, Mahmut ve Ali paşalar zamanında vilâyet haline getirilmekle beraber — Tanzimat'a kadar böylece devam etmiş ve 1867 de kabul edilen vilâyet teşkilâtı nizamnamesine göre A., İşkodra vilâyeti (İşkodra Prizren ve Debre sancakları), Yanya vilâyeti (Yanya, Ergiri, Berat, Preveze sancakları) adı altında iki vilâyete ayrılmış sonradan ayrı birer vilâyet halinde teşkilâtlandırılan Manastır ve Üsküp sancakları da Selânik vilâyetine bağlanmıştır.

Gerek Müslüman, gerek Hıristiyan Arnavut'lar Osmanlı İmparatorluğu hayatına iyice karışmış olmakla beraber, fırsat düştükçe bağımsızlık hevesine kapılmaktan da kendilerini alamamışlardır. Meselâ, Geg'lerle Tosk'ların ayaklanması Gazi Hasan Paşa tarafından bastırılmış (1779), Kuzey A. ta Mahmut Buşati Paşa Avusturya İmparatorluğu ordulariyle birlikte Kosova'da Osmanlılar'a karşı savaşmış (1787), A. kıralı olarak tanınmak şartiyle imparator Jozeph II. ile siyasî ve dinî bir antlaşma yapmış; daha sonra, Yan-

ya valisi Tepedelenli Ali Paşa (b. bk.) ayaklanması da Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun zaman uğraştırmış, Tepedelenli ancak Hurşit Paşa ordularına yenildikden sonra öldürülmüştür (1822).

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kuzey A. ta Mustafa II. Buşati, Güney A. ta Tepedelenlioğlu Veli Bey, Orta A. ta silâhtar Poda Paşa ayaklanmaları olmuştur; yine aynı dönemde Müslüman Arnavut'lar 1835, 1844/45, 1847 de; Kuzeydeki Hıristiyan Arnavut'lar Kalkandelen ve Kaplanhan'da 1844 te; güneyde Çam'lar ile Tosk'lar 1847 de; Karadağ sınırındaki Vasoeviç kabilesi 1854 te ayaklanmışlardır. Bu yüzyılın ikinci yarısındada Mirdit'lerin başı prenk Bib Doda katolikleri ayaklandırmıştır (1876).

Berlin antlaşması (1878) gereğince Ülgün, Karadağ'a; Kalama nehrine kadar güney Epir de Yunanistan'a verilecekti. Arnavut'lar, Ayastefanos antlaşmasının hükümleri belli olunca mleketlerini savunmak için Prizren Arnavut Bağ laşması'nı kurmuşlar, Berlin antlaşması gereğince kendilerine verilen yerleri almak üzere sınırı aşan Karadağ kuvvetlerini geri püskürtmüşlerdir; devletler bu dayanmayı görünce Berlin Kongresinin verdiği kararı Arnavut'lar lehine değiştirmişlerdir.

Arnavut Bağlaşması bir «adem-i merkeziyet» kararı alıp da hususiyle Kuzey A. ta kendi başına bir idare kurmağa girişince Abdülhamit II., Derviş Paşa komutasında bir ordu göndermiş, Üsküp'ü alan Osmanlı'lar Prizren yöresinde Bağlaşma kuvvetlerini yenerek Prizren'e girip Bağlaşma komitesini dağıtmış, Arnavut Bağlaşması başkanlarından bazılarını tevkif ederek Anadolu'ya sürmüştür.

XX. yüzyılda, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet (1908) ilân edilince A. ta yeniden Arnavut okulları ve Başkim kulüpleri kurulmuş ve Arnavutça yayımlar başlamışsa da, İttihat ve Terakki Partisi kulüp ve okulları kapatarak Arnavutça yayımları yasak etmiş; bunun üzerine Kosova'da çıkan isyan (1910) Şevket Turgut Paşa tarafından bastırılmıştır.

Bu devirdeki ayaklanmalara karşı Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirler Arnavur'lar üzerinde tepkiler uyandırmış ve Arnavut'ların özel bir idareye kavuşması yolundaki isteklerini kuvvetlendirmişti. 1912 ayaklanmasında Üsküp'ü de ele geçirerek Makedonya'ya doğru inmeğe başlıyan isyancılarla Osmanlı hükümeti arasında bir uyuşma yapılarak (19 ağustos 1912) aşağıdaki şartlarla A. a özerklik verilmesi kararlaşmıştır:

a) Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerinde memurlar yerli olacaklar.

b) Harb hali dışında Arnavut'lar askerlik görevlerini Rumeli'de yapacaklar.

c) Arnavut dilinin okutulması serbest olacaktır.

Arnavut'lar bu şartlar içinde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmağı kabul etmişlerdir. Böylece, kendi topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu topluluğu içinde Balkan devletlerinin hırsından daha iyi koruyabileceklerinden emindiler. Çünkü İkinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı hükümetinin müsaadesiyle bütün Rumeli'nde çoğalmış olan Slâv ve Yunan okulları Arnavut milliyetçiliğinin aleyhinde açıkça ve çok etkili bir surette çalışıyordu.

Hükümetin Arnavut'lara tanıdığı hakların tatbikine başlanacağı sırada Osmanlı'ları Balkan'lardan atmak gayesini güden Balkan devletleri, Osmanlı devletine birlikte hücum etmeğe karar vermişler, 8 ekimde ilk olarak Karadağ Türkiye'ye saldırmış, 17 ekimde de Osmanlı devleti, ile Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında harb başlamıştır. Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı müşir Ali Rıza Paşa'nın komutasında bir batı ordusu kurulmuştu. Karadağ'dan başka, bağlaşık ordular az zamanda Arnavutluk'ta, Makedonya'da ve Trakya'da ilerlemeğe başlamışlardı. Bu sıralarda İstanbul'da bulunan Arnavut milletvekillerinden İsmail Kemal Vlora Romanya yoliyle Triyeste'ye, oradan da, yolda kendisine katılan Arnavut vatansever ve aydınlarından bileşik bir grupla Draç'a gitmiş, Osmanlı devletinin harbi kesin olarak kaybettiği inanciyle Draç'ta bağımsızlık ilân etmiş (26 kasım), fakat Draç halkı Osmanlı'ların yenildiğine inanmadıklarından ve kendi askerlerinin İşkodra'da Karadağ'a karşı savaştıklarını düşünerek İsmail Kemal'e uymamışlardır. İsmail Kemal kara yoliyle Draç'tan Avlonya'ya gitmiş, orada kendisine katılanlarla bir millî kurultay kurarak 28 kasım 1912 de A. bağımsızlığını ilân etmiştir. 4 aralıkta Avlonya'da ilk Arnavut geçici hükümeti ve on sekiz kişilik bir millî meclis kurulmuş, bu hükümet Arnavut bağımsızlığını tanıtabilmek için büyük devletlere telgrafla başvurmuş ve Balkan'larda barış işiyle uğraşmakta bulunan Londra Elçiler Konferansı'na Arnavut delegelerini göndermiştir. Londra konferansı Arnavutluk bağımsızlığını tanıyarak (17 aralık 1912) şu kararları vermiştir:

1) Osmanlı egemenliği altında kendi imkânlariyle yaşayabilecek özerk bir A. kurulacak. Bu özerklik büyük devletlerin himaye ve kefaletine dayanacak.

2) Özerk A. un sınırları Yunanistan Sırbistan ve Karadağ sınırlarına dayanacak.

3) A. kıyılarında Sırbistan'a büyük devletlerin kefaletine dayanan serbest bir ekonomik mahreç verilecek.

Sınırların tayini meselesinde anlaşmazlık çıkmış, Arnavut delegasyonu 2 milyondan fazla nüfuslu bir A. kurulmasını, Balkan bağlaşıkları ise ancak 400 000 nüfuslu bir Orta A. kurulmasını istemişlerdir. Avusturya ve İtalya A. tezini, Rusya ise Balkanlı bağlaşıkların tezini desteklemişlerdir. Konferansta bu tartışmalar yapılırken bağlaşıklar Yanya ve İşkodra'dan başka hemen bütün Rumeli'yi ele geçirmişlerdi. Çetin bir savunmadan sonra Yanya (20 şubat 1913) ile İşkodrada (23 nisan 1913) teslim olmuştu. İşkodra'yı önce Hasan Rıza Paşa, onun Esat Paşa Toptani tarafından öldürülmesinden sonra da Esat Paşa savunmuştur.

Londra Konferansı, 29 temmuz 1913 te A. hakkında şu kararı vermiştir: «A., altı büyük devletin kefaleti altında tarafsız ve veraset sistemine dayanan bir prenslik olacak; prens bu devletler tarafından seçilecek; Türkiye'nin A. üzerindeki bütün egemenlik bağları kesilecek; milletlerarası bir denetleme komisyonu (içinde bir A. temsilcisi bulunmak şartiyle) hükümet idare ve maliyesine nezaret edecek; A. devletinin jandarması Avrupa'lı subaylar tarafından kurulacak ve düzenlenecektir». Londra konferansının tayin ettiği sınırlara göre, A., kendi istekleri karşısında yarı yarıya küçülmüş bulunuyordu.

Esat Paşa Toptani Avlonya kükümetini tanımıyarak Draç'ta yeni bir hükümet kurmuş (14 ekim 1913), İsmail Kemal A. da ikiliğe son vermek için hükümetten çekilerek İtalya'ya gitmiştir (24 ocak 1914). Büyük devletler Alman prenslerinden Wied prensi Wilhelm'i A. prensliğine seçmişler, prens Wied, Mbret Wilhelm I. sanı ile Draç'a gelmiştir (7 mart 1914). Mbret Wilhelm I., Turhan Paşanın başkanlığında ilk hükümeti kurmuş, aynı kabinede içişleri bakanı olan Esat Paşa Toptani, entrikaları yüzünden çok geçmeden memleket dışına çıkarılmıştır.

Mayıs sonlarında prense karşı isyan çıkmış, Osmanlı soyundan bir prens istiyen isyancıların baskısı karşısında Mbret Wilhelm I., denetleme komisyonunun tavsiyesiyle A.

tan ayrılmış ve isyancılar A. a hâkim olmuşlardır. İtalya'da bulunan Esat paşa Toptani, prensin uzaklaşması üzerine Sırbistan'daki Arnavut'lardan kurduğu bir kuvvetle Draç'a gelip âsi meclisin başına geçmiş, fakat Abdülhamid II. nin oğlu prens Burhanettin'in A. prensi olmasını görüşmek amaciyle İstanbul'dan gelmiş olan heyeti geri çevirmiş, bunun üzerine Esat Paşa Toptani'nin isyancılarla arası açılmıştır.

A. bu karışık durumda iken Birinci Dünya Harbi başlamış, sükûnu sağlamak bahanesiyle Yunanistan Saranda limanına asker çıkararak (24 ekim 1914) Ergiri ve Görüce sancaklarını, İtalya da Sazano adasını (25 ekim 1915) ve Avlonya'yı (25 aralık 1914) işgal etmişlerdir. Draç'ta isyancılar tarafından kuşatılan (nisan 1915) Esat Paşa Toptani hükümeti Sırp'ların askerî yardımiyle kurtulmuş ve bütün isyancı başkanlarını astırmıştır.

İngiltere, Fransa, ve Rusya arasında 26 nisan 1915 te imzalanan ve İtalya'ya eylül 1916 da bildirilen gizli bir anlaşma uyarınca, 1913 Londra konferansı kararlarının aksine, A. un parçalanmasına karar verilmişti: İtalya, Avlonya ve ardelini; Yunanistan, Ergeri ve Görüce sancaklarını; Karadağ, İşkodra'yı; Sırbistan, Kara Drin'in doğusundaki toprakları alacak, Arnavut'lara bağımsız küçük bir Orta A. bırakılacaktır.

Bu sırada Karadağ, İşkodra'yı işgal etmiş (27 haziran 1915), Avusturya-Macaristan ordularına yenilen Sırp orduları Adriya Denizi'ne doğru çekilince Avusturya-Macaristan orduları İşkodra üzerinden Draç'a inmiş (27 ocak 1916), Esat Paşa Toptani, hükümetiyle birlikte Selânik'e çekilmiş, Avusturya-Macaristan, A. ta yeni bir idare kurmuştur.

İtalyan'lar Ergiri sancağını (ekim 1916), Fransız'lar da Görüce'yi Yunan'lılardan almışlardı. Avusturya-Macaristan kendi himayesi altında A. özerkliğini, İtalyan'lar da Ergiri kalesinde A. bağımsızlığını ilân etmişlerdir. Bulgar'larla bağlaşıklar arasında silâh bırakışması yapıldıktan sonra (29 eylül 1918) Avusturya-Macaristan kuvvetleri A. tan çekilmiş, İtalyan'lar Görüce ve Fransız'ların işgalindeki İşkodra'dan başka bütün A. u işgal etmişlerdir.

Draç'ta bir millî kongre toplanmış (25 aralık 1918), Turhan Paşa'nın başkanlığı altında geçici bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümet, Paris'te çalışmalarına başlıyan barış konferansından, Wilson prensipleri gereğince, millî sınırları içinde bağımsız bir A. un tanınmasını istemiştir. Fakat Tittoni-Venizelos anlaşması (29 temmuz 1919) ile İtalya, Avlonya ve ardeli üzerinde egemenlik, geri kalan A. üzerinde manda hakkını alacak, Ergiri ve Görüce sancakları da Yunanistan'a katılacaktı. Bu anlaşmanın Paris barış konferansınca da onanacağı görülüyordu. Buna karşı koymak üzere Arnavut'lar Luşna Kongresi'ni toplamışlar (21 ocak 1920), yeni bir hükümet kurarak devlet başkanlığını bir naipler meclisine veren ikinci bir anayasa yapmışlar, Tiran'ı hükümet merkezi olarak kabul etmişler, Esat Paşa Toptani taraflılarının çıkarttıkları isyanı Esat Paşa'nın Paris'te bir öğrenci tarafından öldürülmesi üzerine bastırabilmişler, Avlonya'da İtalyan'ları yenmişler, İtalya ile imzaladıkları (2 ağustos 1920) antlaşma gereğince Avlonya ve ardelini geri almışlardır. Bu antlaşma gereğince İtalyan'lar Sazan adası müstesna, Avlonya ve ardelini A. a bırakarak askerlerini A. tan çekmişlerdir.

A., Milletler Cemiyeti (b. bk.) ne üye olarak kabul edilmiş (19 aralık 1920), 1921 de A. ta saylâv seçimi yapılarak 75 kişilik bir parlâmento kurulmuş ve Paris barış konferansı, 1913 te kabul edilen A. sınırlarını tanımıştır (9 kasım 1921).

1912 den 1921 e kadar bağımsızlık için savaşan A. ta 1921 den sonra parti mücadeleleri başlamıştır: hükümet darbesi yapmak istiyen bir saylâvlar gurupunun teşebbüsü içişleri bakanı Ahmet Zogu tarafından bastırılmış (8 mart 1922), daha sonra Başbakan Zogu'ya bir öğrenci tarafından suikast yapılınca (23 şubat 1924) Zogu'nun adamları muhalefet partisi üyelerinden birini öldürmüşler (20 nisan 1924), bunun üzerine muhalefet partisi parlâmentodan çekilip isyan çıkarmış, isyancı kuvvetler Tiran'a girince (10 haziran 1924) Zogu Yogoslavya'ya sığınmış, Fan Noli'nin başkanlığı altında muhalefet partisi hükümeti kurulmuş (16 haziran 1924), Zogu Yogoslavya'nın yardımiyle topladığı kuvvetlerle sınırı geçerek Tiran'a girip hükümeti eline almış (24 aralık 1924), Tiran'da topladığı (ocak 1925) büyük kurultay anayasayı ve rejimi değiştirip cumhuriyet ilân etmiş (21 ocak 1925) ve Zogu Cumhurbaşkanı seçilmiştir (31 ocak 1925). 1928 de Tiran'da toplanan kurultay anayasayı tekrar değiştirerek kırallığı kabul etmiş ve Zogu, bir müddet sonra, Zogu I. unvaniyle kıral ilân edilmiştir (1 eylül 1928). Bu dönemde A. ta idare, ekonomi, toplum ve kültür alanlarında birtakım yenilikler yapılmıştır.

İkinci Dünya Harbi'nden az önce Mussolini A. u istilâya kalkışmış (7 nisan 1939), Zogu I. kısa bir savunmadan sonra memleketten ayrılmıştır. Bu dönemde A. ta yerli bir parlâmento ile bir hükümet bulunmakla beraber İtalya kıralı A. kıralı ilân edilmiş, iki memleketin sınırları, dış ve millî savunma işleri birleştirilmiş, aradaki gümrük kaldırılmıştır. İkinci Dünya Harbi'nde Yogoslavya ile Yunanistan'ı istilâ eden Almanya, Kosova ve Manastır illerinin bir kısmını A. a katmış, Mussolini düşünce (1943) Alman kuvvetleri A. u işgal etmiştir.

1941 den sonra A. ta da bir mukavemet haraketi başlamış. İkinci Dünya Harbi sonunda, Enver Hoxha [*hoca* ok.] başkanlığında bir Halk Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Bu hükümet Kominforma girmiş ve Sovyet Rusya'nın peykleri arasına katılmıştır.

ARNAVUTKÖY, Beşiktaş ilcesine bağlı bucak merkezi. A., İstanbul Boğazı'nın batı kıyısındadır. Nüfusu 9832 (1945) dir. Köyün tamamı, şimdiye kadar birkaç defa yanmıştır. İstanbul'dan bazı kimseler yazı burada geçirirler; kışın onların yerlerini, çocukları civardaki okullara giden aileler alır. A. yakınında 400 dekar kadar genişlikte olan tarlalardan, yılda 25-30 bin kilo osmanlı çileği ve 40-45 bin kilo frenk çileği elde edilir. Bu tarlaların yerinde daha önceleri bağlar vardı.

A. iskelesi yakınında gazino ve kahvehaneler çoktur; hususiyle Akıntı burnundaki gazinoları tanınmıştır.

A. de eskiden temmuzun son pazartesinden çarşambasına kadar üç gün süren bir panayır kurulur ve köy halkı, civardan gelenlerle birlikte her gün geç vakitlere kadar eğlenirdi; Birinci Dünya Harbi'nden sonra bu gelenek bırakılmıştır.

ARNDT [*arnt* ok.], **Ernst Moritz** (1769-1860), Alman şairi. Rügen adasında Scharitz'te doğmuş, Bonn'da profesör olarak ölmüştür. Dinbilim, tarih ve coğrafya öğrenimi gördükten, İsveç ve Petersburg'da birtakım siyasî geziler yaptıktan sonra 1813 yılında Napoléon'a karşı Alman ayaklanmasını, Baron v. Stein'in taraflısı olarak, şiirleriyle terennüm etmiştir. *Was ist des deutschen Vaterland?* (Alman'ın anavatanı nedir?), *Der Gott, der Eisen wachsen liess* (Demiri yaratan Allah), *Was blasen die Trompeten?*

(Borular ne çalıyor?) gibi şiirler yazmıştır. *Der Rhein Deutschlands Strom, aber nicht Deutschlands Grenze* (Ren Almanya'nın sınırını teşkil etmez, bir Alman nehridir) adlı broşürü ve *Der Wächter* (Bekçi) [1815] adlı gazetesi de aynı ruhu taşır. Bütün yazılarında, millî, meşrutî ve bir hükümdarla idare olunan bir devlet hakkındaki romantik fikri savunmuş, yabancı egemenliğine ve irtica'ya karşı savaşmıştır.

ARNE [*ārn* ok.], **Thomas Augustine** (1710-1778), çok eser vermiş bir İngiliz şarkı ve opera yazarı. Shakespeare'in lirik şiirlerini bestelemiştir. Bu besteler İngiltere'de hâlâ çok rağbet görmektedir. İngiltere'nin millî marşı *God Save the King*'in bestesi sahne için yazdığı eserinin birindedir. Diğer bir millî marş olan *Rule Britannia*'nın bestesini de A. yapmıştır.

ARNEAİ, eski Anadolu'da, Lykia bölgesinde bir şehir. Örenleri, Kohu dağının güney eteğinde bulunan Ernes köyünün güneyindeki sarp kayalıklar tarafından korunan bir dağ burnundadır. Şehrin surları ve kaleleri iyi korunmuştur. A. de, Lykia dilinde yazılmış bir yazıt da bulunmuştur. A., Koroe şehrini de içine alan bir siyasî birliğin başı idi. III. yüzyılda, imparator Gordianus III. zamanında basılmış sikkeler vardır.

ARNEBYA (Arnebia), hodangiller (Borraginaceae) den 15 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar bir yıllık veya uzun ömürlü otsu bitkilerdir. Yurdumuzda yabani olarak yetişen *A. tingens* türünün kırmızı renkli köklerinden boya çıkarılır. *A. cornuta* altın renginden veya kahverenkli, benekli çiceklerinden dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ARNEIRO, José Augusto Ferreira Veiga, Viconde d' (1838 - 1903), Portekiz'li besteci ve Domincus rahibi. Çin'in Makao şehrinde doğmuş, San Remo'da ölmüştür. 1866 yılında Lizbon'un San Carlos tiyatrosunda *Gina* adlı baleti temsil edilmiştir. En önemli eseri *Te Deum*'dur. Bu eser, 1971 yılında Lizbon'daki St. Paulo kilisesinde çalındıktan bir müddet sonra Paris'te tekrarlanmıştır. *l'Elisir de Giovinezza* adlı operası 1875 yılında, *Derelitta* operası da 1885 yılında San Carlos tiyatrosunda oynanmıştır. Son operasının adı *Don Bibas*'tır. Bunların dışında daha birçok dinî müsiki eserleri, senfoniler, v. b. yazmış olan A., XIX. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş olan Portekiz bestecilerinin başında gelir.

ARNHEM, Holânda'da Aşağı Ren üzerinde ve Gelderland yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 86 000(1939)dir. Tütün ticareti merkezidir; birçok kültür kurulları vardır. Çevresinde villalar vardır.

ARNHEMLAND [*ąrnhemlænd* ok.], Avustralya'nın kuzeyinde Carpentaria körfezi ile Timor denizi arasında, kaba şekilli bir yarımada. 1623 te kıyılarında araştırmalar yapan Holânda gemicilerine izafe edilerek adlandırılmıştır, Madenciliğe (altın), plântaj tarımına ve hayvancılığa elverişli olduğu halde bu yerleşilmemiş bölüm 1940 yılına kadar ekonomik bir gelişme gösterememiştir.

ARNİ, Hindistanda yaşıyan bir çeşit mandaya yerliler tarafından verilen ad. Buna Hindistan mandası da derler. Tonyaklı memelihayvanlar (Ungulata)ın çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takmına bağlı bovide (Bovidae) familyasının *Buffelus* (*Bubalus*) türüne A. adı verilmiştir. Bazen de A. bir ırk kabul edilerek *B. buffelus arni* bilimsel adını almıştır. Türkiye'de, doğu Avrupa'da, İtalya'da ve Mısır'da yaşıyan manda, A. nın bir modifikasyonu neticesinde meydana gelmiş bir ırkıdır. A. çok iri yapılı, seyrek kıllı, koyu külrengi veya siyahımtrak renklidir. 3 m kadar uzunluğu ve 2 m kadar yüksekliği vardır. Başın arka tarafına doğru hilâl şeklinde kıvrılmış uzun boynuzları vardır. Kök taraflarında kalın olan boynuzlar uc taraflarına doğru incelir. Daha ziyade bataklık yerleri sever ve güzel yüzer. Yaşadığı yerlere zarar yapar. Yerliler, A. yi evcilleştirerek tarla ve ev işlerinde kullanırlar.

ẠRNI, Magnusson (1663-1730), Danimarka'lı tarih ve dil bilgini. Batı İslânda'da Middal'da doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Kopenhag'da öğretmenlik ve kitaplık müdürlüğü yapmıştır. İslânda tarihini yazmak istemiş ve Kopenhag'a giderken beraberinde çok değerli belge koleksiyonları getirmiştir. Bunların önemli bir kısmı 1728 yılında bir yangında yanmıştır. Bu belgelerin yangından kurtarılan kısmı Kopenhag'ı Nordik filolojisi'nin merkezi haline getirmiştir. A., Danimarka'nın tarihini yazmış ve Kopenhag üniversitesi'ne 1800 cilt yazma eser bırakmıştır.

ARNICHES [*arniçes* ok.], **Carlos** (1866-1943), İspanyol tiyatro yazarı. Alicante'de doğmuştur. Madrid şehrinin halk dili ile yazılmış, eğlendirici bir çok piyesleri vardır; ayak takımının hayatından aldığı bu mevzuları felsefî ve ahlâkî bir ilgi ile incelemiştir; konuşmaları çok hareketlidir; tipleri ve tasvir ettiği muhit ilgi çeker; sahne oyunlarında ustadır. Eserlerinin bazıları şunlardır: *Las estrellas* (Yıldızlar), *El puñao de rosas* (Gül demeti), *Es mi hombre* (O benim erkeğimdir), *Mi papá* (Babam), v. b.

ARNİKA (Arnica), bileşikgiller (Compositae) den kuzey yarımkürede 18 kadar türü yetişen otsu bir bitki cinsi. En çok dağlık yerlerde raslanan *A. montana* türünün gövdesi 50 cm yüksekliğinde, yukarı yumurta şeklinde ve düz kenarlı, alt ve üst yüzleri tüylü olup gövde dibinde rozet durumunda sıralanmışlardır. Çiçekleri sarı renkli ve sürgün ucunda teker teker bulunur. Çiçek ve yaprakları bademcik iltihaplarına karşı gargaralarda kullanılır.

ARNİKA

ẠRNIM, Elisabeth (kısaca: **Bettina) von** (1785 - 1859), Alman kadın yazarı. Klemens Brentano'nun kızkardeşidir. Goeth'ye âşık olmuşsa da 1811 de Ludwig Achim von Arnim (b. bk.) le evlenmiştir. Kocasının ölümünden sonra *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* (Goethe'nin bir çocukla mektuplaşması) [1835] adlı eseri yayımlamıştır. Bunda gerçekle hayal birbirine karışmış bulunmaktadır. Başka kişilerle de mektuplaşmış ve yazılanları yayımlamıştır.

ẠRNIM [Arnheim], Hans Georg von (1581-1641), Alman komutanı. 1613 te İsveç, 1621 de Lehistan, 1626 da Kutsal Roma Germen imparatorunun hizmetine girmiştir. İmparator orduları başkomutanı Wallenstein'in güvenli adamı olarak 1628 de Stralsund şehrini kuşatmış ve Feldmareşal olmuştur. İade fermanının (Restituonsedikt)

çıkarılması üzerine Luther'in mezhebine olan sıkı bağlılığı yüzünden imparatorun hizmetinden ayrılmıştır. 1631 de, Protestan olan Saksonya ordusunun komutanlığını üzerine olarak Saksonya'nın İsveç kıralı Gustav Adolf ile bağlaşma yapmasını sağlamıştır. Breitenfeld meydan savaşında Protestan ordusunun sağ kanadına komuta etmiş, sonra imparator kuvvetlerine karşı Bohemya ve Silezya'da savaşmıştır. Protestan mezhebinin ezilmemesini istemekle beraber Almanya İmparatorluğu'nun yabancı tahakkümüne girmesini önlemeğe çalıştığından, çok geçmeden İsveç siyasetine karşı cephe almış, 1632-33 te bu hususta Wallenstein ile müzakerelerde bulunmuştur. Prag Barışından sonra Saksonya hizmetinden ayrılan A., İsveçli Oxenstierna tarafından yakalanarak 1637 de Stockholm'a götürülmüşse de 1638 de kaçıp Almanya'ya dönmeğe muvaffak olmuştur. İmparatorluk ve Saksonya generali olarak Fransa ve İsveç'e karşı harb hazırlıklarında bulunurken ölmüştür.

ARNIM, Harry, Graf von (1824-1881), Alman diplomatı. Pomeranya'nın Moitzelfitz kasabasında doğmuş, Nice'de ölmüştür. Çeşitli ve önemli siyasî görevlerde bulunduktan sonra 1871 de Bismarck tarafından Frankfurt görüşmelerine memur edilmiştir. 1872de doğrudan doğruya başbakan Thiers ile görüşmek üzere Paris'e olağanüstü elçi gönderilmiştir. Hürriyet düşmanı fikirleri dolayısiyle ve Bismarck'ın arzusuna karşı gelerek başbakan Thiers aleyhinde çalışmış ve politikası Bismarck ile çatışınca doğrudan doğruya imparatorla mektuplaşmak istemiştir. Bismarck bunları duyunca A. i Prusya'ya çağırmıştır (1874). Almanya'nın yeni Paris elçisi sefaret dosyalarında birçok evrakın bulunmadığını görmüş, bunlar A. den istenmiş, A. bazılarını vermiş, bir kısmını da saklamıştır. Bundan dolayı mahkemeye verilmiş ve ilk oturumda hüküm yemiştir. A., dâvayı temyiz etmiş ve Zürich'te *Vorgeschichte des Arnim Prozesses* (Arnim yargılanmasına götüren yol) [1875] adı ile sakladığı belgeleri yayımlamıştır. Aynı yıl içinde ve aynı şehirde *Pro nihilo!* (Hiçbirşey için değil) adlı, Bismarck'ı kötüliyen imzasız fakat çok canlı bir üslûpla yazılmış bir risale yayımlamıştır. Bu adsız broşürü pek tanınmıyan Otto von Loë'nin yazdığı hakkında bir söylenti vardır. Bunun üzerine yeniden takip olunmuş ve yüksek mahkeme tarafından beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. Kendini savunmak için Almanya'ya serbesçe girmek iznini istemiş, bu müsaade verilmiş, fakat izin kâğıdı kendisine Nice'de ölümünden sonra ulaşmıştır.

ARNIM, Jürgen, Baron Sixt von (doğ. 1889), Alman generali. Tanklara karşı istihkâm kurma uzmanı olarak ün kazanmıştır. İkinci Dünya Harbi'nde, Afrika cephesinin Tunus'a sınırlandığı son safhasında, 1943 yılı ocak ayında, general Nehring'in yerine Tunus'taki Alman ordusunun komutanlığına getirilmiş, Gabès'in güneyindeki Mareth hattının yarılmasından (20-21 mart 1943) sonra durumu güçleşmiş, ve Mareşal Rommel'in yaralanarak Afrika'dan ayrılması üzerine, nisan 1943 te, Afrika'daki bütün Alman-İtalyan kuvvetlerinin başkomutanı olmuştur. Bizerte-Tunus Enfidaville'deki son köprübaşlarında da tutunamamış, ve 7 mayıs'ta Bizerte'le Tunus'un düşmesi üzerine 12 mayıs 1943 te İngiliz-Amerikan kuvvetlerine teslim olmuş ve böylece Afrika cephesi kapanmıştır.

ARNIM, Ludwig Joachim (kısaca: **Achim**) **von** (1781 - 1831), Alman şair ve romancısı. Berlin'de doğmuş, Wiepersdorf'ta ölmüştür. Şairane tasvirlerle yazılmış romanlariyle tanınır. *Armuth, Reichthum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores* (Kontes Dolores'in fakirliği, zenginliği hatası ve pişmanlığı) [1810], *Die Kronenwächter* (Tacın bekçileri) [1817] adlı eserlerinde hayalî ve garip şeylere büyük bir yer ayrılmıştır. Arnim, Brentano ile *Des Knaben Wunderhorn* (Erkek çocuğun harikulâde borusu) adı altında Alman halk şarkılarını toplamış ve bu eserin birçok parçalarını kendisi yazmıştır.

ARNO (Lât. Arnus), Apenin yarımadasının, Toscana yöresinde Tiber'den sonra gelen önemli ırmak. Uzunluğu 240 km, çevreği 83 000 km². Apeninler'den doğar, birtakım verimli ovalardan ve yarma vâdilerden geçerek Pisa yakınında Ligurya denizine dökülür. Ağzı, kıyı bölümünü doldurması dolayısiyle Ortaçağdakinden 10 km daha ileri itilmiştir. A., mevsimine göre saniyede 7 - 2 000 m³ su geçirir. Chiana kanalı yoliyle Tiber çevreğinden de su alır. Floransa'dan aşağıda kalan 106 km lik bölümü taşına elverişlidir.

ARNOBIUS (M. S. III. - IV. yüzyılda), hitabet öğretmeni. Kuzey Afrika'daki Sicca şehrinde yaşamıştır. Hıristiyan olduktan sonra, yeni imanının samimiliğini göstermek için *Adversus nationes* (Payenlere karşı) adlı bir eser yazmıştır. Bu eserde, çoktanrıcılığı çürütmek için, tanrılara dair efsanelerin bütün çirkin ve ahlâksız taraflarını toplamıştır. Din tarihi bakımından çok önemli olan bu eser Reifferscheid tarafından 1885 te yayımlanmıştır.

ARNOGLOSSUS, kemikli balıkların akantopterigii (Acanthopterygii) alt takımından plörenektide (Pleuronectidae) familyasına bağlı bir cinsi; bu bir çeşit kalkan balığıdır; gözleri sol taraftadır. İnterorbiter mesafeleri dikey göz çapından daha küçüktür. Vücudu oldukça iri pullarla örtülüdür. Sırt yüzgeçi gözlerin ön tarafından başlar. Anüsün ön tarafında dikenler vardır. Yançizgileri göğüs yüzgecinin üst tarafında yukarı doğru kıvrım yapar. Avrupa denizlerinde ve Hint Okyanusu'nda yaşıyan türleri vardır. Türkiye denizlerinde *A. imperalis, A. grohmani, A. thori, A. laterna, A. kesslei* adlı türleri yaşar.

ARNOLD [*ą̄rnĭld* ok.], **Benedict** (1741-1801), Amerikan generali. Norwich'te doğmuş, Londra'da ölmüştür. Amerika İstiklâl Harbi sırasında parlak bir başarı göstermiş, sonra ihtilâsla suçlandırılmıştır. Westpoint tersanesini İngiliz'lere teslim etmek istemişse de bu isteği sezilince düşman tarafına geçmiştir. İngiltere'de kötü bir durum içinde ölmüştür.

ARNOLD, Georg (XVII. yüzyıl), Avusturya'lı besteci ve organist. Feldberg(Tirol)de doğmuştur. Önce Innsbruck'da organistlik yaptıktan sonra Bamberg piskoposunun yanına aynı vazife ile gitmiştir. 1651-1676 yılları arasında birçok motet, psalmus, missa mecmuaları yayımlamıştır. *Canzoni, Ariae et Sonatae 1-4 violis cum basso continuo, op. 3* adlı eseri 1659 da yayımlanmıştır.

ARNOLD [*ą̄rnĭld* ok.], **Henry Harley** (doğ. 1886), Amerika'lı general. Havacılık uzmanıdır. Filipin'lerde hizmet gördükten sonra, Birinci Dünya Harbi'nde, ilk olarak, topçu ateşini gözetleyip haber vermek için uçakta radyo kullanmıştır. 1934'te bombardıman uçaklariyle Alaska'yı dolaşmış, 1938 de Amerika Birleşik Devletleri'nin hava kuvvetleri komutanlığına getirilmiş, İkinci Dünya Harbi sırasında, 1942 de, hava kuvvetleri, teşkilat bakımından

kara ve deniz kuvvetleriyle eşit seviyeye getirildiği zaman, Arnold, hava ordusunun başkomutanlığını üzerine almış ve bütün harb süresince Amerikan hava harbini idare etmiştir. 1944 yılı sonunda, bu harbde birinci derecede rol oynamış olan Amerikan generalleri için yeni konan beş yıldızlı «ordu generali» (general of the army) rütbesine yükseltilmiştir. 1946 da emekliliğe ayrılmıştır.

ARNOLD [*ąrnïld* ok.], **Matthew** (1822 - 1888), İngiliz şair ve tenkidcisi. Laleham'de doğmuş, Liverpool'da ölmüştür. Rugby koleji müdürü Thomas A. (b. bk.)un oğludur. Rugby ve Oxford'da okumuş, 1851 den sonra okul müfettişliklerinde bulunmuş, 1857 de Oxford üniversitesi nazım kürsüsü profesörlüğüne atanmış ve burada on sene çalışmıştır. Fransa, Almanya, Holânda ve daha bazı memleketlerin eğitim ve öğretimi üzerinde araştırmalar yapmak üzere oralara vazife ile gönderilmiştir. Son senelerinde konferanslar vererek Amerika'yı dolaşmış, buradaki nutuk ve konferanslarını *Discourses in America* (Amerika'da konferanslar) adlı kitabında toplamıştır.

Matthew ARNOLD

A., Victoria devrinde romantizm akımına karşı doğan Neo-klâsisizm akımının öncülüğünü etmiştir. A. eski Yunan sanatını çok iyi bilir ve o sanatın etkisiyle ağırbaşlı ve sakin bir sanata ulaşmağa çalışırdı. Yunan üslûbunu örnek olarak almıştır, fakat klâsik üslûba uyma gayretinde aşırı gidişi yüzünden şiirlerinde bir yapmacıklık ve kuruluk vardır. Hususiyle uzun şiirlerinde klâsik geleneğe sadık kalmak için epey fedakârlık yapmak zorunda kalmıştır. Yalnız, kaybolmuş bir oğulla babası arasında geçen bir dövüşü ve ölümleri sırasında birbirlerini tanımalarını hikâye eden *Sohrab and Rustum* (Firdevsî'nin *Şehname*'sindeki Suhrâb ile Zâl oğlu Rüstem) isimli uzun şiirinde şeklin klâsik saflığı ile hissin ateşli romantizmini birleştirmiştir. Aynı özellik, kolej arkadaşı Arthur Hugh'yu anmak için yazdığı *The Scholar Gybsy* (Öğrenci çingene) ile *Thyrsis* adlı kısa şiirlerinde de görülür.

O devirde yetişen Carlyle, Browning, Tennyson, v. b. gibi şairlerin metafizik inanç ve ümitlerine karşı, A. şüpheci bir tavır takınır ve teselliyi akılda arar; fakat yeni akımlara ve hayata karşı kayıtsızdır; o, eski Yunan düşünüş ve sanatını ideal olarak kabul eder.

A. un dinî tedirginliği *Dover Beach* (Dover kıyısı) ve *Obermann* adlı yazılarında çok güzel ifade edilmiştir. A. un başlıca şiir kitapları *The Strayed Reveller and other Poems* [1849], *Empedocles on Etna* [1852], *Poems* (şiirler) [1853-5], *New Poems* (Yeni şiirler) [1867] dir. Konusunu eski Yunan edebiyatından aldığı manzum tragedyası *Merope* [1858] dir.

A., nesir alanında sosyoloji, din, ahlâk konularında bir çok eserler yazmıştır. Edebiyata dair nesirleri klâsisizm ideali üzerine kurulmuştur; kendisi bunu «olgunluk ideali» diye adlandırır. Dinde, politikada, öğretimde, hattâ edebiyatta, mutaassıp İngiliz orta sınıfının «philistinism» diye adlandırdığı dargörüşlülüğü ile savaşır ve ancak geniş kültür sayesinde her fenalığın önlenebileceğini söyler.

A. un edebî tenkid alanında, Homeros hakkındaki *On Translating Homer* (Homeros tercümesi üzerine) [1861] adlı konferans serisi, onun sanat anlayışını aydınlatması bakımından önemlidir. *Essays in Criticism* (Tenkid denemeleri) [1865] de Wordsworth ve Byron hakkındaki denemeleri ile *Discourses in America* [1885] da Emerson hakkındaki konuşması A. un tenkidciliğinin en iyi örnekleridir.

Sosyal konularda *Culture and Anarchy* (Kültür ve anarşi) [1869], din konusunda *St. Paul and Protestantism* (St. Paulos ve Protestanlık) [1870], *Literature and Dogma* (Edebiyat ve dogma) [1873], *God and The Bible* (Tanrı ve Mukaddes Kitap) [1875], *Last Essays on Church and Religion* (Kilise ve din üzerine son denemeler) [1877] v. b. başlıca eserleridir.

ARNOLD [*ąrnïld* ok.], **Samuel** (1740 - 1802), İngiliz bestecisi ve organisti. Henüz yirmi üç yaşında iken, Covent Garden tiyatrosu, A. a *The Maid for the Mill* adlı operayı ısmarlamış ve bu eser, 1765 yılında oynanarak başarı kazanmıştır. 1773 te Oxford üniversitesinden musiki doktoru sanını almıştır. 1783 te saray organistlik ve besteciliğine, 1789 da «Academy of Ancient Music» (Eski Musiki Akademisi) müdürlüğüne, 1793 te Westminster katedrali organistliğine atanmış ve öldüğünde bu katedrale gömülmüştür. A. yukarıda adı geçen eserlerinden başka kırk dokuz opera ve beş oratoryo yazmış, *Cathedral Music* adı altında, ve İngiliz dinî bestecilerinin eserlerini kapsıyan bir antoloji yayımlamış ve Haendel'in eserlerini 36 ciltte yayımlamıştır.

ARNOLD [*ąrnïld* ok.], **Sir Edwin** (1932 - 1904), İngiliz şairi ve gazetecisi. Rochester kırallık okulu, Londra kırallık koleji ve Oxford University College'de okumuştur. A., bir ara Hindistan'a, Poona'daki Sanskrit kolejine müdürlükle gitmiş, 1861 de İngiltere'ye dönerek Daily Telegraph gazetesinde kırk seneden fazla çalışmıştır. Çağdaşları arasında ona geniş bir ün sağlıyan eseri, Hindistan'a ait *Light of Asia, or the Great Renunciation* (Mahābhinshkramana) (Asya'nın ışığı, yahut büyük feragat) [1879] adlı destanıdır. Bu eserde Buddha'nın hayatı ve felsefesi zengin yerli renklerle anlatılmıştır. Doğulu bilginler bu eseri Budizm hakkında yanlış bilgi vermekle tenkid etmişler, diğer taraftan da, aynı eser, Sakyamunî ile İsa arasında yapılan mukayesenin bazı sofu Hıristiyan'ları incittiği yolunda tenkidedilmiştir. A., bazı tenkidcilerin tavsiyesine uyarak, mihveri Budizm olan *Light of Asia*'ya karşılık mihveri Hıristiyanlık olan *Light of the World* (Dünyanın ışığı) [1891] adlı ikinci bir eser yazmış, fakat bu eser birincisi gibi başarı kazanamamış, hattâ A. un edebi ününü sarsmıştır. 1888 de Sir unvanını alan A., hayatının son yıllarında bir müddet Japonya'da kalmış ve üçüncü defa olarak bir Japon kadınıyle evlenmiştir. *Seas and Lands* (Denizler ve karalar) [1891] ve *Japonica* [1892] adlı eserinde Japon hayatına ait ilgi çekici bilgi vermiştir.

ARNOLD [*ąrnïld* ok.], **Sir Thomas Walker** (1864-1930), İngiliz doğubilgini ve islâmist. Cambridge üniversitesinde, hususiyle Arapça ve İslâm bilimleri üzerinde çalıştıktan sonra, Hindistan'a giderek Aligarh'daki Müslüman Kolejinde görev almış, daha sonra da, sırasiyle, Lahor'-

daki Hükümet Koleji'nde felsefe okutmuş, ve Punjab (Pencap) üniversitesinde dekanlıkta bulunmuştur. Londra'ya dönüşünde, «India Office»de ve Hindistan Nezaretinde yıllarca çalıştıktan sonra, 1921 de Londra üniversitesine bağlı «Doğu Etütleri Okulu» (School of Oriental Studies) nda Arapça profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Preaching of Islam* (İslâm'ın vaazı) [1896, yeni bas. 1913], *The Caliphate* (Hilâfet) [1924], *Painting in Islam* (İslâm'da resim) [1928].

ARNOLD [*ąrnıld* ok.], **Thomas** (1795-1842), İngiliz bilim ve din adamı ve Rugby Koleji müdürü. Wight adasında, West Cowes'ta doğmuştur. Babası Cowes âdetlerini derliyen William A. dır. Winchester kolejinde ve Oxford'da, Corpus Chiristi kolejinde okumuş, 1815 ten 1819 a kadar Oriel Kolejde çalışmış, bu sırada dinbilim, toplum felsefesi ve tarih üzerinde çalışmış, Thukydides ile Aristo'nun eserleriyle yakından ilgilenmiş, bu yazarlara karşı olan ilgisi hayatının sonuna kadar sürmüştür. 1819 da Oxford'dan ayrılarak Laleham'da yerleşmiş, burada Roma tarihi ve tarih metodu üzerinde çalışmış, 1827 de Rugby koleji müdürlüğüne atanmıştır. A. un idaresi zamanında bu kolej yalnız klâsik ve genel bilgi veren bir okul değil, aynı zamanda akıl, ahlâk ve din disiplini havası içinde, dürüst karakterli, hayattaki vazife, mücadele ve sorumlulukları kavrıyan insanlar yetiştiren bir müessese haline gelmiştir. Bu devre içinde devamlı olarak halk meseleleriyle, hususiyle kilise, toplum saadeti ve kütle ahlâkının düzeni meseleleriyle ilgilenmiş, çeşitli konularda bir haylı yazı yazmış ve Niebuhr'un eserini esas alarak yazdığı *History of Rome* (Roma tarihi) [3 cilt, 1843] ı yayımlamıştır. 1841 de Oxford'da yeni tarih kürsüsüne atanmıştır.

Thomas ARNOLD

ARNOLFO DI CAMBIO [*arnǫlfo di kąmbio* ok.; veya Arnolfo di Lapo] (1232-1300 veya 1310), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Floransa civarında doğmuştur. Heykelci olarak, Orvieto'daki Kardinal Braye'nin mezarını yapmıştır. A., hususiyle «Floransa gotik üslûbu» nun yaratıcısı diye tanınır. 1294 de Floransa'da Santa-Croce kilesini, sonra Palazzo Vecchio'yu inşa etmiş Brunellesehi'nin tamamladığı Santa-Maria del Fiore kilisesine başlamıştır.

ARNOULD [*arnū̧* ok.], **Madeleine-Sophie** (1744-1802), Fransız sopranosu. Paris'te doğmuş, Luzarches'de ölmüştür. 1757 de Gossec'in idaresi altında meslek hayatına başlamış, Gluck'un *Iphigénie en Aulise* (İphigenia Aulis'te) adlı operasındaki İphigénie rolünü yaratmış (1774), Rameau'nun *Castor et Pollux* (Kastor ile Polydeukes) adlı operasındaki Thélaïre rolünde büyük bir başarı göstermiştir. Meslek hayatı 1778 yılına kadar sürmüştür.

ARNOULD-PLESSY, [*arnų-plesį* ok], **Jeanne Sylvanie** (1819-1897), Fransız aktrisi. Metz'de doğmuştur. Plessy isminde Metz'li bir aktörün kızıdır. İlk olarak 1834 te Comédie Française'de Alexandre Duval'in bir piyesinde sahneye çıkmış ve aynı sahnede 11 sene başrollerde oynamıştır. A., ansızın mukaveleyi bozarak dram yazarı S. F. Arnould'la evlenmek için Londra'ya gitmiş, sonra Petersburg'da 11 sene aktrislik etmiştir.

ARNOUX [*arnū̧* ok.], **Alexandre** (doğ. 1884), Fransız tiyatro yazarı ve romancısı. Digne'de doğmuştur. Eserlerini Birinci Dünya Harbi'nden evvel yayımlamıya başlamış; fakat en önemlileri harbden sonra yayımlamıştır. A. nun sanatınının genel olarak özelliği, eserlerinde incelik ve zarafetle süslenmiş sihirli bir şiir dünyası yaratmak istemiş olmasındadır. En ünlü eserleri *Le Cabaret* (Meyhane) adı altında toplanan hikâye ve masal kitabı [1919, 1932), 1920 de edebiyat ödeni kazanan *Indice 33* (33 üncü karine), sahne eseri olan *L'ours* (Ayı) [1923], 18 hikâyeden mürekkep olan *Suite Variée* (Değişik hikâyeler) [1925], *Carnet de route du Juif Errant* (Serseri Yahudinin yol defteri) [1931], gene sahne eseri olan *Huon de Bordeaux*, *Poésies du Hasard* (Tesadüfün şiirleri) [1934] ismindeki şiir kitabı, bir nevi opera olan *Le Rossignol napolitain* (Napoli bülbülü) [1937]dir.

ARNSBERG: 1 — Almanyanın Vestfalya yöresinde yönetim bölümü. Yüzölçümü 7 655 km², nüfusu 2 606 330 (1933) dur. Güneydeki dağlık bölümünde endüstri, kuzeydoğusunda tarım ve kuzeybatısında Ruhr kömür yataklarının bir bölümü olan alanda büyük endüstri gelişmiştir. Son bölümün nüfusu sıktır.

2 — Almanya'nın Vestfalya yöresinde, A. yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 13000 (1933) dir. Hagen-Kassel demiryolu üzerindedir. Denizden yüksekliği 212 m dir. Biri yüksekte eski, diğeri vâdi içinde ve yeni olmak üzere iki bölümü vardır. Tahta eşya ve araba yapılır. Kâğıt fabrikaları vardır.

ARNSTADT [*ąrnstat* ok.], Almanya'nın Thüringen yöresinde yönetim merkezi bir kasaba. Nüfusu 22 000 (1933) dir. Gera ırmağı üzerinde küçük endüstri (makine ve dokuma) merkezidir.

ARNTZ [*arntş* ok.], **Helmut** (doğ. 1912), Alman dilcisi. Ünlü İndogermanist Hermann Hirt'in yanında okumuş, ve onun ölümünden sonra, 1941 de Giessen üniversitesinde İndogermanistik, Germanistik ve Runoloji profesörlüğüne getirilmiştir. Germanistik alanında, hususiyle Run yazıtları üzerinde çalışarak bu bilimin en değerli uzmanlarından biri olmuş ve başlıca şu eserleri meydana getirmiştir: *Handbuch der Runenkunde* (Run bilgisi el kitabı) [1935] *Die Runenschrift* (Run yazısı) [1938], ve *Bibliographie der Runenkunde* (Run bilgisi bibliyografyası) [1939]. Bk. RUN. İndogermanistik alanında da, H. Hirt'e armağan edilen *Germanen und Indogermanen* (Germenler ve Hint-Avrupalılar) [2 cilt, 1936] adlı eseri tertipleyip çıkardıktan sonra, H. Hirt'in yazı kalıntılarını toplıyarak şu başlıklar altında yayımlamıştır: *Die Hauptprobleme der indogermanischen Sprachwissenschaft* (Hint-Avrupa dilbiliminin başlıca meseleleri) [1939] ve *Indogermanica* (Hint-Avrupa etütleri) [1940].

ARNTZEN [*ąrntşın* ok.; Lât *Arntzenius*], edebiyat ve hukuk tarihinde ün almış bir Holânda'lı ailenin adı.

1 — **Jan** (1702 - 1759), Wesel'de doğmuş, yine orada ölmüştür. Nijmegen ve Franeker'de profesörlük etmiştir. Aurelius Victor'un eserlerini ve genç Plinius'un «Trajanus'un methiyesi» adlı eserini yayımlamıştır.

2 — **Othon** (1703 - 1763), Utrecht, Delft ve Amsterdam da profesörlük yapmıştır. Eski edebî eserleri incelemiş, bunların değerlilerinden bazılarını yayımladığı gibi bu alanda birkaç eser de yazmıştır. Dionysius Caton'un *Distiques*'lerini de yayımlamıştır.

3 — **Jan Hendrik** (1734 - 1797), Jan'ın oğludur. Nijmegen'de doğmuş, orada ölmüştür. Groningen ve Utrecht'te profesörlük etmiştir. Yayımladığı *Panegyrici veteres* (Eski methiyeciler) adlı eser önemlidir.

ARNULF (849 - 899), Almanya Kıralı ve imparatoru. Büyük Karl'ın soyundan olup Bavyera kıralı Karlmann'ın gayrimeşru çocuğudur Karintiya dukası iken 887 yılında amcası Şişman Karl'ın ölümü üzerine Almanya kıralı seçilmiştir. 891 de Norman'ları kesin olarak yenip ün kazanmıştır. Daha sonra İtalya'ya girerek Pavia'da kendisini İtalya kıralı tanıtmış ve 896 yılında Roma'da Papa Formasus tarafından imparator ilân edilmiştir. Ancak Doğu ve Batı Frank'larını tek bir imparatorluk halinde birleştirmek düşüncesini gerçekleştirememiş ve imparatorluğun batı bölümleri üzerinde egemenlik sağlıyamamıştır. 911 de ölen oğlu çocuk Ludwig (Ludwig das Kind) Almanya Karollularının (bk. KAROLİNG'LER, ALMANYA) sonuncusudur.

ARNULF (Fr. Arnoul), Flandra kontları:

1 — **[Büyük** veya **İhtiyar]** (918-965), babası Balduin (Baudouin) den sonra idareyi eline almış, Norman'larla uzun savaşlar yapmış ve Norman dukası Guillaume'u öldürmüştür. İki memleket arasında uzun zaman bir anlaşmazlık konusu olan Mantreuil'i almıştır. 958 yılında oğlu Balduin'i tahta ortak ilân etmiş, 961 de oğlunun ölmesi üzerine bir çocuk olan torununun varisliğini sağlamıştır.

2 — **[Genç]** (965-989), çok küçük yaşta dedesinin yerine geçmiştir. İtalya kıralı Berengario'nu kızı Susanna ile evlenmiştir. Zamanında Fransa kıralı Lothaire, Flandra'nın büyük bir kısmını zaptetmiştir. A., Fransa kıralını tanımadığından kıral bütün kontluğu zaptederek A. u kovmuştur. A., Normandiya dukasına sığınmış ve onun delâletiyle kıral tarafından affedilmiş, toprakları geri verilmiştir.

3 — **[Bahtsız, Sade]** (1070-1072), Flandra kontu Balduin VI. ile prenses Richilde'in oğludur. 1070 yılında babasının yerine geçmiş, bir yıl sonra Cassel savaşında on yedi yaşında ölmüştür. Babası ölünce Flandra vassallerinin birçoğu Richilde'in naipliğini tanımıyarak A. un amcası Robert'le Frison tarafını tutmuşlarsa da kıraliçe Richilde, Fransa kıralı Philippe I. in yardımını sağlamış ve kendisine taraftar olan vassallarla birlikte Robert ile çarpışmıştır. A., Robert'in tahkim ettiği Cassel şehri önündeki savaşta ölmüştür.

ARNUT, Malatya'nın Kâhta ilcesi, Sincik bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 911 (1945) dir.

AROC: bk. ARU.

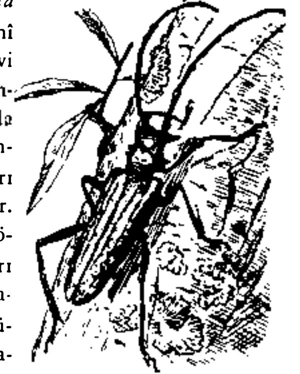
AROKARYA (Araucaria) kozalaklıların arokaryase (*Araucariaceae*) familyasına bağlı bir ağaç cinsi. Boyları 60 m kadar yükselen bu ağaçların asıl vatanı Amerika, Avusturalya ve Okyanus adalarıdır. Düz, sütun gibi olan gövdelerinin üzerinde dallar halka halka ve kat kat dizilir. Yaprakları ya iğne gibi ince veya pul gibi yassı olup uçları diken gibi sivridir. Kozalakları yuvarlak ve iki senede eren tohumları da kanadsızdır. İnce yapraklı ve çok güzel bir ağaç olan *A. excelsa* 1893 da Avrupa'ya getirilmiş ve oradan başka memleketlere yayılmıştır. Şiddetli soğuklara dayanamadığından saksılarda yetiştirilir ve kışın oda veya serlere alınır. *A. imbricata* türünün yaprakları yassı ve birbiri üzerine dam kremiti gibi dizilir. Kozalakları baş büyüklüğündedir. Tohumları yenir. Amerika'nın güneyindeki dağ ormanlarında yetişirler. Güney Avrupa'da, bizde İstanbul'da parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Brezilya'da yetişen *A. brasiliensis* türünün tohumları da ora halkının önemli besin maddelerinden biridir. Arokarya türlerinin hepsi iyi kereste verir. Arokarya'ya bizde yanlış olarak *oda çamı* da denmektedir.

AROMA, Eski Anadolu'da, Nysa (bugünkü Sultanhisar) şehri yöresinde bir yer. A. nın üzümü Messogis dağının en iyi üzümü sayılıyordu.

AROMATİK (Hek.), güzel kokulu maddelere verilen isim. A., daha çok, içinde eterik yağlar bulunan ve bitkilerden çıkarılan kokulu maddeler için kullanılır.

AROMATİK BİLEŞİKLER, organik kimyanın bir bölümü. Eskiden güzel kokulu yağ ve reçinelerden elde edilen cisimlere verilen bu ad, daha sonra benzen ve türevlerine verilmiştir. Bugün ise, 5 veya 6 üyeli bir halkada 6 tane ikinci cinsten elektronun mesomerisini gösteren bileşiklere aromatik denir. Buna göre, yapısında 6 üyeli karbosiklik benzen halkasından başka, 6 üyeli heterosiklik piridin halkası ve 5 üyeli heterosiklik pirrol, furan, tiofen halkaları bulunan organik bileşikler de bu bölüme girerler.

AROMİA, kınkanadlı böcekler (Coleoptera)in fitofaga (Phytophaga) gurubuna bağlı tekeböcekleri (Cerambycidae) familyasının bir cinsi. Bu cinsin en tanınmış türü Türkiye'de de yaşıyan *A. moschata* (miskteke böceği)dir. Madenî yeşil renklidir. Kanadları mavi yeşilimtraktır. Fakat ya kırmızımsı veya siyah renkli olanları da vardır. Kanadların üzeri girintili çıkıntılıdır. Uzun bacakları ve 11 parçalı duyargaları vardır. 15-34 mm büyüklüğündedir. Söğütler üzerinde yaşar. Larvaları da söğütlerde yaşar. Bunlara zarar verir. Misk tekeböceği güzel bir koku yayar. Bu koku karın tarafında ve arka bacakların köklerindeki bezler tarafından yayılır.

AROMİA

AROMIN'LAR, Rumen milletinin üç şubesinden biridir. Bunlar Tuna'nın güney tarafında Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'da yerleşmişlerdir. En çokları Pindos, Olympos dağlarında Yenişehir, Makedonya'da ise Karaferiye, Vodina cihetlerinde ve Batı Trakya'da Serez, Drama, Kavala taraflarında bulunmaktadır. Yuguslavya'da, Manastır, Pirlepe taraflarında bulunurlar. Bulgaristan'da Nevrekop ve Rodop ve hatta Karadeniz'e kadar Balkan dağlarında dahi bir çok A. lar vardır. Çeşitli yazarlara göre A. ın nüfusu 150 000: 200 000 tahmin olunmaktadır. Başlıca işleri çobanlıktır. Balkan yarımadasındaki A. ın önemi bir vakit burada kurulmuş

AROMIN'LAR

bulunan ve Bizans egemenliğine son veren (1186) ikinci bağımsız Bulgar krallığının ilk hükümdarı Asen (b. bk.) in Bizans'lılara karşı yaptığı savaşta A. lar kendisine önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Rumeli'de Osmanlı egemenliği kurulduktan sonra yarı göçebe hayatlarını devam ettirerek büyük şehirlerin canlı hayvan ihtiyacını sağlamak bakımından iktisadî bir rol oynamağa başlamışlardır. Türlü bölgelerde Kuçovalak, Karakaçan veya Sarıkaçan adlariyle tanınan A. lar üzerinde Tepedelenli Ali Paşa (b. bk.) nın yaptığı ağır baskı, Güney Arnavutluk'ta yaşıyan A. ların başka yerlere göç etmelerine sebep olmuştur. Lausanne barış antlaşmasından sonra mubadeleye tabi tutulan Yunanistan Türk'lerine karşı Anadolu'dan giden Rum'lar A. ların oturdukları yerlere yerleştirilince, A. ların bir kısmı Rumanya'ya göçmüşlerdir.

DİL: Aromın (Rumence: *Aromân*, Makedo - Rumence: *Armân*) veya Makedo - Rumen diyeleği, Rumencenin üç başlıca diyeleğinden (öbürleri: bugünkü Rumanya'daki Dako - Rumen, ve Istria'daki Istro - Rumen) biridir, ve 150 000 - 200 000 kişi tarafından konuşulur. Bunun, Makedonya'nın Dobropolje dağları dolaylarındaki Meglen bölgesinde 14 000 kişi (bazısı İslâm: Nănte köyünde) tarafından konuşulan ve Megleno - Rumen denilen bir altdiyeleği de vardır. Aromıncayı konuşanlar, edebî Rumencede «beş» anlamına gelen *cinci* [çinçi ok.] kelimesini *ţinţi* [tsintsi ok.] şeklinde telâffuz ettikleri için, bu dile Rumence *Ţinţar* (tsintsar) dili de denir (Sırpça: *Vlasi*[=Ulahlar], Yeni Yunanca: *Kutsovlakhi* [= topal Ulahlar]. Türkçe: Yunancadan alınma *Kuçovalak*); coğrafî olarak da «Pindos Rumencesi», «Tuna altı Rumencesi» gibi terimler de kullanılır (bk. G. Weigand: *Die Aromunen*, 2 cilt, Leipzig 1894 - 95). Bu dilin başlıca merkezi Arnavutluk - Yunanistan sınırındaki Gramos dağlariyle güney Arnavutluk, Yunanistan'daki Epiros ve Pindos bölgeleri, dağınık olarak da Yunan ve Yugoslav Makedonyası olmakla beraber, kışın, Aromın'ların *Fârşeroţi* denilen göçebe kısmı (50 000 kişi; öbürler: *Karaguni* [= kara gön'lü]), bu dili Arnavutluk kıyılarına, Selânik köifezi dolaylarına Bulgaristan'da Rodop ovalarına, Yugoslavya (Morava nehri) ile Bulgaristan (Meriç nehri) daki nehir kıyılarına ve Trakya'ya kadar yayarlar.

Başlıca Rumen'lerce ileri sürülen bir nazariyeye göre, eskiden Rumen dili Tuna'dan Adriya denizine ve Yunanistan'a kadar yayılmış bulunuyordu. VII. - IX. yüzyıllar arasında İslâv dilleri Balkanlara girerek bu birliği parçalamış, bu sebeple de Istria'da ve Makedonya'da Rumen ana dili (limba romnnă primitivă) X. yüzyılda adacık halinde kalıntılar bırakmış ve Aromın'ca bu şekilde meydana gelmiştir. Daha itimat edilir bir nazariyeye göre de, Roma imparatorluğu devrinde, Lâtin dili Balkanları Romanlaştırmağa çalışmış ve bir «Balkan Lâtincesi» (Lâtin Balkanique) meydana gelmiştir. Bunun kuvvetli etkisi Arnavutçada görüldüğü gibi, Dalmatia'da meydana gelen Dalmat Romancası (Veglia ve Ragusa diyelekleri; şimdi her ikisi de ölü), Istria'daki Istro - Rumen, Makedonya'daki Aromın dilleri bu «Balkan Lâtincesi» nin kalıntılarıdır; bunları konuşanlara o devirde *Valacchi* (Ulah) denmiştir; Dalmatya kıyılarında, sonradan İslâvlaşmış olan *Morlacchi* (= deniz Ulahları)ler eskiden Aromın'ca konuşurlardı. Böyle olmakla beraber, Valak veya Ulah terimi, yalnız Lâtin asıllı toplulukları değil, genel olarak Balkanlarda çobanlıkla geçinen göçebe halkı da kapsamıştır. Tisalya - Rodop bölgesindeki *Sarakatsani* (Sarıkaçan) veya *Karakatsani* (Karakaçan) denilen Yunan asıllı göçebeler de bunlara dahildir. Dili esas bakımdan Yunanca olmakla beraber eski «Balkan Lâtincesi« nin (meselâ, Sarıkaçan *gvenda*, Yeni Yunan *kuventa*, Aromın *cuvântu*, Rumen *cuvint*, Arnavut *kuvênd* = konuşma < Lâtince *conventum* =toplantı), ve Aromın'ca ile Arnavutçanın etkisi altında kalmıştır (meselâ, Yun. *kokkinos*, Lât. *coccinus* [kırmızı] > Arnavut. *kuace*, Aromın. *coaţin* > Sarıkaçan *kătsinu* [= kırmızı başlı kuzu], Sırpça ödünçleme *kočan*, *kučin*; Arnavut. *shkop* > Sarıkaçan [Yunancada ş sesi bulunmadığı halde] *škop* = değnek; bk. C. Hoeg: *Les Saracatsans*, 2 cilt, Kopenhag 1925 - 26). Bütün Balkan dillerinde görüldüğü gibi Aromın dilinde de

Avlonya'lı bir Aromın kadın

birçok Türkçe öğeler vardır; bk. H. Palekanović: *Turski elementi u Arumunskom dijalektu.* Üsküp 1939.

Makedo-Rumencenin başlıca ayraçları şunlardır (bk. Th. Capidan: *Aromânii, dialectul aromân,* Bükreş 1932): 1 — Konson arası au ve eu diftongları yerine av, af, ef şekilleri vardır: Dako-Rumen *preut:* Makedo-Rumen *preftu* (= krş. Arnavutça *prift* < *prepter* < Lât. *pre(s)biter*) = papaz; D.-R. *laud:* M.-R. *alavdu* = överim. 2 — Kendilerinden sonraki hecede e bulunan M.-R. ea, ia diftonglarına karşı D.-R. de sadece e bulunur: M.-R. *lane:* D.-R. *lene* = tembellik. 3 — M.-R. de kelime sonlarında görünen u ve i vokalleri, belli şartlar altında, D.-R. de kaybolur: M.-R. *domnu:* D.-R. *domn* = efendi. 4 — M.-R. de kelime başlarında, hususiyle r'den evvel, bir protetik a görünür, ki D.-R. de yoktur: M.-R. *Armân:* D.-R. *Român* = Rumen. 5 — D.-R. de i'den evvel gelen p, b, f, v labiallerine karşılık M.-R. de sırasiyle ch, gh, h, ve y sesleri görünür: D.-R. *piatră:* M.-R. *chĭatră* = taş, D.-R. *corbi:* M.-R. *corghĭ* = kargalar, D.-R. *fier:* M.-R. *hĭer* = demir, D.-R. *vin:* M.-R. *yin* = şarap. 6 — M.-R. deki palatal l' ve n' konsonlarına karşılık, D.-R. de, belli şartlar altında, ĭ bulunur: M.-R. *călcâñu:* D.-R. *călcâiu* = ökçe, M.-R. *mul'are:* D.-R. *muĭere* = kadın. 7 — D.-R. de e, i den evvel gelen c ve g konsonlarına karşılık M.-R. de ţ ve dz vardır: D.-R. *cer:* M.-R. *ţer* = gök, D.-R. *ginere:* M.-R. *dzinere* = damat. 8 — Kelime başlarındaki in (im), M.-R. de sadece n olmuştur: D.-R. *încălzesc:* M.-R. *ncălzescu* = ısıtırım, D.-R. *împart:* M.-R. *npartu* = bölerim. 9 — Bazı kelimelerde D.-R. deki î vokaline karşılık M.-R. de ă (â) vardır: D.-R. *cuvint:* M.-R. *cuvântu* = konuşma, söz.

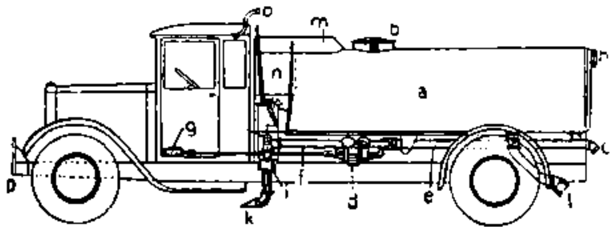
Meglen altdiyeleğinin özellikleri de şunlardır (bk. Th. Capidan: *Meglenoromânii,* 3 cilt, Bükreş 1925-1936): 1 — D.-R. ea: Mg.-R. çok açık e: D.-R. *leac:* Mg.-R. *lęc* = çare. 2 — D.-R. ortada bulunan ă ve î: Mg.-R. o̧: D.-R. *rău:* Mg.-R. *ro̧u* = kötü. 3 — D.-R. kelime başı in (im): Mg.-R. an: D.-R. *întru:* Mg.-R. *antru* = içinde, D.-R. *împărat:* Mg.-R. *ampirat* = imparator. 4 — D.-R. de kelime başlarındaki a vokali, çok kere Mg.-R. de düşer: D.-R. *avem:* Mg.-R. *vem* = malikiz. 5 — M.-R. de olduğu gibi, Mg. — R. de de kelime sonu u vardır. 6 — D.-R. de e, i den evvel gelen c ve g. M.-R. deki gibi ţ ve dz olur; fazla olarak g > z değişikliği de vardır: D.-R. *ginere:* Mg.-R. *ziner* = damat. 7 — Labial değişimi M.-R. deki gibidir, fakat değişmiyenler de vardır; fazla olarak v > gh (D.-R. *vierme:* M.-R. *ghĭarmi* = kurt), f > ĭ (D.-R. *fier:* Mg.-R. *ier,* *hier* = demir) de olur. Bk. RUMEN DİLİ

Bu dildeki edebiyat hemen tamamiyle halk edebiyatı olup, atasözü, bilmece, şarkı (çoban şarkıları, aşk şarkıları, vatanî şarkılar, ninniler, ağıtlar, v. b.), ve masal gibi türlerden ibarettir.

ARON Tiranul (= Zalim Aron), Buğdan beyliği voyvodası (1591-1594). Seyislikten boyarlığa yükselmiş, Koca Sinan Paşa'nın İkinci Sadrazamlığında, para ile elde ettiği Yeniçerilerin nüfuzu sayesinde ve beyliğin yıllık vergisini artırmak taahhüdiyle 1591 de Buğdan voyvodalığına atanmıştır. Bu görevi elde etmek için büyük bir borcun altına girmiş olan A., Buğdan'a ağır vergiler salmış, halk bu paraları veremeyip ayaklanınca Babıâli'ye olan yıllık taahhüdünü ödiyemediğinden bir yıl sonra azlolunup İstanbul'a getirilmiştir. Tekrar Yeniçerilere sığınan A. ya, yine önemli rüşvetler sayesinde, koruyucularının etkisiyle voyvodalığı geri verilmiştir. Bir müddet sonra borçlarını ödemek üzere önemli bir para ile İstanbul'a geldiğini ve kendilerine görünmek istemediğini haber alan Yeniçeriler A. un oturduğu yere hücum ederek paralarını yağma etmişlerdir. A. takrar Buğdan'a döndüğü sırada Osmanlı'larla Nemçe'liler arasında 1593 savaşı başlamıştır. Papa Clemens VIII. in teşvikiyle Buğdan, Eflak ve Erdil beyleri Avusturya imparatoriyle taarruzî ve tedafüî bir bağlaşma yapmışlar, Tuna yalısındaki Türk kasaba ve köylerine sarkıntılığa koyulmuşlardır. Ferhat Paşa, A. u görevinden azlederek yerine kendi mensuplarından Buğdan'lı bir genci geçirmek istemiş, yeni Voyvodayı makamına oturtmağa eski Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa komutasında bir kuvvet memur edilmiş, bunlar Tuna'yı geçerken A. un hücumuna uğrayarak öldürülmüşlerdir. Bu sırada Eflâk Voyvodası Mihail (b. bk.) de Bükreş ve Bükreş ve Yerköyü katliamlarını yaptırarak ayaklanmaya katılmıştır. 1595 te Kırım hanı Gazi Giray II. nin büyük bir kuvvetle Buğdan'a girmesiyle ayaklanma bastırılmış, Erdil'e sığınmak zorunda kalan A. da orada öldürülmüştür.

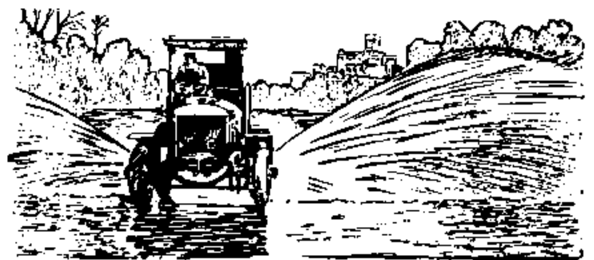
AROSOMENA, Juste (1817-1885), Kolombiya diplomatı ve siyaset adamı. Panama'da doğmuştur. 1853 kuruluşunun (teşkilâtlanmasının) hazırlık çalışmalarında büyük bir iş görmüş ve 1853 yılında Kolombiya ticaret kanununu hazırlamıştır. 1854 te âyan üyesi, 1855 te Parlâmento başkanı olmuştur. İngiltere ve Fransa'da büyük elçilik yapmıştır.

AROZÖZ (Arroseuse), araba ve kamyon gibi bir taşıt aracının üzerine, doldurma ve boşaltma tertibati bulunan bir su deposunun yerleştirilmesi ile meydana gelip, cadde, sokak ve başka yerlerin sulanma ve temizlenmesinde kullanılan araç. Büyük şehirlerin geniş caddelerinin sulanmasında kullanılan A. lerde, suyun doldurulması ve fışkırtılması motör yardımı ile sağlanır. Bu sayede basınç altında fışkıran sular geniş bir caddeyi bir geçişte sulayabilir (şekil 1 ve 2).

AROZÖZ: Şek. 1

a) Su deposu, b) Kapaklı kule c) Doldurma ağızı, d Tulumba. e) Emme borusu, g) Basınç borusu, ğ) Doldurma ve boşaltma için tulumbayı çalıştırma kolu, h) Suyun seviyesine bakma âleti, i) Fışkırtma cihazı, k) Yatay fışkırtma yeri, l) Fışkırtma cihazı. m) Sulayıcının oturma yeri n) Değişik fışkırtma cihazlarını işletme için kol, o) Sulayıcının şoförle konuşması için boru, p) Bir kar süpürücüsünün bağlanması için yer.

Şek. 2

ARP: bk. HARP.

ARP, Hans (doğ. 1887), Fransız şair, ressam ve heykeltraşı. Strasbourg'da doğmuştur. Şimdi Basel'de yaşamaktadır. Birinci Dünya harbi sırasında, 1916 da Zürich'te, başlıca Tristan Tzara ile beraber Dadaizm çığırını açanlardan biridir. Aynı yolda çalışan ressam Sophie Arp-Täuber (1889-1943) ile evli idi. Birlikte «Plastique» adlı dergiyi çıkarmışlardır.

ARPA, bizde kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü; değeri yaklaşık olarak 35,5 mg dır.

ARPA, buğdaygiller (Gramineae) familyasının *Hordeum* cinsine bağlı lifî köklü bir bitki. Uzunluğu çeşitli olmakla beraber buğday ve çavdardan daha kısadır. Kulakçıkları birbiri üzerine kavuşacak kadar uzundur. Başağın uzunluğu çeşitlere göre değişiktir. Her başak boğumunda üç başakçık bulunur, her başakçık da bir çiçeklidir. Harmanda kavuzları dökülmez, taneler kavuzludur, çıplak taneli A. da vardır.

A. da üç form vardır: 1 — Yabani köken form, 2 — bundan meydana gelmiş olan kavuzlu kültür arpası, 3 — bundan üriyen çıplak arpa.

A. tanelerinin proteini ve yağı azdır, hazım kabiliyeti yüksektir. A. hayvan yemi olarak kullanılır, ayrıca biracılıkta bundan faydalanılır. Hayvanlara daha ziyade kırma olarak verilir. A. samanı hayvanlar için elverişlidir.

Toprağı: A. orta ağırlıktaki derin topraklarda iyi yetişir, ondan dolayı bu gibi topraklara «arpalık topraklar» denir.

Toprağın işlenmesi: hızlı büyüyen arpa iyi hazırlanmış toprak ister. Çapa bitkilerinden sonra tarlayı arpaya hazırlamak için sonbaharda bir defa sürmek yeter. Eğer toprak kış içinde oturmuş ise ilkbaharda kazayağı ile işlenir.

Gübrelenmesi: taze çiftlik gübresi ve bir taraflı azot gübrelemesi tanenin içindeki azotu artırır. Bundan dolayı böyle gübrelenmiş tarlalara yemlik A. ekilir, biralık A. ekilmez.

Iklimi: arpa erken olgunlaşan çeşitleriyle kuzeyin kısa yazlarında 70. arz derecesinde bile yetişebilen biricik kültür bitkisidir. Akdeniz bölgesinde 2 000 m yüksekliğe kadar çıkar. Soğuğa ve sıcağa dayanıklıdır. Arabistan gibi sıcak bir memlekette yulaftan daha iyi gelişir. Senelik yağış miktarı ancak 400 mm yi bulan yerlerde de ekilebilir. Kuzeyde daha çok dört sıralı arpa, Orta ve Batı Avrupa'da daha ziyade iki sıralı arpa ekilir; güneyde ise altı sıralı arpa hâkimdir. Biralık için iki sıralık A. yeğ sayılır.

Tohumluk ve ekim: tohumluğa seçilecek taneler dinlenmiş, olgun ve dolgun olmalıdır. Böyle arpanın bin tanesinin ağırlığı 42-50 gr, litre ağırlığı da 650-750 gr olur. Tohumluk olarak kullanılacak tanelerin çimlenme kabiliyeti % 96 olmalıdır. İlkbaharda ekilen arpa kurak bölgelerde daha erken, kışı sert ve uzun olan yerlerde ise daha geç ekilir. Kışlık arpa sonbaharda mümkün mertebe erken ekilir. Bu suretle arpa bitkileri kış bastırıncaya kadar iyice kardeşleşmiş ve kuvvetlenmiş olurlar. Dönüme atılan tohumluk miktarı serpme ekimde 13-22 kg, makine ile ekimde 10-18 kg olur. Çok seyrek ekilirse yabancı otlar sarar, çok sık ekilirse yatma tehlikesi artar. Normal şartlarda tohum 3-4 cm derine gömülür. Kurak yerlerde veya hafif topraklarda 5-9 cm derine kadar gidebilir.

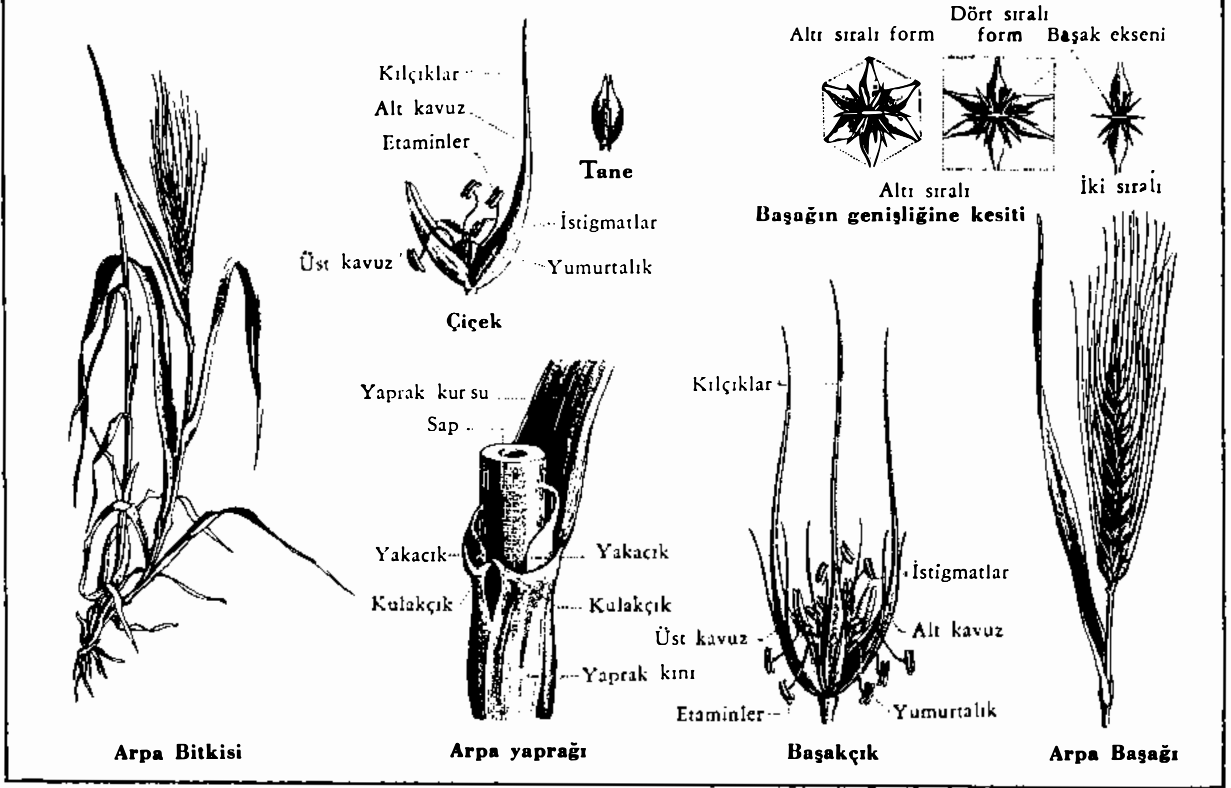
Devşirme: bitkiler iyice olgunlaşınca hasat edilmelidir. Arpa, kısa, biçer ve biçerdöverle de hasat edilebilir. Tarlada yağmur görmemiş, iyice olgunlaşmış ve kurumuş A. nın rengi sarı olur. Bir dönümden alınan mahsul 75-450 kg dır. Memleketimizde her yıl 1,5 - 2 milyon ton A. istihsal edilmektedir.

ARPA EMİNİ, Osmanlı padişahlarının saray teşkilâtında dışarı hizmetleriyle (bk. Bîrun) ilgili ve «Emin» unvaniyle adlandırılan dört önemli görevden biri. Bazı belgelerde «Emin-i cev» veya «Şaîr emini» şeklinde de görülür. A. Tanzimata kadar, Hacegân denilen mülkiye memurları sınıfından sayılırdı. «Istabl-ı Âmire = Has ahır» denilen saray ahırlarıyle ilgili hizmetlerle görevli büyük memurlar arasında iki mirahurdan (b. bk.) sonra üçüncü olarak gelirdi. Vazifesi, saray ahırlarına gerekli ot ve arpa ile hayvan gereçlerini sağlamaktı. A. her sene ilkbaharda saray atları çayıra çıkarıldıkları gün Kâğıthane'de İmrahur köşkünde padişaha ziyafet çekerdi. İstanbul'a gelen elçiler ve yabancı murahhaslarla beylerbeyi, sancakbeyi gibi misafir büyük memurların atlarına gerekli arpa ve kuru ot da A. tarafından sağlanırdı. A. nin gündeliği altmış akçe idi. Maiyetinde bir ruznameci ile 8: 10 akçe gündelikli 200 arpacı vardı. Bunlar barış zamanlarında saravda, savaş sıralarında da cephelerde hayvanlara yem tedariki ile görevli idiler. XIX. yüzyıl başlarında bu görevin bazen zahire nazırlığı (b. bk.) ile birleştirildiği olmuştur.

ARPA FİLİZİ, Malt çili. Bira imal etmek için biralık arpa taneleri çimlendirilir ve kurutulur. Taneler ayrıldıktan sonra geriye kalan kök ve yaprak kısmına A. denir.

Arpa'nın şeceresi

	Erectum sırası: (Başakları dik olanlar)	*Nutans sırası:* (Başakları bükük olanlar)
Yabani form ↓	Hordeum ischnatherum (İki sıralı yabani arpa)	Hordeum spontaneum (İki sıralı yabani arpa)
İki sıralı kültür form ↓	H. distichum erectum (İki sıralı dik başaklı arpa)	H. distichum mutans (İki sıralı bükük başaklı arpa)
	Var. zeocritum (Tavus arpası)	Var. nudum (İki sıralı peygamber arpası)
Çok sıralı kültür form ↓	H. hexastichum paralellum (Altı sıralı arpa)	H. inaequale (Dört sıralı arpa)
Çıplak form	—	H. inaequale var. coeleste (Dört sıralı peygamber arpası)

Bunlar hayvanlara yem olarak verilir. A. arpanın yaklaşık olarak % 3 ünü teşkil eder. İçinde % 24 hidrojenli ve % 42 hidrojensiz maddeler vardır

ARPA GÖLÜ, Arpaçayı'nın aynı adla anılan kaynak kolunun doğduğu göl. Çıldır gölünün doğusunda ve sınır üzerinde bulunan Akbaba ve Papa dağlarından inen derelerle beslenir; bu dağların ve sınırın doğusundadır. Denizden yüksekliği 2 020 m, yüzölçümü 20 km^2 kadardır. Çevresinde bataklıklar vardır.

ARPA GÜVESİ (Sitotroga cerealella), kelebekler (Lepidoptera) in gelehiide (Gelechiidae) familyasına bağlı bir tür. Bu kelebekler yumurtalarını başakların üzerine bırakırlar ve tırtıllar tanelerin içine girerek bunları tahrip ederler. Buradan tanelerle birlikte ambarlara gelirler ve burada çok ürerler, birkaç döl verirler. Hususiyle arpa, buğday ve mısırlara zarar verirler. Bunların hücumuna uğrıyan tanelerin içi küflenir. Tanelerin, bu böceklerin zararına uğramaması için ekinleri tarladan çabuk biçmek ve kaldırmak lâzımdır. Ambarları karbon sülfürle temizlemelidir. Eski ve yeni ürünü birbirinden ayrı yerlere koymalıdır.

ARPA HAN, Mu'izziddin, [Arpa gaun] (hük, 1335-1336), İran Moğol'ları (İlhanlı'lar) hükümdarlarından Hülagû'nun kardeşi Arık Boğa neslindendir. Ebu Sait Bahadır hanın ölümünden sonra (1335) Hülagû'nun nesli tükenmiştir. A. kurultayın seçmesi ve vezir Giyasüddin'in yardımı ile İlhanlı'lar tahtına oturmuştur. Fakat Oyrat urugunun başkanı olan Irak valisi Ali Padişah, haberi olmadan yapılan bu seçimi tanımamış ve Baydu neslinden olduğunu iddia eden Musa'yı iş başına geçirmek için ayaklanmıştır.

A., Ali Padişah üzerine yürümüşse de veziri Giyasüddin'i sevmiyen birkaç generalinin Ali Padişah tarafına geçmesi üzerine yenilmiş ve veziri gibi parçalanarak öldürülmüştür.

ARPA KIRMA MAKİNASI: bk. KIRMA MAKİNALARI.

ARPA POSASI, bira posası Arpa filizinden ayrılmış olan biralık arpa taneleri şerbetçiotu ile kaynatılır, süzülür. Durulma fıçılarında durulan bira üste kalır, kavuzlar, tanenin kabuğu, yağlar, şekerleşmemiş nişasta dibe çöker, buna «arpa posası» veya «bira posası» denir. Bira posasında yaklaşık olarak % 5 nitrojenli, % 10 nitrojensiz maddeler vardır. Arpa posası hayvan yemi olarak kullanılır.

ARPACIK (Ask.), silâhların ucunda görerek nişan almanın gezden başka yardımcısı olan parça. Bunların sivri A., yuvarlak A. ve dairevî A. olmak üzere üç çeşidi vardır.

ARPACIK (Hordéole=küçük arpa) [Hek.], gözkapağı kenarında bazı da içinde çıkan bir çıban. Ağrı, kırmızı bir şişlik ve kapak kenarında küçük sarı bir kabarcıkla belirir. Birkaç günde delinir. Çocuk ve gençlerde daha çok görülen ve sık sık çıkan A., kirpik diplerindeki ter ve yağ bezlerinin stafilokok, streptokok gibi mikroplarla cerahatlanmasından ileri gelir.

Lenfatik bünye, kansızlık, beslenme ve kadınlarda aybaşı bozuklukları, şeker hastalığı, irsî istidat, bazı göz hastalıkları ve görme bozuklukları hazırlayıcı sebeplerdir.

Sıcak yaş pansımanlarla kendiliğinden delinir. Baş verince bıçakla delerek de cerahata yol verilebilir.

Aşılar ve % 1 cıva oksit merhemleri ile yenilerin çıkması önlenebilir.

ARPACIK, eskiden erkek entarilerine yapılan bir nakış. Bu süs küçük tanecikler şeklinde yapılırdı.

ARPACIK ÇUKURLUĞU (Vet.), Üst ve alt çene dişlerinin birbirlerine değen yüzlerine «diş levhası» veya «sürünme yüzü» denir. Bu yüz zamanla aşınır. Aşınmaya başlamış dişlerin bu silinme yüzleminde enliliğine yer almış bir çukur görülür ki buna «diş dış boynuzcuğu», halk dilinde de «arpacık çukurluğu» adı verilir. Bu çukurun çevresi «merkezi mina» denilen bir tabaka ile çevrilmiştir. Çukurun dibi «sement» ile doludur; diş yüzlemine yakın olan kısmı ise boştur. Hayvanda arpacık çukurluğunun gösterdeği değişiklikler yaş tayininde önemlidir.

ARPACIK NİŞANI (Germe de fève) [Vet.], Yaşlı hayvanlarda dişin yüzleminde bulunan arpacık çukurluğu kaybolur; at cambazları, atın kesici dişlerinin tabelâsında taşçı kalemi ile, suni olarak bu çukurluğun benzerini yaparlar ve içerisini cehennemtaşı veya kızgın demirle siyahlandırarak ihtiyar hayvanı 6 yaşında göstermeğe yeltenirler.

Hayvan dişlerinde tabiî arpacık çukurluğunun üst delik kenarlarını sınırlıyan merkezi mina dairesinin bu sunî çukurun çevresinde bulunmaması, bu hilenin tanınmasını sağlar

ARPACİYE, Musul yöresinde ve eski Ninova'nın 5,5 km kuzeydoğusunda kalkolitik çağa ait bir höyük. 1933 te M. E. L. Mallowan'nın idare ettiği bir heyet tarafından kazılmış ve on tabaka tespit edilmiştir. En üstteki (1-4 üncü) yapı katı Güney Mezopotamya'da ilk buluntu yerine göre adlanan El-Ubeyt kültürünün eşidir.

2,5 m kalınlık gösteren bu kültür kerpiç ve topraktan yapılmış geri bir yapı tekniğinin eseridir. Bu çağın mezarlığı höyüğün dışındadır. Basit çukurlara gömülen ölülerin yanında bol ve çeşitli arkeoloji eşyası bulunmuştur. Kahverengi ve siyah boya ile süslenen çanak-çömlek hayvan tasvirli ve geometrik desenlidir. Kuzey Mezopotamya'nın ilk bakır aletleri bu çağda bulunmuştur.

Üç metre derinlikte kültür değişmiş ve Arpaciye'nin en parlak çağını gösteren Tel-Halaf kültürü başlamıştır (5-10 uncu yapı katı).

Bu çağın taş temelli ve tekerlek biçimli tolos yapıları, ön kısımlarındaki dörtgen odalariyle Ön Asya prehistoryasının düzenli ve konik kubbeli ilk yapı kalıntılarıdır. Yakın doğunun ilk buğday ve arpa ambarları, fırınları bu kültür katında görülmüştür. Bitki ve hayvan tasvirleriyle geometrik süsler gösteren boyalı çanak-çömlek buluntuları güzel sanat eserleridir. Dolgun kalçalı tanrı tasvirleri, hayvan heykelcikleri ve mühürler üstündeki desenler tasvirî sanatın müjdecisidir.

Mezopotamya ve Kuzey Suriye'nin ilk madeni (kurşun) bu çağın son katında bulunmuştur. Zagros'lardan Mersin'e ve Suriye'nin Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Van ve Toros'lara kadar yayılan Tel-Halaf kültürünün önemli bir merkezi olan A. nin ilk çağı M. Ö. yaklaşık olarak 4000 yılına, ikinci, yani El-Ubeyt kültürü de IV. binin ilk yarısına kadar yükselmektedir.

ARPAÇAYI (İlkçağ'da: Arpasus), Büyük bölümü Türkiye ile S. S. C. Birliği arasında sınır çizgisi sayılan çay. Akbaba Dağının doğusundaki Arpa Gölü'nden doğar, birtakım bataklıklar arasından doğuya, daha sonra güneye doğru akarak Gümrü'nün batısından geçer. Kars ve Digor çaylarını sağdan alır. Tuzluca yakınında Aras'a karışır. Şöregel ovasından ve Başşöregel'den geçtikten sonra kayalar içine oyulmuş dar derin bir vâdiden akar. Yukarı bölümü kışın donar.

ARPAÇAYI: 1 — Kars plâtosunun kuzeydoğu bölümünde Türkiye ile S. S. C. Birliği arasındaki sınırdan 24 km kadar uzakta, Çıldır Gölünün ayağına karışan ve Kısır Dağından doğan bir dere üzerinde kasaba. Nüfusu 881 (1945). Eski adı Zaruşat (Zarşat) tır. A. Ardahan'dan, Çıldır Gölünün batı kenarından geçerek gelen ve Kars-Gümrü yolu ile birleşen yolun üzerindedir. Çevresindeki ova verimli bir tarım ve hayvancılık alanıdır. Atçılar, Zührap ve Ağaçlar adlı köylerde iri boylu çekim atları yetiştirilir. Tereyağı, peyniri, yünü, tiftiği tanınmıştır ve bol miktarda ihraç olunur. Tarlalar bazan 14 çifte kadar çıkan öküzlerle sürülür. Bol ot, tahıl ve mercimek yetişir. Çevrede bazı madenler ve kırmızı renkli mermer vardır.

Arpaçayı çevresi Paleolitik çağlardan beri yerleşme yeridir. Urartu'lara ait yazıt (Argistis I.), heykel ve çanak çömlek buluntularının kuzey sınırını teşkil eden A. çevresinde Bakır çayı'nın höyük ve düz yerleşme yerleri de boldur.

2 — Kars iline bağlı ilce. Merkez ilcesinin kuzeydoğusundadır. Yüzölçümü 1150 km², nüfusu 40 778 (1945) dir. 14 000 nüfuslu 33 köyün bağlı bulunduğu merkez bucağından başka 55 köyün bulunduğu iki bucağı vardır; bunlar Başgedikler ve kaplıcaları ile tanınan Kızılçakçak bucaklarıdır.

ÁRPÁD [*ārpād* ok.] (ölm. 907), Macar beyi, Macaristan'ın ve Árpád hanedanı (b. bk.) nın kurucusu. Babası Álmos (b. bk.) tur. Bizans İmparatoru ve tarihçisi Konstantinos VII. Porphyrogennetos'a göre Levedia (b. bk.) da oturan Macar kabileleri, diğer göçebe kavimlerin saldırışlarına karşı daha kolay savunabilmek için, aralarında en kuvvetli kabilenin başı olan Álmos'un oğlu A. ı 889 da «Hazar âdet ve töresi gereğince kalkan üzerinde kaldırmak suretiyle» müşterek bey seçmişlerdir. Á., 889-890 yıllarında Peçenek'lerin baskısından kaçarak Macar kabilelerini Levedia'dan Etelküzü (b. bk.) ye götürmüştür. Etelküzü'ye yerleşen Macar'lar bir yandan Almanya kıralı ve imparator Arnulf, (b. bk.) öte yandan Bizans imparatoru Leon VI. ile bağlanmışlardır. 892 - 893 te Á. ın ordusu, Büyük Moravya hükümdarı Svatopluk'u yenmesi için, Arnulf'a yardım etmiştir. 894 te Á. ın oğlu Levente Bizans imparatorunun bağlaşığı olarak Bulgar'ları üç meydan savaşında yenmiştir; fakat onların kuvvetini tamamiyle kıramadığı için, ertesi yıl Bulgar'lar Peçenek'lerle birleşerek, Macar ordusu tam Büyük Moravya'da savaştığı bir anda, Macar'ların yerleşme yerlerini tahribetmişlerdir (895). Bu felâketten sonra, daha güvenli bir yurt aramak zorunda kalan Macar'lar ikiye bölünmüşler; bir grupu Á. ın komutası altında 896 da Karpat'lardaki Verecke belinden geçerek, diğer grupu ise Aşağı Tuna'dan gelerek bügünkü Macaristan'a göçmüşlerdir. Yurt kurma işi (896-902) tamamlandıktan sonra Á. yeni yurdu teşkilâtlandırmış ve kuvvetli bir ordu kurmuştur.

Á. eski kronikçiler tarafından «toplantıda akıllı, savaşta kahraman» bir hükümdar olarak vasıflandırılmaktadır. Macar tarihçisi Anonymus (b. bk) a göre Aquincum (b. bk.) yöresinde bir yerde «kıral Athila (= Attilâ) kentine taş yatak içinde akan bir çayın başında şerefli bir şekilde gömülmüştür. Macar'lar Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bu yerde Bakir Meryem'in şerefine Fehér (Beyaz) adını verdikleri bir kilise yapmışlardır.» Bu kilise tarih boyunca harab-

olmuşsa da, izleri Anonymus'un bahsettiği yerde bulunmuş, fakat A. ın mezarı bulunamamıştır. Bizans kaynaklarında *Arpadēs*, eski Slâv kaynaklarında *Arpad*, Lâtince yazılmış eski Macar kroniklerinde ise *Arpad*, *Arpadius* şeklinde geçen *Árpád* kelimesi, Türk kökenli Macarca *árpa* (=arpa) kelimesinin eski Macar-d küçültme eki ile teşkil edilmiş şekli olup anlamı «küçük arpa»dır.

ÁRPÁD HANEDANI, ilk Macar hanedanı. Avrupa tarihinde de büyük bir rol oynamış olan bu hanedan Árpád (b. bk.) tarafından kurulmuş ve Macaristan'da 889 dan 1301 e kadar hüküm sürmüştür. Macar millî geleneklerine göre Á. büyük Hun hükümdarı Attilâ'dan türemiştir. Álmos (b. bk.) tan başlıyan Á. na mensup 6 bey ve 21 kıral vardır.

Á. hükümdarları arasında birçok yüksek kabiliyetli teşkilâtçılar, kanun yapıcılar ve komutanlar vardı. Géza (hük. 970-997), Szent István (hük. 997-1038), Szent László (hük. 1077-1095), Könyves (Kitapsever) Kálmán (hük. 1095-1116), Béla III. (hük. 1172-1196) ve Béla IV. (hük. 1235-1270) en seçkin olanlarıdır. Karpat'lar bölgesine yerleşen Macar'lar bir süre daha eski yaşayış tarzlarını devam ettirerek batıya ve güneye doğru birçok akınlarda bulunmuşlardır; fakat 955 te Lechfeld (Almanya) savaşında Alman imparatoru Otto I. den ezici bir darbe yedikten sonra, Géza bey Macar'ların eğer Hun'lar ve Avar'lar gibi Avrupa sahnesinden silinmek istemezlerse, batı hıristiyan topluluğuna katılmak zorunda kaldıklarını anlamıştır. Bununla beraber, onun zamanında başlıyan hıristiyanlığa giriş işi ancak oğlu Szent István zamanında tamamlanmıştır. Szent István 1000 de papadan aldığı tacı giymiş ve bununla hıristiyan Macar kırallığını kurarak Macaristan'ı Batı Avrupa kültür âlemine katmıştır. XI. yüzyıl boyunca Kutsal Roma-Germen imparatorları, XII. yüzyılda ise yeniden yükselen Bizans imparatorluğu Macaristan'daki taht dâvalarından faydalanarak, Macaristan üzerine nüfuzlarını yaymak istemişlerse de A. kıralları becerikli siyasetleriyle Macaristan'ın bağımsızlığını yalnız korumağı değil, Macaristan'a yeni yerler katmayı da başarmışlardır. Szent László 1091 de Hırvatistan'ı, Könyves Kálmán ise 1105 te Dalmaçya'yı işgal etmekle Macar kırallığının sınırlarını Adriya Denizi'ne kadar yaymışlardır. A. nın Balkanlar'a doğru yönelen bu genişleme politikası Kálmán'ın ardaları zamanında da devam etmiştir. Béla III. Balkanlar'da daha ilerlemiş ve bir süre için Macar egemenliğini Morava vâdisinde ta Sofya'ya kadar yaymakla Árpád'lar çağı Macaristan'ını Avrupa'nın en ileri gelen devletleri sırasına çıkarmıştır. Kendisine «Macaristan'ın ikinci kurucusu» lâkabı verilen Béla IV., 1241 - 42 de Moğol'ların istilâsına uğrıyan ve tamamiyle harabolan Macaristan'ı yeniden kalkındırmış ve Macar kırallığına eski itibarını kazandırmıştır. Fakat Béla IV. ten sonra bazı oligarkların nüfuzunun fazla kuvvetlenmesi üzerine Á. kırallarının itibarı gittikçe azalmıştır. Á. nın son erkek üyesi András III. (b. bk.) 1301 de, bunun Erzsébet adındaki tek kızı ise İsviçre'deki Töss manastırı rahibesi olarak 1338 de ölünce Á. sönmüştür.

Á. nın askerî ve diplomatik alanda elde ettiği başarıların en açık delillerinden biri Árpád çağı sonlarına doğru Á. kırallarının «Macaristan, Dalmaçya, Hırvatistan, Rama, Sırbıstan, Haliç (= Galiçya), Lodomer, Kumanya ve Bulgaristan kıralı» unvanıdır. Á. nın 12 üyesinin katolik kilisesi tarafından veliliğe çıkarılmış olması ise bu hanedanın katolik âlemindeki itibarını göstermektedir. Macar sanatı da Á. a birçok şeyler borçludur. Á. kırallarının çoğu büyük yapılar kurmuşlardır; o zamandan kalma kilise ve saray örenleri vardır.

Á. ve Türkler: Á. nın Attilâ'dan türemiş olduğu yolundaki Macar millî geleneğine yukarda işaret edilmişti (bk. ATTİLÂ). Macar'larda eskiden beri yaşıyan Macar'lar ile Hun'ların aynı kökten türedikleri geleneği tarihî bir temele dayanmaktadır (bk. MACARİSTAN, tarih). Gerçekten Macar'lar V. yüzyıldan başlıyarak durmadan çeşitli Türk kavimleriyle birlikte yaşadıkları ve onlarla karıştıkları için eski tarihî kaynaklarda çok defa Hun veya Türk diye anılmaktadırlar. Hattâ Macar'ların Macarcadan başka Türkçe de konuştuklarını Bizans imparatoru ve tarihçisi Konstantinos Porphyrogennetos (b bk.) eserinde kaydetmiştir.

Konstantinos'un Szent István çağına kadar Macar'lar arasında Türk dilinin çok yayılmış olduğuna dair verdiği haberi, XI. - XII. yüzyılda dahi birçok kişi adının hem Macarca hem Türkçe şeklinin görülmesi doğrulamaktadır.

Macar'ların bugünkü yurtlarına yerleşmeleriyle Türk kavimleriyle olan münasebetleri sona ermemişti. Peçenek, Oğuz ve Kuman kabileleri Árpád'lar çağının sonuna kadar bazan düşman, fakat çoğu zaman mülteci olarak Macaristan'a gelmişlerdir. Vaktiyle Macar'ların düşmanları olan Peçenek'ler, eski Macar yurdu Etelköz (bk. ETELKÜZÜ) den yaptıkları saldırışlar Macaristan'ın doğu sınırlarında parçalandıktan sonra, kendilerini yüzyıllardan beri takibeden ve daha kuvvetli bir kavim olan Kuman'lar tarafından batıya doğru sıkıştırıldıkları zaman Macaristan'a girmek üzere Á. hükümdarlarından müsaade istemek zorunda kalmışlardı. Peçenek'lerin Macaristan'a göçü 960 sıralarında başlamış ve yaklaşık olarak yüz yıl sürmüştür. 1064 te Peçenek'lerle beraber Oğuzlar da Macaristan'a sığınmışlardır. Á. kıralları. Macarlarla soyca akraba olan bu kavimlerin güvenilir muhafızlar olduklarına inanç getirerek. bunların bir kısmını sınırların en açık bulunduğu batı bölgesinde ve güney sınırları boyunca yerleştirmişlerdir. Fakat Peçenek'ler küçük gruplar halinde bütün memlekete dağıtılmışlardır. Oturdukları bu yerlere verilen ve «Peçenek» kelimesinden gelen *Bes(s)enyő Besnyő, Pecsenyéd* v. b. gibi yer adları Macaristan'da bugün de görülmektedir.

Kuman'lar 1085 ve 1091 de Macaristan'a girerek bazı bölgelerde çapulculukta bulunmuşlardır. Prens Béla (daha sonraki kıral Béla IV.) 1228 de Eflâk Kuman'larını yenerek itaat altına almıştır. Kuman'ların kütle halinde Macaristan'a sığınışı Béla IV. zamanında olmuştur. Béla IV. Moğol'ların önünden kaçan Kuman'ları, bunların yardımiyle şahsî hâkimiyetini büyütmek, aynı zamanda harblerde Moğol'larınkine benzer silâhlar kullanan bu savaşçılardan faydalanmak maksadiyle 1238 de Macaristan'a kabul etmişti. Bununla beraber göçebe Kuman'lar ile yerleşik Macar'lar bir türlü geçinemiyorlar, Kuman'ların sebep oldukları zararlarla kıralın Macar'lar aleyhine Kuman'lara göz yumması yüzünden Macar'lar arasında şikâyetin sonu gelmiyordu. Nihayet Kuman başbuğunun Macar'lar tarafından öldürülmesi üzerine Kuman'lar memleketi tahribederek Macaristan'dan ayrılmışlardır. Fakat Moğollar Macaristan'dan çekildikten sonra (1242) Béla IV. yatıştırılmış olan Kuman'ları geri çağırmış ve onları Tuna ile Tisza arasındaki bölgeye yerleştirmiştir. Vaktiyle Kuman'ların oturdukları bu yerlere bugün de *Kiskunság* (Küçük Kumanya) ve *Nagykunság* (Büyük Kumanya) adı verilmektedir (bk. KUNSÁG).

Béla IV. ün oğlu István V. (hük. 1270 - 1272) bir Kuman büyüğünün kızı ile evlenmiştir. István'ın oğlu László IV. (hük. 1272 - 1290) kendini artık yalnız Kuman'lar arasında iyi hissediyor, Kuman'lar gibi giyiniyor, en çok Kuman delikanlılarına güveniyor ve bunları etrafına topluyordu. Kendisine *Kun* «Kuman» László denmesinin sebebi de budur. Karısı Anjou Izabella ile ilgilenmiyerek pagan usulüne göre bir Kuman kadını getirtmişti. Bunun yanında Kuman âdeti gereğince odalıklar da bulunuyordu. László nihayet çok sevdiği Kuman'lar tarafından öldürülmüştür.

Yüzyıllarca süren ortak Türk - Macar hayatı Á. krallarının idare usulüne de etki yapmıştır. Çağdaş batı hükümdarlarından farklı olarak Á. kralları, hiç değilse XII. yüzyıl sonlarına kadar, memleketin mutlak efendileri idiler. İkinci haçlı seferi sırasında 1147 de Alman imparatoru Konrad III. ün maiyetinde Macaristan'dan geçen Alman tarihçisi Freisingen piskoposu Otto, seyahatnamesinde Á. krallarının otoritesine dair şunları yazmaktadır: «Memleketin ileri gelenleri hükümdarlarına o kadar itaatliler ki, onu gizli fısıldamalarla incitmeyi bile fenalık sayarlar. . . Kontlardan biri kıralı hafifçe incittiği takdirde saraydan gönderilen aşağı derecede herhangi bir uşak onu, silâhlı adamları arasında olsa bile, tek başına yakalar, kelepçe vurur, işkence yerine sürükler».

Mutlakıyetçi hükümdarlar gibi Á. kralları da yabancı silâhlı kuvvetleri seve seve kullanırlardı.

ARPALAMA (Fourbure) [Vet.], tek tırnaklılar, sığır ve koyunlarda kasnak altı yumuşak dokunun aseptik, yaygın yankısıdır; domuzlarda da raslanır. A. bir evegen (akut) ve bir de süregen (kronik) olmak üzere ikiye ayrılır. Evegen A. ayağın hususiyle ön bölgesinde beliren sızıntılı bir yangıdır, süregen (kronik) ise evvelkinin bir sonucudur. Evegen A. tek, ön, art ve genel A. diye adlanır. Fakat çapraz veya bir tarafın iki ayağında birden görülmemiştir. A. genel olarak yorgunluktan husule gelir, bununla beraber besiye konup ahırda istirahat halinde tutulan hayvanlarda, herhangi bir ayağında hastalık bulunduğu zaman, bütün yükü üstüne alan diğer sağlam ayakta ve bazı mikrobik hastalıkların ihtilâtı olarak da, arpalama husule gelebilir.

Belirtiler: A., yalnız iki ön, iki art veya dört ayakta birden hasıl olduğuna göre değişebilen karakteristik bir topallık gösterebilir. Hastalık dört ayakta ise hayvan hemen daima yatar. Yerel olarak hasta ayakların tırnakları sıcak, çekiçle vuruşa karşı duygulu ve elle tutulabilen atardamarların nabızları dolgundur, hayvanda ısı derecesi çok fazladır. Evegen A. da aşağıda gösterilen tedbir ve ilâçlamalar, ilk haftası içinde tatbik edilirse sağıtımı mümkündür. Genel bir kan alma, çok miktarda tuzlu müshiller ve akarsu varsa ayağın devamlı olarak su akıntısına tutulması. Uygun bir sağıtım tatbik edilemezse, hastalık süregen şeklini alır.

Kasnak altı yumuşak dokunun salgısiyle oluşan boynuz dokutabiatında bir kama, ayağın ön (sümlük = meme) tarafında kasnağı, tabandan ayırır. Bu yeni oluşum ile geriye doğru itilen tırnak kemiği alt kenarı ile tabanı delebilir. Bazan bu kama yerine içerisi kurumuş kan tozları, ölmüş doku parçaları veya yabancı cisimler ile dolmuş eğri bügrü (karıncalık) adını alan bir boşluk meydana gelebilir. Süregen A. ya tutulmuş at iş yetenekliği itibariyle kıymetinden çok kaybeder. Çift tırnaklılarda eğer hasta tedavi ile iyiliğe yüz tutmazsa, hayvanın zayıflamasına meydan vermeden, mezbahaya göndermekten çekinmemelidir.

ARPALIK, Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtında, devlet tarafından, bellibaşlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricaline, görevlerinde iken aylıklarına ek olarak, görevlerinden ayrıldıktan sonra da, emekli veya mazuliyet aylığı olarak, verilen ödenek. A. en çok, ilmiye ileri gelenlerine senede 70 000 akça, Yeniçeri ağası için 58 000 akça, saray erkânına, zeamet derecesine yükselmiş olmamak için 19 999 akça olarak tespit edilmiştir.

Evvelâ atlı kuvvetle harblere katılanlara, veya herhangi bir sebeple at beslemek zorunda bulunanlara, hayvanlarına yem bedeli olarak verilmiş, sonradan ilmiye ricaline de tahsis edilmiştir. Hususiyle bu sonunculara, kendi mensuplarının iaşe ve ihtiyaçları endişesinden kurtularak kendilerini bilim ve ibadete verebilmeleri için «tekaüt tarikı ile» ulûfe ve A. verilmesi geniş ölçüde tatbik edilmiştir.

Bir veya birkaç sancagı içine alan A. lar XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve hususiyle XVII. yüzyıl devamınca vezirler ve komutanlara da türlü şekillerde ve türlü vesilelerle verilmiştir. Zamanla bunlardan başka kimselere de A. verilmeğe başlanmış, kazaskerler ve büyük mollalar, kendi oğullarına ve mensuplarına da birer kaza verdirmişlerdir. Kaza ehli olmıyan bu gibi kimseler kendilerine A. olarak verilmiş bulunan kazaları birer naip ile idare etmişlerdir. Bu suretle XVIII. yüzyıl sonunda altmış kazanın A. olduğu bilinmektedir. Tanzimat'tan sonra A. kaldırılmış, buna karşılık, «tarik maaşı» konmuş, ayrıca ilmiye tekaüt sandığı kurulmuştur. Meşrutiyet'in ilânından sonra ise tarik maaşı da kaldırılarak bu gibilere tekaüt veya mazuliyet maaşı verilmeğe başlanmıştır.

ARPALIK (Vet.), atın kesici dişlerine, halk dilinde verilen ad.

ARPALIK, Arpa toprağı. Bk. ARPA.

ARPEGGIATO [*arpecato* ok.; = harp tarzında, arpejli], bir akor notlarının kalıp halinde değil de, harptaki gibi birbiri ardı sıra («Arpejli» veya «kırık») vurulacağını bildiren İtalyanca terim. *Arpeggio* (= Arpej), *Arpeggiando* (Arpejliyerek), *Arpeggiatura* (Arpejlenmelidir) terimleri de aynı maksatla kullanılır. A., notada ya bu kelimenin kısalmışı olan «*Arp.*» hecesiyle, veya akorun yanına diklemesine çekilecek tırtıllı bir çizgicikle, yahut da yine diklemesine bir kavisçikle gösterilir; bazan da akorun (veya notların ortak kuyruğunun) üstüne bir çizgicik çekilmiş bulunur: bu sonuncu halde, çekilen çizginin yukarı veya aşağı eğikçe olmasından arpejin istikameti anlaşılır. Eski musikide arpej «ikilik» veya «birlik» kıymetlere tatbik alunmuşsa akor genel olarak iki kere arpejlenir (önce çıkıcı, sonra inici hareketle; aynı tarzda olmak üzere ikiden fazla da yapılabilir. Arpejlenecek akorun evvelinde bir *appoggiatura* varsa, o da A. ya kaynaştırılarak icra edilir.

ARPEGGIONE [*arpecōne* ok.]. 1823 yılında G. Staufer tarafından Viyana'da icat olunmuş, gamba viyolasına benzer bir yaylı saz. Franz Schubert'in bu çalgı için bir sonatı vardır. Arpeggione, icat edildiği devirde dahi çok fazla ilgi toplamamış ve nihayet unutulup gitmiştir. Altı telinin düzeni şöyle idi: mi 1, la 1, re 2, sol 2, si 2, mi 3.

ARPEJ (Arpège), bir düzenin notalarını kalından inceye veya inceden kalına doğru birbiri ardı sıra icra etmek tarzı. Düzenin notaları yine arka arkaya, fakat sıra üzerine değil de karışık olarak çıkarılırsa, bu türlü A. e *Kırık A.*

(Arpège brisé) denir. - *Arpejlemek* (Arpéger), bir düzenin notalarını arpej halinde icra etmek. *Arpejleme tarzı*, harpın çalış üslûbundan çıkmıştır.

ARPENT [*arpã* ok.], Fransız'ların eski bir alan ölçüsü. 1 A. = 100 perches carrées. Paris A. nı = 32 400 Paris ayak karesi = 34, 189 a (a = ar = 100 m^2), A. commun = 40 000 Paris ayak karesi, = 42, 208 a, A. d' ordonnance = 48 400 Paris ayak karesi = 51,072 a.

ARPIN [*arpẽ* ok.], XIX. yüzyılda yaşamış Savoie'lı ünlü bir Fransız güreşçisi. A. kelimesi profesyonel güreşçiliğe ve kuvvete alem olmuştur.

ARPINUM, Roma'nın güneyinde eski bir kasaba. İlkin Volsk'ların olan A.. M. Ö. 305 yılında Samnit'lerin elinden Roma'lıların eline geçmiştir. Pek eski «Kyklopik» surları İtalya'da görülen benzerleri arasında en güzellerindendir. Marius, Cicero ve Agrippa, A. da doğmuşlardır.

ARRABO, batı Macaristan'da Raba (b. bk.) ırmağının Roma'lılar zamanındaki (I. - V. yüzyıl) adı.

ARRABONA, Rába (Lât. Arrabo) ırmağının Tuna'ya aktığı yerde, bugünkü Györ (b. bk.) (Batı Macaristan) şehri yerinde kurulmuş olup Roma'lılar zamanında (I - V. yüzyıl) Pannonia superior (yukarı Pannonya) un önemli bir kasabası ve istihkâmı. Bu bölgede hâlâ duran Roma'lı yer adları (Rába ve Györ'ün Almanca adı Raab), halkının kavimler göçü zamanında da burada kalmış olduğunu gösterir. A. istihkâmının örenleri henüz tamamiyle kazılmamıştır.

ARRÂDE, bir çeşit küçük mancınık. Terim olmamakla beraber, bu kelimenin Ârâmice'den Arapça'ya geçmiş olduğu zannedilmektedir.

ARRADİKASİYON (Arradication), dilde, kelime köklerinin fonetik benzeşmesi (Wurzelassimilation). Bazı dilcilere (W. Radloff, v. b.) göre, Türkçede *ast* (= aslt) ile *üst.* ve *boyın/boyun* ile *koyın/koyun* (= göğüs) misallerinde görüldüğü gibi, şimdi biribirine gerek anlam gerekse ses bakımından yakın olan kelimeler, eskiden sesçe biribirinden daha uzaktılar. Bu gibi kelimeleri biribirine bağlıyan anlam ilgisi, sesçe de yaklaşmalarına sebebolmuş, ve kelime kökleri aynı kalıba girerek, kafiye derecesinde benzeşmişlerdir. Bazı Türk diyeleklerinde bu benzeşmeyi bugün oluş halinde görüyoruz: meselâ, Volga diyeleklerinde «sol» anlamına gelen kelime eskiden *sul* şeklinde iken, anlamca ona bağlı olup «sağ» demek olan *uŋ* kelimesinin kalıbına uyarak *suŋ* şeklini almıştır.

Biribiriyle anlam bakımından ilgili olup, sesçe de biribirine benziyen kelime serilerini, bazı dilciler benzeşme (assimilation) ile değil, tersine olarak, yadışma (dissimilation) esasına dayanan alternans (alternance) olayı ile açıklamak istemişlerdir: meselâ, Moğolca *kerē* (= karga) ile *kara* (= siyah), Türkçe *elig* (= el) ile *al*-[mak] serilerinde S. Mladenov [1936] bir «kök vokali almaşımı» (Wurzelablaut) görmüş, Türkçe *kes-* ile *kıs-* karşılaşmasına da Saim Ali Dilemre [1942] «ayırtlı vokal almaşımı» (alternance vocalique différentielle) demiştir.

ARRAH, Kuzey Hindistan'ın Bihar bölümünde bir şehir. Nüfusu 50 000 dir. A., Ganj nehri kollarından Son ırmağı yakınında işlek bir demiryolu kavşağıdır.

ARRAN, eski Yunan ve Roma'lıların Kafkas'larda Albania (b. bk.) dedikleri bölgeye Arap'ların verdikleri ad. *Al-Ran* da denilmiştir. Fars'larla Türk'lerde: *Aran;* Ermeni kaynaklarında: *A.ank.* Arap'lar A.ı halife Osman zamanında (644 - 656) elegeçirmişlerdir. Bu sırada A. adı Derbend ile Şemahi'den güneyde Aras kıyılarına kadar uzanan geniş bir ülkeye verilmiş bulunuyordu ki bu sınır aşağıyukarı, eski batı kaynaklarındaki Albania sınırlarına, sonra da Şirvan şahlığının sınırlarına uymaktadır. İbni Havḳal hartasında «Arraneyn» diye, Kura'nın kuzeyi ve güneyi olmak üzere, iki A. kaydolunmuştur. X. yüzyılda ise artık A. bu kadar geniş bir ülke adı olmaktan çıkmıştır. Başta Barẕ'a olmak üzere Kabala, Şemkir (Şamhor), Gence (Kanzah) şehirleri A.na girerdi. A. Şeddadi'ler (b. bk.) zamanında (951 - 1174) siyasî birliğini korumuş ve Selçuklu'lar zamanında Türk'leşmiştir. Barẕ'aî adında birinin yazdığı *Arran tarihi*'ni Kâtip Çelebi kaydederse de, bu eser bize kadar gelmemiştir. Selçuklu'lardan Melikşah oğlu Berkyaruk zamanında Beylekanlı Namdaroğlu Mas'ud'un yazdığı *Münşeat-ı Arran*, Paris'te Millî Kitaplıktadır.

ARRAN, Batı İskoçya'da Firth of Clyde karşısında, bu çevrenin en büyük adası. Yüzölçümü 465 km^2, nüfusu 8 000 dir. En yüksek yeri 876 m dir. Ada halkı, çifçilik ve balıkçılıkla geçinir.

ARRAN Kontları, XVI. yüzyılda İskoçya'lı dört kişinin taşıdığı unvan. Bunlardan ilk üçü James Hamilton, sonuncusu James Stuart (b. bk.) tır.

ARRAS [*aras* ok; Flamanca: *Atrecht*], Fransa'nın batı bölümünde Pas de Calais departmanının merkezi. Nüfusu 32 000 dir. A. çok bitek toprakları olan Artois tepelik yöresinde, gemi işlemesine elverişli olan Scarpe ırmağı boyunda eski bir tahkimli piskoposluk merkezidir. Birinci ve İkinci Dünya Harblerinde bu çevrede kanlı savaşlar olmuştur.

Tarih: İlkçağ'da *Nemetocenna* veya *Atrebatum* diye anılan bu şehir, Atrebat'ların başkenti idi. A. adı bu kelimeden çıkmıştır. M. Ö. 51 de Caesar kış ordugâhını burada kurmuş, Roma'lılar zamanında büyük bir önem kazanan şehir, 451 de Attilâ ve 800 de Normand'lar tarafından tahrip edilmiş, 863 de Flandr'a geçerek 1093 te Piskoposluk şehri, daha sonra da Artois'nın başkenti olmuştur. 1180 sıralarında çıkarılan ilk yasası, birçok komşu bucaklara örnek olmuştur. 1194 te veraset yolu ile Fransa kıralına geçmişse de şehrin halk ve imtiyazlarına dokunulmamıştır. 1237 de Fransa kıralı Louis VIII. in oğlu Robert'e ve 1384 de Burgund Dukası Cesur Philippe'e, geçmiş, 1435 de Burgund dukası Philipp ile Fransa kıralı Charles VII. arasında barış burada yapılmıştır. Burgund dukası Cesur Charles'in ölümünden sonra 1477 de şehri işgal etmek istiyen Fransız kıralı Louis XI. in halk mukavemeti ile karşılaşması üzerine kıral şehri yıkmış ve ahalisini sürmüştür. A., kıral Charles VIII. zamanında Fransa ile imparator Maximilian I. arasında şiddetli bir anlaşmazlık konusu olduktan sonra 1493 tarihli Senlis antlaşması ile Maximilian'a bırakılmış ve ancak 1659 Pirene barış andlaşması ile kesin olarak Fransa'ya geçmiştir.

Büyük Fransız Devrimi sıralarında çok harap olan A., Birinci Dünya Harbi askerî hareketleri arasında da önemli bir yerdi. La Bassé ve Arras'da 25 eylül - 13 ekim 1915 de yapılan «Sonbahar Meydan Savaşı» nda Fransız'ların Alman hatlarını yarma teşebbüsleri boşa çıkmıştır. 2 nisan ile 20 mayıs 1917 arasındaki büyük «İlkbahar Meydan Savaşı» nda A., İngiliz taarruz hareketinin merkez ve çıkış noktasını teşkil etmiştir.

ARRAU KAPLUMBAĞASI (Zo.), kaplumbağalar (Testudinata) takımına bağlı pelomeduzide (pelomedusidae) familyasının *Podocnemis expansa* adlı türüne yerliler tarafından verilen ad. A. nın, sırt tarafı esmer kırmızımtrak ve karın tarafı ise sarı renkli ve siyah beneklidir. Baş ve ayakları da esmer renklidir. Ön ayakta beş ve arka ayakta dört parmak vardır. Suda güzel yüzerler. Nehirlerde yaşarlar. Eti ve yumurtası yenir. Güney Amerika'da, hususiyle Brezilya ve Peru'da yaşar.

ARRE GÖLÜ, Danimarka'nın en büyük gölü. A., Zelând (Sjælland) adasının kuzey bölümündedir; bir kanalla Roeskilder Förde'ye birleştirilmiştir.

ARRENOTOKİ (Arrhenotokie; Yun. *arrhenos* = erkek, *tokos* = doğurma) arılar, karıncalar, yaban arıları gibi toplum halinde yaşıyan bazı zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) de döllenmemiş yumurtalardan partenogenez yoliyle yalnız erkeklerin meydana gelmesi olayına verilen ad. Bunlarda döllenmiş yumurtalardan dişiler meydana gelir. Bunun aksine ise, yani döllenmemiş yumurtalardan yalnız dişilerin meydana gelmesi olayına ise, telitoki (thelytokie) denir. Şayet partenogenez yoluyla döllenmemiş yumurtalardan hem dişi ve hem erkek meydana gelirse buna da amfitoki (amphithokie) denir.

ARRENURUS (Arrhenurus), örümcekgillerin keneler ve uyuz böcekleri (Acarina) takımına bağlı hidraknide (Hydrachnidae) familyasının bir cinsi. Oldukça kubbeli ve köşeli vücutlu bu hayvanlar arka bacaklarında yüzmeğe yarıyan uzun kıllar vardır. Vücudun arka ucunda erkeklerde bir uzantı vardır ve diken şeklinde uzun kıllar bulunur. Tatlı sularda yaşar kırmızı veya yeşil renkli ve siyah lekelidir. Boyları 1 - 1.5 mm kadardır. *A. caudatus*, *A. globator* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ARRETIUM, İtalya'da Yukarı Arnūs (Arno) vâdisinde eski bir Etrüsk şehri. Bugünkü şehrin alt kısımlarında Etrüsk mezarları bulunmuştur. Eski yazarlar şehrin M. Ö. 81 de Sulla tarafından yıktırılan surlarının sağlamlığını överler. Şehirde bu sur kalıntılarından başka Roma binaları da bulunmuştur. Tiyatro hâlâ görülmektedir. A., Tarquinius'ların Roma'dan koğulmasından sonra onlara yardım etmiştir. M. Ö. IV. yüzyıl sonunda ve M. Ö. III. yüzyıl başında Roma'ya karşı gelmiş fakat arkadan Gal'lere karşı Roma'ya yardım etmiştir. Hannibal harbleri sırasında Roma'nın önemli bir hareket üssü olmuştur. A., Sulla'ya karşı Marius tarafını tuttuğu için Sulla oraya ceza olarak askerlerinden Kolonistler yerleştirmiştir. A., M. Ö. 49 da Caesar tarafından işgal edilmiştir. A., vazolariyle ün almıştır.

ARRHENIUS [*arrenius* ok.], **Svante** (1859-1927), İsveçli fizikçi ve kimyacı. Uppsala'da doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. 1891 de Stockholm'da Özel Yüksek Okul'da fizik doçenti, 1895 de fizik profesörü, 1909 da fiziko-kimya Nobel Enstitüsü direktörü olan A., ilk büyük başarısı olan elektrolitlerin dissosiasyonu teorisi (1882; yeni bas. *Über die Dissociation der in Wasser gelösten Stoffe* [«Zeitschrift für physikalische Chemie» adlı dergide], 1887) için 1903 Nobel kimya ödenini kazanmıştır. A. birçok kimya, fizik, astronomi problemleriyle uğraşmış ve Madsen ile beraber Kopenhag'da, Ehrlich ile beraber Frankfurt'ta toksin ve antitoksin meseleleri üzerine çalışmıştır. Daha sonra astronomi ve astro-fizik alanlarında başarılı çalışmalar yapmış ve en son zamanlarında bakterilerin ısıya dayanma problemleriyle uğraşmıştır. A. teorik kimya ve astronomi konularında birçok eser yayımlamıştır: *Lärobok i teoretik electrokemi* (Teorik elektroşimi ders kitabı) [1900], *Lärobok i kosmisk fysik* (Kozmik fizik ders kitabı) [2 cilt, 1903], *Kemiens teorier* (Kimya teorileri) [1906], *Das Werden der Welten* (Dünyaların oluşumu) [1907], *Vorstellungen von Weltgebäude im Wandel der Zeiten* (Zaman değişimi içinde dünya yapısının tasavvuru) [1909], *Der Lebenslauf der Planeten* (Planetlerin hayat süresi) [1921; son iki eserin yeni basımı olarak: *Erde und Weltall* = Arz ve kâinat, 1926], *Theories of Solution* (Eriyik teorileri) [1912] *Smittkopper och deras bekämpande* (Çiçek hastalığı ve ona karşı savaş) [1913], *Vaccinationens teoretiska grunder* (Aşı teorilerinin esasları) [1913], *Quantitative Laws in Biological Chemistry* (Biyolojik kimyada kemmî kanunlar) [1915], *Stjärnornas öden* (Yıldızların mukadderatı) [1915], *Kemien och det moderna livet* (Kimya ve modern hayat) [1919].

Svante ARRHENIUS

ARRIAGA, Manoel de (1840-1917), Portekiz'li devlet adamı. Horta'da doğmuş, Lizbon'da ölmüştür. Her zaman cumhuriyetçi fikirleri yaymış ve okutmuştur. Monarşi idaresi zamanında birkaç kere saylav seçilmiş ve liberal partide büyük bir rol oynamıştır. Lizbon lisesinde profesör, Coimbra üniversitesinde rektör olmuştur. Siyaset felsefesine ve hukuka ait birçok eserler yazmıştır. 1911-1915 yıllarında cumurbaşkanı olmuştur.

ARRİANOS [**Arrianus**] (M. S. 98-180) Nikomedia'lı (İzmit) bir Yunan tarihçisi. Roma imparatorlarından Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius zamanlarında yaşamıştır. A. kabiliyetleriyle imparator Hadrianus'un gözüne girerek Kappadokia'ya vali (Legatus) olmuştur (131-137). A. burada Alan'lara karşı olan bir seferde kendini göstermiştir. Uzun müddet Atina'da kalmış, hattâ bir aralık orada arkhon da olmuştur (147-148). İhtiyarlığında anavatanına dönmüş, burada yazı yazmakla vakit geçirmiştir.

A., gençliğinde Epiktetos'un öğrencisi olmuş, sonra, Epiktetos'un derslerini sekiz kitap halinde toplayıp yayımlamıştır (bugün ancak 4 tanesi kalmıştır). Bundan başka onun ahlâk felsefesi hakkındaki fikirlerini de bir elkitabı halinde çıkarmıştır. Fakat A. un en önemli ve orijinal eseri «İskender'in Anabasis'i»dir. A. burada büyük İskender'-sandreia'li Aristobulos (b. bk.) ile Lagos'un oğlu olup sonradan Mısır kıralı olan Ptolemaios kitaplarıdır. A. İskender hakkında en güvenilir bilgi veren tarihçidir.

A. un öteki eserleri şunlardır: *Anabasis*'e bir ek olarak düşünülmüş olan ve içinde Nearkhos'un Hindistan seyahatnamesi bulunan *İndika;* Roma askerlik bilgisi için önemli olan «Alanlara karşı harb nizamı»; Hadrianus için yazılmış resmî bir yazı olan «Karadeniz'in gemi ile dolaşılması»; Avcılık hakkında bir eser. Kaybolan eserleri de şun-

in tahta çıkışından ta ölümüne kadar olan bütün olayları yazmıştır. Kendisinin söylediğine göre başlıca kaynakları her ikisi de seferlerinde İskender'e refakat etmiş olan Kaslardır: İskender'den sonraki tarih (bunun bir kısmı Photios'da vardır); Traianus zamanında Bithynia'nın, Alan'ların ve Parth harblerinin tarihleri; nihayet Korinthos'lu Timoleon'un, Syrakusai'lı Dion'un hayatları.

ARRIGHI [*arigi* ok.], **Jean-Toussaint** (1778-1853), Padova dukası. Suvari generalidir. Korsika'da doğmuş Paris'te ölmüştür. Roma büyük elçiliğinde kâtiplik yapmıştır. Napoléon ile birlikte Mısır seferine katılmış, Yafa ve Akkâ'da yaralanmış, savaşlarda gösterdiği cesaretten dolayı çabuk parlamıştır. Yirmi bir yaşında general olmuştur. Marengo savaşında da kendini göstermiş Wertingen'de yaralanmıştır. Friedland, Essling, Leipzig savaşlarında bulunmuştur. 1815 yılında memleketten sürülmüş, beş yıl sonra Korsika'dan saylâv seçilmiş, 1852 yılında âyan üyeliğine atanmıştır.

ARRIGHI de Casanova [*arigi di kazanova* ok.], **Louis-Honoré-Hyacinthe-Ernest** (1814-1888), Padova dukası ve siyaset adamı. Jean'ın oğludur. Tıp öğrenimi görmüştür. Louis - Napoléon tarafından Seine - et - Oise valiliğine atanmış, sonra danıştay dilekçe dairesi başkanı olmuştur. 1853 yılında âyan üyesi, 1859 içişleri bakanı olmuştur. 1870 yılından sonra da Bonapart'cılığa bağlı kalmış ve 1876 - 1881 yıllarında Korsika saylâvı seçilmiştir.

ARROBA, eski bir ağırlık ve sıvılar için kullanılan eski bir hacım ölçüsü, şimdi İspanya ve Portekiz'de ve bazı Güney Amerika memleketlerinde kullanılmaktadır. İspanya'da şarap için kullanılan A. nın değeri 16, 133 litre, zeytinyağı için kullanılan A. nın değeri 12. 563 litredir. Ağırlık ölçüsü olarak değeri memleketlere göre 12 ile 15 kg arasında değişir.

ARROUX [*arų* ok.], Fransa'da Loire ırmağına sağdan karışan kollardan biri. Uzunluğu 120 km dir. A. nun aşağı bölümündeki 20 km lik yeri gemi işlemesine elverişlidir.

ARROWSMITH [*ærosmith* ok.], coğrafyacılar yetiştirmiş bir İngiliz ailesinin adı. Bunların ilki Aaron A. tır (1750-1823). Mercator sistemi ile dünyanın büyük ölçekte hartalarını yapmakla ün almış ve kıralın deniz hartacısı sanını kazanmıştır. Dört yıl sonra da dünyanın yuvarlak bir hartasını yapmış, bunun yanında, hartayı anlatan bir cilt eser de hazırlamıştır. Büyük oğlu **Aaron A.,** yeğeni **John A.** (1790-1873) ile birlikte *Eton Comparative Atlas* (Mukayeseli Eton atlası), *Biblical Atlas* (Kitab-ı Mukaddes atlası) ve çeşitli coğrafya kitapları yayımlamışlardır. John 1834 yılında o zamana kadar bilinen atlasların en mükemmeli olan *London Atlas of Universal Geography* (Londra dünya atlası) yi çıkarmıştır. Bu atlastan sonra üniversitede çok işlenmiş ve dikkatle çizilmiş Avusturalya, Amerika, Afrika ve Hindistan atlasını yayımlamıştır.

ARS HUNGARICA (Lât. = Macar sanatı), 1932 de kurulmuş Macar resimli sanat monografyaları serisi. Her şeyden önce Macar sanatçılarının hayat ve eserlerine ayrılmış bulunan bu serinin bazı ciltleri, meselâ *A Honfoglaló Magyarság müzeszete* (Yurt kuran Macar'ların sanatı), Türk sanatı tarihi bakımından da dikkate değer verimleri içine almaktadır.

ARS NOVA (Lât. = yeni sanat), XIV. yüzyılda Francesco Landino gibi Floransa'lı madrigalcilerin ve Guillaume de Machault, Jean de Muris, Philippe de Vitry gibi Fransız bestecilerinin «ölçülü» polifonik musiki çığırıdır. *Ars Antiqua* (= eski sanat) nın tenkid ve tepki si sonucunda doğmuş göründüğü için A. N. adını alan bu çığırda, «kanōn» tarzının belirdiği görülür. Sert beşli ve sekizli sıralanışları hızla yok olur, «üçlü» ve «altılı» aralıkları yer bulur. Yeni çığırdan olarak İtalya'da bestelenen eserlerde melodi berraklığı da göze çarpar. A. N. eserlerinin -korodan başka- çalgılarla da icrasına başlanmıştır; ancak, ses ile çalgı arasında nöbetleşe icra yapılmıyordu. Bu çığırda, *mottetto* ve *rondo*'nun eski şekillerinden başka, *madrigal*, *ballata* ve *caccia*'lar da bestelenmiştir. «Yeni Sanat» çığırında İngiliz'lerin kuvvetle etkisi bulunduğuna, *Summer is incomen in* [1240] adlı en eski rondo musikisinin formu en iyi delildir.

ARSADA, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir şehir. Örenleri bugünkü Arsa köyünün batısında bulunmaktadır. A. kalesinde duvarlar ve Yunan zamanından kalma bir kule hâlâ durmaktadır. Kale ile Arsa köyü arasında A. dan kalma bina izleri, sütunlar v. b., birkaç da kaya mezarı vardır.

ARSAKES, birkaç Parth ve Armenia kıralının adı. En önemlileri şunlardır:

Arsakes I., aslında İran'ın kuzeydoğusunda yaşıyan Dah'lardan bir kabile beyi olan A., Diodotos'un M. Ö. 255 te kendisini Baktria'ya kıral yapması üzerine oradan kaçarak, o zaman Seleukos'lular veya Suriye devletinin bir satraplığı olan Parthia'ya gelmiş ve satrapı öldürerek burada bir kırallık kurmuştur (M. Ö. 248). Parth devletinin başlıca müesseselerini A. in kurduğu söylenir. Suriye ve Mısır kırallıkları arasındaki mücadelelerden istifade ederek Hirkania'yı almış, memleketini genişletmiştir. İlk Parth sikkeleri A. dan kalmıştır.

Arsakes II. (M. Ö. 211 - 190), Arsakes I. in oğlu. Suriye kıralı Antiokhos III. ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Arsakes III., Armenia kıralı Tigranes II. nin oğlu A. III., M. S. 360 da Roma imparatoru Constantius ile dost olmuştur. Iulianus kendisini Pers harbine çağırmıştır. Roma'nın dostu olmasına rağmen Sasanî kıralı Şapur II. ile yaptığı harbde Roma'dan yardım görmemiş, esir olmuş ve esirken intihar etmiştir.

Arsakes IV., Arsakes III. ün torunu. M. S. 378 de kıral olmuştur. Armenia A. zamanında (387) biri Chosroes (Husrev) idaresinde Pers (Sasani) lere, ötekisi de A. idaresinde Roma'ya ait olan iki Armenia'ya ayrılmıştır.

ARSAKİD'LER, M. Ö. 248 - M. S. 227 yılları arasında İran'da Parth Devletini kuran sülâlenin adı. Bu sülâleyi kuran Arsakes olduğu için, onun ardalarına A. veya Arsasit'ler denir. Bu sülâlenin egmenlik zamanı Roma'nın imparatorluk çağına rasladığı için dünya tarihinde A. önemli bir yer almışlardır. A., Roma'nın doğu'ya doğru daha çok ilerlemesine mani olmuşlardır. Bu sülâlenin bir özelliği de kurulmasından yıkılmasına kadar Parth devletinin başında kalmasıdır (bk. PARTH DEVLETİ).

ARSAL, Sadri Maksudi (doğ. 1882), Türk bilim adamı. Kazan'da doğmuştur. Yüksek öğrenimini Moskova ve Paris hukuk fakültelerinde yapmıştır. Bir müddet Kazan'da avukatlık etmiş, Rus meclisinde iki seçim döneminde Kazan saylâvı olarak bulunmuştur. Sonra Türkiye'ye gelen A., An-

kara Hukuk Fakültesinde hukuk tarihi profesörlüğü yapmış ve 1930 yılında milletvekili seçilmiştir. Şimdi İstanbul Üniversitesinde Hukuk Tarihi profesörlüğü yapmaktadır. *Orta Asya Türk devletleri* [1934], *Hukukun Umumî Esasları* [1937], *Türk Dili İçin* [1930], *Türk Tarihi ve Hukuk I.* [1947] adlı eserleri vardır.

ARSALESİN, demir, arsen, fosforik asit ve proteinden yapılan bir kuvvet ilâcı.

ARSAMEİA, eski Anadolu'nun Kommagene bölgesinde bir şehir. A. nın M. Ö. III. yüzyılda, Kommagene kıralı Antiokhos I. in atalarından biri olan Arsames tarafından kurulduğu ve Samosata (bugünkü Samsat) kurulmadan önce Kommagene'nin başkenti olduğu sanılıyor. A. daki tanrıça Argandene'nin tapınağını çevreliyen kutsal alanda Kommagene hükümdarlarının mezarları bulunuyordu. A., Fırat nehri kenarındaki bugünkü Gerger'in yerinde idi. Gerger kalesi (b. bk.) nde Kommagene hükümdarlarından birini tasvir eden bir kaya kabartması ile uzun bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıt, Antiokhos I. in, tanrılaşmış atalarrnın kültüne dair verdiği talimatı kapsamaktadır A. adı da bu yazıtta geçmektedir. A., Antiokhos I. in zamanından sonra önemini kaybetmiş olsa gerektir; çünkü hiçbir yazarın eserinde ve sikkelerde adı geçmemektedir.

ARSAMON, metil-arsenik asidin sodyum tuzu [CH_3-AsO (OH) O] Na^+. Kuvvet ilâcı olarak ve yüksek dozlarda frengiye karşı kullanılır.

ARSAMOSATA: bk. ŞİMŞAT.

ARSANİAS, Murat nehrinin eski adı.

ARSANİLİK ASİT, P-amino-fenil-arsenik asit H_2N-C_6H_4 - As O $(OH)_2$ (bk. ATOKSİL).

ARSASETİN, N-asetil-arsanilik asidin sodyum tuzu. Atoksil'in (b. bk.) bir asetil türevi olan A. atoksilden daha az zehirlidir. Uyku hastalığına ve sıtmaya karşı kullanılır.

ARSELLA (Arcella), tek hücreli hayvanlar (Protozoa) ın rizipodlar (Rhizopoda) sınıfına bağlı amöbozoa (Amoebozoa) takımının arsellide (Arcellidae) familyasına bağlı bir cinsi. Bu amip çeşidinin üst tarafında saat camı şeklinde ve esmer renkli bir kabuğu vardır. Kabuğun üzeri altı köşeli şekiller meydana getiren çizgilerle süslüdür. *A. vulgaris* adlı türü tatlısuda, veya ıslak kara yosunları arasında kumlar içinde yaşar.

ARSEN, Trabzon'un merkez ilcesine bağlı bucak. Nüfusu 22 376 (1945) dır. 23 köyü vardır. Bucakta 549 nüfuslu Arsenibalâ ve 1956 nüfuslu Arsenizir adlı iki köy vardır. Bucak merkezi, Karadeniz kıyısında ve Trabzon'un 18 km doğusunda bulunan A. iskelesindedir.

ARSENAL KİTAPLIĞI (Bibliothèque de l' Arsenal), Paris'te bir kitaplık. A., Fransa'nın «Bibliothèque Nationale» den sonra en önemli kitaplığıdır. Bulunduğu binalar, Seine nehrinin sağ kıyısına düşer, A. binalarının temeli 1757 yılına doğru, Marquis de Paulmy tarafından atılmıştır. Marquis de Paulmy buraya kitaplarını yerleştirmiş, kitaplığı sonra Comte d' Artois'ya satmıştır

1793 te kitaplık, haciz yoliyla devlet eline geçmiş ve kesin olarak ancak 1797 de kamuya açılarak millî ve kamusal kitaplık halini almıştır. 1816 da Louis XVIII. in emriyle Comte d' Artois'ya geri verilmiş ve 1830 a kadar Comte d'Artois'nın adını taşımıştır.

A. 1880 de bir bakanlık emriyle Paris'te yayımlanan bütün gündelik gazeteleri toplamakla da görevlendirilmiştir. A. nda, Fransız tiyatrosunun başlangıçlarından beri yazılmış bulunan 25 000 den çok tiyatro eserinden bileşik bir koleksiyonla, Fransız edebiyat tarihi ve Fransız Devrimi'yle ilgili az bulunur eserler vardır.

A. nda 700 000 den çok basılı, 10 000 kadar da yazma kitap vardır.

ARSENATLAR, arsenik asidin (b. bk) tuzları.

ARSENDİMETİL: bk. KAKODİL.

ARSENİK, sembolü As, atom numarası 33, atom ağırlığı 74,91 olan bir element. A., tabiatte az miktarda serbest halde de bulunursa da başlıca bileşik halinde bulunur. En önemli A. mineralleri: arseno-pirit Fe As S, löllingit Fe As_2, realgar As_2 S_2, avripigment As_2 S_3, Smaltin C O AsS_2, Nikelin NiAs ve prustit As_2 S_3 . 3 Ag_2 S dir. Bundan başka hemen bütün sülfür filizlerinde az miktarda A. bulunur. Böyle filizlerin işlenmesinde, filizdeki A. bakır, kurşun, demir ve nikel ile, speis adı verilen bileşikler verir; filizlerin tam kavrulmasında ise A., oksit halinde (As_2 O_3) uçar. Birçok maden sularında da arseniöz asit halinde az miktarda arsene raslanır.

A. elde etmek için, arseno-pirit veya löllingit veyahut da arsenik trioksit ile kömür karışımı, ateşe dayanıklı kilden yapılmış kaplarda ısıtılır. Çıkan A. buharları demir toplama kaplarında gri renkli billurlar halinde yoğunlaşır.

A. in başlıca iki allotrop modifikasyonu vardır. Bunların dayanıklısı, metalik (veya gri) A., özgül ağırlığı 5,72 olan heksagonal romboedrik billûrlardan ibaret, kolay kırılabilir, metal gibi parlak gri renkli bir maddedir. Metalik A. 36 atmosfer basınç altında 817° de ergir. Âdi basınçta ısıtılırsa, 630° de ergimeden açık sarı renkli, sarmısak kokulu bir buhar haline geçer (süblimleşir). Bu buharlar As 4 moleküllerinden ibarettir. A. buharları birdenbire çok söğutulursa, açık sarı renkli, saydam ve düzgün billurlardan yapılmış ametalik (veya sarı) arsenik elde edilir. Özgül ağırlığı 1,97 olan bu ametalik arsenik karbon sülfürde eridiği gibi su buhariyle de uçucudur. Bu bakımdan renksiz fosfora benzer, fakat çok daha dayanıksızdır; hafifçe ısıtılmakla veyahut ışık etkisi ile kolaylıkla metalik arsenike döner. Metalik arsenik havada kısa bir zamanda parlaklığını kaybeder ve ince bir oksit tabakası ile örtülür; havada ısıtılırsa arsenik-trioksit vermek üzere yanar.

İçinde A. bulunan maddeler kömür üzerinde lehim borusu ile ısıtılırsa, A. buharlarının karakteristik sarımsak kokusu duyulur. A. in teknikte büyük bir önemi yoktur. Fişek saçması yapımında kurşuna katılır.

Arsenik bileşikleri hekimlikte de kullanılır. Bunların hemen hepsi çok zehirli cisimlerdir, ancak çok ufak dozlarda kullanılırlar.

Arsenik birçok hayvan ve insan vücudunda da pek az miktarda bulunur. Organismada bulunan arsenikli cisimlerin orada bir vazifesi olup olmadığı henüz bilinmemektedir; fakat ufak dozlarda arsenik bileşiklerinin organismada oksitleşmeyi azalttığı, özümleşmeyi kolaylaştırdığı ve büyümeyi hızlandırdığı görülmüştür. Keza ufak miktarda arsenik kemik iliğinin kan yapıcı vazifesini yükseltir.

Bir defada fazla miktarda arsenikli bir cisim (meselâ 0,05 gramdan fazla arseniöz asit) alınırsa zehirlenme husule gelir; bu suretle zehirlenenlerde boğazda kuruluk ve yanma hissi, susuzluk, şiddetli karın ağrıları ve ishal gö-

rülür, adalelerde kramplar olur; ölüm ince damarların felci neticesinde kalbin zayıflamasiyle gelir. Arsenikle zehirlenenlerin derhal midesini yıkamak, eğer bu kabil olmazsa kusturmak lâzımdır. Panzehir olarak en iyisi sıcak su ile karıştırılmış demir hidroksit içirmektir; magnezyum hidroksit ve kireç suyu da iyi gelir. Herhangi bir sebeple azar azar, fakat devamlı şekilde arsenik alanlarda, çinko, kalay, kurşun, bismut gibi arsenik ihtiva eden madenlerde çalışanlarda, arsenikli yeşil boya fabrikaları ve deri sanayii amelelerinde, arsenikli şarap içen halk arasında yavaş şekilde zehirlenme görülür. Bunlarda inatçı baş ağrıları, deride karıncalanma, uyuşma gibi duygular, adalelerde kuvvetsizlik, esmerleşme, saçlarda dökülme, tırnaklarda bozukluk görülür; nöbet şeklinde ateş, kusma ve ishaller gelir. Burada alınacak başlıca tedbir zehirlenme sebebini ortadan kaldırmaktır.

Tedavide kullanılan başlıca arsenikli ilâçlar şunlardır:

1 — Anorganik olanlar: Arseniöz asit; Karaciğer hulâsalarının sağıtımda yer almasından önce habis kansızlığa karşı kullanılırdı; korea hastalığında da kullanılır. Potasium arsenit, Suda 1/100 oranında eritilmiş halde (Fowler eriyiği «kodeks») kullanılır. Sodium arsenat 1/600 oranında eritilmiş halde «Pearson eriyiği» ismiyle kullanılır.

2 — Organik olanlar: Bunlardan sodium kakodilat ve sodium metil-arsenat (arrhénal) kansızlığa karşı ve tonik olarak kullanılır. Bunlardan başka spiril ve tripanosomlu hastalıklara karşı kullanilan üç ve beş değerli organik arsenik bileşikleri vardır. Bunlar salvarsan, neosalvarsan, sulfarsenol, atoksil ve stovarsoldür.

ARSENİK ALAŞIMLARI, metallerin arsenikle verdikleri alaşımlar. Bunlar genel olarak kolay kırılabilir haldedir. Başlıca kurşun ve bakırın arsenik alaşımları kullanılmaktadır. Özel bronz ve pirinçlere de arsenik katılır.

ARSENİK ASİT, $H_3 AS O_4$ beş değerli arsenikin asidi Arsenik trioksidin derişik nitrik asitle muamelesinden elde edilir. A. tuzları arsenatlar, kendilerine karşılık olan fosfat tuzları ile izomorfturlar.

ARSENİK DİSÜLFÜR, $AS_2 S_2$, tabiatte kırmızı, monoklin realgar halinde bulunur. Suni olarak, ya kükürt ve arsenikin beraberce ergitilmesiyle veyahut da arsenik ve piritten ibaret bir karışımın süblimleşmesiyle elde edilir. Kolay ergiyebilen koyu kırmızı renkli billûrlar teşkil eden A., havasız bir yerde parçalanmadan damıtılabilir. A. eskiden kırmızı metal boyası olarak kullanılırdı; bugün beyaz sinyal fişeği yapmakta kullanılır.

ARSENİK PENTASÜLFÜR, $AS_2 S_5$, beş değerli arsenikin sülfürü. Arsenik trisülfürün kükürtle beraber ergitilmesinden sarı renkli cam gibi bir kütle halinde elde edilir; tio-arsenatların hidroklorik asitle parçalanmasında ise, sarı amorf bir çökelti olarak ayrılır.

ARSENİK PENTOKSİT, $AS_2 O_5$, arsenik asidin anhidridi. Arsenik asitten su çıkartmak suretiyle elde edilir, beyaz bir tozdur. Kızıl dereceye kadar ısıtılırsa, ergir ve oksijen ile arsenik triokside parçalanır. Su ile arsenik asit eriyiğini verir.

ARSENİK TRİKLORÜR, $AS Cl_3$, havada dumanlar çıkaran ve 130° de kaynıyan renksiz bir sıvı. Arsenik ve klorun doğrudan doğruya birleşmesinden elde edilir. A. ün seyreltik bir eriyiği dumanlı hidroklorik asidin fazlasiyle muamele edildikten sonra damıtılırsa, A. ün hepsi hidroklorik asitle beraber geçer. Bu, arsenikin tanınma ve ayrılmasında kullanılan önemli bir metottur.

ARSENİK TRİOKSİT, $A_2 O_3$, arsenikin veya arsenikli bileşiklerin yanmasından meydana gelen bir arsenik oksidi. Teknikte arsenikli filizlerin alev fırınlarında kavrulmasiyle elde edilir. Kavrulma esnasında buhar haline geçen A. özel kanallarda gri renkli bir kütle halinde yoğunlaşır ve tekrar süblimleştirildikten sonra beyaz renkte ele geçer. A. çeşitli modifikasyonları vardır. Bunları yüksek sıcaklıkta yoğunlaştırılırsa, A. amorf, renksiz ve saydam bir cam şeklinde elde edilir; bu da nemli havada yavaş yavaş süt gibi beyaz, billûrlu şekle döner. A. buharının birden bire soğutulmasiyle veyahut hidroklorik asitli eriyikten çöktürmek suretiyle de billûrlu modifikasyon elde edilir. A. tabiatta arsenolit halinde bulunur.

A. suda az erir; eriyiği zayıf asitlidir. Bu eriyikte arseniöz asit bulunur; buna göre A. arseniöz asidin anhidrididir. Amorf A. adi basınçta ısıtılırsa ergir, billûrlu A. ise ancak basınç altında ergiyebilir. A. asitlerde sudan daha fazla erir. Nitrik asidin etkisiyle arsenik aside oksitlenir. A. kolaylıkla indirgenebilir. Meselâ odun kömürü tozu ile karıştırılarak bir boruda ısıtılırsa, metalik arsenikin ayrılmasiyle borunun iç yüzeyinde bir arsenik aynası meydana gelir. Hidroklorik asitli bir arsenik trioksit eriğine batırılan kalay veya bakır ince bir arsenik tabakasiyle kaplanır. Kalay klorür eriyiği de aynı şekilde arsenik ayırır. Halbuki çinko ve aluminyum A. i arsenikli hidrojene kadar indirger.

A. yağlı boya ve emaye yapılmasında, camların ergitilmesinde, yapı kerestesinin, hayvan derilerinin çürümekten korunmasında ve fare zehiri olarak kullanılır. A. çok zehirlidir; eriyik halinde 0,1 gram büyük insanları öldürür. Bununla çalışırken dikkatli olmak lâzımdır.

ARSENİK TRİSÜLFÜR, $As_2 S_3$, tabiatte limon sarısı renginde avripigment halinde bulunur. Arsenik ile kükürdün birlikte ergitilmesinden kırmızı-sarı bir kütle olarak elde edilir. Arsenik trioksidin sudaki eriyiğinden kükürtlü hidrojen geçirilirse, arsenik trisülfürün sarı renkli kolloidal bir eriyiği meydana gelir; buna hidroklorik asidin katılmasiyle arsenik trisülfür pıhtılaşır. Kolaylıkla ergiyen arsenik trisülfür havasız bir yerde 700° nin üstünde parçalanmadan kaynar.

ARSENİKLİ BAKIR, içinde arsenik ve bakır bulunan mineraller: 1 — *Domeykit.* Cu_3 As, gümüş gibi beyaz, salkım veya böbrek şeklinde; 2 — Algodonit, Cu_6 As gri renkte; 3 — *Witneyit.* Cu_9 As, kırmızımtrak gümüş renginde.

ARSENİKLİ HİDROJEN, As H_3, arsenikin hidrojenli bir bileşiği. Doğum halindeki hidrojenin arsenik bileşikleri üzerine etkisiyle meydana gelen arsenikli hidrojen, renksiz, pis kokulu ve çok zehirli bir gazdır. A. havasız bir yerde ısıtılırsa kolaylıkla arsenik ile hidrojene parçalanır. İçinde eser miktarda arsenikli hidrojen bulunan hidrojen gazı, bir yeri kızdırılmış bir cam borudan geçirilirse, borunun kızgın yerinden sonraki bir yerinde ayrılan metalik arsenikten ibaret koyu renkli parlak bir ayna (arsenik aynası) meydana gelir. Arsenik aynası, kendisine çok benziyen antimon aynasından farklı olarak, bir hipoklorit eriyiğinde kolaylıkla erir, arsenikli hidrojenin bu reaksiyonuna dayanarak yapılan Marsh deneyi yardımiyle çok az miktarda arsenikin (zehirlenmelerde) tanınması mümkün olur. Ancak

Marsh deneyi için lâzım olan hidrojenin elde edilmesinde kullanılan çinko ve asitte hiç arsenik bulunmadığına kanaat getirmelidir. Arsenikli hidrojen zehirlidir; çünkü kırmızı kan boyarmaddesini kimyasal bir değişikliğe uğratmak suretiyle iç boğulmaya sebep olur. Böyle zehirlenmelerde oksijen gazı koklatılır; bundan başka damardan kan akıtmak ve kana tuz eriyiği vermek suretiyle kırmızı kan hücrelerinin yeniden teşekkülüne yardım edilir.

ARSENİOS AİTŌREİANOS (ölm. 1273), Bizans Patriği (1255-1267). Bizans imparatoru Theodoros II. Laskaris tarafından oğlu İoannes'in vasiliğine atanmış ise de, Mikhael Palaiologos (1261-1282) un tahtı ele geçirmesiyle mevkiini kaybetmiştir. Daha sonra İmparator A. u evvelâ hapsettirmiş, sonra da sürmüştür, sürüldüğü adada ölmüştür.

ARSENİÖZ ASİT, arsenik trioksidin zayıf asit reaksiyonu veren sulu eriyiği. Asidin kendisi bu sulu eriyikten izole edilemez; fakat tuzları (arsenitler) bilinmektedir. Arsenitlerin çoğu $H\,As\,O_2$ formülündeki meta-arseniöz asitten türer. Bundan başka orto-$H_3\,As\,O_3$ ve piro-$H_4\,As_2\,O_5$ arsenioz asitten türeyen tuzlar da bilinmektedir Alkali arsenitler suda erirse de öteki arsenitler erimez. Potasyum arsenitin seyreltik bir eriyiği Fowler eriyiği adı altında deri hastalıklarına karşı ve hayvan derilerinin kokmaktan korunmasında kullanılır.

ARSENİTLER, Arseniöz asidin (b. bk.) tuzları.

ARSENIUS (Yun. Arsenios; 354 - 445), keşiş. Roma'da doğmuştur. İmparator Theodosios'un oğlu Arkadios'a öğretmen olmuştur. Ögrenicinin ve sarayın hallerinden bıkarak Mısır çölünde bir manastıra çekilmiş, orada ölmüştür. Bazı dinî yazılar ona atfedilmektedir.

ARSENOBENZEN, $C_6\,H_5 - As = C_6\,H_5$ salvarsan'ın temel maddesi.

ARSENOPİRİT, demirli bir arsenik minerali Fe As S. gümüş renginde, alçak rombik sütunlar şeklinde ve çokluk ikiz billûrlar halinde bulunur. Sertliği 5. 5-6 ve özgül ağırlığı 5-6, 2 dir. Anadolu'da Tire kazasında gnayslar arasında filon halinde vardır.

ARSENÜRLER, arsenikin metallerle verdiği bileşikler.

ARSES (ölm. M. Ö. 336), Pers kıralı. Artakserkses (Erdeşir) III. Okhos'un en hüçük oğlu. Bagoas isminde bir haremağası vasıtasiyle Pers tahtına geçmiş, fakat idaresinin üçüncü yılında yine onun tarafından öldürülmüş ve yerine Dârâ (Dareios) III. geçmiştir.

ARSESTES (Arcestes), fosil dört solungaçlı baştan bacaklı yumuşakçalar (Tetrabranchiata)ın Ammonitler (b. bk.) grupundan arsestide (Arcestidae) familyasına bağlı bir cinsi. Kabukları şişkin ve dış taraftan yuvarlaktır. Kabukta dar bir göbek kısmı bulunur ve bazen de hiç bulunmaz. Alp'lerde, Akdeniz bölgesinde, Hindistan'da, Kaliforniya'da Trias tabakalarında bulunur.

ARSEVEN, Celâl Esat (doğ. 1876), Türk bilim adamı. İstanbul'da, Beşiktaş'ta doğmuştur. Babası sadrazam Ahmet Esat paşadır. Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi), Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu) ve Harbiye (Harb Okulu) de okumuş, Harbiye'den mülâzım-ı sani (teğmen) rütbesiyle mezun olmuş (1893), kolağası rütbesinde iken istifa ederek askerlikten ayrılmıştır (1906).

A. çeşitli memurluklarda bulunduktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi mimarî tarihi ve şehircilik profesörlüğü ve Ankara şehri imar müşavirliği (1924 - 1941) yapmış, yedinci devrede İstanbul'dan, sekizinci devrede Giresun'dan milletvekili seçilmiştir.

Celâl Esat ARSEVEN

En önemli eserleri şunlardır: *Constantinople* [Fransızca, Paris 1910] *Eski İstanbul* [1912], *Eski Galata* [1913], *Kamus-ı Sanat, Istılahat-ı Mimariye, Türk Sanatı* [1928] *Mimarî Tarihi* [1928], *Yeni Mimarî* [1931], *Şehircilik* [1937], *L'Art Turc* [Fransızca, İstanbul, 1939] *Fransızcadan Türkçeye Sanat Lûgatı* [1944], *Sanat Ansiklopedisi* [1943 ten beri yayımlanıyor], *Türk Süsleme Sanatları* [Türkçe, Fransızca ve İngilizce], *Türk Plâstik Sanatları: Mimarî, Resim, Heykel.*

ARSİNİA, Ergani'nin eski adı.

ARSİNLER, bileşim bakımından aminlere karşılık olan organik arsen bileşikleri. Bunlar fena kokulu, çok zehirli gaz veya sıvı halinde maddelerdir (bk. KAKODİL). Bazı arsinler Birinci Dünya Harbi'nde zehirli gaz olarak kullanılmıştır.

ARSİNOE, Makedonya'lı Lagos'un karısı ve Mısır kıralı Ptolemaios I. in anası. Oğlu kıral olunca, bu kadının Makedonya kıral ailesiyle akrabalığını göstermek için İskender'in babası Philippos II. den gebe kalmış olduğu söylenmiştir.

ARSİNOE I., Trakya kıralı Lysimakhos'un kızı, Mısır kıralı Ptolemaios II. Philadelphos'un ilk karısı.

ARSİNOE II (doğ. M. Ö. 316). Mısır kıralı Ptolemaios I. in kızı. Genç olmasına rağmen siyasî düşüncelerle Trakya kıralı ihtiyar Lysimakhos ile evlendirilmişse de (M. Ö. 299), sergüzeşt arıyan kadın sonradan Mısır'da asıl kardeşi Ptolemaios II. Philadelphos ile evlenerek (M. Ö. 277), öteki Arsinoe'yi saraydan attırmıştır. Mısır'lılar bunları «kardeş Tanrılar» olarak kutsallaştırmışlardır.

ARSİNOE III., Ptolemaios III. Euergetes'in kızı, Ptolemaios IV. Philopator'un, yani kendi erkek kardeşinin karısı. M. Ö. 205 de öldürülmüştür.

ARSİNOE IV., Ptolemaios XIII. Auletes'in küçük kızı ve meşhur Kleopatra'nın kız kardeşi.

ARSİNOË, eski Anadolu'nun Dağlık Kilikia (Kilikia trakheia) bölgesinde bir kıyı şehri. A., Anemurion (Anamur) dan Kelenderis (Gilindire) e giden yol üzerinde bulunuyordu. Örenleri, Anamur'un doğusundaki Softakalesi'nin güneyinde bulunan Maraş köyünün yöresinde görülmektedir. A., adının gösterdiği gibi, Mısır kırallarından biri tarafından - belki eski Nagidos şehrinin yerinde - kurulmuştur. Roma İmparatorluğu zamanında şehir haklarını kaybetmiş olsa gerek; sikkeleri yoktur; herhalde ya Anemurion'a, yahut da Kelenderis'e bağlı idi.

ARSİNOEİA, Ephesos şehrinin bir zaman taşıdığı ad. M. Ö. III. yüzyılda kıral Lysimakhos, Ephesos'u şimdi bulunduğu yerde kurunca, bu yeni şehre karısı Arsinoe'nin şerefine A. adını vermiştir. Lysimakhos'un ölümünden sonra (M. Ö. 281) Ephesos yine eski adını almıştır.

ARSİNOETHERİUM, fosil memelilerin *Subungulata* takımına bağlı bir cinsi. *Arsinoitherium* adını da alır. Bu acaip yapılı memeli fosil Mısır'da Oligosen tabakalarında bulunmuştur. İri bir *Rhinoceros* büyüklüğünde olan bu hayvanın kafatasında önde iki büyük ve arkada alında iki küçük boynuz vardı. Ekstremeteleri kaba ve dişleri tamdır. Hortumlu hayvanlar (Proboscidea) ve hususiyle *Hyrax* ile akrabadır.

ARSİNOETHERİUM

ARSİS (Yun. = yükseliş), metrik'te, mısraın kesimleme (scansion) sinde kullanılan bir terim; metrik tarihinde iki zıd anlamda kullanılmıştır. 1 — Yunan metriğinde, «alçalış» demek olan *thesis*'in karşıtıdır, ve müzikte olduğu gibi, ölçü vuruşları (takt) gösterilirken, elin veya ayağın yükselişine rastlıyan kısa veya vurgusuz yarım-adım (demi-pied) yani hece için kullanılmıştır (bk. ANAKRUZ). 2 — Ortaçağ Lâtin metrikçileri «yükseliş» ten elin veya ayağın yükselişi değil, ritmi göstermek için sesin yükselişini anlatıkları için, bu terimi Yunan'lıların tersine olarak, uzun veya vurgulu yarım-adım (Lât. ictus, percussio, positio)a tahsis etmişlerdir. Bu karışıklığı gidermek üzere, şimdi «arsis» Yunancadaki anlamiyle kullanılmakla beraber, onun için «kuvvetli veya işaretli zaman» (temps fort ou temps marqué), ikinci anlamı için de «zayıf zaman» (temps faible) terimleri ortaya konulmuştur.

ARSLAN ARGUN (ölm. 1096), Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın oğlu. Kardeşi Melikşah zamanında Horasan taraflarında vali idi. Melikşah'ın ardası Berkyaruk'un, imparatorluğun batı bölgelerindeki kargaşalıklarla uğraşmasından faydalanarak Merv, Belh, Tirmiz, Nişapur ve başka Horasan kentlerini eline geçirerek bütün Horasan'a hâkim olmuş ve Berkyaruk'tan, bu durumunu tasdik etmesini istemiştir. Kardeşi Mahmut, amcası Tutuş ile uğraşan Berkyaruk, Horasan işlerini bırakıp A. un müracaatına cevap vermemiştir. Berkyaruk, veziri Mueyyidülmülk'ü azledip yerine Fahrülmülk'ü getirdikten ve idare işleri Mecdülmülk El-Balasanî eline geçtikten sonra A. «El-Balasanî'ye müracaat etmeyi kendime lâyık görmüyorum» diye müzakereyi kesmiş, bunun üzerine Berkyaruk, A. a karşı, amcası Börübars komutasında bir ordu göndermiştir. Bu ordudaki emîrlerden birinin A. tarafına geçmesiyle Börübars yenilmiş ve A. tarafından yakalanarak önce Tirmiz zındanına kapatılmış, bir yıl sonra orada boğdurulmuştur. A. un kendisi de ayni yıl içinde bir kölesi tarafından öldürülmüştür.

ARSLAN BEY (hük. 1454-1466), Dulkadıroğulları'ndan, Maraş, Elbistan, Malatya ve bir aralık Harput taraflarında, Mısır ve Suriye'ye sahip olan Memlûk sultanlarına tâbi olarak hüküm süren Süleyman Beyin oğludur. 1454 te ölen babasının yerine Memlûk sultanı'nın menşûriyle Türkmen beyliğine geçmiştir; 1464 tarihlerine doğru Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in ikinci defa kuşattığı Harput'u Mısır sultanına danışmadan ona teslim etmiş ve sonra korkarak hem tazimlerini arzetmek, hem de yardım istemek üzere Kahire'ye gitmişse de, orada kendisine aleyhdar olan kardeşi Şahbudak'ın, başka bir söylentiye göre de Sultan Kayitbay'ın bir fedaisi tarafından öldürlmüştür (1466). Yerine kardeşi Şahbudak geçmiştir.

ARSLAN DAVUT (ölm. 1480), Memlûk sultanlığına tâbi olarak Adana ve bölgesinde yarı bağımsız hüküm süren Ramazanoğulları'ndandır. Davut'un babası 1428 de ölmüş olan İbrahim'in ölümünden sonra Ramazanoğulları ailesinden Hamza, Mehmet ve Ali Bey'ler Türkmen Beyliği için birbirleriyle mücadele etmişlerdir; nihayet Arslan Davut XV. yüzyıl ortalarına doğru kardeşi Ömer Bey'in yerine beyliğe geçmiştir, Arslan Davut 24 kasım 1480 de Diyarbakır taraflarında Akkoyunlu'larla yaptığı bir harbde öldüğünden, yerine oğlu Halil Bey Türkmen beyi olmuştur; mezarı Halep'tedir.

ARSLAN GİRAY HAN (1702 - 1767), Kırım hanı. İki defa han olmuştur (Birincisi 1747 - 1756, ikincisi 1767). Devlet Giray hanın oğlu ve Hacı Selim Giray hanın torunudur. Giray'ların âdeti üzerine Çerkes Seydi kabilesi beyinin yanında büyümüştür. Amcası Kaplan Giray han zamanında Nureddin'lik (b. bk.), Büyük kardeşi Feth Giray han zamanında Kalgay'lık (b. bk.) mevkilerinde bulunmuştur. Kardeşi hanlıktan azlolunduğu zaman (1736), o da Kalgay'lıktan ayrılarak Vize'ye gelmiş, bir müddet sonra Selim Giray hanın ölümü üzerine Kırım hanı seçilmiştir (haziran 1747). 1736 daki Rus istilâsının hâtıralarını unutmamış olduğundan kalgaylığı sırasında berzahta Or ve Rıbat kalelerini esaslı şekilde yenilemiş ve berkitmiştir. Rusya ve Lehistan'la dost geçinmek dış siyasetinin temeli idi. 1756 martında bir entrika neticesinde hanlıktan azledilmiş, Sakız adasına sürülmüştür.

1767 martında ikinci defa hanlığa getirildiyse de çok yaşamıyarak Kavşan'da ölmüştür (1767 haziran). Cesur olduğu kadar uzak görüşlü sayılan bu hanın bıraktığı yapı eserleri arasında, Bahçesaray'da Han camii yanında bir medrese ve bir okulla Vize'de iken Ergene ırmağı üzerinde yaptırdığı köprü sayılmağa değer.

ARSLAN HAN (ölm. 1024/5), Karahanlı'lar hanedanından Ebu Mansur Muhammed b. Ali'nin sanı. A., ayrıca, «El-Asamm» diye de anılır. Bu lâkabın bir vücut sakatlığından ötürü verilip verilmediği bilinmiyor.

A., başlangıçta, Arslan İlig Nasr b. Ali'nin yerine geçen Toğan Han'ın tâbii olarak Mâverâünnehir'de Talas'a kadar uzanan bölgede hüküm sürüyordu. Buhara'da 1012/3 yılından sonra basılan paralarda onun adı görülmektedir.

Toğan Han ölünce (1015 veya 1017/8) onun yerine Karahanlı hükümdarı olan A. ın hayatı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler pek karışıktır ve birbirini tutmamaktadır. Meselâ 1019/20 de onun Kadır Han Yusuf ile birlikte Horasan'ı istilâ etmesi ve Gazneli Sultan Mahmut tarafından Belh'te büyük bir bozguna uğratılması hakkındaki söylenti, hakikata uymamaktadır. Bununla beraber, A. ın hükümdarlığının ilk yıllarında Sultan Mahmut ile dostluk münasebetleri kurduğu, hattâ akrabalarından bir prensesi onun büyük oğlu Mesut ile evlendirdiği kesin olarak biliniyor. (Belh te büyük bir törenle karşılanan bu prenses, Mahmut Kaşgarî'nin *Divanü Lûgat-it-Türk*'te anlattığına göre, daha ilk gece güvey ile kavga ederek dövüşmüştür). Ayrıca Semerkand'de hüküm süren Yusuf Kadır Han, A. ı tanımak istemeyince, bu meselenin halli için Mahmut'un aracılık ettiği anlaşılıyor.

A. ın saltanatının son yıllarında Mâverâünnehir'de birçok karışıklıklar çıkmış ve bundan Toğan Han'ın oğlu olması ihtimali bulunan Ali Tekin (Tigin) faydalanmıştır. A., çok dindar olmakla ün almıştır. A. dan sonra Karahanlı devletinin başına Yusuf Kadır Han (ölm. 1032) geçmiştir.

ARSLAN HAN, (hük. 1032 - yaklaşık olarak 1056), Karahanlı'lar hânedanından Süleyman Buğra Tekin (Tigin)in sanı. Babası Yusuf Kadır Han'dır. Yusuf Kadır Han ölünce (1032) küçük oğlu Muhammed Buğra Han (Yağan Tekin) Talas, İsficab ve Taşkent'te; öbür iki oğlu Harun ile Tuğrul Özkent'te; A. ise Kâşgar'da hüküm sürmeğe başlamışlardır. A., Gazneli Sultan Mesut ile iyi geçinmiş, hattâ onunla bir bağlaşma yapmıştır (1034). Ülkesine karşı saldırgan hareketlerde bulunan kardeşi Muhammed Buğra Han ile yaptığı mücadelede Mesut'un aracılığı ile sona ermiştir. Dandanakan bozgunundan (1040 mayıs) sonra Mes'ud'un A. dan yardım dilemesi, A. ın oldukça kuvvetli bir ordusu bulunduğunu gösterir. A. ın hayatı ve yaptıkları hakkında kaynaklarda açık ve etraflı bilgi yoktur. 1056 yılına kadar hüküm sürmüş olması muhtemeldir.

ARSLAN HAN (ölm. 1131), Karahanlı'lar hanedanından Muhammed b. Süleyman'ın sanı. Arslan Han Muhammed'in babası Süleyman Tekin (Tigin), Büyük Tamgaç Han İbrahim'in torunu olup Mâverâünnehir'de 1097 tarihine doğru Selçuklu sultanı Berkyaruk'a tâbi olarak az bir müddet hüküm sürmüştür. Kadır Han Cebrail'in Mâverâünnehir'i işgal etmesi (1102) üzerine genç yaşta olan Arslan Han Horasan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Kadır Han Cebrail, Sultan Sancar tarafından Tirmiz dolaylarında yenilip öldürüldükten sonra A., Semerkand beyliğine getirilmiş, kızını Sancar'a verdiğinden, onun da yardımını sağlıyarak uzun mücadelelerden sonra ülkesinde düzeni kurmuş, bundan sonra geniş ölçüde bir bayındırma hareketine girişmiştir. Ülkesinde medeniyetin ilerlemesi için çok çalıştığı anlaşılmaktadır. 12 000 köleden bileşik bir ordu kurarak Türk'lerden henüz İslâmlığı kabul etmemiş olanlara karşı sık sık seferlerde buluduğu da söylenen A. a hayatının son yıllarında inme inmiş, bundan dolayı, oğullarından önce Nasr'ı, sonra da Ahmet'i nâib sıfatiyle devlet işlerine ortak etmiştir. Bu durum yeniden bir çok karışıklıkların çıkmasına sebep olmuş, Sultan Sancar ikinci defa olarak düzeni sağlamak maksadiyle harekete geçmiş, fakat bunu aşırı derecede bir müdahale sayan A. ile araları açılmıştır. Bunun üzerine, şubat 1130 da Semerkand'ı kuşatıp almış, A. ı da esir etmiştir. Hasta olduğundan dolayı sedye ile kızının yanına getirilen A., götürüldüğü Belh şehrinde çok geçmeden ölmüş (1131) ve Merv'de evvelce kurdurmuş olduğu bir medrese yanına gömülmüştür.

ARSLAN HATUN, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey (Davut) in kızı olup Hatice adını da taşımaktadır. 1056 da Abbasî halifesi El-Kaim bi-Emrillah ile evlenmiş ve bu evlenmeden Anuşirevan adlı bir oğlu olmuştur. Alp Arslan'ın ölümü üzerine Bağdad'dan ayrılan Arslan Hatun, El-Kaim'den boşanmamış, fakat o öldükten sonra 1076 yılında Kâkûye (Kâkveyh) oğullarından Ali b. Ebi Mansur Feramez ile evlenmiştir.

ARSLAN İLİG NASR b. ALİ (ölm. 1012/13), Karahanlı'lar hanedanından olup Arslan Han Ali'nin oğludur. Başşehri Özkent idi. A., Sikkelerinde Nâsır-ul-Hak sanını taşırdı. Mâverâünnehir'de Samanoğulları'nın egemenliğine son vermekle ün almıştır.

999 yılı ekim ayında Buhara şehrini alan A., buradaki Samanoğulları hazinesini ele geçirdiği gibi Abdülmelik ile bu hânedana mensup kişileri esir alıp Özkend'e yollamıştır. Abdülmelik'in kardeşi Ebû İbrahim İsmail (Muntasır diye anılır) Hâcib Arslan Yâlû komutasındaki ordulariyle Buhara'yı geri almışsa da az sonra A. e yenilmiştir. Böylece, Buhara'yı tekrar kaybeden Muntasır, Oğuzlardan yardım alarak A. üzerine yürümüş, önce Zerefşan kıyısında Karahanlı komutanı Subaşı Tekin'i, Semerkand yöresinde de bizzat A. i yenmiştir (1003). Kesin bir sonuç vermiyen bu yenmeden sonra Nesa ve Ebîver'de yerleşmeğe çalışan ve Hârezmşah'ın ordusu tarafından yenilen Muntasır tekrar Mâverâünnehir'e dönmüş. A. ile giriştiği mücadeleyi devam ettirmiştir. A. nin Buhara valisi tarafından yenilen, fakat Debusiye harrbinde ve hususiyle 1004 yılında Burnemez'de galip gelen Muntasır nihayet Açlık bozkırında Dîzek ile Haves arasında yapılan savaşta A. tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmış, Horasan'a kaçmış, az sonra tekrar A. üzerine yürümüşse de ordusu Buhara yolunda A. in hâcibi Süleyman ile Sâfi'ye katılınca güclükle kaçabilmiş, 1005 te de öldürülmüştür. Böylece Mâverâünnehir'de Samanoğulları'nın egemenliğine son veren A., başlangıçta Gazneli Mahmut ile dostça münasebetler kurmuştur. Mahmut, 1001 de Özkent'e elçi olarak İmam Ebu Tayyib Sehl b. Muhammed Sa'lukî ile Serahs valisi Toğancık'ı göndermiş. A. nin kızı ile evlenmiştir. Yapılan antlaşmaya göre Amuderya her iki devlet arasında sınır olmuş, bu nehrin güneyi Mahmut'un, kuzeyi, yani Sırderya bölgesi de A. in olarak tanınmıştır. Fakat 1006 da Mahmut Hindistan'da meşgulken A. onun ülkesine tacavüze başlamış, Subaşı Tekin'e Nişabur ve Tus'u, Cafer Tekin'e ise Belh'i zaptettirmişti. Hindistandan dönen Mahmut A. nin kuvvetlerini Amuderya kıyısında bozguna uğratmış, ertesi yıl öc almak istiyen A., o sırada Hoten'de hüküm süren Yusuf Kadır Han ve diğer bazı Horasan emîrlerinden yardım alarak Mahmut'a karşı harekete geçmiş, ocak 1008 de Belh dolaylarındaki Şerhiyan köprüsünde yapılan savaşta A. in kuvvetleri 500 fil ile beraber gelen Mahmut'un ordusu tarafından çok ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. A., bundan sonra bir daha Horasan'a saldırmamıştır. Bu sıralarda A. in kardeşi olup Kâşgar'da bulunan Toğan Han, kendisi aleyhinde Mahmut ile birleşmiş; A., Kâşgar'a yürümüşse de şehri alamamış, nihayet her iki taraf Mahmut'a elçiler göndererek onun aracılığiyle barışmışlardır. A., az sonra ölmüş, yerine kardeşi Toğan geçmiştir.

ARSLAN PAŞA (ölm. 1566), Osmanlı devlet adamlarından. Kahramanlığı ile ün almış ve 1564 yılında Budin beylerbeyi olmuştur. Babası Mehmet Paşa (b. bk.). Macaristan harblerinde cesaret ve dirayeti ile tanınmış Semendire ve Belgrat beylerbeyi sonra da Budin beylerbeyi olmuştur. Dedesi Yahya Paşa (b. bk.) da Fatih devri ricalinden olup Rumeli ve Anadolu beylerbeyi olmuştur. A. 1566 yılında bir sınır kalesinin düşman eline geçmesine sebep olduğu ve verilen emirleri yerine getirmediği için Zigetvar seferinde Sokollu'nun emriyle idam edilmiştir. Cömert ve cesur bir insan olan A. ya lâubali hareketleri dolayısiyle deli denilirdi.

ARSLAN PAŞA, Osmanlı vezirlerinden. Mehmet III. devri ileri gelenlerinden olup 1600 yılında Yanya valiliğine atanmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1788 yılında yanya valiliğinde atanmasına kadar A. nın soyu Yanya valiliğini yapmıştır. A., Yanya kalesinin kuzeydoğu köşesinde

kalenin en yüksek ve manzaralı bir yerinde kendi adiyle anılan güzel bir cami yaptırmıştır. Bu camiin yerinde eskiden Aya Yani (İōannēs) manastırı bulunmakta idi. Yanya (Yun. İōannina) adının bu manastırın adından alındığı yolunda bir söylenti vardır. A., hayırseverliği ve dirayeti ile ünlü olup Yanya'nın bayındırlığına çok hizmet etmiştir.

ARSLAN ŞAH (1084-1119), Gazne hükümdarı (hük. 1116-1119). Mesut III. ün on iki çocuğundan biridir.

A., tahta çıkınca kardeşlerini hapsettirmiştir. Bunlardan Behram Şah kaçarak Selçuklu hükümdarı Sancar'a sığınmıştır. Behram Şah'ın annesi, Sancar'ın kızkardeşi idi; A. bu kadına fena muamele ettiği için, Sancar, Behram Şah tarafını tutmuş, yaptığı ihtarlara A. ın önem vermediğini görünce bir ordu ile Gazne üzerine yürümüş ve 1116 yılında Behram Şah ile beraber şehre girmiştir. A. bu durum karşısında Hindistan'a kaçmak zorunda kalmış, Sancar döndükten sonra tekrar Gazne'ye gelmişse de, üzerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerine dayanamıyarak yine kaçmış, gizlendiği yerde yakalanarak hapsedilmiş, az sonra da Behram Şah'a teslim edilmiştir. Behram Şah, A. ı boğdurarak Gazne tahtına kendisi geçmiştir.

ARSLAN ŞAH (1134-1177), Irak Selçuklu hükümdarı (hük. 1161-1177). Sultan Şah'ın torunu Tuğrul'un oğludur.

Babasının ölümünde (1134) pek küçük yaşta olan A., amcası Sultan Mesut b. Muhammed'in emri ile Tekrit kalesinde hapsedilmiştir. 1154 te diğer amcası Mahmut'un oğlu sultan Muhammed adına hareket eden Selçuklu emîrleri, Abbasî halifesi Muktefî ile harbe giriştikleri zaman A. ı Tekrit'ten çıkararak harbe götürmüşlerdir. Harb, Halife ordusunun yenmesi ile bittikten sonra A., Sultan Muhammed'den korkarak Halifeye sığınmış ve onun iznini alarak annesi Mümine Hatun'un ikinci kocası olan Azerbaycan atabeyi Şemsüddin İldeniz'in yanına gitmiştir. Amcası Sultan Süleyman Şah b. Sultan Muhammed tahta geçince A. ı veliahd olarak tanımıştır. Emîr Seyfeddin Gürdbâzû, Selçuklu emîrlerinin, hususiyle atabey İldeniz'in rızasiyle Süleyman Şah'ı Hemedan'da boğdurduktan sonra İldeniz'e haber göndermiş ve A. adına hutbe okutmasını istemiştir; bunun üzerine, İldeniz, Hemedan'a gelip A. ı Selçuklu tahtına geçirmiştir (1161). Fakat A., başlıbaşına hareket edememiş, daima İldeniz'in nüfuzu altında kalmıştır. İldeniz'in İran ve Irak'taki Selçuklu sultanlarının ülkelerine hâkim olmak amacı ile A. yı bir âlet olarak kullandığını gören büyük emîrler az sonra isyan ve muhalefete başlamışlardır. Bu arada Rey, İsfahan ve Kazvin valileri Fars atabeyi Sungur'la birleşip A. ın kardeşi Melik Muhammed'i sultan ilân etmişlerdir. Atabey İldeniz, Hemedan civarında bunları yenmiş ve her iki taraf arasında A. ın saltanatının kabulü şartı ile barış yapılmıştır. Selçuklu devletinde siyasî birliğin kurulmasını hiç istemiyen Abbasî halifesi, Fars atabeyi Zengî b. Sungur'u kışkırtarak Sultan Melik Şah b. Mahmut'un oğlu Mahmut'u sultan ilân ettirmişse de A. ve İldeniz, bu şehzadeye biat eden emîrleri Sâve harbinde yenmişlerdir (1162), A. devrinde, başkaldıran Gürcistan kıralı Georgi III. yenilmiş (1163), Kazvin civarındaki Batınî'lerin (1165), Rey şehri komutanı İnanç'ın (1167), ve Meraga emîri Arslan-Aba'nın (1168) isyanları bastırılmıştır.

A. ın hükümdarlığı zamanında daha önemsiz olmakla beraber, böyle pekçok isyanlar daha çıkmıştır.

A. ı nüfuzu altında tutan atabey İldeniz ölünce (1175), babasının hazine ve ordusuna sahip olmak istiyen Pehlivan Muhammed b. İldeniz kendisini atabey ilân etmiş, İldeniz'in tahakkümünü istemiyerek çekmiş olan, Pehlivan'ın da kuvvet ve nüfuz kazanmasının önüne geçmek istiyen Selçuklu emîrlerinin teşvikiyle A., Pehlivan'ın üzerine yürümüşse de sonradan barışarak Pehlivan'ın atabey olmasını kabul etmiş ve bütün devlet işlerini ona bırakmıştır.

A., ana bir kardeşi olan bu yeni atabeyinin nüfuzu altında hasta bir halde bir buçuk seneden fazla bir müddet daha hüküm sürdükten sonra — bir söylentiye göre Pehlivan tarafından zehirlenerek — ölmüştür.

ARSLAN ŞAH, Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II. nin on iki oğlundan biri. Kılıç Arslan, ölümünden önce (1192) ülkesini oğulları arasında bölmüş ve A. ın payına Niğde bölgesi düşmüştür. A. ın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur

ARSLAN ŞAH, birkaç Musul Atabeyinin adı:

A. I. (hük. 1193 - 1211), İmadüddin Zengi'nin torunu ve İzzüddin Mesut I. in oğludur; Nureddin Ebu'l-Hâris El-Âdil Arslan Şah diye anılır. Babasının ölümü üzerine büküm sürmeğe başlamış, saltanatının ilk yıllarında Musul Valisi Mücahidüddin Kaymaz'ın tahakkümü altında kalmış, ancak onun ölümü (1199) nden sonra bağımsız olarak hareket edebilmiştir.

A. I., bayındırlık işlerine çok önem vermiş, bugün Musul ile yöresinde hâlâ örenleri görülen bir çok mimarlık eserleri kurdurmuştur. A. I. önce amcası Sincar hâkimi İmadüddin Zengi II b. kutbüddin Mevdud ve onun oğlu Kutbüddin Muhammed ile uğraşmıştır. A., Kutbüddin'i yenerek (1198) Nuseybin'i elegeçirmiş, fakat biraz sonra Kutbüddin'in sığındığı Eyyubî hükümdarı Melikülâdil'in bir ordu ile üzerine yürüdüğünü görünce Musul'a dönmüş, daha sonra Melikülâdil ile uzun zaman mücadele etmiştir. A. I., bir aralık İrbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. 1204 yılından sonra Muizzüddin Mahmut b. Sancarşah'ın elinde bulunan Cezire bölgesini almak için - Kutbüddin'in ülkesinin Eyyubî'lerin eline geçmesine razı olarak - Melikülâdil ile bir bağlaşma yapmış, fakat daha harekete geçmeden Gökbörü'nün teşvikiyle tekrar onun aleyhine dönmüş, Halep Eyyubî hukümdarı Meliküzzâhir ve Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyasüddin Keyhusrev I. de bu yeni bağlaşmaya katılmış, neticede Habur ve Nüseybin'i alıp Sincar'ı da sarmış olan Melikülâdil Harran'a dönmek zorunda kalmıştır. A. I. ölünce (1211) yerine oğlu El-Melik-ül-Kahir İzzeddin Mesut geçmiştir.

A. II. (hük. 1218 - 1219), dedesi Arslanşah I. gibi Nureddin lâkabı ile anılır. İzzeddin Mesut II. nin oğludur. Hükümdarlığı pek kısa sürmüş, yerine kardeşi Mahmut El-Kahir geçmiştir.

ARSLAN ŞAH I. (hük. 1101-1142), Kirman Selçuklu hükümdarlarından olup Kavurd'un oğlu Kirmanşah'ın oğludur. Pek mesut geçtigi söylenen hükümdarlığı sırasın da önemli olaylar çıkmamıştır. A., hayatının son yıllarında karısı Zeytun Hatun'un nüfuzu altında kalmıştır. Zeytun Hatun, kendi oğlu Kirmanşah'ın A. e arda olması için çok çalışmışsa da, A. in öbür oğlu Muhammed, babasını hapsettirip tahtı ele geçirmiştir. A., biraz sonra ölmüştür. Eceli ile öldüğü şüpheli görülmektedir.

ARSLAN ŞAH II. (ölm. 1176), Kirman Selçuklu hükümdarlarından olup Arslan Şah I. in torunu Tuğrul Şah'ın oğludur. 1170 yılında babasının ölümünden sonra diğer kardeşlerini, bu arada Behram Şah'ı yenerek tahta

geçmiştir. Fakat Horasan'a kaçarak Melik Müeyyed Ay-Aba'dan imdat alan Behram Şah geri dönmüş ve A. yi Kirman'dan kovmuştur. Bunun üzerine o, İran Selçuklu sultanı Arslan Şah bin Tuğrul ile atabey İldeniz'e sığınıp yardım istemiştir.

Bu istek yerine getirilmiş ve Emir Cemalüddin Muhammed bin Akkuş komutasında gönderilen kuvvet Kirman'ı zaptederek Behram Şah'ı Nişabur'a kaçmağa mecbur etmiştir. Böylece tekrar hükümdarlığa geçen A., koruyucusu Arslan Şah adına hutbe okutmuştur.

Yavlak Arslan adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. Kendisinden sonra tahta Turan Şah II. geçmiştir.

ARSLAN TARHAN (VIII. yüzyıl), Batı Köktürk'lere bağlı Fergana Beyi. Çin kaynaklarına göre 779 da Çin hükümeti tarafına geçerek Çin ordusiyle beraber Talas üzerine yürümüş, Kara Türkeş Hakanını öldürmüştür. V. Le Coq tarafından yayımlanan ve Uygur harfleriyle yazılan bir Mâni metninde adı geçen A. ın bu olduğu tahmin edilmektedir. Bu metinde A. «Altın Argu Talas ulusu, Kaşu Hanı, Ordu Çigilkent Beyi, İl kurucu Alp Arslan Tarhan» diye anlatılmaktadır.

ARSLAN YABGU (İsrail bin Selçuk): bk. İSRAİL.

ARSLAN YÂLÛ (X. yüzyıl), Samanoğulları devletinin büyük komutanlarından olup «Hâcib» sanını taşımıştır. Hususiyle «Muntasır» diye anılan Ebu İbrahim İsmail zamanında Karahanlı'ların Buhara valisi Cafer Tekin'i yenerek kısa bir zaman şehri işgal etmesiyle ün almıştır. Fakat az sonra Samanoğulları ile Karahanlı'lar arasındaki mücadele Samanoğulları aleyhinde gelişince, Muntasır tarafından suçlandırılarak öldürülmüştür (1003 ten önce).

ARSLAN, yer, hayvan, bitki v. b. adı için: bk. ASLAN.

ARSONVAL [*arsõvąl* ok.], **Arsène d'** (1851-1940), Fransız fizyoloji bilgini. 1882 de Paris'te biyolojik fizik lâboratuvarına şef ve 1894 de deneysel fizyoloji profesörü olmuştur. Birçok araştırmaları olup bunlar hususiyle hayvan hareketinin fizyolojisine, elektriğe ve radyolojiye dairdir. Kendi adına izafe edilen *Arsonvalizasyon* elektroterapi metodunu A. bulmuştur (1892). İnsan vücudundan Tesla akımı geçirmekten ibaret olan Arsonvalizasyon bugün eskimiş bir metot olup bir çok çeşitli hastalıklarda ve hususiyle sinir bozukluklarında kullanılmakta idi.

ARSONVALİZASYON: bk. ARSONVAL

ARSOYTOBİYUM (Arceuthobium), ökseotugiller (Loranthaceae) den Amerika, Güney Avrupa ve Akdeniz kıyıları ile yurdumuzda 15 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Yaprakları mazı yaprağı gibi küçük pulcuklar şeklinde olan bu bitkiler, hususiyle ardıçlar üzerinde yarım asalak olarak yaşarlar. *A. oxycedri* türüne Akdeniz bölgesindeki ardıçlar üzerinde çok rastlanır.

ARSUZ (bazı kaynaklarda *Arsus*), Hatay'da, İskenderun'un güneybatısında bir bucak. A. bucağına bağlı 20 köyde 10 617 nüfus (1945) vardır. A. toprakları, doğuda Kızıldağ (1 755m) ve kollariyle çevrili bir kıyı birikinti ovasındadır. Dağdan inen akarsular, bu genişçe (8 km kadar genişliğinde) ovayı geçerek denize dökülürler. İyi sulanabilen çukur yerlerde dutluklarla meyva bahçeleri, sulanamıyan düzlüklerde ise ekin tarlalariyle zeytinlikler önemli yer tutar. A. u İskenderun'a bağlıyan bir şose vardır.

ARŞ, tavan, taht, saltanat ve sedir anlamlarına gelen bu kelime, aynı zamanda dinî bir terimdir. *Kitab-ı Mukaddes*'te ve *Kuran*'da Tanrı'nın A. ından bahsedilmektedir. *Kuran*'da Tanrı'nın göklerle yeri 6 günde yarattıktan sonra A. üstünde karar kıldığı (VII., 4; X., 59; XXV., 3; XXXII., 54; LVII., 4) ve bunları yaratmadan önce A. ın su üstünde olduğu (XI., 7), yarattıktan sonra da A.ta karar kıldığı (XIII., 2) anlatılmaktadır. Kuran'ın daha birçok surelerinde Tanrı'nın büyük A. a sahip olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, A. ın çevresini meleklerin tavaf ettikleri (XXXIX., 75), A. ı taşıyan meleklerle A. ın çevresini tavaf eden meleklerin iman sahiplerine dua ettikleri (XL., 7), kıyamet gününde Tanrı A. ını 8 meleğin taşıyacağı (LXIX., 17) anlatılmıştır. *Kuran*'da A., tavan ve dam (II., XXII.) ve taht (XXII) anlamlarında da kullanılmıştır.

Âyetleri tevil etmeyip olduğu gibi kabul eden Müslümanlarca Tanrı'nın bir A. ı vardır, fakat keyfiyetini bilmemize imkân yoktur. «Zâhirî» denen bu Müslümanlarca, Tanrı'nın da eli, gözü, v. b. vardır ve Tanrı, A. üstünde oturmaktadır. Meşhur İbni Teymiye (1327) bunlardandır ve bu hususta Arapça bir risale de yazmıştır. Fakat bugün pek azlık olan bu inançtaki kimselere karşı Müslüman mezheplerinin hepsi, A. ı Tanrı'nın kudret ve saltanatı olarak mânevî bir şekilde anlamışlardır. A., her şeyi kapladığı gibi Tanrı'nın kudreti ve rahmeti de her şeyi kavrar, kaplar ve kucaklar. Müslümanlar içinde A. ı Tanrı'nın bilgisi olarak kabul edenler de vardır. Hattâ Şiîlerden bazıları Tanrı bilgisine, eskilerden Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlerin, sonrakilerden de Muhammed peygamberle Ali, Hasan ve Hüseyin'in sahip olduğunu söyliyerek A. ı taşıyan 8 meleğin bunlar olduğunu kabul etmişlerdir. Yine Müslümanlardan, Ptolemaios okuluna uyarak, 9. kat göğün bütün gökleri kapladığını ve bunun dışında hiçbir varlık olmadığını düşünenler, bu göğün içbükey yüzeyini A., dışbükey yüzeyini kürsî olarak tevil edenler bulunmuştur. Eski Yunan felsefesiyle İskenderiye Okulu esaslarının İslâmlık'la bağdaşmasından doğan bilgelerin mesleğini benimsiyenlere göre, A., Tanrı'nın etkin tecellisi ve Tanrı'dan ilk zuhur eden soyut varlık, yani, Akl-ı küll dür. Bilgeler mesleğini tasavvufla karıştıran sofilerce de A. bu ilk varlıktır ki Tanrı'nın zâtî iktizasıdır ve her şeyi kapladığı için A. adını alır; her varlık, hakikat bakımından orada bulunduğundan «levh», her şeyi o izhar ettiğinden «kalem», her şeyin varlığına sebep olduğundan «aşk», her şeye hayatı o verdiğinden «ruh» gibi adlarla da anılır, ve tanrı'nın, zâtına olan bilgisi, bu ilk zuhur tecellide meydana geldiğinden bu zatî bilgiye, «hakikat-i Muhammediye» de derler. Yine sofilerin bir kısmına ve hususiyle Melâmi-Hamzavî'lere göre, A., cesettir. Tanrı'dan başka varlık olmadığı için hakikatte Tanrı bilgisindeki bilgi suretlerinin tecellisinden başka bir şey olmıyan varlık suretleri, baştan başa tanrı A. ıdır ve her şeyde gerçek olarak görülen tek varlık Tanrı'dır. Yine sofîler, «iman sahibinin kalbi Tanrı evi ve Tanrı A. ıdır» mealinde ve hadîs olarak nakledilen sözlere uyup «Tanrı A. ı gönüldür» de demişlerdir. Klâsik edebiyatta çeşitli mazmunlar meydana getiren inanç, hususiyle bu sonuncu inançtır (bk. AŞK, LEVH, KALEM, RUH, AKL-I KÜL, İLİM, HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYE, ÜMM-ÜL-KİTAP, İMAN-I MÜBİN).

ARŞIN, Türkiye'de eskiden kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Arşınıı, çarşı arşını, endaze, mimar arşını veya ziraimimarî gibi çeşitleri vardır. Çarşı arşını veya sadece

arşın, çarşı ve pazar yerlerinde kullanılan ölçü olup 1 Arşın = 8 urup = 16 kerrab = 0,6858 metredir. Endaze de kıymetli kumaşlar ve ipekliler için kullanılırdı. 1 endaze = 8 urup = 16 kerrab = 0.6525 metre dir. 1 Mimar arşını (zirai-mimari) = 24 parmak = 24. 12 hat = 288. 12 nokta = 0, 75774 m dir. Eskiden A., nın yanında bazan metre de kullanılırdı.

26. III. 1931 tarihli ve 1782 sayılı Ölçüler Kanunu ile metre sisteminin resmen kabulünden sonra bütün eski ölçüler kaldırılmış ve Türkiye içinde, metre sistemine göre hazırlanmamış ölçü ve ağırlıkların yapılması ve satılması dahi yasak edilmiştir.

Böylece arşının her çeşidi de ortadan kalkmış ve yerine uzunluk ölçüsü olarak «metre» kullanılmağa başlamıştır (bk. METRE, ÖLÇÜLER).

ARŞIN MAL ALAN, Azerbaycan'lı kompozitör Uzeyir Bey Hacıbeyli (b. bk.) nin üç perdelik opereti. Azerbaycan'da arşınla ölçülüp satılan mala, yani manifaturaya «arşın mal», seyyar manifaturacılara da «arşın malcı» denir; arşın malcılar mallarını «Arşın mal alan!»diye bağırarak satarlardı. Eser A. adını buradan almaktadır. İlk defa 1911 de Bakû'da oynanmış olan A. da, kadının İslâm âlemindeki kapalı durumu tenkid edilmiş, evlenme ile servet ve toplumsal mevki arasındaki münasebetler gösterilmiştir:

Kadınla erkeğin birbirini görmeden evlenmeleri âdetinin hüküm sürdüğü eski Azerbaycan'da, aydın fikirli, genç ve zengin bir manifatura tüccarı olan Asker Beg, evleneceği kadını önceden görüp tanımak ister. Arkadaşı Süleyman'ın tavsiyesi ile arşın malcı kılığına girip «Arşın mal alan!» diye bağırarak kapı kapı dolaşmağa başlar. Eski zadegândan olup iflâs etmiş bulunan Sultan Beg'in kızı Gülçehre ile tanışıp sevişir. Kızının bir arşın malcıyı sevdiğini öğrenen Sultan Beg buna çok kızar, fakat kızını istiyen zengin manifatura tüccarı Asker Beg'in teklifini hemen kabul eder. Sevdiğinden başkasına verildiğini zanneden Gülçehre, Sultan Beg'in evine zorla götürülür, gelin odasında kendini boğmak üzere iken içeriye giren güveyin, sevgilisi arşın malcı olduğunu görüp sevinir. Entrikası ustaca kurulmuş olan A. ın sonunda Asker Beg ile Gülçehre'den başka, Cihan Hanım (Asker Beg'in hala [teyze] sı)la Sultan Beg'in, Süleyman'la Asiye (Sultan Beg'in yeğeni) nin ve Veli (Asker Beg'in uşağı) ile Telli (Sultan Beg'in hizmetçisi)nin'de düğünleri yapılır.

Sahnede çok başarı kazanan A., Rusça'ya, Ermenice'ye, Gürcüce'ye, Farsça'ya da çevrilip, bir defa Sovyetler Birliği'nde, bir defa da Amerika'da filme çekilmiştir. Türkiye'de de çok tutunup sevilen A., doğu ve Azerî halk musikisi motiflerinin batı orkestrasına uygulanması suretiyle bestelenmiştir.

ARŞÎ (1562-?), Türk şairi. A. in doğum tarihi divanındaki bir gazelinden ve bu gazelinin başına eklediği nottan anlaşılmaktadır. Nerede ve ne zaman öldüğü belli değildir.

A., Hurufî mezhebindendir. Hurufî şair Muhitî'nin müritlerinden olduğunu, onun ölümü münasebetiyle yazdığı 7 bentlik müsemmen terkib-i bent şeklindeki mersiyesinden anlaşılmaktadır. A. nin bir ara Kerbelâ'ya gitmiş olduğunu yine divanındaki bir gazelinden öğreniyoruz. Hurufî edebiyatının tanınmış bir şairi olan ve Türkçe'den başka Farsça şiirler de yazmış bulunan A. nin dindışı gazelleri de vardır. Yazma divanının çeşitli nüshaları, İstanbul'da Millet Kitaplığı (manzum eserler, No: 282.283.285), Üniversite Kitaplığı (No. 257), Eyüp'teki Mihrişah Kitaplığı (No. 380) gibi kitaplıklarda ve özel ellerde bulunmaktadır.

ARŞİDİYASE (Archidiaceae), bitki sisteminde yapraklı yosunlar sınıfının bir familyasıdır. Bunlar birkaç yıl yaşayabilen küçük yosunlar olup protonema'ları toprak altında teşekkül eder. Tek bir cinsi (Archidium) vardır. Bilhassa *A. alternifolium* türüne tınlı kumlu topraklar üzerinde raslanır.

ARŞİDUKA (Lât. Archidux, Alm. Erzherzog), Avusturya hanedanından gelen prenslere verilen san. Bu san Ortaçağ'da birçok yüksek kişilere verilmişse de, yalnız Avusturya prenslerine alem olmuştur. Söylendiğine göre ilk defa olarak İmparator Friedrich I. bu deyimi kullanmıştır. Fakat bir unvan olarak resmen tanınması ancak 1453 de İmparator Friedrich III. ün bir buyurultusu ile olmuştur. Arşiduka unvanını ilk defa olarak resmen taşıyan Maximilian (sonradan Germen İmparatoru) dır.

ARŞİFONEM (Archiphonème), dilcilik alanında yeni kurulan Fonoloji (Phonologie, Phonemics) biliminde kullanılan bir terim. 1925 te «Amerika Dil Kurumu» (Linguistic Society of America, 1924) üyelerinden E. Sapir («Language» dergisindeki [cilt I, sayı 2, s. 37-51] *Sound Patterns in Language* başlıklı makale; arkasından aynı kurumdan L. Bloomfield, W. F. Twaddell, v. b.; İngiltere'de A. H. Gardiner [*The Theory of Speech and Language*, Oxford 1932], daha sonra «New York Dilcilik Mahfili» [Linguistic Circle of New York, 1945; «Word» dergisi]), 1926 da «Phonologie» nin kurucusu «Prag Dilcilik Mahfili» (Pražský Linguistický Kroužek: N. S. Trubetzkoy, R. Jakobson, v. b.; «Travaux du Cercle Linguistique de Prague» dergisi; arkalarından Holânda'lı dilciler: N. van Wijk, A. W. de Groot [«phonétique fonctionnelle»]), 1931 de «Glossematics» [«Phonematics»] in (1939 da V. Brøndal'ın katılmasiyle «Linguistique structurale» [«Systémologie»] şeklini almıştır; «Acta Linguistica» dergisi) kurucusu «Kopenhag Dilcilik Mahfili» (Lingvistkredsen i København: L. Hjelmslev, H. J. Uldall, v. b.; «Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague» dergisi), 1940 ta da «Cenevre Dil Kurumu» (Société Genevoise de Linguistique: Ch. Bally, A. Sechehaye, v. b.; «Cahiers Ferdinand de Saussure» dergisi), Polonya'lı Jan Baudouin de Courtenay («psychophonétique»: *Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych;* Kraków Akad. 1903; N. Yakovlev: «phonémologie») ve İsviçre'li F. de Saussure («langue» ile «parole» farkı: *Cours de linguistique générale*, Lausanne 1916) gibi dilcilerin XX. yüzyıl başlarında dil tahlili hakkında ortaya koydukları yeni esaslara uyarak, ferdî bir faaliyet olduğu için şahıstan şahısa değişen «tekellüm» (parole, Sprechakt, speech) ü, içtimaî bir tesis ve ıttıratlı bir sistem olan asıl «dil» (langue, Sprachgebilde, language) den ayırmışlar, «Gestalt» psikolojisine uyarak da «dil» i sistemli bir yapı (structure), dilleri de birer yapı modeli olarak kabul etmişlerdir (Fonoloji'nin prensipleri de, fonolog'ların 1930 da Prag'daki milletlerarası ilk toplantısından geçtikten sonra, dilcilerin 1931 de Cenevre'deki II. milletlerarası kongresi [Congrès International de Linguistes] nde tasdik edilmiştir). Buna göre, bir ferdin konuşmasında meydana gelen sesler, fonetikçe, başka bir ferdin konuşmasındaki seslerin aynı olmadığı için, «parole» daki seslerin sayısı sınırsızdır; halbuki mücerret bir varlık olan dil yapısındaki sesler mahduttur, ferdler o ideal sesleri aynen tahakkuk ettirmeğe çalışırlarsa da telâffuzları türlü türlü olur. Her dilde bu mahdut sesler, «karşınlık» (opposition), «bağındaşlık» (corrélation), «görev» (fonction), «mü-

nasebet» (pertinence, relevance) gibi bakımlardan, yani bir niteliğin mevcut olup olmadığına göre anlam farkı yapıp yapmama bakımından, bir sistem üzerine kurulmuştur. Meselâ Türkiye Türkçesinde *at* (beygir) kelimesindeki vokal uzatılarak *āt* şeklinde söylendiği zaman, dilin esas sistemine dokunmadığı için, bir anlam farkı meydana gelmez; bizim *a* ile *ā*, dilin yapı sistemiyle ilgili ayrı ayrı fonem (phonème) ler değil, aynı fonem'in birer allofon (allophone) u yani değişiğidir, ve «parole» daki sesleri inceliyen Fonetik («physiophonétique») bilimini ilgilendirir (bk. FONETİK; E. Zwirner: *Grundfragen der Phonometrie* [Berlin 1936] adlı eserinde ortaya koyduğu fonometri [Phonometrie] bilimi araciyle, fonetik'le fonoloji'yi uzlaştırmağa çalışmıştır). Fakat Yakut Türkçesinde *at* = beygir, *āt* = ad olduğu için, o diyelekte *a* ile *ā*, dilin yapı sistemiyle ilgili, «ayırtlayıcı görev» (fonction différentiative) i olan, yani anlam farkı yapan, «bağındaş» (corrélatif) iki ayrı fonemdir. Anadolu Türkçesinde de *èl* (uzuv) ile *él* (yabancı), ve *bèz* (gudde) ile *béz* (kumaş, ve bıkma anlamlarına) kelimelerinde görünen açık *e (è)* ile kapalı *e (é)*, anlam farkı yapan iki ayrı fonemdir. İstanbul Türkçesinde bu iki fonem arasındaki karşınlık «silinmiş» (neutralisé, aufgehoben) tir. Böyle karşınlık ve bağındaşlıkları «silinebilir» (neutralisable, aufhebbar) iki veya daha fazla fonemin müşterek niteliklerini taşıyan müccerret ana foneme, veya aksi istikametten bir görüşle yapılan bir tarife göre, bazı yerlerde ayrışmaya uğrıyarak karşınlı (opposé) iki veya daha fazla fonem doğurabilen müccerret esas foneme *arşifonem* (archiphonème) denir. Türkçedeki *èl - él* misalindeki arşifonem *E* işaretiyle gösterilebilen fonolojik öğedir. Yine Türkçe *ben* ile *beŋ* (= tende benek) kelimelerinde görülen *n* ve *ŋ* fonemlerinin arşifonemi N'dir. Arşifonem müccerret olduğu için, «silinme» den sonra kalan öğe, arşifonem'in «temsilci»si (représentant d'archiphonème, Archiphonemvertreter)dir. Buna göre, Anadolu'daki *èl - él* kelimelerinin karşınlıkları silinerek İstanbul'da aldıkları *èl* şeklinde görünen *è* sesi, *E* arşifonem'inin «temsilcisi» sayılmalıdır. Bu misalde, arşifonem karşınlı iki fonemden biri tarafından temsil edildiği gibi, başka hallerde, karşınlı fonemlerin ortalaması (meselâ kısa *ă* ile uzun *ā*'nın ortalaması olan orta uzunlukta *a*; ötümlü [sonore] *b* ile ötümsüz [sourd] *p* konsonlarının ortalaması olan yarı ötümlü [semi - sonore] *b̥*; genezleşmiş [mouillé] *ļ* ile genezleşmemiş [non - mouillé] *l* ortalaması olan yarı genezleşmiş *ļ*; *r* ile *z* ortalaması veya bunların katışması olan *ř* [ıj] gibi), karşınlı fonemlerden birinin bir değişiği (meselâ *k* ile *ts* karşınlığının silinmesi üzerine *k* foneminin kalkması, arşifonem'in de palatal *ç'* ile temsil edilmesi gibi) tarafından temsil edilebilir; daha başka haller için bk. SİLİNME. Bir dilde tek başına kalmış olup bağındaşı bulunmıyan, veya «sourd», «sonore», «mouillé», «non - mouillé», «occlusive», «spirante» gibi niteliklerden tecrit edildikten sonra, başka hiçbir fonemle bağındaş olmıyan arşifonem'lere, o dilin fonolojik yapısının temellerini teşkil eden *esas arşifonem* (Archiphonème fondamental, Grundarchiphonem) denir, t, t' th / d, d' dh gibi. «Archiphonème» terimini, Roman Jakobson (*Remarques sur l'évolution phonologique du russe* [«Travaux du Cercle Linguistique de Prague» da, cilt 2, 1929, s. 8]) ortaya koymuştur. Bk. FONOLOJİ; ayrıca bk. A. Martinet: *Neutralisation et archiphonème* («Travaux du Cercle Linguistique de Prague» da, cilt, 6, 1936, s. 46 - 57), B. Faddegon: *Phonetics and Phonology*, Amsterdam 1938, N. S. Trubetzkoy: *Grundzüge der Phonologie*, Prag 1939, N. van Wijk: *Phonologie en Hoofdstuk uit de Structurele Taalwetenschap*, Lahey 1939, E. Seidel: *Das Wesen der Phonologie*, Kopenhag 1943.

ARŞİV (Archive, Lât. *Archivum*, Yun. *arkheion* = belediye sarayı, resmî daire): 1 — belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş evrakın düzenli bir şekilde bir araya toplanması, 2 — bu yazılı belgelerin saklandığı yer. Bu belgeleri çıktığı yer olan dairenin, devletin, şehrin, tapınağın, ailenin veya ticaret kurumunun hizmetinde oluşu gözönünde tutularak, devlet A. i, şehir A. i, piskoposluk A. i, manastır A. i, aile A. i veya özel A. deyimleri kullanılır. Genel olarak A., herhangi bir kişisel çalışma eseri olmaksızın yazılı belgelerin ait bulundukları dairelerde yapılan işlemlerden organik bir şekilde vücuda gelmekle, kitaplık ve müzelerden ayrılır. İşlemi tamamlanmış bulunan meselelere ait evrak olmakla da, işlemelerde kullanılmak üzere saklanan sicil ve kayıtlardan farklıdır.

A. in tarihi, en eski milletlere kadar çıkar. Eski Mezopotamya'da birçok tapınakların A. leri olduğu gibi Orta Mezopotamya'nın Nippur şehrinin M. Ö. 2 000 yılından başlamak üzere tabletlerin saklandığı resmî bir devlet A. i bulunmuştur. 1906 ve daha sonraki yıllarda yapılan kazılarla Hattuşas (Boğazköy) da M. Ö. 1800-1200 e kadar ki devire ait Hitit'lerin resmî muhabereleri, antlaşmalar, kanunlar, kıral yıllıkları ve daha birçok çeşitli belgelerin saklanmış bulunduğu büyük bir devlet A. i meydana çıkarılmıştır. Bu A. muhtevasının önemli bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ankara Arkeoloji Müzelerindedir. Mısır'da el-Amarna denen yerde ele geçen ve içinde M. Ö. XIV. yüzyıldan itibaren çivi yazısı ve devrin diplomasî dili olan Akadça ile yazılmış belgeler bulunan devlet A. i, Mısır ile o zamanın büyük devletleri ve Mısır'ın tâbileri arasındaki muhabereleri kapsamaktadır. Asurbanipal'ın Ninova şehrinde meydana çıkarılan büyük kitaplığı da bir çeşit memleket A. i mahiyetindedir. İlkçağ milletleri arasında özel A. ler de vardı. Kültepe kazılarında elde edilen ticaret evlerinin A. leri ile Nuzi (Kerkük yakınlarında Yurgantepe) de çıkarılan bir köy muhtarına ait A., bunlara birer örnektir.

Eski Yunan'lılarla Roma'lılar A. e *grapharrium*, *chartarium*, *tabularium* adını vermişler ve resmî belgelerini tapınaklarda saklamışlardır. Atina, M. Ö. IV. yüzyılda resmî belgeleri bir merkezde toplamıştır. Roma'da Capitol'ün yanmasından (M. Ö. 83) sonra Saturnus tapınağının gerisinde *Aerarium* diye anılan bir devlet A. i binası yapılmıştır. Uzun ağaç levhalar üzerinde yazılı bulunan resmî belgeler, yıllarca burada saklanmıştır. Batı Ortaçağının başlarında pekaz yerde yazılı belgelerle muamele yapmak imkânı olduğundan ancak Papa sarayı ile birkaç Yunan ve İtalyan piskoposluk merkezinde ve manastırlarda A. ler meydana gelebilmiştir. Hıristiyanlık âleminde bir A. kurmak düşüncesini besliyen ilk cismanî hükümdar, Büyük Karl olmakla beraber gerek kendisi, gerekse ardaları zamanında, hükümdarın değişmez bir oturma yeri olmayışı yüzünden buna imkân bulunamamıştır. Ancak XIV. yüzyılın başlarından beri Batı imparatorlarının düzenli bir arşivi (Reichsarchiv) bulunduğu tespit edilebilmektedir. 1806 da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu çöktüğü zaman, Reichsarchiv'deki belgelerin çoğu Viyana Arşivi (Haus-Hof- und Staatsarchiv) ne geçmiştir. A. işlerinde en erken davranan milletlerden biri Fransız'lar olmuştur. Philippe Auguste ve Saint Louis zamanında A. işleri düzenlenmiş

ve Sainte-Chapelle'de bir A. meydana getirilmiştir. 1789, 1790 ve 12 brumaire an II. tarihli kanunlarla Fransız Millî Arşivi kurulmuş ve bunu 1807 de Napoléon I., L'hotel Soubise'e yerleştirmiştir. Orta Avrupa'da Alman devletlerinin ve bağımsız şehirlerin A. leri, XIII. yüzyıldan daha eskiye varmamaktadır. 1919 da Postdam'da bir Alman Devlet Arşivi (Reichsarchiv) kurulmuş, ve 1867 den itibaren devletin bütün resmî belgeleri buraya toplanmağa başlamıştır. İngiltere'de, bir devlet adamının mevkiinden ayrılırken kendi zamanına ait resmî evrakı beraberinde götürmesi âdet haline girmiş olduğundan, XIX. yüzyıla kadar resmî belgeler daha çok özel ellerde ve dağınık bir halde idi. Ancak 1838 de çıkarılan bir kanunla, *Public Record Office* kurulduktan sonradır ki bütün resmî belgeler bir araya toplanmağa başlanmıştır. Birleşik Amerika Devlet'lerinde ise A. belgeleri, Amerika bağımsızlığı ile başlar. Federal idareye ait belgeler, Washington'da Congress Kitaplığı'nın bir kolu olarak A. dairesinde saklanmaktadır. Amerika'da birçok kitaplıkların ayrıca A. i kısımları olduğu gibi Birleşik Devletleri teşkil eden ayrı ayrı devletlerden her birinin de kendine mahsus bir A. i bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda A. fikrinin ötedenberi var olduğu devlet işlerine ait milyonlarca evrakın kese, torba, ve sandıklarda belli usul ve düzenlere göre saklanmış olması ile sabittir. Bununla beraber memleketimizde modern anlamda A. 1846 da Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın emri üzerine «*Hazine-i Evrak*» ın kurulması ile başlar. Hazine-i Evrak'ın meydana getirilmesiyle güdülen amaç, muamelesi bitmiş evrakın muhafazası, yani daha çok idarî olmakla beraber sırf tarihî değeri olan dairelere ait önemli eski evrak da aynı yerde toplanmıştır. Reşit Paşa'nın bu kuruma verdiği öneme uygun olarak ilkönce buna «Hazine-i Evrak Nezareti» adı verilmiştir. Fakat bir müddet sonra bu ünvan «Hazine-i Evrak Müdürlüğü» ne çevrilmiş ve bu şekli ile İmparatorluğun çöküşüne kadar yaşamıştır. Reşit Paşa'dan sonra A. işlerinde esaslı bir ilgi, Türk milliyetçiliği ile birlikte oluşan millî tarih bilincinin gerektirdiği bir ihtiyaç olarak İkinci Meşrutiyet (1908) devrine raslamaktadır. Abdurrahman Şeref (b. bk.) in Vakanüvisliğe atanmasından ve «Tarih-i Osmanî Encümeni» nin kuruluşundan sonra, yabancıların yazdıkları Osmanlı ve Türk tarihlerinde görülen büyük ve esaslı yanlışlıkların ancak A. lerimizdeki malzeme ile düzenlenebileceğine inanılarak A. lerimizin tekâmül ettirilmesi için büyük gayret sarfedilmiştir. Fakat birbiri arkasından gelen harbler, bu yolda dada esaslı tedbirler almağa vakit bırakmamış, gerçek anlamı ile bir devlet A. i kurmak işi ancak Cumhuriyet hükümeti'ne nasib olmuştur. Cumhuriyetin kurulması ile «Hazine-i Evrak», Başbakanlık teşkilâtı içine alınmış, sonra 1937 tarih ve 3154 sayılı kanunla Hazine-i Evrak'ın adı «Arşiv» e çevrilmiş ve Başbakanlıktaki evrak müdürlüğü'nden ayrılarak ayrı bir müdürlük, en sonunda da 1943 tarih ve 4443 sayılı kanunla «Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü» haline getirilmiştir.

«Tarih-i Osmanî Encümeni», millî tarih araştırmaları için Topkapı'dan çıkarılan evrakın tasnif edilmesi zaruretini duymuş ve bu işi Ali Emirî Efendi'nin başkanlığındaki bir heyete havele etmişti. Bundan sonra İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın başkanlığında başka bir heyet tasnif işine devam etmiş, fakat bu çalışma çok geçmeden durmuştur. 1932 yılında Muallim Cevdet'in başkanlığında bir heyet teşkil edilerek yeniden tasnif işine girişilmiştir. Bundan sonra A. çalışması günden güne artan bir gelişme göstermiştir. 1936 yılında Macaristan'dan Fekete Lájos adında bir uzman getirilerek Türk A. inin en modern usullere göre düzenlenmesi ve faydalanılır bir hale getirilmesi için elden gelen gayret sarf edilmiş ve hâlâ da edilmektedir. Bugün en aşağı bir hesapla 100 milyon vesikası bulunan İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi, dünyanın en zengin A. lerinden biridir. Bu belgelerin tamamiyle faydalanılabilir bir hale gelmesinden sonra Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında yaşayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temasta bulunduğu birçok milletlerle ilgili en önemli meselelerin aydınlanacağı, hattâ bugünkü tarih bilgilerinin birçok noktalarda tamamiyle değişeceği muhakkaktır. Birçok devrelerden sonra bugünkü haline gelen Başbakanlık Arşivi'nin çeşitli usullere göre yapılan başlıca tasnifleri şunlardır:

I — 1839 - 1891 tarihleri arasındaki zamana ait irade-i seniyeli belgeler, Meclis-i Mahsus, Dahiliye, Hariciye, Meclis-i Vâlâ gibi bir kaç gurupta toplanmıştır.

II — 1892 - 1896 tarihleri arasındaki vesikalar, o vakitki hükümet teşkilâtına göre tasnif edilmiştir.

III — 1896 dan İmparatorluğun çöküşüne kadar olan belgeler, işlemin konusuna ve meselelere göre tasnif edilmiştir.

IV — Divan-ı Hümayun belgeleri, her yıla ait hükümler, ayrı bir defterde toplanmış haldedir.

V — Hüseyin Hilmi Paşa zamanındaki Sedaret evrakı, «İdarî, Siyasî, Hukukî ve Mütenevvia» adları ile dört büyük grupa ve her grup konulara göre birçok bölümlere ayrılmıştır.

VI — Ali Emirî tasnifinde padişahların saltanat devirleri esas tutulmuştur.

VII — İbnülemin'in tasnifi, Adliye, Askerî, Bahriye... gibi adlarla yirmi iki grup halinde toplamaktadır.

VIII — Muallim Cevdet tasnifi, İbnülemin tasnifinin aynı olmakla beraber, gruplar 16 ya indirilmiş ve sonradan buna «Vilâyat-ı Mümtaze» eklenmiştir.

IX — Fatih zamanına kadar geri giden has, timar, zeamet defterleri ile ayrıca tahrir ve ahkâm defterleri, coğrafî bir tasnife tabi tutulmuştur.

X — Hükümet teşkilâtına ait eski defterler, eski teşkilâta göre tasnif edilmiştir.

XI — Hatt-ı Hümayun Vesikaları grupu, genel sıra sayısına göre tasniflidir.

XII — 200 «Sicill-i Ahval» defterinin alfabetik fişleri vardır.

Memleketimizde önemli bir A. de İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'dir. Tanzimat'tan önce padişahlarla ilgili ve kendilerince önemli görülen evrak ve defterlerin, öldürülen veya mallarına el konulan devlet adamlarının evlerinde bulunan bu nevi belgelerin sarayda saklanması usul tutulmuştu. Bunlar sarayda Hazine-i Hümayun (b. bk.) da özel dolaplarda önemle saklanırdı. Aralarında İstanbul'un fethinden önceki devreye ait belgeler de bulunan ve en eskisi Orhan Gazi zamanına kadar gerilere giden bu A. de 11 000 kadar defter ve 12 500'e yakın belge vardır. Bunlara son yıllarda Hazine'i Hassa ve Maarif nezareti evrakları da katılmıştır. A. saray müze haline getirildikten sonra tamir ettirilip sarayın muhtelif yerlerinde dağınık olarak bulunan kitaplıkların bir araya getirilmesiyle kurulan Yeni Kütüphaneye tahsis edilmiş olan Ağalar Camii binasının özel bir salonunda bulunmaktadır. İhtiva ettiği belgeler nevileri

itibariyle genel olarak şunlardır: fermanlar, telhisler, beyaz üzerine yazılmış hatlar, padişahların ve bazı şehzadelerin elyazıları, valide sultanların emirleri, Altınordu hanlarından; Timurlu'lardan, Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları, gibi bazı Anadolu beylerinden, Kırım hanlarından gelmiş yarlığlar, nameler; padişahlara sunulan kasideler, methiyeler, fetihnameler, zafernameler, harb safhaları ve barış müzakereleri hakkında türlü muhabereler, antlaşmalar, sefaretlere, devlet teşkilâtına, malî ve askerî meselelere dair sadrazamların, kaptanpaşaların ve diğer devlet erkânının verdiği lâyihalar, ûlûfe, varidat ve masraf hesapları, vakfiyeler, mülknameler beratlar, sarayda mevcut Enderun, Raht, Silâhtar, Babüssesade, Harem, Bodrum, İfraz ve Bakır hazineleriyle Dış Hazine'ye ait bütün kayıt ve defterler.

Bu belgelerin tasnifine 1935 te başlanmış ve 1938 de arkası alınmıştır. Müze idaresi tarafından A. in bir de kılavuzu yapılmış ve A - H harfleriyle başlıyan maddeleri kapsıyan iki fasikülü yayımlanmıştır (bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu* 1938 - 1940).

Eskiden A. ler, yönetim, hak ve mülkiyetin korunması gibi tamamiyle amelî amaçlar için kullanılmakta olduğu halde XIX. yüzyılda durum büsbütün değişmiş, tarih araştırmalarının genel malzeme hazinesi haline gelmiştir. Büyük Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin Venedik elçilerinin raporlarını tarih araştırmalarına esas almasından sonra, işin önemini anlıyan tarihçiler, A. lerden kendilerinin de faydalanabilmeleri için uğraşmağa başlamışlardır. Günden güne artan bu isteğe ilk defa olarak 1868 de Viyana'daki Haus-Hof-und Staatsarchiv, bundan sonra 1875 de Prusya Arşivi ve 1881 de de Vatikan Arşivi, bilim araştırıcılarına açılmıştır. Her memlekette A. lerden faydalanabilmek için ilgili makamların müsaadesini almak gerekir. A. lerde genel olarak ait bulunduğu devlet tarafından tespit edilmiş bir tarihe kadar olan belgelerin incelenmesi serbest bırakılmışsa da, bundan sonraki yıllar için daha sıkı kayıtlar konmuştur. Bizde A. den faydalanılabilmek için Başbakanlığın müsaadesini almak gerektir. Belgelerin fotokopilerini alabilmek ve 1908 den sonraki yıllara ait belgeleri görebilmek için de ayrıca bir müsaade elde etmek şarttır.

A. lerin sadece yönetim müesseseleri olmaktan çıkarılıp araştırma enstitüleri haline getirilmesinden sonra, arşivciden geniş ölçüde ilmî vasıflar istenmektedir. Modern bir arşivci genel tarih bilgisinden başka Paleografya, Kronoloji, Mühür bilgisi, Hukuk, İdare tarihi gibi bilimlerden de anlamak zaruretindedir. İşte bu vasıflarda insan yetiştirmek amacı ile 1821 de Bavyera Devlet Arşivinde bir A. okulu kurulmuş, yine 1821 de Paris'te École des Chartes ve 1854 de Viyana'da Österreichisches Institut für Geschichtsforschung meydana getirilmiştir.

Avrupa'da bellibaşlı arşivler ve bulundukları yerler:

Anvers	: Archives de l'état.
Atina	: Devlet arşivi.
Barcelona	: Archivo general de la corona de Aragón.
Basel (Bâle)	: Staatsarchiv des Kantons Basel. Schweiz. Wirtschaftsarchiv.
Belgrad	: Devlet arşivi.
Berlin	: Geheimes Staatsarchiv. Ständisches Archiv. Archiv der Stadt Berlin. Archiv der Sozialdemokratischen Partei. Hohenzollernsches Hauaschiv.
Bern	: Bundesarchiv. Staatsarchiv des Kantons Bern.
Bologna	: Reale archivio di stato. Archivio capitolare.
Bremen	: Bremer Staatsarchiv.
Breslau	: Preussisches Staatsarchiv. Fürsterzbischöfliches Diözesanarchiv.
Bruxelles	: Archives générales du royaume.
Budapeşte	: Macar Kıraliyet Devlet Arşivi. Macar Kıraliyet Harb Tarihi Arşivi.
Bükreş	: Devlet arşivi.
Cenoa	: Reale archivo di stato.
Danzig	: Staatsarchiv der Freien Stadt Danzig.
Darmstadt	: Hessisches Staatsarchiv.
Dresden	: Sächsisches Haupt Staatsarchiv.
Dublin	: General Register House.
Düsseldorf	: Preussisches Staatsarchiv.
Floransa	: Reale archivio di stato. Archivio capitolare.
Gand	: Archives de l'état.
Genève	: Archives de l' état de Genève.
Graz	: Steiermärkisches Landesregierungsarchiv und Landesarchiv.
Hamburg	: Hamburgisches Staatsarchiv.
Hannover	: Preussisches Staatsarchiv.
Helsinki	: Fin Devlet Arşivi.
Innsbruck	: Tiroler Landesregierungsarchiv und Landesarchiv.
İstanbul	: Başbakanlık Arşivi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.
Karlsruhe	: Badisches Generallandesarchiv.
Kiel	: Preussisches Staatsarchiv.
Köln	: Historsches Archiv der Stadt Köln. Rheinwestfälisches Wirtschaftsarchiv.
Kopenhag	: Rigsarkivet. Landsarkivet for Sjaelland, Lolland, Falster.
Lahey	: Allgemeen rijksarchief. Koninklijk huisarchief. Nederlandsch economisch-historisch archief. Krijgsgeschiedkundig archief van den generalen staf.
Liège	: Archives de l'état. Archives de l'évêché et du grand séminaire.
Lille	: Archives du département du nord
Linz	: Oberösterreichisches Landesarchiv.
Lizbon	: Archivo nacional. Archivo do ministério dos negócios estrangeiros.
Londra	: Public Record Office.
Lübeck	: Lübecker Staatsarchiv.
Madrit	: Archivo histórico nacional.
Marburg	: Preussisches Staatsarchiv.
Metz	: Archives du département de Lorraine.
Milano	: Reale archivio di stato.
Moskova	: Merkez arşivi.
Münih	: Bayrisches Hauptstaatsarchiv. Bayrische Kriegsarchiv. Archiv des erzbischöflichen Metropolitankapitels.
Napoli	: Reale archivio di stato.
Nürnberg	: Bayrisches Staatsarchiv.
Oslo	: Rigsarkivet. Statsarkivet.
Palermo	: Reale archivio di stato.
Paris	: Archives nationales. Archives du ministère des affaires étrangères. Archives du ministère de la guerre. Archives du département de la Seine.

Pisa	: Reale archivio di stato.
Potsdam	: Reichsarchiv.
Prag	: Böhmisches Landesarchiv. Archiv der nationalen Befreiung.
Riga	: Historisches Landesarchiv.
Roma	: Reale archivio di stato. Archivio de la Santa Sede.
Salzburg	: Landesregierungsarchiv. Fürsterzbischöfliches Konsistorialarchiv.
Siena	: Reale archivio di stato.
Simancas	: Archivo general.
Stockholm	: Riksarkivet. Krigsarkivet.
Stuttgart	: Württembergisches Staatsarchiv und Landtagsarchiv.
Torino	: Reale archivio di stato.
Uppsala	: Landsarkivet.
Utrecht	: Rijksarchief.
Varşova	: Devlet arşivi.
Venedig	: Reale archivio di stato.
Viyana	: Haus-, Hof- und Staatsarchiv.
Weimar	: Haupt- und Staatsarchiv.
Zürich	: Staatsarchiv des Kontons Zürich.

ARŞİVOLT, (Archivolte), bir kemerin dış yüzünde, kavis kısmı takip ederek o kemeri çerçeveliyen silmeler. A., kemerin kavsi boyunca birbiri üzerine konan ve çoklukla öne doğru biraz çıkıntı yapan düzgün taşlardan meydana getirilir. A. un ortasında çok kere bir süs bulunur.

ART HAKEM (Ask.), manevralarda geri çekilen birliklerin hareketlerini kontrol etmek için görevlendirilen hakem veya hakemler.

ART KITA (Ask.), aralık arazide muharebeye memur edilmiş olan kıta.

ART POÉTIQUE, L': bk. BOILEAU-DESPRÉAUX, Nicolas.

ARTA, Batı Yunanistan'da Ambrakia (b. bk.) körfezi çevresinde bir yönetim bölgesi. Yüzölçümü 1 740 km², nüfusu 53 000 dir.

ARTA (Eski *Ambrakia*, Osmanlı devrinde: *Narda*), A. Körfezi kuzeyindeki delta düzlüğü ile dağlık alanın sınırında, A. yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 8 000 dir. Bizans devrinde önemli ve tahkimli bir yerdi. En gelişkin zamanı XII. yüzyıldır.

A. 1449 da Türklerin eline geçmiş ve bundan sonra Venedik'liler tarafından alınmıştı (1688). Venedik'liler bu şehri, bütün Mora'yı kaybedinceye kadar ellerinde tutmuşlar, şehir sonra Fransız'lar (1797), ertesi yıl da Tepedelenli Ali Paşa tarafından zaptedilmiştir. A. 1854 teki Yunan isyanının merkezi olmuş ve ancak 1881 de Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a bırakılmıştır. Eski tarihi için bk. AMBRAKİA, NARDA.

ARTÁ [*artą* ok.], İspanya'nın Mallorca adasında (kuzeydoğuda) kasaba. Nüfusu 5 900 dür. A. nın 9 km uzağında damlataşı mağaraları vardır.

ARTABA, İran'lılarda, Mısır'lılarda ve Arap'larda kullanılan eski bir ölçü. İran'lılarda değeri yaklaşık olarak 66 litredir.

ARTABANOS, birkaç Parth kıralının adı:

1 — **Artabanos I.** (M. Ö. 127 sıraları) İran'ın doğusunu istilâ eden Tohar'lara karşı yapılan bir harbde ölmüştür.

2 — **Artabanos II.** (yaklaşık olarak 10-40) A., Augustus'un gönderdiği Roma dostu Vonones I. i istemiyen Parth asîlleri tarafından tahta çıkarılmıştır. İki rakip arasında uzun süren harb, A. nin zaferiyle sona ermiştir. Vonones Armenia'ya kaçmış ve Roma'lılar tarafından oraya kıral yapılmıştır. A., Armenia'yı ele geçirince Vonones Suriye'ye gitmiş ve artık Roma tarafından da korunmamıştır. İmparator Tiberius'un gönderdiği Germanicus, A. ile bir antlaşma yapmış, bunun sonucunda A., II. Armenia'nın Pontos kıralının oğlu Zeno'ya verilmesine razı olmuş (18), fakat 35 te Armenia'yı tekrar ele geçirerek oraya oğlu Arsakes'i kıral yapmış, hattâ Kappadokia üzerinde de hak iddia etmiş ve böylece Roma ile yeniden çatışmıştır. Kendisini çekemiyen asîller de Roma'dan başka bir kıral istemişlerdir. Tiberius, Phraates'in torunu Tridates III. ü tayin etmiş ve doğuda Roma otoritesini düzeltmek için Vitellius'u göndermiştir. A. II. memleketten kaçmış, fakat Tridates bir ordu ile geri dönen A. II. karşısında Suriye'ye kaçmıştır. A. II. Roma ile bir antlaşma yapmak ve iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kısa bir zaman sonra A. II. tekrar memleketinden ayrılmış ise de sonra gene gelmiş ve memleketinde ölmüştür.

3 — **Artabanos III.** (80 ?).

4 — **Artabanos IV.** (III. yüzyıl), Vologases IV. ün küçük oğlu, Vologases V. in kardeşi. Kardeşine karşı isyan ederek bir iç harb yaratmıştır. Doğuyu ele geçirmek için bundan istifadeye kalkan Roma imparatoru Caracalla 216 da Parth'lara hücum etmiş. Dicle'yi geçerek Arbela'daki mezarları yıkmıştır. A. IV., ordusu ile gelince Caracalla geri çekilme zorunda kalmış ve Macrinus tarafından Carrhae'de öldürülmüştür (217). A. IV., Macrinus'u Nisibis'de yendikten sonra Roma'lılar A. IV. ile bir antlaşma yapmışlar ve bütün aldıklarını geri verdikten başka tazminat da ödemişlerdir. A., isyan eden Pers'lerin üzerine gitmiş ve Artakserkses ile yaptığı üç savaşın sonuncusunda yenilerek ölmüştür (226). Bu suretle Arsakid'lerin hükümeti ve Parthia devleti sona ermiş ve Sasanî'lerin egemenliği başlamıştır.

ARTABANOS, Pers kıralı Kserkses (Hşayarşa) in veziri. A., M. Ö. 465 senesinde Kserkses'i öldürtmüş ve bunu oğlu Dareios'un yaptığını söylemiştir. A., Artakserkses (Artahşatra) I. in ilk zamanlarında nüfuz kazanmış ise de, hakikati öğrenen kıral tarafından öldürülmüştür.

ARTABANOS, Pers kıralı Dareios (Darayavahuş, Dārā) I. in kardeşi. Yeğeni Kserkses (Hşayarşa) in müşaviri A. Dareios'u İskit'lere taarruzdan vaz geçirmeğe çalışmıştır. Kserkses Yunanistana yaptığı sefer sırasında A. u yerine vekil bırakmıştır.

ARTABAZE (Artebazus), birkaç Armenia kıralının adı. en ünlüsü büyük Tigranes'in oğludur.

(M. Ö. 50) kendisi Roma genarali Antonius'u aldattığı ve Parth'lara karşı yapılan savaşta felâkete sebebolduğu için Kleopatra tarafından öldürülmüştür.

ARTABAZE (M. Ö. IV. yüzyıl), Pers genarali. Kserkses II. zamanında M. Ö. 362 de Kappadokia satrapı Datames'e karşı savaşmıştır. Artakserkses (Erdeşir) III. zamanında Batı Asya satrapı olan A. 356 da kıralına isyan etmiş, fakat yenilerek Makedonya kıralı Philippos'a sığınmış, Dareios (Dārā) III. zamanında affedilerek memleketine dönmüştür. İskender, İran'ı zaptettiği zaman A. yi Baktriana satrapı tayin etmiş ve onu kızlarından biriyle evlendirmiştir.

ARTABOTRİS (Artabotrys), anonasea (Anonacea) dan Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar ağaçcık olup, *A. intermedia* türünden, Cava'da sürünmek üzere kullanılan kokulu bir yağ çıkarılır. Madagaskar'da yetişen *A. oligosperme*'nin kerestesi marangoz ve doğramacılıkta çok makbuldur.

ARTAGİRA, eski Armenia'da bir kale. Addo adında biri tarafından savunulan bu kale Augustus'un zamanında Romalı'lar tarafından kuşatılmıştır. Bu kuşatma sırasında Augustus'un torunu Gaius Caesar, az sonra ölümüne sebep olan yarayı almıştır. A. nın yeri kesin olarak bilinememektedir.

ARTAKALAN İMGE, bir ışık izinin gözde hemen kaybolmayıp bir müddet daha kalmasından doğan bir belirti. Meselâ bir lâmbaya birkaç saniye baktıktan sonra gözümüzü kapasak o lâmbanın imgesini görmeğe devam ederiz. Bu belirti film endüstrisinin kurulmasına imkân vermiştir: harekette bulunan bir cisimden birçok resimler alıp bunları kısa zaman aralıklariyle gösterirsek bu hareketin aralıklı değil, sürekli olduğu izlenimini alırız. A., gözde 1/16 - 1/18 saniye sürer. Böylece harekette bulunan cisimden saniyede 18 resim çeker, bunları sıra ile gösterirsek bu hareketin sürekli olduğu izlenimi hasıl olur.

Aynı belirti, zamanı büyültmek imkânını da vermiştir. Meselâ bir cisimden saniyede 200 resim çekip bunları saniyede yirmişer olarak gösterirsek zamanı on defa büyültmüş, yani hareketi on defa yavaşlatmış oluruz.

Bu tarif ettiğimiz hayal pozitif imgedir, bunun bir de negatif'i vardır. Gözümüzü bir müddet beyaz bir noktaya diktikten sonra başka bir yere baksak orada kara bir renk görürüz. Tersine olarak, önce kara bir noktaya baksak A. beyaz olur. Bu şöyle izah edilmiştir: beyaz bir noktaya baktığımız zaman gözün ağtabakasında hayalin düştüğü yer yorulur ve hassaslığı azalır; onun için, dışardan gelen ışınlar bu noktayı daha az uyarabilirler, bundan ötürü bakılan yer koyu renkte görülür.

ARTAKE, eski Anodolu'nun Hellespont Phrygia'sında bir şehir, bugünkü Erdek. A., Miletos şehrinin bir kolonisi idi. Pers'ler tarafından yakılmış, fakat büsbütün mahvolmamıştı. Sonradan Kyzikos şehrinin bir varoşu olmuş, Kyzikos 1063 yılında bir yerdepremi yüzünden yıkılınca, onun yerine geçmiştir.

ARTAKSERKSES (Eski Farsça: *Artaḫşatra*), birkaç Eski Pers kıralının adı:

1 — **Artakserkses I.** (M. Ö. 464-424), Aḫaimenid'lerden Kserkses I. in oğlu olup «uzun elli» lâkabiyle ün almıştır. Babasını öldüren vezir Artabanos tarafından tahta çıkarılmışsa da kıral olduktan sonra onu öldürtmüştür. Şurada burada çıkan bazı isyanlar bir yana bırakılırsa, hükümdarlığı genel olarak sükûn içinde geçmiştir. İlk zamanlarında Baktria satrapı isyan etmişse de bu isyan iki savaşta bastırılmıştır. Mısır'da Inaros'un idaresinde başlıyan isyan Megabyzos'un Mısır'lılar ve bağlaşıkları Atina'lılara karşı yaptığı uzun savaştan sonra (M. Ö. 460-454) bastırılmıştır. A. I., az sonra Atina'lılarla ünlü Kallias barışını yapmıştır. Bununla, A., Anadolu'daki bütün Yunan şehirlerinin bağımsızlıklarını tanımış, Atina'lılar da bütün Doğu Akdeniz'deki haklarından vazgeçmişlerdir. A. I., Babylon hahamına bir ferman vermek ve Iudea'ya bir Yahudi vali atamak suretiyle Yahudi'lere dinlerini garanti etmiştir.

2 — **Artakserkses II.** (M. Ö. 404-358), Aḫaimenid'lerden Dareios'un oğlu. Tahta geçtiği zaman Peloponnesos savaşı bitmiş, Sparta'lılar Atina'yı almışlar, Anadolu'daki Yunan şehirleri tekrar Pers egemenliği altına girmişti. A. II. nin devri sürekli isyanlarla doludur. Bunda satrapların paralı asker tutmalarının da büyük rolü vardır. Kırallığının daha ilk zamanlarında, Anadolu'da Sardeis'te satrap olan küçük kardeşi Kyros isyan ederek on bin kişilik paralı askerle A. II. üzerine yürümüştür. A. II., kardeşini Kunaksa'da yenmiş, Kyros ölmüştür (bk. ANABASİS). Bundan sonra Mısır isyan etmiştir. M. Ö. 399 da Sparta ile savaş başlamış, A. II. Sparta'ya karşı Atina ile birleşmiştir. Atina'lıların M. Ö. 394te Knidos yanında Sparta donanmasını yenmeleri üzerine Sparta'lılar Anadolu'dan çekilmişler, fakat Atina'nın yükseleceğini görerek Pers'lerle ünlü Antalkidas barışı (b. bk.) nı yapmışlardır (M. Ö. 387/6). Mısır isyanını bastıramıyan A. II. ye karşı Anadolu'da da isyan çıkmış, hattâ Karia satrapı bile bağımsızlığını ilân etmiştir. A. II., uzun zaman bunlarla uğraşmış ve kırallığının son zamanlarında otoritesini tekrar kurabilmişse de, bunda kendisinin payı azdır. A. II., harem hayatı ve saray entrikaları içinde yaşamıştır. Oğlu Okhos'un teşviki ile öteki oğullarını öldürmüş, az sonra da kendi ölmüştür. Zamanında Pers dininde bir yenilik olmuş, o zamana kadar Tanrı tasviri bilmiyen Pers'lere A. II. tanrı tasvirleri yaptırmıştır.

3 — **Artakserkses** (Okhos) **III.** (M. Ö. 358-338), Aḫaimenid'lerdendir. A. II. nin oğludur. Tahta geçergeçmez bütün akrabalarını öldürmüştür. M. Ö. 356 da satraplara paralı askerleri bırakmalarını emretmiş itaat etmiyenleri cezalandırmıştır. Zamanında Mısır'a gönderdiği ordu ilkin başarı kazanamamışsa da isyan eden Fenike şehirlerinden Sidon (Sayda) itaat altına alınarak cezalandırılmış ve Mısır tekrar alınmıştır (M. Ö. 343). A. III., Mısır'daki tapınakları yağma ve tahrip ettirmiş, hattâ, söylendiğine göre, Apis öküzünü de öldürtmüştür. Makedonya kıralı Philippos II. Byzantin'a hücum ettiği zaman (M. Ö. 340) A. III., Philippos'la dost olmasına rağmen Byzantin'a yardım etmiştir.

ARTAM, Mehmet Nurettin (doğ. 1900), Türk yazarı. İstanbul'da Çengelköy'ünde doğmuştur. Babası, Çengelköy'deki Kadirî tekkesinin şeyhi Mehmet Veli efendidir. 1920 de yayım hayatına atılarak «Vakit» gazetesine (T. İ. = Topluiğne) rumuzu ile fıkralar yazmaya başlamış ve uzun müddet liselerde İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Şimdi Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde çalışmakta, Ulus gazetesinde yine «T. İ.» rumuzu ile fıkralar yazmakta ve akşamları radyo ile yayımlanan radyo gazetesini hazırlayıp okumaktadır. Şiirlerini *Varım yoğum* [1933], *Seccade* [1947], nesirlerini *Boş saatlerde* [1933], fıkralarından bazılarını da *Hayır, Paşa Hazretleri* [1945] adlı kitaplarda toplamıştır. Tercümeleri: *Cengel kitabı* [R. Kipling'den. 2 cilt, 1936], *Shakespeare'den Hikâyeler* [Mary ve Charles Lamb'den, 1938], *Plevne müdafaasında bir İngiliz zabitinin hâtıraları* [F. W. von Herbert'ten 1939] dır.

ARTAMUS, ötücükuşlar (Passeres) ın Artamidae familyasına bağlı bir cins. Kısaca gagalı, uzun ve sivri kanadlı olan bu kuşların düz kuyrukları vardır. Vücutlarının üst tarafı kül rengi, esmer, siyahımtırak ve alt tarafı ise kırmızı esmer veya açık külrengidir. Baş, gerdan, kuyruk daha koyu renkli ve bazı türlerinde siyahtır. 15 - 17 cm uzunluğundadırlar. Avusturalya'da, Yeni Gine'de ve Sunda

adalarından Hindistan'a kadar olan bölgede ormanlarda ve 1000 metreye kadar olan yerlerde yaşarlar.

A. superciliosus Avustralya'da, *A. maximus* Yeni Gine'de, *A. fuscus* Hindistan'da yaşıyan türlerindendir.

ARTAN, Malatya'nın Adıyaman ilcesine bağlı Kuyucak bucağında, 891 (1945) nüfuslu köy.

ARTANADA, eski Anadolu'nun Dağlık Kilikia (Kilikiatrakheia) bölgesinde bir köy veya kasaba. A. adının geçtiği yazıtlar Dülgerler köyü yöresinde meydana çıktığından, A. nın orada bulunmuş olduğu tahmin ediliyor. Dülgerler, Konyanın Hadım ilcesinin Aladağ bucağına bağlı bir köydür.

ARTANE, eski Anadolu'da, Bithynia bölgesinde bir yer, bugünkü Şile. Orada Karadeniz'e dökülen Artanes nehri küçük gemileri sığındırabilen bir liman teşkil ediyoıdu. Limanın yanında bir Aphrodite tapınağı vardır.

ARTAPHRENES (M. Ö. 500 sıraları), Pers kıralı Dareios I. in kardeşi ve Anadolu'daki Sardeis satrapı. A., Miletos tiranı Aristagores'ın teşviki ile Naksos adasına bir sefer yapmışsa da başarı kazanamamıştır. İon isyanında Sardeis kalesini savunmuştur. İsyanı bastırdıktan sonra İonia'da teşkilât kurmuştur.

ARTATAMA, birkaç Mitanni kıralının adı:

1 — **A. I.**, Mısır'ın XVIII. sülâle firavunlarından Tutmosis III. (M. Ö. 1504 - 1451) ile çağdaştır.

2 — **A. II.**, Hitit kıralı Suppiluliuma ile bir antlaşma yaparak Mitanni devletinden ayrı bir Hurri kırallığı kurmuştur. Fakat bu ikiye ayrılış her iki devletin de Hitit egemenliğine girmesini kolaylaştırmıştır.

ARTAVASDES, iki Armenia kıralının adı:

1 — **Artavasdes I.**, Tigranes'in oğlu. M. Ö. 54 den önce kırallık etmiştir.

2 — **Artavasdes II.**, Parth kıralı Artabanos III. ün (b. bk.) oğludur. M. Ö. 35 te kıral olmuş, fakat çok geçmeden öldürülmüştür.

ARTÇI (Ask.), geriye çekilen birliklerin korunması için düşmanla büyük kuvvetler arasında bırakılmış olan birlik.

A. gözcüleri: ucunda gerisinde (düşman tarafında) bırakılan gözcüler.

A. mevzii: A. nın düşmanla muharebe için tertiplendiği yerler.

A. piyade ucu: uc bölüğünün gerisinde (düşman tarafında) bıraktığı ve bir manga ile bir takım arasında kuvveti değişen kıta.

A. suvari ucu: A. piyade ucunun gerisinde (düşman tarafında) bırakılan ve bir manga ile bir takım arasında kuvveti değişen kıta.

A. uc bölüğü: Artçı artcısından ve bazan A. büyük kısmından düşman tarafında bırakılan bölük.

ARTEL, Sovyet devriminden önceki zamanlarda Rusya'da küçük sanat sahipleri ile işçilerin kurduğu bir nevi kooperatif. İstihsal için ayrı arteller bulunurdu.

ARTEMEL, Talât: bk. TÜRK TİYATROSU.

ARTEMİA, kabuklu hayvanlar (Crustacea) ın fillopod'lar (Phyllopoda) takımına bağlı brankipodide (Branchipodidae) familyasının bir cinsi. 11 çift ayaklı, uzunca vücutludurlar. Ayrıca 8 ekstremitesi bulunmıyan abdomen segmenti vardır. Çok tuzlu (% 10 - 20 tuzlu) göllerde yaşar.

A. salina adlı türü Avrupa'da tuzlu göllerde yaşar. Türkiyede Tuzgölü civarındaki küçük göllerde ve diğer tuzlu göllerde raslanır.

ARTEMİDOROS, iki Yunan yazarının adı:

1 — **[Ephesos'lu]** (M. Ö. 100 sıraları), coğrafyacı. Uzun yolculuklar yaptıktan sonra *Geographumena* adlı 11 kitap tutan eserinde Akdeniz kıyılarında bulunan memleketleri tasvir etmiştir. Bu eser kaybolmuşsa da, Strabon, Plinius, Agathemeros, Pausanias ondan faydalanmışlar, böylece, kitabın kapsadığı değerli bilgiler korunabilmiştir.

2 — **[Ephesos'lu]** (M. S. 170 sıraları), *Oneirokritika* (Rüya tabiri) adlı bir eser yazmıştır.

ARTEMİS, eki Yunan tanrıçalarından biri. Yunan efsanesine göre, Zeus ile Leto'nun kızı. Apollon'un kızkardeşi. İkisi de Delos adasında ikiz olarak dünyaya gelmiştir. A. adı Yunanca değildir, belki Lydia dilinden gelmedir. İlkçağ dünyasında çok yayılmış olan A. kültünü Yunan'lılar, kendilerinden önce Ege alanında oturan milletlerden almışlardır. Girit'te bulunmuş olan eski tasvirlerde bir «potnia theron» (hayvanlara hâkim tanrıça) vardır, bunu A. e benzetmek yersiz değildir. Girit mitoloji ve dininde Britomartis (b. bk.) ve Diktynna (b. bk.) adlı iki tanrıça A. e benzer.

A. in belli başlı vasıfları şunlardır: A. bâkir tabiatı temsil eder. Arkadaşlariyle beraber ormanlarda ve dağlarda gezer. Bütün hayvanlar ona tâbidir. Hususiyle geyik ve ayı onun kutsal hayvanlarıdır; Agamemnon avlanırken bir dişi geyik öldürdüğü için, tanrıça öfkelenerek Yunan donanmasının Aulis limanından açılmasına engel olmuş ve kefaret olarak Agamemnon'un kızı İphigeneia (b. bk.) nın kurban edilmesini istemiştir, fakat yerine bir dişi geyik koymak suretiyle İphigeneia'yı kurtarmıştır.

A. avcıdır, çok defa avcı kıyafetinde, omuzunda yay ve okluk, ayaklarında çizme ile tasvir edilir. Homeros da A. i bilhassa avcı olarak anlatır. A., kardeşi Apollon gibi, hedefinden şaşmıyan oklariyle insanlara ölüm getirir (bk. NİOBE ve ORİON).

A. bâkiredir, erkekle her münasebeti reddeder. Kendisini arkadaşlariyle yıkanırken görmüş olan Aktaion (b. bk.)u korkunç bir şekilde cezalandırmıştır. Arkadaşları da bakiredirler; Kallisto (b. bk.), Zeus'tan gebe kalınca, A. onu ayı şekline sokmak suretiyle cezalandırır. Fakat kendisi gibi bâkir tabiatı severek avla ugraşan ve Aphrodite'yi hiçe sayan Hippolytos (b. bk.)a eğilim gösterir.

Öbür taraftan A., bir kadınlık tanrıçasıdır. Genç kızlar evlenirken ona dua ederler, o da onlara doğururlarken yardım eder. Kadınlık tanrıçası olarak ay ile de ilgilidir; hususiyle, ilk çağın son zamanlarında Selene (Ay) ile doğrudan doğruya bir tutulurdu. Roma'lılarda A. e, Diana (b. bk.) adı altında daha çok ay ve ışık tanrıçası olarak taparlardı.

Bundan başka, A., bir bereket tanrıçasıdır ve gençlikle ilgilidir. Kurotrophos olarak gençleri ve genç kızları korur, onlar da tanrıçanın şerefine danslar tertip ederler. Sparta civarında bulunan Karyai köyünde genç kızlar A. yortusunda başlarında bir sepete benziyen kamış taçlar taşıyarak, dans ederlerdi; bu âdet, mimarlıkta sütün vazifesini gören kız heykellerine Karyatid denmesine sebebolmuştur. Sparta'da

1

2

3

4

5

1 — Artemis Aktaion'u öldürürken.

2 — Genç kızlar Artemis yortusunu kutlarken.

3 — Versailles Artemis'i (Paris. Louvre).

4 — Gabii Artemis'i (Paris, Louvre).

5 — Domenichino, Diana'nın avı (Roma, Galleria Borghese).

ise, A. e Orthia adı altında tapınılırdı; onun yortusunda genç kızlar dans ederler, gençler de, acıya dayanma derecelerini denemek için, A. sunağının önünde kan akıncaya kadar kamçılanırdı. bu âdet, vaktiyle A. e insanların kurban edildiğini göstermektedir; bu İphigeneia efsanesinden de anlaşılır.

Bazı yerlerde A. adı altında yerli tanrıçalara tapınılırdı. Bu özelliğe hususiyle Anadolu'da raslanır. Ünlü *Ephesos* A. i Büyük ana i(Magna Matar) tanrıçasına benziyen bir bereket tanrıçasıdır, sayısız memeleri vardır, Maiandros (Menderes) Magnesia'sında tapınılan *A. Leukophryene* (b. bk), «Perge'li A.» de aslında yerli tanrıçalardır; Anahita (b. bk.) yada «İran'lı A.» adı verilirdi. A., aslında bir Karia tanrıçası olan kudretli büyü tanrıçası Hekate'ye de benzetilirdi. Zaten Anadolu'da A. kültü çok yaygındı; A. adından yapılma, Artemisia ve Artemidoros gibi özel isimlere hususiyle Anadolu'da raslanır. Attika'da eskiden beri Tauropolos adlı bir tanrıçaya tapınılırdı; bu da A. ile bir tutulmuştur; efsaneye göre, İphigeneia ile Orestes onun heykelini Dor'ların memleketi (bugünkü Kırım) nden Attika'ya getirmişlerdir.

En önemli A. tasvirleri şunlardır: Delos'lu Nikandre'nin adağı (Atina, Millî Müze); Ariccia A. i (V. yüzyılda yapılan bir heykelin kopyası; Roma, Museo Nazionale delle Terme); Gabii A. i (Praksiteles'in bir eserinin kopyası; Paris Louvre); Versailles A. i (IV. yüzyılda yapılan bir heykelin kopyası; Paris, Louvre); Bergama Zeus sunağındaki A. (Berlin). Modern Avrupa sanatında da A. çok tasvir edilmiştir. Jean Goujon, Fransa kıralı François I. için ünlü bir Diana heykeli yapmıştır(Paris, Louvre). Tintoretto, Domenichino, Rubens, Böcklin ve Marées gibi büyük ressamlar da tablolarında A. i tasvir etmişlerdir.

ARTEMİS: — M. Ö. Güneybatı Anadolu'kaki Karia'da Halikarnassos (Bodrum) şehri kıraliçesi. Kserkses'in Yunanistan seferine katılmış, Salain savaşında bulunmuştur.

2 — (M. Ö. IV. yüzyıl) Halikarnassos (Bodrum) şehri kıraliçesi. Kocası Mausolos (öl. M. Ö. 352) a yaptırdığı mezar, sanat tarihinde Mausoleum (b. bk.) diye anılır. Dünyanın yedi harikasından biri sayılan bu anıt-kabir depremlerde yıkılmış ve XVI. yüzyılda Johannit'ler tarafından tahrip edilmiştir.

ARTEMİSİON DENİZ SAVAŞI, M. Ö. 480 yılında Ege Denizi'ndeki Yunan adalarından Eğriboz adası'nın kuzeyindeki (bugün Pontikonisi denilen) Artemis burnu açıklarında Pers ve Yunan donanmaları arasında yapılan deniz savaşıdır.

ARTEMOVSK: 1 — Ukrayna'da, Donets kömür havzasının doğu bölümünde yönetim bölümü. Yüzölçümü 105 000 km², nüfusu 765 000 (1926) dir.

2 — (Eski *Bahmut*) Ukrayna'da Donets kömür havzasında, demiryolu kavuşağında şehir. Nüfusu 52 000 (1926 da 37 000, 1931 de 42 000). Denizden yüksekliği 96 m dir. Büyük tuz, kömür ve civa yataklarının bulunduğu bir yerdedir. Demir, dokuma ve kimya endüstrisi gelişkindir. Bir radyo istasyonu vardır.

ARTEPHIUS (XII. yüzyıl), simyacı ve bâtınî filozof. 1130 yılı sıralarında yaşamıştır. Yahudi veya Arap soyundan olduğu sanılmktadır. Birçok eserler bırakmıştır. Bunlardan, «iksir-i âzam» (lapis philosophorum; pierre philosophale) hakkında olanı, *Traité de la pierre philosophale* adı altında Fransızcaya çevrilmiş (Paris 1612) ve birçok basımları yapılmıştır.

ARTER: bk. ATARDAMAR.

ARTERİALİZASYON (Artérialisation), toplardamar kanının, akciğerlerden geçişinde dış hava ile temasa gelmek suretiyle oksijen alarak atardamar kanı haline gelmesi.

ARTERİT (Artérite), kırmızı kan damarı (atardamar) yangısı. Tifo, tifüs, arasıra da grip, kolera, çiçek, difteri gibi infeksiyonlar buna sebeb olabilir. Had ve müzmin olur. Had olanlar septisemi esnasında çok defa bacak damarlarında veya karın içi damarlarında görülür. Şiddetli ağrı ile başlar, bacak soğur ve bazan hızla gangrene kadar gider.

Müzmin arteritler (bk. ATEROM ARTERYOSKLEROS) gençlerde ve ihtiyarlarda olabilir. Gençlerdeki arteritler erken başlıyan bir arteryoskeloros'dan olabileceği gibi çok defa frengiden ileri gelir. Yaşlılardaki arterosklerosʼdandır. Ayrıca şeker hastalığı, gut'ta da arterit yapar. Bunlara trombo arterit derler.

Bir tip trombo arterit vardır ki burada siyah kan damarı da âfete katılmıştır. Buna tromboangeiteis obliterants (Bürger hastalığı) derler. 30 yaş sıralarında görülür. En çok Yahudi'lerde tesadüf ediliyor, sebepler arasında tifüs de söyleniyor. Kadınlarda görülmez.

Genel olarak müzmin arteritler yavaş yavaş başlar, o taraf bacak diğer tarafa nazaran daha soğuk, yürürken mütekattı topallamalar olur, hasta ayağın damarındaki ossillâsyon diğer tarafa nazaran azalır, nihayet hiç kalmaz ve zamanla gangren olur. Bu da bazan tâli mikropların etkisiyle cerahatlenir.

ARTERİYOGRAFİ (Artériographie), organların atardamarlarına röntgen ışınının geçmiyeceği özel maddeler şırınga edildikten sonra radiyolojik olarak resim çekmek. Bu resimler üzerinde damarların şekil değişikliklerini, çaplarının daralmış yahut genişlemiş olup olmadığını incelemek mümkündür. Hususiyle bacak damarlarlarında önceleri daralma sonra tıkanma yapan andarterit oblitesans (b. bk.) hastalığında atardamarların nerede ne dereceye kadar tıkandığını en kesin olarak gösterecek vasıta, o damara üst kısımdan, meselâ kasık hizasından röntgen ışınını geçirmiyen bir madde şırınga edilir ve çabuklukla film çekilir. O zaman atardamarın yan kolları ile beraber durumu ve çapının daralıp daralmadığı, tıkanma olup olmadığı gürülür. Arteriografı için kullanılan röntgen ışınını geçirmiyen maddelerin çoğunun bileşiminde iod vardır.

ARTERİYOL: bk. ATARDAMARCIK.

ARTERİYOLOJİ (Artériologie; Eski terim: Mebhasi şerayin), anatominin atardamarlardan bahseden kolu.

ARTERYOSKLEROZ: bk. ATARDAMAR SERTLİGİ

ARTEVELDE: 1 — **Jakob van** (1285-1345), Flâman devlet adamı. Gand dolayında Tronchiennes'de doğmuştur. Asîl bir ailedendir. 1336 yılında Flandra kontu olup Fransa himayesinde bulunan Louis de Nevers'e karşı ayaklanan hemşehrilerinin başına geçmiş ve bir müddet memleketinde duruma hakim olmuştur. Flandra, Hainaut, Brabant eyaletlerinin şehirlerini birleştirmek yolundaki çalışmaları ile ün almış, fakat büyük gayretlerine ve ince zekâsına rağmen bunu başaramamıştır. Daha sonra dokuma endüstrisi tekelini ellerinde bulundurmak istiyen Gand, Bruges, Ypres gibi büyük şehirleri tutmak zorunda kalmış ve bu şehirleri birleştirmiştir. Dokuma endüstrisine gerekli olan ham maddenin ancak İngiltere'den sağlanabileceğini düşünen A., dış politikada İngiliz'lerle anlaşmayı esas tut-

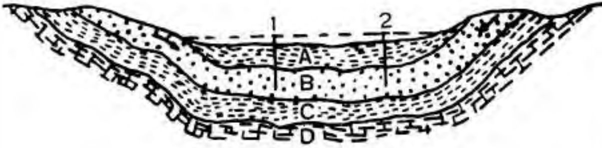
muş ve İngiltere kıralı Edward III. ü Yüzyıl Savaşı başlarında Fransa kıralı unvanını almağa teşvik etmiştir. Daha sonra 1345 yılında İngiltere veliahtını Flandra kontu olarak ilân etmek arzusunu göstermiş, fakat bu fikri hemşehrileri tarafından iyi karşılanmamıştır. Gand'daki bir karışıklıkta düşmanı olan dokumacılar birliği genel kâtibi Gérard Denys'nın kışkırttığı halk tarafından öldürülmüştür.

Jacob van Artevelde'nin Gand'daki heykeli

2 — **Philip van** (1340-1382), Jakob'ın oğludur. Gand'da doğmuş, Roosebeke'de ölmüştür. 1382 de Flandra kontu Louis de Male'a karşı ayaklanan ve «Chaperons blancs» (beyaz başlıklar) denilen Gand'lıların başına geçmiş, Louis'yi kovmuş ve babasının öcünü almıştır. Louis, Fransa kıralı Charles VI. ya sığınmış, Charles'in gönderdiği ordu Roosebeke'de Gand'lıları yenmiştir. Philip de bu savaşta ölmüştür.

ARTEZYEN (Artésien), basınçlı yeraltı sularının bulundukları yerlerde meydana getirilmiş kuyu. Bu kuyular

ARTEZYEN KUYU
1, 2: artezyen kuyular; A, C, D: su geçirmez katmanlar; B: geçirgen katman; - - - - -: suyun yükseldiği seviye.

esas itibariyle sondaj aletleriyle meydana getirilmektedir. Genel olarak basınçlı yeraltı suları, su geçirmez (kil gibi) katman (tabaka) larla geçirgen (kum gibi) katmanların birbirlerini takip eder bir durumda sıralanmış bulunmaları ve bu katmanların bir tekne veya çanak şeklinde olmalariyle meydana gelir.

Geçirgen katmanın yükseklerde bulunan açık kenarlarından (beslenme bölgesi) yağmur ve kar suları girerek adı geçen katman teşkil eden maddelerin boşluklarında toplanır.

Bu suretle oluşan yeraltı su deposu seviyesi, üzerinde su geçirmiyen bir katman bulunmasından dolayı yükselemiyeceğinden belirli bir basınç altında bulunur. Bu su, üzerindeki su geçirmiyen katmanı beslenme bölgesinden daha aşağıda bulunan münasip bir noktadan sondaj burgusuyla delmekle elde edilir. Elde edilen su, bileşik kaplar kuralına göre az çok kuvvetli bir basınç ile ve çoğu zaman fışkırarak yükselir.

Bu kuyular sondaj burgulariyle meydana getirilen deliğe madenî borular sokmak suretiyle elde edilir. Bu boruların kenarları suyu kapsıyan katman yüksekliğince, suyun madenî boru içine girmesini temin için deliklerle bezenmiştir. Boru ile sondaj deliği kenarları arasındaki boşluk yıkanmış ve elekten geçirilmiş küçük çakıllarla doldurulur.

A. kuyuların açılmasına Avrupa'da XII. yüzyılda başlanmıştır. 1126 yılında ilk A. kuyu Fransa'nın Artois bölgesinde açıldığından o zamandan itibaren basınçlı yeraltı sularından elde edilmiş kuyulara A. kuyu adı verilmiş bulunmaktadır.

Sondaj tekniğinin gittikçe büyük inkişaflar göstermekte bulunması, yüzyıldan beri dünyanın birçok yerlerinde bol su veren A. kuyuların meydana getirilmesine sebep olmuştur.

Son zamanlarda yapılan sondajlarla memleketimizin birçok bölgelerinde de önemli miktarlarda su veren A. kuyuları açılmış bulunmaktadır.

ARTHROPODA: bk. EKLEMBACAKLILAR.

ARTHUR [ąrtḥır ok.] veya **ARTUS,** Büyük Britanya'nın efsaneleştirilmiş başbuğu. VI. yüzyılda yaşamıştır. Hakkında ünlü bir efsane vardır. Birçok hikâye, destan ve romanların konusu olmuştur. Söylentiye göre, VI. yüzyılda istilâcı Sakson'lara karşı savaşmış ve bu savaşların birinde ölmüştür, A. un tarihî bir kişi olup olmadığı üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Toprakları Britanya adalarının sınırlarını aşan bir kıral A. un tarihî bir kişi olmadığı genel olarak kabul edilmişse de yarı Roma'lı yarı Britanya'lı olup Britanya kırallarının ordularını Sokson istilâcılara karşı başarı ile yürüten ve döğüştüren bir önder A. un tarihî varlığına ihtimal verilmektedir. Tarihî A. a ait Nennius'un *Historia Britonum* (Briton'lar tarihi) ile Malmesbury'li William'ın *Annales Cambriae* (Cambria vekayinamesi) ve *Gesta Regum* (Kıralların başardığı işler) adlı eserleri önemlidir. A. efsanesi de Llancarfan'lı Caradoc'un ve Monmauth'lı Geoffrey'in eserlerinde aydın ve geniş olarak anlatılmıştır. Tarihî A. den bahseden kaynaklar A. un yaptığı on iki savaşı anlatırlar ki bunların sekizincisi Guinnon şatosunda, on ikincisi de Badon dağının üzerinde yapılmıştır. Bu savaşlarda A. her zaman bâkire Meryem'in resmini omuzunun üstünde taşıyordu ve savaştığı paganları daima kaçırıyordu. A. bu savaşların hepsini kazanmıştır. Badon dağı savaşından Gildas da bahsetmiştir (550). Gildas bu savaşın kendi doğum gününde yapılmış olduğunu söylemiştir ki buna göre savaşın 516 yılında yapıldığı sanılmaktadır. Bundan da A. un V. yüzyıl sonlarına

ARTHUR («Yuvarlak masa şövalyeleri»yle beraber)

doğru doğduğu ve VI. yüzyılda güney Britanya'da savaşan kıral ordularına komuta ettiği sonucuna varılmaktadır. Efsane, A. un tarihî rolünü ve şahsiyetini değiştirmiştir. Efsaneye göre A., Sakson'larla İskoçya'lıları on iki savaş sonunda hükmü altında tutan ve muhteşem bir sarayda oturan bir kıral olarak gösterilmektedir. Yine efsaneye göre A. Camlan savaşında haince yaralanmış ve bir kayıkla Avalon adasına götürülerek Argante adlı bir perinin yanına bırakılmıştır. Efsane, A. un Wales (Gal) eyaletindeki Caerleon'da «Knights of the Round Table» (Yuvarlak masa şövalyeleri) adlı bir tarikat kurduğunu ve bu yuvarlak masa etrafında bütün şövalyelerin birbirine eşit haklarla oturup yemek yediklerini anlatmaktadır. Bu tarikatin amacı, Arimathaia'lı İoseph'in saklamakta olduğu mukaddes graal (içinde İsa'nın kanı bulunan vazo)ı elde etmektir. Bunu da ancak ruhunu kötülüklerden temizlemiş bir şövalye yapabilirdi. Bu şövalye genç Perceval olmuştur. Efsane A. un Excalibur denilen sihirli kılıcından ve öleceği sırada A. un bu kılıcı denize attırdığından, denize atılan kılıcın denizden çıkan bir el tarafından alındığından bahsetmektedir. Birçok milletlerin edebiyatında yer tutan A. efsanesi türlü şekillere bürünmüştür. İngiltere'de bu efsanenin izleri Maistre Wace tarafından yazılmış olan *Geste des Breton* (Breton'ların başardığı işler) [1155] adlı eserin yayıldığı zamana kadar gider. A. efsanesinde adları geçen Tristan (Tristram), Lancelot, Perceval gibi ünlü şövalye tipleri bütün batılı milletlerin kültürlerinde yerleşmiş ve bu milletlerin sanat ve edebiyatlarına mal olmuştur.

ARTHUR (1187-1203), Bretagne dukası. İngiltere kıralı Henry II. nin üçüncü oğlu Geoffrey Plantagenet ile Bretagne dukası Conar. IV. ün varisi Constance'ın oğludur. Nantes'ta doğmuştur. Doğumundan yedi ay evvel babası ölmüştür. A. un doğumu, İngiltere tehdidi altında egemenliklerini kaybetmekten korkan Bretagne'yalılar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Kendisine efsane kahramanı A. un adı verilen A., bu ümitleri gerçekleştirememiş, çok kısa süren hayatında komşu devletlerin ve prenslerin oyuncağı olmuştur. A., 1196 yılında Bretagne dukası olmuştur. Amcası olan İngiltere kıralı Aslanyürekli Richard ölünce (1199), İngiltere tahtı ile Plantagenet ailesinin Fransa'daki bütün toprakları kanunî mirasçı olan yegeni A. ya kalıyordu. Fakat Henry II. nin küçük oğlu ve A. ün başka bir amcası olan John (bizde şimdiye kadar: «Yurtsuz Jean») A. u bu mirastan mahrum etmiştir. Fransa kıralı Philippe Auguste. A. un haklarını savunmak için önce ortaya atılmış, fakat John ile yaptığı Goulet antlaşması üzerine A. u Normandie, Anjou ve Guyenne üzerindeki haklarından vazgeçip İngiltere kıralı John'ı suzeren (metbu) tanımak şartiyle yalnız Bretagne'da vassal (tabi) olarak kalmağa zorlamıştır. Philippe Auguste, daha sonra John'ın Aquitania'lı vassallarının şikâyetleri üzerine derebeylik nizamınca John'ı sarayına dâvet etmişse de John bu dâveti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Philippe Auguste, John'ın Fransa'daki bütün mallarının ve topraklarının Fransa hükümetine ait olduğunu ilân etmiş ve bu olay Fransa ile İngiltere arasında savaşın yeniden başlaması sebeplerinden biri olmuştur (1202). Philippe bu işi yaparken A. ün yardımına da güvenmiş ve mükâfat olarak A. a Anjou ve Guyenne kontluklarını vermiş ve kızını nişanlamıştır. Amcasına karşı savaşan A., Mirebeau'yu aldığı sırada John'ın eline esir düşmüş, Falaise'de ve Rouen'da sekiz ay hapsedildikten sonra öldürülmüştür.

ARTHUR (1262-1312), Bretagne dukası. John II. ile Beatrix'in oğludur. 1305 yılında duka olmuştur.

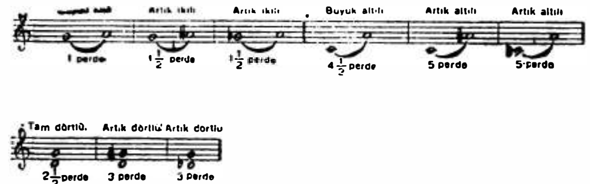
ARTHUR (1393-1458), Bretagne dukası ve Richemond kontu. John V. in oğludur. Zamanının bütün savaşlarına katılmıştır. İngiliz'lere karşı savaşırken Azincourt'da yaralanmış, esir edilerek Londra'ya götürülmüş, esirlik hayatını Orléan dukası ile birlikte geçirmiştir. Bir müddet sonra serbest bırakılmış, 1424 yılında Connétable de France (Fransa Başkomutanı) sanını almış ve Charles VII. nin gözdelerinin nüfuzunu kırmak için mücadele etmiştir. Devrinin bütün önemli işlerine karışmış, Normandie ile Guyenne'nin bir kısmını İngiliz'lerden geri almak için uğraşmıştır. 1457 yılında Bretagne dukası olmuş ve başkomutanlık sanını ölünceye kadar taşımıştır.

ARTHUR (1486-1502), Wales (Gal) prensi. Henry VII. nin büyük oğlu ve Henry VIII. in kardeşidir. Winchester'de doğmuştur. Aragón'lu Fernando ile Isabella'nın kızı Arogón'lu Catherine ile evlenmiştir. A. ün ölümünden sonra Catherine, A. un küçük kardeşi Henry VIII. ile evlenmiştir. Babası, Fransa kıralı Louis XII. ile savaşırken A. İngiltere'yi naip olarak idare etmiştir.

ARTHUR [*artır* ok.], **Chester Alan** (1830-1886), Amerika Birleşik Devletleri'nin 21 inci Cumhurbaşkanı. Albany'de doğmuş, New York'ta ölmüştür. Hukuk öğrenimi görmüş, 1853 te baroya girmiş, birkaç yıl sonra da Abraham Lincoln ile seçimi kazanacak olan Cumhuriyetçi partisinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrılık Savaşı'nda (b. bk.) malzeme umum müdürlüğünde bulunmuş, bu görevi, kendisine general unvanı verilmesine sebep olmuştur. M. Garfield cumhurbaşkanı olunca Arthur de muavin olmuş ve başkanın katli üzerine onun yerine geçmiştir (1881-1885). Cumhurbaşkanlığı zamanında Birleşik Amerika'nın ekonomik siyaseti olan serbest mübadeleyi müdafaa etmiştir. 1885 yılında seçimi kaybetmiştir.

Chester Alan ARTHUR

ARTIK (Mus.), herhangi bir «büyük» veya «tam» aralığı (b. bk.) meydana getiren iki sesten üstekini yarım perde inceltmek veya altakini yarım perde kalınlaştırmak suretiyle aralık genişletilmiş, alt ve üst sesler arasında bulunan perdeler artırılmış olur. Böylece elde olunan yeni
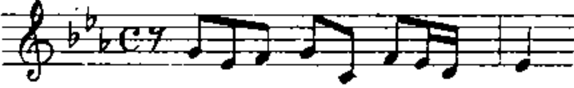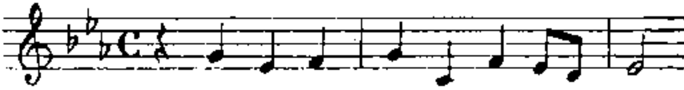

ARTIK ARALIK

aralığa da «artık aralık» adı verilir. Misâl: her A. aralığın çevrilmişi «eksik» tir. Her majör ve minör dizinin yalnız dördüncü dereceleri üzerinde kendiliğinden -yani ârıza katımına lüzum kalmadan- birer *artık dörtlü* vardır: meselâ *do majör* örnek dizisindeki *fa-si* gibi. Bu artık dörtlü aralığı «triton» (üç perde) haliyle sese ve kulağa aykırı geldiği için Ortaçağ'dan sonraki asırlarda bile «Şeytan aralığı» adiyle anılmakta devam etmiştir; ezgide yer almasına yüzyıllarca taasupla dikkat edilmiştir: tabiî dizideki *Si* notu icabında yarım ton kalınlaştırılmak suretiyle dikliğin giderilmesine dikkat ediliyordu. Bu gibi sıkı şartlara rağmen İsviçre halk melodileri arasında *artık dörtlü*'nün öteden beri kullanılagelmesi dikkate değer (İsviçre dağlılarının Alp borusu denilen halk borularında *artık dörtlü*'nün bulunması bu aralığın ara ezgilerinde yaşamasını sağlamıştır). -*Arttırmak (Augmenter)*, bir aralığı A. hale getirmek (Bk. ÜÇPERDE).

ARTIK YIL: bk. TAKVİM.

ARTIRIM (Mus.), bir ezgiyi meydana getiren seslerin uzunluk değerlerini bir veya iki misli, v. b. artırmak usulü. Hususiyle fügde ve kontrapuntlu yazıda kullanılan artırım, ezginin genişleyip ağırlaşmasına sebep olur. Meselâ, bir on altılık nota bir sekizlik; bir sekizlik bir dörtlük;

(J. S. Bach: Wohltemperirte Klavier, II do minör füg)

bir dörtlük de bir ikilik, v. b. değerlerini alır. İki misli artırımda ise on altılık bir nota dörtlük; sekizlik bir nota da ikilik, v. b. haline girer. Misâl: yukarıdaki nota.

A. düz, ters, gerilemesine, veya gerilemesine ve ters olabilir (Bk. HAREKET).

ARTIRMA, EKSİLTME VE İHALE (Maliye), devlet dairelerinin mal alır ve satarken veya bir iş yaptırırken, özel kişiler gibi serbest olmıyarak bir usule bağlı kalmaları, genel olarak kabul edilmiş bir esastır. Bu hususta bulunan usul şudur: malı en ucuza kim satarsa ondan satın almak veya işi en ucuza kim yaparsa ona yaptırmak ve satılacak malları da ençok fiyat verene satmak maksadiyle «Genel artırma ve eksiltme yoluna» gitmek.

Genel artırma veya eksiltmeye çıkarma usulünün faydaları şudur: 1 — Devlet memurları ile bazı satıcılar ve müteahhitler ve alıcılar arasında hazine zararına bir anlaşma yapılıp da, malın bu satıcılarından alınmasını ve işin bu müteahhitlere yaptırılmasını ve malın bu alıcılara satılmasını önler. 2 — Devlet memurlarını şüphe altında kalmaktan kurtarır. Fakat en ucuza mal almak veya iş yaptırmak maksadı her zaman elde edilemez. Çünki müteahhitler kendi aralarında anlaşarak fiyatı fazla düşürmemeğe çalışabilirler. Bundan başka, tam rekabet cereyan ettiği hallerde de müteahhitler, satış ve iş bedelinden fazla indirmeğe mecbur kalırlarsa da bu zararı, yapacakları işin kalitesini düşürerek çıkarmağa uğraşırlar. Her ne kadar bu mahzurları önleyecek idare tedbirleri alınmakta ise de, bu tedbirler istenildiği kadar tesirli olamazlar. Öte yandan eksiltme artırma usulü, fazla formalite istiyen, ağır yürüyen ve bazı defa çok masraflı olan bir usuldür. Böyle olmakla beraber genel artırma, eksiltme tarzı, öteki usullere tercih edilir.

Bizde devlete ait eksiltme işleri «artırma, eksiltme, ve ihale kanunu» adını taşıyan 2. 6. 1934 tarihli ve 2490 sayılı kanunla düzenlenmiştir. Buna göre genel bütçe, katma ve özel bütçelerle idare edilen dairelerin alma, satma, yaptırma, keşfettirme, kiraya verme, kiralama ve benzeri işleri, bu kanun hükmüne bağlıdır. Yalnız döner sermayeli kurumların ticarî işleri ile sermayesinin yarısından fazlası devlete ait olan kurumların yapı ve esaslı onarma işleri için bu kanun hükmünün uygulanması zorunlu değildir. Kanunun koyduğu usule göre satın alınacak ve satılacak mal ve yaptırılacak iş hakkında önceden bir şartname yapılır. Herkesçe bilinmesi için bu şartnamenin başlıca noktaları ilân edilir. İşin ihalesi, yani birine verilmesi hususunda işin mahiyet ve önemine göre dört usulden biri uygulanır: Kapalı zarf usulü, açık artırma ve eksiltme usulü, mahdut eksiltme usulü, pazarlık usulü.

1 — *Kapalı zarf usulü:* bu usulde istekliler, alınacak mal veya yapılacak iş için teklif ettikleri fiatı kapalı zarf içinde bildirirler. Böylece isteklilerin rakiplerinin teklif ettiği fiattan haberi olmadığı için her istekli, işin kendisine verilmesini sağlamak için elinden geldiği kadar fiatı kırar. Zarflar açıldıktan sonra en az fiat teklif edene ihale yapılır.

2 — *Açık artırma ve eksiltme usulü:* bu usulde istekliler, ihale günü komisyon huzuruna gelerek açık şekilde pey sürerler. Fiatı en çok kim düşürürse iş onun üzerinde kalır.

3 — *Mahdut eksiltme usulü:* fennî liyakat ve iktidar istiyen işler için belli vasıfları bulunan istekliler arasında yapılır.

4 — *Pazarlık usulü:* bu usulde istekliler bir araya toplamak ve pey sürdürmek suretiyle değil, pazarlık yoliyle iş verilir.

Bir de *emanet usulü* vardır: bu usulde iş, bir müteahhide verilmez, resmî daireler, memurları vasıtasiyle işi kendileri yaptırırlar.

Kanun, hangi işlerde ne gibi usuller uygulanacağını göstermiştir.

ARTİBEUS (Zo.), memeli hayvanların yarasalar (Chiroptera) takımına bağlı fillostomatide (Phyllostomatidae) familyasının bir cinsi. Bu yarasa çeşidinin burnunda ortada bir deri eklentisi bulunur. İri gözleri vardır. Daha ziyade gece ve alaca karanlıkta uçuşur. Meyvelerle geçinir. Mağaralarda yaşar, Amerika'nın sıcak bölgelerine öz bir yarasa çeşididir. *A. jamaicensis* adlı türü Jamaika'da ve *A. planirostris* adlı türü de güney Amerika'da yaşar.

ARTIGAS, José Gervasio (1764-1850), Uruguay generali. Uruguay bağımsızlığının kurucusu. Montevideo'da doğmuş Asunción'da ölmüştür. İspanyol sömürgelerinin ayaklanmasında yerli milis yüzbaşısı olup birçok çarpışmalarda İspanyol'ları yenmiş ve hükümeti, kendisini «Banda orientale» nin şefi olarak tanımağa mecbur etmiştir. İlkönce kendisine yardım eden Buenos Aires Junte meclisi Uruguay rejimi hakkındaki fikirleri anlaşılınca yardımı kesmiştir. Daha sonra Arjantin hükümeti A. ile savaşmış ve Montevideo'yu zaptetmiştir. Arjantin ile anlaşan Brezilya orduları da Uruguay'ı istilâ etmişlerdir. A. beş yıl kendisinden çok kuvvetli olan düşmanları ile çarpışmış, en so-

nunda 1820 yılında Tacuarembó savaşında yenilerek Paraguay'a sığınmıştır. Paraguay diktatörü Dr. Francia kendisini Curuguayty köyünde hapsetmiş ve A. orada son günlerini acılar ve karanlıklar içinde geçirmiştir.

ARTİKÜLASYON (Articulation):

1 — (Dil.): bk. BOĞUMLANMA.

2 — (Hek.): bk. EKLEM.

ARTİMİSİA: bk. PELİN.

ARTİODAKTİLA (Artiodactyla; Yun. *artios* = çift, *daktylos* = parmak), memeli hayvanların tonyaklılar (Ungulata) takımının bir alt takımına verilen ad. Bu alt takıma aynı zamanda «çift parmaklılar» adı da verilir. A. alt takımındaki memelilerin 2 veya 4 sayıda parmakları vardır. I. parmaklar körelmiştir. İki yanda bulunan II. ve V. parmaklar biraz daha ortadaki ve aynı büyüklükteki III. ve IV. parmaklardan daha küçüktür ve bütün vücudün ağırlığı III. ve IV. cü parmaklar üzerine yüklenmiştir. Yalnız Hippopotamlarda II. ve V. parmaklarda bu işe yardım ederler. İki parmaklı olanlarda II. ve V. ci parmaklar körelmiştir (Develerde olduğu gibi). III. ve IV. ci parmakları ile birlikte 3. ve 4. cü Metakarpus ve Metatarsus kemikleri de uzamıştır ve bazen birbiriyle birleşerek Kanon adı verilen uzun bir kemiğe tahavvül ederler (Gevişgetirenlerde olduğu gibi). Daha ziyade parmakları ucuna basarak yürürler (Unguligrad). Dişleri bazılarında tamdır (Domuzlarda), bazılarında ise üst kesici dişleri körelmiştir ve köpek dişleri yoktur (Gevişgetirenlerde). Frontale kemikleri büyüktür ve bunun üzerinde boynuzlar teşekkül eder (bilhassa geviş getirenlerde). Mideleri geviş getirenlerde birtakım kısımlara ayrılmıştır. Barsakları uzundur ve kör barsak daima mevcuttur Uterus'ları bikornis'dir. Placenta diffusa veya P. cotyledonaria vardır ve adesiduata'tırlar (b. bk.). Vücut yapısı itibariyle birbirinden farklı olan geviş getirmiyenler (Nonruminantia) ve geviş getirenler (Ruminantia) olmak üzere iki grupa ayrılırlar. Su aygırı (Hippopotamus), domuz (Sus) gibi çift parmaklılar birinci grupa ve deve (Camelus), geyik (Cervus) öküz (Bos) gibi çift parmaklılarda ikinci grupa bağlıdırlar.

ARTİOZOA (Yun. *artios* = çift, *zoon* = hayvan), bazı sistematikçiler tarafından bilateral simetrik vücutlu ve genel olarak metamerleri bulunan hayvanların bağlandığı grupa verilen ad.

Edmond Perrier adlı zoolog, sisteminde eklem bacaklı hayvanları (Arthropoda), kurtları (Vermes), yumuşakçaları (Mollusca), tunikat'ları (Tunicata) ve omurgalıları (Vertebrata) bu grupa bağlar.

ARTİST, güzel sanatlardan birinde usta olan sanatçı. Bu deyim bizde daha çok tiyatro sanatçıları hakkında kullanılmaktadır.

ARTKAFA, başın kafa kısmının arka ve alt bölümü.

Artkafa atardamarı: dış karotisin artkafaya gönderdiği kol (bk. KAROTİS).

Artkafa bölgesi: topografik anatomide, başın kafa kısmının arkasına ve biraz altında bulunan bölümüne verilen ad olup ense ile bu bölge arasındaki sınır, artkafa dış çıkıntısı hizasından çekilecek enine çizgidir. Bu bölge yanlarda şakak ve kulak bölgeleri ile komşudur.

Artkafa çıkıntıları: artkafa kemiğinin sedefsi üzerinde dış ve iç yüzde görülen iki çıkıntı olup artkafa dış ve iç parçası çıkıntıları adını alır.

Artkafa deliği: bk. ARTKAFA KEMİĞİ.

Artkafa kası: artkafa bölgesinde saçlı deri altında, ince ve yassı bir kas olup aşağıda artkafa kemiğindeki üst ense çizgisine, yukarda da kafatasını örten akzar (aponevros) a yapışır.

Artkafa kemiği: kafa kemiklerinden tek ve arkada olanıdır. Yassı ve simetrik olan bu kemik üzerindeki artkafa deliği içinden zarlariyle beraber soğanilik geçer. Bu deliğin arkasında kalan kemik kısmı, bir sedef kabuğunu andırır. Bu sedefsi parçasının iç yüzünde ortada, artkafa iç çıkıntısı denen kabartı ile burada haç gibi çaprazlaşan enine ve dikine iki oluk ve bu oluklar arasında üstte iki, altta iki tane olmak üzere dört çukurluk körülür. Bu oluklarda, içinde karakan bulunan sinuslar, çukurluklardan üsttekinde beyinin artkafa lopları, alttakilerde de beyincik yerleşir. Sedefsi parçasının dış yüzünde, ortada, artkafa dış çıkıntısı ve onun yanlarında, biribirine paralel üst ve alt ense çizgileri denen iki kabarık çizgi vardır. Bu dış yüze, ense kaslariyle artkafa kası yapışır. Artkafa deliğinin önünde, iç yüzde Klivus denen geniş bir oluk, dış yüzde de sağda ve solda iki lokmamsı çıkıntı görülür ki, artkafa lokmaları denen bu çıkıntılar Atlasla eklemlenerek Atlas-artkafa eklemini yapar. Baş, boyun üzerinde bu oynak yardımıyle oynar (bk. ATLAS-ARTKAFA EKLEMİ)

Artkafa lokmaları: artkafa kemiği üzerinde lokmabiçiminde iki çıkıntı olup Atlas ile eklemlenerek Atlas-artkafa oynağını meydana getirir (bk. ARTKAFA KEMİĞİ)

ARTOIS [*artua* ok.; Flâman. *Atrecht*], Kuzey Fransa'da bir sınır yöresi. Büyük bölümiyle bugünkü Pas de Calais yönetim bölümüne uyar. Merkezi olan Arras'ın çevresi çok verimlidir; fakat Kretase kalkerlerinden meydana gelmiş geniş sırtlar ve kıyıda 200 m yüksekliğindeki yarlarla sona eren ağaçsız yüksek düzlükler verimsizdir.

ARTOIS KONTLUĞU, Caesar zamanında Atrebat'lara (Artois ve başkenti olan Arras adları bu kavim adından gelmektedir) ait olan Artois, IX.-XII. yüzyıllarda Flandr kontlarının yönetimi altında kalmıştır. 1180 de Flandr kontu Philippe d'Alsace tarafından yeğeni isabella'nın çeyizi olarak bununla evlenen Fransa kıralı Philippe-August'e verilmiştir. 1191 de Fransız kırallığına mal edilmiş, 1297 de Dukalığa yükseltilmiştir. 1382 de miras yolu ile yeniden Flandr'e ve 1384 de Burgund'a geçmiştir. 1477 de Cesur Charles'in ölümü üzerine Fransa Artois'yı işgal etmiş, fakat 1493 Senlis Barışı ile Maximilian I. e vermek, hattâ 1526 Madrid Barışı ile metbuluk hakkından bile vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak 1659 Pirene Barış Antlaşması ile Artois'nin büyük bir kısmı ve 1678 Nimègue Antlaşması ile de tamamı yeniden Fransa'ya geçmiştir.

ARTOIS SAVAŞLARI, Birinci Dünya Harbi'nde Artois, en esaslı savaşların yapıldığı yerlerden biri olmuştur. Birinci Artois savaşı 30 eylül-14 aralık 1914 te olmuştur. Bunda general Maudhuy, Ruprecht von Bayern'in komutası altındaki Alman kuvvetlerini Thiepval plâtosunda durdurmağa ve sonra Vermelles ile Notre-dame de-Lorette tahkimatının ilk istihkâmlarını almağa muvaffak olmuştur. Bu savaşların yapıldığı yerlerin biraz daha kuzeyinde Béthune ile Lille arasında 10-12 mart 1915 te mareşal French'in komutasındaki İngiliz kuvvetleri Neuve-Chapelle zaferini kazanmışlardır. İkinci Artois savaşı 9 mayıs-17 haziran 1915 de olmuştur. Bunda general Foch, Douai ve Lens ovasına inmeğe çalış-

mışsa da muvaffak olamamış, fakat Alman'ları hatlarını bir miktar geri çekmeğe zorlamıştır. Aynı yılın sonbaharında gene aynı komutanlar tarafından İngiliz ve Fransız'ların işbirliği ile yapılan üçüncü Artois savaşında bağlaşıklar ufak bazı başarılardan başka bir şey elde edememişlerdir. 2 nisan - 20 mayıs 1917 ilkbahar meydan savaşında Alman cephe hattı, Lens-Chérisy'ye kadar geri atılmıştır.

ARTONYA (Arthonia), Artonyasea (Arthoniaceae) dan, kaya ve ağaç kütükleri üzerinde yaşıyan bir liken cinsi.

ARTOT [*artǭ* ok.; asıl adı: *Marguerite - Joséphine - Désirée Montagney*] (1835 - 1907), Fransız şarkıcısı. Paris'te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Désiré Artot'nun kızıdır. Şan tahsil ettikten sonra 1857 de meslek hayatına atılmış, Bruxelles, Paris gibi şehirlerin Operalarında başarı ile teganni ettikten sonra İtalya'ya giderek İtalyan üslûbunu iyice öğrenmiş ve 1859 yılından itibaren Almanya, Rusya ve daha bir çok memleketlerin operalarında büyük başarılar sağlamıştır. Sesi mezzo soprano olmasına rağmen ince kısımları çok gelişmiş olduğundan dramatik soprano rollerinin hepsini temsil etmiştir.

ARTOVA, Tokat iline bağlı ilce. Yüzölçümü 1 434 km^2. Nüfusu 30 432 (1945) dir. Merkez bucağından başka Çamlıbel ve Sulusaray bucakları vardır. İlce merkezi 355 nüfuslu, demiryolu üzerinde bulunan Kunduz'dur.

ARTRALJİ (Arthralgie; Yun. *arthron* = eklem, *algos* = ağrı) eklem ağrısı. Her ne kadar hemen bütün eklem hastalıkları ağrılı iseler de bu kelime daha ziyade eklem dokusunda bir bozukluk olmadan husule gelen eklem ağrıları için kullanılmaktadır. Bir çok sinir hastalıklarında artraljilere raslanır. Meselâ nevrastenide, histeride, birçok infeksiyon hastalıklarının başlangıcında veya gidişleri sırasında, kurşun zehirlenmelerinde olduğu gibi.

ARTRİT (Arthrite, Yun. *arthron* = eklem, - itis = yangıyı gösteren ek), eklem yangısı. Ya evegen veya süregen. Genel olarak iki artrit tipi ayrılabilir. Bunlardan birisi allerjik tabiatlı, cerahatsiz ve birden fazla eklemin hastalanması ile karekterlenen şekildir. Bu grupun örneklik misali akut asıl eklem rumatizmasıdır. Bundan başka kızıl, tifo ve paratifo, dizanteri, malta humması, belsoğukluğu, frengi ve tüberküloz gibi bir çok infeksiyonların sonunda veya gidişleri sırasında da da evegen asıl romatizmaya benzer çok eklemli, cerahatsiz, allerjik artritler görülür. Bunlara Rumatoid ismi verilir. (bk. RUMATİZMA VE RUMATOİD). Tüberküloz ve sifilis rumatoit şeklinde eklem hastalıklarına sebep olabildikleri gibi, özel, spesifik bir eklem yangısı da yapabilirler. Bel soğukluğu artritleri de başlangıçta romatizmaya benzer şekilde ateşli ve bir çok eklemlerde başlarsa da sonradan çoklukla bir eklemde, hususiyle dizde yerleşirler. Nadir olarak cerahatlenirler. Çok defa yapışıklık bırakırlar. Bu yüzden sakatlıklara sebep olurlar.

Burada daha ziyade, cerahat yapan (pygogène) mikroplarla husule gelen artritlerden bahsedilecektir. Bu vakalarda başlangıçta, eklem içinde cerahatlenir. Mikroplar eklem içine ya batıcı ve delici bir yaralanma aracılığı ile, yahut ekleme yakın kısımlardaki cerahatli bir odaktan veyahutta kandan gelirler. Sepsiste yani mikrapların kanda dolaştığı vakalarda ve bir çok infeksiyon hastalıklarının gidişleri esnasında mikroplar kan yolu ile eklemlere gelip orada yangılara sebep olabilirler.

Hastalık belirtileri, yangının mutad belirtilerinden (ağrı, şişlik, sıcaklık, kırmızılık) ibatettir. Ağrı oldukça şiddetli ve devamlıdır. Basmakla ve hareketle artar. Eklemdeki şişliğin sebebi bir taraftan eklemi örten yumuşak dokuların yangısı, diğer taraftan eklem boşluğu içinde toplanan sıvı (yani exsudat) dır. (b. bk.) Bu sıvı başlangıçta berrak veya az bulanık olsa bile sonradan cerahatlenir. Ve çok defa cerrahi bir müdahaleye lüzum hasıl olur. Bu sebeple bunlar daha ziyade cerrahi bir hastalıktırlar. Halbuki asıl romatizma ve rumatoidler cerahatlenmediklerinden tıbbi (yani iç hastalıklarına ait) bir hastalık sayılırlar.

Eklemi örten deri kırmızı, gergin ve parlaktır. Hareketle ağrı uyandığından hastalar eklemlerini en az ağrı veren, en uygun bir durumda tespit ederler.

Ateş ve diğer genel yangı belirtileri vardır.

Eğer tam bir cerahatlenme olmazsa hastalık kendiliğinden veya penisilin, sülfamit gibi mikropların yaşama kabiliyetini azaltan ilâçlarla geçerler. Bazen yapışıklık bırakarak iyileşirler. Eklem boşluğunda cerahat teşekkül ederse cerrahi usullerle açılıp temizlenmesi icap eder.

ARTRİTİZM (Arthritisme), gut, astma, şeker hastalığı, safra kesesi, böbrek taşları, migren ekzema, şişmanlık vesaireye doğuştan istidatlı bünye. Daha ziyade Fransız hekimleri tarafından ortaya atılmış olan bu terim modern hekimlikte az kullanılır. Bugün bu anlamada daha çok Piknik (b. bk.) bünye tabiri kallanılmaktadır. Bu istidat çocuklukta belli değildir, erişkin yaşta kendini gösterir. Artritizmli bir ana veya babadan çok defa artritizmli bir çocuk doğar. Fakat çocukta baba veya anadaki hastalıkların aynen meydana çıkması icap etmez. Meselâ gutlu bir babanın astımalı, diyabetli veya şişman bir çocuğu olabilir. Artritizme, vücudiyle çalışan fakirlerden ziyade kafası ile çalışan varlıklı ailelerde raslanır. Artritizmli hastalar çok defa Piknik yapılıştadırlar. Artritik bünyeli kimselerde bazen çocukluktan başlıyarak bazı belirtiler bulunabilir. Meselâ, yüzlerinde ruhye, başlarında konak vardır. Bazen sinirlilik, uykusuzluk, fazla terleme, hiddet nöbetleri görülür. Bazı çocuklarda da erkenden şişmanlık göze çarpar. Erişkin yaşta bu bünye tamamen gelişince böbrek ve safra taşı, gut, kabızlık, hemoroid, ekzama, tansiyon yüksekliği, damar sertliği, beyin kanamaları v. b. gibi bazı hastalıklara karşı özel bir istidat hasıl olur. Bu sebeple bu kimselerin çoğunda bu hastalıklardan biri veya diğeri kendini gösterebilir. Bunlar çok defa şişmanca, tıknaz, gürbüz, görünümde kanlı canlı ve iştahlı insanlardı. Bu bünyedeki insanlar mutedil derece sporlar ve besi hijyenine dikkat ederek kendilerini bir dereceye kadar bu hastalıklardan koruyabilirler.

ARTROBRANKİA (Arthrobranchia; Yun. *arthron* = eklem, *branchion* = solungaç), kabuklu hayvanlarda (Crustacea) bulunan ve toraks bacakları (Pereiopod) nın gövdeye bağlandığı yerdeki (coxa ile thorax arasında) eklem derisi üzerinde oluşan solungaçlara verilen ad. A. ya hususiyle dekapodlarda raslanır. Dekapodlarda daha iki solungaç çeşidi vardır. Eğer solungaçlarla toraks bacaklarının koksa'ları üzerinde teşekkül ederse bunlara podobrankia (Podobranchia) ve eğer toraks segmentlerinin yan çeperlerindeki deri üzerinde teşekkül ederse bunlara da Plörobrankia (Pleurobranchia) adı verilir.

ARTRODEZ (Arthrodèse; Yun. = eklemleri bağlamak), sakatlanan oynağın, kıkırdaklarını çıkardıktan sonra, kemik yüzleri birbirine değdirilerek karşı karşıya getirilmek suretiyle, kaynamayı sağlıyan bir operasyondur. Bu kaynama kemiklere konan katküt, kren, ipek, bronz tel gibi di-

kişle veya kemikten, fildişinden çivi ile yapıldığı gibi dikişsiz yapılmaktadır. Bu son usulde kanlı kemik yüzlerinin etrafındaki yumuşak dokulardan iplikler geçirilerek karşı karşıya tutturulan kemiklerin biribirine dayanması alçılı bandajlarla sağlanır. «Arthrectomie», «reséction» adları verilen ameliyeler yangılı bir hastalığa yakalanmış eklemde kullanılırken, artrodez çarpılan, fakat mikroplu hastalığı olmıyan oynakta yapılır. Çocuk felcinin bıraktığı bacak ve koldaki çarpık ve sarsak eklemlerde üstün bir ameliye olan A. hastanın ayağını, bacağını, kolunu hemen kusursuz kullanmasını kolaylaştırır.

ARTROLEPTİS (Arthroleptis), kurbağagiller (Amphibia) in Anura takımına bağlı Eanide(Ranidae)familyasının bir cinsi. Tropik ve güney Amerika'da yaşıyan bu kurbağa çeşidinin damak dişleri yoktur. Gözbebekleri ufkîdir. Kalp şeklinde dilleri vardır. Erkeklerinin üçüncü parmağı çok uzundur. Ormanlarda toprak içinde gömülü olarak yaşar ve gece ava çıkar. *A. xenodactylus* adlı türü 2 cm ve *A. Whyteri* 4 cm büyüklüğündedir.

ARTROLİZ (Arthrolyse), eklem kapsülünü ve çevresindeki bağ ve diğer yumuşak dokuları keserek sertleşmiş, ankilozlaşmış eklemin oynamasını kolaylaştırmak için yapılan ameliyat.

ARTROPATİ (Arthropathie; Yun. *arthron* = eklem *pathos* = ağrı), eklem hastalığı. Eklemin şu veya bu çeşit bir hastalığı kastedilmeksizin, genel olarak herhangi bir hastalığı ifade edilmektedir. Bütün artritis'ler, artroris'ler birer artropati'dirler.

ARTROPLASTİ (Arthroplastie), ankilozdan ötürü oynaklığını kaybetmiş, anatomik düzeni bozulmuş bir eklemde, normal eklem görev ve anatomik düzenini sağlamak için yapılan bir ameliyat. Her ankilozlu eklemde yapılmaz. Tekniğin ana çizgisi: 1 — eklemin meydana çıkarılması, 2 — ankilozun koparılması, 3 — kemik uclarının uyarlanarak alıştırılması, 4 — uyarlanmış ucların bir akzar yaprağı veya ince bir yağdokusu katı ile kaplanmasıdır (bk. REZEKSİYON).

ARTRORİZ (Arthrorise), hususiyle çocuk felci sonucunda ayaklarda husule gelen çarpıklık ve sarsaklıktan ileri gelen anormal hareketleri ortadan kaldırmak üzere yapılan operasyon. Ayağın ön kasları felce uğrayıp ayak ucu yere düşmüş bir halde bulunursa «equinus» ayak bileği ekleminin arkasına ayağın öne düşmesini önleyecek bir engel konur. Ayağın ökçe kısmı aşağıda kalıp parmaklar yukarı kalmış ise «talus» ayak bileği oynağının önüne de bir engel yapılır. Yanlara çarpık ayaklarda da bu engel, ayağın iç veya dış yanına konur. Artroriz ameliyesi sayesinde anormal hareketlerinden kurtarılan ayakta normal hare' etler baki kalır.

ARTROSPOR (Arthrospore), bazı alg'lerde (Pleurococcus, Trentepholia v. b.) koloniden ayrılan ve yeni bir koloninin başlangıcını teşkil eden hücre (Chodat'ya göre). Mantarlarda: bir oidium zincirinin, konidium adı verilen parçaları.

ARTROSTEM (Arthrostème), melastonasea (Melastonaceae) dan, Güney Amerika'da 10 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Serlerde süs bitkisi olarak çok yetiştirilir.

ARTROSTRAKA (Arthrostraca), eklembacaklı hayvanlar (Arthropoda) ın kabuklular (Crustacea) sınıfının malakostraka (Malacostraca) grupuna bağlı bir legiona veya bir takıma verilen ad. *Edriophthalmata* adı da verilir. Gözleri sapsızdır. Toraks segmentlerinden en öndeki, baş ile birleşmiştir (cephalothorax). Burada iki çift anten, bir çift mandibula ve iki çift maksil ve bir çift te maksil ayağı vardır. Karapaks yoktur. Baştan sonra ekseriya 7 ve nadiren 6 serpest segmentli toraks gelir. Burada segment sayısı kadar da yüzmeğe veya yürümeğe yarıyan bacaklar vardır. Bunlar yarık ayak şeklinde değildir. Abdomenleri 7 segmetlidir ve bunlardan 6 sında abdomen bacakları vardır. Solungaçlar ya toraks bacaklarında (Amfipod'larda) veya abdomen bacaklarında (Tesbih böceklerinde) bulunur. Erkekler dişilerden ekstremiteleri ile ayırt edilirler. Yumurtalar dişiler tarafından muayyen kuluçka yerlerinde taşınırlar. İç organlarındaki ve solunum ve dolaşım sistemlerindeki farklara göre üç alt takıma ayırt edilir. 1 — Anisopoda (b. bk.) 2 — Tesbih böcekleri (Isopoda; bk.) ve 3 — Amfipod'lar (b. bk.; Amphipoda).

ARTROTOMİ (Arthrotomie), amacı, eklemi açmak olan bir amaliyat. Eklem içini kontrol etmek, boşaltmak, bir yabancı cinsi veya bir uru çıkarmak için başlı başına bir ameliyat olarak yapıldığı gibi (basit arthrotomie), eski bir çıkığın yerine konulması, arthroplastie v. b. gibi karışık eklem ameliyatlarının ilk evresi olarak ta yapılır.

ARTSIBAŞEV, Mihail Petroviç (1878 - 1927), Rus romancısı, sahne yazarı ve makalecisi. Ukrayna'lı olup, Harkov ilindeki Ahtırka kasabasında Lehli bir anadan doğmuş, mülteci olarak Varşova'da ölmüştür. 1899 da Petersburg'a giderek Güzel Sanatlar Akademisi'ne girmiş, 1904 te diplomasını aldıktan sonra bir müddet ressamlık yapmıştır. Edebiyat alanına girerek *Paşa Tumanov* (P. T.) [1901] adlı hikâyeyi yazmış, bunun ardından da Tolstoy gibi ahlâk vaazeden *Smert Lande* (Lande'nin ölümü) [1904] başlıklı hikâyeyi vermiştir. 1904 - 1905 Rus ihtilâlini konu olarak alan ve *Krovavoye pyatno* (Kan lekesi), *Na belom snegu* (Beyaz kar üzerinde) *Odin den* (Bir gün) başlıklarını taşıyan hikâyelerden sonra, Rus dekadan (décadent) okulunun baş eserlerinden biri olup o devirlerdeki Rus gençliğinin şehvet ve sefahat düşkünlüğünü tasvir eden *Sanin* [1907] adlı romaniyle ününü sağlamıştır. Birçok dillere çevrilen ve ahlâk bakımından dedikodulara sebep olan bu eserden Rus gençliği ilham alarak «serbest aşk» merkezleri olan «Sanin Kulüpleri» kurulmuş, bu arada, insanlıktan bıkmış bir ruhun anarşizmini yaymak istediği için A. de 1912 de hapsedilmiştir. A., öbür eserlerinden *Millioni* (Milyonlar) [1910] adlı romaniyle *Zakon dikarya* (Vahşinin kanunu) [1912] ve *Revnost* (Kıskançlık) [1913] adlı piyeslerinde de cinsî meseleleri ele almıştır. *U posledney çerti* (Son had) [1912] başlıklı romanında kötümserlik, kadın düşmanlığı ve erotizm intiharla sona erecek kadar ileri götürülmüştür. A., çarlık zamanında *Svoboda* (Hürriyet) adlı bir dergi çıkarmış, Sovyet ihtilâlinden sonra, 1921 de Rusya'dan ayrılmış, Varşova'da yaşamıştır. Bir kısmını Rusya'da 1917 de çıkardığı *Zapiski pisatelya* (Bir yazarın notları) başlıklı makalelerine Varşova'da [1925] yeni görüşle devam etmiştir.

ARTUKOĞULLARI (Artuklu'lar), adı çeşitli batı eserlerinde yanlış olarak *Artak, Ortak, Ortuk, Urtuk* şeklinde yazılan Artuk b. Eksük adlı bir Türkmen emîrinin neslinden geldikleri için Artukoğulları veya Artuklu'lar (Artukî'ler) diye anılan, türlü kolları Âmid (Diyarbakır) ve Hısn Keyfâ (1101-1231), Mardin (1108-1408) ve Harput'ta (1185-1233) hüküm süren Türk sülâlesi ve devleti.

Artukoğulları sülâlesinin siyasî tarihi dört döneme ayrılır:

1 — Bu dönemde A. sülâlesi yavaş yavaş kuvvetlenerek (Selçuklu İmparatorluğu'nun Sultan Melikşah'tan sonraki zayıflayışı sonunda) bağımsız bir siyasî birlik halini almağa başlamıştı.

Selçuklu'lara tâbi olan ve Kayı boyundan olduğu kesin şekilde bilinen bir aşiretin başındaki Eksük ve oğlu Artuk ile çocukları, Anadolu ve Suriye'nin fethinden sonra önemli ıktâlara sahip olmuşlardı. Selçuklu hükümdarları, kendileriyle birçok fetih hareketlerine katılan bu Oğuz beylerine eski kabile geleneklerine uygun olarak özel bir sevgi göstermişler ve önemli görev ve ıktâlar vermişlerdir.

Melikşah'ın ölümünden sonra, Selçuklu merkeziyetçiliğinin eski önemini kaybetmesi ve hanedan üyeleri arasındaki kavgaların sürüp gitmesi, İmparatorluğun diğer büyük ve nüfuzlu komutanlarının aileleri gibi, Artukoğullarının da gittikçe bağımsız bir siyasî varlık haline gelmelerine sebep olmuştur. Haçlı seferleri esnasında bu sülâleye mensup bazı kahraman kişilerin kazandıkları başarılar hem maddî, hem de manevî nüfuzlarını arttırmıştır.

2 — Bu dönemde Artukoğulları, Selçuklu'ların yüksek egemenliğini ve Abbasî halifelerinin dinî nüfuzunu nazarî olarak kabul etmekle beraber bağımsız bir devlet olarak hüküm sürmeğe başlamışlardır.

Devleti, hânedan üyelerinin ortak malı sayan eski Türk geleneği bu dönemde Artukoğulları'nda aynen görülmekte idi. Ailenin bütün üyeleri kendilerine ayrılan yerlerde yarı bağımsız bir halde hüküm sürmekte idiler. Âilenin başında kuvvetli bir kişi bulunduğu zaman diğerleri onun yüksek egemenliğini tanıyorlar, böylece, dış düşmanlara karşı siyasî birlik kuruyor, fırsat buldukça aile üyelerinden bir kısmı bağımsızlık kazanarak devletin başına geçmeğe çalışıyordu.

3 — Bu dönemde Artukoğulları Eyyubî'lerin egemenliğini tanımağa mecbur olmuşlardır. Coğrafî sahasının dağınıklığı, komşularının ihtirasları ile karşılaşmaları, iç mücadeleler sonucunda çeşitli kollara ayrılmış olmaları gibi sebeplerden dolayı kuvvetli bir siyasî gelişme gösteremiyen Artuklu'lar bir aralık Atabey Zengî'nin eline düşmek tehlikesi geçirmişlerdir. Nihayet Nurettin ve Selâhaddin-i Eyyubî'nin kurdukları büyük devletlerin genişleme arzuları, hattâ Anadolu Selçuklu'larının XIII. yüzyılda güttüğü doğuya doğru genişleme siyasetleri karşısında bunlar Mardin'de siyasî ve askerî hiçbir önemi olmıyan küçük bir prenslik haline gelmişlerdir.

4 — Bu dönemde Moğol istilâsından sonra Doğu Anadolu'da kurulan kuvvetli Türkmen beylikleri (Akkoyunlu ve Karakoyunlu) nin baskısı altında Artuklu'lar çökmüştür.

Geçirdikleri siyasî hayat genel çizgileri ile gösterilmiş olan Artukoğulları'nın üç kolu hakkındaki bilgiler şunlardır:

I. Hısn Keyfâ Artuklu'ları (1101 - 1231): Melikşah zamanından beri Selçuklu ordusunda önemli hizmetlerde bulunan ve 1084'deki Âmid (Diyarbakır) kuşatmasına katılan Artuk b. Eksük, 1086 da Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş tarafından alınan Kudüs'e vali atanmıştı. Eksük'ün ölümünden sonra oğulları Muînüddevle Sokman ve Necmettin İlgazi ona arda olmuşlardır (1091). Kudüs 1098 de El-Efdal b. Bedr el-Cemalî tarafından alınarak Fatımî'lerin eline geçince Sokman, kendisine ıktâ edilmiş olan Ruha (Urfa) havalisine çekilmiş, az sonra Hısn Keyfâ (Hasan Keyf) ya sahip olmuş, 1104 sıralarında da Mardin'i ele geçirmiştir. Harran civarında Haçlı Frank'ları yenerek Baudouin ve kardeşi Joscelin'i esir etmiş olan Sokman'dan sonra oğlu İbrahim, Hısn Keyfâ'da beylik etmeğe başlamıştır (1104). Bunun zamanında Mardin, amcası Necmettin İlgazi'nin eline geçmiştir (1108). İbrahim'den sonra kardeşi Rüknüddevle Dâvut, onun ölümünden sonra da oğlu Fahrettin Kara Arslan hükümdar olmuş (1148 den önce). Hısn Keyfâ'dan başka Diyarbakır bölgesinin büyük bir kısmı da F. Kara Arslan'a tâbi olmuş, onun ölümü üzerine (1166, yahut 1174) yerine geçen oğlu Nurettin Muhammed, Selâhaddin-i Eyyubî Diyarbakır'a geldiği zaman (1182) onu metbû tanıyarak Musul harbinde yardım etmiş, bu hizmetine mükâfat olarak Âmid (Diyarbakır)i almıştır (1183). Yerine geçen oğlu Kutbüddin Sokman II. aşırı sünnîler tarafından râfızîlikle suçlandırılan kardeşi Melik-üs-Salih Nâsırüddin Mahmut'u sevmediği için Ayas adlı bir kölesini veliahd tayin etmişti. Bunun apansız ölümü üzerine devlet ileri gelenleri Ayas'ı tanımayarak Mahmut'a biat etmişlerdir. Siyasî ve askerî durumu gözönüne alarak sıra ile Eyyubî'leri ve Anadolu Selçuklu'larını metbû olarak tanıyan Mahmut da ölünce (1222) oğlu Melik-ül-Mesut Mevdud tahta çıkmıştır. Onun zamanı karışıklıklar içinde geçmiş, bir aralık Mardin Artuklu'larının tâbii olan Hısn Keyfâ 1231 de Eyyubî hükümdarı Melik-ül-Kâmil tarafından alınmış, bu arada Âmid de elden çıkmıştır. Sonradan Mevdud tarafından geri alındığı anlaşılan Hısn Keyfâ az sonra tekrar Eyyubî'lere geçmiştir. Melik-ül-Kâmil'in ölümüne kadar (1237) hapiste kalan Mevdud, Hama'ya kaçmışsa da bir şey elde edememiş, Moğol istilâsı sırasında ölmüştür. Artuklu'ların Hısn Keyfâ kolu böylece çökmüştür.

II. Mardin Artuklu'ları (1108 - 1409): bu kola, Artuk'un oğlu Necmettin İlgazi'ye nispetle «İlgazî'ler» adı da verilir. Selçuklu hükümdarı Muhammed tarafından 1101 de Bağdad şahneliğine atanan Necmettin İlgazi 1108 yılından beri Mardin'e sahip bulunuyor ve yavaş yavaş komşu bölgeleri de egemenliği altına almağa çalışıyordu. Nitekim, Halep emîri Lu'lu'ün ölümünden sonra, halkın isteğiyle bu şehre de hâkim olmuş (1117 - 1118); oğlu Temurtaş'ı buranın idaresine memur etmiştir. 1121 de Selçuklu sultanı Mahmut, Meyyafarikin'i de Necmettin İlgazi'ye ıktâ etmiştir. Haçlı'ların büyük ve korkunç bir düşmanı olan ve onlarla birçok savaşlarda bulunan Necmettin İlgazi ölünce (1122) oğullarından Şemsüddevle Süleyman, Meyyafarikin'de, Temurtaş Mardin'de, yeğeni Bedrüddevle Süleyman b. Abülcebbar da Halep'te egemen olmuşlardır. Bu sırada İlgazi'nin diğer yeğeni Nur-üd-devle Belek b. Behram da Haçlı'lara karşı savaşıyordu. 1121 de Urfa kontu Joscelin de Courtenay'yi, Gerger yöresinde de kıral Baudouin'i yenip esir eden Belek, Baudouin'i 1123/4 te zaptettiği Harran'a götürmüş, aynı yıl içinde, Frank'ların saldırmalarına karşı Halep'i savunacak kadar kuvveti bulunmıyan Bedr-üd-devle Süleyman'ın elinden bu şehri almış, 1124 te Münbic'i kuşatırken bir okla şehit düşünce sahip olduğu ülkeler Hüsamettin lâkabı ile anılan Temurtaş'ın eline geçmiştir. Kardeşi Süleyman'ın ölümünden sonra (1124) Meyyafarikin'i Silvan de alan Temurtaş, Mardin ve Meyyafarikin hükümdarı iken ölmüş (1152), yerine oğlu Necmettin Alpı geçmiş, ondan sonra da Kutbettin İlgazi II. hükümdar olmuştur (1176). Haçlı Frank kuvvetleriyle birçok savaşlar yapan ve Mardindeki büyük camii kurduran bu hükümdarın ölümü üzerine (1184) tahta oğlu Hüsamettin Yavlak Arslan çıkmışsa da, yaşı küçük olduğundan devlet işlerini babasının adamların-

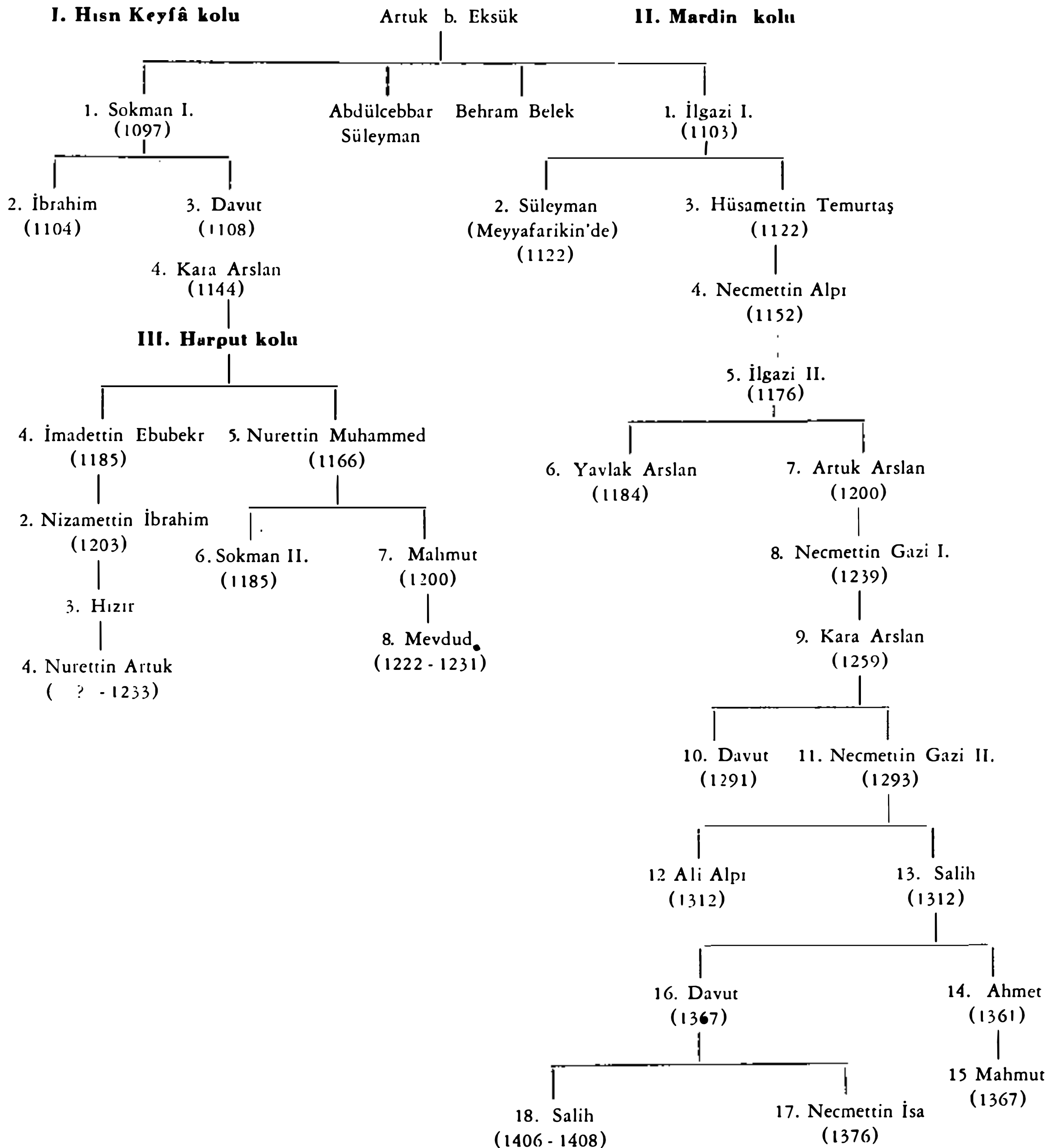
dan Nizamettin Alpkuş idare etmeğe başlamıştır. Uzun zamandan beri Artukoğulları'nın iç işlerine karışmağa çalışan Selâhattin-i Eyyubî bu fırsattan faydalanarak, evvelâ Ahlat'taki Şâh-ı Ermen Sokman'ın eline geçen Meyyafarikin'i almıştır. Bu şehir 1191 de geri alındıysa da muhafaza edilememiştir.

Yavlak Arslan'dan sonra, kardeşi Melik-ün-Nâsır Artuk Arslan hükümdar olmuştur (1200). Bunun zamanında Artukoğulları'nın, Eyyubîlerin ve bir aralık da Anadolu Selçukluları'nın egemenliğini kabul ettikleri anlaşılıyor.

Artuk Arslan'ın ölümünden (1239) sonra tahta geçen oğlu Melik-üs-Saîd Necmettin Gazi I., Moğol istilâsı sırasında Mardin kalesinde öldükten sonra (1259), oğlu Melik-ül-Muzaffer Kara Arslan, Moğol egemenliğini kabul etmek zorunda kalmış ve Hulâgû'nun tâbii sıfatiyle para bastırmıştır. Bunun yerine geçen (1291) oğlu Şemsettin Davut'tan sonra bunun kardeşi Melik-ül-Mansur Necmettin Gazi II. hükümdar olmuştur (1293). Babası ve kardeşi gibi İlhanlı'lara tâbi olan, hattâ onlarla akrabalık bağları kuran bu hükümdarın yerine oğlu Melik-ül-Âdil İmadettin Alpı geçmiş (1312) ise de iki haftalık bir saltanattan sonra birdenbire ölüvermiş, bunun üzerine tahta, kardeşi

ARTUKOĞULLARI'NIN ŞECERESİ

[( ) içine alınan rakkamlar cülûs seneleridir]

Melik-üs-Salih Şemsettin Mahmut çıkmış, bundan sonra hükümdar olan (1361) Melik-ül-Mansur Ahmet, Karakoyunlu hücumlarına karşı Celâyir hükümdarı Sultan Üveys'-ten yardım dileme zorunda kalmıştır. Bunun yerine oğlu Melik-üs-Sâlih Mahmut (1367), ondan sonra da yine aynı senede Melik-ül-Muzaffer Davut, daha sonra da (1376) oğlu Melik-üz-Zâhir Necmettin İsa tahta çıkmıştır. Bunun zamanında Karakoyunlu'lar ile mücadele devam ettiği gibi Mardin şehri de Timur'ün istilâsına uğramıştır. Melik İsa, Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Bey ile yaptığı bir savaşta ölmüş (1406), bunun üzerine tahta çıkan Melik-üs-Sâlih Şehabettin Ahmet, Mardin'i Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a teslim etmek zorunda kalmıştır (1409). Kendisine verilen Musul şehrinde ancak bir hafta kadar yaşadıktan sonra ölen bu hükümdarla Artukoğulları devleti sona ermiştir.

III. Harput Artuklu'ları (1185-1233): Harput şehri 1121-1124 yılları arasında Artuklu'lardan Belek'in elinde idi. Ondan sonra İlgazi'nin oğlu Süleyman'a, Hısn Keyfâ sahibi Davut'a, oğlu Kara Arslan'a ve onun oğlu Nureddin Muhammed'e geçmişti. Nurettin Muhammed'in ölümünden (1185) sonra kardeşi İmadettin Ebu Bekr bu şehirde Artuklu hânedanının ayrı bir kolunu kurmuştur. Hısn Keyfâ'yı da almak istiyen İ. Ebu Bekr buna muvaffak olamamıştır. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nizamüddin zamanında Hısn Keyfâ ve Âmid Artuklu hükümdarı Mahmut, Harput'u muhasara etmişse de alamamıştır (1204). Nizamüddin Ebu Bekr, yahut Nizamettin İbrahim adını taşımış olduğu anlaşılan bu hükümdardan sonra gelen oğlu Hızır ve onun oğlu Nureddin Artuk zamanında Harput kolunun çöktüğü ve şehrin 1234 de Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat I. tarafından alındığı bilinmektedir.

Artukoğulları'nın bir dereceye kadar eski Türk geleneklerine bağlı kaldıkları *alp, inanc, sagun, kutluğ* ve *yabgu* gibi İslâmlıktan önceki eski Türk sanlarını kullanmalarından, hukukî bir senbol olarak da paralarına, mensup oldukları Kayı boyunun damgasını hakkettirmelerinden anlaşılıyor.

Artukoğulları devleti alanında büyük bir ekonomik gelişme olmuş, genel servet ve refah derecesi yükselmiş, bunların egemenliği sırasında köprü, kervansaray, cami, medrese ve kaleler gibi büyük mimarlık eserleri yapılmıştır. Bu arada Harput'taki Kara Arslan camii, Diyarbakır surunun bazı büyük burçları, Mesudiye ve Zinciriye medreseleri, Mardin Ulu camii, Hısn Keyfâ'daki su terazisi, Temurtaş'ın Hüsamiye medresesi, Alpı'nın Batman suyu üzerine kurdurduğu köprü, Hısn Keyfâ'da Fırat üzerindeki Kara Arslan köprüsü anılabilir.

Egemenlikleri altındaki Yakubî ve Ermeni'leri dinlerinde serbest bırakan ve taassuptan uzak kalmakla beraber, tam anlamiyle sünnîliğe bağlı olan Artukoğulları bilim ve fikir çalışmalarını da korumuşlardır. Birçok bilginler, bu arada El-Maktul diye anılan Şehabettin Sühreverdî, kendilerine ithaf edilen bazı eserler yazmışlardır.

Artukoğulla'rının tarihini XVI. yüzyılda Kâtip Ferdi Türkçe olarak, Artukıyyüt-Tâlevî adlı birisi de Arapça olarak yazmışlardır. Bunlardan birincisi Ali Emirî tarafından ve ondan alınmak suretiyle Osman Eti tarafından *Mardin Mülûk-i Artukiyye tarihi* adı ile bastırılmıştır [İst. 1915-1939]. İkincisi ise yazma olarak Burdur'da Vakıf ve Halkevi kitaplığındadır.

ARTUS [*artüs* ok.], **Louis** (doğ. 1870), Fransız romancısı ve sahne yazarı. Paris'te doğmuştur. Manzum ve mensur piyeslerinden, bir karakter komedisi olan *Cœur de moineau* (Serçe kalbi) [1905] adlı eseriyle tiyatroda ününü sağladıktan sonra, roman alanına geçerek, felsefî ve dinî meseleleri ele almıştır. Bu romanların başlıcaları *La maison du fou* (Delinin evi) [1918], *La maison du sage* (Akıllının evi) [1920], *Le vin de ta vigne* (Bağının şarabı) [1922], *La chercheuse d'amour* (Aşk arıyan kadın) [1926], ve *Paix sur la terre* (Yeryüzünde barış) [1932] başlıklarını taşır.

ARTUSI, Giovanni Maria (1545?-1613), İtalyan bestecisi ve musiki kuramcısı. Bologna'da doğmuş, orada ölmüştür. Monteverde'nin yeni hamlelerine karşı *Delle imperfettioni della moderna musica* (Modern musikinin kusurları) [1600-1603] adlı eserinde ve diğer eserlerinde, yaptığı hücumları ile hatırlanmaktadır.

ARTVİN, Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde, Hopa'dan 50 km içeride kasaba; Çoruh ilinin merkezi. Nüfusu 3 984 (1945) tür. A., Çoruh nehrinin birdenbire kuzeybatıya doğru döndüğü yerin yakınında ve Doğu Karadeniz dağlarını enlilemesine kesen yarınaya açılan küçük bir vâdinin aşağı bölümündedir. Denizden yüksekliği 640, Çoruh'tan 450 m dir. Yalnız Çamdağları'nı aşan sarp bir yol ile Ardahan'a, Borçka'dan geçen iyi bir yolla Hopa'ya bağlıdır. Borçka'dan ayrılan diğer bir yol da Çoruh yarmavâdisini kovalıyarak Batum'a gider. Hopa-Ardahan yolundan ayrılan bir kol doğu yamaçtan birkaç yüz metrelik bir inişle Çoruh'un yatağına kadar alçalır, 30 m uzunlukta bir köprü üzerinden batı kenara geçer. Burada Artvin'in, birkaç ev ve dükkânla bir han ve bir karakolun bulunduğu Çayağzı (Köprübaşı yahut Kurzul) mahallesi ve yakınında sarp bir kayalık üzerindeki küçük kalesi vardır. Vâdi boyunun yaya yolcuları, nehirde işliyen kayıklarla gidip gelenler buradaki dükkânlardan alışveriş eder ve gerektiğinde barınırlar. Önceleri Yusufeli'nin Erkinis bucak merkezinden Karadeniz'e kadar işliyen kayıklar için iskelelik yapan Köprübaşı daha canlı idi. Şimdi, ancak Sirya'dan Boçka'ya kadar üzüm, zeytin v. b. ile yolcu taşınmaktadır. A. den Borçka'ya, suyun az olduğu zamanlarda üç, çok olduğunda bir saatte gidilir; yedekte çekilmek, arasıra yelken kullanmak suretiyle de iki günde dönülür. Çoruh üzerinde kayıkla yolculuk rahat, tehlikesiz ve zevklidir. Köprüden sonra A. e doğru yükselmeye başlıyan yol, nar ve incirin de aralarına karıştığı meyva ağaçları, bahçeler, bunlar arasına dağılmış kırmızı kiremitli beyaz evler, güzel köşkler, biribirinden aralıklı olarak yapılmış kışla ve ortaokulun bulunduğu yerlerden, birçok virajlarla geçer ve kasabaya erişir. Küçük düzlüklerin bulunduğu yerlerde yahut düzeltmeye elverişli noktalarda birtakım yapılar yer almıştır. İskipe denilen küçük bir düzlükte de kasabanın yazlığı ve gezinti yeri vardır. Evlerin çoğu üçer, bazıları dörder katlıdır (yamaçlarda yer darlığı) ve hemen hepsi kârgirdir. Bir dere, kasabayı ikiye böler; kuzey bölümde (Çarşı mahallesi) evler daha sıktır. Bununla güneydeki Dere mahallesi arasında Orta mahalle vardır. İçme suyu Mezrea kaynaklarından 12-14 km uzunluğundaki demir borularla gelir. A. de ilkokul, ortaokul, hastane, hamam, eczahane, hanlar ve oteller, lokanta, yüzden çok dükkân ve mağaza, belediyece işletilen ve 83 m düşüşlü su ile çalışan elektrik santrali vardır. A. çevresinde iklim yumuşaktır. Kar çok yağmakla

beraber yerde uzun zaman kalmaz. Kasaba ve çevresinde bol meyva ve zeytin yetişir; yalnız zeytin uzak pazarlara (Trabzon, hattâ Samsun) gönderilir. Halk sebzeyi kendi bahçelerinden sağlar ve ekmeği kendi yetiştirdikleri mısırdan yapar. Buğday ve unu Ardanuç köyleriyle Samsundan gelir.

Arkeoloji: bugünkü Çoruh, yakınındaki Sazazkale ormanı mağarasında çıkarılan tunç baltaları ile tanınmıştır. Bir demirciye ait olan bu baltalar, M. Ö. yaklaşık olarak 1000 yılına aittir. Eski Kafkasya, Güney Rusya ve Troia baltalarına benziyen bu buluntular, Koben baltaları tipindedir. Bu arkeoloji belgelerine göre A., eski Koban kültürünün Ön Asya'daki yayılış alanının en batı sınırını temsil etmektedir.

Tarih: bk. KARS.

ARU (Aroe, Arou, Arrou), Yeni Gine güneyindeki iki büyük körfezden batıdakinde Felemenk adaları. Yüzölçümleri 8 614 km, nüfusları 22 000 dir. Adaları meydana getiren dağılmış mercan kalkerleri üzerinde çok gür bir bitki örtüsü gelişmiştir. Ahali (Papua) inci ve trepang ticareti, balık ve cennetkuşu avı ile geçinir. Limanı Dobbo'dur.

ARUBA (Oruba), Batı Hint adalarından birisi. Holânda'nındır. A., Güney Amerika'nın kuzey kıyıları yakınında olup yüzölçümü 179 km² dir. Nüfusu 16 757 (1932) dir. Ahalinin çoğu güneybatı kıyıdaki Oranje kasabasındadır. A. da zengin fosfat yatakları vardır.

ARUDİS veya **ARULİS,** eski Anadolu'nun Kommagene bölgesinde bir yer. A., Samosata (Samsat) dan Suriye'ye giden yol üzerinde bir konak olup Marsyas (bugünkü Merzumen) çayının Fırat nehrine döküldüğü yerde, bugünkü halfeti'nin yerinde bulunuyordu.

ARULAT, ARLAT, XIII. yüzyılda Moğol devrinde bilinen bir boy. Moğol geleneğine göre Moğolistan'ın aristokrat sınıfını teşkil eden Borcigin (Börütegin) lerin bir kolu idi. İslâm kaynaklarında bu boyun adı Arlat şeklinde yazılmaktadır. A. ların bir kısmı Çağatay ulusunda bulunuyordu. Timur'lular zamanında Meymene çevresinde yerleştikleri görülür. Özbek «Şecere»sine göre A. «97 Özbek boyundan biridir», Buhara ile Çarcu arasında Karaköl çevresinde bulunurlar. Bunlara Allat da denir.

ARUMA, Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümünün Karib veya Karayib ailesinden bir dil. Yaruma da denir. Orta Brezilya'da, Amazon'un kollarından olan Xingú nehrinin yukarı kısımlarını besliyen Suyámissú ırmağı kıyılarında konuşulur. Bu dil ailesi içerisinde. Bakairi, Arrá, Yuma, Apiaká, ve Parirí dilleriyle beraber bir grup meydana getirir. Bk. KARİB DİLLERİ.

ARUNDEL [*ærïndl* ok.] **KONTLARI,** İngiltere'de XII. yüzyılda Albini'lerin, XIII. - XVI. yüzyıllarda Fitzalan'ların ve XVI. - XVII. yüzyıllarda Howard'ların taşıdığı bir san.

ARUNDEL, Thomas (1353-1414), İngiliz başpiskoposu ve devlet adamı. Önce Ely piskoposu, sonra York ve Canterbury başpiskoposu, 1387 yılında da İngiltere başvekili olmuştur. Bir ara Richard II. nin gözünden düşmüş ve sürülmüştür. Sonra Lancaster soyundan Henri IV. ün eğitim ve öğretimi ile uğraşmıştır. Hıristiyan dininde reform yapmak istiyen Lollard'lar ile Wiclifçilere karşı şiddet göstermiş ve *İncil*'in halk diline çevrilmesine engel olmuştur.

ARUNDEL [*ærïndl* ok.], **Thomas Howard, Earl of** (1580-1646), İngiliz mareşali. Eski ve değerli eserleri aramakla ve bu eserleri seçmekte gösterdiği üstün zevk ile ün almıştır. Büyük masraflar yaparak Paros adlı ünlü mermerleri (Marmor Parium) elde etmiş ve o zamandan beri bu mermerlere A. mermerleri (Marmora Arundeliana) adı verilmiştir. Bu mermerler üzerinde eski bir Yunan kroniği yazılıdır. A., ayrıca Holbein'ın birçok tablolarından değerli bir koleksiyon yapmıştır. Ünlü ressamlardan Rubens, Van Dyck, Van Somer kendisinin ve ailesinin birçok tablolarını yapmışlardır. Tanınmış ressam ve mimar Inigo Jones'ın dehasını keşfeden A. dir. Hollar adlı ünlü Alman gravürcüsüne koleksiyonunda bulunan şaheserleri kopye ettirmiştir. İngiltere'de karışıklıklar başlayınca A. zengin koleksiyonlarını Anvers'e taşımış ve bir müddet sonra Padova'da ölmüştür. Eşi Blanche (1583 - 1649) iç savaşın başlangıcında Wardour şatosunu parlâmentonun on üç bin askerine karşı yirmi beş kişi ile dokuz gün savunmuştur.

ARUNDİNARYA (Arundinaria), buğdaygiller (Graminae) den Amerika, Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar hintkamışı (bambu) na benzerler.

ARUNDİNELLA (Arundinella), buğdaygiller (Graminae) den, dünyanın sıcak bölgelerinde 25 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

ARUS RESMİ (Ar. *arus* = gelin; *resm* = vergi), eskiden, timar sahibi sipahilerin kendi tımarları içinde evlenecek kız ve dullardan aldıkları evlenme vergisi. Müslüman kızlardan 60, dullardan 30 akça, hıristiyan kızlardan 30, dullardan 15 akça alınırdı.

Timar usulü bırakıldıktan sonra bu vergi kaldırılmıştır. Evlenecek kız ve kadınlara, evlenmelerine engel bulunmadığına dair, kadı tarafından bir «izinname» verilir, bunun için de bir «izinname harcı» alınırdı.

ARUSEK, yeşil ve pembe menevişli sedef.

ARUSEKLİ, marangozlukta dışı yeşil ve pembe menevişli sedefle işlenen mobilya, tavla, kutu, v. b. gibi eşyanın genel adı.

ARUSİYA, Trablusgarp'ta yayılmış bir İslâm tarikatinin adıdır. Kurucusu ve piri Tunus'lu Ahmet Zülkarneyn b. Arustur.

ARUSSİ, Güney Habeşistan'da büyük bir yerli boyun adı. Galla kabilesinin bir koludur. Webb nehri kıyılarında yaşarlar. Arussi'ler Kuşî bir dil konuşurlar ve puta taparlar.

DİL. Arussi'ler, Samî-Hamî-Kuşî dillerin Kuşî (Couchitique) koluna bağlı Galla (yerlilerce: Oromo) dilinin Kuzey diyelekleri (Güney: Bardretta) grupunun Doğu bölümüne giren Tulama diyeleğini konuşurlar. Batıda Maçça, güneyde Borana diyelekleri, doğuda da, başka bir Kuşî dili olan Somali dili ile çevrilidirler. Bk. GALLA, dil.

ARUZ, Arap nazmında kullanılan vezin. A., hecelerin uzunluğu ve kısalığı esasına dayanır (bk. VEZİN). Arap dilcileri *ilm-üş-şiir* dedikleri şiir bilimini *ilm-ül-aruz* (aruz bilimi), *ilm-ül-kafiye* (kafiye bilimi) diye ikiye ayırırlar. A. bilimi, A. vezninin kurallarından bahseder.

Esaslar: A. bilimi Arap yazı sistemine sıkı sıkıya bağlıdır; bu sistemin bellibaşlı kuralları şunlardır: Arapçada asıl harfler (sesler) konsonatlardır. Bunlar da ya «sakin» (harekesiz), yahut «müteharrik» (harekeli) olurlar. «Huruf-i

illet» denilen ve bizim uzun ā, ū, ī ile ifade ettiğimiz vokallere gelince, onlar da Arap dilcilerine göre, bir hareke ile bir sakin konsonanttan bileşiktir. Tabiîdir ki yazılı bir beyit, sakin ve müteharrik harflerden ibarettir. Böyle harflerden ikisinin bileşmesine *Sebeb* (= ip), üçünün bileşmesine *Veted* (= kazık) derler. Bunlar da ikişerden 4 kısma ayrılır: 1 — *Sebeb-i hafif* (hafif sebep): biri harekeli diğeri harekesiz iki harften ibarettir: «min» (bu, bizim kapalı hecenin karşılığıdır; yatay bir çizgi (—) ile gösterilir); 2 — *Sebeb-i sakîl* (ağır sebep): iki tane harekeli harften ibarettir: «leke» (bu, bizim iki açık hecenin karşılığıdır; hilâle benzer bir şekil [˘] veya bir nokta [·] ile gösterilir); 3 — *Veted mecmu* (birleşmiş veted): ilk ikisi harekeli olan üç harften ibarettir: «naʿam», «gazâ» (yani birincisi açık, diğeri kapalı veya uzun - açık hecenin karşılığıdır; şöyle bir şekille gösterilir: · —); 4 — *Veted mefruk* (ayrılmış veted): ikincisi sakin olan üç harften ibarettir: «baʿdü» «kāle» (birincisi kapalı veya uzun - açık, diğeri açık hecenin karşılığıdır; şöyle bir şekille gösterilir: — ·). Bunların da birleşmesinden «fâsıla» lar meydana gelir; onlar da 4 veya 5 harflidir: «cemeat» (· · —) «katelehüm» (· · · —). Anlatılan bu ana öğelerin birleşmesinden veznin asıl parçaları olan 8 şekil meydana çıkar; her beyitte en aşağı 4 tanesi bulunan bu şekillere «tef'il» veya «tef'ile» denir; şunlardır:

Feʿûlün (· — —), *fâʿilün* (— · —), *mefâʿîlün* (· — · —), *fâʿilâtün* (— · — —), *Müstefʿilün* (— — · —), *Mefʿûlâtü* (— — — ·), *müfâʿaletün* (· — · · —), *mütefâʿilün* (· · — · —).

Tef'ile'ler şiirde çoklukla tabiî halde bulunmayıp şekillerini değiştirirler. Bu değişmeler bellibaşlı iki bölüme ayrılır: 1 — *zihaflar* (= yorulmalar, asıldan uzaklaşmalar): tef'ile'yi teşkil eden sebebin iki harfinin değişmesi; bunun 12 şekli ve her birinin ayrı birer terimi vardır; 2 — *illetler* (= hastalıklar): mısraların son tef'ile'lerinde olan değişlkliktir ki, şiirin sonuna kadar biteviye sürüp gider; bunun 10 şekli ve her birinin ayrı bir terimi vardır; meselâ, tef'ile'den ikinci sakini kaldırmaya «hebn» denir, bu halde *müstefʿilün* (— — · —), *mütefʿilün* (· — · —) olur, bu şekil dilde bulunmadığından ona eşit olan *mefâʿilün* (· — · —) ile gösterilir; *mütefâʿilün* (· · — —) de ikinci müteharriki sakin yapan «izmar» ile *müfâʿilün* (— — · —) olur ve *müstefʿilün* (— — · —) ile gösterilir.

Tef'ile'lerin de türlü şekillerde birleşmesiyle 16 nazım kalıbı çıkar, bunlara «bahir» denir:

1 — Tavîl (= uzun):
feʿûlün mefâʿîlün feʿûlün mefâʿîlün
· — — / · — — — / · — — / · — — —

2 — Medîd (= uzatılmış):
fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ʿilün fâ(e)ʿilâtün
—( )· — — / —( )· — / — (·)· — —

3 — Basit (= yayvan):
müstefʿilün fâʿilün müstefʿilün fâʿilün
— — · — / — · — / — — · — / — · —

4 — Vâfir (= artık):
müfâʿaletün (mefâʿîlün) müfâʿaletün (mefâʿîlün)
· — · · — / (· — — —) / · — · · — / (· — — —)
müfâʿaletün (mefâʿîlün)
· — · — — / (· — — —)

5 — Kâmil (= mükemmel):
mütefâʿilün (müstefʿilün) mütefâʿilün (müstefʿilün)
· · — · — / (— — · —) / · · — · — / (— — · —)
mütefâʿilün (müstefʿilün)
· · — · — / (— — · —)

6 — Hazec (= neşeyle şarkı söyleme):
mefâʿîlün mefâʿîlün
· — — — / · — — —

7 — Rezec (= titrek):
müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün
— — · — / — — · — / — — · —

8 — Remel (= koşan):
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün
— · — — / — · — — / — · — —

9 — Serî (= çabuk):
müstefʿilün müstefʿilün fâʿilün
— — · — / — — · — / — · —

10 — Münserih (= akıcı):
müstefʿilün fâʿilâtü müstefʿilün
— — · — / — · — · / — — · —

11 — Mafif (= hafif):
fâʿilâtün müstefʿilün fâʿilâtün
— · — — / — — · — / — · — —

12 — Muzâri (= benziyen):
mefâʿîlün fâʿilâtün
· — — — / — · — —

13 — Muktazab (= kesilmiş):
mefʿûlâtü müstefʿilün
— — — · / — — · —

14 — Müctess (= kökünden kopmuş):
müstefʿilün fâʿilâtün
— — · — / — · — —

15 — Mütekârib (= yakın):
feʿûlün feʿûlün feʿûlün feʿûlün
· — — / · — — / · — — / · — —

16 — Mütedârik (= tedarik eden):
fâʿilün fâʿilün fâʿilün fâʿilün
— · — / — · — / — · — / — · —

Evvelce Arap şairlerinin kullandıkları vezni bu şekilde bir sisteme bağlıyan söylentiye göre, ünlü Arap dilcisi Halil bin Ahmet (ölm. 786) tir. Bu bilime ait değişmeler İslâmlığın ilk devirlerinde bilinmiyordu; VIII. yüzyılın sonunda birdenbire meydana çıkması bu söylentinin doğruluğunu gösterir. Fakat Halil'in sistemi birdenbire kabul edilmiş değildir: El-Ahfeş-ül-Evsaf (ölm. 815) buna karşılık yeni bir sistem kurmuşsa da, bu sistem yaşıyamamış, yalnız «Mütedârik» bahri Halil'in sistemine katılmak suretiyle yaşayabilmiştir. Bundan başka, devrin ünlü şairleri, başta Ebu'l - İtâhiye (748 - 828) olduğu halde, kendilerini bu vezinlerin üstünde görerek, onlara uymıyan vezinlerle şiirler yazmışlardır. Halil'in sistemi, şiirde kullanılan vezinleri pek gözönüne almıyarak, onları kuramsal esaslara bağlaması, sonra Arap yazısına çok bağlı kalıp hece kavramına önem vermeyişi bakımından tenkidedilebilir. Bununla beraber Arap şiirinin «taktî» ini, yani doğru olarak tef'ile'lere ayırarak okunmasını bize gösterdiği için bütün kusurları bunun yanında önemsiz kalır. Eğer o, bu taktîi göstermemiş olsaydı, eski şiirlerin sonradan kullanılmaz olmuş vezinlerini ve taktîini bulmamız, klâsik filolojide birçok örnekleri olduğu gibi, hiçbir zaman mümkün olmıyacaktı.

Acem A. u: İran'da islâmî edebiyat IX. yüzyılda başlamış ve Arap A. u bu yeni edebiyatta Sâsânî'ler devrindeki vezinlerin yerini almıştır. İran'lılar A. un kendi eski vezinlerine yakın bahirlerini seçmişler, bazı kere de yeni bahirler icat etmişlerdir. Meselâ, Arapça'da çok kullanılan Tavil, Medîd, Basit, Vâfir, Kâmil bahirlerini bırakmışlar, diğer bahirleri Arap'lardan farklı olarak kullanmışlar, ve Cedid, Karib, Meşâkil gibi yeni bahirler yaratmışlar ve Hezec bahrinin türlü şekillerinden ibaret olan 24 Rubai veznini bulmuşlardır.

Türk A. u: çok eski zamanlardan beri kuvvetli bir halk şiiri geleneğine sahip bulunan Türk'ler, İslâm dünyasına katılmağa başladıkları zaman, ilkin komşuları olan, sonra hükümleri altına giren İran'da İslâmî edebiyat parlak devrini yaşıyordu. Bu dönemde aydın Türk'ler Farsça'yı şiir ve edebiyat dili olarak kabul etmişler ve Farsça şiirler yazmışlardır. Bunlar Türkçe şiirler yazmak istedikleri zaman da, yani ilk eserlere göre XI. yüzyıldan sonra. zaten kullanmakta oldukları Acem aruzuna baş vurmuşlardır. Bununla beraber, Türkçe'nin bünyesi Arapça ve Farsça'dan çok ayrı olduğundan, başarılı şiir yazmak ancak 3 - 4 yüzyıl sonra, Türkçe'ye birçok Arapça, Acemce kelimelerin girmesiyle mümkün olmuştur. Bununla beraber, A., İran'lılardaki şekilleriyle kabul edilmeyip, Türk'ler de kendi vezinleri olan hece veznine en yakın vezinleri kullanmakla işe başlamışlar ve zevklerine uymıyan bahirleri bırakmışlardır. A., ancak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında, artık büsbütün bırakılacağı sıralarda, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal gibi sanatçılar eliyle Türkçe'ye kusursuz olarak uygulanabilmiştir. A. un Türkçe'ye iyice uyması için çok uzun bir zaman geçmesi, bu vezin sisteminin Türkçe'nin bünyesine yabancı olmasındandır.

A. un Türkçede en çok kullanılan kalıpları şunlardır:

Hezec bahrinden:

1) *mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün*
· — — — / · — — — / · — — — / · — — —

2) *mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün*
· — — — / · — — — / · — — /

3) *mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün (faʿ)*
— — · / · — — · / · — — · / · — — / (—)

4) *mefʿûlü mefâʿîlü feʿûlün*
— — · / · — — · / · — —

5) *mefâʿîlün feʿûlün Mefâʿîlün feʿûlün*
· — — — / · — — / · — — · / · — —

6) *mefʿûlü mefâʿîlün mefʿûlü mefâʿîlün*
— — · / · — — — / — — · / · — — —

Remel bahrinden:

7) *fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ilün*
— (·) · — — / — (·) · — — / — (·) · — — / — (·) · —

8) *fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ʿilâtün fâ(e)ʿilün*
— (·) · — — / — (·) · — — / — (·) · —

Recez bahrinden:

9) *müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün*
— — · — / — — · — / — — · — / — — · —

10) *müfteʿilün müfteʿilün müfteʿilün müfteʿilün*
— · · — / — · · — / — · · — / — · · —

11) *müstefʿilâtün müstefʿilâtün*
— — · — — / — — · — —

Hafif bahrinden:

12) *fâ(e)ʿilâtün mefâlün faʿlün*
— (·) · — — / · — — / — —

Müctess bahrinden:

13) *mefâʿilün feʿilâtün mefâʿilün feilün*
· — · — / · · — — / · — · — / · · —

Muzâri bahrinden:

14) *mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿîlü fâʿilün*
— — · / — · — · / · — — · / · — — ·

15) *mefʿûlü fâʿilâtün mefʿûlü faʾilâtün*
— — · / — · — — / — — · / — · — —

Münserih bahrinden:

16) *müfteʿilün fâʿilün müftefʿilün fâʿilün*
— — · — / — · — / — — · — / — · —

Mütekārib bahrinden:

17) *feʿûlün feʾûlün feʿûlün feʿûl (feʿûlün)*
· — — / · — — / · — — / · — / (· — —)

Mütedârik bahrinden:

18) *fâʿilün fâʿilün fêʿilün fâʿilün*
— · — / — · — / — · — / — · —

ARUZİYE, Endülüs edibi ve bilgini. Ünlü kâtip Ebul-Mutarraf'ın cariyesi ve öğrencisidir. Valencia'da doğmuş, Dania'da ölmüştür. Nahiv ve lûgat bilimlerini Ebu'l-Mutarraf'tan öğrenmiş, sonradan bu konularda öğretmenini geçmiştir. A. adı kendisine aruzdaki üstünlüğünden dolayı verilmiştir. İmam Müberred'in *Kâmil* adlı eseri ile Ebu Ali el-Kali'nin *Nevadir* adlı eserini ezberlemiş, okutmuş ve açımlamıştır.

ARVA (Slovak dilinde: *Orava*), Slovakya'da Waag nehrinin sağdan aldığı kuvvetli bir kol. Uzunluğu 89 km dir.

ARVAL KARDEŞLER (Lât. *Fratres Arvales* [*arvum* = tarla]), Roma arazisinin refah ve bereketiyle ilgili dinî törenleri yapmakla görevlendirilmiş olan bir kurul (collegium). Efsaneye göre, Romulus tarafından kurulmuş olan bu collegium'u Augustus yenilemiştir. A. in her yıl dikkatle tuttukları zabıtların büyük bir kısmı elimize geçmiştir. M. S. 218 yılına ait zabıtlarda, M. Ö. VI. yüzyılda yazılmış olan ve Roma dilinin en eski metnini teşkil eden ünlü Arval ilâhisi (carmen Arvale) vardır.

ARVALLI, Burdur'un merkez ilcesine bağlı Çeltikçi bucağında 1400 (1945) nüfuslu köy. A., Burdur'un 30 km güneyinde Çeltikçi ovasının batısında, A. çayı üzerindedir.

ARVE [*arv* ok.] Fransa'nın Haute-Savoie yönetim bölümünde ve Rhône nehrine soldan karışan bir kol. Montblanc Alp'lerinden doğar; birçok buzul dereleriyle beslenir. Chamonix vâdisinden akar. Cenevre'nin aşağısında ve İsviçre içinde ana nehire karışır. Uzunluğu 100 km olup 60 km lik bölümü küçük taşıtların işlemesine elverişlidir. Akışı baş tarafta serttir. Su kuvvetinden faydalanılır.

ARVERN'LER, Fransa'da Kelt soyundan eski bir kavmin adı. A., Massif Central bölgesinde şimdiki Auvergne eyaletinde otururlardı. Başkentleri Gergovia şehri idi. M.Ö. IV. yüzyıldan başlıyarak Bohemya'ya, Wetsfalya'ya ve Lombardiya'ya yayılmışlardır. 207 yılında kardeşi Hannibal'e yardıma giden Hasdrubal'a asker vermek suretiyle yardım etmişler, bu sırada hemen bütün Galya'yı silâh kuvveti ve anlaşmalarla hegemonyaları altında birleştirmişlerdir. Roma'lıların Alp'ler, Rhône ve Pirene'ler arasında yeni bir eyalet kurmaları üzerine A. in kıralı Bituitus 200 000 kişilik bir ordu ile Rhône nehrini geçmişse de yenilmiş, tutsak olarak Roma'ya götürülmüş ve zafer alayında teşhir edildikten sonra Alba'ya sürülmüştür (121). A. in hegemonyası sona ermişse de, sonraki yüzyılda ünlü başbuğlarından Celtillus tarafından tekrar kurulmuştur. Celtillus başarı gösterdiği halde hemşerileri tarafından iş başından çekilmiş ve böylece A. le Sekuan'lar bir tarafta ve Haedu'lar diğer tarafta olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. A. le Sekuan'lar Ariovistus (b. bk.) un Sueb'lerini yardıma çağırmışlar ve Haedu'ları yenmişlerdir. Fakat bu sırada Caesar işe karışarak Galya fetihlerine başlamıştır. Bu savaşlar sırasında önce Caesar'ın dostu olan A. in kıralı Vercingetorix bütün Galya'yı kendi etrafında toplamıştır. Vercingetorix sonra Caesar ile savaşa tutuşmuş ve Alesia bozgunu ile A. lerin ve bütün Galya'nın egemenliği son bulmuştur. M. Ö. 51.

A., su, orman ve dağ tanrılarına taparlardı. Çok canlı, kuvvetli, savaşsever ve usta binici idiler. En önemli tapınakları Gergovia şehri dolaylarındaki Teutates tapınağı idi.

ARVERS [*arvēr* ok.], **Felix** (1806-1850), Fransız şairi ve sahne yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Bazılarını Bayard ve Scribe ile yazdığı piyeslerden başka, *Mes heures perdues* (Kaybolmuş saatlerim) [1833] başlıklı bir şiir toplaması bırakmıştır. Bunda yer alan bir «sonnet», Arvers'in ününü ebedileştirmeğe kâfi gelmiştir. Fransız ediplerinden Charles Nodier'nin kızı olan Mme. Menessier'yi düşünerek yazdığı ve «ruhumun bir sırrı, ömrümün de bir muamması vardır» mısraı ile başladığı bu «sonnet»-de, şair sevdiği kadının yanında olduğu halde aşk bakımından onun meçhulü kalacağını, ve kadın bu mısraları okuduğunda «acaba bu kadın kimdir?» diyeceğini ve anlıyamıyacağını söylemiştir.

ARVIEUX [*arviö* ok.], **Laurent d'** (1635 - 1702), Fransız diplomatı ve gezgini. Marsilya'da doğmuş ve ölmüştür. Akrabasından bir konsolos tarafından genç yaşında doğuya götürülmüş, orada on iki yıl kalarak Arapça ve Türkçeyi iyice öğrenmiştir. A., doğuda yaptığı uzun gezilerle ün kazanmıştır. Suriye, Filistin, Arabistan ve Kuzey Afrika'yı gezmiştir. Tunus, Cezayir ve İstanbul'a resmî görevlerle gönderilmiş ve bu görevlerde başarısı görüldüğünden Halep konsolosluğuna atanmıştır. İstanbul, Asya, Suriye, Filistin, Mısır ve Berberistan'daki gezilerine ait anıları 1735 yılında Paris'te *Les mémoires du chevalier Arvieux* adı altında düzenlenerek on cilt halinde yayımlanmıştır. Arap'ların ahlâk ve âdetleri hakkında geniş bilgi veren bir eseri de basılmıştır.

ARVİKOLA (Arvicola), kemirici hayvanlar (Rodentia) ın simplisidentata (Simplicidentata) alt takımına bağlı fare (Muridae) familyasına bağlı bir cinsi. Bazı sistemlerde de A. yı Arvikolide (b. bk.) familyasına bağlarlar, *Microtus* cinsi adı da verilir. Yuvarlak başlı, kısa kulaklı bu hayvanların kuyrukları kısadır. Tabanları çıplaktır. Çiğneyici dişlerinde kök yoktur. Bu fare çeşidi toprakta veya sularda yaşar. Zararlı hayvanlardandır. *A. terrestris* adlı türü kurak yerlerde, tarlalarda açtığı dehlizlerde yaşıyan, tarıma zararlı bir faredir. Vücudun üst tarafı kırmızımtrak esmer renklidir. Alt tarafı daha açıktır. Bu tür daha ziyade İskandinavya memleketleri için karakteristiktir. Türkiye'de *A. t. hintoni* adlı ırkı yaşar. *A. amphibus* adlı diğer bir tür çoklukla su kenarlarında yuvalarını yapar ve su içinde yaşar. Bu türü bazı Sistematikçiler A. terrestris'in bir alt türü olarak kabul ederler. Daima bu hususta Sistematikçiler arasında fikir ayrılığı vardır. Buna «su sıçanı» adı da verilir. Koyu siyahımtrak renklidir. 21-24 cm uzunluğundadır. Avrupa, Asya ve Güney Amerika'da yaşar. Bu tür hususiyle Büyük Britanya için karakteristiktir. Köstebek gibi tepeler yapar. Sudaki bitkilerin köklerini kemirir. Civardaki bahçe ve tarlalara zarar verir. Bunun *A. scherman* adlı bir ırkı veya bir alt türü daha vardır ki bu da bilhassa Orta Avrupa ve Batı Avrupa için karakteristiktir. Fakat bütün bu ırk ve alt türler daha çok *A. terrestris*'e benzerler ve bununla karıştırılırlar. Hepsi tarlalara, ormanlara ve bahçelere zararlı hayvanlardır. Yaşayışları ile köstebegi andırırlar. Su sıçanları çok oldukları zaman bentlere zarar verirler. A. adı hakikî tarla faresi (*Microtus arvalis*) ve diğer bir tarla faresi çeşidi (*Microtus argrestis*) türlerinin cins adı olarak da kullanılır (bk. MİKROTUS VE TARLA FARESİ). Tarımda bu zararlı farelerle muhakkak mücadele etmek lâzımdır. Bunun için de bütün fare ve sıçanları imha etmekte kullanılan usuller tatbik edilir. Kapanlar kurmakla, veya su dolu kaplarda boğmak suretiyle mücadele edildiği gibi birtakım zehirli maddelerle de imha edilirler. Arsenik, Striknin, fosfor, barut gibi maddeler veya bunların bileşikleri de kullanılır. Bunlar ya doğrudan doğruya veya ekmek kabuğuna sürülmüş olarak, hamur içine konmuş olarak veya taneleri (buğday, yulaf gibi) veya bunların unlarını bu maddelerle emdirmek suretiyle hazırlanacak yemleri yuvalarının bulunduğu deliklere koymak suretiyle kullanılır. Yalnız bu maddeler çok zehirli olduklarından insanlar için de tehlikelidirler ve mücadele sırasında buna çok dikkat etmek lâzımdır. Keza zehirli gaz neşreden maddeleri (karbon sülfür, sülfürik asit, kloropikrin gibi maddeler) bu farelerin açtıkları dehlizlere özel aletlerle püskürtmek suretiyle de mücaddele edilir. Zehirli gaz neşreden patronlar da kullanılır. Farelerle mücadele edileceği zaman muhakkak bir tarım memuruna danışmak daha faydalı olur.

ARVİKOLİDE (Arvicolidae), bazı sistematikçilere göre, kemiricimemeliler (Rodentia) in bir familyası. Bu familyanın tipik cinsi Arvikola (b. bk.) dır. Bunlarda kemirici dişlerin ön tarafları sarı renklidir. Azı dişleri ekseriya köksüzdür. Kaba vücutlu, iri başlı ve küt burunlu kemiricilerdir. Kulakları küçük ve post içine gömülüdür. Kuyruk kısa tüylüdür ve vücudun 2/3 uzunluğundadır. Kuzey Yarımküre'de ılıman ve soğuk bölgelerde yer altında yaşarlar. Bazıları kış uykusuna yatarlar. *Arvicola, Fiber, Myodes* gibi cinsler bu familyaya bağlanır.

ARWIDSSON [*arvidssîn* ok.], **Adolf Ivar** (1791 - 1858), Fin'li yazar. Finlândiya'da Padasjoki'de doğmuş, Viipuri (Wiborg) de ölmüştür. 1817 de Turku (Åbo) üniversitesinde doçent olmuş, «Biz İsveç'li değiliz, Rus olmak da istemeyiz, biz Fin'li olmalıyız» diyen bir vatansever olduğu için Rus hükümeti tarafından görevine son verilmesi üzerine İsveç'e geçerek Stockholm kitaplığı müdürlüğüne getirilmiştir. İslanda belgelerine ait türlü kataloglar, Finlândiya hakkında da birçok yazılar yazmış, ve bazı metinler yayımlamıştır.

ARYA (İtal. *Aria*), geniş anlamı ile, bir saz veya ses ezgisi (bk. HAVA). XVII. yüzyılda yazılmış olan partita, süit v. b. gibi eserlerde raslanılan A. larda, öteki parçalarda olduğu gibi raks karakteri yoktur. Sözlü eserlerde de A. gene XVII. yüzyılda şekil almağa başlamıştır. Tek kısımlı A., yerini, zamanla, A-B-A kalıbındaki yeni bir tipe bırakmıştır. A. da capo adı verilen bu yeni A. nın ilk izlerine Stefano Landi'nin *San Alessio* adlı operasında raslanır (1634). Scarlatti, Händel ve ilk operalarında Mozart, bu tertibi kullanmışlardır. A. da capo'nun esas elemanlarından biri de. A. melodisinden faydalanılarak meydana getirilen ve parçaya başlangıç hizmetini gören ritornello'dur. Opera aryaları, zamanla, şarkıcıların meharetlerini göstermeğe yarar bir takım parçalar haline gelmiş ve böylece «Aria di bravura» meydana çıkmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra A., operalarda yavaş yavaş kullanılmamağa başlanmış, sonunda büsbütün kaldırılmıştır. Bununla beraber son devir eserlerinin bazılarında buna bir dönüş sezilmektedir.

A., oratoryo veya kantat gibi dinî musiki eserlerinde de bulunur. Bu A. lar, kuruluşları bakımından opera A. larından farklı olmamakla beraber, konuları dolayısiyle daha ciddî bir kendilik gösterirler. XVIII. yüzyıl dinî A. larındaki kontrapunt çalışmaları dikkatle incelenmeğe değer. Bach'da bunun en güzel örneklerini bulabiliriz.

İster tiyatroda, ister dinî musikide olsun, A. estetik bakımından, bir ruh halinin ifadesi için kullanılır ve bu yüzden, eylemin durmasına sebep olur. Tiyatroda bu, mahzurlu görülmüşse de, sanat anlayışının zamanla türlü değişikliklere uğradığını gözönünde tutmak gerektir.

ĀRYĀ SAMĀJ [*ārya samāc* ok.], bir Hint tarikatı. Gucerat'lı bir Brahman olan Dayanand Saraswati (1825-1888) tarafından kurulmuştur. Saraswati, Şiv dininde (b. bk.) büyümüş fakat sonra puta tapıcılığı reddetmiştir. Veda'larda insanlığın dertlerine çareler ve insanlığı ıstıraptan kurtarmak için yollar aramıştır. 1866 yılından sonra etrafına havariler toplıyarak Hıristiyanların kutsal kitaplarına karşı hücuma geçmiş ve Rig Veda'nın kendi fikirlerini berkittiğini, bütün modern keşifleri önceden tarif ettiğini söylemiştir. Veda'ların kastları reddettiğine dair iddiayı kabul etmemekle beraber bu dört bölümü toplumsal birlikler olarak korumuş ve bunlara girmeyi sınavlara bağlamıştır. Saraswati'nin bu fikirleri Brahman'ları kızdırdığından halka vaazlar vermiş ve birçok Samajes (birlikler) kurmuştur. A. Bra'ıma Samāj gibi eklektik (derleyici, seçici) olmayıp amacı daha dar, imanı bakımından daha kuvvetlidir.

ARYA-BHATTA (M. S. V. yüzyıl), Hintli astronom ve matematikçi. Ganj nehrinin yukarı kısmı kıyılarında, Pāṭalipatua'da 476 da doğmuştur. Eseri elimize geçmiş olan en eski Hint bilginidir. Zamanında bilinen matematik kurallarını manzum olarak beyitlerle bildiren *Aryabhatîyam* adlı eseri yazmıştır. Bu kitabın ilk kısmı astronomi ve sferik trigonometriden bahseder, ikinci kısmı da aritmetik, cebir, ve düzlem trigometri'ye ait 33 kural verir; ikinci derece denklemlerle birinci *n* tabiî sayıların üsler toplamı, ve sinus'lar cetveli buna dahildir. Eserin Sanskritçe metni 1874 te Leyden'da basılmıştır. İkinci bölümün Fransızca bir tercümesi de vardır (Paris 1879).

ARYA'LAR, beyaz ırktan olup Hint-Avrupa ana dilini konuşmuş olanlara ve bu ana dilden olma türlü dilleri bugün konuşanların hepsine birden, bazı kere, yanlış olarak verilen ad. Bk. aşağıdaki dil kısmı.

DİL. **Adı ve kavramı:** *Arya* (Sanskritçe *ārya* Avesta dilinde *airya*, Eski Farsça *ariya*, Eski Yunancada çoğul *Arioi*) özel isminin etimolojisi karanlıktır. Çok kere yanlış olarak «zadegân», «cesur» anlamlarına bağlamak istenen bu kelime, bazılarına göre, Sanskritçede «müsait» anlamına gelen *aryaḥ* kelimesiyle ilgisi muhtemel olduğundan «dost» anlamını da verebilir (Sanskritçede Veda dilini konuşanlara *ār*[*i*]*yaḥ* denirdi). Arya'ların, kendilerinden olmıyanlara, belki de «dost olmıyan, yabancı» anlamına olarak, **an-ārya* (Avest. *anairya-* ve *tuirya-* , Eski Yun. *Ariakos*'a karşılık *Anariakos*, Orta Farsçada ülke adı olarak *Ērān* [< Avest. *Aryāna*]a karşılık *Anērān*, Yenî Farsçada *Īrān*'a karşılık *Tūrān* [< *Tūryāna*]) demeleri bu etimolojiyi destekler. Dilcilikte *Arya* adı, eskiden bütün Hint-Avrupa dilleri (bizde eskiden: «Arî diller») ve bunların ortak kaynağı olan Ana Hint-Avrupa dili (Urindogermanisch, l'Indo européen commun, parent Indoeuropean) için kullanılmış ise de, bugün bu dil ailesinin yalnız Hint ve İran kollarını (Indo-Iranien) birarada adlandırmağa yarar. Buna göre «Arî diller» deyimini bu anlama sınırlamak gerekir «Arya dili» (Arisch) terimi de Hint İran dillerinin ortak kaynağı olan ana dili anlattığı gibi, «Arya dilleri» dediğimiz zaman bu ana dilden olma dilleri anlamalıyız.

Arya birliği ve en eski anıtları: Hint- Avrupa dil ailesi içerisinde bir birlik teşkil eden Arya dilleri, ana kütleden ayrıldıktan sonra uzun zaman birarada yaşamışlar ve özel bir şekilde gelişmişlerdir (aşağıya bk.). Eski Hint-İran kültür birliğinin tanıtları Arya dilinde bulunmaktadır: meselâ, tarım terimlerinden Skr. *gōdhūma*, Yeni Fars. *gandum* = buğday, Skr. *bhañgha*, Avest. *banha* = kendir, Skr- *māṣha*, Yeni Fars. *māş* = fasulye; din terimlerinden Skr. *hōtār-*, Avest. *zaotār-* = kurban sunan kâhin, Skr. *atharvan*, Avest. *aϑaurvan* = papaz, Skr. *yajña*. Avest. *yasna* = kurban, ain, Skr. *sōma*, Avest. *haoma* = mukaddes bitki, Skr. *yama*. Avest. *yima* = cehennem tanrısı Skr. *asura*, Avest. *ahura* = cin, ruh.

Şimdiye kadar, Arya dilinin en eski belgelerine eski Mezopotamya ile Suriye'de raslanmıştır. M. Ö. 1760 yıllarına doğru Babil'de bir hüküm sürmüş olan Kas (Kaššu Cosséen, Cassite; bk. F. Delitzsch: *Die Sprache der Kossäer*, Leipzig 1884) sülâlesinde *şūmali* (*şimaliā* = karlı bir dağ tanrıçasının adı; krş Skr. *Himālaya* = *hima* [Avest.**zəma*] = soğuk *ā-laya* = mesken), ve *şuriāş* (= güneş tanrısının adı; krş. Skr. *sūrya* = güneş) gibi Hintçe adlar kullanılmış, M. Ö. 1360 yıllarında da Mitanni'ler Hitit'lerle imzaladıkları barış antlaşmasında *İndra*, *Varuna*. *Naşatyaş* gibi Hint asıllı tanrılar üzerine yemin etmişlerdir (bk. S. Konow: *The Aryan Gods of the Mitanni People*. Christiania 1921). Gerek Kas, gerekse Mitanni dilindeki bu adlar, Arya grupunun h- esaslı İran kolundan değil, s- esaslı Hint bölümünden (krş. Kas. *şuriā-*, Skr. *sūrya*, fakat Avest. **hūrya*; Mitan. *naşatya-*, Skr. *nāsatya-*, fakat Avest. *nånhaiϑya-*) olduğu gibi, Mitanni'li bilgin Kikkuli'nin at bakımı hakkında yazdığı eserde geçen *aika* = 1, *satta* = 7 gibi sayı adları da Hint koluna aittir (krş. Skr. *eka-*, Avest. *aeva* = 1, Skr. *sapta-* [Prākrit *satta-*]. Avest. *hapta* = 7). Tarihe giren en eski İran dili, M. Ö. 835 yılında Asur kıralı Salmanasar III. ün bir yazıtında bugünkü Rumiye (Rezaiye) dolaylarında bulunduklarına işaret edilen Med (Mada) lerin dilidir; sonra VIII. yüzyıldan başlıyarak Ahaimaniş hanedanının kullandığı Eski Farsça ile Avesta dili, daha sonra VIII. yüzyıl sonunda da güney Rusya'ya akın eden İskit'lerle Sarmat'ların dili gelir. Eski Anadolu'da Kappadokia (İranca: Katpatuka) ve Kommagene (Asurca: Kummuḫi) dilleri üzerindeki İran etkisini de bu arada anmak gerekir.

Yayılma alanı ve kolları: Arya dilinin ana yurdu meselesi, Hint-Avrupa ana dilinin yurdu meselesine bağlıdır (bk. HİNT-AVRUPA DİLLERİ). Bu dilden çıkan kolların Mezopotamya'ya, İran'a ve Hindistan'a hangi yoldan gelip girdiği kesin olarak belli değildir: belki Kafkas dağlarını aşarak, belki de daha kolay bir yol seçip, Hazer Denizinin kuzey kıyısını boylıyarak gelmişlerdir. Bütün İran yaylası (İran, Belucistan, Afganistan) na hakim olmak istiyen İranlı oymaklar tarafından kovalanan Hintliler, doğu Afganistan'dan geçerek M. Ö. 2000 veya 1500 den birkaç yüzyıl önce Pencap (Pañjāb) a girmişlerdir. *Ṛgveda*'nın en eski kısımları bu tarihten kalmış olsa gerek. Arya dilinin bölümünden evvelki son durağı olarak da kuzeydoğu İran (Sogdiana, Baktriana) gösterilebilir. Burada Arya dili ikiye bölünerek, bir kolu (Irano-Aryan; İran'da başka aileden dil bulunmadığı için sadece *İranca* demek kâfidir; *Batı Arîce* (Westarisch]), geniş anlamdaki İran topraklarında kalmış, öbür kol (Indo-Aryan; Indoarisch; Hint'te başka aileden diller bulunduğu için sadece *Hintçe* demeyip *Hindistan Arîcesi* veya *Hint-Arya* şeklinde ayırtlamak gerekir; *Doğu*

Arice [Ostarisch]) ilerliyerek Hindistan'a girmiş, orada bulunan Mohenjodaro ile Harappa (b. bk.), medeniyeti dili (Proto'Indus) ve Dravid dil ailesi ile karşılaşmasına rağmen, İran kolundan daha muhafazakâr kalmıştır. İran kolu ise *Ön-İran* (Proto-Iran) devrini geçirdikten sonra, bundan, küçük bir bölüm ayrılarak Pamir'lerin hemen güneyinde şimdiki Dardistān'a girerek orada Türk-Çin-Hint dilleri sınırında müstakil bir dil olan Buruşaski veya Verşink dili (bk. D. L. R. Lorimer: *The Burushaski Language*, 3 cilt, Oslo 1935-38) ve belki de Türkçe ile karşılaştıktan sonra (krş. Dardu dillerinden Shiṇā *çimar*, Buruşaski *çhumar*, Türk *temir*) özel bir gelişim göstermiştir. Bugün Hint-Arya dillerinden sayıldığı halde (krş. Shiṇā *satt*, Skr. *sapta*, Prākrit *satta*, fakat Avest. *hapta* = 7 ; Buruş. *thalō*) bu kol içerisinde ayrıksı kalan Dardu (Dardistān) dilleri gerçekte Hint ve İran kolları arasında bir geçiş teşkil eder. İran dillerinden sayılan «Hint-İran sınır dilleri» (aşağıya bk.) de böyledir. İran yaylasında kalan asıl İranca'dan, bir zaman sonra bir bölüm daha ayrılarak Pamir bölgesine girmiş, ve özel bir gelişmeden sonra, bugün Galça (= dağlık bölge) dilleri denilen grupu meydana getirmiştir, ki esas bakımından İranca, yani h- esaslıdır (krş. Galça dillerinden Vaḫî *hüb*, Şuğnî *vüwd*, Avest. *hapta*, Yeni Fars. *haft* = 7). XX. yüzyıl başlarında kalıntıları Doğu Türkistan'ın güneybatısından meydana çıkarıldığı zaman *Kuzey Arice* (Nordarisch) adı verilen dil, Orta İrancanın bir kolu olup (krş. Saka *hēna*, Avest. *haēnā*, Eski Fars. *hainā*, fakat Skr. *sēnā* = ordu) bugün *Saka* veya *Orta Saka* dili adiyle tanınmaktadır.

Arya dillerinin başlıca bölümleri şöyledir (tam sınıflama için bk. HİNT-ARYA DİLLERİ, ve İRAN DİLLERİ):

I — Hint-Arya dilleri: A — *Eski Hintçe:* Veda dili, Sanskritçe. B — *Orta Hintçe:* Prākrit dilleri (Pāli; Māgadhī, Ardhamāgadhī, Māhārāṣṭrī, Śaurasenī, Paiśacī), Apabhraṁśa (b. bk.) dilleri. C — *Yeni Hintçe:* 1 — Dış çevre dilleri: a — Kuzeybatı grupu: Lahnda veya Batı Pañjābī (Mūltanī, v. b.), Sindhī (Vichōlī, v. b.), b — Güney grupu: Marāṭhī (Dēśī Kōṅkaṇī, v. b.), Siṁhalī, Maldivī, c — Doğu grupu: Oṛiyā, Bihārī (Maīthilī, Magahī, Bhojpurī), Bengalī Assamī. 2 — Orta çevre dilleri: Doğu Hindī (Awadhī, Baghēlī, Chhattīsgaṛhī). 3 — İç çevre dilleri: a — Merkez grupu: Batı Hindī (Hindōstānī, Urdu; Braj Bhārkhā, v. b.), Pañjābī (Ḍōgrī, v. b.), Rajasthānī (Mārwārī, Jaipurī v. b.) Gujarātī, Bhilī, Khandēśī, b — Pahāṛī grupu: Doğu Pahāṛī veya Nēpālī, Orta Pahāṛī, Batı Pahāṛī (Jaunsārī, Sirmaurī, v. b.). 4 — Romany (Çingenece ve Poşa). 5 — Dardistān dilleri: Kāfir (Bashgalī, Wai-ala Veron, Kalāshā, Gawarbatī, Pashai), Khōwar, Dard (Shiṇā, Kāśmīrī, Kōhistānī, v. b.).

II — İran dilleri: A — *Eski İranca:* İskit, Sarmat, Eski Saka, Alan, Eski Fars, Avesta dili (Gāthā Avesta, ve Sonraki Avesta). B — *Orta İranca:* Parth, Soğud, Orta Saka, Orta Ḫᵛarezmī, Orta Fars veya Pehlevî (Yazıt Pehlevîcesi [Pahlavīk Parsīk], Turfan Pehlevîcesi, Kitap Pehlevîcesi [Huzvarišn, Pāzand]). C — *Yeni İranca:* 1 — Yeni Farsça: a — Edebî Farsça, Tācīkī (ve Yahudi Tacikçesi), b — Merkez diyelekleri: Kâşânî, Mahallatî, Gebrî, Nēyinî, Sivendî, Isfāhānî, Şirazî, Gūrānî, Avromānî, v. b. c — Hazer diyelekleri: Tatî (ve Dağıstan Yahudi Tatçası), Tāl̈işî, Gilānî, Lahicānî, Māzenderānî, Semnānî, Asterabādî. 2 — Kürtçe: Kırmāncî, Mukrî, Kurdî Lurî, v. b. 3 — Zāzā'ca veya Dımlî. 4 — Belūcî: Leğarî, Marrî; Mekrānî. 5 — Afganca: Peştū, Peḫtū. 6 — Galça veya Pamir dilleri: Vaḫî, İşkāşamî, Zēbakî, Sanglicî, Mincānî, Mungî, Yidğā, Şuğnî, Roşānî, Sarikolî, Yāzğulāmî, Vancî, v. b. 7 — Hint-İran sınır dilleri: Paraçî, Ormuṛî, Barakî v. b. 8 — Yağnōbî. 9 — Oset: Tagaur; Digor, Tual.

Bugün yaşamakta olan Arya (Yeni Hint ve Yeni İran) dilleri, % 90 ı Hint yarımadasında olmak üzere, 250 milyondan fazla bir topluluk tarafından konuşulmaktadır. Eskiden de olduğu gibi (Veda, Sanskrit, Avesta), bu dillerden birçoğu medeniyet, din ve devlet dilleridir. Kullandıkları yazılar için bk. ALFABE.

Arya kollarının ortak nitelikleri: Arya dilleri Hint-Avrupa dil ailesinin «satem» grupu içerisinde Balt-İslâv ile Thrak-Ermeni kolları arasında yer alır. Hint-Avrupa ana dilinin palatal k̑ sesi, belli şartlar altında, «centum» grupunda k ile karşılandığı halde, «satem» grupunda s/ş olmuştur, meselâ Hint-Avr. **k̑m̥tóm*, «centum» grupunda Tohar. *känt*, Yun. *(e-)katon*, Lât. *centum*, Eski İr. *cēt*, Got. *hund* «satem» grupunda ise Skr. *śatam*, Avest. *satəm*, Eski İslâv. *sŭto*, Litvan. *šimtas* = 100. Böyle olmakla beraber, bu kuralın çerçevesi içerisinde, Arya dillerinin bir özelliği olarak, Hint-Avrupa ana dilinin k̑ fonemine karşılık bu dillerde bazı kere h, z, (d) sesleri bulunur, meselâ «yürek» karşılığı olarak Hint-Avr. **k̑ered-*, «centum» grupunda Hitit. *kardi-*, Yun. *kardia*, Lât. *cor(da)*, Eski İr. *cride*. Got. *hairto*, «satem» grupunda Erm. *sirt*, Eski İslâv. *srŭdĭce*, Litvan. *sirdis*, fakat «satem» den olduğu halde Skr. *hr̥dayam*, Avest. *zərəδaēm*, Yeni Farsca. *dil*.

Arya dillerini Hint-Avrupa dil ailesinin öbür kollarından ayıran başlıca özellikler şunlardır: 1 — Hint-Avrupa ana dilindeki e, o, ve ē, ō vokalleri bu dillerde a, ā (Hint-Avr. ai, ei, oi, əi, > Skr. e, Eski Fars. ai, Avest. aē; Hint-Avr. au, eu, ou, əu > Skr. e, Eski Fars. au, Avest. aō) olmuştur, meselâ Hint-Avr. **bherō*, Yun. *pherō*, Lât. *fero*, fakat Skr. *bharāmi*, Avest. *barāmi* = taşırım; Hint-Avr. **ĝeno*, Yun. *genos*, Lât. *genus*, fakat Skr. *janah*, Avest. *zana-* = soy. 2 — Hint-Avrupa ana dilindeki hafif ĭ (ə) değerinde olan «schwa indogermanicum», öbür kollarda a olduğu halde Arya dillerindeki karşılığı i'dir, meselâ Hint-Avr. *pətēr*, Tohar. *pātar*, Yun. *patēr*, Lât. *pater*, Eski İr. *athair*, Got. *fadar*, Skr. *pita*, Prākrit. *piyā*. Avest. *pita*. Eski Fars. *pitā*, Pehlevi. *pit*. Oset. *fidä* = baba. 3 — Bu dillerde bh + t, bh + s gibi «soluklu sonore» + sourd fonem grupları sırasiyle bdh, bzh tipinde sonore + «soluklu sourd» fonem gruplarına çevrilmiştir (Bartholomae kanunu), meselâ Skr. **dr̥bhta-* yerine *dr̥bdha-* = toplu, Skr. *budh* (= uyanmak) + *ta* (= passif geçmişlik participium'u soneki) = *buddha* (= uyandırılmış), Avest. *aogžha* yerine *aoγža* = dedin, Gāthā Avest. *aogədā*. fakat Sonraki Avest. *aoχta* = dedi. 4 — Hint-Avrupa ana dilindeki l'ye karşılık Arya dillerinde çok kere r bulunur, meselâ Hint-Avr. **ulqᵘos*, Arnavut. *ulk*, Got. *wulfs*, Eski İslâv. *vlükŭ*. fakat Skr. *vr̥kah*. Avest. *vəhrkō*, Pehlevi. *gurk*. Yeni Fars. *gurg* = kurt; Hint-Avr. **leuq-*, Erm. *lois*, Yun. *leukos*. Lât. *lux*, fakat Skr. *rōças-*, Avest. *roacah-*, Eski Fars. *raucah-*. Yeni Fars. *rauşanī* = ışık: Bu l, r karışıklığı Arya dillerinin bir kısmında (Vedik ve Avestik) vardır, meselâ Vedik *rēḍhi*, fakat Skr. *lēḍhi* = yalar, Avest. *raēzaⁱte* = yalarlar, fakat Yeni Fars. *liştan* = yalamak. Hint-Avr. **leiĝh-*. 5 — Hint-Avrupa ana dilinndeki s fonemi. Arya dillerinde i, u, r, k seslerinden sonra ş sınıfı (Skr. ş, Avest. š) fonemlerine çevrilir, meselâ Yun. *tharsos* = cesaret, Got. *(ga-)dars* = cesaret

ederim, fakat Skr. *dharṣati* = cesaret etmek, Avest. *daršiš* = şiddetli; Lât. *voxo* [vokso ok.], fakat Skr. *vakṣyāmi*, Avest. *vaχšya* = bağıracağım, söyliyeceğim. 6 — Arya dillerinde - a, - a, - i - u, ile biten isim temalarının çoğul genitif'i, içinde fazla bir - n - bulunan - n - am bitimliğini alır, meselâ Skr. *bhagānām*, Eski Fars. *bagānām* = ilâhların. 7 — Arya dillerinde - a temalı isimlerin tekil genitif - ablatif'i Skr. de - āyāḥ, Eski Fars. da - āyā, Avest. da da - ayå bitimliğini alır, meselâ Skr. *sēnāyāḥ*, Eski Fars. *haināyā*, Avest. *haənayå* = ordunun. 8 — Bu dillerde -i (- u) temalı isimlerin tekil lokatif hali - au bitimliğini alır, meselâ Skr. *vasāu*, Avest. *vaŋhāu* = iyide. 9 — Arya dillerinde - a temalı isimlerde birçok haller (tekil instrumental datif, genitif, lokatif) - āy esaslı bitimlik alırlar, meselâ Skr. *sēn-ayā*, Avest. *daən-aya* = imanla. 10 — Fiillerde kök tekrarlaması yoliyle yapılan intensif şekiller yalnız Arya dillerinde tam olarak gelişmiştir, meselâ Skr. *dediṣ-te* = gösterir, Avest. *daēdoiš-t* = göstermiştir. 11 — Hint - Avrupa ana dilinde - o esaslı tekil ve çoğul 3. şahıs emir kipi Arya dillerinde - u esaslıdır, meselâ Hint - Avr. **bharatōd*. Yun. *pheretō* ile *pherontō*, Lât. *fertō* ile *feruntō*, fakat Skr. *bharatu* ille *bharantu*, Eski Fars. *baratuv*, Avest. *baratu* ile *barəntu* = taşısın, taşısınlar (Hititçe de - u esaslıdır. meselâ *kuantu*, *kunantu* = vunsunlar). 12 — Arya dillerinde - ya ekiyle yapılan bir passif şekli vardır, meselâ Skr. *han-ya-*, Avest. *ǵan-ya-* = dövülmek. 13 — Bu dillerde - i - ekli bir passif aorist görülür, meselâ Gāthā Avest. *vačī*, Skr. *avāci* = çağırıldı. 14 — Aynı dillerde - yā optatif soneki, aktif ikil ve çoğul şekillere de teşmil edilmiştir, meselâ Skr. *syāma* [*<*sīma*], Avest. *hyāma*, = olalım, krş. Lât. *sīmus*. 15 — Arya dillerinde bazı şekiller arasında yakın bir paralellik göze çarpar, meselâ 1. şahıs zamiri, tekil nominatif ve tonlu akkusatif: Skr , sırasiyle, *aham* ve *mām*, Avest. *azəm*, *mąm*, Eski Fars. *adam*, *mām*. Bundan başka, Arya dillerinin kelime hazineleri de o kadar yakındır ki, bazı kuralları göz önünde bulundurmak suretiyle *Veda* ile *Avesta* metinleri bir dilden öbürüne kolayca çevrilebilir. Kelime yapısı bakımından da her iki kol arasında benzerlik vardır, meselâ Skr. *ā-pūrvyam*, Aves. *ā-pourvīm* = en önde, ilk olarak. Sintakste benzerlik göze çarpar, meselâ mutlak (absolut) lokatif'le mutlak genitif kullanılması, ve bitişen (enklitik) şahıs zamirlerinin tekil genitif ve datif şekillerinin akkusatif olarak değerlendirilmesi, meselâ çoğul 1. şahısta Skr. *naḥ*, Avest. *nā*. Mecazlı deyimlerde de paralellik vardır, meselâ Avest. *agənyā-*, Skr. *aghnyā-* = süt veren inek, *Veda*'da = bulutlar ve ırmaklar. Arya dilleri morfolojik gelişme bakımından çok zengindir, ve ancak Eski Yunanca, isim - sıfat morfolojisi bakımından da Balt - İslâv kolu bu dillerle boy ölçüşebilir. Böyle olmakla beraber, Hint bölümündeki fiil morfolojisi, Vedik devirden sonra fakirleşmiştir. Fonetikte konson sistemi, hususiyle Sanskritçedeki sistem, bu dil ailesini meydana getiren kollardaki duruma bakarak, Hint - Avrupa dilindekine çok daha yakındır.

Kollar arasındaki esaslı farklar: Vokalizm alanındaki başlıca farklar şöyle özetlenebilir: Hint-Avrupa ana dilindeki a, e, o vokallerinin Arya grupunda yalnız a vokali ile temsil edilmesi Hint-Avrupa etütlerinin ilk safhasında dilcileri birçok yanlışlara düşürmüştür (Hint-Avrupa dilinin vokal sistemi ve «konson schwa»ları hakkında yeni bilgi için bk. J. Kuryłowicz: *Etudes indoeuropéennes. I*, Kraków 1935, s. 27-130). Hint kolunda vokal sistemi a, ā, i, ī, u ū, sonant olarak da ṛ, ṝ, ḷ, ḹ, Eski Farsçada da a, ā, i, ī, u, ū fonemlerine sınırlandığı halde, Avesta bölümünde a, ā, e, ē, ə, ə̄ (= a ile u arası ı) o, ō å (uzun ve labial a = ɔ̄), ą (nazal a), i, ī, u, ū şeklinde vokal bolluğu vardır, fakat bunların çoğu sonradan olmadır. Avesta dilindeki e ve o vokalleri Hint Avrupa ana dilinin e ve o vokallerinin karşılıkları değildir, meselâ Avest. *yeze* = saygı gösteririm, Skr. *yajāmi* = kurban ederim, Eski Yun. *azomai* [< * *i̯ag-i̯o-mai*] = saygiyle dururum (bu misalde Hint-Avrupa a vokali Avesta dilinde y'den sonra palatal değere geçerek e olmuştur): Avest. *vohu*, Skr. *vasu-*, Eski Yun. *eus*[< * *F̌esus*] = iyi (bu misalde de Hint Avr. a vokali Avesta dilinde v'den sonra labial değere geçerek o olmuştur); Avest. *yasnəm*, Vedik *yajñám*, Skr. *yájñam* = kurban (burada da, vurgunun ilk heceye kayması, Avestik kelimedeki vurgusuz ikinci vokali a > ə şeklinde zayıflatmıştır). Avesta dilindeki ą vokali a + nazal birleşmesinden meydana gelmiştir. meselâ Avest. *mąθra*, krş. Skr. *mantra-* = söz. Aynı dildeki å vokali, a + ŋh (Ana Arya s) den ve nazal + patlayıcı fonem grupundan evvel gelir. meselâ Avest. *åŋhō*, Skr. *āsaḥ* = ağzın (genitif), Avest. *mazánt-*, Skr. *mahānt-* = büyük. Avesta dilinde, fazla olarak, İrcede ve Germen dillerindeki gerilek benzeşme (assimilation regressive, Umlaut) de olduğu gibi, «bulaşma (infection) vokalleri» türemiştir, meselâ Avest. *bavaiti* [Skr. *bhavati*] = olur, Avest. *haurva* Skr. [*sarva*] = bütün; bu misâllerden ilkinde, son i'nin gerilek etkisiyle kelimenin içinde parazit bir i, ikincisinde de v'nin gerilek etkisiyle parazit bir u türemiştir.

Konsonantizm alanına geçtiğimizde, Avesta dilinin bir takım sızıcı, dişler arası, ve yarı-«sonore» fonemler türettiğini görüyoruz: χ, γ, ϑ, δ, f, w, ž, χᵛ, ṯ (yarı-«sonore»). Buna karşılık Hint kolu da, Hindistan'ın linguistik alttabaka (substratum)sını teşkil eden dillerin etkisiyle, damak tepesinden söylenen (cacuminal, cerebral, retroflex) fonemler meydana getirmiştir: ṭ, ṭh, ḍ, ḍh, ṇ, ṛ, ṣ, ṧ. Bunlar belli fonemler (bu arada hususiyle r, ḷ,)den sonra meydana gelen seslerdir: meselâ, r'den sonra, Skr. *parṇa-* = kanat, fakat Avest. *pərəna-*, *pərənå-*; l + dental veya s > cerebral ve l düşer (Fortunatov kanunu): Skr. *jaṭhara* = karın (= -lth > ṭh; krş. Got. *kilþei* = rahim). İki kolun konson sistemleri arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1 — Hint kolu Hint-Avrupa ana dilindeki bh, dh, gh v. b. soluklu (aspiré) konsonları muhafaza ettiği halde, bu aspirasyon İran kolunda kaybolmuştur: meselâ Skr. *bharāmi*, Avest. *barāmi* = taşırım. Bundan başka, belli şartlar altında ph > f, th > ϑ, kh > χ olur: meselâ Skr. *sakhā-*, Avest. *haχa-* = dost; Skr. *sapham*, Avest. *safəm* = nal; Skr. *gāthā-*, Avest. *gāϑā* = ilâhi. 2 — Karakteristik bir değişim de, belli şartlar altında s foneminin İran kolunda h olmasıdır: meselâ Skr. *Sindh*. İran. *Hind*; Skr. *sadas*, Avest. *hadiš* = oturacak yer; Skr. *sahasra-*, Avest. *hazaŋra-*, Yeni Fars. *hazār* = 1000. S sesi, patlayıcı fonemler (p, t, k, v. b.) den ve n'den evvel geldiği zaman s olarak kalır: meselâ Skr. *asti*, Avest. *asti*, Eski Fars. *astiy* = dir. Aynı s, dudak seslerinden sonra İrancada š olur: meselâ Skr. *drapsa-*, Avest. *drafšo-* = bayrak. 3 — Hint-Avrupa ana dilindeki k̑ sesi, belli şartlar altında, Hint kolunda, değeri s ile ş arasında bulunan palatal ś, İran kolunda da s olmuştur: bk. yukarıdaki «centum» - «satem» misalleri. 4 — Hint-Avrupa ĝ > Skr. j [Türkçe c ok.], Avest z (n'den evvel š): meselâ

Lât. *genuī*, Skr. *jāyatī*, Avest. *zayata*, Yeni Fars. *zādan* = doğdu; Lât. *gnōsc-*, Skr. *-jñās*, Avest. *χšnāš-* = bilmek. 5 — Belli şartlar altında, Hint-Avrupa q > Skr. k, Avest. χ: meselâ Hint-Avr. * *qar-t*, Skr. *kratu-*, Avest. *χratu-* = manevî kuvvet. Yeni Fars. *ḫirad*. 6 — Hint-Avrupa ĝh > Skr. h, Avest. z: meselâ Hint-Avr. * *eĝhom*, Lât. *ego*, Skr. *aham*, Avest. *azəm*, Eski Fars. *adam* = ben. 7 — Her iki kolda da, belli şartlar altında (a [< Hint-Avr. e], i, y'den evvel: Palatalizasyon kanunu [Palatalgesetz]), Türkçe c ve ç değerlerinde (transkripsiyonda, sırasiyle, Skr. j ile c; Avest. ǰ ile č) olan fonemlerle h, ana Hint-Avrupa velar (ĝ, ĝh, q) ve labiovelar (ĝᵘ̯, ĝᵘ̯h, qᵘ̯) fonemlerden palatalizasyon (q > k' > Skr. c, Avest. č; ĝ > g' > Skr. j, Avest ǰ; ĝh > g'h > ǰh > Skr. h, Avest. ǰ; qᵘ̯, ĝᵘ̯ ve ĝᵘ̯h bu halde q, ĝ ve ĝh gibidir) yoliyle meydana gelmiştir: meselâ: Hint Avr. **peṇqᵘ̯e*, Yun. *pente* Lât. *quinque*, Skr. *pañca*, Avest. *panča* = 5; Hint-Avr. **gᵘ̯īᵘ̯o-*, Lât. *vīvus*, Skr. *jīvaḥ*, Avest. *ǰvō* = sağ; Hint-Avr. **gᵘ̯hen-*, Hitit. *kuenzi*, Skr *hanti*, Avest. *ǰainti* = vurur.

Bu başlıca kanunlardan başka belli şartlar altında, her iki kol arasında daha birçok konson değişimleri vardır: meselâ Skr. *mīḍham*, Avest. *miždəm* = ücret (ḍh: ž); Skr. *svapnas*, Avest. *χᵛafnō* = uyku (sv: χᵛ); Skr. *sakha*, Avest. *haši* = dost (kh: š); Skr. *matsya*, Avest. *masya* = balık (t: s); Skr. *dips-* Avest. *diwž-* = aldatmak (p: w; s: ž); Skr. *aśva*, Avest. *aspō* = beygir (v: p); Skr. *dviš*, Avest. *bis* = iki kere (dv: b); Skr. *vasav-*, Avest. *vaŋhav-* = iyi (s: ŋh); Skr. *mṛta-* Avest. *məša* = ölüm, ölü (ṛt: š); Skr. *citti-*, Avest. *čisti* = düşünce (tt: st); Skr. *tējaḥ*, Avest. *taēža-* = sivrilik (j: ž); Skr. *dahati*, Avest. *dažaⁱti* = yanar (h: ž); Skr. *smasi*, Avest. *mahi* = biziz (sm: m); Skr. *srōtas*, Eski Fars. *rauta* = ırmak (sr: r); Skr. *šaṭ* [< **sᵘ̯eks*], Avest. *χšvaš* = 6 (Avesta'da protetik χ fazlalığı); Skr. *acyavam*, Eski Fars. *ašiyavam* = yürüdüm (c: š); Skr. *praśna* Avest. *frašna* = soru (p: f; s: š); Skr. *kšiṇāti* = yok eder, Avest. *χšyō* = yoksulluğun (kš: χš) ile Skr. *rakšas*, Avest. *rašō* = işkence (kš: š) misallerinde Hint-Avrupa qᵘ̯hþ ile k̑þ seslerini Skr. aynı fonemle (kš) karşıladığı İranca ise ayrı ayrı (χš ve š) tuttuğu için, bu noktada İran kolu daha muhafazakârdır. Arya grupunun iki kolu arasındaki fonetik değişmeler için bk. A. V. W. Jackson: *Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*, Stuttgart 1892; Ch. Bartholomae: *Vorgeschichte der iranischen Sprachen* (W. Geiger ile E. Kuhn'ın «Grundriss der iranischen Philologie» adlı eserinde, cilt I, Stras bourg 1895).

İran kolunun Eski Farsça bölümüne gelince, bunun fonetizmi oldukça basit ve daha sonraya aittir (vokaller: uzun ve kısa olmak üzere a, i, u). Arya grupunun içerisinde başlıca özellikleri şunlardır: Skr. s, j h, Avest. s, z'ye karşılık Eski Fars. ϑ, d: meselâ Skr. *śaṃsati*, Avest. *saṅhaiti*, Eski Fars. *ϑātiy* = söyler; Skr. *hasta*, Avest. *zasta*, Eski Fars. *dasta* = el; Skr. *jan-*, Avest. *zan-*, Eski Fars. *dan-* doğurmak. Bundan başka, Skr. tr, Avest. ϑr, Eski Fars. š karşılaşması vardır: meselâ Skr. *putra*, Avest. *puϑra*, Eski Fars. *puša* = oğul. Başka ufak tefek özellikleri de göze çarpar: meselâ h (Arya: s) nin düşmesi, *ahmi* yerine *amīy* = ben im; bazı kere de dv ses bileşimini Avesta b sesiyle karşıladığı halde, Eski Farsçanın Skr. ye uyması, Skr. *dvitīya*, Eski Fars. *duvitīya*, fakat Avest. *bitya* (Gatha: *daibitya-*) = ikinci, gibi. Eski İrancanın bu iki kolu arasında da kelime hazinesi bakımından da farklar vardır: meselâ «söylemek» anlamına Avesta dili *vač-* kökünü kullandığı halde, Eski Farsça *gaub-* der Med İrancasının etkisi altında kalmış olan Eski Farsça'da birçok yabancı asıllı kelimeler vardır: *vazarka-*, Pehlevî *buzurg* = büyük, gibi. Bundan başka İran kolu, Hintçeden ayrı olarak, İslâvca ile ortak nitelikler gösterir, Medce *spaka* (Yeni Fars. *sabah*) > Rusça *soboka* dilinin de kuzeybatı İran'da gelişmiş olduğunu, Orta İranca'nın ayrı ayrı olarak güney ve kuzey bölümleri üzerine etki yapmış olması tanıtlar: meselâ Avest. *zərəd-*, Kuzey Orta İranca *zīrd*, fakat Güney Orta İranca *dīl*, Yeni Farsça *dīl* (z > d; rd > l) = yürek. Yine, «söylemek» anlamına Avest. *vač-*, Kuzey Orta İranca *vačēδ*, fakat aynı anlama Eski Fars. *gaub-*, Güney Orta İranca *gōwēδ*, Yeni Farsça *guftan*; bu misal, Yeni Farsçanın, Avesta dilinin değil, Eski Farsçanın devamı olduğunu gösterir. Din dili olduğundan dolayı, daha arkaik olan ve kuzeyde gelişen Avesta dilinin alttabakasında (Gāthā'da değil), hususiyle dağa ve dağcılığa ait bir takım yabancı kelimelerin bulunuşu dikkati çeker: *zarštva* = taş, *iškata* = kaya, *taēra* = tepe, *marəγa* = otlak, *tūtuk* = çamur, balçık, *fraorəpa* = dağ, *paurāna* = dağ sırtı, *fåṅkav-* = dağ tepesi, *vaēma* = kaya, gibi. Eski Farsça ile Avesta dilinin mukayesesi için bk. İRAN DİLLERİ.

Bugünkü durumu: Eski, Orta, ve Yeni olmak üzere üç devir geçirmiş olan Arya dillerinin Hint kolunda (bk. J. Bloch: *L'Indo-aryen du Veda aux temps modernes*, Paris 1924; G. A. Grierson: *The Linguistic Survey of India*, 11 cilt, Kalkuta 1903 - 1922), arazi bakımından bir gerileme kaydedilmemiştir. Tersine olarak, Hint'te bulunan öbür dil ailelerini (Dravida, Muṇḍā, v. b.) güneye doğru sürmekte veya yavaş yavaş sömürmektedir. Hint - İran dil çarpışması Afgan sınırında (bk. G. Morgenstierne: *Indo-Iranian Frontier Languages*, 2 cilt, Oslo 1929 - 1938) devam etmektedir. Hint kolu, bugün Seylân adasının güney kısmında, orta ve kuzey Hindistanda yayılmış, doğuda ve kuzeyde Tibet-Birman dillerine dayanmıştır. İran kolu (bk. W. Geiger ile E. Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*, 3 cilt, Strasbourg, 1895 - 1903) ise, batıda (Kürt, Zaza) ve hususiyle Kafkas'larla Türkistanda gerilemiş, Eski (İskit, Sarmat, v. b.), ve Orta (Saka, Soğud, v. b.) devirlerde genişçe yayılmış olan Kuzey bölümünü hemen tamamiyle kaybetmiştir. Soğud (bk. R. Gauthiot ile E. Benveniste: *Essai de grammaire sogdienne*, 2 cilt, Paris 1914 - 1929), Saka (bk. S. Konow: *Khotansakische Grammatik*, Leipzig 1941), Turfan Pehlevicesi (bk. P. Tedesco: *Dialektologie der westiranischen Turfantexte* [«Le Monde Oriental» dergisinde, Uppsala, cilt 15, yıl 1921, s. 184 - 258]) ve Orta Ḫᵛarezmī (bk. A. Zeki Validi: *Über die Sprache und Kultur der alten Chwarezmier*, ve W. Henning: *Über die Sprache der Chvarezmier* [her ikisi de «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» dergisinde, cilt 90, yıl 1936, s. *27 - 34]) dilleri, Türk diyelekleri tarafından tamamiyle sömürülmüştür. Soğud'cadan kalıntı olarak yalnız, Zerefşan dolaylarında konuşulan Yağnobî dili yaşamaktadır. Kafkas'larda Kuzey bölümün kalıntısı olarak da yalnız Oset'çeyi buluyoruz (kuzey ve güney kolları arasında ϑu: ḫ karşılaşması için krş. «dört» anlamına Avest. *čaϑwārō*, Soğud *čaftār*, Turfan Pehlevicesi *čafār*, [Saka: *tcahaura*], Yağnobî *tifār*, Oset *cuffar*, Pamir diyelekleri *čifūr*, *cabūr*, *cawār*, *safor*, v. b., fakat Güney Pehlevî *čahār*, Yeni Fars. *çahār*, Kürt *čuār*). Türkistan'da da, yalnız Farsçanın Tacikî bölümü kalmıştır. İran kolu bugün Pamir'lerden ve Hint - Afgan - Beluç sınırından Kafkas - Anadolu - Irak sınırlarına kadar yayılmıştır. Araya giren Türk, Kafkas,

ve Arap dilleri Hint-Avrupa ailesinin öbür kollarından ayırmıştır (bk. ASYA, diller haritası; ayrıca bk. HİNT-ARYA DİLLERİ, ve İRAN DİLLERİ).

ARYBBAS (yaklaşık olarak M. Ö. 390), Moloss'lar kıralı. Pyrrhos'un (b. bk.) ecdadından olup kırallığın kurucusu sayılır.

ARYEL, Uranus plânetinin etrafında dönen dört uydu (peyk) sundan en yakın olanın adı. A. in Uranus'un merkezine olan ortalama uzaklığı = 191 700 km ve dolanma müddeti 25 gündür. A. in hareketi retrograt olup 15. Kadirden bir yıldızınkine yakın parlaklıktadır. 1851 de Lassel tarafından keşfedilmiştir.

ARYKANDA, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir şehir. Örenleri, Beydağları'nın güney eteğinde. Arifköyü'nün (Antalya ili, Finike ilcesi) kuzeyinde bulunmaktadır.

ARYKANDOS, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir çay, Finike körfezine dökülen Yaşgöz çayının eski adı.

ARYMAKSA, eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde bir kasaba. A., Fethiye körfezinin batısındaki yarımadada (bugünkü Kapı Dağı) bulunan Lydai şehrine (b.bk.) bağlı idi ve bu yarımadayı karaya bağlıyan kıstakta bulunuyordu. Orada bugün de Bizans zamanından kalma bina izleri ve çok sayıda kayada oyulmuş mezarlar görülmektedir. A. adı şüphesiz çok eskidir. Ve bir eski Anadolu dilinden gelmedir.

ARZ: bk. YER.

ARZ ODASI (taht)

ARZ AĞALARI, Osmanlı İmparatorluğu saray teşkilâtında has odalıların ileri gelen dördü hakkında kullanılan bir deyim. Arz işlerinde kullanıldıklarından kendilerine bu ad verilmiştir. Bunların birincisine Has odabaşı, ikincisine silâhtar, diğerlerine çuhadar ve rikabdar denilirdi. Sonraları silâhtar daha üstün bir nüfuz elde etmiştir.

ARZ KÂĞIDI, Osmanlı İmparatorluğunda sadrazamların padişahlara yazdıkları yazıların yazıldığı kâğıt. Bu kâğıtlar 15×25 ölçümünde olurdu.

ARZ MANYETİZMASI: bk. YER MANYETİZMASI

ARZ ODASI, İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nın bölümlerinden biri. A. nın Osmanlı İmparatorluğu tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Fatih devrinden XIX. yüzyıla kadar sadrazam ile diğer büyük devlet adamları, yabancı devletlerin elçileri, arife günleri de şehzadeler A. da huzura kabul edilirler ve padişahla burada görüşürlerdi. A sarayın üçüncü büyük kapısı olan Babüssaade'den girilince hemen karşıdadır. Dik dörtgen şeklinde, kenarları ravaklı ve geniş saçaklı olup yapılışı XV. yüzyıla aittir ve klâsik üslûptadır. Kemerleri beyaz mermer ve kırmızı somakidendir. Dört tarafında ikisi mermerden yirmisi somakiden 22 direği vardır. Fatih devrinde yapıldığı sanılmaktadır. Sonraları birkaç kere onarılmıştır. İkisi Babüssaade'ye, birisi de karşı tarafa açılır üç kapısı vardır. Ön yüzünde değerli çini levhalar, sağ tarafta da XVI. yüzyıldan kalma güzel bir çeşme bulunmaktadır. A. nın içi küçük bir salondan ibarettir. Sol taraf köşesinde sedir şek-

ARZ ODASI (dış görünüş)

linde ve üzeri kubbeli bir taht vardır. Bu, Mehmet III. tarafından yaptırılmıştır. Tahtın örtü ve yastıkları, odanın perdeleri ve sair eşyası baştanbaşa inci ve zümrüt ile işlenmiş olup çok değerli halılarla ihtişamlı bir şekilde süslenmiştir. Tahtın yanında bronzdan yapılmış süslü bir ocak bulunmaktadır. Dışarı çıkılacak kapının yanında iç tarafta küçük bir çeşme vardır. Salon içinde konuşulan sözlerin dışarıdan işidilmemesi için bu çeşmenin akıtıldığı rivayet edilmektedir. 1856 yılındaki yangında oda yanmış, taht ile ocak güçlükle kurtarılmıştır. Yangından sonra yetkili eller tarafından Ampir üslûbunda yapılan onarma ile oda bugünkü şeklini almıştır. A. nın kapısının üzerinde ve dış dıvarlarında birkaç yazıt vardır.

Padişah bu odaya göğsü elmaslarla süslü özel bir elbise ile ve başında humatüyü ile süslü bir sorguç bulunduğu halde gelir. inci ve sair değerli taşlarla işlenmiş kıymetli örtüler serili muhteşem tahtına otururdu. Sadrazam, Şeyhülislâm, ileri gelen devlet adamları büyük üniformalarını giymiş olarak huzura girerler ve yer öperlerdi. Yabancı elçiler huzura girince, rikab-ı hümayun ağaları elçilerin kollarından tutarlar, padişahın karşısına kadar bu suretle yürütürler ve yer öptürürlerdi.

ARZ VE TALEP (Ekonomi), *Arz*, satılık ihtiyaç eşyasının piyasada sürülen miktarını, *talep* de bu eşyaya olan istek miktarını ifade eder. Bir malın piyasaya sürülen miktarı, alıcıların isteğine yetecek miktarda değilse o malın fiatı yükselir, fakat malın miktarı alıcıların isteğinden fazla ise fiatı düşer. Başka bir deyimle «*talep* arttıkça eşyanın fiatı da o nisbette artar; *arz* arttıkça eşyanın fiatı o nispette düşer». Buna ekonomide «Arz ve Talep kanunu» denir. Ancak, arz ve talebin fiat üzerindeki etkisinin bu şekilde ifadesi basit ve sathîdir ve bugün itibardan düşmüştür. Gerçekten, meselâ bir memlekette buğdayın piyasaya sürülen miktarı yarı yarıya azalsa fiat mutlaka iki misline çıkmaz, daha fazla da yükselebilir, meselâ beş misline çıkabilir. Yine bunun gibi, istek miktarı arttıkça gerçi fiat yükselir, fakat fiatın yükselmesi de isteği azaltabilir. Arzın, yani eşyanın piyasaya sürülen miktarının çoğalması fiatı düşürür, fakat fiat düşüklüğü de piyasaya az mal sürülmesi sonucunu verir. Bunun için «fiatı arz ve talep düzenler» denildiği kadar, «fiat da arz ve teleb'i düzenler» denilebilir. Bunu bir misâl ile açıklayalım: İstanbul Esham ve tahvilât borsasında % 6 faizli 100 liralık devlet istikraz tahvilleri satılmaktadır. Borsaya, satılmak üzere 10 000 liralık tahvil getirilse, fakat 20 000 liralık tahvil alıcısı bulunsa yani talep, arz'dan çok olsa, bundan dolayı 100 liralık tahvilin fiatı hemen 200 liraya yükselmez, belki 101 liraya çıkar. Çünkü 100 liraya tahvil satın almak istiyenler, tahvil fiatı 1, 2, 3, lira yükseldikçe satın almaktan vazgeçerler, talep azalır; buna karşı, fiat yükseldikçe satılmak üzere piyasaya sürülen tahvil miktarı, yani arz çoğalır. Böylece, azalan talep ve çoğalan arz, nihayet bir noktada, bir rakkamda, meselâ, 15 000 liralık tahvil satışında karar kılar. Bu sonucun hasıl olması için tahvil fiatının bir lira bile değil, hatta birkaç kuruş yükselmesi yeter.

Bu misâl, A. in fiat üzerine, fiatın da A. üzerine karşılıklı etkilerini açıkça göstermektedir. Bu durumdan dolayıdır ki iktisatçılar, «fiatı tayin eden A. midir, yoksa fiat mı A. miktarını tayin etmektedir?» noktası üzerinde durmıyarak A. ile fiat arasındaki karşılıklı ilgiyi araştırmakla yetinirler.

ARZA ÇIRMEK, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Topkapı sarayında kubbe altında toplanan devlet erkânının müzakere ve kararlarını padişaha bildirmek üzere sadrazamın huzura girmesi. Fatih devrinden sonra padişahlar divana başkanlık etmediklerinden devlet işleri sadrazamın başkanlığındaki divanda görüşülürdü. Hükümdara işlerin sonucundan bilgi verilir ve iradesi alınırdı.

ARZANİ İRTİBAT bk. İRTİBAT.

ARZAVA, çiviyazılı Hitit metinlerinde geçen bir bölgenin adı. A. adına ilk defa Mısır'da, Amarna arşivindeki belgelerde raslanmıştır. A. nın evvelce Kilikya olduğu zannedilmişti. Fakat son incelemelerde Hitit metinlerindeki Kizzuvatna'nın Kilikya'da bulunduğu saptandıktan sonra, metinlerdeki tarihî ve coğrafî münasebetlere göre, A. nın güneybatı Anadolu köşesinde, yaklaşık olarak Antalya doğusundaki Köprüsu ile Akdeniz ve Ege denizi arasında kalan saha olacağı hususunda fikirler birleşiyor. Çünki A. memleketi Hatti, Mısır ve Aḫḫiyavā devletleriyle siyasî münasebetlerde bulunabilecek bir kıyı memleketi idi. Hitit'ler Arzava içindeki Mira-Kuvalya, Şeha nehri memleketi, Hapalla, Viluşa gibi memleketlerin beylerine de A. kıralları diyorlar. Demek ki A. ile, bir dar, bir de geniş anlamda A. tanıyorlardı. A. en çok Hitit ve Luvi kültürlerinin etkisi altında bulunuyordu. Luvi asıllı tanrılar yanında Hitit tanrılarına tapıldığı gibi, Hitit üslûbunda mühürler de kullanılıyordu.

DİL: Norveç'li dilcilerdn J. A. Knudtzon. 1889 da H. Winckler tarafından yayımlanan, 1896 da da işlenen Tel-lül-Amarna (bk. AMARNA, dil; ayrıca bk. J. A. Knudtzon, O. Weber, E. Ebeling: *Die El-Amarna-Tafeln*, 2 cilt, Leipzig 1915) tabletleri arasında, ozamana kadar raslanmamış bir dilde yazılı iki mektup (31 ve 32 sayılı mektuplar) gördü. Bunlardan birincisinde firavun Amenophis III. (1411-1375), Arzava denilen bir memleketin kıralı olan Tarḫundaraba'ya hitap ederek onun kızını istiyordu. Bu Arzava adından dolayı da, ozaman için «bilinmiyen» bu dile «Arzava dili» dendi. Norveçli dilcilerden S. Bugge ve A. Torp ile çalıştıktan sonra, Knudtzon, mektup dilinin Hint-Avrupa asıllı olduğunu ispata çalışan *Die zwei Arzawabriefe: die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache* (İki Arzava mektubu: Hint-Avrupa dilinde yazılı en eski belgeler) [Leipzig 1902] adlı eseri meydana koydu. Delil olarak ileri sürülen Hint-Avrupa asıllı *ēştu* (=olsun), *-mi* (=benim), *-ti* (=senin) gibi bazı öğeler bugün için dahi doğru olmakla beraber, S. Bugge ile A. Torp'un ilme uygun olmıyan bir şekilde yaptıkları cüretli etimolojiler, genel olarak da konunun beklenmedik yeniliği yüzünden bu görüş birçok dilciler tarafından reddedildi; bunun üzerine Knudtzon da iddiasını geri aldı. Fakat birkaç yıl sonra, Boğazköy arşivi meydana çıkınca, Knudtzon'un haklı olduğu ve bu «bilinmiyen» dilin Hint-Avrupa asıllı Hitit (Neşa) dilinden başka birşey olmadığı anlaşıldı. İlk günlerde onu Luvi dili ile bir sayanlar (O. Schroeder, v. b.) da olmuştur; sebebi de Arzava'nın Luvi memleketi olmasıdır. Arzava'da Luvca konuşulmuş olabilirse de, mektupların dili Hititçedir.

ARZHANE, Topkapı sarayında «hırka-i şerif» odasının dışındaki aralık odaya verilen ad. Buraya yanlış olarak Aslanhane de denilmektedir.

ARZ-I KENAN (= Kenan eli, ülkesi), *Tevrat*'a göre A. ın sınırı, Sayda'dan Gerar doğrultusunda Gaza'ya ka-

dar ve Sodom, Gomore, Adna, Tseboim doğrultusunda Laşa'ya kadardır (*Ahd-i Atik:* Tekvin, X. 19). Nuh peygamberin torunu ve Hâm'ın oğlu Kenan ve çocuklarının yerleştikleri yer olduğu için bu ülkeye «Arz-ı Kenan» denmiş burada oturan halka da «Kenan'lılar» adı verilmiştir.

Nuh peygamberin diğer oğlu Sâm'ın soyundan gelen İbrahim, İshak ve Yakup peygamberler de, Tanrının isteğiyle A. da oturmuşlardır (bk. ARZ-I MEVUT). Yakup'un lâkabı «İsrail» olduğu için, onun «İsrailoğulları» diye anılan çocukları burasını kendilerine yurt bilmişlerdir. Yakup'un Mısır'da yerleşen oğlu Yusuf ve diğer çocuklarından üriyen nesil Mısır Firavun'undan çok zulüm gördüklerinden, bunlar Tanrının kendilerine vermeği vadettiği A. a (*Ahd-i Atik:* Huruç, VI. 8) gitmek üzere, Musa peygamberin kılavuzluğiyle Mısır'dan çıkmışlar, Kızıldeniz'i geçip Tûr-i Sina'ya varmışlar, Tîh sahrasında yollarını kaybedip kırk sene dolaştıktan sonra A. a varıp orada yerleşmişlerdir.

ARZ-I MEVUT, *Tevrat*'a ve *Kuran*'a göre Tanrının İbrahim peygambere ve onun çocuklarına vermeği vadettiği yer, Arz-ı Kenan (b. bk.). *Tevrat*'a göre, Nuh peygamberin oğlu Sâm'ın soyundan gelen İbrahim peygamber, babası Terah'la birlikte, Arz-ı Kenan'a gitmek üzere Keldanî'lerin Ur şehrinden çıkmışsa da, Terah, yolda Haran şehrinde ölünce İbrahim daha ileriye gitmiyerek orada yerleşmiş, fakat Tanrı, İbrahim'e Arz-ı Kenan'a gidip orada yerleşmesini bildirmiş ve Arz-ı Kenan'ı ona ve nesline ebedî yurt olarak vereceğini vadetmiştir (*Ahd-i Atik:* Tekvin, XII. 1, 2, 7; XIII. 14-18; XV. 7). Tanrı, İbrahim'in oğlu İshak ile onun oğlu Yakup'a da aynı vadi yapmış (*Ahd-i Atik:* Tekvin, XXVI. 3; XXVIII. 13-15), onlar da Arz-ı Kenan'da yerleşmiş ve orada nesilleri çoğalmıştır. Yakup'un Mısır'da yerleşen çocukları (Yusuf ve kardeşleri) ndan üriyen nesli de bir zaman sonra Musa peygamberin kılavuzluğiyle Mısır'dan çıkıp Tanrı'nın kendilerine vermeği vadettiği A. a, yani Arz-ı Kenan'a (*Ahd-i Atîk:* Huruç, VI. 8; *Kuran:* XVIII. 5) gitmişlerdir.

ARZ-I MUKADDES, İslâm geleneğinde Arz-ı Mevut (b. bk.), yani Arz-ı Kenan (b. bk.) hakkında kullanılan söz. A. sözü *Kuran*'da bir yerde geçer: Musa Arz-ı Mevut'a götürmek üzere Mısır'dan çıkardığı İsrailoğulları'na «Ey kavmim, haydi Tanrının sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin» (*Kuran:* Maide suresi, 21) diye hitabetmiştir. Bu ayeti yorumlıyan tefsirciler, A. in yeri hakkında türlü ihtimaller ileri sürmüşlerdir; bazıları A. in sadece Beyt-i mukaddes(Kutsal tapınak)in bulunduğu yer, yani Kudüs olduğunu; bazıları Cebel-i Lübnan ve yöresi; bazıları Dımışk, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmı; bazıları da Arz-ı Şam olduğunu söylemişler; Taberî ise belli bir yer adı söylemenin doğru olmayıp bunun Fırat ile Mısır arasında bulunması gerektiğini söylemiştir. Mısır'da zulüm gören İsrailoğulları için Tanrı'nın «Arz-ı Mevut'a varis kılmak istedik» (*Kuran:* Kasas suresi, 5) dediği ve İsrailoğulları Arz-ı Mevut'a gitmek üzere Mısır'dan çıktıkları zaman Musa onlara «Ey kavmim, haydi Tanrının sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin» diye hitabettiğine göre, A. in, Arz-ı Mevut (b. bk.) tan, yani Arz-ı Kenan (b. bk.) dan başka bir yer olmadığı meydandadır.

ARZÎ, [Mevlevi Mehmet Dede] (ölm. 1664), Türk şairi. Ayıntap'ta doğmuş, gençliğinde İstanbul'a gelip öğrenim görmüş, Galata Mevlevihanesi şeyhi Âdem Dede'ye mürit olmuş, şeyhi tarafından kendisine *Arzî* mahlası verilmiş ve onun ölümünden sonra Galata Mevlevihanesi postnişinliğine atanmıştır(1652). Bütün tezkirelerde A. den medihli bir dille bahsedilmiştir. A., lirik gazel ve rubaileriyle ün almıştır. Bir çok gazeli tahmis edilen, bir çoklarına da nazireler yazılan ve bir haylı şiirleri bestelenmiş olan A. nin bir divan tertip ettiği tezkirelerde kayıtlı ise de bu divan henüz bulunamamıştır.

ARZU İLE KANBER, iki âşığın maceralarını anlatır türkülü bir halk hikâyesi. Hikâyenin konusu şudur:

Kanber, Horasan'lı bir bezirgânın oğludur. Kendisi küçükken babasiyle anasını haramiler hac yolunda öldürmüşlerdir. Kanber'i, babasının adamlarından biri kurtarmış, Arzu'nun babası evlât edinmiştir. Arzu ile Kanber bir arada büyürler. Arzu'nun babası öldükten sonra, iki gencin biribirine karşı duyguları yavaş yavaş ihtiraslı bir aşk halini alır. Arzu'nun anası onların bu aşklarını hoş görmez. Kanber'den kurtulmak için onu bir defasında zehirlemeğe girişir, fakat Kanber sevgilisinin uyarmasiyle ölümden kurtulur. Bundan sonra artık evde duramaz, dağlara düşer. Arzu'yu anası bir başkasına verir. Kanber'in haline acıyan Vilâyet Beyi, düğünü durdurmağa ve iki âşığı birbirine kavuşturmağa çalışırsa da, bu sefer Kanber, nikâhı bozmak ve başkalarının bedbahtlığına sebep olmak istemediği için onu bu teşebbüsünden vazgeçirir, alınyazısına katlanır, tekrar dağlara düşer. Ötede Arzu, kocasına yar olmaz, onu mesut edemez; çok geçmeden adam ölür. Arzu memleketine döner, iki âşık birbirine kavuşur, fakat buluşmalariyle «ecel şerbeti»ni içmeleri bir olur. Cesetlerinin etrafını su kaplar, bir ada meydana gelir. Arzu'nun anası iki vücudu birbirinden ayırmak ister, muvaffak olamaz. O da Allah'tan ölüm ister ve kızıyle Kanber'in cesetleri yanına düşer, ölür. Arzu ile Kanber'in mezarlarından birer güvercin uçar, bu onların şehit olduklarının işaretidir.

A. hikâyesinin, öteden beri, taşbasması ve matbaa harfleriyle basılmış nüshaları ellerde dolaşır. Köylere kadar giren halk hikâye kitaplarından biri de bu kitaptır. A. hikâyesi bugün, Doğu Anadolu illerinde, hâlâ kuvvetle yaşıyan ve âşık hikâyecilerin sanatlarından olan, zengin sözlü anlatma geleneğinde yer tutmaz. Buna karşılık, hemen bütün Anadolu'da, hususiyle kadınlar arasında masallar gibi anlatılır, veya kitaptan okunup dinlenilir. Bu hikâye, belki, *Leylâ ile Mecnun*, *Ferhat ile Şirin*, v. b. gibi yazılı edebiyattan sözlü geleneğe ve halk kitapları arasına geçmiştir. Belki de, destan geleneğinden gelme büyük hikâyelerden ayrı olarak, daha çok kadın meclislerinde anlatılan masallaşmış bir hikâye şeklinde gelişmiş ve bu anlatma geleneğinden kitaba geçmişti. Türküleri *Leylâ ile Mecnun, Ferhad ile Şirin, Gül ile Sitemkâr, Tahir ile Zühre* hikâyelerinde olduğu gibi, mâni şeklindedir.

A., başka birçok halk hikâyeleri gibi, karagöz repertuvarına da girmiştir. Bu oyunda Karagöz, Arzu'nun babasının uşağı rolündedir.

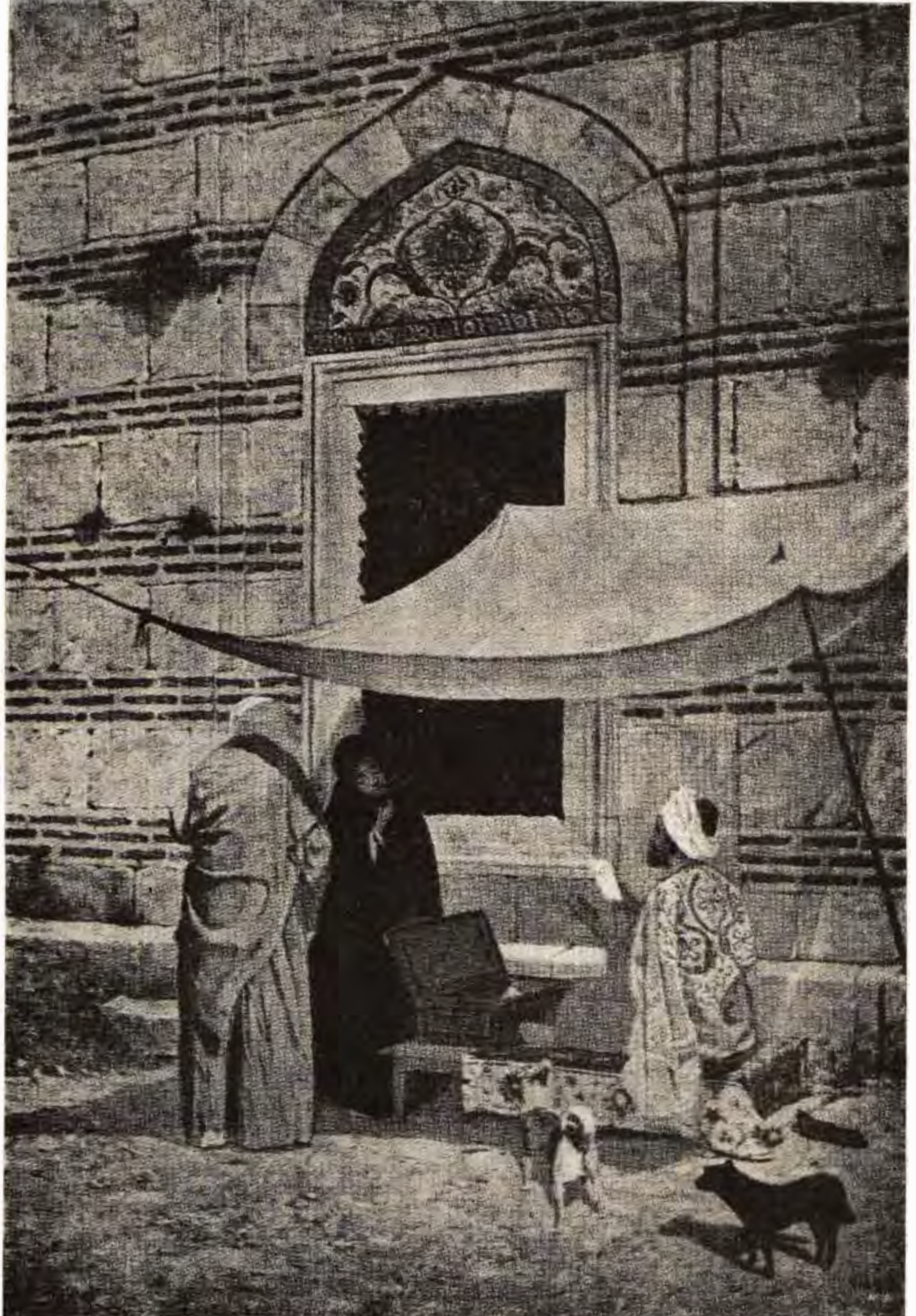
ARZUHAL (Ar. *arz* = bildirme, Ar. *hal* = durum), Farsça isim tamlaması olan «arz-ı hal» (= durumun bildirilmesi) sözünün türkçeleşmiş şekli. Bir dileği bildirmek üzere resmî dairelere verilen yazının eski adı. Bk. DİLEKÇE.

A. yazmanın kendine özgü kuralları vardı: kâğıdın üst başına, tam ortasına gelecek şekilde ve «besmele» yerine geçmek üzere «beduh» denilen bir işaret konur, sonra kâğıdın boyunun dörtte biri bulunarak en üstteki bölümünden itibaren yazılmağa başlanırdı. Kâğıdın bu en üstteki

bölümüne, A. in verileceği makama ve makam sahibinin rütbesine göre değişen, ve resmî kitabette adına «elkap» denen, kalıplaşmış saygı ve dua tabirleri yazılırdı. Elkap'tan sonra, «arz-ı hal-i kullarıdır ki. . . .» veya «marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki. . . .» diye başlıyan ve yine resmî kitabet kurallarına uygun olması gereken bir ifade ile dilek anlatılır, sonunda da «ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir» gibi klişe bir ifadeyle bitirilirdi.

ARZUHALCİ, arzuhal yazmayı meslek edinen kimse. Okuyup yazmanın kıt olduğu eski devirlerde A. lik önemli bir meslek haline gelmişti. Bunlar arzuhalden başka her türlü mektup, hattâ bazıları, erkek veya kadın müşteriler için aşk nameleri (= mektupları) bile yazarlardı.

Osmanlı'larda A. lik ancak resmî müsaade ile yapılabilen, teşkilâta bağlı bir meslekti. 1775 tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre (Ahmet Refik: *Hicrî on ikinci asırda İstanbul hayatı,* 1930) A. olmak istiyenler «arzuhalcibaşı» ya başvurur; bunlar, «arzuhalcibaşı, Divan-ı Hümayun çavuşları ocağı zabitlerinden çavuşlar emini ve kâtibi» nden bileşik bir kurul önünde başarılı imtihan verdikten sonra bir «izin tezkeresi» alarak işe başlarlardı. Bir A. de, yazısının iyi, kendisinin namuslu olması, şeriatı, kanunu, yasak edilmiş olan şeyleri ve kullanılan kuralları bilmesi gibi vasıflar aranırdı. Yine aynı belgeden öğrenildiğine göre, XVIII. yüzyıl sonlarında A. ler dükkân köşelerinde, kahvelerde, bazen medrese ve cami avlularında çalışmakta imişler. Bunlar, genel olarak, devlet dairelerine yakın yerlerde iş görürlerdi; XIX. yüzyıl sonlarında, A. ler İstanbul'da çoklukla, Beyazıt'ta, Ayasofya camii önündeki ağaç altlarında, Sultan Ahmet meydanında, Yenicami civarında açık havada çalışırlardı. Arkalıksız hasır bir iskemle üstünde oturur, önlerinde bir rahle bulundururlardı. Kâğıdı dizlerinden birinin üzerine koyarak yazarlardı. Önlerindeki rahlede siyah mürekkeple doldurulmuş çini hokka, kamışkalem, kalemtraş, rıhdan, v. b. gibi yazı için gerekli araçlar; yanlarında, ayrıca, müşterinin oturması için birkaç da iskemle bulundururlardı.

ARZUHALCİ (Osman Hamdi bey: aile kolleksiyonundadır)

Memlekette okur yazarların sayısı çoğaldıktan ve belli ifade kalıplariyle arzuhal yazmak usulü kalktıktan sonra A. lik mesleği sönmüştür. Yeni Türk alfabesinin kabulünden (1928) sonra, İstanbul'da çoklukla Yenicami arkasında, başka şehirlerde de Bmahkeme ve hükümet binaları yakınlarında önlerine yerleştirdikleri küçük masalar üstündeki eski daktilo makineleriyle mektup ve dilekçe yazan kimseler, eski A. lerin son kalıntılarıdır.

AŠ [*aş* ok.], Çekoslovakya'da Bohemya'nın kuzeybatı ucunda bir şehir. Nüfusu 25 000, denizden yüksekliği 650 m dir. A., Almanya'nın Saksonya ve Bavyera bölgelerine yakın bulunan bir yönetim merkezidir. A., Fichtelgebirge

ile Elstergebirge arasındaki çukurlukta kurulmuş bir sınır şehridir. Hof-Eger demiryolu boyunda işlek bir istasyon olan A. da gümrük merkezi, lise, dokuma endüstrisi okulu vardır. A., önemli bir dokuma endüstrisi merkezidir. Pamuk ve yün dokumacılığı ile boyama ve apre işleri önemli yer tutar. Şehir ve çevresinde tabaklık, ayakkabı endüstrisi, biracılık, porselen işleri, tuğla fabrikaları. kerestecilik de gelişmiştir. «Aš Ülkeciği» adı da verilmiş bulunan A. çevresi fabrikalarla dolu, sık nüfuslu bir yöredir.

AS, Arsenik (b. bk.) elementinin kimyasal sembolü.

AS, Roma'da bir nevi ağırlık ve sikke (para) birimi: ağırlık birimi olarak bir as = libra = 273 gr. dı (daha sonraları 327 gr.) ve 12 uncia'ya ayrılmıştı. (her uncia 22,9 gr.) Bakır sikke birimi olarak bir as 12 uncia ağırlığında bir para idi. Kendisi ve onun cinsinden hususiyle semis (1/2 as = 6 uncia), triens (1/3 as = 4 uncia), quadrans (1/4 as = 3 uncia), sextans (1/2 as = 2 uncia) ve uncia (1/12 as) en çok kullanılmıştır.

ASÂ, değnek, sopa anlamına gelmektedir. *Kuran*'da Musa peygamber'in asâsının adı geçer. A. nın kaç santim boyunda olduğu belli değildir. Türkçe'de ve Türk teşkilâtında A., belden yukarı, göğüse yakın gelen değneğin adıdır. A. İslâmlıktan evvel çeşitli milletlerde, meselâ, Mısır, Yunan ve Roma'da hukukî bir alâmet olarak kıral ve impartorların egemenliklerinin remzi olmuş ve daha sonraları, egemenliği temsil eden yargıç, papaz ve kâhinler de bunu kullanmışlardır.

A., İslâmlıkta da egemenlik alâmeti olarak kabul edilmiş ve Muhammed peygamberin «Aneze» denilen harbe'leri de bu arada sayılmıştır. A. yı Emeviye ve Abbasiye halifeleri de egemenlik alâmeti olarak kullanmışlardır. İslâmlıktan önceki Türk devletlerinde A. dan bahsedilmemektedir; fakat Müslüman Türk devletlerindeki hükümdar saraylarında (Büyük ve Anadolu Selçukluları ve Memlûk'larda) eli A. lı muhafız ve emîrler vardı. Osmanlı'larda Divanda, cülûs ve bayram törenlerinde kapıcılar kethudası, kapıcıbaşılar ve çavuşbaşı, ellerinde gümüşlü A. larla hizmet ederlerdi. Padişahın mutlak vekili olan veziraizam'ın, kapı kethudası'nın da A. sı vardı.

AS YOU LIKE IT [*ez yu layk it* ok.; İng. = Nasıl hoşunuza giderse], Shakespeare'in 5 perdelik pastoral piyesi.

Frederick, ağabeysi Duka'nın ülkesini zorla elinden alarak duka olur. Eski Duka, kendisine sadık birkaç asılzade ile Arden ormanında yerleşir. Kızı Rosalind, Frederick'in kızı Celia ile sarayda kalır. Eski Duka'nın dostlarından Sir Rowland de Boys'un küçük oğlu Orlando, Frederick'in pehlivanı Charles ile güreşip onu yener. Rosalind ile Orlando birbirlerini severler. Frederick, güzellik ve faziletiyle kendi kızı Celia'yı gölgede bırakan Rosalind'ı saraydan kovar. Celia, Rosalind'dan ayrılmaz. Yola çıkmadan önce Rosalind bir köylü delikanlısı, Celia da köylü kızı kılığına girer, birlikte Arden ormanına giderler; bir çobanın kulübesini, çayırını ve sürüsünü satın alıp orada yerleşirler. Öte yandan, Orlando da kendisini kıskanan ve öldürmek istiyen ağabeysi Oliver'dan kaçarak Arden ormanına gider, ağaçlara sevgilisi Rosalind'ın adını yazar, onun hakkında yazdığı şiirleri dallara asar. Rosalind erkek kılığında olduğu için Orlando onu tanıyamaz. Orlando, kendisini öldürmek için ormana gelmiş bulunan ağabeysi Oliver'ı bir yılanın ve dişi bir arslanın hücumundan kurtarır. Oliver yaptığı işlere pişman olur ve Celia ile birbirlerini severler, evlenmeğe karar verirler. Rosalind, Orlando'ya, evlenmeğe razı olduğu takdirde, sihir kuvvetiyle sevgilisini getireceğini vaadeder. Eski Duka'nın yanında toplanırlar. Rosalind ile Celia kendi elbiselerini giyerek asıl şahsiyetleriyle ortaya çıkar ve sevdikleriyle evlenirler. Frederick, yaptıklarına pişman olarak manastıra çekilmeğe ve dukalığı tekrar ağabeyisine bırakmağa karar verir. Bu konu, daha önce, Chaucer tarafından *The Canterbury Tales* (Canterbury masalları) için yazıldığı sanılan, fakat bugün, Chaucer'dan sonra yetişmiş ismi bilinmiyen bir şair tarafından yazıldığı anlaşılan *The Coke's Tale of Gamelyn* (Aşçının Gamelyn'e dair masalı) [basılışı 1721] adlı hikâyede ve Thomas Lodge'ın *Rosalynde, Euphues Golden Legacie* (Rosalynde, Euphues'in altın mirası) [1590 ve 1592] adlı romanında işlenmiştir. *The Coke's Tale of Gamelyn*'de, sadece, ağabeysiyle kavga eden ve bir pehlivanı yendikten sonra sadık uşakla beraber ağabeysinin evinden kaçan küçük oğul anlatılır. Lodge buna iki kıral (A. te iki dük), bunların kızları, ormandanki maceralar, aşk olayları gibi şeyleri; Shakespeare de soytarı Touchstone, kederli Jaques ve köylü kadın Audrey tiplerini eklemiştir. Eserin adının, Lodge'ın *Rosalynde* önsözündeki «If you like it, so» (Eğer hoşunuza gidiyorsa, âlâ) cümlesinden alındığı tahmin ediliyor. Shakespeare, piyesin erkek kahramanı Orlando'nun adını, Ariosto'nun *Orlando Furioso* (b. bk.) sundan almıştır. Sevdiği kadının adını ağaçlara yazmak, onun hakkında yazdığı şiirleri dallara asmak motifinde *Orlando Furioso*'daki Angelica ile sevgilisi Medoro'nun ağaçlara ve kayalara isimlerini ve aşklarının hikâyesini yazma motifinin etkisi vardır.

Charles Johnson'ın *Love in Forest* (Ormanda aşk) [1723], J. C. in *The Modern Recipt, or a Cure for Love* (Modern reçete, yahut bir aşk sağıtımı) [1739] adli piyesleri A. ten alınmadır. Virginia Woolf'un *Orlando* [1928] adlı romanı da aynı tema ile ilgilidir.

İkinci perdenin yarısından sonraki olayları hep Arden ormanında, açık havada geçen A., pastoral piyes tarzının en önemli örneklerinden biridir. Eserde daimî bir iyimserlik havası vardır, kötüler yaptıklarına pişman olur, iyiler saadete erer. A. de, Shakespeare'in bir çok piyeslerinde olduğu gibi, iç içe girmiş birkaç olay birden yürür: Frederick'in ağabeysi Duka'ya, Oliver'ın küçük kardeşi Orlando'ya karşı olan kıskançlık ve nefreti; ayrıca, Rosalind ile Orlando'nun aşkları yanında Oliver ile Celia'nın aşkı ve çoban Silvius'un çoban kızı Phebe'ye, Phebe'nin de sahici erkek sandığı Rosalind'a, soytarı Touchstone'un köylü kadın Audrey'ye karşı olan sevgisi gösterilmiştir.

A., Türkçe'ye iki defa çevrilmiştir. (*Nasıl Hoşunuza Giderse* [1943], çev.: İstanbul Üniversitesi İngiliz edebiyatı şubesi öğrencileri; *Beğendiğiniz Gibi* [1943], çev.: Orhan Burian).

ASABE (Asaba, Asabat), baba tarafından olan akrabaya Arap'larda verilen ad. İslâm miras hukûkunda, bir adam öldüğü zaman asıl mirasçılar paylarını aldıktan sonra geri kalanı alan kimseye de bu ad verilmektedir. Asıl mirasçıları bulunmıyan bir adama akrabasından oldukları için mirasçı olanlara da A. denilmektedir.

ASABİYET (Asabiya), Cahiliye devrinde Arap'larda bir adamın baba tarafından akrabalığını ve genel olarak kabilesini haklı haksız her işte savunmağa hazır olması ve kabile halkının kendilerini veya mallarını korumak için, yahut da başka bir kabilenin mal ve mülkünü yağma etmek için bir söz üzerine birleşmesi hali.

ASACHI [*asąki* ok.], **Gheorghe** (1788-1869), Rumen yazarı. Moldavia'daki Herța kasabasında doğmuş, Yaş (Iaşi) ta ölmüştür. Lehistan'dan göçetmiş olan Assakiewicz adında bir papazın oğlu olup, Lwów (Lemberg) da felsefe, mimarlık ve mühendislik, Viyana'da astronomi ile resim, Roma'da da edebiyatla arkeoloji öğrendikten sonra 1813 te memleketine dönmüş ve Moldavia'da öğretmen olmuştur. Avrupa'da edinmiş olduğu geniş kültürü, kendisini Rumen kültürünü ve edebiyatını Rum (Fanariot) etkisinden kurtararak millî bir çığıra sokmak akımının başına getirmiş ve A. yi gerçek bir poligraf yapmıştır. 1816 da ilk Rumen tiyatrosunu meydana getirdikten sonra 1823-27 yıllarında siyasî görevle Viyana'ya gönderilmiş, dönüşünde, 1829 da Yaş'ta ilk Rumen gazetesi olan *Albina Romănească* (Rumen arısı) [1829-1859; sonra: *Gazeta de Moldavia* [1850-1859] yı kurmuş, onun sütunlarında İtalyan klâsiklerinden mülhem şiirler ve türlü didaktik yazılar yazmış, 1835 te ileride Yaş üniversitesi olacak «Accademia Mihăileană» yı, 1837 de de müzik ve tiyatro konservatuvarını kurmuş, bu arada birçok ders kitapları, bir yıllık (1840-1867), bir tarih dergisi ve türlü gazeteler çıkarmıştır. Şiirleri, *Poezii* [1836-63] üç, Lafontaine'den mülhem *Fabule alese* (Seçilmiş manzum masallar) adlı eseri de dört ciltte [1836-96] toplanmıştır; ayrıca *Pentru prosperitatea patriei* (Vatanın refahı için) [1862] başlıklı ünlü bir od'u, ve *Nuvelele istorice ale Romăniei* (Rumen tarihî hikâyeleri) [1867] adlı bir toplaması da vardır. Almanca ile İtalyanca'dan çevirdiği birçok piyeslerden başka, tarihî dramlar da yazmıştır: *Petru Rareş* [1863], *Turnul Butului* [1863], *Vochițo* [1863], *Elena Dragoş* [1863], gibi.

ÂSAF, Süleyman peygamberin veziri. Babasının adı Barahyâ'dır. Efsaneye göre, Süleyman peygamberin A. a çok güveni varmış. A. ın İslâm âlemindeki ünü, Kuran'ın Neml sûresinin, tefsirciler tarafından türlü şekillerde yorumlanmasından doğmuştur. Sûrede anlatıldığına göre, Süleyman, Saba melikesinin tahtını kendisine kimin getireceğini sormuş, «kitap ilmini bilen zat» onu göz kırpıncaya kadar getirebileceğini söylemiş ve dediğini hemen yapmış. Tefsirciler bu «zat» ın kim olabileceği hakkında türlü yorumlarda bulunmuşlar, bunun A., yahut Hızır, yahut Cibril veya bir melek, yahut da Süleyman'ın kendisi olduğu şeklinde başka başka ihtimaller ileri sürmüşlerdir. Çoğunluk, bu «zat» ın A. olduğunu kabul etmektedir. Taberî ve İbn-ül-Esîr'in anlattıklarına göre, A. hakkındaki başka bir efsane de şudur: Süleyman'ın karısı Carâda tekrar putperestliğe dönünce, A. halk önünde söylediği bir hitabede eski peygamberleri övmüş, fakat Süleyman'ın sadece çocukluğundaki meziyetlerinden bahsetmiş; Süleyman bunun sebebini öğrenince sarayda karısının tapındığı putu kırmış ve kadını cezalandırmış.

İslâm âleminde Â. kelimesi, «tedbirli vezir» anlamında kullanılmış; Osmanlı'larda, sadrazama, benzetme yoliyle, Â. denmiş, sadrazam konağına «Saray-ı Âsafî», sadrazamların çalıştığı resmî daireye «Bab-ı Âsafî» adı verilmiştir. Edebiyatta da, Â. kelimesi çoklukla sadrazamlara yazılan kasidelerde veya başka şiirlerde hep «tedbirli vezir» anlamında kullanılmıştır.

ÂSAF DERVİŞ PAŞA (1868-1928), Türk doktoru. Kadın ve doğum hastalıkları uzmanı. Eski sadrazamlardan Halil Hâmit Paşa'nın torunu ve Derviş Paşa'nın oğludur. 1893 yılında Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı olarak çıkmış, bir süre doktorluk ve Tıbbiye'de öğretmen yardımcılığı yaptıktan sonra Berlin'e gönderilmiş, orada beş sene kalarak uzmanlığını tamamlamıştır. Berlin'den döndükten sonra Gülhane'ye öğretmen olmuş, yurdumuzda ilk olarak modern jinekoloji servisini kurmuştur. Balkan Harbi'nde ve Birinci Dünya Harbi'nde çeşitli hizmetlerde bulunmuş, sonra Tıp Fakültesi'ne profesör atanmıştır. Uzun zaman kaldığı bu görevde kadın hastalıkları kolunu yenileştirmiş ve çok sayıda uzman yetiştirmiştir. Kadın hastalıklarına dair üç ciltlik önemli bir eser yazmışsa da eser tam olarak yayımlanamamıştır.

ÂSAF DERVİŞ PAŞA

ÂSAF HAN Ebu'l-Hasan (ölm. 1641), Gurkan'lı (Türk-Hint) İmparatorluğunun vezirlerinden İtimadüddevle'nin oğlu ve Hükümdar Cihangir tarafından babasının ölümü üzerine vezirliğe atanan Nurcihan'ın kardeşi. Cihangir'den sonra hükümdar olan Şahcihan, A. ın kızı Banu Begüm (Mümtaz Mahal) ile evlenmiş ve bu suretle A. devletin en zengin ve en ünlü bir kişisi olmuştur. Mezarı Lâhur dolayında Şahdard'dadır.

ÂSAF HAN, Mirza Cafer Beg b. Bedi-üz-Zaman (ölm. 1612), Gurkan'lı hükümdarlarından Cihangir'in veziri. Âsaf Han sanı Gurkan'lı saraylarında birçok vezirlere verilmiştir. Kazvin'de doğmuş, 1577 yılında Hindistan'a gelmiş ve amcası Mirza Giyasüddin'in ölümünden sonra bahşigâri (bk. BAHŞI) mevkiine geçmiş ve Asaf Han sanını almıştır (1581). XVI. yüzyıl sonlarında Gurkan'lı hükümdarı tarafından İstanbul'a elçi gönderilmiştir. Hükümdar Cihangir zamanında vezir olmuşsa da daha ziyade edebiyat ve tarih alanlarındaki bilgisi ile ün almıştır. *Hüsrev ü Şirin* adlı bir mesnevisi vardır. Değerli bir tarih eseri olup 1588 yılına kadar dünya olaylarını kapsıyan ve mükemmel yazma nüshası Paris Millî Kitaplığında bulunan *Tarih-i Elfi*'nin yazılmasına katılmıştır.

ÂSAF MEHMET PAŞA, [Sarığıgüzel] (ölm. 1780), Osmanlı devletinin XVIII. yüz yıl idare adamlarından ve şairlerinden. Topal Osman paşa oğlu Ratip Ahmet Paşa'nın oğlu ve Namık Kemal'in babasının amcasıdır. Devlet hizmetine girmiş, kapıcıbaşı ve mirmiranlıkla Köstendil mutasarrıfı, Hotin muhafızı olmuştur. 1768 de vezirlikle Selânik valiliğine, daha sonra Halep, Vidin Belgrat, İnebahtı valiliklerine ve Bender muhafızlığına atanmıştır.

ÂSAF PAŞA (1837-1899), Osmanlı mareşalı. İstanbul'da doğmuştur. Sadrazam Halil Hâmit Paşa'nın torunlarındandır. Küçük yaşta askerliğe girmiş, Kırım savaşında gösterdiği cesaretle dikkati çekmiş, nişan almış ve binbaşı olmuştur. Çeşitli görevlerde çalıştıktan sonra 1865 te general olmuş, Elazığ'a gönderilmiştir. 1876 Osmanlı-Rus harbinde Vidin Tutrakan, Üsküp Selânik tümenlerine komutan olmuş, sonra dördüncü ordu komutanlığına atanmıştır. Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Divan-ı harb üyeliklerinde bulunmuş, daha sonra Teftiş-i askerî yüksek komisyonu üyeliğine geti-

rilmiştir. 1891 yılında mareşal olmuştur. Osmanlı-Rus savaşında Zayçar, Kastelova, Sinanköy, Ezerce savaşlarında yararlık ve başarı göstermiştir. Boğazlar'ın kapatılması ve savunulması işlerinde faydalı hizmetleri görülmüş ve Çanakkale Boğazı'nı torpille kapamakta gösterdiği başarıdan dolayı birinci rütbeden Osmanî nişanıyla mükâfatlandırılmıştır. Çatalca ve Akdeniz istihkâmlarının yapılmasında da hizmetleri görülmüştür.

ÂSAFCAN: bk. NİZAMÜLMÜLK.

ÂSAFÎ ZURNA: bk. ZURNA.

ASAFUS (Asaphus), fosil krustaseler (Crustacea)in trilobitler (Trilobitae) takımına bağlı asafide (Asaphidae) familyasının bir cinsi. Baş ve kuyruk safihası (Pygidium) birbirine eşit şekilde gelişmiştir. Göğüsleri 8 halkalıdır. Boyları 40 cm kadar olanları vardır. Avrupa, Amerika ve Asya'da alt Silur tabakalarında sık sık raslanır. *A. expansus* adlı türü alt Silur'un (Ordovicium) tanınmış fosillerindendir.

ASAFUS

ÂSAFÜDDEVLE (ölm. 1797), Hindistan nevvablarından Şucaüddevle'nin oğlu. Cömertliği ve hayırseverliği ile ün almış bir bilgin olup 1774 yılında Feyz-Abad'da emîr olmuş, sonradan emîrlik merkezini Luknov şehrine nakletmiştir. 23 yıl emirlik yapmıştır. Farsça ve Ordu diliyle şiirler de yazmıştır.

ASAHEIMR [*asahaymr* ok.], *Ynglinga Saga*'da raslanan ve yalnız Snorri (b. bk.)ye göre Asya'da bulunan ve başkent'i Asgard (b. bk.) olan bir memleketin adı. Bu adın, Assların (b. bk.) çok eski zamanlarda Asya'dan gelerek Almanya üzerinden İskandinavya'ya varan kudretli ordulara sahip krallar olmaları düşüncesi kökleşmiştir. XII. ve XIII. yüzyılların İslanda'lı bilginleri, Asya ve Asse kelimelerini etimolojik olarak birbirlerine yaklaştırmaktaydılar.

ASAK, Ordu'nun Ünye ilcesinin Tekkiraz bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 930 (1945)dur. Asak Çayı boyunda kurulmuş bulunan A. ın 6 ayrı parçası vardır. Orman kenarındaki sırtlarda serpilmiş bulunan A. ın tahta duvarlı evleri dağınıktır.

ASÂKİR-İ İLÂHİYE, Kazan ilinde XIX. yüzyılın ortalarında belirmiş bir tarikata verilen ad. Bunlara Rus yayımlarında *Veyisova sekta* (Veyisov tarikati) yahut *Bojiy polk* (Tanrı ordusu) denirdi. A., Kazan'lı hocalardan Bahaettin adlı bir şeyh tarafından 1860 da kurulmuştu. Bu tarikat mensupları, Rus hükümetinin emirlerine ve o emirlere itaat eden «Mahkeme-i şeri'ye»lere silâhsız karşı gelmeyi, Rus mahkemelerine gitmemeyi, zorla götürüldükleri zaman sorgulara cevap vermeden tekbir getirmeyi, yahut kendilerinin marşları olan «Yemen illerinde Veysel Karanî» nakaratlı ilâhilerini yüksek sesle okumayı, vergi vermemeyi propaganda ederlerdi. Tarikatın kurucusu tevkif edilmiş, sonunda tımarhanede ölmüştür. 1907 senesinde Şeyh Bahaettin'in torunu İnan Veysî tekrar meydana çıkmış, *Cevahir-i hikmet-i dervişan* adlı bir risale yayımlıyarak tekrar büyük babasının tarikatını ihya etmiş, Kazan'da «Mekteb-i İrfan» adiyle bir müessese kurarak bunu A. nin karargâhı ve idare merkezi haline koymuş, duvara «Fırka-i Naciye 'Asâkir-i ilâhiye» (Rusça: *bojiy polk*) yazılı bir levha astırmıştı. Tek tarikatlı Rusya İslâmları arasına ayrılık sokan bu tarikati Rus hükümeti, siyasî maksatla destekliyerek resmen tanımıştır. Komünist ihtilâlinin koptuğu 1917 de İnan Veysi, ihtilâlciler tarafına geçmiş komünistlere karşı bir ayaklanma sırasında öldürülmüştür.

ASÂKİR-İ MANSÛRE-İ MUHAMMEDİYE, Mahmut II. zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (17 haziran 1826) üzerine kurulan asker teşkilâtı. Mahmut II., Nizam-ı Cedit (b. bk.) in kurucusu Selim III. ün akıbetine uğramamak için on altı yıl süren bir bekleme ve hazırlanma devresinden sonra, Osmanlı tarihinde «Vaka-i Hayriye» (b. bk.) adiyle anılan olay ile Yeniçeri Ocağı (b. bk.) nı yıkmış, bu olaydan üç gün sonra yayımladığı bir emir ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığını ve yerine «Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye» adiyle yeni bir asker teşkilâtının kurulduğunu, Boğaz muhafızı ve Kocaeli, Hudavendigâr (Bursa) Sancakları Mutasarrıflıkları üzerinde kalmak üzere Ağa Hüseyin Paşa'nın «Serasker» saniyle bu teşkilâta komutan olarak atandığını, Süleymaniye'deki «Ağa Kapısı» nın bundan böyle «Serasker Kapısı» adiyle anılmasını bildirmiş ve 7. VII. 1826 tarihinde bu teşkilâta özgü bir de kanunname yaptırmıştır. Bir müddet sonra Beyazıt'taki eski saray «Serasker kapısı» na tahsis edilmiş, eski Ağa Kapısı da Şeyhülislâmlara resmî daire ve ikametgâh yapılmıştır.

Kanunnameye göre önceleri 12 000 kişilik olması düşünülen bu ordu, 1 500 er kişiden bileşik «tertip» adı verilen 8 birliğe ayrılmış, her birliğin komutası binbaşı rütbesinde bir subaya verilmişti (bir tertibin mevcudu, binbaşı, kolağaları, topçubaşı, arabacıbaşı, cebehanebaşı, mehterbaşı, imamlar, hekim, cerrah v. b. ile birlikte 1527 kişiye çıkmakta idi). Sekiz tertip'ten ikisi sırayla Serasker Kapısı'nda bulunarak İstanbul'un asayişini sağlamakla görevli olacak, altısı Davut Paşa ve Rami ile Üsküdar'daki kışlalarında oturacak, talim ve terbiyeleriyle uğraşacaklardı. Bu maksatla derhal bu kışlaların yapılmasına başlandı.

Her tertip sağ ve sol olmak üzere iki kol'a ayrılmış, her kol'un başına ağa-yi yemîn (sağ kolağası) ve ağa-yi yesar (sol kolağası) adında birer subay getirilmişti. Her kol yüz kişiden bileşik olmak üzere «saf» adiyle 6 kısma bölünmüş, her saf'ın başına bir yüzbaşı atanmıştı; bunun emri altında bulunan her on erin biri onbaşı rütbesinde idi. Bundan başka her kol'un içinde kol mülâzımı, yüzbaşı mülâzımları, sancaktar, çavuş, topçu ustası, topçu kalfası (halife), topçu, araba cebehane ve mızıka mürettebatı, saka, bir de nefer kâtibi vardı.

Bu teşkilâtla beraber, Tevcihat defterinden anlaşıldığına göre, protokol bakımından, Darphane-i Âmire Nezareti ile Cebehane Nezareti arasında olmak üzere ayrıca «Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Nazareti» kurulmuştu.

Sekiz tertip'in başına Serasker Paşa ile Nazır Efendi tarafından seçilen ve Kapıcıbaşı derecesinde başbinbaşı adiyle yüksek rütbeli bir subay getirilmiş ve Masraf-ı Şehriyarî Kâtipliği ile Süvari Mukabeleciliği arasında bulunan bir de kâtip atanmıştı. Her saf'ın kadrosunda olmamakla beraber, tertip kadrosu içinde İstanbul Kadılığı'nca atanan birer imam vardı. Böylece Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin terim ve tabirlerinin çoğu Nizam-ı Cedit'inkine benzemekte idi.

Erat ve subayların maaştan başka tayınları da vardı; maaşlar gündelik olarak hesabedilir, 30 gün itibar edilmek suretiyle ayda bir verilirdi.

Bu teşkilâta kim olduğu belirsiz, işsiz, soysuz, mühtedi kimseler alınmıyacaktı. 15-30 yaşında bulunanlar ve pek dinç olduğu takdirde en çok 40 yaşına kadar olanlar, kendi rızalariyle asker kaydedileceklerdi. Erler subaylarına hizmet eri görevini yapmıyacak; subaylar ancak dışardan hizmetçi alabilecekler, bunların elbiseleri bile erlerinkine benzemiyecekti. Orduya girenler, meşru mazeretleri olsa bile 12 yıl geçmeden askerlikten ayrılamıyacaklardı.

1828 yılında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye terimlerinde esaslı değişiklikler yapılmış, tertip yerine «alay», kol yerine «tabur», saf yerine de «bölük» kelimeleri kullanılmıştır. Yeni değişikliklere göre, her alay 500 mevcutlu üç taburdan bileşik olacaktı. Başbinbaşılık da kaldırılarak, her alay «miralay» adında yüksek rütbeli bir subaya, her tabur da bir binbaşının emrine verilmişti. Bundan başka, her alaya bir «kaymakam», bir «alay emini», her tabura da sağ ve sol ağaları adlı iki «kolağası», bir «sancaktar» ve bir «tabur kâtibi», yüzbaşıların komutasında kalan bölüklere de iki «mülâzım», bir «başçavuş», dört «çavuş», bir de «bölük emini» verilmişti. Bir zaman sonra «Kapıkulu suvarileri» (Gedikli sipahi) de kaldırılarak, bu yeni usul üzere, gerek İstanbul, gerek eyaletlerde suvari birlikleri de kurulmağa başlanmıştır.

Sonraları birlikler çoğalınca, iki alay bir «liva» sayılarak bir «mirliva» nın komutasına verilmiş ve alaylar İstanbul ve Üsküdar'da olmak üzere «Hassa» ve «Mansure» adiyle iki kısma ayrılmış, her kısmın başına «ferik» rütbesinde birer komutan getirilmiştir. Hassa birlikleri yalnız İstanbul'da bulunmakta, Mansure birlikleri ise İstanbul ile beraber lüzumlu, önemli bölgelerde bulundurulmakta idi. 1832 de «Hassa ferikliği», bir zaman sonra da «Mansure ferikliği» «müşirliğe» yükseltilerek, askerî dereceler aşağıdaki şekli almış ve bu teşkilât aşağıyukarı Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar süregelmiştir:

Nefer	Yüzbaşı	Kaymakam
Onbaşı	Tabur Kâtibi	Miralay
Bölük Emini	Sol Kolağası	Mirliva
Çavuş	Sağ Kolağası	Ferik
Başçavuş	Alay Emini	Müşir
Mülâzım	Binbaşı	

Başlangıçta çocuk denecek yaşta erlerden bileşik olan bu ordu, kendisini ilkönce 1828-29 Rus Harbi'nde göstermiş, sonunda azlığı yüzünden eriyerek yenilmişse de, Rus'lara iki yıl cesaretle dayanmış ve Türk halkına Yeniçeri'lerin kaldırılmasının doğruluğunu ve vatan savunmasında muntazam, iyi talim ve terbiye görmüş bir ordunun lüzumunu ispat etmiştir. Mahmut II. karşılaştığı büyük harbler, isyanlar ve ekonomik darlıklara rağmen bu ordunun mevcudunu hayatının son yıllarında 118 400 kişiye çıkarmış bulunuyordu. Zamanla memleketin muhtelif yerlerinde ordular ve sefer yedek birlikleri olmak üzere «Redif» tümenleri teşkilâtlandırıldıktan sonra Asakir-i Mansûre birliklerine «Asakir-i Nizamiye» denilmeğe başlanmıştır.

ASÂKİR-İ MİLLİYE, Murat V. zamanında ve Abdülhamit II. nin ilk günlerinde gönüllülerden kurulmuş askerî birlikler. 1876 Osmanlı - Sırp savaşı başlayınca o dönemde askerlikle ödevli bulunmıyan İstanbul halkı arasından gönüllü olarak savaşa katılmak istiyenleri teşkilâtlandırmak ve bu suretle orduya yardımcı bir kuvvet hazırlamak üzere Şuray-ı Devlet başkanı Mithat Paşa (b. bk.) nın başkanlığında resmî bir komisyon kurulmuştu. Bu hareket başka şehirlerde de ilgi uyandırmış, Selânik'te memurlardan ve halktan yazılan gönüllüler «millet askeri» adı altında bir tabur kurmak ve talimlere başlıyarak savaşa hazırlanmak için hükümetten müsaade ve silâh istemişlerdi. Babıâli'nin uygun bulması üzerine kurulan ve silâhlanan bu tabur bir ay gibi kısa bir zaman içinde eğitimini ve kuruluşunu tamamlamış bulunuyordu. Atatürk'ün o sırada Selânik Evkaf idaresinde kâtip bulunan babası Ali Rıza efendi de bu taburun ikinci bölüğünde üstteğmen sıfatı ile görev almıştı. Selânik Asakir-i Milliye taburunun başarılı çalışmaları, gerek İstanbul, gerek diğer şehirlerde takdirle karşılanarak örnek tutulmuş ve Selânik taburunun İstanbul'a gitmek isteği, halkı teşvik bakımından faydalı görüldüğünden bu kuvveti İstanbul'a götürmeğe hükümetçe bir zırhlı ayrılmıştır. Birinci Meşrutiyet'in ilân edildiğinin (23 aralık 1876) ertesi günü İstanbul'a gelen bu tabur, büyük bir törenle ve yakın ilgiyle karşılanarak Babıâli'de sadrazam Mithat Paşa'nın önünde bir geçit yaptıktan sonra Süleymaniye kışlasına misafir edilmişti. Bir bando ile sekiz bölükten kurulan bu tabur kenarları yeşil şeritli lâcivert çuhadan yapılmış bir üniforma giyinmişti. Yeşil zemin üzerinde beyaz bir ayla vatan kelimesi bulunan bir sancak taşıyordu. Bu taburun İstanbul'a gelişinden birkaç gün sonra evvelce İstanbul'da kurulmuş olan ve başında Ziya Paşa, Namık Kemal gibi vatansever devrimciler bulunan Hediye i askeriyye cemiyeti. «Asakir-i Milliye Cemiyeti» adı altında gaye ve teşkilâtını genişleterek halkı millet askeri yazılmağa çağırmıştır. Abdülhamit II. kendisine danışılmadan yapılan ve «Millî» sıfatı verilen bu işlerden kuşkulanarak kurulan cemiyeti hemen ertesi günü dağıttırmış ve A. kuruluşlarına yazılma işinin Seraskerlikçe yürütülmesini emretmiş, üç gün sonra da teşebbüsün başında nazır-ı umumî sıfatiyle bulunan maarif müsteşarı Ziya Bey (Paşa) i Suriye valiliğine ve bu işleri teşvik eden askerî okullar nâzırı Süleyman Paşa (b. bk.)yı da Hersek'teki Ordu komutanlığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği gibi, Selânik taburunu da İstanbul'a geldiğinin onuncu günü adi bir yolcu vapuru ile geri yollamıştır. Bu olaydan sonra hükümetçe teşkilâtın merkezde ve vilâyetlerde geliştirilmesini teşvik eder gibi görülen bazı teşebbüsler yapılmış ise de çok sürmemiş, Asâkir-i Milliye tabiri Abdülhamit'in sinirine dokunduğundan bu kuruluşlara «Asâkir-i Mülkiye» adı verilmiştir. Bu maksatla bir tüzük yapılmış, ve İstanbul'da kurulan taburlara hitaben padişahın harbiye nezareti avlusunda söylediği nutukla birlikte yayımlanmıştır. Bir müddet sonra bazı kimselerin verdikleri jurnallar Abdülhamit II. nin kuşkusunu büsbütün arttırınca, daha 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbinin sonu alınmadan, faydalı hizmetleri görülen bu birlikler dağıtılmış ve kaldırılmıştır.

ASÂKİR-İ MÜLKİYE: bk. ASÂKİR-İ MİLLİYE.

ASAKİR-İ NİZAMİYE: bk. ASAKİR-İ MANSÛRE-İ MUHAMMEDİYE.

ASALAK (Parasite, Yun. *para* = beraber, *sitos* = besi), başka bir canlı varlığın içinde(iç asalağı = endoparasite), veya üzerinde (dış asalağı = ectoparasite) yaşıyan organizmalar. Hayvanlardan da, bitkilerden de asalak olanlar vardır. Bunlardan bazısı zaman zaman (ihtiyarî asalak), bazısı ise her zaman (mecburi asalak) asalaktırlar. Mecburî olanlar bazı önemli organlarını ve bitkilerde olduğu gibi organik besi hazırlamağa yarayan klorofil gibi önemli maddelerini kaybederek müstakil yaşayamıyacak hale gelirler.

Hayvan asalaklardan bazıları(Sacculina gibi) ilk bakışta dış asalağı imiş gibi görünürlerse de, emme organlarını üzerinde yaşamakta oldukları canlının içerilerine kadar

soktuklarından bunları iç asalağı saymak daha doğrudur. Dış asalaklarından çoğu, ancak besi alma zamanlarında veya yumurtlamak için diğer bir canlıyı ararlar (pireler, larvaları insan ve hayvan cildi içinde yaşıyan bazı sinekler). Mecburî asalaklardan bir kısmı yalnız larva halinde, diğer bir kısmı ise ancak kâhil halde A. tırlar. Bazı sinekler kâhil halde asalak değildir; yumurtalarını insan veya hayvanların cildine bırakır, yumurtalardan çıkan larvalar asalak olurlar. Pireler kâhil halde insan ve hayvanlara musallat oldukları halde larvaları tahta aralıkları ve tozlar içinde yaşarlar, Bir kısım asalaklar ise iki hayat dönemini ayrı ayrı canlılar üzerinde geçirirler (şeritler). İnsana musallat olan A. hayvanlar, hususiyle protozoa (sıtma, dizanteri, uyku hastalığı v. b. yapanlar), solucanlar (askaris, tenia, distom, v. b.) ve eklemliler (pire, bit, uyuzböceği v. b.) dendirler.

Asalak bitkiler, tam A. (holoparasite) ve yarı A. (hemiparasite) diye ikiye ayrılırlar. Tam A. lar klorofilsiz olduklarından üzerinde yaşadıkları bitkinin organik besin maddelerinden faydalanırlar. Yarı A. lar ise klorofilli olduklarından organik karbon bileşiklerini kendileri yapabilirler, fakat azot bileşiklerini üzerinde yaşadıkları canlıdan alırlar. A. bitkilerden başka bitkiler üzerinde yaşıyarak bunlarda hastalık yapanlar olduğu gibi, insan ve hayvanların nefesyollarında ve kulaklarında ve hattâ barsaklarında ve ciltlerinde (kel, saçkıran) yaşıyanları da vardır. A. bitkilerin çoğu bakteriler ve mantarlardandır. Çiçeklerin bir çok familyalarında da tam veya yarı parazit bitkiler vardır.

Zararları: A. lar vücut içinde az miktarda bulunurlarsa zararları yok denecek kadar azdır, fakat çoğalmaları halinde dokuları harabetmek, kan emmek, dolaşım yollarını tıkamak, barsakları delmek, önemli bir organda (beyin) tazyik yapmak ve toksin ifraz etmek suretiyle birçok rahatsızlık ve hastalıklara sebep olurlar.

Ortama uyma: A. lar yaşadıkları yerde tutunabilmek için cinslerine ait olan şekillerden çok farklı, hattâ bazan hiç benzemiyecek kadar değişik şekiller alabilirler. Hususiyle emme ve tutunma organları iyi gelişir, üzerlerini örten zarları hazım sularına ve bakterilere karşı dayanıklı bir hal alır. Yaşama şartları üremelerine pek elverişli olmadığından, kuluçka ve larvalarının çoğu mahvolduğundan çoğalma (yumurtlama) kabiliyetleri pek fazlalaşmıştır. Bir tenyanın senede 42 000 000, bir askaris'in 64 000 000 yumurta verebileceği hesaplanmıştır.

ASALAKLIK (Parasitisme), başka başka iki canlı varlık (iki hayvan, hayvan ve bitki, iki bitki) arasında husule gelen ve yalnız bir tarafın menfaatini gözeten yaşama tarzı (bk. ASALAK). Epifitlerin ve epizoik vaziyetlerinin asalaklıkla ilgisi yoktur, çünkü burada bitki veya hayvan üzerinde yaşıyan canlı, ancak meskenden istifade eder, besin maddesi almaz. Asosyasyon (association) da bu tarzda yaşamanın bir çeşididir. Ağaç kovuklarında yaşıyan karıncalar veya rozet şeklinde yaprakları olan bitkilerin yaprakları arasında birikmiş olan suda yaşıyan böcekler buna iyi bir misal teşkil ederler. Komensalizm (commensalisme), asosyasyon ile parazitizm arasında bir haldir. Meskenden istifade eden canlı aynı zamanda gıdadan da faydalanmaktadır. Bir arada yaşıyan canlılar, karşılıklı faydalanırlarsa, bu yaşama tarzına ortak yaşama (b. bk.) denir.

ASAM, ressamlar yetiştiren bir Alman ailesinin adı. **Hans Georg,** Tyrol'ludur. 1696 da ölmüştür. Bavyera'da yağlı boya tablolar ve freskolar yapmıştır. Oğullarından biri **Cosmas Damian** ressam, öbürü **Egid Quirin** heykelcidir. Bu iki kardeş birlikte çalışmışlar, İtalya'ya giderek resim öğrenimi görmüş, 1715 te Bavyera'ya dönmüşlerdir. Birincisi freskoları, ikincisi de heykelleriyle Innsbruck, Münih, Schleissheim, Mannheim kiliselerini süslemişlerdiler. Cosmas'ın iki oğlu da ressam olmuşlardır.

ASAMAYAMA, Japonya'nın Hondo adası üzerinde 2480 m yüksekliğinde etkin bir volkan, 1913 ve 1920 de püskürmüştür. Kvanto düzlüğü için sürekli bir tehlike halindedir.

ASAN veya **ASSAN** (Dil.), eskiden, Sibirya'da Yeni sey nehrini Altay-Abakan bölgesini besliyen Usolka ve Ona ırmakları kıyılarındaki steplerde konuşulan bir dil. XVIII. yüzyılda tamamiyle sönmüştür. Bazı dilcilere (K. Donner, A. Trombetti, W. Schmidt, G. J. Ramstedt, E. Kieckers, v. b.) göre, eskiden daha kuzeye doğru yayılmış bulunan Çin-Tibet dil ailesi, Sibirya topraklarında şimdi Eski Sibir (Paléo-sibérien) denilen dil topluluğunu bırakmıştır, ki Çin-Tibet ailesinin Çin-Tay kolunun Si-lo-mo bölümüne giren Mo-so, Lo-lo ve hususiyle Si-hia diline yakınlık gösterir (bk. K. Donner: *Beiträge zur Frage nach dem Ursprung der Jenissei-Ostjaken* [«Journal de la Société Finno-ougrienne» adlı dergide, cilt 37, yıl 1916-1920, s. 1-21]). Başkalarına göre ise bu dil grupu müstakildir ve başlıbaşına bir dil ailesi teşkil eder. Eski üyelerinden Kʻu-liu-çin, (= Geloçi veya Bilae), Kot, Ara, ve Asan dilleri ölü halde gelmiş oldukları için, bugün biricik temsilcisi, Yenisey'de Yeniseysk ile Turuhansk arasında (eskiden Ob nehrine kadar sarkmıştı) konuşulan Yenisey-Ostyakçası (kolları: İnbatsk-Ostyak, Sım-Ostyak, Öedt-Ostyak veya Deng, Pumpokolsk-Ostyak, v. b.; bu Ostyakçayı, biri Samoyed öbürü Fin-Ugor dil gruplarından olan Ostyakçalarla karıştırmamalıdır) dır, bk. A. Castrén: *Versuch einer jenisseiostjakischen und kottischen Sprachlehre*, Petersburg 1858. Ara (b. bk.) dilinden sonra, Türk dilleri (başlıca Koybal ve Karagas) tarafından sömürülen ve bugün o bölgedeki Türk diyeleklerinin bir alt-tabaka (substratum) sını teşkil eden Asan dilinin, kendi grupu içerisindeki en yakın akrabası, eskiden Yenisey'in Birusa, Poyam, ve Kan kolları kıyılarında konuşulan Kot dilidir; hattâ Asan dili, Kot'çanın sadece bir kolu sayılabilir. Asan'lar (Rus. Asanı) kendilerine Kottuen, Ara'lar da Kot'lara (Rus. Kotovtsi) Assan derlerdi. Asan ve Kot dillerinin yakınlığı şu sayı adlarından da görülebilir: 1 den 10 a kadar Asan: *hautu, inee. toŋye, seggiaŋ, geigyaŋ, geiluciaŋ, geiliniaŋ, geiltaŋiaŋ, gocibunagiaŋ, hagiaŋ*, Kot: *huça, inya, toŋa, çega, kega, keluça, kelina, heltoŋa, hucabunaga, haga.* Bu dil, bütün grupta da olduğu gibi, vokal uyuma kuralını tanımadığı, kelime türetiminde vokal değişimine başvurduğu, ve ön-ek (préfixe) bazan da iç-ek (infixe) kullandığı için, dil yapısı bakımından Ural ve Altay dillerinden ayrılır. Bk. ESKİ SİBİR DİLLERİ.

ASANDROS, İskender devri idare adamlarından ikisinin adı:

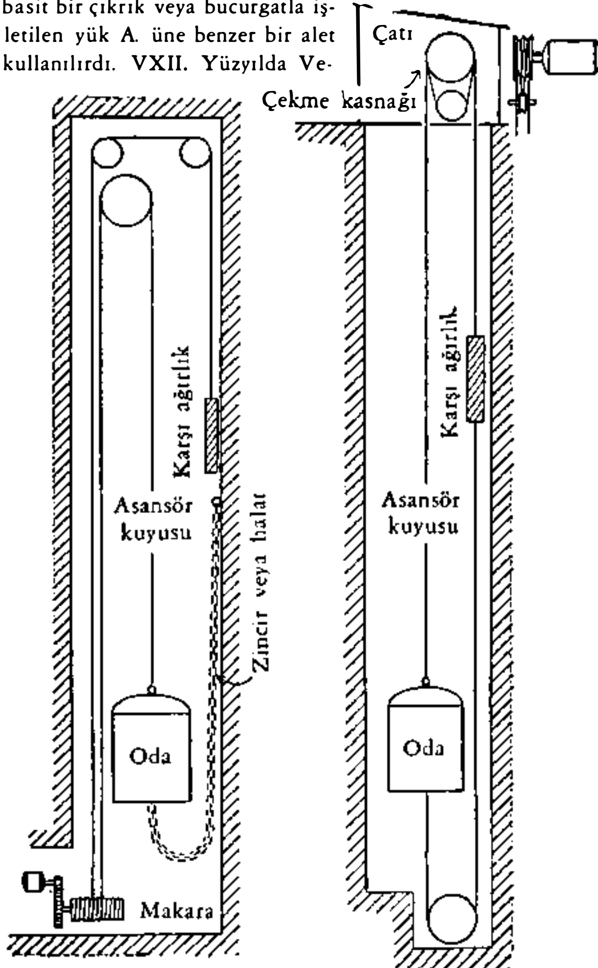
1 — (M. Ö. IV. yüzyıl), Büyük İskender'in generallerinden Parmenion'un kardeşi. M. Ö. 334 te Lydia'ya umumi vali (satrap) tayin edilmiştir.

2 — (M. Ö. IV. yüzyıl), Büyük İskender'in generallerinden Parmenios'un ve Asandros'un yeğeni. İskender öldükten sonra Karia satrapı olmuştur. M. Ö. 316 ya kadar arazisini ta Karadeniz'e kadar genişletmiştir. Fakat M. Ö. 331 de Antigonos'a yenilerek tarih sahnesinden çekilmiştir.

ASANDROS, (ölm. M. Ö. 14), Kırım Bosphoros'u kıralı. Kayınbiraderi ikinci Pharnakes tarafından fütuhatı esnasında kendisi vekil tayin edilmiş ve bunun Caesar tarafından Anadolu'da Zelâ(Zile)da yenilmesi (M. Ö. 47) üzerine entrikalarla tahta geçmiştir. Bununla beraber, Caesar'ın adamı olan Pergamon (Bergama) lu Mithradates tarafından tahttan indirilmişse de Augustus tarafından tekrar tahta çıkarılmıştır.

ASANGA (Tibet dilinde *Thogs-med,* = aziz asanga), Hint Buddhizminin en büyük kişilerinden biri. Peşaver'de V. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. Önce Hināynā (« = küçük taşıt», yani Buddhizmin güney Asya'daki, yalnız kendini kurtarma ilkesine dayanan şekli) nın coşkun bir tarafçısı olmuş, sonra derece derece bu bencil felsefeden ayrılarak Mahāyanā(=«büyük taşıt», yani Çin ve Japonya'da yayılan Buddhizmin, Buddha'ya Nirvana [yani ebedî saadete kavuşmuş bir öğretici değil, halkın bir tanrısal kurtarıcısı gözü ile bakan şekli] nın mistiği) ya bel bağlamıştır.

ASANSÖR (Ascenseur) yukarıya veya aşağıya doğru insan ve yük taşımaya yarıyan makine. A. ün tarihi çok eski devirlere kadar çıkar: M. Ö. 236 da Roma'da yük kaldırmak için bazı makineler kullanılmış olduğu, Roma'lı mimar Vitarius'un M. Ö. 26 da yazdığı eserinde kayıtlıdır. Roma imparator saraylarının örenlerinde iner çıkar dolaplar bulunmuştur. Ortaçağ'da, bazı manastırlarda, eşkıyaya karşı biricik korunma tedbiri olarak, girmek ve çıkmak için basit bir çıkrık veya bucurgatla işletilen yük A. üne benzer bir alet kullanılırdı. VXII. Yüzyılda Velayer adlı bir Fransız mimarı «chaise volante» (uçan sandalye) adlı bir alet icat etmiştir. Bu alet bir karşı ağırlık vasıtasiyle denge halinde tutuluyordu. Bu ilkel A. ler genel olarak el ile kullanılır, uşak veya esirler tarafından işletilirdi. 1835 e doğru İngiltere'de Frost ve Strutt, «Teagle» (yük makarası) adı ile tanılan bir A. yapmışlardır. New York'ta Henry Waterman 1850 de buhar ile ve iki kat arasında işliyen bir eşya A. ü yapmış, 1852 de Elisha G. Otis, A. ün düşmesini önliyecek bir emniyet tertibatı icat etmiş, New York'taki Crystal Palace sergisinde böyle bir A. ü sergilemiş ve 1857 de New York'taki bir mağazada insan taşıyan ve emniyet tertibatı bulunan ilk A. ü kurmuştur. Fransa'da Edoux adlı bir mühendis 1867 sergisi için yaptığı mihanikî kaldırma aletine ilk defa asansör (ascenseur) adını vermiştir. A., kullanılış yerlerine göre insan ve yük A. leri; işletme şekillerine göre de el, hidrolik, hidro-elektrik, aero-hidrolik, elektrik A. leri gibi çeşitlere ayrılır.

İKİ ASANSÖR TİPİ

Hidrolik (su ile işleyen) *A.* : iki çeşidi vardır:

Sütunlu hidrolik A. : A. odasına alttan tespit edilmiş bulunan bir sütun, kuyu içindeki bir silindire girer, silindire gönderilen basınçlı su, sütunu yukarıya doğru iter, oda kalkar, silindirdeki su boşaltılınca sütunla birlikte A. odası iner.

Asılı hidrolik A. : bunda kuyu ve sütun yerine küçük boyda bir silindir ile bir piston vardır. Piston, binanın yukarısında bulunan kasnaklardan geçip odaya bağlanan halatların dolandığı bir bucurgata bağlanır; basınçlı su silindire gönderildiği zaman piston yükselir, bucurgatı harekete getirir, bu da halatları çekerek A. odasını kaldırır; su, silindirden boşaltılınca A. odası kendi ağırlığı ile iner ve halatları, bucurgatı ve pistonu eski yerlerine getirir. Hidrolik A. ün her ikisinde de su kanalizasyona boşaltılır.

Hidro-elektrik A. : hep aynı suyu kullanan hidrolik bir A. dür. Silindirden boşalan su kanalizasyona dökülecegi yerde bir depoya, buradan da elektrikli bir pompa vasıtasiyle başka bir depoya geçer. Bu ikinci depoda su ya üzerinde ağırlık bulunan bir piston, yahut da bir hava tabakası ile basınç altında bulunur ve istenildiği zaman buradan silindire gönderilir.

Aero-hidrolik (hava basınçlı) *A.* : bunda da hep aynı su kullanılır; bir depodaki suya yapılan basınç hava tabakası ile elde edilir.

Elektrikli A. : ilk defa Werner von Siemens tarafından icat edilip 1880 de Mannheim'daki bir sergide gösterilmiştir. Fransa'da 1889 da kullanılmaya başlanmıştır. Bunda da A. odası halatlara, halatlar da elektrikle işliyen bir bucurgata bağlıdır.

A. ün çalıştırılması ya mekanik, yahut elektrik yoliyle yapılır. Mekanik çalıştırma bir ipi çekmek veya bir çarkı elle çevirmek, elektrikle çalıştırma ise bir kolu sağa veya sola itmek, bir düğmeye basamak suretiyle sağlanır. A., yadışardan, ya A. odasından, yahut da hem dışardan hem de A. odasından idare edilir.

ÅSAR (*osar* ok.; İsveçce *ås*=«tepeler sırası» kelimesinin çoğulu), buzul yörelerinde hisarlar biçiminde kilometrelerce uzanan tepelik ve sırtlar (bk. OSER).

ASARHADDON [Asurca: *Aššur-aḫ-iddin* = tanrı Asur bir kardeş verdi] (hük. M. Ö. 681-669), Asur tarihinde, Sargonid'ler (b. bk.) devrinin Sargon ve Sanherib'den sonra gelen üçüncü büyük kıralı. A., Sanherib'in en büyük

oğlu olmamakla beraber, Aram'lı olan ve sarayda çok nüfuz kazanmış bulunan annesinin gayretiyle veliahtlığa atanmış, fakat bu yeğ tutma, sonunda, Sanherib'in katline ve bir iç harbin çıkmasına sebep olmuştur. A., bu sırada kuzey kavimlerine karşı harbde idi buna rağmen, hususiyle annesinin nüfuzu sayesinde, bir kısım Asur kuvvetleri A. tarafını tutmuş ve babasının aksine olarak, daha veliahtken iyi davrandığı Babil'lilerin de, Babil'in tekrar ihyasını vâdetmek suretiyle, yardımını görerek iç harbi bastırmış ve tahta geçmeğe muvaffak olmuştur.

A., tekniğe kıymet veren babasının aksine, hayalperestti, askerî, siyasî, idarî işlerde fala çok yer verirdi, buna rağmen bir bakıma pratik görüşlü olup niyetlerini yapıcı bir kudretle ele almasını bilirdi. Bu sebeple askerî hareket ve teşebbüslerinde de bahtlı olmuş ve Asur devleti onun zamanında en kudretli devrini yaşamıştır.

Kalde memleketindeki Aram'lılarla, doğuda Elâm'lılara karşı (kaçan âsi kardeşleriyle diğer âsi elebaşılar bunlara sığınırlardı) başarılı harbler açmıştı. Birtakım Fenike ve Filistin şehirlerini de eline geçirmiş, hususiyle bu şehirleri Asur aleyhindeki hareketlerinde daima koruyan Mısır'ı zaptederek kendi ülkesine katmıştır. Bu büyük zafer üzerine, Asur'la hiç de iyi münasebet kurmamış ve her zaman onu rahatsız etmiş olan Kimmer'ler ile İskit'ler ve Med'ler çekingen kalmışlardır. Hattâ, A.. barışın devamlılığını sağlamak için, bir kızını İskit kıralına vermiştir.

A., Babil ve Babil'liler ile münasebetlerinde, babasının şiddet politikası yerine samimî bir uyuşma yolu tutmuş, Babil'li esirleri geri yollamış, Babil'lileri vergiden af etmiş. Babil şehrinin ve hususiyle Bēl tapınağının eskisinden daha mükemmel bir şekilde yapılmasını sağlamış, dedesi Sargon gibi samimî bir Babil dostluğu kurarak Asur'un kapılarını ardına kadar Babil kültürüne açmıştır. Babil halkının sevgisini kazanmak için, resmî iş ve listelerde kullanmamakla beraber, politik bir incelik olmak üzere «Babil kıralı» yerine, dedesi Sargon gibi mütevazi «Babil valisi» sanını kullanmıştır. Ayrıca çeşitli yerlerdeki kanal tesislerini de tamir ettirmiştir.

A., Mısır'daki bir ayaklanmayı bastırmak üzere hasta halinde üçüncü defa sefere çıktığı zaman yolda ölmüştür. A., büyük oğlu dururken tıpkı babası gibi daha küçük oğlu Asurbanipal'i veliaht tayin etmesinden doğan memnuniyetsizliği önlemek isteğiyle, son sefere çıkmadan bıraktığı vasiyetnamesiyle devleti ikiye bölmek zorunda kalmıştır.

Bu kıral hakkında *Ahd-i Atîk*'ten ve Yunan kaynaklarından başka, kendisi tarafından yazdırılmış veya kendi zamanında, yahut da kendisinden sonra yazılmış çivi yazılı kaynaklarda geniş bilgi vardır.

ÂSAR-I ATÎKA: bk. ESKİ ESERLER.

ASARİNUM, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir kasaba. A., Komana (Şar) dan Melitene (Malatya) ye giden yol üzerinde bir konaktı. A., Göksun'un kuzeyindeki Bozhöyük köyünün bulunduğu yerde idi.

ASARKÖY KAPLICALARI (yahut Hisarköy kaplıcaları), Balıkesir'in Bigadiç ilcesine bağlı Asarköy (Hisarköy) ve çevresindeki kaplıcalar. A., Bigadiç kasabasının 15 km kuzeydoğusunda küçük bir köydür. Çevresi yer yer fundalık olan A. nın birçok yerlerinden, porfir taşları arasından, kaynar sular fışkırır. Burada başlıca 7 kaynak görülür:

1 — Kükürtlü su (sıcaklığı 58° santigrad, akımı dakikada 100 litre).

2 — Çelikli su (sıcaklığı 75°, akımı 80 litre) dir. Bu iki kaynak kaplıcayı beslemektedir.

3 — Çamaşırlık suyu (sıcaklığı 75°, akımı 80 litre), Çamaşırlık adı verilen yere gitmektedir.

4 — Yukarıda söylenen üç ana kaynağın biraz aşağısında birçok küçük gözelerden kaynar sular çıkar ki, bunların sıcaklığı 84° ye yaklaşır.

5 — A'nın 500 m kadar kuzeyinden Acısu çıkmaktadır (sıcaklığı 29°, akımı 40 litre).

6 — Köyün hemen doğusunda Karanfilli Çeşme adı verilen yerden karbonlu sular kaynamaktadır ki, bu su çeşmeye Hisartepesinden pek eski zamanlarda künklerle getirilmiştir.

7 — Yukarı Çeşme adı da verilen yerdeki Kokarakar suyunun sıcaklığı 50° dir.

Bu suların çoğunun radyoaktivitesi fazladır. Hemen hepsi şifalı madenli alkali sulardır. Bir kısmı kükürtlü, bir kısmı arseniklidir. A., kaplıcaları, pek eskiden beri ün vermiştir. Eski bir şehir yıkıntısının da bulunduğu bu bölgede, A., güneyinde şimdi bir havuz ile iki hücreden ibaret etrafı duvarla çevrili, üstü açık bir kaplıca vardır. Kaplıcaya gidenler, buranın 4 odasında yahut köy evlerinde kalmaktadırlar. Çok daha gelişebilecek olan A., Balıkesir ve Bigadiç'e araba yollariyle bağlıdır.

ASARLIK, Karia'da Bodrum (Halikarnassos) un batısında bulunan bir tepe. Kazıda bir kapı ile eski şehrin surlarının kalıntıları bulunmuştur. Anlaşıldığına göre suru Myndos limanının batı doğrultusundan Nim adasının tepesine kadar uzanır ve kuzey doğrultusunda denize iner. Mezarların çok ve eski oluşlarından buranın eski zamanda önemli bir yer olduğu anlaşılır. Mausolos zamanında (377/6-353/2) Nim adasında Leleg'ler tarafından işgaledilmiş 8 tane şehir varmış. Myndos ve Syangela bağımsızmış. Syangela'nın Asarlık olduğu kuvvetle umulmaktadır. Burası isminin anlamına göre, Karia'nın en eski kırallarının mezarlığıdır.

ASARUM (Asarum), loğsaotugiller (Aristolochiaceae) den dünyanın ılık kuzey yarısında 60 kadar türü yetişen otsu bir bitki cinsi. Yaprakları böbrek şeklinde, gövdeleri toprak altında ve çok defa etlimsi, kalıncadır. *A. serpentaria* türünün etlimsi toprakaltı gövdelerinden yılan sokmasına karşı kullanılan bir madde elde edilir.

ASARUM

ASATHOR, Germen mitolojisinde tanrı Donar (veya Thor) ın başka bir adı. Bk. DONAR.

ASBAMAİON, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde Tyana şehrinin yöresinde küçük bir göl veya havuz. A. un suları soğuk olduğu halde bazen kaynar gibi köpürür, bazen de geri çekilir, yalan yere yemin edenlerde verem ve istiska gibi hastalıklara sebep olurmuş. Bu havuzun yanında yeminin kutsallığını koruyan Zeus Asbamaios'un tapınağı vardır. Philostratos ile Ammianus Marcellinus tarafından tasvir edilmiş olan bu havuzu 1837 yılında Hamilton eski Tyana şehrinin yerinde bulunan Kemerhisar'ın güneyinde keşfetmiş; *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* [Londra, 1842] adlı kitabının 2. cildinde (s. 302/3) onun çok güzel bir tasvirini vermiştir.

ASBEN (Ahir, Aïr), Fransız Batı Afrikası'nın doğu bölümünde, eski kumtaşlarından meydana gelmiş tabaka basamaklı bir yöre. Ortalama yüksekliği 700 m. En yüksek noktalar granitlerle genç püskürük kültelerin bulunduğu yerlerdedir (Timgué, 1800 m). A. yaz ortalarında bir parça yağış alır. Geniş bölümleri bozkırlarla kaplanmıştır. Yüksek vâdilerde bazı akasya ve palmiye türleri bulunur; tahıl yetişen yerleri vardır. Nüfusu 20 000 kadar olup ahali arasında Sudan zencileri, Berberler ve Tuaregler vardır. Halkın bir bölümü göçebe ve hayvancıdır. Merkezi Agades'tir.

ASBEST (Yun. *asbestos* = söndürülemez; eskiden tapınaklarda her vakit yanan kandillerde fitil olarak kullanılmış olmasından ötürü bu ad verilmiştir), amfiboller soyundan, tel tel ayrılabilen bir mineral. A, bileşimine su alarak ayrışmış ve çok eğilip bükülebilen tellere ayrılmış yeşil renkli bir çeşit tremolit (b. bk) tir. İki çeşidi vardır: hornblende-A. ve chrisotil-A. Birincisi elâstik, çok eğilip bükülebilen tellerden meydana gelmiş olup birkaç santimetre uzunluğundaki tellere ve 0,001 mm incelikteki parçalara ayrılabilir, 1 500° yakınlarında ergir; ikincisi kısa telli, daha az ayrılabilir, sert asitlere karşı daha dayanıklı olup 1 100-1 300° da ergir.

A., tel tel ayrılabilen başlıca mineraldir; renksiz, yeşilimsi yahut sarımtrak esmer olup, ipek gibi parlar; sertlik derecesi 5-6 dır; asitlere ve hele ateşe karşı dayanıklıdır. Bu özelliklerinden ötürü A, hususiyle yanmaz elbise ve bazı tiyatro dekorasyonları yapılmasında, elektrik ve ısı yalıtma işlerinde kullanılır.

A., serpentin taşlarının çatlak ve yarıklarında bulunur. A. i elde etmek için bu taşlar ufaltılır. Uzun tellerinden iplik elde edilir (asbest ipliği) bundan bez dokunur, yahut ip ve urgan örülür. Kısa teller sıkıştırılarak yapılarda kullanılan yanmaz levhalar (asbet levhası, asbest mukavvası) hazırlanır. A ile çimentonun karıştırılmasından yapı işlerinde kullanılan asbest çimentosu elde edilir.

Bütün dünyada yıllık A. istihsali yarım milyon tona yaklaşır. Bu miktarın yarıdan çoğunu Kanada verir; Rodezya, Güney Afrika, Rusya, Ural'ler, Sibirya, Kıbrıs ve İtalya'da da çıkarılır. Memleketimizin türlü serpentin bölgelerin de de A. vardır.

Beyaz A. in bir türü vardır ki buna da *amyant* denir.

ASBJØRNSEN [*asbyörnsin* ok.], **Peter Christen** (1812-1885), Norveçli hekim, folklorcu ve edip. Christiania (Oslo) da doğmuş, orada ölmüştür. Tıp ve tabiî bilimleri öğrendikten sonra, devlet hesabına deniz hayvanları üzerinde araştırmalarda bulunmuş, daha sonra ormancılığa geçmiş, bu arada şiir ve halkbilgisiyle de uğraşmıştır. Hususiyle zooloji alanındaki eserlerinden başka, 1841-44 te arkadaşı Jørgen Moe ile *Norske Folke-Eventyr* (Norveç halk masalları [*Ny Samling* = Yeni toplama, 1871 de; sonraki basımları: 1903-1904]) adlı toplamayı çıkarmıştır. Aynı folklor alanında yalnız olarak yayımladığı *Norske Huldre-Eventyr og Folksagn* (Norveç dağ ve orman perileri masalları ve halk efsaneleri) [1845 ve 1848] adlı eserinde de, tabiat ve halk hayatını bir şair kalemiyle canlandırmıştır. Saf ve tabiatsever bir milliyetçi romantik olmakla beraber, yazılarında realizm çeşnisi de vardır.

ASBÓTH [*oşbōt* ok.] **Oszkár** (1852 - 1920), Macar dilcisi. Budapeşte, Leipzig, Berlin ve Göttingen üniversitelerinde hususiyle İslâv filolojisi ile uğraşmıştır. 1880 de Budapeşte Üniversitesi İslâvistik profesörlüğüne getirilmiş ve burada 1919 a kadar çalışmıştır. Macar Bilimler Akademisi üyesi ve Petersbug Çarlık Bilimler Akademisi muhabir üyesi idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Szlávság a magyar keresztény terminologiában* (Macar Hıristiyan terminolojisinde İslâvlık) [1884], *Rövid gyakorlati orosz nyelvtan* (Kısa pratik Rusça gramer) [1888], *Kurze russische Grammatik* (Kısa Rusça gramer) [1889] *Russische Chrestomathie für Anfänger* (Yeni başlıyanlara mahsus Rusça krestomati) [1890, 2. bas. 1903] *Hangsúly a szláv nyelvekben* (İslâv dillerinde vurgu) [1891], *A szláv szók a magyarban* (Macarcada İslâv kelimeleri) [1893, Akademi], *Szláv jövevényszavaink* (İslâv ödünç kelimelerimiz) [1907].

ASCANIUS PORTUS, eski Anadolu'nun batı sahilinde, Aiolis bölgesinde, bir liman şehri, bugünkü Yenicefoça.

ASCEDÎ, Ebu Nazar Abdülâziz bin Mansur Mervezî (ölm. 1040), Fars şairi. Gazne'li Mahmut devrinde yaşamıştır. Tezkireciler, A. ye hükümdarın pekçok ihsanlarda bulunduğunu yazarlar. Hususiyle kaside yazmakla ün almış bulunan A., öbür nazım şekilleriyle de şiirler yazmıştır. Üçbin beyitlik bir divanı olduğu söylentisi vardır. Bugün eldeki şiirleri, tezkirelerde kayıtlı bulunan birkaç parçadan ibarettir. Hindistan'daki Somenat'ın Gazne'li Mahmut tarafından fethi münasebetiyle yazdığı kaside çok ünlüdür.

ASCH [*aş* ok.] **Sholem** (doğ. 1880), Jiddisch (b. bk.) dilini kullanan Amerikalı romancı ve sahne yazarı. Polonya'da Varşova (Warszawa) yakınındaki Kutno'da Leh Yahudi'si olarak doğmuş, 1920 de Amerikan vatandaşlığına kabul edilmiş, bir aralık Paris'te ve Rusya'da bulunduktan sonra Amerika'da yerleşmiştir. Eserlerinde Doğu Yahudi'lerinin sönmek üzere olan geleneklerini tasvir etmiş, Jiddisch edebiyatında romantik realizmi kurarak, Yahudi mahallelerindeki aşağı tabakayı canlandırmıştır. İlk yazılarını İbranca yazmışsa da, sonraki eserlerinin hemen hepsi Yahudi Almancası olan Jiddisch dilindedir.

Birçoğu yabancı dillere tercüme edilen eserlerinin başlıcaları şunlardır: hikâye ve romanlarından aşağı tabakayı tasvir eden *Dos ştetl* (Kasaba) [1904] ile *Motke Ganev* (M. G.) [1916]; 1648 yılına ait bir Yahudi kahramanlığını canlandıran *Kiduş ha-Şem* (Allahın adını takdis etme) [1916]; Amerikan hayatından alınma *Onkl Moses* (Moses amca) [1920], *Di muter* (Ana) [1925] ve *Ḥaim Lederers tsurikkumen* (Ḥ. L. in dönüşü) [1927] adlı üç eser; ihtilâl arifesindeki Rusya'yı konu alan ve A. ın en kuvvetli romanı sayılan *Farn mabl* (Tufandan önce) [triloji, 1927-32]; dinî konulu *Der tilim Yid* (Yahudi mezmuru) [1934] ile *Der man fun Notseres* (Nasra'lı adam= İsa) [1939], ve yalnız İngilizce tercümesi çıkan *The Apostle* (Havari = St. Paulos) [1943]; sahne yazılarından *Moşiahs tsaytn* (Mesih'in zamanı) [1906] başlıklı lirik dram, «babanın işlediği günahın cezasını evlât çeker» konusunu ele alan ve A. ın en ünlü piyesi olup birçok memleketlerde oynanan *Der Got fun nekomah* (İntikam tanrısı) [1907] ve *Şabsay TSevi* (Sabbatay Zevi) [1908].

Amerikan yazarı olan oğlu **Nathan** (doğ. Varşova 1902) da, *The Office* (Büro) [1925], *Pay Day* (Ödeme günü) [1930] ve *The Valley* (Vâdi) [1935] adlı sosyal romanlariyle tanınmıştır.

ASCHAFFENBURG [*aşafinburg* ok.], Almanya'da Bavyera'nın kuzeybatı bölümünde bir şehir. Nüfusu 37 000 dir. Denizden yüksekliği 129 m dir. Main ırmağının gemi

işlemesine elverişli aşağı kesiminde kurulmuş bulunan A., önemli bir endüstri ve ticaret şehridir. Şehir ve çevresinde kâğıt, maden, kimya maddeleri ve bira fabrikaları vardır. Elbise dikimevleri ile mobilye yapım yerleri çoktur. A., da taş ve kömür ticareti önemli yer tutar. Bir yönetim merkezi de olan A. da meslek okulları, içinde nadir elyazmaları kitaplarla kıymetli tabloların bulunduğu XVII. yüzyıldan kalma bir şato, şehir tiyatrosu vardır.

ASCHAM [*æskîm* ok.], **Roger** (1515-1568), İngiliz humanisti ve terbiyecisi. Yorkshire'da doğmuştur. Cambridge'de okumuş ve 1540 da aynı Üniversite'de Yunan dilinin ilk profesörlerinden olmuştur. Rönesans'ın İngilterede sevilen önderlerinden ve zevkle okunan yazarlarındandır. 1548 de o zaman 15 yaşında olan prenses Elizabeth'in mürebbisi, 1553 de kraliçe Mary Tudor'ın Lâtince kâtibi olmuştur. Biri beden eğitimi diğeri gençliğin eğitimi hakkında iki kitap yazmıştır. Bunlardan birincisi *Toxophilus* [1545], okçuluğun methiyesinden ibarettir. A. çocukluğundan beri bu idmana bağlı kalmıştır ve bunun memleket çapında faydalarına inanır. İkinci kitabı *The Schoolmaster* (Öğretmen) [1570], ölümünden iki sene sonra basılmıştır. Bu kitapda A. Lâtince öğretimi hakkında tavsiyelerde bulunur. A., eğitim ve öğretim konularını çok şahsî ve samimî bir tarzda ifade etmiş ve Lâtincenin bilim dili olarak hâkim bulunduğu sıralarda, eserlerini İngilizce olarak yazmış, bu suretle, ana dilini işlemiş, Lâtince cümle kuruluşlarının örnekleriyle İngilizceyi zenginleştirmiştir. A., dili bakımından ilk İngiliz klâsiklerinden sayılır.

ASCHBACH [*aşbah* ok.], **Joseph** (1801-1882), Avusturyalı tarihçi. Frankfurt, Bonn ve Viyana üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Endülüs Emevî'leri ve Batı Got'ları tarihleri ile *Geschichte Kaiser Sigismunds* (Kayser Sigismund'un tarihi) [4 cilt 1838-45] adlı bir eseri, ve Viyana üniversitesinin tarihine ait bazı yazıları vardır.

ASCHERSLEBEN [*aşîrslebîn* ok.], Saksonya'da 29 000 nüfuslu bir şehir. Denizden yüksekliği 115 m dir. A. Eine nehri boyundadır. XV. ve XVI. yüzyıllardan kalma bazı binaları vardır. Çevresinden potas çıkarılır; kâğıt ve makine endüstrisi gelişmiştir.

ASCOLI [*askoli* ok.], **Graziado Isaia** (1829-1907), İtalyan dilci. Gorizia (Venetia Giulia ilinde) da doğmuş, Milano'da ölmüştür. 1845 te Rumence ile Friuli Rhaeto-Romancası arasındaki akrabalığı gösteren bir yazı ile mukayeseli dilciliğe başlamıştır. 1870 e kadar, Hint-Avrupa Samî, Türk, Çin, Dravid dil aileleri alanında türlü meselelerle uğraşmış ve bu arada çıkan *Documenti orientali riguardanti l'Italia* (İtalya ile ilgili doğu belgeleri) [«Archivio storico italiano» adlı dergide, yeni seri, sayı 10, yıl 1859, s. 51-66] başlıklı yazısında Kanunî Sultan Süleyman'ın Mantova dukası Federico Gonzaga'ya yazdığı mektubun Türkçe metnini ve İtalyanca tercümesini vermiştir. *Studj orientali e linguistici* (Doğuya ve dilciliğe ait etütleri) [3 kısım, 1854-61], *Studj critici* [Eleştirmeli etütler) [2 cilt, 1861-77], Almanca olarak da *Zigeunerisches* (Çingeneceye dair)[Halle 1865] adlı eserleriyle *Corsi di glottologia* başlığı (Dilcilik dersleri) altında yayımlamağı düşündüğü fakat bitiremediği Genel Dilcilik kitabının ilk kısmı olarak çıkan *Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* (Sanskrit, Yunan ve Lâtin dillerinin mukayeseli fonetiği) [1870] adlı eser, A. nin hemen bütün dillerle ilgilendiği yılların ürünüdür. Aynı devirde A., kök, isim-zamir çekimi ve fiil sistemi bakımlarından Hint-Avrupa ve Samî dillerin akrabalığını göstermeğe çalışan *Studj ario-semitici* (Arî-Samî etütleri) [1865] adlı eseri ortaya koymakla bu teorinin öncülerinden biri olmuş, ve aynı zamanda hem A. Trombetti'nin monojenez (b. bk.; monogénèse; bk. A. Trombetti: *L'unità d'origine del linguaggio*, 1905, ve *Elementi di glottologia*, 1923) ine, hem de dil olaylarını sosyal olayların ışığı altında etüt eden İtalyan «Yeni dilcilik» (neolinguistica, b. bk.; bk. M. Bartoli: *Introduzione alla neolinguistica*, 1925; G. Bertoni ile M. G. Bartoli: *Breviario di neolinguistica* 1928) görüşüne yol açmıştır. 1870 ten sonra, dağınık etütlerden çekilerek Roman ve Kelt dillerine sınırlanan A., 1873 te *Archivio glottologico italiano* (İtalyan dilcilik arşivi) adlı dergiyi kurarak, bunun ilk sayısında, başeserlerinden biri olan ve Roman dilleri fonetiğiyle İtalyan diyeleklerinin bilimsel etüdünü sağlıyan *Saggi ladini* (Ladin Rhaeto-Romancası üzerine denemeler) başlıklı eserini, yine bu derginin sonraki sayılarında da *Glossario celtico* (Keltçe glos'lar sözlüğü), ve «fonetik kanunlar» ı sosyal olayların dışında tutan Alman «genç gramerciler» (b. bk.; Junggrammatiker) okulunu tenkit eden *Dei neogrammatici* («Yeni-gramerciler» hakkında) başlıklı etütlerini, ayrıca da *Lettere glottologiche* (Dilciliğe ait mektuplar) [1881-86] adlı eserini yayınlamıştır. 1861 den başlıyarak Milano üniversitesinde genel dilcilik profesörü olan A., en büyük İtalyan dilcisi sayılmış ve birçok eserleri Almancaya çevrilmiştir.

ASCOLI PICENO [*askoli piçeno* ok.] (eski *Asculum*), Orta İtalya'da bir yönetim bölümü ve merkezi. Yönetim bölümünün yüzölçümü 2 090 km², nüfusu 305 000; şehrin nüfusu 36 969 dur. A. şehri Toronto ve Castellano derin vâdilerinin kavşağındadır; denizden yüksekliği 150 m dir. Ortaçağ özellikleri çok iyi korunmuştur. Canlı bir ticaret ve endüstri (çömlekçilik, kâğıt ve ipek) merkezidir.

ASCOMYCÈTE'LER: bk. ASKLI MANTARLAR.

ASCONIUS PEDIANUS, Quintus (M. S. I. yüzyılın ortalarında), Roma yazarı. Cicero'nun nutuklarını tarih bakımından inceliyen bir açımlama yazmıştır. Değeri çok büyük olan bu eserin bir kısmı, Poggio'nun 1416 yılında St. Gallen manastırında keşfettiği bir manüskride korunmuştur.

ASCOPHYLLE: bk. ASKOFİLUM.

ASDARA veya **OSDARA**, eski Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde bir kasaba. A., Kokusos (Göksun) tan Melitene (Malatya) ye giden yol üzerinde bir konaktı. Örenleri, Elbistan'ın kuzeydoğusundaki Gâvurören'de aramak gerekir. Orada Söğütlüsu üzerinde bir Roma köprüsünün örenleri görülmektedir.

ASDRUBAL'LER: bk. HASDRUBAL.

ASEGA, eski Germen mahkemesinde örf ve gelenek hakkında bilgi verip görülen dâva için bir hal şekli teklif edebilen hukuk bilginine verilen ad. Eski Fris kanunlarını kapsıyan dergiye «Asegabuch» (Asega kitabı) denilmektedir. Bu eserde Rustring'lerin XIII. yüzyıldaki toprak kanunu ile Fris'lerin genel kanunları birleştirilmiştir.

ASELLI, Gaspare (1581-1626), İtalyan doktoru. Cremona'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. 1622 yılından beri incelemekte olduğu şilifer (chylifère) damarlarında yaptığı önemli keşif kendisine büyük bir ün sağlamıştır. Bu keşfi ölümünden bir yıl sonra dostları tarafından açıklanmıştır.

ASELLUS: bk. SU TESPİHBÖCEKLERİ.

ASEMUM, kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in tekeböcekleri (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cinsi. Orta büyüklükte olan bu böceklerin *A. striatum* adlı türü Avrupa'da çamlar üzerinde yaşar.

ASEN, üç Bulgar kıralının adı:

1 — **A. I.,** (hük. 1190-1195), Tırnova'lı tanınmış iki boyar olan Asen ile ağabeyi Petr, Bizans'tan istediklerini iyilikle alamayınca, 1186 da isyan etmişler ve 1018 den beri Bulgaristan'da devam edip gelen Bizans egemenliğine son vermişlerdir. Bu ayaklanmaya Tuna'nın kuzey tarafındaki Rumen'lerle Kuman Türk'leri de yardım etmişlerdir. Ağabey olduğu için ilkin Petr II. «Bulgar'lar ve Rumen'ler Kıralı» ilân edilmiş daha sonra 1190 da tahtı kardeşi Asen'e bırakmıştır. A., seçkin bir askerdi. Bizans imparatoru İsaak Angelos'u Orta Balkan'da 1190 da yaptığı seferlerinden birinde büyük bir bozguna uğratmıştı. Bizans'lıların teşvikiyle Tırnova sarayında boyar İvanko tarafından katledildiği zamana kadar memleketini çok iyi idare etmişti. Yeni kurulan ikinci Bulgar kırallığı, pek çabuk, Bizans ve 1204 te kurulan Lâtin İmparatorluğu için bir tehlike olmuştu.

2 — **A. II., (İvan)** (hük. 1218-1241), A. I. in oğlu, A. lerin en büyüğüdür. Tahtı ele geçiren Boril'den geri almış, yalnız memleketinin iç durumunu düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda sınırlarını da çok genişletmiştir. Bogomil'leri takibetmekten vazgeçmiş, Ortodoks kilisesini korumuş, hususiyle manastır hayatını teşvik etmiştir. Hemen bütün komşulariyle bir barış politikası gütmüş, onlarla akrabalık kurmuştur. 1230 yılında Epir despotu Theodoros Komnenos'un hücumuna uğrayınca, Klokotnitsa yakınında onu ve bütün voyvodalarını tutsak alarak ezici bir darbe indirmiştir. Bu yenmeden sonra Bulgar kırallığı Adriya Denizi, Akdeniz ve Karadeniz gibi üç denize inmiş, Bulgar kıralının nüfuzu pek çok artmıştır. A. II. nin damadı Stefan tarafından idare edilen Sırp'lar da bu sırada Bulgar kıralının yüksek idaresi altına girmiş bulunuyordu. A. II. ticareti korumuş, Dubrovnik tüccarlarına imtiyazlar vermiştir. İç ve dış sebepler yüzünden, Kıral Kaloyan'ın Papa ile yaptığı bağlaşmaya son vermiştir (1231).

3 — **Asen III., (İvan),** Mitso Asen'in oğlu İvaylo zamanında bir müddet Bulgar kıralı olmuştur. Bir Bizans ordusunun başına geçip tahtın kendisine ait olduğu iddiasiyle Tırnova önüne gelmiş, 1279 da Kıral İvaylo Tatar'larla meşgul iken tahtı ele geçirebilmiştir. Fakat İvaylo hemen geri dönmüş, korkak bir adam olan A. III. de Bizans'a kaçmıştır.

ASENA: bk. ERGENEKON.

ASENA (Acaena), gülgiller (Rosaceae) den Kalifornia ve Sandwich adalarında 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

ASEPSİ (Asepsie), intan yapan bütün mikropların tohumlariyle beraber yokluğu A. usulü, bu intan sebeplerinin insan ve hayvan bedenlerine girmelerini önlemek için başvurulan vasıtaların, ayrı ayrı, yahut da birden tatbikinden ibarettir. Ancak bu sayede infeksiyon ve cerahatlanmaların önü kesin olarak alınabilmekdedir. Bundan anlaşılıyor ki yaraları bulaştıran ve genel olarak ufunete sebep olan mikroplara karşı biricik koruma tedbiri A. dir. İşte bunun için cerrahî ameliyatlar yalnız A. kurallarına göre yapılır. İntan yapan mikroplar bir kere uzviyete girdikten sonra, artık A. usulleri kâfi gelmemektedir; bu halde patojen mikropların imhası için aynı zamanda antisepsi usullerine ve cerrahî tedbirlere başvurmak zorunda kalınır. Fakat infeksiyon bir kere vücutta yerleştikten sonra her hangi vasıta ile olursa olsun, çok defa güçlükle önlenebilir. İşte mikropların uzviyete önceden girmelerine meydan vermiyen A. nin antisepsi usullerine üstün tutulmasının başlıca sebeblerinden biri de budur. Bundan başka, A. nin diğer bir avantajı da, antisepside olduğu gibi, toksik vasıfta bulunan kimyasal maddelerin kullanılmasına yani herhangi bir yoldan bedene sevk edilmesine ihtiyaç olmamasından ibarettir.

A. usullerinden en ziyade tıpta, hususiyle şirürjide istifade edilmektedir. Aseptik şartlar altınba tedavi edilen yaralar çabuk kapanır, yapılan ameliyatlar az zamanda iyi olur, yara intanı ve süpürasyonu hemen meydana gelmemekdedir. Bunun için yaralarla temasa gelecek olan bütün aletler, pansuman takımları, çarşaf, kompresler, gazlı bezler eldiven ve saire isterlizasyona tabi tutulur. Bu maksatla kaynar sudan en ziyade tazyik altında bulunan su buharından istifade edilir. Aletler, fırçalar, lâstik ve bazı pansuman malzemesi ise kaynar suda isterlize edilir. Bundan başka havagazı veya elektirikle 150 - 160 dereceye kadar ısıtılan etüvlerde cerrahî aletler kuru olarak dahi mikropsuz hale getirilir.

Aseptik kaidelerine göre ameliyat yapmak zorunda bulunan operatör ise sıcak su, sabun ve fırça ile ellerini yıkar ve herhangi bir aseptik solüsyon ve alkol ile dezenfekte eder. İsterlize edilmiş eldivenlerini ve ameliyat gömleğini giydikden ve maskesini taktıktan sonra cerrahî müdahaleleri korkusuz olarak yapabilir.

Gıdaları, hususiyle içilen şeyleri, isterlize etmek üzere A. usullerine de baş vurulmuştur. Esasen sırsız porselenden süzülen sular aseptik sayılır. Uzun müddet korunması istenilen bazı yemekler, 100 dereceye kadar yüksek bir hararette bulundurulduktan sonra kapalı kaplarda konserve şeklinde saklanabilir. Süt yine hararette pastörizasyon denilen usul ile mikropsuz hale getirilir. Bütün bunlara rağmen A. gıdalar bahsinde o kadar önemli değildir, çünkü pişirilen yemekler zaten mikropsuzdur. Ancak tıp kollarına ait bir çok ameliyatlar, hususiyle bütün cerrahî müdahaleler A. usullerine dayanılarak yapılabilmektedir. Bulunduğumuz çağda gerek barış ve gerek savaşlarda şirürjide atılan büyük ilerleme adımları yalnız A. sayesinde olabilmiştir. Bugün vücudumuzun en nazik uzuvlarında, meselâ beyin, ciğer, kalb v. b. de aseptik şartlar altında endişesiz müdahale yapılabilmektedir.

ASEPTOL $C_6H_4\ OH{\cdot}SO_3H$, p-fenolsulfonik asidin az miktarda orto izometri ile bir karışımdır. Eriyik halinde antiseptik olarak kullanılır.

ASER, Yakup peygamberin sekizinci oğlu. On iki İsrail kabilesinden biri A. in ismiyle anılır. Bu A. kabilesi, Karmel dağının yöresi «Fenike» adını alıncıya kadar deniz kenarında yaşamıştır.

ASES, Osmanlı devrinde, Yençeriliğin kaldırılmasından önce, şehirlerde geceleri dolaşan zabıta memuru. Arapça, As'ın çoğulu olan bu kelime Osmanlı'lara İlhanlı'lardan geçmiştir. Bu teşkilâta İlhanlı'larda «emaret-i eses» denirdi. Asesbaşı'nın idaresinde bulunan A. ler geceleri yasak yerlerde gezerek rasladıkları şüpheli kişileri yakalayarak, kimliklerini soruşturur, suçu görülenleri cezalandırırlardı. Suç yoksa bu gibi yerlerde dolaştıklarından ötürü para cezası alır, serbest bırakırlardı.

Osmanlı devleti teşkilâtında gece zabıtası olan asesler, Yeniçeri cemaatı ortalarından yirmi sekizinci ortanın efradından olup, bunların âmiri olan asesbaşı Paşakapusu (Babıâli) yakınında oturur ve geceleyin nöbetle asesleriyle beraber kol gezerdi. Yeniçeri ağasının yakaladığı kimselerin hapsi asesbaşı'ya aitti. İstanbul tomrukları asesbaşı'nın nezareti altında olup hapis ve ölüm cezaları bununla gündüz zabıta müdürü olan Subaşı'nın nezaretleri altında yapılırdı.

Asesbaşı törenlerde ve Kapukulu ocaklarının sefere çıkışlarında beşyüz kadar maiyeti ile yolun iki tarafına dizilerek düzeni sağlardı. Veziriâzam divanında, Veziriâzam'ın İstanbul'da kol gezdiği zamanlarda bir kısım aseslerle beraber asesbaşı da bulunurdu. Devlet merkezinde biri İstanbul, diğeri Galata'da olmak üzere iki asesbaşı vardı. Fakat İstanbul asesbaşısı üstün dereceli idi.

Asesbaşı Babıâli'de bulunduğu için kendisinin Yeniçeriağası dairesi(Ağakapısı) nde bir emir neferi vardı; Yeniçeri ağasının asesbaşıya gönderdiği emirler bununla tebliğ olunurdu. Doğu şehir ve kasabalarında da A. adı altında zabıta teşkilâtı ve buna özgü vergiler vardı.

ASETAD'LAR, asetik asidin tuzları. Bu tuzlar ya metal oksitlerin, ya hidroksidlerin veyahut da karbonatların bazı hallerde de bizzat metallerin seyreltik asetik asitte erimesiyle oluşur. Toprak alkali veya kurşun asetatın, suda eriyen bir sulfat ile muamele edilmesiyle de asetatlar meydana gelir. Asetik asit bir mono-asit olduğu için asetatların genel formülleri $CH_3 \cdot COOMe$ dir (Me bir değerli bir metal). Üç değerli metallerin bir kısmı bazik tuzlar verirler. Nötral asetatlardan yalnız gümüş asetat $CH_3 \cdot COOAg$ ve cıva (I) asetat $(CH_3\ COO)_2Hg_2$ suda güç erir, diğerleri suda kolay erirler, bir çokları alkolde de erirler. Kuru kuruya ısıtıldığı zaman bazı asetatlar asetik asit verilirse de çoğu aseton verir.

En önemli asetatlar şunlardır: Aluminyum asetat $(CH_3 \cdot COO)_3Al$. Bu, nötral olarak yalnız sulu eriyikte bulunabilir. Boyacılıkta mordan olarak ve hekimlikte pansmanlar için kullanılır. Hafifçe ısıtılır veyahut havada bırakılırsa hidrolize olarak bazik aluminyum asetat $(CH_3 \cdot COO)_2\ (OH)Al$ teşekkül eder ki bu, suda erimez. Nötral kurşun asetat $(CH_3 \cdot COO)_2Pb + 3H_2O$ ve bazik kurşun asetat $(CH_3 . COO)OH\ Pb$ kurşun beyazı denilen boyanın yapılmasında kullanıldığı gibi bazik tuz eriyiği yara ve yanıkların tedavisinde kullanılır.

Çinko asetat $(CH_3 . COO)_2Zn + 3H_2O$ teskin edici ve kusturucu olarak içerden alındığı gibi pansmanlarda da dışardan kullanılır.

ASET-ALDEHİD, $CH_3 - \overset{\overset{H}{|}}{C} = O$ etil alkolün oksitlenmesinden meydana gelen aldehid (b. bk.).

ASETAL'LER, alkolün hidroklorik asit karşısında aldehidlere etkisinden doğan kimyasal bileşikler. Adî asetal, etil alkol ile aset aldehidten şu denkleme göre meyda na gelir:

$CH_3 \cdot CHO + 2C_2H_5 \cdot OH = CH_3 \cdot CH\ (OC_2H_5)_2 + H_2O$ ve eski şaraplarda yavaş yavaş teşekkül eder.

ASETAMİD, $CH_3 - CO - NH_2$ asetik asidin amidi. Amonyum asetatın kuru kuruya ısıtılmasiyle elde edilir A. Ergime noktası 82° ve kaynama noktası 222° olan katı bir bileşiktir. Adi asetamidin kendisine mahsus, hoş olmıyan bir kokusu vardır. Metilamin elde etmek için kullanılır.

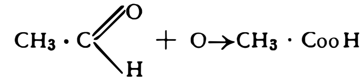
Diasetamid $(CH_3 - CO)_2NH$, 77° de ergiyen ve suda kolaylıkla eriyen bir maddedir. *Asetamid* asetik asit anhidridi ile ısıtılmasından elde edilir.

ASETANİLİD, $C_6H_5 - NH - CO - CH_3$, anilinin buz sirkesi ile birkaç saat kaynatılarak asetillendirilmesinden elde edilir. Antifebrin ismi altında 1886 danberi humma ve romatizma ağrılarına karşı ilâç olarak kullanılmıştır. Zehirli olduğu için bunun yerine şimdi fenasetin kullanılmaktadır.

ASETAT İPEĞİ, asetil-sellulos'dan yapılan bir çeşit suni ipek. A. başka suni ipeklere nazaran suya karşı daha dayanıklıdır.

ASETİK ASİT, CH_3COOH, Yağ asitleri sırasında formik asitten (H. COOH) sonra gelen ve etandan CH_3-CH_3 türeyen bir organik asit. Bazı bitki özsularında ve hayvani sıvılarda, mesela terde bulunur. Asetik asit çok seyreltilmiş bir halde sirkenin tesirli kısmını teşkil eder ve fraksiyonlu damıtma ile buradan çıkarılabilirse de teknikte başka usullerden istifade edilir.

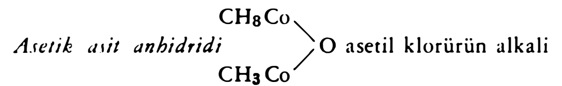
Odunun kuru kuruya damıtılmasında asetik asit talî ürün olarak elde edilir. Burada evvelâ ele geçen ve arıtılan odun sirkesi kireç ile muamele edilerek buharlaştırılır. Geriye kül renkli kireç denilen kalsyum asetat kalırki bunun da sülfürik asit ile muamelesile asetik asit serbes hale geçer ve fraksiyonlu damıtma ile arıtılır. $ca\ (CH_3\ Coo)_2 + H_2\ SO_4 \rightarrow ca\ SO_4 + 2\ CH_3\ Coo\ H$ Son zamanlarda asetik asit büyük mikyasta Aset aldehidin hava oksijeni ile katalitik oksitlenmesinden de elde edilmektedir.

Aset aldehid ise asetilenden ve bu da kok ve kireçten elde edildiğinden (bk. asetilen) asetik asit netice itibarile koktan yani karbondan elde ediliyor demektir.

Asetik asit keskin ekşi kokulu, renksiz bir sıvıdır. 16° de donarak büyük billûrlar teşkil eder (buz sirkesi, acetum glaciale). Kaynama noktası 118° ve yoğunluğu 1, 055 dir Deriyi yakarak tahrip eder, buharı mavi alevle yanar. Buz sirkeki şiddetle su çekerek evvelâ yoğunluğu 1, 077 olan bir hidrat verir, daha fazla seyreltildiği zaman yağunluğu tekrar azalır.

Asetik asit bir mono asittir. Mavi turnsolu kırmızıya çevirir ve metal oksitleri ile asetat tuzlarını verir (bk. asetat). Asetik asit teknikte boyarmadde ve ilaç yapmakta, parfümcülükte, kumaş ve boyacılıkta kullanıldığı gibi aseton, etil asetat ve asetil-klorür elde etmeğe yarar.

asetatlara tesirinden elde edilir. 138° de kaynayan renksiz bir sıvıdır Asetillendirme vasıtası olarak kullanılır.

ASETİL, serbest halde bulunmıyan $CH_3 - CO$ atom grupu. Asetil grupu asetik asidin asetil grupudur. Kimyasal bir bileşiğe asetil grupunu sokmak için bu cisim asetil-klorür veya asetik asit anhidridi ile muamele edilir. Bu olaya asetillendirme denir.

ASETİL-ASETİK ESTER veya **ASETOASET ESTERİ,** $CH_3 - CO - CH_2 - COOC_2H_5$ metalik sodyumun veya sodyum etilatın asetik estere tesir etmesile elde edilen, renksiz meyva kokulu, 181° de kaynayan bir sıvı. A. Keto-enol tavto-

merisi için en malûm ve klasik misâldir. Yukarıdaki formül bir β-keto-esteri gösterirse de, bu cisim ayni zamanda $CH_3 \cdot C(OH):CH.COOC_2H_5$ formülüne göre, yani enol reaksiyonları da verir. Adî asetoaset esteri keto ve enol şekillerinin bir karışımı olup % 7, enol ihtiva eder. Enol şekli oldukça asitli olduğu için asetoaset esteri seyreltik alkalilerde erir.

Asetoaset ester alkalilerle kaynatılırsa iki molekül asetik asit ve alkol (asit bölünmesi); asitlerle kaynatılırsa aseton, alkol ve karbon dioksit (keton bölünmesi) verir. Alkillenmiş asetoaset esterleri de ayni şekilde bölündüğünden yüksek asit ve ketonlar bu suretle kolaylıkla elde edilebilirler.

Serbest *asetoasetik asit* oldukça dayanıksızdır. Sulu eriyiğinin kaynatılmasile bile dekarboksile edilerek CO_2 ve asetona ayrılır. Bu asit şeker hastalarının idrarında anormal yağ metabolisması ürünü olarak bulunur.

ASETİL-ASETON, $CH_3 - CO - CH_2 - CO - CH_3$, bir β-diketon A. asetik esterini metalik sodyum veya sodyum etilat karşısında aseton ile kondensasyon'undan elde edilen ve 137° de kaynayan, renksiz, güzel kokulu bir sıvıdır. Aseto-aset esteri gibi asetil asetonda da keto-enol tavtomerisi görülür. Adî asetil-asetonun % 80 i enol şeklinde ve % 20 si keto şeklindedir.

ASETİL-FENASETİN, $C_2H_5.O.C_6H_4N(CO-CH_3)_2$ Fenasetinin asetil türevi. A. 53° de ergir, 12 mm lik basınç altında 182° de kaynar, ağrı duygusunu gideren bir cisimdir.

ASETİL-GLİSİN, $CH_3 - CO - NH - CH_2 - COOH$. Glikokolün asetil türevi. A. 206° de ergiyen renksiz, mızrak şeklinde uzun billûrlar teşkil eder.

ASETİL-KLORÜR, CH_3COCl, asetik asidin klorürü. Kaynama noktası 51° olan A. asetik asit ile fosfor triklorürden elde edilir:

$3CH_3COOH + PCL_3 \longrightarrow 3CH_3COCl + H_3PO_3$ ve su ile hemen hidroliz olarak asetik asit ve hidroklorik aside parçalanır.

ASETİL-SALİSİLİK ASİT: bk. ASPİRİN.

ASETİL-SELLULOS, asetik asidin sellulos esterlerinin bir karışımı. A. sellulosun asetik asit anhidridi ve buz sirkesi ile muamelesinden elde edilir. Sellon ve sunî ipek (asetat ipeği) yapmak için çok önemlidir.

ASETİLEN veya **ETİN,** 1836 da Davy tarafından keşfedilmiştir. Formülü $HC \equiv CH$ olan bu hidrokarbon asetilen sınıfının ilk üyesidir. A. adî şartlarda gaz halindedir, fakat 48 atmosfer basınç altında sıvı haline geçer. Saf asetilenin kokusu güzeldir, adî asetilen ise daima fosforlu hidrojen ve kükürtlü hidrojen gibi gazlarla karışık olarak ele geçtiğinden pis kokar. Asetilen zehirlidir, parlak alevle yanar. Karbidin su ile parçalanmasiyle elde edilir: $CaC_2 + 2H_2O \longrightarrow Ca(OH)_2 + C_2H_2$.

Asetilenin kendisi ancak basınç altında patladığı halde hava ile karıştığı zaman adî basınçta da patlar. Gümüş ve bakır ile verdiği asetilenürler (C_2Ag_2, C_2Cu_2) kuru halde iken şiddetle patlarlar.

Asetilen basınç altında elektrik şeraresiyle parçalanırsa hidrojen ile çok saf is verir.

Organik kimyada asetilen sentez yoliyle elde edilen maddalerden ilkel madde olarak önemli bir yer alır. Meselâ civa tuzlarının katalitik tesiri altında su ile birleşerek asetaldehid verir: $CH \equiv CH + H_2O \dashrightarrow CH_3 - CHO$. Bundan da asetik asit veya alkol elde edilir. Hekimlikte asetilen ameliyatlarda hastaları bayıltmak için kullanılır. Asetilenin en büyük kısmı teknikte kaynak yapmak için hamlaçlarda kullanılır.

Asetilen asetonda kolaylıkla erir. Bu eriyik patlayıcı olmadığından basınç altında çelik şişelere doldurulabilir. Bir litre asetonda 10 atmosfer basınçta 250 litre kadar asetilen bulunabilir.

ASETİLEN KAYNAĞI: bk. KAYNAK.

ASETİLEN LÂMBASI: bk. KARBİD LÂMBASI.

ASETİLEN SINIFI, asetilen ve homologlarının teşkil ettiği bileşik sırası. Bunlar asetilendeki bir veya her iki hidrojenin yerine alkil gruplarının gelmesiyle türerler. Genel formülleri C_nH_{2n-2} dir. Meselâ: metil-asetilen veya allilen $CH_3 - C \equiv N$.

ASETİLEN-TETRAKLORÜR (tetraklor-etan), $Cl_2CH - CHCl_2$, yağlar için eritken olarak kullanılan bir sıvı. Özgül ağırlığı 1,6 ve kaynama noktası 147° olan A. bugün teknikte, ince demir rendesi veya daha iyisi antimon klorür katalizörü kullanmak suretiyle, klor ve asetilenden elde edilir ve yanıcı olmadığı için tehlikesizdir.

ASETİLİDEN, $CH_2 = C$ formülünde doymamış bir organik grup. Meselâ Dibrometilen'e ($CH_2 = C.Br_2$) aynı zamanda *Asetiliden bromür* de denir.

ASETİMETRE, sirkenin içindeki asetik asit miktarını amonyak ile nötralleştirmek suretiyle tayin etmeğe yarayan bir alet.

ASETİN, gliserinin buz sirkesi ile ısıtılmasından husule gelen bir ester karışımıdır. Basmacılıkta boyarmadde olarak kullanılır.

ASETOFENON $C_6H_5 - CO - CH_3$, alifatik-aromatik karışık bir keton. A. taşkömürü katranında bulunur. ve 202° de kaynayan, 20° de ergiyen güzel kokulu bir sıvıdır. Asetofenon uyutucu tesirinden dolayı eskiden «hypnon» ismi altında uyku ilâcı olarak kullanılmıştır.

ASETOKSİM, $(CH_3)_2C:NOH$, ergime noktası 60°, kaynama noktası 135° dir. Cisim alkolde, suda ve eterde kolayca erir.

ASETOL, asetil karbinol veya **oksi aseton,** $CH_3 - CO - CH_2OH$, en basit α-oksi keton A. su ile her oranda karışır, 145° de kaynar, tatlı bir sıvıdır. Bütün α-oksi-ketonlar gibi bu da indirgendir.

ASETON, dimetilketon veya **propanon,** $CH_3 - CO - CH_3$, 56° de kaynayan güzel kokulu, renksiz, su ve alkol ile her oranda karışabilen bir sıvı. Odunun kuru kuruya damıtılmasında oluşur ve bundan dolayı ham odun ruhunda bulunur. Tabiî olmıyan bir metabolisma ürünü olarak şeker hastalarının idrarlarında görülür (bk. ASETONURİ). Teknikte aseton kalsyum asetatın (kül renkli kireç) ısıtılmasiyle veyahut asetik asit buharlarının ısıtılmış baryum oksid üzerinden geçirilmesiyle elde edilir. Evvelâ ele geçen ham aseton damıtma yolu ile saflandırılır, daha yüksek kaynıyan kısımlara aseton yağları denir ve bunlar tabiî ve sun'î reçineler için eritken olarak kullanılır.

Aseton, dumansız barut yapmak için nitro sellulosun jelâtinlendirilmesinde, yağ ve reçinelerin ekstraksiyonunda

ve asetileni eritmekte kullanıldığı gibi izopropil alkol, kloroform, sulfonal, kavçuk v. b. elde edilmesi için de bir çıkış maddesidir.

(Hek) Normal insan vücudunda ancak eser miktarında bulunur. Büyük miktarda aseton, diabetlilerde hususiyle karbonhidratça fakir beslenmelerde oluşur. O zaman kanda ve idrarda da aseton bulunur.

(Fotog.) Aseton fotograf plâklarının ve filimlerinin retuş edilebilmesini temin etmek maksadiyle jelatınli gümüş bromür tabakasının üzerine kaplanan lak ve verniklerin yapılmasında kullanılır.

ASETONAFTON, $C_{10}H_7-CO-CH_3$, naftalinin ligroindeki eriyiğinin asetil-klorür ile muamelesinden elde edilir. α ve β şekilleri vardır.

ASETONAMİN, aseton ile amonyak veya alifatik aminlerin kondansasyon'undan meydana gelen kuvvetli organik bazlar. Asitlerle billûrlu tuzlar teşkil ederler. Bir mol amonyak ve iki mol aseton diasetonamin verir; bir mol amonyak ve üç mol asetondan triasetonamin elde edilir.

ASETON-DİKARBOKSİLLİ ASİT, $HOOC-CH_2-CO-CH_2-COOH$, asetondan türiyen bir organik asit. Limon asidinin derişik sülfürik asit ile muamelesinden olmuştur.

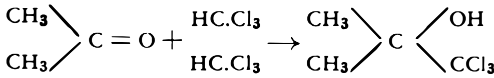
Molekülde bulunan iki metilen (CH_2) grupundan her biri, komşu karbonil gruplarının tesiri ile canlandırılmış hidrojen ihtiva ettiklerinden bir çok reaksiyonlara elverişlidirler. Bundan dolayı bu cisim muhtelif sentezler için değerli bir üründür.

ASETONİL, asetondan bir H çıkmasiyle geriye kalan $CH_3-CO-CH_2$ grupuna verilen ad.

ASETONİL-ASETON, $CH_3-CO-CH_2-CH_2-CH-CH_3$ veya heksandion — (2,5), en basit γ — diketon. A. Diasetil-kehribar asidinin ısıtılmasiyle elde edilen renksiz, güzel kokulu, 191° de kaynayan bir sıvıdır. Asetonil-aseton ve türevlerinin en önemli özelliği, kolaylıkla beşli heterosiklik halke sistemlerine dönebilmeleridir. Meselâ: Asetonil-aseton amonyak ile dimetil-pirrol ve P_2O_5 veya $ZnCl_2$ gibi su çekici maddelerle dimetil-furan verir.

ASETONİTRİL veya **METİL-SİYANÜR,** $CH_3-C\equiv N$ 81,5° de kaynayan güzel kokulu bir sıvı. Asetamidin P_2O_5 ile ısıtılmasından elde edilir. A. bir çok organik maddeler için eritken vazifesini görür ve muhtelif tuzlar ile katılma bileşikleri verir. Meselâ: $CuCl_2 . 2CH_3CN$.

ASETON-KLOROFORM, kloroformun alkali hidroksitler karşısında asetona katılmasından meydana gelir:

$$\frac{CH_3}{CH_3} > C=O + \frac{HC.Cl_3}{HC.Cl_3} \rightarrow \frac{CH_3}{CH_3} > C < \frac{OH}{CCl_3}$$

ve uyutucu madde olarak kullanılır.

ASETONÜRİ (Acétonurie), idrarda fazla miktarda aseton bulunması. Bu aseton, yiyecek olarak alınan yağlardan ve protein maddelerinin parçalanmasiyle meydana gelen bazı amino asitlerden hasıl olur. Hastanın idrarı meyve gibi kokar; aseton kısmen de akciğerler tarafından dışarı verildiğinden hastanın nefesi de bu kokuyu verir. Asetonüri, karbon hidratsız gıdalanmalarda, açlıkta, fosfor ve karbon monooksitle zehirlenmelerde, kansızlıkta, şeker hastalığı neticesinde meydana gelen ağır zayıflık hallerinde başgösterir.

ASETOPİRİN, asetil-salisilik asidin antipirin ile verdiği bir bileşik. Humma ve rumatik ağrılara karşı ilâç olarak kullanılır.

ASEYEV, Nikolay Nikolayeviç (doğ. 1889), Rus şairi. Fütürist okulun temsilcilerindendir. Fantastik konulu birtakım şiirleri içine alan ve ilk eseri olan *Noçnaya Jleyta* (Gece flütü) [1913] yı Alman romantiklerinden E. Th. A. Hoffmann'ın, ikinci ve üçüncü eserleri olan *Letorey* (L.) [1915] ile *Oksana* (O.) [1916] başlıklı toplamalarını da Rus fütüristlerinden V. Hlebnikov'un etkisi altında yazmış, daha sonra da V. Mayakovskiy'nin arkadaşı olmuştur. Rus ihtilâlinden sonra, çarpışmaları konu alan *Bomba* (Bomba) [1921] başlıklı şiir kitabını, Rus endüstrisinin maşinizmini terrennüm eden *Stal'noy solovey* (Çelik bülbül) [1922], o yıllardaki komutan Budennıy seferlerini canlandıran *Budennıy* (B.) [1923] başlıklı şiir kitaplarını meydana getirmiş, *Semyon Proskakov* (S. P.) [1928] adlı epik eserinde ihtilâli ve iç harbi konu almış, *Mayakovskiy naçinayetsya* (M. başlıyor) [1940] adlı eserinde de Mayakovskiy'nin hayatını manzum olarak hikâye etmiştir.

ASFALT, içinde az miktarda oksijen, kükürt ve azot bileşikleri bulunan büyük moleküllü hidrokarbonların bir karışımından ibaret koyu renkli bir madde. A. küçük oranda anorganik maddelerle karışmış halde, Trinidad adasında asfalt gölünde, Lut gölü cıvarında, Kaliforniya ve Venezuella'da tabiî olarak bulunur. Anorganik maddelerin oranı daha büyük olursa, buna asfalt taşı denir. Bir çok yerlerde raslanan asfalt taşlarının bitum miktarı çok değişiktir.

Ham petrolün damıtılmasında geriye kalan petrol zifti bileşim ve özellik bakımından tabiî asfalta çok yakın olduğundan buna petrol asfaltı adı verilmiştir. Maden kömürü katranının damıtılmasından elde edilen zift de özelik bakımdan tabiî asfalta benzerse de, başlıca benzin türevlerinden yapılmış olduğundan, bileşim bakımından tabiî asfalttan çok farklıdır. A. başlıca yol yapımında ve siyah lak yapmakta kullanılır.

ASFELD, asılları Bremen dukalığı ailesinden olup başkanları Pierre Bidal, ilk defa Asfeld şehri baronluğu payesini kazanmıştır. Pierre Bidal, Fransa kıralı Louis XIV. ün yanında İsveç kıraliçesi Christina'nın elçiliğini yapmıştır. Dört oğlu vardır.

1 — **Alexis Bidal baron d'** (1948 - 1689), Fransız ordusunda başarılı çalışmaları ile ün almıştır. En büyük zaferi 1689 yılındaki Bonn savunmasıdır.

2 — **Benoit Bidal, baron d'** (1652 - 1715).

3 — **Jacques - Vincent Bidal d'** (1664 - 1745), din bilgini olup Jansenciler çarpışmalarına katılmıştır.

4 — **Claude - Francois Bidal** (1667 - 1743), önce şovalye, sonra marki unvanlarını taşımıştır. Fransa mareşali olup birçok savaşlarda, hususiyle İspanya veraseti savaşlarında ün almış Worms ile Philippsbourg şehirlerini almıştır.

ASFİKSİ (Asphyxie; havasızlıktan boğulma), zorlu ve derin solunum hareketlerinden sonra, evvelâ solunum kaslarının, sonra kalbin durması. Boğulmanın sebepleri giderilirse (meselâ sun'î solunumla kalb çalışması uyarılmak suretiyle) hayatı kurtarmak mümkün olur.

Boğulma esnasında solunum merkezinin şiddetli uyarılması soğanilikteki komşu merkezlere atlar. Bu suretle damar krampları olur. Kan basıncı yükselir. İdrar ve dışkı ıtrah edilebilir. İntiaz görülebilir. Nihayet uyarma, dikenilik'e atlıyarak genel boğulma çırpınmaları başgösterir.

ASFODELİN (Asfodeline), zambakgiller (Liliaceae) den Akdeniz bölgesinde 14 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler, dik gövdeli, dar ve uzun yapraklıdırlar. Yapraklar rozet gibi dizilmiş durumda çiçeklere kadar devam eder. Kökleri kalınca ve etlimsi, çiçekleri sarı veya beyaz renkli, kısa saplı olup, gövde ucunda uzun ve sık bir salkım teşkil eder. *A. damascena, A. inthmocarpa, A. tunica* ve *A. taurica* gibi birçok türlerine yurdumuzda kireçli veya kumlu fakir topraklı yamaçlarda çok raslanır. *A. lutea, A. liburnica* sarı *A. tenuior* gibi sarımtrak beyaz renkli, büyük çiçekli ve yüksek gövdeli bazı türleri ise bahçe ve parkların makbul süs bitkileridir.

ASGARD, İskandinav memleketleri edabiyatında ve folklorunda Ass'ların (b. bk.) yerleştikleri yer. Eldeki kaynaklarda bu tanrı merkezinin nerede olduğuna dair bilgi yoktur. Snorri (b. bk.) ye göre Asgard merkezi dünyanın ortasında bir Ortaçağ kalesi olarak yükselmektedir. Odin, Hlidskjalf Kulesinden dünyayı gözetmektedir.

Kalenin ortasında yargı yeri, bunun yanında da Valhal (b. bk.) bulunmaktadır. Bu kaleyi Asgrind denilen bir parmaklık çevirmektedir. Snorri'ye göre bu Asgard, Ass'ların daha vatanları Asya'da olduğu zaman oturdukları eski A. a karşı yeni A. dır.

ASGARÎ MAİŞET: bk. EN AZ GEÇİNME PAYI.

ASGARÎ MÜKELLEFİYET (Maliye), kazanç vergisine tabi mükelleflerin bir kısmı kazançlarını beyanname ile bildirirler. Kanun, kimlerin kazancını beyanname ile bildireceğini göstermiştir. Kazanç vergisi de bu beyannamelerde gösterilen kazanç üzerinden hesaplanır ve alınır. Şayet beyannamede kazanç değil de zarar gösterilmişse, vergi alınmaz. Bu beyannameler maliye tarafından incelenmişse de birkaç bin mükellefin beyannamesinin doğru olup olmadığı, bunların gerçekten kâr mı, yoksa zarar mı ettiği hakkiyle meydana çıkarılamaz. Bu durumdan iyi niyet sahibi olmıyan mükellefler faydalanabilirler. Kazancı olduğu halde beyannamesinde zarar göstererek vergiden kurtulabilirler. İşte iyi niyet sahibi olmıyanların vergiden büsbütün kurtulmasına yer vermemek için beyannameli mükellefler, beyannamelerinde, ister kazanç, ister zarar göstersinler asgarî bir kazanç vergisine tabi tutulmuşlardır ki bu verginin adına «Asgarî mükellefiyet» denir.

Bu mükellefiyet, ticarethanenin bulunduğu şehrin nüfusuna, müessesenin uğraştığı işe göre değişir. Bu mükellefiyete tabi olanlardan «asgarî mükellefiyet» adı altında şehir nüfusunun miktarına göre «maktu» bir vergi, kullandıkları işçi başına «müteharrik» bir vergi ve ticarethanenin gayr-i safî iradına göre de «nisbî» bir vergi alınır. Meselâ İstanbul'da bankalarda beşyüz lira maktu vergi, işçi ve memur başına iki lira ve banka binasının gayri safî iradının % 10 u nisbetinde nisbî bir vergi alınır. Şayet, beyanname ile bildirilen kazanca göre verilecek vergi, bu asgarî vergiden fazla ise, asgarî vergi kazanç vergisinden indirilir ve mahsup edilir. Böylece çifte vergi alınmamış olur. Fakat beyanname gereğince ödenecek kazanç vergisi, asgarî vergiden az ise asgarî vergiden birşey indirilmez (2729 sayılı ve 28.5.1935 tarihli kanun).

ASGILL [*æsgil* ok.], **John** (1659-1738), İngiliz yazarı. Hanley Castle (Worcestershire'da) da doğmuştur. A., *An Argument Proving that according to the Covenant of Eternal Life Revealed in the Scripture, Man May Pass Through that Eternal Life Without Passing Through Death* (Kitab-ı Mukaddes'te vahyedilen ebedî hayat ahdine göre, insanın ölmeden de edebî hayata geçebileceğini ispat eden bir delil) [1700] adlı bir yergi risalesiyle tanrısal kanunları beşerî kanunlara irca etme işine girişmiştir. Yazarın paradoksal bir deneme olarak yazdığı bu eser ciddîye alınmış ve dine aykırı sayılarak yakılması emredilmiştir. A., 1703 te Ennislorthy'den Irlanda parlamentosuna, 1705-1707 de de Bramber'dan İngiliz parlementosuna gönderilmişse de, risalesinden ötürü her iki parlementodan da çıkarılmıştır. 1707 de borç yüzünden tevkif edilmiş ve hayatının geri kalan kısmı Fleet hapishanesiyle King's Bench (Londra'da borçlulara mahsus bir hapishene) de geçmiştir.

A., 1714-15 te Hanover sülâlesinin İngiltere tahtı üzerindeki hak iddiasını Pretender (b. bk.) a karşı savunan risaleler de yazmıştır.

ASHANTEE: bk. AŞANTİ

ASHBURHAM [*æşbîrnhæm* ok.], **John, Earl of** (1797-1878), İngiliz asılzadesi. Ünlü kitapseverlerdendi. Libri'nin İtalyan ve Fransız halk kitaplıklarından çaldığı elyazılarını elde eden o idi. Kitapçı Barrois'nın ona verdiği elyazmaları da kaynakları bakımından daha az şüpheli değildi. Ancak Leopold de Lisle tarafından yapılan takip sayesinde Fransa kıymetli elyazmalarına tekrar sahip olabilmiştir.

ASHBURTON [*æşbîrtîn* ok.], Yeni Zelanda'nın Güney Adası'nın doğu kıyısında bir şehir. Nüfusu 5000 dir. Çok bitek Canterbury ovasında kurulmuş bulunan A., bir endüstri merkezi, adanın doğu kıyılarını geçen ana demiryolu boyunda işlek bir uğrak yeridir.

ASHBURTON [*æşbîrtîn* ok.], (Ashburton River), Avustralya'nın batı bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 750 km dir. Yıllık yağış tutarının 25 cm den az olduğu çöl bölgesinde bulunan A., yalnız yağmurlu zamanlarda akar.

ASHBURTON [*æşbîrtîn* ok.], **Alexander Baring** (1774-1848), İngiliz siyaset adamı ve maliyecisi. Baring kardeşler ve ortakları firmasının kurucusu Sir Francis Baring'-in oğludur. Babası tarafından bu firmada yetiştirilmiştir. 1806 yılından 1835 yılına kadar parlamentoda bulunmuştur. Siyaset işlerini bir iş adamı gözü ile görürdü. İngiltere hükümetinin Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı ticarete ait kararlarına ve hükümetin para reformlarına karşı koymuştur. 1832 yılında kurulması düşünülen Wellington dukası hükümetinde maliye bakanı olmuştur. 1834 te Robert Peel hükümetinde ticaret bakanlığı yapmıştır. 1835 te işten çekilince kendisine baron A. sanı verilmiştir. 1842 yılında Amerika'ya gönderilmiş ve aynı yıl içinde kendi adı ile anılan antlaşmayı imzalamıştır.

Eserleri şunlardır: *An Enquiry into the Causes and Consequences of the Orders in Council,* (Hükümet kararlarının sebepleri ve sonuçlarına dair bir araştırma) [1808], *The Financial and Commercial Crisis Considered* (Malî ve ticarî buhrana dair bir araştırma) [1847].

Ashburton antlaşması: 1842 yılında Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Lord Ashburton ile Daniel Webster tarafından hazırlanan antlaşma. Bu antlaşma Maine ile Kanada arasındaki sınır kavgalarını ve iki memleketi savaşa sürükleyecek gibi görünen m'Leod meselesini halletmiştir.

ASHEVILLE [*æşvil* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Karolina topraklarında bir şehir. Nüfusu 51 000 (1940) dir. Güney Appalach'ların Blue Ridge dağ-

larından inen French Broad ırmağı boyunda, çok güzel manzaralı bir yerde kurulmuş bulunan A., bir turizm ve spor yeri olduğundan, her yıl buraya ayrıca 200 000 kadar turist gelir, şehir ve çevresi çok kalabalıklaşır. A., aynı zamanda önemli bir meyva, tütün ve kereste pazarıdır. Şehirde birçok kolejler vardır. Yakınında Appalachian National Park ile Vanderbilt (b. bk.) in sayfiye yeri olan Biltmore bulunmaktadır.

ASHFORD [*æşfîrd* ok.], İngiltere'nin güneydoğu bölümünde Kent kontluğunda bir şehir. Nüfusu 15 000. A., demiryolu malzemesi hazırlıyan fabrikalar vardır.

A-SHİH-TÊ [*aşıde* ok.], Çin kaynaklarında anılan ve M. Ö. VI. yüzyılda ün almış bulunan bir Türk urukudur. Bu uruk Tukyo hanlariyle akraba olup Büyük Tang sülâleleri (M. Ö. 618-906) zamanında Çin'de büyük rol oynamıştır.

ASHINGTON [*æşingtîn* ok.], İngiltere'nin Northumberland kontluğunda bir şehir. Nüfusu 30 000 dir. Tynemouth-Newbiggen demiryolu boyunda bulunan A. nın çevresinde kömür işletmeleri vardır.

ASHLAND [*æşlînd* ok.], 1 – Amerika Birleşik Devletleri'nin Kentucky topraklarının kuzeydoğu bölümünde bir şehir. Nüfusu 30 000 dir. Ohio ırmağı boyunda işlek bir nehir limanı ve demiryolu kavşağı olan A. da demir fabrikalariyle deri endüstrisi önemli yer tutar. Çevresinde kömür ve demir madenleri vardır.

2 — Amerika Birleşik Devletleri'nin Visconsin devleti topraklarında, Yukarıgöl kıyısında bir liman. Nüfusu 11 000 dir. Gemiler bu limandan, en çok, maden cevherleri ve kömürle yüklü olarak ayrılırlar.

ASHMOLE [*æşmoul* ok.], **Elias** (1617-1692), İngiliz eskilikler araştırıcısı (*antiquarian:* eski eserler, kurumlar, âdetler v. b. araştırıcısı). Lichfield (Staffordshire) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Hukuku bitirdikten sonra avukat olarak devlet hizmetine girmiş, İçHarbi yıllarında kıralcı olarak çarpışmış, Charles I. in idamından sonra Oxford üniversitesine girerek tabiî felsefe, matematik ve astroloji okumuştur. Zengin bir kadınla evli bulunduğu için vaktinin büyük bir kısmını astroloji ve simya etütlerine, masonluğa, eskilikler bilgisine ve antikacılığa verebilmiş, ve bunlar hakkında birkaç eser yazmıştır. Charles II. nin sarayında büyük itibar gören Ashmole, uzun araştırmaların ürünü olarak 1672 de, şaheseri olan *Institutions, Laws and Ceremonies of the Order of the Garter* (Dizbağı nişanı şövalyeliğinin tesisleri, kanunları ve törenleri) adlı kitabı yayımlamıştır. Beş yıl sonra, biriktirdiği antikaları Oxford üniversitesine hediye etmekle adını tarihe maletmiştir. Bu zengin kolleksiyon için yaptırılan bina şimdi **Ashmolean Museum** adını taşımaktadır. Değerli antikalar arasında Sumer kalıntıları da vardır. Ashmole'un kitap kolleksiyonu da Oxford'daki ünlü «Bodleian» kütüphanesi (Bodleian Library) ne maledilmiştir.

ASHMUN [*æşmîn* ok.], **Jehudi** (1794-1828), Amerikan misyoneri. New York'a bağlı Champlain'da doğmuştur. Middlebury kollejinde ve Vermont üniversitesinde okumuştur. İskoçya protestan kilisesine bağlı olanların çıkardığı «Theological Repertory» (İlâhiyat dergisi) nin yazı işlerinin başına getirilmiş ve burada bütün hayatını vereceği meselelerle uğraşmıştır. Bu dergiye yazdığı yazılar arasında Amerika sömürgecilik cemiyeti'nin çalışmaları hakkında bazı yazılar da vardır. Bu cemiyet o zamanlarda serbest bırakılacak zenci tutsakları Liberia'da kurulacak bir sömürgede yerleştirmek işi ile uğraşıyordu. A. ın bu konuya gösterdiği ilgiyi sezen cemiyet bu sömürgeyi Mesurado burnu (şimdiki Monrovia) unda kurmak işini kendisine teklif etmiştir. A. oraya 1822 yılında gitmiş ve ilk işi oradaki küçük bir zenci grupunu kaçınılmaz bir ölümden kurtarmak olmuştur. Buraya ilk gelen sömürgeciler ölmüşler, sonrakiler de hastalanmışlardır. Beyazlardan hiçbiri Afrika'da kalmamıştır; yiyecekleri azalmıştı, yerliler de hücuma hazırlanıyorlardı. A. yorulmaz gayretleri ile sömürgeyi kurtarmıştır. Silâh taşıyacak herkesi askerlik hizmetine almıştır ki bunların sayısı yirmi yediyi geçmemiştir. Bu küçük kuvvetle 800 kişilik bir yerli kuvveti yenmiştir. 1828 yılına kadar aralıksız olarak sömürgenin başında kalmıştır. Sıhhati sömürgede daha fazla kalmasına müsaade etmeyince Amerika'ya dönmüş ve birkaç gün sonra ölmüştür. A. Liberia'dan ayrıldığı zaman sömürğenin nüfusu 1 200 olmuştu. A., Liberia'ya giden ilk ajan değilse de bu sömürgeyi kendi imkânları ile yaşayabilecek hale getiren ilk adam olmuştur.

ASHTABULA [*æştîbyûlî* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio devleti topraklarında bir şehir ve liman. Nüfusu 22 000 dir. Erie gölünün güney kıyısındaki ana demiryolu boyunda işlek bir kavşak yeri olan A. da gemilere önemli miktarda demir cevheri, kömür ve kereste yüklenir. Şehirde demir dökümhaneleri ile türlü âletler yapan fabrikalar ve deri endüstrisi vardır.

ASHTON [*æştîn* ok.], **Helen Rosaline** (doğ. 1891; evlilik soyadı: *Jordan*), İngiliz kadın romancı. Londra'da doğmuştur. Hekimlik diplomasını aldıktan sonra edebiyat alanına girerek, son yüzyıl Londra hayatını, kendi gezilerini, ve hususiyle hastahaneleri, doktor, mühendis gibi serbest meslek sahiplerinin aile hayatını konu alan romanlar yazmıştır: *A Lot of Talk* (Birçok lâf) [1927], *Far Enough* (Epey uzak) [1928], *Doctor Serocold* (D. S.) [1930], *Mackerel Sky* (Bulut serpili gökyüzü) [1930], *Belinda Grove* (Belinda korusu) [1932], *Bricks and Mortar* (Tuğlalar ve harç) [1932], gibi.

ASHTON IN MAKERFIELD [*æştîn in mєykîrfiyld* ok.], İngiltere'nin kuzeybatı bölümünde, Lancaster kontluğunda bir endüstri şehri. Nüfusu 23 000 dir.

ASHTON UNDER LYNE [*æştîn andîr ląyn* ok.]. İngiltere'nin Lancaster kontluğunda, Manchester şehrinin doğusunda bir endüstri merkezi. Nüfusu 51 000 dir. Denizden yüksekliği 95 m. A., işlek bir demiryolu kavşağındadır.

ASHUANIPI LAKE [*æşuanipi leyk* ok.], Kanada'nın doğu bölümünde, Labrador yarımadasında bir göl. Yüzölçümü 70 km² dir. Kanada'nın buzul göllerinden biri olan A., kuzeyindeki göllerle bağlantılı olduğu gibi, güneyde St. Lawrence'a da Moisie çayı yoluyla bağlıdır.

ASILI BAĞ (Anat.), bir organı yerinde tutan ve asan bağ. Bu adı alan bağların meşhurları, karaciğerde, göz merceğinde yumurtalıklarda ve dölyatağındadır.

ASIĞLANMA (Eski terim: *İntifa*), kişinin, başkasının malından faydalanması. A. hakkı, özel veya tüzel kişiye, konusu olan şeyi idare, kullanma ve onun gelirinden faydalanma yetkisini veren, mülkiyetten gayri aynî haklardan biridir.

Kişiye ait «irtifak» haklarının önemlisidir. (M. K. 717 ve sonraki maddeler).

Konusu: taşınır ve taşınmaz mal. alacak veya mâmelek (mal mülk) tir. A. taşınır malda teslim, taşınamaz malda tapu kütüğüne tescil, alacaklarda devir ile ve mâmelekte bunların bileşik olduğu öğelerin herbirinin mahiyetine göre kurulur.

A. hakkı, kanundan veya bağıttan doğar. Mirasta, hayattaki eşiyle büyük ana babaların ana babaları ile erkek ve kız kardeşlerine tanınmış olan A. hakkı kanundan doğmaktadır. Bu hak başkasına devredilemez, mirasçılara da geçmez.

Özel kişilere en çok hayatları süresince, tüzel kişilere ise kaldırılıncaya kadar ve en çok yüz yılı aşmamak üzere kurulabilir.

A. hakkı konusu olan şeyin büsbütün yok olmasiyle ve taşınmaz mallarda tapu kütüğündeki kaydın silinmesi veya hak sahibinin vazgeçmesi ile ortadan kalkar.

Mal sahibi harap olan şeyi yapmaya zorlanamaz, tekrar yaparsa A. hakkı da yeniden kurulur. Sigorta ve kamu yararına kamulaştırma hallerinde hak malın tutarı olan bedele geçer. A. hakkı sahibi mala ellik (zilyet) bulunduğundan kanunun elliği himaye için ön gördüğü bütün vasıtalardan faydalanır.

A. hakkı sermayeye aitse faiz ve taksite bağlı gelirleri hak sahibinindir. A. hakkı sahibi malı kullanırken verim kabiliyetini keybetmemesine dikkat etmekle yükümlüdür. Bu hak, sahibine malı temlik yetkisi vermez, sona erdiği zaman malı çıplak mülkiyet sahibine geri verir. Hakkı devam ettiği müddetçe vergi ve sigorta bedelini öder ve normal külfetlerini yüklenir. Mülkiyet sahibi, bunları dâva yoliyle sağlayabilir ve normal faydalanma derecesini aşan her türlü tasarruflarını önleyebilir; yargıç karariyle bir kayyımın idaresine de verdirebilir, tehlikede olduğunu ispat edebilirse teminat da istiyebilir; A. sona erdiğinde hesaplaşmayı kolaylaştırmak için resmî defter tutulmasını isteyebilir. A. bitince ayrıntılariyle geri verilmezse tazminat dâvası açabilir ve üstün hakkı olmıyan herkese karşı kovuşturma hakkını kullanır.

Geri verildiginde, malın değeri normal olmıyan bir azalmaya uğramış ise A. hakkı sahibi, bunun kendi kusurundan doğmadığını ispat etmedikçe tazmin ile borçludur. Kanun asığlanma hakkı sahibi ile mülkiyet sahibi arasındaki hesaplaşmanın uzun sürmesini uygun görmemiş ve karşılıklı talep ve iddiaların nihayet bir yıl içinde bildirilmesini yerinde bulmuştur. Kanunumuz taşınmaz mallara, ormanlara, madenlere ve alacaklara ait A. haklarının sınırını ve kullanma şeklini tayin için bazı özel hükümler koymuştur.

A. benzeri (Eski terim: *Şibih intifa*): Kullanması istihlâk suretiyle olan şeyler üzerindeki asığlanma hakkı. Bu gibi şeylerin elliği, idaresi ve faydalanılması ile birlikte mülkiyeti de hak sahibine geçer. Bunu asığlanma hakkından ayıran önemli noktalardan biri budur. Hak sahibi hakkının başladığı andaki değeriyle borçlu olur. Kanunumuz değeri takdir edilerek hak sahibine teslim edilen taşınır malları da kullanılması istihlâk suretiyle olan eşya ile kıyaslamaktadır. Bu şeylerin değeri tutulan deftere yazılır. Tarım işletme levazımı, hayvan sürüleri ve ticaret malları kabilinden olan şeylerde hak sahibi borcunu aynı cinsten ve neviden eşya vererek ödeyebilir; mal sahibi bu nevi asığlanmalarda hakkının tehlikede olduğunu ispata mecbur olmaksızın teminat isteyebilir.

ASIL KUVVET, düşman üzerinde netice alacak olan kuvvet. Kesin sonuç bölgesinde toplanan kuvvetlere verilen ad. Strateji'de «asıl kuvvet» bir kural olarak kabul edilmiştir. Ve kuvvetlerin hepsinin veya mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının düşmanı yok etmek için kullanılması işine denir. Bu asıl kuvvet daima netice alınacak kuvvetin en hassas yerine yöneltilmelidir. Bu hassas yer hemen daima düşmanın gerisi ve yanları, nadir hallerde cephesi olur. Tâbiye'de «asıl kuvvet» siklet merkezi olarak anılır.

ASILI ŞART (Eski terim: *Talikî şart*), bağıt hükümlerini doğumu şüpheli bir olayın oluşuna bağlama.

A., bir hakkın yalnız kullanılmasını değil varlığını da askıda bırakır. Bununla beraber, borçlu bağıt yapıldığı anda onunla bağlanmış durumdadır. Bu çeşit şartlarda şartın gerçekleşmesine kadar ortada alacak ve borç bulunmadığı için, A. a bağlı bir bağıtı yapan taraflardan borçlu durumda olan kimse, henüz şart gerçekleşmeden borcunu ödemiş olursa, ödediğini şart gerçekleşinceye kadar geri isteyebilir. A. a bağlı bağıtlarda borcun ve hakkın varlığı, askıda olmakla beraber şartın gerçekleşmesinden önce hukukî bir bağın varlığını kabul etmek zorunluğu vardır. Kanunumuzun hükümleri de bunu teyit eder yoldadır. Nitekim, A. a bağlı bağıtlarda tarafların hukukî ehliyeti bakımından şartın gerçekleştiği an değil bağıtın yapıldığı an gözönünde tutulur. Yine böyle bir bağıtta borçlu durumunda olan kimse, şartın gerçekleşmesinden önce alacaklı haklarını tehlikeye koyacak tasarruflarda bulunmaktan kaçınma zorundadır; aksi halde alacaklı gerekli ihtiyat tedbirlerine başvurabilir. Ancak taşınmaz malı iyi niyetle satın alma bozulmaz Ayni zamanda borçlu bu bağıttan doğacak borcunun lâyıkiyle ödenmesine mani olacak her türlü fiil ve hareketlerde bulunmaktan sakınmak zorundadır. Kanunumuza göre bu çeşit muameleler, alacaklının haklarını ihlâl ettiği nispette batıldır. A. a bağlı bir borçta, borçlunun diğer herhangi bir borcu gibi mâmelekinin bir unsurunu teşkil eder ve gerek hükmünü hayatta olanlar arasında, gerekse ölümden sonra husule getiren hukukî muamelelerde devir ve nakli mümkündür, A. bağlı bağıtın konusu olan şey şartın gerçekleşmesinden önce alacaklı eline geçmesi halinde iktisabî zaman aşımı başlamaz. A. a bağlı bir bağıtta alacaklı durumunda olan kimsenin şartın gerçekleşmesinden önce ölümü halinde ilke itibariyle mirasçıları kendisine arda olurlar. Bağıt konusu olan şey, şartın gerçekleşmesinden önce alacaklıya teslim edilirse bunun bütün menfaatlerinden faydalanır ve şart gerçekleşmez ise geri verilmeleri gerekir. A. gerçekleşince bağıt, her türlü kayıt ve şarttan berîleşir ve hükümlerini meydana getirir. Ancak taraflar, bunun aksini kararlaştırmakta ve bağıt hükümlerini önceye maletmede serbesttirler. Şarta bağlı alacaklı şartın gerçekleşmesinden önce borcun ödenmesini dâva edemez, çünki alacak henüz doğmamıştır.

ASILIVÂDİ (aşırı oyulma basamağı), anavâdiye basamakla inen kolvâdiler. Bu gibi yerlerde anavâdinin tabanı ile kolvâdilerin tabanları, birbirinden bir basamakla ayrılır ki, buralarda çağlıyanlar bulunur, yahut dar yarılmış yerlerden ana ırmağa hızla karışan düşüşlü sular geçer. A., ana ırmağın, kol akarsulardan daha şiddetli olarak yatağını oyduğu yerlerde meydana gelir. Ana ırmak yatağını daha çok derinleştiremediği zaman A. nin tabanı ile anavâdinin tabanı bir hizaya gelmeğe başlar. Bu olaya en çok buzul yörelerinde raslanır (bk. AŞIRI OYULMA).

ÂSIM, Ahmet, [Mütercim] (1755? - 1819), Türk dilcisi, tarihçisi ve şairi. Gaziantep'te doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Bugün Maraş iline bağlı Pazarcık ovasında gömülü bulunan Semerkand'lı Şeyh Osman'ın torunlarındandır. Büyük babası Husûli Efendi, Anadolu'nun bilim merkezlerinden biri olan Gaziantep'in tanınmış bilgin ve şairlerindendi; babası Seyyit Mehmet Cenanî Efendi de aynı şehrin şeriye mahkemesi başkâtipliğinde bulunmuştur. İslâmî bilgilerle Türk, Arap ve Fars dilleri alanına sınırlanan öğrenimini doğduğu şehirde tamamlıyan Â. ın öğretmenleri arasında Hoca Necip Abdullah efendi ile Kilis'li şair Ruhi Mustafa efendi de bulunmuşlardır. Türkistan'lı bir ailenin dil geleneğiyle beraber Anadolu Türkçesinin etkisi altında bulunması, kendinde Türkçe zevkini artırdığı gibi, Suriye sınırındaki dil yan-tabakaları (adstratum) da Arapça ile Farsça üzerindeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Mahkeme kâtipliğinden divan kâtipliğine geçtikten sonra, 1789-1790 yıllarında Nuri Paşa olayının doğurduğu Gaziantep çarpışmaları sırasında bir taraftan eşyasiyle beraber kitapları da yağma edilirken Â., Kilis'e sığınmış, 8 ay orada kalıp borca girdikten sonra, ailesini Gaziantep'e göndererek kendisi İstanbul'a gitmiştirr. Orada bilim adamlariyle, hususiyle de Kazasker Tatarcık Abdullah efendi ile tanışmıştır. Bu sonuncunun aracılığiyle, 1791 de başlayıp o sırada tamamlamak üzere bulunduğu *Burhan-ı Kātı*ᶜ tercümesini 1796 da (tamamlanışı 1797 de) Selim III. e sunarak sevgisini kazanmış, müderris olmuş, kendine maaş bağlanması ve bir ev satın alınması için irade çıkmıştır. Fakat başta Şeyhülislâm Şerifzade Ataullah efendi ile Ayıntabî Hoca Münip efendi olmak üzere, birçok bilim adamları Â. ı kıskandıkları için iradeden az faydalanabilmişse de Selim III. onu, hele evi yandıktan sonra, özel bir şekilde kayırmıştır. 1802 de hacca giden Â. a, Medine'de eski öğretmeni Necip efendi *Kamus*'u tercüme etmesini tavsiye etmiştir. Â., dönüşünde memleketine uğrıyarak ailesini de alıp beraberinde İstanbul'a getirmiş, ve *Kamus* tercümesine başlamıştır. 1807 de Âmir efendinin yerine vakanüvis tayin edilmiş, ertesi yıl Selim III. ün öldürülmesi ve Mustafa IV. ün tahta çıkarılması üzerine, Â. parasız kalarak kitaplarını satmıştır. 1808 de Mahmut II. tahta çıkınca, Ataullah ve Münip efendilerden kurtulmuş bulunan Â. durumunu düzeltmiş, sultanın sevgisini kazanarak Süleymaniye müderrisi olmuş, 1810 da da *Kamus* tercümesini tamamlıyarak padişaha sunmuştur. 1813 te Selânik kadılığına tayin edilmişse de, çok geçmeden azlolunarak İstanbul'a dönmüştür. 27 kasım 1819 da Üsküdar'daki evinde ölerek Karacaahmetteki Harmanlık mezarlığına gömülmüştür. Oğullarından, kendinden az evvel ölen müderris İsmail Nevres ile şair Hamit efendi, ayrıca da eşi Kerime, aynı yerde gömülüdürler.

Â. ın dilciliği birinci, tarihçiliği ikinci, şairliği de üçüncü gelir. Toplu olarak yayımlanmamış olan şiirleri büyük bir değer taşımamaktadır. «Tarih-i Âsım» veya «Vaka-i Selimiye» adiyle tanınan tarihi iki cilt (384 + 260 s.) olarak bastırılmıştır; yayım yılı belli değildir. 1791 - 1808 tarihleri arasındaki olayları anlatan bu tarih, zamanının basmakalıp, kuru ve ağır üslûbiyle ve tenkidî bir şekilde yazılmıştır. Müellifi, sanatkâr bir edip olmaktan daha çok, kelime ve tariflerle uğraşan bir dilci olduğu için, Türk nesrinin yenileşmesinde büyük bir rol oynamamıştır. Her bakımdan muhafazakâr bir adam olan Â., tarihinde hem devrinin şahıslarını, bu arada düşmanlarını, hem de Tanzimat arifesinde başlıyan batılılaşma hareketini gerek din, gerekse devlet siyaseti bakımından tenkid etmiştir. Tarih alanında Abdurrahman b. Hasan-el-Cebertî'den Fransız'ların Mısır işgaline ait *Muzhir-ül-takdis bihuruc-i taife-til-fransis* tercümesi (yazma), din alanında Siracüddin Ali b. Osman Uşi'den akaide ait *Merah-ül-mealî fi şerh-i kaside-til-emali* tercüme ve şerhiyle (yazma) ayrıca *Tercüme-i siyer-ül-Halebî* [bas. Mısır 1832] adlı bir eseri vardır.

Asıl dilcilik alanında, *Tuhfe-i Vehbi* tarzında gençlere Arapça öğretmek için yazdığı manzum *Tuhfe-i Âsım* [bas. Mısır 1838] dan başka Â. iki şaheser tercüme ile ününü sağlamıştır. Bunlardan biri, XVII. yüzyıl İran'lı sözlükçülerden Burhan mahlaslı Mehmet Hüseyin b. Halef-i Tebrizî'nin *Burhan-ı Kātı*ᶜ [yaz. 1652, bas. Kalkuta 1836, 2 cilt halinde Lucknow 1888, Tahran bas. 1887] adlı Farsça sözlüğünün *Tibyan-ı nafi der terceme-i Burhan-ı Kātı*ᶜ adı altında tercümesidir [bas. 1 cilt halinde İst. 1799, Mısır 1835; 2 cilt halinde İst. 1870, ayrıca 1884]. Aslında olduğu gibi, kelimeleri alfabe sırasiyle alan bu tercüme, 1742 de İstanbul'da basılmış olan *Ferheng-i Şuurî* sözlüğünden çok üstündür (asılları için bk. H. Blochmann: *Contributions to Persian Lexicography,* Kalkuta 1868). İkincisi, Şiraz'lı Mecdüddin Firuzabadî (ölm. 1414) nin *Kamus-ül-muhit* [bas. 2 cilt, Mısır 1854] denen Arapça sözlüğünün *El-okyanus-ül-basit fi terceme-til-Kamus-il-muhit* adı altında tercümesidir [bas. 3 cilt halinde İst. 1814-17, Mısır 1834, İst. 1851-55, 4 cilt halinde İst. 1888; el yazması: Murat Molla kütüphanesinin Abdülhamit I. bölümündedir]. Kelimelerin sıralanışı kafiyeye, yani köklerin son ve ilk harflerine göredir; 60 000 kadar kelime toplamıştır. Firuzabadî'nin *Kamus*'u, müellifin kaybolan *El-lâmi-ül-mülâm-il-uceb beyn el-muhkemi ve'l ubeb* adlı 100 ciltlik eserinden özetlenmiş olduğu için, Cevherî'nin *Sıhah* (Türkçe tercümesi: *Vankulu Lûgatı,* 2 cilt, İst. 1729) ı değerinde değilse de, Â. ın tercümesi, Vankulu efendinin tercümesinden üstündür. *Kamus*'un XVI. yüzyılda Merkezefendizade Şeyh Ahmet efendi tarafından *Babus* adı altında yapılan muhtasar tercümesi, yine XVI. yüzyılda Abdullah b. Yusuf b. Mehmet b. Bahşi'nin *Sıhah*'tan 14 000, *Kamus*'tan da 16 000 kelime almak suretiyle meydana getirdiği *Mirkat-ı Kestelî,* ve benzerleri de bu aradadır; XVI. yüzyıldan kalma Arapça-Türkçe Ahterî [b. bk.; ilk bas. 1826] sözlüğü, sadece kolay kullanılabilme bakımından bir üstünlük gösterir). Â. ın tercümesinde binlerce arkaik ve diyalektal Türkçe kelime kullanılmıştır, meselâ: *yabca yabca yürümek* (*yab* = yavaş; *yab-aş* > *yav-aş*), *kur* (= *kuşak*<*kurşak*), *kemirtlek* (= kıkırdak), *yağrın* (= sırt, iki kürek arası), *pıskırmak* (= aksırarak tükrük saçmak), *keler* (= kertenkele<*kerten-keler*), *burtuk* (= ekşi [surat]), *kuğ* (= zem, çekiştirme), *dernekli* (= derli toplu) gibi. Â. ef. nin üstünlüğü, *Sıhah* ile *Kamus* tercümelerini karşılaştırırken daha iyi göze çarpar, meselâ: Arapça *aşhab* kelimesini Vankulu efendi *Sıhah*'tan şöyle tercüme etmiştir: «şol himardır ki rengi kırmızıya mail ola»; aynı kelimeyi Â. *Kamus*'tan şöyle çevirmiştir: «kırmızıya pek mail olan eşkara denir ki çil tabir olunur»; burada «kırmızıya çalan renk» anlamına *çil* kelimesi Â. ın yaşatmak istediği eski bir Türkçe kelimedir (*çil*<*çiğil* = derisi sıyrılmış et rengi; *Divanü Lûgat-it-Türk*'te *çil* = bere, dövmek yüzünden deri üzerinde olan iz; krş. bu renkte olan yemişlerden «çilek, ahududu, ve benzeri» anlamına *çil-ek* [<*cil-ek,* Kazan, Kırgız v. b. *yil-ek*], «bir çeşit ünnap» anlamına *çıl-an*; *çil*'in «parlak» ve «leke» anlamları buna bağlıdır). İkinci bir misal olarak, Arapça *eşeb* keli-

mesi: Vankulu'da «ağaçlı yerlerin ağaçları biribirine girişmek», Â. da «ağaçlar gür ve sık olmakla dalları biribirine girişip sarmaşık ve çatılkı olmak»; burada da Â. «biribirine çatmış ve girişmiş dallar» anlamına *çatılkı* veya *çatalkı* (Veled Çelebi'nin «Türk Dili» adlı yazma sözlüğünde: *çatılkı*) sözünü bulup ortaya çıkarmıştır. Bu değerde olan binlerce öz Türkçe kelimeyi bulup yaşattığı ve tam yerlerinde kullandığı için, Â. ın sözlük tercümeleri birer telif sayılmağa, yazarını da Türk dilcilerinin ön safına geçirmeğe hak kazanmıştır.

Mütercim Asım'ın mezarı

ÂSIM [Baba] (1869-1943), ortaoyunu ve tulûat tiyatrosu aktörü. İstanbul'da doğmuş ve ölmüştür. Babası hattat Rasim efendidir. Bir zaman Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi'nde okumuş, aktörlüğe heves edip de derse çalışmaz olunca ailesi tarafından okuldan alınarak liman reisliği muhasebe kalemine memur olarak yerleştirilmiştir. Burada iki sene kadar çalışan Â., ailesinin istememesine rağmen o devrin tulûat tiyatrolarının ünlü komiklerinden ve ortaoyununun «Kavuklu» rolüne çıkan oyuncularından Kambur Mehmet'in kumpanyasında ilk defa sahneye çıkmıştır. Â., ortaoyununda «Pişekâr» rolünün son ünlü oyuncularındandır. Uzun zaman, ortaoyuncusu veya tulûat aktörü olarak Kavuklu Hamdi, Abdi, Kel Hasan, Dümbüllü İsmail ve Naşit ile beraber çalışmış, son yıllarında geçim sıkıntısı çekmiş ve sefalet içinde ölmüştür.

ÂSIM, [Çelebizade] (1685-1760), Şeyhülislâm, tarihçi ve hattat. Reisülküttap küçük Çelebi Mehmet'in oğludur; bu yüzden kendisine «Çelebizade» denilmiştir. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini bitirdikten sonra Bursa, Medine ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, Damat İbrahim Paşa tarafından, vakanüvis Raşit'in yerine 1722 de vakanüvisliğe atanmış, sonra, Anadolu ve Rumeli kazaskeri, daha sonra da şeyhülislâm olmuştur (1759-1760). Â., Edirne mevlevî şeyhi Enis Recep Dede'ye kapılanarak Mevlevî tarikatına girmişti. İstanbul'da Molla Gürâni mahallesinde kaynatası başhekim kazasker Ömer'in medresesi avlusunda gömülüdür.

Â., devrinde şairliğiyle tanınmıştı. Osmanzade Tâip, melik-üş-şuarâ olduktan sonra padişaha sunduğu kasidede onu «nazım ve nesirde müderrisler arasında akransız» saymakta, tezkire sahibi Salim de onu pek övmektedir. Nabi yolunda yürümekle beraber, çok beğendiği Nedim'e de nazireler yazmış, şiirlerinde ona yaklaşmaya çalışmıştır. A. aynı zamanda yazıda kendisine mahsus bir özellik yaratan kudretli bir hattattır. Eserleri *Divan*, *Münşeat* ve *Tarih-i İsmail Âsım Efendi* [*Raşit tarihi*'ne zeyl olarak İstanbul, 1741, *Raşit tarihi*'nin 6 ıncı cildi olarak1865] dir. Â. Tarihi 1722-1728 yıllarına ait olayları hikâye eder. Tarihte çerağan safaları, helva sohbetleri, Sâdabad eğlenceleri anlatılır, fakat sosyal hayata ait olaylara kısaca temas edilip geçilir. Bunlardan başka 1419 da Şahruh Mirza zamanında Hıtay ülkesine elçi olarak giden Hoca Gıyasüddin'in seyahatnamesini *Acaib-ül-Letaif* adiyle damat İbrahim Paşa adına Türkçe'ye çevirmiştir [Ali Emiri yayını: İstanbul 1915]

ÂSIM, Mehmet, [Seyrekzade] (ölm. 1675), Türk şair ve tezkirecisi. Babası Rumeli Kazaskerlerinden Abdurrahman efendidir. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra müderrislik mesleğine giren ve devrinde bilgisi ile ün almış olan Â., İstanbul'da Ferhat Paşa, Kürkçübaşı, Şeyhülislâm Hüseyin Efendi ve Siyavüş Paşa medreselerinde çalışmış (1665-1675) ve bir taun salgınında ölmüştür. Eserleri şunlardır: *Divan*: Â. ın bir divan tertip etmiş olduğu Şeyhî'nin *Vekayi-ül-Fudala* adlı kitabında kayıtlı ise de, bu eser ortada yoktur. *Zeyl-i Zübde:* Fâizî'nin *Zübde-tül-Eş'ar* adlı tezkiresine zeyl olarak yazılmış bir şairler tezkiresidir. Â., bu eserinde, 1620 den kendi zamanına kadar yetişen şairlerden kısaca bahsetmiş, onların şiirlerinden seçtiği parçaları bir araya toplamıştır.

ÂSIM, Mustafa, [Küçükfilibelizade] (1856-1904), Türk şair ve hattatı. İstanbul'da doğmuş, Trabzon'da ölmüştür. Babası, huzur dersleri başmukarriri ve Enderun mektebi hocası Abdullah efendidir. Â., rüştiyede okuduktan sonra cami derslerine devam etmiş, İslâm bilim ve edebiyatlarını öğrenmiştir. Memurluk hayatına ilk defa meşihat mektubî kaleminde başlıyan (1872) Â., bir ara Basiret gazetesinde de çalışmış, sonra Kudüs tahrirat müdürlüğü, Basra ve Trabzon mektupçuluğu gibi görevlerde bulunmuştur. Gençliğinde, Kâzım Paşa'nın *Riyaz-ı Asfiyâ* adlı mersiyesine nazire olarak yazdığı *Nale-i Uşşak* adlı mesnevi şeklindeki 141 beyitli Kerbelâ mersiyesi basılmıştır [1883]; basılmamış olan diğer şiirleri oğlu İbrahim Alâettin Gövsa'dadır. Â., talik yazıda, hususiyle tırnakla yazılan talik yazıda usta bir sanatçı idi.

ÂSIM BEY, [Giriftzen] (1851-1929), Muhzırbaşızadelerden Ali efendinin oğludur. Tesalya'daki Yenişehir'de doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Musikiye ve ney üflemeğe Yenişehir Meylevîhanesinde başlamış, ilk ney derslerini Neyzen Hasan Dede'den almıştır. 18 yaşlarında iken İstanbul'a gelerek ünlü Neyzen Üsküdar'lı Salim beyin derslerinden de faydalanmıştır.

Â. in ilk resmî görevi Maliye nezaretindedir. Bir müddet sonra İzmir vilâyeti muhasebesine atanmış, daha sonra Aydın maliye memurluğunda bulunmuştur. Askerlik çağı gelince, İzmir'de komutan bulunan dayısı albay İbrahim'in yanında asker olmuş, teğmenliğe kadar yükselmiş, 1876 Osmanlı-Rus harbine katılmıştır. Macar kontu Ziçni Paşa tarafından ilk itfaiye teşkilâtı yapıldığı sırada rütbesiyle buraya alınmış ve uzun zaman binbaşılıkla Üsküdar itfaiye komutanlığında bulunmuştur.

Musikide kazandığı başarı ve şöhretten dolayı zamanının büyükleriyle tanışmış olan Â., bu arada Âyan üyelerinden Deli Fuat Paşa ile de düşüp kalkmağa başlamış ve paşanın Abdülhamit II. tara-

Giriftzen Âsım bey

fından sürülmesi üzerine Â. da Amasya'ya gönderilmiş ve 25 sene kadar orada kalmıştır. Â., Amasya çevrelerinde musiki heves ve zevkini uyandırmış, burada senelerce musiki öğretimiyle uğraşarak birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Â., iki defa evlenmiş, bu evlenmelerden 24 çocuğu olmuştur. Başta, Musa Süreyya olmak üzere altı tanesi musikici, bir kızı Muazzez Lutas sahne sanatçısı olmuştur.

Mezarı Kocamustafapaşa'daki Merkezefendi mezarlığındadır. Â., neyden sonra, «girift»le uğraşmağa başlamış, bu sazda gösterdiği üstün başarıdan dolayı «giriftzen» diye ün almıştır. Bu sazın, son devirlerde yetişen en usta sanatçısı idi. Â., bestecilik alanında da, saz ve söz musikisine ait peşrevler, saz semaileri, şarkılar bestelemiştir. Saz eserlerinin en yaygını rast makamındaki peşrevidir.

ÂSIM b. Umeyr, Arap kahramanı. Â., Nasr b. Seyyar ile birlikte Maveraünnehir savaşlarına katılmış ve bu savaşlarda gösterdiği yararlıklarla ün kazanmıştır. A. daha sonra Abbasi'lerin hilâfeti ele geçirmek için giriştikleri savaşlara da karışmıştır. Bu çarpışmaların en önemlisi olan Horasan'lı Ebu Müslim olayı sırasında Â. Nihavend kalesini isyancılara karşı savunanlar arasında savaşmıştır. Nihavend üç ay sarılmış, mancınıklarla dövülmüş, sonunda şehir içindeki Şam'lılarla Horasan'lılar arasındaki düşmanlıktan faydalanan isyancılar kaleyi düşürmüşlerdir. A., bu sırada öldürülmüştür.

ASIM KÖRFEZİ (Güllük Limanı, Küllük Limanı; eski adı *Asen* veya *Asin;* bugün bu çevrede *Asin, Asımkurin, Asım Yeniköy* adlı köyler vardır), Batı Anadolu'da, Ege Denizi'nin derin girintilerinden biri ve Mandalya körfezinin ucu. Ağzı 5 km kadar genişlikte olan ve biçimi bir dikdörtgeni andıran A. kara içine doğru 12 km kadar sokulur.

A. nin kuzey kıyıları boyunca kıristalin kalker ve mermerlerden meydana gelmiş eski bir arazi, güney kıyılarında ise metamorfik şist ve filladlar uzanır. Körfezi çevreliyen bu toprakların çok yeri orman ve fundalık halindedir. A. nin doğusunda, ortasından Değirmendere'nin aktığı, yer yer sazlık ve bataklık yayvan bir çanak vardır ki, burasının sularını Değirmendere bu körfeze boşaltır ve A. ne lığ taşır.

A. nde başlıca vapur uğrağı olan yer Güllük (Küllük) tür. Bu liman, kuzeybatıdan esen karayel, güneybatıdan esen lodos ile batı rüzgârlarına açıktır. Limanda birkaç iskele vardır. A. nin gerisinde zengin bir maden ve tarım bölgesi bulunduğundan ileride vapur gidiş gelişlerine bugünkünden daha çok yer verebilir.

ASINARA, Sardinya adasının kuzeybatısında bir körfez ve bir ada. Mercan banklarının da bulunduğu bu ada hususiyle granitlerden meydana gelmiştir. En yüksek noktası 408 m dir.

ASIR: bk. YÜZYIL.

ÂSİ IRMAĞI (Arapça *Nehr-ül-Âsi;* batı kaynaklarında *Orontēs;* Haçlılar *Far* veya *Farfar* şekillerini kullanmışlardır; bazı kaynaklarda *Aranti, Arantu, Arentu, Arunrati*), aşağı bölümü Türkiye topraklarında, yukarı bölümü Suriye'de bulunan bir ırmak. Uzunluğu 450 km (bazı kaynaklarda 400 veya 550 km) dir.

Â., kaynağını Lübnan devleti topraklarında Ayn-el-Tineh'ten alır, Lübnan ve Anti-Lübnan dağ sıraları arasında kuzeye doğru akar, Humus yakınında yüzölçümü 50 km^2 yi bulan bir göl ve bataklığa girer, Hama ve Amik çöküntü ovalarından geçer, Süveydiye yakınında Akdeniz'e dökülür. Â., Amik ovasına kadar güney-kuzey doğrultusunda aktığı halde, Hatay'ın güney bölümünde geniş bir yay çizer ve doğu-batı doğrultusunda akarak önce Amik ovasını sonra Âsioluğu (b. bk.) nu boylar. Yukarı bölümündeki dağlar arasında uzanan dar boğazlarda hızla akan ırmak, düzlüklerde yayvan yataklar içinde büklümler yaparak ağır ağır akar. Bu düzlüklerde A., sulama işlerinde önemli yer tutar. Â., Amik ovasına girmeden önce 22 km uzunluğundaki bölümünde Türkiye ile Suriye arasında sınır teşkil eder.

Â., yazları kurak ve sıcak geçen, yıllık yağış tutarı çok olmıyan bir bölgede aktığından, yalnız yağmurlu mevsimde ve dağlardaki karların eridiği zamanlarda (kış ve ilkbahar) kabarır, yazın cılızlaşır. Bu arada, güneyden kuzeye doğru sıralanan birtakım kurak çöküntü düzlüklerinden de geçtiğinden şiddetli buharlaşmalar yüzünden, kaynak bölümünden aldığı bol suları gittikçe azalır. Hele bu düzlüklerin birer aluvyon ovası olması, buralarda pek ağır bir şekilde akan ırmak sularının (eğim 0/00 0,2) sızmasını da kolaylaştırdığı için Â. nın suları ağıza doğru gittikçe gücünü kaybeder.

Â., yolu boyunca birtakım kollar alırsa da, ırmağa en bol su taşıyan kollar arasında, Amik Gölünün fazla sularını boşaltan Küçük Âsi (bk. AMİK GÖLÜ, AMİK OVASI) ile Harbiye çağlıyanlarını teşkil eden bol sulu karst kaynakları bunlar arasında önemli yer tutar. Denilebilir ki Â., bu kolları aldıktan ve Âsioluğu'na girdikten sonra geniş bir ırmak özelliğini kazanır. Bu kesimde Â. nın genişliği ortalama 30 - 40 m yi bulur, hattâ yer yer 50 m yi geçer. Â., Amik ovasının güney bölümünde çok az bir eğimle (0/00 0,15 kadar) ve menderesler yaparak aktığı halde, Âsioluğun'da düzgünleşir ve daha hızlı akar.

Kabarık zamanında Â., çevresindeki çukur yerleri basar ve her yıl taşıdığı lığlarla yükseltmiş bulunduğu yatağından taşan sular, geniş bataklıklar meydana getirir, bazı yıllarda ekinlere de zarar verir. Irmağın bu taşmalarını ve su basmalarını önlemek üzere yatağın derinleştirilmesine çalışılmaktadır.

Vâdisi boyunca önemli aluvyon birikmelerine yer veren Â., taşıdığı lığları ağzına da biriktirerek genişçe bir deltanın meydana gelmesine yol açmıştır. Bu yüzden, önceleri bir liman olan Süveydiye bugün birkaç kilometre içeride kalmıştır,

ASIA, Roma'lıların Anadolu'da kurdukları ilk eyalet (Lât. *provincia Asia*). M. Ö. 133 yılında ölmüş olan son Bergama kıralı Attalos III., vasiyetnamesiyle, Bergama şehrine ve kırallığın başka Yunan şehirlerine bağımsızlık vermekle beraber, memleketini Roma'lılara bırakmıştı. Attalos III., Bergama kırallığının ergeç Roma'lıların eline geçeceğini bildiği için böyle hareket etmiş olabilir. Vasiyetname Roma'ya bildirilince, zaten buhran içinde bulunan Roma'nın iç politikasında yeni anlaşmazlıklar başgöstermiştir. Az önce toprak kanununu kabul ettirmiş olan Tiberius Gracchus, bu miras hakkında doğrudan doğruya Roma halkının karar vermesini uygun bularak, mirasın toprak kanunundan faydalanan kimselere bırakılmasını istiyordu. Fakat Tiberius Gracchus, az sonra Publius Cornelius Scipio Nasica'nın kışkırtması üzerine Optimat'lar tarafından öldürülünce, senato işi ele almış ve miras hakkında karar vermiştir: Bergama kırallarının bütün buyrukları yürürlükte bırakılmış, yani, Bergama'ya ve başka şehirlere verilen bağımsızlık Roma senatosu tarafından da tanınmıştır.

O devirde yalnız Roma'da değil, dünyanın başka taraflarında da toplumsal buhranlar vardı. Bergama'da bulunmuş olan bir yazıttan, kıralın ölümünden sonra Bergama'lıların bu buhranlara çare bulmak için bazı tedbirler aldıklarını öğreniyoruz. Fakat memleket Roma'lıların eline geçtikten birkaç ay sonra, kıral Eumenes II. nin gayrimeşru oğlu olan veya böyle olduğunu iddia eden Aristonikos, bu toplumsal akımlardan faydalanmış ve kıral Attalos III. ün mirasçısı olduğunu söyliyerek memleketin bağımsızlığını savunmak iddiasiyle Roma'lılara karşı ayaklanmıştır.

Roma'lılar ise, herhalde durumun önemini anlamadıkları ve başka işlerle fazla meşgul oldukları için, ciddî tedbirler almayıp Bergama'ya beş kişilik bir heyet göndermekle yetinmişler; böylece, heyetin başı olan Publius Cornelius Scipio Nasica, Bergama'da ölmüşse de, Bergama şehrinin Roma'ya bağlılığı sağlanmıştır. Fakat bu arada Aristonikos büyük başarılar elde etmişti. Roma'lılardan korkan Yunan şehirleri Aristonikos'a karşı koydukları halde (Ephesos'lular onun donanmasını yenmişler ve tahrip etmişlerdir), memleketin iç kısımlarında oturan halk onunla işbirliği yapmıştır. Aristonikos birkaç Yunan şehrini bile almağa muvaffak olmuş, tarafçılarına, zaferden sonra Heliopolis (Güneş şehri) adlı bir örnek devlet kuracağını vadetmiştir.

Ancak M. Ö. 132 yılında Roma'nın ricası üzerine bağlaşık kırallar (Bithynia kıralı Nikomedes, Pontos kıralı Mithradates V. Kappadokia kıralı Ariarathes V., Paphlagonia kıralı Pylaimenes) Aristonikos ayaklanmasını bastırmağa başlamışlardır. 131 de Publius Licinius Crassus'un komutası altında bir Roma ordusu da gönderilmişse de, bu ordu Aristonikos tarafından yenilmiş, Crassus da esir edilmiş ve öldürülmüştür (M. Ö. 130). Sonunda, Marcus Perperna M. Ö. 130 yılında Aristonikos'u yenmiş ve esir etmiştir. Perperna'nın ölümü üzerine Manius Aquilius harbi sona erdirmiş, on kişilik bir senato heyetinin yardımiyle memleketi eyalet haline getirmiş ve Asia adını alan bu yeni eyaletin sınırlarını tespit etmiştir.

Roma'lıların idare sistemi iyi değildi, hususiyle vergi almada tatbik edilen iltizam usulü çok haksızlık ve eziyetlere sebeboluyordu. Valiler de, ya kendi çıkarları, yahut da mültezimlerden korktukları için, bunlarla işbirliği yaparlardı. Mültezimler atlılar sınıfına mensup veya bu sınıfla ilgili kimselerdi. Roma'daki mahkemeler de, Gaius Gracchus'un kabul ettirdiği «lex Sempronia iudiciaria» ile atlıların eline geçmişti. Bu yüzden, dürüst hareket eden ve mültezimlerin haksızlıklarını önlemeğe çalışan valiler, eyaletten döndükten sonra suçlandırılarak mahkûm edilmek tehlikesine düşüyorlardı.

Roma'lılardan eziyet gören eyalet halkı Pontos kıralı Mithradates VI. nın tarafını tutmuş, onu bir kurtarıcı gibi görmüştür. Onun, bütün Roma'lı ve İtalya'lıların öldürülmesine dair M. Ö. 88 yılında verdiği emir, hemen hemen istisnasız olarak yerine getirilmiştir. Yalnız Yunan şehirlerinin bir kısmı ve genel olarak aristokrat sınıf Roma'lılara sadık kalmıştır. M. Ö. 84 yılında yapılan Dardanos barışından sonra Sulla, Mithradates VI. tarafını tutmuş olan şehirleri çok ağır para cezalarına çarptırmış, Roma'lılara sadık kalmış olan şehirleri de imtiyazlarla mükâfatlandırmıştır. M. Ö. 71/70 te Lucullus'un idarede yaptığı bazı makul yenilikler arasında vergi sistemi de islâh edildiği halde, malî baskının şiddeti azalmamıştır. Caesar'ın konsüllüğünde (M. Ö. 59) mültezimler şirketlerinin iki yıldan beri ileri sürdükleri şikâyetlerine uyarak onların ödeyecekleri para üçte bir nisbetinde indirilmişse de, bu tedbirin ne derece iyi bir etki yaptığını bilmiyoruz. Sonradan iç harblerde yapılan yağma ve olaganüstü vergiler yüzünden A. eyaleti dayanılmaz bir hale düşmüştür.

Augustus devri A. için de yeni bir çığır açmıştır. Uzun süren barışta A. eski refahına kavuşmuştur. Büyük miktarda hububat ve zeytin ihraç ediliyordu; hususiyle Fırat sınırındaki garnizonların erzak ihtiyacı A. için önemli ve sağlam bir kazanç sağlıyordu. Bundan başka, parlak bir yünlü kumaş endüstrisi gelişmiş, ve Phrygia'nın taş ocaklarından imparatorluk zamanında çok kullanılan alaca ve kırmızı çizgili mermer büyük ölçüde ihraç edilmiştir. Doğudan gelen malların batıya taşınması ticareti geliştirmiştir. Memleketin o devirde ne kadar zengin olduğu, imparatorluk zamanındaki bayındırlık çalışmalarının çokluğundan da anlaşılır. Memleket birkaç defa korkunç depremlere uğradığı halde, M. S. ilk iki yüzyıl A. için en mesut devir sayılabilir.

M. S. II. yüzyılın sonunda başlıyan harbler A. nın refahını sarsmıştır. Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki harb A. da geçmiştir. İmparator Gallienus'un zamanında, Pers kıralı Sapor, A. yı tehdit ediyordu. Az sonra Got'lar Lydia'ya kadar ilerlemişler, 267 yılında İlion ve Ephesos'u yağma etmişler; ünlü Artemis tapınağı o zaman yakılmıştır.

A. eyaleti genel olarak sınırlarını korumuşsa da, bunlar muhtelif devirlerde bazı değişikliklere uğramıştır. Bergama kırallığını teşkil eden bölgeler şunlardı: Gelibolu yarımadası (Chersonesus Thracica), Troas, Mysia. Lydia, Milyas, Lykaonia, Phrygiamaior, Phrygia epiktetos, Karia'nın Menderes nehrinin kuzeyindeki bölümü Pamphylia ve Pisidia bölgesinin bir kısmı. Roma'lılar bu bölgelerden Lykaonia'yı, Roma'lıların uğruna savaşarak ölmüş olan Kappadokia kıralı Ariarathes'in oğullarına, Phrygia maior'u Mithradates V. e vermişler, fakat onun ölümünden sonra 116 yıllarında geri almışlardır. Gelibolu yarımadası Makedonya'ya, Pamphylia ve Pisidia'da sonradan Kilikia eyaletine katılmıştır. Diğer taraftan, Karia'nın Bergama kırallığı dışındaki kısmı yeni eyalete katılmış, sahilden çok uzak olan Apameia, Synnada ve Laodikeia bölgeleri idarî sebeplerden dolayı geçici olarak Kilikia eyaletine bağlanmışsa da, M. Ö. 50 yılından sonra kesin olarak A. eyaletine katılmıştır.

İmparator Diocletianusun, bütün imparatorlukta yeni bir idarî teşkilât kurduğu sıralarda A. da 7 kısma bölünmüştür: Asia, Karia, Adalar, Lydia, Phrygia prima veya Pacatiana, Phrygia secunda veya Salutaris, Hellespontus.

Eyaletin başında vali olarak ya bir propraetor, ya bir prokonsul bulunuyordu. M. Ö. 27 de imparatorluğun bütün eyaletleri imparator ile senato arasında paylaşıldığı zaman, A. senatoya düşmüştür. O zamandan Diocletianus'un zamanına kadar bu eyalet bir prokonsul tarafından idare edilmiştir. Eyaletin idare merkezi Ephesos idi. Valinin başlıca görevi, adalet işlerini idare etmekti; vali her yıl eyaletin mahkeme merkezlerini ziyaret ederek dâvalara bakardı; adalet işlerinin idaresi için eyalet dokuz bölgeye bölünmüştü (bu bölgelere Lâtince «conventus iuridicus» denir): Laodikeia, Synnada, Apameia, Alabanda, Sardeis, Smyrna, Ephesos, Adramytteion, Pergamon. Malî işleri düzenlemek için valinin yanında bir quaestor (b. bk.) bulunurdu. İmparatorluk zamanında ayrıca imparator tarafından görevlendirilmiş olan procurator (b. bk.) lar da vardı.

A. eyaletinin imparatora ait mülkler dışındaki bütün arazisi şehirler arasında ortaktı. Eyaletteki şehirlerin hukukî durumu aynı değildi: bir kısmı hürdü, bunlar hukuk işlerini kendileri idare ederlerdi ve vergi vermekten de muaf idiler (civitates immunes et liberae), başka bir kısmı ise, her hususta valiye bağlı ve vergi vermeğe mecbur idiler (civitates stipendiariae). Bu iki şehir tipi arasındaki fark yavaş yavaş kaybolmuştur.

Şehirlerin idare sistemine Roma'lılar hiç karışmamışlar; eski usuller olduğu gibi bırakılmıştır. İdare organları şunlardı: halk toplantısı (ekklesia), meclis (bule) ve idare makamları (arkhont'lar). Umumiyetle Roma'lılar şehirlerde timokrasi (b. bk.) unsurlarını desteklerlerdi.

A. nın şehirleri arasında eski zamanlardan beri, hususiyle dinî sebeplerle kurulmuş olan yerli birlikler vardı; bu birlikler Roma'lılar zamanında kalkmamış, fakat aynı zamanda eyaletin bütün şehirlerini içine alan bir birlik kurulmuştur (Yun.: *koinon tes Asias*, Lât.: *commune Asiae*). Bu birlik ancak Augustus zamanında kesin şeklini almıştır. Bütün şehirler bu birliğin toplantılarına temsilcilerini gönderirlerdi; böylece bir nevi eyalet meclisi meydana geliyordu. Önceleri belli zamanlarda değil, yalnız lüzum hasıl olduğu sıralarda toplanan bu meclis, Augustus zamanından beri her yıl «Asia başrahibi» sanını taşıyan bir zatın başkanlığı altında toplanırdı. Meclisin başlıca görevi — başkanın sanından da anlaşıldığı gibi — eyaleti bir bütün olarak ilgilendiren dinî işlerle uğraşmak, yani Tanrıça Roma ve imparatorlar kültüne bakmaktı. Bunun için de meclisin toplantıları, bütün eyalete ait Tanrıça Roma ve imparatorlar tapınakları bulunan şehirlerde yapılırdı. Başlıca toplantı yerleri, Pergamon, Ephesos ve Smyrna idi, fakat bazen Sardeis, Kyzikos, Laodikeia ve Philadelpheia'da da toplantılar yapılırdı. Eyalet meclisinin toplandığı zamanlarda oyunlar da tertip edilirdi. Din işleri ilk plânda gelmekle beraber, meclisin siyasî önemi de vardı. Şehirlerin temsilcileri eyaleti ilgilendiren bütün meseleleri görüşebilirlerdi. Eyaletin idaresine doğrudan doğruya etkisi olmamakla beraber, eyaletten ayrılan bir vali veya başka bir idare memuru hakkında iyi bir karar vermek veya vermemekle onun çalışmasına dair görüşlerini açıklıyabiliyorlardı. Bazen de imparatora heyetler göndererek dilek ve tavsiyelerini doğrudan doğruya duyurabiliyorlardı. Eyalet meclisi, eyalete herhangi bir şekilde hizmet etmiş olan kimseleri övmek için yazıt ve heykeller dikmekle şereflendirebilirdi.

ASIAGO, İtalya'nın kuzey bölümünde, Vicenza (Venedik) eyaletinde Yedi Bucak (Sette Comuni) ın başlıca kasabası. Nüfusu 7 000 dir. Alpler'in güney bölümünde tahkimli bir yer olan A., denizden 1 000 m yükseklikte olup, Birinci Dünya Harbi'nde savaşlara sahne olmuştur.

ASIANISMUS, Yunan ve Roma edebiyatında bir dil ve üslûp akımı. Büyük İskender'in ölümünden hemen sonra, Anadolu'da yetişen bazı yazarlar klâsik Attika üslûbundan ayrılarak biri kısa süslü cümleler, diğeri şatafatlı bir kelime zenginliğine dayanan, lüzumsuz mecaz ve perifraz (itnab-ı makbul) lara yer veren, her ikisi de en çok sözün ahenkli olmasına önem veren birbirine paralel iki yazı tarzını geliştirmişlerdir. Muarızları tarafından ölçüsüzlük ve zarafet düşkünlüğü ile suçlandırılmış ve A. adı ile adlandırılmış olan bu geniş akımın kurucusu ve örnek tutulan yazarı Manisa'lı Hegesias(M. Ö. 250 sıraları)tır. Bu akıma bağlı yazarların eserlerinden yalnız kısa parçalar kalmış, bir de Kommagene kıralı Antiokhos (M. Ö. I. yüzyıl) un Nemrut Dağı üzerinde diktirdiği uzun yazıt korunabilmiştir. Roma'da da (Cicero devrinde) derin akisler uyandırmış olan Asianismus-Atticismus (b. bk.) mücadelesi, eski geleneklere sadık kalma tarafçısı olanların yenmesiyle sona ermiştir.

ASİDA, heteromer kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in *Tenebrionidae* familyasına bağlı bir cinsi. İnce uzun kanadlı, orta büyüklükteki bu böcekler koyu külrengi veya siyahtırlar. Güneşli yerlerde, taşlar altında, ağaçların diplerinde, Akdeniz memleketlerinde yaşarlar. *A. sabulosa* bir türüdür.

ASİDA

ASİDALBUMİN (Acidalbumine), asitlerin proteine tesir etmesiyle hasıl olan bir madde.

ASİDİMETRİ, katı bir maddede veya bir eriyikteki asit miktarının volumetrik olarak tayinine verilen ad. A. denilince hususiyle doktorlukta idrar ve mide usaresinin asitlik derecesini ölçmeye yarıyan bir usul anlaşılır. Ayarlı 1/10 - n (yani desi normal) bir potas ayartı eriyiği, büret adı verilen, dereceli cam bir borudan, içerisinde asit mikdarı tayin edilecek maddenin çözeltisi bulunan bir kaba (erlen mayer'e) damlatılır. Kaptaki asit bütününün sarfedilmesi, kap içerisine daha başta ilâve edilen indikatör maddesinin çözelti rengini değiştirmesi ile anlaşılır. Büretten sarfedilen santimetre küp alkali miktarından asidite miktarı hesaplanır.

ASİDOL, betain - hidroklorür. A. midede parçalanarak hidroklorik asit verdiğinden, mide usaresi yeter derecede asitli olmıyan kimselere ilâç olarak verilir.

ASİFİLLUM (Aciphyllum), şemsiyelilerden (Umbellifereae) Avusturalya ve Yeni Zelanda'da yetişen ve yirmi kadar türü olan bir bitki cinsi.

ASİKULİT (Aciculite), tabiî Bizmüt sülfürü olup ortorombık sistemde billûrlaşır ve kurşun grisi renginde iğneler şeklindedir. Özgül ağırlığı 6.1 - 6.8 dir. Sibirya'da altın filizleri arasında bulunur.

ASİLİDE (Asilidae; Avcı sinekler), çiftkanadlı böcekler (Diptera) in brakisera (Brachycera) grupundan bir familya. Orta büyüklükte veya daha iri ve uzunca vücutlu olan bu sineklerin iri ve ileri doğru fırlamış gözleri vardır. Başın alt tarafı kuvvetli ve bacakları kıllıdır. Duyargaları ileri doğru uzamıştır. Kanadları uzun ve fazla damarlıdır. Bu sineklerin hepsi diğer böcekleri avlamakla geçinirler. Ağaç gövdeleri, çiçekler, yapraklar veya toprak üzerinde bir yerde durarak avını gözler ve avı görünce üzerine hücum eder. Larvaları toprak içinde ve odunlarda yaşar. Bütün dünyaya yayılmış olan pek fazla türü vardır.

ASİLİDE

En tipik türü *Asilus*'tur. Gögüs kısmı kubbeli ve karın kısmı uzun koni şeklindedir. Vücudun arka kısmı sivridir. Boyları 15-25 mm uzunluğundadır. Yol kenarlarında, çalılıklarda yaşar. Esmer, kırmızımtrak sarı ve siyah lekeli olan bu sinekler uçarken avladıkları diğer böceklerin kanını emerek geçinirler. *A. crabroniformis, A. germanicus* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

Siyah renkli sarı ve esmer kıllı *Laphria* adlı sinek de bu familyadandır. Ormanlarda ağaçların gövdelerinde yaşar. 18-26 mm boyundadırlar. *L. gibbosa*, *L. flava* adlı türleri Avrupa'da yaşar.

Dasypogon adlı diğer bir cinsi siyah ve sarı renklidir. 18-20 mm kadar boyları vardır. Yol kenarlarında, çalılıklarda ve ormanlarda yaşarlar. *D. teutonus* Avrupa türüdür. *Holopogon, Dictria, Leptogaster* gibi daha birçok cinsleri vardır.

ASİLLABİ (Asyllabie; Lât. *a* = yokluk eki, *syllaba* = hece), kelimeleri heceliyememe şeklinde beliren söz yitimi (aphasie) hastalığı; heceleme yitimi. Bk. AFAZİ.

ASİLLABİK (Asyllabique; Lât. *a* = olmıyan *syllabicus* = heceye ait, heceli), fonetikte iki anlamda kullanılan bir terim; zıddı *sillabik* (syllabique) tir: 1 — Ayrı bir hece teşkil etmiyen bir fonem (ses). Meselâ, İng. - Fr. *sport* kelimesinde s sesi asillabik, yani öbür seslerle beraber aynı hecede söylendiği halde, Türkçede çok kere sillabik olarak, yani ayrı bir hecede söylenir, *sıpor* veya *ispor*, gibi. Kelime morfolojisinde, bazı ekler asillabik, bazısı da sillabik olur, meselâ Tibet-Birman dillerinin bir kısmında önekler asillabik, öbür kısmında ise sillabiktir: meselâ ön-ek olark s-, Tibetçe *sna*, Lu-çe dilinde *sena* = burun, gibi. 2 — Kendiliğinden bir hece merkezi teşkil edemiyen fonem. Bunlarda ses dolgunluğu (Schallfülle, sonorité) az olduğu için, hece içerisinde, ses dolgunluğu bakımından hâkim olan ve *sillabik* denilen öğe ile gruplanır. Genel olarak vokaller ve r̥, l̥, m̥, n̥ gibi sonant'lar sillabik, konsonlar da asillabik (İng. asyllabic) tirler. Asıl asillabik'ler, konsonların p, t, k, b, d, g gibi patlayıcı sınıfında bulunur. Bunlarda «gürültü» (bruit, Geräuschlaut) fazla olduğu için ses dolgunluğu azdır. Sızıcı konsonlar (meselâ s, f) çok kere sillabik olabilirler. Meselâ *pstt!* ünlem (interjection)-inde, hece merkezi s'dedir. Burada s sillabiktir. Aynı zamanda sonant da olduğu için, etrafında toplanan p ve t seslerine konsonant (consonante; yani sonant etrafında birikmiş, İng. unsyllabic; konson [consonne] ayrı şeydir) denir. Fransızca *fuir* (= kaçmak) kelimesinde de hece merkezi i'de bulunduğundan, u vokali konsonant'tır. Diftong'ları teşkil eden öğelerin vurgulusu, yani hece merkezi olanı sillabik, vurgusuzu da asillabik (yükselen diftongda: birinci; alçalan diftongda: ikinci öğe; bk. DİFTONG) olur. Meselâ Fr. *roi* [*rua̯* ok., =kıral] ve Alm. *Haus* ile İng. *house* [ikisi de *hau̯s* ok., =ev] kelimelerinde u vokalleri asillabik, a vokalleri de sillabiktir. Bk. SİLLABİK, ve HECE.

Metrik'te, Türkçedeki «parmak hesabı» nda olduğu gibi, hece sayısını esas alan «sillabik» ölçüye karşılık vurgu veya uzunluk-kısalık esasına dayanan ölçü (aruz), bazı kere asillabik (asyllabic, unsyllabic, nonsyllabic) denir.

ASİLOİN'LER, R—CH (OH)—CO—R genel formülündeki (her iki R birbirinin aynı olmak şartiyle keton alkoller. Meselâ Asetoin, Benzoin gibi. Metalik sodyumun may asidi esterlerine tesir ettirildiği vakit meydana gelen sodyum bileşiğinin suda hidroliz olması, asiloinlerin teşekkülünde tatbik edilen genel metodun esasını teşkil eder.

ASİLUS: bk. ASİLİDE.

ASİMETRİ, simetrisizlik. Bir molekülde asimetri, o molekül içinde asimetrik karbon atomlarının (b. bk.) dört bağ teşkil edebilen başka asimetrik atomların (azot kükürt, selen, arsenik, fosfor, silisyum, kalay) bulunmasından ileri gelir. Yapısı asimetrik olan bileşikler optikçe aktif olabilirler. Böyle cisimlerin bir izomer şekli polarize ışığın titreşim düzlemini sağa, öteki izomer şekli ise ayni miktarda sola çevirir.

Optikçe aktif olmıyan maddelerde optikçe aktif cisimlerin elde edilmesine asimetrik sentez denir.

ASİMETRİK KARBON ATOMU. birbirinden farklı dört atom veya atom gurupu ile bağlı bulunan bir karbon atomu. Alifatik karbon atomunun dört bağı düzgün bir dörtyüzlünün eksenleri doğrultusundadır. Dörtyüzlünün merkezinde karbon atomu, dört tepesinde de, karbona bağlı olan atom veya atom gurupları bulunur. Bu guruplar birbirinden farklı olunca, dörtyüzlünün kendisi simetrisiz olur ve bu takdirde birbirinin ayna resmi olan iki dörtyüzlü mümkündür. Bunların arasındaki fark yalnız, karbona bağlı gurupların hacimdeki tertip şeklinin (konfigürasyon) birbirinin aksi olmasıdır. Bileşiminde böyle bir asimetrik karbon atomu (veya atomları) bulunan moleküllerin bütünü de asimetrik olacağından bu çeşit bileşikler optikçe aktif olabilirler (bk. ASİMETRİ). Bir ve aynı cismin polarize ışığın titreşim düzlemini aynı miktarda sağa ve sola çeviren izomer şekilleri de birbirinin ayna resmidir. Böyle izomerlere optik antipod denir.

ASİMETRİK VÂDİ, her iki yamacında yatıklık farkı bulunan vâdiler (bk. SİMETRİSİZ VÂDİ).

ASİMİNA, anonasea, (Anonacea) familyasından, Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarına yakın ılık bölgelerinde yetişen bir bitki cinsi. Bunlar ağaç veya ağaççıklar olup çiçekleri çan şeklindedir. Süs ağaççığı olarak da yetiştirilen *A. triloba* türünün yenebilen 6-7 santimetre uzunluğunda sarı renkli meyveleri vardır Bu meyvelerden Pennsylvania'-da bir çeşit içki de yapılır. Tohumları kusturucudur.

ASİMİNE ve **ASİMİNER:** bk. ASİMİNA

ASİMTOT, sonsuzluğa giden bir eğriye, aralarındaki uzaklık her değerden daha küçük olabilecek şekilde refakat eden doğrunun adı. Bu doğru belli bir yerden itibaren eğriyi hiç kesmez, yani onunla sonuçmaz. Bir eğrinin asintotları onun sonsuz uzaktaki teğetleridir.

ASİNA, Hun'lardan bir boyun adı. Çin kaynaklarındaki bir efsaneye göre, A. ailesinden beşyüz ev halkı Goei veya Topa'ların kırımından kurtularak Kin-şan dağına kaçmış ve orada Cocen'lere demircilik yapmağa başlamışlardır. Böylece Kök-Türk hakanlarının ilk ataları A. soyu olmuş oluyor. Zira A. dişi Bozkurt'un on oğlundan biri olup ilk Türk hakanı olmuştur. Başka bir söylentiye göre de Kök-Türk hakanlığına giren bütün uluslara A. denirdi. Bu ad Aşina veya Açina şekillerinde de okunmaktadır. A. adı Hun'lar çağından beri sürüp gelen Bozkurt efsanesine bağlıdır. A. Moğol sülâlesinin menşeine ait menkıbelerde Börte Çine şeklini almıştır. Moğolca Börte Çine, Bozkurt demek olup, geleneğe göre, Çingiz hanın yirmi beşinci göbek atasıdır. Bununla beraber Bozkurt efsanesi Moğol söylentilerinde çok silik iz bırakmıştır, Türk menkıbe ve destanlarında ise bu efsane en önemli motiflerden birini teşkil eder. (bk. BOZKURT, ERGENEKON). Buna göre Moğol'ların bu efsaneyi Türk'lerden almış olmaları gerekmektedir.

ASİNARTET (Asynartète; Yun. *a* = yokluk eki, *syn* = beraber, *artētos* = bağlı), Yunan ve Lâtin nazmında kullanılan bir terim. Bazı mısralarda, ortadaki durak (Yun.

tomē, Lât. *caesura*. Arap. *takti*) ta anlam tamamlandığı veya ritm değiştiği için, durak bir bitirme durgusu (pause finale) sayılabilir. Böyle olunca, mısraın iki parçası (hémistiche) arasındaki bağ büsbütün kesilerek, bunlar birer bağımsız üye (Yun. *kōlon*, çoğul *kōla*) halini alır, durakta bir boşluk (hiatus) veya bir «syllaba anceps» (bk. ANCEPS, syllaba) meydana gelir. Bu şekilde parçalanmağa asinartet adı verilir. Mısraın ikiden fazla parçaya bölünmesi de mümkündür.

ASİNDET (Asyndète; Yun. *a* =yokluk eki, *syndeton*= bağ), gramerde, biribiriyle yakından ilgili bulunan iki kelime veya kelime takımının bağlaçsız olarak yanyana gelmesi, meselâ *ana baba*, *bugün yarın*, gibi. Bunun zıddına, yani bir sayılamada öğelerin birer bağlaçla sıradaş hale getirilmesine *sindez* (syndèse; Yun. *syn* = beraber, *desis* = bağlama) denir, meselâ yukarıki misalleri bu hale getirerek *ana ve* [*ile*] *baba*, *bugün veya yarın*. Asindet, rhetorik'te bir figür olarak da kullanılır. Meselâ Julius Caesar'ın *Veni, vidi, vici* (= Geldim, gördüm, yendim) sözü asindet şeklinde söylenmiştir. Rhetorik'te bunun zıddına polisindet (polysyndèt; Yun. *poly* = çok; yani çok bağlarla bağlı) denir. Meselâ «Ben, ve sen, ve o, ve öbürü, ve hepimiz» gibi.

ASİNE, eski Yunanistan'ın üç şehri:

1 — Argolis bölgesindedir. Geleneğe göre Tesalya ve Parnasos bölgelerinden gelen Dryop'lar tarafından kurulmuştu. Homeros'un gemiler kataloğunda adı Hermione ile beraber anılan bir kasabadır. Strabon ve Pausanias'ın verdikleri bilgiye göre, A. nin yerinin Nauplia körfezinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı bilgiye göre bu kasabanın yerinin deniz yakınındaki Tolon'dan bir kilometre uzakta olan ve Kastraki denilen tepenin üzerinde bulunduğu kesin olarak kabul olunmuştur. Burada hem poligonal yüzlü, hem de çok büyük ve muntazam olmıyan taşlardan yatay düzeyler meydana getirmek suretiyle yapılmış duvar örenleri vardır. Kastraki tepesindeki Akropolis'te ve buna yakın Barbouna dağının üzerinde 1922 den beri İsveç'li bir arkeoloji heyeti tarafından başlanmış olan kazılar sonucunda şimdiye kadar çıkarılmış olan birçok eserler Hellâdik denilen prehistorik medeniyeti devrinden Hellenistik devrine kadar uzanan bir zamanla ilgilidir. Bu eserler arasında Myken devrine ait zengin bir mezarlıktan çıkarılmış olan önemli eşyalar da vardır. Söylentiye göre A., birinci Messenia harbinde Sparta kıralı Nikandros'un Argos topraklarını istilâsı sırasında Sparta tarafını tutmuştur. Nikandros'un Lakonya'ya çekilmesinden sonra Argos'lular kıralları Eratos'un komutası altında Asine'ye hücum ederek kasabayı baştanbaşa yıkmışlardır.

2 — Söylentiye göre, Argolis'teki Asine kasabasının yıkılması sırasında gemilere binerek kurtulmuş olan A lilere Spartalı'lar, kendilerine yapmış oldukları yardımlara karşılık, Messenia körfezinin batı kıyısında toprak vermişlerdir. A. liler burada yeni bir A. kasabası kurmuşlardır. Bu kasaba sahilleri denize dik inen dar bir burun üstünde kurulmuştur. Sonradan bütün körfez bu kasabanın adını almıştır. Bu söylenti, iki kasabanın taşıdığı aynı isimden doğmuş bir masal da olabilir. Zamanla A. liler bu söylentiye inanmışlar ve kendilerinin Dryop'lardan geldiklerini sanan Hermione'lilerle dinî münasebetler kurup Apollon'a ve Dryop'ye birer tapınak kurmuşlarsa da, bu, tarih için pek önemli değildir. A., Peloponnesos harbi sırasında ve kereste bulma merkezi ve iskele olarak kullanılmış, sonradan Akhaia birliğine katılmıştır. Son imparatorluk zamanında önemini kaybetmiş, Ortaçağ başlangıcında oraya Korone ahalisinin gelip yerleşmesiyle kasaba yeniden eski itibarını kazanmış ve Korone ismini almış, körfez de aynı isimle anılmağa başlamıştır.

Eski A. den sarnıç ve limanın ve kaya üzerine kurulmuş inşaatın küçük izleri kalmıştır.

3 — Bu isimle Peloponnesos'ta, Tainaron burnu ile Gytheion arasında bir kasaba. Bu kasabaya karşı M. Ö. 424 te Nikaias, M. Ö. 369 da Arkadia'lılar ve M. Ö. 219 da Makedonya kıralı Philippos V. tarafından birkaç sefer yapıldığı bilinmektedir.

ASİNERJİ (Asynergie) [Hek.], çalışma birliği yokluğu. Bir fonksiyonu başarmak için çeşitli sistemlerin birbirini destekliyen bir çalışma gösterememeleri halidir. Sindirim, kalb ve damar, sinir, hormon gibi sistemler bir harmoni (synergie) içinde çalışırlar. Harmoni bozulursa A. hasıl olur. Meselâ yürüme, birçok kas ve oynakların çeşitli hareketleri ve tünus değişiklikleri ile başarılır. Bunu idare eden sinir merkezlerinde hususiyle küçük beyindeki hastalıklar yürümede bir A. yapar. Bu hal bazen yalnız yarı bedende olabilir: *Hêmi-asinergi.*

ASİNETA (Acineta), salepgiller (Orchidaceae) den tropikal Amerika'da yetişen bir bitki cinsi. Bazı türlerinin çiçekleri güzel olduğundan serlerde de yetiştirilir.

ASINIUS POLLIO, Gaius (M. Ö. 76 - M. S. 5), Roma devlet adamı, şair ve tarihçisi. Önce Caesar, sonradan Antonius tarafçısı olan A. P., M. Ö. 40 yılında konsul olmuştur (Vergilius, A. P. nun konsulluğunu kutlamak için, meşhur dördüncü ecloga'yı yazmıştır). Ertesi yıl prokonsul olarak Dalmatia'da oturan Parthin'leri yenmiş, Salonae şehrini de ele geçirmiş ve M. Ö. 28 ekim 39 da triumphus'u kutlamıştır. Ondan sonra siyasî hayattan çekilmiş, ne Octavianus'un, ne Antonius'un tarafını tutmuş, kendini yalnız edebiyat çalışmalarına vermiştir.

A. P. gençliğinde Neoterik'ler (b. bk.) grupuna girmişti; Atina'ya gittiği zaman aynı gruptan olan C. Helvius Cinna, A. P. nun şerefine bir *Propemptikon* (teşyi şiiri) yazmıştı. A. P. en yetkili kimselerin dahi beğendikleri tragedyalar yazmıştır. M. Ö. 35 yılından sonra, 60-42 yılları arasındaki, yani Birinci triumvirat'tan Philippi savaşına kadarki tarihî olayları tasvir eden *Historiae* adlı bir esere başlamıştı. Bundan başka, nutukları, gramere dair yazıları ve mektupları vardı. Bütün bu eserler kaybolmuşsa da, edebiyatta bıraktıkları izler ile Vergilius ve Horatius gibi büyük şairlerin A. P. hakkında söyledikleri sözler, onun asîl, zeki ve ayın kişiliğini belirtmektedir.

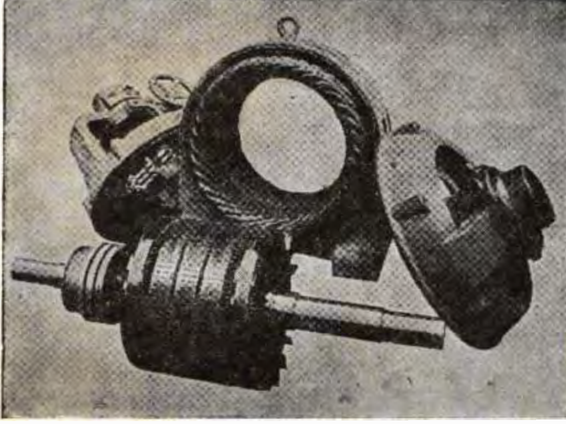
A. P., Roma'nın edebî hayatiyle yakından ilgilenmiş, Cicero, Caesar, Sallustius, Livius'un üslûp ve eserleri hakkında esaslı tenkidler ileri sürmüştür. A. P., tanıtmak için eserlerini davetlilerin önünde okumuş, bu suretle, Roma'nın edebî hayatında sonradan büyük bir rol oynıyacak olan bir âdet kurmuştur. A. P., triumphus'undan sonra, harbde elde ettiği ganimetle Roma'da Libertas (= Hürriyet) tapınağında ilk genel kitaplığı kurmuş, ayrıca, seçme eserlerden bileşik sanat kolleksiyonunu herkesin serbestçe görmesine müsaade etmiştir.

ASİNKRON, sinkron olmıyan, eşzamanlı olmıyan.

Asinkron motorlar: alternatif akımla hareket eden *döner alanlı* motorlardan birisine verilen ad. Döner alanlı bir motorda şu kısımlar vardır:

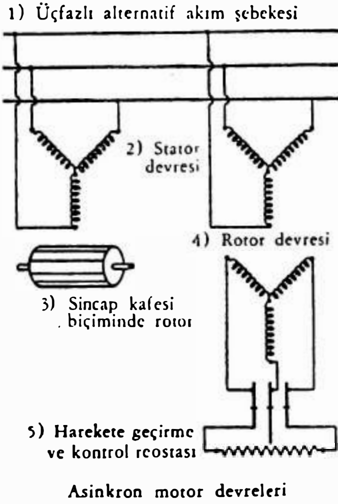
I) *Stator:* çok fazlı bir alternator statorunun aynıdır. Bunun sargılarından çok fazlı bir akım geçer ve döner bir alan hasıl eder.

II) *Rotor:* kendi üzerine kapanmış bir devredir. Motorun gücüne göre biçimi farklıdır. Güçleri 10 kilovat kadar olan küçük motorların rotoru sincap kafesi biçimindedir (şekil 1).

Sökülmüş üç fazlı asinkron motor

Bu rotor, iki ucda bulunan dayiresel çubuklarla birleştirilmiş bakır çubuklardan oluşmuştur. Bu çubuklar, üst üste konulan sacların teşkil ettiği silindirin yan yüzündeki oyuklar içine yerleştirilmiştir. Bu rotor biçimi basit ve sağlamdır. Büyük güçlü motorların *bobin halinde sargılı* bir rotorları vardır (şekil 2). Sargılar çok zaman üç fazlıdır ve statorunkine benzerler ve kendi üzerlerine kapalıdırlar.

Asinkron motor devreleri

Statorda hasıl olan döner alan, kendi üzerine kapalı olan rotorun devresinde şiddetli indüksiyon akımları husule getirir (asinkron motorlara indüksiyon motorları da denilmesinin sebebi). Bu akımlar, rotoru, Lenz kanununa (b. bk.) göre aynı yönde çevirirler. Rotorun hızı, daima alanın hızından bir az daha küçüktür. Asinkron motorların özellikleri ve üstünlükleri, harekete geçmeleri çok kolaydır. Uyartıma ihtiyaçları yoktur. Hızları yükle fazla değişmez. Doğru akımlı motorlarda olduğu gibi süpürge ve toplayıcı ihtiva etmemek üstünlükleri vardır. Endüstride çok kullanılırlar.

Astatik, gr. değişmez denge. Konumu ne olursa olsun değişmez denge halinde kalan bir sisteme verilen ad. Birbirinin tamamiyle aynı olan iki mıknatıs iğnesi, zıt adlı kutupları birbirine bakacak tarzda aynı bir mesnet üzerine paralel olarak tesbit edilir ve bu sistem burulmasız bir iplikle asılırsa, bir astatik iğneler sistemi elde edilmiş olur. Böyle bir sisteme arz mağnetik alanı yönelme veremez ve sistem bütün konumlarında değişmez denge halini muhafaza eder. Böyle mıknatıslı astatik bir sistem, haraketli mıknatıslı galvanometre(b. bk.)lerde hususiyle Lord Kelvin galvanometresinde kullanılır.

Bir elektirik akımı geçtiği vakıt, dış bir mağnetik alan hasıl olmıyan tertipli bobin ve devrelere de «astatik devre» adı verilir.

ASİNUS (Acinus; Lât. = üzüm tanesi) [Anat.], bezlerle bazı organ dokularının mikroskopik yapısına ait bir oluşum olup, hepsi bir tek kanala (boruya) açılan ve çevresi epitel hücrelerinden meydana gelen yuvarlak küçük boşluklardan her birine verilen addır. Bir kanal çevresindeki birçok asinuslar, üzüm salkımını andırır.

Yağ, gözyaşı, çapak bezleri birçok A. lardan meydana geldiği için asinuslu veya alveol'lü bezlerdendir (bk. AKCİĞER PETEKLERİ).

ASİNYA (Assignat) [Maliye], Fransız Büyük Devrimi zamanında Fransa'da çıkarılmış olan kâğıt paralara verilen ad. Fakat bildiğimiz kâğıt paralarla A. lerin farkı vardı. Tıpkı bizde Osmanlı imparatorluğu zamanında(1840-1862) çıkarılan «kayma veya kaime» (b. bk.) denilen kâğıt paralar gibi, bu A. lar da tahvilât mahiyetinde idi, çünkü yüzde beş faiz getiriyordu; karşılığı da dörtyüz milyon frank değerindeki millî emlâk idi, yani teminatlı ve ödenmesi şart olan bir kıymetti. Faizi sonradan yüzde üçe indirilmişti.

Zamanla A. lar kabulü mecburî pir para halini almıştı. Devrim devrindeki harblerin başlangıcında, bu paraların miktarı artmış, yani yeniden kaime (para yerine kaim olan kâğıt) çıkarılmıştı. Tedavüldeki miktar 1792 de iki milyar franklık iken 1796 da 45 milyara kadar yükselmiştir. Bundan ötürü A. nın kıymeti % 97 nisbetinde düşmüş, kanun da bu kıymet düşkünlüğünü tanıyarak A. nın değerini, üzerinde yazılı kıymetin otuz da biri, daha sonra da % 1 i olarak kabul etmiş, mecburî bir istikraz yrpılarak Asinya'ların bir miktarı tedavülden geri çekilmiş, bir müddet sonra bu paranın kanunî tedavülü kaldırılmış, bu paraya karşı millî emlâk satın almağa hak veren «havale» ler çıkarılmış, havaleler de % 90 nispetinde kıymetten düşmüş, fakat ellerinde havale bulunduranlar, ucuzca millî emlâk satın almağa muvaffak olmuşlardır. Daha sonraları zaten kıymetten düşen havaleler de madenî para ile ödenerek A. buhranına son verilmiştir.

ASIO: bk. BAYKUŞLAR.

ÂSİOLUĞU (Aşağı Âsi vâdisi), Antakya ovasından Akdeniz'e kadar uzanan, ortasından Âsi Irmağı'nın geçtiği uzun çukurluk. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 20 km kadar uzunluk gösteren ve Âsi Irmağı'nın aşağı bölümünü içine alan bu yöre, güneyde Kuseyr-Keldağ plâtoları, kuzeyde Amanos dağları'nın bir bölümü olan Kızıldağ arasında enine uzanan bir çukurlaşma yeridir. Yerine göre birkaç km genişlik gösteren bu çukurluk içerisinde Âsi Irmağı, Neojen tortullarından yapısı bulunan hafif tepelikler arasında akar.

Â., Akdeniz'den doğuya doğru esen ve yağmur getiren rüzgârlara açık bulunduğundan, buradan içerilere doğru Akdeniz ikliminin ve bitki örtüsünün türlü özellikleri sokulmuş bulunur. Bu sebeple burada güz sonu ile kış ve ilkbahar yağmurlu geçer, yalnız yaz ayları kurak olur.

Kuzeybatı ve güneydoğudan dağ ve plâtolarla çevrili olan Â., ekim ve dikime çok elverişli iklim ve toprak şartlarını kendinde toplamıştır. Bu küçük yer, memleketimizin en verimli meyva ve sebze bölgelerinden biridir. Nüfusun çok kalabalık olduğu (km^2 ye ortalama 80 - 100 kişi) Â. da ekilmemiş ve dikilmemiş yer yoktur. Hatay ilinin başlıca

meyvalıkları ve koza elde edilen yeri burasıdır. A. da akarsular boyunda dağınık veya toplu evlerden meydana gelmiş köylerle dutluklar, meyva ve sebze bahçeleri, su kenarlarından uzak kalmış düzlüklerde ekin tarlaları, susuz tepeliklerde ise zeytinlikler yer almıştır. A. ndaki bahçeleri üç şekilde görmek mümkündür: yalnız dut ağaçlarından meydana gelmiş dut bahçeleri, meyva ağaçları arasına serpilmiş dutluklar, sebze bahçeleri.

Dut bahçeleri Âsi Irmağı ve kollarının iki kenarında sıralanmıştır. Sebze bahçeleri gibi devamlı ve düzenli bir sulama istemiyen bu bahçeler, ırmak ve derelerden ayrılmış bulunan ve «arık» yahut «ayruk» denilen küçük kanallarla getirilen sularla sulanır. Âsi vâdisinin doğal zenginliklerinden biri bulunan ipekçilik, temelini bu dutluklardan almıştır. İpek kozaları buradaki bahçelerde eski usullerle beslenir, toplandıktan sonra hayvan sırtında Antakya'ya gönderilir, buradaki özel imalâthanelerde fabrikalara gönderilebilecek şekilde hazırlanır.

Aralarına dutlukların karışmış bulunduğu meyva bahçeleri, en çok, Âsi Irmağı'na güneyden karışan Düver çayı boyu ile bu çevredeki çağlıyanlar (Harbiye) ve bol sulu kaynaklar etrafında geniş yer tutmuştur. Çınar, kavak, ceviz gibi iri ağaçların da sıralandığı bu gür bahçelikler ortasında «dam» adı verilen küçük evler sıralanmıştır. Antakya'lıların bir kısmının sayfiye yeri olan bu güzel manzaralı yerlerde, «dam» lar arasında köşkler de yükselir.

Sebze bahçeleri ise, hususiyle, Â. nun Antakya şehrine yakın olan bölümünde, hele akarsu boylarında, geniş yer tutmuştur. Buradaki yakın şehrin (Antakya'nın) gübreleri belediye ve bahçıvanlar tarafından toplanır, şehrin dışında ve sebze bahçeleri yakınında biriktirilir, tarlalara serpilir hale getirilir. İşte, sebze bahçelerinin, Â. nun hususiyle kuzeydoğu bölümünde oluşunun sebebi budur. Buralarda sebzeci köyler gelişmiştir. Her köyün ortak malı halindeki su dolapları (15 - 20 ev için büyük bir dolap), bahçelerin sulanmasını sağlar.

Çok sık nüfuslu olan Â. nda toprak küçük parçalara ayrılmıştır. Burada bir ailenin çalışarak geçinebileceği küçük bir toprak bölümüne âdeta bir birim olarak bakılır ve buna «bir dam - bahçe» adı verilir. Her bahçenin bir dam (ev) ı bulunur. İçerisinde ilkbaharda ipekböceği beslenen bu evler, çok vakit, bahçelikler arasında dağınık bir halde serpili bulunduğu gibi, bazı yerlerde de oldukça toplu köycükler görünüşünü alır. Â. ndaki tarlalar da küçük parçalara bölünmüş olup, her biri bir meyva bahçesine ait bulunur, bu bahçeler alınıp satılırken tarlalar da hesaba katılır. Bu tarlalardan elde edilen az miktardaki tahıl, bahçeci halkın yıllık ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu için Amik ovasından buğday, arpa ve darı getirtmek gerekir. Halkın başlıca gıdasını arpa ve darı ekmeği teşkil eder

A. nda toprağın önemli bir kısmı Antakya'lı toprak sahiplerine aittir. Antakya'da oturan bu toprak sahipleri, toprağı kendileri işlemez, burada yerleşmiş bulunan halka ortakçılık şeklinde verirler; yalnız kozaların toplanması işlerine (katıf işlerine) bakmak üzere kısa bir zaman için buraya gelir yahut buradaki sayfiyelerinde bir müddet kalırlar. Son zamanlarda, burada ortakçı olarak çalışan çiftçiler de toprak sahibi olmağa başlamışlardır.

A. topraklarında çalışan ortakçı bahçıvanların mal sahibini değiştirdikleri pek az görülür. Çok çalışkan ve kanaatkâr olan bu çiftçiler işlerin fazla olduğu yıllarda, bütün bir aile halkı birlikte çalışarak ağır işleri başarır, ürünün az olduğu yıllarda sıkıntılara göğüs germesini bilir, babadan ve dededen gelme bu bahçe işçiliğini ve alıştığı bahçesini bırakmaz, mal sahibi ile geçimsizlik yapmaz. Bu sebepten işlerin pek ağır olduğu zamanlarda (katıf, yani koza toplama zamanı) bile başka yerlerden buraya işçi getirilmesine lüzum kalmaz, bütün işler bu ortakçı bahçıvanlarca yapılır.

ASİON (Gaber), Arap yarımadasında Hicaz'ın kuzeyinde Akabe körfezinin doğu kıyısında eski bir şehir.

ASİOS, *İlias*'ta adları geçen iki efsane kahramanı:

1 — Arisbe (b. bk.) kıralı, Hyrtakos'un oğlu. Arisbe, Abydos, Perkote, Praktion savaşçılarını Troia'lıların yardımına yollar, sonra İdomeneus tarafından öldürülür.

2 — Phrygia'lı, Hekabe'nin kardeşi, Hektor'un dayısı. Apollon, Hektor'u Patroklos'la savaşmağa teşvik ettiği sırada, A. şekline girer.

ASİR, Arabistan yarımadasının batısında Hicaz ile Yemen arasında bir bölge. Yüzölçümü 35 900 km², nüfusu 750 000 kadar. A., kıyı boyunca uzanan, ortalama 50 km genişlikte, düz ve çukur bölüm (Tihame) ile onun gerisinde, 3 000 m yi aşan yüksekliklerin bulunduğu dağlık alan (Serat, asıl A.) olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır. Sıcak, kurak ve bu yüzden çöl ve bozkır halinde bulunan Tihame'de, susuz vâdiler içinde hurmalık vâhalar bulunur. Dağların batı yamaçları dik ve derin vâdilerle parçalanmış olup bu vâdiler boyunca bazı patikalar, bölgenin içerilerine doğru sokulur. Dağlık bölüm Tihame'den daha serin, Hicaz dağlarından daha yağışlıdır; bu yüzden bitki örtüsü de daha zengindir. Batı yamaçlar üzerinde ardıç, pelesenk ağaçları ve bazı akasya türleri, Yemen'deki kadar olmamakla beraber kahvelikler bulunur. A. de tahıl ve pamuk ekilir; türlü meyvalarla üzüm elde edilir. Hayvancılık (koyun ve keçi) önemli bir geçim kaynağıdır. Taşında deve, katır ve eşek kullanılır.

Asıl A. in doğusunda yeryüzü hafif eğimli olarak doğudaki bozkır ve çöllere doğru alçalır. Buralarda yağış az olmakla beraber tabansuları az derin, kaynaklar daha boldur. Bu yüzden kuzey-güney doğrultulu önemli yollar da buralardan geçer. Doğuya doğru uzanan Vâdi Bisa, Vâdi Şahran A. in iki tahıl anbarıdır. Dehna çölüne inen Vâdi Devasir kuru vâdilerin en önemlisidir.

A. de kurşun, gümüş ve altın gibi bazı madenler varsa da düzenli olarak işletilmemektedir. İhracatta deri, hayvan, tahıl, kuru üzüm ve hurma başta gelir,

Tarih: Asir adı ilk önce Vehhabî'lerin Osmanlı devletine karşı ayaklanması üzerine uluslararası bir önem kazanmıştır. Vehhabî'lerden yardım gören Muhammed ebu Nukta, A. de duruma hâkim olmuş ve halkı Vehhabîliği kabul için zorlamıştır. Osmanlı devleti tarafından bu ayaklanmayı yatıştırmakla görevlendirilen Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa, A. e küçük bir kuvvet göndermişse de bundan bir sonuç elde edilememiştir. Daha sonra Mısır'dan gönderilen ordu yemen kıyılarını geri almışsa da A. de başarı gösterememiş, dağlıların çetin savunma savaşları, beslenme zorlukları ve salgın hastalıklar gibi sebepler yüzünden Mısır kuvvetleri burasını boşaltmak ve 1840 antlaşmasiyle de bırakmak zorunda kalmışlardır.

1844 yılında Osmanlı devleti A. e küçük bir kuvvet göndermiştir. Mısır kuvvetlerinin ayrılmasından beri A. de egmenliğini tanıtmış olan Aiz b. Musa (1854) ile oğlu Muhammed (1864) bu kuvvete saldırmışlarsa da bir başarı

elde edememişlerdir. Osmanlı devleti Muhammed b. Aiz'e emirulümera sanını vermişse de Muhammed yine başkaldırmış ve devletin kuvvetlerini A. kıyılarından uzaklaşırmıştır. Bu olay üzerine devlet hem ayaklanmayı bastırmak hem de Yemen'in Cebel bölgesini elde etmek amacı ile buraya daha büyük kuvvetler göndermiştir. Bu kuvvetler ayaklanmayı bastırmış ve A. i bir sancak halinde teşkilâtlandırarak yedi ilceye bölmüştür (1871). Bununla beraber A. de düzen sağlanamamış ve zaman zaman ayaklanmalar olmuştur. XX. yüzyıl başlarında A. de Sunusî'lerin tarikatlerine benziyen ve İdrisî'ler adını taşıyan bir tarikat türemiştir. Bu tarikatın başı olan Seyyid Muhammed b. Ali El-İdrisî Osmanlı kuvvetlerinin Yemen'de uğraşmakta bulunmasından faydalanarak ayaklanmıştır (1909). Fakat Mekke emîri Şerif Hüseyin'in gönderdiği kuvvetlerle, 1911 yılında Osmanlı devleti ile anlaşmaya varan Yemen imamı Yahya'nın baskısına dayanamamış ve o sırada Osmanlılarla savaş halinde bulunan İtalyan'larla anlaşarak Eritrea'dan çok sayıda silâh, malzeme ve para almışsa da yine bir başarı gösterememiş ve dağlık bölgeye kaçmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında A., Mondros mütarekesine kadar bir Türk askerî birliği tarafından kahramanca savunulmuşsa da, mütareke gereğince Türkler çekilmiş ve Seyyid Muhammed, İngilizlerle anlaşarak Hudeyde'yi almış fakat sonraları Yemen kuvvetlerine bırakmak zorunda kalmıştır. Onun ölümünden sonra (1933) A. kesin olarak Saudiye devletinin idaresi altına girmiştir. Saudiye devleti ile Yemen arasındaki savaşa son veren (1934) tarihli Taif antlaşması Yemen devleti ile Saudiye devletine katılmış olan A. in sınırlarını kesin olarak çizmiştir.

ASİRİYOLOJİ (Assyriologie; Akkadca *Aşşur* özel adından), Doğu etütleri (Orientalistik) nin bir kolu. Geniş ve tarihî anlamda alındığı zaman, eski Mezopotamya, güneybatı İran, kuzey Suriye, ve Doğu Anadolu'da, türlü dillerin (Hint-Avrupa ailesinden Eski Farsça, ve Hititçe ile Luvice; Samî aileden Akkadca [Asur-Babil] ile Ugarit dili, Ön-Asya dilleri grupundan da Sumer, Elam, Kas, Subartu [Mitanni, Hurri], Proto-Hatti, ve Urartu) malı olup, çiviyazı (b. bk.) ile yazılmış her çeşit metinlerle, ve bu dilleri kullanmış olanların kültüriyle uğraşan ilim kolunu bildirir. Dar anlamiyle de, yalnız Akkad dili (b. bk.; eski deyimle: Asurca) filolojisi demek olan ve Samî etütleri (Semitistik)-nin bir kolunu temsil eden *Akkadistik* (bk. AKKAD DİLİ) in bir anlamdaşıdır.

Asiriyoloji, çiviyazı sisteminin çözülmesiyle ve İranistik alanı içerisinde, onun yardımiyle başlamıştır. İlk inceleme konusu Ahaimenid (Hahāmaniş) krallarından Dareios (Dārayavahuş) un üç dilde (sütun sırasiyle: Eski Farsça, Elamca Akkadca [Yeni Babilce]) yazdırıp, Persepolis (bugün: Taht-ı Cemşid) te kazdırdığı tarihî metinlerin Eski Farsça kısmıdır. Persepolis anıtlarından Avrupa'da ilk olarak, 1602 de İspanya - Portekiz kıralı Felipe III. tarafından İran'a gönderilen ve Augustinus tarikatına mensup olan Antonio de Gouvea'nın 1611 de Lizbon'da çıkardığı seyahatnamede bahsedilmiştir. Sonra, 1606 da İtalyan Giambattista ve Girolamo Vecchietti kardeşler Nakş-ı Rüstem'deki anıtları görüp Avrupa'ya tanıtmışlardır. 1618 de İspanya elçisi García de Silva y Figueroa, Persepolis anıtlarının tarifini yapmış, 1621 de de İtalyan gezgini Pietro della Valle bu yazıtlardan bazı parçaları kopya edip Avrupa'ya getirmiştir. 1674 te Fransızlardan J. Chardin, daha iyi kopya edilmiş bir yazıtı yayınlamış, arkasından, 1699 da, G. F. Gemelli Careri de başka bir örneği bastırmıştır. Avrupa'da tanınmıyan bu yazıyı, Halep tüccarlarından S. Flower 1667 de İrandaki Gebir'lerin gizli yazısı olduğunu sanmış, Th. Herbert 1634 te bu yazıyı «piramit», «üçgen», «delta» kelimeleriyle vasıflandırdıktan sonra, 1712 de Almanlardan E. Kämpfer, şekline uygun olarak «çivi biçimli» (cuneiform) deyimini ortaya koymuş, ve bu terim tutunmuştur. Persepolis anıtlarındaki metinler C. Niebuhr tarafından 1778 de esaslı olarak yayınlandıktan (*Reisebeschreibung nach Arabien, II,* Kopenhag), O. G. Tychsen (1798) ile F. Münter (1802) de çözme yolunda bazı sezişlerde bulunduktan sonra, Alman bilginlerinden G. F. Grotefend, 4 eylül 1802 de Göttingen bilginler kurumuna sunduğu bildiri yazısiyle (*Praevia de cuneatis quas vocant inscriptionibus Persepolitanis legendis et explicandis relatio),* hece usullü Eski Fars çiviyazısının esas sırrını çözmüş, ondan müstakil olarak da 1835 te İngiliz subayı H. C. Rawlinson, ilk olarak tüm bir metni okuyabilmiştir. 1836-1847 yıllarında, Bīsūtun (yahut Behīstūn) ile Elvend'deki uzun yazıtları tercüme etmiş (*The Persian Cuneiform Inscribtions at Behistun).* Eski Farsçanın işi 1846-47 de E. Hincks (*On the First and Second Kinds of Persepolitan Writing,* Dublin Akad. 1846), H. C. Rawlinson, ve J. Oppert (*Das Lautsystem des Altpersischen,* Berlin, 1847) tarafından tamamlanmıştır. Bu çalışmalarda R. Rask (1826) ile Ch. Lassen (1839) ın da emekleri vardır. Bk. İRANİSTİK.

Nispeten daha basit olan Eski Fars çiviyazısı çözüldükten sonra, karmaşık yazılara geçilmiştir. 1842-45 yıllarında Asur (Khorsābād) kazılarını yapan E. Botta, oradan meydana çıkan yazıların, Ahaimenid yazıtlarındaki üçüncü sütunda görülen (ve sonra Akkad'canın Yeni Babil şekline ait olduğu anlaşılan) yazı ile bir olduğuna işaret etmiştir. A. H. Layard, Ninova kazılarını idare ederken (1845-47 ve 1849-51; *Nineveh and Its Remains,* 1848-49) Assur--bani-pal'ın kütüphanesindeki zengin malzeme ortaya çıkmış, 1845-47 yıllarında İsveçli I. Löwenstein, bu yazının sağdan sola yazıldığını, Samî bir dile ait olduğunu söylemiş, gerek kendisi (*Exposé des éléments constitutifs du système de la troisième écriture cunéiforme de Persépolis,* Paris 1847), gerekse Ch. Lassen ile N. L. Westergaard (1845), Fransızlardan da F. de Saulcy, bazı işaretlerin tespitinde yardımda bulunmuşlardır. Fakat bu yolda en değerli yardımı yapanlar, İrlanda'lı E. Hincks ile İngiliz H. C. Rawlinson olmuşlardır. Bunlardan ilki (1849) bu yazının Babil diline ait olup hece usullü (syllabique) olduğunu, yazıların bazısı ideografik (fikir-yazı, yani kelime), bazısı fonetik, bazı işaretlerin de sadece ayırtlayıcı (déterminatif) değerinde bulunduğunu, ikincisi de (1851) bu yazıdaki işaretlerin her zaman tek bir hece değil, türlü hece değerinde (polyphonie) olabildiğini ortaya çıkarmıştır (bu yazının kuruluş sistemi için bk. ÇİVİ-YAZI). 1850 de Bīsūtun'daki büyük yazıtın Akkadca kısmı H. C. Rawlinson tarafından yayınlandıktan sonra, bu esaslara göre okuma tecrübeleri yapılmış, 1857 de Londra'da buluşan H. C. Rawlinson, E. Hincks, H. F. Talbot, ve J. Oppert, Tiglatpileser I. den kalma bir metin üzerinde ayrı ayrı çalışmayı ve tercümeleri sonra karşılaştırmayı teklif etmişlerdir. Bu bilginlerden gelen zarflar, Londra'da Royal Asiatic Society'nin törenli bir toplantısında açıldığında tercümelerin dördü de esas bakımından aynı olduğu görülmüştür (bk. A. J. Booth: *The Discovery and Decipherment of the Trilingual Cuneiform Inscriptions,* Londra 1902; L. Messerschmidt: *Die Entzifferung der Keilschrift,* Leipzig 1903). J. Oppert, *Expédition scientifique en Mésopotamie* (2 cilt, Paris 1857-64) adlı eserlerinden sonra, Akkadcanın ilk grameri olan *Elemens de la grammaire assyrienne*'i (Pa-

ris 1860) yazmış, 1868 de de Paris'teki Collège de France'da ilk asiriyoloji öğretmeni olmuştur. H. C. Rawlinson Londra'da (*Outline of the History of Assyria*, 1850; *Notes on the Early History of Babylonia*, 1854), M. v. Niebuhr Berlin'de (*Geschichte Assur's und Babel's*, 1857), J. Oppert Paris'te (*Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie*, 1865) ilk tarihî araştırmaları, H. C. Rawlison, E. Norris, G. Smith ile Th. G. Pinches de 1861-80 yıllarında Londra'da çiviyazılı metinleri (*Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, 2 cilt'te 5 kısım, 314 levha) yayınlamışlar, 1887 de de M. Ö. XV.-XIV yüzyılların milletlerarası diplomasi dili olan Akkadcanın, Mısır firavunlarına ait devlet arşivindeki yazılı anıtları Tell-el-Amarna (bk. AMARNA) dan meydana çıkarılmıştır.

Asiriyoloji bu şekilde kurulduktan sonra, bu disipline ait dergiler ortaya konmuş (1885 te J. Oppert: *Revue d' Assyriologie*; 1886 da C. Bezold: *Zeitschrift für Assyriologie*; çok daha sonra, 1906 da C. Virolleaud: *Babyloniaca*), ayrıca bir asiriyoloji ansiklopedisi (E. Ebeling ile B. Meissner: *Reallexikon der Assyriologie*, 1928 ve devamı) de meydana getirilmiştir. Almanya'da asiriyoloji'yi yeniden tedvin edenlerin başında F. Delitzsch bulunmuştur. 1877 de Leipzig'de asiriyoloji profesörlüğüne getirilen bu dilci, sonraki birçok Alman asiriyoglarının öğretmeni olmuş, uzun zaman kullanılan Akkadca bir gramer (*Assyrische Grammatik*, Berlin 1889), bir okuma kitabı (*Assyrische Lesestücke*, Leipzig 1876) ve daha birçok eserlerden başka, bu dilin ilk bellibaşlı sözlüğünü (*Assyrisches Wörterbuch*, Leipzig 1887-90, eksik; *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896) meydana getirmiştir (bk. AKKAD DİLİ, bibliyografya). P. Haupt ile de *Assyriologische Bibliothek* (26 cilt, Leipzig 1881-1927)i ve *Beiträge zur Assyriologie* (10 cilt, Leipzig 1889-1927)yi yayımlamıştır: bu arada E. Schrader'ın *Keilschriftliche Bibliothek* (6 cilt, Berlin 1889-1915)i de anılmalıdır. İngiltere'de H. C Rawlinson'ın arkadaşlarından H. F. Talbot, bir Akkad dili sözlüğü için gereç hazırlamış (*Contributions towards a Glossary of the Assyrian Language*, 2 kısım, Londra 1868-69), ondan sonra A. H. Sayce 1890 da Oxford üniversitesinde asiriyoloji profesörlüğüne getirilmiş, Akkad dili (*Assyrian Grammar for Comparative Purposes*, 1872), edebiyatı (*Babylonian Literature*, 1877), ve tarihi (*Babylonians and Assyrians*, 1900) ile uğraşmıştır. Yukarıda anılanlardan başka, başlıca Alman, İngiliz, Fransız, son zamanlarda da hususiyle Amerikalı asiriyologlar Asur-Babil dili, yazısı, yazıtları, tarihi, kronolojisi, coğrafyası, özel adları, dini, hukuku, ilmi edebiyatı, sanatı, genel kültürü üzerine gitgide derinleşen araştırmalar yapmışlar, ve birçok kazıları idare etmişlerdir. Bunlar arasında, Almanlardan F. Hommel, A. Jeremias, J. N. Strassmaier, H. Zimmern, H. Winckler, P. Jensen, O. Weber, F. H. Weissbach, Fr. Küchler, A. Ungnad, E. F. Weidner, F. X. Kugler W. Andrae E. Unger, A. Deimel, O. Schröder, R. Koldewey, A. Poebel, L. Dennefeld, Th. Bauer, B. Landsberger, O. Reuther, J. Jordan' O. Neugebauer, A. Schott; İngilizlerden L. W. King, J. A. Craig, S. Langdon, C. J. Gadd, R. C. Thompson, S. Smith, H. R. Hall, L. Woolley, L. Mallowan; Fransızlardan F. Lenormant, A. Amiaud, J. Menant, V. Scheil, L. Heuzey, Ch. Fossey, F. Thureau-Dangin, G. Contenau, L. Delaporte, P. Dhorme, F. Cuq, H. de Genouillac, Ch. F. Jean; Amerikalılardan H. V. Hilprecht, A. T. Clay, G. A. Barton, J. B Nies, D. D. Luckenbill, E. Chiera, Cl. E. Keiser, M. Jastrow. A. t. E. Olmstead, E. Mackay, E. A. Speiser, R. H. Pfeiffer, E. D. van Buren, R.Ph. Dougherty, H. Frankfort, H. Fr. Lutz bulunmuşlardır. İtalyanlardan G. Furlani'yi Finlilerden K. L. Tallqvist'i, Belçikalılardan da C. Ryckmanns'ı bu arada anmak gerekir. Bk. Ch. Fossey: *Manuel d'Assyriologie* (2 cilt Paris 1901 - 1926), E. A. W. Budge: *Rise and Progress of Assyriology* (Londra 1926).

Çiviyazı ile yazıldıkları yukarıda bildirilen öbür dillerin filolojisi, geniş anlamdaki Asiriyoloji'nin üzerinde kurulmuş, sonra, Akkadistik'in yanıbaşında Sumeroloji, Elamistik, Kasistik, Subartoloji, Urartoloji, Hititoloji, ve Ugaristik şeklinde ayrı ayrı kollara bölünmüştür. Bunlardan Elamistik, Ahaimenid yazıtlarında ikinci sütundaki yazının ve dilin (ki bir zaman İskit'lere, Med'lere mal edilmek istenmiştir) çözülmesiyle meydana gelmiştir. Kurucuları arasında, bu metinleri ilk olarak tercüme etme tecrübesinde bulunan N. L. Westergaard (1844, 1854) ile E. Norris (1853), daha sonra da F. H. Weissbach (1890), G. Hüsing (1898) bulunmuşlardır; bk. ELAM DİLİ. Sumeroloji, Mezopotamya'daki kazılardan çıkan yazıtlar arasında Akkad (Asur-Babil) cadan farklı bir dilde yazılı tabletlerin de bulunması E. Hincks, H. C. Rawlinson ve J. Oppert tarafından tespit edilmek suretiyle başlamış, bu dilin mahiyeti hakkında yapılan ve «Sumer meselesi» (bk. F. H. Weissbach: *Die sumerische Frage*, Leipzig 1898) denilen şiddetli bir tartışmadan sonra tedvin edilmiş, ve ilk gramer taslağı F. Hommel (1894) tarafından yazılmıştır; bk. SUMER DİLİ. Malzemesi pek az olan Kas dili etütlerinin kurucusu, bu dil hakkında ilk önemli eseri yazmış olan F. Delitzsch (1884) tir; bk. KAS DİLİ. Urartoloji, E. Hincks'in bu dil hakkında 1839-52 yıllarındaki yazılariyle başlamış, A. H. Sayce'in etütleri ile gelişmiş (1882), bu dilin ilk grameri ancak 1933 te yazılabilmiştir (J. Friedrich tarafından); bk. URARTU DİLİ. Subartoloji, yukarıda anılan Tell-el-Amarna arşivinden çıkan tabletler arasında, Mitanni dilinde yazılmış bir mektubun etüdiyle başlamış (P. Jensen 1890, L. Messerschmidt 1899, F. Bork 1909, 1939), sonra Boğazköy arşivinde bulunan (1907) Hurri dilinin (E. Forrer 1922, J. Friedrich 1939, E. A. Speiser 1941), ve 1929 da Ras Şamra'daki kazılardan meydana çıkan bir Subartu diyeleğinin (F. Thureau-Dangin 1931, C. - G. v. Brandenstein 1937, F. Bork 1938) ele alınmasiyle gelişmiştir; bk. SUBARTU DİLİ, MİTANNİ DİLİ, HURRİ DİLİ. Hititoloji, Tell-el-Amarna tabletlerinde bulunan (1887) iki «Arzava (b. bk.) mektubu» nun J. A. Knudtzon tarafından incelenmesiyle (1902) esaslı olarak başlamış, 1906-07 yıllarında H. Winckler tarafından meydana çıkarılan Boğazköy Hitit arşivindeki klâsik Hitit (Nesa) dilinin 1915 te Çek'li B. Hrozný tarafından çözülmesi sayesinde tedvin edilmiştir; bk. HİTİT DİLİ. Aynı arşivden çıkan Luvi ve Proto-Hatti dilleri de şimdilik Hititoloji'ye bağlı bulunmaktadır; bk. LUVİ DİLİ, PROTO-HATTİ DİLİ. Son olarak, 1929 da kuzey Suriye'de Lâzkiye yakınında Ras Şamra (eski Ugarit) mevkiinde C. F. - A. Schaeffer tarafından meydana çıkarılan alfabetik çiviyazılı metinlerin Ch. Virolleaud, H. Bauer v. b. ları tarafından incelenmesiyle (ilk gramer: H. G. Gordon tarafından, Roma 1940) Ugaristik kurulmuştur, ki aynı zamanda, Akkadistik gibi, Semitistik'in de bir koludur; bk. UGARİT DİLİ.

Türkiye'de asiriyoloji çalışmaları Osmanlı Devleti zamanında Irak'taki ilk kazılarla başlamıştır. Çiviyazılı metinler ise 1935 te Atatürk'ün önderliğiyle Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki Sumeroloji ve Hititoloji enstitülerinde ilk olarak ele alınmıştır.

ASİSTAN, bilim, araştırma ve sağlık kurumlarında öğretim üyelerinin veya uzmanların yardımcılarına verilen resmî san. İkinci Meşrutiyet (1908) devrine kadar sayısı pek az olan ve «Mülâzım» diye adlandırılan bu görev cumhuriyet devrinde bütün üniversite fakülteleriyle yüksek okulların müzeler, rasathaneler, sağlık enstitüleri gibi bilim ve araştırma kurumlariyle hastane ve lâboratuvarların kadrolarına geniş ölçüde eklenmiş, böylece profesörlerin ve uzmanların çalışmalarına ve araştırmalarına yardım eden, aynı zamanda ileride bu görevleri üzerlerine almak için aday olarak hazırlanan bilgili ve genç elemanların yetişmesine imkân sağlanmıştır. A. lık üniversite öğretim mesleğinin tabiî kaynağı sayılmakta ve bazı fakülte ve hastahanelerde uzmanlık öğrenimlerini kendi hesaplarına yapmak istiyenlerin fahrî A. olarak bu kurumlarda çalışmalarına da müsaade olunmaktadır.

Türkiye üniversitelerinde A. lar, her kürsünün gerektirdiği şartlara ve asistanlık yönetmenliğine göre, çalışacağı bilim kolu ile ilgili bir yüksek öğrenim diploması olan ve çalışacağı dalda bilimsel incelemeler yapacak derecede yabancı bilim dillerinden birini bilenler arasından seçilirler ve kürsü profesörlerinin teklifi ve fakülte yönetim kurulunun onamiyle rektörler tarafından aday olarak tayin edilirler. Bir yıl aday olarak çalıştıktan sonra başarısı görülenlerin asîllikleri onanır. Doktora yapmamış veya tıpta uzmanlık yetkisi kazanmamış, mühendislik ve mimarlıkta yeterlik imtihanı vermemiş A. ların, asîlliklerinin onandığı tarihten başlıyarak üç yıl içinde bu eksikliklerini tamamlamaları şarttır. Bu süre içinde bu şartı yerine getirmiyenlerin üniversite ile ilgileri kesilir. Üniversite A. larına, doçentlik imtihanı için bilim araştırmalarına başladıkları ilk üç yıl içinde aylıklarından başka ayda 50 lira ek ödenek verilir.

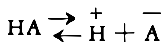
Türkiye'de uzman tabiplik imtihanlarına kabul edilebilmek için de adayların klinik ve lâboratuvar kollarından birinde uzmanlık dalının gereğine göre iki veya üç yıllık bir A. lık dönemini başariyle tamamlamış olmaları şarttır.

Diğer yüksek okullarla müze ve rasathane, araştırma lâboratuvarları A. ları da kendi özel kanun veya yönetmenliklerine göre seçilir ve yetiştirilirler.

ASİSTİ (Acystie), sidik torbası yokluğu. Tıpta bu terim yerine daha ziyade «sidik torbası» (aplasie) kullanılmaktadır. Zaten çok az görülen bu doğuştan bozukluk (doğuştan anomali) leğen boşluğundaki çeşitli organların oluşum kusurlariyle birlikte bulunur. Bu suretle dünyaya gelen çocuklar çoklukla yaşamazlar.

ASİSTOLİ: bk. DOLAŞIM YETMEZLİĞİ.

ASİT, pozitif yüklü hidrojen iyonları ($\overset{+}{H}$, proton) verebilen bileşikler. A. lerin sulu eriyikleri kırmızı turnsolu maviye çevirir. Sulu eriyik halinde bulunan A. ler bir dengeye kadar hidrojen iyonu ile negatif yüklü anyonlara ayrılırlar:

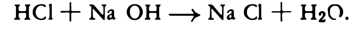

$$HA \rightleftarrows \overset{+}{H} + \overset{-}{A}$$

Kuvvetli A. lerde bu dengenin konumu tamamiyle sağ tarafın lehinedir; zayıf A. lerde ise, dengede önemli miktarda henüz iyonlarına ayrılmamış moleküller bulunur.

Hidroklorik asit HCl, nitrik asit HNO_3, sülfürik asit H_2SO_4 kuvvetli; fosforik asit H_3PO_4, asetik asit CH_3COOH, kükürtlü hidrojen H_2S ve borik asit H_3BO_3 zayıf asitlerdendir.

A. ler bazlarla muamele edilirse, hidrojen iyonları yerine metal iyonları gelerek tuzlar elde edilir:

$$HCl + Na\,OH \longrightarrow Na\,Cl + H_2O.$$

ASİT (Ascite) [Hek.], periton boşluğuna irinsiz şeffaf sıvı toplanmasıdır. Kanlı ve «chyliforme» sıvılara da asit denilebilir. Toplanan sıvı çok değişiktir. Kan albüminlerinin azalmasında (açlık, kaşeksi, albüminüri) dolaşım yetmezliklerinde, Kıldamarlarda permeabilite artmasında Vena Porta basıncının artmasında (karaciğer sirozunda) Vena Porta yangılanma ve basınşlarında periton'un tüberküloz ve urlarında diğer arazlar ile birlikte görülür. Tedavi sebebe göredir. Asit boşaltmanın tesiri geçicidir.

ASİTLİK (Acidité) [Tıp], mide asitliği serbest hidroklorik asit ile organik olarak bağlı klorun toplamıdır. Normal olarak mide usaresi proteinlerin ilk sindirim işini temin edebilmek için asit olmalıdır. Umumiyetle midedeki hidroklorik asidin konsantrasyonu % 0,3-0,4 ise de hastalık hâlinde bu miktar % 0,6 ya çıkabilir. Midede fazla miktarda asit bulunmasına «süper asitlik» denir. Asit fazlalığı boğaz yanması gibi hallere sebebiyet verir. Süper asitlik'in aksi olan bir hal de asitliğin mide usaresinde normalden daha az olmasıdır, buna «süb asitlik» denir. Süb asitlik mide kanserinde, kansızlıkta ve başka kronik mide nezlelerinde görülür. Fakat süb asitlik, bazı yaşlı insanlarda normal bir haldir.

ASİYANOPSİ (Acyanopsie), mavi renk körlüğü (bk. DALTON KÖRLÜĞÜ).

ÂSİYE, *Tevrat*'a göre Firavun'un kızı (*Ahd-i Atik:* Huruç II. 3-10), *Kuran*'a göre karısı (*Kuran:* XXVIII. 8 ve LXVI. 11) dır. Her iki kutsal kitapta da aynı olay anlatılır, fakat ikisinde de kadının adı söylenmemiştir; bu bakımdan, Â. adının nereden çıktığı meselesi karanlıktır.

İslâm geleneğinde Â. ile ilgili olay ve söylentiler şunlardır: Firavun, İsrailoğulları'nın yeni doğacak çocuklarından birinin kendi devletini yıkacağını bir kâhinden öğrenince, (*Tevrat*'a göre, İsrailoğulları'nın süratle çoğalmalarını görüp de bundan korkuya düşünce. *Ahd-i Atik:* Huruç, I 12), İsrailoğulları'ndan doğacak çocukların öldürülmesini emretmiş, Yakup soyundan İmran'ın oğlu Musa dünyaya gelince, annesi çocuğu Tanrının emriyle (*Tevrat*'a göre, içini katran ve ziftle sıvadığı sazdan bir sepete koyup. *Ahd-i Atik:* Huruç, II. 3) Nil nehrine bırakmış Firavun'un karısı Â., çocuğu nehirden çıkarıp evlât edinmiş.

Â., Musa'nın peygamberliğine inanmış, bu yüzden de Firavun'un türlü işkencelerine uğramış ve öleceği sırada «Ya Rab, bana yanında cennetinden bir ev yap beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden kurtar, beni o zalimler kavmından kurtar» (*Kuran*: LXVI., 11.) diye dua etmiş, Allah da duasını kabul etmiş. Tefsirciler bu sureyi yorumlarken çeşitli olaylar anlatırlar. İbn ül-Esîr'e göre, Firavun dört kazık çaktırarak kadını gerdirmiş ve ölünceye kadar işkence ettirmiş, fakat Â. Tanrıya yukardaki duayı edince basireti açılıp melekleri görmüş, gülümsemiş ve ölmüş. Ebu Hureyre'ye göre, Firavun Â. yi güneşe karşı dört çivi ile çivileyip üzerine büyük bir kaya bıraktırmış. Başka bir söylentiye göre, kadını yüksek bir yerden kayalar üstüne attırmış, fakat Tanrı onun duasını kabul ederek ruhunu kendine çekmiş, kayalar üstüne kadının yalnız cesedi düşmüş. Bir söylentiye göre de, Firavun A. yi sopa ile dövdürüp ölürtmüş, fakat Musa Tanrıya yalvardığı için Â., hiç acı duymamış.

İslâm dinbilimcileri arasında Â. nin peygamber olup olmadığı hakkında da anlaşmazlık vardır. Meselâ, Abdülkadır Bağdadî ile İbn-i Hazm, Â. nin peygamber olduğunu, Sadettin Taftazanî ise olmadığını söylemişlerdir.

Kuran'da, iman edenlere örnek olarak gösterilen Â., dinî edebiyata da geçmiştir; Süleyman Çelebi, Mevlût'ta, Muhammed'in doğduğu geceyi Âmine Hatun ağzından anlatırken duvar yarılıp üç huri göründüğünü, bunlardan birinin Meryem, birinin bir huri kızı, birinin de Â. olduğunu söyler ve «Âsiye'ydi biri ol meh-peykerin» der.

ASİYE (Sultan Bigum), Kırım hanı Devlet Giray II. nin kızı. A. babası gibi Kırım için Rus tehlikesinin büyüklüğünü gereği gibi anlamış, Lehistan kıralına ve Lehistan atmanına yazdığı siyasî mektuplarla ün almıştır. 1699 yılında henüz Rus'larla barış yapılmadığı bir sırada Devlet Giray hanın izni olmadan Bucak (Basarabya) Nogay'larının Lehistan'a yaptıkları akınların iki komşu memleketin arasını açacağını gören A., doğrudan doğruya Leh kıralına bir mektup yazarak bu olayın kapatılması için aracılık yapmıştır. 1709 yılında Poltava savaşından önceki karışık devirde de A. yine Rus tehlikesine karşı İsveç kıralı Carl XII. yi destekleme siyasetine hizmet etmiş ve Leh atmanına gönderdiği bir mektupta ortak düşman diye gösterdiği Rus'lara karşı İsveç ordusu ile işbirliği yapmak gerektiğini bildirmiştir.

ASK ve **EMBLA**, Ask (dişbudak ağacı) ve Embla (kara ağaç), İskandinav mitolojisine göre Odin, Hönir ve Lodur tarafından ağaçlardan biri erkek öbürü kadın olmak üzere yaratılmış ilk insanlar.

ASKAËNOS, Phrygia'nın en büyük tanrısı olan ay tanrısı Mēn'in bazı yerlerde taşıdığı ikinci ad. Bu ad herhalde bir yer adından gelmedir. Mēn A. a, Sardeis, Aphrodisias, Eumeneia'da tapınılırdı. En önemli Mēn A. tapınağı W. M. Ramsay tarafından Antiokheia (Yalvaç) da bulunmuştur. Bk. ANTİOKHEİA.

ASKAFUS (Ascaphus), kurbağagiller (Amphibia) ın Anura (b. bk.) takımına bağlı diskoglosside (Discoglossidae) familyasına bağlı bir cins. Bu küçük kurbağa çeşidinde kuyruk şeklinde bir uzantı vardır. Bu kısım kloak'ın biraz genişlemesinden meydana gelmiştir ve çiftleşme esnasında kullanılır. Kuzey Amerikada yaşar.

ASKALAFUS (Ascalaphus), böceklerin sinirkanadlılar (Neuroptera) takımına bağlı askalafide (Ascalaphidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından karınca aslanları (Myrmeleonidae) familyasına bağlanırlar. Uzun duyargalarının uc tarafları düğme şeklinde kalınlaşmıştır. İri gözleri vardır. Arka kanadlar ön kanadlardan daha kısadır. Bacakları kısadır. Erkeklerin vücutlarının arka ucunda kıskaç şeklinde uzantılar vardır. Kanadları siyah ve sarı lekelidir. Boyları 20 mm kadar vardır. Daha ziyade güneşli ve dağlık yerlerde çayırlarda raslanır. Larvaları karınca arslanı (Myrmeleon) larvalarına benzer. Fakat bunun gibi kumda huniler yapmazlar, yaprak bitleri ile geçinirler.

ASKALAFUS

A. macaronius. A. longicornis Avrupa'da yaşıyan türlerindendir. Sıcak memleketlerde yaşıyan birçok türleri vardır.

ASKANİA, İznik gölünün etrafındaki bölgenin eski adı.

ASKANİA LİMNE (Lât. *Ascanius lacus*), bugünkü İznik gölü ile Burdur gölünün eski adı.

ASKANIOS (Lât. *Ascanius*), Yunan ve Roma efsanelerinde birkaç kişinin adı:

1 — *Ilias*'ta anlatıldığına göre, A., Askania bölgesinde oturan Mys ve Phryg'lerin başında Troia'lıların yardımına koşan kahraman.

2 — Homeros'tan sonra gelişen efsanelere göre A., Aineias ile Kreusa'nın oğludur ve, Troia'nın zaptından sonra, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hükümdarlık etmiştir. Daha yaygın ve çok kere biribirini tutmıyan efsanelerde ise A. un babası Aineias ile İtalya'ya gittiği, Aineias'ın ölümünden sonra iktidarı ele aldığı ve Alba Longa kasabasını kurduğu anlatılıyordu. A. un Aineias ile Kreusa'nın değil, Aineias ile Lavinia'nın oğlu olduğu söylentisi de vardır. Vergilius'a göre daha vatanında iken Iulus adını da taşıyan A., Venus'un koruduğu, avlanmasını ve ok atmasını bilen güzel bir çocuktur; sonradan Iulus adını almış ve Caesar ile Augustus'un mensup oldukları Iulius soyunun kurucusu olmuştur.

ASKANİOS, İznik gölünü Gemlik körfezine bağlıyan Gölayağı'nın eski adı.

ASKARİDİYAZ (Ascaridiase = solucan hastalığı; Lât. *Ascaridosis*) yuvarlak kurtlardan (Nematode) âdi barsak solucanının (Ascaris lumbricoides) yaptığı hastalık. Askarit yumurtaları barsakta dururlar, fakat burada büyüyemezler, mutlaka aşağı bir sıcaklık isterler. Askarit yumurtaları hastanın barsağından dışarı çıktıktan sonra elverişli nem ve sıcaklık (20°-33°) bulurlarsa içlerinde 18-30 günde silindir gibi kurda benzer bir rüşeym (embriyon) hasıl olur; bu insan barsağı gibi elverişli bir yer buluncaya kadar yumurtanın içinde aynı halde kalır. Olgunlaşmamış yumurtalar hastalık yapmazlar. Hastalık olgunlaşmış yumurtaların doğrudan doğruya yutulması ile olur. Yutulan yumurtaların büyük bir kısmı mide ve barsak salgıları ile harap olur Fakat bunlardan yaşayabilen bir kısmı ince barsağın son kısımlarında toplanır, çatlar, yumurtadan çıkan 0, 20-0, 30 mm boyundaki sürfeler serbest hale gelir. Bu genç sürfe barsak duvarından geçerek kan ve lenfa damarlarını takip ederek karaciğer, oradan üst içi boş kan damarı yoliyle kalbe, sonra da akciğere ulaşır. Akciğerlerde damar sistemi içine tıkanan sürfeler buradan küçük daha sonra büyük hava yollarını, gırtlağı geçerek, oradan da tükrükle karışarak tekrar yutulur ve mideye iner. Bu suretle biraz daha olgunlaşmış asalak tekrar barsağa geçerek orada tam solucan haline gelir, yaşar, çiftleşir ve bazen senelerce barsakta misafir kalır.

Yumurtanın vücuda girdikten sonra geçirdiği devirler esnasında bazen dikkati çeken bir değişme görülmez. Fakat vücuda giren yumurta fazla ve hastanın duyarlığı çoksa kırıklık, baş ağrısı, iştahsızlık, bazen hususiyle çocuklarda ateş yükselmesi, çarpıntı, morarma (cyanose), karaciğer büyümesi gibi birtakım değişmeler meydana gelebilir. Olgunlaşmış parazitler, bazen yaşadıkları barsak mukozasını tahriş ederler ve mide, karın ağrıları, mide ekşiliği, bulantı, kay, kanlı ve balgamlı ishaller, bazen aksine kabız, hafif

barsak kanamaları, çocuklarda baş ağrısı, baş dönmesi, sar'a şeklinde kasılmalar olur. İştahsızlık, iştah fazlalığı, fazla huysuzluk, uykusuzluk, gece korkmaları olur

Asalak, barsakta bir araya toplanarak barsak kapanması (ileus) yapar ve ölüme de sebep olabilir. Askaritlerin mideye gelmesi şiddetli eforlu, ağrılı kusmalar yapar. Mide-barsak kanalında aşağı yukarı hareket eden olgun asalaklar yemek borusuna, yutağa, hava yoluna, burun ve burun boşluklarına geçer. Bazen karın zarına, göğüs zarına geçerek irinli iltihaplar yaparlar. Apandisit ve safra yolları tıkanması da görülebilir. Askaritli hastalarda asalağın kan ve besin maddelerini emmesi sonunda ve çıkardıkları toksin etkisiyle kansızlık (anemi) lar meydana gelir. Bu hastaların renkleri soluk ve sarı, gözlerinin etrafı halkalanmış, göz bebekleri büyümüştür. Burun kaşıntısı, göz nezlesi, ve deride döküntüler görülebilir.

Hastalığa yakalanmamak için, tuvalete son derece dikkat etmek lâzımdır. Bu işi kendi kendilerine başaramıyacak olan küçük çocuklara bu hususta özel bir itina lâzımdır. Bu itina ilkokul çağındaki çucuklara hem okulda, hem de evde gösterilmelidir. İnsan gübresinin toprağı mümbitleştirmek için kullanıldığı yerlerde de özel tedbirler almak gerekir. Bu gibi topraklarda yetişen köklü bitkiler, yeşil sebzeler ve meyvaların temizlenmesine çok dikkat etmelidir. Toprağa karışan askarit yumurtaları hava yoliyle boğazımıza girerek yutulması da mümkündür,

Bu hastalığın sağıtımı için kullanılan ilâçların başında pek eskiden beri tanınan Santonin vardır. Diğer asalaklar için kullanılan Chénopode yağı da verilebilir.

ASKARİS (Ascaris megalocephala = Parascaris equorum), at solucanı. At, eşek ve katırların barsaklarında yaşıyan biricik solucan türüdür. Nematodlardan, *Ascaridae* familyasındandır. Başı, boynundan farklı olarak büyüktür. Beyaz, açık sarı renktedir. Vücudu silindirik ve iki ucu hafif sivridi. Ağız, üç tane büyük dudakla çevrilmiştir. aralarında ayrıca üç tane dudakçık görülmektedir. İnce barsaklardan başka, midede, kalın barsaklarda, nadiren karın boşluğunda bulunur.

Bir atın barsaklarında 10 - 15 tane, bazen 300 - 500, hattâ 1800 solucan görüldüğü olmuştur. Erkek 15 - 27 cm uzunluğundadır. Baş kanadı yoktur. Arka nihayeti ventral olarak kıvrık olup, iki tane dar kuyruk kanadı vardır. Her iki yanda 79-105 papil görülmektedir. Dişi 18-37 cm uzunluğundadır. Arka nihayeti düz ve koniktir. Vulva vücudun ortasından biraz daha öndedir. At gübresiyle dışarı çıkan yumurtalar, kalın kabuklu ve yuvarlaktır. 90-100 mikron çapındadır. Renkleri koyu sarıdır. Memleketimiz beygirlerinde çokça görülen Nematodlardan biridir. Yapılan araştırmalara göre % 32 oranında beygirlerimizde bulunmaktadır.

Yumurtalar, dışarıda uygun şartlar altında gelişirler, Ambryonlu yumurtaları, su veya besin maddeleriyle yiyen beygirlerin barsaklarında açılırlar. Çıkan larvalar, barsak duvarını deler ve kana karışırlar. Sağ kalb yolu ile, akciğer *alveollerine*, oradan nefes borusu (Trachea) yoliyle yutağa gelirler. Tükrük, su veya besin maddeleriyle birlikte tekrar yutularak barsaklara gelirler ve gelişirler.

Beygirlerde, *Ascariasis* (*Parascariasis*) hastalığını yaparlar. Fazla solucana yakalanmış beygirlerde, zayıflık, solgunluk, iştahsızlık, sancı ve barsak iltihabı görülmektedir. Taylar cılız kalırlar, büyüyemezler. Tüyleri kaba, donuk ve karmakarışıktır. Barsaklarda bulunan solucanlar, bazen yumaklanırlar ve barsakları tıkarlar. Şiddetli ve tehlikeli sancılara sebep olurlar. Bazen karın boşluğuna düşerler. Peritonit yaparlar. Çıkardıkları toksinden tetanoz ve sar'a belirtileri görülür ve hayvan çabucak ölür.

Tartre stibié, Tétrachlorure de carbone, Tétraclorethylène, Thymol, Phenothiazine, Petrol gibi ilâçlar vermek suretiyle sağıtılır. İlâç verdikten iki saat sonra, bir sürgün ilâcı vermeli ve solucanları düşürmelidir. Beygirlere temiz yalaktan su içirmeli, gübre ile karışmış yem vermemelidir. Hiç olmazsa haftada bir defa ahırdaki gübreleri dışarıya atmalı ve yığın yapmalıdır. Bundan başka hastaları sağıtmalı, solucanlı anaları taylarından ayırmalıdır. Hayvanlara yemleri ile tuz vermeli ve bu suretle toprak ve kum yemelerini önlemelidir.

ASKDESTEĞİ (Ascophor), askh mantarlarda üreme organını taşıyan kısım.

ASKĒL (565 sıraları), Bizans tarihçisi Theophanes'e göre İran'lıların Hermēkhiōn (b. bk.) veya Kermikhiōn (b. bk.) dedikleri bir Türk (Avar?) kavminin hükümdarı. Macar türkoloğu Németh Gyula, *Eskil* şeklinde okuduğu bu ismin Arap coğrafyacısı İbni Rusta'da adı geçen *Eskil* (b. bk.) Bulgar - Türk kavim ismiyle aynı kelime olduğunu iddia etmektedir (Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása* [Yurt kuran Macarlığın teşekkülü], Budapest 1930, s. 154. not 3. Bibliyoğrafya için bk. Gyula Moravcsik: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* [Bizans kaynaklarında Türk kavimlerinin dil kalıntıları], Budapest 1943, s. 77 v. d., 142 [*Kermikhiōnes*]). Kaynaklarımızda bu Türk hükümdarı hakkında fazla bilgi yoktur.

ASKELMİNTLER (Aschelminthes = yuvarlak kurtlar), ilkel kurtlar (Scolecida) grupundan bir sınıfa verilen ad. Az çok yuvarlak olan bu kurtların vücutları kutikula ile örtülüdür. Derilerinin bir kısmı kirpikli olanları vardır (Rotator'larda olduğu gibi). Anüs açıklıkları ve son barsakları (Proctodaeum) vardır. Vücutlarında birinci karın boşluğu fazla gelişmiştir. Mezenşim dokuları az gelişmiştir. Genel olarak ayrı cinslidirler. Serbest yaşıyanları olduğu gibi parazit olanları da vardır. Altı takımı şunlardır: 1 — Rotator'lar *(Rotatoria)*, 2 — *Gastrotricha*, 3 — *Kinorhyncha*, 4 — Nematod'lar *(Nematoda)*, 5 — *Nematomorpha*, 6 — Akantosefaller *(Acanthocephali)*, Bu maddelere bk.

ASKENAZY [*aşkenazı* ok.], **Szymon** (1867 - 1938), Polonyalı tarihçi. Varşova'da doğmuştur. Almanya'da okumuş ve 1898 yılında Lwów (Lemberg) Üniversitesi Yeniçağ tarihi profesörlüğüne atanmıştır. Avrupa siyasî tarihinde ihtısas sahibi olmuş ve Polonya'nın bölünmesi, Polonya ihtilâli ve Napoléon devri tarihine dair Leh ve Fransız dillerinde birçok eserler yazmıştır: *Dwa Stulecia, XVIII i XIX* (İki yüzyıl, XVIII ve XIX) [2 cilt, 1901], *Książę Jozef Poniatowski* (Prens J. P.) [1901], *Napoleon i Polska* (Napoléon ve Lehistan) [3 cilt, 1918]. Eserlerinin bazıları XVIII. yüzyılın sonlarındaki Polonya-Türkiye siyasî münasebetlerine hasredilmiştir. Birinci Dünya Harbi esnasında İsviçre'de bulunuyordu ve oradan Polonya'nın istiklâl hareketine katılmıştır. 1920 den 1923 e kadar Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nde Polonya'yı temsil etmiştir.

ASKER, özel kanun ve nizamlara göre harb sanatını öğrenmek yükümü altına giren ve resmî bir kıyafet taşıyan kişi.

Askere alma: kur'a, ücretli veya genel yüküm yoluyla asker toplama işi.

Askerî ayaklanma: birden fazla askerî şahsın gürültü ve patırtılı veya alenen toplanarak bir âmir veya üste karşı koymaları veya birlikte taarruza kalkışmaları. Bu hale siviller de katılmış olursa onların muhakemeleri de askerî mahkemelerde görülür.

Askerî ceza hukuku: askerlik görevlerinin yapılmasında sağlam bir disiplin kurmak ve bunu korumak için Askerî Ceza ve Askerî Muhakeme usulü kanunlariyle konan kural ve hükümler.

A., «maddî hukuk» ve «usul hukuku» olmak üzere ikiye ayrılır. Ceza hukuku sırf askerî suçlar ile bunlar için konulmuş olan askeri cezalarla ilgilidir. Usul hukuku, askerî yargıya ait hukuktur ki, orduya mensup olanlarla onun emir ve nüfuzu altında bulunanlara ceza hükmetmek yetkisini düzenler; bu hukuk askerî mahkemelerin kurulma tarzını, askerî yargıya kimlerin tabi olduğunu, Askerî mahkemelerde uygulanacak yargılama usulünü, hükümlerin bir kere daha incelenmesi için açılan kanun yollarını ve hükümlerin nasıl icra olunacağını gösterir. (*Askerî Muhakeme Usulü Kanunu:* No. 1631, tarih 22.5.1930). Ordu, bütün mensupları üzerinde ceza yetkisine sahip olmak zaruretindedir, bundan ötürü askerî yargı emir ve komuta yetkisine ve kamu hukuku esaslarına dayanır.

Askerî Ceza Kanunu (No. 1632, tarih 15.6.1930) ise iki kısımdır: Birinci kısım askerî suçlarla cezalarını (md. 1-161), ikinci kısım disiplin cezalarını gösterir (md. 162-195).

Askerî yargı, orduların manevî techizatını ilgilendiren önemli bir askerî araçtır.

Askerî yargı görevi, adlî âmir ile askerî mahkemeler tarafından görülür; adlî âmir hüküm veren bir yargıç değildir, bunların yargı ödevleri takibat yapmak ve hükümleri infaz ettirmekten ibarettir,

Askerî mahkemeler, Meslekten hukukçu bir askerî yargıç ile iki asker üyeden kurulan bir ihtısas mahkemesidir. Askerî mahkemelere meslekten bir yargıcın girmesi son zamanlarda bütün cihan ordularınca duyulan ihtısas zaruretinin bir ifadesidir. Askerî yargıç askerî mahkemelerimize de girmiştir. Mahkemenin başkanlığını kıdemli asker üyesi, fakat duruşmayı askerî yargıç idare eder.

Alaylarda, tümenlerde, kolordularda, ordularda, Genelkurmay Başkanlığında lüzumu kadar Askerî mahkeme kurulur.

Askerî mahkemelerin hükümlerini temyiz yolu ile bir kere daha incelemek üzere bir Askerî Yargıtay kurulmuştur. Askerî yargıtay'da Korgeneral ve daha yüksek rütbede iki başkan, bir savcı ve lüzumu kadar muavinleri ve iki daire vardır. Daireler askerî bir başkan, iki asker üye ve iki askerî yargıçla hüküm verir.

Askerî Muhakeme Usulü Kanunu'na göre, Askerî mahkemelerde duruşmalar açıktır, sanıklar bir müdafiin yardımına her zaman sahiptirler, bu mahkemelerde meslekten bir yargıç bulunmak suretiyle hukuk bakımından teminat konulmuştur.

Askerî memur: albaylık derecesine kadar yükselen ve sekiz sınıfa ayrılan, yalnız büro hizmetinde çalışan ve her rütbede denk derecedeki subaylardan birer yıl geç terfi eden ve subay elbisesi giymekle beraber rütbe işaretleri subaylardan farklı olan asker.

Askerlik: özel kanun ve nizamlara göre harb sanatını öğrenmek ve yapmak yükümü.

Askerlik çağı: her Türk vatandaşının nüfus kütüğünde yazılı veya yazılacak doğum tarihine göre 20 yaşına girdiği sene, ocak ayının 1. gününden başlıyarak 46 yaşına girdiği senenin ocak ayının 1. gününde bitmek üzere ençok 26 yıllık bir süre.

Askerlik dairesi: birkaç askerlik şubesini emri altında toplamış olan ve onları verdiği drektiflerle idare eden makam. Bu daireler barışta bölgesinde bulundukları tümen komutanlıklarına bağlı bulunurlar.

Askerlik meclisi: Asker olacakların son yoklamasını yapan meclis. Bu meclis şunlardan kurulur: mahallin en büyük mülkiye memuru veya yerine göndereceği kimse, askerlik şube reisi veya vekili, nüfus müdür veya memuru, idare heyetinden ve belediyeden birer kişi, iki hekim (biri sivil olabilir).

Askerlik mıntakası: seferde, veya olaganüstü hallerde bölgelerinden ayrılan kolorduların merkezlerinde kurulan ve bölgelerdeki bütün millî savunma işlerini idare eden makam.

Askerlik şubesi: bir ilce içindeki vatandaşların askerlik işlerine bakar, sefer ordusunu tamamlamak üzere bu ilce kaynaklarından faydalanmayı teşkilâtlandıran ve bütün bu işlerde askerlik dairelerinin direktifi ile çalışan askerî daire.

ASKER MÜKREM, Mükrem ordugâhı, Ahvaz'da bir şehir. A., Emevî'ler devrinde kurulan tahkimli ordugâhlardan biri olup sonradan şehir haline gelmiştir. Ahvaz'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Haccâc (b. bk.) ın gönderdiği ordunun komutanı Mükrem, evvelce Arap'lar tarafından yıkılmış olan Rüstem Kavaz'ın örenleri dolayında karargâhını kurmuştur. Bu yerin çok elverişli olmasından bu karargâh az zaman içinde bir şehir haline gelmiştir. A. in adı bugün haritalarda bulunmazsa da Şuşter (Tustar) ın 45 km. güneyindeki Bendikir (Katran seddi) örenleri bu şehrin yerini gösterir. Şuşter halkı şehirlerinin pek yakınında bulunan ve Laşkar adını verdikleri ünlü örenleri yanlış olarak A. örenleri sanırlar.

AŠKERC [*aşkerts* ok.], **Anton** (1856-1912), Sloven şair. Yugoslav Styria'sında Rimske Toplice (Terme Romane) yakınındaki Globoko kasabasında doğmuş, Ljubljana'da ölmüştür. Maribor'da teoloji okuduktan sonra katolik papazı olmuş, 1898 de de Ljubljana belediye dairesinin arşiv müdürlüğüne getirilmiştir. Bu arada edebiyatla da uğraşan A., Sloven'lerin en ünlü epik şairi, ve Prešeren'den sonra en büyük liriği ve kuvvetli bir sahne yazarı olarak tanınmıştır. Bu edebiyatta, heroik, epik, ve dramatik şiir üslûbunu yaratan ve doğu (Türk, İran, Arap, İbranî, Hint)dan da ilham alan A. in başlıca eserleri şunlardır: *Balade in romance* (Ballad'lar ve romans'lar) [1890, 1903], *Lirske in epske poezije* (Lirik ve epik şiirler) [1896], *Nove poezije* (Yeni şiirler) [1900], eski İslâv halk motiflerinden *Zlatorog* (Altın boynuzlu geyik) [1904], Sloven katolik büyüklerinden birini konu alan *Primož Trubar* (P. T.) [1905] başlıklı epik, protestan büyüklerini ele alan *Mučeniki* (Şehitler) [1906], eski İslâv hayatından alınma *Junaki* (Kahramanlar) [1907], Sloven balıkçı hayatını canlandıran *Jadranski biseri* (Adriya Denizi incileri) [1908], ve Attilâ'nın Slovenya'da Ljubljana (Roma devrinde: Emona) dolaylarındaki çarpışmalarını canlandıran ve şairin ölümünden sonra yayınlanan *Atila v Emoni* (Attilâ Emona'da) [1912].

ASKERÎ, İmamiye mezhebinin «İsna aşerîye» (b. bk.) kolunun iki imamının adı:

1 — **Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed** (828-868), İmamiye mezhebinin «İsna aşerîye» kolunun 10. imamı. Medine'de doğmuş, Sâmerrâ'da ölmüştür. Babası Muhammed El-Cevat'tır. Şiî'ler, saygı eseri olarak A. ye «El-Naki» (=saf, temiz) sanını vermişlerdir. Abbasî halifesi Mütevekkil, gözönünde bulundurmak için A. yi Sâmerrâ'ya getirtmiş ve oradan ayrılmasına müsaade etmemiştir. A. nin Hasan ve Cafer adlı iki oğlu olmuştur.

2 — **El-Hasan**(846 veya 847-874), birincinin oğlu. Sâmerrâ'da ölmüştür. Babasının ölümü üzerine, «İsnâ aşerîye» tarafından ona arda olarak tanınmış ve saygı eseri olarak «El-Zeki» diye anılmıştır.

ASKERÎ, Ebu Ahmet El-Hasan bin Abdullah bin Sait (906-993), Arap lûgatçisi. Ebu Bekir bin Düreyd'in öğrencisidir. Başlıca eserleri *Kitāb-ül-zevāciri ve'l-meṙā'ız, Et-Taṣḥīfü ve't-taḥrīf*, v. b. dir.

ASKERÎ, Ebu Hilâl El-Hasan b. Abdullah b. Seit b. Yahya b. Mihran (ölm. yaklaşık olarak 1005), Arap filoloğu. A., kendini bilim çalışmalarına vererek münzevi bir hayat yaşamıştır. En önemli eseri *Kitāb-üs-Şınāateyn el-kitabe ve'ş-şi'r* (veya *el-Nazm ve'l-nesr*) [yazılışı 1004]dir. Yazar bu eserinde, *Kuran*'ın dil bakımından değerini belirtmek amaciyle Arap belâgat bilimi üzerinde esaslı bilgiler vermiştir. A., *Kitab-ül-evail* adlı eserini 1005 te tamamlamıştır.

ASKERÎ, Mehmet (ölm. 1553), Babür Şah'ın oğlu. Hümayun'un kardeşi olup babası öldüğü zaman kardeşi ile uzun zaman savaşmış, sonunda yenilerek hapsedilmiştir. Bir zaman sonra İran'da oturmasına izin verilmiş, oradan da hacca gitmiş ve dönüşte yolda ölmüştür. Edip ve şairdir.

ASKERÎ, Mehmet, [Gülâboğlu] (XVII. yüzyıl), Türk sofî ve şairi. Kütahya'nın Zemha köyünde doğmuş, Afyon Karahisarı'nda ölmüştür; Çavuşlar mezarlığında gömülüdür. A., Halvetî tarikatinden olup Elmalı'lı Sinan Ümmî'nin halifelerindendir. Niyazi-i Mısrî ile pîrdaştır. 2830 beyitlik yazma *Divan*'ının bir nüshası İstanbul Üniversite kitaplığında, daha yakın zamanlarda yazılmış başka bir nüshası da Üsküdar Haşim Paşa kitaplığındadır (No. 94). A., bir kısmı aruz, bir kısmı hece vezniyle, fakat hepsi tasavvufa dair olan şiirlerinde Helvetîliğin özelliklerini belirtmeğe çalışmıştır.

ASKERÎ MUSİKİ: bk. BANDO.

ASKERÎ MÜZE: bk. TÜRKİYE MÜZELERİ.

ASKERSİZLEŞTİRME, bir yerde gerek saldırmak ve gerek savunmak için asker ve istihkâm bulundurmamaklığın yer sahibi devlete antlaşma ile yükletilmesi. A., eskiden beri vardı. Meselâ Dunkerque'i tahkim edememesi Fransa'ya 1713 Utrecht antlaşmasiyle yükletilmiştir. A. Birinci Dünya Harbi'nden sonraki barış antlaşmalariyle çok uygulanmıştır. Versailles barış antlaşması Almanya'ya, Heligoland adasında ve Ren kıyılarında asker ve istihkâm bulundurabilmeyi yasak etmişti. Lausanne'da yapılan Trakya sınırı sözleşmesi Türkiye ile Bulgaristan ve Yunanistan'a sınırın otuzar kilometrelik bölgesinde asker ve istihkâm bulundurmamayı yüklemişti. Lausanne Boğazlar sözleşmesi de, İstanbul ve çanakkale Boğazları'nın iki tarafında 15 er kilometrelik bir bölgeyi Türkiye'ye geniş yetkiler vererek askersizleştirmişti. A. bütün devletlerce kabul edilir ve uygulanırsa barış için konmuş bir teminat olabilir. Ancak genelleşmedikçe bir devletin egemenliğini kısan milletlerarası bir irtifak (servitude) olur. Lausanne'da barış için bir teminat mahiyetiyle ileri sürülmüş ve kabul edilmişti. Genelleşmediği içindir ki Türkiye'ce kaldırılması istenmiş ve kaldırılmıştır(bk. MONTREUX ve SELÂNİK ANLAŞMALARI).

A. ve tarafsızlaştırma: A., devleti barış zamanı için kayıtlar. Harb halinde askersizleştirilen yerlerde asker bulundurulur ve harb edilir. Tarafsızlaştırılan yerler ise asıl harb için kayıtlandırılmıştır (Bk. TARAFSIZLAŞTIRMA).

ASKEW [*æskyu* ok.] veya **ASCUE, Anne** (1521 ?-1546), Protestanlığı yüzünden idam edilmiş bir İngiliz kadını. South Kelsey (Lincolnshire'da) li William Askew'nun kızıdır. Zengin bir adam olan Thomas Kyme'la evlenmiş, fakat dinî inançları yüzünden evden kovulmuştur. Londra'ya giderek, Joan Bocher'ın etrafında toplanan Protestanlara katılmış, 1545 te dalâlet suçuyla birçok kere tethişli sorguya çekildikten ve kırılmaz bir direnç gösterdikten sonra, şansölye Wriothesley'nin başkanlığı altında özel bir komisyon tarafından jürisiz ve tanıksız olarak yargılanmış, işkence görmüş, ve 16 temmuz 1546 da Smithfield'de diri diri yakılmıştır.

ASKI (Folklor): 1 — Âşık kahvehanelerinde tertip edilen manzum muamma çözme yarışını kazananlara verilmek üzere duvara asılan kılıç, tabanca, şal, kumaş v. b. gibi hediyeler. Bir memlekete gelen saz şairlerinin o memleket şairlerine meydan okumak üzere kahve duvarına muamma asması âdetti. Asılan muammanın yine nazımla çözülmesi şarttı. Muamma çözülünce A. özel bir törenle indirilir, çözen şaire verilirdi. XIX. yüzyılda, İstanbul'da Demirkapı ve Çemberlitaş'daki âşık kahvehaneleri ün kazanmıştı.

2 — Eskiden gelin odalarında, hususiyle gelinin oturacağı köşeyi süslemek üzere asılan kumaş, çiçek, yaprak, meyva, v. b. ile yapılmış süsler.

Taşra düğünlerinde gelinin giyime ait eşyası duvardan duvara gerilen iplere; halı, bakır gibi eşya da uygun yerlere konarak sergilenirdi. Davetlilerin getirdiği uçkur, peşkir, v. b. gibi hediyeler de aynı şekilde asılırdı. İstanbul düğünlerinde mevsim çiçek ve meyvalarından A. lar yapılırdı. A. yapma işini meslek edinen kadınlara «Askıcı» denirdi.

3 — Düğünde, düğün sahibi tarafından arabacılara hediye olmak üzere düğün arabalarına asılan kumaş.

4 — Yeni yapılan yapıların çatısı örtülünce, ustaya hediye olmak üzere mal sahibi tarafından çatıya asılan kumaş.

5 — Evlenme, artırma, eksiltme gibi resmî iş ilânlarının ait oldukları daire duvarında asılı durması hali.

ASKI, birkaç nesnenin adı:

1 — Pantalonun düşmesini önlemek için omuzdan aşırılmak suretiyle kullanılan bağ.

2 — Üstüne herhangi bir şeyin asılmasına yarıyan araç: elbise askısı, v. b.

3 — Eskiden kadınların başlarına sallandırdıkları zincirli mücevherat.

4 — Camilerde kubbelerden aşağıya doğru sarkıtılan, devekuşu yumurtası biçiminde, ucu püsküllü, çini toplar. Bunların madenden yapılmış, üstü oymalı ve yaldızlı olanları da vardır.

5 — Kuruması ve korunması için asılmış meyva, v. b. hevengi.

ASKI (Suspensor), bitkilerde, döllenen yumurta höcresinin ilk bölünmesinden meydana gelen iki hücrenin, mikropile bakan ilk hücresinden hâsıl olan ve genç embriyonun hususiyle beslenmesine yardım eden organ.

ASKI KANADLI UÇAK: bk. UÇAK.

ASKLEPİADEİON (yani A. METRON: Lât. *versus Asclepiadeus* = Asklepiades vezni), eski Yunan ve Lâtin edebiyatında kullanılan bir vezin. Adını Samos'lu Asklepiades'ten almıştır. Fakat çok daha önceki Lesbos Liriğinde de vardır. Şeması şudur:

—̇ —̇ — . . — — . . — . —

Bunun *büyük A.* adını taşıyan bir şekli daha vardır:

—̇ —̇ — . . — — . . — — . . — . —

A., Roma'lılar tarafından da kullanılmıştır. Horatius'ta onun ilk iki hecesi her zaman uzundur. Sırf A. veya büyük A. ile yazılan şiirler vardır, A. başka vezinler arasında da kullanılır.

ASKLEPİADES (M. Ö. I. yüzyıl) Myrlea'lı (aslen İznik'li), Yunan filoloğu. Roma'da yaşamıştır. Bergama filoloji okuluna mensup olduğu anlaşılıyor. *İlias*'ı ve *Odysseia*'yı açımladığı, memleketi Bithynia ve Turdetania hakkında tarihî ve coğrafî mahiyette monografyalar yazdığı, daha başka eserleri olduğu biliniyor. Nestor'un kadehine (*İlias* IX) dair bir yazısı hakkında Athenaios epey bilgi vermektedir (*Deipnosoph.* XI 448 a - 494 b).

ASKLEPİADES (doğ. M. Ö. yaklaşık olarak 130), Bithynia'lı ünlü Yunan hekimi. Prusa (Bursa)da doğmuştur. Epikuros felsefesine mensuptur. M. Ö. 91 de Atina'dan Roma'ya gitmiştir. Rhetorik okuttuktan sonra, hekimliğe başlamış, sıhhat için idmanın, masajın, yeme içmede itidalin önemini belirtmiş; ilk olarak kronik hastalıkları diğerlerinden ayırt etmiş, hydropisiyi. tetanosu, malaryayı etraflı surette izah etmiştir. Hekim ve cerrah olarak, haklı haksız, büyük bir ün kazanmış, hastalıkların sebebini izah için Hippokrates'e karşı atomist kuramını ileri sürmüştür. Hekimin hastaları *cito, tuto, iucunde* (süratle, emniyetle, gönül ferahlığı ile) tedavi etmesi gerektiği sözü ünlüdür. Aşağıyukarı doksan yaşında ölmüştür. Başlıca eserlerinden yalnız parçalar kalmıştır.

ASKLEPİADES (ölm. M. Ö. yaklaşık olarak 278), Arethria'lı Yunan filozofu. Eflâtun okulunda okumuş, Megara okuluna mensup Stilpon'un öğrencisi olmuş, daha sonra Elis'li Phaidon'un Elis'te kurduğu felsefe okulunu Erethria'ya nakletmiş, böylece, eskiden «Elis okulu» diye anılan okul «Erethria okulu» adını almıştır.

ASKLEPİADES (M. Ö. IV. yüzyıl sonu III. yüzyıl başı)Samos'lu ünlü Yunan şairi. Yeni Hellenismus şiirinin başlıca temsilcilerindendir. *Anthologia Palatina*'da korunan kırk kadar epigramın çoğu ve en güzelleri *symposiak* (içki âlemleri ile ilgili) tır: şarabı, aşkı, hetaira'ları, oğlanları terennüm eden bu şiirlerde zaman zaman kötümser bir edâ vardır. Theokritos Sikelidas adı altında A. i Kos'lu Philetas'la beraber üstat olarak selâmlar (VII. eid., 40). A. in Alkaios ve Sappho tarzındaki Aiol liriğini tekrar canlandırdığı, bu iki şairin kullandığı iki vezni tekrar ele alıp onlara kendi adını bağladığı biliniyor, fakat Aiol diyeleği ile yazdığı bu şiirlerin hepsi kaybolmuştur. Theokritos'un üç *eidyllion* (XXVIII, XXIX, XXX)u bu tarz şiir hakkında bir fikir vermektedir. Kos adasında yerleşen birtakım şairler (Hedylos, Poseidippos, Nikainetos, Aiskhrion) A. in şiirlerini örnek olarak almıştır.

ASKLEPİADES (V. yüzyıl), neoplatonik filozof. Mısır'da yaşamıştır. Yerli tanrılar için ilâhiler, 30 000 senelik bir devri içine alan bir Mısır tarihi ve Mısır dini ile diğer dinler arasındaki yakınlığı belirten bir eser yazdığı biliniyor.

ASKLEPİODOTOS, iki Yunan filozofunun adı: 1 — (V. yüzyılın ikinci yarısı), neoplatonik Yunan filozofu. Zamanında Proklos'un en iyi öğrencisi olarak tanınan ve «Büyük» diye anılan A., tabiiye, tıp, matematik ve musiki öğrenimi görmüştür. Eflâtun'un *Timaios* adlı eserini açımladığı bilinmektedir.

2 — (M. Ö. II. - I. yüzyıl), İstoacı Yunan filozofu. Apameia'lı Poseidonios'un eserlerini ve fikirlerini yaydığı tahmin edilmektedir. Seneca, Poseidonios'u A. vasıtasiyle tanımıştır. Başka bir kaynakta Panaitios'un öğrencisi olarak adı geçen Nikaia'lı Asklepiodotos'un aynı A. olması ihtimali vardır.

ASKLEPİOS (Lât. Aesculapius), Yunan-Roma mitolojisinde tıp tanrısı. İsmin etimolojisi karanlıktır. A. un sağıtıcı tanrı sayılması, Asklepios kültünün Delphoi'deki Apollon kültüne karıştığı tarihî zamanlarda olmuştur. Homeros zamanında A. un, doğrudan doğruya bir tanrı sayıldığı şüphelidir. Mitolojideki şekli, Thessalia ve Epidauros efsanelerinin birbirine karışmasından meydana çıkmıştır. A., M. Ö. V. yüzyıldan itibaren sık saç ve sakallı, olgun bir erkek olarak gösterilir. Sağ kolunda vücudunun büyük bir kısmını kapıyan mantosu asılıdır. Elinde tuttuğu üzerine yılan sarılmış sopa, daha sonra tıbbın sembolü olmuştur. Daha başka alâmetleri de vardır: yılan, köpek, çelenk v. b.

A., Apollon ile Epidauros yöresinde oturan Lapith'lerin kıralı Phlegyas'ın kızı Koronis'in oğlu olarak tanılır. Annesi A. u Myrthion dağında dünyaya getirmiş; çocuk burada bir keçi tarafından beslenmiştir. Köpeğiyle dolaşan bir çoban, A. un bir tanrı olduğunu saçtığı tanrısal ışıklardan anlamıştır.

Diğer bir söylentiye göre (Pindaros, Pyth. III.) Apollon, kıskançlık yüzünden Koronis'i mahvetmiş, fakat karnındaki çocuğu kurtararak yetiştirmesi için Kentaur Kheiron'a vermiştir. A., hocasından yalnız cerrahlığı ve hastalık sağıtımını değil, nebatları tanımayı ve ölülere hayat vermeyi de öğrenmiştir. Bunun üzerine çok hiddetlenen Hades, Zeus'a şikâyet etmiş ve A. un şimşekle yakılmasına sebep olmuştur. Oğlunun intikamını almak için, şimşeği ateşliyen Kyklop'ları öldüren Apollon da ceza olarak bir müddet Olympos'dan uzaklaştırılmıştır.

Thessalia'daki Trikke, bu efsanelerin merkezi ve A. kültünün başlangıcıdır. Daha ilk zamanlarda bile Asklepios tapınak ve müştemilâtı (Asklepieion) hastalara açıktı. Buraya sığınanlar, rüyalarında gördükleri tanrının tavsiyelerini yerine getirerek iyileşirlerdi. Çoğu zamaen iyileşen hastalar bıraktıkları bir yazıtla tanrıya şükranlarını bildirirlerdi. Sunaklarda iyileşen hastaların getirdikleri armağan ve kurbanlar kabul olunurdu. Kurban olarak çoklukla horoz kesilirdi. Asklepieion'larda sağıtma tesisatı da vardı. A. rahipleri aynı zamanda hekim vaziyetinde idiler. Sağıtımın esasları, açık hava, güneş ışığı almak, temiz ve taze su içmek ve bazı otların iyileştirici hassalarından ve banyolardan faydalanmaktı. Hususiyle Bergama, Epidauros ve Kos asklepieion'ları büyük sağıtım merkezi olarak ün almışlardır.

A. kültü Trikke'den Messenia, Gerenia ve Epidauros'a, buradan da bütün Yunanistan'a yayılmıştır. Pausanias, Peloponnesos'ta birçok asklepieion'lardan bahseder.

Epidauros'ta A. kültü çok yerleşmiş ve bütün tapınak alanı A. a ithaf edilmiştir. Tapınağın içinde heykeltraş Thrasymedes'in yaptığı ünlü altın-fildişi heykel duruyordu. Beş senede bir, Asklepieia denilen ve dokuz gün süren bayramlar yapılır, atletizm ve musiki yarışmaları tertip edilirdi.

ASKLEPİOS
(Uffizi Müzesi, Floransa)

Atina'da A. un heykel ve tablolarla süslü bir tapınağı vardı. Kültü buraya Epidauros'tan gelmiştir. Sikyon, Titane, Phleius, Sparta Delphoi, Naupaktos, v. b. de de tapınakları vardır.

Yunanistan'dan Küçük Asya'ya geçen kült, Bergama ve İzmir'de yerleşmiş, Makedonya, Trakya, adalar, Kilikia, buradan da Kyrene topraklarına kadar yayılmıştır.

Roma, M. Ö. III. yüzyıla kadar A. kültünü tanımıyordu. M. Ö. 291 de bir salgın hastalık sırasında kendisinden yardım istenilmiş, bundan sonraki yılda hasıl olan iyilik sonunda Epidauros'a giden bir heyet, kültü ve kutsal yılanı Roma'ya getirmiştir. Roma'lılar yılanı doğrudan doğruya tanrı olarak kabul etmişler ve kendisini getiren gemiden kaçıp Tiberis nehrini yüzerek geçtiğine inanmışlar, adada ayak bastığı yerde bir tapınak kurmuşlar ve her yıl ocak ayında şerefine bayramlar yapmışlardır.

Roma'daki tapınağın yanındaki özel bir kısma hastalar da kabul edilirdi. Kültün esasları Yunanistan'dakinin aynıdır. Roma'lılar, Yunan'lıların Hygieia olarak tanıdığı sağlık tanrıçasını da Salus olarak kabul etmişlerdir. Son zamanlarda A. kültü, birçok yerlerde Serapis kültiyle de karışmıştır.

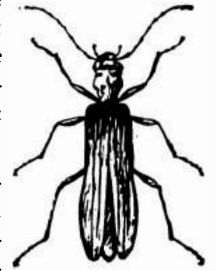
Mitolojide A. un kızları Hygieia (sıhhat), Panakeia (deva), İaso (iyilik), Aigle (parlaklık); oğulları da Telesphoros (Akesios), İniskos, Aleksanos, Aratos (hastaların yardımına koşanlar) tur. Karısı Epione (ağrıları hafifletme kudreti vardı) idi. Troia harbinin usta tabipleri Makhaon ve Podaleirios da A. un oğulları sayılırlar.

Sanatçılar A. konusu üzerinde çok çalışmışlardır. Miron, Pheidias, Polykleitos gibi ünlü heykeltraşların Asklepios'un heykelini yaptıklarını biliyoruz. Daha sonraki zamanlarda Thrasymedes'in Epidamos asklepieion'u, Pyromakhos'un Bergama asklepieion'u için yaptıkları heykeller ünlüydü. A., birçok paralar üzerinde de tasvir edilmiştir. Adak kabartmalarında ise, A., kızı Hygieia ve oğlu Telesphoros'la çok defa beraber ve kurban kabul eder vaziyette gösterilir. Arasıra sakalsız, bazı paralarda da çocuk olarak tasvir edilir.

ASKLEPİYADASE (Asclepiadaceae), bitki sisteminde iki çeneklilerden 1800 kadar türü olan bir bitki familyası. Çoğu, Amerika, Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaççık veya otsu bitkilerdir, pek azı ağaçtır. Türkiye'de yetişenleri de vardır. Bir çokları sarılıcı olan bu bitkilerin gövdelerinde süt boruları bulunur. Yaprakları düz kenarlı, bazı türlerinin etlimsi; gövde üzerindeki durumları karşılıklı veya halkalı veyahut ender olarak da almaşıktır. Çiçekleri teker teker veya çift kollu salkım durumunda olup, 5 çanak, 5 taç yapraklı, 5 erkek organ ve 2 meyva yaprağından yapılmış bir dişi organı vardır. Meyva iki parça ile açılan bir kapsül olup, içerisinde, baş tarafında ipek gibi ince uzun, beyaz bir tüy demeti bulunan tohumlar vardır. *Mumçiçeği, stapelia* gibi bazı türleri güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi, *kondor sarmaşığı* gibi bazı türlerinden de hekimlikte sağlık bitkisi olarak faydalanılır.

ASKLEPİYAS (Asclepias), asklepiyadase (Asclepiadaceae) den, 80 kadar türü olan ve çoğu Amerika'da yetişen otsu bitkiler. Çiçekleri sürgün uclarında veya yanlarında çok kollu bir şemsiye durumundadır. Meyvaları içerisinde, baş taraflarında ipek gibi ince uzun bir tüy demeti bulunan pek çok tohum vardır. İki metre yüksekliğinde *A. syriaca.* arı yemi; *A. tuberosa* gibi bazı türleri ise, güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ASKLERA (Asclera), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in ödomeride (Oedomeridae) familyasına bağlı bir cinsi. İnce uzun vücutlu bu böceklerin ince uzun duyargaları vardır. Boyları 8-12 mm kadardır. Mavi, kurşuni, kırmızı ve yeşil renkli olanları vardır. Çiçekler üzerinde yaşarlar. *A. sanguini ollis* adlı türü Avrupa'da yaşar.

ASKLERA

ASKLI LİKENLER (Ascolichenes). mantar ve suyosunlarının ortaklaşa yaşamalarından, yani iki ayrı organismadan meydana gelen likenler iki bölüme ayrılırlar. Suyosunu ile bileşen mantar, asklı mantar(Ascomycetes)lardan ise böyle likenlere bitki sisteminde asklı likenler (Ascolichenes) adı verilir. Ağaç kabukları ve kayalar üzerinde yetişen likenlerin çoğu bu gruptandır.

ASKLI MANTARLAR (Ascomycetes), bitki sisteminde sporlarını askus denilen bir torba içinde husule getiren mantarların bağlı olduğu birlik. Bir spor torbacığı olan askuslar içinde 2-4 ve çoğunda 8 tane spor oluşur. Bu gruptan bazı mantar cinslerinde askuslar kapalı veya birer boğaz şeklinde açıklığı olan veya üstü bir tabak gibi açık olan meyvamsı mahfazalar içinde oluştuğu gibi, çıplak da olabilirler. A. ın bir kısmı bitki, hayvan ve insanlarda parazit olarak yaşadığından hastalıklara sebep olurlar. Bir kısmı sopsafit olarak organik maddeler üzerinde, bir kısmı da su yosunlariyle birleşerek ortak yaşarlar. A. dan *Domalan* gibi yenilenler de vardır.

ASKOBOLUS (Ascobolus), askobolase (Ascobolaceae) familyasından gübreler üzerinde yetişen küçük bir mantar cinsi.

ASKODİPTERON (Ascodipteron), çiftkanadlı böcekler (Diptera) in bitsinekleri (Pupipara) grupundan *Streblidae* familyasına bağlı bir cinsi. Kuzey Amerika'da ve Cava'da yaşıyan bu sinek çeşidi yarasalarda asalak olarak yaşar(*Miniopterus* adlı yarasada). Önceleri hem dişiler, hem erkekler kanadlıdır, sonradan dişiler kanadlarını kaybederek yarasanın derisine gömülürler ve bir kese şeklini alırlar.

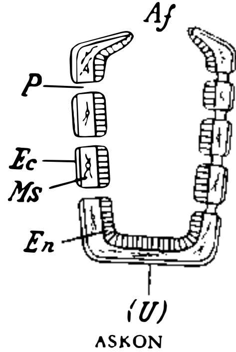
ASKODRUJİT: bk. ASSİT'LER

ASKOFİLUM (Ascophyllum), fukusgiller (Fucaceae) den Kuzey Denizi'nde iki türü yetişen bir esmer suyosunu cinsi.

ASKOKİTA (Ascochyta), sferioydease (Sphaerioideaceae) familyasından 250 kadar türü olan ve yapraklar üzerinde yaşıyan, azçok yuvarlak piknidiyum'lu bir mantar cinsi. Bazı türleri nohut, fasulye, mercimek gibi kültür bitkilerinde hastalık yapar.

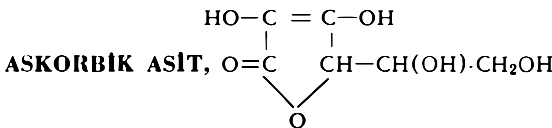
ASKOLD [eski Nordca: *Hoskuldr*] (ölm. 882), Vareg (Rus. Varyag) adlı İskandinav boyunun şefi olan Hrörekr (Rus. Rúrik) in arkadaşlarından biri. Nestor adlı Rus papazının kroniğine göre A., IX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'ya yerleşmiştir. Arkadaşı Dyri (Rus. Dir) ile birlikte Rúrik'ten ayrılarak 862 de Kiev'e yerleşmiş ve 882 de Bizans (İstanbul) a karşı ilk seferine girişmiştir. Gene arkadaşı Dyri ile birlikte yakalanarak Kiev prensi ve kuzey Vareg'lerinin şefi Helgi (Rus. Oleg) nin emriyle öldürülmüştür. A. un mezarı hâlâ Kiev dolayında görülmektedir.

ASKON (Ascon), vücut yapısına göre, bir sünger tipine verilen ad. A., süngerlerin en basit yapılı tipidir ve diğer tipler A. tipinden türemiştir. Bu tip sünger ince kenarlı bir boru veya kese şeklindedir. Bir ucu ile kendini yere bağlamıştır, diğer ucunda da anüs ödevini gören bir delik (osculum) bulunur. Boru şeklindeki vücudun içini dolduran boşluk besinlerin sindirilmesine yarıyan mide görevini görür ve koanosit (choanocyt) adı verilen kamçılı ve yakalı endoderm hücreleriyle kaplıdır. Vücut çeperinde suyun vücuda girmesini sağlıyan delikler (porus) bulunur. Dış tarafta ekdodermden neş'et eden epitel tabakası ve arada da mezenşim tabakası bulunur. Bu tipteki süngerlere kireçli süngerlerden *Asconidae* familyası cinslerinde raslarız (*Leucosolenia, Ascyssa*).

ASKON

Koilenterat'ların şematik kesimleri: Af. Osculum (ağızcık), Ec. Ektoderm (dış deri), En. Endoderm (iç deri), Ms. Mesenchymsel Mesoderm, P. Porus (U) En eski kapalı ağzın yeri: hayvan burunla bir yere yapışır.

C vitamini yokluğunda skorbüt hastalığı başgösterdiği için aynı zamanda antiskorbütik vitamin adı verilen A. suda eriyen vitaminler grupuna girer. A. ilk defa 1928 de Macar kimyacısı Szent-Györgyi tarafından böbrek üstü bezleri ile lâhana ve portakaldan billûr şeklinde elde edilmiş, vitamin karakteri, kimyasal yapısı ve sentezi sonradan bulunmuştur. A. bir çok meyva ve sebzelerde, hususiyle yeşil biber, limon ve portakalda önemli miktarda bulunur.

Kimyasal yapısı bakımından karbonhidratlara yakın olan A. l-sorbos veya l-ksilos'tan sentetik olarak elde edilebilir. A. kuvvetli bir indirgen olduğundan, hava oksijeni tarafından, hususiyle sıcakta kolaylıkla oksitlenerek etkisini kaybeder. Bundan dolayı bayat, pişmiş ve konserve halindeki sebze ve meyvaların vitamin miktarı çok azalır.

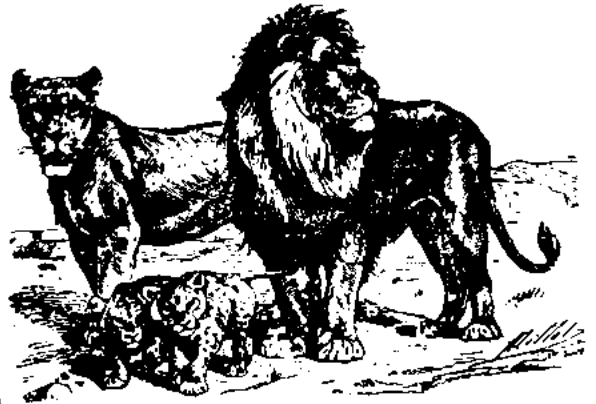
ASKOSPOR, asklı mantarlar (b. bk.) ın askus'ları içerisinde oluşan spor.

ASKRA, eski Yunanistan'ın Boiotia bölgesinde küçük bir kasaba. Thespiai şehrine bağlı olan A., Helikon dağının eteğinde bulunuyordu. Şair Hesiodos, A. da doğmuştur.

ASKRİ (Ascrit; Lât. *ad* = yanında, *scriptus* = yazılmış), yazıda harflerin esas değerini değiştirmek için, yanlarına konulan ayırtmaç, yani diyakritik (diacritique) işaret, nokta, çizgi, vurgu, v. b. gibi; meselâ a:, m'. Bu işaretler harfin üstüne konulduğu zaman *süskri* (suscrit; Lât. *super*, Fr. *sur* = üst; meselâ Türkçede ğ, ö, ü) altına geldiği zaman *suskri* (souscrit; Lât. *sub*, Fr. *sous* = alt; meselâ Türkçede ç, ş,), içine konulduğu zaman *enskri* (inscrit; Lât. *in* = iç; meselâ yeni Özbek alfabesinde ö yerine, içine çizilmiş o [bk. ALFABE, örnekler levhası II, sayı 107]), bir tarafından öbür tarafına çizilmiş olduğu zaman da *transkri* (transcrit; Lât. *trans* = bir taraftan öbür tarafa; meselâ Dan'cada ø, Pol'cada ł) olurlar. Başka örnekler için bk. ALFABE, yayılış, ve FONETİK YAZI.

ASLAN (Felis leo), aslangiller familyasına bağlı büyük bir etcil memeli hayvan. A., kedi (Felis) cinsinin en büyük türüdür.

Bütün büyük yırtıcı hayvanlar gibi A ların da yaşadığı bölgeler bugün daralmıştır. Evvelce bütün Afrika, Güney ve Batı Asya'da, hattâ Güney Avrupa'da yaşardı. Bulunan fosillerden Dilüviyum zamanında Orta Avrupa'da da yaşadığı anlaşılmıştır. Fakat ateşli silâhların A. lara karşı kullanılmasından beri birçok yerlerden kaybolmuşlardır. Meselâ Mısır ve Filistin'de hiç kalmamıştır. Kuzey Afrika'da da Cezayir ve Fas'ın ancak girilmesi zor kısımlarında vardır. Sudan ve Habeşistan'da çok bulunur. Aynı sebeplerden dolayı Güney Afrika'nın büyük kültür merkezlerinden de kaybolmuştur. A. bugün daha çok Orta Afrika'da, Asya'da ise Orta ve Batı Hindistan'a ve İran'a kadar olan alanda yaşar.

ASLAN

A. ın diğer kedi cinslerine göre gövdesi daha kısa ve içeri doğru daha çekiktir. Vücudu kısa, parlak ve yatık tüylerle örtülüdür. Postunun külrengi ve esmere çalan kirli sarı bir rengi vardır. Erkek A. ın boyun ve omuzlarında hayvana heybetli bir görünüş veren koyu renkli yele vardır. Yüzü geniş, gözleri nispeten küçüktür. Kuyruğunun ucunda bulunan püskülün içinde çabuk düşen bir tırnak vardır. Bugün yaşıyan etçil hayvanların en kuvvetli ve kudretlisidir. Çalımlı tavrı, vakarlı bakışı ve çok kuvvetli vücudu A. a «hayvanların kıralı» isminin verilmesine sebep olmuştur. Vücudunun yüksekliği omuz başında bir metreye varır. Burun ucundan kuyruk sonuna kadar olan uzunluğu 2,60 metre kadar, ağırlığı da 250 kg kadar olabilir. Çok çevik olan bu hayvan 4 metre yüksekliğe kadar sıçrayabilir. Ağaçlara tırmanmaz. Çöl ve bozkırlarda çalılık ve ağaçlık yerleri tercih eder. Gecenin ilk saatlerinde sığındıkları yerlerden çıkar, güneş doğar doğmaz tekrar yerlerine dönerler. Kükremesi birkaç kilometre uzaktan işitilir. Kükremesini işiten bütün hayvanlar titriyerek saklanacak yer ararlar. A., yeryüzünde pek derin olmıyan bir in kazar, orada yalnız olarak yaşar ve çoklukla yalnız olarak avlanır. Arasıra birkaç A. nın birleşerek sürü halinde avlanmağa çıktığı da olur. Çiftleşme zamanında, erkek A., kendinden daha küçük olan dişisi ile birlikte bulunur. Çok tedbirlidir. İnsana pek özel hallerde atılır, fakat insan etini tattıktan sonra bu eti her şeye yeğ sayar. Avı çoklukla geviş getiren büyük hayvanlar, yaban merkepleri, çakallar, gazallerdir; bu hayvanların su içmeğe geldiği yerlerde pusuya yatar ve hayvan ağzını suya değdirir değdirmez üzerine atılır. Korkunç pençesi ile avının omurgasını kırar ve bir ısırışta boyun omurlarını parçalar. Çiftleşme zamanında 10-12 erkek A. bir dişi A. ın arkasından giderler, erkekler arasında bu dişiye sahip olmak için çarpışmalar bile olur. Dişi A. eşini seçtikten sonra diğer erkek A. lar oradan uzaklaşırlar. Bu çift beraberce, yalnız yaşamağa başlarlar. Dişi A., çiftleşmeden 15-16 hafta sonra yavrular. Yavruların sayısı 3-4 kadar olur. Gözleri yeni açılmış olarak dünyaya gelirler. Yavruların erkek ve dişileri doğdukları zaman birbirlerine benzerler. İkinci yaşın sonuna doğru yavru erkek A. ın yelesi belirmeğe başlar. Altı veya yedinci sene içinde her iki cins A. da tamamiyle gelişmiş ve asıl renklerini almış olurlar. A. lar 25-30 sene kadar yaşarlar. Genç yakalanan ve uygun bir şekilde bakılan A. lar çabuk evcilleşirler. Sahibinin yanından ayrılmazlar. Hayvanat bahçelerinde kafeslerde veya özel yerlerde barındırılan A. lara günde 4-6 kg taze et vermek lâzımdır.

Silâh bulunmıyan yerlerde A. ı mızrak ve oklarla avlarlar. Afrika yerlilerinin kullandıkları oklar zehirlidir. Çukur yerlerin üzerine dal parçaları, yaprak, v. b. örtmek suretiyle yapılan tuzaklarla da A. ı avlarlar. Bazı yerlerde sürek avları tertip edilir. Afrika yerlileri A. ın etini de yerler. Tüylerinden halı dokunur. Vaktiyle derisi de kemer yapmak için çok aranırdı. İlk ve Ortaçağlarda derisi kahramanların bir süsü idi. M. Ö. IV. yüzyılda Kuzey Yunanistan'da, Makedonya'da ve Tisalya'da A. ın bulunduğu Aristo ve Heredotos'un eserlerinden anlaşılmaktadır. Anadolu ahalisi, Mısır'lılar ve Hint'liler tarafından A. çok eski çağlardan beri tanınırdı. O zamanlar A. ı evcilleştirmek biliniyordu. İkinci Ramses ve diğer Mısır hükümdarları harbe giderken yanlarında A. larını da götürürlerdi. Yunan ve Roma hükümdarlarının da pek çok A. ları vardı ve sirklerde A. ları çarpıştırırlardı. Iulius Caesar 400 A. birden döğüştürmüştür. Postunun rengi ve yelesine göre A. ları birtakım alt türlere ayirmak kabildir. Berber A. ı, Kap A. ı, Senegal A. ı, Doğu ve Orta Afrika A. ı gibi.

ASLAN, insan adları için: bk. ARSLAN.

ASLAN: 1 — (Tar.), A., kuvvet ve şecaat, nüfuz, egemenlik sembolü olarak bir çok devletlerde vardı. Arap'larda *Benî Esed* (A. oğlu) isminde kabile olduğu gibi *Esedullah* (Tanrının A. ı) sözü de kahraman ve savaşçı olan Halife Ali'nin sanıdır.

A. motifi Türk'lerdeki sanat eserlerinde, hukukî mahiyette de şahıs ismi olarak ve bazen de güneşle beraber resmedilmiş olarak bayrak, arma ve paralarda görülmektedir.

Macaristan'da yerleşmiş olan Koman Türk'lerinden bir kısmının arması şöyle idi: hücuma hazır ve başında bir taç bulunan A. mavi bir zemin üzerine resmedilmiştir. Üstünde bir yıldız, altında da bir bütün ay bulunuyordu. Sasanî'ler, Gazneli'ler ve Selçuklu'ların bayraklarında egemenlik alâmeti olarak A. resmi olduğu gibi St. Marco yani Venedik Cumhuriyeti, ve Yedi Ada Cumhuriyeti bayraklarında da aslan resmi vardı. İran'da Kaçar hanedanından Fetih Ali Şah (1797-1834) zamanından başlıyarak A. lı bayrak, daha sonra güneş resminin de eklenmesiyle *şîr ü hurşid* ismi altında İran'ın resmî bayrağı olarak hukukî bir mahiyet almıştır.

A. adiyle Karahanlı'lar, Gazneli'ler, Selçuklu'lar, Harezmşah'lar, Artukoğulları ve Kırım Hanlari'yle Dulkadır ve Ramazanoğulları arasında bir haylı hükümdar gelmiş ve Osmanlı devleti ricali arasında da aynı isimde bir haylısı görülmüştür (bk. ARSLAN). A. resmini güneş ile beraber paralar üzerinde de görmekteyiz. Meselâ Anadolu Selçuk Hükümdarı ikinci Gıyasüddin Keyhusrev (1246-1263)in şîrü hurşid resimli birçok gümüş paraları vardır.

Osmanlı padişahlariyle şehzadelerine ve hattâ son zamanlarda sultanlara anneleri tarafından «aslanım» diye hitap edilmesi eski geleneklerin devamının son izlerinden başka bir şey değildir.

2 — (Folklor), A. ın, kuvvetli yırtıcı hayvan vasfı, onun birçok folklor ürünlerinde yer almasına vesile olmuştur; bu hayvanda asîl, ve insanlarla anlaşabilen bir karekter gören insan zekâsı, eski çağlardan başlıyarak ona, «Hayvanların padişahı»vasfını yakıştırmış ve gerek hayvanlar arasında, gerekse hayvanların münasebetleri çerçevesi içinde bir rol vermiştir.

Birçok dinî menkabelerde A. ı kendine râm eden, onu hizmetinde kullanan evliyalara, ermiş kişilere raslanır.

Eski Hint edebiyatında *Pançatantra*'da, ve genel olarak Eski Çağ hikâye ve masal ürünlerinde A. önemli bir yer tutar. Bütün dünya hayvan masallarında «Hayvanlar Padişahı» nın maceraları anlatılır. Diğer çeşitten masallarda da A. ın yeri vardır: meselâ, tılısımlı bir sarayın kapısını A. lar bekler; yahut, masal kahramanının bulup getirmesi gereken bir tılısım A. ın elindedir; yahut da, padişah'ın hastalığına deva olacak şey «A. sütü» dür, kahramanın bunu bulup getirmesi lâzımdır, v. b...

Türk destan ve masal edebiyatında bir de, A. lar arasında büyümüş ve «Arslan» adını almış kahramanlara rastlanır. Dede Korkut hikâyelerinin bir tanesi böyle bir kahraman (Arslan Basat) ın macerasını anlatır. Bu hikâye teması

daha çok masallaşarak daha yeni bir hikâye içine de girmiştir: XIX. yüzyıl başlarında yaşamış Poshoflu hikâyeci ve halk şairi Âşık Üzeyir'in tasnif ettiği «Arslan Bey» hikâyesinde, İstanbul Padişahı'nın, rüyasında kendisi için bir tehlike olduğu haber verildiği için öldürülmesini emrettiği ve cellâdın merhameti sayesinde kurtulup bir A. yuvasında büyüyen bir çocuğun macerası anlatılır. Bu aslan-çocuğu, yine aynı padişahın şehzadesi avda yakalayıp saraya getirir. Arslan Bey büyür, cesur ve faziletli bir yiğit olur. Şehzadenin âşık olduğu Dünya-Güzeli'ni, birçok tehlikeli maceraları göze alarak bulup getirir, ve sonunda, oğlunun karısı olan bu Dünya- Güzeli'ne gözkoyan padişah'ı öldürüp onun tahtına geçer. Böylece, padişah'ın rüyası gerçekleşmiş olur.

ASLAN (Leo) [Ast.]: 1 — ekliptik işaretlerinin beşincisi. Boylamı 120° den 150° ye kadar uzanan bölgede bulunur.

2 — Göğün Kuzey Yarımküresinde bulunan iki takımyıldızın adı olup bunlardan ekliptik bölgesinde bulunana Büyük A., ötekisine Küçük A. denir. Büyük A. ın en parlak yıldızı Regulus (α - Leonis) tur. Akanyıldızlar (b. bk.) dan Leonitler adı verilenlerin radyasyon noktası bu takım yıldızdadır.

ASLAN, İçel'in merkez ilcesinin Kuzucubelen bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 2 772 (1945) dir. A. ın 2 mahallesi vardır. Toplu olan evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır.

ASLAN BURNU: 1 — Kuşadası körfezinde, Kuşadası kasabasının dört km güneybatısında bir burun.

2 — Çandarlı körfezinin güney kenarında, Foça kasabasının 8 km kuzeyinde bir burun.

ASLAN GÜŞÂY, İran'da Kazvin dolaylarında Kihâb bölgesindeki bir kalenin adı. Bu kale, Batınî'lere ait olup Selçuklu hükümdarı Sultan Mesʿud b. Muhammed tarafından kuşatıldığı halde alınamamış, Arslan Şah b. Tuğrul tarafından alındıktan (1165) sonra A. adı verilmiştir.

ASLANAĞZI (Antirrhinum), aslanağzıgiller(Scrophulariaceae) familyasından Kuzey Yarımkürede 32 kadar türü yetişen bir veya birkaç yıllık büyük otsu bitkiler. Güzel renkli ve ağza benziyen dudaklı çiçeklerinden dolayı çok makbul bir süs bitkisidir. En tanınmış türü Güney Avrupa'da yetişen *A. majus*, bahçelerimizde çok ekilir.

ASLANAĞZI

ASLANAĞZI (G. S.), yapıların saçaklarında, bahçe ve alanlardaki havuzlarda ağzından su akan mermerden aslanbaşı.

ASLANAPA, Kütahya'nın merkez ilcesine bağlı, aynı adlı bucağın merkezi. Nüfusu 823 (1945) tür. A. bucağına bağlı 39 köy vardır; bucağın nüfusu 13 278 (1945) dir. A., Kütahya'nın 25 km güneybatısında, ovada kurulmuştur. Toplu olan evleri ahşap ve taş duvarlı, çatıları kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suyu kullanılır. Halk, ekin ekerek geçinir. Köyde bir halkodası vardır.

ASLANBAŞI: bk. ASLANAĞZI (G. S.).

ASLANBEY, Kocaeli'nin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 144 (1945) tür.

ASLANDİŞİ (Leontodon), bileşikgiller (Compositae) den çoğu Avrupa ve Akdeniz bölgesinde, 50 kadar türü yetişen otsu bir bitki cinsi. Kısa gövdeli, yaprakları dilimli, çiçekleri sarı veya turuncu renkli bitkilerdir. Yaprak ve gövdeleri sert tüylerle örtülmüş olan *L. asperum* ve *L. asperrimum* türlerine Orta Anadolu'nun kıraç yamaçlarında daima rastlanır.

ASLANGİLLER (Felidae), etçil memeli hayvanlar takımının bir familyası; «kediler familyası» da denir. Kediye benzer yırtıcı hayvanların çoğu en kudretli ve gelişmiş etçiller bu familyadandırlar. Parmakları üzerinde yürürler. Vücutlarının yapısı sıçramağa elverişlidir. Çeneleri kısa, dişleri kuvvetli, görme ve dokunma organları iyi gelişmiştir. Ayak parmakları arasında keskin, çengel gibi kıvrık ve geriye çekilebilen tırnaklar vardır. Ön ayakları 5, arka ayakları 4 parmaklıdır. Yabani A. Avustralya, İzlanda, Yeni Gine, ve Antil'lerden gayrı diğer sıcak bölgelere yayılmışlardır. Bu familyanın üçüncü ve dördüncü zamanlarda yaşıyan cinsleri bugünkü aslan ve kaplandan daha büyük idiler. Dilüviyum zamanında yaşıyan «Mağara aslanı» (Felis spelaea) ile üçüncü zamanda yaşıyan «Kılıçdişli kaplan» (Machairodus cultrideus) bu familyadandır. A. den evcil olarak yalnız ev kedileri ve melezleri vardır.

ASLANHANE, Osmanlı hükümdarlarının İstanbul'da devamlı oturma yerleri olan Topkapı sarayında vahşi hayvanlara mahsus hayvanat bahçesine verilen ad. İç hazinedarbaşıya bağlı olan ve başında Aslancıbaşı, kethüda, odabaşı, beşeski adında subayları bulunan 12 kadar aslancıdan kurulan bir ocak, A. nin hizmetine bakardı. A. Topkapı sarayının mutfaklarla Sirkeci demiryolunun geçtiği yerin arasına düşen ve Gülhane meydanı denilen bölümde bulunuyordu. Sonradan buraya Abdülaziz devrinde yıktırılan bazı küçük ve zarif köşkler yaptırılmıştır. Bu köşklerden Sultan Mahmut köşkü adını taşıyan binanın yerinde gene Abdülâziz devrinde vahşi hayvanlar ve kuşlar için yaptırılan binaya da A. adı verilmiştir.

ASLANKAYA, Afyon İlinde, Liğen yanında, Phryg'lerin kayaya işlenmiş bir kült mahalli. Kaya çephesinin alt kısmında içinde çift aslan ve Büyük Ana Tanrı Kybele'nin kabartması bulunan bir niş, alınlığında da karşı karşıya duran iki sfenks ve hırpalanmış Phryg yazıtı vardır (bk. PHRYG SANATI ve MİDAS)

ASLANKUYRUĞU (Leonurus), ballıbabagiller (Labiatae) den Avrupa ve Asya'da 8 kadar türü yetişen otsu bir bitki cinsi. *L. cardica* 130 cm yüksekliğinde açık pembe renkli küçük çiçekler açan bir süs bitkisidir.

ASLANLI, Selçuklu paralarının bir çeşidi. Üzerinde «Şirü hurşit» denen ve İran armasına benziyen bir arma bulunan bu paraya halk A. adını vermiştir.

ASLANPENÇESİ (Alchemilla), gülgiller (Rosaceae) den 60 türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin çoğu otsu bitkiler olup toprak altında uzanan gövdeleri (riçom) sayesinde her sene yeniden sürerek uzun seneler

yaşarlar. Çiçekleri sarımtırak ve yaprakları el şeklinde dilimli olan A. türleri Tropik Afrika, Amerika ve Avrupa dağlarında yetişir. Türkiye'de bu cinsten *A. vulgaris, A. alpina* türleri yetişir.

ASLANTAŞ: 1 — (eski adı: *Ḫadatu*), Kargamış'ın doğusunda, Arappınarı istasyonunun 9 km güneydoğusunda Tigletpleser III. zamanındaki Asur sanatı için zengin malzeme veren bir höyük ve köy. İlk defa 1850 yılında F. R. Chesney tarafından görülerek bilim dünyasına bildirilmiştir. Hamdi Bey burada 1886 da araştırmalar yaparak şimdi İstanbul müzesinde sergilenen kabartmaları açığa çıkarmış, 1899 da bir evin temelleri kazılırken daha başka kabartmalar bulunmuş, ve 1928 de Thureau-Dangin ile J. Darous'nun birlikte yaptıkları kazılar bu eski şehrin tam olarak tanınmasını sağlamıştır.

A. biri yarım ay biçiminde ve uzun, diğeri daha küçük olan iki tepe ile, bir aşağı şehirden ibarettir. Höyük 175 m uzunluğunda, 8 m yüksekliğindedir. Şehri kuleli ve üç kapılı bir sur çevirir. Höyüğe adını verdiren iki aslan doğu kapısından; kırık aslanlarla, İstanbul müzesinde korunan kabartmalı levhalar da batı kapısından çıkarılmıştır. Şehir alanının kuzey bülümünde, yani, en yüksek noktasında Hellenistik bir tapınağın örenleri altında Tigletpleser III. ün duvarları resimlerle süslü sarayı bulunmuştur. Sarayın doğusunda, içinde sayısız fildişi eserler bulunan bir bina M. Ö. IX. yüzyıla aittir. Şehrin güneyinde aynı kıralın devrinden kalma toprak örenler bulunmuştur. Bazalttan yapılmış iki boğa, iki kapı aslanı ve Adad steli bu binaya aittir. Urfa'da bulunup şimdi Louvre müzesinde korunan heykelin de buradan çıkarılmış olması ihtimali vardır.

2 — Toros'larda Kurubel geçidinde, Aslantaş denilen bir yerde, Hitit şehir beylikleri devrine ait hiyeroglifli ve çift aslan heykelli bazalttan bir taban bulunmuştur. Şimdi Kayseri müzesinde korunmaktadır.

3 — Darende - Elbistan yolu üstünde, adını çift kapı aslanlarından alan bir yer. M. Ö. XI. yüzyıla ait bulunan bu Hitit aslanları, henüz yerlerinde durmaktadır.

4 — Afyon ilinde, Hayranveli Sultan yakınında ve aynı zamanda Tekkekaya-Viran diye anılan bir yerde Phryg'lere ait çift aslan kabartmalı bir kaya mezarı.

ASLANTEPE, Malatya'nın 6 km kuzeydoğusunda, bir Hitit merkezinin bulunduğu höyük. Burası, 1894 te ve ondan sonraki yıllarda köylüler tarafından bulunup, İstanbul Müzesi'ne götürülen kabartmalariyle tanınmıştır. Höyüğün kazısına 1932-33, 1938 yıllarında L. Delaporte idaresindeki bir Fransız heyeti başlamış ve bu çalışma 1946, 1948 de C. Schaeffer tarafından devam ettirilmiştir. Yeni kazılar A. nin M. Ö. III. ve II. bin yılda da yerleşme yeri olduğunu, ve bu bölgede yerli özellikler gösteren medeniyetlerin varlığını meydana koymuştur. Bu medeniyet katlarında bulunan çeşitli arkeoloji eserleri, hususiyle süslü vazolar A. nin bir yönden İç Anadolu, diğer yönden Kuzey Suriye-Mezopotamya ve İran'la kültür münasebetlerine giriştiğini göstermektedir. A. nin en büyük anıtı, M. Ö. XII. yüzyılın başlangıcında yapıldığı anlaşılan sarayın kabartmalarla süslü kapısıdır. Bunun yarısı meydana çıkarılmıştır. Bu kapı, Aslan protomları (önden görünen kabartma) ve kıral, kıraliçenin muhtelif tanrılara içki sunduğunu tasvir eden kabartmalı ortostatlarla (binalarda üzeri resimli büyük taş) süslüdür. Burada, tanrılarla yılan arasındaki mücadeleyi gösteren mitik sahneli kabartmanın, Hitit metinlerinde geçen İlluyanka (b. bk.) yılaniyle Hava Tanrısının savaşını canlandırdığı sanılmaktadır. Ayrıca A. da belli bir binaya bağlanamıyan kabartmaların en önemlilerini, çift boğa koşulu arabasındaki Fırtına tanrısını, arabada avı, dağlar üstünde duran boğayı ve kanadlı cinleri tasvir eden bloklar temsil eder.

Aslanlı kapı kabartmalarının tarihlenmesi bir tartışma konusudur. İçindekilere bakanlar bunları M. Ö. 1200 den öncesine; kabartmalarda yazılı kıral adını esas alanlar da M. Ö. VIII. yüzyıla koymak isterler. Bunlar üslûpları bakımından Büyük Hitit Çağı anıtlarından biraz daha geç ve son devir Hitit eserlerinden de daha eski olduğundan M. Ö. XI. yüzyılın başlarına ait olmalıdır. A., M. Ö. VIII. yüzyıla ait bir kıral heykelinin bulunduğu yer olmakla da ün kazanmıştır. Aynı kıral Sakçagözü (b. bk.) kabartmaları arasında da tasvir edilmiştir. Eskiden İstanbul Müzesinde toplanan A. kabartmaları, şimdi yeni bulunanlarla birlikte Ankara'da Eti Müzesi'nde sergilenmektedir.

ASLAUG, İskandinav kahramanlık efsanesinde ünlü Wiking prensi Ragnar Lodbrok'un karısı (IX. yüzyıl). Völsunga efsanesine göre, A., Sigurd Fafnesbane ile Brynhild'in kızıdır. Çocuk iken Norveç'e getirilmiş, burada Grima tarafından bulunmuş ve bir köylü kızı olarak Kraka (karga) adiyle yetiştirilmiştir. Ragnar Lodbrok'un ilgisini çeken A. onunla evlenerek beş oğlu olmuştur. Norveç kıralı Harald Schönhaar'ın neslinin A. ile başladığı söylenir.

ASLI, *Kerem ile Aslı* adlı halk hikâyesinin en yaygın rivayetine göre Kerem'in sevgilisi, ve İsfahan Padişahının hazinecisi olan Ermeni Keşiş'in kızı. A., küçükten Kerem'e nişanlanmıştır; fakat müslümana kız vermek istemiyen Keşiş'in taassubu yüzünden iki sevgili uzun yıllar birbirlerine kavuşamazlar: Keşiş kendilerini takibeden Kerem'den kızını diyar diyar kaçırır. En sonunda Halep Paşası'nın müdahalesiyle iki sevdalının düğünleri yapılır; ama Kerem, gerdeğe gireceği gece yanar, kül olur. Aslı da onun küllerini saçlariyle süpürürken, bir kıvılcımla saçları tutuşarak yanar.

ASLİS, Filistin'de eski bir liman. Karmel burnu ile El-Tantura (Dora) arasında küçük bir koyun kuzeyinde, üç taraftan denizle çevrilmiş dar bir kıstak üzerinde kurulmuştur. A., Haçlı seferi ile tarihte rol oynamağa başlamıştır. 1187 yılında Salâhaddin-i Eyyubî bu limanı almıştır. 1218 yılında A. yeniden ve tahkimli bir Templier (b. bk.) kalesi olarak kurulmuş ve Haçlı'lar buraya Castellum Peregrinorum adını vermişlerdir. 1291 yılında Memlûk sultanlarından El-Eşref Halil, A. i almış ve yıkmıştır. Bugün A. in örenleri arasında 100 kadar Arap yaşamaktadır.

ASLİYE MAHKEMESİ, İstinaf Mahkemelerinin kaldırılması üzerine Bidayet Mahkemesi yerine kurulan ve ilk derecede hüküm veren mahkeme. Bulunduğu yerin adiyle anılır. Asliye Hukuk Mahkemesi, gerekli görülen yerlerde işlere göre birden çok olabilir. Bunların hangi işlere bakacağını Adalet Bakanlığı bildirir. İstanbul, Ankara İzmir gibi büyük şehirlerde ayrıca Asliye Ticaret Mahkemeleri vardır.

A., esasta bir başkan ve iki üye ile kurulur. Fakat çok yerde tek yargıçlıdır. Sulh Mahkemesi'ne verilmiş olan işlere ve 300 liradan yukarı hukuk ve ticaret dâvalarına bakar. Vesayet işlerinde bir şikâyet yeri görevini görür. İcra ve iflâs işlerinde Asliye Mahkemesi Başkanı tetkik yeri görevini yapar (İc. İf. K. md. 4, 97). Asliye Mahkemelerinde bir kalem, bir de savcılık bulunur.

A. nden verilen hükümler temyiz edilebilir, Yargıtay kararı da tashih olunabilir.

ASMA (Vitis), asmagiller (Vitaceae) den eski bir kültür bitkisi cinsi. Dallı ve tırmanıcıdır. Bazılarının otsu, bazılarının odunlaşan senelik dalları vardır. Çubukları çok vakit dallı veya boğumludur. Boğumluluk bazen köklerde de görülür. Yaprakları çeşitli, fakat daima geniş ve oldukça büyüktür, meselâ bir kısmı dilimli veya parmaklı, bir kısmı da bileşik ve telek damarlıdır. Çiçekleri küçük, erselik veya bir cinslidir. Bileşik olan çiçek yaprakları 4-5, bazan 6 ve 7 yapraktan ibaret olup yıldız şeklinde açılır; bazan tepede birleşir ve bir külâh gibi kalkar. 4 - 7 tane erkek çiçeği vardır. İpçik uzun, üzerinde yuvarlak, içeriye doğru uzunluğuna açılan başçıklar vardır. Dişi organlarda iğne, ya tamamiyle kaybolmuştur, yahut da pek kısadır ve üzerinde tepecik vardır. Yumurtalık 2-6 bölmelidir. Her bölmede iki tohum taslağı bulunur. Meyvası üzümdür. En önemli türü *Vitis vinifera*'dır. Buna «kültür asması», «yerli asma» ve «Avrupa asması» da derler.

Vitis vinifera'nın iki alt türü vardır:

1 — *Subsp. silvestris (Gmelin)*: yabani asma (sauvage), iki cizikli bir bitkidir. Bir senelik dalları kestane renginde, erkek omcaların yaprakları derin cepli, dilimli veya az dilimlidir. Taneleri 5 - 7 mm, mavi menekşe renginde, ekşi ve susuz olup küçük, kısa boyunlu üç çekirdeği vardır. Az çok nemli yerlerde orman ve vâdilerde yetişir. Yayılış alanı: Akdeniz havzası, Yukarı Ren, Tuna, Güney Rusya, Kafkasya, Anadolu ve Hindukuş dağlarına kadar olan alandır.

2. — *Subsp. sativa (D. C.)*: kültür asması, erselik bir bitkidir. Yaprak salkım ve tane bakımından çok çeşitlidir.

YABANİ ASMA

YERLİ ASMA (Çavuş)

Yapraklar ya dilimli, yahut da dilimsizdir. Salkımlar, uzun veya kısa saplı, büyük veya küçük olduğu gibi, kanadlı, silindir veya piramit şekilleri de gösterebilir. Taneleri renk bakımından sarı, yeşil, mor, kınalı, kırmızı, pembe ve bunların arası renklerde olabilir.

Yaklaşık olarak 200 e yakın çeşidi vardır. Sinonimleri çıkarıldıktan sonra bütün çeşitler 350 kadardır. Bk. BAĞCILIK, ŞARAP, ÜZÜM.

Asma çardağı: asma yetiştirmek için 2-3 m yükseklik ve 2-3 m genişlikte, odun veya demirden kurulan iskelet. Uzunluğu yere göre değişir. Asma bu iskelet üzerine alınarak yetiştirilir. Çardak üzerinde yetiştirilen asmadan bol üzüm alındığı gibi, çok nemli bölgelerde de çardakla asma yetiştirmek kabil olur. A. ev bahçelerinde sabahtan akşama kadar güneş gören yerlere kurulur. İtalya ve İspanya'da çardak üzerinde bağlar da yetiştirilir. Çardak üzerine alınan asmanın gövdesi kalın ve 2-3 m kadar uzun olur ve çatıya kadar dalsızdır. Çardak çatısı üzerinde kollara ve dallara ayrılır.

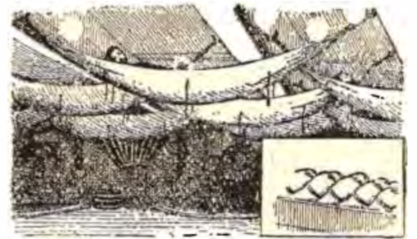
Türkiye'de de çardak üzerinde asma yetiştirilir. Bu, Karadeniz kıyıları gibi nemli bölgeler için uygun bir usuldür.

ASMA BAHÇE: bk. BABİL.

ASMA KAT (Mezzanine), eski binaların iki katı arasında tavanı daha alçak olarak yapılan ara kat. A. ın çoğu zaman altı boş ve avlunun devamı olurdu. A. ın altı dolu olanlarına «ara kat» denir. Eski dükkânlarda her zaman böyle bir A. yapılırdı ki buna şirvan denir. Eski Türk evlerinde A. çok kullanıldığı gibi bu gün de büyük binalarda ve iş hanlarında A. kullanılmaktadır.

ASMA KÖPRÜ: bk. KÖPRÜ

ASMA YATAK (Hamak), salıncak gibi dik dörtgen şeklinde, örülmüş ipten yatak. A. kamplarda ve gemi tayfaları tarafından çok kullanılır. Afrika, Okyanusya ve Amerika yerlileri bu yatağı ustalıkla örerler.

ASMA YATAK

ASMAALTI, İstanbul'da bir çarşının adı. A., Mısırçarşısı kapısından Tahtakale'ye kadar uzanan bir çarşı

olup bazı yerlerinin üstü asma ile örtülmüş olduğundan buraya A. denilmiştir. A. bakkaliye mallarının satıldığı bir çarşıdır.

ASMAGİLLER (Vitaceae), ikiçeneklilerden bir bitki familyası. Bu familyaya bağlı türlerin sayısı 600 kadar olup tropik ve suptropik bölgelerde yetişirler. Gövdeleri odunlaşmış olmakla beraber çoğunun sarılıcı ve yapışıcı sülükleri olduğundan, tırmanıcıdırlar. Tropik Afrika'da yetişen Cissus cinsine bağlı türlerin bazılarının gövde ve dalları kaktüsler gibi etli ve sükkulent (b. bk.) tır. Familyanın en önemli cinsi asma cinsidir (bk. ASMA).

ASMAÎ, Ebu Sait Abdülmalik bin Kureyb (740-828), Arap filoloğu. Basra'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Halil, Ebu Amr İsa bin Ömer ve Ebu Amr bin el-Alâ'-dan ders görmüş, daha sonra kendisi de birçok değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Çok kuvvetli belleği olan A., bütün bedevilerin dil ve diyeleklerini öğrenmiş, ve bu sayede, devrinin en büyük dilcisi olmuştur. Harunürreşid'in daveti üzerine Bağdat'a giderek halifenin oğlu Emin'e mürebbilik etmiş, sonra tekrar Basra'ya dönmüştür.

A., devrinin bütün bilim kollarını kavramış bir bilgindir. Kitapları, kendi devrinde olduğu gibi bugün de güvenilir birer kaynak olarak kullanılmaktadır. Arap dilcileri onun eserlerinden çok iktibaslar yapmışlardır. A., yazılarında eski metinlerden örnekler vermiş, ayrıca şiirleri bir araya toplıyan ve *Asmaiyat* diye anılan mecmualar meydana getirmiştir. Eserleri *Kitâb-ül-lûgāt, Kitâbü uṣūl-il-kelâm, Kitābü maʿānī-yüṣ-ṣıʿr, Kitāb-ül-maṣādir, Kitāb-üs-sıfāt, Kitāb-ül-iṣtikāk*, v. b. dir.

ASMAKABAĞI (Lagenaria vulgaris Ser. =L. Lagenaria Voss= Cucurbita Lagenaria L.), kabakgiller (Cucurbitaceae) den bir bitkidir. Anavatanı Asya ve Afrika'nın tropik bölgeleridir. Bugün dünyanın sıcak olan kısımlarında yetiştirilmektedir. A. bir yıllık bir bitkidir. Yaprakları hemen hemen değirmi, yahut da böbrek şeklindedirler. Çiçekler tek evcikli olup bitki üzerinde tek tek bulunurlar. Çiçeklenme haziran-eylûl ayları arasında olur. Meyvalar ekimden itibaren olgunlaşmağa başlar. Genç meyvalar çoğunlukla tüylü, nazik ve gevrektir. Sonradan yüzleri düzgünleşir ve kabuk beyazımtrak, yahut da sarımtırak bir renk alır. Meyva eti süngerimsidir. Çekirdekler çok sayıda olup uzunca, yuvarlak, yumurtamsı, yahut da üç köşelidir, uzunlukları 7-20 mm arasında değişir. A. larının meyvaları şekil bakımından birbirlerinden çok farklıdır. Memleketimizde yetiştirilen Asmakabakları meyvalarının şekillerine göre başlıca iki kısma ayrılır: iri armut biçiminde olan A. (sukabağı; var. Clavata Ser.), meyvaları silindir şeklinde olan ve uzunlukları bir metreye kadar varan A. (var. Longissima hort.) A. larının bazılarının meyvaları yenirse de genel olarak bunlar içleri boşaltılmak suretiyle su kabı, tuz kabı olarak kullanılırlar; armut biçiminde olanlarından yüzme kemerleri de yapılır.

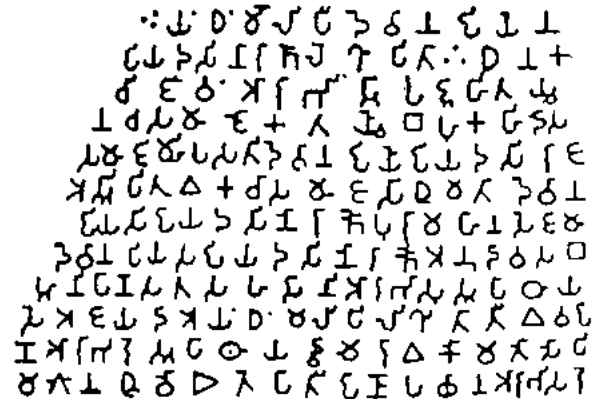
ASMALIDAĞ, Tokat'ın 65 km doğusunda ve Reşadiye'nin güneyinde 2406 m yükseklikte bir dağ. Tekelidağ'ın kuzeyindedir.

ASMON: bk. HASMON

ASNİÈRES [*aniẹr* ok.], Fransa'nın Seine departmanında şehir; Büyük Paris'ten bir bölüm. Denizden yüksekliği 25 m; nüfusu 72 000 (1936) dir. Uçak endüstrisi vardır.

ASNYK [*ạsnık* ok.], **Adam** (1838 - 1897), Polonyalı şair ve sahne yazarı. Kalisz'te doğmuş, Kraków'da ölmüştür. Varşova (Warszawa) üniversitesinde tıbba devam etmiş ve 1863 teki ayaklanmaya katıldıktan sonra İtalya'ya sığınmış, Heidelberg'de felsefe ve sosyal bilimlerden doktora yaparak 1870 te Kraków'da yerleşmiştir. Romantizmden realizme geçiş yıllarına raslıyan şiiri, vatanseverliği, hürriyeti ve tabiatı terennüm etmekle beraber, felsefî ve toplumsal düşüncelerle de doludur. Başlıca şiir kitapları *Podrożni* (Geziler), *Daremne żale* (Boşuna tasalanmalar), *Echo kołyski* (Beşik yankıları), *Sonety nad głębiami* (Uçurumlar üzerinde sonnet'ler) başlıklarını taşır [1864 - 1894]. Sahne yazılarından *Cola Rienzi* (XIV. yüzyıldaki Roma demokrasi kahramanı Rienzi) [1873], *Kiejstut* (XIV. yüzyıldaki Roma demokrasi kahramanı Rienzi) [1873], *Kiejstut* (XIV. yüzyılda Alman'larla çarpışan Litvanya'lı prens Kiejstut) [1878] tarihî dramlariyle vatanî bir piyes olan *Bracia Lerche* (Lerche kardeşler) [1888], ve *Żyd* (Yahudi) [1873] adlı toplumsal dram, komedyalardan da *Gałązka heliotropu* (Günçiçeği dalı) [1868] adlı manzum piyes ve *Przyjaciele Hioba* (Eyub'un dostları) başlıklı yergili sahne yazısı göze çarpar. «El..y» imzasını kullanan A., 1882 den başlıyarak liberal-demokrat partinin «Reforma» (sonra: «Nowa Reforma») adlı organını da çıkarmıştır.

AŚOKA (Sanskritçe = kedersiz), (M. Ö. 273 - 231). Hindistan'ınkuzey bölgesinde Maurya kıral hanedanının kurucusu olan Çandragupta'nın torunu ve Bindusāra'nın oğludur. Büyük İskender'den sonra Hindistan'ın en geniş ve kuvvetli imparatorluğunu kurmuş olan Buddhist bir kıraldı Hindistan'ın en eski yazıtları bu kırala aittir. Bir söylentiye göre, Buddhist rahiplerin Pāṭaliputra şehrinde Tissa Moggaliputta'nın başkanlığı altında toplanarak Buddhizm'e ait metinleri eser halinde üçüncü defa tespit etmeleri Aśoka'nın emriyle olmuştu. Hıristiyanlığın Konstantinos zamanında resmî din haline gelmiş olması gibi Buddhizm de Aśoka'nın devrinde gayet geniş alana yayılmış bir din olmuştu.

Girnār'daki Aśoka Yazıtının baş tarafı

DİL. Māgadha (bugünkü Bihār) daki Maurya (= tavuskuşu) hanedan soyunun üçüncü kıralı olan Aśoka, kaya ve süslü sütunlar (Hintçe: *lat*) üzerine ve mağara duvarlarına kazılmış 35 yazıt bırakmıştır. Memleketinin her tarafına (Pencap, Delhi, Allahabad, Gucerat, Orissa, v. b.) dağılmış olan bu yazıtlar birer emirname veya beyanname mahiyetinde olup, Buddhizmi yaymak, onun akidelerini tanıtmak ve Hint halkına ahlâkî-dinî tembihlerde bulunmak için yazılmıştır. Bunlarda, Aśoka'nın adı Piyadasi (= Al-

lahların dostu) şeklinde geçer. İkinci ve onüçüncü emirnamelerde, müttefiki diye *Yona-raja* (= Yunan kıralı) Antiyoke (= Antiokhos Theos, M. Ö. 261-246) yi, ve *chatura rajane* (= dört kıral) diye Turamaye (= Mısır kıralı Ptolemaios II), Antikini (= Makedonya kıralı Antigonos), Maka (= Kyrene kıralı Magas) ve Alikasandare (= Epiros kıralı Aleksandros II) adlarını andığı için, bu emirnamelerin tarihi M. Ö. 253-250 (tam olarak belki 251) olarak tespit edilebilmiştir. Hint-Arya dilinin, tarihi konulabilir ilk belli başlı belgeleri olan Aśoka emirnameleri, üç farklı diyelekte ve iki çeşit yaziyle yazılmıştır. Sanskritçe'nin Orta Hintçe (Prākrit, Pāli) ye geçişini ve diyeleklere ayrılışının başlangıcını gösteren bu belgelerden, o devirde bir batı (örnek: Gucerat'ta, Junagarh yakınında Girnār'daki büyük granit kaya üzerindeki uzun yazıt; Pāli diyeleğinden farksız gibidir), bir doğu (örnek: Orissa'da Dhauli, ve onun güneyindeki Ganjām yazıtları; Aśoka'nın hükümet merkezi olan, Ganges (Ganj) nehri üzerindeki Pāṭaliputra [bugünkü Patna] dolaylarında yaşıyan Māgadhī diyeleği), bir de kuzeybatı (örnek: Afganistan sınırında, Pencap'ta Kapur-di-giri'deki yazıt; kuzeybatı Prākritçe) diyeleğin yaşadığı anlaşılıyor. 1836 da Şahbazgarhi'de bulunan bir Fransız subayı tarafından meydana çıkarılan Kapur-di-giri kaya yazıtı (M. Ö. 251), sağdan sola yazılan, Kuşan'lılar) Hint-İskit) tarafından da kullanılan ve pek erken bir devirde sönen *Kharōṣṭhī* (b. bk.; = «eşek dudağı») Hint yazısının en önemli anıtıdır (bk. ALFABE, örnekler levhası I); bu yazıya eskiden Hint-Baktria yazısı da denirdi. Öbür yazıtlar, soldan sağa yazılan ve bütün sonraki Hint yazılarının anası olan *Brāhmī* (b. bk.) adlı yaziyle yazılmıştır. Aśoka yazıtlarını ilk olarak James Prinsep çözmüştür (1837-38). Bk. E. Senart: *Les inscriptions de Piyadasi*, Paris 1881-1886, V. A. Smith: *Edicts of Aśoka*, Londra 1909, A. C. Woolner: *Aśoka. Text and Glossary*, Oxford 1924, E. Hultzsch: *Inscriptions of Aśoka* («Corpus Inscriptionum Indicarum» toplamasında, cilt I, yeni bas. Oxford 1925).

AŚOKA, Hindistan'da bulunan, kırmızı çiçekli kutsal bir ağaç.

ASOPİA, *Pyralis* adlı bir kelebeğe eskiden verilen ad. (bk. PİRALİS).

ASOPOS, Denizli yöresindeki klâsik Laodikeia şehri örenlerinin batısında akan Gümüş Çayı (b.bk.)nın eski adı.

ASOR ADALARI (Portekizce ve Fr. *Açores*, İng. *Azores* yahut *Western Islands*, Alm. *Azoren*), Atlas Okyanusu'nun kuzey bölümünde Portekiz'in Roca burnundan 1 380 km batıda, 37° - 40° kuzey enlemi ve 25° - 32° batı boylamında, dokuz ada ile birçok kayalıklardan bileşik adalar grupu. Adaların bütün yüzölçümü 2 388 km² nüfusu 254 000, nüfus sıklığı ortalama 100 kadardır. Adalar, üstündeki nüfusu besliyemediğinden halk zaman zaman göçetmiştir; bu yüzden nüfusun tutarı 1881 de 269 000 iken 1911 de 243 000 e düşmüştü.

Ahalinin çoğu Portekiz'dir; aralarında Zenciler, Yahudiler, Holândalılar ve melezler vardır.

A. üç grupa ayrılır: doğudaki grupta Santa Maria, São Miguel ve birkaç kayalık; orta grupta Terceira, São Jorge, Gpaciosa, Pico ve Fayal adaları; batıdaki grupta Flores ve Corvo adaları bulunur.

A. 4 000 m derinlikte bir deniz tabanından yükselirler; menşeleri volkanik olan bu adalar, çok dağlıktır; üzerlerinde Pico Alto (2 320 m) gibi volkanlar, yuvarlak şekilli bazıları su ile dolarak göl haline gelmiş kraterler vardır.

Adalar üzerindeki volkanlardan bazıları da tarih çağlarında faal idiler. Deniz altındaki püskürmelerle kısa bir zamanda yeni birtakım adaların meydana çıktıkları görülmüştür (Sabrina Adası, 1811). Bu gün de adalarda sayısız sıcak su kaynakları vardır. A. dan yalnız Santa Maria'da Üst-Tersier kalkerler vardır; bunun dışında her yer volkan kayalarından meydana gelmiştir.

Astropikal kuşakta bulunmaları ve Gulf Stream akıntısının yolu üzerinde olmaları yüzünden A. nda Okyanus iklimi hâkimdir. Dağlar üzerine kar yağdığı olur.

Yumuşak iklim, verimli volkanik topraklar dolayisiyle korunaklı yerlerde bitkiler gür ve yüksekliğe göre sıralanmışlardır. Rüzgârlara açık yerler, bitkiler için daha az elverişlidir.

A. nda turfanda sebze, portakal, muz ananas, üzüm, tütün, şeker pancarı, yetişir. Çiftçi halk çalışkan fakat ekim ve üretim ilkeldir; çünkü toprak büyük çiftliklere ayrılmıştır, ve küçük parçalar halinde kiracılara verilir. Hayvancılık (hususiyle Fayal adasında), balina avı epey önemlidir; sanat ve ticaret yetecek kadar gelişememiştir. Buna karşılık transit işleri fazladır; çünkü A., Atlas Okyanusu'nun önemli yollarının ve kablolarının kesişme noktasıdır. Başlıca ticaret merkezi Ponta Delgada (São Miguel Adasında), Horta (Fayal Adasında) dır. Adalar biribirine ve Lizbon, Londra, Le Havre ve Hamburg'a düzenli vapur postalariyle bağlanmıştır.

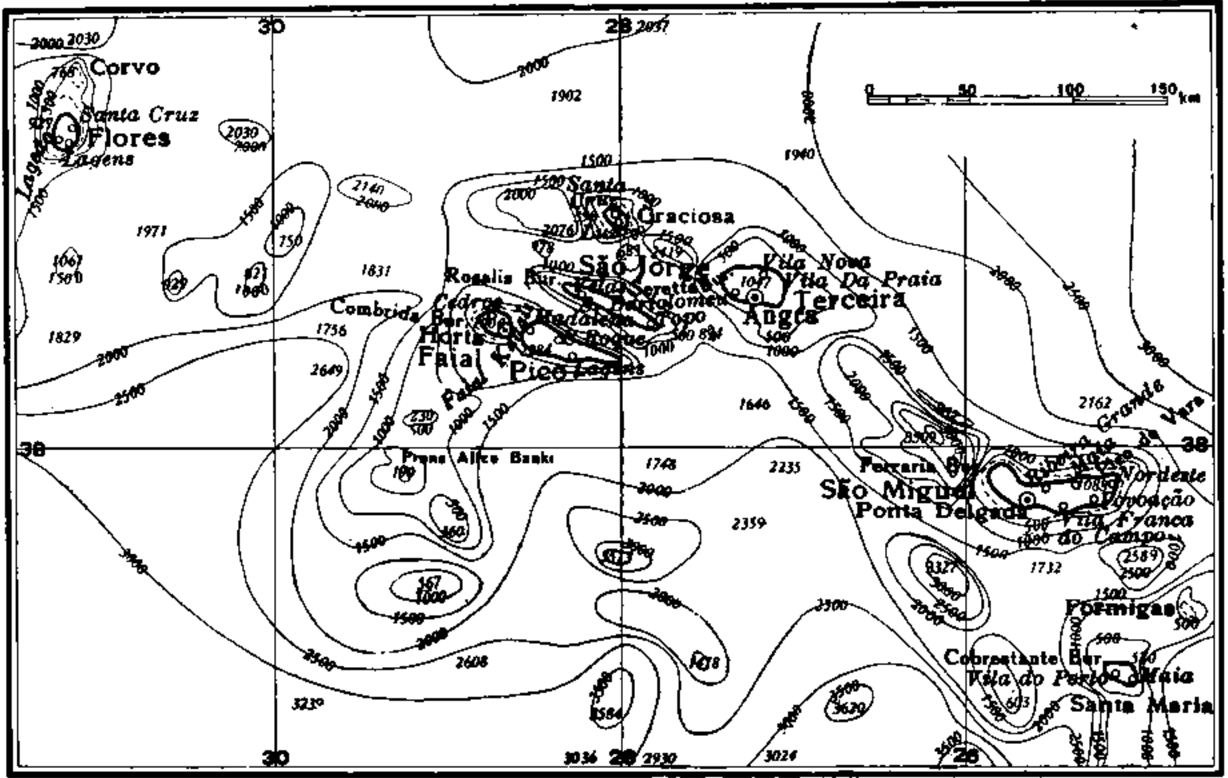
Corvo adasında bulunan eski paralardan anlaşıldığına göre, A. na Kartaca'lılar uğramıştır. Norman'lar ve Arap'ların da buralara geldikleri muhakkaktır. 1432 de Goncalo Belho Cabral, Santa Maria'yı yeniden keşfetmiştir; o zaman adaların hepsi de boş, ormanları ve kuşları bakımından çok zengin idi.

Adalar 1580 den 1640 tarihine kadar İspanyol egemenliği altında kalmıştır. Bugün Portekiz'in bir ilidir.

DİL. Asor (Açores) Adaları'nda, Portekizce'nin bir diyeleği konuşulur. Madeira Adaları'nda konuşulan diyelekle beraber, bu dilin «Adalar diyelekleri» grupunu meydana getirir. Fonetik alandaki başlıca ayraçları u > ü; ou > ö; o > u; ve -ão > -ã değişimleridir, meselâ: *flor* yerine *flur* (= çiçek), *mão* yerine *mã* (= el) gibi. Asor diyeleği, «Kara Portekizcesi» nin, Estremadura, Alemtejo, ve Algarve alt-diyeleklerini içine alan «Güney diyelekler grupu»ndandır (öbür diyelek grupu bölgeleri: 1 — Entre Duro ile Minho; 2 — Traz os Montes; 3 — Beira). Bu grupta, ötümsüz (sourd) sızıcı konsonlar, ötümlü (sonore) çeşitlere çevrilir; öbür diyeleklerde biribirine karıştırılan v ile b, ve ch ile x sesleri ayırt edilir; diftonglar da monoftonglaşır. Bk. PORTEKİZ DİLİ.

ASPANEUS, eski Anadolu'nun Troas bölgesindeki Antandros (b. bk.) şehrine bağlı bir liman. İda dağı (bugünkü Kazdağı) ndan gelen kereste oradan ihraç edilirdi. A. un, bugünkü Avcılar İskelesi'nde bulunmuş olduğu tahmin edilmektedir.

ASPAR (Flavius Ardabur Aspar; ölm. 471), Alan aslından Bizans generali. Ardabur'un oğlu olup, Bizans İmparatorluğunda önemli bir siyasî rol oynamıştır. 424 te İmpa-

ASOR ADALARI

rator Valentinianus III. e karşı İoannes ayaklanmasını bastırmak için İtalya'ya gönderilmiş, çetin savaşlardan sonra onu yenmiştir. 434 te konsül ve doğu milislerinin başbuğu olmuştur. 441 yılında Vandal'ların şefi Geiserich'e yenilmiştir. 457 de Bizans tahtına çıkardığı Trakya'lı Leon I. üzerinde büyük etkisi vardı. İmparatora karşı hazırladığı suikast meydana çıkmış ve oğlu ile birlikte idam edilmiştir.

ASPARAGİN, amino-suksinik asitin (asparagin asitin) mono amidi: $HOOC\text{-}CH(NH_2)\text{-}CH_2\text{-}CONH_2$. Başlıca kuşkonmaz, tahıl ve baklagillerin filizlerinde bulunan A., bitki protein maddelerinin önemli bir bölünme ürünüdür.

ASPARUH̯ (yaklaşık olarak 644-702), Dulo (b. bk.) soyundan olup VII. yüzyılda Tuna Bulgar-Türk devletini kurmuş olan Bulgar-Türk hanı. Babası Kubrat Han (b. bk.) 643 tarihinde ölünce, Asparuh̯ Onogundur (b. bk.), Kuturgur (b. bk.) v. b. Bulgar-Türk kavimlerinden bileşik ordusiyle Aşağı Tuna bölgesine çekilmiş, Dobruca(Ongıl, Ogıl) ya yerleşmiştir. Oradan, Bizans'ın güçleşen durumundan faydalanarak, kolayca daha aşağı inmiş ve Tuna ile Kocabalkan arasında yaşıyan İslâv kavimlerini itaat altına almıştır. Bulgar-Türk'ler, bugünkü Kuzey Bulgaristan'ın büyükçe bir parçasiyle Dobruca'nın bütününü ele geçirmişlerdi. Bizans İmparatoru Konstantinos IV., Bulgar'ları bu yerlerden atamıyacağını anlayınca, buraların Bulgar'lara ait olduğunu kabul ederek 679 tarihinde A. ile bir barış antlaşması yapmıştı. Bu yıl, Bulgar devletinin kuruluş tarihi sayılır. A. başka milletlerin Tuna'yı aşarak Moesia ve Trakya'ya yerleşmesine mâni olmak şartını kabul etmiştir. Buna karşılık Bizans da Bulgar-Türk'lere sınır vergisi diye bir vergi vermeyi kabul etmiştir. Bulgar-Türk'lerin askerî ve devlet teşkilâtı, yeni yurtlarında kuvvetlenip sürekli bir devlet kurmak imkânını vermiştir. Bu devlette Bulgar-Türk'ler azınlıkta kalıyor, İslâv'lar ise çoğunluğu teşkil ediyordu. Böylece, İslâv'lar uyruk veya bağlaşık olarak birleşmiş, Bizans'lıların tâbii olarak eriyip gitmekten kurtulmuştur. Zamanla orduyu teşkil eden Bulgar-Türk'lerin kendileri İslâvlar arasında eriyip gitmiş, bu suretle devletin halkı tam İslâv bir hüviyet almıştır. Eski Bulgar-Türk'lerin yalnız devlet teşkilâtı korunmuştur. Fakat, bu teşkilât da günden güne Bizans etkisi altına girmiş, en sonunda bütün ana hatlarını kaybetmiştir. A., devlete merkez olarak, bir İslâv şehri olan Pliska (b. bk.) yı seçmiştir. Gene Dulo soyundan olan Tervel Han (b. bk.) 701 yahut 702 tarihinde Asparuh̯ Han'a arda olmuştur.

A. adı eski kaynaklarda *Asparukh*(Bizans), *Asparuch*(Lâtin), *İsperih̯* ve dittografya ile *Espererih̯*(Bulgar hükümdarları listesi[b. bk.]), *İspor tsar'*(Eski-Bulgar), *Aspar-hruk'* (Ermeni)gibi şekillerde görülür(Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica II*, Budapeşt 1943, s. 78). Bütün bu şekiller bir Batı (Bulgar) Türk *Esperüh̯* veya *Esperih̯* şeklini aksettirmektedir. Hükümdarlar listesinde geçen *İsperih̯* ise bu şeklin bir varyantıdır. Macar Türkoloğu Németh'e göre A. ismi Türkçe *esperi, isperi* kelimesinden *-h̯* küçültme ekiyle teşkil edilmiş olup anlamı «küçük esperi, espericik» tir. Bunun böyle olduğunu Türk'lerde yırtıcı kuş ve hususiyle doğan cinsleri (*Kartal, T[D] oğan, Beşe, Toğrul, Sonkur, Turuntay* v. b.) adlarının şahıs adı olarak kullanılması da teyidetmektedir (J. Németh: *Die Herkunft der Namen Kobrat und Esperüch*, «Kőrösi Csoma-Archivum» dergisinde, cilt 2 [1926-1932], s. 446 v. d.). P. D. Skorçev'in Farsça *asp, esp* «at» + izafet + Arapça *rîh* «rüzgâr» = *Asperih, Espirih* şeklinde verdiği etimoloji (*Proizhod$^{\partial}$t na imeto Asparuh̯* [A. adının kökeni], «İstoriçeski Pregled» [Tarih Dergisi] te, cilt 4 [1947] s. 230 v. d.) tamamiyle yanlıştır.

ASPASİA (M. Ö. V. yüzyıl), Atina devlet adamı Perikles'in ikinci karısı. A., Atina'lı değil, Miletos'lu idi. Atina'ya nasıl geldiği bilinmiyor. M. Ö. 445 yıllarında Perikles eski karısından ayrılarak A. ile evlenmiştir. O zamandan beri A. zarafeti ve istidatları sayesinde Atina'nın fikir hayatında önemli bir yer almıştır. Bir kadının genel hayatta herhangi bir şekilde rol oynaması o zamanki Atina'nın âdetlerine aykırı idi; bunun için, erkeklerle serbestçe görüşen, onlara ilham veren ve onların çalışmalarını anlayışlı bir şekilde takibeden, hem de Atina'lı olmıyan A. ya karşı bir tepki uyanmıştır. Komedya şairleri A. ile açıkça alay etmişler, hattâ onu fuhuşla itham etmişler (A. nın bir hetaira olduğu söylentisi bundan ileri gelir), onu Samos ve Peloponnesos harblerinin müsebbibi olarak göstermişlerdir. Peloponnesos harbi'nden önceki karışıklıklar sırasında komedya şairi Hermippos, A. ya karşı bir dinsizlik dâvası açmış, fakat Perikles karısını savunarak onun beraetini elde etmiştir. Diğer taraftan Sokrates A. ya hayran olmuştur; öğrencileri Eflâtun ve Ksenophon ondan övgüyle bahsederler; Aiskhines A. adlı bir dialog bile yazmıştır. Perikles, ilk karısından olan oğullarını büyük vebada kaybedince, A. dan olan oğlunu kanun nazarında tanıtmıştır. A., Perikles'in ölümünden sonra, kocasının dostu olan Lysikles ile evlenmiş, fakat az sonra onu da kaybetmiştir. Atina'da ölmüştür, fakat ne zaman öldüğü bilinmiyor.

ASPASİOS (II. yüzyıl). Yunan filozofu. Peripatos okuluna mensuptur. Daha çok filolog olarak tanınmıştır. Eflâtun'un ve Aristo'nun eserlerini açımladığı biliniyor. Aristo'nun *Ethika Nikomakheia*'sına yaptığı açımlamanın bir kısmı bugüne kadar korunabilmiştir.

ASPAZIJA [*ąspaziya* ok; asıl adı: **Elza Rainis-Pliekšān**; kızlık soyadı : **Rozenberge**; doğ. 1868], Leton kadın şair ve sahne yazarı. Letonya'nın en ünlü edibi olan Rainis-Pliekšān'ın eşi, ve bu memleketin en büyük kadın yazarıdır. Edebiyatta olduğu gibi toplum hayatında da bir devrim yapmak istiyen Leton «Jauna strava» (Yeni akım) adlı birliğin üyesi olup, edebiyat alanına *Vaidelote* (Vesta rahibesi) [1892] adlı tarihî piyesiyle girmiş, romantik empresyonizmine toplumsal karakter vererek *Zaudētās tiesības* (Kaybolmuş haklar [1892], *Sidraba šķidràuts* (Gümüş peçe) [1904], ve *Zèltīte* (Sarışın kız) [1907] adlı piyeslerini de yazdıktan sonra *Aspazija* (Aspasia) [1923] ve *Madlienas baznīcas tuõrņa cēlējs* (Madliena kilise kulesinin yapıcısı) [1927] adlı eserleriyle yine lirik-tarihî piyes türüne dönmüştür. 1897 den beri, kadın serbestliği tarafçısı olan A. nın insanlık ve din konularını romantik bir şekilde kavrayarak yazdığı şiirlerin toplanmış olduğu *Asteru laika* (Yıldızçiçeği zamanı) [1927] ve *Dvēseles ceļuojums* (Bir ruhun gezisi) [1933] başlıklı kitapları anılmağa değer.

ASPDIN [*ǽspdin* on.], **Joseph** (1779-1855), İngiliz mucidi. Leeds şehrinde duvarcı olarak yetişmiş, duvar örmek için taşla harç yerine taşlaşan bir madde, yani şimdi çimento denilen maddeyi bulmak için yıllarca çalışmıştır. Birçok deneylerden sonra, 1811 de, Vical ve başkalardan ayrı olarak Dorsetshire'daki Portland kalkerlerinden «Portland cement» denilen çimentoyu elde etmiş, 1824 te bunun patentini aldıktan sonra, 1835 te Wakefield'de küçük bir çimento fabrikası kurmuştur. Başka yerlerde yapılan sun'î Portland çimentosu için, bugün dahi esas bakımından Aspdin'in metodu kullanılmaktadır. 1924 te çimento icadının yüzüncü yıldönümü kutlanırken Leeds şehri belediye binasında Aspdin için özel bir tören yapılmıştır (bk. ÇİMENTO).

ASPEKT (Lât. *aspectus* = görünüş, manzara), dilcilikte, fiile ait bir «gramatikal kategori» (b. bk.) olarak, iki farklı anlamda kullanılan bir terim.

1 — Dar anlamiyle, fiilde, geçmişlik şimdikilik, gelecelik gibi «zaman» (tempus) lardan ayrı olarak, «bitmişlik» veya «bitmemişlik» esasına dayanan ayırtlayıcı bir gramatikal kategori. En çok İslâv dillerinin bir özelliği olan bu esasa, bu dillerde *vid* (= görünüş, manzara; Lât. *asbectus*) denir ki, asıl «zaman» (Rus. *vremya*, Pol. *czas*, Çek. *čas*) dan, ve «kip» (siga, modus; Rus. *zalog*, Pol. *tryb*, Çek. *způsob*)ten farklıdır. Meselâ «düşmek» anlamı için, düşmenin tamamlanmış(tümlenişli, aspect accompli, perfectif, terminatif; Rus. *soverşennıy*, Pol. *dokonany*, Çek. *dokonaný*, Sırp. *dovršilni*) veya tamamlanmamış (tümlenişsiz, aspect inaccompli, imperfectif, cursif; Rus. *nesoverşennıy*, Pol. *niedokonany*, Çek. *nedokonaný*, Sırp. *nedovršilni*) olduğuna göre, masdar olarak, iki ayrı fiil aspekti kullanılır: birincisi için, Eski İslâv. *pasti* Rus. *past'*, Pol. *paść*, Çek. *padnouti*, Sırp. *pasti*, Bulg. *padna*: ikincisi (= düşmekte olmak) için de Eski İslâv. *padati*, Rus. *padat'*, Pol. *padać*, Çek. *padati*, Sırp. *padati*, Bulg. *padam*. Her iki çeşit fiilin de, türlü zamanları gösteren, ayrı ayrı çekimleri vardır. Tümlenişli(perfectif)aspekt, türlü fiil ön-ekleriyle (préverbe) de yapılabilir, meselâ Rus. *ḫodit'*'e karşılık *sḫodit'* = gitmek, Pol. *pisać*'a karsılık *napisać* = yazıp bitirmek, gibi. Bu iki esas aspekt'ten başka, İslâv dillerinde «tekrarlama» (tekerrürî, itératif, fréquentatif; Rus. *mnogokratnıy*, Pol. *czestotliwy*, Çek. *opětovací*) gösteren ve «tümlenişli», «tümlenişsiz» çeşitleri de olan bir aspekt daha vardır: meselâ Rus. *perepast'* ile *perepadat'* (veya *perepadıvat'*) = bazan düşmek; İslâv dillerinde bu aspekt genel olarak -va- ekiyle yapılır, meselâ Pol. *pisywać* = tekrar yazmak, Çek. *nosívati* = zaman zaman taşımak, Sloven. *hojévati* = gitmek itiyatında olmak, Sırp. *prodavati* = üst üste çiğnemek; Rusça misalde görüldüğü gibi, pere- (Pol. prze-, Çek. pře-) ön-eki de «tekrarlama» anlamını katar. Başka dillerde bu anlamdaki aspekt farkını göstermek için türlü yollar vardır: fiile ek getirmek, yardımcı kelime kullanmak, terkip yapmak, gibi. Tümlenişli (perfectif) fiillerin sonuç gösteren (résultatif) bir alt-bölümü de vardır. Bir «fiil ön-eki» (préverbe) yle veya bir zarfla yapılan bu türlü fiiller, «amaç ve sonuç» (résultatif-terminatif; meselâ Alm. *finden*, İng. *find* = «bulmak»a karşılık *erfinden* ve *find out* = bulup meydana çıkarmak) gösteren, «büsbütün» (exhaustif-résultatif; meselâ Alm. *brennen*, İng. *burn* = «yanmak»a karşılık *verbrennen* ve *burn up* = yanıp kül olmak) ve «zararına» (péjoratif-résultatif, détérioratif; meselâ Alm. *fallen*, İng. *fall* = «düşmek»e karşılık *verfallen* ve *fall off* = harabolmak, yok olmak) anlamlarını katan çeşitlere ayrılır. Bu değerdeki «sonuçlu-tümlenişli» (résultatif-terminatif) fiillere karşıt olarak, tümlenişli fiillerin öbür çeşidine «şimdikilik tümlenişlisi» (terminatif actuel) denir, meselâ yukarıda anılan *finden* ve *find* fiilleri.

2 — Geniş anlamiyle, yine fiile ait bir «gramatikal kategori» olarak, fiille anlatılan süreç (procès, Vorgang) in gelişme tarzındaki özellikler; yani sadece «tamamlanmış» veya «tamamlanmamış» olma farkı değil, genel olarak fiilin her bakımdan kılınış veya oluş tarzı. Bazı dilciler, özellikle Almanlarla İsveçliler, bu anlamdaki aspekt'i, dar anlamdaki aspekt'ten ayırarak (bk. A. Noreen: *Vårt språk*, 9 cilt, Lund 1903-1925, ve bunun Alm. özet tercümesi: *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, Halle 1923, s. 415-425) ona «eylem çeşidi; kılınış» (Akti-

onsart, Handlungsart, Lât. actiones verbi; bunlardan en çok kullanılan *Aktionsart*, K. Brugmann'ın icadıdır; İsveç. Handlingssätt) demişlerdir; Fransızcada ve İngilizcede ise *aspect* (İtal. *aspetto*) terimi bu «eylem çeşidi; kılınış» kavramını da içine alır.

Aspekt'in, fiile ait gramatikal kategoriler arasındaki yerini, bunları karşılaştırmakla açıklıyabiliriz. Fiile ait olup «tarz ve nevi» gösteren gramatikal kategoriler şunlardır: a — Esasta bir süreç (procès, Vorgang) gösteren fiilin bir eylem (action), bir durum (état) veya bir oluş (devenir) göstermesi, veya bir etki (affectus), bir edimleme (effet) anlatması bakımlarından *tür* (espèce) farkı: eylemli (aktif [b. bk.; «çatı» çeşitlerinden biri olan aktif'ten farklı olarak; aşağıya bk.]. verbe d'action, Tatverba; meselâ *koşmak, dövmek*, durumlu (statif, verbe d'état, Zustandsverba; meselâ *durmak, bulunmak*), oluşlu (verbum fiendi [Alm. fientisch], verbe de devenir, Verba des Werdens; meselâ *gelişmek, yaşarmak*), etkili (verbe affectif, Verba des Affizierens; meselâ *adam dövmek*), edimlemeli (verbe effectif, Verba des Effizierens; meselâ *çukur kazmak* [çukur, kazma sonucunda meydana gelir]) fiil türleri gibi. b — Fiil süreç'inin özne (fail) ve nesne (meful) ile olan ilgi çeşidini gösteren *çatı* (bina, diathesis, vox, voix, Genus): etken (aktif [b. bk.]; «geçişli» [transitif, meselâ *yemek*] ve «geçişsiz» [intransitif, meselâ *pişmek*] alt-bölümleriyle), edilgen (passif, inactif, meselâ *görülmek*), orta (medium, moyen; ve bunun «etkin» [moyen dynamique, meselâ Sanskrit. *pâcate* = kendisi için pişirir], «karşılıklı» [moyen réciproque, meselâ *görüşmek*], öze dönüşlü [moyen réfléchi, meselâ *dövünmek*] çeşitleri), oldurumlu (causatif. meselâ *pişirmek* = pişmesini sağlamak), ettirimli (factitif, meselâ *pişirtmek* = pişirmek işini başkasına yaptırmak), iki dereceli ettirimli (factitif du second degré, meselâ *pişirttirmek* = pişirmek işini birinin aracılığı ile bir başkasına yaptırmak) çatı çeşitleri gibi. c — Fiil süreç'inin icra tarzı hakkında, konuşanın ruhî durumunu anlatan *kip* (siga, modus, Aussageweise; Apollonios Dyskolos'ta *psykhike diathesis* = ruhî durum): salt bildirme (indicatif), kesinsizlik (subjonctif, conjonctif), şüphe (dubitatif). tereddüt (délibératif, hésitatif), düşünme (méditatif), tasarlama (prospectif), niyet (intentionnel), istidlâl (inférentiel), tahmin (suppositif), takdir (appréciatif), taviz (concessif), söylenti (putatif, narratif), ihtimal (probabilitif), gerçekleşebilme (potentiel, contingentiel), gerçekleşememe (fictif, irréel), beklenmezlik (improvisatoire), hayret (admiratif), dilek (optatif), niyaz (précatif), takdis (bénédictif), telkin ve teşvik (cohortatif), nasihat (hortatif, adhortatif), tembih (injonctif), hafif emir (jussif), emir (impératif), icbar (prescriptif), yasaklama (prohibitif, vétatif, interdictif), teyit (énergique), irade (volontatif, volitionnel), şart (conditionnel), besbellilik (obviatif), müsamaha (tolératif), izin (permissif), borç bilme (débitif), mecburiyet (obligatif), zaruret (nécessitatif) v. b. Bk. KİP. ç — Kip'in anlattığı indî (subjectif) düşünceler karışmadan fiil eyleminin afakî olarak (objectif) nasıl geliştiğini ve yapıldığını anlatan *aspekt*. Yunanlılarda olduğu gibi (Yunan fiilindeki *horoi* [= sınırlamalar] kavramı)' «zaman» kategorisiyle karıştırılma tehlikesi bulunan aspekt'e, eski dilcilerden G. Curtius «zaman çeşidi» (Zeitart; karşıtı: «zaman derecesi», Zeitstufe = tempus), J. Schmidt «fiil derecesi» (Verbalgrad) veya «fiil merhalesi» (Verbalstadium), K. W. L. Heyse ile R. de la Grasserie «objektif zaman» (objektives Tempus, temps objectif; karşıtı: «sübjektif zaman», subjektives Tempus, temps subjectif = bizim «zaman» dediğimiz kategori) demişlerdir, ki uygun değildir. d — Fiil süreç (procès)i, sadece kavram olarak (masdar, infinitif) adlandırılabildiği gibi, «zamansız» (atemporel) olarak her zaman, veya «zamanlı» (temporel) olarak yapıldığı anlatılabilir. *Zaman* (tempus), bir eylem veya durumun, salt olarak geçmişlik, şimdikilik, ve geleceklik («salt zamanlar», temps absolus) bakımından yerini, veya göreli olarak («göreli zamanlar», temps rélatifs), başka bir süreç anından (Zeitpunkt) önce mi (vorzeitig, antecedens), aynı zamanda mı (gleichzeitig, simultaneum), daha sonra mı (nachzeitig, succedens) yapıldığını veya meydana geldiğini gösterir. Bk. ZAMAN.

Aspekt, eylem kılınışının kesilip kesilmedigine göre ikiye ayrılır: *kesiksiz* (uniforme) ve *kesikli* (intermittent); meselâ *atmak* (kesiksiz) ile *atıştırmak* (kesikli), gibi. Kesiksiz aspekt de bir anda olup bitme veya devamlı olma bakımından iki şekil gösterir: *anî* veya *süreksiz* (momentané, instantané, ponctuel, aoristique, perfectif, accompli, telic, complete) ve *sürekli* (duratif, linéaire, cursif, progressif imperfectif, inaccompli, atelic, incomplete): meselâ *aramak* (sürekli) ile *bulmak* (anî), gibi. Iki çeşitli anî aspekt vardır: başlamasiyle bitmesi bir olan eylemleri gösteren *bulmak* (ingressif, initif, initial) ve bir anda sona eren eylemlerin sonunu anlatan *başlamalı* (perfectif, effectif, résultatif, terminatif, cessatif, finitif, final) aspekt'ler; meselâ *yola koyulmak* (başlamalı) ile *erişmek* (bitirmeli). Sürekli fiiller, bir niteliğin kazanılmasını, mevcut olmasını, veya kaybedilmesini gösteren *oluşlu* (virtuel), veya bir işin yapılmasını anlatan *edişli* (agentiel) çeşitten olabilir: meselâ *kızarmak* (oluşlu) ile *dövmek* (edişli). Oluşlu aspekt'in üç türü vardır: bir niteliğin kazanıldığını gösteren *girişmeli* (inchoatif; meselâ *yeşermek*), bir niteliğin kaybedildiğini anlatan *bırakmalı* (décessif; meselâ *soysuzlaşmak*), ve bir niteliğin mevcut olduğunu bildiren *süregelmeli* (perduratif), ki iki çeşit olur: belli bir şey olmakta devam etmeği anlatan *olmalı* (existentiel; meselâ *çasıtlamak* [Çağatayca *casuslamak*]) ile bir niteliği kendinde bulundurmakta devam etmeği gösteren *kapsamalı* (possesionnel; meselâ *parıldamak*). Edişli aspekt şu türlere ayırılır: bir şey etmeyi, bir şeyi başka bir şekle sokmayı antan *etmeli* (factitif; meselâ *ufalamak*), bir şey yapıp meydana getirmeği gösteren *yapmalı* (effectif, productif; meselâ *duvar örmek*), bir şeyle meşgul olmayı bildiren *uğraşmalı* (tractatif; meselâ *Oğuz Destanı*'nda «kuş avlamak» anlamına *kuşlamak*), birine bir şey yapmayı anlatan *etkilemeli* (affectif, attributif; meselâ *korkutmak*), birini bir şeyle techiz etmeyi gösteren *donatmalı* (équipatif; meselâ *ağaçlandırmak*), birini bir şeyden mahrum etmeği anlatan *yoksunlamalı* (privatif; meselâ *silahsızlandırmak*), bir alet veya vasıta kullanmağı bildiren *araçlamalı* (instrumentatif; meselâ *fırçalamak*) aspekt'ler. Kesikli aspekt'in başlıca iki çeşidi vardır: muntazam fasılalarla üst üste tekrarlanan eylemi anlatan *üstüsteli* (itératif, tekerrürî; meselâ *damlamak*) ile muntazam olmıyan fasılalarla veya ara sıra tekrarlanan eylemi gösteren *yinelemeli* (fréquentatif; meselâ *debelenmek, tepreşmek*) aspekt'ler. Tekrarlamak kavramı şiddet kavramaına yakın olduğu için şiddet gösteren *yeğinlemeli* (intensif; meselâ *şaşalamak*) aspekt, bunların bir çeşidi sayılır; zıddına *hafiflemeli* (diminutif; meselâ *gülümsemek*) aspekt denir. Bu aspekt'lerin birçoğu bazı dillerde fiillere özel ekler getirmekle

yapılır: meselâ Gotça *wakan* = uyanmak, *gawaknan* = uyanmağa başlamak (inchoatif), Lât. *calere* = sıcak olmak, *calescere* = ısınmak (terminatif); *dicere* = söylemek, *dictitare* = söyleyip durmak (itératif); *iacere* = atmak, *iactare* = fırlatmak (intensif); *edere* = yemek, *esurire* = yemek istemek (désidératif); *sorbere* = içmek, *sorbillare* = yudum yudum içmek (diminutif); *stare* = durmak, *sistere* = durdurmak (causatif), gibi. Samî dillerdeki fiil kalıplarının birçoğu da modal aspekt'ler anlatır: meselâ Arap. *ḳaṭṭaʿa* = parçalamak (intensif), *ḳātaba* = birine yazmak (applicatif), *ḳātala* = öldürmeğe çalışmak (conatif), *taʿāma* = kör gibi görünmek (apparitionnel), *istaġfara* = af istemek (désidératif), *istaḥsana* = güzel saymak (considératif), v. b.

Yukarıdaki misallerde filler hep masdar şeklinde alınmıştır, çünkü asıl aspekt'in fiil masdarında mündemiç bulunması gerekir. Böyle olmakla beraber, fiilin çekime uğramış şekillerine de aspekt kavramı karışmış bulunuyor. Bunun sebebi, dilleriin oluşumu çağında, aspekt'in «zaman» yerini tutmuş olmasıdır. Bunu, türlü dillerin bugünkü durumundan anlıyoruz. Meselâ, Samî dillerde «zaman» yerine genel olarak «tamamlanmışlık» (mazi, perfectum; meselâ İbran. *ḳatal*, Arap. *ḳatala* = öldürmüştür) ve «tamamlanmamışlık» (muzari, imperfectum; meselâ İbran. *yiḳṭōl*, Arap. *yaḳtulu* = öldürür, öldürüyor, öldürecek) farkı vardır, ki aspekt esasına göredir. Lâtin gramercilerinden Varro da «zaman»ları, aspekt gösteren iki sınıfa ayırmıştı: infectum (= tamamlanmamış) ve perfectum (= tamamlanmış). Hamî-Samî, Sumer, Ural dil aileleriyle birçok Afrika dillerinde, Hint-Avrupa ailesinin de Eski Hint-İran, Klâsik Yunan, eski Ermeni ve Balt-İslâv kollarında «zaman»dan ziyade aspekt esası hakimdir. Bundan dolayı, yer yer bu iki esas biribirine karışmış bulunuyor; hattâ «zaman»lar aspekt bakımından («zaman aspekti», aspect temporel) ele alınabilir. Meselâ, her ikisi de «geçmişlik»e ait olduğu halde, «geçmişte şimdikilik» (hikâye hal, imparfait; meselâ *geliyordum*) sürekli, «-di'li geçmiş zaman» (şuhudî mazi, passé déterminé; meselâ *geldim*) ise süreksiz aspekt'tedir; «geçmişlik»e ait olan «-miş'li geçmiş zaman» (naklî mazi, parfait; meselâ *gelmişim*) de bitmişlik espekt'ini gösterir. Yine «geçmişlik» sınıfından olan «hikâye naklî mazi» (plus-que- parfait indéterminé; meselâ *gelmiştim*) belirtmesiz (indéterminé), «hikâye şuhudî mazi» (plus-que-parfait déterminé; meselâ *geldi idim, geldimdi*) ise belirtmeli (déterminé) aspekt'tedir. «Geniş zaman» (muzari, atemporel; meselâ *giderim, giderdim*) da yerine göre alışkı (consuétudinal, habitatif; meselâ *gözlük kullanmam*) veya olagelirlik (usitatif; meselâ *güneş doğudan doğar*) aspekt'ini gösterir. Bunlar ve bütün «şimdikilik»(hal, meselâ *gidiyorum, gidiyordum*) zamanları sürekli (duratif, actuel) aspekt'te olurlar. Birçok dillerde, şekil bakımından «geniş zaman»dan farklı olmıyan «şimdikilik» (présent) aynı zamanda alışkı-olagelirlik aspekt'ini de içine alır, meselâ Fr. *je joue*, Alm. *ich spiele* = oynarım, oynıyorum. «Geleceklik», aspekt bakımından genel olarak «tamamlanmamış» (imperfectif; meselâ *geleceğim, gelecektim*) olursa da, «tamamlanmıs» (perfectif; meselâ *gelmiş olacağım*) şekilleri de vardır. Bazı dillerde «geri zaman» (praeteritum), zaman bakımından iki değerde olduğu için, aspekt bakımından hem «tamamlanmış», hem «tamamlanmamış» olabilir, meselâ İng. *I played*, Alm. *ich spielte* = oynadım, oynardım, gibi. Akkad dilinde «toktamalı» (permansif, statif) denilen «zaman aspekti», öbür Samî dillerdeki «mazi» yerine kullanılır ve tamamlanmışlık'ta devamı gösterir, meselâ *şakin* = konulmuştur ve bu durum devam ediyor, *şabit* = tutulmuştur ve bu durum devam ediyor. Bazı dillerde «imek, olmak» fiili bile aspekt'e göre türlü şekiller alır, meselâ İr'cede *is fuar an sneachta* (= kar soğuktur; [*is fuar* = -dır]) sürekli aspekt'tedir, çünkü kar daima soğuk olur, *tá fuar an lá* (= gün soğuktur; [*tá fuar* = -dır]) süreksiz aspekt'tedir, çünkü bütün günler soğuk olmaz, *bíonn fuar an geimhreadh* (= kış soğuktur; [*bíonn fuar* = -dır]) da olagelirlik aspekt'indedir, çünkü bazan kış soğuk olmıyabilir. Birçok dillerde, fiilin yalın masdarı süreklilik, fiil ön-eki (préverbe) ile türetilmiş masdarlar da süreksizlik aspektinde olur, meselâ Sanskrit. *tar-* = geçmekte olmak, *san-tar* = geçmek, Yunan. *thnēskō* = ölmekteyim, *apo-thnēskō* = ölürüm, Lât. *facio* = yapmaktayım, *con-ficio* = tamamlarım, F. *loger* = barındırmak, *dé-loger* = yerinden çıkarmak, Alm. *denken* = düşünmek, *ge-denken* = hatırlamak, İng. *fall* = düşmek, *be-fall* = vuku bulmak, Litvan. *darýti* = yapmak, *pa-darýti* = yapıp bitirmek, Rus. *bití* = vurmakta olmak, *u-bití* = öldürmek. Bunlar, belirtmeli (déterminé) ve belirtmesiz (indéterminé) olma bakımından da ele alınabilir, meselâ Fr. *mener* (= kendi kendine sürmek, «hayat sürmek» gibi; belirtmesiz) ile aynı kökten *amener* (= birini belli bir yere götürmek; belirtmeli) gibi. Fiil ön-eki (préverbe) yle türetilmiş fiiller aspekt bakımından ele alınabilirse de, bunlardaki anlam, kökteki anlama bakarak çok kere esaslı bir değişikliğe uğradığı için, bunlar birer ayrı fiil sayılır: meselâ, Lâtince *spec-* (= bakmak) kökünden Fr. *inspecter* = teftiş etmek, *expecter* = beklemek, ummak; Germence *gĕb-* (= vermek) kökünden Alm. *aufgeben* (İng. *give up*) = vazgeçmek, *eingeben* (İng. *give in*) = baş eğmek; İslâvca *hod-* (= gitmek) kökünden de Rus. *rasḥodit'sya* = harcamak, *naḥodit'* = bulmak, gibi

Birer özel şekli olan «olumsuzlama» (négatif; meselâ *gitmemek*) ile «son verme» (cessatif; meselâ Amerika'daki Fox dilinde *pyäwᵃ* [= geliyor] dan *poni-pyäwᵃ* = artık gelmiyor) yi bir tarafa bıraktıktan sonra aspekt esasının «zaman» dan başka kip (modus) ve çatı (vox) ile de karışmış olduğunu görürüz. Meselâ Türkçede «o'mak»la yapılan («etmek» le yapılanlar: «bileşik fiil», verbe composé) ve «karmaşık» (mudil, verbe complexe) veya «dolaylamalı» (verbe périphrastique) denilen fiillerin bir kısmı sadece aspekt ve zamanla ilgilidir: *gider olmak* (başlama, aspect inchoatif), *gitmiş olmak* (bitirme, aspect antérieur), *gidiyor olmak* (sürerlilik, aspect duratif); bir kısmı da objektif eylemden başka, kip'te olduğu gibi, sübjektif düşünce de anlattığı için, «kip aspekti» (aspect modal) de gösterir: meselâ *gidecek olmak* (niyet ve davranma, aspect intentionnel) gibi. «Betimlemeli fiil» (tasvirî fiil, verbe descriptif) denilen sınıf da böyledir. Bazıları sadece aspekt'le ilgilidir: meselâ *çıkıvermek* (tezlik, tacilî, hâtif), *yazıvermek* (kolaylık, teshilî, facilitatif), *düşeyazmak* (yaklaşma, mukarebe, approximatif), *yazadurmak* veya *yazıp durmak* (devam, istimrar, persistantiel), *kullanılagelmek* (süregelmeli, perduratif), gibi; bazıları da sübjektif düşünce de anlatır ve bu bakımdan birer «kip masdarı» (infinitif modal) sayılabilir: *gidebilmek* (imkân, izin veya iktidar; possibilitif, permissif, verbe de pouvoir), *görememek* (imkânsızlık. impossibilitif), *gideceği* veya *gidesi gelmek* (gerekirlik, nécessitatif), *susamak* (arzu, désidératif), *küçümsemek* (addetme, considératif), *baka kalmak* (inkisar, déceptif), *bil-*

mezlikten gelmek (Arap. *tecahül;* yapmacık, apparitionnel), *yazacağı tutmak* (beklenmedik arzu, désidératif imprévu), gibi. Bir amaç için çalışmayı veya çabalamayı (conatif, coactif; meselâ Lât. *parare* [= doğurmak] ye karşılık *parturire* = doğurma çabasında olmak, Arap. *ḳatala* [= öldürmek] ya karşılık *ḳātala* = öldürmeğe çalışmak), konuşana yönelmiş olmak (ventif; meselâ Akkadcada *illik* [= gitti] e karşılık -m ekli *illikam* = geldi, *iskun* [= koydu] a karşılık *işkunam* = benim için koydu), maksat belirsizliği (réservatif; meselâ Hindistan'daki Muṇḍā ailesinden Santālī dilinde *dal* [= vuracak] dan *dal-ka* = belli olmıyan bir maksatla vuracak, belki öldürecek), birinin yararına (bénéfactif, accomodatif, applicatif, indirectif; meselâ Amerika'daki Tübatulabal dilinde *wïci-n-anat* = onun için pişiriyor) veya zararına (détérioratif; Amerika'daki Taënsa dilinde *hāl-i-wove-r-i-jehōnî* = aleyhimde konuşuluyor) aspekt'ler de sübjektif durum gösterdiklerinden dolayı, modal sayılmalıdır.

Fiilin «çatı» (bina, voix)siyle, yani özne (fail) - fiil münasebetiyle ilgili aspekt'ler vardır. Asıl çatılardan sayılan karşılıklık (müşareket, réciproque; meselâ *vuruşmak*) ve öze dönüşlülük (mutavaat, reflexif; meselâ *dökünmek*) ten başka, beraberlik (comitatıf; meselâ Amerika'daki Takelma dilinde *lōᵘ* [=oynamak] dan *lōᵘl-agwaεn* = onunla oynıyorum), işbirliği (coopératif, contributif; meselâ Amerika'daki Siuslaw dilinde *nïctc-* [= cenk etmek] ten *nïc'tcat'aᵘx* = başkasına karşı yanyana çarpışmak), üleştirme (tevziî, distributif; meselâ Türkçe *bekleşmek*) anlatan aspekt'ler bu sınıftandır. Bk. FİİL.

ASPELIN, Juhana Reinhold (1842 - 1915), Fin arkeoloğu. Helsinki üniversitesinde profesör, akademi üyesi, aynı zamanda da «devlet arkeoloğu» (valtionarkeolog) olmuştur. Başlıca dil ve etnografya ile uğraşan Fin-Ugor Kurumu (Suomalais - Ugrilainen Seura) ile Fin Arkeoloji Kurumu (Suomen Muinaismuistoyhdistys) nun kurucularındandır. Fin-Ugor boylarının eski kalıntılariyle folklorunu araştırdıktan başka, M. A. Castrén ile O. Donner'in yolundan giderek Türk-Altay eskilikleriyle de ilgilenmiştir. 1890-1891 de yazı stampajı amaciyle Yenisey ve Orhon yazıtları alanına gönderilen ve V. Thomsen'in bu yazıtları çözmesini kolaylaştıran Fin heyetinin öncüsü olarak, Aspelin, arkeoloji kurumu adına 1887-1889 yıllarında yukarı Yenisey dolaylarını arkeoloji bakımından araştırmağa giden üç ilmî seferi idare etmiştir. Altay'larda M. A. Castrén'in dil bakımından 1850 sıralarında incelediği Açinsk ve Minusinsk çevresinde, Aspelin daha sonra, Kızılkaya v. b. mevkilerdeki kayalar üzerinde kazılı bulunan eski Türk resimlerini (petroglifler: insan ve kıyafet şekilleri, atlılar, harb aletleri, v. b.) incelemiş, ve buluşlarını *Types des peuples de l'ancienne Asie Centrale* (Eski Orta Asya halkı tipleri) adlı makalesinde yayımlamıştır («Journal de la Société Finno-ougrienne» dergisinde, cilt VIII, yıl 1890, s. 124-134). Öbür yazıları başlıca Fin arkeoloji kurumu dergisi («Suomen Muinaismuistoyhdistysken Aikakauskirja») ile Fin müzesi dergisi («Suomen Museo»)-nde çıkmıştır.

ASPENDOS, eski Anadolu'nun Pamphylia bölgesinde bir kasaba; örenleri Eurymedon (Köprüsuyu) ırmağının sağ kıyısında ve denize döküldüğü yerden az bir mesafede bulunan Balkız köyünün yanında bulunmaktadır. Kasaba,

ASPENDOS: tiyatro

Argos kolonicileri tarafından kurulmuş, bununla beraber, Hellen karakterini taşımadığı ve anavatanla sıkı münasebetlerde bulunmadığı belirtilmiştir. A., Anadolu'nun diğer iç kasabaları gibi İran şahı Dareios I. tarafından zaptedilmişti. Kasaba, gemilerin yüzmesine müsait büyük bir ırmak kenarında olduğu ve arkasında verimli bir ova ile ormanlı dağlar bulunduğu için nüfusu ve serveti az zamanda çoğalmıştır. Nümizmatlar, A. ta basılmış en eski gümüş paraların M. Ö. V. yüzyıla ait olduklarını söylerler. A., Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Büyük İskender tarafından zaptedildikten sonra, Diadokh'lar arasında çıkan harbler sırasında, bir zaman için Ptolemaios'larının egemenlikleri altına girmişti. Sonradan Bergama devletine katılmış, M. Ö. 133 te bu devletin son kıralının vasiyeti üzerine Roma'nın egemenliği altına girmişti. Roma İmparatorluğu'nda, Anadolu'nun en zengin ve en ilerlemiş bir kasabası olduğu, A. un şimdiki büyük örenlerinden anlaşılmaktadır.

ASPENDOS: köprü

Kasabanın en yüksek yerinde bir pazar, çok iyi korunmuş büyük bir tiyatro ve kasabanın içme suyunu sağlıyan çok büyük kâgir suyolu yapıları vardır. Hıristiyanlık devrinde kasaba Primopolis adiyle de anılmış ve bu devirde piskoposluk merkezi olmuştu. Nehir ağzının kapanması yüzünden gemiler giremez olduktan sonra A. eski önemini kaybetmiştir. Kasabanın kesin olarak ne zaman bırakıldığı bilinmiyor.

ASPER, Hans (1499 - 1571), İsviçre'li ressam ve minyatürcü. Zürich'te doğmuş ve ölmüştür. Holbein'dan sonraki devrin en çok eser bırakan portre ressamlarından biridir.

ASPERGİLLUM, midyeler (Lamellibranchiata) takımına bağlı klavagellide (Clavagellidae) familyasının bir cinsi. Bu cinse aynı zamanda *Brechites* cins adı da verilir. İki ince körelmiş ve birbirine eşit olan kabuğu hayvanın etrafında bulunan uzun kireçten yapılmış bir boru ile kaynaşmıştır. Bu kireçli ve bazen kumlarla örtülü kabuğun ön ucu delikli bir safiha halindedir ve arka ucu kapalı değildir. Ön uciyle kuma dikine gömülü olarak yaşarlar. Daha ziyade sıcak denizlerde yaşarlar. *A. javanum* adlı türü Hint Okyanusu'nda ve *A. agglutinans* adlı türü Avusturalya'a yaşar. Pliyosen'de yaşamış fosil türleri de vardır.

ASPERGİLLUM

ASPERGİLLUS, aspergillase (Aspergillaceae) familyasından 10 kadar türü yetişen bir küf mantarı cinsi. Hususiyle meyva ekmek ve kurutulmuş kolleksiyon bitkileri üzerinde çok raslanan *Aspergillus (Eurotium) herbaceum* türü, musallat olduğu şeyin üzerini, keçe gibi birbirine girmiş boru gibi emeçleri ile örter. Kısa bir zaman sonra bu emeçlerin konidi taşıyıcısı denilen şişkince uçları üzerinde, tespih taneleri gibi üst üste dizilmiş spor teşekkülleri meydana getirir. Bu zamanda mavi yeşilimtrak renkte görünen mantar, yaşlandıkça çok küçük, şişkince, yuvarlak üreme organları hasıl ederek rengi sarımtrak olur. Meydana getirdiği özel diyastaz dolayısiyle *A. oryzae* türünden Japonya'da Sake adı verilen bir çeşit pirinç şarabı ve keza soya fasulyasından yemek salçası imalinde faydalanırlar. *A. fumigatus* türü ise, dışkulak, hançere ve dil üzerinde bir bir çeşit hastalık yapar.

ASPERGİLLUS

ASPERJİLİN (Aspergilline), 1945 yılında Sovyet bilginlerinden Prof. N. Krasilnikov tarafından keşfedilen bir ilâç. Bir küf mantarı cinsi olan *Aspergillus* türlerinden, *Aspergillus niger*'den elde edilir. Penisilin'nin etki yapamadığı mikroplar (gram almıyan basiller) üzerinde A. in etkisi görülmektedir; bu bakımdan, penisiline yeğ sayılan bir ilâçtır. Barsakta hastalık yapan, dizanteri, kolera gibi hastalıkların âmilleri üzerine etki yapan difteri basilinin üremesini kuvvetle önlediği de anlaşılmıştır.

Kap içinde ve canlılar üzerinde yapılan deneylerde verem basillerine de etki yaptığı görülmüştür. A. deki mikropları öldürücü (antibiyotik) hassanın, terkibindeki kojik asit (kojic acid) ten ileri geldiği sanılmaktadır.

ASPERJİLİK ASİT (Aspergillique acide), 1940 yılında White tarafından keşfedilen bir asit. A. asit, *Aspergillus flavus* kültürlerinde husule gelen mikropları öldürücü (antibiyotik) bir maddedir. Bir hidroksil grupunu havidir ve bu suretle asit vasıflıdır. Kristal şekilde elde edilmiştir. Formülü $C_{12}H_{20}N_2O$ dir. Hararete dayanıksızdır. Alkol, eter, asetonda kolay erir, petroleum eterde erimez. A. asit aşağı hayvanlarda şırınga yoliyle toksiktir ve insanlarda tedavi maksadiyle kullanılmamıştır. Cerahat yapan mikroplara ve daha bir çok mikroplara karşı bir dereceye kadar etki yapar. Gazlı gangren âmillerine ve kap içinde (in vitro) verem basiline de etki yapmaktadır.

ASPERMİ (Aspermie, Aspermatisme), ersuyu (meni) (b. bk) yokluğu. Ersuyu yapmak veya dışarı atmakta güçlükle kendini gösteren bir sendromdur. Erbezi (husye) doğuştan gelişmemiş olur, yahut sonradan hastalıklar sebebiyle vazife göremiyecek hale gelir veya ameliyatla çıkarılırsa A. olur. Hipofis böbreküstü, kalkansı bezlerine ait salgıların yetmezliği; erbezilerin kabakulak belsoğukluğu, frengi, verem gibi hastalıkları aspermi sebepleri arasındadir. Ersuyunun dışarı atılmaması ersuyunun içinde birikliği ersuyu keselerinin vazife görememesinden yahut meni yollarındaki engellerdendir.

ASPERSİYON (Aspersion); bk. VAFTİZ

ASPERUGO, hodangiller(Borraginaceae)den, Avrupa, Türkiye ve Orta Asya'da sade *A. procumbens* adında bir türü yetişen otsu bir bitki cinsi. Bir yıllık olan bu bitki bizde sulu hendek kenarlarında, nadaslarda çok bulunur. Sürgünü yatık, yaprakları uzunca kürek şeklinde, çiçekleri küçük ve açık mavi renklidir.

ASPİDELAPS, yılanların kolubride (Colubridae) familyasının bir cinsi. Boyları bir metreden kısa olan bu zehirli yılanların vücutlarının üst tarafı sarımtrak külrengi, alt tarafı ise sarımtraktır. Boyun bölgesinde siyah şeritler vardır. Güney Afrika'da yaşarlar.

ASPİDİOTUS, rinkotlar (Rhynchota) ın Homoptera alt-takımına bağlı koşniller (Coccidae) familyasının bir cinsi. Kendilerini bitkilerin gövde ve dalları üzerine tespit ederek bunların özsuyunu emmekle geçinirler. Zararlı hayvanlardandır. Memleketimizdede vardır. Sarı kırmızımtrak ve 0,5-2 mm büyüklüğünde olan hayvanlardır. *A. rosae* güllerde, *A. hederae* zeytinlerde ve turunçgillerde, *A. pini* çam ağaçlarında yaşar.

ASPİDİSKA (Aspidisca), bir hücreli hayvanlardan haşlamlılar (Ciliata) sınıfının hipotrika (Hypotrika) takımına bağlı aspidisside (Aspidiscidae) familyasının bir cinsi. Safiha şeklindeki vücutlarının üst tarafı kubbeli, alttarafı düzdür. Karın tarafında kirpikler vardır. Tatlı su ve denizlerde yaşarlar. *A. lynceus* türü daha çok tatlı suda ve *A. lyncaster* denizde yaşar.

ASPİDİSKA

ASPİDİSTRA

ASPİDİSTRA (Aspidistra), zambakgiller (Liliaceae) den Himalaya'dan Japonya'ya kadar olan bölgelerde 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Vatanı Güney Japonya olan *A. elatior* (= *Plectogyne variegata*) türü, gövdesiz otsu bir bitki olup, toprakyüzünde sürünen kalın bir ana kökü vardır. Çiçekleri zor farkedilecek kadar küçüktür. Fakat uzunca mızrak şeklindeki koyu yeşil veya beyaz çizgili güzel yapraklarından dolayı camekân ve odalarda çok yetiştirilen makbul bir süs bitkisidir. Üretilmesi köklerinin parçalanmasiyle olur. Serin ve az ışıklı odalarda da kolayca yetişir.

ASPİDİYUM (Aspidium), polipodiyase (Polipodiaceae) den, çoğu sıcak memleketlerde yetişen bir eğreltiotu cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin toprak yüzünde sürünen çok kısa bir kök sapı (rhizom) ve saçak gibi kökleri vardır, Yaprakları tüy gibi dilimli dilimlerin alt yüzündeki spor topluluklarının (sorie) üzeri peçeli veya peçesiz, peçeler böbrek şeklinde veya yuvarlaktır. *A. filix mas* ve *A. lonchitis* gibi bazı türlerine yurdumuzda orman altlarında, kaya diplerinde, sulak ve gölgeli yerlerde çok raslanır. Erkek eğreltiotu denilen *A. filix mas*'ın kök saplarından şerit dökmeğe karşı bir çeşit ilaç yapılır. Birçok türleri sıcak camekân ve serlerin makbul süs bitkileridir.

ASPİDİYUM

ASPİDOGASTER, yassıkurtlar (Platyhelminthes) sınıfının *Trematodes* takımından *Aspidogastridae* familyasına bağlı bir cinsi. Vücutlarının üst tarafı kubbeli, alt tarafı düzdür. Ön kısmı boyun şeklinde uzamıştır. Vücudun arka ucunda, karın tarafında vantuz sıraları taşıyan safiha vardır. *A. conchicola* adlı türü *Anodonta* ve *Unio* gibi tatlı su midyelerinde parazit olarak yaşar *A. limacoides* türü de tatlı su balıklarında parazittir.

ASPİDOSERAS (Aspidoceras), fosil yumuşakçaların Ammonitler (b. bk.) grupundan aspidoseratide (Aspidoceratidae) familyasına bağlı bir cinsi. Kabuğunun kıvrımları üzerinde bir veya iki sıralı çıkıntılar (Tüberküller) vardır. Jura devrinin ammonitidir (Dogger-Alt Kretase). *A. acanthicum* adlı türü Kimmeridge'in Acanthicus tabakaları içinde bulunmuştur.

ASPİDOSİPERMA (Aspidosperma), aposinase (Apocynaceae) den Amerika'nın sıcak bölgelerinde 45 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Arjantin'de yetişen *A. quebracho blanco* türü bir ağaç olup, kerestesi beyaz rekli ve çok sert olduğundan makbuldur. Kabuğunda az miktarı solunum merkezini uyarıcı, çok miktarı ise kalb için zehirli Quebrachin, Aspidospermatin, Aspidosamin gibi çeşitli alkaloidler bulunduğundan tıpta nefes darlığına karşı «extrait de fluide» şeklinde az miktarda kullanılır.

ASPİDURA, fosil derisidikenliler (Echinodermata) in yılanyıldızları (Ophiuroidea) gurupundan bir cinsi. Yıldız şeklindedir. Kolları kısa ve yassıdır. Ağızın etrafında beş ağız safihası vardır. Triyas fosilidir.

ASPINWALL, [*æspinwɔl* ok.], Panama'da Colón şehrinin eski adı (bk. COLÓN).

ASPİRASYON (Aspiration, Lât. *adspirare, aspirare: ad* = ... e doğru, *spirare* = solunmak. üflemek) [Dil.], dışaverişli soluk (souffle expiratoire) şeklinde çıkan ses. Bu kelime başka yerlerde, meselâ *aspiratör* (aspirateur) şeklinde, «soluğu içe çekme, emme» anlamına gelirse de, buradaki terim anlamı bunun tersinedir; yani aspirasyon, üç sınıfa ayrılan fonemlerin «soluk sesleri» (Atemlaute [veya Spiratae, ki f, s gibi «sızıcı» konsonları adlandırmağa yarıyan «fricatif» ve «constrictif» deyimlerinin anlamdaşı olan «spirant» terimiyle karıştırılmamalıdır; aspirasyon «spirant» olabilir, fakat her «spirant» aspirasyon değildir]; öbür ikisi: 1 —«Emme sesler» [Sauglaute, Avulsivae], 2 – «Fırlatma sesler»[Wurflaute, Iactivae]: a – injectif'ler, b – disjectif'ler, c — ejectif'ler; bk. R. Stopa: *Die Schnalze, ihre Natur. Entwicklung und Ursprung*, Kraków 1945, s. 1-38) nin «dışaverişli» (expiratoire; öbürü: «içeçekişli» [inspiratoire]) bölümüne ait bir fonetik olaydır, ve daima sürekli (continue, duratif, Dauerlaut) dır; fonetikte genel olarak H işaretiyle gösterilir.

Aspirasyon türlü şekillerde olur. Bir çeşidinde, solunumda olduğu gibi, gırtlaktaki soluk deliği (mizmar, glotte) «hohlama açıklığı» (Blaseöffnung) denilen derecede açık tutulur, ses kirişleri sürtünme yapamıyacak bir şekilde biribirinden uzaklaşır ve kuvvetli bir soluk (souffle, Blase, puff) çıkar. Ötümsüz (sourde) bir vokal değerinde (aspiration vocalique, tonloser Vokal) olan, yazıda h, fonetikte de h^2 işaretiyle gösterilen bu sese, türlü bakımlardan, «soluk» (Hauch, breath), «soluk sesi» (Hauchlaut), «hohlama» (Blase, puff), «hafif veya yumuşak soluk» (leiser Hauch, spiritus lenis), bazı kere de «perspirasyon» (Perspiration) denir. Aspirasyonun başka bir çeşidinde, soluk deliği «soluk daraltısı» (Hauchenge) denilen derecede daraltılır (ki bu daraltı, asıl «sürtünme sesleri» [fricatif]ndeki daraltıdan daha geniştir), ses kirişleri sürtünme yapabilecek bir şekilde biribirine yaklaşır, ve soluk bu kirişleri titretmeden fakat onlara sürtünerek, «hışlama soluğu» olarak çıkar. «Gırtlak deliği ötümsüz sürtünnme sesi» (fricative glottale, Kehlkopfreibelaut) değerinde olan, yazıda yine h, fakat fonetikte h^1 işaretiyle gösterilen bu sese, yine yerine göre ve türlü bakımlardan, «soluk gürültüsü» (Hauchgeräusch), «sürtünmeli soluk» (souffle frotté), «kuvvetli veya sert, kaba soluk» (starker Hauch, spiritus asper) denir. Bu fonemin çıkışında eğer ses kirişleri titrerse, ozaman aspirasyon ötümlü olur (h sonore), meselâ İngilizce *behind* (= arkada) kelimesinde olduğu gibi; fonetikte bu ses siyah **h** yazısiyle veya $\hat{h}$ işaretiyle gösterilir. Bu «gırtlak» (larynx) veya «gırtlak

deliği» (glotte) h'lerinden başka, ses yolunun yukarı kısımlarında boğumlanan ve asıl «sürtünmeli» (fricatif, Reibelaut) veya «daraltılı» (constrictif, Engelaut) denilen fonemler sınıfına giren h'ler de vardır, ki aspirasyon sayılmaz. Bazı dillerde, meselâ Arapça'da bulunan ve yutak (pharynx)-tan çıkan «tumturaklı» (mudbık, emphatique) h sesi, baskılı (gepresst) bir h'dir; Arapçada ح, transkripsiyonda da ḥ harfiyle gösterirler; fonetikteki işareti h̄'dir. Samî dillerde, «dilcik sürtünme sesi» (fricative uvulaire) olan خ için, transkripsiyonda ḫ, fonetikte de χ veya ʁ işareti kullanılır. Birçok dillerde bulunan «ard-damak sürtünme sesi» (fricative vélaire), Almancadan alınma «ach-Laut» terimiyle adlandırılır; fonetikteki işareti x'dir. «Ön-damak sürtünme sesi» (fricative prépalatale) olan «ich - Laut» da fonetikte ç işaretiyle gösterilir. Bu h'lerin hepsi de ötümsüz (sourd) dür; ötümlü (sonore) karşılıkları ġ (ƒ̇) tipindedir.

Ses niteliği bakımından vokal (Sonorlaut, Resonant) lerle «gürültülü ses» (Geräuschlaut, Insonant) ler arasında yer aldığı için «vokalimsi» (Vokaloid) denebilen aspirasyon, vokallerden evvel geldiği zaman «vokal aspirasyon» (aspiration vocalique; meselâ Lât. *honor* [= şeref]) denir. Bir kelimeyi bu çeşit h ile başlamanın adı «soluklu başlama» (gehauchter Einsatz), bitirmenin de «soluklu bitirme» (gehauchter Absatz) dir. Aspirasyon, konsonlara katıldığı zaman «konson aspirasyonu» (aspiration consonantique; meselâ Lât. *chronica* [= vakayiname]) adını alır; başka bir fonemin evveline gelen aspirasyon'a da «ön - aspirasyon» pré-aspiration) adı verilir. Kelimenin başında (meselâ *hangi*) veya ortasında (meselâ *ahşap*, Alm. *Wilhelm*) bulunduğuna göre de «başta aspirasyon» (aspiration initiale) veya «iç aspirasyon» (aspiration médiane ou intérieure) terimleri kullanılır. Yunanca'da vokal veya r sesi ile başlıyan kelimelerin başına (r'nin üstüne), h'li okunup okunmıyacağını gösteren bir «soluk» (Yun. pneuma) işareti konur. H'siz okunacağını gösteren «yumuşak soluk» (esprit doux, spiritus lenis, Yun. hē psilē) un işareti, şimdi, ', h'li okunacağını bildiren «sert soluk» (esprit dur, spiritus asper, Yun. hē daseia) un işareti de ʻ dir; meselâ *'onoma* (onoma ok. = ad), *ʻOmēros* (Homēros ok.), *rʻēma* (rhēma ok. = fiil), gibi. Bk. SPIRITUS LENIS, ve SPIRITUS ASPER.

Türk ve genel olarak Altay diyeleklerinde, h esaslı bir fonem değildir. Eski Moğolcada kelime başlarında bulunan h'ler sonradan düşmüştür. Eski Moğol. *hüre*, Yeni Moğol. *üre*, Türk. *üre*-(mek), gibi; bk. P. Pelliot: *Les mots à H initiale aujourd'hui amuie, dans le Mongol des XIIIe et XIVe siècles* («Journal Asiatique» dergisinde, cilt CCVI, yıl 1925, s. 193-203). Moğolcadaki bu h, Ana Altaycada p > ph > h değişimiyle meydana gelmiştir, yukarıdaki Moğol. *hüre* kelimesine bakarak daha eski olan Gold Tonguzcası *puri*, Mancu *furi*, gibi (G. J. Ramstedt 1916, N. Poppe 1917, A. Sauvageot 1930). Eski Türkçe (Kök Türk, Uygur)de h fonemi bulunmadığı gibi, Çuvaş Türkçesinde ve daha birçok diyeleklerde de yoktur. Böyle olmakla beraber, bazı diyeleklerde, başka seslerden olma veya sonradan türemiş olarak yer yer görülmektedir. Yakut Türkçesinde (bk. W. Radloff: *Die jakutische Sprache*, Petersburg 1908, s. 14), vokaller arasında s > h değişimi vardır: *usuk* > *uhuk* (= son), *sāsım* > *sāhım* (= yaşım), *asabın* > *ahabın* (= açarım). Karagas Türkçesinde k > h değişimi kuralının sonucu olarak *helin* (< *kelin* = gelin), *hul* (< *kul*), Başkurt Türkçesinde de s > h değişimi kuralına uyarak «söyledi» anlamına *hüiledi* (< *süiledi*; *thüiledi* şekli de vardır), «atası» anlamına da *atahı* (veya *atathı*) tipinde kelimelere, Azerî Türkçesinde *eğer* > *yeher* (= eyer) misalinde görüldüğü gibi g > h, Türkiye Türkçesinde *kangı* > *hangi*, *kaçan* > *haçan*, Kırım Türkçesinde de *kanda* > *handa* (= nerede?), *kandan* > *handan* (= nereden?) misallerinde beliren k > h değişimleri vardır. Tarancı Türkçesinde *höl* (< *öl* = ıslak), *hasa* (< *asa*) misallerinde görüldüğü gibi öne takılı (prothétique) bir h'ye, yine bu diyelekte *hula*- (= havlamak) gibi ses taklidine dayanan bazı kelimelerde de yansıma (onomatopée) h'sine raslanmaktadır. Yansıma h'si Türkiye Türkçesinde de (*havlamak*, *ahlamak*, *hıçkırık*, *haykırma*, *homurdanma*, v. b.) bulunduğu gibi, öne takılan h de birçok diyeleklerde vardır. *Divan-ü lûgat-it-Türk*, XI. yüzyılda Ḫotan ve Kençek diyeleklerinde *ata* yerine *hata*, *ana* yerine de *hana* söylendiğini kaydetmiştir. Bazı Orta Asya diyelekleriyle Azerî Türkçesinde *ürkmek* yerine *hürkmek*, *ürkü* yerine de *hürkü*, Anadolu Türkçesinde *ayva* yerine *hayva*, *öbek* yerine *höbek*, hattâ genel Türkiye Türkçesinde *öyük* veya *üyük* (*üymek* = toplamak, yığmak) yerine *höyük* ve *hüyük* kullanılmasına karşılık, bazı diyeleklerde (İrtiş diyelekleri, Baraba, Kırgız) de yabancı asıllı kelimelerin h'si düşmüştür, meselâ Kırgızcada *hak* yerine *ak*, *hal* yerine *ēl*, gibi. Arapça ile Farsça gibi yabancı dillerden alınma h'li kelimeler, hususiyle Batı Türk diyeleklerinde (Volga diyelekleri, Kırım Türkçesi, Azerî, Türkiye Türkçesi) çoktur, *Allah*, *hesap*, *cehennem*, gibi. Bizde, bu dillerden alınma kelimelerdeki ḥ, ḫ sesleri İstanbul ağzında h'ye çevrilmiştir, *ḫoca* (< χᵛā-*ceh*) > *hoca*, *ḥalka* > *halka*, gibi. Türkiye Türkçesinde şimdiki h, yerine göre, soluk yani vokal aspirasyon (aspiration vocalique; meselâ *hiç*, *her*) ve «gırtlak deliği ötümsüz sürtünmelisi» (fricative sourde glottale; meselâ *ahşap* [< *aḫşab*], *han* [< *ḫan*]) değerindedir. Türkiye Türkçesinde (meselâ *sahlep* > *sālep*, *Mehmet* > *Mēmet*), hususiyle de Rumeli Türkçesinde (meselâ *mahpus* > *māpus*, *mahzen* > *māzen*, *mihrap* > *mīrap*, *hamam* > *amam*) çok kere kelime ortası h'ler de atılır.

Avrupa'daki öbür dillerden İtalyancada h hiç yoktur (meselâ Lât. *habitare* Fr. *habiter*, İtal. *abitare* = ikamet etmek); İspanyolcada ve birçok İslâv dillerinde de yoksa da, bunlarda, fonetik işareti x olan ses bulunur (Almancada hem bu «ach-sesi» [ki Felemenkçe de vardır], hem de bunun palatal çeşidi olan «ich-sesi» vardır). İspanyolcada g'den ve f'den olma h'ler okunmaz, Aşağı Lât. *germanus* > İspan. *hermano* = kardeş, Lât. *facere* > İspan. *hacer* = yapmak, gibi. Edebî Fransızcada h sesi esas olarak yoktur; yalnız kelime başlarına rasliyabilen bu h, bir kelimenin sonundaki vokalin düşmesi (élision), bu kelimelerinde de arkadan gelen kelimeye bitişmesi (liaison) hadisesini, ve vokaller arasındaki «ses boşluğu» (hiatus) nu önlemeğe yarar, *le héros* (lĭ herō ok. = kahraman) gibi. Yazıda görünen ve bu durumda olan h'ye «okunur h» (h aspirée), *l'héroine* (leroin ok. = kahraman kadın) kelimesinde okunmıyan h'ye de «okunmaz h» (h muette) denir. H sesi, İngilizcede, Almancada, İskandinav dillerinde de vardır. Alman h'si İngiliz h'sinden daha yeğindir, meselâ Alm. *Haus*, İng. *house* = ev. Almancada kelime ortasında h düşebilir; böyle olursa, ondan evvelki vokal uzar, *gehen* (gēᵊn ok. = gitmek) gibi. Bu olay İngilizcede de vardır, meselâ *John* (cɔn ok.); bu dilde fazla olarak

vokalle başlıyan kelime başlarına h katması, h ile başlıyan kelime başlarında da h düşmesi görülür, meselâ *old* (halk ağzında *hould* ok. = eski, ihtiyar) ve *hour* (*quə* ok. = saat) gibi. İslâv dillerinden Beyaz Rusça (Bielarus) da, Ukrayncanın Ruthen bölümünde, ve Wend (Sorb) cenin Yukarı kısmında, g'den olma ötümlü (sonore) h vardır, meselâ Beyaz Rus. *hłava*, Ruthen. *hołova*, Çek. *hlava*, Yukarı Wend. *hłova*. krş. Eski İslâv. *glava*. Rus. *golova* = baş.

Aspirasyon'un özel bir anlamı da vardır. İr'cede, vokaller arasında bulunan b, d, g, p, t, c (= k) patlayıcılariyle f, s, l, r, m, n konsonlarının söylenişinde, belli şartlar altında, ses yolunun genişlemesi üzerine soluğun artmasına, bunun sonucu olarak da kapantılı (occlusif) bir konsonun sızıcı (spirant)lar sınıfına geçmesine dahi aspirasyon veya «yumuşama» (adoucissement, lénition, status lenis; zıddı; status durus) denir. Bu değere geçen konsonlar, yazıda, harflerin üstüne bir nokta koymak (patlayıcılarla f, s, m konsonlarında) veya sonlarına birer h getirmek (yalnız patlayıcılarda) suretiyle gösterilir; l. n r konsonları için bu işaretler kullanılmaz, meselâ *corp* = vücut, *mo ċorp* veya *mo chorp* = vücudum, gibi Bk. ASPİRE.

ASPİRASYON ALETLERİ, ölçme yapan kısımlarından muntazam bir hava akımı geçirilen ve böylece açık aletlerden daha doğru çalışan sıcaklık ve nem ölçme aletleri. Assmann tarafından keşfedilmiştir. Assmann'ın «*Aspirasyon termometresi*»nde, dışarının ışınım etkilerinden korumak için, termometre iki duvarlı madenî bir mahfaza içinde bulunur. Aletin üstünde bulunan bir vantilatör borunun içindeki havayı emerek çeker, öteki ucdan giren hava borudan geçer. Ölçü sonucu, vantilatör birkaç dakika işledikten sonra okunur.

Havanın nemini ölçmeye yarıyan *Aspirasyon pisikrometresi*'nde, birisi kuru, ötekisi nemli kürecikler bulunan iki termometre bulunur. Her iki termometrenin aynı zamanda gösterdikleri dereceler arasındaki fark ile pisikrometre (b. bk.) formülünden nem hesaplanır.

Bu aletlerin yazıcı olanlarında vantilatör durmadan işler. *Aspirasyon meteorografı* denilen yazıcı alet havanın sıcaklığını, nemini ve basıncını aynı zamanda, bu maksat için hazırlanmış kâğıtlar üzerine, eğriler halinde çizer.

ASPİRATÖR: bk. ELEKTRİK SÜPÜRGESİ ve VANTİLÂTÖR.

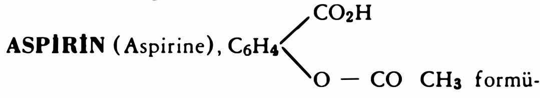
ASPİRATÖR (Hek.), cerahat yahut birikmiş bir mayiden nümune almak veya bunları boşaltmak için kullanılan emme cihazı. Bazı akciğer zarı ve akciğer cerahat birikintilerinin veya omurilik sıvısının alınması, soğuk apseler, karınzarı sıvısı v. b. nın boşaltılmaları deneme veya sağıtım maksadiyle ve A. le yapılır.

Bir çok mekanik aspiratörler arasında Dieulafoy ve Potain apareyleri önemlidir. Cerrahî aspirasyonda, bunların yerini tamamile elektrik aspiratörleri almıştır. Bunlarda büyük bir kabın havası kuvvetli bir motorlu pompa ile boşalılır. Bu aspiratöre iğneler, muhtelif çapta trokarlar, yahut emici kanüller takılır.

ASPİRE (Aspiré) [Dil.], fonetikte, soluk sesiyle soluklu sesler bahsinde, türlü anlamlarda kullanılan bir terim. «Vokal aspirasyon» (aspiration vocalique) ile İr'cede «yumuşama» (adoucissement, lénition) anlamdaşı olan aspirasyon, fonem olarak alındıkları zaman, bazı kere «aspire» denilir. Bunlarla, Fransızcadaki «okunur h» (h aspirée) için bk. ASPİRASYON.

Bunların dışında, aspire terimi iki anlama gelir: 1 — Bazı dillerde, belli şartlar altında, söylenişlerinde bir «hışlama h'si»nin katılmasiyle çikan p, t, k patlayıcıları çeşidi, ki «zayıf aspire patlayıcı» (aspirée faible, schwach aspirierte Tenuis, behauchter Verschlusslaut) denir. Meselâ, İngilizce *tin* (= kalay) kelimesi *tʰin* şeklinde söylenir; buradaki h ayrı bir ses değil, patlayıcı t'ye parazit gibi katılmıştır; aynı dildeki *thin* (= ince) kelimesinin başında görülen ve *th* okunan dişlerarası (interdental, daha doğrusu dil-dişyuvası arası [linguo-alvéolaire]) sızıcı t'den farklıdır (çifıdudak [bilabial] sızıcı *b* [β] tipindeki seslerden de farklıdır). Mesela, Almancada *Kuh* (= inek) kelimesindeki k ile İsveçce *på* (= üstünde) kelimesindeki p de kʰ, pʰ ses değerindedirler. Roman (Fr., İtal. v. b.), ve İslâv dillerinde bu tip patlayıcı yoktur; bunlardaki patlayıcılara «keskin patlayıcı» (scharfe Tenuis) denir. 2 — Bazı dillerde, p, t, k, ve b, d, g patlayıcıların, söylenişlerinde bir «ses yeli» veya «hohlama h' si» (Blase) nin katılmasiyle çıkan çeşidi, ki bunlara «kuvvetli aspire patlayıcı» (aspirée forte, stark aspirierte Tenuis oder Media, beblasener Verschlusslaut) denir. Dancada, meselâ *Kat* (= kedi) kelimesindeki k sesi bu değerdedir. Hint- Avrupa ana diliyle, özellikle Sanskritçede ve Yunancada bulunan bu seslerin transkripsiyonu bh, dh, gh, ph, th, kh şeklinde gösterilirse de, buradaki h'ler sadece bir «hohlama soluğu»nu temsil ederler. Böyle olmakla beraber, bu kuvvetli soluk, hemen hemen ayrı bir fonem sayılabildiği için, bu çeşit aspire'ler, patlayıcı fonemlerle, ç (= t+ş), c (= d+j) tipinde birer «patlayıcı + sızıcı» karşılığı olan afrike (b. bk.) veya «yarı-kapantılı» (mi-occlusif) sesler arasında bir «geçiş» (Übergangslaut) veya «kayma» (breath glide) teşkil ederler. Almancada *Pund* yerine *Pfund* (= lıbre), İsviçre Almancasında da *Kind* yerine *Khind* (= çocuk) söylenmesi, bu fonetik olaya bağlı tarihî bir meseledir. Düz patlayıcı seslerle aspire patlayıcı sesler, bazı dillerde anlam farkı yapan ayrı ayrı fonemlerdir. Çincede *ta*¹ (= cevap), *tʻa*¹ (= o) gibi. Yunanlılar φ (= ph), θ (= th), ve χ (= kh) işaretleriyle gösterilen seslere, «tarazlı»-lar (Yun. dasea [Lât aspiratae]) demişlerdir. Onların nazarında bu sesler «pürüzsüz, düz» (Yun. psila [Lât. tenues]; = p, t, k) ve bu nitelik bakımından «orta» (Yun. mesa [Lât. mediae]; b, d, g) denilen seslere bakarak kaba ve pürüzlü idiler. Türkçede bulunmıyan aspire'lerin «kuvvetli» denilen çeşidi, özellikle Hint- Avrupa ailesinde önemli bir rol oynamıştır. Hint-Avrupa ana dilindeki, bh, dh, gh aspire'leri Sanskritçede olduğu gibi kalmış, Yunancada yine aspire olarak ph, th, kh şekillerine girmiş, İtalik kolda f, θ, h, ana Germence de b, d, g olmuştur, meselâ Hint-Avrupa **bhrāter-*, Sanskrit *bhrātar-*, Yunan. *phrātēr*, Latin. *frāter*, Got. *broþar*, gibi (Grimm kanunu). Arya (b. bk., = Hint ve İran) kolunda, belli şartlar altında, «ötümlü aspire + ötümsüz» şeklindeki bir ses grupu, «ötümlü + ötümlü aspire» tipinde olan bir ses grupuna çevrilmiştir, meselâ Sanskrit. **dr̥bhta-* yerine *dr̥bdha* (= toplu), Avesta. *aogžha* yerine *aoγža* (= dedin), gibi (Bartholomae kanunu). Hint-Avrupa dillerinde, bir kelime tabanında iki ayrı hecenin başında bulunan aspire'lerden, genel olarak birincisi dezaspire (désaspiré) olur, yani «soluksuzlaşır»; bu ailenin birçok kollarında aspire'ler kaybolduğu için, bu olayı yalnız Sanskrit ve Yunan dillerinde görüyoruz, meselâ Sanskrit **dheughe-* tabanından **dughta* > *dughdá* (= sağılmış), Yunan. **dhrighe-* tabanından *thriks* (= saç), genitifi *trikhos*, gibi (Grassmann kanunu); Yun. *phthongos* (= söz) gibi bir kelimede, aynı hecede bulundukları için iki aspire arka arkaya gelebilmiştir.

«Şişik soluklu» (Blählaut, Sperrlaut) denilen fonemler de bir bakımdan aspire sayılabilir. En iyi örnekleri İsveççede bulunan bu patlayıcı sesler b, d, g ötümlülerinin bir çeşididir. Bunların söylenişinde, patlama olayından evvel ağzın içinde biriken soluk avurtlara çarparak boğuk bir uğultu meydana getirir, meselâ İsveççe *gubbe* (= ihtiyar adam) kelimesindeki ilk b gibi.

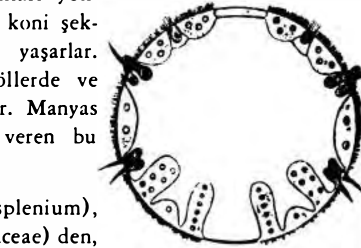

ASPİRİN (Aspirine), C_6H_4 (CO_2H / O — CO CH_3) formülündeki asetilsalisilik asitin ticaretteki adı. Asit anhidridin salisil asitine etkisiyle elde edilir. Renksiz, ince iğneler şeklinde billûrlaşan, uçucu bir cisimdir. Tortu bırakmadan yanar. Ateş düşürücü, ağrı giderici ve romatizma ilâcı olarak kullanılır. Ergime noktası 135°.

ASPİS: bk. GÖZLÜKLÜ YILANLAR.

ASPİUS, kemikli balıklar (Teleostei) takımının sazanlar (Cyprinidae) familyasına bağlı bir cinsi. Uzunca ve yandan basık vücutlu bu tatlı su balığı oldukça ufak pulludur. Ağız, başın ucunda ve geriye doğru eğri olarak uzanan geniş bir yarık halindedir. Gözleri küçüktür. Sırt tarafı mavimtrak siyah, vücudun yan tarafları mavimtrak beyaz, karın beyaz renklidir. Boyları 60-80 cm kadar vardır. Nehirlerde, göllerde yaşarlar. Yırtıcı balıklardır ve yalnız diğer hayvanlarla geçinirler. *A. vorax* adlı türü Antakya'da Amik gölünde, Dicle'nin. Batman kolunda ve Antalya'da yaşar. *A. aspius* adlı türü Sapanca gölü, Sakarya, Porsuk'ta ve Ankara civarında yaşar. Avrupa'ya da yayılmıştır.

ASPLANKNA (Asplanchna), kurtların askelmintler (Aschelminthes) sınıfına bağlı Rotatorlar (Rotatoria) takımının bir cinsi. Vücutları torba şeklindedir. Son barsakları, anüsleri ve ayakları yoktur. Tekerlek organları koni şeklindedir. Tatlı sularda yaşarlar. Ankara yöresindeki göllerde ve Manyas gölünde vardır. Manyas gölüne çamur rengi veren bu hayvanlardır.

ASPLANKNA

ASPLENİYUM (Asplenium), polipodiyase (Polipodiaceae) den, dünyanın birçok bölgelerinde 200 kadar türü yetişen bir eğreltiotu cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler, küçük veya bir metre kadar boylu olup, yaprakları basit veya tüy gibi dilimlidir. Spor topluluklarının (sorie) üzeri peçelidir, peçeler yaprak dilimleri istikametinde ve uzuncadır. Pek çok türleri bahçe ve serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Yurdumuzda gölgeli ve sulak yerlerde *A. adianthum nigrum, A. ruta muraria, A. trichomanes* gibi birçok türleri yetişmektedir.

ASPLENİYUM BELLANGERİ

ASPONA, eski Anadolu'unun Galatia bölgesinde bir kasaba. A., Tektosag'ların memleketinde, Ankyra (Ankara) dan Arkhelais (Aksaray)e giden yol üzerinde bulunuyordu. Örenleri Tuz Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'ın kuzey eteğinde, Şedithöyüğü'nün yakınında bulunmaktadır. Orada keşfedilmiş olan bir mil taşı, Ankara'dan 65 millik (aşağı yukarı 98 km. lik) bir mesafededir. Aynı taş üzerinde imparator Gallienus'un karısı Cornelia Salonina'nın şerefine Ankyra şehrinin yazdırdığı bir yazıt vardır. M. S. IV. yüzyılda, 333 yılından önce, A. bağımsız bir şehir haline getirilmiş, 344 te ise bir piskoposluk merkezi olmuştur. 363 yılında Pers'ler harbinden dönen imparator Iovianus, kendisini kutlamaya gelen askerleri A. da kabul etmiştir.

ASPORDENON OROS, eski Anadolu'da bir dağ. Bergama'nın doğusunda bulunan bugünkü Yunt Dağı'nın en yüksek tepesi, 1084 m yükseklikte olan ve bugün Mamurt Kalesi adını taşıyan bu tepede, Bergama hükümdarı Philetairos'un yaptırdığı Kybele tapınağının örenleri bulunmaktadır. Eski zamanlardan beri orada Kybele'ye Meter Aspordene adı altında tapınılıyordu. Bk. MAMURT KALESİ.

ASPOROJEN (Asporogène), sporlu bakterilerin spor meydana getirmemesine denir. Meselâ şarbon basillerinin eski kültürlerinden spor teşkil etmiyen çeşitleri üretilebilir. Bunun gibi içinde bir dezenfeksiyon maddesi bulunan besi yerlerinde dahi spor yapmıyan basiller meydana gelebilir. Bu bir soysuzlaşma alâmetidir.

ASPREDO, kemikli balıklar (Teleostei) ın yayınlar (Siluridae) familyasına bağlı bir cinsi. Bazan da *Aspredinae* adlı bir grupa bağlanırlar. Geniş yassı başlı bu balıkların gözleri ufaktır. Operkular kemikleri yoktur. Solungaç açıklıkları ufak bir delik halindedir. Güney Amerika'da kıyı nehirlerinde, acı sularda veya denizlerde yaşarlar. Bunlarda özel bir kuluçka hassası vardır. Üreme zamanında karın tarafındaki deride ve çift yüzgeçlerin altında ortaları çukur ve saplı deri çıkıntıları meydana gelir. Yumurtalar dişi tarafından buraya alınırlar, ambryo oluşuncaya kadar burada kalırlar ve çıkıntılar içindeki kan damarları tarafından beslenirler. *A. laevis, A. batrachus* tanınmış türlerindendi.

ASPREDO LAEVIS

ASPRO: bk. APRON.

ASPRON, X. yüzyılda Dinyeper'in batısında bir Peçenek istihkâmı. A., Bizans'lı tarihçi imparator Konstantinos Porphyrogennetos (b. bk.) un *De administrando imperio* [neşr. I. Bekkerus, Bonn 1840, s. 167] adlı eserinde şu cümlede geçmektedir: «beyaz taşları yüzünden Peçenek'ler tarafından Aspron denilen ilk istihkâm». «Ak, beyaz» anlamına gelen A. bir Peçenek yer adının Yunanca tercümesinden başka bir şey değildir; bk. Gyula Moravcsik: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* (Bizans kaynaklarında Türk kavimlerinin dil kalıntıları) [Peşte, 1943 s. 78.]

ASPROPOTAMOS (= ak ırmak; Aspros, Achelos da denir), Yunanistan'ın en uzun ve en bol sulu ırmağı. Uzunluğu 240 km dir. A., kaynaklarını Pindos dağlarının

batı yamaçlarından alır, güneye doğru akar, Patras körfezine dökülür. A. un kült ve mitolojide nehir tanrısı olarak büyük yeri vardır.

ASPROPROBATANTES (XV. yüzyıl), Bizans'lı tarihçi Laonikos Khalkokondyles (b. bk.) in *Apodeixeis historiōn* (Tarihlerin delilleri) adlı eserinde Trabzon kayserliğinin komşusu olarak andığı bir Türk oymağının adı. Khalkokondyles'e göre Trabzon hanedanı A. in saldırışlarından uzak kalmak için A. hanedanı üyelerine sık sık kız vermek suretiyle akrabalık kurmak zorunda kalmışlardır. A., *akkoyunlu* kelimesinin Yunanca tercümesidir (*aspros*=ak, *probaton*=koyun). Joseph v. Hammer (b. bk.) *Geschichte des osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu tarihi) [Peşte 1827-1835] adlı eserinde (cilt I., 226; II., III v. d.) aynı yerde Akkoyunlu'lar bulunduğunu yazar. A. adının Khalkokondyles'te geçen *Asprobatantes* varyantı haploloji hatasından başka birşey değildir.

ASPULL [*ęspil* ok.], İngiltere'de Lancashire kontluğunda bir kasaba. Nüfusu 7 850 dir. A., Wigan şehri yakınındadır. Dokumacılık ve kömür işletmeleri vardır.

ASQUITH [*ęskuith* ok.], **Herbert Henry** (1852-1928), **Oxford ve Asquith Birinci Kontu,** İngiliz siyaset adamı. Yorkshire'ın Morley kasabasında doğmuş, Berkshire kontluğunun Sutton Courtney şehrinde ölmüştür. Siyasî hayatında ileri derecede Liberal ve emperyalist düşünceli olarak tanınmıştır. İskoçya'nın Fife eyaletinin doğu kısmından saylav seçilmiş [1886), burasını devamlı olarak parlamentoda temsil etmiştir.

ASQUITH

Salisbury kabinesinin düşmesinde önemli bir rolü görülmüş ve Gladstone kabinesine İçişleri bakanı olarak girmiştir (1892). «Home rule» (serbest İrlanda) meselesindeki fikirleri kendisine ün sağlamıştır. 1895 te Rosebery kabinesi düşünce, barodaki işine dönmüştür. Balfour'un düşmesinden sonra kurulan (1905) Liberal partiden H. Campbell Bannerman kabinesinde Maliye bakanı olmuştur. 1908 yılında Başbakan olmuştur. Başbakanlığı sırasında Home Rule kanunu ve İrlanda işleri, çalışmalarının en önemli kısmını teşkil etmiştir. Birinci Dünya Harbi patladığı zaman (1914) iş başında bulunuyordu. 1916 yılı aralık ayına kadar bu makamda kalmıştır. Sonra Liberal Parti şefi olmuş, Oxford ve Asquith kontu (earl) saniyle lordluğa geçmiş ve Lordlar Kamarası'na girmiştir. 1926 yılının kasım ayında Lloyd George'un bağımsız ve pervasız durumu dolayısiyle birliğini ciddî surette tehlikeye düşmüş gibi gördüğü Liberal partinin liderliğinden istifa etmiştir. Eserleri arasında *Genesis of the War* (Harbin doğuşu) [1923] önemlidir.

ASSAB, Kızıldeniz'in güney ağzına yakın bir yerde, mercan adalariyle çevrili aynı addaki körfezde bir kasaba. Nüfusu 700 dür. A., sıcak, yaşamaya elverişli olmıyan bir yerde ise de, bir liman ve kabloların geçtiği bir yer oluşu ve burada bir radyo istasyonu bulunuşu önemini arttırmıştır.

ASSAI (İtal. = çok, oldukça), hareket ifade eden bir musiki teriminin başına geldiği takdirde, bu hareketin daha fazla, daha şiddetli olacağını anlatır: *allegro assai* gibi.

ASSAL GÖLÜ (Asal gölü), Fransız Somali'sinde, kıyı yakınında, denize akışı olmıyan bir göl. Denizden yüksekliği 174 m dir.

ASSAM (Sanskritçe *asama* = eşsizlik), Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Birmanya sınırında bir eyalet. Yüzölçümü 137 303 km², nüfusu 10 200 000 (1941), nüfus sıklığı 59dur.

A., Brahmaputra ırmağının Himalaya'lardan ayrıldığı yerden başlar, güneye doğru dirsek çevirdiği yere kadar uzanır. İçerisine 2 000 m yükseklikteki Khasia dağlık yöresini alır. Bunlar yassı dağlar olup, her halde Dekkan kütlesinin buraya doğru uzanmış bir bölümüdür. A. da geniş yer tutan Brahmaputra ırmağının geçtiği çukur bölge, akarsuların yüzlek aktığı düz bir birikinti ovasıdır. Ovanın birçok yerleri bataklık ve yer yer «jungle» ormanlariyle örtülüdür.

Muson iklimleri bölgesinde bulunan A. da yıllık sıcaklık gidişi oldukça düzenli ve fazla (yaz sıcaklığı ortalama 27°, kış sıcaklığı 15°), yağış bol (yıllık ortalama 300 cm) dur. Yağış mevsimi, Hindistan'a göre daha uzundur. Hususiyle dağlık yerlerde yaz musonları çok bol yağmur getirir ve böylece Himalaya'lar eteğindeki Çerrapunçi (Cherrapunchi) ye yılda 12 000 mm tutarında yağış düşer ki, burası yeryüzünün en çok yağmur alan yeridir.

A. da her vakit yeşil duran tropikal ormanlar geniş yer kaplar. Pek çeşitli ağaçlar arasında hurmalar, eğreltiotugiller'den olan ağaçlar, bambular önemli yer tutar. Bu zengin ve gür ormanlar içinde çeşitli yaban hayvanları yaşar.

A. da nüfus, bataklıkların çokluğu yüzünden Hindistandaki kadar sık olamamıştır Buraya birçok göçler yapılmış bulunduğundan halk çok karışık ise de, Moğol aslından gelenlerin sayısı fazlacadır. Malay'lardan artakalmış bulunan Naga'lar Patkoy dağlarında yerleşmiş bulunmakta, Tibet-Birmanya'lılardan olan Garo'lar, Assam Dağlarının batı bölümünde yaşamaktadırlar. Kısmen Hindulaşmış bulunan Bodo'lar ise Brahmaputra vâdisinde toplanmışlardır.

Halkın yarıya yakını Bengalce, dörtte biri Assamca konuşur. A. nüfusunun yarıdan çoğu Hindu, dörtte birinden çoğu da İslâm dinindendir; Animist'ler gittikçe azalmıştır, hıristiyanların sayısı da azdır.

A. ın başlıca geçim kaynağı tarımdır. Başlıca ürünler arasında çok miktarda pirinç elde edilirse de iç ihtiyaca yetmemektedir. A. da yetiştirilen çay, Hindistan ürününün yarıdan çoğunu verecek kadar çoktur. Ayrıca yağ çıkarılan türlü bitkiler (kolza, hardal) le baklagiller, şekerkamışı ve dutluklar önemli yer tutar. A. ın batı bölümünde kömür ve demir madenleriyle petrol işletilmektedir.

XIII. yüzyıldan beri bağımsız bir devlet olarak kalmış bulunan A., bu durumunu Büyük Türk-Moğol Devleti zamanında da muhafaza etmiş, 1816 da Birmanya'lıların, 1826 da İngiliz'lerin eline geçmiş, 1912 de bağımsız bir eyalet olmuştur.

DİL. Assam, dil bakımından Hindistan'ın en karışık bölgelerinden biridir. Burada Hint - Avrupa ve Çin-Tibet dil aileleri biribirine girişmiş bulunuyor. Batı ve güneybatıda Hint-Avrupalı Bengalī, kuzeyde Tibet, kuzeydoğuda Çin, ortadoğuda Tay, güneydoğuda da Birman dil gruplariyle çevrilidir; ortasında bir de Mōn-Ḫmēr ailesinden bir dil (Khāsī) adacık halinde yaşamaktadır. Assam'da hakim dil Bengalī dilidir; Assam dili azınlıktadır. Nüfusun % 44 ü Bengalī, % 22 si Assamī, % 18 i türlü Tibet - Birman dillerini, kalan % 16 sı da başka diller (Bihārī, Oṛiyā,

Tay, v. b.) kullanır. Hususiyle, Surma vâdisinde oturan halk arasında Bengalī dili yayılmıştır. Eskiden Bengalī dili Assam'ın resmî diliydi; sarayda da kullanılırdı. Zamanla Assamī dili zemin kazanmış ve 1873 te memleketin resmî dili olmuştur; bk. ASSAM DİLİ. Assam'da, XIII. yüzyılda bu memleketi fetheden Tay asıllı Ahom'luların dili de bir müddet konuşulmuştur; bk. AHOM, dil. İstatistiklere göre, Assam'da bugün 101 dil konuşulmaktadır; bunlardan 53 ü Assam'a has olan dillerdir. İngiliz idaresi İngilizce'yi de bu araya sokmuş bulunmaktadır. Kuzey Assam'ı Tibet'e bağlıyan dağlık bölgelerde (Lakhimpur) konuşulan diller, Tibet-Birman dil grupu içinde ayrı bir bölüm meydana getirir. Bunlara «Kuzey Assam Dilleri» denir. Orta ve güney Assam'daki Tibet-Birman dillerine de «Orta ve Güney Assam dilleri» adı verilir. Bu son iki grup için bk. ASSAM DİLLERİ. Asıl Hint-Avrupa'lı Assam dili, bu iki grup arasında, daha çok kuzeye doğru çekilmiş olarak yaşamaktadır. Orta ve güney Assam'da Assamca (ve Mayāng diyeleği) ancak serpili olarak konuşulur. Bu iki gruptan başka, Assam'da, hususiyle doğu kısımlarında, Tibet-Birman dillerinin Birman kolundan da birçok diller vardır; bunlar için bk. BİRMAN DİLLERİ. Güneydoğu Assam'daki Kuki-Chin dilleri, «Assam dilleri» nden sayılmayıp, Birman-Arakan (b. bk.) koluna bağlıdır. Çin-Tibet dil ailesinin Çin-Tay kolundan da bazı diller Assam sınırlarından içeri girmiş bulunmaktadır (Khām-tī diliyle Shān diyelekleri: Phākial, Tai-rong, Norā, Aiton, v. b.); bk. TAY DİLLERİ. Mōn-Ḫmēr dillerinden olan Khāsī dili de orta Assam'da Sylhet şehrinin kuzeyinde bir adacık halinde 177 000 kişi tarafından konuşulmaktadır; bk. MŌN-ḪMĒR DİLLERİ, ve AUSTROASYATİK DİLLER.

ASSAM DİLİ, Hindistan'da, Assam bölümünün bir kısmında 1 728 000 kişi tarafından konuşulan bir dil. Yerli dilde *Asam* (Bengalī dilinde: *Asām*) şeklinde söylenen bu ad, bazılarına göre, Assam'ın eski yerlileri tarafından, memleketi XIII. yüzyılda fetheden Tay (Siyam) asıllı Shān veya Shām'lara verilen *Ahom* ([b. bk.]; <Assamca *aḫam* veya *asam* = eşiti olmıyan, <Sanskrit *asama*) adından olmadır.

Bu dil, Yeni-Hint dillerinin «dış çevre» (outer subbranch)sinden olup, Hint-Avrupa dil ailesinin doğudaki sınır üyesidir. Hint dilleriyle yalnız batı ve güneybatı sınırında (Bengalī diliyle) temasta olup (Assam'daki Sylhet ve Cachar bölgelerinde Bengalī dili konuşulur), öbür taraflarında Tibet-Birman ve Mōn-Ḫmēr dilleriyle çevrilidir (bk. ASSAM, dil). Eskiden, Assam dili Bengalī dilinin bir diyeleği sayılırdı; bugün, ondan ayrı ve kardeş bir dil olduğu anlaşılmıştır. Assam dili, Bihār'dan bu memlekete asıl Bengal bölgesi yoliyle değil daha kuzeyden (Kuzey Bengal) geçerek girmiştir. Bihārī, Oṛiyā, Bengalī ve Assamī dilleri, doğu Hindistan'da bir dil grupu teşkil ederler; Assamca'ya bunlardan en yakın olanı Bengalī, sonra Oṛiyā, daha sonra da Bihārī dilidir. Bu dillerin dördü de Prākrit'çe (Orta Hintçe) nin Māgadhī bölümünden oluşmuşlardır; Assam diliyle Kuzey Bengalī dili Māgadhī'nin Gauḍa şeklinin devamıdır; Doğu Bengalī ise aynı bölümün Ḍhakkī şekline bağlıdır (bk. APABHRAMŚA).

Assam dilinin edebî şekli, doğu bölgedeki Sibsagar çevresinde konuşulanıdır; 860000 kişi bu diyeleği kullanır. Kamrup ve doğu Goalpara'da, az farklı olan «Batı Assamca» (544000) hakimdir. Asıl diyelek farkı gösteren şekil, Manipūr bölgesinde, dağınık olarak da Sylhet'le Cachar'da konuşulan *Mayāng* veya *Bishnupuriyā* denilenidir (23000 kişi; krş. Doğu Assam. *bhāi*, Batı Assam. *bhāk*, Mayāng *baiyok* = kardeş, <Sanskrit. *bhrātar*; D. Assam. *ḫurya*, B. Assam. *ḫuryū* <Sanskrit *sūrya* = güneş, fakat Mayāng. *belli*), ki aynı zamanda Assamca ile Bengalī dili arasında bir geçiş teşkil eder. Orta batıdaki Gārō dağları eteklerinde, Assamī, Bengalī, ve Gārō (Tibet-Birman ailesinden) dillerinin karmasından meydana gelen ve *Jharwā* (9000 kişi) denilen karmaşık dil konuşulur.

Assam dilinin grameri, hususiyle isim çekimi (tasrif) bakımından, Bengalī gramerine çok benzer; fiil çekiminde özellikler göze çarpar. Kelime hazinesinde, *tatsama* (= Sanskrit kelimelerinin aynen kullanılması) denilen olay, Bengalī dilindekine bakarak daha az, *tadbhava* (=Sanskrit asıllı kelime kullanma, fakat aynen değil)lar da o nispette çoktur. Bu dil, vurgu bakımından da Bengalcaya benzerse de, telâffuzda farklıdır. Assamca'da a vokali açık ve o'ya yaklaşık olarak (ɔ değeriyle) ve çekilerek söylenir; vokallerde uzunluk-kısalık farkı yoktur; vurgu, uzunluk yerine geçmiştir. Damak tepesinden telâffuz edilen serebral (cérébral) veya kakuminal (cacuminal) konsonlar (ṭ, ḍ, gibi)la dental (t, d, gibi) konsonlar arasında fark hemen yok gibidir; her iki çeşit de ortalama değerde, yani yarı-serebral olarak telâffuz edilir. Bu dilde ch (Türk. ç) ve chh (Türk. çh) sesleri sh (Türk. ş); j (Türk. c) sesi de zh (ž, Türk. j) olmuştur; Mayāng diyeleğinde z > j (Türk. c) değişimi vardır, meselâ Doğu Assam. *zī*, Batı Assam. *ziāk*, Mayāng. *jilō* = kız evlat, gibi. S foneminin gutural ḫ'ye (Assamca transkripsiyonda ḫ, veya h̃, bazan da ś) yakın bir değere kayması, bu dilin bir özelliğidir. Assamca'nın komşuları olan Tibet-Birman dilleri, bu dil üzerinde gerek fonetik, gerek gramer (meselâ, zamir sonekleri), gerekse kelime hazinesi bakımından etki yapmıştır; bu etki en çok, Manipūr ve Sylhet bölgelerindeki Mayāng diyeleğinde kendini gösterir, meselâ, Mayāng *ṗāng* (= dost, <Meithei, yani Manipūrī *pāng*), *phām* (= yer, <Meithei *ma-phām*), *lōpuk* (= tarla, < Meithei *laubuk*, Chiru *loi-pūk*) gibi.

Assam alfabesi Bengalī alfabesi gibidir (bk. ALFABE, örnekler levhası I); fazla olarak, w sesini göstermek için özel bir yazı kabul edilmiştir.

Gramerler: W. Robinson: *Grammar of the Assamese Language*, Serampur 1839. N. Brown: *Grammatical Notes on the Assamese Language*, Sibsagar 1848 (yeni bas. P. H. Moore tarafından, Nowgong 1893). Hem Chandra Barua: *Assamese Grammar*, Kalkuta 1886. G. F. Nicholl: *Manual of the Bengali Language, including an Assamese Grammar*, Londra 1894. Lakheswer Hazarika: *A Primary Grammar in Assamese*, Kalkuta 1900. G. A. Grierson: *Assamese* («Linguistic Survey of India» adlı eserinde, cilt 5, bölüm 1, Kalkuta 1903). Kaliram Medhi: *Assamese Grammar*, Gauhati 1936.

Sözlükler: S. R. Ward: *Vocabulary in English and Assamese*, Sibsagar 1864. M. Bronson: *Dictionary in Assamese and English*, Sibsagar 1867. Hem Chandra Barua *Hema Kosha or an Etymological Dictionary of the Assamese Language*, Shillong 1900. G. C. Barua: *Ahom-Assamese-English Dictionary*, Kalkuta 1920. Chandrakanta Abhidhān: *A Comprehensive Dictionary of the Assamese Language*, Gauhati 1932.

ASSAM DİLLERİ, Assam'da, Hint-Avrupa dil ailesinden olan Assamca'dan (bk. ASSAM DİLİ) farklı olarak, Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman kolunun iki ayrı bölümünü meydana getiren diller topluluğuna verilen coğrafî ad. Bu iki bölüm şunlardır:

I. *Kuzey Assam dilleri:* Bunlar (North Assamese), Assam'ın Tibet'i Birmanya'dan ayıran kuzeydoğu çıkıntısının (Lakhimpur bölgesi) Tibet tarafındaki sınır boyunca, ve Tibet'e taşarak, konuşulur (serpili olarak 81 000 kişi). Bu diller başlıca 4 tanedir ve batıdan doğuya doğru şöyle sıralanır: 1 — Towang'la Assam arasında, bir köşede, Darrang'ın kuzeyindeki dağlarda *Aka* veya *Angka* dili, ki yerlilerce *Hrusso* denir. 2 — Aka dili bölgesinin doğusunda *Daflā* dili. 3 — Daflā bölgesinin doğusunda, Dihang ırmağının her iki kıyısında *Abor-Miri* dili, ki Abor'larla Miri'ler tarafından ortaklaşa konuşulur (66 000 kişi); aralarında ancak bir diyelek farkı vardır; Abor diyeleği Miri'nin doğusundadır. Her iki diyelek de Daflā diline çok yakındır. 4 — Sadiya'nın kuzeyindeki dağlarda *Mishmi* (Mişmi) dili; üç diyeleği vardır: batıdan doğuya doğru a — *Midu* veya *Chulikata Mishmi* ile *Mithun* veya *Bebejiyā Mishmi*, b — *Taying* veya *Digāru Mishmi*, c — *Mījū Mishmi*, ki tamamiyle Tibet'te konuşulur. Bu dillerden yalnız Miri diyeleği tamamiyle Assam'da kullanılır; öbür dillerin yayılma alanı Assam sınırlarını aşar. Kuzey Assam dilleri, Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman kolu içerisinde, Tibet-Himālaya (Tibet: asıl Tibet, Baltī, Ladakhī, Pūrik, v. b. ; Himalaya: Sunvār, Gurung, Nēwārī, Lepcha veya Róng, Ṭō;ō, v. b.) bölümü ile Orta ve Güney Assam Dilleri bölümü arasında bir geçiş teşkil eder.

II. *Orta ve Güney Assam dilleri:* Bunlar (Middle and South Assamese), orta ve güney Assam'ın batı kısmında (Bengal'e taşarak) *Bāṛâ* veya *Bodo*, orta Assam'ın doğu bölümünde (kuzey Birmanya'ya taşarak) *Nāgā*, kuzeydoğu ve ortadoğu Assam'dan kuzey Birmanya'ya taşarak da *Kachin* (Kaçin) olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. Güneydoğu Assam'da konuşulan ve bir kısmı Birmanya'ya taşan *Kuki-Chin* dil grupu (Meithei veya Manipūrī [340 000 kişi], Thādo [35 000], Soktē [30 000], Siyin [3 000], Rāltē [5 500], Paitē [10 000], Tashōn [20 000], Lai [44 000], Lushēi [77 000], v. b.), Tibet-Birman kolunun Birman-Arakan bölümüne aittir; bk. BİRMAN-ARAKAN DİLLERİ.

1 — *Bârâ veya Bodo bölümü:* 716 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Başlıca diller şunlardır: Assam vâdisindeki Darrang, Nowgong ve Kamrup bölgelerinde asıl *Bāṛâ* veya *Bodo* dili (*Kāchārī* ve *Mech* diyelekleriyle: 271 612 kişi), Nowgong'un güneybatısında *Lālung* (10 000), Khāsī ve Jaintia dağlarının güneydoğusunda *Dīmā-sā* (11 000), Kamrup ve Goalpara bölgesinde *Gārō* (başlıca Gārō dağlarında 216 000), bunun kuzeyinde *Rābhā* (23 000), Gārō dağlarında dağınık olarak *Kōch* (16 000), güneyde Bengal'e taşarak *Tipurā* veya *Mrung* (165 000), kuzeyde Lakhimpur'un güneyinde ölmek üzere olan *Chutiyā* (4 000) ile ölü *Morān* dili.

2 — *Nāgā bölümü:* 339 000 kişi tarafından konuşulmaktadır; beş grupa ayrılır: a — Batı Nāgā grupu: *Angāmi* veya *Tengimā* (43 000), *Semā* (35 000), *Rengmā* veya *Unzâ* (5 100), *Kezhāmā* (5 200); b — Merkezî Nāgā grupu: *Āo* veya *Hatigorria* (30 000), *Lhōtā* veya *Tsōntsü* (18 000), Birmanya'ya taşarak *Tengsā Nāgā*, *Thukumi*, ve *Yachumi*; c — Doğu Nāgā grupu (büyük kısmı Birmanya'da): *Angwānku* veya *Tableng*, *Tamlu*, *Banparā*, *Mutoniā*, *Mohongiā*, *Namsangiā*, *Chāng*, *Assiringiā*, *Mōshāng*, *Shānggē*; ç — Nāgā-Bodo grupu (Bodo grupiyle ortaklaşa nitelikleri vardır): *Mikir* (110 000), *Ēmpēo* veya *Kachchā Nāgā* (10 000), *Kabui* (16 000), *Khoirāo* (1 500); d — Nāgā-Kuki grupu (Kuki-Chin dilleri alanına taşarak): *Sopvomā* veya *Māo Nāgā* (13 000), *Marām* (3 500), *Miyāngkhāng*, *Kwoîreng*, *Tāngkhul* (24 000), *Maring* (2 300).

3 — *Kachin bölümü:* kuzeydoğu Assam'da konuşulan *Sing-phō* (151 000 kişi), ve doğuya taşan *Chingpaw*, *Nkhum*, *Maran*, *Lahtawno*, *Lepais*, *Marips* diyelekleri. Çin-Tibet dil ailesinin Çin-Tay kolunun Tay bölümünden olan Khām-tī dili, Kachin dili diyeleklerinin arasında adacık halinde yaşamaktadır.

Assam dillerinin nitelikleri için bk. TİBET-BİRMAN DİLLERİ.

ASSAM EDEBİYATI, Yeni-Hint dillerinden olan Assam dilinde (edebî şekli olan Sibsagar diyeleğinde; bk. ASSAM DİLİ) yazılı millî edebiyat. Özelliği, öbür Hint dillerinde az işlenmiş olan tarih türüne ait birçok eser meydana koymuş olmasıdır. XIII. yüzyıldan beri yazılmakta olan ve *būrañji* denilen bu eserler, Assam'ı o tarihte fetheden Ahom (b. bk.) luların vekayinamelerini örnek almıştır, ve hâlâ Ahom'ca adlarla anılır. Memleketin geleneği, toplum hayatında itibar kazanılması için tarih bilgisini şart koşmuştur. Mevki sahibi her aile ve devlet memuru, zamanının vekayinamesini tutar. Bu dilde en eski tarihî eser parçacıkları, Mahābhārata'ların Kuru-Pañchāla harbiyle çağdaş olan Bhagadatta'nın devrinden kalmadır. Yeni zamanlarda, Assam'lı Halirām Ḍhekiāl Phukan bu *būrañji*'lerden şeçilmiş bir toplama yaparak Bengalī dilinde yayımlamıştır (1829). 1844 te de Rādhā-nāth Bor Baṛua ile arkadaşı Kāśīnāth Tāmūli Phukan, Assam tarihini Assam dilinde yazmışlardır. Assam edebiyatında, başlıca Sanskritçeden tercüme veya adapte edilen birçok tıp kitapları da yer almıştır.

Tarihe verilen önem, edebiyattaki öbür türleri ihmal ettirmemiştir. Klâsik Assam edebiyatında, çoğu dinî olmak üzere, yetmiş kadar şiir kaydedilmiş bulunmaktadır. En eski, aynı zamanda da en büyük şair, XVI. yüzyılın ilk yarısında Rājā Naranārāyaṇa'nın devrinde yaşamış olup Assam'da Vaishṇava tarikatının Mahāpuruśiā kolunu kuran Śrī Śaṅkara Dēva'dır; *Śrīmad Bhāgavata Prāṇa*'yı tercüme etmiştir. Çağdaşı olan şairler arasında, Sanskritçe *Mahābhārata* ve *Rāmāyaṇa* adlı büyük destanları Assamcaya çeviren Rāma Śaraswatı (takma adı: Ananta Kandāli) ile *Bhakti-ratnāvali* ve *Ratnākar Ṭikā* başlıklı şiirleri yazan Mādhava vardır. Son beş yüz yıl zarfında kırk kadar piyes de ortaya konulmuştur; yukarıda anılan Śrī Śaṅkara Dēva ile Mādhava, tanınmış sahne yazarları arasındadır. Bu piyeslerden çoğu, hâlâ, *nāmghar* denilen köy tiyatrolarında temsil edilmektedir. Yeni yazarlardan Pandma-nath Gohain Baṛua, şiirleri, hikâyeleri ve piyesleriyle ün kazanmıştır.

ASSANSİYON (Ascension), Hıristiyanların inanışına göre, İsa gömüldükten 3 gün sonra dirilmiş, 40 gün sonra da Kudüs yakınlarındaki Zeytindağı'nda göğe kaldırılmıştır. *Ahd-i Cedid*'in *Resullerin Amelleri* adlı kitabında, bu urucun, İsa'nın müritlerinin gözü önünde olduğu yazılıdır (1,3-11)

ASSAR, Şemseddin Muhammed (ölm. 1383), Fars şairi. Tebriz'de doğmuştur. A., İlhanlı'lardan sultan Üveys'e

övgüler yazmıştır. En ünlü eseri *Mihr ü Müşterî* [yazılışı 1377] adlı mesnevisidir. Eserin Murat III. e ithaf edilmiş bulunan Türkçe tercümesi İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır (T. Y. 3520).

ASSARAKOS, eski Yunan efsanelerine göre Troia şehrinin (b. bk.) hükümdarı ve Ankhises'in büyük babası.

ASSASSİNS: bk. HAŞİŞÎ, BÂTINÎ, İSMAİLÎ'LER ve HASAN b. SABBAH.

ASSAYE, Orta Afrika'da konuşulan Sudan-Guinea dil ailesinin Fildişi Kıyısı-Dahomey bölümünden bir dil; Sahwe veya Sefwi de denir. Fildişi Kıyısı'nın iç taraflarında, Tano nehrinin orta kısmının batısında Zenci bir halk tarafından kullanılmaktadır. Bu dil, Tioko, Agbi, ve Baule dilleriyle beraber, bu bölümün içerisinde, Agni denilen dil grupunu meydana getirir. Bk. FİLDİŞİ KIYISI-DAHOMEY DİLLERİ.

ASSCHE [*ąsḫi* ok.], Belçika'nın Brabant eyaletinde bir şehir. Nüfusu 10 000 dir. A., Brüksel şehrinin 12 km kuzeybatısında, ana demiryolu boyundadır. Denizden yüksekliği 85 m dir. Gotik tarzda yapılmış kilisesi vardır

ASSELYN [*ąselayn* ok.], **Jan** (1610-1652), Holânda'lı ressam. Dieppe'de doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Sakat elinden dolayı ona «yengeççik» adı verilmişti. Birkaç yılını Roma'da geçirmiş, orada Claude Lorrain'in etkisi altında kalmıştır. Manzara motiflerini Roma dolaylarından almıştır. Both ve Dujardin ile birlikte Holânda manzara ressamlığının en son inkişaf basamağını temsil eder. Rembrandt tarafından resmi bakıra hâkkedilmiştir.

ASSEMANI [Arap. *as-Samānī*], doğu bilimleriyle uğraşan bir Suriye'li katolik (Marunî) ailesi. Ünlü üyeleri şunlardır:

1 — **Giuseppe Simone** (1687-1768), Şam Trablusu'nda doğmuş, Roma'da ölmüştür. Vatikan kütüphanesi (Bibliotheca Vaticana) müdürlüğünde bulunmuş, Mısır'dan ve Suriye'den el yazmaları toplamış ve bunları *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Clementino-Vaticana doğu kütüphanesi) [7 cilt, 1719-1728] adlı eserinde tasvir etmiştir.

2 — **Stefano Evodio** (1707-1782), yukarıkinin yeğeni olup Şam Trablusu'nda doğmuş, Apameia (Asi nehri üzerinde, Arap'lar devrinde: Famia) başpiskoposu olmuş ve şu eserleri yayımlamıştır: *Catalogus codicum mss. orientalium Bibliothecae Mediceo-Laurentianae et Palatinae* (Mediceo- Laurentiana ve Palatina kütüphanelerinde doğuya ait el yazmaları) [2 cilt, Floransa 1742) ve *Acta sanctorum martyrum orientalium et occidentalium* (Doğudaki ve batıdaki aziz şehitlere ait belgeler) [2 cilt, Roma 1748].

ASSEN, Holânda'nın kuzey bölümünde, Drente eyâletinin merkezi. Nüfusu 20 000 dir. Kumluk bir yörede kurulmuş bulunan A., 1770-1780 de açılmış bulunan Drente Kanalı (Drentsche hoofdvaart) yoliyle Meppel'e birleştirilmiş ve böylece Zuidersee'ye açılmıştır. Ayrıca Noord-Willems-Kanaal ile Groningen limanına birleştirilmiştir. işlek bir demiryolu kavşağı olan A. da kız ve erkek liseleri, müzeler vardır.

ASSENEDE, Belçik'anın kuzey bölümünde, Doğu Flander eyâletinde bir kasaba. Nüfusu 5 500 dür. Holânda sınırı yakınında bulunan A., demiryolu istasyonu olup, kasabada keten bezi dokumacılığı ile dantelâcılık yapılır.

ASSENS, Danimarka'da Fünen adasının batı kıyısında eski bir kasaba. Nüfusu 4830 dur. Odense şehrine bir demiryolu ile bağlı bulunan A. da bir şeker fabrikası vardır.

ASSER (M. Ö. 353-427), Yahudi bilgini. Babil'de doğmuştur. Yahudi'lerin kutsal tarihleri ile dinî tefsirlerini toplıyan *Babil Talmud'u* adlı ünlü bir eser yazmıştır. Bu eser Yahudi'lerce çok makbul sayılmış, Yahudi'ler işlerinde ve hareketlerinde bu eserin hükümlerine uymuşlardır. Eser haşiyeleri ile 12 cilt tutmaktadır.

ASSER : 1 — **Tobias Michael Carel** (1838-1913), Holânda'lı hukukçu. 1862 de Amsterdam üniversitesinde ticaret hukuku ve milletlerarası özel hukuk dersleri profesörlüğü yapmıştır. Lahey barış konferanslarında ün almıştır. Kendi dilinde ve Fransızca olarak basılmış eserleri vardır.

2 — **M. Asser** (ölm. 1944), birincinin oğlu. Tanınmış bir hukukçudur ve 1923 Lausanne barış antlaşmasından sonra geçici olarak İstanbul'da kurulan Türk-Fransız ve Türk-Belçika karma hakem mahkemeleri başkanlığını yapmıştır.

ASSETİZM (Ascétisme), itikafâ çekilerek kendilerini ibadete veren kimselerin hali. İstoa'cılardan alınmış bulunan A. kelimesi hususiyle muntazam surette yapılan cismanî riyazetleri ifade eder. İstoa'cılar bir bilgenin fazileti gerçekleştirmek için sarfettiği gayretleri, Olimpiyat oyunlarında kazanmak için bir atletin yaptığı egzersizlere benzetiyorlar, hissî zevklerden vazgeçişleriyle ve cismanî eziyete tahammülleriyle iradelerini sağlamlaştırmak istiyorlardı. Hıristiyan A. inde, bundan başka, insanları kurtarmak için tahammül ettiği eziyetlerin minnettarlığı karşılığı olarak İsa'ya memnuniyetle takdim edilen bir kurban fikri ve bir kefaret fikri de vardır. Hıristiyan A. i herşeyden önce, hususiyle ilk günah (Âdem'in işlediği günah) ve hubut (Âdem'in dünyaya indirilişi) fikrine dayanır.

Brahma ve İslâm dinlerinde de asset (mutekif)ler vardır. İsadan önce Essen'ler (b. bk.) ve Therapeutes'ler (b. bk) asset hayatı yaşamışlardır. Roma imparatoru Decius'un baskısı üzerine hıristiyanlar çöle çekilmek zorunda kalmışlardı. Mutekifler hususiyle Mısır'da yetişmiştir; en ünlüleri St. Paulos ile St. Antonios'tur. St. Antonios'un çömezlerinden Pakhomios asset'leri bir araya toplıyarak ortak bir hayat geçirmeğe alıştırmıştır. O andan itibaren A., keşişler hayatında, bir dereceye kadar, intizama girmiştir (bk. İTİKÂF, ÇİLE).

ASSEVERATİF (Assévératif; Lât. *asseverare* = ciddî olarak söylemek, *ad* = ... e, *severus* = ciddî, sert) [Dil.], söyleneni tekid eder nitelikte olan; pekitmeli. Bu terim bazan «intensif» (= yeğinlemeli, şiddetlendirici) le anlamdaş olarak kullanılırsa da, aralarında fark vardır. Asseveratif, sadece teyit ve tekid eder, intensif ise normal değerde olanı şiddetlendirir. Meselâ *muhakkak parçalıyacaktır* cümlesi, «parçalıyacaktır» anlamına sadece «bunda şüphe edilemez» fikrini kattığı için «asseveratif» tir; fakat *paramparça edecektir* cümlesi, «parçalama» anlamını şiddetlendirdiğinden, yani «parçalama»nın çok şiddetli olacağını gösterdiğinden dolayı «intensif» tir. Birçok söz bölümleri (aksam-ı kelâm, parties du discours) nde intensif şekiller vardır, meselâ birer ayrı kelime olarak *aşk* (isim), *karanlık* (sıfat), ve *kazmak* (fiil) kelimeleri, sırasiyle *sevgi, loş,* ve *eşmek* kelimelerinin intensif karşılıklarıdır. Bizde özel yapılıklarla meydana getirilen ve «tekidî» denilen *kapkara, dümdüz, basbaya ı* gibi sıfatlarla *büsbütün, kaskatı, çepçevre* gibi

zarflar, ayrıca da tekrarlama ile yapılan *bol bol, az az,* gibi zarflar ve çoğullarda *küçük küçük* gibi sıfatlar, gerçekte «tekidî» (assévératif) değil, «intensif» tirler; bazı dillerde kök tekrarlaması (réduplication) ile yapılan «intensif» fiiller vardır, meselâ Sanskritçe *dardarīmi* = ezerim, gibi. Asseveratif kavramı, bir şeyin büyüğünü göstermeğe yarıyan «büyültmeli» (augmentatif veya amplificatif; meselâ İtal, *casa* = ev, *casone* = büyük ev), bir niteliğin şiddetini belirten «obartılı» (ampliatif, élatif, veya superlatif absolu; meselâ *çok güzel, kocaman,* Fr. *grandissime*), bir niteliğin haddinden fazla olduğunu anlatan «aşırılık» (excessif, meselâ *fazla büyük;* Fr. *trop,* İng. *too,* Alm. *zu*), ve «tumturaklı çoğul» (pluriel emphatique; meselâ *güneşlerde gezmek*) gibi şekillerle karıştırılmamalıdır. Asseveratif, *ben kendim* gibi şahış zamirlerinde (pronom assévératif), *hattâ* gibi bağlaçlarda (conjonction assévérative), *her halde, elbette* gibi zarflarda (adverbe assévératif), ve *vermişim*'e karşılık *vermişimdir* tipindeki tekit eden bildirilerde (assertion assévérative) kendini gösterir. Bizde kullanılan *aptal mı aptal; çalışıyor mu çalışıyor* tipindeki sualler (question assévérative), *herşey verildi, para ise para, elbise ise elbise* tipindeki şart şekilleri (conditionnel assévératif) asseveratif'tirler. Yazı sanatında, rhetorik figürlerinin çoğu, mecazlar, gramerde de *sa, salim* tipindeki eş deyimler (hendiadyoin) anlatıma kuvvet vermek için bir fikri gerekmez gibi görünen kelimelerle tekrarlamalar (haşv-i melih, pléonasme; meselâ *gözümle gördüm*), hattâ lüzumsuz «geneleme» ler (haşiv, tautolgie périssologie; meselâ *fakat, amma ve lâkin*) ve fazlalık saçmaları (rédondance; meselâ *resmî ferman*) dilcilik bakımından, esasta asseveratif'tirler.

ASSİBİLÂSYON (Assibilation; Lât. *ad* = ··· e doğru, *sibilare* = ıslık çalmak), dar anlamiyle, k ve g konsonlarının ıslıklı sesler (sibilant, sifflant: s, z) sınıfına geçmesi, meselâ «gök» anlamına Lât. *caelum* (*kaelum* ok.) > Fr. *ciel* (*sieļ* ok.), «halk» anlamına Lât. *gentem* > Friaul Rhaeto-Romanche'çası *zint,* gibi. Geniş anlamiyle k ve g konsonlarının s, z'den başka ş, j, ç, c seslerine de geçmesini anlatır. Palâtalizasyon (yani, boğazdan [guttural] veya ard-damaktan [post-palatal] çıkan bir sesin boğumlanma yeri ön-damağa [pré-palatal] geçmesi) denilen fonetik olayın özel bir çeşidi olan assibilâsyon'un esası «yumuşama» (mouillure) denilen olaydır. Palâtal veya yumuşak (mou) k′, g′ gibi dilin sırtı veya ucu ile ön-damak arasında boğumlanan patlayıcı konsonların telâffuzundaki «gevşeme» (détente, Ausgang) denilen son safhada, dil, arkadan gelen sesin boğumlanmasına geçerken (= gevşeme kayması, Abglitt, off-glide), dil kasları gevşer; damakla dil arasındaki aralık, meselâ *ka* ve *ku* hecelerinde görülen ve «çetin» (dure) denilen k sesinin boğumlanmasında meydana gelen aralıktan daha geniş olur; hava, daraltı yerinden değil, dilin ortasında meydana gelen uzunlamasına bir çukur boyunca akar (ş, j gibi alveolo-palâtal konsonların boğumlanmasında bu çukur, s, z gibi dental-alveolerlerdekine bakarak daha geniştir); bunun sonucunda da, çok kere, yumuşamış (mouillé) k′, ön-damaktan dişe kayarak yumuşamış t′'ye çevrilir, ve bu konsonla arkadan gelen ön-damak vokali arasında s, z, ş, j sınıfından parazit bir konson türer, ki affrikeleşme (affrication, bk. AFRİKE), yani «patlayıcı + sızıcı» (meselâ t + s = t͜s) tipinde «yarı kapantılı» (mi-occlusive) mürekkep bir fonem (phonème composite) olma demektir, k > k̂ > k′ > t′ > t͜s, gibi. Terimin dar anlamiyle, assibilâsyon, bu misalde t͜s sesinin yalınlaşarak s şekline geçmesine denir. Geniş anlamiyle de, aynı yoldan gidilerek, k ve g seslerinin k > k′ > t′ > ts > t͜s; k > k′ > t′ > tş > ş; k > k′ > t′ > tş > ç; g > g′ > d′ > dz > z; g > g′ > d′ > dz > d͜z; g > g′ > d′ > dj > j; g > g′ > d′ > dj > c kaymalarını anlatır. Assibilâsyon genel olarak e, i ön vokallerinden evvel, yani assimilâsyon (b. bk.) yoliyle meydana gelir ve bu sebeple boğumlanma yerleri ön-damağa doğru kayan konsonlarda olursa da, başka haller de vardır.

Dar anlamiyle assibilâsyon Türk diyeleklerinde genel olarak yoktur. Bu dil ailesini ikiye ayıran y : s karşılaşmasında y'yi esas sayanlarca (Németh Gy., v. b.) y > s değişimi bir assibilâsyondur, Kök-Türkçe *yiti* (= yedi, 7)ye karşılık Yakut. *sette,* Çuvaş. *śiç′ç′ĕ,* gibi. Altay dillerinde geniş anlamda assibilâsyon vardır, t′ > ç′/ç (meselâ Ana Altay. **t′er,* Türk. *ter,* Moğol. *çer:* Ana Altay **tial,* Moğol. *çilagun,* Çuvaş. *ç′ul,* Ana Türkçe **tāl,* Türkiye Türkçesi *taş;* Ana Türk. *tiş,* Tarancı. *çiş,* Türkiye Türkçesi *diş*), δ > s (meselâ Ana Altay. **δün,* Ana Tûrk. *tün* Türkiye Türkçesi *dün,* Moğol. *süni* [= gece]), d > s/z (meselâ Ana Altay. *adak,* Ana Türk. *aδak,* Koybal. *azak,* Uygur. *adak,* Yakut. *ataḫ,* Türkiye *ayak,* Çuvaş. *ura,* Moğol. *adak* [= uc, son]; Ana Türk. *toδ-,* Yakut. *tot-* Abakan, Küerik. *tos-,* Türkiye Türkçesi *doy-* [mak]) değişimleri gibi. Türk dillerinde başka bir assibilâsyon da d′ > ć/ś/s değişiminde görülmektedir. Ana Türkçedeki y fonemlerinin bazısı çok eski bir devirde, c'ye çalan ön-damak d′'si değerinde bulunuyordu: meselâ *Yayık* nehrinin adı Yunanca metinlerde *Daikh,* Türkçe *yabġu* sözü de Arapça metinlerde *cabġu* şeklinde yazılmıştır (*Magyar* [*mǫd′ər* ok.] adının bizdeki karşılığı *Macar* olduğu gibi): *yılan* kelimesinin Türk-Bulgarcadaki karşılığı *dılom* şeklinde kaydedilmiştir. Bu palâtal d′ sesi önce ć'ye kaymış, bugünkü Çuvaşçada ś, Yakutçada s, başka diyeleklerde de ç, c olmuştur, meselâ Ana Altay. **d′al,* Eski Çuvaş. **ćal.* Yeni Çuvaş. *śul,* Yakut. *sıl,* Türkiye Türkçesi *yıl,* Moğol. *cil.*

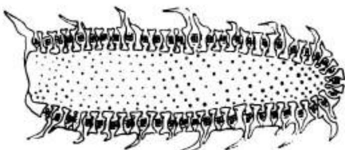
Assibilâsyon Hint-Avrupa dillerinde esaslı bir fonetik olayıdır, «centum» ve «satem» gruplarındaki k: s/ś karşılaşması gibi, meselâ Ana Hint-Avrupa **k̂m̥tóm,* Tohar. *känt,* Yun. (*e-*)*katon,* Lât. *centum,* Eski İr. *cet,* Gor. *hund,* fakat Sanskrit. *śatam,* Avesta. *satəm,* Eski İslâv. *süto,* Litvan. *šimtas* = 100, gibi. Belli şartlar altında Ana Hint-Avrupa dilindeki veler (g, gh, q) ve labioveler (g^u, g^uh, q^u) sesler, Arya dillerinde, yerine göre, č/c (= Türk. ç) ve ǰ/j (= Türk. c) olur, Ana Hint-Avrupa **peŋqᵘe,* Skr. *pañca,* Avesta. *panča* = 5; Ana Hint-Avrupa **gᵘiᵘo,* Skr. *jīvaḥ,* Avesta. *ǰivo* = sağ, gibi. Germen dillerinin bazısında da bu olay vardır, meselâ Ana Germence *kinn,* İng. *chin* (*çin* ok., = çene), İsveç. *kind* (*çind* ok., = yanak); Batı Germence **kirika,* İng. *church* (*çırç* ok., = kilise); Anglosaksonca *skēp* (*skēp* ok.), İng. *sheep* (*şīp* ok., = koyun), Anglosaksonca *brycg,* Orta İng. *brigge,* Yeni İng. *bridge* (*bric* ok., = köprü), İsveç. *nation* (*naçǫn* ok.; Lât. *-tio* eki > Fr. *-tion* [*siõ* ok.], İng. *-tion* [*şın* ok.], İtal. *-zione* [*tsiǫne* ok.], Alm. *-tion* [*tsion* ok.], İsp. *-ción* [*thiǫn* ok.]); İng. *nature* (*neyçır* ok.), *education* (*ecukeyşın* ok.). Batı Germencedeki t sesinin Yüksek Almancaya geçerken belli şartlar altında, t͜s sesine kayarak assibile olması (meselâ İng. *two,* Alm. *zwei* = 2)da bu arada anılabilir. İslâv dillerindeki s, z, ş, j, t͜s, ç seslerinden çoğu da k ve g'den assibile edilmiştir, Lât. *quattuor,* Eski İslâv. *çetıre* (= 4), Yun. *thugatēr,* Eski İslâv. *düştera* (= kız evlât); Eski

Yüksek Alm. *wagan*, Eski İslâv. *vezo*, Litvan. *veju* (= araba sürmek); Lât. *grūs*. Eski İslâv. *jeravi* (= turnakuşu); Eski Nordca *kyrkja*, Eski İslâv. *tsrkı* (= kilise), gibi. Roman dillerine gelince, Aşağı Lâtincede e ve i vokallerinden evvel gelen k (yazıda: c) lar, belli şartlar altında bu dillerde s/ç olur (Sard, ve Dalmat dillerinde k, İsp. *th*), meselâ Lât. «balmumu» anlamına *cēra* (*kēra* ok.), k sesi ile: Sard. (Logudoro diyeleği) *kera*, Dalmat. (Veglia diyeleği) *kāira*, ç sesi ile: İtal. *cera*, Rumen. *ceară*, Engadin. *čaira*, s sesi ile: Fr. *cire*, Friaul. *sere*, Provençal., Katalan., Portekiz. *cera*, *th* sesi ile: İsp. *cera*. Batıda bu k > ts > s kaymasının t' merhalesinden geçtiğini, meselâ Lât. *cepulla* (= küçük soğan) kelimesinin Roman dillerinden Bask'çaya *tipul* şeklinde alınmış olmasından anlaşılmaktadır. Lâtincede aynı e, i vokallerinden evvel gelen g'ler de Roman dillerinde, belli şartlar altında, j/c (İsp. y) olmuştur, meselâ Aşağı Lât. «halk» anlamına *gentem* (*gentem* ok.), j sesi ile: Fr. *gens*, Prov. *gen*, Kat. *gent*, Port. *gente*, c sesi ile. İtal. ve Sard. *gente*, Engadin. *gent*, z sesi ile: Friaul. *zint*, y sesi ile: Eski İsp. *yente*. Bazı kere Lât. d''ler de Roman dillerinde j/c'ye çevrilmiştir, meselâ Aşağı Lât. *diurnum*, j sesi ile: Fr. *jour*, c sesi ile de İtal. *giorno* = gün. Bunlardan başka, Fransızcaya ve Rhaeto-Romanche'çaya mahsus olmak üzere, Lâtincede kelime başlarında a'dan evvel gelen k ve g'ler de assibilâsyona veya palâtalizasyona uğramıştır meselâ Aşağı Lât. *caballus*. ş sesi ile: Fr. *cheval*, palâtal k' sesi ile: Rhaeto-Romanche *k'aval* = beygir (öbür dillerde k sesi iledir); Aşağı Lât. «tavuk» anlamına *gallina*. Eski Fr. j sesi ile *geline*, Engadin. palâtal g' ile *g'ilina*. Roman dillerinde y > j/c değişimi de vardır Aşağı Lât. y ile: *jocus*, Fr. j sesi ile *jeu*, İtal. c sesi ile *giuoco* = oyun, gibi. Belli şartlar altında, Lâtince k sesinin İspanyolcada ç (meselâ Lât. *lac*, İsp. *leche* = süt), d'nin Provençal dilinde z (meselâ Lât. *videre*, Prov. *vezer* = görmek), t ile d'nin de Rumencede sırasiyle ts ve dz (meselâ Lât. *terra*, Rumen. *țară* = yer; Lât. *dicere*, Rum. *zice* = demek) olması Roman dillerindeki assibilâsyonun başka misalleridir.

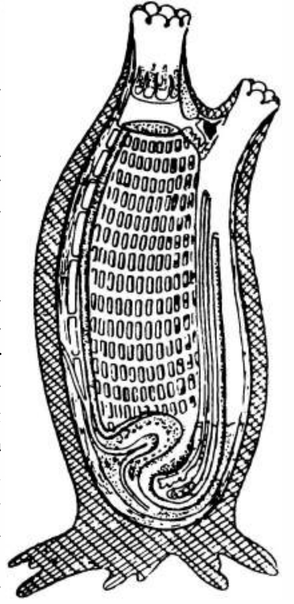
Samî dillerde, meselâ Arapçadaki g > c kayması da geniş anlamda bir assibilâsyon sayılabilir, Eski Arapçada *gamāl* [İbranca *gāmāl*], Sonraki Arapça *camāl* (*cemal* = deve), gibi.

ASSİDİA (Ascidia): bk. ASSİDİASEA

ASSİDİASEA (Ascidiacea), kordalı hayvanlar (Chordonia) dan tunikat'lar (Tunicata) grupunun bir sınıfına verilen ad. Bunlara *Tethyodea* veye «tulumlular» adı da verilir. Bu sınıfa bağlı hayvanların hepsi denizlerde ve çoğu kendisini yere tespit ederek yaşarlar. Bir torba şeklindeki vücutları sellüloza benzer bir maddeden yapılmış jelâtinli bir manto ile örtülüdür. Manto bazen saydamdır. Üzeri düz veya girintili çıkıntılıdır. Vücutlarında, biri solunuma yarıyan ve besin maddelerini taşıyan suyun vücuda girmesini sağlıyan bir delik (ingesyon açıklığı = ağız), diğeri suyun dışarı atılmasına yarıyan bir delik (egesyon açıklığı = kloak) bulunur. Su ağız açıklığından girerek solunuma yarıyan solungaç barsağını dolaşarak bir boşluğa gelir (Peribrankial boşluk) ve buradan kloak açıklığı vasıtasiyle dışarı atılır. Besin maddeleri de solungaç barsağından süzülerek mideye sevkedilir. Sinir sistemleri iki açıklık arasında bulunan ve solungaç barsağının sırt tarafına raslıyan bir gengliondan ibarettir. Boru şeklinde kalbleri vardır. Kan damarı sistemi yoktur. Kan birinci karın boşluğunda dolaşır. Hermafrodit'dirler. Eşemsiz olarak tomurcuklanma ile de çoğalırlar. Lârvaları kuyrukludur. Lârvalarının kuyrukları, omurgalı hayvanların karakteristik vasıflarından olan korda ve sinir borusu taşır. Lârva kuyruğunu kaybederek kendini zemine tesbit eder ve ergin hale geçer. Üç takımı vardır: I — *Monascidia:* kendilerini yere tespit ederek yaşarlar. Bazıları da vücudun alt tarafında meydana gelen uzantılar (stolan) üzerinde tomurcuklanma ile yavrular meydana getirerek bunlarla koloni halinde yaşarlar. Soliterler: *Ascidia* (Akdeniz'de ve Kuzey Denizi'nde yaşar), *Ciona* (Avrupa denizleri), *Molgula* (Avrupa denizleri), *Phallusia*'lar (Atlas Okyanusu, Akdeniz). Koloni meydana getirenler: *Clavelina* (Avrupa denizleri)

Pyrosoma kolonisi

Botryllus violaceus

Ciona intestinalis (şema)

II — *Synascidia:* koloni halinde yaşarlar. Koloniyi teşkil eden hayvanlar ortak bir manto ile örtülüdürler ve ortak bir dışkılık açıklıkları vardır. Tanınmış cinsleri: *Botryllus* (Avrupa denizleri), *Didemnum* (Avrupa denizleri) *Distomus* (Avrupa denizleri).

III — *Pyrosomata*: yüzen koloniler meydana getirirler. Saydam ve silindir şeklinde veya koni şeklinde koloniler, koloninin bir tarafı açıktır. Hayvanlar koloninin yüzeyinde sıralanmışlardır ve ağız ve kloak açıklıkları karşılıklıdır. Tanınmış cinsi: *Pyrosoma* (parlama olayı gösterir. Akdeniz, Atlas Okyanusun'da ve Hind okyanusu'nda pelajik olarak yaşar),

ASSİMİLÂSYON (Fel.): bk. ÖZÜMLEME.

ASSİMİLÂSYON (Assimilation) [Jeol.], yerkabuğu içine girmiş olan magmanın çeperlerini kemirmesine ve buralardaki kayaçları içine almasına denir. Fena sindirilmiş bir assimilâsyon sonunda, magma soğuduğu zaman, bu kayaçların parçaları «enklav» şeklinde kalır.

ASSİMİLÂSYON (Assimilation; Lât. *ad* = ...e, *similare* = benzetmek) [Dil.], yanyana veya biribirine yakın bulunan iki fonemin, «cazibe» (attraction) yoliyle, eşitleşmesi veya ortak nitelikler kazanması; özümleme. Fonetik değişimlerde önemli bir rol oynıyan bu olay, yanyana bulunan sesler arasında meydana geldiği zaman «bitişik assimilâsyon» (assimilation contiguë. a. en contact, juxtapositional assimilation) veya «yakın assimilâsyon» (Nahassimilation) denir, ki fiziyolojik veya mihanikî bir ses değişimi olduğu için «or-

ganik assimilâsyon» (a. organique) adını da alır. Telâffuzdaki «en az çaba» (moindre effort) kuralına, yani bir sesi en kolay bir şekilde telâffuz etmek için ses cihazının kendi kendine aldığı tertibata dayanan bu türlü assimilâsyon'da, eğer bir ses, arkasından gelen başka bir sesi kendine benzetirse (= «ilerlek assimilâsyon», a. progressive; meselâ *yokdur* yerine *yoktur*), bunun sebebi assimilâsyon yapan sesin ataleti (inertie) dir. Tersine olarak, eğer bir ses kendinden evvel gelen bir sesi assimilâsyon'a uğratırsa (= «gerilek assimilâsyon», a. régressive; meselâ *ıztırap* yerine *ıstırap*), onun sebebi de, acele ile bir hareketin vaktinden evvel yapılması (anticipation; bk. ANTİSİPASYON) dır. Bitişik assimilâsyon'un zıddına «differansiyasyon» (b. bk.; différentiation) denir.

Bitişik olmıyan sesler arasında meydana gelen «uzaktan assimilâsyon» (a. à distance Fernassimilation), ister ilerlek (meselâ Türkçede *şoson* [< Fr. *chausson*] yerine *şoşon*), ister gerilek (meselâ Fr. **cercher* [< Lât. *circare*] yerine *chercher* = aramak) olsun, fiziyolojiye dayanmadığı için psikolojiye bağlı analojik değişmelerden sayılır. «Dilasyon» (b. bk.; dilation = yayılma, uzanma) da denilen bu olay bir ahenk (armonie) meselesi olduğundan «armonik assimilâsyon» (a. harmonique) veya sadece «armonizasyon» (harmonisation) adını da almıştır; bk. ARMONİ, dil. Bu armoni, meselâ Hint-Avrupa ana dilinde «beş» anlamına gelen **peŋqʷe* kelimesinin «uzaktan gerilek assimilâsyon» (a. régressive à distance) la Lâtincede *quinque*, «uzaktan ilerlek assimilâsyon» (a. progresive à distance) la da Breton'cada *pemp* şekline girmesinde görülmektedir. Assimilâsyon'u yapan sese «assimilân» (assimilant) veya «ayartan» (inducteur), assimilâsyon'a uğrıyan sese de «assimile» (assimilé) veya «ayartılan» (induit) denir. «Uzaktan assimilâsyon»un zıddı «dissimilasyon» (b. bk.; dissimilation) dur. İlerlek veya gerilek olma bakımından bir de bunların katışık çeşidi olan «karşılıklı assimilâsyon» (a. réciproque) vardir, meselâ *o bir* > *öbür* kelimesinde olduğu gibi; burada i vokali gerilek bir etki ile o vokalini inceltmiş, o vokali de ilerlek bir etki ile i vokalini dudak (yuvarlak) vokali çeşidine çevirmiştir. «Uzaktan karşılıklı assimilâsyon» (a. réciproque á distance) a misal olan *öbür* kelimesinden sonra, meselâ Sanskritçe **budhta* > *buddha* (= uyandırılmış) kelimesi alınırsa, bunda «bitişik karşılıklı assimilâsyon» (a. réciproque contiguë) görülecektir; burada «aspire ötümlü» (aspiré sonore) dh sesi, kendinden sonra gelen «ötümsüz» (sourd) t sesinin üzerine etki yaparak onu dh'ye, yani «aspire ötümlü» çeşidine çevirmiş, «aspire» olmıyan t sesi de gerilek bir etki ile dh'nin aspirasyonunu kaldırmıştır.

Assimilâsyon'da, ister bitişik, ister uzaktan, ister ilerlek, ister gerilek olsun, eğer «ayartılan»a tamamiyle benzer bir hale gelirse, bu olaya «tam assimilâsyon» «a. totale) veya «eşitleşme» (Ausgleichung, equalisation) denir, meselâ *anlamak* kelimesinin *annamak* şeklindeki telâffuzunda n + l > nn değişimi gibi. Arapçada kelime başlarına gelen *al* «harf-i tarif»indeki l'nin, «şemsî harfler» denilen t, s̱, d, ẕ, r, z, s, ş, ṣ, ż, ṭ, ẓ, l, n seslerinden biriyle başlıyan bir kelimenin ilk sesiyle benzeşmesi de bir «eşitleşme» misalidir, *al-raculu* yerine *ar-raculu* (= [belli bir] erkek) gibi. Eşitleşme olayı, hususiyle İtalyancada da göze çarpar, meselâ * *Alexandro* yerine *Alessandro*, veya **acto* yerine *atto* (= hareket; aslı: Lât. *agere* [= hareket yapmak] > **agtus* > *actus* [= hareket]; Fr. *acte*). Lâtince *ad* (= ... e doğru) ön-ekindeki d sesinin c, f, g, l, n, p, q, r, s, t ile başlıyan kelimelerin başında bu seslerle benzeşmesi, eşitleşme olayının tipik misallerinden sayılır, meselâ *ad-centus* > *accentus* (= vurgu), *ad-fixus* > *affixus* (= ek), *ad-gressio* > *aggressio* (= tecavüz), *ad-locutio* > *allocutio* (= hitabe), *ad-nexatio* > *annexatio* (= ilhak), *ad-paritio* > *apparitio* (= görünüş), *ad-quirere* > *acquirere* (= edinmek), **ad-ripare* > **arripare* > Fr. *arriver* (= kıyıya erişmek) *ad-similatio* > *assimilatio* (= assimilâsyon), *ad-tractio* > *attractio* (= cazibe). Assimilâsyon'da eğer «ayartılan» öğe, «ayartan»ın ancak bazı niteliklerini kazanırsa, ozaman buna «kısmî assimilâsyon» (a. partielle), «akkomodasiyon veya ayarlanma» (accomodation, bk. AKKOMODASİYON, dil), «benzeşme» (Anähnlichung), veya «subsimilâsyon» (subsimilation) denir. Meselâ *yokdur* > *yoktur* değişiminde «ötümlü» (sonore) bir diş sesi olan d, «ötümsüz» (sourd) bir damak sesi olan k ile yalnız bir nitelik bakımından ayarlanarak, yine diş sesi kalmak üzere, sadece ötümsüzlüğünü kaybetmiş ve t olmuştur; *şimdi* kelimesinin *şindi* şeklinde söylenişinde de, diş sesi olan d, geniz-dudak sesi olan m'yi, yine geniz sesleri sınıfına giren fakat aynı zamanda diş sesi de olan n'ye çevirmekle ancak bir nitelik bakımından kendine benzetmiştir («bitişik akkomodasyon» [accomodation contiguë] misalleri). *Ben* > *men* değişiminde, geniz seslerinden olan n, dudak sesleri sınıfına giren b'nin üzeiine bir etki yaparak onu, hem geniz hem dudak sesi olan m'ye çevirmiştir («uzaktan akkomodasyon» [accomodation à distance] misali). Aynı şekilde, *yüz para* kelime takımının gerçek telâffuzu olan *yüspara*'da ötümlü z fonemi ötümsüz p sesinin önünde, yine ıslık sesi (sifflant) kalmak şartiyle, bu sınıfın ötümsüz çeşidi olan s'ye çevrilmiştir; bir kelimenin sonu ile başka bir kelimenin başı arasında meydana gelen bu çeşit assimilasyon'a Hint terminolojisinden alınma «sandhi» (b. bk.; = bitişme, ilişme) adı verilir.

Türk diyeleklerinde assimilâsyon'un birçok çeşitleri vardır: ilerlek tam (n + l > nn: Türkiye Türkçesi *dinlemek* > *dinnemek*; r + l > rr: Azerî *kirli* > *kirri*; t + l > tt: Azerî *atlı* + *attı*: n + d > nn: Altay *senden* > *sennen*; ş + s > şş: Abakan *aşsa* > *aşşa*; ş + ç > şş: Kırgız *kışça* > *kışşa* = kışın; f + v > ff: Türkiye Türkçesi *safvet* > *saffet*); gerilek tam (n + l > ll: Tarancı *künler* > *küller* = günler; r + l > ll: Tarancı *birle* > *bille* = birlikte; t + k > kk: Yakut *atka* > *akka* = at'a; t + s > ss: Şor *atsa* > *assa*; ş + s > ss: Şor *tüşse* > *tüsse* = düşse): ç > ş değişimiyle ilgili (ç + s > şs: Volga *açsa* > *assa*; ç + s > şş: Kırgız *keçsen* > *keşşen* = geçsen; s + ç > şş: Kırgız *keşçi* > *keşşi* = kessene; ç + t > şt: Volga *içte* > *işte*; t͡s + s > şş: Küerik *kat͡ssan* > *kaşşan* = kaçsan); Yakutçaya özel bazı haller (s + s > çç: *assıt* > *aççıt* = aşçı; s + t > çç: *kıstata* > *kaççata* = herkes; t + s > çç: *ıtsıt* > *ıççıt* = itçi, köpekçi); kısmî (k + s > ẖs: Azerî *eksik* > *eẖsik*; k + ş > ẖş: Azerî *akşam* > *aẖşam*; Türkiye Türkçesinde n + b > mb: *anbar* > *ambar*; m + d > nd: *şimdi* > *şindi*; ğ + ç > hç: *bağçe* > *bahçe* [differansiyasyon olarak: ş + ç > hç: *aşçı* > *ahçı*]; ve eklerde c, d, g ötümlülerinin p, t, k, ç, s, ş, f, h ötümsüzlerden sonra sırasiyle ç, t, k değerlerine şeçmesi: *saatcı* > *saatçı*, *yapdır* > *yaptır*, *coşgun* > *coşkun*) ve karışık (k + m > kp > pp: Azerî *ekmek* > *ekpek* > *eppek*) şekilleriyle assimilâsyon'lar vardır. Türk diyeleklerinde l ve n sesleri kolayca assimilâsyon'a uğrıyan konsonlardır; meselâ, yukarıdaki örneklerden baş-

ka, k + n > kt: Altay *oknın* > *oktın* = okun, z + n > zd: Kırgız *köznun* > *közdün* = gözün, Çoğul (cemi) eki olan -ler, -lar (doğuda fazla olarak -lör, -lor) Yakut, Altay, Uranha, Yenisey, Kırgız, Kazak, Başkurt ve Noğay diyeleklerinde k, h, t, p, s, ş, bazan da n, m ile biten kelimelere eklendiği zaman l > t (Yakut *suruktur* = yazılar, *bısağtar* = bıçaklar, Kırgız *ottor* = otlar, *öttör* = ödler, Kazak *baştar* = başlar, *attar* = atlar, *kaptar* = kaplar), Altay, Kırgız, Kazak, Başkurt, ve Noğay diyeleklerinde bu ek z, l, bazan da m, n ile biten kelimelere eklendiği zaman da l > d (Kırgız *kızdar* = kızlar, *baldar* = ballar) olur; Yakutçada ve Kazancada aynı ek n'den sonra geldiği zaman l > n değişimine uğrar, Kazan *cannar* = canlar, Yakut *erkinner* = duvarlar, gibi.

Assimilâsyon vokallerde meydana geldiği zaman türlü adlar alır. Ural ve Altay dillerinde daha çok bir yayılma (dilation) ve ahenk (harmonie) meselesi olan ve vokallerin incelik-kalınlık (palâtal-veler: e, i, ö, ü/ a, ı, o, u) veya yuvarlaklık-düzlük (lâbial-illâbial: ö, ü, o, u/ e, i, a, ı,) bakımlarından uyuşması esasına dayanan bu olaya, kelime köklerinde ele alındığı zaman «vokal durumu» (état vocalique; Macar. hangrend), eklerde ele alındığı zaman da «vokal uyumu» (harmonie vocalique; Macar. hangrende illeszkedés) denir, meselâ Yakut. *ağa-lar* (= babalar), *oğo-lor* (= çocuklar), Kırgız. *töö-lör* (= develer), Mancu. *ala-ha* (= söylemişim), *gene-he* (= gitmişim), *tokto-ho* (= düzenlemişim), Macar. *kert-e* (= onun bahçesi), *haz-a* (onun evi), *ember-nek* (= adama), *madar-nak* (kuşa); bk. VOKAL UYUMU. Bu çeşit uyum, «uzaktan assimilâsyon» tipindedir. Vokalle konson arasında da assimilâsyon meydana gelebilir meselâ *soğan* > *sovan*'da dudak vokali olan o, ğ konsonunu dis-dudak konsonu olan v'ye çevirdiği gibi, ki bir «dudak cazibesi» (attraction labiale) dir; bk. ATTRAKSİYON. *Gene* > *yene* > *yine* ve *söyleyecek* > *söyliyecek* misallerinde de ön-damak sesi olan y, alçak e vokalini daha öne ve yukarıya çekerek i yapmıştır. Palâtalizasyon (b. bk.; palatalisation) ve assibilâsyon (b. bk.; assibilation) olaylarında da e, i gibi ön vokaller, konsonları ön-damağa çektiklerinden, vokal-konson assimilâsyonunun başka misalleri görülür, t + i > t'i (palâtalizasyon), k + e > se (assibilâsyon) gibi. Türkçede vokal assimilâsyonu ilerlektir: yalnız, Tarancı gibi ı vokali bulunmıyan bir diyelekte, bu yüzden gerilek vokal assimilâsyonu da vardır, meselâ *taş-ı* yerine *teş-i*, gibi. Bazı Hint-Avrupa dillerinde görülen vokal assimilâsyonu gerilektir (ilerlek çeşit nadirdir: meselâ Fr. *camerade* > *camarade* = arkadaş), Lât. *silvaticus* > Aşağı Lât. *salvaticus* > Eski Fr. *salvage* > Fr. *sauvage* = vahşi, gibi Batı Germen dillerinde önemli bir rol oynıyan bu olaya Umlaut (veya métaphonie, périphonie, dilation vocalique) adı verilir, meselâ Eski-Yüksek Alm. *gast* (= misafir)/ *gesti* (= misafirler), *kraft* (= kuvvet)/ *kreftîg* (= kuvvetli), *tragu* (taşırım)/ *tregis* (= taşırsın); burada a'ların e oluşu, i'lerin gerilek etkisindendir.

Konson assimilâsyonunun çoğu yazıda gösterilmez. Meselâ Fr. *obtenir* (= edinmek), Alm. *Abt* (başkeşiş) kelimelerindeki b'ler t'den evvel geldikleri için p değerinde iseler de, yazıda bir değişiklik yapılmaz; yapıldığı zaman buna «yazıda assimilâsyon» (assimilation graphique) denir, Lâtincede bir zaman *adfero* yazılan kelimenin sonra *affero* (= getiririm) şeklini alması, bizde de meselâ d > t değişiminin (*yokdur* > *yoktur*) yeni yazıda gösterildiği gibi.

Fonetikten başka, gramer (assimilation grammaticale) ve sintaksta (a. syntaxique) da assimilâsyon kendini gösterir. Meselâ biri dişillik (müenneslik), öbürü de erillik (müzekkerlik) esasına göre «mutabakat» (accord, concordance)a uğratılan Lât. *ist-a pulchr-a femin-a* (= senin güzel karın), ve *me-us bon-us fili-us* (= benim iyi oğlum) kelime takımlarında gramer-sintaks assimilâsyonu vardır. Kip (assimilation modale; meselâ, bazı hallerde uyrumlu tümce [proposion subordonnée] deki fiilin kip [siga] bakımından büştümce [proposition principale] deki fiilin bulunduğu kip'e uyması gibi), ve zaman (assimilation temporelle; meselâ, bazı hallerde uyrumlu tümcedeki fiilin zaman bakımından baştümcedeki fiilin zamanına uyması gibi, concordance des temps, consecutio temporum) assimilâsyonu da bu cümledendir. Cins ve hal «cazibe» (attraction) lerine bazan assimilâsyon denirse, de bunlar için bk. ATTRAKSIYON.

ASSINIBOIA, [*æsiniboōyi* ok.], Güney Kanada'nın orta bölümünde 1882-1905 arasında yönetim bölümü olmuş bulunan bir arazi. Bu tarihten sonra A., Saskatschewan ile Alberta arasında bölünmüştür.

ASSİNİBOİN'LER, Kuzey Amerika'da yerli bir boy. A. Birleşik Amerika'nın Dakota bölgesinde yaşıyan Sioux adlı büyük yerli boyun bir koludur. Hudson körfezi dolaylarında otururlardı. A. in dağlarda ve ormanlarda yaşıyanları pek vahşi olmakla beraber çok zararlı değildirler. Ovalarda ve çayırlarda yaşıyanları ise düzgün yapılı ve kuvvetli insanlar olup çok kan dökücü, yağmacı ve hilecidirler. Komşuları olan diğer yerli boylarla her zaman savaş halinde idiler. A. yaşadıkları bölgeye Avrupa'lı sömürgecilerin yerleşmesinde hususiyle Winnipeg-Port-Moody demiryolunun yapılmasından sonra azalmışlardır.

DİL. Amerika yerli dillerinin Güney Amerika bölümüne giren ve bugün kitle halinde bir taraftan Mississipi nehri ile Kayalık Dağlar (Rocky Mountains), öbür taraftan da Kanada ile Arkansas nehri arasında konuşulan Sioux (Syu) dil ailesinden bir dil. Bu ailenin yayılma alanının kuzey ucunda bulunan bu dil, eskiden Missouri nehrinin yukarı kısımlariyle Kanada'da Saskatchewan nehrinin orta kısımları ve Winnipeg Gölü civarında, göçebe Kızılderililer tarafından geniş ölçüde konuşulurken, şimdi Amerika Birleşik Devletleri'nin Montana bölümünde ve Kanada'da yalnız küçük topluluklar arasında konuşulmaktadır. XVIII. yüzyılda Saskatchewan nehrinin yukarı kısımlarında kurulan Assiniboia iline adını veren Assiniboin sözü, bu dili konuşanlara, Sioux'ların doğu komşuları olan Algonkin asıllı Ojibwa'lar tarafından verilmiştir. Ojibwa dilinde, göçebe Sioux'lar için kullanılan *assinibwân* kelimesi, «taşlık ülkede yaşıyan kuvvetsiz insan» anlamınadır. Assiniboin dili, Sioux ailesi içerisinde, Dakota (bölümleri: 1 — Asıl Dokota veya Santee: a) Wahpeton, b) Wahpekure, c) Sisseton, ç) Mdewakanton; 2 — Nakota: a) Yankton, b) Yanktonai; 3 — Lakota veya Teton) dili ile beraber, Dakota-Assiniboin grupunu meydana getirir. Assiniboin dilinin en yakın akrabası, yukarıda anılan Yankton Dakota'dır. Bk. DAKOTA, dil; SIOUX, dil.

ASSINIBOINE, [*æsĭniboịn* ok.], Güney Kanada'nın orta bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 700 km dir. A., Qu'apelle ve Souris kollarını aldıktan sonra Winnipeg gölüne dökülür.

ASSİRİNGİĀ veya **ASURİNG,** Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman kolunun Nāgā bölümünün Doğu Nāgā grupundan bir dil. «Assam Dilleri» (b. bk.) denilen topluluktan olup, Assam'ın dışında, doğuda konuşulur. Nāgā

grupu ile Kachin (bk. ASSAM DİLLERİ) dili arasında bir geçiş teşkil eder. Kuzey Birmanya'da Chāng veya Mojung, Mōshāng, ve Shānggē dillerinin yakın akrabasıdır; onlarla beraber, Doğu Nāgā grupu içerisinde bir zümre meydana getirir.

Nāgā bölümününün Merkez grupundan olan Āo veya Hatigorria diline de bazı kere yanlış olarak Assiringiā denmektedir.

ASSİT'LER (Ascites; Yun. *askos*: tulum), II. yüzyılda, «sakreman» (b. bk.; sacrement)ları inkâr eden bir hıristiyan tarikatı. «Mesih'in bahsetmiş olduğu yeni şarap ile dolu vazolarız» diyerek, bir tulum etrafında raksettikleri için bu adı almışlardır. Bunlara Askodrujit (Ascodrougite) de derler.

ASS'LAR [eski Nordca *āss* = tanrı; çoğulu: *aesir*], Wikinger zamanındaki İskandinav putperestlerinde, başında Odin (b. bk.) bulunan bir tanrı soyuna verilen ad.

Eski kuzey destanlarında A. ın dinî ve edebî tasvirlerine raslanır. A., Tanrıların ve insanların babası olan Odin ile aynı soydandır. Bu Tanrı soyunun yeri Asgard'dır. Edda (b. bk.) destanlarının biri olan Grimmismale'e göre A. ın özel toprak ve evi vardır; meselâ Odin'in yeri Valhal; Thor'unki Thrudheim; Freyr'inki Alfheim; Ull'inki Ydalir; Baldr'inki Breidablik, v. b. dir. A. ın komşuları, çok eskiden beri bunlarla birlikte anılan Alfr'lardır. A. gökte uçarken, yeryüzünde misafir olarak dolaşırken tasvir edilirler. Cin ve devlere karşı savaşırlar, aşk maceraları geçirirler, kuvvet, kurnazlık, büyü ve zekâlariyle mucizeler yaratabilirler. A. üstün kudrette, üstün büyüklükte insanların tanrısal birer eşidirler. Ne insanüstü, ne de ebedî, ne her şeyi bilir, ne de mükerremdirler; «Götterdämmerung» (b. bk.) da, yani dünya battığı zaman öleceklerdir. Erkek A.; Odin, Thor, Tyr, Baldr, Heimdallr, Bragi, Ullr, Vidar, Vali, Hönir, Loki, Forseti v. b. dir. Dişi A.: Frigg (Odin'in karısı), Nanna ve Sif'dir. İlerlemesi dolayısiyle Odin-inancı (A. inancı) başka bir milletin Vanen inancı ile çarpışınca, Vanen savaşı menkıbesi meydana gelmiştir. Bu savaş her iki inancın birbirleriyle birleşmesi suretiyle sona erer. Van tanrıları Njörd ve Freyr ve Van tanrıçası Freyja «Ass» olurlar.

Etimolojik olarak Ass kelimesi eski İskandinav dilinde *Ass*, eski Anglosakson dilinde *Os*, Sanskrit dilinde *Anas* (= nefes, hafif rüzgâr) şeklindedir. A., havada ve yeryüzünde yaşıyan ve hareket eden ruhlu yaratıklardır. En eski belge Jordanis'e göre, Got dilinde *ansis*, Lâtincede *Anses*'ler, ünlü Ostgotik bir kıral soyu olan Amallar'ın tanrı derecesinde tapılan atalarıdır. Ass olan Odin önceden ölüm ordusunun başı idi; Odin tanrılaşınca, bu tanrılık vasfı bütün sülâlesine yayılmıştır.

ASSMANN [*asman ok.*], **Richard** (1845-1918), Alman meteoroloğu. 1899-1914 yıllarında fahrî profesör unvanı ile Prusya meteoroloji enstitüsünü idare etmiştir. Almanya'da aerolojinin ilerlemesinde hizmeti olanların başında gelenlerden olup kendisinin keşfettiği aspirasyon aletlerini (b. bk.) kauçuk balonlar kullanmak suretiyle bu alandaki araştırma metotlarını geliştirmiştir. En önemli eseri (Berson ve Süring ile yazdığı) *Wissenschaftliche Luftfahrten* (Bilimsel havacılık) [3 cilt 1899-1900] tir. 1902 de Teissernec de Bort ile ayni zamanda stratosfer'i keşfetmiştir.

ASSOLANT [*asolā* ok.], **Alfred** (1827-1886), Fransız gazeteci ve macera romancısı. Aubosson'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca eserleri *Deux amis en 1792* (1792 de iki arkadaş) [1859], *Brancas* [1859], *La mort de Roland* (R. ın ölümü) [1860], *Marcomir* [1861], baş eseri *Aventures merveilleuses du capitaine Corcoran* (Kaptan Corcoran'ın fevkalâde maceraları) [1867], *Le docteur Judassohn* (Doktor J.) [1873] v. b. dir. A. ın nükteli, fantezili ve mizahî bir kalemi vardı.

ASSOMPSİYON (Assomption), Hıristiyanlıkta, Meryem'in melekler tarafından göğe kaldırılması. Hıristiyanlar 15 ağustosta A. yortusunu kutlarlar.

ASSOMPSİYON (Tiziano)

ASSOMPTİF (Assomptif; Lât. *assumptio* = üzerine almak, kabul etmek, var saymak) [Dil.], gramerde, var sayılan (farazî, hypothétique) bir şeyi anlatan söz, meselâ *eğer gelmiş olsaydın*, gibi, ki aynı zamanda «gerçeklenmez» (irréel) bir şarttır; *farz edelim ki öyle olmuş* veya *öyle olmuş diyelim* cümlelerinde ise «gerçeklenmez» lik fikri, esas değildir. *Şu üç çizgi birbirine eşittir diyelim* (suppositif), *öyle imiş* (putatif), *öyle olsa gerek* (apparitionnel), *öyle olsa bile* (concessif-adversatif). *şimdiye kadar gelmediğine göre gitmiş olmalıdır* (inférentiel), *bu doğrudur diyebilirim* (admissif)cümleleri, assomptif'e yakın şekillerdir.

ASSOMPTION Rahibeleri (Religieuses de l'Assomption), Paris'te 1839 yılında mezhepçe adı Marie Eugénie de Jésus olan Anne-Eugénie Milleret de Brou tarafından kurulmuş bir kadınlar tarikatı. Bu tarikatın maksadı uzlet

içinde yaşamak ve genç kızları okutup terbiye etmek istiyen kadınları içine almaktır. Tarikatın nizamnamesi Papa Leo XIII. tarafından 1888 de onanmıştır. Bu tarikatın İstanbul'da da kurumları vardı.

ASSOMPTIONNISTE [*asõpsionist* ok.], Nîmes'deki Assomption koleji öğretmenlerinden P. d'Alzon tarafından 1850 yılında kurulan bir tarikat. Papa, 1864 yılında bu tarikatı onamıştır. A. tarikatının amacı üyelerinin her bakımdan yükselmeleri, azizleşmesi ve *İncil*'in Fransa'da ve dış memleketlerde yayılmasıdır. Tarikatın tüzüğü St. Augustinus tarikatınınkinin aynıdır. A. lere «Pères Augustins de l'Assomption» da denir. Bu tarikat çok iş görmüş ve 1900 yılına kadar Fransa'da büyük bir nüfuz kazanmıştır. A. bu nüfuzunu *La Croix* adlı gazete ve sayısı otuzu bulan propaganda yayımları ile sağlamıştır. Bunların önemlileri şunlardır: *Le Pèlerin* (Hacı), *Le Cosmos* (Kâinat), *La Vie des Saints* (Azizlerin hayatı), *Le Laboureur* (Tarımcı). 1900 yılında Fransız ceza kanununa aykırı görülen çalışmalarından dolayı, A., Fransa'da yokedilmiştir. Hâlâ Fransa dışında yaşıyan A. in önderi Roma'da bulunmaktadır. Bu tarikatın eskiden Türkiye'de okulları ve manastırları vardı.

ASSONANS (Assonance; Lât. *assonare* = sesçe benzemek, *ad* = . . . e, *sonare* = ses çıkarmak), bir kelimede bir veya birden fazla hecenin başka bir kelimedeki bir veya birden fazla heceye ses, hususiyle vokal, bakımından benzemesi; yani, genel olarak, bir etki yapmak üzere bir vokalin tekrarlanması, meselâ *basar, kapat; çakı, çeki; üç, gür,* gibi. Ses, ve hususiyle vokal benzerliği, kelimenin başında olduğu zaman alliterasyon (b. bk.; Allitération), sonunda olduğu zaman da, belli şartlar altında, uyak (kafiye, rime) adını alır. Almanlar, bunlardan birincisine *Stabreim* veya *Anreim* (= başta uyak), ikincisine *Endreim* (= sonda uyak) dedikleri gibi, assonans'a da *Inreim* (= iç uyak) demişlerdir. Eski Germen şiirinde asıl uyak yerine alliterasyon (Stabreim) kullanılırdı; aynı şekilde, yarım uyak değerinde olan assonans, hususiyle eski Roman dillerinden bazısında (Eski Fransızca, Eski Provençal'ca, Eski İspanyolca) uyak gibi kullanılmıştır. «Assonanslı uyak» (rime assonancée) denilen bu vokal benzerliğine, meselâ Eski Fransızcada yazılı «Chanson de Roland» destanında raslıyoruz: *lumbre* (Yeni Fr. *l'ombre* = gölge) ile *culchet* (Yeni Fr. *couche* = yatar) uyağı gibi; *las* (= yorgun) ile *part* (= ayrılır) kelimeleri de bir «assonanslı uyak» teşkil etmişlerdir. Kurallandırılmış assonans'a göre, bir kelimede son vurguyu alan vokalle ondan sonra gelen vokaller, konson durumu farklı olan başka bir kelimede aynı yerde bulunan vokallerle bir olur, meselâ *cálamo* (= kamış) ile *plátano* (= çınar) gibi. Vokaller tamamiyle farklı olduğu halde «konson assonansı» gösteren kalimeler, ara sıra uyak yerine kullanılmıştır, İng. *stood* (= durdu) ile *staid* (= kaldı), gibi.

ASSOS, eski Anadolu'nun batısında bir şehir. A., Troas bölgesinin güney kıyısında, 238 m yüksek olan bir andezit tepesi üzerinde kurulmuştu. Örenleri, Behram köyünün civarında görülmektedir. Tepenin kuzey eteğinde, Satnioeis (Tuzla çayı) akmaktadır.

A., Lesbos adasındaki Methymna şehrinden gelen Aiol'ler tarafından kurulmuştur. M. Ö. 560-547 de Lydia'lıların, M. Ö 547-479 da Pers'lerin egemenliği altında bulunmuştur. Bağımsızlığa kavuştuktan sonra Attika Deniz Birliğinin bir üyesi olmuştur. M. Ö. 405 te A. ta oligarşik bir hükümet kurulmuştur. M. Ö. 366 yılında Phrygia satrapı Ariobarzanes Pers kıralına karşı ayaklandığı zaman, büyük bir banker ve iş adamı olan Eubulos Ariobarzanes ile bir olarak Atarneus'tan A. a kadar bütün kıyı bölgesini elde etmiştir. Ariobarzanes'in düşmanları Lydia satrapı Autophradates ve Karia satrapı Maussollos A. u muhasara ettikleri zaman, Eubulos şehri başarı ile savunmuştur; sonunda, Sparta kıralı Agesilaos'un işe karışmasiyle kuşatma kaldırılmıştır.

M. Ö. 350 yıllarında A. un idaresi Hermias (b. bk.) in eline geçmiştir. Hermias, Eubulos'un bir hadım kölesi idi;

ASSOS: Satnioeis deresi ve yuvarlak kule

fakat çok kabiliyetli olduğu için, Eubulos onu öğrenim için Atina'ya göndermişti. Hermias orada Eflâtun'un öğrencisi olmuş ve Aristo ile dostluk kurmuştur. Anadolu'ya döndükten sonra, hem para hem de devlet işlerinde Eubulos'un ortağı ve ardası olmuştur. Hermias, A. şehrini Eflâtun'un örencileri olan Erastos ile Koriskos'a hediye etmiştir; onlar da orada bir felsefe okulu kurmuşlar, devlet idaresinde de

ASSOS: Mezarlar caddesi ve kapı

Hermias'a etki yapmışlardır. Eflâtun'un ölümünden sonra, Hermias'ın daveti üzerine Aristo, Ksenokrates ile beraber A. a gelmiş ve orada ilk okulunu kurmuştur. Bu şekilde A., Aristo'nun orada kaldığı üç yıl zarfında (347-345) Yunan tefekkür hayatının önemli bir merkezi olmuştur. İstoa okulunun ikinci başkanı olan Kleanthes (330-231) A. ta doğmuştur.

Hermias'ın ölümünden sonra (M. Ö. 342) A. yine Pers'lerin egemenliği altına girmiş, M. Ö. 334 te Büyük İskender tarafından kurtarılmış, ondan sonra, bütün Troas bölgesi gibi, muhtelif hükümdarların egemenliği altında bulunmuş, sonra, Bergama kırallarının ve bütün Bergama

kırallığı ile beraber M. Ö. 133 yılında Roma'lıların eline geçmiştir. A. adı tarihte bundan sonra geçmemekle beraber önemini kaybetmemiştir. A. a Bizans zamanında Makhramion adı verilmiştir, bugünkü adı Behram, oradan gelmektedir.

A. un önemi hususiyle Aleksandreia Troas'tan Adramytteion'a, oradan da Bergama'ya kadar giden yola hakim olmasındandır. Bu yüzden, şehir ilk zamanlardan beri iyice tahkim edilmişti. Büyük bir kısmı iyi korunmuş olan surlar ve kapıları M. Ö. IV. ve III. yüzyıllarda yapılmıştır; bunlar Yunan tahkimat sanatının parlak bir örneği sayılabilir. Öbür binalar arasında hususiyle şehir tepesinin en yüksek noktasında bulunan Athene tapınağının önemi anılmağa değer. Bundan başka bir tiyatro, bir gymnasion ve agora'nın kuzey kenarındaki bir stoa'nın örenleri de vardır.

A. un örenleri 1881-1883 yıllarında J. Thacher Clarke'ın idaresi altında bulunan bir Amerikan arkeoloji heyeti tarafından incelenmiştir.

ASSOSİYASYON (Fel.): bk. ÇAĞRIŞIM.

ASSOSİYASYON (Kim.) iki veya daha fazla molekülün birbirini çekerek molekül grupları halinde bir araya toplanması. A. hususiyle fluorlu hidrojen, su ve küçük moleküllü alkoller gibi kuvvetli dipol cisimlerde şiddetli olur. Fluorlu hidrojen molekülleri gaz halinde bile assosiye olurlar. Sıvıların buhar haline getirilmesi için moleküller arası çekme kuvvetlerinin yenilmesi gerektiğinden assosiye olan cisimler daha yüksek derecede kaynarlar.

ASSOSİYATİF (Associatif) [Dil.], bir söz meydana getirmek için başka kelimelerle arka arkaya sıralanmış olmıyan, yani sözlükte tecrit edilmiş bir halde bulunan bir kelimenin, başka kelimelerle yaptığı tedai (association) nin niteliği. Birer «ses işareti» (signe acoustique) olan kelimelerin, bileşik bir kelime, bir kelime takımı, bir deyim, veya bir cümle meydana getirmek için arka arkaya sıralanmasına «işaret dizisi» (syntagme, ki syntaxe [nahiv]la karıştırılmamalıdır) denir. Böyle bir diziye giren kelimelerin arasında bir «işaret dizisi münasebeti» (rapport syntagmatique) kurulur, ve kelimelerin değeri de bu münasebete göre tahdit ve tespit edilir. Meselâ *kardeşin misafirlerle konuşurken epey çam devirdi* «işaret dizisi»nde her işaretin değeri, kendinden evvel ve sonra gelen işaretlerle olan münasebetine bağlıdır. Buna karşılık, bu işaretlerden herhangi biri, meselâ *çam* kelimesi diziden çıkarılarak mücerret bir halde ele alındığı zaman, birçok tedailer yapar; meselâ ses bakımından *cam, dam* gibi kelimelerle kafiye tedaisi; başka bir bakımdan da *köknar, ser·i, ağaç, bitki* gibi kelimelerle anlam tedaisi; eğer *çamlık*, şeklinde kullanılmış olsaydı, ozaman -lık ekinin aracılığiyle *odunluk, taşlık* gibi kelimelerle morfoloii tedaisi yapardı Her tedai, ortak bir öğeye dayanır. Bu ilişkiye de «assosiyatif münasebet» (rapport associatif) denir. Gramerde, kelimelerin «çekim tablosu» (emsile paradigme)nda da bu «assosiyatif münasebet» kendini gösterir, *ev, evin, eve,* veya *giderim, gidersin, gider,* gibi. «Kelime ailesi» (famille de mots) denilen toplamalarda aynı şey vardır; bk. F. de Saussure: *Cours de linguistique générale*, Lausanne 1916. İsviçre'li F. de Saussure'ün öğrencilerinden ve Cenevre dilcilik mahfilinden A. Séchehaye (*Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris 1926), bu esastan mülhem olarak, bir sözü meydana getiren işaret veya yapılık (morphème)ların terkibini inceliyen gramer çeşidine «işaret dizisi grameri» (grammaire syntagmatique) dediği gibi, bir düşüncedeki anlamlık (sémantème)ları, yani ilişikli fikirlerin işaretlerini ele alan gramer çeşidine de «assosiyatif gramer» (grammaire associative) demiştir; ayrıca bk. O. Jespersen: *The Philosophy of Grammar*, Londra 1924, ve L. Hjelmslev: *Principes de grammaire générale*, Kopenhag 1928.

ASSURDİSMAN (Assourdissement) [Dil.], b, d, g. z, j, c gibi ötümlü (sonore), yani ses kirişlerinin titremesiyle meydana gelen konsonların, ötümlüklerini kaybetmesi; anlamdaş olarak bazan «devokalizasyon» (dévocalisation = sesi kaybetme, sessizleşme; ses [voix] = ses kirişlerinin titremesinden meydana gelen tınnet) terimi de kullanılır; zıddı «sonorizasyon» (sonorisation), yani ötümlüleşme'dir. Ötümlülük tamamiyle kaybedilirse, bu konsonlar sırasiyle p, t, k, s, ş, ç (ötümsüz; sourd) değerlerine geçerler. Assurdi (assourdi veya dévoisé veya invoisé [ki bazan, vokallere karşıt olarak bütün konsonlar için de kullanılır]; devoiced; stimmlos) konsonlar, ötümlülüklerini daima tamamiyle değil, kismen de kaybedebilir; «ortası ötümsüz» (médio-sourd) denilen konsonlar sınıfına da geçebilir; bu sonuncularda, ses kirişleri, telâffuzun yalnız ortasında titrek bir hal alır, telâffuzun başında ve sonunda titremezler. «Ötümsüzleşmiş ötümlü» (sonore assourdie) denilen sınıfa geçmek ihtimali de vardır; bunlarda da ses kirişleri, telâffuzun bitmesinden evvel titremeyi durdururlar. Başka bir ihtimal de, ötümlülüğün, telâffuzun yarısında başlamasıdır, ki bu tipte olan konsonlara «yarı ötümlü» (mi-sonore) denir. Assurdisman, fonetik alfabede, harflerin altına veya üstüne konulan küçük o'larla gösterilir, b̥, g̊ gibi. Türkçemizin imlâsında, esasta b, d, g, c sesleriyle biten fakat *çorap, but, denk, harç* kelimelerinde olduğu gibi p. t, k, ç ile yazılan şekillerdeki assurdismanlar, ancak kısmîdir ve ötümlülük, telâffuzun sonuna doğru kaybolur, *çorab̥, bud̥, deng̊, harc̥*, gibi. Kelime ortalarında k+d > kt (meselâ *yokdur* > *yoktur*), s + b > sp (meselâ *nisbet* > *nispet*) gibi ilerlek assimilasyonlarda, assurdisman yine kısmî olup, b, d, g, c'lerin ötümlülüğü yarıda başlar; z + t > st (meselâ *ıztırap* > *ıstırap*), c+t > çt (meselâ *ictima* > *içtima*) gibi gerilek assimilasyonlarda da assurdisman aynı şekilde kısmî olup, b, d, g, c'lerin ötümlülüğü sona doğru kaybolur. Bk. SONORİZASYON.

ASSUVA, Kappadokia tabletlerinde (b. bk.) ve çiviyazılı Hitit metinlerinde (VAT 7431) geçen bu ismin Asya olduğu fikrini ilk defa Forrer ortaya atmış (*Reallexikon der Assyriologie* I, s. 227), son zamanlarda İstanbul Üniversitesi profesörlerinden H. Th. Bossert de Üniversite yayımları arasında çıkmış olan eserinde (*Asia*, İstanbul 1946) bu konu ile ilgili bütün malzemeyi ayrıntılariyle işliyerek, bu fikri desteklemiştir. A. büyük Hitit imparatorluğunun timar beyliklerinden biri idi.

AST, rütbe ve kıdemce küçük olan asker. Meselâ bütün yüzbaşılar bir binbaşının rütbece astıdır, 1938 de terfi eden bir yüzbaşı da 1937 de terfi eden yüzbaşıların astıdır.

Ast subaylar: önyüzbaşıya kadar olan subaylar.

AST, Georg Anton Friedrich (1778-1841), Alman filozofu ve yazarı. Gotha'da doğmuş, München (Munih) te ölmüştür. Landshut ve Münih'te eski eserler, felsefe tarihi ve felsefe okutmuş, felsefe ve tarihe ait eserler yazmıştır. Ençok Eflâtun'un eserleri ve hayatı ile ilgilenmiş ve bu filozofun eserlerini Lâtince tercümeleri ve açımlamalarla 11 cilt

halinde yayımlamıştır (1819-1832). Yine bu filozofun biyografyası hakkında Almanca bir eser (*Platons Leben und Schriften*, 1816) yazmış ve eserlerinde bulunan lûgatleri kapsıyan bir kamus (*Lexicon Platonicum*, 3 cilt 1835-38) yayımlamıştır. Schelling'in felsefesini ve fikirlerini açmağa ve yaymağa çalışmıştır. Hükümlerinde pek ileri giderek Eflâtun'un «Kanunlar» adlı eseri ile bazı diyaloglarının kendisi tarafından yazılmadığını iddia etmiştir.

ASTACUS: bk. İSTAKOZ.

ASTAKOS, eski Anadolu'nun Bithynia bölgesinde bir şehir. A., M. Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Megara şehrinin bir kolonisi olarak bugünkü İzmit körfezinin sahilinde kurulmuş, bu körfez de A. körfezi adını taşımıştır. A., M. Ö. V. yüzyılda Attika Deniz Birliği'nin üyesi idi, sonra yerli prenslerin egemenliği altına girmiş, M. Ö. III. yüzyılın ilk yıllarında kıral Lysimakhos tarafından tahribedilmiştir. 264 yılında Bithynia kıralı Nikomedes, Nikomedeia (bugünkü İzmit) şehrini kurduğu zaman, A. halkını yeni şehre geçmeğe davet etmiştir. A. un örenlerini, İzmit'in karşısında aramak gerekir.

ÂSTANE (Fars. = Kapı eşiği), 1 — «Osmanlı devletinin merkezi» anlamında kullanılmıştır. İstanbul alındıktan sonra bu kelime, devlet merkezi olması itibariyle İstanbul'a ad olmuştur. O devirde yazılan tarih, seyahatname, v. b. de İstanbul hakkında bu kelime ya sadece Âsitane şeklinde yalnız olarak, yahut da «Âstane-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye» (= Osmanlı yüksek devletinin merkezi), veya bunun kısaltılmış şekli olan «Âstane-i Aliyye» şeklinde tamlama halinde kullanılmıştı.

2 — Gelip gideni çok ve geliri bol olan merkez halindeki tekkelere Â.. değerlerine «zâviye» denmiştir.

3 — Bu kelime ayrıca hükümdar sarayı, evliya mezarı anlamlarında da kullanılmıştır.

ASTAPA, İspanya'da eski Betica eyaletinde bir şehir. İkinci Pön harbinde burayı saran Roma'lılara karşı dayanmasiyle ünlüdür. A. bugünkü Sevilla eyaletindeki Estepa-la-Vieja'dır.

ASTAR, Yeniçeri erlerinden bazılariyle, 32 nci ortanın aşçı ustasının resmî günlerde iki tarafında yürüyen karakullukçuların başlarına giydikleri başlığın adı. Kavuğun üstüne açık kahverenginde bir astar sarıldığından başlığa bu ad verilmiştir.

ASTAR ÇAVUŞU, eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kısım yerler halkının Yeniçeri Ocağı'na vermek zorunda oldukları astarı aynen toplıyan memurun adı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra bu verginin yine böyle aynen alınmasına devam edilmiş ve 1839 da Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

ASTARTE (İbranca: *Aşera* veya *Aştarot*; çiviyazılarında *Aşirtu* veya *Aşratu*), Kuzey Finike ve Suriye'nin Berut, Sidon, Sur gibi birçok eski şehirlerinde tapınılan bir tanrıça A ye tanrı Baal'in dişisi olarak *Bealat* da denilir. A. hakındaki bilgiler şimdiye kadar yalnız klâsik Yunan yazarlarına ve *Tevrat*'a dayanıyordu. *Tevrat*'da da A. biri tanrıça, diğeri kutsal bir yer olmak üzere iki şekilde geçer (Huruç XXXIV., 13, Deutronomium VII., 5; XII., 3; XVI., 21). Bunlardan hangisinin daha eski olduğu, yani kutsal yerin tanrıçadan mı yoksa tanrıçanın kutsal yerden mi adını aldığı tartışmalıdır; fakat Mezopotomya ve Suriye (Byblos ve Ugarit) de yapılan araştırma ve kazılar, A. nin aslında Mezopotamya'nın harb ve aşk tanrıçası İştar (b. bk.) ile aynı olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan Byblos'lu Philon'un Sanchoniathon'dan aldığı parçaların Euseb tarafından korunan kısımlarında (= C. Müller, Fragm. Hist. Graec. III, s. 560-576) anlatılan efsanelerle Ugarit (bugünkü Ras-Şamra) ten çıkan alfabetik çiviyazılı metinlerdeki efsanelerin aynı olduğu görülmüş ve bütün bunların hakikatte zengin Sumer imgeleminin yarattığı ve aynı efsaneden yayıldığı anlaşılmıştır. Yunan ve Roma'lıların A. adını verdikleri bu tanrıça gök tanrıçası sayılırdı (bu sebepten Yunanlılar ona bazen Aphrodite Urania adını verirlerdi); bazen ay, bazen Zühre yıldızı ile bir tutulurdu.

ASTARTE (Zo.), yumuşakçaların midyeler (Lamellibranchiata) takımından *Astartidae* familyasına bağlı bir cinsi. Kalın kabukları birbirine eşittir. Yuvarlakça veya küt üç köşe kabuğun üzerinde daireler şeklinde oluklar vardır. Beyaz veya sarımtrak renklidir. Daha ziyade soğuk denizlerde yaşarlar. *A. teriangularis* adlı türü İngiltere kıyılarında, *A. sulcuta* Akdeniz'de, Kuzey Avrupa ve Amerika kıyılarında yaşar. Perm devrinden bugüne kadar yaşamaktadırlar. Hususiyle Jura ve Kretase tabakalarında fosillerine raslanmıştır.

ASTASİA, bir hücreli hayvanların kamçılılar (Flagellata) sınıfına bağlı *Euglenidae* familyasının bir cinsi. Tatlı sularda ve *Protozoa* kültürlerinde sık sık raslanır. Euglena'dan farkı kloroplast ve bazen de Stigma'larının bulunmayışıdır. İki ucu sivridir. Yüzerken şekil değiştirmeleri gösterirler. Saprofit olarak yaşarlar. *A. tenax* türü serbest yaşar. Turbellar ve *Cyclops*'ların barsaklarında yaşıyanları vardır, bunlarda kamçı bulunmaz (*A. captiva* ve *A. mobilis*) türleri).

Astasia

ASTATA, zarkanadlı böceklerin kazıcı yabanarıları (Sphegidae) familyasına bağlı bir cinsi. Zehir iğneleri vardır (Aculeata). toplum halinde yaşamıyan arılardandır (Soliter). Basık vücutlu ve uzun duyargalı olan bu arıların vücutları kırmızı siyah renklidir. Kumluk yerde yuvalarını yaparlar ve bal arılarını, Hemipter'leri ve örümcekleri avlıyarak yuvalarına taşırlar. Bütün dünyaya yayılmıştır.

ASTEĞMEN, Türk ordusunda en küçük subay rütbesi. Bu rütbeye ilk zamanlarda zabitvekili, bir süre de yarsubay adı verilmiştir.

ASTĒL, VIII. yüzyılda, bir Hazar Türk istihkâmı. Bunu kaydeden Bizans kaynağı Hazar ülkesinden geçen Atēl (= Etil, bk. Etil) ırmağını da A. adiyle anmaktadır (C. de Boor: *Noticiae Geographicae*, «Zeitschrift für Kirchengeschichte» dergisinde, cilt 12, 1990-1891, s. 534; Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* [Bizans kaynaklarında Türk kavimlerinin dil kalıntıları]. Budapest 1943, s. 78, 80). A. kelimesi Atēl (= Etil) kelimesinden başka bir şey değildir.

ASTELL [*æstıl* ok.], **Mary** (1668-1731), İngiliz kadın yazarı. Newcastle-upon-Tyne'de doğmuş, Chelesea'de ölmüştür. A., 1697 de *A. Serious Proposal to the Ladies, Wherein a Method is Offered for the Improvement of their Minds* (Hanımların düşüncelerini ıslâh için, metot

gösteren ciddî bir teklif) adlı bir eser bastırmıştır. A. bir Anglikan kadınlaıı birliği kurmayı tasarlamış, bu tasarıyı kıraliçe Anne iyi karşılanmışsa da, piskopos Burner onun gerçekleşmesini önlemiştir. A., Swift ve Addison tarafından hafifsenerek istihza ile karşılanmıştır.

ASTELYA (Astelia), zambakgiller (Liliaceae)in Güney Yarımküre'de 12 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Otsu olan bu bitkilerin bazı türleri süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir.

ASTENİ, (Asthénie; Yun. *a* = yokluk eki, *sthenos* = kuvvet) kuvvetsizlik, halsizlik. Türlü sebepler dolayısiyle organizmin uyartılara uygun bir tarzda cevap vermeyişi. Sinir sisteminin veya iç salgı bezlerinin bir bozukluğu asteniye sebep olabilir. Muhtelif intanlardan ileri gelen asteni, mikrop ve toksinlerin sinir sistemine veya iç ifraz bezlerine, hususiyle böbreküstü bezine yaptıkları etkiden ileri gelir. Böbreküstü bezlerinin kronik bir yetmezliğinden doğan Addison hastalığında (b. bk.) A. en bellibaşlı gösterilerden biridir. Hastalar en önemsiz bir hareket bile yapamazlar ve hastalığın ileri derecesinde yatakta hareketsiz yatarlar.

Miyaljik asteni: Genel bir takatsizlikle beraber kaslarda ağrı.

Nörosirkülatu ar asteni: Efor neticesi halsizlik, soluma, baş dönmesi, çarpıntı, göğüste ağrı gibi gösterilerle kendini hisettiren ve «asker kalbi». «irritabl kalb», «efor sendromu» gibi adlarla anılan bu sendrom bazı genç sinirli kişilerde, hususiyle askere alınan bazı kimselerde faal hizmet esnasında görülmüştür. *Nevrasteni* (b. bk.): sinir sistemini fazla kudret sarfından ileri gelen görev bozukluğu ile ilgili ve çabuk yorulma, kudretsizlik, unutkanlık, uykusuzluk, vücutta ağrılar ile ve başka şekillerde kendini gösteren bir hal.

ASTER, bileşikgiller (Compositae)den çoğu Kuzey Amerika'da olmak üzere 200 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi. Hemen hepsi otsu olan bu bitkiler bir yıllık

YAZ ASTERİ KIŞ ASTERİ

veya daha uzun ömürlüdürler. Yaprakları saplı veya sapsız, kenarları düz veya destere gibidir. Çiçekleri çok defa bileşik salkım veya şemsiyemsi salkım durumunda olup bazan da dal uclarında teker teker bulunur, bu takdirde uzun saplıdırlar. Her bir çiçek yassı tepe durumundadır. Tepeciğin uzunca dilcik şeklinde olan kenar içekleri bir veya iki sıra halinde dizilmiştir. Bunlar erseliktir, meyva verir, nadiren kısırdırlar. Orta çiçeklerde erselik, çanakları boru şeklinde hepsi verimlidir. Uzun ömürlü olan türlerin kenar çiçekleri mavi, menekşe, beyaz, arasıra kırmızı olup, orta çiçekleri sarı, pek azları da parlak menekşe rengindedir. Yurdumuzda hususiyle yüksek dağ ormanlarının sulak yamaçlarında yabani olarak yetişen *A. alpinus*, *A. amellus*, *A. cancasicus*, *A. ibericus*, sahillerde de *A. trifolium* gibi birçok türlerine raslanır. *A. alpinus* ot gibi kısa boylu bir tür olup, çiçekleri büyük ve çoklukla teker teker sürgün uçlarında bulunur. Bunun kenar çiçekleri bir sıra olup menekşe renginde, orta çiçekleri ise parlak sarıdır. *A. amellus* daha yüksek boylu, yaprakları ters mızrak şeklinde, çiçekleri oldukça büyük, kenar çiçekleri leylâk renkli, orta çiçekleri sarı renklidir. Bunun kültür ile elde edilmiş güzel pek çok çeşiti vardır. *A. amellus* hazirandan eylüle kadar bol ve çok güzel çiçek açtığından makbul bir süs bitkisidir. *A. trifolium* iki yıllık, uzunca gövdeli, dar yapraklı, küçük çiçekli bir tür olup gerek yurdumuzda ve gerek Avrupa'da sahillerde, yalnız tuzlu topraklar üzerinde raslanır. Kuzey Amerika A. türleri, kültür ve birleştirmeler ile azçok şekilleri değiştirilerek bahçelerin çok makbul süs bitkileri olan sonbahar A. leri elde edilmiştir. Sonbahar A. leri dip taraflarından kökü ile bölünüp toprağa dikilmek suretiyle kolayca üretilirler. Bir de yaz A. i vardır. Vatanı Çin ve Japonya olan yaz A. i *A. chinensis* (Callistephus chinensis) 80 cm kadar yüksekliğinde olup yaprakları beyzî; kenarları destere gibi bişli veya derince dilimlidir. Bunun çiçekleri büyük, kenar çiçekleri mavi, kırmızı veya beyaz renkli, orta çiçekleri sarı veyahut katmerli olan birçok çeşitleri vardır. Yaz A. leri, sonbahar A. lerinden hususiyle çiçeklerinin dip taraflarında çanak yaprakları karakterinde ve fakat yaprak gibi dip durumda örtü yapraklarının bulunmasiyle ayırt edilir. Çok makbul bir süs bitkisidir. Üretilmesi Nisanda soğuk yastık veya sandıklara tohumlarının ekilmesi ve biraz büyüdükten sonra asıl yerlerine dikilmesiyle olur. Yaz A. i ilk defa XVIII. yüzyılda cizvit d'İncarville tarafından Fransa'ya sokulmuş, ondan sonra bütün dünyaya yayılmıştır.

ASTERAKANTUS (Asteracanthus), fosil köpekbalıkları (Selachii) nın *Hybodontidae* familyasına bağlı bir cinsi. *Strophodus* veya *Curtodus* adları da verilir. Çok uzun dişleri dört köşelidir. Yüzgeç dikenlerinde yıldız şeklinde kemik çıkıntılar vardır. Erkeklerde büyük bir baş dikeni vardır. Orta ve Üst Jura tabakalarında bulunmuştur.

ASTERİA, Yunan efsanesinde Titan'lardan biri olan Koios ile Phoibe'nin kızı, Leto'nun kızkardeşi, Perses'in karısı, Hekate'nin annesi. Zeus A. ye âşık olmuş, fakat A. ondan çekinmiş; bunun üzerine Zeus onu bıldırcın şekline sokmuş. A. nın bıldırcın olarak denize düştüğü yerde, Ortygia («Bıldırcın adası») meydana gelmiş ki, bu Delos adasının eski adıdır. Bergama'daki Zeus sunağında A., annesi Phoibe ile beraber tanrıların safında Gigant'larla savaşırken tasvir edilmiştir.

ASTERİAS (Denizyıldızı), Asteriide (b. bk.) familyasına bağlı bir cins. Normal olarak 5 kollu olan bu hayvanların vücudu bir yıldıza benzer. Vücudun üst tarafında

birbirine ekli iskelet safihacıkları vardır, bunların üzerinde dikenler bulunur. Kolların alt tarafında ambulakral ayakcıklar sıralar halinde bulunur. Bütün denizlere yayılmış olan bu hayvanlar 10-50 cm büyüklüğünde olabilirler. Kırmızımtrak, esmer, menekşe rengi, sarımtrak olanları vardır. Kıyılarda veya buralara yakın yerlerde yaşarla. *A. glacialis* adlı türü Avrupa denizlerinde, *A. rubens* Atlas Okyanusu'nda, *A. tenuispina* Akdeniz'de yaşar.

ASTERİAS

ASTERİİDE (Asteriidae), derisidikenli hayvanlar (Echinoderma) ın denizyıldızları (b. bk.) takımının bir familyası. Vücudun kollarla birleştiği yerdeki safiha kısmı oldukça ufaktır. Kolların sayısı 5-12 olabilir. Ambulakral ayakcıklar (bk. Ambulakral sistem) dört sıra üzerine dizilmiştir. Denizlerde yaşarlar. *Asterias* (b. bk.) tanınmış cinsidir.

ASTERİNA, denizyıldızları (Asteroidea) takımının Asterinidae familyasına bağlı bir cinsi. Beş kolu vardır, bunlar kısa ve birbiriyle birleştikleri yerler geniştir. Bunun sonucu olarak hayvanlar beş köşeli gözükür. Sırt tarafları düzdür. 5-6 cm büyüklüğünde yeşil veya mavimtrak yeşil renklidirler. Gelişmeleri sırasında pelâjik larvalar meydana gelmez. *A. gibbosa* adlı türü Akdeniz ve Batı Avrupa kıyılarında yaşar.

ASTERİT (Astérite Yun. *aster* = yıldız;) [Min.], akik (agat) haline gelen Madrepor'ların vücuda getirdiği yıldız şeklinde bir taş.

ASTEROİDEA: bk. DENİZYILDIZLARI.

ASTEROLİNUM, çuhaçiçeğigiller (Primulaceae) in Asya ve Afrika'da yetişen bir cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerden yurdumuzda raslanan *A. linum stellatum* türü, ömürleri bir yıl süren kısa gövdeli, çok az yapraklıdır; yaprakları dar ve uzun olup, karşılıklı durumdadır. Çiçekleri küçük ve beyazımtrak renklidir.

ASTEROPAİOS, adı İlias'ta geçen bir efsane kahramanı. Paion'ların önderi, Troia'lıların müttefiki olan A., Pelegon'un oğlu, neğir tanrısı Aksios (bugünkü Vardar) ile Periboia'nın torunudur. Bütün Troia'lılar ile Aka'lar arasında en uzun boylu kahramandır. Akhilleus tarafından öldürülmüş, miğferi Sthenelos'a mükâfat olarak verilmiş.

ASTEROPE, bir kurt ve krustase cinsine verilen ad. *Kurt:* Halkalıkurtlar (Annelida) ın alsiyopide (Alcyopidae) familyasına bağlı bir cinsi. Saydam vücutlu, iri gözlüdürler. Vücutları 24-60 halkadan yapılmıştır. 25 cm kadar boyları vardır. Bunlar denizlerin yüzeyinden yakalanabilirler. *A. candida* adlı türü Akdenizde yaşar, *Krustase:* Kabukluhayvanlar (Crustacea)ın ostrakodlar (Ostracoda) takımı'na bağlı bir cinsi. Cypridinidae familyasındandırlar. Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda yaşarlar (*A. mariae*).

ASTINDAĞ: bk. ALTINDAĞ ve KUN-LUN.

ASTIRANTİYA (Astrantia), maydanozgiller (umbelliferae) den Güney ve Orta Avrupa ile Kuzeydoğu Türkiye ve Kafkasya'da 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Uzun ömürlü ve otsu olan bu bitkilerin yaprakları el şeklinde dilimli, çiçekleri sık şemsiye durumunda ve alt taraflarında birçok yüksek yapraklar vardır. Türkiye'de yetişen bir türünün yüksek yapraklarının üst yüzü erguvani renklidir. Meyvaları yumurta şeklinde ve dilimlidir. Pembe çizgili yeşil veya beyaz damarlı yüksek yaprakları ve büyükçe, sık başak durumunda çiçekleri olan *A. major* ve diğer bir kaç türü süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir.

ASTIRANTİYA

ASTIROKARYUM (Astrocaryum), hurmalar (Palmae) dan, Amerika'nın Guyana, Brezilya, Meksika gibi sıcak bölgelerinde 40 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hemen hepsi ince uzun gövdeli, ve gövdelerinin üzeri sık siyah dikenlerle örtülmüş olan bu bitkilerin 29 yaprakçıktan bileşen gayet büyük bileşik yaprakları vardır. Birçok tür- lerinin genç yapraklarından ip, urgan ve hasır; *A. vulgare* ve *A. mururum* gibi bazı türlerinin tohumlarından da sabun ve margarin fabrikalarında kullanılan yağ çıkarılır. Bazı türleri serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ASTI, İtalya'da Piemonte'de yönetim bölümü ve onun merkezi. Yüzölçümü 1 512 km², nüfusu 250 000 dir. A. şehri Tanaro nehri üzerinde ve 49 060 (1931) nüfusludur; önemli bir bağcılık ve sebzecilik merkezidir. Şarapları tanınmıştır.

ASTİGMATİZMA (veya *Astigmatlık*) [Fiz.], ayna ve merceklerin *sapınç* denilen kusurlarından birisine verilen ad. Optik sistemlerde şu iki şart gerçekleşmedikçe daima türlü kusurlar başgösterir:

1) Aynanın açıklığının çok küçük olması,

2) Işık ışınları demetinin optik eksen üzerine az eğit olarak düşmesi.

Bir cisim noktasının görüntüsünü yine bir nokta olarak veremiyen optik sistemlerde (Ayna ve mercekler) *astigmatizma kusuru* olduğu söylenir. Bu kusur, en çok, küresel bir ayna üzerine çok eğik düşen ışınlarla kendini gösterir. Bu ayna eğik ışık demetine karşılık, *konik olmıyan yansıyan bir ışık demeti* verir. yansıyan ışınlar, düzlemleri başka olan, birbirlerine dik iki doğru üzerinde birleşirler. Cismin bir noktasına karşılık elde edilen bu iki doğruya *odak doğruları* adı verilir. Bu kursuru önlemek için Anastigmat denen özel mercek sistemleri kullanılır.

(Hek.) Astigmatiklik kusuruna göz merceğinde de raslanır. Gözdeki astigmatlık, *saydam tabaka* ile *billûr cisim* yüzeyleri gözün optik ekseni etrafında dönel olmamasından ileri gelmekdir. Üç çeşidi vardır:

1 — Göz merceğinin ışık eksenine dik olmamasından merceğin yukarı ucu dışa ve öne eğiktir.

2 — Görme ekseni ile göz ekseni tam tamına mutabık olmayıp aralarında 3-7 derecelik bir açı vardır.

3 — Cornea tabakası her istikamette aynı derecede eğri değildir. Düşey istikametteki eğrilik, yatay istikametteki eğrilikten daha fazladır. Bu iki yüzey bir elips teşkil ederler. Böyle bir elipsi meydana getiren yüzeylerden daha eğri olana düşen ışık daha fazla kırılır. Bu suretle bu eğri

yüzeylerden geçen ışınlar aynı noktada birleşemezler. Bu suretle bir dağınıklık alanı meydana gelir.

İki yüzey arasındaki eğrilik farkı bir dioptriden ibaret olursa görmede önemli bir ârıza meydana getirmez, fakat fark daha fazla olursa böyle bir gözle bir çizgiye bakıldığı zaman çizgi düz değil, yaygın görünür. Bu çeşit astigmatizmalara muntazam astigmatizma denir. Bundan başka bir de muntazam olmıyan astigmatizma vardır ki bunda cornea tabakası, her yönde ayrı bir eğrilik ve kırma kabiliyeti gösterir.

Muntazam astigmatizmanın etkisini gidermek için silindirik gözlük mercekleri kullanılır. Muntazam olmıyan astigmatizmanın etkisini gözlükle gidermek mümkün değildir.

ASTİK AĞA, [Hanende] (XIX. yüzyılın ikinci yarısı), besteci ve okuyucu. Hacı Arif Bey, Rıfat Bey, Şevki Bey gibi ünlü şarkı bestecilerinin çığırında bestelediği çeşitli makam ve ritmdeki şarkılariyle başarı elde etmiştir. A., kürdili hicazkâr makamında iki murabba beste, bir ağır, bir de yürük semai bestelemek denemesinde bulunmuştur; bu eserlerinde geleneksel üslûptan ziyade bir şarkı renk ve edası vardır.

A. nın oğlu hanende Boğos efendi de bundan birkaç yıl önceye kadar, babasının izinde yürümüş, orta derecede bir besteci idi.

ASTİLBE, aslanağzıgiller (Saxifragaceae) familyasının Kuzey Yarımküre'de 25 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve uzun ömürlü olan bu bitkiler yüksek gövdeli, dip yaprakları çok büyük ve birkaç dilimli, çiçekleri küçük, yeşilimtrak, beyaz veya kırmızı renklidir. Sürgün tepelerinde bileşik salkım durumunda bol çiçek açtığından *A. japonica, A. Thunbergii, A. Arendsi, A. simplicifolia* gibi bir çok türleri bahçe ve saksılarda yetiştirilen çok makbul süs bitkileridir.

ASTİYAG (Astyages), son Med kıralı (M. Ö. 594-559). Keyaksar'ın oğlu. Herodotos'a göre, bir rüyadan korkarak, kızı Mendane'yi yanından uzaklaştırmak için Pers'lerin ileri gelen ailelerinden Kambyses'e vermiş bu evlenmeden ünlü fatih Keyhusrev (Cyrus) doğmuş ve A., toruniyle yaptığı savaşta yenilerek esir düşmüş ve Med devleti yıkılmıştır.

ASTİYEN (Astien) [Jeol.], İtalya'da Asti (Piemonte) şehrinde görülen fosilli sarı kumlara 1853 te Bonville tarafından verilen ad. Pliyosen devrinin üst katıdır. A. ile ondan önceki Plezansiyen katının ikisine birden «Üçüncü Akdeniz Katı» ismi verilir.

ASTLEY [*æstli* ok.], **Jacob Astley, Baron** (1579-1652), İngiliz generali. Norfolk'lu bir ailedendi. 1598 de Orange kontlarının hizmetine girerek Holânda'da çarpışmış, sonra Almanya seçmen prensi Friedrich V. ile İsveç kıralı Gustavus Adolphus'un emrinde Otuz Yıl Harbi'ne katılmıştır. Ünlü bir asker olarak yurduna döndüğünde, Charles I. onu hizmetine alarak piyade generali yapmış, ve kıralcı ordunun harb meclisine almıştır. İç Harbi'nden evvel, Newcastle'da orduyu İskoçya'lılara karşı hazırlamış, ve harb başladıktan (1642) sonra Edgehill, ikinci Newbury muharebelerine katılmış, büyük Naseby muharebesinde de piyadeye komuta etmiştir. 1646 da 1500 askerle, kıralcıların son mukavemeti olarak, Stow-on-the-Wold'da çarpışırken esir edilmiştir. Bir müddet hapsedildikten sonra serbest bırakılmıştır.

ASTMA (Asthme; Yun. *asthma* = solunum zorluğu), nöbetle gelen darlık ve nefes zorluğu ile kendini gösteren bir sendromdur. Darlığa bronşların sıkışması, mükozaların şişmesi ve yapışkan bir salgının varlığı sebep olur. Buna *A. bronchiale, essentielle, nervosum, nocturnum, spasmodique, truc, verum* adları de verilir. Nöbet birkaç dakika, birkaç saat, hattâ birkaç gün da sürebilir, çoklukla tehlikesizdir. Çok defa irsî bir istidatla bazı maddelere (atopen, allergen) karşı aşırı duyarlık vardır (allerjik astma). Çiçek tozları (pollen), nebatî maddeler, gıdalar, hayvanlar, solucan gibi parazitler, ev, dükkân, sokak ve maden tozları, küfler ve mikroplar atopen olabilirler. Atopenler bronşlarda tahriş yaparak veya tepke (réflexe) etkisiyle nöbet uyandırırlar. Hastalık, sindirim, solunum, hormon ve sinir sistemi bozuk olanlarda sıktır. Zaman ve sağıtım ile iyileşir yahut tıknefeslik bırakır. Hakiki yahut allerjik astma, ailede atopik hastalıkların bulunuşu, çoklukla küçük yaşta oluşu, nöbet şekli, balgamda eozinofil denen hücrelerin varlığı, bronş sıkışmasını çözen ilâçların iyi gelmesi ve hastada bazı maddelere karşı hassasiyetin bulunuşu ile kolay anlaşılır. Atopenlerin, vücutta histamin ve benzeri maddelerin çoğalmasına sebep olarak etki yaptıkları farzedilmektedir.

Hastalığın sağıtımının esası, nöbet sırasında nöbeti kesmek, nöbet dışında nöbet gelmesini önlemektir.

Nöbet sağıtımı: sempatik sinir uyarıcıları (sempatikomimetik) yani adrenalin, efedrin, efetonin ve parasempatik sinir sisteminin müsekkinleri (vagolitik) yani belladon, (atropin), juskiam, kalsium ve diğer sinir sistemi müsekkinleri de kullanılır. Nöbetin uzun sürdüğü hallerde, oksijen kullanılır, damara novokain yahut damar yolu ile narkotikler veya genel narkoz yapılabilir. İlâçların özel sigaralara konularak veya pülverizatörle (püskürtücü aletle) doğrudan doğruya nefes yollarına verilmesi bazı vakalarda daha iyi etki yapabilir.

Nöbet dışında sağıtım: hasta hassas olduğu maddelerden uzaklaştırılır. Bazen iklim, hattâ ev değiştirme nöbetin gelmesini önler. Çokçası yayla iklimi iyi gelir. Vücudu hassas olduğu maddelere ve genel olarak yabancı proteinlere alıştırmak, yahut histamin ve benzerlerinin etkisini önliyen maddeler vermek, tepke etkisi yapan hastalıkları (meselâ burun çarpıklıkları, burun içindeki diğer şekil bozuklukları, bazen karın içindeki bir iltihaplı organ) ameliyatla gidermek lâzımdır. Astmalıların göğüs ve boyun sinir sistemleri üzerine tatbik olunan bazı cerrahî metotlarla sağıtımlar tavsiye edilmişse de bu metotların başarıları şüphelidir.

Kalb astması: sol kalbin, büyük ve küçük dolaşıma kan gönderme kudretinin birdenbire zafa uğramasından doğan nefes darlığı nöbetleridir. Sol kalbin önünde anî yük artması, tansiyon yüksekliği, damar sertliği, aorta hastalıkları sonucu, yahut kalbin ani bir yetmezliği (miyokart infarktüsü ve yangılanması gibi) buna sebep olur.

Solunum ve dolaşım merkezlerinin asit iyonlar veya Co_2 (karbonik asit) etkisi altında kalmasının da etkisi vardır. Sağıtım yapılmazsa bu nöbetler tehlikeli olabilir. Kalb astması nöbetinde, morfin ve ouabaïne yapılır, kan alınır ve oksijen verilir. Nöbet dışında, sol kalbin kudretinin iadesi için çalışılmalıdır.

Böbrek astması: böbrek hastalıklarında tepke nefes darlıklarına bu ad verildiği gibi, böbrek sklerozu ve üremide bir taraftan kalb önündeki yükün artması, öte yandan

kalbin üremiyi yapan etkilerle zarara uğraması sonucunda (kalb astması gibi) husule gelir.

Sağıtımı kalb astması gibidir. Esas olarak böbrek hastalığının sağıtımı lâzımdır.

ASTOLFO (Germencesi; *Aistulf;* hük. 749-756), Longobard'lar kıralı. Ravenna'daki Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı piskoposluktan Yunanlı'ları kovmuş ve Roma'yı tehdit etmiştir. Bunun üzerine Papa Stephanus II. Frank'ların kıralı Pippin'den yardım istemiştir (753). Pippin iki savaşta Longobard'ları yenmiş ve A. yu barış istemek zorunda bırakmıştır(754-755). Bizans imparatoru Konstantinos Kopronymos'un protestolarını hiçe sayan Pippin zaptettiği yerler (Romagna eyaleti, Urbino dukalığı, Ancona dukalığının bazı şehirleri) de ünlü «St. Petros mirası» nı kurmuştur. Bundan az sonra A. avda bir yaban domuzunun açtığı yaraların etkisiyle ölmüştür.

ASTOMELLA, çiftkanadlı böcekler (Diptera) in akroseride (Acroceridae) familyasına bağlı bir cinsi. Bu sineğin lârvaları örümceklerde asalak olarak yaşar. *A. lindeni* adlı türü Avrupa'da yaşar.

ASTON [*æstīn* ok.], **Francis William** (1877-1945), İngiliz fizikî kimya bilgini. Birmingham yakınında Harbourne'da doğmuş, Malvern College'de ve Birmingham üniversitesinde okuduktan sonra, 1910 da Cambridge üniversitesine geçerek Cavendish lâboratuvarında çalışmıştır. Kendi icadı olan ve «kütle spektografı» denilen aletle, tayflardaki kanal ışınlarını tahlil ederek radyoaktif olmıyan elemanlarda izotopluk(b. bk.) esasını bulmuştur. Buna göre, tayflarda her izotop'un çizgisi kendi ağırlığı ile oranlıdır. Bilimde yeni bir çığır açan bu buluşu için 1922 de kendisine Nobel kimya ödeni verilmiş, bundan başka Mackenzie Davidson (1920), Hughes (1922), John Scott (1923) ve Paterno (1923) madalyalarını da kazanmıştır. Bu alandaki incelemeleri hakkında *Isotopes* (İzotop'lar) [1922] ve *Mass Spectra and Isotopes* (Kütle tayfları ve izotoplar) [1933] adlı eserleri yazmıştır. 1935 ten beri Milletlerarası Atom Komitesi'nin başkanı bulunmakta idi.

F. W. ASTON

ASTON [*æstīn* ok.], **William George** (1841-1911) İngiliz nipponoloğu (Japon filolojisi uzmanı). Londonderry'de doğmuş, Beer (Devon) de ölmüştür. Konsolosluk hizmetine girerek Japonya'ya gitmiş, Japon dilini, ve edebiyatını öğrendikren sonra *A Grammar of the Japanese Spoken Language* (Japon konuşma dilinin grameri) [1869, 4. bas. Yokohama 1888], *A. Grammar of the Japanese Written Language* (Japon yazı dilinin grameri) [1872, 2. bas. 1877] adlı eserleri çıkarmış, 1899 da da Japon edebiyatının ilk derli toplu tarihini *(History of Japanese Literature)* [yeni bas. 1908] meydana getirmiştir, ki birçok dillere, bu arada Japoncaya da tercüme edilmiş bulunuyor. Bundan başka, Japonya'nın millî dini olan Şintoizm üzerine incelemelerde bulunmuş («Encyclopaedia of Religion and Ethics» adlı eserdeki *Shintō* maddesi), en eski Japon vakayinamesi olan *Nihongi*'yi İngilizceye çevirmiştir (1891). Ölümünden sonra, zengin kütüphanesi Cambridge üniversitesi tarafından satınalınmıştır.

ASTOR [*æstīr* ok.], **John Jacob** (1763 - 1848), Almanya'lı olduğu halde 1784 yılında Amerika'ya göçtükten sonra pek büyük bir servet kazanan ünlü Amerikan zengini. Almanya'da Walldorf'ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. Amerika'ya göçtükten sonra kürk ticaretinden pek çabuk zengin olmuş ve 1809 yılında büyük bir kürk ticaret ortaklığı meydana getirmiştir. 1811 de Columbia nehrinin sağ kıyısında kendi adına nispetle «Astoria» adlı bir şirket idare merkezi kurmuştur ki burası sonradan bir şehir olmuştur. Öldüğü zaman yüz milyon dolarlık bir servet bırakmış ve New York'ta bir kitaplık kurulmasını vasiyet etmiştir. New York'taki ünlü «Astor kitaplığı» bu vasiyet üzerine kurulmuştur.

ASTOR [*æstīr* ok.], **Nancy Witcher, Viskontes** (doğ. 1879), ilk İngiliz kadın saylâvı. Birleşik Amerika'da doğmuştur. Chiswell Dabney Langhorne'un kızıdır. 1897 de Boston'lu Robert Gould Shaw'la evlenmiş, fakat 1903 te ayrılmış ve 1906 da Waldof Astor'la evlenmiştir. A. 1919 da Plymouth'tan Avam Kamarası'na saylâv seçilmiştir. İngiltere'nin ilk kadın saylâvı olan A., 1945 e kadar her seçimde kazanmış ve o tarihten sonra siyasî hayattan ayrılmıştır. A., kadın ve çocuk menfaatlerinin korunması meselesiyle ilgilenmiş, ceza kanunlarının ıslâhı için toplanan Avam ve Lordlar Kamaralarının karma komisyonunda üye olarak çalışmış, çeşitli kadın kurumlarının aralarında yardımlaşması hareketine önayak olmuş, ayrıca dok işçilerinin temsilciliğini yapmıştır.

ASTRA, eski Anadolu'nun İsauria bölgesinde bir kasaba. Örenleri, Konya iline bağlı Hadım'ın kuzeybatısındaki Akdağ'da bulunan Temaşalık köyünün yöresinde görülmektedir.

ASTRABAD: bk. ESTERABAD.

ASTRAEİDAE: bk. YILDIZ MERCANLARI

ASTRAHAN (Astarhan, Astrahan, Estirhan, Eştirhan, Ecderhan, Ejderhan, Hacıtarhan, Tsitrahan). Güney Rusya'da Volga nehrinin deltasında bir şehir ve nehir limanı. A., deniz seviyesinden 25 m aşağıdadır. Nüfusu 254 000 (1939) dir. Ahali arasında çok miktarda Türk, Rus, Ukrayna'lı, bir miktar da Yahudi, Ermeni, Alman ve İran'lı vardır. A. da 10 dan çok Türk okulu bulunduğu gibi birkaç Türkçe gazete ve dergi çıkar. Kafkasya, Orta Asya ve İran arasında transit ticareti, balıkçılık ve konservecilik gelişkindir; bol havyar elde edilir; çevresinde geniş bağlar ve bahçeler vardır. Şehirde sıksık sıtma ve çeşitli barsak hastalıkları görülür. Büyük su taşıtları A. limanına kadar sokulamaz. A., demiryolu ile daha kuzeye bağlıdır. Şehir arasıra su baskınlarına uğrar.

A., bu çevrede bulunan imtiyazlı Kalmuk ülkesinin merkezi idi. İkinci Dünya Harbi'nden sonra Kalmuk ülkesi Sosyalit Sovyet Cumhuriyetleri Birliği tarafından ceza olarak kaldırılmış ve ahalisi başka yerlere sürülmüş olduğundan, A., Kalmuk ülkesine merkez olmaktan çıkmış, çevresiyle birlikte Stalingrad vilâyetine bağlanmıştır.

Tarih: Orta Asya ile Güneydoğu Avrupa bozkırlarını birleştiren tabiî bir geçit alanının ortasında bulunan A., eski çağlardan beri doğudan batıya giden bir çok Türk akınlarının geçtiği bir alandır. Türk'lerin bir kısmı burada kalmış ve türlü çağlarda bazı devletler kurmuşlardır. I. - IV. yüzyıllarda Batı

Hun'ları, V. yüzyılda Bulgar'lar, VII. - X. yüzyıllarda Hazer'ler X. yüzyılda Peçenek'ler ve XI. yüzyılda Kuman'lar bu alanda yaşamışlar, A., XIII. yüzyılda da Doğu Avrupa'da kurulan büyük Altınordu (b. bk.) devletinin bir parçası olmuştur. A. şehri bu dönemde eski Hazer devletinin merkezi olan İtil şehri civarında ve nehrin sağ kıyısında kurulmuştur.

XVII. yüzyıl başlarında A. a göçebe Kalmuk'lar gelmiş, 1670 te de evvelce İran kıyılarını talan eden kazak Stenka Razin buraya gelmiş, ve A. iki yıl kadar kazakların elinde kalmıştır. Katarina II. ye karşı ayaklanan Pugaçov hareketi (1773 - 1775) A. a da yayılmıştı. 1801 de Kırgız'lar A. a gelmişler ve Kalmuk'ların yerini tutmuşlarsa da bir kısmı sonradan Rus'lar tarafından yeniden Asya'ya sürülmüşlerdir.

A. eskiden İdil nehrinin sağ kıyısında kurulmuştu. İbni Batuta burasını «büyük çarşıları olan çok güzel bir şehir» diye kaydetmiştir. Venedik elçisi A. Contarini de (1476) şehrin önemli bir ticaret merkezi olduğunu yazar. Don nehri yolu ile Bizans'tan buraya her türlü mal gelmekteydi. Müslüman tüccarları için de A. çok önemli bir alışveriş merkezi olmuştur. 1395-1396 da Timur savaşları esnasında yıkılmışsa da, XV. yüzyılda yeniden eski önemini kazanmıştır.

Astrahan Hanlığı (b. bk.) Rus'ların eline geçtikten sonra, A., çevresindeki kabilelerin akınlarından korunması kolay olsun diye bulunduğu yerden 12 kilometre güneyde, İdil nehrinin asıl yatağının sol kıyısındaki bir adaya göçürülmüştür (1558). Böyle olduğu halde şehir, uzun zaman rahat yüzü görmemiştir. Rus «kargaşalıkları» zamanında kazakların hücumlarına uğrayarak 1605 te yağma edilmiş 1612 de de kazak başbuğu Ataman Zarutski'nin eline geçmiş, sonra Kalmuk'ların baskınına uğrayarak yağma edilmiştir (1632). Daha sonra Rus'lara karşı ayaklanan Türk'lerin eline geçmiş (1680), nihayet Stemka Razin hareketi (1670 - 1671) ile, Petro'nun reform hareketlerine karşı yapılan büyük ayaklanmaya da sahne olmuştur (1705) ve kesin olarak Rus idaresinde kalmıştır.

ASTRAHAN HANLIĞI, XV. yüzyılın sonlarında Altınordu devletinin yerinde kurulan hanlıklardan biri. Başkenti Astrahan şehri olan bu hanlığı Mahmud oğlu Kasım Han kurmuştur (1466). Bir yandan ahalisinin göçebe oluşu ve bu sebeple halkı merkezî idareden çok kendi beylerinin etkisi altında bulunan, öbür yandan da zenginliği yüzünden boyuna yağmacıların akınlarına uğrıyan A. da sağlam bir yönetim kurulamamıştır. Önceleri (1466-1504) biraz rahat bir devir geçirmişse de, sonraları, A., Kırım'lılar ile Nogay'ların akınlarına karşı katlanılan sürekli savaşlara ve arası kesilmiyen iç karışıklıklıklara sahne olmuştur. 1523-1525 te Kırım ile anlaşmış bulunan Cani Bey oğlu Hüseyin Han, A. da hüküm sürmüş; sonra tahta çıkan Kasım (Kasay) Han, Çerkes'ler tarafından öldürülmüş (1532), yerine yeğeni Ak-Köbek Han geçmiştir. 1534-1538 yıllarında Han olan Abdurrahman Han, Rus çarı ile bir dostluk antlaşması yapmış ve bu suretle durumunu sağlamlaştırmak istemişse de Nogay'lar tarafından tahttan indirilmiş, yerine yeğeni Şeyh Haydar Han getirilmiştir (1539-1541). Şeyh Haydar Han çok geçmeden Kırım'lılar tarafından A. dan kovulunca Rus çarı'na sığınmıştır. Sonra ikinci defa olarak Ak-Köbek Han (1541-1543) ile kardeşi Yağmurci (Yamgurci) Han A. tahtında görülürler (1544). Nihayet Korknuç İvan (İvan IV.) (1533 - 1584) Kazan'ı aldıktan sonra (1552) A. üzerine yürümüş ve onu kendine tabi (vassal) bir hanlık haline getirerek başına Şeyh Haydar'ın oğlu Devriş Han'ı koymuştur (1554); fakat Derviş Han Rus'lar aleyhinde Kırım'lılarla münasebete giriştiğinden, Rus'lar A. ı yeniden almışlar ve bu defa Rusya'ya eklemişler (1557), Derviş Han da kaçarak Azak kalesine sığınmıştır.

ASTRAHAN SEFERİ (Ejderhan seferi), Osmanlı İmparatorluğu, Rus'ların Hazer Denizi'ne kadar uzanmalarından doğacak tehlikeli sonuçları önlemek amaciyle bazı tedbirler almayı düşünmüştü. İlk defa 1563 te Kanunî Süleyman zamanında Astrahan'a bir sefer tasarlanmışsa da Malta seferi araya girdiğinden yapılamamıştır. Selim II. devrinde Sokollu Mehmet Paşa, Don ve İdil nehirleri arasında açılacak bir kanal ile Karadeniz'i Hazer Denizi'ne birleştirmeyi tasarlamış, bu suretle hem İran seferine gerekli taşıtı kolaylaştırmak, hem de Türkiye ile Türkistan'ı bir su yolu ile birbirine bağlamak istemiştir. 1569 da Kefe beyi Kasım Bey komutasında 3 000 yeniçeri ve 20 000 sipahi göndermiştir. Birçok alay beyleri de 30 000 askerle bunlara katılmışlar; Kırım Hanı Devlet Giray da askerleriyle bu seferde bulunmuştur. Bir yandan kanalın kazılmasına başlanmış, öbür yandan da Türkiye kuvvetleri A. yakınlarına gelmiş ve burada kışlamak için istihkâmlar yapmağa girişmişlerdir. Asker arasında yayılan söylentilerden kuşkulanan Kasım Bey, Devlet Giray'ın teşvikiyle ağaçtan yapılmış bu istihkâmları yıkarak Kırım'a dönmüş, kanal açma işi de böylece yüzüstü bırakılmıştır. Murat III. zamanında A. meselesi tekrar ele alınmış, Rus çarı yanında diplomatik teşebbüsler yapılmış ve yeni bir sefere karar verilmiş ise de iş bir sonuca ermemiştir.

ASTRAKANİT, bileşimi sodyum-magnezyum sülfat olan monoklin bir mineral $Na_2SO_4, MgSO_4 \cdot 4H_2O$. A. başlıca Aşağı Volga ve Stassfurt yakınlarında bulunur.

ASTRAPE, köpekbalıkları (*Selachii*) takımına bağlı *Torpedinidae* familyasının bir cinsi. Yalnız bir sırt yüzgeci vardır. *A. capensis* adlı türü Madagaskar'da yaşar.

ASTRAPEUS (Astrapaeus), kınkanadlı böceklerin stafilinide (Staphylinidae) familyasına bağlı bir cinsi. Uzunca, siyah parlak ve kırmızı kanadlıdırlar. *A. ulmi* adlı türü Avrupa'da eski ağaçlar üzerinde yaşar.

ASTRAPİA (Cennet saksağanı), ötücü kuşlar (passeres) takımına bağlı cennetkuşları (Paradiseidae) familyasına bağlı bir cins. Bu kuşların kısa ve düz gagaları ve çok uzun, kademeli kuyrukları vardır. Renkleri çok güzeldir ve madenî parlaklık gösterir. Vücudun üst tarafı kadife gibi, madenî parlaklık gösteren kırmızımtrak siyah tüylüdür. Kulakların arkasından uzun tüyler çıkar. Başın arka kıs-

ASTRAPİA

mında ve enselerinde yeşil yaka şeklinde bir kısım vardır. Vücudun alt tarafı madenî yeşildir. Kuyruk menekşe rengindedir ve bronz gibi parlar. Dişilerin rengi donuktur, erkekler kadar güzel değildir. Yeni Gine'de ağaçların tepesinde yaşarlar. *A. nigra* tanınmış türüdür.

ASTRAPOTHERIUM, fosil tonyaklı memeli hayvanların *Notoungulata* takımına bağlı *Astrapotheriidae* familyasının bir cinsi. Kafatası ve ekstremiteleri de bulunan bu fosil, Güney Amerika'da Patagonya'da Miosen tabakasında bulunmuştur.

ASTREA (Astraea) [Zo.], yıldız mercanları (b. bk.) familyasına bağlı bir cins. Koloni meydana getiren bu mercanlar ekvatorial denizlerde yaşarlar. Kolonileri oldukça büyük ve küre şeklindedir. Madreporları andırırlar. *A. radians* Hind Okyanusu'nda yaşar.

ASTRENJAN (Astringent) [Hek.], dokuların kıl damarlarını büzerek, veya sekretlerin akmasına yarıyan yolları kapıyarak ifrazların yapılmasını meneden yahut akmasını güçleştiren maddelerdir. Kan, ter, akıntı ve sürgünü keser ve yaraları kurutur. Adrenalin, atropin, gümüş nitrat, tanen, şap gibi maddeler A. lar arasındadır.

ASTROBOL (Yun. *astron* = yıldız, *ballein* = atmak), eskilerin, sihir işlerinde kullanılan orto feldispat'ına verdikleri ad.

ASTROFİTON (Astrophyton), derisi dikenli hayvanlar (Echinoderma) ın yılanyıldızları (Ophiuroidea) takımına bağlı *Astrophytonidae* familyasının bir cinsi. *Gorgonocephalus* adı da verilir. Dallı kolları vardır ve kolların eklendiği vücut kısmı yuvarlak safiha şeklindedir. Kollarını muhtelif yönlere doğru hareket ettirebilirler. Akdeniz ve Kuzey Avrupa denizlerinde kıyılara yakın yerlerde yaşarlar.

ASTROGNOZİ (Astrognosie; Yun.=yıldız tanıma), gökküresi üzerinde çıplak gözle görülebilen yıldızlara dair bilgi. A. incelemelerinde kolaylık sağlamak için herkesçe bilinen Büyükayı takımyıldızının yıldızları ikişer ikişer birleştirilir ve bunların uzantılarına raslıyan yıldız ve takımyıldızlar, bunlarla da benzer tarzda diğerleri belirtilir.

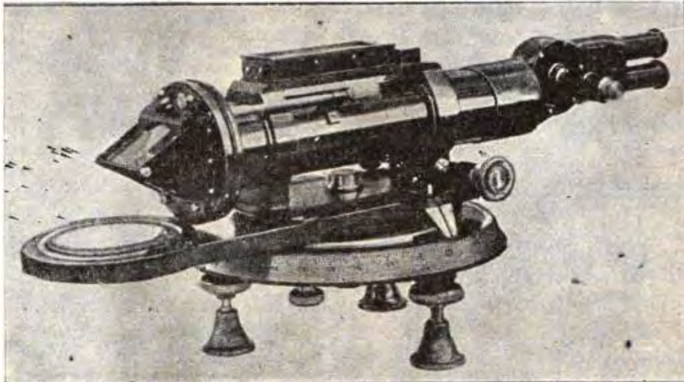
ASTROİDES (Zo.), taşmercanları (Madreporaria) grupundan *Eupsammidae* familyasına bağlı bir cins. Deniz kenarında kayalar üzerinde kitle halinde koloniler meydana getirirler. *A. calicularis* adlı türün turuncu renkli polipleri vardır. Akdeniz'de yaşar.

ASTROKARPUS (Astrocarpus), *Resedaceae* familyasından, Akdeniz bölgesinde sade *A. sesamoides* türü yetişen bir bitki cinsi. Küçük ağaççık olan bu bitki, çalı gibi olup, gövdesi dip taraftan dallanır. Yaprakları uzunca, mızrak şeklinde ve dilimsizdir. Çok defa kaya ve yamaçlar üzerinde raslanır.

ASTROLAP veya **USTURLAP** (Lât. *Astrolabium* = yıldız yakalıyan), Hipparkhos tarafından kullanılan ve Ptolemaios'un *Almagest* inde izah ettiği küresel astronomi problemlerinin çözümünde kullanılan eski bir astronomi aleti olup esas itibariyle eşmerkezli olarak iç içe hareket edebilen küresel iki kısımdan ibarettir. Ekliptiğin kutupları etrafında dönebilen bir daire ve buna dik bir büyük dairenin eklenmesi ile aletin diyoptrisinden gözlenen bir yıldızın enlem ve boylamı ölçülebiliyordu. IX. yüzyılın son yarısında ilkel bir şekilde İslâmlara geçen bu alet kısa zamanda geliştirilmiştir; A. ın birçok çeşitleri yapılmış olup başlıcaları, küresel, yüzeysel çizgisel A. lardır. En çok kullanılanı yüzeysel A. olup üstünde asılacak bir yeri ve kenarında daire bölümleri bulunan dairesel bir levha ile yıldızları gözlemeye yarıyan bir diyopteri vardır. Topografların kullandığı küresel bir mafsal ile her doğrultuya getirilebilen bölmeli bir dairesel levhadan ibaret alete de A. denilmekte idi.

ARAP USTURLABI

Bugün bir teodolit önüne konularak aynı zamanda coğrafî enlem ve yersel zamanın tayinine yarıyan 60° bir prisma ile bir civa ufku bulunan alete de A. adı verilmektedir.

PRİZMALI ASTROLAP

ASTROLOJİ (Astrologie; Ar. *İlm-ün-nücum*), yıldızların hükümleri bilgisi. Genel eserlerde, ansiklopedilerde Aristo'nun bilimler tasnifine göre tabiî bilimlerin bir kolu olarak

gösterilirse de klâsik astrologlar (meselâ, Arap kaynaklarında Batlamyus diye anılan Ptolemaios) ile daha sonraki Arab bilginleri (Farabi, İbn Haldun gibi) A. yi riyazî bilimlerin dört kolundan biri olan Astronomi (b. bk.) nin bir kolu sayarlar.

A. nin konusu, yeryüzündeki bütün olayların, hususiyle insan mukadderatının, gök cisimleri (ecramı semaviye) nin özel karakterlerine, karşılıklı durumlarına ve hareketletine bağlı olduğu inanına dayanarak yersel olayları önceden belirtmektir. Felsefede Küçük âlem (mikrokosmos) sayılan insan, Büyük âlem (makrokosmos) ile olan ilgisi sebebiyle, yıldızların etkisi altındadır. Yıldızların etkileri ise, özel mahiyetlerine ve diğer yıldızların durumlarına göre değişir. Yalnız yıldızların değil, gökte varlıkları kuramsal olarak kabul edilen yerlerin de belli bir anda birbirleriyle olan nispetine göre, yıldızların hassalarını tadil edebildikleri kabul edilir. Aynı suretle, 12 burcun ayrı ayrı ve dört tane üçgen içinde üçlü gruplar halinde kendilerine mahsus hassaları vardır. Hattâ bazan bir burcun üçte biri veya yarısı gibi ikinci derecedeki bölümlerinin de kendilerine göre etkileri vardır. Keza ay tutulması (eski terim: *husuf*) ve gün tutulması (eski terim: *küsuf*) daireleri de erkekler, dişiler, aydınlıklar, karanlıklar, renkliler, dumanlılar, boşlar, koyular, saadet artıranlar gibi birtakım bölümlere ayrılmıştır. Burç bölgelerinin belli kısımlarının güneş, ay ve beş gezegenle olan münasebetleri de önemlidir. Bu münasebetler esaslı beş durum (aspectus) içinde incelenir. Bu münasebetlerin iyi veya kötü oluşu aralarındaki açıların derecelerine bağlıdır. Diğer taraftan, meridyen dairesi ile ufkun rolleri de önemlidir. Bunların güneş dönence (medar)si ile kesiştikleri «mihver» denilen dört nokta vardır. Ay tutulması dairesinin bu noktalar arasında kalan kavislerinin her biri de meyil daireleriyle ayrıca bölünmüştür. Böylece ay tutulması dairesi A. nin esasını teşkil eden 12 kısma ayrılmış olur. Bir de gezegenlerin başlıbaşına mânaları vardır; meselâ, Jüpiter = büyük saadet, Venüs = küçük saadet Satürn = en büyük felâket, Mars = küçük felâket sayılır. Durağan yıldızlarla yıldız kümelerinin etkileri daha az olduğu farzolunur ve bundan dolayı daha çok parlak olanlar kullanılır.

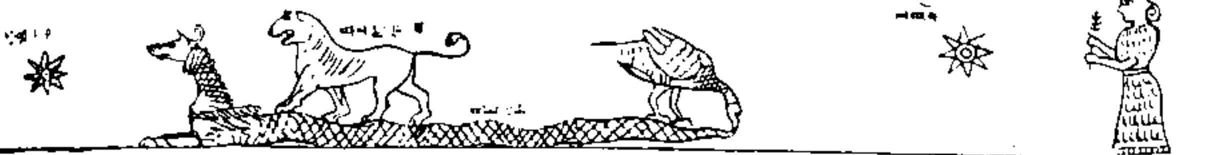
Bu esasları bilen astrologa düşen görev, önceden bilmek istenilen olayın (meselâ yeni doğan bir çocuğun istikbali) karar verildiği veya geçtiği anda ve yerdeki göğün yıldızlarının bir şema (Horoskop) sını çizmek, yıldızların durumları arasındaki münasebetleri tespit ederek, bunlardan geleceği keşfetmektir.

Astrolojinin tarihi: A., dünyanın en eski bilimlerinden biri sayılabilir. Gerçekten de Mezopotamya'da eski Doğu'nun en eski medeniyetlerinden birini kuran Sumer'lilerin, yazıda olduğu gibi A. de de eski Mısır'a öncülük ettikleri anlaşılmıştır. Fakat bu üstünlük klâsik çağlardan kalma bir gelenekle şimdiye kadar Babil'lilere atfedilmekte idi.

XIX. yüzyılda (1802) çiviyazısının okunmasına kadar bizim Babil A.si hakkındaki bilgimiz, klâsik yazarların verdikleri kısa bilgiden ibaretti (krş. Herodotos, II 109; Diodoros, II 29; Plinius VI 26 § 120). Mezopotamya'nın antik şehirlerinde meydana çıkarılan çiviyazılı belgeler okunduktan sonradır ki, Babil A. si hakkında esaslı fikir edinmek kabil olmuştur. Bu husustaki modern çalışmalar, ilk defa 1880 de asiryolog J. N. Strassmaier'ın, üzerinde yıldız müşahedeleri ve terimleri bulunan ve şimdi British Museum'da korunan bir tableti bilim dünyasına tanıtması ile başlamıştır. Sonra bu esasa dayanarak J. Epping aynı metni daha doğru olarak açıklamış (*Astronomisches aus Babylon*, 1889), bu suretle, bu metnin Yeni Babil ve Yunan çağına ait olduğu anlaşılmıştır. Bu iki bilginin bu konu üzerinde «Zeitschrift für Assyriologie» dergisinde devam eden çalışmalarından çıkan sonuçları da F. X. Kugler *Die babylonische Mondrechnung* [1900] adlı eserinde toplamış ve bu arada bir çok risalelerden başka Babil A. si ve takvimi hakkında bir çok defa basılan büyük *Sternkunde und Sterndienst in Babel* eserini yayımlamıştır. Schnabel de Babil A. si ile uğraşmış [*Berossos*, 1923]; C. Schoch M. Ö. 3400 den itibaren gezegenlerin yerlerini hesaplamağa çalışarak (*Planettafeln für Jedermann, 1927*) Babil A. sinin bir çok müphem meselelerini açıklamıştır. Bunlardan başka Babil A. si hakkında P. Jensen (*Die Kosmologie der Babylonier*, 1890), E. F. Weidner (*Handbuch der Babylonischen Astronomie, I.*, 1915) ile B. Meissner (*Babylonien und Assyrien II.*, 1925 [s. 247, 397]) in çalışmaları anılmağa değer.

Babil A. si hakkındaki orijinal kaynakların en başında tabletin ilk kelimelerine göre «Vaktaki Anu-Enlil» diye adlandırılan büyük astrolojik eser gelmektedir. Eski bir nüshanın kopyası olan bu eserin büyük bir kısmının Sumer çağından kalması ihtimali vardır; çünkü burada, sonraki devirlerde artık görülmiyen, dünyanın dört memlekete (Akkad, Elam Subar, Amurru) bölünmesi gibi eski terimler ve Rimuş, İbi-Sin gibi eski isimler görülmektedir. Diğer taraftan, eserde Hitit'lerden ve Ahlamu'lardan bahsedilmektedir ki, bu da onun daha sonraki parçaları da içine aldığını gösterir. Böylece büyük bir ihtimalle eserin yavaş yavaş meydana geldiği ve ilâvelerle çoğaldığı kabul edilebilir. Bu büyük eserdeki hükümler, Babil ve Asur'lu astrologların kırallara verdikleri ve Asurbanipal kitaplığında saklanmış bulunan bol sayıdaki raporlarla çok defa tamamlanmaktadır. Bu raporlardan da anlaşıldığına göre, memleket birtakım istasyonlara ayrılmıştı, buralardaki memurlar kendi gözlemlerini, astrolojik eserlerde o olayı anlatan yeri de kaydederek, bunları tekrardan işleneceği yere yolluyorlardı. Meselâ astrolog Bullutu, ayı birinci gününde gördüğünü ve günün normal uzunlukta olduğu hakkındaki müşahedesini şöyle bildiriyor: «Ay birinci günde görünürse, memlekette sulh ve sukûn hakim olur, memleketin kalbi afiyet bulur. Gün normal uzunlukta ise, kıralın idaresi uzun olacaktır.»

İşte çiviyazılı Asur - Babil tabletleri arasında bunlar gibi daha yüzlerce metinler vardır. Bütün bu belgelerden anlaşılıyor ki, klâsik Yunan yazarlarından beri süregelen A. nin Babil'lilere atfedilmesi geleneği yanlıştır ve buradaki Babil'liler deyimi, yalnız bizim tarihî mânada kabul et-

BABİL'LİLERE GÖRE BURÇLAR

tiğimiz I. Bâbil sülâlesiyle başlıyan ve çeşitli sülâleler idaresinde devam eden Eski Babil (b. bk.) de oturanları değil, Babil'lilerin varis oldukları ve geliştirdikleri eski Mezopotamya medeniyetini yaratan Sumer'leri de içine almaktadır. Gerçekten daha I. Babil sülâlesinden önceki Akkad hanedanından kıral Naram-Sin'in ünlü zafer anıtı üzerinde Güneş, Ay ve Venüs yıldızının resmedildiği görülüyor ki, bu, Sâmî - Akkad'lıların Sumer kültürünün her alanında olduğu gibi A. de de Sumer geleneklerine sadık kaldıklarını göstermektedir. Bundan başka, yeri, göğü idare etmek ve fenaları mahvetmek için ayı, güneşi ve bütün yıldızları yaratan, göklerin hâkimi Anu (b. bk.), çok eski zamanlardan beri Sumer'lilerin en yüksek tanrısıdır. İşte böylece ilkin Akkad'lılar, sonra Babil'liler ve nihayet Asur'lular ile Arap kaynaklarında Kalde'liler anlamına Keldanî'ler diye yanlış olarak kullanılan Yeni Babil devleteri zamanlarında bu Sumer mirası sürekli olarak işlenmiştir.

Daha I. Babil sülâlesi zamanında A. bilimi gelişmiş bulunuyordu. Bu bilgiler M. Ö. VIII. yüzyıla kadar değişmeden sürüp gitmiştir. Ay ve güneşle birlikte 7 yıldızın teke (bibbu), yani gezegen olarak karakterize edildiği görülüyor. Babil'lilerin inceledikleri ve devirlerini oldukça doğru tanıdıkları yıldızlar şunlardır: ilkin Ay, Güneş ve Venüs (Dilbat = Aphrodite), sonra Jüpiter (Yun. Zeus, Akkadca Şulpa'e, ki sonraları Mulu-babbar = beyaz yıldız), Merkür (Bibbu veya Şakitu), Mars (Zalbatanu), Satürn (Kaimanu). Bunlardan hususiyle Ay ve Güneş eski gök bilgisini en çok ilgilendiriyordu. Ayın ay başlarında ve sonlarında görünüp kaybolması; Güneş ve Ay'ın karşıma esnasında ve karşıma'dan sonraki durumları; Ay'ın uclarının gezegenlere, hususiyle bazı parlak duragan yıldızlara olan çeşitli durumu ve daima uğursuz sayılmış olan ay ve güneş tutulmaları cetvellere geçirilmişti. Ay'ın ve Güneş'in etrafındaki halenin rengi ve şekli de aynı dikkatle listelerde gösterilmiştir. Bununla beraber, incelenen gök görünüşlerinin zaman, yer ve büyüklüğü hakkında tam ve özel bir astronomik metin hemen hemen elde edilememiştir. Fakat belgelere göre, M. Ö. VII. yüzyılda, ay tutulması 18 senede bir devreden Saros devresine dayanarak önceden hesaplanabilmiştir. Bu tutulmalar «zamansızlığa giriş» olarak gösteriliyordu.

Diğer gezegenler içinde iyice tanınanlardan biri de Venüs idi. Bunun safhaları hakkında gözlemlere Ammisaduga (M. Ö. 1857-1837) zamanında raslanır. Akşam ve sabah yıldızlarının ikisinin de aslında Venüs olduğu eski doğulularda da biliniyordu. Synodique Venüs devresinin devamı da eski astronomlar tarafından aşağıyukarı doğru, yani 587 (hakikatte 584) gün olarak hesaplanmıştır. Aynı suretle Jüpiter de takip edilmiştir. Jüpiter'in oğulları hızlı hareketli (sıçrayıcı) Merkür ile yavaş hareketli (sabit) Saturn ve kötü Mars da incelenmiştir. Bir gezegenin exaltation'u, yani kudretinin en yüksek noktasına erişmesi ve özel gezegenin bir burca etki yapması eski Babil'lilere kadar götürülebilir. Fakat daha önemlisi «güneş yolu» dedikleri Ekliptik'e yaklaştıkları zaman gezegenlerin yollarını değiştirdiklerinin tespit edilmiş olmasıdır. Ekliptik'in 5° kuzeyinden ve güneyinden geçen yola da «ay yolu» diyorlardı.

ESKİ MISIR'LILARA GÖRE BURÇLAR

Bu gözlem tabletlerinin en eskisi Nabukadnezar (M. Ö. 605-562) ın 37. senesine ait bir tablettir. 12 burcun ismine

Ortaçağ astrologlarına göre 12 burç ve değerleri

ilk defa Darius (Dara) II. nin 5. yılına ait bir tablette raslanır. Bu burçlardan her birine bir şehir, bir ağaç bir bitki, bir taş ismi konmuştur.

Babil astronomlarına göre meridyen dairesi güneş medarına nazaran 23 3/4 derece meyilli idi. Babil'li ve Asur'lu astronomlar göğün her iki medar dairesi arasında bulunan kısımları yaklaşık olarak 25 derecelik genişlikte çizgilerle «Anu'nun (yıldızlarının) yolu», «Enlil'in yolu» ve «Ea'nın yolu» diye üç kısma ayırıyorlardı. Bunlardan birincisi yaklaşık olarak 25° genişlikte bir çizgi ile Ekvatorun her iki yanından geçiyordu. Diğer ikisi de bunun kuzeyinden ve güneyinden medarlara kadar uzanıyordu. Bu bölüme uygun olarak kuzey göğündeki yıldızlar (33 tane) Enlil'e; Ekvatorun her iki tarafındakiler (23 tane) Anu'ya ve güney göğündekiler de (15 tane) Ea'ya aittiler. Enlil en çok yıldıza sahip olduğu için, bu isim bütün yıldızlı gök için de kullanılıyordu. Büyük gök kuşağının (rikiş şame) civarında bulunan diğer yıldızlar yedişerli dört grupa ayrılmışlardı: *lumuşi*, *tikpi*, *maşi*, (dördüncünün ismi tablette kırıktır). Diğer bazı duragan yıldızların da belli bir gezegene eşdeğer tutulması dikkate değer. Herhalde bunlar renkleri veya karakteristik bir özellikleri veya birleşmeleri bakımından uyuyorlardı. Meselâ Güneşin Saturn'a eşdeğer tutulduğu da bir rapordan anlaşılmaktadır. Bu haber bize Ay ve Güneş'in yanında gezegenlerin de A. için gözönüne alındığını göstermektedir. Hususiyle parlak ışıklı Venüs bunlar arasındadır. Diğer gezegenler (Jüpiter, Mars, Satürn ve Merkür) de geleceğin habercisi sayılırlardı. Aynı suretle bazı duragan yıldız kümeleri, meteorlar, ve kuyruklu yıldızların birbirlerine ve gezegenlere olan durumlarına göre mânası vardı.

Eski Mezopotamya'lılarda A. nin pratik kıymeti, falcılıktaki öneminden ileri gelmektedir. Kuşların uçuşu, kurbanların iç organları v. b. gibi pek çeşitli olan bu falcılık şekilleri arasında A., en önde yer alıyordu. Çünkü eski doğu görüşüne göre yıldızlar «göklerin yazıları» idiler. Bu yazıyı okuyabilecek durumda olan bir kimse, geleceği de keşfe-

debilirdi. Gök görünüşlerine dayanan bu omina (b. bk.) lar okadar çoktur ki burada hepsini saymak imkânsızdır. Ancak gök manzumeleri arasında gecenin nâzımı ve yılın 12 ayının hâkimi olarak çok önemli alâmetler gösteren ay ominaları hakkında birkaç misal verelim; fakat Babil'lilerin yılı bizim gibi güneş yılına göre değil, her biri 29,5 günlük ve 12 aylık bir ay senesine göre hesap ettiklerini ve güneş yılı ile mukayese için de zaman zaman buna 30 günlük 13 üncü bir ay eklediklerini hatırda tutmak lâzımdır. Ay normal olarak 27 nci günden itibaren artık görünmüyordu. Fakat yanlış gözlem ve hesaplama sonucunde bu günlerde yine görünürse fal şu anlama gelirdi: «Ay 27 nci günde 1 inci günkü gibi görünürse, bu Elâm için uğursuzluk demektir. 28 inci günde 1 inci günkü gibi görünürse, bu Guti taarruzu için uğursuz demektir, ... »

İşte Asur İmparatorluğu'nun son zamanlarında daha çok önem kazanan bütün bu bilgiler, Yunanlı'lar vasıtasiyle hususiyle Hellenizm devrinde batıya ve Mısır'a da götürülmüştür. Bunu ilk defa Letronne ispat etmiştir.

Eski Mısır A. si toplu bir kitap halinde ele geçmiş değildir. Burada yalnız mezar-odalarının tavanlarındaki gök resimlerinden eski Mısır'lıların A. tasavvurları hakkında genel hükümler çıkarılabilmektedir. Bunlardan birinde göğün kuzey kutpundaki manzumeler arasında ayakta duran bir boğa, bir timsah ve altında Selkis (tanrıçanın adı) yazılı bir kadın ile şahin başlı bir erkek ve sırtına bir timsah binmiş ayakta duran bir Nil atı, (hippopotam) v. b. bulunan burçlar dikkate değer.

Bugün Kuzey Afrika'da Büyük Sahra'nın kuzey kenarlarında yaşıyan Berberî (b. bak.) lerde de hâlâ yaşıyan eski Mısır inancına göre, ölülerin ruhları yıldızlarda yaşardı. Büyük ve çok parlak yıldızlar ise tanrıların ruhları idi. Mısır'da gök cisimlerine Babil ve Asur'da olduğu gibi tapınılmıyorsa da, yine de bazıları belli tanrılarla birleştiriliyordu. Meselâ Sothis denilen köpek yıldızı İsis'in, Orion ise Horus'un ruhu sayılıyordu. Gezegenlerin Yunanca karşılıklariyle birlikte hiyeroglifle yazılmış listeleri vardır. Burada gezegenlerin hepsine «Horus» deniliyor, yalnız ek isimlerle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Meselâ Jüpiter = esrarı çözen Horus; Satürn = Göğün boğası Horus gibi.

Eski Mısır A. sı Mısır Yunan münasebetlerinin en çok arttığı XXVI. sülâle (M. Ö. VII. VI. yüzyıl) zamanında gelişmeğe başlamış, bu sülâleden firavun Nehao, kâhin Potosiris'e A. hakkındaki bilgilerini bir kitaba yazdırtmıştır.

Yunan tarihinin klâsik çağında (M. Ö. V. yüzyıl) matematik bilgisinin gelişmesine uygun olarak A de çok ilerlemişti. Mezopotamya'lıların vardıkları sonuçlardan en çok Sakız'lı Oinopides faydalanmıştır. Dünyanın yuvarlak olduğu ve kendi ekseni etrafında döndüğü varsayımı ilk defa bu çağda ortaya atılmıştır. Anaksagoras'a göre güneş Peloponnesos'dan daha büyük, küre şeklinde bir ateşti. Ay, ışığını güneşten alıyordu ve ay da bizim dünyamız gibi bir dünya idi. Oinopides güneş yılını 365 gün, 8 saat, 57 dakika olarak hesap etmiş, Atina'lı Meton is, güneş yılının uygun gelmesi için, buna 19 yılda bir gün katılması icabettiğini söylemişti.

Hellenizm devrinde ise bütün bu Yunan bilgisi sistemleşmiş ve A. nin bir çok meseleleri halledilerek gelişimenin en yüksek noktasına erişmiştir. Nitekim Hipparkhos gece ile gündüzün en uzun zamanlarını tespit etmiş, Aristarkhos güneş çapının dünyanınkinden 12 defa büyük olduğunu hesaplamış, güneş manzumesinden olan dünyanın kendi ekseni etrafında dönerken güneşin etrafında da dolaştığını ortaya atmıştı. M. S. 140 sıralarında İskenderiye'de yaşıyan Ptolemaios Claudius'un yazdığı *Almagest* adlı ünlü A. eseriyle *Tetrabiblos* (dört kitap) ise hâlâ başvurulan eserlerdir. A. nin esrarlı cazibesinden Roma'lılar da kendilerini kurtaramamışlardır. Roma'lı şair Manilius'un yazdığı *Astronomikon* adlı eseriyle senator Firmicus'un «Sekiz kitap asronomisi» bu arada anılmağa değer.

A. Ortaçağ'da en parlak devrine erişir. Doğuda İslâm medeniyetleri, batıda Ortaçağ Avrupası A. ye birinci derecede yer veriyorlardı. İslâm A. nin özelliği, riyazî süreçlerin mükemmelliğindedir. Arap'lar trigonometri hesaplarının etraflı cetvellerini tertip etmek suretiyle eski Yunan ve Hint astronomlarından ayrılmışlardır. İslâm A. si, Yunan kültürünü temsil eden İskenderiye okulunun etkisinde kalmakla beraber, onların tabirince Keldanî (= Yeni Babil) ve hususiyle eski Hind A. sinden de ilham almışlardır.

İslâm A. de başlıca üç sistem vardır: 1 — *Mesâil* 2 — *İhtirârât* 3 — *Tahvil-ül-sinîn*. Bunlardan birincisi günlük hayattan herhangi bir meseleyi (meselâ kayıp bir kimse veya bir mal hakkında) aydınlatmak için kullanılır. Herhangi bir işi yapıp yapmamak hususunda en elverişli zamanı ve zemini seçmek için ise ikinci usule baş vurulurdu. Ptolemaios'un dahi kabul ettiği üçüncü sistem, en çok kullanılan doğum günü ile talih tayinidir. Bu usulde talih, güneş ve ay ile gezegenlerden birinin bulunduğu yerin gökteki belli noktalara gönderilmesi ile tayin ediliyordu. Burada gezegene *delil*, gönderilme işine *tasyir*, delil'in vardığı noktaya da *intiha* deniliyordu. Ay tutulması dairesinin, özel bir önemi olan bir noktasının delil'in bulunduğu noktaya gelinceye kadar çizdiği «muaddil-ün-nehar» kavsi hesabedilirdi. Bu kavsin her bir derecesi bir güneş yılı sayılarak ömrün uzunluğu hesaplanırdı. Fakat herhangi bir kavmin veya bir şehrin mukadderatı tayin edilmek istendiği zaman, delil daha başka usullerle seçilirdi. Bu ikinci derecedeki usuller arasında Arap müneccimler daha ziyade Hint etkisiyle Kıranât (= seyyarelerin kıran'ları) sistemini kullanırlardı.

Arap A. sine ait eserlerin en önemlileri El-Kindî'nin gezegenlerin iktiranları hakkında yazmış olduğu eser (O. Loth: *el-Kindî als Astrolog*. Morgenländische Gesellschaft, Fleischer Festschrift, Leipzig 1875, s. 263-309) ile Ptolemaios'un *Tetrabiblos* (Quadripartitum) una Ali bin Rıdvan tarafından yazılan açımlama, Ebu Maşer'in bir çok eserleri ve hususiyle *Medhal*'i, Taberî'nin *Mevâlîd*'idir.

XI. yüzyılda Yunanlı'ların ve Arap'ların sayısız yazıları Toledo ve Güney İtalya üzerinden Kuzey Avrupa'ya geçerek kültür merkezlerinde hızla etki göstermiştir. XIV. ve XV. yüzyıllarda astrologlar aylıklı olarak saraylara, şehirlere, memleketlere tayin edilmiştir. Saray astroglarının memlekette büyük nüfuzu vardı. XVI ve XVII. yüzyıllarda saray astrologlarından en ünlüsü Mischael Nostradamus dünyaya kafiyeli kehanetler göndermiştir. Üniversitelerde A. kürsüleri açılıyordu. Bu zamanlarda Savonorola, Luther gibi kimseler A. ye şiddetle hücum ediyorlar, fakat A. nin hâkim durumunu sarsamıyorlardı. Prensler, papalar piskoposlar, astronominin Tycho Brahe, Kepler gibi mümessilleri, diğer bilim dallarının hususiyle tıp biliminin ünlü mümessilleri arasında A. meraklıları bulunuyordu. Kopernik'in evren sistemi A. ye ilk ölüm darbesini indirmiştir; bu sistem, yeri evrenin merkezliğinden çıkarıyor ve böylece A. nin en sağlam temelini yıkmış oluyordu. İran, Hindistan ve Çin'de A. nin bugün de büyük itibarı vardır.

ASTRONOMİ (Yun. = yıldız kuralı), gök cisimlerinin uzaydaki durumlarını, hareketlerini, fiziksel ve kimyasal yapılarını inceliyen bilim. Yıldızlı gök kubbesi en eski devirlerde dahi dünyanın her parçasında yaşıyan insanların dikkatini çekmiş ve bir saat, takvim, pusla olarak (bugün de olduğu gibi) işine yaramıştır. Bu sebepten A., başlangıcı insanlık tarihi kadar eski bir bilim koludur. Göksel olayların en eski kavimler ile başlıyan rasatları yüzyıllar boyunca sürüp gittikten sonra, tabiat olaylarının belli kanunlara göre aktıklarının ve Newton genel çekim kanununun keşfi ile yeni A. nin temeli atılmıştır. Böylece doğan gök mekaniği matematik analizin ve dürbünün yardımı ile eşsiz başarılar sağlamış ve nihayet, atom teorisinin gelişmesi ile modern A. alanı açılmış ve yıldızların fiziksel ve kimyasal yapılarına dair önemli sonuçlar elde edilmiştir.

A. nin esas dalları *küresel A.* veya *Astrometri* (geniş anlamda teorik A.), *Gök mekaniği, Astrofizik* ve *Yıldızlar A. sı* olup ilk ikisi A. nin klâsik ve son ikisi modern dallarını teşkil eder ve çoğu zaman son iki dala sadece *Modern A.* denir.

Giriş: üzerinde yaşadığımız Yer, duragan yıldızlardan birine bağlı gezegenlerin nispeten küçüklerinden biridir. Dünyanın ne kadar küçük olduğu asıl evrene bakıldığı zaman anlaşılır. Gelişen âletler sayesinde kâinatın daima daha ilerisi görülebildiği gibi, tasavvuru bile insanları hayretlere düşürecek büyüklükte yeni âlemler meydana çıkmıştır. Bu âlemler bile büyük evrende ancak birer nokta gibidir. İşte bütün bu evren, astronomi biliminin konusunu teşkil eder. Yer'e en yakın olan cisim aydır. Ay, Yerin çekimi altında Yerin etrafında bir elips çizer. Aydan sonra bütün uzaklıklar fevkalâde büyümektedir. Güneşin ışığı bize ancak 8 dakikada gelebilmektedir. Halbuki Andromeda nebülözü gibi cisimlerin ışığı ise bize ancak 900000 yılda gelebiliyor. Yer, Güneşin çekimi altında onun etrafında bir elips çizen bir gezegendir. Fakat güneşin çekimine kapılan tek cisim Yer değildir. Evvelâ içinde Yerin de bulunduğu 9 büyük gezegen gelir ki, bunların Güneşe olan uzaklıklarına göre sıra ile adları şunlardır: *Merkür* (Mercurius), *Venüs* (Venus), *Yer, Mars, Jüpiter* (Jupiter), *Satürn* (Saturnus), *Uranus. Neptün* (Neptunus) ve *Plüto* (Pluto). Bu büyük gezegenlerden başka Mars ile Jüpiter arasında bulunan birçok küçük gezegenler de vardır. Satürn'e kadar olan gezegenler eskiden beri biliniyordu. Gökyüzünü merak eden insanlar gökteki bazı parlak noktaların diğerlerine nispetle yerlerini değiştirdiklerini meydana çıkarabilmişler ve bunlara *gezegen* adını vermişlerdir. Uranus, Herschel tarafından tesadüfen bulunmuş; Neptün ile Plüto ise önceden hesap yolu ile yerleri tespit edildikten sonra, rasat edilerek keşfedilmişlerdir. Küçük gezegenler ise Mars ile Jüpiter arasındaki mesafenin nispeten büyük olmasından ve büyük gezegenlerin Güneşe olan uzaklıklarını veren empirik Titius-Bode sırasında Mars ile Jüpiter arasında da bu sıraya göre bir boşluk bulunmasından ilham alınarak aranmış ve ilk küçük gezegen 1801 yılında Palermo'da Piazzi tarafından keşfedilmiştir. O tarihten beri de durmadan yenileri keşfedilmektedir.

Güneşin çekimi altında hareket eden ikinci sınıf cisimler kuyruklu yıldızlardır. Bunların içinde gezegenler gibi Güneşin etrafında elips çizenleri varsa da görünüşleri bunları gezegenlerden ayırır. Yörüngeleri de çok daha basıktır. Bu kuyruklu yıldızların içinde sonsuz uzaklıklardan gelip Güneşin yakınında bir kere göründükten sonra tekrar sonsuz uzaklıklaıa doğru gidenleri de vardır.

Bundan başka Güneşin etrafında dolaşan birtakım kara cisimler vardır ki bunlar ancak Yer atmosferine girdikleri zaman sürtünme sonucu olarak parlarlar; bunlara akanyıldız (meteor) adı verilir.

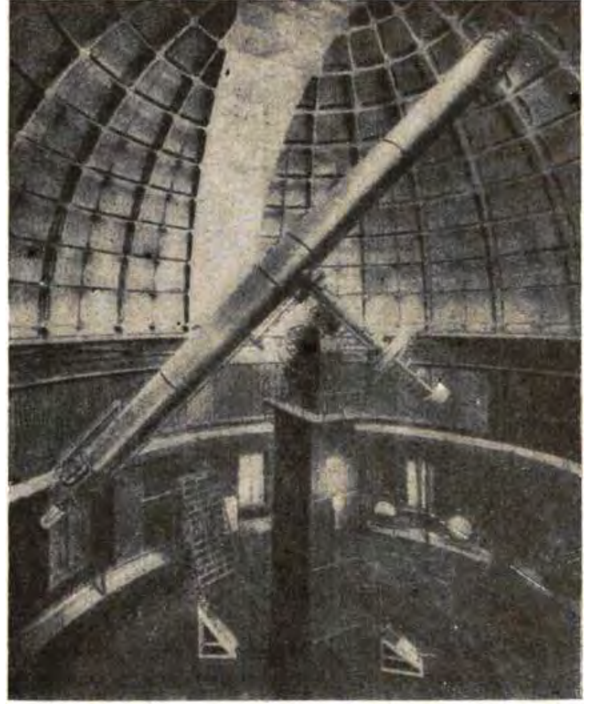
Zodyak ışığı denilen ve güneş battıktan sonra veya doğmadan önce bir koni şeklinde görülen ışık da Güneş Sistemi'ne bağlı küçük parçacıkların bulunduğunu göstermektedir. İşte, Yerin hâkimiyeti Ayda bittiği gibi, Güneşin hâkimiyeti de bu cisimlerle sona ermektedir. Yerden hareket edildiğine göre bu birinci sınırdır. Bunun dışında yıldızlar gelir ve uzaklıklar birden fevkalâde büyür. Güneşe en yakın yıldız en uzak gezegenin Güneşe olan uzaklığından 60000 defa daha uzaktır.

Küresel astronomi: Bütün astronomi, gök cisimlerinin rasatlarına dayanır. Gök cisimlerinin yerlerinin, daha doğrusu görüm doğrultularının tayini ile uğraşan A. koluna «küresel A.» denir. Biz göğe baktığımız zaman bütün cisimleri gerçek varlığı olmıyan itibarî bir küre üzerindeymiş gibi görürüz. Bu küreye *gök küresi* denir.

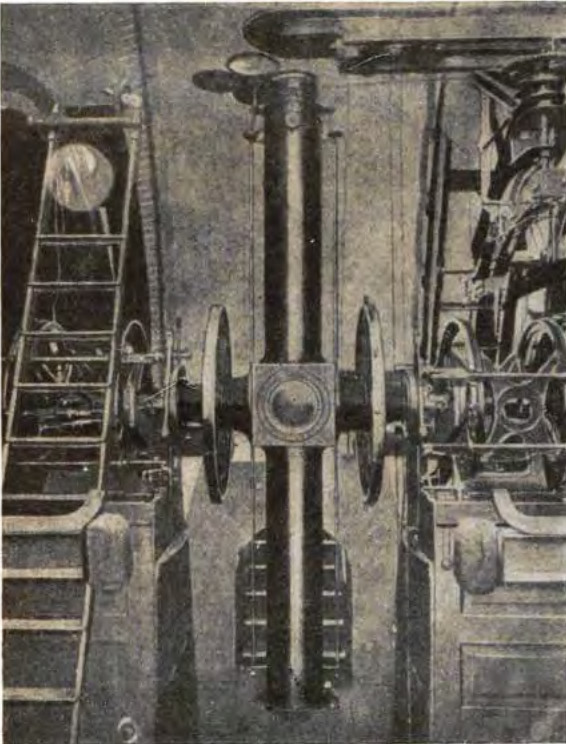
Yerin kutuplar ekseninin bu küreyi deldiği noktalara göğün *kutupları* ve Yerin ekvator düzleminin gök küresi ile ara kesitine de *gök ekvatoru* denir. Yerin herhangi bir noktasındaki teğet düzlem o noktadaki *ufuk düzlemi*dir. Yer, gök küresine nispetle çok küçük olduğundan, Yeri gök küresinin merkez noktası gibi alabiliriz; bu takdirde ufuk düzlemi yerine merkezden paralel çizilen düzlem ikame edilmiş olur; bu düzleme *ufuk düzlemi* ve bu düzlemle gök küresinin ara kesitine de *ufuk dairesi* yahut kısaca *ufuk* denir. Gök küresi ile deniz yüzeyinin ara kesiti gibi görünen daireye *tabiî ufuk* adı verilir. Herhangi bir gözlemen, kürenin ancak tabiî ufkun üstünde kalan parçasını görür. Gök küresininin merkezinden ufka dik çıkılan doğrunun göğü kestiği noktalara *başucu* (*Zenit*) ve *ayakucu* (*Nadir*) denir. Başucundan geçip ufka dik olan büyük dairelere de *düşey daireler* denir. Bunlardan bir tanesi göğün kutuplarından da geçer ki buna gözleme yerinin *meridyeni* adı verilir. Kutuplardan geçen ve ekvatora dik olan dairelere *saat daireleri* denir. Ekvatorla ufuk dairesinin kesiştikleri noktalar *doğu ve batı* noktalarıdır (bunlar şek. 1 de toplu bir halde gösterilmiştir). Bütün yıldızlar günlük hareketleri esnasında, merkezi kutuplar doğrusu üzerinde bulunan ve düzlemi de bu doğruya dik olan, birer daire çizerler. Yıldızların bu daireyi dolaşmak için muhtaç oldukları zaman bir günden yaklaşık olarak 4 dakika daha kısadır. İlk zamanlar bütün yıldızların böyle bir hareketi hakikaten yaptıkları zannedilmiş ise de sonraları bunun, Yerin ekseni etrafında dönmesinden husule gelen, bir *görünen hareket* olduğu ispat edilmiştir. Bir günlük hereket esnasında doğup batan yıldızlar olduğu gibi herhangi bir yerin ufku üzerinde hiç doğmıyan veya hiç batmıyan yıldızlar da vardır. Şekilde göz önüne alınan herhangi bir yerin ufuk düzlemi görülebilmektedir. Bu gözleme yerinde KP aralığında bulunan bütün yıldızlar hiç batmazlar, GP′ aralığında bulunan yıldızlar ise hiç doğmazlar; G ve K arasındaki ekvatora paralel daireler üzerinde bulunan yıldızlar ise göğün doğu tarafından doğup

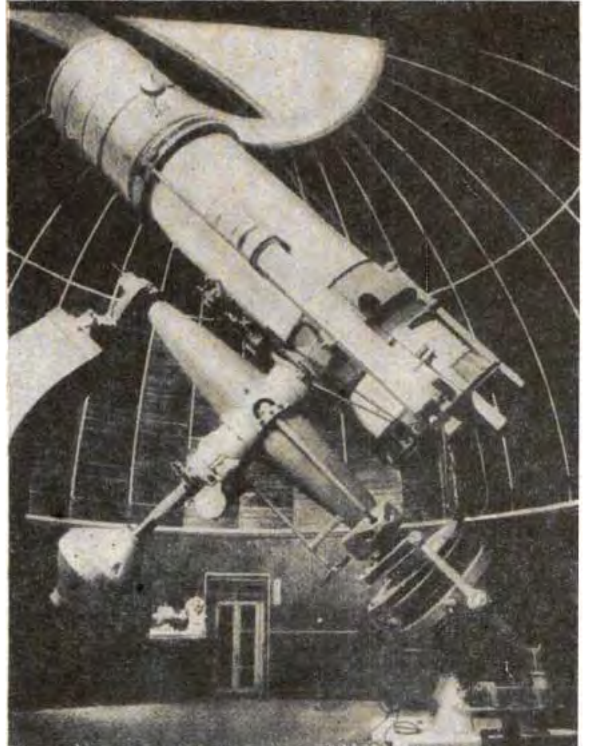
Şekil: 6. Potsdam observatoryomundaki Einstein (güneş fiziği) Enstitüsünün kule teleskopu.

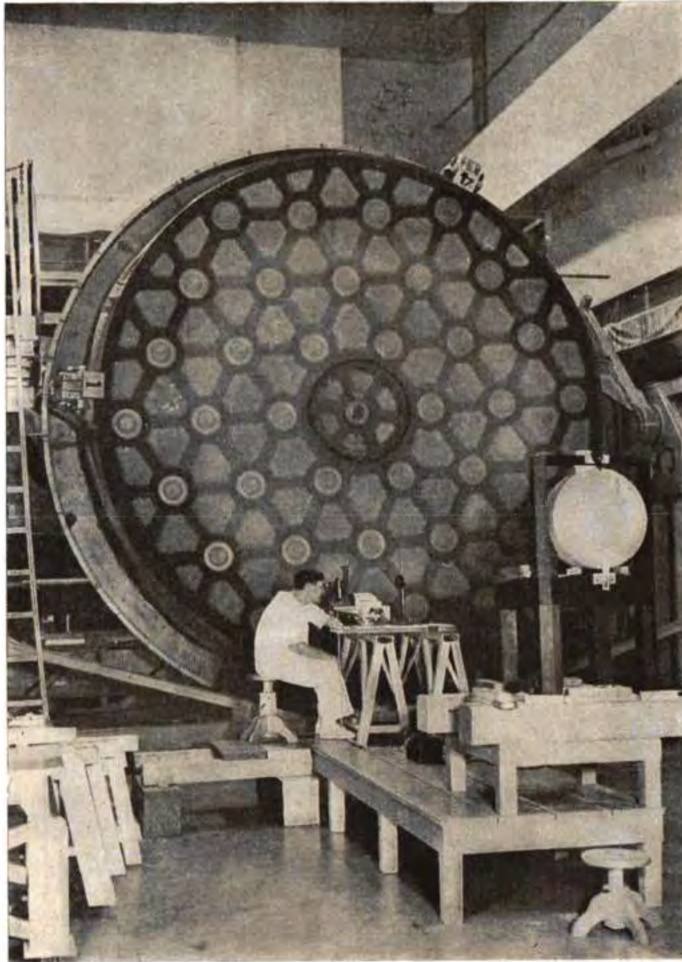
Şekil: 7. Lick observatoryomunun refraktörü; objektifinin çapı 91,4 cm.

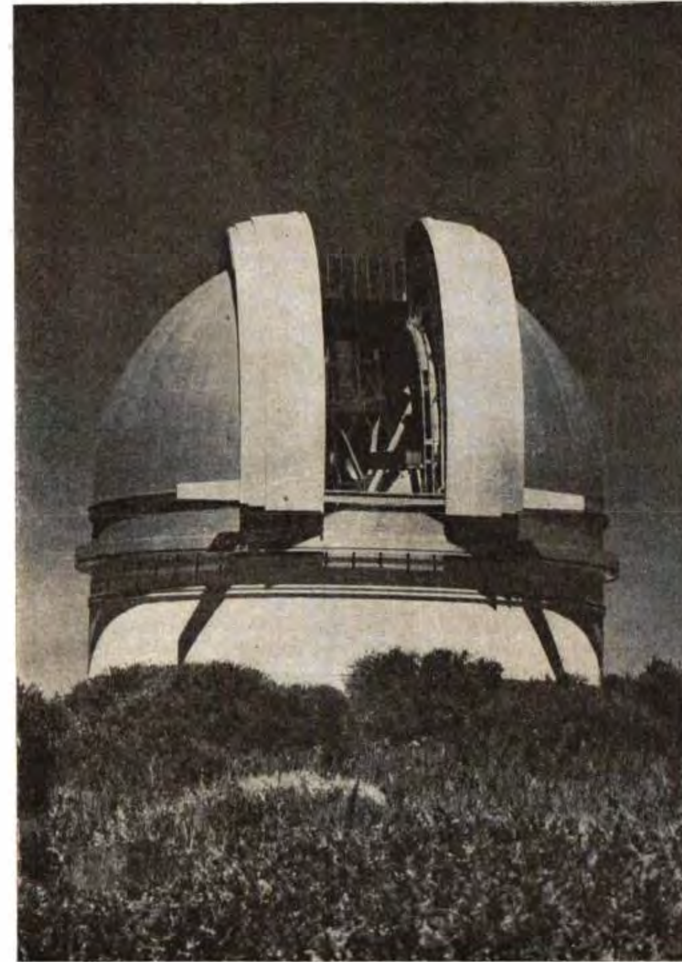
Şekil: 8. Kiel observatoryomunun meridyen dairesi

Şekil: 9. İtalya'da Merate observatoryomunun 1 m çaplı aynalı teleskopu.

Şekil: 10. Mt. Palomar observatoryomunun 5,08 metre (200 inch) çapındaki aynalı teleskopunun aynasının Kaliforniya Teknoloji Enstitüsünde yapılışı

Şekil: 11. Mt. Palomar observatoryomunda yeni kurulan 5,08 metre (200 inch)lik dünyaöın en büyük aynalı teleskopunun kubbesinin yarığından görünüşü.

batı tarafından batarlar. Gökte bulunan bütün cisimler günlük harekete katılırlar. Fakat ayrıca öz hareketi olan cisimler kendi hareketlerini de yaparlar.

Güneş görünürde yıldızlara nazaran hareket eder. Bunun sebebi Yerin Güneş etrafında dolanmasıdır. Bu yüzden Güneş her gün yıldızlardan yaklaşık olarak 4 dakika daha geç meridyene gelir. Bu geri kalma her gün aynı tarzda devam ederek artar ve bir müddet sonra yıldızlara nazaran eski durumuna gelir. Güneşin tam bir dolanma müddeti olan bu zaman aralığına bir yıldızıl veya siderel yıl (= 365,25636 ortalama gün) denir. Güneşin bu geri kalma hareketi geceleri görülen yıldızların mevsimlerle değişmesine sebep olur, bu yüzden Güneşin doğduğu ve battığı noktalar da değişir: 21 Mart ve 23 eylûlde tam doğu ve batı noktalarından doğar ve batar. Bu günlerde gece müddetleri gündüz müddetlerine eşittir. 22 haziranda doğduğu yer doğu noktasının kuzeyinde erişebildiği en ileri nokta (en uzun gündüz müddeti) ve 22 aralıkta ise doğduğu yer doğu noktasının güneyinde erişebildiği en ileri noktadır (en kısa gündüz müddeti); battığı noktalar için de aynı şeyler caridir. Güneş görünen bu hareketini gök küresinin bir büyük dairesi üzerinde yapar ve buna *ekliptik dairesi* veya sadece *ekliptik* denir. Ekliptik ile ekvator birbirini iki noktada keser. Bunlardan birisine *ilkbahar* veya *koç* noktası denir ve koçun boynuzlarına benziyen ♈ işareti ile, ötekisine *sonbahar* veya *terazi* noktası denir ve teraziyi andıran ♎ işareti ile gösterilir. Güneş 21 martta ♈ noktasında bulunur ve bu koç burcundan başlıyarak 12 ekliptik burcunu (Koç, Öküz, İkizler, Yengeç, Aslan, Bakire, Terazi, Akrep, Nişancı, Teke, Saka, Balıklar) sıra ile dolaşır. Ekliptik burçları aynı adlı takımyıldızlarla çakışık değildir. Koç burcu şimdi Balıklar takımyıldızındadır. Bunun sebebi ♈ noktasının Presesyon yüzünden senede 50″ kadar geriye doğru kaymasıdır. Buna göre insanlar ekliptik burçlarına bu adları yaklaşık olarak 2 600 sene önce vermiş olmalıdırlar. Güneşin ilkbahar noktasından tekrar ilkbahar noktasına gelmesi için geçen zaman aralığına bir *tropik yıl* (= 365,2422 ortalama gün) denir. Medenî hayatımızda kullandığımız yılın esası bu yıl ve takvimlerde yapılan ıslahatın sebebini bu sayıdaki kesrin zamanla tam günleri doldurması teşkil eder.

Koordinat sistemleri: Gökyüzünde yıldızların yerlerini tayin için, Yer üzerindeki yer tayininde kullanılan sisteme benzer bir koordiat sistemi kullanılır. Bunun için de bir büyük daire düzlemi ve bu büyük daire düzleminin kutuplarından geçen büyük daireler kullanılır. Bunlardan aletlerle doğrudan doğruya tayin edilenler ufkî koordinatlar ile ekvatoral Koordinatlardır.

Ufkî koordinatlar gözleme yerine ve aynı gözleme yerinde de zamana göre değişir. Duragan yıldızlar için gök küresinin merkezi rasat yeri olup h koordinatına *yükseklik*, a ya azimut denir (şek. 1). Yükseklikler ufuktan başucuna ve ayakucuna doğru $0°$ den $\pm 90°$ ye, Azimütler güney noktasından batı üzerinden veya kuzey noktasından doğu üzerinden $0°$ den $360°$ ye kadar ölçülür.

Ekvatoral koordinatlar gözleme yerine bağlı olup olmayışına göre yersel ve göksel olmak üzere iki sınıfa ayrılır:

Yersel koordinatlar	δ = Deklinasyon $0° \rightarrow \pm 90°$ t = Saat açısı $0^h \rightarrow 24^h$	Göksel koordinatlar	δ = Deklinasyon $0° \rightarrow \pm 90°$ α = Rektasansyon $0^h \rightarrow 24^h$.

t saat açısı genel olarak zaman ölçeği, yani saat, dakika, saniye cinsinden gösterilir. Zaman ölçeği ile derece ölçeği arasındaki bağıntı şöyledir:

$360° = 24^h$ olup

$1^h = 15°$

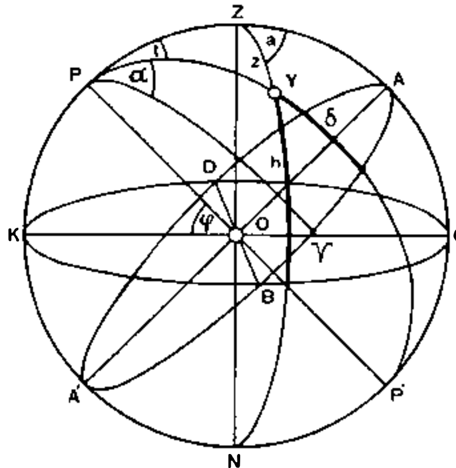
$1^m = 15'$

$1^s = 15''$

$1° = 4^m$

$1' = 4^s$

$1'' = 0,^s066$

Şekil: 1. Gök küresi

♈ noktasının saat açısına *yıldız zamanı* ve bunun tam bir devrine *yıldız günü* denir. Herhangi bir anda yıldız zamanı Θ, bir yıldızın saat açısı t ve rektasansiyonu α olsun; bu takdirde $\Theta = \alpha + t$ elde olunur (şek.1). Yıldız meridyende bulunuyorsa $t = 0$ olacağından $\Theta = \alpha$ bulunur ki bu özelik geçit veya meridyen aleti ile zaman tayininin kolayca yapılabileceğini gösterir. Rektasansiyonu α olan herhangi bir yıldızın meridyenden geçişi anında yıldız zamanına göre işliyen bir saat Θ zamanını göstersin. Eğer saat yanlış ve hatası $\Delta\Theta$ ise $\Theta + \Delta\Theta = \alpha$ olacaktır. $\Delta\Theta$ ya saat koreksiyonu denir ve bu eşitlikle belirtilebilir. Doğru bir zaman tayininde alet hatalarının etkisini de hesaba katan formüller kullanılır.

Güneşin saat açısı $+ 12^h$ değerine *gerçel güneş zamanı* denir. Güneşin düzgün olmıyan hareketi yüzünden ekvator üzerinde düzgün hareket eden ve gerçel güneşle beraber bir tropik yıllık bir periyodu bulunan hayalî bir güneş düşünülmüştür. Buna *ortalama güneş* denir. Ortalama güneş zamanı = ortalama güneşin saat açısı $+ 12^h$ dir. Medenî hayatta kullandığımız saatler ortalama güneşe göre işler. Gerçel güneş zamanı ile ortalama güneş zamanı arasındaki farka *zaman denklemi* denir. Bunun değeri her gün için efemeridlerde hesaplanmış olarak verilir; en büyük değeri yaklaşık olarak 16^m kadardır.

Bir yıldız günü bir ortalama günden daha kısa bir zaman aralığıdır. Aynı uzunlukta bir zaman aralığını her iki zamana göre ifade için aşağıdaki ilgililerden faydalanılır. Aynı bir zaman aralığını gösteren ortalama zaman Z ve yıldız zamanı Z′ olsun; bu halde şu bağıntılar carîdir:

$$Z = Z' - 0{,}\ 00273043\ Z'$$

$$Z' = Z + 0{,}\ 00273791\ Z.$$

Göksel ekvatoral koordinatlar zamanla ve rasat yeri ile değişmediği için kataloglarda kullanılır. Bunlara benzer üçüncü bir koordinat sistemi de *Ekliptikel koordinat* sistemidir. Bu sisteme göre bir yıldızın λ ekliptikel boylamı ♈ noktasından itibaren güneşin hareketi yönünde ekliptik üzerinde 0° den 360° ye kadar ölçülen yay ile ve β ekliptikel enlemi yıldızın ekliptikten itibaren kuzeysel ve güneysel kutuplara doğru 0° den $\pm 90^\circ$ ye kadar ölçülen yay ile tarif edilir. Şimdiye kadat tarif edilen bu koordinatlar geometriktir. Rasatlarla tayin edilen koordinatlar ise, alet hatalarının etkisi çıkarıldıktan sonra dahi, bu ideyel koordinatlardan farklıdır. Bu farkların meydana gelmesine sebep olan etmenler şunlardır:

Refraksiyon: Yerin, yoğunluğu yere doğru gidildikçe artan, bir atmosfer tabakası ile çevrili olması yüzünden yıldızlardan gelen ışın atmosfer içinde bir eğri boyunca kırılır ve böylece yıldız gerçel doğrultudaki yerinden kaymış görünür. Gerçel doğrultu ile görüm doğrultusu arasındaki açıya refraksiyon açısı veya sadece refraksiyon denir.

Aberasyon: Işık hızının sonsuz ve Yerin hızının da bu hıza nispetle ihmali caiz derecede küçük olmaması yüzünden yıldız yeri gerçel doğrultusundan sapmış olarak gözlenir; buna yıllık Aberasyon denir. Yerin ekseni etrafında dönmesinin etkisi ile meydana gelen sapmaya da günlük Aberasyon adı verilir.

Paralaks: Yerin merkezinden ve gözleme yerinden gök cismine uzanan doğrultular yakın gök cisimleri için aynı değildir. Bu iki doğrultu arasındaki fark (açı) günlük Paralaks adını alır. Duragan yıldızlar için bu fark sıfırdır. Fakat yıldızların yerleri Güneşe göre ve Yere göre başka doğrultulardadır. Bu iki doğrultu arasındaki farka da yıllık paralaks denir.

Presesyon ve nütasyon: Ayın, Güneşin ve gezegenlerin çekimleri dolayısiyle ekliptik düzlemi ile ekvator düzlemi ve bunun sonucu olarak ♈ noktası sabit değildir. Yer değişimini veren hataların seküler kısmına presesyon ve peryodik kısmına da nütasyon denir.

Koordinatlar üzerine etki yapan bu etmenlerin hepsinin doğurdukları hatalar küresel A. de hesap edilir ve herbirine karşılık olan hata miktarı ölçülen koordinatlara katılarak düzeltilir ve bu suretle elde edilen koordinatlar cisimlerin gökyüzündeki yerlerini tayin eder.

Böylece bir gök cisminin çeşitli yerlerinden bahsedilir: eğer gözleme doğrultusu rafraksiyonun etkisinden kurtarılırsa gök cisminin *zahirî yeri* yani atmosfer almadığına göre olan görüş doğrultusu, eğer bu zahirî doğrultu aberasyonun etkisinden kurtarılırsa, gök cisminin *gerçel yeri* ve eğer gök cisminin verilen koordinatları (α, δ veya λ, β) nutasyonun etkisinden kurtarılmış gök ekvatoruna veya ekliptiğe göre alınırsa, *ortalama yeri* elde olunur. Bunun için çoklukla yıl başındaki ortalama yer seçilir. Bundan başka güneş sistemine ait yere yakın gök cisimleri için gözleme yerinden ve Yerin merkezinden görünüşlerine göre olan doğrultuları ayırt etmek gerekir.

Gök mekaniği: Gök cisimlerinin gravitasyon kanununa göre karşılıklı çekimleri etkisi ile hareketlerini inceliyen A. dalı. Bir gök cisminin hareketi ağırlık noktasının kayma hareketi ile cismin ağırlık noktası etrafındaki dönme hareketinden bileşir ve bu iki hareket ayrı ayrı incelenir. Güneş sistemi içinde ağırlık noktasının kayma hareketinin incelenmesi problemini basitleştirmek için Güneş ve gezegenler maddesel birer nokta olarak gözönüne alınır. Potansiyel teoride ispatlandığı üzere: küre şeklinde ve homogen kabuklardan oluşan bir cismin gravitasyon etkisi, merkezde bulunan ve kütlesi kürenin kütlesine eşit olan maddesel bir noktanın etkisinin aynıdır. Öte yandan güneş sisteminde kütle dağılımı bu kabulden pek az farklıdır. Bundan başka plânetlerin arasındaki uzaklıklar kendi dimansiyonları yanında oldukça büyüktür. Bu sebeplerden bu gök cisimlerinin maddesel birer nokta olarak gözönüne alınmaları sonuçlara etki yapabilecek hatalar meydana getirmez. Böylece ağırlık noktalarının kayma hareketlerinin incelenmesi, gök mekaniğinin temel problemi olan, şu sorunun çözümüne götürülmüş olur:

n - *cisim problemi:* kütleleri $m_1, m_2 \cdots m_n$ olan n maddesel noktanın hareketlerinin incelenmesi.

Buna n = 2 için «*iki cisim problemi*» adı verilir. Bu halde hareketin diferansiyel denklemleri tam olarak çözülebilir. Problem n = 3 için «*üç cisim problemi*» adını alır. n - cisim ve özel olan 3 - cisim probleminin bilinen fonksiyonlarla kapalı bir genel çözümünü bulmak mümkün olmamıştır. n - cisim probleminde hareketin diferansiyel denklemleri 6 n yinci mertebedendir. Tam çözüm 6 n integral sabitini ihtiva edecektir. Şimdiye kadar 10 integral bulunabilmiştir. Bu integraller şunlardır:

Kütleler merkezi integralleri: n - cismin kütleler merkezi ya sükûnette veya düzgün doğrusal harekette bulunur.

Alan integralleri: Alan hızlarının koordinat sisteminin düzlemleri üzerindeki izdüşümlerinin kütlelerle çarpımları toplamları sabittir.

Enerji integrali: Sistemde sinetik ve potansiyel enerjinin toplamı sabittir.

Bu 10 integralden başka integralin bulunup bulunamıyacağına dair yapılan araştırmalarla problemin kesin olarak çözülüp çözülemiyeceği henüz ispatlanamamıştır. Yalnız Bruns üç cisim probleminde «dik koordinatlar bağımsız değişkenler seçildiği takdirde» başka cebirsel integrallerin ve Poincaré «yörünge elemanları bağımsız değişkenler seçildikleri takdirde» başka ümiform transandan integrallerin mevcut olmadığını göstermiştir. İlk defa Lagrange üç cisim probleminin bazı özel çözümlerini bulmuştur.

Problemin genel çözümünü bulmak mümkün olmayınca «Pertürbasyon teorisi» adı altında serilere açmak suretiyle yaklaşık çözümler veren metotlar düşünülmüştür. Pertürbasyon teorisi Newton ile başlamış ve Lagrange, Laplace, Gauss, Leverrier, Adams, Hill, Newcomb, Poincaré, gibi büyük astronom ve marematikçiler tarafından kurulan metot ve teorilerle gelişmiştir.

Bir gök cisminin ağırlık noktası etrafında dönme hareketinin belirtilmesinde uygulanan temeller kayma hareketlerindekilerin aynıdır. Güneş sistemindeki cisimler şekilleri bakımından esas itibariyle iki çeşittir: Güneş ve gezegenler dönel elipsoid, Merkür, Ay ve uyduların çoğu ise üç eksenli elipsoid şekilleridir. Dönme teorisinde gök cisminin şekli ve dış etkiler gözönüne alınarak hareketin bağlı olduğu Euler diferansiyel denklemleri kurulur. Dış kuvvetler bulnmadığı takdirde pertürlasyonsuz hareket bahis konusu olur. Bu halde diferansiyel denklemlerin çözümüne ait yollar Jacobi, Tisserand, Charlier tarafından gösterilmiştir. Fakat genel olarak dış kuvvetlerin tesirini hesaba katmak, meselâ yerin dönmesi teorisinde güneş ve ayın etkilerinni gözönüne almak gerekir; diğer gezegenlerin etkileri ihmal edilebilir. Bu halde denklemlerin çözümlerini kapalı şekilde bulmak mümkün olmamıştır. Pratik maksatlar için uygulanan metod pertürbasyon teorisinde olduğu gibi yaklaşık çözümlerin bulunmasından ibarettir. Yerin dönme teorisi ile presesyon, nutasyon problemlerinin izahı ve bunların yıldız koordinatlarına tesirinin hesabı için de temeller çıkarılmış olup bunlara dayanarak Küresel Astronomide adı geçen etkiler hesaplanır.

Modern Astronomi (Astrofizik ve Yıldızlar A. si): Astrofizik yıldızların fiziksel ve kimyasal yapılarının araştırılması, Yıldızlar A. si de yıldızlara dair bütün bilgilerimizin incelenmesi ile uğraşır. Yıldızlara dair bütün bilgimiz (Yere düşen bazı meteor parçaları istisna edilirse) yalnız bunların bize gönderdikleri ışınların fotometrik ve sepektrel incelenmesi ile elde olunur. Yıldızların parlaklıklarını ölçme metotları *Astrofotometri*nin konusunu teşkil eder. Ptolemaios yıldızları parladıklarına göre altı sınıfa ayırmıştı; bugünkü bilimsel tasnifin de esasını bu sıralama teşkil eder. Bir yıldızın gönderdiği ışık miktarı bu yıldızın Kadir sınıfı veya *Kadir*'i denilen bir sayı ile belirtilir. Bu sayı büyük bir ışık mıktarına küçük bir sayıyı karşılık göstermek suretiyle şöyle tarif edilir: 1. Kadire karşılık olan ışık miktarı 2. Kadire karşılık olan ışık miktarından 2,512 defa daha büyüktür. Şu halde $\mathcal{J}_1$ ve $\mathcal{J}_2$ şiddetlerine karşılık olan kadirler m_1 ve m_2 ile gösterilirse,

$$\log \frac{\mathcal{J}_1}{\mathcal{J}_2} = 0{,}4\,(m_2 - m_1)$$

bulunur. Kadirlerin başlangıcını belirtmek için çoğu zaman kutup yıldızının parlaklığı 2^m, 12 olarak tespit edilir. Yıldızların parlaklıklarını ölçmek için çeşitli fotometri metot ve aletleri vardır. *Zöllner fotometresi* bir çok hata kaynaklarını ortadan kaldıran ve kullanılması oldukça kolay olan bir alettir. Bu fotometre ile parlaklık ölçüsünün esasını, yıldızlardan gelen ışığı, şiddeti belli bir ışıkla (buna sun'î yıldız denir) karşılaştırmak teşkil eder. Yıldızın ve sun'î yıldızın ışıkları dürbünün görüm sahasına düşürülür ve şiddeti büyük olanın parlaklığı ölçülebilir bir şekilde azaltılır, öyleki her iki yıldız aynı şiddette görünsün. Yıldızların fotografları ile parlaklıklarını belirtmek için kullanılan çeşitli mikrofotometre aletleri vardır. Parlaklık rasatlarında gözün kullanılmamasını sağlıyan fotosellül, bolometre, termopil gibi aletlerle de çok sönük olmayan yıldıların parlaklıkları ölçülebilir. Yıldızlar değişik uzaklıklarda bulunduklarından bunların parlaklıklarını karşılaştırabilmek için hepsinin aynı bir uzaklıktan haiz olacakları parlaklıkları tarif etmek gerekir.

A. de uzaklıklar için seçilen *birimler* şunlardır: 1 — Yerin ekvator yarım çapı, 2 — Yerin Güneşe olan orlalama uzaklığı, 3 — Işıkyılı yani saniyede 300 000 km hızla hareket eden ışığın bir senede aldığı yol, 4 — Parsek yani okadar uzaklaşılsın ki oradan bakınca yer yörüngesinin yarım büyük ekseni $1''$ lik bir açı altında görülsün. 1 Parsek $= 3{,}26$ ışık yılı $= 3{,}08.\ 10^{18}$ cm dir. Yıldızın uzaklığı r ve yıllık paralaksı π'' ile gösterilirse, parsek cinsinden $r = \frac{1}{\pi''}$ olur.

Bir yıldıza 10 parsek uzaklığından bakıldığına göre haiz olacağı zahiri şiddete onun *mutlak parlaklığı* denir. Buna göre zahirî parlaklığı m, mutlak parlaklığı M ve uzaklığı r veya parlaksı π'' olan bir yıldız için

$$M - m = 5 - 5 \log r = 5 + 5 \log \pi''$$

bağıntısı caridir. M — m farkına, fotometre metodu ile uzaklık tayinine yaradığı için, uzaklık modülü adı verilir.

Yıldızların spektrel incelenmeleri *Astrospektroskopi*'nin konusunu teşkil eder. Spektrel analizin tarihi Newton'un 1672 de İngiliz kırallık akademisine gönderdiği bir yazı ile başlar; bu dal Fraunhofer, Doppler, Kirchhof, Bunsen, Ångström, Zeemann, Hale v. b. gibi bilginlerin araştırmaları ile gelişmiş ve böylece modern A. nin yıldızlara dair önemli bilgiler edinmesi imkân dahiline girmiştir. Tabiî ışığı spektrel parçalamak için prisma, veya ağ spektoskopu kullanılır. Bunlardan en çok uygulananı birincisi olup iki çeşidi vardır: 1 — yarıklı spektroğraf, 2 — objektif prismalar kamarası. Yarıklı spektroğrafla bir tek yıldızın spektrumu alınabildiği halde objektif prizmalar kamarası ile görüm sahasındaki bütün yıldızların spektrumlarının fotografı bir defada alınabilir. Bunlardan ilkinicinin birinciden farkı yarığın bulunmayışı ve ışığın doğrudan doğruya objektif önünde bulunan prizmaya düşmesidir. Bir

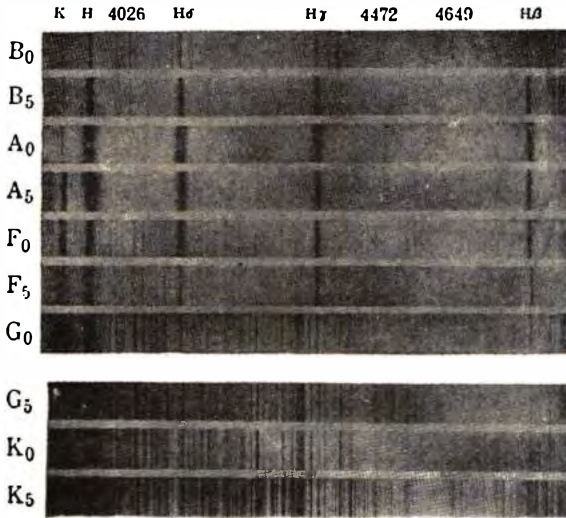
yıldız spektrumunda (bazı istisnalar gözönüne alınmazsa) sürekli bir taban ile bunun üstünde bir çok değişik şiddet ve sayıda absorpsiyon çizgileri vardır. Bir çok yıldız spektrumları arasında büyük farklar bulunur. Spektrumları birbirine benziyenleri bir grupta toplamak suretiyle, yıldızlar spektrel sınıflara ayrılır. Böyle bir tasnifi ilk defa Secchi yapmıştır. Bugün kullanılmakta olan Harvard tasnifi olup bütün normal spektrumlar 6 esas sınıfa ayrılır ve her sınıf

B, A, F, G, K, M

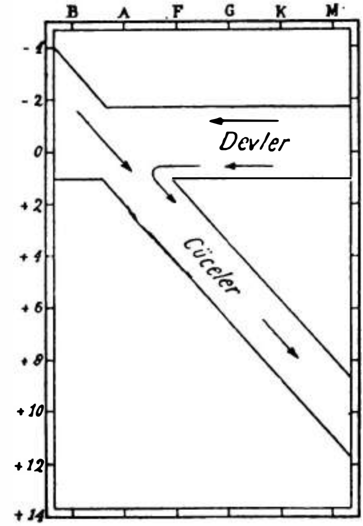
harfleri ile gösterilir. Bunların arasında da ondalık bölme yapılarak sınıflar B_0 B_1... B_9 A_0 A_1... A_9, F_0.... şeklinde sıralanır. Bu sınıflara ait karakteristik çizgiler şek. 2 deki spektrumlarda görülmektedir. Bütün yıldızların takriben % 99 u bu sınıflara dahildir. Geri kalan % 1 kısım, O (emisyon şeritleri ihtiva eden yüksek sıcaklıktaki yıldızlar), P (Planeter nebülöz), Q (yeni yıldızlar), R, N, S (Geniş absorbsiyon şeritlerini ihtiva eden kırmızı yıldızlar) sınıflarından birine girer.

Yıldız spektrumlarının incelenmesi evrende maddenin aynı olduğunu ve yıldızlarda yerimiz üzerinde bulunan elemanlardan başka yeni bir elemanın bulunmadığını göstermiştir.

Yıldızların mutlak parlaklıkları ve spektrel sınıflar birbirine dik iki koordinat eksenine taşınırlarsa Hertzsprung-Russel diyagramı denilen şekil meydana gelir(şek. 3). Bu diyagramdaki yıldızlar üç grupa ayrılır: 1—*Devler*, 2—*Cüceler*, 3—*Beyaz cüceler*. Üst koldakilere, çapları çok büyük oldukları için, devler; ötekilere de, nispeten küçük çaplı olduklarından, cüceler adı verilmiştir. Aynı spektrel sınıftaki (veya sıcaklıktaki) yıldızların mutlak parlaklıkları arasında bir farkın bulunması çaplarının da farklı olmasına delâlet eder.

Şekil: 2. Spektrel sınıtlar.

Şekil: 3. Hertzsprung—Russel diyagramı.

Bir yıldızın iç yapısının araştırılması, genel fizik kanunlarına dayanarak ve yapılan bazı kabullerle, teorik bir yıldız modeli meydana çıkarma problemidir. Bu yıldız modelinin realiteye ne derece uyduğu gözlemelerle karşılaştırmak suretiyle belirtilir. Yıldızın içinde meydana gelen enerji dışa doğru, ısı iletimi veya konveksiyon yoliyle değil, esas itibariyle ışınım yolu ile akmaktadır; bunun ilk defa farkına varan Schwarzschild olmuştur. Yıldız içinde şiddetli bir ışınım vardır. Yer üzerindeki lâboratuvar deneylerinde atom ve moleküllerin sinetik enerjileri esas rolü oynadıkları ve ışık kuvantumları ihmal edildikleri halde, yıldız içinde ışınım çok büyüktür ve büyük bir basınç yapar. Buna göre yıldız içindeki durum şöyle karakterize edilebilir: içeriye doğru olan gravitasyon kuvveti dışarı doğru etki yapan iki kuvvetle, yani gaz basıncı ve ışınım basıncı ile, denge meydana getirir. Küresel simetriyi haiz gaz balonu olarak tasavvur edilen bir yıldızın yapısına ait temel diferensiyel denklemlerin ışınım dengesi şartını ihtiva etmesi gerekir. Işınım dengesini ilk defa gözönüne alan Schwarzschild ve Eddington olmuştur. Problemin çözümünde yapılan basitleştirici bazı kabullerle değişik yıldız modelleri elde olunur: Standart yıldız modeli, Nokta kaynaklı yıldız modeli gibi. Bu gaz balonlarını birbirinden ayırt eden kimyasal bileşikleri ile hal kemiyetleri yani kütleleri, bolometrik mutlak ışık şiddetleri, efektif sıcaklıkları, çapları ve yoğunluklarıdır. Bu hal kemiyetlerinin hepsi bağımsız olmayıp üçü, meselâ kütle, mutlak ışık şiddeti ve efektif sıcaklık bağımsız olarak seçilir.

Değişik yıldızlara ait hal kemiyetleri birbirinden çok farklı olabiliyor; fakat kütleleri 10 güneş kütlesinden daha büyük olan pek az yıldız tanıyoruz. Yapılan hesaplar yıldızların içine doğru gidildikçe sıcaklığın arttığını ve 10 milyon derecenin üstünde olacağını gösteriyor. Güneş içinde sıcklığın takriben 40 milyon derece olması gerekiyor. Yıldızların ve güneşin evrene yaydığı enerji içerde vukubulan çekirdek reaksiyonu ile meydana geliyor. Eskiden arkasında erişilemiyen bir ışık bulunan delikler yahut da gök yüzüne çakılmış çiviler sanılan yıldızların mahiyetleri ancak spektroskopinin A. ye sokulmasından sonra anlaşılmış ve bunların birer gaz küresi oldukları meydana konabilmiştir.

Modern A. araştırmaları bu yıldızların dağılışları ile bulutsuz gecelerde gök yüzünde beyaz bir kuşak halinde görülen samanyolu arasında bir bağıntı bulunduğunu göstermiştir: Güneşimiz gezegenleriyle birlikte çapı bir kaç bin ışık yılı olan ve «mevzii yıldız sistemi» denilen bir yıldız bulutunun içinde bulunuyor. Münferit yıldızlar böyle bir yıldız bulutuna ait olup bunlar da çapı yaklaşık olarak 100 bin ışık yılı olan «samanyolu sistemi» adı verilen daha büyük

muhteşem bir topluluğun içinde bulunuyorlar. Güneş mevziî yıldız sistemi içinde saniyede yaklaşık olarak 20 km hızla, bu mevziî sistem de samanyolunun merkezi etrafında hareket ediyor. A. bugünkü dürbünlerle evrenin 400 milyon ışık-yılı derinliklerine kadar erişebiliyor ve bu bölgede yıldızların dağılımını inceliyebiliyor. Bu gözlemelerle Samanyolu ile ilgili görünmiyen spiral nebülözler denilen yıldız topluluklarının evrenin her tarafına dağılmış olduğunu tespit ediyoruz. Bunlar samanyolumuzun dışında bulunan ve benzer büyüklükte olan bağımsız sistemlerdir. Bunların kendi aralarında veya samanyolu ile bunlar arasında bir milyon ışık yılı kadar bir boşluk vardır. Meselâ bize en yakın olan Andromeda spiral nebülözün çapı 100 bin ışık yılı ve bize uzaklığı 900 bin ışık yılı kadardır. Güneşimizin mensub olduğu saman yolunun da böyle bir spiral nebülöz olması ihtimali vardır. Son araştırmalar da bu görüşü kuvvetlendirir görünmektedir. Buna göre muhteşem evren boşluğu içinde bir çok yıldız âlemleri adalar şeklinde bulunmakta ve bütün bu yıldız toplulukları da birbirinden uzaklaşmaktadır.

Astronomi aletleri: En eski zamanlardan XVII. yüzyıla kadar Gnomon, Asturlap, Dörtte bir daire gibi basit aletler kullanılmıştır. Römer'in 1690 da yaptığı Machina azimutalis (azimüt makinası) ve Machina aquatorea (ekvator makinesi) ile 1704 te keşfettiği Rota meridiana (meridyen rotası) aletleriyle yeni bir devir açılmış olup bunlar bugünkü modern teodolit, ekvatoryal ve meridyen veya geçit aletlerinin ilk örneklerini teşkil eder. Hassas saatler A. nin en önemli aletlerindendir. Rasathanelerde hassas pandül saatleri mümkün mertebe düzgün sıcakklıkta tutulan özel hücrelere konur ve zaman rasat yerine elektrik kontakları ile gönderilir. Eskiden râsıt bir saatin saniye vuruşlarını saymak suretiyle yıldızın dürbün içindeki telden geçiş anını onda bir saniye yaklaşık olarak tahmin etmek zorunda idi (buna göz-kulak metodu denir). Bugün aynı gözleme (elektrikle işliyen) şahsî olmıyan mikrometre ve kronograf aletleri ile daha sıhhatli olarak yapılabilmektedir. Hususiyle zaman, enlem ve yıldızların rektasansiyon ve deklinasyonlarının belirtilmemesinde kullanılan Meridyen dürbünü yalnız meridyen içinde hareket edebilen, en sıhhatli ölçmeleri yapmaya yarıyan önemli bir A. aletidir.

Şekil: 4. Newton'un aynalı teleskopu.

Şekil: 5. Mt. Wilson Rasathanesinin 2.54 m çaplı aynalı teleskopu.

Çoğu dürbünler, yıldızların hareketlerini takibedebilmek için, ekvatoryal kuruluşludur. Gök fotografileri bu tip aletlerle alınır. Ekvatoryal kuruluşta olan aletlerden mercekli olanlarına refraktör, aynalı olanlarına reflektör veya aynalı teleskop denir.

Amerika'da Yerkes observatoryonunun refraktörü 102 cm çapındadır. Amerika'da Mt. Palomar Observatoryomunda yeni kurulan 5 metre (200 inch) çapındaki aynalı teleskop dünyanın en büyük teleskopudur (şek. 10, 11). Özel olarak güneşin incelenmesi için odak uzunluğu çok büyük olan sabit dürbünler yapılır. Güneş ışınlarının objektife düşmesi helyostad aracılığı ile sağlanır. Bunlara kule teleskopu denir. Mt. Wilson rasathanesinde bunlardan iki tane olup büyüğünde objektifin odak uzunluğu 45,7 m ve elde edilen güneş görüntüsünün çapı 43 cm dir. Potsdam observatoryomundaki Einstein kulesi (güneş fiziği enstitüsü) (şek. 6) böyle bir kule teleskopu olup merceğinin odak uzunluğu 14,5 m ve elde olunan görüntünün çapı 13,5 cm dir. Helyometre, fotometre, astrospektrograf v. b. gibi daha bir çok A. aletleri vardır.

Astronomi cemiyetleri: Bilimsel çalışmaların uluslararası tanzimi maksadiyle birçok astronomi cemiyetleri kurulmuş olup en önemlileri: The Royal Astronomical Society (= Kırallık astronomi cemiyeti [İngiliz, kuruluşu 1820)];

Astronomische Gesellschaft (=Astronomi cemiyeti [Alman; kuruluşu 1863]), International Astronomical Union (= Uluslararası astronomi birliği [kuruluşu 1920]).

Astronomi işaretleri, Güneş, ay, gezegenler, bunların karşılıklı durumları ve ekliptik işaretleri (burçları) aşağıdaki işaretlerle gösterilir (bunlardan ilk yedisi yanlarında yazılı haftanın yedi günü ile bazı metalleri göstermek üzere Ortaçağ'danberi kullanılmaktadır): ☉ Güneş, pazar, altın; ☾ Ay, pazartesi, gümüş; ♂ Mars, salı, demir; ☿ Merkür, çarşamba, civa; ♃ Jüpiter, perşembe, çinko; ♀ Venüs, cuma, bakır; ♄ Satürn, cumartesi, kurşun. Öteki gezegenlerin işaretleri ⊕ Yer, ♅ Uranus, ♆ Neptün, ♇ Plüto'dur. Yıldızlar 1., 2., 3. ve daha aşağı kadirlerden oluşlarına göre ◉, ●, •, • işaretleri ile gösterilir.

Gökcisimlerinin karşılıklı durumları şu işaretlerle belirtilir: ☌ konjonksiyon, □ terbi, ☍ oppozisyon.

Ekliptik işaretleri şunlardır: ♈ Koç, ♉ Öküz, ♊ İkizler, ♋ Yengeç, ♌ Aslan, ♍ Bakire, ♎ Terazi, ♏ Akrep, ♐ Nişancı, ♑ Teke, ♒ Saka, ♓ Balıklar.

Astronomi saatleri: 1 — Eskiden: zamanla beraber, gezegenlerin hareketlerini, kabarma veya alçalmaları, değişen bayramları, ay ve güneşin hareketlerini gösteren saatlere A. saatleri denirdi. Bu çeşit, çoğu sanat eserleri olan, saatlere Eskiçağ ve Ortaçağda tesadüf edilmektedir. 2 — Bugün: çok hassas ve son derece düzgün bir gidişi (marşı) olan, astronomlar ve jeodezi mühendisleri tarafından kullanılan saatlere A. saatleri denir. Bunlar, sarsıntısız ve düzgün sıcaklıkta tutulan hücrelerde saklanır ve birçoklarında kurma ve ayar elektrikle sağlanır.

Astronomi yıllıkları: Senenin her günü için güneşin, ayın ve diğer gök cisimlerinin yerlerini ve buna benzer astronomiye ait birçok değerleri ihtiva eden yıllık kitaplar. Bunlar birçok memleketlerde astronomlar tarafından hazırlanır ve ait olduğu yıl içinde hususiyle rasathanelerde, jeodezi işlerinde ve gemilerde kullanılır. En önemlileri: The Nautical Almanac (Londra), The American Ephemeris (Washington), Berliner astronomisches Jahrbuch (Berlin), Connaissance des Temps (Paris).

Astronominin tatbikatı: Bütün medenî hayatı ve dünyanın ulaştırma işlerini düzenliyen, zamanın tayini işi ve zaman servisinin idaresi A. rasatları ve metotları ile yapılır. Zaman tayini, saatin hatasını yıldız rasatları ile belirtme problemidir. Zaman servisi günün belli saatlerinde radyo ile seferde bulunan denizcilere, uçakçılara, jeodezi işleri ile uğraşan kurumlara ve rasathanelere doğru zamanı bildirme işidir. Günün hemen her saatinde yapılan zaman servisine bir çok uluslar katılmaktadır. A. nin en önemli tatbikatından birisi de Yer üzerinde coğrafî yer tayinidir. Bu problem jeodezi biliminin (hartacılığın) ayrılmaz bir parçasını, deniz ve hava gemiciliğinin (navigasyonun) temelini teşkil eder. Yer tayini rasatları için jeodezi işlerinde teodolit veya geçit aleti gibi sabit mesnetli aletler kullanıldığı halde açık denizde ve havada yıldız rasatları, sabit bir mesnede ihtiyaç göstermiyen, sekstant aleti ile yapılır. Havada yer tayini metot ve aletleri İkinci Dünya Harbi içinde çok gelişmiştir. Bundan başka A. kabarma ve yükselmeler, mevsimler ve takvimlerin tanzimi gibi problemlerle uğraşır. Bütün bu saydıklarımız klâsik A. nin çevresi içinde bulunan problemlerdir. Halbuki modern A. nin bugünkü araştırmalarının böyle aşikâr bir tatbikini göremeyiz. Zira modern A. daha çok yerdışına çıkmakta ve yerin çok uzaklarındaki problemlerle uğraşmaktadır. O halde bize ne faydası vardır gibi bir sual sorulabilir. Bunun cevabı basittir: bilim bir kül teşkil eder ve eğer A. geri kalacak olursa fizik bundan çok zarar görür. Bugün A. nin genel gelişimde belli bir rolü vardır. Yıldızlar ve gaz nebülözler limit sıcaklık ve basınç şartları altında bulunan maddelerden oluşmuştur. Bu bakımdan da fizik denemelerinde lâboratuvarlarda varılamıyan şartlar ancak buralarda bulunur. Meselâ bugün çok kullanılan Helium gazı ilk defa güneşte keşfedilmiştir. Relativite teorisi bübütün fizik bilgimizi çok genişletmiştir. Fakat bu teorinin de kabul edilmesi yine astronomik deliller sayesinde olmuştur. Yıldızlar Yer lâboratuvarlarını tamamlarlar. Modern A. ihmal edilemez ve fizikle birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Astronomi tarihi: Ta ilk zamanlardan beri gökyüzünde görülen cisimler, göğün değişik görünüşleri insanların merakını uyandırmış ve göksel olaylara ait bilgiler gittikçe gelişmiştir. İlk A. şüphesiz bugün bizim anladığımız anlamda A. bilimi değildir. Bugünkü A. biliminin kuruluşu ancak Yunanlı'lar zamanında, deneyin teoriye katılmasından sonra olmuştur. A. bugünkü fevkalâde gelişmesine varıncaya kadar türlü dönemlerden geçmiştir.

Eskilerde A.: Çin; Çin'e ait bilgimiz M. Ö. 2 000-3 000 yılları arasında başlıyor. Bu tarihlerde Çin'de yıldızların yardımı ile ekvinoks ve solstislerin tayin edildiği imparator Yao'nun meydana çıkarılan emirlerinden anlaşılmaktadır. M. Ö. 1 100 de Çin'in ileri gelen matematikçilerinden Chu-Kung ekliptiğin meylini hayret verecek bir yakınlıkta hesap etmiş, fakat güneşin uzaklığını bulmak için yaptığı araştırmalar, yeri bir düzlem kabul etmesinden dolayı, sonuç vermemiştir. Kubilây han zamanında ise rektosansyonlar ile deklinasyonları ölçmeye mahsus aletler yapılmıştır.

Mısır: Birçok yıldızlar rasat edilmiş ve yılın uzunluğu Nil nehrinin yıllık taşmasına nispetle tayin edilmişti. Ehramların cephelerinin tevcihindeki isabet de Mısırlıların M. Ö. 3 000 de gökyüzünü rasat etmekteki tekniklerinin yüksekliğini gösterir. Fakat Mısır'lılar A. biliminin gelişmesine hemen hemen hiç yardım etmemişlerdir.

Babil: Yunanlı'lar ilk A. bilgilerini buradan almışlar ve tutulmaları «Saros periyodu» yardımı ile evvelden haber vermeği öğrenmişlerdir. 18 yıl ve 11 günlük olan bu periyod bilinmiyen bir tarihte Yeni Babil'liler tarafından keşfedilmiştir. Bu müddete eşit bir zaman sonra Ay Güneşe, düğümlerine (yörüngesi ile ekliptiğin kesişme noktaları) ve perigesine (Yer'e en yakın bulunduğu nokta) göre yeniden tam aynı mevkii alır ve bunun sonucu olarak tutulmalar için bir periyod meydana çıkar. Babil'de M. Ö. 3800 de göğün değişik şekillerinin incelendiğine dair kayıtlar bulunmuştur. Bugün bildiğimiz takımyıldızların da o zaman tespit edildiği kuvvetle tahmin ediliyor. Bu takımyıldızların hepsi birden tayin edilmemiştir. Mitolojik «legende»lar meydana çıktıkça, gökyüzünün etkisi altında bulunan insanlar ilgili takımyıldızlar bulmuşlar ve onlara mitoloji kahramanlarının adlarını vermişlerdir. Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, ve Satürn'ün ekliptikel yıldızlara göre herhangi bir zamandaki yerlerini önceden yaklaşık olarak biliyorlardı. Yeni ay zamanlarını, hilâlin görüleceği zamanları ve ay, güneş tutulmalarını heber veren A. yıllıkları vardı.

Yunanlı'larda: M. Ö. VII. yüzyılda doğudan batıya doğru devamlı bir bilgi akımı başlamıştır. Bir Babil'li bilgin olan Berossos M. Ö. 640 yılında Kos (İstanköy) adasında bir okul açmıştır Thales'in bu okulun okurları arasında

bulunmuş olması ihtimali vardır. Pythagoras M. Ö. VI. yüzyılda Mısır'a ve doğuya yaptığı seyahatlerde sabah ve akşam yıldızların tanımasını, ekliptiğin meyilli olduğunu ve yerin de serbest bir küre olduğunu öğrenmiştir. Bütün bu astronomlar gördükleri hareket olaylarının sırlarını bulmaya çalışıyorlardı. Yunan A. si İskenderiye okulunda yüksek bir mertebeye varmıştır. İlk yıldız kataloğu burada M. Ö. III. yüzyılda Arityllos ve Timokharis tarafından yapılmıştır.

Bütün bu eski A. de iki ad önemli bir yer tutar: Hipparkhos ve Ptolemaios. Hipparkhos A. nin esas bazı kemiyetlerini tespit etmiştir. Bunlar dönencel yılın ve yıldızıl yılın uzunlukları, gezegenlerin kavuşum periyodları, ekliptiğin eğimi, ay yörüngesinin eğimi ve ayın yatay paralaksıdır. Hipparkhos yıllık presesyon miktarını da 36″ olarak tespit etmiş ise de bu miktar bugünkü 50″. 2 değerine nispetle biraz hatalıdır. Yalnız Hipparkhos zamanının gözleme vasıtaları ile bugünkü büyük aletler arasındaki farkı unutmamak gerekir. Kendi zazamanının aletleri ile bulduğu sonuç şüphesiz büyük bir itina ve kabiliyet gösterir. Hipparkhos 1080 yıldız ihtiva eden bir katalog yayımlamış ve gözle gördüğü bu yıldızları da 6 parlaklık sınıfına bölmüştür. En parlak yıldızları 1. sınıf, ancak görebildiği yıldızları da 6. sınıfa koymuştur. Ptolemaios bu tasnifi, *Almagest* adlı esrinde daha ileri götürerek her sınıfı üçe ayırmıştır. *Almagest*'in içindeki katalog uzun zaman en iyi yıldız kataloğu olarak kalmıştır. Ptolemaios gezegenlerin hareketini takip etmeğe ve böylece yerlerini evvelden haber vermeye yarayacak bir de teori kurmuştur. Gerek Hipparkhos, gerekse Ptolemaios yeri kâinatın merkezi olarak kabul ediyorlardı. Bu yüzden Ptolemaios'un teorisi yanlıştır; fakat buna rağmen bu teori M. S. XVI. yüzyıla kadar genel olarak kabul edilen teoridir. Ancak aradan geçen uzun zaman aralığında yıldızların rasatlarla ve teori ile bulunan yerleri arasında farklar bulunduğunu göstermiş ve teorinin yeniden ele alınmasına sebebiyet vermiştir.

Arab'larda: 641 de Ömer'in İskenderiye'yi zaptı ile bilim merkezi yeniden batıya doğru dönmüştür. Arabistan'da ilk hamle 800 yılında Harunürreşid'in isteği üzerine Almagest'in tercümesi ile başlar. El-Me'mun 829 da Bağdat'ta büyük bir rasathane yaptırmış, burada El-Sufi ile Ebu'l-Vefa rasatlar yapmışlardır. El-Sufi *Almagest*'teki yıldızları rasatla kataloğu iyileştirmiş, Ebu'l-Vefa da daimî gezegen gözlemeleri yapmıştır. Nasirüddin, presesyonu hesap ederek 51″ olarak elde etmiştir. Buldukları trigometri formülleri yardımiyle küresel A. yi kurmuşlardır.

Türk'lerde: Türk'lerde A. Uluğ bey zamanında en yüksek mertebesini bulmuştur. 1420 de Semerkand'da yaptırdığı rasathanesinde *Almagest*'teki bütün yıldızları tekrar rasat etmiş ve yaptığı cetveller iki yüzyıl müddetle en başta gelmiştir. Bir çok Türk bilgininin A. nin gelişmesine büyük hizmetleri olmuştur.

Ortaçağda A. : Arap'ların İspanya'ya gelmesi ile doğuda ilerlemiş olan A. batıya da gelmiştir. Toletan ve Alfonsin cetvelleri yapılmış, İngiltere'de John Holywood'un yazdığı astronomi ders kitabı (*Sphaera Mundi*) 59 defa basılmıştır. Purbach, İbni Yunis'in yükseklik ölçümü ile zaman tayini metodunu Avrupa'ya getirmiştir. Bu arada Copernicus (1473 - 1543) Yer yerine Güneş'in sabit olduğu kabul edildiği takdirde gezegenlerde görülen hareket olaylarının pek daha basit surette izahı kabil olduğunu göstermiştir. Yalnız Kopernik dahi Ptolemaios gibi yürüngeleri daire farzediyordu. Bu esas üzerine yapılan «Tabulae Prutenicae» da rasatlara, Ptolemaios teorisinden daha uygun değildi. Alfonsin cetvellerini kontrol etmek üzere Hesse-Kassel prensi Wilhelm IV. (1552-1592) ile Tycho Brahe (1546-1610) aynı zamanda rasatlara başlamışlardır. Hesse prensi Kassel'de bir rasrthane yaptırmış ve yükseklik ve azimüt aleti Avrupa'da ilk defa burada kullanılmıştır. Tycho Brahe uzun zaman Mars gezegenini gözlemiş, fakat bundan bir sonuç çıkaramamıştır. Bu gözlemelerden faydalanan Kepler (1571-1630) da Marsın 7 opozisyonundan gezegenin bir elips üzerinde hareket etmesi gerektiğini ve hareketinin sahalar kanununa uygun olarak vuku bulduğunu *De Motibus Stellae Martis* adlı eserinde ve üçüncü kanunu da 10 sene sonra *De Harmonica Mundi* adlı eserinde yayımlamıştır. Kepler ampirik olarak bulduğu bu kanunların sebebini izah etmeye uğraşmış ise de muvaffak olamamıştır. Kepler bu teoriye uygun olarak «Rudolfinische Tafeln» cetvellerini de hesap etmiştir. Kepler, A. nin o tarihe kadar çözemediği büyük bir meseleyi halletmiş ve böylece A. nin esasını teşkil eden gök cisimlerinin hareket teorisinde ilk ve hakikî bir merhale olmuştur. Bu XIII. yüzyılın başlangıcı A. nin konusunun gelişmesi bakımından da önemli bir tarihtir. Zira 1610 yılında Galileo Galilei (1564-1642) Holânda'da keşfedilen dürbünü gök rasatlarında kullanmış ve böylece A. nin konusu birdenbire genişlemiştir.

Modern A.: Dürbünün keşfinden sonra modern A. yi artık tek bir kol halinde inceliyemeyiz. Gerçekten ilk önce gelişen gök cisimlerinin hareketi ile uğraşan gök mekaniği olmuştur. Bu kolun esası Newton'un 1687 yılında *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Tabiî ilimlerin matematik temelleri) adlı eserinde yayınladığı hareket aksiyomları ile ünlü gravitasyon kanunudur. Bu sayede Kepler'in üç kanununu tek bir formül halinde ifade etmekle kalınmamış, kâinattaki bütün cisimlerin karşılıklı etkileri ile hareketlerini incelemek mümkün olmuştur. Bu kolun inkişafı matematik vasıtalara muhtaç olduğundan analizin gelişmesi ile paralel gitmiş hattâ bir çok yerlerde gök mekaniği problemlerinin çözümü analizin ilerlemesine sebep olmuştur. Bu kolda Euler, Lagrange, Laplace, Gauss, Hill, Brown, Tisserand, Poincaré gibi büyük isimlere tesadüf ediyoruz. XVIII. yüzyılın ortasına kadar bütün A. yi teşkil eden bu kolun göğün hareket olaylarını izahtaki muvaffakıyetini Leverrier ile Adams tarafından ayrı ayrı yapılan hesaplara istinaden 1816 yılında Neptün gezegeninin keşfi belirtmektedir. 1781 yılında Herschell tarafından keşfedilen Uranus gezegeninin yörüngesi gravitasyon kanununa göre ve ozamana kadar bilinen cisimler hesaba katılarak bulunan yörüngesinden biraz farklıydı. Bu fark ancak bilinmiyen bir kütlenin varlığı ile izah edilebiliyordu. İşte Leverrier ve Adams bu kütlenin yerini hesap ile bulmuşlardı ki bu keyfiyet, bu astronomların hesaptaki yüksek maharetlerinden başka gök mekaniği kanunlarının mükemmeliyet ve isabetini gösterir.

Bugünkü A. nin önemli diğer iki kolu da yıldızlar A. si ve astrofiziktir. Bunlar ancak dürbünün ve spektroskopinin A. de kullanılması ile meydana çıkmış ve A. de fotoğraflar kullanılması ile de çok gelişmiş iki koldur. Yıldızlar A. sinin kurucusu, sistematik rasatları ile W. Herschell (1638-1822) olmuştur dıyebiliriz. Teleskopların kudreti arttıkça bu kollar da ilerlemektedir. Çok yeni olan bu iki kolun çözdüğü pek önemli problemler yanında daha çözemediği muammalar varsa da bu hızlı gelişme onları da pek yakın bir zamanda çözebileceklerini müjdeliyor görünmektedir.

ASTROPALİA (Eskiçağ'da *Astipalaea*, yahut *Astipalaia, Stampalia, İstambolia)*, Ege Denizi'nin güneyindeki adalardan ve Güney Sporad'ların On Iki Ada grupundan birisi. A., İstanköy (Kos) adasının batı ucundan 40 km batı-güneybatıdadır. Yüzölçümü 99 km^2, en yüksek noktası 506 m dir. A. 5 km uzunluğunda dar bir kıstakla biribirine bağlanmış iki bölümlü bir adadır. Çevresinde küçük ve bazıları ıssız olmak üzere 15 kadar ada vardır; bunların başlıcaları Kuzzamiti, Kumupia, Domenika, Crossa, Pontikusa, Ofidusa, Tenia ve Foşe'dir.

Osmanlı hükümetinin son zamanlarında Cezair-i Bahır-ı Sefid İlinin Sakız sancağı Kalimnaz ilcesine bağlı bir bucak olarak yönetilen A. Türk - İtalyan Savaşı sırasında 1912 de İtalyan'lar tarafından işgal edilmiş, 1923 te onlara bırakılmış, 1943 te yakın adalarla birlikte Alman'ların eline geçmiş ve İkinci Dünya Harbi'nden sonra Yunanistan'a bırakılmıştır.

ASTROPEKTEN (Astropecten), denizyıldızları (b. bk.) takımının astropektinide (Astropectinidae) familyasına bağlı bir cinsi. Uzun kolları ve yassılaşmış vücudu vardır. Anüs bulunmaz. Vücudu ve kolları örten iskelet safihacıkları üzerinde dikenler ve paksil adı verilen çıkıntılar vardır. Boyları 4-45 cm arasında değişir. Kırmızımtrak, esmer yeşilimtrak veya sarımtrak renklidirler. *A. aurantiacus, A. bispinosus, A. squamatus* adlı türleri Akdeniz'de yaşar.

ASTRUC [*astrük* ok.], **Jean** (1684-1766), Fransız hekimi ve filoloğu. Languedoc'taki Sauve kasabasında doğmuş, Paris'te ölmüştür. Lehistan kıralının ve Fransız Louis XIV. ün özel hekimi, 1731 den sonra da Paris fakültesinde profesör olmuştur. Cinsî hastalıklar, urlar ve ülserler üzerinde çalışmış, bu arada *De morbis venereis* (Zührevî hastalık hakkında) [1740] adlı eseri de yayımlamıştır. Daha çok filoloji alanında ün kazanmış olan A., *Ahd-ı Atîk*'teki *Tekvin* (İbran. *Bereşit*) kitabını eleştirimli olarak inceleme sonucunda, bunun iki ayrı kaynaktan meydana getirilmiş olduğunu, delil olarak da birinci kaynakta «Allah» adının İbranca *Elohim*, ikincisinde ise *Yahwe* şeklinde geçtiğini ileri sürerek *Kitab-ı Mukaddes* eleştirimi filolojisini kurmuş, ve bu fikirlerini, anonim olarak, *Conjectures sur les mémoires originaux dont il paraît que Moïse s'est servi pour composer le livre de Genèse* (Musa'nın, «Tekvin» kitabını meydana getirirken faydalandığı muhtemel olan aslî hâtıralar hakkında tahminler) [Bruxelles 1753] başlıklı eserinde açıklamıştır.

ASTUR: bk ATMACA.

Üçüncü Cildin Sonu

ÜÇÜNCÜ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
4	2	45	Antonino	Antonio
4	2	53	harb	harp
4	2	54	prometo	Prometeo
4	2	56	Altantida	Atlantida
4	2	56	Altantit	Atlantit
7	2	55	Açlık kıralı	Kıral Açlık
8	l	42	Rhasamanthys	Rhadamanthys
9	1	3	diluvutes-	diluviites-
9	1	27	akşamlaıı	akşamı
10	1	21	Wadson	Watson
10	1	26,28	Astianax	Astyanax
15	2	3	kadın	kadını
17	1	13	Anerytropsie	Anerythropsie
20	1	40	İskutsk'da	İrkutsk'da
22	2	9	Bouxlogne	Boulogne
22	2	50	taşıta	taşıma
29	1	52	denemliliği	de nemliliği
30	1	8	Kabinda	Cabinda
30	2	4	jura tortuları	jura tortulları
31	2	37	Tures	Turcs
42	2	46	950 1000	950 - 1000
46	1	3	Yüreğir	Üreğil
59	1	2	3 4 m^3	3 - 4 m^3
59	1	15	4 6 m	4 - 6 m
59	1	18	Mürtad	Mürted
65	1	33	(bk. BAYEZİT)	(bk. BAYEZİT I.)
65	1	45	Luxsembourg	Lüksemburg
65	2	6	Vapılan	yapılan
65	2	25	Kastallarizo	Castellorizo
65	2	48	tavşna	tavşan
66	1	60	(5668)	5668
67	1	4	(gökte)	(göğe doğru)
68	1	39	helirtileri	belirtileri
68	2	17	savaş:	(cümleden çıkarılacak)
69	2	19	sexupunc -	sexpunc -
69	2	32	A. unicata	A. tunicata
71	1	1	Satır 1, 2, 3, 4	Bu satırlar sayfa 70, sütun 2 deki resmin altına gelecek
71	1	8	uyguk	uygu
71	1	14	uygusuzlu	uygusuzluk
71	1	16	Fğer	Eğer
71	1	51	matopcé	matopée
72	l	20	sybol	symbol
72	2	7	uyanmadan olmalıdır	uyarmadan olmadır
72	2	36	(ςη	EZη
75	2	27	PERENA	PERENNA
75	2	36	PETROVANA	PETROVNA
76	1	31	Calpurius	Calpurnius
76	1	46	le	be
76	2	12	iner	inerler;

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
78	2	39	koşinşin	Koçinçin
78	2	41	ïsler	iler
78	2	46	moïs	Moi
78	2	46	Malais'lerin	Malezyalı'ların
79	2	47	Hanry	Henry VIII,
79	2	48	sadaka-	sadakat -
79	2	49	VIII, tsiglikle	sizlikle
79	2	50	beinta rafından	bein tarafından
80	1	22	Bretagne'ya -	Bretagne'-
80	1	23	nın	yın
80	1	30	Charlette	Charlotte
80	1	32	labre	labria
80	2	51-52	Arthur Birinci 1614- 6°6). [Asıl adı Arthur Annesley'dir].	Arthur (1614 - 1686), [Birinci Anglesey Kontu].
81	2	38	Chanmpsmeslé	Champsmeslé
85	2	R. altı	Anoplotermes	Anoploterium
99	1	36	Konglume-	Konglome-
101	1	5	küt	kütlevî
101	1	37	vek ıvrılmış	ve kıvrılmış
102	1	22	satır 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30	Bu satırlar 1. sütunun sonuna eklenerek yer değiştirecek
107	1	8	yüksekilinde	yüksekelinde
109	2	21	Sainte - Jesephe	Saint - Joseph
110	2	12	Şempaze	Şempanze
110	2	R. altı	Şenpenge	Şempanze
112	1	30	Antiemetique	Antiémétigue
116	2	50	anaparanın	anaparasının
129	1	2,43	capare	capere
132	1	18	auiculatum	auriculatum
132	1	32	varan	yükselen
135	2	56	Anton	Antonius
141	1	13	(Ceriantus)	(cerianthus)
146	1	11	«Goethenaum»	«Goetheanum»
166	1	37	Lanshut	Landshut
169	1	24	arz	yer
171	1	50	Dünda	dünya
171	2	16	L'enchauteur	L'enchanteur
171	2	16	pourissant	ourrissant
187	2	60	Tarento	Taranto
188	1	38	sonorazisyon	sonorizasyon
188	1	49	Severio	Saverio
197	2		yarımadasından	yarımadasında
201	1	14	Cibal-ül-Yemen dağları)	Cibal-ül-Yemen)
201	1	33	bilinnelere	bilinenlere
202	1	47	vâdile	vâdiler
202	1	47	yerder	yerde
202	1	61.62	(Cavf) (Cof [Cōf])	(Cavf, Cof [Cōf])
202	2	2	derin - likte	derinlikte
202	2	22	bitkilerle ve	bitkiler
203	2	32	şehri ve olan	şehri olan
213	2	60	tierrca	tierra
215	1	22	Kafkas	(cümleden çıkarılacak)
218	2	38,39	elagantitissima	elegantissima
223	1	8	oj	of
223	1	56	M. Aramon	M. d'Aramon
225	1	10	nozaları	ozanları
225	2	29	Del	De la
225	2	30	bazes	bases
261	2	32	Maniot	Manihot
268	1	10	de tierra	de la tierra
268	1	14	Róc	Roë
283	1	60	di Compostella	de Compostela
283	1	60	di Rioseco	Pe Rioseco

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
295	1	35	Augustin	Agustin de.
304	1	13, 25, 30, 34	Atillâ	Attilâ
304	1	24	Atillâ	Attilâ
308	2	29	(Balık)	(Balıklar)
311	2	4	Edirne	Medine
314	1	50	A. Bortenais	A. bortensis
314	1	53	A. circumseriptus	A. circumscriptus
319	1	39	yazıtları	yazıları
321	2	31	birincisinin	birincisi
321	2	35	boyunca daraltılan	boyuna daralan
321	2	49	vazgeçmişlerdir	geçmişlerdir
331	1	22	Enterios	Entrerios
331	1	22	Corientes	Corrientes
331	2	12	Fuegu	Fuego
332	2	26	Kórdoba	Córdoba
333	1	5	Quebracio	Qubracho
334	2	34	Bizarro	Pizarro
351	2	54	İtalya'da XVII.	İtalya'da XVI. ve XVII.
351	2	58	ve XVII.	(cümleden çıkarılacak)
373	1	37	göknarların	köknarların
387	Arpa'nın şeceresi	8	paralellum	parallelum
405	2	31	Rhein	Rheinisch -
406	1	6	de la	della
410	1	35	Salain	Salamin
411	2	32	Monmauth	Monmouth
412	1	23	Geste des Breton	Geste des Bretons
413	1	nota altı	Wohltemperirte	Wohltemperirtes
415	1	61	ibatettir.	ibarettir.
423	1	57	(Microtus argrestis)	(Microtus agrestis)
423	2	44	San Alessie	Sant' Alessio
426	2	54	*astiy* = dir	*astiy* = der
431	2	7	Bmahkeme	mahkeme
432	2	31	Recipt	Recipe
437	1	11	Hināynā	Hināyanā
440	1	40	Graziado	Graziadio
451	1,2	25, 49, 55, 34	Mithradates	Mithridates
465	2	34	A. sanguini ollis	A. sanguinicollis
472	1	57	Gpaciosa	Graciosa

Sayfa 394, süt. 1 deki ilk üç satır, say. 393, süt. 2 deki İskender'- kelimesiyle biten 52 ci satırın sonuna eklenecektir.
18 inci Fasikülün başındaki Ankara şehri ve İli plânı, 17 inci fasikülün 46 - 47 inci sayfaları arasına konacaktır.